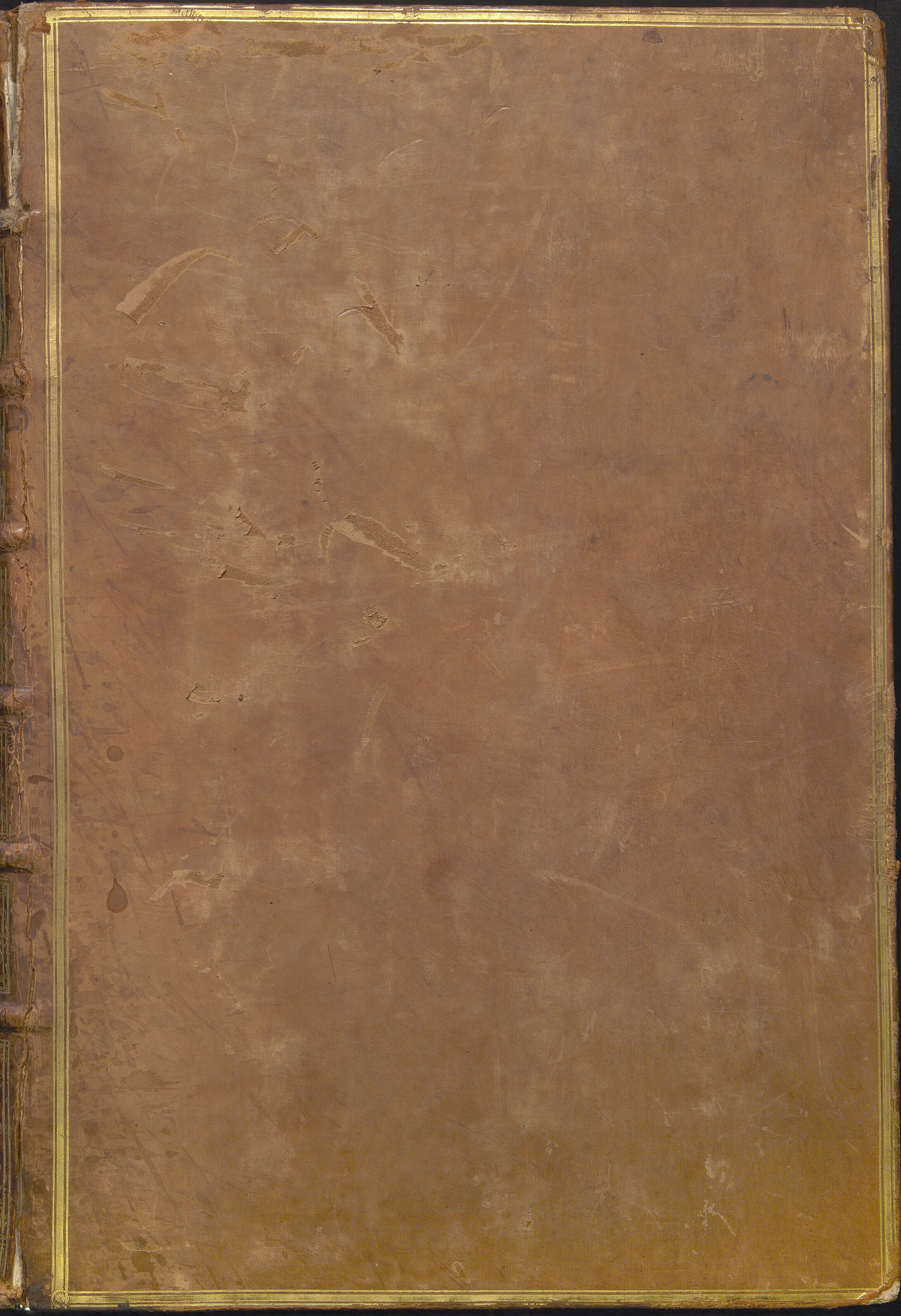

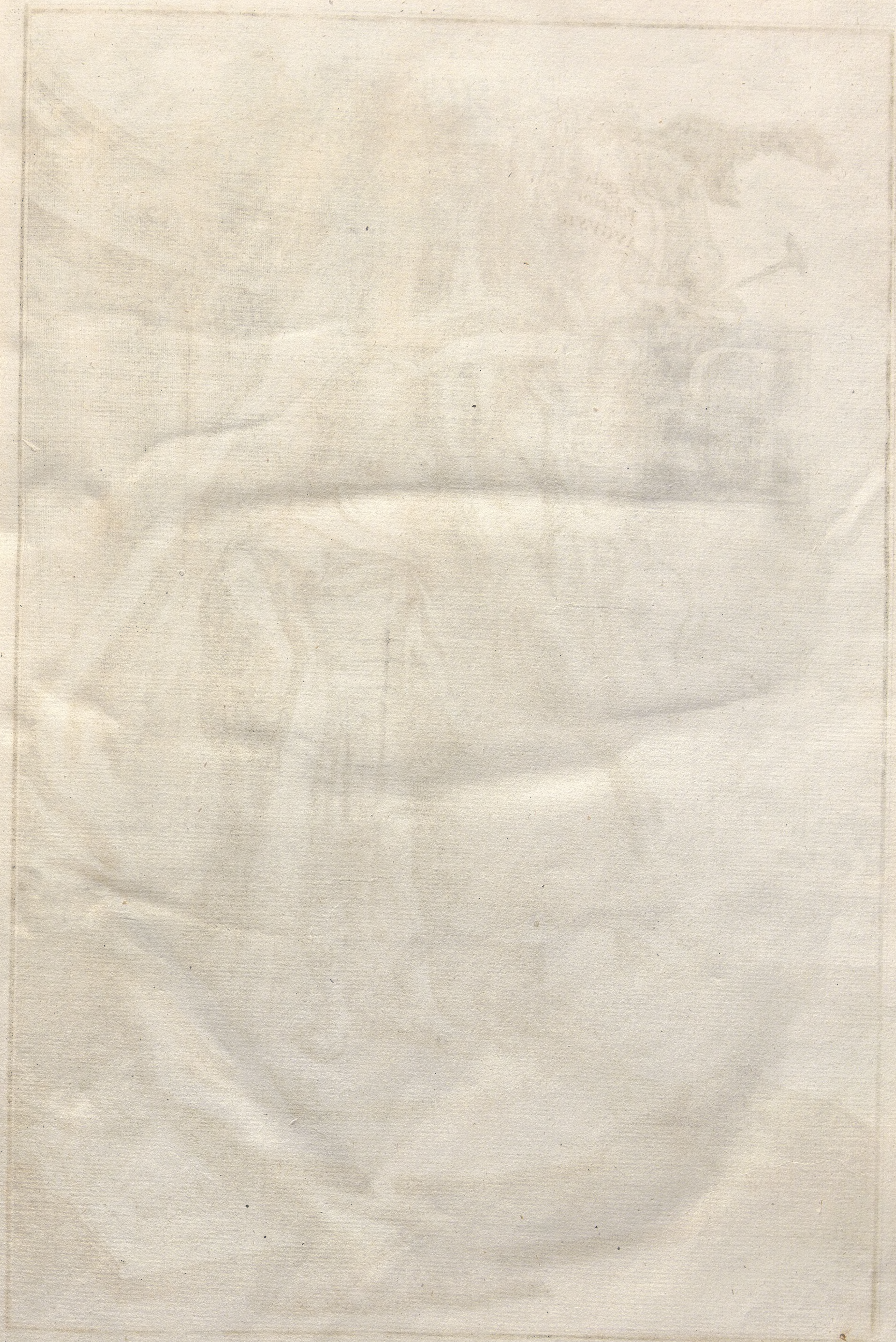

SCRIPTORES HISTORIÆ ROMANÆ.

TOMUS PRIMUS.

P. Egell inv. M. Tyroff sculp. Norimb.

SCRIPTORES
HISTORIÆ ROMANÆ
LATINI VETERES,
QUI EXTANT OMNES,
NOTIS VARIIS ILLUSTRATI,

A

CAROLO HENRICO DE KLETTENBERG
ET WILDECK,

E BIBLIOTHECA

PERILLUSTRIS ET GENEROSI DOMINI

BERNARDI FRANCISCI

S. R. I. LIBERI BARONIS DE HALLBERG,

DYNASTÆ IN GELSTORFF &c.

SERENISSIMI ELECTORIS PALATINI CAMERARII, REGIMINIS ELECTORALIS CONSILIARII, NEC NON SATRAPIÆ BOXBERGENSIS SUPREMI PRÆFECTI,

IN UNUM REDACTI CORPUS,

TRIBUS TOMIS DISTINCTUM.

EDENTE ET ACCURANTE

BENNONE CASPARO HAURISIO,

SERENISSIMI ELECTORIS PALATINI CONSILII AULICI CONSILIARIO, ET IN ANTIQUISSIMA UNIVERSITATE HEIDELBERGENSI HISTORIARUM PP. & O.

TOMUS I.
CUM FIGURIS ÆNEIS.

HEIDELBERGÆ,

EX TYPOGRAPHEJO ACADEMICO PER JOANNEM JACOBUM HÆNER.

ANNO cIↄ Iↄ CCXLIII.

PRÆFATIO
AD
ERUDITUM LECTOREM.

Ræfandum omnino est Operi, quod Scriptores Latinos qui extant omnes, magnitudinem rerum gestarum Populi Romani immortalitati tradentes, nova forma in lucem Eruditi Orbis producit; ut de ratione, & utilitate instituti abunde constet. Perperam horum Scriptorum gravitatem, elegantiam & utilitatem commendaremus, nisi universus Eruditorum cœtus, aliarum gentium & antiquarum & recentiorum Scriptoribus hos antepo-suerit, eosque conservando, & posterorum manibus porrigendo, omni opera studuerit. Præstita hæc est conservatio sedula & accurata descriptione, deinde post inventam Artem typographicam, frequenti & eleganti impressione. Unde contigit, ut varia horum Scriptorum Manuscripta, & diversæ, ut vocant, Editiones in historia Litteraria venerint notanda. Quia Editionem novam adornamus de his etiam impræsentiarum tantum agendum. Perfectiores proinde, quantum nobis constat, Collectiones Scriptorum Historiæ Romanæ vulgatæ sunt RatioPræfationis. Collectiones Scriptorum Historiæ Romanæ.

Anno 1588. & 1590. Francofurti. Fol. Tomis tribus, à FRIDERICO SYLBURGIO, sub Titulo: *Scriptorum Historiæ Augustæ.* Deinde

Anno 1611. Hanoviæ sub eadem Inscriptione, cum Notis JANI GRUTERI.

Perfectissimam horum Scriptorum editionem excudit PETRUS DE LA ROUIERE Anno 1609. Aureliæ Allobrogum; eamque Vidua ejus & hæredes Anno 1623. iterato ediderunt; tandem SAMUEL CHOUET ibidem Anno 1652. Fol. duobus Tomis repetiit, sub Rubro: *Historiæ Romanæ Scriptores Latini Veteres, qui extant omnes.* Sequentes sunt qui in his duobus Tomis continentur Scriptores; Scriptorum series.

Tom. I.

Titus Livius.
Messala Corvinus.
L. Florus.
Vellejus Paterculus.
Sex. Aurelius Victor, de Romanæ Gentis origine; De Viris illustribus: De Imperatoribus, cum ejusdem Epitome.
Sex. Rufus, seu Festus Rufus.
Eutropius.

Tom. II.

Suetonius Tranquillus.
Cornelius Tacitus.
Ælius Spartianus.
Julius Capitolinus.
Vulcatius Gallicanus.
Ælius Lampridius.
Trebellius Pollio.
Flavius Vopiscus.
Ammianus Marcellinus.
Justinus.

Tom. I.	*Tom. II.*
	Adjecti sunt & recentiores Historiæ continuatores.
Paulus Diaconus de Gestis Romanorum ad Eutropii Historiam additiones.	Pomponius Lætus. Joan. Baptista Egnatius. Ad Joan. Bapt. Egnatium additio, Cæsarum Historiam continens à Maximil. I. usque ad Rudolph. II.
Aur. Cassiodori Chronicon.	Andreæ Alciati de Magistratibus, Civilibusque & militaribus officiis libellus.
Jornandes de regnorum ac temporum successione.	P. Victoris de Regionibus Urbis Romæ libellus.
C. Jul. Cæsaris Commentaria.	De origine, forma & magnitudine Urbis Romæ libellus.
C. Crispus Sallustius.	

Hos Scriptores tribus Tomis Tibi, Erudite Lector, dabimus. Sequentia dabunt, cur hæc Collectio in magnitudinem trium Tomorum excreverit. Varia enim sunt præmonenda. Quæ ut ordine fiant, dicemus primo, de Scriptoribus singulorum Tomorum, quæ Historiæ Litterariæ systema exposcit; secundo Chronologiæ seriem & Genealogiæ ordinem investigabimus; Tertio quid in annotationibus præstitum fuerit explicabimus; Quarto Icones sculptas singulis libris ab initio præpositas, & in fine appositas, dilucidabimus; Tandem singulorum Scriptorum Geographiam delineabimus. Habes hic, Erudite Lector, Præfationis nostræ dispositionem, quam brevi tot Sectionibus absolvemus.

Dispositio Præfationis.

SECTIO I.

De Scriptore hujus Tomi unico.

Livius.

Meretur ut Tomo speciali comprehendatur Scriptor unicus, qui unicus vicit omnes libris suis Historicis, conscriptis fluida & suavi dictione, ordine chronologico conciso, judicio politico profundo & intemerato, immixtione rerum peregrinarum peramœna, geographicis observationibus firmis, statum denique personarum conditionemque manifestatione incorrupta. Titus Livius est cujus hic meminisse juvat, & in cujus laudes eam ob causam excurrere non licet, quia vix alius eas comprehenderit, nisi qui ipsius legerit Historiam, & ex ea lectione intellexerit, pares laudes dictioni ejus non esse comparandas. Patria est Patavinus, ex urbe an agro, non disceptabimus, sed Patavinum vindicabimus ex monumento, quod hodiedum in Prætorio Patavii visitur his verbis:

Patavinus.

Ejus Epitaphium.

OSSA
TITI LIVII PATAVINI
UNIUS OMNIUM
MORTALIUM JUDICIO
DIGNI
CUJUS INVICTO CALAMO
INVICTI P. R.
RES GESTÆ
CONSCRIBERENTUR.

Inscriptioni

Inſcriptioni huic addidimus effigiem capitis Liviani ex CLAUDII DUCHETI formis in Speculo Romanæ Magnificentiæ. Vides illam, Erudite Lector, in Titulo hujus Tomi, quo unica Hiſtoria T. LIVII continetur. Inchoatam eſſe ab Urbe Condita, initium Hiſtoriæ docet Dec. I. Cap. VI. pag. 5. Abſolutam ſub Imp. Auguſto ex eo conjectuatur, quod LIVIUS *Lib. I. Cap. XIX. pag.* 9. (*b*) ſcribat: *Bis poſt Numæ tempora Janus clauſus fuit; ſemel ſub T. Manlio Cos. poſt punicum primum perfectum bellum, iterum, quod noſtræ ætati Dii dederunt, ut videremus, poſt bellum Actiacum, ab Imperatore Cæſare Auguſto pace terra marique parta.* Longius quidem Livius produxit vitam, mortuus enim primum anno ætatis ſuæ LXXVI. Imperatoris Tiberii quarto, ut ſcribit EUSEBIUS *in Chronico fol.* 97. *Edit. Venet. de Anno* 1483. Quod vero ulterius non protenderit Hiſtoriam ſuam, cauſam credimus eſſe, inſtructionem Claudii Cæſaris, cujus adoleſcentiæ rector erat, quem quoque ad ſcribendam hiſtoriam ab eo tempore quo ille finierat, adjuvit. Teſtatur hoc SUETONIUS *in vita Claudii* Cap. XLI. his verbis: *Hiſtoriam in adoleſcentia, hortante Tito Livio, Sulpicio vero Flacco etiam adjuvante, ſcribere aggreſſus eſt.* Et paulo poſt: *Initium ſumpſit hiſtoria poſt cædem Dictatoris. Sed & tranſiit ad inferiora tempora, cepitque à pace civili: quum ſentiret, neque libere neque vere ſibi de ſuperioribus tradendi poteſtatem relictam.*

Effigies in titulo.

Ejus Hiſtoriæ initium & finis.

Livius Præceptor Claudii.

Complexus hic Hiſtoriæ Titi Livii anſam nobis præbuit, ad repræſentandam ſub uno velut conſpectu, primam partem Hiſtoriæ Imperii Romani. Ab initio nimirum ipſius, usque ad primum Monarcham ſeu Imperatorem Romanorum Auguſtum. Vides illam, Erudite Lector, Tomo huic præfixam, in Iconiſmo, artificioſe ordinato à Sereniſſimi Electoris Palatini Aulico Sculptore Egellio. Oſtendit, à pueris Romulo & Remo à lupa lactatis, fundamenta urbi jacta fuiſſe, cujus ſeptem primi Rectores Romulus, Numa Pompilius, Tullus Hoſtilius, Ancus Marcius, Tarquinius Priſcus, Servius Tullius, Tarquinius Superbus, Reges meruerint appellari. Ejectis vero hisce ob inopinate attentatam tyrannidem, Conſules in ſummitate ædificii ſuſpenſos ita rexiſſe Romam, ut ſi Regum nomine caruerint, eadem tamen magnificentia Reges ſe geſſerint, Regibus titulum regium recuſantes, coronas non ſibi, ſed Deorum capitibus imponentes. Hanc magnificentiam quosdam tandem animaſſe deſiderio de pleno & abſoluto dominio in urbem Romam ejusque Imperium. Tribus vicibus tresviros de illo decertaſſe, Marcium, Cinnam & Syllam; Craſſum, Pompejum, & Julium Cæſarem; tandem Lepidum, Antonium, & Auguſtum. Huic devicta Cleopatra, Egypti, ultimi è diviſa Monarchia Græca regni, ultima Regina, Senatum ſupremam poteſtatem detuliſſe, ut merito Dominus & Imperator totius orbis appellatus fuerit. Auguſtum denique hac poteſtate tali cum moderamine uſum fuiſſe, ut Divis adſcribere poſt mortem nulli dubitaverint. Poſtremo templum hujus Iconismi, loquitur pietatem fidemque Romanorum erga Deos, per quæ ad tantum faſtigii venerunt.

Explicatio Iconiſmi ab initio Libri poſiti.

Ita in compendio exhibuimus, quæ Livius centum & quadraginta, vel ut alii volunt, centum quadraginta duobus libris deſcripſit.

Verum

Libri Liviani. Verum non satis deplorandum, libros hos eadem cum imperio Romano fata sortitos esse. Ut enim hoc ita laceratum, ut partes quædam ipsius plane ablatæ interierint, ita & Historiá, omnis historiæ Princeps, manca, hiulca & lacera in manus nostras pervenit. Libros adeoque tantum quadraginta quinque per Decades quinque dispositos tibi porrigimus, Erudite Lector, & inter hos librum undecimum usque ad vigesimum ex supplementis JO. FREINSHEMII adjecimus; Deinde lacunas hinc inde ex supplementis JO. DOUJATII explevimus, ne lectio & ordo Tibi, Erudite Lector, interrumperetur. Ne vero plures daremus libros Livianos ab aliis suppletos, non inconsulte omisimus JO. FREINSHEMII supplementa post librum Livii quadragesimum quintum. Supplebis vero facile ex aliis Titi Livii Editionibus, quarum præcipuarum hic subjicimus Indicem.

Plures deperditi.

Multi manci.

Index Editionum Livii.

Index Editionum præcipuarum T. Livii.

Anno 1470. *Romæ.* Cura Jo. Andreæ, Episcopi Aleriensis. *Fol.*
- - 1472. *Ibid.* Ex recensione Jo. Ant. Campani, Episcopi Interamniensis. *Fol.*
- - 1478. *Mediolani.* Per Philippum Lavagniam. *Fol.*
- - 1480. *Ibid.* Accurante Petro Justino Philelpho. *Fol.*
- - 1482. *Tarvisi.* Ex recensione Lucæ Porri. *Fol.*
- - 1485. *Ibid.* Ex eadem recensione. *Fol.*
- - 1498. *Venetiis.* Cura Bartol. de Zanis à Portesio. *Fol.*
- - 1501. *Ibid.* Per Georg. de Rusconibus. *Fol.*
Ibid. Dissimulato loco & tempore, per Augustinum Becharium Sacerdotem. *Octav.*
- - 1513. *Parisiis.* Cura Jo. Badii Ascensii. *Fol.*
- - 1518. *Moguntiæ.* Per Jo. Schefferum, cum Indice copioso & Annotationibus, in libros VI. Belli Maced. *Fol.*
- - 1518. 1519. 1520. 1533. *Venetiis.* Per Franciscum Asulanum. 4. *Vol. Octav.*
- - 1521. *Ibid.* Opera Aldi Manutii. *Fol.*
- - 1521. *Ibid.* Decadum Epitome per Aldum. *Octav.*
- - 1522. *Florentiæ.* Per hæredes Phil. Juntæ. *Octav.*
- - 1528. *Coloniæ.* Ex recensione Eucharii Cervicorni.
- - 1529. *Parisiis.* Ex officina Nic. Saveterii; Cura Andr. Lavescatii.
- - 1531. *Basileæ.* Per Jo. Frobenium, studio Sim. Grynæi. *Fol.*
- - 1535. *Ibid.* Cum Annot. B. Rhenani & Sig. Gelenii, & Chronologia H. Glareani. *Fol.*
- - 1540. *Lugduni.* Per Glareanum. *Fol.*
- - 1542. 1554. *Lugduni.* Per Gryphium. *Octav.*
- - 1542. *Venetiis.* Cum Glareani Epitome Chronol. *Fol.*
- - 1543. *Basileæ.* Ex recensione Hervagii, cum Annot. Rhenani & Gelenii, & Chronol. Glareani. *Fol.*
- - 1545. *Ibid.* Conciones cum notis Joach. Perionii. *Octav.*
- - 1548. *Lugduni.* Per Gryphium. *Octav.*
- - 1549. *Basileæ.* Ex recensione Hervagii, cum annot. Rhenani & Gelenii, & Chronol. Glareani. *Fol.*

1549. *Pa-*

Anno 1549. *Parisiis.* Decadis primæ, Libri primi, apud Vascosanum, cum Glareani annotat. *Quarto.*
- - 1552. *Ibid.* Apud Vascosanum. *Fol.*
- - 1555. *Basileæ.* Ex recensione Hervagii, cum annot. Rhenani & Gelenii, & Chronol. Glareani. *Fol.*
- - 1555. *Venetiis.* Apud Manutium, cum Scholiis Sigonii, & Chronologia Glareani. *Fol.*
- - 1566. *Venetiis.* Apud Manutium, cum Scholiis Sigonii & Chronologia Glareani. *Fol.*
- - 1568. *Francofurti.* Cum varior. annot. *Fol.*
- - 1572. *Venetiis.* Apud Manutium, cum Scholiis Sigonii, & Chronol. Glareani. *Fol.*
- - 1573. *Parisiis.* Cum Comment. varior. Opera Jac. Gohorii. *Fol.*
- - 1574. *Ibid.* Decadis primæ, Libri secundi. *Quarto.*
- - 1578. *Francofurti.* Cum varior. annot. *Fol.*
- - 1579. *Antverpiæ.* Decadis primæ, Libri primi, à Lipsio recensita. *Octav.*
----- *Coloniæ.* Decadis primæ, Libri primi, ad varias Editiones & vetusta Exemplaria recognita. *Octav.*
- - 1588. *Francofurti.* A Modio recensita, cum notis Gruteri & aliorum. *Fol.*
- - 1589. *Lugduni.* Cum Chronologia accommodata ad tabulas Capitolinas Verrii Flacci, & annot. Guil. Godelevæi. *Octav.*
- - 1590. *Basileæ.* Decadum Epitome. *Octav.*
- - 1590. *Antverpiæ.* Decadis primæ, Libri Quarti. Apud Chr. Plantinum. *Octav.*
- - 1606. *S. Gervasii.* Decad. Epit. cum not. Sigonii & Delrii. *Octav.*
- - 1608. *Francofurti.* A Modio recensita, cum notis Gruteri & aliorum. *Fol.*
- - 1609. *Francofurti.* Cum Observat. ex variis auctoribus collectis, per Godelevæum. *Octav.*
- - 1616. *Venetiis.* Fragmenti libri 33. cum Ant. Quærengi conjecturis. *Octav.*
- - 1617. *Paderbornæ.* Ejusd. fragmenti cum J. Horrionis annot. *Octav.*
- - 1621. *Lugduni.* Cum Chronologia & Indicibus. *Quarto.*
- - 1623. *Parisiis.* Cum Gruteri & alior. notis. *Fol.*
- - 1628. *Francofurti.* A Modio recensita, cum notis Gruteri & aliorum. *Fol.*
- - 1634. *Lugd. Batav.* Ex recensione Heinsii. *trib. Voll. Duodec.*
- - 1634. *Francofurti.* Cum notis Gruteri. *Octav.*
- - 1645. *Lugdun. Batav.* Ex recens. J. F. Gronovii, cum ejusd. notis. 4. *Voll. duodec.*
- - 1659. *Francofurti.* Cum notis Gruteri. *Octav.*
- - 1665. *Amstelodami.* Cum J. F. Gronovii & aliorum notis perpetuis. 3. *Voll. Octav.*
- - 1678. *Ibid.* Exilibus characteribus, sine notis, *uno Vol.*
- - 1679. *Ibid.* Cum J. F. & Jac. Gronovior. aliorumque notis perpetuis. 3. *Voll. Octav.*

Anno 1679. *Parisiis.* Cum Interpret. & notis Jo. Doujatii in usum Delphini; ut & ejusdem & Freinshemii supplementis. 6. *Voll. Quarto.*
- - 1694. *Patavii.* Ad fidem Codd. opt. recognita, cum novis argumentis, chartis geograph. &c. 5. *Voll. Octav.*
- - 1708. *Oxonii.* Mss. Codicum collatione recognita, & annot. illustrat. à T. Hearne. 6. *Voll. Octav.*
- - 1718. *Parisiis.* Cum notis Joannis Clerici & Jo. Freinshemii supplementis. 6. *Voll. Octav.*
- - 1735. *Lipsiæ.* Cum notis Jo. Clerici. 3. *Voll. Octav.*
- - 1741. *Amstelodami.* Cum notis variorum, curante A. Drackenborgh, qui & suas ad not. adjecit. 4. *Voll. Quarto.*

SECTIO II.

De Chronologia & Genealogia.

Chronologia & Genealogia necessariæ ad Historiam. Genealogia. Romanum imperium electitium.

Sine Chronologia & Genealogia Historiam vix absolvi posse, illis fatendum erit, qui primo limine saltem Historicum studium salutarunt. Quemadmodum vero Genealogia illis in partibus Historiæ maxime requiritur, in quibus regna hæreditaria occurrunt, ut cognitis cognationum vel agnationum gradibus, de Successionibus vera possit proferri sententia; Ita in illis vicissim non erit attendenda Genealogia, ubi non successionis jure, sed electionis gubernacula reguntur. Secundum ultimum morem comparatum erat in Imperio Romano, cujus Periodum vel partem Livius sibi describendum proposuerat. Reges enim & post eos Consules à Patribus Conscriptis legibus adeo severis eligebantur, ut quicumque vel tyrannidem vel Principatum occulte quamvis quæreret, tamquam hostis patriæ interitum sibi attraheret. Tarquiniorum superbia subitaneam regni in Rempublicam mutationem accelerabat. M. Manlii, Servatoris Capitolii, sanguine, Capitolium violatum, ob suspicionem de affectato regno. Quæ cum ita sint, ad Chronologiam hic magis attendendum erit, quo ducente filo, res gestas Romanorum in Livio pertextas invenimus; filo quidem, sed non uno. Abruptum aliquoties deprehendimus.

Chronologia.

Difficilis.

Uti enim Chronologia maximis obnoxia difficultatibus quoad diversa rerum Historicarum initia; ita similiter in ipso progressu defectum sæpius patitur. Difficultates circa diversa Historicarum rerum initia inde natæ, quod omnes ferme gentes, præter Judaicam, cui ex revelatione constabat, initium mundi latuit. Unde annos rerum suarum ab hoc initio notare non poterant. Numerandæ tamen erant. Hinc necessitate coacti, ne scilicet res ab ipsis gestæ inordinate ad posteros propagarentur, initia Chronologiæ suæ duxerunt ab occupatione alicujus provinciæ vel regni, ab observatione quadam cœlesti, à parta victoria, à Rege aliquo factis insignis, vel à fundatione urbis, ut ipsi Romani fecerunt. Ab hujus fundatione Romani in Fastis annorum seriem trahebant, ipseque Livius Historiæ suæ initium ponit. *Dec. I. Lib. I. Cap. VI. p. 5. a.* Quæ in prioribus præmittit capitibus, ad originem Romuli & Remi pertinent, ex quibus subjecta oritur Genealogia.

Genea-

Genealogia ROMULI & REMI Fundatorum Romæ.

Romuli & Remi Genealogia.

LATINUS Rex Aboriginum in Italia. | ANCHISES Dux Trojanorum. Ux. vel Amica. Venus.

LAVINIA. Mar. ÆNEAS. filius ANCHISIS. | ÆNEAS. Dux Trojanorum. Venit in Italiam. a. U. C. 454. Ux. LAVINIA. Filia LATINI.

ASCANIUS. Dux Latinorum. Sub quo Alba Longa condita. Unde Albanorum Reges. a. U. C. 422.

SILVIUS. Rex.

ÆNEAS SILVIUS. Rex.

LATINUS SILVIUS. Rex.

ALBA SILVIUS. Rex.

ATYS SILVIUS. Rex.

CAPYS SILVIUS. Rex.

CAPETUS SILVIUS. Rex.

TIBERINUS SILVIUS. Rex.

AGRIPPA SILVIUS. Rex.

ROMULUS SILVIUS. Rex.

PROCA SILVIUS. Rex.

NUMITOR SILVIUS. Rex. A fratre Amulio regno pulſus, à nepotibus Romulo & Remo reſtitutus. | AMULIUS SILVIUS. Rex. A pronepotibus ex fratre Numitore occiſus.

Habuit filios à patruo interemptos. | RHEA SILVIA. Virgo Veſtalis. Ex qua

ROMULUS & REMUS. Fundatores Urbis Romæ.

A Romulo inde & Remo conditam Urbem Romam eſſe; ab hoc initio vel à Conditu Romæ, Romanos ſuas notaſſe res geſtas, extra omnem dubitationis aleam poſitum eſt; In comparatione vero ad aliarum gentium Chronologicarum computationum initia difficultas ſeſe exerit. Nobis Chriſtianis, Epochis ab Orbe condito, & à Chriſto nato, vulgatiora nulla Chronologiarum initia celebrantur. Hinc & apud nos id quoque vulgatum, dicere: Roma condita eſt anno ab Orbe Condito, vel ante Chriſtum natum hoc vel illo. Quandoquidem vero & prior, ab Orbe nimirum Condito, Epocha, non ſit adeo abſoluta; ita annum Urbis Romæ Conditæ cum annis ante Chriſti nativitatem comparamus. Hujus nativitatem quum in

Comparatio Chronologiæ Romanæ cum aliis.

 annum

num rejicimus, quo Mundus conditus ante quatuor mille jam annos erat. Roma vero quum ipso tempore nativitatis Christi steterat 752 annos, totidem ante Nativitatis Christi annos Romam conditam fuisse affirmandum erit. Cum alia Epocha Romani suæ Chronologiæ annos comparabant. Paucos annos ante Romam conditam Græci ludos quosdam in urbe Olympiade (Olympicos inde ludos vocant) celebrare cepérant, quos quum singulis quatuor annis repeterent, spatium hoc quatuor annorum Olympiadem vocabant, Chronologiæque suæ præcipuam in his Olympiadibus constituebant rationem. Idem fecerunt Romani, annum Urbis Conditæ cum annis Olympiadum comparantes. Variæ hac quoque in re sententiæ, duæ tamen reliquis celebriores. VARRONIS unius, affirmantis Romam conditam esse anno tertio, Olympiadis sextæ. VERRII FLACCI alterius *in Fastis Capitolinis*, annum quartum Olympiadis sextæ, Urbis Romæ fundationem assignantis. Non est hujus loci, has tricas disceptando componere; qui eum in finem hæc præmisimus, ut qua ex ratione Magistratuum Romanorum seriem secundum triplicem numerandi modum annotaverimus, eluceat. Plura optanti, adeundus *PETAVIUS, Doctrina Temp. Cap.* 45. *sqq.* Ejusdemque *Rationarium Temp. P. II. Lib. III. Cap. II.* Nos subjicimus

Seriem Magistratuum Romanorum secundum triplicem dimensionem, Urbis Romæ conditæ, Olympiadum, & Annorum ante Christum natum.

	Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.	
Apud Livium p. 3.	455		1207	Troja vastata.
	454		1206	Æneas venit in Italiam.
	450		1202	Æneas à Rutilis bello petitur.
	447		1199	Æneas moritur.
	422		1174	Alba Longa ab Ascanio condita.
pag. 4.	408		1169	Silvius Rex Albanorum.
	18	2	770	ROMULUS & REMUS nati.
	2	6	754	Remus capitur & Amulio traditur.
	1	6	753	Amulius à Romulo & Remo obtruncatur.
	Urbe Condita.			
pag. 5.	1	7	752	ROMA à Romulo & Remo condita.
				Auguria Romuli & Remi.
				Romulus dat jura.
pag. 6.	2	7	751	Raptus Sabinarum.
	3	7	750	Bellum Sabinum. I.mum
	4	7	749	Bellum cum Antemnatibus.
pag. 7.	5	8	748	Bellum Sabinum. II.dum
	6	8	747	
	7	8	746	
	8	8	745	
pag. 8.	9	9	744	Bellum cum Fidenatibus.
	10	9	743	T. Tatius interficitur.
	11	9	742	
	12	9	741	

Urbe

Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.		
13	10	740		
14	10	739		
15	10	738		
16	10	737		
17	11	736		
18	11	735		
19	11	734		
20	11	733	Bellum cum Vejentibus.	pag. 8.
21	12	732		
22	12	731		
23	12	730		
24	12	729		
25	13	728		
26	13	727		
27	13	726		
28	13	725		
29	14	724		
30	14	723		
31	14	722		
32	14	721		
33	15	720		
34	15	719		
35	15	718		
36	15	717		
37	16	716	ROMULUS moritur. Interegnum.	pag. 9.
38	16	715	NUMA POMPILIUS. Rex Romanorum.	
39	16	714		
40	16	713		
41	17	712		
42	17	711		
43	17	710		
44	17	709	Sacerdotes creantur.	pag. 10.
45	18	708		
46	18	707		
47	18	706		
48	18	705		
49	19	704		
50	19	703		
51	19	702		
52	19	701		
53	20	700		
54	20	699		
55	20	698		
56	20	697		
57	21	696		
58	21	695		

Ante

	Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.	
	59	21	694	
	60	21	693	
	61	22	692	
	62	22	691	
	63	22	690	
	64	22	689	
	65	23	688	
	66	23	687	
	67	23	686	
	68	23	685	
	69	24	684	
	70	24	683	
	71	24	682	
	72	24	681	
	73	25	680	
	74	25	679	
	75	25	678	
	76	25	677	
	77	26	676	
	78	26	675	
	79	26	674	
	80	26	673	
pag. 10.	81	27	672	TULLUS HOSTILIUS. Rex Romanorum.
	82	27	671	
	83	27	670	
pag. 11.	84	27	669	Bellum cum Albanis. Certamen Horatiorum & Curiatiorum.
	85	28	668	
pag. 13.	86	28	667	Fidenates à Romanis deſciſcunt.
pag. 14.	87	28	666	Alba diruitur.
	88	28	665	
	89	29	664	
Ibid.	90	29	663	
	91	29	662	Bellum cum Sabinis.
	92	29	661	
	93	30	660	
	94	30	659	
	95	30	658	
	96	30	657	
	97	31	656	
	98	31	655	
	99	31	654	
	100	31	653	
	101	32	652	
	102	32	651	
	103	22	650	
	104	32	649	

Ante

Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.		
105	33	648		
106	33	647		
107	33	646		
108	33	645		
109	34	644		
110	34	643		
111	34	642		
112	34	641		
113	35	640	ANCUS MARCIUS. Rex Romanorum.	ibid.
114	35	639	Bellum cum Latinis.	pag. 15.
115	35	638		
116	35	637	Politorium diruitur.	ibid.
117	36	636		
118	36	635		
119	36	634		
120	36	633		
121	37	632	Tarquinii veniunt Romam.	pag. 16.
122	37	631		
123	37	630		
124	37	629		
125	38	628		
126	38	627		
127	38	626		
128	38	625		
129	39	624		
130	39	623		
131	39	622		
132	39	621		
133	40	620		
134	40	619		
135	40	618		
136	40	617		
137	41	616	TARQUINIUS PRISCUS. Rex Romanorum.	pag. 16.
138	41	615		
139	41	614	Patres minorum gentium centum eliguntur.	ibid.
140	41	613		
141	42	612		
142	42	611	Bellum cum Latinis.	ibid.
143	42	610		
144	42	609		
145	43	608		
146	43	607		
147	43	606		
148	43	605		
149	44	604		
150	44	603		

	Ante Urbem Conditam	Olympiades.	Ante Christum natum.	
	151	44	602	
	152	44	601	
	153	45	600	
	154	45	599	
	155	45	598	
	156	45	597	
	157	46	596	
	158	46	595	
	159	46	594	
	160	46	593	
	161	47	592	
	162	47	591	
	163	47	590	
	164	47	589	
	165	48	588	
ibid. pag. 17.	166	48	587	Bellum cum Sabinis. Bellum cum Latinis.
	167	48	586	
	168	48	585	
	169	49	584	
	170	49	583	
	171	49	582	
	172	49	581	
	173	50	580	
	174	50	579	
pag. 18.	175	50	578	SERVIUS TULLIUS. Rex Romanorum.
	176	50	577	
	177	51	576	
	178	51	575	
	179	51	574	
	180	51	573	
	181	52	572	
	182	52	571	
	183	52	570	
	184	52	569	
	185	53	568	
	186	53	567	
ibid.	187	53	566	Cenſus inſtituitur & Urbs amplificatur. Servius Tullius conſenſu plebis Rex declaratur.
	188	53	565	
	189	54	564	
	190	54	563	
	191	54	562	
	192	54	561	
	193	55	560	

Ante

Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.		
194	55	559		
195	55	558		
196	55	557		
197	56	556		
198	56	555		
199	56	554		
200	56	553		
201	57	552		
202	57	551		
203	57	550		
204	57	549		
205	58	548		
206	58	547		
207	58	546		
208	58	545		
209	59	544		
210	59	543		
211	59	542		
212	59	541		
213	60	540		
214	60	539		
215	60	538		
216	60	537		
217	61	536		
218	61	535		
219	61	534	TARQUINIUS SUPERBUS. Rex Romanorum.	pag. 21.
220	61	533		
221	62	532		
222	62	531		
223	62	530		
224	62	529		
225	63	528		
226	63	527		
227	63	526		
228	63	525		
229	64	524		
230	64	523		
231	64	522	Bellum aum Volſcis.	
232	64	521		pag. 22.
233	65	520		
234	65	519		
235	65	518		
236	65	517		
237	66	516		
238	66	515	Ædes Jovis Capitolini ædificatur.	
239	66	514		pag. 23.

Ante

	Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.	
	240	66	513	
	241	67	512	
pag. 24.	242	67	511	Bellum cum Rutulis. Sextus Tarquinius Lucretiæ vim infert.
pag. 25.	243	67	510	Tarquinii expelluntur PRIMI CONSULES.
ibid.				L. JUNIUS BRUTUS. In prælio occisus; In ejus locum suffectus est
pag. 29.				Sp. LUCRETIUS Tricipitinus. Quo intra paucos dies mortuo, ei suffectus.
ibid.				M. HORATIUS Pulvillus.
pag. 27.				L. TARQUINIUS. Coactus abdicavit se consulatus Subrogatus in ejus locum
pag. 29.				P. VALERIUS Poplicola.
pag. 28.				Bellum cum Tarquiniis.
pag. 30.	244	67	509	P. VALERIUS & T. LUCRETIUS Coss.
	245	68	508	Bellum Etruscum.
	246	68	507	
pag. 32.	247	68	506	T. LUCRETIUS & P. VALERIUS Coss.
				Observa hic, Erudite Lector, primum hiatum Chronologicum in T. Livio. Omittit enim Consules annorum 245. & 246.
ibid.	248	68	505	M. VALERIUS & P. POSTUMIUS Coss.
ibid.	249	69	504	P. VALERIUS & T. LUCRETIUS Coss.
ibid.	250	69	503	AGRIPPA MENENIUS & P. POSTUMIUS Coss.
ibid.				Bellum cum Auruncis.
ibid.	251	69	502	OPITER VIRGINIUS & Sp. CASSIUS Coss.
pag. 33.	252	69	501	POSTUMUS COMMINIUS & T. LARTIUS Coss.
				Novus hic hiatus Chronologicus in T. Livio, qui nec annum nec Consules, quibus Dictatura fuit instituta, assignare potest, Nominatur tamen
ibid.				DICTATOR I. T. LARTIUS.
	253	70	500	Nominat quidem hic T. Livius per hos annos sequentes Consules
ibid.	254	70	499	SERVIUM SULPICIUM & MANIUM TULLIUM Coss.
	255	70	498	
ibid.				T. ÆBUTIUM & C. VETURIUM Coss.
				Q. CLOELIUM &
pag. 34.				T. LARTIUM Coss.
				A. SEMPRONIUM &
ibid.				M. MINUCIUM Coss.
				Sed addit *Cap. XXI.* p. 34. (*a*) Aliter apud alios ordinatos magistratus, ut in tanta vetustate, non rerum modo, sed etiam auctorum, non satis constet, qui Consules fuerint, nec quid quoque anno actum sit.

Ante

Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.		
			DICTATOR A. POSTUMIUS.	ibid.
256	70	497	A. POSTUMIUS & T. VIRGINIVS Coss.	pag. 34.
			Prælium ad Regillum lacum.	
257	71	496	Ap. CLAVDIVS & P. SERVILIVS Coss.	ibid.
			Bellum cum Volscis. Bellum cum Auruncis.	ibid.
258	71	495	A. VIRGINIVS & T. VETVRIVS Coss.	pag. 36. ibid.
			DICTATOR MARIUS VALERIUS Maximus. Bellum cum Æquis.	pag. 37.
			Bellum cum Volscis. Bellum cum Sabinis.	ibid.
			Secessio plebis in montem sacrum. Institutio Tribunorum plebis.	pag. 38.
259	71	494	Sp. CASSIVS & POST. COMINIVS Coss.	ibid.
260	71	493	T. GEGANIVS & P. MINVCIVS Coss.	ibid.
261	72	492	M. MINVCIVS & A. SEMPRONIVS Coss.	pag. 39.
			Bellum cum Volscis.	pag. 40.
262	72	491	Horum annorum Consules Livius non recenset.	
263	72	490		
264	72	489	Sp. NAVTIVS & SEX. FVRIVS Coss.	ibid.
265	73	488	T. SICINIVS & C. AQVILIVS Coss.	pag. 41.
266	73	487	Sp. CASSIVS & PROCVLVS VIRGINIVS Coss.	ibid.
267	73	486	SER. CORNELIVS & Q. FABIUS Coss.	ibid.
268	73	485	L. ÆMILIUS & CÆSO FABIUS Coss.	ibid.
269	74	484	M. FABIUS & L. VALERIUS Coss.	pag. 42.
270	74	483	Q. FABIUS & C. JULIUS Coss.	ibid.
271	74	482	CÆSO FABIUS & Sp. FURIUS Coss.	ibid.
272	74	481	M. FABIUS & Cn. MANLIUS Coss.	ibid.
			Vejens & Etruscum bellum.	
273	75	480	CÆSO FABIUS & T. VIRGINIUS Coss.	pag. 44.
			Fabia gens Vejens bellum sola gerit.	
274	75	479	L. ÆMILIUS & C. SERVILIUS Coss.	pag. 45.

	Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.	
pag. 45.	275	75	478	C. HORATIUS &
				T. MENENIUS Coss.
				Fabii à Vejentibus ad unum omnes cæsi.
ibid.	276	75	477	A. VIRGINIUS &
				Sp. SERVILIUS Coss.
pag. 46.	277	76	476	C. NAUTIUS &
				P. VALERIUS Coss.
ibid.				Bellum Vejens & Sabinum.
ibid.	278	76	475	L. FURIUS &
				C. MANLIUS Coss.
ibid.	279	76	474	L. ÆMILIUS &
				OPITER VIRGINIUS Coss.
pag. 47.	280	76	473	L. PINARIUS &
				P. FURIUS Coss.
ibid.	281	77	472	Ap. CLAUDIUS &
				T. QUINTIUS Coss.
pag. 48.	282	77	471	L. VALERIUS &
				Tib. ÆMILIUS Coss.
pag. 49.	283	77	470	T. NUMICIUS Priscus &
				A. VIRGINIUS Coss.
				Bellum cum Æquis & Voscis.
ibid.	284	77	469	T. QUINTIUS &
				Q. SERVILIUS Coss.
				Bellum Sabinum & Volscum.
pag. 51.	285	78	468	Tib. ÆMILIUS &
				Q. FABIUS Coss.
pag. 52.	286	78	467	Q. SERVILIUS &
				Sp. POSTUMIUS Coss.
ibid.	287	78	466	Q. FABIUS &
				T. QUINTIUS Coss.
				Bellum cum Æquis.
ibid.	288	78	465	A. POSTUMIUS Albus &
				Sp. FURIUS Fusus Coss.
pag. 53.	289	79	464	L. ÆBUTIUS &
				P. SERVILIUS Coss.
pag. 54.	290	79	463	L. LUCRETIUS Tricipitinus &
				T. VETURIUS Geminus Coss.
pag. 55.	291	79	462	P. VOLUMNIUS &
				SER. SULPICIUS Coss.
pag. 56.	292	79	461	C. CLAUDIUS &
				P. VALERIUS Poplicola Coss. In prælio occisus. In cujus locum factus
pag. 58.				L. QUINTIUS Cincinnatus
pag. 59.	293	80	460	Q. FABIUS Vibulanus &
				L. CORNELIUS Maluginensis Coss.
				Bella cum Voscis & Æquis.

Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.		
294	80	459	L. MINUCIUS & C. NAUTIUS Coſſ.	pag. 60.
			Bellum cum Sabinis.	ibid.
			DICTATOR L. QUINTIUS Cincinnatus.	pag. 61.
295	80	458	Q. MINUCIUS & C. HORATIUS Pulvillus Coſſ.	pag. 62.
			Bellum cum Æquis & Sabinis.	
			Decem Tribuni plebis creati.	
296	80	457	M. VALERIUS & Sp. VIRGINIUS Coſſ.	ibid.
297	81	456	T. ROMILIUS & C. VETURIUS Coſſ.	ibid.
298	81	455	Sp. TARPEJUS & A. ATERIUS vel ATERNIUS Coſſ.	ibid.
299	81	454	P. CURATIUS & SEXTUS QUINTILIUS Coſſ.	ibid.
300	81	453	C. MENENIUS & P. SESTIUS Capitolinus Coſſ.	pag. 63.
301	82	452	DECEMVIRI creati Conſulari poteſtate & ſine provocatione. Qui Leges Decem Tabularum ferunt.	ibid.
302	82	451	DECEMVIRI novi creantur.	ibid.
			Decem Tabulis legum aliæ duæ adduntur.	pag. 64.
303	82	450	DECEMVIRI alii creati.	ibid.
			Senatus in Decemviros acres dicit ſententias.	pag. 65.
			Seceſſio exercitus in montem Aventinum.	pag. 69.
304	82	449	L. VALERIUS & M. HORATIUS Coſſ.	pag. 70.
			Tabulæ Duodecim Legum publicantur.	pag. 72.
			Bellum cum Æquis & Volſcis.	ibid.
			Bellum cum Sabinis.	pag. 73.
305	83	448	LAR. HERMINIUS & T. VIRGINIUS Cœlimontanus Coſſ.	pag. 74.
306	83	447	M. GEGANIUS Macerinus & C. JULIUS Coſſ.	ibid.
307	83	446	T. QUINTIUS Capitolinus & AGRIPPA FURIUS Coſſ.	ibid.
308	83	445	M. GENUCIUS & C. CURTIUS Coſſ.	pag. 78.
309	84	444	TRIBUNI MILITUM Conſulari poteſtate primi: A. SEMPRONIUS Atratinus. L. ATILIUS & T. CÆCILIUS.	pag. 81.
			T. QUINTIUS Barbatus Interrex creat Conſules.	ibid.
310	84	443	L. PAPIRIUS Mugilanus & L. SEMPRONIUS Atratinus Coſſ.	ibid.
311	84	442	M. GEGANIUS Macerinus & T. QUINTIUS Capitolinus Coſſ.	ibid.
			Cenſuræ Inſtitutio.	
312	84	441	M. FABIUS Vibulanus & POSTUMUS ÆBUTIUS Cornicen Coſſ.	pag. 82.

	Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.	
ibid.	313	85	440	C. FURIUS Pacilus &
				M. PAPIRIUS Craſſus Coſſ.
pag. 83.	314	85	439	PROCULUS GEGANIUS Macerinus &
				L. MENENIUS Lanatus Coſſ.
ibid.	315	85	438	T. QUINTIUS Capitolinus &
				AGRIPPA MENENIUS Coſſ.
pag. 84.	316	85	437	DICTATOR L. QUINTIUS Cincinnatus.
				TRIBUNI MILITUM Conſulari poteſtate:
				L. QUINTIUS Cincinnatus.
				MAMERCUS ÆMILIUS.
				L. JULIUS.
ibid.	317	86	436	M. GEGANIUS Macerinus &
				L. SERGIUS Fidenas Coſſ.
pag. 86.	318	86	435	M. CORNELIUS Maluginenſis &
				L. PAPIRIUS Craſſus Coſſ.
ibid.	319	86	434	C. JULIUS &
				L. VIRGINIUS Coſſ.
ibid.				DICTATOR A. SERVILIUS.
				Bellum cum Fidenatibus & Vejentibus.
ibid.	320	86	433	C. JULIUS &
				L. VIRGINIUS Coſſ.
ibid.				DICTATOR MAMERCUS Æmilius.
pag. 87.	321	87	432	TRIBUNI MILITUM Conſulari poteſtate:
				M. FABIUS Vibulanus.
				M. FOSLIUS.
				L. SERGIUS Fidenas.
ibid.	322	87	431	TRIBUNI MILITUM Conſulari poteſtate:
				L. PINARIUS MAMERCUS.
				L. FURIUS Medullinus.
				Sp. POSTUMIUS Albus.
ibid.				DICTATOR A. POSTUMIUS Tubertus.
ibid.				Bellum cum Æquis & Volſcis.
pag. 89.	323	87	430	L. PAPIRIUS Craſſus &
				L. JULIUS Coſſ.
ibid.	324	87	429	L. SERGIUS Fidenas &
				HOSTUS LUCRETIUS Tricipitinus Coſſ.
ibid.	325	88	428	A. CORNELIUS Coſſus &
				T. QUINTIUS Pennus Coſſ.
ibid.	326	88	427	C. SERVILIUS Ahala &
				L. PAPIRIUS Mugilanus Coſſ.
ibid.	327	88	426	TRIBUNI MILITUM Conſulari poteſtate:
				T. QUINTIUS Pennus.
				C. FURIUS.
				M. POSTUMIUS.
				A. CORNELIUS Coſſus.
ibid.				DICTATOR MAMERCUS ÆMILIUS.
pag. 90.				Bellum cum Vejentibus & Fidenatibus.
ibid.	328	88	425	TRIBUNI MILITUM Conſulari poteſtate:
				A. SEMPRONIUS Atratinus.
				L. QUINTIUS Cincinnatus.
				L. FURIUS Medullinus.
				L. HORATIUS Barbatus.

Ante

Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.		
329	89	424	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate: Ap. CLAUDIUS Crassus. Sp. NAUTIUS Rutilus. C. SERGIUS Fidenas. SEXTUS JULIUS Julus.	pag. 91.
330	89	423	C. SEMPRONIUS Atratinus & Q. FABIUS Vibulanus Coss. Bellum cum Volscis.	ibid.
331	89	422	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate: L. MANLIUS Capitolinus. Q. ANTONIUS Merenda. L. PAPIRIUS Mugilanus.	pag. 93.
332	89	421	NUMERIUS FABIUS Vibulanus & T. QUINTIUS Capitolinus Coss.	ibid.
333	90	420	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate: L. QUINTIUS Cincinnatus. L. FURIUS Medullinus. M. MANLIUS. A. SEMPRONIUS Atratinus. Quæstores Patricii primum creati.	ibid.
334	90	419	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate: AGRIPPA MENENIUS Lanatus. P. LUCRETIUS Tricipitinus. Sp. NAUTIUS. C. SERVILIUS. Servorum conjuratio de incendenda urbe. Bellum cum Æquis & Lavicanis.	pag. 94.
335	90	418	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate: L. SERGIUS Fidenas. M. PAPIRIUS Mugilanus. C. SERVILIUS. DICTATOR Q. SERVILIUS Priscus.	ibid.
336	90	417	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate: AGRIPPA MENENIUS Lanatus. L. SERVILIUS Structus. P. LUCRETIUS Tricipitinus. Sp. RUTILIUS Crassus.	pag. 95.
337	91	416	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate: A. SEMPRONIUS Atratinus. M. PAPIRIUS Mugilanus. Sp. NAUTIUS Rutilus.	ibid.
338	91	415	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate: P. CORNELIUS Cossus. C. VALERIUS Potitus. QUINTIUS Cincinnatus. NUMERIUS FABIUS Vibulanus.	ibid.
339	91	414	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate: Cn. CORNELIUS Cossus. L. VALERIUS Potitus. Q. FABIUS Vibulanus. M. POSTUMIUS Regillensis.	ibid.
340	91	413	M. CORNELIUS Cossus & L. FURIUS Medullinus Coss.	pag. 96.
341	92	412	Q. FABIUS Ambustus & C. FURIUS Pacilus Coss.	ibid.
342	92	411	M. PAPIRIUS & C. NAUTIUS Rutilus Coss.	ibid.

Ante

	Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.	
pag. 97.	343	92	410	MAMERCUS ÆMILIUS &
				C. VALERIVS Potitus Coff.
ibid.	344	92	409	Cn. CORNELIVS Coffus &
				L. FVRIVS Medullinus Coff.
				Quæftores promifcui creati.
				Bellum cum Æquis & Volfcis.
pag. 98.	345	93	408	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate:
				C. JULIUS Julus.
				P. CORNELIUS Coffus.
				C. SERVILIUS Ahala.
ibid.	346	93	407	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate:
				L. FURIUS Medullinus.
				C. VALERIUS Potitus.
				NUMERIUS FABIUS Vibulanus.
				C. SERVILIUS Ahala.
ibid.	347	93	406	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate:
				P. & Cn. CORNELII Coffi.
				NUMERIUS FABIUS Ambuftus.
				L. VALERIUS Potitus.
pag. 99.				Vejens bellum.
				Bellum cum Volfcis.
ibid.	348	93	405	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate:
				T. QUINTIUS Capitolinus.
				P. QUINTIUS Cincinnatus.
				C. JULIUS Julus.
				A. MANLIUS.
				L. FURIUS Medullinus.
				MANIUS ÆMILIUS Mamercinus.
pag. 100.	349	94	404	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate:
				C. VALERIUS Potitus.
				MANIUS SERGIUS Fidenas.
				P. CORNELIUS Maluginenfis.
				Cn. CORNELIUS Coffus.
				CÆSO FABIUS Ambuftus.
				Sp. NAUTIUS Rutilus.
pag. 101.	350	94	403	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate:
				MANIUS ÆMILIUS Mamercinus.
				L. VALERIUS Potitus.
				Ap. CLAUDIUS Craffus.
				M. QUINTILIUS Varus.
				L. JULIUS Julus.
				M. POSTUMIUS.
				M. FURIUS Camillus.
				M. POSTUMIUS Albinus.
pag. 104.	351	94	402	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate:
				C. SERVILIUS Ahala.
				Q. SERVILIUS.
				L. VIRGINIUS.
				Q. SULPICIUS.
				A. MANLIUS.
				MANIUS SERGIUS.
pag. 105.	352	94	401	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate:
				L. VALERIUS Potitus.
				M. FURIUS Camillus.
				MANIUS ÆMILIUS Mamercinus.
				Cn. CORNELIUS Coffus.
				CÆSO FABIUS Ambuftus.
				L. JULIUS Julus.

Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.		
353	95	400	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate: P. MÆNIUS. L. TITINIUS. P. MÆLIUS. L. FURIUS Medullinus. L. PUBLILIUS Volfcus. P. LICINIUS Calvus è Tribunis plebis.	pag. 106.
354	95	399	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate: M. VETURIUS, é Patriciis. M. POMPONIUS. } C. DUILIUS. } VOLERO PUBLILIUS. } Plebeji. Cn. GENUCIUS. } L. ATILIUS. }	ibid.
355	95	398	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate: L. VALERIUS Potitus. M. VALERIUS Maximus. M. FURIUS Camillus. L. FURIUS Medullinus. Q. SERVILIUS Fidenas. Q. SULPICIUS Camerinus.	pag. 107.
356	95	397	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate: L. JULIUS Julus. L. FURIUS Medullinus. L. SERGIUS Fidenas. A. POSTUMIUS Regillenfis. P. CORNELIUS Maluginenfis. A. MANLIUS. Bellum cum Tarquinienfibus.	ibid.
357	96	396	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate: P. LICINIUS Calvus. In cujus locum petente patre declaratus filius. P. LICINIUS. L. TITINIUS. P. MÆNIUS. P. MÆLIUS. Cn. GENUCIUS. L. ATILIUS. DICTATOR M. FURIUS Camillus.	pag. 108.
358	96	395	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate: PUBLIUS CORNELIUS Coffus. PUBLIUS CORNELIUS Scipio. M. VALERIUS Maximus. CÆSO FABIUS Ambuftus. L. FURIUS Medullinus. Q. SERVILIUS.	pag. 110.
359	96	394	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate: M. FURIUS Camillus. L. FURIUS Medullinus. C. ÆMILIUS. L. VALERIUS Poplicola. Sp. POSTUMIUS. P. CORNELIUS. Bellum Falifcum. Bellum cum Æquis.	pag. 111. ibid. pag. 112.
360	96	393	L. LUCRETIUS Flavus & SERVIUS SULPICIUS Camerinus Coff.	ibid.
361	97	392	L. VALERIUS Potitus & M. MANLIUS Coff. Bellum cum Æquis. Bellum Volfinienfe.	pag. 113.

Ante

	Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.	
ibid.	362	97	391	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate:
				L. LUCRETIUS.
				SERVIUS SULPICIUS.
				M. ÆMILIUS.
				M. FURIUS Medullinus.
				AGRIPPA FURIUS.
				C. ÆMILIUS.
				Bellum cum Gallis.
pag. 115.	363	97	390	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate:
				Tres FABII.
				Q. SULPICIUS Longus.
				Q. SERVILIUS.
				SER. CORNELIUS Maluginensis.
pag. 116.				Galli urbem Romam capiunt & vastant; sed eodem anno recipitur & restauratur.
pag. 121.				DICTATOR M. FURIUS Camillus.
pag. 122.	364	97	389	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate:
				L. VALERIUS Poplicola.
				L. VIRGINIUS.
				P. CORNELIUS.
				A. MANLIUS.
				L. ÆMILIUS.
				L. POSTUMIUS.
pag. 123.				Bella cum Volsis, Etruscis & Æquis.
ibid.	365	98	388	DICTATOR M. FURIUS Camillus.
pag. 124.	366	98	387	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate:
				T. QUINTIUS Cincinnatus.
				Q. SERVILIUS Fidenas.
				L. JULIUS Julus.
				L. AQUILIUS Corvus.
				L. LUCRETIUS Tricipitinus.
				SER. SULPICIUS Rufus.
ibid.	367	98	386	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate:
				L. PAPIRIUS.
				C. CORNELIUS.
				C. SERGIUS.
				L. ÆMILIUS.
				C. MENENIUS.
				L. VALERIUS Poplicola.
ibid.	368	98	385	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate:
				M. FURIUS Camillus.
				SER. CORNELIUS Maluginensis.
				Q. SERVILIUS Fidenas.
				L. QUINTIUS Cincinnatus.
				L. HORATIUS Pulvillus.
				P. VALERIUS.
pag. 126.	369	99	384	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate:
				A. MANLIUS.
				P. CORNELIUS.
				T. QUINTIUS Capitolinus.
				L. QUINTIUS Capitolinus.
				L. PAPIRIUS Cursor.
				C. SERGIUS.
ibid.				DICTATOR A. CORNELIUS Cossus.
pag. 127.				Manliana seditio.
pag. 128.	370	99	383	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate:
				SER. CORNELIUS Maluginensis.
				P. VALERIUS Potitus.
				M. FURIUS Camillus.
				SER. SULPICIUS Rufus.
				C. PAPIRIUS Crassus.
				T. QUINTIUS Cincinnatus.

Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.		
371	99	382	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate: L. VALERIUS. A. MANLIUS. SER. SULPICIUS. L. LUCRETIUS. L. ÆMILIUS. M. TREBONIUS.	pag. 130.
372	99	381	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate: Sp. PAPIRIUS. L. PAPIRIUS. SER. CORNELIUS Maluginenfis. Q. SERVILIUS. SER. SULPICIUS. L. ÆMILIUS. Bellum cum Præneftinis.	ibid.
373	100	380	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate: M. FURIUS Camillus. A. POSTUMIUS Regillenfis. L. POSTUMIUS Regillenfis. L. FURIUS. L. LUCRETIUS. M. FABIUS Ambuftus.	ibid.
374	100	379	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate: L. VALERIUS. P. VALERIUS. C. SERGIUS. L. MENENIUS. Sp. PAPIRIUS. SER. CORNELIUS Maluginenfis. DICTATOR T. QUINTIUS Cincinnatus.	pag. 132.
375	100	378	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate: P. MANLIUS. C. MANLIUS. L. JULIUS. Ex plebe. C. SEXTILIUS. M. ALBINIUS. L. ANTISTIUS.	pag. 133.
376	100	377	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate: Sp. FURIUS. Q. SERVILIUS. C. LICINIUS. P. CLOELIUS. M. HORATIUS. L. GEGANIUS.	ibid.
377	101	376	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate: L. ÆMILIUS. P. VALERIUS. C. VETURIUS. SER. SULPICIUS. L. QUINTIUS Cincinnatus. C. QUINTIUS Cincinnatus.	pag. 134.
378	101	375	His annis nulli Magiftratus Curules creati.	pag. 135.
379	101	374		
380	101	373		
381	102	372		
382	102	371	TRIBUNI MILITUM Confulari poteftate: L. FURIUS. A. MANLIUS. SER. SULPICIUS. SER. CORNELIUS. P. VALERIUS. C. VALERIUS.	ibid.

	Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.	
ibid.	383	102	370	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate:
				Q. SERVILIUS.
				C. VETURIUS.
				A. CORNELIUS.
				M. CORNELIUS.
				Q. QUINTIUS.
				M. FABIUS.
pag. 136.	384	102	369	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate:
				T. QUINTIUS.
				SER. CORNELIUS.
				SER. SULPICIUS.
				Sp. SERVILIUS.
				L. PAPIRIUS.
				L. VETURIUS.
ibid.	385	103	368	DICTATOR M. FURIUS Camillus.
				DICTATOR P. MANLIUS.
pag. 138.	386	103	367	TRIBUNI MILITUM Consulari potestate:
				A. CORNELIUS.
				M. CORNELIUS.
				M. GEGANIUS.
				P. MANLIUS.
				L. VETURIUS.
				P. VALERIUS.
ibid.				DICTATOR M. FURIUS Camillus.
ibid.	387	103	366	L. SEXTIUS de plebe primus Consul.
pag. 141.				L. ÆMILIUS Mamercinus Coss.
ibid.				Præturæ & Ædilitatis Curulis institutio.
ibid.	388	103	365	L. GENUCIUS &
				Q. SERVILIUS Coss.
ibid.	389	104	364	C. SULPICIUS Peticus &
				C. LICINIUS Stolo Coss.
ibid.	390	104	363	Cn. GENUCIUS &
				L. ÆMILIUS Mamercinus Coss.
pag. 142.				DICTATOR L. MANLIUS.
ibid.	391	104	362	Q. SERVILIUS Ahala &
				L. GENUCIUS Coss.
ibid.				M. Curtius pro patria se devovet.
				Bellum cum Hernicis.
pag. 143.				DICTATOR Ap. CLAUDIUS.
ibid.	392	104	361	C. SULPICIUS &
				C. LICINIUS Calvus Coss.
				Bellum cum Tiburtibus.
				DICTATOR T. QUINTIUS Pennus.
				Bellum Gallicum.
pag. 144.	393	105	360	C. POETELIUS Balbus &
				M. FABIUS Ambustus Coss.
				DICTATOR Q. SERVILIUS Ahala.
ibid.	394	105	359	M. POPILLIUS Lænas &
				Cn. MANLIUS Coss.
pag. 145.	395	105	358	C. FABIUS &
				C. PLAUTIUS Coss.
				DICTATOR C. SULPICIUS.

Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.		
396	105	357	C. MARCIVS & Cn. MANLIVS Coss.	pag. 146.
			Bellum cum Faliscis & Privernatibus.	
397	106	356	M. FABIUS Ambustus & M. POPILLIUS Lænas Coss.	pag. 147.
			Bellum Etruscum. DICTATOR C. MARCIUS Rutilus, de plebe primus.	
398	106	355	His annis Comitia Consularia non habita, quare res ad Interregnum redit. Fuere Interreges:	ibid.
399	106	354	Q. SERVILIUS Ahala. M. FABIUS. Cn. MANLIUS. C. FABIUS. C. SULPICIUS. L. ÆMILIUS. Q. SERVILIUS. M. FABIUS Ambustus.	
400	106	353	C. SULPICIUS Pæticus & M. VALERIUS Poplicola Coss.	ibid.
401	107	352	M. FABIUS Ambustus & T. QUINTIUS Coss.	ibid.
402	107	351	C. SULPICIUS Pæticus & M. VALERIUS Poplicola Coss.	ibid.
			DICTATOR T. MANLIUS Coss. Interreges undecim.	pag. 148.
403	107	350	P. VALERIUS Poplicola & C. MARCIUS Rutilus Coss.	ibid.
			DICTATOR C. JULIUS. Interreges C. SULPICIUS & M. FABIUS.	
404	107	349	C. SULPICIUS Pæticus & T. QUINTIUS Pennus Coss.	ibid.
			DICTATOR M. FABIUS.	pag. 149.
405	108	348	M. POPILLIUS Lænas & L. CORNELIUS Scipio Coss.	ibid.
			DICTATOR L. FURIUS Camillus.	
406	108	347	L. FURIUS Camillus & Ap. CLAUDIUS Crassus Coss.	ibid.
			DICTATOR T. MANLIUS Torquatus.	pag. 150.
407	108	346	M. VALERIUS Corvus & M. POPILLIUS Lænas Coss.	ibid.
408	108	345	T. MANLIUS Torquatus & C. PLAUTIUS Coss.	pag. 151.
409	109	344	M. VALERIUS Corvus & C. POETELIUS Coss.	ibid.
410	109	343	M. FABIUS Dorsus & SER. SULPICIUS Camerinus Coss.	ibid.
			DICTATOR L. FURIUS.	

 Ante

	Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.	
ibid.	411	109	342	C. MARCIUS Rutilus & T. MANLIUS Torquatus Coss. DICTATOR P. VALERIUS Poplicola.
ibid.	412	109	341	M. VALERIUS Corvus & A. CORNELIUS Cossus Coss. Bellum Samniticum.
pag. 155.	413	110	340	C. MARCIUS Rutilus & Q. SERVILIUS Coss.
pag. 156.				DICTATOR M. VALERIUS Corvus.
pag. 158.	414	110	339	C. PLAUTIUS. L. ÆMILIUS Mamercinus Coss.
pag. 159.				Interreges M. VALERIUS & M. FABIUS.
	415	110	338	T. MANLIUS Torquatus & P. DECIUS Mus. Coss.
pag. 160.				Bellum Latinum.
pag. 163.	416	110	337	Ti. ÆMILIUS Mamercinus & Q. PUBLILIUS Philo Coss. DICTATOR Q. PUBLILIUS Philo.
pag. 164.				
ibid.	417	111	336	L. FURIUS Camillus & C. MÆNIUS Coss.
pag. 165.	418	111	335	C. SULPICIUS Longus & P. ÆLIUS PÆTUS Coss. DICTATOR C. CLAUDIUS Regillensis.
ibid.	419	111	334	L. PAPIRIUS Crassus & CÆSO DUILIUS Coss.
ibid.	420	111	333	M. VALERIUS Corvus & M. ATILIUS Regulus Coss. DICTATOR L. ÆMILIUS Mamercinus.
ibid.	421	112	332	T. VETURIUS & P. POSTUMIUS Coss. DICTATOR P. CORNELIUS Ruffinus.
pag. 166.	422	112	331	M. VALERIUS Corvus & Cn. DOMITIUS Coss. DICTATOR M. PAPIRIUS Crassus.
ibid.	423	112	330	M. CLAUDIUS Marcellus & C. VALERIUS Coss.
ibid.	424	112	329	DICTATOR Cn. QUINTILIUS.
ibid.	425	113	328	L. PAPIRIUS Crassus & L. PLAUTIUS Venno Coss.
pag. 167.	426	113	327	L. ÆMILIUS Mamercinus & C. PLAUTIUS Coss.
ibid.	427	113	326	P. PLAUTIUS Proculus & P. CORNELIUS Scapula Coss.

Ante

Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.		
428	113	325	L. CORNELIUS Lentulus & Q. PUBLILIUS Philo Coss.	ibid.
			Interrex LUCIUS ÆMILIUS.	pag. 168.
429	114	324	C. POETELIUS & L. PAPIRIUS Mugilanus Coss.	ibid.
430	114	323	L. FURIUS Camillus & JUNIUS BRUTUS Scæva Coss.	pag. 170.
			DICTATOR L. PAPIRIUS Cursor.	ibid.
431	114	322	C. SULPICIUS Longus & Q. ÆMILIUS Cerretanus Coss.	pag. 173.
432	114	321	Q. FABIUS & L. FULVIUS Coss.	pag. 174.
			DICTATOR A. CORNELIUS Arvina.	ibid.
433	115	320	T. VETURIUS Calvinus & Sp. POSTUMIUS Coss.	pag. 176.
			DICTATOR ÆMILIUS Pappus.	pag. 179.
			Interreges: Q. FABIUS Maximus & M. VALERIUS Corvus.	ibid.
434	115	319	Q. PUBLILIUS Philo & L. PAPIRIUS Cursor Coss.	ibid.
			Samnites vincuntur ad Caudium.	pag. 181.
435	115	318	Q. AULUS Cerretanus & L. PAPIRIUS Mugilanus Coss.	pag. 182.
436	115	317	M. FOSLIUS Flaccinator & L. PLAUTIUS Venno Coss.	pag. 185.
437	116	316	C. JUNIUS Bubulcus & Q. ÆMILIUS Barbula Coss.	ibid.
438	116	315	Sp. NAUTIUS & M. POPILLIUS Coss.	ibid.
			DICTATOR L. ÆMILIUS.	
439	116	314	Consules hujus anni T. Livius non nominat.	ibid.
			DICTATOR Q. FABIUS.	
440	116	313	M. POETELIUS & C. SULPICIUS Coss.	pag. 187.
			DICTATOR C. MÆNIUS.	ibid.
441	117	312	L. PAPIRIUS Cursor & C. JUNIUS Bubulcus Coss.	pag. 188.
			DICTATOR C. POETELIUS.	
442	117	311	M. VALERIUS & P. DECIUS Coss.	ibid.
			DICTATOR C. JUNIUS Bubulcus. Bellum Etruscum.	
443	117	310	C. JUNIUS Bubulcus & Q. ÆMILIUS Barbula Coss.	ibid.

	Ante Urbem Condi-tam.	Olym-piades.	Ante Chri-ſtum na-tum.	
pag. 190.	444	117	309	Q. FABIUS & C. MARCIUS Rutilus Coſſ.
pag. 192.				DICTATOR L. PAPIRIUS.
pag. 193.	445	118	308	Q. FABIUS & P. DECIUS Coſſ.
pag. 194.	446	118	307	Ap. CLAUDIUS & L. VOLUMNIUS Coſſ.
ibid.	447	118	306	P. CORNELIUS Arvina & Q. MARCUS Tremulus Coſſ.
pag. 195.				DICTATOR P. CORNELIUS Scipio.
ibid.	448	118	305	L. POSTUMIUS & Tib. MINUCIUS Coſſ.
ibid.	449	119	304	P. SULPICIUS Saverrio & P. SEMPRONIUS Sopho Coſſ.
ibid.				Bellum cum Æquis.
pag. 197.	450	119	303	L. GENUCIUS & SER. CORNELIUS Coſſ.
ibid.	451	119	302	M. LIVIUS Denter & C. ÆMILIUS Coſſ.
ibid.				DICTATOR C. JUNIUS Bubulcus.
pag. 198.				DICTATOR M. VALERIUS Maximus.
pag. 199.	452	119	301	M. VALERIUS & Q. APULEJUS Coſſ.
pag. 200.	453	120	300	M. FULVIUS Pætinus & T. MANLIUS Torquatus Coſſ. Cui mortuo ſuffectus
pag. 201.				M. VALERIUS.
ibid.				Interreges : APPIUS CLAUDIUS & P. SULPICIUS.
ibid.	454	120	299	L. CORNELIUS SCIPIO & Cn. FULVIUS Coſſ.
pag. 202.	455	120	298	Q. FABIUS Maximus & P. DECIUS Mus Coſſ.
pag. 203.	456	120	297	L. VOLUMNIUS & Ap. CLAUDIUS Coſſ.
pag. 206.	457	121	296	Q. FABIUS & P. DECIUS Coſſ.
pag. 210.	458	121	295	L. POSTUMIUS Megellus & M. ATILIUS Regulus Coſſ.
pag. 212.	459	121	294	L. PAPIRIUS Conſul & Sp. CARVILIUS Coſſ.
pag. 216.	460	121	293	Q. FABIUS Gurges & D. JUNIUS Brutus Scæva Coſſ.
				Hic maximus hiatus T. Livii occurrit, quum Libri ab undecimo, decem, adeoque tota Decas deſiderentur. Hinc quæ ſequuntur, ex ſupplementis Freinshemianis ſunt.
pag. 220.	460	121	293	Interrex L. POSTUMIUS Megellus.

Ante

Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.		
461	122	292	L. POSTUMIUS Megellus & C. JUNIUS Brutus Coss.	ibid.
462	122	291	P. CORNELIUS Rufinus & M. CURIUS Dentatus Coss.	pag. 221.
463	122	290	M. VALERIUS Corvinus & Q. CÆDITIUS Noctua Coss.	pag. 222.
464	122	289	Q. MARCIUS Tremulus & P. CORNELIUS Arvina Coss.	ibid.
465	123	288	M. CLAUDIUS Marcellus & C. NAUTIUS Rutilus Coss.	ibid.
466	123	287	M. VALERIUS Potitus & C. ÆLIUS Pætus Coss.	ibid.
467	123	286	C. CLAUDIUS Canina & M. ÆMILIUS Lepidus Coss.	pag. 223.
468	123	285	C. SERVILIUS Tucca & L. CÆCILIUS Metellus Coss.	ibid.
469	124	284	P. CORNELIUS Dolabella & Cn. DOMITIUS Calvinus.	pag. 224.
470	124	283	Q. ÆMILIUS Papus & C. FABRICIUS Coss.	ibid.
			Bellum Tarentinum.	pag. 225.
471	124	282	L. ÆMILIUS Barbula & Q. MARCIUS Philippus Coss.	pag. 226.
			Pyrrhus in Italiam venit.	pag. 228.
472	124	281	P. CORNELIUS Lævinus & Ti. CORUNCANIUS Coss.	pag. 230.
473	125	280	P. SULPICIUS Saverrio & P. DECIUS Mus Coss.	pag. 237.
474	125	279	Q. FABRICIUS Luſcinus & Q. ÆMILIUS Papus Coss.	pag. 238.
475	125	278	P. CORNELIUS Rufinus & C. JUNIUS Brutus Coss.	pag. 239.
476	125	277	Q. FABIUS Maximus Gurges & C. GENUCIUS Clepſina Coss.	pag. 242.
477	126	276	M. CURIUS Dentatus & L. CORNELIUS Lentulus Coss.	pag. 244.
			Pyrrhus ex Italia diſcedit.	pag. 246.
478	126	275	M. CVRIVS & SER. CORNELIVS Merenda Coss.	ibid.
479	126	274	C. DORSO & C. CLAVDIVS Canina Coss.	ibid.
			Finis belli Samnitici & Tarentini.	pag. 247.
480	126	273	L. PAPIRIVS Curſor & Sp. CARVILIVS Coss.	ibid.

Ante

	Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.	
pag. 249.	481	127	272	L. GENUCIUS & C. QUINCTIUS Coss.
pag. 250.	482	127	271	C. GENUCIUS & Cn. CORNELIUS Coss.
ibid.	483	127	270	Q. OGULNIUS Gallus & C. FABIUS Pictor Coss.
ibid.				Initium signandi argenti in Urbe.
ibid.	484	127	269	P. SEMPRONIUS Sophus & App. CLAUDIUS Cæcus Coss.
pag. 251.	485	128	268	M. ATILIUS Regulus & L. JULIUS Libo Coss.
ibid.	486	128	267	NUMERIUS FABIUS & D. JUNIUS Pera Coss.
ibid.	487	128	266	Q. FABIUS Gurges & L. MAMILIUS Vitulus Coss.
pag. 252.	488	128	265	App. CLAUDIUS Flaccus Coss. M. FULVIUS Flaccus Coss.
ibid.				Bellum Punicum primum.
pag. 260.	489	129	264	M. VALERIUS Maximus & M. OCTACILIUS Crassus Coss.
pag. 261.				Horologium primum Romæ.
ibid.	490	129	263	L. POSTUMIUS Megellus & Q. MAMILIUS Vitulus Coss.
pag. 263.	491	129	262	L. VALERIUS Flaccus & T. OCTACILIUS Crassus Coss.
pag. 264.	492	129	261	Cn. CORNELIUS Scipio Asina & C. DUILIUS Coss.
ibid.				Classis prima fabricata à Romanis.
pag. 266.	493	130	260	L. CORNELIUS Scipio & C. AQUILIUS Florus Coss.
ibid.				Prima Romanorum in Sardiniam & Corsicam expeditio.
pag. 267.	494	130	259	A. ATILIUS Calatinus & C. SULPICIUS Paterculus Coss.
pag. 268.	495	130	258	C. ATILIUS Regulus & Cn. CORNELIUS Blasius Coss.
ibid.				DICTATOR Q. OGULNIUS Gallus.
pag. 269.	496	130	257	L. MANLIUS Longus & Q. CÆDICIUS Coss.
pag. 271.	497	131	256	SER. FVLVIVS Pætinus & M. ÆMILIVS Paullus Coss.
pag. 275.	498	131	255	Cn. CORNELIUS Scipio Asina & A. ATILIVS Calatinus Coss.
pag. 276.	499	131	254	Cn. SERVILIVS Cæpio & C. SEMPRONIVS Blæsus Coss.

Ante

Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.		
500	131	253	C. AURELIUS Cotta & P. SERVILIUS Geminus Coss.	pag. 276.
501	132	252	L. CÆCILIUS Metellus & C. FURiUS Pacilus Coss.	pag. 277.
502	132	251	C. ATILIUS Regulus & L. MANLIUS Vulso Coss.	ibid.
503	132	250	P. CLODIUS Pulcher & L. JUNIUS Pullus Coss.	pag. 284.
504	132	249	C. AURELIUS Cotta & SERVILIUS Geminus Coss.	pag. 287.
505	133	248	L. CÆCILIUS Metellus & NUM. FABIUS Buteo Coss.	ibid.
506	133	247	M. OCTACILIUS Crassus & L. FABIUS Licinus Coss.	pag. 288.
507	133	246	M. FABIUS Buteo & C. ATILIUS Bulbus Coss.	pag. 289.
508	133	245	A. MANLIUS Torquatus Atticus & C. SEMPRONiUS Blæsus Coss.	pag. 290.
509	134	244	C. FUNDANIUS Fundulus & C. SULPICIUS Gallus Coss.	ibid.
510	134	243	C. LUTATIUS Catulus & A. POSTUMIUS Albinus Coss.	ibid.
			Finis belli Punici primi.	pag. 292.
511	134	242	Q. LUTATIUS Cerco & A. MANLIUS Coss.	ibid.
			Sicilia fit Provincia.	ibid.
512	134	241	C. CLAUDIUS Centho & M. SEMPRONIUS Tuditanus Coss.	pag. 293.
513	135	240	C. MAMILIUS Turinus & Q. VALERIUS Falto Coss.	ibid.
514	135	239	Ti. SEMPRONIUS Gracchus & P. VALERIUS Falto Coss.	ibid.
515	135	238	L. CORNELIUS Lentulus Caudinus & Q. FULVIUS Flaccus Coss.	pag. 294.
			Bellum cum Gallis Cispadanis.	
516	135	237	P. CORNELIUS Lentulus Caudinus & C. LICINIUS Varus Coss.	pag. 295.
517	136	236	C. ATILIVS Bulbus & T. MANLIVS Torquatus Coss.	ibid.
			Jani ædes clausa.	ibid.
518	136	235	L. POSTVMIVS Albinus & Sp. CARVILIVS Maximus Coss.	pag. 296.
519	136	234	Q. FABIVS Maximus Verrucosus & M. POMPONIVS Matho Coss.	ibid.

	Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.	
pag. 296.	520	136	233	M. ÆMILIUS Lepidus &
				M. POBLICIUS Malleolus Coss.
ibid.	521	137	232	M. POMPONIUS Matho &
				C. PAPIRIUS Maso Coss.
pag. 297.	522	137	231	M. ÆMILIUS Barbula &
				M. JUNIUS Pera Coss.
ibid.				Bellum Illyricum.
ibid.	523	137	230	L. POSTUMIUS Albinus &
				Cn. FULVIUS Centumalus Coss.
pag. 298.	524	137	229	Sp. CARVILIUS Maximus &
				Q. FABIUS Maximus Verrucosus Coss.
pag. 299.	525	138	228	P. VALERIUS Flaccus &
				M. ATILIUS Regulus Coss.
ibid.	526	138	227	M. VALERIUS Messalla &
				L. APUSTIUS Fullo Coss.
ibid.	527	138	226	L. ÆMILIUS Papus &
				C. ATILIUS Coss.
pag. 301.	528	138	225	T. MANLIUS Torquatus &
				Q. FULVIUS Flaccus Coss.
ibid.	529	139	224	C. FLAMINIUS &
				P. FURIUS Philus Coss.
pag. 300.	530	139	223	M. CLAUDIUS Marcellus &
				Cn. CORNELIUS Scipio Calvus Coss.
ibid.				Prima Germanorum in Historia Romana mentio.
pag. 303.				Bellum Istricum.
ibid.	531	139	222	P. CORNELIUS &
				M. MINUCIUS Rufus Coss.
ibid.	532	139	221	L. VETURIUS &
				C. LUTATIUS Coss.
				Bellum Illyricum.
ibid.	533	140	220	M. LIVIUS Salinator &
				L. ÆMILIUS Paullus Coss.
pag. 304.				Artis Medicæ Initium Romæ.
				Hucusque ex supplementis Freinshemianis. Quæ sequuntur iterum ex T. Livio sunt.
pag. 306.	533	140	220	Bellum Punicum Secundum.
pag. 307.	534	140	219	P. CORNELIUS Scipio &
				Ti. SEMPRONIUS Longus Coss.
pag. 307.				Saguntum oppugnatur & expugnatur.
pag. 323.	535	140	218	Cn. SERVILIUS &
				C. FLAMINIUS Coss.
pag. 330.				PRODICTATOR Q. FABIUS Maximus.
pag. 338.				Interreges:
				Cn. CLAUDIUS Cento &
				P. CORNELIUS Asina.
pag. 339.	536	140	217	C. TERENTIUS Varro &
				L. ÆMILIUS Paullus Coss.

Ante

Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.		
			Prælium Cannense.	pag. 343.
			DICTATOR M. JUNIUS.	pag. 346.
			DICTATOR M. FABIUS Buteo.	pag. 358.
537	141	216	L. POSTUMIUS. Cui, quum deletus fuiſſet cum exercitu in Gallia, ſuffectus.	ibid.
			Cl. MARCELLUS. Et hoc vitio creato:	pag. 361.
			Q. FABIUS Maximus Verrucoſus &	ibid.
			Ti. SEMPRONIUS Gracchus Coſſ.	
538	141	215	Q. FABIUS Maximus & M. MARCELLUS Coſſ.	pag. 372.
			Syracuſæ à Romanis oppugnantur.	pag. 381.
			Bellum Macedonicum.	pag. 384.
539	141	214	Q. FABIUS Maximus & Ti. SEMPRONIUS Gracchus Coſſ.	pag. 385.
			DICTATOR C. CLAUDIUS Cento.	pag. 389.
540	141	213	Q. FULVIUS Flaccus & App. CLAUDIUS Pulcher Coſſ.	ibid.
			Syracuſæ à Romanis expugnatæ.	pag. 399.
541	142	212	Cn. FULVIUS Centimalus & P. SULPICIUS Galba Coſſ.	pag. 406.
			Annibal ad Urbem Romam caſtra admovet.	pag. 411.
542	142	211	Ap. CLAUDIUS Marcellus & M. VALERIUS Coſſ.	pag. 417.
			Carthago nova expugnatur à Scipione.	pag. 426.
			DICTATOR Q. FULVIUS.	pag. 431.
543	142	210	Q. FABIUS Maximus & Q. FULVIUS Flaccus Coſſ.	pag. 432.
544	142	209	M. MARCELLUS & T. QUINTIUS Criſpinus Coſſ.	pag. 439.
			DICTATOR T. MANLIUS Torquatus.	pag. 444.
545	143	208	C. CLAUDIUS & M. LIVIUS Coſſ.	ibid.
546	143	207	L. VETURIUS & Q. CÆCILIUS Coſſ.	pag 457.
547	143	206	P. SCIPIO & P. LICINIUS Craſſus Coſſ.	pag. 468.
548	143	205	M. CORNELIUS Cethegus & P. SEMPRONIUS Tuditanus Coſſ.	pag. 479.
549	144	204	Cn. SERVILIUS Cæpio & C. SERVILIUS Geminus Coſſ.	pag. 490.
550	144	203	M. SERVILIUS Geminus & Tib. CLAUDIUS Nero Coſſ.	pag. 500.
551	144	202	Cn. CORNELIUS Lentulus & P. ÆLIUS Pætus Coſſ.	pag. 506.
			Finis belli Punici Secundi.	pag. 509.
			Bellum Macedonicum continuatum.	pag. 507.

	Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.	
pag. 510.	552	144	201	P. SULPICIUS Galba & C. AURELIUS Cotta Coss.
pag. 525.	553	145	200	L. CORNELIUS Lentulus & P. VILLIUS Tappulus Coss.
pag. 528.	554	145	199	SEX. ÆLIUS Pætus & T. QUINTIUS Flamininus Coss.
pag. 535.				Servilis tumultus.
pag. 536.	555	145	198	C. CORNELIUS Cethegus & Q. MINUCIUS Rufus Coss.
pag. 547.	556	145	197	L. FURIUS Purpureo & M. CLAUDIUS Marcellus Coss.
pag. 549.				Finis belli Macedonici Primi.
pag. 553.	557	146	196	L. VALERIUS Flaccus & M. PORCIUS Cato Coss.
pag. 568.				Bellum Spartanum.
pag. 569.	558	146	195	P. CORNELIUS SCIPIO Africanus & Tib. SEMPRONIUS Longus Coss.
pag. 571.	559	146	194	L. CORNELIUS Merula & Q. MINUCIUS Thermus Coss.
pag. 578.	560	146	193	L. QUINTIUS & Cn. DOMITIUS Ænobarbus Coss.
pag. 582.	561	147	192	L. CORNELIUS Scipio & Cn. MANLIUS Vulso Coss.
pag. 592.				Bellum cum Antiocho Rege Syriæ.
pag. 606.	562	147	191	L. CORNELIUS Scipio & C. LÆLIUS Coss.
pag. 622.	563	147	190	M. FULVIUS Nobilior & Cn. MANLIUS Vulso Coss.
pag. 625.				Finis belli cum Antiocho.
pag. 641.				Lacedæmoniis pax data.
ibid.	564	147	189	M. VALERIUS Messala & C. LIVIUS Salinator Coss.
pag. 643.	565	148	188	M. ÆMILIUS Lepidus & C. FLAMINIUS Coss.
pag. 652.	566	148	187	Sp. POSTUMIUS Albinus & Q. MARCIUS Philippus Coss.
pag. 656.				Bacchanalia Romæ prohibentur.
pag. 657.	567	148	186	Ap. CLAUDIUS Pulcher & M. SEMPRONIUS Tuditanus Coss.
pag. 661.	568	148	185	P. CLAUDIUS Pulcher & L. PORCIUS Licinius Coss.
pag. 665.	569	149	184	M. CLAUDIUS Marcellus & Q. FABIUS Labeo Coss.
pag. 669.	570	149	183	Cn. BÆBIUS Tamphilus & L. ÆMILIUS Paullus Coss.

Ante

Ante Urbem Conditam.	Olympiades.	Ante Christum natum.		
571	149	182	P. CORNELIUS Cethegus &	
			M. BÆBIUS Tamphilus Coss.	pag. 676.
			Bellum in Hispania citeriore cum Celtiberis.	pag. 680.
572	149	181	A. POSTUMIUS Albinus Luscus &	
			C. CALPURNIUS Piso Coss.	pag. 681.
573	150	180	Q. FULVIUS Flaccus &	
			L. MANLIUS Acidinus Coss.	pag. 684.
574	150	179	M. JUNIUS Brutus &	
			A. MANLIUS Vulso Coss.	pag 689.
			Istricum bellum.	pag. 691.
575	150	178	C. CLAUDIUS Pulcher &	
			Tib. SEMPRONIUS Gracchus Coss.	pag. 693.
576	150	177	Cn. CORNELIUS SCIPIO Hispalus; Quo mortuo	pag. 695.
			suffectus ei	
			M. VALERIUS Lævinus.	pag. 696.
			Q. PETILLIUS Spurinus.	
577	151	176	P. MUCIUS Scævola &	
			M. ÆMILIUS Lepidus Coss.	pag. 697.
578	151	175	Sp. POSTUMIUS Albinus &	
			Q. MUCIUS Scævola Coss.	pag. 699.
579	151	174	L. POSTUMIUS Albinus &	
			M. POPILLIUS Lænas Coss.	pag. 702.
580	151	173	C. POPILLIUS Lænas &	
			P. ÆLIUS Ligur Coss.	pag. 706.
581	152	172	P. LICINIUS Crassus &	
			C. CASSIUS Longinus Coss.	pag. 711.
			Bellum Macedonicum.	pag. 718.
582	152	171	HOSTILIUS Mancinus &	
			ATILIUS Serranus Coss.	pag. 726.
583	152	170	Q. MARCIUS Philippus &	
			Cn. SERVILIUS Cæpio Coss.	pag. 729.
584	152	169	L. ÆMILIUS Paullus &	
			C. LICINIUS Crassus Coss.	pag. 740.
			Perseus Rex Macedoniæ vincitur.	pag. 750.
			Finis Regni Macedonici.	pag. 756.
585	153	168	Q. ÆLIUS Pætus &	
			M. JUNIUS Pennus Coss.	pag. 758.
			L. ÆMILII PAULLI magnificus triumphus de Macedonia.	pag. 768.
586	153	167	M. CLAVDIVS Marcellus &	
			C. SVLPICIVS Gallus Coss.	pag. 769.

Hucusque, Erudite Lector, ex T. Livio Fastos Consulares consignare licuit. Quos si non omni numero absolutos inveneris, culpam non rejicias in Auctorem nostrum, sed injuriam temporum accusa, quibus literarum copia non adeo frequens fuit. Concludimus eosdem cum T. Livio, daturi qui restant ad alium Auctorem. Nunc ad tertiam

progredimur Præfationis nostræ Sectionem, quæ de Annotationibus ad Livium.

SECTIO III.

De Annotationibus ad T. Livium.

Multa in Scriptoribus notanda.

Multa in antiquis Scriptoribus veniunt annotanda, quæ si omnia observare voluissemus, Tomus hic primus in longe majorem excresset molem, Lectoribus Eruditis fastidiosam. Quum vero illis hanc parare studuimus Editionem, qui jam imbuti Geographia, qui Linguæ Romanæ nitorem & elegantiam callent, qui Criticarum Quæstionum non sunt ignari; operam nostram direximus ad aliud Annotationum genus, hactenus non adeo usitatum.

Numorum in Historia utilitas.

Numi veteres electi ad dilucidandos Scriptores veteres Romanæ Historiæ. Hos ab illis illustrari, res est, de qua nemo unquam dubitavit. Confirmant enim relata à Scriptoribus diversis circumstantiis, & quæ omissa sunt, supplent. Deorum, Dearum, Heroum & Heroinarum, Familiarum Romanarum meritis clarorum virorum, Regum, Augustorum, Augustarumque, & Cæsarum, exhibent effigies; Urbium denique & Coloniarum conservant monumenta. Et quia publica auctoritate & ex Senatusconsulto hi numi signati sunt, nemo contradicere audebit historiam veterem numis genuinis confirmanti. Duos è Scriptoribus Historiæ Romanæ tantum habuimus hactenus numismatibus illustratos. FLORUM nimirum à BEGERO, SUETONIUM à PATINO. Nos omnes, quotquot extant numis exornabimus.

Ordines vel classes numorum.

Alias viri numismatica peritia celebres, numos peculiaribus libris explicarunt, eumque in finem certos ordines vel classes constituerunt, ut ordine notitiam numismatum inculcarent.

JAC. OISELIUS in *Thesauro Numismatum Antiquorum* decem Classes constituit, quarum *Prima*, continentur numismata Imperatorum Rom. Imagines, & Series à Jul. Cæsare, usque ad Constantinum Magnum; *Secunda*, Regionum, Provinciarum, Oppidorum, Fluviorumque symbola; *Tertia*, Deorum, Dearumque Simulacra, Cognomina, Epitheta; &c. *Quarta*, Virtutum, Sociarumque, quæ & ipsæ pro Diis habitæ, Emblemata; *Quinta*, quæ ad Expeditiones Militares, & Res Bellicas pertinent; *Sexta*, Circorum, Ludorum, & quæ eo pertinent; *Septima*, Eorum, quæ Apotheoses, sive Consecrationes Augustorum Augustarumque exhibent; *Octava*, Ædificiorum, ut Templorum, & aliorum Locorum publicorum, *Nona*, Sacerdotiorum, Signorum Pontificalium, Vasorum Sacrorum &c. *Decima*, Miscellaneorum.

Alii separatim egerunt de Consulibus, ut GOLTZIUS *in Fastis Magistratuum & Triumphorum Romanorum ab Urbe Condita ad Augusti obitum.* Alii familias Romanas in ordinem redegerunt, ut PATINUS in *Familiis Antiquis.* Alii Imperatorum Romanorum Numismata descripserunt & enarrarunt, ut idem PATINUS *in Numismatibus Imperatorum Romanorum ex ære mediæ ac minimæ Formæ;* & FRANCESCO ANGELONI in *L'Historia Augusta da Giulio Cesare a Constantino il Magno illustrata con la Verità dell'Antiche Medaglie:* Alii Historiam Urbium & Populorum

lorum ex Antiquis Numismatibus restituerunt, ut GOLTZIUS *in Sicilia & Magna Græcia.* Alii tandem Numismata Imperatorum, Augustarum, & Cæsarum, in Coloniis, Municipiis, & Urbibus jure Latio donatis percussa exhibuerunt, ut JO. FOY-VAILLANT fecit.

Plerumque tamen, ut ait R. P. LUDOVICUS DEBIEL *è Soc. Jesu,* in compendio amplæ eruditionis, de *Utilitate Rei Numariæ Veteris, Cap. I. p.* 1. *Numos veteres in quinque ordines dispescunt vetustatis periti. Primus Regum numos complectitur Macedoniæ, Syriæ, Ægypti, Ponti, & aliorum. Alter Urbium, sive sui juris, sive Regibus, aut Augustis subjectæ. Tertius Numismata exhibet, quæ consularia vocant; quod ea etiam tempora comprehendant, quibus Consules Rempub. Roman. obtinebant. Quæ tamen rectius Familiarum Romanarum dicuntur, ad quarum seriem illustrandam plurimum conferunt. Quarta classis ex Augustorum, Augustarum, Cæsarum, & qui illos affinitate aut sanguine attingerent, numis conficitur. Quinta denique est Heroum, Heroinarum, Deorum, Dearumque, Conditorum Urbis atque aliorum, qui arte quapiam, aut meritis in patriam inclaruerunt.*

Ipse perspicies, Erudite Lector, Nos talem ordinem, Numismatibus Scriptores Historiæ Romanæ illustrantes, observare non potuisse, sed promiscue numos à nobis, ut exigebat series historica, recensendos fuisse. Volumus tamen sis persuasus, nihil nos prætermissuros esse, quæ ad explicationem prædictorum spectabunt. Majorem quoque ex nostro, quam aliorum instituto, promittimus utilitatem. Quum enim apud illos qui Numismata explicant, frustra quam sæpissime quæsiveris applicationem, eandem hic loci invenies. Unicum sufficiat exemplum. Ordo noster.

JO. HEMELARIUS in *Numismatibus aureis Imperatorum Romanorum à Julio Cæsare ad Heraclium usque,* Cæsaris M. OPEL. ANT. DIADUMENIANI numismatis partem aversam *Tab.* 37. exhibitam, *pag.* 113. sic explicat: *Stat ipse Diadumenianus inter signa militaria, eorumque unum dextra, & sinistra Scipionem tenens, & thorace militari indutus, jam in viros adscriptus, titulo Imperatorum liberis jam ante familiari. Innuit eum inter milites primum ab Imperatore locum obtinere, ejusque præsidio legiones Romanorum & cohortes (quas per signa earum intelligit) consistere, & stabiliri.* Sicciori calamo eandem inscriptionem illustrat PATINUS *Numism. Impp. pag.* 260. verbis; *Inscriptio nihil nos docet præter honores Cæsari Diadumeniano delatos. Princeps Juventutis dictus est quemadmodum antea plures Augustorum filii.* A Clarissimis viris hisce docemur, quod ipsimet videre & legere possumus. Nimirum, quod Diadumenianus stet inter signa militaria, & quod appelletur Princeps Juventutis. Cur vero Princeps Juventutis appelletur, de hoc non erudimur. Ad originem ideo hujus tituli recurrendum, unde discamus, Juvenes & sanguine & virtute claros, Principes Juventutis Romanæ, esse appellatos. Adi Livium, Lector Erudite, *Dec. I. Lib. II. Cap. XII. p.* 31. *b.* & leges ibi: C. Mucium adolescentem nobilem (cui postea Scævolæ à clade dextræ manus cognomen inditum) ad Porsenam Regem Clusinum dixisse: *Trecenti conjuravimus* PRINCIPES JUVENTUTIS ROMANÆ, *ut in te hac via grassaremur.* Facile exinde conjicies, Senatum, Explicatio Diadumeniani numismatis.

natum,

natum, Cæſarem Diadumenianum, inter Principes Juventutis, Principem laudare voluiſſe; atque ideo, ne ut filius Imperatoris ſolummodo, ſed & ob virtutem ita appellaretur, eum inter ſigna militaria, ſigna virtutis, conſtituiſſe. Hanc ob cauſam numisma hoc illuſtrandi locum Livii citatum gratia, Tab. XI. Num. III. expreſſimus. Inſiſte, Erudite Lector, veſtigio huic, & capies, quid utilitatis præſtiterimus annotationibus noſtris numismaticis, quas breves ideo concepimus, quod Eruditis in arte, non tironibus ſcripſimus.

Verumenimvero, non ſunt omnia noſtra, qui hanc Editionem curamus. Textus, ut jam ſupra dictum, Titi Livii eſt. Annotationes vero numismaticas debemus *Perilluſtri Domino de* KLETTENBERG & WILDECK, *S. S. Hieroſolymitani Ordinis Equiti*, *Sereniſſimique Principis Friderici*, *Haſſiæ Landgravii Supremo Venatorum Saltuariorumque* Magiſtro; qui iisdem trium annorum ſpatio, ceſſantibus gravioribus curis, Scriptores Hiſtoriæ Romanæ ita illuſtravit, atque numismaticis, foliis typis impreſſis chartam inſperſam, delineationibus, propria manu tam pulchre & exacte exornavit, ut vix non in paucis ad aliorum delineationes nobis recurrere opus fuerit; in quo Nobilis Dominus à PFAU, Sereniſſimæ Domus Würtembergicæ Conſiliarius Intimus auxiliatrices & in hoc genere artifices præbuit manus.

Latuiſſet vero hoc inſignis & vere nobilis induſtriæ opus, niſi Bibliothecæ ſelectæ acceſſiſſet *Perilluſtris & Generoſi Domini* BERNARDI FRANCISCI *S. R. I. Liberi Baronis de* HALLBERG, *Dynaſtæ in Gelſtorff &c. Sereniſſimi Electoris Palatini Camerarii, Regiminis Electoralis Conſiliarii, nec non Satrapiæ Boxbergenſis Supremi Præfecti.* Filius hic inter Aulæ Palatinæ Miniſtros Principes MAGNI CANCELLARII, in flore ætatis, non ob nobilitatem ſolum ſanguinis, ſed & virtutes patrias ſibi proprias, inter Principes Juventutis Palatinæ referendus, gratioſa conceſſione publicandi hoc Opus, inter Principes Mœcenates Rei Litterariæ locum ſibi paravit.

Pauca ſunt, Erudite Lector, quæ nos adjecimus. Quum ante inventam Artem Typographicam aliter divulgari non poterant Opera Doctorum virorum, niſi operâ Amanuenſium, & per eorundem incuriam vel negligentiam non pauci errores quoad Orthographiam, Interpunctionem, & textum ipſum irrepſerant, nihil impenſius optavimus, quam ut caſtigatam editionem ad fidem vetuſtorum Codicum, qui Romæ, Florentiæ & alibi latent, vulgare in poteſtate fuiſſet. Quum vero hoc non unius hominis, nec impenſarum exiguarum eſt, ſecuti ſumus ut aliarum Editionum Correctiones, ita præprimis JOANNEM DUJATIUM *Anteceſſorem Pariſ. & Regiorum Profeſſ. Primicerium*, qui Variantes Lectiones, in editione ad uſum Delphini, ex Codicibus veteribus, Pariſiis repertis, textui ſubjecit, erroresque Amanuenſium fideli ſolertia emendavit. Quæ porro addidimus ad nitorem & elegantiam hujus editionis, paucis indicabimus Sectione ſequente.

SECTIO

SECTIO IV.

De Iconibus ſculptis, ſingulis libris ab initio præpoſitis, & in fine appoſitis.

De exornatione Editionis noſtræ cogitantibus, in mentem venit, mores & conſuetudines vaſtiſſimum Hiſtoriarum ſtudium in omnibus actionum generibus omnium gentium ante oculos ponere. Mores ſi ſpectaverimus, vix ad normam luminis naturæ melius compoſitos deprehendemus, quam apud Romanos. Conſuetudines deinde Romanorum adeo elegantes, bene ordinatæ, & rationi conſentaneæ occurrunt, ut hoſtes ipſorum etiam inviti, laudibus eas extulerint. Utrumque ab antiquis temporibus, & ex vetuſtis ruinis quum petendum, Eruditis hanc occupationem, Antiquitates ruminari, dicere placuit. Has Romanorum Antiquitates, Iconibus, quantum fieri potuit, repræſentare ſtatuimus. Delineavit pleraſque eaſque elegantiores ſupra jam laudatus D. Egellius, qui & in reliquis Tomis antiquorum artificum revocabit inventiones. Ordinem obſervavimus, quem præſcribit natura negotiorum humanorum. Ut enim illa verſantur circa Religionem, Res Civiles, Literarias, Militares & Domeſticas; Ita Romanorum ſacra primo hoc Tomo in Iconibus exhibitas ſiſtimus.

Unius Dei hoſtis æterni artes, ethnicas gentes multitudine immenſa Deorum Dearumque, ita eluſerunt, ut ad cognoſcendum Unum Deum, mentem, cultibus tanti Numinum numeri occupatam, revocare non potuerint. Dividebantur in Divos, qui cœleſtes ſemper habiti, deinde quos in cœlum merita vocaverant, Herculem, Liberum, Æſculapium, Caſtorem, Pollucem, Quirinum; & tandem in illos, propter quos homini adſcenſus in cœlum dari putabatur, Mentem, Virtutem, Pietatem, Fidem; ut habet CICERO *Lib. II. de Leg. pag.* 334. *Edit. Planch. Tom. IV.* Prioris ordinis Dii, qui & Dii Majorum Gentium appellabantur, CICERO Tuſc. Quæſt. Lib. I. p. 119. in Conſentes & Selectos dividebat. Conſentes Ennius hoc Diſticho incluſit;

Juno, Veſta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Jovis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Selecti erant: Janus, Jupiter, Saturnus, Genius, Mercurius, Apollo, Mars, Vulcanus, Neptunus, Sol, Orcus, Liber pater, Tellus, Ceres, Juno, Luna, Diana, Minerva, Venus, Veſta.

Ex his omnibus conſpiciendum exhibuimus JANUM, primum inter Romanorum numen, uti Noëmi, qui ante & poſt diluvii tempora vixit, hiſtoria obſcura, ethnicis occaſionem dederat, pingendi eum bifrontem; qui homines docuit vinum colere & ſacrificare; quique gentibus Deus belli ac pacis, ideo, quod Noëmus ante diluvium viderat Deum propter peccata hominum iratum, poſt diluvium, punitis peccatis placatum; quare iraſcente Deo clauſerat, placato aperuerat Arcam, unde mos apud Romanos claudendi & aperiendi Jani templum. Putabant porro Janum, januas, ſeras, & claves inveniſſe, adque compeſcendos hominum mores virgas & faſces præcepiſſe; duodenis coloniis, totidem

pag. 8.
pag. 3.
pag. 25.

totidem pomeria, arasque ſacraſſe, unde ſub pedibus duodecim habet
aras, manibus vero inſcriptos numeros, dextræ 300. ſiniſtræ 65. quod
anni dimenſionem in totidem dies Jano adſcribebant gentes. Subjecti
quoque pedibus numi, quod, & Janum primos numos æreos percuſſiſ-
ſe opinio eſt. Conf. CICERO *de Nat. Deor. Lib. II. p.* 224.

pag. 26. Excipit Janum SATURNUS, qui ex ſe natos comeſſe fingitur ſo-
litus; quia conſumit ætas temporum ſpatia, annisque præteritis inſatu-
rabiliter expletur; hinc Saturnus dictus, quod ſaturetur annis. CI-
CERO *l. c. p.* 223. Dum Poëtæ finxerunt, Jovem Saturni patris viri-
lia abſcidiſſe; non improbabilis conjectura eſt, hiſtoriam Chami, pa-
pag. 27. trem nudatum ridentis & monſtrantis, adumbraſſe. Duo plerumque
ipſi inſignia, falx & clepſydra. Prima quod agrorum culturæ præſideat,
altera quod curſum, & converſionem ſpatiorum, ac temporum conti-
neat.

pag 50. CYBELEM Saturnus habuit uxorem. Terra eſt, ex qua omnes pro-
dierunt creaturæ, hinc Romanis Mater Magna dicta; omnium generum
frugibus, quas procreat, & turribus ornata, quod orbem repletum re-
præſentet; Clavem manu tenet, quia hieme tellurem claudit, vere a-
perit, ut fruges naſcantur; in curru à duobus leonibus trahitur; quod
nullum genus animalium tam ferum, quod non nutrimento ſubigi
poſſit.

pag. 51. Filius Saturni & Cybelis JUPITER erat. A juvando hunc Jovem ap-
pellarunt gentes, Patrem divûmque hominumque Poëtæ. CICERO *de Nat.
Deor. L. II. pag.* 223. Summus hic à Romanis habitus divûm; in Ca-
pitolio cultus, ubi templum ei dicarunt ampliſſimum, in quo & ſtatua
pag. 77. ejus expoſita, unde Jupiter Capitolinus dictus. JUNO, & ſoror, & u-
xor ipſius aër à Stoicis credebatur ut CICERO *loc. cit.*

pag. 78. Producimus porro APOLLINEM, qui idem ac SOL, CICERO
pag. 100. *loc. cit. p.* 224. Ejusque ſororem DIANAM, quæ cum LUNA eadem;
CICERO *loc. cit.*

MERCURIUS ſe deinde ſiſtit, omnium artium & negotiorum Deus,
pag. 121. Deorumque internuntius. Cui jungitur ſoror ejus ex Jove MINERVA,
quam principem & inventricem belli ferunt. CICERO *loc. cit. pag.*
247.

pag. 122. Merito hanc ſequitur MARS belli Deus, quem Victoria coronat,
ibid. Bellona ad bellum excitat. Gradivus ut plurimum à Romanis appella-
tur, vel à gradiendo ultro citroque ad bella, vel à κραδαίνειν quod vibrare
ſignificat, ad indicandam vibrationem haſtæ; vel quod ex gramine or-
tus, unde corona apud Romanos nulla fuit graminea nobilior, in maje-
ſtate populi, terrarum Principis, ut ait PLINIUS *XXII.* 3.

pag. 139. VENEREM poſt Martem repræſentamus; Deinde BACCHUM, Deum
pag. 140. vini, quod, ſine moderatione hauſtum, pueris ſimiles reddit homines.
Jungimus Deo vini, Deam frugum, & cultus terræ inventricem, CE-
REREM.

REREM. A serpentibus trahitur & tædam in manu tenet. Quibus fabula Proserpinæ, filiæ Cereris innuitur, qua rapta à Plutone, Cererem incendisse fruges omnes, fertur, inventa vero ea, priorem fœcunditatem terræ quasi proserpere rursus sivisse. Sus plerumque Cereri in sacrificiis offerebatur.

Sequitur VULCANUS Deus ignis, cum VESTA, quæ à CICERONE pag. 158.
Lib. II. de Legib. p. 336. quasi focus urbis vocatur. Ille Marti galeam pag. 175.
fabricat; Huic in templo suo ignis sacer à virginibus Vestalibus custo-
diebatur. Quæ Virgines voto castitatis violato, vivi defodiebantur,
graviter vero puniebantur, si ignis ex sua negligentia fuerat deleta.

Ad quartum devenimus elementum, quod gentes sub NEPTUNO ve- pag. 176.
nerabantur, deque eo fabulabantur, in arietem commutatum cum
Theophane concubuisse. Colebant & alia numina muliebria, lympha- ibid.
rum, fontium, fluminum & silvarum, NYMPHAS dictas, ex quibus
tantum ÆGERIAM producimus, cum qua Numa Rex Romanorum no- pag. 196.
cturnos congressus simulavit, ejusque monitu sacra instituit. LIVIUS
Lib. I. Cap. XIX. p. 9.

Conspicitur inde GENIUS, numen, quod velut actus recturum, in pag. 197.
lucem editis cunctis hominibus, sociatur. CENSORIN. *de die Nat.* ibid.
c. 3. Jungimus huic in Larario, LARES sive Deos domesticos vel ma-
nes familiares. Quo & pertinent Dii PENATES & publici & privati. pag. 216.
Priores populi Romani erant præcipue duo hastati & armati juvenes,
quos CASTOREM & POLLUCEM putant. De quibus statim.

Concludit agmen hujus generis Deorum ethnicorum PLUTO pag. 217.
inferorum Deus. Cujus imperio parent sorores tres Parcæ, Clo- pag. 218.
tho, Lachesis, & Atropos; & Furiæ tres, Alecto, Tisiphone & Me-
gæra, quas CICERO *de nat. Deor. Lib. III. p.* 246. speculatrices & pag. 304.
vindices facinorum & scelerum appellat.

A Diis Majorum Gentium ad Deos Minorum gentium vel homines, quos merita inter Deos collocarunt.

Ducit turmam HERCULES, cujus fortitudo per Eurystheum Myce- pag. 305.
narum regem tentata, & inde reportata gloria, ob oculos ponuntur. pag. 306.
Qua nempe ratione leonem Nemeæum suffocaverit; hydram Lernæ- pag. 325.
am ferro & face contuderit; Antæum athletam fortissimum in aëre pag. 327.
vita privaverit; Taurum Pasiphaës formosissimum ex Creta ad Eury-
stheum deduxerit; Archeloo certanti cum ipso pro Dejanira, in ipso pag. 348.
vero duello in serpentem, deinde in Taurum se vertenti cornu ampu-
taverit; Tricipitem canem infernalem Cerberum abstraxerit; Poma pag. 349.
demum Hesperidum retulerit. Apollinis nunc filius ÆSCULAPIUS pro- pag. 368.
cedit, ob singularem in arte Medica experientia Deus Romæ celebra- pag. 369.
tus, ab Epidauro per legatos sub specie serpentis arcessitus in pag. 370.

Insula tiberina templo ipsi dicato reconditur. LIVIUS *Dec. II. Lib. XI. Cap. XII. XIII. XIV. p.* 221.

pag. 382. CASTOR & POLLUX producuntur, qui in prælio contra Latinos Romanis auxilio fuere, ideoque ædes ipsis dicata LIV. *Dec. I. Lib. II. cap. XX. & XLII. p.* 34. & 42.

pag. 388. Horum in numerum venit quoq; ROMULUS, fundator Urbis Romæ, Romanorumque Rex primus, & Deus peculiaris, Quirinus etiam dictus.
ibid. Romulus hic ex augurio duodecim vulturum dominium sibi soli arro-
pag. 406. gans, Remum fratrem occidit, ut solus regnaret.

pag. 407. Pergimus producere Deum Pastorum PANA, qui Syringem amasse
ibid. dicitur, quam, cum Ladonem amnem transire non potens, Nympharum precibus in palustrem calamum mutatam vidisset, ex hoc fistu-
pag. 488. lam, septem imparibus calamis simul junctis, sibi composuit; SILVANUM
pag. 429. Deum agrorum & pecorum; TERMINUM, Deum tutelarem finium agrorum, cum variis signis, quibus terminos agrorum notabant ethni-
pag. 451. ci; Ultimo tandem Deam FLORAM, cui fœcunditas hortorum adscribebatur.
pag. 452. Adjungimus adhuc HIPPONAM & PRIAPUM. Hippona, vel ut alii ad JUVENAL. *VIII.* 157. Epona legunt, Dea equorum est, quam
pag. 453. stabularii colebant; Priapus vero Deus erat, qui hortos tuebatur; apud Lampsacenos præprimis pro Deo cultus, qui sacra ei templa constituerunt. Verum non Dii sunt, sed tantum Dii Semones, hoc est, minores Diis, majores hominibus. Ob paupertatem enim meritorum Diis adscribi non potuerunt.

Transimus ad ea, propter quæ secundum Ciceronem supra allegatum, gentes ascensum in cœlum dari putabunt, ex iis Mentem, Virtutem, Pietatem, Fidem nominat. Hæc quamvis rerum, non Deorum vim habeant, ut idem CICERO *de Nat. Deor. Lib. III. p.* 249. Romæ nihilominus dicata ipsis speciosa erant templa. Virtutes, ne pluribus ambagibus utamur, innuit, quæ vel insunt hominibus, vel
pag. 473. ipsis optandæ. Mentem ideo exhibemus; Virtutem & Honorem, uti
pag. 474. illa ex templo Virtutis progrediens, ab hoc in templum Honoris introducitur atque coronatur.

pag. 475. Considera deinde, Erudite Lector, Pietatem, *pag.* 490. Fidem in Icone pariter & litera initiali; *pag.* 491. Spem, *pag.* 508. Pudicitiam seu Castitatem, iterum in Icone & litera initiali *pag.* 509. Concordiam *pag.* 525. Pacem *pag.* 526. Salutem in litera initiali *pag.* 526. & Icone *ad finem Libri XXXII. pag.* 539. Libertatem, rursus in Ico-
pag. 555. ne & litera initiali *pag.* 540. Fortunam ut vulgo inconstantiam & te-
pag. 556. meritatem præ se fert; & ut apud Romanos in virilem & muliebrem dividebatur; separatisque in templis colebatur; Justitiam postremo in litera initiali *pag.* 556. & Icone Librum XXXIV. claudente, *pag.* 574.

Hæc

Hæc & alia ejusdem generis Numina in templis colebantur Romæ, quorum formas structurasque ad regulam veterum artificum, plerisque numinibus addidimus ex BARTH. MARLIANI *Ritratto di Roma Antica.*

His in templis venerabantur viri numina tecto capite, Saturnum pag. 575.
vero, Honorem, & Herculem, aperto; Mulieres adorabant numina spar- ibid.
sis crinibus. Alii osculabantur numinum pedes, alii caput coram illis pag. 591.
inclinabant; alii dextram ex veneratione velut osculabundi illam, ori
admovebant; alii altaria numinum complectebantur ambabus manibus. pag. 592.
Rursus alii flexo uno, vel ambobus genibus flexis, aut solis peditum di-
gitis innixi, Deos colebant. Tandem alii toto corpore ad solis ortum ibid.
verso numina honorabantur. Hostias ipsis offerebant ante aciem, & pag. 606.
victimas parta victoria. Lustro perfecto offerebant suem, ovem, tau- pag. 607.
rilia, hinc sacrificium nullis gentibus usitatum, SUOVETAURILIUM pag. 628.
dictum. Vovebant Diis, votisque damnati, quæ voverant, solvebant.
Ubi requirebatur, veritatem juramento confirmabant, dextram altari, pag. 629.
in quo sacrificium comburebatur, imponendo.

Quibus omnibus rerum suarum & negotiorum bonos & optatos pag. 649.
eventus sibi promittebant per aruspicium & augurium, quæ perficiendi 650. 651.
sacerdotum erat; ut & constituendi & publicandi dies festos per singu- pag. 669.
los menses.

Iratos Deos placabant Lectisterniis & Sellisterniis, quibus XII. pag. 670.
Diis Deabusque majoribus, Jovi & Junoni, Neptuno & Minervæ, Apol-
lini & Dianæ, Marti & Veneri, Vulcano & Vestæ, demum Mercurio &
Cereri, epulum in templis ante altaria instruebant, ita tamen ut Diis ad ibid.
mensas lectos sternerent, Deabus sellas ponerent.

Amburbiis & Ambarvalibus, ubi urbes & arva religiose ambibant, pag. 689.
Deos pro avertendis calamitatibus publicis, & sterilitate agrorum implo- & 609.
rabant. Quum pestilentia erat, vel Prætor, vel Dictator, vel Consules, ibid.
clavum pangebant, dextro lateri Ædis Jovis Optimi Maximi, quia ex se-
niorum memoria dictum erat, pestilentiam quondam clavo ab Dictatore
fixo sedatam. LIVIUS *Dec. I. Lib. VII. Cap. III. p.* 141.

Perpetuam autem & immobilem fortunam ponebant in Ancilis, scu- pag. 702.
ti, ut credebant, à cœlo delapsi, conservatione. Quod ne facile auferri posset, à Mamurio Veturio artifice, undecim scuta, cœlesti in omnibus similia, confecta sunt, quæ quotannis à Saliis, canentibus carmina, cum tripudiis, solennique saltatu, ferebantur per urbem. LIVIUS *Dec. I. Lib. I. Cap. XX. p.* 10.

Reliquæ Icones ex GUILLAUME DU CHOUL *Discours de la Religion des Anciens Romains* depromptæ sunt. Repræsentant victima-
rum & sacrificiorum cerimonias ex marmoribus antiquis & columnis e-
rutas, deinde vasa sacra, ut cistulam, in qua thus, urceum, in quo vinum, pag. 702.
& vasculum aliud, in quo aqua sacra asservabatur; formam tandem can- & 725.
delabri. pag. 734.
& 753.

Habes hic, Erudite Lector, in compendio, quæ hujus Tomi Iconibus exhibuimus. Reliqua exſpecta Tomis ſequentibus.

Properamus ad Sectionem quintam & finem Præfationis noſtræ.

SECTIO V.

De Geographia.

Romani non ſua contenti Italia, ſed victricia arma per omnes orbis terrarum partes circumferentes, nos per easdem ſequi jubent. Sequemur etiam præferente facem Geographia. Accendemus illam in fine Tomi III. Ubi indici locupletiſſimo omnium Scriptorum Hiſtoriæ Romanæ mappas geographicas accurate delineatas jungemus. Simul & Tabulas XII. XIII. & XVIII. in hoc primo Tomo deſideratas, ſolvemus.

Fruere interea, Lector Erudite, hiſce; Et ſi cum aſſenſu feceris, precare nobis in corpore ſano, mentem ſanam, eamque, in quo tibi viſum fuerit, in ordine ad hoc Opus, ſaniorem reddere ne dedigneris.

TITI

TITI LIVII
PATAVINI
HISTORIARUM
LIBRI
QUI EXTANT.

I. P. Egell. delineavit. S. T. Sondermayr. sculpsit A. V.

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM

AB URBE CONDITA LIBRI

QUI EXTANT.

L. FLORI IN DEC. I. LIB. I. EPITOME.

Adventus Æneæ in Italiam, & res ab eo gestæ; Ascanii regnum Albæ, & Silvii Æneæ, ac deinceps Silviorum regum, primo libro continentur. Numitoris filia à Marte compressa, nati Romulus & Remus: Amulius obtruncatus. Urbs à Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Jovi Feretrio lata. In Curias (a) populus divisus. Fidenates & Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templum constituit: ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit: cum Dea Ægeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Posthæc Trigeminorum pugna. Horatius absolutus. Mettii Fuffetii (b) supplicium. Alba diruta, Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumptus est. Ancus Marcius cæremonias à Numa institutas renovavit: Latinis victis, & ad civitatem ascitis, montem Aventinum assignavit: Politorium urbem Latinorum, bello repetitam, quam prisci Latini occupaverant, diruit: pontem Sublicium in Tiberim fecit: Janiculum collem urbi addidit: fines imperii protulit: Ostiam condidit. Regnavit annos quatuor & viginti. Eo regnante Lucumo Demarati Corinthii filius à Tarquiniis, Etruriæ civitate, Romam venit, & in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cœpit; & post mortem Anci regnum excepit. Centum additis, patrum numerum auxit: Latinos subegit: Circum designavit, ludos edidit: Sabinorum bello petitus, equitum centurias ampliavit. Tentandæ scientiæ causa Accii Nævii (c) auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset: quod quum ille fieri posse respondisset; jussisse eum novacula cotem præcidere, idque protinus ab Accio factum. Sabinos præterea acie vicit: urbem muro circumdedit: cloacas fecit. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero adhuc in cunis posito caput arsisse traditum est. Veientes atque Etruscos prælio fudit. Censum primus omnium egit. Lustrum condidit, quo censa octoginta millia esse dicuntur. Classes centuriasque descripsit. Pomærium protulit: Colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adiecit. Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. Interfectus est à L. Tarquinio Prisci filio, consilio filiæ suæ Tulliæ, cum regnasset annos triginta quatuor. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque patrum, neque populi jussu, regnum invasit: quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bellum cum Volscis gessit: & ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus & Juventas non addixere; quorum aræ moveri non potuerunt: Filii Sexti Tarquinii (d) dolo, Gabios in potestatem suam redegit. Hujus filiis Delphos profectis, & consulentibus,

A

(a) al. *Centurias, sed correxit Sigonius.* (b) al. *Metii Suffetii.* (c) al. *Navius Actius, Attius Navus, vel Atius Navus.* (d) al. *S. Tarquinii.*

tibus, quis eorum regnaturus esset Romæ, dictum est, eum regnaturum, qui primum matrem osculatus esset. Quod responsum cum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsum se simulavit, & terram osculatus est. Idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam cum impotenter se gerendo Tarquinius Superbus, omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum propter expugnatam nocturna vi, à Sexto filio ejus, Lucretiæ pudicitiam, quæ vocato patre ad se Tricipitino, & viro Collatino, obtestata, ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit; Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. Tunc consules primum creati sunt, L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

PRÆFATIO.

Scopus Scriptoris.

FACTURUSNE operæ pretium sim, si à (*) Primordio Urbis res populi Romani perscripserim; nec satis scio: nec si sciam, dicere ausim. Quippe qui quum veterem tum vulgatam esse rem videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos credunt. Utcunque erit, juvabit tamen rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi, pro virili parte, & meipsum consuluisse: Et, si in tanta scriptorum turba, mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, qui nomini officient meo, me consoler. Res est præterea, & immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur: & quæ ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut jam magnitudine laboret sua: & legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines, proximaque originibus, minus præbitura voluptatis sint; festinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, uti me à conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper certe, dum prisca illa tota mente repeto, avertam; omnis expers curæ, quæ scribentis animum, & si non flectere à vero, sollicitum tamen efficere possit. Quæ ante conditam, condendamve urbem, poëticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur; ea nec affirmare, nec refellere, in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet, consecrare origines suas, & ad deos referre authores: ea belli gloria est populo Romano: ut, quum suum, conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat; tam & hoc gentes humanæ patientur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc & his similia, utcunque animadversa, aut existimata (*e*) erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, & partum & auctum imperium sit: labente (*f*) deinde paulatim disciplina, velut desidentes (*g*) primo mores sequatur animo: deinde ut magis magisque lapsi sint: tum ire ceperint præcipites; donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere, capias, (*h*) inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Cæterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam tam sero avaritia luxuriaque immigraverint: nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit: adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates desiderium, per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia, invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan & necessariæ erunt: ab initio certe tantæ ordiundæ rei absint. Cum bonis potius ominibus, votisque ac precationibus deorum dearumque, si, ut poëtis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut orsis tanti operis successus prosperos darent.

Urbium primor a cur divina?

Historiæ finis.

Historiæ utilitas.

Reipubl. Romanæ laus.

DECA-

(*e*) al. æstimata. (*f*) al. labante. (*g*) al. dissidentes. (*h*) al. cupias.

(*) Primordio Urbis) Numismata Tab. I. quatuor & Tab. II. duo priora antiquissima, Romanæ Gentis Origines, primitivaque Patria Numina exhibent. Primum quidem Martem capite galeato Romuli & Remi creditum vulgo Progenitorem, in aversa parte proram navis refert. Secundum, Romulum & Remum fratres geminos â Lupa lactatos, conspicuos habet, in cujus aversa, avis, quam si non aquilam vel Vulturem mavis, ego libentius ad Picum Martis, tutelaremque volucrem Romuli & Remi ob astrum imprimis appositum, referrem. Tertium Janum geminum exhibet, cum prora navis in aversa. De cujus adventu in Italiam, Regno, Monetæ cudendæ artificio, & aliis quæ Populos istius Regionis edocuit, ejusdemque templo à Numa ædificato, satis constat. Quartum Mercurium sistit, capite petasato, in cujus aversa, proræ navis imposita est clava, qua Herculis cultus indicatur. Idem Mercurii caput in Arcadum nummis visitur, quo Romanos ad pristinam originem respexisse crediderim, cum & Arcades sub Ænea Evandro duce confluxissent. Quintum Jovis caput ostendit, cum prora navis in aversa. Sextum denique Solis & Lunæ seu Apollinis & Dianæ antiquissimum cultum perlustrandum nobis indigitat. Observa hic benevole Lector, Dominum de Klettenberg, nec metallum ex quo numismata hæc conflata sunt, nec magnitudinem ipsorum indicasse, quod saltem te monitum voluimus.

I

II

III

IV

DECADIS PRIMÆ.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

a. U. C. 455. circiter. a. C. N. 1207.

Am primum omnium satis constat, Troja capta in cæteros sævitum esse Trojanos; duobus, Ænea Antenoreque, & vetusti jure hospitii, & quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis

Antenoris fata.

Antenorem cum multitudine Henetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes & ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Adriatici sinum; Euganeisque, qui inter mare alpesque incolebant, pulsis, Henetos, Trojanosque eas tenuisse terras; & in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur, pagoque inde Troja nomen est: gens universa Veneti appellati.

Æneæ fata.

Æneam ab simili clade domo profugum, sed ad majora rerum initia ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse; inde in Siciliam quærentem sedes delatum: ab Sicilia, classe Laurentem agrum tenuisse: (*i*) Trojæ & huic loco nomen est. Ibi

a. U. C. an. 454. a. C. N. 1206.

egressi Trojani, ut quibus ab immenso prope errore nihil præter arma & naves superesset, quum prædam ex agris agerent; Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex exinde fama est: alii prælio victum Latinum, pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse tradunt: alii, quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium: percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent? postquam audierit, multitudinem Trojanos esse; (*) Ducem Æneam, filium Anchisæ & Veneris, cremata patria & domo profugos, sedem, condendæque urbi locum quærere: & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello vel paci paratum, dextra data fidem futuræ amicitiæ sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Æneam apud Latinum fuisse in hospitio. Ibi Latinum apud Penates deos domesticum publico adjunxisse fœdus, filia Æneæ in matrimonium data. Ea res utique Trojanis spem affirmat, tandem stabili certaque sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomi-

Lavinium conditur.

ne uxoris Lavinium appellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Ascanium parentes dixere nomen. Ascanii natales.

CAP. II. Bello deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus Rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægre patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. Victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes, Mezentiumque eorum regem confugiunt: qui Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis, & tum, nimio plus quam satis tutum esset accolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas adversus tanti belli terrorem, ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem jure solum, sed etiam nomine omnes essent; Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Æneam cessere: fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Æneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis sui implesset: tamen quum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcunque eum dici jus fasque est, super Numicium flumen: Jovem Indigetem appellant.

a. U. C. 450. a. C. N. 1202. Turnus. — Mezentius. — Latini unde dicti. — Æneæ mors.

CAP. III. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit. Tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina & regnum avitum, paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Julum eundem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicunque & quacunque matre genitus (certe natum Ænea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit; novam ipse aliam sub Albano monte condidit: quæ ab situ porrectæ in dorso urbis longa Alba appellata. Inter Lavinium & Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. Tantum tamen opes creverant, maxime fusis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma, aut Mezentius Etruscique aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita convene-

Ascanius. a. U. C. 447. a. C. N. 1199. — a. U. C. 422. a. C. N. 1174. — Alba Longa conditur.

(*i*) al. ab Sicilia classem, Laurentem agrum tenuisse. Gronov.

(*) Ducem Æneam) Huc Julii Cæsaris nummus Tab. II. n. 3. respicit, in cujus aversa Æneas Anchisem & Palladium gestat, quo demonstratur Æneam ab Anchise & Venere, Cæsarem ab Ænea genus ducere. Conf. MEDIOBARB. p. 3. & GUILLAUME DU CHOUL. Discours sur la Religion des Anciens Romains. p. 123.

rat, ut Etruſcis Latiniſque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis eſſet. Silvius (*k*) deinde regnat, Aſcanii filius, caſu quodam in ſilvis natus. Is Æneam Silvium creat. Is deinde Latinum Silvium. Ab eo coloniæ aliquot deductæ, priſci Latini appellati. Manſit Silviis poſtea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus, qui in trajectu Albulæ amnis ſubmerſus, (*) celebre ad Poſteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius: poſt Agrippam Romulus Silvius, à patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipſe ictus, regnum per manus tradidit. Is ſepultus in eo colle, qui nunc eſt pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui ſtirpis maximus erat, regnum vetuſtum Silviæ gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris, aut verecundia ætatis. Pulſo fratre, Amulius regnat. Addit ſceleri ſcelus: ſtirpem fratris virilem interimit: fratris filiæ Rheæ Silviæ per ſpeciem honoris, quum Veſtalem eam legiſſet, perpetua virginitate ſpem partus adimit.

Albani Reges a. U. C. 408. a. C. N. 1169.

Romuli & Remi natales. a. U. C. an. 18. Ol. 2. a. C. N. 770.

CAP. IV. Sed debebatur (ut opinor) fatis tantæ origo urbis, maximique ſecundum deorum opes imperii principium. Vi compreſſa Veſtalis, quum geminum partum edidiſſet, ſeu ita rata, ſeu quia Deus author culpæ honeſtior erat, (**) Martem incertæ ſtirpis Patrem nuncupat. Sed nec dii, nec homines, aut ipſam, aut ſtirpem à crudelitate regia vindicant: ſacerdos vincta in cuſtodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte quadam divinitus ſuper ripas Tiberis effuſus lenibus ſtagnis, nec adiri uſquam ad juſti curſum poterat amnis: & poſſe quamvis languida mergi aqua infantes, ſpem ferentibus dabat. Ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, (*l*) ubi nunc ficus Ruminalis eſt (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vaſtæ tum in iis locis ſolitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expoſiti erant pueri, tenuis in ſicco aqua deſtituiſſet, (***) Lupam ſitientem, ex montibus, qui circa ſunt, ad puerilem vagitum curſum flexiſſe: eam ſummiſſas infantibus adeo mitem præbuiſſe mammas, ut lingua lambentem pueros magiſter regii pecoris invenerit. (****) Fauſtulo fuiſſe nomen ferunt. Ab eo ad ſtabula Larentiæ (*m*) uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter paſtores vocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, ita (*n*) educati, quum primum adolevit ætas, nec in ſtabulis, nec ad pecora ſegnes, venando peragrare circa (*o*) ſaltus. Hinc robore corporibus animiſque ſumpto, jam non feras tantum ſubſiſtere, ſed in latrones præda onuſtos impetum facere, paſtoribuſque rapta dividere: & cum his, creſcente in dies grege juvenum, ferias (*p*) ac jocos celebrare.

Lupa præbet eis mammas.

Educatio & adoleſcentia.

a. U. C. an. 2. Ol. 6. a. C. N. 754.

CAP. V. Jam tum in Palatino monte Lupercal: hoc fuiſſe ludicrum ferunt, & à Palanteo urbe Arcadica Palatium, deinde Palatinum montem appellatum. Ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempeſtatibus ea tenuerat loca, ſolenne allatum ex Arcadia inſtituiſſe, ut nudi juvenes Lycæum Pana venerantes, per luxum (*q*) atque laſciviam currerent: quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum ſolenne notum (*r*) eſſet, inſidiatos ob iram prædæ amiſſæ latrones; quum Romulus vi ſe defendiſſet, Remum cepiſſe; captum regi Amulio tradidiſſe, ultro accuſantes. Crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos collecta juvenum manu, hoſtilem in modum prædas agere. Sic Numitori ad ſupplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Fauſtulo ſpes fuerat, regiam ſtirpem apud ſe educari; nam & expoſitos juſſu regis infantes ſciebat, & tempus, quo ipſe eos ſuſtuliſſet, ad id ipſum congruere: ſed rem immaturam, niſi aut per occaſionem, aut per neceſſitatem aperiri noluerat. Neceſſitas prior venit. Ita metu ſubactus, Romulo rem aperit. Forte & Numitori, quum in cuſtodia Remum haberet, audiſſetque geminos eſſe fratres, comparando & ætatem eorum, & ipſam minime ſervilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: ſciſcitandoque eodem pervenit, ut haud procul eſſet, quin Remum agnoſceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus non cum globo juvenum (nec enim erat ad vim apertam par) ſed aliis alio itinere juſſis certo tempore ad regiam venire paſtoribus, ad regem impetum facit: & à domo Numitoris, alia comparata manu, adjuvat Remus. Ita regem obtruncant.

Evander.

Remus capitur.

Amulius obtruncatur. Numitor reſtituitur. a. U. C. an. 1. Ol. 6. a. C. N. 753.

CAP. VI. Numitor inter primum tumultum hoſtes invaſiſſe urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præſidio armiſque obtinendam avocaſſet; poſteaquam juvenes perpetrata cæde pergere ad ſe gratulantes vidit, extemplo advocato conſilio, ſcelera in ſe fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti eſſent; cædem deinceps tyranni, ſeque ejus auctorem oſtendit. Juvenes per mediam concionem agmine ingreſſi, quum avum regem ſalutaſſent, ſecuta ex omni multitudine conſentiens vox, ratum nomen imperiumque regi effecit. (*s*) Ita Numitori

(*k*) al. Sylvius. (*l*) al. eluvie. (*m*) al. Laurentiæ. (*n*) al. itaque. (*o*) al. omittunt circa. (*p*) al. Seria. (*q*) al. luſum Gronov. (*r*) al. votum. (*s*) al. ratum ei nomen, imperiumque regis effecit.

(*) Celebre ad poſteros nomen flumini dedit) Antoninus Pius Imp. celeberrimi hujus fluminis nomen numiſmati Tab. II. n. 4. ex Æ. Maj. non ſolum inſcripſit, ſed etiam per urnam undarum abundantiam, per navem autem commodum ac utilitatem in advehendis mercibus & annona judicare voluit.

(**) Martem incertæ ſtirpis Patrem). Per ejuſdem Imp. Numiſma Tab. II. n. 5. elegantiſſime locus hic illuſtratur, in quo Rhea Silvia dormiens conſpicitur, quam compreſſurus Mars accedere videtur. MEDIOBARB. p. 196.

(***) Lupam ſitientem. (****) Fauſtulo fuiſſe nomen) Et lupam puerulos lactantem & Fauſtulum Paſtorem & Ficum Ruminalem, Antonini Pii Imp. numiſma Æ. Ma. Denarius argenteus Gentis Pompejæ, & Carneola, ubi aſtrum imminet lupæ, hiſtoriam hanc appoſite adumbrant. Aſtrum Picum Martium ſignificat, de quo OVIDIUS: Lib. III. Faſtor. 37.

Martia picus avis gemino pro ſtipite pugnat;
Et lupa &c.
Lacte quis infantes neſcit creviſſe ferino,
Et picum expoſitis ſæpe tuliſſe cibum.

Conf. MEDIOB. p. 195. PATIN, Numiſm. Fam. Roman. p. 282. & vid. Tab. III. n. 1. 2. 3.

Roma condita. Ol. 7. a. C. N. 752.

Diſſidium inter Romulum & Remum.

mitori Albana permiſſa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expoſiti, ubique educati erant, urbis condendæ. Et ſuperat multitudo Albanorum Latinorumque. Ad id paſtores quoque acceſſerant: qui omnes facile ſpem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ ea urbe quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum à ſatis miti principio; quoniam gemini eſſent, nec ætatis verecundia diſcrimen facere poſſet, ut dii, quorum in tutela (*t*) ea loca eſſent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret.

Auguria Romuli & Remi. U. C. an. 1. Ol. 7. a. C. N. 752.

CAP. VII. Palatinum Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt. Priori Remo augurium veniſſe fertur, ſex vultures: Jamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo ſe oſtendiſſet, utrumque regem ſua multitudo conſalutaverat. Tempore illi præcepto, at hi numero avium regnum trahebant. Inde cum altercatione congreſſi, certamine irarum ad cædem vertuntur. Ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama eſt, ludibrio fratris Remum novos tranſiluiſſe muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjeciſſet: *Sic deinde quicunque alius tranſiliet mœnia mea*) interfectum. (*) Ita ſolus potitus imperio Romulus; (**) condita urbs, conditoris nomine appellata. Palatinum primum, in quo ipſe erat educatus, muniit: Sacra diis aliis Albano ritu, (***) Græco Herculi, ut ab Evandro inſtituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interempto, boves mira ſpecie abegiſſe memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua præ ſe armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo læto reficeret boves, & ipſum feſſum via procubuiſſe. Ibi quum eum cibo vinoque gravatum ſopor oppreſſiſſet, paſtor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam prædam vellet: quia, ſi agendo armentum in ſpeluncam compuliſſet, ipſa veſtigia quærentem dominum eo deductura erant; averſos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in ſpeluncam traxit. Hercules ad primam auroram ſomno excitus, quum gregem perluſtraſſet oculis, & partem abeſſe numero ſenſiſſet, pergit ad proximam ſpeluncam, ſi forte eo veſtigia ferrent. Quæ ubi omnia foras verſa vidit, nec in partem aliam ferre; confuſus atque incertus animi, ex loco infeſto agere porro armentum occepit. Inde quum actæ boves quædam ad deſiderium, ut fit, relictarum mugiſſent, redita incluſarum ex ſpelunca boum vox Herculem convertit. Quem quum vadentem ad ſpeluncam Cacus vi prohibere conatus eſſet; ictus clava, fidem paſtorum nequicquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneſo, auctoritate magis quam imperio regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Evander, concurſu paſtorum trepidantium circa advenam, manifeſtæ reum cædis, excitus, poſtquam facinus, facinoriſque cauſam audivit; habitum formamque viri aliquantum ampliorem auguſtioremque humana intuens, rogitat qui vir eſſet. Ubi nomen, patremque ac patriam accepit; *Jove nate, Hercules, ſalve,* inquit: *te mihi mater veridica interpres deum aucturum cæleſtium numerum cecinit: tibique aram hic dicatum iri, quam opulentiſſima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextra Hercules (*u*) data, *accipere ſe omen, impleturumque fata, ara condita atque dicata,* ait. Ibi tum primum bove eximia capta de grege, ſacrum Herculi, adhibitis ad miniſterium dapemque. Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præſto eſſent, iiſque exta apponerentur, (*x*) Pinarii extis adeſis ad cæteram venirent dapem. Inde inſtitutum manſit, donec Pinarium genus fuit, ne extis ſolennibus (*y*) veſcerentur. Potitii ab Evandro edocti, antiſtites ſacri ejus per multas ætates fuerunt. Donec tradito ſervis publicis ſolenni familiæ miniſterio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum ſacra Romulus una ex omnibus peregrina ſuſcepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum ſua fata ducebant, fautor.

Remus occiditur.

Roma à Romulo appellata.

Herculis adventus in Latium.

Cacus.

Evander.

Ara Maxima.

Potitii & Pinarii.

U. C. an. 1. Ol. 7. a. C. N. 752.

Romulus dat jura.

Urbem auget.

CAP. VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quæ coaleſcere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus poterat, jura dedit: quæ ita ſancta generi hominum agreſti fore ratus, ſi ſe ipſe venerabilem inſignibus imperii feciſſet, quum cætero habitu ſe auguſtiorem, tum maxime lictoribus duodecim ſumptis fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum ſecutum numerum putant. Me haud pœnitet eorum ſententiæ eſſe, quibus & apparitores & hoc genus ab Etruſcis finitimis, unde ſella curulis, unde toga prætexta ſumpta eſt, numerum quoque ipſum ductum placet: & ita habuiſſe Etruſcos, quod, ex duodecim populis communiter creato rege, ſingulos ſinguli populi lictores dederint. Creſcebat interim urbs munitionibus, quum alia atque alia appetendo loca, in ſpem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo eſſet, adiiciendæ multitudinis cauſſa, vetere conſilio condentium urbes, qui, obſcuram atque humilem conciendo ad ſe multitudinem,

natam

(*t*) al. quorum tutelæ. (*u*) al. Herculi. (*x*) al. iique exta potirentur. (*y*) al. ſolennium.

(*) Ita ſolus potitus Imperio Romulus) Effigiem ejus ex denario Gentis Memmiæ vid. Tab. III. n. 4. Conf. Patin. l. c. p. 172.

(**) Condita urbs conditoris nomine appellata) Conditorem paludatum ac armatum dextra haſtam, ſiniſtra trophæum in humero geſtantem, ad gentis Romanæ fortitudinem indicandam, deinde & ipſam ab eodem conditam urbem, figura ſedens, dextra Ramum, ſiniſtra Bacillum gerens, ut victoriis & dominio claram, ſiſtunt ambo Hadriani numiſmata Tab. III. n. 5. & 6. Conf. MEDIOBARB. p. 180. & 183.

(***) Herculi Græco) Antiæ Gentis Denarius Herculem hunc gradientem nudum, dextra Clavam, ſiniſtra opima ſpolia de Caco victo cum pelle Leonis geſtantem oſtendit. Tab. III. n. 7. Conf. PATIN. l. c. p. 18. Lucerna ſepulchralis fictilis quam Tab. III. n. 8. exhibet, in pago Steden prope Homburgum effoſſa Deum Herculem celebrat. Figura exhibet Sphingem muliebri facie & pectore, pedibus & cauda leonis. Conſulatur Heidfeldii Sphinx Theologico-Philoſophica.

Asylum aperit.

natam è terra sibi prolem ementiebantur; locum qui nunc septus densis sentibus (z) inter duos lucos est, asylum aperit. Eo ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, consilium deinde viribus parat. Centum creat senatores: sive quia is numerus satis erat: sive quia soli centum erant, qui creari patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

Senatum creat.

Patres & Patricii.

U. C. an. 2. Ol. 7. a. C. N. 751.

CAP. IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset; sed penuria mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat. Quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent. *Urbes quoque, ut cætera, ex infimo nasci: deinde quas sua virtus ac dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. Satis scire, origini Romanæ & deos affuisse, & non defuturam virtutem. Proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem & genus miscere.* Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus, dimissi, *ecquod fœminis quoque asylum aperuisset? id enim demum, compar connubium fore.* Ægre id Romana pubes passa, & haud dubie ad vim spectare res cœpit. Cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno equestri solennes: Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet: quantoque apparatu tum sciebant aut poterant, concelebrant; ut rem claram exspectatamque (a) facerent. Multi mortales convenere, studio etiam videndæ novæ urbis; maxime proximi quique, Cæninenses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus venit. Invitati hospitaliter per domos, quum situm mœniaque & frequentem tectis urbem vidissent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque eo mentes cum oculis erant: tum ex composito orta vis, signoque dato, (*) juventus Romana ad rapiendas virgines discurrit. Magna pars forte, ut in quem quæque inciderat, raptæ; quasdam forma excellente, primoribus patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam longe ante alias specie ac pulchritudine insignem à globo Talassii cujusdam raptam ferunt: multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum. Inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, deumque invocantes, cujus ad solenne ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio minor: sed ipse Romulus circuibat docebatque: *Patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent: illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium, civitatisque, & quo nihil carius humano generi sit, liberum fore. Mollirent modo iras; & quibus fors corpora dedisset, darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quod annixurus pro se quisque sit, ut quum suam vicem functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium.* Accedebant blanditiæ virorum factum purgantium, cupiditate atque amore: quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

Uxores suis quærit.

Sed nullibi impetrat.

Consualia.

Raptus Sabinarum.

Talassio vox nuptialis.

Romulus raptas consolatur.

CAP. X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. At raptarum parentes tum maxime sordida veste, lacrymisque & querelis civitates concitabant. Nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium regem Sabinorum: & legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses, Crustuminique & Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Nec Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninensium satis se impigre movent. Ita per se ipsum nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit. Sed effuse vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, *vanam sine viribus iram esse:* exercitum fundit fugatque: fusum persequitur: regem in prælio obtruncat, & spoliat. Duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa, fabricato ad id apte ferculo, gerens, in Capitolium ascendit: ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: *Jupiter Feretri*, inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem opimis spoliis, quæ regibus ducibusque hostium cæsis, me auctorem, sequentes, posteri ferent.* Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. Ita deinde diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos eo spolia posteros nuncupavit: nec multitudine compotum, ejus doni vulgari laudem. Bina postea inter tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia. Adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

Raptarum parentes bellum parant.

U. C. an. 3. Ol. 7. a. C. N. 750.

Bellum Cæninense.

Cæninenses vincuntur.

Jupiter Feretrius.

CAP. XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus, per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos incursionem facit. Raptim & ad hos Romana legio ducta, palantes in agris oppressit. Fusi igitur primo impetu & clamore hostes: oppidum captum. Duplicique victoria ovantem Romulum Hersilia conjux precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, & in civi-

Antemnates vincuntur. U. C. an. 4. Ol. 7. a. C. N. 749.

Hersiliæ petitio.

(z) al. Septus descentibus. (*a*) al. Spectatamque.

(*) Juventus Romana ad rapiendas virgines discurrit) Sabinarum raptarum historiam non solum, verum etiam ipsum Tatium, Sabinorum Regem, L. Titurius, utpote ex Sabinorum gente oriundus, denario Tab. IV. n. 1. patefacere voluit. Conf. PATIN. l. c. p. 278.

TAB. II.
pag. 23. 4.

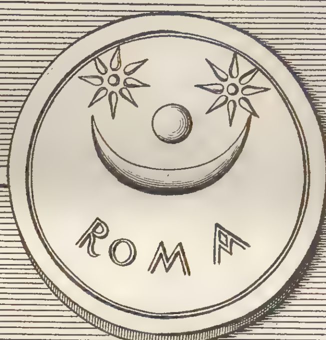
I

II

III

AR.
Γ

ÆR.

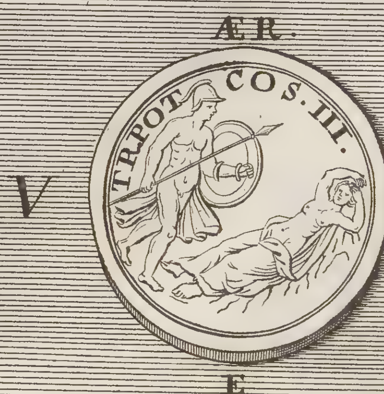
IV

Z

ÆR.

V

E

I

II

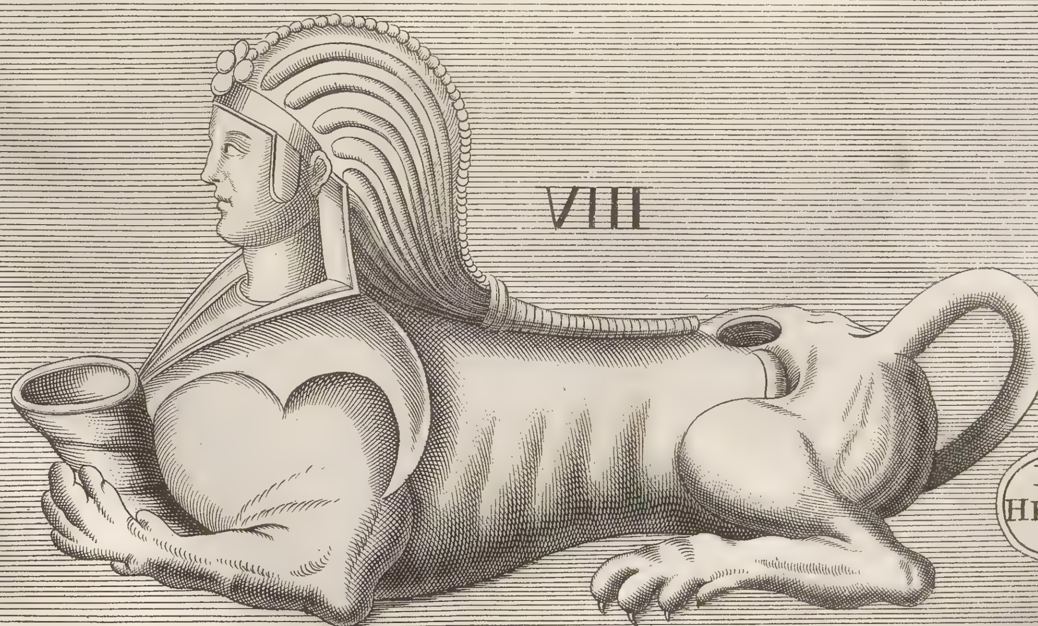
III

IV

V

VI

VII

VIII

civitatem accipiat: ita rem coalescere concordia posse. Facile impetratum. Inde contra Crustruminos profectus, bellum inferentes. Ibi minus etiam, quod jam alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utroque coloniæ missæ. Plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustuminum nomina darent. Et Romam inde frequenter migratum est, à parentibus maxime ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. Nihil enim per iram aut cupiditatem actum est: nec ostenderunt bellum prius, quam intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpejus Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. Aquam forte ea tum sacris extra mœnia petitum ierat. Accepti obrutam armis necavere: seu ut vi capta potius arx videretur, seu prodendi exempli caussa, ne quid usquam fidum proditori esset. Additur fabula, (b) quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magna specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent; eo (*) scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt qui eam ex pacto tradendi, quod in sinistris manibus esset, directo arma petisse dicant: & fraude visam agere, sua ipsam peremptam mercede.

Crustumini vincuntur.

Sabinum bellum U. C. an. 5. Ol. 8. a. C. N. 748.

Sp. Tarpejus.

Proditio.

CAP. XII. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde postera die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complesset; non prius descenderunt in æquum, quam ira & cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes utrinque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettius Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. Hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies: fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus & ipse turba fugientium actus, arma ad cœlum tollens: *Jupiter, tuis*, inquit, *jussus avibus hic in Palatino prima urbi fundamenta jeci. Arcem jam scelere emptam Sabini habent. Inde huc armati superata media valle tendunt. At tu, pater Deum hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste. Hic ego tibi templum* (**) *Statori Jovi, quod monumentum sit posteris, tua præsenti ope servatam urbem esse, voveo.* Hæc precatus, veluti sensisset auditas precas: *Hinc*, inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam jubet.* Restitere Romani, tanquam cœlesti voce jussi. Ipse ad primores Romulus provolat. Mettius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decurrerat, & effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est. Nec procul jam à porta palatii erat, clamitans: *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. Jam sciunt longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum hæc gloriantem cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Mettius pugnabat: eo pelli facilius fuit. Pulsum Romani persequuntur. Et alia Romana acies audacia regis accensa, fundit Sabinos. Mettius in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: adverteratque (c) ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prælium. Sed res Romana erat superior.

Mettius Curtius.
Hostus Hostilius.

Jupiter Stator.

Sabini funduntur.

Matronæ prælium dirimunt.

CAP. XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis, (d) scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere (e) iras: hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent: ne parricidio macularent (f) partus suos, nepotum illi, liberum hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: Nos causa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus. Melius peribimus, quam sine alteris vestrum viduæ aut orbæ vivemus.* Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium & repentina fit quies. Inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed & civitatem unam ex duabus faciunt, regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur. Quirites à Curibus appellati. Monumentum ejus pugnæ, ubi primum ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, (g) Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam tristi læta repente pax, cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi fecit. Itaque quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, quum haud dubie aliquando numerus, major hoc, mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt; Ramnenses ab Romulo; ab Tito Tatio Titienses appellati. Lucerum nominis & originis causa incerta est. Inde non modo commune, sed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

Pax inter Romanos & Sabinos.

Quirites unde dicti?

Curiæ 30. de raptarum nominibus appellatæ.

Centuriæ tres Equitum.

CAP. XIV. Post aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant. Quumque Laurentes jure gentium agerent; apud Tatium gratia suorum & preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit. Nam Lavinii, quum ad solenne sacrificium eo venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minus ægre quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt: seu ob infidam societatem regni, seu quia haud injuria cæsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expiarentur legatorum injuriæ, regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est.

T. Tatius interficitur. U. C. an. 10. Ol. 9. a. C. N. 743.

Et

(b) al. fabulæ. (c) al. averteratque. (d) al. sparsis. (e) al. delinire. (f) al. *orbarent.* (g) al. Equum Curtius in vado statuit. al. destituit.

(*) Scuta illi pro aureis donis congesta) Perpetua hujus historiæ monumenta Tituriæ & Petroniæ Gent. Numismata sunt Tab. IV. n. 2. Conf. PATIN. l. c. pag. 202. & 278.

(**) Statori Jovi) Habes Tab. IV. n. 3. Jovis Statoris simulacrum probæ antiquitatis, Romæ in domo C. Morati Pictoris effossum, à quo Cognatus meus octo Ludovicis aureis redemit.

Bellum cum Fidenatibus.

Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. Juventute armata immissa, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextra Tiberis armata immissa, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra à Fidenis mille passuum locat. Ibi modico præsidio relicto, egressus (*h*) omnibus copiis; partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris (*i*) subsidere in insidiis jussit; Cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso & minaci genere pugnæ obequitando ipsis prope portis, hostem excivit; Fugæ quoque quæ simulanda erat, eadem equestris pugna caussam minus mirabilem dedit. Et quum velut inter pugnæ fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes, impulsa Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani, transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota è castris signa eorum qui in præsidio relicti fuerant. Ita multiplici terrore perculsi Fidenates; prius pene quam Romulus, quique cum eo equites ierant, circum agerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusius (quippe vera fuga) qui simulantes paulo ante secuti erant, oppidum repetebant. Non tamen eripuere se hosti: Hærens in terga Romanus, priusquam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

Fidenates vincuntur. U. C. an. 9. Ol. 9. a. C. N. 744.

Bellum cum Veientibus. U. C. an. 20. Ol. 11. a. C. N. 733.

CAP. XV. Belli Fidenatis contagione irritati Veientium animi, & consanguinitate (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) & quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat; in fines Romanos excurrerunt, populabundi magis, quam justi more belli. Itaque non castris positis, non exspectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios rediere. Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque, Tiberim transit. Quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Veientes audivere; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi, de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi viribus nulla arte (*k*) adjutis, tantum veterani robore exercitus, rex Romanus vicit: persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita, abstinuit. Agros rediens vastat, ulciscendi magis quam prædæ studio. Eaque clade haud minus quam adversa pugna subacti Veientes, pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte mulctatis, in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme Romulo regnante, domi militiæque gesta: Quorum nihil absonum fidei divinæ originis, divinitatisque post mortem creditæ fuit: non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ. Ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. Multitudini tamen gratior fuit quam Patribus; longe ante alios acceptissimus militum animis. Trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello solum, sed etiam in pace habuit.

Celeres, custodia Romuli.

CAP. XVI. His immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ (*l*) paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit. Nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena & tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidiit; etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen velut orbitatis metu icta, mœstum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde à paucis initio facto, *Deum, Deo natum, regem parentemque urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent. Pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem.* Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura fama. Illam alteram admiratio viri & pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. Namque Proculus Julius solicita civitate desiderio regis, & infensa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce cœlo repente delapsus, se mihi obvium dedit. Quum perfusus horrore, venerabundusque adstitissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset; Abi, nuncia,* inquit, *Romanis, cœlestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: Proinde rem militarem colant: sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. Hæc,* inquit, *locutus, sublimis abiit.* Mirum, quantum illi viro, nuntianti hæc, fides (*m*) fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit.

Romuli Mors. U. C. 37. Ol. 16. a. C. N. 716.

Romulus Deus creditur.

Interregnum. U. C. an. 37. Ol. 16. a. C. N. 716.

CAP. XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. Necdum à singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: (*n*) inter ordines certabatur. Oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum in societate æqua, possessionem imperii

(*h*) al. addunt: cum. (*i*) al. densa vel dense ob sita virgulta. al. locis circa denso obsito virgulto obscuris. (*k*) al. parte. (*l*) al. Capreæ. (*m*) al. fidei. (*n*) al. pervenerant factionibus. al. provenerant factiones. al. Necdum ad singulos, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerat factionibus. al. prævaluerant vel pervaluerant.

TAB. IV.
pag. 6. 7. 9.

I

Æ.
I

II

Æ.

I

Æ.

I

III

Æ.

I

IV

Æ.

I

V

Æ.
I

perii amitterent, ſui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aſpernabantur. In variis voluntatibus, regem (*o*) tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres inceſſit, ne civitatem ſine imperio, exercitum ſine duce, multarum circa civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur: & eſſe igitur aliquod caput placebat: & nemo alteri concedere in animum inducebat. Itaque rem inter ſe centum Patres, decem decuriis factis, ſingulisque in ſingulas decurias creatis, qui ſummæ rerum præeſſent, conſociant. Decem imperitabant, unus cum inſignibus imperii & lictoribus erat: Quinque dierum ſpatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit. Id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs, *multiplicatam ſervitutem, centum pro uno dominos factos:* nec ultra niſi regem, & ab ipſis creatum, videbantur paſſuri. Quum ſenſiſſent ea moveri Patres, offerendum ultro rati quod amiſſuri erant, ita gratiam ineunt, ſumma poteſtate populo permiſſa, ut non plus darent juris, quam retinerent. Decreverunt enim, *ut cum populus regem juſſiſſet, id ſic ratum eſſet, ſi Patres auctores fierent:* Hodieque in legibus magiſtratibuſque rogandis uſurpatur idem jus, vi ademta priusquam populus ſuffragium ineat, in incertum comitiorum, eventum Patres auctores fiunt. Tum Interrex concione advocata: *Quod bonum, fauſtum, felixque ſit,* inquit, *Quirites, regem create: ita Patribus viſum eſt. Patres deinde, ſi dignum, qui ſecundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut ne victi beneficio viderentur, id modo ſciſcerent, juberentque, *ut Senatus decerneret, qui Romæ regnaret.*

NUMA POMPILIUS eligitur. U. C. 38. Ol. 16. a. C. N. 715. Pythagoras eo ſerior.

CAP. XVIII. (*) Inclyta juſtitia religioque, ea tempeſtate, Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, conſultiſſimus vir, ut in illa quiſquam ætate eſſe poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non extat alius, falſo Samium Pythagoram edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum amplius poſt annos, in ultima Italiæ ora circa Metapontum Heracleamque & Crotona, juvenum æmulantium ſtudia, cœtus habuiſſe conſtat. Ex quibus locis, etſi ejusdem ætatis fuiſſet, qua (*p*) fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio quenquam ad cupiditatem diſcendi exciviſſet? quove præſidio unus per tot gentes, diſſonas ſermone moribusque perveniſſet? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuiſſe opinor magis; inſtructumque non tam peregrinis artibus, quam diſciplina tetrica ac triſti veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, Patres Romani, quamquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde ſumto, videbantur: tamen neque ſe quiſquam, nec factionis ſuæ alium, nec denique patrum aut civium quenquam præferre illi viro auſi; ad unum omnes *Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt.* Accitus, ſicut Romulus augurato Urbe condenda regnum adeptus eſt, *de ſe quoque Deos conſuli* juſſit. Inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque ſacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem verſus conſedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, (*q*) ſedem cepit, dextra manu baculum ſine nodo aduncum tenens, quem Lituum appellaverunt. Inde ubi, proſpectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occaſum determinavit; dextras ad meridiem partes, levaſque ad Septentrionem eſſe dixit. Signum contra, quo longiſſime conſpectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum tranſlato, dextra in capite Numæ impoſita, precatus eſt ita: *Jupiter pater, ſi eſt fas, hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ eſſe, ut (r) tua ſigna nobis certa ac clara ſint inter eos fines, quos feci.* Tum peregit verbis auſpicia, quæ mitti vellet. Quibus miſſis, declaratus Rex Numa de templo deſcendit.

Inauguratio Numæ.

CAP. XIX. Qui regno ita potitus, urbem novam, conditam vi & armis, jure eam, legibuſque ac moribus de integro condere parat. Quibus quum inter bella aſſueſcere videret non poſſe (quippe efferatis militia animis) mitigandum ferocem populum armorum deſuetudine ratus, (**) Janum ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique fecit: apertus, ut in armis eſſe civitatem, clauſus, pacatos circa omnes populos ſignificaret. Bis deinde poſt Numæ regnum clauſus fuit: ſemel T. Manlio conſule, poſt Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod noſtræ ætati Dii dederunt ut videremus, poſt bellum Actiacum, ab imperatore Cæſare Auguſto, pace terra marique parta. Clauſo eo, quum omnium circa finitimorum ſocietate ac fœderibus junxiſſet animos, poſitis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hoſtium diſciplinaque militaris continuerat; omnium primum, rem ad multitudinem imperitam & illis ſeculis rudem, efficaciſſimam, Deorum metum injiciendum ratus eſt. Qui quum deſcendere ad animos ſine aliquo commento miraculi non poſſet, ſimulat ſibi cum dea Ægeria congreſſus nocturnos eſſe: ejus ſe monitu, quæ acceptiſſima Diis eſſent, ſacra inſtituere, ſacerdotes ſuos cuique Deorum præficere. Atque omnium primum, ad curſum lunæ, in duodecim menſes deſcribit annum. Quem (quia tricenos dies ſingulis menſibus luna non explet, deſuntque dies ſolido anno, qui ſolſtitiali circumagitur orbe) intercalaribus

Numæ inſtituta.

Janus belli & pacis index.

Religio à Numa inſtituitur.

Ægeria dea.

Annus deſcribitur.

(*o*) al. regnare. al. regnari. (*p*) al. quæ. (*q*) al. Augur ad lævam, ejus capite velato.
(*r*) al. *ut tua ſigna nobis certa acclaraſſint.* al. *ut tua ſigna nobis certa acclaraſſis.*

(*) Inclyta juſtitia religioque, ea tempeſtate, Numæ Pompilii erat) Numæ Pompilii effigiem Calpurnia gens in denario Tab. IV. n. 5. utpote ab eo originem ducens, exhibuit. PATIN. l. c. p. 57. Pomponia vero gens, à Pompone Numæ Pompilii Regis filio originem ducens, ejus Religionem & ſacrificia nummo Tab. IV. n. 6. expreſſit. PATIN. l. c. p. 223.

(**) Janum) In memoriam Jani ab Auguſto cluſi, percuſſus eſt nummus argenteus Tab. V. n. 1. Superbiſſima quidem Inſcriptione Nero quoque nummum æreum Tab. V. n. 2. publicavit, ſed quia ſine cauſa Jani clauſerat templum à plerisque non attenditur. Conf. PATIN. Impp. Rom. Numiſmata &c. p. 88. ÆN. VICI Imagines Cæſarum ſub Nerone Claudio. Num. 17.

bus mensibus (*s*) interponendis, ita dispensavit, ut quarto & vigesimo (*t*) anno ad metam eandem solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium spaciis, dies congruerent. Idem nefastos dies fastosque fecit: quia aliquando nihil cum populo agi, utile futurum erat.

Sacerdotes creantur. U. C. an. 44. Ol. 17. a. C. N. 709.

CAP. XX. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit: quanquam ipse plurima sacra obibat; ea maxime, quæ nunc ad (*) Dialem flaminem pertinent. Sed quia in civitate bellicosa plures Romuli quam Numæ similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella, ne sacra regiæ vicis desererentur, flaminem Jovi

Flamines.

assiduum sacerdotem creavit: insignique eum veste & curuli regia sella adornavit. Huic duos flamines adjecit: (**) Marti unum, alterum Quirino.

Vestales Virgines.

Virginesque (***) Vestæ legit; Alba oriundum sacerdotium, & genti conditoris haud alienum. His, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisque cæremoniis venerabiles ac sanctas fecit.

Salii.

(****) Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicæque pictæ insigne dedit, & super tunicam æneum pectori tegumen: cœlestiaque arma, quæ (*****)

Ancilia.

Ancilia appellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis solennique saltatu jussit.

Pontifex Max.

(******) Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex patribus legit, eique sacra omnia exscripta exsignataque attribuit: quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque sacra, Pontificis scitis subjecit; ut esset quo consultum plebs veniret: ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque asciscendo, turbaretur.

Prodigiorum procuratio.

Nec cœlestes modo cæremonias, sed justa quoque funebria, placandosque manes, ut idem pontifex edoceret: quæque prodigia fulminibus, aliove quo viso missa susciperentur atque curarentur. (*u*) Ad ea elicienda ex

JupiterElicius.

mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, deumque consuluit quæ suscipienda essent.

Populi Romani Religio & tranquillitas.

CAP. XXI. Ad hæc consultanda procurandaque, multitudine omni a vi & armis conversa, & animi aliquid agendo occupati erant, & deorum assidua insidens cura, cum interesse rebus humanis cœleste numen videretur, ac pietate omnium pectora imbuerat: ut fides ac jusiurandum proximo legum ac pœnarum metu, (*x*) civitatem regerent. Et quum ipsi se homines in regis velut unici exempli mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante, castra, non urbem, positam (*y*) in medio, ad solicitandam omnium pacem crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem totam in cultum versam deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua; quo quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum deæ, inferebat, Camœnis eum lucum sacravit; quod earum sibi (*z*) concilia cum conjuge sua Ægeria essent. Et soli (*a*) Fidei solenne instituit. Ad id sacrarium flamines bigis, curru arcuato vehi jussit, manuque ad digitos usque involuta rem divinam facere: significantes fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia, locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit, tutela per omne regni tempus, haud minor pacis quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem & triginta regnavit annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli & pacis artibus erat civitas.

Fidei solenne institutum.

TULLUS HOSTILIUS eligitur. U. C. an. 81. Ol. 27. a. C. N. 672.

CAP. XXII. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde (*******) Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infima arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus jussit. Patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit. Tum ætas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius (*b*) Albæ. Utrinque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius, quam mandata agerent. Satis sciebat, negaturum Albanum; ita pie bellum indici posse. Ab Albanis socordius res acta: excepti hospi-

Occasio belli cum Albanis.

(*s*) al. intercalares menses interponendos. (*t*) al. vicesimo quoque. al. vicesimo quarto. (*u*) al. procurarentur. (*x*) al. proxime legem, ac pœnarum metum. (*y*) al. posita. (*z*) al. ibi. (*a*) al. simul. (*b*) al. Civilius. al. Cælius.

(*) Dialem flaminem) (**) Marti unum, alterum Quirino) Dialem flaminem Antiquarii hactenus nondum in nummis observavere, Martialem vero & Quirinalem. Priorem in Augusti denario Tab. V. n. 3. in quo exhibetur Caji Augusti nepotis simulacrum, sinistra hastam, dextra victoriolam tenens. Lentulus flamen sinistra tangit clypeum, dextra supra caput nepotis sidus quod Julium indicat. ÆN. VICUS l. c. sub Augusto. num. 67. Add. BELLORII Adnotat. ad VICUM. p. 22. Posteriorem ostendit denarius Fabiæ Gentis Tab. V. n. 4. in quo imago Quirini Flaminis, sedentis, sinistra hastam, dextra apicem tenentis. PATIN. Numism. Fam. Rom. p. 107. & 108.

(***) Vestæ) Nummus Tab. V. n. 5. Lucillæ Vestalis Virginis officium exprimit, præter nempe æterni ignis custodiam Palladium quoque adservantis, eo quod sinistra manu Palladium tenet, dextra lampadem.

(****) Salios) Salios quidem CL. Vir L. BEGERUS in Floro p. 35. ex numismate Antonini Pii exhibere conatur, sed, ut mihi videtur, frustra. Cum enim ipsemet numisma hoc nunquam inspexisse fateatur, dubitetque, an Apices, per quos solitum Saliorum gestamen exprimeretur, ærugine forte non consumtæ fuerint; Ego autem prototypon viderim integerrimum quidem nullaque ex parte exesum, neutiquam persuadere mihi possum, quo argumento Numisma hoc ad Salios revocari possit. Cum præsertim in clypeis caput Medusæ expressum sit. Quid autem hoc cum Saliis.

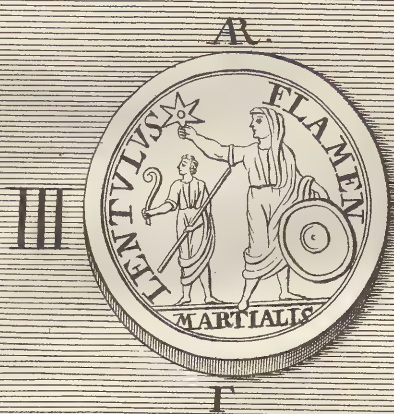
(*****) Ancilia) Mallem cum URSINO & RUPERTO duo tantum, quam cum BEGERO sex agnoscere Ancilia; Quæ, quamvis Festo brevia scuta audiant, nihil contrarii innuere videantur, quo minus duo ex Cimeliarchii mei Antoniniano Numismate Æ. Me. duo tantum agnoscam ancilia. Tab. V. n. 6. Conf. PATIN. Numism. Impp. Rom. p. 169.

(******) Pontificem) Habitum Pontificis nummus Jul. Cæsaris Tab. V. n. 7. exprimit. Est quidem nummus sine epigraphe, faciei tamen omnes ductus, & alia cum ejusdem numismatibus convenientia, velum insuper & laurea sat clare loquuntur Cæsarem. Apposita sunt n. 8. Vasa pontificalia & Insignia, Apex nimirum, sive Albogalerus, Securis, Aspergillum, & Simpulum. ÆN. VICUS in Cæsare n. 18. BELLOR. adnot. p. 5. quibus Tab. VI. n. 1. ex nummo Jul. Cæsaris argenteo accedit Lituus seu baculus auguralis. Vid. du CHOUL Discours de la Religion des Anciens Romains. p. 228.

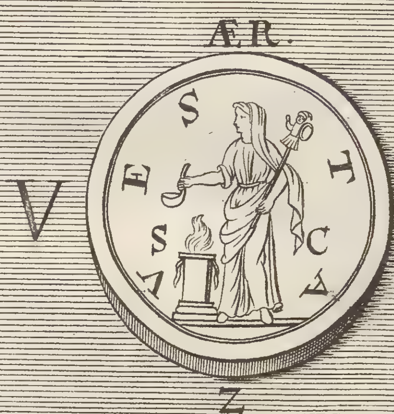
(*******) Tullum Hostilium) Hujus Regis effigiem Tab. VI. num. 2. nummus argenteus exhibet.

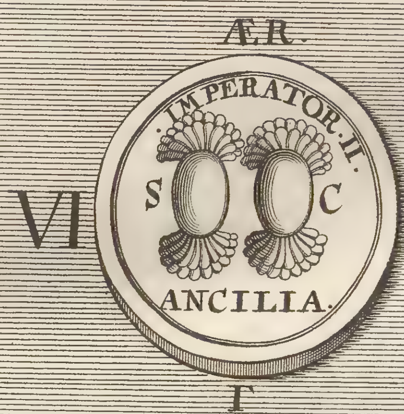

Æ.
I
IMP.CAESAR
IAN
CLV
Γ

ÆR.
II
PACE.P.R.TERRA.MARIQ.PARTA.IANVM.CLVSIT.
Z

Æ.
III
LENTVLVS FLAMEN
MARTIALIS
Γ

Æ.
IV
PICTOR
N.FABI.
QVI RIN
ROMA.
Γ

ÆR.
V
VESTA
S C
Z

ÆR.
VI
IMPERATOR.II.
S C
ANCILIA.
Γ

ÆR.
VII
Γ

Æ.
VIII
Γ

hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. Tantisper Romani & res repetiverant priores, & neganti Albano, bellum in trigesimum diem indixerant. Hæc renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. Illi omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se invitos quicquam, quod minus placeat Tullo, dicturos, sed imperio subigi: res repetitum se venisse: ni reddantur, bellum indicere jussos.* Ad hæc Tullus: *Nuntiate*, inquit, *regi vestro, regem Romanum deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos aspernatos dimiserit, ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.*

Bellum cum Albanis.

CAP. XXIII. Hæc nuntiant domum Albani. Et bellum utrinque summa ope parabatur, civili simillimum bello, prope inter parentes natosque; Trojanam utramque prolem; quum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum, oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum est, & tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu, in agrum Romanum impetum fecere. Castra ab Urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant: *Fossa Cluilia* ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur. Dictatorem Albani Mettium Fuffetium (*c*) creant. Interim Tullus ferox, præcipue morte regis, *magnumque deorum numen ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium* dictitans, nocte præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettium. Is ducit (*d*) quam proxime ad hostem potest: Inde legatum præmissum nuntiare Tullo jubet, priusquam dimicent, *opus esse colloquio: si secum congressus sit, satis scire ea se allaturum, quæ nihilominus ad rem Romanam, quam ad Albanam pertineant.* Haud aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur, (*e*) suos in aciem educit. Exeunt contra & Albani. Postquam instructi utrinque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus: *Injurias & non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sint, & ego regem nostrum Cluilium, causam hujusce esse belli, audisse videor, nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. Sed si vera potius quam dictu speciosa dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque recte, an perperam, interpretor: fuerit ista ejus deliberatio, qui bellum suscepit. Me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etrusca res, quanta circa nos teque maxime sit, quo propiores vos, hoc magis scis. Multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor esto, jam quum signum pugnæ dabis, has duas acies spectaculo fore; ut fessos confectosque simul victorem ac victum aggrediatur. Itaque, si nos dii amant, quoniam non contenti libertate certa, in dubiam imperii servitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine, utriusque populi decerni possit.* Haud displicet res Tullo, quamquam, tum indole animi, tum spe victoriæ, ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio initur, cui & fortuna ipsa præbuit materiam.

Mettius Fuffetius Dictator Albanorum.

Ejusdem consilium de dirimenda lite.

Ejus Oratio.

Horatiorum & Curiatiorum certamen proponitur.

CAP. XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse, satis constat, nec ferme res antiqua alia est nobilior. Tamen in re tam clara nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt: plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent. Hos ut sequar, inclinat animus. Cum (*) trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro. Ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recusatur: tempus & locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos est his legibus, *ut cujusque* (*f*) *populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret.* Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. Fecialis regem Tullum ita rogavit: *Jubesne me rex cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* jubente rege, *Sagmina*, inquit, *te, rex, posco.* Rex ait: *Puram tollito.* Fecialis ex arce graminis herbam puram attulit. Postea regem ita rogavit: *Rex, facisne me tu regium nuntium populi Romani Quiritium? vasa, comitesque meos?* Rex respondit: *Quod sine fraude mea, populique Romani Quiritium fiat, facio.* Fecialis erat M. Valerius. Patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbena caput capillosque tangens (*g*) (pater patratus ad jusiurandum patrandum, id est, sanciendum) fit fœdus, multisque id verbis, quæ effata longo carmine non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi*, inquit, *Jupiter, audi pater patrate populi Albani, audi tu populus Albanus, ut illa palam prima postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt, sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio, dolo malo, tum illo die Jupiter* (*h*) *populum Romanum sic ferito, ut ego, hunc porcum hic hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes, pollesque.* Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua item carmina Albani, suumque jusiurandum per suum dictatorem, suosque sacerdotes peregerunt. Fœdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt.

Fœderis feriendi ritus.

Fecialis.

Pater patratus.

Certaminis trigeminorum fratrum descriptio. U. C. an. 84. Ol. 27. a. C. N. 669.

CAP. XXV. Quum sui utrosque adhortarentur, *deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus:* feroces

(*c*) al. Metium Suffetium. (*d*) al. omittunt, Is ducit, & legunt: qua &c. (*e*) al. afferrebatur. (*f*) al. cujus. (*g*) al. tegens. (*h*) al. *tum tu illo die.* al. *tum ille dies.* al. *tum die Jupiter.* al. *tum ille diespiter.*

(*) Trigeminis) Trigeminorum Curiatiorum memoriam Numismata Tab. VI. n. 3. 4. 5. Curiatiæ Gentis revocant. Vid. PATIN. Numism. Fam. Roman. p. 97.

& ſuopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Conſederant utrinque pro caſtris duo exercitus, periculi magis præſentis, quam curæ expertes. Quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna poſitum. Itaque ergo erecti ſuſpenſique in minime gratum ſpectaculum, animo intenduntur. Datur ſignum: infeſtiſque armis, velut acies, terni juvenes magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his nec illis periculum ſuum; publicum imperium ſervitiumque obverſatur animo: futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipſi feciſſent. Ut primo ſtatim concurſu increpuere arma,* micanteſque fulſere gladii, horror ingens ſpectantes perſtringit: & neutro inclinata ſpe, torpebat vox ſpirituſque. Conſertis deinde manibus, quum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, ſed vulnera quoque & ſanguis ſpectaculo eſſent; duo Romani, ſuper alium alius, vulneratis tribus Albanis, expirantes corruerunt. Ad quorum caſum quum conclamaſſet gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam ſpes tota, nondum tamen cura deſeruerat exanimes vice (*i*) unius, quem tres Curiatii circumſteterant. Forte is integer fuit, ut univerſis ſolus nequaquam par, ſic adverſus ſingulos ferox. Ergo, ut ſegregaret pugnam eorum, capeſſit fugam, ita ratus ſecuturos, ut quemque vulnere affectum corpus ſineret. Jam aliquantum ſpatii ex eo loco, ubi pugnatum eſt, aufugerat, quum reſpiciens videt magnis intervallis ſequentes: unum haud procul ab ſeſe abeſſe; in eum magno impetu redit. Et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, ut opem ferant fratri, jam Horatius, cæſo hoſte, victor ſecundam pugnam petebat. Tum clamore, qualis ex inſperato faventium ſolet, Romani adjuvant militem ſuum: & ille defungi prælio feſtinat. Prius itaque quam alter, qui nec procul aberat, conſequi poſſet; & alterum Curiatium conficit. Jamque æquato Marte ſinguli ſupererant; ſed nec ſpe, nec viribus pares. Alterum intactum ferro corpus & geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant: alter feſſum vulnere, feſſum*curſu trahens corpus, victuſque fratrum ante ſe ſtrage, victori objicitur hoſti. Nec illud prælium fuit. Romanus exſultans, *Duos*, inquit, *fratrum manibus dedi: tertium cauſſæ* (*k*) *belli hujuſce, ut Romanus Albano imperet, dabo.*

Horatius Curiatios occidit.

Male ſuſtinenti arma, gladium ſuperne jugulo defigit: jacentem ſpoliat. Romani ovantes ac gratulantes, Horatium accipiunt eo majore cum gaudio, quo propius (*l*) metum res fuerat. Ad ſepulturam inde ſuorum nequaquam paribus animis vertuntur, quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti.

Sepulcra Horatiorum & Curiatiorum.

Sepulcra exſtant, quo quiſque loco cecidit. Duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam verſus; ſed diſtantia locis, ut & pugnatum eſt.

CAP. XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Mettio *ex fœdere icto quid imperaret*, imperat Tullus, *uti juventutem in armis habeat: uſurum ſe eorum opera, ſi bellum cum Veientibus foret.* Ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, tergemina ſpolia præ ſe gerens: cui ſoror virgo, quæ deſponſa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque ſuper humeros fratris paludamento ſponſi, quod ipſa confecerat, ſolvit crines, & flebiliter nomine ſponſum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio ſororis, in victoria ſua, tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, ſimul verbis increpans, transfigit puellam.

Horatius ſororem occidit.

Abi hinc cum immaturo amore ad ſponſum, inquit, *oblita fratrum mortuorum, vivique, oblita patriæ. Sic eat, quæcunque Romana* (*m*) *lugebit hoſtem.* Atrox viſum id facinus patribus plebique: ſed recens meritum facto obſtabat. Tamen raptus in jus ad regem.

In jus vocatur.

Rex, ne ipſe tam triſtis ingratique ad vulgus judicii, aut ſecundum judicium, ſupplicii auctor eſſet: concilio populi advocato, *Duumuiros*, inquit, *qui Horatio perduellionem judicent ſecundum legem, facio.* Lex horrendi carminis erat, *Duumuiri perduellionem judicent. Si à Duumuiris provocarit, provocatione certato: ſi vincent, caput obnubito: infelici arbori reſte ſuſpendito: verberato vel intra pomœrium, vel extra pomœrium.* Hac lege Duumuiri creati, qui ſe abſolvere non rebantur ea lege, ne innoxium quidem, poſſe, quum condemnaſſent;

Condemnatur.

tum alter ex his: *P. Horati, tibi perduellionem judico*, inquit: *I, lictor, colliga manus.* Acceſſerat lictor, injiciebatque laqueum. Tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, (*) *Provoco*, inquit. Ita de provocatione (*n*) certatum ad populum eſt.

Provocat ad Populum.

Moti homines ſunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, *ſe filiam jure cæſam judicare; ni ita eſſet, patrio jure in filium animadverſurum fuiſſe.* Orabat deinde, *ne ſe, quem paulo ante cum egregia ſtirpe conſpexiſſent, orbum liberis facerent.* Inter hæc ſenex, juvenem amplexus, ſpolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, oſtentans, *Hunccine*, ajebat, *quem modo decoratum, ovantemque victoria incedentem vidiſtis, Quirites, eum ſub furca vinctum inter verbera & cruciatus videre poteſtis? quod vix Albanorum oculi tam deforme ſpectaculum ferre poſſent. I, lictor, colliga manus, quæ paulo ante armatæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube, liberatoris urbis hujus: arbori infelici ſuſpende: verbera vel intra pomœrium, modo inter illa pila & ſpolia* (*o*) *hoſtium: vel extra pomœrium, modo intra ſepulcra Curiatiorum. Quo enim ducere hunc juvenem poteſtis, ubi non ſua decora eum à tanta fœditate ſupplicii vindicent?* Non tulit populus nec patris lacrymas, nec ipſius parem in omni periculo animum: abſolveruntque admiratione magis virtutis, quam jure cauſæ.

Abſolvitur à Populo.

Itaque ut cædes manifeſta, aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, filium expiaret pecunia publica. Is

(*i*) al. vicem. (*k*) al. *cauſam.* (*l*) al. prope. (*m*) al. *quæcumque Romanum.* (*n*) al. Itaque provocatione. (*o*) al. *inter illa Pilæ ſpolia.*

(*) Provoco) Appoſite Porciæ Gentis numiſma Tab. VI. n. 6. huc facit, cujus media figura Magiſtratum deſignat, coram quo Civis Romanus togatus provocans conſpicitur, figura ad ſiniſtram Magiſtratus lictorem cum virgis repræſentat. PATIN. Num. Fam. Rom. p. 228.

TAB. VI.
pag. 10. 11. 12. 13.

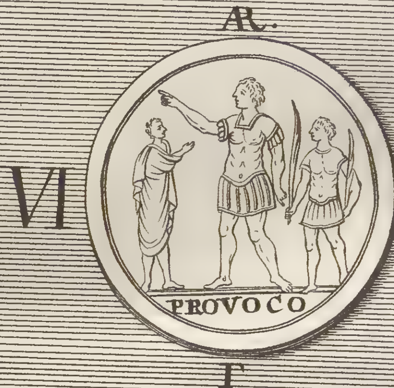
I

II

III

IV

V

VI

VII

VIII

IX

Is quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut sub jugum misit juvenem. Id hodie quoque publice semper refectum manet: *Sororium tigillum* vocant. Horatiæ sepulcrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

Albani de bello cogitant.

CAP. XXVII. Nec diu pax Albana mansit. Invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit: & quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus quam virium cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerendum, alios concitat populos: suis per speciem societatis proditionem reservat. Fidenates colonia Romana, Veientibus sociis consilii assumtis; pacto transitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ aperte descissent, Tullus Mettio, exercituque ejus ab Alba accito, contra hostes ducit. Ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum & Fidenas, Veientium exercitus Tiberim transierat. Hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Veientem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quam fidei. Nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem: fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, eà inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nuntiat regi, *abire Albanos.* Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, (*) fanaque Pallori ac Pavori. Equidem clara increpans voce, ut hostes exaudirent, *redire in prælium jubet: nihil trepidatione opus esse: suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant*, idem imperat: *ut hastas equites erigere jubeat.* Id factum, magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. Qui viderant, id quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit, & audiverant clara voce dictum: & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis (*p*) essent, Latine sciebant. Itaque ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Veientem alieno pavore perculsum ferocior redit. Nec illi tulere impetum: sed ab effusa fuga flumen objectum à tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit; alii, arma fœde jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque consilium oppressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

Fidenates desciscunt à Romanis. U. C. an. 86. Ol. 28. a. C. N. 667.

Albanorum perfidia.

Fidenates & Veientes funduntur.

Romani victores.

U. C. an. 87. Ol. 28. a. C. N. 666.

CAP. XXVIII. Tum Albanus exercitus spectator certaminis, deductus in campos. Mettius Tullo devictos hostes gratulatur: contra Tullus Mettium benigne alloquitur: *quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet:* sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, *vocari ad concionem utrumque exercitum jubet.* Præcones ab extremo orsi, primos exivere Albanos: hi novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. Ex composito armata circumdatur Romana legio. Centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus infit: *Romani, si unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestræ ipsorum virtuti; hesternum id prælium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam, quæ dimicatio major ac periculosior est, cum proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad montes. Nec imperium illud meum, sed consilium, & imperii simulatio fuit: ut nec vobis ignorantibus deseri vos, averteretur à certamine animus, & hostibus circumveniri se à tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est. Ducem secuti sunt: ut & vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettius ille est ductor itineris hujus, Mettius idem hujus machinator belli, Mettius fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dedero.* Centuriones armati circumsistunt. Rex cetera, ut orsus erat, peragit. *Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano, ac mihi vobisque, Albani: populum omnem Albanum Romam traducere in animo est: civitatem dare plebi, primores in patres legere: unam urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat.* Ad hæc, Albana pubes inermis ab armatis septa, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus: *Metti Fuffeti*; inquit, *si ipse discere posses fidem ac fœdera servare; vivo tibi ea disciplina à me adhibita esset. Nunc quoniam tuum insanabile ingenium est; tu tuo supplicio doce humanum genus, ea sancta credere, quæ à te violata sunt. Ut igitur paulo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita jam corpus passim distrahendum dabis.* Exinde duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum illigat Mettium. Deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes à tanta fœditate spectaculi oculos. Primum, ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum (*q*) fuit. In aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

Tulli Concio.

Mettii Fuffetii supplicium.

Quadrigis laceratur.

(*p*) al. ut queis coloni additi Romani. al. ut qui coloni è Romanis. (*q*) al. Romanarum.

(*) Fanaque Pallori ac Pavori.) Lucius Hostilius in Progenitoris Generis sui honorem Tulli nempe Hostilii, denarios Tab. VI. num. 7. 8. 9. vulgavit, ut in illis egregie Pallorem & Pavorem non solum, sed & victoriam de Fidenatibus referret. PATIN. l. c. p. 123.

Alba diruitur. U. C. an. 87. Ol. 28. a. C. N. 666.

CAP. XXIX. Inter hæc jam præmissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem. Quæ, ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet, quum effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis, & cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut præ metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illas (*r*) visuri pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur; pulvisque ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleverat: raptim quibus quisque poterat elatis, quum Larem ac Penates, tectaque in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent: jam continens agmen migrantium impleverat vias: & conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrymas: vocesque etiam miserabiles exaudiebantur: mulierum præcipue, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deûm (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

Templis Deûm temperatur.

Cœlius mons urbi additus.

CAP. XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis. Duplicatur civium numerus. Cœlius additur urbi mons, &, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique deinde habitavit. Principes Albanorum in patres, ut ea quoque pars reipublicæ cresceret, legit; Julios, (*s*) Servilios, Quintios, (*t*) Geganeos, Curiatios, Clœlios: templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quæ *Hostilia* usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est. Et ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. Legiones & veteres eodem supplemento explevit, & novas scripsit.

Bellum cum Sabinis. U. C. an. 91. Ol. 29. a. C. N. 662.

Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit; genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimæ viris armisque. Utrinque injuriæ factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. Tullus, *ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos* querebatur. Sabini *suos prius in lucum confugisse, ac Romæ retentos.*

Ejus causa.

Hæ causæ belli ferebantur. Sabini haud parum memores, & suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam; circumspicere & ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes. Inde ob residuas bellorum iras maxime solicitatis, ad defectionem animis, voluntarios traxere. Et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti sunt. Valuitque apud Veientes (nam de ceteris minus mirum est) pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrinque summa ope pararetur, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Maliciosam (*u*) fuit; ubi & peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit.

Sabini vincuntur.

Ab equitibus repente invectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

Lapidibus pluit in M. Albano.

CAP. XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli, ac tota res Romana esset, nuntiatum regi patribusque est, *in monte Albano lapidibus pluisse.* Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, *ut patrio ritu sacra Albani facerent,* quæ, velut diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant: & aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ, ut fit, obirati, cultum reliquerant Deûm. Romanis quoque ab eodem prodigio Novendiale sacrum publice susceptum est: seu voce cœlesti ex Albano monte missa (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu. Mansit certe solenne, ut quandoque idem prodigium nuntiaretur, feriæ per novem dies agerentur.

Pestilentia Romæ.

Haud ita multo post pestilentia laboratum est. Unde quum pigritia militandi oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur à bellicoso rege: salubriora etiam credente militiæ quam domi juvenum corpora esse. Donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus.

Tulli morbus.

Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. Vulgo jam homines, eum statum rerum qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem tradunt, volventem Commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta solennia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum aut curatum id sacrum esse: nec solum nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed ira Jovis, solicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagrasse.

Qui fulmine conflagrat.

Tullus magna gloria belli regnavit annos duos & triginta.

ANCUS MARCIUS eligitur. U. C. an. 113. Ol. 35. a. C. N. 640.

CAP. XXXII. Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad patres redierat, hique interregem nominaverant. Quo comitia habente, (*) Ancum Marcium regem populus creavit: patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Marcius

(*r*) al. illud. (*s*) al. Tullios. (*t*) al. Quinctilios. (*u*) al. Malicusam.

(*) Ancum Marcium) Marcus Philippus ex Anci posteris, Nummum Tab. VII. n. 1. Seu denarium cum Anci Marcii Regis effigie signavit.

Marcius erat. Qui ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat; aut neglectis religionibus, aut prave cultis, longe (*x*) antiquissimum ratus, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere; omnia ea ex Commentariis regis Pontificem Maximum in album relata, proponere in publico jubet. Inde & civibus otii cupidis, & finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus Tullo regnante ictum fœdus erat, sustulerant animos: & quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis, superbe responsum; addunt, (*y*) *desidem Romanum regem* inter sacella & aras acturum esse regnum rati. (*) Medium erat in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor: &, præterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, quum in novo, tum feroci populo; etiam quod illi contigisset otium, sine injuria id se haud facile habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni: temporaque esse Tullo regi aptiora, quam Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, à se bellicæ cæremoniæ proderentur; nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato, (filo (*z*) lanæ velamen est) (*a*) *Audi Jupiter*, inquit, *audite fines* (cujuscunque gentis sunt, nominat) *audiat fas. Ego sum publicus nuntius populi Romani, juste pieque legatus venio, verbisque meis fides sit.* Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit: *Si ego injuste, impieque illos homines illasque res dedier nuntio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me nunquam finas esse.* Hæc, quum fines suprascandit; hæc, quicunque ei primus vir obvius fuerit; hæc, portam ingrediens; hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis, concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. Si non deduntur quos exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi Jupiter, & tu Juno, Quirine, diique omnes cœlestes, vosque terrestres, vosque inferni audite: Ego vos testor, populum illum* (quicunque est, nominat) *injustum esse, neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.* Cum his nuntius Romam ad consulendum redit. Confestim rex his ferme verbis patres consulebat: *Quarum rerum, litium, causarum condixit. Pater Patratus populi Romani Quiritium Patri Patrato priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic,* inquit, ei, quem primum sententiam rogabat, *quid censes?* Tum ille: *Puro pioque duello quærendas censeo; itaque consentio consciscoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum; ut fecialis hastam ferratam, aut sanguineam præustam, ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præsentibus diceret: *Quod populi priscorum Latinorum, hominesque prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret: ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis, bellum indico, facioque.* Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum posteri acceperunt.

Qui bellicas cæremonias instituit.

Belli indicendi ritus.

Bellum cum Latinis. U. C. an. 114. Ol. 35. a. C. N. 639.

CAP. XXXIII. Ancus demandata cura sacrorum flaminibus, sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto, profectus, Politorium urbem Latinorum vi cepit, secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant, hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. Et quum circa palatium sedem veteres (*b*) Romani, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani implessent; Aventinum novæ multitudini datum. Additi eodem (*c*) haud ita multo post, Tellenis Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini. Eaque causa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo omni bello Latino Medulliam compulso, aliquandiu ibi Marte incerto, varia victoria pugnatum est: nam & urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat; & castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum omnibus copiis connixus Ancus, acie primum vincit: inde ingenti præda potitus, Romam redit: tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciæ datæ sedes. Janiculum quoque adjectum, non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset. Id non muro solum, sed etiam ob commoditatem itineris, (**) Ponte Sublicio, tum primum in Tiberi (*d*) facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine recte an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ media urbe, imminens foro, ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Mæsia Veientibus adempta; usque ad mare impe-

Roma augetur hostibus in civitatem acceptis.

Aventinus M. urbi additur.

Politorium diruitur. U. C. an. 116. Ol. 35. a. C. N. 637.

Janiculum itidem additur.

Carcer ædificatur.

Regni fines prolati.

(*x*) al. longeque. (*y*) al. responsum reddunt; (*z*) al. filum. (*a*) al. capite velato fileo; lanæ velamen est. (*b*) al. veterem. (*c*) al. eidem. (*d*) al. Tiberim.

(*) Medium) Optime BEGERUS in denario arg. Tab. VII. n. 2. Ancum Galeatum agnovit, quem idem Philippus ad bellicas ejus virtutes indicandas fieri curavit.

(**) Ponte Sublicio) Hunc pontem Numisma Tab. VII. n. 3. designare quidam perperam credunt, cum melius, hoc monumentum ad Anci Marcii Aquæductum cujus Plinius meminit, ob inscriptionem AQUA MAR. revocandum sit. Accedunt huic sententiæ URSINUS & BEGERUS. Insuper hoc meum Numisma murum exhibet, cui arcus superimpositi sunt, quod in altero fieri non potuisset.

imperium prolatum, & in ore Tiberis Hoſtia (*e*) urbs condita: ſalinæ circa factæ, egregieque rebus bello geſtis, ædes Jovis Feretrii amplificata.

Tarquinii Priſci genus & fata. U. C. an. 121. Ol. 37. a. C. N. 632.

CAP. XXXIV. Anco regnante, Lucumo vir impiger, ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maxime ac ſpe magni honoris, cujus adipiſcendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina ſtirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Demarati Corinthii filius erat; qui ob ſeditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte conſediſſet, uxore ibi ducta, duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo ſuperfuit patri bonorum omnium hæres: Aruns prior quam pater moritur, uxore gravida relicta. Nec diu manet ſuperſtes filio pater: qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in teſtando nepotis deceſſiſſet, puero poſt avi mortem in nullam ſortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra omnium hæredi bonorum, quum divitiæ jam animos facerent, auxit, ducta in matrimonium

Tanaquil ejus uxor.

Tanaquil, ſummo loco nata, & quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora ſineret. (*f*) Ea quum innupſiſſet; (*g*) ſpernentibus Etruſcis Lucomonem exule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitæ erga patriam charitatis, dummodo virum honoratum videret, conſilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma eſt ad id potiſſimum (*h*) viſa. In novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas ſit, futurum locum forti ac ſtrenuo viro: regnaſſe Tatium Sabinum: acceſſitum in regnum Numam à Curibus: & Ancum Sabina matre ortum, nobilemque una imagine Numæ eſſe: facile perſuadet, ut cupido honorum, & cui Tarquinii materna tantum patria eſſet. Sublatis itaque rebus, commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat.

Augurium Tarquinio lætum.

Ibi ei carpento ſedenti cum uxore, aquila ſuſpenſis demiſſa leniter alis pileum aufert: ſuperque carpentum cum magno clangore volitans, rurſus, velut miniſterio divinitus miſſa capiti apte repoſnit. Inde ſublimis abiit. Accepiſſe id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etruſci, cœleſtium prodigiorum mulier. *Excelſa & alta ſperare*, complexa virum jubet: *eam alitem ea regione cœli & ejus Dei nunciam veniſſe. Circa ſummum culmen hominis auſpicium feciſſe. Levaſſe humano ſuperpoſitum capiti decus, ut divinitus eidem redderet.* Has ſpes cogitationeſque ſecum portantes, urbem ingreſſi ſunt, domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priſcum edidere nomen. Jam & Romanis conſpicuum eum novitas divitiæque faciebant: & ipſe quoque fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiiſque quos poterat ſibi conciliando, adjuvabat, donec in regiam quoque de eo fama perlata eſt; notitiamque eam brevi apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis conſiliis, bello domique intereſſet: & per omnia expertus, poſtremo tutor etiam liberis regis teſtamento inſtitueretur.

Ancus moritur. U. C. an. 137. Ol. 41. a. C. N. 616.

CAP. XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor & viginti; cuilibet ſuperiorum regum belli paciſque & artibus & gloria par. Jam filii prope puberem ætatem erant. Eo magis (*) Tarquinius inſtare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, ſub tempus pueros venatum ablegavit.

Tarquinius regnum ambit.

Iſque primus & petiſſe ambitioſe regnum, & orationem dicitur habuiſſe ad conciliandos plebis animos compoſitam: *quum ſe non rem novam petere: quippe qui non primus, quod quiſquam indignari mirarive poſſet, ſed tertius Romæ peregrinus regnum affectet: & Tatium non ex peregrino ſolum, ſed etiam ex hoſte regem factum: & Numam ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro accitum: ſe, ex quo ſui potens fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigraſſe: majorem partem ætatis ejus, qua civilibus officiis fungantur homines, Romæ ſe quam in vetere patria vixiſſe. Domi militiæque ſub haud pœnitendo magiſtro, ipſo Anco rege, Romana ſe jura, Romanos ritus didiciſſe. Obſequio & obſervantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipſo certaſſe.*

TARQUINIUS eligitur. U. C. an. 137. Ol. 41. a. C. N. 616.

Hæc eum haud falſa memorantem, ingenti conſenſu populus Romanus regnare juſſit. Ergo virum, cetera egregium, ſecuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio eſt. Nec minus regni ſui firmandi, quam augendæ reipublicæ memor, centum in patres legit; qui deinde minorum gentium ſunt appellati.

Patres minorum gentium 100. leguntur. U. C. an. 139. Ol. 41. a. C. N. 614.

Factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis geſſit, & oppidum ibi Appiolas vi cepit:

Bellum cum Latinis. U. C. 142. Ol. 42. a. C. N. 611.

prædaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, revecta, ludos opulentius inſtructiuſque quam priores reges fecit. Tum primum Circo, qui nunc maximus dicitur, deſignatus locus eſt.

Circus Maximus.

Loca diviſa patribus, equitibuſque, ubi ſpectacula ſibi quiſque facerent; fori appellati. Spectavere furcis duodenos ab terra ſpectacula alta ſuſtinentibus pedes. Ludicrum fuit, equi pugileſque ex Etruria maxime acciti. Solennes deinde annui manſere ludi, Romani magnique varie appellati.

Ludi Romani.

Ab eodem rege & circa forum, privatis ædificanda diviſa ſunt loca; porticus, tabernæque factæ.

Bellum cum Sabinis. U. C. an. 166. Ol. 48. a. C. N. 587.

CAP. XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit. Adeoque ea ſubita res fuit, ut prius Anienem tranſirent hoſtes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus poſſet. Itaque trepidatum Romæ eſt, & primo dubia victoria magna utrinque cæde pugnatum eſt. Reductis deinde in caſtra hoſtium copiis, datoque ſpatio Romanis, ad comparandum de integro bellum, Tarquinius equitem maxime

(*e*) al. Oſtia. (*f*) al. ſentiret. al. ferret. (*g*) al. illi nupſiſſet. al. quæ nupſiſſet. al. deleto Ea, cum innupſiſſet. (*h*) al. potiſſima.

(*) Tarquinius) Præcedentium Romanorum Regum effigies nummorum beneficio hactenus obſervavimus. Tarquiniorum vero cum nullus plane hactenus comparuerit, dubitamus, an BEGERI ſententia admittenda, qua nummum Tab. VII. n. 4. tetradrachmum Tarquinio Priſco adſcribit, cum fundamenta, quibus nititur levis admodum momenti. Nomen enim in nummo conſpicitur nullum, Diadema vero, clava aliaque Herculis ornamenta & arma, aliis ex eadem ratione tribui quoque poſſunt Regibus.

maxime suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, (*i*) Titienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Accius Nævius (*k*) inclytus ea tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem (ut ferunt) *Agedum*, inquit, *divine tu, inaugura, (l) fierine possit, quod nunc ego mente concipio.* Quum ille in (*m*) augurio rem expertus, profecto futuram dixisset; *Atqui hæc animo agitavi*, inquit, *te novacula cotem discissurum. Cape hæc, & perage quod aves tuæ fieri posse portendunt.* Tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Accii posita capite velato, quo in loco res acta est, in comitio, in gradibus ipsis ad lævam curiæ fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicato gereretur: consilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit, numero alterum tantum adjecit, ut mille & octingenti (*n*) equites in tribus centuriis essent. Posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt, quas nunc, quia geminatæ sunt, sex vocant centurias.

Accius augur novacula cotem diffecuit.

CAP. XXXVII. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. Sed præterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis qui magnam vim lignorum in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, & pleraque in ratibus, impacta sublicis quum hærerent, pontem succendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis. Effusis eadem fugam impediit: multique mortales quum hostem effugissent, in flumine ipso periêre: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius pene, quam nuntiari posset, insignem victoriam fecêre. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit. Utrinque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo Sabinas legiones ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam verterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, & pauci tenuere; maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius instandum perterritis ratus, præda captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere: & quamquam male gesta res erat, nec gesturos melius sperare poterant, tamen quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite. Iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem petiêre.

Sabini funduntur.

CAP. XXXVIII. Collatia, & quicquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademtum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus: deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogavit: *Estisne vos legati oratoresque missi à populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos populum Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.* Sabino Bello perfecto, Tarquinius triumphans, Romam rediit. Inde priscis Latinis bellum fecit. Ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est. Ad singula oppida circumferendo arma, nomen omne Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea (*o*) vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quam militiæ fuisset. Nam & muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat: & infima urbis loca circa forum, aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis è (*p*) fastigio in Tiberim ductis siccat: & aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præsagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

Collatia capta.

Deditionis formula.

Bellum cum Latinis.

Anci Opera.

CAP. XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto, excitos reges. Et quum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: sedatoque eam (*q*) tumultu, moveri vetuisse puerum; donec sua sponte experrectus esset. Mox cum somno & flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil: *Viden tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus? scire licet hunc lumen (r) quondam rebus nostris dubiis futurum, præsidiumque regiæ afflictæ. Proinde materiem ingentis publice privatimque decoris, omni indulgentia nostra nutriamus.* Inde puerum liberûm loco cœptum haberi, erudirique artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facile, quod diis cordi esset. Juvenis evasit vere indolis regiæ: nec quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ulla arte conferri potuit. Filiamque ei suam rex despondit. Hic quacunque de causa tantus illi honos habitus, credere prohibet serva natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiæ sum, qui Corniculo capto, Servii Tullii, qui Princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas

Prodigium in Servio Tullio.

Ejus explicatio.

(*i*) al. Ramnenses. (*k*) al. ut supra pag. 1. lit. c. (*l*) al. *divine inaugurato.* (*m*) al. in omittunt. (*n*) al. trecenti. (*o*) al. ficulea. (*p*) al. è omittunt. (*q*) al. jam. (*r*) al. *columen.*

liquas captivas cognita eſſet, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt ſervitio; partum Romæ ediſiſſe, in Priſci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio, & inter mulieres familiaritatem auctam, & puerum ut in domo à parvo eductum, in caritate atque honore fuiſſe: fortunam matris, quod capta patria in hoſtium manus venerit, ut ſerva natus crederetur, feciſſe.

CAP. XL. Duodequadrageſimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modo, ſed apud patres plebemque longe maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo, etſi antea ſemper pro indigniſſimo habuerant, *ſe patrio regno tutoris fraude pulſos; regnare Romæ advenam, non modo civicæ, (s) ſed ne Italicæ quidem ſtirpis; tum impenſius his indignitas creſcere, ſi ne ab Tarquinio quidem ad ſe rediret regnum, ſed præceps inde porro ad ſervitia caderet: ut in eadem civitate poſt centeſimum fere annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipſe tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id ſervus (t) ſerva natus poſſideat. Tum commune Romani nominis, tum præcipue id domus ſuæ dedecus fore, ſi Anci regis virili ſtirpe ſalva, non modo advenis, ſed ſervis etiam regnum Romæ pateret.* Ferro igitur eam arcere contumeliam ſtatuunt. Sed & injuriæ dolor in Tarquinium ipſum magis quam in Servium eos ſtimulabat: & quia gravior ultor cædis, ſi ſupereſſet, rex futurus erat, quam privatus: tum, Servio occiſo, quemcunque alium generum delegiſſet, eundem regni heredem facturus videbatur. Ob hæc ipſi regi inſidiæ parantur. Ex paſtoribus duo ferociſſimi delecti ad facinus, quibus conſueti erant uterque agreſtibus ferramentis; in veſtibulo regiæ quam potuere tumultuoſiſſime, ſpecie rixæ, in ſe omnes apparitores regios convertunt. Inde, quum ambo regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam perveniſſet, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, & certatim alter alteri obſtrepere. Coërciti ab lictore, & juſſi invicem dicere, tandem obloqui deſiſtunt. Unus rem ex compoſito orditur. Dum intentus in eum ſe rex totus averteret, alter elatam ſecurim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo ſe foras ejiciunt.

Anci filiorum conſpiratio.

Tarquinius occiditur.

U. C. an. 175. Ol. 50. a. C. N. 578.

CAP. XLI. Tarquinium moribundum quum qui circa erant excepiſſent, illos fugientes, lictores comprehendunt. Clamor inde, concurſuſque populi, mirantium quid rei eſſet. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejicit: ſimul quæ curando vulneri opus ſunt, tanquam ſpes ſubeſſet, ſedulo comparat: ſimul ſi deſtituat ſpes, alia præſidia molitur. Servio propere accito, quum pene exſanguem virum oſtendiſſet; dextram tenens, orat, ne inultam mortem ſoceri, ne ſocrum inimicis ludibrio eſſe ſinat. *Tuum eſt*, inquit, *Servi, ſi vir es, regnum; non eorum qui alienis manibus peſſimum facinus fecere. Erige te, deoſque duces ſequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuſo igni portenderunt. Nunc te illa cœleſtis excitet flamma. Nunc expergiſcere vere. Et nos peregrini regnavimus. Qui ſis, non unde natus ſis, reputa. Si tua re ſubita conſilia torpent, at tu mea ſequere.* Quum clamor impetuſque multitudinis vix ſuſtineri poſſet, ex ſuperiore parte ædium per feneſtras in novam viam verſas (habitabat enim rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur: *jubet bono animo eſſe, ſopitum fuiſſe regem ſubito ictu, ferrum haud alte in corpus deſcendiſſe, jam ad ſe rediſſe. Inſpectum vulnus, abſterſo cruore, omnia ſalubria eſſe. Confidere propediem ipſum eos viſuros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem eſſe. Eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia.* Servius cum trabea & lictoribus prodit; ac ſede regia ſedens alia decernit, de aliis conſulturum ſe regem eſſe ſimulat. Itaque per aliquot dies, quum jam exſpiraſſet Tarquinius, celata morte, per ſpeciem alienæ fungendæ vicis, ſuas opes firmavit. Tum demum palam facto, (u) & comploratione in regia orta, (*) Servius præſidio firmo munitus, primus injuſſu populi, voluntate patrum regnavit. Anci liberi jam tum comprehenſis ſceleris miniſtris, ut vivere regem, & tantas eſſe opes Servii nuntiatum eſt, Sueſſam Pometiam exulatum ierant.

SERVIUS TULLIUS curam rerum capeſſit.

U. C. an. 175. Ol. 50. a. C. N. 578.

Juſſu Senatus.

CAP. XLII. Nec jam publicis magis conſiliis Servius quam privatis munire opes, & ne qualis Anci liberum animus adverſus Tarquinium fuerat, talis adverſus ſe Tarquinii liberum eſſet, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati neceſſitatem humanis conſiliis, quin invidia regni etiam inter domeſticos infida omnia atque infeſta faceret. Peropportune ad præſentis quietem ſtatus bellum cum Veientibus (jam enim induciæ exierant) aliiſque Etruſcis ſumtum. In eo bello & virtus & fortuna enituit Tullii. Fuſoque ingenti hoſtium exercitu, haud dubius rex, ſeu patrum, ſeu plebis animus periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque inde pacis longe maximum opus. Ut quemadmodum Numa divini auctor juris fuiſſet, ita Servium conditorem omnis in civitate diſcriminis, ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, poſteri fama ferrent. Cenſum enim inſtituit, rem ſaluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli paciſque munia non viritim, ut ante, ſed pro habitu pecuniarum fierent. Tum claſſes, centuriaſque, & hunc ordinem ex cenſu deſcripſit, vel paci decorum, vel bello.

Filias Tarquiniis collocat.

Cenſus inſtitutio.

U. C. an. 187. Ol. 53. a. C. N. 566.

CAP. XLIII. Ex iis, qui centum millium æris, aut majorem cenſum haberent, LXXX. confecit centurias, quadragenas ſeniorum ac juniorum. Prima claſſis omnes appellati. Seniores, ad urbis cuſtodiam ut præſto eſſent: juvenes, ut foris bella gererent. Arma his imperata, (**) galea, clypeus, (x) ocreæ, lorica,

Claſſes inſtitutæ.

(s) al. *vicinæ*. (t) al. *Servius*. (u) al. facta. (x) al. clypeum.

(*) Servius) Romanorum Regum ſexti Servii Tullii effigiem denarius, à M. Tullio Decula, à quo Tullia Gens derivatur, cuſus refert Tab. VII. num. 5. Conf. GOLTZII Faſti Conſular. &c. p. 7.

(**) Galea, Clypeus, Lorica) Tab. VII. num. 6. exhibetur nummus Domitiani argenteus, in quo galea menſæ impoſita apparet. Conf. ÆN. VICUS, ſub Domitiano num 2. & BELLORII adnotat. p. 80. Eadem Tabula num. 7. ob oculos ponit nummum æreum Veſpaſiani, cum forma clypei oblongi. Num. 8. Trajani Æreus nummus Loricam ſive Thoracem diſtinctiſſime oſtendit,

TAB. VII.
pag. 19. 15. 16. 18.

Æ.

I

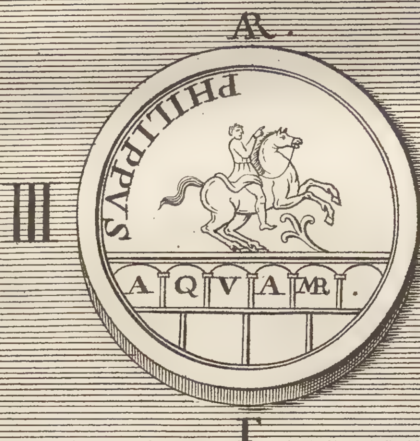
Γ

Æ.

II

Γ

Æ.

III

Γ

Æ.

IV

Æ.

V

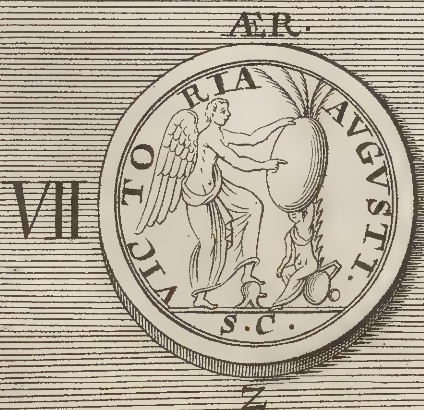
Γ

Æ.

VI

Γ

ÆR.

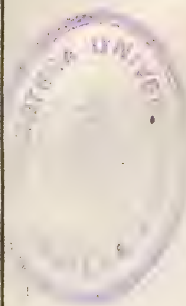
VII

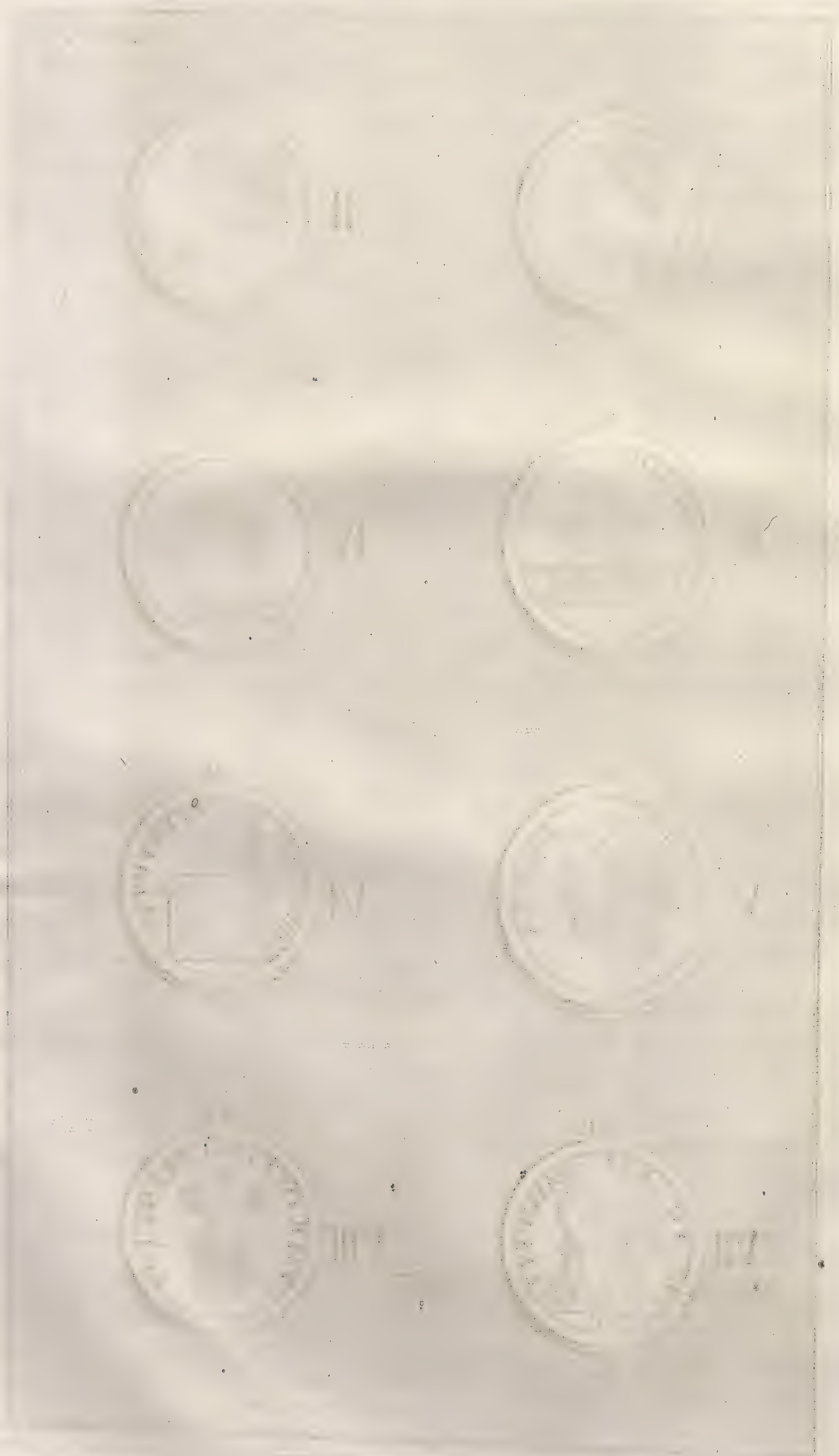
Z

ÆR.

VIII

E

ca, omnia ex ære. Hæc ut tegumenta corporis essent. Tela in hostem, hastaque & gladius. Additæ huic classi duæ fabrum centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent. Datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque & septuaginta millium censum instituta. Et ex his senioribus, junioribusque viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata (*) scutum pro clypeo, & præter loricam omnia eadem. Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit. Totidem centuriæ & hæ; eodemque discrimine ætatum factæ: nec de armis quicquam mutatum; ocreæ tantum ademtæ. In quarta classe census quinque & viginti millium, totidem centuriæ factæ. Arma mutata, nihil præter (**) hastam & (***) verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas, lapidesque missiles hi secum gerebant. In his accensi, cornicines tibicinesque in tres centurias distributi. Undecim millibus hæc classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit. Inde una centuria facta est immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato, distributoque, equitum ex primoribus civitatis XII. scripsit centurias. Sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub iisdem, quibus inauguratæ erant nominibus, fecit. Ad equos emendos dena millia æris ex publico data, & quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites à pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. Non enim: ut ab Romulo traditum, ceteri servaverant reges: viritim suffragium eadem vi, eodemque jure promiscue omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, & vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi: LXXX. inde primæ classis centuriæ: ibi si variaret, quod raro incidebat, ut secundæ classis vocarentur: nec fere unquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad institutam ab Servio Tullio summam (x) non convenire. Quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibusque, quæ habitabantur partes. Tribus eas appellavit; ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæ tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinuere.

Suffragia.

Mutatio postea facta.

Tribus unde appellata.

CAP. XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu (y) legis de incensis latæ, cum vinculorum minis mortisque edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem suove taurilibus (z) lustravit. Idque conditum lustrum appellatum, quia (a) is censendo finis factus est. Millia LXXX. eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit scriptorum antiquissimus (****) Fabius Pictor, eorum qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles; Quirinalem Viminalemque. Inde deinceps auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere & fossis & muro circumdat urbem: ita pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentes, postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus; quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam conjungunt; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, *pomœrium* Romani appellarunt, & in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

Servius lustrum condit.

Numerus civium. U.C. an. 187. Ol. 53. a. C. N. 566.

Urbem amplificat.

Pomœrium quid.

CAP. XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi ad belli & ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul & aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclytum (*****) Dianæ Ephesiæ fanum: id communiter à civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum deosque consociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat, sæpe iterando eadem, perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse; de quo toties armis certatum fuerat. Id quamquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, miranda magnitudine, ac specie. Fixa per multas ætates cornua in Vestibulo templi Dianæ, monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est, & cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianæ immolasset, ibi fore imperium, idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut primum apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram statuit.

Communia sacra Romanorum & Latinorum.

Dianæ Ephesiæ fanum.

Cui Bos insignis magnitudinis à Rom. mactatur.

(x) al. formam. (y) al. metus. (z) al. sue, ove, taurilibus. (a) al. qui.

(*) Scutum pro Clypeo) Clypei enim oblongi, scuta vero rotunda erant, uti ex Augusti nummo argenteo Tab. VIII. num. 1. proposito, videre est, in quo Clypeus pro scuto ponitur, hinc genus hoc clypeorum quandoque votivum dicebatur. Conf. ÆN. VICUS sub Augusto num. 26. & BELLORII Adnotat. p. 15.

(**) Hastam) Hastæ aliæ erant puræ, aliæ quibus cuspis imminebat. & hæ proprie inserviebant rei militari, qualem videmus in nummo Æreo Domit. Tab. VIII. num. 2. Similem nummum Trajani vid. in JO. HEMELARII Numismatibus aureis Impp. Rom. Tab. 15. Explicatum pag. 45. Conf. MEDIOBARB. l. c. p. 138.

(***) Verutum) Jaculi est genus hasta brevius, ut habet nummus æreus Trajani Decebalum prosternentis. Vid. PATIN. Numismat. Impp. Rom. p. 140. Tab. VIII. num. 3.

(****) Fabius Pictor) An idem sit cum illo, quem supra pag. 10. allegavimus. & cujus nummum expressimus Tab. V. n. 4. disce ex PATIN. Numism. Famil. Rom. p. 107. & 108.

(*****) Dianæ Ephesiæ) Credibile est in fano hoc cultui expositam fuisse Dianam Ephesiam polymammam, cujus simulacrum ob oculos ponit nummus Gordiani Imp. Æ. Me. Tab. VIII. n. 4.

statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu hospes paras?* inquit, *inceste sacrificium Dianæ facere? quin tu ante vivo perfunderis flumine? infima valle præfluit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, extemplo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem, id mire gratum regi atque civitati fuit.

Servius plebis consensu Rex declaratur.

CAP. XLVI. Servius, quamquam jam usu haud dubie regnum possederat, tamen quia interdum jactari voces à juvene Tarquinio audiebat, *se injussu populi regnare*, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, *vellent juberentne se regnare?* Tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit: imo eo impensius: quia de agro plebis adversum patrum voluntatem senserat agi, criminandi Servii apud patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, & ipse juvenis ardentis animi, & domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius, Prisci Tarquinii regis filius nepos ne fuerit, parum liquet: pluribus tamen auctoribus filium ediderim. (*b*) Fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut ante dictum est, duæ Tulliæ regis filiæ nupserant, & ipsæ longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna credo populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse, tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta, muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit, *malum malo aptissimum.* Sed initium turbandi omnia à fœmina ortum est. Ea secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum, *& se rectius viduam, & illum cœlibem futurum fuisse contendere,* quam *cum impari jungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset. Si sibi eum, quo digna esset, dii dedissent virum; domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat.* Celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius, & Tullia minor prope continuatis funeribus, quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis; magis non prohibente Servio quam approbante.

L. Tarquinius regnum adfectat.

Tulliæ majoris ambitio.

Nubit sororis viro.

CAP. XLVII. Tum vero in dies infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse. Jam enim ab scelere aliud spectare mulier scelus; nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, nec gratuita præterita parricidia essent. *Non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret: defuisse qui se regno dignum putaret, qui meminisset se esse Prisci Tarquinii filium, qui habere, quam sperare* (*c*) *regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, & virum, & regem appello: sin minus, eo nunc pejus mutata est res, quod istic cum ignavia est scelus. Quin accingeris? non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo, peregrina regna moliri necesse est. Dii te penates, patriique & patris imago, & domus regia, & in domo regale solium, & nomen Tarquinium, creat vocatque regem. Aut si ad hæc parum est animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium juvenem conspici finis? facesse hinc Tarquinios, aut Corinthum. Devolvere retro ad stirpem, fratri similior, quam patri.* His aliisque increpando, juvenem instigat, nec conquiescere ipsa potest: *si, quum Tanaquil peregrina mulier tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna, viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa regio semine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret.* His muliebribus instinctus furiis Tarquinius, circumire & prehensare minorum maxime gentium patres, admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere: allicere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere. Postremo, ut jam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum irrupit: inde omnibus perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc præparati; alii metu, ne, non venisse, fraudi esset; novitate ac miraculo attoniti, etiam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta ab stirpe ultima orsus: *Servum, servaque natum post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus patribus, muliebri dono regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinasse in primores civitatis: instituisse censum, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset; & parata, unde ubi vellet, egentissimis largiretur.*

Violenta ejus consilia.

Tarquinius vi regnum adfectat.

Et invadit.

CAP. XLVIII. Huic orationi Servius, quum intervenisset, trepido nuntio excitatus, extemplo à vestibulo curiæ magna voce: *Quid hoc,* inquit, *Tarquini, rei est? qua tu audacia me vivo vocare ausus es patres? aut in sede considere mea?* Quum ille ferociter ad hæc, *Se patris sui tenere sedem, multo quam servum potiorem filium regis regni hæredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis:* Clamor ab utriusque fautoribus oritur, & concursus populi fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam etiam ipsa cogente, ultima audere, multo & ætate & viribus validior, medium arripit Servium: elatumque è curia, in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde ad cogendum senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum, atque comitum. Ipse prope exsanguis,

(*b*) al. crediderim. (*c*) al. *expectare.*

ſanguis, quum ſemianimi regio comitatu domum ſe reciperet, perveniſſetque ad ſummum Cyprium vicum, ab iis, qui miſſi ab Tarquinio fugientem conſecuti erant, interficitur.

Servius interficitur.

Creditur, quia non abhorret à cetero ſcelere, admonitu Tulliæ id factum. Carpento certe (id quod ſatis conſtat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum è curia: *regemque* prima appellavit. A quo faceſſere juſſa ex tanto tumultu, quum ſe domum reciperet, perveniſſetque ad ſummum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectente (*d*) carpentum dextra in Virbium clivum, ut in collem Eſquiliarium eveheretur, reſtitit pavidus, atque inhibuit frenos is qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum oſtendit.

Tulliæ impietas in patris corpus.

Fœdum, inhumanumque inde traditur ſcelus, monumentoque locus eſt: *Sceleratum vicum* vocant, quo amens, agitantibus furiis ſororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egiſſe fertur: partemque ſanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo, contaminata ipſa reſperſaque, tuliſſe ad penates ſuos, virique ſui: quibus iratis, malo regni principio ſimiles propediem exitus ſequerentur.

Servii laus.

Servius Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta, ita ut bono etiam, moderatoque ſuccedenti regi difficilis æmulatio eſſet. Ceterum id quoque ad gloriam acceſſit, quod cum illo ſimul juſta ac legitima regna occiderunt. Idipſum tam mite ac tam moderatum imperium, tamen, quia unius eſſet, deponere eum in animo habuiſſe quidam auctores ſunt, ni ſcelus inteſtinum liberandæ patriæ conſilia agitanti interveniſſet.

Tarquinius ſuperbus regnat. U. C. an. 219. Ol. 61. a. C. N. 534.

CAP. XLIX. Inde (*) L. Tarquinius regnare occepit, cui *Superbo* cognomen facta indiderunt, quia ſocerum gener ſepultura prohibuit; *Romulum quoque inſepultum periiſſe* dictitans: primoreſque patrum, quos Servii rebus faviſſe credebat, interfecit. Conſcius deinde male quærendi regni ab ſe ipſo adverſus ſe exemplum capi poſſe, armatis corpus circumſepſit. Neque enim ad jus regni quicquam præter vim habebat: ut qui neque populi juſſu, neque auctoribus patribus regnaret.

Metu regnum firmat.

Eo accedebat, ut in caritate civium nihil ſpei reponenti, metu regnum tutandum eſſet: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum, ſine conſiliis per ſe ſolus exercebat: perque eam cauſam occidere, in exilium agere, bonis multare poterat: non ſuſpectos modo aut inviſos, ſed unde nihil aliud quam prædam ſperare poſſet. Ita patrum præcipue numero imminuto, ſtatuit nullos in patres legere; quo contemptior paucitate ipſa, ordo eſſet: minuſque per ſe nihil agi indignarentur. Hic enim, regum primus, traditum à prioribus (*e*) morem de omnibus ſenatum conſulendi ſolvit. Domeſticis conſiliis rempublicam adminiſtravit. Bellum, pacem, fœdera, ſocietates per ſe ipſe, cum quibus voluit, injuſſu populi ac ſenatus fecit, diremitque.

Latinos ſibi conciliat.

Latinorum ſibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives eſſet. Neque hoſpitia modo cum primoribus eorum, ſed affinitates quoque jungebat. Octavio (*f*) Mamilio Tuſculano, (is longe princeps Latini nominis erat, ſi famæ credimus, ab Ulyſſe deaque Circe oriundus:) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos ſibi cognatos amicoſque ejus conciliat.

Elocando filiam Mamilio.

CAP. L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat, *quum in diem certam, ut ad lucum Ferentinæ conveniant*, indicit; *eſſe, quæ agere de rebus communibus velit.*

Conventus Latinorum.

Conveniunt frequentes prima luce. Ipſe Tarquinius diem quidem ſervavit, ſed paulo antequam ſol occideret, venit. Multa ibi tota die in concilio variis jactata ſermonibus erant.

Turnus Herdonius in Tarquinium invehitur.

Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in abſentem Tarquinium erat invectus; *Haud mirum eſſe, Superbo ei* (*g*) *inditum Romæ cognomen*, (jam enim ita clam quidem muſſitantes, vulgo tamen eum appellabant) *an quicquam ſuperbius eſſe quam ludificari ſic omne nomen Latinum? principibus longe ab domo excitis, ipſum qui concilium indixerit, non adeſſe. Tentari profecto patientiam, ut ſi jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod ſi ſui bene crediderint cives, aut ſi creditum illud & non raptum parricidio ſit, credere & Latinos* (*quanquam ne ſic quidem alienigenæ*) *debere. Sin ſuos ejus pœniteat* (*quippe qui alii ſuper alios trucidentur, exulatum eant, bona amittant*) *quid ſpei melioris Latinis portendi? ſi ſe audiant, domum ſuam quemque inde abituros. Neque magis obſervaturos diem concilii, quam ipſe, qui indixerit, obſervet.* Hæc atque alia eodem pertinentia ſeditioſus facinoroſuſque homo, hiſque artibus opes domi nactus, quum maxime diſſereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Averſi omnes ad Tarquinium ſalutandum. Qui, ſilentio facto, monitus à proximis *ut purgaret ſe, quod id temporis veniſſet, diſceptatorem ait ſe ſumtum inter patrem & filium. Cura reconciliandi eos in gratiam, moratum eſſe. Et quia ea res exemiſſet illum diem, poſtero die acturum, quæ conſtituiſſet.* Ne id quidem ab Turno (*h*) tuliſſe tacitum ferunt. Dixiſſe enim, *nullam breviorem eſſe cognitionem, quam inter patrem & filium, paucisque tranſigi verbis poſſe: ni pareat patri, habiturum infortunium eſſe.*

CAP. LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans, ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confeſtim Turno necem machinatur, ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppreſſerat, Latinis injiceret. Et quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falſo crimine inſontem oppreſſit.

Tarquinius Turno ſtruit inſidias.

Per adverſæ factionis quoſdam Aricinos, ſervum (*i*) Turni auro corrupit, ut in diverſorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam ſineret. Ea quum una nocte perfecta eſſent, Tarquinius, pau-

(*d*) al. flectenti. al. flectens carpentum. (*e*) al. primoribus. (*f*) al. Octavo. (*g*) al. ei omittunt. (*h*) al. loco ab Turno, legunt Turnum. (*i*) al. ſervos.

(*) L. Tarquinius) Cognomine ſuperbus, ſeptimus Romanorum Rex & ultimus, in Numiſmate Tab. VIII. num. 5. ex BEGERI ſententia, ſed ut ipſemet fatetur, fragili, conſpicitur.

paulo ante lucem accitis ad ſe principibus Latinorum, quaſi re nova perturbatus, *moram ſuam heſternam, velut Deorum quadam providentia illatam,* ait, *ſaluti ſibi atque illis fuiſſe. Ab Turno dici ſibi & primoribus populorum parari necem, ut Latinorum ſolus imperium teneat. Aggreſſurum fuiſſe heſterno die in concilio. Dilatam rem eſſe, quod auctor concilii abfuerit, quem maxime peteret. Inde illam abſentis inſectationem eſſe natam, quod morando ſpem deſtituerit. Non dubitare, ſi vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium ſit, instructus cum conjuratorum manu, armatuſque venturus ſit. Dici gladiorum ingentem numerum eſſe ad eum convectum. Id vanum necne ſit, extemplo ſcire poſſe. Rogare eos, ut inde ſecum ad Turnum veniant.* Suſpectam fecit rem, & ingenium Turni ferox, & oratio heſterna, & mora Tarquinii; quod videbatur ob eam differri cædes potuiſſe. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen niſi gladiis deprehenſis, cetera vana exiſtimaturi. Ubi eſt eo ventum, Turnum ex ſomno excitatum circumſiſtunt cuſtodes; comprehenſiſque ſervis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis diverticuli protraherentur; enimvero manifeſta res viſa, injectæque Turno catenæ: & confeſtim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta eſt, gladiis in medio poſitis, ut indicta cauſa, novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate ſuperne injecta, ſaxiſque congeſtis, mergeretur.

Turnus indicta cauſa neci datur.

CAP. LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatiſque qui Turnum novantem res pro manifeſto parricidio merita pœna affeciſſent, ita verba fecit: *Poſſe quidem ſe vetuſto jure agere; quod quum omnes Latini ab Alba oriundi ſint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis ſuis in Romanum ceſſerit imperium. Ceterum ſe utilitatis id magis omnium cauſa cenſere, ut renovetur id fœdus: ſecundaque potius fortuna populi Romani, ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia, vaſtationeſque agrorum, quas Anco prius, patre deinde ſuo regnante, perpeſſi ſint, ſemper aut expectent, aut patiantur.* Haud difficulter perſuaſum Latinis, quanquam in eo fœdere ſuperior Romana res erat. Ceterum & capita nominis Latini ſtare, ac ſentire cum rege videbant; & Turnus ſui cuique periculi, ſi adverſatus eſſet, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus, indictumque junioribus Latinorum, *ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adeſſent.* Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere: ne ducem ſuum, neve ſecretum imperium, propriave ſigna haberent, miſcuit manipulos ex Latinis Romaniſque, ut ex binis ſingulos faceret, binoſque ex ſingulis. Ita geminatis manipulis, centuriones impoſuit.

Tarquinii ad Latinos oratio.

Fœdus cum Latinis.

Manipulos civium & ſociorum miſcet.

CAP. LIII. Nec ut injuſtus in pace rex, ita dux belli pravus fuit. Quin ea arte æquaſſet ſuperiores reges, ni degeneratum in aliis, huic quoque decori offeciſſet. Is primus Volſcis bellum in ducentos amplius poſt ſuam ætatem annos movit: (*) Sueſſamque Pometiam ex his vi cepit. Ubi quum divendita præda quadraginta (k) talenta argenti aurique receppiſſet; (l) concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna deum hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipſius etiam loci majeſtate eſſet. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi ſepoſuit. Excepit deinde eum lentius ſpe bellum, quo Gabios propinquam urbem nequicquam vi adortus, quum obſidendi quoque urbem ſpes pulſo à mœnibus ademta eſſet, poſtremo minime arte Romana, fraude ac dolo aggreſſus eſt. Nam quum velut poſito bello, fundamentis templi jaciendis, aliiſque urbanis operibus intentum ſe eſſe ſimularet; Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex compoſito Gabios, patris in ſe ſævitiam intolerabilem conquerens; *Jam ab alienis in ſuos vertiſſe ſuperbiam: & liberorum quoque eum frequentiæ tædere, ut quam in curia ſolitudinem fecerit, domi quoque faciat, ne quam ſtirpem, ne quem heredem regni relinquat. Se quidem inter tela ac gladios patris elapſum, nihil uſquam ſibi tutum, niſi apud hoſtes L. Tarquinii crediſſe. Nam, ne errarent, manere (m) his bellum, quod poſitum ſimuletur: & per occaſionem eum incautos invaſurum. Quod ſi apud eos ſupplicibus locus non ſit, pererraturum ſe omne Latium: pulſumque ſe inde, Volſcos & Æquos, & Hernicos petiturum: donec ad eos perveniat, qui à patrum crudelibus atque impiis ſuppliciis tegere liberos ſciant. Forſitan etiam ardoris aliquid ad bellum, armaque ſe adverſus ſuperbiſſimum regem ac ferociſſimum populum (n) inventurum.* Quum, ſi nihil morarentur, (o) infenſus ira porro inde abiturus videretur; benigne ab Gabinis excipitur. *Vetant mirari, ſi qualis in cives, qualis in ſocios, talis ad ultimum in liberos eſſet. In ſe ipſum poſtremos ſæviturum, ſi alia (p) deſint. Sibi vero gratum adventum ejus eſſe: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis ſub Romana mœnia bellum transferatur.*

Bellum cum Volſcis. U. C. an. 231. Ol. 64. a. C. N. 522.

Gabios fraude capit.

CAP. LIV. Inde in concilia publica adhiberi. *Ubi quum de aliis rebus aſſentire ſe veteribus Gabinis* diceret, *quibus hæ notiores eſſent; ipſe identidem belli auctor eſſet, in eo ſibi præcipuam prudentiam aſſumere, quod utriuſque populi vires noſſet, ſciretque inviſam profecto ſuperbiam regiam civibus eſſe, quam ferre ne liberi quidem potuiſſent.* Ita quum ſenſim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipſe cum promtiſſimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, & dictis factiſque omnibus ad fallendum inſtructis, vana accreſceret fides; dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inſcia multi-

Sexti Tarquinii doli.

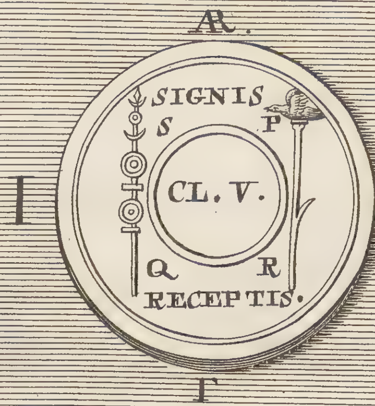
(*k*) al. quadringenta. (*l*) al. refeciſſet. (*m*) al. *imminere.* (*n*) al. *patrem.* (*o*) al. *moverentur.* (*p*) al. *alii.*

(*) Sueſſamque Pometiam) Dicitur Sueſſa Pometia ad differentiam Sueſſæ Auruncæ vel Auruncæ. Prior urbs erat in terra Volſcorum, à qua Pomptinus ager ubi hodie S. Pietro in Statu Eccleſiaſtico, & adſcribitur illi nummus Tab. VIII. num. 6. Herculis enim & Mercurii (quorum effigies refert) cultus in Latio antiquiſſimus fuit; Poſterior urbs ſita erat in terra Auſonum è quibus certi Aurunci dicebantur, hodie nomini urbs eſt Seſſa in Regni Neapolitani Terra laboris (terra di Lavoro) illique tribuitur nummus Tab. IX. num. 1. ob Minotaurum, qui in Neapolitano non ſolum, ſed etiam aliis hujus tractus urbibus, eorundemque numiſmatibus communis eſt,

TAB. VIII.
pag. 19. 21. 22.

ÆR.

I

Γ

ÆR.

II

Ζ

ÆR.

III

Ζ

ÆR.

IV

Γ

V

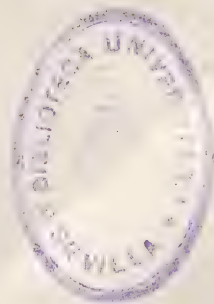
VI

ÆR.

Θ

multitudine quid ageretur, prælia parva inter Romam Gabioſque fierent, quibus plerumque Gabina res ſuperior eſſet: tum certatim ſummi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono deum ſibi miſſum ducem credere. Apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munifice largiendo tanta caritate eſſe, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis eſſet. Itaque poſtquam ſatis virium collectum ad omnes conatus videbat: tum è ſuis unum ſciſcitatum Romam ad patrem mittit, *quidnam ſe facere vellet? quandoquidem ut omnia unus Gabiis poſſet, ei dii dediſſent.* Huic nuntio, quia, credo, dubiæ fidei videbatur, nihil voce reſponſum eſt. Rex velut deliberabundus, in hortum ædium tranſit, ſequente nuntio filii: ibi inambulans tacitus, ſumma papaverum capita dicitur baculo decuſſiſſe. Interrogando, exſpectandoque reſponſum nuntius feſſus, ut re imperfecta, redit Gabios, quæ dixerit ipſe, quæque viderit, refert. *Seu ira, ſeu odio, ſeu ſuperbia inſita ingenio, nullam eum vocem emiſiſſe.*

Sexti ad Tarquinium nuntius.

Sexto ubi quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios ſua ipſos invidia opportunos interemit. Multi palam: quidam, in quibus minus ſpecioſa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibuſdam volentibus fuga, aut in exilium acti ſunt, abſentiumque bona juxta atque interemtorum diviſa fuere. Largitionis inde prædæque & privati dulcedine commodi, ſenſus malorum publicorum adimi, donec orba conſilio auxilioque Gabina res, regi Romano ſine ulla dimicatione in manum traditur.

Sexti in Gabios tyrannis.

CAP. LV. (*) Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit: fœdus cum Tuſcis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. Quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpejo, monumentum regni ſui nominiſque relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem voviſſe, filium perfeciſſe. Et ut libera à ceteris religionibus area eſſet tota Jovis, templique ejus quod inædificaretur; exaugurare fana ſacellaque ſtatuit; quæ aliquot ibi à Tatio rege primum in ipſo diſcrimine adverſus Romulum pugnæ, vota, conſecrata, inaugurataque poſtea fuerant. Inter principia condendi hujus operis, moviſſe numen ad indicandam tanti imperii molem traditur deos. Nam quum omnium ſacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. Idque omen auguriumque ita acceptum eſt, *non motam termini ſedem, unumque eum deorum non evocatum ſacratis ſibi finibus, firma ſtabiliaque cuncta portendere.* Hoc perpetuitatis auſpicio accepto, ſecutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium eſt. Caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuiſſe. Quæ viſa ſpecies, haud per ambages, *arcem eam imperii caputque rerum fore* portendebat. Idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quoſque ad eam rem conſultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impenſas regis animus. Itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi deſtinatæ erant, vix in fundamenta ſuppeditavere. Eo magis Fabio, præterquam quod antiquior eſt, crediderim, (*q*) quadraginta ea ſola talenta fuiſſe; quam Piſoni, qui quadraginta millia pondo argenti ſepoſita in eam rem ſcribit; (*r*) ſummam pecuniæ, neque ex unius tum urbis præda ſperandam; & nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum fundamenta non exſuperaturam.

Gabini parent Regi Romano. U. C. an. 242. Ol. 67. a. C. N. 511.

Ædificatur Capitolini Jovis ædes. U. C. an. 238. Ol. 66. a. C. N. 515.

Prodigium.

CAP. LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecunia ſolum ad id publica eſt uſus, ſed operis etiam ex plebe, qui quum haud parvus & ipſe militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, ſe templa deum exædificare manibus ſuis: quæ poſthac & ad alia, ut ſpecie minora, ſic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera: foros in circo faciendos, cloacamque maximam receptaculum omnium purgamentorum urbis ſub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia & urbi multitudinem, ubi uſus non eſſet, oneri rebatur eſſe: & colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circeioſque colonos miſit: præſidia urbi futura terra marique. Hæc agenti, portentum terribile viſum, anguis ex columna lignea elapſus, quum terrorem fugamque in regiam feciſſet, ipſius Regis non tam ſubito pavore perculit pectus, quam anxiis implevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etruſci tantum vates adhiberentur, hoc, velut domeſtico, exterritus viſu, (**) Delphos ad maxime inclytum in terris oraculum mittere ſtatuit. Neque reſponſa ſortium ulli alii committere auſus, duos filios per ignotas ea tempeſtate terras, ignotiora maria, in Græciam miſit. Titus & Aruns profecti. Comes his additus, (***) L. Junius Brutus, Tarquinia ſorore regis natus, juvenis longe alius ingenio quam cujus ſimulationem induerat. Is quum primores civitatis, in quibus fratrem ſuum ab avunculo interfectum audiſſet; neque in animo ſuo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiſcendum relinquere ſtatuit: contemtu tutus eſſe, ubi in jure parum præſidii eſſet. Ergo ex induſtria factus ad imitationem ſtultitiæ, quum ſe ſuaque prædæ eſſe regi ſineret, *Bruti* quoque haud abnuit cognomen: ut ſub ejus obtentu cognominis, liberator ille populi Romani animus, latens opperiretur tempora ſua. (*s*) Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius

Tarquinii opera.

Portentum.

Cujus cauſa Delphos mittit.

L. Junius Brutus. Ejus ingenium.

(*q*) al. quadringenta. (*r*) al. quam ſummam, quia ſummam, quia ſumma. (*s*) al. aperiretur tempore ſuo.

(*) Gabiis receptis) Huc pertinet Caji Antiſtii denarius arg. quem in perpetuam Antiſtiorum, qui & veteres cognominati, memoriam, quod Antiſtiorum Gens à Gabiis oriunda eſſet, cudi curavit, in quo duæ figuræ velatæ dextris ſuper aram accenſam ſuem tenentes apparent, cum hac Inſcriptione: C. ANTISTIUS. VETUS. FOEDUS P. R. QUUM GABINIS. Conf. MEDIOBARB. l. c. pag. 36. Vid. Denarius Tab. IX. num. 2.

(**) Delphos) Delphii rariſſimo in Senioris Fauſtinæ nummo Æ. Mi. Oraculum ſuum tanquam totius terrarum Orbis celeberrimum expreſſere. Vid. Tab. IX. num. 3.

(***) L. Junius Brutus) Vultum Bruti Romanæ Libertatis Vindicis ac Reſtitutoris exhibet Tab. IX. num. 4.

verius quam comes, aureum baculum inclusum corneo cavato ad id baculo tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos juvenum, sciscitandi *ad quem eorum regnum Romanum esset venturum.* Ex infimo specu vocem redditam ferunt: *imperium summum Romæ habebit, qui vestrum primus, ô juvenes, osculum matri tulerit.* Tarquinii, ut Sextus qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi, expersque imperii esset, rem summa ope taceri jubent; ipsi inter se uter prior, quum Romam redisset, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus alio ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet quod ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

Oraculum.

Bruti acumen.

CAP. LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens. Eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat; præter aliam superbiam regno infestos etiam, quod se in fabrorum ministeriis, ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est primo, si impetu (s) capi Ardea posset. Ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis stativis, ut fit, longo magis quam acri bello, satis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis comessationibusque inter se terebant. Forte potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. Inde certamine accenso, Collatinus negat *verbis opus esse, paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. Quin, si vigor juventæ inest, conscendimus equos? invisimusque præsentes nostrarum ingenia? id cuique spectatissimum sit, quod, nec opinato viri adventu, occurrerit oculis.* Incaluerant vino; age sane, omnes citatis equis advolant Romam. Quo, quum, primis se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque (t) cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. Adveniens vir Tarquiniique excepti benigne. Victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit. Tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

Bellum cum Rutulis.

Contentio de uxoribus.

Lucretia præfertur.

CAP. LVIII. Paucis interjectis diebus, Sextus Tarquinius, inscio Collatino, cum comite uno Collatiam venit. Ubi exceptus benigne ab ignaris consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset: amore ardens, postquam satis omnia tuta circa, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore oppresso, *Tace Lucretia*, inquit, *Sextus Tarquinius sum, ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem.* Quum pavida è somno mulier, nullam opem prope mortem imminentem videret, tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum. Ubi obstinatam videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus. *Cum mortua jugulatum servum nudum positurum*, ait, *ut in sordido adulterio necata dicatur.* Quo terrore quum vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri esset; Lucretia mœsta tanto malo, nuntium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, *ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse: rem atrocem incidisse.* Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi (y) filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens, ab nuntio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt. Adventu suorum lacrymæ obortæ. Quærentique viro, *Satin, salvæ? Minime*, inquit, *quid enim salvi est mulieri amissa pudicitia? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Ceterum corpus est tantum violatum, animus insons. Mors testis erit. Sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sextus est Tarquinius, qui hostis pro hospite, priore nocte vi armatus mihi sibique, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.* Dant ordine omnes fidem: consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. *Mentem peccare, non corpus: & unde consilium abfuerit, culpam abesse. Vos*, inquit, *videritis quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero. Nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet.* Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

Sextus Tarquinius vim infert Lucretiæ. U. C. an. 242. Ol. 67. a. C. N. 511.

Quæ vocat patrem & virum.

Sibique mortem consciscit.

CAP. LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum manantem cruore præ se tenens, *Per hunc*, inquit, *castissimum, ante regiam injuriam, sanguinem juro, vosque dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge, & omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacunque dehinc vi possim, exsequuturum; nec illos, nec alium quenquam regnare Romæ passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit. Inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat, jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum, jam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus, in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ, atque indignitate homines: pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœstitia, tum Brutus, castigator lacrymarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Roma-

Brutus auctor conjurationis in Tarquinios.

(s) al. Tentata res est, si primo impetu. al. Tentata res est primum, si primo impetu.
(t) al. lusuque. (u) al. Volusi.

Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest. Sequitur & cetera juventus. Inde pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus nuntiaret; Ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eo ventum est, quacunque incedit armata multitudo, pavorem ac tumultum facit. Rursus ubi anteire primores civitatis vident, quicquid sit, haud temere esse rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo simul ventum est, præco ad tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat, *de vi ac libidine Sexti Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ & miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset. Addita superbia ipsius regis, miseriæque & labores plebis in fossas cloacasque exhauriendas demersæ. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. Indigna Servii Tullii regis memorata cædes, & invecta corpori patris nefando vehiculo filia: invocatique ultores parentum dii.* His atrocioribusque, credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis; incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. Ipse junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum, Ardeam in castra est profectus: imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam ante ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit: execrantibus quacunque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

Populus Romanus in Tarquinios concitatur.

CAP. LX. Harum rerum nuntiis in castra perlatis; quum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus (senserat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exiliumque indictum: liberatorem urbis, læta castra accepere; exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exulatum Cære in Etruscos ierunt. Sextus Tarquinius, Gabios, tanquam in suum regnum profectus, ab ultoribus veterum simulatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque & viginti. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis à præfecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati sunt; L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

Tarquinii expelluntur. U. C. an. 243. Ol. 67. a. C. N. 510.

PRIMI CONSULES creati. U. C. an. 243. Ol. 67. a. C. N. 510.

Nota.

Subjicimus hic L. 8. ex Cl. JOANNIS DUJATII Editione Titi Livii in usum Serenissimi Delphini geminum Veteris Romæ typum. Quorum alter urbem exhibet, qualem Romulus moriens reliquit; alter qualem primi Consules acceperunt, aut intra annum constitutæ Reip. viderunt. Hinc apparebit, ex quam tenuibus initiis, in quantam magnitudinem intra duo ferme sæcula, urbs æterna creverit. Vid. Tab. XII. & XIII.

EPITOME LIBRI II.

BRUTUS jurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passurum: Tarquinium Collatinum collegam suum propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coëgit consulatu se abdicare, & civitate cedere: bona regum diripi jussit: agrum Marti consecravit: qui CAMPUS MARTIUS nominatus est. Adolescentes nobiles, in quibus suos quoque & sororis (a) filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit: servo indici, cui Vindicius nomen fuit, libertatem dedit: ex cujus nomine vindicta est appellata. Quum adversus reges, qui contractis Vejentium & Tarquiniensium copiis bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte filio Superbi commortuus est: eumque matronæ annum luxerunt. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena rex Clusinorum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est; qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit: & ponte rupto, armatus se in flumen misit, & ad suos tranavit. Alterum accessit virtutis exemplum à Mucio: qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est: dixitque tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis. Quorum admiratione coactus Porsena pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. Ex quibus virgo una Clœlia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit: & quum reddita esset Porsenæ; honorifice remissa, equestrique statua donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. Adversus Tarquinium Superbum cum Latinorum exercitu bellum inferentem; A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum, Sacrum in montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ à seditione revocata est. Idem Agrippa quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute, & opera Cn. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Tib. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad Senatum perferret, & neglexisset, amisso filio, debilis factus, posteaquam delatus ad Senatum lectica, eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. Quum Cn. Marcius Coriolanus, qui in exilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romæ admovisset, & missi ad eum primum legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ne bellum patriæ inferret: Veturia mater, & Volumnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis, regni crimine damnatus est, necatusque. Oppia virgo Vestalis ob incestum viva defossa est. Quum vicini hostes Vejentes, incommodi magis, quam graves essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit, misitque in id trecentos sex armatos: qui ad Cremeram ad unum ab hostibus cæsi sunt: uno impubere domi relicto. Appius Claudius consul, quum adversus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. Res præterea adversum Volscos, & Æquos & Vejentes, & seditiones inter Patres plebemque continet.

(a) al. *fratris*.

DECA-

DECADIS PRIMÆ.
LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Libertas Populo Romano reddita. U.C.243. Ol. 67. a. C. N. 510.

Liberi jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum potentiora quam hominum peragam. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat. Nam priores ita regnarunt, ut haud immerito omnes deinceps conditores partium cœptæ (*b*) urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi, aut libertatem, aut certe impunitatem adepta, soluta regio metu, agitari cœpta esse tribunitiis procellis? & in aliena urbe cum patribus serere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? dissipatæ res, nondum adultæ, discordia forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quicquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, omnia insignia primi consules tenuere. Id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. (*c*) (*) Brutus prior, concedente collega, fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, *neminem Romæ passuros regnare.* Deinde quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam explevit; traditumque inde fertur, *ut in senatum vocarentur, qui patres, quique conscripti essent.* Conscriptos, videlicet, in (*d*) novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis, jungendosque patribus plebis animos.

P. R. jurat se Reges non passuros.

Senatus augetur.

CAP. II. Rerum deinde divinarum habita cura. Et quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, necubi (*e*) regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret. Ac nescio an nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint. Consulis enim alterius, quum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. *Nimium Tarquinios regno assuesse. Initium à Prisco factum. Regnasse deinde Servium Tullium. Ne intervallo quidem facto oblitum tanquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hereditatem gentis, scelere ac vi repetisse. Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinios privatos vivere. Non placere nomen. Periculosum libertati esse.* Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus, solicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jusiurandum populi recitat. *Neminem regnare passuros, nec esse Romæ unde periculum libertati foret. Id summa ope tuendum esse: neque ullam rem quæ eo pertineat; contemnendam. Invitum se dicere hominis causa: nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicæ vinceret. Non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse. Regium genus, regium nomen, non solum in civitate, sed etiam in imperio esse. Id officere, id obstare libertati. Hunc tu,* inquit, *tua voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, fatemur, ejecisti reges. Absolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solum reddent cives tui auctore me: sed, si quid deest, munifice augebunt. Amicus abi. Exonera civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant. Et ceteri quidem movebant minus: postquam Sp. Lucretius major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere varie, rogando alternis suadendoque cœpit, *ut vinci se consensu civitatis pateretur;* timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus ex Senatus consulto ad populum tulit, *ut omnes Tarquiniæ gentis exules essent:* collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

Rex Sacrificulus.

Nomen Tarquiniorum invisum.

Collatinus abdicat se Consulatu.

Sufficitur P. Valerius. U. C. 243. Ol. 67. a. C. N. 510.

CAP. III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere, id qui-

(*b*) al. certe. (*c*) al. Id modo cautum est, ne ambo fasces haberent, ne sic duplicatus terror videretur. (*d*) al. in omittunt. (*e*) al. ne ubiubi.

(*) Brutus) Brutus Cæsaris interfector, Denarium Tab. IX. n. 5. Cæsare interemto signavit, ut eo pristinæ libertatis vindicatæ memoriam, primumque Bruti illius Tarquiniorum, Erectoris Consulatus non renovaret solum, sed etiam Libertatis restitutionem monumento hoc celebraret. Conf. GOLTZII JULIUS CÆSAR. p. XXI.

dem spe omnium serius fuit. Ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum; assueti more regio vivere. Eam tum, æquato jure omnium, licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur. *Regem* (*f*) *hominem esse, à quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratiæ locum, esse beneficio; & irasci & ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges, rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi quam potenti: nihil laxamenti, nec veniæ habere, si modum excesseris. Periculosum esse, in tot humanis erroribus, sola innocentia vivere.* Ita, jam sua sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditus, bona tantum repetentes. Eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita belli causa, reddita belli materia & adjumentum essent. Interim legati alii (*g*) alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere: &, tanquam ad (*h*) id quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant. A quibus placide oratio accepta est: his literas ab Tarquiniis reddunt: & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

Conjuratio dolosa de revocandis Regibus.

Leges quid?

CAP. IV. Vitelliis Aquiliisque (*i*) fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat; jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus, Tiberiusque: eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt. Præterea & nobiles aliquot adolescentes conscii assumti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona; eamque ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quod spatium ad vehicula comparanda à consulibus sumsissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt: evincuntque instando, ut literæ sibi ad Tarquinios darentur: nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri? Datæ literæ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. Nam quum, pridie quam legati ad Tarquinios proficiscerentur, & cœnatum forte apud Vitellios esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se, de novo, ut fit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, expectabat. Postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere: literarum in primis habita cura, ne interciderent. Proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paululum addubitatum est: & quanquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

Qua proditur.

Et opprimitur.

CAP. V. De bonis regiis, quæ reddi (*k*) ante censuerant, res integra refertur ad patres. Illi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut contacta regia præda spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi. Quem campi fructum, quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum, simul immissa, corbibus fudêre in Tiberim tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet. Ita in vadis hæsitantes frumenti acervos sedisse illitos limo. Insulam inde paulatim, & aliis, quæ fert temere flumen, eodem invectis, factam. Postea credo additas moles, manuque adjutum, (*l*) (*) ut tam eminens area, firma templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumtumque supplicium. Conspectius eo, quod pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit: & qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes. Sed à ceteris velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos: miserebatque non pœnæ magis homines quam sceleris, quo pœnam meriti essent; *illos eo potissimum anno, patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, patres, plebem, quicquid deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum infesto exuli proderent.* Consules in sedem processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis cædunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque & os ejus, spectaculo esset; eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas & civitas data. Ille primum dicitur vindicta liberatus. Quidam *Vindictæ* quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. Post illum observatum, ut qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

Bona Tarquiniorum diripiuntur aut consecrantur.

Martius campus.

Insula Tiberina.

Brutus Consul de liberis pœnas publicas sumsit.

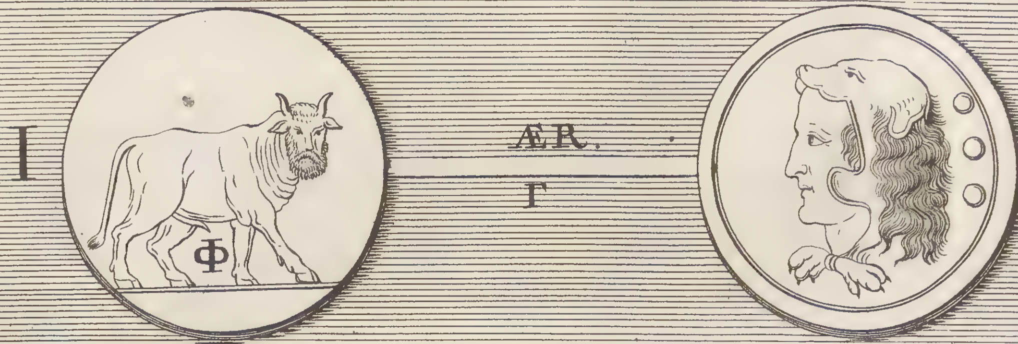
Vindicta unde dicta?

CAP. VI. His, sicut acta erant, nuntiatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio, iraque; postquam dolo viam obseptam vidit, bellum aperte moliendum ratus: circumire supplex Etruriæ urbes; orare maxime Veientes Tarquiniensesque, *ne se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem egentem, ex tanto modo regno cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. Alios*

Tarquinii bellum moliuntur.

(*f*) al. *addunt unum Rex quid?* (*g*) al. cum aliis. (*h*) al. ad omittunt. (*i*) al. Aquilliisque. (*k*) al. reddenda. (*l*) al. adjutam.

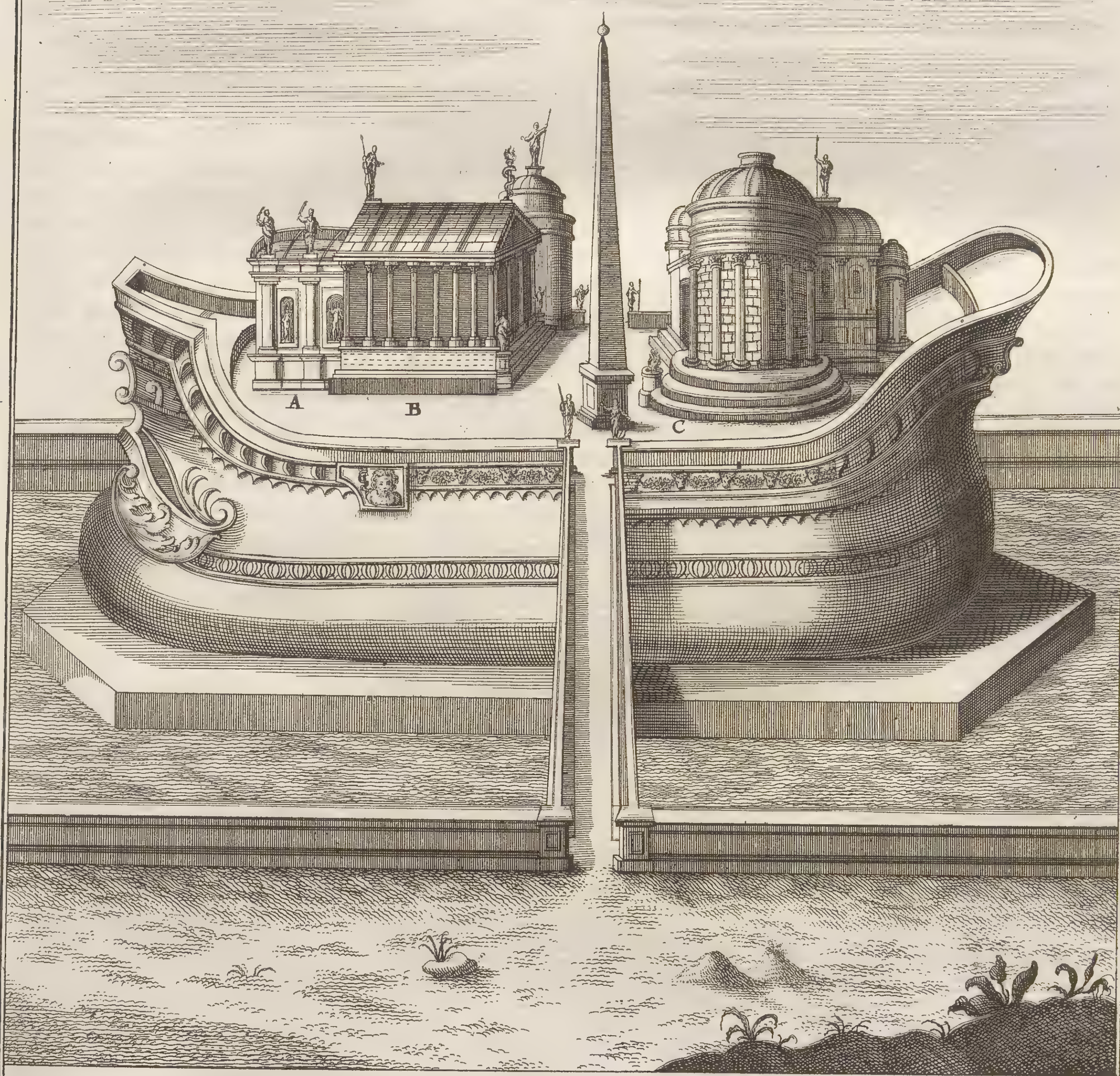
(*) Eminens area firma templis ac porticibus) Insulæ hæc in effigie navis Æsculapio sacra, erat media inter urbem & Regionem Transtiberinam, in qua tractu temporis ædes Fauni, Æsculapii & Jovis extructæ, ut conspectui exhibet Tab. X. Conf. DONATI Roma vetus & recens. Lib. I. Cap. VI. p. 13. seqq.

I
ÆR.
Γ
Φ

II
Æ.
C. ANTIST. VETUS
FOE DUS
P R
GABINIS
QUM.
Γ
III
ÆR.
ΔΕΛΦΩΝ
Γ

IV
Æ.
BRUTUS
Γ
V
LIBERTAS
Æ
Γ
BRUTUS

VI
Æ.
PETILLIUS
Γ
VII
Æ
Γ
M. FOLTEI. M. F.

Eminens Arca firmáque templis quoque ac porticibus ‖. *Insula hæc media est inter Vrbem et Transtiberinam regionem; fuit olim extrapomoerium Templum . A . Fauni est . B . Aesculapii . C . Iovis . Inter tres causas Plutarchi cur Templum Æsculapii in Tiberina Insula locatum fuerit; hæc mihi præ reliquis placuit; quod Romani Anguem ab Epidauro, qui se in eorum Navem contulerat, inquoipsum Numen esse putabant, deportavere: eoque in Insula Tiberis egresso, arbitrati sunt, Deum locum Templi indicasse .*

lios peregre in regnum Romam accitos: ſe regem augentem bello Romanum imperium, à proximis ſcelerata conjuratione pulſum. Eos inter ſe, quia nemo unus ſatis dignus regno viſus ſit, partes regni rapuiſſe: bona ſua diripienda populo dediſſe, ne quis expers ſceleris eſſet. Patriam ſe regnumque ſuum repetere, & perſequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent, ſuas quoque veteres injurias ultum irent, toties cæſas legiones, agrum ademtum. Hæc moverunt Veientes, ac pro ſe quiſque, Romano ſaltem duce, ignominias demendas, belloque amiſſa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienſes nomen ac cognatio movet.

Quod inferunt Populo Romano.

Pulchrum videbatur ſuos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus, ad repetendum regnum, belloque perſequendos Romanos, ſecuti Tarquinium. Poſtquam in agrum Romanum ventum eſt, obviam hoſti conſules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu anteceſſit. Eodem modo primus eques hoſtium agminis fuit. Præerat Aruns Tarquinius filius regis. Rex ipſe cum legionibus ſequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul conſulem eſſe: deinde jam propius, ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira: *Ille eſt vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patria. Ipſe, en ille noſtris decoratus inſignibus, magnifice incedit. Dii regum ultores adeſte.* Concitat calcaribus equum, atque in ipſum infeſtus conſulem dirigit.

Tarquinius & Brutus mutuis Vulneribus cadunt.

Senſit in ſe iri Brutus. Decorum erat tum ipſis capeſſere pugnam ducibus: avide itaque ſe certamini offert. Adeoque infeſtis animis concurrerunt, neuter, dum hoſtem vulneraret, ſui protegendi corporis memor, ut contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes haſtis moribundi ex equis lapſi ſint. Simul & cetera equeſtris pugna cœpit, neque ita multo poſt & pedites ſuperveniunt.

Pugna dubia.

Ibi varia victoria, & velut æquo marte pugnatum eſt, dextra utrinque cornua vicere, læva ſuperata. Veientes vinci ab Romano milite aſſueti, fuſi fugatique ſunt. Tarquinienſis novus hoſtis non ſtetit ſolum, ſed etiam ab ſua parte Romanum pepulit.

CAP. VII. Ita quum pugnatum eſſet, tantus terror Tarquinium atque Etruſcos inceſſit, ut omiſſa irrita re, nocte ambo exercitus, Veiens Tarquinienſiſque ſuas quiſque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnæ; ſilentio proximæ noctis ex ſilva Arſia ingentem editam vocem, Silvani vocem eam creditam, hæc dicta, *uno plus Etruſcorum cecidiſſe in acie: vincere bello Romanum.*

Silvani vox.

Ita certe inde abiere Romani ut victores, Etruſci pro victis. Nam poſtquam illuxit, nec quiſquam hoſtium in conſpectu erat, P. Valerius COS. ſpolia legit: triumphanſque inde Romam rediit: collegæ funus quanto tum potuit apparatu, fecit. Sed multo majus morti decus publica fuit mœſtitia, eo ante omnia inſignis, quia matronæ annum, ut parentem, eum luxerunt: quod tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuiſſet. Conſuli deinde qui ſuperfuerat, ut ſunt mutabiles vulgi animi, ex favore, non invidia modo, ſed ſuſpicio etiam cum atroci crimine orta. Regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam ſubrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in ſumma Velia. *Ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore.*

Valerius affectati regni inſimulatus.

Hæc dicta vulgo creditaque, quum indignitate angerent conſulis animum; vocato ad concilium populo, ſummiſſis faſcibus in concionem aſcendit. Gratum id multitudini ſpectaculum fuit; ſummiſſa ſibi eſſe imperii inſignia: confeſſionemque factam, populi quam conſulis majeſtatem vimque majorem eſſe.

Qui ſummittit faſces populo.

Ubi audire juſſi, conſul laudare fortunam collegæ, *quod liberata patria in ſummo honore pro republica dimicans, matura gloria, necdum ſe vertente in invidiam, mortem occubuiſſet. Se ſuperſtitem gloriæ ſuæ ad crimen atque invidiam ſupereſſe: ex liberatore patriæ ad Aquilios* (m) *Vitelioſque recidiſſe. Nunquamne ergo*, inquit, *ulla adeo à* (n) *vobis ſpectata virtus erit, ut ſuſpicione violari nequeat? ego me illum acerrimum regum hoſtem, ipſum cupiditatis regni crimen ſubiturum timerem? ego ſi in ipſa arce Capitolioque habitarem, metui me credere poſſe à civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? adeone eſt fundata leviter fides, ut ubi ſim, quam qui ſim, magis referat? Non obſtabunt P. Valerii ædes libertati veſtræ, Quirites: tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modo ædes, ſed colli etiam ſubjiciam: ut vos ſupra ſuſpectum me civem habitetis. In Velia ædificent, quibus melius quam P. Valerio creditur libertas.*

Et ſe purgat.

Delata confeſtim materia omnis infra Veliam: & ubi nunc Vicæpotæ (o) eſt, domus in infimo clivo ædificata.

Veliæ ædes ſubjicit.

CAP. VIII. Latæ deinde leges non ſolum, quæ regni ſuſpicione conſulem abſolverent, ſed quæ adeo in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent.

Leges à Valerio latæ.

Inde cognomen factum *Poplicolæ* (p) eſt.

Poplicola dictus.

Ante omnes (*) de provocatione adverſus magiſtratus ad populum, ſacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi conſilia iniſſet. Gratæ in vulgus leges fuere, quas quum ſolus pertuliſſet, ut ſua unius in his gratia eſſet: tum deinde comitia collegæ ſubrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius COS. qui magno natu, non ſufficientibus jam viribus ad conſularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus.

Bruto ſuffectus Lucretius, huic Horatius.

Apud quoſdam veteres auctores non invenio Lucretium conſulem: Bruto ſtatim Horatium ſuggerunt. Credo, quia nulla geſta res inſignem fecerit conſulatum, memoria intercidiſſe. Nondum dedicata erat (**) in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiuſque COSS. ſortiti uter dedicaret. Horatio ſorte evenit. Poplicola ad Veientium bellum profectus. Ægrius quam dignum erat, tulere Valerii neceſſarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari.

Capitolium dedicatur.

(m) al. *Aquillios.* (n) al. *à omittunt.* (o) al. Vicæpocæ. al. Viriplacæ. (p) al. *Publicolæ.*

(*) De Provocatione) Revoca in mentem quæ ſupra pag. 12. (*) ad Numiſma Gentis Porciæ de Provocatione dictum.
(**) In Capitolio Jovis ædes) Et Jovis Capitolini effigiem & ædem ipſius exprimunt nummi argentei Tab. IX. n. 7. Alter eſt Petiliæ Gentis, alter Voltejæ. Quod vero in priori æde ſex, in poſteriori quatuor tantum conſpiciantur columnæ, nulla alia de cauſa id contigiſſe arbitror, quam quod Tacito teſte ſæpius conflagraverit, in reſtituendo autem ſæpius fuerit mutatum, cum & quandoque ædes hæc duabus ſaltem columnis appareat. Conf. PATIN. Numiſm. Fam. Roman. pag. 201. & 301.

Id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant; postem jam tenenti consuli, fœdum, inter precationem deum, nuntium incutiunt: *mortuum ejus filium esse, funestaque familia dedicare eum templum non posse.* Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit; nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. Nihil aliud ad eum nuntium à proposito aversus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit, & dedicat templum. Hæc post exactos reges domi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius COSS. facti.

P. Valerius II. & T. Lucretius Coss. U. C. an. 244. Ol. 67. a. C. N. 509.

Tarquinii ad Porsenam confugiunt.

CAP. IX. Jam Tarquinii ad Lartem Porsenam Clusinum regem perfugerant. Ibi miscendo consilium precesque, nunc orabant, *ne se oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exulare pateretur:* nunc monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. Satis libertatem ipsam habere dulcedinis, nisi quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant. Æquari summa infimis. Nihil excelsum, nihil quod supra cetera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis; rei inter deos hominesque pulcherrimæ.* Porsena tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Thuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non unquam alias ante tantus terror senatum invasit. Adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porsenæ nomen. Nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi, per id tempus, ab senatu data. Annonæ in primis habita cura, & ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii (*) Cumas. Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat in publicum omni sumtu (*q*) ademtum privatis: portoriis quoque & tributo plebe liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent. *Pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent.* Itaque hæc indulgentia patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis quam infimi horrerent: nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando universus senatus fuit.

Porsena bellum infert Populo Rom. U. C. an. 245. Ol. 68. a. C. N. 508.

Sal publice venditum.

CAP. X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsidiis: alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons Sublicius iter pene hostibus dedit: ni unus vir fuisset, (**) Horatius Cocles: id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit: qui positus forte in statione pontis, quum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere; reprehensans singulos, obsistens, obtestansque Deum & hominum fidem, testabatur: *nequicquam deserto præsidio eos fugere. Si transitum (r) pontem à tergo reliquissent: jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo fore. Itaque monere, prædicere, (s) ut pontem, ferro, igni, quacunque vi possent, interrumpant. Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta cedentium pugnæ terga, obversis cominus ad ineundum prælium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes. Duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, & quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit. Deinde eos quoque ipsos exigua parte (*t*) pontis relicta, revocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coëgit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum; nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, *servitia regum superborum, suæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut prælium incipiat, (*u*) circumspectant. Pudor deinde commovit aciem, & clamore sublato undique in unum hostem tela conjiciunt. Quæ quum in objecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu: (*x*) jam impetu conabantur detrudere virum. Quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te sancte precor, hæc arma, & hunc militem propitio flumine accipias.* Ita sic armatus in Tiberim desiluit: multisque superincidentibus telis, incolumis ad suos tranavit; rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua in comitio posita; agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque inter publicos honores studia eminebant. Nam in magna inopia, pro domesticis copiis, unusquisque ei aliquid fraudans se ipse victu suo, contulit.

Horatii Coclitis virtus.

CAP. XI. Porsena primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit: navibus undique accitis, & ad custodiam (*y*) nequid Romam frumenti subvehi sineret; & ut prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis trajicerent. Brevique adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis, non metu magis quam consilio concessum. Namque Valerius Consul, intentus in occasionem, multos simul & effusos improviso adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. Itaque, ut eliceret prædatores,

Porsena Romam obsidet

Valerii Cos. stratagema.

(*q*) al. omne sumtum. (*r*) al. *transitui.* (*s*) al. *præcipere.* (*t*) al. pars. (*u*) al. incipiant. (*x*) al. ausu. (*y*) al. addunt positis.

(*) Cumas) Cumarum situm, agrique fertilitatem, pariter ac mare optimis conchis abundans numisma Tab. XI. num. 1. demonstrat. Vid. GOLTZII Græcia. Tab. XXXVII. p. 215.

(**) Horatius Cocles) Unicus Horatiæ Gentis rarissimus ac præstantissimus denarius Tab. XI. num. 2. reperitur à Trajano Imperatore restitutus. Vid. PATIN. Numism. Fam. Romanar. p. 121.

res, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quæ aversissima ab hoste erat, expellerent pecus: scituros id hostes ratus, quod in obsidione & fame servitia infida transfugerent. Et sciere perfugæ indicio: multoque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabina via occultum considere jubet: Sp. Lartium cum expedita juventute, ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat; deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius porta Nævia cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cœlio monte cohortes delectas educit, hique primi apparuere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, concurrit ex insidiis: versisque in Valerium (z) Etruscis, terga cædit. Dextra lævaque, hinc à porta Collina, illinc ab Nævia redditus clamor. Ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam septis omnibus viis. Finisque ille tam effuse vagandi Etruscis fuit.

Etrusci cæduntur.

CAP. XII. Obsidio erat nihilominus, & frumenti, cum summa caritate, inopia; sedendoque expugnaturum se urbem, spem Porsena habebat: quum C. Mucius adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, quum sub regibus esset, nullo bello, nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit: itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit: dein metuens, ne si consulum injussu & ignaris omnibus iret, forte deprehensus à custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, senatum adiit: *Transire Tiberim,* inquit, *Patres, & intrare, si possim, castra hostium volo: non prædo, nec populationum invicem ultor. Majus, si dii juvant, in animo est facinus.* Approbant Patres. Abdito intra vestem ferro proficiscitur. Ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. Ibi quum stipendium forte militibus daretur, & scriba cum rege sedens pari fere ornatu multa ageret, eum milites vulgo adirent; timens sciscitari uter Porsena esset, ne ignorando regem semetipse aperiret quis esset, quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. Vadentem inde qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque inter tantas fortunæ minas, metuendus magis quam metuens: *Romanus sum,* inquit, *civis: C. Mucium vocant. Hostis hostem occidere volui. Nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad cædem. Et facere & pati fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo: ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ. Hoc tibi juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum prælium timueris. Uni tibi, & cum singulis res erit.* Quum rex simul ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret propere, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: *En tibi,* inquit, *ut sentias quam vile corpus sit iis, qui magnam gloriam vident:* (a) dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. Quam quum velut alienato ab sensu torreret animo; prope attonitus miraculo rex, quum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset: *Tu vero abi,* inquit, *in te magis quam in me hostilia ausus. Juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc jure belli liberum te, intactum, inviolatumque hinc dimitto.* Tum Mucius, quasi remunerans meritum, *Quandoquidem,* inquit, *est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris à me, quod minis nequisti; trecenti conjuravimus* (*) *principes juventutis Romanæ, ut in te hac via grassaremur. Mea prima sors fuit. Ceteri, ut cuique ceciderit primo, quo ad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore aderunt.*

C. Mucii facinus.

Mucius accenso foculo dextram injicit.

CAP. XIII. Mucium dimissum, cui postea *Scævolæ* à clade dextræ manus cognomen inditum, legati à Porsena Romam secuti sunt. Adeo moverat eum & primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset; & subeunda dimicatio toties quot conjurati superessent; ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequicquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. De agro Veientibus restituendo, impetratum: expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, & agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt *Mucia prata* appellata. Ergo ita honorata virtute, fœminæ quoque ad publica decora excitatæ. Clœlia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit: sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nuntiatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Clœliam obsidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, *supra Coclites Muciosque dicere id facinus esse,* & præ se ferre, *quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum; sic deditam, inviolatam ad suos remissurum.* Utrinque constitit fides: & Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt: & apud Regem Etruscum non tuta solum, sed honorata

Mucius Scævola dictus.

Porsena de pace agit.

Clœliæ virginis virtus.

(z) al. Lucretium. (a) al. *petunt.*

(*) Principes Juventutis) Ab hoc Principes Juventutis postea Imperatorum filii & Cæsares dicti sunt, qui summus apud Romanos honor fuit, quod Diadumeniani Numisma elegantissimum Tab. XI. n. 3. nos edocet, in cujus aversa ipse Diadumenianus thorace militari indutus inter tria signa militaria stat, eorumque unum dextra, sinistra Scipionem tenens. Vid. PATIN. Numism. Impp. Romanor. Ær. p. 259. & 260. HEMELARII Impp. Romanor. Numismata aurea. Tab. 37. p. 115.

honorata etiam virtus fuit: laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit: ipsa quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegisse impuberes dicitur: quod & virginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum probabile erat, eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maxime opportuna injuriæ esset. Pace redintegrata, Romani novam in fœmina virtutem novo genere honoris, statua equestri, donavere. In summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo.

Clœliæ statua.

CAP. XIV. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis, Etrusci, abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cetera solennia manet bonis vendendis, bona Porsenæ regis vendendi. Cujus originem moris, necesse est aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace: aut mitiore crevisse principio, quam hic præ se ferat titulus, bona hostiliter vendendi. Proximum vero est ex iis quæ traduntur: Porsenam descedentem ab Janiculo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse; inopi tum urbe ab longinqua obsidione. Ea deinde, ne populo immisso diriperentur hostiliter, *venisse*, *bonaque Porsenæ appellata*, gratiam muneris magis significante titulo, quam auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in potestatem quidem populi Romani esset. Omisso Romano bello, Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primo Aricinos res nec opinata perculerat. Arcessita deinde auxilia & à Latinis populis, & à Cumis, tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. Prælio inito, adeo concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanæ cohortes arte adversus vim usæ, declinavere paululum; effuseque prælatos hostes conversis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio prope jam victores cæsi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes & fortuna & specie supplicum delati sunt. Ibi benigne excepti, divisique in hospitia. Curatis vulneribus alii profecti domos, nuntii hospitalium beneficiorum. Multos Romæ hospitum urbisque caritas tenuit. His locus ad habitandum datus, quem deinde *Tuscum vicum* appellarunt.

Porsenæ bona venduntur.

Porsena Ariciam oppugnatum mittit.

Etrusci vincuntur.

Benigne habentur Romæ.

CAP. XV. P. Lucretius inde & P. Valerius Poplicola (*b*) tertium consules facti. Eo anno postremum legati à Porsena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. Quibus quum responsum esset, *missurum ad regem senatum legatos;* missi confestim honoratissimus quisque ex patribus. *Non, quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius electos patrum ad eum missos, quam legatis ejus Romæ daretur responsum: sed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis invicem animi solicitarentur: quum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset: Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse. Ita induxisse in animum, hostibus potius, quam regibus, portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse, orare.* Rex verecundia victus, *Quando id certum atque obstinatum est*, inquit, *neque ego obtundam sæpius eadem nequicquam agendo: nec Tarquinios spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exilio quærant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat.* Dictis facta amiciora adjecit. Obsidum quod reliquum erat, reddidit. Agrum Veientem, fœdere ad Janiculum icto ademtum, restituit. Tarquinius, spe omni reditus incisa, exulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit.

P. Lucretius & P. Valerius Coss. U. C. an. 247. Ol. 68. a. C. N. 506.

Regibus reditus negatur.

Porsena fit amicus Pop. Rom.

Tarquinius Tusculi exulat.

CAP. XVI. Consules deinde M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis, consules triumpharunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant. Adversus eos, & ne quid simul ab Tusculo, (unde, etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat,) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum, consules facti. Seditio inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. Namque Attius (*c*) Clausus, cui postea Appio Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auctor à turbatoribus belli (*d*) premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data, agerque trans Anienem. Vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venerant agro, appellata. Appius inter patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. Consules infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, deinde prælio afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio Coss. moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumtus deesset: de publico est elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora ad Auruncos deficiunt. Cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prælium, quam in prælio cædibus temperatum est. Et cæsi aliquanto plures erant, quam capti, & captos passim trucidaverunt. Nec ab obsidibus quidem, qui CCC. accepti numero erant, ira belli abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

M. Valerius & P. Postumus Coss. U. C. an. 248. Ol. 68. a. C. N. 505.

P. Valerius IV. & T. Lucretius II. Coss. U. C. an. 249. Ol. 69. a. C. N. 504.

Appius Claudius Sabinus Romam transfugit.

Claudia tribus.

Appius fit Senator.

P. Valerius moritur, Agrippa Menenio & P. Postumio Coss. U. C. an. 250. Ol. 69. a. C. N. 503.

Bellum cum Auruncis.

CAP. XVII. Secuti consules Opiter Virginius, & Sp. Cassius, Pometiam primo vi, deinde vineis aliisque operibus oppugnaverunt. In quos Aurunci, magis jam inexpiabili odio, quam spe aliqua, aut occasione coorti, quum plu-

Opiter Virginius, & Sp. Cassius Coss. U. C. an. 251. Ol. 69. a. C. N. 502.

(*b*) al. Publicola. (*c*) al. Atta. (*d*) al. à turbatoribus bello, al. ab Auctoribus belli. al. à Turbatoribus vulgi. al. à Turbatoribus Reip.

plures igni quam ferro armati excurrissent, cæde incendioque cuncta complent: vineis incensis, multis hostium vulneratis & occisis, consulum quoque alterum (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum. Inter multos saucios consul spe incerta vitæ relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis, supplendoque exercitui satis esset: tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ arma illata. Et quum vineis refectis, aliaque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. Ceterum nihilo minus fœde dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub corona vænierunt coloni alii; oppidum dirutum, ager væniit. Consules magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli triumpharunt.

Postumus Comminius & T. Lartius Coss. U. C. an. 252. Ol. 69. a. C. N. 501.

CAP. XVIII. Insequens annus Postumum Comminium & T. Lartium Coss. habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos, ab Sabinorum juventute, per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prælium fuit: parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini (*e*) metum id quoque accesserat, quod triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum exspectatione rerum solicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta, sed nec quo anno, nec quibus Coss. quia ex factione Tarquinia essent (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit, satis constat. Apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos invenio. Consulares legêre, ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eo magis adducor, ut credam Lartium, qui consularis erat, potius quam Manium Valerium, M. filium, Volesi (*f*) nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem, & magistrum consulibus appositum. Qui si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius, M. Valerium spectatæ virtutis & consularem virum legissent. Creato dictatore primum Romæ, postquam præferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum. Neque enim ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat: neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam, creatus Romæ dictator (eo magis quod propter se creatum crediderant) metum incussit. Itaque legatos de pace mittunt: quibus orantibus dictatorem senatumque, *ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent*; responsum, *ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent.* Actum tamen est de pace: impetrataque foret, si quod impensæ factum in bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum. Tacitæ induciæ quietum annum tenuere.

T. Lartius primus Dictator. U. C. an. 254. Ol. 70. a. C. N. 499.

Sabini legatos de pace mittunt.

CAP. XIX. Consules Servius Sulpicius, Manius Tullus. (*g*) Nihil dignum memoria actum. T. Æbutius deinde & C. Veturius. (*h*) His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descivit. Nec ultra bellum Latinum, gliscens jam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator, T. Æbutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti ad lacum Regillum, in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt. Et quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. Ergo etiam prælium aliquanto quam cetera gravius atque atrocius fuit. Non enim duces ad regendam modo consilio rem affuere, sed suismetipsis (*i*) corporibus dimicantes miscuere certamina. Nec quisquam procerum ferme hac aut illac ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortantem, instruentemque Tarquinius Superbus, quanquam jam ætate & viribus erat gravior, equum infestus admisit: ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat: nec fefellit veniens Tusculanum ducem: contra quem & ille concitat equum. Tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere. Æbutius, quum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux nihil deterritus vulnere, prælium ciet: & quia suos perculsos videbat, arcessit cohortem exulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat. Ea quo majore pugnabat ira, ob erepta bona, patriamque ademtam, pugnam parumper restituit.

Serv. Sulpicius, & Manius Tullus Coss. T. Æbutius & C. Veturius Coss.

Bellum cum Latinis. A. Postumius Dictator. T. Æbutius Mag. Equit. U. C. an. 256. Ol. 70. a. C. N. 497.

Prælium ad Regillum lacum. U. C. an. 256. Ol. 70. a. C. N. 497.

CAP. XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius Poplicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium ostentantem se in prima exulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent; subdit calcaria equo, & Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium temere invectum in exulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exules ferociter citato agmine invehi, suos perculsos cedere, animadvertit; cohorti suæ, quam delectam manum præsidii causa circa se habebat, dat signum, ut quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. Ita metu ancipiti versi à fuga Romani in hostem, & restituta acies. (*) Cohors dictatoris tum primum prælium iniit. Integris corporibus animisque, fessos adorti exules, cedunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exulum à dictatore Romano prope circum-

Valerius Poplicola cadit.

Dictator Postumius restituit aciem.

E

(*e*) al. Sabini. (*f*) al. Volusi. (*g*) al. Tullius. (*h*) al. Vetusius: (*i*) al. suismet ipsi.

(*) vid. pag. seqq. not. (**)

cumventam vidit, ex subsidiariis (**) manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. Hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans, tanto vi majore, quam paulo ante magister equitum cum hostium duce prælium iniit, ut & uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, & ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut fesso jam pedite, descendant ex equis, & pugnam capessant. Dicto paruere: desiliunt ex equis, provolant in primum, & pro antesignanis parmas objiciunt. Recipit exemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres, (k) æquato genere pugnæ, secum partem periculi sustinentes vidit.

Latini vincuntur.

Tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinavit acies. Equitibus admoti equi, ut persequi hostem possent. Secuta & pedestris acies. Ibi nihil nec divinæ nec humanæ opis dictator prætermittens, ædem Castori vovisse fertur: ac pronuntiasse militi præmia, qui primus, qui secundus, castra hostium intrasset. Tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator & magister equitum, triumphantes in urbem rediere.

Q. Clœlius & T. Lartius Coss. A. Sempronius & M. Minucius Coss. Saturnalia instituta.

CAP. XXI. Triennio deinde nec certa pax nec bellum fuit. Consules Q. Clœlius & T. Lartius. Inde A. Sempronius & M. Minucius. His consulibus ædes Saturno dedicata: Saturnalia institutus festus dies.

A. Postumius & T. Virginius Coss. U. C. an. 256. Ol. 70. a. C. N. 497.

A. deinde Postumius & T. Virginius Coss. facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio: A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse. Dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate, non rerum modo, sed etiam auctorum, digerere possis.

Ap. Claudius & P. Servilius Coss. Tarquinii mors. U. C. an. 257. Ol. 71. a. C. N. 496.

Ap. Claudius deinde & P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuntio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quo se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuntio erecti patres, erecta plebes. Sed patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, injuriæ à primoribus fieri cepere.

Signia Colonia. Tribus Romæ 21. Ædes Mercurii.

Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ tribus una & viginti (l) factæ. Ædes Mercurii dedicata est idibus Majis.

Bellum cum Volscis.

CAP. XXII. Cum Volscorum gente, Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. Nam & Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset: & maturavit Romanus, ne prælio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos consilii pœnam non metuentes, nec opinata res perculit. Armorum immemores, obsides dant trecentos principum, à Cora atque Pometia liberos. Ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis levatis metu, suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum; Hernicis in societatem armorum assumtis. Legatos quoque ad solicitandum Latium passim dimittunt.

In quo Latini Romanis favent.

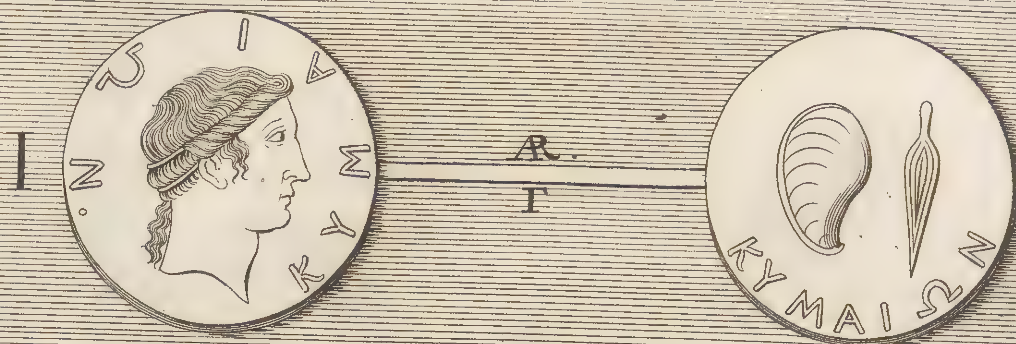
Sed recens ad Regillum lacum accepta clades, Latinos ira odioque ejus, quicunque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus. Indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad senatum, adeo fuit gratum patribus, ut & captivorum sex millia Latinis remitterent: & de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in (m) ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. Cum Legatis, donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum apud quem quisque servierant: gratias agunt, liberaliter habiti, cultique in calamitate sua. Inde hospitia jungunt. Nunquam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

Turbæ ob æs alienum.

CAP. XXIII. Sed & bellum Volscum imminebat, & civitas secum ipsa discors intestino inter patres plebemque flagrabat odio; maxime propter nexos ob æs alienum. Fremebant, *se foris pro libertate & imperio dimicantes, domi à civibus captos & oppressos esse: tutioremque in bello quam in pace, inter hostes quam inter cives libertatem plebis esse.* Invidiamque eam sua sponte gliscentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se in forum projecit. Obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus, pallore ac macie peremti. Ad hoc promissa barba & capilli efferaverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta deformitate, & ordines duxisse ajebant, aliaque militiæ decora vulgo, miserantes eum, jactabant. Ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus unde ille habitus? unde deformitas? quum circumfusa turba esset prope in concionis modum; *Sabino bello*, ait, *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta*

(k) al. Juventutem procerum. (l) al. triginta. (m) al. in omittunt.

(**) Cohors Manipulos) Signa Cohortis, Manipuli, Legionisque integræ militaria, Getæ Cæs. Numisma æris Maximi (vulgo Medaillon) distinctissime exprimit Tab. XI. num. 4. Intelligit Livius hoc loco per Cohortem & Manipulos pedites, ex quibus ipsa Dictatoris Cohors fuit constituta, quod inde patet, quia Equites hactenus in acie nondum comparuerant, sed Imperatoris dicto obtemperantes equis desilierant, pugnamque restituere cœperant. Legio autem integra ex Cohortibus Manipulisque composita erat, signaque totius Legionis, Aquilæ aureæ hastis præpilatis suffixæ, uti falcatarum lunarum figuram seu literam C. referentia, Cohortium & signa quibus Manus imminebat Manipulorum habebantur. In nummis quidem Trajani Arg. Tab. XI. num. 5. & Hadriani Ær. Me. Tab. XI. num. 6. eadem fere signa Legionem, ejusque partes denotantia, apparent, loco literæ C. vero vexillum seu Labarum conspicitur, quo forsan innuitur, Legiones hasce Impp. ex Equitibus Peditibusque fuisse compositas. Conf. MEDIOBARB. l. c. p. 299. 155. & 170.

I
ΚΥΜΑΙΩΝ
Æ.
Γ
ΚΥΜΑΙΩΝ

II
COCLES.
Æ.
Γ
IMP.CAES.TRAIAN.AVG.GER.DAC.P.P.REST.
ROMA.

III
M.OPEL.ANTONINVS.DIADVMENIANVS.CAES.
ÆR.
E Z
PRINC IVVENTVTIS.
S.C.

ÆR.
IV
CONC ORDIA.
MILIT.
E
Æ.
V
S.P.Q.R.OPTIMO PRINCIPI.
Γ
ÆR.
VI
PONT.MAX.TR.POT.COS.II.
S.C.
E

repta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, (n) æs alienum fecisse: id cumulatum usuris, primo se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis: postremo velut tabem pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditore, non in servitium, sed in ergastulum & carnificinam esse. Inde ostentare tergum fœdum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque, clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. Nexu (o) vincti, solutique se undique in publicum proripiunt, implorant *Quiritium fidem.* Nullo loco deest seditionis voluntarius comes. Multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. Nec temperatum manibus foret: ni propere consules, P. Servilius, & Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua, deformitatemque aliam. *Hæc se meritos* dicere, *exprobrantes suam quisque alius alibi militiam.* Postulare multo minaciter magis, quam suppliciter, *ut senatum vocarent:* curiamque, ipsi, futuri arbitri, moderatoresque publici consilii, circumsistunt. Pauci admodum patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat. Nec agi quicquam per infrequentiam poterat senatus. *Tum vero eludi atque extrahi se* multitudo putare: *& patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causa abesse, & consules ipsos tergiversari: nec dubie ludibrio esse miserias suas.* Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coerceret iras hominum: quum incerti, morando, an veniendo plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt: frequentique tandem curia, non modo inter patres, sed ne inter consules quidem ipsos, satis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, *imperio consulari rem agendam,* censebat: *uno aut altero arrepto, quieturos alios.* Servilius lenibus remediis aptior, *concitatos animos flecti, quam frangi,* putabat *quum tutius, tum facilius esse.* Inter hæc major alius terror.

Quas Consules comprimunt.

CAP. XXIV. Latini equites cum tumultuoso advolant nuntio: *Volscos infesto exercitu ad urbem oppugnandam venire.* Quæ audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longe aliter patres ac plebem affecere. Exultare gaudio plebes; *ultores superbiæ patrum adesse* dicere *deos.* Alius alium confirmare, *ne nomina darent: cum omnibus potius, quam solos perituros. Patres militarent, patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia essent.* At vero curia mœsta ac trepida ancipiti metu, & ab cive, & ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, *ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam.* Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. Ibi *curæ esse patribus* ostendit, *ut consulatur plebi. Ceterum deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse: nec posse quum hostes prope ad portas essent, bello prævertisse quicquam: nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse: neque patribus satis decorum, per metum potius, quam postmodum voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse.* Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet: liberos nepotesve ejus moraretur.* Hoc proposito edicto, & qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina; & undique ex tota urbe proripientium se ex privato, quum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit: neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit. Parvo dirimente intervallo castra ponit.

Metu hostis.

Populare Consulis edictum.

CAP. XXV. Proxima inde nocte Volsci discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus exercitus: signo dato concursum est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit. Reliquum noctis utrinque quieti datum. Postero die prima luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul, quamquam cuncti undique & nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum causa parumper moratus: postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. Primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa: eques usque ad castra pavidos egit, Mox, ipsa castra legionibus circumdatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum. Inde paulum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit. Decedentem Romam Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes, post Pometiam captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademtus.

Volsci aggrediuntur Romanos.

Qui tamen vincuntur.

Suessa Pometia capta.

CAP. XXVI. Confestim & Sabini Romanos territavere: tumultus enim fuit verius quam bellum. Nocte in urbe nuntiatum est, *exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem pervenisse. Ibi passim diripi atque incendi villas.* Missus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat. Secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit. Nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars, in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium, habuere. Nocte una audito perfectoque bello Sabino, postero die in magna jam spe undique partæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt; *ni decedatur. Volsco agro, bellum*

Tumultus Sabinus.

Qui tamen comprimitur.

(n) al. *tributo iniquo suo tempore imperato.* al. *tributum iniquum & non suo tempore imperatum.*
(o) al. nexi.

Bellum cum Auruncis.

bellum indicentes. Cum legatis ſimul exercitus Auruncorum domo profectus erat. Cujus fama haud procul jam ab Aricia viſi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec conſuli ordine Patres, nec pacatum reſponſum arma inferentibus, arma ipſi capientes dare poſſent. Ariciam infeſto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis ſigna collata: prælioque uno debellatum eſt.

Qui uno prælio vincuntur.

CAP. XXVII. Fuſis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis, Romanus, promiſſa conſulis fidemque ſenatus expectabat: quum Appius & inſita ſuperbia animo, & ut collegæ vanam faceret fidem, quam aſperrime poterat, jus de creditis pecuniis dicere. Deinceps & qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, & nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat, concurſus ad Servilium fiebat: *illius promiſſa jactabant, illi exprobrabant ſua quiſque belli merita, cicatriceſque acceptas. Poſtulabant, ut referret ad ſenatum, ut auxilio eſſet* (*p*) *conſul civibus ſuis, imperator militibus.* Movebant conſulem hæc, ſed tergiverſari res cogebat. Adeo in alteram cauſam non collega ſolum præceps ierat, (*q*) ſed omnis factio nobilium. Ita medium ſe gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem conſulem & ambitioſum rati, plebes fallacem. Brevique apparuit, æquaſſe eum Appii odium. Certamen conſulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. Senatus à ſe rem ad populum rejecit: *utri eorum dedicatio juſſu populi data eſſet, eum præeſſe annonæ, mercatorum collegium inſtituere, ſolennia pro pontifice juſſit ſuſcipere.* Populus dedicationem ædis dat (*) M. Lætorio primipili centurioni: quod facile appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior faſtigio ſuo data eſſet, factum, quam ad conſulum ignominiam. Sævire inde utique conſulum alter, patreſque. Sed plebi creverant animi, & longe alia quam primo inſtituerant via graſſabantur. Deſperato enim conſulum ſenatuſque auxilio, quum in jus duci debitorem vidiſſent, undique convolabant. Neque decretum exaudiri conſulis præ ſtrepitu & clamore poterat: neque, quum decreſſet, quiſquam obtemperabat. Vi agebatur, metuſque omnis & periculum libertatis, (*r*) quum in conſpectu conſulis ſinguli à pluribus violarentur, in creditores à debitoribus verterat. Super hæc timor inceſſit Sabini belli: delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, & inſectante ambitionem collegæ; *qui populari ſilentio rempublicam proderet, & ad id, quod de credita pecunia jus non dixiſſet, adjiceret, ut ne delectum quidem ex ſenatusconſulto haberet. Non eſſe tamen deſertam omnino rempublicam, neque projectum conſulare imperium. Se unum & ſuæ & patrum majeſtatis vindicem fore.* Quum circumſtaret quotidiana multitudo licentia accenſa, arripi unum inſignem ducem ſeditionum juſſit. Ille, quum à lictoribus jam traheretur, provocavit: nec ceſſiſſet provocationi conſul, quia non dubium erat populi judicium; niſi ægre victa pertinacia foret; conſilio magis & auctoritate principum, quam populi clamore. Adeo ſupererant animi ad ſuſtinendam invidiam. Creſcere inde malum indies, non clamoribus modo apertis, ſed, quod multo pernicioſius erat, ſeceſſione, occultiſque colloquiis. Tandem inviſi plebi conſules magiſtratu abeunt. Servilius neutris, Appius Patribus mire gratus.

Appii Conſulis ſuperbia.

Turbæ nexorum.

Mercurii ædis dedicatio datur M. Lætorio.

Seditio.

A. Virginius & T. Veturius Coſſ. U. C. an. 258. Ol. 71. a. C. N. 495.

CAP. XXVIII. A. Virginius inde, & T. Veturius (*s*) conſulatum ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura conſules eſſet, cœtus nocturnos, pars in Eſquiliis, pars in Aventino facere, ne in foro ſubitis trepidaret conſiliis, & omnia temere ac fortuito ageret. Eam rem conſules rati, ut erat, pernicioſam, ad Patres deferunt: ſed delatam conſulere ordine non licuit. Adeo tumultuoſe excepta eſt clamoribus undique, & indignatione patrum, ſi quod imperio conſulari exequendum eſſet, invidiam ejus conſules ad ſenatum rejicerent. *Profecto ſi eſſent in republica magiſtratus, nullum futurum fuiſſe Romæ niſi publicum concilium. Nunc in mille curias, concioneſque, (quum alia in Eſquiliis, alia in Aventino fiant concilia) diſperſam & diſſipatam eſſe rempublicam. Unum Hercule virum (id enim plus eſſe quam conſulem) qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis diſcuſſurum illos cœtus fuiſſe.* Correpti conſules, quum quid ergo ſe facere vellent (nihil enim ſegnius molliuſve, quam Patribus placeat, acturos) percunctarentur; decernunt, *ut delectum quam acerrimum habeant, otio laſcivire plebem.* Dimiſſo ſenatu, conſules in tribunal aſcendunt. (*t*) Citant nominatim juniores. Quum ad nomen nemo reſponderet, circumfuſa multitudo in concionis modum, *negare, ultra decipi plebem poſſe. Nunquam unum militem habituros, ni præſtaretur fides publica. Libertatem unicuique prius reddendam eſſe, quam arma danda; ut pro patria civibuſque, non pro dominis pugnent.* Conſules, quid mandatum eſſet à ſenatu, videbant: ſed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adeſſe invidiæ ſuæ participem: & apparebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque quam ultima experirentur, ſenatum iterum conſulere placuit. Tum vero ad ſellas conſulum propere convolavere minimus quiſque natu patrum, *abdicare conſulatu jubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deeſſet.*

Conſulibus non paret populus.

Quos conſulatu abire jubent.

Conſultatio de ſedanda ſeditione.

CAP. XXIX. Utraque re ſatis experta; tum demum conſules: *Ne prædictum negetis, Patres conſcripti, adeſt ingens ſeditio. Poſtulamus, ut ii, qui maxime ignaviam increpant, adſint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujuſque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal, citari nominatim unum ex iis, qui in conſpectu erant, dedita opera jubent. Quum ſtaret tacitus, & circa eum aliquot hominum, (ne forte violaretur,) conſtitiſſet globus,

(*p*) al. *aut ut auxilio eſſet.* (*q*) al. vi alteram cauſam non Collega ſolum præceperat. al. præceps fuerat. (*r*) al. libertatis omittunt. (*s*) al. Vetuſius. (*t*) al. eſcendunt.

(*) M. Lætorio) Adumbrat hanc dedicationem Denarius M. Plætorii Ceſtiani, cujus è Majoribus Marcus hic Lætorius ſive Plætorius fuit, qui Mercurii Ædem dedicavit. In cujus rei memoriam pars adverſa caput Pietatis cum ſimpulo, adverſa caduceum exhibet. Vid. PATIN, Numiſm. fam. Rom. p. 209. Vid. Tab. XIV. num. I.

globus, lictorem ad eum consules mittunt. Quo repulso, tum vero, indignum facinus esse, clamitantes, qui patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore nihil aliud quam prehendere prohibito, quum conversus in Patres impetus esset, consulum intercursu (*u*) rixa sedata est: in qua tamen sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quam injuriæ fuerat. Senatus tumultuose vocatus, tumultuosius consulitur, quæstionem postulantibus iis qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sententiis magis, quam clamore & strepitu. Tandem quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus, *nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro esse*, ordine consuli cepit. Tres fuere sententiæ. P. Virginius rem non vulgabat: *de iis tantum, qui fidem secuti P. Servilii consulis, Volsco, Aurunco Sabinoque militassent bello, agendum censebat.* T. Largius, *non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolverentur. Totam plebem ære alieno demersam esse: nec sisti posse, ni omnibus consulatur. Quin si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quam sedari.* Ap. Claudius, & natura immitis, & efferatus, hinc plebis odio, illinc patrum laudibus, *non miseriis, ait, sed licentia tantum concitum turbarum: & lascivire magis plebem, quam sævire. Id adeo malum ex provocatione natum: quippe minas esse consulum, non imperium, ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat. Agedum*, inquit, *dictatorem, à quo provocatio non est, creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. Pulset tum mihi lictorem, qui sciet jus de tergo vitaque sua penes unum illum esse, cujus majestatem violavit.*

Variæ Senatus sententiæ.

CAP. XXX. Multis, ut erat, horrida & atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Largiique, extemplo haud salubres: (*x*) utique Largii putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret. Medium maxime, & moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione respectuque rerum privatarum, QUÆ SEMPER OFFECERE, OFFICIENTQUE PUBLICIS CONSILIIS, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. Quæ res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci Æquique & Sabini forte una omnes in armis essent. Sed curæ fuit consulibus & senioribus patrum, ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. Marium Valerium dictatorem Volsci filium creant. Plebes etsi adversus se creatum dictatorem videbat; tamen quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde à dictatore propositum confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens. Sed & homini & potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedere. Quantus nunquam ante exercitus, legiones decem effectæ. Ternæ inde datæ consulibus: quatuor dictator usus. Nec poterat jam bellum differri. Aequi Latinum agrum invaserant. Oratores Latinorum à senatu petebant, *ut aut mitterent subsidium, aut seipsos tuendorum finium causa capere arma sinerent.* Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Veturius consul missus est. Is finis populationibus fuit. Cessere Aequi campis: locoque magis quam armis freti, summis se jugis montium tutabantur. Alter consul in Volscos profectus, ne & ipse tereret tempus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra, dimicandumque acie, excivit. Medio inter castra campo ante suum quisque vallum infestis signis constitere. Multitudine aliquantum Volsci superabant. Itaque effusi, & contemtim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus, *defixis pilis stare suos jussit: ubi ad manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere.* Volsci cursu & clamore fessi, quum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam impressionem sensere ex adverso factam, & ante oculos micare (*y*) gladios, haud secus quam si in insidias incidissent, turbati vertunt terga: & ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in prælium ierant. Romani contra, quia principio pugnæ quieti steterant, vigentes corporibus facile adepti fessos; & castra impetu cœperunt, & castris exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere. Plusque ibi sanguinis promiscua omnium generum cæde, quam in ipsa dimicatione factum. Paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

Ulterior deliberatio.

Marius Valerius dictator. U. C. an. 258. Ol. 71. a. C. N. 495.

Dictatoris Edictum.

Bellum cum Æquis, Latinorum causa.

Bellum cum Volscis.

Volsci victi.

CAP. XXXI. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit fugatque, exuitque castris. Equitatu immisso mediam turbaverat hostium aciem, qua, (*z*) dum se cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmaverant. Turbatos pedes invasit. Eodem impetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. Dictator triumphans urbem invehitur. Super solitos honores, locus in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus. Sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademtus: Velitras coloni ab urbe missi & colonia deducta. Cum Aequis post aliquanto pugnatum est; invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites extrahi rem criminantes, *ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut ante consulis, promissa ejus caderent*, perpulere, ut forte temere id adversos montes agmen erigeret. Id male commissum, ignavia hostium in bonum vertit: qui, priusquam ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in adversas (*a*) valles desiluere. Ubi (*b*) satis prædæ & victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu, nec patribus nec plebi cura decesserat. Tanta quum gratia, tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem fru-

Bellum cum Sabinis qui vincuntur.

Velitræ Colonia.

Æqui victi.

 stra-

(*u*) al. intercessu. (*x*) al. salubrem. (*y*) al. micuere. (*z*) al. quam. al. quia, (*a*) al. aversas. (*b*) al. ibi.

ſtrarentur. Namque Valerius, poſt Veturii conſulis reditum, omnium actionum in ſenatu primam habuit pro victore populo, retulitque *quid de nexis fieri placeret.* Quæ cum rejecta relatio eſſet, *non placeo*, inquit, *concordiæ auctor. Optabitis medius fidius propediem, ut mei ſimiles Romana plebes patronos habeat. Quod ad me attinet, neque fruſtrabor ultra cives meos, neque ipſe fruſtra dictator ero. Diſcordiæ inteſtinæ, bellum externum fecere, ut hoc magiſtratu egeret reſpublica. Pax foris parta eſt, domi impeditur. Privatus potius, quam dictator ſeditioni interero.* Ita curia egreſſus, dictatura ſe abdicavit. Apparuit cauſa plebi, ſuam vicem indignantem magiſtratu abiſſe. Itaque, velut perſoluta fide, quoniam per eum non ſtetiſſet quin præſtaretur, decedentem (*c*) domum cum favore ac laudibus proſecuti ſunt.

Rixæ de nexis. Dictatoris oratio. Et abdicatio.

CAP. XXXII. Timor inde patres inceſſit, ne ſi dimiſſus exercitus foret, rurſus cœtus occulti conjurationeſque fierent. Itaque quamquam per dictatorem delectus habitus eſſet, tamen, quoniam in conſulum verba juraſſent, ſacramento teneri militem rati, per cauſam renovati ab Æquis belli, educi ex urbe legiones juſſere. Quo facto, maturata eſt ſeditio. Et primo agitatum dicitur de conſulum cæde, ut ſolverentur ſacramento: doctos deinde *nullam ſcelere religionem exſolvi*, Sicinio quodam auctore, injuſſu conſulum, in ſacrum montem ſeceſſiſſe, trans Anienem amnem, tria ab urbe millia paſſuum. Ea frequentior fama eſt, quam, cujus Piſo auctor eſt, in Aventinum ſeceſſionem factam eſſe. Ibi, ſine ullo duce, vallo foſſaque communitis caſtris, quieti, rem nullam niſi neceſſariam ad victum ſumendo, per aliquot dies neque laceſſiti, neque laceſſentes ſeſe tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo ſuſpenſa erant omnia. Timere relicta ab ſuis plebes violentiam patrum: timere patres reſidem in urbe plebem, incerti, manere eam an abire mallent. *Quamdiu autem tranquillam, quæ ſeceſſerit, multitudinem fore? quid futurum deinde, ſi quod externum interim bellum exſiſtat? nullam profecto, niſi in concordia civium, ſpem reliquam ducere. Eam per æqua, per iniqua, reconciliandam civitati eſſe.* Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, & quod inde oriundus erat, plebi carum. Is intromiſſus in caſtra, priſco illo dicendi & horrido modo, nihil aliud, quam hoc narraſſe fertur: *Tempore, quo in homine, non, ut nunc, omnia in unum conſentiebant, ſed ſingulis membris ſuum cuique conſilium, ſuus ſermo fuerat, indignatas reliquas partes, ſua cura, ſuo labore ac miniſterio ventri omnia quæri: ventrem in medio quietum, nihil aliud, quam datis voluptatibus frui. Conſpiraſſe inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. Hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipſa una membra, totumque corpus, ad extremam tabem veniſſe. Inde apparuiſſe, ventris quoque haud ſegne miniſterium eſſe: nec magis, ali, quam alere eum; reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemuſque, diviſum pariter in venas maturum, confecto cibo, ſanguinem.* Comparando hinc quam inteſtina corporis ſeditio ſimilis eſſet iræ plebis in patres, flexiſſe mentes hominum.

Seceſſio plebis in ſacrum montem. U. C. 258. Ol. 71. a. C. N. 495.

Menenii Agrippæ ad plebem oratio.

CAP. XXXIII. Agi deinde de concordia cœptum, conceſſumque in conditiones, *ut plebi ſui magiſtratus eſſent ſacroſancti, quibus auxilii latio adverſus conſules eſſet, neve cui patrum capere eum magiſtratum liceret.* Ita (*) tribuni plebeji (*d*) creati duo, (**) C. Licinius, & L. Albinus. Hi tres collegas ſibi creaverunt. In his Sicinium fuiſſe ſeditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minus convenit. Sunt qui duos tantum in ſacro monte creatos tribunos eſſe dicant, ibique ſacratam legem latam. Per ſeceſſionem plebis Sp. Caſſius, & Poſtumus (*e*) Cominius conſulatum inierunt: his Coſſ. cum Latinis populis ictum fœdus. Ad id feriendum conſul alter Romæ manſit, alter ad Volſcum bellum miſſus, Antiates Volſcos fundit fugatque: compulſos in oppidum Longulam perſecutus, mœnibus potitur. Inde Poluſcam (*f*) item (*g*) Volſcorum cepit: tum magna vi adortus eſt Coriolos. Erat tum in caſtris inter primores juvenum C. (*h*) Marcius, adoleſcens, & conſilio & manu promptus, cui cognomen poſtea *Coriolano* fuit. Quum ſubito exercitum Romanum Coriolos obſidentem, atque in oppidanos, quos intus clauſos habebat, intentum, ſine ullo metu extrinſecus imminentis (*i*) belli, Volſcæ legiones profectæ ab Antio invaſiſſent, eodemque tempore ex oppido erupiſſent hoſtes; forte in ſtatione Marcius fuit. Is cum delecta militum manu, non modo impetum erumpentium retudit, ſed per patentem portam ferox irrupit: cædeque in proximo (*k*) urbis facta, ignem temere arreptum, (*l*) imminentibus muro ædificiis injecit. Clamor inde oppidanorum miſtus muliebri puerilique ploratu ad terrorem, ut ſolet, primo ortu, (*m*) & Romanis auxit animum, & turbavit Volſcos: utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fuſi Volſci Antiates, Corioli oppidum captum. Tantumque ſua laude obſtitit famæ conſulis Marcius, ut, niſi fœdus cum Latinis, columna ænea inſculptum monumento eſſet, ab Sp. Caſſio uno, quia collega abfuerat, ictum; Poſtumum Cominium bellum geſſiſſe cum Volſcis, memoria ceſſiſſet. Eodem anno Agrippa Menenius moritur; vir omni vita pariter patribus ac plebi carus; poſt ſeceſſionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato patrum ad plebem, reductori plebis Romanæ in urbem, ſumptus funeri defuit. Extulit eum plebs ſextantibus collatis in capita.

Tribuni plebis creati primi.

Sp. Caſſius & Poſt. Cominius Coſſ. Fœdus cum Latinis. Volſci victi.

C. Marcii Coriolani virtus & gloria.

Volſci pulſi, capti Corioli.

Agr. Menenius moritur.

CAP. XXXIV. Conſules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, quum & foris quieta omnia à bello eſſent, & domi ſanata

T. Geganius & P. Minucius Coſſ.

(*c*) al. diſcedentem. (*d*) al. plebei. (*e*) al. Poſtumius. (*f*) al. protinus. (*g*) al. Mucamitem. al. Volſcamitem. (*h*) al. Cn. (*i*) al. imminentes. (*k*) al. cæde in proxima. (*l*) al. abreptum. (*m*) al. primum, ortus.

(*) Tribuni plebeji.) (**) C. Licinius.) Gentem Liciniam Plebejam fuiſſe non ſolum ex hoc loco patet, ſed etiam Numiſma Tab. XII. num. 2. a P. Licinio percuſſum eo reſpicere videtur. In cujus averſa Inſcriptio ſic legatur: Publius Licinius Stolo Triumphir ære, Argento, Auro flato ferundo vel flavo feriundo. Conf. PATIN. Numiſm. Fam. Roman. p. 151.

TAB. XIV.
pag. 36. 38. 39. 40.

I

ÆR.
Γ

II

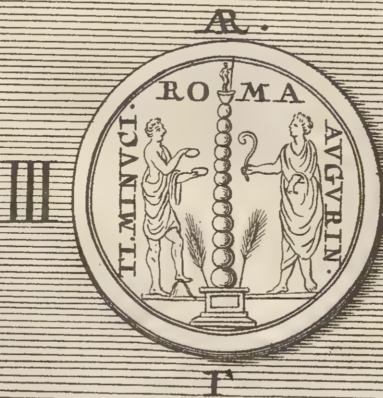

ÆR.
Z

ÆR.

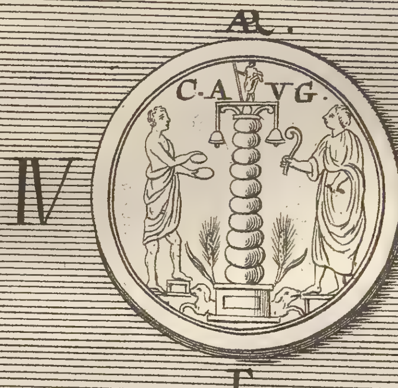
III

Γ

ÆR.

IV

Γ

ÆR.

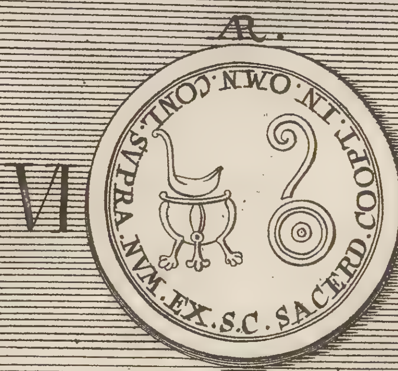
V

Γ

ÆR.

VI

Γ

nata diſcordia, aliud multo gravius malum civitatem invaſit.

Caritas Annonæ.

Caritas primum annonæ, ex incultis per ſeceſſionem plebis agris: fames deinde, qualis clauſis ſolet. Ventumque ad interitum ſervitiorum utique & plebis eſſet, ni conſules providiſſent, dimiſſis paſſim ad frumentum coëmendum, non in Etruriam modo dextris ab Oſtia littoribus, lævoque per Volſcos mari uſque ad Cumas, ſed quæſitum (*n*) in Sicilia (*o*) quoque. Adeo finitimorum odia longinquis coëgerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis, quum coëmtum eſſet, naves, pro bonis Tarquiniorum, ab Ariſtodemo tyranno, qui hæres erat, retentæ ſunt. In Volſcis Pomptinoque, ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipſis frumentatoribus fuit. Ex Tuſcis frumentum Tiberi venit: eo ſuſtentata eſt plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volſcos jam moventes arma, peſtilentia ingens invaſiſſet. Ex clade conterritis hoſtium animis, ut etiam ubi ea remiſiſſet, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorum Romani, & Norbæ in montes novam coloniam, quæ arx in Pomptino eſſet, miſerunt.

Norbæ Colonia.

M. Minucius & A. Sempronius Coff. U. C. an. 261. Ol. 72. a. C. N. 442.

(*) M. Minucio deinde, & A. Sempronio conſulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in ſenatu, quanti plebi daretur. Multi veniſſe tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta ſeceſſione ac vi patribus eſſent: inprimis Marcius Coriolanus, hoſtis tribunitiæ poteſtatis.

Marcius Coriolanus hoſtis tribunitiæ poteſtatis.

Si annonam, inquit, *veterem volunt, jus priſtinum reddant patribus. Cur ego plebejos magiſtratus, cur Sicinium potentem pollentemque video, ſub jugum miſſus, tamquam à latronibus redemtus? egone has indignitates diutius patiar, quam neceſſe eſt? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? ſecedat nunc, avocet plebem, patet via in Sacrum montem, alioſque colles. Rapiant frumenta ex agris noſtris, quemadmodum tertio anno rapuere. Fruantur*, (*p*) *utantur annona, quam furore ſuo* (*q*) *fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipſos, potius cultores agrorum fore, quam ut armati per ſeceſſionem coli prohibeant.*

Turbæ de annona.

Haud tam facile dictu eſt, faciendumne fuerit, quam potuiſſe arbitror fieri, ut conditionibus laxandi annonam, & tribunitiam poteſtatem, & omnia invitis jura impoſita patres demerent ſibi.

CAP. XXXV. Et ſenatui nimis atrox viſa ſententia eſt, & ira plebem prope armavit. *Fame jam ſe ſicut hoſtes peti, cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ ſola alimenta ex inſperato fortuna dederit, ab ore rapi, niſi C. Marcio vincti dedantur tribuni, niſi de tergo plebis Romanæ ſatisfiat. Eum ſibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut ſervire jubeat.*

C. Marcius accuſatus.

In exeuntem è curia impetus factus eſſet, ni peropportune tribuni diem dixiſſent. Ibi (*r*) ira eſt ſuppreſſa. Se judicem quiſque, ſe dominum vitæ neciſque inimici factum videbat. Contemtim primo Marcius audiebat minas tribunitias: *auxilii, non pœnæ jus datum illi poteſtati: plebiſque, non patrum tribunos eſſe.* Sed adeo infenſa erat coorta plebs, (*s*) ut unius pœna defungendum eſſet patribus. Reſtiterunt tamen adverſa invidia, uſique ſunt, qua ſuis quiſque, qua totius ordinis viribus. Ac primo tentata res eſt, ſi diſpoſitis clientibus, abſterrendo ſingulos à coitionibus, conciliiſque, disjicere rem poſſent. Univerſi deinde proceſſere (quicquid erat patrum, reos diceres) precibus plebem expoſcentes: *unum ſibi civem, unum ſenatorem, ſi innocentem abſolvere nollent, pro nocente donarent.* Ipſe quum die dicta non adeſſet, perſeveratum in ira eſt. Damnatus abſens, in Volſcos exulatum abiit, minitans patriæ, hoſtileſque jam tum ſpiritus gerens. Venientem Volſci benigne excepere. Benigniuſque in dies colebant: quo major ira in ſuos eminebat, crebræque, nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur.

Damnatus & in exilium miſſus. Exulat apud Volſcos.

Hoſpitio utebatur Attii Tulli. (*t*) Longe is tum princeps Volſci nominis erat, Romaniſque ſemper infeſtus.

Romanis infeſtus.

Ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens ſtimularet, conſilia conferunt de Romano bello. Haud facile credebant, plebem ſuam impelli poſſe, ut toties infeliciter tentata arma caperent. Multis ſæpe bellis, peſtilentia poſtremo amiſſa juventute, fractos ſpiritus eſſe, arte agendum in exoleto jam vetuſtate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

CAP. XXXVI. Ludi forte, ex inſtauratione, magni Romæ parabantur.

Ludi magni reſtaurati.

Inſtaurandi hæc cauſa fuerat. Ludis (*u*) mane ſervum quidam paterfamiliæ nondum commiſſo ſpectaculo, ſub furca cæſum, medio egerat circo. Cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuiſſet. Haud ita multo poſt, Tib. Atinio, (*x*) de plebe homini, ſomnium fuit.

Tib. Latinii ſomnium.

Viſus Jupiter dicere, *ſibi ludis præſultatorem diſplicuiſſe: niſi magnifice inſtaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. Iret, ea conſulibus nuntiaret.* Quamquam haud ſane liber erat religione animus, verecundia tamen majeſtatis magiſtratuum timorem vicit, (*y*) ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio ſtetit. Filium namque intra paucos dies amiſit.

Prodigia.

Cujus repentinæ cladis, ne cauſa dubia eſſet, ægro animi eadem illa in ſomnis obſervata ſpecies, viſa eſt rogitare, *ſatin, magnam ſpreti numinis haberet mercedem? majorem inſtare, ni eat propere ac nunciet conſulibus.* Jam præſentior res erat: cunctantem tamen, ac prolatantem, ingens vis morbi adorta eſt, debilitate ſubita. Tum enimvero deorum ira admonuit. Feſſus igitur malis præteritis inſtantibuſque, conſilio propinquorum adhibito, quum viſa atque audita, & obſervatum toties ſomno Jovem, minas iraſque cæleſtes repræſentatas caſibus ſuis expoſuiſſet; conſenſu

(*n*) al. trans fretum. (*o*) al. Siciliam. (*p*) al. *fruantur omittunt.* (*q*) al. *furto ſuam.* (*r*) al. ubi. (*s*) al. adeo coorta erat infenſa plebs. (*t*) al. Accii Tullii. (*u*) al. Ludi præſultatorem. (*x*) al. Latinio. (*y*) al. injecit.

(*) M. Minucio) Memoriam diſtributi P. R. Frumenti conſervant denarii a Ti. Minucio Augurino & C. Augurino cuſi. Tab. XIV. num. 3. & 4. In quibus ſtatuæ indicant, hunc Minucium frumentum in modios æſtimatum plebi diviſiſſe, adjecto annonæ ſymbolo, duabus ſpicis; Figura ad ſiniſtram, ipſum Minucium paludatum, dextra lituum tenentem, deſignat, altera Sp. Melium largitione panis tyrannidem affectantem, quidam Antiquariorum putant. Conf. PATIN. Numiſm. Fam. Rom. p. 179.

consensu inde haud dubio omnium qui aderant, in forum ad consules lectica defertur. Inde in curiam jussu consulum delatus, eadem illa quum patribus ingenti omnium admiratione enarrasset; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriæ est.

Ludi magni instaurati rursus.

CAP. XXXVII. *Ludi quam amplissimi ut fierent*, senatus decernit. Ad eos ludos auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit. Dicit esse, quæ secreto agere de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus*, inquit, *quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quicquam ab iis, criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus. Quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia incolumes simus. Magna hic nunc Volscorum multitudo est. Ludi sunt, spectaculo intenta civitas erit. Memini quid per eandem occasionem ab Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit. Horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. Hæc, nostra vestraque causa, prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cujus facti dictive contagione præsens violer.* Hæc locutus, abiit. Consules quum ad patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quam res ad præcavendum, vel ex supervacuo, movit. Factoque senatusconsulto, *ut urbem excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent.* Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: *se, ut consceleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, cœtu quodammodo hominum deorumque, abactos esse.*

Attii Tulli Volsci Oratio dolosa.

Volscorum juventus à Coss. urbe pellitur.

CAP. XXXVIII. Quum prope continuato agmine irent, prægressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, quærendo, indignandoque, & eos ipsos sedulo audientes secunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam in subjectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem (z) exorsus: *Veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia*, inquit, *obliviscamini alia, hodiernam hanc contumeliam, quo tandem animo fertis, qui* (*a*) *per nostram ignominiam ludos commisere? an non sensistis triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? vestras conjuges, vestros liberos traductos per ora hominum? quid eos, qui audivere vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos, piaculumque merituri, ideo nos ab sede piorum, cœtu, concilioque abigi. Quid deinde, illud non succurrit, vivere nos, quod maturavimus proficisci? si hæc profectio, & non fuga est? & hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est: magno eorum malo, qui indixere, si viri estis.* Ita & sua sponte irarum pleni, & incitati, domos inde digressi sunt, instigandoque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.

Ob quam ignominiam Tullus Volscos concitat.

CAP. XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus, & C. Marcius exul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. Quam spem (*b*) nequaquam fefellit: ut facile appareret, ducibus validiorem, quam exercitu rem Romanam esse. Circejos profectus, primum colonos inde Romanos expulit: liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde in Latinam viam, transversis tramitibus, transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, novella (*c*) hæc Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit. Postremum, ad urbem à Pedo ducit: & ad fossas Cluilias, quinque ab urbe millia passuum, castris positis, populatur inde agrum Romanum: custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent. Sive infensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profecto orta esset, adeo tribuni jam ferocem per se plebem, criminando, in primores civitatis instigabant. Sed externus timor maximum concordiæ vinculum, quamvis suspectos, infensosque inter se jungebat animos. Id modo non conveniebat; quod senatus consulesque, nusquam alibi spem, quam in armis ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat. Sp. Nautius jam, & Sex. Furius consules erant. Eos recensentes legiones, præsidia per muros, aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca, distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit. Deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coëgit. Acceperunt relationem Patres; postquam apparuit labare plebis animos, missique de pace ad Marcium oratores, atrox responsum retulerunt: *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si præda belli per otium frui velint, memorem se & civium injuriæ, & hospitum beneficii, adnisurum, ut appareat, exilio sibi irritatos, non fractos, animos esse.* Iterum deinde iidem missi, non recipiuntur in castra. (*) Sacerdotes quoque suis insignibus velatos isse supplices ad castra hostium, traditum est, nihilo magis quam legatos flexisse animum.

Bellum Volscum.

Oppida Romanis erepta Duce C. Marcio Coriolan.

Sp. Nautius & Sex. Furius Coss. U. C. an. 264. Ol. 72. a. C. N. 489.

Romani ad Marcium legatos de pace mittunt.

Sacerdotes postea.

CAP.

(z) al. Oratione. (*a*) al. *qua.* (*b*) al. quæ spes. (*c*) al. Novellam.

(*) Sacerdotes quoque suis insignibus velatos) Sacerdotis velati figuram, variaque Sacerdotum Officiorum genera atque insignia exprimunt Numismata Tab. XIV. num. 5. & 6. & Tab. XV. num. 1. 2. 3. 4. Primum est Augusti, in quo conspicitur Templum, quatuor columnis suffultum, in cujus fastigio sidus in Peristylio DIVO IUL. In medio templi stat figura sacerdotis cum lituo, ad latus Ara accensa. Cum Inscriptione: Cos. iterum & Tertio designatur. MEDIOBARB. l. c. p. 35. Secundum Neroni adscribitur, in quo repræsentatur Tripus, Simpullum, Lituus & Patera. MEDIOBARB. l. c. p. 89. Tertium Vitellii, in quo extat Tripus, cum Delphino supra, & corvo infra sedente cum hac Inscriptione: Quindecimvir Sacris Faciundis. ÆN. VICUS. sub Vitellio num. 8. BELLOR. Adnotat. p. 59. HEMELARIUS l. c. Tab. 10. p. 32. du CHOUL. l. c. p. 241. Quartum, denarius est Juliæ Gentis, testatur de Cæsaris Auguratu & Pontificatu Maximo, cujus insignia subjiciuntur

CAP. XL. Tum matronæ ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coëunt. Id publicum consilium, an muliebris timor fuerit; parum invenio. Pervicere certe, ut & Veturia magno natu mulier, & Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios secum, in castra hostium irent: & quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nuntiatumque Coriolano, *adesse ingens mulierum agmen*, in (*d*) primo, ut qui nec publica majestate, in legatis, nec in sacerdotibus tanta offusa oculis, animoque religione motus esset; multo obstinatior adversus lacrimas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui insignem mœstitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem; *Nisi me frustrantur*, inquit, *oculi, mater tibi conjunxque & liberi adsunt.* Coriolanus prope ut amens, consternatus, ab sede sua quum ferret matri obviæ complexum; mulier in iram ex precibus versa, *Sine*, (*e*) *priusquam complexum accipio, sciam*, inquit, *ad hostem, an ad filium venerim: captiva materne in castris tuis sim? In hoc me longa vita, & infelix senecta traxit, ut exulem te, deinde hostem viderem? potuistine populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? non tibi, quamvis infesto animo & minaci perveneras, ingredienti fines, ira cecidit? non quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt; mater, conjux, liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur. Nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem. Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius, quam mihi miserius possum: nec ut sim miserrima, diu futura sum. De his videris: quos si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet.* Uxor deinde ac liberi amplexi. Fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriæque, fregere tandem virum. Complexus inde suos, dimittit: ipse retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppressum perisse tradunt; alii alio leto. Apud Fabium longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio. Refert certe, hanc sæpe eum, exacta ætate usurpasse vocem, *Multo miserius seni exilium esse.* Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani. Adeo sine obtrectatione gloriæ alienæ vivebatur. Monumento quoque quod esset, templum fortunæ muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci adjunctis Æquis, in agrum Romanum. Sed Æqui Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci Æquine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prælium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minus pernicioso quam pertinaci certamine, confecit. Consules (*) T. Sicinius, & C. Aquilius. Sicinio Volsci, Aquilio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volscis æquo marte discessum est.

Tandem mater & uxor cum filiis.

Matris Volumniæ ad Marcium Oratio.

Marcius placatur.

Et moritur.

Volsci & Æqui Romanos infestant.

Qui seipsos perdunt.

T. Sicinius & C. Aquilius Coss. U. C. an. 265. Ol. 73. a. C. N. 488.

Hernici victi.

CAP. XLI. Sp. Cassius deinde & Proculus Virginius consules facti. Cum Hernicis fœdus ictum, agri partes duæ ademtæ. Inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri à privatis criminabatur. Id multos quidem patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. Sed & publica patribus solicitudo inerat; largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primum lex agraria promulgata est: nunquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum, agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus patribus, nec omni plebe adversante. Quæ primo ceperat fastidire, munus vulgatum à civibus isse in socios: (*f*) sæpe deinde & Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem, audiebat, *pestilens collegæ munus esse. Agros illos servitutem iis qui acceperint, laturos. Regno viam fieri. Quid ita enim assumi socios, & nomen Latinum? quid attinuisse Hernicis paulo ante hostibus capti agri tertiam partem reddi, nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium habeant?* Popularis jam esse dissuasor, & intercessor legis agrariæ ceperat: uterque deinde Consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, *passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi civi Romano assignentur:* Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios, eoque civibus vilior erat; ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, jubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id vero haud secus, quam præsentem mercedem regni, aspernata plebes: adeo propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum respuebantur. Quem, ubi primum magistratu abiit, damnatum necatumque constat. Sunt qui patrem auctorem (*g*) ejus supplicii ferant. Eum cognita domi causa verberasse, ac necasse, peculiumque filii Cereri consecravisse. Signum inde factum esse, & inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quosdam, idque propius fidem est, à quæstoribus Cæsone Fabio, & L. Valerio, diem dictam perduellionis: damnatumque populi judicio: dirutas publice ædes. Ea est area ante Telluris ædem. Ceterum sive illud domesticum, sive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

Spurius Cassius & Proculus Virginius Coss. U. C. an. 266. Ol. 73. a. C. N. 487.

Cassia Lex Agraria prima.

Consulum de illa contentio.

Cassius necatur.

CAP. XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo agrariæ legis ipsa per se, demto auctore, subibat animos. Accensaque ea cupiditas est, malignitate patrum, qui, devictis eo anno Volscis Æquisque militem præda fraudavere. Quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi, propter novissimum consulem: tenuere tamen patres, ut cum L. Æmilio, Cæso Fabius

Ser. Cornelius & Q. Fabius Coss. U. C. an. 267. Ol. 73. a. C. N. 486.

Seditiones ob legem agrariam.

L. Æmilius & Cæso Fabius Coss. U. C. an. 268. Ol. 73. a. C. N. 485.

F

(*d*) al. in omittunt. (*e*) al. *sine repetunt.* (*f*) al. fastidire munus vulgatum à civibus in socios. (*g*) al. actorem.

ciuntur & eadem quidem, quæ supra Tab. V. num. 8. pag. 10. *** explicata sunt. PATIN. Numism. Fam. Rom. p. 129. Idem confirmat Quintum Numisma Vespasiani, de quo Vid. ÆN. VICUS. sub Vesp. num. 5. & BELLOR. Adnot. p. 64. Sextum denique Numisma Imp. Q. Herennii Etrusci eadem vasa Pontificalia delineat, MEDIOBARB. l. c. p. 355.

(*) T. Sicinius) Fortitudinem Sicinii nummus Tab. XV. num. 5. commemorare videtur. Vid. DU CHOUL. l. c. p. 175.

bius conſul crearetur. Eo infeſtior facta plebes, ſeditione domeſtica bellum externum excivit: bello deinde civiles diſcordiæ intermiſſæ. Uno animo patres ac plebes rebellantes

Volſci & Æqui vincuntur.

Volſcos & Æquos, duce Æmilio, proſpera pugna vicere. Plus tamen hoſtium fuga, quam prælium abſumſit: adeo pertinaciter fuſos inſecuti ſunt equites.

Caſtoris ædes dedicata.

(*) Caſtoris ædes eodem anno idibus Quintilibus dedicata eſt. Vota erat Latino bello, Poſtumio dictatore. Filius ejus duumvir ad id ipſum creatus dedicavit. Solicitati & eo anno ſunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis popularem poteſtatem lege populari celebrabant. Patres ſatis ſuperque gratuiti furoris in multitudine credentes eſſe, largitiones, temeritatisque (*h*) invitamenta horrebant. Acerrimi patribus duces ad reſiſtendum conſules fuere. Ea igitur pars reipublicæ vicit. Nec in præſens modo, ſed in venientem etiam annum

M. Fabius & L. Valerius Coſſ. U. C. 269. Ol. 74. a. C. N. 484.

M. Fabium Cæſonis fratrem, & magis inviſum alterum plebi, accuſatione Sp. Caſſii, L. Valerium conſulem dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis eſt. Vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens poſt tres continuos conſulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribunitiis certaminibus, habitum. Itaque ut bene locatus manſit in ea familia aliquandiu honos. Bellum inde Veiens initum: & Volſci rebellarunt. Sed ad bella externa prope ſupererant vires: abutebanturque iis inter ſemetipſos certando.

Prodigia.

Acceſſere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœleſtia, prope quotidianas in urbe agriſque oſtentantia minas. Motique ira numinis, cauſam nullam aliam vates canebant, publice privatimque nunc extis, nunc per aves conſulti, quam haud rite ſacra fieri. Qui terrores tamen eo evaſere, ut Oppia virgo Veſtalis damnata inceſti pœnas dederit.

Oppia Virgo Veſtalis viva defoſſa.

Q. Fabius & C. Julius Coſſ. U. C. 270. Ol. 74. a. C. N. 483.

CAP. XLIII. Q. Fabius inde, & C. Julius conſules facti. Eo anno non ſegnior diſcordia domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma ſumta. Veientes agrum quoque Romanorum, populantes, inierunt. Quorum bellorum creſcente cura, Cæſo Fabius, &

Cæſo Fabius & Sp. Furius Coſſ. U. C. 271. Ol. 74. a. C. N. 482.

Sp. Furius conſules fiunt. Ortanam Latinam urbem Æqui oppugnabant. Veientes pleni jam populationum Romam ipſam ſe oppugnaturos minitabantur. Qui terrores, quum compeſcere deberent, auxere inſuper animos plebis: redibatque non ſua ſponte plebi mos detrectandi militiam. Sed Sp. Licinius (*i*) tribunus plebis, veniſſe tempus ratus per ultimam neceſſitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, ſuſceperat rem militarem impediendam. Ceterum tota invidia tribunitiæ poteſtatis verſa in auctorem eſt, nec in eum conſules acrius, quam ipſius (*k*) ejus collegæ coorti ſunt; auxilioque eorum delectum conſules habent.

Seditiones.

Ad duo ſimul bella exercitus ſcribitur: ducendus Fabio in Æquos, in Veientes Furio datur. (*l*) Et in Veientibus (*m*) quidem nihil dignum memoria geſtum eſt. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hoſtibus fuit. Unus ille vir ipſe conſul remp. ſuſtinuit, quam exercitus odio conſulis, quantum in ſe fuit, prodebat. Nam quum conſul præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita inſtruxiſſet aciem, ut ſolo equitatu emiſſo exercitum hoſtium funderet, inſequi fuſos pedes noluit. Nec illos, & ſi non adhortatio inviſi ducis, ſuum ſaltem flagitium, & publicum in præſentia dedecus, poſtmodo periculum, ſi animus hoſti rediſſet, cogere potuit gradum accelerare; aut, ſi aliud nihil, inſtare inſtructos. Injuſſu ſigna referunt, mœſtique (crederes victos) execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in caſtra. Nec huic tam peſtilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæſita ſunt. ADEO EXCELLENTIBUS INGENIIS citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hoſtem ſuperent. Conſul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in ſe militum odio. Obtinuere tamen patres: ut in Fabia gente conſulatus maneret. M. Fabium conſulem creant, Fabio collega Cn. Manlius datur.

M. Fabius & Cn. Manlius Coſſ. U. C. 272. Ol. 74. a. C. N. 481.

CAP. XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Tib. (*n*) Pontificius fuit. Is eandem viam, velut proceſſiſſet Sp. Licinio, ingreſſus, delectum pauliſper impediit.

Seditio ob tribunitiam poteſtatem.

Perturbatis iterum Patribus, Appius Claudius *victam tribunitiam poteſtatem* dicere *priore anno; in præſentia re ipſa,* (*o*) *exemplo in perpetuum. Quando inventum ſit, ſuis ipſam viribus diſſolvi. Neque enim unquam defuturum, qui & ex collega victoriam ſibi, & gratiam melioris partis, bono publico, velit quæſitam. Et plures, ſi pluribus opus ſit, tribunos, ad auxilium conſulum paratos fore: & unum vel adverſus omnes ſatis eſſe. Darent modo & conſules & primores Patrum operam, ut ſi minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicæ ac ſenatui conciliarent.* Præceptis Appii moniti Patres, & univerſi comiter ac benigne tribunos appellare: & conſulares, ut cuique privatim aliquid juris adverſus ſingulos erat, partim gratia, partim auctoritate obtinuere, ut tribunitiæ poteſtatis vires ſalubres vellent reipublicæ eſſe. Quatuorque (*p*) tribunorum, adverſus unum moratorem publici commodi, auxilio, delectum conſules habent.

Veiens & Etruſcum bella.

Inde ad Veiens bellum profecti, quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Veientium gratia concitata: quam quod in ſpem ventum erat, diſcordia inteſtina diſſolvi rem Romanam poſſe. Principeſque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, *æternas opes eſſe Romanas, niſi inter ſemetipſi ſeditionibus ſæviant.*

Seditio labes Civitatum.

ID UNUM VENENUM, eam labem civitatibus opu-

(*h*) al. temeritatis. (*i*) al. Icilius. (*k*) al. ipſi. (*l*) al. Fabio in Veientes, in Æquos Furio datus. (*m*) al. Vejentes. al. Æquis. (*n*) al. T. (*o*) al. *in præſentia reip.* (*p*) al. novem. al. novum.

(*) Caſtoris ædes) Pugna ad Regillum lacum ab Authore p. 33. commemorata, voti cauſa extitit. In illa enim pugna Caſtor & Pollux Romanis auxilio venerunt, & poſt pugnam ad lacum Juturnæ, ſuum, equorumque ſudorem abluerunt, in quo eis loco ædes conſtructa fuit. PATIN. Numiſm. Fam. Rom. p. 231. Vid. Tab. XV. n. 6.

TAB. XV.
pag. 90. 91. 92.

Æ.

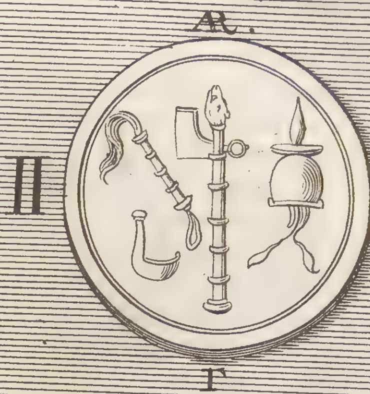
I

Γ

Æ.

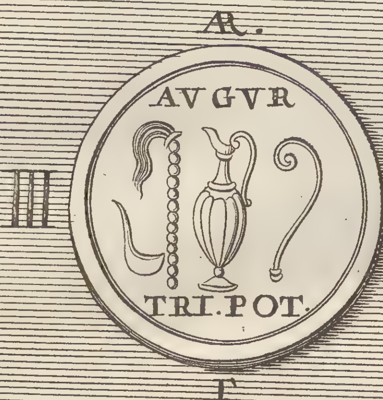
II

Γ

Æ.

III

Γ

Æ.

IV

Γ

V

Æ.
Γ

Æ.

VI

Γ

Æ.

Γ

opulentis repertam, ut magna imperia mortalia eſſent. Diu ſuſtentatum id malum, partim Patrum conſiliis, partim patientia plebis, jam ad extrema veniſſe. Duas civitates ex una factas: ſuos cuique parti magiſtratus, ſuas leges eſſe. Primum in delectibus ſævire ſolitos, eoſdem in bello tamen paruiſſe ducibus. Qualicunque urbis ſtatu, manente diſciplina militari, ſiſti potuiſſe: jam non parendi magiſtratibus morem in caſtra quoque Romanum militem ſequi. Proximo bello in ipſa acie, in ipſo certamine, conſenſu exercitus traditam ultro victoriam victis Æquis: ſigna deſerta, imperatorem in acie relictum, injuſſu in caſtra reditum. Profecto, ſi inſtetur, ſuo milite vinci Romam poſſe. Nihil aliud opus eſſe, quam indici oſtendique bellum, cetera ſua ſponte fata & deos geſturos. Hæc ſpes Etruſcos armaverant; multis invicem caſibus victos victoreſque.

Conſulum prudentia in gerendo bello.

CAP. XLV. Coſſ. quoque Romani, nihil præterea aliud quam ſuas vires, ſua arma horrebant: memoria peſſimi proximo bello exempli terrebantur; (*q*) ne rem committerent eo, ubi duæ ſimul acies timendæ eſſent. Itaque caſtris ſe tenebant, tam ancipiti periculo averſi. Diem tempuſque forſitan ipſum leniturum iras, ſanitatemque animis allaturum. Veiens hoſtis, Etruſcique eo magis præpropere agere. Laceſſere ad pugnam: primo obequitando caſtris provocandoque. Poſtremo, ut nihil movebant, qua conſules ipſos, qua exercitum increpando, *ſimulationem inteſtinæ diſcordiæ, remedium timoris inventum: & conſules magis non confidere, quam non credere ſuis militibus. Novum ſeditionis genus, ſilentium, otiumque inter armatos.* Ad hæc in novitatem generis originiſque, qua falſa, qua vera jacere. Hæc quum ſub ipſo vallo portiſque ſtreperent, haud ægre conſules pati. At imperitæ multitudini nunc indignatio, nunc pudor pectora verſare, & ab inteſtinis avertere malis: nolle inultos hoſtes, nolle ſucceſſum, non patribus, non conſulibus; externa & domeſtica odia certare in animis. Tandem ſuperant externa, adeo ſuperbe inſolenterque hoſtis eludebat. Frequentes in prætorium conveniunt, poſcunt pugnam, poſtulant, ut ſignum detur. Conſules velut deliberabundi capita conferunt, diu colloquuntur. Pugnare cupiebant, ſed retro revocanda & abdenda cupiditas erat, ut adverſando remorandoque, incitato ſemel militi adderent impetum. Redditur reſponſum, *immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ eſſe: caſtris ſe tenerent.* Edicunt inde, *ut abſtineant pugna. Si quis injuſſu pugnaverit, ut in hoſtem animadverſuros.* Ita dimiſſis, quo minus conſules velle credunt, creſcit ardor pugnandi. Accedunt inſuper hoſtes ferocius multo, ut ſtatuiſſe non pugnare conſules cognitum eſt. *Quippe impune ſe inſultaturos: non credi militi arma: rem ad ultimum ſeditionis erupturam, finemque veniſſe Romano imperio.* His freti occurſant portis, ingerunt probra, ægre abſtinent, quin caſtra oppugnent. Enimvero, non ultra contumeliam pati Romanus (*r*) poſſe: totis caſtris undique ad conſules curritur. Non jam ſenſim, ut ante, per centurionum Principes poſtulant, ſed paſſim omnes clamoribus agunt. Matura res erat, tergiverſantur tamen. Fabius deinde, ad creſcentem tumultum, jam metu ſeditionis collega concedente, quum ſilentium claſſico feciſſet: *Ego iſtos, Cn. Manli, poſſe vincere ſcio; velle ne ſcirem, ipſi fecerunt. Itaque certum atque decretum eſt, non dare ſignum, niſi victores ſe rediturος ex hac pugna jurent. Conſulem Romanum miles ſemel in acie fefellit, deos nunquam fallet.* Centurio erat M. Flavolejus, inter primores pugnæ flagitator. *Victor*, inquit, *M. Fabi, revertar ex acie. Si fallat, Jovem patrem*, (*) *Gradiviumque Martem, alioſque iratos* (*s*) *invocat deos.* Idem deinceps omnis exercitus in ſe quiſque jurat. Juratis datur ſignum, arma capiunt, eunt in pugnam, irarum ſpeique pleni. Nunc jubent, *Etruſcos probra jacere, nunc armati ſibi quiſque lingua promptum hoſtem offerri.* Omnium illo die, qua plebis, qua patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit. Multis civilibus certaminibus infenſos plebis animos illa pugna ſibi reconciliare ſtatuunt. Inſtruitur acies: Nec Veiens hoſtis, Etruſcæque legiones detrectant.

Stratagemate utuntur.

Milites Romani pugnam poſcunt.

Conſules cunctantur.

CAP. XLVI. Prope certa ſpes erat, non magis ſecum pugnaturos, quam pugnaverint cum Æquis. Majus quoque aliquod, in tam irritatis animis, & occaſione ancipiti, haud deſperandum eſſe facinus. Res aliter longe evenit. Nam non alio ante bello infeſtior Romanus (adeo hinc contumeliis hoſtes, hinc conſules mora exacerbaverant) prælium iniit. Vix explicandi ordinis (*t*) ſpatium Etruſcis fuit, quum pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis quam emiſſis, pugna jam ad (*u*) manus, jam ad gladios, ubi Mars eſt atrociſſimus, venerat. Inter primores genus Fabium inſigne ſpectaculo exemploque civibus erat. Ex his Q. Fabium (tertio hic anno ante conſul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus & armorum arte Tuſcus, incautum inter multas verſantem hoſtium manus, gladio per pectus transfigit. Telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. (*x*) Senſit utraque acies unius viri caſum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius conſul tranſiliit jacentis corpus, objectaque parma, *Hoc juraſtis*, inquit, *milites, fugientes vos in caſtra redituros? adeo ignaviſſimos hoſtes magis timetis, quam Jovem Martemque, per quos juraſtis? at ego injuratus, aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi, dimicans cadam.* Conſuli tum Cæſo Fabius prioris anni conſul, *verbiſne iſtis, frater, ut pugnent te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine*

Prælium committitur.

Q. Fabii virtus & mors.

Conſulis in ipſo prælio ad Milites Oratio.

Et Cæſonis Fabii exemplum.

(*q*) al. terrebant. al. terrebat. (*r*) al. Romanos. (*s*) al. *juratos.* (*t*) al. ordines. (*u*) al. in. (*x*) al. obiit.

(*) Gradiviumque Martem) Martis gradivi duplicem figuram duo Numiſmata Tab. XVI. num. 1. & 2. exhibet. Primum Alexandri Severi Imp. Martem paludatum armatumque, dextra Haſtam, ſiniſtra Scutum tenentem. Vid. DU CHOUL l. c. p. 205. PATIN. Numiſm. Rom. Imp. Ær. p. 277. Alterum Trajani Imp. Martem nudum Herois inſtar, dextra Haſtam, ſiniſtra ſignum Militare vel Trophæum geſtantem. MEDIOBARB. l. c. p. 156.

nomine est dignum, pugnando potius, quam adhortando, accendamus militum animos. Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

Prælii restauratio.

CAP. XLVII. Prælio ex parte una restituto, nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat. Ubi prope similis fortuna est versata. Nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, & impigre milites secuti sunt: & ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere. Cessissentque loco, ni consul alter cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, *vivere* clamitans collegam, *se victorem fuso altero cornu adesse*, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. Simul & vanior jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia, mittunt ad castra oppugnanda. In quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis quam pugnæ memores tererent tempus; Triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nuntiis quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, & sua sponte prælium ipsi renovant: & Manlius consul revectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis quam audaciam accendit. Nam quum incursantes, quacunque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent: globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta à circumstantibus tela. Sustineri deinde vis nequiit. Consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. Et ad extrema ventum foret, ni legati, rapto consulis corpore, patefecissent una porta hostibus viam. Ea erumpunt, consternatoque agmine abeuntes, in victorem alterum incidunt consulem. Ibi iterum cæsi, fusique passim. Victoria egregia (*y*) parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello* (*z*) *opera facile passurum*, respondit: *se familia funesta Q. Fabii fratris morte, republica ex parte orba consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum.* Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit. ADEO, SPRETA in tempore gloria, interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps, collegæ fratrisque, ducit. Idem in utroque laudator, quum concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. Neque immemor ejus, quod initio consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit patribus. Fabiis plurimi dari: nec alibi majore cura habiti. Inde populares jam esse Fabii: nec hoc ulla, nisi salubri reipublicæ arte.

Triarii Romani.

Cn. Manlius occumbit.

Veientes & Etrusci vincuntur.

M. Fabii modestia in recusando triumpho.

Cæso Fabius & T. Virginius Coss.

CAP. XLVIII. Igitur non patrum magis quam plebis studiis Cæso Fabius cum T. Virginio consul factus, neque bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut jam aliqua ex parte inchoata concordiæ spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, *priusquam quisquam agrariæ legis auctor tribunus existeret, occuparent patres ipsi suum munus facere: captivum agrum plebi quam maxime æqualiter darent. Verum esse habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit.* Aspernati patres sunt: questi quoque quidam, *nimia gloria luxuriare & evanescere vividum quondam illud Cæsonis ingenium.* Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incursionibus Æquorum Latini. Eo cum exercitu Cæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulandum transit. Æqui se in oppida receperunt, murisque se tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit. At à Veiente hoste clades accepta, temeritate alterius consulis, actumque de exercitu foret, ni Cæso Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore neque pax, neque bellum cum Veientibus fuit; res proxime formam latrocinii venerat. Legionibus Romanis cedebant in urbem. Ubi abductas senserant legiones, agros incursabant; bellum quiete, quietem bello invicem eludentes. Ita neque omitti tota res, neque perfici poterat. Et alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volcisque, non diutius, quam recens dolor proximæ cladis transiret, quiescentibus: aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. Sed Veiens hostis, assiduus magis quam gravis, contumeliis sæpius quam periculo animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio sinebat. Tum Fabia gens senatum adit: consul pro gente loquitur: *Assiduo magis quam magno præsidio, ut scitis, patres conscripti, bellum Veiens eget. Vos alia bella curate: Fabios Hostes Veientibus date. Auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore. Nostrum id nobis velut familiare bellum, privato sumtu gerere in animo est. Respublica & milite illic, & pecunia vacet.* Gratiæ ingentes actæ. Consul è Curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ senatusconsultum expectantes steterant, domum rediit. Jussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt.

U. C. an. 273. Ol. 75. a. C. N. 480.

Dubium bellum cum Veientibus.

Fabia gens Veiens bellum sola gerit.

Fabiorum laus.

CAP. XLIX. Manat tota urbe rumor: Fabios ad cœlum laudibus ferunt. *Familiam unam subiisse civitatis onus. Veiens bellum in privatam curam, in privata arma versum. Si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes; deposcant, hæc Volscos sibi, illa Æquos; populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse.* Fabii postera die arma capiunt: quo jussi erant, conveniunt. Consul paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt. Acceptus in medium, signa fieri jubet. Nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama & admiratione hominum per urbem incessit. Sex & trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius (*a*) quibuslibet temporibus senatus,

(*y*) al. egregie. (*z*) al. *pro eximia belli.* al. *pro exim æque bello.* (*a*) al. egregium.

natus, (*b*) ibant, unius familiæ viribus Veienti populo peſtem minitantes. Sequebatur turba, propria alia, cognatorum ſodaliumque; nihil medium, nec ſpem, nec curam, ſed immenſa omnia volventium animo: alia publica ſollicitudine excitata, favore & admiratione ſtupens; *ire fortes, ire felices jubent, inceptis eventus pares reddere: conſulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab ſe, omnes honores ſperare.* Prætereuntibus Capitolium arcemque & alia templa, quicquid deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, *ut illud agmen fauſtum atque felix mittant: ſoſpites brevi in patriam ad parentes reſtituant.* Incaſſum miſſæ preces. Infelici via dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. Is opportunus viſus locus communiendo præſidio. L. Æmilius inde (*c*) & C. Servilius Coſſ. facti. Et donec nil aliud quam in populationibus res fuit: non ad præſidium modo tutandum Fabii ſatis erant, ſed tota regione qua Tuſcus ager Romano adiacet, ſua tuta omnia, infeſta hoſtium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Veientes accito ex Etruria exercitu, præſidium Cremeræ oppugnant: & Romanæ legiones ab L. Æmilio Coſſ. adductæ cominus cum Etruſcis dimicant acie. Quamquam vix dirigendi aciem ſpatium Veientibus fuit. Adeo inter primam trepidationem, dum poſt ſigna ordines introëunt, ſubſidiaque locant, invecta ſubito ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modo incipiendæ, ſed conſiſtendi ademit locum. Ita fuſi retro ad ſaxa Rubra (ibi caſtra habebant) pacem ſupplices petunt. Cujus impetratæ, ab inſita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum præſidium, pœnituit.

Romanorum pietas.

L. Æmilius & C. Servilius Coſſ.
U. C. an. 274. Ol. 75. a. C. N. 479.

Etruſci fuſi, pacem ſupplices petunt.

CAP. L. Rurſus cum Fabiis erat Veienti populo ſine ullo majoris belli apparatu certamen: nec erant incurſiones modo in agros, aut ſubiti impetus incurſantium, ſed aliquoties æquo Campo collatiſque ſignis certatum. Genſque una populi Romani ſæpe ex opulentiſſima, ut tum res erant, Etruſca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Veientibus viſum. Inde conſilium ex re natum, inſidiis ferocem hoſtem captandi: gaudere etiam, multo ſucceſſu Fabiis audaciam creſcere. Itaque & pecora prædantibus aliquoties, velut caſu incidiſſent, obviam acta: & agreſtium fuga vaſti relicti agri: & ſubſidia armatorum ad arcendas populationes miſſa, ſæpius ſimulato, quam vero pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contempſerant hoſtem, ut ſua invicta arma, neque loco, neque tempore ullo crederent ſuſtineri poſſe. Hæc ſpes provexit, ut ad conſpecta procul à Cremera magno campi intervallo pecora (quanquam rara hoſtium apparebant arma) decurrerent. Et quum improvidi effuſo curſu inſidias circa ipſum iter locatas ſuperaſſent, palatique paſſim vaga, ut fit, pavore injecto, raperent pecora: ſubito ex inſidiis conſurgitur, & adverſi & undique hoſtes erant. Primo clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant. Coëuntibuſque Etruſcis, jam continenti agmine armatorum ſepti; quo magis ſe hoſtis inferebat, cogebantur breviore ſpatio & ipſi orbem colligere. Quæ res & paucitatem eorum inſignem, & multitudinem Etruſcorum, multiplicatis in arcto ordinibus, faciebat. Tum omiſſa pugna, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum ſe omnes inclinant. Eo, niſi corporibus armiſque rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem. Inde primo reſtitere. Mox ut reſpirandi ſuperior locus ſpatium dedit, recipiendique à pavore tanto animum, pepulere etiam ſubeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummiſſus Veiens in verticem collis evaſiſſet. Ita ſuperior rurſus hoſtis factus. Fabii cæſi ad unum omnes, præſidiumque expugnatum. CCCVI. periiſſe ſatis convenit: unum prope puberem ætate (*d*) relictum ſtirpem genti Fabiæ, dubiiſque rebus populi Romani ſæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

Fabii Veientibus infeſti.

Nimia Fabiorum in propriam fortitudinem fiducia.

Fabii à Veientibus ad unum omnes cæſi.
U. C. an. 275. Ol. 75. a. C. N. 478.

CAP. LI. Quum hæc accepta clades eſſet, jam C. Horatius & T. Menenius Coſſ. erant. Menenius adverſus Tuſcos victoria elatos confeſtim miſſus. Tum quoque male pugnatum eſt, & Janiculum hoſtes occupavere: obſeſſaque urbs foret, ſuper bellum annona premente (tranſierant enim Etruſci Tiberim) ni Horatius Coſ. ex Volſcis eſſet revocatus. Adeoque id bellum ipſis inſtitit mœnibus, ut primo pugnatum ad Spei ſit æquo marte, iterum ad portam Collinam. Ibi, quamquam parvo momento ſuperior Romana res fuit: meliorem tamen militem, recepto priſtino animo, in futura prælia id certamen fecit. A. Virginius & Sp. Servilius Coſſ. fiunt. Poſt acceptam proximam (*e*) pugnæ (*f*) cladem Veientes abſtinuere acie. Populationes erant, & velut ab arce Janiculi paſſim in Romanum agrum impetus dabant. Non uſquam pecora tuta, non agreſtes erant. Capti deinde eadem arte ſunt, qua ceperant Fabios. Secuti dedita opera paſſim ad illecebras propulſa pecora, præcipitavere in inſidias. Quo plures erant, major cædes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis cauſa atque initium fuit. Trajecto enim nocte Tiberi, caſtra Servilii Coſ. adorti ſunt oppugnare. Inde fuſi magna cæde, in Janiculum ſe ægre receperunt. Confeſtim conſul & ipſe tranſit Tiberim, caſtra ſub Janiculo communit. Poſtero die luce orta, nonnihil & heſterna felicitate pugnæ ferox; magis tamen, quod inopia frumenti, quamvis in (*g*) præcipitia, dum celeriora eſſent, agebat (*h*) conſilia; temere adverſo Janiculo ad caſtra hoſtium aciem erexit, fœdiuſque inde pulſus quam pridie pepulerat, interventu collegæ ipſe exercituſque ejus eſt ſervatus. Inter duas acies Etruſci, quum invicem his atque illis terga darent, occidione occiſi. Ita oppreſſum temeritate felici Veiens bellum.

C. Horatius & T. Menenius Coſſ.
U. C. an. 275. Ol. 75. a. C. N. 478.
Janiculum ab hoſtibus occupatum.
Annonæ penuria.

A. Virginius & Sp. Servilius Coſſ.
U. C. an. 276. Ol. 75. a. C. N. 477.

Veientes victi.

Etruſci occidione occiſi.

CAP. LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, & advecto ex Campania frumento, & poſtquam timor ſibi cuique futuræ in-

F 3 opiæ

(*b*) al. exercitus. (*c*) al. iterum. (*d*) al. ætatem. (*e*) al. proximæ. (*f*) al. proxima pugna. (*g*) al. in omittunt. (*h*) al. agebant.

opiæ abiit, eo quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi, & pristina mala, postquam foris deerant, domi quærere. Tribuni plebem agitare suo veneno, agraria lege: in resistentes incitare patres, nec in universos modo, sed in singulos. Q. Considius & T. Genucius (*i*) auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt. Invidiæ erat amissum Cremeræ præsidium, quum haud procul inde stativa consul habuisset. Eum oppressere: (*k*) Quum & patres haud minus quam pro Coriolano annixi essent: & patris Agrippæ favor haud dum exolevisset. In mulcta temperarunt tribuni: quum capitis anquisissent, duo millia æris damnato mulctam edixerunt. Ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam, ægritudinemque inde morbo absumtum esse. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio & P. Valerio Coss. initio statim anni ab L. Cædicio & T. Statio tribunis die dicta, non ut Menenius precibus suis aut patrum, sed cum multa fiducia innocentiæ gratiæque tribunitios impetus tulit. Et huic prælium cum Tuscis ad Janiculum erat crimini. Sed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque (cujus patris munere restituta quondam plebs, eos ipsos quibus tum sæviret magistratus, eas leges haberet) periculum audacia discussit. Juvit & Virginius collega testis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit judicium.

Plebs lege agraria contra Patres concitatur.
Legis hujus auctores.
T. Menenius capitis anquisitus.
Ejus mulcta & mors.
C. Nautius & P. Valerius Coss. U. C. an. 277. Ol. 76. a. C. N. 476.
Sp. Servilius accusatur.
Se defendit.
Et absolvitur.

CAP. LIII. Certamina domi finita. Veiens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. (*) P. Valerius Cos. accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus, castra Sabina, quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur: tantamque trepidationem injecit, ut tum dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur. Intra vallum deinde cædes magis quam prælium esse. Tumultus è castris & in urbem penetrat, tanquam Veiis captis: ita pavidi Veientes ad arma currunt. Pars Sabinis eunt subsidio, pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. Paulisper aversi turbatique sunt. Deinde & ipsi utroque versis signis resistunt: & eques ab consule immissus Tuscos fundit fugatque. Eademque hora duo exercitus, duæque potentissimæ & maximæ finitimæ gentes, superatæ sunt. Dum hæc ad Veios geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. Eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce, aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti præda, præter suas recuperatas res, potiti sunt. Missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque, socios propriis viribus consiliisque bella gerere. Nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est: nec tamen perpelli (*l*) potuere, ut acie dimicarent.

Bellum Veiens & Sabinum.
Veientes & Sabini vincuntur.
Volsci & Æqui à Latinis solis vincuntur.

CAP. LIV. L. Furius inde & C. Manlius, Consules, Manlio Vejentes provincia evenit. Non tamen bellatum. Induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque imperato. Paci externæ confestim continuatur discordia domi. Agrariæ legis tribunitiis stimulis plebs furebat. Consules nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt. Abeuntes magistratu consules Genucius Tribunus plebis arripuit. L. (*m*) Æmilius & Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Julium in quibusdam pro Virginio annalibus consulem invenio. Hoc anno (quoscunque consules habuit) rei ad populum Furius & Manlius circumeunt sordidati: non plebem magis quam juniores patrum. Suadent, monent, *honoribus & administratione reipublicæ abstineant*; (**) *consulares vero fasces, prætextam*, (***) *curulemque sellam, nihil aliud quam pompam funeris putent. Claris insignibus, velut infulis velatos, ad mortem destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant; consulatum captum & oppressum ab tribunitia potestate esse. Consuli, velut apparitori tribunitio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respexerit patres, si aliud quam plebem esse in republica crediderit; exilium Cn. Martii, Menenii damnationem & mortem, sibi proponat ante oculos.* His accensi vocibus patres, consilia (*n*) inde non publica, sed in privato, seductaque à plurium conscientia habere. Ubi quum id modo constaret, jure an injuria eripiendos esse reos, atrocissima quæque maxime placebat sententia. Nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta expectatione staret, mirari primo quod non (*o*) descenderet tribunus: deinde quum jam mora suspectior fieret, deterritum à primoribus credere, & *desertam ac proditam causam publicam queri.* Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant,

L. Furius & C. Manlius Coss. U. C. an. 278. Ol. 76. a. C. N. 475.
Induciæ cum Veientibus.
Seditio ob legem agrariam.
L. Æmilius & Opiter Virginius Coss. U. C. an. 279. Ol. 76. a. C. N. 474.
Furius & Manlius novi tumultus auctores.

(*i*) al. Genutius. (*k*) al. oppressit. (*l*) al. perpiti. (*m*) al. T. al. Tib. (*n*) al. concilia. (*o*) al. quid non. al. qui non.

(*) P. Valerius) Valeriam gentem ex Sicilia oriundam BEGERUS docet Th. Br. Tom. I. p. 591. Spectat huc argenteus denarius Tab. XVI. num. 3. In cujus altera parte Solis Caput seu Apollinis expressum conspicitur, unde Sicilia quondam dicta est Solis Insula. Vox ACISCULUS vel ACISCOLUS indicat, Valerium originem suam in partem eam Siciliæ retulisse, qua Acis ex Ætna Pelorum versus fluit. Malleus eum sine dubio Præfectum aliquando Fabrum fuisse indicio est. Cultum tandem Dianæ omnibus in Sicilia notum, Diana in posteriore parte Denarii curru vehens explicat. Vid. PATIN. Fam. Rom. p. 281. sq.

(**) Consulares Fasces) Fasces Consulares, Muneris Supremi in Rep. Rom. Symbolum, exhibet Numisma argenteum Tab. XVI. num. 4. Norbanæ gentis, quod Pacis, Justitiæ & Abundantiæ symbola, per caduceum, spicam & fasces exprimit. PATIN. l. c. p. 190.

(***) Curulemque Sellam) Sellas Curules ab Etruscis sumptas esse testatur LIVIUS ipse supra Dec. I. Lib. I. Cap. VIII. p. 5. Curules dictæ sunt, quia iis Consules, Prætores & Ædiles utebantur. Erant autem eburneæ, teste HORAT. Epist. I. 6. 53. & 54. Sellam talem curulem exhibet Denarius argenteus familiæ prætoriæ, cui addita est spica, ad indicandam curam annonæ, quæ Ædilibus Curulibus incumbebat. Tab. XVI. n. 5. PATIN. l. c. p. 210. Libertate Romana vero eversa, aurea sella, gemmis auro & corona exornata decreta est à Senatu Jul. Cæsari, qui mos ad sequentes Imperatores manavit. Utrumque hoc demonstrant nummi argentei Jul. Cæs. & Tit. Vespas. Tab. XVI. num. 6. & 7. De priore vid. MEDIOB. p. 6. de posteriore. ÆN. VICUS in Tit. Vespas. & BELLOR. Adnot. pag. 72. in quibus sellæ duæ junctæ, seu bisellium conspiciuntur.

rant, nuntiant domi mortuum eſſe inventum. Quod ubi in totam concionem pertulit rumor: ſicut acies funditur duce occiſo, ita dilapſi paſſim alii alio. Præcipuus pavor tribunos invaſerat; quam nihil auxilii ſacratæ leges haberent morte collegæ monitos. Nec patres ſatis moderate ferre lætitiam. Adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam inſontes feciſſe videri vellent; palamque ferretur, *malo domandam tribunitiam poteſtatem.*

Plebis indignatio & tumultus.

CAP. LV. Sub hac (*p*) peſſimi exempli victoria (*q*) delectus edicitur: paventibuſque tribunis, ſine interceſſione ulla conſules rem peragunt. Tum vero iraſci plebes tribunorum magis ſilentio, quam conſulum imperio: & dicere, *actum eſſe de libertate ſua: rurſus ad antiqua reditum, cum Genucio una mortuam ac ſepultam tribunitiam poteſtatem. Aliud agendum, ac cogitandum, quomodo reſiſtatur patribus. Id autem unum conſilium eſſe, ut ſe ipſa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor & viginti lictores apparere conſulibus, & eos ipſos plebis homines. Nihil contemtius, neque infirmius, ſi ſint qui contemnant. Sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus

Voleronis Publilii audacia.

alii alios quum incitaſſent, ad Voleronem Publilium de plebe hominem, *quia* (*r*) *quod ordines duxiſſet, negaret ſe militem fieri debere*, lictor miſſus eſt à conſulibus. Volero appellat tribunos. Quum auxilio nemo eſſet, conſules ſpoliari hominem, & virgas expediri jubet. *Provoco*, inquit, *ad populum*, Volero; *quoniam tribuni civem Romanum in conſpectu ſuo virgis cædi malunt, quam ipſi in lecto ſuo à vobis trucidari.* Quo ferocius clamitabat, eo infeſtius circumſcindere & ſpoliare lictor. Tum Volero, & prævalens ipſe, & adjuvantibus advocatis, repulſo lictore, ubi indignantium pro ſe acerrimus erat clamor, eo ſe in turbam confertiſſimam recipit, clamitans: *Provoco, & fidem plebis imploro! adeſte cives! adeſte commilitones! nihil eſt quod exſpectetis tribunos, quibus ipſis veſtro auxilio opus eſt.* Concitati homines, veluti ad prælium ſe expediunt: apparebatque omne diſcrimen adeſſe, nihil cuiquam ſanctum, non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempeſtati quum ſe conſules obtuliſſent, facile experti ſunt, PARUM TUTAM majeſtatem ſine viribus eſſe. Violatis lictoribus, faſcibus fractis, è foro in curiam compelluntur; incerti quatenus Volero exerceret victoriam. Conticeſcente deinde tumultu, quum ſenatum (*s*) vocari juſſiſſent, queruntur injurias ſuas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis ſententiis, vicere ſeniores, quibus, ira patrum adverſus temeritatem plebis certari, non placuit.

Volero Publilius fit Trib. plebis.
L. Pinarius & Furius Coſſ.
U. C. an. 280. Ol. 76. a. C. N. 473.

CAP. LVI. Voleronem amplexa favore plebs, proximis comitiis, tribunum plebi creat, in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium Coſſ. habuit. Contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni conſulibus permiſſurum (*t*) tribunatum credebant, poſt publicam cauſam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis conſulibus, rogationem tulit ad populum; *ut plebeji magiſtratus tributis comitiis fierent.* Haud parva res, ſub titulo prima ſpecie minime atroci, ferebatur; ſed quæ patriciis omnem poteſtatem per clientium ſuffragia creandi quos vellent tribunos, auferret. Huic actioni, gratiſſimæ plebi, quum ſumma vi reſiſterent patres; nec quæ una vis ad reſiſtendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut conſulum, aut principum adduci poſſet; res tamen ſuo ipſa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium Appii filium, jam inde à paternis certaminibus inviſum infeſtumque plebi, conſulem faciunt. Collega ei T. Quintius datur. Principio ſtatim anni, nihil prius quam de lege agebatur. Sed ut inventor legis Volero, ſic Lætorius, collega ejus, auctor (*u*) quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens, quod ætatis ejus haud quiſquam manu promtior erat. Is, quum Volero nihil præterquam de lege loqueretur, inſectatione abſtinens Conſulum; ipſe in accuſationem Appii familiæque ſuperbiſſimæ, ac crudeliſſimæ in plebem Romanam exorſus, quum à patribus non Conſulem, ſed carnificem, ad vexandam & lacerandam plebem creatum eſſe, contenderet; rudis in militari homine lingua non ſuppetebat libertati animoque. Itaque deficiente oratione, *quandoquidem non tam* (*x*) *facile loquor*, inquit, *Quirites, quam quod locutus ſum, præſto; craſtino die adeſte. Ego hic aut in conſpectu veſtro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni templum poſtero die. Conſules nobilitaſque ad impediendam legem in concione conſiſtunt. Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui ſuffragium ineant. Adoleſcentes nobiles ſtabant, nihil cedentes viatori. Tum ex his prehendi quoſdam Lætorius jubet. Conſul Appius negare, *jus eſſe tribuno in quenquam, niſi in plebejum. Non enim populi, ſed plebis eum magiſtratum eſſe. Nec illum ipſum ſubmovere pro imperio poſſe more majorum: quia ita dicatur: Si vobis videtur, diſcedite Quirites.* Facile & contemtim de jure diſſerendo perturbare Lætorium poterat. (*y*) Ardens igitur ira tribunus, viatorem mittit ad conſulem: conſul lictorem ad tribunum, *privatum eſſe* clamitans, *ſine imperio, ſine magiſtratu;* violatuſque eſſet tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in conſulem eſſet: & concurſus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. Suſtinebat tamen Appius pertinacia tantam tempeſtatem: certatumque haud incruento prælio foret, ni Quintius, Conſul alter, conſularibus negotio dato, ut collegam vi, ſi aliter non poſſent, de foro abducerent; ipſe, nunc plebem ſævientem precibus leniſſet; nunc oraſſet tribunos, *ut conſilium dimitterent. Darent iræ ſpatium. Non vim ſuam illis tempus ademturum; ſed conſilium viribus additurum. Et patres in populi, & conſulem in patrum fore poteſtate.*

U. C. an. 280. Ol. 76. a. C. N. 473.

Quæ tamen impeditur.

Ap. Claudius.

& T. Quintius Coſſ.
U. C. an. 281. Ol. 77. a. C. N. 472.

Lætorii Tr. Pl. certamina cum Appio Coſ.

Contentio inter Conſulem & Tribunum.

Lex Publilia.

CAP. LVII. Ægre ſedata ab Quintio plebs, multo ægrius conſul alter à patribus. Dimiſſo

(*p*) al. hanc. (*q*) al. victoriam. (*r*) al. qui. (*s*) al. cum in ſenatu. (*t*) al. permiſſurum adminiſtraturum. al. permiſſum adminiſtraturum. (*u*) al. actor. (*x*) al. *tam omittunt.* (*y*) al. parat.

Dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent. Ubi, quum timor atque ira invicem sententias variassent; quo magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant à certatione animi. Adeo ut *Quintio gratias agerent, quod ejus opera mitigata discordia esset.* Ab Appio petitur, *ut tantam consularem majestatem esse vellet, quanta in concordi civitate esse posset. Dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahant,* (z) *nihil relictum esse virium in medio. Distractam laceratamque rempublicam* (a) *magis quorum in manu sit, quam ut incolumis sit, quæri.* Appius contra, *testari deos atque homines, rempublicam prodi per metum ac deseri. Non consulem senatui, sed senatum consuli deesse. Graviores accipi leges, quam in Sacro monte acceptæ sint.* Victus tamen patrum consensu quievit. Lex silentio perfertur.

Tribuni tributis Comitiis creati.

CAP. LVIII. Tum primum tributis comitiis creati tribuni sunt: numero etiam additos tres, perinde ac duo ante fuerint, Piso auctor est. Nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mecilium. Volscum Æquicumque (b) inter seditionem Romanam est bellum coortum. Vastaverant agros, ut si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. Compositis deinde rebus, castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos missus. Quintio Æqui provincia evenit. Eadem in militia sævitia Appii quæ domi esse; eo liberior, quod sine tribunitiis vinculis erat. Odisse plebem plus quam paterno odio: se victum ab ea: *se unico consule objecto* (c) *adversus tribunitiam potestatem, perlatam legem esse; quam minore conatu, nequaquam tanta patrum spe, priores impedierint consules.* Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum sævo imperio exercitum stimulabat. Nec ulla vi domari poterat, tantum certamen animis imbiberant. Segniter, otiose, negligenter, contumaciter omnia agere. Nec pudor, nec metus coërcebat. Si citius agi vellet agmen, tardius sedulo incedere: si adhortator operis adesset, omnes sua sponte motam (d) remittere industriam. Præsenti vultus demittere, tacite prætereuntem execrari: ut invictus ille odio plebejo animus, interdum moveretur. Omni nequicquam acerbitate promta, nihil jam cum militibus agere: *à centurionibus corruptum exercitum* dicere: *tribunos plebei,* cavillans interdum, & *Volerones* vocare.

CAP. LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium Consulem habuisset. Ceterum multo Appio, quam Fabio violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem, turpi fuga petit castra; nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædem. Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam à vallo submoveretur hostis: satis tamen appareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse. Alii gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum insuper sævire vellet, concionemque advocaret; concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, *ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgo milites se ad concionem ituros: passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volsco agro moveantur. Hostem victorem paulo ante prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obversari ante oculos.* Victus tandem (quandoquidem nihil præter tempus noxæ lucrarentur) remissa concione, iter in sequentem diem pronuntiari quum jussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Quum maxime agmen è castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. Nemo ullius nisi fugæ memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. Tandem collectis ex dissipato cursu militibus, consul quum revocando nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit: advocataque concione, invectus haud falso *in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent,* singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos. Ad hoc, centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit. Cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

Appianus exercitus odio ducis vinci voluit.

Qui & à Volscis vincitur.

Appius aspere animadvertit in exercitum.

CAP. LX. Contra ea, in Æquis inter consulem ac militem, comitate ac beneficiis certatum est. Et natura Quintius erat lenior, & sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitusque non ausi offerre se Æqui, vagari populabundum hostem per agros passi. Nec ullo ante bello latius inde actæ prædæ. Ea (e) omnis militi data est. Addebantur & LAUDES, QUIBUS HAUD MINUS QUAM PRÆMIO GAUDENT MILITUM ANIMI. Tum duci, tum propter ducem patribus quoque placatior exercitus rediit; *sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu,* memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisque annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt. Res major victoria suscepti certaminis, quam usu. Plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, patribus ex concilio submovendis, quam virium aut plebi additum, aut demptum (f) patribus.

Quintius Cos. vincit Æquos.

CAP. LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Tiberio Æmilio COSS. tum propter certamina ordinum de lege agraria: tum propter judicium Ap. Claudii. Cui acerrimo

L. Valerius & Tib. Æmilius Coss. U. C. an. 282. Ol. 77. a. C. N. 471.

(z) al. *trahunt.* (a) al. *addunt: per magistratus.* (b) al. Volsci, tum Æqui inter seditionem Romanam, & &c. al. Ex Senatus consulto bellum indictum contra Volscum, Æquumque qui inter seditionem & bellum coortum. (c) al. *electo.* (d) al. notam. (e) al. Ea omittunt. (f) al ademptum.

TAB. XVI.
pag. 43. 46.

ÆR.

I

Z

AR.

II

I

III

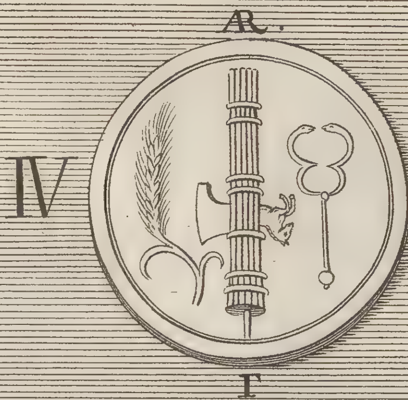
AR.

I

AR.

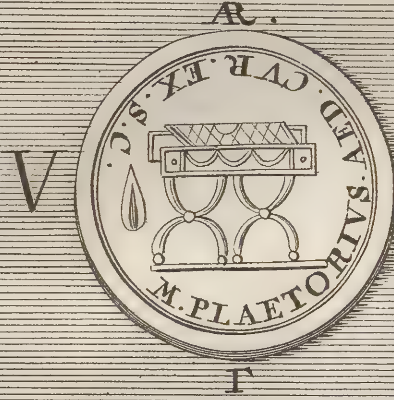
IV

I

AR.

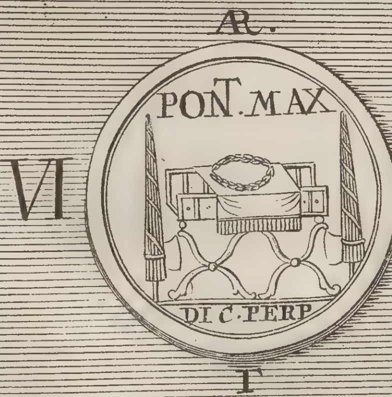
V

I

AR.

VI

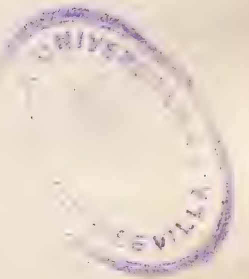
I

AR.

VII

I

rimo adverſario legis, cauſamque poſſeſſorum publici agri, tanquam tertio conſuli, ſuſtinenti, M. Duilius & C. Sicinius diem dixere. Nunquam ante tam inviſus plebi reus ad judicium vocatus populi eſt; plenus ſuarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temere pro ullo æque annixi ſunt: *propugnatorem ſenatus, majeſtatiſque vindicem ſuæ, ad omnes tribunitios, plebejoſque oppoſitum tumultus, modum duntaxat in certamine egreſſum, objici iratæ plebi.*

Appius accuſatur.

Unus è patribus, ipſe Ap. Claudius, & tribunos, & plebem, & ſuum judicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non ſenatus preces perpellere unquam potuere, non modo ut veſtem mutaret, aut ſupplex prenſaret homines; ſed ne ut ex conſueta quidem aſperitate orationis (quum ad populum agenda cauſa eſſet) aliquid leniret atque ſubmitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione ſpiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam conſulem timuerat. Semel cauſam dixit, quo ſemper agere omnia ſolitus erat, accuſatorio ſpiritu. Adeoque conſtantia ſua & tribunos obſtupefecit & plebem, ut

Appio dies prodicitur.

diem ipſi ſua voluntate prodicerent: (*g*) trahi deinde rem ſinerent. Haud ita multum interim temporis fuit. Ante tamen quam

Appius moritur.

prodicta dies veniret, morbo moritur. Cujus laudationem quum tribuni plebis impedire conarentur; plebs fraudari ſolenni honore ſupremum diem tanti viri noluit: & laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accuſationem audierat: & exequias frequens celebravit.

Valerii Coſ. in Æquos geſta.

CAP. LXII. Eodem anno Valerius COS. cum exercitu in Æquos profectus, quum hoſtem ad prælium elicere non poſſet, caſtra oppugnare eſt adortus.

Prodigium.

Prohibuit fœda tempeſtas, cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. Admirationem deinde auxit, ſigno receptui dato adeo tranquilla ſerenitas reddita: ut velut numine aliquo defenſa caſtra oppugnare iterum, religio fuerit. Omnis ira belli ad populationem agri vertit.

Æmilii Coſ. in Sabinos geſta.

Alter conſul Æmilius in Sabinis bellum geſſit. Et ibi, quia hoſtis mœnibus ſe tenebat, vaſtati agri ſunt. Incendiis deinde, non villarum modo, ſed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum prædatoribus occurriſſent, ancipiti prælio digreſſi, poſtero die retulere caſtra in tutiora loca. Id ſatis conſuli viſum, cur pro victo relinqueret hoſtem; integro inde decedens bello.

T. Numicius & A. Virginius Coſſ. U. C. an. 283. Ol. 77. a. C. N. 470.

CAP. LXIII. Inter hæc bella, manente diſcordia domi, T. Numicius Priſcus, A. Virginius, COSS. facti. Non ultra videbatur latura plebes dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, quum Volſcos adeſſe, fumo ex incendiis villarum, fugaque agreſtium cognitum eſt. Ea res maturam jam ſeditionem, ac (*h*) prope erumpentem repreſſit. Conſules coacti extemplo ab ſenatu ad bellum; educta ex urbe juventute tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. Et hoſtes quidem nihil aliud quam perfuſis vano timore Romanis, citato agmine abeunt.

Bellum cum Æquis & Volſcis.

Numicius Antium adverſus Volſcos, Virginius contra Æquos profectus. Ibi ex inſidiis prope magna accepta clade, virtus militum, rem prolapſam negligentia conſulis, reſtituit. Melius in Volſcis imperatum eſt. Fuſi primo prælio hoſtes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentiſſimam, acti. Quam conſul oppugnare non auſus, Cenonem aliud oppidum, nequaquam tam opulentum ab Antiatibus cepit.

Sabini ad portas urbis uſque graſſantur.

Dum Æqui Volſcique Romanos exercitus tenent, Sabini uſque ad portas urbis populantes inceſſere. Deinde ipſi paucis poſt diebus à duobus exercitibus, utroque per iram conſule ingreſſo in fines, plus cladium quam intulerant, acceperunt.

Sed vincuntur.

T. Quintius & Q. Servilius Coſſ. U. C. an. 284. Ol. 77. a. C. N. 469.

CAP. LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit: ſed ut ſemper alias ſolicitæ, certamine patrum & plebis. Irata plebs intereſſe conſularibus comitiis noluit. Per patres clienteſque patrum conſules creati, T. Quintius & Q. Servilius. Similem annum priori conſules (*i*) habent, ſeditioſa initia, bello deinde externo tranquilla.

Bellum Sabinum.

Sabini Cruſtuminos campos citato agmine tranſgreſſi, quum cædes & incendia circum Anienem flumen feciſſent, à porta prope Collina, mœnibuſque pulſi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere. Quos Servilius Coſ. infeſto exercitu inſecutus, ipſum quidem agmen adipiſci æquis locis non potuit: populationem adeo effuſe fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta præda rediret.

Et Volſcum.

Et in Volſcis res publica egregie geſta, tum ducis, tum militum opera. Primum æquo campo ſignis collatis pugnatum, ingenti cæde utrinque plurimo ſanguine, & Romani, quia paucitas damno ſentiendo propior erat, gradum retuliſſent, ni ſalubri mendacio conſul, fugere hoſtes ab cornu altero clamitans, concitaſſet aciem.

Cum Volſcis feliciter pugnatur.

Impetu facto, dum ſe putant vincere, vicere. Conſul metuens, ne, nimis inſtando, renovaret certamen, ſignum receptui dedit. Interceſſere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete ſumta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volſcis, Æquiſque populis in caſtra venit: haud dubitans, ſi ſenſerint, Romanos nocte abituros.

Volſci oppugnant caſtra Rom.

Itaque tertia fere vigilia, ad caſtra oppugnanda veniunt. Quintius ſedato tumultu, quem terror ſubitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem juſſiſſet, Hernicorum cohortem in ſtationem educit: cornicines tubicineſque, in equos impoſitos, canere ante vallum jubet, ſolicitumque hoſtem ad lucem tenere. Reliquum noctis adeo tranquilla omnia in caſtris fuere, ut ſomni quoque Romanis copia eſſet.

Sed Quintii ſtratagemate.

Volſcos ſpecies armatorum peditum, quos & plures eſſe, & Romanos putabant, fremitus hinnituſque equorum, qui & inſueto ſedente equite, & inſuper aures agitante ſonitu, ſæviebant, intentos velut ad impetum hoſtium tenuit.

Fugantur.

CAP. LXV. Ubi illuxit, Romanus integer ſatiatuſque ſomno, productus in aciem; feſſum ſtando & vigiliis Volſcum primo impetu perculit. Quamquam ceſſere magis, quam pulſi hoſtes ſunt: quia ab tergo erant clivi, in quos poſt principia integris ordinibus

G tutus

(*g*) al. producerent. (*h*) al. ac omittunt. (*i*) al. prioribus Conſulibus.

tutus receptus fuit. Conſul, ubi ad iniquum locum ventum eſt, ſiſtit aciem. Miles ægre teneri, clamare & poſcere, *ut perculſis inſtare liceat*. Ferocius agunt equites circumfuſi duci: vociferantur *ſe ante ſigna ituros*. Dum cunctatur conſul virtute militum fretus, loco parum fidens; conclamant ſe ituros: clamoremque res eſt ſecuta. (*) Fixis in terram pilis, quo leviores in ardua evaderent, curſu ſubeunt. Volſcus effuſis ad primum impetum miſſilibus telis, ſaxa obiacentia pedibus ingerit in ſubeuntes, turbatoſque ictibus crebris urget ex ſuperiore loco. Sic prope oneratum eſt ſiniſtrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum, conſul increpando ſimul temeritatem, ſimul ignaviam, pudore metum excuſſiſſet. Reſtitere primo obſtinatis animis: deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; & clamore renovato commovent aciem. Tum rurſus impetu capto enituntur, atque exſuperant iniquitatem loci. Jam prope erat ut in ſummum Et vincuntur. clivi jugum evaderent, quum terga hoſtes dedere: effuſoque curſu pene agmine uno fugientes ſequenteſque caſtris incidere. In eo pavore caſtra capiuntur. Qui Volſcorum effugere potuerunt; Antium petunt. Antium Antium capitur. & Romanus exercitus ductus: paucos circumſeſſum dies deditur, nulla oppugnantium nova vi; ſed quod jam inde ab infelici pugna, caſtriſque amiſſis, ceciderant animi.

(*) Fixis in terram pilis) Pili figuram illo inſtrumento bellico, quod Tab. XVII. exhibetur, potius indicari crediderim, quam quod RUBENIUS protulit, & BEGERUS in Floro vulgavit. Haſtæ enim ex tranſverſo, quam pilo ſimilis eſt. Pilum enim inde dici arbitror, quod in ſummitate craſſius, & clavæ quodammodo, in craſſitiem deſinentis, comparandum; Ejusmodi Heroës & milites apud BOISSARDUM in Urbis Romæ Topographia, plures, cum talibus pilis, in lapidibus conſpiciuntur. Hinc non immerito hoc genus haſtæ, pilo tribuo. Conf. du CHOUL Diſcours ſur la Caſtrametation & diſcipline militaire des Romains, p. 6. & ROSINI Antiquit. Romanar. Lib. X. Cap. X.

DIOGENES GALLVS MIL. COH XI. PR 5
VRANIAE VIX. ANN. XL. MIL. A XIII. NA.
TRAX. CIVTATE SARDICA AVRERODES
MIL. COH. VII. P. R. 5 DVBITATI. FRATER
B. M. F.

Virginium, P. Furium. Jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. FECIT STATIM (ut fit) fastidium copia; adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo poscere Romæ agrum malle, quam alibi accipere. Æqui à Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere.

Q. Servilius & Sp. Postumius Coss. U. C. an. 286. Ol. 78. a. C. N. 467.

CAP. II. Q. Servilius insequenti anno, (is enim cum Sp. Postumio Consul fuit) in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit. Intra castra (*b*) quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio & T. Quintio Consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. Qui haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis missos nuntiare jussit, *Q. Fabium Cos. dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum afferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat. Quorum id perfidia & perjurio fiat, deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc, pœnitere sua sponte Æquos, quam pati hostilia, malle. Si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin perjurio gaudeant, diis magis iratis quam hostibus gesturos bellum.* Hæc dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint; exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nuntiata, indignitas rei, magis quam periculum, consulem alterum ab urbe excivit. Ita duo consulares exercitus ad hostem accessere, acie instructa, ut confestim dimicarent. Sed quum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum. In noctem imminentem aciem instruitis. Longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete.* His vocibus irritatus miles, in diem posterum in castra reducitur; longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant. Ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies; tandem & Æqui processere. Prælium fuit utrinque vehemens, quod & Romanus ira odioque pugnabat; & Æquos conscientia contracti culpa periculi, & desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere & experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem Romanam Æqui: pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, *quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque meliores esse, & multas passim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.*

Q. Fabius & T. Quintius Coss. U. C. an. 287. Ol. 78. a. C. N. 466.

Æquicum bellum à Q. Fabio Cos. gestum.

Æqui vincuntur.

Æqui Agrum Rom. populantur.

CAP. III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. Nec opinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus quam ne victus, ac prope in castris obsessus hostis, memor populationis esset, timeri poterat. Agrestesque pavidi incidentes portis, non populationem, nec prædonum parvas manus; sed omnia vano augentes timore, *exercitus & legiones adesse hostium, & infesto agmine ruere ad urbem*, clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios. Cursus clamorque vocantium ad arma, haud multum à pavore captæ urbis abesse. Forte ab Algido Quintius Consul redierat Romam: id remedium timori fuit. Tumultuque sedato, *victos timeri* increpans *hostes*, præsidia portis imposuit. Vocato deinde senatu, quum ex auctoritate patrum justitio indicto profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agro non invenit. Ab altero consule res gesta egregie est. Qui qua venturum hostem sciebat, gravem præda, eoque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis: præda omnis recepta est. Sic finem justitio, quod quatriduum fuit, reditus Quintii Consulis in urbem fecit. Census deinde actus, & conditum à Quintio lustrum. Censa civium capita centum quatuor & Viginti millia ducenta quindecim dicuntur; præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memorabile actum. In oppida sua se recepere, uri sua popularique passi. Consul, quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

Æqui graves præda intercipiuntur.

Et cæduntur.

Census actus & Lustrum conditum.

CAP. IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scripsere quidam, id admoneo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere. Quo cupide oblato (adeo civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summa vi parabatur. Sentiunt Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse. Suspecta & colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos. Isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, sua sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Nec dum matura re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est Consulibus, *ut principibus coloniæ Romam excitis, quærerent, quidnam rei esset.* Qui quum haud gravate venissent, introducti à Consulibus ad Senatum; ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, Consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit: ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commisit. Primo concursu pulsus se in castra recepit. Neque is finis periculi fuit, namque & proxima nocte & postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque oppugnata, ut ne nuntius quidem inde mitti Romam posset. Her-

A. Postumius, & Sp. Furius Coss. U. C. 288. Ol. 78. a. C. N. 465.

Antium colonia suspecta.

Æquicum bellum.

Furius Cos. male rem gerit.

Exercitus Rom. in castris ab Æquis obsidetur.

(*b*) al. stativa habuit castra, quies &c. al. stativa habuit. Castris quies &c.

Hernici *& male pugnatum, & consulem exercitumque obsideri*, nuntiaverunt. Tantumque terrorem incussere patribus, ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri Consulum negotium daretur, *Videret ne quid respublica detrimenti caperet.* Ipsum Consulem Romæ manere ad conscribendos omnes qui arma ferre possent, optimum visum est: proconsule (*c*) T. Quintium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. Ad eum explendum Latini, Hernicique, & colonia Antium dare Quintio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) jussi.

Ultimæ necessitatis Senatusconsultum.

CAP. V. Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti, quia superante multitudine hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. Simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa; urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus, Consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ aut laboris. Vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita: & (quod necesse erat in tanto tumultu) justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius Cos. quum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem (*) decumana porta erupit: & quum persequi posset, metu substitit, (*d*) ne qua ex parte altera in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. Ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans, cecidit. Et Consul nuntio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis caute, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, & suorum animos turbavit, & ferociores hostes fecit. Qui cæde legati, & Consulis vulnere accensi, nulla deinde vi sustineri potuere, quum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares: venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is intentos in castra Romana Æquos, legatique caput ferociter ostentantes, ab tergo adortus; simul ad signum à se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum, in agro fuit Romano. In quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit. Ii vagi dissipato agmine fugientes, in Quintium victorem cum saucio Consule revertentem incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna Consulis vulnus, legati & cohortium ultus est cædem. Magnæ clades ultro citroque illis diebus & illatæ & acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint, cecideritve, exacto affirmare numero: audet tamen Antias Valerius concipere summas: Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio Consule duo millia quadringentos cæsos: ceteram multitudinem prædam agentem, quæ inciderit in Quintium, nequaquam pari defunctam esse cæde. Interfecta inde quatuor millia, & exsequendo subtiliter numerum, CC. ait & XXX. Inde Romam reditum est: justitium remissum. Cœlum visum est ardere plurimo igni: PORTENTAQUE ALIA aut observata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem deûm exposcentium virorum mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates mille milites, quia serum auxilium post prælium venerat, prope cum ignominia dimissi.

Ob tumultum inducitur justitium.

Exercitus Rom. à T. Quintio liberatur.

Æqui cæduntur.

Cæsorum numerus.

Justitium remittitur. Prodigia.

CAP. VI. Comitia inde habita. Creati Consules L. Æbutius, P. Servilius Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, Consulatum ineunt. Grave tempus & forte annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis quam pecori; & auxere vim morbi terrore populationis, pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea colluvio mistorum omnis generis animantium, & odore insolito urbanos, & agrestem confertum in arcta tecta, æstu ac vigiliis angebat, ministeriaque invicem ac contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades, repente legati Hernici nuntiant, *in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse. Inde ingenti exercitu fines suos depopulari.* Præterquam quod infrequens senatus indicio erat sociis afflictam civitatem pestilentia esse; mœstum etiam responsum tulere: *ut per se ipsi Hernici, cum Latinis, res suas tutarentur. Urbem Romanam subita deûm ira morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut semper alias, sociis opem laturos.* Discessere socii, pro tristi nuntio tristiorem domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit. Pergit inde infestus in agros Romanos; etiam sine belli injuria vastatos. Ubi quum obvius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia non præsidiis modo deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat Romanus Consul. Collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam; affecti plerique principum, patrum major pars, militaris fere ætas omnis: ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent. Munus vigiliarum

L. Æbutius, & P. Servilius Coss.

U. C. an. 289. Ol. 79. 2. C. N. 464.

Pestis Romæ sævissima.

Æqui & Volsci depopulantur Hernicum agrum.

Et agros Romanos.

Æbutius Cos. moritur.

(*c*) al. proconsulem. (*d*) al. subsistit.

(*) Decumana porta) Ut non solum hanc Portam Decumanam, sed & reliquas, imo Dispositionem totius Exercitus Romani conspicere possis B. L. Castrametationis formam Tab. XVIII. expressimus. Conf. Du CHOUL. l. c. p. 32. & ROSIN. l. c. Lib. X. Cap. 12.

rum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant: circuitio ac cura ædilium plebei erat. Ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

CAP. VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, Dii præsides ac fortuna urbis tutata est; quæ Volscis Æquisque, prædonum potius mentem quam hostium dedit. Adeo enim nulla spes non potiundi modo; sed ne adeundi quidem Romana mœnia animos eorum cepit: tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum: ut totis passim castris fremitu orto; *quid (e) in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque, desides sine præda tempus tererent, quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent;* signa repente convellerent: transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. Eo vis omnis, tempestasque belli conversa est. Interim Hernici, Latinique, pudore etiam, non misericordia solum, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem. Ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum est: fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quam, quanta ferro sociorum, facta erat. Consul qui unus supererat, moritur. Mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, Curio Maximus; & per ignota capita late evagata (*f*) est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad deos populum ac vota vertit. Jussi *cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere deûm.* Ad id quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent. Stratæ passim matres crinibus templa verrentes, veniam irarum cœlestium, finemque pesti exposcunt.

Romani à Diis pacem exposcunt.

CAP. VIII. Inde paulatim, seu pace deûm impetrata, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot interregna exissent, P. Valerius Poplicola, tertio die quam interregnum inierat, Consules creat L. Lucretium Tricipitinum, & T. Veturium Geminum; sive ille Vetusius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles, Consulatum ineunt, jam satis valida civitate, ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur nuntiantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigre promissum auxilium. Duo Consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus populationibus arcendis sociorum agro, oppositus, non ultra quam in Hernicos procedit. Veturius primo prælio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum. Inde dimissum in campos. Vastavere agros Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. Urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita, quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi. Is armata juventute, dispositisque præsidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, præda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt Consulem, jam ante exploratis itineribus suis instructum, & ad certamen intentum. Igitur præparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt, fugantque. Et compulsos in cavas valles, quum exitus haud in facili (*g*) essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen prope deletum est. Tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata in quibusdam annalibus invenio. Ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certe cædes fuit. Victor Consul ingenti præda potitus, eadem in stativa redit. Tunc consules castra conjungunt: & Volsci, Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. Eadem fortuna victoriam dedit. Fusis hostibus, etiam castra capta.

L. Lucretius & T. Veturius Coss. U. C. an. 290. Ol. 79. a. C. N. 463.

L. Lucretius Cos. Volscos prædones fundit.

Cæditque magno numero.

CAP. IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit; secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa, Tribunus plebis eo anno fuit. Is Consulibus absentibus ratus locum tribunitiis actionibus datum, per aliquot dies patrum superbiam ad plebem criminatus; maxime in consulare imperium tamquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsa prope atrocius, quam regium esse. Quippe duos pro uno dominos acceptos immoderata, infinita potestate: qui soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum, omniaque supplicia verterent in plebem. Quæ ne æterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo Consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros.* Qua promulgata lege, quum timerent patres, ne absentibus Consulibus jugum acciperent, senatus à præfecto urbis Q. Fabio vocatur; qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo Consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit: *Insidiatum eum, & tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus, priore anno, inter morbum bellumque, irati dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus Consulibus, jacente ægra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum è republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis, Æquisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem? Illi non licere (h) si quid Consules superbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere: accusare, his ipsis judicibus, quorum in* ali-

Secundis rebus bellicis, urbanos motus excitant Tribuni plebis.

(*e*) al. *quid omittunt.* (*f*) al. vagata. (*g*) al. cum exitus haud inde faciles. (*h*) Al. *Quid? tandem illi non licere.* al. *Quid tandem illi non licere?*

aliquem sævitum sit? non illum consulare imperium, sed tribuniciam potestatem invisam, intolerandamque facere: quam pacatam, (i) reconciliatamque Patribus, de integro in antiqua redigi mala. Neque illum se deprecari, quo minus pergat ut ceperit. *Vos*, inquit Fabius, *ceteri tribuni oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum comparatum esse. Tribunos plebis vos creatos, non hostes patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi. Non jus vestrum, sed invidiam minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum Consulum differat. Ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumtis priore anno Consulibus, crudeli superboque nobis bello institere.* Agunt cum Terentillo tribuni, dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo arcessiti.

Lucretius præda oneratus.

CAP. X. (*) Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria rediit. Et auget gloriam adveniens, exposita omni in Campo Martio præda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. Reliqua vendita, quibus domini non exstitere. Debebatur omnium consensu Consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente: id antiquius Consuli fuit. Jactata per aliquot dies tum in senatu res, tum ad populum est. Cessit ad ultimum majestati Consulis tribunus, & destitit. Tum imperatori exercituique honos suus redditus.

Triumphat de Volscis & Æquis.

Triumphavit de Volscis Æquisque: triumphantem secutæ suæ legiones. Alteri Consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde sequenti lex Terentilla ab toto relata collegio, novos aggressa Consules est.

P. Volumnius & Ser. Sulpicius Coss. U. C. an. 291. Ol. 79. a. C. N. 462.

Erant Consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere visum, terra ingenti concussa motu est. Bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia & carne pluit: (k) quem imbrem ingens numerus avium intervolitando (l) rapuisse fertur. Quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor (m) mutaret. Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula à conventu alienigenarum prædicta, *ne qui in loca summa urbis impetus cædesque inde fierent.* Inter cetera monitum, *ut seditionibus abstineretur.* Id factum ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nuntiant,

Volsci & Æqui instaurant bellum.

Volscos & Æquos, & si accisæ res sint, reficere exercitus: Antii summam rei positam: Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere. Id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus indicitur: Consules belli administrationem inter se dispartiri jussi; alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset.

Tribunorum contentio cum Consulibus.

Tribuni coram in foro personare, *fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos. Jam ne virtute quidem premi libertatem populi Romani sed arte eludi. Quia occidione prope occisos Volscos, & Æquos movere sua sponte arma posse, jam fides abierit; novos hostes quæri. Coloniam fidam, propinquam, infamem fieri. Bellum innoxiis Antiatibus indici: geri cum plebe Romana. Quam oneratam armis ex urbe, præcipiti agmine, acturi essent; exilio & relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, ne quid aliud actum putent, victam legem esse; nisi dum in integro res (n) sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non defore auxilium. Consentire omnes tribunos. Nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset.* Hæc tribuni.

CAP. XI. At ex parte altera Consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. Eo decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. Citati pauci, velut rei experiundæ causa, & statim vis coorta. Quemcunque lictor jussu Consulis prehendisset, tribunus mitti jubebat. Neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe & manu obtinendum erat quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic patres in lege, quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda, gerebant. Initium erat rixæ, quum discedere populum jussissent tribuni, quod patres se summoveri haud sinebant. Nec fere seniores rei intererant; quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæque esset. Multum & Consules se abstinebant, ne cui in colluvione rerum majestatem suam contumeliæ offerrent. Cæso erat Quintius, ferox juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine ac viribus. Ad ea munera data à Diis, & ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua, non manu promtior, in civitate haberetur. Hic quum in medio patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunicios popularesque procellas sustinebat. Hoc duce, sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est. Qui obvius fuerat, mulctatus nudatusque abibat: ut satis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum prope jam perculsis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Cæsoni capitis diem dicit. Atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam conterruerat: eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut justo persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam criminibus suis suggerere: legem interim non tam ad spem perferendi, quam ad lacessendam Cæsonis temeritatem ferre. Ibi multa sæpe ab juventute inconsulte dicta factaque, in unius Cæsonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi: *Ecquid*, inquit, *sentitis, jam vos, Quirites,*

Cæso Quintius.

Tribunis resistit.

Cui diem dicit A. Virginius Tribunus.

Contentiones propterea.

(i) al. *placatam.* (k) al. carnem pluisse. (l) al. quam in urbem ingens numerus avium intra volitando. (m) al. odoris. (n) al. *dum integra res.*

(*) Lucretius) Cognominatus Trio, ut denarius Argenteus Tab. XIX. n. I. loquitur. Cognominabantur Lucretii ideo Triones quia erant de Gente plebeja, agriculturæ dedita. Triones enim dicebantur boves aratores rustico vocabulo, à terendo terram, quasi Teriones, & ab horum boûm junctorum figura stellæ septem in Ursa dictæ sunt septentriones. Ideo vero Lucretia gens insigne septentrionum assumsit, quia eadem figura, qua boves arantes juncti conspiciuntur. Conf. PATIN. Fam. Rom. p. 160.

rites, Cæsonem simul civem & legem, quam cupitis, habere non posse? quamquam quid ego legem loquor? libertati obstat, omnes Tarquinios superbia exsuperat. Expectate dum Consul aut dictator fiat, quem privatum viribus & audaciam regnantem videtis. Assentiebantur multi, pulsatos se quærentes; & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

CAP. XII. Jam aderat judicio dies, apparebatque vulgo homines in damnatione Cæsonis libertatem agi credere. Tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. Sequebantur necessarii; principes civitatis. (*) T. Quintius Capitolinus, qui ter Consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, affirmabat: *neque in Quintia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam exstitisse. Suum primum militem fuisse, se sæpe vidente pugnasse in hostem.* Sp. Furius, *missum ab Quintio Capitolino sibi eum, in dubiis suis rebus, venisse subsidio. Neminem unum esse, cujus magis opera putet rempublicam restitutam.* L. Lucretius Cos. anni prioris, recenti gloria nitens, *suas laudes participare cum Cæsone*, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere & monere, *juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcunque venisset, suum quam alienum mallent civem esse. Quod offendat in eo, fervorem & audaciam, ætatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri.* Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori, atque adolescentiæ petendo, *sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat.* Sed alii aversabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii se suosque mulctatos quærentes, atroci responso judicium suum præferebant.

Cæso à Principibus civitatis defenditur.

Cæsonis pater pro filio intercedit.

CAP. XIII. Premebat rerum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, *se haud multo post quam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem grassantem in Subura* (o) *incidisse. Ibi rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, nec dum ex morbo satis validum, pugno ictum à Cæsone, cecidisse semianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari; nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse.* Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæso interiret. Virginius arripi jubet hominem & in vincula duci. Patricii vi contra vim resistunt. (p) T. Quintius clamitat, *cui rei capitalis dies dicta sit, & de quo futurum propediem judicium, eum indemnatum indicta causa non debere violari.* Tribunus *supplicium negat sumturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad judicii diem. Ut qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat.* Appellati tribuni medio decreto jus auxilii sui expediunt: *in vincula conjici* vetant: *sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere* pronuntiant. *Summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur.* Reus, dum consulerentur patres, retentus in publico est. Vades dare placuit. Unum vadem tribus millibus æris obligarunt. Quot darentur, permissum tribunis est. Decem finierunt. Tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos (q) dedit. Dimissus è foro, nocte proxima, in Tuscos in exilium abiit. Judicii die, quum excusaretur solum vertisse exilii causa, nihilominus Virginio comitia habente, collegæ appellati dimisere consilium: pecunia à patre exacta crudeliter, ut divenditis omnibus bonis, aliquandiu trans Tiberim, veluti relegatus, in devio quodam tugurio viveret.

Cæso accusatur de vi in civem illata.

Cæso primus vades publicos dat.

In exilium abit.

CAP. XIV. Hoc judicium, & promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Dum, velut victores tribuni, perculsis patribus Cæsonis exilio, prope perlatam esse crederent legem, & quod ad seniores patrum pertineret, cessissent possessione reipublicæ; juniores, id maxime quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. Sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere impetus suos. Quum primo post Cæsonis exilium lex cepta ferri est, instructi paratique cum ingenti clientium exercitu, sic tribunos, ubi primum summoventes præbuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret; *mille pro uno Cæsones extitisse*, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat. Benigne salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati, sine interpellatione, concilia habere: nunquam ulli, neque publice, neque privatim truces esse, nisi quum de lege agi ceptum esset. Alibi popularis juventus erat. Nec cetera modo tribuni tranquille (r) peregere; sed refecti quoque in insequentem annum, ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paulatim permulcendo, tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

Cæsonis sodales, juniores Patrum tribunis fortiter resistunt de lege agraria agentibus.

CAP. XV. Accipiunt civitatem placidiorem Consules C. Claudius Appii filius, & P. Valerius Poplicola. Nihil novi novus annus attulerat. Legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Conjurationem factam, Cæsonem*

C. Claudius & P. Valerius Coss. U. C. an. 292. Ol. 79. a. C. N. 461.

(o) al. *Suburra.* (p) al Patricii contra vi resistunt. (q) al. publico. (r) al. tranquillo.

(*) T. Quintius Capitolinus) Quintiam Gentem, Albana diruta, una cum aliis Romam deductam, interque Patricias familias cooptatam fuisse, Auctor noster Lib. I. Cap. XXX. p. 14. notavit. In hujus T. Quintii Capitolini, qui ter Consul fuerat, honorem & memoriam, nummus argenteus Tab. XIX. n. 2. percussus videtur. In quo Apex & patera (pro patera enim sacrificatoria agnoscere malim, quam clypeo) Sacerdotalem dignitatem denotant, quod fortassis T. Quintius, Flamen Quirinalis fuerit, indeque Capitolini cognomen acceperit. Conf. PATIN. Fam. Rom. p. 236.

I

Æ.
Γ

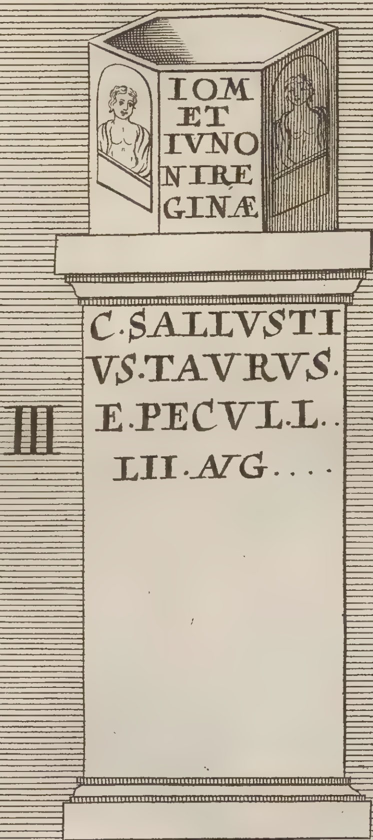
II

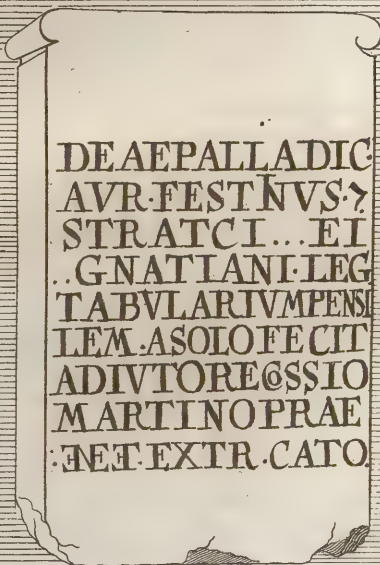
Æ.
Γ

III

IV

ſonem Romæ eſſe: interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis conſilia inita. Id negotii datum ab ſenioribus patrum, ut juventus tribunitiam poteſtatem è republica tolleret, formaque eadem civitatis eſſet, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat. Et ab Volſcis & Æquis ſtatum jam ac prope ſolenne in ſingulos annos bellum timebatur: propiuſque aliud novum malum, nec opinato exortum. Exules, ſervique ad quatuor millia hominum & quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. Confeſtim in arce facta cædes eorum, qui conjurare, & ſimul capere arma noluerant. Alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant. Alternæ voces, *Ad arma*, &, *Hoſtes in urbe ſunt*, audiebantur. Conſules & armare plebem, & inermem pati timebant. Incerti, quod malum repentinum, externum an inteſtinum, ab odio plebis, an ab ſervili fraude, urbem invaſiſſet; ſedabant tumultus, ſedando interdum movebant. Nec enim poterat pavida & conſternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgo; tantum ut incerto hoſte præſidium ſatis fidum ad omnia eſſet. Soliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hoſtium eſſet, in ſtationibus diſponendis ad opportuna omnia (*s*) urbis loca egere. Lux deinde aperuit bellum, ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, *ſe miſerrimi cujuſque ſuſcepiſſe cauſam, ut exules injuria pulſos in patriam reduceret, & ſervitiis* (*t*) *grave jugum demeret. Id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi ſpes non ſit, ſe Volſcos, & Æquos, & omnia extrema tentaturum, & concitaturum.*

Exules ſervique Duce Herdonio Capitolium occupant per ſeditionem.

CAP. XVI. Dilucere res magis patribus atque Conſulibus. Præter ea tamen quæ denuntiabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id conſilium eſſet, timere: & quum tantum in urbe hoſtium eſſet, mox Sabinæ Etruſcæque legiones, ex compoſito adeſſent, tum æterni hoſtes Volſci & Æqui, non ad populandos, ut ante, fines, ſed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi & varii timores. Inter ceteros imminebat terror ſervilis, ne ſuus cuique domi hoſtis eſſet. Cui nec credere, nec non credendo, ne infeſtior fieret, fidem abrogare, ſatis erat tutum. Vixque concordia ſiſti videbatur poſſe. Tantum ſuperantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. Manſuetum id malum, & per aliorum quietem malorum ſemper exoriens, tumque eſſe peregrino terrore ſopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus, incubuit: tantus enim tribunos furor tenuit, *ut non bellum, ſed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium inſediſſe* contenderent: *patriciorum hoſpites clienteſque, ſi perlata lege fruſtra tumultuatos eſſe ſe ſentiant, majore quam venerint ſilentio, abituros.* Concilium inde legi perferendæ habere, avocato (*u*) populo ab armis. Senatum interim Conſules habent, alio ſe majore à tribunis metu oſtendente, quam quem nocturnus hoſtis intulerat.

CAP. XVII. Poſtquam arma poni & diſcedere homines ab ſtationibus nuntiatum eſt, P. Valerius, collega ſenatum retinente, ſe ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei eſt*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu & auſpicio rempublicam everſuri eſtis? tam felix vobis corrumpendis fuit, qui ſervitia veſtra* (*x*) *non commovit auctor? quum hoſtes ſupra caput ſint, diſcedi ab armis, legeſque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione verſa: *Si vos urbis, Quirites, ſi veſtri nulla cura tangit; at vos veremini deos patrios ab hoſtibus captos.* (*) *Jupiter optimus maximus, Juno regina, & Minerva, alii Dii Deæque obſidentur. Caſtra ſervorum publicos veſtros penates tenent. Hæc vobis forma ſanæ civitatis videtur? tantum hoſtium non ſolum intra muros eſt, ſed in arce ſupra forum, curiamque: comitia interim in foro ſunt: ſenatus in curia eſt: velut quum otium ſuperat, Senator ſententiam dicit: alii Quirites ſuffragium ineunt. Non quicquid patrum plebiſque eſt, conſules, tribunos, deos, homineſque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare auguſtiſſimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab his iiſdem Sabinis auro captam recepiſti, da ſtirpi tuæ, jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingreſſus exercitus eſt. Primus en ego conſul, quantum mortalis deum poſſum, te, ac tua veſtigia ſequar.* Ultimum orationis fuit, *ſe arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. Si quis impediat, jam ſe conſularis imperii, jam tribunitiæ poteſtatis, ſacratarumque legum oblitum, quiſquis ille ſit, ubicunque ſit, in Capitolio, in foro, pro hoſte habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium conſulem ſumi arma. Auſurum ſe in tribunis, quod princeps familiæ ſuæ auſus in regibus eſſet.* Vim ultimam apparebat futuram, ſpectaculoque ſeditionem Romanam hoſtibus fore. Nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium conſul potuit: nox certamina cepta oppreſſit, tribuni ceſſere nocti, timentes conſulum arma. Amotis inde ſeditionis auctoribus, patres circumire plebem, inferenteſque ſe in circulos, ſermones tempori aptos ſerere: admonere, *ut viderent, in quod diſcrimen rempublicam adducerent: non inter patres ac plebem certamen eſſe, ſed ſimul patres, plebemque, arcem urbis, templa deorum, penates publicos privatoſque hoſtibus dedi.* Dum hæc in foro ſedandæ diſcordiæ cauſa aguntur,

(*s*) al. omnis. (*t*) al. *ſervitutis.* (*u*) al. advocato. (*x*) al. *veſtra omittunt.* al. *qui ſervitia nunc &c.*

(*) Jupiter optimus Maximus, Juno Regina, & Minerva) Jovis, Junonis, & Minervæ ſacra Monumenta ſiſtit Tab. XIX. num. 3. & 4. Prius Aræ formam habet cum Inſcriptione; alterum neſcio an eandem ad formam revocandum, quia ſuprema ſuperficies concava. Utrumque in agro Moguntino repertum, & ex Clementiſſima Munificentia Electorali Gazophylacio meo adſcriptum. Ceterum tria hæc Numina exhibet nummus Imp. Trajani Ær. Ma. Tab. XX. num. 1. In quo Jovi à ſiniſtra Juno, à dextra Minerva adſtant. Has figuras, quomodo perſonas Trajani, ejus uxorem Plotinam & ſororem Marcianam eſſe interpretetur D. VAILLANT in Select. Numiſm. vid. apud illum p. 13. Symbolice per Aquilam, Pavonem & Noctuam numina hæc Romanorum repræſentat Nummus Antonini Pii Imp. Æreus, Tab. XX. n. 2. De quo vid. Du CHOUL de la Religion des Anciens Romains p. 43. Cur vero Minerva dextram Jovis teneat vid. JO. OISELIUM Theſ. Numiſmatum antiquorum pag. 309. ſeqq.

Conſules interim, ne Sabini, ne Veiens hoſtis moveretur, circa portas muroſque diſceſſerant.

CAP. XVIII. Eadem nocte & Tuſculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis ſtatu nuntii veniunt. (*) L. Mamilius (**) Tuſculi tum dictator erat.

Tuſculani Romam ſuppetias mittunt.

Is confeſtim convocato ſenatu, atque introductis nuntiis, magnopere cenſet, *ne expectent, dum ab Roma legati auxilium petentes veniant: periculum ipſum, diſcrimenque ac ſociales deos, fidemque fœderum, id poſcere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occaſionem daturos Deos.* Placet ferri auxilium, juventus conſcribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul ſpeciem hoſtium præbuere. Æqui aut Volſci venire viſi ſunt. Deinde ubi vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum deſcendunt. Ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præſidia collega, inſtruebat aciem. Auctoritas viri moverat, affirmantis, *Capitolio recuperato, & urbe pacata, ſi edoceri ſe ſiſſent, quæ fraus ab tribunis occulta in lege ferretur; memorem ſe majorum ſuorum, memorem cognominis, quo populi colendi velut hæreditaria cura ſibi à majoribus tradita eſſet, concilium plebis non impediturum.* Hunc ducem ſecuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. Adjungitur & Tuſculana legio. Certare ſocii civeſque, utri recuperatæ arcis ſuum decus facerent. Dux uterque ſuos adhortatur. Trepidare tum hoſtes, nec ulli ſatis rei, præterquam loco, fidere. Trepidantibus inferunt ſigna Romani, ſociique. Jam in veſtibulum perruperant templi, quum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur.

P. Valerius Coſ. interficitur.

P. Volumnius conſularis vidit cadentem. Is dato negotio ſuis, ut corpus obtegerent, ipſe in locum vicemque conſulis provolat. Præ ardore impetuque, tantæ rei ſenſus non pervenit ad militem: prius vicit, quam ſe pugnare ſine duce ſentiret. Multi exulum, cæde ſua fœdavere templum, multi vivi capti. Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum.

Capitolium recuperatum.

De captivis, ut quiſque liber aut ſervus eſſet, ſuæ fortunæ à quoque ſumptum ſupplicium eſt. Tuſculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum, atque luſtratum. In Conſulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactaſſe fertur.

CAP. XIX. Pace parta, inſtare tum tribuni patribus, ut P. Valerii fidem exſolverent: inſtare Claudio, *ut collegæ deos manes fraude liberaret, agi de lege ſineret.*

Nova contentio de Agraria lege.

Conſul, *antequam collegam ſibi ſubrogaſſet*, negare *paſſurum agi de lege.* Hæ tenuere contentiones uſque ad comitia Conſulis ſubrogandi. Decembri menſe ſummo patrum ſtudio L. Quintius Cincinnatus pater Cæſonis Conſul creatur, qui magiſtratum ſtatim occiperet.

P. Valerio Coſ. L. Quintius ſuffectus.

Perculſa erat plebes conſulem habitura iratum, potentem favore patrum, virtute ſua, tribus liberis, quorum nemo Cæſoni cedebat magnitudine animi; conſilium & modum adhibendo, ubi res poſceret, priores erant. Is ut magiſtratum iniit, aſſiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coërcenda, quam ſenatu caſtigando, vehementior fuit.

Qui de Senatu caſtigando cogitat.

Cujus ordinis languore, perpetui (y) jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, ſed ut in perdita domo, lingua, criminibuſque regnarent. Cum Cæſone filio ſuo virtutem, conſtantiam, omnia juventutis belli domique decora pulſa ex urbe Romana, & fugata eſſe. Loquaces, ſeditioſos, ſemina diſcordiarum, iterum atque tertium tribunos peſſimis artibus regia licentia vivere.

Et in Tribunos invehitur.

Aulus, inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus ſupplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? plus Hercule aliquanto, qui vere rem æſtimare velit. Herdonius, ſi nihil aliud, hoſtem ſe fatendo, prope denuntiavit, ut arma caperetis: hic negando bella eſſe, arma vobis ademit, nudoſque ſervis veſtris & exulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace, & P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum ſigna intuliſtis, quam hos hoſtes de foro tolleretis? pudet deorum, hominumque, quum hoſtes in arce, in Capitolio eſſent, exulum & ſervorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tuſculi antequam Romæ ſumta ſunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tuſculanus dux, an P. Valerius & C. Claudius Conſules Romanam arcem liberarent: & qui ante Latinos, ne pro ſe quidem ipſis, quum in finibus hoſtem haberent, attingere arma paſſi ſumus: nunc, niſi Latini ſua ſponte arma ſumſiſſent, capti & deleti eramus. Hoc eſt, tribuni, auxilium plebi ferre; inermem eam hoſti trucidandam objicere? ſcilicet, ſi quis vobis humillimus homo de veſtra plebe, quam partem, veluti abruptam à cetero populo, veſtram patriam peculiaremque rempublicam feciſtis, ſi quis ex his domum ſuam obſeſſam à familia armata nuntiaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, exulum atque ſervorum ſeptus armis, nulla humana ope dignus erat? & hi poſtulant, ut ſacroſancti habeantur, quibus ipſi Dii neque ſacri, neque ſancti ſunt. At enim divinis humaniſque obruti ſceleribus, (z) legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? tum hercule illo die, quo ego conſul ſum creatus, male geſta reſpublica eſt, pejus multo, quam cum P. Valerius conſul periit, ſi tuleritis. Jam primum omnium*, inquit, *Quirites, in Volſcos & Æquos mihi atque collegæ legiones ducere in animo eſt, neſcio, quo fato magis bellantes, quam pacati, propitios habemus Deos. Quantum periculum ab illis populis fuerit, ſi Capitolium ab exulibus obſeſſum ſciſſent, ſuſpicari de præterito, quam re ipſa experiri, eſt melius.*

CAP. XX. Moverat plebem oratio conſulis: erecti patres reſtitutam credebant rempublicam;

(y) al. *perpetuo.* (z) al. *divinis, humaniſque abruptis legibus.*

(*) L. Mamilius) Mamiliam gentem, à Mamilia, Telegoni filia, originem duxiſſe, Scriptorum authoritas confirmat. Numiſmata quoque hujus gentis. In Denarii enim argentei averſa Ulyſſes (cujus & Circes filius Telegonus fuit) poſt vigeſimum annum in patriam redux, à cane, teſte Homero, agnitus, conſpicitur. Antica Denarii Tab. XX. n. 3. Mercurium itinerantium patronum exhibet. De hujus nobiliſſimæ Gentis origine jam ſupra Lib. I. Cap. XLIX. p. 21. mentionem fecit LIVIUS noſter, verbis: Octavio Mamilio Tuſculano, is longe princeps Latini nominis erat, ſi famæ credimus, ab Ulyſſe Deaque Circe oriundus.

(**) Tuſculi) Mamiliis cognomen dedit Tuſculum, à Telegono in Latio conditum, cujus figuram R. P. KIRCHERUS ex Numiſmate in Libro, quod Latium inſcripſit, reſtituit. vid. Tab. XX. num. 4.

blicam; Consul alter, comes animosior, quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus, in peragendis consularis officii (*a*) partem ad se vendicabat. Tum tribuni eludentes velut vana dicta, persequi, quærendo, *quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis vero*, inquit Quintius, *nihil delectu opus est, quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu Consulis, nec injussu abituros. Edicimus itaque, omnes qui in verba jurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis.* Cavillari tum tribuni, *& populum exsolvere religione velle: privatum eo tempore Quintium fuisse, quum sacramento adacti sint.* SED NONDUM HÆC, quæ nunc tenet seculum, negligentia deûm venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum & leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accomodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere. (*b*) Eo magis, quod *& augures jussos adesse ad Regillum lacum* fama exierat: *locumque inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset: ut quicquid Romæ vi tribunitia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes* (*c*) *id jussuros, quod Consules vellent. Neque enim provocationem esse longius ab urbe mille passuum: & tribunos, si eo adveniant*, (*d*) *in alia turba Quiritium, subjectos fore consulari imperio.* Terrebant hæc: sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpius Quintius dictitabat, (*e*) *se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem ægram esse, ut consuetis remediis sisti possit. Dictatore opus esse reipublicæ, ut qui se moverit ad solicitandum statum civitatis, sentiat sine provocatione dictaturam esse.*

Tribunorum disceptatio cum Coss.

Romanorum Religio.

CAP. XXI. Senatus in Capitolio erat. Eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. Multitudo clamore ingenti, nunc Consulum, nunc patrum fidem implorant. Nec ante moverunt de sententia Consulem, quam tribuni se in auctoritate patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc referente Consule de tribunorum & plebis postulatis, senatusconsultum fit, (*f*) *ut neque tribuni legem eo anno ferrent, neque Consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, & eosdem tribunos refici, judicare senatum contra rempublicam esse.* Consules fuere in patrum potestate, tribuni reclamantibus Consulibus refecti. Patres quoque ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quintium Consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio Consulis fuit. *Mirer*, inquit, *si vana vestra, Patres conscripti, ad plebem auctoritas est? vos elevatis eam, quippe quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere. LEVIUS ENIM, vaniusque profecto est, sua decreta & consulta tollere, quam aliorum. Imitamini Patres conscripti, turbam inconsultam: & qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii vestro recte faciant; dum ego, ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum Consulem renuntiari patiar. Te vero, C. Claudi, adhortor, ut & ipse populum Rom. hac licentia arceas: & de me hoc tibi persuadeas, me ita acceptum, ut non honorem meum à te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamque, quæ ex continuato eo impenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, *ne quis L. Quintium Consulem faceret. Si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

Quintius non patitur se Consulem contra Senatus Consultum creari.

CAP. XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium, & L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. Lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio Consulibus, principio anni statim res turbulentæ. Instigabant plebem tribuni. Bellum ingens à Volscis & Æquis Latini atque Hernici nuntiabant. Jam Antii Volscorum legiones esse: & ipsam coloniam ingens metus erat defecturam. Ægreque impetratum à tribunis, ut bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio ut Romæ præsidio esset, ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici & Latini jussi milites dare ex fœdere: duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat: inde lustrato exercitu Antium profectus, haud procul oppido, stativisque hostium consedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius non permistam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. Inde signum observare jussit, ut pariter & socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. Equites item suæ (*g*) cuique parti post principia collocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit: & quum undique instaret, non sustinentes impetum, Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam, inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnæ astitisset, libero campo adeptus, partæ victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna & in castris & extra munimenta cædes fugientium fuit: sed præda major, quia vix arma secum efferre hostis potuit, deletusque exercitus foret, ni fugientes silvæ texissent.

Q. Fabius & L. Cornelius Coss.

U.C. 293. Ol. 80. a. C. N. 460.

Bellum cum Volscis.

Volsci vincuntur.

CAP. XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam improviso nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, ut distenderent (*h*) hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Ro-

Bellum cum Æquis. A quibus Tusculum capitur.

 ma

(*a*) al. in peragendis consiliis Consularis officiis. al. in peragendo censu &c. (*b*) al. de proferenda agere. al. de proferenda extremum agere. al. de proterrendo exercitu agere. (*c*) al. *omne.* (*d*) al. *veniant.* (*e*) al. dictabat. (*f*) al. senatusconsulta fiunt, neque &c. (*g*) al. & sua. al. & suos. (*h*) al. distinerent.

ma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nuntiaretur. Adeo & recens erat Tusculanorum meritum, & similitudo ipsa periculi, reposcere datum auxilium videbatur. Fabius omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. Nihil præter arma, & quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma Consul Cornelius subvehit. Aliquot menses Tusculi bellatum; parte exercitus Consul castra Æquorum oppugnabat: partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi nunquam eo subire (*i*) potuit. Fames postremo inde detraxit hostem. Quo postquam ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi. Hos ignominiosa fuga domum se recipientes, Romanus Consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto, (*k*) castra locat. Et alter Consul, postquam mœnibus Romanis jam pulso hoste periculum esse desierat, & ipse ab Roma profectus. Ita bifariam Consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerosque auctores invenio. L. Cornelium Consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse: certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

Tusculum receptum.

Æqui victi sub jugum mittuntur.

CAP. XXIV. Hoc bello perfecto, tribunitium domi bellum patres territat. Clamant, *fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: frustrationem eam legis tollendæ esse. Se nihilominus rem susceptam peracturos.* Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribunitiæ in adventum Consulum differrentur. Erat & nova exorta causa motus. A. Cornelius, & Q. Servilius quæstores, M. Volscio, quod falsus haud dubie testis in Cæsonem extitisset, diem dixerant. Multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, unquam non modo visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum: nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Cæsonem Romæ visum: affirmantibus, qui una meruerant, *secum eum tum frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse.* Ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio judicem. Quum ad judicium ire non auderet, omnes eæ res in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quam Cæsonis Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, *qui comitia quæstores habere de reo, nisi prius habita de lege essent*, passuros negabant. Ita extracta utraque res in Consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. At illi (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant. Et quum Consules nihilo minus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendæ suæ majestatis causa promulgata ferretur, tetendissent: victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno, Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerant censa civium capita, centum triginta duo millia quadringenta novem. Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod & foris pacem peperere: & domi, etsi non concors, minus tamen quam alias infesta civitas fuit.

Tribunitiæ contentiones.

M. Volscii calumnia in Cæsonem detegitur.

Pax Æquis data.

Census actus, lustrum conditum decimum.

CAP. XXV. L. Minucius inde, & C. Nautius Consules facti, duas residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo Consules legem, tribuni judicium de Volscio impediebant: sed in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio Valerii filio, Volesi nepote, quæstor erat T. Quintius Capitolinus, qui ter Consul fuerat. Is, quoniam neque Quintiæ familiæ Cæso, neque reipublicæ maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, justo ac pio bello persequebatur. Quum Virginius maxime è tribunis de lege ageret, duum mensium spatium Consulibus datum est ad inspiciendam legem: ut, cum edocuissent populum, quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire. Hoc intervalli datum, res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt. Qui rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deferunt. Is tum longe princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum hostili populatione veniunt, plenique præda in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius legati, ab Roma venerunt questum injurias, & ex fœdere res repetitum. Eos Æquorum imperator, *quæ mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum jubet dicere. Se alia interim acturum.* Quercus ingens arbor prætorio imminebat, cujus umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *& hæc*, inquit, *sacrata quercus, & quicquid deorum est, audiant fœdus à vobis ruptum: nostrisque & nunc querelis adsint, & mox armis, quum deorum hominumque simul violata jura exequemur.* Romam ut rediere legati, senatus jussit alterum Consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum. Et forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subito additus terror est.

L. Minucius & C. Nautius Coss. U. C. 294. Ol. 80. a. C. N. 459.

Æqui fœdus rumpunt.

Legati Rom. male habiti ab Æquis.

Legatus ad quercum verba facit.

CAP. XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infesta populatione venit. Fœdati agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benigne arma cepit. Reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. Alterum Nautius contra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerunque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut comparati ad eam prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna, nec vis animi

Sabini Romanis inferunt bellum.

Minucius male rem gerit.

(*i*) al. subiri. (*k*) al. reliquo. al. relato aut reducto. al. recepto.

mi eadem in gerendo negotio fuit. Nam quum haud procul ab hoſte caſtra poſuiſſet, nulla magnopere clade accepta, caſtris ſe pavidus tenebat. Quod ubi ſenſerunt hoſtes, crevit ex metu alieno (ut fit) audacia: & nocte adorti caſtra, poſtquam parum vis aperta profecerat, munitiones poſtero die circumdant. Quæ priuſquam undique vallo objecto clauderent exitus, quinque equites inter ſtationes hoſtium emiſſi, Romam pertulere, Conſulem, exercitumque obſideri. Nihil tam nec opinatum, nec inſperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, ſi urbem, non caſtra, hoſtes obſiderent. Nautium Conſulem arceſſunt. In quo quum parum præſidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculſam reſtitueret;

L. Quintius Cincinnatus

L. Quintius Cincinnatus conſenſu omnium dicitur. OPERÆ PRETIUM EST AUDIRE, qui omnia præ divitiis humana ſpernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant eſſe, niſi ubi effuſe affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quintius, trans Tiberim, contra eum ipſum locum, ubi nunc navalia ſunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ *prata Quintia* vocantur.

Ex opere ruſtico ſumitur Dictator.

Ibi ab legatis, ſeu foſſam fodiens palæ (*l*) innixus, ſeu quum araret, operi certe, id quod conſtat, agreſti intentus; ſalute data, invicem redditaque, rogatus *ut quod bene verteret ipſi, reiquepublicæ, togatus mandata ſenatus audiret.* Admiratus, rogitanſque, *Satin ſalva eſſent omnia*, togam propere è tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Qua ſimul, abſterſo pulvere ac ſudore, velatus proceſſit; Dictatorem eum legati gratulantes conſalutant; in urbem vocant: qui terror ſit in exercitu exponunt. Navis Quintio publice parata fuit, tranſvectumque tres obviam egreſſi filii excipiunt. Inde alii propinqui atque amici, tum patrum major pars. Ea frequentia ſtipatus, antecedentibus lictoribus deductus eſt domum, & plebis concurſus ingens fuit. Sed ea nequaquam tam læta Quintium vidit; & imperii nimium, & virum in ipſo imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil præterquam vigilatum eſt in urbe.

Qui omnia bene ordinat.

CAP. XXVII. Poſtero die Dictator, quum ante lucem in forum veniſſet, magiſtrum equitum dicit L. Tarquitium (*m*) patriciæ gentis, ſed qui quum ſtipendia pedibus propter paupertatem feciſſet, bello tamen primus longe Romanæ juventutis habitus eſſet. Cum magiſtro equitum in concionem venit, juſtitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quemquam privatæ quicquam rei agere. Tum *quicunque ætate militari eſſent, armati cum cibariis in dies quinque coctis, valliſque duodenis, ante ſolis occaſum Martio in campo adeſſent. Quibus ætas ad militandum gravior eſſet, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere juſſit.* Sic juventus diſcurrit ad vallum petendum. Sumſere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo eſt: impigreque omnes ad edictum Dictatoris præſto fuere. Inde compoſito (*n*) agmine, non itineri magis apto, quam prælio, ſi res ita tuliſſet, legiones ipſe dictator, magiſter equitum ſuos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipſum poſcebat, adhortationes erant: *adderent gradum, maturato opus eſſe, ut nocte ad hoſtem pervenire poſſent. Conſulem exercitumque Romanum obſideri. Tertium diem jam clauſos eſſe: quid quæque nox aut dies ferat, incertum eſſe: puncto ſæpe temporis maximarum rerum momenta verti. Accelera ſignifer, ſequere miles*, inter ſe quoque, gratificantes ducibus, clamabant. Media nocte in Algidum perveniunt: & ut ſenſere ſe jam prope hoſtes eſſe, ſigna conſtituunt.

CAP. XXVIII. Ibi Dictator quantum nocte proſpici poterat, equo circumvectus, contemplatuſque qui tractus caſtrorum, quæque forma eſſet, tribunis militum imperavit, ut ſarcinas in unum conjici jubeant. Militem cum armis valloque redire in ordines ſuos. Facta, quæ imperavit. Tum quo fuerat ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hoſtium caſtris, & ubi ſignum datum ſit, clamorem omnes tollere jubet. Clamore ſublato, ante ſe quemque ducere foſſam, & jacere vallum.

Æquos circumvallat.

Edito imperio, ſignum ſecutum eſt. Juſſa miles exſequitur, clamor hoſtes circumſonat. Superat inde caſtra hoſtium, & in caſtra Conſulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, *civilem eſſe clamorem, atque auxilium adeſſe*, inter ſe gratulantes, ultro ex ſtationibus ac vigiliis territant hoſtem. Conſul differendum negat. *Illo clamore non adventum modo ſignificari, ſed rem ab ſuis cœptam: mirumque eſſe, ni jam exteriore parte caſtra hoſtium oppugnentur. Itaque arma ſuos capere; & ſe ſubſequi jubet.* Nocte initum prælium eſt à legionibus: Dictatori clamore ſignificant, ab ea quoque parte rem in diſcrimine eſſe. Jam ſe ad prohibenda circumdari (*o*) opera Æqui parabant, quum ab interiore hoſte prælio cœpto, ne per media ſua caſtra fieret eruptio, à munientibus ad pugnantes introrſum verſi, vacuam noctem operi dedere. Pugnatumque cum Conſule ad lucem eſt. Luce prima jam circumvallati ab Dictatore erant, & vix adverſus unum exercitum pugnam ſuſtinebant. Tum à Quintiano exercitu, qui confeſtim à perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. Hic inſtabat nova pugna: nihil remiſerat prior. Tum ancipiti malo urgente, à prælio ad preces verſi, hinc Dictatorem, hinc Conſulem orare, *ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes ſe inde abire ſinerent.* Ab Conſule ad Dictatorem ire juſſis, ignominiam infenſus addidit.

Et victos ſub jugum mittit.

Gracchum Cloelium ducem, principeſque alios, vinctos ad ſe adduci jubet, *oppido Corbione decedi; ſanguinis ſe Æquorum non egere: licere abire: ſed, ut exprimatur tandem confeſſio, ſubactam domitamque eſſe gentem, ſub jugum abituros.* Tribus haſtis jugum fit, humi fixis duabus, ſuperque eas tranſverſa una deligata. Sub hoc jugo Dictator Æquos miſit.

CAP. XXIX. Caſtris hoſtium receptis, plenis omnium rerum (nudos enim emiſerat) prædam omnem ſuo tantum militi dedit:

Prædam diſtribuit.

conſularem exercitum, ipſumque Conſulem increpans,

(*l*) al. palo. (*m*) al. Tarquinium. (*n*) al. impoſito. (*o*) al. circumdati.

crepans, *Carebis*, inquit, *prædæ parte, miles, ex eo hoste, cui prope prædæ fuisti. Et tu L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita se Minucius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. * Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominiæ hic exercitus memor, & coronam auream Dictatori libram pondo decreverit, & proficiscentem eum *patronum* salutaverit.

L. Quintio Dictatori corona aurea obsidionalis decernitur.

Romæ à Q. Fabio præfecto urbis senatus habitus triumphantem Quintium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit. (*) Ducti ante currum hostium duces: militaria signa prælata: secutus exercitus præda onustus. Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali, & solennibus jocis, comissantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est.

Dictator triumphat.

Confestim se Dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, Dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus, Lanuvium in exilium abiit.

Volscius falsus testis damnatur & in exilium mittitur.

Quintius sexto decimo die dictatura in sex menses accepta se abdicavit. Per eos dies, Consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. Ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. Sed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere. Plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt à canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

Prodigium luporum.

CAP. XXX. Sequuntur Consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus: cujus initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat.

Q. Minucius & C. Horatius Coss. U. C. 295. Ol. 80. a. C. N. 458.

Ulteriusque ventum foret (adeo exarserant animi) ni velut dedita opera, nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium, nuntiatum esset. Senatum Consules vocant, jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde posito legis certamine, nova de delectu contentio exorta. Vincebaturque consulare imperium tribunitio auxilio, quum alius additur terror: *Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire.*

Contentio inter Coss. & Tribunos.

Bellum cum Æquis & Sabinis.

Is metus perpulit, (*p*) ut scribi militem tribuni finerent; non sine pactione tamen, *ut quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur.* Expressit hoc necessitas Patribus. Id modo excepere, *ne postea eosdem tribunos juberent.* Tribunitia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera vanum esset) extemplo habita. Tricesimo sexto anno à primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus. Itaque cautum est ut postea crearentur.

Decem tribuni plebis creantur. U. C. an. 295. Ol. 80. a. C. N. 458.

Delectu deinde habito, Minucius contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, quum jam Æqui Corbione interfecto præsidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit, fugat hostem non ex Algido modo, sed à Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum præsidium.

Corbio diruta.

CAP. XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius Consules facti. Domi forisque otium fuit. Annona propter aquarum intemperiem laboratum est. De Aventino publicando lata lex est.

M. Valerius & Sp. Virginius Coss. U. C. an. 296. Ol. 80. a. C. N. 457.

Tribuni plebis iidem refecti. Hi sequente anno, T. Romilio, & C. Veturio Consulibus, legem omnibus concionibus suis celebrant, *Pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res æque suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacuisset.*

T. Romilius & C. Veturius Coss. U. C. an. 297. Ol. 81. a. C. N. 456.

Quum maxime hæc agerent, trepidi nuntii ab Tusculo (*q*) veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii: ambo Consules cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum. Supra septem millia hostium cæsa: alii fugati: præda parta ingens.

Æqui vincuntur.

Eam, propter inopiam ærarii, Consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit. Ea denique tribunis materiam criminandi ad plebem Consules præbuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio (*r*) Consulibus, dies dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis, Veturio ab L. Allieno, ædili plebis. Uterque magna patrum indignatione damnatus, Romilius X. millibus æris, Veturius XV. millibus.

Consules damnati.

Sp. Tarpejus & A. Aternius Coss. U. C. 298. Ol. 81. a. C. N. 455.

Nec hæc priorum calamitas Consulum, segniores novos fecerat Consules; & se damnari posse ajebant: & plebem, & tribunos legem ferre non posse. Tum abjecta lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent, si plebejæ leges displicerent, at illi communiter legum latores, & ex plebe, & ex patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, finerent creari.* Rem non aspernabantur. Patres: *daturum leges neminem nisi ex Patribus, ajebant.* Quum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus. Jussique inclytas leges Solonis describere, & aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque noscere.

Legati Athenas ad leges describendas missi.

CAP. XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit, quietior insequens, P. Curatio & Sexto Quintilio Consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primo legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum expectatio præbuit; deinde duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque fœda homini, fœda pecori. Vastati agri sunt: urbs assiduis exhau-

P. Curatius & Sex. Quintilius Coss. U. C. an. 299. Ol. 81. a. C. N. 454.

Fames & pestilentia Romæ grassantur.

(*p*) al. perculit. (*q*) al. Tusculano. (*r*) al. Æternio. al. A. Gell. Thermo. al. Aternio.

(*) Ducti ante currum) Currus hic erat triumphalis, qualem exhibet nummus Æreus Tab. XX. n. 5. Imp. Macrini in quadrigis à victoria coronati, oleæ ramum, ut signum pacis tenentis. Vid. PATIN. Impp. Rom. Numismata p. 257. Non confundendus hic currus cum curru consulari, in quo Imperator conspiciebatur cum sceptro eburneo & aquila, ut videre est in nummo Æreo Alexandri Severi Imp. Tab. XX. n. 6. Conf. HEMELARII Impp. Rom. Numismata aurea Tab. 39. n. 3. & pag. 124. Notandum tamen hic, quod quamvis Macrinus non triumphaverit, numisma allegatum tamen procul dubio ab ipsius adulatoribus in futuri triumphi auspicium signatum fuisse.

TAB. XX.
pag. 57. 58. 62.

ÆR.

I

Γ

ÆR.

II

Γ

III

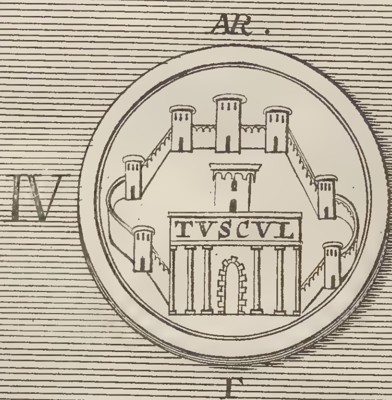

Æ.
Γ

ÆR.

IV

Γ

ÆR.

V

E

ÆR.

VI

E

exhausta funeribus; multæ & claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus: augur C. Horatius Pulvillus: in cujus locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus à plebe erat, augures legere. Mortuus Consul Quintilius: quatuor tribuni plebis. Multiplici clade fœdatus annus. Ab hoste otium fuit.

C. Menenius & P. Sestius Coss. U. C. an. 300. Ol. 81. a. C. N. 453.

Inde Consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quicquam belli externi fuit. Domi motus orti.

Legati cum legibus redeunt.

Jam redierant legati cum Atticis legibus. Eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, & ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne plebeji, controversia aliquandiu fuit. Postremo concessum Patribus, *modo ne lex Icilia de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur.*

Decemviri creati Consulari potestate & sine provocatione. U. C. an. 301. Ol. 82. a. C. N. 452.

CAP. XXXIII. Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab Consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad Consules venerat, translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna mutatio fuit. Læta enim principia magistratus ejus nimis luxuriavere. Eo citius lapsa res est: repetitumque, *duobus uti mandaretur Consulum nomen imperiumque.* (s)

Eorum nomina.

Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio & Genucio, quia designati Consules in eum annum fuerant, pro honore honor redditus: & Sestio alteri Consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad patres retulerat. His proximi legati tres habiti, (*) qui Athenas ierant. Simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis adversarentur.

Decemvirorum An. I.

Regimen totius magistratus penes Appium erat, favore plebis. Adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente, omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant. Eo die penes præfectum juris fasces duodecim erant: collegis novem singuli accensi apparebant. Et in unica concordia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa (t) adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit.

Decemviri initio moderati & æqui.

Quum sine provocatione creati essent; defosso cadavere, domi apud P. Sestium patriciæ gentis virum, invento, prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit, & accusator ad populum extitit, cujus rei judex legitimus erat: decessitque (u) jure suo, ut demtum de vi magistratus, populi libertati adjiceret.

CAP. XXXIV. Quum promtum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum expectatione, propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt:

Decemviri decem tabulas legum ferunt. U. C. an. 301. Ol. 82. a. C. N. 452.

&, *quod bonum, faustum, felixque reipublicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, & legere leges propositas jussere. Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse. Plus pollere multorum ingenia, consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem, agitarent deinde sermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium, non jussisse latas magis, quam tulisse videri posset.* Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito, satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt: qui nunc quoque in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, *duas deesse tabulas: quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris.* Ea expectatio, quum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quod Consulum nomen haud secus quam regum perosa erat, ne tribunitium quidem auxilium, cedentibus invicem appellatione decemviris, quærebat.

Decemviri iterum creantur. U. C. an. 302. Ol. 82. a. C. N. 451.

CAP. XXXV. Postquam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines; honorem summa ope ab se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. Demissa (x) jam in discrimen dignitas, ea ætate, eisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium.

Ap. Claudii ambitio.

Nescires utrum inter decemviros, an inter candidatos numerares. Propior interdum petendo, quam gerendo magistratui erat. Criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque. Ipse, medius inter tribunitios Duilios Iciliosque, in foro volitare, per illos se plebi venditare: donec collegæ quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos; mirantes quid sibi vellet. Apparere nihil sinceri esse: *profecto haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore. Nimium in ordinem se ipsum cogere, & vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quam viam ad continuandum magistratum quærentis esse.* Propalam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire impetum aggrediuntur. Comitiorum

(s) al. *Consulum nomine imperium.* (t) al. qui consensus in privatis interdum Consiliis utilis esset. (u) al. discessitque. (x) al. dimissa.

(*) Qui Athenas ierant) Atheniensium bina exhibemus numismata Argentea Tab. XIX. num 1. & 2. Prius non spernendum ob antiquitatem, ponderis molem, rudioremque cælaturam. Unde vel maxime probandum, ad Solonis tempora accedere. Antica hujus numismatis exhibet Caput Palladis galeatum, pars aversa noctuam, pone quam ramus oleæ. Posterius numisma conspicuum maxime est, ob elegantiorem sculpturam, præclarumque Themistoclis nomen, cujus pars anterior iterum ostendit Caput Palladis galeatum, posterior noctuam stantem super vas; pone illam Trophæum navi impositum est; Omnia vero circumdantur corona laurea. Quæ bina numismata quondam erant Cl. Eisenschmidii, Argentoratensis, sed cum ceteris doctissimi Viri Græciæ Numismatibus, aliisque Sacræ Antiquitatis pignoribus in meum migrarent Musæum. Conf. Numophylacium Glockianum, p. 28.

mitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semetipse creare posset; quod præter tribunos plebis (& idipsum pessimo exemplo) nemo unquam fecisset. Ille enimvero, *quod bene vertat, habiturum se comitia* professus, impedimentum pro occasione arripuit. Dejectisque honore, per coitionem, (*y*) duobus Quintiis, Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium causa, & aliis ejusdem fastigii, civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat, se in primis, quod haud secus factum improbabant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Petilius, T. Antonius Merenda, Cæso Duilius, Sp. Oppius Cornicen, Men. Rabuleius.

Nomina noviter creatorum Decemvirorum.

CAP. XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. Suo jam inde vivere ingenio cepit, novosque collegas jam prius quam inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde impotentibus instructi consiliis, quæ, secreto ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad Idus Majas rem perduxere. Idus tum Majæ solennes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus, primum honoris diem denuntiatione ingentis terroris insignem fecere. Nam quum ita priores decemviri servassent, ut unus fasces haberet, & hoc insigne regium in orbem, suam cujusque vicem, per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodiere. Centum viginti lictores forum impleverant, & fascibus secures illigatas præferebant. Nec attinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat; multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Patrum, ratis cædis causam ac principium quæri: ut si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgæ, securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam præterquam quod in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores decemviri, appellatione collegæ, corrigi reddita ab se jura tulissent; & quædam, quæ sui judicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquandiu æquatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebem cepit. Abstinebatur Patribus: in humiliores libidinose crudeliterque consulebatur: hominum, non causarum toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi conflabant, pronuntiabant in foro. Si quis collegam appellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, *non in præsentis modo temporis eos injuriam conspirasse, sed fœdus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.*

Appii violentia.

Decemvirorum An. II.

Decemvirorum insolentia.

Et tyrannis.

CAP. XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeji: & inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo, in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare quæ fierent; & credere haud indignis accidere. Avide ruendo ad libertatem in servitutem elapsos (*z*) juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut tædio præsentium Consules duo tandem & status pristinus rerum in desiderium veniant. Jam & processerat pars major anni, & duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. Expectabant, quam mox Consulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebes agitabat, *quonam modo tribunitiam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam repararent.* Quum interim mentio comitiorum nulla fieri, & decemviri, qui primo tribunitios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebi, patritiis juvenibus sepserant latera. Eorum catervæ tribunalia obsederant. Hi ferre, agere plebem, plebisque res; cum fortuna, qua (*a*) quicquid cupitum foret, potentioris esset. (*b*) Et jam ne tergo quidem abstinebatur: virgis cædi, alii securi subjici. Et ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juventus nobilis corrupta, non modo non ire obviam injuriæ; sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

Decemviri incipiuntur odisse.

Duæ tabulæ prioribus X. additæ. U. C. an. 302. Ol. 82. a. C. N. 451.

CAP. XXXVIII. Idus Majæ venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, (*c*) neque ad speciem honoris insignibus prodeunt. Id vero regnum haud dubie videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam existit, aut futurus videtur. Nec ipsi solum desponderant animos, sed contemni cepti erant à finitimis populis: imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere: lateque populati, quum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant: spem in discordia Romana ponentes. Eam impedimentum delectui fore. Non nuntii solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationem injecit. Decemviri consultant quid opus facto sit. Destitutis inter patrum & plebis odia addit terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum, legati ab Tusculo præsidium orantes, nuntiant. Is pavor perculit (*d*) decemviros, ut senatum simul duobus circumstantibus urbem bellis, consulerent. Citari jubent in curiam Patres, haud ignari quanta invidiæ immineret tempestas: *omnes vastati agri, periculorumque imminentium causas in se congesturos: tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo*

Decemvirorum annus III. U. C. an. 303. Ol. 82. a. C. N. 450.

Sabini agrum Rom. populantur.

Æqui Agrum Tusculanum depopulantur.

(*y*) al. per concionem. (*z*) al. delapsos. al. lapsos. (*a*) al. & fortunas, cum. (*b*) al. esse.
(*c*) al. immunitis. (*d*) al. perpulit.

bendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem consulendi senatum, mirabundam plebem convertit, *quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quicquam liberæ civitatis fieret.* Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitare. Curiam inde, ac solitudinem circa decemviros intueri; quum & ipsi consensu invisum imperium, & plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres, interpretarentur, *jam caput fieri libertatem repetentium, (e) si se plebs comitem senatui det, & quemadmodum Patres vocati non coëant in senatum; sic plebs abnuat delectum.* Hæc fremebat plebes. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant. Indignitate rerum cesserant in agros; suarumque rerum erant, (f) amissa publica: tantum ab injuria se abesse rati, quantum è cœtu congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores, simul ad pignora capienda, sciscitandumque, *num consulto detrectarent?* referunt, *senatum in agris esse.* Lætius id decemviris accidit, quam si præsentes detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt. Qui aliquanto spe ipsorum frequentior, convenit. Quo facto proditam à Patribus plebs libertatem rata, quod iis qui jam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, (g) tanquam jure cogentibus, senatus paruisset.

Decemviri Senatum vocant.

CAP. XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam, quam obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriæ est, post relationem Appii Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando, *ut de republica liceret dicere;* prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denuntiantem, tumultum excivisse. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *Decem Tarquinios* appellantem, *admonentemque, Valeriis & Horatiis ducibus pulsos reges. Nec nominis homines tum pertæsum esse: (h) quippe quo Jovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos, quod sacris etiam ut solenne retentum sit. Superbiam, violentiamque tum perosos regis, quæ si in rege tum eodem, aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? viderent, ne vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. Neque se videre, qui sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere liceat. Ubi vellent, experirentur quanto fortior (i) dolor in (k) libertate sua vindicanda, quam cupiditas in injusta dominatione retinenda esset. De bello Sabino eos referre; tanquam majus ullum populo Romano bellum sit, quam cum iis, qui legum ferendarum causa creati, nihil juris in civitate reliquerint: qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exequandæ sit libertatis) sustulerint: qui privati fasces & regium imperium habeant. Fuisse regibus exactis, patritios magistratus; creatos postea post secessionem plebis, plebejos. Cujus illi partis essent, rogitare. Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam prope senatum non habuerint: tunc ita habeant, ut de republ. loqui prohibeant? ne nimium in metu alieno spei ponerent. Graviora quæ patiantur videri jam hominibus, quam quæ metuant.*

Senatus in Decemviros acres dicit sententias. U. C. an. 303. Ol. 82. a. C. N. 450.

M. Horatii in Decemviros oratio.

CAP. XL. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri nec iræ, nec ignoscendi modum reperirent, nec quo evasura res esset, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus quam jurgio similis, (l) orantis per sui fratris, parentisque ejus manes; *ut civilis potius societatis, in qua natus esset, quam fœderis nefarie icti cum collegis meminisset. Multo id magis, se illius causa orare, quam reipublicæ. Quippe rempublicam si à volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitare ferme iras, earum eventum se horrere.* Quum aliud præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, *nullum placere senatusconsultum fieri.* Omnesque ita accipiebant, privatos eos à Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo assensi sunt. Alia sententia asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat. *Censendo enim, quoscunque magistratus esse, qui Senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi.* Ita labante jam causa decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex Consularibus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: *quonam fato incidisset, mirari se dictitans, ut decemviros, qui decemviratum petissent, aut socii, aut hi maxime oppugnarent? Aut quid ita, quum per tot menses vacua civitate nemo, justine magistratus summæ rerum præessent, controversiam fecerit; nunc demum quum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent, quid agatur. Ceterum neminem, majore cura occupatis animis, verum esse, præjudicium rei tantæ afferre. Sibi placere de eo, quod Valerius Horatiusque ante Idus Majas decemviros abisse magistratu insimulent, bellis, quæ immineant perfectis, republica in tranquillum redacta, senatu disceptante, agi: & jam nunc ita separare Appium Claudium, ut comitiorum, quæ decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati sint, an donec leges, quæ deessent, perferrentur. In præsentia omnia, præter bellum, omitti placere: cujus si falso famam vulgatam, vanaque non nuntios solum, sed Tusculanorum etiam legatos attulisse putent; speculatores*

Decemvirorum submissio.

Variæ de Decemviris sententiæ in Curia.

L. Cornelii Oratio.

I

(e) al. *libertatis repetendæ.* (f) al. suarumque solliciti erant rerum. (g) al. privatisque, jus abesset. (h) al. *nec nomen homines tum pertæsum esse.* al. *nec nomen homines tum pertæsos esse.* (i) al. *ferocior.* (k) al. *in omittunt.* (l) al. similior.

latores mittendos censere, qui certius explorata referant. Sin fides & nuntiis & legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi, Decemviros quo cuique eorum videatur, exercitus ducere: nec rem aliam præverti.

CAP. XLI. In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque, vociferari, *ut de republ. liceret dicere. Dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos, aut in curia, aut in concione posse obstare, neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius, jam prope esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset: *Non erit melius,* inquit, *nisi de quo consulimus, vocem misisse.* Et ad Valerium negantem *se privato reticere,* lictorem accedere jussit. Jam *Quiritium fidem implorante* Valerio à curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen. Factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia quæ vellet. Quum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribunitiæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii rebantur esse, prope malebant postmodum ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exsurgere rursus plebem. Si leniter ducta res sine populari strepitu ad Consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione Consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio patrum edicitur delectus. Juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. Legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius, & Appius Claudius. Bellum domi majus, quam foris apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono constans, quam gnavum (*m*) in militia (*n*) ingenium esse. Hunc enim virum egregium olim domi militiæque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii quam sui similis mallet esse. Huic bellum in Sabinis, Man. Rabuleio, & Q. Petilio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio, & T. Antonio, & Cæsone Duilio, & M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam, æquo omnium decemvirorum imperio, decernunt.

Delectum habent Decemviri. U. C. an. 303. Ol. 82. a. C. N. 450.

CAP. XLII. Nihilo militiæ, quam domi, melius respublica administrata est. Illa modo in ducibus culpa, quod ut odio essent civibus fecerant. Alia omnis penes milites noxa erat: qui ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis exercitus erant. Ab Ereto per silentium noctis, profugi propius urbem inter Fidenas Crustumeriamque loco edito, castra communierant. Persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant, exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se fide misericordiaque victurus hospitum (qui tum non fefellerunt) contulerat. Romam tanti terrores allati, *ut posito jam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes, qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere juberent: arma Tusculum ad* (*o*) *supplementum* decernerent, *decemvirosque ab arce Tusculi degressos, in castris militem habere: castra alia à Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hostes à consilio urbis oppugnandæ.*

Decemviri male rem gerunt.

Romani milites vinci se patiuntur.

CAP. XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas, duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis, per invidiam decemviralem, tribunorum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis ferentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt. Datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. Nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se, prævalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nunciant in castra ceteri, *præcipitatum in insidias esse Siccium, egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos.* Primo fides nuntiantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepeliendos qui ciciderant, decemvirorum permissu: postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem, armatumque, omnibus in eum versis corporibus videre, hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium; *profecto ab suis interfectum* memorantes, retulere corpus. Invidiæque plena castra erant, & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitia, pessima decemvirorum in vulgus fama est.

L. Siccius decemvirali fraude

Occiditur. U. C. 303. Ol. 82. a. C. N. 450.

CAP. XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas ab libidine ortum, haud minus fœdo eventu, quam quod per stuprum, cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solum idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Appium Claudium virginis plebejæ stuprandæ libido cepit. Pater Virginis L. Virginius, honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque. Perinde uxor instituta fuerat, liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunitio, viro acri, & pro causa plebis, expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, forma excellentem, Appius amore ardens, (*p*) pretio ac spe pellicere adortus; postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. Marco Claudio clienti negotium dedit, *virginem in servitutem assereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias:* quod pater puellæ abesset, locum injuriæ

Ap. Claudii libido.

Ap. Claudius Virginiam in servitutem asserere conatur.

(*m*) al. ignavum. (*n*) al. malitia. (*o*) al. *ac.* (*p*) al. amens.

injuriæ esse ratus. Virgini venienti in forum (ibi namque in tabernis (*q*) literarum ludi erant) minister decemviri libidinis manum injecit; *serva sua natam, servamque* appellans, *sequique se jubebat; cunctantem vi abstracturum.* Pavida puella stupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginii patris, sponsique Icilii populare nomen celebratur. Notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam à vi tuta erat; quum assertor, *nihil opus esse multitudine concitata* ait, *se jure grassari, non vi.* Vocat puellam in jus; auctoribus qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appii perventum est. Notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit, *puellam domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam esse. Id se indicio compertum afferre: probaturumque, vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. Interim dominum sequi ancillam, æquum esse.* Advocati puellæ, quum *Virginium reipublicæ causa* dixissent *abesse, biduo affuturum, si nuntiatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare;* postulant, *ut rem integram in patris adventum differat. Lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem. Neu patiatur virginem adultam, famæ prius, quam libertatis periculum adire.*

CAP. XLV. Appius decreto præfatus, *quam libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suæ prætendant. Ceterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec causis, nec personis variet. In his enim quæ asserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi. Interea juris sui jacturam assertorem non facere, quin ducat puellam, sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.* Adversus injuriam decreti quum multi magis fremerent, quam quisquam unus recusare (*r*) auderet; (*) P. Numitorius, puellæ avunculus, & sponsus Icilius, interveniunt. Dataque inter turbam via, quum multitudo, Icilii maxime interventu resisti posse Appio crederet, lictor *decresse* ait: vociferantemque Icilium summovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. *Ferro hinc tibi summovendus sum, Appi,* inquit, *ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores, convoca, expediri virgas & secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii. Non, si tribunitium auxilium & provocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tuendæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ libidini datum est. Sævite in tergum & in cervices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes deorum hominumque implorabimus fidem. Neque tu istud unquam decretum sine cæde nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare. Virginius viderit de filia, ubi venerit, quid agat. Hoc tantum sciat, sibi, si hujus vindiciis cesserit, conditionem filiæ quærendam esse. Me vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret, quam fides.*

Icilii contentio cum Appio.

CAP. XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. Lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est. Quum Appius, *non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, & tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis* (*s*) *quærere* diceret; *non præbiturum se illi eo die materiam: sed ut jam sciret, non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti & patrio nomini & libertati datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: à M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. Quod nisi pater postero die affuisset, denuntiare se Icilio, similibusque Icilii, neque legi suæ latorem, neque decemviro constantiam defore: nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coërcendos seditionis auctores. Contentum se suis lictoribus fore.* Quum dilatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primum *fratrem Icilii, filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde recta ad portam: & quantum accelerari posset, Virginium acciri è castris. In eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset.* Jussi pergunt, citatisque equis nuntium ad patrem perferunt. Quum instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque idipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum præciperent iter nuntii missi in castra, manus tollere undique multitudo, & se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus, *Gratum est,* inquit, *crastina die vestra opera utar.* Sponsorum nunc satis est. Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius paulisper moratus, ne ejus rei causa sedisse videretur; postquam omissis rebus aliis, præ cura unius, nemo adibat, domum se recepit: collegisque in castra scribit, *ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.* Improbum consilium, serum, ut debuit, fuit: & jam commeatu sumto, profectus Virginius prima vigilia erat, quum postero die mane de retinendo eo nequicquam literæ redduntur.

CAP. XLVII. At in urbe, prima luce, quum civitas in foro expectatione erecta staret; Virginius sordidatus, filiam suam obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocatione in forum deducit. Circumire ibi & prensare homines cepit: & non orare solum precariam opem, sed pro debita petere, *se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenue ac ferociter* (*t*) *facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si incolumi urbe, quæ capta ultima timeantur, liberis suis sint patienda?* Hæc prope

Virginii de filia cum Appio contentio.

(*q*) al. tabernaculis. (*r*) al. reclamare. (*s*) al. seditioni. (*t*) al. *fortiter.*

(*) P. Numitorius) Numitoriam Gentem à Numitore & originem & appellationem habere, Scriptores testantur. Plebejam vero fuisse testis est ipse Livius, quando supra Lib. II. cap. 58. p. L. Numitorium, Tribunum Plebis dixit. Quo & numisma æreum Tab. XXI. num. 3. propositum spectare videtur. Vid. PATIN. Fam. Rom. p. 192.

prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. Comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ verius quam amoris mentem turbaverat) in tribunal ascendit: & ultro quærente pauca petitore, *quod jus sibi pridie per ambitionem dictum non esset;* priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderint, (*u*) quia nusquam ullum in tanta fœditate decreti verisimilem invenio; id quod constat, nudum videtur proponendum, *Decresse* (*x*) *vindicias secundum servitutem.* Primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit. Silentium inde aliquandiu tenuit. Deinde quum M. Claudius circumstantibus matronis iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginius intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi filiam despondi: & ad nuptias, non ad stuprum educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere? passurine hæc isti sint, nescio. Non spero esse passuros illos qui arma habent.* Quum repelleretur assertor virginis à globo mulierum, circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem.

Appii sceleratum Judicium.

CAP. XLVIII. Decemvir alienato ad libidinem animo, negat *ex hesterno tantum convicio Icilii violentiaque Virginii, cujus testem Populum Romanum habeat, sed certis quoque indiciis compertum se habere, nocte tota cœtus in urbe factos esse, ad movendam seditionem. Itaque se haud inscium ejus dimicationis, cum armatis descendisse: non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium, pro majestate imperii coërceret. Proinde quiesse erit melius, I,* inquit, *lictor, summove turbam; & da viam domino ad prehendendum mancipium.* Quum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quæso*, inquit, *Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum invectus: deinde sinas hic coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei sit. Ut si falso pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam.* Data venia, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ, ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen. Atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno, quo possum,* ait, *modo, filia in* (*) *libertatem vindico.* Pectus deinde puellæ transfigit: respectansque ad tribunal, *Te*, inquit, *Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet: ille ferro, quacunque ibat, viam facere; donec, multitudine etiam prosequentium tuente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, *eamne liberorum procreandorum conditionem? ea* (**) *pudicitiæ præmia esse?* ceteraque quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum & maxime Icilii vox tota tribunitiæ potestatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat.

Appii impotens libido.

Virginius filiam occidit.

CAP. XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc detrectantem arripi. Postremo, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant, L. Valerius, & M. Horatius. Qui, repulso lictore, *si jure ageret, vindicare se à privato Icilium* ajebant: *si vim afferre conaretur, ibi quoque se haud impares fore.* Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit. Franguntur à multitudine fasces. In concionem Appius ascendit. Sequuntur Horatius, Valeriusque: eos concio audit, decemviro obstrepitur. Jam pro imperio Valerius discedere à privato lictores jubebat: quum fractis animis Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte irrumpit. Videt imperium vi victum. Agitatis (*y*) deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidus, senatum postremo vocari jussit. Ea res, quod magnæ parti patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus, multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit: & multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

Certamina inde orta.

Appius pulsus foro.

CAP. L. Itaque missi juniores patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio (*z*) erant, nuntiant decemviris, *ut omni ope à seditione milites contineant.* Ubi Virginius majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam præterquam quod agmine prope qradringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum, (*a*) respersusque ipse cruore tota in se castra convertit. Et togæ multifariam in castris visæ, majoris aliquanto quam erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus quid rei esset, flens diu vocem non misit: (*b*) tandem ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans, orabat, *ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent: neu se ut*

Motus in castris.

(*u*) al. tradiderunt. (*x*) al. *dedisse.* al. *dare se.* (*y*) al. agitatus. (*z*) al. Algido. (*a*) al. addunt tenens. (*b*) al. emisit.

(*) Libertatem) Adeo chara Libertas Romanis erat, ut Deam quoque Libertatem colerent. Ejus formam exhibet nummus argenteus M. Bruti Tab. XXI. num. 4. Conf. HUB. GOLTZII. C. Julius Cæsar. Tab. XXII.

(**) Pudicitiæ) Pudicitiam quoque Deam colebant Romani, cujus figuram sedentem, dextra Peplum tenentem, dextro genu puerum sustinentem, cum alia figura parva, ad pedes refert nummus Ær. Faustinæ junioris Tab. XXI. num. 5. Vid. MEDIOBARB. pag. 231.

I

Æ.
Δ

II

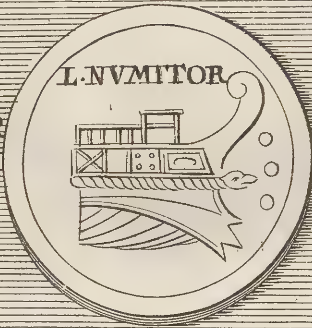
Æ.
E

III

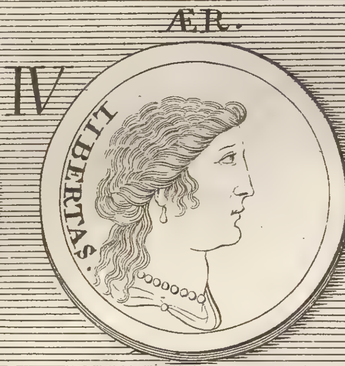

ÆR
T

IV

ÆR.

E

V

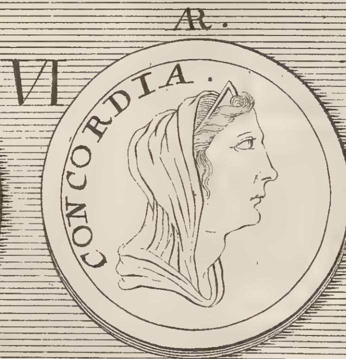
Æ.

T

VI

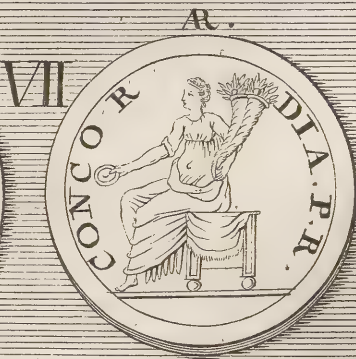
Æ.

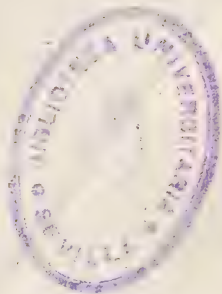
T

VII

Æ.

T

se ut parricidam liberum aversarentur. Sibi vitam filiæ sua cariorem fuisse, si liberæ ac pudicæ (c) vivere licitum fuisset. Quum velut servam ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quam contumelia liberos: (d) misericordia se in speciem crudelitatis lapsum. Nec se superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse. Nec cum filia sua libidinem Appii Claudii exstinctam esse; sed quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore. Aliena calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ. Quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miseram, sed honestam, morte occubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in domo sua. Ab alia violentia ejus, eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ. Ceteri sibi ac liberis suis consulerent. Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo, *nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos.* Et immisti turbæ militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque quanto visa quam audita indigniora potuerint videri: simul profligatam jam rem nuntiando Romæ esse, insecutosque (e) qui Appium prope interemtum in exilium abisse dicerent; perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa, & Romam proficiscerentur. Decemviri simul iis quæ videbant, iisque quæ acta Romæ audierant, perturbati; alius in aliam partem castrorum ad sedandos motus discurrunt. Et leniter agentibus responsum non redditur. Imperium si quis inhiberet, *& viros, & armatos se esse*, respondetur. Eunt agmine ad urbem, & Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem *ad repetendam libertatem, creandosque tribunos plebis* adhortantes, alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aspere agi. Quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpejus, C. Julius, P. Sulpicius, qui quærerent senatus verbis, *cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent? belloque averso ab hostibus, patriam suam cepissent?* Non defuit quid responderetur: deerat qui daret responsum; nullo dum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se offerre. Id modo à multitudine conclamatum est, *ut L. Valerium & M. Horatium ad se mitterent. His se daturos responsum.*

Exercitus Aventinum in montem secessio secunda. U. C. an. 303. Ol. 82. a. C. N. 450.

CAP. LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, *in re non maxima paulo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumque quamquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio esse. Placere decem creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum appellari.* Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, *Melioribus meis vestrisque rebus reservate,* inquit, *ista de me judicia. Nec mihi filia inulta (f) honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est præesse vobis, qui proximi invidiæ sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur.* Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. Ibi quoque auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est; non minore motu animorum. Siccii cædis memoria renovata, quam quem nova fama de Virginia adeo fœde ad libidinem petita, accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur; peritus rerum popularium, imminensque ei potestati, & ipse prius quam iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. Ibi conjuncti alteri exercitui viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent, M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres soliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus quam consiliis. Siccii cædes decemviris, & Appiana libido, & dedecora militiæ objiciebantur. Placebat Valerium Horatiumque ire in Aventinum. Illi negabant *se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abissent.* Decemviri querentes *se in ordinem cogi, non ante quam perlatis legibus, quarum causa creati essent, depositturos imperium se agebant.*

Tribuni militum.

Motus in aliis castris.

Alii tribuni militares.

CAP. LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit: affirmante Duilio *non prius quam deseri urbem videant, curam in animos patrum descensuram. Admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis, scituros, quam (g) sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* Via Nomentana, cui tum Ficulnensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum, nihil violando, imitati. Secuta exercitum plebs, nullo qui per ætatem ire posset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique, *cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset,* miserabiliter rogitantes. Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum patribus, desertum apparuisset forum; plures jam, quam Horatius & Valerius, vociferabantur, *Quid exspectabitis, Patres Conscripti? si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis? tectis ac parietibus jura dicturi estis? non pudet lictorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quam togatorum aliorumque? Quid si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? occasune urbis vultis finire imperium? atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus, quam illi plebejis. Novam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, ne nunc dulcedine semel capti ferant desiderium. Quum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minus*

Plebs relicto Aventino monte in sacrum secessit.

Patres in Decemviros invehuntur.

(c) al. *libere ac pudice.* (d) al. *addunt vivere.* (e) al. insecutique. (f) al. *in vita.* (g) al. *quod.* al. *scituros que.*

minus illi auxilii egeant. Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, *futuros se, quando ita videatur, in potestate patrum* affirmant. Id modo simul orant, ac monent, *ut ipsis ab invidia caveatur: nec suo sanguine ad supplicia patrum plebem assuefaciant.*

Valerius & Horatius plebem revocant. U. C. an. 303. Ol. 82. a. C. N. 450.

CAP. LIII. Tum Valerius Horatiusque missi ad plebem, conditionibus, quibus videretur, revocandam, componendasque res decemviris quoque ab ira & impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti, gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur: quippe liberatores haud dubie & motus initio, & exitu rei. Ob hæc iis advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. Idem quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis, quæ postulata plebis essent; composito jam ante adventum legatorum consilio ea postulavit, *ut appareret in æquitate rerum plus quam in armis reponi spei. Potestatem enim tribunitiam, provocationemque repetebant; quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant. Et ne cui fraudi esset, concisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem.* De decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit. *Dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros* minabantur. Legati ad ea: *Quæ consilii fuerunt, adeo æqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint. Libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Iræ vestræ magis ignoscendum, quam indulgendum est. Quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, &, prius pene quam ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Nunquamne quiescet civitas nostra à suppliciis, aut patrum in plebem Romanam, aut plebis in patres? Scuto vobis magis, quam gladio opus est. Satis superque humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo. Etiam, si quando metuendos vos præbituri estis, quum recuperatis magistratibus, legibusque vestris, judicia penes vos erunt, de capite nostro fortunisque: tunc, ut quæque causa erit, statuetis. Nunc libertatem repeti, satis est.*

Plebis postulata.

Scuto magis, quam gladio opus est populo.

CAP. LIV. Facerent ut vellent permittentibus cunctis, *mox redituros se legati rebus perfectis* affirmant. Profecti quum mandata plebis patribus exposuissent; alii decemviri, quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere. Appius truci ingenio, & invidia præcipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, *Haud ignaro*, (*h*) inquit, *imminet fortuna. Video, donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen. Dandus invidiæ est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quo minus decemviratu abeam.* Factum senatusconsultum, *ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent. Q. Furius Pontifex maximus tribunos plebis crearet: & ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.* His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitia. Nuntiantur hæc plebi. Legatos quicquid in urbe hominum supererat, prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit. Congratulantur libertatem (*) concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, reique publicæ, redite in patriam ad penates, conjuges, liberosque vestros: sed qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot usu rerum necessario tantæ multitudini est violatus; eam modestiam ferte in urbem. In Aventinum ite, unde profecti estis. Ibi felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebis creabitis. Præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.* Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. Convellunt (*i*) inde signa, profectique Romam certant cum obviis gaudio. Armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. Ibi extemplo, Pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum, A. (*k*) Virginium, inde L. Icilium, & P. Numitorium avunculum Virginiæ, auctores secessionis: tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriæ est: & M. Duilium, qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis quam meritis electi, M. Titinnius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, (*l*) C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, & plebs scivit, *ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta.* Confestim de consulibus creandis, cum provocatione, M. Duilius rogationem pertulit. Ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc Circum Flaminium appellant.

Decemviri coacti abdicant se magistratu.

Plebs Romam reversa Tribunos Pl. in Aventino creat.

L. Valerius & M. Horatius Coss. U. C. an. 304. Ol. 82. a. C. N. 449.

CAP. LV. Per Interregem deinde consules creati, L. Valerius, & M. Horatius. Qui extemplo magistratum occeperunt: quorum consulatus popularis sine ulla patrum injuria, nec sine offensione fuit. Quicquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum; quum veluti in controverso jure esset, tenerenturne patres plebiscitis; legem centuriatis comitiis tulere, *ut quod tributim plebes jussisset, populum teneret.* Qua lege tribunitiis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum præsidium libertatis, decemvirali potestate eversam, non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt; sanciendo novam legem, (*m*) *ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet. Qui creasset, eum jus fasque esset occidi: neve ea cædes capitalis noxæ haberetur.* Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunitio auxilio satis firmassent, *ipsis quoque tribunis ut sacrosancti viderentur* (cujus rei prope jam memoria aboleverat) relatis quibusdam ex magno intervallo cærimoniis, renovarunt.

Leges Valeriæ & Horatiæ.

Lex de provocatione in gratiam plebis.

Tribuni Pl. sacrosancti.

Et

(*h*) al. *ignavo.* (*i*) al. convertunt. (*k*) Supra Cap. XLIV. pag. 66. prænominis loco fuit L. (*l*) al. Ap. Julius. (*m*) al. nova lege.

(*) Concordiamque) Concordia quoque ut Dea à Romanis venerabatur. Abunde hoc demonstrant duo Numismata argentea, Tab. XXI. Alter Mussidiæ gentis, sub num. 6. Vultum Concordiæ Deæ ostendens; alter Imp. Auli Vitellii, sub num. 7. figuram sedentem, dextra Pateram, sinistra duo Cornucopiæ tenentem, exhibens. Vid. PATIN. Fam. Rom. p. 182. & MEDIOBARB. p. 104. Supersunt insuper Romæ vestigia Ædis Concordiæ, cujus integram faciem ex ALEX. DONATI Rom. Vet. & recent. conspiciendam præbemus. Tab. XXII. num. 1.

Et quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt; ſanciendo, *ut qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus, decemviris (n) nocuiſſet, ejus caput Jovi ſacrum eſſet. Familia ad ædem Cereris, Liberi Liberæque venum iret.* Hac lege juris interpretes negant quemquam ſacroſanctum eſſe: ſed eum qui eorum cuiquam nocuerit, ſacrum ſanciri. (o) Itaque ædilem prehendi, ducique à majoribus magiſtratibus: quod etſi non jure fiat (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum eſſe, non haberi pro ſacroſancto ædilem: tribunos vetere jurejurando plebis, quum primum eam poteſtatem creavit, ſacroſanctos eſſe. Fuere qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege conſulibus quoque & prætoribus, quia iiſdem auſpiciis, quibus conſules, crearentur, cautum eſſe: judicem enim conſulem appellari. Quæ refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum conſulem judicem, ſed prætorem appellari mos fuerit. Hæ conſulares leges fuere.

Aliæ leges Conſulares.

Inſtitutum etiam ab iiſdem conſulibus: *ut ſenatuſconſulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur*: quæ ante arbitrio conſulum ſupprimebantur, vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis, plebem rogavit, plebeſque ſcivit; *qui plebem ſine tribunis reliquiſſet, quique magiſtratum ſine provocatione creaſſet, tergo ac capite puniretur.* Hæc omnia ut invitis, ita non adverſantibus patriciis, transacta: quia nondum in quemquam unum ſæviebatur.

CAP. LVI. Fundata deinde & poteſtate tribunitia, & plebis libertate; tum tribuni aggredi ſingulos tutum maturumque jam rati, accuſatorem primum Virginium, & Appium reum deligunt.

Virginius Appio diem dicit.

Quum diem Appio Virginius dixiſſet, & Appius ſtipatus patriciis juvenibus in forum deſcendiſſet; redintegrata extemplo eſt omnibus memoria fœdiſſimæ poteſtatis, quum ipſum ſatelliteſque ejus vidiſſent.

Appius accuſatur.

Tum Virginius, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa eſt. Itaque neque ego accuſando apud vos eum, tempus teram, à cujus crudelitate voſmetipſi armis vindicaſtis: nec iſtum ad cetera ſcelera impudentiam, in defendendo ſe, adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Appi Claudi, quæ impie nefarieque per biennium alia ſuper alia es auſus, gratiam facio. Unius tantum criminis ni judicem dices, (p) te ab libertate in ſervitutem contra leges vindicias non dediſſe, in vincula te duci jubeo.* Nec in tribunitio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam ſpem habebat. Attamen & tribunos appellavit: & nullo morante arreptus à viatore, *Provoco*, inquit. Audita vox una vindex libertatis ex eo miſſa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, ſilentium fecit. Et dum pro ſe quiſque, DEOS TANDEM ESSE, ET NON NEGLIGERE HUMANA fremunt, *& ſuperbiæ crudelitatique etſi ſeras, non leves tamen venire pœnas; provocare qui provocationem ſuſtuliſſet: & implorare præſidium populi, qui omnia jura populi obtriſſet; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in ſervitutem addixiſſet.* Ipſius Appii inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat.

Appii defenſio.

Suum infelix erga plebem Romanam ſtudium, quod æquandarum legum cauſa cum maxima offenſione patrum conſulatu abiſſet: ſuas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterum ſua propria bona malaque, quum cauſæ dicendæ data facultas ſit, tum ſe experturum. In præſentia ſe communi jure civitatis, civem Romanum, die dicta poſtulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri. Non ita ſe invidiam pertimuiſſe, ut nihil in æquitate & miſericordia civium ſuorum ſpei habeat. Quod ſi indicta cauſa in vincula ducatur, iterum ſe tribunos plebis appellare, & monere ne imitentur quos oderint. Quod ſi tribuni eodem fœdere obligatos ſe fateantur tollendæ appellationis cauſa, in quam conſpiraſſe decemviros criminati ſint, ait (q) *ſe provocare ad populum: implorare leges de provocatione, & conſulares & tribunitias, eo ipſo anno latas. Quem enim provocaturum, ſi hoc indemnato indicta cauſa non liceat? cui plebejo & humili præſidium in legibus fore, ſi Ap. Claudio non ſit? ſe documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata ſit: & appellatio provocatioque adverſus injuriam magiſtratuum oſtentata tantum inanibus literis, an vere data ſit.*

Contra quam Virginius.

CAP. LVII. Contra Virginius, *unum Ap. Claudium & legum expertem, & civilis & humani fœderis eſſe* ajebat. *Reſpicerent tribunal homines, caſtellum omnium ſcelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, ſanguini civium infeſtus, virgas, ſecureſque omnibus minitans, deorum hominumque contemtor, carnificibus, non lictoribus ſtipatus, jam ab rapinis & cædibus animo ad libidinem verſo, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, à complexu patris abreptam, miniſtro cubiculi ſui clienti dono dederit. Ubi crudeli decreto, nefandiſque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit: ubi tollentes corpus ſemianime virginis, ſponſum, avunculumque in carcerem duci juſſerit; ſtupro interpellato magis, quam cæde motus. Et illi carcerem ædificatum eſſe, quod domicilium plebis Romanæ vocare ſit ſolitus. Proinde ut ille iterum ac ſæpius provocet, ſic ſe iterum ac ſæpius judicem illi ferre, ni vindicias (r) ab libertate in ſervitutem dederit. Si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere.*

Appius in carcerem ducitur.

Ut haud quoquam improbante, ſic magno motu animorum, quum tanti viri ſupplicio ſuamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem eſt conjectus. Tribunus ei diem prodixit. Inter hæc ab Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia patrum ac plebis Romam venerunt, donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant; COLEBANTURQUE RELIGIONES PIE MAGIS QUAM MAGNIFICE.

(n) al. *decemviris omittunt.* (o) al. ſed eum qui Deorum cuiquam nocuerit, id ad ſacrum ſanciri. al. ſed caput ejus qui eorum cuiquam nocuerit, ſacrum eſſe, id ſanciri. al. ſed eum qui eorum cui nocuerit, id ad ſacrum ſanciri. al. ſed ejus qui eorum cui nocuerit, caput ſacrum ſanciri. al. ſed cum quis cui nocuerit, id ſacrum ſanciri. (p) al. *niſi judicem vindices te.* (q) al. *ait omittunt.* (r) al. *vindicias ne.*

FICE. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modo, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda, præsto fuere. Eoque non copia modo, sed genere etiam militum, veteranis admistis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in æs incisas, in publico proposuerunt. Sunt qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant.

Tabulæ XII. legum publicantur. U. C. an. 304. Ol. 82. a. C. N. 449.

C. Claudius pro Appio deprecatur.

CAP. LVIII. C. Claudius, (qui perosus decemvirorum scelera, & ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum antiquam in patriam se contulerat.) Is magno jam natu quum ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos: orabatque, *Ne Claudiæ genti eam inustam maculam vellent, ut carcere & vinculis viderentur digni: virum honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legumlatorem, conditoremque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: & potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam propter unius odium multorum preces aspernarentur: se quoque id generi ac nomini dare; nec cum eo in gratiam redisse, cujus adversæ fortunæ velit succursum. Virtute libertatem recuperatam esse: clementia concordiam ordinum stabiliri posse.* Erant quos moveret sua magis pietate, quam ejus pro quo agebat, causa. Sed Virginius *sui potius ut misererentur*, orabat, *filiæque: nec gentis Claudiæ regnum in plebem sortitæ, sed necessariorum Virginiæ trium tribunorum preces audirent: qui ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent.* Justiores hæ lacrimæ videbantur. Itaque spe incisa, priusquam prodicta dies adesset, Appius sibi mortem conscivit. Subinde arreptus à P. Numitorio Sp. Oppius invidiæ proximus, quod in urbe fuerat, quum injustæ vindiciæ à collega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quam non prohibita, invidiæ fecit. Testis productus, qui septem & viginti enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissa veste, tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quin si quam suam noxam reus dicere posset, privatus in se iterum sæviret.* Oppius quoque ductus in vincula est, & ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii, Oppiique tribuni publicavere. Collegæ eorum exilii causa solum verterunt: bona publicata sunt. Et M. Claudius assertor Virginiæ, die dicta damnatus, ipso remittente Virginio ultimam pœnam, dimissus Tibur exulatum abiit: manesque Virginiæ, mortuæ quam vivæ felicioris, (*s*) per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto sonte, tandem quieverunt.

Appius sibi mortem consciscit.

Oppius accusatur.

In carcere moritur.

CAP. LIX. Ingens metus incesserat patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum M. Duilius tribunus plebis inhibito salubriter modo nimiæ potestatis, *Et libertatis*, inquit, *nostræ* (*t*) *& pœnarum ex inimicis satis est. Itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. Nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet, quum nova expiata sint decemvirorum suppliciis: & nihil admissum iri, quod vim tribunitiam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura.* Ea primum moderatio tribuni, metum patribus dempsit, eademque auxit consulum invidiam: quod adeo toti plebis fuissent, ut patrum salutis libertatisque prior plebejo magistratui, quam patricio cura fuisset: & ante inimicos satietas pœnarum suarum cepisset, quam obviam ituros licentiæ eorum consules apparerет. Multique erant qui mollius consultum dicerent, quod legum ab iis latarum patres auctores fuissent. Neque erat dubium, quin turbato reipublicæ statu tempori succubuissent.

Duilii Trib. Pl. æquitas.

CAP. LX. Consules rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumque sustinuit consilio bellum. Quod si extemplo rem fortunæ commisisset, haud scio, an (qui tum animi, ab decemvirorum infelicibus auspiciis, Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. Castris mille passuum ab hoste positis, copias continebat. Hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant. Provocantibusque ad prælium, responsum Romanus nemo reddebat. Tandem fatigati stando, ac nequicquam expectando certamen Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant; pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. Relinquitur magis castris præsidium, quam satis virium ad certamen. Quod ubi sensit Consul, reddit illatum antea terrorem: instructaque acie ultro hostem lacessit. Ubi illi, conscientia quid abesset virium, detrectavere pugnam; crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocte cessere: et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo, nuntios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt: recurritur ex proximis locis, ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnæ fieret. Et postquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoste, jubet signa inferri Consul. Motaque acie, indignatio Æquos & Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius quam virtus & arma contegerent. Igitur & ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnæ accepere. Jamque pars egressa portis erat: deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum Consul Romanus priusquam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: adortusque nec omnes dum eductos,

Bellum cum Æquis & Volscis. U. C. an. 304. Ol. 82. a. C. N. 449.

(*s*) al. feliciores. (*u*) al. *mallent: Et libertatis nobis &c.*

AEDES CONCORDIÆ. TAB. XXII.
pag. 70. 73. 78.

I.

ÆR.

II.

III.

L. CANVLEIVS. L. F
SVCCESSVS. AN. V
M. III. D. XXIIII. L. CAN
VLEIVS. PRIMIGEN
IVS. FILIO. ET. SIBI. VI
VO. S. F E C I T.

ctos, nec qui erant, satis explicatis ordinibus; prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primo pedem hostes. Deinde quum animos collegissent & undique duces, *victisne cessuri essent*, increparent; restituitur pugna.

Valerii Cos. ad pedites oratio.

CAP. LXI. Consul ex altera parte *Romanos meminisse jubebat, illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimetipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent. Non Appio duce rem geri, sed Consule Valerio, à liberatoribus populi Romani orto; liberatore ipso. Ostenderent prioribus præliis per duces, non per milites, stetisse, ne vincerent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes: & domi, quam foris, servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitiæ in pace periculum esset: unum Appium civem periculosæ libidinis. At si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari, quæ nec Jupiter, nec* (*) *Mars pater passuri sint iis auspiciis conditæ urbi accidere.* Aventini Sacrique montis admonebat, *ut ubi libertas parta esset, paucis ante mensibus, eo imperium illibatum referrent: ostenderentque, eandem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos fuerit: nec æquatis legibus imminutam virtutem populi Romani esse.* Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit; advolat deinde ad equites,

Ad Equites.

Agite juvenes, inquit, *præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis. Primo concursu pedes movit hostem. Pulsum vos immissis equis exigite è campo. Non sustinebunt impetum. Et nunc cunctantur magis, quam resistunt.* Concitant equos, permittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugna: & perruptis ordinibus elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes, plerosque à castris avertunt, præterequitantesque absterrent. Peditum acies & Consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti cæde, majore præda potitur. Hujus pugnæ fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe lætitia modo celebrata est, in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius eos excursionibus sufficiendo, præliisque levibus experiundo assuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominiæ decemvirorum ductu acceptæ, parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes, *quid latrocinii modo procursantes pauci, recurrentesque tererent tempus, & in multa prælia, parvamque carperent summam unius belli? quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortunæ rem darent?* Ad id quod sua sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur.

Volsci & Æqui vincuntur.

Bellum cum Sabinis. U. C. an. 304. Ol. 82. a. C. N. 449.

CAP. LXII. Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum, sibi ultro per contumelias hostem insultare. *Quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore?* Ubi hæc fremere militem in castris Consul sensit, concione advocata, *Quemadmodum*, inquit, *in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse. Qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit. Consultu* (*u*) *collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos, milites, mihi effeceritis. Et trahi bellum salubriter, & mature perfici potest. Si trahendum est, ego ut in dies spes, virtusque vestra crescat, eadem qua institui disciplina efficiam. Si jam satis animi est, decernique placet, agite dum clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestræ.* Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, *Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum*, (*x*) affirmat: Reliquum diei apparandis armis consumtum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, & ipsi jam (*y*) avidi certaminis procedunt: (*z*) Prælium fuit, quale inter fidentes sibimet ambos exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, (*a*) alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere. Nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere. Quæ ubi illatis ex transverso signis degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum, simulque & hosti se opponunt, & æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem suo alienoque marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

Pugna cum iisdem.

CAP. LXIII. Vadunt igitur in prælium ab sua parte omissum, & locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques, inter ordines peditum tectus, se ad equos recipit. Transvolat inde in partem alteram, suis victoriæ nuntius, simul & in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, impetum facit. Non aliorum eo prælio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connixi hostem avertunt, nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini fusi passim per agros castra hosti ad prædam relinquunt. Ibi non sociorum, sicut in Algido res, sed suas Romanus populationibus agrorum amissas recipit. Gemina victoria duobus bifariam præliis parta, maligne senatus in unum diem supplicationes Consulum nomine decrevit. Populus injussu

Sabini vincuntur.

(*u*) al. *Consilio.* (*x*) al. *eductum.* (*y*) al. addunt pridem. (*z*) al. prodeunt. (*a*) al. addunt avidum.

(*) Mars pater) Constantini M. Imp. nummus Ær. Tab. XXII. num. 2. Martem Patrem Propugnatorem, non, ut quidam Antiquariorum putant, Patriæ Propugnatorem, ob oculos ponit. Dicitur vero Pater, quia Progenitorem Romuli & Remi prodidit Rhea Silvia. Sunt & alia monumenta, quæ Martem Patrem dicunt. GRUTERUS refert. p. 121. Inscriptionem MARTI PATRI ULTORI &c.

jussu & altero die frequens iit supplicatum. Et hæc vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules ex composito, eodem biduo ad urbem accessere, Senatumque in Martium campum evocavere. Ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores patrum *Senatum inter milites dedita opera terroris causa haberi.* Itaque inde Consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est, (*b*) (jam tum Apollinarem appellabant) avocavere Senatum. Ubi quum ingenti consensu patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho Consulum: multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, *de patribus, non de hostibus Consules triumphare velle: gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti. Nunquam ante de triumpho per populum actum, semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes Senatum fuisse. Ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse. Ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium finerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat.* In eandem sententiam multa & à ceteris senioribus patrum cum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum sine auctoritate Senatus, populi jussu, triumphatum est.

Contentiones de triumpho Coss.

Triumphus decernitur à populo. U. C. an. 304. Ol. 82. a. C. N. 449.

CAP. LXIV. Hæc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit; conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur. Et quo sua minus cupiditas emineret, Consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum patrum causabantur, quo per contumeliam Consulum jura plebis labefacta essent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas Consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque Coss. fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præesset, potissimum M. Duilio sorte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti. Qui quum ex veteribus tribunis negaret *ullius se rationem habiturum*, pugnarentque collegæ ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris è lege potius comitia, quam ex voluntate patrum; injecta contentione Duilius Consules ad subsellia accitos, quum interrogasset, *quid de comitiis consularibus in animo haberent*; respondissentque, *se novos Consules creaturos*; auctores popularis sententiæ, haud populares nactus, in concionem cum iis processit. Ubi quum Consules producti ad populum, interrogatique, *si eos P. R. memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum Consules iterum faceret; quidnam facturi essent*, nihil sententiæ suæ mutassent: collaudatis Consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: & quinque tribunis plebis creatis, quum præ studiis aperte petentium novem tribunorum, alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit: nec deinde comitiorum causa habuit. *Satis factum legi* ajebat, *quæ numero nusquam præfinito tribunis, modo ut relinquerentur, sanciret:* & ab iis, qui creati essent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo, *si tribunos plebei decem rogabo, si quos minus hodie decem tribunos plebei fecerint: hi tum uti quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius quum ad ultimum perseverasset, negando *quindecim tribunos plebei rempublicam habere posse*, victa collegarum cupiditate, pariter patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

Discordiæ domesticæ inter patres & plebem.

CAP. LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis patrum voluntatem foverunt. Duos etiam patricios, consularesque, Sp. Tarpeium & A. Aterium cooptavere. Consules creati, Lar. Herminius, T. Virginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis infestus patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum à collegis, ajebat; rogationem tulit, *ut qui plebem Romanam tribunos plebei rogaret, is usque eo rogaret, dum decem tribunos plebei faceret*, insectandisque patribus, unde *Aspero* etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macerinus, & C. Julius Coss. facti, coitiones (*c*) tribunorum adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservata majestate patrum, sedavere. Plebem, decreto ad bellum Volscorum & Æquorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus continuere: urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis, concordiæ quoque intestinæ causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat. Quiescenti plebi ab junioribus patrum injuriæ fieri ceptæ. Ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant; utique postremis mensibus, quum & per coitiones potentiorum injuria fieret, & vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomine tantum se biennio habuisse. Seniores contra patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita malle, si modus excedendus esset, suis quam adversariis superesse animos. ADEO MODERATIO TUENDÆ libertatis, dum æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est; cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: & injuriam à nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

Patricii Consulares Tribb. pl.

Lar. Herminius & T. Virginius Coss. U. C. an. 305. Ol. 83. a. C. N. 448.

Trebonia lex de Comitiis tribunitiis.

M. Geganius & C. Julius Coss. U. C. an. 306. Ol. 83. a. C. N. 447.

Discordiarum inter Patres & plebem causa.

CAP. LXVI. T. Quintius Capitolinus quartum, & Agrippa Furius Consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum acceperunt: sed imminebat utrumque. Jam non ultra discordia civium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitata in patres, quum dies alicui

T. Quintius & Agr. Furius Coss. U. C. an. 307. Ol. 83. a. C. N. 446.

(*b*) al. præmittunt Circum. (*c*) al. conciones. al. contentiones.

alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. Ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci: simul quod persuaserant iis duces, cupidi prædarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium. *Eo adversus se non esse missos exercitus, dissolvi licentia militandi morem, nec pro communi jam patria Romam esse. Quicquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. Occæcatos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse.* Conjunctis exercitibus Latinum primum agrum populati sunt: deinde, postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero exultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ populandi regione portæ Esquilinæ accessere; vastationem agrorum urbi per contumeliam ostentantes. Unde postquam inulti prædam præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iêre, Quintius Cos. ad concionem populum vocavit.

Æqui & Volsci arma capiunt contra Romanos.

CAP. LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos & Volscos vix Hernicis modo pares, T. Quintio quartum consule, ad mœnia urbis Romæ impune armatos venisse. Hanc ego ignominiam (quamquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma me Consule potuit? satis honorum, satis superque vitæ erat. Mori Consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contemsere? nos Consules? an vos Quirites? si culpa in nobis est, auferte imperium indignis: & si id parum est, insuper pœnas expetite. Si in vobis: nemo deorum, nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites, vosmet tantum eorum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contemsere, nec suæ virtuti confisi sunt; quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro mulctati, sub jugum missi, & se & vos novere. Discordia ordinum, est venenum urbis hujus, patrum ac plebis certamina: dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus, dum tædet vos patriciorum, nos plebejorum magistratuum, sustulere illi animos. Prô deûm fidem, quid vobis vultis? tribunos plebis concupistis. Concordiæ causa concessimus. Decemviros desideraстis. Creari passi sumus. Decemvirorum vos pertæsum est. Coëgimus abire magistratu. Manente in eosdem privatos ira vestra, mori atque exulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. Tribunos plebis creare iterum voluistis. Creastis. Consules facere vestrarum partium, etsi patribus videbamus iniquum, patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus: auxilium tribunitium, provocationem ad populum, scita plebis injuncta patribus. Sub titulo æquandarum legum, nostra jura oppressa tulimus & ferimus. Qui finis erit discordiarum? ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos æquiore animo quiescimus, quam vos victores. Satisne est, nobis vos metuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste prope captas, & scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submovit. In nos viri, in nos armati estis.*

T. Quintii Cos. Oratio de Concordia.

CAP. LXVIII. *Agite dum, ubi hic curiam circumsederitis, & forum infestum feceritis, & carcerem impleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros, ferro ignique vastatos, prædam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per hæc loco est pejore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem privatæ res vestræ, quo statu* (d) *sunt? jam unicuique ex agris sua damna nuntiabantur. Quid est tandem domi, unde ea expleatis? tribuni vobis amissa reddent* (e) *ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, & criminum in principes & legum aliarum super alias, & concionum. Sed ex illis concionibus numquam vestrûm quisquam re, fortuna, domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem & liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? à quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At Hercules, quum stipendia, nobis Consulibus, non tribunis ducibus, & in castris, non in foro faciebatis, & in acie vestrum clamorem hostes, non in concione patres Romani horrebant; præda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriæque simul publicæ, simul privatæ, triumphantes domum ad penates redibatis. Nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. Hærete affixi concionibus, & in foro vivite. Sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Æquos & Volscos proficisci? ante portas est bellum. Si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium scandet & in domos vestras vos persequetur. Biennio ante Senatus delectum haberi, & educi exercitum in Algidum jussit. Sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, præsenti pace læti, nec cernentes ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites, sed multo malo vos salvos esse; qualicunque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut qui apud multitudinem sua causa loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil præter publicum commodum videt. Nisi forte assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis, nec in otio esse sinunt, vestra vos causa incitare & stimulare putatis. Concitati, aut honori aut questui illis estis: & quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se quam nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, & patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere; nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, & à portis nostris mœnibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.*

Tribunitiæ seditiones quam inutiles.

Adulatores plebis.

CAP. LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc severissimi Consulis fuit. Juventus quoque, quæ inter tales

(d) al. *quo in statu.* (e) al. *sunt tribuni: vobis amissa reddent.*

tales metus detrectationem militiæ, telum acerrimum adverſus patres habere ſolita erat, bellum & arma ſpectabat; & agreſtium fuga, ſpoliatique in agris & vulnerati, fœdiora iis, quæ ſubjiciebantur oculis, nuntiantes, totam urbem ira implevere. In Senatum ubi ventum eſt, ibi vero in Quintium omnes verſi, ut unum vindicem majeſtatis Romanæ intueri, & primores patrum *dignam* dicere *concionem imperio conſulari, dignam tot conſulatibus anteactis, dignam vita omni plena honorum ſæpe geſtorum, ſæpius meritorum. Alios Conſules aut per proditionem dignitatis patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo jura ordinis, aſperiorem domando multitudinem feciſſe: T. Quintium orationem memorem majeſtatis patrum, concordiæque ordinum, & temporum imprimis habuiſſe. Orare eum collegamque, ut capeſſerent rempubl. orare tribunos, ut uno animo cum Conſulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulſari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida patribus præberent: appellare tribunos, communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vaſtatis agris, urbe prope oppugnata.* Conſenſu omnium delectus decernitur, habeturque. Quum Conſules in concione pronuntiaſſent, *tempus non eſſe cauſas cognoſcendi; omnes juniores poſtero die prima luce in campo Martio adeſſent: cognoſcendis cauſis eorum qui nomina non dediſſent, bello perfecto ſe daturos tempus; pro deſertore futurum, cujus non probaſſent cauſam;* omnis juventus affuit poſtero die. Cohortes ſibi quæque centuriones legerunt; bini ſenatores ſingulis cohortibus præpoſiti. Hæc omnia adeo mature perfecta accepimus, ut ſigna eo ipſo die à quæſtoribus ex ærario prompta delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo ſint: exercituſque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate ſequentibus, manſerit ad decimum lapidem. Inſequens dies hoſtem in conſpectum dedit; caſtraque ad Corbionem caſtris ſunt conjuncta. Tertio die quum ira Romanos; illos, quum toties rebellaſſent, conſcientia culpæ ac deſperatio irritaret, mora dimicandi nulla eſt facta.

T. Quintii Coſ. laus.

CAP. LXX. In exercitu Romano, quum duo Conſules eſſent poteſtate pari; quod ſaluberrimum in adminiſtratione magnarum rerum eſt, ſumma imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat: & prælatus ille facilitati ſummittentis ſe comiter reſpondebat; communicando conſilia laudeſque, & æquando imparem ſibi. In acie Quintius dextrum cornu, Agrippa ſiniſtrum tenuit: Sp. Poſtumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere; haud ſegniter reſiſtentibus Volſcis. Ser. Sulpicius per mediam hoſtium aciem cum equitatu perrupit. Unde quum eadem reverti poſſet ad ſuos, priuſquam hoſtis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hoſtium ſatius viſum eſt. Momentoque temporis in averſam incurſando aciem, ancipiti terrore diſſipaſſet hoſtes, ni ſuo proprio eum prælio equites Volſcorum & Æquorum exceptum aliquandiu tenuiſſent. Ibi vero Sulpicius, *negare cunctandi tempus eſſe, circumventos intercluſoſque ab ſuis* vociferans, *ni equeſtre prælium conniſi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum ſatis eſſe, conficerent equos viroſque, ne quis reveheretur inde ad prælium, aut integraret pugnam. Non poſſe illos reſiſtere ſibi, quibus conferta peditum acies ceſſiſſet.* Haud ſurdis auribus dicta: impreſſione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere: ipſos, equoſque ſpiculis confodere. Is finis pugnæ equeſtris fuit. Tunc adorti peditum aciem, nuntios ad Conſules rei geſtæ mittunt, ubi jam inclinabatur hoſtium acies. Nuntius deinde & vincentibus Romanis animos auxit, & referentes gradum perculit Æquos. In media primum acie vinci cepti, qua permiſſus equitatus turbaverat ordines. Siniſtrum deinde cornu ab Quintio Conſule pelli ceptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, ætate viribuſque ferox, quum omni parte pugnæ melius rem geri, quam apud ſe videret; (*) accepta ſigna ab ſigniferis ipſe inferre, quædam jacere etiam in confertos hoſtes cepit. Cujus ignominiæ metu concitati milites, invaſere hoſtem. Ita æquata ex omni parte victoria eſt. Nuntius tum à Quintio venit, *victorem jam ſe imminere hoſtium caſtris, nolle irrumpere, antequam ſciat debellatum & in ſiniſtro cornu eſſe. Si jam fudiſſet hoſtes, conferret ad ſe ſigna, ut ſimul omnis exercitus præda potiretur.* Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam, caſtraque hoſtium venit. Ibi paucis defendentibus, momentoque fuſis, ſine certamine in munitiones irrumpunt: prædaque ingenti compotem exercitum, ſuis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amiſſæ erant, reducunt. Triumphum nec ipſos poſtulaſſe, nec delatum iis ab Senatu, accipio: nec traditur cauſa ſpreti aut non ſperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio Conſulibus, qui præter Volſcos & Æquos, Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab Senatu triumphus eſſet, verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum Conſulibus petere triumphum. Ne etiam ſi impetraſſent, magis hominum ratio, quam meritorum habita videretur.

Volſci & Æqui vincuntur.

CAP. LXXI. Victoriam honeſtam ex hoſtibus partam, turpe domi de finibus ſociorum judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum ſæpe bello certaſſent, multis invicem cladibus feſſi, judicem populum Romanum cepere. Quum ad cauſam orandam veniſſent, concilio populi à magiſtratibus dato, magna contentione actum. Jamque editis teſtibus, quum tribus vocari & populum inire ſuffragium oporteret, conſurgit P. Scaptius de plebe, magno natu: *Et, ſi licet*, inquit, *Conſules, de republica dicere, errare ego populum in hac cauſa non patiar.* Quum, ut vanum, eum negarent Conſules audiendum eſſe, vociferantemque *prodi publicam*

Turpe judicium Pop. Rom. de Sociorum finibus.

(*) Accepta ſigna) Signa enim amittere maximum militibus erat dedecus, quod ex OVIDIO patet, qui III. Faſtor. ita:

Non illi cœlo labentia ſigna tenebant;
Sed ſua, quæ magnum perdere crimen erat.

cam causam, summoveri jussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut fere semper reguntur à multitudine magis, quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *annum se tertium & octogesimum agere, & in eo agro, de quo agitur, militasse, non juvenem, sed vicesima jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit bellatum. Eo se rem vetustate obliteratam, ceterum suæ memoriæ infixam afferre. Agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisque Coriolis, jure belli publicum populi Romani factum. Mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam usurpaverint, incolumi Coriolana re, eum se à populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse: non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro parte virili manu cepisset, eum senex quoque voce, qua una posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret.*

Scaptii vanissimi Senis ea de re oratio.

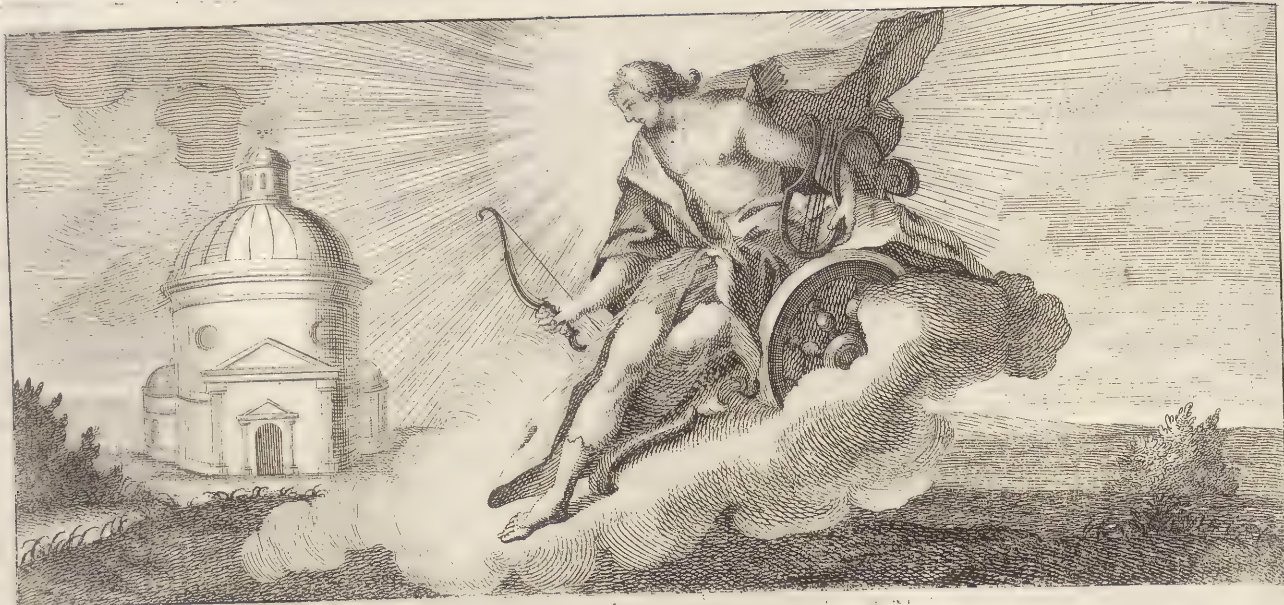
CAP. LXXII. Consules, quum Scaptium, non silentio modo, sed cum assensu etiam audiri animadvertissent; *deos hominesque testantes flagitium ingens fieri*, patrum primores arcessunt. Cum his circumire tribunos, orare, *ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent, judices in suam rem litem vertendo; (f) quum præsertim etiam si fas sit, curam emolumenti sui judici esse; nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis. Nam FAMÆ QUIDEM AC FIDEI damna majora esse, quam quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum? hoc vulgari? hoc socios audire? hoc hostes? quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc concionali seni assignaturos putarent finitimos populos? clarum hac fore imagine Scaptium nomen. Populum Romanum quadruplatoris & interceptoris litis alienæ personam laturum. Quem enim hoc privatæ rei judicem fecisse, ut sibi controversam (g) adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non facturum.* Hæc Consules, hæc patres vociferantur. Sed plus cupiditas, & auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus, judicaverunt agrum publicum populi Romani esse, nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret: nunc haud sane quicquam bona causa elevatur dedecus judicii. Idque non Aricinis Ardeatibusque, quam patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus & ab externis mansit.

Cui frustra reclamant Consules.

(f) al. *Ne pessimum facinus pejori exemplo admitterent judicis in suam rem vertentis litem.* (g) al. *controversiosam.*

EPI-

EPITOME LIBRI IV.

Lex de connubio patrum & plebis à tribunis plebis, contentione magna, patribus repugnantibus, perlata est. Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiæque per hoc genus magistratus administratæ. Item censores tunc primum creati. Ager Ardeatinus (a) populi Romani judicio ablatus, missis in eum colonis, restitutus est. Cum fame populus Romanus laboraret, Sp. Mælius eques Romanus frumentum populo sua impensa largitus est: & ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans, à C. Servilio Ahala magistro equitum, jussu Quintii Cincinnati dictatoris, occisus est: L. Minucius index bove aurata donatus est. Legatis Romanis à Fidenatibus occisis, quoniam ob Rempublicam occubuerant, statuæ in rostris positæ sunt. Cornelius Cossus tribunus militum, occiso Tolumnio rege Vejentium, opima spolia secunda Feretrio retulit. Mamercus Æmilius dictator, censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni & sex mensium spatio finito, ob eam rem à censoribus notatus est. Fidenæ in potestatem redactæ, eoque coloni missi sunt. Quibus occisis Fidenates, quum defecissent à populo Romano; à Mamerco Æmilio dictatore victi sunt, & Fidenæ captæ. Conjuratio servorum oppressa. Postumius tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex ærario tum primum militibus datum. Res præterea gestas adversum Volscos & Vejentes, Fidenates, & Faliscos continet.

DECADIS PRIMÆ.
LIBER QUARTUS.

CAPUT I.

M. Genucius & C. Curtius Coss. U. C. an. 308. Ol. 83. a. C. N. 445.

Hos secuti M. Genucius & C. Curtius Consules. Fuit annus domi forisque infestus. Nam anni principio & de connubio patrum & plebis (*) C. Canulejus tribunus plebis rogationem promulgavit; qua contaminari sanguinem suum patres, confundique jura gentium rebantur: & mentio primo sensim illata à tribunis, ut alterum ex plebe Consulem liceret fieri, eo processit deinde, ut rogationem novem (b) tribuni promulgarent, *ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de patribus vellet, Consules faciendi.* Id vero si fieret, non vulgari modo cum infimis, sed prorsus auferri à primoribus ad plebem summum imperium credebant. Læti ergo audiere patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati descisse, & Veientes depopulatos extrema agri Romani, & Volscos Æquosque, ob communitam Verruginem, fremere. Adeo vel infelix bellum ignominiosæ paci præferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribunitiæ, delectus haberi, bellum arma-

Canuleja lex de connubiis Patrum cum plebejis.

Lex de Consule plebejo.

(a) al. *Ardeatinis.* (b) al. novam.

(*) C. Canulejus) Canulejæ Gentis numismata, Antiquarii hucusque nulla produxerunt. Plebejam tamen fuisse, ex LIVIO satis constat, ut qui C. Canulejum hoc ipso loco & infra Eod. Libro IV. Cap. 44. M. Canulejum Tribunos plebis appellat. L. Canulejum Divitem vero Dec. V. Lib. II. Cap. 28. Prætorem. Non possum hic omittere elegantissimam L. Canuleji Inscriptionem, Moguntiæ effossam, & ab Electore Lothario Francisco Clementissime mihi donatam, una cum urna quam infra delineatam vulgabo. Lapis cui inscriptio insculpta, Operculum Sarcophagi fuit, in quo urna, ossibus plena, inventa est. Inscriptionem ipsam lege Tab. XXII. num. 3.

armaque vi summa apparari jubent; si quo (c) intentius possit, quam T. Quintio Consule apparatum sit. Tum C. Canulejus pauca in Senatu vociferatus, *nequicquam territando Consules avertere plebem a cura novarum legum; nunquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset;* confestim ad concionem advocavit.

Discordiæ.

CAP. II. Eodem tempore & Consules Senatum in tribunum, & tribunus populum in Consules incitabat. Negabant Consules *jam ultra ferri posse furores tribunitios. Ventum jam ad finem esse; domi plus belli concitari, quam foris. Id adeo non plebis, quam patrum; neque tribunorum magis, quam Consulum culpa accidere. Cujus rei præmium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romæ præmium seditionum esse: id & singulis universisque semper honori fuisse.* (d) *Remunişcerentur quam majestatem Senatus ipsi à patribus accepissent, quam liberis tradituri essent; ut, quemadmodum plebs gloriari posset, auctiorem amplioremque esse.* (e) *Finem ergo non fieri, nec futurum, donec quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas, quantasque res C. Canulejum aggressum? colluvionem gentium, perturbationem auspiciorum publicorum privatorumque afferre; ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis, patrumque? Ut qui natus sit, ignoret cujus sanguinis, quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur: jam ad consulatum vulgi turbatores accingi; & primo, ut alter Consul ex plebe fieret, id modo sermonibus tentasse. Nunc rogari, ut seu ex patribus, seu ex plebe velit, populus Consules creet: & creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimum quemque. Canulejos igitur, Iciliosque Consules fore. Ne id Jupiter optimus maximus sineret, regiæ majestatis imperium eo recidere: & se millies morituros potius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, majores quoque si divinassent, concedendo omnia non mitiorem in se plebem, sed asperiorem, alia ex aliis iniquiora postulando, quum prima impetrasset, futuram; primo quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quam eas leges sibi imponi paterentur. Quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse. Finem non fieri posse,* (f) *& in eadem civitate tribunos plebis, & patres esse: aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse: potiusque sero, quam nunquam obviam eundum audaciæ temeritatique. Illine ut impune primo discordias serentes concitent finitima bella, deinde adversus ea quæ concitaverint, armari civitatem, defendique prohibeant? & quum hostes tantum non* (g) *arcessierint, exercitus conscribi adversus hostes non patiantur? sed audeat Canulejus in Senatu proloqui, se, nisi suas leges tanquam victoris, patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum. Quid esse aliud, quam minari se proditurum patriam? oppugnari atque capi passurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis & Æquis & Veientibus allaturam? Nonne Canulejo duce se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si patribus tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces prius adversus scelus civium, quam adversus hostium arma.*

Consules invehuntur in Tribunos pl.

In Consules plebejos.

CAP. III. Quum maxime hæc in Senatu agerentur, Canulejus pro legibus suis & adversus Consules ita disseruit: *Quantopere vos, Quirites, contemnerent patres, quam indignos ducerent, qui una secum urbe intra eadem mœnia viveretis, sæpe equidem & ante videor animadvertisse: nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt, quibus quid aliud quam admonemus, cives nos eorum esse, & si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet. Nos quidem civitatem, quæ plus quam connubium est, hostibus etiam victis, dedimus. Altera nihil novi ferimus, sed id, quod populi est, repetimus atque usurpamus: ut quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cœlum ac terras misceant, cur in me impetus modo pene in Senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuntient sacrosanctam potestatem? Si populo Rom. liberum suffragium datur, ut quibus velit consulatum mandet, & non præciditur spes plebejo quoque, si dignus summo honore erit, adipiscendi summi honoris, stare urbs hæc non poterit? De imperio actum est? Et perinde hoc valet, plebejusne consul fiat, tanquam servum aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis, in quanto contemtu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant. Quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam, (si diis placet) nefas ajunt esse, consulem plebejum fieri. Obsecro vos, si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt: consules in locum regum successisse: nec aut juris, aut majestatis quicquam habere, quod non in regibus ante fuerit? En unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modo non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi jussu, patribus auctoribus Romæ regnasse? L. deinde Tarquinium, non modo Romanæ, sed nec Italicæ quidem gentis, Demarati Corinthii filium, incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem factum? Servium Tullium post hunc captiva Corniculana natum, patre nullo, matre serva, ingenio & virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus parens urbis in societatem regni accepit? Ergo dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Pœniteat nunc vos plebeji consulis, quum majores nostri advenas reges non fastidierint: & ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certe gentem, post reges exactos, ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrinone patricius, deinde consul fiat; Civis Rom. si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? Utrum tandem non credimus*

Canulejus Trib. Pl. invehitur in Coss.

(c) al. qua. (d) al. *& singulis universisque semper fuisse.* (e) al. *esse omittunt.* (f) al. *Sine re non fieri posse.* al. *Finem non fieri, nec posse in eadem &c.* (g) al. *tantum hostium.*

dimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus, ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Servio Tullio similis? An, ne si sit quidem, ad gubernacula reipubl. accedere eum patiemur? potiusque decemviris, deterrimis mortalium, qui tum omnes ex patribus erant, quam optimis regum, novis hominibus similes consules sumus habituri?

Nova multa institui possunt.

CAP. IV. *At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? NULLANE RES NOVA institui debet? Et quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures, Romulo regnante nulli erant: ab Numa Pompilio creati. Census in civitate, & descriptio centuriarum classiumque non erat: Ab Servio Tullio est facta. Consules nunquam fuerant: regibus exactis, creati sunt. Dictatoris nec imperium, nec nomen fuerat: apud patres esse cepit. Tribuni plebis, ædiles, quæstores, nulli erant: institutum est ut fierent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos & creavimus, & è republica sustulimus. Quis dubitat, quin in æternum urbe condita, & in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium, hominumque, instituantur? Hoc ipsum, ne connubium patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis, pessimo exemplo publico, (b) cum summa injuria plebis? An esse ulla major, aut insignior contumelia potest, quam partem civitatis velut contaminatam, indignam connubio haberi? Quid est aliud, quam exilium intra eadem mœnia, quam relegationem pati? Ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cavent; ne societur sanguis. Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis & Sabinis, non genere, nec sanguine, sed per cooptationem in patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi; sinceram servare privatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere sinendo è patribus? Nemo plebejus patriciæ virgini vim afferret: patriciorum ista libido est. Nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere coëgisset. Verum enimvero lege id prohiberi, & connubium tolli patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. Cur enim non confertis, ne sit connubium divitibus ac pauperibus? quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut, in quam cuique fœminæ convenisset domum, nuberet; ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium duceret; id vos sub legis superbissimæ vincula conjicitis, qua dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebejus? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? quid enim in re est aliud, si plebejam patricius duxerit, si patriciam plebejus? quid juris tandem mutatur? nempe patrem sequuntur liberi. Nec quod nos ex connubio vestro petamus, quicquam est; præterquam ut hominum, ut civium numero simus. Nec vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis, quicquam est.*

De Connubio gentium patr. & pleb.

Cujus esset Romæ imperium.

CAP. V. *Denique, utrum tandem populi Romani an vestrum, summum imperium est? Regibus exactis, utrum vobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit, jubere legem? An, ut quæque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decernetis? & simul ego tribunus vocare tribus in suffragium cepero, tu statim Consul sacramento juniores adiges, & in castra educes: & minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non quantum istæ minæ adversus plebis consensum valerent, bis jam experti essetis? scilicet quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis. An ideo non est dimicatum: quod quæ pars firmior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites. Animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa, seu vera sunt, Consules, parata vobis plebes est, si connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis; si coalescere, si jungi, miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt: si spes, si aditus ad honores viris strenuis & fortibus datur: si in consortio, si in societate reipubl. esse, si, quod æque libertatis est, invicem annuis magistratibus parere, atque imperitare licet. Si hæc impediet aliquis; ferte sermonibus, & multiplicate fama bella; nemo est nomen daturus: nemo arma capturus: nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in privata connubii societas est.*

CAP. VI. Quum in concionem & Consules processissent, & res à perpetuis orationibus in altercationem vertissent; interroganti tribuno, *cur plebejum consulem fieri non oporteret?* ut fortasse vere, sic parum utiliter in præsens certamen respondit, *quod nemo plebejus auspicia haberet. Ideoque decemviros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur.* Plebes ad id maxime indignatione exarsit, quod auspicari, tamquam invisi diis immortalibus negarentur posse. Nec ante finis contentionum fuit, (quum & tribunum acerrimum auctorem plebs nacta esset, & ipsa cum eo pertinacia certaret) quam victi tandem patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maxime rati contentionem de plebejis Consulibus tribunos, aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse, contemtamque interim connubio plebem, paratam delectui fore. Quum Canulejus, victoria de patribus, & plebis favore ingens esset; accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua, summa vi pugnant; & crescente indies fama belli, delectum impediunt. Consules, quum per Senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant. Apparebat, aut hostibus, aut civibus, de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia Consules armabat in tribunos: Quintiorum, Cincinnatique & Capitolini sententiæ abhorrebant à cæde, violandisque, quos fœdere icto cum plebe, sacrosanctos accepissent. Per hæc consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex patribus ac plebe creari sinerent: de Consulibus creandis nihil mutaretur. Eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. Quibus indictis,

Lex fertur de connubio Patrum cum Plebe.

Delectus impeditur.

Primi tribuni militum consulari potestate. U. C. an. 310. Ol. 84. 2. C. N. 443.

(b) al. *publico omittunt.*

indictis, extemplo quicunque aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, quam maxime tribunitii, & prensare homines, & concursare toto foro candidati cepere: ut patricios desperatio primo, irritata plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret. Postremo coacti tamen à primoribus, petiere, ne cessisse possessione reipubl. viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, ALIOS ANIMOS in contentione libertatis dignitatisque, alios secundum deposita certamina, incorrupto judicio, esse: tribunos enim omnes patricios creavit populus; contentus eo, quod ratio habita plebejorum esset. Hanc modestiam æquitatemque, & altitudinem animi, ubi nunc in uno inveneris, quæ tunc populi universi fuit?

Tribuni milit Consulari potestate primi. U. C. an. 310. Ol. 84. a. C. N. 443.

CAP. VII. Anno trecentesimo decimo, quam urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro Consulibus magistratum ineunt. (*) A. Sempronius Atratinus, (**) L. Atilius, T. Cæcilius, quorum in magistratu concordia domi, pacem etiam foris præbuit. Sunt qui propter adjectum, Æquorum, Volscorumque bello, & Ardeatium defectioni, Veiens bellum, quia duo Consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de Consulibus creandis ex plebe: & imperio, & insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato jam stetit magistratus ejus jus: quia tertio mense quam inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere: quod C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, parum recte tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Romam venerunt: ita de injuria querentes, ut si demeretur ea, in fœdere atque amicitia mansuros restituto agro appareret. Ab Senatu responsum est, *judicium populi rescindi ab Senatu non posse, præterquam quod nullo nec exemplo, nec jure fieret, concordiæ etiam ordinum causa. Si Ardeates sua tempora expectare velint, arbitriumque Senatui levandæ injuriæ suæ permittant, fore, ut postmodum gaudeant se iræ moderatos: sciantque patribus æque curæ fuisse, ne qua injuria in eos oriretur, ac ne orta, diuturna esset.* Ita legati, quum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, quum sine curuli magistratu respublica esset, coiêre, & interregem creavere. Contentio, consulesne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac Senatus, Consulum comitia; tribuni plebis, & plebs tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt patres, quia & plebs patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit: & principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam quibus ut indigni præterirentur. Tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores patrum reliquere. T. Quintius Barbatus Interrex Consules

Tertio mense abeunt honore.

T. Quintius Barbatus interrex creatur.

Interrex Consules creat L.

creat L. Papirium Mugilanum, L. Sempronium Atratinum. His Consulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum est. Idque monumenti est, Consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratuum inveniuntur. Credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus, prætermissa nomina consulum horum. Licinius Macer auctor est, & in fœdere Ardeatino, & in linteis libris ad Monetæ inventa. Et foris, quum tot terrores à finitimis ostentati essent, & domi otium fuit.

Papirium Mugilanum, & L. Sempronium Atratinum, qui fœdus cum Ardeatibus renovant. U. C. an. 310. Ol. 84. a. C. N. 443.

CAP. VIII. Hunc annum, (seu tribunos modo, seu tribunis suffectos Consules quoque habuit,) sequitur annus haud dubiis Consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quintio Capitolino quintum. Idem hic annus censuræ initium fuit; rei à parva origine ortæ. Quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus equitumque centuriæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratus, publicorum jus, privatorumque locorum, & vectigalia populi Romani, sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est, quod in populo per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque consulibus, quum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab Senatu est, *rem operosam, ac minime consularem suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, custodiæque & tabularum cura, cui arbitrium formulæ censendi subjiceretur.* Et patres, quamquam rem parvam, tamen quo plures patricii magistratus in republica essent, læti accepere: id quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum qui præessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent. Et tribuni (id quod tunc erat) magis necessariam, quam speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommode adversarentur, haud sane tetendere. Quum à primoribus civitatis spretus honor esset, Papirium, Semproniumque, quorum de consulatu dubitabatur, (*i*) ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis præfecit. *Censores* ab re appellati sunt.

M. Geganius & T. Quintius Coss. Censuræ initium. U. C. an. 311. Ol. 84. a. C. N. 442.

CAP. IX. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea venjunt, *pro veterrima societate, renovatoque fœdere recenti, auxilium prope eversæ urbi* implorantes. Frui namque pace optimo consilio cum populo Romano servata, per intestina arma non licuit, quorum causa atque initium traditur ex certamine factionum ortum. QUÆ FUERE eruntque pluribus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames, morbive, quæque alia in deûm iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. Virginem plebeji generis, maxime forma notam, petiere juvenes: alter virgini genere par, tutori-

Ardeatum calamitates intestinæ seditiosæ.

Et bellum ob virginis nuptias.

L

(*i*) al. demebatur.

(*) Sempronius Atratinus) Ex Sempronia gente GRACCHI & PITIONES plebeji fuerunt, ATRATINI vero Patricii, quod ex hoc loco Livii sat claré apparet. Præcedente enim capite LIVIUS dicit: Tribunos militum omnes patricios creasse populum; inter quos nunc recensetur quoque Sempronius Atratinus. Revocamus huc Nummum Arg. Tab. XXIII. num. 1. Conf. PATIN. Fam. Rom. pagg. 251. & 255.

(**) L. Atilius) Et Gens Atiliorum fuit alia Patricia, alia Plebeja, quæ postrema SERANORUM cognomen gessit. Ad priorem spectat Nummus argent. Tab. XXIII. num. 2. Qui quamvis multo post hunc L. Atilium cusus, huc tamen, quia L. ATILI, nominis literæ initiales in illo conspiciuntur, referre malim. Conf. PATIN. l. c. p. 42.

tutoribus fretus; qui & ipsi ejusdem corporis erant: nobilis alter, nulla re, præterquam forma captus. Adjuvabant eum optimatium studia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit. Nobilis superior judicio matris esse, quæ quam splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat. Tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est. Postulatu audito matris, tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum. Sed vis potentior fuit. Namque tutores inter suæ partis homines, de injuria decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex domo matris rapiunt. Adversus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accensum injuria juvenem. Fit prælium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique excursiones facit. Urbem quoque, omnis etiam expertem (*k*) ante certaminis, multitudine opificum ad spem prædæ evocata, obsidere parat. Nec ulla species, cladesque belli abest; velut contacta civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum. Optimates Romanos ad auxilium urbis obsessæ; plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere. (*l*) Priores Volsci, duce Æquo Cluilio, Ardeam venerunt, (*m*) & mœnibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam est nuntiatum, extemplo M. Geganius Consul cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet. Quarta deinde vigilia signa profert: ceptumque opus adeo approperatum est, ut sole orto Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quam à se urbem viderent. Ex alia parte Consul muro Ardeæ brachium injunxerat; (*n*) qua ex oppido sui commeare possent.

Ardeam obsident Volsci.

Qui à Romanis obsidentur.

CAP. X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non commeatu præparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento, aluisset militem; postquam septus vallo repente inopem omnium rerum videt, ad colloquium Consule evocato, *si solvendæ obsidionis causa venerit Romanus, abducturum se inde Volscos* ait. Adversus ea Consul; *victis conditiones accipiendas esse, non ferendas,* respondit; *neque ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedi imperatorem, arma poni* jubet. *Fatentes victos se esse, & imperio parere. Aliter tam abeuntibus, quam manentibus se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis, quam pacem infidam Romam relaturum.* Volsci exiguam spem in armis, (*o*) alia undique abscissa, quum tentassent; præter cetera adversa, loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad preces à certamine versi, dedito imperatore, traditisque armis sub jugum missi, cum singulis vestimentis ignominiæ cladisque pleni dimittuntur. Et quum haud procul urbe Tusculo consedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nuntiis cædis relictis. Romanus Consul Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motus securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: demptamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant. Senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem rediit, Cluilio Volscorum duce ante currum ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat. Æquavit, quod haud facile est, Quintius Consul togatus armati gloriam collegæ: quia concordiæ pacisque domesticam curam, jura infimis summisque moderando ita tenuit, ut eum & patres severum consulem, & plebs satis comem crediderint. Et adversus tribunos auctoritate plura, quam certamine, tenuit. Quinque consulatus eodem tenore gesti, vitaque omnis consulariter acta, verendum pene ipsum magis, quam honorem faciebant. Eo tribunorum militarium nulla mentio his Consulibus fuit.

Vincuntur.

Et sub jugum mittuntur.

Ardeæ res compositæ.

CAP. XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Æbutium Cornicinem. Fabius & Æbutius Consules, quo majori gloriæ rerum domi forisque gestarum succedere secernebant: (maxime autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura subventum) eo impensius, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt; *ut quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo præsidii causa adversus Volscos scriberentur.* Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret, judicii rescindendi consilium initum. Consenserant autem, ut multo majore parte Rutulorum colonorum, quam Romanorum scripta; nec ager ullus divideretur, nisi is qui interceptus judicio infami erat: nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati, Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Æbutius Elva. Qui per minime populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum judicasset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem patrum satis accepti, quod nihil gratiæ cujusquam dederant; vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis, colonis adscripti remanendo in colonia, quam testem integritatis justitiæque habebant, vitavere. Pax domi forisque fuit, & hoc & in sequenti anno.

M. Fabius, & Postumus Æbutius Coss. U.C. 312. Ol. 84. a. C. N. 441.

Ardeam coloni mittuntur.

CAP. XII. C. Furio Pacilo, & M. Papirio Crasso Coss. Ludi ab decemviris, per secessionem plebis à patribus, ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequicquam à Petilio (*p*) quæsita. Qui tribunus plebis iterum ea ipsa denuntiando factus, neque

C. Furius & M. Papirius Coss. U. C. an. 313. Ol. 85. a. C. N. 440.

Ludi facti ex voto.

(*k*) al. expertes. (*l*) al. excitavere. (*m*) al. venerant. (*n*) al. immiserat. (*o*) al. Volsci exigua spe in armis ponentes. (*p*) al. Petelio.

que ut de agris dividendis plebi referrent Consules ad senatum, pervincere potuit: & quum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi; consules creari jussi sunt. Ludibrioque erant minæ tribuni denuntiantis se delectum impediturum, quum, quietis finitimis, neque bello, neque belli apparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato Coss. multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame; regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum abfuit bellum externum: quo si aggravatæ res essent, vix ope deorum omnium resisti (q) potuisset. Cepere à fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum & urbis, deserto agrorum cultu. Nam utrumque traditur. Et patres plebem desidem, & tribuni plebis, nunc fraudem, nunc negligentiam consulum accusabant. Postremo perpulere plebeji, haud adversante senatu, ut (*) L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quam ad curationem ministerii sui: quamquam postremo annonæ quoque levatæ, haud immeritam & gratiam & gloriam tulit. Qui quum multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequicquam missis (nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum annonæ fecisset, & revolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, & vendere quod usui menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde & objiciendo iræ populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis quam levaret inopiam, multi ex plebe spe amissa, potius quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt.

Proc. Geganius & L. Menenius Coss. U. C. 314. Ol. 85. a. C. N. 439. Annus calamitosus.

CAP. XIII. Tum (**) Sp. Mælius ex equestri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem pessimo exemplo, pejore consilio est aggressus. Frumento namque ex Etruria, privata pecunia per hospitum clientiumque ministeria coëmto (quæ credo ipsa res ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemque hoc munere delinitam, quacunque incederet conspectus elatusque (r) supra modum hominis privati, secum trahere; haud dubium consulatum favore ac spe despondentem. Ipse, ut est HUMANUS ANIMUS insatiabilis eo quod fortuna spondet, ad altiora & non concessa tendere. Et quoniam consulatus quoque eripiendus invitis patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto apparatu consiliorum & certamine, (s) quod ingens exsudandum esset, præmium fore. Jam comitia consularia instabant. Quæ res eum nec dum compositis maturisve satis consiliis, oppressit. Consul sextum creatus T. Quintius Capitolinus, minime opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen, & L. Minucius præfectus annonæ, seu refectus, seu quoad res posceret, in incertum creatus. Nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minucius eandem rei publicæ curationem agens, (t) quam Mælius privatim agendam susceperat, quum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert, *tela in domum Mælii conferri, eumque conciones (u) domi habere: ac non dubia regni consilia esse. Tempus agendæ rei nondum stare; cetera jam convenisse, & tribunos mercede emtos ad prodendam libertatem, & partita ducibus multitudinis ministeria esse. Serius se pene, quam tutum fuerit, ne cujus incerti vanique auctor esset, ea deferre.* Quæ postquam sunt audita, & undique primores patrum & prioris anni Consules increparent, *quod eas largitiones, cœtusque plebis in privata domo passi essent fieri,* & novos Consules, *quod expectassent, donec à præfecto annonæ tanta res ad Senatum deferretur, quæ Consulem non auctorem solum desideraret, sed etiam vindicem;* tum T. Quintius, *Consules immerito increpari,* ait, *qui constricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi haberent. Opus esse non forti solum viro, sed etiam libero, exsolutoque legum vinculis. Itaque se dictatorem L. Quintium dicturum. Ibi animum parem tantæ potestati esse.* Approbantibus cunctis, primo Quintius abnuere: &, *quid sibi vellent,* rogitare, *qui se ætate exacta tantæ dimicationi objicerent.* Dein quum undique *plus in illo senili animo, non consilii modo, sed etiam virtutis esse, quam in omnibus aliis* dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, & Consul nihil remitteret; precatus tandem deos immortales Cincinnatus, *ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipubl. esset,* Dictator à Consule dicitur. Ipse deinde (***) C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

Sp. Mælius regnum largitionibus adfectat.

Humanus animus insatiabilis.

T. Quintius Et Agr. Menenius Coss. U. C. an. 315. Ol. 85. a. C. N. 438.

Cincinnatus à Consule Dictator creatur. U. C. an. 315. Ol. 85. a. C. N. 438.

CAP. XIV. Postero die dispositis præsidiis quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, & Mæliani, atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, *qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majestatem, aut Quintium post octogesimum annum rectorem reipublicæ quæsisset,* rogitarent;

(q) al. sisti. al. vix ope deorum omnium res sisti. (r) al. Consulis pectus gerens. (s) al. certaminis. al. certaminum. (t) al. eandem publice curationem agens. al. ejusdem rei publicæ curationem. (u) al. *coitiones.*

(*) L. Minucius) Minuciæ gentis duo ex Musæo nostro supra pag. 39. * produximus numismata, ad L. Minucii annonæ Præfecturam spectantia. Fuit quidem hæc Minuciorum familia primum Patricia, sed L. hic Minucius ad Plebem transiit, & Trib. pl. factus est. Conf. STEPH. VINANDI PIGHII Annales Romanorum. T. I. p. 173. & LIVIUS p. seq. c. XVI.

(**) Sp. Mælius) Videtur idem esse Sp. Mælius, quem ambo denarii supra p. 39. * piolatis, panes manibus tenens, P. R. eosdem quasi distributurus.

(***) C. Servilium Ahalam) Hujus Servilii Ahalæ vultus conspicitur in denario argenteo, Tab. XXIII. num. 3. post Cæsarem occisum, in honorem M. Bruti cuso, qui Brutus paternum ducebat genus à Bruto Regum expulsore, maternum ab hoc C. Servilio Ahala, qui Sp. Mælio occiso, regnum discussit. STEPH. VIN. PIGHIUS l. c. p. 172. PATIN. Fam. Rom. p. 257. Cæterum Servilia hæc gens, Alba diruta, Romam venit, & in patres lecta est; ut LIVIUS supra Lib. I. Cap. XXX. p. 14. retulit.

Mælius ad Dictatorem vocatur.

gitarent; missus ab Dictatore Servilius magister equitum ad Mælium, *Vocat te*, inquit, *Dictator.* Quum pavidus ille, *quid vellet*, quæreret; Serviliusque *causam dicendam esse* proponeret, *crimenque à Minucio delatum ad Senatum diluendum:* tunc Mælius recipere se in catervam suorum, & primum circumspectans, tergiversari: postremo quum apparitor jussu magistri equitum duceret; ereptus à circumstantibus, fugiensque, *fidem plebis Romanæ* implorare, & *opprimi se consensu patrum* dicere, *quod plebi benigne fecisset.* Orare, *ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent.* Hæc eum vociferantem assecutus Ahala Servilius obtruncat: respersusque cruore obtruncati, stipatus caterva patriciorum juvenum, Dictatori renuntiat, *vocatum ad eum Mælium, repulso apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere.* Tum Dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili, esto, liberata republica.*

Ahala Servilius Mælium occidit.

CAP. XV. Tumultuantem deinde multitudinem, incerta existimatione facti, *ad concionem vocari* jussit; & *Mælium jure cæsum pronuntiavit, etiamsi regni crimine insons fuerit; qui vocatus à magistro equitum ad Dictatorem non venisset. Se ad causam cognoscendam consedisse; qua cognita, habiturum fuisse Mælium similem causæ fortunam. Vim parantem, ne judicio se committeret, vi coërcitum esse. Nec cum eo tanquam cum cive agendum fuisse; qui natus in libero populo, inter jura, legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno sororis filios regis, & liberos consulis liberatoris patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, à patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem, nominis odio abdicare se magistratu atque exulare jussum; in qua de Sp. Cassio post aliquot annos propter consilia inita de regno, supplicium sumptum; in qua nuper decemviros bonis, exilio, capite mulctatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Mælius spem regni conceperit. Et quis homo? quamquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, decemviratibus, suis majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit: Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam sperandus fuerit, frumentarium divitem bilibris* (x) *farris* (y) *sperasse libertatem se civium suorum emisse, ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse, ut quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret: Romuli conditoris, ab diis orti, recepti ad deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis, quam pro monstro habendum. Nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tecta parietesque intra quæ tantum amentiæ conceptum esset, dissiparentur: bonaque contacta* (z) *pretiis regni mercandi, publicarentur. Jubere itaque quæstores, vendere ea bona, atque in publicum redigere.*

Quod factum Oratione defendit Dictator.

CAP. XVI. Domum deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit. Id Æquimælium appellatum est. L. Minucius bove aurato extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Mælianum assibus in modios æstimatum plebi divisit. Hunc Minucium apud quosdam auctores transisse à patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem motam ex Mæliana cæde, sedasse, invenio. Ceterum vix credibile est, numerum tribunorum patres augeri passos. Idque potissimum exemplum à patricio homine introductum: nec deinde id plebem, concessum semel, obtinuisse, aut certe tentasse. Sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum, paucis ante annis lege cautum, *ne tribunis collegam cooptare liceret.* Q. Cæcilius, Q. Junius, Sex. Titinnius, soli ex collegio tribunorum, neque tulerant de honoribus Minucii legem: & criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non destiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius quam consulum comitia haberentur: haud dubii, quin sex locis (*a*) (tot enim jam creari licebat) & plebeji aliqui *profitendo se ultores fore Mælianæ cædis*, crearentur. Plebs, quamquam agitata multis eo anno & variis motibus erat, nec plures quam tres tribunos consulari potestate creavit, & in iis L. Quintium Cincinnati filium: ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur: prælatus suffragiis Quintio Mamercus Æmilius vir summæ dignitatis. L. Julium tertium creant.

L. Minucii præmium.

Tribuni militum consulari potestate. U. C. an. 316. Ol. 85. a. C. N. 437.

CAP. XVII. In horum magistratu Fidenæ colonia Romana ad Lartem Tolumnium Veientium regem ac Veientes defecere. Majus additum defectioni scelus. Cajum Fulcinium, Cloelium Tullum, Sp. Antium, L. Roscium, legatos Romanos, causam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus: in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambiguam, ut occidi jussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem: interventu Fidenatium novorum sociorum, consulentium de cæde ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusus animum: nec deinde in horrorem (*b*) versum facinus. Propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset conscientia tanti sceleris, voluisse. Legatorum, qui Fidenis cæsi erant; statuæ publice (*) in Rostris positæ sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ad curam summæ rerum, quieta plebe, tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin Consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium, & L. Sergius *Fidenas*, à bello credo, quod deinde gessit, appellatus. Hic enim primus cis Anienem cum rege Veientium secundo prælio conflixit:

Fidenæ ac Veientes à Romanis deficiunt.

M. Geganius & L. Sergius Coss. U. C. an. 317. Ol. 86. a. C. N. 436.

Veientes à Sergio Cos. fusi.

(*x*) al. *bilibra.* (*y*) al. *vilibus farris libris.* (*z*) al. *contracta.* (*a*) al. lectis. (*b*) al. ac deinde in errorem.

(*) In Rostris) Per Rostra suggestum, in foro Romano ad radices Palatini, extructum intelligitur. Rostra autem dictum, quod ex rostris navium Antiatum extructum. Formam ejus exhibet nummus arg. M. Lollii Palikani de quo vid. plura apud PATIN. Fam. Rom. p. 158. Nummum ipsum Tab. XXIII. n. 4. quære.

conflixit: nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quam lætitia fusis hostibus fuit. Et Senatus, ut in trepidis rebus, Dictatorem dici Mamercum Æmilium jussit. Is magistrum equitum ex collegio (c) prioris anni, qui (d) simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quintium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum à Consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti: (e) & numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos, Quintium Capitolinum, & M. Fabium Vibulanum sequi se Dictator jussit. Quum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovere; collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec ante in campos degressi sunt, quam legiones auxilio Faliscorum venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro mœnibus Fidenarum posita. Et Dictator Romanus haud procul inde ad confluentes consedit in utriusque ripis amnis, qua sequi munimento poterat, vallo interposito. Postero die in aciem eduxit. Inter hostes fuere variæ sententiæ.

Mamercus Æmilius Dictator creatur.

CAP. XVIII. Faliscus procul ab domo militiam ægre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam. Veienti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quamquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam non (f) paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quod detrectasset pugnam hostis, animi accessere: posteroque die jam militibus *castra urbemque se oppugnaturos* frementibus, *ni copia pugnæ fiat*, utrimque acies inter bina castra, in medium campi procedunt. Veiens multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggrederentur, post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Veientes, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Veientem Capitolinus Quintius intulit signa. Ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium & quies fuit; nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris; & Dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod ubi conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. Secuta peditum acies ingenti vi conflixit. Nulla parte legiones Etruscæ sustinuere impetum Romanorum. Eques maxime resistebat, equitumque longe fortissimus ipse rex ab omni parte effuse sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

Veientes cum Sociis, pugnant cum Romanis.

CAP. XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris. Is quum ad impetum Tolumnii, quacunque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognovisset, *Hiccine est*, inquit, *ruptor fœderis humani, violatorque gentium juris? jam ego hanc mactatam victimam, (si modo sancti quicquam in terris esse dii volunt) legatorum manibus dabo.* Calcaribus subditis infesta cuspide in unum fertur hostem. Quem quum ictum equo dejecisset; confestim & ipse hasta innixus, se in pedes excipit. Assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram affixit. (g) Tum exsangui detracta spolia, caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore cæsi regis, hostes fundit. Ita equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator fugatis legionibus instat, & ad castra compulsos cædit. Fidenatium plurimi, locorum notitia, effugere in montes. Cossus Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Veientano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prælium & ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum, ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus dextra principali cum triariis repente invadit. Quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie fuit.

A. Corn. Cossus Regem Veientium interficit.

Veientes vincuntur.

CAP. XX. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longe maximum triumphi spectaculum fuit, Cossus spolia opima regis interfecti gerens. In eum milites carmina incondita, æquantes eum Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii, prope Romuli spolia, quæ prima (h) opima appellata sola ea tempestate erant, cum solenni dedicatione dono fixit. Averteratque in se à curru Dictatoris civium ora, & celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi jussu in capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum, secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui. Ceterum, præterquam quod ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit; nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur; titulus ipse spoliis inscriptus, illos meque arguit, Consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego quum Augustum Cæsarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cosso spoliorum suorum Cæsarem ipsius templi auctorem subtrahere testem. Qui si ea in re (i) sit error, quod tam veteres annales, quodque magistratum libri, quos linteos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quintio Penno, A. Cornelium Cossum Consulem habeant: existimatio communis omnibus est. Nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod imbelle triennium ferme pestilentia inopiaque frugum circa A. Corne-

Dictator triumphat.

(c) al. collegis. (d) al. quo. (e) al. Centuriones veteres belli adlecti. (f) al. non omittunt. (g) al. affixit. (h) al. prima omittunt. (i) al. quis ea in re.

Cornelium Consulem fuit: adeo, ut quidam annales velut funesti, nihil præter nomina consulum suggerant. Tertius ab consulatu Cossi annus, tribunum eum militum consulari potestate habet: eodem anno magistrum equitum. Quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. Ea libera conjectura est. Sed (ut ego arbitror) vana versare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnæ recentibus spoliis in sacra sede positis, Jovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, sese *A. Cornelium Cossum Consulem* scripserit.

M. Cornelius & L. Papirius Coss. U. C. an. 318. Ol. 86. a. C. N. 435. Exercitus in agrum Veientem ac Faliscum mittuntur. Pestilentia.

CAP. XXI. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso Consulibus, exercitus in agrum Veientem ac Faliscum ducti: prædæ abactæ hominum pecorumque: hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta. Urbes tamen non oppugnatæ: quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quæsitæ sunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis, qui favore nominis moturum se aliquid ratus, & Minucio diem dixerat: & rogationem *de publicandis bonis Servilii Ahalæ* tulerat; falsis criminibus à Minucio circumventum Mælium arguens, Servilio cædem civis indemnati objiciens: quæ vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterum magis vis morbi ingravescens curæ erat, terroresque ac prodigia: maxime quod crebris motibus terræ ruere in agris nuntiabantur tecta. Obsecratio itaque à populo, duumviris præeuntibus, est facta.

C. Julius & L. Virginius Coss. U. C. 319. Ol. 86. a. C. N. 434.

Pestilentior inde annus C. Julio iterum, & L. Virginio Consulibus, tantum metum (*k*) vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modo prædandi causa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria patribus aut plebi esset: sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum.

Bellum cum Fidenatibus & Veientibus.

Deinde Veientium exercitu accito (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus potuere) duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collina porta signa habuere. Trepidatum itaque non in agris magis, quam in urbe est. Julius Consul in aggere murisque explicat copias; à Virginio Senatus in æde Quirini consulitur.

A. Servilius Dictator creatur.

Dictatorem dici A. Servilium placet: cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius dum collegam consuleret moratus, permittente eo, nocte Dictatorem dixit. Is sibi magistrum equitum Postumum Æbutium Elvam dicit.

CAP. XXII. Dictator *omnes luce prima extra portam Collinam adesse* jubet. Quibuscunque vires suppetebant ad arma ferenda, præsto fuere: signa ex ærario prompta feruntur ad Dictatorem. Quæ quum agerentur, hostes in loca altiora concessere. Eo Dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis collatis fudit Etruscas legiones. Compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit.

Dictator Fidenas oppugnat.

Sed neque scalis capi poterat urbs alta, & munita: neque in obsidione vis ulla erat: quia frumentum non necessitati modo satis, sed copiæ quoque abunde ex ante convecto sufficiebat. Ita expugnandi pariter, cogendique ad deditionem spe amissa; Dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab aversa parte urbis maxime neglecta, quia suapte natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit. Ipse diversissimis locis subeundo ad mœnia quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prælio, ab sensu operis hostes avertebat: donec perfosso à castris monte, erecta in arcem via est, intentisque Etruscis ad vanas à certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit.

Cuniculo capit.

Eo anno C. Furius Pacilus, & M. Geganius Macerinus, Censores, (*) villam publicam in campo Martio probaverunt: ibique primum census populi est actus.

Villa publica à Censoribus ædificata.

C. Julius & L. Virginius Coss. U. C. an. 320. Ol. 86. a. C. N. 433.

CAP. XXIII. Eosdem Consules in sequenti anno refectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias, & Q. Tubero Marcum Manlium, & Q. Sulpicium Consules in eum annum edunt. Ceterum in tam discrepanti editione, & Tubero & Macer libros linteos auctores profitentur: neuter tribunos militum eo anno fuisse, traditum à scriptoribus antiquis, dissimulat. Licinio libros haud dubie sequi linteos placet: & Tubero incertus veri est. Sed inter cetera (*l*) vetustate incomperta, hoc quoque in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Veientibus solum exterritis metu similis excidii, sed etiam Faliscis memoria initi primo cum iis belli: quamquam rebellantibus non affuerant. Igitur quum duæ civitates, legatis circa duodecim (*m*) populos missis, impetrassent, ut ad Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium: velut magno inde tumulto imminente, Senatus Mamercum Æmilium Dictatorem iterum dici jussit. Ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus; bellumque tanto majore quam proximo (*n*) conatu apparatum est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fuerat.

Mamercus Æmilius Dictator creatur.

CAP. XXIV. Ea res aliquanto expectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renuntiatum à mercatoribus esset, *negata Veientibus auxilia, jussosque suo consilio bellum initum, suis viribus exequi; nec adversarum rerum quærere socios, cum quibus spem integram communicati non sint*; tum Dictator, ne nequicquam creatus esset, materia quærendæ bello gloriæ adempta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere parat: seu nimiam potestatem ratus; seu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate offensus.

Æmilia lex de Censuræ tempore contrahendo.

Concione itaque advocata, *Rempubl. foris gerendam*, ait, *tutaque omnia præstanda, deos immortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani, consulturum. Maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent: & temporis*

(*k*) al. metum omittunt. (*l*) al. sit inter cetera. (*m*) al. XXII. (*n*) al. quam proxime.

(*) Villam publicam) Villæ hujus publicæ figura signata est in denario argenteo Tab. XXIII. num. 5. Didiæ gentis, fortassis quia à Didio restituta vel ornata fuerit. Conf. PATIN. Fam. Rom. p. 98.

I

Æ.
Γ

II

Æ.
Γ

III

Æ.
Γ

Æ.

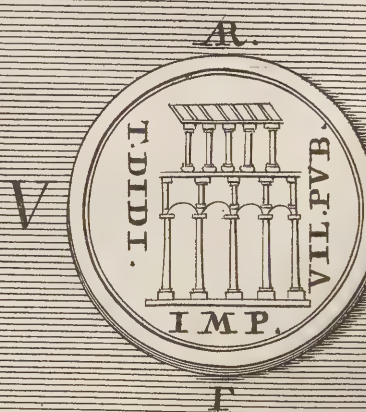
IV

Γ

Æ.

V

Γ

temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset. Alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram: grave esse iisdem per tot annos magna parte vitæ obnoxios vivere. Se legem laturum, ne plus quam annua ac semestris censura esset. Consensu ingenti populi legem postero die pertulit. *Et ut re ipsa,* inquit, *sciatis, Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia: dictatura me abdico.* Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, fine alteri; (*o*) cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores ægre passi, Mamercum, quod magistratum populi Romani minuisset, tribu moverunt, octuplicatoque censu ærarium fecerunt. Quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt: causam potius ignominiæ intuentem, quam ignominiam: primores patrum, quamquam deminutum censuræ jus noluissent, (*p*) exemplo acerbitatis censoriæ offensos. Quippe quum se quisque diutius ac sæpius subjectum Censoribus fore cerneret, quam censuram gesturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis à Censoribus nullius auctoritate præterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit.

CAP. XXV. Tribuni plebis assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: victoriæ præmium quod petebatur, ut plebejus crearetur, nullum fuit. Omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Foslius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum otium præbuit. Ædes Apollini pro valetudine populi vota est. Multa Duumviri, ex libris, placandæ deûm iræ, avertendæque à populo pestis causa, fecere: magna tamen clades, in urbe agrisque promiscue hominum pecorumque pernicie accepta. Famen cultoribus agrorum timentes, (*q*) in Etruriam, Pomptinumque agrum, & Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti causa misere. Consularium comitiorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno vis morbi levata, neque à penuria frumenti, quia ante provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Æquorumque conciliis, & in Etruria ad fanum Voltumnæ agitata. Ibi prolatæ in annum res: decretoque cautum, *ne quod ante consilium fieret;* nequicquam Veiente populo querente, *eandem, qua Fidenæ deletæ sint, imminere Veiis fortunam.* Interim Romæ principes plebis jamdiu nequicquam imminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebis. Ibi secreta consilia agitare: queri, *se à plebe adeo spretos, ut quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli unquam plebejo ad eum honorem aditus fuerit. Multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeji magistratus paterent: aut patricios habendos fuisse tribunos plebis. Ad eo se suis etiam sordere; nec à plebe minus, quam à patribus contemni.* Alii purgare plebem, culpam in patres vertere, *eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter. Si plebi respirare eb eorum mistis precibus, minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, & parto auxilio imperium quoque ascituram.* Placet tollendæ ambitionis causa tribunos legem promulgare, *ne cui album in vestimentum (r) addere, petitionis causa liceret.* Parva nunc res, & vix serio agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque, irritatis animis, plebem ad suos studia inclinaturam. Quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, *ut consularia comitia haberentur.*

Tribuni militum Consulari potestate creantur. U. C. an. 321. Ol. 87. a. C. N. 432.

Pestilentia.

Tribuni militum Consulari potestate. U. C. an. 322. Ol. 87. a. C. N. 431.

Lex prima de ambitu contra leges candidas.

CAP. XXVI. Tumultus causa fuit, quem ab Æquis & Volscis, Latini atque Hernici nuntiarant. T. Quintius, Lucii filius, Cincinnatus (eidem & Penno cognomen additur) & C. Julius Mento Consules facti: nec ultra terror belli est dilatus. Lege sacrata, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrinque validi exercitus profecti in Algidum convenere. Ibique seorsum Æqui, seorsum Volsci castra communivere, intentiorque quam unquam ante, muniendi exercendique militem cura ducibus erat. Eo plus nuntii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu quam alias unquam rebellarent: & aliquantum Romanæ juventutis morbo absumtum erat. Ante omnia pravitas Consulum, discordiaque inter ipsos, (*s*) & certamina in consiliis omnibusque terrebant. Sunt qui male pugnatum ab his Consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes, in uno adversus patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora afferrentur, nec in auctoritate senatus Consules essent, Q. Servilius Priscus summis honoribus egregie usus; *Vos,* inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, Senatus appellat, ut in tanto discrimine reipubl. dictatorem dicere Consules pro potestate vestra cogatis.* Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis, secedunt: proque collegio pronuntiant, *placere Consules Senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincula se duci eos jussuros.* Consules ab tribunis, quam ab Senatu vinci maluerunt: *proditum à patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribunitiæ potestati consulatum,* memorantes. *Siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno Consules, & (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent.* Sors ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quintio evenit. Is A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum Dictatorem dixit: ab eo L. Julius magister equitum est dictus. Simul edicitur & justitium: neque aliud tota urbe

Bellum cum Æquis & Volscis.

Ad quod gerendum A. Postumius Dictator creatur. U. C. an. 322. Ol. 87. a. C. N. 431.

(*o*) al. omittunt hæc duo vocabula, alii legunt: fine anni. (*p*) al. voluissent. (*q*) al. Famen incultu agrorum timentes. al. deficientibus cultoribus agrorum. (*r*) al. *investimentum.* (*s*) al. Privata Consulum discordia, quæ inter ipsos erat.

urbe agi, quam bellum apparari: cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur. Ita dubii quoque inclinant ad nomina danda, & Hernicis Latinisque milites imperati. Utrinque enixe (t) obeditum Dictatori est.

CAP. XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio Consule ad præsidium urbis, & L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur; Dictator, præeunte A. Cornelio Pontifice maximo, ludos magnos tumultus causa vovit: profectusque ab urbe, diviso cum Quintio Consule exercitu ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium parvo inter se spatio distantia viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, Dictator Tusculo, Consul Lanuvio propriorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus totidem munimenta, planiciem in medio non parvis modo excursionibus ad prælia, sed vel ad explicandas utrinque acies satis patentem habebant. Nec ex quo castris castra collata sunt, cessatum à levibus præliis est: facile patiente Dictatore, conferendo vires, spem universæ victoriæ, tentato paulatim eventu certaminum, suos præcipere. Itaque hostes nulla in prælio justo relicta spe, noctu adorti castra Consulis, rem in casum ancipitis eventus committunt. Clamor subito ortus, non Consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem; sed Dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi præsenti ope res egebant, Consul nec animo deficit, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant: pars corona vallum cingunt. In alteris apud Dictatorem castris, quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur quid opus facto sit. Missum extemplo ad castra subsidium, (u) cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur: ipse parte copiarum, parvo circuitu, locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex nec opinato aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fabio legato assignat equites. Nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens & impiger, in tali re præciperet, ageretque, præcipit ordine atque agit. Illum eximium consilii animique specimen, & neutiquam vulgatæ laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. Qui postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos, neglectis vigiliis stationibusque, est adortus; prius pene cepit castra, quam oppugnari hostes satis scirent. Inde fumo, (w) ut convenerat, datum signum, ubi conspectum ab Dictatore est, exclamat, *capta hostium castra: nuntiarique passim* jubet.

Noctu oppugnantur Consulis castra.

Dictatoris prudentia.

Castra Æquorum capiuntur.

CAP. XXVIII. Et jam lucescebat, omniaque sub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat & Consul eruptionem è castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem parte altera, subsidia & secundam aciem adortus, circumagenti se, ad dissonos clamores ac subitos tumultus, hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes, pœnas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius, ex Volscis nobilior vir factis quam genere, jam orbem volventes suos increpans clara voce, *Hic præbituri*, (x) inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis; in otio tumultuosi, in bello segnes? quid hic stantibus spei est? an deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? ferro via facienda est. Hac, qua me prægressum* (y) *videritis, agite, qui visuri domos, parentes, conjuges, liberosque estis, ite mecum. Non murus, nec vallum, sed armati armatis obstant. Virtute pares, necessitate, quæ ultimum ac maximum telum est, superiores estis.* Hæc locutum, exsequentemque dicta, redintegrato clamore, secuti, dant impressionem, qua Postumius Albus cohortes objecerat: & moverunt victorem, donec Dictator pedem jam referentibus suis advenit. Eoque omne prælium versum est. Uni viro Messio (z) fortuna hostium innititur, multa utrinque vulnera, multa passim cædes est. Jam nec duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius ictus saxo, perfracto capite, acie excessit. Non Dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abscissum Consulem ex tam ancipiti prælio submovit.

Hostes vincuntur.

Vectii Messii Volsci ad suos oratio.

CAP. XXIX. Messium impetus per stratos cæde hostes, cum globo fortissimorum juvenum, extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant. Eodem omnis acies inclinatur. Consul effusos usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur: eodem & Dictator alia parte copias admovet. Non segnior oppugnatio est, quam pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum injecisse fecerunt, quo milites acrius subirent: repetendoque signo primam impressionem factam. Et Dictator proruto vallo, (a) jam in castra prælium intulerat. Tum abjici arma passim, ac dedi hostes cepti. Castrisque & his captis, hostes præter senatores, omnes venundati sunt. Prædæ pars, sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis, reddita; partem sub hasta Dictator vendidit: præpositoque Consule castris, ipse triumphans invectus urbem, dictatura se abdicavit. Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod occasione bene pugnandi captus, injussu discesserit præsidio: victorem securi percussum tradunt. Nec libet credere: & licet, in variis opinionibus. Et argumento est, quod *imperia Manliana*, non *Postumiana*, appellata sint: quum qui prior auctor tam sævi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. *Imperioso* quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Julius Consul ædem Apollinis, absente collega sine sorte dedicavit: ægre id passus Quintius, quum dimisso exercitu in urbem redisset, nequicquam in Senatu

Castra Volscorum capta.

(t) obnixe. (u) al. Misso extemplo ad castra subsidio. (w) al. flamma. (x) al. perituri. (y) al. *progressum.* (z) al. Uni Vectio Messio. al. Uni vero Messio. (a) al. perrupto. al. prorupto.

Carthaginenſes in Siciliam exercitum trajiciunt.

Senatu eſt conqueſtus. Inſigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere viſum, quod Carthaginenſes, tanti hoſtes futuri, tum primum per ſeditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

CAP. XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, *ut tribuni militum conſulari poteſtate crearentur:* nec obtineri potuit. Conſules fiunt L. Papirius Craſſus, L. Julius. Æquorum legati fœdus ab Senatu cum petiſſent, & pro fœdere deditio oſtentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volſcorum res, ſuper acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores, in jurgia & ſeditiones verſa. Undique otium fuit Romanis. Legem *de mulctarum æſtimatione* pergratam populo, quum ab tribunis parari Conſules unius ex collegio proditione excepiſſent, ipſi præoccupaverunt ferre. Conſules L. Sergius Fidenas iterum, Hoſtus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his Conſulibus. Secuti eos Conſules, A. Cornelius Coſſus, T. Quintius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excurſiones fecerunt. Fama fuit, quoſdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuiſſe: cognitioque ejus rei L. Sergio & Q. Servilio, & Mamerco Æmilio permiſſa. Quidam Oſtiam relegati, quod, cur per eos dies à Fidenis abfuiſſent, parum conſtabat. Colonorum additus numerus, agerque iis bello interemtorum aſſignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum eſt: nec cœleſtes modo defuerunt aquæ, ſed terra quoque ingenito (*b*) humore egens, vix ad perennes ſuffecit amnes. Defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivoſque, ſtragem ſiti pecorum morientium dedit: ſcabie alia abſumpta. Vulgarique contactu in homines morbi, & primo in agreſtes ingruerant, ſervitiaque. Urbs deinde impletur. Nec corpora modo affecta tabo, ſed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa, invaſit; novos ritus ſacrificando, vaticinando, inferentibus in domos, quibus quæſtui ſunt capti ſuperſtitione animi: donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit; cernentes in omnibus vicis ſacelliſque peregrina atque inſolita piacula pacis deûm expoſcendæ. Datum inde negotium ædilibus, *ut animadverterent, ne qui, niſi Romani dii, neu quo alio more quam patrio, colerentur.* Iræ adverſus Veientes in inſequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugilanum Conſules dilatæ ſunt. Tunc quoque, ne confeſtim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obſtitit. *Feciales prius mittendos ad res repetendas cenſuere.* Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum & Fidenas fuerat. Induciæque inde, non pax, facta: quarum & dies exierat, & ante diem rebellaverant. Miſſi tamen feciales: nec eorum, quum more patrum jurati repeterent res, verba ſunt audita. Controverſia inde fuit, *utrum populi juſſu indiceretur bellum, an ſatis eſſet ſenatuſconſultum.* (*c*) Pervicere tribuni, denunciando impedituros ſe delectum, *ut Conſules* (*d*) *de bello ad populum ferrent.* Omnes centuriæ juſſere. In eo quoque plebs ſuperior fuit, quod tenuit, *ne Conſules in proximum annum crearentur.*

L. Papirius & L. Julius Coſſ. U. C. an. 323. Ol. 87. a. C. N. 430.

Lex de mulctarum æſtimatione.

L. Sergius & Hoſtus Lucretius Coſſ. U. C. 324. Ol. 87. a. C. N. 429.

A. Cornelius & T. Quintius Coſſ. U. C. an. 325. Ol. 88. a. C. N. 428.

Siccitas

Et peſtis graviſſima.

Varia ſuperſtitio peſtis avertendæ cauſa.

Lex de peregrina religione excludenda.

C. Servilius, & L. Papirius Coſſ. U. C. an. 326. Ol. 88. a. C. N. 427.

Veientibus bellum indictum.

CAP. XXXI. Tribuni militum conſulari poteſtate quatuor creati ſunt, T. Quintius Pennus ex conſulatu, C. Furius, M. Poſtumius, A. Cornelius Coſſus: ex iis Coſſus præfuit urbi. Tres delectu habito profecti ſunt Veios, documentoque fuere, quam PLURIUM IMPERIUM bello inutile eſſet. Tendendo ad ſua quiſque conſilia, quum aliud alii videretur, aperuerunt ad occaſionem locum hoſti. Incertam namque aciem, ſignum aliis dari receptui, aliis cani jubentibus, invaſere opportune Veientes: caſtra propinqua turbatos, ac terga dantes accepere. Plus itaque ignominiæ quam cladis eſt acceptum. Mœſta civitas, vinci inſueta, odiſſe tribunos, poſcere Dictatorem: in eo verti ſpes civitatis. Et quum ibi quoque religio obſtaret, ne non poſſet niſi ab Conſule dici Dictator, augures conſulti, eam religionem exemere. A. Cornelius Dictatorem Mamercum Æmilium dixit: & ipſe ab eo magiſter equitum eſt dictus. Adeo (*) ſimul fortuna civitatis virtute vera eguit, nihil cenſoria animadverſio effecit, (*e*) quo minus regimen rerum ex notata indigne domo peteretur. Veientes re ſecunda elati, miſſis circum Etruriæ populos legatis, jactando *tres duces Romanos ab ſe uno prælio fuſos*, quum tamen nullam publici conſilii ſocietatem moviſſent, voluntarios undique ad ſpem prædæ adſciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: &, tanquam niſi ab ſcelere bellum ordiri nefas eſſet, ſicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis, Veientibus ſeſe conjungunt. Conſultare inde principes duorum populorum, *Veios an Fidenas ſedem belli caperent.* Fidenæ viſæ opportuniores. Itaque trajecto Tiberi, Veientes Fidenas tranſtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat. Accito exercitu ab Veiis, eoque ipſo ab re male geſta perculſo, caſtra locantur ante portam Collinam; & in muris armati diſpoſiti, & juſtitium in foro, tabernæque clauſæ, fiuntque omnia caſtris quam urbi ſimiliora.

Tribuni militum conſulari poteſtate creantur. U. C. an. 327. Ol. 88. a. C. N. 426.

Multorum imperium in bello periculoſum

In caſtra compulſi Rom. à Veientibus.

Mamercus Æmilius Dictator. U. C. an. 327. Ol. 88. a. C. N. 426.

Fidenates rebellant.

CAP. XXXII. Tum trepidam civitatem, præconibus per vicos dimiſſis, Dictator ad concionem advocatam increpuit, *quod animos ex tam levibus fortunæ momentis ſuſpenſos gererent, ut parva jactura accepta, quæ ipſa non virtute hoſtium, nec ignavia Romani exercitus, ſed diſcordia imperatorum, accepta ſit, Veientem hoſtem ſexies* (*f*) *victum pertimeſcant, Fidenaſque*

Dictatoris oratio.

M *prope*

(*b*) al. ingenuo. (*c*) al. *Senatuſconſulto.* (*d*) al. ut Quintius Conſul. al. ni Conſules. (*e*) al. effecerit. (*f*) al. *toties.*

(*) Simul fortuna civitatis virtute vera eguit) Romani Imperii incrementum fortunam & Virtutem fuiſſe, omnibus notum eſt. Romani ipſi hoc faſſi ſunt in Numiſmatibus, quibus & Fortunam, & Virtutem expreſſerunt. Fortunam exhibet nummus Nervæ Imp. Tab. XXIV. n. 1. ſtantem, dextra Temonem, ſiniſtra Cornucopiæ tenentem. MEDIOBARB. p. 144. Virtutem vero Nummi Tab. XXIV. n. 2. & 3. Eugenii Imp. in quibus figura Muliebris apparet inſidens horaci ſeu ſpolio hoſti exuto, dextra Victoriolam in ſe converſam, laureamque ſibi impoſituram, ſiniſtra haſtam terræ impoſitam, tenens. Quibus indicatur, virtute bellica Victorias, triumphos & Pacem parari. MEDIOBARB. p. 520. & 521.

prope sæpius captas quam oppugnatas. Eosdem & Romanos & hostes esse, qui per tot sæcula fuerint: eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere. Se quoque eundem Dictatorem Mamercum Æmilium esse, qui ante Veientium Fidenatiumque adjunctis Faliscis ad Nomentum exercitus fuderit. Et magistrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribunus militum Larte Tolumnio rege Veientium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulerit. Proin memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse; cum hostibus, scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent: simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore: & populum Romanum intellecturum, quanto melius de republica meriti sint, qui se Dictatorem tertium dixerint, quam eos, (g) qui, ob ereptum censuræ regnum, labem secundæ dictaturæ suæ imposuerint. Votis deinde nuncupatis profectus, mille & quingentos passus citra Fidenas castra locat: dextra montibus, læva Tiberi amne septus. T. Quintium Pennum legatum occupare montes jubet, occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione, quam pugna, in aciem processissent; cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quintium evasisse in jugum proquinquum arci Fidenarum, signa profert; peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum præcipit, *ne injussu pugnam incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio (h) signum daturum.* Tum *ut memor regiæ pugnæ, memor opimi doni, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret.* Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, *impium Fidenatem, prædonem Veientem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda cæde, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes* compellans, factis simul dictisque odium explet.

Fidenates, ignibus armati, exterrere Romanos, tentant.

CAP. XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem: quum repente, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita ante id tempus, inusitataque. Ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit: formaque insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum Dictator magistro equitum, equitibusque, tum ex montibus Quintio accito, prælium ciens, ipse in sinistrum cornu, quod incendio similius (i) quam prælio territum, cesserat flammis, accurrit: claraque voce, *Fumone victi, inquit, velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? non ferro extinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni non telis pugnandum est, ereptas ultro inferretis? Agite, nominis Romani, ac virtutis patrum vestræque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem: & suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. Legatorum hoc vos vestrorum, colonorumque sanguis, vastatique fines monent.* Ad imperium Dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur. Utraque acies armatur igni. Magister equitum & ipse novat pugnam equestrem. Frenos ut detrahant equis, imperat: & ipse princeps calcaribus subditis, evectus, effreno equo, in medios ignes infertur: & alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus mistusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. Ea quæ militem terruerat species, nihil terruit equos. Ruinæ igitur similem stragem eques quacunque pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus, qui quum utramque mirabundam in se aciem vertisset, Dictator exclamat, *Quintium legatum & suos ab tergo hostem adortos:* ipse redintegrato clamore infert acrius signa. Quum duæ acies, duo diversa prælia, circumventos Etruscos & à fronte & ab tergo urgerent, neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset, & equitem passim liberi frenis dispulissent (k) equi, Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt, Fidenatiumque qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam cædem: obtruncantur in ripis: alios in aquam compulsos, gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo & vulnera & pavor degravant: pauci ex multis tranant. Alterum agmen fertur per castra in urbem: eodem & Romanos sequentes impetus rapit. Quintium maxime, & cum eo degressos modo de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo prælio advenerat.

Veientes & Fidenates vincuntur.

CAP. XXXIV. Hi postquam misti hostibus portam intravere, in muros evadunt: suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. Quod ubi Dictator conspexit, (jam enim & ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad prædam, spe injecta majoris in urbe prædæ, ad portam ducit: receptusque intra muros in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe, quam in prælio fuit, donec abjectis armis, nihil præter vitam petentes, Dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die, singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, & quorum eximia virtus fuerat, binis; aliis sub corona venundatis, exercitum victorem opulentumque præda, triumphans Dictator Romam reduxit; jussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sexto decimo: reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. Classibus quoque ad Fidenas pugnatum cum Veientibus, quidam in annales retulere: rem æque difficilem atque incredibilem; nec nunc lato satis ad hoc amne; & tum aliquanto, ut à veteribus accepimus, arctiore. Nisi in trajectu forte fluminis prohibendo, aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

Fidenæ captæ.

Fidenatium deditio.

CAP. XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quintium Cincinnatum, L. Fu-

Tribuni milit. U. C. an. 328. Ol. 88. a. C. N. 425.

(g) al. *eos* omittunt. (h) al. *vexilio.* (i) al. melius. al. similius omittunt. (k) al. distulissent.

L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Veientibus annorum viginti induciæ datæ, & Æquis triennii, quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem & tribunorum militum apparatu, & finitimorum concursu fecere. Tribuni consulari potestate erant, Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, C. Sergius Fidenas, Sextus Julius Julus. Spectaculum comitate etiam hospitum, (*l*) ad quod publico consensu (*m*) venerant, advenis gratius fuit. Post ludos, conciones seditiosæ tribunorum plebis fuerunt, objurgantium multitudinem, *quod admiratione eorum quos odisset, stupens, in æterno se ipsa teneret servitio: & non modo ad spem consulatus in partem revocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia essent comitia patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: Eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur. Nihil non aggressuros homines, si magna conatis magna præmia proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo, ex quibus pro certo habeat, patres, adversus quos tenderent, bello inexpiabili se persecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore: neque sperandum, neque postulandum esse. Magnos animos, magnis honoribus fieri. Neminem se plebejum contemturum, (n) ubi contemni desissent. Experiendam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliquis plebejus ferendo magno honori: an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem exsistere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate & ex plebe crearentur. Petisse viros domi militiæque spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui patribus fuisse: desisse postremo præbere ad contumeliam os. Nec se videre, cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat, quod nunquam futurum sit; minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quam si per indignitatem ipsorum prætereantur.*

Veientibus & Æquis induciæ dantur.
Ludi ex voto celebrati.
Tribuni milit. U. C. an. 329. Ol. 89. a. C. N. 424.
Seditiosæ trib. pl. conciones.

CAP. XXXVI. Hujus generis orationes, cum assensu auditæ, incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi, coloniarumque deducendarum ostentatæ spes: & vectigali possessoribus agrorum imposito, in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum patres clandestina denuntiatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret absentibus tribunis plebis: ut, quoniam, Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse, fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Appium Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt; impigrum juvenem, & jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum plebisque. Tribunis plebis nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio, transacta re, quod contenderent, fuit.

CAP. XXXVII. Creati consules, C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna traditur, eo anno facta: Vulturnum Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam: Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) à campestri agro appellatam. Cepere autem, prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die graves somno, epulisque incolas veteres novi coloni nocturna cæde adorti. His rebus actis, Consules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magistratum occepere. Jam non solum qui ad id missi erant, retulerant imminere Volscum bellum; sed legati quoque ab Latinis & Hernicis nuntiabant, *non ante unquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo intentiores fuisse. Vulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum: aut iis cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum esse.* Haud vana attulere: sed nec perinde patres moti sunt, & C. Sempronius, cui ea provincia sorte evenit, tanquam constantissima re, fortuna (*o*) fretus, quod victoris populi adversus victos dux esset, (*p*) omnia temere ac negligenter egit. Adeo ut disciplinæ Romanæ plus in Volsco exercitu, quam in Romano esset. Ergo fortuna, ut sæpe alias, virtutem est secuta. Primo prælio, quod ab Sempronio incaute inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, concursum est. Clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset. Excitatior crebriorque ab hoste sublatus, ab Romanis dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, incerto clamore (*q*) prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus galeæ, & incerti trepidant, applicantque se turbæ. Signa nunc resistentia deferuntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. Nondum fuga certa, nondum victoria erat. Tegi magis Romanus quam pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus cædis hostium videre, quam fugæ.

C. Sempronius & Q. Fabius Coss.
U. C. an. 330. Ol. 89. a. C. N. 423.
Capua à Samnitibus occupata dolo.
Bellum cum Volscis.
C. Sempronii Cos. temeritas ac negligentia.
Romani premuntur.

CAP. XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur, nequicquam Sempronio Consule objurgante atque hortante: nihil nec imperium, nec majestas valebat: dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio equitum, labente jam re, præsenti animo subvenisset. Qui quum magna voce exclamasset, *ut equites, qui salvam rempublicam vellent esse, ex equis desilirent;* omnium turmarum equitibus, velut ad Consulis imperium, motis, *nisi hæc*, inquit, *parmata (r) cohors sistat impetum hostium, actum de imperio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam: ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus*

Sex. Tempanii virtus.

M 2

(*l*) al. hospitium. (*m*) al. consilio. (*n*) al. *contemtum iri.* (*o*) al. constantissimæ rei fortunæ. (*p*) al. quod victoris populi exercitum adversus victos duxisset. (*q*) al. tenore. al. clangore. al. languore. (*r*) al. *armata.*

bus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares. Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens. Quacunque incedunt, vi viam faciunt: eo se inferunt objectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident. Restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit: nec dubium erat, quin si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

Equites pugnam restituunt.

Anceps prælium.

CAP. XXXIX. Et quum jam parte nulla sustinerentur, dat signum Volscis imperator, ut parmatis, novæ cohorti hostium, locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur. Quod ubi est factum, interclusi equites, nec perrumpere eadem, qua transierant, posse; ibi maxime confertis hostibus, qua viam fecerant: & Consul, legionesque Romanæ, quum, quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent; ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcunque casum. Diversi Volsci, hinc Consulem ac legiones sustinere: altera fronte instare Tempanio atque equitibus. Qui quum sæpe conati, nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur; nequaquam inulti. Nec pugnæ finis ante noctem fuit. Consul quoque, nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit. Nox incertos diremit, tantusque ab imprudentia eventus utraque castra tenuit pavor, ut relictis sauciis, & magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumsessus ultra mediam noctem est. Quum circumsedentibus nuntiatum esset, (s) castra deserta esse, victos ratis suos, & ipsi qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius; metu insidiarum, suos ad lucem tenuit. Digressus deinde ipse cum paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset, castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo suos devocat, & in castra Romana penetrat. Ubi quum vasta desertaque omnia, atque eandem quam apud hostes fœditatem invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus quam regionem Consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

Uterque exercitus castra deserit.

CAP. XL. Jam eo fama pugnæ adversæ, castrorumque desertorum perlata erat: & ante omnia deplorati erant equites, non privato magis quam publico luctu. Fabiusque Consul terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat: quum equites procul visi, non sine terrore ab dubiis quinam essent; mox cogniti, tantam ex metu lætitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet, gratulantium, salvos victoresque redisse equites: & ex mœstis paulo ante domibus, quæ conclamaverant suos, procurreretur in vias, pavidæque matres ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviam agmini occurrerent; in suos quæque simul corpore atque animo, vix præ gaudio compotes, effusæ. Tribunis plebis, qui M. Postumio & T. Quintio diem dixerant, quod ad Veios eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est, per recens odium Sempronii Consulis, renovandæ in eos invidiæ. Itaque, advocata concione, quum *proditam Veiis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab Consule exercitum, traditos ad cædem fortissimos equites, deserta fœde castra,* vociferati essent; C. Julius unus ex tribunis Tempanium equitem vocari jussit, coramque eis, *Sexte Tempani,* inquit, *quæro de te, arbitrerisne C. Sempronium Consulem, aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidiis aciem, aut ullo boni Consulis functum officio? & tunc ipse victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restitueri sque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus, num aut Consul ipse subvenerit, aut miserit præsidium? postero denique die ecquid præsidii usquam habueris? an tu cohorsque in castra vestra virtute perruperitis? ecquem in castris Consulem, ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Hæc pro virtute tua fideque, qua una hoc bello respubl. stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris Consulem exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?*

Sex. Tempanius à C. Julio tribuno de C. Sempronii Cos. Imperio quæritur.

CAP. XLI. Adversus hæc Tempanii oratio incomta fuisse dicitur: ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno læta: *Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore æstimationem (t) esse, sed populi Romani fuisse, quum eum comitiis Consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirerent, quæ pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent; (u) sed quod viderit, referre posse. Vidisse autem se prius quam ab acie intercluderetur, Consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana, telaque hostium versantem: postea ab conspectu suorum ablatum. Ex strepitu tamen & clamore sensisse usque ad noctem extractum certamen: nec ad tumulum, quem ipse tenuerat, præ multitudine hostium, credere perrumpi potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari velut ipse, in re trepida, loci præsidio se suosque sit tutatus, sic Consulem servandi exercitus causa loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere, quam populi Romani. Fortunam, (x) noctemque omnia erroris mutui implesse.* Precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent; cum ingenti laude, non virtutis magis, quam moderationis, dimissum. Quum hæc agerentur, jam Consul via Lavicana ad fanum Quietis erat. Eo missa plaustra, jumentaque alia ab urbe, exercitum affectum prælio ac via nocturna excepere. Paulo post in urbem est ingressus Consul, non ab se magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. Mœstæ civitati ab re male gesta, & iratæ ducibus, M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro Consule ad Veios fuerat, decem millibus æris gravis damnatur. T. Quintium collegam ejus

Sex. Tempanii modesta responsio.

(s) al. Quo quum circumsedentibus nuntiatum esset. (t) al. *existimationem.* (u) al. *quæ pensitare quoque magni animi atque ingenii esset.* (x) al. *legunt uno tenore: quam Populi Romani fortunam, &c.*

ejus, quia & in Volſcis Conſul auſpicio Dictatoris Poſtumii Tuberti, & ad Fidenas legatus Dictatoris alterius Mamerci Æmilii, res proſpere geſſerat, totam culpam ejus temporis in prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus abſolverunt. Profuiſſe ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, & exactæ jam ætatis Capitolinus Quintius, ſuppliciter orans, *ne ſe, brevi reliquo vitæ ſpatio, tam triſtem nuntium ferre ad Cincinnatum pateretur.*

CAP. XLII. Plebs tribunos plebis abſentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, L. Antiſtium, Sex. Pompilium, fecit. Quos & pro centurionibus ſibi præfecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, quum odio Sempronii, conſulare nomen offenderet; tribunos militum conſulari poteſtate creari juſſit. Creati ſunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. (*y*) Principio ſtatim anni L. Hortenſius tribunus plebis C. Sempronio, Conſuli anni prioris, diem dixit. Quem quum quatuor collegæ, inſpectante populo Romano orarent: *ne imperatorem ſuum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi poſſet, vexaret;* ægre Hortenſius pati, tentationem eam credens eſſe perſeverantiæ ſuæ; nec precibus tribunorum, quæ in ſpeciem modo jactentur, ſed auxilio confidere reum. Itaque modo ad eum converſus, *ubi illi patricii ſpiritus, ubi ſubnixus & fidens innocentiæ animus eſſet,* quærebat. *Sub tribunitia umbra conſularem virum delituiſſe.* Modo ad collegas: *Vos autem ſi reum perago, quid acturi eſtis? an erepturi jus populo, & everſuri tribunitiam poteſtatem?* (z) Quum illi, *& de Sempronio, & de omnibus ſummam populi Romani poteſtatem eſſe* dicerent, *nec ſe judicium populi tollere aut velle, aut poſſe: ſed ſi preces ſuæ pro imperatore, qui ſibi parentis eſſet loco, non valuiſſent, ſe veſtem cum eo mutaturos:* tum Hortenſius, *non videbit,* inquit, *plebs Romana ſordidatos tribunos ſuos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc eſt in imperio conſecutus, ut tam carus eſſet militibus.* Nec pietas quatuor tribunorum, quam Hortenſii tam placabile ad juſtas preces ingenium, pariter plebi patribuſque, gratior fuit. Non diutius fortuna Æquis indulſit, qui ambiguam Victoriam Volſcorum pro ſua amplexi fuerant.

Tribuni milit. U. C. an. 331. Ol. 89. a. C. N. 422.

C. Sempronius ab Hortenſio Trib. pl. accuſatur.

CAP. XLIII. Proximo anno Numerio Fabio Vibulano, T. Quintio Capitolini filio Capitolino Conſulibus, ductu Fabii, cui ſorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. Quum trepidam tantum offendiſſent aciem Æqui, turpi fuga funduntur, haud magno Conſulis decore. Itaque triumphus negatur. Ceterum, ob Sempronianæ cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, conceſſum eſt. Quemadmodum bellum minore, quam timuerant, dimicatione erat perfectum: ſic in urbe ex tranquillo nec opinata moles diſcordiarum inter plebem ac patres exorta eſt; cepta ab duplicando quæſtorum numero. Quam rem, ut præter duos urbanos quæſtores, duo Conſulibus ad miniſteria belli præſto eſſent, à Conſulibus relatam, quum & patres ſumma ope approbaſſent; Conſulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæſtorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adverſus quam actionem primo & Conſules & patres ſumma ope adniſi ſunt: concedendo deinde, ut quemadmodum tribunis conſulari poteſtate creandis uſi ſunt, adæque in quæſtoribus liberum eſſet arbitrium populi; quum parum proficerent, totam rem de augendo quæſtorum numero omittunt. Excipiunt omiſſam tribuni, aliæque ſubinde, inter quas & agrariæ legis, ſeditioſæ actiones exſiſtunt: propter quos motus quum Senatus Conſules quam tribunos creari mallet, neque poſſet per interceſſiones tribunitias ſenatuſconſultum fieri; reſpublica à Conſulibus ad interregnum, neque id ipſum (nam coire patritios tribuni prohibebant) ſine certamine ingenti, redit. Quum pars major inſequentis anni per novos tribunos plebis, & aliquot interreges certaminibus extracta eſſet, modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne ſenatuſconſultum de comitiis conſularibus faceret; poſtremo L. Papirius Mugillanus proditus interrex, caſtigando nunc patres, nunc tribunos plebis: *deſertam omiſſamque ab hominibus rempublicam,* (*) *deorum providentia curaque exceptam* memorabat *Veientibus* (*a*) *induciis, & cunctatione Æquorum ſtare. Unde ſi quid increpet terroris, ſine patritio magiſtratu placere rempublicam opprimi. Non exercitum, non ducem ſcribendo exercitui eſſe. An bello inteſtino bellum externum propulſaturos? quæ ſi in unum conveniant, vix deorum opibus quin obruatur Romana res, reſiſti poſſe. Quin illi, remittendo de ſumma quiſque juris, mediis* (*b*) *copularent concordiam: patres patiendo tribunos militum pro conſulibus fieri: tribuni plebis non intercedendo, quo minus quatuor quæſtores promiſcue de plebe ac patribus libero ſuffragio populi fierent.*

Numerius Fabius, & T. Quintius Coſſ. U. C. an. 332. Ol. 89. a. C. N. 421.

De Quæſtorum numero duplicando contentiones.

CAP. XLIV. Tribunitia primum comitia ſunt habita. Creati tribuni conſulari poteſtate omnes patricii, L. Quintius Cincinnatus tertium, L. Furius Medullinus iterum, (**) M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæſtorum habente, petentibuſque inter aliquot plebejos filio Antiſtii tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec poteſtas, nec ſuffragatio horum valuit: quin quorum patres avoſque conſules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antiſtiuſque, repulſa ſuorum accenſi, *Quidnam id rei eſſet? non ſuis beneficiis, non patrum injuriis, non denique uſurpandi libidine, quum*

Tribuni milit. U. C. an. 333. Ol. 90. a. C. N. 420.

Quæſtores patricii creati primum. U. C. an. 333. Ol. 90. a. C. N. 420.

(*y*) Obſerva L. B. omiſſum hic eſſe nomen quarti Tribuni militum Conſulari poteſtate. Is fuit L. Servilius Structus. (z) al. *& everſuri Tribuni poteſtatem plebis.* al. *& everſuri tribunitiam poteſtatem plebi.* (*a*) al. *Veientium.* (*b*) al. *remediis.* al. *mediis diis.*

(*) Deorum Providentia) Numiſma Caracallæ Imp. Ær. Ma. Tab. XXIV. num. 4. Providentiam Deorum exhibet, ſub figura muliebri ſtante, dextra virgam, qua globum indicat, læva haſtam tenente. MEDIOBARB. l. c. p. 290.

(**) M. Manlius) Mauliam gentem Patriciam fuiſſe vel ſolus hic locus ſat clare demonſtrat. Plura occurrent infra ad LIVII Lib. VI. Cap. 42. & Tom. II. Scriptor. Hiſt. Rom. ad FLORI Lib. I. Cap. 13.

liceat quod antea non licuerit, si non tribunum militarem, ne quæstorem quidem quemquam ex plebe factum. Non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ ad auxilium libertatis creatæ. Fraudem profecto in re esse, & A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quam fidei. Ejus injuria queri suos honore dejectos. Itaque quum ipsum (c) & innocentia tutum, & magistratu, in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium patruelem Atratini: eique, ob ignominiam Volsci belli, adjutore collega M. Canulejo, diem dixere. Subinde ab eisdem tribunis mentio in Senatu de agris dividendis illata est: cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat: ratis id quod erat, *aut deposita causa leviorem futurum apud patres reum, aut perseverantem sub judicii tempus, plebem offensurum. Adversæ invidiæ objici maluit, & suæ nocere causæ, quam publicæ deesse:* stetitque in eadem sententia, *ne qua largitio, cessura in trium gratiam tribunorum, fieret. Nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam quæri. Se quoque subiturum eam tempestatem forti animo. Nec Senatui tanti se civem aut quemquam alium debere esse, ut in parcendo uni, malum publicum fiat.* Nihilo demissiore animo, quum dies venit, causa ipse pro se dicta, nequicquam omnia expertis patribus ut mitigarent plebem, quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia virgo Vestalis de incestu causam dixit; crimine innoxia; ob suspicionem propter cultum amœniorem, ingeniumque liberius quam virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam pro collegii sententia pontifex maximus, *abstinere jocis, colique sancte potius quam scite jussit.* Eodem anno à Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur.

C. Sempronius accusatus & damnatus.

Vestalis de incestu causam dixit.

Quæ absolvitur.

CAP. XLV. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium, C. Servilium. Annus felicitate populi Romani periculo potius ingenti, quam clade insignis. Servitia urbem ut incenderent distantibus locis, conjurarunt: populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi sontes, pœnas dederunt. Indicibus dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, & libertas præmium fuit. *Bellum inde ab Æquis reparari ceptum: & novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere,* haud incertis auctoribus Romam est allatum. Æquorum jam velut anniversariis armis assueverat civitas. Lavicos legati missi, quum responsa inde retulissent dubia, quibus nec dum bellum parari, nec diuturnam pacem fore appareret: Tusculanis negotium datum *advertere animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur.* Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium Prisci filium, quo Dictatore Fidenæ captæ fuerant. Nuntiabant legati *Lavicanos arma cepisse, & cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum, castra in Algido posuisse.* Tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, *ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret;* certamen subito inter tribunos exortum, se quisque belli ducem potiorem ferre, curam urbis ut ingratam ignobilemque aspernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi patres conspicerent, Q. Servilius: *Quando nec ordinis hujus ulla,* inquit, *nec reip. est verecundia, patria majestas altercationem istam dirimet. Filius meus extra sortem urbi præerit. Bellum utinam qui appetunt, consideratius concordiusque quam cupiunt, gerant.*

Tribuni milit. U. C. an. 334. Ol. 90. a. C. N. 419.

Servorum conjuratio de incendenda Urbe.

Bellum cum Æquis & Lavicanis.

Tribuni milit. U. C. an. 335. Ol. 90. a. C. N. 418.

Discordia Tribb. milit.

CAP. XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit: decem tribus sorte ductæ sunt, ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cepta inter eos in urbe certamina, cupiditate eadem imperii, multo impensius in castris accendi: nihil sentire idem; pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse. Contemnere invicem & contemni, donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quæ quum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate & usu doctus, precatus ab Diis immortalibus, *ne discordia tribunorum damnosior reipubl. esset, quam ad Veios fuisset:* & velut haud dubia clade imminente, institisse filio, *ut milites scriberet, & arma pararet.* Nec falsus vates fuit. Nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Æquorum per supinam vallem fusi sunt, multique in ruina majore quam fuga oppressi obtruncatique: castraque eo die ægre retenta, postero die circumfusis jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fuga turpi deseruntur. Duces, legatique & quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris quam accepta erat cladis nuntii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat: & quod subsidia, quæ respicerent in re trepida, præparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem per minores magistratus, sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi nuntiavere, *Tusculi duces exercitumque esse; hostem castra loco non movisse.* Et quod plurimum animorum fecit, Dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus; vir, cujus providentiam in republ. quum multis aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quod uni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat: magistro equitum creato, à quo ipse tribuno militum Dictator erat dictus, filio suo ut tradidere quidam, (nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

Romani ab Æquis prælio victi.

Q. Servilius Dictator. U. C. 335. Ol. 90. a. C. N. 418.

CAP.

(c) al. quum ipsum.

CAP. XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. Itaque primo statim prælio, quum Dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere jussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint: victique acie, quum fuga effusa petissent castra, brevior tempore & certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quam prælium fuerat. Captis direptisque castris, quum prædam Dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites, renuntiassent omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque corona circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo quam creatus erat, magistratu se abdicavit; & opportune Senatus, prius quam ab tribunis plebis agrariæ seditiones, mentione illata de agro Lavicano, dividendo fierent, censuit frequens, *coloniam Lavicos deducendam.* Coloni ab urbe mille & quingenti missi bina jugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, & L. Servilio Structo, & P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, & Sp. Rutilio Crasso, & insequenti anno A. Sempronio Atratino tertium, & duobus iterum M. Papirio Mugillano, & Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillæ externæ res, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

Dictator vincit Æquos.

Lavici capti & direpti.

Lavicos Colonia deducta.

Tribuni milit. U. C. an. 336. Ol. 90. a. C. N. 417.

Tribuni milit. U. C. an. 337. Ol. 91. a. C. N. 416.

CAP. XLVIII. Turbatores vulgi erant, Sp. Mæcilius quartum, & Metilius tertium, tribuni plebis ambo absentes creati. Et quum rogationem promulgassent, *ut ager ex hostibus captus viritim divideretur*, magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat: nec quod venisset, assignatumve publice esset, præterquam plebs habebat) atrox plebi patribusque propositum videbatur certamen: nec tribuni militum, nunc in Senatu, nunc in conciliis privatis principum cogendis, viam consilii inveniebant. Quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex patrum concilio, dicitur dixisse, *vetus se ac familiare consilium domo afferre. Proavum enim suum Appium Claudium ostendisse patribus viam unam dissolvendæ tribunitiæ potestatis, per collegarum intercessionem. Facile homines novos auctoritate principum, de sententia deduci, si temporum interdum, potius quam majestatis memor adhibeatur oratio. Pro fortuna illis animos esse. Ubi videant collegas principes agendæ rei gratiam omnem ad plebem præoccupasse, nec locum in ea relictum sibi; haud gravate acclinaturos se ad causam Senatus, per quam universo ordini cum primoribus se patrum concilient.* (d) Approbantibus cunctis, & ante omnes Q. Servilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum ad intercessionem perlicerent. Misso Senatu, prensantur à principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque *gratum id singulis privatim, gratum universo Senatui fore*, sex ad intercessionem comparavere. Posteroque die quum ex composito relatum ad Senatum esset de seditione, quam Mæcilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent; eæ orationes à primoribus patrum habitæ sunt, *ut pro se quisque jam nec consilium sibi suppetere diceret, nec se ullam opem cernere aliam usquam, præterquam in tribunitio auxilio. In ejus potestatis fidem circumventam remp. tamquam privatum inopem confugere. Præclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum Senatum, discordiamque ordinum movendam, plus in tribunatu virium esse, quam ad resistendum improbis collegis.* Fremitus deinde universi Senatus ortus, quum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur. Tum silentio facto, ii qui præparati erant gratia principum, quam rogationem à collegis promulgatam Senatus censeat dissolvendæ reipubl. esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratiæ intercessoribus ab Senatu actæ. Latores rogationis concione advocata, *proditores plebis commodorum, ac servos consularium* appellantes, aliaque truci oratione in collegas invecti, actionem deposuere.

Tribunor. milit. discordia de agrariis legibus.

Appii consilium.

CAP. XLIX. Duo assidua (e) bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Quintius Cincinnatus, Numerius Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt: ni Veiens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis super ripas effusus maxime ruinis villarum vastavit. Simul Æquos triennio ante accepta clades prohibuit Volanis, suæ gentis populo, præsidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factæ erant, novisque colonis bellum illatum. Quam noxam quum se consensu omnium Æquorum defensuros, sperassent; deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem levemque unam pugnam, & oppidum & fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, *qua Volas quoque, sicut Lavicos, coloni mitterentur*, per intercessionem collegarum, *qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate Senatus passuros se perferri ostenderunt*, discussum est. Volis insequente anno receptis, Æqui coloniaque eo deducta, novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi. Huic bellum adversus Æquos permissum est, pravæ mentis homini; quam (f) tamen victoria magis, quam bellum ostendit. Nam exercitu impigre scripto, ductoque ad Volas, quum levibus præliis Æquorum animos fregisset, postremo in oppidum irrupit. Deinde ab hostibus in cives certamen vertit: & quum (g) inter oppugnationem prædam militis fore edixisset, capto oppido, fidem mutavit. Eam magis adducor ut credam iræ causam exercitui fuisse, quam quod in urbe nuper

Tribuni milit. U. C. 338. Ol. 91. a. C. N. 415.

Lavicani rebelles subacti.

Sextia rogatio de Colonia Volas deducenda.

Volæ captæ.

Tribuni milit. U. C. an. 339. Ol. 91. a. C. N. 414.

Volæ receptæ.

(d) al. *Per quam, cum universo ordini, tum primoribus se patrum concilient.* (e) al. ardua. (f) al. tum. (g) al. nam quum.

nuper direpta, coloniaque nova, minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam ab collegis arcessitus propter seditiones tribunitias, in urbem revertit. Audita vox ejus in concione stolida, ac prope vecors: qua Sextio tribuno plebis legem agrariam ferenti, *simul Volas quoque ut mitterentur coloni laturum se* dicenti, *dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Volanum esse; Malum quidem militibus meis*, inquit, *nisi quieverint.* Quod auditum, non concionem magis, quam mox patres offendit: & tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium, immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ invidiæ non ipsi tantum, sed causæ atque universo ordini essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpius quam Postumium in disceptationem (*b*) trahebat. Tum vero secundum tam sævum atque inhumanum dictum, *Auditis*, inquit, *Quirites, sicut servis malum minantem militibus? tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos urbe agrisque donatos in colonias mittunt, qui sedem senectuti vestræ prospiciunt, qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde* (*i*) *mirari, cur pauci jam vestram suscipiant causam. Quid ut à vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris potius quam Populi Romani propugnatoribus datis? Ingemuistis modo voce hujus audita. Quid id refert? jam si suffragium detur, hunc qui malum vobis minatur, iis qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, præferetis.*

M. Postumii perversitas.

Sextius Trib. Pl. in M. Postumium Trib. milit. invehitur.

CAP. L. Perlata hæc vox Postumii ad milites, multo in castris majorem indignationem movit. *Prædæne interceptorem fraudatoremque etiam malum minitari militibus?* Itaque quum fremitus aperte esset, & quæstor P. Sestius eadem violentia coërceri putaret seditionem posse, qua mota erat; misso ad vociferantem quendam militem lictore, quum inde clamor & jurgium oriretur, saxo ictus turba excedit: insuper increpante qui vulneraverat, *habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus.* Ad hunc tumultum accitus Postumius, asperiora omnia fecit acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis. Postremo quum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes pœnam vecors de tribunali decurrit. Ibi quum submoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nuntiatum, tribunis militum de morte collegæ per Senatum quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. Sed ea contentio ex certamine alio pendebat: quod cura incesserat patres, ne metu quæstionum plebs irata, tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. Victoria deinde penes patres fuit.

Castrensis seditio.

M. Postumius Trib. milit. à suis militibus lapidibus obruitur.

CAP. LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, Consules creati sunt M. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His Consulibus principio anni senatusconsultum factum est, *ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent: plebesque præficeret quæstioni quem vellet.* A plebe, consensu populi, Consulibus negotium mandatur. Qui summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimet ipsis conscisse mortem satis creditum est, transacta re; nequivere tamen consequi, ut non ægerrime id plebs ferret. *Jacere tamdiu irritas sanctiones,* (*k*) *quæ de suis commodis ferrentur: quum* (*l*) *interim de sanguine ac supplicio suo latam legem confestim exerceri, & tantam vim habere.* Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus, delinimentum animis Volani agri divisionem objici: quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possesso per injuriam agro publico patres pellebat. Tum hæc ipsa indignitas angebat animos: *non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse: sed ne vacuum quidem agrum nuper ex hostibus captum plebi dividere: mox paucis, ut cetera, futurum prædæ.* Eodem anno adversus Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductæ à Furio Consule, quum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quo magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. Minus prædæ quam speraverant, fuit: quod Volsci postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus nocte, oppidum reliquerunt. Postero die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus.

M. Cornelius & L. Furius Coss. U. C. an. 340. Ol. 91. a. C. N. 413.

Quæstio de Postumii cæde.

Ferentinum captum.

CAP. LII. Annum modestia tribunorum quietum excepit trib. pleb. L. Icilius, (*m*) Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo Consulibus. Is tum principio statim anni, velut pensum nominis familiæque, seditiones agrariis legibus promulgandis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen quam perniciosior cogitationes hominum à foro certaminibusque, publicis ad domum curamque corporum nutriendorum (*n*) avertit. Minusque eam damnosam fuisse quam seditio futura fuerit, credunt. Defuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum, inopia frugum neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) excepit, M. Papirio (*o*) C. Nautio Rutilo Consulibus. Jam fames quam pestilentia tristior erat: ni dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum. Superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant, Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adjuti. Maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti Consules sunt: quum in legationes non plus singulis senatoribus invenientes, (*p*) coacti

Q. Fabius & C. Furius Coss. U. C. an. 341. Ol. 92. a. C. N. 412.

Pestilentia.

Fames.

M. Papirius & C. Nautius Coss. U. C. an. 342. Ol. 92. a. C. N. 413.

(*b*) Disputationem. (*i*) al. *demum.* (*k*) al. *actiones.* (*l*) al. *quum* ommittunt. (*m*) al. Lucinius. al. Licinius. (*n*) al. nutriendorum omittunt. (*o*) al. addunt Atratino. (*p*) al. inventis. al. non plus singulis Senatoribus missis invenientes.

cti sunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo annonaque, nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. At ubi hæ sollicitudines discessere, (q) omnia quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

Mamercus Æmilius & C. Valerius Coss. U. C. an. 343. Ol. 92. a. C. N. 410.

CAP. LIII. Mamerco Æmilio, C. Valerio Potito, Consulibus, bellum Æqui parabant: Volscis, quanquam non publico consilio capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium Consulem M. Mænius (r) tribunus plebis legis agrariæ lator, quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret; repente nuntiatur, *arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse.* Ea ignominia accepta, quum apud patres invidiæ Mænio fuit, tum ceteris tribunis jam ante præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit justiorem causam resistendi collegæ. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset; Consulibus *deos hominesque testantibus, quicquid ab hostibus cladis ignominiæque aut jam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum impediret.* Mænio contra vociferante, *si injusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere;* decreto interposito, novem tribuni sustulerunt certamen, pronunciaveruntque ex collegii sententia, *C. Valerio Consuli se, damnum, aliamque coërcitionem, adversus intercessionem collegæ, delectus causa detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse.* Hoc decreto Consul armatus, quum paucis appellantibus tribunum, collum torsisset; metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quamquam invisus infestusque Consuli erat, impigre primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recepit. Prædatores ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. Venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores jussit; *tum prædicans participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset.* Auctæ inde plebis ac militum in Consulem iræ. Itaque quum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentia jactati: quibus Consul increpitus, Mænii celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni, favor circumstantis populi plausuque & assensu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res, quam prope solennis militum lascivia in Consulem, curæ patribus injecit. Et tamquam haud dubius inter tribunos militum honos Mænii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

Æqui arcem Carventanam occupant.

Sed à C. Valerio recipitur.

Cn. Cornelius & L. Furius Coss. U. C. an. 344. Ol. 92. a. C. N. 409.

CAP. LIV. Creati Consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias ægrius plebs tulit, tribunitia sibi comitia non commissa. Eum dolorem quæstoriis comitiis simul ostendit & ulta est; tunc primum plebejis quæstoribus creatis: ita, ut in quatuor creandis, uni patricio Cæsoni Fabio Ambusto relinqueretur locus: tres plebeji, Q. Silius, P. Ælius, P. Puppius, clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, (s) multarum magnarumque rerum molem avidissimo adeo populo ostentantes: quum affirmassent *nihil se moturos, sine quæstoriis quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi, patribusque reliquisset Senatus, satis animi populo esset ad id quod tamdiu vellent, & per leges liceret.* Prosperiagenti itaque victoria id fuit plebi. Quæsturamque eam non honoris (t) ipsius fine (u) æstimabant: sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus fremere: *negare, si ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi majorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, salii, flaminesque, nusquam alio, quam ad sacrificandum pro populo, sine imperiis ac potestatibus relinquantur.* Irritatis utriusque partis animis, quum & spiritus plebes sumpsisset, & tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces; patres omnia quæstoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad Consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icilii contra tribunos militum creandos dicere, & tandem aliquando in partiendos plebi honores.

Quæstores plebeji, indeque discordiæ.

CAP. LV. Sed nulla erat consularis actio quam impediendo, id quod petebant exprimerent: quum *mira opportunitate Volscos & Æquos prædatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque* affertur. Ad quod bellum ubi ex senatusconsulto Consules delectum habere occipiunt: obstare tunc enixe tribuni, sibi, plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, & omnes acerrimi viri, generosique etiam, ut inter plebejos, duo, singuli singulos sibi Consules asservandos assidua opera desumunt. Uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda plebs. Nec delectum Consules, nec comitia, quæ petebant, tribuni expediebant. Inclinante deinde fortuna ad causam plebis, nuntii veniunt, *arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus, qui in præsidio erant, Æquos, interfectis paucis custodibus arcis, invasisse. Alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos.* Ea adversa civitati res, vires tribunitiæ actioni adjecit. Nequicquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ; pervincunt, ut senatusconsultum fiat *de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neve quis reficeretur in annum (x) tribunus plebis:* haud dubie Icilios denotante Senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu apparari ceptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia haben-

Volsci & Æqui bellum inferunt.

Discordiæ domesticæ.

Delectum & Comitia impediunt Tribb. pl.

Arx Carventana iterum ab hostibus capta.

Frustra à Romanis tentata.

(q) al. decessere. (r) al. Menenius. (s) al. hi multarum &c. (t) al. quæsturam namque non honoris. (u) al. finem. (x) al. annum sequentem.

da substiterit, incertum diversi auctores faciunt: illa pro certo habenda, in quibus non dissentiunt, ab arce Carventana quum diu nequicquam oppugnata esset, recessum: Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam; populationesque & prædas & in Æquis & in Volsco agro ingentes factas.

Verrugo recepta.

CAP. LVI. Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, ut, quæ mallent, comitia haberent: ita eventu comitiorum patres vicere. Namque tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patricii creati sunt, C. Julius Julus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt à patriciis (cujus eos Icilii tum quoque insimulabant) *quod turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, populum à plebejis avertissent.* Volscos deinde & Æquos seu Carventana arx retenta, in spem; seu Verrugine amissum præsidium, ad iram compulisset, (*y*) fama affertur, summa vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse. Eorum legatos utriusque gentis populos circumisse, castigantes ignaviam, *quod, abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis præsidium, passi essent. Jam non exercitus modo armatos, sed colonias etiam in suos fines mitti: nec ipsos modo Romanos sua divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse.* Ad hæc quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribebatur. Ita omnium populorum juventus Antium contracta, ibi castris positis hostem operiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam, quam res erat, nuntiantur Romam, Senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) Dictatorem dici jussit. Quam rem ægre passos, Julium Corneliumque ferunt: magnoque certamine animorum rem actam: quum primores patrum nequicquam conquesti, *non esse in auctoritate Senatus tribunos militum, postremo etiam tribunos plebis* (*z*) *appellarent, & à Consulibus* (*a*) *quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam* referrent; tribuni plebis (*b*) læti discordia patrum, *nihil esse in his auxilii* dicerent, *qui non civium, non denique hominum numero essent. Si quando promiscui honores, communicata respubl. esset; tum se animadversuros, ne qua superbia magistratuum irrita senatusconsulta essent. Interim patricii soluti legum, magistratuumque verecundia, per se quoque tribunitiam potestatem agerent.*

Tribuni milit. U.C. 345. Ol. 93. a. C. N. 408.

Bellum à Volscis & Æquis illatum.

Discordia Romana.

CAP. LVII. Hæc contentio minime idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec ubi diu alternis Julius Corneliusque, *quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum, mandatum sibi à populo eripi honorem,* disseruere; tum Ahala Servilius Tribunus militum, *tacuisse se tamdiu,* ait, *non quia incertus sententiæ fuerit: (quem enim bonum civem secernere sua à publicis consilia?) sed quia maluerit collegas sua sponte cedere auctoritati Senatus, quam tribunitiam potestatem adversus se implorari paterentur. Tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ. Sed quum belli necessitates non expectent humana consilia, potiorem sibi collegarum gratia rempubl. fore. Et si maneat in sententia Senatus, Dictatorem nocte proxima dicturum: ac si quis intercedat senatusconsulto auctoritate se fore contentum.* (*c*) Quo facto, quum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes tulisset, Dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus, exemplo fuit collegas eumque intuentibus, QUAM GRATIA atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. Uno atque eo facili prælio cæsi ad Antium hostes. Victor exercitus depopulatus Volscum agrum. Castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunæ videretur, felicitate quam gloria major (*d*) in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nulla comitiorum consularium habita, (credo ob iram Dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum vero gravior cura patribus incessit: quippe quum prodi causam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno, per indignissimos ex plebejis candidatos, omnium etiam dignorum tædium fecerant; sic tum primoribus patrum splendore, gratiaque ad petendum præparatis, omnia loca obtinuere; ne cui plebejo aditus esset. Quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, Numerius Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. Hic refectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

Romani vincunt Volscos.

Tribuni milit. U. C. an. 346. Ol. 93. a. C. N. 407.

CAP. LVIII. Eo anno, quia tempus induciarum cum Veienti populo exierat, per legatos fecialesque res repeti ceptæ. Quibus venientibus ad finem, legatio Veientium obviam fuit. Petiere, *ne prius quam ipsi Senatum Romanum adissent, Veios iretur.* Ab Senatu impetratum, *quia discordia intestina laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur.* Tantum abfuit ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præsidio. Ubi tantum in tempore fuit momenti, ut quum, precantibus opem militibus qui ibi à Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset; ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hostes, opprimerentur. Tarditatis causa in Senatu magis fuit quam in tribunis qui, (*e*) quia summa vi restare nuntiabantur, parum cogitaverunt, NULLA VIRTUTE superari humanarum (*f*) virium modum. Fortissimi milites, non tamen nec vivi, nec post mortem inulti fuere. Insequenti anno, P. & Cn. Corneliis Cossis, Nume-

Verruginis præsidium à Volscis expugnatum.

Tribuni milit. U. C. an. 347. Ol. 93. a. C. N. 406.

(*y*) al. compulisse. (*z*) al. *plebi.* al. *plebei.* (*a*) al. *& Consulum.* al. *& Consulis.* (*b*) al. plebi. al. plebei. (*c*) al. *Si quis intercedat, Senatusconsulti auctoritate, &c.* (*d*) al. majore. (*e*) al. qui omittunt. (*f*) al. nimiarum.

Numerio Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Veiens bellum motum, ob superbum responsum Veientis senatus, qui legatis repetentibus res, *ni facesserent propere urbe finibusque, daturos quod Lars Tolumnius dedisset*, responderi jussit. Id patres ægre passi, decrevere, *ut tribuni militum de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent.* Quod ubi primo promulgatum est, fremere juventus, *nondum debellatum cum Volscis esse: modo duo præsidia occidione occisa, & cum periculo retineri. Nullum annum esse, quo non acie dimicetur: & tanquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo & potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus.* Hæc sua sponte agitata, insuper tribuni plebis accendunt. *Maximum bellum patribus cum plebe esse* dictitant: *eam de industria vexandam militia, trucidandamque hostibus objici: eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis, coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi consilia agitet:* prensantesque veteranos stipendia cujusque, & vulnera ac cicatrices numerabant: *quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda, quid superesse sanguinis, qui dari pro republica posset?* rogitantes. Hæc quum in sermonibus, concionibusque interdum agitantes, avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferendæ legis: quam, si subjecta invidiæ esset, antiquari apparebat.

Veiens bellum ob superbum responsum.

Querela plebis ea de re.

CAP. LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres Tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prælio apparuit, tripartito ad devastandos fines discessere: Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras. Quacumque incessere, late populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos. Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur oppugnandum, sine ulla populatione, accessit. (*) Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ sunt: urbs prona in paludes. Ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala, quum imminentem urbi collem cepissent: ex loco altiore, qua nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invasere. Ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas admovendi, plenaque hostium cuncta erant, & immitis (g) diu cædes pariter fugientium ac resistentium, armatorum atque inermium fuit. Cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: quum pronuntiatum repente, *ne quis præter armatos violaretur*, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia & quingenti (h) vivi capiuntur. A cetera præda Fabius militem abstinuit, donec collegæ venirent: *ab illis quoque exercitibus captum Anxur* dictitans *esse, qui ceteros Volscos à præsidio ejus loci avertissent.* Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum, tres exercitus diripuere: eaque primum benignitas imperatorum, plebem patribus conciliavit. Additum deinde omnium maxime tempestivo principum in multitudinem munere, (i) ut ante mentionem ullam plebis, tribunorumve, decerneret Senatus, *ut stipendium miles de publico acciperet*, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

Bellum geritur cum Volscis.

Anxur vi captum & direptum.

Stipendia militibus ex publico primum decreta.

CAP. LX. Nihil acceptum unquam à plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, & *patres* vere appellatos: effectum esse fatentibus, *ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. Quum commoditas juvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipubl. esset;* tum quod ultro sibi oblatum esset, non à tribunis plebis unquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum: id efficiebat multiplex gaudium, cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis communis ordinum lætitiæ concordiæque soli expertes, negare, *tam id lætum patribus universis: nec prosperum fore, quam ipsi crederent. Consilium specie prima melius fuisse, quam usu appariturum. Unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos. Neque id, etiam, si ceteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare, quam ipsi militassent. Et eosdem in sua stipendia impensas fecisse, & in aliorum facere.* His vocibus moverunt partem plebis. Postremo indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, *auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset.* Patres bene ceptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: & quia nondum argentum signatum erat, æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, speciosam etiam collationem faciebant. Quum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. Quos quum & à patribus collaudari, & à militari ætate tanquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repente spreto tribunitio auxilio, certamen conferendi est ortum. Et lege perlata *de indicendo Veientibus bello*, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Veios duxere.

Tribuni calumniantur.

Tributum indictum. U. C. an. 347. Ol. 93. a. C. N. 406.

Æs grave, ante signatum.

CAP. LXI. Fuere autem tribuni T. Quintius Capitolinus, P. Quintius Cincinnatus, C. Julius Julus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus iterum, Manius Æmilius Mamercinus. Ab his primum circumsessi Veii sunt, sub cujus initium obsidionis, quum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universæ tuendi Veientes essent. Ea

Tribuni milit. U. C. an. 348. Ol. 93. a. C. N. 405.

Obsidio Vejorum decennalis incepta.

(g) al. in muris. (h) al. quingentos. (i) al. maxime tempestive, principium in multitudinem numerum.

(*) Anxur) Seu uti in nummis Vibiæ Gentis Tab. XXIV. num. 5. & 6. legitur: AXUR Volscorum Urbs, in quibus & Minerva & Jupiter imberbis seu Juvenis conspiciuntur. De quibus vid. PATIN. Fam. Rom. p. 291. & 293.

Ea oppugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusque ad Volscum avocata bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, Manium Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, Cæsonem Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde Volscorum oppidum ab tribunis obsideri cepta. Inde inter eruptionem tentatam compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi, præterque arcem cetera capta. In arcem munitam natura globus armatorum concessit. Infra arcem cæsi captique multi mortales. Arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidii habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto. Tædioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset. Ab eo milites per locum arduum accepti, cepere. A quibus quum custodes trucidarentur, cetera multitudo repentino pavore oppressa, in deditionem venit. Diruta & arce & urbe Artena, reductæ legiones ex Volscis; omnisque vis Romana Veios conversa est. Proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. *Servius Romanus* vocitatus. Sunt, qui Artenam Veientium, non Volscorum fuisse credant. Præbet errorem, quod ejusdem nominis urbs inter Cære atque Veios fuit: sed eam reges Romani delevere, Cæretumque non Veientium fuerat. Altera hæc nomine eodem in Volsco agro fuit, cujus excidium est dictum.

Tribuni milit. U. C. an. 349. Ol. 94. a. C. N. 404.

Volsci victi.

Artena capta proditione.

Proditoris Servii Romani præmium.

EPI-

EPITOME LIBRI V.

IN obsidione Vejorum hibernacula militibus facta sunt. Ea res quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi, nec per hiemem militiæ requiem. Equites tum primum equis suis merere ceperunt. Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camillus Dictator decem annos obsessos Vejos cepit: simulacrum Junonis Romam transtulit: decimam partem prædæ Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione facta, Faliscorum victoriam justitia consecutus est. Quum alter ex censoribus, C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius suffectus est. Nec id postea factum est: quoniam eo lustro à Gallis Roma capta est. Furius Camillus, quum ei dies à L. Apulejo tribuno plebis dicta esset, in exilium abiit. Quum Senones Galli Clusium obsiderent, & legati à Senatu missi ad componendam inter eos & Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt, fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem, præter Capitolium, in quod se juventus contulerat: majores natu cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis ædium sedentes occiderunt. Et quum per aversam partem Capitolii jam in summum evasissent, proditi clangore anserum, M. Manlii præcipue opera dejecti sunt. Coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, & hoc pretio finem obsidionis emerent; Furius Camillus Dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit: & Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. Ædes Aio Loquutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum est ad Vejos migrandum esse, propter incensam & dirutam urbem. Quod consilium Camillo auctore discussum est. Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditæ, qui, quum in forum venisset, manipulariis suis dixerat, Sta miles, heic optime manebimus.

DECADIS PRIMÆ.

LIBER QUINTUS.

CAPUT I.

PAce alibi parta, Romani, Veiique in armis erant, tanta ira odioque, ut victis finem adesse appareret. Comitia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. Octo, quot nunquam antea, creati, Manius Æmilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quintilius Varus, L. Julius Julus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Veientes contra tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni quam ipsius regis. Gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiaque, quia solennia ludorum, quos intermitti nefas est, violenter diremisset: quum ob iram repulsæ, quod suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei prælatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro

Octo Tribuni milit. creati.

U. C. an. 350. Ol. 94. a. C. N. 403.

Vejentes regem creant.

ludicro repente abduxit. Gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. Cujus decreti suppressa fama Veiis propter metum regis; qui à quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non vani sermonis auctorem (*a*) habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nuntiabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent. Alia in urbem & contra oppidanorum eruptiones versa: aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur.

Munimenta ad Vejos.

CAP. II. Quum spes major imperatoribus Romanis in obsidione quam in oppugnatione esset, hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cepta: consiliumque erat, hiemando continuare bellum. Quod postquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum, in concionem prosiliunt, solicitant plebis animos. *Hoc illud esse*, dictitantes, *quod æra militibus sint constituta. Nec se fefellisse, id donum inimicorum veneno illitum fore. Væniisse libertatem plebis: remotam in perpetuum & ablegatam in urbe & ab republ. juventutem, jam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos & res invisere suas. Quam putarent continuatæ militiæ causam esse? nullam profecto aliam inventuros, quam ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. Vexari præterea & subigi multo acrius, quam Veientes. Quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque, naturali urbem tutantes: militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, sub pellibus durare; ne hiemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terra marique sit quies, arma deponentem. Hoc neque reges, neque ante tribunitiam potestatem creatam, superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sævam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immerito. Non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebejo. Antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire: & ne in turba quidem hærere plebejum quemquam: qui, si nihil aliud, admoneat collegas; liberos, & cives eorum, non servos militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat: & aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, & usurpare libertatem, & creare magistratus.* Hæc, taliaque vociferantes, adversarium haud imparem nacti sunt, Ap. Claudium, relictum à collegis ad tribunitias seditiones comprimendas; virum imbutum jam ab juventa certaminibus plebejis: quem auctorem aliquot annis ante fuisse, memoratum est, per collegarum intercessionem tribunitiæ potestatis dissolvendæ.

Hibernacula Romanorum prima.

Quæ à Tribb. pl. carpuntur.

CAP. III. Is tum jam, non promptus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: *Si umquam dubitatum est*, Quirites, *utrum tribuni plebis, vestra, an sua causa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari, certum habeo. Et quum lætor tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, & vobis, & propter vos reipublicæ gratulor. An est quisquam qui dubitet, nullis (b) injuriis vestris, si quæ forte aliquando fuerunt, umquam æque quam munere patrum in plebem, quum æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum, quam dissolvendæ maxime tribunitiæ potestatis rentur esse? Sic, hercule, tamquam artifices improbi, opus quærunt. Qui & semper ægri aliquid esse in republ. volunt, ut sit ad cujus curationem à vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis, an impugnatis plebem? Utrum militantium adversarii estis, an causam agitis? nisi forte hoc dicitis? quicquid patres faciunt, displicet; sive illud pro plebe, sive contra plebem est. Et quemadmodum servis suis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis beneficio ac maleficio abstineri, æquum censent: sic vos interdicitis patribus commercio plebis: ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. Quanto tandem, si quicquam in vobis, non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis, & quantum in vobis esset, indulgere potius comitati patrum atque obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse? Atque ego quam hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re à Veiis exercitum noluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea edisseram: nunc de ipsa conditione militantium dicere libet. Quam orationem, non apud vos solum, sed etiam in castris si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse. In qua si mihi ipsi nihil quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certe orationibus contentus essem.*

Sed ab Ap. Claudio defenduntur.

CAP. IV. *Negabant nuper danda esse æra militibus, quia numquam data essent. Quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum proportione injungi? nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est. LABOR VOLUPTASQUE dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Moleste antea ferebat miles, se suo sumtu operam reipublicæ præbere: gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, quærere unde domi militiæque se ac suos tueri posset. Gaudet nunc fructui sibi rempublicam esse, & lætus stipendium accipit. Æquo igitur animo patiatur se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paulo diutius abesse. An si ad calculos eum respubl. vocet, non merito dicat, annua æra habes, annuam operam ede? An tu æquum censes militia (c) semestri solidum te stipendium accipere? Invitus in hac parte orationis, Quirites,*

(*a*) al. auctore. (*b*) al. *ultis.* (*c*) al. *militiæ.*

TAB XXIV
pag. 89. 93. 99. 103.

Æ R.

I

E

Æ R.

II

B

Æ R.

III

B

ÆR.

IV

Γ

V

ÆR.

Γ

Æ R.

VI

Γ

Æ R.

VII

Γ

Quirites, moror: sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur. At nos tanquam cum civibus agere volumus: agique tamquam cum patria nobiscum, æquum censemus. Aut non suscipi bellum oportuit: aut geri pro dignitate populi Romani, & perfici quamprimum oportet. Perficietur autem, si urgemus obsessos: si non ante abscedimus, quam spei nostræ finem captis Veiis imposuerimus. Si, hercule, nulla alia causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est, ob unam mulierem, ab universa Græcia: quam procul ab domo? quot terras, quot maria distans? nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostræ, annuam oppugnationem perferre piget. Scilicet, quia levis causa belli est, nec satis quicquam justi doloris est, quod nos ad perseverandum stimulet. Septies rebellarunt, in pace nunquam fidi fuerunt. Agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere à nobis coëgerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium cædis impiæ legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos nostros haud procul abfuit quin violarent.

CAP. V. Cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet? Si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coërcetur hostis. Agrum non coluit, & culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est qui dubitet illos, non à cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate imposita ex alieno prædandi, quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? illud quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis quum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repente volunt, quale est? vallum fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primo pauca, postea, exercitu aucto, creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere. Quid turres, quid vineas testitudinesque, & alium oppugnandarum urbium apparatum, loquar? quum tantum laboris exhaustum sit, & ad finem jam operis tandem perventum; relinquendane hæc censetis, ut ad æstatem rursus novus de integro his instituendis exsudetur labor? quanto est minus opera tueri facta, & instare, & perseverare, defungique cura? brevis enim profecto res est, si uno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has intervallaque, lentiorem spem nostram facimus. Loquor de opere, & de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos hæc tam crebra Etruriæ concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros: quantum in illis est, capere Veios licet. Quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animum postea fore? quum, si laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura sit: quum, id quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Veiis, spatio mutari interposito possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti civium nolit. Videte quæ res, quam inutiles, sequantur illam viam consilii: jactura operum tanto labore factorum: vastatio imminens finium nostrorum: Etruscum bellum pro Veiente concitatum. Hæc sunt, tribuni, consilia vestra, non, hercule, dissimilia, ac si quis ægro, qui curari se fortiter passus, extemplo convalescere possit, cibi gratia præsentis aut potionis, longinquum & forsitan insanabilem morbum efficiat.

CAP. VI. Si medius fidius ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certe militiæ plurimum intererat, insuescere militem nostrum, non solum parta victoria frui; sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, & quamvis seræ spei exitum exspectare: etsi non sit æstate perfectum bellum, hiemem operiri. Nec, sicut æstivas aves, statim autumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos, (*) venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes silvasque rapit: belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? adeone effœminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemen unam durare in castris, abesse ab domo non possint? ut tamquam navale bellum, tempestatibus captandis & observando tempore anni, gerant; non æstus, non frigora pati possint? Erubescant profecto, si quis eis hæc objiciat: contendantque, & animis, & corporibus suis virilem patientiam inesse, & se juxta hieme atque æstate bella gerere posse: nec se patrocinium mollitiæ inertiæque mandasse tribunis; & meminisse, hanc ipsam potestatem non in umbra, nec in tectis majores suos creasse. Hæc (**) virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna: non Veios tantum, nec hoc bellum intueri, quod instat: sed famam & ad alia bella & ad ceteros populos in posterum quærere. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis? utrum tandem finitimi populum Romanum eum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædium longinquæ oppugnationis, non vis hiemis ab urbe circumsessa semel amovere possit, nec finem ullum alium belli quam victoriam noverit, nec impetu potius bella, quam perseverantia gerat? quæ in omni quidem genere militiæ, maxime tamen in obsidendis urbibus necessaria est: quarum plerasque munitionibus, ac naturali situ inexpugnabiles, fame, sitique tempus ipsum vincit atque expugnat: sicut Veios expugnabit; nisi auxilio hostibus tribuni

(*) Venandi studium) Gortyniorum nummus Tab. XXIV. num. 7. Claudii sat superque confirmat, venandi scilicet studium ac voluptas rapere homines per nives ac pruinas in montes silvasque. Conspicitur in eo nummo Britomartis, Charmes ex Jove filia, quæ venandi currendique studio claram ac nobilem se reddidit, ut non solum ideo Dianæ perpetuam virginitatem voverit, sed & ut effugeret Minois Cretensis Regis amorem, de præcipitio montis in mare se abjecerit. Narrat fabulam CALLIMACHUS hymno in Dianam, v. 190.

(**) Virtute militum) Militari virtute victoriam comparari, nummus Aureliani Imp. Tab. XXV. num. 1. docet; in quo Imperator paludatus militi victoriolam, virtutis præmium offert. MEDIOBARB. l. c. p. 407. Castra quoque prætoria, virtutem non solum, sed & fidem Militum, ante aram sacrificantium, fidemque Imperatori spondentium, significant, in nummo Maximiani Imp. Tab. XXV. num. 2. MEDIOBARB. l. c. p. 431. & 432. Militum tandem virtute & fide Romam Invictam atque Æternam factam, Numismata Tab. XXV. num. 3. & num. 4. Aureliani Imp. docent. Vid. PATIN. Impp. Rom. Numisnat. Ær. 344. Adde HEMELAR. Imp. Rom. Numism. Aur. Tab. 47. p. 161.

buni plebis fuerint, & Romæ invenerint præsidia Veientes, quæ nequicquam in Etruria quærunt. An est quicquam quod Veientibus optatum æque contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? At, Hercule, apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis tædio, non denique regni, quicquam apud eos novatum sit: non negata auxilia ab Etruscis irritaverunt animos. Morietur enim extemplo, quicunque erit seditionis auctor: nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur. Fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. Auctores signa relinquendi, & deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur. Adeo quicquid tribunus plebis (d) loquitur, etsi prodendæ patriæ, dissolvendæque reipublicæ est, assuestis æqui audire: & dulcedine potestatis ejus capti, quælibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquum est, ut qui hæc vociferantur, eadem in castris, & apud milites agant: & exercitus corrumpant, ducibusque parere non patiantur. Quoniam ea demum Romæ libertas est, non Senatum, non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta patrum, non disciplinam vereri militiæ.

CAP. VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis, quum subito, unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Veios, & superiorem Appium in causa, & concordiam ordinum majorem ardoremque ad obsidendos pertinacius Veios fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantum non jam injunctæ mœnibus essent, (dum opera interdiu fiunt intentius, quam nocte custodiuntur;) patefacta repente porta, ingens multitudo, facibus maxime armata, ignes conjecit. Horæque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales nequicquam opem ferentes, ferro ignique absumpti sunt. Quod ubi Romam est nuntiatum, mœstitiam omnibus, Senatui curam metumque injecit, ne tum vero sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, & tribuni plebis velut ab se victæ reip. insultarent: quum repente, quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio prius inter sese habito, Senatum adeunt; factaque dicendi potestate, *equis se suis stipendia facturos* promittunt. Quibus quum amplissimis verbis gratiæ ab Senatu actæ essent, famaque ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis. *Pedestris ordinis se* ajunt *nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri; seu Veios, seu quo alio ducere velint. Si Veios ducti sint,* negant, *se inde prius quam capta urbe hostium, redituros esse.* Tum vero jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est. Non enim sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari jussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ continebatur Senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem in comitio stantem, voce manibusque significare publicam lætitiam. *Beatam urbem Romanam & invictam, & æternam illa concordia* dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque Senatus. Certatim patribus plebique manare gaudio lacrimæ; donec revocatis in curiam patribus, senatusconsultum factum est, *ut tribuni militares, concione advocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent Senatum fore. Placere autem omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam æra procedere.* Et equiti certus numerus æris est assignatus. Tum primum equis merere equites ceperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios, non amissa modo restituit opera, sed nova etiam instituit. Ab urbe commeatus intentiore quam antea subvehi cura, ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

Munimenta Romanorum ad Veios combusta. U. C. an. 350. Ol. 94. a. C. N. 404.

Equestris Ordinis erga patriam pietas.

Pariter & pedestris.

CAP. VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, Manium Sergium iterum. His tribunis, dum cura omnium in Veiens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vacationibus (e) militum, & Volscos mercatores vulgo receptando, proditis (f) repente portarum custodibus, oppressum est. Minus militum periit, quia præter ægros, lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Veiis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. Nam & duces Romani plus inter se irarum, quam adversus hostes animi habuerunt: & auctum est bellum, adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Veiis, bello quoque Romano se proximos fore credentes; Falisci propria etiam causa infesti, quod Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos jurejurando inter se obligati, cum exercitibus nec opinato ad Veios accessere. Forte ea regione, qua Manius Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere: quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant. Eadem opinio Veientes in urbe concitavit. Ita ancipiti prælio castra oppugnabantur, concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Veientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere jam vim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste: una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversus Capenatem ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque. Is quum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrimque invehi hostem nuntiaretur, in armis milites tenuit: *si opus foret auxilio, collegam* dictitans *ad se missurum.* Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat, qui ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quam vincere per civem maluit. Diu in medio cæsi milites, postremo, desertis munitionibus perpauci in majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt.

Tribuni milit. U. C. an. 351. Ol. 94. a. C. N. 403.

Anxuris præsidium amissum.

Male pugnatum ad Veios.

(d) al. *plebi.* al. *plebei.* (e) al. vagationibus. (f) al. oppressis.

runt. Ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in Senatu res est, certatumque inter collegas maledictis. Pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt.

Discordiæ domi.

CAP. IX. Primores patrum, sive culpa, sive infelicitate imperatorum, tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, *non exspectandum justum tempus comitiorum; sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Calendis Octob. magistratum occiperent.* In quam sententiam quum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. At enimvero Sergius Virginiusque, propter quos pœnitere magistratum ejus anni Senatum apparebat; primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, *se ante Idus Decembres, solennem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse.* Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente, minari tribunis militum, nisi in auctoritate Senatus essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, næ ego libenter experirer quam non plus in his juris, quam in vobis* (g) *animi esset. Sed nefas est tendere adversus auctoritatem Senatus. Proinde & vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ quærere: & collegæ aut facient quod censet Senatus, aut, si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.* Quum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque patres, sine tribunitiæ potestatis terriculis inventam esse aliam vim majorem ad coërcendos magistratus, victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Calendis Octob. magistratum occiperent: seque eam ante diem magistratu abdicavere.

C. Servilii Ahalæ Oratio ad Tribb. mil.

Tribuni milit. U.C. an. 352. Ol. 94. a. C. N. 401.

CAP. X. L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo, (h) Manio Æmilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Cosso iterum, Cæsone Fabio Ambusto, L. Julio Julo, Tribunis militum consulari potestate, multa domi militiæque gesta. Nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, & ad Veios, & ad Capenam, & ad Valerios, & in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur. Et Romæ simul delectu, (i) simul tributo conferendo, laboratum est: & de tribunis plebis (k) cooptandis contentio fuit: & haud parvum motum duo judicia eorum, qui paulo ante consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecunia in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum serviendumque reipublicæ erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; ideo æra militibus constituta esse arguendo, ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. *Unum bellum annum jam tertium* (l) *trahi, & consulto male geri, ut diutius gerant. In quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, & pueros quoque ac senes extractos. Jam non æstatis, nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miseræ plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit, ut quum confecta labore, vulneribus, postremo ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant: æraque militaria, velut fœnore accepta, multiplicia reipubl. reddant.* Inter delectum tributumque & occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequivit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. Postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis Treboniæ causa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius & M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus.

Tributum ægre collatum.

CAP. XI. Fors ita tulit, ut eo anno trib. pleb. C. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrocinium. Is *quod petissent patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse* vociferans, *legem Treboniam sublatam, & cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum: & eo devolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum asseclæ habendi tribuni plebis sint. Eripi sacratas leges, extorqueri tribunitiam potestatem. Id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum* arguere. Quum arderent invidia, non patres modo, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, & qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, & M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque prioris anni tribunos militares incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque die dicta avertunt. *Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia, longinquitasque belli sit gravis, qui clade accepta ad Veios doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; iis publici, privatique doloris exsequendi, jus, potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam, ab se* memorant. *Omnium namque malorum in Sergio Virginioque causas esse: nec id accusatorem magis arguere, quam fateri reos: qui noxii ambo, alter in alterum causam conferant, fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit compacto eam rem, & communi fraude patriciorum actam. Ab his & prius datum locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi causa: & nunc proditum exercitum; tradita Faliscis Romana castra. Omnia fieri, ut consenescat ad Veios juventus: nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaque urbana celebrare actiones & resistere conspirationi patriciorum possint. Præjudicium jam de reis & ab Senatu, & à populo Romano,*

Rixæ de cooptandis Tribunis milit.

Accusatio duorum Tribb. milit.

(g) al. *nobis.* (h) al. addunt iterum. (i) al. de delectu. (k) al. plebi. al. plebei. (l) al. *quintum.*

Romano, & ab ipsorum collegis factum esse. Nam & senatusconsulto eos ab republ. remotos esse, & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coërcitos esse: & populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die solenni, sed extemplo Calend. Octob. magistratum occiperent: quia stare diutius respubl. his manentibus in magistratu non posset. Et tamen eos tot judiciis confossos, prædamnatosque venire ad populi judicium: & existimare defunctos se esse: satisque pœnarum dedisse, quod duobus mensibus citius privati facti sint. Neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non pœnam irrogatam; quippe & collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuissent, quum fuga trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint; non fortunam, aut quemquam deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasque L. Virginii ac M. Sergii sit execratus detestatusque. Minime convenire, quibus iratos quisque deos precatus sit, in iis sua (m) potestate, quum liceat & oporteat, non uti. Numquam deos ipsos admovere nocentibus manus. Satis esse, si occasione ulciscendi læsos arment.

Eorundem damnatio.

CAP. XII. His orationibus incitata plebs denis millibus æris gravis reos condemnat; nequicquam Sergio *martem communem belli, fortunamque* accusante: Virginio deprecante, *ne infelicior domi, quam militiæ esset.* In hos versa ira populi, cooptationis tribunorum fraudisque contra legem Treboniam factæ, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut præsentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militiæ (*n*) ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei. (*o*) Namque Veiis castra, quæ amissa erant, recuperata castellis præsidiisque firmantur. Præerant tribuni militum M. Æmilius, & Cæso Fabius. A. M. Furio in Faliscis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ: incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis depopulato agro Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto situm, & postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri ceptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quam bella tractabantur. Et quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles; haud procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiisque ad plebejos viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris: non tamen ultra processum est, quam ut unus ex plebe, usurpandi juris causa, P. Licinius

Lex agraria promulgatur.

Bellum multiplex.

Seditio intestina ob tributi collationem.

P. Licinius Plebejus Trib. milit.

Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volscus. Ipsa plebes mirabatur, se tantam rem obtinuisse, non is modo, qui creatus erat; vir nullis ante honoribus usus, vetus tantum senator, & ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt. Alii orationem ipsam tempestivam de concordia ordinum, patribus plebique gratam, habuisse. Hac victoria comitiorum exultantes tribuni plebis; quod maxime rempubl. impediebat, de tributo remiserunt. Collatum obedienter, missumque ad exercitum est.

U. C. an. 353. Ol. 95. a. C. N. 400.

Tribuni milit. ceteri.

CAP. XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelida ac nivosa fuit: adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit. Annona ex ante convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuose magistratum majore gaudio plebis, quam indignatione patrum, ita etiam gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum, plebejos creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit. Plebejos alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. (*p*) Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli, raptim mutatione in contrarium facta, sive alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit. Cujus insanabili pernicie, quando nec causa, (*q*) nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex Senatusconsulto aditi sunt. Duumviri sacris faciundis, lectisternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem Latonamque & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum, tribus, quam amplissime tum apparari poterat, stratis lectis placavere. Privatim quoque id sacrum celebratum est. Tota urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum. Vinctis quoque dempta in eos dies vincula: religioni deinde fuisse, quibus eam opem dii tulissent, vinciri. Interim ad Vejos terror multiplex fuit; tribus in unum bellis collatis. Namque eodem quo antea modo, circa munimenta, quum repente Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti prælio pugnatum est. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii & Virginii. Itaque majoribus (*r*) castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copiæ, Capenates in vallum Romanum versos ab tergo aggrediuntur. Inde pugna cepta & Faliscis intulit terrorem, trepi-

Anxur receptum.

Hiems aspera.

Tribuni milit. plebeji. U. C. an. 354. Ol. 95. a. C. N. 399.

Pestilentia.

Lectisternium primum.

Prælium ad Vejos.

(*m*) al. *summa.* (*n*) al. militia. (*o*) al. rei. (*p*) al. hos Tribunos militum recensent: L. Titinium, P. Menenium, Racilium, Cn. Genucium, L. Atilium, vel ut alii Attilium. (*q*) al. remedium. (*r*) al. è majoribus.

trepidantesque eruptio ex castris opportune facta avertit. Repulsos deinde insecuti victores, ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo post jam palantes, veluti forte oblati, populatores Capenatis agri, reliquias pugnæ absumsere: & Veientium refugientes in urbem, multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum exclusere. Hæc eo anno acta.

Romani vincunt.

Comitia Tribb. Milit.

CAP. XIV. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major patribus quam belli cura erat: quippe non communicatum modo cum plebe, sed prope amissum cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore; nihilo minus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modo, sed deos etiam excipiebant; in religionem vertentes comitia biennio habita: *priore anno intolerandam hiemem, prodigiisque divinis similem (s) coortam: proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris urbique illatam, haud dubia ira deûm. Quos pestis ejus arcendæ causa placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. Comitiis, auspicato quæ fierent, indignum diis visum honores vulgari, discriminaque gentium confundi.* Præterquam majestate petentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum iterum, L. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est. Tota vis in populationibus fuit. Duo summi imperatores, Potitus à Valeriis, Camillus à Capena prædas ingentes egere; nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset.

Tribuni milit. U. C. an. 355. Ol. 95. a. C. N. 398.

Prodigia.

CAP. XV. Prodigia interim multa nuntiari; quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita spretaque: & quia hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices non erant. In unum omnium curæ versæ sunt, quod lacus in Albano nemore sine ullis cœlestibus aquis, causave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam eo dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad (*) Delphicum oraculum: sed propior interpres fatis oblatus senior quidam Veiens, qui inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque, vaticinantis in modum cecinit, *priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, numquam potiturum Veiis Romanum.* Quod primo velut temere jactum sperni, agitari deinde sermonibus ceptum est; donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum (jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto) quisnam is esset, qui per ambages de lacu Albano jaceret; postquam audivit aruspicem esse, vir haud intacti religione animi, causatus *de privati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle*, ad colloquium vatem elicuit. Quumque progressi ambo à suis longius essent inermes, sine ullo metu; prævalens juvenis Romanus senem infirmum in conspectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruscis ad suos transtulit. Qui quum perductus ad Imperatorem, inde Romam ad Senatum missus esset, sciscitantibus *quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset*; respondit, *profecto iratos deos Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut excidium patriæ fatale proderet. Itaque quæ tum cecinerit divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; & tacendo forsitan quæ dii immortales vulgari velint, haud minus quam celando, effando nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse, ut quando aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Veientibus dari. Antequam id fiat, deos mœnia Veientium deserturos non esse.* Exsequebatur inde, quæ solennis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec satis fidum super tanta re patres rati, decrevere legatos, sortesque oraculi Pythici exspectandas.

Albani lacus inundatio mira.

Senis cujusdam Veientis vaticinium.

Qui abductus à Rom. milite.

Oraculum Delphicum consulitur.

CAP. XVI. Priusquam à Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Julus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses, novi hostes exorti. Quia multis simul bellis, Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obsidebatur, Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant: ad hoc Veienti quoque & Falisco, & Capenati bello occupatos videbant Romanos; nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus patrum ac plebis; inter hæc locum injuriæ rati esse; prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. Aut enim passuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido exercitu, persecuturos. Romanis indignitas major quam cura populationis Tarquiniensium fuit. Eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius, & L. Julius non justo delectu (etenim ab tribunis (t) plebis impediebantur,) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes à populationibus, gravesque præda Tarquinienses oppressere. Multos mortales obtruncant, omnes exeunt impedimentis: & receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum,) sub hasta veniere; quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximeque

Tribuni milit. U. C. 356. Ol. 95. a. C. N. 397.

Tarquinienses bellum inferunt Romanis.

Sed opprimuntur.

(s) al. *malunt fertilem.* al. *terribilem.* (t) tribunis tribus.

(*) Delphicum Oraculum) Dicitur Delphicum, à Delphino bellua marina, quæ Apollinem naufragum apud Crissæum sinum in littus evexit. Eo spectare videtur Delphinus ille, qui, Tab. XXV. num. 5. uti omnes fere Tarentinorum nummi habent, virum nudum dorso vehit. GOLTZII Sicilia & Magna Græcia pag. 294.

que Veiens, incerti exitus erant. Jamque Romani, desperata ope humana, fata & deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt; sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi vatis. *Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas. Emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis, extingues. Tum tu insiste audax hostium muris; memor quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam. Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito.*

Oraculi Delphici responsum.

CAP. XVII. Ingens inde haberi captivus vates ceptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationem ac deos rite placandos cepere. Inventumque tandem est, ubi neglectas cærimonias, intermissumve solenne dii arguerent, *nihil profecto aliud esse, quam magistratus vitio creatos, Latinas, sacrumque in Albano monte non rite concepisse. Unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu: auspicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur.* Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Numquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset prius, *ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur.* Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Voltumnæ habita. Postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, *ut Veios communi animo consilioque omnes Etruriæ populi ex obsidione eriperent*, responsum est: *antea se id Veientibus negasse, quia unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent. Nunc jam pro se fortunam suam illis negare. Maxime in ea parte Etruriæ gentem inusitatam, novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique & præsentibus periculis consanguineorum id dari, ut si qui juventutis suæ voluntate* (*u*) *ad id bellum eant, non impediant.* Eum magnum advenisse hostium munerum, fama Romæ erat. Eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, ceptæ.

Latinæ feriæ instauratæ.

Concilia Etruriæ Veientibus auxilium publice negant.

Galli novi accolæ Etruriæ.

CAP. XVIII. Haud invitis patribus P. Licinium Calvum prærogativa tribunum militum non petentem creant, (*x*) moderationis expertæ in priore magistratu virum. Ceterum jam tum exactæ ætatis: omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genucium, L. Attilium; qui, priusquam renuntiarentur, jure vocatis tribubus, permissu interregis, P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites, rei maxime in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus vos his comitiis petere in sequentem annum video, si collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos. Me jam non eundem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis. Vires corporis affectæ: sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus. En vobis*, inquit, *juvenem*, filium tenens, *effigiem atque imaginem ejus quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. Hunc ego institutum disciplina mea, vicarium pro me reipubl. do, dicoque. Vosque quæso, Quirites, delatum mihi ultro honorem, huic petenti, meisque pro eo adjectis precibus mandetis.* Datum id petenti patri, filiusque ejus P. Licinius Tribunus militum consulari potestate, cum iis quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque Tribuni militum profecti adversus Faliscos Capenatesque: dum bellum majore animo gerunt, quam consilio, præcipitavere in insidias. Genucius morte honesta temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit: nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominiæ erat quam cladis acceptum; quæ prope in cladem ingentem vertit; tantum inde terroris non Romæ modo, quo multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Veios. Ægre ibi miles retentus à fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus, exercituque cæso victorem Capenatem ac Faliscum, Etruriæque omnem juventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romæ, jam castra ad Veios oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto, crediderant: concursumque in muros est, & matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ: precibusque ab diis petitum, *ut exitium ab urbis tectis templisque ac Romanis mœnibus arcerent, Veiosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent.*

Tribuni milit. U. C. an. 357. Ol. 96. a. C. N. 396.

P. Licinii oratio.

P. Licinius patri trib. milit. suffectus.

Apud Faliscos male res gesta.

Genucius occiditur.

CAP. XIX. Tam Ludi, Latinæque instauratæ erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Veiosque (*y*) fata appetebant. Igitur fatalis dux ad excidium illius urbis, servandæque patriæ, M. Furius Camillus Dictator dictus, magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus. Alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui à Veiis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque ne hostis maxime timendus militi esset. Deinde indicto delectu in diem certam, ipse interim Veios, ad confirmandos militum animos, intercurrit: inde Romam ad scribendum novum exercitum redit; nullo detrectante militiam. Peregrina etiam juventus Latini Hernicique, operam suam pollicentes, ad id bellum venere: quibus quum gratias in Senatu egisset Dictator, satis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos ex senatusconsulto vovit Veiis captis se facturum: ædemque Matutæ matris refectam dedicaturum, jam ante ab rege Servio Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe, expectatione hominum majore quam spe, in agro primum Nepesino cum Faliscis & Capenatibus signa confert. Omnia ibi summa ratione consilioque acta; fortuna etiam, ut fit, secuta est. Non prælio tantum fudit hostes, sed castris quoque exuit, ingentique præda est potitus: cujus pars maxima ad quæstorem redacta est: haud

M. Furius Camillus Dictator. U. C. an. 357. Ol. 96. a. C. N. 396.

Ludos vovet.

Vincit Faliscos & Capenates.

(*u*) al. *voluntarii*. (*x*) al. prærogativæ ... creant. al. prærogativa ... creat. (*y*) al. Veiisque.

TAB. XXV.
pag. 103. 107. 109.

ÆR.

I

Δ

Æ.

II

Γ

ÆR.

III

Δ

ÆR.

IV

Δ

V

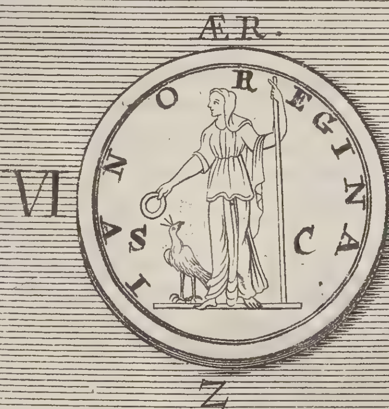
Æ.

Γ

ÆR.

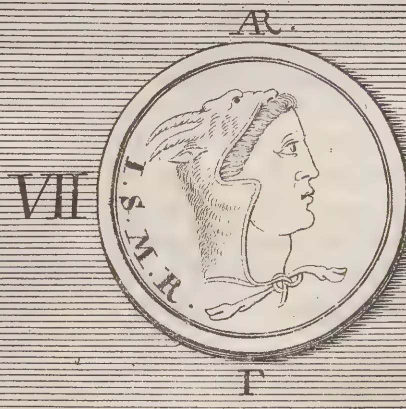
VI

Z

Æ.

VII

Γ

haud ita multum militi datum. Inde ad Veios exercitus ductus, densioraque castella facta: & à procursationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallum fiebant, edicto, *ne quis injussu pugnaret*, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi ceptus. Quod ne intermitteretur opus; neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit: senæ horæ in orbem operi attributæ sunt: nocte ac die numquam ante omissum, quam in arcem viam facerent.

CAP. XX. Dictator, quum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuisset, ne quam inde aut militum iram ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud patres ex prodiga largitione caperet, literas ad Senatum misit. *Deûm immortalium benignitate, suis consiliis, & patientia militum, Veios jam fore in potestate populi Romani. Quid de præda faciendum censerent?* Duæ Senatum distinebant sententiæ: senis P. Licinii, quem primum dixisse, à filio interrogatum, ferunt, *edici palam placere populo, ut qui particeps esse prædæ vellet, in castra Veios iret*: altera Ap. Claudii, qui *largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconsultam* arguens, *si semel nefas ducerent, captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse*, auctor erat *stipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributi plebes conferret. Ejus enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos: non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia esse. Quum ita ferme eveniat, ut segnior sit prædator, ut quisque laboris periculique præcipuam petere partem soleat.* Licinius contra, *suspectam & invisam semper eam pecuniam fore* ajebat: *causasque criminum ad plebem seditionumque inde, ac legum novarum præbituram. Satius igitur esse reconciliari eo dono plebis animos: exhaustis, atque exinanitis tributo tot annorum, succurri: & sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint. Gratius id fore, lætiusque, quod quisque sua manu ex hoste captum domum retulerit, quam si multiplex alterius arbitrio accipiat. Ipsum Dictatorem fugere invidiam ex eo, criminaque. Eo delegasse ad Senatum. Senatum quoque debere rejectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere quod cuique fors belli dederit.* Hæc tutior visa sententia est, quæ popularem Senatum faceret. Edictum itaque est, *ad prædam Veientem, quibus videretur, in castra ad Dictatorem proficiscerentur.* Ingens profecta multitudo replevit castra.

Deliberatio de præda Veiorum dividenda.

CAP. XXI. Tum Dictator auspicato egressus, quum edixisset ut arma milites caperent, *Tuo ductu*, inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Veios: tibique hinc decimam partem prædæ voveo. Te simul*, (*) *Juno regina, quæ nunc Veios colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram urbem sequare: ubi te, dignum amplitudine tua, templum accipiat.* Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes ignari, se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ suæ vocatos deos, alios votis ex urbe sua evocatos hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere; nihil minus timentes, quam subrutis cuniculo mœnibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt: mirantes quidnam id esset, quod quum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum velut repentino icti furore improvidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula: *immolante rege Veientium, vocem aruspicis dicentis, qui ejus hostiæ exta prosecuisset, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut adaperto cuniculo, exta raperent, & ad Dictatorem ferrent.* Sed in rebus tam antiquis, si, quæ similia veri sunt pro veris accipiantur, satis habeam. Hæc ad ostentationem, scenæ gaudentis miraculis aptiora, quam ad fidem, neque affirmare, neque refellere operæ pretium est. Cuniculus delectis militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Veientana arce erat, armatos repente edidit. Et pars aversos in muris invadunt hostes, pars claustra portarum revellunt: pars, quum ex tectis saxa tegulæque à mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, misto mulierum ac puerorum ploratu complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii agmine irruerent; alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multa jam edita cæde, senescit pugna: & Dictator præcones edicere jubet, *ut ab inermi abstineatur.* Is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes cepti: & ad prædam miles permissu Dictatoris discurrit. Quæ quum ante oculos ejus aliquantum spe atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cœlum tollens precatus esse, *ut si cui deorum hominumque nimia sua fortuna, populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire suo privato incommodo, quam publico populi Romani, liceret.* Convertentem se inter hanc venerationem traditur memoriæ, prolapsum cecidisse: idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli; captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hostium ac direptione urbis opulentissimæ est consumptus.

Camilli Dictatoris preces.

Vejorum expugnatio & excidium.

Camilli Dictatoris aliæ preces.

CAP. XXII. Postero die libera corpora Dictator sub corona vendidit. Ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis, & quod retulere secum prædæ, nec duci, qui

 ad

(*) Juno Regina) Cernitur hæc Juno in Numismate Tab. XXV. num. 7. Lucillæ, L. Aurelii Veri Imp. uxoris stans, dextra pateram, sinistra hastam tenens, ad pedes ejus Pavo, sacra Deæ huic avis. PATIN. Imp. Rom. Numism. Ær. p. 413. Eadem Juno in denario Thoriæ Gentis Tab. XXV. num. 8. Litt. I. S. M. R. dicitur Juno Sospita Magna seu Maxima Regina, cujus caput pelle caprina cum cornibus tegitur. Hæc Lanuvii quondam culta fuit. Vid. PATIN. Numism. Fam. Rom. p. 275. De utroqne nummo conf. JAC. OISELII Thes. Select. Numism. antiqu. Tab. XLVII. num. 9. & Tab. XLVIII. num. 1. Deinde in Commentario pag. 272. & 275.

ad Senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui rejecisset; nec Senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad Senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Quum jam humanæ opes egestæ à Veiis essent, amoliri tum deûm dona, ipsosque deos, sed colentium magis quam rapientium modo, cepere. Namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lotis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam regina Juno assignata erat, venerabundi templum inire, primo religiose admoventes manus: quod in signum, more Etrusco, nisi certæ gentis sacerdos attrectare non esset solitus. Deinde quum quidam, seu spiritu divino tactus, seu juvenili joco, *Visne Romam ire Juno?* dixisset, annuisse ceteri Deam conclamaverunt: inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, *velle*, auditam. Motam certe sede sua parvi molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus levem ac facilem translatu fuisse: integramque in Aventinum, æternam sedem suam, quo vota Romani Dictatoris vocaverant, perlatam; ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Veiorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis; magnitudinem suam vel ultima clade indicantis: quod decem æstates hiemesque continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladium intulisset quam accepisset, postremo jam, fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

Dii Vejis ablati.

CAP. XXIII. Romam ut nuntiatum est Veios captos, quamquam & prodigia procurata fuerant, & vatum responsa, & Pythicæ sortes notæ, & quantum humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium maximum imperatorum omnium legerant; tamen quia tot annis varie ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ; velut ex insperato immensum gaudium fuit. Et priusquam Senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum grates diis agentium erant. Senatus in quatriduum, quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit. Adventus quoque Dictatoris, omnibus ordinibus obviam effusis, celebratior, quam ullius unquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi illius diei modum aliquantum excessit. Maxime conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem invectus: parumque id non civile modo, sed humanum etiam visum. Jovis Solisque equis æquiparari Dictatorem in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maxime rem clarior quam gratior fuit. Tum Junoni reginæ templum in Aventino locavit, dedicavitque Matutæ matri. Atque his divinis humanisque rebus gestis, dictatura se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono ceptum. *Cui se decimam vovisse prædæ partem* quum diceret Camillus, pontifices *solvendum religione populum* censerent; haud facile inibatur ratio jubendi referre prædam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur. Tandem eo, quod levissimum videbatur, decursum est, ut *qui se domumque religione exsolvere vellet, quum sibimet ipse prædam æstimasset suam, decimæ pretium partis in publicum deferret; ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi, ac numine Dei, ex dignitate populi Romani fieret.* Ea quoque collatio plebis animos à Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum legati à Volscis & Æquis venerunt: impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quam quod digni peterent.

Camillus Dictator triumphat.

Decima prædæ Apollini data.

Volsci & Æqui pacem impetrant.

CAP. XXIV. Veiis captis; sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit; duos Publios Cornelios, Cossum & Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, Cæsonem Fabium Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit. Ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus, prædæque rerum agrestium actæ. Nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit. Pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat, cujus leniendæ causa coloniam in Volscos, quo tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant: triumvirique ad id creati, terna jugera & septunces viritim diviserant. Ea largitio sperni cepta; quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant. *Cur enim relegari plebem in Volscos, quum pulcherrima urbs Veii, agerque Veientanus in conspectu sit, uberior ampliorque Romano agro? urbem quoque urbi Romæ, vel situ, vel magnificentia publicorum privatorumque tectorum ac locorum, præponebant.* Quin illa quoque actio (z) movebatur, quæ, post captam utique Romam à Gallis, celebratior fuit, transmigrandi Veios. Ceterum, *partim plebi, partim Senatui destinabant habitandos Veios; duasque urbes communis reipublicæ incoli à Romano populo posse.* Adversus quæ quum optimates ita tenderent, *ut morituros se citius* dicerent, *in conspectu populi Romani, quam quicquam earum rerum rogaretur.* Quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse, *quid in duabus fore? victamne ut quisquam victrici patriæ præferret, sineretque majorem fortunam captis esse Veiis, quam incolumibus fuerit? postremo, se relinqui à civibus in patria posse; ut relinquant patriam atque cives, (a) nullam vim umquam subacturam: & T. Sicinium* (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) *conditorem Veios sequantur, relicto deo Romulo, dei filio, parente & auctore urbis Romæ.*

Tribuni milit. U. C. an. 358. Ol. 96. a. C. N. 395.

Varia bella.

Capenates vincuntur.

Seditio domi.

Veios concupiscit plebs Romana.

Sed obsistunt Optimates.

CAP. XXV. Hæc quum fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam quod ubi rixæ committendæ causa clamor ortus esset, principes Senatus primi turbæ offerentes se, *peti, feriri, atque occidi* jubebant. Ab horum ætatibus dignitatibusque & honoribus violandis dum abstinebatur, & ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat. Camillus identidem omnibus locis concionabatur, *Haud mirum id quidem esse: furere civitatem,* quæ

(z) al. mentio. (a) al. *ut relinquant patriam ipsi.*

quæ damnata voti omnium rerum, priorem curam, quam religione se exsolvendi, habeat. Nihil de collatione dicere, stipis verius, quam decimæ: quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimvero illud se tacere, suam conscientiam non pati, quod ex ea tantum præda, quæ rerum moventium sit, decima designetur. Urbis atque agri capti, quæ & ipsa voto contineatur, mentionem nullam fieri. Quum ea disceptatio anceps Senatui visa delegata ad pontifices esset, adhibito Camillo, visum collegio, *quod, ejus ante conceptum votum, Veientium fuisset, & post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decimam Apollini sacram esse.* Ita in æstimationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario prompta, & tribunis militum consularibus ut aurum ex ea coëmerent, negotium datum. Cujus quum copia non esset, matronæ cœtibus ad eam rem consultandam habitis, & communi decreto pollicitæ tribunis militum, aurum, & omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maxime Senatui unquam fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto, æstimatoque ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit; quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes; ante alios in Camillum. Eam prædam Veientanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse; absentes ferociter increpant: præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem eo anno viderunt; tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt, & patres hoc idem de intercessoribus legis annisi. Ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

Matronarum Religio & Liberalitas.

Seditio redintegrata.

CAP. XXVI. Comitiis tribunorum militum patres summa ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. Propter bella simulabant parari ducem, sed largitioni (*b*) tribunitiæ adversarius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Æmilius, L. Valerius Poplicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt: donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. Differendo deinde elanguit res: & Camillo, quem adversarium maxime metuerant, gloria in Faliscis crevit. Nam quum primo mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coëgit eos egredi urbe; sed timor longius progredi prohibuit. Mille fere passuum ab oppido castra locant; nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quam difficultate aditus, asperis confragosisque circa, & partim arctis, partim arduis viis. Ceterum Camillus captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant. Alius exercitus prælio intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit, fugatque: tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut effusa fuga castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. Multi cæsi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. Castra capta, præda ad quæstores redacta, cum magna militum ira: sed severitate imperii victi, eandem virtutem & oderant, & mirabantur. Obsidio inde urbis: & munitiones, & interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, præliaque parva fieri: & teri tempus, neutro inclinata spe; quum frumentum, copiæque aliæ ex ante convecto largius obsessis quam obsidentibus suppeterent. Videbaturque æque diuturnus futurus labor, ac Veiis fuisset; ni fortuna imperatori Romano, simul & cognitæ rebus bellicis virtutis specimen, & maturam victoriam dedisset.

Tribuni milit. U.C. an. 359. Ol. 96. a. C. N. 394.

Bellum Faliscum.

Castra Faliscorum capiuntur.

Faliscorum urbs obsidetur.

CAP. XXVII. Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum & comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur. Principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusus, exercendique causa producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, tum modo brevioribus, modo longioribus spatiis trahendo eos à porta lusu sermonibusque variatis longius solito; ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. Ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse: quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit.* Quæ ubi Camillus audivit, *Non ad similem*, inquit, *tui nec populum, nec imperatorem scelestus ipse cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est. Quam ingeneravit natura, utrisque est, eritque. SUNT ET BELLI, SICUT PACIS JURA: justeque ea non minus quam fortiter didicimus gerere. Arma habemus, non adversum eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur: sed adversus armatos, & ipsos, qui nec læsi, nec lacessiti à nobis, castra Romana ad Veios oppugnarunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Veios, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, (*c*) reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde à magistratibus de re nova vocato Senatu; tanta mutatio animis est injecta, ut qui modo efferati odio iraque, Veientium exitum, pene quam Capenatium pacem mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. *Fides Romana, justitia imperatoris, in foro & curia celebrantur:* consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad Senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. Introducti ad Senatum, ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoria, cui nec Deus,*

Magistri puerorum fraus & supplicium.

Camilli insigne justitiæ exemplum.

Falerii deduntur Romanis.

(*b*) al. rogationi. (*c*) al. alligatis.

Deus, nec homo quisquam invideat, victi à vobis & imperatore vestro, dedimus nos vobis: rati, quo nihil victori pulcrius est, melius nos sub imperio vestro, quam legibus nostris victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. Vos fidem in bello, quam præsentem victoriam maluistis: nos fide provocati, victoriam ultro detulimus. Sub ditione vestra sumus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri pœnitebit. Camillo, & ab hostibus, & à civibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

CAP. XXVIII. Camillus meliore multo laude, quam quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, insignis justitia fideque, hostibus victis quum in urbem rediisset, tacite (*d*) ejus verecundiam non tulit. Senatus, quin sine mora, voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius missi longa una nave, haud procul freto Siculo à piratis Liparensium excepti devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere. Forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior quam suis, qui legatorum nomen donumque, & deum, cui mitteretur, & doni causam veritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, dum præsidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatusconsulto est factum: donaque publice data. Eodem anno in Æquis varie bellatum. Adeo ut in incerto fuerit, & apud ipsos exercitus & Romæ, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Spurius Postumius. Primo rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum incomposito agmine negligentius, ab re bene gesta, euntem adorti Æqui, terrore injecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius suis in tutum receptis, quum concione advocata terrorem increparet, ac fugam; *fusos esse ab ignavissimo & fugacissimo hoste*; conclamat universus exercitus, *merito se ea audire, & fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes ut confestim inde ad castra hostium duceret,* (in conspectu erant posita in plano) *nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnassent.* Collaudatos, *corpora curare, paratosque esse quarta vigilia* jubet, & hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: præliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: & haud incertius diurno prælium fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut nequicquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, *Postumium, exercitumque occisum.* Qui, ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit, quum perequitasset aciem promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultra sustinuerint impetum Æqui. Cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis quam virtute res geritur, ad perniciem hostium facta est, tristemque ab Tusculo nuntium, nequicquam exterrita civitate, literæ à Postumio laureatæ sequuntur: *victoriam populi Romani esse; Æquorum exercitum deletum.*

Cratera aurea mittitur Delphos.

Timasithei religio.

Bellum cum Æquis.

Qui tandem vincuntur.

CAP. XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & patres reficere intercessores legis annisi sunt. Sed plus suis comitiis plebs valuit. Quem dolorem ulti patres sunt, senatusconsulto facto, *ut Consules, invisus plebi magistratus, crearentur.* Annum post quintum decimum, creati Consules L. Lucretius Flavus, Servius Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum Consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant. Colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum, liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio Consuli ea provincia evenit. Is cum exercitu profectus, acie hostes vicit: victorque Romam ad majus aliquanto certamen rediit. Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio, & Q. Pomponio: quos defendi patrum consensu, ad fidem Senatus pertinebat. Neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio, aut gesti magistratus quisquam arguebat; præterquam quod gratificantes patribus rogationi tribunitiæ intercessissent. Vicit tamen gratiam Senatus plebis ira: & pessimo exemplo, innoxii denis millibus gravis æris condemnati sunt. Id ægre passi patres. Camillus palam sceleris plebem arguere: *quæ jam in suos versa, non intelligeret se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse. Intercessione sublata, tribunitiam potestatem evertisse. Nam quod illi sperarent effrænatam licentiam ejus magistratus patres laturos, falli eos. Si tribunitia vis tribunitio auxilio repelli nequeat, aliud telum patres inventuros esse.* Consulesque increpabat, *quod fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui Senatus auctoritatem secuti essent.*

L. Lucretius, & Ser. Sulpicius Coss. U. C. an. 360. Ol. 96. a. C. N. 393.

Vitellia Colonia ab Æquis capta.

Iidem vincuntur.

Duo Tribuni pl. accusantur & damnantur.

Camillus invehitur in Plebem Romanam.

Idem Consules increpat.

CAP. XXX. Hæc propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum. Senatum vero incitare adversus legem haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum, quum dies ferendæ legis venisset, quam ut qui meminissent sibi pro aris, focisque & deûm templis, ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore. Nam quod ad se privatum attineat; si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse, urbem ab se captam frequentari,*

(*d*) al. taciti.

tari, quotidie se frui monimento gloriæ suæ, & ante oculos habere urbem latam in triumpho suo, insistere omnes vestigiis laudum suarum. Sed nefas ducere desertam ac relictam ab diis immortalibus incoli urbem: & in captivo solo habitare populum Romanum, & victrice patria victam mutari. His adhortationibus principis concitari patres senes juvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrimis cepere, *Ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent: Capitolium,* (*) *ædem Vestæ, cetera circa templa deorum ostentantes. Ne exulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio, ac diis penatibus, in hostium urbem agerent: eoque rem adducerent, ut melius fuerit non capi Veios, ne Roma desereretur.* Quia non vi agebant, sed precibus, & inter preces multa deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit. Et legem una plures tribus antiquarunt, quam jusserunt. Adeoque ea victoria læta patribus fuit, ut postero die, referentibus Consulibus, senatusconsultum fieret, *ut agri Veientani septena jugera plebi dividerentur: nec patribus familiæ tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur: vellentque in eam spem liberos tollere.*

Vetat Vejos coloniam deduci.

Lex de migrando Vejos antiquatur.

Ager Veientanus plebi dividitur.

CAP. XXXI. Eo munere delinita plebe, nihil certatum est, quo minus consularia comitia haberentur. Creati Consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea etiam fuit cognomen. Hi Consules magnos ludos fecere, quos M. Furius Dictator voverat Veienti bello. Eodem anno, ædes Junonis reginæ ab eodem Dictatore, eodemque bello vota dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est; fusis hostibus prius pene, quam manus consererent. Valerio, quod perseverantior cædendis hostibus in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem decretum est. Eodem anno, novum bellum cum Volsiniensibus exortum: quo propter famem, pestilentiamque in agro Romano, ex siccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequivit. Ob quæ Volsinienses Salpinatibus adjunctis, superbia elati, ultro agros Romanos incursavere. Bellum inde duobus populis indictum. C. Julius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius suffectus. Quæ res postea religioni fuit: quia eo lustro Roma est capta. Nec deinde umquam in demortui locum censor sufficitur. Consulibusque morbo implicitis placuit per interregnum renovari auspicia. Itaque quum ex senatusconsulto Consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus, qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit: ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate. Ut etiam si cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum reipubl. esset.

L. Valerius Potitus, & M. Manlius Coss. U. C. an. 361. Ol. 97. a. C. N. 392.

Bellum cum Æquis.

Volsiniense bellum.

M. Cornelius Censor suffectus.

Consules abdicant se magistratu. Interregnum.

CAP. XXXII. Calendis Quintilibus magistratum occepere L. Lucretius, Servius Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus septimum, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio & C. Æmilio Volsiniensis provincia evenit: Salpinates Agrippæ Furio, & Servio Sulpicio. Prius cum Volsiniensibus pugnatum est: bellum numero hostium ingens, certamine haud sane asperum fuit. Fusa concursu primo acies in fugam, millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne se pugnæ committerent Salpinates. Mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim & ex Salpinati agro, & ex Volsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volsiniensibus fessis bello, ea conditione ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni exercitui præstarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nuntiavit tribunis, *se in nova via, ubi nunc sacellum est, supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quæ magistratibus dici juberet, Gallos adventare.* Id, ut fit, propter auctoris humilitatem spretum: & quod longinqua, eoque ignotior gens erat. Neque deorum modo monita ingruente fato spreta: sed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere. Qui die dicta ab L. Apuleio tribuno plebis, propter prædam Veientanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, quum accitis domum tribulibus & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percunctatus (*e*) animos eorum, responsum tulisset *se collaturos quanti damnatus esset; absolvere eum non posse; in exilium abiit:* precatus ab diis immortalibus; *si innoxio sibi ea injuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratæ facerent.* Absens quindecim millibus gravis æris damnatur.

Tribuni milit. U. C. 362. Ol. 97. a. C. N. 391.

Volsinienses victi.

Iisdem induciæ dantur in XX. annos.

Vox divinitus emissa de Gallorum adventu.

M. Camillus inique plebis invidia damnatus, in exilium abit.

CAP. XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quicquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum, maximeque vini nova tum voluptate captam, alpes transisse, agrosque ab Etruscis ante cultos possedisse: & invexisse in Galliam vinum illiciendæ gentis causa Aruntem Clusinum, ira corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente juvene, & à quo expeti pœnæ, nisi externa vis quæsita esset, nequirent. Hunc transeuntibus alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos: sed eos qui oppugnaverint Clusium, non fuisse qui primi alpes transierint, satis constat. Ducentis quippe annis ante, quam Clusium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multo ante cum iis, qui inter Apenninum alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnavere. Tuscorum, ante

Legati Clusini auxilium contra Gallos petunt.

Galli cur Alpes transierint.

Tuscorum imperium ante Romanum.

(*e*) al. accitis domum Tribulibus, clientibusque (magna pars plebis erat) percontatus &c.

(*) Ædem Vestæ) Vestæ templum ejusque formam exhibet nummus Neronis aureus Tab. XXVI. num. I. Conf. Du CHOUL Discours sur la Religion des Anciens Romains p. 216. & OISEL. l. c. Tab. XLVI. num. I. Comment. 252.

ante Romanum imperium, late terra marique opes patuere. Mari ſupero inferoque, quibus Italia inſulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina ſunt argumento, quod alterum Tuſcum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare, ab Adria Tuſcorum colonia, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras: prius cis Apenninum ad inferum mare, poſtea trans Apenninum totidem, quot capita originis erant, coloniis miſſis. Quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui ſinum circumcolunt maris, uſque ad alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo eſt, maxime Rhetis: quos loca ipſa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter ſonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent.

Tranſitus Gallorum in Italiam.

CAP. XXXIV. De tranſitu in Italiam Gallorum hæc accepimus: Priſco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia eſt, penes Bituriges ſumma imperii fuit. Ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque, quum ſua, tum publica præpollens, quod imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur poſſe. Hic magno natu ipſe jam, exonerare prægravante turba regnum cupiens, *Belloveſum ac Sigoveſum, ſororis filios, impigros juvenes, miſſurum ſe eſſe in quas dii dediſſent auguriis ſedes*, oſtendit. *Quantum ipſi vellent, numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes poſſet.*

Belloveſus ac Sigoveſus Galli.

Tum Sigoveſo ſortibus dati Hercinii ſaltus: Belloveſo haud paulo lætiorem in Italiam viam dii dabant. Is, quod eis ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones (*f*) Æduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricaſtinos venit. Alpes inde oppoſitæ erant, quas inexſuperabiles viſas, haud equidem miror, nulla dum via (quod quidem continens memoria ſit, niſi de Hercule fabulis credere libet) ſuperatas. Ibi quum velut ſeptos montium altitudo teneret Gallos, circumſpectarentque quanam per juncta cœlo juga in alium orbem terrarum tranſirent, religio etiam tenuit: quod allatum eſt, advenas quærentes agrum, ab Salyum gente oppugnari. (*) Maſſilienſes erant hi, navibus à Phocæa profecti. Id Galli fortunæ ſuæ omen rati, adjuvere, ut quem primum in terram egreſſi occupaverant locum, patentibus ſilvis communirent. Ipſi Taurino ſaltu invias alpes (*g*) tranſcenderunt: fuſiſque acie Tuſcis, haud procul Ticino flumine, quum in quo conſederant, agrum Inſubrium appellari audiſſent, cognomine (*h*) Inſubribus pago Heduorum: ibi, omen ſequentes loci, condidere urbem: Mediolanum appellarunt.

Belloveſus in Italiam tranſit.

Mediolanum condit.

Elitovius tranſit in Italiam.

CAP. XXXV. Alia ſubinde manus Cenomanorum Elitovio duce veſtigia priorum ſecuta, eodem ſaltu, favente Belloveſo, quum tranſcendiſſet alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes ſunt, (locos tenuere Libui,) conſidunt. Poſt hos (**) Salluvii, prope antiquam gentem Lævos, Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Pœnino deinde Boji, Lingoneſque tranſgreſſi, quum jam inter Padum atque alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Etruſcos modo, ſed etiam Umbros agro pellunt: intra Apenninum tamen ſeſe tenuere. Tum Senones, recentiſſimi advenarum, ab Utente (*i*) flumine uſque ad Æſim fines habuere. Hanc gentem Cluſium, Romamque inde veniſſe comperio. Id parum certum eſt, ſolamne, an ab omnibus Ciſalpinorum Gallorum populis adjutam. Cluſini novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum inuſitatas cernerent, & genus armorum; audirentque ſæpe ab iis cis Padum, ultraque, legiones Etruſcorum fuſas: quamquam adverſus Romanos nullum eis jus ſocietatis amicitiæve erat, niſi quod Veientes conſanguineos adverſus populum Romanum non defendiſſent, legatos Romam, qui auxilium ab Senatu peterent, miſere. De auxilio nihil impetratum. Legati tres M. Fabii Ambuſti filii miſſi, qui Senatus, populique Romani nomine agerent cum Gallis, *Ne à quibus nullam injuriam accepiſſent, ſocios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, ſi res cogat, tuendos eſſe. Sed melius viſum bellum ipſum amoveri, ſi poſſet: & Gallos, novam gentem, pace potius cognoſci, quam armis.*

Cluſini à Gallis oppugnati.

Qui Legatos à Romanis ad Gallos impetrant.

CAP. XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Galliſque magis quam Romanis ſimiles, habuiſſet. Quibus, poſtquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur reſponſum: *Etſi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes eſſe, quorum auxilium à Cluſinis, in re trepida, ſit imploratum. Et quoniam legatione adverſus ſe maluerint quam armis tueri ſocios, ne ſe quidem pacem quam illi afferant, aſpernari, ſi Gallis egentibus agro, quem latius poſſideant quam colant Cluſini, partem finium concedant. Aliter pacem impetrari non poſſe. Et reſponſum coram Romanis, ſe accipere velle: & ſi negetur ager, coram iiſdem Romanis dimicaturos, ut nuntiare domum poſſint, quantum Galli virtute ceteros mortales præſtarent. Quodnam id jus eſſet, agrum à poſſeſſoribus petere, aut minari arma?* Romanis quærentibus, *& quid in Etruria rei Gallis eſſet?* quum illi *SE IN ARMIS jus ferre, & omnia fortium virorum eſſe*, ferociter dicerent, accenſis utrimque

Colloquium cum Gallis.

(*f*) al. Santones. (*g*) al. Ipſi per Taurinos, ſaltuſque Juliæ alpis. (*h*) al. cognominem. (*i*) al. Ufente.

(*) Maſſilienſes) Bina Cimeliarchii noſtri tibi ſiſtimus Maſſilienſium numiſmata Tab. XXVI. num. 2. & 3. Quorum anterior pars exhibet Caput Dianæ, quam Maſſilienſes colebant. Poſteriorem partem Leo occupat, æneus, ſine dubio ille, vel potius in ipſius memoriam, quem Phocenſes Apollini obtulerant. Duplicem vero hunc cultum Dianæ & Apollinis Maſſilienſes à Phocenſibus, unde originem trahebant, acceperunt. Monogrammata Π & Α. Polymammam Epheſiorum Dianam, de qua ſupra pag. 19. ***** & Apollinem, ut putamus, indicant. Conf. GOLTZII Græcia Tab. XXXVII. & p. 319. ſeqq.

(**) Salluvii) Ex hujus gentis Etruriæ Salviam familiam plebejam, quamvis primo plebejam, originem duxiſſe, SUETON. in Othone prodit; Hinc cognomen Salviorum, quale exemplum adducimus Tab. XXVI. num. 4. Cooptata vero eſt, eodem SUETON. Authore hæc familia inter Patricios, à Claudio Imperatore. Conf. PATIN. Fam. Rom. p. 245.

Clusinorum cum Gallis prælium.

que animis ad arma discurritur, & prælium conseritur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. Nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ juventutis pugnarent: tantum eminebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius evectus extra aciem equo, ducem Gallorum ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfixum hasta, occidit, spoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. Omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent. Vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum injurias, postulatumque, *ut pro jure gentium violato Fabii dederentur.* Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent, Senatui nec factum placebat Fabiorum, & jus postulare barbari videbantur. Sed ne id, quod placebat, decerneret in tantæ nobilitatis viris, ambitio obstabat. Itaque ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello acceptæ, (*k*) cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt. Ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud secus quam dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis.

Galli Legatos Romam mittunt.

Quibus negantur Fabii.

Tribuni milit. U. C. an. 363. Ol. 97. a. C. N. 390.

CAP. XXXVII. Quum tanta moles mali instaret (adeo OCCÆCAT ANIMOS FORTUNA, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adversus Fidenatem & Veientem hostem, aliosque finitimos populos ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc inusitato atque inaudito hoste, ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii, aut auxilii quæsivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratiorem, quam ad media bella haberi solitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, postquam accepere ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque suam legationem esse, flagrantes ira, cujus impotens (*l*) est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptim tumultum quum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore significabant. Quacunque ibant, equis virisque longe ac late fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed antecedente fama, nuntiisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit. Quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem occursum est, qua flumen Allia Crustuminis montibus præalto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contra circaque hostium plena erant, & nata in vanos tumultus gens, truci cantu, clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

Bellum in Gallos negligenter paratur.

Galli Romam petunt.

CAP. XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris ante capto, non præmunito vallo, quo receptus esset, non deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato, instruunt aciem diductam in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent. Nec tamen æquari frontes poterant, quum extenuando, infirmam & vix cohærentem mediam aciem haberent. Paulum erat ab dextera editi loci, quem subsidiariis repleri placuit: Eaque res ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. Nam (*) Brennus regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius facilem in æquo campi tantum superanti multitudine victoriam fore. Adeo non fortuna modo, sed ratio etiam cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites erat. Pavor fugaque occupaverat animos, & tanta hominum (*m*) oblivio, ut multo major pars Veios in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus. In reliqua acie, simul est clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo auditus, ignotum hostem prius pene quam viderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla cædes pugnantium fuit. Terga cæsa suomet ipsorum certamine in turba impedientium fugam. Circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum sinistrum cornu defugit, (*n*) magna strages facta est: multosque imperitos nandi, aut invalidos, graves loricis aliisque tegminibus hausere gurgites. Maxima tamen pars incolumis Veios perfugit, unde non modo præsidii quicquam, sed ne nuntius quidem cladis Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul à flumine, & magis sub monte steterat; Romam omnes petiere, & ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

Brennus, Gallorum regulus.

Vincit Romanos.

Et fugat.

CAP. XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos, miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit. Et ipsi pavore defixi primum steterunt, velut ignari quid accidisset. Deinde insidias vereri, postremo cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante Solis occasum ad urbem Romam perveniunt. Ubi quum prægressi equites, non

Galli spoliis lectis, Romam tendunt.

P 2

(*k*) al. accipiendæ. (*l*) al. impatiens. (*m*) al. omnium. (*n*) al. diffugit.

(*) Brennus) Subjicimus quidem Tab. XXVI. num. 5. ex Iconum Promptuario, Brenni effigiem, gallicum in morem armatam, ornatamque; Non vero ut certum antiquitatis monumentum. Jam enim monuit BEGERUS in Floro p. 121. Promptuarii Iconum fidem in pluribus vacillare.

non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent; aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti, & ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere; exploratoribus missis circa mœnia aliasque portas, quænam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, quum pars major ex acie Veios petiisset, nemo superesse quemquam præter eos, qui Romam refugerant, crederet; comploratì omnes pariter vivi mortuique, (o) totam prope urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nuntiatum est. Mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa mœnia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus primo adventu, quo accesserant ad urbem. Mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret. Deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros; tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. Postremo lux appropinquans examinare: timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, quum signa infesta portis sunt illata. Nequaquam tamen ea nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Alliam tam pavide fugerat, (q) civitas fuit. Nam quum defendi urbem posse, tam parva relicta manu, spes nulla esset; placuit *cum conjugibus ac liberis juventutem militarem, Senatusque robur, in arcem, Capitoliumque conscendere:* armisque & frumento collatis, ex loco inde munito deos, hominesque & Romanum nomen defendere. Flaminem sacerdotesque Vestales, sacra publica à cæde, ab incendiis procul auferre: nec ante deseri cultum eorum, quam non superessent qui colerent. *Si arx, Capitoliumque sedes deorum, si Senatus caput publici consilii, si militaris juventus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ. Et, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales, consularesque simul se cum illis* palam dicere *obituros: nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum.*

Romanorum terror.

Juventus militaris Capitolium occupat.

CAP. XL. Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum; quos in Capitolium atque in arcem prosequebantur, *commendantes virtuti eorum juventæque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque reliqua esset, fortunam.* Digredientibus qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non superesse statuerant exitio; quum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus & concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, *cui se fato darent?* nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. Magna pars tamen earum in arcem suos prosecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe, effusa velut agmine jam uno, petiit Janiculum. Inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas; sine ullo duce, aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis, virginesque Vestales, omissa rerum suarum cura, quæ sacrorum secum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodia esset; optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere: Cetera inter se onere partito ferunt, via quæ sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinius de plebe Romana homo conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat; salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum irreligiosum ratus sacerdotes publicos, sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique, se ac suos in vehiculo conspici; *descendere uxorem ac pueros* jussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit: & Cære, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

Alii alio dilabuntur.

L. Albinii religio.

CAP. XLI. Romæ interim, satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo expectabat. Qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est thensas ducentibus, triumphantibusve, ea vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt, qui M. Fabio pontifice maximo præfante carmen, devovisse eos se pro patria, Quiritibusque Romanis, tradant. Galli, & quia interposita nocte à contentione pugnæ remiserant animos, & quod nec in acie ancipiti usquam certaverant prælio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem, patente Collina porta in forum perveniunt; circumferentes oculos ad templa deûm, arcemque solam belli speciem tenentem. Inde modico relicto præsidio, (ne quis indissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret) dilapsi ad prædam vacuis occursu hominum (r) viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt: pars, ultima, velut ea demum intacta & referta præda, petunt. Inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: Ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat, aperta quam clausa invadendi. Adeo haud secus quam venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem; majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos diis. Ad eos velut simu-

Senes mortem expectant domi.

Galli urbem Romanam capiunt. U. C. an. 363. Ol. 97. a. C. N. 390.

(o) al. Comploratis omnibus vivis pariter mortuisque. (p) al. similis illis qui ad Alliam tam pavide fugerant. (r) al. hostium.

ſimulacra verſi quum ſtarent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo barbam ſuam, ut tum omnibus promiſſa erat, permulcenti, ſcipione eburneo in caput incuſſo iram moviſſe: atque ab eo initium cædis ortum, ceteros in ſedibus ſuis trucidatos. Poſt principum cædem, nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhauſtis injici ignes.

Senes trucidant.

Miſeranda Romanorum ſors.

CAP. XLII. Ceterum, ſeu non omnibus (s) delendi urbem libido erat, ſeu ita placuerat principibus Gallorum, & oſtentari quædam incendia, terroris cauſa, ſi compelli ad deditionem caritate ſedium ſuarum obſeſſi poſſent, & non omnia concremari tecta, ut quodcunque ſupereſſet urbis, id pignus ad flectendos hoſtium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut paſſim aut late vagatus eſt ignis. Romani ex arce plenam hoſtium urbem cernentes, vagoſque per vias omnes curſus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus ſolum conſipere, (t) ſed ne auribus quidem atque oculis ſatis conſtare poterant. Quocunque clamor hoſtium, mulierum puerorumque ploratus, ſonitus flammæ, & fragor ruentium tectorum avertiſſet, (u) paventes ad omnia, animos oraque & oculos flectebant; velut ad ſpectaculum à fortuna poſiti occidentis patriæ: nec ullius rerum ſuarum relicti, præterquam corporum, vindices. Tanto ante alios miſerandi magis, qui umquam obſeſſi ſunt, quod intercluſi à patria obſidebantur; omnia ſua cernentes in hoſtium poteſtate. Nec tranquillior nox diem tam fœde actum excepit: lux deinde noctem inquietam (x) inſecuta eſt. Nec ullum erat tempus, qnod à novæ ſemper cladis alicujus ſpectaculo ceſſaret. Nihil tamen tot onerati atque obruti malis flexerunt animos: quin, etſi omnia flammis ac ruinis æquata vidiſſent, (y) quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent; & jam, quum eadem quotidie acciderent, velut aſſueti malis, abalienaverant ab ſenſu rerum ſuarum animos; arma tantum, ferrumque in dextris, velut ſolas reliquias ſpei ſuæ, intuentes.

CAP. XLIII. Galli quoque per aliquot dies in tecta modo urbis nequicquam bello geſto, quum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil ſupereſſe præter armatos hoſtes viderent, nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima & impetum facere in arcem ſtatuunt. Prima luce ſigno dato, multitudo omnis in foro inſtruitur. Inde clamore ſublato, ac teſtudine facta, ſubeunt. Adverſus quos Romani nihil temere, nec trepide, ad omnes aditus ſtationibus firmatis, qua ſigna ferri videbant, ea robore virorum oppoſito ſcandere hoſtem ſinunt: quo ſucceſſerit magis in arduum, eo pelli poſſe per proclive facilius rati. Medio fere clivo reſtitere: atque inde ex loco ſuperiore, qui prope ſua ſponte in hoſtem inferebat, impetu facto, ſtrage ac ruina fudere Gallos: ut numquam poſtea, nec pars, nec univerſi tentaverint tale pugnæ genus. Omiſſa itaque ſpe, per vim atque arma ſubeundi, obſidionem parant. Cujus, ad id tempus, immemores, & quod in urbe fuerat frumentum, incendiis urbis abſumpſerant; & ex agris per ipſos dies raptum omne Veios erat. Igitur exercitu diviſo, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obſideri arcem; ut obſidentibus frumentum populatores agrorum præberent. Proficiſcentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem, fortuna ipſa Ardeam, ubi Camillus exulabat, duxit. Qui mœſtior ibi fortuna publica quam ſua, quum diis hominibuſque accuſandis ſeneſceret, indignando mirandoque ubi illi viri eſſent, qui ſecum Veios, Valerioſque cepiſſent, qui alia bella fortius ſemper quam felicius geſſiſſent; repente audit Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates conſultare. Nec ſecus quam divino ſpiritu tactus, quum ſe in mediam concionem intuliſſet, abſtinere ſuetus ante talibus conciliis;

Galli fruſtra arcem oppugnant.

Camillus Ardeates ad bellum concitat.

CAP. XLIV. *Ardeates*, inquit, *veteres amici, novi etiam cives mei, quando & veſtrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo veſtrum conditionis meæ oblitum me huc proceſſiſſe putet: ſed res, ac periculum commune cogit, quod quiſque poſſit in re trepida præſidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis veſtris in me meritis gratiam referam, ſi nunc ceſſavero? aut ubi uſus erit mei vobis, ſi in bello non fuerit? hac arte in patria ſteti: & invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulſus ſum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata eſt, & pro tantis priſtinis populi Romani beneficiis, quanta ipſi meminiſtis (nec enim exprobranda apud memores ſunt) gratiæ referendæ; & huic urbi decus ingens belli ex hoſte communi pariendi. Quæ effuſo agmine adventat, gens eſt, cui natura corpora animoſque magna magis quam firma dederit. Eo in certamen omne plus terroris, quam virium ferunt. Argumento ſit clades Romana. Patentem cepere urbem; ex arce, Capitolioque his exigua reſiſtitur manu. Jam obſidionis tædio victi abſcedunt, vagique per agros palantur; cibo, vinoque raptim hauſto repleti. Ubi nox appetit, prope rivos aquarum, ſine munimento, ſine ſtationibus ac cuſtodiis, paſſim ferarum ritu ſternuntur: nunc ab ſecundis rebus magis etiam ſolito incauti. Si vobis in animo eſt, tueri mœnia veſtra, nec pati hæc omnia Galliam fieri; prima vigilia capite arma frequentes. Me ſequimini ad cædem, non ad pugnam. Niſi victos ſomno, veluti pecudes trucidandos tradidero; non recuſo eundem Ardeæ rerum mearum exitum, quem Romæ habui.*

Camilli oratio ad Ardeates.

CAP. XLV. Æquis iniquiſque perſuaſum erat, tantum bello virum neminem uſquam ea tempeſtate eſſe. Concione dimiſſa, corpora curant, intenti quam mox ſignum daretur. Quo dato, primæ noctis ſilentio ad portas cum Camillo præſto fuere. Egreſſi haud procul urbe, ſicuti prædictum erat, caſtra Gallorum intuta, neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nuſquam prælium, omnibus locis cædes eſt: nuda corpora, & ſoluta ſomno truci-

Ardeates Gallis cladem inferunt.

(s) al. omnis. (t) al. concipere. (u) al. advertiſſet. (x) al. inquietem. al. nec lux deinde noctem tranquillior inſecuta eſt. (y) videbant.

trucidantur. Extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset, ignaros, in fugam, & quosdam in hostem ipsum improvidos tulit. Magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis, in agro Veienti Tuscorum facta strages est: qui urbis jam prope quadringentesimum annum vicinæ, oppressæ ab hoste inusitato inauditoque, adeo nihil miserti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ Veios etiam præsidiumque, & spem ultimam Romani nominis in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani vagantes per agros, & congregatos agmine prædam præ se agentes, & castra cernebant haud procul Veiis posita. Inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, *Etruscisne etiam, à quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas?* Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: compressique à Cædicio centurione, quem sibimetipsi præfecerant, rem in noctem sustinuere. Tantum par Camillo defuit auctor, cetera eodem ordine, eodemque fortunæ eventu gesta. Quin etiam ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improviso majorem cædem edidere: duplicique victoria ovantes Veios redeunt.

Tuscorum strages.

CAP. XLVI. Romæ interim plerumque obsidio segnis, & utrimque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: quum repente juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ. Ad id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, quum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. Ibique, omnibus solenniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans, *propitios esse deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset*, in Capitolium ad suos rediit: seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens est gens. Veiis interim, non animi tantum indies, sed etiam vires crescebant: nec Romanis solum eo convenientibus ex agris, qui aut prælio adverso, (z) aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent. Maturum jam videbatur, repeti patriam, eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, & magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prospere gesserant: & Cædicius *negare se commissurum, cur sibi aut deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem.* Consensu omnium placuit *ab Ardea Camillum acciri; sed antea consulto Senatu, qui Romæ esset.* Adeo regebat omnia pudor, discriminaque rerum prope perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. Ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur. Inde qua proximum fuit à ripa, per præruptum eoque neglectum hostium custodiæ saxum, in Capitolium evadit: &, ad magistratus ductus, mandata exercitus edit. Accepto inde Senatus decreto, *ut & comitiis curiatis revocatus de exilio, jussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, milites que haberent imperatorem quem vellent*, eadem degressus, nuntius Veios contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: seu, (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam: quod nec injussu populi mutari finibus posset, nec nisi Dictator dictus auspicia in exercitu habere;) lex curiata lata est, Dictatorque absens dictus.

C. Fabii audacia.

Vejos conveniunt Romani.

Accersunt Camillum.

Pontii Cominii audacia.

Camillus decreto Senatus ab exilio revocatur & Dictator creatur.

CAP. XLVII. Dum hæc Veiis agebantur, interim arx Romæ, Capitoliumque in ingenti periculo fuit. Namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nuntius à Veiis pervenerat; seu sua sponte animadverso ad Carmentis saxum ascensu equo, nocte sublustri, quum primo inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innixi, sublevantesque invicem & trahentes alii alios, prout postularet locus; tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solum fallerent: sed ne canes quidem, solicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. Anseres non fefellere, quibus sacris Junoni, in summa inopia cibi, tamen abstinebatur. Quæ res saluti fuit. Namque clangore eorum, alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis simul ad arma ceteros ciens vadit. Et dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. Cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis, saxa, quibus adhærebant, manibus amplexos, trucidat. Jamque & alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum solicitaret,) quieti datum est. Luce orta, vocatis classico ad concilium militibus, ad tribunos, quum & recte & perperam facto pretium deberetur: Manlius primum ob virtutem laudatus, donatusque, non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari; cui universi selibras (a) farris, & quartarios vini, ad ædes ejus, quæ in arce erant, contulerunt. Rem dictu parvam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis; quum se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat ascendens hostis, citati: & quum *in omnes more militari se animadversurum* Q. Sulpicius tribunus militum pronuntiasset; consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, à ceteris abstinuit: reum.

Capitolii periculum.

M. Manlius ab Anseribus excitus Capitolium servat.

Galli repulsi.

Manlius laudatur & donatur.

Vigil de Saxo dejectus.

(z) al. à prælio adverso. (a) al. sex libras.

reum haud dubium ejus noxæ, approbantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiores utrimque custodiæ esse: & apud Gallos, quia vulgatum erat inter Veios Romamque nuntios commeare: & apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

CAP. XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala, fames utrimque exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido & vaporis pleno, cineremque, non pulverem modo ferente, quum quid venti motum esset: quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori assueta; *quum æstu & angore vexati, vulgatis velut in pecua morbis morerentur.* Jam pigritia singulos sepeliendi, promiscue acervatos cumulos hominum urebant: *bustorumque* inde *Gallicorum* nomine insignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factæ, & colloquia permissu imperatorum habita, in quibus quum identidem Galli famem objicerent; eaque necessitate ad deditionem vocarent; dicitur, avertendæ ejus opinionis causa, multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultra fames poterat. Itaque dum Dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium à Veiis abducere exercitum jubet, parat, instruitque quibus haud impar adoriatur hostes. Interim Capitolinus exercitus stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis: quum famem unam natura vinci non sineret; diem de die prospectans, ecquod auxilium ab Dictatore appareret; postremo spe quoque jam, non solum cibo, deficiente, &, quum stationes procederent, prope obruentibus infirmum corpus armis, *vel dedi, vel redimi se, quacumque pactione possent,* jussit: jactantibus non obscure Gallis, *haud magna mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquant.* Tum Senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum, & Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, & mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei fœdissimæ per se, adjecta indignitas est. Pondera ab Gallis allata iniqua: & tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, *Væ victis* esse.

Fames & Pestilentia.

Induciæ.

Consilia de deditione.

Romani cum Gallis paciscuntur.

CAP. XLIX. Sed diique & homines prohibuere redemptos vivere Romanos. Nam sorte quadam, prius quam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, Dictator intervenit: *auferrique aurum de medio, & Gallos submoveri* jubet. Quum illi renitentes, *pactos* dicerent *sese*, negat *eam pactionem ratam esse, quæ postquam ipse Dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset:* denuntiatque Gallis, *ut se ad prælium expediant. Suos in acervum conjicere sarcinas, & arma aptare, ferroque non auro recuperare patriam* jubet, *in conspectu habentes fana deûm, & conjuges, & liberos, & solum patriæ deforme belli malis, & omnia quæ defendi repetique & ulcisci fas sit.* Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis, & natura inæquali: & omnia quæ arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, providit. Galli nova re trepidi arma capiunt, iraque magis quam consilio in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna, jam deorum opes humanaque consilia rem Romanam adjuvabant. Igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quam ad Alliam vicerant. Justiore altero deinde prælio, ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit. Castra capiuntur, & ne nuntius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, *Romulus ac parens patriæ conditorque alter urbis*, haud vanis laudibus, appellatur. Servatam deinde bello patriam, iterum in pace haud dubie servavit, quum prohibuit migrari Veios: & tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, & per se inclinata magis plebe ad id consilium. Eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, Senatu obsecrante, *ne rempublicam in incerto relinqueret statu.*

Dictatoris adventus.

Galli à Camillo fusi.

Camillus Dictator triumphat.

CAP. L. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad deos immortales pertinebant, retulit: & senatusconsultum facit; *fana omnia, quod ea hostes possedissent, restituerentur, terminarentur, expiarenturque: expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur. Cum Cæretibus publice hospitium fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos deûm immortalium esset: ludi Capitolini fierent, quod Jupiter optimus maximus suam sedem atque arcem in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius Dictator constitueret, ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent.* Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuntia cladis ante bellum gallicum audita, neglectaque esset, mentio illata, jussumque *templum in Nova via Aio Locutio fieri.* Aurum quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum, quum in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, *sacrum omne judicatum, & sub Jovis cella poni* jussum. Jam ante in eo religio civitatis apparuerat, quod quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, à matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, *ut earum sicut virorum, post mortem solennis laudatio esset.*

Camilli Senatusconsultum de religione.

Populi Romani.

Templum Aio Loquutio fit.

CAP. LI. Iis peractis quæ ad deos pertinebant, quæque per Senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut relictis ruinis in urbem paratam Veios transmigrarent; in concionem, universo Senatu prosequente, ascendit, atque ita verba fecit: *Adeo mihi acerbæ sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exilii solatium aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi, quam quod procul ab his certaminibus eram: & ob eadem hæc, non, nisi me senatusconsulto populique jussu revocaretis, rediturus umquam fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. Quippe ut in sua sede mane-*

Camillus invehitur in eos, qui Veios migrandum putabant.

de maneret patria, id agebatur, non ut ego utique in patria essem: & nunc quiescerem & tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset; cui deesse, quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetiimus? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? & cum victoribus Gallis capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem diique & homines Romani tenuerint, habitaverint; victoribus Romanis, recuperata urbe, arx quoque & Capitolium deseritur: & plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam adversa fecit? Equidem si nobis cum urbe simul positæ traditæque per manus religiones nullæ essent; tamen tam evidens numen hac tempestate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultus exemptam hominibus putem. Intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res, vel adversas, invenietis OMNIA prospere evenisse sequentibus deos, adversa spernentibus. Jam omnium primum Veiens bellum, (per quot annos, quanto labore gestum!) non ante cepit finem, quam monitu deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid hæc tandem urbis nostræ clades nova? num ante exorta est, quam spreta vox cælo emissa (b) de adventu Gallorum, quam gentium jus ab legatis nostris violatum, quam à nobis; quum vindicari deberet, eadem negligentia deorum prætermissum? Igitur victi, captique ac redemti, tantum pœnarum diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. Adversæ deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad Deos, ad sedem Jovis optimi maximi: sacra in ruina rerum nostrarum alia terræ (c) celavimus, alia avecta in finitimas urbes amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum, deserti ab diis hominibusque tamen non intermisimus. Reddidere igitur patriam, & victoriam, & antiquum belli decus amissum: & in hostes, qui cæci avaritia in pondere auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem, fugamque & cædem.

CAP. LII. *Hæc culti neglectique numinis tanta monimenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum vixdum ex naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes, paremus nefas? Urbem auspicato, inauguratoque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum deorumque est plenus: sacrificiis solennibus non dies magis stati, quam loca sunt, in quibus fiant. Hos omnes deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi estis? Quam par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quam vestra, conspectum est; quum inter Gallica tela degressus ex arce, solenne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? An gentilitia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra & Romanos deos etiam in pace deseri placet? & pontifices, flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quam privatus in solenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Veiis nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis cerimoniis potest. Et ne omnia generatim sacra, omnesque percenseam deos; in Jovis epulo, num alibi, quam in Capitolio pulvinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus, signoque, quod imperii pignus custodia ejus templi tenetur, loquar? quid de Ancilibus vestris, Mars Gradive, tuque Quirine pater? Hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia urbi, quædam vetustiora origine urbis? Et videte quid inter nos ac majores intersit. Illi sacra quædam in monte Albano, Lavinioque (d) nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit: hinc sine piaculo in hostium urbem Veios transferemus? Recordamini agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia casuve prætermissum est. Modo quæ res, post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum auspiciorumque renovatio, affectæ Veienti bello reipublicæ remedio fuit? At etiam, tamquam veterum religionum memores, & peregrinos deos transtulimus Romam, & instituimus novos. Juno regina transvecta à Veiis nuper, in Aventino, quam insigni ob excellens matronarum studium, celebrique dedicata est die? Aio Locutio templum propter cælestem vocem exauditam in nova via, jussimus fieri: Capitolinos ludos solennibus aliis addimus; collegiumque ad id novum, auctore Senatu, condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur, & de templis: quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil umquam præterquam urbs capta movit. Flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est. Hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes, & Vestales tuæ, te deserent Vesta? & Flamen peregre habitando, in singulas noctes tantum sibi reique publicæ piaculi contrahet? Quid alia, quæ auspicato agimus omnia fere intra pomœrium; cui oblivioni, aut cui negligentiæ damus? Comitia curiata, quæ rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis, ubi auspicato, nisi ubi adsolent, fieri possent? Veiosne hæc transferemus? an comitiorum causa populus tanto incommodo in desertam hanc ab Diis hominibusque urbem conveniet?*

CAP. LIII. *Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere urbem, & ad integra omnia Veios migrare, nec hic ædificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis causam, quam veram esse, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites, puto; qui meministis ante Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse, ut Veios transmigraremus. Et videte, quantum inter meam sententiam vestramque intersit, tribuni. Vos etiamsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra (nec id mirati sitis, prius quam, quale sit, audieritis) etiamsi tunc migrandum fuisset incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem. Quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris: nunc hæc migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. Non enim reliquisse victores, sed amisisse victi patriam videbimur. Hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus penates nostros,*

(b) al. *missa.* (c) al. *terra.* (d) al. *Lavinoque.*

ſtros, exiliumque ac fugam nobis ex eo loco conſciſceremus, quem tueri non poſſemus. Et Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani reſtituere non videbuntur potuiſſe? Quid reſtat, niſi ut jam novis copiis veniant, (conſtat enim vix credibilem multitudinem eſſe) & habitare in capta ab ſe, deſerta à vobis, hac urbe velint, (e) ſinatis? Quid ſi non Galli hoc, ſed veteres hoſtes veſtri, Æqui Volſcive faciant, ut commigrent Romam? velitiſne illos Romanos, vos Veientes eſſe? an malitis hanc ſolitudinem veſtram, quam urbem hoſtium eſſe? Non equidem video quid magis nefas ſit. Hæc ſcelera, quia piget reædificare, hæc dedecora pati parati eſtis? Si tota urbe nullum melius ampliuſve tectum fieri poſſit, quam caſa illa conditoris eſt noſtri, non in caſis ritu paſtorum agreſtiumque habitare eſt ſatius inter ſacra, penateſque veſtros, quam exulatum publice ire? Majores noſtri convenæ, paſtoresque, quum in his locis nihil præter Silvas paludeſque eſſet, novam urbem tam brevi ædificaverunt: nos Capitolio, arce incolumi, ſtantibus templis deorum, ædificare incenſam piget? & quod ſinguli facturi fuimus, ſi ædes noſtræ deflagraſſent, hoc in publico incendio univerſi recuſamus facere?

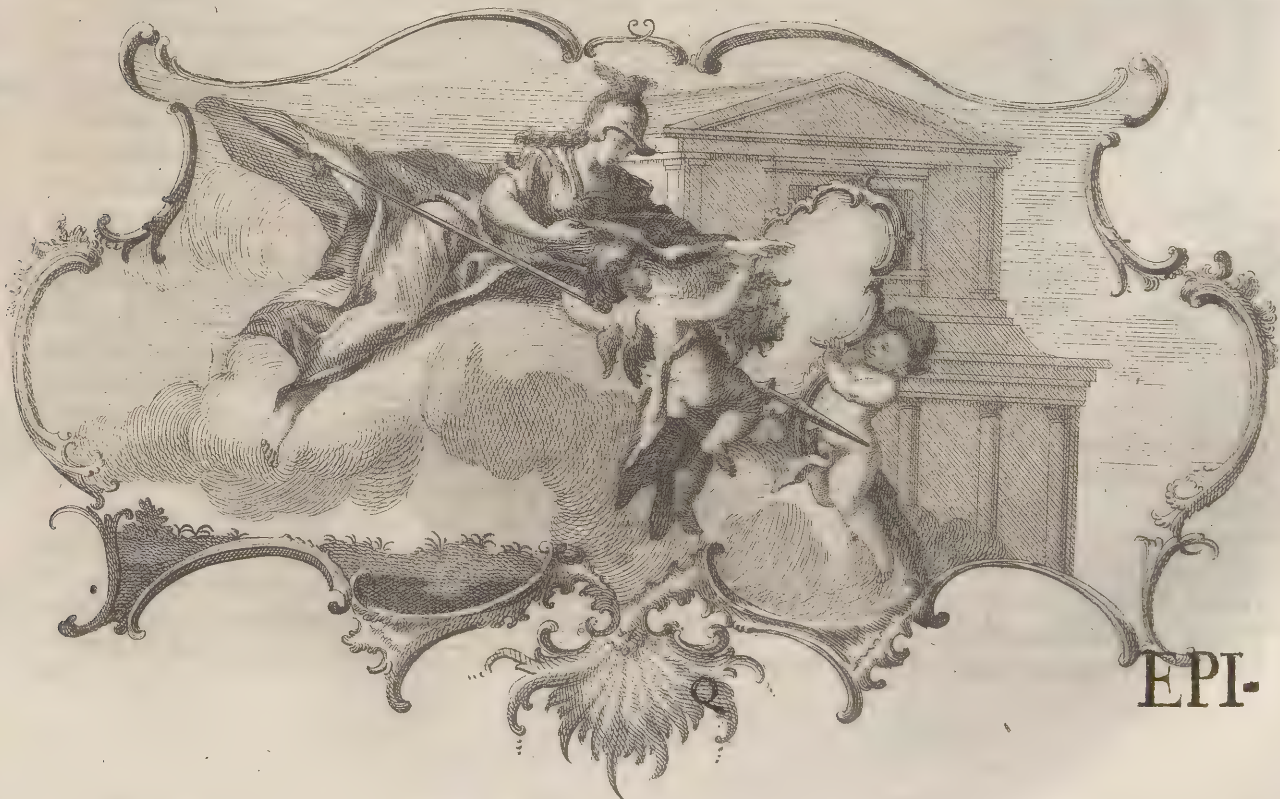
CAP. LIV. *Quid tandem, ſi fraude, ſi caſu Veiis incendium ortum ſit, ventoque (ut fieri poteſt) diffuſa flamma magnam partem urbis abſumat; Fidenas inde aut Gabios, aliamve quam urbem quæſituri ſumus, quo transmigremus? adeo nihil tenet ſolum patriæ? nec hæc terra, quam matrem appellamus? ſed in ſuperficie, tigniſque caritas nobis patriæ pendet? Equidem, fatebor vobis, etſi minus injuriæ veſtræ, (f) quam meæ calamitatis, meminiſſe juvat; quum abeſſem, quotieſcunque patria in mentem veniret, hæc omnia occurrebant, colles, campique, & Tiberis, & aſſueta oculis regio, & hoc cælum, ſub quo natus, educatuſque eſſem. Quæ vos, Quirites, nunc moveant potius caritate ſua, ut maneatis in ſede veſtra, quam poſtea quum reliqueritis ea, macerent deſiderio. Non ſine cauſa dii homineſque hunc urbi condendæ locum elegerunt; ſaluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mare vicinum ad commoditates, nec expoſitum nimia propinquitate ad pericula claſſium externarum: regionum Italiæ medium, ad incrementum urbis natum unice locum. Argumento eſt ipſa magnitudo tam novæ urbis. Trecenteſimus ſexageſimus quintus annus urbis, Quirites, agitur. Inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis, quum interea, ne ſingulas loquar urbes, non conjuncti cum Æquis Volſci, tot tam valida oppida, non univerſa Etruria tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ, bello vobis par eſt. Quod quum ita ſit, quæ (malum) ratio eſt expertis alia experiri, quum jam, ut virtus veſtra tranſire alio poſſit, fortuna certe loci hujus transferri hinc non poſſit? Hic Capitolium eſt, ubi quondam capite humano invento reſponſum eſt, eo loco caput rerum, ſummamque imperii fore. Hic, quum augurato liberaretur Capitolium, Juventas Terminuſque maximo gaudio patrum noſtrorum, moveri ſe non paſſi. Hic Veſtæ ignes, hic Ancilia cælo demiſſa, hic omnes propitii manentibus vobis dii.*

CAP. LV. Moviſſe eos Camillus tum alia oratione, tum ea, quæ ad religiones pertinebat, maxime dicitur. Sed rem dubiam decrevit opportune vox emiſſa, quod quum Senatus poſt paulo de his rebus in curia Hoſtilia haberetur, cohorteſque ex præſidiis revertentes, forte agmine forum tranſirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, ſtatue ſignum: hic manebimus optime.* Qua voce audita, & Senatus, *accipere ſe omen* ex curia egreſſus, conclamavit, & plebes circumfuſa, approbavit. Antiquata deinde lege, promiſcue urbs ædificari cepta. Tegula publice præbita eſt: ſaxi materiæque cædendæ, unde quiſque vellet, jus factum: prædibus acceptis eo anno ædificia perfecturos. Feſtinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omiſſo ſui alienique diſcrimine, in vacuo ædificant. Ea eſt cauſa, ut veteres cloacæ, primo per publicum ductæ, nunc privata paſſim ſubeant tecta: formaque urbis ſit occupatæ magis, quam diviſæ ſimilis.

Centurionis vox pro omine habetur.

Roma inſtauratur. U.C. 363. Ol. 97. a. C. N. 390.

(e) al. *addunt: & vos ſinatis?* (f) al. *etſi minus tam injuriæ veſtræ.*

EPI-

EPITOME LIBRI VI.

Res adversus Æquos & Volscos & Prænestinos prospere gestas continet. Quatuor tribus additæ, Stellatina, Sabbatina, Tromentina, Narniensis. M. Manlius, qui Capitolium à Gallis defenderat, quum obstrictos ære alieno liberaret, nexos exsolveret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpeio dejectus est: in cujus notam Senatusconsultum factum, ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset. C. Licinius, & L. Sestius tribb. pleb. legem promulgarunt, ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex patribus creabantur: eamque legem cum magna contentione repugnantibus patribus, quum eidem tribb. plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt; & primus ex plebe consul L. Sestius creatus est. Lata est altera lex, ne cui plus quingentis jugeribus agri liceret possidere.

DECADIS PRIMÆ.

LIBER SEXTUS.

CAPUT I.

Uæ, ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem, Romani sub regibus primum, Consulibus deinde, ac Dictatoribus, Decemvirisque ac Tribunis Consularibus gessere, foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res quum vetustate nimia obscuras, velutique magno ex intervallo loci vix cernuntur: tum quod & raræ per eadem tempora literæ fuere, una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum: &, quod etiam si quæ in commentariis pontificum, aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe pleraque interiere. Clariora deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus lætius feraciusque renatæ urbis, gesta domi, militiæque exponentur. Ceterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio principe stetit. Neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto, passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Quum civitas in opere ac labore assiduo reficiendæ urbis teneretur, interim Q. Fabio simul primum magistratu abiit, ab. C. Martio tribuno plebis dicta dies est, *quod legatus, in Gallos, ad quos missus erat orator, contra jus gentium pugnasset.* Cui judicio eum mors, adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum initum. P. Cornelius Scipio interrex, & post eum M. Furius Camillus iterum. Is tribunos militum consulari potestate creat, L. Valerium Poplicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, L. Postumium. Ii ex interregno quum extemplo magistratum inissent, nulla de re prius quam de religionibus Senatum consuluere. In primis fœdera ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ, & quædam regiæ leges) conquiri quæ comparent, jusserunt; alia ex eis edita etiam in vulgus; quæ autem ad sacra pertinebant, à pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent, multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus religiosis agitari ceptum, diemque a. d. XV. Calendas

Rerum antiquarum obscuritas.

Q. Fabius accusatus.

Moritur.

Tribuni milit. U. C. an. 364. Ol. 97. a. C. N. 389.

Leges conquisitæ.

Dies religiosi Allienses.

das Sextiles duplici clade insignem (quo die ad Cremeram Fabii cæsi: quo deinde ad Alliam cum exitio urbis fœde pugnatum) à posteriore clade Alliensem appellarunt, insignemque rei nulli publice privatimque agendæ (*a*) fecerunt. Quidam, *quod postridie Idus Quintiles non litasset Sulpicius Tribunus militum, neque inventa pace deûm post diem tertium objectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie Idus rebus divinis supersederi jussum: inde ut postridie Calendas quoque ac Nonas eadem religio esset, traditum,* putant.

Alius dies nefastus.

CAP. II. Nec diu licuit quietis consilia erigendæ ex tam gravi casu Reipubl. secum agitare. Hinc Volsci veteres hostes ad extinguendum nomen Romanum arma ceperant. Hinc Etruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello ad fanum Voltumnæ factam, mercatores afferebant. Novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque, qui post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum, numquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant. Itaque quum tanti undique terrores circumstarent, appareretque omnibus, non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare; placuit eisdem (*b*) auspiciis defendi rempublicam, quibus recuperata esset, Dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is Dictator C. Servilium Ahalam magistrum equitum dixit: justitioque indicto, delectum juniorum habuit; ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, in verba sua juratos centuriaret. Exercitum conscriptum, armatumque trifariam divisit. Partem unam in agro Veiente Etruriæ opposuit: alteram ante urbem castra locare jussit. Tribunus militum his A. Manlius, illis qui adversus Etruscos mittebantur, L. Æmilius, præpositus: tertiam partem ipse ad Volscos duxit. Nec procul ab Lanuvio (*ad Marcium* (*c*) id locus dicitur) castra oppugnare est adortus. Quibus ab contemptu (quod prope omnem deletam à Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam sepem conjici jussit: & forte erat vis magna venti versa in hostem. Itaque non aperuit solum incendio viam, sed flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo, crepituque viridis materiæ flagrantis ita consternavit hostes; ut minor moles superantibus vallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quam transcendentibus sepem incendio absumptam fuerat. Fusis hostibus, cæsisque, quum castra impetu cepisset Dictator, prædam militi dedit; quo minus speratam à minime largitore duce eo militi gratiorem. Persecutus deinde fugientes, quum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos LXX. demum anno subegit. Victor ex Volscis in Æquos transiit, & ipsos bellum molientes: exercitum eorum ad Bolas oppressit; nec castra modo, sed urbem etiam aggressus, impetu primo cepit.

Nova bella.

Defectio sociorum.

Camillus Dictator III. U. C. an. 365. Ol. 98. a. C. N. 388.

Qui Volscorum castra capit.

Deditio Volscorum post bellum LXX. annorum. Æqui victi.

CAP. III. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium, socios populi Romani, obsidebat: quorum legati opem rebus affectis orantes, quum Senatum adissent, decretum tulere, *ut Dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret.* Cujus spei moram quum pati fortuna obsessorum non potuisset; confectaque paucitas oppidanorum, opere, vigiliis, vulneribusque, quæ semper eosdem urgebant, per pactionem urbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent; eo forte tempore, Camillus cum exercitu Romano intervenit. Cui quum se mœsta turba ad pedes provolvisset, principumque orationem necessitate ultima expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui exilii comites trahebantur, excepisset; *parcere lamentis Sutrinos* jussit: *Etruscis se luctum lacrimasque ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinosque ibi considere modico præsidio relicto, arma secum militem ferre* jubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia rebus (ut fit) secundis invenit: nullam stationem ante mœnia, patentes portas, victorem vagum prædam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim trucidantur ab novo hoste; neque se conglobandi, coëundique in unum, aut arma capiendi datur spatium. Quum pro se quisque tenderent ad portas, si qua forte se in agros ejicere possent, clausas (id enim primum Dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare suos ut prælium inirent. Quod accensum ab desperatione hostium fuisset, ni præcones per urbem dimissi, *poni arma, & parci inermi* jussissent, *nec præter armatos quenquam violari.* Tum etiam, quibus animi in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant, postquam data spes vitæ est, jactare passim arma; inermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. Magna multitudo in custodias divisa: (*d*) oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum, integrumque ab omni clade belli: quia non vi captum, sed traditum per conditiones fuerat.

Etruscum bellum.

Sutrium à Tuscis obsessum.

Deditum.

Recuperatum à Camillo, victis Etruscis.

CAP. IV. Camillus in urbem triumphans rediit, trium simul bellorum victor. Longe plurimos captivos ex Etruscis ante currum duxit. Quibus sub hasta venundatis, tantum æris redactum est, ut pretio pro auro matronis persoluto, ex eo quod supererat, tres pateræ aureæ factæ sint: quas cum titulo nominis Camilli ante Capitolium incensum, in Jovis cella constat ante pedes Junonis positas fuisse. Eo anno in civitatem accepti, qui Veientium Capenatiumque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus assignatus. Revocati quoque in urbem Senatusconsulto à Veiis, qui ædificandi Romæ pigri-

Camillus triumphat.

Revocati qui Veios iverant.

(*a*) al. insignemque re nulla publice privatimque agenda. (*b*) al. ejusdem. (*c*) al. *ad Matium.* (*d*) al. dimissa.

pigritia, occupatis ibi vacuis tectis, Veios se contulerant. Et primo fremitus fuit aspernantium imperium: *dies deinde præstituta, capitalisque pœna, qui non remigrasset Romam,* ex ferocibus universis, singulos metu suo quemque obedientes fecit. Et Roma cum frequentia crescere, tum tota simul exsurgere ædificiis: & republica impensas adjuvante, & ædilibus velut publicum exigentibus opus, & ipsis privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad effectum operis. Intraque annum nova urbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita. Creati T. Quintius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintum, L. Julius Julus, L. Aquilius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Æquos, non ad bellum (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum Cortuosa & Contenebra vi capta, dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit. Improviso adorti, primo clamore atque impetu cepere: direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies oppugnationem sustinuit: laborque continuus, non die non nocte remissus, subegit eos: quum in sex partes divisus exercitus Romanus, senis horis in orbem succederet prælio, oppidanos eosdem integro semper certamini paucitas fessos objiceret. Cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari prædam tribunis placebat: sed imperium, quam consilium segnius fuit. Dum cunctantur, jam militum præda erat; nec nisi per invidiam adimi poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus cresceret urbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est: opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum.

Roma intra annum instaurata.

Tribuni milit. U. C. an. 366. Ol. 98. a. C. N. 387.

Æqui vastati.

Etrusca oppida vi capta.

Capitolium quadrato saxo substructum.

CAP. V. Jam & tribuni plebis, civitate ædificando occupata, conciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. Ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primum post accisas à Camillo Volscorum res, possessionis haud ambiguæ. Criminabantur, *multo eum infestiorem agrum ab nobilitate esse, quam à Volscis fuerit: ab illis enim tantum, quoad vires & arma habuerunt, incursiones eo factas; nobiles homines in possessionem agri publici grassari: nec nisi, antequam omnia præcipiant, divisus sit, locum ibi plebi fore.* Haud magnopere plebem moverant, & infrequentem in foro propter ædificandi curam, & eodem exhaustam impensis, eoque agri immemorem; ad quem instruendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitiosis principibus, ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit. Interreges deinceps, M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, C. Cornelium, C. Sergium, (*e*) L. Æmilium (*f*) iterum, C. Menenium, L. Valerium Poplicolam (*g*) tertium, creat. Hi ex interregno magistratum occepere. Eo anno ædes Martis Gallico bello vota, dedicata est à T. Quintio duumviro sacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additæ; Stellatina, Tromentina, Sabatina, Narniensis: eæque viginti quinque tribuum numerum explevere.

Tribunorum pl. molitiones.

Tribuni milit. U. C. an. 367. Ol. 98. a. C. N. 386.

Ædes Martis.

Tribus novæ.

CAP. VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in Senatu, majoris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata est. Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit. Collegæ additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextum, L. Quintius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni aversæ curæ hominum sunt à bello Etrusco: quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, *Antiates in armis esse, Latinorumque populos juventutem suam misisse ad id bellum, eo abnuentes, publicum fuisse consilium; quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare ubi vellent.* Desierant jam ulla contemni bella. Itaque Senatus diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset. Dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset: & collegæ fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: sibique destinatum in animo esse, Camillo submittere imperium. Nec quicquam de majestate sua detractum credere, quod majestati ejus viri* (*i*) *concessissent.* Collaudatis ab Senatu tribunis, & ipse Camillus, confusus animo, gratias egit. *Ingens,* inde ait, *onus à populo Romano sibi, qui se Dictatorem jam quartum creasset, magnum à Senatu talibus de se judiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio injungi. Itaque si quid laboris vigiliarumque adjici possit, certantem secum ipsum, annisurum, ut tanto de se consensu civitatis opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad id bellum atque Antiates attineat, plus ibi minarum, quam periculi esse. Se tamen, ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam ab invidia & odio finitimorum: itaque & ducibus pluribus & exercitibus administrandam rempubl. esse. Te,* inquit, *P. Valeri, socium imperii consiliique legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: te, Q. Servili, altero exercitu instructo paratoque in urbe castra habere; intentum, sive Etruria se interim, ut nuper, sive nova hæc cura, Latini atque Hernici, moverint. Pro certo habeo ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso ac sex tribunatibus dignum est. Tertius exercitus ex causariis senioribusque à L. Quintio scribatur, qui urbi mœnibusque præsidio sit. L. Horatius, arma, tela, frumentum, quæque belli alia tempora poscent, provideat. Te, Sergi Corneli, præsidem hujus publici consilii, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegæ facimus.* Cunctis in partes muneris sui benigne pollicentibus operam, Valerius socius imperii lectus, adjecit, *M. Furium sibi pro Dictatore, seque ei pro magistro equitum futurum. Proinde*

Tribuni milit. U. C. an. 368. Ol. 98. a. C. N. 385.

Camillus ob collatum in se imperium gratias agit.

(*e*) al. C. Servilium. (*f*) al. Q. Servium. al. putant Axiensis. (*i*) al. *ultro.*

(*g*) al. Valerium Aulum. (*h*) al. Arniensis.

Proinde quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se vero bene sperare, patres, *& de bello, & de pace, universaque republica;* erecti gaudio fremunt: *nec Dictatore unquam opus fore reipublicæ, si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus junctos animis; parere atque imperare juxta paratos: laudemque conferentes potius in medium, quam ex communi ad se trahentes.*

Antiatum, adjunctis Hernicis & Latinis, exercitus.

CAP. VII. Justitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti; quo non Volscorum modo juventutem Antiates ex nova subole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis. Itaque novus hostis veteri adjunctus commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam instruenti Camillo centuriones renuntiaverunt, *turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque & resistentes egressos castris esse, quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos: & ægre inermem tantam multitudinem, nedum armatam sustineri posse:* in equum insilit, & ante signa, obversus in aciem, ordines interequitans, *quæ tristitia, milites, hæc, quæ insolita cunctatio est? Hostem, an me, an vos ignoratis? Hostis est quid aliud, quam perpetua materia virtutis gloriæque vestræ? Vos contra, me duce, (ut Falerios Veiosque captos, & in capta patria Gallorum legiones cæsas taceam) modo trigeminæ victoriæ triplicem triumphum ex his ipsis Volscis & Æquis, & ex Etruria egistis. An me, quod non Dictator vobis, sed tribunus signum dedi, non agnoscitis ducem? neque ego maxima imperia in vos desidero: & vos in me nihil præter me ipsum intueri decet. Neque enim dictatura mihi unquam animos fecit, ut ne exilium quidem ademit. Iidem igitur omnes sumus: & quum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quæ in priora attulimus, eundem eventum belli expectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac consuevit, faciet. Vos vincetis, illi fugient.*

Camilli oratio ad milites.

CAP. VIII. Dato deinde signo, ex equo desilit, & proximum signiferum manu arreptum secum in hostem rapit; *Infer miles*, clamitans, *signum.* Quod ubi videre ipsum Camillum, jam ad munera corporis, senecta invalidum, vadentem in hostes, procurrunt pariter omnes, clamore sublato: *Sequere imperatorem*, pro se quisque clamantes. Emissum etiam signum Camilli jussu in hostium aciem ferunt: idque ut repeteretur, concitatos antesignanos. Ibi primum pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. Nec vis tantum militum movebat excitata præsentia ducis, sed quod Volscorum animis nihil terribilius erat, quam ipsius Camilli forte oblata species. Ita quocumque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat. Maxime id evidens fuit, quum in lævum cornu prope jam pulsum, arrepto repente equo cum scuto pedestri advectus, conspectu suo prælium restituit; ostentans vincentem ceteram aciem. Jam inclinata res erat, sed turba hostium & fuga impediebatur; (*k*) & longa cæde conficienda multitudo tanta fesso militi erat: quum repente ingentibus procellis fusus imber, certam magis victoriam quam prælium diremit. Signo deinde receptui dato, nox insecuta, quietis Romanis, perfecit bellum. Latini namque & Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt; malis consiliis pares adepti eventus. Volsci, ubi se desertos ab eis videre, quorum fiducia rebellaverant; relictis castris, mœnibus Satrici se includunt. Quos primo Camillus vallo circumdare, & aggere atque operibus oppugnare est adortus. Quæ postquam nulla eruptione impediri videt; minus esse animi ratus in hoste, quam ut in eo tam lentæ spei victoriam expectaret; cohortatus milites, *ne tanquam Veios oppugnantes in opere longinquo sese tererent, victoriam in manibus esse;* ingenti militum alacritate mœnia undique aggressus (*) scalis, oppidum cepit. Volsci abjectis armis sese (*l*) dediderunt.

Volsci vincuntur.

Volsci fugiunt Satricum.

Satricum capitur.

CAP. IX. Ceterum animus ducis rei majori, Antio, imminebat. Id caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli. Sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinisque, tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collega, Romam est profectus, ut Senatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter sermonem ejus (credo rem Antiatem diuturniorem manere diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio auxilium adversus Etruscos petentes veniunt; *brevem occasionem esse ferendi auxilii* memorantes. Eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque quum ea loca opposita Etruriæ, & velut claustra inde portæque essent; & illis occupandi ea, quum quid novi molirentur, & Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur Senatui cum Camillo agi placuit, *ut omisso Antio bellum Etruscum susciperet.* Legiones urbanæ, quibus Quintius præfuerat, ei decernuntur. Quamquam expertum exercitum, assuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit: Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quintius Horatiusque successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius & Valerius, partem oppidi jam captam ab Etruscis invenere: ex parte altera interseptis itineribus ægre oppidanos vim hostium ab se arcentes. Cum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes sociosque, & in præsentia rem inclinatam sustinuit, & spatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviso exercitu, Camillus, collegam, eam in partem circumductis copiis quam hostes tenebant, mœnia aggredi jubet: non tanta spe scalis capi urbem posse, quam ut aversis eo hostibus, & oppidanis jam pugnando fessis, laxaretur labor, & ipse spatium intrandi sine certamine mœnia haberet. Quod quum simul utrimque factum esset, anceps que terror Etruscos circumstaret, & mœnia summa vi oppugnari, & intra mœnia esse hostem viderent; porta se, quæ una forte non obsidebatur,

Bellum cum Etruscis, Sutrium obsidentibus.

(*k*) al. Turba hostium fugam impediebat. (*l*) al. se.

(*) Scalis) Variarum Scalarum figuras, quibus Veteres urbes capiebant, vide Tab. XXVI. num. 7. & Conf. GOD. STEWECH. ad VEGETII de re militar. Lib. IV.

debatur, trepidi uno agmine ejecere. Magna cædes fugientium, & in urbe & per agros est facta. Plures à Furianis intra mœnia cæsi: Valeriani expeditiores ad persequendos fuere: nec ante noctem, quæ conspectum ademit, finem cædendi fecere. Sutrio recepto, restitutoque sociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum jam totum Etrusci habebant.

Sutrium fusis Etruscis liberatur.

CAP. X. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore: non in eo solum quod tota hostium erat; sed etiam quod parte Nepesinorum prodente civitatem, facta erat deditio. Mitti tamen ad principes eorum placuit, *ut secernerent se ab Etruscis; fidemque, quam implorassent ab Romanis, ipsi præstarent.* Unde quum responsum allatum esset, *nihil suæ potestatis esse, Etruscos mœnia, custodiasque portarum tenere;* primo populationibus agri terror est oppidanis admotus: deinde postquam deditionis quam societatis fides sanctior erat; fascibus sarmentorum ex agro collatis, ductus ad mœnia exercitus, completisque fossis, scalæ admotæ, & clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepesinis inde edictum, *ut arma ponant,* parcique jussum inermi. Etrusci pariter armati atque inermes cæsi. Nepesinorum quoque auctores deditionis securi percussi: innoxiæ multitudini redditæ res, oppidumque cum præsidio relictum. Ita duabus sociis urbibus ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno, ab Latinis Hernicisque res repetitæ, quæsitumque, *cur per eos annos militem ex instituto non dedissent?* Responsum frequenti utriusque gentis concilio est, *nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quod suæ juventutis aliqui apud Volscos militaverint. Eos tamen ipsos pravi consilii pœnam habere, nec quemquam ex his reduecem esse. Militis autem non dati causam, terrorem assiduum à Volscis, fuisse, quam pestem adhærentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse.* Quæ relata patribus, magis tempus, quam causam, non visa belli habere.

Nepete capitur.

A Latinis Hernicisque res repetitæ.

CAP. XI. Insequenti anno, A. Manlio, (m) P. Cornelio, (n) T. & L. Quintiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum, tribunis consulari potestate, grave bellum foris, gravior domi seditio exorta. Bellum à Volscis, adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione: seditio, unde minime timeri potuit, à patriciæ gentis viro, & inclitæ famæ, M. Manlio Capitolino: qui nimius animi, quum alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus M. Furio; ægre ferebat, solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; *tantum jam eminere, ut iisdem auspiciis creatos, non pro collegis, sed pro ministris habeat. Quum interim, si quis vere æstimare velit, à M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi à se prius Capitolium atque arx servata esset. Et ille, inter aurum accipiendum, & spem pacis solutis animis, Gallos aggressus sit: ipse armatos capientesque arcem depulerit. Illius gloriæ pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint; suæ victoriæ neminem, omnium mortalium socium esse.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens, & impotens, postquam inter patres, non quantum æquum censebat, excellere suas opes animadvertit; primum (o) omnium ex patribus popularis factus cum plebis magistratibus consilia communicare; criminando patres, alliciendo ad se plebem, jam aura, non consilio ferri, famæque magnæ malle quam bonæ esse: & non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebis seditionum fuisset: fidem (p) moliri cepit: *acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo atque ignominiam minentur, sed nervo ac vinculis corpus liberum territent.* Et erat æris alieni magna vis, re damnosissima etiam divitibus, ædificando contracta. Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem causæ jactatum, ut major potestas quæreretur. Sed nova consilia Manlii magis compulere Senatum ad Dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Cossus, magistrum equitum dixit T. Quintium Capitolinum.

Tribuni milit. U. C. an. 369. Ol. 99. a. C. N. 384.

M. Manlius auctor seditionis.

A. Cornelius Cossus Dictator creatur.

CAP. XII. Dictator, etsi majorem dimicationem propositam domi quam foris cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoria triumphoque, dictaturæ ipsi vires se additurum ratus, delectu habito, in agrum Pomptinum, quo à Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito præter satietatem tot jam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus, illud quoque succursurum (quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) unde toties victis Volscis & Æquis suffecerint milites. Quod quum ab antiquis tacitum prætermissumque sit, cujus tandem ego rei præter opinionem, quæ sua cuique conjectanti esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia subole juniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos; quamquem eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabile multitudinem liberorum capitum in eum fuisse locis, quæ nunc vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certe (quod inter omnes auctores convenit) quamquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisæ res erant, Volscorum exercitus fuit. Ad hoc Latini Hernicique accesserant, & Circeiensium quidam, & coloni etiam à Velitris. Romanus Dictator castris eo die positis, postero cum auspicato prodisset, hostiaque cæsa pacem deûm adorasset; lætus ad milites, jam arma ad propositum pugnæ signum, sicut edictum erat, luce prima capientes processit: *Nostra victoria est, milites,* inquit, *si quid dii vatesque eorum in futurum vident. Itaque, ut decet certæ spei plenos, & cum imparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantum dextras armemus: ne procurri quidem ab acie velim, sed obnixos vos stabili gradu impetum hostium excipere. Ubi illi vana injecerint missilia, & ef-*

Volsci belli diuturnitas.

Unde Volscis & Æquis toties victis, suffecerint milites.

Dictatoris oratio ad milites.

(m) al. addunt: iterum. (n) al. addunt: iterum. (o) al. primus. (p) idem.

ÆR.

IV

M. SALVIVS. OTHO. III. VIR. A. A. A. F. F.

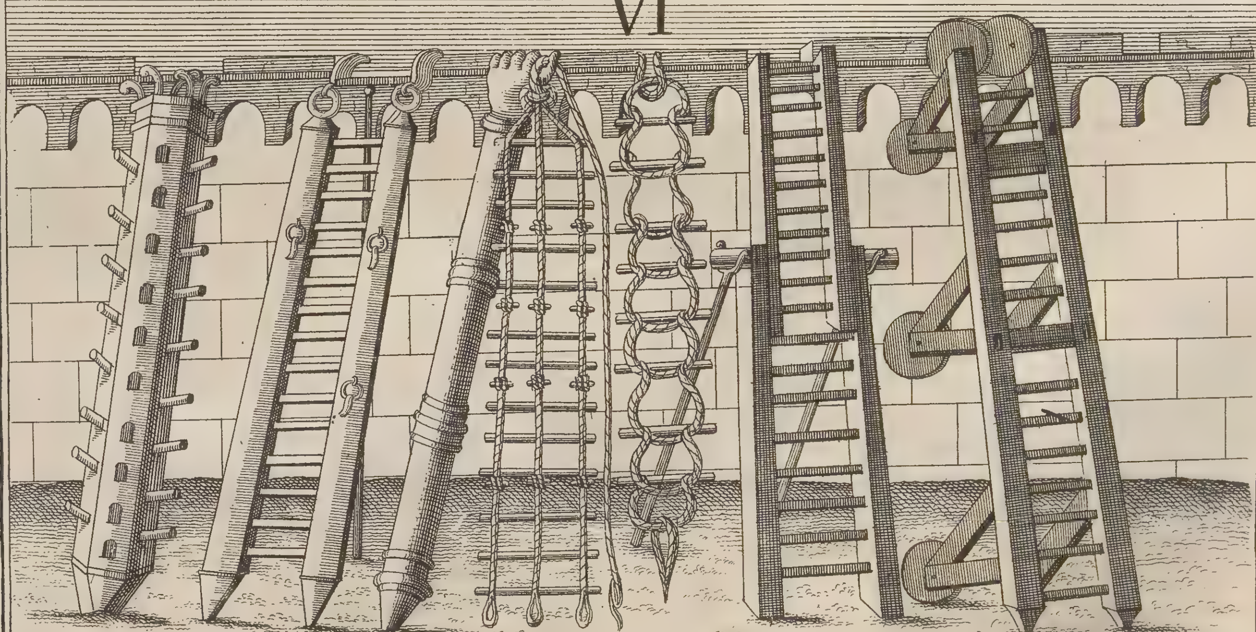
S·C

E

V

BRENN.

VI

& effuſi ſtantibus vobis ſe intulerint, tum micent gladii, & veniat in mentem unicuique, deos eſſe, qui Romanum adjuvent: deos, qui ſecundis avibus in prælium miſerint. Tu, Quinti, equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi hærere jam aciem collato pede videris, tum terrorem equeſtrem occupatis alio pavore infer: invectuſque ordines pugnantium diſſipa. Sic eques, ſic pedes, ut præceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem.

CAP. XIII. Multitudo hoſtium nulli rei *(q)* præterquam numero freta, & oculis utramque metiens aciem, temere prælium iniit, temere omiſit: clamore tantum, miſſilibuſque telis, & primo pugnæ impetu ferox; gladios & collatum pedem, & vultum hoſtis ardore animi micantem ferre non potuit. Impulſa frons prima, & trepidatio ſubſidiis illata, & ſuum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, & fluctuanti ſimilis acies erat. Deinde, poſtquam cadentibus primis, jam ad ſe quiſque perventuram cædem cernebat, terga vertunt. Inſtare Romanus: & donec armati confertique abibant, peditum labor in perſequendo fuit: poſtquam jactari arma paſſim, fugaque per agros ſpargi aciem hoſtium animadverſum eſt; tum equitum turmæ emiſſæ, dato ſigno, *ne in ſingulorum morando cæde ſpatium ad evadendum interim multitudini darent. Satis eſſe miſſilibus ac terrore impediri curſum, obequitandoque agmen teneri, dum aſſequi pedes & juſta cæde conficere hoſtem poſſet.* Fugæ ſequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die caſtra Volſcorum, prædaque omnis, præter libera corpora, militi conceſſa eſt. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit: nec hominum de plebe, ut credi poſſet mercede militaſſe; ſed principes quidam juventutis inventi; manifeſta fides publica ope Volſcos hoſtes adjutos. Circeienſium quoque quidam cogniti, & coloni à Velitris: Romamque omnes miſſi, percunctantibus primoribus patrum, eadem, quæ Dictatori, *defectionem ſui quiſque populi* haud perplexe indicavere.

Volſci victi terga vertunt.

Eorum caſtra capta & direpta.

CAP. XIV. Dictator exercitum in ſtativis tenebat; minime dubius bellum cum his populis patres juſſuros: quum major domi exorta moles coëgit acciri Romam eum; gliſcente in dies ſeditione, quam ſolito magis metuendam auctor faciebat. Non enim jam orationes modo Manlii, ſed facta popularia in ſpeciem, tumultuoſa eadem, qua mente fierent, intuenda erant. Centurionem nobilem militaribus factis, judicatum pecuniæ quum duci vidiſſet; medio foro cum caterva ſua accurrit, & manum injecit: vociferatuſque de ſuperbia patrum, ac crudelitate fœneratorum, & miſeriis plebis, virtutibus ejus viri fortunaque: *tum vero ego*, inquit, *nequicquam hac dextra Capitolium arcemque ſervaverim, ſi civem commilitonemque meum, tamquam Gallis victoribus captum, in ſervitutem ac vincula duci videam.* Inde rem creditori palam populo ſolvit, libraque & ære liberatum emittit; deos atque homines obteſtantem, *ut M. Manlio, liberatori ſuo, parenti plebis Romanæ, gratiam referant.* Acceptus extemplo in tumultuoſam turbam, & ipſe tumultum augebat; cicatrices acceptas Veienti, Gallico aliiſque deinceps bellis oſtentans. *Se militantem, ſe reſtituentem everſos penates, multiplici jam ſorte exſoluta, mergentibus ſemper ſortem (r) uſuris, obrutum fœnore eſſe. Videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii operâ; omnia parentum beneficia ab illo ſe habere: illi devovere corporis vitæque ac ſanguinis quod ſuperſit. Quodcunque ſibi cum patria, (*) penatibus publicis ac privatis juris fuerit; id cum uno homine eſſe.* His vocibus inſtincta plebes quum jam unius hominis eſſet; addita alia commotioris ad omnia turbanda conſilii res. Fundum in Veienti, caput patrimonii, ſubjecit præconi: *Ne quem veſtrum*, inquit, *Quirites, donec quicquam in re mea ſupererit, judicatum addictumve duci patiar.* Id vero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas ſecuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc domi, concionantis in modum, ſermones pleni criminum in patres: inter quos, cum omiſſo diſcrimine, vera an vana jaceret, *theſauros Gallici auri occultari à patribus jecit: nec jam poſſidendis publicis agris contentos eſſe, niſi pecuniam quoque publicam avertant. Ea res ſi palam fiat, exſolvi plebem ære alieno poſſe.* Quæ ubi objecta ſpes eſt, *enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem à Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: idem aurum ex hoſtibus captum in paucorum prædam ceſſiſſe.* Itaque exſequebantur quærendo, *ubi tantæ rei furtum occultaretur:* differenteque, & *tempore ſuo ſe indicaturum* dicente; ceteris omiſſis, eo verſæ erant omnium curæ: apparebatque nec veri indicii gratiam mediam, nec falſi offenſionem fore.

Manliana ſeditio.

CAP. XV. Ita ſuſpenſis rebus Dictator accitus ab exercitu, in urbem venit. Poſtero die Senatu habito, quum ſatis periclitatus, voluntates hominum, diſcedere Senatum ab ſe vetuiſſet; ſtipatus ea multitudine, ſella in comitio poſita, viatorem ad M. Manlium miſit: qui Dictatoris juſſu vocatus, quum ſignum ſuis dediſſet *adeſſe certamen*, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc Senatus, hinc plebs ſuum quiſque intuentes ducem, velut in acie conſtiterant. Tum Dictator, ſilentio facto, *Utinam*, inquit, *mihi patribuſque Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum quod ad te attinet, eamque rem, quam de te ſum quæſiturus, conventurum ſatis confido. Spem factam à te civitati video, fide incolumi, ex theſauris Gallicis, quos primores patrum occultent, creditum ſolvi poſſe. Cui ego rei tantum abeſt ut impedimento ſim, ut contra, te, M. Manli, adhorter, liberes fœnore plebem Romanam: & iſtos incubantes publicis theſauris ex præda clandeſtina evolvas.*

Dictator ad Manlium.

(q) al. nulla re. (r) al. *ſe per ſortem.*

(*) Penatibus) Deos Penates quoque Romani in nummis expreſſere. Ita conſpiciuntur Tab XXVII. num. 1. in nummi Antiæ gentis anteriore parte, Apollo & Venus, quorum capita Tæniis redimita ſunt. Poſteriorem partem jam ſupra exhibuimus ad pag. 5. *** Tab. III. num. 7. Unde conſtat C. Antium nummi hujus Authorem fuiſſe. Conf. PATIN. Fam. Rom. p. 18. & OISELIUM l. c. Comment. p. 206. Tab. XLI. num. 9. Addimus hic ex Muſæo noſtro Tab. XXVII. num. 2. Mercurii ſimulacrum æneum, Moguntiæ inventum, cum inſignibus, tanquam è privatis Penatibus.

evolvas. Quod nisi facis, sive ut & ipse in parte prædæ sis, sive quia vanum indicium est, in vincula te duci jubebo, nec diutius patiar à te multitudinem fallaci spe concitari. Ad ea Manlius, *nec se fefellisse*, ait, *non adversus Volscos toties hostes, quoties patribus expediat; nec adversus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant; sed adversus se, ac plebem Romanam Dictatorem creatum esse. Jam, omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri: jam Dictatorem profiteri patrocinium fœneratorum adversus plebem: jam sibi ex favore multitudinis crimen & perniciem quæri. Offendit*, inquit, *te, A. Corneli, vosque patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? quin eam diducitis à me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo judicatos, addictosque duci; ex eo, quod affluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos, de vestro impendatis, hortor? sortem aliam (s) ferte, de capite deducite quod usuris pernumeratum est: jam nihilo mea turba, quam ullius, conspectior erit. At enim, quid ita solus ego civium curam ago? Nihilo magis quod respondeam, habeo, quam si quæras, quid ita solus Capitolium arcemque servarim. Et tum universis, quam potui, opem tuli, & nunc singulis feram. Nam, quod ad thesauros Gallicos attinet, rem suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. Cur enim quæritis quod scitis? cur quod in sinu vestro est, excuti jubetis potius, quam ponatis? nisi aliqua fraus subest. Quo magis argui præstigias jubetis vestras, eo plus vereor ne abstuleritis observantibus etiam oculos. (t) Itaque non ego vobis, ut indicem prædas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.*

Manlius ad Dictatorem.

CAP. XVI. Quum *mittere ambages*, Dictator juberet, & aut peragere verum indicium cogeret, (*u*) aut fateri facinus insimulati falso crimine Senatus, oblatæque vani furti invidiæ; negantem *arbitrio inimicorum se locuturum*, in vincula duci jussit. Arreptus à viatore, *Jupiter*, inquit, *optime maxime, Junoque regina, ac Minerva, ceterique dii deæque, qui Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum militem ac præsidem sinitis vexari ab inimicis? Hæc dextra, qua Gallos fudi à delubris vestris, jam in vinculis & catenis erit?* Nullius nec oculi, nec aures indignitatem ferebant: sed invicta sibi quædam patientissima justi imperii civitas fecerat. Nec adversus dictatoriam vim, aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, attollere oculos aut hiscere audebant. Conjecto in carcerem Manlio, satis constat, magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promisisse, observatamque vestibulo carceris mœstam turbam. Dictator de Volscis triumphavit: invidiæque magis triumphus quam gloriæ fuit. Quippe *domi, non militiæ, partum eum; actumque de cive, non de hoste*, fremebant: *Unum defuisse tantum superbiæ, quod non M. Manlius ante currum sit ductus.* Jamque haud procul seditione res erat: cujus leniendæ causa, postulante nullo, largitor voluntarius repente Senatus factus, *Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci* jussit. Bina jugera & semisses agri assignati. Quod quum & parvum, & paucis datum, & mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur; remedio irritatur seditio: & jam magis insignis sordibus & facie reorum turba Manliana erat. Amotusque post triumphum abdicatione dictaturæ terror & linguam & animos liberaverat hominum.

Manlius in carcerem missus.

Satricum colonia.

CAP. XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, *quod defensores suos in præcipitem semper locum favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. Sic Sp. Cassium in agros plebem vocantem, sic Sp. Mælium ab ore civium famem suis impensis propulsantem, oppressos: sic M. Manlium, mersam & obrutam fœnore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. Saginare plebem populares suos, ut jugulentur. Hoccine patiendum fuisse, si ad nutum Dictatoris non responderet vir consularis? fingerent mentitum ante, atque ideo non habuisse quod tum responderet: cui servo umquam mendacii pœnam vincula fuisse? Non observatam esse memoriam noctis illius, quæ pene ultima atque æterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum, per Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso pene Jove erepto ex hostium manibus vidissent? Selibrisne farris gratiam servatori patriæ relatam? & quem prope cælestem, cognomine certe (*) Capitolino Jovi parem fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? Adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in tam multis uni esse?* Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, *refracturosque carcerem* minabantur: quum remisso, id quod erepturi erant, ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur. Quo facto, seditio non finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis & Hernicis, simul colonis Circeiensibus, & à Velitris purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repetentibus, ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita: tristiora colonis, *quod cives Romani patriæ oppugnandæ nefanda consilia iniissent.* Non negatum itaque tantum de captivis; sed, in quo ab sociis tamen temperaverant, denuntiatum Senatus verbis, *facesserent propere ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum, tegeret.*

Inconstantia plebis.

Manlius è carcere educitur.

Socii & coloni male habiti.

CAP. XVIII. Recrudescente Manliana seditione, sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex patribus Ser. Cornelius Maluginensis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus quintum, (*x*) Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quintius Cincinnatus secundum. Cujus principio anni, & patribus & plebi peropportune externa pax data: Plebi, quod non avocata delectu spem cepit, dum tam

Manliana seditio renovatur.

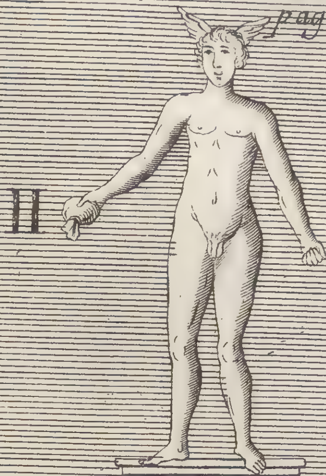
Tribuni milit. U. C. an. 370. Ol. 99. a. C. N. 383.

(*s*) al. *aliquam.* (*t*) al. *oculis.* (*u*) al. peragere indicium cogeret. al. peragere verum indicium. (*x*) al. sextum.

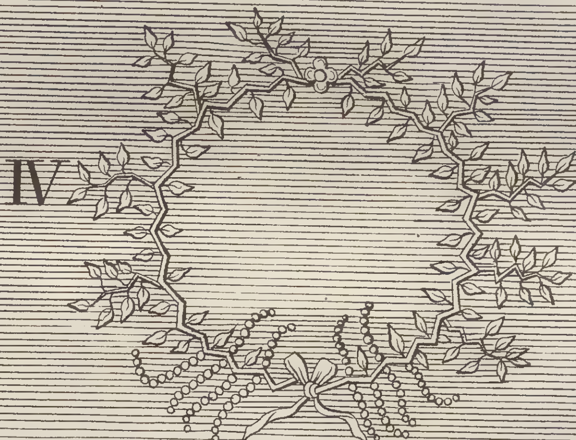
(*) Capitolino Jovi) Jovis Capitolini effigiem exhibet Denarius Petilliæ gentis Tab. XXVII. num. 3. Conf. GELLII Noct. Attic. Lib. V. c. 6.

TAB. XXVII.
pag. 127. 128. 129.

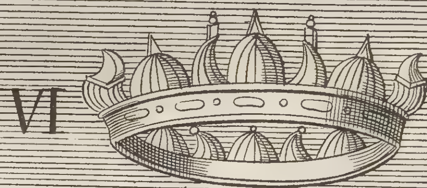
I

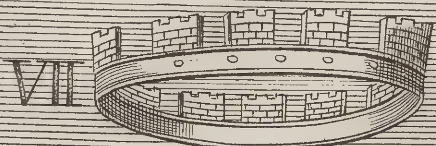

II

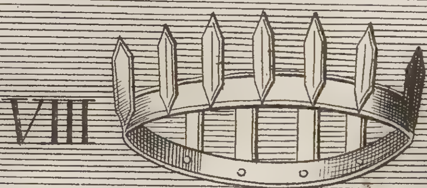
III

IV

V

VI

VII

VIII

tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi: patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab ſanandis domeſticis malis. Igitur quum pars utraque acrior aliquanto coorta eſſet; jam in propinquum (*y*) certamen aderat: & Manlius, advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque conſilia agitat; plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto. Spiritus dabat, quod nec auſus eſſet idem in ſe Dictator, quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quintius feciſſet: & vinculorum ſuorum invidiam non Dictator modo abdicando dictaturam fugiſſet, ſed ne Senatus quidem ſuſtinere potuiſſet. His ſimul inflatus, exacerbatuſque, jam per ſe accenſos incitabat plebis animos: *Quouſque tandem ignorabitis vires veſtras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? Numerate ſaltem quot ipſi ſitis, quot adverſarios habeatis. Si ſinguli ſingulos aggreſſuri eſſetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam illos pro dominatione certaturos. Quot enim clientes circa ſingulos fuiſtis patronos, tot nunc adverſus unum hoſtem eritis. Oſtendite modo bellum, pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim, jus ipſi remittent. Audendum eſt aliquid univerſis, aut omnia ſingulis patienda. Quouſque me circumſpectabitis? Ego quidem nulli veſtrûm deero. Ne fortuna mea deſit, videte. Ipſe vindex veſter, ubi viſum inimicis eſt, nullus repente fui: & vidiſtis in vincula duci univerſi eum, qui à ſingulis vobis vincula depuleram. Quid ſperem, ſi plus in me audeant inimici? an exitum Caſſii, Mæliique exſpectem? Bene facitis, quod abominamini: dii prohibebunt hæc: ſed nunquam propter me de cœlo deſcendent. Vobis dent mentem oportet, ut prohibeatis: ſicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos à barbaris hoſtibus, à ſuperbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi eſt, ut ſemper vobis auxilium adverſus inimicos ſatis ſit, nec ullum, niſi quatenus imperari vobis ſinatis, certamen adverſus patres noveritis? Nec hoc natura inſitum vobis eſt, ſed uſu poſſidemini. Cur enim adverſus externos tantum animorum geritis, ut imperare illis æquum cenſeatis? quia conſueſtis cum eis pro imperio certare, adverſus hos tentare magis quam tueri libertatem. Tamen qualeſcunque duces habuiſtis, qualeſcunque ipſi fuiſtis, omnia adhuc, quantacunque petiſtis, obtinuiſtis; ſeu vi, ſeu fortuna veſtra. Tempus eſt jam majora conari. Experimini modo & veſtram felicitatem, & me (ut ſpero) feliciter expertum: minore negotio, qui imperet patribus imponetis, quam qui reſiſterent imperantibus, impoſuiſtis. Solo æquandæ ſunt dictaturæ conſulatuſque, ut caput attollere Romana plebes poſſit. Proinde adeſte, prohibete jus de pecuniis dici. Ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea & fides nomen induit. Vos ſi quo inſigni magis imperii, honoriſve nomine veſtrum appellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea quæ vultis.*

Manlii Oratio ſeditioſa & acerba in patricios.

Senatus de opprimendis

Inde de regno agendi ortum initium dicitur: ſed nec cum quibus, nec quem ad finem conſilia pervenerint, ſat planum traditur.

Manlii conſiliis agitat.

CAP. XIX. At in parte altera Senatus de ſeceſſione, in domum privatam, plebis, forte etiam in arce poſitam; & imminenti mole libertati, (*z*) agitat. Magna pars vociferantur, *Servilio Ahala opus eſſe, qui non in vincula duci jubendo irritet publicum hoſtem, ſed unius jactura civis, finiat inteſtinum bellum.* Decurritur ad leniorem verbis ſententiam: vim tamen eandem habentem. *Ut videant magiſtratus, ne quid ex pernicioſis conſiliis M. Manlii reſpublica detrimenti capiat.* Tum Tribuni conſulari poteſtate, tribunique plebis (*a*) (nam & quia eundem & ſuæ poteſtatis, quem libertatis omnium finem cernebant; patrum auctoritati ſe dediderant) hi tum omnes quid opus facto ſit, conſultant. Quum præter vim & cædem nihil cuiquam occurreret; eam autem ingentis dimicationis fore appareret; tum M. Mænius & Q. Publilius tribuni plebis, *Quid patrum & plebis certamen facimus, quod civitatis eſſe adverſus unum peſtiferum civem debet? quid (b) cum plebe aggredimur eum, quem per ipſam plebem tutius aggredi eſt, ut ſuis ipſe oneratus viribus ruat? Diem dicere ei, nobis in animo eſt. Nihil minus populare quam regnum eſt. Simul multitudo illa non ſecum certari viderint, & ex advocatis judices facti erunt, & accuſatores de plebe, patricium reum intuebuntur, & regni crimen in medio; nulli magis, quam libertati favebunt ſuæ.*

Manlio dies dicitur.

CAP. XX. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt. Quod ubi eſt factum, primo commota plebs eſt, utique poſtquam ſordidatum reum viderunt: nec cum eo non modo patrum quemquam, ſed ne cognatos quidem aut affines, poſtremo ne fratres quidem A. & T. Manlios: quod ad eum diem nunquam uſu veniſſet, ut in tanto diſcrimine non & proximi veſtem mutarent. *Appio Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamque omnem gentem ſordidatam fuiſſe. Conſenſu opprimi popularem virum: quod primus à patribus ad plebem defeciſſet.* Quum dies venit; quæ præter cœtus multitudinis ſeditioſaſque voces, & largitionem & fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen, ab accuſatoribus objecta ſint reo, apud neminem auctorem invenio: nec dubito haud parva fuiſſe, quum damnandi mora plebi non in cauſa, ſed in loco fuerit. Illud notandum videtur, ut ſciant homines, quæ & quanta decora fœda cupiditas regni, non ingrata ſolum: ſed inviſa etiam reddiderit. *Homines prope quadringentos produxiſſe* dicitur, *quibus ſine fœnore expenſas pecunias tuliſſet, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuiſſet. Ad hæc, decora quoque belli non commemoraſſe tantum, ſed protuliſſe etiam conſpicienda; ſpolia hoſtium cæſorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta: in quibus inſignes duas* (*) *murales coronas, civicas octo. Ad hæc ſervatos ex hoſtibus cives produxiſſe; inter quos C. Servilium magiſtrum equitum abſentem*

Cupiditas regni, decora Manlii reddidit inviſa.

Manlii decora recenſentur.

(*y*) al. in propinquo. (*z*) al. & imminentem publicæ libertati. (*a*) al. plebi. al. plebei. (*b*) al. *quin.*

(*) Murales coronas, civicas) Quinque Coronarum genera exhibentur Tab. XXVII. num. 4. 5, 6. 7. 8.

absentem nominatum. Et quum ea quoque, quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum, oratione etiam magnifica facta dictis æquando, memorasset; nudasse pectus insigne (c) cicatricibus bello acceptis; & identidem Capitolium spectans, Jovem deosque alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusque esse, ut quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent: & orasse singulos universosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad deos immortales versi, de se judicarent. In campo Martio quum centuriatim populus citaretur, & reus ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad deos preces avertisset; apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent ab tanti memoria decoris, numquam fore in præoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita prodicta (d) die in Petelinum lucum extra portam Flumentanam, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est. Ibi crimen valuit, & obstinatis animis triste judicium, invisumque etiam judicibus, factum. Sunt qui per *duumviros, qui de perduellione anquirerent*, creatos, auctores sint. Damnatum tribuni de saxo Tarpeio dejecerunt: locusque idem in uno homine & eximiæ gloriæ monimentum, & pœnæ ultimæ fuit. Adjectæ mortuo notæ sunt: publica una; quod, quum domus ejus fuisset, ubi nunc ædes atque officina Monetæ est; latum ad populum est, *ne quis patricius in arce, aut Capitolio habitaret:* Gentilitia altera; quod gentis Manliæ decreto cautum est, *ne quis deinde M. Manlius vocaretur.* Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes desiderium ejus tenuit. Pestilentia etiam brevi consecuta, nullis occurrentibus tantæ cladis caussis; ex Manliano supplicio magnæ parti videri ortæ: *violatum Capitolium esse sanguine servatoris. Nec diis cordi fuisse pœnam ejus oblatam prope oculis suis, à quo sua templa erepta è manibus hostium essent.*

Manlius damnatur.

Et de saxo Tarpejo dejicitur.

Mortuo Manlio adjectæ notæ.

CAP. XXI. Pestilentiam inopia frugum, & vulgatam utriusque mali famam, anno insequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Æmilio tertium, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. Hostes novi præter Volscos, velut sorte quadam prope in æternum exercendo Romano militi datos, Circeiosque & Velitras colonias; jam diu molientes defectionem, & suspectum Latium, Lanuvini etiam, quæ fidelissima urbs fuerat, subito exorti. Id patres rati contemptu accidere, quod Veliternis civibus suis tamdiu impunita defectio esset; decreverunt, *ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo.* Ad quam militiam quo paratior plebes esset, quinque viros Pomptino agro dividendo, & triumviros Nepete coloniæ deducendæ creaverunt. Tum ut bellum juberent, latum ad populum est: & ne quicquam dissuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum jusserunt. Apparatum eo anno bellum est: exercitus propter pestilentiam non eductus. Eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi Senatum: & magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat. Ni privato (ut fit) periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne soli crimini subjecti, piacula iræ Romanorum dederentur, avertissent colonias à consiliis pacis. Neque in Senatu solum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut prædatum in agrum Romanum exirent. Hæc nova injuria exturbavit omnem spem pacis. De Prænestinorum quoque defectione, eo anno primum fama exorta: arguentibusque eos Tusculanis, & Gabinis, & Lavicanis, quorum in fines incursatum erat, ita placide ab Senatu responsum est, ut minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, appareret.

Tribuni milit. U. C. an. 371. Ol. 99. a. C. N. 382.

Novi hostes.

Nepete Colonia.

CAP. XXII. Insequenti anno Sp. & L. Papirii novi tribuni militum consulari potestate, Velitras legiones duxere; quatuor collegis Ser. Cornelio Maluginense quartum (e) Q. Servilio, Ser. Sulpicio, L. Æmilio quartum, tribunis ad præsidium urbis, & si qui ex Etruria novi motus nuntiarentur (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras adversus majora pene auxilia Prænestinorum, quam ipsam colonorum multitudinem, secundo prælio pugnatum est; ita, ut propinquitas urbis hosti & caussa maturioris fugæ, & unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione tribuni abstinuere; quia & anceps erat, nec in perniciem coloniæ pugnandum censebant. Literæ Romam ad Senatum cum victoriæ nuntiis, acriores in Prænestinum quam in Veliternum hostem, missæ. Itaque ex senatusconsulto, populique jussu, bellum Prænestinis indictum: qui conjuncti Volscis anno insequente Satricum coloniam populi Romani pertinaciter à colonis defensam vi expugnarunt, fœdeque (f) in captis exercuere victoriam. Eam rem ægre passi Romani, M. Furium Camillum septimum (g) tribunum militum creavere. Additi collegæ, A. & L. Postumii Regillenses, ac L. Furius, cum L. Lucretio, & M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum. Adjutor ex tribunis sorte L. Furius datur; non tam è republica quam ut collegæ materia ad omnem laudem esset: & publice, quod rem temeritate ejus prolapsam restituit: & privatim, quod ex errore gratiam potius ejus sibi quam suam gloriam petiit. Exactæ jam ætatis Camillus erat, comitiisque jurare parato in verba excusandæ valetudini solita, consensus populi restiterat: sed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat, virebatque integris sensibus, & civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posteram (h) diem, ad Satricum profectus. Ibi eum expugnatores coloniæ haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum præstabant, operiebantur. Postquam appro-

Tribuni milit. U. C. an. 372. Ol. 99. a. C. N. 381.

Velitrenses victi.

Prænestinis bellum indictum.

Tribuni milit. U. C. an. 373. Ol. 100. a. C. N. 380.

Volscum bellum.

(c) al. triginta tribus. (d) al. producta. (e) al. tertium. (f) al. fœdamque. (g) al sextum. (h) al. posterum.

propinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt; nihil dilaturi quin periculum summæ rerum facerent: ita paucitati hostium, nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse.

CAP. XXIII. Idem ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec præsentis dimicationis fortunam ulla res, præterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur: qui occasionem juvandarum ratione virium, trahendo bello, quærebat. Eo magis hostis instare: nec jam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, & vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. Id ægre patiebatur Romanus miles: multo ægrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox quum ætate & ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. Hic per se jam milites incitatos insuper instigabat, elevando, qua una poterat, ætate auctoritatem collegæ: *juvenibus bella data* dictitans, *& cum corporibus vigere & deflorescere animos; cunctatorem ex acerrimo bellatore factum: & qui adveniens castra urbesque primo impetu rapere* (i) *sit solitus; eum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessuruminve hostium viribus sperantem? quam occasionem, quod tempus, quem insidiis instruendis locum? frigere ac torpere senis consilia. Sed Camillo, tum vitæ satis, tum gloriæ esse. Quid, attinere cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem esse deceat, pati consenescere vires?* His sermonibus tota in se averterat castra. Et quum omnibus locis posceretur pugna: *Sustinere*, inquit, *M. Furi, non possumus militum impetum: & hostis, cujus animos cunctando auximus, jam minime toleranda superbia insultat. Cede unus omnibus, & patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas.* Ad ea Camillus, *Quæ bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque se, neque populum Romanum, aut consilii sui, aut fortunæ pœnituisse. Nunc scire se collegam habere jure imperioque parem, vigore ætatis præstantem. Itaque se quod ad exercitum attineat, regere consuesse, non regi. Collegæ imperium se non posse impedire. Diis bene juvantibus ageret, quod è republica duceret. Ætati suæ se veniam etiam petere,* (k) *ne in prima acie esset. Quæ senis munia in bello sint, iis se non defuturum. Id à diis immortalibus precari, ne* (l) *qui casus suum consilium laudabile efficiat.* Nec ab hominibus salutaris sententia, nec à diis tam piæ preces auditæ sunt. Primam aciem auctor pugnæ instruit, subsidia Camillus firmat, validamque stationem pro castris opponit. Ipse edito loco spectator intentus in eventu alieni consilii constitit.

L. Furii temeritas.

CAP. XXIV. Simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu pedem retulit. Lenis à tergo clivus erat inter aciem & castra: &, quod multitudo suppeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quæ inter commissum jam certamen, ubi vallo appropinquasset hostis, erumperent. Romanus cedentem hostem effuse sequendo, in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. Versus itaque in victorem terror, & novo hoste, & supina valle Romanam inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui è castris impetum fecerant: integrant & illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. Jam non recipiebat se Romanus miles; sed immemor recentis ferociæ, veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: quum Camillus, subjectus (m) à circumstantibus in equum, & raptim subsidiis oppositis, *Hæc est*, inquit, *milites, pugna quam poposcistis? Quis homo, quis deus est, quem accusare possitis? vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est. Secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum: & quod ductu meo soletis, vincite. Quid vallum & castra spectatis? neminem vestrûm illa, nisi victorem, receptura sunt.* Pudor primo tenuit effusos: inde, ut circumagi signo obvertique aciem viderunt in hostem, (n) & dux, præterquam quod tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima signa (ubi plurimus labor periculumque erat) se offerebat; increpare singuli se quisque & alios, & adhortatio invicem totam alacri clamore pervasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed missus à collega, restituente peditum aciem, ad equites, non castigando (ad quam rem leviorem auctorem eum culpæ societas fecerat) sed ab imperio totus ad preces versus, orare singulos, universosque, *ut se reum fortunæ ejus diei, crimini eximerent. Abnuente ac prohibente collega, Temeritatis me omnium potius socium, quam unius prudentiæ dedi. Camillus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt: ego, ni restituitur pugna (quod miserrimum est) fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam.* Optimum visum est in (o) fluctuantem aciem tradi equos, & pedestri pugna invadere hostem. Eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime peditum copias vident. Nihil neque apud duces, neque apud milites remittitur à summo certamine animi. Sensit ergo eventus virtutis enixæ opem: & Volsci, qua modo simulato metu cesserant, ea in veram fugam effusi, magna pars & in ipso certamine, & post in fuga cæsi: ceteri in castris, quæ capta eodem impetu sunt, plures tamen capti quam occisi.

Romani dolo capiuntur.

Camillus restituit aciem.

Volsci victi.

CAP. XXV. Ubi in recensendis captivis quum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur: percunctantibusque fassi, *publico consilio se militasse.* Cujus tam vicini belli metu Camillus motus, *extemplo se Romam captivos ducturum* ait, *ne patres ignari sint, Tusculanos ab societate descisse. Castris exercituique interim, si videatur, præsit collega.* Documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus præferret. Nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, qua data in tam præcipitem casum respublica esset; & tum in exercitu, tum Romæ constans omnium fama erat, quum varia fortuna in Volscis

(i) al. *capere.* (k) al. *veniam eam petere.* (l) al. *ni.* (m) al. sublatus. (n) al. viderunt ruunt in hostem. (o) al. inter.

Volſcis geſta res eſſet, *adverſæ pugnæ, fugæque in L. Furio culpam, ſecundæ decus omne penes M. Furium eſſe.* Introductis in Senatum captivis, quum *bello perſequendos Tuſculanos* patres cenſuiſſent, Camilloque id bellum mandaſſent; adjutorem ſibi ad eam rem unum petit: permiſſoque, ut ex collegis optaret, quem vellet, contra ſpem omnium L. Furium optavit. Qua moderatione animi quum collegæ levavit infamiam, tum ſibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tuſculanis bellum: pace conſtanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum (*p*) ex propinquis itineri locis, non cultus agrorum intermiſſus: patentibus portis urbis, togati obviam frequentes imperatoribus proceſſere: commeatus exercitui comiter in caſtra ex urbe & ex agris devehitur. Camillus caſtris ante portas poſitis, eademne forma pacis, quæ in agris oſtentaretur, etiam intra mœnia eſſet, ſcire cupiens; ingreſſus urbem, ubi patentes januas, & tabernis apertis propoſita omnia in medio vidit: intentoſque opifices ſuo quemque operi, & ludos literarum ſtrepere diſcentium vocibus, ac repletas ſemitas, inter vulgus aliud puerorum & mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque ſuorum uſuum cauſæ ferrent: nihil uſquam, non pavidis modo, ſed ne mirantibus quidem ſimile; circumſpiciebat, omnia inquirens oculis, *ubinam bellum fuiſſet:* adeo nec amotæ rei uſquam, nec oblatæ ad tempus veſtigium ullum erat: ſed ita omnia conſtante (*q*) tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri poſſet.

Bellum in Tuſculanos.

Tuſculani quomodo pacem ac civitatem meruerint.

CAP. XXVI. Victus igitur patientia hoſtium, Senatum eorum vocari juſſit. *Soli adhuc*, inquit, *Tuſculani vera arma, veraſque vires, quibus ab ira Romanorum veſtra tutaremini, inveniſtis. Ite Romam ad Senatum. Æſtimabunt patres, utrum plus ante pœnæ, an nunc veniæ meriti ſitis. Non præcipiam gratiam publici beneficii. Deprecandi poteſtatem à me habueritis, precibus eventum veſtris Senatus, quem videbitur, dabit.* Poſtquam Romam Tuſculani venerunt, Senatuſque paulo ante fidelium ſociorum mœſtus in veſtibulo curiæ eſt conſpectus, moti extemplo patres, vocari eos jam tum hoſpitaliter magis, quam hoſtiliter juſſere. Dictator Tuſculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixiſtis, intuliſtiſque, Patres conſcripti, ſicut nunc videtis nos ſtantes in veſtibulo curiæ veſtræ, ita armati, paratique obviam imperatoribus, legionibuſque veſtris proceſſimus. Hic noſter, hic plebis noſtræ habitus fuit, eritque ſemper, niſi ſi quando à vobis, proque vobis, arma acceperimus. Gratias agimus & ducibus veſtris & exercitibus, quod oculis magis quam auribus crediderunt: & ubi nihil hoſtile erat, ne ipſi quidem fecerunt. Pacem quam nos præſtitimus, eam à vobis petimus: bellum eo, ſicubi eſt, avertatis precamur. In nos quid arma polleant veſtra, ſi patiendo experiundum eſt, inermes experiemur. Hæc mens noſtra eſt. Dii immortales faciant, tam felix, quam pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixiſtis; etſi revicta rebus, verbis confutare nihil attinet; tamen etiamſi vera ſint, vel fateri nobis ea, quum tam evidenter pœnituerit, tutum cenſemus. Peccetur in vos, dum digni ſitis, quibus ita ſatisfiat.* Tantum fere verborum ab Tuſculanis factum. Pacem in præſentia, nec ita multo poſt civitatem etiam impetraverunt. Ab Tuſculo legiones reductæ.

Tuſculani Dictatoris in Senatu oratio.

CAP. XXVII. Camillus conſilio & virtute in Volſco bello, felicitate in Tuſculana expeditione, utrobique ſingulari adverſus collegam patientia & moderatione inſignis, magiſtratu abiit; creatis tribunis militaribus in inſequentem annum L. & P. Valeriis, Lucio quintum, Publio tertium, & C. Sergio tertium, L. Menenio ſecundum, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginenſe. Cenſoribus quoque eguit annus: maxime propter incertam famam æris alieni; aggravantibus ſummam etiam invidiæ ejus tribunis plebis; quum ab iis elevaretur, quibus fide magis quam fortuna debentium laborare creditum videri expediebat. Creati Cenſores, C. Sulpicius Camerinus, Sp. Poſtumius Regillenſis. Ceptaque jam res, morte Poſtumii, quia collegam ſuffici cenſori religio erat, interpellata eſt. Igitur quum Sulpicius abdicaſſet ſe magiſtratu, cenſores alii vitio creati non geſſerunt magiſtratum. Tertios creari (velut diis non accipientibus in eum annum cenſuram) religioſum fuit. Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. *Fugere Senatum teſtes, tabulas publicas, cenſus cujuſque, quia nolint conſpici ſummam æris alieni, quæ indicatura ſit demerſam partem à parte civitatis: quum interim obæratam plebem objectari aliis atque aliis hoſtibus. Paſſim jam ſine ullo diſcrimine bella quæri. Ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tuſculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Præneſtinis jam intentari arma; civium magis quam hoſtium odio, ut in armis terant plebem, nec reſpirare in urbe, aut per otium, libertatis meminiſſe ſinant, aut conſiſtere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribunitiam de levando fœnore, & fine aliarum injuriarum agentem. Quod ſi ſit animus plebi memor patrum libertatis, ſe nec addici quemquam civem Romanum, ob creditam pecuniam, paſſuros; neque delectum haberi, donec inſpecto ære alieno, initaque ratione minuendi ejus, ſciat unuſquiſque quid ſui, quid alieni ſit: ſuperſit ſibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur.* Merces ſeditionis propoſita confeſtim ſeditionem excitavit: nam & addicebantur multi, & ad Præneſtini famam belli novas legiones ſcribendas patres cenſuerant. Quæ utraque ſimul auxilio tribunitio, & conſenſu plebis impediri cepta. Nam neque duci addictos tribuni ſinebant, neque juniores nomina dabant: quum patribus minor (*r*) præſens cura creditæ pecuniæ juris exſequendi, quam delectus eſſet: quippe jam à Præneſte profectos hoſtes (*s*) in agro Sabino conſediſſe nuntiabatur. Interim tribunos plebis fama ea ipſa irritaverat magis ad ſuſceptum certamen, quam deterruerat. Neque aliud ad ſeditionem exſtinguendam in urbe, quam prope illatum mœnibus ipſis bellum valuit.

Tribuni milit. U. C. 374. ol. 100. a. C. N. 379.

Seditiones propter æs alienum.

Cenſores fruſtra creantur.

Bellum Præneſtinum.

CAP.

(*p*) al. dimigratum. (*q*) al. conſtabant. (*r*) al. minus. (*s*) al. profectus hoſtis.

T. Quintius Cincinnatus Dictator creatur. U. C. an. 374. Ol. 100. a. C. N. 379.

CAP. XXVIII. Nam quum eſſet Præneſtinis nuntiatum *nullum exercitum conſcriptum Romæ, nullum ducem certum eſſe, patres ac plebem in ſemetipſos verſos:* occaſionem rati duces eorum, raptim agmine acto, (*t*) pervaſtatis protinus agris, ad portam Collinam ſigna intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. Conclamatum *ad arma*, concurſumque in muros atque portas eſt: tandemque ab ſeditione ad bellum verſi, Dictatorem T. Quintium Cincinnatum creavere. Is magiſtrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum eſt, (tantus ejus magiſtratus terror erat) ſimul hoſtes à mœnibus receſſere, & juniores Romani ad edictum ſine detrectatione convenere. Dum conſcribitur Romæ exercitus, caſtra interim hoſtium haud procul Allia flumine poſita. Inde agrum late populantes, *fatalem ſe urbi Romanæ locum cepiſſe*, inter ſe jactabant: *ſimilem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. Etenim, ſi diem contactum religione, inſignemque nomine ejus loci timeant Romani; quanto magis Allienſi die Alliam ipſam, monumentum tantæ cladis, reformidaturos? ſpecies profecto his ibi truces Gallorum, ſonumque vocis, in oculis atque in auribus fore.* Has inanium rerum inanes ipſas volventes cogitationes, fortunæ loci delegaverant ſpes ſuas. Romani contra, *ubicunque eſſet Latinus hoſtis, ſatis ſcire eum eſſe, quem ad Regillum lacum devictum centum annorum pace obnoxia tenuerint. Locum inſignem memoria cladis, irritaturum ſe potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra ſit nefaſta victoriæ ſuæ. Quin ipſi Galli ſi offerantur*, (*u*) *illo loco ſe ita pugnaturos, ut Romæ pugnaverint in repetenda patria, ut poſtero die ad Gabios; tunc, quum effecerint, ne quis hoſtis, qui mœnia Romana intraſſet, nuntium ſecundæ adverſæque fortunæ domum perferret.*

CAP. XXIX. His utrimque animis, ad Alliam ventum eſt. Dictator Romanus, poſtquam in conſpectu hoſtes erant inſtructi intentique, *Videſne tu*, inquit, *A. Sempronii, loci fortuna illos fretos ad Alliam conſtitiſſe? nec illis dii immortales certioris quicquam fiduciæ, majorisve quod ſit auxilii, dederint. At tu, fretus armis, animiſque, concitatis equis invade mediam aciem: ego cum legionibus, in turbatos trepidanteſque inferam ſigna. Adeſte dii teſtes fœderis: & expedite pœnas debitas ſimul vobis violatis, nobiſque per veſtrum numen deceptis.* Non equitem, non peditem ſuſtinuere Præneſtini. Primo impetu ac clamore diſſipati ordines ſunt. Deinde, poſtquam nullo loco conſtabat acies, terga vertunt: conſternatique, & præter caſtra etiam ſua pavore prælati, non prius ſe ab effuſo curſu ſiſtunt, quam in conſpectu Præneſte fuit. Ibi ex fuga diſſipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, ſi intra mœnia ſe recepiſſent, extemplo ureretur ager, depopulatiſque omnibus obſidio urbi inferretur. Sed poſtquam direptis ad Alliam caſtris, victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum: & vix mœnia tuta rati, oppido ſe Præneſte includunt. Octo præterea (*x*) oppida erant ſub ditione Præneſtinorum. Ad ea circumlatum bellum: deincepſque haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. Eæ quoque expugnatæ. Tum ad caput belli Præneſte ventum. Id non vi, ſed per deditionem receptum eſt. T. Quintius ſemel acie victor, binis caſtris hoſtium, novem oppidis vi captis, Præneſte in deditionem accepto, Romam revertit: triumphanſque ſignum Præneſte devectum Jovis Imperatoris in Capitolium tulit. Dedicatum eſt inter cellam Jovis ac Minervæ: tabulaque ſub eo fixa, monumentum rerum geſtarum, his ferme inciſa literis fuit: *Jupiter atque divi omnes hoc dederunt, ut T. Quintius Dictator oppida novem caperet.* Die vigeſima (*y*) quam creatus erat, dictatura ſe abdicavit.

Præneſtini vincuntur.

Oppida Præneſtinorum capta.

Præneſte receptum.

Jupiter Imperator.

CAP. XXX. Comitia inde habita tribunorum militum conſulari poteſtate: quibus æquatus patriciorum plebejorumque numerus. Ex patribus creati P. & C. Manlii, cum L. Julio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antiſtium dedit. Manliis, quod genere plebejos, gratia Julium anteibant, Volſci provincia, ſine ſorte, ſine comparatione extra ordinem data: cujus & ipſos poſtmodo, & patres, qui dederant, pœnituit. Inexplorato, pabulatum cohortes miſere, quibus velut circumventis, quum id falſo nuntiatum eſſet; dum, præſidio ut eſſent, citati feruntur, ne auctore quidem aſſervato, qui eos, hoſtis Latinus pro milite Romano, fruſtratus erat, ipſi in inſidias præcipitavere. Ibi dum iniquo loco ſola virtute militum reſtantes cæduntur cæduntque, caſtra interim Romana jacentia in campo, ab altera parte hoſtes invaſere. Ab ducibus utrobique proditæ temeritate atque inſcitia res. Quicquid ſuperfuit fortunæ populi Romani, id militum etiam ſine rectore, ſtabilis virtus tutata eſt. (*z*) Quæ ubi Romam ſunt relata, primum Dictatorem dici placebat: deinde, poſtquam quietæ res ex Volſcis afferebantur, & apparuit neſcire eos victoria & tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces: otiumque inde, quantum à Volſcis, fuit. Id modo extremo anno tumultuatum, quod Præneſtini concitatis Latinorum populis rebellarunt. Eodem anno, Setiam ipſis querentibus penuriam hominum, novi coloni adſcripti. Rebuſque haud proſperis bello, domeſtica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majeſtaſque inter ſuos obtinuit, ſolatium fuit.

Tribuni milit. U. C. an. 375. Ol. 100. a. C. N. 378.

Manlii male rem gerunt.

Præneſtini rebellant.

Setia Colonia.

CAP. XXXI. Inſequentis anni principia ſtatim ſeditione ingenti arſere; tribunis militum conſulari poteſtate, Sp. Furio, Q. Servilio ſecundum, C. Licinio, P. Clœlio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem & materia & cauſa ſeditionis æs alienum: cujus noſcendi gratia, Sp. Servilius Priſcus, Q. Clœlius Siculus cenſores facti, ne rem agerent, bello impediti ſunt. Namque trepidi nuntii primo, fuga deinde ex agris *legiones Volſcorum ingreſſas fines popularique paſſim Romanum agrum*, attulere. In qua trepidatione tantum abfuit, ut

Tribuni milit. U. C. an. 376. Ol. 100. a. C. N. 377.

Seditio ob æs alienum.

Volſci agros Romanorum populantur.

(*t*) al. facto. (*u*) al. *Quin ipſi ſi ibi Galli ſe offerant: illo loco &c.* (*x*) per ea tempora. (*y*) al. duodeviceſimo. (*z*) al. Quicquid ſuperfuit, Fortuna populi Rom. & militum etiam ſine rectore ſtabilis virtus tutata eſt.

ut civilia certamina terror externus cohiberet; ut contra eo violentior tribunitia potestas impediendo delectui esset: donec conditiones impositæ patribus, *ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret.* Eo laxamento plebi sumpto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit *duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisis duci.* Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium; Q. Servilius, & L. Geganius læva ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hostis obvius fuit. Populatio itaque non illi vagæ similis, quam Volscus latrocinii more, discordia hostium fretus, & virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat: sed ab justo exercitu, justa ira facta; spatio quoque temporis gravior. Quippe à Volscis timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factæ erant: Romano contra etiam in hostico morandi erat causa, ut hostem ad certamen eliceret. Itaque omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque præda abacta, Romam utrimque exercitus reducti.

Tributum differtur.

Volscorum agri diripiuntur.

CAP. XXXII. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietæ res ab hostibus erant, celebrari de integro jurisdictio: & tantum abesse spes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur, in murum à censoribus locatum saxo quadrato faciundum. Cui succumbere oneri coacta plebes; quia quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omnes coacta principum opibus fecit, L. Æmilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. & C. Quintios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinuere, *ut adversus Latinos Volscosque, qui conjunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediente omnibus junioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum, ad præsidium urbis; alterum, qui si qui alibi motus exstitisset, ad subita belli* (a) *mitti posset;* tertium longe validissimum P. Valerius, & L. Æmilius ad Satricum duxere. Ubi quum aciem instructam hostium, loco æquo invenissent, extemplo pugnatum: & ut nondum satis claram victoriam, sic prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. Postero die iterata pugna: & aliquamdiu æqua virtute fortunaque Latinæ maxime legiones, longa societate militiam Romanam edoctæ, restabant. Eques immissus ordines turbavit; turbatis signa peditum illata: quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti. Et ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes, quum Satricum, quod duo millia inde aberat, non castra, peterent, ab equitatu maxime cæsi. Castra capta, direptaque. Ab Satrico nocte, quæ prælio proxima fuit, fugæ simili agmine petunt Antium: & quum Romanus exercitus prope vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quam ira celeritatis habuit. Prius itaque mœnia intravere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere aut morari posset. Inde aliquot dies vastando agro absumpti; nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad mœnia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnæ casum.

Tribuni milit. U. C. an. 377. Ol. 101. a. C. N. 376.

Volsci & Latini fusi.

CAP. XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta; quum Antiates victi malis, subactique bello, in quo & nati erant & consenuerant, deditionem spectarent: Latinos ex diutina pace, nova defectio, recentibus adhuc animis, ferociores ad perseverandum in bello faceret. Finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit, nihil per alteros stare, quo minus incepta persequerentur. Latini profecti, à societate pacis, ut rebantur, inhonestæ, sese vindicaverunt. Antiates, incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quæ receptaculum primum eis adversæ pugnæ fuerat, igni concremarent: nec aliud tectum ejus superfuit urbis (quum faces pariter sacris profanisque injicerent) quam matris Matutæ templum. Inde eos nec sua religio, nec verecundia deûm arcuisse dicitur, sed vox horrenda edita templo cum tristibus minis, *ni nefandos ignes procul delubris amovissent.* Incensos ea rabie, impetus Tusculum tulit; ob iram, quod deserto communi concilio Latinorum, non in societatem modo Romanam, sed etiam in civitatem se dedissent. Patentibus portis quum improviso incidissent, primo clamore oppidum præter arcem captum est, in arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis: nuntiosque Romam, qui certiorem de suo casu Senatum facerent, misere. Haud segnius, quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quintius & Servius Sulpicius tribuni militum duxere. Clausas portas Tusculi, Latinosque simul obsidentium atque obsessorum animo, hinc mœnia tueri vident, illinc arcem oppugnare; terrere una ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos. Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem; Latinos ex prope certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de seipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. Utrimque urgentur Latini: nec impetus Tusculanorum decurrentium ex superiore loco sustinent: nec Romanos subeuntes mœnia, molientesque obices portarum, arcere possunt. Scalis prius mœnia capta; inde effracta claustra portarum. Et quum anceps hostis & à fronte & à tergo urgeret; nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quicquam superesset; in medio cæsi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus.

Seditio inter Antiates & Latinos.

Antiates se dedunt Romanis. Latinorum rabies.

Matutæ templum.

Tusculum à Latinis captum.

Recipitur cæsis Latinis.

CAP. XXXIV. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis patrum, indies miseriæque plebis crescebant; quum eo ipso, quod necesse erat solvi,

Plebs ære alieno oppressa, omnia Patribus concedit.

(a) al. *bella*.

ſolvi, facultas ſolvendi impediretur. Itaque quum jam ex re nihil dari poſſet, fama & corpore, judicati atque addicti, creditoribus ſatis faciebant, pœnaque invicem fidei ceſſerat. Adeo ergo obnoxios ſummiſerant animos, non infimi ſolum, ſed principes etiam plebis: ut non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi, ut liceret, tetenderant; ſed ne ad plebejos quidem magiſtratus capeſſendos petendoſque ulli viro acri experientique animus eſſet: poſſeſſionemque honoris uſurpati modo à plebe per paucos annos, recuperaſſe in perpetuum patres viderentur. Ne id nimis lætum parti alteri eſſet, parva (ut plerumque ſolet) rem ingentem moliundi cauſa intervenit. M. Fabii Ambuſti potentis viri, quum inter ſui corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemptor ejus habebatur, filiæ duæ nuptæ, Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stoloni erat; illuſtri quidem viro, tamen plebejo: eaque ipſa affinitas haud ſpreta, gratiam Fabio ad vulgum quæſierat. Forte ita incidit, ut in Ser. Sulpicii tribuni militum domo ſorores Fabiæ, quum inter ſe (ut fit) ſermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is de foro ſe domum reciperet, forem (ut mos eſt) virga percuteret. Quum ad id, moris ejus inſueta, expaviſſet minor Fabia; riſui ſorori fuit, miranti ignorare id ſororem. Ceterum is riſus ſtimulos parvis mobili rebus animo muliebri ſubdidit: frequentia quoque proſequentium rogantiumque, *numquid vellet*, credo, fortunatum matrimonium ei ſororis viſum; ſuique ipſam, malo arbitrio, quo à proximis quiſque minime anteiri vult, pœnituiſſe. Confuſam eam ex recenti morſu animi, quum pater forte vidiſſet, percunctatus, *ſatin ſalvæ*, avertentem cauſam doloris (quippe nec ſatis piam adverſus ſororem, nec admodum in virum honorificam,) elicuit, comiter ſciſcitando, ut fateretur, *eam eſſe cauſam doloris, quod juncta impari eſſet; nupta in domo, in quam nec honos nec gratia intrare poſſet.* Conſolans inde filiam Ambuſtus, *bonum animum habere* juſſit. *Eoſdem propediem domi viſuram honores, quos apud ſororem viderat.* Inde conſilia inire cum genero cepit, adhibito L. Sextio, ſtrenuo adoleſcente, & cujus ſpei nihil præter genus patricium deeſſet.

Fabiorum æmulatio.

Unde Conſilia de Magiſtratibus plebejis creandis.

CAP. XXXV. Occaſio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim æris alieni, cujus levamen mali plebes, niſi ſuis in ſummo imperio locatis, nullum ſperaret. Accingendum ad eam cogitationem eſſe. Conando agendoque *jam eo gradum feciſſe plebejos, unde ſi porro annitantur, pervenire ad ſummam, & patribus æquari tam honore, quam virtute poſſent.* In præſentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magiſtratu ſibimetipſi viam ad ceteros honores aperirent. Creatique tribuni, C. Licinius & L. Sextius, promulgavere leges, omnes adverſus opes patriciorum, & pro commodis plebis: unam *de ære alieno, ut deducto eo de capite quod uſuris pernumeratum eſſet, id quod ſupereſſet, triennio æquis portionibus perſolveretur.* Alteram *de modo agrorum, ne quis plus quingenta jugera agri poſſideret*; tertiam, *ne tribunorum militum comitia fierent, conſulumque utique* (*b*) *alter ex plebe crearetur.* Cuncta ingentia, & quæ ſine certamine maximo obtineri non poſſent. Omnium igitur ſimul rerum, quarum immodica cupido inter mortales eſt, agri, pecuniæ, honorum, diſcrimine propoſito, conterriti patres quum trepidaſſent, publicis privatiſque conſiliis nullo remedio alio, præter expertam multis jam ante certaminibus interceſſionem invento; collegas adverſus tribunitias rogationes comparaverunt. Qui ubi tribus ad ſuffragium ineundum citari à Licinio Sextioque viderunt; ſtipati patrum præſidiis, nec recitari rogationes, nec ſolenne quicquam aliud ad ſciſcendum plebi fieri, paſſi ſunt. Jamque fruſtra ſæpe concilio advocato, quum pro antiquatis rogationes eſſent; *Bene habet*, inquit Sextius, *quandoquidem tantum interceſſionem pollere placet, iſto ipſo telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite patres tribunis militum creandis. Faxo ne juvet vox iſta, VETO, qua nunc concinentes collegas noſtros tam læti auditis.* Haud irritæ cecidere minæ: comitia, præter ædilium tribunorumque plebis, nulla ſunt habita. Licinius Sextiuſque tribuni plebis refecti, nullos curules magiſtratus creari paſſi ſunt, eaque ſolitudo magiſtratuum, & plebe reficiente duos tribunos, & his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

Lex Sextia de ære alieno.

De modo agrorum.

Anarchiæ curulium Magiſt. anni V. U. C. 378. Ol. 101. a. C. N. 375.

CAP. XXXVI. Alia bella opportune quievere: Veliterni coloni geſtientes otio, quod nullus exercitus Romanus eſſet, & agrum Romanum aliquoties incurſavere, & Tuſculum oppugnare adorti ſunt. Eaque res Tuſculanis, veteribus ſociis, novis civibus, opem orantibus, verecundia maxime, non patres modo, ſed etiam plebem movit. Remittentibus tribunis plebis, comitia per interregem ſunt habita: creatique tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. & C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in comitiis plebem habuere: ingentique contentione exercitu ſcripto, profecti, non ab Tuſculo modo ſubmovere hoſtem, ſed intra ſuamet ipſum mœnia compulere. Obſidebanturque haud paulo vi majore Velitræ quam Tuſculum obſeſſum fuerat: nec tamen ab eis, à quibus obſideri ceptæ erant, expugnari potuere. Ante novi creati ſunt tribuni militum, Q. Servilius, C. Veturius iterum, A. & M. Cornelii, Q. Quintius, M. Fabius. Nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In majore diſcrimine domi res vertebantur: nam præter Sextium, Liciniumque latores legum, jam octavum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum Stolonis ſocer, quarum legum auctor fuerat, earum ſuaſorem ſe haud dubium ferebat. Et quum octo ex collegio tribunorum plebis primo interceſſores legum fuiſſent, quinque ſoli erant: & (ut ferme ſolent, qui à ſuis deſciſcunt) capti, & ſtupentes animi, vocibus alienis id modo quod domi præceptum erat, interceſſioni ſuæ prætendebant: Velitris in exercitu plebis magnam partem

Tribuni milit. U. C. an. 382. Ol. 102. a. C. N. 371.

Velitræ obſeſſæ.

Tribuni milit. U. C. an. 383. Ol. 102. a. C. N. 370.

Ob diſſidium domeſticum, foris nihil bello memorabile geſtum.

(*b*) al. *ſed Conſulum.*

tem abeſſe: in adventum militum comitia differri debere, ut univerſa plebes de ſuis commodis ſuffragium ferret. Sextius Liciniuſque, cum parte collegarum, & uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum uſu tractandi animos plebis, primores patrum productos, interrogando de ſingulis, quæ ferebantur ad populum, fatigabant:

Leges Sextiæ Liciniæ.

Auderentne poſtulare, ut quum bina jugera agri plebi dividerentur, ipſis plus quingenta jugera habere liceret?

De modo agrorum.

ut ſinguli prope trecentorum civium poſſiderent agros, plebejo homini vix ad tectum neceſſarium, aut locum ſepulturæ, ſuus pateret ager?

De ære alieno.

An placeret fœnore circumventam plebem, ni potius quam ſortem creditum ſolvat, corpus in nervum ac ſupplicia dare: & gregatim quotidie de foro addictos duci, & repleri vinctis nobiles domos? & ubicunque patricius habitet, ibi carcerem privatum eſſe?

CAP. XXXVII. Hæc indigna, miſerandaque auditu, quum apud timentes ſibimetipſos majore audientium indignatione, quam ſua increpuiſſent: *atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem, alium patribus unquam fore* affirmabant;

De Conſule plebejo creando.

niſi alterum ex plebe conſulem, cuſtodem ſuæ libertatis, plebs feciſſet. Contemni jam tribunos plebis, (c) *quippe quæ poteſtas jam ſuam ipſa vim frangat intercedendo. Non poſſe æquo jure agi, ubi imperium penes illos, penes ſe auxilium tantum ſit. Niſi imperio communicato, nunquam plebem in parte pari reipublicæ fore: nec eſſe quod quiſquam ſatis putet, ſi plebejorum ratio comitiis conſularibus habeatur. Niſi alterum conſulem utique ex plebe fieri neceſſe ſit, neminem fore. An jam memoria exiſſe, quum tribunos militum idcirco potius quam conſules creari placuiſſet, ut & plebejis pateret ſummus honos, quatuor & quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum eſſe? qui crederent, duobuſne in locis ſua voluntate impertituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare ſoliti ſint? & ad conſulatum, viam fieri paſſuros, qui tribunatum ſeptum tam diu habuerint? Lege obtinendum eſſe, quod comitiis per gratiam nequeat: & ſeponendum extra certamen alterum conſulatum, ad quem plebi ſit aditus: quoniam in certamine relictus, præmium ſemper potentioris futurus ſit. Nec jam poſſe dici id, quod antea jactare ſoliti ſint, non eſſe in plebejis idoneos viros ad curules magiſtratus. Nunquid enim ſocordius, aut ſegnius rempublicam adminiſtrari poſt P. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus ſit, quam per eos annos geſta ſit, quibus præter patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra patricios aliquot damnatos poſt tribunatum, neminem plebejum. Quæſtores quoque, ſicut tribunos militum, paucis ante annis ex plebe ceptos creari: nec ullius eorum populum Romanum pœnituiſſe. Conſulatum ſupereſſe plebejis: eam eſſe arcem libertatis, id columen. Si eo perventum ſit, tum populum Romanum vere exactos ex urbe reges, & ſtabilem libertatem ſuam exiſtimaturum. Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant; imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipſis fruenda, majora liberis relinquenda.* Hujus generis orationes ubi accipi videre; novam rogationem promulgant, *ut pro duumviris ſacris faciundis decemviri creentur; ita ut pars ex plebe, pars ex patribus fiat*: omniumque earum rogationum comitia in adventum ejus exercitus differunt, qui Velitras obſidebat.

CAP. XXXVIII. Prius circumactus eſt annus quam à Velitris reducerentur legiones. Ita ſuſpenſa de legibus res, ad novos tribunos militum dilata. Nam plebis tribunos eoſdem, duos utique qui legum latores erant, plebes reficiebat. Tribuni militum creati T. Quintius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius.

Tribuni milit. U. C. an. 384. Ol. 102. a. C. N. 369.

Principio ſtatim anni, ad ultimam dimicationem de legibus ventum: & quum tribus vocarentur, nec interceſſio collegarum latoribus obſtaret; trepidi patres ad duo ultima auxilia, ſummum imperium, ſummumque ad civem decurrunt.

Summum in ſeditionibus auxilium.

Dictatorem dici placet. Dicitur M. Furius Camillus, qui magiſtrum equitum L. Æmilium cooptat.

M. Furius Camillus Dictator creatur IV. U. C. 385. Ol. 103. a. C. N. 368.

Legum quoque latores, adverſus tantum apparatum adverſariorum, & ipſi cauſam plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indicto, tribus ad ſuffragium vocant. Quum Dictator ſtipatus agmine patriciorum, plenus iræ minarumque conſediſſet, atque ageretur res ſolito primum certamine inter ſe tribunorum plebis, (d) ferentium legem intercedentiumque, & quanto jure potentior interceſſio erat, tantum vinceretur favore legum ipſarum, latorumque & *uti rogas*, primæ tribus dicerent;

Certamen inter Dictatorem & tribunos.

tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites, jam vos tribunitia libido, non poteſtas, regit, & interceſſionem ſeceſſione quondam plebis partam, vobis eadem vi facitis irritam, qua peperiſtis; non reipublicæ magis univerſæ, quam veſtra cauſa Dictator interceſſioni adero: everſumque veſtrum auxilium imperio tutabor. Itaque ſi C. Licinius & L. Sextius interceſſioni collegarum cedunt, nihil patricium magiſtratum inſeram concilio plebis. Si adverſus interceſſionem, tamquam captæ civitati, leges imponere tendent, vim tribunitiam à ſe ipſa diſſolvi non patiar.*

Camilli Oratio.

Adverſus ea quum contemptim tribuni plebis rem nihilo ſegnius peragerent: tum percitus ira Camillus, lictores, qui de medio plebem emoverent, miſit. Et addit minas: *ſi pergerent, ſacramento omnes juniores adacturum, exercitumque extemplo ex urbe educturum.* Terrorem ingentem incuſſerat plebi: ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit. Sed re neutro inclinata, magiſtratu ſe abdicavit:

Camillus Dictatura ſe abdicat.

ſeu quia vitio creatus erat, ut ſcripſere quidam: ſeu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebes ſcivit, *ut ſi M. Furius pro dictatore quid egiſſet, quingentûm millium æris ei mulcta eſſet.* Sed auſpiciis magis, quam novi exempli rogatione, deterritum, ut potius credam, quum ipſius viri facit ingenium, tum quod ei ſuffectus eſt extemplo P. Manlius Dictator:

P. Manlius Dictator creatur.

quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus eſſet? & quod eundem M. Furium Dictatorem inſequens annus habuit; haud ſine pudore certe fractum priore anno in ſe imperium repetiturum: ſimul quod eo tempore, quo promulgatum de mulcta ejus traditur, aut & huic roga-

(c) al. *plebei.* al. *plebi.* (d) al. plebei. al. plebi.

rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit: aut ne illas quidem propter quas & hæc lata erat, impedire: & quoad usque ad memoriam nostram, tribunitiis, consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit.

CAP. XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam, novamque à Manlio initam, ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, apparuit, quæ ex promulgatis, plebi, quæ latoribus, gratiora essent. Nam de fœnore atque agro rogationes jubebant, de plebeio consulatu antiquabant. (*e*) Et perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde Dictator rem in causam plebis inclinavit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id ægre patres passos accipio: Dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud patres excusare solitum; *simul negantem magistri equitum majus, quam tribuni consularis imperium esse.* Licinius Sextiusque, quum tribunorum plebis (*f*) creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut, negando jam sibi velle continuari honorem, acerrime accenderent ad id, quod dissimulando petebant, plebem. *Nonum se annum jam velut in acie adversus optimates maximo privatim periculo, nullo publice emolumento stare. Consenuisse jam secum, & rogationes promulgatas, & vim omnem tribunitiæ potestatis. Primo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse: deinde ab legatione juventutis ad Veliternum bellum: postremo dictatorium fulmen in se intentatum. Jam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare; quippe qui etiam omen plebejo consuli, magistro equitum ex plebe dicendo dederit. Se ipsam plebem, & commoda morari sua. Liberam urbem ac forum à creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. Quæ munera quando tandem satis grato animo æstimaturos, si inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris latoribus earum incidant? Non esse modestiæ populi Romani id postulare, ut ipse fœnore levetur, & in agrum, injuria possessum, à potentibus, inducatur; per quos ea consecutus sit, senes tribunitios, non sine honore tantum, sed etiam sine spe honoris relinquat. Proinde, ipsi primum statuerent apud animos quid vellent: deinde comitiis tribunitiis declararent voluntatem. Si conjunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse quod eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim quæ promulgaverint. Sin quod cuique privatim opus sit, id modo accipi velint; opus esse nihil invidiosa continuatione honoris; nec se tribunatum, nec illos ea, quæ promulgata sint, habituros.*

Sextii & Licinii Tribunorum pl. querela.

CAP. XL. Adversus tam obstinatam orationem tribunorum, quum, præ indignitate rerum, stupor, silentiumque inde, ceteros patrum defixisset; Ap. Claudius Crassus, nepos decemviri, dicitur odio magis iraque, quam spe, ad dissuadendum processisse; & locutus in hanc fere sententiam esse: *Neque novum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si quod unum familiæ nostræ semper objectum est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam: Claudiæ genti jam inde ab initio nil antiquius in republica patrum majestate fuisse: semper plebis commodis adversatos esse. Quorum alterum neque nego, neque inficias eo: nos, ex quo asciti sumus simul in civitatem & patres, enixe operam dedisse, ut per nos aucta potius quam imminuta majestas earum gentium, inter quas nos esse voluistis, dici vere posset. Illud alterum pro me majoribusque meis contendere ausim, Quirites, (nisi quæ pro universa republ. fiant, ea plebi tamquam aliam incolenti urbem adversa quis putet) nihil nos neque privatos, neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse: nec ullum factum dictumve nostrum contra utilitatem vestram (etsi quædam contra voluntatem fuerint) vere referri posse. An hoc, si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, & vivere in libera civitate sciam, reticere possim? L. illum Sextium, & C. Licinium perpetuos (si diis placet) tribunos, tantum licentiæ novem annis, quibus regnant, sumpsisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii, non in comitiis, non in legibus jubendis, se permissuros esse? Sub conditione, inquit, nos reficietis decimum tribunos. Quid est aliud dicere, quod petunt alii, nos adeo fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus. Sed quæ tandem ista merces est, qua vos semper tribunos plebis habeamus? Ut rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, seu utiles, seu inutiles sunt, omnes conjunctim accipiatis. Obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem succlamare. Bona venia vestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse; antiquare alias. Non, inquit, licebit. Tu de fœnore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas: & hoc portenti non fiat in urbe Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium Consules, quod indignaris, quod abominaris, videas! aut omnia accipe: aut nihil fero. Ut si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo, & aut abstinere eo quod vitale sit, jubeat, aut mortiferum vitali admisceat. Ergo si esset libera hæc civitas, non tibi frequentes succlamassent, Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis. Quid si tu non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit qui ferat illud? Si quis patricius, si quis (quod illi volunt invidiosius esse) Claudius diceret, aut omnia accipite, aut nihil fero; quis vestrûm, Quirites, ferret? Nunquamne vos res potius, quam auctores spectabitis; sed omnia semper, quæ magistratus ille dicet, secundis auribus, quæ ab nostrûm quo dicentur, adversis accipietis? At hercule, sermo est minime civilis. Quid? rogatio qualis est, quam à vobis antiquatam indignantur? sermoni, Quirites, simillima. Consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri consulem jubet: nec duos patricios creandi potestatem vobis permittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, quum Porsena Janiculum insedit, quale Gallicum modo, quum præter Capitolium atque arcem omnia hæc hostium erant, & consulatum*

Eos confutat Ap. Claudius.

(*e*) al. de plebe Consules antiquabant. (*f*) al. plebi.

fulatum cum hoc M. Furio, aut quolibet alio ex patribus L. ille Sextius peteret; possetisne ferre Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in commune honores vocare, ut duos plebejos fieri consules liceat, duos patricios non liceat? & alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex patribus præterire liceat? Quænam ista societas, quænam consortio est? Parum est, si cujus pars tua nulla adhuc fuit, in partem ejus venis, nisi partem petendo, totum traxeris? Timeo, inquit, ne si duos licebit creari patricios, neminem creetis plebejum. Quid est dicere aliud, nisi, quia indignos vestra voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi quos non vultis, imponam. Quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebejus, & lege se, non suffragio, creatum dicat?

CAP. XLI. *Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores, quærunt: & ita maxima sunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem debeant; (g) & occasionibus potius, quam virtute petere honores malint. Est aliquis qui se inspici, qui æstimari fastidiat? qui certos sibi uni honores, inter dimicantes competitores, æquum censeat esse? qui se arbitrio vestro eximat? qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, & serva pro liberis faciat? Omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate, tamquam Regum in Capitolio numeratis: quis est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum facilior, per istius legis occasionem, quam nobis ac liberis nostris fiat? Si quidem nos, ne quum volueritis quidem, creare interdum poteritis, istos etiam si nolueritis, necesse sit. De indignitate satis dictum est (etenim dignitas ad homines pertinet) quid de religionibus atque auspiciis, quæ propria deorum immortalium contemptio atque injuria est, loquar? Auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiæque omnia geri, quis est qui ignoret? Penes quos igitur sunt auspicia, more majorum? nempe, penes patres. Nam plebejus quidem magistratus nullus auspicato creatur. Nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solum quos populus creat patricios magistratus, non aliter quam auspicato creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicato interregem prodamus, & privatim auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud quam tollit ex civitate auspicia, qui plebejos consules creando, à patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. Quid enim est, si pulli non pascentur? si ex cavea tardius exierint? si occinuerit avis? Parva sunt hæc: sed parva ista non contemnendo, majores nostri maximam hanc rem fecerunt. Nunc nos, tamquam jam nihil pace deorum opus sit, omnes cærimonias polluimus. Vulgo ergo pontifices, augures, sacrificuli Reges creentur: cuilibet (*) apicem dialem, dummodo homo sit, imponamus: tradamus Ancilia, penetralia, deos deorumque curam, quibus nefas est. Non leges auspicato ferantur, non magistratus creentur: nec centuriatis comitiis patres auctores fiant. Sextius & Licinius, tamquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant. Tanta dulcedo est, ex alienis fortunis prædandi: nec in mentem venit, altera lege solitudines vastas in agris fieri pellendo finibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium (h) rerum causa vobis antiquandas censeo istas rogationes. Quod faxitis, deos velim fortunare.*

CAP. XLII. Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferretur. Refecti decimum iidem tribuni Sextius & Licinius, de decemviris sacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere. Creati quinque patrum, quinque plebis: graduque eo jam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes cessit patribus, ut in præsentia consulum mentione omissa, tribuni militum crearentur. Creati A. & M. Cornelii iterum: M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum. Quum præter Velitrarum obsidionem, tardi magis rerum exitus quam dubii, quietæ externæ res Romanis essent; fama repens belli Gallici allata, perpulit civitatem, ut M. Furius Dictator quintum diceretur. Is T. Quintium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor est Claudius: inclitamque in ponte pugnam, qua *T. Manlius Gallum*, cum quo, provocatus, manus conseruit, in conspectu duorum exercituum cæsum *torque spoliavit*, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor, ut credam, decem haud minus post annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro, cum Gallis Dictatore M. Furio signa collata. Nec dubia, nec difficilis Romanis (quamquam ingentem Galli terrorem memoria pristinæ cladis attulerant) victoria fuit. Multa millia Barbarorum in acie, multa captis castris cæsa: palati alii Apuliam maxime petentes, quum fuga se longinqua, tum quod passim eos simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori, consensu patrum plebisque, triumphus decretus. Vix dum perfunctum eum bello, atrocior domi seditio excepit: & per ingentia certamina Dictator, Senatusque victus, ut rogationes tribunitiæ acciperentur: & comitia consulum adversa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus COS. factus. Et ne is quidem finis certa-

Lex Sextia Licinia de Xviris sacrorum ex Patribus & Plebe.

Tribuni milit. U. C. an. 386. Ol. 103. a. C. N. 367.

M. Furius Camillus Dictator V. U.C. 386. Ol. 103. a. C. N. 367.

Bellum Gallicum.

Galli vincuntur in Albano agro.

L. Sextius primus Consul plebejus.

(g) al. *Et ita maxima sunt adepturi, ut nihil quasi pro minimis debeant.* al. *ut nihil pro iis, nec minimum quidem debeant.* al. *Ut nihil populo Romano Quiritium debeant.* al. *ut nihil, ne, ut pro minimis quidem, debeant.* al. *Et ita minima sunt adepturi, ut nihil, ne pro maximis quidem, debeant.* (h) al. *quarum.*

(*) Apicem dialem) Figuram Apicum aliquot vid. Tab. XXVIII. num. I. Fuit autem Apex pileus, quo sacerdotes apud Romanos utebantur, in cujus summitate virgula, apex dicta, erecta erat; A qua & pileus ipse, Apex appellatus est. Ex pelle ovilla hostiæ cæsæ hi pilei erant. coëuntes in formam coni. Conf. du CHOUL. Discours sur la Religion des Anciens Romains. p. 243. & 274.

U.C. an. 387. Ol. 103. a. C. N. 366. L. Sextius & L. Æmil. Mamerc, COSS.

certaminum fuit. Quia patricii ſe auctores futuros negabant, prope ſeceſſionem plebis res, terribileſque alias minas civilium certaminum, venit: cum tamen per Dictatorem conditionibus ſedatæ diſcordiæ ſunt, conceſſumque ab nobilitate plebi de conſule plebejo: à plebe nobilitati de prætore uno, qui jus in urbe diceret, ex patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, quum dignam eam rem Senatus cenſeret eſſe, meritoque id, ſi quando unquam alias, *deûm immortalium cauſa libenter facturos fore, ut Ludi maximi fierent, & dies unus ad triduum adjiceretur*; recuſantibus id munus ædilibus plebis, conclamatum à patriciis eſt juvenibus, *ſe id honoris, deûm immortalium cauſa libenter acturos*, ut *ædiles fierent*. Quibus quum ab univerſis gratiæ actæ eſſent, factum ſenatuſconſultum, *ut duos viros ædiles ex patribus Dictator populum rogaret: patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent.*

EPITOME LIBRI VII.

D*Uo novi magiſtratus adjecti ſunt, prætura & ædilitas curulis. Peſtilentia civitas laboravit, eamque inſignem fecit mors Furii Camilli. Cujus remedium & finis quum per novas religiones quæreretur, ludi ſcenici tunc primum facti ſunt. Quum dies L. Manlio dicta eſſet à M. Pomponio tribuno plebis propter delectum acerbe actum, & T. Manlium filium, relegatum ſine ullo crimine: adoleſcens ipſe, cujus relegatio patri objiciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coëgit eum in verba ſua jurare, non perſeveraturum ſe in accuſatione. Tunc omnia precioſa omiſſa ſunt. In patentem voraginem urbis Romanæ Curtius armatus ſedens equo ſe præcipitavit, eaque expleta eſt.* (a) *T. Manlius adoleſcens, qui patrem à tribunitia vexatione vindicaverat, contra Gallum provocantem aliquem ex militibus Romanis, in ſingulare certamen deſcendit, eique occiſo, torquem aureum detraxit, quem ipſe poſtea tulit, & ex eo Torquatus eſt nuncupatus. Duæ tribus additæ, Pomptina & Publicia. Licinius Stolo lege ab ipſo lata damnatus eſt, quod plus quingentorum jugerum* (b) *agri poſſideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, à quo provocatus erat, inſidente galeæ corvo, & unguibus roſtroque hoſtem infeſtante, interemit, & ex eo Corvi nomen accepit; Conſulque proximo anno creatus eſt ob virtutem, quum vigeſimum tertium ageret annum. Amicitia cum Carthaginienſibus juncta. Campani, quum urgerentur à Samnitibus bello, auxilio adverſus eos à Senatu petito; quum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dediderunt. Ob quam cauſam ea, quæ populi Romani facta eſſent, defendi bello adverſus Samnites placuit. Cum ab A. Cornelio Conſule exercitus in iniquum locum deductus, in magno diſcrimine eſſet, P. Decii Muris tribuni militum opera ſervatus eſt. Qui occupato colle ſuper id jugum, in quo Samnites conſederant, occaſionem Conſuli in æquiorem locum evadendi dedit: ipſe ab hoſtibus circumſeſſus erupit. Milites Romani, qui Capuæ in præſidio erant relicti, quum de ea occupanda urbe conſpiraſſent, & detecto conſilio, metu ſupplicii à populo Romano defeciſſent; per M. Valerium Corvum dictatorem, qui conſilio ſuo eos à furore revocaverat, patriæ reſtituti ſunt. Res præterea contra Hernicos, & Gallos, & Tiburtes, & Privernates, & Tarquinienſes, & Samnites, & Volſcos proſpere geſtas continet.*

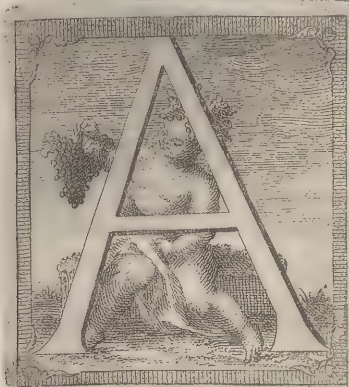
(a) al. *à verbis: Non perſeveraturum - - - - expleta eſt, ſic legunt: Non perſeveraturum ſe in accuſatione. Cum telluris hiatu tota ad ultimum territa patria foret; tunc omnia pretioſa miſſa ſunt in prææltam voraginem urbis Romanæ. In eam Curtius armatus ſedens equo ſe præcipitavit, & expleta eſt.* (b) al. *plus quingenta jugera.* al. *plus quingentis jugeribus.*

DECA-

DECADIS PRIMÆ.

LIBER SEPTIMUS.

CAPUT I.

Nnus hic erit inſignis novi hominis conſulatu, inſignis novis duobus magiſtratibus, prætura, & curuli ædilitate. Hos ſibi patricii quæſivere honores, pro conceſſo plebi altero conſulatu Plebes conſulatum L. Sextio, cujus lege partus erat, dedit: patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo, ædilitatem Cn. Quintio Capitolino, & P. Cornelio Scipioni, ſuarum gentium viris, gratia campeſtri cederunt. L. Sextio collega ex patribus datus L. Æmilius Mamercinus. Principio anni, & de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari jam fama erat, & de Hernicorum defectione, agitata mentio. Quum de induſtria omnia, ne quid per plebejum conſulem ageretur, proferrentur; ſilentium omnium rerum, ac juſtitio ſimile otium fuit: niſi quod non patientibus tacitum tribunis, quod pro conſule uno plebejo tres patricios magiſtratus curulibus ſellis prætextatos tamquam Conſules ſedentes, nobilitas ſibi ſumpſiſſet, prætorem quidem etiam jura reddentem, & collegam conſulibus, atque iisdem auſpiciis creatum: verecundia inde impoſita eſt Senatui, ex patribus jubendi ædiles curules creari. Primo ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: poſtea promiſcuum fuit. Inde L. Genucio & Q. Servilio Conſulibus & ab ſeditione & à bello quietis rebus, ne quando à metu ac periculis vacarent, peſtilentia ingens orta. Cenſorem, ædilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt: pro portione & ex multitudine alia multa funera fuiſſe. Maximeque eam peſtilentiam inſignem mors quam matura, tam acerba, M. Furii fecit. Fuit enim vere vir unicus in omni fortuna; princeps pace belloque, prius quam exulatum iret: clarior in exilio; vel deſiderio civitatis, quæ capta abſentis implorarit opem; vel felicitate, qua reſtitutus in patriam, ſecum patriam ipſam reſtituit. Par deinde per quinque & viginti (*c*) annos (tot enim poſtea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit, dignuſque habitus, quem ſecundum à Romulo *conditorem urbis Romanæ* ferrent.

Prætor & Ædiles Curules primum creati. U.C. an. 387. Ol. 103. a. C. N. 366.

L. Genucius & Q. Servilius COSS. U.C. an. 388. Ol. 103. a. C. N. 365. Peſtilentia graviſſima.

Camilli mors & laudes.

CAP. II. Et hoc, & inſequenti anno C. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone, Conſulibus, peſtilentia fuit. Eo nihil dignum memoria actum; niſi quod pacis deûm expoſcendæ cauſa tertio tum poſt conditam urbem lectiſternium fuit. Et quum vis morbi, nec humanis conſiliis, nec ope divina levaretur, victis ſuperſtitione animis, ludi quoque ſcenici, nova res bellicoſo populo (nam circi modo ſpectaculum fuerat) inter alia cœleſtis iræ placamina inſtituti dicuntur. Ceterum parva quoque (ut ferme principia omnia) & ea ipſa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, ſine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos ſaltantes haud indecoros motus, more Tuſco dabant. Imitari deinde eos juventus, ſimul inconditis inter ſe jocularia fundentes verſibus, cepere; nec abſoni à voce motus erant. Accepta itaque res, ſæpiuſque uſurpando excitata: vernaculis artificibus, quia *hiſter* Tuſco verbo ludio vocabatur, nomen *hiſtrionibus* inditum: qui non, ſicut ante, Feſcennino verſu (*d*) ſimilem, incompoſitum, temere, ac rudem alternis jaciebant; ſed impletas modis ſaturas deſcripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Livius poſt aliquot annos, qui ab ſaturis auſus eſt primus argumento fabulam ſerere (idem ſcilicet, id quod omnes tum erant, ſuorum carminum actor) dicitur, quum ſæpius revocatus vocem obtudiſſet, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem quum ſtatuiſſet, canticum egiſſe aliquanto magis vigenti motu, quia nihil vocis uſus impediebat. Inde ad manum cantari hiſtrionibus ceptum, diverbiaque tantum ipſorum voci relicta. Poſtquam lege hac fabularum, ab riſu ac ſoluto joco res avocabatur; & ludus in artem paulatim verterat; juventus, hiſtrionibus fabellarum actu relicto, ipſa inter ſe more antiquo ridicula intexta verſibus jactitare cepit: quæ inde *exodia* poſtea appellata, conſertaque fabellis potiſſimum Atellanis ſunt. Quod genus ludorum ab Oſcis acceptum tenuit juventus: nec ab hiſtrionibus pollui paſſa eſt. Eo inſtitutum manet, ut actores Atellanarum, nec tribu moveantur, & ſtipendia, tamquam expertes artis ludicræ, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima (*e*) origo ponenda viſa eſt, ut appareret, quam ab ſano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem inſaniam venerit.

C. Sulpicius & C. Licinius COSS. U.C. an. 389. Ol. 104. a. C. N. 364. Lectiſternium tertium.

Ludi ſcenici primi.

Hiſtrio unde.

Livius poëta.

CAP. III. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit. Quin etiam quum medios forte ludos circus Tiberi ſuperfuſo irrigatus impediſſet; id vero, velut averſis jam diis, aſpernantibuſque placamina iræ, terrorem ingentem fecit. Itaque Cn. Genucio, L. Æmilio Mamercino ſecundum, Conſulibus quum piaculorum magis conquiſitio animos quam corpora morbi afficerent, repetitum ex ſeniorum memoria dicitur, *peſtilentiam quondam clavo ab dictatore fixo ſedatam.* Ea religione adductus Senatus, Dictatorem

Superſtitiones variæ.

Cn. Genucius & L. Æmil. Mamercinus COSS. U. C. 390. Ol. 104. a. C. N. 363.

(*c*) al. triginta. (*d*) al. verſum. (*e*) al. primo.

rem clavi figendi causa dici jussit. Dictus L. Manlius Imperiosus, (*) L. Pinarium magistrum equitum dixit.

Manlius Dictator clavum pangit.

Lex vetusta est priscis literis, verbisque scripta, *ut qui prætor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pangat.* Fixus (*f*) fuit dextro lateri ædis Jovis optimi maximi, ea ex parte qua Minervæ templum est.

Clavus annorum index.

Eum clavum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt: eoque Minervæ templo dicatam legem, quia numerus Minervæ inventum sit. Volsiniis quoque clavos indices numeri annorum, fixos in templo Nortiæ Etruscæ Deæ, comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius Consul, ex lege templum Jovis optimi maximi dedicavit, anno post reges exactos. A Consulibus postea ad Dictatores, quia majus imperium erat, solenne clavi figendi translatum est. Intermisso deinde more, digna etiam per se visa est res, propter quam Dictator crearetur. Qua de causa creatus L. Manlius, perinde ac rei (*g*) gerendæ, ac non solvendæ religionis gratia creatus esset, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo juventutem agitavit; tandemque omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundia victus, dictatura abiit.

Manlius Dictatura abit.

CAP. IV. Neque eo minus principio insequentis anni, Q. Servilio Ahala, L. Genucio secundum Consulibus dies Manlio dicitur à M. Pomponio tribuno plebis.

Q. Servilius & L. Genucius COSS.
A quibus Manlio dies dicitur.
U. C. 391. Ol. 104. a. C. N. 362.

Acerbitas in delectu, non damno modo civium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisa erat: & ante omnia invisum ipsum ingenium atrox, cognomenque *Imperiosi* grave liberæ civitati, ab ostentatione sævitiæ adscitum; quam non magis in alienis, quam in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret.

Manlii in filium inhumanitas.

Criminique ei tribunus inter cetera dabat, *quod filium juvenem nullius probri compertum, extorrem, urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu æqualium prohibitum, in opus servile, prope in carcerem atque in ergastulum dederit: ubi summo loco natus dictatorius juvenis quotidiana miseria disceret, vere imperioso patre se natum esse. At quam ob noxam? quia infacundior sit, & lingua impromptus. Quod naturæ damnum utrum nutriendum patri (si quicquam in eo humani esset) an castigandum, ac vexatione insigne faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias minus alere, ac fovere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit. At, hercule, L. Manlium, malum malo augere filii; & tarditatem ingenii insuper premere: & si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id extinguere vita agresti, & rustico cultu, inter pecudes habendo.*

T. Manlii filii in patrem reum pietas.

CAP. V. Omnium potius his criminationibus, quam ipsius juvenis, irritatus est animus: quin contra se quoque parenti causam invidiæ atque criminum esse ægre passus; ut omnes dii hominesque scirent, se parenti opem latam quam inimicis ejus malle; capit consilium, rudis quidem atque agrestis animi, & quamquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis cultro succinctus, mane in urbem, atque à porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori, *opus esse sibi domino ejus convento extemplo*, ait. *Nuntiaret T. Manlium Lucii filium esse.* Mox introductus (etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii ad rem agendam deferre) salute accepta redditaque, *esse*, ait, *quæ cum eo agere arbitris remotis velit.* Procul inde omnibus abire jussis, cultrum stringit: & super lectum stans ferro intento, *nisi in quæ ipse concepisset verba, juraret, se patris ejus accusandi causa concilium plebis numquam habiturum*, se eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum, inermem, illum prævalidum juvenem, & quod haud minus timendum erat, stolide ferocem viribus suis cerneret) adjurat in quæ adactus est verba; & præ se deinde tulit, *ea vi subactum se incepto destitisse. Nec perinde, ut maluisset plebes, sibi suffragii ferendi de tam crudeli & superbo reo potestatem fieri;* ita ægre habuit filium id pro parente ausum. Eoque id laudabilius erat, quod animum ejus tanta acerbitas patria nihil à pietate avertisset.

Manlio patri remissa causæ dictio.

Itaque non patri modo remissa causæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit. Et quum eo anno primum placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri (nam & antea, sicut nunc, quos *Ruffulos* vocant, imperatores ipsi faciebant) secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiæque ad conciliandam gratiam meritis; ut qui rure & procul cœtu hominum juventam egisset.

Ruffuli.

Vorago in foro.

CAP. VI. Eodem anno seu motu terræ, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur: neque eam voraginem conjectu terræ, quum (*h*) pro se quisque gereret, expleri potuisse prius, quam deûm monitu quæri ceptum, *quo plurimum populus Romanus posset? Id enim illi loco dicandum* vates canebant, *si rempublicam Romanam perpetuam esse vellent.*

M. Curtius Eques Rom. pro patria se devovit.

Tum M. Curtium juvenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, *an ullum magis Romanum bonum, quam arma virtusque esset.* Silentio facto, templa deorum immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumque intuentem, & manus nunc in cœlum, nunc patentes terræ hiatus ad deos manes porrigentem, se devovisse. Equo deinde quam poterat maxime exornato insidentem, armatum se in specum immisisse, donaque ac fruges super eum à multitudine virorum ac mulierum congestas; *lacumque Curtium*, non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metio, (*i*) sed ab hoc appellatum.

Lacus Curtius.

Cura non deesset, si qua ad verum via inquirentem ferret: nunc famæ (*k*) rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem. Et lacus nomen ab hac recentiore insignitius (*l*) fabula est.

Bellum cum Hernicis.

Post tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis consultus Senatus, quum feciales ad res

(*f*) al. fixa. (*g*) al. reip. (*h*) al. quam. (*i*) al. Metto. (*k*) al. fama. (*l*) al. insignius.

(*) L. Pinarium) Pinariæ gentis plures quamquam fuerint familiæ, duo tamen tantum cognomina ejusdem familiæ in nummis observantur. NATTÆ scilicet & SCARPI. Cujuslibet exemplum videri potest Tab. XXVIII. num. 2. & 3. PATIN. Fam. Rom. p. 207.

res repetendas nequicquam misisset, *primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis* censuit: populusque id bellum frequens jussit. L. Genucio Consuli ea provincia sorte evenit. In expectatione civitas erat, quod primus ille de plebe Consul bellum suis auspiciis gesturus esset: perinde ut eveniret res, ita communicatos honores pro bene aut secus consulto habitura.

Genucius male rem gerit.

Forte ita tulit casus, ut Genucius, ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaretur; legionibus nec opinato pavore fusis, consul circumventus ab insciis, quem interfecissent, occideretur.

Qui ab hostibus interficitur.

Quod ubi est Romam (*m*) nuntiatum, nequaquam tantum publica calamitate mœsti patres, quantum feroces infelici consulis plebeji ductu, fremunt omnibus locis, *irent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia quo nefas esset. Potuisse patres plebiscito pelli honoribus suis: num etiam in deos immortales inauspicatam legem valuisse? Vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia. Quæ ut primum contacta sint ab eo, à quo nec jus nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde, turbato gentium jure, comitia haberentur.* His vocibus curia & forum personat.

Appius Claudius Dictator. U.C.391. Ol. 104. a. C.N. 362.

Appium Claudium, quia dissuaserat legem, majore nunc autoritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem, Dictatorem consensu patriciorum Servilius Consul dicit: delectusque & justitium indictum.

CAP. VII. Priusquam Dictator legionesque novæ in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati, res per occasionem gesta egregie est.

C. Sulpicius rem bene gerit.

In Hernicos morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, & plenis iræ atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. Multum ab spe adeundi valli res Hernicis abfuit; adeo turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus jungitur, & copiæ duplicantur. Et pro concione Dictator laudibus legati militumque, quorum virtute castra defensa erant, simul audientibus laudes meritas, tollit animos; simul ceteros ad æmulandas virtutes acuit. Neque segnius ad (*n*) hostes bellum apparantur, qui & parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hostis, (*o*) suas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas excitur. Quadringenariæ (*p*) octo cohortes, lecta robora virorum scribuntur. Hunc eximium florem juventutis, eo etiam, quod ut duplex acciperent stipendium, decreverant, spei animorumque implevere. Immunes quoque operum militarium erant; ut in unum pugnæ laborem reservati, plus sibi, quam pro virili parte annitendum scirent. Extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior virtus esset. Duum millium planities castra Romana ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme utrimque spatio in medio pugnatum est.

Atrox pugna.

Primo stetit ambigua spe pugna; nequicquam sæpe conatis equitibus Romanis impetu turbare hostium aciem. Postquam equestris pugna effectu quam conatibus vanior erat; consulto prius Dictatore equites, permissu deinde ejus, relictis equis, clamore provolant ante signa, & novam integrant pugnam. Neque sustineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum animorumque robore se objecissent.

CAP. VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. Quicquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex quam pro numero damnum est: vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus pugna, eventum suum in virtute aliena ponit. Multi utrimque cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde restaret*, quærendo, *si neque ex equis pepulissent hostem, neque pedites quicquam momenti facerent. Quam tertiam expectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluissent, & alieno pugnarent loco?*

Equitum Romanorum victoria.

His inter se vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: & primum gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt; postremo jam haud dubie avertunt: neque tam vires pares quæ superaverit res, facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna utriusque populi, & extollere animos, & minuere potuit. Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere. Diu non perlitatum tenuerat Dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postera die deserta fuga castra Hernicorum, & saucii relicti quidam inventi: agmenque fugientium ab signis, quum præter mœnia eorum infrequentia signa conspecta essent, fusum, ac per agros trepida fuga palatum est. Nec Romanis incruenta victoria fuit: quarta pars militum amissa. Et, ubi haud minus jacturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere.

CAP. IX. Insequenti anno, quum C. Sulpicius & C. Licinius Calvus Consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere.

C. Sulpicius & C. Licinius COSS. U.C.392. Ol. 104. a. C. N. 361. Bellum cum Tiburtibus.

Ea ultima fuit causa, quum multæ antea querimoniæ ultro citroque jactatæ essent, cur per feciales rebus repetitis bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quintium Pennum eo anno fuisse satis constat, & magistrum equitum Servium Cornelium Maluginensem.

T. Quintius Pennus Dictator. U.C.392. Ol. 104. a. C. N. 361.

Macer Licinius comitiorum habendorum causa, & ab Licinio Consule dictum scribit, quia collega comitia bello præferre festinante, ut continuaret consulatum, obviam eundum pravæ cupiditati fuerit. Quæsita ea propriæ familiæ laus, leviorem auctorem Licinium facit. Quum mentionem ejus rei in vetustioribus annalibus nullam inveniam, magis ut belli Gallici causa Dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus.

Bellum Gallicum.

Eo certe anno Galli ad tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis castra habuere. Dictator, quum tumultus Gallici causa justitium edixisset, omnes juniores sacramento adegit, ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat; neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset. Prælia de occupando ponte crebra erant; nec qui potirentur, incertis viribus, satis discerni (*q*) poterat. Tum eximia corporis

(*m*) al. ubi Romam. (*n*) al. apud. (*o*) al. hosti. (*p*) al. quadringentariæ. (*q*) al. decerni.

ris magnitudine in vacuum pontem Gallus processit: & quantum maxima voce potuit, *Quem nunc*, inquit, *Roma fortissimum virum habet, procedat agedum ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat, utra gens bello sit melior.*

CAP. X. Diu inter primores juvenum Romanorum silentium fuit, quum & abnuere certamen vererentur, & præcipuam sortem periculi petere nollent. Tum T. Manlius L. filius, qui patrem à vexatione tribunitia vindicaverat, ex statione ad Dictatorem pergit: *Injussu tuo*, inquit, *imperator, extra ordinem numquam pugnaverim, non si certam victoriam videam. Si tu permittis, volo ego illi belluæ ostendere, quando adeo ferox præsultat hostium signis, me ex ea familia ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeia dejecit.* Tum Dictator, *Macte virtute*, inquit, *hac pietate in patrem, patriamque, T. Manli esto. Perge, & nomen Romanum invictum, juvantibus diis, præsta.* Armant inde juvenem æquales. Pedestre scutum capit, Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adversus Gallum stolide lætum, & (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab irrisu exserentem, producunt. Recipiunt inde se ad stationem, & duo in medio armati, spectaculi magis more, quam lege belli, destituuntur; nequaquam, visu ac specie æstimantibus, pares. Corpus alteri magnitudine eximium, versicolori veste, pictisque & auro cælatis refulgens armis: media in altero militaris statura, modicaque in armis habilibus magis quam decoris species. Non cantus, non exultatio, armorumque agitatio vana; sed pectus animorum, iræque tacitæ plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Ubi constitere inter duas acies, tot circa mortalium animis spe metuque pendentibus; Gallus, velut moles superne imminens, projecto leva scuto in advenientis arma hostis, vanum cæsim cum ingenti sonitu ensem, dejecit. Romanus, mucrone surrecto, quum scutum scuto imum perculisset, totoque corpore interior periculo vulneris factus, insinuasset se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit, & in spatium ingens ruentem porrexit hostem. Jacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno torque spoliavit: quem respersum cruore, collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani alacres ab statione obviam militi suo progressi, laudantes gratulantesque, ad Dictatorem perducunt. Inter, carminum prope modum, incondita quædam militariter joculantes, (*) *Torquati* cognomen auditum; (*r*) celebratum deinde posteris etiam, familiæque honori fuit. Dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

T. Manlius cum Gallo pugnat.

Manlius vincit Gallum.

Quem spoliat torque.

Unde Torquatus cognominatus.

CAP. XI. Et, hercle, tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepide castris, in Tiburtem agrum, atque inde societate belli facta, commeatuque benigne ab Tiburtibus adjutus, mox in campaniam transierit. Ea fuit causa cur proximo anno C. Poetelius Balbus Consul, quum collegæ ejus M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adversus Tiburtes jussu populi exercitum duceret. Ad quorum auxilium quum Galli ex Campania redissent, fœdæ populationes in Lavicano, Tusculanoque, & Albano agro, haud dubie Tiburtibus ducibus, sunt factæ. Et quum adversus Tiburtem hostem duce Consule contenta respublica esset, Gallicus tumultus Dictatorem creari coëgit. Creatus Q. Servilius Ahala, T. Quintium magistrum equitum dixit: & ex auctoritate patrum, *si prospere id bellum evenisset, Ludos magnos vovit.* Dictator, ad continendos proprio bello Tiburtes, consulari exercitu jusso manere, omnes juniores, nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est, totius viribus urbis, in conspectu parentum conjugumque ac liberorum. Quæ magna, etiam absentibus, hortamenta animi, tum subjecta oculis, simul verecundia misericordiaque militem accendebant. Magna utrimque edita cæde, avertitur tandem acies Gallorum. Fuga (*s*) Tibur, sicut arcem belli Gallici, petunt: palati à Consule Poetelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. Egregie quum ab Dictatore, tum ab Consule res gesta est. Et Consul alter Fabius præliis primum parvis, postremo una insigni pugna, quum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devicit. Dictator Consulibus in Senatu & apud populum magnifice collaudatis, & suarum quoque rerum illis remisso honore, dictatura se abdicavit. Poetelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ovans urbem iniret. Irridere Poetelii triumphum Tiburtes: *ubi enim eum secum acie conflixisse? spectatores paucos fugæ trepidationisque Gallorum, extra portas egressos, postquam in se quoque fieri impetum viderint, & sine discrimine obvios cædi, recepisse se intra urbem. Eam rem triumpho dignam visam Romanis? ne nimis mirum magnumque censerent, tumultum exciere in hostium portis, majorem ipsos trepidationem ante mœnia sua visuros.*

Galli in Campaniam transeunt.

C. Poetelius & M. Fabius COSS. U. C. 393. Ol. 105. a. C. N. 360.

Q. Servilius Ahala Dictator.

Pugna atrox cum Gallis.

Qui vincuntur & Tiburtes.

Fabii victoria de Hernicis.

Poetelii Triumphus.

Fabii ovatio.

CAP. XII. Itaque insequenti anno M. Popillio Lænate, (*t*) Cn. Manlio Consulibus primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti ad urbem Romam venerunt. Terrorem repente ex somno excitatis subita res & nocturnus pavor præbuit: ad hæc multorum inscitia, qui, aut unde, hostes advenissent. Conclamatum tamen celeriter *ad arma* est, & portæ stationibus, murique præsidiis firmati. Et ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium quam Tiburtem hostem ostendit, duabus portis egressi Consules, utrimque aciem subeuntium jam muros aggrediuntur. Apparuitque occasione magis, quam virtute

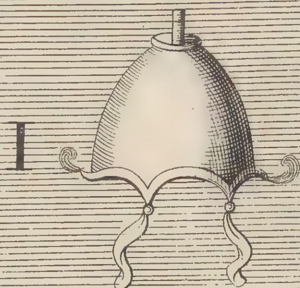
M. Popillius & Cn. Manlius COSS. U. C. an. 394. Ol. 105. a. C. N. 359.

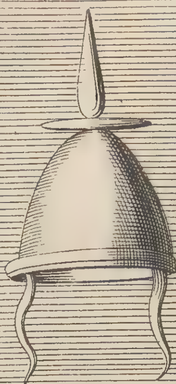
(*r*) al. additum. (*s*) al. Fugati. (*t*) al. Lenate.

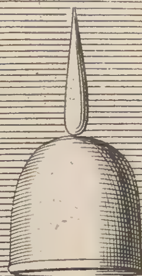
(*) Torquati cognomen auditum) In cujus rei memoriam, torquem quoque in nummo Tab. XXVIII. num. 4. expressit L. Torquatus. PATIN. Fam. Rom. p. 164.

TAB. XXVIII.
pag. 138. 142. 144. 145.

I

ÆR.

II

Δ

Æ.

III

Γ

IV

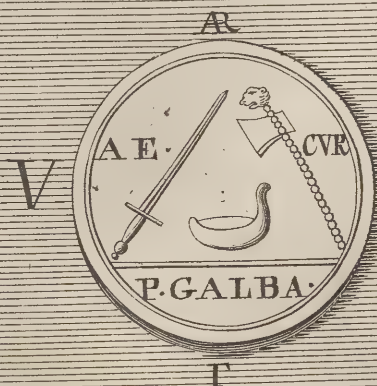
Æ.

Γ

Æ.

V

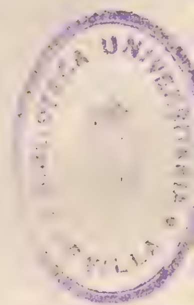
Γ

Æ.

VI

Γ

Tiburtes ad Romæ mœnia victi.

virtute fretos venisse. Adeo vix primum impetum Romanorum sustinuere. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque jam seditionem inter patres & plebem, metu tam propinqui belli compressam. Alius adventus hostium fuit proximo bello, agris quam urbi terribilior. Populabundi Tarquinienses, fines Romanos, maxime qua ex parte Etruriam adjacent, peragravere: rebusque nequicquam repetitis, novi Consules, C. Fabius, & C. Plautius jussu populi bellum indixere; Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat. Sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, & magna vis militum ab iis, ex fœdere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta. Quo præsidio quum fulta res Romana esset, levius fuit, *quod Gallos mox Præneste venisse, atque inde circa Pedum consedisse*, auditum est. Dictatorem dici (*) C. Sulpicium placuit. Consul ad id accitus (**) C. Plautius dixit. Magister equitum Dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus consularibus exercitibus electa, adversus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quam parti utrique placebat, fuit. Quum primo Galli tantum avidi certaminis fuissent, deinde Romanus miles ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret; Dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ se committere adversus hostem, quem tempus deteriorem indies, & locus alienus faceret, sine præparato commeatu, sine firmo munimento morantem. Ad hoc iis animis corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, parva eadem languesceret mora. His consiliis Dictator bellum trahebat, gravemque edixerat pœnam, *si quis injussu in hostem pugnasset*. Milites ægre id patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se Dictatorem sermonibus carpere, interdum patres communiter increpare, quod non jussissent per consules geri bellum. *Electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de cœlo devolaturam in sinum victoriam censeat.* Eadem deinde hæc interdiu propalam, ac ferociora his jactare: *se injussu imperatoris, aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros.* Immiscerique militibus centuriones: nec in circulis modo fremere, sed jam in principiis ac prætorio in unum sermones confundi; atque in concionis magnitudinem crescere turba, & vociferari ex omnibus locis, *ut extemplo ad Dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute ejus dignum esset.*

Tarquiniense bellum.

C. Fabius & C. Plautius COSS. U.C. an. 395. Ol. 105. a. C. N. 358.

C. Sulpicius Dictator creatur.

Bellum Gallicum.

Dictatoris cunctatio.

Quam ægre ferunt milites.

CAP. XIII. Septimum primum pilum jam Tullius ducebat, neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior. Is præcedens militum agmen, ad tribunal pergit, mirantique Sulpicio, non turbam magis quam turbæ principem Tullium, imperiis obedientissimum militem: *Scilicet Dictator*, inquit, *condemnatum se universus exercitus à te ignaviæ ratus, & prope ignominiæ causa destitutum sine armis, oravit me, ut suam causam apud te agerem. Equidem sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa fœde amissa objici nobis possent, tamen hoc à te impetrari æquum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, & abolere flagitii memoriam nova gloria patereris. Etiam ad Alliam fusæ legiones, eandem quam per pavorem amiserant patriam, profectæ postea ab Veiis virtute recuperavere. Nobis deûm benignitate, felicitate tua, populique Romani, & res & gloria est integra. Quamquam de gloria vix dicere ausim, si nos & hostes haud secus quam fœminas abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt: & tu Imperator noster, quod ægrius patimur, exercitum tuum, sine animis, sine armis, sine manibus, judicas esse: & prius quam expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debilium ducem judicares esse. Quid enim aliud esse causæ credemus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibus sedeas? Utcumque enim se habeat res, te de nostra virtute dubitasse videri, quam nos de tua verius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium; & consensus aliquis patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, à penatibus nostris, ablegatos tenet; quæso ut quæ dicam, non à militibus Imperatori dicta censeas, sed à plebe patribus, quæ, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exilium, missos? Si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnaturos: si nihil armis opus sit, otium Romæ potius, quam in castris acturos. Hæc dicta sint patribus. Te, Imperator, milites tui oramus, ut (u) nobis pugnandi copiam facias. Tum vincere cupimus, tum duce te vincere, tibi lauream insignem deferre, tecum triumphantes urbem inire, tuum sequentes currum, Jovis Opt. Max. templum gratantes ovantesque adire.* Orationem (***) Tulli exceperunt preces multitudinis: & undique, *ut signum daret, ut capere arma juberet*, clamabant.

Sex. Tullii ob eam cunctationem ad Dictatorem oratio.

CAP. XIV. Dictator, quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, *tamen facturum quod milites vellent*, se recepit: Tulliumque secreto, *quænam hæc res sit, aut quo acta more*, percunctatur. Tullius magnopere à Dictatore petere, *ne se oblitum disciplinæ militaris, ne sui, neve imperatoriæ majestatis*, crederet, *multitudini concitatæ, quæ ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem: ne quis alius, qualem mota creare multitudo soleret, existeret. Nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum. Illi quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet. Differri* non

Dictatoris responsio.

T

(u) al. *ut omittunt.*

(*) C. Sulpicius) Duplex, vel ut aliis placet, triplex fuit Sulpicia gens. Patricia, Equestris & Plebeja. Ex Patricio ordine GALBÆ, ex Equestri RUFI, in antiquis numismatibus signati conspiciuntur Tab. XXVIII. num. 5. & 6. PATIN. l. c. p. 267.

(**) C. Plautius) Plautia Gens plebeja fuit, cujus Denarius Tab. XXIX. num. 1. exhibetur, qui ad L. Plautium Plancum, Munacii Planci fratrem spectat, qui à VELLEIO Lib. II. Plancus Plotius dicitur & eodem teste à Triumviris proscriptus est. PATIN. l. c. p. 212.

(***) Tullii) Tulliam Gentem Patriciam fuisse, varii testantur Auctores. Ad qualem vero M. Tullium Denarius Tab. XXIX. num. 2. exhibitus, pertineat, non satis constat. Vid. PATIN. Fam. Rom. pag. 280.

non posse: adeo concitatos animos: ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur. Dum hæc loquuntur, jumenta forte pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In eos saxa conjecta à Gallis: deinde ab Romana statione clamor ortus, ac procursum utrimque est. Jamque haud procul justo prælio res erant, ni celeriter diremptum certamen per centuriones esset. Affirmata certe eo casu Tullii apud Dictatorem fides est. Nec recipiente jam dilationem re, in posterum diem edicitur, acie pugnaturos. Dictator tamen, ut qui magis animis quam viribus fretus, ad certamen descenderet, omnia circumspicere atque agitare cepit, ut arte aliqua terrorem hostibus incuteret. Solerti animo rem novam excogitat, qua deinde multi nostri atque externi imperatores, nostra quoque quidam ætate usi sunt. Mulis strata detrahi jubet: binisque tantum centunculis relictis, agasones, partim captivis, partim ægrorum armis ornatos imponit. His fere mille effectis, centum admiscet equites. Et nocte super castra in montes evadere, ac silvis se occultare jubet: neque inde ante moveri, quam ab se acciperent signum. Ipse ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cepit sedulo, ut adversus montes consisteret hostis. Instructo jam vani terroris apparatu, qui quidem terror plus pene veris viribus profuit; primo credere duces Gallorum non descensuros in æquum Romanos; deinde ubi degressos repente viderunt, & ipsa avidi certaminis in prælium ruunt: priusque pugna cepit, quam signum ab ducibus daretur.

Et pulchrum Stratagema.

CAP. XV. Acrius invasere Galli dextrum cornu: neque sustineri potuissent, ni forte eo loco Dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans, rogitansque: *siccine pugnaturos milites spopondisset? ubi illi clamores sint arma poscentium? ubi minæ injussu imperatoris prælium inituros? en ipsum imperatorem clara voce vocare ad prælium, & ire armatum ante prima signa. Ecquis sequeretur eorum, qui modo dicturi fuerint; in castris feroces, in acie pavidi?* Vera audiebant. Itaque tantos pudor stimulos admovit, ut ruerent in hostium tela, alienatis à memoria periculi animis. Hic primo impetus prope vecors turbavit hostes: eques deinde emissus turbatos avertit. Ipse Dictator, postquam labantem una parte vidit aciem, signa in lævum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat; & iis, qui in monte erant, signum quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor ortus, & tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt; tum metu, ne excluderentur, omissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur. Ubi quum occurrisset eis M. Valerius, magister equitum (qui profligato dextro cornu obequitabat hostium munimentis) ad montes silvasque vertunt fugam: plurimique ibi à fallaci equitum specie; agasonibusque excepti sunt: & eorum quos pavor pertulerat in silvas, atrox cædes post sedatum prælium fuit. Nec alius post M. Furium, quam C. Sulpicius, justiorem de Gallis egit triumphum. Auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus saxo quadrato septum in Capitolio sacravit. Eodem anno & à Coss. vario eventu bellatum. Nam Hernici à C. Plautio devicti subactique sunt. Fabius collega ejus incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit. Nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos septem milites Romanos captos Tarquinienses immolarunt: qua fœditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignitior fuit. Accessit ad eam cladem & vastatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incursione repentina fecerunt. Eodem anno duæ tribus, Pomptina & Publicia (*x*) additæ. Ludi votivi, quos M. Furius Dictator voverat, facti; & *de ambitu* ab C. Pœtelio, tribuno plebis, auctoribus patribus, tum primum ad populum latum est. Eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant.

Galli vincuntur.

Sulpicii triumphus.

Hernici victi.

Contra Tarquinienses res male geritur.

A quibus Romani capti immolantur.

Ludi votivi.

Popillia & Poetelia lex de ambitu.

CAP. XVI. Haud æque patribus læta insequenti anno C. Marcio, Cn. Manlio Consulibus, de unciario fœnore à M. Duilio, L. Mænio tribunis plebis rogatio est perlata: & plebs aliquanto eam cupidius scivit, accepitque. Ad bella nova, priore anno destinata, Falisci quoque hostes exorti, duplici crimine: quod & cum Tarquiniensibus juventus eorum militaverat; & eos, qui Falerios perfugerant, quum male pugnatum est, repetentibus fecialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit, Marcius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinqua, induxit: militemque præda implevit. Ad copiam rerum addidit munificentiam, quod nihil in publicum secernendo, augenti rem privatam militi favit. Privernates, quum ante mœnia sua castris permunitis consedissent; vocatis ad concionem militibus: *Castra nunc*, inquit, *vobis hostium*, *urbemque prædæ do; si mihi pollicemini vos fortiter in acie operam navaturos; nec prædæ magis, quam pugnæ paratos esse.* Signum poscunt ingenti clamore: celsique, & spe haud dubia feroces in prælium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat: *Aspice imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promissa præstet:* piloque posito, stricto gladio in hostem impetum facit. Sequuntur Tullium antesignani omnes: primoque impetu avertere hostem: fusum inde ad oppidum persecuti, quum iam scalas mœnibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt. (*) Triumphus de Privernatibus actus. Ab altero Consule nihil memorabile gestum: nisi quod legem, novo exemplo, ad Sutrium in castris tributim *de vicesima eorum, qui manumitterentur*, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt. Ceterum tribuni plebis, non tam lege quam exemplo moti, *ne quis postea populum sevocaret, capite sanxerunt. Nihil enim non per milites, juratos*

C. Marcius & Cn. Manlius COSS.
U. C. an. 396. Ol. 105. a. C. N. 357.

Bellum cum Faliscis.

Et Privernatibus.

Privernates victi.

Triumphus de Privernatibus.

Manlia lex de vicesima manumissorum.

(*x*) al. Publilia. al. Popillia.

(*) Triumphus de Privernatibus actus) Priverni capti, elegans monumentum est, Denarius Æmiliæ Gentis Tab. XXIX. num. 3. Vid. PATIN. l. c. p. 7.

ratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo, à M. Popillio Lænate sua lege decem millibus æris est damnatus, *quod mille jugerum agri cum filio possideret, emancipandoque filium, fraudem legi fecisset.*

C. Licinius Stolo sua lege agraria primus damnatur.

CAP. XVII. Novi Consules inde, M. Fabius Ambustus secundum, & M. Popillius Lænas iterum duo bella habuere. Facile alterum cum Tiburtibus quod Lænas gessit: qui hoste in urbem compulso, agros vastavit. Falisci, Tarquiniensesque alterum Consulem prima pugna fuderunt. Inde terror maximus fuit, quod sacerdotes eorum facibus ardentibus, anguibusque prælatis incessu furiali militem Romanum insueta turbaverunt specie: & tunc quidem velut limphati & attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt: deinde ubi Consules, legatique ac tribuni, puerorum ritu vana miracula paventes irridebant, increpabantque; vertit animos repente pudor: & in ea ipsa, quæ fugerant, velut cæci ruebant. Discusso itaque vano apparatu hostium, quum in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem: castrisque etiam eo die potiti, præda ingenti parta victores reverterunt; militaribus jocis, quum apparatum hostium, tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum, & Tarquiniensibus Faliscisque ducibus ad Salinas perveniunt. Adversus eum terrorem Dictator C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum, item de plebe C. Plautium dixit. Id vero patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiscuo esse: omnique ope impediebant, ne quid Dictatori ad id bellum decerneretur, parareturve. Eo promptius cuncta, ferente Dictatore, populus jussit. Profectus ab urbe, utraque parte Tiberis, ratibus exercitu, quocumque fama hostium ducebat, trajecto; multos populatores agrorum vagos palantes oppressit. Castra quoque, nec opinato aggressus, cepit. Et octo millibus hostium captis, ceteris aut cæsis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate Patrum, populi jussu, triumphavit. Quia nec per Dictatorem plebejum, nec per Consulem, comitia consularia haberi volebant, & alter Consul Fabius bello retinebatur; res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Æmilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricii Consules creabantur: intercedentibusque tribunis, interrex Fabius ajebat in duodecim tabulis legem esse, *ut quodcumque postremum populus jussisset, id jus, ratumque esset, jussum populi & suffragia esse.* Quumque intercedendo tribuni nihil aliud, quam ut differrent comitia, valuissent; duo patricii Consules creati sunt, C. Sulpicius Pæticus tertium, M. Valerius Poplicola: eodemque die magistratum inierunt.

M. Fabius Ambustus II. & M. Popillius Lænas II. COSS. U. C. an. 397. Ol. 106. a. C. N. 356.

Fabius à Faliscis fusus.

Furialis acies facibus armata.

Aciem restituit.

Etruscum bellum.

C. Marcius Rutilus Dictator primus de plebe.

Qui Etruscos vincit.

Et triumphat.

Interreges.

XII. tabularum lex de populi jussu.

C. Sulpicius Pæticus & M. Valerius Poplicola COSS. U. C. 400. Ol. 106. a. C. N. 353.

CAP. XVIII. Quadringentesimo anno quam urbs Romana condita erat, quinto tricesimo, quam à Gallis recepta, ablato post undecimum (*y*) annum à plebe consulatu, patricii Consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Pæticus tertium, M. Valerius Poplicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; sive duorum Consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam; seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio Consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen Consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei jam suæ, non solum virtutis, ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare. *Quin aut toto cedendum esse, si plebejus jam magistratus consulatus fiat, aut possidendum totum, quam possessionem integram à patribus accepissent.* Plebs contra fremit: *quid se vivere, quid in parte civium censeri: si quod duorum hominum virtute, L. Sextii, ac C. Licinii, partum sit, id obtinere universi non possint? Vel reges, vel decemviros, vel si quod tristius sit imperii nomen patiendum esse potius, quam ambos patricios Consules videant: nec invicem pareatur, atque imperetur, sed pars altera in æterno imperio locata plebem nusquam alio natam quam ad serviendum putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum: sed inter concitatos per se omnes, vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies; postremo victæ perseverantia Consulum, plebis eo dolor erupit, ut tribunos *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquendumque non campum jam solum, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum*, mœsta plebs sequeretur. Consules relicti à parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segnius perficiunt. Creati Consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertium, T. Quintius. In quibusdam annalibus pro T. Quintio, M. Popillium Consulem invenio.

Empulum captum.

Turbæ de altero Consule plebejo.

M. Fabius Ambustus & T. Quintius COSS. U. C. 401. Ol. 107. a. C. N. 352.

CAP. XIX. Duo bella eo anno prospere gesta: cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta, cæteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni universa gens positis armis in fidem Consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe sævitum; multis mortalibus in acie cæsis. Ex ingenti captivorum numero, trecenti quinquaginta octo delecti nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur: vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit. Medio in foro omnes virgis cæsi ac securi percussi. Id, pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis, pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab Senatu responsum: fœdere in societatem accepti. Non eadem domi quæ militiæ fortuna erat plebi Romanæ. Nam etsi unciario fœnore facto levata usura erat, sorte ipsa obruebantur inopes, nexumque inibant. Eo nec patricios ambo (*z*) Consules, nec comitiorum curam, publicave studia præ privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Consulatus uterque apud patricios manet. Consules creati C. Sulpicius Pæticus

Triumphus de Tiburtibus. Supplicia de Tarquiniensibus.

Fœdus cum Samnitibus.

C. Sulpicius & M. Valerius

T 2

(*y*) al. nonum. (*z*) al. ambos.

Poplicola COSS. U. C. an. 402. Ol. 107. a. C. N. 351.

ticus quartum, M. Valerius Poplicola iterum. In bellum Etruscum intentam civitatem, quia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nuntiantes, *exercitum conscriptum armatumque jam suis finibus imminere. Deinde populabundos in agrum Romanum venturos esse.* Censuit igitur Senatus, *neutram negligendam rem esse: utroque legiones scribi, consulesque sortiri provincias* jussit. Inclinavit deinde pars major curæ in Etruscum bellum: postquam literis Sulpicii Consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas Salinas, prædæque partem in Cæritum fines avectam: & haud dubie juventutem ejus populi inter prædatores fuisse. Itaque Valerium Consulem, Volscis oppositum, castraque ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde Senatus Dictatorem dicere jussit. T. Manlium Lucii filium dixit. Is, quum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate patrum ac populi jussu, Cæritibus bellum indixit.

T. Manlius Dictator.

CAP. XX. Tum primum Cærites, tamquam in verbis hostium vis major ad bellum significandum, quam in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, verus belli terror invasit: & quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant. Pœnitebatque populationis, & Tarquinienses execrabantur defectionis auctores. Nec arma, aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. Legati Senatum quum adissent; à Senatu rejecti ad populum, *deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quæ se rebus adfectis quondam populi Romani cepisset*, conversique ad delubra Vestæ, hospitium flaminum Vestaliumque ab se caste ac religiose cultum invocabant. *Eane meritos crederet quisquam, hostes repente sine causa factos? aut si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quam furore lapsos fecisse, ut sua vetera beneficia, locata præsertim apud tam gratos, novis corrumperent maleficiis; florentemque populum Romanum ac felicissimum bello sibi desumerent hostem, cujus afflicti amicitiam cepissent? Ne appellarent consilium, quæ vis ac necessitas appellanda esset. Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, quum præter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium populationis ejus, quæ sibi crimini detur, comites. Eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse: seu supplicio affici, daturos pœnas. Cære, sacrarium populi Romani, diversorium sacerdotum ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio Vestalium cultisque diis darent.* Movit populum non tam causa præsens, quam vetus meritum, ut maleficii quam beneficii potius immemores essent. Itaque pax populo Cæriti data, *induciasque in centum annos factas*, in senatusconsultum referri placuit. In Faliscos eodem noxios crimine vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Quum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumptum, & ædes Apollinis dedicata est.

Cærites bellum deprecantur.

Qui pacem impetrant.

Faliscis bellum illatum.

CAP. XXI. Extremo anno comitia consularia certamen patrum ac plebis diremit: tribunis negantibus *passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur*; Dictatore obstinato tollere potius totum è republ. consulatum, quam promiscuum patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis, quum Dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde patribus plebem interreges quum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniæ patrocinium tribuni jactabant: propior dolor plebi fœnoris ingravescentis erat: curæque privatæ in certaminibus publicis erumpebant. Quorum tædio patres L. Cornelium Scipionem interregem, *concordiæ causa observare legem Liciniam*, comitiis consularibus jussere. P. Valerio Poplicolæ datus è plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatis semel in concordiam animis, novi Consules fœnebrem quoque rem, quæ destinere unanimos videbatur, levare aggressi; solutionem alieni æris in publicam curam verterunt: quinqueviris creatis, quos *mensarios* ab dispensatione pecuniæ appellarunt. Meriti æquitate curaque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & Tib. Æmilius; qui rem difficillimam tractatu, & plerumque parti utrique, semper certe alteri, gravem, quum alia moderatione, tum impendio magis publico, quam jactura sustinuerunt. Tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum, quam facultatibus, aut ærarium mensis cum ære in foro positis, dissolvit, ut populo prius caveretur: aut æstimatio æquis rerum pretiis liberavit: ut non modo sine injuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque, exhausta vis ingens æris alieni fit. Terror inde vanus belli Etrusci, quum conjurasse duodecim populos fama esset, Dictatorem dici coëgit. Dictus in castris (eo enim ad consules missum senatusconsultum est) C. Julius, cui magister equitum adjectus L. Æmilius.

Discordiæ de Consule plebejo.

Interreges undecim.

P. Valerius Poplicola, & C. Marcius Rutilus COSS. U. C. an. 403. Ol. 107. a. C. 350.

Quinqueviri mensarii rem fœnebrem moderantur.

C. Julius Dictator.

CAP. XXII. Ceterum foris tranquilla omnia fuere. Tentatum domi per Dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. Duo interreges C. Sulpicius, & M. Fabius, interpositi obtinuere, Dictator frustra tetenderat, mitiore jam plebe ob recens meritum lævati æris alieni, ut ambo patricii consules crearentur. Creati ipse C. Sulpicius Pæticus, qui prior interregno abiit, & T. Quintius Pennus. Quidam *Cæsonem*, alii *Cajum* nomen Quintio adjiciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliscum Quintius, Sulpicius Tarquiniense, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis quam cum hominibus urendo populandoque gesserunt bella: Cujus lentæ velut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut primum à Consulibus, dein permissu eorum ab Senatu inducias peterent. In quadraginta annos impetraverunt.

Interreges.

C. Sulpicius Pæticus, & T. Quintius COSS. U. C. an. 404. Ol. 107. a. C. N. 349.

Induciæ quadraginta annorum cum

Tarquiniensibus & Faliscis.

runt. Ita posita duorum bellorum quæ imminebant cura, dum aliqua ab armis quies esset: quia solutio æris alieni multarum rerum mutaverat dominos; censum agi placuit. Ceterum quum censoribus creandis indicta comitia essent; professus se petere censuram (*) C. Marcius Rutilus, qui primus Dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit. Quod videbatur quidem tempore alieno fecisse, quia ambo tum forte patricii Consules erant, qui rationem ejus se habituros negabant. Sed & ipse constantia inceptum obtinuit, & tribuni omni vi recuperando jus consularibus comitiis amissum, adjuverunt: Et quum ipsius viri majestas nullius honoris fastigium non æquabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram quoque in partem vocari plebs volebat. Nec variatum comitiis est, quin quum Manlio Cnæo (*a*) censor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium; nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus observaretur. Magister equitum Dictatori additus Q. Servilius. Nec tamen dictatura potentiorem eum consensum patrum consularibus comitiis fecit, quam censoriis fuerat.

Censores creati.

M. Fabius Dictator.

M. Popillius Lænas, & L. Cornelius Scipio COSS. U. C. an. 405. Ol. 108. a. C. N. 348.

CAP. XXIII. M. Popillius Lænas, à plebe Consul, à patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illustriorem plebejum consulem fecit. Nam quum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nuntiatum esset; Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. Is impigre exercitu scripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores jussisset, signaque eodem quæstores ex ærario deferre, quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Poplicolæ prætori tradidit: auctor patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus subsidium reipublicæ esset. Ipse jam satis omnibus instructis comparatisque, ad hostem pergit: cujus ut prius nosceret vires, quam periculo ultimo tentaret; in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere cepit. Gens ferox, & ingenii avidi ad pugnam, quum, procul visis Romanorum signis, ut extemplo prælium initura explicuisset aciem; postquam neque in æquum dimitti agmen vidit, & quum loci altitudine, tum vallo etiam tegi Romanos: perculsos pavore rata, simul opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermissum, (Triarii erant, qui muniebant) & ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterant, prælium initum. Præter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila omnia hastæque non tamquam ex æquo missa, vana (quod plerumque fit) caderent; sed omnia librata ponderibus figerentur, oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant scuta, quum cursu pene in adversum subissent, primo incerti restitere: dein quum ipsa cunctatio & his animos minuisset, & auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios, stragemque inter se cæde ipsa fœdiorem dare. Adeo præcipiti turba obtriti plures, quam ferro necati.

Bellum Gallicum.

Galli vincuntur sed difficulter.

CAP. XXIV. Necdum certa Romanis victoria erat. Alia in campum degressis supererat moles. Namque multitudo Gallorum sensum omnem talis damni exsuperans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat. Stetitque suppresso impetu Romanus; & quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, & quod Consul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero matari prope trajecto, cesserat parumper ex acie. Jamque omissa cunctando victoria erat, quum Consul vulnere alligato revectus ad prima signa: *Quid stas miles?* inquit. *Non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem, victum armis socium ex hoste facias. In belluas strinximus ferrum. Hauriendus aut dandus est sanguis. Pepulistis à castris, supina valle præcipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis. Complete eadem strage campos, qua montes replestis. Nolite expectare dum stantes vos fugiant. Inferenda sunt signa, & vadendum in hostem.* His adhortationibus iterum coorti, pellunt loco primos manipulos Gallorum, cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt impetum in suos: fusique per campos, & præter castra etiam sua fuga prælati, quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Consul non ultra castra insecutus, quia & vulnus degravabat, & subjicere exercitum pugna fessum novo labori nolebat, à persequendo hoste continuit; tumulis ab hoste occupatis. Præda omni castrorum, militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vulnus Consulis attulit. Eademque causa Dictatoris desiderium Senatui fecit, ut esset, qui ægris Consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit patribus possessionem pristinam consulatus. Ipse ob id meritum ingenti patrum studio creatus Consul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit.

L. Furius Camillus Dictator.

L. Furius Camillus & Ap. Claudius Crassus COSS. U. C. an. 406. Ol. 108. a. C. N. 347.

CAP. XXV. Priusquam inirent novi Consules magistratum, triumphus à Popillio de Gallis actus, magno favore plebis: mussantesque inter se rogitabant, *num quem plebeji consulis pœniteret?* simul Dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mercedem consulatum privata cupiditate, quam publica injuria fœdiorem, cepisset, ut se ipse Consulem Dictator crearet. Annus multis, variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur. Mare infestum classibus Græcorum erat; oraque littoris Antiatis, Laurensque tractus, & Tiberis ostia: ut prædones maritimi cum terrestribus

Triumphus de Gallis.

Galli terrestres.

Græci maritimi prædones.

(*a*) al. Nævio.

(*) Marcius Rutilus) Rutilia Gens & Patricia & Plebeja fuit. Cui vero Rutiliorum denarius Tab. XXIX. num. 4. adscribendus, nondum constat. Conf. PATIN. Fam. Rom. p. 245.

restribus congressi, ancipiti semel prælio decertarint, dubiique discesserint in castra Galli, Græci retro ad naves, victos se an victores putarent. Inter hæc longe maximus extitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, *absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent. Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio laturos arma.* Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum Senatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset; extendere omnes imperii vires consules delectu habendo jussit. Civili quippe standum exercitu esse, quando socialis cœtus desereret. Undique, non urbana tantum, sed etiam agresti juventute, decem legiones scriptæ dicuntur, quaternum millium & ducenorum peditum, equitumque trecenorum. Quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in unum haud facile efficiant: ADEO IN QUÆ laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter cetera tristia ejus anni, Consul alter Ap. Claudius in ipso belli apparatu moritur. Redierantque res ad Camillum: cui unico Consuli, vel ob aliam dignationem haud subjiciendam dictaturæ, vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, Dictatorem arrogari (*b*) haud satis decorum visum est Patribus. Consul duabus legionibus urbi præpositis, octo cum L. Pinario prætore divisis, memor paternæ virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit: prætorem maritimam oram tutari, Græcosque arcere littoribus jussit. Et quum in agrum Pomptinum descendisset, quia neque in campis congredi nulla cogente re volebat, & prohibendo populationibus, quos rapto vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem; locum idoneum stativis delegit.

Latini Romanis milites negant.

Decem Legiones parantur.

Ap. Claudius Cos. moritur.

CAP. XXVI. Ubi quum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hasta, quum silentium fecisset, provocat, per interpretem, unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. (*) M. erat Valerius tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore, se quam T. Manlium ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen, humanum numine interposito deorum, factum. Namque conserenti jam manum Romano CORVUS REPENTE IN GALEA CONSEDIT, in hostem versus. Quod primo, ut augurium cœlo missum, lætus accepit tribunus. Precatus deinde; *si divus, si diva esset, qui sibi præpetem misisset, volens propitius adesset.* Dictu mirabile, tenuit non solum ales captam semel sedem, sed quotiescumque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro & unguibus appetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum Valerius obtruncat. Corvus è conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietæ utrimque stationes fuere. Postquam spoliare corpus cæsi hostis tribunus cepit; nec Galli se statione tenuerunt, & Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit. Ibi circa jacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. Jam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrimque effusis res geritur. Camillus lætum militem victoria tribuni, lætum tam præsentibus ac secundis diis, ire in prælium jubet: ostentansque insignem spoliis tribunum, *Hunc imitare miles*, ajebat, *& circa jacentem ducem sterne Gallorum catervas.* Dii hominesque illi affuere pugnæ; depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis est. Adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis præceperat. (*c*) Inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox prælium fuit: alia multitudo, priusquam ad conjectum teli veniret, terga vertit. Primo per Volscos Falernumque agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare superum (*d*) petierunt. Consul, concione advocata, laudatum tribunum, decem bobus aureaque corona donat. Ipse jussus ab Senatu bellum maritimum curare, cum prætore junxit castra. Ibi, quia res trahi segnitia Græcorum non committentium se in aciem videbatur, Dictatorem comitiorum causa T. Manlium Torquatum ex auctoritate Senatus dixit. Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, consularia comitia habuit, æmulumque decoris sui absentem M. Valerium *Corvum* (*e*) (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore populi tres & viginti natum annos, Consulem renuntiavit. Collega Corvo de plebe, M. Popillius Lænas, quartum consul futurus datus est. Cum Græcis à Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Postremo quum littoribus arcerentur, aqua etiam præter cetera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. Cujus populi ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est. Maxime Siciliæ fuisse tyrannos crediderim. Nam ulterior Græcia, ea tempestate, intestino fessa bello, tam Macedonum opes horrebat.

M. Valerii cum Gallo singulare certamen.

Augurium.

Corvus assistit M. Valerio contra Gallum.

Gallum Valerius obtruncat.

Prælium cum Gallis committitur. Qui vincuntur.

T. Manlius Dictator. U. C. an. 406. Ol. 108. a. C. N. 347.

M. Cornelius Corvus & M. Popillius Lænas COSS. U. C. an. 407. Ol. 108. a. C. N. 346.

CAP. XXVII. Exercitibus dimissis, quum & foris pax & domi concordia ordinum otium esset; ne nimis lætæ res essent, pestilentia civitatem adorta, coëgit Senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent, eorumque monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaque urbs, quam Latini diruerant. Et cum (**) Carthaginiensibus legatis Romæ fœdus ictum, quum amicitiam ac societatem petentes

Pestilentia.

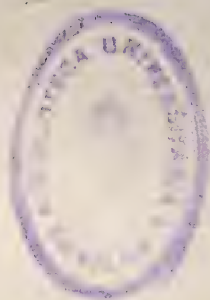
Lectisternium.

Cum Carthaginiensibus fœdus ictum.

(*b*) al. irrogari. (*c*) al. perceperat. (*d*) al. inferum. (*e*) al. *Corvinum.*

(*) M. erat Valerius - - - Corvus repente in galea consedit) De Valeria Gente ejusdemque Origine jam supra ad Dec. I. Lib. II. Cap. LIII. p. 46. * diximus. Exhibemus Tab. XXIX. num. 5. hujus gentis denarium, in quo PATIN. Fam. Rom. p. 281. cum aliis Antiquariis Sirenen expressam esse contendunt, illamque ad Aciscoli originem revocare volunt, quod Acisculi, ejus in Sicilia regionis, quam Sirenes tenuerunt, accolæ aliquando fuerint. Verum non perperam in memoriam revocamus corvum, qui in M. Valerii galea consedit, victoriæque contra Gallum adjutor fuit. Cum præprimis in nummo Gothano, ex quo nostrum fidelissime delineavimus, non facies humana, sed corvi rostrum conspiciatur.

(**) Carthaginiensibus) Carthaginiensium urbs à Didone ex Tyro adventante condita est. Cujus caput fortassis Carthaginienses sub Cereris effigie spicis ornata, ad testandam gratissimam memoriam in antica Numismatis Tab. XXIX. num. 6. expresserunt.

TAB. XXIX.

pag 145. 146. 149. 150. 153.

I   Æ.   II   Æ.   III   Æ.

F   F   F

IV   Æ.   V   Æ.

F   F

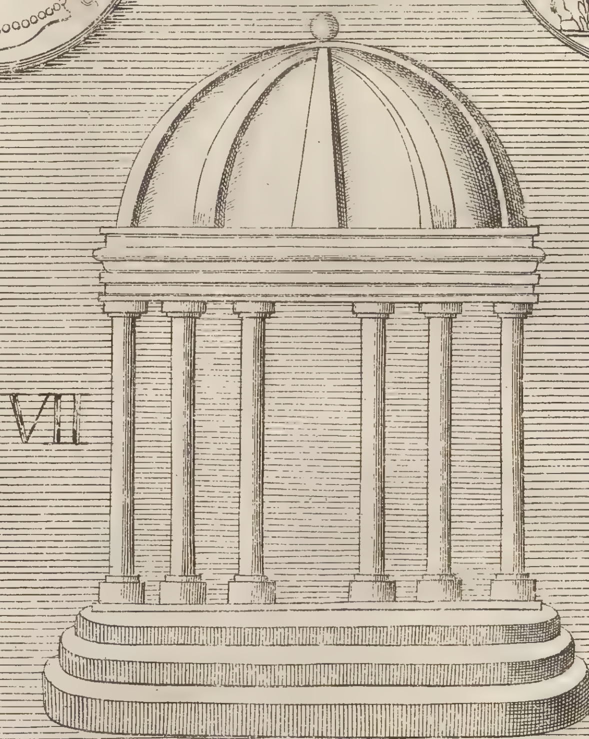
VI

Æ.

VII

tentes venissent. Idem otium domi forisque mansit T. Manlio Torquato, C. Plautio Consulibus: semunciarium tantum ex unciario fœnus factum, & in pensiones æquas triennii, ita ut quarta præsens esset, solutio æris alieni dispensata est. Et sic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam Senatui fuit. Levatæ maximæ res, quia tributo ac delectu supersessum.

T. Manlius & C. Plautius Coss. U. C. an. 408. Ol. 108. a. C. N. 345. Fœnus imminutum.

Tertio anno post Satricum restitutum à Volscis, M. Valerius Corvus secundum Consul cum C. Pœtelio factus, quum ex Latio nuntiatum esset, *legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum*; prius quam plus hostium fieret, Volscis arma inferre jussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. Quo quum Antiates aliique Volsci præparatis jam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis, occurrissent; nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum quam ad bellandum gens, certamine victi, fuga effusa Satrici mœnia petunt. Et ne in muris quidem satis firma spe, quum corona militum cincta jam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia, præter multitudinem imbellem, sese dedidere. Oppidum dirutum atque incensum: ab æde tantum matris Matutæ abstinuere ignem. Præda omnis militi data. Extra prædam quatuor millia deditorum habita. Eos vinctos Consul ante currum triumphans egit: venditis deinde magnam pecuniam in ærarium redegit. Sunt qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant: idque magis verisimile est, quam deditos venisse.

M. Valerius & C. Pœtelius Coss. U. C. an. 409. Ol. 109. a. C. N. 344. Bellum cum Volscis.

Satricum capitur.

Et dirruitur.

CAP. XXVIII. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione ceptum. Metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, Dictator velut adversus armatum jam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. Et quum (quod per magnos tumultus fieri solitum erat) justitio indicto, delectus sine vacationibus habitus esset; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ. Ibi prædonum magis, quam hostium animi inventi. Prima itaque acie debellatum. Dictator tamen, quia & ultro bellum intulerant, & sine detrectatione se certamini offerebant; deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem, (**) ædem Junoni Monetæ vovit: cujus damnatus voti quum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. Senatus duumviros ad eandem ædem pro amplitudine Populi Romani faciendam creari jussit. Locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules Dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt. Anno postquam vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C. Marcio Rutilo tertium, T. Manlio Torquato secundum Consulibus. Prodigium extemplo dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani prodigio. Namque & lapidibus pluit, & nox interdiu visa intendi: librisque inspectis, quum plena religione civitas esset, Senatui placuit, *Dictatorem feriarum constituendarum causa dici*. Dictus P. Valerius Poplicola. Magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos: ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Judicia eo anno populi Romani tristia in fœneratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies esset, traduntur. Et res, haud ulla insigni ad memoriam causa, ad interregnum rediit. Ex interregno, ut id actum videri posset, ambo patricii Consules creati sunt, M. Valerius Corvus tertium, A. Cornelius Cossus.

M. Fabius Dorso & Ser. Sulpicius Coss. U. C. 410. Ol. 109. a. C. N. 343.

L. Furius Dictator creatur.

Aurunci victi.

Ædes Junonis Monetæ in Capitolio.

Sora capta.

C. Marcius Rutilus, & T. Manlius Coss. U. C. an. 411.

Ol. 109. a. C. N. 342. Prodigia.

P. Valerius Poplicola Dictator creatus.

Judicia in fœneratores tristia.

Interregnum.

M. Valerius Corvus, & A. Cornelius Cossus Coss. U. C. an. 412. Ol. 109. a. C. N. 341.

CAP. XXIX. Majora jam hinc bella, & viribus hostium, & longinquitate, vel regionum, vel temporum spatio, quibus bellatum est, dicentur. Namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma. Samnitium bellum, ancipiti Marte gestum, Pyrrhus hostis, Pyrrhum Pœni secuti. Quanta rerum moles? quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quæ vix sustinetur, erigi imperium posset? Belli autem causa cum Samnitibus, Romanis, quum societate amicitiaque juncti essent, extrinsecus venit, non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis injusta arma, quia viribus plus poterant, quum intulissent; coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese conjungunt. Campani magis nomen ad præsidium sociorum, quam vires quum attulissent, fluentes luxu, ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt. Namque Samnites, omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Campanos adorti; unde æque facilis victoria, prædæ atque gloriæ plus esset; Tifata, imminentes Capuæ colles, quum præsidio firmo occupassent; descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam, Tifataque interjacet. Ibi rursus acie dimicatum: adversoque prælio Campani intra mœnia compulsi. Quum robore juventutis suæ acciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium.

Majora Romanorum bella.

Cum Samnitibus, Pyrrho & Pœnis.

Samnitici belli origo.

CAP. XXX. Legati introducti in Senatum, maxime in hanc sententiam locuti sunt: *Populus nos Campanus legatos ad vos, Patres conscripti, misit: amicitiam in perpetuum, auxilium præsens à vobis petitum. Quam si secundis rebus nostris petissemus, sicut cepta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset. Tunc enim, ut qui ex æquo nos venisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subjecti atque obnoxii vobis minus essemus. Nunc misericordia vestra conciliati, auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus oportet, ne ingrati, atque omni ope divina humanaque indigni videamur. Neque hercule, quod Samnites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere*

Campani à Romanis auxilium petunt.

runt. Qua Cæreris effigie, frumenti abundantiam agri Carthaginiensis indicarunt, ut in Aversa per palmam & equum, agrum palmiferum & equiferum. Conf. OISELIUS Thes. Numism. ad Tab. XXXII. num. 7. 8. & 9. pag. 140. sq.

(**) Ædem Junoni Monetæ vovit) Monetæ templum ex ALEX. DONATO apposuimus Tab. XXIX. num. 7. quia in Numismatibus non occurrit. Vid. ALEX. DONATI Roma vet. & nov. p. 86. & 102.

valere arbitror, ne nos in amicitiam accipiamur: sed ut vetustate & gradu honoris nos præstent. Neque enim fœdere Samnitium, ne qua nova jungeretis fœdera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis justa causa amicitiæ, velle eum vobis amicum esse, qui vos appeteret. Campani, etsi fortuna præsens magnifice loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate, ulli populo præterquam vobis cedentes, haud parva (ut arbitror) accessio bonis rebus vestris, in amicitiam venimus vestram. Æquis, Volscisque æternis hostibus hujus urbis, quandocunque se moverint, ab tergo erimus: & quod vos pro salute nostra priores feceritis; id nos pro imperio vestro & gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus, quæ inter nos vosque sunt, quod propediem futurum spondet & virtus & fortuna vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum & miserum est quod fateri nos fortuna cogit. Eo ventum est, Patres conscripti, ut aut amicorum aut inimicorum Campani simus. Si defenditis, vestri: si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo & Campaniam omnem vestris an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumque auxilium æquum est patere; iis tamen maxime, qui eam implorantibus aliis, auxilium dum supra vires suas præstant, omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. Quamquam pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, quum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti: & ubi conflagrassent Sidicini, ad nos trajecturum illud incendium esse. Nec enim nunc, quia dolent injuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse causam, oppugnatum nos veniunt. An si ultio iræ hæc, & non occasio cupiditatis explendæ esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidere? Quæ est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atque pecudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique vastata. Hiscine ira expleri non potuit? Sed cupiditas explenda est. Ea ad oppugnandum Capuam rapit. Aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed vos potius, Romani, beneficio vestro occupate eam, quam illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem justa bella populum: sed tamen (f) si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Usque ad nos contemptus Samnitium pervenit, supra non ascendit. Itaque umbra vestri auxilii, Romani, tegi possumus; quicquid deinde habuerimus, quicquid ipsi fuerimus; vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs frequentabitur: conditorum, parentum, deorum immortalium numero nobis eritis. Nulla colonia vestra erit, quæ nos obsequio erga vos fideque superet. Annuite, patres conscripti, nutum nomenque (g) vestrum invictum Campanis, & jubete sperare incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quam omnia votorum lacrimarumque plena reliquisse? in qua nunc expectatione Senatum populumque Campanum, conjuges, liberosque nostros esse? Stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, Patres conscripti, sollicitis ac pendentibus animi (h) renuntiare jubeatis. Alterum responsum salutem, victoriam, lucem, ac libertatem: alterum ominari horreo, quæ ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis, consulite.

CAP. XXXI. Summotis deinde legatis, quum consultus Senatus esset, etsi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonæ horreum populi Romani fore videbatur: tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate Senatus Consul: *Auxilio vos, Campani, dignos censet Senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum fœdere juncti sunt. Itaque arma, deos prius quam homines violatura, adversus Samnites vobis negamus. Legatos, sicut fas jusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis (sic enim domo mandatum attulerant) *Quandoquidem*, inquit, *nostra tueri adversus vim atque injuriam justa vi non vultis; vestra certe defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra deûm, divina humanaque omnia in vestram, patres conscripti, populique Romani ditionem dedimus: quicquid deinde patiemur, dedititii vestri passuri.* Sub hæc dicta, omnes manus ad Consules tendentes, pleni lacrimarum in vestibulo curiæ procubuerunt. Commoti patres vice FORTUNARUM HUMANARUM: si ille præpotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, à quo paulo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienæ faceret; tum jam fides agi visa, deditos non prodi; nec facturum æqua Samnitium populum censebant, si agrum urbemque per deditionem factam populi Romani oppugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. Data mandata, *ut preces Campanorum, responsum Senatus amicitiæ Samnitium memor, (i) deditionem postremo factam, Samnitibus exponerent. Peterent: pro Societate amicitiaque ut dedititiis suis parcerent: neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent. Si leniter agendo parum proficerent, denuntiarent Samnitibus populi Romani Senatusque verbis, ut Capua urbe, Campanoque agro abstinerent.* Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium, adeo est ferociter responsum, ut non solum *gesturos se esse* dicerent *id bellum:* sed magistratus eorum è curia egressi, stantibus legatis, præfectos cohortium vocarent; iisque clara voce imperarent, *ut prædatum in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.*

Romani auxilium Campanis negant.

Campani se suaque Romanis dedunt.

Accipiuntur.

Legatio Romanorum ad Samnites.

Male excepta.

CAP. XXXII. Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum rerum curis, patres fecialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, solenni more indicto, decreverunt, *ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur:* jussuque populi, Consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium,

Samnitibus bellum indictum.

Bellum cum Samnitibus.

(f) al. *tantum.* (g) al. *numenque.* (h) al. *animis.* (i) al. *memoris.*

Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam (k) castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt. Simul in Campanos stimulabat ira, tam promptos nunc adferenda, nunc ad arcessenda adversus se auxilia. Ut vero castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare, *eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit.* Valerius levibus certaminibus, tentandi hostis causa, haud ita multos moratus dies, signum pugnæ proposuit; paucis suos adhortatus: *Ne novum bellum eos, novusque hostis terreret. Quicquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium æstimarent virtutem. Qualescunque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus, mollitiaque sua, quam vi hostium victos esse. Quid autem esse, duo prospera in tot seculis bella Samnitium, adversus tot decora populi Romani, qui triumphos pene plures quam annos ab urbe condita numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos tot præliis cæsos, postremo in mare ac naves, fuga compulerit? Quum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere; tum etiam intueri, cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit. Utrum qui audiendus (l) duntaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum militarium expers; an qui & ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnæ sciat? Facta mea: non dicta vos, milites,* inquit, *sequi volo: nec disciplinam modo, sed exemplum etiam à me petere. Non factionibus modo, nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hac dextra mihi tres consulatus summamque laudem peperi. Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim eras, & à liberatoribus patriæ ortus: & eodem anno familia ista consulatum, quo urbs hæc consulem habuit. Nunc jam nobis patribus, vobisque plebeiis promiscuus consulatus patet; nec generis, ut ante, sed virtutis est præmium. Proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non si mihi novum hoc* Corvi *cognomen diis auctoribus homines dedistis,* Poplicolarum *vetustum familiæ nostræ cognomen memoria excessit. Semper ego plebem Romanam militiæ, domique, privatus, in magistratibus parvis magnisque æque tribunus ac Consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo atque colui. Nunc quod instat, diis bene juvantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.*

Consul suos ad prælium hortatur.

Valerii Corvi laus.

CAP. XXXIII. Non alias militi familiarior dux fuit; omnia inter infimos militum haud gravate munia obeundo. In ludo præterea militari, quum velocitatis viriumque inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis, vincere ac vinci vultu eodem; nec quemquam aspernari parem, qui se offerret; factis benignus pro re, dictis haud minus libertatis alienæ quam suæ dignitatis memor: &, quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus, incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Prælium, ut quod maxime umquam, pari spe, utrimque æquis viribus cum fiducia sui, sine contemptu hostium, commissum est. Samnitibus ferociam augebant novæ res gestæ, & paucos ante dies geminata victoria. Romanis contra, quadringentorum annorum decora, & conditæ urbi æqualis victoria. Utrisque tamen novus hostis curam addebat: pugna indicio fuit, quos gesserint animos. Namque ita conflixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies. Tum Consul, trepidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant: equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur. Quos ubi nequicquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam; revectus ad antesignanos legionum, quum desiluisset ex equo: *Nostrum,* inquit, *peditum illud, milites, est opus: agitedum, ut me videritis, quacumque incessero, in aciem hostium ferro viam facientem, sic pro se quisque obvios sternite. Illa nunc omnia, qua nunc erectæ micant hastæ, patefacta strage vasta cernetis.* Hæc dicta dederat, quum equites Consulis jussu discurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium Consul invadit hostem: & cum quo forte contulit gradum, obtruncat. Hoc spectaculo accensi, dextra lævaque ante se quisque memorandum prælium ciet. Stant obnixi Samnites, quamquam plura accipiunt quam inferunt vulnera. Aliquamdiu jam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat. Adeo morte sola vinci destinaverant animis. Itaque Romani quum effluere jam lassitudine vires sentirent & diei haud multum superesse, accensi ira concitant se in hostem. Tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit; tum capi, occidi Samnis. Nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis quam prælium diremisset. Et Romani fatebantur, *numquam cum pertinaciore hoste conflictum:* & Samnites, quum quæreretur *quænam prima causa tam obstinatos movisset in fugam? oculos sibi Romanorum ardere visos,* aiebant, *vesanosque vultus & furentia ora: inde plusquam ex alia ulla re terroris ortum.* Quem terrorem non pugnæ solum eventu, sed nocturna profectione confessi sunt. Postero die, vacuis hostium castris, Romanus potitur: quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

Prælium cum Samnitibus atrox.

Samnites vincuntur in Campania.

CAP. XXXIV. Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio fœdatum est. Nam ab Saticula profectus Cornelius Consul exercitum incaute in saltum cava valle pervium, circaque insessum ab hoste induxit: nec prius quam recipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. Dum id moræ Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam demitterent (m) agmen, P. Decius tribunus militum, conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem.

A. Cornelii Cos. in Samnio periculum.

P. Decii tribuni milit. virtus.

U

(k) al. Satriculam. (l) al. *Utrum audiendus qui.* al. *qui audendi.* (m) al. dimitteret.

ficilem. Itaque Consuli territo animi, *Videsne tu*, inquit, *A. Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisque nostræ, si eam, quam cæci reliquere Samnites, impigre capimus. Nec tu mihi plus quam unius legionis principes hastatosque dederis. Cum quibus ubi evasero in summum; perge hinc omni liber metu: teque & exercitum serva. Neque enim moveri hostis, subjectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. Nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet.* Collaudatus ab Consule, accepto præsidio vadit occultus per saltum: nec prius ab hoste est visus, quam loco quem petebat appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos; & spatium Consuli dedit ad subducendum agmen in æquiorem locum, & ipse in summo constitit vertice. Samnites dum huc illuc signa vertunt, utriusque rei amissa occasione, neque insequi Consulem, nisi per eandem vallem, in qua paulo ante subjectum eum telis suis habuerant, possunt: nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. Sed quum ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant; tum propinquitas loci, atque ipsa paucitas incitat: & nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut à Consule Decium intercludant: nunc viam patefacere, ut degressos in vallem adoriantur. Incertos quid agerent, nox oppressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent, nec si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis, *Quænam illa inscitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? huc atque illuc signa moveri, ac modo in unum conferri, modo educi videtis. Opus quidem incipit nemo; cum jam circumdati vallo potuerimus esse. Tum vero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam commodum sit. Agitedum, ite mecum, ut dum lucis aliquid superest, quibus locis præsidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus.* Hæc omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit.

CAP. XXXV. Vigiliis deinde dispositis, ceteris omnibus tesseram dari jubet: ubi secundæ vigiliæ buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se venirent. Quo ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt, *Hoc silentium, milites*, inquit, *omisso militari assensu, in me audiendo servandum est. Ubi sententiam meam vobis peregero, tum quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quæ pars major erit, eo* (*n*) *stabitur consilio. Nunc quæ mente agitem, audite. Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis. Virtute cepistis locum, virtute hinc oportet evadatis. Veniendo huc, exercitum egregium populi Romani servastis: erumpendo hinc, vosmetipsos servate. Digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc, tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit, quam captum à nobis: nos tam paucos tot ipsi millibus hominum nec ascensu arcuerint; nec tenentes locum, quum diei tantum superesset, vallo circumdederint. Quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum oportet fallatis. Imo necesse est. In eo enim loco res sunt nostræ, ut ego vobis magis necessitatis vestræ index, quam consilii auctor sim. Neque enim maneatis, an abeatis hinc, deliberari potest; quum, præter arma & animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit. Fame & siti moriendum sit, si plus, quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una est salus, erumpere hinc, atque abire. Id aut interdiu, aut nocte faciamus oportet. Ecce autem aliud minus dubium. Quippe si lux exspectetur, quæ spes est, non vallo perpetuo fossaque nos septurum hostem? qui nunc corporibus suis subjectis* (*o*) *undique cinxerit, ut videtis, collem. Atqui si nox opportuna est eruptioni, sicut est, hæc profecto noctis aptissima hora est. Signo secundæ vigiliæ convenistis, quod tempus mortales somno altissimo premit. Per corpora sopita vadetis; vel silentio incautos fallentes, vel sentientibus clamore subito pavorem injecturi. Me modo sequimini, quem secuti estis. Ego eandem, quæ duxit huc, sequar fortunam. Quibus hæc salutaria videntur, agitedum in dextram partem pedibus transite.*

Decii oratio ad milites.

CAP. XXXVI. Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca, Decium secuti sunt. Jam evaserant media castra, quum superscandens vigilum strata somno corpora miles, offenso scuto præbuit sonitum: quo excitatus vigil, quum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari cives an hostes essent, præsidium erumperet, an Consul castra cepisset; Decius, quum non fallerent, clamorem tollere jussis militibus, torpidos somno, insuper pavore exanimat; quo præpediti, nec arma impigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præsidium Romanum, obviis custodibus cæsis, ad castra Consulis pervadit. Aliquantum supererat noctis: jamque in tuto videbantur esse, quum Decius, *Macti virtute*, inquit, *milites Romani este. Vestrum iter ac reditum omnia secula laudibus ferent. Sed ad conspiciendam tantam virtutem, luce ac die opus est. Nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat. Hic lucem quieti opperiamur.* Dictis obtemperatum. Atque ubi primum illuxit, præmisso nuntio ad Consulem in castra, ingenti gaudio concitantur: & tessera data, *incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo objecissent*, pro se quisque obviam effusi laudant, gratulantur, *singulos universosque servatores suos* vocant: diis laudes gratesque agunt, Decium in cœlum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, conjectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum Consuli æquantibus. Ubi ad prætorium ventum est, Consul classico ad concionem convocat:

Decius ad exercitum incolumis redit.

(*n*) al. *ejus*. (*o*) al. *objectis*.

Decii laudes.

cat: orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit Consulem, *ut hostes, & nocturno pavore attonitos, & circa collem castellatim dissipatos, aggrederetur. Credere etiam aliquos ad se sequendum emissos, per saltum vagari.* Jussæ legiones arma capere: egressæque castris, quum per exploratores notior jam saltus esset, via patentiore ad hostem ducuntur. Quem incautum improviso adortæ, quum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, paventem primum intra castra compellunt: deinde castra ipsa, turbatis stationibus, capiunt. Perfertur circa collem clamor: fugatque ex suis quemque præsidiis. Ita magna pars absenti hosti cessit. Quos intra vallum egerat pavor (fuere autem ad triginta millia) omnes cæsi. Castra direpta.

Samnites vincuntur iterum.

CAP. XXXVII. Ita rebus gestis, Consul, advocata concione, P. Decii non ceptas solum ante, sed cumulatas nova virtute laudes peragit: & præter militaria alia dona, aurea corona eum, & centum bobus, eximioque uno albo opimo auratis cornibus donat. Milites, qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis bobus, binisque privis tunicis donati. Secundum Consulis donationem, legiones (*) gramineam coronam obsidionalem, clamore donum approbantes, Decio imponunt. Altera corona ejusdem honoris index à præsidio suo imposita est. His decoratus insignibus, bovem eximium Marti immolavit, centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. Iisdem militibus, legiones libras farris & (*) sextarios vini contulerunt, omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur. Tertia pugna ad Suessulam commissa est, qua fugatus à M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis domo accito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab Suessula nuntii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium Consulem, opem oratum veniunt. Confestim signa mota: relictisque impedimentis castrorum valido præsidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum perexiguum (ut quibus præter equos ceterorum jumentorum calonumque turba abesset) castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnæ futura esset, aciem instruit; deinde postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. Ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quam in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt: fremere omnis acies, *complendas esse fossas, scindendumque vallum, & in castra irrumpendum.* Transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. Ceterum, quia multitudo sua commeatibus gravis, & prius sedendo ad Suessulam, & tunc certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset; placuit dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci. Interim & Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset, frumenti secum attulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros quum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad castra oppugnanda ducit. Quæ quum primo clamore atque impetu cepisset, pluribus hostium in tentoriis suis, quam in portis valloque cæsis, signa captiva in unum locum conferri jussit; relictisque duabus legionibus, custodiæ & præsidii causa, gravi edicto monitis, *ut donec ipse revertisset, præda abstinerent;* profectus agmine instructo, quum præmissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret, cædem ingentem fecit. Nam neque quo signo coirent inter se, neque utrum castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. Tantumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia scutorum, nequaquam tot cæsis, & signa militaria cum iis, quæ in castris capta erant, ad centum septuaginta ad Consulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum: ibique omnis præda militi data.

Decii virtus donatur.

Tertia pugna cum Samnitibus.

CAP. XXXVIII. Hujus certaminis fortuna, & Faliscos, quum in induciis essent, fœdus petere ab Senatu coëgit: & Latinos, jam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei gestæ fama Italiæ se finibus tenuit: sed Carthaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere, cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Jovis cella poneretur. Fuit pondo viginti quinque. Consules ambo de Samnitibus triumpharunt; sequente Decio insigni cum laude, donisque: quum incondito militari joco, haud minus tribuni celebre nomen, quam consulum esset. Campanorum deinde Suessanorumque auditæ legationes: precantibusque datum, ut præsidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. Jam tum minime salubris militari disciplinæ Capua, instrumento omnium voluptatum delinitos militum animos avertit à memoria patriæ: inibanturque consilia in hibernis *eodem scelere adimendæ Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: neque immerito suum ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autem potius Campani agrum Italiæ uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se, nec sua tutari possint; quam victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An æquum esse, dedititios suos illa fertilitate atque amœnitate perfrui; se, militando fessos, in pestilenti atque arido circa urbem solo luctari, aut in urbe insidentem tabem crescentis indies fœnoris pati?* Hæc agitata occultis conjurationibus, nec dum vulgata in omnes consilia, invenit novus Consul, C. Marcius Rutilus, cui Campania forte provincia evenerat; Q. Servilio collega ad urbem relicto. Itaque quum omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta haberet, & ætate &

Carthaginienses gratulantur Romanis.

Consules triumphant.

Capuanæ deliciæ corrumpunt milites.

Militum consilia de Capua capienda.

C. Marcius Rutilus & Q. Servilius Coss. U. C. an. 413. Ol. 110. a. C. N. 340.

(*) Gramineam coronam) Hanc vide supra Tab. XXVII. num. 4. ad pag. 129. *

(**) Sextarios) Sextarius non urbicus, sed castrensis hic intelligitur, qualem exhibemus Tab. XXX. num. 1. Inventus est hic sextarius elegantissimus, integerrimus, ruber, floribusque albis ornatus, Coloniæ, & capit viginti Cyathos, sive uncias quadraginta, quot Sextarius castrensis capere debet. Ut BEGERUS habet Th. Br. P. III. p. 458. & 459.

& usu (doctus quippe qui jam quartum Consul esset, dictatorque & censor fuisset) optimum ratus, differendo spem quandocumque vellent consilii exsequendi, militarem impetum frustrari; rumorem dissipat, in iisdem oppidis & anno post præsidia hibernatura. Divisa enim erant per Campaniæ urbes, manaverantque à Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato; quievit in præsentia seditio.

Consilia militum arte eluduntur.

CAP. XXXIX. Consul, educto in æstiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit; *aliis emerita* dicendo *stipendia esse; alios graves jam ætate, aut viribus parum validos.* Quidam in commeatus mittebantur, singuli primo, deinde & cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent. Per speciem etiam militarium usuum quum alii alio mitterentur, magna pars ablegati. Quam multitudinem Consul alter Romæ, prætorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. Et primo quidem ignari ludificationis, minime inviti domos revisebant. Postquam neque reverti ad signa primos, nec ferme alium quam qui in Campania hibernassent, præcipueque ex iis seditionis auctores mitti viderunt; primum admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse: *jam quæstiones, jam judicia,* (p) *jam occulta singulorum supplicia, impotensque & crudele consulum ac patrum in se regnum passuros.* Hæc qui in castris erant, occultis sermonibus serunt; nervos conjurationis ejectos (q) arte consulis cernentes. Cohors una, quum haud procul Anxure esset, ad Lautulas saltu angusto inter mare ac montes consedit, ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis (ut ante dictum est) causis mittebat. Jam valida admodum numero manus erat, nec quicquam ad justi exercitus formam, præter ducem, deerat. Incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt, & sub jugo Albæ longæ castra vallo cingunt. Perfecto inde opere, reliquum diei, *de imperatore sumendo,* sententiis decertant; nulli ex præsentibus satis fidentes. *Quem autem ab Roma posse exciri? quem patrum aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex injuria insanientis exercitus causa recte committatur?* Postero die quum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum attulerunt, *T. Quintium in Tusculano agrum colere; urbis honorumque immemorem.* Patriciæ hic vir gentis erat, cui quum militiæ magna cum gloria actæ finem pes alter ex vulnere claudus fecisset; ruri agere vitam procul ambitione ac foro constituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum: &, *quod bene verteret,* acciri jusserunt. Sed parum spei erat, voluntate quicquam facturum. Vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silentio noctis, quum tectum villæ, qui ad id missi erant, intrassent; somno gravi Quintium oppressum, *nihil medium, aut imperium atque honorem, aut ubi restitaret, mortem, ni sequeretur,* denuntiantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens appellatus: insigniaque honoris exterrito subitæ rei miraculo deferunt, & ad urbem ducere jubent. Suo magis inde impetu, quam consilio ducis convulsis signis infesto agmine, ad lapidem octavum viæ, quæ nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad urbem, ni venire contra exercitum, Dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum, audissent, & Magistrum equitum L. Æmilium Mamercinum.

Seditio militum.

T. Quintium eligunt ducem.

M. Valerius Corvus Dictator creatus, U.C. 413, ol. 110, a. C. N. 340.

CAP. XL. Ubi primum in conspectum ventum est, arma, signaque (r) agnovere; extemplo omnibus memoria patriæ iras permulsit. Nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem, nec præter externa noverant bella: ultimaque rabies secessio ab suis habebatur. Itaque jam duces, jam milites utrimque, congressus quærere ad colloquia. Quintius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam; Corvus omnes caritate cives, præcipue milites, & ante alios suum exercitum complexus; ad colloquium processit. Cognito ei extemplo haud minor ab adversariis verecundia, quam ab suis silentium datum: *Deos,* inquit, *immortales, milites, vestros, publicos, meosque, ab urbe proficiscens ita adoravi, veniamque supplex poposci, ut mihi de vobis concordiæ partæ gloriam, non victoriam, darent. Satis fuit eritque, unde belli decus pariatur: hinc pax petenda est. Quod deos immortales inter nuncupanda vota expoposci, ejus me compotem voti vos facere potestis; si meminisse vultis, non vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere. Si illos colles, quos cernitis, patriæ vestræ esse; si hunc exercitum civium vestrorum: si me Consulem vestrum, cujus ductu auspicioque priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem beneficiis erga vos, non injuriis, sensistis; nullius superbæ in vos legis, nullius crudelis senatusconsulti auctor: in omnibus meis imperiis in me severior, quam in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam majestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt: iis eram natus, id specimen mei dederam, ea ætate consulatum adeptus eram, ut potuerim, tres & viginti annos natus, Consul patribus quoque ferox esse, non solum plebi. Quod meum factum, dictumve Consulis gravius quam tribuni audistis? Eodem tenore duo insequentes consulatus gessi, eodem hæc imperiosa dictatura geretur: ut neque in hos meos & patriæ meæ milites mitior, quam in vos, horreo dicere, hostes. Ergo vos prius in me strinxeritis ferrum, quam in vos ego. Isthinc signa canent, isthinc clamor prius incipiet atque impetus, si dimicandum est. Inducite in animum, quod non induxerunt patres, avique vestri: non illi, qui in Sacrum montem secesserunt; non hi, qui postea Aventinum insederunt. Expectate dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres, conjugesque crinibus passis obviæ ab urbe veniant. Tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt: vos Romanus exercitus non destiteritis impio bello? Tite Quinti, quocunque istic loco, seu volens, seu invitus, constitisti, si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito: fugeris etiam*

Dictator milites placat.

(p) al. *indicia.* (q) al. exsectos. al. electos. (r) al. & arma signaque.

iam honeſtius, tergumque civi dederis, quam pugnaveris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene atque honeſte inter primos ſtabis, & colloquii hujus ſalutaris interpres fueris. Poſtulate æqua, & ferte. Quamquam vel iniquis ſtandum eſt potius, quam impias inter nos conſeramus manus.

T. Quintius milites ſuos ad pacem inclinat.

Titus Quintius plenus lacrimarum ad ſuos verſus, *Me quoque*, inquit, *milites, ſi quis uſus mei eſt, meliorem pacis quam belli habetis ducem. Non enim illa modo Volſcus aut Samnis, ſed Romanus verba fecit: veſter Conſul, veſter Imperator, milites: cujus auſpicia pro vobis experti, nolite adverſus vos velle experiri. Qui pugnarent vobiſcum infeſtius, & alios duces Senatus habuit; qui maxime vobis ſuis militibus parceret, cui plurimum vos Imperatori veſtro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere poſſunt, volunt. Quid nos velle oportet? Quin, omiſſis ira & ſpe, fallacibus auctoribus, nos ipſos noſtraque omnia cognitæ permittimus fidei.*

CAP. XLI. Approbantibus clamore cunctis, Titus Quintius ante ſigna progreſſus, *in poteſtate dictatoris milites fore* dixit: oravitque, *ut cauſam miſerorum civium ſuſciperet: ſuſceptamque eadem fide, quam rempublicam adminiſtrare ſolitus eſſet, tueretur. Sibi ſe privatim nihil cavere. Nolle alibi, quam in innocentia ſpem habere. Militibus cavendum, quod apud patres ſemel plebi, iterum legionibus cautum ſit, ne fraudi ſeceſſio eſſet.*

Seditio componitur.

Quintio collaudato, ceteris bonum animum habere juſſis, Dictator equo citato ad urbem revectus, auctoribus patribus tulit ad populum in luco Petelino, *ne cui militum fraudi ſeceſſio eſſet.*

Lex ne ſeceſſio cui fraudi ſit.

Oravit etiam bona venia, Quirites, *ne quis eam rem joco ſeriove cuiquam exprobraret.*

Aliæ leges militares.

Lex quoque ſacrata militaris lata eſt, *ne cujus militis ſcripti nomen, niſi ipſo volente, deleretur.* Additumque legi, *ne quis, ubi tribunus militum fuiſſet, poſtea ordinum ductor eſſet.* Id propter P. Salonium poſtulatum eſt ab conjuratis: qui alternis prope annis, & tribunus militum, & primus centurio erat, quem nunc *primipili* appellant. Huic infenſi milites erant, quod ſemper adverſatus novis conſiliis fuiſſet, nec particeps eorum eſſet, qui ab Lautulis fugiſſent. Itaque quum hoc unum propter Salonium ab Senatu non impetraretur; tum Salonius, obteſtatus patres conſcriptos, *ne ſuum honorem pluris quam concordiam civitatis æſtimarent*, perpulit, ut id quoque ferretur. Æque impotens poſtulatum fuit, *ut de ſtipendio equitum* (merebant autem triplex ea tempeſtate) *æra demerentur*, quod adverſati conjurationi fuiſſent.

CAP. XLII. Præter hæc invenio apud quoſdam, L. Genucium, tribunum plebis, tuliſſe ad populum, ne fœnerare liceret.

Genucia lex de fœnore.

Item aliis plebiſcitis cautum, *ne quis eundem magiſtratum intra decem annos caperet: neu duos magiſtratus uno anno gereret: utique liceret Conſules ambos plebejos creari.*

Lex de magiſtratibus non repetendis intra decennium.

Quæ ſi omnia conceſſa ſunt plebi, apparet haud parvas vires defectionem habuiſſe. Aliis annalibus proditum eſt, neque Dictatorem Valerium dictum, ſed per Conſules omnem rem actam: neque antequam Romam veniretur, ſed Romæ, eam multitudinem conjuratorum ad arma conſternatam eſſe: nec in T. Quintii villam, ſed in ædes C. Manlii nocte impetum factum; eumque à conjuratis comprehenſum, ut dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito conſediſſe: nec ab ducibus mentionem concordiæ ortam; ſed repente, quum in aciem armati exercitus proceſſiſſent, ſalutationem factam, & permiſtos (*) dextras jungere, ac complecti inter ſe lacrimantes milites cepiſſe; coactoſque Conſules, quum viderent averſos à dimicatione militum animos, retuliſſe ad patres de concordia reconcilianda. Adeo nihil, præterquam ſeditionem fuiſſe, eamque compoſitam, inter antiquos rerum auctores conſtat. Et hujus fama ſeditionis, & ſuſceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana ſocietate avertit; & præter Latinorum infidum jam diu fœdus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incurſione ſubita depopulati ſunt.

Privernatum rebellio.

(*) Dextras jungere) Hinc manaſſe credibile quod Imperatores in nummis expreſſerint duas dextras junctas, ad denotandam Concordiam Exercituum. Horum enim Concordia ſigna militaria non ſolum tuentur, ſed & victoria terra marique paratur, quod ultimum prora navis indicare videtur nummus Nervæ Imperatoris Tab. XXX. num. I. HEMELARIUS Impp. Rom. Numiſm. aurea. Tab. XIV. num. 9. pag. 44.

EPITOME LIBRI VIII.

Latini cum Campanis defecerunt, & missis legatis ad Senatum conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis Consulem facerent. Qua legatione perlata, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius Consul filium, quod contra edictum adversum Latinos, quamvis prospere, pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis, P. Decius tunc Consul cum Manlio, devovit se pro exercitu: & concitato equo quum in medios hostes se intulisset, interfectus, morte sua Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in urbem reverso, nemo ex juventute obviam processit. Minucia virgo Vestalis, incesti damnata est. Ausonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est. Item Fregellæ colonia deductæ sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum: quarum plurimæ statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de Veneficio tunc primum constituta. Privernatibus, quum rebellassent, victis, civitas data est. Palæpolitani, bello, & obsidione victi, in deditionem venerunt. Q. Publilio, qui eos obsederat, primo, & imperium prolatum, & pro Consule decretus triumphus. Plebs nexu liberata est, propter Lucii Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. Quum L. Papirius Dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bene gerendæ invitatus, contra edictum ejus prospere adversus Samnites pugnavit. Ob eam caussam quum Dictator de magistro equitum supplicium sumpturus videretur, Fabius Romam profugit: &, quum caussa parum proficeret, populi precibus donatus est. Res præterea contra Samnites prospere gestas continet.

DECADIS PRIMÆ.

LIBER OCTAVUS.

CAPUT I.

C. Plautius II & L. Æmilius COSS. U. C. an. 414. Ol. 110. a. C. N. 339.

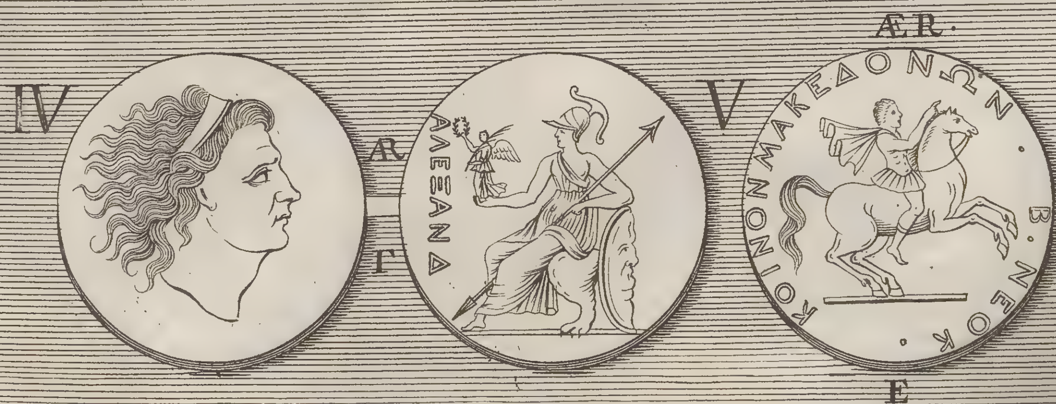

Jam Consules erant C. Plautius secundum, L. Æmilius Mamercinus, quum Setini Norbanique Romam, nuntii defectionis Privernatium cum querimoniis acceptæ cladis venerunt. Volscorum item exercitum, duce Antiati populo, consedisse ad Satricum, allatum est. Utrumque bellum Plautio sorte evenit. Prius ad Privernum profectus, extemplo acie conflixit. Haud magno certamine devicti hostes: oppidum captum, redditumque Privernatibus, præsidio valido imposito: agri partes duæ ademptæ. (Privernates victi.) Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. Ibi magna utrimque cæde atrox prælium fuit, & quum tempestas eos neutro inclinata spe dimicantes, diremisset, Romani, nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum diem prælium parant. (Volsci ad Satricum ancipiti prælio victi.) Volscis recensentibus quos viros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. Nocte pro victis Antium agmine trepido, sauciis ac parte impedimentorum relicta, abierunt. (Nocte fugiunt Volsci.) Armorum magna vis tum inter cæsa corpora hostium, tum in castris inventa est. *Ea Luæ matri dare se* Consul dixit; (Lua mater.) finesque

TAB. XXX.
pag. 155. 157. 159.

finesque hostium usque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri Consuli Æmilio ingresso Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquam oppositæ, ferro ignique vastantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt, à quo rejecti ad Senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis, bellique jus adversus Sidicinos petierunt. *Quæ se eo justius petere, quod in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, venissent: & adversus Sidicinos sumerent arma, suos semper hostes, populi Romani numquam amicos. Qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam, nec, ut Campani, auxilium in bello petissent, nec in fide populi Romani, nec ditione essent.*

Samnites per legatos pacem petunt.

CAP. II. Quum de postulatis Samnitium T. Æmilius prætor Senatum consuluisset, reddendumque his fœdus patres censuissent, prætor Samnitibus respondit: *Nec, quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: nec contradici, quin quoniam ipsos belli culpa sua contracti tædium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attinet, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit.* Fœdere icto quum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus; annuo stipendio, & trium mensium frumento accepto; quod pepigerat Consul ut tempus induciis daret, quoad legati redissent. Samnites, copiis iisdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant mature urbis hostium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos cepta fieri; deinde, postquam patres, ut seram eam, ultimaque tandem necessitate expressam, aspernabantur, ad Latinos jam sua sponte in arma motos facta est. Ne Campani quidem (adeo injuriæ Samnitium, quam beneficii Romanorum memoria præsentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis, unus ingens exercitus, duce Latino, fines Samnitium ingressus, plus populationibus quam præliis cladium fecit. Et quamquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne sæpius dimicandum foret, agro hostium excessere. Id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi, qui quum adiissent Senatum, conquesti eadem se fœderatos pati, quæ hostes essent passi, precibus infimis petiere, *ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent: ne vinci etiam se ab ignavissimis populis finerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro; sin imperium abnuerent, armis coërcerent.* Adversus hæc responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos jam non esse, timebantque ne arguendo abalienarent, *Campanorum aliam conditionem esse, qui non fœdere, sed per deditionem in fidem venissent. Itaque Campanos, seu velint, seu nolint, quieturos: in fœdere Latino nihil esse, quo bellare cum quibus ipsi velint, prohibeantur.*

Fœdus cum Samnitibus icitur.

Sidicini, Romanis recusantibus, se Latinis dedunt.

Latini Samnitium agros vastant.

Samnites à Romanis petunt, ut Latini coërceantur.

CAP. III. Quod responsum, sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit; ita Campanos metu abalienavit: Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque per speciem adversus Samnites belli parandi, crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum. Huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. Sed quamquam omnia de industria celabantur, priusque quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem volebant; tamen per quosdam, privatis hospitiis necessitudinibusque conjunctos, indicia conjurationis ejus Romam emanarunt. Jussisque ante tempus Consulibus abdicare se magistratu, quo maturius novi Consules adversus tantam molem belli crearentur; religio incessit ab eis quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. Itaque interregnum initum. Duo interreges fuerunt, M. Valerius ac M. Fabius. Is creavit Consules, T. Manlium Torquatum tertium, P. Decium Murem. Eo anno Alexandrum, Epiri regem, in Italiam classem (*a*) appulisse constat. Quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenisset. Eadem ætas rerum (*) magni Alexandri est, quem, sorore hujus ortum, in alio tractu orbis invictum bellis juvenem fortuna morbo extinxit. Ceterum Romani, & si defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat: tamen, tamquam de Samnitibus, non de se, curam agerent; decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent quæ vellent. Prætores tum duos Latini habebant, L. Annium Setinum, & L. Numicium Circeiensem; ambo ex coloniis Romanis: per quos præter Signiam Velitrasque, & ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. Eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, super qua re accirentur. Itaque concilio prius habito prætores, quam Romam proficiscerentur, *evocatos se ab Senatu docent Romano, & quæ actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt.*

Latini occulte in Romanos moliuntur bellum.

Consules jussi ante tempus abdicare.

Interregnum.

T. Manlius III. & P. Decius Mus COSS.

U. C. an. 415. Ol. 110. a. C. N. 338.

Alexander Epiri Rex.

Ætas Alexandri M.

Decem Principes Latinorum Romam evocati.

CAP. IV. Quum aliud alii censerent, tum Annius: *Quamquam ipse ego retuli quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit. Facile erit, explicatis consiliis, accommodare rebus verba. Nam si etiam nunc sub umbra fœderis æqui servitutem pati possumus; quid abest, quin proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium (b) quoque dicto pareamus respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos, si fœdus est, si societas æquatio juris est, si consanguineos*

Latinorum consilia de danda Romanis responsione.

(*a*) al. classe. (*b*) al. *non Romanis solum, sed Samnitibus.*

(*) Magni Alexandri) Tab. XXX. num. 3. 4. & 5. tria ex Musæo nostro producimus numismata ad M. Alexandrum spectantia. Prioris nummi pars anterior effigiem Alexandri M. leonis exuviis tectam, exhibet; ad indicandum paternum genus, ab Hercule derivandum; Pars posterior, per Jovis figuram, maternum genus indicat; Æacidæ enim, ex quorum stemmate Olympias, mater Alexandri M. fuit, à Jove descenderunt. Conf. BEGERUS Th. Br. T. I. p. 239. Alterius nummi Antica caput Alexandri diadematum exhibet, postica Minervam, cujus devotus cultor Alexander M. fuit. BEGER. l. c. p. 242. Tertius tandem num mus Bucephalum ab Alexandro M. domitum refert.

guineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se COSS. bellis propriis ponendis sumendisque nolint; cur non omnia aequantur? cur non alter ab Latinis Consul datur? Ubi pars virium, ibi & imperii pars est? Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum: quippe concedentibus Romam caput Latio esse. Sed ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui si quando umquam consociandi imperii, usurpandae libertatis tempus optastis; en hoc tempus adest, & virtute vestra, & deûm benignitate vobis datum. Tentastis patientiam, negando militem. Quis dubitat exarsisse eos, quum plus ducentorum annorum morem solveremus? Pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus: qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites foederatos suos audierunt, nec moverunt se ab urbe. Unde haec illis tanta modestia, nisi à conscientia virium & nostrarum & suarum? idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus, ita responsum ab Senatu Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. Usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc dicere metus prohibet, en ego ipse, audiente, non populo Romano modo Senatuque, sed Jove ipso qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum, ut si nos in foedere ac societate esse velint, Consulem alterum ab nobis, Senatusque partem accipiant. Haec ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore & assensu omnes permiserunt, *ut ageret diceretque, quae è republica nominis Latini fideque sua viderentur.*

De postulando Consule Latino.

CAP. V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio ei Senatus datus est. Ibi quum T. Manlius Consul egisset cum eis ex auctoritate patrum, *ne Samnitibus foederatis bellum inferrent;* Annius, tamquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus, jure gentium tutus, loqueretur: *Tempus erat*, inquit, *T. Manli, vosque patres conscripti, tandem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentissimum, deûm benignitate, nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis: colonias quoque vestras Latinum Romano praetulisse imperium. Sed quoniam vos regno impotenti finem ut imponatis, non inducitis in animum; nos, quamquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus aequas utrisque: quoniam vires quoque aequari diis immortalibus placuit. Consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet: Senatus partem aequam ex utraque gente esse: unum populum, unam rempublicam fieri: & ut imperii eadem sedes sit idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est, quod utrisque bene vertat, sit haec sane patria potior, & Romani omnes vocemur.* Forte ita accidit, ut parem ferociae hujus & Romani Consulem T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut si tanta dementia patres conscriptos cepisset, *ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in Senatum venturum se esse palam* diceret; *& quemcunque in curia Latinum vidisset, sua manu interempturum:* & conversus ad simulacrum Jovis, *Audi Jupiter haec scelera*, inquit, *audite jus fasque! Peregrinos Consules peregrinum senatum in tuo, Jupiter, augurato templo, captus, atque ipse oppressus, visurus es? Haeccine foedera Tullus Romanus rex cum Albanis patribus vestris, Latini, haec L. Tarquinius vobiscum postea fecit? Non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? Adeo & cladium veterum vestrarum, & beneficiorum nostrorum erga vos, obliti estis?*

Annii Legati Latini superba oratio.

Consulem & Senatores Latinos poscit.

Romani negant.

CAP. VI. Quum Consulis vocem subsecuta patrum indignatio esset, proditur memoriae, adversus crebram implorationem deûm, quos testes foederum saepius invocabant consules, vocem Annii spernentis numina Jovis Romani auditam. Certe quum commotus ira se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter offenso, impactus imo ita est saxo, ut sopiretur. Examinatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit: sicut inter foederum ruptorum testationem ingenti fragore coeli procellam effusam. Nam & vera esse, & apte ad repraesentandam iram deûm ficta possunt. Torquatus, missus ab Senatu ad dimittendos legatos, quum jacentem Annium vidisset, exclamat, ita, ut populo patribusque audita vox pariter sit, *Bene habet. Dii, pium movete bellum. Es coeleste numen! es magne Jupiter! haud frustra te patrem deûm hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis, Quirites, vosque patres conscripti, arma capere diis ducibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Assensu populi excepta vox Consulis, tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratuum magis, qui jussu Consulis prosequebantur, quam jus gentium ab ira impetuque hominum tegeret. Consensit & Senatus bellum: Consulesque duobus scriptis exercitibus per Marsos Pelignosque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini sociique convenerant, castra locant. Ibi in quiete utrique Consuli eadem dicitur visa species viri majoris, quam pro humano habitu, augustiorisque; dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum diis Manibus matrique Terrae deberi: utrius exercitus imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque victoriam fore.* Hos ubi nocturnos visus inter se Consules contulerunt; placuit averruncandae deûm irae victimas caedi: simul, ut, si extis eadem quae somno visa fuerant, portenderentur, alteruter Consulum fata impleret. Ubi responsa aruspicum insidenti jam animo tacitae religioni congruerunt; tum adhibitis legatis tribunisque, & imperiis deûm propalam expositis, ne mors voluntaria Consulis exercitum in acie terreret; comparant inter se, ut ab utra parte cedere Romanus exercitus cepisset, inde se Consul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. Agitatum etiam in consilio est, *ut si quando umquam severo ullum imperio bellum administratum esset,* tunc

Annii legati lapsus.

Bellum Latinum.

In somno Dii manes Consulem victimam petunt.

Consules inter se comparant de victima.

tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. Curam acuebat, quod adversus Latinos bellandum erat; lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes, milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares, collegæque iisdem præsidiis, sæpe iisdem manipulis permisti fuerant. Per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt Consules, *ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.*

Imperium, ne quis extra ordinem pugnaret.

CAP. VII. Forte inter ceteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius Consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli jactu ab statione proxima abesset. Ibi Tusculani erant equites, præerat Geminius Metius, vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites insignemque inter eos præcedentem Consulis filium (nam omnes inter se, utique illustres viri, noti erant) cognovit, *Unane*, ait, *turma Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? Quid interea Consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore*, Manlius inquit, *& cum illis aderit Jupiter ipse fœderum à vobis violatorum testis, qui plus potest polletque. Si ad Regillum lacum, ad satietatem vestram pugnavimus; hic quoque efficiemus profecto, ne nimis acies vobis & collata signa nobiscum cordi sint.* Ad ea Geminius paululum ab suis equo provectus: *Visne igitur, dum dies ista venit, qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano præstet?* Movet ferocem animum juvenis, seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexsuperabilis vis fati. Oblitus itaque imperii patrii, Consulumque edicti, præceps ad id certamen agitur; quo vinceret ac vinceretur, haud multum interesset. Equitibus ceteris velut ad spectaculum summotis, spatio, quod vacui interjacebat campi, adversos concitant equos: & cum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis Metii trans cervicem equi elapsa est. Circumactis deinde equis, quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum inter aures equi fixit. Ad cujus vulneris sensum quum equus prioribus pedibus erectis magna vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaque innixum, attollentem se ab gravi casu, Manlius ab jugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terræ affixit, spoliisque lectis ad suos revectus, cum ovante gaudio turma in castra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit, ignarus facti, (c) futurique, laus an pœna merita esset. *Ut me omnes*, inquit, *pater, tuo sanguine ortum vere ferrent, provocatus equestria hæc spolia capta ex hoste cæso porto.* Quod ubi audivit Consul, extemplo filium aversatus, concionem classico advocari jussit. Quæ ubi frequens convenit: *Quandoquidem*, inquit, *tu T. Manli, neque imperium consulare, neque majestatem patriam veritus, adversus edictum nostrum extra ordinem in hostem pugnasti: & quantum in te fuit,* (*) *disciplinam militarem, qua stetit ad hanc diem Romana res, solvisti: neque in eam necessitatem adduxisti, ut aut reipublicæ mihi, aut mei, meorumque obliviscendum sit: nos potius nostro delicto plectemur, quam respublica tanto suo damno nostra peccata luat. Triste exemplum, sed in posterum salubre juventuti erimus. Me quidem quum ingenita caritas liberûm, tum specimen istud virtutis deceptum vana imagine decoris in te movet. Sed quum aut morte tua sanciendæ sint Consulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda: nec te quidem, siquid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem culpa tua prolapsam, pœna restituas. I lictor, deliga ad palum.* Exanimati omnes tam atroci imperio: nec aliter quam in se quisque districtam cernentes securim, metu magis quam modestia quievere. Itaque, velut emerso ab admiratione animo, quum silentio defixi stetissent; repente postquam cervice cæsa fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis, neque execrationibus parceretur: spoliisque contectum juvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur: *Manlianaque imperia* non in præsentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.

Manlii & Geminii altercatio. Et certamen. Manlii victoria. T. Manlii Cos. in filium severitas. Manlius filium securi feriri jubet. Manliana imperia.

CAP. VIII. Fecit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci militem: & præterquam quod custodiæ vigiliæque & ordo stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas profuit. Fuit enim civili maxime bello pugna similis. Adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana republ., præter animos, erat. Clypeis antea Romani usi sunt: deinde postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clypeis fecere: & quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies cepit esse. Postremo in plures ordines instruebantur. Ordo sexagenos milites & duos, centurionem, vexillarium unum habebat. (d) Prima acies hastati erant, manipuli quindecim, (e) distantes inter se modicum spatium: Manipulus leves vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat. Leves autem, qui hastam tantum Gæsaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem juvenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas, totidem manipulorum, quibus *principibus* est nomen, hos sequebantur, scutati omnes, insignibus maxime armis. Hoc triginta (f) manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia sub signis jam alii quindecim (g) ordines locabantur: ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat. Earum unamquamque *primum*

Acies quomodo apud Romanos structa.

X

(c) al. fati. (d) al. Ordo sexagenos milites, duos centuriones, vexillarium unum habebat. (e) al. manipulique decem. (f) al. viginti. (g) al. decem.

(*) Disciplinam militarem) Tab. XXXI. num. 1. in numismate Hadriani Imp. denotatur disciplina militaris, quæ in exercendis militibus, Imperatorem sequentibus, consistebat. Apparet inde paludatus, quasi in expeditionem profecturus, sequente exercitu, cum signiferis signa militaria præferentibus. Quamvis autem Hadrianus pacis magis quam belli cupidus fuerit, militem tamen, quasi bellum immineret, exercuit, teste SPARTIANO in Hadriano cap. X.

mum (*h*) *pilum* vocabant. Tribus ex vexillis constabat. Vexillum (*i*) centum octoginta sex homines erant. Primum vexillum triarios ducebat; veteranum militem spectatæ virtutis: secundum rorarios; minus roboris ætate factisque. Tertium accensos; minimæ fiduciæ manum. Eo & in postremam aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. Si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in intervalla ordinum principes recipiebant. Tum principum pugna erat; Hastati sequebantur. Triarii sub vexillis considebant, sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas surrecta cuspide in terra fixas, haud secus quam vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud satis prospere esset pugnatum, à prima acie ad triarios sensim referebantur. Inde *rem ad triarios redisse*, quum laboratur, proverbio increbuit. Triarii consurgentes, ubi in intervalla ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias: unoque continente agmine, jam nulla spe post relicta, in hostem incidebant: id erat formidolosissimum hosti, quum velut victos insecuti, novam repente aciem exsurgentem, auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis. Alterum tantum ex Latino delectu adjiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tantum, universi hastati cum hastatis, principes cum principibus; sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebat. Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant: Romanus, corpore haud quaquam satis validus, ceterum strenuus vir, peritusque militiæ: Latinus, viribus ingens, bellatorque primus: notissimi inter se, quia semper pares ordines duxerant. Romano haud satis fidenti viribus, jam Romæ permissum erat ab Consulibus, *ut subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum, ab uno destinato hoste.* Isque juvenis, in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis, qua via ad Veserim ferebat.

CAP. IX. Romani Consules prius quam educerent in aciem, immolaverunt. Decio caput jecinoris à familiari parte cæsum aruspex dicitur ostendisse: alioqui acceptam diis hostiam esse: Manlium egregie litasse. *Atqui bene habet*, inquit Decius, *si ab collega litatum est.* Instructis, sicut ante dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro, Decius lævo cornu præerat. Primo utrimque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab lævo cornu hastati Romani, non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius Consul M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum*, inquit, *ope, Valeri, opus est. Agedum pontifex publicus populi Romani præi verba, quibus me pro legionibus devoveam.* Pontifex eum togam prætextam sumere jussit, & velato capite, manu subter togam ad mentum exerta, super telum subjectum pedibus, stantem sic dicere: *Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, divi Novensiles, dii indigetes, divi, quorum est potestas nostrorum, hostiumque, diique manes, vos precor, veneror, veniam peto, feroque, uti populo Romano Quiritium vim, victoriamque prosperetis: hostesque populi Romani Quiritium, terrore, formidine, morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis Populi Romani Quiritium, legionibus auxiliaque hostium, mecum, diis manibus Tellurique devoveo.* Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet: matureque collegæ se devotum pro exercitu nuntiare. Ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab utraque acie aliquando augustior humano visu, sicut cœlo missus piaculum omnis deorum iræ, qui pestem ab suis aversam in hostes ferret. Ita omnis terror pavorque, cum illo latus, signa primo Latinorum turbavit: deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quod quacumque equo invectus est, ibi haud secus quam pestifero sidere icti pavebant: ubi vero corruit obrutus telis, inde jam haud dubie consternatæ cohortes Latinorum, fugam ac vastitatem late fecerunt. Simul & Romani exsolutis religione animis, velut tum primum signo dato coorti, pugnam integram ediderunt. Nam & Rorarii procurrebant inter Antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: & Triarii genu dextro innixi, nutum Consulis ad consurgendum expectabant.

CAP. X. Procedente deinde certamine, cum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius Consul audito eventu collegæ, quum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, ut jus fasque erat, lacrimis non minus quam laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset; paulisper addubitavit, an consurgendi jam Triariis tempus esset: deinde melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie ante signa procedere jubet. Qui ubi subiere, extemplo Latini, tanquam idem adversarii fecissent, Triarios suos excitaverunt: qui aliquamdiu pugna atroci quum & semetipsi fatigassent, & hastas aut præfregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem: tum Consul Triariis, *Consurgite nunc*, inquit, *integri adversus fessos, memores patriæ parentumque: & conjugum ac liberorum: memores Consulis pro vestra victoria morte occumbentis.* Ubi Triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improviso exorta acies, receptis in intervalla ordinum Antepilanis, clamore sublato principia Latinorum perturbant: hastisque (*k*) ora fodientes, primo robore virorum cæso,

(*h*) al. Earum unamquamque primam, Pilum vocabant. (*i*) al. Vexillum omittunt. (*k*) al. statisque.

cæſo, per alios manipulos velut inermes prope intacti evaſere: tantaque cæde perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hoſtium. Samnites quoque ſub radicibus montis procul inſtructi præbuere terrorem Latinis. Ceterum inter omnes cives ſocioſque præcipua laus ejus belli penes Conſules fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab diis ſuperis inferiſque in ſe unum vertit: alter ea virtute, eoque conſilio in prælio fuit, ut facile convenerit inter Romanos Latinoſque, qui ejus pugnæ memoriam poſteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuiſſet, ejus futuram haud dubie fuiſſe victoriam. Latini ex fuga ſe Minturnas contulerunt. Caſtra ſecundum prælium capta, multique mortales ibi vivi oppreſſi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes oppreſſit. Poſtero die inventum inter maximam hoſtium ſtragem coopertum telis: funuſque ei par morti, celebrante collega, factum. Illud adjiciendum videtur, licere Conſuli, Dictatorique, & Prætori, quum legiones hoſtium devoveant, non utique ſe, ſed quem velint ex legione Romana ſcripta (*l*) civem devovere: *ſi is homo, qui devotus eſt, moritur, probe factum videri: ni moritur, tum ſignum ſeptem pedes altum, aut majus in terram defodi, & piaculum hoſtia cædi. Ubi illud ſignum defoſſum erit, eo magiſtratum Romanum eſcendere fas non eſſe.* Sin autem ſeſe devovere volet, ſicuti Decius devovit: *ni moritur, neque ſuum, neque publicum divinum pure faciet, qui ſeſe devoverit.* (*) *Vulcano arma, ſive cui alii divo devovere volet, ſive hoſtia, ſive quo alio volet, jus eſto. Telo, ſuper quod ſtans Conſul precatus eſt, hoſtem potiri, fas non eſt:* ſi potiatur, Marti ſuovetaurilibus piaculum fieri.

CAP. XI. Hæc (etſi omnis divini, humanique moris memoria (*m*) abolevit, nova peregrinaque omnia priſcis ac patriis præferendo) haud ab re duxi verbis quoque ipſis, ut tradita nuncupataque ſunt, referre. Romanis poſt prælium demum factum Samnites veniſſe ſubſidio, expectato eventu pugnæ, apud quoſdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri ceptum. Et quum jam portis prima ſigna, & pars agminis eſſet egreſſa, nuntio allato de clade Latinorum, quum converſis ſignis retro in urbem rediretur; prætorem eorum nomine Millionium dixiſſe ferunt, *pro paulula via magnam mercedem Romanis eſſe ſolvendam.* Qui Latinorum pugnæ ſuperfuerant, multis itineribus diſſipati, quum ſe in unum conglobaſſent, Veſcia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in conciliis Numiſius imperator eorum, affirmando *communem vere Martem belli utramque aciem pari cæde proſtraviſſe; victoriæque nomen tantum penes Romanos eſſe; ceteram pro victis fortunam & illos gerere: funeſta duo Conſulum prætoria, alterum parricidio filii, alterum Conſulis devoti cæde: trucidatum exercitum omnem: cæſos haſtatos principeſque; ſtragem & ante ſigna & poſt ſigna factam: triarios poſtremo rem reſtituiſſe. Latinorum etſi pariter accisæ copiæ ſint, tamen ſupplemento vel Latium propius eſſe, vel Volſcos, quam Romam. Itaque ſi videatur eis, ſe ex Latinis & ex Volſcis populis juventute propere excita, rediturum infeſto exercitu Capuam eſſe: Romanoſque nihil tum minus quam prælium expectantes, nec opinato adventu perculſurum.* Fallacibus literis circa Latium, nomenque Volſcum miſſis, quia qui non interfuerant pugnæ, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conſcriptus convenit. Huic agmini Torquatus Conſul ad Trifanum (inter Sinueſſam Minturnaſque is locus eſt) occurrit. Prius quam caſtris locus caperetur, ſarcinis utrimque in acervum conjectis, pugnatum debellatumque eſt. Adeo enim acciſæ res ſunt, ut Conſuli victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti dederent ſe omnes Latini: deditionemque eam Campani ſequerentur. Latium Capuaque agro mulctati. Latinus ager Privernati addito agro: & Falernus, qui populi Campani fuerat, uſque ad Vulturnum flumen, plebi Romanæ dividitur. Bina in Latino jugera, ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data: terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adjectis. Extra pœnam fuere Latinorum, Laurentes, Campanorumque equites, quia non deſciverant. Cum Laurentibus renovari fœdus juſſum. Renovaturque ex eo quotannis poſt diem decimum Latinarum. Equitibus Campanis civitas data: monumentoque ut eſſet, æneam tabulam in æde Caſtoris Romæ fixerunt. Vectigal quoque eis Campanus populus juſſus pendere in ſingulos quotannis (fuere autem mille & ſexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos.

CAP. XII. Ita bello geſto, præmiis pœnaque pro cujuſque merito perſolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti ſeniores tantum obviam exiſſe conſtat: *juventutem, & tunc, & omni vita deinde, averſatam eum execratamque.* Antiates in agrum Oſtienſem, Ardeatem, Solonium incurſiones fecerunt. Manlius Conſul, quia ipſe per valetudinem id bellum exequi nequierat, Dictatorem L. Papirium Craſſum, qui tum forte erat prætor, dixit: ab eo magiſter equitum L. Papirius Curſor dictus. Nihil memorabile adverſus Antiates ab Dictatore geſtum eſt, quum aliquot menſes ſtativa in agro Antiati habuiſſet. Anno inſigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ad hoc conſulum alterius nobili morte, alterius ſicut truci, ita claro ad memoriam, imperio, ſucceſſere Conſules Ti. Æmilius Mamercinus, & Q. Publilius Philo: neque in ſimilem materiam rerum, & ipſi aut ſuarum rerum, aut partium in republica magis quam patriæ memores. Latinos ob iram agri amiſſi rebellantes in campis Fenectanis (*n*) fuderunt, caſtriſque exuerunt. Ibi Publilio, cujus ductu auſpicioque res

Ti. Æmilius & Q. Publilius Coſſ.
U. C. an. 416.
Ol. 110. a. C. N. 337.
Latinorum rebellio.

(*l*) al. ſcriptum. (*m*) al. incuria. (*n*) al. Senectanis.

(*) Vulcano) Numiſma Tab. XXXI. num. 2. Valeriani Imp. refert templum Vulcani, in cujus medio Vulcanus ipſe cum malleo ad incudem ſtat. Inſcriptio ſapit Orthographiam græcam, forte quod nummus in Græcia ſignatus, ut autumat HEMELAR. numiſm. Impp. aur. Tab. XLIII. p. 144.

res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi juventus cæsa erat; Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebantur Tiburs, Prænestinus, Veliternusque populus: venerant & ab Lavinio Antioque auxilia. Ubi quum præliis quidem superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum, castraque sociorum populorum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor restaret; bello infecto repente omisso, Consul, quia collegæ decretum triumphum audivit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate offensis patribus, negantibusque, *nisi Pedo capto aut dedito*, triumphum: hinc alienatus ab Senatu Æmilius, seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam neque quoad fuit Consul, criminari apud populum patres destitit, collega haudquaquam adversante, quia & ipse de plebe erat: (materiam autem præbebat criminibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebi divisus.) Et postquam Senatus finire imperium consulibus cupiens, Dictatorem adversus rebellantes Latinos dici jussit:

Q. Publilius Dictator creatur.

Æmilius, cujus tum fasces erant, collegam Dictatorem dixit: ab eo magister equitum Junius Brutus dictus. Dictatura popularis, & orationibus in patres criminosis fuit, & quod tres leges secundissimas plebi, adversas nobilitati tulit:

Publiliæ leges.

unam, *ut plebiscita omnes Quirites tenerent:* alteram, *ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent:* tertiam, *ut alter utique ex plebe, quum eo ventum sit, ut utrumque plebejum Consulem fieri liceret, censor crearetur.* Plus eo anno domi acceptum cladis ab Consulibus, ac Dictatore, quam ex victoria eorum bellicisque rebus foris, auctum imperium patres credebant.

L. Furius & C. Mænius Coss. U. C. an. 417. Ol. 111. a. C. N. 336.

CAP. XIII. Anno insequenti L. Furio Camillo, C. Mænio Consulibus, quo insignitius omissa res Æmilio superioris anni Consuli exprobraretur, *Pedum armis, virisque, & omni vi expugnandum ac delendum*, Senatus fremit: coactique novi Consules omnibus eam rem præverti, proficiscuntur.

Latii status infelix.

Jam Latio is status erat rerum, ut neque bellum, neque pacem pati possent. Ad bellum opes deerant: pacem ob agri adempti dolorem aspernabantur. Mediis consiliis standum videbatur, ut oppidis se tenerent; ne lacessitus Romanus causam belli haberet: & si cujus oppidi obsidio nuntiata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen nisi admodum à paucis populis Pedani adjuti sunt. Tiburtes, Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos, Laviniosque, (*o*) & Veliternos Antiatibus Volscis se conjungentes ad Asturæ flumen, Mænius improviso adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maxime valido exercitu, majore mole, quamquam æque prospero eventu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter prælium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conversa Camillus, non compulit solum eos intra mœnia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit.

Pedum captum.

Placuit inde jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum: nec quievere ante, quam expugnando, aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere.

Latium subactum.

Præsidiis inde dispositis, per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere.

Triumphus.

Additus triumpho honos, *ut statuæ equestres eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur.*

Camilli oratio de Latio.

Prius quam comitiis in insequentem annum Consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad Senatum retulit, atque ita disseruit: *Patres Conscripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam deûm benignitate ac virtute militum ad finem venit. Cæsi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, præsidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando sæpius nos solicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dii immortales, ita vos potentes hujus consilii fecerunt, ut sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum, vel sæviendo, vel ignoscendo, potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos, victosque? licet delere omne Latium: vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu permulta bella magnaque sæpe usi estis. Vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? Materia crescendi per summam gloriam suppeditat. Certe id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est, quicquid statuere placet. Tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis: & vestram itaque de eis curam quam primum absolvi, & illorum animos, dum expectatione stupent, seu pœna, seu beneficio, præoccupari oportet. Nostrum enim fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset. Vestrum est decernere quod optimum vobis, reique publicæ sit.*

CAP. XIV. Principes Senatus relationem Consulis de summa rerum laudare. Sed quum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, ut pro merito cujusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis, decretumque.

Senatus consultum de Latinis.

Lanuvinis civitas data: sacraque sua reddita cum eo, ut ædes, lucusque (*) *Sospitæ Junonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini, Nomentanique, & Pedani, eodem jure, quo Lanuvini in civitatem accepti.* Tusculanis servata civitas, quam habebant: crimenque rebellionis à publica fraude in paucos auctores versum.

Veliterni pœnas dant graves.

In Veliternos, veteres cives Romanos, quod toties rebellassent, graviter sævi-

(*o*) al. Lanuvinosque.

(*) Sospitæ Junonis) Repetimus hic non solum jam supra ad Dec. I. Lib. V. Cap. XXI. p. 109. * Tab. XXV. num. 8. exhibitam imaginem Junonis Sospitæ Magnæ Reginæ; sed addimus quoque Tab. XXXI. num. 3. ejus partem adversam cui impressus taurus est, ad designandum nomen familiæ Thoriæ ab hoc animali deductum. Sed nec sola hæc familia, è Lanuviis municipibus oriunda, cultum Junonis Sospitæ servavit. Ejusdem originis familiæ, Roscia & Procilia, idem fecerunt, ut videre est Tab. XXXI. num. 4. & 5. Quorum nummorum aversæ partes Junonem Sospitam exhibent, adversæ vero Draconem vel serpentem, salutis simulacrum. De quo vide plura apud BEGER. Th. Br. T. I. p. 68. T. II. p. 580. & adde PATIN. Fam. Rom. p. 234. 240. & 275.

TAB. XXXI.
pag. 161. 163. 164.

ÆR.

I

Z

Æ.

II

Γ

III

Æ
Γ

IV

Æ
Γ

V

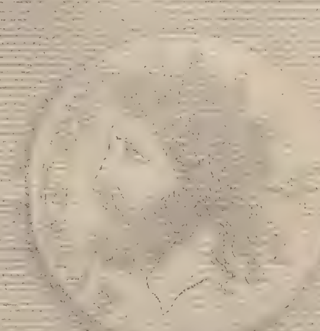
Æ
Γ

sævitum: & muri dejecti, & Senatus inde abductus, jussique *trans Tiberim habitare: ut ejus, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo (p) clarigatio esset: nec priusquam ære persoluto, is qui cepisset, extra vincula captum haberet.* In agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa, cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni vellent. Naves inde longæ abactæ: interdictumque mari Antiati populo est, & civitas data. Tiburtes Prænestinique agro mulctati: neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis Latinis, crimen; sed *quod, tædio imperii Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent.* Ceteris Latinis populis connubia, commerciaque & consilia inter se ademerunt. *Campanis, equitum honoris causa, qui cum Latinis rebellare noluissent, Fundanisque, & Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos, Suessulanosque ejusdem juris conditionisque cujus Capuam esse placuit.* Naves Antiatium, partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ, rostrisque earum suggestum, in foro exstructum, adornari placuit: (*) Rostraque id templum appellatum.

Antium colonia.

Rostra unde dicta.

CAP. XV. C. Sulpicio Longo, P. Ælio Peto, Consulibus, quum omnia non opes magis Romanæ, quam beneficiis parta gratia bona pace obtinerent, inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci à T. Manlio Consule in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis causa justior fuit. Sed prius quam Consules ab urbe (jusserat enim Senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur: *Auruncos metu oppidum deseruisse, profugosque cum conjugibus ac liberis, Suessam communisse,* (quæ nunc Aurunca appellata) *mœnia antiqua eorum, urbemque ab Sidicinis deletam.* Ob ea infensus Consulibus Senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, Dictatorem dici jussit. Dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta de Dictatore: & quum augures vitio creatum videri dixissent, Dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minucia Vestalis, suspecta primo propter mundiorem justo cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice servo; quum decreto eorum jussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere; facto judicio, viva sub terram, ad portam Collinam dextra via strata (q) defossa Scelerato campo. Credo ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primum de plebe, adversante Sulpicio Consule, qui negabat, *rationem ejus se habiturum,* est factus; Senatu, quum in summis imperiis id non obtinuisset, minus in prætura tendente.

C. Sulpicius & P. Ælius Coss. U. C. an. 418. Ol. 111. a. C. N. 335.

Aurunca.

C. Claudius Dictator.

Dictator se dictatura abdicat.

Minucia Vestalis viva defossa.

Prætor plebejus.

CAP. XVI. Insequens annus, L. Papirio Crasso, Cæsone Duilio Consulibus Ausonum magis novo quam magno bello fuit insignis. Ea gens Cales urbem incolebat. Sidicinis finitimis arma conjunxerat: unoque prælio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitate urbium & ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit. Nec tamen omissa ejus belli cura patribus, quia toties jam Sidicini, aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant. Itaque omni ope annixi sunt, ut maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Corvum Consulem quartum facerent: collega additus Corvo M. Atilius Regulus. Et ne forte casu erraretur, petitum ab Consulibus, *ut extra sortem Corvi ea provincia esset.* Exercitu victore à superioribus consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, quum hostes ab superioris etiam certaminis memoria pavidos clamore atque impetu primo fudisset; mœnia ipsa oppugnare est aggressus. Et militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potius quam periculo, peragere inceptum voluit. Itaque aggerem & vineas egit, turresque muro admovit: quarum usum forte oblata opportunitas prævertit. Namque M. Fabius, captivus Romanus, quum per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis, per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam muri reste suspensus, manibus se demisisset; perpulit imperatorem *ut vino epulisque sopitos hostes aggrederetur.* Nec majore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quam acie fusi erant. Præda capta ingens est. Præsidioque imposito Calibus, reductæ Romam legiones. Consul ex senatusconsulto triumphavit: &, ne Atilius expers gloriæ esset, jussi ambo Consules adversus Sidicinos ducere exercitum. Dictatorem ante, ex senatusconsulto, comitiorum habendorum causa, dixerunt L. Æmilium Mamercinum. Is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente, Consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Et si belli pars cum Sidicinis restabat; tamen ut beneficio prævenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque senatusconsulto, *ut duo millia quingenti homines eo scriberentur,* Triumviros coloniæ deducendæ, agroque dividundo creaverunt Cæsonem Duilium, T. Quintium, M. Fabium.

L. Papirius & Cæso Duilius Coss. U. C. an. 419. Ol. 111. a. C. 334.

Sidicini & Ausones victi.

M. Valerius & M. Atilius Coss. U. C. an. 420. Ol. 111. a. C. N. 333.

Caleni victi.

Cales capti.

T. Valerius triumphat.

L. Æmilius Dictator.

T. Veturius & Sp. Postumius Coss. U. C. an. 421. Ol. 112. a. C. N. 332.

Cales colonia.

CAP. XVII. Novi deinde Consules, à veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad mœnia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia ingenti exercitu comparato Sidicini, & ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe videbantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum; Dictator ab Consulibus, ex auctoritate Senatus, dictus P. Cornelius Ruffinus: magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos: magistratuque se abdicaverunt. Et quia pestilentia insecuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspiciis; res ad interregnum rediit. Ab interregno

P. Cornelius Dictator.

Se abdicat.

(p) al. *passuum.* (q) al. stratam.

(*) Rostraque) Exhibuimus jam hæc Tab. XXIII. num. 4. ad Dec. I. Lib. IV. Cap. XVII. p. 84. *

regno inito per quintum demum interregem, M. Valerium Corvum, creati Consules, A. Cornelius iterum, & Cn. Domitius. Tranquillis rebus, fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut Dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, & magister equitum P. Valerius Poplicola. A quibus dum delectus intentius quam adversus finitima bella haberetur, exploratores missi attulerunt, *quieta omnia apud Gallos esse.* Samnium quoque jam alterum annum turbari novis consiliis suspectum erat. Eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Ceterum Samnites bellum Alexandri Epirensis in Lucanos traxit, qui duo populi, adversus regem exscensionem (*r*) à Pæsto facientem signis collatis pugnaverunt. Eo certamine superior Alexander: incertum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, novique cives censi: tribus propter eos additæ, Mæcia & Scaptia: censores addiderunt, Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio prætore lata, qua civitas sine suffragio data. Hæc eo anno domi militiæque gesta.

L. Cornelius & Cn. Domitius Coss. U. C. 422. Ol. 112. a. C. N. 331. M. Papirius Dictator.

Alexander Epirensis.

Novæ tribus Mæcia & Scaptia.

CAP. XVIII. Fœdus insequens annus seu intemperie cœli, seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio Consulibus. Flaccum, Potitumque, varie in annalibus cognomen consulis invenio: ceterum in eo, parvi refert, quid veri sit: illud pervelim (nec omnes auctores sunt) proditum falso esse, venenis absumptos, quorum mors infamem annum pestilentia fecerit. Sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. Quum primores civitatis similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu morerentur; ancilla quædam ad Q. Fabium Maximum, ædilem curulem, *indicaturam se causam publicæ pestis* professa est, *si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxæ indicium.* Fabius confestim rem ad Consules, Consules ad Senatum referunt: consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, *muliebri fraude civitatem premi: matronasque ea venena coquere; & si sequi extemplo velint, manifesto deprehendi posse.* Secuti indicem, & coquentes quasdam medicamenta, & recondita alia, (*s*) invenerunt. Quibus in forum delatis, & ad viginti matronis, apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis, duæ ex eis, Cornelia ac Sergia, patriciæ utraque gentis, quum *ea medicamenta salubria esse* contenderent, ab confutante indice *bibere jussæ, ut se falsum commentam arguerent;* spatio ad colloquendum sumpto, quum summoto populo in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent: haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsæ fraude omnes interierunt. Comprehensæ extemplo earum comites, magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad centum septuaginta damnatæ. Neque de veneficiis, ante eam diem, Romæ quæsitum est. Prodigii ea res loco habita; captisque magis mentibus quam consceleratis, similis visa. Itaque memoria ex annalibus repetita, *in secessionibus quondam plebis, clavum ab Dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse,* Dictatorem clavi figendi causa creari placuit. Creatus Cn. Quintilius magistrum equitum L. Valerium dixit: qui fixo clavo magistratu se abdicarunt.

M. Claudius & C. Valerius Coss. U. C. 423. Ol. 112. a. C. N. 330.

Venenis homines sublati.

Matronæ veneficæ.

Cn. Quintilius clavi figendi causa Dictator creatus.

CAP. XIX. Creati Consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno. (*t*) Cujus principio anni legati, ex Volscis Fabraterni, (*u*) & Lucani Romam venerunt; orantes, *ut in fidem reciperentur. Si à Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros.* Missi tum ab Senatu legati: denuntiatumque Samnitibus, *ut eorum populorum finibus vim abstinerent.* Valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum: cujus socii Fundani, dux etiam Fundanus fuit, Vitruvius Vaccus; vir non domi solum, sed etiam Romæ clarus. Ædes fuere in palatio ejus, quæ *Vacci prata*, diruto ædificio publicatoque solo appellata. Adversus hunc, vastantem effuse Setinum Norbanumque & Coranum agrum, L. Papirius profectus; haud procul castris ejus consedit. Vitruvio, nec ut vallo se teneret adversus validiorem hostem, sana (*x*) constare mens, nec ut longius à castris dimicaret, animus suppetere. Vix tota extra portam castrorum explicita acie, fugam magis retro quam prælium aut hostem spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: & ut levi momento, nec ambigue est victus; ita brevitate ipsa loci, facilique receptu in tam propinqua castra, haud ægre militem à multa cæde est tutatus. Nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, quum in castra ruerent, cæsi; primisque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris potius quam vallo sese tutarentur. A Priverno Plautius, alter Consul, pervastatis passim agris, prædaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. Ingredienti fines Senatus Fundanorum occurrit; *negant, se pro Vitruvio sectamque ejus secutis precatum venisse; sed pro Fundano populo, quem extra culpam belli esse, ipsum Vitruvium judicasse, quum receptaculum fugæ Privernum habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hostes populi Romani quærendos, persequendosque esse, qui simul à Fundanis ac Romanis utriusque patriæ immemores defecerint. Fundanis pacem esse, & animos Romanos,* (*y*) *& gratam memoriam acceptæ civitatis. Orare se Consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum, conjugumque ac liberorum suorum, in potestate populi Romani esse, futuraque.* Collaudatis Fundanis, Consul, literisque Romam missis, *in officio Fundanos esse*, ad Privernum flexit iter. *Prius animadversum in eos, qui capita conjurationis fuerant, à Consule* scribit Claudius: *ad trecentos quinquaginta ex conjuratis vinctos Romam missos: eamque deditionem ab Senatu non acceptam; quod egentium atque humilium pœna defungi velle Fundanum populum censuerint.*

L. Papirius & L. Plautius Coss. U. C. 425. Ol. 113. a. C. N. 328.

Fabraterni & Lucani in fidem recepti.

Bellum Privernas.

Victi Privernates.

Fundani veniam orant.

Privernates pœnas dant.

CAP. XX. Privernum duobus consularibus exerci-

(*r*) al. excursionem. (*s*) al. & conditanea. (*t*) al. Venox. (*u*) al. Sidicini. (*x*) al. sane. (*y*) al. Fundanis autem esse & animos Romanos.

exercitibus quum obsideretur, alter Consul comitiorum causa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Privernatis belli, tumultus Gallici fama atrox invasit; haud ferme umquam neglecta patribus. Extemplo igitur Consules novi, L. Æmilius Mamercinus, & C. Plautius, eo ipso die, Calendis Quintilibus, quo magistratus inierunt, *comparare inter se provincias jussi*: & Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia. Quin opificum quoque vulgus, & sellularii, minime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur. Vejosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. Longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata temporis ejus quiete, à Gallis Privernum omnis conversa vis. Duplex inde fama est, alii *vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse*: alii, *priusquam ultima adhiberetur vis; ipsos se in deditionem* (z) *consulis caduceum præferentes permisisse*, auctores sunt; *Vitruviumque ab suis traditum.* Senatus, de Vitruvio Privernatibusque consultus, Consulem Plautium, dirutis Priverni muris, præsidioque valido imposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem asservari jussit, quoad Consul redisset; tum verberatum necari. Ædes ejus, quæ essent in palatio, diruendas, bona Semoni Sanco censuerunt consecranda: quodque æris ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti, positi in sacello Sanci versus ædem Quirini. De Senatu Privernate ita decretum, *ut, qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim, lege eadem qua Veliterni, habitaret.* His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silentium de Privernatibus fuit: post triumphum Consul, necato Vitruvio, sociisque ejus noxæ, apud satiatos jam suppliciis nocentium, tutam mentionem de Privernatibus ratus; *Quoniam auctores defectionis*, inquit, *meritas pœnas, & diis immortalibus & à vobis habent, Patres Conscripti, quid placet de innoxia multitudine fieri? Equidem etsi meæ partes exquirendæ magis sententiæ, quam dandæ sunt; tamen, quum videam Privernates vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est; quam minimum irarum inter nos illosque relinqui velim.*

Tumultus gallicus.

L. Æmilius & C. Plautius Coss. U. C. an. 426. Ol. 113. a. C. N. 327.

Privernatium Vitruviique pœna.

CAP. XXI. Quum ipsa per se res anceps esset; prout cujusque ingenium erat, atrocius mitiusve suadentibus: tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit; magis conditionis, in qua natus esset, quam præsentis necessitatis memor: qui interrogatus à quodam tristioris sententiæ auctore, *quam pœnam meritos Privernates censeret? eam*, inquit, *quam merentur qui se libertate dignos censent.* Cujus quum feroci responso infestiores factos videret Consul eos, qui ante Privernatium causam impugnabant; ut ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret, *Quid, si pœnam*, inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros speremus? Si bonam dederitis*, inquit, *& fidam, & perpetuam: si malam, haud diuturnam.* Tum vero *minari, nec id ambigue, Privernatem* quidam, *& illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos.* Pars melior Senatus ad meliora responsa (a) trahere, & dicere, *viri, & liberi, vocem auditam. An credi posse ullum populum, aut hominem denique, in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutius quam necesse sit, mansurum? IBI PACEM ESSE fidam, ubi voluntarii pacati sint: neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse.* In hanc sententiam maxime Consul ipse inclinavit animos identidem ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset à pluribus, dicendo, *eos demum, qui nihil præterquam de libertate cogitant, dignos esse qui Romani fiant.* Itaque & in Senatu causam obtinuere, & ex auctoritate patrum latum ad populum est, *ut Privernatibus civitas daretur.* Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt: bina jugera agri acceperunt.

Privernatis legati responsum.

Magnanimitas Senatus.

CAP. XXII. Secutus est annus nulla re belli domive insignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula Consulibus; præterquam quod Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volscorum fuerat) colonia deducta: & populo visceratio data à M. Flavio in funere matris. Erant qui *per speciem honorandæ parentis, meritam mercedem populo solutam interpretarentur, quod eum, die dicta ab ædilibus, crimine stupratæ matris familiæ absolvisset.* Data visceratio in præteritam judicii gratiam, honoris etiam ei causa fuit: tribunatumque plebei, proximis comitiis, absens, petentibus præfertur. (b) Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est. Duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab (*) Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod accolunt, potuere. Primo in insulas Ænariam & Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Hæc civitas, quum suis viribus, tum Samnitium infida adversus Romanos societate freta, sive pestilentiæ, quæ Romanam urbem adorta nuntiabatur, fidens; multa hostilia adversus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit. Igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum Consulibus, fecialibus Palæpolim ad res repetendas missis, quum relatum esset à Græcis, gente lingua magis strenua, quam factis, ferox responsum: ex auctoritate patrum populus Palæpolitanis bellum fieri jussit. Inter Consules provinciis comparatis, bello Græci persequendi Publilio evenerunt; Cornelius altero exercitu Samnitibus, si qua se moverent, oppositus. Fama

P. Plautius & P. Cornelius Coss. U. C. an. 427. Ol. 113. a. C. N. 326.

Visceratio.

Palæpolitæ infensi Romanis.

Unde orti Palæpolitæ.

L. Cornelius & Q. Publilius Coss. U. C. 428. Ol. 113. a. C. N. 325.

Palæpolitanis bellum infertur.

(z) al. *ditionem.* (a) al. molliora responsum. (b) al. tribunatuque plebis, proximis comitiis, absens præsentibus præfertur.

(*) Chalcide Euboica) Euboeæ insulæ, Chalcidisque Urbis in ea celeberrimæ, duo producimus numismata Tab. XXXII. num. 1. & 2. Prius ex BEGERO desumptum, posterius elegantissimum ac rarissimum est ex Nummophylacio nostro. Euboeam autem à præstantia Boum denominatam, authores non solum confirmant, sed & numismata, quæ simul Heroinam hujus nominis celebrant. Quum Chalcidensium numisma tam Dianæ Amarynthiæ, quam Jovis Taminæi cultum, in Euboea celeberrimum, referre videatur. Vid. BEGERUS Th. Br. T. I. p. 426. & 428.

ma autem erat, defectioni Campanorum imminentes, admoturos castra. Ibi optimum visum Cornelio stativa habere. Ab utroque Consule exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit Senatus.

CAP. XXIII. Publilius duo millia Nolanorum militum, & quatuor Samnitium, magis (*) Nolanis cogentibus quam voluntate Graecorum, recepta Palæpoli, miserat: Cornelius, *delectum indictum à magistratibus; universum Samnium erectum; ac vicinos populos, Privernatem, Fundanumque & Formianum, haud ambigue solicitari.* Ob hæc quum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quam bellum fieret; responsum redditur à Samnitibus ferox. Ultro incusabant injurias Romanorum: neque eo negligentius ea quæ ipsis objicerentur, purgabant. *Haud ullo publico consilio, auxiliove juvari Græcos: nec Fundanum Formianumve à se solicitatos. Quippe minime pœnitere se virium suarum, si bellum placeat. Ceterum non posse dissimulare, ægre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregellas appellent. Eam se contumeliam injuriamque, ni sibi ab iis qui fecerint, dematur, ipsos omni vi depulsuros esse.* Quum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret: *Quid perplexe agimus?* inquit: *Nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, & arma, & communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Suessulamque castra castris conferamus: & Samnis Romanusne imperio Italiam regat, decernamus.* Legati Romanorum quum *se non quo hostis vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse* respondissent; jam Publilius inter Palæpolim, Neapolimque loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui: qua ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. Itaque quum & comitiorum dies instaret, & Publilium imminentem hostium muris, avocari ab spe capiendæ in dies urbis, haud è Republica esset; actum cum tribunis est, ad populum ferrent, *ut quum Publilius Philo consulatu abisset, pro Consule rem gereret, quoad debellatum cum Græcis esset.* L. Cornelio (quia ne eum quidem in Samnium jam ingressum revocari ab impetu belli placebat) literæ missæ, ut Dictatorem comitiorum causa diceret. Dixit M. Claudium Marcellum. Ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab Dictatore comitia sunt habita, quia vitione creatus esset, in disquisitionem venit. Consulti augures, *vitiosum videri Dictatorem*, pronuntiaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. *Nam neque facile fuisse id vitium nosci, quum Consul oriente (c) nocte silentio diceret Dictatorem: neque ab Consule cuiquam publice, privatimve de ea re scriptum esse; nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut audivisse quid dicat, quod auspicium dirimeret: neque augures divinare Romæ sedentes potuisse, quid in castris Consuli vitii obvenisset. Cui non apparere, quod plebejus Dictator sit, id vitium auguribus visum.* Hæc, aliaque ab tribunis nequicquam jactata: tamen ad interregnum res redit: dilatisque alia atque alia de causa comitiis, quartusdecimus demum interrex Lucius Æmilius Consules creat C. Pœtelium, L. Papirium Mugillanum. Cursorem in aliis annalibus invenio.

Samnitium excusationes.

Palæpolis obsessa.

M. Claudius Dictator dictus.

Vitio creatus.

C. Pœtelius & L. Papirius Coss.

U. C. 429. Ol. 114. a. C. N. 324.

Cap. XXIV. Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditum conditam: Alexandrumque Epiri regem ab exule Lucano interfectum, sortes (**) Dodonæi Jovis eventu affirmasse. Accito ab Tarentinis in Italiam, data dictio erat, *caveret, Acherusiam aquam, Pandosiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari.* Eoque ocius transmisit in Italiam, ut quam maxime procul abesset urbe Pandosia in (***) Epiro & Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in stagna inferna, accipit Thesprotius sinus. Ceterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) quum sæpe (****) Bruttias Lucanasque legiones fudisset; Heracleam Tarentinorum coloniam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, Bruttiorum Terinam; (d) alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes; & trecentas familias illustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset; haud procul Pandosia urbe imminentes Lucanis ac Bruttiis finibus treis tumulos aliquantum inter se distantes insedit, ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret. Et ducentos ferme Lucanorum exules circa se pro fidis habebat; ut pleraque ejus generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui campis omnibus inundantes, quum interclusissent trifariam exercitum à mutuo inter se auxilio; duo præsidia, quæ sine rege erant, improviso hostium adventu opprimuntur; deletisque eis, ad ipsius obsidionem omnes conversi. Inde ab Lucanis exulibus ad suos nuntii missi sunt: pactoque reditu, promissum est, *regem, aut vivum, aut mortuum, in potestatem daturos.* Ceterum cum delectis ipse egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes, & ducem Lucanorum cominus congressum obtruncat: contrahensque suos ex fuga palatos, pervenit ad amnem ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abstulerat, indicantem iter. Quem quum incerto vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *Jure Acheros vocaris*, inquit. Quod ubi ad aures accidit regis; adjecit extemplo animum fatis suis: substititque dubius, an transiret. Tum Sotimus minister ex regiis pueris,

Alexandria condita.

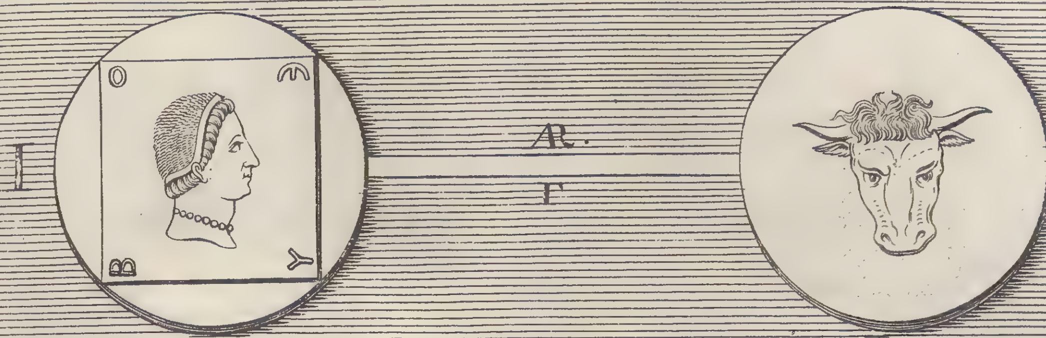
Alexandri Epirensis fata.

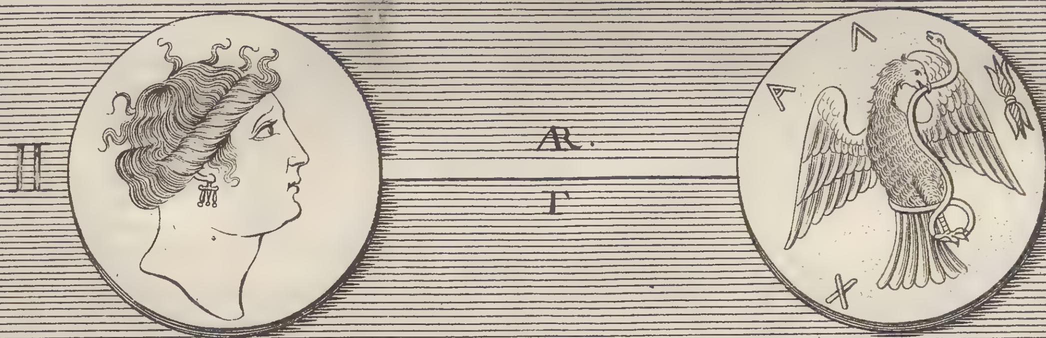
(c) al. *oriens.* (d) al. Bruttiorum coloniam Acerinam.

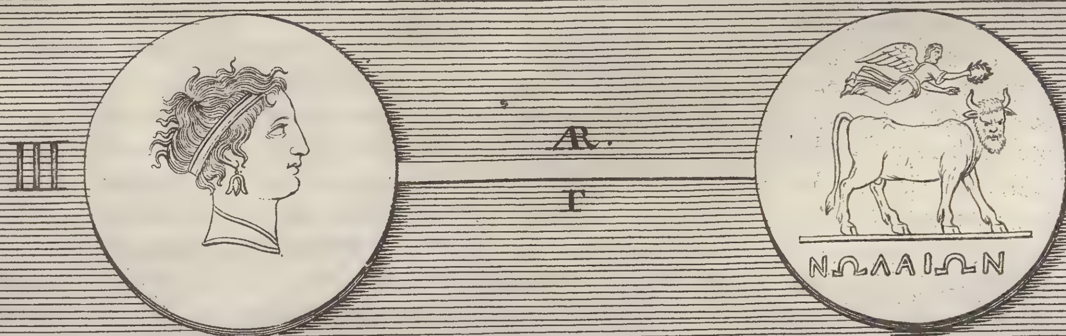
(*) Nolanis) Nola Chalcidensium colonia fuit scriptoribus & numismatibus confirmantibus. Numisma enim Tab. XXXII. num. 3. refert Dianæ caput, idem ac Neapolitanorum numismata. Minotaurus vero ad certamen quinquennale Gymnicum & musicum, quod Neapoli, maxima Græcarum civitatum frequentia celebrabatur, respicit. BEGER. l. c. p. 349. & 351.

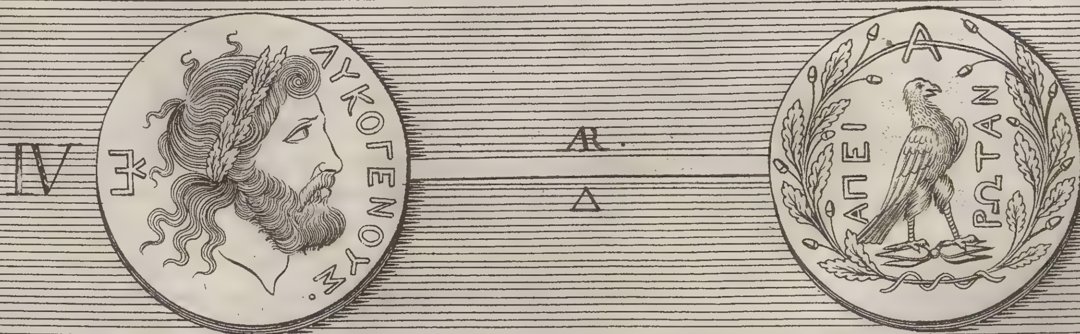
(**) Dodonæi Jovis - - - (***) in Epiro) Epiri numisma Tab. XXXII. num. 4. non solum Epigraphe agnoscitur, sed & Jovis Dodonæi cultum in Epiro celeberrimum simul refert. Fuit enim Dodonæ Jovis hujus oraculum, Silva sacra & arbores vocales, præcipue autem Quercus, quo & Jovis corona quercea aquilaque Jovis symbolum respicit. Vid. BEGER. l. c. p. 463.

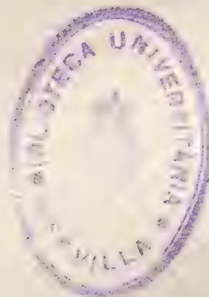
(****) Bruttias) Ex pluribus Nummophylacii mei Bruttiorum numismatibus illud quod Tab. XXXIII. num. 1. adjecimus, tam Martis cultum, quam gentis fortitudinem refert. Vid. GOLTZII Sicilia Tab. XXIV. num. 10. & pag. 252. BEGER. l. c. p. 340.

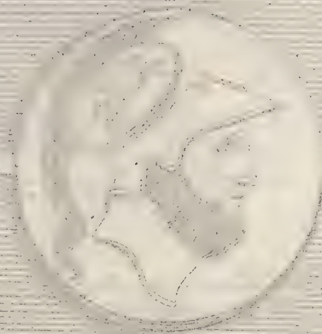

I
O
M
B
Y
Æ.
Γ

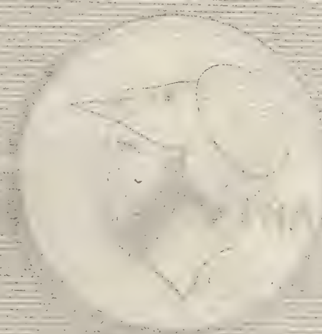
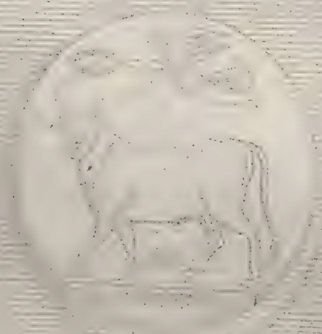

II
Æ.
Γ
Α
Λ
Χ

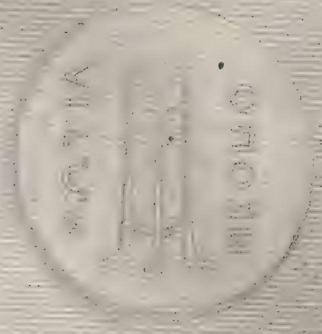
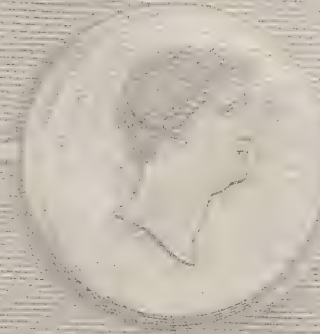

III
Æ.
Γ
ΝΩΛΑΙΩΝ

IV
ΛΥΚΟΓΕΝΟΥΣ.
Æ.
Δ
Α
ΑΠΕΙ
ΡΩΤΑΝ

ris, *quid in tanto discrimine periculi cunctaretur*, interrogans; indicat, *Lucanos insidiis quærere locum.* Quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium, & per medium amnem transmittit equum.

Ejus mors.

Jamque in vadum egressum, eminus veruto Lucanus exul transfigit. Lapsum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hostium præsidia. Ibi fœda laceratio corporis facta. Namque, præciso medio, partem Consentiam misere; pars ipsis retenta ad ludibrium. Quæ quum jaculis saxisque procul incesseretur: mulier una, ultra humanarum irarum fidem sævienti turbæ immista, *ut parumper sustinerent* precata, flens ait, *virum sibi liberosque captos apud hostes esse. Sperare, corpore regio utcumque mulctato, se suos redempturam.* Is finis lacerationi fuit. Sepultumque Consentiæ, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius; ossaque (*) Metapontum ad hostes remissa: inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem, sororemque Olympiadem: quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Hæc de Alexandri Epirensis tristi eventu, quamquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit.

Lectisternium quintum.

CAP. XXV. Eodem anno lectisternium Romæ quinto post conditam urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum est diis. Novi deinde Consules jussu populi quum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum; & ipsi majore conatu, quam adversus Græcos, cuncta parabant; & alia nova nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia.

Lucani & Apuli fœdus cum Romanis faciunt.

Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt: arma virosque ad bellum pollicentes. Fœdere ergo in amicitiam accepti.

Res bene gesta in Samnio.

Eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta. Tria oppida in potestatem venerunt; Allifæ, Callifæ, Ruffrium: aliusque ager primo adventu Consulum longe lateque est pervastatus. Hoc bello tam prospere commisso; alteri quoque bello, quo Græci obsidebantur, jam finis aderat. Nam præterquam quod, interseptis munimentis, hostium pars parti abscissa erat; fœdiora aliquanto intra muros iis, quibus hostis territabat, patiebantur: & velut capti à suismetipsis præsidiis, indigna jam liberis quoque ac conjugibus, & quæ captarum urbium extrema sunt, patiebantur. Itaque, quum & à Tarento & à Samnitibus fama esset nova auxilia ventura; Samnitium plus quam vellent, intra mœnia esse rebantur: Tarentinorum juventutem, Græci Græcos, haud minus per quos Samniti Nolanoque, quam ut Romanis hostibus resisterent, expectabant. Postremo, levissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus & Nymphius principes civitatis, communicato inter se consilio, partes ad rem agendam divisere, *ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad præbendam opportunam consilio urbem.* Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem venit: *&, quod bonum, faustum, felixque Palæpolitanis, populoque Romano esset, tradere se*, ait, *mœnia statuisse.*

Palæpolis tradita.

Eo facto, utrum ab se prodita, an servata patria videatur; in fide Romana positum esse. Sibi privatim nec pacisci quicquam, nec petere: publice petere quam pacisci magis, ut si successisset inceptum, cogitaret populus Romanus, potius cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quam qua stultitia & temeritate de officio decessum. Collaudatus ab Imperatore, tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: præsidio ei L. Quintius tribunus militum præpositus.

CAP. XXVI. Eodem tempore & Nymphius prætorem Samnitium arte aggressus, perpulerat, *ut quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim, aut in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad Romanum agrum; non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum. Sed ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploque naves deducendas.* Quod quo maturius fieret, omnis juventus Samnitium, præter necessarium urbis præsidium, ad littus missa. Ubi dum Nymphius, in tenebris & multitudine semetipsa impediente, sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus:

Capta.

Charilaus ex composito ab sociis, in urbem receptus; quum summa urbis Romano milite implesset, tolli clamorem jussit. Ad quem Græci, signo accepto à principibus, quievere. Nolani per aversam partem urbis via Nolam ferente effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur; quum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est, tum fœdus (**) Neapolitanum (eo enim deinde summa rei Græcorum venit) similius vero facit, ipsos in amicitiam rediisse.

Publilio prorogatum imperium, & datus triumphus.

Publilio triumphus decretus: quod satis credebatur obsidione domitos hostes in fidem venisse. Duo singularia hæc ei viro primum contigere: prorogatio imperii non ante in ullo facta, & acto honore triumphus.

CAP. XXVII. Aliud subinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum.

Tarentinorum indignatio in Romanos.

Namque quum Tarentini rem Palæpolitanam vana spe auxilii aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare Palæpolitanos, ira atque invidia in Romanos furere: eo etiam, quod Lucanos & Apulos (nam utraque eo an-

(*) Metapontum) Metapontinorum Numisma Tab. XXXIII. num. 2. ex una parte refert, vel Martem, vel Hannibalem, ad quem Metapontini contra Romanos defecerant, vel Herculem etiam secundum illud HORATII Lib. II. Sat. VI. v. 11. sq.

- - - qui mercenarius agrum
Illum ipsum mercatus aravit dives, AMICO
HERCULE: - - - - - -

Ex altera parte inde agri Metapontini fertilitas exhibetur. Conf. BEGER. Th. Br. T. I. p. 328.

(**) Neapolitanum) Neapolitanorum numismata duo Tab. XXXIII. num. 3. & 4. ex Nummophylacio nostro produximus. De priori jam diximus ad nummum Nolanorum Lib. VIII. Cap. 22. p. 168.* In posteriore, non Dei Hebonii vultum, ut GOLTZIUS vult, sed cum BEGERO, Herculis conspicimus. Id enim indicat tripos in aversa. Vid. BEGERUS l. c. 350. & 352.

no societas cepta est) in fidem populi Romani venisse allatum est. *Quippe propemodum perventum ad se esse: jamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes, aut domini habendi sint. Discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium, eventuque ejus verti. Eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit. Quem revocari adhuc, impellique ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur.* Hæc consilia quum apud cupidos rerum novandarum valuissent; ex juventute quidam Lucanorum pretio asciti, clari magis inter populares quam honesti, inter se mulcati ipsi virgis, quum corpora nuda intulissent in civium cœtum, vociferati sunt, *se, quod castra Romana ingredi ausi essent, à Consule virgis cæsos, ac prope securi percussos esse.* Deformis suapte natura res, quum speciem injuriæ magis quam doli præ se ferret; concitati homines cogunt, clamore suo magistratus Senatum vocare: & alii circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuque, etiam sanos consternante animos, decernitur, *ut societas cum Samnitibus renovetur, legatique ad eam rem mittantur.* Repentina res, quia quam causam nullam, tam ne fidem quidem habebat; coacti à Samnitibus & obsides dare, & præsidia in loca munita accipere. Cæci fraude & ira nihil recusarunt. Dilucere deinde brevi fraus cepit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed amissa omni de se potestate, nihil ultra quam ut pœniteret frustra, restabat.

Concitant Lucanos.

Qui fraude capiuntur.

Roma nexi non amplius ligati.

Papirii fœda libido.

CAP. XXVIII. Eo anno plebi Romanæ velut aliud initium libertatis factum est, quod necti desierunt. (e) Mutatum autem jus ob unius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit. Cui quum se C. Publilius ob æs alienum paternum nexum dedisset; quæ ætas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem & contumeliam animum accenderunt: & florem ætatis ejus fructum adventitium crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus: deinde postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ: postremo, quum ingenuitatis magis, quam præsentis conditionis, memorem videret, nudari jubet, verberaque afferri. Quibus laceratus juvenis, quum se in publicum proripuisset, libidinem, crudelitatemque conquerens fœneratoris; ingens vis hominum, quum ætatis miseratione atque indignitate injuriæ accensa, tum suæ conditionis, liberumque suorum respectu, in forum, atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit. Et quum Consules tumultu repentino coacti Senatum vocarent, introëuntibus in curiam patribus, laceratum juvenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes ostentabant. Victum (f) eo die ob impotentem injuriam unius ingens vinculum fidei: jussique Consules ferre ad populum, *ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur. Pecuniæ creditæ, bona debitoris, non corpus obnoxium esset.* Ita nexi soluti: cautumque in posterum, *ne necterentur.*

Vestini deficiunt.

L. Furius & Jun. Brutus Coss. U.C. an. 430. Ol. 114. a. C. N. 323.

CAP. XXIX. Eodem anno quum satis per se ipsum Samnitium bellum, & defectio repens Lucanorum, auctoresque defectionis Tarentini solicitos haberent patres; accessit, ut & Vestinus populus Samnitibus sese conjungeret. Quæ res, sicut eo anno sermonibus magis passim hominum jactata, quam in publico ullo concilio est: ita insequentis anni Consulibus L. Furio Camillo iterum, Junio Bruto Scævæ, nulla prior potiorque visa est, de qua ad Senatum referrent. Et quamquam nova res erat, tamen tanta cura patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent: ne aut impunitas eorum lascivia superbiaque, aut bello pœnæ expetitæ metu propinquo atque ira concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi, Pelignique & Marrucini: quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quæ in præsentia videri potuit majoris animi, quam consilii: sed eventus docuit, FORTES FORTUNAM JUVARE. Bellum ex auctoritate patrum populus adversus Vestinos jussit. Provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. Exercitus utroque ducti, & cura tuendorum finium hostes prohibiti conjungere arma. Ceterum alterum Consulem L. Furium, cui major moles rerum imposita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello subtraxit: jussusque Dictatorem dicere rei gerendæ causa: longe clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem, à quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus; par nobile rebus in eo magistratu gestis: discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius. Ab altero Consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam vario eventu gestum est. Nam & pervastavit agros, & populando atque urendo tecta hostium, sataque, in aciem invitos extraxit: & ita prælio uno accidit Vestinorum res, (haudquaquam tamen incruento milite suo,) ut non in castra solum refugerent hostes, sed jam ne vallo quidem ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ urbium mœnibusque se defensuri. Postremo, oppida quoque vi expugnare adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum, aut vulnerum ira, quod haud fere quisquam integer prælio excesserat, scalis cepit: deinde Cingiliam. Utriusque urbis prædam militibus, quod eos neque portæ, neque muri hostium arcuerant, concessit.

Vestinis bellum indictum.

L. Papirius Dictator dictus.

Vestini male mulctati.

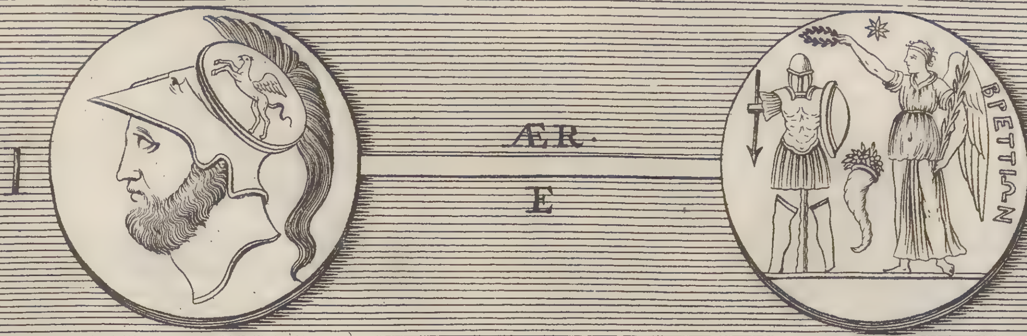
Papirii incerta auspicia.

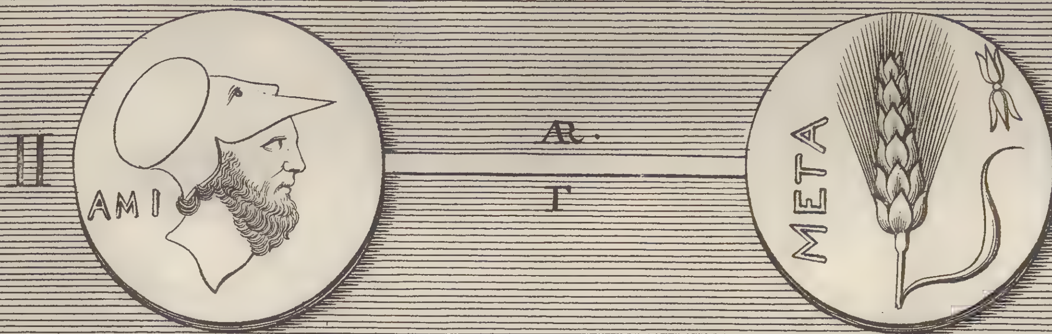
Fabius Mag. Equ. absente Dictatore rem bene gerit.

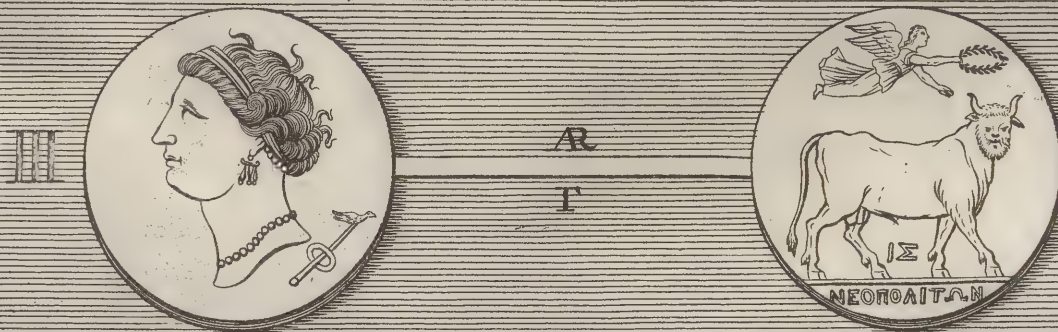
CAP. XXX. In Samnium, incertis itum auspiciis est: cujus rei vitium non in belli eventum, quod prospere gestum est; sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. Namque Papirius Dictator à pullario monitus, quum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denuntiavit, *ut sese loco teneret, neu absente se cum hoste manum consereret.* Fabius quum post profectionem Dictatoris per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset; seu ferox adolescens indignitate accensus, quod omnia in Dictatore viderentur

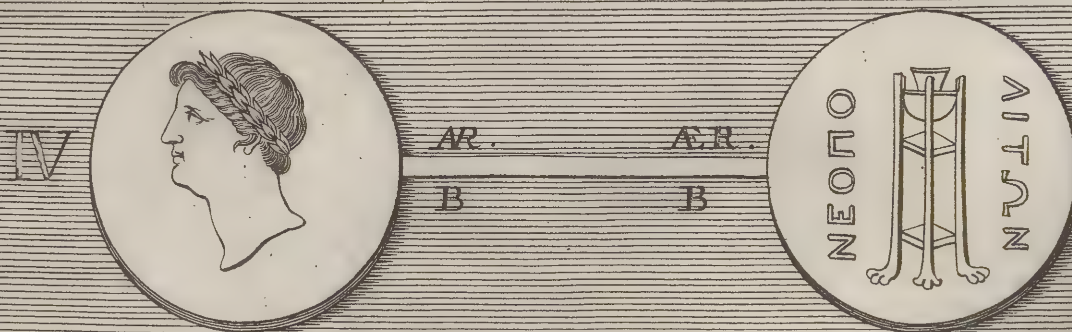
(e) al. quod nexi ligari desierunt. (f) al. Ruptum.

TAB. XXXIII
pag. 168. 169.

derentur reposita esse; seu occasione bene gerendæ rei inductus; exercitu instructo paratoque, profectus ad Imbrinium (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. Ea fortuna pugnæ fuit, ut nihil relictum sit, quo si affuisset Dictator, res melius geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam, auctore L. Cominio Tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla vis posset. Per arma, per viros late stragem dedere. Secutus pedes impetum equitum, turbatis hostibus intulit signa. Viginti millia hostium cæsa eo die traduntur. Auctores habeo, *bis cum hoste signa collata Dictatore absente, bis rem egregie gestam.* Apud antiquissimos scriptores, una hæc pugna invenitur: in quibusdam annalibus tota res prætermissa est. Magister equitum, ut ex tanta cæde multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum id deorum cuipiam fuit; seu credere libet Fabio auctori, eo factum, ne suæ gloriæ fructum Dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Literæ quoque de re prospere gesta ad Senatum, non ad Dictatorem missæ; argumentum fuere minime cum eo communicantis laudem.

Dictatoris indignatio.

Ita certe Dictator id factum accepit, ut lætis aliis victoria parta, præ se ferret iram tristitiamque. Misso itaque repente Senatu, se ex curia proripuit: tum vero, *non Samnitium magis legiones quam majestatem dictatoriam & disciplinam militarem à magistro equitum victam & eversam* dictitans, *si illi impune spretum imperium fuisset.* Itaque plenus minarum, iræque, profectus in castra, quum maximis itineribus isset, non tamen prævenire famam adventus sui potuit. Præcurrerant enim ab urbe, qui nuntiarent *Dictatorem avidum pœnæ venire, alternis pene verbis T. Manlii factum laudantem.*

Fabii oratio ad milites.

CAP. XXXI. Fabius concione extemplo advocata, obtestatus milites est, *ut qua virtute rempubl. ab infestissimis hostibus defendissent, eadem se, cujus ductu auspicioque vicissent, ab impotenti crudelitate Dictatoris tutarentur. Venire amentem invidia, iratum virtuti alienæ felicitatique, furere, quod se absente res publica egregie gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quam Romanos victoriam esse. Imperium dictitare spretum, tamquam non eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat: & tunc invidia impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus, ne se absente moveri possent: & nunc id furere, id ægre pati, quod sine L. Papirio, non inermes, non manci milites fuerint; quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum Dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt, Marsque communis, adversa pugna evenisset: qui sibi devictis hostibus, Republica bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equitum minetur? Neque illum magistro equitum infestiorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse. Si possit, in omnes sæviturum fuisse: quia id nequeat, in unum sævire. Etiam INVIDIAM tamquam ignem summa petere, in caput consilii, in ducem incurrere. Si se simul cum gloria rei gestæ extinxisset, tunc victorem velut in capto exercitu dominantem, quicquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. Proinde adessent in sua causa omnium libertati. Si consensum exercitus eundem, qui in prælio fuerit, in tuenda victoria videat, & salutem unius omnibus curæ esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. Postremo se vitam, fortunasque suas illorum fidei, virtutique permittere.*

CAP. XXXII. Clamor è tota concione ortus, *uti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum, salvis legionibus Romanis.* Haud multo post Dictator advenit: classicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitum citavit. Qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum Dictator: *Quæro,* inquit, Dictatoris Oratio ad Mag. Equ. Q. Fabium.
de te, Q. Fabi, quum summum imperium Dictatoris sit, pareantque ei Consules, regia potestas, prætores iisdem auspiciis, quibus Consules creati: æquum censeas, necne, magistrum equitum dicto audientem esse? Itemque illud interrogo, quum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus respubl. in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis diis agerem? Simul illud, quæ Dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? Sed quid ego hæc interrogo, quum si ego tacitus abissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meæ dirigenda tua sententia fuerit. Quin tu respondes, vetuerimne te quicquam rei me absente agere? vetuerimne signa cum hostibus conferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus, adversus morem militarem, disciplinamque majorum, & numen deorum, ausus es cum hoste confligere? Ad hæc, quæ interrogatus es, responde. Extra ea, cave vocem mittas. Accede lictor. Adversus quæ singula Q. Fabio quum respondere haud facile esset, & nunc quereretur, *eundem accusatorem capitis sui, ac judicem esse; modo, vitam sibi eripi citius, quam gloriam rerum gestarum posse* vociferaretur; purgaretque se invicem, atque ultro accusaret; tunc Papirius, redintegrata ira, *spoliari magistrum equitum, ac virgas & secures expediri* jussit. Q. Fabium eripiunt milites Dictatori.
Fabius (*) fidem militum implorans, lacerantibus vestem lictoribus, ad triarios, tumultum jam in concione miscentes, (g) sese recepit. Inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur. Qui proximi forte tribunal (h) steterant, quia subjecti oculis Imperatoris noscitari poterant, orabant *ut parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum damnaret.* Extrema concio, & circa Fabium globus, increpabant inclementem Dictatorem. Nec procul seditione aberant:

(g) al. Tumultum jam in concionem miscentes. al. tumultu jam concionem miscentes.
(h) al. tribunali.

(*) Fidem militum) Probi Imp. nummus Tab. XXXIV. num. 1. Fidem Militum sub Deæ, vel figura muliebri inter duo signa militaria exhibet. MEDIOBARB. p. 413.

rant: ne tribunal quidem satis quietum erat. Legati, circumstantes sellam, orabant, *ut rem in posterum diem differret, & iræ suæ spatium, & consilio tempus daret: satis castigatam adolescentiam Fabii esse: satis deformatam victoriam: ne ad extremum finem supplicii tenderet: neu unico juveni, neu patri ejus clarissimo viro, neu Fabiæ genti eam inureret (i) ignominiam.* Quum parum precibus, parum causa proficerent, *intueri sævientem concionem jubebant. Ita irritatis militum animis subdere ignem, ac materiam seditioni, non esse ætatis, non prudentiæ ejus. Neminem id Q. Fabio pœnam deprecanti suam vitio versurum, sed Dictatori, si occæcatus ira infestam multitudinem in se pravo certamine movisset. Postremo ne id se gratiæ dare Q. Fabii crederet, se jusjurandum dare paratos esse, non videri è Republica in Q. Fabium eo tempore animadverti.*

Legati frustra deprecantur.

CAP. XXXIII. His vocibus quum in se magis incitarent Dictatorem, quam magistro (k) equitum placarent, jussi de tribunali descendere legati: & silentio nequicquam per præconem tentato, quum præ strepitu ac tumultu nec ipsius Dictatoris, nec apparitorum ejus vox audiretur; nox, velut in prælio, certamini finem fecit. Magister equitum, jussus postero die adesse; quum omnes affirmarent *infestius Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsa, exacerbatumque;* clam ex castris Romam profugit: &, patre auctore M. Fabio, qui ter jam Consul Dictatorque fuerat, vocato extemplo Senatu, quum maxime conquereretur apud patres vim atque injuriam Dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum submoventium auditur. Et ipse infensus aderat; postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. Iterata deinde contentio est: & prendi Papirius Fabium jussit. Ubi quum deprecantibus primoribus patrum, atque universo Senatu, perstaret in incepto (l) immitis animus; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem,* inquit, *apud te nec auctoritas Senatus, nec ætas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitasque magistri equitum à te ipso nominati valet, nec preces, quæ sæpe hostem mitigavere, quæ deorum iras placant; tribunos plebis appello, & provoco ad populum. Eumque tibi fugienti exercitus tui, fugienti Senatus judicium, judicem fero, qui certe unus plus quam tua dictatura potest polletque. Videro cessurusne provocationi sis, cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit.* Ex curia in concionem itur. Quo cum paucis Dictator, cum omni agmine principum magister equitum quum ascendisset; deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem jussit. Secutus pater, *Bene agis,* inquit, *quum eo nos deduci jussisti, unde & privati vocem mittere possemus.* Ibi primo, non tam perpetuæ orationes, quam altercatio, exaudiebantur. Vicit deinde strepitum vox & indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatemque Papirii, *se quoque Dictatorem Romæ fuisse, nec à se quemquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem, violatum. Papirium tamquam ex hostium ducibus, sic ex Romano Imperatore victoriam & triumphum petere. Quantum interesset (m) inter moderationem antiquorum, & novam superbiam crudelitatemque. Dictatorem Quintium Cincinnatum, in L. Minucium Consulem, ex obsidione à se ereptum, non ultra sævisse, quam ut legatum eum ad exercitum pro Consule relinqueret. M. Furium Camillum, in L. Furio, qui contempta sua senectute & auctoritate, fœdissimo cum eventu pugnasset; non solum in præsentia moderatum iræ esse, ne quid de collega secus populo, aut Senatui scriberet; sed quum revertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem ex collegis, optione ab Senatu data, socium sibi imperii delegerit. Nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem umquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exercitus amisissent, quam ut pecunia eos mulctaret. Capite anquisitum ob rem bello male gestam, de Imperatore nullo ad eam diem esse. (n) Nunc ducibus populi Romani, quæ ne victis quidem bello fas fuerit, virgas & secures victoribus, & justissimos meritis triumphos, intentari. Quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset, si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quo ultra iram violentiamque ejus excessuram fuisse, quam ut verberaret, necaretque? Quam conveniens esse, propter Q. Fabium civitatem in lætitia victoria, supplicationibus, (o) ac gratulationibus esse: eum, propter quem deûm delubra pateant, aræ sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum, virgis lacerari in conspectu populi Romani; intuentem Capitolium atque arcem, deosque ab se duobus præliis haud frustra advocatos? Quo in animo exercitum, qui ejus ductu auspiciisque vicisset, laturum? Quem luctum in castris Romanis, quam lætitiam inter hostes fore?* Hæc simul jurgans, querens, deûm hominumque fidem obtestans, & complexus filium, plurimis cum lacrimis agebat.

Mag. Equ. Romam fugit.

Dictator sequitur.

Q. Fabii pater M. Fabius Tribb. pl. appellat.

Altercationes inter Dictatorem & Fabium patrem.

Fabii patris oratio.

CAP. XXXIV. Stabat cum eo Senatus majestas, favor populi, tribunitium auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera, *imperium invictum populi Romani & disciplina rei militaris, & Dictatoris edictum pro numine semper observatum, & Manliana imperia, & posthabita filii caritas publicæ utilitati,* jactabantur. *Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanæ libertatis, antea in duobus liberis fecisse. Nunc patres comes, & senes faciles, de alieno imperio spreto, tamquam rei parvæ, disciplinæ militaris eversæ juventuti gratiam facere. Se tamen perstaturum in incepto: nec ei, qui adversus dictum suum turbatis religionibus, ac dubiis auspiciis pugnasset, quicquam ex justa pœna remissurum. Majestas imperii perpetua ne esset, non esse in sua potestate. L. Papirium nihil de ejus jure deminuturum. Optare, ne potestas tribunitia, inviolata, ipsa violet intercessione sua Romanum imperium, neu populus Romanus in se potissimum Dictatorem & jus dictaturæ extinguat. Quod si fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravum populi judicium nequicquam posteros accusaturos: quum polluta semel militari disciplina, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus Consulis, non magister* equitum

Dictator disciplinam militarem defendit.

(i) al. *injungeret.* (k) al. quam in Magistrum. (l) al. Perstaret incepto. (m) al. *interesse.* (n) al. *nullum ad eam diem esse.* (o) al. *Propter Q. Fabii victoriam civitatem in lætitia, supplicationibus &c.*

equitum Dictatoris pareat imperio: nemo hominum, nemo deorum verecundiam habeat: non edicta Imperatorum, non auspicia observentur. Sine commeatu vagi milites in pacato, in hostico errent; immemores sacramenti, licentia sola se, (p) *ubi velint, exauctorent; infrequentia deserantur signa. Neque conveniatur ad edictum, nec discernatur interdiu, nocte, æquo, iniquo loco, jussu, injussu Imperatoris pugnent: & non signa, non ordines servent. Latrocinii modo cæca, & fortuita, pro solenni & sacrata militia sit. Horum criminum vos reos in omnia secula offerte tribuni plebis.* (q) *Vestra obnoxia capita pro licentia Q. Fabio objicite.*

Pop. Rom. exorat Dictatorem pro Q. Fabio.

CAP. XXXV. Stupentes tribunos, & suam jam vicem magis anxios, quam ejus cui auxilium ab se petebatur; liberavit onere consensus populi Romani ad preces & obtestationem versus, *ut sibi pœnam magistri equitum Dictator remitteret.* Tribuni quoque inclinatam rem in preces subsecuti, orare Dictatorem insistunt, *ut veniam errori humano, veniam adolescentiæ Q. Fabii daret. Satis eum pœnarum dedisse.* Jam ipse adolescens, jam pater M. Fabius, contentionis obliti, procumbere ad genua, & iram deprecari Dictatoris. Tum Dictator silentio facto: *Bene habet*, inquit, *Quirites, vicit disciplina militaris: vicit imperii majestas. Quæ in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent. Non noxæ eximitur Q. Fabius, qui contra edictum Imperatoris pugnavit: sed, noxæ damnatus, donatur populo Romano, donatur tribunitiæ potestati, precarium non justum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quam qua paulo ante exultabas victoria. Vive, id facinus ausus, cujus tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset. Mecum ut voles, reverteris in gratiam: populo Romano, cui vitam debes, nihil majus præstiteris, quam si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis.* Quum *se nihil morari magistrum equitum* pronuntiasset, degressum eum templo lætus Senatus, lætior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc Dictatori, prosecuti sunt: firmatumque imperium militare haud minus periculo Q. Fabii, quam supplicio miserabili adolescentis Manlii videbatur. Forte ita eo anno evenit, ut quotiescunque Dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur. Ceterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris præerat, ne quam vim hostium magis quam trucem Dictatoris iram timeret. Itaque frumentatores, quum circumventi ex insidiis, cæsi loco iniquo essent, creditum vulgo est, *subveniri eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset.* Ea quoque ira alienavit à Dictatore militum animos, jam ante infensos, quod implacabilis Q. Fabio fuisset: & quod suis precibus negasset, ejus populo Romano veniam dedisset.

Cui veniam largitur Dictator.

Servata tamen disciplina militari.

L. Papirius Crassus Mag. Equit.

CAP. XXXVI. Postquam Dictator præposito in urbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quicquam pro magistratu agere, in castra rediit; neque civibus satis lætus adventus ejus fuit, nec hostibus quicquam attulit terroris. Namque postero die, seu ignari venisse Dictatorem, seu, adesset an abesset, parvi facientes, instructa acie ad castra accesserunt. Ceterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse, pro haud dubio habitum sit. Ita instruxit aciem loco, ac subsidiis; ita omni arte bellica firmavit. Cessatum à milite, ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quæ res victoriæ obstaret: temperandum ingenium suum esse, & severitatem miscendam comitati. Itaque adhibitis legatis ipse circum saucios milites inserens in tentoria caput, singulos ut sese haberent rogitans, *curam eorum nominatim legatis, tribunisque, & præfectis demandabat:* rem per se popularem ita dexter egit, ut medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur: nec quicquam ad salubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu, cum hoste congressus, haud dubia spe sua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum Dictatore fuerit. Incessit deinde, qua duxit prædæ spes, victor exercitus: perlustravitque hostium agros; nulla arma, nullam vim, nec apertam, nec insidiis expertus. Addebat alacritatem, quod Dictator prædam omnem edixerat militibus: nec ira magis publica, quam privatum compendium in hostem acuebat.

Legiones Romanæ male pugnant.

Dictator ingenium suum temperat.

Samnites vincuntur.

CAP. XXXVII. His cladibus subacti Samnites, pacem à Dictatore petiere: cum quo pacti, *ut singula vestimenta militibus, & annuum stipendium darent;* quum ire ad Senatum jussi essent, *secuturos se Dictatorem* responderunt, unius ejus fidei virtutique causam suam commendantes. Ita deductus ex Samnitibus exercitus. Dictator triumphans urbem est ingressus: & quum se dictatura abdicare vellet, jussu patrum prius quam abdicaret, Consules creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Æmilium (r) Cerretanum. Samnites, infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt. Nec earum ipsarum sancta fides fuit; adeo postquam Papirium abisse magistratu nuntiatum est, arrecti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio, Q. Æmilio (s) (Aulium quidam annales habent) Consulibus, ad defectionem Samnitium, Apulum novum bellum accessit. Utroque exercitus missi: Sulpicio Samnites, Apuli Æmilio (t) sorte evenerunt. Sunt, qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed socios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defensos scribant. Ceterum fortuna Samnitium vix à seipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero facit; non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum utraque simul gente bellum Romanis fuisse. Nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus, Samniumque evastatum: hostes nec hic, nec illic inventi.

Dictator triumphat.

C. Sulpicius II. & Q. Æmilius Coss.

U. C. an. 431. Ol. 114. a. C. N. 322.

Bellum cum Samnitibus & Apulis.

(p) al. *licentia sola vagi se, ubi &c.* (q) al. *plebei.* al. *plebi.* (r) al. Aulium. (s) al. Aulio, & sequentem parenthesin omittunt. (t) al. Aulio.

Nocturnus terror Romæ.

Romæ nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, mœniaque & portæ, plena armatorum fuerint. Et quum concursatum conclamatumque *ad arma* omnibus locis esset, prima luce nec auctor, nec causa terroris comparuit.

Flavia rogatio de Tusculanis.

Eodem anno de Tusculanis, Flavia rogatione, populi fuit judicium. M. Flavius Tribunus plebis tulit ad populum, *ut in Tusculanos animadverteretur: quorum eorum (u) ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent.* Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit: ea multitudo veste mutata, & specie reorum, tribus circuit, genibus se omnium advolvens. Plus itaque misericordia ad pœnæ veniam impetrandam, quam causa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, præter Polliam, antiquarunt legem. Polliæ sententia fuit, *puberes verberatos necari: conjuges liberosque sub corona lege belli venire:* memoriamque ejus iræ Tusculanis, in pœnæ tam atrocis, auctores mansisse, ad patrum ætatem constat: nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

Q. Fabius & L. Fulvius Coss. U. C. 432. Ol. 114. a. C. N. 321. A. Cornelius Dictator.

CAP. XXXVIII. Insequenti anno Q. Fabio, L. Fulvio Consulibus A. Cornelius Arvina Dictator, & M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio à finitimis juventus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriose ita posita, tamquam procul abesset hostis: quum subito advenere Samnitium legiones, tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent. Nox jam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri. Nec dissimulabant orta luce postero die facturos. Dictator ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem castrorum potuit. Eques extemplo insecutus; ita institit agmini, ut donec lucesceret, prælio abstineret. Ne pedestres quidem copiæ, ante lucem, castris egressæ. Eques luce demum ausus incursare in hostem, carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit. Interim pedes equitem assecutus, & totis jam copiis Samnis urgebat. Tum Dictator, postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum, castris dimetari (x) jussit. Id vero circumfuso undique equitatu, ut vallum (y) peteretur, opusque inciperet, (z) fieri non poterat. Itaque, ubi neque eundi, neque manendi copiam esse videt, instruit aciem, impedimentis ex agmine remotis. Instruunt contra & hostes, & animis & viribus pares. Auxerat id maxime animos, quod ignari, loco iniquo, non hosti cessum, velut fugientes ac territos, terribiles ipsi secuti fuerant. Id aliquamdiu æquavit pugnam; jam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At hercule illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetisse, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit; neque signa promota loco, retrove recepta; neque recursum ab ulla sit parte. In suo quisque gradu obnixi, urgentes scutis, sine respiratione ac respectu pugnabant. Fremitus æqualis, tenorque idem pugnæ in defatigationem ultimam aut noctem spectabat. (a) Jam viris vires, jam ferro sua vis, jam consilia ducibus deerant; quum subito Samnitium equites, quum, turma una longius profecta, accepissent impedimenta Romanorum, procul ab armatis sine præsidio, sine munimento stare, aviditate prædæ impetum faciunt. Quod ubi Dictatori trepidus nuntius attulit; *Sine modo*, inquit, *sese præda præpediant.* Alii deinde super alios, *diripi passim, ferrique fortunas militum* vociferabantur. Tum magistro equitum accito: *Vides tu*, inquit, *M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? hærent impediti impedimentis nostris. Aggredere: (quod inter prædandum omni multitudini evenit) dissipatos, raros equis insidentes, raros quibus ferrum in manu sit, invenies: equosque dum præda onerant, cæde inermes, cruentamque illis prædam redde. Mihi legiones, peditumque pugna curæ erunt: penes te equestre sit decus.*

Anceps cum Samnitibus prælium.

Equites Samnitium impedimenta Rom. diripiunt.

CAP. XXXIX. Equitum acies, qualis quæ esse instructissima potest, invecta in dissipatos impeditosque hostes, cæde omnia replet. Inter sarcinas omissas repente objacentes pedibus fugientium, consternatorumque equorum, neque pugnæ, neque fugæ satis potentes cæduntur. Tum, deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductis paululum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur. Clamor inde novus accidens, & Samnitium animos terruit; & Dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, & fluctuantem aciem vidit: tum appellare, tum adhortari milites, tribunos principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur: & quicquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primus erat in conspectu: & Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat, *vexilla se suorum, parmasque cernere equitum.* Quod ubi auditum, simulque visum est, adeo repente laboris, per diem pene totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, ut haud secus quam si tum integri è castris signum pugnæ accepissent, concitaverint se in hostem. Nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum peditumque vim potuit: partim in medio cæsi, partim in fugam dissipati sunt. Pedes restantes, ac circumventos cecidit: ab equite fugientium strages est facta: inter quos & ipse Imperator cecidit. Hoc demum prælium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minime id quidem mirum esse, si impio bello, & contra fœdus suscepto, infestioribus merito diis quam hominibus, nihil prospere agerent. Expiandum id bellum magna mercede, luendumque esse. Id referre tantum, utrum supplicia, noxio paucorum, an omnium innoxio* præbeant

Equites.

Et pedites Samnitium vincuntur.

Samnites bellum damnant.

(u) al. *quod eorum.* (x) al. communiri. (y) al. ut vallus. (z) al. ut vallum peterent, opusque inciperent. (a) al. spectabatur.

præbeant sanguine: audebantque jam quidam nominare auctores armorum. Unum maxime nomen per consensum clamantium *Brutuli Papii* exaudiebatur. Vir nobilis, potensque erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor. De eo coacti referre prætores decretum fecerunt, *ut Brutulus Papius Romanis dederetur: & cum eo præda omnis Romana, captivique ut Romam mitterentur. Quæque res per feciales ex fœdere repetitæ essent, secundum jus fasque restituerentur.* Feciales Romam, ut censuerunt, missi, & corpus Brutuli exanime: ipse, morte voluntaria, ignominiæ se ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque ejus dedi. Nihil tamen earum rerum, præter captivos, ac si qua cognita ex præda sunt, acceptum est: ceterarum rerum irrita fuit deditio. Dictator ex senatusconsulto triumphavit. Hoc bellum à COSS. bellatum quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse: Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas prædas egisse.

Brutulus Papius.

Satisfaciunt Romanis.

Dictator triumphat.

CAP. XL. Nec discrepat, quin Dictator eo anno A. Cornelius fuerit. Id ambigitur, *belline gerendi causa creatus sit, an ut esset qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor gravi morbo forte implicitus erat, signum mittendis quadrigis daret,* fructusque eo haud sane memorandi imperii ministerio, se dictatura abdicaret: nec facile est aut rem rei, aut auctorem auctori præferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quæque famam rerum gestarum, honorumque, fallente mendacio, trahunt. Inde certe & singulorum gesta, & publica monimenta rerum confusa. Nec quisquam æqualis temporibus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.

Annalium diversitas circa Dictatorem hujus anni.

EPI-

EPITOME LIBRI IX.

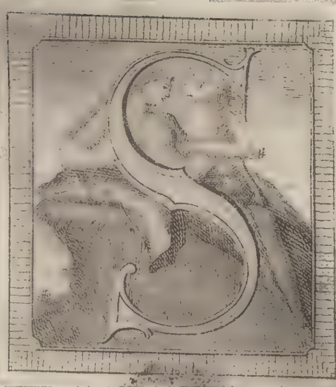
Titus Veturius & Sp. Postumius apud Caudinas Furcas, deducto in locum iniquum (a) exercitu, quum nulla spes evadendi esset, fœdere cum Samnitibus facto, & sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub jugum mitterentur. Iidemque, auctore Sp. Postumio Consule, qui in Senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme fœdus ictum erat, publica fides liberaretur, cum duobus tribunis plebis, & omnibus qui fœdus spoponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti. Nec multo post fusis à Papirio Cursore Samnitibus, & sub jugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus. Tribus duæ adjectæ sunt, Ufentina & Falerina. Suessa & Pontia coloniæ deductæ sunt. Ap. Claudius censor aquam Claudiam perduxit: viam stravit, quæ Appia vocata est: libertinorum filios in Senatum legit. Ideoque quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni Consules in Senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante per proximos censores observatum fuerat. Res præterea contra Apulos, Etruscos, Umbros, Marsos, Pelignos, Æquos & Samnites, quibus fœdus erat restitutum, prospere gestas continet. Flavius Scriba, libertino patre natus, ædilis curulis fuit, per forensem factionem creatus: quæ quum comitia & campum turbaret, & in iis propter nimias vires dominaretur, à Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est, quas urbanas appellavit, eaque res Fabio Maximi nomen dedit. In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit, & æstimatis populi Romani viribus quæ tunc erant, colligit, si Alexander in Italiam trajecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de iis gentibus, quas ad Orientem imperio suo subjecerat.

DECADIS PRIMÆ.

LIBER NONUS.

CAPUT I.

T. Veturius Calvinus & Sp. Postumus Coss. U. C. an. 433. Ol. 115. a. C. N. 320.

Sequitur hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio Consulibus. Samnites eo anno imperatorem Cajum Pontium Herennii filium habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt: *Ne nihil actum, inquit, hac legatione censeatis, expiatum est quicquid ex fœdere rupto irarum in nos cœlestium fuit. Satis scio, quibuscunque diis cordi fuit subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ à nobis ex fœdere repetitæ fuerant; iis non fuisse cordi tam superbe ab Romanis fœderis expiationem spretam. Quid enim ultra fieri ad placandos deos, mitigandosque homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hostium in præda captas, quæ belli jure nostræ videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus; bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra tibi, Romane, quid fœderi, quid diis arbitris fœderis debeo? Quem tibi* C. Pontii Herennii Samnitium Imperatoris oratio.

(a) al. *arctum.*

tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum judicem feram? Neminem neque populum, neque privatum fugio. Quod si nihil cum potentiore juris humani relinquitur inopi, at ego ad deos vindices intolerandæ superbiæ confugiam; & precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suæ redditæ res, non alienæ accumulatæ satis sint: quorum sævitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionem exsatient: placari nequeant, nisi hauriendum sanguinem, laniandaque viscera nostra præbuerimus. JUSTUM EST BELLUM, Samnites, QUIBUS NECESSARIUM: ET PIA ARMA, QUIBUS NULLA NISI IN ARMIS RELINQUITUR SPES. Proinde, quum rerum humanarum maximum momentum sit, quam propitiis rem, quam adversis agant diis; pro certo habete, priora bella adversus deos magis, quam homines gessisse: hoc, quod instat, ducibus ipsis diis gesturos.

Bellum Samniticum.

CAP. II. Hæc non læta magis quam vera vaticinatus, exercitu educto, circa Caudium (*b*) castra, quam potest occultissime, locat: inde ad Calatiam, ubi jam Consules Romanos, castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit, pecoraque diversos alium alibi haud procul Romanis pascere jubet præsidiis: ubi inciderint in prædatores, ut idem omnibus sermo constet, *legiones Samnitium in Apulia esse: Luceriam omnibus copiis circumsedere; nec procul abesse, quin vi capiant.* Jam is etiam rumor, ante de industria vulgatus, venerat ad Romanos: sed fidem auxere captivi; eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis; simul ne Apulia omnis ad præsentem terrorem deficeret. Ea modo, qua irent, consultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ, altera præter oram superi maris patens apertaque; sed quanto tutior, tanto fere longior: altera per Furculas Caudinas, brevior. Sed ita natus locus est: saltus duo alti, angusti, silvosique sunt; montibus circa perpetuis inter se juncti. Jacet inter eos satis patens clausus in medio campus, herbidus aquosusque, per quem medium iter est. Sed ante quam venias ad eum, intrandæ primæ angustiæ sunt, & aut eadem, qua te insinuaveris, retro via repetenda: aut si ire porro pergas, per alium saltum arctiorem impeditioremque evadendum. In eum campum via alia per cavam rupem Romani demisso agmine, quum ad alias angustias protinus pergerent: septas dejectu arborum saxorumque ingentium objacente mole invenere. Quum fraus hostilis apparuisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam. Eam quoque clausam sua obice armisque inveniunt. Sistunt inde gradum sine ullius imperio, stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios, (quum alterum quisque magis mentis compotem ac consilii ducerent) diu immobiles silent. Deinde, ubi prætoria Consulum erigi videre, & expedire quosdam utilia operi, quamquam ludibrio fore munientes, perditis rebus ac spe omni adempta, cernebant; tamen ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo, nec imperante, ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant: sua ipsi opera, laboremque irritum (præterquam quod hostes superbe increpabant) cum miserabili confessione eludentes. Ad Consules mœstos, ne advocantes quidem in consilium (quando nec consilio nec auxilio locus esset) sua sponte legati, ac tribuni conveniunt: militesque in (*c*) prætorium versi, opem, quam vix dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.

Romani fraude capiuntur.

CAP. III. Quærentes magis quam consultantes nox oppressit. Quum pro ingenio quisque fremerent: alius, *per obices viarum;* alius, *per adversa montium, per silvas, qua ferri arma poterant, eamus: modo ad hostem pervenire liceat, quem per annos jam prope triginta vicimus, omnia æqua ac plana erunt Romano, in perfidum Samnitem pugnanti.* Alius, *Quo, aut qua eamus? num montes moliri sede sua paramus? dum hæc imminebunt juga, qua tu ad hostem venies? armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. Ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet.* His invicem sermonibus, qua cibi, qua quietis immemor nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam lætis suppetebat rebus. Itaque universi Herennium Pontium patrem imperatoris, per literas consulendum censent. Jam is gravis annis non militaribus solum, sed civilibus quoque abscesserat muneribus: in corpore tamen affecto vigebat vis animi, consiliique. Is ubi accepit, ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos exercitus Romanos, consultus ab nuntio filii, censuit *omnes inde quamprimum inviolatos dimittendos.* Quæ ubi spreta sententia est, iterumque eodem remeante nuntio consulebatur, censuit *ad unum omnes interficiendos.* Quæ ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt: quamquam filius ipse in primis jam animum quoque patris consenuisse in affecto corpore rebatur; tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in consilium acciret. Nec gravatus senex, plaustro in castra dicitur advectus: vocatusque in concilium, ita ferme locutus esse, ut nihil sententiæ suæ mutaret, causas tantum adjiceret: *Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem, amicitiamque: altero consilio, in multas ætates, quibus amissis duobus exercitibus haud facile receptura vires Romana res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse.* Quum filius aliique principes percunctando exsequerentur (*d*) *quid si media via consilii caperetur? ut & dimitterentur incolumes, & leges iis jure belli victis imponerentur? Ista quidem sententia,* inquit, *ea est, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis. Ea est Romana gens, quæ victa quiescere nesciat. Vivet semper in pectoribus illorum quicquid istuc præsens necessitas inusserit: neque eos ante multiplices pœnas expetitas à vobis*

Samnitium de Romanis in angustiis positis consilia discordia.

Herennii Pontii consilia.

Z

(*b*) al. Claudium. (*c*) al. ad. (*d*) al. percunctando exquirerent.

vobis quiescere sinet. Neutra sententia accepta.

CAP. IV. Herennius domum è castris est avectus. Et in castris Romanis, quum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, & jam omnium rerum inopia esset; victi necessitate legatos mittunt, qui primum pacem æquam peterent; si pacem non impetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius, *debellatum esse*, respondit: *& quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub jugum missurum: alias conditiones pacis æquas victis à victoribus fore; agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur, suis deinde legibus Romanum ac Samnitem æquo fœdere victurum. His conditionibus paratum se esse fœdus cum Consulibus ferire: si quid eorum displiceat, legatos jam redire ad se vetuit.* Hæc quum legatio renuntiaretur, tantus gemitus omnium subito exortus est, tantaque mœstitia incessit, ut non gravius accepturi viderentur, si nuntiaretur omnibus eo loco mortem oppetendam esse. Quum diu silentium fuisset, nec Consules aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam necessarium hiscere possent; tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat: *Patrem meum*, inquit, Consules, *sæpe audivi memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem Senatui redimendæ auro à Gallis civitatis, quando nec fossa valloque ab ignavissimo ad opera ac muniendum hoste clausi essent: & erumpere si non sine periculo magno, tamen sine certa pernitie possent. Quod si ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit (quo sæpe modo obsessi in obsidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoste copia esset, non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset. Equidem mortem pro patria præclaram esse fateor: & me vel devovere pro populo Romano legionibusque, vel in medios me immittere hostes paratus sum. Sed hic patriam video: hic quicquid Romanarum legionum est. Quæ nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent quod morte sua servent? Tecta urbis dicat aliquis, & mœnia & eam turbam, à qua urbs incolitur. Imo hercule produntur ea omnia deleto hoc exercitu, non servantur. Quis enim ea tuebitur? Imbellis videlicet atque inermis multitudo. Tam hercule, quam à Gallorum impetu defendit. An à Veiis exercitum, Camillumque ducem implorabunt? Hic omnes spes opesque sunt: quas servando, patriam servamus: dedendo ad necem, patriam deserimus, ac prodimus. At fœda atque ignominiosa deditio est. Sed ea caritas patriæ est, ut tam ignominia eam quam morte nostra, si opus sit, servemus. Subeatur ergo ista quantacunque est indignitas: & pareatur necessitati, quam ne dii quidem superant. Ite Consules, redimite armis civitatem, quam auro majores vestri redemerunt.*

Rom. Exercitus legati ad Samnites. Qui triste responsum accipiunt.

Exercitus Rom. desperatio.

Lentuli Consilium.

CAP. V. Consules profecti ad Pontium in colloquium, quum de fœdere victor agitaret, negarunt, *injussu populi fœdus fieri posse: nec sine fecialibus, cærimoniaque alia solenni.* Itaque, non, ut vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed per sponsionem facta est. Quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset, aut obsidibus, ubi precatione res transigitur? *per quem populum fiat, quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Jupiter feriat, quemadmodum à fecialibus porcus feriatur?* Spoponderunt Consules, legati, quæstores, tribuni militum: nominaque omnium, qui spoponderunt, extant: ubi si ex fœdere acta res esset, præterquam duorum fecialium non exstarent, & propter necessariam fœderis dilationem, obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent, si pacto non starentur. Tempus inde statutum tradendis obsidibus, exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in castris, Consulum adventus, ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent: quorum ignavia fœdius inde, quam venissent, abituri. *Illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo cæcos in foveam missos.* Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hosti. Proponere sibimetipsi ante oculos jugum hostile, & ludibria victoris, & vultus superbos, & per armatos inermium iter. Inde fœdi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes reditum in patriam ac (*e*) parentes, quo sæpe ipsi majoresque eorum triumphantes venissent. *Se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: sibi nequicquam arma, nequicquam vires, nequicquam animos datos.* Hæc frementibus hora fatalis ignominiæ advenit; omnia tristiora experiundo factura, quam quæ præceperant animis. Jam primum cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire jussi: & primi traditi obsides atque in custodiam abducti. Tum à Consulibus abire lictores jussi, paludamentaque detracta, tantam inter ipsos, qui paulo ante eos execrantes, dedendos lacerandosque censuerant, miserationem fecit, ut suæ quisque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ maiestatis, velut ab nefando spectaculo, averteret oculos.

Sponsio Consulum.

Quærelæ exercitus.

CAP. VI. Primi Consules prope seminudi sub jugum missi: tum ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiæ objectus: tum deinceps singulæ legiones. Circumstabant armati hostes, exprobrantes, eludentesque: gladii etiam plerisque intentati: & vulnerati quidam, necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset. Ita traducti sub jugum, &, quod pene gravius erat, per hostium oculos. Quum ex saltu evasissent: etsi velut ab inferis extracti, tum primum lucem aspicere visi sunt; tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque quum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide sociorum, &, quod pudor præpediebat, circa viam haud procul Capua omnium egeni (*f*) corpora humi prostraverunt. Quod ubi est Capuam nuntiatum, evicit miseratio justa sociorum, superbiam ingenitam Campanis. Confestim insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benigne mittunt:

Exercitus Romanus sub jugum missus.

Exercitus Romanus Capuam venit.

Benigne excipitur.

(*e*) al. ad. (*f*) al. egena.

tunt: & venientibus Capuam cunctus ſenatus populuſque obviam egreſſi, juſtis omnibus hoſpitalibus, privatiſque & publicis funguntur officiis: neque illis ſociorum comitas, vultuſque benigni, & alloquia non modo ſermonem elicere, ſed ne ut oculos quidem attollerent, aut conſolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. Adeo ſuper mœrorem, pudor quidam fugere (g) colloquia & cœtus hominum cogebat. Poſtero die, quum juvenes nobiles, miſſi à Capua, ut proficiſcentes ad finem Campanum proſequerentur, revertiſſent; vocatique in curiam, percunctantibus majoribus natu, multo ſibi mœſtiores (h) & abjectioris animi viſos referrent; adeo ſilens, ac prope mutum agmen inceſſiſſe: *tacere (i) indolem illam Romanam, ablatoſque cum armis animos. Non reddere ſalutem, non ſalutantibus dare reſponſum, non hiſcere quemquam præ metu potuiſſe; tamquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, ſub quod (k) emiſſi eſſent. Habere Samnites victoriam non præclaram ſolum, ſed etiam perpetuam. Cepiſſe enim eos non Romam, ſicut ante Gallos, ſed, quod multo bellicoſius fuerit, Romanam virtutem, ferociamque.*

Mœror Romanorum.

CAP. VII. Quum hæc dicerentur, audirenturque, & deploratum pene Romanum nomen in concilio ſociorum fidelium eſſet; dicitur Ofilius Calavius, Ovii filius, clarus genere factiſque, tum etiam ætate verendus, *longe aliter ſe habere rem,* dixiſſe, *ſilentium illud obſtinatum, fixoſque in terram oculos, & ſurdas ad omnia ſolatia aures, & pudorem intuendæ lucis, ingentem molem irarum ex alto animi cientis, (l) indicia eſſe; aut ſe Romana ignorare ingenia, aut ſilentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemituſque excitaturum: Caudinæque pacis aliquanto Samnitibus quam Romanis triſtiorem memoriam fore. Quippe ſuos quemque coram animos habiturum, ubicumque congreſſuri ſint; ſaltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.* Jam & Romæ ſua infamis clades erat. Obſeſſos primum audierunt: triſtior deinde ignominioſæ pacis magis, quam periculi nuntius fuit. Ad famam obſidionis delectus haberi ceptus erat: dimiſſus deinde auxiliorum apparatus, poſtquam deditionem tam fœde factam acceperunt. Extemploque ſine ulla publica auctoritate, conſenſum (m) in omnem formam luctus eſt. Tabernæ circa forum clauſæ: juſtitiumque in foro ſua ſponte ceptum, prius quam indictum: lati clavi, (*) annuli aurei poſiti; pene mœſtior exercitu ipſo civitas eſſe: nec ducibus ſolum atque auctoribus ſponſoribuſque pacis iraſci, ſed innoxios etiam milites odiſſe, & negare urbe tectiſve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miſerabilis. Non enim tamquam in patriam revertentes ex inſperato incolumes, ſed captorum habitu vultuque ingreſſi ſero in urbem, ita ſe in ſuis quiſque tectis abdiderunt, ut poſtero atque inſequentibus diebus, nemo eorum forum aut publicum aſpicere vellet. Conſules in privato abditi, nihil pro magiſtratu agere, niſi quod expreſſum ſenatuſconſulto eſt, ut Dictatorem dicerent comitiorum cauſa. Q. Fabium Ambuſtum dixerunt, & P. Ælium Pætum, magiſtrum equitum. Quibus vitio creatis, ſuffecti M. Æmilius Pappus Dictator, L. Valerius Flaccus magiſter equitum. Nec per eos comitia habita. Et quia tædebat populum omnium magiſtratuum ejus anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus. Is Conſules creavit Q. Publilium Philonem, & L. Papirium Curſorem iterum: haud dubio conſenſu civitatis, quod nulli ea tempeſtate duces clariores eſſent.

Ofilii ſententia de Romanis.

Luctus Romæ.

Q. Fabius Dictator.

M. Æmilius Pappus Dictator.

Interregnum. Interreges.

Q. Publilius & L. Papirius Coſſ.

U. C. 434. Ol. 115. a. C. N. 319.

CAP. VIII. Quo creati ſunt die, eo (ſic enim placuerat Patribus) magiſtratum inierunt, ſolennibuſque ſenatuſconſultis (n) perfectis, de pace Caudina retulerunt. Et Publilius, penes quem faſces erant, *Dic Spuri Poſtumi,* inquit. Qui ubi ſurrexit, eodem illo vultu, quo ſub jugum miſſus erat, *haud ſum ignarus,* inquit *Conſules, ignominiæ, non honoris cauſa me primum excitatum, juſſumque dicere non tamquam ſenatorem, ſed tamquam reum, qua infelicis belli, qua ignominioſæ pacis. Ego tamen, quando neque de noxa noſtra, neque de pœna retuliſtis, omiſſa defenſione, quæ non difficillima eſſet apud haud ignaros fortunarum humanarum, neceſſitatumque; ſententiam de eo, de quo retuliſtis, paucis peragam. Quæ ſententia teſtis erit, mihine, an legionibus veſtris pepercerim, quum me ſeu turpi, ſeu neceſſaria ſponſione obſtrinxi. Qua tamen, quando injuſſu populi facta eſt, non tenetur populus Romanus: nec quicquam ex ea, præterquam corpora noſtra, debentur Samnitibus. Dedamur per feciales nudi, vinctique. Exſolvamus religione populum, ſi qua obligavimus; ne quid divini, humanive obſtet, quo minus juſtum piumque de integro ineatur bellum. Interea Conſules exercitum ſcribere, armare, educere placet: nec prius ingredi hoſtium fines, quam omnia juſta in deditionem noſtram perfecta erunt. Vos, dii immortales, precor, quæſoque, ſi vobis non fuit cordi Sp. Poſtumium, T. Veturium Conſules, cum Samnitibus proſpere bellum gerere; at vos ſatis habeatis, vidiſſe nos ſub jugum miſſos, vidiſſe ſponſione infami obligatos, videre nudos vinctoſque hoſtibus deditos; omnem iram hoſtium noſtris capitibus excipientes. Novos Conſules legioneſque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos Conſules bello geſta ſunt.* Quæ ubi dixit, tanta ſimul admiratio miſeratioque viri inceſſit homines, ut modo vix crederent illum eundem eſſe Sp. Poſtumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuiſſet: modo miſerarentur, quod vir talis, etiam præcipuum apud hoſtes ſupplicium paſſurus eſſet, ob iram diremptæ pacis. Quum omnes laudibus modo (o) proſequentes virum in ſententiam

Sp. Poſtumii magnanima ſententia.

Z 2

(g) al. effugere. (h) al. mœſtioris. (i) al. jacere. (k) al. *quo.* (l) al. *molem minarum ex alto animo cientis.* (m) al. conceſſum. (n) al. ſolennibuſque ſacris. (o) al. modo delent.

(*) Annuli) Annuli apud veteres Romanos vel erant aurei, vel argentei, vel ærei vel ferrei. Hac vice damus ex Muſæo noſtro Tab. XXXIV. num. 2. duos annulos æreos genuinos & antiquos. Prior eſt inauratus, poſterior literis argenteis ornatus. In priore, effoſſo ante aliquot annos Coloniæ, caput Alexandri Severi Imp. in Cameo videtur exciſum. Poſterior in agro Moguntino inventus per literas VA. T. F. Valerium Titi filium ſine dubio indicat. Cum vero Valerius in annulo prænomine careat, annulus inſuper æreus ſit, non ad Patriciam ſed Plebejam Valeriæ Gentis familiam, ſine dubio pertinet, ad qualem vero Valerium, non liquet.

tentiam ejus pedibus irent; tentata paulisper intercessio est ab L. Livio, & Q. Mælio, tribunis plebis: qui *neque exsolvi religione populum*, ajebant, *deditione sua, nisi omnia Samnitibus qualia apud Caudium fuissent, restituerentur: neque se pro eo, quod spondendo pacem, servassent exercitum populi Romani pœnam ullam meritos esse: neque ad extremum, quum sacrosancti essent, dedi hostibus violarive posse.*

Contra quem tribuni plebis.

CAP. IX. Tum Postumius: *Interea dedite,* inquit, *profanos nos, quos salva religione potestis. Dedetis deinde & istos sacrosanctos, quum primum magistratu abierint. Sed, si me audiatis, prius quam dedantur, hic in comitio virgis cæsos, hanc jam ut intercalatæ pœnæ usuram habeant. Nam quod deditione nostra negant exsolvi religione populum, id istos magis ne dedantur, quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo juris fecialium expers est, qui ignoret? Neque ego inficias eo, Patres Conscripti, tam sponsiones quam fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos juxta divinas religiones fides humana colitur: sed injussu populi nego quicquam sanciri posse, quod populum teneat. An si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coëgissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tribuni diceretis, & hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas, Samnitium esse? Omitto deditionem, quoniam de sponsione agitur. Quid tandem, si spopondissemus urbem hanc relicturum populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? Dii meliora, inquis! atqui non indignitas rerum sponsionis vinculum levat. Si quid est, in quod obligari populus possit, in omnia potest. Et ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, Consul an Dictator, an prætor spoponderit. Et hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit satis Consules spondere, sed legatos, quæstores, tribunos militum spondere coëgerunt. Nec à me nunc quisquam quæsiverit, quid ita spoponderim: quum id nec Consulis jus esset, nec illis spondere pacem, quæ mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, Patres Conscripti, humanis consiliis gestum est. Dii immortales & vestris & hostium imperatoribus mentem ademerunt. Nec nos in bello satis cavimus; & illi male partam victoriam male perdiderunt: dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacunque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. An si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum arcessunt, mittere Romam legatos, cum Senatu, cum populo, de pace ac fœdere agere? Tridui iter expeditis erat. Interea in induciis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem afferrent. Ea demum sponsio esset, quam populi jussu spopondissemus. Sed neque vos tulissetis, nec nos spopondissemus: nec fas fuit alium rerum exitum esse, quam ut & illi velut somnio lætiore, quam quod mentes eorum capere possent, nequicquam eluderentur: & nostrum exercitum eadem quæ impedierat fortuna, expediret: vanam victoriam vanior irritam faceret pax: sponsio interponeretur, quæ neminem præter sponsorem obligaret. Quid enim vobiscum, Patres Conscripti, quid cum populo Romano actum est? Quis vos appellare potest? quis se à vobis dicere deceptum? hostis? an civis? Hosti nihil spopondistis: civem neminem spondere pro vobis jussistis. Nihil ergo vobis, nec nobiscum est, quibus nihil mandastis: nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus, rei satis locupletes in id, quod nostrum est: in id, quod præstare possumus, corpora nostra, & animos. In hæc sæviant, in hæc ferrum, in hæc iras acuant. Quod ad tribunos plebis attinet: consulite, utrum præsens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur. Nos interim, T. Veturi, vosque ceteri, vilia hæc capita luendæ sponsionis feramus, & nostro supplicio liberemus Romana arma.*

Postumii constantia, negantis Pop. Rom. sponsione sua teneri.

CAP. X. Movit Patres Conscriptos, tum causa, tum auctor: nec ceteros solum, sed tribunos etiam plebis, ut se in Senatus dicerent fore potestate. Magistratu inde se extemplo abdicaverunt: traditique fecialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quædam affulsisse civitati visa est. Postumius in ore erat: eum laudibus ad cœlum ferebant: devotioni P. Decii Consulis, aliis claris facinoribus æquabant. Emersisse civitatem ex obnoxia pace, illius consilio & opera. Ipsum se cruciatibus & hostium iræ offerre, piaculaque pro populo dare Romano. Arma cuncti spectant, & bellum. *En unquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat?* In civitate, ira odioque ardente, delectus omnium prope voluntariorum fuit. Rescriptæ ex eodem milite novæ legiones, ductusque ad Caudium exercitus. Prægressi feciales, ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus jubent, manus post tergum vinciri. Quum apparitor verecundia majestatis Postumium laxe vinciret, *Quin tu*, inquit, *adducis lorum, ut justa fiat deditio?* Tum ubi in cœtum Samnitium, & ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fecialis ita verba fecit: *Quandoque hice homines, injussu populi Romani Quiritium, fœdus ictum iri spoponderunt, atque ob eam rem noxam nocuerunt;* (p) *ob eam rem, quo populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo.* Hæc dicenti feciali, Postumius genu femur, quanta maxime poterat vi, perculit, & clara voce ait, *se Samnitem civem esse, illum legatum, fecialem à se contra jus gentium violatum: eo justius bellum gesturos.*

Sponsores pacis Caudinæ dedendi censentur.

Qui & deduntur.

CAP. XI. Tum Pontius, *Nec ego istam deditionem accipiam,* inquit, *nec Samnites ratam habebunt. Quin tu, Spuri Postumi, si deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro eis, pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te captum victori cum qua potes fide restituis? Populum Romanum appello, quem si sponsionis ad Furculas Caudinas facta pœnitet, restituat legiones intra saltum, quo septæ fuerunt. Nemo quemquam deceperit, omnia pro infecto sint: recipiant arma, quæ per pactionem tradiderunt: redeant in castra sua. Quicquid pridie habuerunt, quam in colloquium est ventum, habeant. Tum bellum & fortia consilia placeant, tunc sponsio & pax repudietur. Ea fortuna, iis locis, quæ ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum. Nec populus Romanus* Consu-

Sed non accipiuntur.

Pontii Samnitis ea de re oratio.

(p) al. *noxa nocuerunt.*

Consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Numquamne causa deficiet, cur victi pacto non stetis? Obsides Porsenæ dedistis; furto eos subduxistis: auro civitatem à Gallis redemistis: inter accipiendum aurum cæsi sunt. Pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis, & semper aliquam fraudi speciem juris imponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas? Pacem sibi habeat, (q) *legiones captas victori restituat: hoc fide, hoc fœderibus, hoc fecialibus cerimoniis dignum erat. Ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot cives incolumes; ego pacem, quam hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam? Hoc tu, A. Corneli, hoc vos feciales juris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror, nec moror, quo minus in civitatem obligatam* (r) *sponsione commissa, iratis omnibus diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fecialem genu perculit. Ita dii credent Samnitem civem Postumium, non civem Romanum esse, & à Samnite legatum Romanum violatum. Eo vobis justum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre, & vix pueris dignas ambages senes ac consulares fallendæ fidei exquirere? I lictor, deme vincla Romanis. Moratus sit nemo, quo minus ubi visum fuerit, abeant.* Et illi quidem, forsitan & publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt.

CAP. XII. Samnitibus pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quæ deinde venerunt, non in animis solum, sed prope in oculis esse: & sero ac nequicquam laudare senis Pontii utraque consilia: *inter quæ se media lapsos, victoriæ possessionem pace incertam mutasse; & beneficii & maleficii occasione amissa, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere:* adeoque nullo dum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites faceret: & geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent: Samnites simul rebellasse & vicisse crederent Romanum. Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellæ colonia nec opinato adventu Samnitium (fuisse & Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. Timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnæ initium fuit. Quam aliquamdiu æquam, & quia pro aris ac focis dimicabatur, & quia ex tectis adjuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quod vocem audiri præconis passi sunt; *incolumen abiturum qui arma posuisset.* Ea spes remisit à certamine animos, & passim arma jactari cepta. Pertinacior pars, armata per aversam portam erupit; tutiorque eis audacia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pavor: quos circumdatos igni, nequicquam deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. Consules inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Samnio substitit adducens (s) Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos, quod nec ad Luceriam ire, ne à tergo instaret hostis; nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum visum est committere rem fortunæ, & transigere cum Publilio certamen. Itaque in aciem copias educunt.

Satricanorum ad Samnites defectio. Qui Fregellam Coloniam Rom. occupant.

CAP. XIII. Adversus quos Publilius Consul quum dimicaturus esset, prius alloquendos milites ratus, concionem advocari jussit. Ceterum sicut ingenti alacritate ad prætorium concursum est, ita præ clamore *poscentium pugnam* nulla adhortatio imperatoris audita est. Suus cuique animus, memor ignominiæ adhortator aderat. Vadunt igitur in prælium urgentes signiferos: & ne mora in concursu pilis emittendis, stringendisque inde gladiis esset; pila velut dato ad id signo abjiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriæ artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaque, non fusi modo hostes sunt, sed ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen, coacto rursus in unum agmine, est perventum. Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, & in castra pertulit. Ibi plus quam in acie sanguinis ac cædis factum, prædæque pars major ira corrupta. Exercitus alter cum Papirio Consule locis maritimis pervenerat (*) Arpos, per omnia pacata; Samnitium magis injuriis & odio, quam beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria & maritima loca, contempto cultorum molliore, atque, ut evenit fere, locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur. Quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interjecta inter Romam & Arpos, penuria rerum omnium, exclusos à commeatibus absumpsissent. Tum quoque profectos inde ad Luceriam juxta obsidentes, obsessosque inopia vexavit. Omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur: ceterum adeo exigue, ut militi occupato stationibus vigiliisque & opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret; interdum occursu hostium cogeretur, abjecto ex æquo frumento, pugnare. Et obsessis, prius quam alter Consul victore exercitu advenit, & commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, & auxilia intromissa. Arctiora omnia adventus Publilii fecit, qui obsidione delegata in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fecerat. Itaque quum spes nulla esset diutius obsessos inopiam laturos; coacti

Samnites vincuntur ad Caudium.

Arpinates favent Romanis.

(q) al. *Pacem ne habeat.* (r) al. *oblitam.* al. *obrutam.* al. *pollutam.* (s) al. adversus.

(*) Arpos) Arpi maxima quondam urbs fuit in Apulia. Condidit illam Diomedes qui natus Argis, ab Ætolis oriundus fuit. Indicarunt hoc Arpani Numismate Tab. XXXIV. num. 3. quando Jovem, Argis cultum, in adversa expresserunt, in aversa vero aprum Caledonium, cujus venationem instituit Ætolorum Regis Oenei filius Meleager, cujus nepos ex fratre Tydeo erat Diomedes, Vid. BEGERUS. Th. Br. T. I. p. 318.

Samnites rursus ad Luceriam vincuntur.

coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, undique contractis viribus signa cum Papirio conferre.

Tarentinorum superba legatio.

CAP. XIV. Per id tempus parantibus utrisque se ad prælium, legati Tarentini interveniunt, denuntiantes Samnitibus Romanisque, *ut bellum omitterent. Per utros stetisset quo minus discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnaturos.* Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: accitoque eo quum tempus omne in apparatu consumpsisset, collocutus de re haud dubia, signum pugnæ proposuit. Agentibus divina humanaque, quæ assolent quum acie dimicandum est, Consulibus, (*) Tarentini legati occursare, responsum expectantes, quibus Papirius ait: *auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nuntiat. Litatum præterea est egregie. Auctoribus diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiscimur.* Signa inde ferri jussit, & copias eduxit, vanissimam increpans gentem, *quæ suarum impotens rerum præ domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere æquum censeret.* Samnites, ex parte altera, quum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, vociferari *se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. Deceptos potius quodcumque casus ferat passuros, quam ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur. Accipere se omen,* Consules ajunt, *& eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant.* Ipsi inter se partitis copiis, succedunt hostium munimentis, & simul undique adorti, quum pars fossas explerent, pars vellerent vallum, atque in fossas proruerent; nec virtus modo insita, sed ira etiam exulceratos ignominia stimularet animos: castra invasere: & pro se quisque, non hæc Furculas, nec Caudium, nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbe vicisset, sed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec fossæ arcerent, memorantes; cædunt pariter resistentes fusosque, inermes atque armatos, servos, liberos, puberes, homines, jumentaque. Nec ullum superfuisset animal, ni Consules receptui signum dedissent, avidosque cædis milites è castris hostium, imperio ac minis, expulissent. Itaque apud infensos, ob interpellatam dulcedinem iræ, confestim oratio habita est, ut doceretur miles, *minime cuiquam militum Consules odio in hostes cessisse, aut cessuros. Quin duces, sicut belli, ita insatiabilis supplicii futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos, ne desperata venia hostes cæcos in supplicia eorum ageret; perdere, prius quam perire, optantes.* Laudare ea milites, lætarique, obviam itum iræ suæ esse. Fateri *omnia patienda potius, quam proderetur salus tot principum Romanæ juventutis.*

Ridetur à Coss. parantibus se ad pugnam.

Samnites pugnam detrectant.

Castris exuuntur.

CAP. XV. Dimissa concione, consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu & duce Apuli circa, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publilius Consul, ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi ad spem eventus respondit. Nam insessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subvehebantur, fame domiti Samnites qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad Consulem Romanum, *ut receptis equitibus, qui causa belli essent, absisteret obsidione.* His Papirius ita respondit: *Debuisse eos Pontium Herennii filium, quo auctore Romanos sub jugum misissent, consulere, quid victis patiendum censeret. Ceterum, quoniam ab hostibus in se æqua statui, quam in se ipsi ferre maluerint; nuntiare Luceriam jussit, arma, sarcinas, jumenta, multitudinem omnem imbellem, intra mœnia relinquerent. Militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum; ulciscentem illatam, non novam inferentem ignominiam.* Nihil recusatum. Septem millia militum sub jugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta; receptis omnibus signis, armisque quæ ad Caudium amiserant: &, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est: siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenitur) Pontius Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret Consulum ignominiam, sub jugum cum ceteris est missus. Ceterum id minus miror, obscurum esse de hostium duce dedito missoque sub jugum. Id magis mirabile est ambigi, Luciusne Cornelius Dictator cum L. Papirio Cursore, magistro equitum, eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanæ ignominiæ, haut sciam an justissimo triumpho ad eam ætatem secundum Furium Camillum triumphaverit; an Consulum, Papiriique præcipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum, ob rem bene gestam Luceriæ, continuato magistratu Consul tertium creatus sit; an L. Papirius Mugillanus; & in cognomine erratum sit.

Luceria capta.

Samnites sub jugum missi.

Annalium veterum confusio.

L. Papirius & Q. Aulius Coss. U. C. an. 435. Ol. 115. a. C. N. 318.

CAP. XVI. Convenit jam inde per Consules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis uno secundo prælio debellavit: urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis in deditionem accepit. Pari fortuna Consulum alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præsidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. Nam quum ad mœnia Satrici admotus esset exercitus, legatisque missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab Consule redditum esset, *nisi præsidio Samnitium interfecto aut tradito, ne ad se remearent;* plus ea voce, quam armis illatis, terroris colonis injectum. Itaque subinde exequentes quærendo à Consule legati, *quonam*

Ferentani victi, & eorum urbs capta.

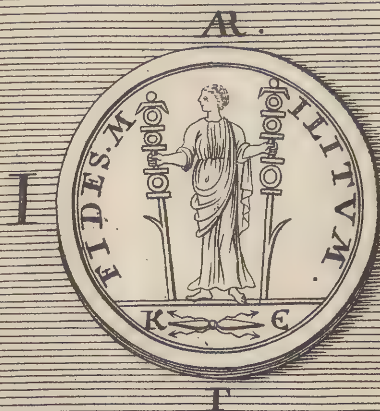
Satricani victi, & eorum urbs capta.

(*) Tarentini) Inter alios Cimeliarchii mei Tarentinorum nummos, urbis Tarenti originem & incrementum exhibet nummus Tab. XXXIV. num. 4. Taras enim Neptuni filius, qui in adversa parte Delphino insidet, Tarentum condidit; Phalanthus vero progenies Herculis, qui in aversa equo insidet Tarentum auxit. BEGER. l. c. p. 322. sqq. Add. GOLTZIUS Græcia. p. 292.

TAB. XXXIV

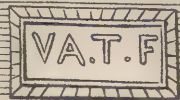
pag. 171. 179. 181. 182. 183.

Æ.

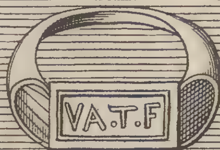
I

Γ

II

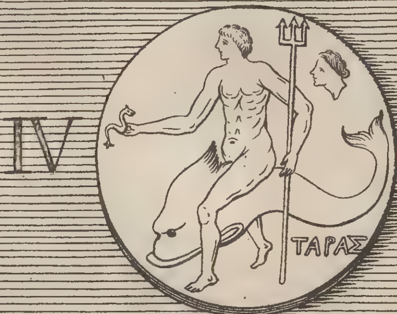

IN. CAM. EXC.

III

ÆR.
Γ

IV

Æ.
Γ

V

Æ.
Γ

quonam se pacto paucos & infirmos crederet præsidio tam valido & armato vim allaturos? ab iisdem consilium petere jussi, quibus auctoribus præsidium in urbem accepissent, discedunt: ægreque impetrato, ut de ea re Consuli Senatum responsaque ad se referri sineret, ad suos redeunt. Duæ factiones Senatum distinebant: una, cujus principes erant defectionis à populo Romano auctores; altera, fidelium civium. Certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem Consuli opera navaretur. Pars altera (quum præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset) enuntiare Consuli satis habuit, *qua noctis hora, quaque porta, & quam in viam egressurus hostis foret.* Altera, quibus invitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam Consuli aperuerunt, armatosque clam hostes (*t*) in urbem acceperunt. Ita duplici proditione & præsidium Samnitium insessis circa viam silvestribus locis, nec opinato oppressum est: & ab urbe plena hostium clamor sublatus, momentoque unius horæ Samnis cæsus, Satricanus captus, & omnia in potestate Consulis erant. Qui, quæstione habita, quorum opera defectio esset facta, quos sontes comperit, virgis cæsos securi percussit, præsidioque valido imposito, arma Satricanis ademit. Inde ad Triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesque sub jugum missos, auctores sunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude; non animi solum vigore, sed etiam corporis viribus excellens. Præcipua pedum pernicitas inerat, quæ cognomen etiam dedit: victoremque cursu omnium ætatis suæ fuisse ferunt. Et seu virium vi, seu exercitatione multa, cibi vinique eundem capacissimum: nec cum ullo asperiorem (quia ipse invicti ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pariter equitique. Equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quibus ille, *ne nihil remissum dicatis, remitto*, inquit, *ne utique dorsum demulceatis, quum ex equis descendetis.* Et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios civesque. Prænestinus prætor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem. Quem quum inambulans ante tabernaculum vocari jussisset; lictorem expedire securim jussit. Ad quam vocem exanimi stante Prænestino, *Agedum lictor, excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulantibus:* perfusumque ultimi supplicii metu, mulcta dicta dimisit. Haud dubie illa ætate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innixa res Romana staret. Quin eum parem destinant (*u*) animis magno Alexandro ducem, si arma, Asia perdomita, in Europam vertisset.

Samniticum præsidium oppressum.

Papirii Cursoris laus.

Papirius.

CAP. XVII. Nihil minus quæsitum à principio hujus operis videri potest, quam ut plus justo ab rerum ordine declinarem, varietatibusque distinguendo opera & legentibus velut diverticula amœna, & requiem animo meo quærerem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium: ut quærere libeat, *quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit.* PLURIMUM IN BELLO pollere videntur militum copia & virtus, ingenia imperatorum, fortuna, per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. Ea & singula intuenti, & universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque facile præstant invictum Romanum imperium. Jam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo egregium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adolescens, in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum; Cyrum, quem maxime Græci laudibus celebrant, quid nisi longa vita, sicut (*) Magnum modo Pompejum, vertenti præbuit fortunæ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum: M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, Manium Curium. Deinceps ingentes sequuntur viri; si Punicum Romano prævertisset bellum, seniorque in Italiam trajecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quæ in Alexandro erat animi ingeniique; tum disciplina militaris jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges gesserant bella: ita deinde exactores regum, Junii, Valeriique: ita deinceps Fabii, Quintii, Cornelii: ita Furius Camillus, quem juvenes duo, (*x*) quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro, (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus; insignes ante milites, quam duces: Cessissent Decii, devotis corporibus in hostem ruentes: cessisset Papirius Cursor, illo corporibus robore, illo animi: Victus esset consiliis juvenis unius, ne singulos nominem, senatus ille, quem qui ex regibus constare dixit, unus veram speciem Romani Senatus cepit? Id vero erat periculum, ne solertius quam quilibet unus, ex iis quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis præcaveret, tempus pugnæ deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret. Non jam cum Dario rem esse dixisset: quem mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunæ suæ apparatibus, prædam verius quam hostem, nihil aliud quam

Et alii Principes Romani comparantur Alexandro M.

Cyrus.

Darius.

(*t*) al. nocte. (*u*) al. destinarant (*x*) al. hi vel ii.

(*) Magnum - - - Pompejum) Numisma aureum Tab. XXXIV. num. 5. Sextum Pompejum Magni filium non solum, sed & ipsius patrem Pompejum M. & fratrem Cn. Pompejum exhibet. Cum autem nusquam ejus generis numismata inveniantur, nisi Messanæ & Panormi, hinc Antiquarii suspicantur, ibidem illa Sexti jussu percussa quondam fuisse. Conf. BEGER. Th. Br. T. II. p. 374. PATIN. Fam. Rom. p. 218.

quam bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius Italiæ, quam Indiæ, per quam temulento agmine comissabundus incessit, visus illi habitus esset; saltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti, & vestigia recentia domesticæ cladis, ubi avunculus ejus nuper Epiri rex Alexander absumptus erat.

Alexandri vitia.

CAP. XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. Qui si ex habitu novæ fortunæ, novique, ut ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur; Dario magis similis quam Alexandro in Italiam venisset, & exercitum Macedoniæ oblitum, degenerantemque jam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis, & desideratas humi jacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus: & fœda supplicia, & inter vinum & epulas cædes amicorum, & vanitatem ementiendæ stirpis. Quid si vini amor indies fieret acrior, quid si trux ac præfervida ira (nec quicquam dubium inter scriptores refero) nullane hæc damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periculum erat, quod lævissimi ex Græcis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ favent, dictitare solent, ne majestatem nominis Alexandri (quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse,) sustinere non potuerit populus Romanus; & adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes (*) Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines (id quod ex monumentis orationum patet) adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paulo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus Romanus etsi nullo bello, multis tamen præliis victus sit, Alexandro nullius pugnæ non secunda fortuna fuerit; non intelligunt, se unius hominis res gestas, & ejus juvenis, cum populi jam octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si quum ex hac parte secula plura numerentur, quam ex illa anni; plus in tam longo spatio, quam in ætate tredecim annorum fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine, & ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus nunquam adversa fortuna pugnæ fuit? Paginas in annalibus magistratuum, fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunæ ullo die Populum Romanum pœnituit. Et quo sint mirabiliores, quam Alexander, aut quisquam alius rex; denos, vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum consulatum gessit: ab Tribunis plebis delectus impediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tempus, comitiorum causa, revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegæ nunc temeritas, nunc pravitas, impedimento aut damno fuit: male gestis rebus alterius successum est: tironem, aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At, Hercule, REGES, NON LIBERI solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, & eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset. Imo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent; multis casibus non solum obnoxium, sed etiam offerentem se: Romanis multi fuissent Alexandro, vel gloria, vel rerum magnitudine pares: quorum suo quisque fato, sine publico discrimine viveret, moreretur que.

Fortuna Alexandri collata cum fortuna Populi Romani.

Collatio copiarum.

CAP. XIX. Restat, ut copiæ copiis comparentur, vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censebantur ejus ætatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem scribebantur legiones. Quaterni, quinique exercitus sæpe per eos annos, in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, & Volscis, & Æquis, & omni Campania, & parte Umbriæ Etruriæque, & (**) Picentibus, & Marsis, Pelignisque, ac Vestinis, atque Apulis, adjunctaque (y) omni ora Græcorum inferi magis à Thuriis (z) Neapolim & Cumas, & inde Antio atque Ostiis tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. Ipse trajecisset mare, cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum, & quatuor millibus equitum, maxime (***) Thessalorum: hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adjunxisset gentes, impedimentum majus quam auxilium traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi supplementum esset. Alexandro (quod postea Annibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clypeus, sarissæque illis: Romano scutum, majus corpori tegumentum, & pilum, haud paulo quam hasta vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque miles, ordines servans: sed illa phalanx immobilis, & unius generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans: facilis partienti quacunque opus esset, facilis jungenti. Jam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno prælio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies? Næ ille sæpe, etiamsi prima prospere

(y) al. adjuncta. (z) al. Brutiis.

(*) Thebarum) Numisma Tab. XXXV. num. 1. propositum cum scypho, cui clava imposita, & scuto, Herculis & Bacchi cultum, apud Thebanos celebrem fuisse, docet. Quod idem confirmat PLINIUS Lib. IV. c. 7. Thebas, inquit, nobilitarunt Hercules, & Liber Pater. Vid. BEGER. Th. Br. T. I. p. 473. sq.

(**) Picentibus) Numisma Tab. XXXV. num. 2. Goltzianum ad Picentium originem spectat. Vel enim Picum ductorem à quo nomen traxerunt, vel Herculem qui cum clypeo argolico sedens conspicitur, & ad quem originem suam retulerunt, exprimere voluere. Conf. GOLTZII. Sicilia & Magna Græcia Tab. XX. p. 242.

(***) Thessalorum) Numisma Cimeliarchii mei Tab. XXXV. num. 3. Thessalorum est, qui Jovem Dodonæum, de quo jam supra Dec. I. Lib. VIII. Cap. XXII. p. 168. b. ** & Minervam bellatricem, Deos coluerunt. BEGER. l. c. p. 480.

proſpere eveniſſent, Perſas & Indos, & imbellem Aſiam quæſiſſet, & cum fœminis ſibi bellum fuiſſe dixiſſet: quod Epiri regem Alexandrum mortifero vulnere ictum dixiſſe ferunt: ſortem bellorum in Aſia geſtorum ab hoc ipſo juvene cum ſua conferentem. Equidem quum per annos quatuor & viginti, primo Punico bello claſſibus certatum cum Pœnis recordor, vix ætatem Alexandri ſuffecturam fuiſſe reor ad unum bellum. Et forſitan quum & fœderibus vetuſtis juncta Punica res Romanæ eſſet, & timor par adverſus communem hoſtem, duas potentiſſimas armis viriſque urbes armaret; ſimul Punico Romanoque obrutus bello eſſet. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus; ſed experti tamen ſunt Romani Macedonem hoſtem adverſus Antiochum, Philippum, & Perſen, non modo cum clade ulla, ſed ne cum periculo quidem ſuo. Abſit invidia vero, & civilia bella ſileant, numquam ab equite hoſte, numquam à pedite, numquam aperta acie, numquam æquis, utique numquam noſtris (*a*) locis laboravimus. Equitem, ſagittas, ſaltus (*b*) impeditos, avia commeatibus loca, gravis armis miles timere poteſt. Mille acies graviores quam Macedonum atque Alexandri, avertit, avertetque; modo ſit perpetuus hujus, qua vivimus, pacis amor, & civilis cura concordiæ.

M. Foslius & L. Plautius Coſſ. U. C. an. 436. Ol. 115. a. C. N. 317.

CAP. XX. Marcus Foslius Flaccinator inde, & L. Plautius Venno Conſules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis *de fœdere renovando* legati quum Senatum humi ſtrati moviſſent, rejecti ad populum, haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque de fœdere negatum:

Samnitibus induciæ datæ.

induciæ biennii, quum per aliquot dies fatigaſſent ſingulos precibus, impetratæ. Et ex Apulia Theanenſes Canuſinique populationibus feſſi, obſidibus L. Plautio Conſuli datis, in deditionem venerunt.

Capuanis præfectus & leges datæ.

Eodem anno primum præfecti Capuæ creari cepti; legibus ab L. Furio prætore datis: quum utrumque ipſi pro remedio ægris rebus diſcordia inteſtina petiſſent.

Novæ tribus, Ufentina & Falerina.

Et duæ Romæ additæ tribus, Ufentina ac Falerina. Inclinatis ſemel in Apulia rebus, Theates quoque Apuli ad novos Conſules,

C. Junius Bubulcus & Q. Æmilius Barbula Coſſ. U. C. an. 437. Ol. 116. a. C. 316.

C. Junium Bubulcum, Q. Æmilium Barbulam fœdus petitum venere, pacis per omnem Apuliam præſtandæ populo Romano auctores. Id audacter ſpondendo impetraverunt, *ut fœdus daretur: neque ut æquo tamen fœdere, ſed ut in ditione populi Romani eſſent.*

Apulis data pax.

Apulia perdomita (nam Forento quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perrectum.

Forentum captum.

Et Nerulum.

Inde repentino adventu Æmilii Conſulis, Nerulum vi captum. Et poſtquam res Capuæ ſtabilitas Romana diſciplina, fama per ſocios vulgavit;

Antiatibus datæ leges.

Antiatibus quoque, qui *ſe ſine legibus certis, ſine magiſtratibus agere querebantur*, dati ab Senatu ad jura ſtatuenda ipſius coloniæ patroni: nec arma modo, ſed jura etiam Romana late pollebant.

CAP. XXI. C. Junius Bubulcus, & Q. Æmilius Barbula Conſules, exitu anni, non conſulibus ab ſe creatis, Sp. Nautio, & M. Popillio, ceterum Dictatori L. Æmilio, legiones tradiderunt.

Sp. Nautius & M. Popillius Coſſ. U. C. an. 438. Ol. 116. a. C. N. 315. L. Æmilius Dictator. Samnites rebellant.

Is cum L. Fulvio magiſtro equitum Saticulam oppugnare adortus, rebellandi cauſam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis. Hinc Samnis magno exercitu coacto ad eximendos obſidione ſocios, haud procul caſtris Romanorum caſtra poſuit. Hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repente portis, in ſtationes hoſtium incurrerunt. Inde pars utraque, ſpe alieni magis auxilii, quam viribus freta ſuis, juſto mox prælio inito Romanos urgent.

Ancipiti prælio cum Samnitibus pugnatur.

Et quamquam anceps dimicatio erat: tamen utrimque tutam aciem Dictator habuit: quia & locum haud facilem ad circumveniendum cepit, & diverſa ſtatuit ſigna. Infeſtior tamen in erumpentes inceſſit: nec magno certamine intra mœnia compulit. Tum totam aciem in Samnites obvertit. Ibi plus certaminis fuit. Victoria ſicut ſera, ita nec dubia nec varia fuit.

Samnites vincuntur.

Fuſi in caſtra Samnites, extinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: & ſpe abjecta Saticulæ tuendæ, Pliſtiam ipſi ſocios Romanorum, ut parem dolorem hoſti rederent, circumſidunt.

CAP. XXII. Anno circumacto, bellum deinceps ab Dictatore Q. Fabio geſtum eſt.

Q. Fabius Dictator. L. Papirius IV. & Q. Publilius Coſſ. U. C. an. 439. Ol. 116. a. C. N. 314.

Conſules novi, (*c*) ſicut ſuperiores, Romæ manſerunt: Fabius ad accipiendum ab Æmilio exercitum, ad Saticulam cum ſupplemento venit. Neque enim Samnites ad Pliſtiam manſerant: ſed accitis ab domo novis militibus, multitudine freti, caſtra eodem quo ante loco poſuerant: laceſſenteſque prælio Romanos avertere ab obſidione conabantur. Eo intentius Dictator in mœnia hoſtium verſus, id bellum tantum (*d*) ducere, quod urbem oppugnabat: ſecurior ab Samnitibus agere, ſtationibus modo oppoſitis, ne qua in caſtra vis fieret.

Prælium equeſtre cum Samnitibus.

Eo ferocius obequitare Samnites vallo, neque otium pati. Et quum jam prope in portis caſtrorum eſſet hoſtis, nihil conſulto Dictatore, magiſter equitum Q. Aulius Cerretanus magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, ſummovit hoſtem. Tum in minime pertinaci genere pugnæ, ſic fortuna exercuit opes, ut inſignis utrimque clades, & clara ipſorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator, ægre patiens, quo (*e*) tam ferociter adequitaſſet, inde ſe fundi fugarique; orando hortandoque equites prælium integravit.

In quo Samnitium Imperator occiditur.

In quem inſignem inter ſuos cientem pugnam, magiſter equitum Romanus infeſta cuſpide ita permiſit equum, ut uno ictu exanimem equo præcipitaret: nec, ut fit, ad ducis caſum perculſa magis, quam irritata eſt multitudo. Omnes, qui circa erant, in Aulium temere invectum per hoſtium turmas, tela conjecerunt, fratri præcipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt.

Et Romanorum Magiſter Equitum.

Is victorem detractum ex equo magiſtrum equitum, plenus mœroris atque iræ trucidavit: nec multum abfuit, quin corpore etiam, quia inter hoſtiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes deſcenſum ab Romanis eſt, coactique idem Samnites facere. Et repentina acies circa corpora ducum pede-

A a

(*a*) al. iniquis. (*b*) al. Et quidem Samnites ſaltus &c. (*c*) al. novorum Conſulum nomina ponunt hæc: L. Papirius Curſor quartum, & Q. Publilius Philo quartum. (*d*) al. Id bellum tanti. (*e*) al. quod.

pedestre prælium iniit, quo haud dubie superat Romanus: recuperatumque Aulii corpus, mista cum dolore lætitia, victores in castra referunt. Samnites, duce amisso, & per equestre certamen tentatis viribus, omissa Saticula, quam nequicquam defendi rebantur, ad Plistiæ obsidionem redeunt: intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Plistia per vim Samnis potitur.

Saticula & Plistia captæ.

CAP. XXIII. Mutata inde belli sedes est. Ad Soram è Samnio Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. Quo quum prior Romanus exercitus, ad ulciscendam civium necem, recuperandamque coloniam, magnis itineribus pervenisset; & sparsi per vias speculatores, *sequi legiones Samnitium, nec jam procul abesse*, alii super alios nuntiarent: obviam itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti prælio dimicatum est. Non cædes, non fuga alterius partis, sed nox, incertos victi victoresne essent, diremit. Invenio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse: atque in ea cecidisse Q. Aulium, magistrum equitum. Suffectus in locum Aulii C. Fabius magister equitum, cum exercitu novo ab Roma advenit; & per præmissos nuntios consulto Dictatore, ubi subsisteret, quove tempore, & qua ex parte hostem aggrederetur, substitit occultus, ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator quum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum, obsessi magis quam obsidentis modo, signum repente pugnæ proposuit, & efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in semetipso cuiquam relictam spem, de magistro equitum, novoque exercitu militem celavit. Et tanquam nulla, nisi in eruptione spes esset; *Locis*, inquit, *angustis, milites, deprehensi, nisi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus. Stativa nostra munimento satis tuta sunt, sed inopia eadem infesta. Nam & circa omnia defecerunt, unde subvehi commeatus poterant: & si homines juvare velint, iniqua loca sunt. Itaque non frustrabor ego vos, castra hic relinquendo, in quæ infecta victoria, sicut pristino die, vos recipiatis. Armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent. Castra habeant repetantque, quibus operæ est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, præterquam victoriæ, nobis abscindamus. Ferte signa in hostem: ubi extra vallum agmen excesserit, castra quibus imperatum est, incendant: damna vestra, milites, omnium circa, qui defecerunt, populorum præda sartientur.* Ea oratione Dictatoris, quæ necessitatis ultimæ index erat, milites accensi, vadunt in hostem: & respectus ipse ardentium castrorum, quamquam proximis tantum (ita enim jusserat Dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque velut vecordes illati signa primo impetu hostium turbant, & in tempore postquam ardentia procul vidit castra magister equitum (id convenerat signum) hostium terga invadit. Ita circumventi Samnites, qua potest quisque fugam per diversa petunt. Ingens multitudo in unum metu conglobata, ac semetipsam turba impediens, in medio cæsa. Capta hostium castra direptaque; quorum præda onustum militem in Romana castra Dictator reducit; haudquaquam tam victoria lætum, quam quod præter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra spem salva invenit.

Sora ad Samnites deficit.

Prælium anceps.

Dictatoris stratagema.

Et ad milites oratio.

Samnites vincuntur.

CAP. XXIV. Ad Soram inde reditum, novique Consules M. Pœtelius, C. Sulpicius exercitum ab Dictatore Fabio accipiunt; magna parte veterum militum dimissa, novisque cohortibus in supplementum adductis. Ceterum quum propter difficilem urbis situm nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, & aut tempore longinqua, aut præceps periculo victoria esset. Soranus transfuga clam ex oppido profectus, quum ad vigiles Romanos penetrasset, *duci se extemplo ad Consules* jubet, deductusque, *traditurum urbem promittit.* Visus inde (*quum quonam modo id præstaturus esset*, percunctantes doceret) haud vana afferre, perpulit, prope adjuncta mœnibus Romana castra ut sex millia ab oppido removerentur: fore ut minus intentæ in custodiam urbis diurnæ stationes, ac nocturnæ vigiliæ essent. Ipse insequenti nocte sub oppido silvestribus locis cohortibus insidere jussis, decem milites delectos secum per ardua ac prope invia, in arcem ducit; pluribus quam pro numero virorum missilibus telis eo collatis. Ad hæc saxa erant, & temere jacentia (ut fit) in aspretis, & de industria etiam, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. Ubi quum constituisset Romanos, semitamque angustam & arduam erectam ex oppido in arcem ostendisset: *Hoc quidem ascensu*, inquit, *vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint. Vos & decem numero, & quod plus est, Romani, Romanorumque fortissimi viri estis. Et locus pro vobis, & nox erit, quæ omnia ex incerto majora territis ostentat. Ego jam terrore omnia implebo: vos arcem intenti tenete.* Decurrit inde quanto maxime poterat cum tumultu, *Ad arma, &, proh vestram fidem cives!* clamitans. *Arx ab hostibus capta est, ite, defendite.* Hæc incidens principum foribus, hæc obviis, hæc excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, quum tela & armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos à spe recuperandæ arcis. Fuga cuncta complentur, portæque à semisomnis, ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per unam præsidium Romanum clamore excitatum irrumpit, & concursantes per viam pavidos cædit. Jam Sora capta erat, quum Consules prima luce advenere; & quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. Ex his ducentos viginti quinque, qui omnium consensu destinabantur, & infandæ colonorum cædis & defectionis auctores, vinctos Romam deducunt. Ceteram multitudinem incolumem, præsidio imposito, Soræ relinquunt. Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro cæsi, ac securi percussi summo gaudio plebis: cujus maxime intererat, tutam ubique, quæ passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

M. Pœtelius & C. Sulpicius Coss. U. C. an. 440. Ol. 116. a. C. N. 313.

Sora transfugæ proditione capta.

Soranorum supplicia.

CAP. XXV. Consules ab Sora profecti, in agros atque urbes Ausonum bellum intulerunt.

Ausonibus bellum infertur.

Mota

Mota namque omnia adventu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant; conjurationesque circa Campaniam passim factæ; nec Capua ipsa crimine caruit: quin Romam quoque & ad principum quosdam inquirendos ventum est. Ceterum Ausonum gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona, & Minturnæ, & Vescia, urbes erant: ex quibus principes juventutis duodecim numero in proditionem urbium suarum conjurati ad Consules veniunt: docent, *suos jam pridem, exoptantes Samnitium adventum, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse, juventute & armis Samnites juvisse. Fugatis inde Samnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arcessant bellum, & obstinatos claudere, si exercitus admoveatur. In ea fluctuatione animorum, opprimi incautos posse.* His auctoribus mota propius castra: missique eodem tempore circa tria oppida milites; partim armati, qui occulti propinqua mœnibus insiderent loca; partim togati, tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab iis simul custodes trucidari cepti, simul datum signum armatis, *ut ex insidiis concurrerent.* Ita portæ occupatæ, triaque oppida eadem hora, eodemque consilio, capta. Sed quia absentibus ducibus impetus est factus, nullus modus cædibus fuit: deletaque Ausonum gens, vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecino bello certasset.

Ausones deleti.

CAP. XXVI. Eodem anno, prodito hostibus Romano præsidio, Luceria Samnitium facta. Nec diu proditoribus impunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat: cujus primo impetu urbs, sita in plano, capitur. Lucerini ac Samnites, ad internecionem cæsi. Eoque ira processit, ut Romæ quoque, quum de colonis mittendis Luceriam consuleretur Senatus, multi *delendam urbem censerent.* Præter odium, quod execrabile in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere à relegandis tam procul ab domo civibus, inter tam infestas gentes cogebat. Vicit tamen sententia, *ut mitterentur coloni.* Duo millia & quingenti missi. Eodem anno, quum omnia infida Romanis essent, Capuæ quoque occultæ principum conjurationes factæ. (*f*) De quibus quum ad Senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est. Quæstiones decretæ: *Dictatoremque quæstionibus exercendis dici placuit.* C. Mænius dictus. Is M. Foslium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus ejus terror. Itaque sive timore ejus, seu conscientia Calavios, Ovium, Noviumque (ea capita conjurationis fuerant) prius quam nominarentur apud Dictatorem, mors haud dubie ab ipsis conscita, judicio subtraxit. Deinde, ut quæstioni Campanæ materia decessit, versa Romam interpretando res: *non nominatim qui Capuæ, sed in universum, qui usquam coissent, conjurassentve adversus Rempublicam (g) quæri Senatum jussisse: & coitiones honorum adipiscendorum causa factas, adversus rempublicam esse:* Latiorque & re & personis quæstio fieri: haud abnuente Dictatore sine fine ulla quæstionis suæ jus esse.

Luceria ad Samnites deficit.

Lucerini ac Samnites cæduntur.

Luceriam colonia missa.

Campanorum defectio.

Quæstiones institutæ Capuæ.

C. Mænius Dictator.

Postulabantur ergo nobiles homines: appellantibusque tribunos, nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec ii modo in quos crimen intendebatur, sed universi simul *negare nobilium id crimen esse, quibus si nulla obstetur fraude, pateat via ad honorem; sed hominum novorum. Ipsos adeo Dictatorem magistrumque equitum, reos magis quam quæsitores (h) idoneos ejus criminis esse. Intellecturosque id ita esse, simul magistratu abissent.* Tum enimvero Mænius jam famæ magis quam imperii memor, progressus in concionem, ita verba fecit: *Et omnes anteactæ vitæ vos conscios habeo, Quirites, & hic ipse honos delatus ad me, testis est innocentiæ meæ. Neque enim quod sæpe alias, quia ita tempora postulabant reipublicæ, qui bello clarissimus esset, sed qui maxime procul ab his coitionibus vitam egisset, Dictator deligendus exercendis quæstionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua de causa vos existimare, quam me pro magistratu quicquam incompertum dicere melius est) primum ipsas expugnare quæstiones omni ope annisi sunt: dein, postquam ad id parum potentes erant, ne causam dicerent, in præsidia adversariorum, appellationem & tribunitium auxilium, patricii confugerunt. Postremo repulsi inde (adeo omnia tutiora, quam ut innocentiam suam purgarent, visa) in nos irruerunt, & privatis Dictatorem poscere reum verecundiæ non fuit: ut omnes dii hominesque sciant, ab illis; etiam quæ non possint, tentari, ne rationem vitæ reddant; me obviam ire crimini, & offerre me inimicis reum, dictatura me abdico. Vos quæso, Consules, si vobis datum ab Senatu negotium fuerit, in me primum & hunc M. Foslium quæstiones exerceatis, ut appareat innocentia nostra nos, non majestate honoris, tutos à criminationibus istis esse.* Abdicat inde se dictatura, & post eum confestim Foslius magisterio equitum: primique apud Consules (iis enim ab Senatu mandata res est) rei facti, adversus nobilium testimonia, egregie absolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, ceterum invisus nobilitati, causam dixit, absolutusque est. Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quæstio, per clara nomina reorum viguit. Inde labi cepit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, oppressa est.

Supplicia in Romanos.

Mænius rem excusat.

Abdicat se Dictatura.

CAP. XXVII. Earum fama rerum, magis tamen spe Campanæ defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites in Apuliam versos rursus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperirent, Capuam Romanis eriperent. Eo Consules cum valido exercitu venerunt. Et primo circa saltus, quum utrimque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt: deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt; ibique primum castra in conspectu (*i*) hostibus data: deinde levibus præliis, equitum sæpius quam peditum, utrimque periculum factum: nec aut eventus eorum Romanum, aut moræ, qua trahebant bellum, pœnitebat. Samnitium contra ducibus, & carpi parvis quotidie damnis, & se-

Samnites ad Caudium.

Eo Consules eunt.

(*f*) al. patefactæ. (*g*) al. *Romanum populum.* (*h*) al. *Quæstores.* (*i*) al. in conspectum.

& senescere dilatione belli vires suae videbantur. Itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua divisis: quibus praeceptum erat, *intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad praelium starent. Aciem pediti tutam fore.* Consules Sulpicius in dextro, Poetelius in laevo cornu consistunt. Dextra pars, qua & Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit. Sinistris, praeterquam quod confertiores steterant, repentino consilio Poetelii Consulis additae vires: qui subsidiarias cohortes, quae integrae ad longioris pugnae casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit: universisque hostem primo impetu viribus impulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnam succedit. In hunc transverso agmine inter duas acies se inferentem Romanus equitatus concitat equos: signaque & ordines peditum atque equitum confundit, donec universam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Poetelius solus, sed Sulpicius etiam hortator affuerat; avectus ab suis nondum conserentibus manus, ad clamorem ab sinistra parte prius exortum. Unde haud dubiam victoriam cernens, quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit: Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in perculsos inferentem. Ceterum omnia mutavit repente Consulis adventus. Nam & conspectu ducis refectus militum est animus: & majus quam pro numero auxilium advenerat, fortes viri: & partis alterius victoria audita, mox visa etiam, praelium restituit. Tota deinde jam vincere acie Romanus, & omisso certamine, caedi capique Samnites: nisi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum, nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia caesa aut capta Samnitium, proditum memoriae est.

Praelium fit.

Samnites vincuntur.

CAP. XXVIII. Consules, egregia victoria parta, protinus inde ad Bovianum oppugnandum legiones ducunt. Ibique hiberna egerunt, donec ab novis Consulibus L. Papirio Cursore quintum, C. Junio Bubulco iterum, nominatus Dictator C. Poetelius cum M. Foslio magistro equitum, exercitum accepit. Is quum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit. Unde nocturna Samnitium fuga, sine certamine receptis Fregellis, praesidioque valido imposito, in Campaniam reditum, maxime ad Nolam armis repetendam. Eo se intra moenia, sub adventum Dictatoris, & Samnitium omnis multitudo, & Nolani agrestes, (*k*) contulerant. Dictator, urbis situ circumspecto, quo apertior aditus ad moenia esset, omnia aedificia (& frequenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit; nec ita multo post, sive à Poetelio Dictatore, sive ab C. Junio Consule, (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captae decus Nolae ad Consulem trahunt, adjiciunt, Atinam & Calatiam, ab eodem captas: Poetelium autem pestilentia orta clavi figendi

L. Papirius V. & C. Junius Bubulcus II. Coss. U. C. 441. Ol. 117. a. C. N. 312.

Fregellae captae.

Nola & aliae urbes captae.

Poetelius figendi clavi

causa Dictatorem dictum. Suessa, & Pontiae eodem anno coloniae deductae sunt. Suessa, Auruncorum fuerat: Volsci Pontias insulam sitam in conspectu littoris sui incoluerant. Et Interamna & Casinum (*l*) ut deducerentur coloniae, senatusconsultum factum est. Sed triumviros creavere, ac misere colonorum quatuor millia insequentes Consules, M. Valerius, P. Decius.

causa Dictator dictus, Suessa & Pontiae coloniae deductae.

M. Valerius & P. Decius Coss.

CAP. XXIX. Profligato fere Samnitium bello, prius quam ea cura decederet Patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est: nec erat ea tempestate gens alia, cujus, secundum Gallicos tumultus, arma terribiliora essent; quum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque altero consulum in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter aeger Romae restiterat, auctore Senatu Dictatorem C. Junium Bubulcum dixit. Is, prout rei magnitudo postulabat, omnes Juniores sacramento adigit: arma, quaeque alia res poscit, summa industria parat; nec tantis apparatibus elatus, de inferendo bello agitat: quieturus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello consilia & apud Etruscos fuere. Neutri finibus egressi. Et censura clara eo anno Appii Claudii, & C. Plautii fuit: memoriae tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quod viam munivit, & aquam in urbem duxit, eaque unus perfecit: quia ob infamem, atque invidiosam Senatus lectionem verecundia victus collega, magistratu se abdicaverat. Appius jam inde antiquitus insitam pertinaciam familiae gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore, Potitia gens, cujus (*m*) ad ARAM MAXIMAM HERCULIS familiare sacerdotium fuerat, servos publicos ministerii delegandi causa, solennia ejus sacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, & quod dimovendis statu suo sacris religionem facere posset, (*n*) *quum duodecim familiae ea tempestate Potitiorum essent; puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe extinctos: nec nomen tantum Potitiorum interiisse, sed censorem etiam Appium, memori deûm ira, post aliquot annos luminibus captum.*

U. C. 442. Ol. 117. a. C. N. 311.

C. Junius Bubulcus Dictator.

Bellum Etruscum in apparatu remansit.

Ap. Claudius & C. Plautius Censores. Via Appia & Aqua Claudia.

Sacra Herculis, Potitiae gentis interitu, imminuta.

Ap. Claudius Caecus.

CAP. XXX. Itaque Consules, qui eum annum secuti sunt, C. Junius Bubulcus tertium, & Quintus Aemilius Barbula iterum, initio anni questi apud populum, *deformatum ordinem prava lectione Senatus, qua potiores aliquot lectis praeteriti essent; negaverunt eam lectionem se, quae sine recti pravique discrimine ad gratiam & libidinem facta esset, observaturos.* Et Senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante censores Appium Claudium & C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari cepta per populum; utraque pertinentia ad rem militarem: unum, *ut tribuni militum seni deni in quatuor legiones à populo crearentur,* quae antea perquam paucis suffragio populi relictis locis, Dictatorum & Consulum ferme fuerant beneficia. Tulere eam rogationem Tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius: Alterum, *ut duumviros navales*

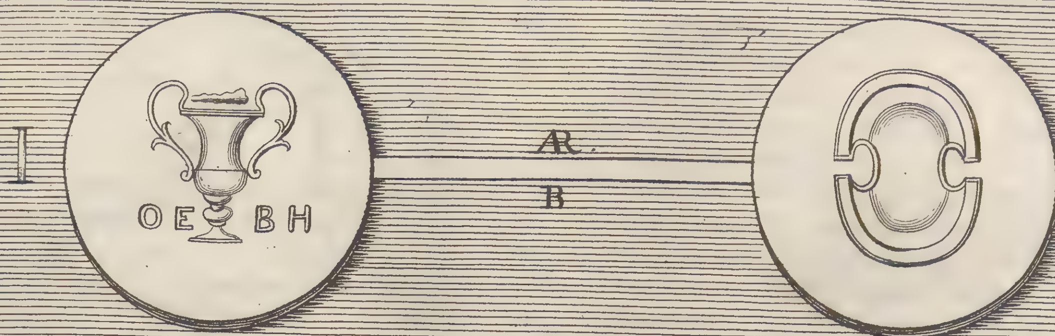
C. Junius III. & Q. Aemilius II. Coss. U. C. 443. Ol. 117. a. C. N. 310.

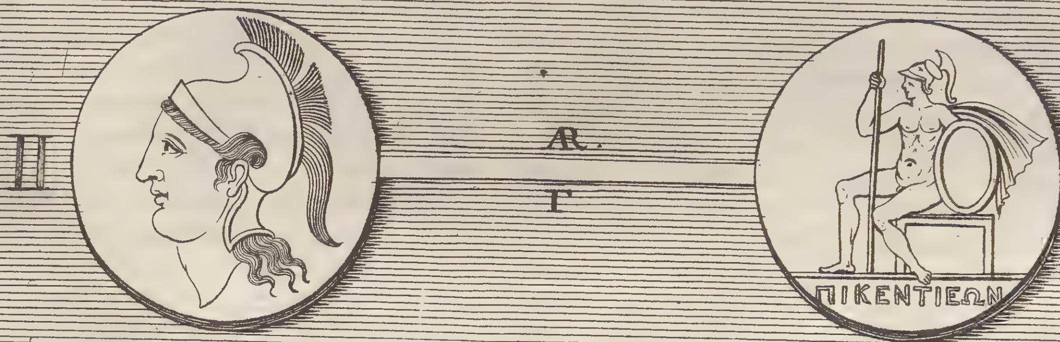
Senatus prava lectio.

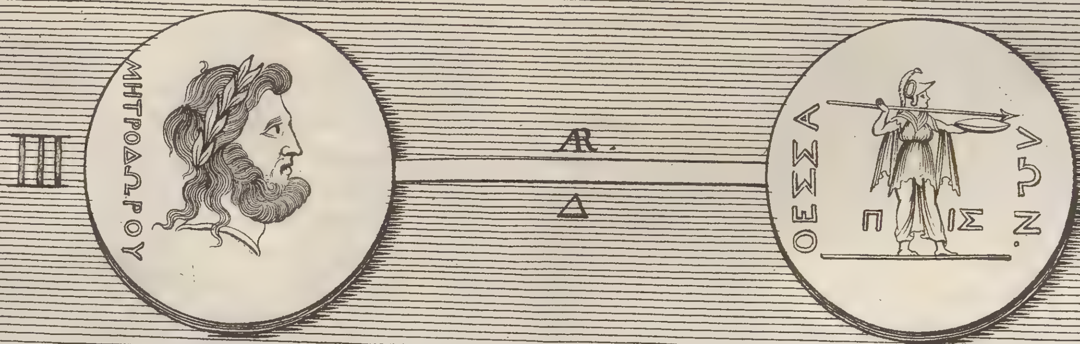
Tribuni milit. à Populo creati, Lege Atilia.

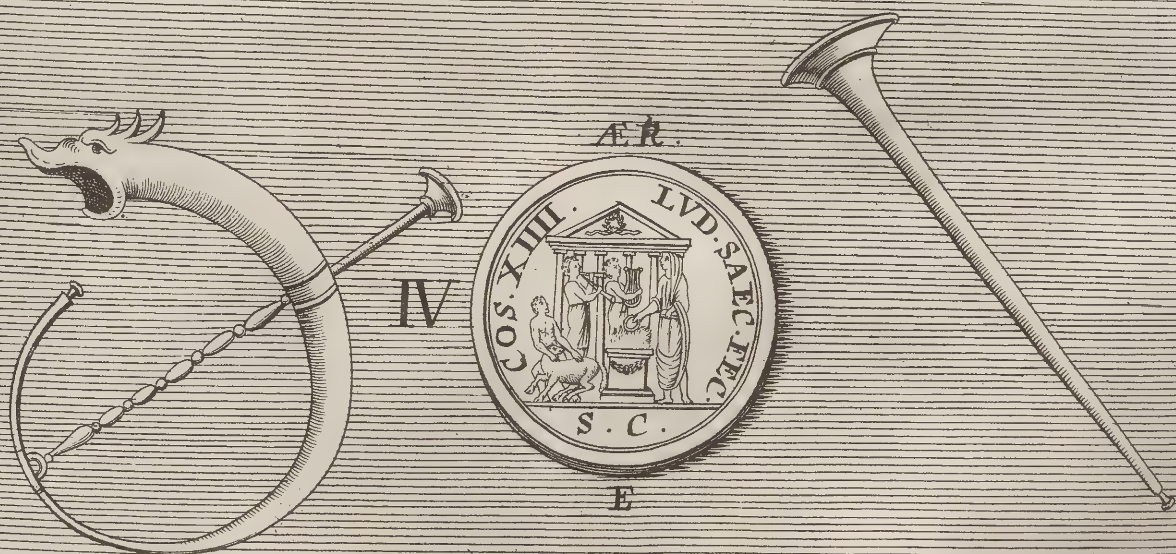
Duumviri navales creati, Lege Decia.

(*k*) al. & Nolana agrestis. (*l*) al. & Minturnae, & Casinum. al. & Veternum & Casinum. al. & internam & Casinum. al. & in tertiam Casinum. al. & ut Interamnam & Casinum. (*m*) al. Potitii, gens cujus &c. (*n*) al. religionem facile adferre posset.

I
ΘΕ ΒΗ
ÆR.
B

II
ÆR.
Γ
ΠΙΚΕΝΤΙΕΩΝ

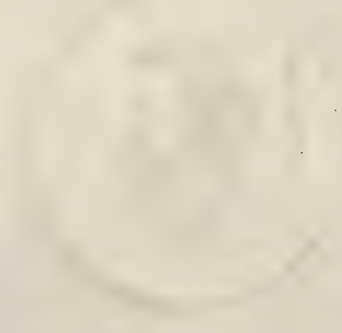

III
ΜΗΤΡΟΔΩΡΟΥ
ÆR.
Δ
ΘΕΣΣΑ ΛΩΝ
Π ΙΣ

ÆR.
IV
COS. XIIII. LVD. SAEC. FEC.
S. C.
E

vales classis ornandæ reficiendæque causa idem populus juberet. Lator hujus plebiscitì fuit M. Decius tribunus plebis. Ejusdem anni rem dictu parvam præterirem, ni ad religionem visa esset pertinere. (*) Tibicines, quia *prohibiti à proximis censoribus erant in æde Jovis vesci*, quod traditum antiquitus erat, ægre passi, Tibur uno agmine abierunt: adeo, ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis præcineret. Ejus rei religio tenuit Senatum, legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini benigne polliciti, primum accitos eos in curiam hortati sunt, ut reverterentur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die festo alii alios per speciem, celebrandarum cantu epularum causa invitant, & vino, cujus avidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra somno victos (o) conjiciunt, ac Romam deportant. Nec prius sensere; quam plaustris in foro relictis, plenos crapulæ eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus, impetratoque ut manerent, datum, *ut triduum quotannis ornati, cum cantu, atque hac, quæ nunc solennis est, licentia per urbem vagarentur: restitutumque in æde vescendi jus iis, qui sacris præcinerent.* Hæc inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

Tibicines irritati censorio edicto, relinquunt Romam.

Astu revecti Romam.

CAP. XXXI. Consules inter se provincias partiti; Junio Samnites, Æmilio novum bellum Etruria sorte obvenit. In Samnio Cluviam præsidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites, verberibusque fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Junius, nihil antiquius oppugnatione Cluviana ratus, quo die aggressus est mœnia, vi cepit; atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus. Caput hoc erat Pentrorum Samnitium longe ditissimum atque opulentissimum armis, virisque. Ibi quia haud tantum irarum erat, spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur. Minus itaque sævitum in hostes est: prædæ plus pene, quam ex omni Samnio unquam egestum, benigneque omnis militi concessa. Et postquam præpotentem armis Romanum nec acies subsistere ullæ, nec castra, nec urbes poterant; omnium principum in Samnio eo curæ sunt intentæ, ut insidiis quæreretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus, excipi ac circumveniri posset. Transfugæ agrestes, & captivi quidam, pars forte, pars consilio oblati, congruentia ad Consulem afferentes, quæ & vera erant, *pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse*, perpulerunt ut prædatum eo expeditæ ducerentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat, & postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. Et primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique coibant, & notis ordinibus in veteri disciplina militiæ, jam sine præcepto ullius sua sponte struebatur acies: Consul ad ancipitem maxime pugnam advectus, desilit ex equo, & *Jovem, Martemque atque alios testatur Deos, se nullam suam gloriam inde, sed prædam militi quærentem, in eum locum devenisse. Neque in se aliud, quam nimiam ditandi ex hoste militis curam, reprehendi posse. Ab eo se dedecore nullam rem aliam, quam virtutem militum vindicaturam. Conniterentur modo uno animo omnes invadere hostem, victum acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidiarum tentantem, & loco, non armis, fretum. Sed quem esse jam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum? Fregellana arx, Soranaque, & ubicunque iniquo successum erat loco, memorabantur.* His accensus miles, omnium immemor difficultatum, vadit adversus imminentem hostium aciem; ubi paululum laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen. Ceterum postquam prima signa planitiem summam ceperunt; sensitque acies æquo se jam institisse loco: versus extemplo est terror in insidiatores, easdemque latebras, quibus se paulo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed loca difficilia hosti quæsita, ipsos tum sua fraude impediebant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit: cæsa ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste prædam pecorum discurrit.

Cluvia à Samnitibus capta.

Et à Romanis recepta.

Bovianum captum.

Samnitium insidiæ.

Quibus se expediunt Romani.

CAP. XXXII. Dum hæc geruntur in Samnio, jam omnes Etruriæ populi, præter Aretinos, ad arma ierant; ab oppugnando Sutrio, quæ urbs socia Romanis velut claustra Etruriæ erat, ingens orsi bellum. Eo alter Consulum Æmilius cum exercitu, ad liberandos obsidione socios, venit. Advenientibus Romanis, Sutrini commeatus benigne in castra ante urbem posita advexere. Etrusci diem primum consultando, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt. Postero die, ubi celeriora, quam tutiora consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnæ propositum est: armatique in aciem procedunt. Quod postquam Consuli nuntiatum est, extemplo tesseram dari jubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat. Dicto paretur. Consul ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri jussit, & haud procul hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrimque steterunt, expectantes, ut ab adversariis clamor & pugna inciperet. Et prius sol meridie se inclinavit, quam telum hinc aut illinc emissum est. Inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubæ, & signa inferuntur. Nec segnius à Romanis pugna initur. Concurrunt infensis animis. Numero hostis, virtute Romanus superat. Anceps prælium multos utrimque, & fortissimum quemque absumit: nec prius inclinata res est, quam secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa, circaque omnes ceciderunt. Nullo unquam

Etrusci Sutrium oppugnant.

Anceps prælium.

(o) al. somno vinctos.

(*) Tibicines) Varia non solum genera tibiarum, sed & Tibicinem ex BOISARDO, & præcinentem in sacrificio in nummo Domitiani Imp. exhibemus Tab. XXXV. num. 4. & Tab. XXXVI. num. 1. Conf. LEGER. Th. Br. T. II. p. 639.

quam prælio fugæ minus, nec plus cædis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset: ita, ut victores, prius quam victi, pugnandi finem facerent. Post occasum solis, signum receptui datum est: nocte ab utroque in castra reditum. Nec deinde quicquam eo anno rei memoria dignæ apud Sutrium gestum est: quia & ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno prælio fuerat, subsidiariis modo relictis; vix quod satis esset ad castrorum præsidium: & apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures post prælium saucii decesserint, quam ceciderant in acie.

Q. Fabius & C. Marcius Rutilus Coss. U. C. an. 444. Ol. 117. a. C. N. 309.

CAP. XXXIII. Q. Fabius insequentis anni Consul, bellum ad Sutrium excepit. Collega Fabio C. Marcius Rutilus datus est. Ceterum & Fabius supplementum ab Roma adduxit: & novus exercitus domo accitus Etruscis venit. Permulti jam anni erant; quum inter patricios magistratus tribunosque plebis nulla certamina fuerant: quum ex ea familia, quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur.

Contentiones de Censura Ap. Claudii, cum P. Sempronio Trib. plebis.

Ap. Claudius censor, circumactis decem & octo mensibus; quod Æmilia lege finitum censuræ spatium temporis erat, quum C. Plautius collega ejus magistratu se abdicasset, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis, qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus, actionem susceperat; non popularem magis quam justam, nec in vulgus, quam optimo cuique gratiorem. Is quum identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque ejus Mamercum Æmilium Dictatorem laudibus ferret, qui quinquennalem ante censuram, & longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium & anni coëgisset spatium: *Dic agedum*, inquit, *Appi Claudi, quidnam facturus fueris, si eo tempore, quo C. Furius & M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses?* Negare Appius *interrogationem tribuni magnopere ad causam pertinere suam. Nam etsi tenuerit lex Æmilia eos censores, quorum in magistratu lata esset; quia post illos censores creatos eam legem populus jussisset, quodque postremum jussisset, id jus ratumque esset; non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse.*

P. Sempronii Trib. pleb. Oratio in Ap. Claudium.

CAP. XXXIV. Hæc sine ullius assensu cavillante Appio, *En*, inquit, *Quirites, illius Appii progenies: qui decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit: tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus fasces & imperium obtinuit. Nec ante continuando abstitit magistratu, quam obruerunt eum male parta, male gesta, male retenta imperia. Hæc est eadem familia, Quirites, cujus vi atque injuriis compulsi extorres patria Sacrum montem cepistis: hæc, adversus quam tribunitium auxilium vobis comparastis: hæc, propter quam duo exercitus Aventinum insedistis: hæc, quæ fænebres leges: hæc, quæ agrarias semper impugnavit: hæc connubia patrum & plebis interrupit: hæc plebi ad curules magistratus iter obsepsit: hoc est nomen, multo quam Tarquiniorum, infestis vestræ libertati. Itane tandem, Appi Claudi, quum centesimus jam annus sit ab Mamerco Æmilio Dictatore, tot censores fuerint nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? Nemo id jus esse, quod postremo populus jussisset, scivit? Immo vero omnes sciverunt. Et ideo Æmiliæ potius legi paruerunt, quam illi antiquæ, qua primum censores creati erant; quia hanc postremum jusserat: &, quia ubi duæ contrariæ leges sunt, semper antiquæ abrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri Æmilia lege populum? an populum teneri, te unum exlegem esse? Tenuit Æmilia lex violentos illos censores, C. Furium, & M. Geganium, qui, quid iste magistratus in republica mali facere posset, indicarunt: quum ira finitæ potestatis, Mamercum Æmilium principem ætatis suæ belli, domique, ærarium fecerunt. Tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium, tenet C. Plautium collegam tuum, iisdem auspiciis, eodem jure creatum. An hunc non ut qui optimo jure censor creatus esset, populus creavit? tu unus eximius es, in quo hoc præcipuum ac singulare valeat. Quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo jure rex Romæ creatus sit, creatum se dicet? Quem semestri dictatura, quem interregno quinque dierum contentum fore putes? Quem clavi figendi, aut ludorum causa Dictatorem audacter crees? Quam isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum diem ingentibus rebus gestis, dictatura se abdicaverunt, aut qui vitio creati, abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam? Nuper intra decem annos C. Mænius Dictator, quia quum quæstiones severius, quam quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio ejus, quod (p) quærebat, ipsi criminis objectata (q) ab inimicis est; ut privatus obviam iret crimini, dictatura se abdicavit. Nolo ego istam in te modestiam: ne degeneraveris à familia imperiosissima & superbissima: non die, non hora citius, quam necesse est, magistratu abieris, modo ne excedas finitum tempus. Satis est, aut diem aut mensem censuræ adjicere. Triennium, inquit, & sex menses ultra, quam licet Æmilia lege, censuram geram, & solus geram. Hoc quidem jam regno simile est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est? Pœnitet enim quod antiquissimam solenne, & solum ab ipso, cui fit, institutum Deo, ab nobilissimis antistitibus ejus sacri ad servorum ministerium religiosus censor deduxisti: gens antiquior originibus urbis hujus, hospitio deorum immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe extincta est: nisi universam rempubl. eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. Urbs eo lustro capta est, quo, demortuo collega C. Julio censore, L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior illius cupiditas fuit, quam tua, Appi? nec solus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit. Tamen neminem invenit, qui se postea auctorem sequeretur. Omnes deinceps censores post mortem collegæ se magistratu abdicarunt. Te nec quod dies exiit censuræ, nec quod collega magistratu abiit, nec lex, nec pudor coërcet: virtutem in superbia, in audacia, in contemptu deorum hominumque ponis. Ego te, Appi Claudi, pro istius magistratus majestate ac verecundia quem gessisti, non modo manu violatum, sed*

(p) al. *quo*. (q) *objecta*.

sed ne verbo quidem inclementiori à me appellatum vellem: sed & hæc quæ adhuc egi, pervicacia tua & superbia coëgit me loqui: & nisi Æmiliæ legi parueris, in vincula duci jubebo. Nec, quum ita comparatum à majoribus sit, ut comitiis censoriis, nisi duo confecerint legitima suffragia, non renunciato altero comitia differantur; ego te, qui solus censor creari non possis, solum censuram gerere patiar. Hæc taliaque quum dixisset, prendi censorem, & in vincula duci jussit. Approbantibus sex tribunis actionem collegæ, tres appellanti Appio auxilio fuerunt: summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit.

Sempronius in carcerem duci Claudium jussit.

CAP. XXXV. Dum ea Romæ geruntur, jam Sutrium ab Etruscis obsidebatur: Consulique Fabio imis montibus ducenti ad ferendam opem sociis, tentandasque munitiones, si qua posset, acies hostium instructa occurrit; quorum ingentem multitudinem quum ostenderet subjecta late planities; Consul, ut loco paucitatem suorum adjuvaret, flectit paullulum in clivos agmen: (aspreta erant strata saxis) inde signa in hostem obvertit. Etrusci omnium, præterquam multitudinis suæ, qua sola freti erant, immemores, prælium ineunt, adeo raptim & avide, ut, abjectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent gladios, vadentes in hostem. Romanus contra, nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere. Igitur scuta, galeæque ictæ, quum etiam quos non vulneraverant, turbarent (neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent) stantes & expositos ad ictus, quum jam satis nihil tegeret, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantemque & instabilem aciem, redintegrato clamore, strictis gladiis hastati & principes invadunt. Eum impetum non tulerunt Etrusci, versisque signis, fuga effusa castra repetunt. Sed equites Romani prævecti per obliqua campi, quum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt. Inde inermi pene agmine, ac vexato vulneribus, in silvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis millibus Etruscorum cæsis, duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hostium cum præda ingenti potitur. Tum de persequendo hoste agitari ceptum.

Sutrium ab Etruscis obsidetur.

Fabii prælium cum Etruscis.

Etrusci vincuntur.

CAP. XXXVI. Silva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quam nuper fuere Germanici saltus: nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. Eam intrare haud fere quisquam præter ducem ipsum audebat. Aliis omnibus cladis Caudinæ nondum memoria aboleverat. Tum ex iis qui aderant, (Consulis fratrem M. Fabium Cæsonem alii, C. Claudium quidam, matre eadem, qua Consulem genitum, tradunt) *speculatum se iturum* professus, *brevique omnia certa allaturum.* Cære educatus apud hospites, Etruscis inde literis eruditus erat: linguamque Etruscam probe noverat. Habeo auctores, vulgo tum Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita Etruscis literis erudiri solitos. Sed propius est vero, præcipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus immiscuerit. Servus ei dicitur comes unus fuisse, nutritus una, eoque haud ignarus linguæ ejusdem: nec quicquam aliud proficiscentes, quam summatim regionis, quæ intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis accepere; ne qua inter colloquia insigni nota hæsitantes deprehendi possent. Iere pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus gæsisque binis armati. Sed neque commercium linguæ, nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quam quod abhorrebat à fide, quemquam externum Ciminios saltus intraturum. Usque ad Camertes Umbros penetrasse dicuntur. Ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: introductumque in Senatum, Consulis verbis egisse de societate amicitiaque: atque inde, comi hospitio acceptum, *nuntiare Romanis jussum, commeatum exercitui dierum triginta præsto fore, si ea loca intrasset: juventutemque Camertium Umbrorum, in armis, paratam imperio, futuram.* Hæc quum relata Consuli essent, impedimentis prima vigilia præmissis, legionibus post impedimenta ire jussis, ipse substitit cum equitatu: & luce orta, postero die obequitavit stationibus hostium, quæ extra saltum dispositæ erant; & quum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit: portaque altera egressus, ante noctem agmen assequitur. Postero die, luce prima, juga Ciminii montis tenebat. Inde contemplatus opulenta Etruriæ arma, milites emittit. Ingenti jam abacta præda, tumultuariæ agrestium Etruscorum cohortes, repente, à principibus regionis ejus concitatæ, Romanis occurrunt; adeo incompositæ, ut vindices prædarum, prope ipsi prædæ fuerint. Cæsis fugatisque iis, late depopulato agro victor Romanus, opulentusque rerum omnium copia, in castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus Tribunis plebis venerant, denuntiatum Fabio Senatus verbis, *ne saltum Ciminium transiret.* Lætati serius se, quam ut impedire bellum possent, venisse, nuntii victoriæ Romam revertuntur.

Silva Ciminia.

Quam speculatum ivit M. Fabius Cæso.

Pueri Romani Etruscis literis erudiuntur.

Et quam Populus Romanus penetrat.

Etruscorum ager depopulatur.

CAP. XXXVII. Hac expeditione Consulis, motum latius erat quam profligatum bellum. Vastationem namque sub Ciminii montis radicibus jacens ora senserat: conciveratque indignatione, non Etruriæ modo populos, sed Umbriæ finitima. Itaque, quantus non unquam antea, exercitus ad Sutrium venit: neque in (r) silvis, tantummodo promota castra, sed etiam aviditate dimicandi quamprimum in campos delata acies: deinde instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad instruendam contra spatio: deinde, postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. Ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus, *ut eo sibi è castris cibaria ejus diei deferri juberent, mansuros se sub armis: & aut nocte, aut certe luce prima castra hostium invasuros.* Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. Decima erat fere diei hora, quum cibum capere Consul milites jubet, præcipit *ut in armis sint, quacumque diei noctisve hora signum dederit.* Paucis milites alloquitur, Samnitium bella extollit, elevat Etruscos;

(r) al. è.

truscos: *nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam ait esse. Præterea telum aliud occultum scituros in tempore. Interea taceri opus esse.* His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: & quod sine munimento consederant, verisimilius erat, quod simulabatur. Curati cibo, corpora quieti dant, & quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt. Dolabræ calonibus dividuntur ad vallum proruendum, fossasque implendas: intra munimenta instruitur acies: delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur.

Etrusci trucidantur.

Dato deinde signo paulo ante lucem, quod æstivis noctibus sopitæ maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies: stratos passim invadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem ad arma trepidantes, cædes oppressit, paucis armandi sedatum spatium est. Eos ipsos non signum certum, non ducem sequentes, fundit Romanus, fugatosque persequitur. Ad castra, ad silvas diversi tendebant. Silvæ, tutius dedere refugium. Nam castra in campis sita eodem die capiuntur: aurum, argentumque jussum referri ad Consulem: cetera præda militis fuit. Cæsa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam silvam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt: metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis undique Tuscis Umbrisque, opprimeretur. Sed ubicunque pugnatum est, res Romana superior fuit: itaque à Perusia, & Cortona, & Aretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum ea tempestate erant, legati pacem fœdusque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetraverunt.

Etruscis induciæ XXX. annorum datæ.

Allifas & alia castella de Samnitibus capta.

CAP. XXXVIII. Dum hæc in Etruria geruntur, Consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. Multa alia castella, vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venere.

Classis Romanæ expeditio in Campania.

Per idem tempus & classis Romana à P. Cornelio, quem Senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, quum appulsa Pompejos esset; socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine (ut fit) prædæ longius progressi, excivere hostes. Palatis per agros nemo obvius fuit, quum occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus assecuti agrestes, exuerunt præda, partem etiam occiderunt: quæ superfuit cædi trepida multitudo, ad naves compulsa est. Profectio Q. Fabii, trans Ciminiam silvam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hostes tulerat: *interclusum Romanum exercitum obsideri: cladisque imaginem Furculas Caudinas* memorabant. *Eadem temeritate avidam ulteriorum semper gentem in saltus invios deductam; septam non hostium magis armis, quam locorum iniquitatibus esse.* Jam gaudium invidia quadam miscebatur: quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset. Itaque armis virisque ad obterendum C. Marcium Consulem concurrunt: protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petituri; si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis Consul fuit.

Anceps prælium cum Samnitibus.

Dimicatum prælio utrimque atroci, atque incerto eventu est: & quum anceps cædes fuisset, adversæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, & (quod insigne maxime fuit) Consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam aucta fama (ut solet) ingens terror patres invasit: Dictatoremque dici placebat: nec quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuntium perferri, omnibus infestis, tuto posse: nec vivere Marcium Consulem satis fidebant. Alter Consul Fabius infestus privatim Papirio erat: quæ ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum Senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solùm auctoritate, monerent, *ut memoriam simultatum patriæ remitteret.* Profecti legati ad Fabium Consulem, quum Senatusconsultum tradidissent, adjecissentque orationem convenientem mandatis, Consul demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam esset acturus, legatis recessit. Nocte deinde, silentio, (ut mos est) L. Papirium Dictatorem dixit, cui quum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit; ac sine responso ac mentione facti sui, legatos dimisit: ut appareret *insignem dolorem ingenti comprimi animo.*

Q. Fabius L. Papirium inimicum summa Dictatorem dixit.

Papirius C. Junium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, (*p*) quod Faucia curia (*q*) fuit principium, duabus insignis cladibus, captæ urbis, & Caudinæ pacis: quod utroque anno ejusdem curiæ fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quæ ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiam facit.

CAP. XXXIX. Dictator postero die auspiciis repetitis pertulit legem, & profectus cum legionibus, ad terrorem traducti silvam Ciminiam exercitus, nuper scriptis, ad Longulam pervenit: acceptisque à Marcio Consule veteribus militibus, in aciem copias eduxit: nec hostes detrectare visi pugnam. Instructos deinde, armatosque (quum ab neutris prælium inciperet) nox oppressit. Quieti aliquamdiu, nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere. Interea res in Etruria gestæ.

Etrusci ad Vadimonis lacum victi.

Nam & cum Umbrorum exercitu acie depugnatum est: (fusi tamen magis quam cæsi hostes, quia ceptam acriter non tolerarunt pugnam,) & ad Vadimonis lacum Etrusci lege sacrata coacto exercitu, quum vir virum legisset, quantis nunquam alias ante simul copiis, simul animis, dimicarunt. Tantoque irarum certamine res gesta est, ut ab neutra parte emissa sint tela; gladiis pugna cepit, & acerrime commissa, ipso certamine quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est: ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte movetur fugæ, cadunt antesignani: & ne nuden-

(*p*) al. diffudit. (*q*) al. Fauciæ curiæ. al. Saucia curia.

nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. Ab ultimis deinde subsidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Romani, omissis equis, ad primos ordines peditum, per arma, per corpora, evaserint: ea velut nova inter fessos exorta acies, turbavit signa Etruscorum. Secuta deinde impetum eorum, utcumque affecta fuerat, cetera multitudo, tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia cepta, & averti manipuli quidam: &, ut semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fregit opes. Cæsum in acie quod roboris fuit, castra eo impetu capta, direptaque.

Samnites victi. CAP. XL. Pari subinde periculo gloriæque eventu bellum in Samnitibus erat, qui, præter ceteros belli apparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento cælaverunt. Forma erat scuti: summum latius qua pectus atque humeri teguntur, fastigio æquali: ad imum cuneatior, mobilitatis causa: spongia pectori tegumentum: & sinistrum crus ocrea tectum: galeæ cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent. Tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ. His dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus jam Romanis apparatus insignium armorum fuerat: doctique à ducibus erant, *HORRIDUM MILITEM esse debere, non cælatum auro argentoque, sed ferro & animis fretum. Quippe illa prædam verius, quam arma esse; nitentia ante rem, deformia inter sanguinem & vulnera. Virtutem esse militis decus, & omnia illa victoriam sequi: & ditem hostem quamvis pauperis victoris præmium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in prælium ducit. Dextro ipse cornu consistit: sinistro præfecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen, non segnius inter Dictatorem & magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Junius commovit hostem, lævo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites, eoque candida veste, & paribus candore armis insignes. *Eos se orco mactare* Junius dictitans, quum intulisset signa, turbavit ordines, & haud dubie impulit aciem. Quod ubi sensit Dictator, *Ab lævone cornu victoria incipiet?* inquit, *& dextrum cornu, Dictatoris acies, alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoriæ trahet?* concitat milites. Nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius à dextro, P. Decius ab lævo cornu, ambo consulares, ad equites in cornibus positos evehuntur: adhortatique eos, *ut partem secum capesserent decoris*, in transversa latera hostium incurrunt. Is novus additus terror, quum ex parte utraque circumvasisset aciem, & ad terrorem hostium, legiones Romanæ redintegrato clamore intulissent gradum; tum fuga à Samnitibus cepta. Jam strage hominum, armorumque insignium campi repleri, ac primo pavidos Samnites castra sua accepere: deinde ne ea quidem retenta. Captis direptisque ante noctem injectus ignis. Dictator ex Senatusconsulto triumphavit. Cujus triumpho longe maximam speciem captiva arma præbuere. Tantum magnificentiæ visum in iis, ut aurata scuta dominis argentariorum (r) ad forum ornandum dividerentur. Inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, quum thensæ ducerentur. Et Romani quidem, ad honorem deûm, insignibus armis hostium usi sunt: Campani, ab superbia & odio Samnitium, gladiatores, (quod spectaculum inter epulas erat,) eo ornatu armarunt, *Samnitiumque* nomine appellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius Consul nec dubia, nec difficili victoria dimicat. Ipsum oppidum (nam ad mœnia victor accessit) cepisset: ni legati dedentes urbem exissent. Præsidio Perusiæ imposito, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ se Romam ad Senatum missis, Consul, præstantiore etiam quam Dictator victoria triumphans, urbem est invectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium & M. Valerium, est versum: quos populus proximis comitiis ingenti consensu Consulem alterum, alterum prætorem declaravit.

Insignibus hostium spoliis forum Romanum ornari ceptum.

Samnites gladiatores.

Perusia capta.

Fabius triumphat.

CAP. XLI. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam, continuatur consulatus: Decius collega datur. Valerius prætor quartum creatus. Consules partiti provincias. Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alfaternam; (s) tum pacem petentes, quod uti ea quum daretur, noluissent, aspernatus, oppugnando ad deditionem subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum: haud magno certamine hostes victi. Neque ejus pugnæ memoria tradita foret, ni Marsi eo primum prælio cum Romanis bellassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eandem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri Consuli secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui præbere, atque inducias in quadraginta annos petere: Volsiniensium castella aliquot vi cepit: quædam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoque passim bello, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum fœdus ab Consule peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum. Induciæ annuæ datæ: stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum, & binæ tunicæ in militem exactæ. Ea merces induciarum fuit. Tranquillas res jam Etruscis turbavit repentina defectio Umbrorum; gentis integræ à cladibus belli, nisi quod transitum exercitus ager senserat. Ii concitata omni juventute sua, & magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa, tantum exercitum fecerant, ut relicto post se in Etruria Decio, *ad oppugnandam inde Romam ituros*, magnifice de se, ac contemptim de Romanis loquentes, jactarent. Quod inceptum eorum, ubi ad Decium Consulem perlatum est, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit: & in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium consedit. Nec Romæ sper-

Q. Fabius II. & P. Decius Coss. U. C. 445. Ol. 118. a. C. N. 308.

Marsi & Peligni Samnitibus junguntur. Sed vincuntur.

Etrusci fœdus petunt.

Inducias annuas impetrant.

Umbrorum defectio.

Bb nebatur

(r) al. argentariarum. (s) al. Alifates.

nebatur Umbrorum bellum: & ipsæ minæ metum fecerant, expertis à Gallica clade quam in tutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium Consulem missi sunt: *ut, si quid laxamenti à bello Samnitium esset, in Umbriam prope exercitum duceret.* Dicto paruit Consul, magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiæ Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus Consulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam bellum mittendum censerent. Plaga una (Materinam ipsi appellant) non continuit modo ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit. Castra vallantem Fabium adorti sunt. Quos ubi effusos ruere in munimenta Consul vidit: revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruit; (*t*) cohortatusque prædicatione vera, qua in Tuscis, qua in Samnio partorum decorum, *exiguam appendicem Etrusci belli conficere jubet: & vocis impiæ pœnas expetere, qua se urbem Romanam oppugnaturos minati sint.* Hæc tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor sua sponte ortus loquentem interpellaverit ducem. Ante imperium deinde, concentu tubarum ac cornuum, cursu effuso in hostem feruntur. Non tamquam in viros, aut armatos incurrunt, (Mirabile dictu!) (*u*) signa primo eripi cepta signiferis: deinde ipsi signiferi trahi ad Consulem, armatique milites ex acie in aciem transferri. Et sicubi est certamen, scutis magis quam gladiis geritur res. Umbonibus, incussaque ala sternuntur hostes. Plus capitur hominum, quam cæditur: atque una vox *ponere arma* jubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamen facta deditio est à primis auctoribus belli. Postero insequentibusque diebus, & ceteri Umbrorum populi deduntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti.

Adorti sunt Romanos.

Sed victi.

Dediti.

CAP. XLII. Fabius alienæ sortis victor belli, in suam provinciam exercitum reduxit. Itaque ei ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuaverat consulatum; ita Senatus insequente anno, quo Ap. Claudius, L. Volumnius Consules fuerunt, prorogavit, maxime Appio adversante, imperium. Appium Censorem petisse consulatum, comitiaque ejus ab L. Furio Tribuno plebis interpellata, donec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus Consul, quum collegæ novum bellum, Salentini hostes, decernerentur, Romæ mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium provinciæ haud pœnituit. Multa secunda prælia fecit: aliquot urbes hostium vi cepit. Prædæ erat largitor, & benignitatem per se gratam comitate adjuvabat, militemque iis artibus fecerat & periculi & laboris avidum. Q. Fabius Proconsul, ad urbem Allifas, cum Samnitium exercitu signis collatis confligit. Minime ambigua res fuit. Fusi hostes, atque in castra compulsi. Nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumsessa, & nocte custodita, ne quis elabi posset. Postero die, vix dum luce certa, deditio fieri cepta: & pacti, qui Samnitium forent, *ut cum singulis vestimentis emitterentur.* Hi omnes sub jugum missi. Sociis Samnitium nihil cautum: ad septem millia sub corona veniere. Qui se civem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus. Eos omnes Fabius Romam ad Senatum misit: & quum quæsitum esset, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellassent; per Latinos populos custodiendi dantur. Jussique eam integram rem novi Consules, P. Cornelius Arvina, Q. Marcus Tremulus (ii enim jam creati erant) ad Senatum referre. Id ægre passi Hernici; concilium populorum omnium habentibus Anagninis, in circo, quem Maritimum vocant, præter Alatrinatem, Ferentinatemque, & Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

Ap. Claudius & L. Volumnius Coss. U. C. an. 446. Ol. 118. a. C. N. 307.

Salentini hostes novi.

Samnites victi.

Dedunt se.

Sub jugum mittuntur.

Hernici Romam mittuntur.

P. Cornelius Arvina & Q. M. Tremulus Coss. U. C. 447. Ol. 118. a. C. N. 306.

Hernici deficiunt.

CAP. XLIII. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia & Sora, præsidiaque, quæ in iis Romana erant, expugnata: & in captivorum corpora militum fœde sævitum. Itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio novi hostes (jam enim Anagninis, Hernicisque aliis bellum jussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuntius non posset; & per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, uterque Consul ageret, Romamque is metus manaret: adeo, ut omnes juniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo justi scriberentur exercitus. Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro præsenti terrore, ac vetustate gentis gloriæ fuit. Nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum inducias, ita ut ad Senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque, & singulis in militem tunicis. Ab Senatu ad Marcium rejecti, cui Senatusconsulto permissum de Hernicis erat: isque eam gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter Consul superior viribus, locis impeditior erat. Omnia itinera obsepserant hostes: saltusque pervios ceperant, ne qua subvehi commeatus possent: neque eos, quum quotidie signa in aciem Consul proferret, elicere ad certamen poterat. Satisque apparebat, neque Samnitem certamen præsens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui Hernicis subactis maturavit collegæ venire auxilio, moram certaminis hosti exemit. Nam, ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, conjungi utique passi duos consulares exercitus, nihil crederent superesse spei; advenientem incomposito agmine Marcium aggrediuntur. Raptim collatæ sarcinæ in medium: & prout tempus patiebatur, instructa acies. Clamor primum in stativa perlatus, deinde conspectus procul pulvis, tumultum apud alterum Consulem in castris fecit. Isque, confestim *arma capere* jussis, raptimque eductis in aciem militibus, transversam hostium aciem, atque alio certamine occupatam, invadit: clamitans

Calatia & Sora expugnata.

Hernici victi se dedunt.

(*t*) al. instruxit. (*u*) al. absque parenthesi.

mitans *summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque victoriæ compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus.* Qua impetum dederat, perrumpit: aciemque per mediam in castra hostium tendit, & vacua defensoribus capit, atque incendit. Quæ ubi flagrantia Marcianus miles conspexit, & hostes respexere; tum passim fuga cepta Samnitium fieri. Sed omnia obtinet cædes: nec in ullam partem tutum perfugium est. Jam triginta millibus hostium cæsis, signum receptui Consules dederant; colligebantque in unum copias, invicem inter se gratantes: quum repente visæ procul hostium novæ cohortes; quæ in supplementum scriptæ fuerant, integravere cædem. In quas nec jussu Consulum, nec signo accepto victores vadunt; *malo tirocinio imbuendum Samnitem*, clamitantes. Indulgent Consules legionum ardori, ut qui probe scirent novum militem hostium inter perculsos fuga veteranos, ne tentando quidem satis certamini fore. Nec eos opinio fefellit. Omnes Samnitium copiæ veteres novæque, montes proximos fuga capiunt. Eo & Romana erigitur acies. Nec quicquam satis tuti loci victis est. Et de jugis, quæ ceperant, funduntur; jamque una voce omnes pacem petebant. Tum trium mensium frumento imperato, & annuo stipendio, ac singulis in militem tunicis, ad Senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis triumphans, in urbem rediit: statuaque equestris in foro decreta est, quæ ante templum Castoris posita est. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quam civitatem, suæ leges redditæ: connubiumque inter ipsos, quod aliquamdiu Hernicorum soli habuerunt, permissum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant, civitas sine suffragii latione data: concilia, connubiaque adempta: & magistratibus, præterquam sacrorum curatione, interdictum. Eodem anno (*) ædes Salutis à C. Junio Bubulco censore locata est: quam Consul bello Samnitium voverat. Ab eodem collegaque ejus M. Valerio Maximo, viæ per agros publica impensa factæ. Et cum Carthaginiensibus eodem anno fœdus tertio renovatum: legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter munera missa.

Victi & Samnites. — XXX. millia Samnitium occisa. — Pacem Samnites petunt. — Hernicis leges suæ datæ. — Ædes Salutis. — Fœdus cum Carthaginiensibus tertio renovatum.

CAP. XLIV. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure. Ab iis, propter quæ creati erant, comitia consularia habita, quia neuter Consulum potuerat bello abesse. Creati Consules L. Postumius, Tib. Minucius. Hos Consules Piso Q. Fabio & P. Decio suggerit, biennio exempto, quo Claudium Volumniumque, & Cornelium cum Marcio Consules factos tradidimus. Memoriane fugerit in annalibus digerendis, an consulto binos Consules falsos ratus transcenderit, incertum est. Eodem anno in campum Stellatem agri Campani, Samnitium incursiones factæ. Itaque ambo Consules in Samnium missi. Quum diversas regiones, Tifernum Postumius, Bovianum Minucius petissent: Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos, ac viginti millia inde hominum (x) capta tradunt: alii Marte æquo discessum, & Postumium metum simulantem nocturno itinere clam in montes copias abduxisse: hostes secutos viginti millia inde locis munitis & ipsos consedisse. Consul, ut stativa tuta copiosaque (& ita erant) petisse videretur; postquam & munimentis castra firmavit, & omni apparatu rerum utilium instruxit; relicto firmo præsidio, tertia vigilia, (y) qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, & ipsum adversus alios sedentem, ducit. Ibi auctore Postumio, Minucius cum hostibus signa confert: & quum anceps prælium in multum diei processisset, tum Postumius integris legionibus defessam jam aciem hostium improviso invadit. Itaque quum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent; occidione occisi hostes, signa unum & viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculsum jam fama hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex & vinginti capta, & imperator Samnitium Statius Gellius, multique alii mortales, & castra utraque capta: & Bovianum, ubi postero die ceptum oppugnari, brevi capitur. Magnaque gloria rerum gestarum Consules triumpharunt. Minucium Consulem cum vulnere gravi relatum in castra mortuum, quidam auctores sunt; & M. Fulvium in locum ejus Consulem suffectum: & ab eo, quum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia (z) recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum, dedicatumque.

P. Cornel. Scipio Dictator. — L. Postumius & Tib. Minucius Coss. U. C. an. 448. Ol. 118. a. C. N. 305. — Coss. in Samnium eunt. — Samnites vincuntur. — Consules triumphant. — Oppida recepta. Herculis simulacrum.

CAP. XLV. P. Sulpicio Saverrione, P. Sempronio Sopho Consulibus, Samnites, seu finem, seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam misere. Quibus suppliciter agentibus responsum est, *nisi sæpe bellum parantes pacem petissent Samnites; oratione ultro citroque habita, de pace transigi potuisse. Nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse. P. Sempronium Consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum ad bellum, pacemne inclinent animi, falli non posse. Comperta omnia Senatui relaturum.* Decedentem ex Samnio Consulem legati sequerentur. Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus benigne præbito commeatu peragrasset, fœdus antiquum Samnitibus redditum. Ad Æquos inde veteres hostes, ceterum per multos annos sub specie infidæ pacis quietos, versa arma Romana: quod incolumi Hernico nomine missitaverant simul cum iis Samniti auxilia; & post Hernicos subactos, universa prope gens, sine dissimulatione consilii publici, ad hostes desciverat: & postquam icto Romæ cum Samnitibus fœdere, feciales venerant, res repetitum,

P. Sulpicius Saverrio, & P. Sempronius Sopho Coss. U.C. 449. Ol. 119. a. C. N. 304. — Samnites pacem petunt. — Iis fœdus redditur. Bellum cum Æquis.

(x) al. ac duo millia hominum. (y) al. de vigilia tertia. (z) al. Cessentia. al. Cosentia.

(*) Ædes Salutis) Hæc in Colle Quirinali fuit, prope muros Urbis. Porta enim Collina dicta est in urbe Salutaris, quod FESTO innuente ad Ædem Salutis esset. Deam Salutem cum attributis eleganter nummus Commodi Imp. Musæi nostri refert Tab. XXXV. num. 2. In quo apparet Figura sedens, dextra pateram porrigens Serpenti prope Columnam, in qua figura ejus minor hastata stat, & cui proxima est arbor, sub sede jacet Sphinx. ANGELONI Historia Augusta Tab. 217. num. 13.

titum, *tentationem* ajebant *esse*, *ut terrore incusso belli Romanos se fieri paterentur. Quod quantopere optandum foret*, *Hernicos docuisse: quum*, *quibus licuerit*, *suas leges Romanæ civitati præoptaverint: quibus legendi quid mallent*, *copia non fuerit*, *pro pœna necessariam civitatem fore*. Ob hæc vulgo in conciliis jactata, populus Romanus bellum fieri Æquis jussit: Consulesque ambo ad novum profecti bellum, quatuor millibus à castris hostium consederunt. Æquorum exercitus (ut qui suo nomine per multos annos imbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare. Alii exeundum in aciem, alii castra tuenda censent: movet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus præsidiis urbium relictarum excidia. Itaque postquam inter multas sententias una, quæ omissa cura communium ad respectum suarum quemque rerum avertisset, audita; ut prima vigilia diversi è castris ad deportanda omnia, tuendaque mœnibus in urbes abirent; cuncti eam sententiam ingenti assensu accepere. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani signis prolatis in acie consistunt: & ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. Ceterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. Transgressi deinde vallum, quum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi: sed vestigia in omnes æque ferentia partes, ut in dilapsis passim, primo errorem faciebant; post, per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum & quadraginta oppida intra dies quinquaginta, omnia oppugnando ceperunt; quorum pleraque diruta atque incensa, nomenque Æquorum prope ad internecionem deletum. De Æquis triumphatum, exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani, mitterent Romam oratores pacis petendæ, amicitiæque. Iis populis fœdus petentibus datum.

Æqui castra deserunt.

Oppida eorum XLI. capta.

Triumphus de Æquis.

Variis populis fœdus datum.

C. Flavius Ædilis Curulis.

CAP. XLVI. Eodem anno, C. Flavius Cn. filius scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus vir & facundus; ædilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, quum appareret ædilibus, fierique se pro tribu ædilem videret, neque accipi nomen, quod scriptum faceret; tabulam posuisse, & jurasse, *se scriptum non facturum*. Quem aliquanto antea desisse scriptum facere arguit Macer Licinius, tribunatu ante gesto, triumviratibusque; nocturno altero, altero coloniæ deducendæ. Ceterum (id quod haud discrepat) contumacia adversus contemnentes humilitatem suam nobiles certavit. Civile jus repositum in penetralibus Pontificum evulgavit, fastosque circa forum in albo proposuit, ut quando lege agi posset, sciretur: (*) ædem Concordiæ in area Vulcani summa invidia nobilium dedicavit; coactusque consensu populi Cornelius Barbatus Pontifex maximus verba præire, quum more majorum negaret, *nisi Consulem aut Imperatorem posse templum dedicare*. Itaque ex auctoritate Senatus latum ad populum est, *ne quis templum*, *aramve injussu Senatus*, *aut Tribunorum plebis partis majoris dedicaret*. Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebejæ libertatis, referam. Ad collegam ægrum, visendi causa, Flavius quum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi assidebant, assurrectum ei non esset; *curulem afferri sellam* eo jussit, ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit. Ceterum Flavium dixerat ædilem forensis factio, Ap. Claudii censura vires nacta, qui Senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat. Et posteaquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat opes urbanas; humilibus per omnes tribus divisis, forum & campum corrupit. Tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium annulos aureos & phaleras deponerent. Ex eo tempore, in duas partes discessit civitas. Aliud integer populus fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat; donec Q. Fabius & P. Decius censores facti. Fabius simul concordiæ causa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quatuor tribus conjecit, urbanasque eas appellavit. Adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt: ut *Maximi* cognomen, quot tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, *ut equites Idibus Quintilibus transveherentur*.

Fastorum publicatio.

Ædes Concordiæ.

Lex de consecrandis locis.

Superbia illusa.

Urbanæ tribus quatuor plebis inquilinæ.

Q. Fabii cognomen Maximi.

Equitum Romanorum transvectio solennis.

(*) Ædem Concordiæ) Non est hæc eadem Concordiæ Ædes, de qua supra Dec. I. Lib. III. Cap. LIV. p. 70. b. * mentionem fecimus, & quam exhibuimus Tab. XXII. num. I. Illa enim ad clivum Capitolii, hæc vero in VII. Regione Urbis collocatur à P. VICTORE. Dec. I. lib. 10. Vid. ALEX. DONAT. Rom. Vet. & Rec. Lib. III. Cap. 22. p. 276.

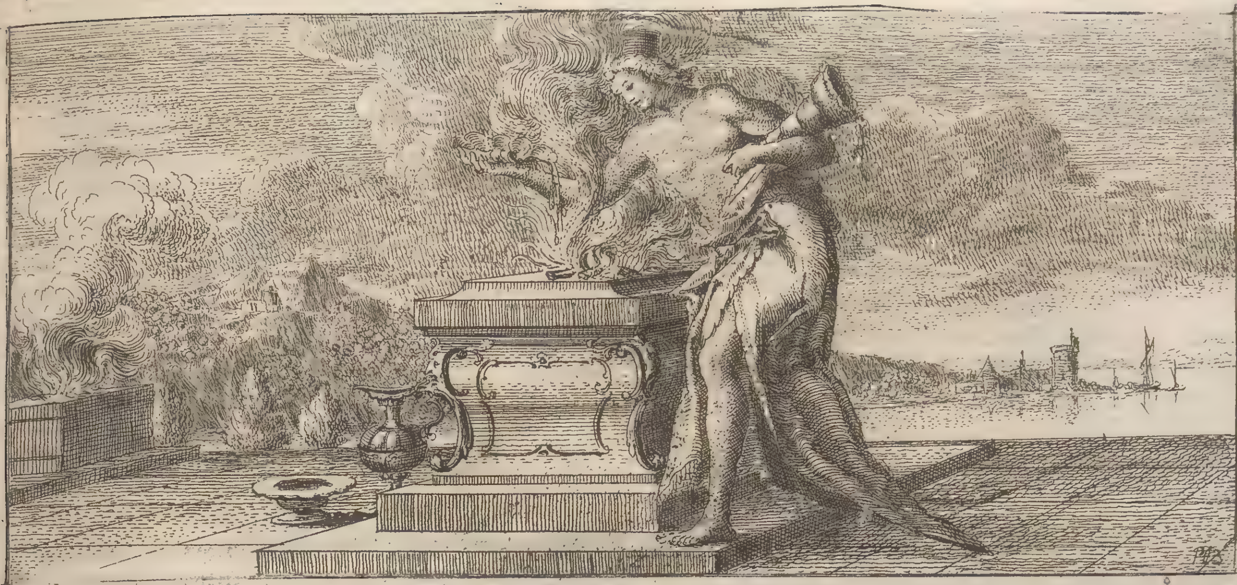

P. Egell inv. P. Brinckmann fecit.

TAB. XXXVI
pag. 189. 195. 198.

EPITOME LIBRI X.

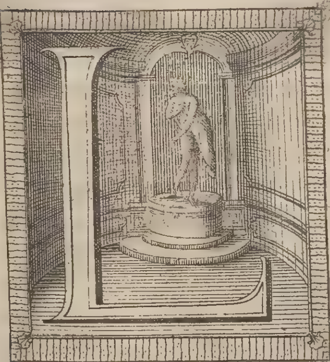
Coloniæ deductæ sunt Sora ac Alba. Carseoli Marsi in deditionem accepti. Collegium augurum ampliatum est, ut essent novem, cum antea quaterni fuissent. Lex de provocatione ad populum, à Valerio Consule tunc tertium lata est. Duæ tribus adjectæ sunt, Aniensis & Terentina. Samnitibus bellum indictum; & adversus eos sæpe prospere pugnatum. Quum adversus Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio & Q. Fabio ducibus, pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo esset discrimine; P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu, & morte sua victoriam ejus pugnæ populo Romano dedit. Papirius Cursor, Samnitium exercitum, qui jurejurando obstrictus, quo majore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Census actus est. Lustrum conditum. Censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo millia, & trecenta viginti duo.

DECADIS PRIMÆ.

LIBER DECIMUS.

CAPUT I.

L. Genucius & Ser. Cornelius Coss. U. C. an. 450. Ol. 119. a. C. N. 303.

Ucio Genucio, Ser. Cornelio Consulibus, ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ. Albam in Æquos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat; sed possederant Samnites. Eo quatuor millia hominum missa. Eodem anno Arpinatibus Trepulanisque civitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis solicitatos compertum: capitaque conjurationis ejus, quæstione ab Consulibus ex Senatusconsulto habita, virgis cæsi, ac securi percussi. Tamen ne prorsus imbellum agerent annum, parva expeditio in Umbria facta est: quod nuntiabatur ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum signis est: & ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maximeque lapidum ictu; donec altero specus ejus ore (nam pervius erat) invento, utræque fauces congestis lignis accensæ: ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia novissime in ipsas flammas, dum evadere tendunt, absumpta. M. Livio Dentre, & Æmilio Consulibus redintegratum Æquicum bellum. Coloniam ægre patientes velut arcem suis finibus impositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Ceterum tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam affectis rebus solos per se Æquos ad bellum coortos, ut tumultus ejus causa Dictator diceretur C. Junius Bubulcus: is cum M. Titinio magistro equitum profectus, primo congressu Æquos subegit, ac die octavo triumphans in urbem quum redisset, ædem Salutis, quam Consul voverat, censor locaverat, Dictator dedicavit.

Coloniæ deductæ.

Frusinates mulctati.

Latrones in spelunca oppressi.

M. Livius Denter, & C. Æmilius Coss. U. C. an. 451. Ol. 119. a. C. N. 302.

C. Junius Bubulcus Dictator.

Æquos subigit.

CAP. II. Eodem anno classis Græcorum, Cleonymo duce Lacedæmonio, ad Italiæ litora appulsa, Thurias urbem in Salentinis cepit. Adversus hunc hostem Consul Æmilius missus,

Græcorum classis Thurias capit.

missus, prælio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori: Salentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum Dictatorem missum in (*) Salentinos, in quibusdam annalibus invenio: & Cleonymum prius quam confligendum esset cum Romanis, Italia excessisse.

Cleonymus Laco.

Circumvectus inde (**) Brundusii promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, quum læva importuosa Italiæ littora, dextra Illyrii Liburnique & Istri, gentes feræ, & magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent; penitus ad littora Venetorum pervenit: ibi expositis paucis qui loca explorarent, quum audisset *tenue prætentum littus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint irrigua æstibus maritimis. Agros haud procul proximos campestres cerni: ulteriora colles: inde esse ostium fluminis præalti, quo circumagi naves in stationem tutam vidisse:* (*Meduacus amnis erat*) eo invectam *classem subire flumine adverso* jussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis. In leviora navigia transgressa multitudo armatorum, ad frequentes agros tribus maritimis Patavinorum vicis, colentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi, levi præsidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt; & dulcedine prædandi longius usque à navibus procedunt.

Patavinos agros diripit.

Hæc ubi Patavium sunt nuntiata (semper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt. Altera in regionem, qua effusa populatio nuntiabatur: altera, ne cui prædonum obvia fieret, altero itinere ad stationem navium (millia autem quindecim ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, custodibus interemptis impetus factus: territique nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis trajicere. Et in terra prosperum æque in palatos prædatores prælium fuerat: refugientibusque ad stationem Græcis, Veneti obsistunt. Ita in medio circumventi hostes, cæsique, pars capti, classem indicant, regemque Cleonymum tria millia abesse.

Cæditur à Patavinis.

Inde captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves ad superanda vada stagnorum apte planis alveis fabricatas; pars captiva navigia armatis complent. Profectique ad classem, immobiles naves, & loca ignota plus quam hostem timentes, circumvadunt: fugientesque in altum acrius quam repugnantes, usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam incensisque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici prospere adita, discessit.

Cleonymus Italia discedit.

Rostra navium, spoliaque Laconum in æde Junonis veteri fixa, multi supersunt, qui viderunt. Patavii monimentum navalis pugnæ eo die, quo pugnatum est, quotannis solenni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

Patavii monimentum & memoria navalis pugnæ.

CAP. III. Eodem anno Romæ cum Vestinis, petentibus amicitiam, ictum est fœdus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare, ab Aretinorum seditionibus motu orto, nuntiabatur: ubi Cilnium genus præpotens, divitiarum invidia pelli armis ceptum.

Motus in Etruria

Simul Marsos agrum vi tueri; in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus, dictus M. Valerius Maximus Dictator, Magistrum equitum sibi legit M. Æmilium, Paullum. (*a*) Id magis credo, quam Q. Fabium ea ætate atque eis honoribus, Valerio subjectum. Ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim.

M. Valerius Maximus Dictator. U. C. 451. Ol. 119. a. C. N. 302.

Profectus Dictator cum exercitu, prælio uno Marsos fundit. Compulsis deinde in urbes munitas, Milioniam, Plestinam, Fresiliam, intra dies paucos cepit: & parte agri mulctatis Marsis, fœdus restituit.

Vincit & mulctat Marsos.

Tum in Etruscos versum bellum, & quum Dictator auspiciorum repetendorum causa profectus Romam esset, magister equitum pabulatum egressus, ex insidiis circumvenitur: signisque aliquot amissis, fœda militum cæde ac fuga in castra est compulsus.

Etruscum bellum.

Magister Equitum ab Etruscis circumvenitur.

Qui terror non eo tantum à Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen suum æquavit, tum maxime bellicis laudibus: sed etiam, quod memor Papirianæ sævitiæ, numquam, ut Dictatoris injussu dimicaret, adduci potuisset.

CAP. IV. Nuntiata ea clades Romam, majorem quam res erat, terrorem excivit. Nam ut exercitu deleto, ita justitium indictum: custodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ: arma, tela in muros congesta.

Quæ res majorem terrorem Romæ excitat.

Omnibus junioribus sacramento adactis, Dictator ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora & composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta; cohortes, quæ signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas, invenit: exercitum avidum pugnæ, quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promovit. Eo & hostes secuti. Et quamquam ex bene gesta re, summam & in aperto certamine virium spem habebant: tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semiruta, vici per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant. Ibi abditis armatis, pecus in conspectu præsidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus, propulsum.

Etruscorum insidiæ.

Ad quam illecebram quum commoveretur nemo ab Romana statione; pastorum unus progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes, *quid cessarent, quum per media castra Romana tuto agere possent?* Hæc cum legato Cærites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum ingens esset indignatio, nec tamen injussu movere se auderent; jubet peritos linguæ attendere animum, *pastorum sermo agresti an urbano propior esset.* Quum referrent *sonum linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora quam pastoralia esse: Ite igitur,*

Retecta.

(*a*) al. Paulum.

(*) Salentinos) Salentinorum numisma est, quod exhibemus Tab. XXXVI. num. 2. Minervam exhibet, eo quod Minervæ templum apud Salentinos celeberrimum fuerit. GOLTZIUS in Sicil. & Magn. Græc. Tab. XXXI. pag. 290.

(**) Brundusii) Brundusium primo Cretenses, postmodum Ætolos habuit incolas. Ceterum numisma Tab. XXXVII. num. 1. ad Brundisinos spectans, aliquam cum Tarentinorum affinitatem habere videtur, de quo plura ap. GOLTZ. l. c. Tab. XXXIII. p. 300. Quamquam ego credere malim Phalantum insidere Delphino, quam Tarantem, vel ipsum quoque Apollinem, quod lyra arguit.

tur, *dicite*, inquit, *detegant nequicquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis jam dolo capi, quam armis vinci posse.* Hæc ubi audita sunt, & ad eos qui consederant in insidiis perlata, consurrectum repente ex latebris est, & in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. Visa legato major acies, quam quæ ab suo præsidio sustineri posset. Itaque propere ad Dictatorem auxilia accitum mittit, interea ipse impetus hostium sustinet.

Præparatur ad pugnam.

CAP. V. Nuntio allato, Dictator signa ferri ac sequi armatos jubet. Sed celeriora prope omnia imperio erant. Rapta extemplo signa, armaque, & vix ab impetu & cursu tenebantur. Quum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscente certamine. Urgent itaque alii alios, hortanturque signiferos, ut ocyus eant. Quo magis festinantes videt Dictator, eo impensius retentat agmen, ac sensim incedere jubet. Etrusci contra, principio exciti pugnæ, omnibus copiis aderant: & super alios alii nuntiant Dictatori, *omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam: nec jam ab suis resisti posse.* Et ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine præsidium esset. Ceterum satis fretus esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos. Quamquam lente procedunt, jam tamen ad impetum capiendum equiti utique modicum erat spatium. Prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret: sed reliquerat intervalla inter ordines peditum, qua satis laxo spatio equi permitti possent. Pariter sustulit clamorem acies: & emissus (*b*) eques libero cursu in hostem invehitur, incompositisque adversus equestrem procellam, subitum pavorem offundit. Itaque ut prope serum auxilium jam pene circumventis, ita universa (*c*) requies data est. Integri accepere pugnam:

Etrusci fusi.

nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. Fusi hostes castra repetunt, inferentibusque jam signa Romanis cedunt, & in ultimam castrorum partem conglobantur. Hærent fugientes in angustiis portarum: pars magna aggerem vallumque conscendunt; si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliqua & evadere possent. Forte quodam loco male densatus agger pondere superadstantium in fossam procubuit: atque *ea quum deos pandere viam fugæ* conclamassent, plures inermes quam armati evadunt. Hoc prælio fractæ iterum Etruscorum vires: & pacto annuo stipendio, & duûm mensium frumento, permissum ab Dictatore, *ut de pace legatos mitterent Romam.* Pax negata; induciæ biennii datæ. Dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo me-

Etruscis induciæ biennales datæ.
Triumphus.

morabili prælio pacatam ab Dictatore Etruriam esse; seditionibus tantum Aretinorum compositis, & Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius. Non petentem, atque adeo etiam absentem, creatum credidere quidam: & per interregem ea comitia facta. (*d*) Id unum non ambigitur, consulatum cum (*) Appulejo Pansa gessisse.

M. Valerius & Q. Appulejus Coss.
U. C. an. 452. Ol. 119. a. C. N. 301.

CAP. VI. M. Valerio & Q. Appuleio Consulibus satis pacatæ foris res fuere. Etruscum adversæ belli res, & induciæ quietum tenebant: (*e*) Samnitem, multorum annorum cladibus domitum, haud dum fœderis novi pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat. Tamen ne undique tranquillæ res essent, certamen injectum inter primores civitatis, patricios plebejosque, ab tribunis plebis (**) Q. & Cn. Ogulniis. Qui undique criminandorum patrum apud plebem occasionibus quæsitis; postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebejos: quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, *ut quum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum; quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes adlegerentur.* Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum id redigi collegium potuerit, non invenio: quum inter augures constet, imparem numerum debere esse, ut tres antiquæ tribus, Ramnes, Titienses, Luceres, suum quæque augurem habeant: aut si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ceterum, quia de plebe adlegebantur, juxta eam rem ægre passi Patres, quam quum consulatum vulgari viderent. Simulabant ad deos id magis, quam ad se pertinere: *ipsos visuros, ne sacra sua polluantur. Id se optare tantum, ne qua in rempublicam clades veniat.* Minus autem tendere, assueti jam tali genere certaminum vinci. Et cernebant adversarios non id, quod olim vix speraverint, affectantes magnos honores; sed omnia jam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos; multiplices consulatus, censurasque & triumphos.

Certamen inter Patricios & Plebejos de Sacerdotiis.

Ogulnia Lex de Pontificum & Augurum numero.

CAP. VII. Certatum tamen suadenda, dissuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, & inter Publium Decium Murem. Qui cum eadem ferme de jure patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, cum plebejis consulatus rogabatur disseruissent; retulisse dicitur Decius parentis

(*b*) al. immissus. (*c*) al. universis. (*d*) al. habita. (*e*) al. Etruscum adversa belli & induciæ quietum tenebant.

(*) Appulejo) Gens Appuleja Plebeja fuit; Quod inde constat, quia L. Appulejus Trib. Pl. jam A. U. C. 362. M. Camillo propter prædam Vejentanam, inique distributam, diem dixit. Vid. supra Dec. I. Lib. V. Cap. XXXII. p. 113. b. Sunt autem qui dubitant, an numisma Tab. XXXVI. num. 2. ob insolitam inscriptionem Appulejæ Genti sit tribuendum. Consulatur PATIN. Fam. Rom. p. 34.

(**) Q. & Cn. Ogulniis) Vel ex hoc Livii loco apparet, Ogulniam Gentem Plebejam fuisse, cujus nummum adduximus Tab. XXXVI. num. 3. vel à M. Gargilio Vero Ogulnio, vel â M. Carisio Vergilio Ogulnio signatum. Vid. BEGER. Th. Br. T. II. p. 567. & PATIN. l. c. p. 193.

parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant; incinctum Gabino cultu, super telum stantem, quo se habitu pro populo ac legionibus devovisset. *Tum Publium Decium Cos. purum, piumque diis immortalibus visum, æque ac si T. Manlius collega ejus devoveretur. Eundem P. Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent dii, quam Ap. Claudii, castius eum sacra privata facere, & religiosius deos colere, quam se? quem pœnitere votorum, quæ pro republica nuncupaverint tot consules plebeji, tot Dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebejorum ductu & auspicio res geri ceptæ sunt: numerarentur triumphi. Jam ne nobilitatis quidem suæ plebejos pœnitere. Pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore Senatui, Populoque Romano in patriciis, quam in plebejis ducibus. Quod quum ita se habeat, cui deorum hominumve indignum videri potest,* inquit, *eos viros, quos vos sellis curulibus, toga prætexta, tunica palmata, & toga picta, & corona triumphali, laureaque honoraveritis; quorum domos spoliis hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adjicere? Qui Jovis Optimi Maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus, in Capitolium ascenderit, si conspiciatur cum capite (f) ac lituo, capite velato victimam cædat, auguriumve ex arce capiat? Cujus imaginis titulo consulatus, censuraque, & triumphus æquo animo legetur; si auguratum, aut pontificatum adieceritis, non sustinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim deûm) eos nos jam Populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra honoris, quam acceperimus; & deorum magis, quam nostra causa expetamus, ut quos privatim colimus, publice colamus.*

Decii Oratio de Sacerdotibus Plebejis.

CAP. VIII. *Quid autem ego sic adhuc egi, tamquam integra sit causa patriciorum de sacerdotiis, & non jam in possessione unius amplissimi simus sacerdotii? Decemviros sacris faciundis, carminum Sibyllæ ac fatorum populi hujus interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri cærimoniarumque aliarum, plebejos videmus. Nec tum patriciis ulla injuria facta est, quum duumviris sacris faciundis adjectus est propter plebejos numerus: & nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adjecit; in quæ plebeji nominentur: non ut vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adjuvent vos homines plebeji divinis quoque rebus procurandis, sicut in ceteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubescere, Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam habere potuisti: cujus tam Dictatoris magister equitum, quam magistri equitum Dictator esse potes. Sabinum advenam, principem nobilitatis vestræ, seu Attum Clausum, seu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt. Ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere. Multa nobiscum decora afferimus; imo omnia eadem, quæ vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe Consul est factus. Cajus Licinius Stolo primus magister equitum, C. Marcius Rutilus primus & Dictator & censor, Q. Publilius Philo primus prætor. Semper ista audita sunt eadem: penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere, vos solos justum imperium & auspicium domi militiæque. Æque adhuc prosperum plebejum ac patricium fuit, porroque erit. En umquam fando audistis, patricios primo esse factos, non de cælo demissos, sed qui patrem ciere possent: id est, nihil ultra quam ingenuos? Consulem jam patrem ciere possum, avumque jam poterit filius meus. Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur. Certamen tantum patricii petunt, nec curant, quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixque sit vobis ac reipublicæ, uti rogas, jubendam censeo.*

CAP. IX. Vocare tribus extemplo populus jubebat, apparebatque accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus. Postero die, deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur, suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius Consul de provocatione legem tulit, diligentius sanctam. Tertio ea tum post reges exactos lata est, semper à familia eadem. Caussam renovandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur: quod gravi pœna, si quis verberasset necassetve civem Romanum, sanxit. Valeria lex, quum eum qui provocasset, virgis cædi, securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam improbe factum, (g) adjecit. Id (QUI TUM PUDOR hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis. Nunc vix serio (h) ita minetur quisquam. Bellum ab eodem Consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter Consul Appulejus in Umbria Nequinum oppidum circumsedit. Locus erat arduus, atque in parte una præceps, ubi nunc Narnia sita est. Nec vi, nec munimento capi poterat. Itaque eam infectam rem M. Fulvius Pætinus, T. Manlius Torquatus novi Consules acceperunt. In eum annum quum Q. Fabium Consulem non petentem (i) omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt, differendi sibi consulatus in bellicosiorem annum: eo anno majori se usui reipl. fore, urbano gesto magistratu. Ita nec dissimulantem quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit: qui eo anno ædiles curules fuisse tradit C. Domitium, Cn. F. Calvinum, & Sp. Carvilium, Q. F. Maximum. Id credo cognomen errorem in ædilibus fecisse:

Pontifices Plebeji.

Augures Plebeji.

Valeria lex tertia de provocatione.

Porcia lex pro tergo civium.

Valeria lex.

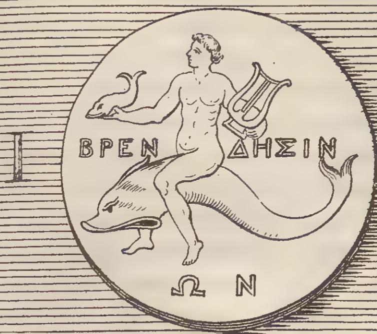
Nequinum frustra obsessum.

M. Fulvius & T. Manlius Coss. U. C. an. 453. Ol. 120. a. C. N. 300.

Q. Fabius Ædilis curulis.

(f) al. cum capside. al. cum Apice. (g) al. facturum. (h) al. servo. (i) al. appetentem. al. appatentem.

TAB. XXXVII.
pag. 198. 199. 201.

I

ÆR.
Δ

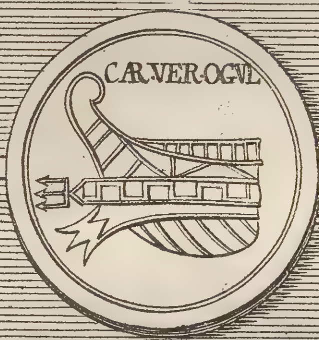
II

ÆR.
Δ

III

ÆR.
Δ

IV

ÆR.
B

ciſſe: ſecutamque fabulam miſtam ex ædilitiis & conſularibus comitiis, convenientem errori. Et luſtrum eo anno conditum à P. Sempronio Sopho, & P. Sulpicio Saverrione cenſoribus: tribuſque additæ duæ, Anienſis ac Terentina. Hæc Romæ geſta.

[Luſtrum conditum.] [Tribus novæ, Anienſis & Terentina.]

[Nequinum proditum.]

CAP. X. Ceterum ad Nequinum oppidum quum ſegni obſidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia juncta muro, ſpecu facto ad ſtationes Romanas itinere occulto perveniunt: inde ad conſulem deducti, *præſidium armatum ſe intra mœnia & muros accepturos* confirmant. Nec aſpernanda res viſa, neque incaute credenda. Cum altero eorum (nam alter obſes retentus) duo exploratores per cuniculum miſſi: per quos ſatis comperta re, trecenti armati transfuga duce in urbem ingreſſi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere. Qua refracta, Conſul exercituſque Romanus ſine certamine urbem invaſere. Ita Nequinum in ditionem Populi Romani venit. Colonia eo adverſus Umbros miſſa, à flumine *Narnia* appellata: exercitus cum magna præda Romam reductus. Eodem anno ab Etruſcis adverſus inducias paratum bellum. Sed eos alia (*k*) molientes Gallorum ingens exercitus, fines ingreſſus, pauliſper à propoſito avertit. Pecunia deinde, qua multum poterant, freti, ſocios ex hoſtibus facere Gallos conantur; ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent. De ſocietate haud abnuunt barbari: de mercede agitur. Qua pacta acceptaque, quum parata cetera ad bellum eſſent, ſequique Etruſcus juberet, inficias eunt, *mercedem ſe belli Romanis inferendi pactos. Quicquid acceperint, accepiſſe ne agrum Etruſcum vaſtarent, armiſque laceſſerent cultores. Militaturos tamen ſe, ſi utique Etruſci velint, ſed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua ſede certa conſiſtant.* Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita. Nec perfici quicquam potuit, non tam, quia imminui agrum, quam, quia accolas ſibi quiſque adjungere tam efferatæ gentis homines horrebat. Ita dimiſſi Galli, pecuniam ingentem ſine labore ac periculo partam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruſcum adjecti: eo minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo eſt.

[Colonia eo miſſa Narnia.] [Etruſci bellum Romanis moliuntur.]

CAP. XI. T. Manlio Conſuli Etruria provincia ſorte evenit, qui vix dum ingreſſus hoſtium fines, quum exerceretur inter equites, ab rapido curſu circumagendo equo effuſus, extemplo prope exſpiravit. Tertius ab eo caſu dies finis vitæ Conſuli fuit. Quo velut omine belli accepto, *deos pro ſe commiſiſſe bellum* memorantes Etruſci, ſuſtulere animos. Romæ tum deſiderio viri, tum incommoditate temporis, triſtis nuntius fuit: ut Patres ab jubendo Dictatore, Conſulis ſubrogandi comitia, ex ſententia principum habita, deterruerint. M. Valerium Conſulem omnes ſententiæ centuriæque dixere, quem Senatus Dictatorem dici juſſurus fuerat. Tum extemplo in Etruriam ad legiones proficiſci juſſit. Adventus ejus compreſſit Etruſcos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipſorum obſidioni ſimilis eſſet. Neque illos novus Conſul vaſtandis agris, urendiſque tectis, quum paſſim non villæ ſolum, ſed frequentes quoque vici incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Quum hoc ſegnius bellum opinione eſſet, alterius belli, quod multis invicem cladibus haud immerito terribile erat, fama Picentium novorum ſociorum indicio exorta eſt: *Samnites arma & rebellionem ſpectare, ſeque ab iis ſolicitatos eſſe.* Picentibus gratiæ actæ, & magna pars curæ Patribus ab Etruria in Samnites verſa eſt. Caritas etiam annonæ ſolicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiæ ultimum foret, ut ſcripſere quibus ædilem fuiſſe eo anno Fabium Maximum placet, (*) ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempeſtatibus fuerat, talis domi tum in annonæ diſpenſatione, præparando ac convehendo frumento, fuiſſet. Eo anno (nec traditur cauſa) interregnum initum. Interreges fuere Appius Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia conſularia habuit. Creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium Conſules. Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos Conſules venerunt, queſtum, *quia conditionibus pellicere ſe nequiverint ad ſocietatem armorum, Samnites infeſto exercitu ingreſſos fines ſuos vaſtare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo ſatis ſuperque erratum quondam: nunc ita obſtinatos animos eſſe, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut unquam poſtea nomen Romanum violent. Orare patres, ut & Lucanos in fidem accipiant, & vim atque injuriam ab ſe Samnitium arceant. Se, quamquam bello cum Samnitibus ſuſcepto, neceſſaria jam facta adverſus Romanos fides ſit, tamen obſides dare paratos eſſe.*

[T. Manlii Coſ. mors.] [M. Valerius ſuffectus.] [Samnites rebellant.] [Annonæ diligens Fabii Maximi proviſio.] [Interregnum. Interreges.] [L. Cornelius Scipio & Cn. Fulvius Coſſ. U. C. an. 454. Ol. 120. a. C. N. 299.] [Lucani contra Samnites implorant Romanos.]

CAP. XII. Brevis conſultatio Senatus fuit. Ad unum omnes jungendum fœdus cum Lucanis, reſque repetendas ab Samnitibus, cenſent. Benigne reſponſum Lucanis: ictumque fœdus. Feciales miſſi, *qui Samnitem decedere agro ſociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent.* Quibus obviam miſſi ab Samnitibus qui denuntiarent, *ſi quod adiſſent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros.* Hæc poſtquam audita ſunt Romæ; bellum Samnitibus & Patres cenſuerunt, & Populus juſſit. Conſules inter ſe provincias partiti ſunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt: diverſique ad ſuum quiſque bellum proficiſcuntur. Scipioni ſegne bellum & ſimile prioris anni militiæ exſpectanti, hoſtes ad Volaterras inſtructo agmine occurrerunt. Pugnatum majore parte diei, magna utrimque cæde: nox incertis qua data victoria eſſet, intervenit: lux inſequens, victorem victumque oſtendit. Nam Etruſci ſilentio noctis caſtra reliquerunt. Romanus egreſſus in aciem, ubi profectione hoſtium conceſſam victoriam videt, progreſſus ad caſtra vacuis cum plurima præda (nam & ſtativa

[Fœdus cum Lucanis ictum.] [Bellum cum Samnitibus.] [Pugna cum Etruſcis.] [Qui vincuntur.]

(*k*) al. talia.

(*) Ni ejus viri cura - - - fuiſſet) Eleganter huc refertur Denarius Q. Fabii Maximi Tab. XXXVI. num. 4. Virtus enim bellica, cum utilitatis publicæ cura, præſertim annonæ proviſio diligens, ſub fulmine & Cornu Copiæ conjuncta, in illo conſpiciuntur. Conf. BEGER. Th. Br. T. II. p. 553. & PATIN. Fam. Rom. p. 107.

stativa trepide deserta fuerant) potitur. Inde in Faliscum agrum copiis reductis, quum impedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad depopulandos hostium fines incedit. Omnia ferro ignique vastantur, prædæ undique actæ: nec solum modo vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque illatus ignis. Urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii Consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguæ victoriæ fuit. Bovianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam vi cepit.

Et Etruria vastatur.

Samnites vincuntur,

Bovianum & Aufidena capiuntur.

Carseoli colonia.

CAP. XIII. Eodem anno Carseolos colonia in agrum Æquicolarum deducta. Fulvius Consul de Samnitibus triumphavit. Quum comitia consularia instarent, fama exorta, *Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus:* palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacumque conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, *quod exercitum adversus Lucanum hostem comparatum objecerint Romanis. Itaque suis sociorumque viribus consurgere hostes, ad bellum, & haudquaquam pari defungendum esse certamine.* Hic terror, quum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum, primo, non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem, convertit: *Quid se jam senem, ac perfunctum laboribus laborumque præmiis, solicitarent? Nec corporis, nec animi vigorem remanere eundem: & fortunam ipsam vereri, nec cui deorum nimia jam in se, & constantior, quam velint humanæ res, videatur. Et se gloriæ seniorum succrevisse; & ad suam gloriam consurgentes alios lætum adspicere. Nec honores magnos fortissimis viris Romæ, nec honoribus deesse fortes viros.* Acuebat hac moderatione tam justa studia, quæ verecundia legum restinguenda ratus, legem recitari jussit, *qua intra decem annos eundem Consulem refici non liceret.* Vix præ strepitu audita lex est: tribunique plebis, *nihil id impedimenti futurum* ajebant: *se ad populum laturos, uti legibus solveretur.* Et ille quidem in recusando perstabat: *quid ergo attineret leges ferri* rogitans, *quibus per eosdem qui tulissent,* (*l*) *fraus fieret? jam regi leges, non regere.* Populus nihilominus suffragia inibat: & ut quæque intro vocata erat centuria, Consulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, *Dii approbent*, inquit, *quod agitis*, *acturique estis, Quirites. Ceterum quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis, in collega sit meæ apud vos gratiæ locus. P. Decium expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quæso, mecum Consulem faciatis.* Justa suffragatio visa. Omnes quæ supererant centuriæ, Q. Fabium, P. Decium Consules dixere. Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus; quia plus quam quod lege finitum erat, agri possiderent: nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est.

Etrusci & Samnites parant bellum.

Q. Fabius invitus Consul creatur.

Lex de Cos. intra 10. annos non reficiendo.

Q. Fabius IV. & P. Decius III. Coss. U. C. an. 455. Ol. 120. a. C. N. 298.

Actiones agrariæ.

CAP. XIV. Consules novi, Q. Fabius Maximus quartum, & P. Decius Mus tertium, quum inter se agitarent, ut alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantæque in hanc aut in illam provinciam copiæ satis, & uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset; ab Sutrio, & Nepete, & Faleriis legati, auctores, concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti Consules, quo expeditiores commeatus essent, & incertior hostis, qua venturum bellum foret; Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit. Explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius impedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico imposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras succedit. Samnites desperato improviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, & ipsi acie justa maluerunt concurrere. Itaque & in equum descendunt, ac fortunæ se, majore animo quam spe, committunt. Ceterum, sive quia ex omnium Samnitium populis, quodcunque roboris fuerat, contraxerant; seu quia discrimen summæ rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna præbuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri videt, M. Fulvium, & M. Valerium, tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet: & adhortari, *ut si quando umquam equestri ope adjutam Rempublicam meminerint; illo die annitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam præstent. Peditum certamine immobilem hostem restare: omnem reliquam spem in impetu esse equitum.* Et ipsos nominatim juvenes pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc promissis onerat. Ceterum, quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juvarent, ratus; *Scipionem legatum, hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, & ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere* jubet: *inde ascensu abdito à conspectu, erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repente se ostendere.* Equites, ducibus tribunis, haud multo plus hostibus quam suis, ex improviso ante signa evecti, præbuerunt tumultus. Adversus incitatas turmas stetit immota Samnitium acies, nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit. Est postquam irritum inceptum erat, recepti post signa prælio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus, nec sustinere frons prima tam longum certamen, increscentemque fiduciа sui vim potuisset, ni secunda acies jussu Consulis in primum successisset. Ibi integræ vires sistunt invehentem se jam Samnitem: & tempore improvisa ex montibus signa, (*m*) clamorque sublatus, non vero tantum metu terruere Samnitium animos. Nam & Fabius, *Decium collegam appropinquare*, exclamavit, & pro se quisque miles, *adesse alterum Consulem, adesse legiones*, gaudio alacres fremunt; errorque

Samnitibus bellum infertur.

Q. Fabii prælium cum Samnitibus.

(*l*) al. *qui jussissent.* (*m*) al. eo tempore visa ex montibus signa. al. & tempore provisa ex montibus signa. al. tempore improviso ex montibus signa.

que (*n*) utilis Romanis oblatus, fugæ formidinisque Samnites implevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque fessi opprimerentur: & quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes, quam pro tanta victoria fuit. Tria millia & quadringenti cæsi: capti ad trecentos ferme & triginta: signa militaria capta tria & viginti.

Samnites vincuntur.

CAP. XV. Samnitibus Apuli se ante prælium conjunxissent, ni P. Decius Consul iis ad Maleventum castra objecisset, extractos deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugæ fuit, quam cædis. Duo millia Apulorum cæsa: spretoque eo hoste Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus, diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensium evastarunt. Quadraginta & quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius Consulis sex & octoginta. Nec valli tantum, ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigniora monimenta vastitatis circa, regionumque depopulatarum. (*o*) Fabius etiam urbem Cimetram (*p*) cepit: ibi capta armatorum duo millia quadringenti: cæsi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde comitiorum causa Romam profectus, maturavit eam rem agere. Quum primo vocatæ Q. Fabium Consulem dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer & ambitiosus, non sui magis honoris causa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca; quum suis, tum totius nobilitatis viribus incubuit, ut se cum Q. Fabio Consulem dicerent. Fabius primo, de se eadem fere, quæ priore anno dicendo, abnuere. Circumstare sellam omnis nobilitas, orare *ut ex cœno plebejo consulatum extraheret, majestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet.* Fabius silentio facto media oratione studia hominum sedavit. *Facturum enim se fuisse* dixit, *ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium quam se Consulem fieri videret: nunc se sui rationem comitiis, quum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum.* Ita Lucius Volumnius de plebe cum Ap. Claudio Consul est factus; priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, *fugisse eum Appium Claudium collegam, eloquentia, civilibusque artibus haud dubie præstantem.*

P. Decius Apulos vincit.

Q. Fabius Cimetram capit.

Q. Fabius consulatum recusat.

L. Volumnius & Ap. Claudius Coss. U. C. 456. 01. 120. a. C. N. 297.

CAP. XVI. Comitiis perfectis, veteres Consules jussi bellum in Samnio gerere; prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti quoque anno L. Volumnio & Ap. Claudio Consulibus, P. Decius, qui Consul in Samnio relictus à collega fuerat; proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum nusquam se prælio committentem, postremo expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt: & quod legationibus nequicquam sæpe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mistis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulaverunt principum Etruriæ concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. *Omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem à populo Romano, quum bellum tolerare non possent: rebellasse, quod pax servientibus gravior, quam liberis bellum esset. Unam sibi spem reliquam in Etruscis restare. Scire gentem Italiæ opulentissimam armis, viris, pecunia, esse: habere accolas Gallos inter ferrum & arma natos, feroces quum suopte ingenio, tum adversus Romanum populum: quem captum à se auroque redemptum, haud vana jactantes, memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsenæ quondam, majoribusque eorum fuerit; quin Romanos omni agro cis Tiberim pulsos dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiæ regno cogant. Samnitem illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio, venisse: confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanam urbem oppugnandam ducant.*

Proconsulare imperium veteribus Consulibus datum.

Samnites armati Etruriam intrant.

Auxilium petunt ab Etruscis.

CAP. XVII. Hæc eos in Etruria jactantes, molientesque, bellum domi Romanum urebat. Nam P. Decius ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato concilio: *Quid per agros*, inquit, *vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes ac mœnia aggredimur? Nullus jam exercitus Samnio præsidet. Cessere finibus, ab sibimet ipsi exilium conscivere.* Approbantibus cunctis, ad Murgantiam validam urbem oppugnandam ducit: tantusque ardor militum fuit, & caritate ducis, & spe majoris quam ex agrestibus populationibus prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent. Ibi duo millia Samnitium & centum pugnantes circumventi, captique: & alia præda ingens capta est. Quæ ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet: *Haccine*, inquit, *victoria sola, aut hac præda contenti estis futuri? Vultis vos pro virtute spes gerere? Omnes Samnitium urbes fortunæque, in urbibus relictæ, vestræ sunt; quando legiones eorum tot præliis fusas, postremo finibus expulistis. Vendite ista, & illicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen. Ego subinde suggeram quæ vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud magnus*, (*q*) *præda major manet.* Divendita præda, ultro adhortantes Imperatorem, ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti à muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis in mœnia evasere. Captum oppidum ac direptum est, ad duo millia & trecenti occisi; & sex millia hominum capta. Et miles ingenti præda potitus; quam vendere, sicut priorem, coactus; Ferentinum inde, quamquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. Ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit. Et defensa summa vi mœnia sunt, & locus erat munimento, naturaque tutus: sed evicit omnia assuetus prædæ miles. Ad tria millia hostium circa muros cæsa: præda militis fuit. Hujus oppugnatarum urbium decoris pars major in quibusdam annalibus ad maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, à Fabio Ferentinum, Romuleamque oppugnatas tradunt. Sunt qui novorum Consulum hanc gloriam faciant. Quidam non amborum, sed alterius,

Romani bellum parant contra Samnites & Etruscos.

Murgantia à Decio capta.

Romulea capta.

Ferentinum captum.

Annalium varietas.

C 2

(*n*) al. terrorque. (*o*) al. vastatis circa regionibus depopulatisque. (*p*) al. Gimeram. al. Cunetram. al. Cimetriam. (*q*) al. *major*.

alterius, P. Volumnii: ei Samnium provinciam evenisse.

Bellum Etruscum.

CAP. XVIII. Dum ea in Samnio, cujuscunque ductu auspicioque, gererentur; Romanis in Etruria iterum bellum ingens multis ex gentibus concitur. Cujus auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes conciverant bellum: traxerat contagio proximos Umbriæ populos: & Gallica auxilia mercede solicitabantur. Omnis ea multitudo ad castra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens postquam Romam perlatus est, quum jam L. Volumnius Consul cum legionibus secunda ac tertia, sociorumque millibus quindecim profectus in Samnium esset; Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. Duæ Romanæ legiones secutæ, prima & quarta, & sociorum duodecim millia. Castra haud procul ab hoste posita. Ceterum magis eo profectum est quod mature ventum erat, ut quosdam spectantes jam arma Etruriæ populos, metus Romani nominis comprimeret, quam quod ductu Consulis quicquam ibi satis scite, aut fortunate gestum sit. Multa prælia locis & temporibus iniquis commissa; spesque in dies graviorem hostem faciebat. Et jam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Literas ad collegam arcessendum ex Samnio missas in trinis annalibus invenio. Piget tamen incertum ponere, quum ea ipsa inter Consules populi Romani jam iterum eodem honore fungentes discrepatio fuerit: Appio abnuente missas, Volumnio affirmante Appii se literis accitum. Jam Volumnius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria millia hostium cæsa erant, dimidium fere ejus captum. Et Lucanorum seditiones, à plebejis & egentibus ducibus ortas, summa optimatium voluntate per Q. Fabium proconsulem, missum eo cum veteri exercitu, compresserat. Decio depopulandos hostium agros relinquit. Ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem advenientem læti omnes accepere. Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immerito iratum, si nihil scripserat: illiberali, & ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. Vix enim salute mutua reddita, quum obviam egressus esset: *Satin' salve*, inquit, *Luci Volumni? ut sese in Samnio res habent? quæ te causa, ut provincia tua excederes, induxit?* Volumnius in Samnio res prosperas esse ait: literis ejus accitum venisse. Quæ si falsæ fuerint, nec usus sui sit in Etruria, extemplo conversis signis abiturum. *Tu vero abeas*, inquit, *neque te quisquam moratur: etenim minime consentaneum est, quum bello tuo forsitan vix sufficias, hic te ad opem ferendam aliis gloriari venisse. Bene Hercules verteret*, dicere Volumnius: *malle frustra operam insumptam, quam quicquam incidisse, cur non satis esset Etruriæ unus consularis exercitus.*

Res ab Appio male gesta in Etruria.

Sed bene à Volumnio in Samnio.

Volumnius venit ad Appium in Etruriam.

Consulum dissensio.

Appiani exercitus in retinendo Volumnio studium.

CAP. XIX. Digredientes jam Consules legati tribunique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars Imperatorem suum orare, *ne collegæ auxilium, quod acciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur:* (r) plures abeunti Volumnio obsistere, atque obtestari, *ne pravo cum collega certamine rempub. prodat. Si qua clades incidisset, desertori magis quam deserto noxiæ fore. Eo rem adductam, ut omnis rei bene aut secus gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum. Neminem quæsiturum quæ verba Appii, sed quæ fortuna exercitus fuerit. Dimitti ab Appio eum, sed à republ. & ab exercitu retineri. Experiretur modo voluntatem militum.* Hæc monendo, obtestandoque, prope restitantes Consules concionem pertraxerunt. Ibi orationes longiores habitæ in eandem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. Et quum Volumnius causa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegæ visus esset; cavillansque Appius *sibi acceptum referre*, diceret, *debere, quod ex muto atque elingui, facundum etiam Consulem haberent: priore consulatu primis utique mensibus hiscere eum nequisse, nunc jam populares orationes serere. Quam mallem*, inquit Volumnius, *tu à me strenue facere, quam ego abs te scite loqui didicissem. Postremo conditionem ferre, quæ decretura sit, non orator (neque enim id desiderare rempublicam) sed imperator uter sit melior. Etruriam & Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret. Suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum.* Tum militum clamor ortus, *ut simul ambo bellum Etruscum susciperent.* Quo animadverso consensu, Volumnius, *Quoniam in collegæ voluntate interpretanda*, inquit, *erravi; non committam ut quid vos velitis, obscurum sit. Manere, an abire me velitis, clamore significate.* Tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes è castris exciret: armis arreptis in aciem descendunt. Et Volumnius signa canere, ac vexilla efferri è castris jussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegæ victoriam: deinde veritum, ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur, & ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt. Nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat: suoque impetu magis milites quam cujusquam ductu aut imperio pugnam capessebant. Et Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hostem perveniret. Itaque fronte inæquali concursum est: & velut sorte quadam mutante assuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnæ discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad cœlum sublatis conspiceretur, ita precatus esse, *Bellona, si hodie nobis victoriam duis, ast ego templum tibi voveo.* Hæc precatus, velut instigante dea, & ipse collegæ & exercitus virtutem adæquavit ducis. Imperatoria opera exsequitur: (s) & milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, annituntur. Ergo fundunt fugantque hostes, majorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conserere assueti fuerant. Urgendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra.

Volumnii argutum responsum.

Pugna cum Samnitibus & Tuscis.

Bellonæ ædes vota. Samnites & Etrusci vincuntur.

(r) al. *sperneret.* al. *aspernaretur.* (s) al. virtutem adæquavit. Ducis imperatorie opera exercentur. al. virtutem adæquavit. Duces imperatoria opera exequuntur.

caſtra. Ibi, interventu Gellii, cohortiumque Sabellarum, pauliſper recruduit pugna. Iis quoque mox fuſis, jam à victoribus caſtra oppugnabantur: & quum Volumnius ipſe portæ ſigna inferret, Appius *Bellonam victricem* identidem celebrans, accenderet militum animos; per vallum, per foſſas irruperunt. Caſtra capta, direptaque, præda ingens parta, & militi conceſſa eſt. Septem millia ac trecenti hoſtium occiſi, duo millia & centum viginti capti.

CAP. XX. Dum ambo Conſules omniſque Romana vis in Etruſcum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Veſcinos in Campaniam, Falernumque agrum tranſcendunt, ingenteſque prædas faciunt. Volumnium magnis itineribus in Samnium redeuntem (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu populationibuſque Campani agri, ad tuendos ſocios convertit. Ut in (*) Calenum agrum venit, & ipſe cernit recentia cladis veſtigia, & Caleni narrant *tantum jam prædæ hoſtes trahere, ut vix explicari agmen poſſit:* itaque jam propalam duces loqui, *extemplo eundum in Samnium eſſe, ut relicta ibi præda in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant.* Ea quamquam ſimilia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo, cognoſcit, *ad Vulturnum flumen ſedere hoſtem, inde tertia vigilia moturum iter in Samnium eſſe.* His ſatis exploratis, profectus, tanto intervallo ab hoſtibus conſedit, ut nec adventus ſuus propinquitate nimia noſci poſſet, & egredientem è caſtris hoſtem opprimeret. Aliquanto ante lucem ad caſtra acceſſit: gnaroſque Oſcæ linguæ, exploratum quid agatur, mittit. Intermiſti hoſtibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoſcunt, *in frequentia armatis ſigna egreſſa, prædam prædæque cuſtodes exire; ignobile* (*t*) *agmen, & ſua quemque molientem, nullo inter alios conſenſu, nec ſatis certo imperio.* Tempus aggrediendi aptiſſimum viſum eſt: & jam lux appetebat. Itaque ſigna canere juſſit: agmenque hoſtium aggreditur. Samnites, præda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præ ſe agere prædam; pars ſtare; incerti utrum progredi, an regredi in caſtra tutius foret, inter cunctationem opprimuntur. Et Romani jam tranſcenderant vallum, cædeſque ac tumultus erat in caſtris. Samnitium agmen, præterquam hoſtili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipſi ſoluti vinctos ſolvebant: partim arma in ſarcinis deligata rapiebant, tumultumque prælio ipſo terribiliorem intermiſti agmini præbebant. Memorandum deinde edidere facinus: nam Stium Mignacium ducem, adeuntem ordines hortantemque, invadunt. Diſſipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipſum circumſiſtunt: inſidentemque equo, captum, ad Conſulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima ſigna Samnitium: præliumque, jam profligatum, integratum eſt, nec diutius ſuſtineri potuit. Cæſa ad ſex millia hominum: duo millia & quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor: ſigna militaria triginta: & quod lætiſſimum victoribus fuit, captivorum recepta ſeptem millia & quadringenti: præda ingens ſociorum: accitique edicto domini ad res ſuas noſcendas, recipiendaſque. Præſtituta die, quarum rerum non extitit dominus, militi conceſſæ: coactique vendere prædam, ne alibi quam in armis animum haberent.

Volumnius in Samnium redit.

Samnites prædatores Campaniæ opprimit.

Egnatius Dux Samnitium captus.

CAP. XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat; & per eos forte dies ex Etruria allatum erat, poſt deductum inde Volumnianum exercitum, Etruriam concitam in arma, & Gellium Egnatium Samnitium ducem, & Umbros ad defectionem vocari, (*u*) & Gallos pretio ingenti ſolicitari. (*x*) His nuntiis Senatus conterritus, juſtitium indici, delectum omnis generis hominum haberi juſſit: Nec ingenui modo, aut juniores ſacramento adacti ſunt, ſed ſeniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati. Et defendendæ urbis conſilia agitabantur, ſummeque rerum prætor P. Sempronius præerat. Ceterum parte curæ exonerarunt Senatum Lucii Volumnii Conſulis literæ, quibus cæſos fuſoſque populatores Campaniæ cognitum eſt. Itaque & ſupplicationes ob rem bene geſtam Conſulis nomine decernunt. Juſtitium remittitur, quod fuerat dies (*y*) decem & octo, ſupplicatioque perlæta fuit. Tum de præſidio regionis, depopulatæ ab Samnitibus, agitari ceptum. Itaque placuit, *ut duæ coloniæ circa Veſcinum & Falernum agrum deducerentur: una ad oſtium Liris fluvii, quæ Minturnæ appellata; altera in ſaltu Veſcino, Falernum contingente agrum: ubi* (*) *Sinope dicitur Græca urbs fuiſſe; Sinueſſa deinde ab colonis Romanis appellata.* Tribunis plebis negotium datum eſt, ut plebiſcito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare. Nec qui nomina darent, facile inveniebantur, quia in ſtationem ſe prope perpetuam infeſtæ regionis, non in agros mitti rebantur. Avertit ab eis curis Senatum Etruriæ ingraveſcens bellum; & crebræ literæ Appii, monentis, *ne regionis ejus motum negligerent: quatuor gentes conferre arma; Etruſcos, Samnites, Umbros, Gallos. Jam caſtra bifariam facta eſſe, quia unus locus capere tantam multitudinem non poſſit.* Ob hæc (& jam appetebat tempus comitiorum) L. Volumnius (*z*) Conſul Romam revocatus: qui prius quam ad ſuffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli Etruſci diſſeruit. *Jam tum, quum*

Novi in Etruria tumultus.

Juſtitium.

Supplicationes ob rem bene geſtam adverſus Samnites decernuntur.

Mintura.

Et Sinueſſa Coloniæ.

Etruſci cum ſociis bellum inſtaurant.

(*t*) al. *immobile.* (*u*) al. vocare. (*x*) al. ſolicitare. (*y*) al. per dies. (*z*) al. Ob hæc (& jam appetebat tempus) comitiorum cauſa L. Volumnius.

(*) Calenum agrum) Numiſma Tab. XXXVII. num. I. propoſitum ad Calenorum originem ſpectat. Quod vero illud, excepta epigraphe, ferme idem ſit, cum numiſmate Urbis Anxuris ſupra ad Dec. I. Lib. IV. Cap. LIX. p. 99. a. * & Tab. XXIV. num. 5. adduximus, inde forſan eſt, quod vel affinitatem quandam inter ſe, vel eandem etiam originem, utraque civitas habuerit. Vid. BEGERUS Th. Br. T. I. p. 353.

(**) Sinope græca urbs) Tab. XXXVII. num. 2. habes Numiſma Urbis hujus, in cujus adverſa caput Jovis, in averſa vero Aquila, avis huic Deo ſacra conſpicitur. Quæ procul dubio ad Jovis Sinapidis cultum, hujus urbis celeberrimum ſpectant. Vid. BEGERUS Th. Br. T. I. p. 271.

Comitia Consularia.

quum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Umbros, & ingentem exercitum Gallorum. Adversus quatuor populos duos Consules (a) illo die deligi meminissent. Se, nisi confideret eum consensu populi Romani Consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, Dictatorem fuisse extemplo dicturum.

Q. Fabius recusans Consul eligitur.

CAP. XXII. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur, eumque & prærogativæ, & primo vocatæ omnes centuriæ Consulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut vincebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium poscendum. *Id senectuti suæ adminiculum fore: censura, duobusque consulatibus simul gestis expertum se, nil concordi collegio firmius ad rempubl. tuendam esse. Novo imperii socio vix jam assuescere senilem animum posse. Cum moribus notis facilius se communicaturum consilia.* Subscripsit orationi ejus Consul cum meritis P. Decii laudibus, tum *quæ ex concordia Consulum bona, quæque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent,* memorando, *quam prope ultimum discrimen suis & collegæ certaminibus nuper ventum foret:* admonendo *Decium, Fabiumque, ut uno animo, una mente viverent. Esse præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæque certamina rudes. Ea ingenia consularia esse. Callidos solertesque, juris atque eloquentiæ consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro præsides habendos, prætoresque ad reddenda jura creandos esse.* His agendis dies est consumptus. Postridie ad præscriptum Consulis & consularia & prætoria comitia habita. Consules creati Q. Fabius & P. Decius: Ap. Claudius prætor, omnes absentes: & L. Volumnio ex Senatusconsulo & scito plebis prorogatum in annum imperium est.

P. Decium collegam sibi poscit.

Q. Fabius & P. Decius Coss. U. C. 457. Ol. 118. a. C. N. 306.

Prodigia averruncata.

CAP. XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum causa, supplicationes in biduum Senatus decrevit. Publice vinum ac thus sacrificiis præbitum. Supplicatum iere frequentes viri, fœminæque. Insignem snpplicationem fecit certamen in sacello (*) Pudicitiæ patriciæ, quæ in foro boario est ad ædem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Virginiam Auli filiam, patriciam plebejo nuptam Volumnio Consuli, matronæ, quod è patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde, ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit. Quum se Virginia & patriciam & pudicam in patriciæ Pudicitiæ templum ingressam, & uni nuptam, ad quem virgo deducta sit; nec se viri, honorumve ejus ac rerum gestarum pœnitere, vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. In vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci modico sacello, exclusit: aramque ibi posuit. Et convocatis plebejis matronis, conquesta injuriam patriciarum, *Hanc ego aram,* inquit, *Pudicitiæ plebejæ dedico: vosque hortor, ut quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiæ inter matronas sit; detisque operam, ut hæc ara, quam illa, si quid potest, sanctius, & à castioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu & hæc ara, quo illa antiquior, culta est; ut nulla nisi spectatæ pudicitiæ matrona, & quæ uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio à pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis fœminis; postremo in oblivionem venit. Eodem anno Cn. & Q. Ogulnii æediles curules aliquot fœneratoribus diem dixerunt, quorum bonis mulctatis, ex eo quod in publicum redactum est, ænea in Capitolio limina, & trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis, & ad Ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum urbis sub uberibus lupæ posuerunt: semitamque saxo quadrato à Capena porta ad Martis straverunt; & ab ædilibus plebejis L. Ælio Pæto, & C. Fulvio Curvo, ex mulctatitia item pecunia, quam exegerunt pecuariis damnatis, ludi facti: pateræque aureæ ad Cereris positæ.

Pudicitia patricia.

Pudicitia plebeja.

Fœneratores mulctati.

Capitolii ornamenta Jovi.

Et Cereri dicata.

Q. Fabii & Decii Coss.

CAP. XXIV. Q. inde Fabius quintum & P. Decius quartum, consulatum ineunt: tribus consulatibus, censuraque collegæ, nec gloria magis rerum, quæ ingens erat, quam concordia inter se clari. Quæ ne perpetua esset, ordinum magis quam ipsorum inter se certamen intervenisse reor: patriciis tendentibus, *ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet:* plebejis auctoribus Decio, *ut ad sortem revocaret.* Fuit certe contentio in Senatu; & postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est in concione. Ut inter militares viros, & factis potius quam dictis fretos, pauca verba habita: Fabius, *quam arborem conseruisset, sub ea legere alium fructum,* indignum esse, dicere. *Se aperuisse Ciminiam silvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse. Quid se id ætatis solicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum, adversarium se, non socium imperii legisse,* sensim exprobrat: *& invidisse Decium concordibus collegiis tribus. Postremo se tendere nihil ultra, quam, ut si se dignum provincia ducerent, in eam mitterent: in Senatus arbitrio se fuisse. Et in potestate populi futurum.* P. Decius Senatus injuriam querebatur: *Quoad potuerint patres annisos, ne plebejis aditus ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata esset; queri, quemadmodum irrita sint, non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunæ, & in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se Consules sortitos provincias esse: nunc extra sortem Fabio Senatum provinciam dare. Si honoris ejus causa: ita eum de se, deque republica meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriæ: quæ modo non sua contumelia splendeat. Cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, quum id alteri extra sortem mandetur, quin alter Consul pro supervacaneo atque inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus in Etruria gestis. Velle & P. Decium gloriari: & forsitan quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex improviso incendium daret, eum se extincturum. Postremo se, collegæ honores præmiaque*

Contentio de Provinciis.

(*a*) al. Duces Consules.

(*) Pudicitia) De Pudicitia vid. supra Dec. I. Lib. III. Cap. XLVIII. p. 68. b. * *. & Tab. XXI. num. 5.

que concessurum verecundia ætatis ejus majestatisque: quum periculum, quum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum. Et si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut quod populi sit, populus jubeat potius, quam Patres gratificentur. Jovem optimum maximum, deosque immortales se precari, ut ita sortem æquam sibi cum collega dent, si eandem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. Certe id & natura æquum, & exemplo utile esse, & ad famam Populi Romani pertinere; eos Consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius nihil aliud precatus populum, *quam ut prius quam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii prætoris allatas ex Etruria litteras audirent,* comitio abit. Nec minore populi consensu quam Senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

Fabio extra sortem decreta Etruria.

CAP. XXV. Concursus inde ad Consulem factus omnium ferme juniorum. Et pro se quisque nomina dabant: tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba, *Quatuor millia*, inquit, *peditum & sexcentos equites duntaxat scribere in animo est: hodierno & castrino die qui nomina dederitis, mecum ducam. Majori mihi curæ est, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus.* Profectus apto exercitu, & eo plus fiduciæ ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat; ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii prætoris pergit. Paucis citra millibus lignatores ei cum præsidio occurrunt: qui ut lictores prægredi viderunt, Fabiumque esse Consulem accepere, læti atque alacres diis Populoque Romano grates agunt, *quod eum sibi Imperatorem misissent.* Circumfusi deinde quum Consulem salutarent, quærit Fabius quo pergerent; respondentibusque *lignatum se ire: ain' tandem,* inquit, *num castra vallata non habetis!* Ad hoc quum succlamatum esset: *duplici quidem vallo, & fossa, & tamen in ingenti metu esse: Habetis igitur,* inquit, *affatim lignorum: redite, & vellite vallum.* Redeunt in castra, terroremque ibi vellentes vallum, & iis qui in castris remanserunt militibus, & ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alii aliis dicere, *Consulis se Q. Fabii facere jussu.* Postero inde die castra mota; & Appius prætor Romam dimissus. Inde nusquam stativa Romanis fuere. Negabat utile esse uno loco sedere exercitum: itineribus, ac mutatione locorum nobiliorem ac salubriorem esse. Fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems haud dum exacta. Vere inde primo, relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant: præpositoque castris L. Scipione proprætore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit: sive ipse sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat, quam quantum esse famæ crediderat; sive Senatusconsulto accitus. Nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio prætore retractum quidam videri volunt; quum in Senatu, & apud populum (id quod per literas assidue fecerat) terrorem belli Etrusci augeret: *non suffecturum ducem unum, nec exercitum unum, adversus quatuor populos. Periculosum esse, sive juncti unum premant, sive id diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. Duas se ibi legiones Romanas reliquisse: & minus quinque millia peditum equitumque cum Fabio venisse: sibi placere, P. Decium Consulem, primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium provinciam dari. Si Consul malit in suam provinciam ire; Volumnium in Etruriam ad Consulem cum exercitu justo consulari proficisci.* Quum magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, *Ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur: donec vel ipse, si per commodum reipubl. posset, Romam venisset; vel aliquem ex legatis misisset: à quo disceret Senatus, quantum in Etruria belli esset: quantisque administrandum copiis, & quot per duces esset.*

Delectus militum.

Fabius velli vallum jubet.

Fabius ad consultandum de bello Etrusco Romam redit.

CAP. XXVI. Fabius ut Romam rediit, & in Senatu, & productus ad populum mediam orationem habuit, ut nec augere, nec minuere videretur belli famam; magisque in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quam suo aut reip. periculo consulere: *Ceterum si sibi adjutorem belli, sociumque imperii darent; quonam modo se oblivisci P. Decii Consulis per tot collegia experti posse? neminem omnium secum conjungi malle: & copiarum satis sibi cum P. Decio, & nunquam nimium hostium fore. Sin collega quid aliud malit; at sibi L. Volumnium darent adjutorem.* Omnium rerum arbitrium & à populo, & à Senatu, & ab ipso collega, Fabio permissum est. Et quum P. Decius se in Samnium, vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset; tanta lætitia ac gratulatio fuit, ut præciperetur victoria animis, triumphusque non bellum decretum Consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium, Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum, certaminumque inter collegas, quæ exposui. Sunt, quibus ne hæc quidem certamina exponere satis fuerit. Adjecerunt & Appii criminationes de Fabio absente ad populum, & pertinaciam adversus præsentem Consulem prætoris, contentionemque aliam inter collegas; tendente Decio, ut suæ quisque provinciæ sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo Consules ad bellum sunt. Ceterum, antequam Consules in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt; legionem Romanam castraque oppugnaturi. Scipio, qui castris præerat, loco adjuvandam paucitatem suorum militum ratus; in colle, qui inter urbem & castra erat, aciem erexit. Sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hostes ceperant, parte alia egressi. Ita cæsa ab tergo legio: atque in medio, quum hostis undique urgeret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuntius non superesset, quidam auctores sunt; nec ante ad Consules, qui jam haud procul à Clusio aberant, famam ejus cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, & lanceis infixa, ovantesque moris sui carmine. Sunt, qui Umbros fuisse, non Gallos tradant: nec tantum cladis acceptum. Et

Fabii sententia de bello Etrusco.

Senones Galli ad Clusium veniunt.

Legionem Romanam circumveniunt, & delent, ut nuntius non superesset.

Et circumventis pabulatoribus, cum L. Manlio Torquato legato, Scipionem proprætorem subsidium è castris tulisse, victoresque Umbros, redintegrato prælio, victos esse: captivosque eis ac prædam ademptam. Similius vero est, à Gallo hoste quam Umbro eam cladem acceptam, quod, quum sæpe alias, tum eo anno, Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam quod ambo Consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, & magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis ad id bellum missis, & sociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani; alii duo exercitus haud procul urbe Etruriæ oppositi; unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius, & L. Postumius Megellus, proprætores ambo stativa in eis locis habere jussi.

CAP. XXVII. Consules ad hostes, transgresso Apennino, in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitæ: atque ita convenit, ut ne unis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Umbri adjecti. Dies indicta pugnæ: Samnitibus Gallisque delegata pugna: inter ipsum certamen, Etrusci Umbrique jussi castra Romana oppugnare. Hæc consilia turbarunt transfugæ Clusini tres; clam nocte ad Fabium Consulem transgressi. Qui editis hostium consiliis dimissi cum donis; ut subinde, ut quæque res nova decreta esset, exploratam perferrent. Consules Fulvio, ut ex Falisco, Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admoveant, summaque vi fines hostium depopulentur, scribunt. Hujus populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos movit. Instare inde Consules, ut absentibus iis pugnaretur: per biduum lacessiere prælio hostem. Biduo nihil dignum dictu actum. Pauci utrimque cecidere: magisque irritati sunt ad justum certamen animi, quam ad discrimen summa rerum adducta. Tertio die descensum in campum omnibus copiis est. Quum instructæ acies starent, cerva fugiens lupum, è montibus exacta, per campos inter duas acies decurrit: inde diversæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. Lupo data inter ordines via, cervam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles: *Illac fuga*, inquit, *& cædes vertit, ubi* (*) *sacram Dianæ feram jacentem videtis. Hinc victor Martius lupus, integer & intactus, gentis nos Martiæ & conditoris nostri admonuit.* Dextro Cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. Adversus Samnites Fabius primam ac tertiam legiones, pro dextro cornu, adversus Gallos, pro sinistro, Decius quintam & sextam instruxit. Secunda & quarta, cum L. Volumnio proconsule, in Samnio gerebant bellum. Primo concursu, adeo æquis viribus gesta res est, ut, si affuissent Etrusci & Umbri, aut in acie aut in castris, quocumque se inclinassent, accipienda clades fuerit.

Hostium consilia.

Produntur à transfugis.

Portentum lupi & cervæ.

Fabius adversus Samnites.

Decius adversus Gallos.

Prælium æquo Marte.

CAP. XXVIII. Ceterum, quamquam communis adhuc Mars belli erat, nec dum discrimen fortuna fecerat, qua datura vires esset, haudquaquam similis pugna, in dextro lævoque cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant pugnam: extrahebaturque in quam maxime serum diei certamen. Quia ita persuasum erat duci, *& Samnites & Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri satis sit. Longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque æstus fluere, primaque eorum prælia plus quam virorum, postrema minus quam fœminarum esse.* In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quam integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius, & ætate & vigore animi; quantumcunque virium habuit, certamine primo effudit. Et quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat: & ipsæ fortissimæ juvenum turmæ immistus, orat proceres juventutis, *ut secum in hostem impetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu, & ab equite victoria incipiat.* Bis avertere Gallicum equitatum. Iterum longius evectos, & jam inter media equitum agmina prælium cientes, novum pugnæ conterruit genus: essedis, carrisque superstans armatus hostis, ingenti sonitu equorum rotarumque advenit, & insolitos ejus tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque improvida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum: multique impetu equorum ac vehiculorum, raptorum per agmen, obtriti antesignani: & insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, *quo fugerent? quamve in fuga spem haberent?* Obsistere cedentibus, ac revocare fusos. Deinde ut nulla vi perculsos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultra moror*, inquit, *familiare fatum? Datum hoc nostro generi est, ut luendis periculis publicis piacula simus. Jam ego mecum legiones hostium mactandas Telluri ac Diis Manibus dabo.* Hæc locutus, M. Livium pontificem, quem descendens in aciem digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. Devotus inde eadem precatione, eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se jusserat devoveri. Quum secundum solennes precationes adjecisset, *præ se agere sese formidinem ac fugam, cædemque ac cruorem, cælestium, inferorum iras. Contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium: locumque eundem suæ pestis, & Gallorum ac Samnitium fore.* Hæc execratus in se hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum: inferensque se ipse infestis telis interfectus est.

Galli primo impetu feroces.

Essedorum Gallicorum terror, in sinistro cornu Rom.

P. Decius se Diis Manibus devovet pro exercitu Romano.

Qui interficitur.

CAP. XXIX. Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amisso, quæ res terrori alias esse solet, sistere fugam, ac novam

Romani sistunt fugam duce amisso.

(*) Sacram Dianæ feram) Hoc Ephesiorum nummus Tab. XXXVIII. num. 3. confirmat. Cervus enim & Palmæ arbor Dianæ symbola sunt. BEGER. Th. Br. T. I. p. 503.

I

ÆR.
Γ

II

ÆR.
Γ

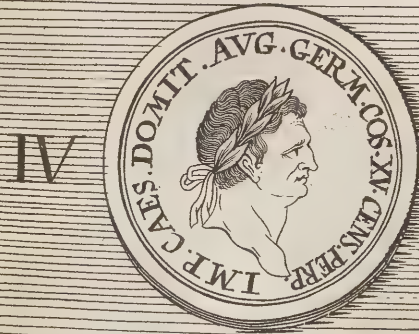
III

ÆR.
Δ

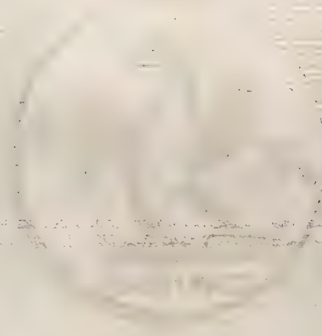
IV

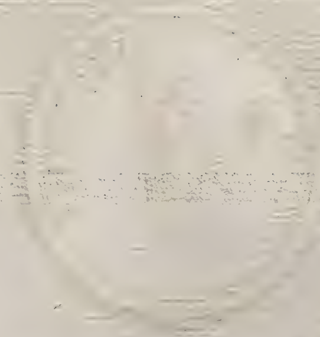
ÆR.
H

vam de integro velle instaurare pugnam. Galli, & maxime globus circumstans Consulis corpus, velut alienata mente vana incassum jactare tela. Torpere quidam, & nec pugnæ meminisse, nec fugæ. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, jusseratque proprætorem esse; vociferari, *Vicisse Romanos, defunctos Consulis fato. Gallos Samnitesque Telluris matris ac Deorum Manium esse. Rapere ad se ac vocare Decium devotam secum aciem; furiarumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse.* Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio & C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie; jussu Q. Fabii Consulis ad præsidium collegæ missi. Ibi auditur P. Decii eventus; ingens hortamen ad omnia pro republica audenda. Itaque quum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede collato videretur pugna; jussu legatorum collecta humi pila, quæ strata inter duas acies jacebant, atque in testudinem hostium conjecta: quibus plerisque in scuta, verutis (*b*) in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus: ita, ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent. Hæc in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro cornu primo (ut ante dictum est) cunctando extraxerat diem. Deinde, postquam nec clamor hostium, nec impetus, nec tela missa, eandem vim habere visa; præfectis equitum jussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos quanto maximo possent impetu incurrerent; sensim suos signa inferre jussit, & commovere hostem. Postquam non resisti vidit, & haud dubiam lassitudinem esse; tum collectis omnibus subsidiis, quæ ad id tempus reservaverat, & legiones concitavit & signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt Samnites impetum, præterque aciem ipsam Gallorum, relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli testudine facta conferti stabant. Tum Fabius, audita morte collegæ, *Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie* jubet: *& circumvectos à tergo Gallicam invadere aciem. Tertiæ deinde legionis subsequi principes, & qua turbatum agmen hostium viderent impetu equitum, instare ac territos cædere.* Ipse ædem (*) Jovi victori, spoliaque hostium quum vovisset, ad castra Samnitium perrexit: quo multitudo omnis consternata agebatur. Sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portæ non recepere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. Compulsi deinde intra vallum Samnites: parvoque certamine capta castra, & Galli ab tergo circumventi. Cæsa eo die hostium viginti quinque millia, octo capta. Nec incruenta victoria fuit. Nam ex P. Decii exercitu cæsa septem millia; ex Fabii, mille ac ducenti. Fabius, dimissis ad quærendum collegæ corpus, spolia hostium conjecta in acervum Jovi Victori cremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit. Postero die inventum, relatumque est cum multis militum lacrimis. Intermissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegæ funus omni honore, laudibusque meritis celebrat.

Dextri cornu fortuna.

Samnites relictis in dimicatione Gallis, in castra confugiunt.

Jovi Victori Ædes vota.

Victoria Romanorum cruenta.

Spolia hostium Jovi Victori cremantur.

CAP. XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio proprætore res ex sententia gesta; & præter ingentem inlatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregie est: Perusinorumque & Clusinorum cæsa amplius tria millia, & signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmen quum per Pelignum agrum fugeret, circumventum à Pelignis est. Ex millibus quinque ad mille cæsi. Magna ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est; etiam vero stanti. Sed superjecere quidam augendo fidem: qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia, trecentos triginta, equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse: scilicet cum Umbris, Tuscisque; quos & ipsos pugnæ affuisse: Et ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium proconsule ducem consulibus, exercitumque ejus legionibus consulum adjiciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum victoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum in Tifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruscisque ac Samnitibus triumphavit. Milites triumphantem secuti sunt. Celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quam mors præclara P. Decii est: excitataque memoria parentis, æquata (*c*) eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex præda militibus æris octogeni bini, sagaque & tunicæ; præmia illa tempestate militiæ haud quaquam spernenda.

Res in Etruria bene gesta.

Annalium varietas, de prælio in agro Sentinati.

Q. Fabius triumphat.

CAP. XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc, nec in Etruria pax erat. Nam & Perusinis auctoribus, post deductum ab Consule exercitum, rebellatum fuerat: & Samnites prædatum in agrum Vescinum Formianumque: & parte alia in Æserninum, quæ Vulturno adjacent flumini, descendere. Adversus eos Appius Claudius prætor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo, quatuor millia & quingentos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta: qui redempti singuli æris trecentis decem. Præda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones quum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius proconsule sequeretur; in agrum Stellatem convenerunt. Ibi & Samnitium legiones omnes considunt, & Appius Volumniusque castra conjungunt. Pugnatum infestissimis animis; hinc ira stimulante adversus rebellantes toties; illinc ab ultima jam dimicantibus spe. Cæsa ergo Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti. Ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis, prodigiisque solicitus. Nam & *terram multifariam pluisse, & in exercitu Appii*

Etrusci & Samnites bellum reparant.

Etrusci male mulctantur.

Samnites prælio victi.

Pestis & Prodigia.

(*b*) al. plerisque verutis. (*c*) al. æquatis.

(*) Jovi Victori) Jovem Victorem Numisma Domitiani Imp. Tab. XXXVIII. num. 4. exhibet. Conf. BEGER. Th. Br. T. I. p. 640.

pii Claudii plerosque fulminibus ictos, nuntiatum est, librique ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, Consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia mulctavit. Ex quo mulctatitio ære Veneris ædem, quæ prope Circum est, faciendam curavit. Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen, annumque sextum & quadragesimum, à M. Valerio, A. Cornelio Consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus: & ne tot annorum clades utriusque gentis, laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen duriora pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, misti alienis, ab quatuor exercitibus quatuor ducibus Romanis cæsi fuerant, imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant; socios belli Etruscos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant; nec suis, nec externis viribus jam stare poterant. Tamen bello non abstinebant. Adeo ne infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat: & vinci, quam non tentare victoriam, malebant. Quinam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum, scribendo legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt?

Veneris ædes ad Circum.

Belli Samnitici diuturnitas, & atrocitas.

CAP. XXXII. Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus, & M. Atilius Regulus, Consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est, quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam, altero populationem Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romæ tenuit: Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos opprimeret. Velut ex composito ibi obvium habuere hostem: ubi & intrare, nedum vastare ipsi Samnitium agrum prohiberentur: & egredi inde in pacata, sociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Quum castra castris collata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana oppugnare. Et quamquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei, densa adeo, ut lucis usum eriperet; non prospectu modo extra vallum adempto, sed propinquo etiam congredientium inter se conspectu. Hac, velut latebra insidiarum, freti Samnites, vixdum satis certa luce, & eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam, in porta segniter agentem vigilias, perveniunt. Improviso oppressis, nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit. Ab tergo castrorum decumana porta impetus factus. Itaque captum quæstorium: quæstorque ibi L. Opimius Pansa occisus. Conclamatum inde *ad arma*.

L. Postumius & M. Atilius Coss. U. C. an. 458. Ol. 121. a. C. N. 295.

Samnites castra Romana ingrediuntur, & fere capiunt.

CAP. XXXIII. Consul tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanam, Suessanamque, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium jubet: manipulos legionum principali via inducit. Vixdum satis aptatis armis, in ordines eunt: & clamore magis quam oculis hostem noscunt: nec quantus numerus sit, æstimari potest. Cedunt primo incerti fortunæ suæ, & hostem introrsum in media castra accipiunt. Inde quum Consul vociferaretur, *expulsine extra vallum, castra deinde sua oppugnaturi essent*, rogitans; clamore sublato connixi primo resistunt: deinde inferunt pedem, urgentque, & impulsos semel terrore eodem agunt, quo ceperunt. Expellunt extra portam vallumque. Inde pergere ac persequi (quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat) non ausi, liberatis castris contenti, receperunt se intra vallum; trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primæ, vigilumque, & eorum, qui circa quæstorium oppressi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit, & non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos patiebantur. Retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumultuosior etiam, quam res erat, perlata Romam, coëgit L. Postumium Consulem, vixdum validum, proficisci ex urbe; prius tamen quam exiret, militibus edicto Soram jussis convenire. Ipse ædem Victoriæ, quam ædilis curilis ex mulctatitia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium ad castra collegæ perrexit. Inde postquam Samnites, diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt; diversi Consules ad vastandos agros urbesque oppugnandas discedunt.

Expelluntur.

CAP. XXXIV. Postumius Milioniam (*d*) oppugnare adortus, vi primo atque impetu, deinde postquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum injunctis muro cepit. Ibi capta jam urbe, ab hora quarta usque ad octavam fere horam, omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est. Postremo potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia ducenti: capti quatuor millia ducenti, præter prædam aliam. Inde Ferentinum (*e*) ductæ legiones. Unde oppidani cum omnibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per aversam portam silentio excesserunt. Igitur simul advenit Consul, primo ita compositus instructusque mœnibus successit; tamquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde ut silentium vastum in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit: avidum invadendi deserta mœnia militem detinet; ne quam occultam in fraudem incautus rueret. Duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare mœnia atque explorare omnia jubet. Equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnæ hostium fugæ. Adequitant deinde sensim portis, urbemque, ex tuto, rectis itineribus perviam conspiciunt: Ad Consulem referunt, *excessum urbe solitudine haud dubia perspicuum esse, & recentibus vestigiis fugæ, ac strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum.* His auditis Consul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul porta signis, quinque equites jubet *intrare urbem, & modicum spatium progressos,*

Milionia capta à Postumio.

Ferentinum desertum.

(*d*) al. Miloniam. (*e*) al. Feretrum. al. Triventinum.

gressos, tres manere eodem loco, si tuta videantur: duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque *eo se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateque silentium ac solitudinem vidisse;* extemplo Consul cohortes expeditas in urbem induxit: ceteros interim castra communire jussit. Ingressi milites, refractis foribus, paucos graves ætate aut invalidos inveniunt, relictaque quæ migratu difficilia essent. Ea direpta, & cognitum ex captivis est, *communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam, suos prima vigilia profectos. Credere eandem in aliis urbibus solitudinem inventuros.* Dictis captivorum fides exstitit: desertis oppidis Consul potitur.

Occupatur à Romanis.

Ut alia oppida.

CAP. XXXV. Alteri Consul M. Atilio, nequaquam tam facile bellum fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit. Ibi ira vires æquavit. Prælium varium & anceps fuit. Tristius tamen eventu Romanis; & quia insueti erant vinci, & quia digredientes magis quam in ipso certamine, senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac cædis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. Tum quoque solicita nox fuit; jam invasurum castra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conserendas manus. Minus cladis, (ceterum non plus animorum) ad hostes erat. Ubi primum illuxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una & ea ipsa præter hostes, erat. Qua ingressi, præbuere speciem recta tendentium ad castra oppugnanda. Consul arma capere milites jubet, & sequi se extra vallum. Legatis, tribunis, præfectis sociorum imperat, quod apud quemque facto opus est. Omnes affirmant, *se quidem omnia facturos, sed militum jacere animos. Tota nocte inter vulnera, & gemitus morientium vigilatum esse. Si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: nunc pudore à fuga contineri, alioquin pro victis esse.* Quæ ubi Consul accepit, sibimetipsi circumeundos alloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere, increpabat; *quid cessarent, tergiversarenturque? hostem in castra venturum, nisi illi extra castra exissent: & pro tentoriis suis pugnaturos, si pro vallo nollent. Armatis ac dimicantibus dubiam victoriam esse.* (*f*) *Qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam.* Hæc jurganti increpantique respondebant, *confectos se pugna hesterna esse: nec virium quicquam, nec sanguinis superesse; majorem multitudinem hostium apparere, quam pridie fuerit.* Inter hæc appropinquabat agmen: & jam breviore intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitem affirmant. Nec dubium esse, quin castra circumvallaturi sint. Tunc enimvero Consul *indignum facinus esse*, vociferari, *tantam contumeliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. Etiamne circumsedebimur*, inquit, *in castris, ut fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per virtutem moriamur? Dii bene verterent, facerentque quod se dignum quisque ducerent. Consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversus hostes: casurumque inter signa Samnitium potius, quam circumvallari castra Romana videat.* Dicta consulis, legati, tribunique, & omnes turmæ equitum, & centuriones primorum ordinum approbavere. Tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter è castris egreditur longo agmine, nec continenti: mœsti ac prope victi procedunt versus hostem, nec spe, nec animo certiorem. (*g*) Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo à primo Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur, *Exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos. Nullam inde ne fugæ quidem patere viam. Illo loco aut cadendum esse, aut stratis hostibus per corpora eorum evadendum.*

Atilius male rem gerit.

Frustra hortatur exercitum

Exercitus segniter arma capit.

CAP. XXXVI. In medio sarcinas conjiciunt: armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat spatium: & stabant expectantes dum ab hostibus prius impetus, prius clamor inciperet. Neutris animus est ad pugnandum. Diversique integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. Sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque impari, cepit: nec vestigio quisquam movebatur. Tum Consul Romanus, ut rem excitaret; equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorum quum plerique delapsi ex equis essent, & alii turbati; & ab Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, & ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde pallulum irritata pugna est, sed aliquanto & impigre magis, & plures procurrerant Samnites: & turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit. Hinc fuga cepta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum Consul equo prævectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi opposita, edictoque, *ut quicumque ad vallum pergeret, sive ille Romanus, sive Samnis esset, pro hoste haberetur;* hæc ipsa minitans obstitit profuse tendentibus suis in castra. *Quo pergis*, inquit, *miles? & hic arma & viros invenies. Nec vivo Consule tuo nisi victor castra intrabis. Proinde elige, cum cive, an hoste pugnare malis.* Hæc dicente Consule, equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus solum Consulem, sed fors etiam adjuvit; quod non institerunt Samnites: spatiumque circumagendi signa, vertendique aciem à castris in hostem fuit. Tum alii alios hortari, *ut repeterent pugnam:* centuriones ab signiferis rapta signa inferre: & ostendere suis, paucos & ordinibus incompositis effuse venire hostes. Inter hæc Consul, manus ad cœlum attollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovet; si constitisset à fuga Romana acies, redintegratoque prælio cæcidisset, vicissetque legiones Samnitium. Omnes undique annisi ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis. Numen etiam Deorum respexisse nomen Romanum

Segnis pugna.

Atilius ad fugientes milites.

Jovi Statori templum votum.

Acrius pugnatur.

(*f*) al. *haud dubiam victoriam esse.* (*g*) al. fortiorem.

num visum: adeo facile inclinata res, repulsique à castris hostes; mox etiam redacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi, objacente sarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, hæsere impediti: deinde ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circumdant. Tum vero eos à fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equites. Ita in medio cæsi captique. Captivorum numerus fuit septem millium ac trecentorum, qui omnes nudi sub jugum missi. Cæsos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit; recensente Consule biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus septem millia trecenti. Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam coloniam Romanam, quæ via Latina est, occupare conati; urbem non tenuerunt: agros depopulati, quum prædam aliam inde mistam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent; in victorem incidunt Consulem ab Luceria redeuntem: nec prædam solum amittunt, sed ipsi longo ac impedito agmine incompositi cæduntur. Consul Interamnam, edicto dominis, ad res suas noscendas recipiendasque revocatis, & exercitu ibi relicto, comitiorum causa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos: & ob amissa tot millia militum, & quod captivos sine pactione sub jugum misisset.

Romani vincunt victoria cruenta.

Interamna à Samnitibus frustra tentata.

Cæduntur ab Atilio.

Atilio de triumpho agenti, negatur honos.

CAP. XXXVII. Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervastaverat Volsiniensem agrum: deinde cum egressis ad tuendos fines, haud procul mœnibus ipsorum depugnat. Duo millia ducenti Etruscorum cæsi: ceteros propinquitas urbis tutata est. In Rosellanum agrum exercitus traductus: ibi non agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros cæsa. Pax tamen clarior majorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. Tres validissimæ urbes, Etruriæ capita, Volsinii, Perusia, Aretium, pacem petiere; & vestimentis militum, frumentoque pacti cum Consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetraverunt. Mulcta præsens, quingentûm millium æris in singulas civitates imposita. Ob hasce res gestas, Consul quum triumphum ab Senatu moris magis causa, quam spe impetrandi petisset, videretque alios, quod tardius ab urbe exisset; alios, quod injussu Senatus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegæ amicos, ad solatium æquatæ repulsæ sibi quoque negare triumphum; *Non ita*, inquit, *Patres Conscripti, vestræ majestatis meminero, ut me Consulem esse obliviscar. Eodem jure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Etruria subactis, victoria & pace parta, triumphabo.* Ita Senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta est: pars intercessuros ne novo exemplo triumpharet, aiebant: pars auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum est: vocatusque eo Consul, quum M. Horatium, L. Valerium Consules, C. Marcium Rutilum nuper patrem ejus, qui tunc censor esset, non ex auctoritate Senatus, sed jussu populi triumphasse diceret, adjiciebat, *se quoque laturum fuisse ad populum, ni sciret mancipia nobilium tribunos plebis legem impedituros: voluntatem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus jussis esse, ac futuram.* Posteroque die auxilio tribunorum plebis trium, adversus intercessionem septem tribunorum, & consensum Senatus, celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum constans memoria est. Postumium, auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsum: ab Atilio in Etruria res gestas; eumque triumphasse. Fabius, ambos Consules in Samnio, & ad Luceriam res gessisse scribit, traductumque in Etruriam exercitum (sed ab utro Consule non adjecit) & ad Luceriam utrimque multos occisos. Inque ea pugna JOVIS STATORIS ædem votam, ut Romulus ante voverat: sed fanum tantum, id est, locus templo effatus, jam sacratus fuerat. (*b*) Ceterum hoc demum anno, ut ædem etiam fieri Senatus juberet, bis ejusdem voti damnata Republica, in religionem venit.

Etruria à Postumio vastatur.

Tuscis induciæ in quadraginta annos datæ.

Postumius Senatu adversante populi jussu triumphat.

Dubia hujus anni historia.

CAP. XXXVIII. Sequitur hunc annum & Consul insignis, L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua: & bellum ingens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, præter L. Papirium patrem Consulem (*i*) pepererat: & forte eodem conatu apparatuque, omni opulentia insignium armorum, bellum adornaverant: & opes Deorum etiam adhibuerant ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus; delectu per omne Samnium habito nova lege: *ut qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset.* Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus, ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis fere castris locus est conseptus cratibus, pluteisque, & linteis contectus; patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, sacerdote Ovio Paccio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere affirmabat ex vetusta Samnitium religione: qua quondam usi majores eorum fuissent, quum adimendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri jubebat nobilissimum quemque genere factisque. Singuli introducebantur. Erat, quum alius apparatus sacri, qui perfundere religione animum posset: tum in loco circa omni contecto aræ in medio, victimæque circa cæsæ, & circumstantes centuriones strictis gladiis. Admovebatur altaribus miles, magis ut victima, quam ut sacri particeps: adigebaturque jurejurando, *quæ visa*

L. Papirius & Sp. Carvilius Coss. U. C. an. 459. Ol. 121. a. C. N. 294.

Samnitium ingens apparatus.

Milites singulari ritu Sacramento adiguntur.

(*b*) al. Fanum tantum, id est locus templo jam sacratus, effatus fuerat. al. Sed tantum (al. tamen) idem locus templo effatus sacratus fuerat. (*i*) al. patrem Consulis. al. patrem Consul.

visa auditaque in eo loco essent, non enuntiaturum. Dein jurare cogebatur diro quodam carmine in execrationem capitis familiæque & stirpis composito, *nisi isset in prælium, quo imperatores duxissent: & si aut ipse ex acie fugisset, aut si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset.* Id primo quidam abnuentes juraturos se, obtruncati circa altaria sunt: jacentes deinde inter stragem victimarum, documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum, *ut vir virum legerent,* donec sexdecim millium numerum confecissent: ea legio *linteata*, ab integumento consepti, quo sacrata nobilitas erat, appellata est. His arma insignia data, & cristatæ galeæ, ut inter ceteros eminerent. Paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec apparatu linteatæ legioni dispar. Hic hominum numerus quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit.

Legio linteata.

CAP. XXXIX. Consules profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius superioris anni Consul in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus, dum hostes operati superstitionibus concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. Cæsa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius novo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit: minus quam collega cepit hominum, plus aliquanto occidit. Præda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium Consules, maxime depopulato Atinate agro; Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi summa rei Samnitium erat) pervenit. Ibi aliquandiu nec cessatum ab armis est, neque naviter pugnatum; lacessendo quietos, resistentibus cedendo; comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies absumebatur: quod quum inciperetur, remitteretur que, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant: & absentis collegæ consilia omnibus gerendis intererant rebus. Intentiorque Carvilius, quo majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius jam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuntium ad collegam mittit; *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste. Opus esse & illum quanta maxima vi posset, Cominium oppugnare: ne quid laxamenti sit Samnitibus, ad subsidia Aquiloniam mittenda.* Diem ad proficiscendum nuntius habuit: nocte rediit; approbare collegam consulta referens. Papirius, nuntio misso, extemplo concionem habuit; multa de universo genere belli, multa de præsenti hostium apparatu, vana magis specie quam efficaci ad eventum, disseruit. *Non enim cristas vulnera facere; & per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum: & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem à parente suo occidione occisam: spoliaque ea honestiora victori hosti, quam ipsis arma fuisse. Datum hoc forsan nomini familiæque suæ, ut adversus maximos conatus Samnitium, opponerentur duces, spoliaque ea referrent, quæ insignia publicis etiam locis decorandis essent. Deos immortales adesse propter toties petita fœdera, toties rupta: tum si qua conjectura mentis divinæ sit, nulli unquam exercitui fuisse infestiores, quam qui nefando sacro mista hominum pecudumque cæde respersus, ancipiti deûm iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum testes deos, hinc jurisjurandi adversus fœdera suscepti execrationes horrens, invitus juraverit, oderit sacramentum, uno tempore Deos, cives, hostes metuat.*

Consules vastant Samnium. Amiternum captum.

Duronia expugnata.

Papirius milites hortatur.

CAP. XL. Hæc comperta perfugarum indiciis, quum apud infensos jam sua sponte milites disseruisset; simul divinæ humanæque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt: pœnitet in posterum diem dilatum certamen: moram diei noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis, jam relatis literis à collega, Papirius silentio surgit, & pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnæ: summi infimique æque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos, qui auspicio intererant, pervenit. Nam quum pulli non pascerentur, pullarius auspicium mentiri ausus, tripudium solistimum Consuli nuntiavit. Consul lætus, auspicium egregium esse, & *Deis auctoribus rem gesturos,* pronuntiat; signumque pugnæ proponit. Exeunti jam forte in aciem, nuntiat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ ferme erant) Cominium profectas. Quod ne ignoraret collega, extemplo nuntium mittit: ipse signa ocius proferri jubet, subsidiaque suis quæque locis, & præfectos subsidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem; equitibus legatos alios, C. Cædicium & C. Trebonium præfecit. Sp. Nautium mulos, detractis clitellis, cum cohortibus alaribus, in tumulum conspectum propere circumducere jubet, atque inter ipsam dimicationem quanto maxime posset moto pulvere ostendere. Dum his intentus Imperator erat, altercatio inter pullarios orta, de auspicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis; qui rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio Consulis ambigi de auspicio renuntiaverunt. Juvenis, ante doctrinam Deos spernentem, natus, rem inquisitam, ne quid incompertum deferret ad Consulem, detulit. Cui ille: *Tu quidem macte virtute diligentiaque esto: cæterum qui auspicio adest, si quid falsi nuntiat, in semetipsum religionem recipit. Mihi quidem tripudium nuntiatum, populo Romano exercituique egregium auspicium est.* Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent & Samnites signa; insequitur acies ornata armataque, ut hostium quoque magnificum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur concurrereturque, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit. Quod ubi Consuli nuntiatum est, *Dii in prælio sunt,* inquit, *habet pœnam noxium caput.* Ante Consulem hæc dicentem corvus voce

Papirianus miles avidus pugnæ.

Auspicia falsa nuntiata.

Altercatio inter pullarios exorta.

Pullarius mendax moritur.

voce clara occinuit; quo lætus augurio Consul, affirmans, *nunquam humanis rebus magis præsentes interfuisse Deos*; signa canere, & clamorem tolli jussit.

Prælium atrox.

CAP. XLI. Prælium commissum atrox. Ceterum longe disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis, in prælium rapit: Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere, quam inferre pugnam cogit. Nec sustinuissent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci assueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus à fuga retineret. Quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri, & armati sacerdotes, & promiscua hominum pecudumque strages, & respersæ fando nefandoque sanguine aræ, & dira execratio, ac furiale carmen, detestandæ familiæ stirpique compositum. His vinculis fugæ, obstricti stabant; civem magis quam hostem timentes. Instare Romanus à cornu utroque, à media acie, & cædere Deorum hominumque attonitos metu. Repugnatur segniter, ut ab iis quos timor moraretur à fuga. Jam prope ad signa cædes pervenerat, quum ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu motus, apparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat. Pulverem majorem quam pro numero excitabant: insidentes mulis calones, frondosos ramos per terram trahebant: arma signaque per turbidam lucem in primo apparebant: post altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium agmen dabat. Fefellitque non Samnites modo, sed etiam Romanos: & Consul affirmavit errorem; clamitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes accideret: *captum Cominium, victorem collegam adesse: anniterentur vincere prius quam gloria alterius exercitus fieret.* Hæc insidens equo. Inde tribunis centurionibusque imperat, ut vias equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Cædicioque prædixerat, *ut ubi se cuspidem erectam quatientem vidissent, quanta maxima vi possent, concitarent equites in hostem.* Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt. Panduntur inter ordines viæ: provolat eques, atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit, perrumpitque ordines, quacumque impetum dedit. Instant Volumnius & Scipio, & perculsos sternunt. Tum jam Deorum hominumque victa vi, funduntur linteatæ cohortes: pariter jurati, injuratique fugiunt, nec quemquam præter hostes metuunt. Peditum agmen, quod superfuit pugnæ, in castra ad Aquiliniam compulsum est. Nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt: equites eques sequitur, peditem pedes, ac diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit: ad urbem Scipioni majore resistitur vi; non quia plus animi victis esset, sed melius muri quam vallum armatos arcent. Inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore, priusquam colligerentur animi, transacta res esset, lentiorem fore munitæ urbis oppugnationem ratus, interrogat milites, *Satin' æquo animo paterentur ab altero cornu castra capta esse: se victores pelli à portis urbis?* Reclamantibus universis, primus ipse scuto super caput elato pergit ad portam: secuti alii testudine facta in urbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere. Penetrare interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

Papirii stratagema.

Victi Samnites.

Castra capta.

Aquilonia capta.

CAP. XLII. Hæc primo ignorare Consul, & intentus recipiendo exercitui esse: jam enim præceps in occasum sol erat: & appetens nox, periculosa & suspecta omnia etiam victoribus faciebat. Progressus longius ab dextra, castra capta videt: ab læva clamorem in urbe mistum pugnantium ac paventium fremitu esse. Et tum forte certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, ut suos in muris videt; nec jam integri quicquam esse, quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset; acciri, quas receperat, copias, signaque in urbem inferri jussit. Ingressi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quievere. Nocte oppidum ab hostibus desertum est. Cæsa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti & septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Ceterum illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiorem in acie visum, seu suopte ingenio, seu fiducia bene gerendæ rei. Ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari à prælio potuit, & in ipso discrimine quo templa Diis immortalibus voveri mos erat, voverat JOVI VICTORI, *si legiones hostium fudisset, pocillum (x) mulsi, priusquam temetum biberet, sese facturum.* Id votum Diis cordi fuit: & auspicia in bonum verterunt.

CAP. XLIII. Eadem fortuna, ab altero Consule ad Cominium gesta res. Prima luce ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem: subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis opposuit. Jam signum dantem eum nuntius à collega trepidus de viginti cohortium adventu, & ab impetu moratus est; & partem copiarum revocare instructam intentamque ad oppugnandum, coëgit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima, & viginti cohortibus alaribus, equitatuque (y) ire adversus subsidium hostium jussit: quocunque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur; manumque, si forte ita res posceret, conferret: modo ne ad Cominium eæ copiæ admoveri possent. Ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis jussit, ac testudine ad portas successit. Simul & refringebantur portæ, & vis undique in muros fiebat. Samnites, sicut antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes; ita postquam jam non ex intervallo, nec missilibus, sed cominus gerebatur res, & qui ægre successerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile in hostem imparem ex æquo pugnabant; relictis turribus murisque in forum omnes compulsi, paulisper inde tentaverunt extremam pugnæ fortunam. Deinde, abjectis armis, ac quindecim millia hominum & quadringenti in fidem

Cominium à Carvilio captum.

(x) al. pauxillum. (y) al. Et decem cohortibus Alariis, equitatuque.

dem Consulis venerunt. Cæsa ad quatuor millia ac trecenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat pugna, hostes non inventi, septem millia passuum quum abessent à Cominio, revocati ab suis, neutri prælio occurrerunt. Primis ferme tenebris quum in conspectu jam castra, jam Aquiloniam habuissent, clamor eos utrimque par accidens sustinuit: deinde è regione castrorum, quæ incensa ab Romanis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipso loco prope (z) temere sub armis strati passim, inquietum omne tempus noctis, expectando timendoque lucem, egere. Prima luce incerti quam in partem intenderent (a) iter, repente in fugam consternantur conspecti (b) ab equitibus: qui egressos nocte ab oppido Samnites persecuti, viderant multitudinem, non vallo, non stationibus firmatam. Conspecta & ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat: jamque etiam legionariæ cohortes sequebantur. Ceterum nec pedes fugientes persequi potuit: & ab equite novissimi agminis ducenti ferme & octoginta interfecti. Arma multa pavidi, ac signa militaria duodeviginti reliquere. Alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum est.

Reliqui Samnites fusi.

CAP. XLIV. Lætitiam utriusque exercitus Romani auxit, & ab altera parte feliciter gesta res. Uterque ex alterius sententia Consul captum oppidum diripiendum militi dedit: exhaustis deinde tectis, ignem injecit, eodemque die Aquilonia & Cominium deflagravere: & Consules cum gratulatione mutua legionum suaque, castra conjunxere. In conspectu duorum exercituum & Carvilius suos pro cujusque merito laudavit, donavitque; & Papirius, apud quem multiplex in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, & quatuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: juvenem Papirium, propter navatam cum equitatu & in prælio operam, & nocte qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: centuriones, militesque, quia primi portam murumque Aquiloniæ ceperant. Equites omnes ob insignem multis locis operam, corniculis, (c) armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum, quum jam tempus esset deducendi ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certe alterius. *Optimum visum, quo magis fractæ res Samnitium essent, eo pertinacius & infestius agere cetera, & persequi: ut perdomitum Samnium insequentibus Consulibus tradi posset. Quando jam nullus esset hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus videretur; unum superesse belli genus. urbium oppugnationes; quarum per excidia militem locupletare præda, & hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent.* Itaque literis missis ad Senatum Populumque Romanum, de rebus ab se gestis, diversi, Papirius ad Sepinum, Carvilius ad Volanam oppugnandam legiones ducunt.

Aquilonia & Cominium deflagrantur.

Gratulationes & dona militaria.

CAP. XLV. Literæ Consulum, ingenti lætitia, & in curia, & in concione auditæ. Et quatridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est. Nec Populo Romano magno solum, sed peropportuna etiam ea victoria fuit, quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos allatum est. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, si quid in Samnio adversi venisset; quæ, conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo Consules, omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem Populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum, à M. Atilio prætore in Senatum introductæ, querebantur, *uri & vastari agros à finitimis Etruscis, quod desciscere à Populo Romano nollent. Obtestabanturque Patres Conscriptos, ut se à vi atque injuria communium hostium tutarentur.* Responsum legatis, *curæ Senatui futurum, ne socios fidei suæ pœniteret.* Etruscorum *propediem eandem fortunam, quam Samnitium, fore.* Segnius tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruscis junxisse. Hujus propinquitas populi acuit curam Patribus, *ut feciales mittendos ad res repetendas censerent.* Quibus non redditis, ex auctoritate Patrum, jussu populi, bellum Faliscis indictum est: jussique Consules sortiri, *uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret.* Jam Carvilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem quo ad muros accessit. Ad Herculaneum bis etiam signis collatis ancipiti prælio, & cum majore sua quam hostium jactura, dimicavit. Castris deinde positis, mœnibus hostem inclusit. Oppugnatum oppidum, captumque. In his tribus urbibus capta aut cæsa, ad decem millia hominum: ita, ut parvo admodum plures caperentur. (d) Sortientibus provincias Consulibus, Etruria Carvilio evenit, secundum vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sepinum major vis hostium resistit. Sæpe in acie, sæpe in agmine, sæpe circa ipsam urbem, adversus eruptiones hostium pugnatum: neque obsidio, neque bellum ex æquo erat: non enim muris magis se Samnites, quam armis ac viris mœnia tutabantur. Tandem pugnando in obsidionem justam coëgit hostes: obsidendoque, vi atque operibus urbem expugnavit. Itaque ab ira plus cædis editum capta urbe: septem millia quadringenti cæsi: capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa est.

Etruscorum rebellio.

Falisci Etruscis arma jungunt.

Urbes Samnitium captæ.

Volana.

Palumbinum.

Herculaneum.

Papirius Sepinum expugnat.

CAP. XLVI. Nives jam omnia oppleverant, nec durari extra tecta poterat; itaque Consul de Samnio exercitum deduxit. Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus. Triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. Pedites equi-

Papirii triumphus.

(z) al. forte. (a) tenderent. (b) al. conspectis. (c) al. coronis. (d) al. ita ut pavore admodum plures caperentur. al. parvo admodum numero plures.

equitesque insignes donis transiere, ac transvecti sunt: multæ civicæ coronæ, vallaresque ac murales conspectæ. Inspectata spolia Samnitium: & decore ac pulchritudine paternis spoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. Nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis, ducti. Æris gravis transvecta vicies centum, ad triginta tria millia: (e) id æs redactum ex captivis dicebatur. Argenti, quod captum ex urbibus erat, P. M. CCCXXX. omne æs argentumque in ærarium conditum. Militibus nihil datum ex præda est. Auctaque ea invidia est ad plebem, quod tributum etiam in stipendium militum collatum est: quum, si spreta gloria fuisset captivæ pecuniæ in ærarium illatæ, & militi tum dari ex præda, & stipendium militare præstari potuisset. Ædem Quirini, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio (neque hercule tam exiguo tempore perficere potuisset) ab Dictatore patre votam filius Consul dedicavit, exornavitque hostium spoliis. Quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur, sed sociis etiam colonisque finitimis, ad templorum locorumque publicorum ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter hæc Carvilius Consul in Etruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit. Inde quinque castella, locis sita munitis, expugnavit. Cæsa ibi hostium duo millia quadringenti: minus duo millia capti. Et Faliscis pacem petentibus annuas inducias dedit: pactus centum millia gravis æris, & stipendium ejus anni militibus. His rebus actis ad triumphum decessit: ut minus clarum de Samnitibus, quam collegæ triumphus fuerat; ita cumulo Etrusci belli æquatum. Æris gravis tulit in ærarium trecenta nonaginta millia: de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locavit; prope ædem eidem Deæ ab rege Servio Tullio dedicatam, & militibus ex præda centenos binos asses & alterum tantum centurionibus atque equitibus (malignitate collegæ gratius accipientibus munus) divisit. Favor Consulis tutatus ad populum est L. Postumium legatum ejus: qui, dicta die à M. Cantio Tribuno plebis, fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis, quam peragi accusatio ejus poterat.

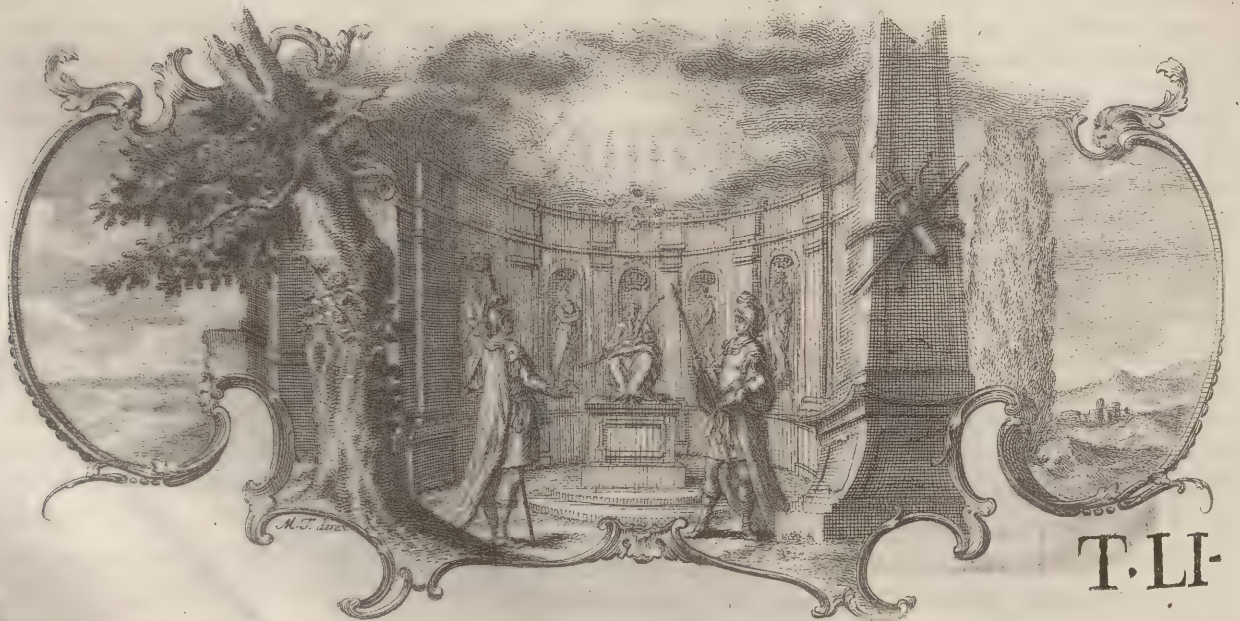
Ædes Quirini. Carvilius Consul Troilium in Etruria capit. Fortis Fortunæ ædes.

CAP. XLVII. Exacto jam anno, novi tribuni plebis magistratum inierant: iisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque post dies alii suffecti. Lustrum conditum eo anno est à P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, censoribus: censa capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo. Censores vicesimi sexti à primis censoribus: lustrum undevicesimum fuit. Eodem anno, coronati primum ob res bello bene gestas, ludos Romanos spectaverunt: palmæque, tum primum translato è Græcia more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via à Martis silice ad Bovillas perstrata est. Comitia consularia L. Papirius habuit: creavit Consules, Q. Fabium Maximi filium Gurgitem, & D. Junium Brutum Scævam. Ipse Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus, vix ad solatium unius mali, pestilentiæ urentis simul urbem atque agros, suffecit; portentoque jam similis clades erat. Et libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab Diis daretur. Inventum in libris, *Æsculapium ab Epidauro Romam arcessendum.* Neque eo anno, quia bello occupati Consules erant, quicquam de ea re actum: præterquam quod unum diem Æsculapio supplicatio habita est.

Lustrum conditum. Romani coronati ludos spectant. Palmæ victoribus primum datæ. Pecuarii mulctati. Q. Fabius & D. Junius Coss. U. C. an. 460. Ol. 121. a. C. N. 293. Pestilentia. Consilium de Æsculapio arcessendo.

(e) al. Æris gravis transvecta vicies centum millia, & auri triginta millia. al. Æris gravis transvecta vicies centum millia, & auri triginta tria millia. al. Æris gravis transvecta vicies centum millia, & quinquaginta triginta tria millia. al. Æris gravis magna vis, transvecta vicies centies millies, & quingenta triginta tria millia. al. Æris gravis transvecta vicies centum millia, & ad triginta millia.

FINIS DECADIS PRIMÆ TITI LIVII.

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA LIBRI QUI NON EXTANT

L. FLORI IN DEC. II. LIB. XI. EPITOME.

Cum Fabius Gurges Consul male adversum Samnites pugnasset, & Senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus hanc sibi ignominiam, eo maxime Senatum movit, quod iturum se filio legatum pollicitus est: idque præstitit, atque ejus consiliis & opera filius Consul adjutus, cæsis Samnitibus triumphavit. C. Pontium imperatorem Samnitium ductum in triumpho securi percussit. Cum civitas pestilentia laboraret, missis legatis, ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent: anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco sedes Æsculapii constituta est. L. Postumius consularis, quoniam cum exercitui præesset, opera militum in agro suo usus esset, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quarto renovatum est. Curius Dentatus Consul Samnitibus cæsis, & Sabinis qui rebellaverant victis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniæ deductæ sunt, Castrum, Sena, Adria. Triumviri capitales tunc primum creati sunt. Census actus est, lustrum conditum: censa sunt civium capita CCLXXIII. millia. Plebs propter æs alienum, & graves & longas seditiones, ad ultimum secessit in Janiculum, unde à Q. Hortensio Dictatore deducta est, isque in ipso magistratu decessit. Res præterea contra Volsinienses gestas continet: item adversus Lucanos, contra quos auxilium Tyrrhenis ferre placuit.

DECAS SECUNDA.
LIBER UNDECIMUS.
EX
JOH. FREINSHEMII
SUPPLEMENTIS LIVIANIS.

CAPUT I.

Ractæ jam multis præliis Samnitium opes erant: neque dubium habebatur, quin bello finis imponi poſſet, ſi perculſo & debilitato hoſti quam minimum ad confirmandos animos ſpatii relinqueretur. Igitur Q. Fabius Conſul ardens juventa, & confecti belli gloriam ſibi comparare certus, delectu haud ſegniter acto, protinus in Campaniam cum exercitu profectus eſt. Samnites enim dura gens, & ad deſperationem potius quam timorem tot cladibus acta; quod ſuperioris anni Conſules ad triumphum ſuum legiones deduxerant, occaſione temporum uſi, non pœnitendas copias ex reliquiis priorum pugnarum & novis delectibus coëgerant: & quoniam peſtilentia Romanos urgeri ſciebant, præterea Conſules nec experientia bellorum nec auctoritate magnopere metuendos eum in annum factos eſſe audiverant; in ſpem erecti, Campanos ſemper ſpretos, tum autem ut auctores periculorum malorumque ſuorum inviſiores, populationibus & vaſtatione agrorum laceſſebant.

U. C. an. 460. Ol. 121. a. C. N. 293.

Samnites bellum renovant.

Campanos vaſtant.

CAP. II. Erat in duce Romano par dignitati Fabiæ domus animus, ſed contemptus toties à ſuis victæ gentis, & rei gerendæ cupiditas, conſilium eripuerant. Raptim ad hoſtes exercitu ducto, quum præmiſſos ab imperatore Samnitium ſpeculatores vidiſſet, qui conſpecto Romanorum agmine ſe recipiebant ad ſuos; univerſam hoſtium multitudinem fugere arbitratus, non locorum, non hominum explorato habitu, tamquam omnis victoriæ ſpes in celeritate poſita eſſet, quanta maxima feſtinatione poterat, ſigna inferri juſſit. Apud Samnites à ſuis præmonitos omnia circumſpectius acta ſunt: præcipi opportuna loca, ſtrui acies, alloquiis ducum accendi militis animi potuerunt. Igitur eventus prælii qualis eſſe debuit, fuit. Feſſos ex itinere & curſu, turbatis ordinibus, tamquam ad prædam magis quam pugnam venientes, inſtructus paratusque miles haud magno negotio pepulit: Fabius deſideratis ſuorum millibus tribus, majore etiam numero ſauciorum, quo minus omnem exercitum amitteret ſuperventu noctis defenſus eſt.

Q. Fabius à Samnitibus vincitur.

CAP. III. Tum loco paullo æquiore capto, quantum in illa trepidatione fieri potuit, caſtra communita ſunt. In quibus haud multo melior quam in ipſa acie aut facies rerum, aut fiducia animorum fuit. Non requies feſſis, non cibus eſurientibus, non fomenta ſauciis ſuppetebant; tantum cum armis egreſſi, prioribus in caſtris impedimenta omnia reliquerant. Igitur inter gemitus morientium & querelas ſuperſtitum tota nox exacta eſt, omnibus imminentem diem cum horrore ac deſperatione, ut ſupremam, operientibus. *Neque enim laboribus feſſos, exhauſtos vigiliis, vulneribus debiles, perculſos infelici prælio, numero etiam multum imminuto, reſiſtere poſſe hoſtibus, quos incolumis adhuc, integris animis corporibusque, & optima ſpe incenſus exercitus ſuſtinere nequiviſſet.* Rebus conclamatis, uti ſolet, remedium ab hoſtis errore fuit. Ille venientis alterius Conſulis fama perterritus, ne, ſi oppugnare caſtra Fabiana adortus eſſet, recentium copiarum adventu à tergo circumveniretur, rerum ſupra ſpem felicium ſucceſſu contentus, motis caſtris iter alio convertit. Digreſſis hoſtibus, Romani quoque ad tutiora loca ſe receperunt.

Remedium ab hoſtis errore.

CAP. IV. Poſtquam iſta Romam adlata ſunt, magis ignominia quam accepto detrimento mota civitas, moleſtiſſime tulit, temeritate Conſulis effectum, ut bellum, quo diuturnius nullum fuerat, quum jam in exitu eſſet, nova ſpe repletis Samnitium animis, formidabilius iterum quàm à longo tempore fuiſſet, renaſceretur. Neque tribuni modo plebis, quorum hæ propriæ artes erant, frequentibus ad populum concionibus invidia & odio cuncta repleverant: verum etiam apud Patres agitata re atroces ſententiæ dicebantur, factumque Senatus conſultum eſt, quo *certum ante diem Fabius Conſul ad dicendam Romæ cauſam adeſſe* jubebatur. Venientem magna vis accuſatorum adorta eſt: neque defendi factum quibat, & quod unum maxime prodeſſe debebat reo, Fabii ſenis gratia, in contrarium verterat. Minus enim ignoſcendum ei putabant, qui à præſtantiſſimo viro genitus, & inter paternos triumphos educatus, non modo Romanum nomen, ſed ſuæ quoque familiæ laudes, & partas à majoribus victorias, per tantam imprudentiam accepta clade fœdaviſſet.

Fabius accuſatur.

CAP.

CAP. V. Exulcerati animi, & defensionem paranti reo vix æquas aures præbituri, Fabii patris insigni pietate primum, mox etiam oratione leniti sunt. Is enim veritus, ne propter rem male gestam filius ab exercitu removeretur, ab ipsa quidem culpa purganda penitus abstinuit: Sed *sua & majorum merita* modeste commemorans, *tam acerbam sibi jam seni, tam ignominiosam genti Fabiæ notam* deprecabatur. *Neque tamen se postulare, ut ceteris tot Fabiis, qui ab ipsis prope Urbis primordiis Romanam rem virtute consilioque auxissent; ut trecentis etiam illis, qui Rempublicam sua & tantum non universi nominis Fabii internecione texissent, error unius condonetur; si immedicabilis ille sit, majusque commodum ex pœna filii sui quam incolumitate perventurum esse videatur; se enim charitatem patriæ adfectibus aliis omnibus anteferre satis didicisse. Verumenimvero, quidquid in hoc adolescente metuendum fuit transactum est: bona autem quæ mens illius indolesque, ac sub me non ineptissimo magistro, uti vobis visus sum, instituta & exercita virtus pollicentur, adhuc expectari possunt, nisi spem istam, non quidem iniqua, sed tamen intempestiva severitate præcidimus. Multis initio rerum gerendarum impegisse, ad prudentiam & cautionem profuit: qui erroris admoniti, mediocria sæpe damna ingenti utilitate redemerunt.*

Fabii patris pietas & oratio.

Multis impegisse profuit.

CAP. VI. *Et nescio annon ad fortunæ potius invidiam, quam hominis cujusquam peccatum referri verius sit, quod & Reipublicæ nostræ, & Fabiæ gentis diuturna felicitas mediocri detrimento castigata est: quamquam benevolentia magis hæc Deorum, quam invidia vocanda sit, cujus beneficio adversus exitiabilem superbiam, quæ res nimium secundas sequi solet, non tam damnosa civitati clade, quam ad documentum efficaci, conditionis humanæ admonemur. Quidquid id est, Quirites, mihi certe sinistri aliquid præsagiebat animus, quum die comitiorum solicite vobiscum agerem, ne filium meum Consulem faceretis. Quum enim patrem meum, avum, proavum, alios majores meos sæpissime, adhæc meipsum quinquies hoc magistratu functum esse cogitarem, incipiebam vereri, ut eadem in gente summos honores continuari, vel Dii, vel homines, animo satis æquo paterentur. Atque utinam vel isto tempore, preces meæ valuissent; vel vobis beneficium vestrum tueri placeret, ne quod honoris causa, me recusante, tribuistis filio meo, inauditæ hactenus ignominiæ occasio utrique fieret: vosque temeritatis argueremini; quos, si priorem de Q. Fabio sententiam alio judicio rescinditis, aut dedisse imperium sine causa, aut abrogasse posteri credent.*

Fabius cum populo egit, ne filium Consulem faceret.

CAP. VII. *At si mitiora decreveretis, & vestra vobis auctoritas, & Fabiæ gentis existimatio salva erit, errorque juvenilis, uti cum aliquo reipublicæ damno commissus est, ita majori cum ejus emolumento emendabitur. Sed quis spondere hoc ausit? Ego, Quirites, ego pro filio meo sponsorem me Reipublicæ dabo: &, quod Senatui Populoque Romano, deinde nostræ domui felix faustumque sit, Consuli legatus ibo, particeps futurus omnis fortunæ, quam aut invenire dabitur, aut facere. Viget adhuc animus; neque ut in hac ætate virium corporis pœnitet: possum perferre militiæ labores, possum in acie stare, &, si nihil aliud, memoria veterum pugnarum terrere hostes, alacritatem augere nostrorum; & quod caput est, possum adolescentiam Consulis, quæ sola rerum secius gestarum causa est, regere consilio, & ætatis præfervidæ impetus senili cautione temperare. Nisi filii ingenium tenerem, eumque recte monenti morem gesturum confiderem, nollem in fine prope vitæ sine dedecore actæ, post tot consulatus ex sententia mea vestraque gestos, post ingentes victorias & illustres triumphos, tot annorum laboribus periculisque partam belli domique gloriam, unius juvenis inconsultæ temeritati corrumpendam permittere.*

Fabius offert se legatum filio.

CAP. VIII. Huic orationi nec ad movendos præsentium animos pondus; nec ad sponsionem melioris eventus fides defuit. Summo omnium consensu legatione decreta, rebus omnibus intentissima cura provisis, non minore favore speque profectus Consul est, quam paulo ante convitiis & indignatione redierat. In itinere deinde & castris, nihil non ex disciplina veterisque imperatoris artibus curatum est: & socii, quos Q. Fabius pater multis beneficiis & virtutis admiratione devinxerat, ad omnia quæ imperabantur, præsto fuere. Milites etiam ipsi delendæ ignominiæ cupidi, confisique consiliis ejus ducis, sub quo eamdem illam gentem, à se patribusque suis sæpe fusam fugatamque meminerant, copiam cum hoste confligendi dari votis omnibus desiderabant.

Omnibus adsentientibus.

CAP. IX. Neque minores à recenti victoria Samnitibus animi erant. Ita quum hi partum decus retinere; illi recuperare amissum niterentur, summis utrimque viribus concursum est. Et jam deteriore loco res Romana esse ceperat, Consulemque ipsum dux hostium C. Pontius Herennius cum delecta manu circumveniebat: quum animadverso filii periculo Maximus in confertum Samnitium agmen admisso equo se intulit. Secutus est equitum globus, supra solitam alacritatem pudore accensus, si tot florentissimi juvenes animis & robore à sene vincerentur. Hic impetus totius prælii fortunam traxit: sustinuere primum Romanæ legiones hostem equitatus audacia animatæ, mox impulerunt: frustra obnitente Herennio, qui omnibus boni & ducis & militis muneribus eo die functus, dum redintegrare ordines, retinere fugientes, obsistere ingruentibus tendit, neque inhibere fugam suorum potuit, & opportunitatem evadendi ipse amisit. Capta cum duce millia Samnitium quatuor: ad millia viginti prælium & fuga hauserunt. Etiam castra hostium in potestatem redacta sunt, cum ingenti præda, quam statim agri hostium late vastati, passimque expugnata, aut dedita oppida luculenter auxerunt.

Pugna cum Samnitibus.

Fabii senis virtus.

C. Pontius Herennius capitur.

CAP. X. Tanta rerum commutatio accessione unius hominis facta est, ut paulo ante victor exercitus à victo cæderetur: & eum imperatorem à quo fusus fugatusque Consul fuerat, ipse nunc captivum abduceret, ingens populo Romano spectaculum, & ornamentum triumphi sui, quem anno sequente ad urbem reversus summa omnium voluntate impetravit. Dum hæc à Fabiis in Samnio administrantur, etiam alter Consul, D. Brutus, cui Falisci provincia

D. Brutus Consul Faliscos vincit.

vincia evenerat, prosperis rebus usus est. Quippe adjutus à Sp. Carvilio legato (nam & Bruto legatum adjungi placuerat) viro bellorum & hostis gnaro, adversus quem superiore anno Consul rem feliciter gesserat: & ceteræ Etruriæ partem non exiguam perpopulatus est; & Faliscos occurrere ausos prælio vicit.

CAP. XI. His rebus in Urbem nunciatis, quum tempus comitiorum venisset, Consulesque à rebus gerendis avocari parum è republica videretur, interregnum est initum. Interrex L. Postumius Megellus, comitiis quæ ipse habebat, Consul declaratus est: nullo ad eam diem exemplo, præterquam App. Claudii, quod bonus nemo probaverat. Sed Postumius non minore arrogantia magistratum gessit, quam acceperat. Jamprimum nobilitate generis, & tertio tum consulatu inepte ferox, collegam ejus anni C. Junium Brutum, plebejum hominem, ut se longe inferiorem, olim habebat despectui. Ut vero de provinciis agi ceptum est, neque comparare cum Bruto, neque sortiri voluit, *administrationem Samnitici belli extra ordinem* poscens, *tamquam sibi debitam*, quod *duobus prioribus consulatibus res sese magnas adversus eundem illum hostem gessisse* diceret. Multis in Senatu contentionibus jactato negotio; quum C. Junius se hominem novum adversus gratiam & potentiam collegæ jus suum obtinere non posse videret, ad extremum, *ne discordia consulum bono publico fraudi esset, sponte se cedere*, testatus est.

Interregnum.

L. Postumius & C. Junius Brutus Coss. U. C. 461. Ol. 122. a. C. N. 292. Postumius Consul collegam spernit.

CAP. XII. Premebat adhuc Urbem agrosque pertinax contagionis malum: quod tertium jam annum expertis omnia, neque divina ope ulla, neque humana pelli potuerat. Igitur sive Sibyllinis ex libris, sive Delphici oraculi admonitu (nam hoc quoque traditur) decem legati missi sunt, qui Æsculapium ab Epidauro, qua in urbe natus esse credebatur, Romam arcesserent. Quamquam enim perplexum satis responsum erat, neque providere eventum rei Patres poterant, obsequendum tamen diis statuerunt; ipsos viam explicaturos esse rati, qua possent eorum fata procedere. Res inde mira dictu sequitur; sed multis fidisque auctoribus, ipsaque structura ædis, quæ tum in Tiberis insula facta dedicataque est, compertæ veritatis. Quum apud Epidaurios mandata legati Romani edidissent; excepti quidem benigne, sed quia parum liquebat quid concedi posset, ut ipsi deportarent, quidquid ex usu videretur, in templum Æsculapii deducti sunt.

Æsculapius Romam arcessitur.

CAP. XIII. Apud Græcos ferme locis apricis excelsisque numinis istius constitutæ sedes sunt: Epidaurii quoque quinque millibus passuum ab urbe distans templum habebant, celeberrima iis temporibus fama, donisque hominum, qui valetudinem credebant ibi recepisse, prædives. Huc adducti, dum ingentis molis simulacrum, Thrasymedis Parii nobili ingenio fabrefactum, admirantur; ingens repente serpens ex ipsis adytis prolapsus animos omnium horrore summo & religione perfudit. Sacerdotes enim venerabundi, *ipsum in hoc angue numen esse*, *& nonnunquam hac forma conspici, salutari semper ostento*, clamitabant. Biduo conspectus in templo serpens, deinde iterum reconditus est: tertio die per medios spectantium venerantiumque cœtus recta perrexit ad portum ubi Romana triremis stabat; quam ingressus, in tabernaculo Q. Ogulnii qui princeps legationis erat, multiplici spirarum orbe se composuit. Ferebatur antiquitus fabula *eundem illum Æsculapium forma serpentis indutum, aliquando Epidauro Sicyonem mularum jugis deportatum fuisse, Nicagora quadam, Echetimi uxore, deducente.*

Serpens pro Æsculapio.

CAP. XIV. Læti ergo prodigio Romani, tamquam præsentem Deum veherent, vela dedere, paucisque diebus interjectum mare permensi prosperrimo cursu Antium tenuerunt. Ibi quum inhorrescens mare navigationem impediret, prorepens ex navigio serpens, qui totum per iter quietus ibi se tenuerat, in vestibulum fani quod ea urbe celeberrimum erat, adlabitur, eoque loco tres continuos dies exigit: magno cum metu legatorum ne avelli inde non posset; quod toto eo tempore ad consuetos cibos non reverterat: donec navigio redditum magna cum alacritate Romam detulerunt. Ad spectaculum incredibilis rei tota effusa civitate, passim in ripa fluminis quo subvehebatur positæ aræ sunt, accensique odores & victimæ cæsæ. Jam ad eum locum perventum erat, ubi divisus modico intervallo Tiberis insulam efficit; quum relicta nave serpens eam insulam, quæ post *Esculapii* vocata est, natatu petens, cerni ulterius ab hominibus desiit. Patres *delectum à Deo locum* interpretati, decreverunt, *ut eadem in sede templum Æsculapio strueretur.* Morbi sive illa ope, sive quod alioquin desituri fuerant, cessavere. Templum mox insignibus donariis, & hominum qui *remediis salutaribus ab eo numine se adjutos* ferebant, prædicatione nobilitatum est.

Antium devehitur.

Et inde Romam.

Templum Æsculapii.

CAP. XV. L. Postumius Consul superbiam in Urbe adversus collegam suum exercitam, etiam in provinciam detulit. Quum enim Q. Fabius Gurges, qui priore anno Consul fuerat, ex Senatus consulto proconsule res in Samnio gereret: scripsit ad hunc Postumius arroganter, *excedere* jubens *provincia sua*, *se administrando ei bello sufficere*. Obtendente *jussa Patrum* Fabio, *neque integrum sibi deserere negotium quod Senatus imposuisset*; quum Romam nunciata res esset, metus incessit, ne per discordiam imperatorum respublica detrimentum caperet. Quare *mitti ad Consulem legatos* placuit, *qui verbis Senatus peterent*, *ut Fabium ad exercitum & in Samnio esse pateretur.* Quum alias absurdum & præfractum fuisse responsum ferunt; tum etiam vocem adjectam singularis pervicaciæ: *Non se Senatui, quamdiu Consul esset, sed Senatum sibi dicto audientem esse oportere.*

Postumii arrogantia.

CAP. XVI. Neve locutus esse ferocius, quam fecisse videretur, protinus dimissis legatis, Cominium (eam tum urbem Fabius obsidebat) cum exercitu progreditur, si alia ratione amoliri æmulum non posset, bello certaturus. Fœdum spectaculum præbuissent hostibus Romana arma, si pari stoliditate quam petebatur, resistere Fabius voluisset. Sed ille natura & consiliis paternis moderatior, *non furori Consulis, sed utilitati Reipublicæ cedere* præfatus, provincia excessit. Cominium post paucos dies à Postumio

Fabii modestio.

ſtumio expugnatum eſt. Inde Venuſiam ductus exercitus, hac quoque capta, circumlatum ad alia oppida bellum: quorum complura, partim vi, alia deditione in poteſtatem venerunt. Hoſtium in ea expeditione decem millia cæſa ſunt, ſex millia ducenti traditis armis fidei victoris ſe permiſerunt. Non erant ſpernendæ res quas bello geſſerat Conſul, ſed gratiam earum ſuperbia contumaciaque corruperat.

CAP. XVII. Itaque quum ad Patres miſſa epiſtola de rebus ſuis perſcripſiſſet, *Venuſinamque urbem & agrum deducendæ coloniæ accommodatiſſimum eſſe* monuiſſet; accepta quidem res eſt, ſed præterito auctore victoriæ conſiliique ab aliis deducta ſunt colonorum millia viginti, ſic enim apud ſcriptores minime contemnendos reperio; ingens numerus, & prope excedens fidem, niſi quod videri poteſt inter gentes indomitas, communi adverſus Apulos Lucanoſque præſidio, collocari validam manum placuiſſe. Ceterum importunitas L. Poſtumii, quemadmodum ipſi ſupra veteres offenſas, ingentem conflavit invidiam; ita Q. Fabio ad favorem omnium valde profuit: eique, poſtquam ad Urbem venit, deque rebus à ſe geſtis diſſeruit, triumphus haud ægre decretus eſt. Triumphavit proconſule de Samnitibus qui *Pentri* cognominantur Kalendis Sextilibus. Currum equo ſecutus eſt ſenex Fabius: quem non adjutorem magis victoriæ, quam auctorem, ſpectantium deducentiumque voces celebrabant.

Venuſia colonia deducta.

Q. Fabii triumphus, proſequente patre.

CAP. XVIII. Ipſe ſummam rei bene geſtæ gloriam ad Conſulem Populi Romani trahens, ſicuti nomine legati, ſic etiam modeſtia utebatur; haud minori cum voluptate honores filii intuitus, quam eum adhuc parvulum in curru ſuo circumtulerat, quum ipſe triumpharet. Ceterum prædæ partem militibus Conſul dedit: reliqua in ærarium relata: C. Pontius Samnis in triumpho ductus, mox ſecuri percuſſus eſt. Vir acer & memorabilis, qui vim Romanam iis temporibus diu ſuſtinuit, cladeſque non contemnendas, ſed ignominiam multo maximam ad Caudinas furculas intulit. Quem ajunt dicere ſolitum, *ſi in ea tempora natus eſſet, quibus munera accipere Romani didiciſſent, ſe illos diutius imperare non fuiſſe paſſurum.* Ita tum fortuna Civitatis non armorum magis induſtria, quam innocentia morum ſtetit.

C. Pontius ſecuri percutitur.

Fortuna Civitatis ſtat innocentia morum.

CAP. XIX. L. Poſtumius interea non minus honoribus qui æmulo conceſſi, quam qui ſibi negati fuerant, fremens, per impotentiam animi, cum auctoritate Patrum contumacia certando, neque mederi acceptis vulneribus potuit; & ultro irritavit iras, quas modeſtia ſermonum factorumque mitigare debuiſſet. Quippe non querelis adverſus inimicos, non conviciis in ipſos ordines abſtinens, quo Patribus ægre faceret, prædam omnem militibus diſtribuit, exercitumque priuſquam ſucceſſor mitti poſſet, dimiſit. Triumphum etiam contra voluntatem Senatus actum, quamquam ad ſecundum ejus conſulatum relatus ſit, ad hæc potius tempora pertinere crediderim; idque ſcriptores diligentiæ fideique non poſtremæ in hiſtoriis ſuis prodiderunt. Ob hæc facta recentioribus odiis petitus eſt: eumque ſimul atque magiſtratu abiit duo tribuni plebis corripuerunt, die ad populum dicta. Præter ea quæ memoravimus, crimini dabatur, *quod priuſquam paludatus ex Urbe exiret, ex legionibus ſuis delectos milites, ad duo hominum millia, in agrum ſuum ad ſaltum repaſtinandum miſerat: eoſque in opere iſto per multos dies detinuerat, immemor, non mancipia ſibi, ſed milites; neque ut ſuum agrum excoleret, ſed ut publicum extenderet, datos.* His criminibus accuſatus atrociter, fruſtra tentata defenſione, ſuffragiis omnium tribuum damnatus, eique lis ducentis millibus nummum æſtimata eſt.

L. Poſtumii intemperies.

Ejuſdem condemnatio.

CAP. XX. Jam P. Cornelius Rufinus, M. Curius Dentatus novi Conſules magiſtratum inierant. Hi cum ſuis quiſque legionibus, Samnium populationibus agrorum, & ruinis urbium fœde vaſtavere: Samniteſque multis locis congredi auſos ingentibus cladibus ad pacem fœduſque petendum compulerunt. Quum enim tot præliis juventutem pleramque, capto autem C. Pontio, conſilium etiam & ducem amiſiſſent; miſſis ad Conſules, & horum adſenſu Romam legatis, ut fœdus cum ipſis quarto renovaretur, impetrarunt: credo Romanis etiam vincendo feſſis, cupientibuſque bellum difficile, ipſiſque ſæpe calamitoſum, tandem aliquando certæ pacis tranquillitate componere. Illata primum Samnitibus arma M. Valerio tertium, A. Cornelio Coſſo Conſulibus reperio: quæ ad quartos & quinquageſimos inde Conſules vario Marte exercita, aut fœderibus parum diuturnis ſuſpenſa, populum utrumque occupatum ſolicitumque habuerunt.

P. Cornelius & M. Curius Coſſ. U.C. 462. Ol. 122. a. C. N. 291.

Fœdus cum Samnitibus quarto renovatur.

CAP. XXI. An ex hoc bello triumphaverit Cornelius, in obſcuro eſt: de Manio non ambigitur; cujus fortuna eo fuit illuſtrior, quod aliis ſubinde victis hoſtibus, bis eodem in magiſtratu triumphavit. Quippe Sabini valida gens, & longa tum pace opulenta, ſive precibus Samnitium & propinquitatis miſericordia commoti; ſive victis vicinis ad ſe quoque perventuro incendio volentes obſiſtere, armata juventute Romani juris loca quædam invaſerunt. Adverſus hos egreſſus cum exercitu Curius, ut diduceret hoſtes, ſimul ne Sabinorum agri cladium bellicarum expertes haberentur, occultis itineribus copiarum partem miſit; datis mandatis, *ut quam latiſſime poſſent, terrorem ubivis vaſtitatemque facerent.* Ea neceſſitas, ad ſua tuenda diverſis abeuntibus agminibus, formidabile Sabini exercitus robur ſolvit, facilemque adverſus diſperſos victoriam Conſuli præbuit.

Manius Curius bis in eodem magiſtratu triumphat.

Sabinos vincit.

CAP. XXII. Hac expeditione uſque ad Adriaticum mare perventum eſt. Agrorum hominumque tanta vis in poteſtatem venit, ut celebrata deinde fuerit Curii vox, qui pro temporum illorum diſciplina factis quam verbis promptior, quum explicare ſingula nequiret, *Tantum*, inquit, *agrorum cepi, ut ſolitudo futura fuerit, niſi tantum etiam hominum cepiſſem: tantum autem hominum, ut interituri fame fuerint, niſi tantum cepiſſem & agrorum.* Sabinis pacem orantibus, veteris ſub Tatio adfinitatis memoria, & quia minime gravibus odiis certatum fuerat, etiam civitas, ſed ſine ſuffragio, data

Curii vox magnifica.

Sabinis civitas datur.

M. Valerius & Q. Cæditius Coſſ. U. C. 463. Ol. 122. a. C. N. 290.

Caſtrum & Adria, & Sena, coloniæ.

data eſt. Conſulatus, quem anno ſequente M. Valerius Corvinus, cum Q. Cæditio Noctua geſſit, tenuis admodum ad nos fama pervenit, niſi quod ſub idem tempus colonias deductas eſſe reperio, Caſtrum & Adriam, unde mari nomen & Senam in Gallico agro. Verumtamen nondum eouſque pacatis illis regionibus, magis eſt ut accedam auctoribus aliis, qui coloniarum iſtarum originem ad inferiora tempora retulerunt.

Triumviri capitales.

CAP. XXIII. Sed in Urbe coërcendis quæ increbuerant maleficiis novus magiſtratus inſtitutus eſt, qui vinculis ſontium ſervandis, & quum animadverti oporteret, ſupplicio ſumendo auctores atque moderatores præeſſent, triumviri capitales appellati. Legis, à L. Papirio tribuno plebis eo de negotio latæ, hæc verba invenio: *Quicunque Prætor poſthac factus erit, quei inter cives jus dicet, tresviros Capitales populum rogato. Iique tresviri, quicunque facti erunt, ſacramenta exigunto judicantoque, eodemque jure ſunto, ut ei ex legibus plebeique ſcitis exigere, judicare, eſſeque oportet.* Quo capite mulctarum quoque exigendarum poteſtas ipſis data videtur: *ſacramentum* enim iis temporibus vocari ſolebat, quod pœnæ nomine pendebatur æs, quoniam illud ob ſacrorum publicorum multitudinem, & anguſtias ærarii, ſacrificiorum impenſis deſtinari conſueverat. Cenſus quoque eo anno acti memoria non alia ſupereſt, quam quod *civium capita ducenta ſeptuaginta tria millia cenſa* dicuntur. Principem Senatus ab his quoque Cenſoribus lectum fuiſſe Q. Fabium Maximum certa conjectura eſt, quod aliunde ſcimus, ex ea gente continuum eum honorem tribus manſiſſe, ut Maximus acceptum ab Ambuſto patre, mox ad Gurgitem filium tranſmiſerit.

Q. Fabius Maximus, princeps Senatus.

Seditiones ob æs alienum.

CAP. XXIV. Interea quum foris res ſatis lætæ eſſent, gravibus domi diſcordiis ſeditionibuſque laboratum eſt. Plebs ære alieno oppreſſa novas tabulas flagitabat, rem veterem, & ab ducentis amplius annis varie jactatam, ut turbulentus aliquis tribunus ad commovendos multitudinis animos ſtimulum eum admoverat; aut improbitate fœneratorum populi indignatio exarſerat. Sed ſub prioribus aliquot conſulibus, morborum aut hoſtium metus remiſſiores in urbe contentiones fecerat: Q. Marcio Tremulo, P. Cornelio Arvina Conſulibus; deinde proximo anno, quum M. Claudius Marcellus, C. Nautius Rutilus magiſtratum gererent; majores aliquanto motus extiterunt. Ad quos comprimendos, magis quam ullius alterius negotii bellive cauſa, Dictatorem fuiſſe dictum exiſtimem App. Claudium, qui deinde Cæcus eſt cognominatus, quem Dictatorem fuiſſe, in antiquis monumentis reperio.

Q. Marcius & P. Cornelius Coſſ. U. C. an. 464. Ol. 122. a. C. N. 289.

M. Claudius & C. Nautius Coſſ. U. C. 465. Ol. 123. a. C. N. 288.

C. Plotii libido.

CAP. XXV. Sane præter acerbitatem iniquiſſimi fœnoris, etiam nefaria C. Plotii libido, ægris jam hominum animis, ut citius atque vehementius exardeſcerent, ſubjecit faces. Huic T. Veturius, filius ejus Veturii, qui Conſul ob turpe fœdus Samnitium populo deditus fuerat, quum ob calamitatem domeſticam ad æs alienum compulſus ſolvendo non eſſet, in nexum ſe dedidit lubens: omniaque ſervilia miniſteria patienter executus eſt. Plotius adoleſcentulum forma liberali, ex magna ſpe conſularis familiæ, ad infimæ fortunæ ſordes depreſſiſſe non contentus, etiam pudicitiam extorquere inſtituit, cui jam & rem familiarem omnem, & libertatem ipſam eripuerat. Deinde Veturium aſpernantem, & quidvis potius quam tantum flagitium pati paratum, verberibus crudeliſſimis lacerat: ille in publicum ſe proripiens, & ad Conſulum tribunal ab accurrente multitudine deductus, *de intolerabili crudelitate & libidine creditoris* queritur: & apparebant vibices, verberumque recentes notæ. Conſules igitur rem non negligendam rati, de ea retulerunt ad Senatum: dictiſque ſententiis Plotius in carcerem duci juſſus: omneſque per totam Urbem, quotquot æris alieni cauſa nexi erant, lege de eo negotio lata, liberati ſunt.

Plotii pœna. Nexi liberantur.

CAP. XXVI. Non ſum neſcius, pro T. Veturio ab aliis Publium quendam, tribuni, qui inter Caudinæ pacis auctores fuiſſet, filium memorari: ſed & anno ante hæc tempora quadrageſimo ſimillimam ob cauſam lex de nexis lata fertur. Ceterum nihil vetat, ut plurium fœneratorum ea improbitas fuerit; & priori lege, ut fit, etiam per debitorum patientiam, inter anguſtias rei familiaris nihil recuſantium, ſenſim neglecta, ejuſdem exempli recens factum admonuerit, ut in poſterum ea de cauſa plenius atque diligentius caveretur. Sed populo non modo nexu verum etiam fœnoris ſævitia liberari cupienti, gratæ licet ultionis legiſque impetratio non ſatisfecit. Verum, ut in morbis quibuſdam acrioribus remediorum diligentia quum mitigatus videri poteſt, magis accenditur dolor; non multo poſt adeo exulcerata res eſt, ut quum tribuni plebis legem de novis tabulis ſummo niſu perferre contenderent, neque minoribus aut copiis aut animis à creditoribus reſiſteretur, plebes exemplo majorum urbe relicta, trans amnem in Janiculum montem ſecederet: obſtinato conſilio, niſi re impetrata, ad penates ſuos non redeundi.

Plebs in Janiculum ſecedit.

M. Valerius & C. Ælius Coſſ. U. C. an. 466. Ol. 123. a. C. N. 287.

CAP. XXVII. Quum parum adverſus hæc opis in Conſulibus eſſet, (M. Valerium Potitum, C. Ælium Pætum fuiſſe conjiciunt) ad ultimum arduis temporibus remedium deventum eſt, ut Dictator diceretur. Dictus eſt Q. Hortenſius. Is adhibitis quæ tempus & cauſa poſtulabat fomentis, quum eo maxime diſtineri pacem civitatis intelligeret, quod ſcita ſua contemni, legemque Publiliam ſperni plebs indigne ferret, quamquam multis reluctantibus, cedendum temporibus eſſe cenſuit: novaque lege in Eſculeto lata iterum accuratius ſanxit, *ut, quod plebs juſſiſſet, omnes Quirites teneret.* His aliiſque lenimentis revocata ad concordiam & lares ſuos plebe, Dictator ſive morbi ſubita vi, ſive curis & laboribus oppreſſus, quod antea nemini contigerat, in magiſtratu mortuus eſt. Inde minor aliquamdiu ordinum in Urbe diſſenſio fuit: ſed imperii ſenſim deformata dignitas, quum plebe ad ambitioſorum hominum fraudes parum cauta, & vel poteſtatis exercendæ cauſa quibuslibet rogationibus accipiendis facili, multa ſciſcerentur, quæ reipublicæ decus, & ad extremum ipſa fundamenta convellerent. Documentum inſigne res regentibus, ne vulgus, ſi re familiari

Lex Hortenſia.

Vulgus non didicit uti

summa potestate. liari commoda uti possit, majora non cogitaturum, injuriis opulentiorum ad cupiditatem potestatis qua uti non didicit, adigi patiantur.

Lex de suffragiis. CAP. XXVIII. Legem quoque de suffragiis circum hæc tempora latam esse crediderim, qua Patres in comitiorum incertum eventum auctores fieri cogebantur. Hactenus enim eo jure utebantur, uti magistratum gerere non posset, cui populi suffragiis datus esset, nisi Patres auctores fuissent facti. Continebantur interdum hoc vinculo improvida plebis studia, & quamquam raro reprehenderent comitia Patres, tamen quia jus ipsis erat, tamquam reprehensuri metuebantur. Tum vero ferente legem tribuno plebis Mænio, populi quidem aucta potestas; sed eadem opera salubris & reipublicæ decora comitiorum severitas debilitata est. Q. Hortensio Dictatore mortuo, creatum alium, quidam auctores sunt, rei gerundæ causa, Q. Fabium Maximum, cujus tertia hæc dictatura fuerit.

CAP. XXIX. Ei L. Volumnius C. F. C. N. Flamma Violens magister equitum fuisse dicitur. Bellum exhaurit sentinam urbium. Bellum enim ea tempestate cum Volsiniensibus erat Etrusca gente: id opportunum fuit, ad exhauriendum, quidquid in urbe novis rebus pronum, ac superioris discordiæ nimium memor esset. Accessit etiam nova bellandi cum Lucanis causa: Thurini ad fidem Roman. confugiunt. qui Thurinos, Italiæ, qua magna Græcia est, civitatem, prægraves accolæ multis injuriis ad fidem Romanorum confugere compulerant: bellumque adversus Lucanos C. Ælio tribuno plebis rogante, populus sciverat. Educti igitur exercitus, & utrobique res gestæ sunt, quarum memoria, cum auctorum qui eas perscripserant annalibus, amissa est. Thurini C. Ælio statuam & coronam auream dono dederunt. Consulatus C. Claudii Caninæ, M. Æmilii Lepidi nulla re memorabili, quæ tradita reperiatur, insignis sequitur. C. Claudius & M. Æmilius Coss. U. C. an. 467. Ol. 123. a. C. N. 286. Nisi quod Etrusca & Lucana bellatum etiam gesta videntur. Etrusca & Lucana bella. Manii etiam Curii de Lucanis reperitur ovatio: quæ & inter quatuor ejus triumphos, toties enim triumphasse illum invenio, numeranda est. Sed quo anno, quove in magistratu aut imperio res eas gesserit, ignoratur.

CAP. XXX. Major inde moles & clade non contemnenda nobilis exorta est, bello cum Senonibus Gallica gente contracto. Bellum cum Senonibus. Hi sæpe bellum cum populo Romano, sæpe pacem habuerant; jamque decimum ferme annum post cladem in agro Sentinati acceptam, quum Decio se devovente magnus eorum numerus cæsus est, quieverant; nisi quod juventutem suam adversus Romanos mercede ab Etruscis conduci paterentur: tum vero majore cum manu quam aliquot ab annis suevissent, in Etruriam progressi, Aretium obsidebant. Aretium obsidetur. Aretini fœdus à Romanis & antea petierant, sed eo negato, impetraverant inducias, quarum tempus nondum exierat. Ceterum major in eo spes erat venturi auxilii, quod arma Gallica numquam concuti sciebant, quin eam rem magnopere ad se pertinere Romani arbitrarentur. Itaque missis in urbem legatis, ut sibi subveniretur adversus communem hostem, petebant. Interea se circumegit annus, quo C. Servilius Tucca, L. Cæcilius Metellus Consules fuerunt. C. Servilius & L. Cæcilius Coss. U. C. an. 468. Ol. 123. a. C. N. 285. Pro Cæcilio Cœlium annales quidam memorant: Sed Cœliæ gentis inferior nobilitas ante annum ab Urbe Condita sexcentesimum sexagesimum, consularem imaginem nullam habuisse creditur.

L. FLORI IN DEC. II. LIB. XII. EPITOME.

Quum legati Romanorum à Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæsus est. Quum à Tarentinis classis Romana direpta esset, duumviro qui præerat classi occiso, legati ad eos à Senatu, ut de iis injuriis quererentur missi, pulsati sunt. Ob id, bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. Adversus eos & Lucanos, & Bruttios, & Etruscos aliquot præliis à compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Quum in præsidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Jubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupavit.

DECAS

DECAS SECUNDA.
LIBER DUODECIMUS.
EX
JOH. FREINSHEMII
SUPPLEMENTIS LIVIANIS.

CAP. I.

P. Cornelius, & Cn. Domitius Coss. U. C. an. 469. Ol. 124. a. C. N. 284.

P. Cornelio Dolabella, Cn. Domitio Calvino Consulibus, quum iterum Gallici belli terror se commovisset, multosque Tuscorum arma cum Senonibus sociare nunciaretur, Aretinorum periculum sibi minime negligendum esse Patres censuerunt. Sed quia neque Dolabella ex Volsiniensi agro, neque ex Lucania Domitius exciri sine rerum gerendarum incommodo poterant; *L. Cæcilium Metellum prioris anni Consulem, tum prætura fungentem, ad Aretinos obsidione liberandos quamprimum coactis copiis exire* Senatus jussit. Ne tamen temere sumptum esse bellum videretur, præmitti legatos placuit, nunciaturos *Aretium in fide Romanorum esse: justiusque facturos videri Gallos, quando fœdus cum Romano populo habeant, si adversus amicos atque socios juventutem suam conduci non patiantur.* Hæc legatio quum pagos Senonum circumiret, Britomaris quidam regii generis ferox adolescens, cujus pater inter Etruscorum auxilia cæsus à Romanis fuerat, insana vindictæ cupiditate flagrans, non homines modo comprehensos, sed & ipsa sacrosancti muneris insignia, minutatim dissecuit sparsitque.

Legati Romanorum ad Senones. — Britomaris. — Legati violantur.

CAP. II. Rei tam atrocis fama quum hinc in Urbem, inde in castra Dolabellæ Consulis accidisset, irritatis vehementer animis, bellum Senonibus indictum est: statimque missos fecit Etruscos Dolabella, magnisque itineribus cum exercitu per Sabinum ac Picenum agrum, ad fines Senonum contendit. Senones subito hostium incursu, & absente copiarum suarum robore, cum paucis & inconditis occurrentes facile profligantur. Consul nullo dato victis spatio exurit vicos, ædificia omnia diruit, vastat agrum omnem, denique puberibus occisis, imbelli mulierum & puerorum multitudine abducta, quam paucissima potest humani cultus vestigia in locis relinquit. Britomaris captus, & vario cruciatuum genere tortus, ad triumphum servatur. Per eosdem dies haudquaquam pari fortuna res apud Aretium gestæ. L. Cæcilius prætor ante ipsum oppidum cum Senonibus Etruscisque adverso Marte conflixit. Septem tribuni militum, multique præterea insignes viri cum ipso Prætore cæsi sunt: ex legionibus & auxiliis hominum millia plus minus tredecim desiderata.

Bellum Senonense. — Dolabella Senones vastat. — L. Cæcilius vincitur à Senonibus.

CAP. III. Sed minor apud Gallos hujus victoriæ lætitia, quam cognito patriæ excidio luctus atque consternatio fuit. Contractis qui ubique per Etruriam militabant popularibus, homines iræ ac doloris pleni, consilii speique inopes, quum sedes, quibus reciperentur, nullas usquam haberent; quasi fato quodam ad exitium eos trahente, Romam pergendi capiunt impetum: *non aliter patriæ suæ vastatoribus rependi vicem posse, quam si urbem ipsorum simili clade affectam intueri cogerentur, neque minoribus animis viribusque causis etiam acrioribus ab Aretio Romam petere; quam majores sui ab ejusdem Etruriæ oppido Clusio profecti, eamdem illam urbem occupassent.* His inter se vocibus instincti, ruunt: natura impatientes moræ, & tum, ut incautos hostes opprimerent, etiam consilio properi. Sed per hostilem regionem ducentibus, varia impedimenta objecta sunt: spatiumque fuit, quo provideri adversus hunc tumultum posset.

Senones Romam pergunt.

CAP. IV. Ita rejecti, dum per ignota & infesta omnia, nulla certa destinatione vagantur, in Domitium Consulem incidunt: protinusque cum eo conserunt manus. Sed adversus rationem atque disciplinam infelix temeritas fuit: occisis in prælio multis, reliqui desperatione atque rabie accensi, ferrum quod frustra in hostes strinxerant, suis corporibus admoverunt. Ita florentissimam modo nationem, ob scelus interfectorum legatorum tam velox tamque vehemens ultio comprehendit; ut aliquot mensium intervallo penitus excisa, inter gentes, quarum jura violaverat, numerari desierit. Nam & parvæ Senonum reliquiæ, quæ ad Boios, vicinam & consanguineam gentem, se receperant, eodem anno à Dolabella Consule internecione deletæ sunt. Quum enim atrocitate cladium suarum, & ejusdem calamitatis metu, Boios Etruscosque concivissent, ad lacum, qui Vadimonis appellatur, pugna commissa, magnus Etruscorum numerus cæsus est, Boii perpauci effugerunt, Senonum omne nomen ita periit, ut nemo superesse putaretur ex ea gente, quæ Romam urbem incenderat.

Senonum natio exciditur. — Etrusci & Boji vincuntur.

CAP. V. Sub id tempus, Senam coloniam deductam esse vero propius videtur: quo Romanis universa regione potitis, nomen Senonum in ea parte Italiæ funditus interiit. Etrusci tamen Bojique, sequente statim anno, quum ex iis qui puberes interea facti fuerant, exercitum supplevissent, iterum fortunam pugnæ tentare sunt ausi. Tum igitur à Q. Æmilio Papo victos fuisse crediderim: hujus enim

Q. Æmilius & C. Fabricius Coss.

& C.

U. C. 470.01. 124. a. C. N. 283. & C. Fabricii consulatus primus eum in annum incidit; Papoque provinciam Etruriam obvenisse constat. Sed in plerisque annalibus qui adhuc leguntur, rerum istarum memoria, majorum interventu obliterata est. Quod enim tot continuis bellis atque victoriis, maxima virtutis & potentiae incrementa Romanus Populus quotidie caperet; adductae in metum, quae adhuc per Italiam sui juris erant civitates gentesque, maximum atque periculosissimum conflavere bellum: junctis, tamquam ad communes omnium hostes praedonesque opprimendos, consiliis & viribus. Neque differri arma visum est, donec adhuc Bojorum Etruscorumque reliquiae distinendis Romanorum copiis sufficerent.

CAP. VI. Primi Samnites, fracto rursum foedere cum Lucanis Bruttiisque palam sociantes consilia, proruperunt. Sed hos C. Fabricius Consul compluribus praeliis vicit. Uno maxime memorabili, quum Thurinam urbem iterum premente Statio Statilio, signis collatis dimicatum est; fusisque magna cum strage hostibus, ipsa etiam castra expugnata captaque. Memoriae proditum est, quum strenue castra defenderentur, scalas adferente quodam vasti corporis juvene, Romanos animatos, plenam victoriam reportavisse. Caesa dicuntur in praelio & castris hostium millia viginti: quinque millia, cum ipso imperatore, signisque militaribus viginti capta sunt. Postero die quum donaret eos Consul, quorum insignis opera fuerat, *vallaremque coronam ei se daturum* dixisset, *qui castra hostium primus transcendisset*, quaesitus ingenti studio reperiri non potuit, si miles fuisset, ultro se oblaturus huic tanto honori. Creditum igitur vulgatumque est, *Martem ipsum auctorem ejus operis causamque victoriae fuisse:* Consulisque edicto supplicatio ei est habita, militesque laureati magna cum laetitia supplicatum ierunt.

C. Fabricius Samnites vincit.

Mars pro Romanis pugnasse creditus.

CAP. VII. Conspirantes adversus Romanum populos, nullis adhuc auxiliis publice Tarentini juverant: qui praecipui foederis istius auctores, tamen aliorum laboribus quam suo discrimine lacessi Romana arma, bellique eventum praetentari, sapientius arbitrabantur. Sed minime diu tenuit ista dissimulatio, quin casu quodam insanae plebis temeritatem provocante, civitatis consilia nudarentur. Jam tum ea Italiae ora, consuetudine Graecorum, à quibus Tarentus ceterarumque urbium pars pleraque conditae fuerant, deliciis spectaculorum atque histrionum immodice gaudebat, praecipua Tarentinorum luxuria, quos adeo corruptis moribus egisse memorant, ut plures epulas ludosque solennes reciperent, quam anni dies essent. Forte in theatro majore juxta portum sito ludos spectabant; quum L. Valerius (alii Cornelium nominant) duumvir navalis, decemque Romanae naves portum introiturae se ostendunt: pernicioso utrisque errore; quum ignari rerum omnium Romani tamquam amicum & hospitale littus peterent; Tarentini conscientia vaecordes, classem hostili animo consilioque missam esse interpretarentur.

Tarentini bello Romano se involvunt.

CAP. VIII. Adest Philocharis, quem ob turpitudinem vitae cives sui *Thaidem* appellabant; is veterum quorundam foederum illata mentione, fas esse Romanis negat Lacinium promontorium praeternavigandi: *obviam iri stolide ferocibus barbaris, superbiamque malo coërceri* jubet. Acclamat temeraria multitudo prae continua crapula non bene mentis compos. Hominis foedissimi de tanta re sententia omnium adsensu accipitur. Nec mora, decurritur ad arma navesque: Romani nullam ad rem minus quam ad pugnam parati, fugae se committunt. Sed celeriter insequentibus Tarentinis evadunt naves quinque, totidem à pluribus circumventae in portum rediguntur: ex his deprimuntur cum ipso duumviro quatuor; una capitur: homines aetate & robore militari interficiuntur: cetera turba in servitutem venditur. Mox ab eadem animi levitate bellum Thurinis inferunt, criminantes *eorum opera Romanum ea in loca venisse, qui Graeci quum essent, barbaram gentem, quam cognatos vicinosque Tarentinos, dubiis rebus defensores habere maluissent.* Urbs in potestatem redacta diripitur: ejiciuntur principes: praesidium Romanum pacta incolumitate dimittitur.

Auctor ejus consilii Philocharis.

Tarentini Thurinis bellum inferunt.

CAP. IX. Romae re audita, erat quidem pro magnitudine injuriae non levis indignatio; sed bellum novum ea tempestate sumi non placuit: legatio, quae de injuriis quaereretur, decreta, mandatumque legatis, *ut captos restitui, Thurinis res ablatas aut aestimationem justam reddi, exules reduci, rerum istarum auctores populo Romano dedi postularent.* More Graecarum urbium in theatro concionem populi cogere Tarentini solebant: huc aegre admissi legati, turbam ebrietate & otio lascivientem repererunt. Nam tum quoque dies festus agebatur. Ibi quum legationis princeps L. Postumius verba facere orsus esset, ludibriis petulantissimae multitudinis exceptus, multo etiam acriores odiorum causas retulit Romam, quam extulerat. Quippe tam contemptim habuerant eum, ut sermoni ejus de cetero quidem attenderet nemo: sed quoties aliquid ut ab homine Romano parum Graece prolatum esset, tota concio solveretur in risum, barbarum increpantes conviciarentur: cultum Legatorum, nam togati aderant, exploderent: postremo etiam theatro extruderent, jura gentium nequidquam invocantes. Foedum inde dictu, sed ad licentiae popularis coërcendam temeritatem utile exemplum traditur. Abeuntibus legatis inter confertam Tarentinorum turbam, quae in ipso theatri exitu constiterat, scurra quidam Philonides (nam hoc quoque moribus suis corrupta civitas debet, ut celebrata sint annalibus scurrarum nomina; Tarentinorum principum ignorentur) sacra legatorum vestimenta, canis impudentis instar, urina respersit. Unius spurci & furiosi hominis ea noxa videri potuisset, nisi protinus agnovisset temulenta civitas, risuque & plausibus factum illud comprobantium totum theatrum insonuisset. Postumius hac voce edita, *accipimus omen, ô scurra, quando & ea nobis datis, quae non petimus;* conversus ad multitudinem, vestemque ignominia adfectam ostentans, ubi redintegratis cachinnis, etiam versus in populum Romanum contumeliosos cani saltarique videt; *ridete*, exclamat, *ridete Taren-*

Romani legatos Tarentum mittunt.

Qui ludibrio habentur.

Tarentini dum licet: nam postea quidem large flebitis. Iratis adhæc Tarentinis *& quo magis,* inquit, *stomachemini, prædico, vestem istam sanguine multo vobis eluendam esse.* Posthæc, nullo alio accepto responso, abnavigarunt.

Postumius Tarentinos increpat.

CAP. X. Jam Romæ magistratum occeperant L. Æmilius Barbula, Q. Marcius Philippus Consules. His Senatum habentibus, quum & prætextam (nam uti erat fœdata, eam attulerant legati,) cernerent; & ipsis exponentibus ceterum injuriæ tam multiplicis ordinem discerent Patres: commotis majorem in modum animis omnium, dubium non erat, quin armis vindicari contumeliam oporteret. Sed quia tot aliis adversus validissimas gentes bellis districtæ vires erant, statimne, an postea, contra Tarentinos mittendus exercitus esset, parum expediebant: multosque per dies ab orta luce ad occasum solis re in Senatu disceptata; quum alii *nihil tentandum priusquam ceteræ civitates, aut saltem quæ finitimæ Tarento essent pacarentur; alii sine mora decernendum esse bellum* pugnarent: postremo numeratis sententiis Senatus consultum factum est, *ut de bello Tarentinis inferendo ad populum ferretur.* Id quum populus consensu jussisset; ad Æmilium Consulem, qui jam in Samnium ad exercitum profectus fuerat, scriptæ sunt literæ, *ut omissis præsentibus castra in Tarentino agro poneret, & nisi de illatis injuriis satisfaceret populus Tarentinus, eum justo pioque bello persequeretur.*

L. Æmilius & Q. Marcius Coss. U. C. an. 471. Ol. 124. a. C. N. 282.

Bellum contra Tarentinos.

CAP. XI. Tarentini non amplius cum paucis & inermibus hominibus, sed instructo exercitu negotium sibi futurum esse cernentes, tamquam ex diuturna crapula expergefacti, jam serio quid faciundum esset consultabant. Bellum accipere periculosum; imperata facere servile videbatur: neque vitari utrumque poterat. Variantibus igitur sententiis exsurgens quidam. *Quid frustra dies altercando terimus,* inquit, *Tarentini? Venerunt tempora, quæ facta magis quam verba postulent: sed ad quæ ex usu publico administranda consiliis rectis opus sit, & ore libero. Neque sane moveor, quod antehac communi quodam liberarum civitatum morbo, dictis ad gratiam compositis, etiamsi crebro nocerent, estis oblectati. Tum enim, ut fit inter res prosperas, quid potissimum reipublicæ conduceret, parum animadvertebatis. Jam autem in finibus nostris exercitus Romanus, & ante ipsas portas hostilis terror est: eo magistro profutura jucundis facile discetis anteponere.*

Tarentini cujusdam oratio.

CAP. XII. *Neque sic accipiatis, tamquam exprobraturus præterita surrexerim. Nam veterem quidem culpam intempestive objicere, inimici & alienis erroribus petulanter insultantis animi est: probi viri & salutis communis studiosi, peccata civitatis tegere, aut excusare malunt, nisi quoties ad calamitatem publicam amoliendam, præteritarum offensarum recordatio grande momentum habet. Nam ab errore quidem omni, homines quum simus, immunes haberi velle, nimium & superbum: sed ad eumdem lapidem crebro impingere; neque saltem eventu temeritatem castigante ad cautionem erudiri, id vero jam vix bene humanum est. Ad unius hominis vocem naves Romanas depressimus: mox Thurios cognatam gentem hostilibus odiis vexavimus, quod ab Romanis defendi, quam à Lucanis Bruttiisque diripi maluerunt: legatos Romanorum per turpem dictu contumeliam violari tulimus. Bellum igitur quo carere potuimus, & grave bellum, & periculosum, & improvisum, alienissimo tempore nostro adtractum est. Denique jam in agro Tarentino Romana castra sunt: & nos adhuc incerti omnium, bellum formidabile an pacem indecoram satius sit accipi, deliberamus.*

Tarentinorum delicta.

CAP. XIII. *Atque utinam nunc demum obliti blanditiarum, obliti privatorum commodorum, dignitatem utilitatemque publicam spectantes in commune consuleremus? esset unde vel fœdera honeste, vel arma tuto sumerentur. Nunc in duas vos abire partes, & propemodum factiones video, non judiciis, aut ex conditione rerum sumpto consilio; sed suis quisque causis ducitur. Cur enim tam paucos juvenes & pauperes in ea sententia esse video, quæ pacem laudat? aut cur nemini fere divitum & seniorum bellum placet? an alia tam æqualiter divisæ civitatis causa est; quam quod hi rebus quietis fænori suo agrisque frui volunt: illi, si bellum conflatum sit, in imperiis, aut ex licentia prædæ compendium sperant? etiam olim hoc morbo laboramus, neque à longo jam tempore respublica nostra hominibus caruit, qui domesticas opes augere studerent, etiam cum periculo & detrimento civitatis.*

Juvenes & pauperes bellum; alii pacem cupiunt.

CAP. XIV. *Quibus omnibus occurrere poteritis rectissime (dicendum enim est quod ex præsentibus utilissimum esse censeo) si neque pacem ematis ea conditionum vilitate, quæ jura liberæ civitatis minuat: neque vestras tantummodo vires belli tam difficilis terroribus opponatis. Sæpe à majoribus copiarum nostrarum imperium externis ducibus commissum est. Archidamum Agesilai filium, postea Cleonymum, mox Agathoclem, Peloponneso aut Sicilia evocavimus. Memoria nostra, quum finitimorum armis infestaremur, Alexandrum Epirensem patres nostri acciverunt: eo consilio non solum ipsi commodis rebus usi sunt, sed etiam nobis florentes reliquerunt. Est eadem hodie inter nos & Epirotas amicitia: neque illi hodie exercitu ac duce minus valent. Et recens beneficium nostrum Pyrrhus habet, quem Corcyræos oppugnantem justa classe juvimus. Ergo non meum hoc, sed qui ante nos Rempublicam hanc felicissime rexerunt, hominum sapientissimorum consilium esse existimatote: quod vel ideo sequi debetis, quia in priore exemplo quasi totam ejus rationem cum eventu ipso perspicere potestis. Sed tamen etiam alioquin argumenta magna sunt & evidentia.*

Pyrrhum accersi suadet.

CAP. XV. *Nemo inter nostros ita excellit, ut ei æquo animo parituri sint ceteri: quæ vero sint æmulationis pericula quoties acri & potente cum hoste res est, scitis: & quemcumque faceretis imperatorem, vel nimio pacis studio; vel cupiditate gerendi belli, detrimentum vestris rebus adferre posset, taceo adversum Romanos, gentem armis induratam, non quolibet duce bellum tuto geri. Verumenimvero, quemadmodum nemo dubitat, virtute & consilio militari ante Pyrrhum nemo est. Sed venire forsitan nolet? immo vero quia rerum gerendarum cupidissimus, bellum in præsentia nullum aliud habet, non modo veniet ipse lubenter, sed etiam adducet copias validas & præliorum non rudes. Et ne ab ipso libertati nostræ metuamus, iis cum eo conditionibus transigetur,*

Commoda inde secutura ostendit. *quibus respublica in tuto sit. Hac ratione fiet, ut bona cum spe sumere bellum, & vel impetrare pacem commodam, vel etiam dare gloriosam possimus. Quamquam hoc potius eventurum non improbæ spei est, ut prius Romani nobiscum æquis legibus transigant, quam hoc rerum statu Pyrrhum accipiant in Italiam, qui quondam ex eadem Epiro minoris aliquanto gloriæ potentiæque regem timuerunt.*

Consilium vincit. CAP. XVI. Hoc consilium non eo tantum vicit, quod publicæ salutis viam haud aspernandam aperuisse videbatur; sed etiam contrarias in opiniones divisa concione, quum neutra pars, obsistente altera, pertendere posset, quod proximum erat, sententiam, quæ media quodammodo videbatur, universi prætulerunt. Metonis factum. Ferunt vulgato per civitatem rumore, decretum de Pyrrho acciendo factum esse, Metonem quemdam hominem frugi, sumpta corona marcida & facula, ebriorum more, cum tibicina theatrum intravisse: populum Tarentinum, solita lascivia, jussisse, *ut progressi in medium, ille voce, muliercula tibia canerent.* Tum Metonem, facto silentio, dixisse; *Bene facitis Tarentini, quod saltandi canendique copiam præstatis, quibus libet: nam Pyrrho in urbem admisso vix erit, ut liceat amplius nostro nobis arbitratu vivere.* Moto ad hæc populo, atque orto murmure, veriti qui auctores injuriarum adversus Romanos fuerant, ne pacificis consiliis valentibus ad supplicium ipsi dederentur, increpito vulgo, *quod ab homine temerario tam indigne derideri pateretur*, impetu facto, Metonem theatro exegerunt. Ita nemine deinceps adversante, decretum ratum fuit.

Æmilius Consul bellum Tarentinis infert. CAP. XVII. At Romanus Consul, quum nihil ab Tarentinis pacati responderetur, præterea mitti ad Pyrrhum legatos cum muneribus accepisset; ad belli consilia conversus, agrum populatur, oppida alia pugnando, alia deditione capit, damno ac terrore complet omnia. Mittuntur etiam ad prohibendas injurias ab Tarento copiæ: fit conflictus acer, sed superiore Romano, multis suorum amissis, Græci in urbem compelluntur. Æmilius regionem omnem impune vastat uritque. Territis ea clade Tarentinis, ut multitudo, quanto secundis rebus insolentior, adversis tanto impensius in timorem præceps est, Agidi, qui Romanæ amicitiæ retinendæ perpetuus auctor fuerat, imperium permittitur. Cupiditatem spemque pacis auxerant ex principibus quidam ab Romano duce dimissi, qui *humanitatem ejus, & ceteros etiam Tarentinos superiore prælio, aut per agros passim exceptos, indulgenter atque benigne haberi*, prædicabant.

Pyrrhi destinata. CAP. XVIII. Sed mutavit animos erexitque Cineæ fiducia, cum auxiliaribus copiis ab Epiro venientis. Namque Pyrrhus ingens animi, & Magni modo Alexandri æmulatione vastissimum imperium spe complexus, ipsis quasi fatis invitantibus, ad perficienda quæ destinasset, pandi sibi viam credebat. Confirmatum etiam oraculi Delphici voce narrant, ambigui quidem sensus, & utramvis in partem facilis flecti, sed quod interprete cupiditate rex pro certo & secundo acceperit. Quippe de belli quod suscepturus esset eventu consulenti redditum responsum ferunt: *posse eum Romanos vincere.* Sed plus, opinor, animorum dabat Tarentina legatio, quæ *ex sua civitate, Lucanisque, Messapiis, & Samnitibus, ceterisque populis, qui eodem fœdere tenerentur, facile viginti millia equitum, trecenta quinquaginta peditum conscribi posse*, attulerat. His igitur copiis si Romanos in ordinem redegisset, haud magno negotio ceteræ Italiæ dominationem se adepturum sperabat. Inde brevis in Siciliam trajectus ostentabat insulam Agathoclis excisa domo vacuam & discordem: quam etiam hereditario jure, quod ex Lanassa filia Agathoclis liberos susceperat, suæ domui posse vindicari rebatur. His ex sententia confectis Carthaginem bello erat petiturus.

CAP. XIX. Fama est Cineam præstanti sapientia virum, quo immodicas regis cupiditates, paratamque felicitatem præsentibus bene utendi turbaturas, ipsius quoque confessione coërcendas esse ostenderet; *quid de victis Romanis agere constituisset?* interrogasse. Cineæ colloquium cum Pyrrho. Atque illo subinde alias ex aliis victorias nascituras esse demonstrante, subjecisse; *quid igitur confectis istis omnibus acturi sumus?* Tum vero *pacis & otii bonis affatim fruituros* respondente, excepisse Cineam: *quid igitur vetat, ô Rex, quin statim iis fruamur, quum præsto sint: novis autem bellis suscipiendis corrumpi penitus amittique possint.* Sed Pyrrhus iterata legatione Tarentinorum, & ambitione sua victus, *patrium esse* respondit *Epirotis, non pro se tantum, sed etiam pro sociis & amicis bella capessere.* Ceterum tegendo interiori consilio suo, cum legatis anxie pepigit, *ut lato ipsis auxilio statim rediret domum, neque diutius, quam necessum esset, ab iis in Italia detineretur.*

CAP. XX. Inde confestim ad bellum apparandum ingenti studio versus, navium longarum magnum numerum complevit; Pyrrhus bellum apparat. alias præterea, quibus equi virique transportarentur, adornavit: plerisque legatorum Italicorum, quo sub specie honoris obsidum vicem retineret, in delectu agendo copiisque conducendis usus, ceteros cum tribus armatorum millibus, addito, qui præesset Cinea, Tarentum præmisit. Horum adventu spes pacis abrupta, abrogatum Agidi imperium, & uni eorum qui ex legatione redierant, decreto populi datum est. Neque multo post missus à rege Milo, Tarentinam arcem firmavit præsidio, murorumque custodiam & tutelam sibi depoposcit: gratulante imperita multitudine, quod penes peregrinos molestiam & labores esse, sibi otium cum securitate relictum existimabat. Annona igitur militibus, pecunia Pyrrho, alacriter decreta.

CAP. XXI. Interea L. Æmilius transmarini militis adventu cognito, quo tutioribus locis hibernaret, exercitum in Lucaniam transducere instituit. Erat iter per angustos quosdam calles, quos ab altera parte præruptæ inviæque rupes, ab altera mare claudebant: & intellecto ducis Romani consilio Tarentini naves scorpionibus & ballistis instructas admoverant littori; militemque per arctos & obnoxios tramites incedentem missilibus impetebant. Æmilii strategema. Æmilius viam virtuti negatam astu explicuit, captivis

ptivis quos in ultimum agmen rejecerat, latera prætexens ordinum, quæ periculo patebant. Horum misericordia Tarentini, dum suos ferire metuunt, etiam hostibus pepercerunt. Hæc ferme eo anno ad Tarentum gesta. Romæ vero C. Fabricius Luscinus, qui in consulatu suo Samnites Bruttiosque & Lucanos præclare vicerat, triumphans Capitolium ingressus est. Eundemque honorem non ita multis post diebus Q. Marcius Consul obtinuit; ex Etruria, rebus ibi prospere gestis, reversus.

Triumphi Consulum.

CAP. XXII. Quæ eum causa, bello Etrusco nondum finito, ex provincia revocaverit, tempore alieno (nam Fabricius A. D. III. nonas Martias triumphavit) non traditur: ego accitum à Senatu conjicio, qui tum expectatione Pyrrhi solicitus, præsidia undique conquirebat. Nam & eo primum tempore, quum tanta undique belli mole coorta, imperium pluribus exercitibus defendi oporteret, proletarii, quibus antiquitus vacatio militiæ fuerat, sacramento rogari cepere. Arma, quæ parare per inopiam non poterant, publice data: ut legionibus alibi occupatis, hæc manus per globos in muris foroque disposita, stationibus & excubiis urbem tueretur. Neque tamen his consiliis averti potuisset imminens clades, nisi fortuna urbis imperaturæ periculosissimis temporibus ingentes viros reservasset, ac nescio an maximos omnium, qui umquam in ista civitate fuerint, non ita divitiis & splendore generis, quam contemptu opum, & à virtute nobiles. Hæc enim ætas Curios, Fabricios, Coruncanios tulit: nullarum imaginum aut facultatum viros, sed amplissimæ gloriæ, quam rectissimi exempli homines, summo rei militaris usu, parique morum innocentia pepererunt: utrobique salutares patriæ, quæ adversus regem ambobus metuendum, non magis opus habebat viris, qui ferrum hostile retundere possent, quam qui aurum contemnere.

Proletarii sacramento rogantur.

CAP. XXIII. Pyrrhum interea vere non expectato peditum duo & viginti millia, tria equitum adducentem, elephantos præterea viginti, & funditorum sagittariorumque modicam manum, orta in medio cursu tempestas ita jactavit, ut ab extremo periculo minimum abesset. Classe disjecta, pluribusque navigiis adflictis, quum etiam prætoria navis laboraret, in mare se dedit Pyrrhus, & maximo cum labore vix tandem enatavit. Corporis tamen male habiti ægritudinem, animi robur sublevabat: & cura Messapiorum, qui suum in littus ejectum, omni studiorum officiorumque comitate coluerunt. Eorumdem opera navibus quibusdam, quæ procellæ vim evaserant, adductis; pauci equites cum duobus elephantis, & minus duobus millibus peditum collecti. Cum hac manu Tarentum processit: obviam egresso cum militibus suis, Regemque deducente Cinea. Magnis Tarentinorum gratulationibus exceptus, paucos dies quieti dedit. Quo spatio quum civitatis mores ita comparatos esse cerneret, ut his obtinentibus, neque servari à quoquam possent, & ipsos quoque defensores suos pessumdaturi essent, dissimulavit in præsentia. Sed ubi paulatim convenientibus quæ dispersæ fuerant navibus, copias idoneas habuit; gymnasia & porticus, in quibus otiosa juventus dies totos obambulando nugandoque consumebat, occlusit: epulas compotationesque vetuit: solennia ludorum ex intemperantissimo usu ad justam mediocritatem reduxit.

Pyrrhus in Italiam navigat.

Tarentum venit.

Mores Tarentinorum corrigit.

CAP. XXIV. Post hæc delectum juniorum severe egit: monitis, ut solebat, conquisitoribus suis, *grandes eligerent, se eos fortes redditurum.* Hos manipulis suorum permixtos, ne seorsim habiti seditiones agitarent, eadem duritia & severitate disciplinæ exercuit; capitis pœna infrequentibus proposita. Qui vero in armis non essent, eos majorem diei partem in foro agere coëgit. Quarum rerum insolentia, homines inter pudendas delicias nati educatique, mirifice angebantur, *servitutem* appellando, si perire socordia & luxuria cupientes, salvi esse cogerentur. Onerabat invidiam satellitum quorundam regiorum intemperies, qui suo arbitratu hospitia deligentes, etiam invitis & reluctantibus dominis occupabant: parique deinde licentia inter uxores eorum liberosque versabantur. Ergo fastidio præsentium multi relicta urbe in agros emigrabant: donec id quoque clausis portis adpositi custodes prohibuerunt.

Gravis est Tarentinis.

CAP. XXV. Tum vero Tarentini se pro socio dominum accepisse sero intelligentes, quod unum poterant, per indignationem & questus sortem suam miserabantur, aliquanto liberius, ubi per aliquam idoneam causam convenientes, præter solitos animi adfectus, etiam vino incaluissent. Neque deerant qui ad Pyrrhum referrent: arcessitique nonnulli quod inter convivium parum honorifice de Rege locuti esse arguerentur. Sed horum quidem periculum cujusdam inter eos simplex & ingeniosa confessio discussit: *Et hæc diximus,* inquit, & *longe graviora dicturi fuimus, nisi vinum defecisset.* Ibi Pyrrhus ut qui vini quam hominum eam culpam videri mallet, arridens dimisit eos. Ceterum diffisus civitatis moribus animisque, ut quemque plurimum apud Tarentinos auctoritate, consilioque pollere animadverterat, causis repertis structisve, ad filium Ptolemæum (quem discedens ipse regno præfecerat annorum quindecim adolescentem) ablegabat: alios per occultas insidias de medio tollebat: erant quos adfectata humanitate complexus, inter familiarissimos haberet, quo populo suspectiores fierent.

Tarentini de Pyrrho queruntur.

Pyrrhus Tarentinos graviter premit.

CAP. XXVI. In his Aristarchus erat, vir inter primates amore civium & eloquentia excellens: hunc quia nihilominus in magna apud multitudinem gratia esse cernebat, per causam certi negotii navigare in Epirum jussit. Aristarchus, quum refragari Regis imperio præsentis exitii; obedire, non quidem æque velocis, sed tamen æque certi videretur: conscensa navi paullum provectus, flexit cursum ad urbem Romanam, & receptus in fidem de rebus multis magnisque Senatum largiter edocuit. Dum hæc Tarenti Pyrrhus administrat, nihilo segnius ad bellum gerendum apud Romanos delectus agebantur, cogebantur pecuniæ, misso ad socias civitates C. Fabricio, qui auctoritate gratiaque sua deterreret à studiis rerum

Aristarchus.

Romanorum apparatus.

rum novarum: quidam, quorum suspecta levitas erat, etiam præsidiis in opportuna loca impositis in fide retinebantur.

CAP. XXVII. Quidquid enim ubivis injuriæ acceptæ persuasione ægrum, aut cupiditate novandi turbidum erat: id omne, tot adversus unam gentem conspirantium populorum robur, & bellicosissimi Regis expectatio commoverat. Quo intentiores Romani, capita seditionum mature opprimendo, securitati suæ providebant. Eo tempore casus Prænestinorum principum memorabilis fuit: qui nocte jam ingruente quum adducti Romam essent, custodiæ causa conclusi sunt in ærario publico, tum demum intellectis fallacis oraculi ambagibus, cujus fide popularibus suis, ad defectionem eos impulsuri, sæpe spoponderant, in fatis esse, *uti Romanum ærarium à Prænestinis occuparetur*. Solicitos Patrum animos (nam & Fabricium à sociis retineri audiverant, ut eo pignore suos ab Romanis incolumes reciperent; & ad Etruscos, ad Umbros, ad Gallos contra populum Romanum incitandos, legatos mitti) nova insuper cura oppressit rei quum facto ipso atrocis, tum formidabilis exempli, ne apud omnes Italos alienissimo tempore Romana fides in suspicionem & odium adduceretur.

Conspirationes sociorum contra Romanos.

CAP. XXVIII. In extremo Italiæ littore contra Siciliam Rhegium est, Græci nominis, temporibus illis florens & opulenta civitas. Ea quum adventu Pyrrhi magnum & terribile bellum cerneret consurgere, præterea classibus Carthaginiensium in illo mari vagantibus terreretur; diffisa viribus suis arcessendum à Romanis præsidium existimavit. Missa sunt militum millia quatuor, ex Campaniæ coloniis scripta manus, & inde legio Campana appellata; tribuno militum Decio Jubellio deducente. His ab initio quidem neque fides in defendenda urbe, neque diligentia defuit. Deinde, quia belli propinquus metus nullus erat, paullatim otio & Græcæ consuetudinis imitatione in luxum resoluti, præsentemque copiam cum dura & laboriosa vita, quam eousque egerant, comparantes, opportunitatem urbis, & incolarum felicitatem, sermone cupiditatis & invidiæ pleno, in circulis & hospitiis suis, agitare ceperunt.

Rhegium à Romana legione per scelus occupatur.

CAP. XXIX. Delectabatur eo facto Decius, qui & ipse pari væcordia ductus, sceleratum occupandæ urbis consilium pridem animo conceperat. Favebat occasio præsentis belli, quo sciebat ita distringi Romanos, ut Rheginam rem curaturi non essent: & in adverso littore Mamertinos, exemplum simul felicis sceleris, & similis perfidiæ haud dubios propugnatores, præterea communis patriæ necessitudine junctos, intuebatur. Nam & hi ex Campania oriundi, quum superioribus annis inter Agathoclis auxilia stipendium fecissent, à Messeniis pro amicis excepti, civibus trucidatis aut ejectis urbem occupaverant, domosque & conjugia miserorum inter se partiti fuerant. Etiam veterum Campanorum subibat memoria, qui Capuam possederunt, simili latrocinio Tuscis ademptam. Quum res satis placeret, ea consultatio supererat, quonam modo facinus impune patraretur, neve, ut in urbe populosa, pauciores à pluribus circumventi cæderentur.

Decii præfecti væcordia.

Mamertini Messanam proditorie occuparunt.

CAP. XXX. Confingit epistolas tamquam à Rheginis ad Pyrrhum scriptas, ut præsidium Romanum ei proderetur. Vocantur secreto milites, epistolæ, quasi interceptæ, recitantur: queritur acerbe de perfidia Rheginorum Decius: ex militari multitudine quidam, ad hoc præparati, succlamant; *armis expediendam salutem, & exitium ipsis destinatum, in auctorum capita vertendum esse.* Adest etiam ex compacto, qui nunciet *in Rhegino littore classem Pyrrhi conspectam esse, & secreta colloquia habita.* Miles supra priorem animi cupiditatem, etiam perfidia hostium & periculi metu accenditur. Consensu omnium in hanc sententiam disceditur, *ut ignari imparatique oppidani opprimantur: cæde virorum facta, fortunæ publicæ privatæque omnes legioni cedant.* Fit facinus indignum & atrox: Decius quosdam ex principibus ad cœnam vocatos, inter sacra hospitalis mensæ obtruncat: alii passim in domibus suis trucidantur: majori parte Rheginorum interfecta, ceteri patria ejiciuntur, ab iisdem illis, quos paulo ante ut cum patria servarentur, amicorum atque sociorum nomine in eam acceperant.

Ordo facinoris opprimendorum Rheginorum.

CAP. XXXI. His patratis, nova fit publicæ rei forma: ædes atque facultates miserorum tamquam hostilis præda inter latrones dividuntur: cæde adhuc recenti matronæ virginesque maritorum atque parentum suorum interfectoribus nubere coguntur: jura nomenque Rheginæ civitatis crudelis & perfidiosa legio sibi vindicat. Sed bene consuluit mortalium generi DEUS, quod plerumque scelerum insignium exempla, eadem & vindictæ illustris documenta sunt: ne quis magis successu maleficiorum animari ad paria consilia possit, quam exitu eventuque deterreri. Adeo veræ felicitati cum facinorosis non convenit: neque ulla certior est insania, quam existimare, scelere quemquam fieri beatiorem. Ut enim quæ post hanc vitam manent supplicia, quæ maxima sapientes esse sciunt, nulla putentur: (solet enim hominum incredibilis stultitia vix iis habere fidem, quæ vident: nedum ut inexpertis moveantur) attamen etiam quum prosperrime procedunt omnia, interno vulnere lacerat animum delictorum conscientia: viventium nomen, mortuorum memoria, apud homines in odio & detestatione est: ac plerumque idipsum quoque, quod fœdissime partum, laboriosissime retentum est, non DEO, non hominibus inulta scelera diu patientibus, ingenti cum dolore eripitur.

Nova Reip. forma Rhegii.

Scelera non beatiores reddunt.

Hominum incredibilis stultitia.

CAP. XXXII. Juvat hic referre breviter Decii Jubellii ceterorumque furoris ejus participum pœnas, quæ quidem earum temporibus his connexa sunt: nam extremum exitium, interea variis casibus torti, decimum in annum distulerunt, ut in tempore memorabimus. Igitur prædonibus istis non diu lætæ, aut etiam inter ipsos tranquillæ res fuere. Metum à Romanis & Pyrrho utcumque, præter occasionem temporum, Mamertina societate propellebant; & consilio neutros lacessendi. Hoc enim

Decii ceterorumque perfidorum pœna.

enim tutissimum visum ex præsentibus, inter initia sua, dum ex violenta & subita origine nova civitas coalescit, abstinere bello: quod neque adversus Regem se tuto sumpturos esse videbant; & promptiorem sperabant à Romanis veniam, si contra ipsos arma non tulissent. Prima dissensionis causa, ut inter latrones oportuit, ex iniqua divisione raptarum rerum orta est. Ejectus per seditionem Decius Messanam confugit: qui Rhegii erant milites scribam ejus M. Cæsium imperatorem legerunt: eodem honore Decius, quum pecuniam secum grandem adtulisset, à Mamertinis auctus est; neque læta sibi, neque diuturna fortuna.

Decii fatum.

CAP. XXXIII. Nam evenit, ut oculorum gravi ægritudine correptus, medicum insignem acciendum curaret; ultione divina jam ad plures acerbioresque pœnas nefarium hominem rapiente. Adductus ergo medicus est Rheginus domo, sed quia multis ab annis Messanæ habitaverat, origine non Decio tantum, numquam ulli Rheginorum se commissuro, sed plerisque ejusdem urbis incolis incomperta. Ille memor patriæ, & injurias ejus ulcisci certus, persuadet homini, se strenuum quidem adferre remedium, sed eventus tuti, celerrimæque efficaciæ. Sic admoto medicamento quod cantharidum succo temperaverat, vetitoque tolli, priusquam ipse reversus ad ægrum esset, sine mora conscenso navigio, ex urbe Messana profugit. Decius incredibili dolore satis diu tolerato, postquam medicus non redit, amoveri collyrium jubet: eo diluto, luminibus orbatum se reperit. Ita infamis exul, contemptus, cæcus, animo & corpore ægro, tamquam vinculis constrictus, ad pœnam servatur: miro quodam divinæ ultionis ingenio, ut ab eo cui salutem suam crediderat, cladem istam pateretur; qui prius ipse, quos tueri debuerat, immanitate perfidiaque circumvenisset. Quæ documenta historiis consignari tradique generis humani interest; cui numquam satis persuadetur, quantum à recta prudentiæ ratione absit ea calliditas, per quam ob falsa quædam bona, virtute fideque spretis, per fœdas & iniquas libidines in vera mala ruitur.

Medicus cantharidum succum imponit oculis Decii pro collyrio.

Per calliditatem ob falsa bona in vera mala ruitur.

L. FLORI IN DEC. II. LIB. XIII. EPITOME.

Valerius Levinus Consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit: elephantorum maxime inusitata facie territis militibus. Post id prælium cum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit: populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius missus ad eum, ut de redimendis captivis ageret, frustra ut patriam desereret à rege tentatus est. Captivi sine pretio remissi sunt. Cineas legatus à Pyrrho ad Senatum missus petiit, ut componendæ pacis causa rex in urbem reciperetur. De qua re quum ad frequentiorem Senatum referri placuisset: Ap. Claudius, qui propter invalitudinem oculorum jam diu à consiliis publicis abstinuerat, venit in curiam, & sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit. Censa sunt civium capita CCLXXVIII. millia, CCXXII. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quarto fœdus renovatum est. Quum C. Fabricio Consuli, is qui ad eum à Pyrrho transfugerat, polliceretur se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res præterea contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, & Samnites prospere gestas continet.

DECAS SECUNDA.

LIBER DECIMUS TERTIUS.

EX

JOH. FREINSHEMII

SUPPLEMENTIS LIVIANIS.

CAPUT I.

Consulum provinciæ. P. Valerius & T. Coruncanius Coss. U. C. an. 472. Ol. 124. a. C. N. 281.

INterea Romæ parte copiarum ad præsidium urbis, & incertos belli casus retenta, novis Consulibus exercitus & provinciæ datæ sunt. P. Valerio Lævino Tarentini & Pyrrhus; Ti. Coruncanio Etrusci belli reliquiæ obvenerunt. Lævinus magnificum ad famam & terrorem ratus, hostem à se lacessitum videri; simul utile civitati, si quam longissime belli metum & incommoda ab agro Romano avertisset: confestim in Lucaniam moto exercitu, castellum opportuno situ operibus permunivit, valido præsidio imposito, quo & Pyrrhi cepta tardarentur, & Lucani, quorum perfidia timebatur, ad hostem non auderent desciscere. Audito Romani Consulis adventu, Pyrrhus, quamquam socii nondum convenerant, turpe sibi & detrimentosum fore judicans, si inter primordia belli formidinis indicium ullum edidisset; cum copiis quæ aderant, incontanter obviam progressus est. Ut tamen

Pyrrhus Lævino obviam progreditur.

tamen per caufam aliquam honeftam traheret negotium, caduceatorem mifit cum literis, quarum hæc fententia fuit.

Pyrrhi literæ ad Lævinum.

CAP. II. *Rex Pyrrhus Lævino Salutem. Audio te contra Tarentinos venire cum exercitu. Sed eo dimiffo, cum paucis ad me venito: caufa enim cognita, quod alteros alteris præftare æquum erit, etiam nolentes præftare cogam.* Ad hæc Lævinus: *Nos neque controverfiarum noftrarum te fumimus arbitrum, neque hoftem pertimefcimus. Tu vero abfurde facere videris, caufas alienas cognofcere fatagens, qui propriæ culpæ reus, nondum Italiæ, injuffu noftro, initæ pœnas nobis pependifti. Ego non adverfus te minus, quam adverfus Tarentinos inftructo cum exercitu venio, Marte judice, auctore generis noftri, de noftro jure difceptaturus.* Neque diu moratus figna movit; & inter Pandofiam & Heracleam urbes, loco campeftri, ab hoftilibus caftris divifus Siri amne, confedit. Fama eft, Pyrrhum fpeculandi caufa ad amnem progreffum, quum caftra Romana diligenter fpectaviffet, uni ex amicis, cui Megacles nomen erat, dixiffe; *Ordo certe barbarorum iftorum minime barbarus eft: at facta mox nofcemus.*

Pyrrhus caftrametationem Romanam laudat.

CAP. III. Tum autem ad ripam firma collocata ftatione, quæ tranfitum tentantes arceret, opperiri focios conftituit: fuper rationem belli, quod Romanos in hoftili regione rerum neceffariarum inopia laboraturos effe fperabat, etiam fiducia Lævini anxius: cujus ille admirationem novo teftimonio nuper auxerat; dimiffis impune hoftibus, qui ad exploranda caftra venerant: & adjecto, *fibi præterea majorem alium exercitum effe.* Inter hæc, ut vicinis caftris, velitationes continuæ fiebant: ad fummam rerum proficiebatur nihil. Igitur diebus ferme quinquaginta per hæc læviora certamina confumptis; Conful, quod iifdem caufis ad feftinandum prælium, quibus Pyrrhus ad differendum movebatur; milites in concionem vocatos confilii fui certiores facit, adverfus novi hoftis metum confirmat. Pyrrhi famam, belluarum terrorem, quantum poteft, elevat: denique rebus ita fe parat, ut vel volente cum hofte congrediatur, vel etiam invitum cogat ad certamen.

Fiducia Lævini.

Conful prælium capit.

CAP. IV. Itaque poftquam Pyrrhum manere in fententia videt, equitatum omnem, tamquam ad agrorum prædam excurfurum, præmittit: ipfe cum inftructis legionibus opperitur, donec in adverfa ripa tumultus & clamor fiat. Equites magno à caftris intervallo circumvecti, qua incuftoditum flumen erat, transjiciunt; ftationem pro hoftili ripa collocatam curfu petunt: Epirotæ, fubita re perterriti, ad caftra fua fe recipiunt. Pyrrhus intellecto hoftem adeffe, equitatum omnem, tria millia erant, quanta maxima celeritate poteft, ad amnem rapit: fperans Romanos inter tranfeundum ordinibus folutis, & cæco vado cum iniquitate aquæ folique luctantes, occupari poffe. Sed quum Romani equites fe objeciffent, invectus ante primum fuorum agmen, non imparem famæ fuæ pugnam edidit, fplendidis armis confpicuus, neque minus infigni robore animique præfentia: quum ita totam aciem confilio imperiifque regeret, tamquam omni alio labore folutus effet; ita ubi res pofcebat adcurrens præliaretur, tamquam folum ad fe militis officium, ad alium univerfæ rei cura pertineret.

Pugna committitur.

Pyrrhus dux & miles bonus.

CAP. V. Interea Leonnatus quidam Macedo, quum ex hoftibus quemdam notaffet, qui ceteris omiffis omnibus, unum in Regem tota volitantem acie intentus, quacumque parte illum fe inferre vidiffet, eo quoque equum agebat, monuit Pyrrhum. Cui ille, *fatum*, inquit, *ô Leonnate, mortalium effugerit nemo. Ceterum neque hic Italus mecum, neque alius quifquam, impune congredietur.* Vix elocutus hæc fuerat, quum Oplacus (hoc nomen erat viro, Frentanæ turmæ præfecto) infefta lancea equum percutit Regis: atque illius equum viciffim excipiens Leonnatus ibi circumfufi Regis amici Oplacum pugnantem interficiunt; Regem eripiunt. Sed ifte cafus magnopere perculit regios, ipfum effe cæfum opinantes. Quare ut confirmaret fuos, fimulque pericula fibi intentata declinaret, paludamentum & arma cum Megacle commutat: illoque in pugna relicto ad phalangem ordinandam adducendamque pergit.

Pyrrhi periculum.

Pyrrhus arma commutat cum Megacle.

CAP. VI. Occurrunt & Romanæ legiones. Certatur diu acerrime, eventu adeo dubio, ut memoriæ fit proditum, fepties alternante prælii fortuna, modo Romanos hoftium, modo Tarentinos Epirotafque Romanorum terga vidiffe. Sed proxime defperationem Pyrrhi res adduxerat Megaclis cædes, quem regiis armis monftratum ex diverfa acie fortiffimus quifque regis interfecti gloriam adfectans impetebat: donec eques nomine Dexter interempto detractam chlamydem galeamque maximis cum clamoribus ad Confulem ferens, fidem patratæ cædis utrique exercitui fecit. Jam omnia terroris atque confternationis apud Græcos plena erant: fugiffentque haud dubie, nifi quamprimum nudo capite obequitans Pyrrhus, *feque vivere & adeffe* voce magna teftatus, tantumdem fiduciæ Romanis, quantum fuo militi formidinis defperationifque dempfiffet. Lævinus adeffe tempus ratus quo ultima remedia experiretur, fignum equitibus fuftulit, quos in infidiis collocaverat, ut terga hoftium incurrerent. At Pyrrhus in hoc agmen elephantos agi jubet, ipfos quoque in ultimum terrorem hoftium, refervatos.

Acerrimum certamen.

Dextri virtus.

Pyrrhus fugam fuorum fiftit.

CAP. VII. Id confilium adflixit fpes Romanas, eventumque totius pugnæ fecundum Pyrrhum dedit. Nam & homines ipfi vaftorum corporum mole, terribilique fuperftantium armatorum fpecie ftupentes, quodvis potius ingens & formidabile portentum, quam animalium à natura productorum formam videre videbantur: & equi ad confpectum odoremque & ftridorem tum primum vifarum belluarum exterriti, protinus confufis ordinibus, qua cuique proximum erat, abripiebantur; fefforefque vel excutiebant, vel fruftra renitentes fecum auferebant in fugam: & in fuorum aciem incurrentes omnia trepidatione tumultuque mifcebant. Infecutis elephantorum rectoribus, multi fugientium ab iis qui in turribus belluarum conftiterant, vulnerati funt: plures ab elephantis ipfis confecti obtritique. Sed Confule omnia experto cohærebat utcumque acies; donec immiffa Pyrrhi imperio Theffa-

Romani vincuntur.

Thessalici equitatus virtus.

Thessalica ala male resistentes fregit disjecitque.

CAP. VIII. Neque dubium habetur, quin eo situ loci quo tum conclusi tenebantur, cæsi omnes captive forent, ni præter consuetudinem Pyrrhi, qui hoc imperatorium rebatur, non pertinaciter instare fugientibus, ne alio tempore desperatione salutis acrius resisterent; etiam præceps in vesperam dies regios à persequendo desistere coëgisset. Adjuvit etiam fortuna reliquias infelicis exercitus, quod elephantus accepto vulnere conversus, etiam ceteros barritu turbavit. Ea res morata hostes, spatium fugientibus dedit, quo transmisso amne pervenire in Apuliam possent; ibique urbis cujusdam munitionibus adversus instans periculum tegerentur. Cæsa eo prælio Romanorum sociorumque peditum millia quatuordecim & præterea octingentos septuaginta reperio; ducentos quadraginta sex equites, captos in universum mille octingentos duodecim; in his equites duos & octingentos: amissa signa militaria duo & viginti.

Elephantus vulneratus ceteros turbat.

CAP. IX. Quo magis miror, auctores qui hæc tam adcurate exsecuti sunt, negare numerum ex regio exercitu desideratorum adnotatum esse: quum Dionysius scribat Lævinum amisisse paulo minus millia quindecim; tredecim interiisse ex victoribus: Hieronymus autem Cardianus, æqualis istorum temporum scriptor, de Romano exercitu non plus septem millibus cecidisse tradat; de regio, intra quatuor millia. Sed hoc inter omnes constat, flore ducum militumque suorum victoriam eam Pyrrho constitisse: exceptæque dicuntur voces, *non minus victum se eo prælio quam victorem discessisse* ferentis. Etiam quum Tarentino Jovi spolia donaque figeret, fassus hoc fertur, inscripto ejus sententiæ titulo: querentibusque sociis respondisse; *næ ego, si iterum sic vicero, sine milite revertar in Epirum!* Ipsum quoque Regem hoc prælio grave vulnus accepisse auctorem habeo: sed quoniam alii tale nihil tradiderunt, casusque diversarum pugnarum misceri nonnumquam video: non ausim uni, in silentio plurium & accuratiorum, credere.

Cæsorum numerus.

Pyrrhi voces de sua victoria.

CAP. X. Magna profecto pertinacia certatum esse hoc etiam argumento fuerit, quod postridie ejus pugnæ, quum cæsorum corpora Pyrrhus inspiceret, quæ ad humanitatis & clementiæ famam humari jusserat; Romanos omnes in hostem versos honestis vulneribus oppetiisse cernens, exclamavit: *O quam proclive mihi erat Orbis imperio potiri Romanos habenti milites!* Neque contatus est eorum, quos in potestate habebat, animos appellatione blanda magnisque promissis adoriri, ut apud se stipendia facerent: & abnuere perseverantes nihilo sequius humaniter clementerque habuit; & vinculorum, & omnis quæ fortunam captivorum comitari solet, contumeliæ expertes. At Romanos prælio tam male acceptos alia mox clades terruit, ut longe impar detrimento, ita majoris aliquanto formidinis & religionis. Nam ad manifestam deorum iram referebatur, quod pabulatores forte dimissos subito coorta tempestas ita perculerat, ut inter horribilem cœli fragorem cadentibus fulminibus quatuor & triginta interirent, adflati & semimortui relinquerentur duo & viginti: jumentis etiam eodem turbine extinctis aut debilitatis compluribus.

Pyrrhus Romanos occisos laudat.

Pyrrhi humanitas.

CAP. XI. Pyrrhus interea quum vacua & deserta Romanorum castra cepisset; victoria non segniter usus, promovit copias, vastandisque proximorum quorumque agris, ab amicitia Romanorum permultos populos avertit. Supervenere deinde socii Lucani Samnitesque. Quibus leviter castigatis *quod pugnaturo non adfuissent*, partem tamen spoliorum dedit; eo ipso magnopere lætus & exultans, *quod præter suas copias Tarentinis tantum auxiliis adjutus, Romanorum ingentem numerum fudisset.* Intento in victoriæ fructum Pyrrho, alia ex parte Lævinus curando saucios, colligendo dispersos, manum rursus haud contemnendam effecerat. Et Senatus, quamquam multi culpam acceptæ cladis imputabant Consuli, Fabriciusque dixerat, *non sibi Romanos ab Epirotis, sed Lævinum à Pyrrho victum videri:* supplementum ei mittendum censuit.

Pyrrhus victoria utitur.

Lucani Samnitesque socii Pyrrhi.

CAP. XII. Quum voce præconis edictum esset, *qui in occisorum locum patriæ navare operam vellent, uti nomina darent;* certatim dantibus, celeriter duarum legionum numerus expletus est. His copiis auctus Consul, Pyrrhi vestigia sequendo, quibus poterat exercitum ejus incommodis vexabat: & quum occupandæ Capuæ consilia Regem agitare comperisset; festinanter exercitu ducto, prævenit eum, cunctisque ad defensionem paratis, ab invadenda urbe deterruit. Pyrrhus Neapolim flexo itinere, atque ibi quoque spe sua frustratus, protinos ad ipsam Romam magnis itineribus Latina via contendit. Jam ab Anagnia & Hernicorum agro, Fregellis obiter expugnatis, Præneste pervenerat, intra vicesimum ab Urbe lapidem: sed urbani magistratus simul atque de clade auditum fuerat, novis delectibus ex Senatusconsulto juniores armaverant; aliudque non invalidum auxilium Populi Romani fortuna tempore necessario providerat. Consul enim alter Tib. Coruncanius meliore fortuna cum Etruscis congressus, universam gentem novis fœderibus obstrinxerat: & ad tutelam patriæ revocante Senatu, nullo alio hoste distractus cum exercitu victore adcurrebat.

Capuam defendit Lævinus.

CAP. XIII. Pyrrhus quum Ætruscos ad arma retrahere frustra tentavisset; præter urbem suis præsidiis tutam, duos Consulares exercitus, alterum à fronte, alterum à tergo imminere cogitans, in Campaniam regressus est. Ubi Lævinum majoribus sibi copiis, quam ante cladem habuisset, occurrere videns, *cum Hydra Lernæa sibi negotium esse dixit, cujus præcisa capita paulo post, numero etiam aucto, renascerentur.* Quia tamen priori victoriæ confidebat, eduxit copias, & tamquam pugnaturus instruxit. Quoque suorum simul alacritatem experiretur, simul perterrefaceret hostem; clamorem tollere milites, ac elephantos ad barritum ciendum incitari jussit. Redditus est à Romanis longe major atque terribilior clamor: unde de animis utrorumque conjectans, abstinendum sibi prælio in præsentia judicavit: & victimarum exta parum læta causatus, exercitum

Pyrrhus in Campaniam regreditur.

tum in castra, & inde, magna cum præda & captivorum agmine, Tarentum reduxit.

Constantia Romanorum. CAP. XIV. Romani qui durissimo tempore de constantia sua nihil remiserant, sed de totius belli eventu semper amplas spes & orationes magnificas habuerant; præmia virtutis tum maxime celebranda rati, L. Æmilio Barbulæ ob res in consulatu gestas decreverunt triumphum: isque de Tarentinis, Samnitibus, & Sallentinis, qui inter auxilia Tarentinorum fuerant. A. D. VI. Idus Quintileis triumphavit. Sed P. Valerio Consuli negotium datum, *ut Setinum in agrum abductis exercitus victi reliquiis, castra muniret, hiemnemque sub pellibus agere cogeret.* Per eadem tempora quum de captivis in Senatu agitatum esset, *redimine eos placeret?* ista sententia tenuit. Credo præcipue movisse animos equitum casum, quos fortiter sustentata pugna donec elephanti aberant, horum superventu consternati equi sine ulla sessorum culpa cædendos vinciendosque hostibus præbuerant. Missi sunt hujus negotii causa præcipuæ dignationis legati, P. Cornelius Dolabella, Senonum deleta gente nobilis, C. Fabricius Luscinus, Q. Æmilius Papus, qui biennio ante collegæ in consulatu fuerant.

L. Æmilii Barbulæ triumphus.

Pyrrhi mores. CAP. XV. Pyrrho à natura magnorum animorum indivisa comes inerat humanitas; sed hanc ambitione auxerat, errore pervulgato ministras imperii virtutes esse putans, cui uni intemperantissime deditus, huc rationes suas omnes referebat. Et quamquam audacia bellique artibus nemini sua ætate ducum postponendus esset; omnia tamen prius experiri solebat, quam armis rem permitteret: animosque hostium ut quisque opportunus erat, metu, cupiditate, voluptate, misericordia, denique conditionum æquitate ac utilitate moliebatur. Igitur nuntiato Roma legatos venire, tot consulares ad majorem certe aliquam rem mitti suspicatus, pacis componendæ mentionem illaturos esse sperabat. Quo igitur & tutior, & honoratior accessus eorum foret, ad ipsos usque fines agri Tarentini Lyconem natione Molossum cum præsidio misit obviam: ipse vero cum ornato equitatu venientibus extra portam occurrit: deductosque perquam honorifice ac hospitaliter, rebus omnibus laute atque liberaliter habuit.

Legatos Rom. liberaliter habet.

Legatorum Oratio. CAP. XVI. Illi quæ ad moderationem animi pertinent præfati, *quanta sortis inconstantia; quam subitæ bellorum vices essent, neque præsciri futura posse;* mandata edunt: *se ad recipiendos captivos suos venisse, sive certo in capita pretio redimi, sive cum Tarentinis aliisve permutari pateretur.* Pyrrhus nihil magnæ rei sine consilio amicorum statuere consueverat: quo tum quoque convocato, Milo quidam suadebat, *ut captivis retentis fortuna sua uteretur, neque bellum nisi perdomitis Romanis omitteret.* Longe diversa Cineæ oratio fuit: qui commemorata *Senatus populique Romani constantia, quam sæpe extremis temporibus suis invictam ostendisset;* subjecit: *Aliorum fortassis hostium aut mores oderimus; aut contempserimus arma: cum hac gente, ô Rex, amicitiam tibi potius quam bellum habendum esse censeo. Neque reddi modo captivos, sed etiam donari ex usu tuo fuerit. Neque differendum arbitror, quin legatos cum muneribus Romam mittas, qui conditionibus æquis pacem conficiant.*

Pyrrhi deliberatio.

CAP. XVII. *Hoc enim illud tempus esse arbitror, quo rem tibi necessariam, si quid judico, etiam cum dignitate facere possis. Nunc enim rebus adhuc prosperis de pace agens & facilius, quæ volueris, impetraveris; & nulla alia causa, quam animi solita magnitudine, pacem obtulisse videberis iis, quos integrum fuisset armis ad servitutem cogere. Et absit quidem omen, tuæque res, sicut ceperunt ire, pergant. Sed tamen homines sumus; & si fortuna verterit, neque tam facile porro negotium erit pacis, neque pari cum decore tractabitur.* In hanc sententiam locutis quoque ceteris, & ipse Rex adsensus, vocari legatos Romanos jubet. Qui ubi venerunt, hunc in modum egisse fertur: *Res equidem indigna est, quam facitis Romani! Quum enim amicitiæ mecum ineundæ rationem nullam habeatis, bello captos repetitis; ubi reddidero, iisdem illis adversus me usuri. Quod si igitur revocatis ad meliora & utrisque profutura mentibus, fœdus atque societatem mecum instituitis; vestros & cives universos, & socios quos cepi, sine pretio recipite; Sin vero vobis hostiles animi manent, neque ego pro sano me facturum arbitror, si odia vestra tot fortium virorum manibus instruam. Neque vero tanta mihi rei nummariæ difficultas est, ut pecuniis Romanorum indigeam; quos decebat potius, si amici essemus, liberalitate mea locupletari.* Simul non spernendi pretii munera legatis dari jussit; *plura se & meliora alias daturum* professus.

Pyrrhi Oratio.

Munera legatis data.

CAP. XVIII. Hæc in commune legatis omnibus præsentibus dicta actaque. Ceterum cum solo deinde C. Fabricio longior & accuratior sermo fuit: neque referre piget, quod apud idoneos auctores reperi. Quum itaque remotis arbitris colloquerentur, inter cetera regem ita dixisse postea vulgatum est: *Ego vero quum ceteros Romanos omnes amicos habere expeto; tum præsertim te, C. Fabrici, quem inter ceteros civili militarique virtute præstantissimum esse judico. Unum deesse tibi indignor, quod re familiari angustiore utens, debitum magnis viris splendorem tueri minime potes. Sed hanc fortunæ injuriam ego diutius tibi molestam esse non patiar, daboque auri argentique facti & infecti eam copiam, qua ditissimorum quorumque censu facile vincas. Hoc enim inprimis loco fortunæque meæ convenire persuasum habeo, eximiorum hominum, qui potius gloriæ quam pecuniæ accumulandæ studuerunt, gravem inopiam consolari: id quidem ego valde pulchrum opus esse reor: neque magnificentiæ regiæ vel monumentum illustrius usquam poni, vel augustius diisque gratius donarium suspendi posse. Quare non tam dedisse beneficium putabo, quam accepisse, si meis te copiis adjuvari siveris.*

Pyrrhi colloquium cum Fabricio.

Pyrrhus ingentes opes Fabricio pollicetur.

Quas integra dignitate accipi posset. CAP. XIX. *Neque tamen id à te petiturus eram, si mihi gloriosa largitio tantum, tibi vero parum decora fuisset: nunc autem quia non ad proditionem aut indignum moribus tuis facinus ullum emeris; quid est, cur hospitale munusculum, amicissimo animo oblatum, infesto & pertinaci velis aspernari? Ego enim aliud à te desidero nihil, nisi quod*

 à viro

à viro optimo patriæque amantissimo fieri possit, imo debeat; ut Senatum à præfracta illa pervicacia ad æquitatem & consilia mitiora transducas, quod res est docendo, neque bellum sine maximo vestro & damno & periculo geri; neque à me, qui Tarentinis auxilium pollicitus, primo etiam prælio victor discessi, integra fide atque dignitate deseri posse. Neque vero me delectat vobiscum dimicare, quos amicitia mea quam odio digniores arbitror: & multis interea negotiis obortis, quæ præsentiam meam desiderent, in regnum meum reverti mallem. In hoc fidem quam postulabis dabo: quo & tu de animo meo securus esse possis, & ceterorum dubitationes tollere: si qui forte negabunt Regibus tuto credi posse propter unius aut alterius væsaniam, qui nullo intellectu honesti, pactis atque fœderibus donec utilia viderentur stantes, simul atque levitatis pretium apparuit, fidem quam occasionem negligere maluerunt. Pace vero confecta, nihil aut mihi jucundius, aut utilius utrisque fieri possit, quam si mecum in Epirum naviges, primo inter meos loco, & in bello legatus futurus, omnisque fortunæ meæ particeps. Nam & ego possessionem nullam pretiosiorem esse puto, quam fortis & fidelis amici. Et animo tuo Regiæ fortunæ apparatus, Regiorumque negotiorum majestas congruit. Hæc ergo si in commune contulerimus, quæ maxima per homines censentur bona, vicissim alter alterum adjuvantes nullo negotio adipiscemur.

Regibus tuto credi posse.

Pyrrhus Fabricium ad se invitat.

Nulla possessio pretiosior quam fortis & fidelis amici.

CAP. XX. Hic ubi finem dicendi Rex fecisset, post modicum intervallum Fabricius infit: *De virtute quidem, si quid ejus in me belli domive animadverti potuit, mihi supervacaneum est quidquam attingere; quando jam aliis de ea credidisti: neque itidem de paupertate necessum est exponere, quod exigui agelli tuguriolique dominus, non fœnore, neque mancipiorum operis, sed laboribus hujus corporis alor. Nam & ista referentibus aliis existimo te accurate didicisse. Si vero me deteriore ob paupertatem conditione, quam Romanorum quemlibet, esse suspicaris; certe, sive ultro, sive alienam secutus opinionem ita conjecisti, mirifice falsus es. Mihi enim contemptis opibus virtutem & officium sectanti nullus umquam miseriæ sensus fuit; neque fortunæ meæ, vel in privatis negotiis, vel in publicis ingemui. Qua enim tandem causa convicium ei facerem? nisi forte crimini dabo, quod in ista paupertate mea, his omnibus, quæ cuilibet animo magno excelsoque sola desideranda videntur, non modo cum divitibus, sed etiam præ illis, in patria perfruor;*

Fabricii Responsio ad orationem Pyrrhi.

Fabricii paupertas honorata.

CAP. XXI. *Honoribus enim qui apud nos amplissimi sunt, fungor: bella gravissima rego: splendidissimis adhibeor legationibus: religionum sanctissimarum curam gero: vocor in Senatum: de summa republica rogor sententiam: laudant me multi imitanturque hilariter; neque minoris fio quam quilibet in civitate nostra potentissimus: videorque specimen & exemplum ad virtutem gloriamque capessendam esse ceteris; nihil in hæc omnia sumptus de meo faciens, sicuti neque aliorum quisquam. Nam alibi quidem, ubi plerumque privatim opes magnæ, publice vix mediocres sunt, magistratus ex re familiari dignitatem splendoremque loci sui sustinent: nostra civitas longe diversis institutis utitur; neque fortunis privatorum ulla parte gravis est. Omnis iste apparatus, quo nostri cives, quotquot ad rerum magnarum administrationem deliguntur, magnifice instructi sunt; præbetur publice. Quæ res exæquat omnes, neque pauperrimo alicui quidquam patitur ad tuendum publicum aut suum decus deesse, neque ditissimo superesse.*

Romanis magistratibus omnia præbentur publice.

Pauperrimi & ditissimi idem cultus.

CAP. XXII. *Quando igitur pauperrimus omnium, tamen locupletissimo cuique nulla in re bona cedo; quid est, quod de fortuna queri debeam? an postulandum erat, ut me Regibus parem faceret, quibus ingentes auri cumulos licet recondere? Sed hæc quidem ad publicam vitam: in privata vero tantum abest, ut mea mihi inopia sit oneri aut incommodo; ut contra quoties me cum divitibus istis compono, mea sors incomparabiliter videatur beatior: & ego me inter illos plane paucos numerem, quibus, quanta esse in vita potest felicitas contigerit: eoque nomine & mihi plurimum gratulor, & gratias ago paupertati meæ. Quum enim supervacua persequi, mihi ineptum & otiosum esse videatur; necessaria vero agellus recte colenti dispensantique suppeditet; nescio quem in usum de majoribus divitiis debeam esse solicitus. Nam omnem mihi cibum fames suavissimum efficit; omnem potum sitis: somnum facilem & tranquillum labore paro: vestis, si frigus arceat, mihi se probavit satis: in supellectili, ut quodque ad usum, cui destinatur, maxime commodum atque parabile est, ita placet impensius. Quare sic quoque sim injurius, si accusem fortunam, quod mihi non majores facultates subministraverit illa, quam natura mea desideret: quæ mihi, neque cupiditatem ejus quod nimium esset, ingenuit; neque profecto dexteritatem parandi.*

Paupertatis commoda.

Omnem cibum fames suavem efficit, omnem potum sitis.

CAP. XXIII. *Quare cum ista paupertate mea, & aliis opulentissimis hominibus, & te quoque ipso me copiosiorem esse judico: nam ego tantum habeo, ut plus non desiderem; tu, nisi Epirum, & cetera quæ tenes possidens, inopem te esse crederes, in Italiam trajecisses? sed pulchram facultatem, beneficia hominibus dandi, præstat opulentia! ego per inopiam subvenire queo nemini! Hoc vero non magis me angit, quam quod aliis quoque rebus non supra modum instructus sum: quod neque scientiam præcellentem mihi Deus, neque vaticinandi artem tribuit, quibus prodesse indigentibus possem: neque alia itidem permulta. Eorum vero quæ in me sunt, si & civitati & amicis copiam facio, & unde quemquam juvare ullo pacto possum, id commune omnibus esse patior; hoc quoque crimine hactenus me vacare posse existimo. Neque vero tibi quidem hæc parva aut contemptibilia vocare licet, qui præ te feras illa videri maxima, adeoque ingenti pecuniæ modo emere paratus es.*

Fabricius ostendit se ditiorem esse Pyrrho.

Civitati & amicis etiam pauper prodesse potest.

CAP. XXIV. *Quod si vero ad sublevandas necessitates egentium omnino facultates magnæ optandæ essent: atque hoc nomine pecuniarum possessio partem aliquam felicitatis faceret; uti vobis quidem regibus videtur: utra mihi via parandarum opum erat melior, ut à te nunc acciperem cum dedecore; an vero ut olim pararem, quum possem honestissimis rationibus? Nam mihi sane ditescendi opportunitates præclaras respublica bene gesta præbuit. Quum alias sæpe; tum vero maxime ante hoc quadriennium, quando in Samnites, Lucanos, Bruttiosque Consul cum exercitu missus, amplissimas regiones populabundus percurri:*

Fabricius potuit ditescere, sed noluit.

curri: præliis multis victor urbes opulentas vi cepi diruique: unde donatis largiter militibus, redditoque privatis quod reipublicæ in usus belli mutuum dederant; res tamen superesset quadringentorum talentorum quæ in ærarium publicum intuli. Postquam igitur justas & decoras ex manubiis opes, quæ in promptu erant, aspernatus sum; & exemplo Valerii Poplicolæ multorumque aliorum qui rem Romanam hunc in statum produxerunt, gloriam pecuniis antepofui: nunc à te munera capiam, contempta pulcherrima ditescendi occasione, pudoris atque periculi plenam amplexus? & illam quidem opulentiam honestos justosque ad usus expendere liberrime & cum voluptate quadam potuissem: nunc vero ne hujus quidem boni ulla futura esset copia.

Fabricius CCCC. talenta in ærarium intulit.

CAP. XXV. *Creditæ enim verius quam donatæ pecuniæ censendæ sunt, quæ alieno beneficio obvenerunt, animoque ingenuo & erecto graves incumbunt, donec restitui queant: ut jam per hospitii, vel amicitiæ, vel benevolentiæ speciem datæ acceptæque fuerint. Jam vero, quid futurum censes, si vulgata fama (neque enim celari poterit) magistratus, qui morum apud nos præfecturam amplissima cum potestate exercent, quos Censores appellamus: pro jure suo, quo in civium vitas inquirere, & à patriis institutis discedentes mulctare consueverunt, me publice citatum causam captorum munerum dicere jusserint?* Addunt plerique à Pyrrho, virum virtutis tantæ quantivis bene emi certo, acrius continentiam ejus constantiamque tentatam esse; post alia magnifica promissa, etiam parte regni oblata: neque motum esse Romanum, nisi hactenus, ut *se consilii Regii rationem expedire* negaret. *Si enim malum me virum judicas*, inquit, *cur ambis? sin vero bonum; cur corrumpis?* Adjecisse deinde dicitur, *etiam ipsi Pyrrho negotium hoc neque jucundum futurum, neque conducibile, si processisset. Suam enim libertatem & amicis Regiis, & ipsi Regi gravem futuram: justitiam autem & abstinentiam si Epirotæ experti forent, relicto Rege ad ipsum transituros.*

Creditæ verius quam donatæ pecuniæ sunt, quæ alieno beneficio obvenerunt.

Censorum reverentia.

Fabricii ulterior continentia.

CAP. XXVI. Quæ omnia, & quod deinceps adjecturus sum, variis ab auctoribus tradita, conquiri exponique non inconveniens nec inutile judicavi; quo virorum, quibus fulta res Romana per durissimos casus ad imperii gloriæque incomparabilem magnitudinem pervenit, animi sensusque noscerentur: claroque sub exemplo facilius deprehenderetur, quibus moribus studere oporteat admirationi futuros homines, majoremque & meliorem transdituros posteris rempublicam, quam à majoribus ipsi accepissent. Igitur his ita dictis auditisque Regem in præsentia quidem quievisse accepimus: postridie vero vocari ad se Fabricium jussisse: parato ante ad perterrendum eum elephanto, qui à tergo colloquentium post aulæum adstans, magistri imperio repente diducto aulæo, super Fabricii caput demisit manum, horrendumque stridorem & barritum edidit. Sed vir ingens animi, quum sensim se convertisset, arridens, *Neque heri me aurum tuum pellexit*, inquit, *neque hodie perterrefecit bellua.*

Fabricius metu & cupiditate pariter vacat.

CAP. XXVII. Deinde quum admotus cœnæ *de Græcis sapientibus* differentem audiret Cineam, *quibus Epicuri secta placeret, eos voluptatem in arce bonorum; reipublicæ curam inter præcipua felicitatis impedimenta ponere: similemque vitam agere Deos arbitrari; nulla rerum humanarum cura, nullo, neque in improbos iræ, neque in bonos favoris adfectu, soli otio voluptatique deditos;* exclamavisse Fabricium ferunt; *Dii faxint, isthæc sapientia Pyrrho Samnitibusque cordi sit, donec bellum cum populo Romano gerent!* Hi temporum istorum mores fuerunt: hæc magnorum virorum certamina, non opibus & luxuria, sed virtute, consilio, patientia, patriæ charitate excellere. Nec enim subiti impetus, aut ad præsentem usum meditatæ simulationis istæ voces fuerunt; sed perpetuo tenore vitæ verborum suorum fidem admirabiles potius nostris temporibus quam imitabiles viri adfirmarunt.

De Epicuri secta judicium Fabricii.

CAP. XXVIII. Idem ille Fabricius, quum ejus tota supellex argentea salino uno constaret, & patella, quæ tamen ipsa corneo pediculo sustineretur; Samnitium legatis pecuniam & supellectilem splendidam dono adferentibus; planas manus ad aures, hinc ad oculos, nares, os, gulam, deinde ad imum usque ventrem deducens; *donec his*, inquit, *imperitare potero, nihil deerit: vos autem pecuniam ad eos, qui hac indigent, reportate.* Denique vitam universam sic exegit, ut in hereditate ejus non esset, unde filiarum dos expediretur: gloriosa paupertate, quum ex ærario publico erogata pecunia Senatum puderet indotatas pati virgines, quas patrem non puduerat ita relinquere. Sed & ceteri Senatus principes eadem ferme virtute tolerantiaque tum agebant. Ex quibus Q. Fabium Maximum, qui toties in summis imperiis fuerat, qui Censura gesta noluerat iterum Censor fieri, negans, *ex usu Reipublicæ videri, ut iidem sæpius Censores crearentur*; simili & paupertatis & amoris publici testimonio populus Romanus adfecit. Mortuo enim tantum congessit æris, ut inde filius Q. Gurges & viscerationem & epulum publice daret.

Fabricii supellex.

Et nova continentia.

Romanorum principum virtus & tolerantia.

CAP. XXIX. Curius ab eadem altitudine animi Sabinorum munera, quemadmodum Fabricius Samnitica sprevit. Æmilius Papus in plerisque magistratibus collega Fabricii, Tib. item Coruncanius, aliique præclari viri, ex similitudine morum amicissime inter se conjunctissimeque vixerunt: ut vere mihi temporum illorum speciem amplexus animo videatur poëta, qui *moribus virisque antiquis rem Romanam stetisse* prædicavit. His igitur animadversis expensisque rebus, majore componendi cum hac gente belli desiderio Pyrrhus inflammatus, ducentos ex captivis protinus sine pretio restituit: ceteris, si qui ad instantia Saturnalia Romam ad visendos suos proficisci cuperent, ejus rei potestatem fecit; unius Fabricii secutus fidem, qui *reversuros exactis feriis, nisi pax interea convenisset*, spoponderat. Eaque tum & gravitas Senatus, & singulorum fides fuit, ut ad diem à Patribus præstitutam universi Pyrrho se restituerent; postquam obfirmatos suorum animos impellere nequidquam tetendissent.

Pyrrhus Romanos beneficiis vincere nititur.

CAP. XXX. Rex enim callidus, hunc temporum articulum sibi tenendum arbitratus, dum adspectu charissimorum pignorum mollitos,

tos, & cupidine isthæc retinendi incensos animos, ad belli odia deponenda promptiores haberet; legationem mittere Romam statuit, ut iis conditionibus quas Fabricio præsenti exposuerat, pacis & amicitiæ fœdera conjungerentur. Petebat autem, *ut iisdem fœderibus Tarentini comprehenderentur: Ceteri Græcorum Italiam incolentium, liberi, & suis legibus, agerent: Samnitibus, Apulis, Lucanis, Bruttiis, quæ erepta à Romano forent, redderentur: Romani captivos à Pyrrho sine pretio reciperent.* Erat apud Pyrrhum ea tempestate Cineas, cujus supra quoque facta est mentio; vir quum civilium rerum adprime gnarus, tum animo propositoque honestus: & qui naturæ proclivem indolem eruditione usuque ad efficacem facundiam exercuisset. Hunc eas ob artes charissimum Rex habebat: crebroque prædicabat; *plurium se urbium imperium per eloquentiam Cineæ, quam armis suis adeptum esse.*

Cineas à Pyrrho mittitur Romam.

CAP. XXXI. Romam iste quum legatus venisset; callido consilio moras nectens, priusquam Senatum adiret, munera passim per illustrium domos Pyrrhi nomine misit. Introductus deinde in curiam, quum *Regis virtutem & propensum in Romanos animum* multis extollens, de conditionum quas adferret æquitate disseruisset, magna pars Senatus mota est, ut admittendas esse dubitaret. Quippe super cetera, *si socios suos oppugnare desinerent, tanta auxilia pollicebatur, ut iis haud difficulter imperium ceteræ Italiæ possent acquirere.* Sed quoniam ob magnitudinem rei, solicitis Patribus, multos in dies extracta deliberatio, pacis futuræ suspicionem rumoremque fecerat; Appius Claudius, ob senectam & cæcitatem abstinere curia olim solitus, confestim in Senatum se deferri lectica jussit: ubi conspectum protinus exceperunt filii generique, honorisque & officii causa circumfusi deduxerunt ad locum dignitati ejus congruentem.

Appius Claudius pacem um Pyrrho dissuadet.

CAP. XXXII. Ibi, quum ipsius rei novitate, tum reverentia viri silentibus omnibus, expectantibusque cujus rei causa post longi temporis desuetudinem Senatum ingressus esset; ab incommodo valetudinis exorsus, *sibi quidem hactenus molestam fuisse cæcitatem,* dixit, *nunc autem non modo illa delectari, ne quæ fierent, videret, sed etiam ægre ferre, quod aures nondum obsurduissent, ne tam fœda & Romano nomine indigna audire cogeretur. Quo enim vobis mentes illæ cesserunt? quo reciderunt spiritus? Certe præ vobis ferre solebatis, quum Alexandri Macedonis gloriam, ut invicti Regis, celebrari audiretis; non tam virtuti ejus quam felicitati famam istam imputandam esse: nam si Romana in bella fortuna ipsum impulisset, alium longe eventum futurum fuisse, aliamque de eo apud homines opinionem. At nunc quantum ab ista vestra magnanimitate defeceritis, respicite. Macedonibus superiores vos futuros confidebatis: at nunc Molossos & Chaonas perpetuam Macedonum prædam metuitis.*

Appii Oratio in Senatu.

CAP. XXXIII. *Alexandrum contemnebatis: nunc expavescitis Pyrrhum, ne ipsius quidem Alexandri, sed satellitis ejus, satellitem. Qui fugiens potius veteres hostes, quam quærens novos, in Italiam trajecit: quibus copiis ne minimam quidem Macedoniæ partem retinere potuit; iisdem, si diis placet, imperium Romanis quoque paraturus. Hunc igitur nisi grandi infortunio mactatum ejicimus, certum habeamus, alios quoslibet merito nostri contemptu, tamquam ad paratam prædam, ita in Italiam cupide venturos esse. Quid enim aliud de nobis quam de hominibus ignavissimis judicari poterit; si Pyrrhus in amicitiam receptus, etiam præmium referat illatæ nobis ignominiæ, quod ejus opera factum sit, ut Tarentinis atque Samnitibus ludibrium Romani debeamus.* Hic fere sensus fuit orationis, quæ ab ipso statim Appio est edita: qua omnium adeo sunt inflammati animi, ut severissimæ sententiæ auctorem secuti, consensu decernerent *bellum prosequendum esse, Cineamque eodem die Urbe excedere, Pyrrhoque renunciare* juberent; *neque recipi eum in Urbem* (nam & hoc petitum fuerat) *neque priusquam Italiam omisisset, de amicitia & societate agi posse.*

Patres bellum decernunt.

Pyrrhum venire in Urbem vetant.

CAP. XXXIV. Paris deinde tristitiæ decretum ex ejusdem Appii sententia de captivis factum est, *eos neque adversus Pyrrhum duci, neque adeo conjunctim usquam haberi Senatui placere; sed alios alia in præsidia mitti, mutata ignominiæ ergo militia: ut qui equo meruissent, peditum stipendia facerent: qui pedites legionarii fuissent, ad levem armaturam transcriberentur. Priores ordines recuperaret nemo, nisi bina hostium spolia retulisset.* Ajunt, legatis cum responso tam atroci reversis, miraculo Romanæ constantiæ attonitum Regem, *qualis Urbs ipsa, qualisque Senatus visus esset,* interrogasse: responsumque tulisse à Cinea, *Urbem templum sibi visam, Senatum vero Regum consessum esse.* Post hæc demum gesta Fabricium ad Regem legatum venisse quidam putant: Sed, præter aliorum auctorum testimonia, rerum ipsarum recte animadversarum serie erroris haud difficile convincuntur. Pace desperata, conversi ad bellum animi, ac intenta cura facti utrimque apparatus hiemem satis negotiosam habuerunt.

Captivos receptos ignominia adficiunt.

Cineæ judicium de Roma & Senatu.

Partium apparatus.

CAP. XXXV. Hæc fuisse tempora puto, quibus ferunt Pyrrhum, quo naufragiorum casus vitarentur, faciliusque Itali ac Epirotæ ad auxilia mutua commeare possent, ab Hydrunte, qua longissime in pelagus procurrit Italia, ad Apolloniam ex adverso situm oppidum pontes jacere cogitavisse, spatio quinquaginta millium: tanto enim intervallo circum eos locos Græciæ Italiæque littora dirimuntur. Idem postea molitus esse M. Terentius Varro dicitur; quum piratico bello Cn. Magni legatus Siculum Ioniumque mare classibus observaret. Inter hæc Ti. Coruncanius Consul, de Volsiniensibus & Vulcientibus Etruscorum populis, A. D. Kal. Februarias triumphavit. Insignis eo anno Censura fuit, tum primum à plebejæ stirpis Censore lustro condito. Censa referuntur civium capita ducenta septuaginta octo millia, ducenta, viginti duo. Principem Senatus per ea tempora Q. Fabium Maximum legi consuevisse constat. Hujus filium cognomento Gurgitem Censorem tum fuisse conjectura colligitur: Cn. Domitii certum nomen & quia lustrum is condidit, jure plebis amplificato nobilitatum est.

Censura insignis.

Cn. Domitius primus ex plebe lustrum condit.

CAP.

Pyrrhus in Apuliam movet. P. Sulpicius, & P. Decius Coss. U. C. an. 473. Ol. 125. a. C. N. 280.

CAP. XXXVI. Vere primo Pyrrhus contractis sociorum copiis in Apuliam movit: multaque ibi oppida partim pugnando, partim conditionibus cepit. Adversus quem novi Consules P. Sulpicius Saverrio, P. Decius Mus, cum duobus consularibus exercitibus profecti, castra castris opposuerunt prope Asculum Apuliæ urbem, cognominem ei quæ est in Picentibus. Non erat dubium, quin collatis signis depugnandum foret: ceterum ne per dies aliquam multos hoc fieret, præter torrentem profundum, qui diversos exercitus interfluebat, etiam mutuo metu contabantur. Romanos prioris fortuna prælii, & victor Pyrrhus terrebat: Epirotis formidabilis erat Romanorum pervicacia, & alterius Consulis fatale hostilibus legionibus nomen. P. enim Decium, patris avique exemplo sua morte victoriam suorum redempturum esse fama vulgaverat: præliorumque quibus illi ciciderant eventus, terribiles omnibus Decianæ devotionis minas effecerat.

Metus ex superstitione.

Quem Pyrrhus conatur adimere suis.

CAP. XXXVII. Eam rem Pyrrhus haudquaquam negligendam ratus, convocatis militibus accurate docuit, *arbitria præliorum penes Tellurem deam, aut inferos, qui carmine illo sollicitarentur, esse non posse: neque tam iniquos credi debere deos, ut in unius hominis vesani gratiam fata exercituum mutent donentve: non præstigiis & superstitionibus, sed pugnando victorias parari: vel ipsis Romanis testibus, qui non sacrificulorum & vatum agmen, sed armatas militum acies hostibus consueverint opponere. Quia tamen ignari rerum plerumque superstitionum inanium ludibriis, quam veris timendi causis acrius percellantur; hunc quoque metum præverti posse* ostendit exposito ornatu, quo priores Decii se devovissent: monitisque militibus, *si quis similibus insignibus noscendus occurrisset, ab eo abstinerent tela, vivumque comprehenderent.* Sed ipsi quoque Decio nunciandum curavit, *desineret ineptire inter armatos: neque enim consilium istud successurum esse: & si vivus venisset in manus, forte graviora passurum, quam voluisset.*

Pyrrhi nuntium ad Decium Consulem.

Consulum responsum.

CAP. XXXVIII. Responsum à Consulibus est: *se armis satis confidere, neque opus habere tantæ desperationis auxilio. Id quo magis scire posset, optionem se dare, ipse transire flumen,* quod inter exercitus medium fuisse diximus, *an in sua ripa Romanos expectare mallet: nam aut reductis copiis transitum regi tutum relicturos esse; aut, eo recedente, transmissuros: quo integro robore congressi, nulla alia in re, quam suis viribus animisque spem victoriæ reposuisse demonstrent.* Puduit Pyrrhum timoris aut dubitationis signum ullum edere: quare posteriore accepta conditione transeundi fluminis potestatem hostibus fecit. Levior jam sua sponte belluarum terror erat, ipsa consuetudine videndi: manusque earum facillime amputari posse, pugnæ prioris experimento constabat; qua C. Minucius quartæ legionis primus hastatus uno gladii ictu proboscidem elephanti præciderat. Sed tum alia quoque præsidia excogitaverant tutioris audaciæ. Equi ferreis obducti laminis currum trahebant, & ipsum contis ferro præfixis horrentem: in curru erant collocati milites, qui belluas inruentes missilibus aut igne jacto averterent.

Præsidia excogitata contra elephantos.

CAP. XXXIX. Cum hoc apparatu transgressis flumen legionibus, Pyrrhus ex diverso exercitum instruxit, pro usu, quem iis in rebus maximum, cum singulari quadam ingenii sagacitate, supra cæteros ejus ætatis imperatores excellentem habere credebatur. Animadverso igitur loci genio, qui propter asperitatem soli & enata passim virgulta non nisi pedestrem aciem paterentur, equitatum elephantosque locavit in subsidiis: dextrum cornu suis militibus & Samnitium auxiliaribus copiis firmavit; Bruttios, Lucanos, Sallentinos, esse jussit in sinistro: Tarentinos, quorum virtuti minus credebat, in mediam aciem recepit. Consulum acies legionarius habebat milites, auxiliis levis armaturæ aptissime intermixtis: parique ingenio & temperamento subsidiorum ordines distinxerant. Equitatus in cornua diffusus, neque impedimento futurus erat pedestri prælio, & si quis casus agendæ rei viam aperuisset, præsto erat. Inter exercitus non animis tantum, sed etiam numero pares (quadraginta utrimque millia fuisse constat) haud segnius quam debuit certatum est. Ancipiti adhuc victoria prælium nox diremit.

Pyrrhus exercitum instruit.

Consulum acies.

CAP. XL. Postera luce Pyrrhus, quum impeditiora loca præsidiis præcepisset, in campum paullo æquiorem Romanos descendere coëgit. Ibi elephantorum aliquis usus fuit: alia parte aciei, qua currus adversum eos parati constiterant, subito inducti, equos hostium, sicuti priore prælio factum fuerat, perterritos averterunt in fugam: peditibus nihil magnopere nocuerunt. Valde diversa istius pugnæ fama est. *Secundum Romanos eventum fuisse* quidam auctores sunt, *etiam casu adjuvante victoriam: quum adversus Apulos impedimenta diripientes, missæ Regis imperio cohortes, ceteris copiis fugientium speciem discessu suo præbuissent, eoque metu & errore facta apud Regios fuga esset.* Quin & cæsorum ingens numerus exprimitur: *viginti millia de Pyrrhi exercitu; victorum ad millia quinque desiderata. Regem ipsum brachio pili jactu transmisso graviter vulneratum, quum fugientes retinere nequivisset; postremum fere omnium à satellitibus suis ex acie relatum: signa capta ex hoste tria & quinquaginta, Romana vero undecim amissa esse. Fabricium quoque, legatum alterius Consulis, vulnus accepisse.*

Prælium Pyrrhi cum Romanis alterum.

Cujus valde diversa fama.

CAP. XLI. Ex diverso *parem hujus atque superioris prælii fortunam fuisse* alii tradiderunt: *& vicinia castrorum defensos Romanos minus quidem sensisse detrimenti; sed tamen confusa fuga discessisse, sic quoque sex millibus amissis: de exercitu Pyrrhi tria millia quingentos & quinque cecidisse, idque in commentarios Regios relatum esse,* Hieronymus scribit. Atque hæc tanta non varietas modo, sed etiam pugna scriptorum me valde movet, ut iis potius credendum esse judicem, qui dubio eventu pugnatum esse tradiderunt. Solet enim, quoties pari fere damno discessum est, utraque pars sibi adserere victoriæ famam: quam deinceps aliorum negligentia, aliorum improbitas temere committit literis: pessimo facinore, magnaque cum infamia eorum, qui pro veris atque compertis, inani rumore vulgata, aut affectu serviliter corrupta, posteritati prodiderunt.

Aliorum narratio.

Unde dubius eventus fuisse colligitur.

Annalibus etiam nonnullis eo ducentibus.

CAP. XLII. Quare propior vero videtur eorum annalium narratio, qui *semel tantum ad Asculum pugnatum esse* referunt: *& post acerrimam contentionem ac multas utrimque cædes, Sole jam occaso, vulnus Regis & direptorum impedimentorum casum, dirimendæ pugnæ locum, licet ægre, fecisse. Tum receptui signum esse datum in utroque exercitu, quum jam utrimque millia circiter quindecim occubuissent. Atque hoc fuisse tempus, quo Pyrrhus cuidam quasi de victoria gratulanti responderit:* si denuo sic vincendi sunt Romani; periimus. Adfirmant etiam hanc opinionem quæ secuta sunt. Nam & Pyrrhus Tarentum concessit: & Consules hostem non insecuti, copias in hibernis per Apuliæ oppida distribuerunt, quum anni tempus, & ratio belli, potius victoriam tam illustrem prosequi, alterum facile passum fuisset, altera etiam omnino coëgisset. Accedit, quod neque triumphatum ab his Consulibus reperio, sed & P. Decium Consulem eo prælio se devovisse, seque post patrem & avum pari genere mortis sublatos, è continenti genere tertiam victimam reipublicæ præbuisse multi putant: quod historiis omnibus silentibus ne referendum quidem, nedum refellendum putavissem, nisi magnus auctor M. Tullius Cicero in philosophicis quidem libris, sed loco non uno posuisset.

Et iis quæ postea facta sunt.

CAP. XLIII. Pugna ad Asculum quocumque eventu certata reliquum anni quietum à bellicis expeditionibus habuit: sed consultationibus & apparatuum cura tempus omne consumptum est. Pyrrhus quum veterum copiarum magnam partem, ducumque & amicorum plerosque perdidisset, in Epirum misit, cum mandatis, ut veniente vere milites & pecuniæ sibi mitterentur. Sed priusquam classis ea instrui posset, novæ spes exortæ consilium Regis mutaverunt. Macedoniam olim Demetrio ademptam Pyrrhus tenuerat, deinde Lysimachi vi extortam amiserat; hanc iterum novæ occasioni aperuisse videbatur Ptolemæi Cerauni casus, qui à Gallis interfectus, dum bellum in Italia gerit Pyrrhus, uti turbatum regni statum, ita vacuam possessionem reliquerat. Ea ratio suasit ne copiis militaribus Epirus nudaretur: simul ne pateret injuriis Gallorum, vicinam adhuc Macedoniam urentium. Neque tamen eo tum accessit, in Siciliam vocantibus aliis causis, ut postea trademus.

Macedoniæ inhiat Pyrrhus.

C. Fabricius. & Q. Æmilius Coss. U. C. an.474. Ol. 125. a. C. N. 279.

CAP. XLIV. Hieme inter has curas circumacta novi Consules ad exercitum venerunt C. Fabricius Luscinus, Q. Æmilius Papus, qui alium quoque Consulatum una gesserant. Hoc audito Pyrrhus etiam contra eduxit copias, & observare consilia hostium instituit. Quum ita castra utrique locis haud valde distantibus haberent, res evenit ad memoriam celebris, & à plerisque non ita magno dissensu tradita. Timochares quidam Ambraciensis in amicitia Regis honestum gradum obtinens ad C. Fabricium Consulem furtim accessit, regem, si præmium ejus rei dignum daretur, veneno tollere pollicitus. Id vero se per filios suos facile consecuturum autumabat, quod inter pocillatores Regios illi haberentur. Fabricius, minime delectatus proditione, rem tamen perscripsit ad Senatum. Senatus legatos ad Pyrrhum misit, Timocharis quidem, qui quomodocunque Romanis prodesse statuisset, insidias non indicaturos; sed normituros in universum, *uti Rex ageret circumspectius, videretque, quorum hominum, quamque fidelium, ministeriis uteretur.*

Timochares Pyrrho venenum parat.

CAP. XLV. Hæc ita apud Valerium Antiatem leguntur. At Claudius Quadrigarius pro Timochare *Niciam veneficii istius promissorem* prodit: *neque legatos à Senatu missos, sed à Consulibus*; literis quoque Consulum recensitis, quibus detecto Niciæ consilio, negant *se dolis aut pecunia pugnaturos; sed virtute & armis: salvumque ab insidiis Regem optare* ajunt, *quem suæ victoriæ suorumque triumphorum splendidam sperarent materiam fore.* Sunt qui *medicum Regis Fabricium eo de negotio coram aut literis adiisse, Consulisque indicio pœnas dedisse Regi* tradiderint, *suspendio necatum.* Sed ut hæc dubitationem habere possent, certum est errare, qui medicum à Curio ad Regem remissum esse scripserunt. Ajunt Pyrrhum hoc tantæ virtutis experimento stupentem exclamasse: *Hic est ille Fabricius, qui difficilius ab itinere justi & honesti, quam à cursu suo Sol averti possit!* statim certe ne vinci beneficio videretur, captivos quos habebat omnes Romanis restituit; Cineamque denuo misit, ad pacem & amicitiam impetrandam.

Sive ille Nicias fuit.

Pyrrhus iterum pacem offert.

CAP. XLVI. Minime decorum visum est, vel donum ab hoste accipere, vel ob lucrum potius, quam amore virtutis à facinore abhorruisse videri: gratis igitur ne acciperentur captivi, totidem pro his alii Tarentinorum Samnitiumque missi sunt. Hanc publicam abstinentiam conspectiore mox fama privatorum est secuta gravitas; quum Pyrrhi munera (multa enim & pretiosa utrique sexui Cineas attulerat) non à viris modo omnibus, sed etiam à mulieribus repudiata sunt. Quo quidem tempore, quum aspernantibus quibus primum oblata fuerant, ad alios aliosque deferrentur; nemo vir mulierve tam aut tenuis aut cupidus inveniri potuit, ut recipiendis Regiis muneribus ostium domus suæ patere vellet. Legatis deinde prius responsum redditum: *donec Italia Pyrrhus excessisset, hostem eum populo Romano fore.* Perplexum hisce Regem; & neque bellum læto animo prosequentem, neque cupientem cum aliqua dignitatis jactura discedere, extricare visa est Siciliensis expeditio, quam post longam & ancipitem deliberationem, tandem statuit suscipere. Sic enim & Romanum bellum honeste declinari posse sperabat: & imperium insulæ locupletissimæ occupari: simul vindictam de Carthaginiensibus, ut prior ab ipsis lacessitus, sumere cupiebat.

Abstinentia Romanorum.

Siciliensis expeditio Pyrrhi.

CAP. XLVII. Nam illi suspecto Regis consilio paulo ante, Magonem ducem cum centum viginti navium classe miserant, *adversus externum hostem externis etiam auxiliis populum Romanum adjuvandum esse* dictitantes: & quamquam illorum opera Romani non sunt usi, Senatu respondente; *se consuevisse talia bella suscipere, quæ suo milite geri possent*; fœdus tamen inter utrumque populum quarto renovatum est. Prioribus capitibus additum, *ut sive Romanus*

Fœdus cum Carthaginiensibus renovant Romani.

Auxiliorum invicem dandorum leges.

manus populus, ſive Pœnus cum Pyrrho fœdus faceret, nominatim exciperetur, ut his populis invicem auxiliari liceret, uter eorum bello peteretur: utque quoties utrivis eorum auxilio opus eſſet, naves à Carthaginienſibus præberentur: ſtipendia ſuis quiſque daret: auxilia Punica Romanos mari juvarent; exire navibus invita ne cogerentur.

Mago ſpeculatur conſilia Pyrrhi.

CAP. XLVIII. Quo confecto, per ſpeciem pacis conciliandæ Pyrrhum adierat Mago: ſpeculaturus conſilia Regis, quem in Siciliam acciri Carthaginienſes audierant; claſſemque Romanis obtulerant, non tam illorum charitate curaque, quam ut Pyrrhus Italico bello implicatus, res Pœnorum in inſula magnis ſucceſſibus effloreſcentes non everteret. Tum quoque fretum, qua in Siciliam trajectus eſt, magno numero navium obſervabant, Rhegii quidem obſidendi ſtudium præferentes, ſed verius, ut Pyrrho tranſmittere cupienti viam intercluderent. His igitur de cauſis ad Sicilienſia negotia adjecit animum: ſpes ipſi magnas faciente quum rerum ipſarum ſtatu, tum etiam legationibus Siculorum, quæ aliæ ſuper alias ex inſula venientes, *omnium votis expeti eum* adfirmabant, *tamquam unicum levamen malorum, quibus miſerrima terrarum numquam acerbius conflictata eſſe videbatur.*

Sicilia miſerrima terrarum.

Siculorum inteſtina bella.

CAP. XLIX. Nam poſt Agathoclis miſerabilem magis quam indignum exitum, Mœno quidam, Ægeſta Siciliæ urbe oriundus, qui & venenum Regi dederat, adfectata tyrannide, à Syracuſanis Hiceta prætore pulſus, ad Carthaginienſium opes ſe contulerat. Ita bellum gravius, & Syracuſanis adverſum fuit, per quod tamen privatim opes Hicetæ creverunt: qui poſtea verſis in Agrigentinum Phintiam armis, inquietam diu inſulam tenuit; donec Thœnionis cujuſdam audacia, principatu, quem nonum jam annum obtinebat, pelleretur. Thœnioni dominationem retinere nitenti exortus eſt adverſarius ex Syracuſana nobilitate Soſiſtratus: diuque certatum inter hos armis eſt; inſulam, quæ Syracuſanæ urbis pars eſt (ipſi *Naſum* vocant) obtinente Thœnione, quum in cetera urbe Soſiſtratus tyrannidem ageret. Poſtremo quum utrimque nihil ex his diſcordiis præter communem interitum imminere cernerent; vocandum eſſe Pyrrhum conſenſu decreverunt: qui gener Agathoclis, filio ex Lanaſſa ſuſcepto ſucceſſioni proximus; animoque & viribus ad conſtituendas res Siciliæ ſuffecturus habebatur.

Pyrrhus vocatur in Siciliam.

CAP. L. His accedebant Agrigentini Leontinique principes, qui & ipſi ſuarum urbium, totiuſque adeo inſulæ imperium offerentes, una voce rogabant, *ut quamprimum in Siciliam trajiceret, feſſis rebus, & laboranti ſub barbarorum armis libertati, præſentia ſua ſuccurſurus.* Carthaginienſes enim Syracuſanorum agris vaſtatis ipſam quoque urbem claſſe centum navium, & pedeſtri quinquaginta millium exercitu terra marique clauſerant. Igitur Pyrrhus non ultra differendum ratus, Cineam, cujus ingenio fideque plurimum uti conſueverat, præmittit, cum Siculis civitatibus conditiones legeſque fœderum & amicitiæ compoſiturum. Ipſe ſocios diſceſſum ægre ferentes conſolatus, *ſi à Romanis premerentur, è vicina inſula in tempore adfuturum eſſe, novorum etiam ſociorum acceſſione inſtructiorem* ſpopondit. Quum autem præſidium in urbe Tarentina relicturus eſſet, ægre paſſi Tarentini, *ut ſibi vel præſtaret promiſſum auxilium iis conditionibus quibus veniſſet; aut ſaltem urbem ſuam relinqueret liberam* poſtulaverunt. Neutra res impetrari potuit; nihil æqui reſpondente Pyrrho, ſed jubente *ſuum tempus expectari.*

Carthaginienſes Syracuſas obſident.

Tarentini nihil impetrant à Pyrrho.

CAP. LI. Has inter curas Epirotæ Regis, Conſulibus bellum adverſus ceteros hoſtes facilius fuit. Res itaque contra Etruſcos, Lucanos, Bruttios, & Samnites proſpere geſtas hoc tempore lego. Cum Etruſcis minus fuiſſe certaminum apparet, quod ex eo bello triumphatum non eſt: neque cum univerſa gente, ſed cum una aut altera civitate pugnatum eſſe puto, quæ à Samnitibus diſceſſu Pyrrhi ſe nudari ſentientibus, acrius ſolicitatæ, poſita nuper adverſus Romanos arma reſumpſerint. Ceteris in populis, uti major aliquanto belli moles; ita victoria illuſtrior fuit. C. Fabricius Conſul, profecto, ut conjectura eſt, in Etruſcum bellum collega, quod Epirotis ceſſantibus unus Conſularis exercitus ſufficere videretur, Lucanos, Bruttios, Tarentinos, Samniteſque cecidit: civitates aliquot, in quibus & Heracleam, adſtrinxit fœderibus: deque his populis omnibus ante diem Idus Decembres triumphavit.

Etruſci vincuntur à Romanis.

Item alii populi Italici.

CAP. LII. Comitiis deinde peractis Conſules in annum ſequentem deſignati ſunt P. Cornelius Rufinus iterum: C. Junius Brutus iterum. Cum Rufino nobiles etiam alii petierant; ſed hic ut fieret, effecit Fabricii favor: qui tempora Reipublicæ habens in conſilio, patriæ ſalutem privatis inimicitiis anteponebat. Nam ex diſſimilitudine morum ſimultas inter hos fuerat, quum Fabricius egregie firmus adverſum pecuniam, una communis boni cura duceretur: Rufinus opum cupidior, multa privati quæſtus ſtudio conſuleret ageretque. Verumtamen cum cetera induſtrius & bonus imperator eſſet, compeditoribus haudquaquam pari armorum peritia & uſu præditis Fabricius præferendum eſſe judicaverat. Ferunt quum ei gratias deinde Rufinus ageret, *quod ſe homo inimicus Conſulem feciſſet, bello præſertim magno & gravi;* reſpondiſſe: *non eſſe mirandum, ſi compilari, quam venire maluerit.* Magna enim bellorum moles in Italia ſupererat; & Pyrrho in Sicilia (erat enim jam tranſgreſſus) omnia ſibi prona reperiente; haud abs re metuebatur, ne paulo poſt auctis acceſſione nobilis inſulæ viribus, ad bellum Romanum gravior hoſtis reverteretur.

P. Cornelius & C. Junius Brutus Coff. U. C. an. 475. Ol. 125. a. C. N. 278.

Simultas inter Rufinum & Fabricium.

Pyrrhus in Siciliam transgreſſus.

L. FLO-

L. FLORI IN DEC. II. LIB. XIV. EPITOME.

Pyrrhus in Siciliam trajecit. Cum inter alia prodigia fulmine dejectum esset in Capitolio Jovis signum, caput ejus per aruspices inventum est. Curius Dentatus, quum delectum haberet: ejus qui citatus non responderat, bona primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, & Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem Senatu movit, quod is decem argenti pondo facti haberet. Lustro à censoribus condito, censa sunt capita civium CCLXXI. *millia*, CCXXIV. *Cum Ptolemæo Ægypti rege societas juncta est. Sextilia virgo Vestalis damnata incesti, viva defossa est. Coloniæ deductæ sunt, Posidonia & Cossa. Carthaginiensium classis auxilio Mamertinis venit, quo facto ab iis fœdus violatum est. Res præterea contra Lucanos, Samnites, & Bruttios feliciter gestas, & Pyrrhi regis mortem continet.*

DECAS SECUNDA.
LIBER DECIMUS QUARTUS.
EX
JOH. FREINSHEMII
SUPPLEMENTIS LIVIANIS.

CAPUT I.

Dum hæc in Italia geruntur, Pyrrhus exercitu & elephantis in naves impositis, ex Tarentino portu in Siciliam trajecit: postquam biennium, & menses præterea quatuor, in Italia fuisset. Deductus à Thœnione, qui cum navibus occurrerat; maximaque Siculorum alacritate exceptus est, oppida sua, copias, pecunias, naves, certatim tradentium. Ideoque Græcarum urbium omnium imperio brevi potitus, etiam Punicam ditionem universam armis obtinuit, una excepta urbe Lilybætana, quam opportunitate situs adjuti Carthaginienses nequidquam oppugnante Pyrrho retinebant. Unde non absque causa spes ingentes animo complexus, relictis maximo filiorum patriis opibus, ex duobus reliquis, Regem alterum Italiæ, alterum Siciliæ constituere agitabat.

Pyrrhus magna Siciliæ parte potitur.

Pyrrhi destinata.

CAP. II. Erat omnino Regis istius ea tempestate magna fama, magnæque virtutes: & Siculi per annos sane multos externa simul ac civilia bella, & nocentius utrisque malum tyrannidem passi, vel mediocrem aliquem Principem gratantibus animis laturi videbantur: Sed tamen ipse paulo post ad exigendas ab invitis pecunias, & potentiorum cædes versus, odium immane concitavit: etiam accedentibus cupiditatibus & arrogantia ministrorum, quorum ei vitia non minus ubivis, quam sua nocuerunt. Adeo post primam illam & præcipuam curam, ut ipsi quam optimi sint, nulla aut dignior aut salubrior esse Regibus sollicitudo potest, quam ut amicos ex virtute deligant: quando inter privatos ob suam quisque culpam exosus est, principibus etiam aliena peccata imputantur. Sed hæc postea secuta sunt. Tum vero calentibus adhuc studiis, primum à Taurominitanorum principe Tyndarione (nam ea parte insulæ primum appulerat) mox à Catanense populo maximis honoribus acceptus cultusque; cum pedestri exercitu Syracusas versus processit: Classem haud procul littoribus circumduci jussit, paratam instructamque, nec enim citra prælii discrimen aditum ad Syracusanam urbem daturæ Carthaginiensium naves videbantur.

Regibus amicorum vitia non minus nocent, quam sua.

Pyrrhus Syracusas procedit.

CAP. III. Sed evenerat, ut paulo ante hoc tempus triginta naves Punicæ alios ob usus à classe discederent; quæ quia nondum reverterant, cum reliquis aleam belli tentare Pœnorum imperator recusabat. Igitur nemine prohibente ingressus, Thœnione & Sosistrato tradentibus, pecuniam publicam, naves tectas centum viginti, apertas viginti, tela, machinas, ceterumque belli apparatum accipit. Hoc agenti superveniunt à Leontinis legati, quorum princeps Heraclidas urbem suam Regi, prætereaque copias, peditum millia quatuor, equites quingentos offerebat. Neque segnius aliis ab urbibus occursum est, quodam veluti torrente fortunæ. Pyrrhus humaniter exceptos habitosque, conciliata omnium voluntate suam quemque in civitatem remisit; ampliores jam animo spes agitans, & si destinata porro ita fluerent, etiam in Africam transiturus.

Leontini accedunt Pyrrho.

Aliæque urbes.

CAP. IV. At sociis ejus in Italia haud perinde lætæ res erant: quos absente Rege & robore exercitus, adversus infestiores quotidie Romanos, Milo cum parte copiarum Tarenti relictus, non satis tutabatur. Hactenus tamen profuit, ut Tarentinis ad tempus dilatis ambo Consules in Samnium signa converterent. Samnites quum agros suos uri, castella expugnari, totam belli molem in se versam, seque à

Interea socii ejus Italici laborant.

sociis derelictos esse cernerent; animis ac viribus impares, desertis oppidis atque vicis in montes excelsos & arduos, cum uxoribus suis liberisque, ac charissimis rerum quas inter tumultum & trepidationem avehere potuerant, se receperunt. Apud Romanos præter æmulationem ducum, etiam ex rebus prosperis & metu hostium, negligentia orta erat, perpetua felicitatis comes. Ea causa & damni aliquid, & aliquanto plus ignominiæ attulit. Quippe milites per abrupta & invia contemptim repentes, loco adjutus Samnis pepulit funditque: multi saxis telisve obruti, aut in præcipitia deturbati, interierunt: alii quum neque receptus copia, neque pugnandi facultas esset, vivi capti sunt.

Negligentia Romanorum ex rebus prosperis.

CAP. V. Hic casus ducibus ad disjungendas iterum copias incitamento fuit: quum in collegam infelicis cepti collata culpa, se quisque, si solus fuisset, melius atque prosperius rem gesturum fuisse prædicaret. C. Junius cum suis legionibus in Samnio mansit. P. Cornelius in Lucanos & Bruttios convertit impetum. Ibi terrorem cladesque belli populationibus agrorum & villarum incendiis circumferenti, majoris aliquanto rei tentandæ occasio nata est. In extrema Italiæ ora, qua Orientem versus & Jonium mare Lacinii promontorii cornu protenditur, Croton est, veteri fama, & tum quoque non pœnitendis opibus, inclyta. Mediam iis temporibus interfluebat Æsarus, juxta quem frequentia utrimque ædificia murus duodecim millia passuum in circumitu patens ambibat. Hanc aperta obsidione cingere non ausus Consul, proditione occupaturum confidebat: quod à compluribus Romanæ factionis hominibus spes ei facta erat, posse urbem præsidio externo destitutam, studiis & auxilio eorum, quibus Pyrrhi dominatio gravis esse cepisset, recipi, si copias mature muris admovisset.

P. Cornelius Lucanos & Bruttios vastat.

Crotonem occupat.

CAP. VI. Sed per eosdem forte dies, sive metu hostilis in vicinia exercitus, sive jam proditione, quæ plerumque tegi diu non potest, suspecta: Crotonienses præsidium à Milone acciverant: veneratque Nicomacho duce Lucanorum valida manus, quæ ignarum rei Consulem, nulloque periculi metu confidentius ad mœnia suggressum, eruptione subito facta, non sine cæde vulneribusque multorum rejecit. Rufinus acceptum temeritatis detrimentum consilio correcturus, rumorem adversi certaminis ultro adauget; quoque majori perculsus esse timore videatur, cepto se desistere simulat, colligi sarcinas jubet, ut quamprimum discessurus. In urbem, ut castris tam propinquis necessum erat, cito hæc nunciantur: præter probabilem rei causam juvatur eo quoque credulitas, quod verum hoc esse cupiebant: quum jam sponte hanc in partem inclinantibus animis, captivus quidam spe libertatis atque præmiorum inductus à Consule supervenit; tamquam inter festinationem discedentium occasione captata custodiam effugisset.

Licet à principio repulsus,

Temeritatem consilio corrigit.

CAP. VII. Ille *Cornelium Rufinum, quod ad Crotonis oppugnationem parum haberet roboris, Locros pergere* narrat, *accitum à quibusdam urbem illam prodere pollicitis.* Adest paullo post & alter, qui de prioribus eadem; ceterum *jam iter ingressos esse Romanos* adserit. Simul conspiciuntur eminus signa & agmen incedentium via quæ Locros ducit. Eo dolo captus Nicomachus, per compendia viarum celeriter cum suis accurrit Locros, ut eam quoque urbem defensurus. Quod ubi per occultos nuntios Rufinus cito comperit, converso itinere Crotonem regressus, quanto consilio ac prius meliore, tanto etiam eventu feliciore usus est, diligentiamque ejus non modo securitas hostium, sed etiam fortunæ favor juvit. Densa enim nebula opportune texit accedentem, priusque propemodum intra mœnia fuit victor exercitus, quam reversum Crotoniatæ didicissent. Atque hujus victoriæ per se satis magna lætitia, ut ferme neutram in partem fortuna tenet modum; aliis subinde rebus haud minus lætis cumulata est.

Stratagema P. Cornelii.

Nicomachus Crotonis præfectus decipitur.

CAP. VIII. Nicomachus enim intellecto se in errorem inemendabilem incidisse, dum incertus consilii Tarentum redit, exceptus à Rufino magnam suorum partem amisit, & cum reliquis vix in tutum elapsus est; quum unam urbem defendisse non contentus, duas perdidisset. Nam & Locri successu isto animati, præsidio Pyrrhi præfectoque, quorum injurias diutius perpeti nequibant, trucidatis, ad amicitiam Romanorum se contulerunt. Rebus ad hunc modum procedentibus, non ideo in tantum ceciderant animi Samnitium ceterorumque populorum, quin super insitam pervicaciam, spe quoque Pyrrhi Regis, & nuntiatis ejus in Sicilia successibus, ad omnia quæ sors ferebat perpetienda sustentarentur.

Et Tarentum recedens cladem patitur.

Locri deficiunt ad Romanos.

CAP. IX. Pyrrhus enim (ut hujus etiam extra Italiam gesta, quod eorum temporibus locisque, ad hæc negotiis ipsis cum Romanis rebus conjunctum est, exponantur) rebus apud Syracusanos Leontinosque constitutis, circa eadem tempora cum exercitu Agrigentum profectus, in ipso adhuc itinere occurrentibus nuntiis, ejectum ex urbe præsidium Punicum acceperat, & Agrigentinos ipsi se suaque omnia dedere paratos esse. Neque promissis abfuit fides. Venienti Sosistratus, qui & Syracusas tradiderat, & urbem, & egregiæ juventutis octo peditum millia, octingentos equites adjungit, copias Epiroticis quas Pyrrhus adduxerat, nihilo deteriores. Oppida præterea triginta, quibus imperabat Sosistratus, eodem auctore se Regis arbitrio permiserunt. His ita gestis misit Syracusas, qui telorum omnis generis copiam, & machinas, quarum in obsidionibus urbium usus esse posset, subveherent. Nam ad urbes Punici juris oppugnandas animum adjecerat, parato jam exercitu triginta millium, præter equites mille quingentos, &, quos in Siciliam trajecerat, elephantos.

Pyrrhi gesta in Sicilia.

Oppida triginta Pyrrho conjungit Sosistratus.

CAP. X. Prima ex his in potestatem venit Heraclea, ubi Carthaginiensium præsidium fuerat: exhinc Azonas cepit. Statimque secuti fortunam Selinuntii primum, mox Halicyæi & Ægestani, deficiendo à Carthaginiensium amicitia, compluribus etiam aliis in eo tractu oppidis idem audendi exemplum præbuerunt.

Alia ipse capit de Carthaginiensibus.

Erycinos autem, & auxiliorum numerosa manu, & munitionibus loci fidentes summa vi expugnare statuit. Instructo igitur exercitu, armatus ipse, ad mœnia procedens, votum Herculi vovit, si dignum genere suo locoque bellatorem eo die se Græcis ostendisset. Postquam signum oppugnandi datum, crebroque missilium jactu propugnatores dimoti locum admovendis muro scalis fecerunt; primus omnium Rex enisus, adversus concurrentes undique hostes insigne certamen edidit: alios umbone deturbans; alios cædens gladio: magnitudine vero animi roborisque cunctos perterrefaciens. Neque magnifica tantum hæc ei pugna, sed etiam omni ex parte felix fuit: sine ullo suo vulnere, magna gloria parta, etiam urbem ipsam eodem impetu cepit: animatis non minus exemplo Regis ceteris, quam solicitis periculo; & utramque ob causam summa contentione pugnantibus. Sacrificavit deinde Herculi, voti reus; ludosque varii generis magnifico apparatu per complures dies edidit.

Triumphus de Lucanis atque Bruttiis.

CAP. XI. Hoc quoque anno Romæ de Lucanis atque Bruttiis ante diem Nonas Januarias triumphatum esse reperio: Sed C. Junio triumphum illum adscribi miror; quum in his populis res Rufinus gesserit, duasque nobiles civitates receperit: quem etiam alios apud auctores triumphalem virum nominari video. Civitate ob Pyrrhi progressus haudquaquam secura, novi quoque terrores ex prodigiis & morborum lue accesserunt. Fœdi maxime ominis habitum est, quod Jovis Capitolini signum fulmine tactum, caputque avulsum non nisi aruspicum arte curaque reperiri potuit. Graviore non jam metu sed clade urbem adfecit pestilentia, pecudes hominesque communi strage corripiens, sed præcipue gravidarum abortibus formidabilis; quum nulli propemodum jam aut partus humani, aut fœtus animalium ederentur incolumes, itaque Deorum omne viventium genus interiturum esse crederetur.

Prodigia & morbi Romanos terrent.

Q. Fabius, & C. Genucius Coss. U. C. 476. Ol. 125. a. C. N. 277.

CAP. XII. Ea vis mali maxime insignem Q. Fabii Maximi Gurgitis alterum Consulatum effecit, in quo collegam habuit C. Genucium Clepsinam. Neque tamen à bello Samnitico Lucanoque cessatum est. Magnasque clades hostibus inlatas duo certa sunt argumenta, quod eodem anno Q. Fabius de Samnitibus, Lucanis, Bruttiis, triumphavit Quirinalibus: quodque ii populi miserunt ad Pyrrhum literas & oratores, *actum de se, nisi subveniretur, neque vim Romanam ulterius sustineri posse, extremamque necessitatem deditione præveniundam esse*, testaturos. Ea res, & quod senescentibus jam hominum studiis, aut ob injurias quasdam in contrarium versis, in Sicilia res ei duriores esse ceperant, permovit Pyrrhum, ut insula relicta copias in Italiam reportaret. Quod ejus consilium, & rerum inde secutarum series, quo plenius nosceretur; paullo plura de rebus interim ab eo gestis referenda putavi.

Nec tamen cessatur bello. Q. Fabii Triumphus.

CAP. XIII. Post occupatam igitur Erycem, præsidiumque loco impositum, ad Æginorum urbem profectus est, commodo ad Panormitanum portum situ, & munitionibus insignem. Ibi sponte oppidanorum receptus ad ipsam Panormum castra movit, cui ab argumento portus amplissimi pulcherrimique nomen est inditum: Hac quoque per vim occupata, quum insuper locum qui Epeircte vocatur, inter Panormum & Erycem in monte amœno, sed arduis accessibus, situm cepisset; universa jam provincia Carthaginiensium potiebatur, excepto Lilybæo. Hanc autem urbem non ita pridem Pœni condiderant, ut Motyensibus ea sedes foret, quorum oppidum Dionysius Tyrannus bello Carthaginiensi diruerat. Quum igitur ex omni quod in Sicilia habuerant imperio spes suas unum istum in locum conclusas viderent Pœni; apparatus ad obsidionem à Pyrrho fieri sentientes, majoribus eam viribus defendere decreverunt.

Pyrrhus Panormum occupat.

CAP. XIV. Introducto igitur non spernendo robore militum, commeatuque copioso, adhæc magna vi machinarum ac telorum (cujus rei facultas ipsis ampla erat, quod in potestate mare haberent) ad oppidum undique permuniendum magna cura se contulerunt. Præcipue, qua terra patebat aditus, crebræ turres excitatæ sunt, lataque fossa facta: celerius opere procedente, quod majore sui parte structum in cautibus marinis oppidum, toto illo spatio manu facta munimenta nullo desiderabat. Missis interea legatis, quamquam ad bellum magnos apparatus fecerant, magnasque copias, quum aliunde tum etiam ex Italia mercede conduxerant; *si pax æquis conditionibus impetrari posset, pecuniam & classem* pollicebantur. Pecuniæ mentionem non admisit Pyrrhus, urbes quas occupaverat retinere cupiens; de Lilybæo tamen concessurus videbatur. Sed amici Regis, civitatumque Siculorum principes, *metu Carthaginiensium vacaturam esse insulam* negantes, *donec illi tantum valentes classibus Lilybæum, tamquam scalas quasdam ad excensionem faciundam paratas tenerent*; perpulerunt, *ut unam esse* responderet *amicitiæ conditionem, si universa Sicilia cedentes, utriusque imperii terminum esse mare paterentur.*

Carthaginienses Lilybæum muniunt.

Pacem petunt frustra.

CAP. XV. Ita spe pacis discussa, protinus ad urbem signa movit; neque procul muris castra metatus, manipulis ita dispositis, ut defessi à recentibus per vices exciperentur, oppugnationem orsus est. Sed Lilybætani, quum & numero propugnatorum, & machinarum apparatu juvarentur, locum tenuerunt. Tanta enim catapultarum scorpionumque vim Carthaginienses invexerant, ut murorum ambitus capiendis omnibus minime sufficeret. Quum igitur cujusque generis missilium velut imber quidam in Regios spargeretur, multique passim caderent aut sauciarentur, inceptum omiserunt. Machinas deinde & ipse fabricare instituit, præter eas quæ Syracusis advehebantur: & effossis subter humum cuniculis, omnes obsidionum tentavit artes. Quum autem animose resistentibus Pœnis toto fere bimestri nequidquam se fatigasset: videretque, donec apertus à mari obsessis aditus exitusque foret, expugnari Lilybæum non posse: obsidione soluta aliam in partem convertit impetum.

Pyrrhus Lilybæum obsidet, vano conatu.

CAP. XVI. Quippe adversus Mamertinos freti accolas Græcæ quædam civitates fidem regis

Mamertinos vincit.

regis implorabant, ſuper alias graves & crebras injurias etiam tributum pendere coactæ. Pyrrhus igitur exercitu propere ducto, quum iis in locis quosdam Mamertinorum ad exigenda vectigalia miſſos comprehendiſſet, necaviſſetque: prælio cum occurrentibus facto diſceſſit ſuperior; ac multa eorum præſidia expugnavit diruitque. Et hactenus quidem rebus præclariſſime geſtis eximiam ſibi potentiam gloriamque Rex paraverat; præter alias virtutes etiam eximia humanitate amorem ſingulorum, ſtudia civitatum, non adeptus magis quam meritus. Sed felicitatem tantam, & quam exiſtimare fundatiſſimam potuiſſes, momento fere diſſipatam, præter levitatem ingeniorum, quæ iſtis populis nunquam defuit, & amicorum intemperiem, ipſius maxime Regis culpa traditur: qui adverſis egregius, ſecundis rebus, ut inter has ferme inferiores humanæ mentes ſunt, in ſuperbiam efferebatur.

Pyrrhi ſuperbia.

CAP. XVII. Quum igitur, ut ante diximus, ad efficienda cepta claſſem ſibi neceſſariam eſſe duceret, naves autem haberet multas, ſed parum inſtructas à ſociis navalibus; remigibus acerbe conquirendis valde offendit civitates: repente mutatus, & ex priori lenitate ad ſuperba imperia, minaſque, & poſtremo ſupplicia, præceps. Sed hæc tamen, quia communis boni ſpecie tegebantur, utcumque tolerabant: poſtquam autem eos ipſos, quorum beneficio maxime Siciliam obtinuerat, interimi videre; non paullatim, neque mora interpoſita, ſed ſubito averſis animis, multi populi ab ejus amicitia deſciſcentes, ut cuique opportunum erat, alii Pœnis, alii Mamertinis ſe applicaverunt. Adeo nimirum crudelitas, etiam quum ſola eſt, ſemper gravis, penitus fit intolerabilis, poſtquam adverſus benemeritos exercita, propriis odiis etiam ingrati perfidique animi deteſtationem adjunxit.

Siculi deficiunt à Pyrrho.

Crudelitas nocet.

CAP. XVIII. Hanc autem in neceſſitatem vi cuncta tractandi ſe maxime videtur induiſſe, dum pravis ſuorum cupiditatibus conſiliiſque nimis obſequitur: His enim opes, amicis aut neceſſariis Agathoclis ademptas dono dabat; nihilo quam fuerant illi melioribus: magiſtratus urbium præcipuos ſatellitibus aut centurionibus ſuis committebat, neque ex inſtitutis aut moribus civitatum, neque in legitimum tempus, ſed quomodo & quoad ipſi placuiſſet. Lites atque controverſias publicorumque negotiorum adminiſtrationem omnem ad ſe traxerat, pleraque familiaribus committens, quos habebat avaritia luxuriaque deteſtabiles, qui cogendis per flagitium perdendiſque pecuniis pariter intenti, dum libidini ſuæ ſatisfacerent, jus injuriamque in promiſcuo habebant. Irritatis ob hæc animis, muſſare primum homines, mox palam queri: *cur igitur prioris ſtatus pœnituiſſet, ſi nunc etiam toleranda eadem forent? fruſtra vocatum receptumque Pyrrhum, ſi ſtudeat æmulari mores, quos puniturus adveniſſet. Neque acriorem ullius injuriæ ſenſum eſſe, quam cujus auctor haberetur idem ille, qui vindex eſſe debuiſſet.*

Pyrrhus amicis nimium tribuendo, res ſuas evertit.

CAP. XIX. Jamque multi haud obſcure ſtudium novarum rerum præ ſe ferebant; quum ille ad peſſima conſiliorum converſus, augere cauſas offenſionum, quam tollere maluit: quaſi, quod per injuſtitiam peccatum fuerat, emendari ſævitia poſſet. Interea Carthaginienſes animadverſo regem propriis viribus haud ſane validum, quotidie minore apud Siculos adfectu haberi; erecti in ſpem recuperandæ provinciæ, novum exercitum miſerant: paſſimque transfugientibus qui Pyrrhi ſævitiam metuebant, negotium Epirotis magnum exhibebant. Pyrrhus per cauſam Punici belli præſidiis in urbes introductis, ſplendidiſſimum quemque falſo proditionis crimine oneratos necare inſtituit: his de medio ſublatis, multitudinem facilius in officio manſuram eſſe ratus. Poſtremo Thœnionem & Soſiſtratum corripit, totius inſulæ longe principes, quorum præcipuis ſtudiis imperio Siciliæ potitum fuiſſe oſtendimus. Sed Thœnio quidem interfectus eſt: Soſiſtratus ad hoſtes effugit, non minus auctoritatis opiſque collaturus ad ejiciendum Sicilia Regem, quam ad imponendum confirmandumque contulerat.

Pyrrhus augere cauſas offenſionum, quam tollere mavult.

Thœnio & Soſiſtratus.

Adjutores ſuos occidit, aut alienat.

CAP. XX. Tum igitur certatim plerique ad Carthaginienſes deficientibus urbibus, nonnullis ad Mamertinos; res Epirotarum ex florentiſſimis anguſtæ malæque redigi ceperunt. In hoc ſtatu rerum non ingrata Regi ſociorum Italicorum legatio venit: quæ *ceteris omnibus amiſſis, vix paucas urbes hoſtem ægre à mœnibus ſubmovere* queſta, honeſtum diſcedere cupienti prætextum præbuit, ut partibus laborantibus auxilio futurus, non ejectus à Carthaginienſibus, in Italiam reverti voluiſſe videretur. Abiturus, quum opes inſulæ ſitumque, & hominum animos ſecreta cogitatione expenderet; dixiſſe fertur: *O amici, qualem Romanis atque Carthaginienſibus palæſtram relinquimus!* haud vano præſagio: quod paullo poſt longa inter hos bella, tot utrimque ſubmerſæ claſſes, tot acies cæſæ, ſatis ſuperque impleverunt. Ceterum hoſtium animis cum fortuna creſcentibus, neque tutus ex Sicilia diſceſſus Pyrrho, neque in Italiam appellenti tranquillum ad Tarentinos iter fuit.

Tandem ex Sicilia diſcedit lubens.

Pericula Pyrrho objecta Italiam repetenti.

CAP. XXI. In ipſo freto trajicientem adorti Carthaginienſes, quum Epirotæ nulla ferme maritimarum rerum experientia, hominibus exercitatiſſimis pares eſſe non poſſent; ſeptuaginta naves depreſſerunt, ceteras reddiderunt inutiles. Ita cum duodecim navibus ex adverſo prælio in Italiam effugit: qui navibus tectis amplius centum, & longe adhuc majori onerariarumque actuariarumque numero curſum inſtituerat. Sed undique collecto quod militum ex adverſo prælio littora tenere potuerat, ſtatim ita robuſtam effecit manum, ut Rhegii ſubito impetu expugnandi ſpem conciperet. Sed rejectus à Campanis Rhegium tenentibus, mox in periculum haud contemnendum incidit. Quum enim per loca cæca & ſaltibus impedita duceret, coorti ex inſidiis hoſtes turbaverunt noviſſimum agmen, multoſque milites cum duobus elephantis peremerunt. Erat neque genere bellatorum, neque numero ſpernenda manus.

In ipſo freto vincitur à Carthaginienſibus.

Inſidiis Mamertinorum excipitur in Italia.

CAP. XXII. Decem haud minus millia hominum in armis exercitatorum, Mamertini plerique, hi enim Rheginorum amicitia & cogna-

cognatione confisi, intellecto Pyrrhum in Italiam reverti constituisse, fretum priores transjecerant, & spe prædæ in opportunis ad subitam irruptionem locis consederant. In eo certamine quum pro solita audacia Pyrrhus ante prima signa pugnaret; in capite vulnus accepit. Ad quod obligandum quum ex acie paulisper secessisset, quidam hostium magnitudine corporis & armorum cultu conspicuus longe ante alios procurrens increpavit eum elata voce, jussitque *prodire, si viveret.* Ibi Pyrrhus ardens ira, visuque & manante per faciem cruore terribilis, impetum in provocatorem, frustra retinentibus suis, vertit: occupatumque illata in caput plaga prosternit. Memoriæ proditum est, eam gladii temperiem, eamque vim ferientis fuisse, ut infimum ad corpus vulnere continuato, partibus utrimque dilabentibus, medium hominem eodem ictu dissecaret. Ejus spectaculi fœda novitate perculsi hostes, & ut majorem communi hominum sorte virum reveriti, pugnam omiserunt.

Sed virtute sua se expedit.

Pyrrhi pugnacitas & robur.

CAP. XXIII. Pyrrhus hac molestia solutus, non ideo lætior agebat. Quod enim pars impedimentorum isto prælio amissa erat, & opes ex Siciliæ spoliis partas prioris cum Pœno pugnæ casus interceperat; in magna rei nummariæ difficultate, quum poscentibus stipendia militibus non esset unde præberentur, dicatos Proserpinæ thesauros spoliare coactus est. Fanum illud apud Locrenses opinione sanctitatis celeberrimum iis temporibus fuit: quam civitatem quum Pyrrhus animatis præsentia sua Regiæ factionis hominibus recepisset; multa in Locrenses fœda facinora edidit, cupidius & latius, quam interfecti præsidii postulasset ultio, cædibus & rapinis in miseros grassatus. Postquam autem nihil supererat, quod conferre homines vellent possentve, manus ad sacram pecuniam extendere cepit, pessimis amicorum, qui plerumque nocentissimi cujusque consilii auctores fuerant, cupiditatem ejus inflammantibus.

Proserpinæ thesauri spoliantur à Pyrrho.

Pessimis amicorum suadentibus.

CAP. XXIV. Erant autem hi Evagoras Theodori filius, Balacerque Nicandro, & Dinarchus Nicia genitus. Ii non suasores modo fuerunt Pyrrho, necessitati omnia cedere prædicantes; sed ministerium quoque suum sacrilegio præbuerunt: ingenti pondere auri, quod multos per annos subterraneis in specubus adservatum fuerat, eruto. Lætus ille, *religione intempestiva nihil ineptius, opesque paratas non accipere dementis esse* dictitans, impositam navibus prædam Tarentum avehi jussit: ipse terra est profectus. Ceterum facinus ei suum non turpius cepto, quam infelicius eventu fuit. Subita tempestas adorta classem, ventis sub noctem mutantibus qui ferentes hactenus fuerant, naves in tenebris circumactas partim in fretum expulit. Sed quæ sacram pecuniam vehebant, quassatæ laceratæque undis inrumpentibus cum ipsis hominibus interierunt: pecuniam autem reliquis ex naufragio tabulis hærentem, postridie quam exportata fuerat, in vicina fano littora fluctus retulerunt.

Tempestas Pyrrhi naves perdit.

Thesauros Proserpinæ refert in vicina fano littora.

CAP. XXV. Re intellecta, thesaurum omnem diligenter conquisitum referri ad pristinas sedes jussit; pacem numinis, ut putabat, hoc facto impetraturus. Neque tamen ideo melioribus deinceps fatis usus est; omnes ejus conatus, etiam quibus consilium & virtus non abfuisset, eludente fortuna. Quam ille rem & postea constanter ad læsi numinis iram referebat, uti Proxenus historiæ scriptor, atque ipse in commentariis suis Pyrrhus memorat: & recenti adhuc malo, quum Proserpinæ sacrificans, multis hostiis litare non posset; exarsit adeo, ut cunctos infelicis consilii auctores ac ministros, quique facinus istud aggressuro vel leviter consenserant, de medio tolleret. Atque hi quidem dignum moribus factisque suis exitum habuerunt. Pyrrhus autem institutum prosecutus, quieto deinceps itinere Tarentum pervenit.

Pyrrhus postea mala fortuna usus.

Tarentum redit.

CAP. XXVI. Romani, quum majorem in modum urgeret pestilentia, Pyrrhique in Italiam reditu belli timor crevisset; nihil adversus ista vel humani præsidii, vel divini intentatum reliquerunt. Vetus erat opinio, pestilentiam clavo ab Dictatore fixo sedari posse: eam spem tum quoque tentatam, clavique pangendi causa Dictatorem dictum esse P. Cornelium Rufinum, haudquaquam improbabilis conjectura est. Quum & mali magnitudo ad omnia quærenda remedia stimulare mentes posset; & Rufinum anno sequenti à censoribus notatum fuisse constet, postquam bis Consul & Dictator fuisset: neque dicturæ ejus vel certior inveniatur memoria, vel convenientior locus. Et adversus morbos quidem, ut potuit, provisum est: armorum cura majorem industriam contentionemque, præcipue ob difficultatem delectuum, postulabat. Nam præter diuturnitatem belli, etiam longo jam tempore infesta lues tædium rerum omnium hominibus injecerat: citatique juniores militiam mira obstinatione detrectabant.

Pestilentiæ causa clavus à Dictatore pangitur.

Difficultas delectuum.

CAP. XXVII. Sed pervicaciam istam severitas & constantia M. Curii Dentati secundum Consulis fregit. Is enim, L. Cornelio Lentulo collega, magistratum jam inivera. Quum igitur in Capitolio delectum haberet Curius, respondente nullo, vocabula tribuum omnium in urnam conjici, quumque Pollia tribus exiisset, quod ex ea nomen primum sorte eductum erat, citari jussit. Tacere perseverantis bona primum; deinde quum graviter de Consulis injuria questus tribunos appellasset, ipsum quoque vendidit: *nihil opus esse reipublicæ eo cive, qui nesciret parere*, præfatus. Neque tribuni auxilio fuerunt: & postea quoque salubris exempli judicata res in consuetudinem transiit; ut delectu rite acto, qui miles factus non esset, in servitutem venderetur. Hoc terrore ceteri adacti ad nomina promptius danda: conscriptisque legionibus, quæ decretæ erant, in hosticum ambo Consules moverunt: Lentulus in Lucaniam irruit; Samnites adortus est Curius. Excitus ad ejus rei famam Pyrrhus, lustrato Tarenti exercitu suo, peditum ferme viginti millia, tria equitum recensuit.

M. Curius & L. Cornelius Coss. U.C. 478. Ol. 126. a. C. N. 275.

Curius ad nomen non respondentem in servitutem vendit.

Ambo Consules in bellum profecti.

CAP. XXVIII. Cum his, & delecta Tarentinorum juventute, Samnium ingressus, Samnites dicto minus audientes habuit, tardiusque ad eum auxilia & infrequentius venere, animis non ob cladium modo magnitudinem fessis, sed

ſed etiam exulceratis, eo quod iſtarum cauſam Pyrrho imputabant, tam triſtia non paſſuri, niſi proditis diſceſſu ſuo Italicis ſociis, expeditionem Siculam ille ſuſcepiſſet. Verumtamen ſic quoque magnis inſtructus copiis, partem earum in Lucaniam, ad diſtinendum alterum Conſulem miſit; ipſe Man. Curium oppugnare aggreſſus eſt, facilem ſibi reliquam victoriam fore ratus, ſi hunc ſuperaviſſet. Romanus autem, gnarus phalangi Macedonicæ, ſi explicari poſſit, nullam aciem parem eſſe, locis impeditis ſe tuebatur: & quoniam ex Lucania ventura ſperabat auxilia, ſimul etiam auſpicia & exta parum læta erant, copiam pugnandi minime faciebat.

Pyrrhus Curium aggreditur. Romanus ducit bellum.

CAP. XXIX. Tanto vehementius cupiebat confligere Pyrrhus, priuſquam duo Conſulares exercitus conjungerentur. Igitur adſumptis ex omni exercitu promptiſſimis quibuſque, præter aliquot elephantos, noctu, quo falleret hoſtem, ad caſtra Romanorum ſtatuit accedere. Dum autem ad iter & oppugnationem futuram omnia apparantur, ipſe in ſomnum lapſus majorem ſibi dentium partem excidere, & ex ore copioſum erumpere ſanguinem imaginatus eſt. Eo viſu perplexus, abſtinere in id tempus rebus gerendis decreverat; ſed amicis obteſtantibus, *ne occaſionem forte non redituram elabi pateretur*, ſignum ad proficiſcendum dari juſſit. Circa Maleventum urbem (hoc enim tum adhuc nomine erat) montoſa, & ſilveſtria loca ſunt: quæ deinde paullatim æquioribus clivis dimiſſa, poſtremo in planitiem late patentem deſinunt, qui *Taurasini campi* appellantur. Itaque Pyrrhus ex inferioribus locis per objectos colles & ſaltus inſtituto itinere, quum lumina defeciſſent, erroribus & ignorantia locorum tardatus, luce jam orta ex caſtris Romanis conſpici cepit.

Pyrrhus properat.

Pyrrhi ſomnium.

Ad caſtra Romana ducit.

CAP. XXX. Commotis inopinato hoſtis adventu animis, quia tamen dubium haberi non poterat, quin pugnandum foret, extaque victimarum lætiora fuerant, Conſul celeriter ex caſtris progreſſus, primos quoſque hoſtium divulſos à ſuis & incompoſitos adoritur, pellitque: Hi in ſuos incurrentes totum agmen turbavere; cæſuſque eſt militum haud exiguus numerus, & nonnulli elephanti à ſuis relicti venerunt in poteſtatem victoris. Hic ſucceſſus animavit Curium, ut inſiſtendum fortunæ putaret, & cum univerſis copiis ad pugnam inſtructis paratiſque in campum ſe demitteret. Neque Epirenſes moram fecere. Concurſum eſt utrimque ferociter, ſed quod priore certamine Romanus ſuperior fuerat, plus etiam in præſens animorum atque ſpei attulerat. Cedentibus Epirotis, iterum à belluis ſubſidium petiit Pyrrhus, alteroque ſuo cornu fugiente, viciſſim in altero Romanos ad præſidia ſua pedem referre coëgit.

Conſul contra egreditur.

Prælium committitur.

CAP. XXXI. Firmam ibi ſtationem iturus in pugnam Conſul conſtituerat: hanc igitur recentibus viribus excipere prælium, & elephantos amoliri jubet. Adverſus hæc animantia promptam atque facilem opem uſus monſtraverat: ignique magis quam ferro averti poſſe ſuperiores docuerant pugnæ. Parati igitur erant malleoli, ſtupa & pice multa obducti, quos incenſos ardenteſque in terga & turres belluarum jaculabantur: ii, ſive cuti elephantorum, ſive ligno turrium inſediſſent, uncis præacutis infixi hærebant. Quum igitur hi, & una varii generis miſſilia ex ſuperiore loco confertim jacerentur, elephanti partim terrore flammæ, partim dolore vulnerum in furorem acti, quum amplius à magiſtris regi nequirent, in ſuorum aciem retroceſſerunt, omnia, quo impetum verterant, trepidatione & clade miſcentes. Narrant initium ſtragis ab elephanto pullo ortum, qui telo ictus in capite, quum ſtridorem querulum edidiſſet, matrem primum ad notam vocem exſilentem, deinde hac etiam tumultum augente, ceteras belluas omnes turbaverit averteritque. Magna ea pugna & numero cæſorum, & victoriæ fructu fuit.

Elephanti igni magis quam ferro avertuntur.

Pyrrhi aciem turbant.

CAP. XXXII. Tum enim debellatum eſt cum Pyrrho, neque ceteri deinceps Itali diu, neque poſt Italiam, aliæ nationes Regeſque reſtiterunt. Triplo majorem ea pugna numerum in regiis partibus dimicaſſe tradunt. Octoginta enim peditum, ſex equitum millia fuiſſe: ex his qui plurimum, ſex & triginta millia; qui minimum, ſex & viginti cæſa memorant. Captos mille trecentos, cum elephantis octo. Pyrrhus cum paucis equitibus Tarentum effugit. Capta ejus caſtra admirationi fuiſſe dicuntur, & in poſterum uſui. Antiquitus enim & Romani & alii populi caſtra paſſim per corpora cohortium conſtituere, mapaliorum in morem, ſolebant: primus totum exercitum Pyrrhus dimenſis rite ſpatiis ſub eodem vallo continuiſſe fertur: atque illo exemplo adjutos Romanos, additis quæ ex uſu viderentur; ad metationem caſtrorum, quam ſequentibus temporibus perfectiſſimam habuere, perveniſſe.

Victoria Curii.

Pyrrhus caſtra metandi artifex.

CAP. XXXIII. Hic annus republica belli præclare feliciterque geſta, domeſticis quoque rebus & notabili ſeveritate diſciplinæ urbanæ illuſtris fuit. Q. Fabricius Luſcinus, Q. Æmilius Papus, concordem cenſuram exercuerunt. Multis equi publici adempti ſunt; quidam etiam in Senatu legendo præteriti. Sed maxime inſignis ad memoriam P. Cornelii Rufini nota fuit. Bis Conſul & Dictator fuerat, rebuſque magnis bello geſtis triumphaverat. Hunc igitur Senatu moverunt Cenſores, cauſamque iſti animadverſioni ſubſcripſerunt, *quod eum comperiſſent argenti facti cœnæ gratia pondo decem habere.* Iſque caſus non hominis modo, ſed familiæ ad longum deinde tempus fuit: nec ante Sullam Dictatorem quiſquam ex ea ſummis honoribus uſus eſt. Tanta temporibus iſtis parcimonia, tantuſque in eadem civitate poſtea luxus fuit, ut quæ ſupellex apud poſteros contemptiſſimæ vilitatis argumentum futura erat, eadem à prioribus pro intolerabili luxuria damnaretur. Cenſu perfecto luſtrum conditum eſt: cenſa civium capita ducenta ſeptuaginta unum millia, ducenta, viginti quatuor.

Cenſuræ ſeveritas.

Civium cenſorum numerus.

CAP. XXXIV. In exitu anni Conſul uterque triumphantes Capitolium invecti ſunt. Prior Curius: cujus & triumphus quum fama rerum, & lætitia ſucceſſus, tum etiam ſplendore pompæ illuſtrior fuit. Nam ad eam

Conſulum Triumphi.

 diem

diem ex vicinis & pauperibus populis in apparatu triumphi nihil ferme nisi arma fracta, aut carpenta Gallica; in præda, nisi greges & armenta ducta fuerant; tum vero & varietate gentium quarum captivi ante currum ducebantur; & spoliorum pulchritudine ac magnificentia celebris species fuit: quum Epirotæ, Thessali, Macedones, Apuli, Lucani, Bruttii, vincti ante currum agerentur: præferrentur autem tabulæ pictæ, signa nobilium artificum, aurum, purpura, ceteræque transmarinæ elegantiæ, & Tarentini luxus instrumenta. Sed præcipui miraculi gaudiique spectaculum elephanti fuere. Cum ipsis turribus suis quatuor (nam reliqui ex vulneribus interierant) tum primum Romæ visi sunt: vulgus à nomine animalis quod hactenus maximum noverat, & loci ubi primum conspexerat, *boves Lucas* vocitabat.

Man. Curii pulcher ac magnificus.

CAP. XXXV. Alterius Consulis paucos post dies obscurior triumphus fuit. Neque tamen illi pœnitendæ res fuerunt. Samnites & Lucanos vicerat; oppida multa ceperat, sed comparatione Curianæ gloriæ, horum splendor æstimatioque decrescebat. Inter eos qui virtutis ergo donati sunt, Ser. Cornelio Merendæ auream coronam ex præda dedit, ob Samniticum quoddam oppidum, ejus maxime opera captum. Romanis ad hunc modum victoriæ suæ lætitia fruentibus, longe dispar animorum habitus apud hostes erat. Ii jam olim imperio Pyrrhi minime læti, post infelicem pugnam, animis timore atque indignatione plenis, nihil quietum agitabant. Rex ipse dudum Romani belli pertæsus, & nunc desperata penitus victoria, nihil nisi rationem tutius honestiusque discedendi meditabatur. Sed dissimulato interea consilio, hortabatur socios, *ne ob unum adversum prælium conciderent animis: non plus eos cladis postrema hac pugna accepisse, quam prima intulissent: neque ideo Romanos ad pacem etiam bonis conditionibus permoveri potuisse. Horum constantiam si ipsi quoque æmularentur, seque fortunæ vertenti servarent, omnia commodius habitura; superesse vires adhæc diuturno bello suffecturas. In Græcia multos potentes amicos se habere, à quibus certa auxilia expectare possit.*

Lentuli obscurior, nec tamen spernendus.

Pyrrhus discessum ex Italia meditatur.

CAP. XXXVI. Neque hæc incredibiliter fingebantur: quum & antea, præsertim à Ptolemæo qui Macedoniæ tum præerat, luculenter adjutus fuisset: & in magna existimatione apud Græcos barbarosque esset; aliisque beneficiorum memoria, aliis metu devinctis, ab Ætolorum gente temporibus istis potentissima, ipsisque Macedonibus, præterea Illyriorum regulis coleretur. Ceterum hæc ita jactabat, magis ut desciscere parantes socios in fide retineret, donec aperto ad navigandum mari regnum repetere posset; quam quod aut bellum in Italia continuare vellet, aut magnam spem in transmarinis auxiliis haberet. Dimissis tamen circum Asiæ Macedoniæque Reges legatis, ab aliis pecuniam, ab aliis auxilia, ab Antigono, qui Macedoniam tenebat, utrumque postulabat. Hac spe utcunque retenta sociorum voluntate, quum interea dissimulanter omnia paravisset ad discessum, legati cum literis ab Antigono redierunt. Convocatis igitur suorum Italorumque principibus, non quidem quas acceperat literas recitavit, sed fictitias alias, quibus paullo post ab Antigono auxilia magna adfutura esse continebatur.

Ptolemæus Macedoniæ Rex.

Pyrrhi artes in tegendo consilio abitus sui.

CAP. XXXVII. Hoc astu non sociis modo delusis, sed etiam Romanis qui propinquo loco præsidium agitabant, consecuta nocte citra ullum impedimentum vela fecit, Ceraunios que montes (Epiri id promontorium est) tenuit. Sed quo minori turpitudine deseruisse bellum videretur, fidesque hominibus fieret, perfectis quibus evocatus esset rebus reversurum, Milonem ad custodiam arcis Tarentinæ reliquit; eique ut non modo spe præmiorum, sed etiam paris exitii metu in fide maneret, sellam dedit, cujus lora erant ex Niciæ pelle, quem compertis in caput suum insidiis occiderat. Huic igitur addito præsidio militum, cum ceteris copiis, octo peditum millia, quingenti equites erant, sexto quam exiverat anno, patrium in regnum reversus est. Interea Romæ quum comitia centuriata haberentur, Pyrrhusque bellum instauraturus putaretur, M. Curium refici Consulem placuit; quod unus ille adversus Regem optime gesta re, ad reliqua quoque belli plus auctoritatis & fortunæ allaturus videretur. Ex patriciis Ser. Cornelius Merenda factus est, eum quoque provehente recenti gloria, & commendatione gentilis sui, sub quo priore anno militaverat.

Pyrrhus in Epirum revertitur.

M. Curius & Ser. Cornelius Coss. U.C. an. 478. Ol. 126. a. C. N. 275. Curii auctoritas & fortuna.

CAP. XXXVIII. His Consulibus in Lucanos, Samnitesque & Bruttios conversa belli moles est. Qui quum locis potius quam armis se defenderent, nihil rei ad reliquarum exemplum memorabilis geri potuit. Neque tamen imminuta inde Curii gloria est, sic quoque judicantibus omnibus, Regem acerrimum, non modo cladem acceptam, sed etiam ducem adversus se denuo venturum Curium exhorruisse. Confecti itaque belli hujus, fugatique ex Italia Pyrrhi penes illum laus atque fama permansit. Anno qui tertium Curii consulatum secutus est, primum ab Alexandrinis Regibus legati cum muneribus Romam venerunt; in C. Dorsonis, C. Claudii Caninæ magistratu. Ptolemæus cognomento Philadelphus, audita Pyrrhi fuga gratulatum misit, petitumque, *ut populi Romani socius & amicus haberetur.* Lætum id honorificumque Patribus visum, quod amicitia Romana ultro à tam potentibus tamque longinquis Regibus ambiretur: igitur comiter acceptis habitisque legatis, societatem cum Ptolemæo jungi placuit: simul delecti ex illustribus, qui confirmandæ ejus, reddendique officii gratia legatione ad Regem fungerentur, Q. Fabius Gurges ex Consularibus, & cum eo C. & Numerius Fabii Pictores, Quintusque Ogulnius.

Prima legatio ab Alexandrinis Regibus.

C. Dorso, & C. Claudius Coss. U.C. 479. Ol. 126. a. C. N. 274.

Societas cum Ptolemæo jungitur.

CAP. XXXIX. His profectis, adversus Italicos populos, qui arma adhuc necessitate & desperatione retinebant, à Consulibus feliciter dimicatum est. Majores alterius res fuisse visas, triumphus C. Claudii Caninæ argumento est, quem de Lucanis, Samnitibus, Bruttiis, in magistratu suo duxit Quirinalibus. Sed rerum foris prosperarum lætitiam nonnihil turbavit Sextilia, quæ Vestalis virgo quum esset, incesti

Sextilia Vestalis viva defoditur.

cesti comperta, temeratis religionibus, infensos civitati deos effecisse credebatur. Sed piaculis & sacris placata deûm ira, sacerdosque verso in noxium caput supplicio, ad portam Collinam viva defossa est. Iisdem Consulibus Coloniæ deductæ sunt, Cosa in Volscientibus, & in Lucania Pæstum, quæ Græcis Posidonia vocatur. Eam Lucani Sybaritis ademerant: ab his recens in ditionem Populi Romani pervenerat. Illustrior anni sequentis memoria est, qui finem belli non adversum Samnites modo ceterosque, sed etiam cum Tarentinis attulit.

Finis belli Samnitici & Tarentini.

CAP. XL. L. Papirius Cursor, Sp. Carvilius secundum Consules, Samnites Bruttiosque & Lucanum cum Tarentino populo provincias nacti, expectationem hominum (nam in spem hoc anno finiendi belli par istud Consulum studiose delectum fuerat) consiliis factisque magnificis expleverunt. Et Samnites quidem à Carvilio perdomiti, primum atque septuagesimum post annum, quam decertari ceperat, meliori quam antea fide conditiones pacis à Romanis impositas accepere. L. Papirius Bruttios & Lucanos magnis cladibus subactos ad pacem petendam compulit. Ut tamen in uno multorum finitimorum populorum bello, terminis quoque regionum ipsarum permixtis, etiam Papirio cum Samnitibus, Carvilio cum Bruttiis Lucanisque, & utrique cum Tarentinis res fuit. Nec enim modo copiæ Tarentinorum fusæ fugatæque; sed ipsa quoque civitas in fidem accepta est. Quod negotium, quia præter victoriam ex nobilissima urbe, Pyrrhi Regis mortem, & Carthaginiensium calliditatem, & prima æmulationum inter Pœnos Romanosque initia continet, paullo accuratius explicandum est.

L. Papirius & Sp. Carvilius Coss. U. C. an. 480. Ol. 126. a. C. N. 273.

Samnites à Carvilio perdomiti.

Brutti & Lucani à Papirio.

CAP. XLI. Pyrrhus ante biennium ex Italia sic abnavigaverat, ut relicto in urbe Tarentina præsidio spem reditus sui faceret; ea paullo post novo Regis istius in Macedonia successu non parum aucta; Italorum animos adversus præsentia damna sustentaverat. Vir enim ardentis animi quum diu quiescere non posset, Antigono, quod in Italia belligerantem nullis auxiliis juvisset, bellum intulerat, eumque prælio victum universo prope regno ejecerat. Unde Romanis quoque continuus per ea tempora metus fuit, ne auctioribus copiis regressus in Italiam, majus priore bellum excitaret. Sed inopinata mors Regis spes metusque omnium subito incidit atque sustulit. Pyrrhus enim, ut erat potentiæ in immensum augendæ insatiabiliter appetens, per causam reducendi in regnum Spartæ Cleonymi, qui cum Areo diffidebat, Peloponnesum ingressus, ad illam etiam occupandam adjecit animum. Et Lacedæmonios quidem, licet urbe frustra oppugnata, magnis adfecit incommodis.

Pyrrhi successus in Macedonia.

Ingressus in Peloponnesum.

CAP. XLII. Sed Argis interea, quum adversæ factiones duæ essent, principes earum Aristippus Antigonum, Aristias Pyrrhum ad opprimendos inimicos advocat. Nam & Antigonus, contra communem hostem Laconibus auxilio futurus, in Peloponnesum venerat. Ita diversis portis, sub eandem noctem, utriusque Regis copiæ in Argivam urbem recipiuntur. Pyrrhus cognito urgeri suos, urbem & ipse ingressus, quum die jam oriente lupum & taurum ex ære, certantium inter se habitu, vidisset; imminentis fati indicio exhorruit. Oraculum enim erat vetus, fatalem Æacidæ locum fore, ubi taurum cum lupo dimicantem spectavisset. Igitur retrahere copias, & ex urbe recedere cogitabat. Sed occurrentes cum Heleno Pyrrhi filio subsidiarii milites elephantique, clauserant exitum: hisque in urbem irrumpere, illis exire nitentibus, quum hostes etiam acriter insisterent cedenti turbæ, & in angustiis viarum spatiis Argivi, Macedones, Epirotæ, quique cum Areo venerant Spartani Cretesque, adhæc elephanti quidam truderent inter se truderenturque; omnia trepidatione & tumultu miscebantur.

Prælium in urbe Argivorum.

CAP. XLIII. Dum inter hæc Pyrrhus ubique consiliis, clamoribus, manu, servare suos, arcere hostes, satagit; à juvene quodam Argivo lancea leviter vulneratus est. Matrem hic habebat anum pauperculam, quæ cum aliis mulieribus ex tecto domus prælium spectans, quum Pyrrhum in auctorem vulneris sui toto impetu ferri videret, periculo filii attonita, protinus tegulam corripuit, ac utraque manu libratam in caput Regis demisit. Tam inhonorus & miserabilis exitus Pyrrho fuit, quo majorem animi robore, solertia consiliorum, scientia rei militaris, multisque præterea corporis ingeniique bonis, ætas illa non tulit. Sed fructum laboris operumque suorum, & ornamenta virtutum, ambitione corrupit, felicior futurus, si suis rebus contentus; potentissimus autem omnium, si quam in quærendis opibus industrius fuit, tam in retinendis circumspectus esse potuisset.

Pyrrhi vulnus.

Mors & Elogium.

CAP. XLIV. Hæc igitur postquam in Italia sunt audita, pro variis hominum studiis, lætitia luctuve civitates adfecere. Sed alii quidem populi, qui suæ spontis erant, pacem amicitiamque Romanorum, quibus poterant, conditionibus redimebant: Tarentinum, ne suis consiliis uteretur, præsidium Epirotarum & præfectus arcis Milo vetabat. Inter quos res paullatim ex levioribus injuriis atque contumeliis in apertas inimicitias processerat. Itaque maximis in difficultatibus constituti Tarentini, quum extra mœnia Romanos hostes, intus Epirotas haberent; missis legatis auxilium à Carthaginiensibus petiverunt. Pœni, qui Siciliæ magnam partem tenerent: & maritima Italiæ loca sibi quam Romanis accedere mallent; specie ad ejiciendum Milonem, ceterum si Tarento potirentur, etiam adversus Romanos tuituri, cum instructa classe prompte accurrerunt. Quum inter hæc etiam L. Papirius Consul advenisset, undique clausa Tarentus erat, Romanis à terra urbem simul arcemque, Pœnis eamdem arcem à mari obsidentibus.

Italici populi amicitiam Romanam quærunt.

Tarentinorum & Milonis inimicitiæ.

CAP. XLV. In hoc statu rerum, quum haud minor Romano cura esset, ne Carthaginienses arcem caperent, quam ne à se non caperetur, omnes victoriæ rationes subtiliter indagans, Milonem per idoneos internuntios tentat, *si Tarentum ejus opera obtinuisset, ipsum popularesque cum rebus suis incolumes dimissurum esse* pollicitus. Milo nihil ex præsentibus videns potius, cum Tarentinis agit, *ut junctis consiliis de communi salute deliberarent:* sensimque persuadet,

L. Papirii consilium ad occupandum Tarentum.

Milo Tarentum Consuli prodit.

ſuadet, *ut ſe legatum ad L. Papirium mitterent, de conditionibus ex omnium utilitate ferendis diligenter acturum.* Ut homines tædio curarum periculorumque feſſi lubenter adſenſi ſunt, ad Conſulem identidem profectus, quocum fallaciam iſtam compoſuerat, luculentas plerumque conditiones, & ſpem non pœnitendæ pacis certam referebat. Ea credulitas, ſi quid in animis Tarentinorum diligentiæ ac curæ ſuperfuerat, ſecuritate fiduciaque reſolvit: occaſionemque Miloni præbuit, qua non arx modo, ſed etiam urbs ipſa Romanis traderetur.

Carthaginienſes diſcedunt.

CAP. XLVI. Carthaginienſes hoc eventu minime læti, ſed *amicos Romanorum ſe* ferentes, *neque aliam ob cauſam quam ad expellendum Milonem veniſſe*, diſceſſerunt. Auctores habeo, Pœnos à Romanis monitos, *ſi Tarentinæ rei ſe immiſcerent, contra fœdera facturos videri*, non modo denuntiationem hanc inſuper habuiſſe, verum etiam in acie Tarentina contra Romanos auxilia Punica ſtetiſſe: qua ex offenſa maxime bellum quod adverſum Carthaginienſes in Sicilia geſtum eſt, eruperit. Quamquam Pœni perjurio culpam tegere volentes, *nihil ab ſe dolo malo factum eſſe* juraviſſent. Ego ſicut non abnuerim vel inter ipſos duces tale quid agi potuiſſe; dum Romanus Pœni præſentiam ægre patitur, Pœnus inſtituto ſuo quam poteſt cauſam prætexit; vel populos ipſos publice iſthæc diſputaviſſe: ita veriores belli mox exorti cauſas alias fuiſſe exiſtimo; quod neque ſtatim bellatum eſt, & poſtea natum in Sicilia bellum, ob Mamertinos præcipue, manentibus adhuc Punicis fœderibus, exarſit.

Non ſine offenſa.

Conſulum Triumphi.

Aucto ad hunc modum imperio redeuntes Romam Conſules à gratulantibus excepti, magno omnium favore, magnaque ſua gloria triumpharunt.

Legati Alexandriam miſſi revertuntur.

CAP. XLVII. Inter hæc Q. Fabius Gurges & ceteri qui miſſi Alexandriam fuerant, in Senatu legationem renunciarunt. *Omni ſe genere hoſpitalitatis ac benevolentiæ acceptos habitoſque: munera venientibus magnifica miſſa: majora etiam data diſcedentibus. Sed priora quidem illa modeſte recuſari, magis ex dignitate abſtinentiaque Romana viſum eſſe: cetera quæ omnino recipienda fuiſſent, à ſe prius quam aliarum rerum quidquam agerent, in ærarium populi Romani delata eſſe: Sed & Alexandriæ, quum ad ſolennes epulas invitatis, more apud Reges uſitato, coronæ aureæ miſſæ eſſent, eas ominis cauſa acceptas, noctu ſtatuis Regis impoſuiſſe.* Senatus & ſucceſſu legationis, & gravitate legatorum mire lætus, gratiis actis *quod ſua continentia mores Romanos externis quoque nationibus venerabiles reddidiſſent:* reſtitui munera, quæ in ærarium detulerant, præcepit. Continuo populus, *ita demum rempublicam optime geſtum iri* dictitans, *ſe diteſcendi ex publicis negotiis infame ſtudium tolleretur;* idem ſcivit: quæſtoribuſque pecuniam eam uti juſſi erant prompte reſtituentibus, digni hoc abſtinentiæ fructu homines, pari gloria & recuſarunt Ægyptias opes, & receperunt. Q. Fabium qui caput legationis ejus fuerat, hoc quoque nomine prælatum tot egregiis viris exiſtimo, ut à Cenſoribus M. Curio, L. Papirio Princeps Senatus legeretur: quum nobilitate domus, & paternis meritis, ſimul conſulatibus duobus totidemque triumphis, nulli jam honori impar videretur.

Q. Fabii honores.

Anienis aqua in Urbem ducitur.

CAP. XLVIII. Iiſdem Conſulibus M. Curius Cenſor Anienis amnis aquam in Urbem ducendam locavit, ex manubiis hoſtium. Ex quibus adeo privatim ditari noluit, ut aliquando, quum à malevolis interverſæ pecuniæ argueretur, gutto ligneo, quo ad ſacrificia uti conſueverat, in medium prolato, juraverit *ſe nihil præterea de præda hoſtili ſuam in domum intuliſſe.* Vir profecto tum rerum geſtarum magnitudine, tum etiam aliarum virtutum illuſtribus experimentis meritus, ut quædam ejus inſigniora dicta factaque, modico excurſu adnotentur. Neque vero indignum, aut hiſtoriæ condendæ officio alienum judico ea referri, per quæ homines in republica verſaturi, haud ſane minus quam conſiliis operibuſque militaribus, ad felicitatem ex virtute petendam inſtruantur. Bello Sabino quum tantum prædæ fuiſſet, ut tum primum Romanos guſtum divitiarum cepiſſe ſcriptor hiſtoriæ Fabius autumet, Curius nihil ex tam opulenta victoria, præter conſcientiam famamque ſibi vindicans, in priſtina paupertate duritieque manſit: etiam publicæ continentiæ magiſter idem idoneus, & ſeverus cuſtos.

Man. Curii inſigniora dicta factaque.

CAP. XLIX. Agri enim captivi parte maxima publicata, privatis haud amplius quaterna dena jugera viritim diviſit; ipſe quum Senatus majorem ei portionem adſignaret, eodem quem ceteris dederat agri modo contentus fuit, *malum eſſe civem* dictitans, *cui non idem, quod aliis, ſatis eſſe poſſet.* Hæc deinde in Sabinis villa Curiana fuit, in qua forte rapa torrentem victi nuper Samnites quum adiviſſent, ingensque pondus auri adferrent dono; *ego hæc*, inquit, *in fictilibus meis eſſe malo, & aurum habentibus imperare.* Cui villæ cum vicina prædia ſenior Cato poſſideret, eo ventitabat crebro, tenuemque caſam, & ruſculum, quod vir tantus poſt tres triumphos manibus ſuis foderat, cum recordatione vitæ abſtinentiſſime actæ contemplatus, animum ad parem conſtantiam, antiquæ ſimplicitatis & virtutis æmulatio componebat. Et profecto viris haud aliis opus fuit ad imperii tam firma ponenda fundamenta, quæ & impoſitam molem perferre poſſent, & non exteris modo concutientibus reſiſterent, ſed ipſis quoque domeſticis vitiis ægre vixque convellerentur.

Villa Curiana.

A Seniore Catone frequentata.

L·FLO-

L. FLORI IN DEC. II. LIB. XV. EPITOME.

VICTIS Tarentinis pax & libertas data est. Legio Campana, quæ Rhegium occupaverat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. Quum legatos Apolloniatium ad Senatum missos quidam juvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data: coloniæ deductæ, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primum Populus Romanus argento uti cepit. Umbri & Salentini victi, in deditionem accepti sunt. Quæstorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

DECAS SECUNDA.
LIBER DECIMUS QUINTUS.
EX
JOH. FREINSHEMII
SUPPLEMENTIS LIVIANIS.

CAPUT I.

SUperatis post multa certamina validissimis hostibus, partaque per Italiam pace, supererat ea deliberatio Patribus, quemadmodum victoria bene uterentur. Mulctari parte finium omnes, qui arma contra tulerant, populos placuit: severiore adversum Tarentinos vindicta, quanto intemperantius offenderant. Arma navesque tradere jussis, muri quoque diruti sunt, tributumque civitati impositum: pax modo cum libertate concessa. Nihil deinde visum antiquius, quam perfidiam puniri legionis, quæ Rheginis dolo circumventis, oppidum eorum decimum jam annum pro suo possidebat. Hi quum ante providissent, Romanis rebus quotidie lætioribus, suum scelus inultum non fore, quidquid ad communiendam urbem, viresque defensioni parandas pertinebat, solicite administraverant: non ignari, quod fraude vique partum esset, nisi iisdem illis artibus diu retineri non posse. Præter insitam ferociam freti erant amicitia Mamertinorum; successuque adversus Carthaginienses, deinde Pyrrhum, quo urbis suæ animorumque fortitudinem experti fuerant, hostibus ab obsidendi consilio cito depulsis. Itaque in tantum creverant rebellium & desertorum animi, ut Crotonem prodentibus quibusdam capere ausi, præsidium Romanum trucidare, urbem diruere sustinuerint.

Tarentini puniti.

Rhegium tenentes defectores ad defensionem se parant.

CAP. II. Igitur L. Genucio, qui cum C. Quinctio Consulatum eo anno gerebat, mandata est ultio: compulsisque intra mœnia perduellibus urbs obsessa. Sed illis suas & Mamertinorum vires non instrenue opponentibus, quum incommoda quædam passus Consul etiam rerum necessariarum penuria laboraret, ab Hierone, qui Syracusis principatum obtinebat, frumento & milite adjutus est. Hic enim Mamertinis infensus, etiam socios eorum Rhegium tenentes oderat: incrementis quoque Romanorum, ut eorum animos ad usum sequentium temporum beneficiis occuparet, movebatur. Sic ad extremum ad deditionem urbe coacta Mamertinos certis conditionibus adstrictos dimisit Consul, perfugas & latrones, quorum multi Rhegium, velut ad asylum concurrerant, adfecit supplicio: legionarios autem milites abduxit Romam, ut de ipsis Senatus statueret.

L. Genucius, & C. Quinctius Coss. U.C. 481. Ol. 127. a. C.N. 272. Obsidentur à L. Genucio.

In potestatem veniunt.

CAP. III. Magnum inde publicæ severitatis exemplum sequitur. Senatus primum *omnes qui adducti à Consule fuerant, in carcerem condi* jussit: *ut inde ad supplicium capitis promerentur.* Deinde, quum intercessisset Senatusconsulto tribunus plebis M. Fulvius Flaccus, denuncians, *ne in capita civium Romanorum adversus leges & morem majorum animadverteretur;* constantia Patrum tribunitii clamores spreti sunt: suppliciumque de nocentibus sumptum. Ne tamen invidia facti tam acerbi, plebisque mœstitia gravior foret, si tanta hominum multitudo eodem tempore interficeretur; singulis diebus quinquaginta ducti sunt, quos virgis cæsos securi percusserunt. Senatus etiam corpora sepeliri, mortemque cujusquam eorum lugeri vetuit. Decius Jubellius, qui ad eam usque diem oculis suis superstes vixerat, ut majore cum dolore moreretur; in carcere manus sibi attulit. Plures auctores secutus legionem totam, hominum millia quatuor Romæ in foro securi percussa retuli.

Supplicio adficiuntur.

CAP. IV. Sed verius puto quod à Polybio traditur, *ex ea legione vivos in potestatem venisse admodum trecentos; reliquum numerum dum urbs capitur ferociter repugnando cædi maluisse, non ignaris omnibus, post delicta tam enormia nihil ex deditione aliud, quam plures cruciatus, mortemque graviore cum ignominia conjunctam expectari posse.* Urbs Rhegina prioribus incolis, quod eorum usquam reperiri conquirique poterat, cum libertate legibusque suis, reddita est. Hoc justitiæ fideique documentum Romanæ

Rhegium prioribus incolis restituitur.

manæ civitatis existimationem largiter auxit: neque minus amoris eo facto, quam per arma metus apud Italicos vicinosque populos quæsitum.

C. Genucius & Cn. Cornelius Coss. U. C. an. 482. Ol. 127. a. C. N. 271. Bellum cum Sarsinatibus Umbris.

C. deinde Genucii, Cn. Cornelii Consulatus bellum cum Sarsinatibus habuit. Umbrorum ea gens Apenninum incolentium, quibus causis in arma fuerit acta, quaque spe formidabili jam Romanorum potentiæ se opposuerit; silentibus scriptorum reliquiis, divinare non potui. Totius etiam belli series penitus intercidit, nihilque ad nos ex veteri rerum istarum memoria pervenit, nisi quod à Cn. Cornelio de Sarsinatibus triumphatum est.

Hiems asperrima.

CAP. V. Asperrimam his Consulibus hiemem fuisse Romæ traditur: ut arbores emortuo succo aruerint, Tiberis densa glacie concreverit, jumenta & pecudes inopia pabuli contabuerint. Tantaque fuit inclementia cœli, ut in foro Romano nives horrendæ altitudinis per dies quadraginta continuos duraverint. Res insusitata, ut fit, à multis prodigii loco habita, vehementi terrore hominum animos percelluit: intentiore statim metu, quum Q. Ogulnio Gallo, C. Fabio Pictore magistratum ingressis multa cernerentur ostenta, multa nuntiarentur.

Q. Ogulnius Gallus & C. Fabius Coss. U. C. 483. Ol. 127. a. C. N. 270. Ostenta.

Romæ enim ædes salutis, & pars muri sub eodem loco, de cœlo tacta. Lupi tres ante lucem Urbem ingressi semesum cadaver intulerunt, membratimque laceratum, in foro, ipsi strepitu hominum exterriti, reliquerunt. Formiis mœnia fulmine sæpius icta disjectaque nuntiabantur. Et in agro Caleno diducta repente terra flammam erupisse alatam, quæ triduo toto flagrans quinque agri jugera usque in cinerem exusserit, ut non modo fruges eo loco cunctæ, sed etiam arbores radicitus emorerentur. Plus ea res timoris Romæ, quam calamitatis attulit. Nihil enim magnopere consecutum est, nisi quod bellum à Picentibus ortum, annoque sequente confectum eam quoque regionem Romanæ ditioni adjecit.

Argentum signari ceptum.

CAP. VI. Interea in Urbe signandi argenti primum initium fuit, auctis jam successu rerum opibus, quum ad eam diem æs tantummodo Romæ in promiscuo pecuniæ usu fuisset, tum autem denarii quinariique ex argento cusi, qui pro libris totidem æris essent; aliique minores, qui dupondio & semisse quum æstimarentur, ex re sunt sestertii appellati.

Moneta unde dicta.

Moneta dicta quod in æde Junonis Capitolina cuderetur. Cognomen enim illud inditum Junoni fuerat, quod bello Pyrrhi & Tarentino consulentes de pecuniarum inopia Romanos monuisset, *pecuniam non defore justitiam & arma colentibus.*

Lollius Samnites.

Consules Q. Gallus, C. Fabius ad comprehendendum Lollium Samnitem profecti sunt: qui quum obses Romæ fuisset, clam elapsus, castello quodam occupato faciebat latrocinia: populariumque animos vix adhuc certa pace compositos, ad defectionem incitabat.

Caricini.

CAP. VII. Atque is quidem cum collectitia & maximam partem inermi turba non diu restitit; in Caricinis (ea quoque Samnii pars est, Frentanis propior) laboris periculique plusculum fuit. Dum locus munitus, qui prædarum Lollio receptaculum fuerat, expugnatur; ancipiti casu, ex spe magna in timorem,

Anceps casus.

ex timore ad victoriam subito ventum est. Inducti quidam ex propugnatoribus impunitatis pacto, nocte sublustri Romanos intra mœnia receperunt. Concurrentibus ad tumultum oppidanis, quum manus conseri cepisset, magna vis nivis repente cœlo delapsa conspectum eripuit præliantibus. Ea res Caricinis adversus locorum ignaros ita profuit, ut maximo in discrimine Romana signa versarentur: jamque prope aberat, ut cogerentur referre pedem, quod inter tenebras fieri citra magnum detrimentum nequibat; quum subito cessante nivium casu reddita luna est; cæcoque metu liberatis promptum ad victoriam iter virtute partum. Eæ turbæ impedimento videntur fuisse, ne Picentes iis Consulibus perdomarentur.

P. Sempronius, & App. Claudius Coss. U. C. an. 484. Ol. 127. a. C. N. 269. Picentes domiti.

CAP. VIII. Insequente autem anno P. Sempronius Sophus, Appius Claudius Cæci F. Crassus consulatu inito bellum illud aggressi, rem ex sententia confecere. Sub eadem ista tempora in Piceno, qui ager Senonum Gallorum fuerat, Ariminum colonis occupari placuit; Maleventum in Samnio: sed nomine, quod ominosum esse videbatur, mutato, *Beneventum* colonia dicta est. Sabinis, qui ante aliquot annos accepti in civitatem fuerant, tum suffragii quoque jus datum. In Umbria res etiam à Claudio gestæ, Camarinumque oppidum captum: incolæ sub corona venditi. Sed quia parum liquida fide gestum ab imperatore bellum videbatur, utilitatem Populus Romanus justitiæ posthabuit: *conquisitosque Camertes redimi ab emptoribus, receptisque in civitatem locum ad habitandum in Aventino colle adsignari, & prædia sua restitui* jussit.

Ejus victoriæ gaudium.

CAP. IX. At Picentinæ victoriæ majus gaudium fuit: resque digna visa, quæ denariis argenteis nuper cudi ceptis impressa, & pluribus statim innotesceret, & ad memoriam servaretur posteritatis.

Et nummi.

Nummos Picum repræsentantes, Saturni filium (nam is gentis auctor creditur) & ab alia parte dextram à magistratu Romano porrectam supplicanti, ex Senatusconsulto cudendos curavit Q. Cædicius Quinti Filius. Et certe luculentam ea gente pacata virium accessionem factam vel inde constare potest, quod trecenta sexaginta Picentium millia in fidem Populi Romani venisse traduntur.

CCCLX. Picentium millia in fidem veniunt. Triumphus.

Eo bello triumphum Consules meruerunt duxeruntque: insigniore tamen P. Sempronii gloria, quod adversus validiores hostium copias, periculoque & contentione majore certaverat.

Consul confirmat suos terra movente trepidantes.

CAP. X. Res enim prodigiosa tum accidit, ut instructa utrimque acie, sub ipsum committendi prælii tempus, terra subito moveret. Sed Consul apta tempori oratione territos militum animos confirmavit: *haud minus hostes religione non necessaria perturbatos* dictitans, *ejusque victoriam fore, qui excusso inani metu adversarium sui non bene compotem prior invasisset. Templo* deinde *Telluri deæ* voto, *si Populo Romano victoriam dedisset;* impetum in hostes fecit. Neque hi segnius excepere certamen, cædesque tam atrox fuit, ut etiam victoris exercitus pars minor evasisse dicatur. Ab hoc prælio, quum alia Picentium oppida, tum caput gentis Asculum, situ murisque tutissimus locus, Sempronio se dediderunt. Hujus deinceps exem-

exemplo Picentium omne nomen imperata facere pollicitum, à Senatu pacem obtinuit. Jam Italia tota, qua Siculum Joniumque mare spectat, perdomita, soli restabant Sallentini, qui ad extremas Italiæ oras colunt, qua mare superum Jonio committitur. Ad hos igitur à Picentibus bellum, veluti contagione quadam pervasit, iisque M. Atilio Regulo, L. Julio Libone Consulibus indictum est. Crimini datum, quod Pyrrhum ex Epiro venientem, portubus oppidisque suis recepissent.

Sallentini bello petuntur.

M. Atilius & L. Julius Coss. U. C. an. 485. Ol. 128. a. C. N. 268.

CAP. XI. Ceterum commoditas portus Brundusini, qui eodem vento spirante & dimittere naves potest, & accipere, facilisque inde in Illyricum & Epirum trajectus, quodque opportunius videbatur ipsis Italiæ finibus imperium terminare, veriores belli causæ putabantur. Triumpharunt ex his ambo Consules una die, quæ fuit octava Kalend. Februar. Fusis acie Sallentinis, nobilissimum eo tractu oppidum Brundusinum ceperant: aliaque prospere gesserant: adjuti, ut ferebant, à Pale pastorum dea, quæ *præmium victoriæ* petiisse ultro dicitur, *ut ædes sibi Romæ dedicaretur.* Majori parte Sallentinorum ab his subacta, victoriam sequentis anni Consules absolverunt.

Commoditas portus Brundusini.

Pales pastorum dea.

CAP. XII. Numerius Fabius C. F. M. N. & D. Junius D. F. D. Nepos Pera fuere. Ab his Umbri simul atque Sallentini in deditionem accepti. Sic universa jam Italia perpacata qua maribus & amne Pado finitur, è vestigio per insulas propinquas, & adsitam Jonio Adriaticoque pelago continentem, aliorum spe, aliorum formidine celebrari Romana magnitudo cepta est. Nam quibus studium erat per injurias vicinorum crescendi, suis consiliis impedimentum à Romano metuebant: aliis ex diverso præsidium istud adversus impotentiam adversariorum, tamquam divinitus oblatum amplexantibus. Primi omnium Apolloniatæ missis Romam legatis in amicitiam recipi petierunt. Urbs illa sexaginta stadiis à mari recedit, à Corinthiis & Corcyræis condita, commodumque portum habet, qua proximus in Græciam à Brundusio trajectus est. Illyricæ Macedonicæque circum gentes colunt: igitur inter potentes & cupidos libertatem suam ægre tuebatur. Ab Senatu non tam civitatis ejus opes, quæ tenues erant, quam spem futuri, & apertam ad majora occasionem reputante perquam humaniter accepta est legatio. Quo gravior mox vindicta fuit in quosdam ordinis Senatorii juvenes, qui legatos orta contentione pulsaverant. Q. enim Fabium neque magistratus dignitas, ædilitatem enim gerebat, neque generis amplitudo tutata est, quin Apolloniatibus ob eam noxam dederetur.

Numerius Fabius, & D. Junius Pera Coss. U. C. an. 486. Ol. 128. a. C. N. 267.

Universa Italia perpacata.

Apolloniatæ legatos mittunt Romam.

CAP. XIII. Deditus est etiam Cn. Apronius, itidem ædilis, ejusdemque culpæ reus. *Hos igitur per feciales legatis Apolloniatarum tradi, quæstoremque cum his Brundusium ire* Senatus censuit, *ne quid in itinere legatis à deditorum propinquis amicisve noceretur.* Magnum sane fidei publicæ documentum; sed non inferius prudentiæ: quum enim opinione justitiæ nationum exterarum animos ad amicitiam suam attrahere desiderarent; magnopere intererat, injurias eorum, qui primi ad societatem jungendam venissent, quam accuratissime vindicari. Neque enim quidquam destinatis eorum tam inimicum fieri potuisset, quam si commissum esset, ut & Apolloniatas facti sui, & alios exempli pœniteret. Atque ab hac utilitate receptum, constanterque secutis etiam temporibus servatum est, ut qui legatos civitatis liberæ pulsavissent, iis, quorum erant legati, dederentur. Ceterum Apolloniatæ deditis in suum oppidum adductis, plus se commodi ex humanitate quam ex vindicta consecuturos prudenter arbitrati, domum incolumes remiserunt.

Eorum violatores deduntur.

Sed ab Apolloniatis remittuntur.

CAP. XIV. Hoc anno ab utroque Consule, bini sunt triumphi ducti. D. Junius ante diem quintum Kal. Octobres, Numerius Fabius ante diem tertium Nonas ejusdem mensis de Sarsinatibus Umbrorum populo triumpharunt: Iterum Kalend. Febr. Fabius; Nonis Junius, de Sallentinis & Messapiorum gente quæ Sallentinos accolas auxiliis juverat. Is finis eo tempore bellorum Italicorum fuit. Nam quod anno sequente, Q. Fabio Gurgite tertium, L. Mamilio Vitulo Consulibus, ad Volsinios gestum est, non cum justis hostibus bellum, sed adversum scelesta servitia pro sociis ultio fuit. Etruscorum gens opulentissima Volsinii fidem Populi Romani contra servos quondam suos implorabat. Usi enim inepto consilio, sive quod superioribus bellis attritas vires ita recreari posse sperabant; sive deliciis ipsi diffluentes, armorum laborem fugiebant: servis libertate & civitate donatis, ea permiserunt. Inde communicatis etiam honoribus in Senatum legi, magistratusque fieri ceperunt.

Bini Triumphi Consulum.

Q. Fabius Gurges, & L. Mamilius Vitulus Coss. U. C. 487. Ol. 128. a. C. N. 266.

Vulsiniis civitas, & arma servis data.

CAP. XV. Ita brevi oppressis veteribus civibus, translataque in se republica, datam à dominis libertatem adversus ipsos insolentissime exercuerunt. Matronas honestas virginesque per vim constuprari: maritis parentibusque de injuria conquerentibus pro vindicta legum, contumelias & ludibria rependi: arbitrio petulantissimorum nebulonum rapi, trahi, vexari omnia, Vulsiniis jam in morem venerat. Neve prætereatur insigne monumentum, quem ad finem servilium animorum belluina impudentia possit procedere, si nacta potentiam fuerit; lege lata sanxerunt, *uti libertinis in patronorum filias ac uxores stupri jus esset: floremque virginis ingenuo nupturæ primum aliquis ex suo ordine delibaret.* Vulsinienses igitur veteres, quum neque ferre diutius miserias istas, neque propulsare viribus suis possent; consilio clam inter se habito, legatos Romam mittere decreverunt. Ii secretis precibus impetrato *uti privatis in ædibus Senatus cogeretur,* perniciem enim sibi, si res emanasset, impendentem prospiciebant: oratione flebili calamitates urbis suæ exposuerunt. Qua moti Patres, opem miseris ad recuperanda pristina jura promiserunt.

Contra dominos exercentur.

Privatis in ædibus Senatus datur Vulsiniensium legatis.

CAP. XVI. Sed hæc quum acta secreto putarentur, iis qui fuerant accusati per Samnitem quendam indicata sunt. Is, quum in ædibus ubi Senatus convenerat, hospes domini ægrotaret, per oblivionem eo in loco relictus exceperat dicta prodideratque. Quæstiones igitur de legatis Roma reversis habitæ

Res tamen proditur.

ſunt; compertoque negotio, & ipſi & principes alii civitatis crudeliter interfecti. Eo juſtior inferendi belli cauſa viſa: miſſusque cum exercitu Q. Fabius Coſ. occurrere auſos in fugam vertit, magnumque fugientium numerum cecidit: ceteros qui intra munimenta ſe receperant, actis operibus oppugnare inſtituit. Sed illis non ſegniter reſiſtentibus, quum levia ut ſolet certamina crebro fierent, Conſul, dum incautius inter tela verſatur, vulnus accepit, & in ejus deinde curatione deceſſit. Obſeſſi, caſu eo cognito, eruptionem ſummis viribus fecere, ſperantes exercitum interitu ducis turbatum, ſi ſubito invaderetur, à mœnibus ſubmoveri poſſe.

Conſul à ſervis Vulſinienſium vulneratur.

CAP. XVII. Verumtamen eventus prælii contra dedit: excepti ferociter à militibus Romanis, & in urbem iterum cum clade compulſi ſunt. Huic ego pugnæ Decium Murem præfuiſſe crediderim: hic enim legatus eſſe Fabio, & poſt necem ejus donec ſucceſſor veniret, bellum adminiſtrare potuit. Atque inde eſſe reor, quod apud negligentiores hiſtoricos, Vulſinienſis belli cepti finitique titulus Decio Muri adſcriptus eſt. Cenſores eo anno creati Cn. Cornelius L. F. Cn. N. Blaſio, & C. Marcius, qui quum antea quoque cenſuram geſſiſſet, in hoc honore Cenſorinus appellatus eſt. Memorabilis hujus Marcii moderatio fuit, qui accepta poteſtate, quam non ambiverat, populum ad concionem vocatum graviſſima oratione increpuit, *quod magiſtratum illum bis eidem mandaviſſet, cujus tempora, non aliam ob cauſam, quam quia nimia poteſtas ejus eſſet, coarctanda ſibi majores judicaſſent.* Inde profecta lex eſt, qua cautum *ne quis Cenſor iterum fieret.*

Sed illi cum clade in urbem compelluntur.

Lex, ne quis Cenſor iterum fiat.

CAP. XVIII. Eodem anno Quæſtorum numerus ampliatus eſt. Quatuor hactenus ſuffecerant: Urbani duo: totidem ad bellum exeuntibus Conſulibus adjungebantur. Sed proximis aliquot annis, aucta majorem in modum republica, vectigalibusque ac portoriis multis accedentibus, duplicari numerum iſtum neceſſe fuit. Appius deinde Claudius, qui in magiſtratu Caudex cognominatus eſt, & M. Fulvius Flaccus Conſules ſequuntur; annus cepto primum adverſus Pœnos in Sicilia bello memorabilis. Tum enim inter duas potentiſſimas civitates inimicitiæ primum erupere, quæ multos poſt annos, illataſque & acceptas horrendas clades, non niſi alterius excidio finiri potuerunt. Sed prius de Carthagine quædam altius repetenda ſunt, quam ad bellorum iſtorum expoſitionem accedamus. Erunt enim his in rebus enarrandis multa intellectu judicatuque difficiliora, niſi primum origo urbis & incrementa cognoſcantur.

App. Claudius Caudex, & M. Fulv. Flaccus Coſſ. U. C. an. 488. Ol. 128. a. C. N. 265. Initium Belli Punici primi.

Carthaginis origo & incrementa.

L. FLORI IN DEC. II. LIB. XVI. EPITOME.

Origo Carthaginienſium, & primordia urbis referuntur, contra quos & Hieronem regem Syracuſanorum auxilium Mamertinis ferendum cenſuit Senatus: quum de ea re inter ſuadentes, ut id fieret, diſſuadenteſque contentio fuiſſet: tranſgreſſis tum primum mare equitibus Romanis, adverſus Hieronem ſæpius bene pugnatum. Petenti pax data eſt. Luſtrum à cenſoribus conditum. Cenſa ſunt civium capita CCXCII. millia, CCXXIIII. D. Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Eſernia deducta eſt. Res præterea contra Pœnos & Volſcos proſpere geſtas continet.

DECAS SECUNDA.
LIBER DECIMUS SEXTUS.
EX
JOH. FREINSHEMII
SUPPLEMENTIS LIVIANIS.

CAPUT I.

Carhaginienſium origo à Tyriis Phœnicibus.

CArthaginem à Tyriis Phœnicibus conditam eſſe, præter veteris hiſtoriæ fidem, etiam perpetua civitatum iſtarum, donec floruerunt, amicitia; præterea linguæ nunc quoque manentis manifeſta ſimilitudine certum atque teſtatum eſt. Ex ea gente ferunt Eliſam, quæ & Dido cognominata eſt, filiam Agenoris Belo geniti, quod Pygmalionem iiſdem parentibus ortum, ob injuſtam mariti ſui Sichæi cædem odiſſet, patria profugam; eum Africæ ſinum, peninſulamque in qua poſt condita Carthago fuit, tenuiſſe: parvis admodum rei tantæ initiis, ac potentiæ, quæ deinceps conſecuta eſt, ſpem nullam oſtentantibus. Quippe non plus terræ ab incolis emiſſe Eliſa creditur, quam corio bovis amplecti poſſet: hoc in tenuiſſima lora diſſecto majus aliquanto ſpatium, quam venditores

Eliſa, quæ & Dido Carthaginis conditrix.

res intelligebant peti, comprehendit; arcique struendæ suffecit locus, quam ex eo *Byrsam* appellatam putant. Inde multis, commerciorum gratia cum advenis colendorum sedes juxta statuentibus, quum jam instar civitatis effectum esset; Afrique mansuetos homines & divites secum retinere cuperent, facile adsensi sunt venientibus ab Utica legatis, qui *suo exemplo* (nam & Utica colonia Tyriorum erat) *ad condendam iis locis urbem* hortabantur. Ita convenit, ut Afri sedem oppidi Phœnicibus concederent: hi annuum eo nomine vectigal penderent Afris.

Arx Carthaginis Byrsa.

CAP. II. Operi perfecto Elisa lingua sua nomen imposuit *Carthadas*, quod urbem novam significat; Græci Carchedona, Romani aberrante, ut fit, pronunciatione Carthaginem vocaverunt. Ea quum & vicinos faventes, & populum industrium, &, quod maximum est, sapientem reginam haberet; admirandis incrementis brevi convaluit. Hæc ante Romanam urbem conditam anno circiter septuagesimo acta videntur: nam inter auctores, ut in re tam antiqua, parum convenit. Sed Elisæ quemadmodum vita casuum varietate nobilis, sic etiam memoranda mors fuit. Jarbas Africanæ cujusdam gentis regulus nuptias ejus ambibat, ni adsequeretur, bellum minitans. Sed illa castitate insigni, & mariti prioris amore, nuptias aversabatur: bellum rebus adhuc nascentibus & teneris exitiosum fore intelligebat. Igitur tempore ad deliberandum sumpto, quasi tandem vicisset animum, & ad nuptias Africanas adduxisset; in extrema tum urbis parte *rogum exstrui* jussit, *priusquam novum matrimonium ingrederetur*, *Sichæo suo inferias daturam* præferens. Tum hostiis multis immolatis, ad ultimum ipsa conscendit pyram, & gladio quem secum attulerat sibi mortem conscivit; charitate viri & civium propriæ incolumitatis curam superante. Retulerunt Carthaginienses quam potuere gratiam; & admiratione virtutum ejus, donec respublica salva fuit, pro dea venerati sunt. Ædes in loco ubi vitam exuerat structa: ipsa *Dido* (sic sermone suo viraginem Pœni vocant) appellata.

Carthaginis nomen. a. U. C. an. 70. a. C. N. 822. Elisæ mors. Dido cur vocata.

CAP. III. Quum deinde nemo unus successione regni post Elisam dignus haberetur, mixta optimatium & populi potestate gubernari civitas cepit. Regia tamen appellatio manebat, sed ii Lacedæmoniis regibus similes erant; nisi quod nulli certæ domui addictus honos, ut quisque nobilium divitiis & virtute ceteros anteibat, mandabatur. Hi foris bellorum administrationem habebant; unde *Prætores* atque *Dictatores* à Romanis, potestatem eorum cum sua republica comparantibus appellari solent: domi principes consilii publici erant: cum eo de negotiis civitatis statuebant: de majoribus rebus, referebatur ad populum; ejus judicium in dissensu Regum atque Senatorum valebat. Eidem jus erat etiam adversus placita Regibus & Consilio sciscendi, si forte contra rempublicam esse (id autem licebat cuivis coarguere) viderentur. Quæ nimia populi potestas, quum adsentatorum studiis, ut fieri amat, in immensum augeretur, sequentibus temporibus Carthaginiensium rebus vehementer nocuit; in Senatu porro Seniores triginta quasi sanctius consilium erat: & horum in ordine universo plurima vis. Decoris publici disciplinæque custodiam censoria potestate Præfectus morum exercebat.

Carthaginiensis Reipub. forma. Nimia populi potestas.

CAP. IV. Successu temporum, majoribus jam populi Carthaginiensis opibus, plures ad bellum imperatores deligi ceperunt. Ex quibus præcipuæ virtutis & felicitatis Mago, quum duos filios, suis artibus instructos reliquisset, atque easdem illi quoque numerosiori jam soboli veluti per manus traderent, evenit, ut ejus familiæ nimia potentia novis remediis coërcenda videretur: creatique centumviri, penes quos de ipsis quoque ducibus judicia forent; formidabilis potestas, vel amplitudine juris, vel diuturnitate temporis, perpetui enim erant: quum jam Reges ipsi non in perpetuum, neque longum adeo ad tempus, sed annui crearentur: quos domi frequentius *Suffetes*, id est judices nominabant, Consulibus Romanorum similes. Sed centumviros insolentius se gerentes lex Hannibalis in ordinem coëgit, sancito, *ut in singulos annos judices legerentur*, *neu quis biennium continuum judex esset*.

Mago. Suffetes.

CAP. V. Sacra maxime Tyro advecta colebant; quædam etiam post adsumpta. Junonis cultus præcipuus: neque levis Æsculapii; cui magnificum templum in ipsa urbe struxerunt. Apollinis etiam locuples ædes fuit, laminis aureis tecta, cum celebri simulacro, quod excisa Carthagine Romam avectum, juxta circum maximum collocaverunt. Ad Herculem vero Tyrium quotannis magna cura delectam navem, cum decimis annuorum proventuum, aut partarum bello manubiarum, mittebant. Ab iisdem conditoribus suis, alium etiam ritum horrendæ religionis hauserant, ut Saturno, quem ipsi *Belum* vocant, quotannis victima humana facerent: cujus immanitatis reliquiæ ne cum ipsa quidem urbe tolli penitus abolerique potuerunt. Ceteros civitatis mores plerumque commerciorum utilitas moderabatur: quibus gens natura & majorum instituto deditissima, prudens imprudens omnes suas rationes consiliaque accommodabat.

Religiones Carthaginiensium. Belus.

CAP. VI. Hinc inevitabili malo, divitiarum admiratio honosque comitia corrupit magistratuum: virtutem pecuniæ subjectam debilitavit: populum inflammavit opum cupiditate; fraudumque & mendaciorum servili consuetudine infecit: remquepublicam harum rerum se studio totam tradere compulit. Inde enim processit, ut neque fidei multum in Punicis fœderibus, & virium publicarum longe maxima pars in classibus esset; pedestris militia, robur atque firmamentum omnis imperii, nullo equestris aut modico in honore usuque: quoties terra bellandum, mercenariis copiis res gereretur; quarum neque charitas ulla in rempublicam, & fides venalis, & discordia molesta, & conspiratio terribilis esset. Adeo capitali errore, ut non alius hostis, ante ultimum excidium, rem Punicam tam prope ad extremam desperationem adduxerit. Neque minor ex ea malorum seges, quod qui in magistratibus & in curationibus erant, mutua dissimulatione peculatum impune exercebant: ut sic quoque

Divitiarum admiratio corrumpit Rempublicam. Magistratuum peculatus.

quoque minus mirandum esse videatur, si bello inter has civitates exorto, superiores Romani fuerunt; quorum Senatores duris temporibus suam pecuniam in publicum conferebant, quum Carthaginienses rempublicam haberent quæstui.

CAP. VII. Sed hæc vitia cum ipsa urbe adoleverunt: quare primum quidem, ut infirma & modica; non ægre tolerabantur: post aliquamdiu sustinere potuit imperii magnitudo, & quidam singulari virtute duces, quorum maxime opera quidquid felicitatis Carthago habuit, comparatum stabilitumque comperio. Sed ab initio quidem adversus Afros vectigal pro solo urbis reposcentes dimicatum est: idque jus non nisi repetitis bellis extortum. Inde prolatum etiam imperium: Africæque pars cultissima sub ditionem populi Carthaginiensis redacta. In Sardiniam autem, deinde Siciliam, ut trajiceretur, maris opportunitas, & illius insulæ rudis ad resistendum barbaries, hujus ob discordias perpetuas potentiorum injuriis exposita pulchritudo invitavit. In Corsicam ex Sardinia facilis transitus, & insulæ non opulentissimæ promptior occupatio fuit. At in Sicilia diutissime varia fortuna dimicatum est: maximasque & victorias ex iis bellis, & clades, Pœni retulerunt.

Singulari virtute duces.

Bella Carthaginiensium.

CAP. VIII. Hamilcar quidem Hannonis F. quum trecenta hominum millia in Siciliam deportasset, à Gelone victus, interiit. Qua calamitate perculsi Carthaginienses abstinuere Sicilia, donec ab Ægestanis, quos Selinuntii premebant, exorati, Hannibalem Hamilcaris filio Gescone natum emiserunt. Is Selinunte ac Himera excisis, magnam iterum potentiam Pœnis in Sicilia comparavit. Imilco Leptinem Dionysii majoris fratrem ducemque in Siculo mari vicit, navesque cepit aut depressit centum, virorum interfecit plus quam viginti millia: multas Siciliæ civitates obtinuit; partem quoque Syracusarum cepit: sed orta repente pestilentia, toto ferme absumpto exercitu, cum paucis eum Carthaginem redire compulit. Neque tamen spem Siciliæ occupandæ abjecerunt Pœni, sed paucis post annis cum alia classe Hannonem adversus Dionysium bellare jusserunt. Postea Magonem ab Iceta vocatum, & in ipsa jam Syracusana urbe castra cum peditum sexaginta millibus habentem Timoleon ejecit.

HamilcarHannonis F.

Hannibal Gesconis F.

CAP. IX. Mox Hannibalem & Hamilcarem septuaginta millia militum adducentes, idem Timoleon pugna magna vicit, castrisque exuit. Sed haud temere velocior iis ullo bello majorve conversio fortunæ, quam adversus Agathoclem fuit: qui victus in Sicilia, obsessus Syracusis, nulla evidente spe salutis, ultro transduxit in Africam bellum, Carthaginiensesque multis præliis victos, desciscentibus passim Libybus, in maximum periculum metumque conjecit: domum deinde reversus, Sicilia tota expulit, donec mors regis, & ex ea turbæ, spem iterum occasionemque repetendæ possessionis aperuerunt. Exinde, ut diximus, vario Marte cum Pyrrho bellavere, ad extremum superiores. Interim etiam in Hispania civitates quædam stipendiariæ factæ, quum Gaditanis opem adversus accolas petentibus, cognato populo (nam & Gades Tyrii condiderant) auxilium Carthagine missum, vicinas aliquot Hispaniæ regiones Punici juris fecit.

Timoleon.

Agathocles.

CAP. X. Is ferme Carthaginis status erat, quo tempore bellum adversus Romanos sumpsere. Siciliam vero, qua punicæ ditioni subjecta non erat, majori ex parte Syracusani, & Rex eorum Hiero possidebat: reliqua Mamertinorum armis tenebantur. Ii donec Romanorum qui Rhegium occupaverant societate uti potuere, sua defendisse non contenti, etiam Punicos Syracusanosque fines incursabant: denique oppida Siciliæ multa, quo vastationem agrorum, & alia incommoda redimerent, vectigal pendere coëgerunt. Sed expugnata urbe Rhegina, defectoribusque supplicio affectis, nudati hoc subsidio Mamertini priores opes tueri nequiverunt: & amissis ferme quæ extra Messanam tenuerant, de urbe ipsa cum Hierone Syracusano dimicabant. De quo Rege, quoniam ipse quoque temporibus eisdem hostis populi Romani, mox per annos sane multos socius & amicus fidelissimus: & ingens ad res constituendas momentum fuit, paullo copiosius exponendum puto. Nam & in eo rara felicitas, & magna virtus, & prudentiæ vix eximia fuit: eaque tempestate Syracusanorum opes & floruerunt cum Hierone, & conciderunt.

Siciliæ status initio belli Punici I.

Hiero Syracusarum Rex.

CAP. XI. Hic igitur nullo neque divitiarum, neque gloriæ à majoribus relictæ, neque alio aliquo tali præsidio adjutus, omnem fortunam suam sibi debuit: non ut plerique ad magnam potentiam ex tenui loco criminationibus meliorum, aut nece fugave adversantium provectus; sed modestia & in parandis opibus, & in habendis, singulari: recte conjiciens, nullum esse regnum stabilius, quam quod ita exercetur, ut magis hoc timeant amittere quibus imperatur, quam qui imperat. Itaque quum annos quatuor & quinquaginta præfuisset, idque iis temporibus, quibus collisæ duæ potentissimæ civitates de principatu terrarum summa contentione pugnabant, ipse nullo foris bello, si primos annos excipias, nullis domi insidiis petitus, nonagenario major; quum ad eam ætatem, certo temperantiæ argumento, sensus integros corpusque firmum pertulisset, obiit: non suis modo charus, sed etiam apud Romanos pariter Græcosque magna fama. Quem & principatum deponere sæpe volentem cives sui publice prohibuerunt: & filius Gelon, qui natus annos plus quinquaginta ante Hieronem decessit, rara inter mortales moderatione, regno quam patre carere perpetuo maluit, eumque ad extremum usque vitæ tempus constanti fide atque pietate percoluit.

Hiero omnem fortunam sibi debuit.

Gelon Hieronis F.

CAP. XII. Is igitur Hieron ab Hierocle genitore, qui stirpem suam ad Gelonem veterem Siciliæ tyrannum referebat, expositus est: quod virum nobilem susceptam ex ancilla prolem pudebat tollere. Sed omni humana ope destitutum apes, in os jacentis ingesto melle, per complures dies aluerunt. Eo prodigio, responsisque aruspicum, qui regiam puero potentiam portendi confirmabant, permotus Hierocles, infantem recolligit, agnoscit, & in spem

Prodigium.

ſpem futuræ magnitudinis diligenter inſtituendum curat. Tum igitur inter æquales diſcenti, à lupo in turba puerorum repente conſpecto tabulam ablatam eſſe ajunt: & mox militiæ tirocinium auſpicanti aquilam in clypeo, noctuam in haſta conſediſſe. Conſilii viriumque indicium id fuiſſe creditum eſt, ſummique, ob regiam alitem, faſtigii.

Omen Hieroni oblatum.

Hieronis forma & mores.

CAP. XIII. Sed certiora ſigna mox ipſe dedit, forma & robore corporis eximio: verum ingenii, temperantiæ, comitatis, juſtitiæ, moderationis nomine clarior atque illuſtrior. Sæpe in acie, ſæpe adverſum provocantes ſingulari certamine congreſſus, ſemper victor, à Pyrrho multis militaribus donis virtutis cauſa donatus eſt. Cujus poſtea ex genere Gelon Hieronis filius Nereidem in matrimonio habuit. Pyrrho ex Sicilia fugato, quum inter Syracuſanum exercitum & urbanos, ſolenni temporum iſtorum morbo, iterum orta eſſet diſſenſio, in caſtris circa Merganam Artemidorus & Hiero militaribus ſuffragiis duces creati; conſiliis Hieronis, & amicorum ejus opera, clam intromiſſis militibus urbem in poteſtatem redegerunt. Ibi Hiero excelſum ſe virum & quanticumque imperii capacem oſtendit. Nam ex diverſis partibus occidit aut ejecit neminem; ſed clementia, moderamine, rectiſque conſiliis ita compoſuit motus, ut non minoribus ſtudiis eorum adverſus quos venerat, quam à quibus adductus fuerat, prætor Syracuſis crearetur.

Prætor creatur.

CAP. XIV. Hic vero reipublicæ curam ut ſuæ toto animo complexus, quum à longo jam tempore vitium iſtud in Sicilia inoleviſſe cerneret, ut quoties magiſtratus copias eduxiſſent, vel in exercitu turbaretur aliquid; vel domi novarum rerum motus orirentur: circumſpicere aliquem cepit cui res urbanas tuto crederet, ſi quando ipſe ad bellum exire cogeretur. Uxorem igitur duxit filiam Leptinis, qui magna inter cives auctoritate, vir etiam cumprimis honeſtus fideique tenax habebatur. Ita proviſis domeſticis rebus, adverſus mercenariorum inſolentiam, remedium neceſſarium magis quum uſquequaque laudabile commentus eſt. Nam educto contra Mamertinos exercitu, quam illi juxta Centuripas occurriſſent, aciem ad Cyamoſorum amnem hoc dolo inſtruxit, ut inter cives mercenarioſque intervallo relicto, hos committere prælium juberet, tamquam ipſe cum urbanis ſignis alia parte impeditum & diſtrictum hoſtem invaſurus. Ita conductitii majore Mamertinorum numero circumventi cadunt: ipſe dum horum cæde diſtinentur hoſtes, otioſe tutoque Syracuſanas copias in urbem reducit.

Mercenariorum inſolentiam retundit.

Dolo uſus.

CAP. XV. Ad hunc modum repurgato, quidquid in exercitu ægrum, & ad ſeditiones pronum fuerat; urbanum militem ſtudioſe exercet, novas mercenariorum copias conducit: atque ita benevolentia multorum comparata, remoto audaciſſimo quoque, reliquis adverſus armatum & intentum mutire non auſis, principatum arbitratu ſuo adminiſtrat. Interea Mamertini recenti victoria ferociores, contemptim atque temere Syracuſanorum fines populabantur. Adverſus hos Hiero jam civibus & militi fidens, incontanterque egreſſus, ad ipſam hoſtium urbem, dimiſſis paſſim globis fere vacuam, caſtra poſuit. Cujus intellecto diſcrimine Mamertini ad ferendam ſuis opem expedito cum agmine impigre accurrerunt. Hiero motis ex agro Mamertino caſtris Mylas urbem, & in ea milites mille quingentos capit: inde caſtellis aliquot aliis raptim potitus, Ameſelum procedit, medio inter Agyrium & Centuripas loco ſitum. Id quoque, licet munitionibus & præſidio firmum eſſet, expugnatum diruit; præſidiarios in fidem acceptos ſibi militare cogit: agrum Ameſelanum Centuripinis Agyriniſque dividit.

Cum Mamertinis bellum gerit.

Urbes aliquot occupat.

CAP. XVI. Hoc ſucceſſu rerum alacrior denuo in fines Mamertinorum inruit; Aleſum oppidum deditione capit: Abacæninos atque Tyndaritas ipſorum voluntate adjungit. Sic ab utroque mari proximis Meſſanæ urbibus Hieroni parentibus (nam ad Etruſcum mare Tyndaritani habitant; Siculum Tauromenii accolunt, & ipſi Syracuſanorum eo tempore ſocii) Mamertini in arctum coacti, Cio quodam prætore copias opponunt hoſti, ad Longanum amnem in Mylæo campo caſtra habenti. Pugna commiſſa, quum dubio Marte certaretur; ſubito in latera Mamertinorum recens impacta cohors, haud dubiam Hieroni victoriam tradidit. Nam ante prælium Hiero ducentos Meſſeniorum exules, fortitudine & Mamertinorum odio præſtantes viros, additis de ſuo exercitu delectorum quadringentis, *vicinum collem*, cui *Thorax* nomen eſt, *circumire, hoſtemque incautum improviſo incurſu turbare* juſſerat. Ii mandata gnaviter executi effecerunt, ut univerſus Mamertinorum exercitus internecione cæderetur.

Mamertini Cio prætore pugnant. Sed Hieronis conſilio vincuntur.

CAP. XVII. Cios re deſperata jam nihil aliud quam mortem mereri manu cupiens, multis vulneribus affectus capitur, & in hoſtium caſtra deductus, fidem extorum aruſpicumque prædictionem, alio quam ſperaverat eventu, comprobat. Nam ante pugnam immolanti vates inſpectis extis promiſerant, *fore ut in caſtris hoſtilibus pernoctaret*. Id ille in ſpem victoriæ trahens, ſero ſe ambigua prædictionis interpretatione deceptum agnovit. Hac ægritudine confectus, quum poſtridie inter equos captivos eum videret, quo filius in prælio uſus fuerat, hunc etiam occubuiſſe conjectans, faſciis fomentiſque vulnerum revulſis ſpiritum indignantem effudit. Mamertinos clade comperta deſperantes, jamque victori cum infulis ſupplicum occurſuros, ex inopinato fortuna ſervavit. Forte ſub idem tempus Hannibal Carthaginienſium prætor, in Liparæorum agebat inſulis, quæ Siciliæ adjacent.

Cios ambigua prædictione deluſus.

Mamertini inſperato caſu ſervantur.

CAP. XVIII. Is audita Hieronis victoria, metuens ne Mamertinis penitus exciſis Syracuſana potentia Carthagini gravis & intoleranda fieret, ſpecie gratulantis ad Hieronem ocyus venit: eumque moratus ne ſtatim ad Meſſanam duceret, urbem ingreſſus eſt prior, Mamertinoſque deditionem facere volentes non modo verbis ad ſpem retinendæ libertatis revocavit, ſed etiam præſidium ſuorum militum introduxit. Hieron aſtutia Pœni ſe deluſum intelligens, quum ad obſidionem jam difficiliorem

Hannibalis dolus in eripiendis Hieroni Mamertinis.

liorem futuram haud satis paratus esset, Syracusas rediit: exceptusque magna omnium lætitia, & ab universis copiis Rex acclamatus, postea quoque nomen istud civium externorumque consensu retinuit. Hierone digresso, Mamertini, quum fiduciam paullisper resumpsissent, de rebus præsentibus deliberantes, duas in factiones scindebantur. Alii *non esse dubitandum* autumabant, *quin Carthaginiensium tutelæ se permitterent: quum hoc non modo plures ob causas conducibile, sed etiam, admisso jam præsidio, necessitati proximum videretur.*

Hiero Rex acclamatur.

CAP. XIX. Contra dicebatur: *non minus infensos Mamertinis Pœnos quam Hieronem fuisse: neque dubitandum quin illi non benevolentia, sed cupidine dominandi Messanam defendere statuerint: à multis jam ætatibus eos imperium adfectare Siciliæ, non exercituum, non classium damno, ne suarum quidem rerum metu & Africis bellis, ab improba spe deterritos. His igitur si se committant, classem validam, & ipsius Siciliæ pleramque partem jam obtinentibus, sine exceptione ulla servituros esse. Minime igitur expedire vocari auxilio Carthaginienses, populum impotentem, infidum, graviusque jugum impositurum, quam à Syracusanis timuissent. Præsidium Punicum, si eo tantum consilio venisset, ne in manus Hieronis Mamertina civitas incideret; re jam perfecta dimitti bona cum gratia posse: si qua vero clandestina subesset molitio; etiam intentiore studio ancipitis amicitiæ fallacias præveniri oportere. Romanos igitur potius implorarent, armis invictos, fide præstantes, neque causam retinendæ sub sua ditione Messanæ, neque facultatem habituros: quibus in Sicilia ne vestigium quidem soli, neque navalium rerum ullus usus; aut adeo cura esset.*

Mamertinis suspecta Pœnorum societas.

Romanos arcessi suadet.

CAP. XX. *Hos satis habituros, si Carthaginiensibus & Hieroni Messana urbe tamquam obice quodam & fræno cupiditatis objecta, securam ab his Italiam retinere possint. Perseverarent igitur Romanorum potius fidem, quam cujusquam alterius gentis experiri: neque honeste ipsos & parum opportune priora consilia mutaturos esse, missis jam legatis, & auxilii spe impetrata.* Quippe ante postremum cum Hierone prælium, diffidere jam rebus suis incipientes Mamertini, Romanorum opem uti consanguineorum, imploraverant: & Consulibus belli gerendi cupiditate plebem incitantibus, populus auxilium ferri Mamertinis jusserat, sed Senatus auctor fieri pudore contabatur. Qui enim modo suos ob Rhegium per scelus captum severo supplicio adfecerant, ii, si jam Mamertinis pari perfidia Messana potitis opitularentur, destrui videbant gloriam justitiæ ac fidei quam priore facto late quæsivissent. Ceterum clade Mamertinorum mox audita, quum jam dubium esse non posset, quin relicti à Romanis, Pœnorum opes respecturi essent, prævaluit sententia juvandos esse censentium. Nam & in Senatu plures eodem inclinare ceperant, prospicientes ni fieret, Messanam statim, & paullo post ceteram Siciliam totam Carthaginiensium fore. Quod si evenisset, populum Romanum cum Pœno de Italiæ possessione certaturum.

Tamquam contentos Italiæ possessione tuta futuros.

Romanorum contatio in recipienda societate Mamertinorum.

CAP. XXI. Nam istud periculum inevitabile, tum cupiditas imperii potentibus insita, tum ipse locorum situs efficiebat. Quippe Italiam à Liguribus & Venetis inter duo maria longo tractu procedentem, qua Bruttiorum ager est, à contactu Siciliæ tenue fretum dividit. Neque dubitatur continentes olim has regiones fuisse; mox intercurrentibus aquis diremptas, sive humiliora ea parte loca mare acceperunt; sive major aliqua vis terræmotus aut incumbentium undarum, angustias Isthmi perrupit. A quo eventu *Rhegium* nominatum putant: tali enim aliquo vocabulo quæ rupta sunt, à Græcis appellantur. Itaque primos Siciliæ cultores ex Italia venisse credibile est; etiam ipso nomine confirmante conjecturam. Messanam enim ex adverso littoris Italici sitam civitatem Opici condidisse traduntur: quam quia in sinu falcis referente figuram est posita, *Siciliam* credo appellarunt; quod advenientes postea Græci *Zanclem* sunt interpretati, utraque illa voce diversos apud populos falcem significante. Inde, ut solet, toti insulæ hæc appellatio hæsit, ut, ipsa quoque & Zancle, & à pluribus Sicilia vocaretur.

Inevitabile inter cupidos & vicinos bellum.

Rhegii nomen.

Siciliæ nomen.

CAP. XXII. Insula vero ista quum magnitudine, tum etiam fertilitate omnes, quæ in mediterraneo mari sunt, longe antecellit: olei, vini, frumenti optimi supra fidem ferax: populo frequens, multisque & maximis urbibus ad miraculum exculta: portuum autem situsque totius commoditate vix alius magnum imperium constituere cupientibus æque idoneus locus est. Nam Italiæ conjuncta ex diversa parte Africam respicit; alio ex latere Sardiniam: ab Oriente Peloponnesum & Græciam Jonio mari discretas habet: quaquaversum navigatione brevi, & ad emittendas accipiendasque classes facillima. Neque dubium est cupiditatem hac insula potiundi, quam eodem tempore & Romanus populus & Carthaginiensis affectabat, causam bello dedisse, licet alia dicerentur. Nam Romani *Tarentinos contra fœdus adjutos* arguebant: Pœni *societatem cum Hierone, ut adversus se initam, criminabantur.*

Descriptio.

Belli Punici prætextus, & causæ.

CAP. XXIII. Ceterum eo jam potentiæ civitas utraque pervenerat, ut evitari non potuerit, quin aliquando quacunque de causa colliderentur. Quemadmodum enim arbores non magno intervallo consitæ, aliquam quidem diu non impediunt invicem magnopere; auctæ vero, alimentum atque succum mutuo intercipiunt; quum grandiores fieri cepere, radicibus & ramis commissæ atteruntur: ita surgentibus imperiis vix per naturam diutius fida manere potest concordia, quam donec extrito quod medium fuerat, conjunctis jam finibus concurrentia urgeant inter se trudantque, neque priorem intra modum standi impetrabili voluntate; neque libero, nisi remotis obsistentibus, ad majorem amplitudinem procursu. Accedebat ad has causas in utraque civitate magna plebis & potentia, & suscipiendi bellum cupiditas. Nam in Carthaginiensi republica vulgus valebat plurimum: quod auctis civitatis opibus, variis & ipsum commodis locupletari solitum, quæstus dulcedine bella ex bellis seri non invitum patiebatur.

Potentia utriusque populi.

Belli cupiditas.

CAP. XXIV. Neque multum diversa conditio Romanæ multitudinis erat; quæ damna rei fami-

familiaris, superiori bello illata, Siculis divitiis facile reparari posse sperans, pro jure nuper Patribus extorto, sententiam bellum suadentium plebiscito confirmavit. Quo armatus Consul Appius; quum alioquin victis antiquæ sectæ viris major Senatus pars adsensa esset, sine mora C. Claudium tribunum militum cum paucis navibus præmittens, *observare occasionem, & si qua obvenisset, in Siciliam transire* jussit. Ille quum Rhegium venisset, in casum dare triremes non ausus, quod longe majori Pœnorum classe fretum obsidebatur, piscatoria navi conscensa Messanam vectus est. Ibi cum Mamertinis, ita ut præsens usus postulabat, collocutus; quum Pœnis reclamantibus parum proficeret, infecto negotio rediit.

C. Claudius in Siciliam mittitur. U.C. 488. Ol. 128. a. C. N. 265.

Sed paullo post cognito Messanæ discordiam esse, multis Romanos advocandos esse negantibus, magna parte Carthaginiense præsidium haudquaquam æquis oculis adspiciente, rursus transmisso freto, quum alia tempori apta disseruit; tum hoc maxime interjecit, *se non nisi ad liberandam civitatem venisse: hoc ubi perfecisset, è vestigio discessurum esse.*

Messana discordia.

CAP. XXV. Quum ad hæc Pœni responderent, *non esse Romanis laborem ullum suscipiendum in liberanda civitate, quæ sui juris esset: jam beneficio Carthaginiensium provisum, ne Mamertini servire Syracusanis cogerentur: facesseret igitur Romanus; aut si quam aliam justam haberet causam cur esset Messanæ, exponeret.* Negavit Claudius *liberam videri civitatem, in qua præsidium alienæ gentis, non sponte oppidanorum ageret.* Ad ea quum responderet nemo, Pœnis præ superbia, Mamertinis metu tacentibus, vir vafer & promptus, *apparet*, inquit, *ex hoc ipso silentio vestro, Carthaginiensium causam injustam, & Mamertinos libertatis avidos esse: nam ni ita foret, & illi de jure suo disserere non gravarentur, & isti, nulla, si cum Carthaginiensibus sentirent, dissimulandi causa, palam & aperte institutum illorum approbarent.* Ad hæc verba fremitu Mamertinorum orto, multisque orationem illam ut veram & intimis sensibus suis congruentem laudantibus, satis in præsentia promotum esse putans Romanus, quod habitus tamen animorum exploravisset, Rhegium regressus est. Neque multo post adornatis quas habebat triremibus, tentavit transitum.

Disceptatio Pœnorum cum Claudio.

Claudius explorat animos Mamertinorum.

CAP. XXVI. Sed Pœnorum præfectis & multitudine navium, & in maritimis rebus solertia longe inferior, adhæc fluctuum illorum violentia, quos orta subito tempestas præter solitum exasperaverat, repulsus, amissis aliquot triremibus, ceteris ægre servatis, in portum, unde exierat, rediit. Neque deterritus hoc incommodo, ut meliori alia opportunitate fortunam iterum experiri posset, naves reficiebat: quum ab Hannone (is Mamertino præsidio fretique custodiæ præerat) venerunt nuntii, quidquid triremium hominumve superiore certamine Pœni ceperant, adducentes. Cupiens enim fœderum ruptorum infamiam Romanis impingere, consilium hoc amplexus erat Hanno, questusque *possessi Carthaginiensibus freti per vim tentatam navigationem esse*, ad pacem & fœdera majori deinceps cura servanda provocabat. Sed audito, Claudium nullas conditiones admittere, nisi Messana præsidium deduceretur; fretique trajectionem iterum moliri: exclamavit, *se vero non esse passurum, ut Romani vel manus in isto mari abluerent.*

Cum triremibus in Siciliam rediens, repellitur.

Hanno Romanos ad fœdera servanda provocat.

CAP. XXVII. Neque tamen prohibere potuit, quin Claudius observata freti natura, captatoque tempore quum refluxum ejus etiam ortus commode ventus adjuvaret, priusquam occurri posset, Siciliam teneret. Ibi Mamertinorum in portu repertorum coacta concione, persuasit, *ut Hannonem advocarent, tamquam de præsenti negotio cum eo deliberaturi.* Hanno enim oppidanorum discordibus animis parum confisus, arcem cum suis occupaverat: neque concioni Mamertinorum se audebat credere. Tamen veritus, ne hoc ipsum querelas eorum accenderet, si diffidere videretur, & per suam absentiam se Romanis protinus adjungerent; in colloquium venit. Quo per disceptationes & jurgia diu extracto, ad ultimum injectæ à Romanis Hannoni manus sunt, isque in carcerem conditus, Mamertinis factum comprobantibus. Ita partim dolo, partim terrore circumventus, quum alia conditio nulla esset, arce Mamertinis reddita, præsidium deducere coactus est.

Romani in Siciliam navigant.

Hanno Messanam amittit.

CAP. XXVIII. Pœni re comperta supra modum exacerbati, quum alioqui duces suos ob mala consilia quantumvis prospero eventu punire solerent, simul stultitiam Hannonis, simul ignaviam accusantes, in crucem miserum sustulerunt: & continuo navales terrestresque copias Messanam pergere præceperunt; alio Hannone, qui Hannibalis erat filius, ad res gerendas in Siciliam misso. Ille coactis ad Lilybæum copiis Selinuntem progressus, castrisque ibi factis, pedestrem exercitum reliquit: ipse processit Agrigentum, & arce communita, populum Carthaginiensibus amicum, ad societatem armorum contra Romanos impulit. Hinc in castra reversum repererunt ab Hierone legati, qui & ipse Romanorum in Siciliam transitu minime lætus, hoc maxime opportunum tempus judicabat, quo conjunctis Punicis viribus, & ipsi & Messanam obtinentes barbari penitus ex insula exterminarentur.

Ideoque cruci adfigitur à suis.

Hiero Pœnorum socius contra Romanos.

CAP. XXIX. Itaque colloquio cum Carthaginiensi duce habito, quum utrique Messanæ occupandæ spe excidissent, facile adversus Romanum, utrorumque pari damno supervenientem, societatem instituerunt. Ut Messanam communiter obsiderent: neque quemquam in Sicilia, nisi aut Syracusani, aut Punici juris esse paterentur. Ita Pœnus imperator, præmisso caduceatore, qui Romanos, *si Carthaginiensium amici esse vellent, relinquere Messanam, & intra præstitutum diem excedere Sicilia* juberet; totis viribus adversus Mamertinos movit. Naves circa Pelorum stationem agere jussæ: pedester exercitus ad Cubilia (*Eunas* Græci vocant) haud procul urbe Messana dissitum locum castra communivit. Venit & ex pacto cum Syracusano milite Hiero, & ab altera urbis parte, circum montem Chalcidicum nomine, consedit. Ita urbs undique circumdata, neque terra neque mari commeatum aut auxilia accipere tuto poterat.

Messanam obsident.

Romanum præsidium excedere jubent.

CAP. XXX. Sub idem tempus quum Punicus

nicus caduceator nihil à Messana pacati retulisset; Carthaginienses partim ira, partim diffidentia permoti, omnes qui apud ipsos militabant Italici generis conductitios crudeliter occiderunt. Quæ postquam Romæ comperta sunt, è vestigio cum valido exercitu profectus Consul Appius Rhegium venit: inde præmissis qui cum Pœnis & Hierone de obsidione solvenda agerent, ipse fretum acri custodia septum sciens, solicitus intentusque rationem minore cum periculo trajiciundi circumspiciebat. Legati Consulis neque à Pœnis amicum responsum retulerunt, & ab Hierone accurata oratione sunt increpiti, qui commemoratis in Populum Romanum officiis suis, *Ambigo*, inquit, *meamne vicem doleam magis, an vestram, Romani! Nam ego quidem amicos aliquanto quam existimaveram deteriores; vos autem opinionem justitiæ ac fidei, qua apud omnes clari eratis, amisistis. Adversus Mamertinos nulla vobis umquam societas aut amicitia fuit: fœdera cum Pœnis olim, mecum etiam nuper icistis.*

Appius Consul Rhegium venit.

Hieronis expostulatio cum Legatis Appii.

CAP. XXXI. *Hæc in gratiam aliorum nihil ad vos attinentium dissolvere cupientes, potestis dicere, qua vel injuria nostra, vel merito Mamertinorum hoc faciatis? sed quia Carthaginiensibus quod pro se dicant, non deerit; illorum omissa causa, quæ me tangunt unum, in præsentia memorabo. Mamertini, boni populares vestri, quum apud Syracusanos, uti non ignoratis, stipendia fecissent; ut in Italiam redirent dimissi, Messanæ, postquam à miseris & credulis Messeniis tamquam amici & socii recepti sunt, facinus post hominum memoriam longe fœdissimum ediderunt: interemptis noctu hospitibus suis, eorumque bonis, uxoribus, liberis, & urbe ipsa in potestate retenta. Quod nisi vos ipsi etiam eodem quo ceteri mortales omnes sensu nefandum & intolerabile scelus esse judicavissetis, profecto in iis qui Mamertinorum imitatione idem in Rheginos ausi sunt, illud ipsum tam severe non fuissetis vindicaturi. Qua igitur indignitate vos moti pœnas ab nefariis hominibus repetendas esse putavistis, eadem & ego moveor, ne Mamertinos impunitos pati possim. Præsertim quum postea quoque latrociniis per universam Siciliam exercendis, primi sceleris memoriam novis subinde facinoribus propemodum obruerint.*

Mamertinorum scelera.

Messenios perfidiose deleverunt.

CAP. XXXII. *Nam, ut alia taceam, Camarina Gelaque urbes ab his excisæ, quum in fide Syracusanorum essent, satis mihi graves causæ videntur, cur hominum importunissimorum nefariam audaciam justo pioque bello prosequamur. Quod si vero tuendos vobis esse propterea simulatis, quod eadem in Italia nati, quodammodo consanguinei vestri esse videantur: quanto justius fuit Rhegiensibus Italis parci, qui cives vestri fuerunt? Qua in urbe recuperanda quum ego vos auxiliis & commeatu juvarem, divinare debui futurum ut aliquando me non leviores ob causas Messanam obsidentem prohiberetis? sed quid ego multis ago, Romani! nam profecto si penes vos aliqua adhuc fidei famæque cura, si quis honesti intellectus, si denique pudor superest; dubitare non debeo, quin me tam justa tenentem arma vestris viribus adjuturi potius, quam impedituri sitis: sin vero hæc vobis levia videri ceperunt; eventus quidem armorum incertus est: sed hoc longe certissimum, omnes ubique, mortales apertissime cognituros esse; non ulla juris aut æqui specie, non ob acceptas injurias, quod ne ipsi quidem audetis prætexere, nulla etiam Mamertinorum misericordia, sed sola ambitione & nobilis insulæ vestro imperio adjungendæ improba cupidine, Romanos ad bellum nobis inferendum concitari.*

Camarinam Gelamque exciderunt.

Romanorum ambitio sola causa belli Siculi.

CAP. XXXIII. Quum renuntiata ista essent, Appius olim animadverso, excubantibus in trajectu validis classibus, sine manifesto periculo transfretari non posse; consilium init calliditatis & astutiæ plenum: placere sibi negat *Hieronem ab Romanis alienari: neque adversus ipsum decretum bellum esse; neque injussu populi suscipi posse*, die igitur prædicta socios navales præsto esse jubet, ac navigia ad cursum instructa haberi, tamquam domum abnavigaturus. Sciebat autem multos ex Syracusanis atque etiam Punicis castris milites, per speciem negotiatorum, Rhegino in portu versari, per quos famam illam celeriter ad eos, quibus maxime persuasum hoc cuperet, perventuram esse judicabat. Sic igitur accidit, ut providerat. Quippe quum die claro navibus conscensis juxta littus Italicum vela facere cepisset; Carthaginienses, quibus freti claudendi negotium datum fuerat, re statim per suos nuntiata, nullum jam hostilis transgressus periculum esse reliquum existimantes, transitum incustoditum dimisere, quo quemque ferebat animus dilapsi.

Appii strategema in trajiciendo freto.

Custodum negligentia.

CAP. XXXIV. Consul qui futurum hoc conjectaverat, converso sub noctem cursu, cum omni classe, nemine per tenebras venientem observante, nedum prohibente, in Siciliam vectus est. Audax id ceptum & periculosæ aleæ plenum fuit: quum ignarus maris exercitus per freta, etiam si hostis & tenebræ abessent, suo ingenio metuenda, cum rudibus & imperite fabricatis navigiis noctu rueret; dignaque res visa, quæ etiam novi cognominis monumento posteris innotesceret. Quod enim caudicariis navibus multis in transvehendo milite usus esset, admiratione facti *Caudicem* istius ævi simplicitas appellavit. Hactenus enim rerum maritimarum adeo nullus Romanis usus fuerat, ut ad hoc tanti momenti negotium, neque tectam navem, neque longam, ne lembum quidem unum haberent, sed triremibus quas Tarentini Locrique cum Eleatis & Neapolitanis commodato dederant, & actuariolis, quæ quinquaginta remorum essent, uterentur.

Appius in Siciliam venit.

Romanorum imperitia rerum maritimarum.

CAP. XXXV. Ceterum Appius, quum forte non longe ab eo loco, ubi castra erant Syracusanorum, appulisset; cohortatus suos, *certamque victoriam* ostentans, *si tale nihil suspicantes opprimerent*, protinus ad hostium oppugnanda castra pergit. Hiero subito tumultu excitus, & ipse contra educit copias pro tempore instructas. Fit aliquamdiu certamen acre; pelluntur Romani equites: sed legionibus fortissime præliantibus vincitur Hiero, seque cum suis trepidus intra vallum recipit. Appius spoliari corporibus hostium jussis, Messanam intrat, Mamertinosque præsentia sua ex timore magno recreatos spei melioris implet. Hiero victum se videns priusquam vidisset hostem (sicut ipse postea confessus est) fretique transitum

Hieronem vincit & fugat.

Messanam intrat.

situm à Carthaginiensibus proditum suspicatus, quum ambigua mente multa secum agitaret, de summa rerum vereri cepit: proximæque noctis silentio copias eduxit castris, & contento itinere Syracusas refugit.

Hiero Syracusas fugit.

CAP. XXXVI. Eo submoto Appius, quum terrore victoriæ recentis ad Pœnos quoque debellandos uti vellet, militibus ut cibum tempori capiant imperat. Deinde albescente jam die progressus, castra Pœnorum oppugnare instituit. Erant hæc loco satis tuto posita, & natura manuque diligenter permunita. Hinc mare, inde profundæ paludes, in peninsulæ ferme speciem ambibant. Inter has angustum spatium, quo uno adiri poterat, ductus adversum irrupturos murus obsepiebat. Hic ubi vim fecissent Romani milites, neque locorum simul iniquitatem, & propugnantium multitudinem vincere possent, missilibus maxime sicut in urbium oppugnatione solet, rem gerentibus Pœnis, irrito incepto desistere coacti recesserunt. Sæpe in bellis meliori fortunæ locum sors durior, & adversi ab initio casus fecere: dum his affecti, consiliis animisque majoribus acceptum detrimentum sarcire student; hostes felicitatis opinione blanda fascinati, neque satis adversum fortuita providentes, in temeritatem auferuntur.

Appius Castra Pœnorum oppugnat.

CAP. XXXVII. Quod illo tempore Carthaginiensibus usu venit. Qui repulisse hostem non contenti, tamquam fugientem eruptione ex castris facta persequebantur: suæ virtuti non munitioni locorum Romanos cessisse existimantes. Itaque postquam ex angustiis quibus defensi fuerant processere, mutata cum loco fortuna prælii, magnusque eorum numerus cæsus est: reliqui ad castra, pars, ut cuique maxime promptum erat, in urbes circumjectas diffugere, neque deinceps quamdiu Messanæ Claudius fuit, castris suis excedere sunt ausi. Consul etiam cum natura loci & difficultate situs iterato pugnare minime consultum arbitratus, quum tempus ibi frustra terere videret; præsidio Messanæ relicto in Syracusanorum sociorumque fines impressionem fecit: iisque impune vastatis, tantum concepit fiduciæ, ut jam ad ipsas Syracusas exercitum auderet admovere. Varia ibi fortuna certatum est; semel etiam Consul magno in periculo fuit: circumventusque foret, nisi mature capto consilio misisset ad Hieronem, quasi de conditionibus pacis acturus. Misit & ille certum hominem ex amicis: cum hoc cepto colloquio & de industria producto, sensim ex iniquo loco se subtraxit in tutum.

Pœnos prælio vincit.

Appii periculum, & astutia.

CAP. XXXVIII. Syracusani quoque secuti, sermones de pace cum diversis Romanis instituerunt, conventumque foret; ni Hiero auctor fieri noluisset. His rebus gerendis major anni pars consumpta. Tum Messanam rediit Consul, & inde cohortibus aliquot relictis ad tuendos Mamertinos, cum ceteris Rhegium trajecit: mox Romam decessit ad triumphum; quem de Pœnis & Rege Siciliæ Hierone, quod primus ille de transmarinis populis ageretur; magna omnium gratulatione duxit. Hoc initium Romanis tentandi maria, & hic successus ceptorum in Sicilia fuit. Ceterum & ista & sequentium temporum gesta Scriptorum ambitione corrupta sunt, quum eorum præcipui, Philinus Agrigentinus, & ex Romanis Fabius Pictor, dum ille Carthaginiensium gloriæ, hic domesticæ nimium studet, officium & fidem insuper habuerunt.

Triumphus primus de Transmarinis.

Historicorum mala fides.

CAP. XXXIX. Quorum levitatem merito Polybius arguit. Quippe quum etiam privatorum minimis in causis falso testimonio circumvenire quemlibet execrabile crimen habeatur; quanto fœdiore perfidia conditor historiæ principum atque populorum acta corrumpere censendus est: cui, neque mortalium commodorum quidquam, neque spiritus ipse pulchra veritate debebat esse antiquior, tanto minori spe veniæ, quod ne prætextum quidem mentiendi allegare idoneum ullum potest; cui, si libere quæ vera sciebat quacumque de causa non licuisset tradere, tacere certe licuisset. Porro, dum in Sicilia Claudius Hieronem & Pœnos vincit, obsidionem Volsiniensium ad exitum deduxit alter Consul M. Fulvius. Qui homines adversus vim desperatione validos, inopia rerum necessariarum & fame domuit. Facta deditione ingratum illud & insolens libertinorum vulgus cum cruciatu interemptum est: urbs etiam ipsa diruta: reliqui Volsiniensium & quod servorum fidem atque reverentiam erga dominos non exuerat, in attributas alibi sedes migraverunt. Hoc quoque bellum dignum triumpho visum est: eumque Consul A. D. Kalendas Novembres tamquam de Volsiniensibus egit.

Arguitur à Polybio.

Volsiniensium servi puniuntur.

CAP. XL. Iisdem Consulibus à Cn. Cornelio, C. Marcio Censoribus lustrum conditum: censa sunt civium capita ducenta nonaginta duo millia, ducenta, viginti quatuor: numerus sane magnus & propemodum incredibilis, tot bellorum à primis ferme Urbis initiis nunquam cessantium, continua detrimenta; tot ex pestilentia morbisque sævissimis non minores bellicis strages, cogitanti. Ceterum aliis aliisque subinde populis in civitatem recipiendis, quod institutum à Romuli sapientia profectum posteri constanter tenuerunt, invicta nullisque cladibus superabilis effecta est Respublica; quam nec à Pyrrho data damna, neque naufragia frequentia primo Punico bello, neque secundo Trasimenus & Cannæ potuerunt affligere, quin ex incommodis suis identidem alacrior ferociorque resurgeret.

Civium censorum numerus.

Pop. Rom. ex incommodis alacrior resurgit.

CAP. XLI. At in Græcia Lacedæmonii militari laude & ipsi percelebres, neque impares Romanæ virtuti, quoniam arcebant peregrinos, nec imperium quod pepererant, diu, neque libertatem suam semper tueri potuerunt. Sed quum Leuctrica pugna mille non amplius Spartiatæ cecidissent, protinus potentia civitatis corruit: Iterum ad Sellasiam, Lacedæmoniorum sex ferme desideratis millibus, statim amissa libertas est. Achæi vero ejusdem Peloponnesi incolæ vicinos omnes æquo jure complexi, pulcherrimam constituerunt rempublicam, & mansuram, nisi Romanam potentiam tum etiam longe lateque imperantem, insania paucorum in perniciem suam patriæque provocasset. Atqui tam diversus eventus instituta tam dissimilia necessario secutus est. Sicut enim

Rerumpublicarum quæ arcent peregrinos, & quæ recipiunt, comparatio.

Sicut corpora ita civitates externo succo alendæ.

nim naturæ congruit, corpus quod justum ad modum salubri cibo reficitur, robustius & longioris ævi esse; quam si ingenito contentum succo extra se natum alimentum omne aspernaretur: ita florentiores fuere civitates, quæ suum efficere noverunt, quidquid usquam egregii erat; quam quæ inepta quadam arrogantia habentes despicatui quod in sua gleba natum non esset, semetipsas multis bonisque potentiæ quærendæ tuendæve adjutoribus spoliarunt.

Gladiatorii muneris origo.

CAP. XLII. Idem annus rei sane crudeli, sed mox intemperantissime usurpatæ, initium attulit, ut sanguis humanus, in gratiam levissimi cujusque spectatoris affatim fusus, voluptas publica fieret. Barbari moris auctores M. & D. Junii Bruti, nescio qua pietate defuncti patris cineres honoraturi, gladiatorium munus ediderunt, magno favore civitatis. Sed hanc humanitatis injuriam ulta pestilentia est; quæ per istum & sequentem annum atrocissime sævivit. Ob quam, quum Sibyllinos libros adiri placuisset, ira deûm immissam esse repertum. Ergo religiones profecto parum caste haberi suspicione orta, Pontifices diligentius observando & inquirendo, plurima sacella fanaque à privatis occupata esse invenerunt; & Capparoniam ex Vestalibus incesti crimine teneri. Sed illa dum rea peragitur suspendio prævenit supplicium: in corruptorem ejus conscios que servos legibus animadversum est. Loca sacra ex privatorum temeritate priscis usibus vindicata.

Religiones parum caste habitæ.

CAP. XLIII. Sic exsoluta religionibus civitate Patres animum rursus ad reipublicæ curam retulerunt; & quoniam Etruria jam pacata, nihil in Italia reliqui motus erat; ambos anni novi Consules in Siciliam cum legionibus transgredi placuit. Fuerunt hi M. Valerius M. F. M. N. Maximus, qui in hoc honore Messalla appellatus est, & M. Octacilius C. F. M. N. Crassus. Ab his transportatas prospere copias eadem in rebus gerendis prosecuta felicitas est. Quum enim Adranitarum urbe post brevem obsidionem per vim capta, Centuripinos circumsiderent, venerunt ab Alæsinis legati oppidum suum dedentes. Inde Consules diversas insulæ partes obeundo, modo divisis, modo junctis exercitibus, ut res & ratio suadebat, Pœnis Syracusanisque quoties congredi erant ausi profligatis, terrorem famamque late sparsere: tantaque fortunam sequentium facilitas, tantusque impetus fuit; ut paullo post oppida haud minus septem & sexaginta numerarentur, quæ Romanæ fidei se permiserant: quo in numero Tauromenitani quoque & Catinenses fuere.

M. Valerius, & M. Octacilius Coss. U. C. 489. Ol. 129. a. C. N. 264.

Ambo Consules in Siciliam proficiscuntur.

Pœnos Syracusanosque sæpe vincunt.

CAP. XLIV. Unde Consules imperatis, quæ volebant, auxiliis quotidie validiores, ad ipsas jam Syracusas castra ponere sunt ausi, obsidionem urbis meditantes. Quibus rebus animadversis Hiero, quum suis atque Carthaginiensium viribus diffidere cepisset, præterea plus apud Romanos esse fidei crederet, amicitiam & ipse cum Romanis inire constituit: legatosque cum mandatis de pace componenda ad Consules misit. Neque Romanis displicebat Hieronem à societate Punica disjungere; maxime ut res annonaria suis legionibus expeditior esset. Nam Carthaginiensibus mare obtinentibus ex Italia transvehi commeatus nequibant; & ab ea re prioris anni Consul plus propemodum, quam ab hostibus incommodi molestiæque persenserat. Hierone vero adjuncto Syracusanum regnum abundanti frugum copia, res necessarias Romanis affatim erat præbiturum.

Syracusas obsident.

Hieronis societas Romanis utilis.

CAP. XLV. Itaque legibus his transactum: *Ut Hiero quæ de Romanis sociisve eorum loca, quosque homines cepisset, sine pretio restitueret: argentique talenta centum penderet. Ipse tuto imperaret Syracusis, ceterisque Syracusani juris urbibus.* Ex quibus erant præcipuæ Acræ, Leontium, Megara, Elorus, Netini, Tauromenium. Legatis deinde ab Hierone Romam venientibus, eædem conditiones ratæ fuerunt, pacemque cum eo Rege servandam & Senatus censuit; & post paucos dies Cn. Attilio Calatino populum rogante, populus jussit. Hoc fœdus in annos quindecim pactum, deinceps perpetuo mansit: Hierone magnitudinem Romanam ita colente comiter; hisque vicissim illius studium tam benigne prolixeque remunerantibus, ut neutros eorum societatis institutæ pœniteret. Syracusanæ pacis audita fama, Hannibal Pœnus, qui Hieronem obsidione liberaturus cum navalibus copiis jam Xiphoniam accesserat, majori quam venerat festinatione recessit.

Ejus leges.

Perpetua Hieronis & Romanorum amicitia.

CAP. XLVI. Romani quum jam Hierone quoque socio & commilitone uterentur, non diu morati, Carthaginiensis ditionis oppida complura subegerunt. Et ab Adranone quidem, vico munito, Macellaque post multorum dierum obsidionem discesserunt inriti: ceterum Segestanos, occiso Pœnorum præsidio ad se ultro desciscentes, receperunt. Præter alia cognationis necessitudine se Romanis fratribus favere dictitabant: originem suam & ipsi ad Æneam ex Trojano incendio profugum referentes. Neque multo post Alienæi Romanis accesserunt; ad Hilarum vero, Tyrittum, & Ascelum, vi & machinis opus fuit; eoque severius in victos consultum. Quo terrore Tyndaritani proximos se periculo, & auxilia longe esse cernentes, quum ipsi quoque de tradenda Romanis urbe consultarent; à Pœnis prohibiti sunt. Nam illi ex rebus ipsis conjectura capta quid ageretur, primores civitatis obsidum loco Lilybæum avexerunt: etiam frumento, vino, ceterarumque rerum apparatu absportato.

Pœni multa oppida amittunt.

Tyndaritani ad Romanos transire prohibentur à Pœnis.

CAP. XLVII. His temporibus Octacilii Crassi Consulis utilis & conveniens Romanæ disciplinæ severitas fuit. Qui milites ab Hannibale turpi pacto incolumitatis sub jugum missos, extra vallum tendere jussit, ut hostium incursionibus expositi, neque alibi quam in virtute spem habentes, confirmarentur animis, armisque potius quam loco se tueri discerent. Post hæc & alia non majoris momenti gesta, quum hiems immineret, præsidiis per opportuna loca dispositis, Consules, reliquo exercitu in Italiam reportato, Romam redierunt. Ibi M. Valerio, cujus eo bello felicior & utilior opera fuerat, triumphus decretus, quem ante diem XVI. Kalendas Apriles de Pœnis & Rege

Octacilii Consulis severitas.

Horologium in Triumpho prætervectum.

Rege Siculorum Hierone duxit. Prætervectum inter spolia horologium esse ideo adnotatum est, quia res ad eam diem incomperta Romæ fuerat. Id Catina recepta deportatum, deinde in publico secundum Rostra, in columna Valerius statuit. Idemque tabulam in qua prælium quo Pœnos & Hieronem vicerat, depictum fuit, in latere Curiæ Hostiliæ proposuit; quod ante eum fecit nemo, postea plerique.

Prælium depictum.

Messallæ cognomen Valerio inditum.

CAP. XLVIII. Messallæ cognomen huic Valerio ab urbe Messana inditum fuisse constat: sed miror ab ea capta hæsisse, non contemnendis auctoribus credi: quum potius ideo impositum ipsæ res evidenter arguant, quod Messanam à Pœnis & Hierone discessu Appii Claudii acrius infestatam, illis submotis, hoc reconciliato, liberasset. Inter hæc quum adhuc pestilentia vexaret Urbem, Dictatorem clavi figendi causa dici placuit. Dictus est Cn. Fulvius Cn. F. Cn. N. Maximus Centumalus: is magistrum equitum Q. Marcium Q. F. Q. N. Philippum dixit. Eodem anno Æsernia colonia deducta est: quum superiore Firmum deducta esset, &, ut quidam volunt, Castrum. L. deinde Postumius L. F. L. N. Megellus, Q. Mamilius Q. F. M. N. Vitulus Consules facti. Sicilia provincia utrique data; legiones vero duæ tantum decretæ: sufficere visæ, postquam in societatem accepto Hierone levius bellum factum erat: & rem frumentariam facilius expediri posse rebantur, si minor exercitus mitteretur.

Æsernia, & aliæ coloniæ deductæ. L. Postumius, & Q. Mamilius Coss. U. C. an. 490. Ol. 129. a. C. N. 263.

Agrigentum obsidetur à Romanis.

CAP. XLIX. Consules trajectis in Siciliam legionibus, sociorumque contractis auxiliis, minores sibi res prætermittendas rati, ad urbem Agrigentinam totis viribus obsidendam animum adjecerunt. Eam rebus omnibus Pœni largissime instruxerant, belli arcem habituri. Quippe quum Hieronem ab amicitia sua defecisse, Romanos contra non perfunctorie rerum Sicularum curam capessere cernerent; diligentiore ad bellum apparatu opus esse rati, primum quidem præsentium virium majorem partem in Sardiniam miserunt, quæ Italiæ littoribus insidiaretur, ut hoc metu Sicilia Romanos abstraherent: aut certe minoribus, quam voluissent, copiis rem ibi gerere cogerent. Mox Romanis ad sua tuenda, Siciliamque novo cum exercitu repetendam pariter sufficientibus, spe ista falsi ex Liguribus Gallisque mortales multos, sed plures adhuc ex Hispania mercede conductos, simul rerum ad victum necessariarum magnam copiam, Agrigentum miserunt: ibi horreum annonæ, receptum exercituum suorum esse volentes, loco, & opportunitate situs, & magnitudine oppidi, præ ceteris quæ in Sicilia possiderent, his usibus accommodato.

Pœnorum apparatus.

Tota belli moles circa Agrigentum.

CAP. L. Circum hanc igitur urbem tota belli mole contracta, Consules Pœnis intra munitiones compulsis, ad unum inde milliare castra locant. Erant tum in agris maturæ fruges, & quia diuturnam fore obsidionem apparebat, milites studio demetendi colligendique frumenti, longius & incautius quam hoste tam propinquo par esset, vagabantur. Neque Carthaginienses imperite aut segniter occasione usi, magnam intulissent cladem, nisi tantumdem virtute restituissent Romani milites, quantum negligentia perdiderant. Quum enim frumentatores subitum hostis impetum sustinere non potuissent, Pœni ad ipsa castra Romana perrexerunt, divisoque agmine quidam vallum rescindere parabant: alii cum statione pro castris locata prælium conserebant. Tunc igitur, sicut alias sæpe, militiæ leges & incorruptus disciplinæ rigor, rem ancipitem & exitio Romani exercitus casuram, erexit.

Disciplina Romana servat exercitum.

Pugna.

CAP. LI. Quod enim quacumque de causa stationem deseruisse capitale apud Romanos est; excubitores nihil in fuga spei repositum esse gnari, quamquam numero longe superarentur, pugnam præsentissimis animis sustinuere, multis quidem suorum amissis, sed hostium interfectis pluribus: donec armari cohortes laborantibusque succurrere potuerunt. Ita & hic pulsi hostes, & qui vallum jam prope ceperant circumventi. Magna ibi cædes fuit. Ceteros ad urbem usque Romani persecuti sunt. Ea res in posterum & timidiores ad erumpendum hostes, & cautiores Romanos ad frumentandum fecit. Inde cum segnior esse cepisset contentio, rarius, nec nisi ad levia certamina excurrentibus Pœnis, dividi copias placuit, & duabus urbis partibus, hinc ad Æsculapii fanum, inde via quæ Heracleam ducit, castra statui. Hæc fossis utrimque permunita: qua urbem spectabant, adversum eruptiones; foris, quo tutiora contra invasuros essent, iterque subsidiorum in urbem introducendorum præcluderetur.

Victoria penes Romanos.

Siculorum studia erga Romanos.

CAP. LII. Medium inter duo castra spatium, frequentibus præsidiis stationibusque septum est. In his omnibus multum juvabantur opera Siculorum qui recens in fidem venerant: quorum jam una cum Romanis centum millia facta erant. Ab iisdem commeatus Erbessum usque subvehebantur: ab eo deinceps oppido (non aberat autem longe) ipsi Romani sua in castra deportabant. Ita fiebat ut affatim esset magna rerum necessariarum copia. Hoc in statu ad menses ferme quinque hæsit obsidio: quum neutris insigne ad victoriam momentum adeptis (præter leves enim velitationes tentatum nihil fuerat) res Punicæ deteriore loco esse ceperunt. Quia enim ingens hominum multitudo, haud minus quinquaginta millia bellatorum, tanto jam tempore idem intra oppidum conclusa annonam fere omnem absumpsisset; sperari vero subvectio nulla posset, aditus omnes Romanis solicite custodientibus; propugnatorum animi tam præsentibus malis, quam expectatione instantium haud mediocriter angebantur.

Quinquaginta millia bellatorum Agrigenti obsessa.

Hannibal Agrigenti præfectus.

CAP. LIII. Igitur Hannibale Gisgonis filio, (nam hic rebus Carthaginiensibus Agrigenti præerat:) crebris nuntiis opem adversus famem & pericula poscente; cum militibus qui postea contracti fuerant, elephantisque, Hanno senior in Siciliam transmittitur. Peditum erant millia quinquaginta, sex equitum, sexaginta elephanti. Cum his copiis Lilybæum vectus, inde versus Heracleam movit: statimque venerunt ad eum qui deditionem Erbessi pollicerentur. Horum opera Erbesso potitus, unde hactenus ad castra Romana deferri commeatus consueverat; rem haud minimi momenti

Hanno cum novo exercitu in Siciliam venit.

menti perfecisse videbatur, quum exclusos omni propemodum facultate necessariarum rerum Romanos haud levius urgeret, quam ab his Agrigentini premebantur. Jamque de obsidione solvenda deliberatum erat non semel, nihilque propius factum, quam ut negotium istud pro desperato abjiceretur; nisi Rex Syracusanus omnes tentando vias nonnihil frumenti ceterarumque rerum furtim submittens, præsentem inopiam modico subinde levamento recreasset.

Romani penuria & morbis vexantur.

CAP. LIV. Hanno quum Romanos & penuria, & morbis qui sequi famem solent graviter affectos, suas contra copias viribus integris agere perpenderet; propius ad Romanos accedere, præliique, si facultas daretur, fortunam experiri statuit. Elephantis igitur quinquaginta ceteroque toto exercitu adsumptis Heraclea profectus, Numidicum equitatum præmittit, qui hostium castris obequitans, eliceret Romanos equites, & in præparatas insidias deduceret. Numidis, uti mandatum erat, ad castra Consulum contemptim provolantibus, erumpunt Romani, propelluntque resistentes primo, deinde solutis ordinibus via qua venire Hannonem sciebant, refugientes, contento cursu persequuntur. Igitur quanto longius abripi se passi fuerant, tanto difficiliorem ad sua munimenta receptum habuerunt; multique eorum quum & recentes occurrissent copiæ, & qui paullo ante fugerant undique circumfunderentur, desiderati sunt.

Hannonis fiducia.

CAP. LV. Hoc eventu magis etiam ad spem summæ victoriæ confirmatus Hanno, collem quendam, Torum nomine, mille quingentis passibus à Romanorum castris distantem insedit. Serius tamen aliquanto, quam inter exercitus tam propinquos sperari potuisset, commissa pugna est; modo Romanis, modo Pœnis unius prælii fortunæ spes universas committere formidantibus. Donec igitur pugnandi avidior Hanno fuit, Romani castris suis se tenuerunt: quod numero, & alacritate, ipsi detrimento equitum suorum perculsi & mœrentes, vincerentur. Postquam autem dubitatione sua sociorum animos languescere, hostes in spem erigi, duriusque sibi bellum cum inopia, quam cum Pœnis futurum arbitrati, certamen detrectare desierunt; Hanno vicissim tergiversari cepit, & omnia metuere. Duo menses sic exacti, ut præter levia prælia, quæ fiebant quotidie, nihil majoris rei gereretur.

Deinde contatio.

Agrigentini urgentur.

CAP. LVI. Ad extremum frequentibus Hannibalis precibus motus, qui & nuntios mittebat adsidue, & facibus accensis signa crebra edebat, famem amplius obsessis tolerari non posse, multosque ea peste coactos ad hostem transfugere; dimicationi moram ulterius nullam adferre decrevit: eodem tempore Hannibale quoque cum suis eruptionem ex urbe facturo. Quæ quum animadvertissent Consules intra sua se castra quieti tenuerunt. Eo ferocius Hanno aciem instructam ostentare, & ubi nemo contra exit, sub ipsa Romanorum munimenta suggredi, ad pugnam audacter provocare, contantibus timorem & ignaviam objicere: illi hostem levibus præliis à vallo repulisse contenti, neque contra manentes struebant aciem; neque recedentes insequebantur. Hoc ubi per aliquot continuos dies factum, Pœnisque jam persuasum esset, nihil ultra ausurum Romanum; L. Postumius Consul contemptum hostium in suam occasionem solerter vertit. Instructis enim silentio copiis omnibus intraque vallum retentis, accedentem pro more Pœnum cum paucis submovens, à prima luce ad horam diei sextam velitando detinuit. Tum demum recipientibus se hostibus productas ex castris legiones immisit. Hanno quamquam contra opinionem suam pugnandum sibi videret, intrepide congressus in serum diei ambiguum certamen extraxit.

Ea res Hannonem ad pugnandum stimulat.

Postumii stratagema.

Prælium.

CAP. LVII. Sed Romanos curatis bene corporibus, ad pugnam præparatos, æstus, sitis, labor, non æque fatigabat: Carthaginiensis autem acies ante commissum prælium inedia & stando fessa, quanto longius protrahebatur dimicatio, fatiscentibus corporibus minus ad resistendum virium habebat. Postremo conductitius miles qui in prima fronte pugnabat, diutius sustinere laborem non potuit; neque solum ipse cessit loco, sed in elephantorum agmen, & alios à tergo stantes ordines trepida fuga se inferens, turbavit totam aciem, hostique acriter incumbenti terga dare coëgit. Eadem felicitate tum quoque ab alia parte gesta res: Hannibalque quum eruptione pugnavisset, majore suo quam hostium detrimento in urbem compulsus est. Capta Carthaginiensium castra sunt: elephanti vulnerati tres, cæsi triginta, undecim in manus Romanorum venere: similis & hominum fortuna fuit. De tanto exercitu pauci cum ipso duce Heracleam evaserunt.

Romani utrumque ducem hostium vincunt.

Carthaginiensium clades.

CAP. LVIII. At qui in urbe clausi erant, rebus plane desperatis, nullam salutis viam sibi relictam esse videntes, maximis terroribus affligebantur: quum Hannibal optimi ut in fortuna mala consilii auctor, animadverso Romanos & labore certaminis defatigatos, & lætitia bene gestæ rei solutiores, negligentius solito excubias agere, circa tertiam vigiliam cum mercenariis exit oppido: & cratibus, quas hunc ad usum ante paratas stramento compleverant, in fossas injectis, transgressus, aliquantum itineris præcipit, donec Romani luce jam oriente quid actum esset sentientes, partem extremi agminis deprehenderunt; Hannibal cum reliquis in tuta loca pervenit. At Agrigentini desertos à Pœnis se videntes, multos eorum qui in urbe remanserant, sive per iram, sive ut à victore gratiam inituri, concidere. Nec ideo minus direptum est oppidum: homines, amplius quinque & viginti millia liberorum capitum, in servitutem venditi.

Hannibal Agrigenti clausus, solerter evadit.

Agrigentum diripitur.

CAP. LIX. Hoc maxime modo captum à Romanis Agrigentum est; septimum intra mensem quam obsideri ceperat. Magna cum utilitate gloriaque populi Romani, sed multa quoque sanguinis impensa. Quippe supra triginta hominum millia de Consulum exercitu, Siculorumque auxiliis inter istam obsidionem varia peste perierunt. Qua de causa, simul quia nihil jam magnæ rei ob hiemem propinquam suscipi poterat, Messanam redierunt. Anno deinde proximo cum imperio iverunt in Siciliam

Ingens numerus in illa obsidione amissorum.

L. Valerius, & T. Octacilius Coss. U.C.491. Ol. 129. a. C. N. 262. liam L. Valerius M. F. M. N. Flaccus, & T. Octacilius C. F. M. N. Craſſus, Conſules; prioribus ducibus ad ſpem triumphi Romam digreſſis. Carthaginienſes quidem claſſe tamquam ad vaſtandam Italiam miſſa, novos Conſules à Siciliæ cura diſtinere cupiverant; ſed ii conſtitutis circum littora globis militum, qui prædones arcerent, nihilominus in inſulam transiecerunt. Tunc quoque multa Siculorum oppida in fidem recepta, recenti cladis Agrigentinæ exemplo & metu: neque obſiſtentibus Pœnis, quos ſuper prælium adverſum etiam ſeditiones mercenariorum militum angebant: Gallis præcipue ob menſium aliquot ſtipendia non ſoluta tumultuantibus. Pœni ſeditione mercenariorum anguntur.

In his puniendis fraus Hannonis. CAP. LX. Ad quos puniendos fraudem ejuſmodi commentus eſt Hanno. Sermone blando mitigatos *modicum ad tempus quieſcere* jubet; *ſibi eſſe certam & propinquam oppidi cujusdam locupletis occupandi ſpem* oſtendit: *ex ejus præda cumulate Gallis etiam pro ſolutionis mora ſatisfactum iri* confirmat. Ita ſedatis illis, adeoque gratias agentibus, opportuno tempore, cum diſpenſatore ſuo quem habebat fideliſſimum agit, *ut ſpecie transfugæ, tamquam rationibus interverſis ad Octacilium Conſulem pergeret, indicaretque nocte proxima Gallorum millia quatuor ad urbem Entellinam proditorum opera recipiendam venturos, locatis inſidiis circumveniri poſſe.* Conſul rem non ſpernendam arbitratus, licet transfugæ non omnino confideret; mittit delectam militum manum. Veniunt & Galli ab Hannone decepti. Conſurgentibus ad hos excipiendos Romanis oritur prælium atrox, in quo Galli omnes interfecti, quum multi noluiſſent occumbere duplex Hannoni gaudium præbuerunt, conductitiorum inſolentiam, cum hoſtium haud exiguo detrimento non incallide vindicanti. Galli mercenarii Pœnorum cæduntur.

De Aqua Anie- CAP. LXI. Romæ interim de aqua Anienis in urbem deducenda Minucius Prætor in Senatu retulit. Opus illud ex manubiis Cenſor M. Curius locaverat. Sed variis exortis impedimentis, res nonum in annum prolata, tum retractabatur. Creatique duumviri Curius & Fulvius Flaccus: ſed Curio quintum intra diem defuncto, gloria deductæ aquæ penes unum Fulvium fuit. nis in urbem deducitur. Sub id tempus Hamilcar in Siciliam Hannoni ſucceſſor Carthagine venit. Hamilicar in Siciliam venit. Hannonem namque ex mala pugna domum redeuntem, ignominioſe exceperant Pœni, mulctatumque ſex millibus aureorum præfectura dimoverant. Eum Hamilcarem patrem Hannibalis, qui ſequens bellum Punicum adverſus Romanos duxit, fuiſſe, quidam ſimilitudine nominum decepti non recte tradiderunt. Alius Hamilcar Hannibalis pater. Nam genitor Hannibalis Hamilcar extremis ejus belli temporibus in Siciliam cum imperio adoleſcens venit; ſed celebritas ejus effecit, ut alterius ignotioris Hamilcaris acta, Barcæ Hamilcari, omnium qui hoc nomine fuerunt nobiliſſimo, adſcriberentur. Succeſſor igitur Hannonis Hamilcar, pedeſtri utique exercitu Romanos longe ſuperiores eſſe cernens, mediterraneas quidem urbes nullas audebat adgredi, neque ex locis montoſis & arduis in plana deſcendere, ſed claſſe validus, qua haud dubie maris imperium tenebat, ea parte virium haud ſegniter utebatur, miſſoque iterum Hannibale ad vaſtandam Italiæ oram, ipſe Sicula littora circumvectus, pleraque maritima loca, quæ Romanis ſeſe adjunxerant, facile recuperavit. Qua re fiebat, ut Romanis loca procul à mari remota, Pœnis littoralia & occupantibus facile, & tuentibus, æquo utrimque momento ſpes metusque librarentur, neque facile penes utrum populum totius belli victoria eſſet futura, judicari poſſet. Romani mediterranea, Pœni maritima loca facilius tuentur.

L. FLORI IN DEC. II. LIB. XVII. EPITOME.

CN. Cornelius Coſ. à claſſe Punica circumventus, & per fraudem veluti in colloquium evocatus, captus eſt. Cn. Duilius Coſ. adverſus claſſem Pœnorum proſpere pugnavit, primuſque omnium Romanorum ducum navalis victoriæ duxit triumphum. Ob quam cauſam ei perpetuus honos habitus eſt, ut revertenti à cœna tibicines canerent, & funale præferretur. L. Cornelius Coſ. in Sardinia contra Sardos, & Corſos, & Hannonem Pœnorum ducem feliciter pugnavit. Attilius Calatinus Coſ. cum in locum iniquum à Pœnis circumſeſſum temere duxiſſet exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute & opera evaſit, qui cum trecentis militibus eruptione facta hoſtes in ſe convertit. Hannibal dux Pœnorum victa claſſe, cui præfuerat, à militibus ſuis in crucem ſublatus eſt. Attilius Regulus Coſ. victis navali prælio Pœnis, in Africam trajecit.

DECAS SECUNDA.
LIBER DECIMUS SEPTIMUS.
EX
JOH. FREINSHEMII
SUPPLEMENTIS LIVIANIS.

CAPUT I.

Romanorum commoda & incommoda bello Punico in Sicilia.

Quartus jam belli Carthaginiensis annus exierat, neque pœnitebat virtutis aut fortunæ Romanos: præliis enim omnibus quotiescunque congressi cum Syracusanis, cum Pœnis fuerant, victores discesserant: opulentas urbes oppugnando ceperant: aliæ conditionibus in potestatem venerant: sed quando bellum in insula gerebatur, neque commeatus, neque supplementa quum opus esset, submitti poterant: & naves Carthaginiensium liberis & improvisis adpulsibus non modo Siculas urbes ad mare positas ex tuto vexabant; sed etiam Italiæ oram subinde vastantes, & detrimentum imperio Romanorum; & ignominiam famæ inferebant; quum interim Africa indemnis, & periculorum malorumque omnium hostilium exsors haberetur.

De iis deliberatio.

Itaque re diligenter deliberata, Senatui Populoque Romano placuit, *ut classe comparata, non terra tantum, uti ceperat, dimicaretur cum Pœnis, sed etiam maritimæ aleæ fortuna tentaretur.*

De navalibus rebus seria cogitatio.

CAP. II. Hæc prima Romanæ urbi de navalibus rebus seria cogitatio fuit: quam haud minus forti felicique opera complevit, ac animo consilioque fidenti susceperat. Ut non immerito judicaretur, orbis imperium genti Romanæ deberi, cui adversus exercitatissimum in re nautica populum classibus bellare volenti, nec ad rem adgrediundam audacia, nec ad regendam solertia, nec ad perficiendam constantia defuisset. Quum enim ad eam diem Romani adeo maritimam militiam non attigissent, ut neque viros qui navale prælium vidissent, neque naves ullas bellicas, ne fabricandarum quidem artifices idoneos haberent, maxima fiducia tantum opus adgressi, brevissimo tempore & navigare ceperunt, & dimicarunt maritima pugna, & homines à multis ætatibus rerum earum peritissimos superaverunt.

Classis fabricatur. U.C. an. 492. Ol. 129. 2. C. N. 261.

Cura classis fabricandæ mandata Cn. Cornelio L. F. Cn. N. Scipioni Asinæ, & C. Duilio M.F.M. N. qui Consulatum recens iniverant.

CAP. III. Navis erat una quinqueremis, quam Claudius quo tempore freti transitum meditabatur, cupidine pugnandi propius ad littus perlatam, locisque vadosis & brevibus impeditam pedestri manu ceperat: hujus ad exemplum classem exædificari Consules jussere, tantoque studio institerunt operi, ut sexagesimum intra diem quam cæsa materia fuerat, classis centum sexaginta navium in anchoris staret. Sed nec ingenio minore quam industria Consules expeditionem istam maturarunt.

Inventum ad exercendos in sicco remiges.

Quum enim neque imperitos remiges in prælii discrimen adducere consultum putarent; neque exercendis iis tempus rerum gerendarum coarctare vellent, commenti sunt rem uti prima specie ridiculam, ita usu eventuque prolixe commendabilem: ut interea dum naves compinguntur, futuri remiges in littore sedentes officia sua docerentur. Iisdem enim ordinibus dispositi, quos in ipsis navibus servaturi mox erant, hortatore in media turba collocato, ad illius vocem & præcepta, movere & impellere remos, iterumque quiescere, haud aliter, quam navigantes solent, jubebantur.

Hortator remigum.

Hac imaginaria exercitatione tantum profectum est, ut postquam paratis jam navibus paucos dies in ipso opere industriam suam probavissent, jam confidere ipsis auderent Consules, suamque & legionum salutem credere.

CAP. IV. Provincias deinde quum sortirentur, C. Duilio terrestre in Sicilia bellum, Cn. Cornelio classis evenit. Qui adsumptis navibus septemdecim Messanam progressus, quo in adventum classis, quam sequi ut primum posset, jusserat, necessaria præpararet; priusquam ad fretum illa accederet, in manus hostium incidit.

Cn. Cornelius in manus hostium incidit.

Factum id Boodis astutia, quem Hannibal Punicæ classis imperator legatum habebat, & credulitate Consulis, qui Liparæis quibusdam ab hoste subornatis fidem habens, Liparæ urbis per proditionem occupandæ spem temere conceperat. Ibi circumventus à Punicis navibus, conserere tamen manus, & pugnando salutem quærere cogitabat: nisi Boodes altera fraude ipsum & tribunos militum, quasi de conditionibus cum Pœno locuturos suam in triremem pellexisset.

Boodis Punicæ fraudes.

Venientibus injectæ sunt catenæ: quo terrore quum ceteri sine certamine se tradidissent; Boodes navibus omnibus potitus captivos Carthaginem misit.

Pœni ducis periculum.

CAP. V. Simile mox Pœni ducis peccatum fuit, eoque majoris opprobrii, quod neque Romani Consulis incogitantia tam recenti exemplo ad cautionem profuisset. Didicerat Romanam classem juxta littus Italicum vela facientem, ad fretum tendere; neque procul abesse jam posse. Volens igitur eam ex propinquo consi-

conſiderare, ut numerum navium, & quæ in novo inſtituto Romanis agilitas & habitudo eſſet, accurate cognoſceret, cum navibus quinquaginta proficiſcitur: ſecurus futuri, & claſſe, ut in curſu tuto ſolet, navigiis temere permixtis, parum compoſita. Igitur in flexu cujusdam promontorii quum in Romanam claſſem ordine commodo navigantem ſubito illatus eſſet; ante victus quam ad pugnam parare ſe potuiſſet, amiſſa meliori parte navium, poſtquam ipſe quoque ad extremum periculi veniſſet, cum ceteris vix effugit.

Victoria Romanorum.

CAP. VI. Victrix claſſis, cognito Cornelii caſu, ſimul ad C. Duilium miſit nuntios, qui ſuum adventum ei ſignificarent; ſimul ad prælium ſe parabat, quod ceteras Carthaginienſium naves propinquis locis agere compererat. Ibi dum ſolicitis animis incommoda ſuarum navium conſiderant, easque rudi opere conſtructas, à Punicis velocitate longe ſuperari reputant; venit cuidam in mentem machinæ ad comprehendendas hoſtium naves tenendasque utilis, quam poſtmodum *corvos* vocaverunt. Ejus hæc forma fuit. Tignum erat rectum teres, quatuor ulnas longum, craſſitie dodrantali, trochleam in ſummo habens; huic in prora navis defixo aptabatur ſcala ſex ulnas lata, longa pedes quatuor, compoſita ex tranſverſis tabulis, quas impacti clavi ferrei firmiter continebant, in ea machina foramen relictum erat oblongum, quo tigno inducta complecteretur illud, eique cohæreret, per ſpatium ulnarum quatuor, quanta ipſius tigni longitudo erat.

Ingenium ad comprehendendas naves. Ejus deſcriptio.

CAP. VII. Scalæ vero reliqua pars & tigno non inſerta, quæ ulnarum erat duarum, quibusdam velut articulis ita dependebat, ut facile attolli demittique poſſet: in extremo ſcalæ validum affixum erat ferrum, piſtilli forma, præacutum, quod in capite annulum habebat, ex quo funis adligatus per trochleam tigni, in ipſam navis proram demittebatur. Tum quoties voluiſſent attracto fune erigebatur ſcala, remiſſo ruebat. Quidquid comprehendiſſet infeſto ferrei ſtyli acumine defigens & vinciens. Inter hæc C. Duilius Conſul pedeſtri exercitu tribunis tradito, ad naves venit: intellectoque Mylaiten regionem ab hoſte vaſtari; cum univerſa claſſe ad eam oram proficiſcitur. Grata res Carthaginienſibus fuit, qui adverſum mediterraneos homines & rei nauticæ imperitiſſimos, certam ſibi victoriam pollicebantur: ipſi quoque documento futuri, nullum umquam hoſtem ita contemni oportere, ut quidquam de cavendi diligentia & diſciplina remittatur.

Uſus.

Carthaginienſes claſſe congredi cupiunt.

CAP. VIII. Dux claſſis Hannibal, is qui copias ex Agrigentino eduxerat, ſeptireme vehebatur, quæ fuerat regis Pyrrhi, hunc reliquæ naves ſequebantur, non tamquam ad prælium, per aciem & diſtinctos ordines; ſed ut cuique pronum erat, hoſtium contemptu properantes: ac poſtquam propius ſuggreſſi ſuſpenſos ex proris adverſæ partis minantesque corvos viderunt; rei novitatem admirati pauliſper hæſere. Tandem ferociſſimo quoque imperitorum hominum rude commentum deridente, primæ quæque naves concitato impetu invehuntur. Tum vero demiſſi repente corvi, ut in quamlibet inciderunt, ita perforato tabulato hærentes invitam retinebant: milites autem Romani ſiquidem ſors tulerat ut ex lateribus naves connecterentur, omni ex parte in hoſtiles inſiliebant: quoties autem proræ tantum commiſſæ eſſent, per ipſum tignum adnexumque pontem armati bini tranſibant, tanto expeditius, quod utroque à latere ſcalæ lorica genu tenus alta, tutiorem inceſſum gradumque firmiorem præſtabat: primi enim quique projectis ante ſe ſcutis frontem adverſus hoſtium tela protegebant; pone ſequentes ſua ſcuta loricæ utrimque applicabant; ſic etiam lateribus defenſis, navem adverſam collato gradu oppugnabant. Fiebatque pugna non roſtrorum, ſed enſium virorumque cominus, & ſtatariæ ſimilis.

Corvorum novitatem admirantur.

Prælium navale.

CAP. IX. Unde Romano, qui robore præſtabat, adverſum homines leviter armatos, naviumque potius agilitate quam manibus confiſos, facilis victoria fuit: celeriterque ſunt expugnatæ naves Punicæ triginta: in quibus & prætoria ſeptiremis capta eſt. Hannibal tamen, quum ex navi, quæ jam capiebatur, in ſcapham ſaltu ſe demiſiſſet, captivitatem evaſit. Rapideque miſſo Carthaginem amico, qui famam cladis præveniret, imminens ob rem male geſtam ſupplicium aſtu declinavit. Is enim curiam ingreſſus, quaſi re adhuc integra conſilium à Senatu petiit, *congrediendumne cum Romana claſſe videretur?* omnibus ſucclamantibus; *ne dubitandum quidem, aut differendum fuiſſe: fecit*, inquit, *& victus eſt.* Ita non audentibus incuſare factum, cujus, antequam fieret, auctores eſſe pro ſe quisque voluiſſent, capitis pœna liberatus eſt Imperator, præfectura navium adempta.

Romanus vincit.

Hannibalis commentum in evadendo ſupplicio ob rem male geſtam.

CAP. X. Ceterum poſt fugam ducis è prælio reliquæ Carthaginienſium naves (ſupererat autem pars multo maxima) impedito conſilio, quid faciundum eſſet, ambigebant: pudebat excedere pugna, nullo tum accepto incommodo, ne hoſte quidem urgente: rurſum Romanas naves aggredi corvorum metu contabantur: ad poſtremum undique circumvecti, & nauticas artes omnes experti, ubi omni ex parte opponi ſibi roſtra & objici formidabiles illas machinas vident; deſperata victoria diſceſſere. Merſæ traduntur eo prælio naves Punicæ quatuordecim, captæ una & triginta, cum ſeptem hominum millibus, poſtquam pugnando tria millia periiſſent. Hoc eventu C. Duilio Conſule adverſus Pœnos juxta Liparæorum inſulas certatum eſt: unde magnus Romanis etiam prædæ fructus, ſed longe ampliſſimus gloriæ famæque fuit. Conſul adſumpto terreſtri exercitu Segeſtam profectus, urbem à Pœnis ad extremum ſpei adactam, periculo exemit: inde Macellam pugnando cepit, Hamilcare nusquam occurrere auſo: confirmatisque civitatum amicarum animis, æſtate jam circumacta, Romam rediit.

Carthaginienſium navium dubitatio.

Mox fuga.

CAP. XI. Cujus diſceſſu res Punicæ rurſum efflorescere ceperunt. Primum enim ab obſidione Mutiſtrati, poſt ſeptimum menſem multis ſuorum deſideratis, diſceſſerunt Romani: deinde quum inter ipſos & auxiliares diſſenſione orta, ſeorſim à legionibus inter Paropum & Thermas caſtra metati ſocii eſſent; illorum væcor-

Duilii diſceſſu Punicæ res efflorescunt.

væcordia utendum ratus Hamilcar, improvisa irruptione supra millia quatuor occidit: neque multum absuit quin totus Romanorum exercitus eadem clade involveretur. Tum igitur multa iterum oppida, partim expugnata sunt ab Hannibale, partim proditione capta. Quæ licet Romæ haudquaquam lætis auribus acciperentur, levia tamen damna præ gaudio navalis victoriæ reputabantur. Quum enim hactenus Romana virtus terrestribus bellis invictam se præstitisset, non abs re lætabantur isto prælio maritimarum quoque virium non contemnendam opinionem quæsitam esse. Unde ad spem totius belli mirifice confirmatis animis, auctorem decoris inusitati novis etiam honoribus dignum judicaverunt.

Duilii Triumphus & alii honores.

CAP. XII. Primus itaque Duilius navalem triumphum de Siculis & classe Pœnica egit Kalendis Intercalaribus. Tulitque civitas, quod honore isto non contentus, alium sibi nullo exemplo privatus sumpsit, ut à cœna redeunti tibicinis inter cantum funale præluceret. Columna quoque rostrata Senatusconsulto posita in foro est, ex Pario marmore candido, quæ mersarum captarumque navium, numerum, & summam pondusque pecuniæ captæ complexa adhuc visitur, sed extritis vetustate vocabulis pluribus: auri tamen nummos captos esse ter mille septingentos; argenteorum supra centum millia; æris gravis vicies septies centena millia pondo, satis agnoscitur. Triumpho peracto comitia C. Duilius habuit, L. Cornelius L. F. Cn. N. Scipio, C. Aquilius M. F. C. N. Florus Consules facti. Provincias Consulares Senatus decrevit Siciliam, & classem. Cui classis obvenisset, ei in Sardiniam & Corsicam transjicere, si è republica videretur, permissum.

L. Cornelius & C. Aquilius Coss. U. C. an. 493. Ol. 130. a. C. N. 260.

Prima Romanorum in Sardiniam & Corsicam expeditio.

CAP. XIII. Hæc sors Cn. Cornelio quum evenisset, instructa classe profectus est. Hæc prima Romanorum in Sardiniam & Corsicam expeditio fuit. Insulæ sunt locis ita conjunctæ: ut eadem videri possint: cœli tamen solique natura, & quod sequitur, hominum ingenio, multum dissimili. Sardiniam ut imaginem humani vestigii referentem *Ichnusam* veteres; itemque *Sandaliotin* dixerunt. *Inde Sardum Hercule Libyco genitum* ajunt *frequentatæ ab se insulæ nomen quo hodie noscitur imposuisse.* Græcos etiam ad ea loca venisse cum Aristæo fabulis antiquis decantatum est; itemque post Iliaca bella, Trojanos. Terra neque spatio soli maximis ejusdem maris insularum, neque bonitate fertilissimis multum cedit. Parens optima pecudum, frumenti optimi feracissima, metallorumque, sed præsertim argenti, dives. Cœlo tamen haud æque salubri utitur, laudemque fecunditatis apud exteros pestilentioris aëris infamia corrumpit: per æstatem enim morbosa est, & in locis fertilioribus, magis.

Sardiniæ descriptio.

Herba Sardonica.

CAP. XIV. Herbam præterea producit vehementis veneni apiastro persimilem, quæ in cibo sumpta mentem adimit, nervisque violenter attractis labia distorquet in ridentium speciem; exitiali succo, nisi post vomitum lac aut aqua mulsa copiose bibatur: ita vis istius mali præsens diluitur, ceteris deinde incommodis ea medentur, quæ in convulsionibus nervorum usui sunt. Etiam minimum animalculum per imprudentiam supersedentibus mortiferum est. *Solpugam* vocant, formicarum genus, tanto periculosioris malitiæ, quod & latet facile propter exiguitatem, & ab ignaris naturæ ejus, etiam animadversum non timetur. Sardi variis ex barbaris mixta natio, quum ingenio suo permittitur, lubentius latrocinio quam agricultura victitant: pelta & brevi ense armantur: thoraces ex pelle musmonum consuunt; arietes ita vocant, quos insula gignit, non lanam ut alii, sed pro ea pilum caprorum more gestantes. Urbium celeberrima Caralis est, Africam spectans, & inde condita; cum pulcherrimo portu.

Corsicæ descriptio.

CAP. XV. Corsica nec amplitudine nec opibus Sardiniæ comparanda, tertium tamen inter has insulas magnitudinis locum obtinere creditur. Nomen à Corsa, muliere quadam, accepisse incolæ tradunt; cujus ab armento taurus in hanc insulam ex Liguria transjecerit: Græcis *Cyrnus* vocatur. Montosa est & aspera, & plerisque locis penitus invia, quare populum etiam terræ suæ similem alit, nullo humano cultu feris propemodum ipsis intractabiliorem. Capti in servitutem vix mansuescunt: sed aut impatientia laboris & jugi vitam exuunt; aut contumacia & stupiditate molesti sunt heris. Mel in insula copiosum est, sed amari saporis, quale fit ex flore buxi, quam Corsica multam & crassissimam profert. Idem tamen saluberrimum putatur; & sunt qui longævos in Corsica homines fieri opinentur, quod mel istud suum in continuo usu habeant. Oppida nec magna nec frequentia populo, sed tamen supra triginta numerantur: ex quibus facile principes sunt Aleria Phocæensium Colonia; & Etruscorum Nicæa. Hic quoque grave cœlum est, & præterea importuosum mare.

Corsicæ urbes.

CAP. XVI. Cum his igitur gentibus diu Carthaginienses bella gessere, & utriusque insulæ dominatione, præter inaccessa loca potiti sunt. Sed quia facilius erat rudes & feros homines vincere, quam domare; tum alia quibus eos continerent, excogitarunt, tum etiam quo res vitæ necessarias ex Africa petere cogerentur, quidquid ubivis frugum fructuumve erat, corruperant, etiam supplicio mortis indigenis proposito, si quis tale quid serere aut plantare instituisset: donec longa consuetudine facti mitiores imperium æquioribus animis pati didicerunt. Has ad insulas navigationem eo tempore L. Cornelius Consul instituit. Et prius quidem in Corsica urbem expugnavit Aleriam, quo facto ceteras facile & citra laborem aut periculum adjunxit. Inde Sardiniam petenti classis occurrit hostium, quam aggressus Consul, antequam ad manus ventum esset, in fugam conjecit.

L. Cornelius Aleriam expugnat.

Classem hostium fugat.

CAP. XVII. Mox ad Olbiam profectus, quum in portu multas Carthaginiensium naves stare vidisset, neque se satis à pedestri robore instructum ad oppugnationem urbis situ & defensorum multitudine validæ crederet, omisso in præsens negotio, domum ad plures milites adsumendos abnavigavit. Per idem tempus servilis in urbe motus inter ipsa initia feliciter compressus, magna rem publicam solicitudine

Navalium sociorum conspiratio Romæ.

tudine simul adfecit, & liberavit. Ad classem instruendam ex gentibus recens devictis navales socii frequentes cogebantur, eorumque tum ad quatuor millia Romæ convenerant, Samnites plerique. Ii quod à mari abhorrerent, conditionem suam secretis sermonibus miserati, eo usque exarserunt, ut urbem incendere atque diripere agitaverint. Jamque ad tria servorum millia in eamdem sententiam pertraxerant, quotidie sumente vires conspiratione, quum Erius Potilius præfectus auxiliorum prudenti consilio periculum omne discussit. Simulato enim ejusdem factionis studio, machinationes eorum omnes exacte perdidicit: genus, numerum, nomina singulorum qui in ea conjuratione essent, cognovit: loca, tempora, quibus ausuri quodque forent, exploravit.

Prudenti consilio discutitur.

CAP. XIIX. Nihil jam deerat ei quo minus rem ad Senatum deferret, præter facultatem Curiam adeundi; nam voluntas superarat: sed Samnitibus nusquam incomitatum sinentibus, perficere institutum nequibat. Donec excogitato dolo persuasit eis, *uti quo die Senatus haberetur in forum agminatim progressi, fraudem sibi in dimetiendo frumento factam esse vociferarentur: inde nascituram occasionem* dicens *aut exequendi consilii sui, aut certe speculandi quid adversus subitos ejusmodi motus animi consiliique Patribus esset.* Quoque plus fidei faceret, ipse processit una, neque comitem modo se tumultus ejus, sed principem ducemque præbuit. Unde vocatus ad Senatum, conspirationis occultæ periculum commentique sui causas exposuit.

Mira ratio prodendi conjurationem, nihil suspicantibus consciis.

CAP. XIX. Patres dissimulata facti conscientia, miserunt qui turbam illam blandis verbis delinitam domos abscedere juberent; *daturos operam Patres ut injuria quæ facta diceretur sublata, juris sui cuique copia fieret.* Ita conjurati latere adhuc consilium suum existimantes digressi sunt: nocte vero proxima suos quisque servos, quos indicio Potilii sceleris esse participes cognoverant, vinxit: Samnitium quoque plerique in hospitiis suis comprehensi. Nescio an hæc cura, an vero aliud negotiorum aut valetudinis impedimentum C. Florum tenuerit, ne citius in Siciliam proficisceretur. In qua Hamilcar post proximam victoriam res Carthaginiensium magnis profectibus restituebat. Quippe Camarina & Enna proditione receptis, Drepanum ubi portus egregius erat, communivit, & in oppidi formam auxit, transductis illuc Erycinis, quorum urbem ne Romanis usui foret, præter templum Veneris, everterat. Multa deinceps alia loca dolo aut armis in potestatem redegerat, totaque Sicilia potiturus videbatur, nisi Florus ob res istas ne sub hiemen quidem insulam relinquere ausus obstitisset.

Hamilcaris res prosperæ in Sicilia.

Florum Consulem sub hiemem in Sicil. trajicere cogunt.

CAP. XX. Facilius alteri Consuli bellum cum Sardis & Carthaginiensibus ad Olbiam fuit. Quo reversus cum auctioribus copiis, Hannonem invenit, quem Hannibale remoto Carthaginienses rebus maritimis præfecerant. Pugna vehementi facta, Hanno fortissime dimicans, quum vinci suos videret, in confertissimos hostes irruens interfectus est, secutaque oppidi deditio. Consul victoriæ famam etiam humanitatis adversus hostem insigni documento decoravit. Nam è tabernaculo suo corpus Hannonis efferendum curavit, amplasque ipsi fecit exequias, cessantibus post mortem odiis, virtutem etiam in hoste honorandam esse recte judicans. Inde recentis victoriæ terrorem exolescere non passus, multas & alias Sardiniæ urbes cepit, consilio doloque virtutem adjuvans.

Cn. Cornelius Sardos & Carthaginienses vincit.

CAP. XXI. Solebat enim noctu appulsa littori classe, delectos ex cohortibus haud procul oppidis, quæ adoriri constituerat, exponere: qui locum insidiis opportunum occupantes expectabant, donec ad ipsas urbes suggressus Consul oppidanos in arma compulsos, simulatione fugæ longius à mœnibus elicuisset: tum illi advenientes cursu, vacuas defensoribus urbes capiebant. Eo astu complures in potestatem venere: tantumque vincendo processum est, ut neque in Corsica neque in Sardinia Pœnorum exercitus consistere possent. Qua de causa minime dubitatum est, quin Romam reverso triumphus amplissimus decerneretur. Triumphavit de Pœnis & Sardinia & Corsica ante diem V. Idus Martias quum magnam ex insulis istis prædam, & multa millia captivorum adduxisset. At in Sicilia C. Florus Proconsule Mytistratum obsidebat, locum munitum, & semel iterumque frustra tentatum.

Stratagema L. Cornelii.

CAP. XXII. Ne tum quidem prius expugnari potuit, quam novus Consul A. Attilius A. F. C. N. Calatinus veniret. Huic enim Sicilia provincia; collegæ ejus C. Sulpicio Q. F. Q. N. Paterculo classis evenerat. Ii, quod Parnormi Carthaginiensium hiberna erant, cum omnibus copiis eo profecti acie instructa fecere pugnandi copiam hostibus. Sed nemine contra prodeunte, Hippanam petierunt: quæ urbs ex itinere oppugnata statimque capta est. Inde Mytistratum perrexit Attilius, quam acriter defensam ad extremum fatigati lamentis mulierum atque puerorum propugnatores deseruerunt. Ita præsidio Carthaginiensium nocte digresso, prima luce portas oppidani aperuerunt. Sed Romani, malorum quæ in obsidione pertulerant nimium memores, obvios sine discrimine sexus ætatisve cædebant: donec A. Attilius proclamari jussit, *prædam & homines capientium fore.* Tum demum crudelitatem avaritia vicit; servatique Mytistratensium reliqui sub corona venierunt: urbs direpta est & diruta.

A. Attilius & C. Sulpicius Coss. U. C. an. 494. Ol. 130. a. C. N. 259.

Hippanam & Mytistratum capiunt Romani.

CAP. XXIII. Camarinam inde ductus exercitus, ob regionem parum diligenter exploratam, maximum in discrimen incidit. Pœnus enim imperator obviam profectus loca superiora prior occupaverat: Romanasque copias in vallem iniquam temere demissas circumsidebat. Certum ante oculos omnium exitium, & Caudinæ cladis imago versabatur: nisi consilium & virtus M. Calpurnii Flammæ, qui tribunus militum eodem in exercitu agebat, rebus pene desperatis subvenisset. Nam is P. Decii secutus exemplum, qui tribunus militum idem in Samnio fecerat, adsumptis militibus trecentis ad tumulum quendam occupandum ivit: nulla spe evadendi, sed amore laudis & servandi exercitus cupiditate ipse milites que ejus

Romani in discrimen incidunt.

M. Calpurnii Flammæ virtus.

 accensi.

accensi. Ferunt, quum eo duceret, ita suos adlocutum esse: *moriamur milites, & morte nostra eripiamus ex obsidione circumventas legiones.* Atque ita factum est. Hostibus enim in hos conversis dum acerrima pugna quantumvis multos morituri detinent, Consul evolvere sese locis infestis potuit: Carthaginienses interfectis qui se objecerant, nihil in detectis jam insidiis ponentes spei discesserunt.

Ex miraculo proxima fortuna.

CAP. XXIV. Itaque Calpurnii miraculo proxima fortuna fuit. Qui repertus inter suorum hostiumque cadaverum cumulos, quum solus omnium adhuc spiraret, sublatus atque diligenti cura refectus, quum inter multa vulnera lethale nullum accepisset, diu postea fortem fidelemque operam Reipublicæ præstitit: magnoque terrori hostibus fuit. Qui si apud „Græcos tantum virtutis specimen edidisset, neque præmiorum, neque monumentorum satis potuisset decerni. Nunc homini Romano tanti facinoris merces corona ex gramine fuit: memoria vero facti adeo negligens, ut vix de nomine fortissimi viri constet. Eumdem enim *Calpurnium Flammam* plerique, sed M. Cato *Q. Cæditium*, Claudius Quadrigarius *Laberium* vocatum esse tradiderunt. Ceterum emersus ex his angustiis Consul quum & error pudorem, & periculum vigilantiam acuisset, majoribus iterum viribus & intentiore cura oppugnare urbem aggressus, postquam sine machinis parum proficiebat, ab Hierone petitas accepit. Earum violentiæ cessit murus, redactosque in potestatem Camarinenses majori ex parte sub hasta Consul vendidit.

Calpurnii virtutis merces.

Camarinam occupant Romani.

Item Ennam, & alia loca.

CAP. XXV. Tum ad Ennam itum: ea quoque proditione recepta: præsidiarii partim à Romanis in oppidum admissis interfecti sunt, alii fuga dilapsi ad suarum partium loca se receperunt. Sittanæ possessionem non dolus sed virtus dedit: magna vi pulsis, qui defenderant, & urbe expugnata. Neque moram fecerunt minora quædam in ea Siciliæ parte oppida, quin protinus missis legatis Consuli se traderent. Qui præsidiis per commoda loca dispositis, in Agrigentinum agrum signa promovit, ibique Camicum castellum opera proditorum recepit. Unde perculsi qui Erbessum tenebant, oppido relicto fugerunt. Sic Erbessus quoque ad Romanos rediit. Hoc successu Consul animatus, & quod Liparæorum haud paucos sibi favere putabat, ad illorum urbem admovit exercitum. Ibi non pro cetera felicitate res processit. Hamilcar enim Romani ducis consilio sagaciter deprehenso, Liparam clam intraverat, intentusque tempus bene gerendæ rei expectabat. Quod Romanus quum ignoraret, audacius & incautius subiens muros, repentina Pœnorum eruptione turbatur. Vulnerati sunt in eo conflictu permulti, cæsorum quoque non exiguus numerus fuit.

Hamilcar Romanos cædit.

C. Sulpicius in Africam navigat.

CAP. XXVI. Interea C. Sulpicius Consul in Sardinia cum Pœnis aliquoties prospere dimicavit. Tantumque hinc accessit animi, ut Africam versus vela facere auderet. Id vero minime ferendum esse Carthaginienses arbitrati, Hannibalem qui ex Sicula fuga Carthagine adhuc agebat, iterum navibus suis præponunt, multisque & præstantissimis præfectorum navalium adjunctis, *classem hostilem à patriis littoribus repellere* jubent. Solvit is quidem ut pugnaturus: Ceterum quo minus concurreretur, intercessit tempestas; quæ utrisque gravis incumbens, ad loca tranquilliora submovit invitos. Sardiniæ tamen portus ambo duces tenuerunt. Ibi quum in anchoris haberent naves, Sulpicius quo Pœnum in apertum mare perliceret, quosdam subornat qui transfugarum specie persuaderent Hannibali *Romanos iterum in Africam navigare.* Deceptus ille hoc vaframento celeriter educta classe, in Consulem idoneo loco præstolantem imparatus incidit: multæque naves Punicæ depressæ sunt, priusquam scire possent quid ageretur; quum insidias Consulis tempestatis favor & opportune orta caligo texisset.

Hannibalem vincit.

CAP. XXVII. Tandem re intellecta reliquæ repetiverunt portum, aut in littus se ejecerunt; ibi profugientibus remigibus pleræque inanes captæ sunt. Hannibal enim desperato teneri portum posse, in oppidum Sulcos se contulerat: ubi seditione orta comprehensus à Carthaginiensibus, qui eodem ex pugna confugerant, quod *ejus temeritatem & stultitiam cladis suæ causam fuisse* dicerent, crucique adfixus periit. Sed hæc victoria Romanis paullo post detrimenti nonnullius causa fuit. Quum enim sublato classis Punicæ metu in vastatione agrorum contemptius & securius versarentur, improviso Pœnorum Sardorumque incursu, Hannone quodam duce, fusi sunt. Censuram hoc anno C. Duilius gessit, Janique templum apud forum olitorium struxit. Triumphi dehinc duo spectati: prior C. Aquilii Flori proconsule de Pœnis A. D. IV. Nonas Octobres; alter C. Sulpicii Consulis de Pœnis & Sardis, A. D. III. Nonas.

Hannibal cruci figitur.

Triumphus C. Aquilii Flori, & C. Sulpicii.

C. Attilius & Cn. Cornelius Coss. U.C. an. 495. Ol. 130. a. C. N. 258.

CAP. XXVIII. Quum deinde C. Attilius M. F. M. N. Regulus, & Cn. Cornelius L. F. Cn. N. Blasio iterum Consules essent, sacra quædam procurandis prodigiis fieri solita Senatus faciunda censuit; quod in Albano monte, locisque aliis pluribus, atque adeo in Urbe ipsa, lapides frequentes grandinis instar deciderant. Latinas ferias instaurari, causaque eorum Dictatorem dici visum est. Q. Ogulnius L. F. A. N. Gallus Dictator, M. Lætorius M. F. M. N. Plancianus magister equitum fuerunt. C. Attilius, qui classi præerat, ad Tyndaridem Siciliæ quum appulisset, classem Punicam ordine parum composito prætemavigantem conspicatus, ejus oppugnandæ consilium subito cepit. Jussisque sequi ceteris navibus, ipse cum decem quæ primæ parari potuerunt, evolat; & ad Pœnos jam longius evectos summa velorum remorumque contentione pergit.

Dictator ad instaurandas ferias Latinas.

C. Attilius Punicam classem invadit.

CAP. XXIX. Hamilcar in ea classe vehebatur, non contemnendus imperator: qui paucas sibi naves instare videns; alias portu vix egressas esse, magnam partem etiamnum in anchoris hærere, converso cursu C. Attilium ejusque naves tota classe circumvenit. Depri-muntur celeriter naves novem, impari adversum tanto plures certamine nequidquam omnia expertæ. Prætoria tamen meliori quam ceteræ fuerant remigio instructa, sociisque navalibus præsentia Consulis animatis vi perrupit, salu-

Anceps pugna.

salutemque invenit. Jam enim aderant Romanorum aliæ naves, quarum superventu mutatur fortuna pugnæ, merguntur Punicæ naves octo, capiuntur cum ipsis remigibus decem: reliquæ ad Liparæorum insulas intendunt cursum. Hæc mari gesta. Terrestrium copiarum segnius bellum fuit, urbe Lipara sine successu oppugnata. Sed in apertorum locorum vastationem deſæviit hostilis ira; eademque calamitas etiam Meliten insulam haud longe dissitam comprehendit. Ob hæc gesta C. Attilius Consul triumphum navalem de Pœnis egit. Eodem anno etiam A. Attilius Proconsule ex Sicilia de Pœnis triumphavit A. D. XIV. Kalendas Februarias. Lætæque tum Romanis res erant, qui non terrestribus modo præliis, sed etiam maritimis superiores, non jam de Sicilia annexisque insulis, quarum imperium satis sibi certum esse putabant; sed de Africa invadenda, bellique terrore Carthaginis ipsius portis impingendo incipiebant consultare.

Victoria Romanorum.

L. FLORI IN DEC. II. LIB. XVIII. EPITOME.

ATTILIUS Regulus Cos. in Africa serpentem portentosæ magnitudinis cum maxima militum clade occidit, & cum aliquot præliis adversum Carthaginienses pugnasset, successorque ei à Senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, idipsum per literas ad Senatum missas conquestus est. In quibus inter causas petendi successoris erat, quod agellus ejus à mercenariis esset desertus. Quærente deinde fortuna ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, accersito à Carthaginiensibus Xanthippo Lacedæmoniorum duce, victus prælio, & captus est. Res deinde à ducibus Romanis omnibus terra marique prospere gestas deformavere naufragia classium. T. Coruncanus primus ex plebe pontifex maximus creatus est. P. Sempronius, M. Valerius Maximus censores quum Senatum legerent, XIII. Senatu moverunt. Lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita CCXCVII. millia, DCCXCVII. Regulus missus à Carthaginiensibus ad Senatum, ut de pace, & si eam non posset impetrare, de captivis commutandis ageret, jurejurando adstrictus est rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset. Utrumque negandi auctor Senatui fuit: & quum fide custodita reversus esset, supplicio à Carthaginiensibus de eo sumpto, periit.

DECAS SECUNDA.
LIBER DECIMUS OCTAVUS.
EX
JOH. FREINSHEMII
SUPPLEMENTIS LIVIANIS.

CAPUT I.

L. Manlius & Q. Cædicius Coss. U. C. an. 496. Ol. 130. a. C. N. 257. M. Regulus Africæ infert bellum.

CONSULATUM deinde L. Manlius A. F. P. N. vulgo Longus inivit, & Q. Cædicius Q. F. Q. N. cui in magistratu mortuo suffectus est M. Attilius M. F. L. N. Regulus, qui semel Consul fuerat. Hoc anno demum Africa quæ hactenus cladium hostilium exsors egerat, sentire bellum cepit, Romanis in eam ingressis, postquam Carthaginiensium classem magna pugna vicissent. Quæ uti gesta sint ipsiusque Reguli utramque fortunam, & indignum viri virtute exitum, hoc libro exponemus. Anno superiore cum C. Attilio Consule Carthaginienses ita prælio navali contenderant, ut quamquam ipsi pluribus amissis navibus pugna priores excessissent, tamen quia Romanas etiam aliquot submerserant, se non inferiores fuisse interpretarentur: Romani contra eventum eum pro victoria haud dubia computabant. Ita fiebat, ut spe & fiducia pari populus uterque studium maritimarum rerum per æmulationem summam prosequeretur.

Classes utrimque.

CAP. II. Igitur & Consules in Africam transferre bellum jussi, cum trecentarum triginta navium classe Messanam appulsi; atque inde littus Siciliæ dextrum legentes præter Pachynum ad recipiendas pedestres copias, tum castra circa Ecnomum collem habentes, pergebant: & sub idem tempus Hamilcar imperator Pœnorum, & Præfectus classis Hanno, trecentarum sexaginta navium duces, Carthagine Lilybæum, & inde Heracleam Minoam transgressi, eo in portu stationem agitabant: consilia Romanorum observantes, & si versus Africam instituere cursum auderent, prohibituri. Quod edocti Consules ad utrumque casum studiose cuncta comparant, ut sive navalis prælii tentandæ spes forent; sive alicubi exscensionem fieri oporteret, consilium in expedito haberent. Itaque pugnacissimis quibusque militum in naves impositis, quatuor classes, tamquam ejusdem universæ partes totidem,

Hamilcar & Hanno consilia Romanorum observant.

Consules classem dividunt.

dem, faciunt. Legionem primam in prima classe, duas sequentes ordine suo constituunt: in quarta collocant triarios.

CAP. III. Has copias ita disponunt, ut singulis navibus treceni remiges, milites vero centeni viceni vehantur: ita numerus hominum in universa classe ad millia centum quadraginta accedebat. Hunc numerum aliquanto superabant Pœni, plus centum quinquaginta millibus hominum adducentes. Et militum quidem genus præ suis parvi faciebant Consules; major ea deliberatio erat, quum in alto mari pugnandum fore appareret; ubi celeritas navium & gubernatorum artes plurimum valent, quo ordine adversus istud discrimen aptissime componi acies posset. Postremo rationem instruendæ classis talem ineunt. Hexeres duas quibus Consules ipsi vehebantur pariter in fronte statuunt: utrique harum hinc primam inde secundam classem longa & simplici serie adnectunt, ita conlocatis navibus, ut omnium proræ foras obversæ essent: hexeresque propemodum conjunctæ irent, proximæ his longius inter se digrederentur: atque ita deinceps spatium inter duas oppositas naves relictum cum ipsis ordinibus cresceret.

Pœnorum numerus.

Ordo Romanarum navium.

CAP. IV. Sic minimo inter primas naves, maximo inter postremas intervallo, quum ex duabus istis classibus forma cuneatæ aciei effecta esset, tertiam deinde legionem admoverunt: quæ simplici navium ordine spatium istud inter priores duas apertum prætexens, triquetram totius aciei faciem exhiberet. Pone hanc, à tergo tertiæ classis, hippagines funibus tractoriis ad naves tertianorum pertingentibus remulco trahebantur. Postremi omnium triarii navibus unam in seriem, sed semicircularem exporrectis ita priores ambibant, ut ab utroque cornu prominerent. Ita totum corpus fronte cava, postremis partibus solidis, rostri navalis similitudinem præferebat: non minus ad sustinendam impressionem firmum, quam ad inferendam habile. Sed Carthaginiensium duces Romanæ classis adventu per exploratores cognito, quum urbem suam aditu facilem, imbelle vulgus, accolas leves & ad mutandam fidem pronos cogitarent; obviam ire decernunt, omnia prius experiri certi, quam tutum in Africam cursum Romanis navibus permitterent.

Triarii in classe.

Pœni duces obviam eunt Romanis.

CAP. V. Igitur suos paucis cohortati, *ut memores non de præsentibus modo, sed omnibus, quos domi quisque charissimos haberent, pugnandum esse; obsirmatis & alacribus animis prælium capesserent*, naves conscendunt: bonaque cum spe sua & navalium sociorum ex portu evehuntur. Neque longe Romana classis aberat; itaque haud procul Heraclea pari utrimque robore concurritur. Pœni duces inter se ita comparaverant, ut in dextro cornu Hanno curaret (erat autem idem ille, qui apud Agrigentum infeliciter pugnaverat) ceteris præesset Hamilcar, naves autem suas animadversa Romanorum acie quadripartito & ipsi diviserant: Harum quæ totius aciei sinistra erat in figuram arcus sinuata, terram versus inclinabat: ceteræ simplicibus ordinibus extentæ, proris navium in hostem versis. Ex his dextrum cornu in quo rostratarum & quinqueremium celerrimæ erant, Hanno versus altum mare quantum poterat exporrexit, si pugna aliunde commissa esset, circumdaturus hostem.

Prælium navale.

Punica acies.

CAP. VI. Neque diu morati Consules in medias Pœnorum naves cum duabus classibus suis se intulerunt. Hamilcar, quo Romanorum aciem distraheret, suis præceperat, ut commissa pugna fugam continuo capesserent. Quod quum factum esset, Romanique cedentes avide persequerentur; illis quidem ob celeritatem navium innoxia fuga fuit; at Romanorum acies uti voluerat Hamilcar præviderat que divulsa est, triariis & tertia classe suo adhuc loco se tenentibus. Quod ubi perfectum esse vidit, subito dat è navi sua signum, ut conversis proris pugnam cum insequentibus ineant: certatur ambiguo Marte, Pœnis velocitate & peritia nauticæ rei, Romanis robore militum longe superioribus. Itaque quamdiu navium potius quam hominum pugna esse potuit: Punica res haud dubie meliori loco erat: sed quoties corvorum jactu colligatis navibus cominus pugnari ceperat, penes Romanum erat certa victoria; quum miles manu fidens, & in conspectu Consulum pugnans, insigniore opera virtutem suam his approbare contenderet.

Hamilcaris astus.

Virtute Romana cluditur.

CAP. VII. Dum in ea parte sic dimicatur, Hanno cum dextro cornu, quod hactenus immotum habuerat, in triariorum naves invectus à mari fecit impetum, magnasque in angustias redactis molestum omnino negotium exhibuit. Eodem ferme tempore sinistra quoque Carthaginiensium acies, mutata priore forma, & æquata fronte rostris infestis tertiam Romanorum classem, quæ hippagines remulco trahebat, invadit. Romani dimissis funibus ad resistendum se parant: hic quoque fortiter confligitur. Ita tribus locis, totidem navalia prælia, magno intervallo divisa nascuntur. Quum ita satis diu dubia victoria certatum esset, tandem evenit, quod necessum est, ubi simul pluribus locis æquali virium robore pugnatur, ut quæ pars prima pulsa fuit, totius certaminis victoriam daret. Quum enim Halmicar vim hostium ulterius ferre non posset, ipsius fuga ceteras etiam Punicæ classis partes statim profligavit.

Hanno triarios urget.

Tria simul navalia prælia.

CAP. VIII. Nam ex Consulibus L. Manlio in captivis navibus conquirendis, & ad suas alligandis occupato, M. Regulus commissum alibi certamen videns auxilium suis ferre festinavit, assumptis secundæ classis navibus, quotquot ex priore pugna integræ illæsæque evaserant. Celeriter opem istam sensere triarii, receptisque animis quos prope ad extremum periculum adducti desponderant, strenue dimicare cum adversariis ceperunt. Hanno quum & hos acrius resistere sibi, & à tergo se premi videret à recentibus, velis in altum datis imminens exitium prævenire studuit. Quum inter hæc L. Manlius quoque tertiam Romanorum classem à Carthaginiensium sinistro cornu ad terram urgeri conspicatus, cursum eo intendisset, supervenit & M. Regulus, qui jam hippagines & triarios in tuto locaverat,

Victoria Romanorum.

rat, ita subito facies rerum vertitur, clauduntur que & cinguntur, qui paullo ante Romanos circumdederant. Quos equidem in arctum constipatos & velut obsessos olim pessumdedissent, nisi metu corvorum accedere veriti, spatium dedissent Consulibus, ut & suos eriperent incolumes, & Carthaginiensibus subito accursu circumfusi, naves quinquaginta cum vectoribus omnibus, velut indagine caperent: paucæ reliquæ juxta littus ipsum se subducentes effugere.

Corvorum usus in navibus.

CAP. IX. Fuit hoc prælium quum varietate casuum, & contentione pugnandi, tum etiam amissarum utrimque navium multitudine inter pauca memorandum. Tres & sexaginta Pœnorum naves captæ; supra triginta depressæ sunt: victores quatuor & viginti naves amiserunt fluctibus haustas; at in potestatem hostium nulla pervenit. Post hanc victoriam Messanam reversi paucos dies navibus hominibusque reficiendis, & ampliori commeatui parando dederunt. Inter quos Hamilcar quum Africam ab Romanis adiri vehementer nollet, prohibere vero vi & armis non posset, ad dolos se contulit; missoque ad eos per causam petendæ pacis Hannone tempus extrahere sategit, donec copiæ, quas Carthagine sibi mitti sperabat, advenissent.

Prælium memorabile. Navium captarum & depressarum numerus.

CAP. X. Hanno quum ad Consules accessisset, audiretque voces *idem in illum statuendum esse* clamitantium, *quod quinto ante anno in Cn. Cornelium Asinam Consulem Pœni designavissent*; astuto responso periculum intentatum elusit: *hoc vero*, inquit, *si feceritis*, *jam nihilo eritis Afris meliores.* Statimque Consules excepere sermonem, tacere jussis, qui vinciendum dixerant, conveniensque Romanæ gentis gravitate vox audita est: *Isto te metu*, *Hanno*, *fides civitatis nostræ liberat.* De pace, quia neque Pœnus serio agebat, Consulesque victoriam quam pacem malebant; frustra agitatum est. Africanam igitur expeditionem diutius differri non placuit. Neque Pœni duces obstitere, quamquam inter se constituissent, quietum iter hosti non concedere, sed diversis ex partibus carpere morarique. Ceterum Hannone ad præmuniendam Carthaginem festinante, Hamilcar nihil movere ausus, Heracleæ se continuit: naves Romanæ & ab hostibus & à tempestate pacatum iter habuerunt.

Hannonis astutum responsum.

Romanæ gravitati conveniens vox.

CAP. XI. Neque defuerant, qui longinquam navigationem, & hostile littus, ipsumque Africæ nomen exhorrescerent; ante ceteros imperium detrectante tribuno militum Mannio: sed adversus hunc ita exarsit Regulus, ut virgas securimque minitaretur, ni paruisset. Ita demum præstitum est obsequium Consuli, formidinemque navigandi proprior & major metus expulit. Hermæum promontorio nomen est, quod à sinu Carthaginis in mare Siculum late procurrit: eam oram primæ Romanorum naves tenuerunt. Ibi paullisper expectato donec tota classis convenisset, littus Africæ prætervecti Consules ad Clupeam urbem pervenere. Hic legiones expositæ sunt, navibusque in portum subductis, vallum ac fossa quo tutiores essent, circumdata: urbs quia deditionem abnuebat, obsessa, statimque metu civium sive dedita sive deserta (nam utrumque traditur) in potestatem Romanorum concessit.

Africanam expeditionem Romani quidam detrectant.

Clupea fit Romanorum.

CAP. XII. At Carthaginienses quamquam sane dura & insueta paterentur, tamen gratulabantur sibi, quod aliquanto mitiora formidatis accidissent. Metuerant enim audito pugnæ navalis exitu, ne protinus ad ipsam Carthaginem victores copiæ ducerentur. Itaque nonnihil ex priore metu respirantes in contrahendas copias urbemque & suburbanam regionem tuendam intenti erant. Consules interea missis Romam nuntiis, qui & res hactenus gestas docerent, & de instantibus sententiam Patrum exquirerent, Clupeam muniunt, ut ea sede belli uterentur: præsidioque ad urbis & agri custodiam imposito, cum ceteris omnibus copiis longius progressi, cultissimam regionem, utpote quæ post Agathoclis tempora ferrum hostile non viderat, perpopulantur: villas magnificas multas destruunt: magnam quadrupedum prædam; hominum præterea supra viginti millia abducunt: nemine prohibere auso. Oppida quoque multa vi aut deditione capiunt: in his perfugarum aliquem numerum deprehendunt, magnamque vim captorum proximis bellis civium Romanorum liberant: quos inter & Cn. Cornelium fuisse crediderim, qui proximo post biennio Consul iterum factus est.

Carthaginiensium metus & cura.

Consulum acta & progressus in Africa.

CAP. XIII. Dum hæc aguntur, qui Romam à Consulibus missi fuerant, cum mandatis Senatus revertuntur. Jubebatur autem *alter eorum in Africa manere cum ea parte virium, quam retineri ex republica judicassent; alter ceteram classem & copias Romam reducere.* Sic imminente jam hieme, mansit M. Regulus cum quindecim ferme peditum millibus, equitibus quingentis, & navibus quadraginta: classem reliquam mancipiis & præda onustam L. Manlius Siciliæ littora tuto prætervectus in Urbem reportavit. Septem & viginti millia captivorum ab hoc Romam deducta reperio: navalemque de Pœnis decretum ei triumphum esse. Posthæc Ser. Fulvius M. F. M. N. Pætinus Nobilior, & M. Æmilius M. F. L. N. Paullus Consules facti. His Sicilia & classis provinciæ decretæ; Regulum res in Africa prosperrime gerentem ex medio cursu victoriarum revocari non placuit: jussusque Proconsule bellum in Africa administrare.

Eorum alter in Africa manere jubetur.

L. Manlii præda & Triumphus.

Ser. Fulvius & M. Æmilius Coss. U. C. an. 497. Ol. 131. a. C. N. 256.

CAP. XIV. Id Senatusconsultum nemo accepit ægrius, quam idem ille, cujus in honorem factum fuerat. Igitur litteris ad Senatum missis ea de re questus est, interque causas petendi successoris posuit, *villici sui morte* (is agellum heri quem habebat in Pupinia, jugerum septem coluerat) *mercenarium occasionem nactum, amoto inde instrumento discessisse. Quare necessariam esse præsentiam suam, ne rure deserto non esset unde uxor liberique sui alerentur.* Decrevitque Senatus, *ut ager M. Reguli publice coleretur, res amissæ redimerentur, uxori liberisque ejus alimenta præberentur.* Ii tum mores fuere! Sed ego quoties hæc atque talia lego tradove, temperare non possum, quin cum animo meo recogitem, quanto sit virtuti firmior à laude, quam ex pecunia merces. Quippe

Regulus ægre fert imperium sibi prorogari.

Ager M. Reguli publice colitur.

pe tam multis poſt ætatibus gloria M. Reguli manet: aliorum opes cum dominis, & ſæpe ante ipſos perierunt.

Carthaginienſium duces, eorumque conſilia.

CAP. XV. Carthaginienſes interea duobus domi conſtitutis ducibus Aſdrubale Hannonis F. & Boſtare, tertium etiam Hamilcarem ex Sicilia accivere, qui cum peditum quinque millibus, equitibus quingentis Heraclea Carthaginem propere venit. Hi communicato inter ſe conſilio ſtatuerunt, *non mœnibus, ut ad eam diem factum fuerat, continendum exercitum; neque Romanos impune quidvis agere ſinendos eſſe.* Sic animis ad bellum gerendum incitatis exercitus educitur. Interea M. Regulus proxima quæque ſubigendo in loca pervenerat, per quæ flumen Bagrada labitur: ad quod caſtra habentes Romanos improviſa peſtis & damno non mediocri, & terrore adhuc majore perculit. Magnitudinis enim portentoſæ ſerpens aquatum profectos milites invaſit; territiſque & nequidquam repugnantibus multos ingentis oris hiatu ſorbuit: alios ſpirarum voluminibus & caudæ verbere obtrivit: nonnullos ipſo peſtilentis halitus adflatu exanimavit: tantumque negotii M. Regulo faceſſere potuit, ut totis viribus cum eo de poſſeſſione amnis fuerit dimicandum.

Bagrada flumen, & ibi ſerpens portentoſæ magnitudinis.

Pugna cum ſerpente.

CAP. XVI. Quod ubi cum jactura militum fiebat, neque vinci aut vulnerari draco poterat, duriſſima ſquamarum lorica, quidquid telorum ingereretur, facile repellente; confugiendum ad machinas, advectiſque balliſtis & catapultis velut arx quædam munita, dejiciendus hoſtis fuit. Poſt aliquot jactus in vanum emiſſos ingens ſaxum ſpina dorſi perfracta, vigorem impetumque formidabilis monſtri reſolvit. Sic quoque difficulter confectum eſt. Tanto cum horrore legionum & cohortium, ut *ſe oppugnare Carthaginem, quam alteram talem beſtiam malle* faterentur. Neque diutius ibi morari caſtra potuerunt, quin tabo infectas aquas, & omnem circa regionem fœtore jacentis peſtifero adflatam fugerent. Non ſine rubore aliquo humanæ ſuperbiæ, quæ non raro viribus ſuis nihil negatum eſſe, ſtolide putat. Exercitum certe Romanum, imperatore M. Regulo, terra marique victorem unus anguis & vivus exercuit, & interfectus ſubmovit. Quare nec puduit Proconſulem, hujus etiam hoſtis ſpolia Romam mittere, timoriſque ſui magnitudinem & victoriæ gaudium publico monumento fateri. Corium enim belluæ detractum in Urbem devehendum curavit: quod centum viginti pedes longum fuiſſe dicitur: & in templo quodam ſuſpenſum, ad Numantini uſque belli tempora duraviſſe.

Humanæ ſuperbiæ ſuggillatio.

Corium ſerpentis in templo ſuſpenſum.

Regulus Adin obſidet.

CAP. XVII. Motis à Bagrada caſtris, verſus urbem Adin exercitum duxit Conſul. Obiter expugnatis vaſtatiſque oppidis & caſtellis quæ in itinere occurrerant. Ad Adin vero quam capere majoris erat operæ, vineis machiniſque adhibitis juſta inſtituta eſt obſidio. Ad quam prohibendam Pœni duces quum celeriter accurriſſent, in colle quodam caſtris quidem Romanis imminente, ſed impedito ſilvoſoque conſederunt. M. Regulus ingenio ſitus & genere copiarum hoſtilium æſtimato, quum illis peditem ſuo neutiquam comparandum, ſed in elephantis & equitibus ſpei plurimum eſſe videret, ceterum eam virium partem in aperto campo formidabilem futuram, iniquitate locorum excludi, inutilemque reddi; ſtultitia hoſtium ſapienter uſus, priuſquam errorem ſuum animadvertere ac corrigere poſſent, in ſuis caſtris eos oppugnare ſtatuit. Quapropter hortatus milites, & cetera quæ ſuggerebat ratio diligenter exſecutus, nondum certa luce caſtris egreditur, aciemque in adverſum collem, ubi Carthaginienſium erant caſtra, erigit.

Caſtra Pœnorum oppugnat.

CAP. XVIII. Pœnos ipſa primo Romanorum audacia territabat, quod numero pauciores ex inferiore loco tantas copias in munimentis ſuis aggrediebantur: deinde major inde tumultus fuit, quod equites & elephanti, unde plurimum auxilii ſperaviſſent, non modo nullam utilitatem, ſed ultro perturbationem & impedimentum adferebant. Ipſum quoque tempus augebat trepidationem, quod inopinantes & magnam partem adhuc ſopitos Romanus invaſerat. Itaque multi ſuis in cubilibus trucidati ſunt: alios trepida fuga palantes & quo ſe reciperent neſcios inſidiæ ſecundum vias conlocatæ exceperunt. Mercenariis tamen Pœnorum Hiſpanis Galliſque raptim inſtructis, & extra vallum alacriter certantibus in ancipiti aliquamdiu victoria fuit: fugiente jam legione prima. Totuſque Romanorum exercitus impulſus foret, ni cohortes alia ex parte circumgredi juſſæ, hoſtem cedentibus inſtantem opportune à tergo aggreſſæ forent. Tum etiam qui paullo ante locum deſeruerant, recolligi, & ad repetendam pugnam animari potuere.

Pœni cæduntur.

Romani nutantes confirmantur.

CAP. XIX. Sic utrimque impetitus hoſtis, quum aliquamdiu fortiſſime reſtitiſſet; cedere coactus eſt. Quod ubi fieri Carthaginienſes videre, continuo ſe ejiciunt caſtris, & contento ſtudio fugiunt. Et elephantis quidem equitibuſque, poſtquam planiora loca attigere, facilis & tutus receptus fuit: peditatum paullo longius perſecuti victores, ad caſtra diripienda redierunt. Hac pugna Pœnorum ſeptemdecim millia cæſa, quinque capta referuntur, cum elephantis duodeviginti. Eventus hujus prælii non modo totam circa regionem, ſed etiam longius diſſitos populos Romanis conciliavit; diebuſque non ita multis oppida circiter octoginta in fidem venere. Unde Pœnos in magnas anguſtias redactos propemodum exanimavit capti à Regulo Tunetis nuntium, urbis tam munitæ, & quæ ad duodecimum à Carthagine lapidem poſita, ne occultum quidem hoſtibus ſineret eſſe, quidquid ibi fieret, tum ad ipſam urbem, tum ad mare propinquum patente proſpectu.

Victor Regulus oppida circiter LXXX. capit.

Et Tunetem Carthagini vicinum.

Numidæ hoſtes Pœnorum.

CAP. XX. Neque ſolum Romani belli terror circumſteterat, ſed Numidæ quoque veteribus odiis, occaſione nova ſtimulati arma moverant; vaſtandoque & urendo Punicos agros plus etiam terroris & cladis quam Romanus hoſtis inferebant. Et in urbem undique confugientes ruſtici non conſternationem modo maximam, ſed jam famem quoque faciebant: abſumente magnam annonæ vim tanta mortalium multitudine, & reliquam adhuc copiam avaritia dominorum occultante, qui ex calamitate pu-

te publica quæstum aucupantes, cum ipsa rerum necessariarum penuria pretium eorumdem auctum iri quotidie sperabant. Unde factum est, ut pronis auribus legatio M. Reguli acciperetur, qui belli confecti titulum ambiens, timensque ne quis Roma successor missus eum interciperet, Pœnos ad pacem hortabatur. Itaque missi sunt ad eum quidam ex principibus; sed quum à M. Regulo qui se certam in manu habere victoriam putabat, intolerabiles conditiones ferri viderent, infecto negotio discesserunt.

Pax inter Regulum & Pœnos frustra tentata.

CAP. XXI. *Sicilia* enim *&* *Sardinia tota cedere, Romanis captivos gratis reddere, suos pecunia redimere, belli sumptus omnes restituere, prætereaque vectigal annuum pendere* jubebantur. His alia, neque minus molesta addebantur: *ut eosdem cum Populo Romano hostes amicosque haberent: ne navibus longis, præterquam una uterentur: Romanos autem quotiescumque significatum esset, triremibus instructis quinquaginta juvarent.* Obstupefactis ad hæc legatis, & ut *mitiora imperaret* orantibus; *vincendum, aut vincentibus obtemperandum esse* respondit. Quibus in urbem relatis exacerbati Pœni, quamquam rebus admodum accisis uterentur; omnia tamen prius pati decreverunt, quam eas admittere conditiones, quas nihil aliud nisi captivitatem civitatis suæ servitutemque esse arbitrabantur. In eo statu rerum naves quæ ad conducendum militem in Græciam missæ fuerant, collecta mercenariorum haud exigua manu redierunt. In his Xanthippus quidam erat genere Lacedæmonius, qui patriæ disciplinæ quam edoctus à pueritia excellenter fuerat, usum rei militaris haud inferiorem adjunxerat.

Duræ conditiones pacis à Regulo propositæ.

Xanthippus Carthaginem venit.

CAP. XXII. Ille rebus quæ eousque gestæ erant intellectis, & reliquo Punicarum copiarum, elephantorum, equitum apparatu cognito; non dubitavit jactare palam, *Carthaginienses non à Romanis, sed à semetipsis victos esse, per imperitiam ducum, qui viribus suis uti nescivissent.* Hoc sermone celeriter vulgato, vocatus à magistratibus Xanthippus, rationes sententiæ suæ promit tam evidentes, ut prope manibus contrectari possint; *in faciundis itineribus, in castris ponendis, in præliis committendis, loca prorsus incommoda deligi consuevisse* docet. *Si suum consilium audiant, non incolumitatem modo, sed etiam victoriam promittit.* Probant hanc sententiam quum ceteri civitatis principes, tum ipsi duces: & laudabili modestia patriæ saluti suam existimationem posthabentes, homini peregrino deferendum imperium exercitus sui consentiunt conscicuntque: Xanthippus accepta potestate quotidie milites ex urbe educens, campestribus exercitiis ad servandos permutandosve ordines, ducumque jussu celeriter exequenda adsuefacit: copias hanc disciplinam cum priore comparantes admiratione sui, fiduciaque melioris deinde successus implet: tota civitas recreata ex rebus fere desperatis ad expectationem futuri erigitur.

Punicorum ducum errorem detegit.

Et imperio accepto corrigit.

CAP. XXIII. Hanc alacritatem omnium, ubi duces vident, animo & ipsi recepto in hostem iterum ducere constituunt: suosque uti tempus postulabat adhortati, cum duodecim fere millibus peditum, quatuor equitum, & elephantis non multo paucioribus centum adversus Romanos progrediuntur. Romanos unum illud movebat, quod instituto priore mutato Pœnos, vitatis editioribus asperisque locis, per plana camporum videbant incedere: sed perpetua felicitate in superbiam elati, vinci solitas copias ductoremque Græculum despiciebant. Neque Regulus intactus erat hoc fortunæ obsequentis blando veneno. Igitur quum se maritimas Pœnorum vires, quum pedestres fregisse, oppida ferme ducenta, hominum ad ducenta millia cepisse, urbemque ipsam Punicam variis incommodis laborantem cogi ad deditionem posse reputaret; pacem tolerabili conditione petentibus negavit, scripsitque Romam, *portas Carthaginis à se metu obsignatas teneri.* Ita magnos etiam animos sæpius in secundis rebus moderatio, quam in adversis constantia deseruit.

Inde fiducia rediit Pœnis.

Regulus successis elatior.

CAP. XXIV. Ceterum Pœnis castra loco æquo habentibus, M. Regulus cui in peditatu plus roboris, eoque montosa & ardua loca sectanda erant, nihil referre virtutis putans, ubi dimicaret, non timuit & ipse campo se credere, etiam ad majorem ostentationem fiduciæ, fluvio, qui medius fuerat, transmisso: passuumque fere mille ducentorum intervallo ab hoste constitit. Xanthippus Romani ducis, imprudentiam conspicatus, *hoc illud tempus esse, quo promissa sua Carthaginiensibus exsolveret*, testabatur. Quod enim Romanos ex itineris labore defatigatos, qualibus optavisset locis, nactus erat: suam fore victoriam non dubitabat. Tempus etiam opportunissimum ad pugnam videbatur; quod præcipiti jam in vesperam die, Afris locorum gnaris, sive vincerentur, effugium per noctem facilius erat futurum; sive vincerent, nihil ad victoriam persequendam impedimenti. Consultantibus ergo Pœnis quid agendum esset, *deorum hominumque fidem* invocans, *ne tam præclaram occasionem perderent*, ad prælium capessendum omnes impulit, eo facilius, quod ipsi milites Xanthippi nomen inclamantes, insolita alacritate hostem ultro poscebant

In loca se dimittit hostibus opportuniora.

Xanthippus Pœnos hortatur ad dimicandum.

CAP. XXV. Summa igitur rei Spartano permissa, educit ille exercitum, instruitque hoc modo: Phalanx Carthaginiensium, in qua robur erat peditatus, in subsidiis constituitur: huic, spatio relicto conveniente, prætexuntur elephanti, simplici serie latitudinem phalangis exæquantes. In utroque cornu expediti cum equitibus, post hos in dextro, mercenariorum gravis armatura collocatur. Acie sic ordinata velitibus imperat, uti telis emissis se recipiant in apertos ad hunc usum suorum ordines: & hoste jam à validioribus excepto rursum erumperent à cornibus, Romanorumque cum adversa phalange pugnantium latera repente incursarent. Regulus contra copiis ex more instructis, quum elephantos in prima Pœnorum acie stantes conspexisset, consilium celeriter capit: leviter armatos in frontem adducit, in subsidiis locat densos legionum ordines, equites in cornua diffunduntur. Fit acies in altitudinem firma, sed multo quam fuerat angustior.

Acies instruuntur.

CAP. XXVI. Ita quum & ab elephantis & ab

ab equitibus hostium periculum esset; adversus belluarum quidem irruptionem recte provisum, sed in locis patentibus spatium equitatui hostium datum, ut circumfundi contractis ordinibus posset. Prælium ab elephantis cepit, quos in adversum agmen agi Xanthippus jussit: confestimque Romani clamore sublato arma pulsantes contulerunt gradum. Ab equitibus etiam utrimque in cornibus pugna commissa. Sed longe hic minore Romanorum numero, quum sustineri vis hostium non posset, cito fuga facta est. At è peditibus qui sinistri adstiterant, sive elephantorum occursum vitaturi, sive faciliorem sperantes de mercenariis victoriam, horum in aciem irruunt, versosque in fugam ad vallum usque castrorum hostilium persequuntur. Non æque facile reliquis adversus elephantos certamen fuit: quorum intolerabili mole dissipabantur ordines, proterebantur armati, agmina tota tamquam ruina sternebantur.

Prælium committitur.

Romanorum fuga.

CAP. XXVII. Sustinebat tamen incumbentes ipsa aciei densitas, aliisque alii substituti ordines: donec simul locis omnibus laborari ceptum: dum extremi quique ab equitibus circumventi; priores quotquot jam elephantorum aciem perruperant, ab integra & instructa phalange hostium, & adsultantibus utrimque velitibus excepti, passim trucidantur. Neque minus cædis in ipsa fuga fuit. Per aperta loca & plana effusos elephanti Numidiæque equites immissi straverunt. M. Regulus cum militibus fere quingentis vivus in manus hostium venit. Ex toto exercitu non amplius duo millia hominum qui mercenarios loco pepulerant, festinato abitu Clupeam incolumes præter spem evaserunt. Romanorum sociorumque millia circiter triginta sunt interfecta. De Punico exercitu ceciderunt non multi, præter octingentos ex mercenariorum agmine, quod adversus sinistrum hostis cornu dimicaverat.

Regulus capitur.

CAP. XXVIII. Tanta re perfecta quum exercitus spoliis cæsorum, & imperatore Romanorum capto superbus Carthaginem reverteretur; obviam effusa urbanorum multitudo; alii in vicis aut domibus consistentes incredibili cum voluptate, spectaculo quale paullo ante vix optare ausi essent, fruebantur: vix tantæ felicitatis vel gaudium, vel etiam fidem capientibus animis. Qui enim modo proxime desperationem adducti non regionem tantum suam sed urbem ipsam, aras, focos amittere timuerant: ii tantam rerum commutationem subito factam esse, quamquam viderent, vix audebant credere. Sed maxime in ipsos duces intenti omnium oculi animique erant: quum modo Xanthippum, modo Regulum intuentes, hujus æstimatione magnitudinem sui imperatoris metirentur extollerentque. *Quantum illum esse virum oporteret, qui ducem acerrimum, fortunatum bellatorem, victorem superbum, hostem implacabilem, terrorem pestemque magnæ Carthaginis, exercitu florentissimo, existimatione amplissima, libertate denique ipsa tam facile tamque celeriter exuisset?*

Carthaginiensium gaudium.

[Xan]thippi admiratio.

CAP. XXIX. Augebat admirationem habitus viri, quod sub exiguis membris, adspectuque non nimis decoro, ingentem virtutem occultaverat. Quibus ex rebus multum Xanthippo gloriæ, sed nec minus invidiæ nascebatur. Quo in monstro profligando non minore prudentia, quam in bello conficiundo usus, quamquam diuturnus ipsi factorum suorum fructus Carthagine deberetur, relinquere spes ancipites & insidiarum plenas, & ante mutationem animorum aut fortunæ domum regredi statuit. Hoc enim plerumque ingenio homines agunt, ut patriæ studium in ore, privatum in animo magis habeant: igitur quamdiu quidem honores & divitias incolumi civitate quærere tuerique possunt, amorem illius ardentissimum præferunt: ubi periculum est ne ad alios ob magnam virtutem & eximia merita hæc concedant, longe malunt deesse qui publicæ rei prosint, quam esse qui obsint suæ.

Et in vitanda invidia ingenium.

CAP. XXX. Donec autem alios æquiparare posse putant, occultius atque remissius invident; quum vero longissime relicti, comparatione propinqua se premi sentiunt, opesque & magistratus quos ipsi sitiebant, penes alios esse: quod virtute desperarunt, per calumniam & criminationes meliorum consequi student. Ita fit ut optimo cuique plures inimici sint, pluresque insidiæ struantur: sed adversum has homini indigenæ in propinquis & amicis suis præsidium est: peregrinus hoc auxilio destitutus, malitiam degenerum animorum acuit ipsa facilitate nocendi, quod insidiantibus magis expositus, vel everti citra maximum laborem potest, vel citra periculum offendi. Xanthippum igitur hæc sagacissime perpendisse, quæ secuta sunt, evidenter adfirmarunt. *Abnavigantem* enim *per quosdam à Carthaginiensibus immissos submersum* ferunt, *post acceptum beneficium illius auctorem gravatis exosisque, quo extincto famam etiam peregrina virtute servatæ civitatis exspiraturam crediderint.*

Peregrina virtus invidiosa.

Xanthippo insidias pro beneficio reddunt Pœni.

CAP. XXXI. Alii de fato Xanthippi non eadem; sed *Punicam tamen perfidiam arguunt. Datam enim discessuro navem veterem & rimarum plenam, sed ad speciem firmitudinis recens picatam: ceterum virum nequaquam decipientibus facilem, animadversa fraude, dissimulanter aliud navigium conscendisse, ereptumque periculo esse.* Non minoris perfidiæ, sed ob numerum peremptorum crudelitatis odio superior, iisdem temporibus perpetrata res traditur. Mercenarios enim ob navatam insigniter operam præmia paullo tumultuosius efflagitantes, in naves imposuerunt, facta spe alio quodam loco tributum ipsis iri quod peterent. Sed à præfectis navium, quibus id negotii datum clam fuerat, in deserta quadam insula expositi relictique, quum omnis humanæ opis egenos, sine alimentis, sine navibus, neque manere fames, neque abire pelagus sineret, fœdo horrendoque genere mortis, extabuerunt.

Alia narratio.

Perfidia & crudelitas Punica.

CAP. XXXII. Apud alios auctores facinus hoc ad superiora tempora referri reperio, quibus Syracusani bellum cum Pœnis habuere: nomenque mansisse infami deinceps insulæ, ut Ostodes (ossuariam possemus dicere) vocaretur. Ea post Liparam, occidentem versus in alto mari sita est. Quæ facta quomodocumque aut quocumque tempore evenerint, à

Dissensus auctorum.

Ostodes insula.

cetera

cetera Pœnorum immanitate nihil abhorrens habent. Neque igitur mirandum est, qui in socios adjutoresque suos hoc animo fuerunt, si adversum hostes iidem se gesserunt inclementius. Quamquam profecto ceteros captivorum satis tolerabiliter habuisse feruntur: quod & ipsi multos ex suis in potestate Romanorum esse sciebant, quos permutatione instituta cupiebant recipere.

Pœnorum crudelitas in M. Regulum.

CAP. XXXIII. Sed adversus M. Regulum neque abscondere iram neque moderari potuere, quin omnibus modis vexarent virum angerentque. Cibum enim præbebant, non qui vel voluptatis aliquid adferre sensibus, vel vigoris corpori posset; sed qui tenuissima refectione spiritum infelicis ad producendas ejus miserias detineret: at acerbiores erant contumeliæ perpetuæ, inter quas consueverant creberrime elephantum aliquem adducere, cujus barritu exterritus, & invisa specie tortus, nec animo nec corpore posset requiescere. Postremo ita maceratum exagitatumque in carcerem publicum conjecerunt. Quæ postquam audita sunt Romæ, non dolore modo ingenti, sed etiam metu, civitatem perculerunt. Timebatur enim ne Carthaginienses acerbitate calamitatum suarum, & victoriæ fiducia stimulati, reddere vicem hostibus, & quid malorum perpessa Carthago foret, Romanæ urbi persentiscendum dare cuperent, auderentque.

Romanorum metus.

CAP. XXXIV. Quare Consulibus mandavit Senatus, *ut Italiam quam possent diligentissime munirent præsidiis; ipsi cum navibus quamplurimis Siciliam, inde, si videretur, Africam adeuntes, Pœnos ab Italia petenda propiore metu distinerent.* Ceterum Carthaginiensibus antiquior cura fuit civitates à Romanis occupatas recipere, Afros qui à se hostes desciverant mulctare, in rebellione persistentes ad obsequium armis cogere. Sed Clupea quidem ab Romanis strenue defensa est: in Numidia, aliisque populis Africæ, magnum magis bellum, quam difficilis victoria fuit. Interea quum in Italia validam adornari classem comperissent, omissa quam obsederant Utica, naves veteres reficere, novas exædificare, ad prohibendos Africo littore Romanos omnia studiose parare ceperunt. At Consules incredibili diligentia tantum effecerant, ut æstatis initio naves jam trecentas quinquaginta instructas ornatasque haberent. Quibuscum in Siciliam profecti, postquam ibi satis tuta omnia, nihilque mali, præterquam quod in expectatione & metu fuerat, reperissent, præsidiis ubi maxime opus erat relictis, cum cetero exercitu protinus Africam versus contenderunt.

Carthaginienses Afros qui defecerant mulctant.

Clupeam defendunt Romani.

Cossuram capiunt.

CAP. XXXV. Sed tempestate Cossuram delati, (inter Africam & Siciliam, qua Lilybæum promontorium est, posita est insula) vastatis agris, & urbe ejusdem nominis capta, præsidium imposuerunt. Inde ad Hermæum promontorium perrexerunt, quod medio inter Carthaginem & Clupeam situ, alterum Carthaginiensis sinus cornu claudit. Eo loco quum Pœnorum naves occurrissent acrique certamine duas inter classes dimicaretur, auxilio venere suis à Clupea Romani, momentumque hoc paribus eousque rebus, ad victoriam fuit. Pœni naves quatuor supra centum submersas, triginta captas ab hostibus, militum ad millia quindecim amiserunt: ex Romanis mille centum periere milites, cum navibus novem. Tum Uticam profecta classis, expositusque miles juxta ipsam civitatem castra munivit: venerunt eodem Carthaginienses copiæ, quas Hannones duo ducebant: ita pedestri quoque prælio res gesta, deteriore Pœnorum fortuna; qui hic quoque circiter millia militum novem perdiderunt.

Pugna navalis victore Romano.

CAP. XXXVI. Capti sunt inter hos aliquot viri nobiles, servatique à Consulibus, ut per hos M. Regulus, & qui cum eo similem casum subierant redimerentur. Deliberatum inde est de præsentibus: magnaque spes fuerat Africam retineri posse. Verumtamen regione quaquaversum vastata, quum fames timeretur, abduci Romanos qui Clupeam tutati fuerant, Siciliamque repeti placuit. Avecta est una ingens præda, quam in urbem Clupeam M. Reguli rebus adhuc prosperis comportatam victoriæ recentes cumulaverant. Perventum erat in Siciliam tuta navigatione, nimiumque felices fuissent Consules, si felicitati suæ modum statuere didicissent.

M. Reguli redimendi cura.

Romani relinquunt Africam.

CAP. XXXVII. Sed quia, dum in Italiam revehuntur, eadem opera quasdam urbes Siciliæ maritimas recipi posse putabant: nequidquam obtestantibus navium gubernatoribus, *ne inter Orionis & Canis exortum, quæ infestissima navigantibus sunt sidera, obversum Africæ littus, intutum & importuosum præterveherentur:* tantam tempestate cladem perpessi sunt, ut vix aliud in hoc genere proditum sit exemplum illustrius. Denique de navibus trecentis sexaginta quatuor, vix octoginta, onerum jactura facta, servari potuerunt. Hippaginum quoque ceterorumque variæ formæ navigiorum numerus haud minor periit: ut ita cadaveribus hominum animaliumque & fractis navium tabulis, à Camarinensium ora, ubi pestis illa classem invaserat, Pachynum usque littus omne compleretur. Tam dura in sorte non leve solatium adflictis humanitas Hieronis regis attulit: qui benigne exceptos, vestibus, cibo, naviumque armamentis adjuvando, Messanam usque deduxit incolumes.

Naufragium patiuntur.

Humanitate Hieronis sublevantur.

CAP. XXXVIII. Sed Carthaginienses hoc fortunæ beneficio non segniter usi, Cossuram insulam urbemque receperunt: & sine mora in Siciliam transjicientes, Agrigentum duce Carthalone circumsessum, quia non subveniebatur, exciderunt, dirueruntque. Multi hic mortales interfecti captive: ceteri quibus per mediterranea loca in ditionem Syracusanorum effugium fuit, in vico juxta fanum Jovis, Olympium vocant, consedere. Neque longe aberant à spe totius Insulæ recuperandæ Pœnorum duces, nisi audito Romanorum in reparanda classe studio confirmati socii fortibus animis præsentem metum tolerassent. Tanta enim diligentia huc incubuerant Consules, ut vix credibili celeritate, intra unum trimestre naves novæ centum viginti compingerentur. Cum his Cn. Cornelius L. F. C. N. Scipio Asina, & A. Attilius A. F. C. N. Calatinus iterum Consules, impositis ex novo delectu strenuis

Pœni Agrigentum diruunt.

Diligentia Rom. in reparanda classe.

Cn. Cornelius & A. Attilius Coss. U. C. 498. 01. 131. a. C. N. 255.

nuis militibus, primo quoque tempore ſolvere juſſi.

Inconſtantis fortunæ documentum Cn. Cornelius.

CAP. XXXIX. Magnum inconſtantis fortunæ documentum Cn. iſte Cornelius fuit: utili ad fortiter tolerandas adverſitates exemplo. Quippe quum ſeptimo ante anno Conſul inſidiis Pœnorum circumventus, captivitatem, vincula, carcerem, quidquid in humanis rebus aut ſordidiſſimum, aut miſerrimum habetur, pertuliſſet; non cetera modo ſuæ dignitatis ornamenta, ſed etiam ipſum illud Conſulare faſtigium, faſcesque non ſponte relictos, tanto majore gaudio recepit, quanto acerbiore caſu perdiderat. Conſules Meſſanam transgreſſi aſſumptis quas ibi repererant navibus, eæ ſuperioris ferme naufragii reliquiæ erant, cum navibus ducentis quinquaginta ad oſtium amnis Himeræ acceſſerunt, oppidumque Cephalœdium ad duodeviceſimum inde milliare in eodem littore ſitum, prodentibus quibusdam receperunt. A Drepano, nam illuc curſum flexerant, quum neque ſtatim potiri loco potuiſſent, & obſidionem agitantibus Carthalo ſuppetias urbi veniret, propoſito fruſtrati receſſerunt.

Cephalœdium capiunt Romani.

CAP. XL. Nec ideo ſegniores ad audendum facti majorem aliquanto rem feliciter confecere. Panormum enim directo curſu, Punicæ ditionis principem urbem, & occupato portu, juxta ipſos oppidi muros fecerunt exſcenſionem, recuſanteſque deditionem Panormitanos foſſa valloque circumdare inſtituerunt. Favebat labori natura regionis materiem copioſam arboribus paſſim enatis ſubminiſtrans. Itaque cito perfectis operibus, quum oppugnationem ſtrenue urgerent, machinarum ope turrim ad mare ſitam dejecerunt: milesque per ruinas irrumpens multa cum hoſtium cæde urbem exteriorem, quæ nova dicebatur, expugnavit. Neque vetus urbs diu morata eſt: quum enim magna in eam multitudo confugiens, plus ex urbe nova terroris quam commeatus intuliſſet; brevi dejectis periculi cogitatione animis, & fame jam imminente, legati venerunt ad Conſules, corporibus exceptis omnia dedituri. Non accepere Conſules, gnari res obſeſſis anguſtas eſſe, niſi pretio ſtatuto redimerentur. Pactæ ſunt in capita minæ duæ: redempta capitum millia quatuordecim. Cetera multitudo, millia ferme tredecim, cum reliqua præda venierunt.

Panormum obſident.

Et capiunt.

Multa Siciliæ oppida ad Rom. deficiunt.

CAP. XLI. Clara ea victoria fuit, magnæque & ſubitæ utilitatis. Multa enim ejus oræ oppida, quædam etiam longius diſſita, Pœnorum ejectis præſidiis, ſocietatem Romanam complexa ſunt; principio ab Jetinis orto, ſecutisque ſtatim Soluntinis, Petrinis, Tyndaritanis, aliisque. Rebus ita geſtis præſidioque Panormi relicto Meſſanam Conſules, deinde Romam redierunt. Pœni abeuntibus inſidiati, naves aliquot onerarias, cum pecunia quam vehebant, abſtraxere. Romæ deinde continui triumphi duo ſpectati. Duxerunt prioris anni Conſules, prorogato imperio, de Coſſurenſibus & Pœnis, navalem utrumque. Prior Ser. Fulvius A. D. XIII. Kal. Febr. triumphavit: M. Æmilius poſtridie. Annus quem ab Urbe Condita quingenteſimum numerant, Africanam expeditionem habuit, ſed inanem & ſine fructu. Cn. Servilius Cn. F. Cn. N. Cæpio, C. Sempronius Ti. F. Ti. N. Blæſus Conſules in Siciliam trajecere. Ubi tentato fruſtra Lilybæo, in Africam direxere curſum, ducentis ſexaginta navibus inſtructi.

Triumphi duo navales.

Cn. Servilius & G. Sempronius Coſſ. U.C. 499. Ol. 131. 2. C. N. 254.

Africam infeſtant Romani.

CAP. XLII. Littus hi legentes Africæ, multisque locis exſcenſionem facientes, oppida multa ceperunt, prædaque magna potiti ſunt. Majoris tamen rei nihil geri potuit, quod commodiſſimorum quorumque locorum aditu prohiberentur, occurrentibus ubique Pœnis, qui minus jam impedimentorum & plus animi habebant, receptis quæ M. Regulus tenuerat, punitisque defectoribus. Hamilcar enim Numidiam Mauritaniamque pervagatus, tractum eum omnem perpacaverat, imperatis pœnæ loco mille talentis argenti, & viginti millibus boum, punitisque principibus, qui faviſſe Romanis arguebantur, quorum ad millia tria patibulo adfixi ſunt. Neque tamen hoſtium occurſus, quam ignorantia locorum, & cæcæ ſub aquis inſidiæ, formidabilior Romanæ claſſi fuit. Subvectos ad Meningem, Lotophagorum inſulam, quæ minori Syrti vicina eſt, recedente maris æſtu vadoſa loca tenuere: donec jactura levatas naves, & extrema omnia metuentes, præter ſpem reverſi fluctus explicuerunt.

HamilcarMauros & Numidas pacat.

Romanæ claſſis pericula.

CAP. XLIII. Ita non impune peſtem evidentiſſimam elapſi, & loca tam infeſta horrentes, ſine mora fugientium in ſpeciem vela fecerunt: ignari non minus ipſis ſupereſſe periculum quod adirent, quam quod evitaverant. Et Panormum quidem redeuntibus innoxium iter fuit. Ceterum Italiam perituros, dum Palinuri promontorium flectunt, quod à Lucanis montibus in mare procurrit, magna tempeſtatis vis adorta, longas naves ſupra centum ſexaginta, cum hippaginibus & onerariis multis, profundo merſit. Quare continuis hoc genus cladibus mœſta civitate, quum imperium maris ipſæ etiam undæ ipſique venti Romano negare viderentur, decrevere Patres, ne amplius ſexaginta navium claſſis, ad præſidum Italiæ, commeatusque exercitui qui in Sicilia eſſet ſubvehendos haberetur. Alteri tamen Conſulum C. Sempronio calamitas iſta non obſtitit, quin triumphum de Pœnis ageret Kalendis Aprilibus, decimo poſt die quam de iisdem Cn. Cornelius Procoſ. triumphaſſet.

Romani cogitationem maritimarum rerum abjiciunt.

Cenſor, collega mortuo, ſe abdicat.

CAP. XLIV. Cenſores eo anno Romæ fuerunt: ſed mortuo in magiſtratu L. Poſtumio L. F. L. N. Megello, qui idem præturam tum geſſerat, etiam D. Junius D. F. D. N. Pera, cenſura ſe abdicavit. Æſtate vero proxima C. Aurelius L. F. C. N. Cotta, P. Servilius C. F. Cn. N. Geminus, Conſules, in Siciliam profecti, inter alia quædam oppida, etiam Himeram fluvio, cui adjacet, cognominem obſidione receperunt; ſed vacuam incolis, quos noctu Carthaginienſes eduxerant. Juvit tamen loci non ignobilis poſſeſſio, quodque deleta ſic eſſet ignominia, quam Romani nuper ad eam urbem incurrerant, occupandarum Thermarum (nam & hoc ejusdem urbis nomen celebratur) certa ſpe per militarem avaritiam excidendo. Quidam enim ex captivis, cui Thermis

C. Aurelius & P. Servilius Coſſ. U. C. an. 500. Ol. 131. a. C. N. 253.

Himera, poſt infelicem conatum, à Romanis occupatur.

mis custodia portæ cujusdam commissa fuerat, ut proditione urbis libertatem redimeret pactus dimissusque, hora constituta missis ad recipiendam urbem militibus portam aperuerat. Horum præcipui quum ingressi essent, prædæque potiorem partem avertere cuperent, *portam obserari* jubent, *neminique præterea suorum aditum dari*. Quod ubi factum est, Thermitanique strepitu exciti ad arma concurrerunt; neque resistere ob paucitatem suam, neque adjuvari à suis quos arcuerant valentes, dignum stultitia sua exitum fecere, ad unum omnes interfecti.

Dignus stultitia consilii exitus.

CAP. XLV. Thermis Himerensibus in potestatem redactis, C. Aurelius Consul, Liparam, quæ jam aliquoties à prioribus ducibus tentata irrito conatu fuerat, obsidere cogitans, ex Romanis copiis, quæ per universam Siciliam erant, plurimos fortissimosque milites delegit: eosque acceptis ab Hierone navibus, in Liparæorum insulam trajecit. Unde quum ad auspicia repetenda Messanam rediturus esset, P. Aurelium Pecuniolam adgnatum suum (apud alios Q. Cassium tribunum militum lego) obsidioni præfecit, opera tueri diligenter, de cetero abstinere pugna jussum. Sed is posthabito Consulis mandato, suæ gloriæ cessurum ratus, si per absentiam illius capta Lipara foret, ad oppugnanda mœnia duxit: non impunita temeritate, nam neque expugnare urbem potuit, & multis amissis, eruptione in recedentem facta, aggere præterea incenso, castra ægre tutatus est. Sed reditu C. Aurelii quum mutata fortuna esset, magna hominum cædes in urbe capta est edita: deinde ad tribuni pœnas itum, quem adempto militiæ gradu, virgis cædi Consul, & stipendia inter gregarios pedites facere coëgit; memorabili severitate, cujus & alia quædam exempla in eodem illo Consulatu C. Aurelius edidit.

C. Aurel. Liparam obsidet.

Et capit.

CAP. XLVI. Recepta Lipara, Timasithei, qui locis istis quondam præfuerat, posteris datum, ut immunes à tributis & vectigalibus essent. Adeo ne tempore quidem intercidere sinebat gratissimus populus veteris beneficii memoriam, quod Timasitheus craterem aureum Delphico Apollini dono à Romanis missum, quem piratæ Liparæi ceperant, legatosque qui eum deferebant, salvos & in Græciam & deinde Romam reducendos curaverat. Erectam deinde castellum munitissimum, Romani cum peditum quadraginta millibus, & equitibus mille obsidere adgressi, neque capere potuerunt, neque cum Pœnis ausi sunt collatis signis confligere. Nam ex M. Reguli casu tantus elephantorum terror Romanas legiones incesserat, ut ex eo tempore præliorum aleam fugerent. Sæpe in Lilybætano agro, sæpe in Selinuntio instructis adversum hostes ordinibus steterunt, vix aliquando passuum sexcentorum intervallo dirempti: sed neque pro solita prius alacritate prælium incipere, neque omnino in plana se demittere tutum rati, loca ardua & inaccessa sectabantur.

Timasitheo gratiam referunt Romani.

Elephantorum terror apud Romanos.

CAP. XLVII. Unde Carthaginienses majorem in modum confirmati, quum & pedestri exercitu jam confiderent, & mari quoque majores à tempestate Romanis, quam ex adversis præliis sibi accidisse clades judicarent, etiam decreto Senatus, de classe omittenda, cogito: recipi Siciliam posse speraverunt, si novæ eo terrestres maritimæque vires mitterentur. Sed maxime pecuniarum inopia premebat: impensis belli tam diuturni omnes & olim reconditas, & quæ quotidie cogebantur opes haurientibus. Ergo legatis ad Ptolemæum Ægypti regem, quocum amicitia ipsis erat, missis, duo millia talenta pecuniæ mutuæ petiverunt. Rex qui Romanos, & ipsos amicos sociosque suos, offendere nollet, pacis auctorem atque pararium utrisque sese obtulit. Sed re frustra tentata, petitionem suam Pœnis denegavit, *amicos adversum hostes, non adversum alios amicos sibi adjuvandos videri præfatus.* Sub ea tempora Romæ Tib. Coruncanus primus ex plebe Pontifex Max. factus est.

Carthaginiensium spes & cura.

Ptolemæus pacem inter Pœnos & Romanos frustra tentat.

CAP. XLVIII. Censores is quoque annus habuit, quod munia magistratus ejus, altero censore mortuo, altero abdicante, peragi anno superiore non potuerant. M. Valerius M. F. M. N. Maximus Messalla, P. Sempronius P. F. P. N. Sophus lustrum septimum atque tricesimum condiderunt. Eo censa sunt capita civium ducenta nonaginta septem millia, septingenta nonaginta septem. Tristis hæc & severa censura fuit: in Senatu recensendo, tredecim moti: juvenes quadringenti ademptis equis publicis ærarii facti. Hoc quidem C. Aurelii Consulis querela effecerat, coram Censoribus arguentis, *quod in Sicilia, quum necessitas postularet, ad opus jussi accedere, imperium detrectavissent.* Consul ne hac quidem spretæ disciplinæ ultione contentus, etiam apud Patres obtinuit, ne eis emerita jam stipendia solverentur. Neque minus, ut illa fuerunt tempora, ob vigorem disciplinæ intente custoditum, quam ob res gestas decretum ei triumphum opinor, quem de Pœnis & Siculis A. D. Idus Apriles egit.

Civium Rom. numerus.

C. Aurelii severitas.

CAP. XLIX. Proximus deinde annus plus minarum quam eventuum habuit. Nam ex magnis utrimque apparatibus quum mutuo metu tenerentur, æstas nullo majore negotio memoranda transiit. L. Cæcilius L. F. C. N. Metellus, C. Furius C. F. C. N. Pacilus, Consules, legionibus in Siciliam deportatis, neque lacessiverunt ipsi hostem magnopere, nec ab eo lacessiti sunt, quamquam novus Pœnorum imperator Asdrubal cum ducentis navibus, elephantis centum quadraginta, peditumque & equitum millibus viginti recens advenisset. Ea res Senatum denuo de classe paranda consultare coëgit: quippe trahendo in longum bello rempublicam exhauriri sumptibus, neque post M. Reguli cladem suis legionibus pristinum vigorem mansisse; & ut terra prosperrime res succederet, tamen prohiberi Sicilia Pœnos non posse, donec imperium maris penes illos esset, haud obscure videbant. Ergo rursus ad priora consilia revoluti, victoriæ spem in navibus habere, illasque summa cura reficere, aut ædificare ceperunt.

Magni apparatus, & segne bellum.

L. Cæcilius & C. Furius Coss. U. C. 501. Ol. 132. a. C. N. 252.

Senatus denuo de classe paranda consultat.

CAP. L. Interea quum L. Metello Panormi relicto, C. Furius ex Sicilia domum reversus comitia Consularia habuisset, C. Attilius M. F. M. N. Regulus, L. Manlius A. F. P. N. Vulso,

C. Attilius & L. Manlius Coss. U. C. an. 502. Ol. 132. a. C. N. 251.

Classis instruitur.

Vulso, facti: uterque iterum. His mandata classis instruendæ conscribendorumque sociorum navalium cura; L. Metello prorogatum imperium, isque proconsule bellum in Sicilia administrare jussus.

Asdrubal in Panormitanum agrum castra transfert.

Asdrubal alterum ex Romanis ducibus, cum dimidia parte virium abivisse cernens, secumque reputans jam à longo tempore, quamquam instructæ ex adverso acies essent, Romanos metu contatos fuisse; quum jam neque voces suorum, qui segnitiem ejus increpabant, diutius ferre posset; omnibus cum copiis Lilybæo egressis, difficili per Selinuntiorum fines itinere, Panormitanum agrum attigit, ibique castra metatus est. Forte Panormi cum exercitu reliquo Proconsul agebat, ut æstate jam adulta, sociis ad demetendas fruges condendasque præsidio esset.

L. Metelli stratagema ad comprehendendos speculatores.

CAP. LI. Hic audito hostium speculatores occultos Panormi degere, universos qui in urbe essent procedere in concionem jussit. Deinde præcipiens ut sese mutuo prehenderent rogando ignotiorem quemque, *quis esset*, *aut cujus rei causa Panormi ageret*, exploratores deprehendit. Ex quibus ubi didicit, quid apud hostes ageretur, animadverso plus temeritatis quam consilii in expeditione Pœnorum esse, quo magis ad ineptam fiduciam incautos proliceret, simulavit metum & intra munimenta urbis se continuit.

Alterum stratagema ad illiciendum Asdrubalem in loca iniqua.

Ferocior ergo factus Asdrubal, promotis castris agrum Panormitanum vastat, urit, fruges corrumpit, ad ipsos usque urbis muros populationem profert. Neque moveri hoc vel damno, vel pudore, proconsul ratus, si paullulum sustinuisset, utrumvis in Pœnos cum ingenti fœnore derivatum iri. Maxime vero ut flumen Orethum, quod meridiem versus urbem præterlabitur, transirent hostes, expectabat. Hoc enim si factum esset, præmeditatam expeditamque victoriæ viam habere rebatur. Id ut adsequeretur, quum rebus ceteris in speciem timide administratis, tum propugnatores in muris raros conlocando, & animum suorum & numerum ab hoste despici cupiebat.

L. Metelli consilium casus adjuvat. Pœnorum negligentia.

CAP. LII. Hoc consilium, quum & Prætor hostium audacia sua, & improviso casu sors juvisset, ex sententia proconsulis cessit. Nec enim defuit Asdrubal tum copias pedestres, tum equitatum & elephantos omnes transducere, positis juxta muros oppidi castris, tanto cum contemptu confessæ, ut putabant, hostium formidinis, ut neque vallo sibi neque fossa opus esse judicantes, nullis defensa munimentis tentoria figerent. Eo quum lixæ mercatoresque ingentem annonam plurimumque vini convexissent, mercenarii Carthaginiensium avide hausto mero, clamoribus dissonis tumultuque & strepitu, qualis ebrietatem sequi solet, omnia complevere. Tum vero tempestivum proconsuli visum, emissis expeditis hostes ad pugnam prolicere, processitque res ita feliciter, ut aliis aliisque subinde prorumpentibus, tandem totus Asdrubalis exercitus è castris educeretur.

Pugna ad Panormum.

CAP. LIII. Ibi C. Cæcilius proconsul partem velitum ante fossam urbis disponit. His imperat, *siquidem elephanti propius subgressi essent, densa in eos tela conjiciant: si urgeantur ipsi, refugiant in fossas, atque rursum inde conentur.* Sordidos opifices & forensem turbam comportare missilia jubet, & extra muros projicere, ne copia horum velitibus desit: sagittarios in muris locat; ipse cum cohortibus gravioris armaturæ intra portam, dextro hostium cornu obversam, instructus paratusque consistit. Interea qui prælium commiserunt, modo multitudine hostium pressi, servatis ordinibus referebant pedem, modo recentibus suorum auxiliis confirmati, quæ proconsul identidem submittebat laborantibus, pugnam sustinebant: quum rectore elephantorum æmulatione incensi, quo ipsi potius quam Asdrubal auctores victoriæ fuisse viderentur, concitatis belluis proturbant adversarios: & ad urbem se recipientibus incaute instantes, ad ipsam usque fossam progrediuntur.

Rectores elephantorum cladis Punicæ causa.

CAP. LIV. Ibi vero, quum & à mœnibus sagittarum nimbus rueret, & à recentibus qui ante fossam steterant, hastæ velitares confertim jacerentur, confecti vulneribus elephanti sævire, conversique quo dolor & ira ferebat incumbere suis, proterere obvios, perturbare & dissolvere ordines armatorum cepere. Quo animadverso proconsul *hoc illud esse tempus provisæ diu victoriæ* clamitans, aperta porta prorumpit: neque difficile certamen instructis & compositis adversus trepidantes & turbatos fuit: magna cædes pugnantium, magna fugientium facta, casu quodam, qui præsidium adflictis adferre debuerat, ultro calamitatem augente. Quippe sub idem illud tempus Punica classis comparuit: ad quam, veluti salutis unicam spem, quum trepida multitudo metuque cæca promiscue rueret, multi invicem aut ab elephantis conculcati sunt; alii à persequentibus interempti: magnus etiam numerus inter natandum, aut dum naves tumultuose conscenduntur excussus, in mari periit.

Vulnerati elephanti sæviunt in suos.

Punica classis, plus nocet suis, quam prodest.

Magna victoria L. Metelli.

CAP. LV. Neque vel ad ea tempora, vel deinceps ulla Populo Romano inter tot res prosperas victoria clarior cessit: qua & ad priorem fiduciam erecti sunt animi, & tantus hosti metus incussus, ut non modo spem in posterum pedestris militiæ, quamdiu id bellum fuit, sed etiam cogitationem deponeret.

Carthaginiensium clades.

Viginti millia Carthaginiensium eo prælio cæsa referuntur: elephanti sex & viginti statim, ceteri postea omnes capti. Proconsul enim efferatas palantesque belluas ab ignaris haud facile adduci posse cogitans, præconis voce *incolumitatem & libertatem captivis* promiserat, *quorum opera comprehensi elephanti esse viderentur.* Ita primum captis mansuetioribus sibique notis, ceteros horum ope haud difficulter adduxerunt. L. Metellus omnes Romam misit, haud indigno quod memoretur invento per fretum transportatos.

Metelli inventum ad transportandos elephantos.

CAP. LVI. Quod enim naves ad eam rem idoneas nullas habebat, doliis coactis multis vinctisque, ita ut inter bina quæque dolia tignum unum immissum, neque conlidi inter sese, neque divelli sineret; rates compactæ sunt, quæ deinde tabulato constratæ, materia terraque ingesta, & lateribus undique præseptis in stabuli formam ingressas intrepide belluas, sine sensu navigationis, cujus valde impatientes

patientes sunt, in Rhegino littore exposuerunt. Asdrubal ex clade Lilybæum evasit, sed Carthagine damnatus absens, quumque rediisset comprehensus & supplicio adfectus est. Interea Pœni cæsos exercitus suos, abactos elephantos, totam Siciliam præter Lilybæum & Drepanum amissam, Romanosque iterum classe confecta, mari terraque validos esse reputantes, ad pacis consilia se retulerunt: gratanter accepturi si lenioribus paullo conditionibus transigi posset.

Asdrubal supplicio adficitur ob rem male gestam.

CAP. LVII. Quæ res quum eos M. Reguli, legumque pacis ab ipso quondam dictarum admonuisset, in eam cogitationem venerunt, ut per illum ipsum maxime crederent, vel pacem, vel quod secundum pacem gratissimum erant habituri, permutationem captivorum impetrari posse. Neque dubitabant quin promptissimam operam in eo negotio vel sua causa navaturus esset. *Quem enim tanta duritie animi cogitari posse, quin exire miserias carceris, revisere charissima pignora, frui libertate, patria, dignitate, honoribus cupiat? Esse M. Regulo uxorem Romæ, esse liberos: propinquos ejus adfinesque in Senatu & magistratibus, fratrem etiam patruelem consulari imperio agere: ipsum Senatui Populoque Romano & ob res prosperas charissimum, & ob adversas miserabilem esse: sive se amaret, sive à suis amaretur; neminem neque agendæ causæ diligentiorem patronum, neque impetrandæ gratiosiorem fore.* Non abnuit ille, nulla spe aut cupiditate suæ utilitatis, ut postea apparuit, sed ut Senatum ad publica tuenda commoda præsens auctor efficacius permoveret. Ita Carthaginiensium legatis additus, quum ad urbem venisset, ingredi, quamvis rogatus à Romanis, noluit: *hostium legatis ex disciplina patria Senatum extra urbem dari* causatus.

M. Regulus à Pœnis pacis petendæ causa Romam mittitur.

Ille alio animo abit.

CAP. LVIII. Coactis ergo Patribus inter legatos Carthaginiensium verba fecit, *se quoque, ut qui jure belli servus Pœnorum esset, mandata dominorum attulisse, maxime quidem bellum uti finiretur conditionibus quibus utrique populo visum esset: sin vero, ut saltem captivorum esset permutatio.* Digressos mox legatos & ipse secutus est, neque deliberationi Senatus hoc ipsum instanter petentis prius interesse voluit, quam Carthaginienses adsentirentur. Tum adsedit tacitus, donec rogatus sententiam: *Patres*, inquit, *conscripti, ego tamen Romanus sum! & corpus quidem, ut fortuna voluit, penes hostes est; animus fortunæ non subjectus, qui fuit, manet. Quare huic potius obsecutus quem meum esse reor, quam corpori quod alienum est, neque captivos permutandi, neque ineundæ pacis auctor sum. Bello manente captivos reddi, prorsus est inutile: nam illi pro me uno duces multos, pro sene adolescentes repetunt; in quibus esse novi quos non spernatis: finiri vero bellum, nisi luculentissimis conditionibus, aut universa victoria, quum indignum esset sapientia vestra, tum rei Romanæ damnosissimum.*

Reguli Oratio in Senatu.

Pacem dissuadet.

CAP. LIX. *Scio vobis etiam in gerendo bello difficilia multa accidere, neque enim res magnæ citra magnum laborem magnosque sumptus confieri possunt: sed si Carthaginiensium fortunam contuleritis, omnia quæ momentum ad victoriam faciunt, penes vos meliora sunt. Magna pugna superati sumus semel, sive culpa ista mea sive fortuna fuit: sed exercitus eorum toties cecidimus, & animos mea clade rursum erectos victoria Panormitana infra priorem desperationem dejecit adflixitque. Siciliam excepta una alteraque urbe amiserunt. In ceteris insulis res ipsorum malæ sunt. Classem habetis, cui Punica non optet occurrere: hac quoque parte belli perpetuo superiores. Neque accepta tempestatibus damna tantum vobis virium detraxerunt, quantum adjecerunt cautionis. Pecuniæ fortassis par utrobique inopia: sed obsequentiores tamen vobis Itali, quam Afri Pœnis, quos quum amassent numquam, nuper etiam impensius odisse didicerunt. Qui enim nulla dum tam atroci injuria læsi certatim ad me defecerunt, eos post vastatam à prioribus dominis regionem, abacta armenta, extortas pecunias, interfectos principes, quid aliud expectare creditis, quam ut novus exercitus hinc in Africam veniat?*

Comparatio Romanæ & Carthaginiensis Reipubl.

Pecuniæ utrobique inopia.

CAP. LX. *Quod vero delectus vobis facilis & copiosus est, miles bonus, concors, lingua, moribus, sacris, civitate, cognatione junctus, id tantum esse reor, ut hac una re ancipitem facere possetis Carthaginiensibus totius belli victoriam, si ceteris omnibus vinceremini. Quid enim adversus ejusmodi copias momenti sit in mercenaria manu? & tamen si quod erat, sua crudelitate jam aboleverunt Pœni, sibique non minus difficilem effecerunt peregrini militis conducendi rationem, quam conducti custodiam. Xanthippus, cui forte Carthago debet, quidquid ab eo tempore potuit amittere, tam ingrate perfideque tractatus documento erit aliis, ne temere locent operam ei populo, qui maxima merita non nisi maximis injuriis novit remunerari. Vulgus etiam barbarorum, stolidum & vænale genus, nihilominus absterrebit in sui generis homines sæpius exercita sævitia, quum modo carnificum aut commilitonum manu perempti, modo in desertis insulis expositi, pro stipendiis emeritis, ne simplicem quidem mortem, & humani moris supplicia pertulerunt. Habetis P. C. rationes meæ sententiæ, qua neque pacem Carthaginiensibus dandam, neque commutationem captivorum recipiundam censeo.*

Delectus Romanis facilior.

Mercenarii à Pœnis alienati.

CAP. LXI. Non displicebat consilium Senatui, si auctore salvo accipi posset, sed hujus eo magis miserabantur, quo ipse ut reipublicæ consuleretur, magis se neglexerat: apparebatque huc inclinari, ut qualibet conditione vir animi tam generosi patriæ redderetur. Jamque voces jactabantur dicentium, *postquam ad suos postliminio revertisset, suo jam jure manere in civitate, aut retineri posse:* Pontifex etiam Maximus adfirmabat, *si remansisset in civitate, citra perjurium facturum videri.* Quum ille spiritu vultuque quem etiam iste Senatus stupesceret: *Quin*, ait, *dubitationem istam semel tollitis Romani, sequiminique sententiam meam, & audetis me contemnere! Frustra tenditis obtinere, quod neque jucundum vobis, neque utile patriæ, neque mihi honestum sit futurum. Fortasse dum nova res esset, alacres, & gratantes vobiscum me versari videretis: sed simulatque primi istius gaudii brevis impetus evanuisset, odiosiorem me vobis redderet reditus mei turpitudo, quam absentia mea desiderandum effecisset.*

Regulus Romæ manere abnuit.

CAP. LXII. *Mihi quidem certum est in ea civitate non degere, ubi post servitutem Africanam*

Rationes propositi sui adducit.

civis

civis honesti dignitatem tueri non potero: & si maxime vellem, prohiberet fides, prohiberet jurisjurandi sacer horror, numinumque veneratio, quorum invocationem & reditus mei ad Pœnos pignus feci, & si peierem, pœnæ non à me tantum, sed etiam à vobis Populoque Romano repetendæ vindicem timeo. Sunt enim profecto aliquid dii, neque perjuriis aut contemptu hominum impune violantur. Si quis vero posse me religione exsolvi autumat: esse prodita libris auguralibus hujuscemodi piacula: cærimoniis & victimis perfidiam ac perjurium rite procurari: eum ego meminisse velim, majorem esse majestatem numinum, quam ut pejerando læsa quibuslibet hominum inventis placetur: neque rationi consentaneum, ut maculæ peccatis hominum contractæ, pecorum boumve sanguine ablui credantur. Ad me quod attinet, scio mihi Carthagine paratos esse cruciatus magnos, exquisita tormenta. Sed his omnibus tristius esse puto fidem fallere.

CAP. LXIII. *Hoc enim mihi profecto noceret: illa magis ad ea quæ circa M. Attilium sunt, quam ad ipsum referuntur. Nolite calamitosum existimare, quisquis ferre calamitatem potest. Servitutem, contemptum, dolorem, inediam, vigilias, quum mala numquam putaverim, post tanti temporis adsuetudinem etiam molesta credere desii. Tolerabilia enim esse, tolerando didici: quod si supra quam ab homine ferri possint, intendantur, non ab illa tantum, sed ab omni miseria me cita mors liberabit. Nihil igitur timendum esse video mortem non timenti, quam etiam occupare licet; & fecissem, nisi viri esset, vincere potius dolorem quam effugere. Sed hæc pauca & confusa ideo dixi, ut vos neque dimoveri me posse à sententia sciretis; neque vicem meam velut hominis infelicis & calamitosi misereremini: mihi vero mei consilii tota ratio facilis & constans est. Nam ut Carthaginem revertar, id mihi debet esse curæ; quid passurus ibi sim, erit diis.* Ajunt etiam quo efficacius moveret dubitantes, confirmasse, *priusquam Carthagine dimissus esset, sibi venenum Punica fraude datum, quod lenta peste spiritus vitales exedens, facta permutatione restitutum suis consumeret.*

Nihil timendum mortem non timenti.

CAP. LXIV. Horribilem vero in hoc viro virtutis constantiam, qui, dum ab honesto non discederet, contumelias, cruciatus, mortem, quidquid denique abominantur homines, majori prope contentione secutus est, quam alii vitaverant. Utili mortalibus documento, eas tantum animas quibusvis terroribus pares, honestique propositi ad extremum tenaces esse, quæ nobilitatis suæ sensum habent, seque non ad hanc modo vitam natas esse meminerunt. Nec enim acerbitates tantas M. Regulus sponte pertulisset, nisi aut pulchris factis ingentia post mortem fore præmia, aut sceleratis ingentes pœnas credidisset. Igitur in sententiam M. Reguli facto Senatus consulto, quum mœstos & iratos dominos ipse vultu semper eodem sequeretur, repulsæque dolorem appareret in suasorem ejus crudeliter vindicatum iri, moti quidam sunt, ut vel nolentem retineri juberent. Uxore præterea Reguli Marcia, communibusque liberis, omnia fletu planctuque complentibus, dixere Consules, *neque manentem dedituros esse; neque discedentem moraturos.*

M. Reguli horribilis constantia.

Uxor Reguli.

CAP. LXV. Sic ille recusato etiam conjugis colloquio, parvorumque filiorum complexu osculisque vitatis, Carthaginem revectus, atrocissimis suppliciis vexatum corpus exuit. Palpebris enim resectis aliquamdiu in loco plane tenebricoso habuerunt: deinde quum sol esset ardentissimus, repente eductum intueri cœlum coëgerunt. Postremo conjectum in arcam ligneam, quam ad solem obverterant, clavis introrsum versis horrentem, atque ita angustam, ut erectus perpetuo manere cogeretur: dum fessum corpus, quocumque inclinaret, ferreis stimulis confoditur, cruciatu & vigiliis interemerunt. Hic M. Attilii Reguli fuit exitus, ipsa quoque vita, licet maximam per gloriam diu acta, clarior & inlustrior. Fuit vir moribus integerrimis, animo infractus; consilio non spernendus; in quo nihil accusare neque sua neque sequentia tempora potuerunt, nisi quod fortunam secundam infirmius tulisse visus est, repudiatisque Pœnorum precibus caussa fuisse, cur multis deinde annis bellum maneret, ingenti cum civitatis utriusque detrimento.

Regulus excruciatur à Pœnis.

Elogium Reguli.

CAP. LXVI. Ceterum M. Regulus peccatum istud aliis virtutibus, sed maxime mortis admirabili constantia delevit; calamitate sic perlata fortunatior, quam si evitare imminentem potuisset. Audito fine Reguli, & barbara Pœnorum feritate, Senatus nobilissimos captivorum Marciæ liberisque dedidit. Quos illi conclusos in armario muricibus præfixo, pari ac Regulus interierat supplicio excruciare constituerunt, alimentis etiam per dies continuos quinque non præbitis. Intra quod tempus Bostar Pœnus mœrore fameque extabuit. Hamilcar vero firmior, etiam alios quinque dies cum cadavere Bostaris inclusus, ciboque tantum ad vitam cum miseria prorogandam dato duravit: donec cognito quid fieret, magistratuum imperio sævitia coërcita est, injunctumque ut Bostaris cineribus in patriam remissis reliqui captivorum mitius haberentur. Morum utriusque civitatis memorabili discrimine; quum altera nec inique læsa, nec impune læsura, virtutem quam venerari debuerat, diris suppliciis exstingueret: altera justissimæ vindictæ poneret modum, non quem poscebat inritatus dolor, sed quem reverentia humanitatis, & decora claris imperiis moderatio commendabat.

Senatus uxori Reguli nobiles captivos dedit.

Magistratus sævitiam in captivos prohibent.

L. FLO-

L. FLORI IN DEC. II. LIB. XIX. EPITOME.

CÆcilius Metellus, rebus adversus Pœnos prospere gestis speciosissimum egit triumphum, XIII. ducibus hostium & CXX. elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher Cos. qui contra auspicia profectus jussit immergi pullos, qui cibari nolebant, infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit; & revocatus à Senatu, jussusque Dictatorem dicere, C. Glauciam dixit, sortis ultimæ hominem: qui coactus abdicare se magistratu, postea ludos prætextatus spectavit. Atilius Calatinus primus Dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captivorum commutatio facta est. Coloniæ deductæ sunt, Fregellæ, in agro Salentino Brundusium. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCLI. millia CCXXII. Claudia soror Claudii, qui contemptis auspiciis male pugnaverat, à ludis revertens, cum turba premeretur, dixit: Utinam frater meus viveret, iterumque classem duceret: *Ob eam causam multa ei dicta est. Duo prætores tum primum creati sunt. Cæcilius Metellus Pont. Max. A. Postumium Cos. quoniam idem & flamen Martialis erat, quum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in Urbe tenuit, nec passus est à sacris recedere. Rebus adversus Pœnos prospere pluribus gestis, summam victoriæ C. Lutatius Cos. victa ad Ægates insulas classe Pœnorum, imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Quum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus Pont. Max. ex incendio sacra rapuit. Duæ tribus adjectæ sunt, Velina & Quirina. Falisci quum rebellassent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt.*

DECAS SECUNDA.

LIBER DECIMUS NONUS.

EX

JOH. FREINSHEMII

SUPPLEMENTIS LIVIANIS.

CAPUT I.

Consules exercitum in Siciliam deportant.

PRofectis ab Urbe Carthaginiensium legatis, Consules Senatusconsulto exercitum in Siciliam deportare jussi, cupide paruerunt, & ira in hostes accensi ob M. Regulum, & æmulatione speque ex L. Metelli proconsule victoria. Nec enim confecti negotii magnitudinem damno tantum Carthaginiensis populi metiebantur, quod amisso exercitu, tantoque numero elephantorum, ad reliqua belli factus esset infirmior; sed haud minus eo, quod prospera cum belluis pugna Romani milites animum ex priore formidine receperant: spesque incesserat finiri bellum posse, ni occasioni defuissent. Igitur classe navium ducentarum coacta Consules ambo cum legionibus quatuor Panormum appulerunt: adsumptisque reliquis ibi copiis navibusque, præter eas quæ custodiæ locorum necessariæ videbantur; cum rostratis ducentis quadraginta, cercuris vero (sic vocant navium quoddam breviorum genus) sexaginta, & aliis cujusque modi navigiis plurimis Lilybæum veniunt: ibique consilio habito aggredi urbem constituunt.

Copiæ & naves Romanæ.

Lilybæi nobilis obsidio.

CAP. II. Hæc est illa Lilybætani oppidi nobilis obsidio, quæ per solidum decennium, ab ejus belli anno quarto decimo tracta, non expugnatione urbis, aut deditione ab obsessis facta, sed universi belli eventu finem accepit. Quum enim Pœni Romanique intelligerent quantum in ea urbe momentum utrisque foret, vel ad Africæ præsidium, vel ad imperium Siciliæ, summis utrimque viribus & oppugnata & defensa est. Urbem deinde Romanam ex mœrore quem M. Reguli casus attulerat, refecit L. Metelli triumphus: non visu modo & memoria rerum prosperrimarum, sed etiam adversus inhumanam gentem vindictæ dulcedine. Triumphavit de Pœnis proconsule A. D. VII. Idus Septembres. Ducti sunt ante currum duces hostium tredecim, & ingens elephantorum agmen, viginti supra centum; sunt & qui plures numerent. Hi deinde producti sunt, quum ludi fierent, & hastis præpilatis per totum circum ab operis acti, quo contemnere disceret belluas populus, quas vehementissime timuerat. Interfectos esse jaculis Verrius Flaccus auctor est, quum neque uti iis placuisset: neque donari regibus tantam adcessionem virium, ex usu reipublicæ videretur.

L. Metelli Triumphus.

Magna vilitas annonæ.

CAP. III. Eodem anno magna vilitas annonæ Romæ fuit: assibus singulis farris modios fuisse. Itemque vini congios, ficique siccæ pondo triginta, olei pondo decem, carnis pondo duodecim traditur. Quum plus ubivis earum rerum esset, quam pecuniæ, cujus inter belli tam diuturni sumptus magna jam penuria esse ceperat. Dum hæc Romæ geruntur, in Sicilia Lilybæum summis viribus oppugna-

Oppugnatio Lilybæi.

oppugnabant Consules, neque minore pertinacia animorum ab inclusis resistebatur. Prima vis admota est turri quæ præ aliis longissime versus Libycum mare procurrebat. Hac dejecta, ad proximam quamque promota sunt opera, donec sex omnino turres procubuerunt. Tum ad ceteras quatiendas fossæ compleri ceptæ, ut machinæ transduci admoverique possent. Quamquam magnus erat labor, quippe latitudo fossæ sexaginta cubitos, altitudo quadraginta æquabat, tamen impigre ceptus promotusque est.

CAP. IV. Contra hæc Carthaginienses interius aperta fossa, egestam humum amoliebantur: sed quum multitudine materiam apportantium nihilominus agger cresceret, fossæque complanarentur, relicto isto consilio murum alium interiorem extruxerunt: indefesso ad omnia Himilcone, qui præter urbanam multitudinem, mercenariorum decem millibus instructus, vim omnem dolumque hostium sagacitate, vigilantia, constantiaque eludebat. Ille nihil neque remissum apud suos, neque tutum apud hostes patiebatur; operibus opera, cuniculis cuniculos, armis arma opponebat: inter hæc sæpe eruptionibus pugnatum, adeo nonnumquam ferociter, ut haud pauciores quam justa pugna cadere solent, tumultuariis istis certaminibus desiderarentur. Inter quæ, Romanis muros suffodientibus, quo subrutis fundamentis conciderent, Himilco ex adverso cuniculos agi jussit, ubi Romanos terram egerere animadverterat. His deinde protinus apertis armatos immisit, qui nudos & operi intentos subito aggressi, multos interemerunt; neque pauciores dum opem suis laturi ad muros accurrunt, sarmentis in fossam conjectis, deinde incensis, concremarunt.

Himilconis industria in defendenda urbe.

Eruptiones frequentes & sanguinolentæ.

CAP. V. Gliscebat tamen in animis obsessorum pavor atque consternatio, qua abusi duces quidam mercenariorum, *stipendia sibi non ex fide soluta* prætexentes, de prodenda Romanis urbe consilia iniverunt: minime dubitantes, quin suos quisque milites facile inlecturus esset ad probanda quæ agerentur. Itaque nocte quadam clam ex oppido ad castra Romanorum elapsi, statum urbis obsessæ, & quid ipsi pararent, exposuerunt. Agebat tum inter mercenarios qui Lilybæi erant Alexon quidam, Achæus genere, vir neque militarium artium rudis, & eximius fide. Is animadverso proditorum consilio, rem ad Himilconem continuo defert. Himilco, ut in magno & instanti metu nihil conatus, duces mercenariorum, quot eorum adhuc Lilybæi erant, convocat: quid à quibus tentetur exponit, eosque graviter incusat: hortatur præsentes *ne temeritatis & perfidiæ alienæ participes esse velint: in fide perseverantibus integra apud Carthaginienses omnia, stipendium certum, præmia magna fore: proditionis infami crimine se commaculantes, & diis & hominibus adversis acturos esse.* Simul pecuniæ quantum cogere istam inter trepidationem potuerat, dividit; *de gregariorum stipendiis, ut quam maturrime solvantur, sibi curæ futurum esse* spondet.

Mercenariorum motus Lilybæi.

Alexonis fide proditur.

CAP. VI. Magna vis orationis est in tempore adhibitæ, præsertim si gravitate morum fides sermoni concilietur: assensi certe sunt universi, operamque suam ad continendos in officio milites alacriter obtulerunt. Himilco laudatos & ampliori spe incensos *ire confestim ad suos quemque* jubet, *operamque dare, ut in fide atque potestate sint:* mittit una Hannibalem filium ejus Hannibalis qui in Sardinia perierat, & Achæum Alexonem: illum ad Gallos, quibus ex veteri commilitio notus & acceptus erat: Alexonem ad ceteros varii generis mercenarios, omnibus ex æquo charum gratumque. Hi fidem suam interponentes, *rata fore quæ Himilco promisisset*, negotium adeo ex sententia perfecere, ut paullo post reversos ad mœnia proditores non modo aversarentur omnes, sed etiam conviciis telisque ultro arcerent. Et hi quidem ad Consules re infecta regressi, muneribus tamen quibusdam & agris in Sicilia donati sunt.

Himilconis industria sedatur.

CAP. VII. Ceterum Pœnorum res improviso malo prope desperationem adductas, eo tempore fides Alexonis sustentavit: qui prius servatis itidem Agrigentinis, quibus simili quodam scelere mercenarii Syracusanorum insidiati fuerant, jure suo memoriam laudemque in historia meruit. Creverunt deinde obsessis animi adventu novorum auxiliorum. Carthaginienses enim, licet ignari omnium quæ Lilybæi gesta essent, res non segnibus consiliis indigere judicabant. Igitur Adherbali rei maritimæ præfecto negotium dederant, ut classe comparata militem, annonam & pecuniam Lilybæum introduceret. Ab hoc missus Hamilcaris filius Hannibal, ab Ægusis, quas vocant, insulis ventum opportunum nactus, recta fronte Lilybætanum portum petit, instructos in navibus habens milites, & si quis obsisteret vi perrupturus. Jam ab obsidionis principio portus aditum obstruxerant Romani, demissis in fundum maris cercuris quindecim, quos ad hunc usum lapidibus oneraverant.

Adherbal cum novis copiis Lilybæum mittitur.

CAP. VIII. Igitur partim hostis celeritate deprehensi, partim metuentes, ne ventorum vi convulsi & ipsi in portum & intuta navigantibus loca raperentur, advenientibus hostibus occurrere neglexerunt. Et Hannibal portum tuto tenuit, copiisque (decem erant millia militum) expositis, magna cum lætitia Lilybætanorum, in urbem acceptus est. Romani quum ingressum hostium impedire non potuissent, de cetero consultabant, quemadmodum opera sua tutarentur, quæ tanta multitudine novorum militum recepta Himilconem profecto oppugnaturum esse videbant. Neque fefellit eos opinio. Pœnus enim aliorum recentibus viribus, aliorum refectis adventu sociorum animis usurus, veteres novasque copias in concionem vocat; spe victoriæ ac præmiorum ad faciundam eruptionem impellit: dispositisque ut res poscebat manipulis sub primam lucem opera Romanorum pluribus locis aggreditur.

Decem millia militum in oppidum introducenda curat.

CAP. IX. Erant & apud hos provisa cuncta, quaque plurimum periculi metuebatur, firmæ stationes oppositæ; cum his itaque confestim acre certamen contrahitur. Cadunt utrimque multi, quum & magna animorum contentione, & numero pugnantium non contemnendo

Pugna ad Lilybæum.

do res gereretur, haud paucioribus viginti millibus urbe egressis, & majore aliquanto multitudine obsidentium. Quippe Consules contractis ex amica Sicilia auxiliis plus quam centum millia hominum effecerant: ex quibus ad expediendos commeatus aliasque necessitates dimissis ceteris, ad obsidionem urbis millia ferme sexaginta adducta. Sed quum ex omni parte vehementer dimicaretur, maxima circa machinas erat contentio: quas alii ut conrumperent, alii ut defenderent, non magis suæ quam hostis vitæ parcebant. Jacebat ingens agmen occisorum in ea statione, quam tuendam ab initio ceperant: augebat clamorem præliantium & terrificam discriminis faciem alia turba, quæ facibus tædisque armata, per pericula, per cædes suas alienasque ad incendenda opera ruebat: propiusque factum est nihil, quam ut pervicaciæ hostium miles Romanus cederet, machinæque defendi nequirent. Sed Himilco multos suorum occumbere cernens, Romanos autem de ardore propugnandi nihil remittere, signum receptui dedit, pugnaque prior excessit. Neque Romani institerunt, contenti servatis operibus, quæ propemodum pro amissis jam habuerant.

Himilco prior signum receptui dat.

CAP. X. Proxima nocte Hannibal, clam hostibus, dum fessi ex prælio ejus abitum observare negligunt, navibus quibuscum venerat, Drepranum ad Adherbalem vectus est: abductis una equitibus, quos in locis impeditis ad nullam rem obsessis utiles, alibi bonam operam navare posse recte judicaverat. Hi enim à Drepano sæpe excurrentes, intuta faciebant itinera, rerumque necessariarum subvectionem difficilem, multosque pabulatorum, longius à castris vagantium excipiebant, sociosque Romanorum omni cladium genere vexantes, Consulum rationes non mediocriter conturbabant. Neque mari tutas iis res Adherbal esse patiebatur, qui modo Siculis modo Italicis littoribus improvisus incidens, nihil quo nocere Romanis posset, inausum intentatumque relinquebat. Ita factum, ut magna in castris nata inopia (nec enim præter carnes pecudum quidquam ferme cibi supererat) magna pars fame, plures etiam morbis, ut solet, obortis morerentur.

Hannibal ex obsidione elapsus, Drepanum venit.

Fames & morbi in castris Romanis.

CAP. XI. Hunc ad modum quum aliquot hominum millia desiderata essent, alterum ex Consulibus ad comitia Romam discedere, suasque legiones deportare placuit, quo remanentibus in obsidione expeditior annonæ ratio foret. Iterum deinde majori conatu terra lapidibusque aggestis, aditum portus sepire aggressi sunt, validis trabibus decussatim compactis aggerem communientes, quæ ferreis ancoris revinctæ, totius operis compagem firmiore nexu continerent. Sed propter maris altitudinem, ob quam inter descendendum convellebatur, quidquid injectum erat, ingens & inutilis labor fuit: nam oborto vehementiore ventorum flatu, undisque intumescentibus, perfracta omnia ac direpta sunt. Quum tamen ipsa operis fama clausum aliquamdiu portum tenuisset; anxios ea res Pœnorum animos, vehementerque solicitos habuit; neque enim ulla in promptu erat ratio, qua cognoscere statum suorum possent, neque quisquam audebat operam suam ad inspiciundas Lilybætanorum res polliceri: donec Hannibal quidam cognomento Rhodius, vir ex illustribus, se ingressurum urbem, & postquam omnia coram perlustrasset, ex fide renuntiaturum recipit.

Machinamenta Romanorum ad Lilybæum.

Hannibalis Rhodii audacia.

CAP. XII. Ei promisso gratia primo major apud Pœnos, quam fides fuit: quippe præter moles in mari jactas; aditum portus à Romanis navibus ad ancoras stantibus custodiri sciebant. Sed ille privata, quam habebat, adornata navi, ad insularum quæ Lilybæo præjacent unam, hinc deinde quum postridie ventum ferentem nactus esset, circa quartam horam diei, palam, inspectantibus universis hostium copiis, hominibusque fiduciam stupentibus, portum invectus est. At Romanus Consul, ut regredientem interciperet, selectas ex omni numero naves decem per noctem instrui jubet; eas ab utroque latere portus, quam proxime ad ipsum ejus ostium constituit. Hannibal celeritate navis suæ confisus clara luce procedit: expectabant eum intenti paratique Romani: simulque conatu quanto poterant, in eum ferebantur. Sed ille velocitate tantum vincebat, ut effugisse non contentus, ultro inluderet, modo adnavigans, modo circumvectus, quasi ad pugnam hostes provocaret.

Portus Lilybæi custoditus à Romanis.

Sed Hannibal penetrat.

CAP. XIII. Hac audacia quum sæpius uteretur, multum rebus Punicis adjumenti contulit, quod & obsessorum animi nuntiis suorum mirifice recreabantur: & quæ postulabat usus Carthagini mature cognosci poterant, & contumeliosa istius hominis temeritas Romanos molestia & pudore vexabat. Juvabatur autem peritia maxime locorum, quod in palustri illa cœnosaque eluvie, per quam Lilybæum aditur, certum fidumque navibus iter accurate observaverat. Quoties enim ab alto veniens in conspectu habere urbem ceperat, ita obvertebat navem, ut puppis Italiam respiceret, ex prora turris Lilybætana quæ mari imminebat, ita cerneretur, ut omnium Africam versus sitarum turrium conspectum tegeret: quæ una tutissima est via pleno cursu portum petentibus nautis. Jamque plures esse ceperant, qui audacia & felicitate Hannibalis incitati Lilybæum commearent: donec casu quodam quadriremis celeritatis eximiæ comprehenderetur.

Idque sæpius.

Unde plures idem audent.

CAP. XIV. Licet enim aliis partibus moles à Romanis jactas venti ac undæ raptavissent; uno tamen loco, ubi minus profundum mare fuerat, constiterunt: Ei dorso impacta navis quum obhæsisset, capta à Romanis optimoque milite & remigio instructa, etiam Hannibali exitium attulit. Quippe noctu forte ingressus urbem, quum in reditu palam solvisset, quadrirememque istam ad omnes suæ navis motus similiter occurrentem videret, animadverso statim periculo fugere, & quum hoc frustra esset, repugnare conatus, in validiorum potestatem venit. Romani hac quoque nave potiti, parique modo ad observandum portus aditum usi, ne quæ deinceps naves Lilybæum penetrare possent, facile prohibuerunt. A-

Sed intercipiuntur quidam. Etiam ipse Hannibal.

crior inde vis obſidentium eſſe cepit: adortique munimenta Romani, quæ mari vicina erant, omne defenſorum agmen ad tuenda loca quæ oppugnabantur pertraxere. Sic via facta reliquis copiis quæ ex diverſa parte occaſioni huic inſidiabantur, ut murum exteriorem caperent. Quamquam id fruſtra fuit. Quippe dux Pœnus cum delectis ſuorum tempeſtive accurrens, multa cum cæde tenentes locum Romanos rejecit.

CAP. XV. Alia deinde major fortuna ſpem obſeſſis univerſæ victoriæ dedit. Forte ventorum ingens vis exorta fuerat, adeo veluti data opera Romanorum incumbens machinis, ut & vineas quateret, & ipſas turres in capitibus earum ſtructas convelleret. Non fefellit ea res oppidanos, deorumque munere oblatam ſibi opportunitatem credidere, qua toties fruſtra tentatis operibus ignem injicerent. Itaque tripartito agmine erumpunt, faces, & quæ alendo igni paraverant immittunt. Eratque per ſe facilis ad concipiendam flammam materia machinarum, quam diu ante cæſam ſol & æſtus arefecerant. Neque ſegniter ad opem ferendam concurrerant Romani; ſed impar certamen erat, quum alii machinis jam incenſis ad tela certius validiusque conjicienda luce ignium & tempeſtatis impetu juvarentur: aliis haud minus ab his cauſis impedimenti periculique, quam ab hoſtili ferro eſſet. Quippe flatus vehemens & Romanis prorſus adverſus, fumum, favillam, flammas in ora oculosque hominum provolvebat: telaque ab hoſtibus miſſa majori violentia deferebat in obnoxios, quum interim Romanorum ictus incerti & invalidi, nec dirigi per caliginem poſſent; & vehementia reflantis venti frangerentur.

Lilybætani erumpunt.

CAP. XVI. Ita factum ut omnes Romanorum vineæ, petrariæ, arietes, & quidquid operum vel agendis cuniculis, vel verberando muro paratum fuerat, eodem incendio abſumerentur. Tum vero ſpes omnis potiundi per vim Lilybæi excidit: deſertaque obſidio foret, ni Hiero, magna iterum frumenti copia ſubmiſſa, uti maneretur eviciſſet. Ita omiſſo oppugnandi conſilio, caſtriſque ex omni parte communitis, tempori & caſui rem permittere decreverunt. Obſeſſi quoque refecta murorum parte quæ ceciderat, majores in poſterum ad tolerandam obſidionem animos habuerunt. Hæc nequaquam lætis aut ſecuris animis Romæ audita: neque tamen dubitabatur quin bello accepta detrimenta bello ſarcienda eſſent: adeoque hæc ſententia penitus infixa mentibus fuit, ut quidam ſenator in ipſa curia occiſus eſſe memoretur, quod verba de pace feciſſet. Magni deinde apparatus facti, inter quos remigum (nam hujus generis jactura ingens facta erat) millia decem ex novo delectu in Siciliam miſſa.

Opera Romanorum incendunt.

Senator pacem ſuadens in curia occiditur.

CAP. XVII. Conſules jam erant P. Clodius Ap. F. C. N. Pulcher, L. Junius C. F. C. N. Pullus. Clodium illum nepotem Cæci fuiſſe, falſo à quibuſdam traditum eſt. Is quum in Siciliam veniſſet, accepto qui ad Lilybæum erat exercitu, milites in concionem convocat, prioris anni Conſules acriter reprehendit, *quod per ignaviam & delicias, obſeſſis quam obſidentibus ſimiliores tempus ad Lilybæum ſine ullo profectu, nec ſine magna Romani nominis ignominia damnoque triviſſent.* Erat enim vir aſper & acerbus, & qui violentia ingenii, faſtuque ob nobilitatem ſuam, prolaberetur ad facta dictaque vix ſanæ mentis homini convenientia. Idem in puniendo ſævus & immitis nullum delictum venia, leviſſimum quodque nimia ſeveritate proſequebatur; quum interim ipſe in rebus maximis, non miſere tantum, ſed etiam prorſus amenter impingeret. Nam & conſilium priorum ducum quod acerbe vituperaverat, imitatus eſt, ut ad portum obſtruendum moles in mare jaceret: & quod capitalioris amentiæ fuit, temere Drepanum aggreſſus, non minus ſua imprudentia quam Adherbalis virtute florentiſſimam claſſem perdidit.

P. Clodius & L. Junius Coſſ. U. C. an. 503. Ol. 132. 2. C. N. 250.

P. Clodii aſperitas & alia vitia.

Claſſem perdit.

CAP. XVIII. Perſuaſerat ſibi ceteriſque hoſtem ignarum ſupplementi quod Romana claſſis accepiſſet, imparatum Drepani deprehendi poſſe. Nihil enim crediturum minus, quam audaciam & vires Romanis eſſe, ultro hoſtem mari laceſſendi. Sic delectis navibus optimis ducentis & viginti, impoſitoque remige, & fortiſſimo quoque ex legionibus, nam ut ad certam prædam, minimeque longum laborem (Drepanum enim Lilybæo abeſt millia paſſuum non amplius quindecim) certatim ſeſe offerebant; circa tertiam vigiliam ſilentio ſolvit, curſu per noctem proſpero, & hoſtes fallente. Lux orta, primis jam navibus à Drepano haud procul conſpectis, ad miraculum inſolitæ rei excivit Adherbalem, neque dubitare poterat, quin hoſtis adeſſet. Duarum rerum erat propoſita optio, ut aut confeſtim prælio congrederetur; aut aditu hoſti conceſſo cingi ſe obſiderique ſineret. Quod poſtremum, quum haud minus flagitii quam moleſtiæ diſcriminiſque plenum videretur, averſatus; ſocios navales ſubito in littore coëgit: mercenarios autem milites voce præconis in concionem advocatos brevi ſed efficaci oratione monuit, quanta ſpes eſſet prælium prompte capeſſentibus: quantus, ſi illud refugiſſent, ex obſidione metus.

Drepano temere tentato.

Adherbal prælio ſe parat.

CAP. XIX. Alacriter ſucclamantibus omnibus, Adherbal collaudatos naves ſine mora conſcendere jubet, prætoriamque (hac ipſe vehebatur) oculis & remigio ſequi. Hæc ubi præcepta dedit, primus ipſe altum petit, ſub ipſas portui impendentes petras egreſſus, quum eodem tempore ex adverſo latere Romanæ naves portum intrarent. P. Clodius, non uti ſperaverat territo hoſte præliumque detrectante, ſed ad defenſionem ſui ſtrenue converſo, perturbatus ipſe, naves ſuas propere revocat, in aperto mari ſtructurus aciem. Sed illæ nullo ordine, ut unaquæque præcurrerat, aliæ intra portum jam penetraverant, aliæ petebant aditum; quædam in ipſis faucibus verſabantur. Inde factum, ut dum magno niſu retrocedere omnes tendunt, aliæ in alias incurrentes turbarent mutuo, remoſque invicem detergerent; donec ut potuerunt evolutæ portuque egreſſæ, quoniam ſpatium temporis nullum ſupererat, continuo juxta littus ipſum in ordinem aciei adſtitere. Ipſe Conſul

Pugna inter P. Clodium & Adherbalem.

Romani trepidant.

ful qui prius agmen coëgerat, tum converso cursu ante omnes evectus sinistro classis suæ lateri se applicuit.

Adherbal cum paucis navibus prælium inchoat.

CAP. XX. At Pœnus interea lævum hostilis aciei cornu prætervectus, cum navibus rostratis quinque, tot enim secum habebat, Romanis obvertere frontem cepit, altum patensque mare à tergo habens. Simul alios suorum, ut quisque advenerat, adjungere se justo intervallo prioribus navibus jubet, & postquam omnes eadem serie directæ sunt, servatis ordinibus in hostem movet. Jamque sublatum utrimque ex prætoria pugnæ signum erat, quum omni ex parte acriter concurritur, pari primo spe, sed subinde meliore Carthaginiensium fortuna. Quamquam enim numero navium vincebantur, armatis tantum nonaginta, longe tamen rebus aliis superiores erant. Nam & navibus melioribus, & exercitatissimo remige utebantur: locum autem pugnæ sortiti erant commodissimum, ut quoties urgerentur, liberum in mare receptum haberent, velocitate sua ex facili vel elusuri hostem instantem, vel etiam si longius prosequeretur, circumventuri. Romanis contra ad littus appressis in arcto omnia: non procurrere libero impetu, non inhibere tuto poterant: sed quoties urgente hoste retrocedebant, aut puppe in sabulo desidente hærebant, aut impacti littoribus periclitabantur.

Carthaginienses vincunt.

CAP. XXI. Ita quum neque perrumpere hostium ordinem, & rursus à tergo invadere possent, ob tarditatem navium, remigumque imperitiam: neque ob angustias locorum, intra quæ conclusi erant, laborantibus suis opem à puppi ferre, impune à Carthaginiensibus vexabantur. Ad has difficultates accesserat & alia desperationis ex religione causa: itaque deorum se premi rebantur ob temeritatem Consulis, qui contra auspicia pugnare sustinuisset, ad neglectum religionum etiam contumelia addita. Pullos enim, quoniam non pascebantur, in mare præcipitari jusserat, *ut biberent, quando esse nollent:* ea res, tamquam invitis iratisque diis præliantes, ad omnia segniores timidioresque fecerat. Sed ipsi cladis auctori, quum cetera perdidisset, ad se conservandum, nec ingenium, nec audacia defuit. Quippe quum naves suas passim deprimi capique videret, assumptis triginta quæ proximæ constiterant, inter littus & hostilem classem elapsus est: & quo tutior ad Lilybætanum exercitum receptus foret (prærnavigandа enim Pœnorum erant præsidia) naves in speciem victricium ornari jussit.

Causæ Romanorum oppressionis. Clodius contra auspicia pugnavit.

Clodii strategema ad evadendum.

CAP. XXII. Ita Pœnis victoriam penes Consulem fuisse, reliquasque naves ejus mox secuturas putantibus, non modo tutus ei reditus, sed etiam hostibus terribilis Lilybæum fuit. Relictas à Consule naves tres & nonaginta cepit hostis una cum propugnatoribus & remige, præter eos qui navibus magna vi in littus impactis, ejecerunt se in terram, fugeruntque. Sed & in ipso prælio magnus navium numerus depressus est: nam plures ducentis Lilybæo P. Clodius advexerat. Tanta victoria minimo impendio Carthaginiensibus stetit. *Non modo navem sed ne hominum quidem ullum interiisse, vulneratos oppido paucos* traditur: quum *de Romana classe octo millia hominum cæsa, capta millia viginti* referantur. Sub idem tempus etiam à Panormo naves frumento onustas rapuere Pœni, Drepanumque avexere, & vicissim ex agro Drepanitano commeatus Lilybæum importantes, omni genere bonorum obsessos large refecerunt.

Magna victoria Pœnorum, cum minimo aut nullo damno.

Lilybæum commeatus importatur.

CAP. XXIII. Neque hic substitit ejus anni fortuna, quin alio quoque magno incommodo mactaret Romanos, nec possessione modo maris sed etiam spe potiundi depelleret. Alter enim Consul L. Junius, cum onerariis multis quibus annonam ad exercitum deferret, rostratisque sexaginta ex Italia profectus, ubi Messanam appulit, obviam aliarum navium multitudinem habuit, quæ tum ab exercitu, tum aliis Siciliæ partibus eo convenerant. His adsumptis, & classe facta navium longarum CXX. onerariarum prope DCCC. Syracusas provehitur. Quo postquam venit, Quæstoribus partem navium Lilybæum ducendam tradit: ipse subsistit Syracusis, expectans eos qui Messana proficiscentem consequi non potuerant, simul annonam cogens, quam ex locis mediterraneis socii subvehebant. Interim Adherbal missis Carthaginem navibus, hominibusque captivis, fortuna gloriaque ad res gerendas incitante, Carthaloni qui suas septuaginta naves cum totidem ferme onerariis ex Africa adduxerat, triginta alias addidit, misitque hominem ad naves Romanorum quæ in portu ad Lilybæum stabant abstrahendas, aut corrumpendas.

Aliud incommodum Romanorum.

Carthalo adversus classem Romanam mittitur.

CAP. XXIV. Ille sub primam lucem magno terrore invectus, quum aliis navium manus, aliis ignem injiceret, & in Romanos ad defensionem navium accurrentes, præfectus urbis Himilco mercenarios eruptionem facere jussisset, magna in castris trepidatio fuit. Ad extremum Carthalo confractis non ita multis, abreptis quinque, Heracleam versus cursum direxit. Iis locis excubanti, ne quis Romanorum impune Lilybæum navigaret, nuntiatur, navium omnis generis classem haud pœnitendam adventare. Jam ille præfectos alios ad se pertrahendo naves bonas ad centum viginti effecerat: confisus igitur viribus, & superiore victoria, confestim egreditur portu, venientibusque occurrit. Juxta Geloum littus in conspectum classes venere: sed Romani Quæstores impar certamen veriti, ad Phintiadem, quod in amicitia Romanorum erat oppidum, deflexerunt. Portus ad Phintiadem nullus est: tantum procurrentes in mare petræ stationem navibus haud usquequaque incommodam præbent.

Naves aliquot corrumpit capitque.

Romani se recipiunt.

CAP. XXVI. Hic exscensione facta Romani hostium adventum instructi expectabant, catapultis atque ballistis ex oppido advectis, & pro littore ad tutelam navium dispositis. Carthaginiensibus initio consilium fuerat obsidendi hostem, quem putabant metu perculsum statim refugiturum in oppidum esse, navesque ad prædam relicturum. Sed ubi Romanis gnaviter se defendentibus, certamen periculi plenum experiebantur, prætereaque loco multa habenti incommoda parum fidebant, destiterunt:

Certamen ad Phintiadem.

runt: paucisque navibus ex earum numero quæ commeatum vehebant, abductis, ad Halycum fluvium, qui haud procul inde aberat, discesserunt: ibi dum saucios reficiunt, hostium abitum ex commodo suo observaturi. Alii scriptores, credo Philinum secuti, *haudquaquam levi damno defunctos esse Romanos* volunt: *sed primo statim adspectu hostium perculsos Quæstores, dum Phintiadem cursu petunt, onerarias naves, aliasque præter bellicas, deseruisse. In ipso vero prælio rotunda Romanorum navigia quinquaginta, longas vero naves sexaginta depressas, tredecim ita percussas quassatasque, ut deinceps usui esse nequiverint.*

Romanorum clades.

CAP. XXVII. Non longo post tempore, Pœnis adhuc stationem ad Halycum amnem habentibus, L. Junius Cos. rebus, quarum gratia Syracusis substiterat, perfectis, præter Pachynum promontorium, vela Lilybæum versus faciens, à speculatoribus Carthalonis conspectus est. Carthalo, renuntiata, quanta potest celeritate obviam Consuli proficiscitur, ignaro eorum quæ ad Phintiadem gesta essent: quo longissime à Quæstorum classe cum illo dimicaret, neque juvari ille facile à suis posset. Consul eminus visa Pœnorum classe, quum neque confligere auderet, neque hostem instantem effugere posset, juxta Camarinam in locum asperum & importuosum naves adigit; metum hunc vincente alio majore metu, ne aliter universus exercitus in potestatem hostium deveniret. Carthalo eadem loca intrare non ausus, ad promontorium quoddam stationi locum capit, ita situm, ut inde pariter in utramque Romanorum classem intentus esse posset.

L. Junius Consul Lilybæum versus navigat.

A Carthalone in locum iniquum adigitur.

CAP. XXVIII. Neque multo post ventis violenter flantibus, quum ingentis tempestatis signa Carthaginiensium gubernatores rerum istarum periti vidissent, Carthaloni persuaserunt, uti relicta quam ceperat statione, Pachynum flecteret. Ita nec sine magno labore vim tempestatis Punica classis effugit. At Romanorum utraque classis inter saxa cautesque deprehensa funditus interiit, uti ne tabula quidem ulla ullius usus ex naufragio reliqua fuisse credatur; duabus exceptis navibus, quibus postea Consul, reliquos ex ea clade milites remigesque secum ducens, Lilybæum pervenit. Hoc naufragio naves quæ annonam portabant omnes, longas supra centum periisse traditum. Exercitus tamen servata pars est, multis in vicina littora enatantibus ejectisve. At Senatus, qui paullo ante P. Clodium Consulem ob rem male gestam ex Sicilia revocaverat, quum insuper tristis de Juniana clade nuntius advenisset; in classe quidem spem habere desiit: ceterum ad bellum terrestri Marte prosequendum, animum consiliumque strenue advertit.

Classem naufragio amittit.

Senatus omissa classe, terrarum statuit gerendam.

CAP. XXIX. Et Lilybæi quidem obsidionem solvi non est visum: sed datum idoneis hominibus negotium, ut necessaria exercitui justo tempore subveherentur. Spem faciebat, quod uti mari Pœnus, ita Romanus terra plus poterat, totamque ferme Siciliam ditione aut fœderibus complectebatur. Sed neque Consules ejus anni placebant: neque Consulari imperio, quod isti contemptu religionum profanassent (nam & L. Junius contra auspicia navigasse dicebatur) res putabatur feliciter geri posse. Igitur ad rem novam & inusitatam ventum, uti Dictator diceretur, qui in Siciliam iret; quum ad eam diem extra Italiam nemo ea potestate præditus exercitum duxisset. Mira eo tempore & prope incredibilis P. Clodii Consulis insolentia fuit. Jussus à Senatu Dictatorem dicere, tamquam parum in patriam deliquisset tantæ cladis auctor, nisi dignitatem etiam imperii contumelia & derisu macularet, M. Claudium Glyciam dixit, scribam aut viatorem suum.

Lilybæi obsidionem urgent.

Dictatorem in Siciliam mittunt.

Glycias Dictator.

CAP. XXX. Tum vero coorta merito in eum indignatione omnium, coactus abdicare, ac in populi judicium adductus est. Condemnatum auctores quos Cicero vidit, retulere; sed apud alios adnotatum est, *illum haud dubia jam populi voluntate, casu ereptum esse eminenti damnationi, quum subito coortus imber comitia diremisset: tum enim velut quæstionem interpellantibus diis, aliam deinceps institui non placuisse.* Ceterum Glycias, quod ultimæ sortis hominem in maximo imperio conspici pudor civitatis non ferebat, coactus abdicare, ludos tamen postea prætextatus spectavit. In ejus locum Dictator creatus est A. Attilius A. F. C. N. Calatinus, dixitque magistrum equitum L. Cæcilium L. F. C. N. Metellum, qui de Pœnis triumphaverat. Hi profecti quidem sunt in Siciliam, sed rem memorabilem nullam gesserunt. Interea L. Junius anxius rerum suarum, & naufragii culpam egregio facinore abolere studens, quum in omnes occasiones intentus esset, Erycis occupandi viam, proditione nocturna quorumdam, quos donis & promissis suos fecerat, invenit.

P. Clodii judicium.

Glycias abdicare coactus.

L. Junius Erycem occupat.

CAP. XXXI. Eryx mons est Siciliæ post Ætnam editissimus, in ea parte insulæ, quæ Italiam respicit, medio ferme inter Drepana & Panormum situ: sed ab illa parte asperior. In vertice planiciem habet cum templo Veneris, quam ex loco *Erycinam* vocant, longe omnium, quæ in Sicilia sunt opulentissimo. Sub ipsum deinde cacumen in medio montis urbs est cognominis, accessu valde difficili, qui à radicibus montis per longas & angustas semitas, non citra laborem expeditur. Igitur L. Junius loci natura perspecta, tum in summo montis jugo, tum in faucibus quæ Drepana spectant, præsidia constituit, tutus loco, & si incesseretur, vim hostium levi negotio propulsaturus. Sed & Ægithallum muro cinxit, firmavitque præsidiaria manu militum octingentorum. Ceterum Carthalo noctu expositis ibi copiis castellum expugnavit. Præsidiarii partim occisi captive: partim ad Erycem perfugerunt. Cetera de L. Junii rebus incerta sunt apud scriptores: quidam enim *à Carthalone captum Ægithalli*; alii *metu accusationis ob classem amissam sibi necem conscivisse* prodiderunt.

Erycis descriptio.

De L. Junio diversæ opiniones.

CAP. XXXII. Neque minus de sæcularibus ludis ambigitur, tumne potius tertium celebrati fuerint, an quartodecimo post anno, P. Cornelio Lentulo, C. Licinio Varo Consulibus. Credibilius tamen arbitror, hoc anno factos, incitante etiam ex tot cladibus metu, & spe

Itemque de ludis sæcularibus.

& spe meliorum temporum, si religiones diligentius colerentur. Fertilis hic annus fuit, oleique libræ duodenæ singulis assibus veniere. Interea quum dictaturæ vel tempus effluxisset, vel abdicata per Calatinum potestas esset; magistratum inierunt C. Aurelius L. F. C. N. Cotta, Servilius Q. F. Cn. N. Geminus, iterum uterque Consules. Hi res in Sicilia satis prospere gesserunt, citra tamen magnæ aut victoriæ, aut utilitatis gloriam. Coërcuerunt sane Pœnos Lilybæum & Drepanum tenentes, ne tam aut frequenter, aut late auderent excurrere: & quæ in locis à mari remotioribus præsidia habuerant, receperunt.

C. Aurelius & Servilius Coss. U. C. an. 504. Ol. 132. a. C. N. 249.

C. Aurelii, P. Servilii gesta in Sicilia.

CAP. XXXIII. Adversus hos Carthalo cum multa conatus frustra esset, consilium Italicæ oræ vastandæ cepit: ut hoc tumultu Consules à rebus Siculis distraheret: aut si auxilio venire suis neglexissent, occasione temporum ad populandos agros, urbesque capiendas uteretur. Ceterum ne hic quidem fortuna ceptis adfuit. Missus enim ad prohibendas sociorum injurias cum urbano milite Prætor, de successu consilii sui desperantem redire in Siciliam compulit. Ubi quum mercenarius miles seditionem excitasset, quod stipendia non solvebantur; multos ex eo numero in desertis insulis exposuit, multos ad pœnam remisit Carthaginem. Quam rem ægre ferentibus reliquis, adeo sunt exasperati animi, ut manifesta defectio omnium, & ex eo novi belli materia timeretur. Sed in tempore Hamilcar, successor Carthaloni datus, advenit: tumultuantesque noctu adortus, alios occidit, alios demersit mari: ceteros veniam petentes, in gratiam concordiamque recepit. Hic est ille Barcæ cognomento notus Hamilcar, quo meliorem ducem Carthago non habuit, futurus incomparabilis, nisi Hannibalem genuisset.

Carthalo Italicam oram vastat.

Hamilcar Magnus in Siciliam venit.

Ejus laus.

CAP. XXXIV. Ex eo tempore durius Romanis bellum fieri cepit. Statim enim sedato mercenariorum motu, cum classe ad Italiam devastandam profectus Hamilcar, Locrensium & Bruttiorum agros late populatus est. At Romani, quum Hieronis Syracusani Regis in eos constans fides & magna extarent merita, remisso tributo annuo quod priori fœdere pepigerant, perpetuam cum eo societatem amicitiamque sanciverunt. Interim Hamilcar ex Italia reversus in finibus Panormitanis exscensione facta, inter Panormum & Erycem castris locum cepit natura munitissimum. Epiercte vocatur mons omni ex parte abruptus, qui ex circumfusa regione in magnam altitudinem se erigit, non tenui fastigio, sed spatium centum plus minus stadiorum complexo: quæ tota regio pecori alendo frugibusque serendis aptissima est, ut quæ marinis flatibus opportune adversa, pestiferis animalibus omnibus vacat. Ibidem verruca quædam adsurgit, quæ & arcis vicem, & speculæ in circumjectos campos obtinere queat.

Locrenses & Bruttios populatur.

Epiercten castris occupat.

CAP. XXXV. Adjacet portus perquam aptus Drepano aut Lilybæo Italiam petituris: cum aqua dulci copiosa. Tribus omnino viis iste mons adiri potest: à terra duo sunt aditus, unus à mari, sed omnes impediti & perdifficiles. Hic castra locavit Hamilcar audaci plane consilio, quum urbem sociam habens omnino nullam in medios hostes se demitteret: sed munitione loci suaque virtute & peritia rei militaris confisus, plurimum negotii Romanis exhibuit, Carthaginiensiumque res valde confirmavit, quæ jam etiam domi satis prospere ire ceperant. Namque Pœnorum alius dux Hanno, cui cum Hamilcare virtutis erat æmulatio, gloriæ parandæ causa, simul ut militem citra sumptum civitatis ex hostico aleret, belloque exerceret, Libyæ parti quæ circa Hecatonpylon est, arma intulerat; & urbe potitus, obsidum tria millia Carthaginem deduxerat. Neque tamen usquequaque res eis lætæ eo tempore fuere. Quippe L. Cæcilio L. F. C. N. Metello secundum, Num. Fabio M. F. M. N. Buteone Coss. privatorum opibus parata classis Africam vastavit.

Situs valde opportunus.

Hanno prospere res in Africa gerit.

L. Cæcilius & Num. Fabius Coss. U. C. an. 505. Ol. 133. a. C. N. 248.

CAP. XXXVI. Quamquam enim Senatus iterum abstinere mari decreverat, civibus tamen id postulantibus navigandi potestatem fecit: ea conditione, ut naves ex publico acceptas restituerent; prædam servarent sibi. Sic facta classis non contemnenda, littoribus Africanis multum terroris damnique intulit: sed & Hipponem Regium, urbem non è vilissimis adorti, naves Hipponensium & ædificia multa igne consumpserunt. Regressuri deinde, quum exitum portus catenis clausum reperissent, ex magno periculo salutem sibi arte & consilio pepererunt. Incitatis enim navibus, quum proræ catenam prope jam contingerent, universi in puppes navium recesserunt: sic levatæ onere proræ catenas facile superarunt. Hoc facto contulerunt se omnes in proras, hisque depressis effecerunt, ut puppes itidem supra catenas lapsæ, liberi cursus facultatem periclitantibus redderent. Sic ingenti metu liberati, paullo post apud Panormum cum Punicis navibus prosperam pugnam fecere.

Romani privatis permittunt navigationem.

Africa vastatur.

CAP. XXXVII. Consules autem Romani divisis belli muniis, L. Metellus Lilybæum, Num. Fabius Drepanum obsidebant. Adjacet Drepano Austrum versus insula, sive scopulus verius est, quem Peliadem insulam Græci, nos Columbariam appellamus. Hanc occiso præsidio Punico per suos milites noctu Consul occupavit. Neque distulit Hamilcar, qui ad defendendum Drepanum accurrerat, orta luce ad locum recuperandum egredi. Quo animadverso Consul, quum suis opem ferre non posset, tota vi Drepanum oppugnare instituit. Sic retracto Hamilcare, tenuit insulam, eaque deinceps ad obsessos acrius infestandos usus est. Jactis enim molibus continenti eam adnexuit; & quoniam illa parte infirmiora urbis erant mœnia, operibus excitatis oppugnationem inde est orsus.

Lilybæi & Drepani obsidio.

Hamilcar ad defendendum Drepanum accurrit.

CAP. XXXVIII. Sed pugnas Hamilcari cum his & sequentium annorum Consulibus pugnatas, neque ob frequentiam posse describi, neque ob similitudinem casuum debere Polybius censuit: quum triennio fere continuo Epiercte castra habens cum Romanis ducibus, maxime postquam illi castris ante Panormum locaris, vix quinque stadiorum intervallum inter se & hostem reliquissent, propemodum quotidiana prælia fecerit. Neque enim aut

Sæpissime cum Romanis dimicat.

quietæ

quietæ res esse poterant, quum collata castris castra essent; neque rursum ad universæ dimicationis discrimen ventum est. Multa enim prohibebant: præcipue quod pari copiarum firmitudine, locorumque munitionibus, etiam qui in prælio inferiores fuerant, vicinitate castrorum protegerentur. Ita fiebat, ut inter pugnandum semper aliqui caderent: acie semel inclinata, tutus ad munimenta receptus esset. Ceterum eodem anno quo Drepana obsessa sunt, non Sicula modo, sed etiam Italica littora Carthaginiensium classes infestarunt. Et ipse Hamilcar, deprædando quidquid adiri poterat, maritimam Italiæ oram ad Cumanos usque fines pervastavit.

Maritimam Italiæ oram pervastat.

CAP. XXXIX. His incursionibus, & Siculis pugnis quum multi Romanorum civium in servitute apud hostes essent, duces Romani cum Pœnis pacti sunt, ut captivi permutarentur: utra pars plures accepisset, argenti pondo bina & selibras in capita daret. Plures quum recepissent Pœni quam reddidissent, pecuniam ex pacto pependerunt. Duas hoc anno colonias in Italia deductas invenio, Æsulum & Alsium. Lustrum item Romæ conditum duodequadragesimum, ab A. Attilio A. F. C. N. Calatino, A. Manlio T. F. T. N. Attico, Censoribus. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia, ducenta viginti duo: quum superiore lustro paullo minus trecenta millia censa fuissent. Tantam civium multitudinem eo tempore bellum & naufragia consumpserunt. Nec ideo segnius suppleti exercitus Siculi, M. Octacilio C. F. M. N. Crasso iterum, M. Fabio C. F. M. N. Licino Consulibus deducentibus.

Captivi permutantur.

Censorum Romæ civium numerus.

M. Octacilius & M. Fabius Coss. U. C. an. 506. Ol. 133. a. C. N. 247.

CAP. XL. Hi laboriosam quidem & exercitam militiam habuere; verumtamen, quia locorum quæ præceperat opportunitatibus emovere Hamilcarem nequiverant, nihil memoria dignum gessere. Quod sequentibus etiam aliquot Romanis Consulibus accidit, ob idem incommodum: & quia repentini duces adversus perpetuum veteremque delecti, plus propemodum temporis in adparatibus, & locorum situ, militum voluntate statuque belli cognoscendo consumere cogebantur, quam ad res gerendas superabat. Quo etiam consilio factum videtur illo anno, ut quum instaret comitiorum tempus, Dictatorem potius dici placeret, quam Consulum alterutrum ex Sicilia evocari. Dictus est Ti. Coruncanius Ti. F. Ti. N. comitiorum habendorum causa: is magistrum equitum M. Fulvium Q. F. M. N. Flaccum dixit. Interea duo Tribuni plebis C. Fundanius & Ti. Sempronius Claudiæ Appii Cæci filiæ diem ad populum dixerunt, quod à ludis rediens, quum turba premeretur, in conferta multitudine ægre procedente carpento, vocem miserat impii voti; *utinam frater meus revivisceret, iterumque classem duceret.*

Laboriosa & infructuosa contra Hamilcarem militia.

Claudiæ Appii F. dies dicitur.

CAP. XLI. Nulla fere nobilis Romæ domus erat, quin Claudiam gentem propinqua cognatione aut adfinitate contingeret. Itaque non deerant qui ream tuerentur, *claritatem familiæ, patris Appii merita, fragilitatem sexus* obtendentes. *Inauditum esse feminas ad judicium populi vocari. Neque satis gravem causam, cur à Clodia mos novus inciperet, quæ nullo aut consilio aut facto majestate Populi Romani deminuta, tantum intra verba peccavisset.* Adversum quæ duo tribuni plebis ita disseruere: *Quam impiam, quamque detestabilem vocem Claudia jecerit, non ignoratis Quirites. Neque enim testimoniis opus est, confitente rea: neque etiam illa negare, si vellet, posset; quod palam in publico, non Jovem, quum sub dio hæc diceret, non multitudinem ipsam civium, quam incusabat, reverita, effudit. Quorsum igitur, quum de crimine constet, de pœna dubitamus? parumne diligenter legibus cautum est? an nos verba legum numerantes, mentem earum circumveniri patimur? Feminam hoc judicio peti novum esse contendunt. Esto: novum enim etiam est, feminam hoc pacto delinquere: nec dum enim ullam tanta improbitate mulierem urbs nostra tulerat.*

Claudiæ gentis nobilitas.

Tribunorum pl. oratio contra Claudiam.

CAP. XLII. *Atque utinam ne nunc quidem novum exemplum statui opus esset, mallemus profecto nullis delictis quietam ac veluti conditam legum aciem pati, quam adversus nocentes, utili quidem, sed tamen acerbo rigore distringere. Ceterum civitati stare volenti necessaria legum est custodia: quas utique minime deberent subvertere, qui Reipub. nostræ principes & columina haberi volunt. Quos profecto juris omnis peritissimos latere non potest, quum pluribus in legibus nulla sit expressa mulierum mentio, verbo si quis, & similibus, non minus illum sexum, quam masculinum contineri. Quid igitur mirum, si leges, quæ de majestate latæ sunt, ad utrumvis sexum pertinere credimus, quum exemplo sit isthæc Claudia, ab utrovis in eas peccari posse. Sed elevant illi rem, parvumque videri delictum volunt, quod ultra verba non processisset. Hoc enim restabat, ut conatum, studium, facta conjungeret, cum Pœnis consilia sociaret, centuriaret homines, armaret servitia, occuparet Capitolium, & pestem quam civibus verbo voverat, opere quoque ipso & manu inferret?*

Leges de Majestate ad utrumvis sexum pertinent.

CAP. XLIII. *Atqui legibus profecto non facta magis, quam consilium & animus patrantis puniuntur. Neque enim si quid furiosus aut infans nocuit, jure adversus eum prodita est actio: animi vero cujusque multis in causis non minus certa ex verbis, quam ex operibus indicia petuntur. Quæ sic optat, quid faceret, si facere quod optat, in ejus manu esset? Quod si aliorum quoque hominum judicia non contemnimus (cur autem contemnamus?) etiam alibi pro scelere habitum vindicatumque est impium votum. Athenis, quæ Græciæ civitas præ ceteris sapientiæ laudibus clara habetur, damnatus est qui magnum lucrum optaverat, quum necessaria funeribus curandis venderet, quod consequi posse non videbatur, nisi multi mortales interiissent. Et tamen illis in verbis locum habere poterat mitior interpretatio: hæc non ambigue neque perplexe, exitium civibus, cladem exercitui, calamitatem Reipublicæ optavit. Utinam frater meus revivisceret! votum improbum, etiam si fratris causa sic optavisset.*

Impium votum pro scelere damnatur.

CAP. XLIV. *Cur enim illi reddenda vita esset, cujus opera tot civium millibus erepta est? qui Rempublicam non minus per superbiam despexit, quam per temeritatem adflixerat? qui prædamnatus omnium hominum sententiis, non infamiam*

P. Clodii superbia & temeritas.

niam ejus judicii, sed pœnam casu effugit? Hunc tu, si saperes, optares reviviscere! cujus si memoriam eodem tumulo potuisset obruere, quo cineres teguntur, nihil antiquius habere debuisset. Quemadmodum enim fratrum egregiorum fama aliæ matronæ non inepte gloriantur: ita tibi hic pudori esset; si quidquam apud te pudoris remaneret. Sed ignoscamus feminæ nobili, si fratrem stulte fortassis, sed tamen pie desideravit. Imo absolvite eam, si tam insolens ineptumque votum, quam causa optandi abominabilis fuit. Cur enim voluisti fratrem reviviscere! ut adspectus propinqui hominis te recrearet? ut opera ejus utilitati, auctoritas præsidio, honores ornamento essent? nihil horum. Quid igitur? ut iterum classem duceret! Hoc enim erat ô scelestissimum caput, cur quantum in te fuit, suscitare mortuos, naturam in ordinem cogere, inferorum refringere claustra cupivisti, ut reperires, per quem periremus!

CAP. XLV. *Hæc est, Quirites, cujus misereri vos jubent, qui, dum bonos se propinquos probant, vix satis cavent, ne mali cives habeantur. Et tamen intercedit nemo, quin ipsorum arbitratu misereamini, si cujusquam vestrum illa miserta est. Sin vero aliis interitum, aliis luctum & orbitatem, omnibus calamitatem, cladem, pestem imprecata est; tam inepta mansuetudine quisquam erit, ut animum tam hostilem, tam infensum, tam inhumanum ulla misericordia dignum existimet.* Civium Rom. numerus imminutus. *Nuper quum lustro confecto civium numerum Censores edidissent, qui gemitus hominum, quanta mæstitia fuit? quamquam multa prospere per annos istos evenerant, vix tamen bonis viris satis salva videbatur Respublica, quæ minus nunc civium numeraret, quam superiore lustro habuisset. At hæc illorum jactura qui periere nihil movetur: hoc dolet, quod aliqui superfuerunt! nimiam Romæ turbam esse queritur, reviviscere optat eum ipsum cujus maxime culpa superioris census rationes decrevere. Sed ipsa quidem mulier indigna est misericordia vestra, ceterum si quid peccavit,* Majoribus quid tribuendum. *majoribus ejus & patri condonabitis!*

CAP. XLVI. *Hoc igitur jus in civitate nostra statuemus, ut si quis patriæ quoquo modo profuisse dicatur, ejus posteri possint eamdem illam patriam impune lædere? Minime profecto sic sensere majores nostri, qui M. Manlium de saxo dejecerunt, quum Capitolium, ultimam tum spem Romani generis, non pater ipsius aut avus aut progenitorum aliquis, sed ipse servavisset. Non debebat quidem adjutæ Reipublicæ præmium uberius quæri, quam facti conscientia: sed tamen si qua bonam ei operam Ap. Claudius præstitit, mercedem abunde recepit, locupletatus opibus, satiatus honoribus, quibus ad ultimam usque senectutem perviguit.* Claudiæ domus injuriæ in plebem Romanam. *Quamquam fortasse satius fuisset Appii & superiorum Claudiorum mentionem prætermittere, quam admonere vos injuriarum, quas domus illa ab extrema origine minime popularis, atroces vobis sæpe & acerbas intulit. Quem enim Appium vos meminisse volunt? aliumne, quam illum qui semper commodis vestris inimico animo adversatus est; qui potius cum exercitu perire voluit, quam à plebejo Consule, collega suo,* Appii Claudii facta parum popularia. *servari. Qui Censuram ultra legitimum tempus gerere invitis ordinibus omnibus perseveravit.* Claudius Decemvir.

CAP. XLVII. *Si jam placet, ulterius merita Claudiæ gentis Populo Romano exprobrent, & ad decemviralia usque tempora procedant: vel ad ultimam usque generis istius originem: reperient profecto potius, quomodo superbia & contumacia mulierem istam majoribus suis similem esse ostendant; quam ut illorum in gratiam huic parcendum esse demonstrent. Quid igitur causæ, cur hæc mulier impune peccare debeat, vel isti attulerunt, vel afferre quisquam potest? nisi forte metuitur, ne tam salutaris exempli feminam ex civitate nostra amittamus. Quod si vos etiam veremini, Quirites, retinete, retinete hanc Claudiam, ut, quum matronæ nostræ dubiis Reipub. temporibus ad pulvinaria deorum supplicatum ibunt; illarum pia vota contrariis votis hæc moretur: ut, quum illæ salutem militibus vestris; hæc exitium optet: illæ incolumes videre; hæc audire oppressos, concisos, trucidatos voveat: illæ solicitent deos, ne multi in bello pereant; hæc incuset, si multi revertantur!*

CAP. XLVIII. *Retinete mulierem, quæ sicut aliæ matronæ clarorum virorum æmulatione liberos propinquosque solent ad virtutem, ad amorem patriæ, ad caritatem civium incendere; suos exemplo P. Claudii pugnare temere, fugere turpiter, cives scelestè perdere, Rempublicam contumeliose despicere doceat. Hæc ab infantia meditanda proponat nobilibus pueris; hæc imitanda adolescentibus; sic imbuantur, quibus classes vestras, quibus exercitus commissuri estis.* Talia quum ultro citroque jactata essent, missus in suffragium populus damnavit ream, mulctaque ei dicta est æris gravis quinque & viginti millia. Ex hac aliaque mulctatitia pecunia Ti. Sempronius ædilis ædem libertatis in Aventino fecit, dedicavitque. Claudia damnatur. M. deinde Fabius M. F. M. N. Buteo, C. Attilius A. F. A. N. Bulbus, Consulatum ineunt. M. Fabius & C. Attilius Coss. U. C. an. 507. Ol. 133. a. C. N. 246. Coloni tum deducti Fregellas, urbem Etruriæ maritimam, ad nonum lapidem ab Alsio, colonia ante biennium deducta. Fregellæ Colonia.

CAP. XLIX. Pugnatum his Consulibus est navali prælio magno apud Ægimurum, neutris læto exitu. Navale prælium apud Ægimurum. Quippe magnum & hominum & navium numerum perdidere Pœni; victrix Romanorum classis ex hoste parta ingentia spolia, vi tempestatum amisit. In Sicilia pari & consilio & fortuna res gestæ, quam superiore anno factum fuerat: difficili Consulibus bello non magis ob asperitatem locorum, quam ob Hamilcaris ingenium: qui sicut in audaciam promptus, ita ad artes belli callidissimus erat. Quibus rebus illo tempore Romanos ita sustinuit, ut non modo loca, quæ ceperat, tutaretur; hostiumque socios in Sicilia Italiæque ora incursaret; sed etiam in alia intentus, ruentem rem Punicam ubique fulciret, industrius idem, & cum animi firmitudine consilii ex tempore capiendi artifex. Itaque Lilybætanos, qui terra maxime premebantur, inopia & metu liberare cupiens, partem classis, ut Lilybæum petentem, in alto jussit obversari. Hamilcar Lilybætanos rebus necessariis instruit. Cujus ad conspectum quum Romani evolassent, ipse cum navibus quas ad hoc in loco unde conspici nequiverant, occultas habuerat, portum occupavit, obsessosque præsentia sua & rerum necessariarum invecta copia, magnam in spem alacritatemque erexit.

A. Manlius & C. Sempronius Coss. U. C. 508. Ol. 133. a. C. N. 245. Bellum in Sicilia adstrictius.

CAP. L. Quum ad hunc modum tempus in Sicilia bellando extraheretur, Consules A. Manlius T. F. T. N. Torquatus Atticus, C. Sempronius Ti. F. Ti. N. Blæsus iterum, ad exercitus venerunt. Sub id tempus non tam commutata, quam magis adstricta ejus belli ratio est. Romani, uti paullo ante narravimus, supra Erycem urbem in summo monte præsidium collocaverant: aliud itidem infra urbem in radice montis. Munitio præterea situsque loci, quum custodiæ tales accederent, facile efficiebant, ne quid ei urbi metuendum videretur. Sed audacia Hamilcaris, nihil homini inpervium esse passa, quod aggredi libuisset, rem tantam brevissimo tempore perfecit. Ille enim noctu cum copiis appulsus, & ascensum stadiorum triginta silentio emensus, quum ipse ante agmen suorum princeps incederet, nec opinantes oppressit: majorique parte eorum qui in urbe reperti fuerant interfecta, ceteros Drepanum amandavit. Ex eo tempore mira facies rerum & valde severa militia fuit.

Hamilcar Erycinam urbem occupat.

Romanorum pariter & Pœnorum in Sicilia virtus.

CAP. LI. Nam Hamilcar inter duo præsidia hostium medius, ab inferiore obsidebatur, quum ipse vicissim superius obsideret. Romanique pariter Pœnique toleratis laboribus & periculis incredibilibus, quum in tanta vicinia castrorum nulla non dies modo sed ne hora quidem aut discrimine prælii aut metu vacaret; fortissimorum virorum opera per proximum ferme biennium ediderunt. Non fessi cedentesque invicem, neque sua aut victoria aut clade dirempti, sed ad extremum pares invictique, & navali interim pugna decreto bello. Iisdem Consulibus Brundisium in agro Sallentino colonia deducta est, vicesimum post annum, quam in deditionem regiones istæ venerant. Sub idem tempus Ti. Coruncanio, qui primus ex plebe Pontificatum maximum gesserat, in extrema senecta mortuo, L. Cæcilius Metellus in locum ejus factus est. Interea Consulatus Romæ C. Fundanio C. F. Q. N. Fundulo, C. Sulpicio C. F. Ser. N. Gallo mandatur.

Ti. Coruncanius primus de plebe Pontifex Max.

C. Fundanius & C. Sulpicius Coss. U. C. 509. Ol. 134. a. C. N. 244.

Galli mercenarii ad Romanos transfugiunt.

CAP. LII. Tum quoque pari forma & fortuna ut hactenus, bellum cum Hamilcare gestum est. Nisi quod Gallorum mercenaria manus, aliique nonnulli qui Pœnis militaverant, ob stipendia non soluta injuriasque alias, Erycinam urbem Romanis conati prodere (ibi enim præsidium agitabant) postquam consilium irritum fuit, ad Consules transfugerunt: primique exterorum ab Romanis in commilitium asciti sunt. Sic auctis viribus, tamen pedestri exercitu finem bello imponere non poterant, obsistente cumprimis Hamilcaris audacia, qui neque decipi dolis, neque domari viribus patiebatur. Ergo denuo reditum est ad classis instaurandæ consilia, marisque repetundi. Nec enim aliter posse Carthaginienses prohiberi Sicilia, quam si maris usum perdidissent, spemque non vulgarem fecerant res superioribus annis privatorum ausu bene gestæ. Sed pecunia deerat, inani dudum ærario, & sumptus tam diuturni belli male sustinente.

Ærario subveniunt privati.

CAP. LIII. Tum vero Romani mores laboranti reipublicæ tempestivo auxilio subvenere. Quippe tanta fuit Senatorum eo tempore generositas, ut in publico discrimine privatis opibus puderet parcere, plusque statim pecuniæ reperiretur, quam ad impensam classis opus esset. Nam ex ditissimis singuli, aliorum bini ternive, ut facultates erant, quinqueremem unam cum armamentis omnibus justoque remigio præstandam suscipiebant, ea lege, ut republica meliorem in statum reversa, sua cuique pecunia restitueretur. Hac cura consilioque quinqueremes ducentæ comparatæ sunt, quas ad exemplum navis quæ Hannibalis Rhodii fuerat, fabricandas curaverunt. Magna inde exspectatio fuit, certis hominum animis, quod ad extrema remedia ventum esset, hac classe de summa belli necessario decretum iri.

Classis comparatur.

Magna cum exspectatione hominum.

CAP. LIV. Dum hæc ita fiunt, Consulatum C. Lutatius C. F. C. N. Catulus, A. Postumius A. F. L. N. Albinus, inivere. Flaminium Martiale A. Postumius habebat; eoque provinciam sortiri cupientem L. Cæcilius Metellus Pontifex Maximus dicta mulcta prohibuit, negans fas esse flamini à sacris recedere. Cujus facti posterioribus quoque temporibus probata ratio est. Aliud in tuenda religione patria exemplum iisdem temporibus Senatus edidit, vetito C. Lutatio Consule Prænestinas sortes consulere, peregrinisve auspiciis in administranda Republica uti. Tum ad belli curam conversis animis, quia neque salvis religionibus ambo Consules proficisci posse, neque unus tanto oneri suffecturus videbatur; alterum ex Prætoribus, quum eo primum anno creari duo cepissent, cum C. Lutatio proficisci placuit. Ea provincia Q. Valerio Faltoni obvenit. Hi quum omnes & publicas & privatorum naves studiose collegissent, numero circiter trecentarum expleto; cum pontonibus aliisque navigiis septingentis, Siciliam statim atque remisit hiems, petivere.

C. Lutatius & A. Postumius Coss. U. C. an. 510. Ol. 134. a. C. N. 243. Flaminem à sacris recedere vetat Pont. Max.

Prætor cum Consule in Siciliam mittitur.

CAP. LV. Venientibus confestim Libybætanus Drepanitanusque portus patuerunt. Quippe hostes nulla suspicione classis ex Italia venturæ omnibus suis navibus in Africam regressi fuerant. Hoc tam prospere rerum initio Consul animatus, quum & suopte ingenio impiger, & ad res gerendas incitatus esset, Drepana operibus factis obsedit: neque eo segnius, ad prælium navale, quod instare prævidebat, classiarios milites quotidie exercuit, eo successu, ut quos rudes fere maritimorum casuum adduxerat, ii satis jam ad quodlibet discrimen eruditi paratique viderentur. Inter hæc quum urbs Drepanitana terra marique oppugnaretur; jamque muri parte dejecta res Pœnorum in summo periculo esset, Consul, dum inter primores strenue pugnam ciet, grave vulnus in femore accepit: ejusque periculo perterrefacti milites, & ad saucium concurrentes, locum jam pæne captum omisere.

C. Lutatii progressus.

Et vulnus.

CAP. LVI. Nondum usum pedis receperat, quum maxima Pœnorum classis adesse nuntiatur. Naves erant quadringentæ, refertæ commeatu quem ad exercitum portabant, copiis præ-

Nova classis Hannone duce in Siciliam venit.

præterea militum permagnis, armorumque & pecuniæ amplissimo numero. Summæ rerum Hanno præerat, nobilis Pœnus. Hic magno studio id agebat, ut Erycem adpulsus, onere levatas naves, acceptis ab Hamilcare strenuis viris compleret, atque sic deinde cum Romana classe confligeret. Ceterum conceptum optime consilium C. Lutatii Consulis circumspecta prudentia fregit. Is enim victoriam in eo consistere reputans si cum classe gravi suisque apparatibus impedita congrederetur, ante diem VII. Idus Martias, adsumpto in naves optimo quoque militum, Ægates insulas, contra Lilybæum jacentes, progressus, Hannonem ab Hieronneso venientem conspexit. Tum gubernatores militesque hortatus, pugnam in diem sequentem indixit.

Eam Consul adgredi statuit.

CAP. LVII. Ceterum orta luce, rursum ambigua consultatio fuit: quod ventus hosti favens, Romanis adversus surrexerat. Quare jactatis utrimque momentis rationum, cum ventis & Hannone solo pugnare, classem onustam habente satius visum: quam permittere; ut ille navibus onere levatis, florem pedestris militiæ, ipsumque adeo Hamilcarem, quo nihil eo tempore formidabilius habebatur, in certamen adduceret. Itaque conspectis hostium navibus, quæ pleno cursu iter suum prosequebantur, è portu progreditur, & quo suis animum adderet, ipse licet uti pede non posset, in prætoriam se deportandum curat. Pœni quoque viam sibi interclusam cernentes, aciem instruunt, vi perrupturi. Sic utrimque signo dato acriter concurritur; per valetudinem C. Lutatii, quæ vicibus eum suis fungi prohibeat, omnia imperatoris munia obeunte Q. Valerio.

Acriter concurritur.

CAP. LVIII. Neque diu pugnatum est, quin appareret, utra ex parte futura esset victoria. Quippe graves & propemodum immobiles Pœnorum naves arbitrio suo Romanæ leves & expeditæ adsultabant: ceteris etiam rebus omnibus longe superiores. Quidquid enim hactenus infestum incommodumque fuerat, experientia docti mutaverant correxeruntque. Naves ad optimum exemplar fabricatæ: onera pugnæ inutilia diligenter amota: remiges exercitati validique, robur legionum haudquaquam spernenda ad victoriam momenta aderant. Contra Pœnis gravia oneribus navigia, recens delecti remiges, &, ut in magna securitate, negligenter: neque enim Romanos mare retentaturos esse speraverant. Ergo uti necessum erat, in tam impari certamine, non longa victoriæ mora fuit. Centum & viginti navibus amissis, quarum septuaginta cum ipsis hominibus (millia ferme decem erant) captæ sunt, ceteri percommode mutato inter pugnæ tempus vento, Hieronnesum fuga evaserunt.

Romani vincunt.

CAP. LIX. Hæc est illa nobilis Pœnorum ad Ægates insulas clades, quemadmodum à Polybio maxime descripta est. Nam alii scriptores captas naves tres & septuaginta, centum viginti quinque demersas, duo & triginta millia hominum capta, tredecim millia cæsa retulerunt. Præda fuit ingens, non in commeatu modo & armis, sed etiam auro argentoque. Ex Romana classe naves interiere duodecim. Ferunt ab initio pugnæ conspectam in cœlo supra Romanas naves facem, Punicæ classi velut infesta cuspide minitantem, præsagium eventus mox consecuti fecisse. Hanno cum reliquis ex prælio navibus, præter eas quæ Lilybæum evaserant, Carthaginem revectus, pœnas infelicitatis suæ supplicio capitis luit. At C. Lutatius Cos. ad Lilybætanum exercitum profectus, donec percuratur vulnus, recensendis navibus hominibusque captivis, imperandoque quid de singulis fieri vellet, tempus impendit. Inde profectus ad Erycem cum Hamilcare prælium secundum fecit, duobus occisis Pœnorum millibus.

Clades Pœnorum ad Ægates.

Etiam Hamilcar vincitur.

CAP. LX. At Carthaginienses cognita cladis suæ magnitudine nondum quidem animi ad instaurandum bellum, sed jam vires & facultates deficiebant. Neque enim Erycino exercitui subministrare necessaria poterant, mare tenentibus Romanis: neque si hunc amisissent, alium aut militem aut ducem habebant, cui auderent confidere. Hac necessitate ad desperationem acti, miserunt ad Hamilcarem, potestatem ei deferentes agendi, quidquid è Republica videretur. Neque ipse quum hactenus optimi ducis officium fecisset, deteriorem patriæ civem præstitit. Libratis enim rationibus omnibus quum videret, omnia se expertum nullam amplius ad salutem civitatis suæ viam, nisi per pacem, reperire; legatos ea de re ad Consulem misit. Neque huic ingrata accidit pacis mentio: exeunte enim jam magistratu suo, nullam ampliorem sperare gloriam, quam finiti per se belli quavis ratione poterat: eam vero gloriam ad successorem transmittere, quum sui operis esse videretur, importunum inconsultumque judicabat. Movebatur etiam notis Romanæ rei angustiis, & post labores continuos tot annorum aliquando Rempublicam quiete refoveri oportere sentiebat.

Pœni summam belli pacisque Hamilcari deferunt.

Lutatius Consul ad pacem inclinat.

CAP. LXI. Itaque conditionibus ultro citroque jactatis, convenit, *ut universa Sicilia Pœni excederent: bellum cum Hierone, Syracusanisque & sociis eorum ne gererent: captivos omnes sine pretio confestim redderent, itemque transfugas: argenti puri talenta Euboica bis mille & ducenta per annos viginti æquis pensionibus penderent: socii utriusque populi ab utroque tuti forent: neutri in alterius ditione quidquam imperandi publiceve inædificandi, militisve inde conducendi jus esset: neque alterius populi socios alter in amicitiam & societatem admitteret.* Additum est, *hæc ita rata fore si Populus Romanus jussisset.* At, ut arma qui Erycem tenebant, traderent, quamquam à Consule postulatum fuerat obtineri non potuit: quum Hamilcar *prius & patriam & se oblaturum exitio* diceret, *quam tantam adiret ignominiam.* Illam tamen conditionem, *ut in capita duodevicenis denariis præstitis, ab Eryce emitteretur*, accepit.

Pacis leges.

Hamilcar arma tradere recusat.

CAP. LXII. Missi deinde Romam & à Consule & à Pœnis legati, qui de pacis initæ legibus Senatum Populumque Romanum edocerent. Non probavit pacem populus: sed *decem legatos ad res inspiciendas mitti* jussit: iisque reversis intendit conditiones; *ut mille talenta*

Populus Rom. alias conditiones addit.

Oo 2

lenta statim, deinde proximo decennio duo millia ducenta penderentur: ut præter Siciliam, omnibus insulis, quæ inter hanc & Italiam essent, excederetur: neve longis navibus in Italiam aut Romani juris insulas navigarent Pœni; neque militem mercenarium ex iis conducerent. Carthaginienses dum pace potirentur, nihil recusavere. Hamilcar statim deposito imperio, priusquam jurejurando pacta sancirentur, Lilybæum, atque inde Carthaginem transmisit. Quum & consiliis & armis ducum omnium qui res eo bello gesserunt, haud dubie præstantissimum se exhibuisset. Hoc maxime modo & gestum & confectum est bellum illud Carthaginiense primum; quod in quartum & vicesimum annum traxere varii casus, & atrocia utrimque damna, sed majora eorum, qui ad extremum vicerunt.

Belli Punici primi exitus.

Damna utriusque populi eo bello.

CAP. LXIII. Nam Punicas quidem quinqueremes circiter quingentas eo bello periisse tradunt, qui singularum cladium rationem inivere; Romanarum ad septingentas. Quo maxime argumento Romanæ constantiæ robur apparuit, quod nullis neque præliorum adversis, neque temporum casibus fractum, vim hostium, impetum fortunæ, tædium laboris, paupertatem ærarii pari patientia sustinuit vicitque. Post hæc ad res Siciliæ constituendas C. Lutatio Catulo, cujus annus jam exierat, prorogatum imperium est. Ex novis Consulibus eodem missus Q. Lutatius C. F. C. N. Cerco, Catuli frater, A. Manlii T. F. T. N. collega. Hi provinciam ordinarunt, quietamque reddiderunt, omnibus turbarum caussis, quæ ut ex tanto motu non paucæ supererant, abolitis resectisque. Nam & Siculis qui cum Hamilcare senserant; & Gallis, qui ab eo desciverant, arma adempta: Galli navibus impositi, & extra Populi Romani ditionem abire jussi; quod præter alia facinora, quum in præsidio montis Erycis essent, templum Veneris spoliaverant.

Q. Lutatius & A. Manlius Coss. U.C. 511. Ol. 134. a. C. N. 242.

Pœnorum sociis arma adimuntur.

Sicilia provincia fit.

CAP. LXIV. Siciliæ vero urbibus tributa & portoria sunt imposita, pro facultatibus singularum: factaque provincia, quo Prætor cum imperio annuo Roma mitteretur. Adfuere interea Romæ Pœnorum legati petentes, *ut sibi captivos suos redimere liceret.* Redditique sunt Senatusconsulto gratis, quotquot custodia publica attinebantur; qui in privatorum manu essent, eos certa pecunia redimi placuit: cujus pars major jussu Senatus ex ærario soluta est. At Romani Populi lætitiam valde imminuerunt graves in urbe casus. Jamprimum Tiberis amnis ultra solitum auctus, late stagnantibus aquis, omnia inferiora Urbis loca replevit. Multa tum ædificia primo adlabentis impetu prostrata sunt: & quibus ista pestis pepercerat, exesis sensim fundamentis (per multos enim dies isthæc inundatio tenuit) recedente jam aqua vitium fecere.

Ruina Romæ ab inundatione Tiberis.

Incendium grave.

CAP. LXV. Secutum est hanc calamitatem gravius ex igne damnum, qui noctu temere ortus, multasque urbis regiones pervagatus, domorum hominumque incredibilem numerum hausit: neque privatis cladibus contentus omnia in circuitu fori devastavit. Ad extremum ipsa quoque ædes Vestæ ardere cepit. Tum vero L. Cæcilius Pontifex Maximus sacra Populi Romani & arcana imperii pignora periclitari videns, dignum loco suo animum gessit. Nam in medios ignes insiliens, nulla sui cura, dum divinæ res salvæ essent, deserta à virginibus sacra ex incendio rapuit. Ipse brachio semiustulatus, & exusta flammis oculorum acie, præter solatium facti sui, præmium à Populo Romano pulcherrimum accepit, ut quoties in Senatum iret, curru veheretur ad curiam: Quod ab condita Urbe tributum nemini fuerat. Interea Q. Lutatius Consul cum fratre Catulo, & Q. Valerio proprætore, rebus in Sicilia constitutis, exercituque deportato; ad Urbem redierant: decretosque sibi triumphos navales C. Lutatius Catulus A. D. IV. Nonas Octobres, Q. Valerius A. D. Prid. easdem Nonas, duxerant.

Lutatii & Valerii Triumphi navales.

CAP. LXVI. Memorabile certamen inter duces istos de triumpho Q. Valerii fuit. Quum enim C. Lutatio haud dubie decretus triumphus esset, Q. Valerius haud leviorem in eo negotio suam operam fuisse contendens, honore quoque pari haberi postulabat, quemadmodum societate periculi curæque fuisset. Pugnabat contra Catulus, ne minor potestas majori in tribuendis honoribus æquaretur. Quum incaluisset certamen, sponsione Catulum provocavit Q. Valerius, *ni suo ductu Punica classis oppressa esset*; nec ille dubitavit restipulari. Delectus est arbiter Attilius Calatinus: qui interrogato Valerio, *utrum in consultatione de pugna ineunda, si dissensissent, Consulis an Prætoris major futura fuisset autoritas? itemque si diversa habuissent auspicia, utra potius sequenda fuissent?* quum *utrobique majus Consulis quam Prætoris jus futurum*, Q. Valerius respondisset; non expectato Catuli sermone, litem secundum illum dedit: quod controversia de imperio & auspicio inter eos fuisse videretur. Sed Q. Valerius, quamquam arbitri sententia victus, quum nota & celebris eo bello virtus ejus fuisset, nihilo secius triumphandi jus obtinuit.

Certamen inter Lutatium & Valerium.

Consulis major autoritas quam Prætoris.

CAP. LXVII. Censores eo anno C. Aurelius Cotta, M. Fabius Buteo, lustrum undequadragesimum fecere. Censa sunt civium millia ducenta sexaginta. Duabus adjectis tribubus, Velina & Quirina, numerus quinque & triginta tribuum, quem deinde retinuerunt, expletus est. Quum jam perdomita Sicilia qua Pœnorum fuerat, & pace cum Carthaginiensibus facta, non quieta modo omnia, sed etiam tuta viderentur; repentinum unde minime timebatur bellum paucis diebus & terrore motus intestini solicitam, & admirationi celerrimi exitus stupentem Italiam habuit. Falisci nescio quibus caussis ad insaniam conciti, arma Romana provocare sustinuerunt. Sed missi cum legionibus Consules, sextum intra diem confecere bellum, gente in potestatem Populi Romani redacta. Priore tamen prælio, nam duo facta traduntur, ambiguam victoriam fecere, peditatu superiores, quum equestri prælio vincerentur. Sed posterius certamen minime dubio Marte pugnatum, Faliscos ad pacem petendam compulit, quum suæ juventutis ad millia quindecim amisissent.

Civium censorum numerus.

Falisci bellum contra Romanos cient.

CAP. LXVIII. Facta deditione armis, equis, supel-

Dediti mulctantur.

supellectile, servitiis, & agri semisse mulctati sunt: urbs cujus munitionibus confisi bellum ceperant, ex arduo & prærupto loco in planum translata. Severius in deditos consulturus Populus Romanus fuerat; odio civitatis, quæ toties rebellaverat, acrem vindictam meditans, sed imperavit iræ, edoctus à Papirio (qui jussu Consulum sua manu deditionis formulam scripserat) *Faliscos non potestati sed fidei se Romanorum commisisse.* Tantumque apud omnes sacrosanctum *Fidei* nomen valuit, *ut hoc interposito nihil inclementius in victos statuendum esse* judicarent. Id bellum effecit ut triumphis Consulum annus iste clauderetur. Q. Lutatius A. D. Kalendas Martias de Faliscis triumphavit: A. D. IIII. Non. Mart. de iisdem A. Manlius.

Sacrosanctum Fidei nomen.

Lutatii & Manlii triumphi.

L. FLORI IN DEC. II. LIB. XX. EPITOME.

Spoletium colonia deducta est. Adversus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi & Corsi, quum rebellassent, subacti sunt. Tutia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyricis propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictum est: Subactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus est, ut essent quatuor. Galli transalpini, qui in Italiam inruperant, cæsi sunt. Eo bello Populus Rom. sui Latinique nominis CCC. millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Rom. tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres aliquot præliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus Cos. occiso Insubrium Gallorum duce Viridomaro, opima spolia retulit. Istri subacti sunt. Item Illyrii, cum rebellassent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum à Censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita CCLXX. millia CCXIII. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, cum antea dispersi fuissent; Esquilinam, Palatinam, Suburrænam, Collinam. C. Flaminius Censor viam Flaminiam munivit: & circum Flaminium exstruxit. Coloniæ deductæ in agro de Gallis capto, Placentia & Cremona.

DECAS SECUNDA.
LIBER VIGESIMUS.
EX
JOH. FREINSHEMII
SUPPLEMENTIS LIVIANIS.

CAPUT I.

Ludi novi instituti Romæ.

Pacata rursum Italia, cum securitate & imperio, etiam voluptates publicæ crevere. L. Livius Andronicus scenæ spectacula, quæ hactenus ultra Satyram non processerant, Comœdiam Tragœdiamque Græcorum imitatus, ad fabulas transduxit, C. Claudio A. P. F. C. N. Centhone, M. Sempronio C. F. M. N. Tuditano Consulibus, quum ludi Romani celebrarentur. Idem annus alii quoque generi ludorum initium attulit. A. D. IV. Kalendas Maias Floralia sunt instituta ex Sibyllinis libris, ad avertendam pestem frugum, aliorumque terra nascentium, quæ illa parte anni florere solent. Ludos edidere L. & M. Poblicii Malleoli fratres, iidemque ædiles plebis, ex pecunia mulctaticia, condemnatis pecuariis, qui in publico paverant. Magistratus horum fratrum alio quoque nomine celebris est, quod clivum, qui exinde Publicius vocatus est, sternendum locaverunt: quo commodius in Aventinum iter vehiculis esset, quum antea rupes ibi difficilis & aspera fuisset: quodque ædem Floræ, juxta Circum maximum, construxere.

C. Claudius & M. Sempronius Coss. U. C. an. 512. Ol. 134. a. C. N. 241. Floralia.

Clivus Publicius sternitur.

CAP. II. Hæc domi acta. Foris fere quietæ res fuerunt, nisi quod in Gallis & Liguribus consilia belli agitari suspicio tenuit. Has igitur provincias Consulibus fuisse, jamque tum bellari cum Gallis utique cepisse, conjecturæ potius, quam historiæ est, nullis qui gesta ea satis accurate doceant ex vetustate reliquis scriptoribus. Id unum constat in Umbria Spoletium Coloniam Latinam esse deductam. De proximo quoque anno proclivius est dicere, pacem non fuisse, quod Jani templum clausum non est, quam indicare quibus in locis, quave fortuna bellatum sit. Neque ulla ferme re notior est C. Mamilii Q. F. Q. N. Turini, Q. Valerii Q. F. P. N. Faltonis Consulatus, quam quod anno eo natus est Ennius, primus apud Romanos poëticarum elegantiarum conditor. Sed anno sequente, quum Ti. Sempronius Ti. F. Cn. N. Gracchus, P. Valerius Q. F. P. N. Falto, Consules essent, & Gallica bella recruduerunt, & novus hostis Ligures tum primum exercitu petiti sunt.

Spoletium Colonia deducitur.

C. Mamilius & Q. Valerius Coss. U. C. an. 513. Ol. 135. a. C. N. 240. Ennius nascitur.

Ti. Sempronius & P. Valerius Coss. U. C. 514. Ol. 135. a. C. N. 239.

P. Valerii pugna cum Gallis.

CAP. III. Ti. Sempronio hæc obvenit provincia. P. Valerius Gallos aggressus primum inprospere pugnavit, amissis militum tribus millibus quingentis. Repetita pugna illustrem victoriam dedit, qua Gallorum millia quatuordecim cæsa sunt, duo millia capta. Sed ob prioris prælii detrimenta, negatus est Consuli triumphus. Præsertim quum etiam alioqui res bene gesta non tam ad rationem consiliumque Consulis, quam ad fortunam publicam referenda videretur. Ille enim audito post primum certamen auxilia sibi ab Urbe adduci, confirmavit *se malle cum suis internecione deleri, quam aliena ope vincere:* atque hoc œstro instigatus, seque & exercitum Populi Romani in discrimen dedit.

Ti. Gracchus Sardos vincit.

Melior feliciorque Ti. Graccho in Liguribus administratio belli fuit. Profligatis enim prælio hostibus, magnam Liguriæ partem victor populatus est. Ex Liguria deinde transmisit in Sardiniam & Corsicam, magnaque inde captivorum multitudine reportata, locum proverbio dedit, quo *Sardi Venales* dicuntur, in fastidiosa rerum vilium copia.

Sardinia & Corsica non jure occupata.

CAP. IV. Ceterum, ut vera fateamur, occupandæ Sardiniæ Corsicæque bona magis occasio temporibus istis, quam justa causa adfuit. Carthaginienses post pacem Siculam gravi bello cum mercenariis suis implicati, ad extrema pericula venerant. Unde sumptis animis conductitii eorum alii qui per Sardiniam in præsidiis erant, Bostarem Pœnorum ducem cum suis interfecere: Hannonem alium ducem ad vindicandum facinus Carthagine missum, pertracto in societatem rebellionis exercitu ejus comprehensum in crucem egere; totaque passim insula Punici sanguinis hominibus interemptis ipsi munita loca obtinuerunt: donec discordia inter ipsos & Sardos orta, pulsi ab his, in Italiam se recepere. Tum igitur perfecerunt, quod aliquanto prius, quum adhuc in Sardinia essent, nequiverant: nam eo quoque tempore Romanos ad insulæ dominium occupandum invitaverant. Sed præsentes sive precibus, sive occasione crescendi apertius demonstrata, ut in Sardiniam navigatio susciperetur, obtinuere. Nec enim vulgatæ virtutis est, abstinere rebus alienis, quarum prompta sit possessio: neque hic animus apud cupidos & ambitiosos aut bene aut diu simulatur.

Pœni à mercenariis suis occiduntur in Sardinia.

Romani Pœnis ab initio favent contra mercenarios.

CAP. V. Sed hæc paullo supra repeti non alienum videtur. Nam Romani ut humanitatis laudem consequerentur, ab initio belli istius magno animo Carthaginiensium causam foverant. Et copias quidem auxiliares, uti petiverant Pœni, nullas misere: sed neque Uticenses, neque quemquam ad se deficientium receperunt: mercatores suos ex Italia & Sicilia res necessarias ad Carthaginienses deferre jusserunt, cum hostibus Carthaginiensis populi commercium vetuerunt: militis ex Italia & in istud saltem bellum conscribendi fecerunt potestatem. Missis quin etiam legatis bellum componere, quamquam irrito conatu, studuerunt. Et inciderat quidem paullo ante controversia, quod homines Italicos forum rerum venalium ad hostem deportantes capiebant Pœni, carceribusque publicis includebant. Jamque ad quingentos ejus generis habebant in vinculis; neque pauci dicebantur occisi, & ad tegendam latrocinii famam in mare præcipitati esse: quum Romani rem eam graviter ferentes, belli minas ostentare ceperunt.

Et bellum istud ponere studuent.

Captivos sine pretio restituunt.

CAP. VI. Sed Pœni legatis missis, qui omnes quotquot detenti Carthagine fuerant, reducerent restituerentque, adeo placarunt Populum Romanum, ut reliqui ex Siciliensi bello captivi Punici omnes sine pretio restituerentur. Sed postremo vicit ambitio, premendique populi studium, quocum per annos quatuor & viginti ancipiti fortuna pugnatum meminerant, & nisi in tempore occurreretur, etiam postea pugnandum sibi prospiciebant. Quare quum Sardiniam inviti dimitterent Pœni, jamque bello contra mercenarios defuncti, arma defectionis auctoribus inferre meditarentur, arrepta hæc à Romanis est occasio, *bellumque Pœnis* decretum: *ni armis, quæ in speciem adversus rebelles suos, re autem vera contra Romanos sumpsissent, abstineretur.* Ita Carthaginienses alieno tempore bellum gravissimum suscipere nolentes, non modo cessere Sardinia, sed etiam postulantibus Romanis ad priorem summam adjecerunt argenti talenta mille ducenta; quæ maxime injuria ægros habuisse Carthaginiensium animos, neque ulla magis causa bellum mox Hannibalicum exarsisse creditur.

Postea Sardiniam ipsis, & ampliorem pecuniæ summam extorquent.

Unde mox secundum bellum Punicum extitit.

CAP. VII. Hamilcaris enim perpetuum adversus Romanos odium, cui bellum Punicum secundum non inepte imputatur, non aliunde aut stimulum acriorem, aut fomentum certius habuit. Ceterum hæc postea evenerunt. Tum vero novis Consulibus L. Cornelio L. F. Ti. N. Lentulo Caudino, Q. Fulvio M. F. Q. N. Flacco, Galli Cispadani provincia data. Coloniam hoc anno deductam esse Valentiam, quamquam à quibusdam traditur, haudquaquam constans opinio est: nisi alia Valentia præter Vibonem fuit, quam annis post quinquaginta L. Quintio Flaminio, Cn. Domitio Ænobarbo Consulibus, colonis occupatam esse certioribus auctoribus credam. Ceterum Consulibus in agro Gallico, donec conjunctas legiones habuere, tuta & prospera expeditio fuit: postquam cupidine plura vastandi diviserunt exercitum, Q. Fulvii castra noctu oppugnata, & ægre retenta sunt. Galli re infecta digressi, paullo post graviore cum terrore auctisque majorem in modum copiis ad bellum reverterunt.

L. Cornelius & Q. Fulvius Coss.

U. C. 515. Ol. 135. 2. C. N. 238.

Bellum cum Gallis Cispadani.

Boii Transalpinos evocant. Ligures vincuntur à L. Lentulo.

CAP. VIII. Bojorum enim duces clanculum inter se consiliis agitatis, ingentem Transalpinorum manum ad societatem armorum contra Romanos exciverunt. Interea L. Lentutulus Consul, qui ad Ligusticos fines exercitum abduxerat, cum Liguribus prospere collatis signis dimicavit. Decretus igitur ei triumphus est, quem duxit Idibus Intercalaribus. Auctores habeo *illos primum Consules Romana signa trans Padum fluvium promovisse, diversisque præliis Ligurum & Gallorum Insubrium interfecta millia quatuor & viginti, capta quinque fuisse.* Sed verius esse putem, tumultu Gallico, qui postea maximus secutus est, Padum transitum, Insubresque in suis sedibus bello ten-

tentatos primum fuiſſe. Sub idem tempus ad Ptolemæum Ægypti regem legati miſſi *auxilium* obtulerunt *cum Antiocho & Syris bellanti.* Gratias egit Rex, ceterum *in præſentia ſibi opus auxilio eſſe* negavit, *quod pactionibus finitum jam bellum eſſet.*

Hiero venit Romam.

CAP. IX. Lætus deinde Romanis adventus Hieronis fuit, Syracuſarum Regis. Exceptus omnibus honoribus, ſicut Regem amiciſſimum, & bene meritum & maximæ victoriæ ſocium oportuit; Populo Romano ducenta millia modium tritici dono dedit. Venerat ad ludos ſpectandos, qui in ſequentem annum adparabantur. Nam ludi Sæculares tertii, ſecundum quoſdam, P. Cornelio L. F. Ti. N. Lentulo Caudino, C. Licinio P. F. P. N. Varo, celebrati ſunt: ut ſupra quoque retulimus. Magiſtri procurandorum ludorum M. Æmilius M.F.M.Livius M.F.M.N.Salinator creati. Bojorum interea principes, elati numeroſis Tranſalpinorum auxiliis, ad Conſules miſere, petitum, *ut Ariminenſis ager cum urbe, quæ haud ambigue Gallici juris eſſent, ſibi reſtituerentur. Ni fieret, bellum atrox & internecivum* minabantur. Conſules, qui nondum contractis copiis, neque caſui paucitatem ſuorum objicere audebant, neque poſtulata Gallorum concedere poterant, *ſi quid vellent, ad Senatum mittendos eſſe legatos* reſponderunt.

P. Cornelius & C. Licinius Coſſ. U.C. an. 516. Ol. 135. a. C. N. 237.

Boji Ariminenſem urbem & agrum poſtulant.

Legatos Romam mittunt.

CAP. X. Placuit conditio Gallis, & dum ire ac redire legati poſſent, utrimque dierum aliquot induciæ conſtitutæ. Et legati quidem Romam profecti adverſum à Senatu reſponſum accepere: ſimul majores contra hunc tumultum apparatus facti, quorum uſus poſtea non fuit, quum formidabile bellum ſine Romano ſanguine fortuna confeciſſet. Dum enim legati redeunt, Boji cum Tranſalpinis auxiliis acie dimicavere his de cauſis. Ignara plebe Bojorum Tranſalpinus exercitus Ariminum proceſſerat. Inde ſuſpiciones ortæ, ne ad regionem iſtam ſibi retinendam veniſſent. Tantumque conflatum eſt odiorum, ut Regibus ſuis Ate & Galato, tamquam ob proditionem interfectis, advenarum copias agro ſuo depellere vi conarentur. Ita magna cæde pugnatum: & valde imminutis utrimque viribus, Tranſalpini domos rediere; Bojis adempta pars agri pacem à Romanis dedit.

Cum Tranſalpinis auxiliis dimicant.

Conſules in Liguriam abeunt.

CAP. XI. Hoc bello tam celeriter confecto, Conſules in Liguriam abivere. Ibi P. Lentulus profligatis qui occurrerant hoſtibus, de cetero per illorum regionem exercitum circumducens, caſtella quædam armis, alia deditione recepit. C. Licinius in Corſicam transjecturus quum ad univerſum exercitum una deportandum navigia deeſſent, M. Claudium Glyciam cum parte copiarum præmiſit. Qui vanitate væcors, quum perterritos adventu ſuo Corſos vidiſſet, neque Conſulis, cujus auſpiciis venerat, neque ſui juris aut loci memor, certis conditionibus fœdus cum Corſis ſuo nomine pepigit, tamquam in ſe tracturus inſulæ receptæ gloriam. At Varus cum exercitu reliquo ſuperveniens, fruſtra Claudianam pacem invocantes, armis urgere non deſiit, donec in poteſtatem redacti ſunt. Senatus ad liberandam perfidiæ nota Rempublicam, fœdæ pacis auctorem Corſis dedendum cenſuit. Deinde, quia receptus non erat, in publica cuſtodia necari juſſit.

Claudii Glyciæ pax irrita cum Corſis.

CAP. XII. Cenſores is annus habuit L. Cornelium L. F. Ti. N. Lentulum Caudinum, Q. Lutatium C. F. C. N. Cerconem, qui luſtrum non condiderunt, Q. Cercone in magiſtratu mortuo. Quamquam M. Claudius deditus Corſis deinde ſupplicio adfectus fuerat, non ideo perſuaderi barbaris potuit, juſto ſe poſtea bello peritos fuiſſe. Quare ſaucios eo dolore animos, vicinæ Sardiniæ motus facile impulit, ut ad arma reſumenda proſilirent. Nam Sardos Pœnorum occulta promiſſa traxerant ad rebellionem captandam, proclivibus ad hoc barbaris, qui nec nimium odiſſent veteres dominos, nec amarent novos. Quæ Romæ audita metu & ira impleverunt urbem, non ob Sardiniam, quam tanti non faciebant, ſed quia bellum Punicum videbatur renaſci. Quod quia facilius futurum credebant, quanto citius inciperetur, invalidis adhuc à ſuperiore bello Carthaginienſibus; quamprimum adornandum inferendumque Pœnis decreverunt.

Ejusdem ſupplicium.

Sardi rebellant.

Pœni pacem Romanam enixe retinent.

CAP. XIII. At Pœnos quidlibet potius eo tempore quam bellum Romanum pati certos, ea res nuntiata ſic exterruit, ut legatis ſemel iterumque miſſis, poſtquam nihil mite reſponſum eſſet, decem ex principibus itidem iterato mitterent, infimis precibus, ut *impetrata ſemel pace frui liceret,* obteſtaturos. Ne ſic quidem æqui quidquam obtineri potuit ab iratis & metuentibus: donec inter legatos ætate minimus Hanno, adoleſcens intrepidus, & linguæ ut mentis liberæ, *Atqui,* inquit, *ſi vobis ſedet denegare pacem, Romani, quam non in unum aut alterum annum, ſed perpetuam à vobis emimus: at pretium ejus Siciliam & Sardiniam reddite. Ne privatis quidem contractibus viri boni eſt emptione reſciſſa recipere mercem, non reſtituere pecuniam.* Tunc vero pudore commoti Romani, ne injuſte bellum inferre viderentur, meliore cum reſponſo legatos dimiſere. Sic alter Conſulum ejus anni C. Attilius A. F. A. N. Bulbus, qui magiſtratum hunc iterum gerebat, in Italia manſit: T. Manlius T. F. T. N. Torquatus, cui Sardinia evenerat, profectus eſt.

Hannonis vox libera.

C. Attilius & T. Manlius Coſſ. U. C. 517. Ol. 136. a. C. N. 236.

Sardi à Manlio Torquato ſubacti.

CAP. XIV. Hic multis locis, cum hoſte feliciter congreſſus, univerſam inſulam pacavit, Sardoſque ſubegit: & de iis ante diem Sextum Idus Martias triumphavit. His rebus perfectis, quum nullo jam uſquam hoſte, Romana arma quieſcerent, inſolitum bellatrici Urbi ſpectaculum, Jani ædes clauſa eſt, quod indicium pacis, poſt Numæ tempora, per annos ferme quadringentos quadraginta, viſum non fuerat. Quo nomine miſeram fuiſſe civitatem Romanam arbitror, quod perpetuis conflictata laboribus, præmia laborum adſequi non potuit. Quum enim nemo ſapiens bellum, niſi pacis ergo gerat; hæc urbs tot maximis bellis proſpere confectis, nec impetrare tamen pacem ſæpe, nec retinere diu didicit. Nam tunc quoque poſt menſes non ita multos, novi terrores nuntiati, lætitiam otii vix adhuc animis perceptam cito diſcuſſerunt. Nam & Sardi recens ſubacti, jugum excutiebant: & Corſorum

Jani ædes clauſa.

rum erumpebant consilia: & in ipsa Italia Ligures tumultum moverant.

L. Postumius & SP. Carvilius Coss. U. C. an. 518. Ol. 136. a. C. N. 235. Exercitus conscribuntur.

CAP. XV. Ergo L. Postumio A. F. A. N. Albino, SP. Carvilio SP. F. C. N. Maximo Consulibus negotium datum, ut exercitus conscriberent. Quibus trifariam divisis, ut hostes ab ope mutuo ferenda distringerentur, L. Postumius Ligures adortus est; SP. Carvilius Corsos; in Sardiniam P. Cornelius ivit. Hujus insulæ cœlum insalubre, morbis & pestilentia tentavit exercitum: multique ex eo mortales cum ipso prætore absumpti. Unde elatos animo Sardos Consulis SP. Carvilii adventus ingenti prælio coërcuit: Corsi quoque ab eodem sunt subacti. Ob eas res triumphus ipsi decretus est, quem A. d. Kalendas Apriles duxit. In Liguribus etiam ab altero Consule & exercitu Consulari res bene gestæ. At Romæ Tutia virgo Vestalis incesti damnata, eo majore probro, quod consuetudinem stupri cum servo habuerat, sua se manu interemit. Censores deinde C. Attilius A. F. A. N. Bulbus, A. Postumius A. F. L. N. Albinus, lustrum quadragesimum fecere.

Sp. Carvilius Sardos & Corsos vincit.

Census actus.

CAP. XVI. Hoc quoque lustro pauciores quam superioribus fuisse censos (numerum enim non reperio traditum) argumentum est, quod ad augendam hominibus civitatem Censores jurare singulos coëgerunt, *uxorem se liberorum quærendorum gratia habituros.* Hoc anno Cn. Nævius Campanus, qui bello Punico stipendia fecerat, fabulas primum scenæ dedit. Interea Ligures & Sardi denuo rebellantes Consulibus novis provinciæ decretæ. Q. Fabio Q. F. Q. N. Maximo Verrucoso Ligusticum bellum, M. Pomponio M. F. M. N. Mathoni Sardoum obvenit. Quum *horum motuum causa penes Carthaginienses esse* diceretur, *qui barbaros ad defectionem secretis nuntiis allicerent*, legati missi sunt Carthaginem cum asperis mandatis, quo *stipendium* exigerent, atque *insulis ad Romanos pertinentibus abstineri* juberent, *belli* minis additis, *ni imperata fecissent.*

Ligures & Sardi rebellant. Q. Fabius & M. Pomponius Coss. U. C. 519. Ol. 136. a. C. N. 234.

Hamilcaris in Africa & Hispania res gestæ.

CAP. XVII. Jam ex priori calamitate vires & animum receperant Pœni, Hamilcaris maxime industria non modo pacatis Africæ populis, qui à Carthaginiensibus desciverant, sed etiam latius promota ditione: magnoque jam in Hispania imperio per eumdem ducem parto. Itaque tum ad cetera ferociter legatis responsum est, tum etiam, quum illi, quemadmodum in mandatis habebant, hastam caduceumque proposuissent, data Pœnis optione, *utrum mallent eligendi; neutrum se legere* succlamatum est, sed *utrum mallent ipsi legati relinquerent, æquo animo accepturis.* Inde flagrare denuo ceperunt inter duos populos odia, sed neutro bellum adhuc incipere volente, species amicitiæ, magis quia non bellabatur, quam quod fida pax esset, interea tenuit. Ambo deinde Consules ad Urbem reversi, quum de rebus à se gestis disseruissent, triumphum impetraverunt. Q. Fabius multos Ligurum in prælio occiderat, coëgeratque reliquos in Alpestribus locis se continere, tutumque ab illorum latrociniis vicinum Italiæ latus reddiderat. Sic ante diem Kalendas Februarias, triumphavit de Liguribus. Idibus deinde Martiis M. Pomponius triumphum duxit, de Sardis, quos vicerat.

Unde ferociores fiunt Pœni.

Sardi sæpe victi, majori mole rebellionem instaurant. M. Æmilius & M. Poblicius Coss. U. C. an. 520. Ol. 136. a. C. N. 233.

CAP. XVIII. Neque tamen destitere bello Sardi, sed irritati potius damnis suis quam fracti, majori mole rebellionem instaurarunt. Ambo igitur Consules M. Æmilius M. F. M. N. Lepidus, M. Poblicius L. F. L. N. Malleolus in Sardiniam missi, magnam ex ea insula prædam coëgere: quam deinde, quum in Corsicam transmisissent, ereptam à Corsis amiserunt. Domi quoque vehementer eo tempore turbatum: agrariam legem ferente tribuno plebis C. Flaminio, *ut Picenus atque Gallicus ager, qui Senonum Gallorum fuerat, populo viritim divideretur.* Resistebat huic actioni Senatus, neque precibus apud tribunum, neque minis abstinens, postremo dato magistratibus negotio, ut exercitum conscriberent, quo Rempublicam tutarentur: neque dimoveri à sententia C. Flaminius potuit, adversum vim contumax, & precibus inexorabilis. Monuerat eum pater quoque *ut voluntati Senatus cederet, neque seditionis auctor audire vellet.*

C. Flaminius Trib. pl. à patre de Rostris detrahitur.

CAP. XIX. Sed ille persistens in sententia, vocata concione, recitare legem instituit. Tum vero pater Flaminius dolore ardens accessit ad Rostra, correptumque manu filium detraxit. Mirumque est exemplum editum sive pietatis, sive venerationis, qua tum homines jus patriæ potestatis prosequebantur. Qui enim universi Senatus indignationem minasque atroces contempserat, in maximo calore perficiundi operis, inspectante plebe Romana, apud quam gratiosissima erat ferendæ legis mentio, unius senis manu de superiore loco detrahi passus est. Nec omittenda concionis in hoc negotio modestia: quæ licet abitu tribuni spes suas destitui videret, ne minimo quidem murmure factum illius inprobavit. Dilata tamen hoc modo potius quam evitata lex est, C. Carvilio tribuno plebis collegam adjuvante: quod quidem initium fuit, & corrumpendæ plebis, & Gallici belli, quod octavo post divisionem agri Gallici anno, gravissimum exortum est.

M. Pomponius & C. Papirius Coss. U. C. an. 521. Ol. 137. a. C. N. 232. Sardi & Corsi denuo victi.

CAP. XX. Tum vero M. Pomponius M. F. M. N. Matho, C. Papirius C. F. L. N. Maso, quum magistratum inivissent, provincias M. Pomponius Sardiniam, C. Papirius Corsicam obtinuere. Utrobique cessit hostis, & in silvas montesque arduos refugiens, locorum potius quam armorum munitionibus se tutatus est. Ergo M. Pomponius quum laboriosius esse videret invenire barbaros, quam vincere, canes sagaces ex Italia curavit advehendos, quorum indicio homines more ferarum in cubilibus suis latentes deprehenderet. C. Papirius Corsos campis pulsos, ad montana loca secutus est. Ibi labor ingens cum periculo fuit: multique militum siti, aut subito barbarorum incursu periere. Donec inventis aquis refectoque exercitu Corsi de exitu rei timentes, Consuli ad deditionem hortanti paruerunt. Dum his rebus gerundis attinentur Consules, comitia per Dictatorem ad hoc creatum sunt habita. C. Duilius fuit M. F. M. N. Is magistrum equitum dixit C. Aurelium L. F. C. N. Cottam. Censores etiam tum fuere T. Manlius T. F. T. N. Tor-

Censores vitio facti abdicant.

N. Torquatus, Q. Fulvius M. F. Q. N. Flaccus, sed vitio facti abdicarunt.

Primum divortium Romæ.

CAP. XXI. Novi moris originem huic anno scriptiones adsignant, non indignam quæ referatur. Divortium ab Urbe condita nullum fuerat: primus SP. Carvilius Ruga sterilem uxorem dimisit, jurejurando à Censoribus obstrictus, *se liberorum quærendorum causa conjugem habiturum.* Displicuit Populo non magis novitas, quam atrocitas rei, quod ad perpetuam vitæ societatem junctas uxores, quacumque de causa repudiari sævum & iniquum putabat: & SP. Carvilium semper deinceps odio habuit, quamquam necessitate coactus, de amicorum sententia, uxorem bene convenientem morumque gratia charissimam dimiserat. Ex eo tempore plus in jure nexuum, plus apud prætorem litium fuit, tum primum cautionibus rei uxoriæ repertis, quarum, nullis antea divortiis, supervacanea fuerat calliditas.

Nova consuetudo triumphandi.

CAP. XXII. Eodem anno alia quoque nova consuetudo in honoribus imperatorum cepit. Sub finem Consulatus sui C. Papirius de Corsis in monte Albano triumphavit, A. D. III. Nonas Martias. Causa ejus consilii fuerat, quod ipse sibi res triumpho dignas gessisse videbatur, pacata tandem Corsica: neque ab Senatu honorem eum impetrabat. Idque deinceps exemplum multis ad imitationem placuit: ut negato sibi triumpho in Albano monte triumpharent. Spectavit deinde ludos myrto coronatus, delecta hac corona ob memoriam rei gestæ, quod in campis myrteis Corsos superaverat. Sardiniæ Corsicæque motibus compositis, Ligures restabant, adversus quos missi Consules M. Æmilius L. F. Q. N. Barbula, M. Junius D. F. D. N. Pera, inter proficiscendum comperto, Gallos rebus novis studere, fines illorum cum exercitu intraverunt.

Triumphi in monte Albano.

M. Æmilius & M. Junius Coss. U. C. 522. Ol. 137. a. C. N. 231.

Gallorum Italicorum motus.

CAP. XXIII. Irritatis enim lege Flaminia Gallorum animis, natus erat metus Romæ, ne quid molirentur homines læti bello, & ad iram præcipites. Quare nuper edictum fuerat à magistratibus, ne quis homini Gallo aurum vel argentum daret, Boii enim ceterique Galli, tum ex aliarum rerum, tum mancipiorum venditione ingentem pecuniam cogebant: incesseratque suspicio, ne ista ad bellum Romanum uterentur. Quare magis etiam incitati, cognito Consulibus Ligusticum bellum esse decretum, occultis consiliis hoc agere dicebantur, ut exercitibus Romanis expeditione longinqua detentis, ipsi Urbem aggrederentur. Ceterum adventu Consulum territi, quum ad vim faciundam imparati essent, Romanos in pacis amicitiæque speciem simulatis obsequiis excepere. Consules quoque bellum oppressisse contenti, causam cur eo venissent finxere; *ut per Gallicum agrum commodius exercitum in Liguriam ducerent.*

Consulum adventu opprimuntur.

CAP. XXIV. Superiore anno Censores vitio facti abdicaverant. Itaque his demum Consulibus Q. Fabius Q. F. Q. N. Maximus Verrucosus, M. Sempronius C. F. M. N. Tuditanus, lustrum primum & quadragesimum condidere. Dum hæc in Italia & Urbe geruntur, novi cum Illyriis belli causæ talibus initiis extiterunt. Illyrii ferox & avidum prædæ genus, piraticam faciundo, multos Italicorum negotiatorum, Brundisino portu egressos, ceperant, nonnullos quoque trucidaverant: & primo quidem delatas ob ea querimonias Senatus inter alias curas negligentius auscultaverat: postremo tamen quum prædonum audacia impunitate cresceret, crebrioresque jam querelæ perveniebant, visum est legatos mitti ad res repetendas: simul ut Issæorum, qui nuper in fidem Romanorum concesserant, causam tuerentur. Hos enim Jonii maris insulam habitantes, quod à se defecerant, gravibus odiis damnisque Illyrii prosequebantur.

Lustrum XLI. conditur.

Illyrici belli causa.

CAP. XXV. Missi sunt C. & L. Coruncanii. Hi dum in itinere sunt, Illyriorum qui Ardyæi vocantur Rex Agron Pleurati F. ad quem ibant, morbo decessit: filio adhuc impubere (cui nomen fuit Pinneus) relicto: regnumque noverca pueri Teuta, consiliis amicorum administrabat. Hæc impotens animi, & rebus prosperis elata, legatis Romanorum contemptim auditis, respondit, *curæ sibi futurum ne Romani ab Illyriis publice læderentur: vetare vero ne quis suorum privatim lucrum quod posset ex mari captaret, id Regibus Illyriorum nequaquam in more positum esse.* Non tenuit ad hæc iram minor Coruncanius, & intempestiva potius quam injusta libertate usus, *At Romanis*, inquit, *in more positum est, Teuta, privatim factas injurias publice exsequi, læsisque consulere. Conabimur autem diis bene juvantibus te ad instituta Regia cupide & celeriter emendanda cogere.* Quibus verbis supra modum offensa mulier, sed animo interim utcumque dissimulato, legatis jam profectis latrones immisit, à quibus minor Coruncanius, cum parte comitum interfectus est; ceteris in vincula conjectis, præfectisque navium igne combustis. Legatus etiam Issæorum *Calemporus* nomine ab iisdem prædonibus occisus est.

Illyriorum Rex Agron.

Teutæ impotentia.

Legati occiduntur.

CAP. XXVI. Iis rebus Romæ cognitis T. Coruncanio & P. Junio honoris causa tripedaneæ statuæ in foro sunt positæ: Teutæ vero & Illyriis bellum indictum. Teuta rudis imperandi, & muliebris ingenii vitia neque ratione, neque usu domare docta, sicut ad irritanda odia præcipitem, sic ad toleranda timidam se gerebat. Itaque comperto bellum adversus se parari *redddituram Romanis vivos* pollicita est: *interfectos reddere non posse, quos injussu suo prædones peremissent.* Hæc legatio, quamquam pro magnitudine delicti parum satisfaceret, tamen quia spem præbebat, controversias Illyricas citra bellum componi posse, inhiberi vim placuit, petique ad pœnam eos à quibus interfecti legati dicebantur. Mulier arma quæ timuerat differri videns, vicissim ex metu ad priorem insolentiam rapiente animi levitate, *neque dedituram se quemquam* dixit; & ut factis quoque ferociam ostenderet, quam verbis prætulerat, continuo copias ad Issam obsidendam misit.

Teutæ bellum indicitur.

Teuta Issam obsidet.

CAP. XXVII. Non ergo diutius contari visum, quin ambo Consules (Lucius Postumius A. F. A. N. Albinus iterum, Cn. Fulvius Cn. F. Cn. N. Centumalus jam iniverant) cum navalibus

L. Postumius & Cn. Fulvius Coss. U. C. an. 523. Ol. 137. a. C. N. 230.

valibus pedestribusque copiis proficiscerentur. Cn. Fulvius classem ducebat navium ducentarum; L. Postumius legiones. Tum iterum territa Teuta Demetrium Pharium ad Consules pacem petitum misit. Atqui illi pepigerunt inducias, *si Corcyra*, quam nuper occupaverant, *Illyrii decederent.* Profectis ad recipiendam Corcyram Romanis, tamquam longissime metus omnis abscessisset, ad priora consilia relabitur Teuta, præfectosque suos ad Dyrrhachium & Apolloniam obsidendas mittit. Alii *non voluntate Teutæ deditam Corcyram, sed Demetrii privato consilio tradunt, qui criminibus se apud Teutam peti gnarus, adversus illius iracundiam proditione præsidii cui præerat apud Romanos perfugium sibi quæsiverit.* Præsidio Illyriorum tradito, Corcyrenses publico consilio Romanis se permisere, nullam sibi reliquam salutis viam esse rati, nisi potentia tam claræ civitatis adversus Illyriorum injurias protegerentur.

Demetrium Pharium ad pacem petendam mittit.

Corcyrenses Romanis se permittunt.

CAP. XXVIII. A Corcyra Consul Apolloniam cum classe petiit: venitque eodem L. Postumius, qui Brundisio transjecerat, cum pedestribus copiis. Peditum ad viginti millia erant, equitum duo. Romanos Apolloniatæ cupide recepere, seque fidei illorum tradidere. Ab hac liberata statim ad Dyrrhachium itum. Id quoque Romanorum extemplo factum, ad famam advenientis exercitus, dilapsis pavore Illyriis, qui obsidere urbem ceperant. Eodem impetu gens Ardyæorum ad deditionem coacta est: veneruntque ab ulteriore Illyrico legati variarum nationum, *imperata facturos suos* polliciti, *si in amicitiam recipiantur:* ex quibus Parthini fuerunt, & Atintanes. Plurimus ad hæc usus Demetrii Pharii fuit, qui à Consulibus circumductus, robur & fidem Romanorum extollendo, Teutæque incusando temeritatem & inconstantiam, alios rationibus & consilio, alios auctoritate sua ad societatem Romanorum adducebat. Post hæc ad Issam cursus institutus: & inter navigandum multis locis exscensione facta, pleraque oppida levi negotio capta sunt.

Itemque Apolloniatæ.

Demetrius multos à Teuta ad Romanos transducit.

CAP. XXIX. Nutria strenue ab Illyriis defensa est, multoque sanguine constitit victoria, tribunis etiam quibusdam, & Quæstore desideratis. Cujus rei leviorem dolorem fecerunt lembi viginti, quos cum præda & pecunia ex Peloponneso venientes Romani excepere. Jam ad Issam ventum erat. Ibi perinde ut ad Dyrrhachium acciderat, adventu Romanæ classis obsidio soluta est, diversa in loca diffugientibus barbaris, præter Pharios, qui in gratiam Demetrii, quod ex eadem insula ortus, eique sub Agrone præfectus fuerat, corporibus rebusque salvis in fidem accepti sunt. Hæc audita instabilem Teutæ animum varie moverunt, alternantibus timoris & fiduciæ causis. Nam sicut amissa & deleta oppida, vastatæ maritimæ regiones, ubivis fugatæ Illyriorum copiæ metum ei maximum incusserant; ita vicissim spem dabat Nutrinorum audacia, & hibernum jam mare, cujus formidine rebatur Romanos cito repetituros domum esse. Itaque Rhizonem oppidum cognomini fluvio inpositum cum paucis se contulit, exspectatura remedium quod tempus offerret.

Nutria strenue defensa, tamen capitur.

Teuta Rhizonem concedit.

CAP. XXX. Alebant vanam opinionem acta Consulum, qui pleraque parte regionum quas occupaverant, Demetrio tradita, Dyrrhachium & classem & exercitum reduxere. Sed postquam L. Postumius cum quadraginta navibus relictus, exercitum ex finitimarum urbium delectu fecit, Ardyæis, & qui præterea Illyriorum ad societatem Romanam accesserant, præsidio futurus; tum vero desperatis rebus suis Teuta de pace quibuslibet conditionibus redimenda cogitavit. Ideo sub initium veris legatione Romam missa, quæ præterita essent tamquam Agronis imperio facta excusavit, cujus facta tueri necessum sibi fuisset. Romani non illi, cujus ea propria potestas non esset, & quæ de Romanis nihil tale meruisset; verum Agronis filio Pinneo pacem dederunt his legibus: *ut stipendia imperata penderet. Illyrico omni, paucis exceptis locis, decederet: neque ultra Lissum pluribus quam binis lembis, & his inermibus, navigaret.* Corcyra, Pharus, Issa, Dyrrhachium & Atintanes hac pace Romanis cesserunt: cetera quæ sub Agronis imperio fuerant, Pinneo relicta.

Teuta de pace serio cogitat.

Pacis leges cum Illyriis.

CAP. XXXI. Teuta sive pudore & metu, sive jubentibus Romanis, administratione regni abiit, quam tutorio nomine susceperat Demetrius Pharius. Sic finita cum Illyriis contentione, finibusque imperii jam ad limites Græciæ promotis, ad alia parte parum secura Respublica erat: meditantibus bellum Gallis, & maximis in Hispania incrementis rei Punicæ, quam sine periculo Romanæ confirmari posse nemo credebat. Hasdrubal gener & successor Hamilcaris, vindicata soceri morte, multas præterea nationes partim armis, plerumque consilio & facundia qua mire pollebat, Carthaginiensium imperio subdidit: etiam altera *Carthagine* quæ *nova* appellata est, in sinu maris juxta portum amplissimum & satis commodum, condita. Sed propior à Gallis metus, durius aliquod contra pœnos consilium inire vetuit. Quod reliquum erat, fœderibus pactisque cursum fortunæ eorum sistere studuerunt. Legatis ergo Carthaginem missis, aliisque ad Hasdrubalem, pepigerunt, *ut trans Iberum amnem se continerent Pœni, Saguntinis suæ leges & libertas servaretur.*

Incrementa rei Punicæ in Hispania.

Pacta Romanorum & Pœnorum de Hispania.

CAP. XXXII. Hæc in annum inciderunt, quo SP. Carvilius SP. F. Cn. N. Maximus, Q. Fabius Q. F. Q. N. Maximus Verrucosus uterque iterum, Consules fuere. Sub idem tempus L. Postumius proconsule, qui in Illyrico hibernaverat, legatos ad Ætolorum Achæorumque populos Corcyra misit, ad exponendum rei gestæ ordinem, *quibus causis bellum istud susceptum, qua fortuna gestum, quibusque conditionibus finitum esset;* comiter excepti studioseque auditi sunt, quod eæ nationes ceterique Græci, vehementer exosum habebant Illyriorum nomen, ob continua latrocinia, quæ sub Agrone Teutaque exercuerant. Hæc ubi domum nuntiata sunt, Senatus *rite atque ordine à Proconsule facta esse* censuit, aliamque statim legationem decrevit, quæ publico nomine Corinthios & Athenienses adiret, *populique*

SP. Carvilius & Q. Fabius Coss.
U. C. an. 524. Ol. 137. a. C. N. 229.

L. Postumii legatio ad Ætolos Achæosque.

Alia legatio publico nomine in Græciam venit.

pulique Romani studium erga Græcos, & æquitatem erga omnes commendaret. Ea res magnam in iis terris nomini Romano benevolentiam peperit, confestimque decreto Corinthiorum honor hic Populo Romano est habitus, *ut Isthmiorum* (qui ludi inter quatuor celeberrimos sunt Græciæ) *participes haberentur.*

Athenienses societatem Roman. amplectuntur.

CAP. XXXIII. Maxime movit eos, præter Apolloniam & alias Græci generis civitates, Corcyra libertati reddita, quæ colonia Corinthiorum fuerat. Athenienses quoque societatem Romanam amplexi, decreverunt, *ut Romanis jus civitatis Atticæ, initiorumque Eleusiniorum esset.* Interea Cn. Fulvius proconsule triumphum navalem ex Illyriis egit, A. D. Kalendas Quintiles: & principes Illyricos in triumpho ductos securi percussit. Hic primus de Illyriis triumphus fuit. Anno sequente P. Valerio L. F. M. N. Flacco, M. Attilio M. F. M. N. Regulo Consulatum gerentibus, Prætorum duplicatus est numerus, quaternosque creari visum, ut essent qui in Siciliam Sardiniamque provincias cum imperio mitterentur. Ex his M. Valerius Sardiniam, attributamque huic Corsicam, C. Flaminius Siciliam sortiti sunt. Ingens eo tempore fuit metus Gallici belli, de quo Boii Insubresque non inter se modo, sed etiam cum Transalpinis populis agitare, magnasque Gæsatarum Gallorum copias stipendio conduxisse ferebantur.

P. Valerius. & M. Attilius Coss. U. C. 525. Ol. 138. a. C. N. 228. Prætorum duplicatus numerus.

Mala remedia suggerit timor.

CAP. XXXIV. Ergo non solita modo remedia quæsita sunt, sed etiam iis rationibus malo quod timebatur occursum, quas apud severos judices, præter amorem patriæ, & in ejus gratiam quandoque concessa quæ alias negarentur, nihil excusaret. Quum enim præter alios ex diis hominibusque terrores, etiam in Sibyllinis libris repertum esset, *Gallos & Græcos Urbem Romanam occupaturos,* ad prædictionis ejus minas calliditate avertendas, M. Valerio M. F. M. N. Messalla, L. Apustio L. F. C. N. Fullone Coss. ex auctoritate Pontificum homines quatuor; Gallum & Gallam, similiterque Græcum & Græcam in medio foro boario vivos defoderunt, ut ita quasi partem aliquam Urbis tenentes implevisse fata viderentur. Ceterum hic annus inter res alias non magnas, apparatu maxime Gallici belli, quod jam instabat, consumptus est. Descriptæ sunt ad id bellum equitum peditumque copiæ, incredibili numero, tota pro Romanis Italia consentiente. Q. Fabius historicus, qui rebus gerundis interfuit, *effecta fuisse* scribit *armatorum octingenta millia.*

M. Valerius & L. Apustius Coss. U. C. an. 526. Ol. 138. a. C. N. 227. Gallus & Galla, item Græcus & Græca, vivi defodiuntur.

Numerus copiarum ad Gallicum bellum descriptarum.

CAP. XXXV. Romanorum quidem Campanorumque numero, peditum explente ducenta quadraginta octo millia ducentos; equitum viginti sex millia sexcentos. Cetera multitudo reliquorum Italiæ populorum fuit. Etiam Veneti ac Cenomani auxilia dederunt Romanis, hominum millia viginti, qui jussi sunt finitimos Bojos metu & damnis, ad patriam tuendam cogere, ne cum ceteris hostium copiis conjungi possent: quando à bellandi consilio legationis Romanæ studiis avocari nequiverant. Venetis enim & Cenomanis ad instaurandam cum Populo Romano amicitiam persuasis, Insubres Bojique in hostili animo propositoque perstitere. Minutæ tamen vires eorum sunt, non ausis omnem armatorum multitudinem educere Regibus, coactisque partem juventutis ad fines defendendos relinquere. Ita reliquis cum copiis (peditum quinquaginta millia, equitum viginti numerabantur) iter per Etruriam tentare ceperunt.

Insubrium & Bojorum copiæ iter per Etruriam tentant.

L. Æmilius & C. Attilius Coss. U. C. an. 527. Ol. 138. a. C. N. 226. Sardi tumultuantur.

CAP XXXVI. Interea L. Æmilius Q. F. Cn. N. Papus, C. Attilius M. F. M. N. Consules Sardiniam & Ariminum cum vicina Gallia provincias obtinuere. Sardi enim gravati perpetuam Romani Prætoris præsentiam, fascesque non ante conspectos, iterum tumultuati fuerant: sed hos C. Attilius Consul haud magno negotio coërcuit. Major moles L. Æmilio cum Gallis fuit: perrupta Etruria Romam tendentibus. Eos Prætor, cui Etruria provincia decreta fuerat, quum arcere transitu nequivisset, circa Clusium consecutus, præcipiti in occasum die, castra non procul ab hostilibus posuit. Galli, quo Romanos ad pugnam elicerent, meditato dolo, cum omni peditatu ad oppidum Fæsulas nocturno itinere perveniunt: relictis equitibus, quibus imperatum fuerat, ut orto die conspiciendos se tantum præberent hostibus, deinde statim ad pedites se referrent, castra ad recipiendum equitatum, hostesque ex improviso turbandos apto loco habituros. Ea fraus Romanis imposuit, ut quasi fugientes avide sequerentur.

L. Æmilii bellum grave cum Gallis.

Circa Fæsulas pugnatur.

CAP. XXXVII. Ita circa Fæsulas à recentibus & paratis excepti sunt, fessi cursu, & consilio, ut in re nec opinata, destituti. Quod unum supererat, pugnando tueri salutem, aut vindicare sanguinem statuere. Sed præter alia numero quoque vincentibus Gallis, plures sex millibus in loco pugnæ concisi sunt, ceteri fugerunt. Galli munitum quendam collem, quo pleraque fugientium turba concesserat, capere conati, postquam nocturno itinere diurnaque pugna vires exhaustas sensere, ad corpora curanda abiverunt: relicta parte equitum, quæ tumulum obsideret; postridie vi aut deditione haud dubie in potestatem redigendum. In hoc articulo rerum L. Æmilius Consul optabili potius quam sperato casu supervenit. Nam ad famam adventantium Gallorum Ariminum missus, defensurus Adriatici littoris oram, postquam Urbem audivit peti, magnis itineribus Arimino profectus, ad ea loca bona quadam fortuna pervenerat: & parvo ab hostibus intervallo castra metatus fuerat.

L. Æmilius in tempore supervenit laborantibus Romanis.

Ex ignibus conjicitur exercitus veniens.

CAP. XXXVIII. Obsessi ex ignibus ab ea parte conspectis, id quod erat, Romanum exercitum venisse conjicientes, quosdam suorum miserunt sine armis, quo facilius hostium excubias fallerent. Ex his cognito rerum statu Consul, citra longiorem deliberationem, quam neque res, neque tempus ferebat, statim orta luce cum equitatu præcessit ad tumulum, tribunis militum cum legionario milite sequi jussis. Gallos jam iidem ignes admonuerant de adventu Romanorum, & ad consilium de præsentibus coëgerant. Ibi Rex Aneroëstus suasit, *ne agmen locupletissima præda onustum objicerent hosti: sed domum digressi, deposita præda, si bellandum ultra videretur, expediti redirent.* Probato ab omnibus consilio ante noctem discedi-

Galli ad deponendam domi prædam discedunt.

tur, itinere per Etruriam juxta littus maris instituto. L. Æmilius receptis qui in tumulum confugerant, & Gallorum profectione cognita, cum his quidem conlatis signis pugnare nolebat: sed insequi tamen statuit, occasione quam tempus obtulisset usurus.

Alius improvisus casus. C. Attilius in Gallos forte incidit.

CAP. XXXIX. In hoc articulo rerum rursus aliquid ex improviso molita fortuna est. Alter Consul C. Attilius ex Sardinia cum legionibus Pisas appulerat, atque ibi militibus expositis pedestri itinere petebat Romam, per eamdem Etrusci maris oram incedens qua Galli veniebant. Circa portum Etruriæ Telamonem primum obviam sibi facti sunt præcursores utriusque exercitus: captivisque nonnullis ad Consulem adductis, ubi de itinere Gallorum, & insequentis eos Collegæ instituto cognovit, miratus casum, & spe impulsus, quod medius inter duos Consulares exercitus hostis teneretur, tribunis præcepit, *ut acie instructa, quantum locorum natura pateretur, quadratum agmen gradu militari ducerent:* ipse animadverso colle opportune itineri, qua venire Gallos necessum erat, imminente, ad præoccupandum eum cum equitatu contendit. Festinabat enim cum hoste quamprimum decernere, certus si urgeretur, collegam venturum subsidio; & si inceptum successisset, potiorem bene gestæ rei laudem penes se futuram esse.

CAP. XL. Galli viso in superioribus locis hostium agmine, noctu circummissos ab L. Æmilio equites rati, suum & ipsi equitatum emittunt, adjuncta levis armaturæ parte, ad iter aperiundum. Deinde captivorum indicio Consulis alterius adventus cognitus, peditatum continuo instruere coëgit ancipiti acie; quæ ante & retro in hostem versa, interius oppositis invicem tergis cohæreret. Nam videbant à fronte C. Attilium instare, à tergo sequi L. Æmilium noverant. Huic igitur ex Transalpino genere mercede conductos, qui ab armorum nomine Gæsatæ vocantur, opposuerunt in prima acie; post hos in subsidiis Insubres: at Taurisci Bojique adversus Attilianas copias locati sunt. Essedis deinde carrisque cornu utrumque vallarunt: præda cum idoneo præsidio vicinum in collem seposita est. Jam pugnari ad tumulum ab C. Attilio occupatum ceperat, & ex eo conjiciebat L. Æmilius adesse collegam, cujus de itinere nihil habebat compertum præterquam quod appulisse Pisas audiverat.

Anceps acies Gallorum, inter duos exercitus Consulares mediorum.

CAP. XLI. Igitur ex tempore consilio capto equites suos & ipse ad collem ubi pugnabatur jussit accurrere. Certatum ibi est equestri prælio acerrimo, in quo & C. Attilius Cos. occisus est, ejusque caput ad Reges Gallorum relatum. Ad extremum tamen connisi totis viribus Romani, loco retento hostem repulere. Decreta hunc ad modum equestri pugna, pedites concurrere. Ibi vero certamen vidisses quum numero atque robore virorum, tum ipsa dispositione acierum terribile: quum inter duos Romanos exercitus Gallorum intercepta multitudo, simul in utrosque obversa dimicaret, ambiguo judicio, plusne prodesset eis ista prælii forma quod cum divisis hostium copiis pugnantes, terga sibi invicem tuta præstabant, etiam amissa spe fugæ ad fortitudinem stimulati; an vero noceret, quod inter duos Consulares exercitus conclusi tenebantur. Ceterum Romanos partim adspectus virorum terrebat, qui eximia specie & magnitudine corporum, primis in ordinibus stabant; partim ad pugnandum incitabat, non modo laudis, sed etiam spoliorum dulcedo; quod inter Gallorum antesignanos erat nemo quin manicis armillisque aureis fulgeret.

Pugna atrox.

Galli armillis aureis fulgent.

CAP. XLII. Conserto igitur prælio, immissi primum velites maximam hostium edidere cædem, præsertim ubi Gæsatæ pugnabant, qui per ferociam & barbaram ostentationem abjectis vestibus, nudi ante prima signa constiterant. Quum enim scutum Gallicum prælongum & angustum, non possit corpus obtegere, tamquam exposita jaculatoribus signa certis ictibus petebantur; cadebantque multi, quod neque ferire hostem eminus poterant, neque conserta manu pugnari secum levis armatura patiebatur. Qua desperatione pars temere in hostem ruentes, priusquam ad manus venirent, missilibus confossi sternebantur: ceteri sensim referentes gradum, suorum perturbabant ordines. Ita Gæsatarum acie per velites disjecta, gravis armaturæ miles Bojos Insubresque ac Tauriscos undiquaque adortus, multos interfecit.

Gæsatarum ferocia & cædes.

CAP. XLIII. Stabant tamen obfirmatis animis, neque ulla re inferiores, nisi quod armorum genere vincebantur, neque ad muniendum corpus apte instructi, neque ad hostem percutiendum. Gladius enim Gallicus tantum ad rem cæsim gerendam accommodatus, mucronem idoneum non habet: præterea ad primum ictum incurvatur, sequentesque parum efficaces habet, nisi pede pressus iterum dirigatur. Eventum prælii, quum in meliore spe Romani essent, haud dubium fecit equitum reditus, qui Gallico equitatu in fugam compulso, ex colle decurrentes, in latus hostium impressionem fecerunt, tanto minus tolerabilem, quod ex superiore loco ingruebat. Hoc maxime modo cum Gallis in Etruria pugnatum Polybius tradidit: à quo parum probabiliter alii dissentiunt. Quis enim temere credat ita potius rem gestam esse, ut Gallos noctu orta tempestas fugere coëgerit, tamquam deorum iram timentes? postremosque eorum aggressus C. Attilius occubuerit? deinde post aliquot dies quum interea suo quilibet in colle se continuisset, L. Æmilius cum exercitu Gallico prospere pugnaverit?

Armorum genere vincuntur, cetera non inferiores.

CAP. XLIV. Neque plus merentur fidei, qui pugnæ locum ex littorali regione, in agrum Aretinum transtulerunt. Cecidisse tum Gallorum millia quadraginta non ambigitur. Capta sunt haud minus millia decem cum uno regum Concolitano: alius Aneroëstus, qui plurimum opinione virtutis & potentia valuerat, paucis comitantibus elapsus, in fuga necessarios suos seque ipsum secta gula interemit. Recepta est præda ingens, quam Consul reddendam iis curavit, quibus adempta fuerat, suas unoquoque res adgnoscentibus dominis. Inde cum suo & Attiliano exercitu juxta fines Ligurum in Boicum agrum profectus, ut operæ na-

Gallorum magna clades.

Aneroëstus Rex Gallorum.

ræ navatæ mercedem haberet miles, diripiendam ei regionem dedit; paucisque diebus satiatas præda copias in Urbem reduxit: tanto majore omnium lætitia, quanto acrior istius belli metus fuerat. Ergo vix cujusquam triumphus faventium vocibus tam celebratus est: insignis alioquin, & rerum gestarum gloria, & captivorum spoliorumque prælatorum numero pretioque.

Triumphus L. Æmilii.

CAP. XLV. Multa inter hæc signa militaria fuere; plurimique torques aurei armillæque, virorum fortium apud Gallos ornamenta. Sed maxime adverterunt oculos hominum Britomarus, aliique principes Gallorum, quos L. Æmilius per ludibrium accinctos in Capitolium duxit, tamquam voti sui religionem servaturos, quod *non prius soluturos se balthea, quam Capitolium adscendissent*, juraverant. A. D. III. Nonas Martias L. Æmilius Consul de Gallis triumphavit. Eodem anno lustrum alterum atque quadragesimum conditum esse reperio, à Censoribus Q. Claudio AP. F. C. N. Centhone, M. Junio D. F. D. N. Pera. Depositus jam belli Gallici metus, nondum vindictæ cupiditas erat: ambobusque proximi anni Consulibus ea provincia data. T. Manlius T. F. T. N. Torquatus, Q. Fulvius M. F. Q. N. Flaccus erant, uterque iterum. His exercitus, & quæ ad bellum instruendum gerendumque pertinebant alacriter decreta. Spes enim erat, post tantam victoriam, toto circa Padum agro depelli Gallos posse, si nervi intenderentur.

Britomarus in Capitolium accinctus ducitur.

T. Manlius & Q. Fulvius. U. C. 528. Ol. 138. a. C. N. 225. Novi Consules adversus Gallos proficiscuntur.

CAP. XLVI. Consules cum copiis profecti primo statim terrore Bojos ad deditionem compulere: segnior deinde expeditio fuit, ob pestilentiam & continuos imbres. Alii tradunt *hos Consules Pado transito collatis signis vicisse Insubres, hominum occidisse tria & viginti millia, cepisse quinque:* sed nobis Polybii potior est in his rebus auctoritas. Interea quia Consules è longinquis regionibus, sive rebus gerundis, sive tempestatibus impediti ad comitia occurrere non potuerant, ejus rei gratia Dictator creatus est L. Cæcilius L. F. C. N. Metellus, isque N. Fabium M. F. M. N. Buteonem magistrum equitum dixit. Comitiis habitis Consules facti sunt C. Flaminius C. F. L. N. P. Furius SP. F. M. N. Philus. Hi, primi Romanorum, ut existimo, Padum transivere cum exercitu, qua fluvius Padusa Pado committitur, in regionem Insubrum inruptione facta. Multo labore neque nullo sanguine hæc audacia constitit: nam & in transitu fluminis, & dum castra ponuntur, acriter incurrentes hostes Romanorum haud paucos occiderunt.

Bojos ad deditionem compellunt.

C. Flaminius & P. Furius Coss. U. C. 529. Ol. 139. a. C. N. 224. Padum transeunt Romani, non impune.

CAP. XLVII. Ex harum rerum nuntiis ortam solicitudinem immensum auxere prodigia, quod *in Piceno flumen manasse sanguine, in Etruria cœlum ardere visum, Arimini noctu luxisse, tresque lunas eodem tempore apparuisse* nuntiabatur: & quod Romæ in foro vultur per dies complures sederat. Nam sub idem forte tempus Caria motu terræ concussa, & collapsus Rhodi colossus nihil tum ad rem Romanam pertinere credebantur. Ceterorum causa consulti augures, *Consules vitio creatos videri* responderunt, secutæque sunt Senatus ad eos literæ, quibus in Urbem revocabantur. Illi inter hæc per inducias Insubrum agro excesserant, deinde in Cenomanorum finibus sociorum adscitis auxiliis, iterum campos Alpibus subjacentes infestare ceperant; permotique ira Insubres, etiam aureis signis ex æde Minervæ depromptis, quæ *immobilia* vocabantur, quod nisi ob extremam necessitatem moveri fas non esset, cum exercitu quinquaginta millium occurrerant, acie dimicaturi.

Prodigia varia.

Insubres Romanis occurrunt.

CAP. XLVIII. Hoc ad tempus literæ Senatus venere. C. Flaminius sive conjectura earum argumentum adsecutus, sive literis amicorum præmonitus, Collegæ persuasit, *ne ante pugnam commissam aperirentur.* Sic obstinato ad dimicandum animo, de auxiliis Gallorum deliberabant *ne forte neglecta causam nocendi haberent; adhibita, occasionem.* Levitas enim gentis timebatur, præsertim adversus cognatum hostem suscipiendo prælio. Tandem hoc consilium placuit. Gallos in ulteriorem ripam miserunt: deinde ruperunt pontes. Ita neque lædi ab iis Romanus poterat, & copia fugæ penitus ablata, omnia in virtute erat habiturus. Post acre prælium, victoria Romanis cessit; majori tribunorum laude, quam Consulum. Nam C. Flaminius aciem ita ripæ fluminis admoverat, ut nihil ad receptum cohortium relinqueret spatii; haud dubie totum exercitum perditurus, si urgentibus hostibus vel minimum recedere coactus fuisset. Tribuni vero, prioribus præliis experti, Gallorum vim omnem in primo impetu esse, hunc acerrimum, sed brevem si quis sustinuisset, nihil postea metuendum habere; primis ordinibus hastas triariorum dividunt, quibus hostium excipiant ictus, deinde abjectis his gladium stringant.

Consules auxilia suspecta amoliuntur.

Romani vincunt.

CAP. XLIX. Ubi ventum ad certamen est, hastarum objectu Gallici gladii statim ad primum ictum hebetati curvatique sunt: quos donec dirigere student, suggressus stricto mucrone Romanus omnem armorum usum iis ademit. Nam & hoc habent enses Gallici, quia cæsim tantummodo iis pugnari potest, ut ad feriendum aliquantum requirant spatii, quod si quis abstulerit, omnino fiunt inutiles. Romani vero etiam punctim ferire ex minimo intervallo poterant, eoque modo ad corpus hostis appressi faciem ejus atque pectus impune cædebant. Interfecta dicuntur millia Gallorum novem: quasi duplum ejus numeri captum esse. Post victoriam ager hostium longe lateque vastatus est, multumque prædæ partum. Tum demum literas Senatus legi placuit: quibus quum pariturus P. Philus esset, C. Flaminius *invidiam hanc patrum esse* testatus, *nullis auspiciorum vitiis, cujus rei nullum argumentum certius ipsa illa quam obtinuissent victoria adduci posset*, negavit *se nisi finito vel bello, vel magistratus tempore decessurum esse.* Quin etiam addidit *effecturum, ut Populus Romanus auguriorum aliarumque talium rerum inepta observatione falli desinat.*

Enses Gallici inepti.

C. Flaminii pertinacia adversus Senatum.

CAP. L. Ceterum in sententia persistente P. Furio, Flaminianus exercitus, metuens ut digresso illo satis in hostili regione tutus esset, exoravit

Collega ejus P. Furio parere cupiente.

exoravit eum, ut per dies aliquot remaneret. Nihil tamen rerum postea gerere voluit: C. Flaminio interim castella quædam, urbemque non incelebrem illis gentibus recipiente, concessaque militi præda ad instans cum Senatu certamen sibi conciliante animos. Tanta enim exorta fuerat in Urbe indignatio, ut redeuntibus Consulibus neque obviam ex more iretur; triumphusque non C. Flaminio modo, sed in ejus odium etiam P. Philo negaretur. Ad extremum C. Flaminii magnus apud plebem favor vicit. Isque triumphans Urbem ingressus est, A. D. VI. Idus Martias. Multa in eo triumpho translata sunt spolia, magna vis armorum: torques itidem aurei permulti, ex quibus tropæum Jovi C. Flaminius in Capitolio posuit, inverso Gallorum voto, qui *de spoliis Romanorum Marti suo torquem* promiserant. Alter mox Consul de Gallis & Liguribus triumphum egit A. D. IV. Idus Martias.

Consules invito Senatu triumphant.

CAP. LI. Sic magis accensa quam victa Senatus odia non quievere, donec Consules statim secundum triumphum abdicare sunt coacti. Pari severitate sub idem fere tempus viri clarissimi duo sacerdotii honore caruerunt: M. Cornelius Cethegus extis non rite porrectis; Q. Sulpicius quod inter sacrificandum apex ei de capite defluxerat. Quum magistratu Consules abivissent, comitia per interregem sunt habita, quibus Consul factus M. Claudius M. F. M. N. Marcellus, qui magistratu inito collegam adscivit Cn. Cornelium L. F. L. N. Scipionem Calvum. Hi pacem petentibus Insubribus restitere, M. Marcello potissimum cupiditate provinciæ triumphique conditiones omnes aspernante: sed & ipsi Galli belli potius quam otii consilia tractare videbantur, quum de integro mercede conducta Gæsatarum triginta millia superatis Alpibus longe majorem Insubrium multitudinem concivissent.

Deinde abdicare coguntur.

M. Claudius & Cn. Cornelius Coss. U. C. 530.01. 139. a. C. N. 223.

Insubribus pax negatur.

CAP. LII. Bello sic exorto, profecti primo vere Consules, Acerras (oppidum est inter Padum & Alpes) circumsederunt. Cujus obsidione quum depellere Romanos difficile videretur; Britomarus adsumpta decem millium Gæsatarum manu, Circumpadanam regionem vastare instituit. Quo comperto Consules ita inter se partiti sunt copias, ut Cn. Cornelius cum exercitu reliquo urgeret obsidionem; M. Marcellus duas partes equitum & delectos ex levi armatura ducens, sociis succurreret. Delegit expeditissimum quemque, non ultra sexcentos: cum his & equitibus suis non die non nocte intermisso itinere contendit ad hostes. Quos circa Clastidium adeptus, priusquam reficere suos quiete posset, adortus est, non voluntate sua, sed ferocia Gæsatarum, qui numero potiores & equestris militiæ principatum sibi vindicantes, audito paucos adduci pedites à Consule, protinus ad obterendum eum, omissa Clastidii obsidione, proruperunt. M. Marcellus acie in longum porrecta, ne circumveniretur ab hostium multitudine, Gallis processit obviam: neque longe aberant invicem acies, quum jam impetum facere molientem equus clamore cantuque Gallorum exterritus abripuit, & retrorsum tulit.

Marcelli pugna cum Gallis ad Clastidium.

CAP. LIII. Ibi Consul veritus ne in omen tractus ille casus animum suis minueret, equum circumagendo Solem adoravit, tamquam ea de causa convertisset: ex veteri more, quo deos adoraturi se circumagebant. Ferunt eum ante primum congressum, *pulcherrima hostilium armorum Jovi Feretrio* vovisse, mox conspecto Britomaro, qui suorum agmen præcedebat arma ferens auro argentoque & coloribus eximie perornata, hæc judicavisse arma esse debere, quæ vovisset. Jam ipse quoque Rex viso Romanorum duce, provectus longe ante suos, voce & gestu eum ad pugnam provocabat: Neque contatus M. Marcellus, perfosso Regis thorace, vulneravit eum hasta, & equi adacti impetu dejectum humi, semel iterumque repetitis ictibus occidit. Tum desiliens ex equo, manibusque arma tenens suspexit in cœlum, *Jupiter*, inquiens, *Feretri, qui fortium ducum in prœliis facta præclara adspicis, en ego te teste tertius Romanorum, cæso hostium Imperatore Imperator, opima tibi spolia consecro. Tu vero ad reliqua etiam belli res nostras prospera fortuna pergere sinito!*

Marcelli votum, & opima spolia.

CAP. LIV. Repetente post hæc equum M. Marcello, totis viribus confligi ceptum, fortissime pugnantibus Romanis, quos Consulis audacia & fortuna non minus ardore pugnandi, quam spe victoriæ impleverat. Itaque non eques Gallus, non pedes, quamquam & ille suis subsidio venerat, sustinere vim tantam potuit: raroque exemplo paucissimi de numeroso exercitu pulcherrimam victoriam retulere. Lectis deinde spoliis ad collegam revertit Consul, qui Acerris occupatis, ubi magnam annonæ copiam reperit, circa Mediolanum caput Insubrium Gallorum adversus hostes ægre se tutabatur; nam illi validissimæ frequentissimæque urbis obsidione implicatum, vicissim quasi obsidebant. Sed adventu M. Marcelli cito commutatus est rerum status. Nam & Gæsatæ audito Regis fine discesserunt: & ab his relicti Mediolanenses defendere urbem non potuere. Sic ingentibus Insubrum copiis cæsis, captaque Mediolano, & subinde Como, ceteræ deinceps urbes, & Insubrum tota natio, pecunia & agrorum parte mulctati, de cetero satis æqua pace impetrata, in deditionem venere.

Victoria Romanorum.

Insubres in deditionem veniunt.

CAP. LV. M. Marcellus provincia confecta celeberrimum triumphum de Gallis Insubribus & Germanis duxit Kalendis Martiis. Hæc prima Germanorum in historia Romana mentio, qui ex transrhenanis gentibus mercede conducti Viridomaro duce in Italiam venerant. Ex his Gallisque captivi forma staturaque corporis ingenti, currum victoris inter spolia maximi pretii antecedebant. Sequebatur ipse Consul rarissimo spectaculo cæsi ducis arma Jovi Feretrio ferens. Quem prosecutus à tergo exercitus splendidis ornatus armis, militari acclamatione cantuque celebrabat. Hoc ordine quum ad ædem Feretrii perventum esset, descendens curru M. Marcellus, opima spolia post Romulum Regem & A. Cornelium Cossum tertius, neque post illum alius suspendit. Hæc arma Populus Romanus majori cum voluptate spectavit, quod Romano-

M. Marcelli triumphus celeberrimus, de Gallis & Germanis.

Viridomarus Dux Germanorum.

Romanorum militum arma hostes Vulcano vovisse dicebantur: Tantaque victoriæ ejus lætitia fuit, ut Senatus Populusque Romanus ex manubiis donum Apollini Delphico cratera aureum, & circum amicas sociasque civitates arma de spoliis Gallicis mitteret: ad Hieronem Syracusanum præter spolia, missum etiam frumenti pretium est, quo inter bella Gallica rem Romanam juverat.

Senatus diis & sociis dona ex manubiis mittit.

CAP. LVI. Novi deinceps hostes Istri exorti, qui piratico scelere maria infestantes, Romanorum aliquot naves frumentarias diripuerant. Adversus hos ambo Consules, P. Cornelius, M. Minucius Rufus missi, multos populos vi aut deditione subegerunt. Triumphatum tamen ab his non reperio, credo quia multo etiam Romano sanguine victoria constiterat. Hoc anno infaustum multis gentibus urbibusque sidus in Hispania exortum est Hasdrubalis successor Hannibal, de cujus initiis gestisque multa deinceps majori spiritu dicenda erunt. Interea novi Consules L. Veturius C. Lutatius cum exercitu ad Alpes progressi sunt. Sed conditionibus magis, quam armis usi, multos eorum locorum populos voluntate ipsorum ad amicitiam Romanam adduxerunt. Bellum hoc tempore cum Illyriis instauratum est improbitate Demetrii Pharii, adversus quem sub amicitiæ Romanæ prætextu vicinas civitates arbitrio suo vexantem, omnibus ex partibus querelæ venerunt. Nam fretus potentia, quam à Teuta deficienti Romani circumdederant, tutelaque Regis Pinnei, cujus matrem Triteutam connubio sibi junxerat, Regem & ipse se ferens, popularibus juxta, finitimisque gravis & intolerandus incumbebat.

Istricum bellum.

P. Cornelius & M. Minucius Coss. U. C. an. 531. Ol. 139. a. C. N. 222.

L. Veturius & C. Lutatius Coss. U. C. an. 532. Ol. 139. a. C. N. 221.

Bellum Illyricum.

CAP. LVII. Et Illyrici quidem populos, Romanorum socios & amicos suæ dominationi studebat subjicere: Cycladas autem insulas, contra fœdus cum lembis armatis quinquaginta ultra Lissum provectus, alias depopulabatur, ab aliis extorquebat pecunias: Jamque & Istrorum partem, quotquot à recenti bello Romanos oderant, & Atintanes vi coactos in partes suas traxerat. Neque Romanos verebatur, quibus Gallico bello implicitis, deinde Punicum metuentibus, neque vires neque otium ad vindicandas sociorum injurias fore censebat: & à Philippo Macedonum Rege quidlibet sperabat, quod bello Cleomenico dux Illyricorum auxiliorum Macedonicas opes adjuvisset. Igitur decretum adversus eum bellum est, apparatusque facti.

Demetrii Pharii ausa & gesta.

Amicitia Demetrii cum Macedone Philippo.

CAP. LVIII. Lustrum interea tertium & quadragesimum L. Æmilius, C. Flaminius Censores condiderunt. Censa sunt civium capita ducenta septuaginta millia ducenta tredecim. Libertinorum promiscua multitudo per omnes tribus sparsa, multum hactenus turbarum dederat: eam imitatione Q. Fabii Maximi Censores in quatuor tribus, Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinamque redegerunt. C. Flaminius in eadem Censura viam Ariminum usque munivit, & Circum exstruxit. Utrique operi nomen ab auctore est impositum, Circusque Flaminius, & via Flaminia vocata. Iidem Censores L. Metiliam de fullonibus ad populum ferendam dedere: ne minorum quidem rerum curam tanti magistratus fastigium dedecere rati. Per idem tempus Illyriorum rebellio Senatum movit, ut M. Livio M. F. M. N. Salinatori, L. Æmilio M. F. Paullo Consulibus provinciam illam mandaret.

Civium censorum numerus.

L. Metilia de fullonibus.

M. Livius & L. Æmilius Coss. U. C. 533. Ol. 140. a. C. N. 220.

CAP. LIX. Contra Demetrius bellum & ipse haud segniter comparare instituit, valido præsidio Dimalum misso, provisisque omnibus, quorum ad longam sustinendam obsidionem usus est. Quibusdam locis interficiendos curavit principes, de quorum fide dubitabat, aliisque sibi addictis regimen urbium tradidit. Ex omni vero regno delectum robur, sex millia virorum, secum ad præsidium Phari retinuit. Dum hæc aguntur L. Paullus Consul primo vere profectus, in Illyricum venit; intellectoque magnam esse hostibus spem in munitionibus Dimali, quem locum inexpugnabilem putabant; ratus plurimum inde terroris oriturum, si hunc expugnasset, tanta sua militumque alacritate est aggressus, ut septimo quam oppugnare cepta esset die, vi caperetur. Neque falsus fuit animo Consul, sparsaque per vicinam regionem fama confestim ex omnibus urbibus oratores venere, se suaque omnia Romanis dedituri.

L. Æmilius in Illyricum venit.

Dimalum expugnat.

CAP. LX. Quibus in fidem receptis Pharum insulam, ubi Demetrii regia erat, petiit. Quam ubi copiarum omni genere refertam, fortissimorumque virorum præsidio, tum situ operibusque, adhæc præsentia tyranni munitam esse didicisset; moram obsidionis veritus astum excogitavit accelerandæ victoriæ non inutilem. Partem enim majorem exercitus, noctu trajectis copiis, in silvosis quibusdam callibus occuluit: ipse cum navibus viginti luce clara proximum urbi portum petens, elicuit Pharios, inter quos ipse Demetrius ad prohibendam hostium exscensionem adcucurrit. Conserto certamine plures subinde, ut fit, suis auxilio venientes, ad extremum omni fere præsidio militarium virorum urbem nudavere. Interea Romani qui noctu exscenderant, itinere per tecta loca facto collem inter oppidum portumque medio ferme spatio situm occupavere. Quo facto iis qui urbe fuerant egressi, reditus ad eam occludebatur.

L. Æmilii stratagema ad Pharum.

Pharii ab urbe exclusi.

CAP. LXI. Demetrius animadverso quid fieret, consilium cepit, ut in tam ancipiti periculo, non spernendum. Omisso enim præsenti certamine, revocatisque suis, *Viri fortes*, inquit, *apparet virtutem nostram hostibus formidabilem esse, nam ad dolos conversi fatentur se viribus armisque diffidere. Furto noctis usi hanc in terram inrepsere, unde, si bene vos novi, retinebunt nihil nisi quod corporibus tegent, anima emptum. Vos modo Pharii mei, vosque, omni ex Illyrico delecta juventus, vel patriæ, vel gloriæ vestræ memores, ostendite Romanis, neque suæ fortitudinis, neque nostræ imbecillitatis fuisse, quod semel de Illyriis Romæ triumphatum est. Non Fulvius eo tempore aut Postumius Illyrios consiliis & armis, sed impotentia, sed temeritate sua Teuta vicit. Neque ignoratis, ut de aliis taceam, non ita proclivem illis futuram fuisse victoriam, si me defensorem potius quam inimicum habere Teuta maluisset. Verum enimvero, & quia vobis præclare confido, & quia facta*

Demetrii consilium in arena captum.

facta potius quam verba tempus postulat, abrumpo. Habetis animos, habetis arma, videtis necessitatem, quæ timidissimum quemque posset acuere, vobis pariter urbique discrimen extremum imminet, nisi virtute vestra discusseritis. Eamus igitur, & fortuna bene juvante istos è latibulis suis paullo ante progressos petamus, securi de his, qui exscensionem faciunt. Nam illos si ceciderimus, hi majori cum studio naves repetent, quam reliquerunt.

Pugna Illyriorum cum Romanis.

CAP. LXII. Ita suos pro tempore cohortatus, instructis ordinibus ad eos invadendos qui collem tenebant, ducit. Qui & ipsi non segnius congressi sustinuerunt hostem, donec advenientes qui exscensionem interea fecerant. Et à tergo eum adorti, magno cum terrore detrimentoque disjecere. Paucos in oppidum retulit fuga; ceteri passim per invios calles dilapsi. Demetrius, qui solis quibusdam locis paratos lembos in omnem casum habebat, uno eorum conscenso ad Philippum Macedoniæ Regem profugit, cujus in amicitiam receptus, mores adolescentis antea laudatos adulatione & tyrannicis consiliis corrupit, bellique Romani & multarum præterea calamitatum, suasor & auctor ei exstitit. Post hanc pugnam Pharus ex itinere capta, jussuque Imperatoris direpta & diruta est. Illyrici deinde rebus ex sententia ordinatis, ad triumphum petendum, adfecta jam æstate, Consul Romam rediit.

Demetrius ad Philippum profugit.

Polybii auctoritas, & dissensus aliorum scriptorum.

CAP. LXIII. In hujus quoque belli narratione Polybium sequi malui, non ignarus apud alios auctores ambobus Consulibus ejus perfecti gloriam communiter tribui, qui evocatum ad se Demetrium, quia non parebat, adgressi primum in Issa Insula, quibus dixi artibus vicerint; deinde Pharo proditione capta, Demetrium expulerint. De cujus fine quoque dissentanea Polybio tradunt, istis & annis & locis proximo, quæ aliud in tempus egressa prætermitto. Ceterum Illyriis in Regis Pinnei gratiam, quem innocentem ætate & proposito fuisse constabat, pepercit Senatus, fœdusque cum eo, adjectis tamen conditionibus quibusdam, renovavit. Interea L. Æmilius Consul splendidissimum de his populis triumphum duxit: sed M. Livium ex eo bello triumphasse reperio. Plures tamen scriptores hunc prætereunt: credo quod majores L. Paulli res fuerunt, quibus collegæ famam gloriamque potuerit obscurare. Sed nobilius ejusdem M. Livii paullo post judicium & condemnatio fuit. Per invidiam ipse ac L. Paullus accusati, quod prædam militibus non æqualiter divisissent, quodque ex ea multa avertissent, judicium populi subiverunt. L. Paullus ambustus vix evasit, M. Livium omnes tribus excepta Mæcia damnaverunt.

Illyriorum Regi Pinneo pax datur.

M. Livius Urbem relinquit.

CAP. LXIV. Isque contumeliam istam tam indigne tulit, ut Urbe relicta, cœtus omnes fugeret, donec eum ad instituta vitæ prioris resumenda Reipublicæ tempora retraxere. Sed hæc in P. Cornelii Scipionis, Tib. Sempronii Longi Consulatum inciderunt. Anno autem, quo M. Livius & L. Paullus adhuc Consules erant, Archagathus quidam Lysaniæ filius ex Peloponneso Romam venit, qui medicinam professus, jure Quiritium donatus est, eique taberna in compito Acilio empta publice. Res ad memoriam minime celebris, nisi tum primum artis medicæ nomen auditum Romæ agnitumque esset, hactenus ad sanitatem tuendam sufficiente temperantia & inemptis remediis. Eisdem Consulibus coloniæ deductæ sunt in agro Gallico Placentia & Cremona, non postrema causa irarum, quibus commoti Boji Insubresque respicere Annibalem cepere, qui tum Saguntinam urbem summis viribus oppugnans, per ruinas ejus iter ad Romana bella muniebat. Sed hi ceterique motus, qui magno numero neque minori mole continuo ingruerunt, ab altiore paullo principio sunt repetendi.

Archagathus.

Artis medicæ initium Romæ.

T. LI-

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA LIBRI QUI EXTANT

L. FLORI IN DEC. III. LIB. XXI. EPITOME.

Plutarchus in V. Marcelli, Flaminii & Hannibalis: Appianus: Corn. Nepos: Silius Italicus.

IN Italia belli Punici secundi acta narrantur: & Annibalis Pœnorum ducis contra fœdus per Iberum amnem transitus, à quo Saguntum sociorum Populi Romani civitas octavo mense capta est. De quibus injuriis missi legati ad Carthaginienses, qui quererentur: cum satisfacere nollent, bellum iis indictum est. Annibal, superato Pyrenæo saltu, per Gallias, fusis Volscis, qui obsistere conati erant, ad Alpes venit: & laborioso per eas transitu (quum montanos quoque Gallos obvios aliquot prœliis repulisset) descendit in Italiam, & ad Ticinium amnem Romanos equestri prælio fudit: in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. Iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso, Annibal Apenninum quoque, per maximam militum vexationem propter vim tempestatum, transiit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Pœnos prospere pugnavit, duce hostium Magone capto.

DECADIS TERTIÆ,

LIBER VIGESIMUS PRIMUS

CAPUT I.

Belli Punici II. magnitudo.

IN parte Operis mei, licet mihi præfari, quod in principio summæ totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime memorabile omnium, quæ unquam gesta sint, me scripturum; quod, Annibale duce, Carthaginienses cum Populo Romano gessere. Nam neque validiores opibus ullæ inter se civitates gentesque, contulerunt arma: neque his ipsis tantum unquam virium aut roboris fuit: & haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conserebant bello. Et adeo varia belli fortuna, ancepsque Mars fuit, ut propius periculo fuerint, qui vicere. Odiis etiam prope majoribus certarunt, quam viribus: Romanis indignantibus, quod victoribus victi ultro inferrent arma; Pœnis, quod superbe avareque crederent imperitatum victis esse. Fama etiam est, Annibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Amilcari ut duceretur in Hispaniam, cum perfecto Africo bello, exercitum eo trajecturus, sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris jurejurando adactum, *se, quum primum posset, hostem fore Populo Romano.* Angebant ingentis spiritus virum Sicilia, Sardiniaque amissæ: nam & Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam; & Sardiniam inter modum Africæ, fraude Romanorum, stipendio etiam superimposito, interceptam.

Annibal odium jurat anno nono ætatis suæ in Romanos.

Amilcar bellum Romanum meditatur.

CAP. II. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos; ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit, ut appareret majus eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum, &, si diutius vixisset, Amilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuisse, quæ Annibalis ductu intulerunt. Mors Amilcaris peropportuna, & pueritia Annibalis, distulerunt bellum. Medius Asdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit; flore ætatis (uti ferunt) primo Amilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem profecto annis ascitus; &, quia gener erat, factionis Barcinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quam modicæ erant, haud sane voluntate principum, imperio potitus. Is plura consilio quam vi gerens, hospitiis (*a*) regulorum magis, conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut armis rem Carthaginiensem auxit. Ceterum nihilo ei pax tutior fuit. Barbarus eum quidam palam, ob iram interfecti ab eo domini obtruncavit, comprehensusque ab circumstantibus, haud alio quam si evasisset vultu; tormentis quoque quum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut superante lætitia dolores, ridentis etiam speciem præbuerit. Cum hoc Asdrubale, quia miræ artis in solicitandis gentibus, imperioque jungendis suo fuerat, fœdus renovaverat Populus Romanus, *ut finis utriusque imperii esset amnis Iberus, Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas servaretur.*

Amilcar moritur. Cui gener Asdrubal succedit.

Asdrubal à Barbaro quodam occiditur.

CAP. III. In Asdrubalis locum haud dubia res fuit, quin prærogativam militarem, qua extemplo juvenis Annibal in prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, favor etiam plebis sequeretur. Hunc vix dum puberem Asdrubal literis ad se arcessierat: actaque res etiam in Senatu fuerat; Barcinis nitentibus, ut assuesceret militiæ Annibal, atque in paternas succederet opes. Hanno alterius factionis princeps, *& æquum postulare videtur*, inquit, *Asdrubal, & ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum.* Quum admiratione tam ancipitis sententiæ in se omnes convertisset, *Florem ætatis*, inquit, *Asdrubal, quem ipse patri Annibalis fruendum præbuit, justo jure eum à filio repeti censet. Nos tamen minime decet juventutem nostram pro militari rudimento assuefacere libidini prætorum. An hoc timemus, ne Amilcaris filius nimis sero imperia immodica, & regni paterni speciem videat; & cujus regis genero hæreditarii sint relicti exercitus nostri, ejus filio parum mature serviamus? Ego istum juvenem domi tenendum sub legibus, sub magistratibus docendum vivere æquo jure cum cæteris censeo: ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet.*

Asdrubali succedit Annibal.

Hannonis consilium de Hannibale.

CAP. IV. Pauci, ac ferme optimus quisque, Hannoni assentiebantur: sed (ut plerunque fit) major pars meliorem vicit. Missus Annibal in Hispaniam, primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Amilcarem viventem redditum sibi veteres milites credere; eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. Deinde brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum atque imperandum, habilius fuit. Itaque haud facile discerneres, utrum imperatori, an exercitui carior esset: neque Asdrubal alium quemquam præficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset: neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciæ ad pericula capessenda,

Annibalis dotes & ingenium.

(*a*) al. auspiciis.

ſenda, plurimum conſilii inter ipſa pericula erat. Nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par: cibi potionisque deſiderio naturali, non voluptate modus finitus: vigiliarum ſomnique nec die nec nocte diſcriminata tempora. Id quod gerendis rebus ſupereſſet, quieti datum: ea neque molli ſtrato, neque ſilentio arceſſita. Multi ſæpe militari ſagulo opertum humi jacentem inter cuſtodias, ſtationesque militum conſpexerunt. Veſtitus nihil inter æquales excellens: arma atque equi conſpiciebantur. Equitum peditumque idem longe primus erat. Princeps in prælium ibat: ultimus conſerto prælio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia æquabant; inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil ſancti, nullus deûm metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum ac vitiorum, triennio ſub Asdrubale imperatore meruit; nulla re, quæ agenda, videndaque magno futuro duci eſſet, prætermiſſa.

Annibal de capiendo Sagunto cogitat.

CAP. V. Cæterum ex quo die dux eſt declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum eſſet, nihil prolatandum ratus, ne ſe quoque, ut patrem Amilcarem, deinde Asdrubalem, cunctantem caſus aliquis opprimeret: Saguntinis inferre bellum ſtatuit. Quibus oppugnandis, haud dubie Romana arma movebantur, in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis, quam in ditione Carthaginienſium erat) induxit exercitum: ut non petiſſe Saguntinos, ſed rerum ſerie, finitimis domitis gentibus, jungendoque, (*b*) tractus ad id bellum videri poſſet. Cartejam urbem opulentam caput gentis ejus expugnat diripitque. Quo metu perculſæ minores civitates, ſtipendio impoſito imperium accepere. Victor exercitus, opulentusque præda Carthaginem Novam in hiberna eſt deductus. Ibi large partiendo prædam, ſtipendia præterita cum fide exſolvendo, cunctis civium ſociorumque animis in ſe firmatis, vere primo in Vaccæos promotum bellum. Hermandica & Arbacala urbes vi captæ. Arbacala & virtute & multitudine oppidanorum diu defenſa. Ab Hermandica profugi, exulibus Olcadum, priore æſtate domitæ gentis, quum ſe junxiſſent, concitant Carpetanos: adortique Annibalem regreſſum ex Vaccæis, haud procul Tago flumine, agmen grave præda turbavere. Annibal prælio abſtinuit, caſtrisque ſuper ripam poſitis; quum prima quies ſilentiumque ab hoſtibus fuit, amnem vado trajecit: valloque ita producto ut locum ad transgrediendum hoſtes haberent, invadere eos tranſeuntes ſtatuit. Equitibus præcepit, *ut quum ingreſſos aquam viderent, adorirentur.* Peditum agmen in ripa, elephantos ante quadraginta diſpoſuit. Carpetanorum, cum appendicibus Olcadum Vaccæorumque centum millia fuere: invicta acies, ſi æquo dimicaretur campo. Itaque & ingenio feroces, & multitudine freti, & quod metu ceſſiſſe credebant hoſtem; id morari victoriam rati quod intereſſet amnis, clamore ſublato, paſſim ſine ullius imperio, qua cuique proximum eſt, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripæ vis ingens equitum in flumen immiſſa, medioque alveo haudquaquam pari certamine concurſum; quippe ubi pedes inſtabilis, ac vix vado fidens, vel inermi equite, equo temere acto perverti poſſet: eques corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites ſtabili, comminus, eminusque rem gereret. Pars magna flumine abſumpta: quidam verticoſo amni delati in hoſtes, ab elephantis obtriti ſunt: poſtremi, quibus regreſſus in ſuam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in unum colligerentur, prius quam tanto ex pavore reciperent animos, Annibal agmine quadrato amnem ingreſſus, fugam ex ripa fecit: vaſtatisque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et jam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Carthaginienſium erant.

Annibal Olcadibus bellum infert.

Carteja capta & direpta.

Vaccæis bellum infertur.

Vaccæi & alii populi vincuntur.

CAP. VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat: ceterum tam belli cauſa certamina cum finitimis ſerebantur, maxime Turdetanis. Quibus quum adeſſet idem, qui litis erat ſator, nec certamen juris, ſed vim quæri appareret, legati à Saguntinis Romam miſſi, auxilium ad bellum jam haud dubie imminens orantes. Conſules tunc Romæ erant, P. Cornelius Scipio, & Ti. Sempronius Longus: qui quum, legatis in Senatum introductis, de republ. retuliſſent, placuiſſetque *mitti legatos in Hiſpaniam ad res ſociorum inſpiciendas; quibus ſi videretur digna cauſa, & Annibali denuntiarent, ut ab Saguntinis ſociis Populi Romani abſtineret, & Carthaginem in Africam trajicerent, ac ſociorum Populi Romani querimonias deferrent.* Hac legatione decreta, nec dum miſſa, omnium ſpe celerius *Saguntum oppugnari* allatum eſt. Tunc delata ex integro res ad Senatum. Alii, *provincias Conſulibus Hiſpaniam atque Africam decernentes, terra marique rem gerendam* cenſebant: alii, *totum in Hiſpaniam Annibalemque intendebant bellum.* Erant qui *non temere movendam rem tantam, expectandoſque ex Hiſpania legatos* cenſerent. Hæc ſententia, quæ tutiſſima videbatur, vicit: legatique eo maturius miſſi P. Valerius Flaccus & Q. Bæbius Tamphilus, Saguntum ad Annibalem, atque inde Carthaginem, *ſi non abſiſteretur bello, ad ducem ipſum in pœnam fœderis rupti depoſcendum.*

Saguntinis minatur Annibal.

Saguntini legatos Romam mittunt.

P. Cornelius & Ti. Sempronius Coſſ. U. C. an. 534. Ol. 140. a. C. N. 219.

Sagunti oppugnatio.

Romani legatos in Hiſpaniam mittunt.

CAP. VII. Dum ea Romani parant conſultantque, jam Saguntum ſumma vi oppugnabatur. Civitas ea longe opulentiſſima ultra Iberum fuit, ſita paſſus mille ferme à mari. Oriundi à Zacyntho inſula dicuntur, miſtique etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis. Ceterum in tantas brevi creverant opes, ſeu maritimis ſeu terreſtribus fructibus, ſeu multitudinis incremento, ſeu ſanctitate diſciplinæ, qua fidem ſocialem uſque ad perniciem ſuam coluerunt. Annibal infeſto exercitu ingreſſus fines, pervaſtatis paſſim agris, urbem tripartito aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque, quam cetera circa, vallem vergens. Adverſus eum vineas agere inſtituit, per quas aries mœnibus admo-

Rerum Saguntinarum deſcriptio.

Deſcriptio oppugnationis Sagunti.

(*b*) al. vincendoque.

admoveri posset. Sed ut locus procul muro satis æquus agendis vineis fuit; ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis ventum est, ceptis succedebat. Et turris ingens imminebat: & murus, ut in suspecto loco, supra ceteræ modum altitudinis emunitus erat: & juventus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi vi majore obsistebant. Ac primo missilibus summovere hostem; nec quicquam satis tutum munientibus pati. Deinde jam non pro mœnibus modo atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium animus erat: quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quam Pœni. Ut vero Annibal ipse, dum murum incautius subit, adversum femur tragula graviter, ictus cecidit; tanta circa fuga atque trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac vineæ desererentur.

Annibal tragula ictus.

Obsidionis continuatio.

CAP. VIII. Obsidio deinde per paucos dies magis quam oppugnatio fuit, dum vulnus ducis curaretur. Per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil cessatum. Itaque acrius de integro obortum est bellum, pluribusque partibus, vix accipientibus quibusdam opera locis, vineæ ceptæ agi, admoverique aries. Abundabat multitudine hominum Pœnus; ad centum enim quinquaginta millia habuisse in armis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multimoda arte distineri cepti sunt: & non sufficiebant, jam enim feriebantur arietibus muri. Quassatæ quoque multæ partes erant. Una continentibus ruinis nudaverat urbem: tres deinceps turres, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captumque oppidum ea ruina crediderant Pœni; qua, velut si pariter utrosque murus texisset, ita utrimque in pugnam procursum est. Nihil tumultuariæ pugnæ simile erat, quales in oppugnationibus urbium, per occasionem partis alterius, censeri solent: sed justæ acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque urbis modico distantia intervallo constiterant. Hinc spes, hinc desperatio animos irritat: Pœno cepisse jam se urbem, si paullulum adnitatur, credente; Saguntinis pro nudata mœnibus patria corpora opponentibus, nec ullo pedem referente, ne relicto à se loco hostem immitteret. Itaque quo acrius & confertim magis utrimque pugnabatur; eo plures vulnerabantur; nullo inter arma corporaque vano intercidente telo. Falarica erat Saguntinis, missile telum hastili oblongo, (c) & cætera tereti; præterquam ad extremum, unde ferrum extabat. Id, sicut in pilo, quadratum, stuppa circumligabant, linebantque pice. Ferrum autem tres in longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. Sed id maxime, etiam si hæsisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pavorem faciebat: quod quum medium accensum mitteretur, conceptumque ipso motu multo majorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad insequentes ictus præbebat.

Falarica Saguntinorum teli genus.

CAP. IX. Quum ergo diu anceps fuisset certamen, & Saguntinis, quia præter spem resisterent, crevissent animi; Pœnus, quia non vicisset, pro victo esset; clamorem repente oppidani tollunt, hostemque in ruinas muri expellunt, inde impeditum trepidantemque exturbant: postremo fusum fugatumque in castra redigunt. Interim ab Roma legatos venisse nuntiatum est. Quibus obviam ad mare missi ab Annibale, qui dicerent, *nec tuto eos adituros inter tot tam effrænatarum gentium arma: nec Annibali, tanto discrimine rerum, operæ esse legationes audire.* Apparebat, non admissos protinus Carthaginem ituros. Literas igitur nuntiosque ad principes factionis Barcinæ præmittit, *ut præpararent suorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis posset.*

Saguntini Pœnos à mœnibus exturbant.

Annibal legatos Romanos non admittit.

CAP. X. Itaque, præterquam quod admissi auditique sunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus adverso Senatu caussam fœderis magno silentio propter auctoritatem suam, non assensum audientium, egit. *Per deos fœderum arbitros ac testes monuisse, prædixisse se, ne Amilcaris progeniem ad exercitum mitterent. Non manes, non stirpem ejus conquiescere viri: nec unquam; donec sanguinis nominisque Barcini quisquam superfit, quietura Romana fœdera. Juvenem flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo succinctus armis legionibusque vivat; velut materiam igni præbentes, ad exercitus misistis. Aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumsident exercitus, unde arcentur fœdere: mox Carthaginem circumsidebunt Romanæ legiones; ducibus iisdem diis, per quos priore bello rupta fœdera sunt ulti. Utrum hostem, an vos, an fortunam utriusque populi ignoratis? Legatos ab sociis, & pro sociis venientes, bonus imperator vester in castra non admisit, jus gentium sustulit. Hi tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsi ad vos veniunt, res ex fœdere repetunt. Publica fraus absit: auctorem culpæ, & reum criminis deposcunt. Quo lenius agunt, segnius incipiunt; eo quum ceperint, vereor ne perseverantius sæviant. Ægates insulas, Erycemque ante oculos proponite, quæ terra marique per quatuor & viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Amilcar; Mars alter, ut isti volunt. Sed Tarento tum in Italiam non abstinueramus ex fœdere: sicut nunc Sagunto non abstinemus. Vicerunt ergo dii, hominesque: & id de quo verbis ambigebatur, uter populus fœdus rupisset; eventus belli, velut æquus judex, unde jus stabat, ei victoriam dedit. Carthagini nunc Annibal vineas turresque admovet: Carthaginis mœnia quatit* (*) *ariete. Sagunti ruinæ (falsus utinam vates sim) nostris capitibus incident: susceptumque cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis est. Dedemus ergo Annibalem? dicet aliquis. Scio meam levem esse in eo auctoritatem, propter paternas inimicitias. Sed & Amilcarem eo periisse lætatus sum. Quod si ille viveret, bellum jam cum Romanis haberemus: & hunc juvenem tamquam furiam facemque hujus belli odi ac detestor.*

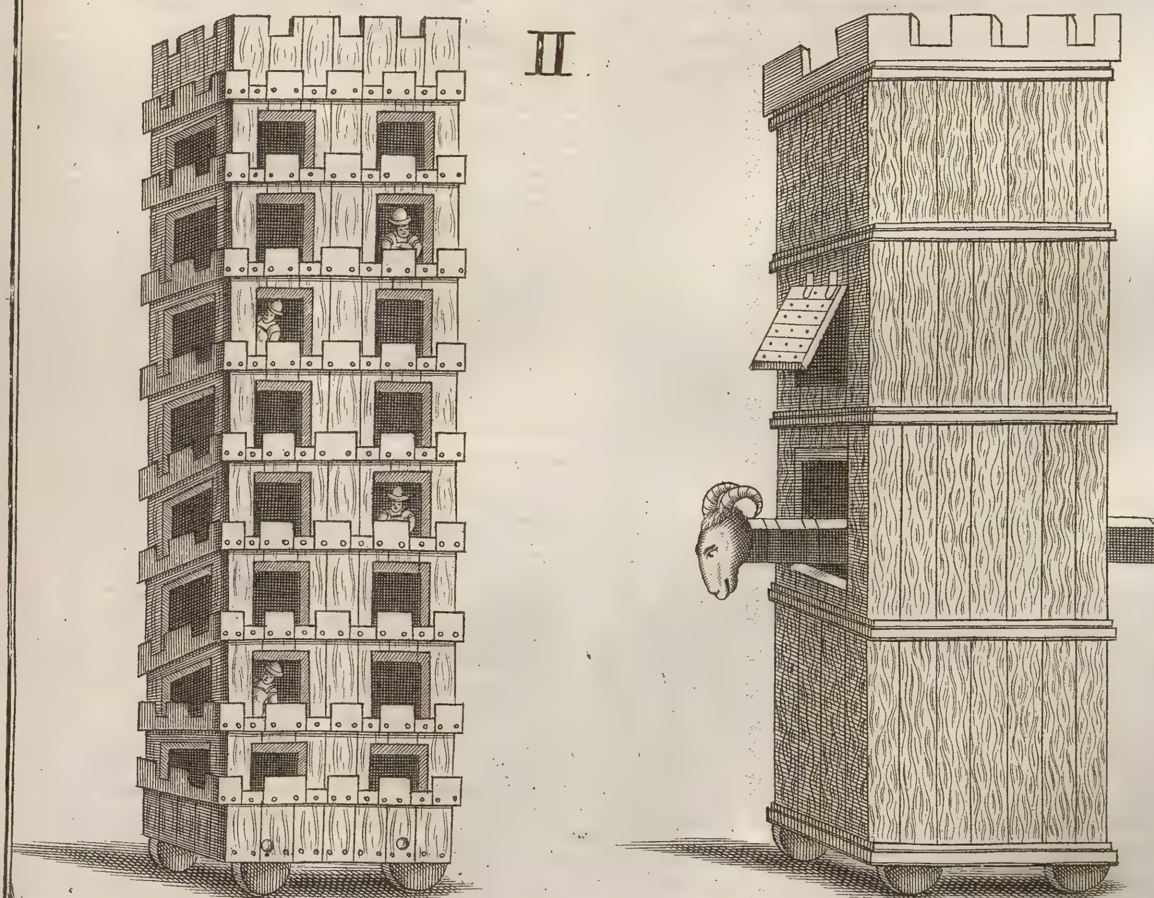
Legati Romani Carthaginem eunt.

Hannonis Oratio adversus Annibalem.

(c) al. abiegno.

(*) Ariete) Arietem Carthaginiensium. Vid. Tab. XXXIX. num. I. ex GOD. STEWECHII Commentario ad VEGETII Lib. IV.

TAB. XXXIX
ad pag. 308 et 309.
I

II

stor. Nec dedendum solum id piaculum rupti fœderis, sed, si nemo deposcat, devehendum in ultimas maris terrarumque oras: ablegandumque eo, unde nec ad nos nomen famaque ejus accedere, nec solicitare quietæ civitatis statum possit. Ego autem ita censeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui Senatui satisfaciant: alios, qui Annibali nuntient, ut exercitum ab Sagunto abducat, ipsumque Annibalem ex fœdere Romanis dedant: tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno.

Senatus Carthaginiensium favet Annibali.

CAP. XI. Quum Hanno perorasset, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit; adeo prope omnis senatus Annibalis erat: infestiusque locutum arguebant Hannonem, quam Flaccum Valerium legatum Romanum. Responsum inde legatis Romanis est, *bellum ortum ab Saguntinis, non ab Annibale esse. Populum Romanum injuste facere, si Saguntinos vetustissimæ Carthaginiensium societati præponat.* Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Annibal quia fessum militem præliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit; stationibus ad custodiam vinearum aliorumque operum dispositis. Interim animos eorum nunc ira in hostes stimulando, nunc spe præmiorum accendit. Ut vero pro concione *prædam captæ urbis edixit militum fore*, adeo accensi omnes sunt, ut si extemplo signum datum esset, nulla vi resisti videretur posse. Saguntini ut à præliis quietem habuerant, nec lacessentes, nec lacessiti per aliquot dies; ita non nocte, non die unquam cessaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, qua patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quam ante, adorta est: nec qua primum, aut potissimum parte ferrent opem (quum omnia variis clamoribus streperent) satis scire poterant. Ipse Annibal, qua (*) turris mobilis, omnia munimenta urbis superans altitudine, agebatur, hortator aderat. Quæ quum admota, catapultis balistisque per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset; tum Annibal occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. Nec erat difficile opus, quod cæmenta non calce durata erant, sed interlita luto, structuræ antiquæ genere Itaque latius quam cæderetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant. Locum quoque editum capiunt: collatisque eo catapultis balistisque, ut castellum in ipsa urbe velut arcem imminentem haberent, muro circumdant: & Saguntini murum interiorem ab nondum capta urbis parte ducunt. Utrimque summa vi & muniunt, & pugnant: sed interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul crescit inopia omnium, longa obsidione, & minuitur expectatio externæ opis, quum tam procul Romani, unica spes; circa omnia hostium essent. Paullisper tamen affectos animos recreavit repentina profectio Annibalis in Oretanos, Carpetanosque. Qui duo populi delectus acerbitate consternati, retentis conquisitoribus metum defectionis quum præbuissent, oppressi celeritate Annibalis, omiserunt mota arma.

Saguntinorum resistentia.

CAP. XII. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat, Maharbale, Himilconis filio, quem præfecerat Annibal, ita impigre rem agente, ut ducem abesse nec cives, nec hostes sentirent. Is & prælia aliquot secunda fecit, & tribus arietibus aliquantulum muri discussit: strataque omnia recentibus ruinis advenienti Annibali ostendit. Itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque prælium cum multorum utrimque cæde initum, & pars arcis capta est. Tentata deinde per duos exigua pacis spes, Alconem Saguntinum, & Alorcum Hispanum. Alcon insciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, quum ad Annibalem noctu transisset, postquam nihil lachrimæ movebant, conditionesque tristes, ut ab irato victore, ferebantur; transfuga ex oratore factus, apud hostem mansit; *moriturum affirmans, qui sub conditionibus his de pace ageret.* Postulabatur autem, *redderent res Turdetanis: traditoque omni auro atque argento, egressi urbe cum singulis vestimentis ibi habitarent, ubi Pœnus jussisset.* Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos: Alorcus, *vinci animos, ubi alia vincantur*, affirmans, *se pacis ejus interpretem fore pollicetur.* Erat autem tum miles Annibalis: ceterum publice Saguntinis amicus atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad prætorem Saguntinum (& ipse ita jubebat) est deductus. Quo quum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus, summota cetera multitudine, senatus Alorco datus est.

Alcon Saguntinus frustra de pace agit cum Annibale.

Alorcus Saguntinis suadet, ut pacis leges accipiant.

CAP. XIII. Cujus talis oratio fuit: *Si civis vester Alcon, sicuti ad pacem petendam ad Annibalem venit, ita pacis conditiones ab Annibale ad vos retulisset, supervacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Annibalis, nec transfuga ad vos venissem. Quum vero ille aut vestra, aut sua culpa manserit apud hostem; si metum simulavit, sua; vestra, si periculum est apud vos vera referentibus: ego, ne ignoraretis esse aliquas & salutis & pacis vobis conditiones, pro vetusto hospitio, quod mihi vobiscum est, ad vos veni. Vestra autem causa me, nec ullius alterius loqui, quæ loquor apud vos, vel ea fides sit, quod neque dum vestris viribus restitistis, neque dum auxilia ab Romanis sperastis, pacis unquam apud vos mentionem feci. Postquam nec ab Romanis vobis ulla spes est, nec vestra jam aut arma vos aut mœnia satis defendunt, pacem affero ad vos magis necessariam, quam æquam. Cujus ita aliqua spes est, si eam quemadmodum, ut victor fert Annibal, sic vos ut victi audiatis: si non id quod amittitur, in damno, (quum omnia victoris sint) sed quicquid relinquitur, pro munere habituri estis. Urbem vobis, quam ex magna jam parte dirutam, captam fere totam habet, adimit; agros relinquit; locum assignaturus, in quo novum oppidum ædificetis: aurum argentumque omne, publicum privatumque ad se jubet deferri: conjugum vestraque corpora, ac liberorum vestrorum*

Alorci oratio.

(*) Turris mobilis) Turrium mobilium duos ex modo allegato STEWECHIO exhibemus Tab. XXXIX. num. 4.

servat inviolata, si inermes cum binis (d) vestimentis velitis à Sagunto exire. Hæc victor hostis imperat. Hæc quamquam sint gravia atque acerba, fortuna vestra vobis suadet. Equidem haud despero, quum omnium potestas ei à vobis facta sit, aliquid ex his rebus remissurum. Sed hæc patienda censeo potius, quam trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra conjuges ac liberos belli jure sinatis.

Saguntini argentum aurumque omne in ignem conjiciunt.

CAP. XIV. Ad hæc audienda quum circumfusa paullatim multitudine, permistum senatui esset populi concilium; repente primores secessione facta (priusquam responsum daretur) argentum aurumque omne ex publico privatoque in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eodem plerique semetipsos præcipitaverunt. Quum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat: perque ruinam ejus cohors Pœnorum impetu facto, quum signum imperatori dedisset, nudatam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem; non cunctandum in tali occasione ratus Annibal, totis viribus aggressus urbem, momento cepit; signo dato, ut omnes puberes interficerentur. Quod imperium crudele, ceterum prope necessarium cognitum in ipso eventu est. Cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum conjugibus ac liberis domos super seipsos concremaverunt, aut armati nullum ante finem pugnæ quam morientes fecerunt?

Saguntum captum. U. C. an. 534. Ol. 140. a. C. N. 219.

CAP. XV. Captum oppidum est cum ingenti præda. Quamquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant; & in cædibus vix ullum discrimen ætatis ira fecerat, & captivi militum præda fuerant; tamen ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniæ redactum esse constat, & multam pretiosam supellectilem vestemque missam Carthaginem. Octavo mense quam ceptum oppugnari, captum Saguntum, quidam scripsere. Inde Carthaginem Novam in hiberna Annibalem concessisse: quinto deinde mense, quam à Carthagine profectus sit, in Italiam pervenisse. Quæ si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, Ti. Sempronius Consules fuerint; ad quos & principio oppugnationis legati Saguntini missi sint: & qui in suo magistratu cum Annibale alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam pugnaverint. Aut omnia breviora aliquanto fuere: aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, Ti. Sempronius Consules fuerunt, non ceptum oppugnari est, sed captum. Nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii & Flaminii non potest: quia Flaminius Arimini consulatum iniit; creatus ab Ti. Sempronio Consule: qui post pugnam ad Trebiam, ad creandos Consules Romam quum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

Tempora confusa.

Sagunti excidio nuntiato, Romanos metus de rerum summa cepit.

CAP. XVI. Sub idem fere tempus, & legati qui redierant à Carthagine, Romam retulerunt, *omnia* *hostilia esse*, & Sagunti excidium nuntiatum est: tantusque simul mœror Patres misericordiaque sociorum peremptorum indigne, & pudor non lati auxilii, & ira in Carthaginienses, metusque de summa rerum cepit, velut si jam ad portas hostis esset: ut tot uno tempore motibus animi turbati, trepidarent magis quam consulerent. *Nam neque hostem acriorem bellicosioremque secum congressum; nec rem Romanam tam desidem unquam fuisse atque imbellem. Sardos, Corsosque, & Istros, atque Illyrios, lacessisse magis quam exercuisse Romana arma: & cum Gallis tumultuatum verius quam belligeratum. Pœnum hostem, veteranum trium & viginti annorum, militia durissima inter Hispanas gentes semper victorem, primum Amilcare, deinde Asdrubale, nunc Annibale duce acerrimo assuetum, recentem ab excidio opulentissimæ urbis Iberum transire: trahere secum tot excitos Hispanorum populos: conciturum avidas semper armorum Gallicas gentes: cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia, ac pro mœnibus Romanis esse.*

CAP. XVII. Nominatæ jam antea Consulibus provinciæ erant, tum sortiri jussi: Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretæ legiones, & sociûm quantum ipsis videretur, & classis quanta parari posset. Quatuor & viginti peditum Romanorum millia sunt scripta, mille & octingenti equites: sociorum quadraginta quatuor peditum, & quatuor equitum millia: (*) naves ducentæ, viginti quinqueremes, (**) celoces viginti deductæ. Latum inde ad populum, *vellent, juberent, populo Carthaginiensi bellum indici.* Ejusque belli causa supplicatio per urbem habita: atque adorati dii, ut bene ac feliciter eveniret, quod bellum Populus Romanus jussisset. Inter Consules ita copiæ divisæ. Sempronio datæ legiones duæ: ea (e) quaterna millia erant peditum, & trecenti equites: sociorum sexdecim millia peditum: equites mille octingenti: naves longæ CLX. celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis Ti. Sempronius missus in Siciliam; ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italia Pœnum Consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum, quia L. Manlius prætor & ipse cum haud invalido præsidio in Galliam mittebatur. Navium maxime Cornelio numerus deminutus. Sexaginta quinqueremes datæ (neque enim mari venturum, aut ea parte belli dimicaturum hostem credebant) & duæ Romanæ legiones cum suo justo equitatu, & quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille ducentis. Duas legiones Romanas, & quatuordecim millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos, Gallia provincia eodem anno (f) versa in Punicum bellum habuit.

Romanorum apparatus ad bellum adversus Carthaginienses.

CAP. XVIII. His ita comparatis, ut omnia justa ante bellum fierent, legatos majores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Æmilium, C. Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittunt ad percontandos Carthaginienses, *publicone consilio*

Romani legatos Carthaginem mittunt.

(d) al. *privis.* (e) al. eæ. (f) al. eodem anno omittunt.

(*) Naves) (**) celoces) Navem Liburnicam levem celerem unius ordinis ex STEWECHIO rursus desumpsimus Tab. XL. num. 1. Numismata insuper Tab. XL. num. 2. 3. 4. Cydoniorum, quibus inventio triremium adscribitur, nec non Antonii ac Hadriani Imperatoris, sat lucis addunt huic loco. Quæ omnia ex Musæo nostro delineata apposuimus. Conf. BEGERUS Th. Br. T. II. p. 536.

lio Annibal Saguntum oppugnasset? & si, id quod facturi videbantur, faterentur ac defenderent publico consilio factum, ut indicerent populo Carthaginiensi bellum. Romani postquam Carthaginem venerunt, quum senatus datus esset, & Q. Fabius nihil ultra quam unum, quod mandatum erat, percunctatus esset; tum ex Carthaginiensibus unus præceps, *Romani*, (g) inquit, *& prior legatio fuit, quum Annibalem tamquam suo consilio Saguntum oppugnantem deposcebatis: ceterum hæc legatio verbis adhuc lenior est, re asperior. Tunc enim Annibal & insimulabatur, & deposcebatur. Nunc à nobis & confessio culpæ exprimitur: & ut à confessis, res extemplo repetuntur. Ego autem, non privato publicone consilio Saguntum oppugnatum sit, quærendum censeo: sed utrum jure, an injuria. Nostra enim hæc quæstio atque animadversio in civem nostrum est; nostro, an suo fecerit arbitrio. Vobiscum una disceptatio est, licueritne per fœdus fieri. Itaque, quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid sua sponte imperatores faciant; nobis vobiscum fœdus est à C. Lutatio Consule ictum: in quo cavetur utrorumque sociis. Nihil de Saguntinis (nec dum enim erant socii vestri) cautum est. At enim eo fœdere, quod cum Asdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur. Adversus quod nihil ego dicturus sum, nisi quod à vobis didici. Vos enim quod C. Lutatius Consul primo nobiscum fœdus icit, quia neque auctoritate patrum, nec populi jussu ictum erat, negastis vos eo teneri. Itaque aliud de integro fœdus publico consilio ictum est. Si vos non tenent vestra fœdera, nisi ex auctoritate aut jussu vestro icta; ne nos quidem Asdrubalis fœdus, quod nobis insciis icit, obligare potuit. Proinde omittite Saguntì atque Iberi mentionem facere, & quod diu parturit animus vester, aliquando pariat.* Tum Romanus sinu ex toga facto, *Hic*, inquit, *vobis bellum & pacem portamus;* utrum placet, sumite. Sub hanc vocem haud minus ferociter, *daret utrum vellet*, succlamatum est. Et quum is iterum sinu effuso *bellum dare* dixisset, *accipere se* omnes responderunt: *& quibus acciperent animis, iisdem se gesturos.*

Quibus Carthaginienses superbe respondent.

Legati bellum indicunt Carthaginiensibus.

Examen juris Pœnorum & Romanorum.

CAP. XIX. Hæc directa percunctatio ac denuntiatio belli magis ex dignitate Populi Romani visa est, quam de fœderum jure verbis disceptare; quum ante, tum maxime Sagunto excisa. Nam si verborum disceptationis res esset; quod fœdus Asdrubalis cum Lutatii priore fœdere commutatum est, comparandum non erat; quum in Lutatii fœdere diserte additum esset, *ita id ratum fore, si populus censuisset;* in Asdrubalis fœdere, nec exceptum tale quicquam fuerit; & tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit fœdus, ut ne mortuo quidem auctore quicquam mutaretur. Quamquam & si priore fœdere staretur, satis cautum erat Saguntinis, *sociis utrorumque exceptis.* Nam neque additum erat, *iis, qui tunc essent:* nec, *ne qui postea assumerentur.* Et quum assumere novos liceret socios, quis æquum censeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi? aut receptos in fidem, non defendi? tantum, ne Carthaginiensium socii aut soli citarentur ad defectionem, aut sua sponte descíscentes reciperentur. Legati Romani ab Carthagine, sicut his Romæ imperatum erat, in Hispaniam, ut adirent civitates, ut in societatem pellicerent, aut averterent à Pœnis, trajecerunt. Ad Bargusios primum venerunt: à quibus benigne excepti, quia tædebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novæ fortunæ erexerunt. Ad Volscianos inde est ventum: quorum celebre per Hispaniam responsum ceteros populos ab societate Romana avertit. Ita enim maximus natu ex iis in concilio respondit: *Quæ verecundia est vos, Romani, postulare, uti vestram Carthaginiensium præponamus amicitiæ; quum qui id fecerunt, Saguntinos, crudelius quam Pœnus hostis perdidit, vos socii prodideritis? ibi quæratis socios censeo, ubi Saguntina clades ignota est. Hispanis populis, sicut lugubre, ita insigne documentum Sagunti ruinæ erunt, ne quis fidei Romanæ, aut societati confidat.* Inde extemplo abire finibus Volscianorum jussi: ab nullo deinde concilio Hispaniæ benigniora verba tulere. Itaque nequicquam peragrata Hispania, in Galliam transeunt.

Legati Romani in Hispaniam trajiciunt.

Et Hispanos contra Pœnos solicitant.

Volsciani contrarii Romanis ceteros Hispanos ab societate Romana avertunt.

Legati Romani in Galliam transeunt. Galli veniunt armati in Concilium.

CAP. XX. In his nova terribilisque species visa est: quod armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. Quum verbis extollentes virtutem gloriamque Populi Romani ac magnitudinem imperii, petissent, *ne Pœno bellum Italiæ inferenti, per agros urbesque suas transitum darent;* tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut vix à magistratibus majoribusque natu juventus sedaretur. Adeo stolida impudensque postulatio visa est, censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos id avertere in se, agrosque suos pro alienis populandos objicere. Sedato tandem fremitu, responsum legatis est, *Neque Romanorum in se meritum esse, neque Carthaginiensium injuriam, ob quæ aut pro Romanis, aut adversus Pœnos sumant arma. Contra ea audire sese, gentis suæ homines agris finibusque Italiæ (h) pelli à Populo Romano, stipendiumque pendere, & cetera indigna pati.* Eadem ferme in ceteris Galliæ conciliis dicta, auditaque: nec hospitale quicquam pacatumve satis prius auditum, quam Massiliam venerunt. Ibi omnia ab sociis inquisita cum cura ac fide, cognita, *præoccupatos jam ab Annibale Gallorum animos esse. Sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore (adeo ferocia atque indomita ingenia esse) ni subinde auro, cujus avidissima gens est, principum animi concilientur.* Ita peragratis Hispaniæ & Galliæ populis, legati Romam redeunt, haud ita multo post, quam Consules in provincias profecti erant. Civitatem omnem in expectationem belli erectam invenerunt; satis constante fama, jam Iberum Pœnos transmisisse.

Et rident legatos Rom.

Massiliæ legati Romani benigne excipiuntur.

CAP. XXI. Annibal Sagunto capto, Carthaginem Novam in hiberna concesserat. Ibique, auditis, quæ Romæ, quæque Carthagine acta decretaque forent, seque non ducem solum, sed etiam causam esse belli; partitis divenditisque reliquiis prædæ, nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites convocat: *Credo ego*

(g) al. *ex Carthaginiensibus unus princeps, vana Romani*, inquit, *&c.* (h) al. *finibusque in Italia.*

Annibalis ad Hispanos milites oratio. *do ego vos*, inquit, *socii, & ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniæ populis, aut finiendam vobis militiam, exercitusque dimittendos esse: aut in alias terras transferendum bellum. Ita enim hæ gentes, non pacis solum, sed etiam victoriæ bonis florebunt, si ex aliis gentibus prædam & gloriam quæremus. Itaque, quum longinqua ab domo instet militia, incertumque sit, quando domos vestras, & quæ cuique ibi chara sint, visuri sitis; si quis vestrum suos invisere vult, commeatum do. Primo vere, edico, adsitis, ut, diis bene juvantibus, bellum ingentis gloriæ prædæque futurum incipiamus.* Omnibus fere visendi domos oblata ultro potestas grata erat, & jam desiderantibus suos, & longius in futurum providentibus desiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores aut jam exhaustos, aut mox exhauriendos, renovavit corpora animosque ad omnia de integro patienda. Vere primo ad edictum convenere. Annibal quum recensuisset omnium auxilia gentium, Gadeis profectus, (*) Herculi vota exsolvit: novisque se obligat votis, *si cetera prospera evenissent.* Inde partiens curas, simul in inferendum atque arcendum bellum: ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset; valido præsidio firmare & eam statuit. Pro eo supplementum ipse ex Africa, maxime jaculatorum, levium armis, petiit; ut Afri in Hispania, Hispani in Africa, melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites cetratos misit in Africam, & funditores Baleares octingentos septuaginta: equites mistos ex multis gentibus mille ducentos. Has copias partim Carthagini præsidio esse, partim distribui per Africam jubet. Simul conquisitoribus in civitates missis, quatuor millia conscripta delectæ juventutis, præsidium eosdem & obsides, duci Carthaginem jubet.

Annibalis apparatus ad bellum.

Annibal præsidio Africam firmat.

CAP. XXII. Neque Hispaniam negligendam ratus, (atque ideo minus, (*i*) quod haud ignarus erat, circumitam ab Romanis eam legatis ad solicitandos principum animos;) Asdrubali fratri, viro impigro, eam provinciam destinat, firmatque eum Africis maxime præsidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Balearibus quingentis. Ad hæc peditum auxilia, additi equites Liby-Phœnices (mistum Punicum Afris genus) CCC. (*k*) & Numidæ Maurique accolæ Oceani ad MDCCC. & parva Ilergetum manus ex Hispania, ducenti equites: &, ne quod terrestris deesset auxilii genus, elephanti quatuordecim. Classis præterea data est ad tuendam maritimam oram (quia qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem gesturos Romanos credi poterat) quinquaginta quinqueremes, quadriremes duæ, triremes quinque: sed aptæ instructæque remigio triginta & duæ quinqueremes erant, & triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitus rediit. Atque inde profectus præter Etovissam, (*l*) urbem ad Iberum, maritimamque oram ducit. Ibi fama est, in quiete visum ab eo juvenem divina specie, qui *se ab Jove* diceret *ducem in Italiam Annibali missum. Proinde sequeretur, neque usquam à se deflecteret oculos.* Pavidum primo nusquam circumspicientem aut respicientem, secutum; deinde, cura humani ingenii, quum quidnam id esset, quod respicere vetitus esset, agitaret animo; temperare oculis nequivisse: tum vidisse post se serpentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum strage ferri, ac post insequi cum fragore cœli nimbum: tum, quæ moles ea quidve prodigii esset quærentem, audisse: *vastitatem Italiæ esse, pergeret porro ire, nec ultra inquireret, sineretque fata in occulto esse.*

Asdrubal tuendam Hispaniam suscipit.

Classis punica.

Spectrum in quiete Annibali apparet.

CAP. XXIII. Hoc visu lætus tripartito Iberum copias trajecit, præmissis, qui Gallorum animos, qua traducendus exercitus erat, donis conciliarent, alpiumque transitus specularentur. Nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde, Bargusiosque, & Ausetanos, & Lacetaniam (*m*) quæ subjecta Pyreneis montibus est, subegit: oræque huic omni præfecit Hannonem, ut fauces, quæ Hispanias Galliis jungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad præsidium obtinendæ regionis data, & mille equites. Postquam per Pyrenæum saltum traduci exercitus ceptus est: rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano, tria millia inde Carpetanorum peditum iter averterunt. Constabat non tam bello motos, quam longinquitate viæ, insuperabilique alpium transitu. Annibal, quia revocare, aut vi retinere eos anceps erat; ne ceterorum etiam feroces animi irritarentur; supra septem millia hominum domos remisit, quos & ipse gravari militia senserat; Carpetanos quoque ab se dimissos simulans.

Annibal Iberum transit.

Annibalis exercitus.

Annibal Pyrenæum saltum superat.

CAP. XXIV. Inde, ne mora atque otium animos solicitarent, cum reliquis copiis Pyrenæum transgreditur, & ad oppidum Illiberim castra locat. Galli, quamquam Italiæ bellum inferri audiebant: tamen quia vi subactos trans Pyrenæum Hispanos fama erat, præsidiaque valida imposita; metu servitutis ad arma consternati, Ruscinonem aliquot populi conveniunt. Quod ubi Annibali nuntiatum est, moram magis quam bellum metuens, oratores ad regulos eorum misit, *colloqui semetipsum velle cum his, & vel illi propius Illiberim accederent, vel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo congressus facilior esset: nam & accepturum eos in castra sua se lætum, nec cunctanter seipsum ad eos venturum. Hospitem enim se Galliæ, non hostem advenisse: nec stricturum ante gladium, si per Gallos liceat, quam in Italiam venisset.* Et per nuntios quidem hæc. Ut vero reguli Gallorum castris ad Illiberim extemplo motis, haud gravate

Annibal Gallos sibi conciliat.

Galli donis capti cum Pœno pacem ineunt.

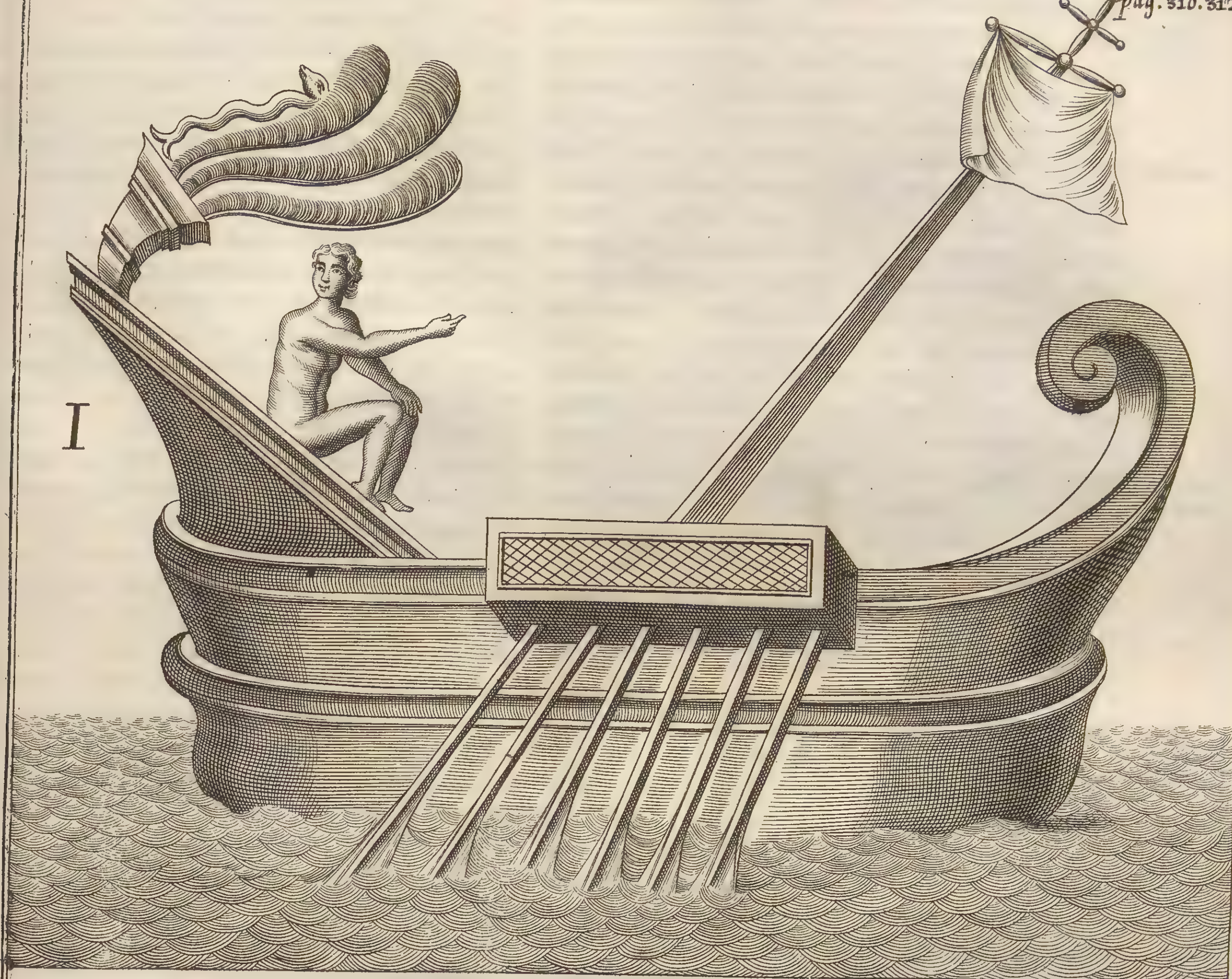
(*i*) al. atque ideo haud minus. (*k*) al. CCCL. Numidæ &c. (*l*) al. Etobesam. al. Hetobeniam. (*m*) al. Aquitaniam.

(*) Herculi vota exsolvit) Herculi nimirum Gaditano, qui quum Gades pervenerat, navigationi suæ finem imposuit. Id quod Hadrianus Imp. in nummo Tab. XL. num. 5. commemorare voluit, proram navis, fretique Gaditani Genium Herculi apponendo. MEDIOBARB. Numism. Impp. Rom. p. 180.

TAB. XL.

pag. 310. 312.

I

ÆR.

II

Δ

Æ.

III

Γ

ÆR.

IV

M

Æ.

V

Γ

gravate ad Pœnum venerunt; capti donis, cum bona pace exercitum per fines suos præter Ruscinonem oppidum transmiserunt.

CAP. XXV. In Italiam interim nihil ultra quam Iberum transisse Annibalem, à Massiliensium legatis Romam perlatum erat: quum perinde, ac si alpes jam transisset, Boji, sollicitatis Insubribus, defecerunt: nec tam ob veteres in Populum Romanum iras, quam quod nuper circa Padum, Placentiam, Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Itaque armis repente arreptis, in eum ipsum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agrestis modo multitudo, sed ipsi triumviri Romani, qui ad agrum venerant assignandum, diffisi Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius, C. Servilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium est. Pro C. Servilio, & T. Annio, Q. Acilium, & C. Herennium habent quidam annales: alii P. Cornelium Asinam, & C. Papirium Masonem. Id quoque dubium est, legati ad Bojos ad expostulandum missi, violati sint: an in triumviros agrum metanteis impetus sit factus. Mutinæ cum obsiderentur, & gens ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis assideret muris, simulari ceptum de pace agi. Evocatique ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra jus modo gentium, sed violata etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur; negantibus Gallis, *nisi obsides sibi redderentur, eos dimissuros.* Quum hæc de legatis nunciata essent, & Mutina præsidiumque in periculo esset; L. Manlius Prætor ira accensus, effusum agmen ad Mutinam ducit. Silvæ tunc circa viam erant, plerisque incultis: ibi inexplorato profectus, in insidias præcipitatus, multaque cum cæde suorum ægre in apertos campos emersit. Ibi castra communita; & quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quamquam accisas res satis constabat. Iter deinde de integro ceptum, nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, apparuit hostis: ubi rursus silvæ intratæ, tum postremos adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites occiderunt, sex signa ademere. Finis & Gallis territandi, & pavendi Romanis fuit, ut ex saltu invio atque impedito evasere. Inde, apertis locis facile tutantes agmen Romani, Tanetum, vicum propinquum Pado, contendere: ibi se munimento ad tempus, commeatibusque fluminis, & Brixianorum Gallorum auxilio, adversus crescentem in dies multitudinem hostium, tutabantur.

Bojorum atque Insubrium Gallorum rebellio.

Mutina obsidetur.

L. Manlius Prætor male rem gerit.

CAP. XXVI. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus, & Punicum insuper Gallico bello auctum Patres acceperunt; *C. Attilium Prætorem cum una legione Romana, & quinque millibus sociorum delectu novo à Consule conscriptis, auxilium ferre Manlio jubent:* qui sine ullo certamine (abscesserant enim metu hostes) Tanetum pervenit. Et P. Cornelius in locum ejus, quæ missa cum prætore fuerat, transcripta legione nova, profectus ab urbe sexaginta longis navibus præter oram Etruriæ, Ligurumque, & inde Salyum montes, pervenit Massiliam: (*n*) & ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim divisus amnis in mare decurrit) castra locat. Vix dum satis credens Annibalem superasse Pyreneos montes: quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit; incertus, quonam ei loco occurreret, nec dum satis refectis ab jactatione maritima militibus; trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia, visendosque ex toto hostes præmittit. Annibal, ceteris metu aut pretio pacatis, jam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validæ. Colunt autem circa utramque ripam Rhodani: & diffisi citeriore agro arceri Pœnum posse: ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum trajectis, ulteriorem ripam amnis obtinebant. Ceteros accolas fluminis Annibal, & eorum ipsorum, quos sedes suæ tenuerant, (*o*) simul perlicit donis ad naves undique contrahendas fabricandasque; simul & ipsi trajici exercitum, levarique quamprimum regionem suam tanta urgente hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium est, lintriumque temere ad vicinalem usum paratarum: novasque alias primum Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus: deinde & ipsi milites, simul copia materiæ, simul facilitate operis inducti, alveos informes (nihil, dummodo innare aquæ & capere onera possent, curantes) raptim faciebant, quibus se suaque transveherent.

Ostia Rhodani.

Annibal ad Rhodanum.

CAP. XXVII. Jamque omnibus satis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverso hostes, omnem ripam equites virique (*p*) obtinentes: *quos ut averteret, Hannonem Bomilcaris filium, vigilia prima noctis, cum parte copiarum, maxime Hispanis, adverso flumine ire iter unius diei jubet: & ubi primo posset, quam occultissime trajecto amni, circumducere agmen: ut quum facto opus sit, adoriatur ab tergo hostem.* Ad id dati duces Galli educunt inde millia quinque & viginti ferme, supra parvæ insulæ circumfusum amnem, latiorem ubi dividebatur, eoque minus alto alveo, transitum ostendêre. Ibi raptim cæsa materia, ratesque fabricatæ, in quibus equi virique & alia onera trajicerentur. Hispani, sine ulla mole in (*) utres vestimentis conjectis, ipsi cetris suppositis (*q*) incubantes, flumen transnatavere. Et alius exercitus ratibus junctis trajectus, castris prope flumen positis, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete unius diei reficitur; intento duce ad consilium opportune exequendum. Postero die profecti ex loco, prodito fumo significant

Annibalis stratagema.

Hannonis copiæ Rhodanum trajiciunt.

(*n*) al. & inde Salyum mox pervenit Massiliam. (*o*) al. Et eos ipsos qui ipsas sedes tenuerant. al. Et eorum ipsorum, qui sedes tenuerant. (*p*) al. equis virisque. (*q*) al. superpositis.

(*) Utres) Utribus bubulis Hispanos, Arabes, & alios populos, contabulatas orates superimposuisse, & ita vectitatos, etiam vestimentis in eos conjectis scribit VALTURIUS Lib. XI. apud quem figuræ Tab. XLI. num. I. propositæ. Vid. STEWECHIUS.

significant se transisse, & haud procul abesse. Quod ubi accepit Annibal, ne tempori deesset, dat signum ad trajiciendum. Jam paratas aptatasque habebat pedes lintres; equites fere propter equos nantes, navium agmen ad excipiendum adversi impetum fluminis parte superiore transmittens, tranquillitatem infra trajicientibus lintribus præbebat. Equorum pars magna nantes loris à puppibus trahebantur; præter eos, quos instructos frenatosque, ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent, imposuerant in naves.

Annibal cum exercitu Rhodanum trajicit.

CAP. XXVIII. Galli occursant in ripam cum variis ululatibus, cantuque moris sui; quatientes scuta super capita, vibrantesque dextris tela: quamquam & ex adverso terrebat tanta vis navium cum ingenti sono fluminis, & clamore vario nautarum & militum, qui nitebantur perrumpere impetum fluminis, & qui ex altera ripa trajicientes suos hortabantur. Jam satis paventes adverso tumultu, terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. Mox & ipse aderat, ancepsque terror circumstabat: & è navibus tanta vis armatorum in terram evadens, & à tergo improvisa premebat acies. Galli, postquam vim facere conati, ultro pellebantur; qua patere visum maxime iter, perrumpunt, trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Annibal ceteris copiis per otium trajectis, spernens jam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum trajiciendorum varia consilia fuisse credo: certe variata memoria actæ rei. Quidam congregatis ad ripam elephantis, tradunt ferocissimum ex iis irritatum ab rectore suo, quum refugientem in aquam, nantem sequeretur, traxisse gregem; ut quemque timentem altitudinem destituerat vadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterum magis constat, ratibus trajectos: id, ut tutius consilium ante rem foret; ita acta re, ad fidem pronius est. Ratem unam ducentos longam pedes, quinquaginta latam, à terra in amnem porrexerunt: quam, ne secunda aqua deferretur, pluribus retinaculis validis parte superiore ripæ religatam, pontis in modum humo injecta, constraverunt, ut belluæ audacter velut per solum ingrederentur. Altera ratis æque lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic copulata est: & quum elephanti per stabilem ratem, tamquam viam, prægredientibus fœminis, acti, in minorem applicatam transgressi sunt; ea extemplo resolutis, quibus leviter annexa erat, vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur: ita primis expositis, alii deinde repetiti ac trajecti sunt. Nihil sane trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur. Primus erat pavor, quum soluta ab ceteris rate in altum raperentur. Ibi urgentes inter se, cedentibus extremis ab aqua, trepidationis aliquantum edebant; donec quietem ipse timor circumspicientibus aquam fecisset. Excidere etiam, sævientes quidam, in flumen, sed pondere ipso stabiles, dejectis rectoribus, quærendis pedetentim vadis, in terram evasere.

Elephanti quomodo trajecti.

CAP. XXIX. Dum elephanti trajiciuntur, interim Annibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, *ubi & quantæ copiæ essent, & quid pararent.* Huic alæ equitum missi, ut ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. Prælium atrocius quam pro numero pugnantium editur. Nam præter multa vulnera, cædes etiam prope par utrimque fuit: fugaque & pavor Numidarum, Romanis jam admodum fessis, victoriam dedit. Victores ad centum sexaginta; nec omnes Romani, sed pars Gallorum: victi amplius ducentis ceciderunt. Hoc principium, simulque omen belli, ut summæ rerum prosperum eventum, ita haud sane incruentam, ancipitisque certaminis victoriam Romanis portendit. Re ita gesta, ad utrumque ducem sui redierunt. Nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ex consiliis ceptisque hostis & ipse conatus caperet: & Annibalem incertum, utrum ceptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus consereret, averterat à præsenti certamine, Bojorum legatorum regulique Magali (r) adventus, qui *se duces itinerum, socios periculi fore*, affirmantes *integro bello, nusquam ante libatis viribus, Italiam aggrediendam censent.* Multitudo timebat quidem hostes; nondum obliterata memoria superioris belli: sed magis iter immensum, alpesque, rem fama, utique inexpertis horrendam, metuebat.

Equestre prælium.

CAP. XXX. Itaque Annibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire, atque Italiam petere, advocata concione, varie militum versat animos, castigando adhortandoque. *Mirari se, quinam pectora semper impavida repens terror invaserit. Per tot annos vincentes eos stipendia facere, neque ante Hispania excessisse, quam omnes gentesque & terræ eæ, quas duo diversa maria amplectantur, Carthaginiensium essent. Indignatos deinde, quod quicumque Saguntum obsedissent, velut ob noxam sibi dedi postularet Populus Romanus Iberum trajecisse ad delendum nomen Romanorum, liberandumque orbem terrarum. Tum nemini visum id longum, quum ab occasu solis ad ortum intenderent iter. Nunc, postquam multo majorem partem itineris emensam cernant; Pyrenæum saltum inter ferocissimas gentes superatum; Rhodanum, tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domita etiam ipsius fluminis vi, trajectum, in conspectu alpes habeant, quarum alterum latus, Italiæ (s) sit; in ipsis portis hostium fatigatos subsistere: quid aliud alpes esse credentes, quam montium altitudines? fingerent altiores Pyrenæis jugis. Nullas profecto terras cœlum contingere, nec inexsuperabiles humano generi esse. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes. Pervias paucis esse. Exercitibus invias? eos ipsos, quos cernant, legatos non pennis sublime elatos alpes transgressos: ne majores quidem eorum indigenas, sed advenas Italiæ cultores, has ipsas alpes ingentibus sæpe agminibus, cum liberis ac conjugibus, migrantium modo, tuto transmisisse. Militi quidem armato, nihil secum præter instrumenta belli portanti, quid invium aut inexsuperabile esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses*

Annibal suos ad invadendam Italiam hortatur.

(r) al. Matali. (s) al. *Italia.*

menses periculi, quid laboris exhaustum esse? Romam orbis terrarum caput petentibus, quicquam adeo asperum atque arduum videri, quod inceptum moretur? cepisse quondam Gallos ea, quæ adiri posse Pœnus desperet. Proinde aut cederent animo atque virtute genti per eos dies toties ab se victæ: aut itineris finem sperent campum interjacentem Tiberi ac mœnibus Romanis.

Annibal mediterranea Galliæ petit.

CAP. XXXI. His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad iter se parare jubet. Postero die profectus adversa ripa Rhodani, mediterranea Galliæ petit: non quia rectior ad alpes via esset; sed quantum, à mari recessisset, minus obvium fore Romanum credens: cum quo, priusquam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conserere. Quartis castris, ad insulam pervenit: ibi Arar Rhodanusque amnes diversis ex alpibus decurrentes, agri aliquantulum amplexi, confluunt in unum. Mediis campis Insulæ nomen inditum. Accolunt prope Allobroges, gens jam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior: tum discors erat. Regni certamine ambigebant fratres. Major, & qui prius imperitarat, Brancus nomine, minore à fratre & cœtu juniorum, qui jure minus, vi plus poterat, pellebatur. Hujus seditionis peropportuna disceptatio quum ad Annibalem rejecta esset, arbiter regni factus, quod erat senatus principumque sententia futurum, imperium majori restituit. Ob id meritum, commeatu copiaque rerum omnium, & vestimentis est adjutus, quæ in fames frigoribus alpes præparare cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, quum jam alpes peteret, non recta regione iter instituit; sed ad lævam in Tricastinos flexit: inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud usquam impedita via, priusquam ad Druentiam flumen pervenit. Is & ipse Alpinus amnis, longe omnium Galliæ fluminum difficillimus transitu est. Nam quum aquæ vim vehat ingentem; non tamen navium patiens est: quia nullis coërcitus ripis, pluribus simul, neque iisdem alveis fluens, nova semper vada novosque gurgites faciens (& ob eadem pediti quoque incerta via est) ad hæc saxa glareosa (t) volvens, nihil stabile, nec tutum ingrediendi præbet; & tum forte imbribus auctus, ingentem transgredientibus tumultum fecit, quum super cetera, trepidatione ipsi sua atque incertis clamoribus turbarentur.

Allobroges.

Tricastini.

P. Cornelius frustra obviam venit Annibali.

CAP. XXXII. P. Cornelius Consul triduo forte, postquam Annibal ad ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad castra hostium venerat, nullam dimicandi moram facturus. Ceterum ubi deserta munimenta, nec facile se tantum progressos assecuturum videt, ad mare ac naves rediit; tutius faciliusque ita descendenti ab alpibus Annibali occursurus. Ne tamen nuda auxiliis Romanis Hispania esset, quam provinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum adversus Asdrubalem misit: non ad tutandos tantummodo veteres socios, conciliandosque novos, sed etiam ad pellendum Hispania Asdrubalem. Ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit; eo, qui circa Padum erat, exercitu Italiam defensurus. Annibal ab Druentia campestri maxime itinere cum bona pace ad alpes incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quamquam fama prius (quæ incerta in majus vero ferre solet) præcepta res erat; tamen ex propinquo visa montium altitudo, nivesque cœlo prope immistæ, tecta informia imposita rupibus, pecora jumentaque torrida frigore, homines intonsi & inculti, animalia inanimataque omnia rigentia gelu, cetera visu quam dictu fœdiora, terrorem renovavere. Erigentibus in primos agmen clivos, apparuerunt imminentes, tumulos insidentes, montani: qui si valles occultiores insedissent, coorti in pugnam repente, ingentem fugam stratemque dedissent. Annibal consistere signa jubet: Gallisque ad visenda loca præmissis, postquam comperit transitum ea non esse, castra inter confragosa omnia præruptaque, quam extensissima potest valle, locat. Tum per eosdem Gallos, haud sane multum lingua moribusque abhorrentes, quum se immiscuissent, colloquiis montanorum, edoctus *interdiu tantum obsideri saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta*: luce prima subiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu vim per angustias facturus. Die deinde, simulando aliud quam quod parabatur, consumpto, quum eodem quo constiterant loco, castra communissent; ubi primum degressos tumulis montanos, laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus quam pro numero manentium in speciem factis, impedimentisque cum equite relictis, & maxima parte peditum; ipse cum expeditis, acerrimo quoque viro, raptim angustias evadit: iisque ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, consedit.

Difficilis transitus Annibalis per Alpes.

CAP. XXXIII. Prima deinde luce castra mota, & agmen reliquum incedere cepit. Jam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant; quum repente conspiciunt alios, arce occupata sua, super caput imminentes, alios via transire hostes. Utraque simul objecta res oculis, animis immobiles parumper eos defixit. Deinde ut trepidationem in angustiis, suoque ipsum tumultu misceri agmen (u) videre, equis maxime consternatis; quicquid adjecissent ipsi terroris, satis ad perniciem fore rati, perversis rupibus, juxta invia ac devia assueti discurrunt. Tum vero simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Pœni oppugnabantur: plusque inter ipsos, (sibi quoque tendente ut periculo prius evaderet) quam cum hostibus certaminis erat. Equi maxime infestum agmen faciebant, qui & clamoribus dissonis, quos nemora (x) etiam repercussæque valles augebant, territi trepidabant; & icti forte aut vulnerati, adeo consternati sunt, ut stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent: multosque turba, quum præcipites deruptæque utrinque angustiæ essent, in imensum altitudinis dejecit; quosdam & armatos. Inde ruinæ maximæ modo jumenta cum oneribus devolvebantur. Quæ quamquam fœda visu erant, stetit parumper tamen Annibal, ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret. Deinde

Galli Alpium incolæ Annibalem oppugnant.

(t) al. globosa. (u) al. suoque ipso tumultu Annibalis misceri agmen. (x) al. memoria.

de postquam interrumpi agmen vidit, periculumque esse, ne exutum impedimentis exercitum nequicquam incolumen traduxisset; decurrit ex superiore loco; & quum impetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum auxit. Sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fuga montanorum erant, sedatur: nec per otium modo, sed prope silentio mox omnes traducti. Castellum inde, quod caput ejus regionis erat, vicosque circumjectos capit, & captivorum pecoribus per triduum exercitum aluit. Et quia nec montanis primo perculsis, nec loco magnopere impediebantur, aliquantum eo triduo viæ confecit.

Annibal Gallos fudit.

CAP. XXXIV. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum. Ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidiis est prope circumventus. Magno natu principes castellorum oratores ad Pœnum veniunt: *alienis malis, utili exemplo, doctos*, memorantes, *amicitiam malle, quam vim experiri Pœnorum. Itaque obedienter imperata facturos*, commeatum itinerisque duces, & ad fidem promissorum obsides acciperet. Annibal nec temere credendo, nec aspernando, ne repudiati, aperte hostes fierent, benigne quum respondisset, obsidibus, quos dabant, acceptis, & commeatu, quem in viam ipsi detulerant, usus; nequaquam, ut inter pacatos, incomposito agmine, duces eorum sequitur. Primum agmen elephanti & equites erant: ipse post cum robore peditum circumspectans solicitus omnia, incedebat. Ubi in angustiorem viam, ex parte altera subjectam jugo insuper imminenti ventum est, undique ex insidiis barbari à fronte & à terga coorti, cominus eminusque petunt: saxa ingentia in agmen devolvunt. Maxima ab tergo vis hominum urgebat. In eos versa peditum acies haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agminis (*y*) fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi, ac prope perniciem ventum est: nam dum cunctaretur Annibal dimittere in angustias agmen, quia non, ut ipse equitibus præsidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilii reliquerat; occursantes per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam insedere: noxque una Annibali, sine equitibus ac impedimentis acta est.

Reliquos artibus convenit.

Galli ex insidiis Annibalem adoriuntur.

CAP. XXXV. Postero die jam segnius intercursantibus barbaris, junctæ copiæ, saltusque haud sine clade (majore tamen jumentorum quam hominum pernicie) superatus. Inde montani, pauciores jam, & latrocinii magis quam belli more, concursabant; modo in primum, modo in novissimum agmen, ut cuique aut locus opportunitatem daret, aut progressi morative aliquam occasionem fecissent. Elephanti, sicut præcipites (*z*) per arctas vias magna mora agebantur, ita tutum ab hostibus quacumque incederent (quia insuetis adeunti propius metus erat) agmen præbebant. Nono die in jugum alpium perventum est, per invia pleraque, & errores, quos aut ducentium fraus, aut ubi fides iis non esset, temere initæ valles à conjectantibus iter, faciebant. Biduum in jugis stativa habita: fessis labore ac pugnando quies data militibus: jumentaque aliquot, quæ prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia agminis, in castra pervenere. Fessis tædio tot malorum, nivis etiam casus, occidente jam sidere Vergiliarum, ingentem terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta quum signis prima luce motis segniter agmen incederet, pigritiaque & desperatio in omnium vultu emineret; prægressus signa Annibal, in promontorio quodam, unde longe ac late prospectus erat, consistere jussis militibus, Italiam ostentat, subjectosque alpinis montibus circumpadanos campos: *mœniaque eos tum transcendere, non Italiæ modo, sed etiam urbis Romæ. Cetera plana, proclivia fore: uno, aut ad summum altero prælio arcem & caput Italiæ in manu ac potestate habituros.* Procedere inde agmen cepit; jam nihil ne hostibus quidem, præter parva furta per occasionem, tentantibus. Ceterum iter multo, quam in ascensu fuerat (ut pleraque alpium ab Italia sicut breviora, ita arctiora (*a*) sunt) difficilius fuit. Omnis enim ferme via præceps, angusta, lubrica erat: ut neque sustinere se à lapsu possent: nec, si qui paullulum titubassent, hærere afflicti vestigio suo; aliique super alios, & jumenta & homines occiderent.

Annibal nono die in jugum Alpium pervenit.

Annibal suos cohortatur.

CAP. XXXVI. Ventum deinde ad multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, ut ægre expeditus miles tentabundus, manibusque retinens virgulta ac stirpes circa eminentes, demittere sese posset. Natura locus jam ante præceps, recenti terræ lapsu, in pedum mille admodum altitudinem, abruptus erat. Ibi quum velut ad finem viæ equites constitissent, miranti Annibali quæ res moraretur agmen, nuntiatur, *rupem inviam esse.* Digressus deinde ipse ad locum visendum. Haud dubia res visa, (*b*) quin per invia circa, nec trita antea, quamvis longo ambitu circumduceret agmen. Ea vero via insuperabilis fuit. Nam quum super veterem nivem intactam nova modicæ altitudinis esset: molli, nec præaltæ nivi facile pedes ingredientium insistebant. Ut vero tot hominum jumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem, fluentemque tabem liquescentis nivis ingrediebantur. Terra ibi luctatio erat, ut à lubrica glacie, non recipiente vestigium, & in prono citius pede se fallente; (*c*) & seu manibus in assurgendo, seu genu se adjuvissent, ipsis adminiculis prolapsi, si iterum corruissent, nec stirpes circa radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant. Itaque in levi tantum glacie, tabidaque nive volutabantur jumenta: secabant interdum, etiam tum infimam ingredientia nivem, & prolapsa jactandis gravius in continendo (*d*) ungulis, penitus perfringebant: ut pleraque velut pedica capta hærerent indurata & alte concreta glacie.

Rupes quædam invia.

CAP. XXXVII. Tandem nequicquam jumentis atque hominibus fatigatis, castra in jugo posita; ægerrime ad id ipsum loco purgato:

(*y*) al. agmina. (*z*) al. principes. (*a*) al. arrectiora. (*b*) al. Digresso deinde ipsi ad locum visendum haud dubia res visa. (*c*) al. pedem fallente. (*d*) al. connitendo.

to: tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniendam, per quam unam via esse poterat, milites ducti; quum cædendum esset saxum, arboribus circa immanibus dejectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt: eamque (quum & vis venti apta faciendo igni coorta esset,) succendunt, ardentiaque saxa in fuso aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque anfractibus modicis clivos, ut non jumenta solum, sed elephanti etiam deduci possent. Quatriduum circa rupem consumptum. Jumenta prope fame absumebantur: nuda enim fere cacumina sunt; & si quid est pabuli, obruunt nives. Inferiora vallis apricos quosdam colles habent, rivosque prope silvas; etiam humano cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum missa, & quies, muniendo fessis hominibus, data triduo. Inde ad planum descensum est, etiam locis mollioribus, & accolarum ingeniis.

Rupes arte perrupta.

CAP. XXXVIII. Hoc maxime modo perventum est in Italiam quinto mense à Carthagine nova, (ut quidam auctores sunt) quinto decimo die Alpibus superatis. Quantæ copiæ transgresso in Italiam Annibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. Qui plurimum, centum millia peditum viginti equitum fuisse scribunt; qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Annibale scribit, maxime auctor moveret me, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusque additis: cum his scribit octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: (magis affluxisse verisimile est, & ita quidam auctores sunt.) Ex ipso autem audisse Annibale, *postquam Rhodanum transierit, triginta sex millia hominum, ingentemque numerum equorum, & aliorum jumentorum amisisse in Taurinis*, quæ Gallis proxima gens erat, in Italiam digresso. Id quum inter omnes constet, eo magis miror ambigi, quanam alpes transierit: & vulgo credere, Pennino; atque inde nomen & jugo alpium inditum, transgressum. Cælius, per Cremonis jugum dicit transisse. Qui ambo saltus eum, non in Taurinos, sed per Salassos montanos (e) ad Libuos Gallos deduxissent. Nec verisimile est, ea tum ad Gallinam patuisse itinera; utique quæ ad Penninum ferunt, obsepta gentibus semigermanis fuissent. Neque hercule montibus his (si quem forte id movet) ab transitu Pœnorum ullo Veragri, incolæ (f) jugi ejus, norunt nomen inditum; sed ab eo, quem in summo sacratum vertice *Penninum* montani appellant.

Quantæ copiæ Annibali fuerint in Italiam transgresso.

Quanam Alpes transierit.

CAP. XXXIX. Peropportune ad principia rerum Taurinis proximæ genti adversus Insubres motum bellum erat. Sed armare exercitum Annibal, ut parti alteri auxilio esset (in reficiendo maxime sentientem contracta ante mala) non poterat. Otium etenim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuvie tabeque, squalida & prope efferata corpora varie movebant. Ea P. Cornelio Consuli causa fuit, quum Pisas navibus venisset, exercitu à Manlio Attilioque accepto tirone, & in novis ignominiis trepido, ad Padum festinandi: ut cum hoste nondum refecto manum consereret. Sed quum Placentiam Consul venit, jam ex stativis moverat Annibal: Taurinorumque unam urbem caput gentis ejus, quia volentis (g) in amicitiam non veniebat, vi expugnarat: junxissetque sibi non metu solum, sed etiam voluntate Gallos accolas Padi; ni eos, circumspectantes defectionis tempus, subito adventus Consulis oppressisset. Et Annibal movit ex Taurinis; incertos quæ pars sequenda esset Gallos, præsentem se secuturos ratus. Jam prope in conspectu erant exercitus, convenerantque duces; sicut inter se nondum satis noti, ita jam imbutus uterque quadam admiratione alterius. Nam Annibalis & apud Romanos, jam ante Sagunti excidium, celeberrimum nomen erat: & Scipionem Annibal eo ipso, quod adversus se dux potissimum lectus esset, præstantem virum credebat, & auxerant inter se opinionem; Scipio, quod relictus in Gallia, obvius fuerat in Italiam transgresso Annibali; Annibal, conatu, tam audaci trajiciendarum alpium, & effectu. Occupavit tamen Scipio Padum trajicere, & ad Ticinum amnem motis castris; prius quam educeret in aciem, adhortandorum militum causa, talem orationem exorsus est:

Cornelius Scipio Cos. Annibali obviam venit.

Annibal & Scipio clarissimi duces.

CAP. XL. *Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud vos. Quid enim adhortari referret, aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregie vicissent, aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem secutus, confessionem cedentis ac detrectantis certamen pro victoria habui? Nunc quia ille exercitus Hispaniæ provinciæ scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit, ubi eum gerere Senatus Populusque Romanus voluit; ego, ut Consulem ducem adversus Annibalem ac Pœnos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli: Novo imperatori apud novos milites pauca verba facienda sunt. Ne genus belli, neve hostem ignoretis: cum iis est vobis, milites, pugnandum, quos terra marique priore bello vicistis: à quibus stipendium per viginti annos exegistis: à quibus capta belli præmia, Siciliam ac Sardiniam, habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illisque animus, qui victoribus & victis esse solet. Nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis (quum plures pene (h) perierint quam supersunt) plus spei nactos esse. At enim pauci quidem sunt, sed vigentes animis corporibusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla possit. Effigies, imo umbræ hominum; fame, frigore, illuvie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque. Ad hæc perusti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata fractaque arma: claudi ac debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis. Reliquias extremas hostium,*

Corn. Scipio milites suos adhortatur.

(e) al. per saltus montanos. (f) al. ab transitu Pœnorum, nullo sed uno vel acri incolæ. al. ab transitu Pœnorum Seduno Veragri (vel Seduni & Veragri) incolæ Iugi ejus. (g) al. quia volens. (h) al. *plane.* al. *fæde.*

um, non hostes habebitis. Ac nihil magis vereor, quam ne antequam vos cum hoste pugnaveritis, alpes vicisse Annibalem videantur. Sed ita forsitan decuit, cum fœderum ruptore duce ac populo, deos ipsos, sine ulla humana ope, committere ac profligare bellum: nos autem, qui secundum deos violati sumus, commissum ac profligatum conficere.

CAP. XLI. *Non vereor, ne quis me hoc vestri adhortandi causa magnifice loqui existimet; ipsum aliter animo affectum esse. Licuit in Hispaniam, provinciam meam, ire, quo jam profectus eram cum exercitu meo, ubi & fratrem consilii participem, ac periculi socium haberem, & Asdrubalem potius quam Annibalem hostem, & minorem haud dubie molem belli. Tamen, quum præterveherer navibus Galliæ oram; ad famam hujus hostis in terram egressus, præmisso equitatu, ad Rhodanum movi castra. Equestri prælio, qua parte copiarum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi: peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terra non poteram, regressus ad naves, quanta maxima celeritate potui, tanto maris terrarumque circuitu, in radicibus alpium obvius fui. Huic timendo hosti (i) utrum quum declinarem certamen, improvisus videor incidisse, an occurrere in vestigiis ejus? lacessere ac trahere ad decernendum? Experiri juvat, utrum alios repente Carthaginienses per viginti annos terra ediderit: an iidem sint, qui ad Ægates pugnavere insulas, & quos ab Eryce duodevicenis denariis æstimatos emisistis: & utrum Annibal hic sit æmulus itinerum Herculis, ut ipse fert; an vectigalis stipendiariusque & servus Populi Romani à patre relictus: quem nisi Saguntinum scelus agitaret, respiceret profecto, si non patriam victam, domum certe, patremque, (k) & fœdera Amilcaris scripta manu. Qui jussus à Consule nostro, præsidium deduxit ab Eryce: qui graves impositas victis Carthaginiensibus leges fremens mœrensque accepit: qui decedere Sicilia, qui stipendium Populo Romano dare pactus est. Itaque, vos, ego, milites, non eo solum animo, quo adversus alios hostes soletis, pugnare velim: sed cum indignatione quadam atque ira; velut si servos videatis vestros arma repente contra vos ferentes. Licuit, si voluissemus, ad Erycem clausos, ultimo supplicio humanorum, fame interficere: licuit classem victricem in Africam trajicere, atque intra paucos dies sine ullo certamine Carthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emisimus ex obsidione: pacem cum victis fecimus: tutelæ nostræ deinde duximus, quum Africo bello urgerentur. Pro his impertitis, furiosum juvenem sequentes, oppugnatum patriam nostram veniunt. Atque utinam pro decore nobis hoc tantum, & non pro salute esset certamen. Non de possessione Siciliæ ac Sardiniæ, de quibus quondam agebatur; sed pro Italia nobis est pugnandum: nec est alius ab tergo exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat; nec alpes aliæ sunt, quas dum superat, comparari nova possint præsidia. Hic est obstandum, milites, velut si ante Romana mœnia pugnemus. Unusquisque se non corpus suum, sed conjugem ac liberos parvos armis protegere putet: nec domesticas solum agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus Senatum Populumque Romanum. Qualis nostra vis virtusque fuerit, talem deinde fortunam illius (l) urbis ac Romani imperii fore.* Hæc apud Romanos Consul.

CAP. XLII. Annibal rebus prius, quam verbis adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio statuit; armisque Gallicis, ante eorum pedes projectis, interrogare interpretem jussit, *Ecquis, si vinculis levaretur, armaque & equum victor acciperet, decertare ferro vellet?* Quum ad unum omnes *ferrum pugnamque poscerent*, & dejecta in id sors esset, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. Ut cujusque sors exciderat, (m) alacer, inter gratulantes gaudio exultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat: ubi vero dimicarent, is habitus animorum non inter ejusdem modo conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgo, ut non vincentium magis, quam bene morientium fortuna laudaretur. Annibal miro spectaculo suos ad certamen stimulat.

CAP. XLIII. Dum sic, aliquot spectatis paribus, affectos dimisisset; concione inde advocata, ita apud eos locutus fertur: *Si quem animum in alienæ sortis exemplo paullo ante habuistis, eundem mox in æstimanda fortuna vestra habueritis; vicimus, milites: neque enim spectaculum modo illud, sed quædam veluti imago vestræ conditionis erat. Ac nescio an majora vincula, majoresque necessitates vobis quam captivis vestris fortuna circumdederit. Dextra lævaque duo maria claudunt; nullam, ne ad effugium quidem, navem habentibus. Circa Padus amnis, major ac violentior Rhodano: ab tergo alpes urgent; vix integris vobis ac vigentibus transitæ. Hic vincendum, aut moriendum, milites, est, ubi primum hosti occurristis; & eadem fortuna, quæ necessitatem pugnandi imposuit, præmia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne à diis quidem immortalibus optare solent. Si Siciliam tantum ac Sardiniam, parentibus nostris ereptas, nostra virtute recuperaturi essemus: satis tamen ampla pretia essent. Quicquid Romani tot triumphis partum congestumque possident; id omne vestrum cum ipsis dominis futurum est. In hanc tam opimam mercedem, agite, cum diis bene juvantibus arma capite. Satis adhuc in vastis Lusitaniæ Celtiberiæque montibus, pecora consectando; nullum emolumentum tot laborum periculorumque vestrorum vidistis. Tempus est jam, opulenta vos ac ditia stipendia facere, & magna operæ pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque, & tot armatas gentes emensos. Hic vobis terminum laborum fortuna dedit. Hic dignam mercedem emeritis stipendiis dabit. Nec quam magni nominis bellum est, tam difficilem existimaritis victoriam fore. Sæpe & contemptus hostis cruentum certamen edidit; & inclyti populi regesque perlevi momento victi sunt. Nam dempto hoc uno fulgore nominis Romani, quid est quod illi vobis comparandi sint? Ut viginti annorum militiam vestram cum illa virtute cum illa fortuna taceam; ab Herculis columnis, ab Oceano, terminisque ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispaniæ & Galliæ populos, vincentes huc pervenistis: pugnabitis cum exercitu tirone, hac ipsa æstate cæso, victo, circumsesso à Gallis,* Et oratione hortatur.

(i) al. *Huic timido hosti.* (k) al. *pacemque.* (l) al. *ipsius.* (m) al. excierat.

Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignorantique ducem. An me, in Prætorio patris, clarissimi imperatoris, prope natum, certe eductum, domitorem Hispaniæ, Galliæque, victorem eundem, non Alpinarum modo gentium, sed ipsarum, quod multo majus est, alpium, cum semestri hoc conferam duce, desertore exercitus sui? Cui si quis demptis signis Pœnos, Romanosque hodie ostendat, ignoraturum certum habeo, utrius exercitus sit Consul. Non ego illud parvi æstimo, milites, quod nemo vestrum est, cujus non ante oculos ipse sæpe militare aliquod ediderim facinus, cui non idem ego virtutis spectator ac testis, notata temporibus locisque referre sua possim decora. Cum laudatis à me millies, donatisque, alumnus prius omnium vestrum, quam imperator; procedam acie adversus ignotos inter se, ignorantesque.

CAP. XLIV. *Quocumque circumtuli oculos, plena omnia video animorum ac roboris: veteranum peditem, generosissimarum gentium equites frenatos & infrenatos, vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Carthaginienses, tum ob patriam, tum ob iram justissimam pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam; tanto audacius fortiusque pugnaturi, quanto major spes, major est animus inferentis vim, quam arcentis. Accendit præterea animos & stimulat dolor, injuria, indignitas. Ad supplicium depoposcerunt me ducem primum, deinde vos omnes, qui Saguntum oppugnassetis: deditos ultimis cruciatibus affecturi fuerunt. Crudelissima ac superbissima gens, sua omnia suique arbitrii facit. Cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum imponere æquum censet: circumscribit includitque nos terminis montium fluminumque, quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, terminos observat. Ne transieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis. Ad Iberum est Saguntum: nusquam te vestigio moveris. Parum est, quod veterrimas provincias meas Siciliam & Sardiniam adimis. Etiam Hispanias? Et inde cessero, in Africam transcendes. Transcendes autem dico? duos Consules hujus anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam miserunt. Nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicarimus. Illis timidis & ignavis licet esse, qui respectum habent, quos suus ager, sua terra, per tuta ac pacata itinera fugientes accipient: vobis necesse est fortibus viris esse, & omnibus inter victoriam mortemve certa desperatione abruptis; aut vincere, aut si fortuna dubitabit, in prælio potius, quam in fuga, mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus, destinatumque in animo est, iterum dicam, vicistis: nullum momentum (o) ad vicendum homini à diis immortalibus acrius datum est.*

CAP. XLV. His adhortationibus quum utrimque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis causa castellum superimponunt.

Maharbal sociorum P. R. agros depopulatur.

Pœnus opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum Populi Romani agros mittit. Gallis parci quam maxime jubet, principumque animos solicitari ad defectionem. Ponte perfecto traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum à vico Tumulis (p) consedit. Ibi Annibal castra habebat, revocatoque propere Maharbale, atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil unquam satis dictum præmonitumque ad cohortandos milites ratus; vocatis ad concionem, *certa præmia* pronuntiat, *in quorum spem pugnarent. Agrum sese daturum esse in Italia, Africa, Hispania, ubi quisque velit, immunem ipsi qui accepisset, liberisque: qui pecuniam quam agrum maluisset, ei se argento satisfacturum: qui sociorum, cives Carthaginienses fieri vellent, potestatem facturum: qui domos redire mallent, daturum se operam, ne cujus suorum popularium mutatam secum fortunam esse vellent, servis quoque dominos prosecutis libertatem proponit, binaque pro his mancipia dominis se redditurum.* Eaque ut rata scirent fore, agnum læva manu, dextra silicem retinens, *si falleret, Jovem ceterosque precatus deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum mactasset.* Secundum precationem caput pecudis saxo elisit. Tum vero omnes, velut diis auctoribus in spem suam quisque acceptis, id moræ, quod nondum pugnarent, ad potienda sperata rati, prælium uno animo & voce una poscunt.

Annibal præmia suis promittit.

CAP. XLVI. Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, super cetera recentibus etiam territos prodigiis. Nam & lupus intraverat castra, laniatisque obviis, ipse intactus evaserat; & examen apum in arbore prætorio imminente consederat. Quibus procuratis Scipio, cum equitatu jaculatoribusque expeditis profectus ad castra hostium, exque propinquo copias, quantæ, & cujus generis essent, speculandas; obvius fit Annibali, & ipsi cum equitibus ad exploranda circa loca progresso. Neutri alteros primo cernebant: densior deinde incessu tot hominum equorumque oriens pulvis signum propinquantium hostium fuit. Constitit utrumque agmen, & prælio sese expediebant. Scipio jaculatores & Gallos equites in fronte locat, Romanos, sociorumque quod roboris fuit, in subsidiis. Annibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vix dum clamore sublato, jaculatores fugerunt inter subsidia ad secundam aciem: inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps: deinde, quia turbabant equos pedites intermisti, multis labentibus ex equis, aut desilientibus, ubi suos primi circumventos vidissent, jam magna ex parte ad pedes pugna ierat; donec Numidæ, qui in cornibus erant, circumvecti paullulum, ab tergo se ostenderunt. Is pavor perculit Romanos: auxitque pavorem Consulis vulnus; periculumque intercursu tum primum pubescentis filii propulsatum. (*) Hic erit juvenis, penes quem perfecti hujusce belli laus est; *Africanus* ob egregiam

Romani in castris prodigiis terrentur.

Pugna equestris inter Scipionem & Annibalem ad Ticinum.

Annibal vincit.

(o) al. *contentum.* al. *contemptu.* al. *incitamentum.* (p) al. Victumviis.

(*) Hic erit ... Africanus ... appellatus.) Confirmat hunc Livii locum, Hôchstæ ad ripas Mœni inventum Numisma æreum Cimeliarchii nostri rarissimum, indubitatæ antiquitatis, probæque notæ; Tab. XLI. num. 2. In cujus adversa Romæ caput Galeatum cum Inscriptione. SIPIO AFRICANUS. In Aversa vero, Equi caput Carthaginis Symbolum, cum epigraphe: AFRICA RECEPTA. conspiciuntur. Quis autem numismatis hujus rarissimi Auctor fuerit, mihi nondum constat. Quum autem Africa recepta in nummo legatur, ad secundum Scipionem Africanum id pertinere arbitror, qui Carthaginem delevit.

giam victoriam de Annibale Pœnisque appellatus. Fuga tamen effusa jaculatorum maxime fuit, quos primos Numidæ invaserunt. Alius confertus equitatus Consulem medium acceptum, non armis modo, sed etiam corporibus suis protegens, in castra, nusquam trepide neque effuse cedendo, reduxit. Servati Consulis decus Cœlius ad servum natione Ligurem delegat. Malim equidem de filio verum esse, quod & plures tradidere auctores, & fama obtinuit.

Pœnus equitatu melior Romanis.

CAP. XLVII. Hoc primum cum Annibale prælium fuit; quo facile apparuit, & equitatu meliorem Pœnum esse: & ob id campos patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proxima nocte jussis militibus vasa silentio colligere, castra ab Ticino mota, festinatumque ad Padum est; ut ratibus, quibus junxerat flumen, nondum resolutis, sine tumultu atque insectatione hostis, copias trajiceret.

Romani ultra Padum recedunt.

Prius Placentiam pervenere, quam satis sciret Annibal ab Ticino profectos: tamen ad sexcentos moratorum in citeriore ripa, segniter ratem solventes, cepit. Transire non potuit pontem; ut extrema resoluta erant, tota rate in secundam aquam labente.

Auctorum variæ sententiæ.

Cœlius auctor est, Magonem cum equitatu, & Hispanis peditibus flumen extemplo transnasse, ipsum Annibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse; elephantis in ordinem ad sustinendum impetum fluminis oppositis. Ea peritis amnis ejus vix fidem fecerint. Nam neque equites armis, equisque salvis tantam vim fluminis superasse, verisimile est; ut jam Hispanos omnes inflati transvexerint utres: & multorum dierum circuitu Papi vada petenda fuerant, qua exercitus gravis impedimentis traduci posset. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locum rate jungendo flumini inventum tradunt; ea cum Magone equites Hispanorum expeditos præmissos.

Annibal sequitur Romanos.

Dum Annibal citra flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen, interim Mago equitesque, ab transitu fluminis diei unius itinere, Placentiam ad hostes contendunt. Annibal paucis post diebus, sex millia à Placentia castra communivit, & postero die in conspectu hostium acie directa, potestatem pugnæ fecit.

Gallorum perfidia.

CAP. XLVIII. Insequenti nocte cædes in castris Romanis, tumultu tamen quam re major, ab auxiliaribus Gallis facta est. Ad duo millia peditum, & ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Annibalem transfugiunt: quos Pœnus benigne allocutus, & spe ingentium donorum accensos, in civitates quemque suas, ad solicitandos popularium animos demisit. Scipio cædem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus, contactosque eo scelere, velut injecta rabie ad arma ituros; quamquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium, in loca altiora, collesque impeditiores equiti castra movet.

Scipio ad Trebiam fluvium recedit.

Minus quam ad Ticinum fefellit: missisque Annibal primum Numidis, deinde omni equitatu, turbasset utique novissimum agmen, ni aviditate prædæ in vacua Romana castra Numidæ divertissent. Ibi dum per scrutantes loca omnia castrorum, nullo satis digno moræ pretio tempus terunt; emissus hostis de manibus est: & quum jam transgressos Trebiam Romanos, metantesque castra conspexissent; paucos moratorum occiderunt, citra flumen interceptos. Scipio nec vexationem vulneris in via jactanti (*q*) ultra patiens, & collegam (jam enim & revocatum ex Sicilia audierat) ratus expectandum; locum, qui prope flumen tutissimus stativis est visus, delectum communivit. Nec procul inde Annibal quum consedisset, quantum victoria equestri elatus, tantum anxius inopia, quæ per hostium agros euntem nusquam præparatis commeatibus major indies excipiebat; ad Clastidium vicum, quo magnum frumenti numerum congesserant Romani, mittit.

Clastidium Pœnis proditum.

Ibi quum vim pararent, spes facta proditionis: nec sane magno pretio, nummis aureis quadringentis, Dasio Brundusino præfecto præsidii corrupto, traditur Annibali Clastidium. Id horreum fuit Pœnis sedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito præsidio, ut fama clementiæ in principio rerum colligeretur, nihil sævitum est.

Res mari ad Siciliam gestæ.

CAP. XLIX. Quum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam insulasque Italiæ imminentes, & à Sempronio Consule, & ante adventum ejus, terra marique res gestæ. Viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiæ à Carthaginiensibus missæ, novem (*) Liparas, octo insulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum avertit æstus. Ad eas conspectas, à Messana, duodecim naves ab Hierone rege (**) Syracusanorum missæ, qui tum forte (***) Messanæ erat; Consulem Romanum operiens, nullo repugnante captas naves Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, præter viginti naves, cujus ipsi classis essent, in Italiam missas; quinque & triginta alias quinqueremes Siciliam petere, ad solicitandos veteres socios. Lilybæi occupandi præcipuam curam esse credere: eadem tempestate, qua ipsi disjecti forent, eam quoque classem ad Ægateis insulas dejectam. Hæc sicut audita erant, rex Messana M. Æmilio prætori, cujus Sicilia erat provincia, perscribit; monetque, (****) *Lilybæum firmo*

(*q*) al. jactantis.

(*) Novem Liparas, octo insulam Vulcani tenuerunt) Liparensium numisma cum Vulcano ex BEGERI Thes. Br. T. I. p. 363. protulimus Tab. XLI. num. 3.

(**) Syracusanorum) Ex plurimis, quos possidemus, Syracusanorum nummis, Tab. XLII. num. 1. unum producimus, sed elegantiorem & rariorem; Cujus ex adversa, per Palladis caput, celeberrimus in Sicilia Minervæ cultus; ex aversa, per Dianam, venatricis habitu cum cane currentem, Sicilia venationibus apta, Dianæque fano clara, observatur. BEGERUS l. c. p. 384.

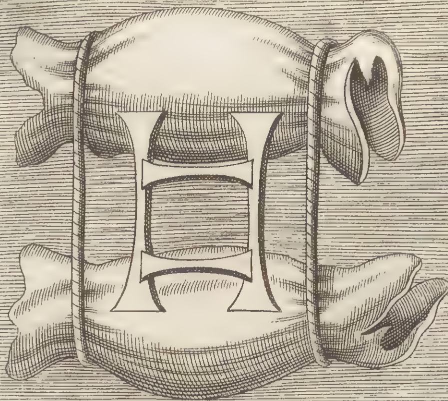
(***) Messanæ) Tab. XLII. num. 2. & 3. duo exhibemus Nummophylacii nostri Messanæ numismata, quorum posterius quidem nusquam à nobis visum, vel vulgatum legimus. Utrumque per leonem in adversis denotat, lepores primum ab Anaxila in Siciliam invectos esse, qui Anaxilas in parte aversa prioris nummi expressus est, ut Rhedâ in Olympia vicit. Leonis caput partis adversæ, posterioris nummi, denotat forte originem eandem Messanensium & Rheginorum, hi enim idem leonis caput in nummis suis expressere; Aversa tam ad originem quam situm urbis spectare videtur. Conf. BEGER. l. c. pag. 393.

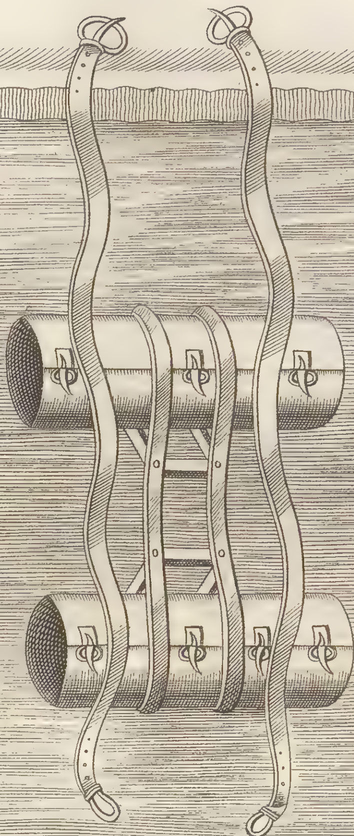
(****) Lilybæum) Lilybætanorum numisma vid. Tab. XLII. num. 4. In quo Apollinis caput & lyra affirmant, Lilybætanos Apollinis cultores fuisse. Vid. BEGERUS. l. c. p. 371.

TAB. XLI.

pag. 313. 319. 320.

I

II

ÆR.

Γ

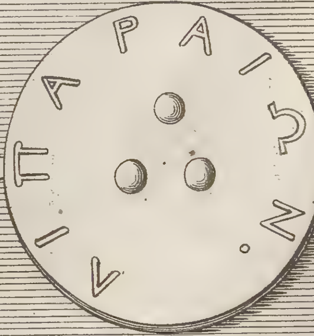

III

ÆR.

Δ

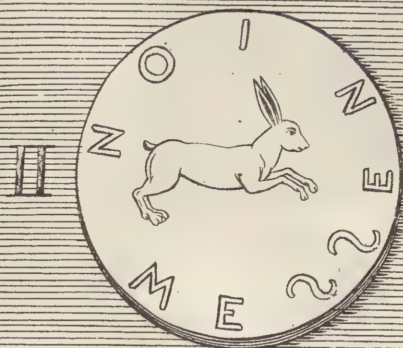
I

Æ.
Δ

II

Æ.
E

III

Æ.
E

IV

ÆR.
Δ

firmo teneret præsidio. Extemplo & circa prætorem ad civitates missi legati, tribunique, qui suos ad curam custodiæ intenderent. Ante omnia Lilybæum teneri ad apparatum belli: edicto proposito, *ut socii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent; ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret; perque omnem oram qui erant, ex speculis prospicerent adventantem hostium classem.* Simul itaque (quamquam de industria morati cursum navium erant Carthaginienses, ut ante lucem accederent Lilybæum) præsensum tamen est, quia & luna pernox erat, & sublatis armamentis veniebant; extemplo datum è speculis signum, & in oppido ad arma conclamatum est, & in naves conscensum: pars militum in muris portarumque stationibus, pars in navibus erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinuerunt, demendis armamentis eo tempore, aptandaque ad pugnam classe absumpto. Ubi illuxit, recepere classem in altum, ut spatium pugnæ esset, exitumque liberum è portu naves hostium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam; & memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti, & militum multitudine ac virtute.

Navalis pugna inter Pœnos & Romanos ad Lilybæum.

CAP. L. Ubi in altum evecti sunt, Romanus conserere pugnam, & ex propinquo vires conferre velle: contra eludere Pœnus, & arte, non vi rem gerere; naviumque quam virorum aut armorum malle certamen facere. Nam ut sociis navalibus affatim instructam classem, ita inopem milite habebat: & sicubi conserta navis esset, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadversum est; & Romanis multitudo sua auxit animum, & paucitas illis minuit. Extemplo septem naves Punicæ circumventæ, fugam ceteræ ceperunt: mille & septingenti fuere in navibus capti, milites nautæque in iis tres nobiles Carthaginiensium. Classis Romana incolumis, una tantum perforata navi, sed ea quoque ipsa reduce, in portum rediit. Secundum hanc pugnam, nondum gnaris eis qui Messanæ erant, T. Sempronius Consul Messanam venit, & fretum intranti rex Hiero classem ornatam obviam duxit: transgressusque ex regia in prætoriam navem, gratulatus sospitem cum exercitu & navibus advenisse, precatusque prosperum ac felicem in Siciliam transitum; statum deinde insulæ, & Carthaginiensium conata exposuit; pollicitusque est, quo animo, priore bello, Populum Romanum juvenis adjuvisset, eo senem adjuturum. Frumenta vestimentaque se legionibus Consulis sociisque navalibus gratis præbiturum. Grande periculum Lilybæo maritimisque civitatibus esse, & quibusdam volentibus novas res fore. Ob hæc Consuli nihil cunctandum visum, quin Lilybæum classe peteret: & rex regiaque classis una profecti. Navigantes inde, pugnatum ad Lilybæum, fusasque & captas hostium naves, accepere.

Naves Punicæ aliquot captæ, reliquæ fugam ceperunt.

Sempronius Melitam capit.

CAP. LI. A Lilybæo Consul, Hierone cum classe regia dimisso, relictoque prætore ad tuendam Siciliæ oram, ipse in insulam Melitam, quæ à Carthaginiensibus tenebatur, trajecit. Advenienti Amilcar, Gisgonis filius, præfectus præsidii, cum paullo minus duobus millibus militum, oppidumque, cum insula traditur: inde post paucos dies reditum Lilybæum, captivique & à Consule & à prætore, præter insignes nobilitate viros, sub corona venierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat Consul; ad insulas Vulcani, (quia fama erat stare ibi Punicam classem) trajecit. Nec quisquam hostium circa eas insulas inventus. Jam forte transmiserant ad vastandam Italiæ oram: depopulatoque Vibonensi agro, urbem etiam terrebant. Repetenti Siciliam Consuli *exscensio hostium in agrum Vibonensem facta* nuntiatur: literæque à Senatu de transitu in Italiam Annibalis, &, *ut primo quoque tempore collegæ ferret auxilium*, missæ traduntur. Multis simul anxius curis, exercitum extemplo in naves impositum, Ariminum supero mari misit: Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus Vibonensem agrum maritimamque oram Italiæ tuendam attribuit: M. Æmilio Prætori quinquaginta navium classem explevit: ipse compositis Siciliæ rebus, decem navibus oram Italiæ legens, Ariminum pervenit: inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen, collegæ conjungitur.

Revocatur in Italiam.

Ad Collegam venit.

CAP. LII. Jam ambo Consules & quicquid Romanarum virium erat, Annibali oppositum, aut illis copiis defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen Consul alter equestri prælio uno & vulnere suo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant; in duorum præpotentium populorum certamine, per ambiguum favorem, haud dubie gratiam victoris spectantes. Id Romani, ne quid modo moverent, æquo satis, Pœnus periniquo animo ferebat; *à Gallis accitum se venisse ad liberandos eos*, dictitans. Ob eam iram, simul ut præda militem aleret, duo millia peditum & mille equites, Numidas plerosque, mistos quosdam & Gallos, populari omnem deinceps agrum usque ad Padi ripas jussit. Egentes ope Galli, quum ad id dubios servassent animos, coacti ab auctoribus injuriæ, ad vindices futuros declinant: legatisque ad Consulem missis, *auxilium Romanorum, terræ ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti*, orant. Cornelio nec causa, nec tempus agendæ rei placebat: suspectaque ei gens erat, tum ob infida multa facinora; tum, ut alia vetustate obsolevissent, ob recentem Bojorum perfidiam. Sempronius contra, *continendis in fide sociis maximum vinculum esse primos, qui equissent (r) ope, defensos censebat.* Tum, collega cunctante, equitatum suum, mille peditum, jaculatoribus ferme admistis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Ii, sparsos & incompositos, adhæc graves præda plerosque, quum inopinatos invasissent, ingentem terrorem, cædemque ac fugam usque ad castra stationesque hostium fecere: unde

Ambo Coss. Annibali opponuntur.

Prælium equestre dubium.

(r) al. *coissent.*

unde multitudine effusa pulsi, rursus subsidio suorum prælium restituere. Varia inde pugna sequentes, (*s*) quamquam ad extremum æquassent certamen, major tamen hostium Romanis fama victoriæ fuit.

Sempronius Cos. dissentiente collega ad certamen milites parari jubet.

CAP. LIII. Ceterum nemini omnium major, justiorque quam ipsi Consuli videri; gaudio efferri, *qua parte copiarum alter Consul victus foret, ea se vicisse. Restitutos ac refectos militibus animos. Nec quemquam esse, præter collegam, qui dilatam dimicationem vellet: eum animo magis, quam corpore ægrum, memoria vulneris aciem ac tela horrere. Sed non esse cum ægro senescendum. Quid enim ultra differri aut teri tempus? quem tertium consulem, quem alium exercitum exspectari? castra Carthaginiensium in Italia, ac prope in conspectu urbis esse: non Siciliam ac Sardiniam victis ademptas, nec cis Iberum Hispaniam peti; sed solo patrio terraque, in qua geniti forent, pelli Romanos. Quantum ingemiscant*, inquit, *patres nostri circa mœnia Carthaginis bellare soliti, si videant nos, progeniem suam, duos consules consularesque exercitus, in media Italia paventes, intra castra? Pœnum, quod inter Alpes Apenninumque agri sit, suæ ditionis fecisse?* Hæc assidens ægro collegæ, hæc in prætorio prope concionabundus agere. Stimulabat & tempus propinquum comitiorum, ne in novos Consules bellum differretur; & occasio in se unum vertendæ gloriæ, dum æger collega erat. Itaque nequicquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites jubet.

Annibalis consilia.

Annibal, quum, quid optimum foret hosti, cerneret, vix ullam spem habebat, temere atque improvide, quicquam consules acturos: quum alterius ingenium, fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, ferociusque factum prospero cum prædatoribus suis certamine crederet; adesse gerendæ rei fortunam haud diffidebat, cujus ne quod prætermitteret tempus, solicitus intentusque erat, dum tiro hostium esset miles, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent: quorum ingentem multitudinem sciebat segnius secuturam, quanto longius ab domo traherentur. Quum ob hæc taliaque speraret propinquum certamen, & facere, si cessaretur, cuperet; speculatoresque Galli ad ea exploranda quæ vellet, tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnæ esse Romanos retulissent; locum insidiis circumspectare Pœnus cepit.

Annibal circumspectat insidiis locum.

CAP. LIV. Erat in medio rivus, præaltis utrimque clausus ripis, & circa obsitus palustribus herbis, &, quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusque: quem ubi ad equites quoque tegendos satis latebrosum locum circumvectus ipse oculis perlustravit; *Hic erit locus*, Magoni fratri ait, *quem teneas. Delige centenos viros ex omni pedite atque equite; cum quibus ad me vigilia prima venias. Nunc corpora curare tempus est.* Ita prætorium missum. Mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorum cerno*, inquit Annibal: *sed ut & numero etiam, non animis modo valeatis, singulis vobis novenos ex turmis manipulisque vestri similes eligite: Mago locum monstrabit, quem insideatis. Hostem cæcum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Annibal prima luce Numidas equites transgressos Trebiam flumen, obequitare jubet hostium portis, jaculandoque in stationes elicere ad pugnam hostem: injecto deinde certamine, cedendo sensim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Numidis. Ceteris ducibus peditum equitumque præceptum, *ut prandere omnes juberent: armatos deinde, instratisque equis, signum expectare.*

Numidæ obequitant castris Romanis.

Sempronius ad pugnam educit copias.

Sempronius ad tumultum Numidarum, primum omnem equitatum, ferox ea parte virium, deinde sex millia peditum, postremo omnes copias ad destinatum locum jam ante consilio, avidus certaminis eduxit. Erat forte brumæ tempus, & nivalis dies in locis alpibus Apenninoque interjectis; propinquitate etiam fluminum ac paludum prægelidis; ad hoc raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat: & quicquid auræ fluminis appropinquabant, afflabat acrior frigoris vis.

Numidæ refugiunt.

Ut vero refugientes Numidas insequentes, aquam ingressi sunt (& erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum utique egressis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia esset, simul jejuni procedente jam die, fame etiam deficere.

CAP. LV. Annibalis interim miles ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos ut mollirent artus misso, & cibo per otium capto, ubi transgressos flumen nuntiatum est hostes; alacer animis corporibusque arma capit, atque in aciem procedit.

Annibal aciem instruit.

Baleares locat ante signa, levem armaturam, octo ferme millia hominum; deinde graviorem armis peditem, quod virium, quod roboris erat; in cornibus circumfudit decem millia equitum: & ab cornibus in utramque partem divisos elephantos statuit. Consul, effusos sequentes equites, quum ab resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato, revocatos circumdedit peditibus. Duodeviginti millia Romani erant, socium nominis Latini viginti; auxilia præterea Cenomanorum: ea sola in fide manserat Gallica gens. His copiis concursum est.

Prælium inter Romanos & Pœnos.

Prælium à Balearibus ortum est, quibus quum majore robore legiones obsisterent, deductæ propere in cornua leves armaturæ sunt; quæ res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur. Nam quum vix jam per se resisterent decem millibus equitum quatuor millia, & fessi plerisque integris; obruti sunt insuper velut nube jaculorum à Balearibus conjecta. Ad hoc elephanti imminentes ab extremis cornibus (equis maxime non visu modo, sed odore insolito territis) fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis quam viribus erat, quas recentes Pœnus paullo ante curatis corporibus in prælium attulerat: contra, jejuna fessaque corpora Romanis & rigentia gelu torpebant. Restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret pugnatum. Sed & Baleares pulso equite jaculabantur in latera, & elephanti

(*s*) al. sequente.

phanti jam in mediam peditum aciem sese tulerant: & Mago Numidæque simul latebras eorum improvida præterlata acies est, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot circumstantibus malis, mansit aliquamdiu immota acie; maxime præter spem omnium adversus elephantos. Eos velites, ad id ipsum locati, verutis conjectis & avertere, & insecuti aversos sub caudis, qua maxime molli cute vulnera accipiunt, fodiebant.

CAP. LVI. Trepidantes, propeque jam in suos consternatos, media acie, in extremam, ad sinistrum cornu, adversus Gallos auxiliares agi jussit Annibal. Extemplo haud dubiam fecere fugam. Additus quoque novus terror Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt. Itaque quum jam in orbem utrimque pugnarent, decem millia ferme hominum quum alia evadere nequissent, media Afrorum acie, quæ Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti cæde hostium perrupere. Et quum neque in castra reditus esset, flumine interclusis; neque præ imbri satis discernere possent, qua suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ: & qui flumen petiere, aut gurgitibus absumpti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi, ab hostibus oppressi. Qui passim per agros fuga sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis, Placentiam contendere: aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressique in castra pervenere. Imber nive mistus, & intoleranda vis frigoris, & homines multos, & jumenta, & elephantos prope omnes, absumpsit. Finis insequendi hostis Pœnis flumen Trebia fuit: & ita torpentes gelu, in castra rediere, ut vix lætitiam victoriæ sentirent. Itaque nocte insequenti, quum præsidium Romanorum castrorum, & quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam trajicerent; aut nihil sensere Pœni obstrepente pluvia; aut quia jam moveri præ lassitudine nequibant ac vulneribus, sentire sese dissimulaverunt: quietisque Pœnis, tacito agmine ab Scipione Consule exercitus Placentiam est perductus: inde Pado trajectus Cremonam; ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur.

Romani vincuntur.

Placentiam fugiunt.

CAP. LVII. Romam tantus terror ex hac clade perlatus est, ut jam ad urbem crederent infestis signis hostem venturum; nec quicquam spei aut auxilii esse, quo portis mœnibusque vim arcerent. *Uno Consule ad Ticinum victo, altero ex Sicilia revocato, duobus Consulibus, duobus consularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones esse, quæ arcessantur.* Ita territis Sempronius Consul advenit, ingenti periculo per effusos passim ad prædandum hostium equites (audacia magis quam consilio, aut spe fallendi resistendive, si non falleret) transgressus. Id quod unum maxime in præsentia desiderabatur: comitiis consularibus habitis, in hiberna rediit. Creati Consules, Cn. Servilius, & C. Flaminius. Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus passim Numidis equitibus, & qua his impeditiora erant, Celtiberis, Lusitanisque. Omnes igitur clausi undique commeatus erant, nisi quod Pado naves subveherent. Emporium prope Placentiam fuit, & opere magno munitum & valido firmatum præsidio. Ejus castelli oppugnandi spe cum equitibus ac levi armatura profectus Annibal, quum plurimum in celando incepto ad effectum spei habuisset; nocte adortus, non fefellit vigiles. Tantus repente clamor est sublatus, ut Placentiæ quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu Consul aderat; jussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre prælium interim commissum: in quo, quia Annibal saucius pugna excessit, pavore hostibus injecto, defensum egregie præsidium est. Paucorum inde dierum quiete sumpta, & vix dum satis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit oppugnandas. Id emporium à Romanis Gallico bello fuerat munitum. Inde locum frequentaverant accolæ, misti undique ex finitimis populis; & tum terror populationum eo plerosque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo, fama impigre defensi ad Placentiam præsidii accensa, armis arreptis obviam Annibali procedit. Magis agmina quam acies in via concurrerunt: & quum ex altera parte nihil, præter inconditam turbam esset; in altera & dux militi, & duci fidens miles; ad triginta quinque millia hominum à paucis fusa. Postero die deditione facta, præsidium intra mœnia accepere: jussique arma tradere, quum dicto paruissent, signum repente victoribus datur, ut tamquam vi captam urbem diriperent. Neque ulla quæ in tali re memorabilis scribentibus videri solet, prætermissa clades est: adeo omnis libidinis, crudelitatisque, & inhumanæ superbiæ editum in miseros est exemplum. Hæ fuere hibernæ expeditiones Annibalis.

Romæ magnus terror.

Sempronius ad Comitia Romam proficiscitur.

Cn. Servilius, & C. Flaminius Coss. U. C. an. 535. Ol. 140. a. C. N. 218.

Emporium defensum.

Annibal saucius pugna excessit.

Victumviæ captæ, fusis oppidanis.

Qui trucidantur.

CAP. LVIII. Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: & ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit; eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adjuncturus. Transeuntem Apenninum adeo atrox tempestas adorta est, ut alpium fœditatem prope superaverit. Vento mistus imber quum ferretur in ipsa ora; primum, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vortice intorti affligebantur, constitere: deinde, quum jam spiritum intercluderet, nec reciprocare animam sineret, aversi à vento parumper consedere. Tum vero ingenti sono cœlum strepere, & inter horrendos fragores micare ignes. Capti auribus & oculis, metu omnes torpere. Tandem effuso imbre, quum eo magis accensa vis venti esset; ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id vero laboris, velut de integro, initium fuit. Nam nec explicare quicquam, nec statuere poterant: nec quod statutum esset, manebat; omnia perscindente vento, & rapiente: & mox aqua levata vento, quum super gelida montium juga concreta esset, tantum nivosæ grandinis dejecit, ut, omnibus omissis, procumberent homines; tegminibus suis magis obruti quam tecti. Tantaque vis frigoris insecuta est, ut ex illa miserabili hominum jumentorumque strage, quum se quisque attollere ac levare vellet, diu nequiret; quia torpentibus

Annibal transitum Apennini tentat.

Apennini frigora.

tibus rigore nervis, vix flectere artus poterant. Deinde, ut tandem agitando ſeſe movere ac recepere animos, & raris locis ignis fieri eſt ceptus; ad alienam opem quiſque inops tendere. Biduum eo loco, velut obſeſſi, manſere, multi homines, multa jumenta; elephanti quoque ex his, qui prælio ad Trebiam facto ſuperfuerant, ſeptem abſumpti.

Annibal regreditur.

CAP. LIX. Degreſſus Apennino retro ad Placentiam caſtra movit, & ad decem millia progreſſus conſedit. Poſtero die duodecim millia peditum, quinque equitum adverſus hoſtem ducit. Nec Sempronius Conſul (jam enim redierat ab Roma) detrectavit certamen: atque eo die tria millia paſſuum inter bina caſtra fuere. Poſtero die ingentibus animis, vario eventu pugnatum eſt. Primo concurſu adeo res Romana ſuperior fuit, ut non acie vincerent ſolum, ſed pulſos hoſtes in caſtra perſequerentur: mox caſtra quoque oppugnarent. Annibal paucis propugnatoribus in vallo portiſque poſitis, ceteros confertos in media caſtra recepit; intentoſque ſignum ad erumpendum ſpectare jubet. Jam nona ferme diei hora erat, quum Romanus nequicquam fatigato milite, poſtquam nulla ſpes erat potiundi caſtris, ſignum receptui dedit. Quod ubi Annibal accepit, laxatamque pugnam & receſſum à caſtris vidit; extemplo equitibus dextra lævaque emiſſis in hoſtem, ipſe, cum peditum robore medius, caſtris (*t*) erupit. Pugna raro ulla magis ſæva, & cum utriuſque partis pernicie clarior fuiſſet, ſi extendi eam dies in longum ſpatium ſiviſſet. Nox accenſum ingentibus animis prælium diremit. Itaque acrior concurſus fuit quam cædes: & ſicut æquata ferme pugna erat, ita clade pari diſceſſum eſt. Ab neutra parte ſexcentis plus peditibus, & dimidium ejus equitum cecidit. Sed major Romanis, quam pro numero, jactura fuit: quia equeſtris ordinis aliquot, & tribuni militum quinque, & præfecti ſociorum tres, ſunt interfecti. Secundum eam pugnam Annibal in Ligures, Sempronius Lucam conceſſit. Venienti in Ligures Annibali, per inſidias intercepti duo quæſtores Romani, C. Fulvius & L. Lucretius, cum duobus tribunis militum, & quinque equeſtris ordinis ſenatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem ſocietatemque crederet, traduntur.

Varia certamina inter Sempronium & Annibalem.

Cn. Corn. Scipio in Hiſpaniam proficiſcitur.

CAP. LX. Dum hæc in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio in Hiſpaniam cum claſſe & exercitu miſſus, quum ab oſtio Rhodani profectus, Pyrenæoſque montes circumvectus, Emporiis appuliſſet claſſem, expoſito ibi exercitu, orſus à Lacetanis, omnem oram uſque ad Iberum flumen, partim renovandis ſocietatibus, partim novis inſtituendis, Romanæ ditionis fecit. Inde conciliata clementiæ fama, non ad maritimos modo populos, ſed in mediterraneis quoque ac montanis ad ferociores jam gentes valuit: nec pax modo apud eos, ſed ſocietas etiam armorum parata eſt: validæque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conſcriptæ ſunt. Hannonis cis Iberum provincia erat: eum reliquerat Annibal ad regionis ejus præſidium. Itaque priuſquam alienarentur omnia, obviam eundum ratus, caſtris in conſpectu hoſtium poſitis, in aciem eduxit. Nec Romano differendum certamen viſum: quippe qui ſciret, cum Hannone & Aſdrubale ſibi dimicandum eſſe; malletque adverſus ſingulos ſeparatim, quam adverſus duos ſimul rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. Sex millia hoſtium cæſa, duo capta cum præſidio caſtrorum. Nam & caſtra expugnata ſunt, atque ipſe dux, cum aliquot principibus capiuntur: & Sciſſis (*u*) propinquum caſtris oppidum, expugnatur. Ceterum præda oppidi parvi pretii rerum fuit; ſupellex barbarica, ac vilium mancipiorum. Caſtra militem ditavere, non ejus modo exercitus, qui victus erat; ſed & ejus, qui cum Annibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus (ne gravia impedimenta ferentibus eſſent) citra Pyrenæum relictis.

Hannone capto caſtra Pœnorum oppugnantur.

CAP. LXI. Priuſquam certa hujus cladis fama accideret, tranſgreſſus Iberum Aſdrubal cum octo millibus peditum, mille equitum, tanquam ad primum adventum Romanorum occurſurus: poſtquam perditas res ad Sciſſim amiſſaque caſtra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone claſſicos milites navaleſque ſocios, vagos palanteſque per agros (quod ferme fit, ut ſecundæ res negligentiam creent) (*x*) equite paſſim dimiſſo, cum magna cæde, majore fuga ad naves compellit. Nec diutius circa ea loca morari auſus, ne à Scipione opprimeretur, trans Iberum ſeſe recepit. Et Scipio, raptim ad famam novorum hoſtium agmine acto, quum in paucos præfectos navium animadvertiſſet, præſidio Tarracone modico relicto, Emporias cum claſſe rediit. Vix dum digreſſo eo, Aſdrubal aderat: & Ilergetum populo, qui obſides Scipioni dederat, ad defectionem impulſo, cum eorum ipſorum juventute agros fidelium Romanis ſociorum vaſtat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rurſus cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis, Ilergetum gentem, quum infeſto exercitu invaſiſſet, compulſis omnibus, Athanagiam, urbem (quæ caput ejus populi erat) circumſedit: intraque dies paucos pluribus quam ante obſidibus imperatis, Ilergetes, pecunia etiam mulctatos, in jus ditionemque recepit. Inde in Auſetanos prope Iberum, ſocios & ipſos Pœnorum, procedit: atque urbe eorum obſeſſa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul jam urbe, quum intrare vellent, excepit inſidiis. Cæſa ad duodecim millia, exuti pene omnes armis, domos paſſim palantes per agros diffugere: nec obſeſſos alia ulla res quam iniqua oppugnantibus hiems tutabatur. Triginta dies obſidio fuit: per quos raro umquam nix minus quatuor pedes alta jacuit: adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea ſola, ignibus aliquoties conjectis ab hoſte, etiam tutamentum fuerit.

Aſdrubal ſero advenit.

Sociorum Pop. Rom. agros vaſtat.

Scipio Ilergeteres vaſtat.

Auſetani Romanis deduntur.

CAP. LXII. Poſtremo quum Amuſitus princeps eorum ad Aſdrubalem profugiſſet, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum eſt. Romæ aut circa

(*t*) al. mediis caſtris. (*u*) al. Stiſſum. al. Sciſſum. (*x*) al. creant.

Prodigia.

circa urbem multa ea hieme prodigia facta: aut (quod evenire solet, MOTIS SEMEL IN religionem animis) multa nuntiata, & temere credita sunt: in queis, *ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamasse: & foro boario bovem in tertiam contignationem sua sponte escendisse, atque inde tumultu habitatorum territum, sese dejecisse: & navium speciem de cælo affulsisse: & ædem Spei, quæ in foro olitorio est, fulmine ictam: & Lanuvii hastam se commovisse: & corvum in ædem Junonis devolasse, atque in ipso pulvinario consedisse: & in agro Amiternino, multis locis hominum specie procul candida veste visos, nec cum ullo congressos: & in Piceno lapidibus pluisse: & Cære sortes extenuatas: & in Gallia lupum vigili gladium è vagina raptum abstulisse.* Ob cetera prodigia, *libros adire decemviri jussi.* Quod autem lapidibus pluisset in Piceno, *novendiale sacrum edictum*, & subinde aliis procurandis prope tota civitas operata fuit.

Procurata vota.

Jam primum omnium urbs lustrata est: hostiæque majores, quibus editum (y) est diis cæsæ; & donum ex auri pondo quadraginta Lanuvium ad Junonis portatum est; & signum æneum matronæ Junoni in Aventino dedicaverunt; & lectisternium Cære, ubi sortes attenuatæ erant, imperatum; & supplicatio Fortunæ in Algido: Romæ quoque, & lectisternium Juventati, & supplicatio ad ædem Herculis; nominatim deinde universo populo, circa omnia pulvinaria, indicta: & (*) Genio majores hostiæ cæsæ quinque, & C. Atilius Serranus prætor (**) vota suscipere jussus, si in decem annos Respublica eodem stetisset statu. Hæc procurata votaque ex libris Sibyllinis magna ex parte levaverant animos religione.

CAP. LXIII. Consulum designatorum alter Flaminius, cui eæ legiones, quæ Placentiæ hibernabant, sorte evenerant; edictum & literas ad Consulem misit, *ut is exercitus Idibus Martiis Arimini esset in castris.*

Temeritas & arrogantia Flaminii Consulis.

Huic in provincia consulatum inire consilium erat; memori veterum certaminum cum Patribus; quæ tribunus plebis, & quæ postea Consul, prius de consulatu, qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat: invisus etiam Patribus ob novam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis adversus Senatum, uno Patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat; *ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam navem, quæ plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet.* Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos. Quæstus omnis Patribus indecorus visus est. Res per summam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem suasori legis Flaminio, favorem apud plebem, alterumque inde consulatum peperit. Ob hæc ratus auspiciis ementiendis, Latinarumque feriarum mora, & consularibus aliis impedimentis, retenturos se in urbe; simulato itinere, privatus, clam in provinciam abiit.

Clam in provinciam abiit.

Ea res ubi palam facta est; novam insuper iram infestis jam ante Patribus movit: *Non cum Senatu modo, sed cum diis immortalibus C. Flaminium bellum gerere. Consulem ante inauspicato factum, revocantibus ex ipsa acie diis atque hominibus, non paruisse; & nunc conscientia spretorum,* (z) *& Capitolium & solennem votorum nuncupationem fugisse: ne die initi magistratus, Jovis Optimi Maximi templum adiret: ne Senatum, invisus ipse, & sibi uni invisum, videret, consuleretque: ne Latinas indiceret, Jovique Latiari solenne sacrum in monte faceret: ne auspicato profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde cum lictoribus ad provinciam iret. Lixæ modo, sine insignibus, sine lictoribus, profectum clam, furtim, haud aliter quam si exilii causa solum vertisset. Magis pro majestate videlicet imperii Arimini, quam Romæ magistratum initurum, & in diversorio hospitali, quam apud penates suos prætextam sumpturum. Revocandum universi retrahendumque censuerunt: & cogendum omnibus prius præsentem in deos hominesque fungi officiis, quam ad exercitum & in provinciam iret.*

Frustra revocatur.

In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius & M. Antistius profecti, nihilo magis eum movere, quam priori consulatu literæ moverant ab Senatu missæ. Paucos post dies magistratum inniit, immolantique ei vitulus jam ictus, è manibus sacrificantium, sese quum proripuisset, multos circumstantes cruore respersit. Fuga procul, etiam major apud ignaros quid trepidaretur, & concursatio fuit.

Prodigia.

Id à plerisque in omen magni terroris acceptum. Legionibus inde duabus à Sempronio prioris anni Consule; duabus à C. Atilio prætore acceptis, in Etruriam per Apennini tramites exercitus duci est ceptus.

(y) al. edictum. (z) al. *conscientia præteritorum.* al. *conscientias Prætorum.*

(*) Genio) Genius Populi Romani stat in nummo Tab. XLIII. num. 1. Severi Imp. cornucopiæ & patera instructus. Literas PTR HEMELARIUS autumat significare, Pecuniam Trevirensem esse, i. e. Treviris signatam. Conf. illum in Numism. aur. Impp. Rom. Tab. 50. pag. 179.

(**) Vota suscipere - - - in decem annos) Vota decennalia etiam adhuc sub Imperatoribus suscepta fuisse, docet Antonini Pii Imp. nummus Tab, XLIII. num. 2. Vid. BEGERUS l. c. T. II. p. 668.

EPITOME LIB. XXII.

ANnibal, per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Etruriam: per quas paludes quatriduo, & tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius, Consul homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quæ tolli non poterant, & ab equo quem conscenderat, per caput devolutus, insidiis ab Annibale circumventus, ad Thrasimenum lacum cum exercitu cæsus est. Sex millia quæ eruperant, fide ab Maharbale data, perfidia Annibalis vincta sunt. Quum ad nuntium cladis Romæ luctus esset: duæ matres, insperato receptis filiis, gaudio mortuæ sunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum. Quum deinde Q. Fabius Maximus Dictator, adversus Annibalem missus, nollet acie cum eo confligere, ne contra ferocem tot victoriis hostem, territum adversis prœliis militem pugnæ committeret, & opponendo se tantummodo, conatus Annibalis impediret: M. Minucius magister equitum, ferox & temerarius, criminando dictatorem, tamquam segnem, & timidum; effecit, ut populi jussu ei imperium cum dictatore æquaretur, divisoque exercitu, quum in iniquo loco conflixisset, & in maximo discrimine legiones ejus essent; superveniente cum exercitu Fabio Maximo, discrimine liberatus est. Quo beneficio victus castra cum eo junxit, & patrem eum salutavit: idemque facere milites jussit. Annibal, vastata Campania, inter Casilinum oppidum & Calliculam montem, à Fabio clausus, sarmentis ad cornua boum ligatis & incensis, præsidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugavit: & sic transgressus est saltum. Idemque Fabii Maximi dictatoris, quum circumposita ureret, agro pepercit, ut illum tamquam proditorem suspectum faceret. Æmilio deinde Paullo & Terentio Varrone Consulibus & ducibus cum maxima clade adversus Annibalem ad Cannas pugnatum est: cæsaque eo prœlio Romanorum quadraginta quinque millia, cum Paullo Consule & senatoribus octoginta; consularibus atque prætoriis aut ædilitiis triginta. Post quam cladem, quum à nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui postea Africanus *nuncupatus est, stricto super capita deliberantium ferro, juravit se pro hoste habiturum eum, qui in verba sua non jurasset: effecitque ut omnes minime relictum iri à se Italiam jurejurando adstringerentur. Præterea trepidationem urbis & luctum, & res in Hispania meliore eventu gestas continet. Opimia, & Floronia, Vestales virgines, incesti damnatæ. Propter paucitatem vero militum, servorum octo millia armata sunt. Captivi, quum potestas esset redimendi, redempti non sunt. Varroni obviam itum est, & gratiæ actæ, quod de Republica non desperasset.*

DECA-

DECADIS TERTIÆ

LIBER VIGESIMUS SECUNDUS.

CAPUT I.

JAM ver appetebat quum Annibal ex hibernis movit, & nequicquam ante conatus transcendere Appenninum, intolerandis frigoribus, & cum ingenti periculo moratus ac metu. Galli, quos prædæ populationumque conciverat spes: postquam pro eo, ut ipsi ex alieno agro raperent, agerentque, suas terras sedem belli esse, premique utriusque partis exercitum viderunt hibernis, verterunt retro ad Annibalem ab Romanis odia: petitusque sæpe principum insidiis, ipsorumque inter se fraude, eadem levitate qua consenserant, consensum indicantium, servatus erat; & mutando nunc vestem, nunc tegumenta capitis, errore etiam sese ab insidiis munierat. Ceterum hic quoque ei timor causa fuit maturius movendi ex hibernis. Per idem tempus Cn. Servilius Consul Romæ Idibus Martiis magistratum iniit. Ibi quum de republica retulisset, redintegrata in C. Flaminium invidia est. *Duos se consules creasse, unum habere. Quod enim illi justum imperium, quod auspicium esse? magistratus id à domo, publicis privatisque penatibus, Latinis feriis actis, sacrificio in monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis, secum ferre: nec privatum auspicia sequi; nec sine auspiciis profectum, in externo ea solo nova atque integra concipere posse.* Augebant metum prodigia ex pluribus simul locis nuntiata: *in Sicilia militibus aliquot spicula, in Sardinia autem in muro circumeunti vigilias equiti Scipionem, quem manu tenuerat, arsisse: & littora crebris ignibus fulsisse: & scuta duo sanguinem sudasse: & milites quosdam ictos fulminibus: & solis orbem minui visum: & Præneste ardentes lapides cœlo cecidisse: & Arpis palmas in cœlo visas, pugnantemque cum luna solem: & Capenæ duas interdiu lunas ortas: & aquas Cæretes sanguine mistas fluxisse; fontemque ipsum Herculis cruentis manasse sparsum maculis: & in Antiati metentibus, cruentas in corbem spicas cecidisse: & Faleriis cœlum findi visum, velut magno hiatu; quaque patuerit, ingens lumen effulsisse: sortes sua sponte attenuatas, unamque excidisse, ita scriptam: MAVORS TELUM SUUM CONCUTIT: & per idem tempus Romæ signum Martis Appia via ad simulacra luporum sudasse: & Capuæ speciem cæli ardentis fuisse, lunæque inter imbrem cadentis.* Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: *capras lanatas quibusdam factas, & gallinam in marem, gallum in fœminam sese vertisse.* His sicut erant nuntiata expositis, auctoribusque in curiam introductis, Consul de religione. Patres consuluit. Decretum, *ut ea prodigia, partim majoribus hostiis, partim lactentibus procurarentur: & uti supplicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur. Cetera, quum decemviri libros inspexissent, ut ita fierent, quemadmodum cordi esse divi carminibus præfarentur.* Decemvirorum monitu decretum est: *Jovi primum donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret; Junoni Minervæque ex argento dona daretur, & Junoni Reginæ in Aventino, Junonique Sospitæ Lanuvii majoribus hostiis sacrificaretur, matronæque, pecunia collata, quantum conferre cuique commodum esset, donum Junoni Reginæ in Aventinum ferrent, lectisterniumque fieret: quin & libertinæ, & ipsæ, unde Feroniæ donum daretur, pecuniam pro facultatibus suis conferrent.* Hæc ubi facta, decemviri Ardeæ in foro majoribus hostiis sacrificarunt. Postremo Decembri jam mense ad ædem Saturni Romæ immolatum est, lectisterniumque imperatum (& eum lectum Senatores straverunt) & convivium publicum, ac per urbem *Saturnalia* diem ac noctem clamatum, populusque *eum diem festum habere ac servare in perpetuum jussus.*

Gallis invisus esse cepit Annibal.

Romani infensi Flaminio Cos.

Varia prodigia nuntiantur.

Procurata.

CAP. II. Dum Consul placandis Romæ diis, habendoque delectu dat operam. Annibal profectus ex hibernis, quia jam Flaminium Consulem Arretium pervenisse fama erat, quum aliud longius, ceterum commodius ostenderetur iter, propiorem viam per paludem petit, qua fluvius Arnus per eos dies solito magis inundaverat. Hispanos & Afros, (id omne veterani erat robur exercitus;) admistis ipsorum impedimentis, nec ubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, *primos ire jussit: sequi Gallos, ut id agminis medium esset: novissimos ire equites. Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen; maxime Gallos, si tædio laboris longæque viæ (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem.* Primi, qua modo præirent duces, per præaltas fluvii ac profundas voragines hausti pene limo immergentesque se, tamen signa sequebantur. Galli, qui neque (a) sustinere se prolapsi, neque assurgere ex voraginibus poterant; aut corpora animis, aut animos spe sustinebant; alii, fessa ægre trahentes membra; alii, ubi semel victis tædio animis procubuissent, inter jumenta & ipsa jacentia passim, morientes. Maximeque omnium vigiliæ conficiebant, per quatriduum jam & tres noctes toleratæ. Quum omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi in sicco fessa sternerent corpora, inveniri posset; cumulatis in aquas sarcinis insuper incumbebant. Jumentorum itinere to-

Annibal Etruriam petit.

Molestum iter per paludes.

(a) al Galli neque.

to proſtratorum paſſim acervi, tantum, quod exſtaret aqua, quærentibus ad quietem, parvi temporis neceſſarium cubile dabant. Ipſe Annibal, æger oculis, ex verna primum intemperie variante, calores frigoraque, elephanto qui unus ſuperfuerat, quod altius ab aqua exſtaret, vectus; vigiliis tandem, & nocturno humore, plauſtrique cœlo gravante caput, & quia medendi nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur.

Annibal oculum amittit.

CAP. III. Multis hominibus jumentisque fœde amiſſis, quum tandem de paludibus emerſiſſet; ubi primum in ſicco potuit, caſtra locat: certumque per præmiſſos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretii mœnia eſſe. Conſulis deinde conſilia atque animum, & ſi tum regionum, itineraque, & copias, ad commeatus expediendos, & cetera, quæ cognoſſe in rem erat, ſumma omnia cum cura inquirendo exequebatur. Regio erat in primis Italiæ fertilis, Etruſci campi, qui Fæſulas inter Arretiumque jacent, frumenti ac pecoris, & omnium copia rerum opulenti. Conſul ferox ab conſulatu priore, & non modo legum ac Patrum majeſtatis, ſed ne deorum quidem ſatis metuens erat. Hanc inſitam ingenio ejus temeritatem fortuna proſpero civilibus bellicisque rebus ſucceſſu aluerat. Itaque ſatis apparebat, nec deos nec homines conſulentem, ferociter omnia ac præpropere acturum. Quoque pronior eſſet in vitia ſua, agitare eum atque irritare Pœnus parat: & leva relicto hoſte, Fæſulas petens, medio Etruriæ agro prædatum profectus, quantam maximam vaſtitatem poteſt, cædibus incendiisque Conſuli procul oſtendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoſte ipſe quieturus erat: tum vero, poſteaquam res ſociorum ante oculos prope ſuos ferri agique vidit; ſuum id dedecus ratus, per mediam jam Italiam vagari Pœnum, atque, obſiſtente nullo, ad ipſa Romana mœnia ire oppugnanda; ceteris omnibus in conſilio ſalutaria magis quam ſpecioſa ſuadentibus, *collegam exſpectandum, ut conjunctis exercitibus; communi animo conſilioque rem gererent; interim equitatu auxiliisque levium armorum ab effuſa prædandi licentia hoſtem cohibendum:* iratus, ſe ex conſilio proripuit, ſignumque ſimul itineris pugnæque propoſuit. *Quinimo Arretii ante mœnia ſedeamus,* inquit, *hic enim patria & penates ſunt. Annibal emiſſus è manibus perpopuletur Italiam, vaſtandoque & urendo omnia, ad Romana mœnia perveniat; nec ante nos hinc moverimus, quam ſicut olim Camillum ab Vejis, C. Flaminium ab Arretio Patres acciverint.* Hæc ſimul increpans, quum ocius ſigna convelli juberet, & ipſe in equum inſiluiſſet; equus repente corruit, Conſulemque lapſum ſuper caput effudit. Territis omnibus qui circa erant, velut fœdo omine incipiendæ rei; inſuper nuntiatur, ſignum omni vi moliente ſignifero convelli nequire. Converſus ad nuntium, *Num literas quoque,* inquit, *ab Senatu affers, quæ me rem gerere vetent? abi, nuntia, ſignum effodiant, ſi ad convellendum manus præ metu obtorpuerint.* Incedere inde agmen cepit; primoribus, ſuper quam quod diſſenſerant à conſilio, territis etiam duplici prodigio; milite in vulgus læto ferocia ducis, quum ſpem magis ipſam quam cauſam ſpei intueretur.

Etruriæ deſcriptio.

Flaminii Conſulis ferocitas.

Annibal in Etruriam caſtra ponit.

Temeraria conſilia.

Omina mala dum Flaminius ab equo per caput devolvitur.

CAP. IV. Annibal, quod agri eſt inter Cortonam urbem Thraſymenumque lacum, omni clade belli pervaſtat, quo magis iram hoſti ad vindicandas ſociorum injurias acuat. Et jam pervenerant ad loca inſidiis nata, ubi maxime montes Cortonenſes Thraſymenus (*b*) ſubit. Via tantum intereſt perangusta, velut ad id ipſum de induſtria relicto ſpatio: deinde paullo latior pateſcit campus, inde colles aſſurgunt. Ibi caſtra in aperto locat, ubi ipſe cum Afris modo Hiſpaniſque conſideret. Baleares, ceteramque levem armaturam, poſt montes circumducit: equites ad ipſas fauces ſaltus, tumulis apte tegentibus, locat; ut, ubi intraſſent Romani, objecto equitatu, clauſa omnia lacu ac montibus eſſent. Flaminius quum pridie ſolis occaſu ad lacum perveniſſet, inexplorato, poſtero die, vix dum ſatis certa luce anguſtiis ſuperatis, poſtquam in patentiorem campum pandi agmen cepit; id tantum hoſtium, quod ex adverſo erat, aſpexit: ab tergo ac ſuper caput detectæ decepere inſidiæ. Pœnus ubi id quod petierat, clauſum lacu ac montibus, & circumfuſum ſuis copiis habuit hoſtem; ſignum omnibus dat ſimul invadendi. Qui ubi qua cuique proximum fuit, decucurrere; eo magis Romanis ſubita atque improviſa res fuit, quod orta ex lacu nebula, campo quam montibus denſior ſederat, agminaque hoſtium ex pluribus vallibus ipſa inter ſe ſatis conſpecta, eoque magis pariter decucurrerunt. Romanus, clamore prius undique orto, quam ſatis cerneret, ſe circumventum eſſe, ſenſit; & ante in frontem lateraque pugnari ceptum eſt, quam ſatis inſtrueretur acies, aut expediri arma, ſtringique gladii poſſent.

Thraſymenus lacus.

Annibalis caſtra & inſidiæ ad Thraſymenum.

Flaminius in inſidias incidit.

Pœni Romanos undiquaque invadunt.

CAP. V. Conſul, perculſis omnibus, ipſe ſatis, ut in trepida re, impavidus, turbatos ordines, vertenteſque ſe quoque ad diſſonos clamores inſtruit, ut tempus locuſque patitur; & quacunque adire audirique poteſt, adhortatur, ac ſtare & pugnare jubet: *Nec enim inde votis, aut imploratione deûm, ſed vi ac virtute evadendum eſſe. Per medias acies ferro viam fieri: & quo timoris minus ſit, eo minus ferme periculi eſſe.* Ceterum præ ſtrepitu ac tumultu, nec conſilium nec imperium accipi poterat. Tantumque aberat, ut ſua ſigna atque ordinem & locum noſceret miles, ut vix ad arma capienda aptandaque pugnæ competeret animus: opprimerenturque quidam, onerati magis his quam tecti: & erat in tanta caligine major uſus aurium quam oculorum. Ad gemitus vulnerum ictuſque corporum aut armorum, & miſtos ſtrepentium paventiumque clamores, circumferebant ora, oculoſque. Alii fugientes, pugnantium globo illati hærebant: alios redeuntes in pugnam, avertebat fugientium agmen. Deinde, ubi in omnes partes nequicquam impetus facti, & ab lateribus montes ac lacus, à fronte & ab tergo hoſtium acies claudebat apparuitque nullam, niſi in

Atrox prælium.

(*b*) al. ubi maxime montes Cortonenſes in Thraſymenum.

in dextra ferroque salutis spem esse: tum sibi quisque dux adhortatorque captus ad rem gerendam, & nova de integro pugna exorta est, non illa ordinata per principes hastatosque ac triarios: nec ut pro signis antesignanus, post signa alia pugnaret acies; ut in sua legione miles, aut cohorte, aut manipulo esset. Fors conglobabat, & animus suus cuique ante & post pugnandi ordinem dabat: tantusque fuit ardor animorum, adeo intentus pugnæ animus, ut eum terræmotum (qui multarum urbium Italiæ magnas partes prostravit, avertitque cursu rapido amnes, mare fluminibus invexit, montes lapsu ingenti proruit) nemo pugnantium senserit.

Terræ motus durante prælio non animadversus.

CAP. VI. Tres ferme horas pugnatum est, & ubique atrociter. Circa Consulem tamen acrior infestiorque pugna est. Eum & robora virorum sequebantur, & ipse, quacunque in parte premi ac laborare senserat suos, impigre ferebat opem; insignemque armis, & hostes summa vi petebant, & tuebantur cives: donec Insuber eques (Ducario nomen erat) facie quoque noscitans, *Consul en*, inquit, *hic est, popularibus suis, qui legiones nostras cecidit, agrosque & urbem est depopulatus. Jam ego hanc victimam Manibus peremptorum fœde civium dabo:* subditisque calcaribus equo, per confertissimam hostium turbam impetum facit: obtruncatoque prius armigero, qui se infesto venienti obviam objecerat, Consulem lancea transfixit. Spoliare cupientem, triarii objectis scutis arcuere. Magnæ partis fuga inde primum cepit: & jam nec lacus, nec montes obstabant pavori: per omnia arcta præruptaque veluti cæci evadunt: armaque & viri super alium alii præcipitantur. Pars magna, ubi locus fugæ deest, per prima vada paludis in aquam progressi, quoad capitibus humerisque extare possunt, sese immergunt. Fuere quos inconsultus pavor nando etiam capessere fugam impulerit. Quæ ubi immensa, ac sine spe erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus, aut nequicquam fessi vada retro ægerrime repetebant, atque ibi ab ingressis aquam hostium equitibus passim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis per adversos hostes eruptione impigre facta, ignari omnium quæ post se agerentur, ex saltu evasere: & quum in tumulo quodam constitissent, clamorem modo ac sonum armorum audientes, quæ fortuna pugnæ esset, neque scire, nec perspicere præ caligine poterant. Inclinata denique re, quum incalescente sole depulsa nebula aperuisset diem, tum liquida jam luce montes campique perditas res, stratamque ostendere fœde Romanam aciem. Itaque ne in conspectos procul immitteretur eques, sublatis raptim signis, quam citatissimo poterant agmine, sese abripuerunt. Postero die quum super cetera, extrema fames etiam instaret; fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, *si arma tradidissent, abire cum singulis vestimentis passurum*, sese dediderunt. Quæ Punica religione servata fides ab Annibale est; atque in vincula omnes conjecit.

Flaminius Cos. lancea transfigitur. Romani fugiunt.

Punica religio.

CAP. VII. Hæc est nobilis ad Trasimenum pugna, atque inter paucas memorata Populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie cæsa sunt, decem millia sparsa fuga per omnem Etruriam, diversis itineribus Urbem petiere. Mille & quingenti hostium in acie, multi postea utrimque ex vulneribus periere. Multiplex cædes utrimque facta traditur ab aliis. Ego præterquam quod nihil haustum ex vano velim, quo nimis inclinant ferme scribentium animi; Fabium æqualem temporibus hujusce belli potissimum auctorem habui. Annibal captivorum qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis, segregata ex hostium coacervatorum cumulis corpora suorum quum sepeliri jussisset, Flaminii quoque corpus, funeris causa, magna cum cura inquisitum, non invenit. Romæ ad primum nuntium cladis ejus, cum ingenti terrore ac tumultu, concursus in forum populi est factus. Matronæ vagæ per vias, quæ repens clades allata, quæve fortuna exercitus esset, obvios percunctantur. Et quum frequentis concionis modo turba in comitium & curiam versa magistratus vocaret. Tandem haud multo ante solis occasum M. Pomponius Prætor, *Pugna*, inquit, *magna victi sumus:* & quamquam nihil certius ex eo auditum est; tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt: *Consulem cum magna parte copiarum cæsum: superesse paucos, aut fuga passim per Etruriam sparsos, aut captos ab hoste.* Quot casus exercitus victi fuerant, tot in curas dispertiti eorum animi erant, quorum propinqui sub C. Flaminio Consule meruerant; ignorantium quæ cujusque suorum fortuna esset. Nec quisquam satis certum habet, quid aut speret, aut timeat. Postero, ac deinceps aliquot diebus, ad portas major prope mulierum quam virorum multitudo stetit; aut suorum aliquem, aut nuntios de his opperiens: circumfundebanturque obviis sciscitantes, neque avelli, utique ab notis, prius quam ordine omnia inquisissent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nuntiis cerneres, ut cuique aut læta aut tristia nuntiabantur: gratulantesque aut consolantes, redeuntibus domos circumfusos. Fœminarum præcipue & gaudia insignia erant, & luctus. Unam in ipsa porta, sospiti filio repente oblatam, in conspectu ejus exspirasse ferunt; alteram, cui mors filii falso nuntiata erat, mœstam sedentem domi, ad primum conspectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum prætores per dies aliquot ab orto usque ad occidentem solem in curia retinent; consultantes, quonam duce, aut quibus copiis, resisti victoribus Pœnis posset.

Clades Romanorum.

Romæ magnus terror.

Matres duæ ex insperato filiis receptis gaudio nimio exanimantur.

CAP. VIII. Priusquam satis certa consilia essent, repens alia nuntiatur clades: quatuor millia equitum, cum C. Centenio proprætore missa ad collegam ab Servilio Consule in Umbria, quo post pugnam ad Trasimenum auditam averterant iter, ab Annibale circumventa. Ejus rei fama varie homines affecit. Pars occupatis majore ægritudine animis, levem, ex comparatione priorum ducere recentem equitum jacturam: pars, *non id quod acciderat, per se æstimare, sed, ut in affecto corpore quamvis*

Alia clades.

vis levis causa magis, quam valido gravior, sentiretur; ita quum ægræ & affectæ civitati quodcunque adversi inciderit, non rerum magnitudine, sed viribus extenuatis, quæ nihil quod aggravaret, pati possent, æstimandum esse. Itaque ad remedium, jamdiu neque desideratum, nec adhibitum, (*c*) dictatorem dicendum, civitas confugit: & quia & Consul aberat, à quo uno dici posse videbatur; nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuntium, aut literas mitti; nec dictatorem populus creare poterat, quod nunquam ante eam diem factum erat, Prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, & magistrum equitum M. Minucium Rufum: hisque negotium ab Senatu datum, *ut muros turresque urbis firmarent, & præsidia disponerent quibus locis videretur pontesque rescinderent fluminum: ad penates pro urbe dimicandum esse, quando Italiam tueri nequivissent.*

Q. Fab. Maximus à Populo Prodictator creatur.

CAP. IX. Annibal recto itinere per Umbriam usque ad Spoletum venit. Inde quum perpopulato agro urbem oppugnare adortus esset, cum magna cæde suorum repulsus, conjectans ex unius coloniæ haud nimis prospere tentatæ viribus, quanta moles Romanæ urbis esset, in agrum Picenum avertit iter, non copia solum omnis generis frugum abundantem, sed refertum præda, quam effuse avidi atque egentes rapiebant. Ibi per dies aliquot stativa habita: refectusque miles hibernis itineribus ac palustri via, prælioque magis ad eventum secundo, quam levi aut facili affectus. Ubi satis quieti datum, præda ac populationibus magis quam otio aut requie gaudentibus; profectus Prætutianum Adrianumque agrum, Marsos inde Marrucinosque & Pelignos devastat, circaque Arpos & Luceriam proximam Apuliæ regionem. Cn. Servilius Consul levibus præliis cum Gallis actis, & uno oppido ignobili expugnato, postquam de collegæ exercitusque cæde audivit, jam mœnibus patriæ metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad urbem iter intendit. Q. Fabius Maximus, Dictator iterum, quo die magistratum iniit, vocato Senatu, ab diis orsus, quum edocuisset Patres, *plus negligentia cerimoniarum, auspiciorumque, quam temeritate atque inscitia, peccatum à C. Flaminio Consule esse, quæque piacula iræ deûm essent, ipsos deos consulendos esse*; pervicit, ut, quod non ferme decernitur, nisi quum tetra prodigia nuntiata sunt, decemviri libros Sibyllinos adire juberentur. Qui inspectis fatalibus libris, retulerunt Patribus, *quod ejus belli causa votum Marti foret, id non rite factum, de integro atque amplius faciendum esse: & Jovi ludos magnos, ad ædes Veneri Erycinæ ac Menti vovendas esse, & supplicationem lectisterniumque habendum, & ver sacrum vovendum, si bellatum prospere esset, resque publica in eodem, quo ante bellum fuisset, statu permansisset.* Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura esset, M. Æmilium Prætorem ex collegii pontificum sententia, omnia ea ut mature fiant, curare jubet.

Annibal Spoletum frustra tentat.

Vastat Italiam.

Cerimoniarum neglectus à Romanis peccatum.

Vota.

CAP. X. His senatusconsultis perfectis, L. Cornelius Lentulus Pontifex Maximus, consulente collegium Prætore, (*d*) *omnium primum populum consulendum de vere sacro censet: injussu populi voveri non posse.* Rogatus in hæc verba populus: *Velitis jubeatisne hoc sic fieri, si respublica Populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, sicut velim eam, salva servata erit hisce duellis, datum donum duit Populus Romanus Quiritium, (quod duellum, Populo Romano cum Carthaginiensi est, quæque duella cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt) quod ver attulerit ex suillo, ovillo, caprino, bovillo grege, quæque profana erunt, Jovi fieri, ex qua die Senatus Populusque jusserit. Qui faciet, quando volet, quaque lege volet, facito: quo modo faxit, probe factum esto; si id moritur, quod fieri oportebit, profanum esto, neque scelus esto. Si quis rumpet, occidetve insciens, ne fraus esto. Si quis clepsit, ne populo scelus esto, neve cui cleptum erit. Si atro die faxit insciens, probe factum esto. Si nocte sive luce, sive servus sive liber faxit, probe factum esto. Si ante id ea Senatus Populusque jusserit fieri, ac faxit, eo populus solutus, liber esto.* Ejusdem rei causa ludi magni voti, æris trecentis triginta tribus millibus, trecentis triginta tribus, triente: præterea bubus Jovi trecentis multis aliis divis bubus albis, atque ceteris hostiis. Votis rite nuncupatis, supplicatio edicta: supplicatumque iere cum conjugibus ac liberis, non urbana multitudo tantum, sed agrestium etiam, quos in aliqua sua fortuna publice quoque contingebat cura. Tum lectisternium per triduum habitum, decemviris sacrorum curantibus sex pulvinaria in conspectu fuere: Jovi & Junoni unum, alterum Neptuno ac Minervæ, tertium Marti & Veneri, quartum Apollini ac Dianæ, quintum Vulcano ac Vestæ, sextum Mercurio ac Cereri. Tum ædes votæ. Veneri Erycinæ ædem Q. Fabius Max. Dictator vovit; quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cujus maximum imperium in civitate esset. Menti ædem T. Otacilius prætor vovit.

Ver sacrum vovetur pro Reip. salute.

Ludi magni.

Lectisternium.

Ædes Veneri & Menti votæ.

CAP. XI. Ita rebus divinis peractis, tum de bello, reque publica Dictator retulit, *quibus quotve legionibus victori hosti obviam eundem esse Patres censerent.* Decretum, *ut ab Cn. Servilio Consule exercitum acciperet: scriberet præterea ex civibus sociisque, quantum equitum ac peditum videretur: cetera omnia ageret faceretque, ut è republica duceret.* Fabius duas se legiones adjecturum ad Servilianum exercitum dixit. His per magistrum equitum scriptis, Tibur diem ad conveniendum edixit. Edictoque proposito, *ut quibus oppida castellaque immunita essent, ut hi in loca tuta commigrarent; ex agris quoque demigrarent omnes regionis ejus, qua iturus Annibal esset, tectis prius incensis, ac frugibus corruptis, ne cujus rei copia esset:* ipse via Flaminia profectus obviam Consuli exercituique, quum ad Tiberim circa Ocriculum prospexisset agmen, Consulemque cum equitibus ad se prodeuntem; viatorem misit, qui Consuli nuntiaret, *ut sine lictoribus ad Dictatorem veniret.* Qui quum dicto paruisset, congressusque eorum ingentem speciem dictaturæ apud cives sociosque, vetustate jam

Fabii consilia de bello gerendo.

Consul ad Dictatorem sine lictoribus venit.

(*c*) al. remedium jamdiu desideratum, neque adhibitum. (*d*) al. consulente collegio Pontificum.

te jam prope oblitos ejus imperii, fecisset: literæ ab urbe allatæ sunt, *naves onerarias commeatum ab Ostiâ in Hispaniam ad exercitum portantes, à classe Punica circa portum Cossanum captas esse.* Itaque extemplo Consul Ostiam proficisci jussus, navibus quæ ad urbem Romanam aut Ostiæ essent, completis milite ac navalibus sociis, persequi hostium classem, ac littora Italiæ tutari. Magna vis hominum conscripta Romæ erat: Libertini etiam, quibus liberi essent, & ætas militaris, in verba juraverant. Ex hoc urbano exercitu, qui minores quinque & triginta annis erant, in naves impositi: alii, ut urbi præsiderent, relicti.

Navalis exercitus.

CAP. XII. Dictator exercitu Consulis accepto à Fulvio Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quo die ad conveniendum edixerat novis militibus, venit: inde Præneste transversis limitibus in viam Latinam est regressus, unde itineribus summa cum cura exploratis ad hostem ducit; nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunæ se commissurus. Quo primum die haud procul Arpis in conspectu hostium posuit castra: nulla mora facta, quin Pœnus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret: sed ubi quieta omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu mota videt; increpans quidem *victos tandem Martios animos Romanorum, debellatumque, & concessum eis propalam de virtute ac gloria esse,* in castra rediit. Ceterum tacita cura animum incensus, quod cum duce, haudquaquam Flaminio Sempronioque simili, futura sibi res esset, ac tum demum edocti malis Romani parem Annibali ducem quæsissent: & prudentiam quidem, non vim Dictatoris extemplo timuit; constantiam haud dum expertus, agitare ac tentare animum movendo crebro castra, populandoque in oculis ejus agros sociorum, cepit. Et modo citato agmine è conspectu abibat, modo repente in aliquo flexu viæ, si excipere degressum in æquum posset, occultus subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum, neque congrederetur. Castris, nisi quantum usus necessario cogeret, tenebatur miles. Pabulum & ligna nec pauci petebant, nec passim. Equitum levisque armaturæ statio composita instructaque in subitos tumultus, & suo militi tuta omnia, & infesta effusis hostium populatoribus præbebat. Neque universo periculo summa rerum committebatur: & parva momenta levium certaminum ex tuto ceptorum, finitimorum receptu, assuefaciebant territum pristinis cladibus (*e*) militem, minus jam tandem aut virtutis, aut fortunæ pœnitere suæ. Sed non Annibalem magis infestum tam sanis consiliis habebat, quam magistrum equitum. Qui nihil aliud, quam quod parebat in imperio, (*f*) moræ ad rempublicam præcipitandam habebat, ferox rapidusque in consiliis, ac linguis immodicus: primo inter paucos, dein propalam in vulgus, *pro cunctatore segnem, & cauto timidum, affingens vicina virtutibus vitia, compellabat:* premendorumque superiorum arte (quæ pessima ars nimis prosperis multorum successibus crevit) sese extollebat.

Fabius pugnam detrectat.

Annibal non vim Dictatoris sed prudentiam timet.

Fabii cunctatio.

Et artes.

Magister equitum Fabii cunctationem incusat.

CAP. XIII. Annibal ex Hirpinis (*g*) in Samnium transit, Beneventanum depopulatur agrum. Telesiam urbem capit: irritat etiam de industria ducem, si forte accensum tot indignitatibus cladibusque sociorum detrahere (*h*) ad æquum certamen possit. Inter multitudinem sociorum Italici generis, qui ad Thrasimenum capti ab Annibale dimissique fuerant, tres Campani equites erant; multis jam tum illecti donis promissisque Annibalis, ad conciliandos popularium animos. Hi nuntiantes, *si in Campaniam exercitum admovisset, Capuæ potiendæ copiam fore;* quum res major quam auctores esset, dubium Annibalem, alternisque fidentem, ac diffidentem, tamen ut Campanos ex Samnio peteret, moverunt: monitosque ut etiam atque etiam promissa rebus adfirmarent, jussosque cum pluribus & aliquibus principum redire ad se, dimisit: ipse imperat duci, ut se in agrum Casinatem ducat: edoctus à peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam sociis interclusurum. Sed Punicum abhorrens os Latinorum nominum prolatione, (*i*) pro *Casino Casilinum* dux ut acciperet (*k*) fecit: aversusque ab suo itinere, per Alifanum, Calatinumque, & Calenum agrum: in campum Stellatem descendit: ubi quum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset, vocatum ducem percunctatur, ubi terrarum esset? Quum is *Casilini eo die mansurum eum* dixisset; tum demum cognitus est error, & Casinum longe inde alia regione esse, virgisque cæso duce, & ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimisit. Usque ad aquas Sinuessanas populatio ea pervenit. Ingentem cladem, fugam tamen, terroremque latius, Numidæ fecerunt. Nec tamen is terror, quum omnia bello flagrarent, fide socios dimovit: videlicet quia justo & moderato regebantur imperio; nec abnuebant, quod unum vinculum fidei est, melioribus parere.

Annibal à Campanis invitatus.

Casilini & Casini ambiguitas.

CAP. XIV. Ut vero ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebaturque amœnissimus Italiæ ager villæque passim incendiis fumabant, per juga Massici montis Fabio ducente, tum prope de integro seditio accensa. Quieverant enim per paucos dies: quia quum celerius solito ductum agmen fuisset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. Ut vero in extrema juga Massici montis ventum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri, colonorumque Sinuessæ tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnæ, *Spectatumne huc*, inquit Minucius, *ad rem fruendam oculis, sociorum cædes, & incendia venimus?*

Seditio in castris Fabii.

Magistri equitum Minucii seditiosa ora-

(*e*) al. pristinis in cladibus his. al. pristinis in his cladibus. al. pristinis tribus cladibus. (*f*) al. Quam quod non imperabat. al. quod parebat imperio. al. quam quod imperabat sub imperio. (*g*) al. ex Arpis. al. ex Arpinis. (*h*) al. trahere. (*i*) al. Punicum abhorrens ab Latino nomen. al. Punicum abhorrens ab Latinorum nominum prolatione. (*k*) al. ducem accipere.

tio, qua Fabii cunctationem reprehendit.

mus? nec si nullius alterius nos, ne civium quidem horum pudet, quos Sinuessam colonos Patres nostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta hæc ora esset: quam nunc non vicinus Samnis urit, sed Pœnus advena, ab extremis orbis terrarum terminis, nostra cunctatione & socordia jam huc progressus. Tantum (proh!) degeneramus à parentibus nostris, ut, præter quam oram illi Punicas vagari classes, dedecus esse imperii sui duxerint, eam nos nunc plenam hostium, Numidarumque ac Maurorum jam factam videamus? Qui modo Saguntum oppugnari indignando, non homines tantum, sed fœdera & deos ciebamus, tendentem ad mœnia Romanæ coloniæ Annibalem lenti spectamus. Fumus ex incendiis villarum agrorumque in oculos atque ora venit, strepunt aures clamoribus plorantium sociorum, sæpius nos, quam deorum invocantium opem. Nos hic pecorum modo per æstivos saltus deviosque colles exercitum ducimus: conditi nubibus, silvisque. Si hoc modo peragrando cacumina saltusque M. Furius recipere à Gallis urbem voluisset, quo hic novus Camillus (nobis Dictator unicus in rebus affectis (l) quæsitus) Italiam ab Annibale recuperare parat; Gallorum Roma esset: quam vereor, ne sic cunctantibus nobis, Annibali ac Pœnis toties servaverint majores nostri. Sed vir, ac vere Romanus, quo die Dictatorem eum ex auctoritate Patrum jussuque Populi dictum, Vejos allatum est, quum esset satis altum Janiculum, ubi sedens prospectaret hostem, descendit in equum: atque illo ipso die media in urbe, qua nunc busta Gallica sunt, & postero die, citra Gabios, cecidit Gallorum legiones. Quid? post multos annos, quum ad furculas Caudinas ab Samnite hoste sub jugum missi sumus; utrum tandem L. Papirius Cursor juga Samnii perlustrando, an Luceriam premendo, obsidendoque, & lacessendo victorem hostem, depulsum ab Romanis cervicibus jugum superbo Samniti imposuit? Modo C. Lutatio quæ alia res, quam celeritas, victoriam dedit; quod postero die, quam hostem vidit, classem gravem commeatibus, impeditam suomet ipsam instrumento atque apparatu, oppressit? Stultitia est, sedendo aut votis debellari credere posse. Armari copias oportet, deducendas in æquum, ut vir cum viro congrediaris. Audendo atque agendo res Romana crevit, non his segnibus consiliis, (m) quæ timidi cauta vocant. Hæc velut concionanti Minucio, circumfundebatur tribunorum equitumque Romanorum multitudo, & ad aures quoque militum dicta ferocia volvebantur: ac, si militaris suffragii res esset, haud dubie ferebant, Minucium Fabio duci prælaturos.

Fabii cunctatio & in castris & Romæ infamis.

CAP. XV. Fabius pariter in suos haud minus quam in hostes intentus, prius ab illis invictum animum præstans, quamquam prope scit, non in castris modo suis, sed jam etiam Romæ infamem suam cunctationem esse, obstinatus tamen, eodem consiliorum tenore æstatis reliquum extraxit: ut Annibal destitutus ab spe summopere petiti certaminis, jam hibernis locum circumspectaret: quia ea regio præsentis erat copiæ, non perpetuæ; arbusta vineæque, & consita omnia magis amœnis, quam necessariis fructibus. Hæc per exploratores relata Fabio, quum satis sciret per easdem angustias, quibus intraverat Falernum agrum, rediturum; Calliculam montem & Casilinum occupat modicis præsidiis, quæ urbs Vulturno flumine dirempta, Falernum ac Campanum agros dividit: & ipse jugis iisdem exercitum reducit; misso exploratum cum quadringentis equitibus sociorum L. Hostilio Mancino: qui ex turba juvenum audientium sæpe ferociter concionantem magistrnm equitum, progressus primo exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem; ubi vagos passim per vicos Numidas vidit; per occasionem etiam paucos occidit. Extemplo occupatus certamine est animus, excideruntque præcepta dictatoris: *qui, quantum tuto posset, progressum prius recipere sese jusserat, quam in conspectum hostium veniret.* Numidæ alii atque alii occursantes refugientesque, ad castra prope ipsum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. Inde Cartalo, penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis invectus, quum, prius quam ad conjectum teli veniret, avertisset hostem, quinque millia ferme continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus, postquam nec hostem desistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos, in prælium rediit, omni parte virium impar. Itaque ipse, & delecti equitum, circumventi occiduntur: ceteri effuso rursus cursu Cales primum, inde, prope inviis callibus, ad Dictatorem perfugerunt. Eo forte die Minucius se conjunxerat Fabio, missus ad firmandum præsidio saltum, qui super Tarracinam, in arctas coactus fauces imminet mari, ne, immunito Appiæ limite, Pœnus pervenire in agrum Romanum posset. Conjunctis exercitibus, dictator ac magister equitum castra in viam deferunt, qua Annibal ducturus erat. Duo inde millia hostes aberant.

L. Hostilius Mancinus cæsus.

CAP. XVI. Postero die Pœni, quod viæ inter bina castra erat, agmine complevere. Quum Romani sub ipso constitissent vallo, haud dubie æquiore loco, successit tamen Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad lacessendum hostem carptim & procursando, recipiendoque sese, pugnavere. Restitit suo loco Romana acies; lenta pugna & ex Dictatoris magis, quam Annibalis fuit voluntate. Ducenti ab Romanis, octingenti hostium cecidere. Inclusus inde videri Annibal, via ad Casilinum obsessa: quum Capua & Samnium, & tantum ab tergo divitum sociorum, Romanis commeatus subveheret: Pœnus contra, intra Formiana saxa, ac Linterni arenas, stagnaque perhorrida situ, hibernaturus esset. Nec Annibalem fefellit, suis se artibus peti. Itaque quum per Casilinum evadere non posset, petendique montes & jugum Calliculæ superandum esset, nec ubi Romanus inclusum vallibus agmen aggrederetur; ludibrium oculorum, specie terribile, ad frustrandum hostem commentus, principio noctis furtim succedere ad montes statuit. Fallacis consilii talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectæ, fascesque virgarum, atque arida sarmenta, præligantur cornibus boum, quos domitos, indomitosque, multos inter ceteram agrestem

Equestre certamen.

Inclusus Annibal arte se explicat.

Stratagema.

(l) al. *afflictis.* (m) al. *non his sensibus consiliisque.*

grestem prædam agebat. Ad duo millia ferme boum effecta: Asdrubalique negotium datum, *ut primis tenebris noctis in armentum accensis cornibus ad montes ageret, maxime, si posset, super saltus ab hoste insessos.*

CAP. XVII. Primis tenebris silentio mota castra: boves aliquanto ante signa acti. Ubi ad radices montium viasque angustas ventum est; signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in adversos concitentur montes: & metus ipse relucentis flammæ ex capite, calorque jam ad vivum ad imaque (n) cornuum adveniens, velut stimulatos furore agebat boves. Quo repente discursu, haud secus quam silvis montibusque accensis, omnia circum virgulta ardere, capitumque irrita qua statio (o) excitans flammam, hominum passim discurrentium speciem præbebat. Qui ad transitus saltus insidendos (p) locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumventos se esse rati, præsidio excessere; qua minime densæ micabant flammæ, velut tutissimum iter, petentes summa montium juga. Tamen in quosdam boves palatos ab suis gregibus inciderunt: & primo, quum procul cernerent, veluti flammas spirantium miraculo attoniti constiterunt: deinde, ut humana apparuit fraus, tum vero insidias rati esse, cum majore metu concitant se in fugam; levi quoque armaturæ hostium incurrere. Ceterum nox æquato timore, neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea toto agmine Annibal traducto per saltum, & quibusdam in ipso saltu hostium oppressis, in agro Alifano posuit castra.

CAP. XVIII. Hunc tumultum sensit Fabius. Ceterum & insidias esse ratus, & ab nocturno utique abhorrens certamine, suos munimentis tenuit. Luce prima sub jugo montis prælium fuit. Quo interclusam ab suis levem armaturam facile (etenim numero aliquantum præstabant) Romani superassent, nisi Hispanorum cohors ad id ipsum remissa ab Annibale pervenisset. (q) Ea assuetior montibus, & ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac levior, cum velocitate corporum tum armorum habitu, campestrem hostem, gravem armis statariumque, pugnæ genere facile elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani fere omnes incolumes, Romani aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque movit castra: transgressusque saltum, super Allifas, loco alto ac munito, consedit. Tum per Samnium Romam se petere simulans Annibal, usque in Pelignos populabundus rediit. Fabius mediis inter hostium agmen, urbemque Romam jugis ducebat; nec absistens, nec congrediens. Ex Pelignis Pœnus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Geronium (r) pervenit; urbem metu, quia collapsa ruinis pars mœnium erat, ab suis desertam. Dictator in Larinate agro castra communiit. Inde sacrorum causa Romam revocatus, non imperio modo, sed consilio etiam, ac prope precibus agens cum magistro equitum, *ut plus consilio, quam fortunæ confidat: & se potius ducem, quam Sempronium Flaminiumque imitetur. Ne nihil actum censeret, extracta (s) prope æstate per ludificationem hostis. Medicos quoque plus interdum quiete, quam movendo atque agendo proficere. Haud parvam rem esse, ab toties victore hoste vinci desisse, & ab continuis cladibus respirasse.*

Leve prælium.

Hispani ad concursandum inter saxa rupesque apti.

Fabius sacrorum causa Romam revocatus.

CAP. XIX. Hæc nequicquam præmonito magistro equitum, Romam est profectus. Principio æstatis, qua hæc gerebantur, in Hispania quoque terra marique ceptum bellum est. Asdrubal ad eum navium numerum, quem à fratre instructum, paratumque acceperat, decem adjecit: quadraginta navium classem Himilconi tradidit, atque ita Carthagine profectus, navibus prope terram, exercitum in littore ducebat: paratus confligere quacumque parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipioni, postquam movisse ex hibernis hostem audivit; primo idem consilii fuit: deinde minus terra, propter ingentem famam novorum auxiliorum, concurrere ausus, delecto milite ad naves imposito, quinque & triginta navium classe ire obviam hosti pergit. Altero ab Tarracone die, ad stationem decem millia passuum distantem ab ostio Iberi amnis pervenit. Inde duæ Massiliensium speculatoriæ præmissæ, retulerunt, *classem Punicam stare in ostio fluminis, castraque in ripa posita.* Itaque ut improvidos incautosque universos simul effuso terrore opprimeret, sublatis ancoris ad hostem vadit. Multas & locis altis positas turres Hispania habet, quibus & speculis, & propugnaculis adversus latrones utuntur. Inde primo conspectis hostium navibus, datum signum Asdrubali est; tumultusque prius in terra & castris, quam ad mare & ad naves est ortus; nondum aut pulsu remorum strepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus classem promontoriis; quum repente eques alius super alium ab Asdrubale missus, vagos in littore, quietosque in tentoriis suis, nihil minus quam hostem aut prælium eo die exspectantes, *conscendere naves propere, atque arma capere* jubet. Classem Romanam jam haud procul portu esse. Hæc equites dimissi passim imperabant. Mox Asdrubal ipse cum omni exercitu aderat: varioque omnia tumultu strepunt, ruentibus in naves simul remigibus militibusque; fugientium magis à terra, quam in pugnam euntium modo. Vix dum omnes conscenderant, quum alii, resolutis loris in ancoras evehuntur: (t) alii, ne quid teneat, ancoralia incidunt: raptimque omnia præpropere agendo, militum apparatu nautica ministeria impediuntur, trepidatione nautarum capere & aptare arma miles prohibetur. Et jam Romanus non appropinquabat modo, sed direxerat etiam in pugnam naves. Itaque non ab hoste & prælio magis Pœni, quam suomet ipsi tumultu turbati, tentata verius pugna, quam inita, in fugam averterunt classem. Et quum

Res gestæ in Hispania.

Cn. Scipio Asdrubalem navali prælio adoritur.

Pœni in fugam avertunt classem.

(n) al. ad imum citimaque. (o) al. capitumque inquietatio. (p) al. ad transitum saltus insidendum. (q) al. supervenisset. (r) al. Gerionum. (s) al. *exacta.* (t) al. resolutis loris coram vellunt. al. cum alii resolvunt oras, alii ancoram vellunt.

quum adversi amnis os lato agmine ac tam multis simul venientibus haud sane intrabile esset, (*u*) in littus passim naves egerunt: atque alii vadis, alii sicco littore excepti, partim armati, partim inermes, ad instructam per littus aciem suorum perfugêre. Duæ tamen primo concursu captæ erant Punicæ naves, quatuor suppressæ.

CAP. XX. Romani, quamquam terra hostium erat, armatamque aciem toto prætentam in littore cernebant, haud cunctanter insecuti trepidam hostium classem, naves omnes quæ non aut perfregerant proras littore illisas, aut carinas fixerant vadis, religatas, puppibus in altum extraxere. Ad quinque & viginti naves ex quadraginta cepere. Neque id pulcherrimum ejus victoriæ fuit, sed quod una levi pugna toto ejus oræ mari potiti erant. Itaque ad Honoscam classe provecti, exscensione ab navibus in terram facta, quum urbem vi cepissent, captamque diripuissent, Carthaginem inde petunt: atque omnem agrum circa depopulati, postremo tecta quoque injuncta muro portisque incenderunt. Inde jam præda gravis ad Longunticam pervenit classis: ubi vis magna Sparti ad rem nauticam congesta ab Asdrubale. Quod satis in usum fuit sublato, ceterum omne incensum est. Nec continentis modo projectas oras prætervecta, sed in Ebusum insulam transmissum. Ubi urbe, quæ caput insulæ est, biduum nequicquam summo labore oppugnata, ubi in spem irritam frustra teri tempus animadversum est, ad populationem agri versi, direptis aliquot incensisque vicis, majore quam ex continenti præda parta, quum in naves sese recepissent, ex Balearibus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro classis, reditumque in citeriora provinciæ: quo omnium populorum, qui Iberum incolunt, (*w*) multorum & ultimæ Hispaniæ legati concurrerunt. Sed qui vere ditionis imperiique Romani facti sunt, obsidibus datis, populi amplius fuerunt centum viginti. Igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Romanus, usque ad saltum Castulonensem est progressus. Asdrubal in Lusitaniam, ac propius Oceanum concessit.

Romani populantur littora Hispaniæ.

Ebusus insula direpta.

Ex Balearibus insulis & ultima Hispania legati pacem petentes ad Scipionem veniunt.

Hispaniæ magna pars subacta.

CAP. XXI. Quietum inde fore videbatur reliquum æstatis tempus, fuissetque per Pœnum hostem; sed præterquam quod ipsorum Hispanorum inquieta avidaque in novas res sunt ingenia, Mandonius, Indibilisque, qui antea Ilergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, concitis popularibus, in agrum pacatum sociorum Romanorum ad populandum venerunt. Adversus eos tribus millibus cum expeditis auxiliis à Scipione missis, levi certamine, ut tumultuariam manum, fudere omnes, occisis quibusdam captisque, magnaque parte armis exuta. Hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Asdrubalem, cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilercaonensium, castra Romana ad novam classem erant; quum fama repens alio vertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis suæ legatos miserant obsidesque dederant Romanis, nuntio misso à Scipione exciti arma capiunt, provinciamque Carthaginiensium valido exercitu invadunt; tria oppida vi expugnant. Inde cum ipso Asdrubale duobus præliis egregie pugnantes, quindecim millia hostium occiderunt; quatuor millia cum multis militaribus signis capiunt.

Ilergetum rebellio.

Celtiberi jugum Pœnorum excutiunt.

CAP. XXII. Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in provinciam venit, prorogato post consulatum imperio, ab Senatu missus cum triginta longis navibus, & octo millibus militum; magnoque commeatu advecto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul visa, cum magna lætitia civium sociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit. Ibi milite exposito, profectus Scipio fratri conjungitur: ac deinde communi animo consilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginiensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur: nec ullo viso hoste Saguntum pergunt ire, quod ibi obsides totius Hispaniæ custodiæ traditos ab Annibale fama erat modico in arce custodiri præsidio. Id unum pignus, inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniæ populorum animos morabatur, ne sanguine liberûm suorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hispaniam vir unus, solerti magis quam fideli consilio, exsolvit. Abelox erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus ante Pœnis: tum (qualia pleraque sunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem. Ceterum transfugam sine magnæ rei proditione venientem ad hostes, nihil aliud, quam unum vile atque infame corpus esse ratus, id agebat, ut quam maximum emolumentum novis sociis esset. Circumspectis igitur omnibus, quæ fortuna potestatis ejus poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum adjecit: eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniæ amicitiam. Sed quum injussu Bostaris præfecti satis sciret nihil obsidum custodes facturos esse; Bostarem ipsum arte aggreditur. Castra extra urbem in ipso littore habebat Bostar, ut aditum ex portu intercluderet Romanis. Ibi eum in secretum abductum, velut ignorantem, monet quo statu sit res. *Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent: nunc cis Iberum castra Romana esse, arcem tutam, perfugiumque, novas volentibus res. Itaque quos metus non teneat, beneficio & gratia devinciendos esse.* Miranti Bostari, percunctantique, quodnam id subitum tantæ rei donum possit esse? *Obsides,* inquit, *in civitates, remitte. Id privatim parentibus, quorum maximum nomen in civitatibus est suis, & publice populis gratum erit. VULT SIBI QUISQUE credi, & habita fides ipsam plerumque obligat fidem. Ministerium restituendorum domos obsidum mihimet deposco ipse, ut opera quoque impensa consilium adjuvem meum, & rei suapte natura gratæ, quantum insuper gratiam possim, adjiciam.* Homini

P. Scipio classe in Hispaniam advehitur.

Abelox obsides totius Hispaniæ liberat.

(*u*) al. & quum aversi, ac diverso late agmine, à tam multis simul venientibus haud sane impenetrabiles essent. al. vel haud sane intrabiles; & cum universi adnisos lato agmine à tam multis simul venientibus haud sane penetrabiles essent. al. Et cum adversi à diverso lato agmini & tam multis venientibus haud sane intrabiles essent. (*w*) al. accolunt.

mini non ad cetera Punica ingenia callido, ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes; conventis quibusdam auxiliaribus Hispanis, & ab iis ad Scipionem perductus, quid afferret expromit. Fide accepta dataque, ac loco & tempore constituto ad obsides tradendos, Saguntum redit; diem insequentem absumpsit cum Bostare, mandatis ad rem agendam accipiendis. Dimissus, quum se nocte iturum, ut custodias hostium falleret, constituisset, ad compositam cum iis horam excitatis custodibus puerorum profectus, veluti ignarus in præparatas sua fraude insidias ducit. In castra Romana perducti. Cetera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta per eundem ordinem, quasi Carthaginiensium nomine sic ageretur. Major aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quam quanta futura Carthaginiensium fuerat. Illos enim graves superbosque in rebus secundis expertos, fortuna & timor mitigasse videri poterat. Romanus primo adventu, incognitus ante ab re clementi liberalique initium fecerat: & Abelox vir prudens haud frustra videbatur socios mutasse. Itaque ingenti consensu defectionem omnes spectare: armaque extemplo mota forent, ni hiems, quæ Romanos quoque & Carthaginienses concedere in tecta coëgit, intervenisset.

Hispaniæ populi defectionem spectant.

CAP. XXIII. Hæc in Hispania quoque secunda æstate Punici belli gesta, quum in Italia paullulum intervalli cladibus Romanis solers cunctatio Fabii fecisset: quæ ut Annibalem non mediocri solicitum cura habebat, tandem eum militiæ magistrum delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortuna gereret: ita contempta erat inter cives armatos pariter togatosque; utique postquam absente eo, temeritate magistri equitum, læto, verius dixerim, quam prospero eventu, pugnatum fuerat. Accesserant duæ res ad augendam invidiam Dictatoris: una fraude ac dolo Annibalis, quod quum à perfugis ei monstratus ager Dictatoris esset, omnibus circa solo æquatis, ab uno eo ferrum ignemque & vim omnem hostium abstineri jussit, ut occulti alicujus pacti ea merces videri posset: altera ipsius facto, primo forsitan dubio, quia non exspectata in eo Senatus auctoritas est: ad extremum haud ambigue in maximam laudem verso, in permutandis captivis: quod, sicut primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanos Pœnumque, *ut quæ pars plus reciperet quam daret, argenti pondo bina & selibras in militem præstaret.* Ducentos quadraginta septem quum plures Romanus quam Pœnus recepisset, argentumque pro eis debitum, sæpe jactata in Senatu re, quoniam non consuluisset Patres, tardius rogaretur: (x) inviolatum ab hoste agrum, misso Romam Quinto filio, vendidit, fidemque publicam impendio privato exsolvit. Annibal pro Geronii (y) mœnibus, cujus urbis captæ atque incensæ ab se, in usum horreorum, pauca reliquerat tecta, in stativis erat. Inde frumentatum duas exercitus partes mittebat: cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris præsidio, & circumspectans nec unde impetus in frumentatores fieret.

Fabii fama Romæ laborat.

Annibalis dolus ad augendam Dictatoris invidiam.

Fabius pecunia sua captivos redimit.

CAP. XXIV. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. Præerat Minucius magister equitum; profecto, sicut ante dictum est, ad urbem Dictatore. Ceterum castra, quæ in monte alto ac tuto loco posita fuerant, jam in planum deferuntur: agitabanturque pro ingenio ducis consilia callidiora, ut impetus aut in frumentatores palatos, aut in castra relicta cum levi præsidio fieret. Nec Annibalem fefellit, cum duce mutatam esse belli rationem, & ferocius, quam consultius, rem hostes gesturos. Ipse autem (quod minime quis crederet) quum hostis propius esset, tertiam partem militum frumentatum, duabus in castris retentis, dimisit: deinde castra ipsa propius hostem movit; duo ferme à Geronio millia, in tumulum hosti conspectum: ut intentum sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei, atque ipsis imminens Romanorum castris tumulus apparuit: ad quem capiendum si luce palam iretur, quia haud dubie hostis breviore via præventurus erat, nocte clam missi Numidæ ceperunt. Quos tenentes locum, contempta paucitate, Romani postero die quum ejecissent, (z) ipsi eo transferunt castra. Tum itaque ut exiguum spatii vallum à vallo aberat, & id ipsum totum prope compleverat Romana acies, simul & per aversa castra à castris Annibalis equitatus cum levi armatura emissus in frumentatores late cædem fugamque hostium palatorum fecit. Nec acie certare Annibal ausus: quia tanta paucitate vix castra, si oppugnarentur, tutari poterat. Jamque artibus Fabii (pars exercitus aberat) (a) jam ferme sedendo & cunctando bellum gerebat, receperatque suos in priora castra, quæ pro Geronii mœnibus erant. Justa quoque acie & collatis signis dimicatum, quidam auctores sunt. Primo concursu Pœnum usque ad castra fusum, inde eruptione facta repente versum terrorem in Romanos: Numerii Decimi Samnitis deinde interventu prælium restitutum. Hunc principem genere ac divitiis, non Boviani modo, unde erat, sed toto Samnio, jussu Dictatoris octo millia peditum, & equites ad quingentos ducentem in castra, ab tergo quum apparuisset Annibali, speciem parti utrique præbuisse novi subsidii, tanquam Fabio ab Roma veniente: Annibalem insidiarum quoque aliquid timentem recepisse suos: Romanum insecutum, adjuvante Samnite duo castella eo die expugnasse: sex millia hostium cæsa, quinque admodum Romanorum. Tamen in tam pari prope clade famam egregiæ victoriæ cum vanioribus literis magistri equitum, Romam perlatam.

Minucius magister equitum ex alto in planum castra defert, & rem absente Fabio non male gerit.

CAP. XXV. De his rebus persæpe & in Senatu & in concione actum est. Quum læta civitate Dictator unus nihil nec famæ, nec literis crederet, *ut vera omnia essent, secunda se magis quam adversa timere diceret;* tum M. Metilius tribunus plebis, *id enim ferendum esse negat. Non præsentem solum Dictatorem obstitisse rei bene*

M. Metilii in Fabium oratio.

(x) al. erogaretur. (y) al. Gerionis. (z) al. dejecissent. (a) al. dum pars exercitus aberat.

ne gerendæ, ſed abſentem etiam geſtæ obſtare: & inducendo bello ſedulo tempus terere, quo diutius in magiſtratu ſit, ſoluſque & Romæ & in exercitu imperium habeat. Quippe Conſulum alterum in acie cecidiſſe, alterum ſpecie claſſis Punicæ perſequendæ procul ab Italia ablegatum. Duos prætores Sicilia atque Sardinia occupatos, quorum neutra hoc tempore provincia prætore egeat. M. Minucium magiſtrum equitum, ne hoſtem videret, ne quid rei bellicæ gereret, prope in cuſtodiam habitum. Itaque hercule non Samnium modo, quo jam tanquam trans Iberum agro Pœnis conceſſum ſit, ſed Campanum, Calenumque, & Falernum agrum pervaſtatos eſſe; ſedente Caſilini Dictatore, & legionibus Populi Romani agrum ſuum tutante. Exercitum cupientem pugnare, & magiſtrum equitum, clauſos prope intra vallum retentos, tanquam hoſtibus captivis arma adempta. Tandem ut abſceſſerit inde Dictator, ut obſidione liberatos, extra vallum egreſſos fudiſſe, ac fugaſſe hoſtes. Quas ob res, ſi antiquus animus plebi Romanæ eſſet, audaciter ſe laturum fuiſſe de abrogando Q. Fabii imperio: nunc modicam rogationem promulgaturum de æquando magiſtri equitum & Dictatoris jure: nec tamen, ne ita quidem prius mittendum ad exercitum Q. Fabium, quam Conſulem in locum C. Flaminii ſuffeciſſet.

Fabius in actione minime popularis ſe defendit.

Dictator concionibus ſe abſtinuit, in actione minime popularis: (b) ne in Senatu quidem ſatis æquis auribus audiebatur, tunc quum hoſtem verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atque inſcientiam ducum acceptas referret: (c) *magiſtroque equitum, quod contra dictum ſuum pugnaſſet, rationem diceret reddendam eſſe, ſi penes ſe ſumma imperii conſiliique ſit. Propediem effecturum, ut ſciant homines, bono imperatori haud magni fortunam momenti eſſe; mentem, rationemque dominari. Se in tempore, & ſine ignominia ſervaſſe exercitum, quam multa millia hoſtium occidiſſe, ducere majorem gloriam eſſe.* Hujus generis orationibus fruſtra habitis, & conſule creato M. Atilio Regulo, ne præſens de jure imperii dimicaret, pridie quam rogationis ferendæ dies adeſſet, nocte ad exercitum abiit. Luce orta, quum plebis concilium eſſet, magis tacita invidia Dictatoris, favorque magiſtri equitum animos verſabat, quam ſatis audebant homines ad ſuadendum, quod vulgo placebat, prodire: & favore ſuperante, auctoritas tamen rogationi deerat. Unus inventus eſt ſuaſor legis C. Terentius Varro, qui priore anno prætor fuerat; loco non humili ſolum, ſed etiam ſordido ortus. Patrem lanium fuiſſe ferunt, ipſum inſtitorem mercis, filioque hoc ipſo in ſervilia ejus artis miniſteria uſum. (d)

M. Atilius ſuffectus Coſ.

C. Terentius Varro.

CAP. XXVI. Is juvenis ubi (e) ex eo genere quæſtus pecunia (f) à patre relicta, animos ad ſpem liberalioris fortunæ fecit (g) togaque & forum placuere, proclamando pro ſordidis hominibus, cauſiſque adverſus rem & famam bonorum, primum in notitiam populi, deinde ad honores pervenit. Quæſtura quoque & duabus ædilitatibus, plebeja & curuli, poſtremo & prætura perfunctus; jam ad conſulatus ſpem quum attolleret animos; haud parum callide auram favoris popularis ex dictatoria invidia petiit, ſcitique plebis unus gratiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Romæ, quique in exercitu erant, æqui atque iniqui, præter ipſum Dictatorem, in contumeliam ejus latam acceperunt. Ipſe, qua gravitate animi criminantes ſe ad multitudinem inimicos tulerat, eadem & populi in ſe ſævientis injuriam tulit: acceptiſque in ipſo itinere literis ſenatuſconſulti (h) *de æquato imperio*; ſatis fidens, haudquaquam cum imperii jure artem imperandi æquatam, cumque (i) invicto à civibus hoſtibuſque animo ad exercitum rediit.

Æquatur Dictatori Magiſter equitum.

CAP. XXVII. Minucius vero quum jam ante vix tolerabilis fuiſſet, ſecundis rebus ac favore vulgi; tum utique immodice, immodeſteque non Annibale magis victo ab ſe, quam Fabio, gloriari, *illum in rebus aſperis unicum ducem ac parem quæſitum Annibali, majorem minori, dictatorem magiſtro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, juſſu populi æquatum in eadem civitate, in qua magiſtri equitum virgas ac ſecures dictatoris tremere atque horrere ſoliti ſint. In tantum ſuam felicitatem virtutemque enituiſſe. Ergo ſecuturum ſe fortunam ſuam, ſi dictator in cunctatione ac ſegnitie, deorum hominumque judicio damnata, perſtaret.* Itaque quo die primum congreſſus eſt cum Fabio, *ſtatuendum omnium primum,* ait, *eſſe, quemadmodum imperio æquato utantur. Se optimum ducere, aut diebus alternis, aut, ſi majora intervalla placerent, partitis temporibus, alterius ſummum jus imperiumque eſſe: ut par hoſti non ſolum conſilio, ſed viribus etiam eſſet, ſi quam occaſionem rei gerendæ habuiſſet.* Q. Fabio haudquaquam id placere: *omnia enim fortunam habituram, quæcumque temeritas collegæ habuiſſet. Sibi communicatum cum illo, non ademptum imperium eſſe. Itaque ſe nunquam volentem parte qua poſſet, rerum conſilio gerendarum ceſſurum: nec ſe tempora, aut dies imperii cum eo, ſed exercitus diviſurum, ſuiſque conſiliis quoniam omnia non liceret, quæ poſſet, ſervaturum.* Ita obtinuit, uti legiones, ſicut Conſulibus mos eſſet, inter ſe dividerent. Prima & quarta Minucio, ſecunda & tertia Fabio evenerunt. Item equites pari numero, ſociumque & Latini nominis auxilia diviſerunt: caſtris ſe quoque ſeparari magiſter equitum voluit.

Magiſtri equitum inſolentia.

Legiones inter Dictatorem & Magiſtrum equitum dividuntur.

CAP. XXVIII. Duplex inde Annibali gaudium fuit: neque enim quicquam eorum, quæ apud hoſtes agerentur, eum fallebat; & perfugis multa indicantibus, & per ſuos explorantem. Nam & liberam Minucii temeritatem ſe ſuo modo capturum, & ſolertiæ Fabii dimidium virium deceſſiſſe. Tumulus erat inter caſtra Minucii, Pœnorumque. Eum qui occupaſſet, haud dubie iniquiorem erat hoſti locum facturus. Eum non tam capere ſine certamine volebat Annibal, (quamquam id operæ pretium erat) quam cauſam certaminis cum Minucio, quem ſemper occurſurum ad obſiſten-

Annibalis conſilia.

(b) al. populari. (c) al. bienniique clades temeritati atque inſcitiæ acceptas referret. (d) al. Patrem Lanium fuiſſe ferunt ipſum, inſtitore mercis filio hoc ipſo in ſervilia ejus artis miniſteria uſum. (e) al. utrum. (f) al. an pecunia. (g) al. geſſit. (h) al. Senatus. al. Senatuſque conſulto. (i) al. cum.

obsistendum satis sciebat, contrahere. Ager omnis medius erat, prima specie inutilis insidiatori, quia non modo silvestre quicquam, sed ne vepribus quidem vestitum habebat: re ipsa natus tegendis insidiis, eo magis quod in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat; & erant in anfractibus cavæ rupes, ut quædam earum ducenos armatos possent capere. In has latebras, quot quemque locum apte insidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque: nec ubi tamen aut motus alicujus temere egressi, aut fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret, missis paucis prima luce ad capiendum, quem ante diximus tumulum, avertit oculos hostium. Primo statim conspectu contempta paucitas: ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes. Ad locum capiendum dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad arma vocat, & vanis animis & minis increpat hostem. Principio levem armaturam demittit, (*k*) deinde conferto agmine mittit equites: postremo, quum hostibus quoque subsidia mitti videret, instructis legionibus procedit. Et Annibal laborantibus suis, alia atque alia, crescente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, jam justam expleverat aciem, ac totis utrimque viribus certabatur. Prima levis armatura Romanorum præoccupatum inferiore loco succedens tumulum, pulsa detrusaque, terrorem in succedentem intulit equitem, & ad signa legionum refugit. Peditum acies inter perculsos impavida sola erat, videbaturque, si justa aut si recta pugna esset, haudquaquam impar futura. Tantum animorum fecerat prospere ante paucos dies res gesta. Sed exorti repente insidiatores, eum tumultum terroremque in latera utrimque ab tergoque incursantes, fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam spes cuiquam superesset.

Annibal prolicit magistrum equitum ad certamen.

Annibal tumulum capit.

Inde fit certamen.

Minucius rem male gerit.

CAP. XXIX. Tunc Fabius primo clamore paventium audito, dein conspecta procul turbata acie, *Ita est*, inquit, *non celerius quam timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio æquatus imperio, Annibalem & virtute & fortuna superiorem videt. Sed aliud jurgandi succensendique tempus erit. Nunc signa extra vallum proferte. Victoriam hosti extorqueamus, confessionem erroris civibus.* Jam magna ex parte cæsis aliis, aliis circumspectantibus fugam; Fabiana se acies repente, velut cœlo demissa, ad auxilium ostendit. Itaque priusquam ad conjectum teli veniret, aut manum consereret, & suos à fuga effusa, & ab nimis feroci pugna hostes continuit. Qui solutis ordinibus vage dissipati erant, undique confugerunt ad integram aciem; qui plures simul terga dederant, conversi in hostem, volventesque orbem, nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. Ac jam prope una acies facta erat victi atque integri exercitus, inferebantque signa in hostem; quum Pœnus receptui cecinit, palam ferente Annibale, *ab se Minucium, se à Fabio victum.* Ita, per variam fortunam diei majore parte exacta, quum in castra reditum esset, Minucius convocatis militibus: *Sæpe ego*, inquit, *audivi, milites, eum PRIMUM ESSE VIRUM, qui ipse consulat quid in rem sit; secundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec alteri parere sciat, eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata sors est, secundam ac mediam teneamus; & dum imperare discimus, parere prudenti in animum inducamus. Castra cum Fabio jungamus: ad prætorium ejus signa quum tulerimus, ubi ego eum parentem appellavero, quod beneficio ejus erga nos, ac majestate ejus dignum est; vos, milites, eos, quorum vos modo arma dextræque texerunt, patronos salutabitis: & si nihil aliud, gratorum certe nobis animorum gloriam dies hæc dederit.*

Fabius ferendo Minucio auxilium.

Prælium restituit.

Minucius errorem suum agnoscit.

CAP. XXX. Signo dato, conclamatur inde ut colligantur vasa: profecti & agmine incedentes ad Dictatoris castra, in admirationem & ipsum, & omnes qui circa erant, converterunt. Ut constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, quum patrem Fabium appellasset, circumfusosque militum ejus totum agmen patronos consalutasset: *Parentibus*, inquit, *meis, Dictator (quibus te modo nomine, quo fando possum, æquavi) vitam tantum debeo: tibi, quum meam salutem, tum omnium horum. Itaque plebiscitum, quo oneratus magis quam honoratus sum, primus antiquo, abrogoque: & quod tibi mihique, quod exercitibusque his tuis servato (l) ac conservatori sit felix, sub imperium auspiciumque tuum redeo, & signa hæc legionesque restituo. Tu quæso placatus me magisterium equitum, hos ordines suos (m) quemque tenere jubeas.* Tum dextræ interjunctæ, militesque concione dimissa à notis ignotisque benigne atque hospitaliter invitati, lætusque dies, ex admodum tristi paullo ante ac prope execrabili, factus. Romæ, ut est perlata fama rei gestæ, dein literis non magis ipsorum imperatorum, quam vulgio militum ex utroque exercitu affirmata, pro se quisque Maximum laudibus ad cœlum ferre. Par gloria apud Annibalem, hostesque Pœnos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis, atque in Italia bellum esse. Nam biennio ante adeo & duces Romanos & milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent, cujus terribilem eam famam à Patribus accepissent. Annibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, *tandem eam nubem, quæ sederet in jugis montium solita sit, cum procella imbrem dedisse.*

Redit ad Fabium ut ei pareat.

Annibalis de Fabii virtute testimonium.

CAP. XXXI. Dum hæc geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus Consul cum classe CXX. navium circumvectus Sardiniæ & Corsicæ oram, & obsidibus utrimque acceptis, in Africam transmisit: & priusquam in continentem exscensiones faceret, Meninge insula vastata, & ab incolentibus Cercinam, ne & ipsorum ureretur diriperetürque ager, decem talentis argenti acceptis, ad littora Africæ accessit, copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites; navalesque socii juxta effusi, ac si insulis cultorum egentibus prædarentur. Itaque in insidias temere illati, quum à frequentibus palantes, ab locorum gnari ignari circumveniréntur, cum multa cæde ac fœda fuga retro ad naves compulsi sunt. Ad mille hominum, cum

Cn. Servilius Cos. male rem gerit.

(*k*) al. dimittit. (*l*) al. *quod meo exercitui tuoque conservato.* (*m*) al. *me magistrum equitum, hos ordinibus suis.*

cum his Sempronio Blæso quæstore, amissum: (*n*) classis à littoribus hostium plenis trepide soluta in Siciliam cursum tenuit: traditaque Lilybæi T. Otacilio prætori, ut ab legato ejus P. Sura Romam reduceretur. Ipse per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam trajecit: literisque Fabii accitus & ipse, & collega ejus Marcus Atilius, *ut exercitum* (*o*) *ab se exacto jam prope semestri imperio acciperent.* Omnium prope Annales Fabium Dictatorem adversus Annibalem rem gessisse tradunt. Cœlius etiam eum primum à populo creatum Dictatorem scribit. Sed & Cœlium & ceteros fugit, uni Consuli Cn. Servilio, qui tunc procul in Gallia provincia aberat, jus fuisse dicendi Dictatoris: quam moram quia exspectare territa jam clade civitas non poterat, eo decursum esse, ut à populo crearetur, qui pro Dictatore esset: res inde gestas, gloriamque insignem ducis, & augentes titulum imaginis posteros (*p*) ut Dictator pro Prodictatore diceretur, facile obtinuisse.

Annalium varietas.

CAP. XXXII. Consules M. Atilius Fabiano, Geminus Servilius Minuciano exercitu accepto, hibernaculis mature communitis (tum enim autumni (*q*) erat tempus) Fabii artibus cum summa inter se concordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Annibali, diversis locis opportuni (*r*) aderant, carpentes agmen, palatosque excipientes. In casum universæ dimicationis, quam omnibus artibus petebat hostis, non veniebant. Adeoque inopia est coactus Annibal, ut nisi tum fugæ speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit: nulla relicta spe alendi exercitus in eis locis, si insequentes Consules eisdem artibus bellum gererent. Quum ad Geronium jam hieme impediente constitisset bellum, Neapolitani legati Romam venere. Ab iis quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam illatæ, atque ita verba facta, ut dicerent: *Scire sese Romani populi ærarium bello exhauriri: & quum juxta pro urbibus agrisque sociorum, ac pro capite atque arce Italiæ urbe Romana atque imperio geratur, æquum censuisse Neapolitanos, quod auri sibi quum ad templorum ornatum, tum ad subsidium fortunæ à majoribus relictum foret, eo juvare Populum Romanum. Si quam opem in sese crederent, eodem studio fuisse oblaturos. Gratum sibi Patres Romanos Populumque facturum, si omnes res Neapolitanorum suas duxissent: dignosque judicaverint, à quibus donum animo ac voluntate eorum, qui libentes darent, quam re majus ampliusque, acciperent.* Legatis gratiæ actæ pro munificentia, curaque. Patera, quæ ponderis minimi fuit, accepta.

Consules artibus Fabii utuntur.

Neapolitani legati Romam veniunt, & Romanos auro donant.

CAP. XXXIII. Per eosdem dies speculator Carthaginiensis, qui per biennium fefellerat, Romæ deprehensus, præcisisque manibus dimissus: & servi quinque & viginti in crucem acti, quod in campo Martio conjurassent. Indici data libertas, & æris gravis viginti millia. Legati & ad Philippum Macedonum regem missi; ad deposcendum Demetrium Pharium, qui bello victus ad eum fugisset: & alii in Ligures, ad expostulandum quod Pœnum opibus auxiliisque suis juvissent: simul ad visendum ex propinquo, quæ in Boiis atque Insubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium, cujus dies exierat, poscendum; aut, si diem proferre vellet, obsides accipiendos. Adeo, etsi bellum ingens in cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam venit, ædem Concordiæ, quam per seditionem militarem biennio ante L. Manlius prætor in Gallia vovisset, locatam ad id tempus non esse: itaque duumviri ad eam rem creati à M. Æmilio prætore urbis, Cn. Pupius & Cæso Quintius Flaminius, ædem in arce faciendam locaverunt. Ab eodem prætore ex Senatusconsulto literæ ad Consules missæ: *ut si iis videretur, alter eorum ad Consules creandos Romam veniret. Se in eam diem, quam jussissent, comitia edicturum.* Ad hæc à Consulibus rescriptum, *sine detrimento Reipublicæ abscedi non posse ab hoste. Itaque per interregem comitia habenda esse potius, quam Consulum alter à bello avocaretur.* Patribus rectius visum est, *Dictatorem à Consule dici comitiorum habendorum causa.* Dictus L. Veturius Philo, Manium Pomponium Mathonem magistrum equitum dixit. His vitio creatis, jussisque die quarto decimo se magistratu abdicare, ad interregnum res rediit.

Speculator Pœnus.

Legati Romani in varia loca missi.

Romani Punico bello pressi aliarum rerum curam non posuerunt.

Ædes Concordiæ in arce locata.

Veturius Dictator.

Interregnum.

CAP. XXXIV. Consulibus prorogatum in annum imperium. Interreges proditi à Patribus, Cn. Claudius, Appii filius, Cento: inde P. Cornelius Asina. In ejus interregno comitia habita, magno certamine Patrum ac plebis. C. Terentio Varroni, quem (*s*) sui generis hominem, plebei insectatione principum, popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus & dictatorio imperio concussis, aliena invidia splendentem: vulgus etiam extrahere ad consulatum nitebatur. Patres summa ope obstabant, ne se insectando, sibi æquari assuescerent homines. (*t*) Q. Bæbius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terentii, criminando, non Senatum modo, sed etiam augures, quod dictatorem prohibuissent comitia perficere, per invidiam eorum favorem candidato suo conciliabat. *Ab hominibus nobilibus, per multos annos bellum quærentibus, Annibalem in Italiam adductum: ab iisdem, quum debellari possit, fraude id bellum trahi. Cum quatuor militum legionibus universis pugnari posse apparuisse eo, quod M. Minucius absente Fabio prospere pugnasset; duas legiones hosti ad cædem objectas, deinde ex ipsa cæde ereptas; ut pater patronusque appellaretur, qui prius vincere prohibuisset Romanos quam vinci. Consules deinde Fabianis artibus, quum debellare possent, bellum traxisse. Id fœdus inter omnes nobiles ictum: nec finem ante belli habituros, quam Consulem vere plebejum, id est, hominem novum fecissent. Nam plebejos nobiles, jam eisdem initiatos* (*u*) *esse sacris, & contemnere plebem, ex quo contemni desierint à Patribus, cepisse. Cui non id apparere? id actum & quæ-*

Dissidia de Consulum creatione.

Terentius Varro Consulatus Candidatus.

Trib. Pl. in nobiles oratio.

(*n*) al. amisso. (*o*) al. *exercitus.* (*p*) al. & augendæ titulum imaginis posteris. (*q*) al. medium autumni. (*r*) al. opportune. (*s*) al. C. Terentium Varronem. (*t*) al. Ne Bibus Terentius. al. Bibius Herennius. (*u*) al. *incitatos.*

& quæsitum esse, ut interregnum iniretur: ut in Patrum potestate comitia essent. Id Consules ambos ad exercitum morando quæsisse: id postea, quia invitis iis Dictator esset dictus comitiorum causa, expugnatum esse, ut vitiosus Dictator per augures fieret. Habere igitur interregnum eos. Consulatum unum certe plebis Romanæ esse: populum liberum habiturum, ac daturum ei, qui magis vere vincere, quam diu imperare malit.

CAP. XXXV. Quum his orationibus accensa plebs esset, tribus patritiis petentibus, P. Cornelio Merenda, L. Manlio Volsone, L. Æmilio Lepido, duobus nobilibus jam familiarum plebei, (x) C. Atilio Serrano, & Q. Ælio Pæto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius Consul unus creatur, ut in manu ejus essent comitia rogando collegæ. Tum experta nobilitas, parum fuisse virium in competitoribus, L. Æmilium Paullum, qui cum M. Livio Consul fuerat, & damnatione collegæ, & sua prope ambustus evaserat, infestum plebei, diu ac multum recusantem, ad petitionem compellit. Is proximo comitiali die, concedentibus omnibus, qui cum Varrone certaverant, par magis in adversandum, quam collega, datur Consuli. Inde prætoria comitia habita. Creati Manius Pomponius Matho, & P. Furius Philus. Romæ juri dicundo urbana sors Pomponio; inter cives Romanos & peregrinos, P. Furio Philo evenit. Additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes creati sunt, nec cuiquam eorum, præter Terentium Consulem, mandatus (y) honos, quem jam non antea gessisset; præteritis aliquot fortibus ac strenuis viris: quia in tali tempore nullis novus magistratus videbatur mandandus.

C. Terentius, plebejus homo, & L. Æmilius Coss. U.C. 536. Ol. 140. 2. C. N. 217.

Prætores.

CAP. XXXVI. Exercitus quoque multiplicati sunt. Quantæ autem peditum equitumque additæ sint copiæ, adeo & numero & genere copiarum variant auctores, ut vix quicquam satis certum affirmare ausim. Decem millia novorum militum alii scripta in supplementum; alii novas quatuor legiones, ut octo legionibus rem gererent. (z) Numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum, & centenis equitibus in singulas adjectis, ut quina millia peditum, treceni equites essent: socii duplicem numerum equitum darent, pedites æquarent. Septem & octoginta millia armatorum, & ducentos in castris Romanis, quum pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discrepat, majore conatu atque impetu rem actam, quam prioribus annis; quia spem posse vinci hostem Dictator præbuerat. Ceterum, prius quam signa ab urbe novem legiones moverent, decemviri libros adire atque inspicere jussi, propter territos vulgo homines novis prodigiis. Nam & Romæ in Aventino, & Ariciæ nuntiatum erat, *Sub idem tempus lapidibus pluisse: & multo cruore, signa in Sabinis cædis, aquas è fonte calidas manasse.* Id quidem etiam quod sæpius acciderat, magis terrebat: & in via Fornicata, quæ ad campum erat, aliquot homines de cœlo tacti exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati à Pæsto pateras aureas Romam attulerunt. Iis sicut Neapolitanis, gratiæ actæ, aurum non acceptum.

Exercitus Romanorum multiplicantur.

Prodigia.

CAP. XXXVII. Per eosdem dies ab Hierone classis Ostiam cum magno commeatu, accessit. Legati Syracusani in Senatum introducti nuntiarunt: *cædem C. Flaminii Consulis exercitusque allatam, adeo ægre tulisse regem Hieronem, ut nulla sua propria regnique sui clade moveri magis potuerit. Itaque, quamquam probe sciat magnitudinem Populi Romani admirabiliorem prope adversis rebus, quam secundis esse; tamen se omnia, quibus à bonis fidelibusque sociis bella juvari soleant, misisse, quæ ne accipere abnuant, magnopere se Patres Conscriptos orare. Jam omnium primum omnis causa (*) victoriam auream pondo trecentum viginti afferre sese. Acciperent eam teneren tque & haberent propriam & perpetuam. Advexisse etiam trecenta millia modiûm tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent, & quantum præterea opus esset, quo jussissent, subvecturos. Milite atque equite scire, nisi Romano Latinique nominis, non uti Populum Romanum: levium armatorum (a) auxilia etiam externa vidisse in castris Romanis. Itaque misisse mille sagittariorum ac funditorum, aptam manum adversus Baleares ac Mauros, pugnacesque alias missili telo gentes.* Ad ea dona consilium quoque addebant, *ut prætor, cui provincia Sicilia evenisset, classem in Africam trajiceret, ut & hostes in terra sua bellum haberent, minusque laxamenti daretur iis ad auxilia Annibali submittenda.* Ab Senatu ita responsum regi est: *Virum bonum egregiumque socium Hieronem esse, atque uno tenore, ex quo in amicitiam Populi Romani venerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni tempore ac loco munifice adjuvisse. Id perinde ac deberet, gratum Populo Romano esse. Aurum & à civitatibus quibusdam allatum, gratia rei accepta, non accepisse Populum Romanum. Victoriam, omenque accipere: sedemque ei se divæ dare, dicare Capitolium, templum Jovis Optimi Maximi, in ea arce urbis Romanæ sacratam, volentem propitiamque, firmam ac stabilem fore Populo Romano.* Funditores, sagittariique, & frumentum traditum Consulibus. Quinqueremes ad navium classem, quæ cum T. Otacilio proprætore in Sicilia erant, quinque & viginti additæ, permissumque est, *ut si è republica censeret esse, in Africam trajiceret.*

Classis ab Hierone cum commeatu Romam missa.

CAP. XXXVIII. Delectu perfecto, Consules paucos morati dies, dum socii ab nomine Latino venirent. Milites tunc, quod numquam antea factum erat, jurejurando à tribunis militum adacti, *jussu Consulum conventuros, neque injussu abituros.* Nam ad eam diem nil præter

Milites jurejurando adacti.

(x) al. duobus nobilium jam familiarum plebeis. (y) al. erat mandatus. (z) al. quatuor legiones quinque legionibus additas, ut novem legionibus rem gererent. (a) al. *leviter armatorum.* al. *levium armorum.*

(*) Victoriam auream) Elegantissimum doni hujus monumentum est Achates Tab. XLIII. num. 3. vere antiquus, cui Historia hæc incisa est. Conspicitur enim in illo Mars galeatus, nudus, spoliis insidens, sinistro pede cippo superimposito, quomodo à Victoria ambabus manibus coronatur.

præter sacramentum fuerat, & ubi ad decuriatum aut centuriatum convenissent, sua voluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites conjurabant, *sese fugæ atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi aut petendi, aut hostis feriendi, aut civis servandi causa.* Id ex voluntario inter ipsos fœdere à tribunis ad legitimam jurisjurandi adactionem translatum.

Consulis Varronis multæ ac feroces orationes.

Conciones, prius quam ab urbe signa moverentur, Consulis Varronis multæ ac feroces fuere, denuntiantes, *bellum arcessitum in Italiam ab nobilibus, mansurumque in visceribus reipublicæ, si plures Fabios imperatores haberet. Se quo die hostem vidisset, perfecturum.* (b) Collegæ ejus Paulli una, pridie quam ex urbe proficiscerentur, concio fuit verior quam gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum, nisi id modo: *Mirari se, quomodo quis dux,* (c) *prius quam aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset, jam nunc locatus in urbe, sciret, quæ sibi agenda armato forent; & diem quoque prædicere posset, qua cum hoste signis collatis esset dimicaturus. Se quæ consilia magis res dent hominibus, quam homines rebus, ea ante tempus immatura non præcepturum. Optare, ut quæ caute atque consulte gesta essent, satis prospere evenirent. Temeritatem præterquam quod stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse.* Id sua sponte apparebat, tuta celeribus consiliis præpositurum: & quo id constantius perseveraret, (d) Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem allocutus fertur:

Q. Fabii ad L. Æmilium Paullum adhortatio.

CAP. XXXIX. *Si aut collegam (id quod mallem) tui similem L. Æmili haberes, aut tu collegæ tui similis esses, supervacanea esset oratio mea. Nam & duo boni Consules etiam me tacente* (e) *omnia è republica fide vestra faceretis: & mali nec mea verba auribus vestris, nec consilia animis acciperetis. Nunc & collegam tuum, & te talem virum intuenti mihi, tecum omnis oratio est: quem video nequicquam & virum bonum, & civem fore, si altera parte claudicet respublica. Malis consiliis idem ac bonis juris & potestatis erit. Erras enim L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quam cum Annibale futurum censes. Nescio an infestior hic adversarius, quam ille hostis maneat: cum illo in acie tantum, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es: & adversum Annibalem legionesque ejus tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est; Varro dux tuis militibus te est oppugnaturus. Ominis etiam tibi causa absit C. Flaminii memoria. Tamen ille Consul demum & in provincia, & ad exercitum cepit furere: hic prius quam peteret consulatum, deinde in petendo consulatu: nunc quoque Consul, prius quam castra videat, aut hostem, insanit. Et qui tantas jam nunc procellas, prælia atque acies jactando inter togatos ciet, quid inter armatam juventutem censes facturum, & ubi extemplo verba res sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denuntiat, extemplo pugnaverit; aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut nobilior alius Trasimeno locus nostris cladibus erit. Nec gloriandi tempus adversus unum est; ut ego contemnendo potius, quam appetendo gloriam, modum excesserim. Sed ita res habet. Una ratio belli gerendi adversus Annibalem est, qua ego gessi. Nec eventus modo hoc docet; stultorum iste magister est; sed eadem ratio quæ fuit, futuraque, donec eædem res manebunt, immutabilis est.*

Eventus stultorum magister.

In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro. Omnia circa plena civium ac sociorum sunt. Armis, viris, equis, commeatibus juvant, juvabuntque. Id jam fidei documentum, in adversis rebus nostris, dederunt. Meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit. Annibal contra, in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque; procul ab domo, procul à patria. Neque illi terra, neque mari est pax: nullæ eum urbes accipiunt, nulla mœnia: nihil usquam sui videt: in diem rapto vivit. Partem vix tertiam exercitus ejus habet, quem Iberum amnem trajecit. Plures fames, quam ferrum absumpsit: nec his paucis jam victum suppeditat. Dubitas ergo, quin sedendo superaturi simus eum qui senescat in dies, non commeatus, non supplementum, non pecuniam habeat? Quamdiu pro Geronii, castelli Apuliæ inopis, tanquam pro Carthaginis mœnibus pugnatum est? (f) *Sed ne adversus te quidem ego gloriabor. Cn. Servilius, atque Atilius, proximi Consules, vide quemadmodum eum ludificati sint. Hæc una salutis est via, L. Paulle, quam difficilem infestamque cives sibi magis quam hostes facient. Idem enim tui, quod hostium milites, volent: idem Varro Consul Romanus, quod Annibal Pœnus imperator, cupiet. Duobus ducibus unus resistas oportet: resistes autem, adversus famam rumoresque hominum si satis firmus steteris: si te neque collegæ vana gloria, neque tua falsa infamia moverit. VERITATEM LABORARE* (g) *nimis sæpe aiunt, exstingui numquam. Gloriam qui spreverit, veram habebit. Sine timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli vocent. Malo te sapiens hostis metuat, quam stulti cives laudent. Omnia audentem contemnet Annibal: nil temere agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, moneo, sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna* (h) *tuæ potestatis semper, tuaque omnia sint. Armatus intentusque sis, neque occasioni tuæ desis, neque suam occasionem hosti des. Omnia non properanti clara, certaque erunt. Festinatio improvida est, & cæca.*

Paulli responsio.

CAP. XL. Adversus ea oratio Consulis haud sane læta fuit: magis fatentis, *ea quæ diceret, vera, quam facilia factu esse. Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse; quid Consuli adversus collegam seditiosum ac temerarium virum, atque auctoritatis fore? Se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse: optare ut omnia prospere evenirent. At si quid adversi caderet, hostium se telis potius, quam suffragiis iratorum civium, caput objecturum.* Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt; prosequentibus primoribus Patrum. Plebejum Consulem sua plebs prosecuta, turba quam dignitate conspectior. Ut in castra venerunt, permisto novo exercitu ac vetere, castris bifariam

(b) al. *profligaturum.* al. *conflicturum.* (c) al. quod ne qui dux. (d) al. quo inconstantius perseveraret. (e) al. *me indicente.* (f) al. *tanquam pro Carthaginis mœnibus sedet?* (g) al. *à veritate laborare.* (h) al. *Nec ego ut nihil agatur; sed ut agentem te ratio ducat non fortuna velim.*

fariam factis, ut nova minora essent propius Annibalem (i) in veteribus major pars, & omne robur virium esset; tum Consulem anni prioris (k) M. Atilium ætatem excusantem, Romam miserunt: Geminum Servilium in minoribus castris, legioni Romanæ, & sociûm peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Annibal quamquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat, tamen adventu Consulum mire gaudere. Non solum enim nihil ex raptis in die commeatibus superabat, sed ne unde raperet quidem, quicquam reliqui erat; omni undique frumento, posteaquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convecto: ut vix decem dierum (quod compertum postea est) frumentum superesset Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum exspectata foret.

Annibalis exercitus omnium rerum penuria laborat.

CAP. XLI. Ceterum temeritati Consulis ac præpropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis prædatoribus, tumultuario prælio, ac procursu magis militum, quam ex præparato aut jussu imperatorum orto, haudquaquam par Pœnis dimicatio fuit. Ad mille & septingentos cæsi; non plus centum Romanorum sociorumque occisis. Ceterum victoribus effuse sequentibus, metu insidiarum obstitit Paullus Consul: cujus eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat: Varrone indignante, ac vociferante, *emissum hostem è manibus, debellarique, ni cessatum foret, potuisse.* Annibal id damnum haud ægerrime pati: quin potius credere, velut inescatam temeritatem ferocioris Consulis, ac novorum maxime militum esse: & omnia ei hostium, haud secus quam sua, nota erant: *dissimiles discordesque imperitare; duas prope partes tironum militum in exercitu esse.* Itaque locum & tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proxima nihil præter arma ferentes secum milites ducens, castra plena omnis fortunæ publicæ privatæque relinquit, transque proximos montes læva pedites instructos condit, dextra equites, impedimenta per convallem, medium agmen, traducit: (l) ut diripiendis velut desertis fuga dominorum castris occupatum impeditumque hostem opprimeret. Crebri relicti in castris ignes: ut fides fieret, dum ipse longius spatium fuga præciperet, falsa imagine castrorum (sicut Fabium priore anno frustratus esset) tenere in locis Consules voluisse.

Romani prædatores Pœnorum cædunt.

Annibalis consilia.

Fugam simulat, castra de industria deserendo.

CAP. XLII. Ubi illuxit, subductæ primo stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silentium admirationem fecit. Jam satis comperta solitudine in castris concursus fit ad prætoria Consulum, nuntiantium *fugam hostium adeo trepidam, ut tabernaculis stantibus, castra reliquerint: quoque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignes.* Clamor inde ortus, *ut signa proferri juberent, ducerentque ad persequendos hostes, ac protinus castra diripienda.* Et Consul alter velut unus turbæ militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, *providendum præcavendumque esse.* Postremo quum aliter neque seditionem, neque ducem seditionis sustinere posset, Marium Statilium præfectum cum turma Lucana exploratum mittit. Qui ubi adequitavit portis, subsistere extra munimenta ceteris jussis, ipse cum duobus equitibus vallum intravit: speculatusque omnia cum cura: renuntiat, *insidias profecto esse: ignes in parte castrorum, quæ vergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, & omnia cara in promptu relicta: argentum quibusdam locis temere per vias, velut objectum ad prædam, vidisse.* Quæ ad deterrendos à cupiditate animos nuntiata erant, ea accenderunt: & clamore orto à militibus, *ni signum detur, sine ducibus ituros,* haudquaquam dux defuit. Nam extemplo Varro signum dedit proficiscendi. Paullus, quum ei sua sponte cunctanti pulli quoque auspicio non addixissent, *obnuntiari jam efferenti porta signa collegæ* jussit: quod quamquam Varro ægre est passus, Flaminii tamen recens casus, Claudiique Consulis primo Punico bello memorata navalis clades, religionem animo incussit. Dii prope ipsi eo die magis distulere, quam prohibuere imminentem pestem Romanis. Nam forte ita evênit, ut quum referri signa in castra jubenti Consuli milites non parerent, servi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui Servilio atque Atilio Consulibus inter pabulatores excepti à Numidis fuerant; profugerent eo die ad dominos: qui deducti ad Consules denuntiant, *omnem exercitum Annibalis trans proximos montes sedere in insidiis.* Horum opportunus adventus Consules imperii potentes fecit, quum ambitio alterius suam primum apud eos prava indulgentia majestatem solvisset.

Annibalis insidiæ deteguntur.

CAP. XLIII. Annibal posteaquam motos magis inconsulte Romanos, quam ad ultimum temere evectos vidit; nequicquam detecta fraude in castra rediit. Ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat; novaque consilia in dies non apud milites solum, mistos ex colluvione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem oriebantur. Nam quum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum, querentiumque annonam primo, postremo famem; & mercenarios milites, maxime Hispani generis, de transitione cepisse consilium fama esset, ipse etiam interdum Annibal de fuga in Galliam dicitur agitasse: ita, ut relicto peditatu omni, cum equitibus se proriperet. Quum hæc consilia atque hic habitus animorum esset in castris, movere inde statuit in calidiora atque eo maturiora messibus Apuliæ loca. Simul ut quo longius ab hoste recessisset, transfugia impeditiora levibus ingeniis essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis, tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut insidiarum par priori metus contineret Romanos. Sed per eundem Lucanum Statilium omnibus ultra castra transque montes exploratis, quum relatum esset, *visum procul hostium agmen;* tum de insequendo eo consilia agitari cepta. Quum utriusque Consulis eadem,

Annibalis inopiæ & angustiæ.

Annibal castra movet.

(i) al. propius Annibali. (k) al. consultum anni prioris. al. tum anni prioris consulem. (l) al. impedimenta per cornua in medium agmen traducit. al. impedimenta per cornuum medium agmina traducit.

eadem, quæ semper ante, fuisset sententia; ceterum Varroni fere omnes Paullo, nemo, præter Servilium prioris anni Consulem assentiretur: majoris partis sententia, ad nobilitandas clade Romana Cannas, urgente fato, profecti sunt. Prope eum vicum Annibal castra posuerat aversa à Vulturno vento, qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit. Id quum ipsis castris percommodum fuit; tum salutare præcipue futurum erat, quum aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tantum afflante vento, in obcæcatum pulvere effuso hostem pugnaturi.

Et ad Cannas ponit.

CAP. XLIV. Consules, satis exploratis itineribus, sequentes Pœnum, ut ventum ad Cannas est, ubi in conspectu Pœnum habebant; bina castra communiunt, eodem ferme intervallo, quo ad Geronium, sicut ante, copiis divisis. Aufidus amnis utrisque castris affluens, aditum aquatoribus ex sua cujusque opportunitate haud sine certamine dabat. Ex minoribus tamen castris, quæ posita trans Aufidum erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium præsidium. Annibal spem nactus locis natis, ad equestrem pugnam, qua parte virium invictus erat, facturos copiam pugnandi consules, dirigit aciem, lacessitque Numidarum procursatione hostes. Inde rursus solicitari seditione militari ac discordia Consulum Romana castra: quum Paullus Semproniique & Flaminii temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabii objiceret: *testareturque deos hominesque*, hic, *nullam penes se culpam esse, quod Annibal jam velut usu cepisset Italiam.* (m) *Se constrictum à collega teneri. Ferrum atque arma iratis & pugnare cupientibus adimi militibus.* Ille, *si quid projectis ac proditis ad inconsultam atque improvidam pugnam legionibus accideret, se omnis culpæ exsortem, omnis eventus participem fore diceret. Videret, ut quibus lingua prompta ac temeraria, æque in pugnam* (n) *vigerent manus.*

Consules bina castra communiunt.

Seditione militari & discordia Consulum solicitantur castra Romana.

CAP. XLV. Dum altercationibus magis quam consiliis tempus teritur, Annibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam, quum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. Quam inconditam turbam quum vix dum in ripam egressi, clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro vallo locatam, atque ipsas prope portas evecti sunt. Id vero indignum visum, *ab tumultuario auxilio jam etiam castra Romana terreri*, ut ea modo una causa, nec extemplo transirent flumen, dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quod summa imperii eo die penes Paullum fuerit. Itaque Varro, postero die, cui sors ejus diei imperii erat, nihil consulto collega, signum pugnæ proposuit, instructasque copias flumen traduxit sequente Paullo: quia magis non probare, quam non adjuvare consilium poterat. Transgressi flumen, eas quoque quas in castris minoribus habuerant copias, suis adjungunt: atque ita instructa acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites: lævum cornu extremi equites sociorum, intra pedites, ad medium juncti legionibus Romanis tenuerunt jaculatores. Ex ceteris levium armorum auxiliis prima acies facta. (o) Consules cornua tenuerunt: Terentius lævum, Æmilius dextrum. Gemino Servilio media pugna tuenda data.

Numidæ aquatores Romanos fugiunt.

Varro signum pugnæ proponit.

Atque aciem instruit.

CAP. XLVI. Annibal luce prima Balearibus levique alia armatura præmissa, transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hispanosque equites prope ripam lævo in cornu adversus Romanum equitatum: dextrum cornu Numidis equitibus datum; media acie peditibus firmata: ita, ut Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his medii Galli atque Hispani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem: ita armati erant; armis & ad Trebiam, ceterum magna ex parte ad Trasimenum captis. Gallis Hispanisque scuta ejusdem formæ fere erant: dispares ac dissimiles gladii: Gallis prælongi, ac sine mucronibus: Hispano punctim magis quam cæsim assueto petere hostem, brevitate habiles, & cum mucronibus. Ante alia habitus gentium harum tum magnitudine (p) corporum, tum specie terribilis erat. Galli super umbilicum erant nudi: Hispani linteis prætextis purpura tunicis, candore miro fulgentibus, constiterant. Peditum, qui tum omnium Numerus steterant in acie, millium fuit quadraginta decem equitum. (q) Duces cornibus præerant: sinistro Asdrubal, dextro Maharbal: mediam aciem Annibal ipse cum fratre Magone tenuit. Sol, seu de industria ita locatis, seu quod forte ita starent, peropportune utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Pœnis in Septentrionem versis. Ventus, quem Vulturnum incolæ regionis vocant, adversus Romanos (r) coortus, multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

Annibal aciem instruit.

CAP. XLVII. Clamore sublato, procursum ab auxiliis, & pugna levibus primum armis commissa, deinde equitum Gallorum Hispanorumque lævum cornu cum dextro Romano concurrit; minime equestris more pugnæ: frontibus enim adversis concurrendum erat: quia nullo circa ad evagandum relicto spatio, hinc amnis, hinc peditum acies claudebant, in directum utrimque nitentes. Stantibus ac confertis

Cannense prælium committitur. U. C. an. 536. Ol. 140. a. C. N. 217.

(m) al. *quod Annibal jam vel suam cepisset Italiam.* (n) al. *in pugna.* (o) al. jaculatores & cetera levium armorum auxilia prima acies facta. al. jaculatores cum ceteris levium armorum auxiliis. (p) al. Ante ceteros armati (is gentium harum habitus tum magnitudine &c. al. ante ceteris armati. al. talis habitus gentium illarum. al. ante alia habitus. al. ante alia ornatus. (q) Numerum omnium peditum equitumque in acie steterunt illum ferunt, videlicet quadraginta, decem millia equitum. al. Numerum omnium, qui tum, peditum equitumve, in acie stetere, quinquaginta millia ferunt; videlicet quadraginta peditum millia, decem equitum. al. Numerum omnium qui tum peditum equitumque in acie stetere, illum ferunt, videlicet quadraginta peditum millia, decem equitum. (r) al. adversis Romanis:

fertis postremo turbatis equis, vir virum amplexus detrahebat equo. Pedestre magna jam ex parte certamen factum erat: acrius tamen quam diutius pugnatum est, pulsique Romani equites terga vertunt. Sub equestris finem certaminis coorta est peditum pugna. Primo & viribus & animis pares constabant ordines Gallis, Hispanisque: tandem Romani diu ac sæpe connisi, (*s*) æqua (*t*) fronte, acieque densa impulere hostium cuneum nimis tenuem, eoque parum validum, à cetera prominentem acie. Impulsis deinde ac trepide referentibus pedem insistere: ac tenore uno per præceps pavore fugientium agmen, (*u*) in mediam primum aciem illati; postremo nullo resistente ad subsidia Afrorum pervenerunt: qui utrimque reductis alis constiterant, media, qua Galli Hispanique steterunt, aliquantum prominente acie: qui cuneus, ut pulsus æquavit frontem primum, deinde nitendo etiam sinum in medio dedit, Afri circa jam cornua fecerant: irruentibusque incaute in medium Romanis circumdedere alas: mox cornua extendendo, clausere & ab tergo hostes. Hinc Romani defuncti nequicquam prælio uno, omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, etiam adversus Afros integram pugnam ineunt; non tantum eo iniquam, quod inclusi adversus circumfusos, sed etiam quod fessi cum recentibus ac vegetis pugnabant.

CAP. XLVIII. Jam & in sinistro cornu Romano, ubi sociorum equites adversus Numidas steterant, consertum prælium erat: segne primo, & à Punica ceptum fraude. Quingenti ferme Numidæ, præter consueta arma telaque, gladios occultos sub loricis habentes, specie transfugarum cum ab suis parmas post terga habentes, adequitassent; repente ex equis desiliunt, parmisque & jaculis ante pedes hostium projectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos, considere ab tergo jubentur; ac dum prælium ab omni parte conseritur, quieti manserunt. Postquam omnium animos oculosque occupaverat certamen; tum, arreptis scutis, quæ passim inter acervos cæsorum corporum strata erant, aversam adoriuntur Romanam aciem; tergaque ferientes, ac poplites cædentes, stragem ingentem dederunt, ac majorem aliquanto pavorem ac tumultum fecerunt. Quum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala jam spe prælium esset; Asdrubal, qui ea parte (*x*) præerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit: Hispanos & Gallos pedites jam Afris prope fessis, cæde magis, quam pugna, adjungit.

CAP. XLIX. Parte altera pugnæ Paullus, quamquam primo statim prælio funda graviter ictus fuerat; tamen & occurrit sæpe cum confertis Annibali, & aliquot locis prælium restituit; protegentibus eum equitibus Romanis. Omissis postremo equis, quia Consulem & ad regendum equum vires deficiebant. Tum denuntianti cuidam, jussisse Consulem *ad pedes descendere equites;* dixisse Annibalem ferunt: *Quam mallem victos* (*y*) *mihi traderent!* Equitum pedestre prælium, quale jam haud dubia hostium victoria fuit, quum victi mori in vestigio mallent, quam fugere; victores morantibus victoriam irati, trucidarent quos pellere non poterant. Pepulerunt tamen jam paucos superantes, & labore ac vulneribus fessos. Inde dissipati omnes sunt; equosque ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus Tr. militum, quum prætervehens equo, sedentem in saxo cruore oppletum Consulem vidisset: *L. Æmili*, inquit, *quem unum insontem culpæ cladis hodiernæ dii respicere debent; cape hunc equum, dum & tibi virium aliquid superest. Comes ego te tollere possum ac protegere, ne funestam hanc pugnam morte Consulis feceris. Etiam sine hoc lacrimarum satis, luctusque est.* Ad ea Consul: *Tu quidem, Cn. Corneli, macte virtute esto! sed cave frustra miserando, exiguum tempus è manibus hostium evadendi absumas. Abi, nuntia publice Patribus, urbem Romam muniant, ac prius quam hostis victor adveniat, præsidiis firment: privatimque Q. Fabio, L. Æmilium præceptorum ejus memorem & vixisse, & adhuc mori. Tu me in hac strage militum meorum patere exspirare, ne aut reus iterum è consulatu sim, aut accusator collegæ existam, ut alieno* (*z*) *crimine innocentiam meam protegam.* Hæc exigentes, prius turba fugientium civium, deinde hostes, oppressere: Consulem, ignorantes quis esset, obruere telis. Lentulum, inter tumultum abripuit equus. Tum inde effuse fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in majora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfugerunt: qui extemplo à Carthalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi sunt. Consul alter, seu forte, seu consilio, nihil (*a*) fugientium infestus (*b*) agmini, cum quinquaginta fere equitibus Venusiam profugit. (*c*) Quadraginta millia (*d*) peditum, duo millia septingenti equites, & tanta prope civium sociorumque pars cæsi dicuntur. In his ambo Consulum (*e*) quæstores L. Atilius & L. Furius Bibaculus: unus & viginti Tribuni militum; consulares quidam prætoriique & ædilitii: inter eos Cn. Servilium, & M. Minucium numerant, (*f*) qui magister equitum priore anno Consul, aliquot annis (*g*) ante fuerat: octoginta præterea aut senatores, aut qui eos magistratus gessissent, unde in Senatum legi deberent; quum sua voluntate milites in legionibus facti essent. Capta eo prælio tria millia peditum, & equites trecenti dicuntur.

CAP. L. Hæc est pugna Cannensis, Alliensi cladi nobilitate par: ceterum ut illis, quæ post pugnam accidere, levior, quia ab hoste cessatum est; sic strage exercitus gravior, fœdiorque. Fuga namque ad Alliam sicut urbem prodidit, ita exercitum servavit: Ad Cannas

Paullus Consul graviter funda ictus.

Ejus jamjam morituri postrema verba.

Obruitur telis.

Romanorum fuga.

Clades quanta fuerit.

(*s*) al. diu ac sæpe consilio agitabant, qua fronte &c. (*t*) al. obliqua. (*u*) al. agmine. (*x*) al. qui læva parte. (*y*) al. *vinctos.* (*z*) al. *Ne ut reus inteream, causaque consulatus accusator collegæ existam, & alieno &c.* (*a*) al. nulli. (*b*) al immistus. (*c*) al. perfugit. (*d*) al. quadraginta quinque millia. (*e*) al. in his ambo Consulum. Quæstores L. Atilius &c. (*f*) al. inter eos Cn. Servilius, & M. Minucius numerantur. (*g*) al. diebus.

nas fugientem Consulem vix quinquaginta secuti sunt: alterius morientis, prope totus exexercitus fugit. (*b*) Binis in castris quum multitudo semiermis sine ducibus esset; nuntium, qui in majoribus erant, mittunt; dum prælio, deinde ex lætitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, ut ad se transirent: uno agmine Canusium habituros esse. Eam sententiam alii totam aspernari. *Cur enim illos, qui se arcessant, ipsos non venire, quum æque conjungi possent? quia videlicet plena hostium omnia in medio essent: & aliorum, quam sua corpora tanto periculo mallent objicere.* Aliis non tam sententia displicere, quam animus deesse. P. Sempronius Tuditanus Tribunus militum, *Capi ergo mavultis*, inquit, *ab avarissimo & crudelissimo hoste, æstimarique capita vestra, & exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis sis, an Latinus Socius, ut ex tua contumelia & miseria alteri honos quæratur? Non tui: siquidem L. Æmilii Consulis, qui se bene mori, quam turpiter vivere maluit: & tot fortissimorum virorum, qui circa eum cumulati jacent, cives estis. Sed antequam opprimit lux, majoraque hostium agmina obsepiunt iter, per hos, qui inordinati atque incompositi obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audacia iter via fit, quamvis per confertos hostes. Cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmen, ut si nihil obstet, transsibimus. Itaque ite mecum, qui & vosmetipsos & rempublicam salvam vultis.* Hæc ubi dicta dedit, stringit gladium: cuneoque facto per medios vadit hostes. Et quum in latus dextrum, quod patebat, Numidæ jacularentur; translatis in dextrum scutis, in majora castra ad sexcentos evaserunt: atque inde protinus alio magno agmine adjuncto, Canusium incolumes perveniunt. Hæc apud victos magis impetu animorum, quod ingenium suum cuique aut fors dabat, quam ex consilio ipsorum, aut imperio cujusquam agebantur.

Superstites Romani Canusium perfugiunt.

P. Sempronii oratio.

CAP. LI. Annibali victori quum ceteri circumfusi gratularentur, suaderentque, *ut tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset, noctisque insequentis, quietem & ipse sibi sumeret, & fessis daret militibus;* Maharbal præfectus equitum minime cessandum ratus: *Imo ut quid hac pugna sit actum, scias; die quinto*, inquit, *victor in Capitolio epulaberis: sequere. Cum equite, ut prius venisse, quam venturum sciant,* præcedam. Annibali nimis læta res est visa, majorque quam ut eam statim capere animo posset. (*i*) Itaque *voluntatem se laudare Maharbalis*, ait: *ad consilium prensandum temporis opus esse.* Tum Maharbal, *Non omnia nimirum eidem dii dedere. Vincere scis, Annibal, victoria uti nescis.* Mora ejus diei satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio. Postero die ubi primum illuxit, ad spolia legenda, fœdamque etiam hostibus, spectandam stragem insistunt. Jacebant tot Romanorum millia pedites passim equitesque, ut quem cuique fors aut pugna junxerat, aut fuga. Assurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam & jacentes vivos succisis feminibus poplitibusque invenerunt; nudantes cervicem jugulumque, & reliquum sanguinem invitantes haurire. Inventi sunt quidam mersis in effosam terram capitibus, quas sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora superjecta humo, interclusisse spiritum apparebat. Præcipue convertit omnes substratus Numida mortuo superincubanti Romano vivus, naso auribusque laceratis: quum manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira versus, laniando dentibus hostem exspirasset.

Maharbal suadet Annibali, ut quamprimum Romam adeat.

Sed Annibal victoria uti nescit.

Strages Romanorum.

CAP. LII. Spoliis ad multum diei lectis, Annibal ad minora ducit castra oppugnanda: & omnium primum, brachio objecto, flumine eos excludit. (*k*) Ceterum ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. Pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos centenis; & ut eo pretio persoluto, cum singulis abirent vestimentis: in castra hostes acceperunt; traditique in custodiam omnes sunt, sed seorsum cives sociique. Dum ibi tempus teritur; interea quum ex majoribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum, & ducenti equites, alii agmine, alii palati passim per agros, quod haud minus tutum erat, Canusium perfugissent; castra ipsa ab sauciis timidisque eadem conditione, qua altera, tradita hosti. Præda ingens parta est: &, præter equos virosque, & si quid argenti, quod plurimum in phaleris equorum erat, (nam ad vescendum facto perexiguo, utique militantes, utebantur) omnis cetera præda diripienda data est. Tum sepeliendi causa conferri in unum corpora suorum jussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum virorum. Consulem quoque Romanum conquisitum sepultumque, quidam auctores sunt. Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Apula, nomina Busa, genere clara ac divitiis, mœnibus tantum tectisque à Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam juvit; pro qua ei munificentia postea bello perfecto ab Senatu honores habiti sunt.

Minora castra se dedunt.

Simul & castra majora.

Pœnorum cæsa octo millia.

CAP. LIII. Ceterum, quum ibi tribuni militum quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cujus pater priore anno Dictator fuerat, & de legione secunda L. Publicius Bibulus, & P. Cornelius Scipio: & de legione tertia Appius Claudius Pulcher, qui proxime ædilis fuerat; omnium consensu ad P. Scipionem admodum adolescentem, & ad Ap. Claudium summa imperii delata est. Quibus consulantibus inter paucos de summa rerum, nuntiat P. Furius Philus consularis viri filius, *nequicquam eos perditam spem fovere: desperatam, comploratamque rem esse publicam. Nobiles juvenes quosdam,* quorum

Romanorum consilia.

Consilia juventutis Romanæ.

(*b*) al. fuit. al. alterius mortem prope totus exercitus fuit. (*i*) al. *Die quinta*, inquit, *victor in Capitolio epulaberis; sequere cum equite, ut prius te venisse quam venturum sciant. Præcedant, Annibal* inquit, *nuntii; læta res est, sed via major quam ut eam statim capere animo possim* al. *Præcedant inimici lætales, & via major &c.* (*k*) al. brachio fluminis objecto, eos excludit. al. brachio objecto flumine eos excludit. al. primum flumine, brachio objecto eos excludit.

quorum principem L. Cæcilium Metellum, mare ad naves ſpectare, ut deſerta Italia, ad regum aliquem transfugiant. Quod malum, præterquam quod atrox, ſuper tot clades etiam novum, cum ſtupore ac miraculo torpidos defixiſſet; & qui aderant, conſilium advocandum de eo cenſerent; negat concilii rem eſſe Scipio, juvenis fatalis dux hujusce belli. *Audendum atque agendum, non conſultandum,* ait, *in tanto malo eſſe. Irent ſecum extemplo armati, qui rempublicam ſalvam vellent. Nusquam verius,* (*l*) *quam ubi ea cogitentur, hoſtium caſtra eſſe.* Pergit ire, ſequentibus paucis, in hoſpitium Metelli. Et quum concilium ibi juvenum, de quibus allatum erat, inveniſſet; ſtricto ſuper capita conſultantium gladio, *Ex mei animi ſententia,* inquit, *ut ego rempublicam Populi Romani non deſeram, neque alium civem Romanum deſerere patiar. Si ſciens fallo, tum me Jupiter Opt. Max. domum, familiam, remque meam peſſimo letho afficias! In hæc verba, L. Cæcili, jures poſtulo, ceterique qui adeſtis: qui non juraverit, in ſe hunc gladium ſtrictum eſſe ſciat.* Haud ſecus pavidi, quam ſi victorem Annibalem cernerent, jurant omnes: cuſtodiendosque ſemetipſos Scipioni tradunt.

Audendum atque agendum, non conſultandum.

Scipionis animoſitas.

CAP. LIV. Eo tempore quo hæc Canuſii agebantur, Venuſiam ad Conſulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui ſparſi fuga per agros fuerant, pervenere. Eos omnes Venuſini per familias benigne accipiendos curandosque quum diviſiſſent; in ſingulos equites togas & tunicas & quadrigatos nummos quinos vicenos, & peditibus denos, & arma quibus deerant, dederunt. Ceteraque publice ac privatim hoſpitaliter facta: certatumque, ne à muliere Canuſina populus Venuſinus officiis vinceretur. Sed gravius onus Buſæ multitudo faciebat, & jam ad decem millia hominum erant. Appiusque & Scipio poſtquam incolumem eſſe alterum Conſulem acceperunt, nuntium extemplo mittunt, quantæ ſecum peditum equitumque copiæ eſſent: ſciſcitatumque ſimul, *utrum Venuſiam adduci exercitum, an manere juberet Canuſii?* Varro ipſe Canuſium copias traduxit. Et jam aliqua ſpecies conſularis exercitus erat: mœnibusque ſe certe, ſi non armis, ab hoſte videbantur defenſuri. Romam ne has quidem reliquas ſupereſſe civium ſociorumque, ſed *occidione occiſos cum duobus exercitibus Conſules; deletasque omnes copias,* allatum fuerat. Numquam ſalva urbe tantum pavoris tumultusque intra mœnia Romana fuit. Itaque ſuccumbam oneri, neque aggrediar narrare, quæ, ediſſertando minora vero fecero. Conſule exercituque ad Traſimenum priore anno amiſſo, non vulnus ſuper vulnus, ſed multiplex clades, (*m*) cum duobus Conſulibus conſulares exercitus amiſſi nuntiabantur: nec ulla jam caſtra Romana, nec ducem, nec militem eſſe: Annibalis Apuliam, Samnium, ac jam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta eſſet. Comparem cladem ad Ægateis inſulas Carthaginienſium prælio navali acceptam, qua fracti, Sicilia ac Sardinia ceſſere, hinc vectigales ac ſtipendiarios fieri ſe paſſi ſunt: aut pugnam adverſam in Africa, cui poſtea hic ipſe Annibal ſuccubuit? Nulla ex parte comparandæ ſunt: niſi quod minore animo latæ ſunt.

Reliquiæ exercitus Romani eunt Venuſiam.

Romæ maximus pavor & tumultus.

Pugnæ & cladi Cannenſi nulla comparanda.

CAP. LV. P. Furius Philus, & M. Pomponius, Prætores, Senatum in curiam Hoſtiliam vocaverunt, *ut de urbis cuſtodia conſulerent.* Neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hoſtem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli reſtaret, venturum. Quum in malis ſicut ingentibus, ita ignotis, ne conſilium quidem ſatis expedirent, obſtreperetque clamor, lamentantium mulierum, & nondum palam facti (*n*) vivi mortuique, per omnes pene domos promiſcue complorarentur; tum Q. Fabius Maximus cenſuit, *equites expeditos & Appia & Latina via mittendos, qui obvios percunctando aliquos profectos ex fuga, paſſim diſſipatos, ſi forte referant, quæ fortuna conſulum atque exercituum ſit; & ſi quid dii immortales miſeriti* (*o*) *imperii reliquum Romano nomini fecerint; ubi eæ copiæ ſint: quo ſe Annibal poſt prælium contulerit: quid paret, quid agat, acturusque ſit. Hæc exploranda noſcendaque per impigros juvenes eſſe; Illud per Patres ipſos agendum: quoniam magiſtratuum parum ſit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant, continerique intra ſuum quamque limen cogant: comploratus familiarum coërceant: ſilentium per urbem faciant: Nuntios rerum omnium ad Prætores deducendos curent: ſuæ quisque fortunæ domi auctorem exſpectent: cuſtodes* (*p*) *præterea ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi urbem; cogantque homines nullam, niſi urbe ac mœnibus ſalvis, ſalutem ſperare. Ubi conticuerit tumultus, recte tum in curiam Patres revocandos, conſulendumque de urbis cuſtodia eſſe.*

Fabii Maximi conſilium.

CAP. LVI. Quum in hanc ſententiam pedibus omnes iſſent, ſummotaque foro per magiſtratus turba, Patres diverſi ad ſedandos tumultus diſceſſiſſent; tum demum literæ à Terentio Conſule allatæ ſunt: *L. Æmilium Conſulem exercitumque cæſum, ſeſe Canuſii eſſe, reliquias tantæ cladis velut ex naufragio colligentem. Ad decem millia militum ferme eſſe incompoſitorum, inordinatorumque. Pœnum* (*q*) *ſedere ad Cannas, in captivorum pretiis prædaque alia, nec victoris animo, nec magni ducis more nundinantem.* Tum privatæ quoque per domos clades vulgatæ ſunt: adeoque totam urbem opplevit luctus, ut ſacrum anniverſarium (*) Cereris intermiſſum ſit; quia nec lugentibus id facere eſt fas, nec ulla in illa tempeſtate matrona expers luctus fuerat. Itaque ne ob eandem cauſam alia quoque ſacra publica aut privata deſererentur, ſenatusconſulto diebus triginta luctus eſt finitus. Ceterum quum ſedato urbis tumultu, revocati in curiam Patres eſſent, aliæ inſuper ex Sicilia

Literæ à Terentio Cof. Romam miſſæ.

(*l*) *Nullo verius.* (*m*) al. nunc vulnus ſuper vulnus, & multiplex clades. (*n*) al. facto. (*o*) al. *miſeri.* (*p*) al. *cuſtodesque.* (*q*) al. *ſed Annibalem nunc ſedere ad Cannas.*

(*) Cereris) Cererem frugiferam nummus Juliæ Domnæ Tab. XLIII. num. 4. exhibet, ſedentem ſupra modium, dextra ſpicas, ſiniſtra ſceptrum tenentem, ideo, quod non ſolum frugifera, ſed & legifera audiebat; Spicæ etenim frugum, ſceptrum autem legum inventionem ſignificant.

Hieronis regnum classe Punica vastari nuntiatur.

literæ allatæ sunt ab T. Otacilio proprætore, *Regnum Hieronis classe Punica vastari: cui quum opem imploranti ferre vellet, nuntiatum sibi esse, aliam classem ad Ægateis insulas stare paratam instructamque, ut ubi se versum ad tuendam Syracusanam oram Pœni sensissent, Lilybæum extemplo provinciamque aliam Romanam aggrederentur. Itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent.*

CAP. LVII. Literis Consulis proprætorisque lectis, M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti præesset, Canusium ad exercitum mittendum, scribendumque Consuli, ut quum prætori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum reipublicæ fieri posset, Romam veniret. Territi etiam super tantas clades, quum ceteris prodigiis, tum quod duæ Vestales eo anno, Opimia atque Floronia stupri compertæ: & altera sub terram, ut mos est, ad portam Collinam necata fuerat; altera sibimet ipsa mortem consciverat. L. Cantilius scriba pontificis, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, à Pontifice Maximo eo usque virgis in comitio cæsus erat, ut inter verbera exspiraret. Hoc nefas quum inter tot, ut fit, clades, in prodigium versum esset, decemviri libros adire jussi sunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est, sciscitatum, *quibus precibus suppliciisque deos possent placare, & quænam futura finis tantis cladibus foret.* Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta: inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca, in foro Boario sub terra vivi demissi sunt in locum saxo conseptum; ibi ante hostiis humanis, minime Romano sacro, imbutum. Placatis satis, ut rebantur, Deis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille & quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi præsidio essent, mittit; ipse legione classis (ea tertia legio erat) cum tribunis militum, Theanum Sidicinum præmissa, classe tradita P. Furio Philo collegæ, paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate patrum dictus M. Junius, & Tib. Sempronius magister equitum, delectu edicto, juniores annis septendecim & quosdam prætextatos scribunt. Quatuor ex his legiones, & mille equites effecti. Item ad socios Latinumque nomen ad milites ex formula accipiendos mittunt. Arma, tela, alia parari jubent: & vetera hostium spolia detrahunt templis, porticibusque. Et aliam formam novi delectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo millia juvenum validorum ex servitiis, prius sciscitantes singulos, vellentne militare, empta publice armaverunt. Hic miles magis placuit, quum pretio minore redimendi captivos copia fieret.

Duæ Vestales stupri compertæ.

Libri aditi.

Delphicum oraculum sciscitatum.

Sacrificia extraordinaria.

Hostiæ humanæ immolatæ.

M. Junius Dictator.

Apparatus belli.

CAP. LVIII. Namque Annibal, secundum tam prosperam ad Cannas pugnam, victoris magis quam bellum gerentis intentus curis, quum captivis productis, segregatisque sociis, eos, sicut ante ad Trebiam Trasimenumque lacum, benigne allocutus, sine pretio dimisisset; Romanos quoque vocatos (quod nunquam alias antea) satis miti sermone alloquitur: *Non internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare: & Patres virtuti Romanæ cessisse; & se id adniti, ut suæ invicem simul felicitati & virtuti cedatur. Itaque redimendi se captivis copiam facere. Pretium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, servo centum.* Quamquam aliquantum adjiciebatur equitibus ad id pretium, quod pepigerant dedentes se; læti tamen quamcumque conditionem paciscendi acceperunt. Placuit suffragio ipsorum decem deligi, qui Romam ad Senatum irent. Nec pignus aliud fidei, quam ut jurarent se redituros, acceptum. Missus cum his Carthalo nobilis Carthaginiensis: qui, si forte ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Quum egressi castris essent, unus ex iis minime Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, jurisjurandi solvendi causa quum in castra redisset, ante noctem comites assequitur. Ubi eos Romam venire nuntiatum est; Carthaloni obviam lictor missus, qui Dictatoris verbis nuntiaret, *ut ante noctem excederet finibus Romanis.*

Annibalis oratio ad captivos Romanos.

Romam mittuntur Legati de captivis redimendis.

Captivi Romani fraus.

CAP. LIX. Legatis captivorum Senatus ab Dictatore datus est. Quorum princeps M. Junius, *Patres Conscripti*, inquit, *nemo nostrum ignorat, nulli unquam civitati viliores fuisse captivos, quam nostræ. Ceterum, nisi nobis plus justo nostra placet causa, non alii unquam minus negligendi vobis, quam nos, in hostium potestatem venerunt. Non enim in acie per timorem arma tradidimus, sed quum prope ad noctem superstantes cumulis cæsorum corporum prælium extraxissemus, in castra recepimus nos. Diei reliquum ac noctem insequentem fessi labore ac vulneribus vallum sumus tutati. Postero die quum circumsessi ab exercitu victore aqua arceremur, nec ulla jam per confertos hostes erumpendi spes esset, necesse nefas duceremus, quinquaginta millibus hominum ex acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare; tum demum pacti sumus pretium, quo redempti dimitteremur: arma, in quibus nihil jam auxilii erat, hosti tradidimus. Majores quoque acceperamus se à Gallis auro redemisse: & Patres vestros asperrimos illos ad conditionem pacis, legatos tamen captivorum redimendorum gratia Tarentum misisse. Atqui & ad Alliam (r) cum Gallis, & ad Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade infamis, quam pavore ac fuga, pugna fuit. Cannenses campos acervi Romanorum corporum tegunt: nec superfumus pugnæ; nisi in quibus trucidandis & ferrum & vires hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris quidam, qui nec in acie quidem refugerunt: sed præsidio castris relicti, quum castra traderentur, in potestatem hostium venerunt. Haud equidem ullius civis, & (s) commilitonis fortunæ aut conditioni invideo, nec premendo alium me extulisse velim: ne illi quidem (nisi pernicitatis pedum & cursus aliquot præmium est) qui plerique inermes ex acie fugientes, non prius quam Venusiæ, aut Canusii constiterunt, se nobis merito prætulerint, gloriatique sint, in se plus quam in nobis præsidii reipublicæ esse. Sed illis & bonis ac fortibus militibus utemini:*

M. Junii de captivis redimendis oratio.

(r) al. *atqui & Alliam.* al. *atqui in Italia &c.* (s) al. *aut.*

mini: & nobis etiam promptioribus pro patria, quod beneficio vestro redempti, atque in patriam restituti fuerimus. Delectum ex omni ætate & fortuna habetis: octo millia servorum audio armari. Non minor numerus noster est, nec majori pretio redimi possumus, quam hi emuntur. Nam si conferam nos cum illis, injuriam nomini Romano faciam. Illud etiam in tali consilio animadvertendum vobis censeam, Patres Conscripti, (si tamen duriores esse velitis, quod nullo nostro merito faciatis) cui nos hosti relicturi sitis. Pyrrho videlicet, qui nos hospitum numero habuit captivos, an barbaro, ac Pœno; qui utrum avarior an crudelior sit, vix existimari potest. Si videatis catenas, squalorem deformitatemque civium vestrorum, non minus profecto vos ea species moveat, quam si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones vestras. Intueri potestis solicitudinem & lacrimas in vestibulo curiæ stantium cognatorum nostrorum, exspectantiumque responsum vestrum. Quum ii pro nobis proque iis qui absunt, ita suspensi ac soliciti sint; quem censetis animum ipsorum esse, quorum in discrimine vita libertasque est? Si medius fidius ipse in nos mitis Annibal contra naturam suam esse velit: nihil tamen nobis vita opus esse censeamus, quum indigni, ut à vobis redimeremur, visi sumus. Rediere Romam quondam, remissi à Pyrrho sine pretio capti: sed rediere cum legatis, primoribus civitatis, ad redimendos sese missis. Redeam ego in patriam, trecentis nummis non æstimatus civis? Suum quisque habet animum, Patres Conscripti. Scio in discrimine esse vitam corpusque meum. Magis me famæ periculum movet, ne à vobis damnati ac repulsi habeamur. Neque enim vos pretio pepercisse homines credent.

CAP. LX. Ubi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quæ in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiam tendebant orantes, *ut sibi liberos, fratres, cognatos, redderent.* Fœminas quoque metus ac necessitas, in foro turbæ, huic virorum immiscuerat. Senatus, summotis arbitris, consuli ceptus. Ibi quum sententiis variaretur, & alii, *redimendos de publico*; alii, *nullam publice impensam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi; si quibus argentum in præsentia deesset, dandam ex ærario pecuniam mutuam, prædibusque ac prædiis cavendum populo*, censerent. Tum T. Manlius Torquatus priscæ ac nimis duræ, ut plerisque videbatur, severitatis, interrogatus sententiam, ita locutus fertur: *Si tantummodo postulassent legati pro iis qui in hostium potestate sunt, ut redimerentur; sine ullius insectatione eorum, brevi sententiam peregissem. Quid enim aliud quam admonendi essetis, ut morem traditum à Patribus necessario ad rem militarem exemplo, servaretis? nunc autem quum prope gloriati sint, quod se hostibus dediderint, præferrique non captis modo in acie ab hostibus, sed etiam iis qui Venusiam Canusiumque pervenerunt, atque ipsi C. Terentio Consuli, æquum censuerint; nihil vos eorum, Patres Conscripti, quæ illic acta sunt, ignorare patiar. Atque utinam hæc, quæ apud vos acturus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem, optimum testem ignaviæ cujusque & virtutis: aut unus hic saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent milites, hodie in castris Romanis, non captivi in hostium potestate essent. Sed quum fessis pugnando hostibus, tum victoria lætis, & ipsis plerisque regressis in castra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent, & septem armatorum hominum millia perrumpere etiam confertos hostes potuissent: neque per se ipsi id facere conati sunt, neque alium sequi voluerunt. Nocte prope tota P. Sempronius Tuditanus non destitit monere adhortarique eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerentur: ante lucem pervenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. Sicut avorum memoria, P. Decius Tribunus militum in Samnio; sicut nobis adolescentibus, priori Punico bello, Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, quum ad tumulum eos capiendum, situm inter medios hostes, duceret, dixit: Moriamur milites, & morte nostra eripiamus ex obsidione circumventas legiones. Si hoc P. Sempronius diceret; nec viros quidem, nec Romanos vos duceret, si nemo tantæ virtutis extitisset comes. Viam non ad gloriam magis quam ad salutem ferentem demonstrat; reduces in patriam, ad parentes, ad conjuges ac liberos facit. Ut servemini, deest vobis animus? quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia civium, sociorumque circa vos eo ipso die cæsa jacent; si tot exempla virtutis non movent, nihil unquam movebit. Si tanta clades vilem vitam non fecit, nulla faciet. Liberi atque incolumes desiderate patriam: imo desiderate, dum patria est, dum cives ejus estis. Sero nunc desideratis, deminuti capite, abalienati jure civium, servi Carthaginiensium facti. Pretio redituri estis eo, unde ignavia ac nequitia abistis; P. Sempronium, civem vestrum, non audistis, arma capere, ac sequi se jubentem: Annibalem post paullo audistis, castra prodi, & arma tradi jubentem. Quam ego ignaviam istorum accuso, quum scelus possim accusare? non enim modo sequi recusarunt bene monentem, sed obsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi inertes summovissent. Prius, inquam, P. Sempronio per civium agmen, quam per hostium fuit erumpendum. Hos cives patria desideret? quorum si ceteri similes fuissent, neminem hodie ex iis qui ad Cannas pugnaverunt, civem haberet. Ex millibus septem armatorum sexcenti exstiterunt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent: neque iis quadraginta millia hostium obstitere. Quam tutum iter duarum prope legionum agmini futurum censetis fuisse? haberetis hodie viginti millia armatorum Canusii, fortia, fidelia, P. C. Nunc autem quemadmodum hi boni fidelesque (nam fortes ne ipsi quidem dixerint) cives esse possunt? nisi quis credere potest fuisse, ut (s) erumpentibus quin erumperent, obsistere conati sunt: aut non invidere eos, quum incolumitati tum gloriæ illorum per virtutem partæ, quum sibi timorem ignaviamque servitutis ignominiosæ causam esse sciant. Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque hostem exspectare, quum silentio noctis erumpendi occasio esset. At enim, ad erumpendum è castris defuit animus: ad tutanda fortiter castra animum habuerunt. Dies noctesque aliquot obsessi, vallum armis,*

P. Sempronii Tuditani facinus.

T. Manlii Oratio de captivis non redimendis.

(s) al. *qui.*

armis, se ipsi tutati vallo sunt: (t) tandem ultima ausi passique, quum omnia subsidia vitæ deessent, affectisque fame viribus, arma jam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis, quam armis victi sunt. Orto sole hostis ad vallum accessit: ante secundam horam nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac se ipsos. Hæc vobis ipsorum per biduum militia fuit. Quum in acie stare ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt: quum pro vallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie neque in castris utiles. Vos redimam? quum erumpere castris oportet, cunctamini, ac manetis: quum manere & castra tutari armis necesse est; & castra & arma & vos ipsos traditis hosti. Ego non magis istos redimendos P. C. censeo, quam illos dedendos Annibali, qui per medios hostes è castris eruperunt, ac per summam virtutem se patriæ restituerunt.

CAP. LXI. Posteaquam Manlius dixit, quamquam Patrum quoque plerosque captivi cognatione attingebant, præter exemplum civitatis minime in captivos jam inde antiquitus indulgentis, pecuniæ quoque summa homines movit: quia nec ærarium exhaurire magna jam summa erogata in servos ad militiam emendos armandosque, nec Annibalem maxime hujusce rei, ut fama erat, egentem locupletari volebant. Captivos suos cives Roma redimere non vult. Quum triste responsum, *non redimi captivos*, redditum esset; novusque super veterem luctus tot jactura civium adjectus esset; cum magnis fletibus questibusque legatos ad portam prosecuti sunt. Captivus ad Annibalem remissus. Unus ex iis domum abiit, quod fallaci reditu in castra jurejurando se exsolvisset. Quod ubi innotuit, relatum ad Senatum est. Omnes censuerunt, *comprehendendum, & custodibus publice datis, deducendum ad Annibalem esse*. Alia de Captivis fama. Est & alia de captivis fama, decem primos venisse. De eis quum dubitatum in Senatu esset, admitterentur in urbem, nec ne; ita admissos esse, ne tamen iis Senatus daretur. Morantibus deinde longius omnium spe, alios tres insuper legatos venisse, L. Scribonium, & C. Calpurnium, & L. Manlium. Tum demum ab cognato Scribonii Tribuno plebis de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse redimendos Senatum: & novos legatos tres ad Annibalem revertisse, decem veteres remansisse; quod per causam recognoscendi nomina captivorum ad Annibalem ex itinere regressi, religione sese exsolvissent. De iis dedendis magna contentione actum in Senatu esse: victosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint. Ceterum proximis censoribus adeo omnibus notis ignominiisque confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consciverint: ceteri non foro solum, omni deinde vita, sed prope luce ac publico caruerint. Mirari magis, adeo discrepare inter auctores, quam quid veri sit, discernere queas. Quanto autem major hæc clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, quod qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare ceperunt, nulla profecto alia de re, quam quod desperare ceperant de imperio. Qui Populi à Romanis ad Pœnos defecere. Defecere autem ad Pœnos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites præter Pentros, Bruttii omnes, Lucani. Præter hos Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora; Tarentini, Metapontini, (*) Crotonienses, (**) Locrique, & Cisalpini omnes Galli. Nec tamen hæc clades defectionesque sociorum moverunt, ut pacis unquam mentio apud Romanos fieret: Pacis mentio tamen nulla. neque ante Consulis Romam (u) adventum, nec postquam is rediit, renovavitque memoriam acceptæ cladis. Quo in tempore ipso, adeo magno animo civitas fuit, ut Consuli ex tanta clade, cujus ipse causa maxima fuisset, redeunti, & obviam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit, & gratiæ actæ, quod de republica non desperasset: cui si Carthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii foret.

(t) al. *obsessi, armati se ipsi tutati vallo sunt.* al. *obsessi, bellum, arma se ipsi.* (u) al. Consulis Romani.

(*) Crotonienses) Crotonis Nummum ex BEGERI Th. Br. T. I. p. 332. Tab. XLIII. num. 5. sistimus. Ex cujus aversæ tripode apparet, urbem illam Apollinis consilio conditam.

(**) Locrique) Locrensium nummum Vid. Tab. XLIII. num. 6. in quo caput Proserpinæ cernitur, cujus templum extra urbem extitit celeberrimum. BEGER. l. c. T. I. p. 336.

EPI-

TAB. XLIII
pag. 325. 339. 345. 348.

AR.

I

Δ

AR.

II

Γ

III

Achat. inc.

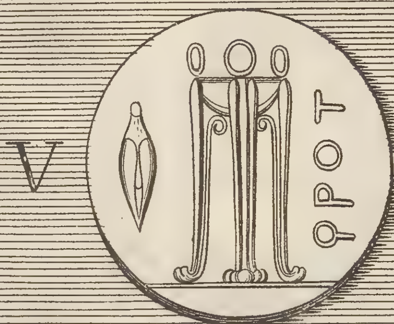
AR.

IV

Γ

V

AR.
Δ

VI

AR.
E

EPITOME LIB. XXIII.

Campani ad Annibalem defecere. Nuntius Cannensis victoriæ Mago Carthaginem missus, annulos aureos à digitis occisorum Romanorum detractos, in vestibulo curiæ effudit: quos excessisse modii mensuram traditur. Post quem nuntium Hanno, ex Pœnis nobilissimus, suadebat senatui Carthaginiensium, ut pacem à Populo Romano peterent: nec tenuit, obstrepente Barcina factione. Cl. Marcellus prætor ad Nolam, eruptione adversus Annibalem ex oppido facta, prospere pugnavit. Exercitus Annibalis per hiberna Capuæ ita luxuriatus est, ut corporum viribus atque animorum enervaretur. Casilinum à Pœnis obsessum, ita fame vexatum est, ut lora & pelles scutis detractas, item mures essent; & nucibus per Vulturnum amnem à Romanis missis vixerint. Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est. L. Postumius prætor à Gallis cum exercitu cæsus est. Cn. & P. Scipiones in Hispania Asdrubalem vicerunt, & Hispaniam suam fecerunt. Reliquiæ Cannensis exercitus in Siciliam relegatæ sunt; ne recederent inde, nisi finito bello. Inter Philippum Macedonum regem & Annibalem societas juncta est. Sempronius Gracchus Consul Campanos cecidit. Præterea in Sardinia feliciter à T. Manlio prætore adversus Pœnos Sardosque res gestas continet: à quo Asdrubal dux, & Mago & Hanno capti. Claudius Marcellus prætor, Annibalis exercitum ad Nolam prælio fudit, & vicit: primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.

DECADIS TERTIÆ
LIBER VIGESIMUS TERTIUS.

CAPUT I.

Annibal post Cannensem pugnam, castra capta ac direpta, (*a*) confestim ex Apulia in Samnium moverat: accitus in Hirpinos à Statio, pollicente *se Compsam traditurum.* Compsanus erat Trebius nobilis inter suos: sed premebat eum Mopsiorum (*b*) factio; familiæ per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnæ, vulgatumque Trebii sermonibus adventum Annibalis, quum Mopsiani urbe excessissent; sine certamine tradita urbs Pœno, præsidiumque acceptum est. Compsa Annibali traditur. Ibi præda omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem, regionis ejus urbes, aut deficientes ab Romanis, accipere, aut detrectantes, cogere ad defectionem jubet. Ipse, per agrum Campanum, mare inferum petit; oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Neapolim petit. Ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis, (& pleræque cavæ sunt viæ, sinusque occulti) quacunque apte poterat disposuit:

(*a*) al. Hæc Hannibal post Cannensem pugnam capta ac direpta. al. Æcis Annibal post Cannensem pugnam captis ac direptis. al. Post Cannensem pugnam, castraque capta ac direpta. (*b*) al. Cossanorum. al. Compsinorum. al. Statianorum.

poſuit: alios præ ſe actam prædam ex agris oſtentantes obequitare portis juſſit. In quos, quia nec multi & incompoſiti videbantur, quum turma equitum erupiſſet, ab cedentibus conſulto tracta in inſidias, circumventa eſt: nec evaſiſſet quiſquam, ni mare propinquum, & haud procul littore naves piſcatoriæ pleræque conſpectæ, peritis nandi dediſſent effugium. Aliquot tamen eo prælio nobiles juvenes capti cæſique ſunt: inter quos & Hegeas præfectus equitum, intemperantius cedentes ſecutus, cecidit. Ab urbe oppugnanda Pœnum abſterruere conſpecta mœnia; haudquaquam prompta oppugnanti.

A qua oppugnanda, conſpecta mœnia abſterruere.

Annibal Capuam iter flectit.

Pacuvii Calavii fraus.

CAP. II. Inde Capuam flectit iter; luxuriantem longa felicitate atque indulgentia fortunæ, maxime tamen inter corrupta omnia, licentia plebis ſine modo libertatem exercentis. Senatum & ſibi & plebi obnoxium Pacuvius Calavius fecerat; nobilis item ac popularis homo; ceterum malis artibus nactus opes. Is quum eo forte anno, quo res male geſta ad Traſimenum eſt, in ſummo magiſtratu eſſet, jam diu infeſtam ſenatui plebem, ratus, per occaſionem novandi res, magnum auſuram facinus, ut ſi in ea loca Annibal cum victore exercitu veniſſet, trucidato ſenatu traderet Capuam Pœnis: improbus homo, ſed non ad extremum perditus, quum mallet incolumi, quam everſa republica dominari: nullam autem incolumem eſſe orbatam publico conſilio crederet, rationem iniit, qua & ſenatum ſervaret, & obnoxium ſibi ac plebi faceret. Vocato ſenatu, *quum ſibi defectionis ab Romanis conſilium placiturum nullo modo, niſi neceſſarium fuiſſet*, præfatus eſſet; *quippe qui liberos ex Appii Claudii filia haberet, filiamque Romam nuptum Livio dediſſet; ceterum majorem multo rem magiſque timendam inſtare. Non enim per defectionem ad tollendum ex civitate ſenatum plebem ſpectare, ſed per cædem ſenatus vacuam rempublicam tradere Annibali ac Pœnis velle. Eo ſe periculo poſſe liberare eos, ſi ſe permittant ſibi, & certaminum in republica, obliti, credant.* Quum omnes victi metu permitterent; *Claudam in curia vos*, inquit, *& tamquam & ipſe cogitati facinoris particeps, approbando conſilia, quibus nequicquam adverſaret, viam ſaluti veſtræ inveniam. In hoc fidem, quam vultis ipſi, accipite.* Fide data egreſſus, claudi curiam jubet; præſidiumque in veſtibulo reliquit, ne quis adire curiam injuſſu ſuo, neve inde egredi poſſit.

Senatum Campanorum claudit in Curia.

Oratio ejus ad populum.

CAP. III. Tunc vocato ad concionem populo, *Quod ſæpe*, inquit, *optaſtis, Campani, ut ſupplicii ſumendi vobis ex improbo ac deteſtabili ſenatu poteſtas eſſet; eam nunc, non per tumultum expugnantes domos ſingulorum, quas præſidiis clientum ſervorumque tuentur, cum ſummo veſtro periculo, ſed tutam habetis ac liberam. Clauſos omnes in curiam accipite, ſolos, inermes: nec quicquam raptim, aut forte temere egeritis; de ſingulorum capite vobis jus ſententiæ dicendæ faciam, ut quas quiſque meritus eſt, pœnas pendat. Sed ante omnia ita vos iræ indulgere oportet, ut potiorem ira ſalutem atque utilitatem veſtram habeatis. Etenim hos (ut opinor) odiſtis ſenatores; Non ſenatum omnino habere non vultis. Quippe aut rex (quod abominandum) aut quod unum liberæ civitatis conſilium eſt, ſenatus habendus eſt. Itaque duæ res ſimul agendæ ſunt vobis, ut & veterem ſenatum tollatis & novum cooptetis. Citari ſingulos ſenatores jubebo, de quorum capite vos conſulam. Quod de quoque cenſueritis, fiet. Sed prius in ejus locum virum fortem ac ſtrenuum novum ſenatorem cooptabitis, quam de noxio ſupplicium ſumatur.* Inde conſedit, & nominibus in urnam conjectis citari, quod primum ſorte nomen excidit, ipſumque è curia produci, juſſit. Ubi auditum eſt nomen: malum & improbum pro ſe quiſque clamare, & ſupplicio dignum. Tunc Pacuvius, *Video quæ ſententia de hoc ſit data. Ejicitur pro malo atque improbo. Bonum ſenatorem & juſtum eligite.* Primo ſilentium erat, inopia potioris ſubjiciundi; deinde quum aliquis omiſſa verecundia quempiam nominaſſet, multo major extemplo clamor oriebatur, quum alii negarent noſſe, alii nunc probra, nunc humilitatem ſordidamque inopiam, & pudendæ artis aut quæſtus genus objicerent. Hoc multo magis in ſecundo ac tertio citato ſenatore factum eſt: ut ipſius pœnitere homines appareret; quem autem in ejus ſubſtituerent locum, deeſſe. Quia nec eoſdem nominari attinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos; & multo humiliores obſcurioreſque ceteri erant eis, qui primi memoriæ occurrebant. Ita dilabi homines, *notiſſimum quodque malum maxime tolerabile*, dicentes eſſe, jubenteſque ſenatum ex cuſtodia dimitti.

Simulat ſe velle novum Senatum eligere.

Senatum liberat.

Senatus Campanus fit nimis popularis.

CAP. IV. Hoc modo Pacuvius, quum obnoxium vitæ beneficio ſenatum multo ſibi magis quam plebi feciſſet; ſine armis, jam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc ſenatores, omiſſa dignitatis libertatiſque memoria, plebem adulari, (*c*) ſalutare, benigne invitare: apparatis accipere epulis, eas cauſas ſuſcipere, ei ſemper parti adeſſe, ſecundum eam, in litem judices dare, (*d*) quæ magis popularis aptiorque in vulgus favori conciliando eſſet. Jam vero nihil in ſenatu actum aliter, quam ſi plebis ibi eſſet concilium. Prona ſemper civitas in luxuriam, non ingeniorum modo vitio, ſed affluenti copia voluptatum, & illecebris omnis amœnitatis maritimæ terreſtriſque: tum vero ita obſequio principum & licentia plebis laſcivire, ut nec libidini nec ſumptibus modus eſſet. Ad contemptum legum, magiſtratuum, ſenatus, acceſſit tum, poſt Cannenſem cladem, ut cujus aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium ſpernerent. Id modo erat in mora, ne exemplo deficerent, quod connubium vetuſtum multas familias claras ac potentes Romanis miſcuerat: & quod, quum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant, trecenti equites, nobiliſſimus quiſque Campanorum, in præſidia Sicularum urbium delecti ab Romanis ac miſſi.

Capuæ perditi mores.

Propendet in Pœnos.

Legati Campanorum ad Coſ. Rom.

CAP. V. Horum parentes cognatique ægre pervicerunt, ut legati ad Conſulem Romanum mitterentur. Ii, nondum Canuſium profectum, ſed Venuſiæ cum paucis ac ſemiermibus

(*c*) al. advari. al. adfari. (*d*) al. ſecundum eam litem, judices dare. al. ſecundum eum in lite judicem dare.

bus Consulem invenerunt, quam poterat maxime miserabilem bonis sociis: superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suique contemptum Consul nimis detegendo cladem nudandoque. Nam quum legati, *ægre ferre Senatum Populumque Campanum, adversi quicquam evenisse Romanis nuntiassent, pollicerenturque omnia, quæ ad bellum opus essent: Morem*, inquit, *magis loquendi cum sociis servastis, Campani, jubentes quæ opus essent, ad bellum, imperare; quam convenienter ad præsentem fortunæ nostræ statum locuti estis. Quid enim nobis ad Cannas relictum est, ut quasi aliquid habeamus, id quod deest, expleri ab sociis velimus? Pedites vobis imperemus, tanquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tanquam ea tantum desit? Nihil, ne quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna. Legiones, equitatus, arma, signa, equi virique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut binis (e) postero die amissis castris perierunt. Itaque non juvetis nos in bello oportet, Campani, sed pene bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut trepidos quondam majores vestros intra mœnia compulsos, nec Samnitem modo hostem, sed etiam Sidicinum paventes, receptos in fidem apud Saticulam defenderimus, ceptumque propter vos cum Samnitibus bellum per centum prope annos, variante fortuna eventum, tulerimus. Adjicite ad hæc, quod fœdus æquum deditis, quod leges vestras, (f) quod ad extremum, (id quod ante Cannensem certe cladem maximum fuit) civitatem nostram magnæ parti vestrum dedimus, communicavimusque vobiscum. Itaque communem vos hanc cladem, quæ accepta est, credere, Campani, oportet, communem patriam tuendam arbitrari esse. Non cum Samnite, aut Etrusco res est, ut quod à nobis ablatum sit, (*) in Italia tamen imperium maneat. Pœnus hostis, ne Africæ quidem indigenam, (g) ab ultimis terrarum oris, freto Oceani Herculisque columnis, expertem omnis juris & conditionis, & linguæ prope humanæ, militem trahit. Hunc natura & moribus immitem ferumque, insuper dux ipse efferavit; pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis; & (quod proloqui etiam piget) vesci humanis corporibus docendo. His infandis pastos epulis, quos contingere etiam nefas sit, videre atque habere dominos, & ex Africa & à Carthagine jura petere, & Italiam Numidarum ac Maurorum pati provinciam esse, cui non, genito modo in Italia, detestabile sit? Pulchrum erit, Campani, prolapsum clade Romanum imperium vestra fide, vestris viribus retentum ac recuperatum esse. Triginta millia peditum, quatuor equitum arbitror ex Campania scribi posse. Jam pecuniæ affatim est, frumentique; si parem fortunæ vestræ fidem habetis, nec Annibal se vicisse sentiet, nec Romani se victos esse.*

Varronis Cos. Oratio ad Campanos.

CAP. VI. Hac oratione Consulis dimissis redeuntibusque domum legatis, unus ex iis, Vibius Virius, *tempus venisse*, ait, *quo Campani non agrum solum ab Romanis quondam per injuriam ademptum recuperare, sed imperio etiam Italiæ potiri possint. Fœdus enim cum Annibale quibus velint legibus facturos. Neque controversiam fore, quin cum ipse confecto bello Annibal victor in Africam decedat, exercitumque deportet: Italiæ imperium Campanis relinquatur.* Hæc Virio loquenti assensi omnes, ita renuntiant legationem, uti deletum omnibus videretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectionem, ac pars major senatus spectare. Extracta tamen auctoritatibus seniorum per paucos dies est res: postremo vicit sententia plurium, *ut iidem legati qui ad Consulem Romanum ierant, ad Annibalem mitterentur.* Quo prius quam iretur, certumque defectionis consilium esset: Romam legatos missos à Campanis, in quibusdam Annalibus invenio, postulantes, *ut alter Consul Campanus fieret, si rem Romanam adjuvari vellent.* Indignatione orta, summoveri à curia jussos esse: missumque lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos juberet. Quia nimis compar Latinorum quondam postulatio (h) erat, Cœliusque & alii id haud sine causa prætermiserant scriptores, ponere pro certo sum veritus.

Consilia Campanorum.

Campani de delendo nomine Romano cogitant.

CAP. VII. Legati ad Annibalem venerunt, pacemque cum eo conditionibus fecerunt: *Ne quis imperator magistratusve Pœnorum jus ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret, munusve faceret. Ut suæ leges, sui magistratus Capuæ essent. Ut trecentos ex Romanis captivis Pœnus daret Campanis, quos ipsi elegissent. Cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret.* Hæc pacta: illa insuper, quam quæ pacta erant, facinora Campani ediderunt. Nam præfectos sociûm, civesque Romanos, alios, partim aliquo militiæ munere occupatos, partim privatis negotiis implicitos, plebs repente omnes comprehensos, velut custodiæ causa balneis includi jussit: ubi fervore atque æstu anima interclusa, fœdum in modum exspirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Pœnum, summa ope Decius Magius, vir cui ad summam auctoritatem nihil præter sanam civium mentem defuit, restiterat. Ut vero præsidium mitti ab Annibale audivit: Pyrrhi superbam dominationem, miserabilemque Tarentinorum servitutem, exempla referens, primo *ne reciperetur præsidium*, palam vociferatus est: deinde, *ut receptum aut ejiceretur: aut, si malum facinus, quod à vetustissimis sociis consanguineisque defecissent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, ut interfecto Punico præsidio restituerent se Romanis.* Hæc (neque enim occulte agebantur) quum relata Annibali essent; primo misit, qui vocarent Magium ad sese in castra. Deinde quum is ferociter negasset *se iturum (nec enim Annibali jus esse in civem Campanum)* concitatus ira Pœnus, comprehendi hominem, vinctumque attrahi ad se jussit. Veritus deinde, ne quid inter

Campani cum Annibale pacem faciunt.

Romanos in balneis suffocant.

Decii Magii Campani fides erga Romanos.

Magius vocatus ad Annibalem ire renuit.

(e) al. *aut in ruinis.* al. *aut ruinis.* (f) al. *quod fœdus æquum dedimus, quod leges nostras.* (g) al. *indigena.* (h) al. postulationi.

(*) In Italia tamen Imperium maneat) Vaticinium hoc Antonini Imperatoris numisma Tab. XLIV. num. I. confirmat. Conspicitur enim in illo, Italia sub Deæ habitu, corona murali ornata, globo insidens, sinistra sceptrum, dextra Cornu copiæ tenens, quo utroque Orbis dominium & rerum abundantia indigitatur. Conf. BEGER. Th. Br. T. II. p. 665.

ter vim tumultus, atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis oriretur, ipse, præmisso nuntio ad Marium Blosium Prætorem Campanum, postero die se Capuæ futurum, proficiscitur è castris cum modico præsidio. Marius concione advocata edicit, ut frequentes cum conjugibus ac liberis obviam irent Annibali. Ab universis id non obedienter modo, sed enixe, favore etiam vulgi, & studio visendi tot jam victoriis clarum imperatorem factum est. Decius Magius nec obviam egressus est, nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, privatim se tenuit: in foro cum filio clientibusque paucis otiose inambulavit, trepidante tota civitate ad excipiendum Pœnum, visendumque. Annibal ingressus urbem, senatum extemplo postulat, precantibusque inde primoribus Campanorum, *ne quid eo die seriæ rei gereret, (i) diemque ut ipse adventu suo festum lætus ac libens celebraret:* quamquam præceps ingenio in iram erat, tamen ne quid in principio negaret; visenda urbe, magnam diei partem consumpsit.

AnnibalCapuam ingreditur.

Decii Magii constantia.

CAP. VIII. Diversatus est apud Minios Celeres Stenium, Pacuviumque, inclitos nobilitate ac divitiis. Eo Pacuvius Calavius, de quo ante dictum est, princeps factionis ejus, quæ traxerat rem ad Pœnos, filium juvenem adduxit; *abstractum abs Decii Manii latere, cum quo ferocissime pro Romana societate adversus Punicum fœdus steterat:* nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria majestas sententia depulerat. Huic tum pater juveni Annibalem deprecando magis quam purgando placavit. Victusque patris precibus, lacrimisque etiam ad cœnam eum cum patre vocari jussit: cui convivio neminem Campanum, præterquam hospites, Jubelliumque Tauream, insignem bello virum, adhibiturus erat. Ceperunt epulari de die, & convivium non ex more Punico, aut militari disciplina esse: sed ut in civitate, atque etiam domo luxuriosa omnibus voluptatum (k) inlecebris instructum. (l) Unus nec dominorum invitatione, nec ipsius interdum Annibalis, Calavii filius Perolla vinci potuit. Ipse valetudinem excusans, patre animi quoque ejus haud mirabilem interturbationem causante. Solis ferme occasu patrem Calavium ex convivio egressum, secutus filius, ubi in secretum (hortus erat posticis ædium partibus) pervenerunt: *Consilium,* inquit, *affero pater, quo (m) non veniam solum peccati, quo defecimus ad Annibalem, impetraturi ab Romanis: sed in multo majore dignitate & gratia simus Campani, quam unquam fuimus.* Quum mirabundus pater, quidnam id esset consilii quæreret: toga rejecta ab humero, latus succinctum gladio nudat: *Jam ego,* inquit, *sanguine Annibalis sanciam Romanum fœdus. Te id prius scire volui, si forte abesse, dum facinus patratur, malles.*

Annibal diversatus est apud Campanos.

Pacuvius junior veniam impetrat.

Qui eum Annibale convivatur.

Consilium Pacuvii Calavii junioris de occidendo Annibale.

CAP. IX. Quæ ubi vidit audivitque senex, velut si jam agendis quæ audiebat, interesset, amens metu: *Per ego te,* inquit, *fili, quæcunque jura liberos jungunt parentibus, precor, quæsoque, ne ante oculos patris facere & pati omnia infanda velis. Paucæ horæ sunt, intra quas jurantes per quicquid deorum est, dextras dextræ jungentes, fidem obstrinximus, ut sacratis de mensis essemus: (n) digressi à colloquio, extemplo in eum armaremur? surgis ab hospitali mensa, ad quam tertius Campanorum adhibitus ab Annibale es, ut eam ipsam mensam cruentares hospitis sanguine? Annibalem modo pater filio meo potui placare, filium Annibali non possum? Sed sit nihil sancti, (o) non fides, non religio, non pietas: audiantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere afferunt. Unus aggressurus es Annibalem? quid illa turba tot liberorum (p) servorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpescentne in amentia illa? vultum ipsius Annibalis, quem armati exercitus tremunt, quem horret Populus Romanus, tu sustinebis? & si alia auxilia desint, meipsum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Annibalis, sustinebis? atqui per meum pectus petendus ille tibi, transfigendusque est. Deterreri hic sine te potius, quam illic vinci. Valeant preces apud te meæ, sicut pro te hodie valuerunt.* Lacrimantem inde juvenem cernens, medium complectitur, atque osculo hærens, non ante precibus abstitit, quam pervicit, ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis: *Ego quidem,* inquit, *quam patriæ debeo pietatem, exsolvam patri. Tuam doleo vicem, cui ter proditæ patriæ sustinendum est crimen: semel, quum defectionis ab Romanis: iterum, quum pacis cum Annibale fuisti auctor: tertio (q) hodie, quum restituendæ Romanis Capuæ mora atque impedimentum es. Tu patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem defendere volebam, (r) hosti minime parcens, quando parens extorquet, recipe. (s)* Hæc quum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abjecit: & quo minus res suspecta esset, se ipse convivio reddidit.

Cui adversatur pater.

Filius patri cedit.

CAP. X. Postero die senatus frequens datus Annibali. Ubi prima ejus oratio perblanda ac benigna fuit, qua *gratias egit Campanis, quod amicitiam suam Romanæ societati præposuissent: & inter cetera magnifica promissa pollicitus, brevi caput Italiæ omnis (t) Capuam fore: juraque inde cum ceteris populis Romanum etiam petiturum. Unum esse exsortem Punicæ amicitiæ, fœderisque secum facti, quem neque esse Campanum, neque dici debere. Magium Decium, eum postulare, ut sibi dedatur, ac se præsente de eo referatur, senatusque consultum fiat.* Omnes in eam sententiam ierunt: quamquam magnæ parti & vir indignus ea calamitate, & haud parvo initio minui videbatur jus libertatis. Egressus curia, in templo magistratus consedit: comprehendique Decium Magium, atque ante pedes destitutum,

Annibalis in Campano senatu oratio.

In qua Magium Decium petit.

(i) al. *ne quid eo die fere gereret.* (k) al. voluptatium. (l) al. atque etiam domo (al. modo) diu ad varias voluptatum illecebras instructum. al. ad varias omnium voluptatum. (m) al. *quod.* (n) al. *ubi sacrata fide mansissemus.* al. *Ut sacratis fide mensis digressi, &c.* (o) al. *Sed si nihil sancti.* (p) al. *libertorum.* (q) al. *tertium.* (r) al. *hanc arcem inii.* (s) al. *Tu, patria, ferrum, quo pro te armatus hostem ultum volebam, quando parens extorquet, recipe.* (t) al. *omni.*

stitutum, causam dicere jussit. Qui quum manente ferocia animi, negaret *lege fœderis id cogi posse:* tum injectæ catenæ, ducique ante lictorem in castra est jussus. Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circumfusam undique multitudinem vociferans, *Habetis libertatem, Campani, quam petistis; foro medio, luce clara, videntibus vobis, nulli Campanorum secundus, vinctus ad mortem rapior. Quid violentius Capua capta fieret? Ite obviam Annibali, exornate urbem, diemque adventus ejus consecrate, ut hunc triumphum de cive vestro spectetis.* Hæc vociferanti, quum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est, ociusque rapi extra portam jussus. Ita in castra perducitur: extemploque impositus in navim, & Carthaginem missus, ne motu aliquo Capuæ ex indignitate rei orto, senatum quoque pœniteret dediti principis: & legatione missa ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primum peterent, offendendi sibi novi socii; aut tribuendo, habendus Capuæ esset seditionis ac turbarum auctor. Navem (*) Cyrenas detulit tempestas, quæ tum in ditione regum erant. Ibi quum Magius ad statuam Ptolemæi regis confugisset, deportatus à custodibus Alexandriam ad Ptolemæum; quum eum docuisset, *contra jus fœderis vinctum se ab Annibale esse,* vinculis liberatur: permissumque ut rediret, seu Romam seu Capuam mallet. *Nec* Magius *Capuam sibi tutam dicere: & Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanosque bellum sit, transfugæ magis quam hospitis fore domicilium. Nusquam malle, quam in regno ejus vivere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.*

Magius vinctus in Annibalis castra ducitur.

Mittitur Carthaginem.

Cyrenas appulsus confugit ad statuam Regis.

Deportatur Alexandriam. Et vinculis liberatur.

CAP. XI. Dum hæc geruntur, Q. Fabius Pictor legatus à Delphis Romam rediit, responsumque ex scripto recitavit: Divi quoque in eo erant, quibus quoque modo supplicaretur. *Tum si ita faxitis Romani, vestræ res meliores facilioresque (u) erunt: magis ex sententia respublica vestra vobis procedet, victoriaque duelli Populi Romani erit. Pythio Apollini, Republica vestra bene gesta, servataque, lucris meritis donum mittitote, deque præda, manubiis, spoliisque, honorem habetote, lasciviam à vobis prohibitote.* Hæc ubi ex Græco carmine interpretata recitavit: tum dixit, *se oraculo egressum extemplo his omnibus divis rem divinam thure ac vino fecisse: jussumque ab templi antistite, sicut coronatus laurea corona & oraculum adisset, & rem divinam fecisset; ita coronatum navim ascendere, nec ante deponere eam, quam Romam pervenisset. Se quæcunque imperata sint, cum summa religione ac diligentia exsecutum; coronam Romæ in ara Apollinis deposuisse.* Senatus decrevit, ut eæ res divinæ, supplicationesque primo quoque tempore cum cura fierent. Dum hæc Romæ atque in Italia geruntur, nuntius victoriæ ad Cannas Carthaginem venerat Mago Amilcaris filius: non ex ipsa acie à fratre missus, sed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum, quæ deficiebant. Is quum ei senatus datus esset, res gestas in Italia à fratre exponit, *Cum sex imperatoribus eum, quorum quatuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint, cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse: occidisse supra ducenta millia hostium: supra quinquaginta millia cepisse. Ex quatuor consulibus duos occidisse; ex duobus saucium alterum, alterum toto exercitu amisso vix cum quinquaginta hominibus effugisse. Magistrum equitum, quæ consularis potestas sit, fusum fugatumque: Dictatorem, quia se in aciem nunquam commiserit, unicum haberi imperatorem. Bruttios Apulosque, partim (w) Samnitium ac Lucanorum defecisse ad Pœnos. Capuam, quod caput non Campaniæ modo, sed post afflictam rem Romanam Cannensi pugna, Italiæ sit, Annibali se tradidisse. Pro his tantis totque victoriis verum esse grates deis immortalibus agi haberique.*

Q. Fabius Pictor à Delphis Romam redit.

Et responsum recitat.

Mago nuntius Carthaginem missus de victoria Cannensi.

In Senatu res gestas Annibalis exponit.

CAP. XII. Ad fidem deinde tam lætarum rerum, effundi in vestibulo curiæ jussit annulos aureos, qui tantus acervus fuit, ut metientibus, *dimidium super tres modios explesse*, sint quidam auctores. Fama tenuit, quæ propior vero est, haud plus fuisse modio. Adjecit deinde verbis, quo majoris cladis indicium esset, *neminem, nisi equitem atque eorum ipsorum primores, id gerere insigne.* Summa fuit orationis, *quo propius spem belli perficiendi sit, eo magis omni ope juvandum Annibalem esse. Procul enim ab domo militiam esse, in media hostium terra. Magnam vim frumenti, pecuniæ absumi: & tot acies, ut hostium exercitus delesse, ita victoris etiam copias parte aliqua minuisse. Mittendum igitur supplementum esse, mittendam in stipendium pecuniam, frumentumque tam benemeritis de nomine Punico militibus.* Secundum hæc dicta Magonis, læris omnibus, Himilco vir factionis Barcinæ, locum Hannonis increpandi esse ratus: *Quid est Hanno?* inquit, *etiam nunc pœnitet belli suscepti adversus Romanos? jube dedi Annibalem: veta in tam prosperis rebus grates (x) diis immortalibus agi. Audiamus Romanum senatorem in Carthaginiensium curia.* Tum Hanno: *Tacuissem hodie, Patres Conscripti, ne quid in communi omnium gaudio, minus lætum quod esset vobis, loquerer. Nunc interroganti senatori, (y) pœniteatne me adhuc suscepti adversus Romanos belli, si reticeam, aut superbus, aut obnoxius videar: quorum alterum est hominis alienæ libertatis obliti; alterum suæ. Respondeam igitur Himilconi, non desisse pœnitere me belli, neque desiturum ante invictum nostrum imperatorem incusare, quam finitum aliqua tolerabili conditione bellum videro: nec mihi pacis antiquæ desiderium ulla alia res quam pax nova finiet. Itaque ista, quæ modo Mago jactavit, Himilconi ceterisque Annibalis satellitibus jam læta sunt. Mihi possunt læta esse, quia res bello bene gestæ, si volumus fortuna uti, pacem nobis æquiorem dabunt. Nam si prætermittimus hoc tempus, quo magis dare quam accipere possumus videri pacem, vereor ne hæc quoque lætitia luxuriet nobis, ac vana evadat. Quæ tamen nunc quoque qualis est? Occidi exercitus hostium: mittite milites mihi. Quid aliud rogares si esses victus? Hostium cepi bina castra,*

Modius annulorum aureorum.

Equitum Romanorum cæsorum.

Himilco increpat Hannonem.

Oratio Hannonis de Annibale.

Yy

(u) al. *felicioresque.* (w) al. *partem.* (x) al. *sacrum.* al. *gratias.* (y) al. *interrogante senatore.*

(*) Cyrenas) Insignis hæc fuit Libyæ urbs, quam Battus Thereus primum condidit. Ab hac urbe tota postea regio Cyrene dicta est. Nummisma hujus urbis Tab. XLIV. num. 2. Cimeliarchii mei rarissimum, ab una parte Battum Cyrenes conditorem, ab altera Silphium cum Laserpitio fructu, quo Regio Cyrenaica abundabat, refert. Conf. BEGER. l. c. T. I. p. 520.

castra, prædæ videlicet plena & commeatum; frumentum, & pecuniam date. Quid aliud, si spoliatus, si exutus castris esses, peteres? Et ne omnia ipse mirer; (mihi quoque enim, quoniam respondi Himilconi, interrogare jus fasque est) velim seu Himilco, seu Mago respondeat: quum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas sit, constetque in defectione totam Italiam esse; primum ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos? deinde ecquis homo, ex quinque & triginta tribubus, ad Annibalem transfugerit? Quum utrumque Mago negasset: *Hostium quidem ergo*, inquit, *adhuc nimis multum superest. Sed multitudo ea quid animorum, quidve spei habeat, scire velim.*

Disceptatio cum Magone.

CAP. XIII. Quum, *id nescire*, Mago diceret: *Nihil facilius scitu est*, inquit, *ecquos legatos ad Annibalem Romani miserunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romæ factam esse, allatum ad vos est?* Quum id quoque negasset: *Bellum igitur*, inquit, *tam integrum habemus, quam habuimus, qua die Annibal in Italiam est transgressus. Quam varia victoria priore Punico bello (z) fuerit, plerique qui meminerimus, supersumus. Numquam terra marique magis prosperæ res nostræ visæ sunt, quam ante Consules C. Lutatium & A. Postumium fuerunt. Lutatio & Postumio Consulibus, devicti ad Ægateis insulas sumus. Quod si (id quod dii omen avertant) nunc quoque fortuna aliquid variaverit; tum pacem speratis quum vincemur, quam nunc, quum vicimus, dat nemo? Ego, si quis de pace consulet, seu deferenda hostibus, seu accipienda; habeo quid sententiæ dicam: si de iis quæ Mago postulat, refertis; nec victoribus mitti attinere puto; & frustrantibus nos falsa atque inani spe, multo minus censeo mittenda esse.* Haud multos movit Hannonis oratio. Nam & simultas cum familia Barcina leviorem auctorem faciebat. Et occupati animi præsenti lætitia, nihil quo vanius fieret gaudium suum, auribus admittebant: debellatumque mox fore, si adniti paullulum voluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit senatusconsultum. *Ut Annibali quatuor Numidarum millia (a) in supplementum mitterentur: & quadraginta elephanti, & argenti multa (b) talenta.* Dictatorque cum Magone in Hispaniam præmissus est, ad conducenda viginti millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia quique in Hispania erant, supplerentur.

CAP. XIV. Ceterum hæc, ut in secundis rebus, segniter otioseque gesta sunt. Romanos præter insitam industriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. Nam nec Consul ulli rei, quæ per eum agenda esset, deerat: & Dictator M. Junius Pera rebus divinis perfectis, latoque, ut solet ad populum, *ut equum escendere liceret*, præter duas urbanas legiones, quæ principio anni à Consulibus conscriptæ fuerant, & servorum delectum, cohortesque ex agro Piceno & Gallico collectas, ad ultimum prope desperatæ Reipublicæ auxilium, quum honesta utilibus cedunt, descendit edixitque: (c) *Qui capitalem fraudem ausi, quique pecuniæ judicati in vinculis essent; qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque sese exsolvi jussurum*, ea sex millia hominum Gallicis spoliis, quæ triumpho C. Flaminii translata erant, armavit. Itaque cum viginti quinque millibus armatorum ab urbe proficiscitur.

Delectus Romanorum.

Servorum delectus.

Et sceleratorum.

Annibal, Capua recepta, quum iterum Neapolitanorum animos, partim spe, partim metu nequicquam tentasset, in agrum Nolanum exercitum traducit: & ut non hostiliter statim, quia non desperabat voluntariam deditionem; ita si morarentur spem, nihil eorum quæ pati aut timere possent, prætermissurus. Senatus, ac maxime primores ejus, in societate Romana cum fide perstare; plebs novarum, ut solet, rerum, avida atque Annibalis tota esse: metumque agrorum populationis, & patienda in obsidione multa gravia indignaque proponere animo. Neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi senatum metus cepit, si palam contra tenderent, resisti multitudini concitatæ non posse; clam simulando dilationem mali inveniunt. Placere enim sibi defectionem ad Annibalem simulant: quibus autem conditionibus in fœdus amicitiamque novam transeant, parum constare. Ita spatio sumpto, legatos propere ad prætorem Romanum Marcellum Claudium, qui Casilini (d) cum exercitu erat, mittunt: docentque *quanto in discrimine sit Nolana res. Agrum Annibalis esse, & Pœnorum urbem extemplo futuram, ni subveniatur. Concedendo plebi senatum, ubi velint defecturos se, ne deficere præfestinarent, effecisse.* Marcellus collaudatis Nolanis, eadem simulatione extrahi rem in suum adventum jussit: interim celari quæ secum acta essent, spemque omnem auxilii Romani. Ipse à Casilino Calatiam petit: atque inde Vulturno amne trajecto, per que agrum Saticulanum Trebulanumque super Suessulam per montes Nolam pervenit.

Annibal Neapolim frustra tentat. In agrum Nolanum exercitum traducit.

Nolæ dissidia.

Senatus Nolanus Marcellum Claudium vocat.

Marcellus spem Nolanis auxilii Romani facit.

CAP. XV. Sub adventum prætoris Romani, Pœnus agro Nolano excessit: & ad mare proxime Neapolim descendit; cupidus maritimi oppidi potiundi, quo cursus navibus tutus ex Africa esset. Ceterum posteaquam Neapolim à præfecto Romano teneri accepit (M. Junius Silanus erat, ab ipsis Neapolitanis accitus) Neapolim quoque sicut Nolam non admissus, petit Nuceriam. Eam quum aliquamdiu circumsedisset; sæpe vi, sæpe solicitandis nequicquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum in deditionem accepit: pactus *ut inermes cum singulis abirent vestimentis:* deinde, ut quia à principio mitis omnibus Italicis, (e) videri vellet; *præmia atque honores iis qui remansissent, ac militare vellent secum*, proposuit. Nec ea spe quemquam tenuit. Dilapsi omnes, quocumque hospitia, aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniæ urbes, maxime Nolam, Neapolimque. Quum ferme triginta senatores, ac forte primus quisque Capuam petissent; exclusi inde, quod portas Annibali clausissent,

Annibal Neapolim iterum frustra tentat.

Nuceriam capit.

(z) al. *priore Romano bello.* al. *priore pugnatum bello.* (a) al. *quadraginta Numidarum millia.* (b) al. *mille quingenta.* (c) al. descendit equo, dixitque. (d) al. Canusii. (e) al. Italicis præter Romanos.

Et diripit.

ſiſſent, Cumas ſe contulerunt. (*) Nuceriæ præda militi data eſt, urbs direpta atque incenſa. Nolam Marcellus non ſui magis fiducia præſidii, quam voluntate principum habebat. Plebs timebatur, & ante omnes L. Bantius, quem conſenſus attentatæ defectionis, ac metus à prætore Romano, (*f*) nunc ſi ad id fortuna defuiſſet, ad transfugiendum ſtimulabat. Erat juvenis acer, & ſociorum ea tempeſtate prope nobiliſſimus eques. Seminecem eum ad Cannas in acervo cæſorum corporum inventum, curatumque benigne, etiam cum donis Annibal domum remiſerat. Ob ejus gratiam meriti rem Nolanam in jus ditionemque dare voluerat Pœno: anxiumque eum, & ſolicitum cura novandi res, prætor cernebat. Ceterum, quum aut pœna cohibendus eſſet, aut beneficio conciliandus; ſibi aſſumpſiſſe, quam hoſti ademiſſe fortem ac ſtrenuum maluit ſocium, accitumque ad ſe benigne appellat: *Multos eum invidos inter populares habere, inde exiſtimatu facile eſſe, quod nemo civis Nolanus ſibi indicaverit, quam multa ejus egregia facinora militaria eſſent. Sed qui in Romanis militaverit caſtris, non poſſe obſcuram ejus virtutem eſſe. Multos ſibi qui cum eo ſtipendia fecerint, referre, qui vir eſſet ille, quæque & quoties pericula pro ſalute ac dignitate Populi Romani adiſſet: utique Cannenſi pugna non prius prælio abſtiterit, quam prope exſanguis ruina ſuperincidentium virorum, equorum, armorum* (*g*) *ſit oppreſſus. Itaque macte virtute eſto*, inquit, *apud me tibi omnis honos, atque omne præmium erit: & quo frequentior mecum fueris, ſenties eam rem tibi dignitati atque emolumento eſſe.* Lætoque juveni promiſſis, equum eximium dono dat, bigatosque quingentos quæſtorem numerare jubet: lictoribus imperat, *ut eum ſe adire, quoties velit, patiantur.*

L. Bantius propenſus in Annibalem.

A Marcello Romanis conciliatur.

CAP. XVI. Hac comitate Marcelli, ferocis juvenis animus adeo eſt mollitus, ut nemo inde ſociorum rem Romanam fortius ac fidelius juverit. Quum Annibal ad portas eſſet, (Nolam enim rurſus à Nuceria moverat caſtra) plebsque Nolana de integro ad defectionem ſpectaret, Marcellus, ſub adventum hoſtium, intra muros ſe recepit; non caſtris metuens, ſed ne prodendæ urbis occaſionem nimis multis in eam imminentibus daret. Inſtrui deinde utrimque acies ceptæ; Romanorum pro mœnibus Nolæ, Pœnorum ante caſtra ſua. Prælia hinc parva inter urbem caſtraque, & vario eventu fiebant: quia duces nec prohibere paucos temere rogant eis, nec dare ſignum univerſæ pugnæ volebant. In hac (*h*) duorum exercituum ſtatione, principes Nolanorum nuntiant Marcello, *nocturna colloquia inter plebem ac Pœnos fieri: ſtatutumque eſſe, ut quum Romana acies egreſſa portis foret, impedimenta eorum ac ſarcinas diriperent, clauderent deinde portas, murosque occuparent, ut potentes* (*i*) *rerum ſuarum atque urbis, Pœnum inde pro Romano acciperent.* Hæc ubi nuntiata ſunt Marcello, collaudatis ſenatoribus Nolanis, priusquam aliquis motus intus oriretur (*k*) fortunam pugnæ experiri ſtatuit. Ad treis portas in hoſtes verſas tripartito exercitum inſtruxit: impedimenta ſubſequi juſſit: calones lixasque & invalidos milites, vallum ferre. Media porta robora legionum & Romanos equites; duabus circa portis novos milites, levemque armaturam ac ſociorum equites ſtatuit. Nolani muros portasque adire vetiti; ſubſidiaque deſtinata impedimentis data, ne occupatis prælio legionibus in ea impetus fieret. Ita inſtructi intra portas ſtabant. Annibali ſub ſignis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie ſtanti, primo miraculo eſſe, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quisquam in muris eſſet. Ratus deinde prodita colloquia eſſe, metuque reſides factos, partem militum in caſtra remittit, juſſos propere apparatum omnem oppugnandæ urbis in primam aciem afferre: ſatis fidens, ſi cunctantibus inſtaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Dum in ſua quisque miniſteria diſcurſu trepidat ad prima ſigna, ſucceditque ad muros acies; patefacta repente porta, Marcellus, *ſigna canere, clamoremque tolli, ac pedites primum, deinde equites, quanto maximo poſſent impetu, in hoſtem erumpere* jubet. Satis terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, quum duabus circa portis P. Valerius Flaccus, & C. Aurelius legati in cornua hoſtium erupere. Addidere clamorem lixæ calonesque & alia turba cuſtodiæ impedimentorum appoſita, ut paucitatem maxime ſpernentibus Pœnis, ingentis repente exercitus ſpeciem fecerint. Vix equidem auſim affirmare, quod quidam auctores ſunt, duo millia & trecentos hoſtium cæſos: non plus uno Romanos (*l*) amiſiſſe. Sive tanta, ſive minor victoria fuit: ingens eo die res, ac neſcio an maxima illo bello, geſta ſit. Non vinci enim ab Annibale vincentibus (*m*) difficilius fuit, quam poſtea vincere.

Annibal Nolam oppugnat.

Marcellus ſe prælio parat.

Imparatum Annibalem aggreditur.

Duo millia & trecenti Pœnorum cæſi, unus tantum Romanorum amiſſus.

CAP. XVII. Annibal ſpe potiundæ Nolæ adempta, quum Acerras receſſiſſet: Marcellus extemplo clauſis portis, cuſtodibusque diſpoſitis, ne quis egrederetur, quæſtionem in foro de iis, qui clam in colloquiis hoſtium fuerant habuit: ſupra ſeptuaginta damnatos proditionis ſecuri percuſſit, bonaque eorum juſſit publica Populi Romani eſſe. Et ſumma rerum Senatui tradita, cum exercitu omni profectus, ſupra Sueſſulam caſtris poſitis conſedit. Pœnus Acerras primum ad voluntariam deditionem conatus perlicere; poſteaquam obſtinatos vidit, obſidere inde atque oppugnare parat. Ceterum Acerranis plus animi quam virium erat. Itaque deſperata tutela urbis, ut circumvallari mœnia viderunt, priusquam continuarentur hoſtium opera, per intermiſſa munimenta neglectaſ-

Marcellus ſupplicium de proditoribus ſumit.

Pœnus Acerras oppugnat.

Capit.

(*f*) al. Romano, nunc ad proditionem patriæ, &c. (*g*) al. *armorumque.* (*h*) al. hac Comitiaria jam. al. Ceditia. al. quotidiana. (*i*) al. *potientes.* (*k*) al. in muris oriretur. al. injuriave oriretur. al. injurioſe oriretur. (*l*) al. Romanum. (*m*) al. vinci ſolitis. al. vinci ſuetis. al. vincere ſolito. al. vincere ſueto.

(*) Nuceriam) Cave confundas Nuceriam urbem cum Luceria. Tab. XLIV. num. 3. exhibemus ex GOLTZII Sicilia Tab. XXI. num. 3. nummum Nuceriæ Urbis in Campania ultra Sarnum flumen quondam ſitæ. Paullo inferius afferemus nummum urbis Luceriæ, regionis Apuliæ. Ceterum in hoc nummo Apollinis caput ad ejus cultum varium in Magna Græcia reſpicit, cum equus originem à Romanis deducere videatur. Conf. BEGER. l. c. T. I. p. 317.

glectasque custodias, silentio noctis dilapsi, per vias inviaque, qua quemque aut consilium, aut terror (*n*) tulit, in urbes Campaniæ, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt. Annibal Acerris direptis atque incensis, quum à Casilino Dictatorem Romanum legionesque novas, acciri nuntiassent, ne quis tam propinquis hostium castris Capuam quoque recurrat, (*o*) exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore quingenti Prænestini habebant, cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannensis clades contulerat. (*p*) Hi non confecto Præneste ad diem delectu, serius profecti domo, quum Casilinum ante adversæ pugnæ famam venissent, & aliis aggregarent sese Romanis sociisque, profecti à Casilino cum satis magno agmine irent; avertit eos retro Casilinum nuntius Cannensis pugnæ. Ibi quum dies aliquot suspecti Campanis, timentesque, cavendis ac struendis invicem insidiis traduxissent; jamque de Capuæ defectione agi accipique Annibalem satis pro certo habuere: interfectis nocte oppidanis, partem urbis quæ cis Vulturnum est, (eo enim dividitur amni) occupavere. Idque præsidii Casilini habebant Romani. Additur & Perusina cohors, homines quadringenti & sexaginta, eodem nuntio, quo Prænestini paucos ante dies Casilinum compulsi. Et satis ferme armatorum ad tam exigua mœnia, & flumina altera parte cincta, tuenda, erat. Penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat.

Et diripit.

Casilini pars à Romanis occupata.

Annibal Casilinum oppugnat.

CAP. XVIII. Annibal quum jam inde haud procul esset, Gætulos, cum præfecto, nomine Isalca, præmittit: ac primo, si fiat colloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas præsidiumque accipiendum perlicere jubet: si in pertinacia perstent, rem gerere ac tentare, si qua parte invadere urbem possit. Ubi ad mœnia accessere, quia silentium erat, solitudo visa, metuque concessum (*q*) barbarus ratus, moliri portas & claustra refringere parat. Quum patefactis repente portis cohortes duæ ad id ipsum (*r*) instructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal cum majore robore virorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. Postremo Annibal, castris ante ipsa mœnia oppositis, parvam urbem parvumque præsidium summa vi atque omnibus copiis oppugnare parat. Ac dum instat lacessitque, corona undique circumdatis mœnibus, aliquot milites & promptissimum quemque è muro turribusque ictos amisit. Semel ultro erumpentes agmine elephantorum opposito prope interclusit, trepidosque compulit in urbem: satis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis. Plures cecidissent, ni nox prælio intervenisset. Postero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur; utique posteaquam corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux, *castelli plano loco positi segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat; Cannarum Trasimenique & Trebiæ singulos admonens, universosque.* Inde vineæ quoque ceptæ agi, cuniculique: nec ad varios conatus hostium aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum propugnacula adversus vineas statuere, transversis cuniculis hostium cuniculos excipere, & palam & clam ceptis obviam ire; donec pudor etiam Annibalem ab incepto avertit: castrisque communitis ac præsidio modico imposito, ne omissa res videretur, in hiberna Capuam concessit. Ibi partem majorem hiemis exercitum in tectis habuit; adversus omnia humana mala sæpe ac diu durantem, bonis inexpertum atque insuetum. Itaque quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona, ac voluptates immodicæ: & eo impensius, quo avidius, ex insolentia, in eas se merserant. Somnus enim, & vinum, & epulæ, & scorta, balneaque, & otium, consuetudine in dies blandius, ita enervaverunt corpora animosque, ut magis deinde præteritæ eos victoriæ quam præsentes tutarentur vires: majusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quam quod non ex Cannensi acie protinus ad urbem Romanam duxisset. Illa enim cunctatio, distulisse modo victoriam videri potuit; hic error vires ademisse ad vincendum. Itaque, hercule, velut si cum alio exercitu à Capua exiret, nihil usquam pristinæ disciplinæ tenuit. Nam & redierunt plerique scortis impliciti: & ubi primum sub pellibus haberi cepti sunt, viaque & alius militaris labor excepit, tironum modo, corporibus animisque deficiebant: & deinde per omne æstivorum tempus magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur: neque aliæ latebræ quam Capua, desertoribus erant.

Annibal it Capuam in hiberna.

Ubi exercitus ejus voluptatibus corrumpitur.

CAP. XIX. Ceterum, mitescente jam hieme, educto ex hibernis milite, Casilinum redit. Ubi quamquam ab oppugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata oppidanos præsidiumque ad ultimum inopiæ adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempronius præerat; dictatore auspiciorum repetendorum causa profecto Romam. Marcellum & ipsum cupiente ferre auxilium obsessis, Vulturnus amnis, inflatus aquis, & preces Nolanorum atque Accerranorum, tenebant; Campanos timentium, si præsidium Romanum abscessisset. Gracchus assidens tantum Casilino, quia prædictum erat dictatoris, (*s*) *ne quid absente eo rei gereret*, nihil movebat: quamquam quæ facile omnem patientiam vincerent, nuntiabantur à Casilino. Nam & præcipitasse, se quosdam, non tolerantes famem, constabat: & stare inermes in muris, nuda corpora ad missilium telorum ictus præbentes. Ea ægre patiens Gracchus; quum neque pugnam conserere dictatoris injussu auderet; (pugnandum autem esse, si palam frumentum importaret, videbat;) neque clam importandi spes esset: farre, ex agris circa undique convecto, quum complura dolia complesset, nuntium ad magistratum Casilinum misit, *ut exciperent dolia, quæ amnis deferret.*

Annibal post hiemem redit Casilinum oppugnaturus.

Casilinum arte frumentum mittitur.

(*n*) al. error. (*o*) al. Capuæ quoque occurreret. al. ne quid, tam propinquis hostium castris, Capuæ quoque moveretur. al. Capuam quoque recurrat. (*p*) al. collegerat. al. congregaverat. al. compulerat. (*q*) al. consessum. (*r*) al. ad ipsum. (*s*) al. quia edictum erat Dictatoris, aut prædictum erat à Dictatore.

ferret. Insequenti nocte intentis omnibus in flumen, ac spem ab nuntio Romano factam, dolia medio missa amni defluxerunt: æqualiter inter omnes frumentum divisum. Id postero quoque die, ac tertio factum est. Nocte & mittebantur & perveniebant: eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior solito amnis, transverso vertice dolia impulit ad ripam, quam hostes servabant. Ibi hærentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur: nuntiatumque Annibali est, & deinde interiore custodia cautum, ne quid falleret Vulturno ad urbem missum. Nuces tamen fusæ (t) ab Romanis castris, quum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremo ad id ventum inopiæ est, ut lora, detractasque scutis pelles, ubi fervida mollissent aqua, mandere conarentur, nec muribus, aliove animali abstinerent, & omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent; & quum hostes obarassent quicquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen injecerunt, ut Annibal, *Eone usque dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum*, exclamaret: & qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemptione liberorum capitum. Septunces auri in singulos pretium convenit. Fide accepta, sese tradiderunt: donec omne aurum persolutum est, in vinculis habiti: tum remissi Cumas cum fide. Id verius est, quam ab equite in abeuntes immisso interfectos. Prænestini maxima pars fuere. Ex quingentis septuaginta, qui in præsidio fuerunt, minus dimidium, ferrum famesque absumpsit: ceteri incolumes Præneste cum prætore suo Manicio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua ejus indicio fuit, Præneste in foro statuta, loricata, amicta toga, velato capite: & tria signa cum titulo laminæ æneæ inscripto, *Manicium pro militibus, qui Casilini in præsidio fuerint, votum vovisse.* Idem titulus tribus signis in æde Fortunæ positis fuit subjectus.

Nuces mittuntur inopia Casiliensium.

Casilini lora pellesque mandunt.

Redemptis auro liberis capitibus oppidum traditur.

CAP. XX. Casilinum oppidum redditum Campanis est; firmatum septingentorum militum de exercitu Annibalis præsidio: ne ubi Pœnus inde abscessisset, Romani oppugnarent. Prænestinis militibus Senatus Romanus, duplex stipendium & quinquennii militiæ vacationem decrevit. Civitate quum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Perusinorum casus obscurior fama est; quia nec ipsorum monumento ullo est illustratus; nec decreto Romanorum. Eodem tempore Petellinos, qui uni ex Bruttis manserant in amicitia Romana, non Carthaginienses modo, qui regionem obtinebant, sed Bruttii quoque ceteri, ob separata ab se consilia, oppugnabant. Quum obsistere malis nequirent Petellini, legatos Romam ad præsidium petendum miserunt. Quorum preces lacrimæque (in questus enim flebiles, quum sibimetipsi consulere jussi sunt, sese in vestibulo curiæ profuderunt) ingentem misericordiam Patribus ac Populo moverunt. Consultique iterum à Manio Pomponio (u) Prætore Patres, circumspectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, *nihil jam longinquis sociis in se præsidii esse; redire domum, fideque ad ultimum expleta, consulere sibimetipsos in præsenti fortuna jusserunt.* Hæc posteaquam renuntiata legatio Petellinis est, tantus repente mœror pavorque senatum eorum cepit, ut pars profugiendi qua quisque posset, ac deserendæ urbis auctores essent: pars, quando deserti à veteribus sociis essent, adjungendi se ceteris Bruttiis, ac per eos dedendi Annibali. Vicit tamen ea pars, quæ nihil raptim nec temere agendum, consulendumque de integro censuit. Relaxata postero die per minorem trepidationem retinuerunt optimates, ut convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

Petellini soli ex Bruttiis Romanis manserunt fidi.

Sibi consuler jussi.

CAP. XXI. Per idem fere tempus literæ ex Sicilia, Sardiniaque Romam allatæ. Priores ex Sicilia T. Otacilii Proprætoris in Senatu recitatæ sunt: L. Furium Prætorem cum classe ex Africa Lilybæum venisse: ipsum graviter saucium in discrimine ultimo vitæ esse. Militi & navalibus sociis neque stipendium, neque frumentum, ad diem dari; neque unde detur, esse. Magnopere suadere, ut quamprimum ea mittantur: sibique si ita videatur, ex novis prætoribus successorem mittant. Eademque ferme de stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula Proprætore ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, *non esse unde mitteretur.* Jussique ipsi, *classibus atque exercitibus suis consulere.* T. Otacilius, ad unicum subsidium Populi Romani Hieronem legatos quum misisset, in stipendium, quantum argenti opus fuit, & sex mensium frumentum, accepit. Cornelio in Sardinia civitates sociæ benigne contulerunt. Et Romæ quoque propter penuriam argenti, triumviri mensarii rogatione Minucii trib. pleb. facti, L. Æmilius Papus, qui Consul censorque fuerat: & M. Atilius Regulus, qui bis Consul fuerat: & L. Scribonius Libo, qui tum tribunus pleb. erat. Et duumviri creati, M. & C. Atilii, ædem Concordiæ, quam L. Manlius Prætor voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q. Cæcilius Metellus, Q. Fabius Maximus, & Q. Fulvius Flaccus; in locum P. Scantinii demortui, & L. Æmilii Paulli Consulis, & Q. Ælii Pæti, qui ceciderant pugna Cannensi.

Status rerum in Sicilia.

In Sardinia.

Hiero adjuvat Romanos.

Ob argenti penuriam triumviri mensarii facti.

Novi magistratus.

CAP. XXII. Quum cetera quæ continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis assequi poterant, Patres explessent; tandem se quoque & solitudinem curiæ, paucitatemque convenientium ad publicum concilium respexerunt. Neque enim post L. Æmilium & C. Flaminium censores Senatus lectus fuerat, quum tantum Senatorum adversæ pugnæ, ad hoc sui quemque casus per quinquennium absumpsissent. Quum de ea re Manius Pomponius Prætor, Dictatore post Casilinum amissum profecto jam ad exercitum, exposcentibus cunctis retulisset; tum Sp. Carvilius, quum longa oratione non solum inopiam, sed paucitatem etiam civium, ex quibus in Patres legerentur, conquestus esset; *explendi Senatus causa, & jungendi arctius Latini nominis, pro magna re suadere*, dixit, *ut ex singulis populis Latinorum, binis senatoribus, si Patres Romani censuis-*

Magna solitudo curiæ.

Consilia de explendo Senatu.

(t) al. Nuces inde fusæ. (u) al. à M. Æmilio.

censuissent, civitas daretur: atque in demortuorum locum in Senatum legerentur. Eam sententiam haud æquioribus animis, quam ipsorum quondam postulatum Latinorum Patres audierunt: & quum fremitus indignantium tota curia esset; & præcipue Manlius, *esse etiam nunc stirpis ejus virum*, diceret, *ex qua quondam in Capitolio Consul minatus esset, quem Latinum in curia vidisset, eum sua manu se interfecturum; Q. Fabius Maximus, numquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in Senatu*, dixit, *quam inter tam suspensos sociorum animos, incertamque fidem, id tactum*, (*x*) *quod insuper solicitaret eos. Eam unius hominis temerariam vocem silentio omnium extinguendam esse: & si quid unquam arcani sanctive ad silendum in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, occulendum, obliviscendum, pro non dicto habendum esse.* Ita ejus rei oppressa mentio est. Dictatorem, qui censor ante fuisset, vetustissimusque ex iis qui viverent censoriis esset, creari placuit, qui Senatum legeret: accitique C. Terentium Consulem ad Dictatorem dicendum jusserunt. Qui quum ex Apulia, relicto ibi præsidio, magnis itineribus Romam redisset: nocte proxima, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex S. C. sine magistro equitum Dictatorem in sex menses dixit.

Fabius Dictator legendi Senatus causa.

CAP. XXIII. Is, ubi cum lictoribus in Rostra escendit, *neque duos Dictatores tempore uno, quod numquam antea factum esset, probare se*, dixit: *neque Dictatorem se sine magistro equitum: nec censoriam vim permissam uni & eidem iterum: nec Dictatori, nisi rei gerendæ causa creato, in sex menses datum imperium. Quæ immoderata fors, tempus ac necessitas fecerint, iis se modum impositurum. Nam neque Senatu quemquam moturum ex iis, quos C. Flaminius, L. Æmilius censores in Senatum legissent: transcribi tantum recitarique eos jussurum; ne penes unum hominem judicium arbitriumque de fama ac moribus Senatoris fuerit: & ita in demortuorum locum sublecturum, ut ordo ordini, non homo homini prælatus videretur.* Recitato vetere Senatu, inde primum in demortuorum locum legit, qui post L. Æmilium & C. Flaminium censores, curulem magistratum cepissent, nec dum in Senatum lecti essent; ut quisque eorum primus creatus erat. (*y*) Tum legit, qui ædiles, tribuni plebei quæstoresve fuerant: tum ex iis, qui Magistratus non cepissent, qui spolia ex hoste fixa domi haberent, aut civicam coronam accepissent. Ita centum septuaginta septem cum ingenti approbatione omnium in Senatum lectis, extemplo se magistratu abdicavit, privatusque de Rostris descendit, lictoribus abire jussis. Turbæque se immiscuit privatas agentium res, tempus hoc sedulo terens, ne deducendi sui causa populum de foro abduceret. Neque tamen elanguit cura hominum ea mora, frequentesque eum domum deduxerunt. Consul nocte insequenti ad exercitum rediit; non facto certiore Senatu, ne comitiorum causa in urbe retineretur.

Dictatoris Oratio.

Senatum legit.

CAP. XXIV. Postero die consultus à Man. Pomponio Prætore Senatus, decrevit Dictatori scribendum, *uti, si è republica censeret esse, ad Consules subrogandos veniret cum magistro equitum, & Prætore M. Marcello, ut ex iis præsentibus noscere Patres possent, quo statu respublica esset, consiliaque ex rebus caperent.* Qui acciti erant, omnes venerunt, relictis legatis, qui legionibus præessent. Dictator, de se pauca ac modice locutus, in magistrum equitum, Ti. Sempronium Gracchum, magnam partem gloriæ vertit; comitiaque edixit, quibus L. Postumius tertium, absens, qui tum Galliam provinciam obtinebat, & Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magister equitum eo accurrerat, Consules crearentur. Prætores inde creati, M. Valerius Lævinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scævola. Dictator, creatis magistratibus, Theanum in hiberna ad exercitum rediit; relicto magistro equitum Romæ: qui quum post paucos dies magistratum initurus esset, de exercitibus scribendis, comparandisque in annum, Patres consuleret. Quum eæ res maxime agerentur, nova clades nuntiata; aliam super aliam cumulante in eum annum fortuna; L. Postumium Consulem designatum, in Gallia ipsum atque exercitum deletos. Silva erat vasta (Litanam Galli vocant) qua exercitum traducturus erat. Ejus silvæ dextra lævaque circa viam Galli arbores ita inciderant, ut immotæ starent, momento levi impulsæ occiderent. (*z*) Legiones duas Romanas habebat Postumius, sociumque ab supero mari tantum conscripserat, ut viginti quinque millia armatorum in agros hostium induxerit. Galli oras extremæ silvæ quum circumsedissent, ubi intravit agmen saltum, tum extremas arborum succisarum impellunt. Quæ alia in aliam instabilem per se ac male hærentem, incidentes ancipiti strage, arma, viros, equos obruerunt, ut vix decem homines effugerent. Nam quum exanimati plerique essent arborum truncis fragmentisque ramorum, ceteram quoque multitudinem inopinato malo trepidam. Galli, saltum omnem armati circumsidentes, interfecerunt; paucis è tanto numero captis, qui pontem fluminis petentes, obsesso ante ab hostibus ponte interclusi sunt. Ibi Postumius, omni vi, ne caperetur, dimicans occubuit. (*a*) Spolia corporis, caputque ducis præcisum Boji ovantes, templo, quod sanctissimum est apud eos, intulere: Purgato inde capite, ut mos iis est, calvam auro cælavere. Idque sacrum vas iis erat, quo solennibus libarent: poculumque idem sacerdoti esse, (*b*) ac templi antistibus. Præda quoque haud minor Gallis quam victoria fuit. Nam etsi magna pars animalium strage silvæ oppressa erat, tamen ceteræ res, quia nihil dissipatum fuga est, stratæ per omnem jacentis agminis ordinem inventæ sunt.

L. Postumius III. & T. Sempronius Coss. U. C. an. 537. Ol. 141. a. C. N. 216.

L. Postumius Cos. in Gallia cum exercitu deletus.

Mos Gallorum ex calva hostium pocula faciendi.

CAP. XXV. Hac nuntiata clade, quum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut, tabernis clausis, velut nocturna solitudine per urbem acta, Senatus ædilibus negotium daret, *ut urbem circumirent, aperirique tabernas, & mæstitiæ*

Ædiles consolantur Populum.

(*x*) al. id *jactum.* (*y*) al. ut quisque eorum Senator primus creatus erat. al. primum creatus erat. (*z*) al. conciderent. (*a*) al. ne caperetur, occubuit obnixus. (*b*) al. erat. al. esse expungi malunt.

mæstitiæ publicæ speciem urbi demi juberent; tum Ti. Sempronius Senatum habuit, consolatusque Patres est, & adhortatus, *ne, qui Cannensi ruinæ non succubuissent, ad minores calamitates animos summitterent. Quod ad Carthaginienses hostes Annibalemque attinet, prospera modo essent, (sicut speraret) futura; Gallicum bellum & omitti tuto & differri posse: ultionemque eam fraudis in Deorum ac Populi Romani potestate fore. De hoste Pœno exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultandum atque agitandum.* Ipse primum quid peditum equitumque, quid civium, quid sociorum in exercitu esset Dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. Quid in Apulia cum C. Terentio Consule esset, à peritis quæsitum est: nec unde consulares exercitus satis firmi ad tantum bellum efficerentur, (*c*) inibatur ratio. Itaque Galliam, quamquam stimulabat justa ira, omitti eo anno placuit. Exercitus Dictatoris Consuli decretus est. *De exercitu Marcelli, qui eorum ex fuga (d) Cannensi essent, in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum esset, placuit. Eodem ex Dictatoris legionibus rejici militem minimi quemque roboris, nullo præstituto militiæ tempore, nisi quod stipendiorum legitimorum esset. (e) Duæ legiones urbanæ alteri Consuli, qui in locum L. Postumii suffectus esset, decretæ sunt: eumque, quum primum salvis auspiciis posset, creari placuit. Legiones præterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri: atque inde Consul, cui legiones urbanæ evenissent, militum sumeret quantum opus esset. C. Terentio Consuli, propagari in annum imperium: neque de eo exercitu, quem ad præsidium Apuliæ haberet, quicquam minui.*

Ti. Sempronius consolatur Senatum.

Copiæ Romanorum.

CAP. XXVI. Dum hæc in Italia geruntur apparanturque, nihilo segnius in Hispania bellum erat: sed ad eam diem magis prosperum Romanis, P. & Cn. Scipionibus inter se partitis copias, ut Cnæus terra, Publius navibus rem gereret. Asdrubal Pœnorum imperator, neutri parti virium satis fidens, procul ab hoste, intervallo, ac locis tutus tenebat se: cui multum ac diu obtestanti, quatuor millia peditum, & quingenti equites in supplementum missi ex Africa sunt. Tum refecta tandem spe, castra propius hostem movit: classemque & ipse instrui pararique jubet, ad insulas maritimamque oram tutandam. In ipso impetu movendarum de integro rerum, perculit eum præfectorum navium transitio: qui post classem ad Iberum per pavorem desertam graviter increpiti, numquam deinde satis fidi aut duci, aut Carthaginiensium rebus fuerant. Fecerant ii transfugæ motum in Carpesiorum (*f*) gente, desciverantque iis auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipsis vi capta fuerat. In eam gentem versum ab Romanis bellum est: infestoque exercitu Asdrubal ingressus agrum hostium, pro captæ ante dies paucos urbis mœnibus, Galbum, (*g*) nobilem Carpesiorum ducem, cum valido exercitu castris sese tenentem, aggredi statuit. Præmissa igitur levi armatura, quæ eliceret hostes ad certamen, peditum partem, ad depopulandum, per agros passim dimisit, ut palantes exciperent. Simul & ad castra tumultus erat, & per agros fugaque & cædes; deinde undique diversis itineribus quum in castra se recepissent, adeo repente decessit animis pavor, ut non ad munimenta modo defendenda satis animorum esset, sed etiam ad lacessendum hostem prælio. Erumpunt igitur agmine è castris, tripudiantes more suo: repentinaque eorum audacia terrorem hosti paullo ante ultro lacessenti incussit. Itaque & ipse Asdrubal, in collem satis arduum, tutumque flumine etiam objecto, tum copias subducit, & præmissam levem armaturam, equitesque palatos, eodem recepit: nec aut colli aut flumini satis fidens, vallo castra permunit. In hoc alterno pavore, certamina aliquot sunt contracta. Nec Numida Hispano eques par fuit: nec jaculator Maurus Cetrato, velocitate pari, robore animi viriumque, aliquantum præstanti.

In Hispania à Scipionibus res prospere geruntur.

Asdrubal ad Carpesios contendit.

Carpesii superiores sunt.

CAP. XXVII. Posteaquam neque elicere Pœnum ad certamen obversati castris poterant, neque castrorum oppugnatio facilis erat; urbem Asenam, (*h*) quo fines hostium ingrediens Asdrubal frumentum commeatusque alios convexerat, vi capiunt, omnique circa agro potiuntur. Nec jam aut in agmine, aut in castris, ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re (ut fit) bene gesta oriri senserat Asdrubal, cohortatus milites, *ut palatos sine signis hostes aggrederentur*; degressus colle, pergit ire acie instructa ad castra. Quem ut adesse tumultuose nuntii refugientes ex speculis stationibusque attulere, *ad arma* conclamatum est. Ut quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompositi, inordinati in prælium ruunt. Jam primi conseruerant manus, quum alii catervatim currerent, alii nondum è castris exissent. Tamen primo ipsa audacia terruere hostem. Deinde rari in confertos illati; quum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios, & undique pulsi coire in orbem; & dum corporibus applicantur, armaque armis jungunt, in arctum compulsi, quum vix movendis armis satis spatii esset, corona hostium cincti, ad multum diei cæduntur. Exigua pars eruptione facta, silvas ac montes petit: parique terrore & castra sunt deserta, & universa gens postero die in deditionem venit. Nec diu in pacato mansit. (*i*) Nam subinde ab Carthagine allatum est, *ut Asdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret.* Quæ vulgata res per Hispaniam, omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Asdrubal extemplo literas Carthaginem mittit; indicans, *quanto fama profectionis suæ damno fuisset. Si vero inde pergeret, priusquam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. Nam præterquam quod nec præsidium nec ducem haberet, quem relinqueret pro se; eos imperatores esse Romanos, quibus vix æquis viribus resisti possit. Itaque si ulla Hispaniæ cura esset, successorem sibi cum valido exercitu mitterent: cui, ut omnia prospere evenirent, non tamen otiosam provinciam fore.*

Carpesii urbem Asenam capiunt.

Carpesii ab Asdrubale vincuntur.

Asdrubal jubetur exercitum ducere in Italiam.

CAP.

(*c*) al. duone consulares exercitus satis firmati tanto bello sufficerent. (*d*) al. *qui ex fuga.* al. *eorum qui ex fuga.* (*e*) al. *nisi qui stipendiorum legitimorum essent.* (*f*) al. Carthesiorum vel Tartessiorum. (*g*) al. Chalbum. (*h*) al. Ascuam. (*i*) al. Nec diu pacata mansit.

CAP. XXVIII. Hæ literæ quamquam primo admodum moverunt senatum: tamen quia Italiæ cura prior potiorque erat, nihil de Asdrubale; neque de copiis ejus mutatum. Himilco, cum exercitu justo, & aucta classe, ad retinendam terra marique, ac tuendam Hispaniam est missus; qui ut pedestres navalesque copias trajecit; castris communitis, navibusque subductis, & vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipse, quantum maxime accelerare poterat, per dubios infestosque populos juxta intentus, ad Asdrubalem pervenit. Quum decreta senatus mandataque exposuisset, atque edidicisset ipse invicem, quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra rediit; nulla re quam celeritate tutior, quod undique abierat, antequam consentirent. Asdrubal, priusquam moveret castra, pecunias imperat populis omnibus suæ ditionis: satis gnarus, Annibalem transitus quosdam pretio mercatum: nec auxilia Gallica aliter quam conducta habuisse: inopem tantum iter ingressum, vix penetraturum ad alpes fuisse. Pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum descendit. Decreta Carthaginiensium & Asdrubalis iter, ubi ad Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus, ambo duces junctis copiis, ire obviam ceptis atque obsistere parant; rati, si Annibali, vix per se ipsi tolerando Italiæ hosti, Asdrubal dux atque Hispaniensis exercitus esset junctus, illum (k) Romani finem imperii fore. His anxii curis, ad Iberum contrahunt copias, & transito amne, quum diu consultassent, *utrum castra castris conferrent, an satis haberent, sociis Carthaginiensium oppugnandis, morari ab itinere proposito hostem:* urbem à propinquo flumine Iberam appellatam, opulentissimam ea tempestate regionis ejus, oppugnare parant. Quod ubi sensit Asdrubal, pro ope ferenda sociis, pergit ire ad urbem, deditam nuper in fidem Romanorum, oppugnandam. Ita jam cepta obsidio omissa ab Romanis est, & in ipsum Asdrubalem versum bellum.

Himilco mittitur in Italiam.

Asdrubal in Italiam ire parat.

Scipiones junctis copiis obsistere Asdrubali decernunt.

Romani Iberam urbem obsident.

Obsidionem solvunt.

CAP. XXIX. Quinque millium intervallo castra distantia habuere paucos dies: nec sine levibus præliis, nec ut in aciem exirent. Tandem uno eodemque die velut ex composito utrimque signum pugnæ propositum est, atque omnibus copiis in campum descensum est. Triplex stetit Romana acies. Velitum pars inter antesignanos locata, (l) pars post signa accepta, equites cornua cinxere. Asdrubal mediam aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextro Pœnos locat, lævo Afros; mercenariorumque auxilia equitum, Numidas Pœnorum peditibus, ceteros Afris pro cornibus opponit. (m) Nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, sed quibus desultorum in modum, binos trahentibus equos, inter acerrimam sæpe pugnam, in recentem equum ex fesso armatis transsultare mos erat: tanta velocitas ipsis, tamque docile equorum genus est. Quum hoc modo instructi starent, imperatorum utriusque partis haud ferme dispares spes erant. Nam ne multum quidem, aut numero, aut genere militum; hi aut illi præstabant: Militibus longe dispar animus erat. Romanis enim, quamquam procul à patria pugnarent, facile persuaserant duces, pro Italia atque urbe Romana eos pugnare. Itaque, velut quibus reditus in patriam eo discrimine pugnæ verteretur, obstinaverant animis, vincere aut mori. Minus pertinaces viros habebat altera acies. Nam maxima pars Hispani erant, qui vinci in Hispania, quam victores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concursu quum vix pila conjecta essent, retulit pedem media acies, inferentibusque sese magno impetu Romanis terga vertit. Nihilo segnius in cornibus prælium fuit. Hinc Pœnus, hinc Afer urget: & velut in circumventos prælio ancipiti pugnant. Sed quum in medium tota jam coisset Romana acies, satis virium ad dimovenda hostium cornua habuit. Itaque duo diversa prælia erant: utroque Romani, ut qui pulsis tandem mediis, (n) & numero & robore virorum præstarent, haud dubie superarunt. Magna vis hominum ibi occisa, & nisi Hispana vix dum conserto prælio tam effuse fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla admodum fuit. Quia simul inclinatam mediam aciem Mauri Numidæque viderunt, extemplo fuga effusa nuda cornua, elephantis quoque præ se actis, deseruere. Et Asdrubal usque ad ultimum eventum pugnæ moratus, è media cæde cum paucis effugit. Castra Romani cepere, atque diripuere. Ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adjunxit: Asdrubalique non modo in Italiam traducendi exercitus, sed ne manendi quidem satis tuto in Hispania, spem reliquit. Quæ posteaquam literis Scipionum Romæ vulgata sunt; non tam victoria, quam prohibito Asdrubalis in Italiam transitu lætabantur.

Acies Romana & Pœna.

Aciei Romanæ instructio.

Aciei Pœnæ instructio.

Prælium.

Romani vincunt.

Clades Pœnorum.

CAP. XXX. Dum hæc in Hispania geruntur, (*) Petellia in Bruttiis, aliquot post mensibus quam cepta oppugnari erat, ab Himilcone, præfecto Annibalis, expugnata est; Multoque sanguine ac vulneribus ea Pœnis victoria stetit: nec ulla magis vis obsessos, quam fames expugnavit. Absumptis enim frugum alimentis, carnisque omnis generis quadrupedum; sutrinæ postremo coriis, (o) herbisque & radicibus, & corticibus teneris, strictisque rubis vixere: nec, antequam vires ad standum in muris ferendaque arma deerant, expugnati sunt. Recepta Petellia, Pœnus ad Consentiam copias traducit: quam minus pertinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem accepit. Iisdem ferme diebus, & Bruttiorum exercitus, Crotonem, Græcam urbem, circumsedit; opulentam quondam armis virisque: tum

Petellia ab Himilcone capta.

Consentiam Pœnus in deditionem accepit.

Croto urbs à Bruttiis capitur.

(k) al. illico. (l) al. peditum pars ante signa locata. (m) al. apponit. (n) al. pulsis jam tum mediis, vel pulsis jam ante mediis. (o) al. suetemque postremo coriis. al. scutorumque postremo coriis. al. carnisque omnis generis quadrupedum, suetæque postremo coriis.

(*) Petellia) In Numismate Tab. XLIV. num. 4. legitur Petelia. Conf. BEGER. l. c. T. I. p. 333. Ubi fusius disquirit, cur Jupiter in utraque parte sit expressus, non potius Hercules.

tum jam adeo multis magnisque cladibus afflictam, ut omnis ætatis minus viginti millia civium superessent. Itaque urbe defensoribus vasta, facile potiti sunt hostes: arx tantum retenta, in quam inter tumultum captæ urbis è media cæde quidam effugere. Et Locrenses desci-vere ad Bruttios Pœnosque, prodita multitudine à principibus. Rhegini tantummodo regionis ejus, & in fide erga Romanos, & potestatis suæ ad ultimum manserunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum pervenit: & ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. Namque Gelo maximus stirpis, contempta simul senectute patris, simul post Cannensem cladem, Romana societate, ad Pœnos defecit: movissetque in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione aspergeret, armantem eum multitudinem, solicitantemque socios absumpsisset. Hæc eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania vario eventu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus à Senatu postulavit, *ut ædem Veneris Erycinæ, quam Dictator vovisset, dedicari liceret.* Senanatus decrevit, *ut T. Sempronius Consul designatus, quum primum magistratum inisset, ad populum ferret, ut Q. Fabium duumvirum esse juberent ædis dedicandæ causa.* Et M. Æmilio Lepido, qui bis Consul augurque fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo & viginti per triduum in foro dederunt. Ædiles curules C. Lætorius, & Ti. Sempronius Gracchus, Consul designatus, qui in ædilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum instaurati sunt. Plebeji ludi Ædilium M. Aurelii Cottæ, & M. Claudii Marcelli ter instaurati. Circumacto tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius Consul Idibus Martiis magistratum iniit. Prætores Q. Fulvius Flaccus, qui antea Consul censorque fuerat, urbanam; M. Valerius Lævinus peregrinam sortem in jurisdictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scævola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello Proconsule imperium esse Populus jussit, quod post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset.

Locrenses deficiunt ad Pœnos.

Res gestæ in Sicilia.

Ædes Veneris Erycinæ.

M. Æmilii ludi funebres.

Ædilium Ludi plebeji.

CAP. XXXI. Senatus quo die primum est in Capitolio consultus, decrevit, *ut, quo eo anno duplex tributum imperaretur; simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium præsens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad Cannas fuissent.* De exercitibus ita decreverunt, *ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius Consul Cales ad conveniendum diem ediceret. Inde sex legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur. Quæ ibi legiones essent,* (erant autem Cannensis maxime exercitus) *eas Ap. Claudius Pulcher Prætor in Siciliam trajiceret: quæque in Sicilia essent, Romam deportarentur.* Ad exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus: isque jussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad veterem exercitum accipiendum, deducendumque inde in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primo exspectaverant homines, uti Consul comitia collegæ creando haberet. Deinde, ubi ablegatum, velut de industria, M. Marcellum viderunt, quem maxime Consulem in eum annum ob egregie in prætura res gestas creari volebant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi sensit Consul; *Utrumque*, inquit, *è republica fuit, Patres Conscripti, & M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci, & comitia non prius edici, quam is inde confecto, quod mandatum est, negotio, revertisset: ut vos Consulem, quem tempus reipublicæ postularet, quemque maxime vultis, haberetis.* Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, silentium fuit. Interea duumviri creati sunt Q. Fabius Maximus & T. Otacilius Crassus, ædibus dedicandis: Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinæ. Utraque in Capitolio est; canali uno discretæ. Et de trecentis equitibus Campanis, qui in Sicilia cum fide stipendiis emeritis Romam venerant, dein latum ad populum, *ut cives Romani essent:* item, *uti municipes Cumani essent, pridie quam populus Campanus* (*p*) *à Populo Romano defecisset.* Maxime ut hoc ferretur, moverat, quod, *quorum hominum essent*, scire se ipsi negabant; *vetere patria relicta, in eam in quam redierant, nondum adsciti.* Posteaquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni Consuli rogando in locum L. Postumii edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet. Cui ineunti consulatum quum tonuisset, vocati augures, *vitio creatum videri* pronuntiaverunt; vulgoque Patres ita fama ferebant, *quod tum primum duo plebeji Consules facti essent, id Deis cordi non esse.* In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicavit, suffectus Fabius Maximus tertium. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum peperit: signa Lanuvii ad Junonis Sospitæ cruore manavere, lapidibusque circa id templum pluit. Ob quem imbrem Novendiale, ut assolet, sacrum fuit: ceteraque prodigia cum cura expiata.

Duplex tributum imperatur Romanis.

Mutatio exercituum.

Ædes Menti & Veneri Erycinæ dedicantur.

Cl. Marcellus Consul Postumio suffectus.

Cui sufficitur Fabius Maximus.

CAP. XXXII. Consules exercitus inter se diviserunt. Fabio exercitus, cui M. Junius Dictator præfuerat, evenit; (*q*) Sempronio volones qui fierent, (*r*) & sociorum viginti quinque millia; M. Valerio Prætori legiones, quæ ex Sicilia redissent, decretæ: M. Claudius Proconsul, ad eum exercitum, qui supra Suessulam Nolæ præsideret, missus. Prætores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt, *quoties in Senatum vocassent*, (*s*) *uti senatores, quibusque in Senatu dicere sententiam liceret, ad portam Capenam convenirent.* Prætores, quorum jurisdictio erat, tribunalia ad Piscinam publicam posuerunt. Eo vadimonia fieri jusserunt: ibique eo anno jus dictum est. Interim Carthaginem, unde Mago frater Annibalis duodecim millia peditum, & mille quingentos equites, viginti elephantos, mille argenti talenta in Italiam transmissurus erat, cum præsidio sexaginta navium longarum;

(*p*) al. *uti municipes Cumani essent ex ante diem pridie quam populus Campanus.* (*q*) al. Consules inter sese jusserunt, Fabio exercitum tradi, cui M. Junius Pera Dictator præfuerat. (*r*) al. Volonum quod fuerat. al. Volones, qui fuerant. (*s*) al. *quoties Senatum vocassent.*

rum; nuntius affertur, *in Hispania rem male gestam, omnesque ferme ejus provinciæ populos ad Romanos defecisse.* Erant qui Magonem, cum classe ea, copiisque, omissa Italia, in Hispaniam averterent; quum Sardiniæ recipiendæ repentina spes adfulsit. *Parvum ibi exercitum Romanum esse: veterem prætorem inde A. Cornelium provinciæ peritum decedere, novum exspectari. Ad hoc, fessos jam animos Sardorum esse diuturnitate imperii: & proximo iis anno acerbe atque avare imperatum. Gravi tributo & collatione iniqua frumenti pressos. Nihil deesse aliud quam auctorem, ad quem deficerent.* Hæc clandestina legatio per principes missa erat: maxime eam rem moliente Hampsicora, qui tum auctoritate atque opibus longe primus erat. His nuntiis prope uno tempore turbati, erectique, Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam mittunt. In Sardiniam Asdrubalem, cognomento *Calvum*, deligunt ducem: & tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romæ Consules, transactis rebus, quæ in urbe agendæ erant, movebant jam sese ad bellum. Ti. Sempronius, militibus Sinuessam diem ad conveniendum edixit. Et Q. Fabius, consulto prius Senatu, *ut frumenta omnes ex agris, ante Calendas Junias primas, in urbes munitas conveherent. Qui non invexisset, ejus se agrum populaturum: servos sub hasta venditurum, villas incensurum.* Ne prætoribus quidem, qui ad jus dicendum creati erant, vacatio ab belli administratione data est. Valerium prætorem in Apuliam ire placuit, ad exercitum à Terentio accipiendum. Quum ex Sicilia legiones venissent; iis potissimum uti ad regionis ejus præsidium: Terentianum mitti cum aliquo legatorum. Et viginti quinque naves M. Valerio datæ sunt, quibus oram maritimam inter Brundusium ac Tarentum tutari posset. Par navium numerus Q. Fulvio Prætori urbano decretus ad suburbana littora tutanda. C. Terentio Proconsuli negotium datum, *ut in Piceno agro conquisitionem militum haberet, locisque iis præsidio esset.* Et T. Otacilius Crassus, posteaquam ædem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui classi præesset, missus.

Pœni clandestina legatione Sardorum vocantur in Sardiniam.

Apparatus Rom. ad bellum.

CAP. XXXIII. In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris populorum, omnes reges gentesque animos intenderant. Inter quos Philippus Macedonum rex, eo magis, quod propior Italiæ, ac mari tantum Jonio discretus erat. Is ubi primum fama accepit, Annibalem alpes transgressum: ut bello inter Romanos Pœnumque orto lætatus erat: ita utrius populi mallet victoriam esse, incertis adhuc viribus, fluctuatus animo fuerat. Posteaquam tertia jam pugna, tertia victoria cum Pœnis erat; ad fortunam inclinavit, legatosque ad Annibalem misit: qui vitantes portus Brundusinum Tarentinumque, quia custodiis navium Romanarum tenebantur; ad Laciniæ Junonis in terram egressi sunt. Inde per Apuliam petentes Capuam, media in præsidia Romana illati sunt: deductique ad M. Valerium Lævinum prætorem, circa Nuceriam castra habentem. Ibi intrepide Xenophanes legationis princeps *à Philippo rege se missum, ait, ad amicitiam societatemque jungendam cum Populo Romano, mandata habere ad Consules, ac Senatum Populumque Romanum.* Inter defectiones veterum sociorum, Valerius nova societate tam clari regis lætus admodum, hostes pro hospitibus comiter accepit. Dat qui prosequantur, itinera cum cura demonstrent, quæ loca, quosque saltus, aut Romani, aut hostes teneant. Xenophanes per præsidia Romana in Campaniam, inde qua proximum fuit, in castra Annibalis pervenit, fœdusque cum eo atque amicitiam junxit legibus his: *ut Philippus rex quam maxima classe (ducentas autem naves videbatur effecturus) in Italiam trajiceret, & vastaret maritimam oram: bellum pro parte sua terra marique gereret. Ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe Roma Carthaginiensium atque Annibalis esset, prædaque omnis Annibali cederet. Perdomita Italia, navigarent in Græciam, bellumque, cum quibus regibus placeret,* (t) *gererent. Quæ civitates continentis, quæ insulæ* (u) *ad Macedoniam vergunt, eæ Philippi regnique ejus essent.*

Philippus Macedonum rex legatos ad Annibalem mittit.

Capiuntur à Romanis.

Xenophanis mendacium.

Quo Romanorum manus evadit.

Xenophanes cum Annibale fœdus facit.

CAP. XXXIV. In has ferme leges, inter Pœnum ducem legatosque Macedonum ictum fœdus, missique cum iis ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo, & Bostar, & Mago, eodem ad Junonis Laciniæ, ubi navis occulta in statione erat, perveniunt: inde profecti, quum jam altum tenerent, conspecti à classe Romana sunt, quæ præsidio erat Calabriæ littoribus. P. Valerius Flaccus (*) Cercuros (x) ad persequendam retrahendamque navem quum misisset, primo fugere regii conati: deinde, ubi celeritate vinci senserunt, tradunt se Romanis: & ad præfectum classis adducti, quum quæreret, *qui, & unde, & quo tenderent cursum;* Xenophanes primo, satis jam semel felix mandacium struere, *à Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, pervenisse. Campaniam superare nequisse, septam hostium præsidiis.* Deinde ut Punicus cultus, habitusque suspectos legatos fecit Annibalis, inter rogatosque sermo prodidit; tum, comitibus eorum seductis, ac metu territis, literæ quoque ab Annibale ad Philippum inventæ, & pacta (y) inter regem Macedonum, Pœnumque ducem. Quibus satis cognitis, optimum visum est, captivos comitesque eorum, Romam ad Senatum, aut ad Consules, ubicumque essent, quamprimum deportare. Ad id celerrimæ quinque naves delectæ: ac L. Valerius Antias, qui præesset, missus: eique mandatum, ut in omnes naves legatos separatim custodiendos divideret: daretque operam, ne quod iis colloquium inter se, neveque communicatio consilii esset. Per idem tempus Romæ quum A. Cornelius Mammula, ex Sardinia provincia decedens, retulisset, qui status rerum in insula esset, bellum

Legati Pœnorum ad Philippum.

Capti à Romanis.

Romam mittuntur.

Sardiniæ status.

(t) al. *cum quibus regi placeret.* (u) al. *quæque insulæ.* (x) al. Cercyros. al. Corcyros. al. Corcyræos. (y) al. de pace. al. & pactæ.

(*) Cercuros) Cercurorum seu Corcyræorum navalem peritiam ad posteros propagat nummus Tab. XLIV. num. 5. Conf. BEGER. l. c. T. I. p. 449.

ÆR.

I

Z

II

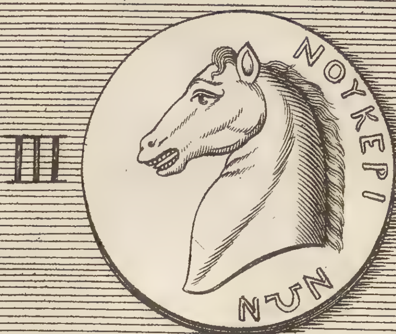

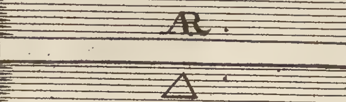
AR

Γ

III

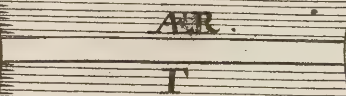
Æ.

Δ

IV

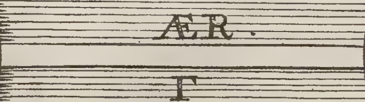
ÆR.

Γ

V

ÆR.

Γ

lum ac defectionem omnes spectare; Q. Mucium, qui successisset sibi, gravitate cœli aquarumque, advenientem exceptum, non tam in periculosum, quam longum morbum implicitum, diu ad belli vim sustinendam inutilem fore, exercitumque ibi ut satis firmum pacatæ provinciæ præsidium (z) esse, ita parum bello, quod motum iri videretur: decreverunt Patres, *ut Q. Fulvius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites scriberet, eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam trajiciendam curaret, mitteretque cum imperio quem ipsi videretur, qui rem gereret, quoad Mucius convaluisset.* Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis Consul censorque fuerat, subegeratque in consulatu Sardos. Sub idem fere tempus, & à Carthagine in Sardiniam classis missa duce Asdrubale, cui Calvo cognomen erat, fœda tempestate vexata, ad Baleares insulas ejicitur. (a) Ibique (adeo non armamenta modo, sed etiam alvei navium quassati erant) subductæ naves dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt.

Subsidia in Sardiniam metu defectionis mittuntur.

Classis Punica tempestate vexata.

CAP: XXXV. In Italia quum post Cannensem pugnam, fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset: Campani per se adorti sunt rem Cumanam suæ ditionis facere; primo solicitantes, ut ab Romanis deficerent. Ubi id parum processit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus statum sacrificium ad Hamas. Eo Senatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt: petieruntque, ut & Cumanus eo senatus veniret ad consultandum communiter, ut eosdem uterque populus socios hostesque haberet: præsidium ibi armatum sese habituros, ne quid ab Romano Pœnove periculi esset. (b) Cumani (quamquam suspecta fraus erat) nihil abnuere; ita tegi fallax consilium posse rati. Interim Ti. Sempronius Consul Romanus Sinuessæ, quo, ad conveniendum, diem edixerat, exercitu lustrato, transgressus Vulturnum flumen, circa Liternum castra posuit. Ibi, quia otiosa stativa erant, crebro decurrere milites cogebat, ut tirones (ea maxima pars volonum erat) assuescerent signa sequi, & in acie agnoscere ordines suos. Inter quæ, concordiæ maxima erat cura duci: (c) itaque legatis tributisque præceperant: *ne qua exprobratio cuiquam veteris fortunæ discordiam inter ordines sereret: vetus miles tironi, liber voloni sese exæquari sineret. Omnes satis honestos, generososque ducerent, quibus arma sua signaque Populus Romanus commisisset. Quæ fortuna coëgisset ita fieri, eandem cogere tueri factum.* Ea non majore cura præcepta ab ducibus sunt, quam à militibus observata, brevique tanta concordia coaluerant omnium animi, ut prope in oblivionem veniret, qua ex conditione quisque esset miles factus. Hæc agenti Graccho, legati Cumani nuntiarunt, quæ à Campanis legatio paucos ante dies venisset, & quid iis ipsi respondissent. *Triduum post eum diem festum esse: non senatum solum omnem ibi futurum, sed castra etiam, & exercitum Campanum.* Gracchus, jussis Cumanis, omnia ex agris in urbem convehere & manere intra muros; ipse pridie quam statum sacrificium Campanis esset; Cumas movet castra. Hamæ inde tria millia passuum absunt. Jam Campani eo frequentes ex composito convenerant, nec procul inde in occulto Marius Alfius Medixtuticus (summus magistratus erat Campanis) (d) cum quatuordecim millibus armatorum habebat castra; in sacrificio apparando, & inter id instruendæ fraudi aliquanto intentior, quam muniendis castris, aut ulli militari operi. Triduum sacrificatum ad Hamas. Nocturnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad portas positis, ne quis enuntiare posset cepta, & ab decima diei hora coactis militibus corpora curare: somnoque operam dare, ut primis tenebris convenire ad signum possent; vigilia ferme prima tolli jussit signa, silentique profectus agmine, quum ad Hamas media nocte pervenisset, castra Campana, ut in pervigilio neglecta, simul omnibus portis invadit: alios somno stratos, alios perpetrato sacro inermes redeuntes, obtruncat. Hominum eo tumultu nocturno cæsa plus duo millia, cum ipso duce Mario Alfio. Capta sunt signa militaria quatuor & triginta.

Campani Cumanam rem suæ ditionis facere cogitant.

Exercitationes Rom. milit.

Gracchus opprimit Campanos.

Sacrum Campanorum ad Hamas.

Campani invaduntur à Romanis.

CAP. XXXVI. Gracchus minus centum militum jactura castris hostium potitus, Cumas se propere recepit; ab Annibale metuens, qui super Capuam in Tifatis habebat castra. Nec eum provida futuri fefellit opinio. Nam simul Capuam ea clades est nuntiata, ratus Annibal, ab re bene gesta insolenter lætum exercitum tironum magna ex parte servorumque, spoliantem victos, prædasque agentem ad Hamas se inventurum: citatum agmen præter Capuam rapit; obviosque ex fuga Campanorum, dato præsidio (e) Capuam duci, saucios vehiculis portari jubet. Ipse Hamis vacua ab hostibus castra, nec quicquam præter recentis vestigia cædis, strataque passim corpora sociorum invenit. Auctores erant quidam, *ut protinus inde Cumas duceret, urbemque oppugnaret.* Id quamquam haud modice Annibal cupiebat, ut quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem, maritimam urbem, haberet; tamen, quia præter arma nihil secum miles raptim acto agmine extulerat, retro in castra supra Tifata se recepit. Inde fatigatus Campanorum precibus, sequenti die cum omni apparatu oppugnandæ urbis, Cumas redit: perpopulatoque agro Cumano, mille passus ab urbe castra locat. Tum Gracchus, magis verecundia in tali necessitate deserendi socios, implorantes fidem suam Populique Romani, substitit, quam satis fidens exercitui. Nec alter Consul Fabius, qui ad Cales castra habebat, Vulturnum flumen traducere audebat exercitum: occupatus primo auspiciis repetendis; dein prodigiis; quæ alia super alia nuntiabantur expiantique ea haud facile litari aruspices respondebant.

Frustra Annibal Campanis opem fert.

Annibal Cumas oppugnat. Defenditur à Graccho.

CAP. XXXVII. Hæ causæ quum Fabium tene-

Z z 2

(z) al. præsidem. (a) al. dejicitur. (b) al. ne quid ab Romano, vel Romanis novi periculi esset. (c) al. Itaque concordiæ maxima erat cura duci. (d) al. Marius Alpius edixit uti qui summus magistratus. (e) al. per duo præsidia.

tenerent, Sempronius in obsidione erat; & jam operibus oppugnabatur. Adversus ligneam ingentem admotam urbi, aliam turrem ex ipso muro excitavit Consul Romanus, aliquanto altiorem: quia muro satis per se alto subjectis validis sublicis (*f*) pro solo usus erat. Inde primum saxis, sudibusque, & ceteris missilibus propugnatores mœnia atque urbem tuebantur: postremo, ubi promovendo adjunctam muro viderunt turrem, facibus ardentibus plurimum simul ignem conjecerunt. Quo incendio trepida armatorum multitudo quum de turri sese præcipitaret, eruptio ex oppido simul duabus portis facta, stationes hostium fudit, fugavitque in castra; ut eo die obsesso, quam obsidenti similior esset Pœnus. Ad mille trecentos Carthaginiensium cæsi: & unde sexaginta vivi capti, qui circa muros & in stationibus solute ac negligenter agentes, quum nihil minus quam eruptionem timuissent, ex improviso oppressi fuerunt. Gracchus, priusquam se hostes ab repentino pavore colligerent, receptui signum dedit, ac suos intra muros recepit. Postero die Annibal elatum secunda re Consulem justo prælio ratus certaturum, aciem inter castra atque urbem instruxit. Ceterum posteaquam neminem moveri ab solita custodia urbis vidit, nec committi quicquam temerariæ spei, ad Tifata redit infecta re. Quibus diebus Cumæ liberatæ sunt obsidione, iisdem diebus, & in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui *Longo* cognomen erat, cum Hannone Pœno prospere pugnat. Supra duo millia hominum occidit, & ducentos octoginta milites amisit: signa militaria ad quadraginta unum cepit. Pulsus finibus Lucanis Hanno, retro in Bruttios sese recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quæ à Populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium prætorem. Vercellium, Viscellium, Siciliumque. Auctores (*g*) defectionis securi percussi. Supra mille captivorum sub hasta, venierunt: præda alia militi concessa, exercitus Luceriam (*h*) reductus.

Annibal ab obsidione Cumarum discedit.

Hanno victus.

Et pulsus finibus Lucanis.

CAP. XXXVIII. Dum hæc in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quæ Macedonum atque Pœnorum captos legatos Romam portabant, à supero mari ad inferum circumvectæ prope omnem Italiæ oram, quum præter Cumas velis ferrentur, neque hostium an sociorum essent, satis sciretur, Gracchus obviam ex classe sua naves misit. Quum percunctando invicem cognitum esset, Consulem Cumis esse; naves Cumas appulsæ, captivique ad Consulem deducti, & literæ datæ. Consul literis Philippi atque Annibalis perlectis, consignata omnia ad Senatum itinere terrestri misit: navibus devehi legatos jussit. Quum eodem fere die literæ legatique Romam venissent, & percunctatione facta, dicta cum scriptis congruerent; primo gravis cura Patres incessit, cernentes, quanta vix tolerantibus Punicum bellum, Macedonici belli moles instaret. Cui tamen adeo non succubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello averterent ab Italia hostem. Captivis in vincula condi jussis, comitibusque eorum sub hasta venditis, ad naves viginti quinque, quibus P. Valerius Flaccus præfectus præerat, viginti paratas alias decernunt. His comparatis deductisque, & additis quinque navibus, quæ advexerant captivos legatos, quinquaginta naves ab Ostia Tarentum profectæ: jussusque P. Valerius, militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus Tarenti præerat, in naves impositis, quinquaginta navium classe non tueri modo Italiæ oram, sed explorare de Macedonico bello. Si congruentia literis legatorumque indiciis Philippi consilia essent, ut M. Valerium prætorem literis certiorem faceret: isque L. Apustio legato exercitui præposito, Tarentum ad classem profectus, primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret: daretque operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam, bellumque Macedonicum ea decreta est, quæ Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi: ea per L. Apustium legatum Tarentum est devecta. Simul ab Hierone missa ducenta millia modium tritici, & hordei centum.

Legati Philippi & Pœnorum una cum ipsorum literis Romam mittuntur.

Patres de bello Macedonico cogitant.

CAP. XXXIX. Dum hæc Romani parant, aguntque; ad Philippum captiva navis una ex iis, quæ Romam missæ erant, ex cursu refugit: inde scitum, legatos cum literis captos. Itaque ignarus de iis quæ cum Annibale legatis suis convenissent, (*i*) quæque legati ejus ad se allaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Annibalem missi, Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, & Crito Berræus, & Sositheus Magnes. Hi prospere tulerunt ac retulerunt mandata. Sed prius se æstas circumegit, quam movere ac moliri quicquam rex posset: tantum navis una capta cum legatis momenti fecit ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio, post expiata tandem prodigia, ambo Consules rem gerebant. Combulteriam, & Trebulam, & Saticulam urbes, quæ ad Pœnum defecerant, Fabius vi cepit; præsidiaque in iis Annibalis, Campanique permulti capti. Et Nolæ, sicut priore anno, Senatus Romanorum, plebs Annibalis erat: consiliaque occulta de cæde principum & proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Annibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius super Vesuvium in castris Claudianis consedit, inde M. Marcellum proconsulem, cum iis copiis quas habebat, Nolam in præsidium misit.

Aliam legationem Philippus ad Annibalem mittit.

Nolanorum discordiæ intestinæ.

CAP. XL. Et in Sardinia res per T. Manlium prætorem administrari ceptæ, quæ omissæ erant, posteaquam Q. Mucius prætor gravi morbo est implicitus. Manlius navibus longis ad Carales subductis, navalibusque sociis armatis, ut terra rem gereret; & à prætore exercitu accepto, duo & viginti millia peditum, mille & ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hostium,

Res in Sardinia gestæ.

(*f*) al. subjectis validis supplicatis. (*g*) al. Vercellium, Viscellium, Sicilinum: & auctores. al. Vercellius, Siciliusque auctores &c. (*h*) al. Cumas vel Cumam reductus.
(*i*) al. Itaque ignarus rex ecquæ cum Annibale legati sui convenissent.

hostium, haud procul ab Hampsicoræ castris castra posuit. Hampsicora tum forte profectus erat in Pellidos (*k*) Sardos, ad juventutem armandam, qua copias augeret. Filius ejus, nomine Hiostus, castris præerat: Is adolescentia ferox, temere prælio inito fusus, fugatusque. Ad tria millia Sardorum eo prælio cæsa, trecenti ferme vivi capti. Alius exercitus primo per agros silvasque fuga palatus; dein, quo ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput ejus regionis, confugit. Debellatumque eo prælio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Asdrubale, quæ tempestate dejecta ad Baleares erat, in tempore ad spem rebellandi, advenisset. Manlius post famam appulsæ Punicæ classis, Carales se recepit. Ea occasio Hampsicoræ data, Pœno se jungendi. Asdrubal copiis in terram expositis, & classe remissa Carthaginem, duce Hampsicora ad sociorum Populi Romani agrum populandum profectus, Carales perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primo castra castris modico intervallo sunt objecta, deinde procursationes leviaque certamina vario eventu inita: postremo descensum in aciem, signisque collatis, justo prælio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Pœni, Sardis facile vinci assuetis, fecerunt: postremo & ipsi, quum omnia circa strage ac fuga Sardorum repleta essent, fusi. Ceterum terga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus. Cædes inde magis, quam pugna fuit. Duodecim millia hostium cæsa, Sardorum simul Pœnorumque, ferme tria millia, & sexcenti capti, & signa militaria septem & viginti.

Prælium, quo superiores Romani.

Sardorum & Pœnorum clades.

CAP. XLI. Ante omnia claram & memorabilem pugnam fecit Asdrubal imperator captus, & Hanno, & Mago, nobiles Carthaginienses. Mago ex gente Barcina, propinqua cognatione Annibali junctus: Hanno auctor rebellionis Sardis; bellique ejus haud dubie concitor. (*l*) Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt. Nam & filius Hampsicoræ Hiostus in acie cecidit; & Hampsicora, cum paucis equitibus fugiens, ut super afflictas res necem quoque filii audivit, nocte ne cujusquam interventus ceptum impediret, mortem sibi conscivit. Ceteris urbs Cornus eadem, quæ ante, fugæ receptaculum fuit. Quam Manlius victore exercitu aggressus, intra paucos dies recepit. Deinde aliæ quoque civitates, quæ ad Hampsicoram Pœnosque defecerant, obsidibus datis, dediderunt sese. Quibus stipendio frumentoque imperato, pro cujusque aut viribus, aut delicto, Carales exercitum reduxit. Ibi navibus longis deductis, impositoque quem secum advexerat milite, Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nuntiat Patribus: & stipendium quæstoribus, frumentum ædilibus, captivosque Fulvio prætori tradidit. Per idem tempus T. Otacilius prætor quinquaginta navium ab Lilybæo classe in Africam transvectus, depopulatusque agrum Carthaginiensem; quum Sardiniam inde peteret, quo fama erat Asdrubalem à Balearibus nuper trajecisse, classi Africam repetenti occurrit, levique certamine in alto commisso, septem inde naves cum sociis navalibus cepit: ceteras metus haud secus, quam tempestas passim disjecit. Per eosdem forte dies & Bomilcar cum militibus ad supplementum (*m*) Carthagine missis, quadragintaque elephantis, & commeatu, Locros accessit. Quem, ut incautum opprimeret Ap. Claudius, per simulationem provinciæ circumeundæ Messanam raptim exercitu ducto, æstu secundo (*n*) Locros trajecit. Jam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat, & Locrenses portas Romanis clauserunt. Appius magno conatu nulla re gesta, Messanam repetit. Eadem æstate Marcellus ab Nola, quam præsidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinum & Samnites Caudinos fecit. Adeoque omnia ferro atque igni vastavit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renovaret.

Nobilissimi Pœnorum capti.

Sardinia perdomita.

Naves aliquot Punicæ captæ.

CAP. XLII. Itaque extemplo legati ad Annibalem missi simul ex utraque gente, ita Pœnum allocuti sunt: *Hostes Populi Romani, Annibal, fuimus primum per nos ipsi, quoad nostra arma, nostræ vires nos tutari poterant. Posteaquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adjunximus: à quo relicti, pacem necessariam accepimus, fuimusque in ea per annos prope quinquaginta,* (*o*) *ad id tempus quo in Italiam venisti. Tua nos non magis virtus fortunaque, quam unica comitas ac benignitas erga cives nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliavit tibi, ut te salvo atque incolumi amico, non modo Populum Romanum, sed ne deos quidem iratos (si dici fas est) timeremus. At, Hercule, non solum incolumi & victore, sed præsente te, quum ploratum prope conjugum ac liberorum nostrorum exaudire, & flagrantia tecta posses conspicere, ita sumus aliquoties hac æstate devastati; ut M. Marcellus, non Annibal vicisse ad Cannas videatur: glorienturque Romani, te ad unum modo ictum vigentem, velut aculeo* (*p*) *emisso, torpere. Per centum prope annos cum Populo Romano bellum gessimus: nullo externo adjuti nec duce, nec exercitu; nisi quod per biennium Pyrrhus nostro magis milite suas auxit vires, quam suis viribus nos defendit. Non ego secundis rebus nostris gloriabor: duos consules, ac duos consulares exercitus à nobis sub jugum missos, & si qua alia aut læta aut gloriosa nobis evenerunt. Quæ aspera adversaque tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus, quam quæ hodie eveniunt. Magni dictatores cum magistris equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus ingrediebantur fines nostros, ante explorato, & subsidiis positis: & sub signis ad populandum ducebant. Nunc prope unius & parvi ad tuendam Nolam præsidii præda sumus. Jam, ne manipulatim quidem, sed latronum modo, percursant totis finibus nostris negligentius, quam si in Romano vagarentur agro. Causa autem hæc est, quod neque tu defendis; & nostra juventus, quæ, si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim: nisi à quo tot Romanas acies fusas*

Oratio Samnitium ad Annibalem.

(*k*) al. Pellitos. (*l*) al. concitator. (*m*) al. Bomilcar quatuor millibus in supplementum. (*n*) al. æstuque suo. (*o*) al. *sexaginta.* (*p*) al. *jaculo.*

fusas stratasque esse sciam, ei facile esse ducam opprimere populatores nostros vagos, sine signis, palatos, quo quemque trahit, quamvis vana, prædæ spes. Numidarum paucorum illi quidem præda erunt, præsidiumque missum nobis erit, & Nolæ ademeris: (q) *si modo, quos ut socios haberes dignos duxisti, haud indignos judicas, quos in fidem receptos tuearis.*

Annibalis responsio.

CAP. XLIII. Ad ea Annibal respondit: *Omnia simul facere Hirpinos Samnitesque: & indicare clades suas, & petere præsidium, & queri indefensos se, neglectosque. Indicandum autem fuisse primum, deinde petendum præsidium: postremo, ni impetraretur, tum denique querendum, frustra opem imploratam. Exercitum, se non in agrum Hirpinum Samnitemve, ne & ipse oneri esset; sed in proxima loca sociorum Populi Romani adducturum. Iis populandis & militem suum repleturum se, & metu procul ab iis summoturum hostes. Quod ad bellum Romanum attineret, si Trasimeni quam Trebiæ, si Cannarum, quam Trasimeni pugna nobilior esset; Cannarum se quoque memoriam obscuram majore & clariore victoria facturum.* Cum hoc responso, muneribusque amplis, legatos dimisit. Ipse præsidio modico relicto in Tifatis, profectus cum cetero exercitu, ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Bruttiis, cum supplemento Carthagine advecto atque elephantis, venit. Castris haud procul positis, longe alia omnia inquirenti comperta sunt, quam quæ à legatis sociorum audierat. Nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunæ, aut temere hosti commissum dici posset. Explorato, cum firmisque præsidiis tuto receptu prædatum ierat: omniaque, velut adversus præsentem Annibalem, cauta provisaque fuerunt. Tum ubi sensit hostem adventare, copias intra mœnia tenuit: per muros inambulare senatores Nolanos jussit, & omnia circa explorare, quæ apud hostes fierent. Ex iis, Hanno, quum ad murum successisset, Herennium Bassum, & Herium Petrium, ad colloquium evocatos, permissuque Marcelli egressos, per interpretem alloquitur. Annibalis virtutem fortunamque extollit: Populi Romani obterit senescentem cum viribus majestatem, *quæ si paria essent, ut quondam fuissent: tamen expertis quam grave Romanum imperium sociis, quanta indulgentia Annibalis etiam in captivos omnes Italici nominis fuisset: Punicam Romanæ societatem atque amicitiam præoptandam esse. Si ambo Consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis pares Annibali futuros, quam ad Cannas fuissent: nedum prætor unus, cum paucis & novis militibus Nolam tutari possit. Ipsorum magis quam Annibalis interesse,* (r) *capta, an tradita Nola potiretur. Potiturum enim, ut Capua Nuceriaque potitus esset: sed quid inter Capuæ Nuceriæque fortunam interesset, ipsos prope in medio sitos Nolanos scire. Nole ominari quæ captæ urbi cessura forent: sed potius spondere, si Marcellum cum præsidio ac Nolam tradidissent, neminem alium quam ipsos legem, qua in societatem amicitiamque Annibalis venirent, dicturum.*

Annibal cum exercitu Nolam oppugnaturus accessit.

Animos Nolanorum, per Hannonem tentat.

Sed frustra.

CAP. XLIV. Ad ea Herennius Bassus respondit: *Multos annos jam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam esse, cujus neutros ad eam diem pœnitere; & sibi si cum fortuna mutanda fides fuerat, sero jam esse mutare eam. Dedituris se Annibali, non fuisse arcessendum Romanum præsidium: cum iis qui ad se tuendos venissent, omnia sibi & esse consociata, & ad ultimum fore.* Hoc colloquium abstulit spem Annibali per proditionem recipiendæ Nolæ. Itaque oppidum corona circumdedit, ut simul ab omni parte mœnia aggrederetur. Quem ut successisse muris Marcellus vidit, instructa intra portam acie, cum magno tumultu erupit. Aliquot primo impetu perculsi, cæsique sunt, dein concursu ad pugnam facto, (s) æquatisque viribus, atrox cepit esse pugna. Memorabilisque inter paucas fuisset, ni ingentibus procellis effusus imber diremisset pugnantes. Eo die commisso modico certamine, atque irritatis animis, in urbem Romani, Pœni in castra sese receperunt. Tamen Pœnorum prima eruptione perculsi ceciderunt, haud plus quam triginta: Romanorum nullus. Imber continens per noctem totam, usque ad horam tertiam diei insequentis, tenuit: itaque quamquam utraque pars avida certaminis erat, eo die tamen tenuerunt sese munimentis. Tertio die Annibal, partem copiarum prædatum in agrum Nolanum misit. Quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo in aciem copias eduxit: neque Annibal detrectavit. Mille fere passuum inter urbem erant, castraque. Eo spatio (& sunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt. Clamor ex parte utraque sublatus, proximos ex cohortibus iis, quæ in agros prædatum exierant, ad prælium jam commissum revocavit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt: quos collaudatos Marcellus in subsidiis stare, & saucios ex acie efferre jussit. Pugna abstinere, ni ab se signum accepissent.

Nolam oppugnat.

Romani erumpunt.

Prælium ad Nolam.

CAP. XLV. Prælium erat anceps: summa vi & duces hortabantur, & milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies à Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare jubet. *Non omnes esse in acie: prædantes vagari in agro, sed qui pugnent, marcere Campana luxuria, vino & scortis, omnibusque lustris per totam hiemem confectos. Abisse illam vim, vigoremque: dilapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenæi, Alpiumque superata sint juga. Reliquias illorum virorum, vix arma membraque sustinentes pugnare. Capuam Annibali Cannas fuisse. Ibi virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi præteriti temporis famam, ibi spem futuri extinctam.* Quum hæc exprobrando hosti Marcellus, suorum militum animos erigeret, Annibal multo gravioribus probris increpabat: *Arma, signaque eadem se noscere, quæ ad Trebiam Trasimenumque, postremo ad Cannas viderit, habueritque. Militem alium profecto se in hiberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse. Legatumne Romanum, & legionis unius atque alæ, magno certamine vix toleratis pugnam, quos binæ acies consulares nunquam sustinuerunt? Marcellus, tirone milite ac Nolanis subsidiis, inultus nos jam iterum lacessit? Ubi ille meus*

Anceps prælium.

Marcellus suos hortatur.

Annibal suos.

(q) al. *præsidiumque simul nobis, & Nolæ ademptum erit.* (r) al. *Ipsorum quam Annibalis interesse.* (s) al. deinde concursu ad pugnantes facto.

meus miles est, qui, erepto ex equo C. Flaminio consuli caput abstulit? ubi, qui L. Paullum ad Cannas occidit? ferrum nunc habet? an dextræ torpent? an quid prodigii est aliud? qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures vix restatis. Romam vos expugnaturos, si quis duceret, fortes lingua jactabatis. En nunc minor est res. Hic experiri vim, virtutemque volo. Expugnate Nolam, campestrem urbem, non flumine non mari septam. Hinc vos ex tam opulenta urbe præda spoliisque onustos, vel ducam quo voletis, vel sequar.

CAP. XLVI. Nec bene, nec male dicta profuerunt ad confirmandos animos. Quum omni parte pellerentur, Romanisque crescerent animi, non duce solum adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem favoris indicem accendentibus ardorem pugnæ, terga Pœni dederunt, atque in castra compulsi sunt; quæ oppugnare cupientes milites Romanos, Marcellus Nolam reducit cum magno gaudio, & gratulatione etiam plebis, quæ ante inclinatior ad Pœnos fuerat. Hostium plus quinque millia cæsa eo die, vivi capti sexcenti, (*t*) & signa militaria undeviginti, & duo elephanti. Quatuor in acie occisi. Romanorum minus mille interfecti. Posterum diem, induciis tacitis, sepeliendo utrimque cæsos in acie, consumpserunt. Spolia hostium Marcellus, Vulcano votum, cremavit. Tertio post die (ob iram credo aliquam, aut spem liberalioris militiæ) mille ducenti septuaginta duo equites, misti Numidæ Hispanique, ad Marcellum transfugerunt. Eorum forti fideli que opera in eo bello usi sunt sæpe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa post bellum, virtutis causa latus, datus est. Annibal ab Nola remisso in Bruttios Hannone, cum quibus venerat copiis, ipse Apuliæ hiberna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius ut profectum in Apuliam Annibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra convecto, quæ super Suessulam erant, munimentisque firmatis, & præsidio, quod per hiberna ad tutandum locum satis esset, relicto, ipse Capuam propius movit castra, agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus. Donec coacti sunt Campani, nihil admodum viribus suis fidentes, egredi portis, & castra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem: equitatu plus poterant. Itaque equestribus præliis lacessebant hostem. Inter multos nobiles equites Campanos Cerrinus Jubellius erat, cognomine Taurea. Civis indidem erat, longe omnium Campanorum fortissimus eques: adeo, ut quum apud Romanos militaret, unus eum Romanus, Claudius Asellus, gloria equestri æquaret. Hunc Taurea quum diu perlustrans oculis obequitasset hostium turmis; tandem facto silentio, *ubi esset Claudius Asellus?* quæsivit. *Et quoniam verbis secum de virtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret; daretque opima spolia victus, aut victor caperet?*

Pœni terga dederunt.

Numidæ & Hispani ad Marcellum transfugiunt.

Q. Fabius agrum Campanum depopulatur.

Jubellius Taurea nobilis Campanus eques.

Claudius Asellus nobilis Romanus eques.

CAP. XLVII. Hæc ubi Asello nuntiata sunt in castra; id modo moratus, ut Consulem percunctaretur, *liceretne extra ordinem in provocantem hostem pugnare?* permissu ejus arma extemplo cepit: provectusque ante stationes equo, *Tauream* nomine compellavit, congredique ubi vellet, jussit. Jam Romani ad spectaculum pugnæ ejus frequentes exierant: & Campani, non vallum modo castrorum, sed mœnia etiam urbis prospectantes repleverant. Quum jam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos. Dein libero spatio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *Equorum*, inquit, *hoc, non equitum erit certamen, nisi è Campo in cavam hanc viam demittimus equos. Ibi nullo ad evagandum spatio cominus conserentur manus.* Dicto prope citius, equum in viam Claudius egit. Taurea verbis ferocior quam re, *Minime sis*, inquit, *cantherium in fossa.* Quæ vox in rusticum inde proverbium prodita. Claudius quum ex via longe perequitasset, nullo obvio hoste in campum rursus evectus, increpans ignaviam hostis, cum magno gaudio & gratulatione, victor in castra redit. Huic pugnæ equestri rem (quam satis certam, communis existimatio est) mirabilem certe, (*u*) adjiciunt quidam annales; quum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portæ invectum, per alteram, stupentibus miraculo hostibus, intactum evasisse.

Eorum pugna equestris.

Claudii virtus & victoria.

CAP. XLVIII. Quieta inde stativa fuere, ac retro etiam Consul movit castra, ut sementem Campani facerent: nec ante violavit agrum Campanum, quam jam altæ in segetibus herbæ pabulum præbere poterant. Id convexit in Claudiana castra super Suessulam; ibique hiberna ædificavit. M. Claudio proconsuli imperavit, *ut retento Nolæ necessario ad tuendam urbem præsidio, ceteros milites dimitteret Romam; ne oneri sociis, & sumptui reipublicæ essent.* Et Ti. Gracchus à Cumis (*) Luceriam in Apuliam legiones dum duxisset, M. Valerium inde prætorem Brundusium, cum eo, quem Luceriæ habuerat, exercitu misit, tuerique oram agri Salentini; & providere quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, jussit. Exitu æstatis ejus, qua hæc gesta perscripsimus, literæ à P. & Cn. Scipionibus venerunt, *quantas, quamque prosperas in Hispania res gessissent. Sed pecuniam in stipendium, vestimentaque, & frumentum exercitui; & sociis navalibus, omnia deesse. Quod ad stipendium attineat, si ærarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quo modo ab Hispanis sumant.*

Literæ ex Hispania à Scipionibus ad Senatum.

(*t*) al. Hostium plus mille cæsi, eo die, capti mille sexcenti. al. Hostium plus vel cæsi eo die, vel vivi capti quinque millia. al. Hostium plus vel cæsi, vel die eo vivi capti DC.

(*u*) al. quam etatis (aut vetatis) communis certe existimatio est mirabilem certe. al. rem (quam vera sit communis existimatio est) mirabilem certe. al. rem, quam etatis communis certe existimatio est, mirabilem certe.

(*) Luceriam in Apuliam) Habes hic, Lector, Luceriam in Apulia, differentem à Nuceria, urbe Campaniæ, de qua supra Lib. XXIII. Cap. XV. pag. 355. * diximus. Differentiam docet diversitas Nummorum. In nummo enim Luceriæ Tab. XLV. num. I. Hercules conspicitur, utpote cui Luceria devota erat. Cetera vid. ap. BEGER. Th. Br. T. I. p. 317.

sumant. Cetera utique ab Roma mittenda esse: nec aliter, aut exercitum, aut provinciam, retineri posse. Literis recitatis, nemo omnium erat, quin & vera scribi & postulari æqua fateretur: Sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestres navalesque tuerentur, quantaque nova classis mox paranda esset; si bellum Macedonicum moveretur. *Siciliam & Sardiniam, quæ ante bellum vectigales fuissent, vix præsides provinciarum exercitus alere: tributo sumptus suppeditari. Verum quum ipsum tributum conferentium numerum, tantis exercituum stragibus, & ad Trasimenum lacum, & ad Cannas, imminutum; tum qui superessent pauci, si multiplici gravarentur stipendio, alia perituros peste. Itaque nisi fide staret respublica, opibus non staturam. Prodeundum in concionem Fulvio prætori esse, indicandas populo publicas necessitates, cohortandosque, qui redempturis auxissent patrimonia, ut reipublicæ ex qua crevissent, ad tempus commodarent; conducerentque ea lege præbenda quæ ad exercitum Hispaniensem opus essent, ut quum pecunia in ærario esset, iis primis solveretur.* Hæc prætor in concione, edixitque *qua die vestimenta, frumentum Hispaniensi exercitui præbenda, quæque alia opus essent navalibus sociis, esset locaturus.*

Romanorum inopia.

CAP. XLIX. Ubi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeviginti, quorum duo postulata fuere: unum, *ut militia vacarent dum in eo publico essent:* (y) alterum, *ut quæ in naves imposuissent, ab hostium tempestatisque vi, publico periculo essent.* Utroque impetrato, conduxerunt: privataque pecunia respublica administrata est. HI MORES, eaque caritas patriæ per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summa fide præbita: nec secus quam si ex opulento ærario, (z) ut quondam, alerentur. Quum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Asdrubale ac Magone, & Amilcare Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos, oppugnabatur. Inter hæc trina castra hostium Scipiones, quum in urbem sociorum, magno certamine ac strage obsistentium, pervenissent; frumentum, cujus inopia erat, advexerunt: cohortatique oppidanos, ut eodem animo mœnia tutarentur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum vidissent; ad castra maxima oppugnanda, quibus Asdrubal præerat, ducunt. Eodem & duo duces, & duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, convenerunt. Itaque eruptione è castris pugnatum est. Sexaginta hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. Tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quam ipsi erant, Romani hostium occiderint; ceperint amplius tria millia hominum, paullo minus mille equorum, unde sexaginta militaria signa; elephantis quinque in prælio occisis: Trinisque castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberato, ad Intibili oppugnandum Punici exercitus traducti; suppletis copiis ex provincia, ut quæ maxime omnium belli avida, modo præda aut merces esset; & tum juventute abundante. Iterum signis collatis eadem fortuna utriusque partis pugnatum. Supra tredecim millia hostium cæsa, supraque tria capta; cum signis duobus & quadraginta & novem elephantis. Tum vero omnes prope Hispaniæ populi ad Romanos defecerunt: multoque majores ea æstate in Hispania quam in Italia res gestæ.

Privati pecunia sua Remp. juvant.

Illiturgis obsessa.

Frumentum accipit.

Romani vincunt.

Et trina castra Pœnorum capiunt.

Altera Romanorum victoria.

Hispaniæ Populi omnes prope ad Romanos deficiunt.

(y) al. *unum, ne alii triennio eo publicani essent.* (z) al. nec secus ac si ex opulento ærario. al. nec quicquam desideratum, ac si ex opulento ærario.

EPI-

EPITOME LIB. XXIV.

Hieronymus, Syracuſanorum rex, cujus avus Hiero amicus Populo Romano fuerat, ad Carthaginienſes defecit: & propter crudelitatem ſuperbiamque, à ſuis interfectus eſt. Ti. Sempronius Gracchus, Proconſul proſpere adverſus Pœnos & Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit; ſervorum maxime opera, quos liberos eſſe juſſit. Claudius Marcellus, Conſul, in Sicilia, quæ prope tota ad Pœnos defecerat, Syracuſas obſedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum eſt, qui ad Apolloniam nocturno prælio oppreſſus, fugatuſque, in Macedoniam cum prope inermi exercitu perfugit. Ad id bellum gerendum Valerius Prætor miſſus. Res præterea in Hiſpania à P. & Cn. Scipionibus adverſus Carthaginienſes geſtas continet. Syphax rex Numidarum, in amicitiam aſcitus, & à Maſaniſſa, rege Maſſyliorum, pro Carthaginienſibus pugnante, victus, in Mauruſios cum maxima manu tranſit contra Gades, ubi anguſto freto Africa & Hiſpania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti. Quorum auxiliis aſcitis, tunc primum mercenarium militem Romana caſtra habuerunt.

DECADIS TERTIÆ
LIBER VIGESIMUS QUARTUS.

CAPUT I.

Res à Pœnis apud Bruttios geſtæ.

Ut ex Campania in Bruttios reditum eſt, Hanno adjutoribus & ducibus Bruttiis Græcas urbes tentavit: eo facilius in ſocietate manentes Romana, quod Bruttios, quos & oderant, & metuebant, Carthaginienſium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum eſt, diesque aliquot ibi nequicquam abſumpti. Interim Locrenſes frumentum, lignaque, & cetera neceſſaria uſibus ex agris in urbem rapere; etiam ne quid relictum prædæ hoſtibus eſſet: & in dies major omnibus portis multitudo effundi. Poſtremo ii modo relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permiſtam omnium ætatum ordinumque multitudinem, & vagantem in agris magna ex parte inermem, Amilcar Pœnus equites emiſit, qui *violare quemquam vetiti, tantum ut excluderent ab urbe fuga diſſipatos*, turmas objecere. Dux ipſe loco ſuperiore capto, unde agros urbemque poſſet conſpicere, Bruttiorum cohortem adire muros, atque evocare principes Locrenſium ad colloquium juſſit, & pollicentes amicitiam Annibalis, adhortari ad urbem tradendam. Bruttiis in colloquio nullius rei primo fides: deinde ut Pœnus apparuit in collibus, & refugientes pauci *aliam omnem multitudinem in poteſtate hoſtium eſſe* afferebant; tum, metu victi, conſulturos ſe populum reſponderunt. Advocataque extemplo concione, quum & leviſſimus quisque novas res novamque ſocietatem mallent, & quorum propinqui extra urbem interclusi ab hoſtibus erant, velut, obſidibus datis, pigneratos haberent animos: pauci magis taciti probarent conſtantem fidem,

Locrenſes aſtu capti, Pœnis ſe dedunt.

quam probatam tueri auderent; haud dubio in

Præsidium Romanum elabitur.

speciem consensu fit ad Pœnos deditio. L. Atilio præfecto præsidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis, atque impositis in naves, ut Rhegium deveherentur; Amilcarem, Pœnosque ea conditione, *ut fœdus extemplo æquis legibus fieret*, in urbem acceperunt. Cujus rei prope non servata fides deditis est, quum Pœnus, *dolo dimissum Romanum* incusaret: Locrenses, *profugisse ipsum* causarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto æstus morari, aut deferre naves in terram posset. Et eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti: alias à Messana trajicientes freto (*) Rhegium naves conspexerunt. Milites erant Romani à Claudio prætore missi, ad obtinendam urbem præsidio. Itaque Rhegio extemplo abscessum est.

Leges societatis cum Locrensibus.

Locrensibus jussu Annibalis data pax, *ut liberi suis legibus viverent: urbs pateret Pœnis, portus (a) in potestate Locrensium esset: societas eo jure staret, ut Pœnus Locrensem, Locrensisque Pœnum pace ac bello juvaret.*

CAP. II. Sic à freto Pœni reducti, frementibus Bruttiis, quod Rhegium ac Locros, quas urbes direpturos se destinaverant, intactas reliquissent.

Bruttiorum consilia de oppugnando Crotone.

Itaque per se ipsi conscriptis armatisque juventutis suæ quindecim millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire; Græcam & ipsam urbem, & maritimam: plurimum accessurum opibus, si in ora maris portum ac urbem mœnibus validam tenuissent, credentes. Ea cura angebat, quod neque non arcessere ad auxilium Pœnos satis audebant, ne quid non pro sociis egisse viderentur: & si Pœnus rursus magis arbiter pacis, quam adjutor belli fuisset, ne in libertatem Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra pugnaretur. Itaque optimum visum est, ad Annibalem mitti legatos: caverique ab eo, *ut receptus Croto Bruttiorum esset.* Annibal quum, *præsentium eam consultationem esse*, respondisset, & ad Hannonem eos rejecisset; ab Hannone nihil certi allatum. Nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem: & sperabant quum Bruttius oppugnaret, Pœnos nec probare, nec juvare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad se defecturos.

Crotoniatarum discordia.

Crotone nec consilium unum inter populares, nec voluntas erat. Unus velut morbus invaserat omnes Italiæ civitates, ut plebes ab optimatibus dissentirent: Senatus Romanis faveret, plebs ad Pœnos rem traheret. Eam dissensionem in urbe perfuga nuntiat Bruttiis, *Aristomachum esse principem plebis, tradendæque auctorem urbis: & in vasta urbe, lateque omnibus disjectis mœnibus, partitas stationes custodiasque Senatorum ac plebis esse. (b) Quacumque custodiant plebis homines, ea patere aditum.*

Urbs capitur à Bruttiis excepta arce.

Auctore ac duce perfuga, Bruttii corona cinxerunt urbem: acceptique à plebe, primo impetu locos omnes, præter arcem, cepere. Arcem optimates tenebant; præparato jam ante ad talem casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit; tamquam Pœnis, non Bruttiis, auctor urbis tradendæ fuisset.

Crotonis descriptio.

CAP. III. Urbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia passuum habuit, ante Pyrrhi in Italiam adventum. Post vastitatem eo bello factam, vix pars dimidia habitabatur: flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat: (c) & arx procul iis, quæ habitabantur.

Laciniæ Junonis templum.

Sex millia aberat ab urbe nobile templum, ipsa urbe nobilius, Laciniæ Junonis, sanctum omnibus circa populis. Lucus ibi frequenti silva, & proceris abietis arboribus septus: læta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum deæ pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimque egressi cujusque generis greges, nocte remeabant ad stabula; numquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti; columnaque inde aurea solida facta, & sacrata est: inclitumque templum, divitiis etiam, non tantum sanctitate, fuit. Ac miracula aliqua affinguntur plerumque tam insignibus locis. Fama est, *aram esse in vestibulo templi, cujus cinerem nullus unquam moveat ventus.* (d)

Arx Crotonis.

Sed arx Crotonis una parte imminet mari, altera vergente in agrum, situ tantum naturali quondam munita, postea & muro cincta est, qua per aversas rupes ab (**) Dionysio Siciliæ tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem satis, ut videbatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant; circumsedente cum Bruttiis eos etiam plebe sua. Postremo Bruttii, quum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate, Hannonis auxilium implorant. Is conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Bruttiorum eo deduci, antiquamque frequentiam eorum recipere vastam ac desertam bellis urbem paterentur; omnium neminem, præter Aristomachum, movit. *Morituros se affirmabant citius, quam, immisti Bruttiis, in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam etiam verterentur.* Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis valebat, nec, sicut urbem prodiderat, locum prodendæ arcis inveniebat; transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post legati quum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent, ut traduci se in Locros paterentur, nec ultima experiri vellent.

Crotoniatæ in Locros abeunt.

Jam hoc ut sibi liceret, impetraverant & ab Annibale, missis ad ipsum legatis. Ita Crotone excessum est: deductique Crotoniatæ ad mare, naves conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apulia ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Annibalem erat. Luceriæ Sempronius Consul, Annibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos levia prælia ex occasione, aut opportunitate hujus aut illius partis, oriebantur: meliorque eis Romanus, & indies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

CAP.

(a) al. *urbs pariter & Pœnis portus.* (b) al. *in vasta urbe, laxaque omnibus disjectis mœnibus raras stationes custodiasque Senatorum esse.* (c) al. præterfluebat muros. al. præterfluebat & agros. (d) al. *nullo unquam moveri vento.*

(*) Rhegium) Rheginorum nummum vid. Tab. XLV. num. 2. & confer de eo BEGER. Th. Br. T. I. p. 338.
(**) Dionysio) Dionysii Syracusanorum tyranni effigiem exhibet Tab. XLV. num. 3. ex GOLTZII Sicilia & Magna Græcia Tab. XIII.

In Sicilia Hieroni succedit Hieronymus.

CAP. IV. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis, regnumque ad (*) Hieronymum nepotem ejus translatum: puerum, vix dum libertatem, nedum dominationem modice laturum. Læte id ingenium (*e*) tutores atque amici ad præcipitandum in omnia vitia acceperunt. Quæ ita futura cernens Hiero, ultima senecta *voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili, per ludibrium, bonis artibus partum firmatumque interiret regnum.* Huic consilio ejus summa ope obstitere filiæ; nomen regium penes puerum futurum ratæ, regimen rerum omnium penes se, virosque suos, Andranodorum, & Zoippum: (*f*) nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum jam agenti annum, circumsesso dies noctesque, muliebribus blanditiis, liberare animum, & convertere ad publicam privatamque curam. (*g*) Itaque tutores numero quindecim puero reliquit. Quos precatus est moriens, *ut fidem erga Populum Romanum, quinquaginta annos ab se cultam, inviolatam servarent, juvenemque suis potissimum vestigiis insistere vellent, disciplinæque, in qua edoctus* (*h*) *esset.* Post hæc mandata quum exspirasset, tutores prodeunt. Testamento prolato, pueroque in concionem producto; (erat autem quindecim tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, ceteris velut patre amisso in orba civitate omnia timentibus; funus fit regium, magis amore civium & caritate, quam cura suorum celebre. Deinde ceteros tutores summovet Andranodorus: *juvenem jam esse* dictitans *Hieronymum, ac regni potentem:* deponendoque tutelam, quæ ipsi cum pluribus communis erat, in se unum omnium vires convertit.

Tutores Hieronymi.

Andranodorus solus tutor Hieronymi.

CAP. V. Vix quidem ulli bono, moderatoque regi facilis erat favor apud Syracusanos, succedendi tantæ caritati Hieronis. Verum enimvero Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum, primo statim conspectu omnia quam disparia essent, ostendit. Nam qui per tot annos Hieronem, filiumque ejus (**) Gelonem, nec vestis habitu, nec alio ullo insigni differentes à ceteris civibus vidissent, conspexere purpuram, ac diadema, ac satellites armatos: quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam superbum apparatum, habitumque, convenientes (*i*) sequebantur, contemptus omnium hominum, superbæ aures, contumeliosa dicta: rari aditus non alienis (*k*) modo, sed tutoribus etiam: libidines novæ, inhumana crudelitas. Itaque tantus omnes terror invaserat, ut quidam ex tutoribus, aut morte voluntaria, aut fuga præverterent metum suppliciorum. Tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andranodorus & Zoippus, generi Hieronis, & Thraso quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur: tendendo autem duo ad Carthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se convertebant animum adolescentis: conjuratio in tyranni caput facta, indicatur per Calonem quendam æqualem Hieronymi, & jam inde à puero in omnia familiaria jura assuetum. Index unum ex conjuratis Theodotum, à quo ipse appellatus erat, nominare potuit. Qui comprehensus extemplo, traditusque Andranodoro torquendus, de se ipse haud cunctanter fassus, conscios celabat. Postremo, quum omnibus intolerandis patientiæ humanæ cruciatibus laceraretur, victum malis se simulans, avertit ab consciis in insontes indicium, *Thrasonem esse auctorem consilii* mentitus: *nec nisi tam potenti duce confisos, rem tantam ausuros:* ab latere tyranni, (*l*) quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusque occurrere. Maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit. Itaque extemplo traditur ad supplicium. Adjectique pœnæ ceteri juxta insontes. Consciorum nemo, quum diu socius consilii torqueretur, aut latuit, aut fugit. Tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiduciæ fuit: tantumque ipsi Theodoto virium, ad arcana occultanda.

Hieronymi mores perversi.

Ejus familiares.

Conjuratio in Hieronymum.

CAP. VI. Itaque quod unum vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato è medio, extemplo haud dubie ad defectionem res spectabat. Legatique ad Annibalem missi: ac remissi ab eo cum Annibale nobili adolescente, Hippocrates & Epicydes nati Carthagine; sed oriundi ab Syracusis exule avo, Pœni ipsi materno genere. Per hos juncta societas Annibali ac Syracusano tyranno: nec invito Annibale apud tyrannum manserunt. Appius Claudius prætor, cujus Sicilia provincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit: qui quum sese ad renovandam societatem, quæ cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium auditi dimissique sunt, ab quærente per jocum Hieronymo, *quæ fortuna eis pugnæ ad Cannas fuisset? Vix credibilia enim legatos Annibalis narrare. Velle quid veri sit, scire, ut ex eo utram spem sequatur, consilium capiat.* Romani, *quum serio legationes audire cepisset, redituros se ad eum* dicentes esse; monito magis eo, quam rogato, *ne fidem temere mutaret*, proficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit, ad fœdus ex societate cum Annibale faciendum. Pacto convenit, *ut quum Romanos Sicilia expulissent* (id autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent) *Himera amnis, qui ferme insulam dividit, finis regni Syracusani ac Punici imperii esset.* Aliam deinde, inflatus assentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum, sed Pyrrhi etiam regis materni avi jubebant meminisse, legationem misit: quia æquum censebat, *Sicilia sibi omni cedi: Italiæ imperium proprium quæri Carthaginiensi*

Hieronymus à Romanis ad Annibalem deficit.

Ap. Claudii legati.

Ab Hieronymo male excepti.

Hieronymi pactum cum Pœnis.

(*e*) al. laturum ætatis id ingenium. al. laturum. Lætati id ingenium. al. laturæ ætatis. Id ingenium. (*f*) al. Andronodorum & Zoilum. (*g*) al. convertere ad publicam privata curam. (*h*) al. *eductus*. (*i*) al. convenientia. al. convenienter. (*k*) al. contumeliosa dictari aditus, non alienis. (*l*) al. ab latere inde eos nominat tyranni.

(*) Hieronymum) Hieronymi effigiem ex BEGER. Th. Br. T. I. p. 299. exhibemus Tab. XLV. num. 4.
(**) Gelonem) Gelonis effigies Tab. XLV. num. 5. deprompta est ex GOLTZII Sicilia & Magna Græcia. Tab. XIII.

thaginiensi populo. Hanc levitatem ac jactationem animi neque mirabantur in juvene furioso, neque arguebant; dummodo averterent eum ab Romanis.

CAP. VII. Sed omnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt. Nam quum præmissis Hippocrate atque Epicyde, cum binis millibus armatorum, ad tentandas urbes, quæ præsidiis tenebantur Romanis; & ipse in (*) Leontinos cum cetero omni exercitu (erant autem ad quindecim millia peditum equitumque) profectus esset; liberas ædes conjurati (& omnes forte militabant) imminentes viæ angustæ, qua descendere ad forum rex solebat, sumpserunt. Ibi, quum instructi armatique ceteri transitum expectantes starent, uni ex eis (Dinomeni fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datæ sunt, ut quum appropinquaret januæ rex, per causam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita ut convenerat, factum est. Tanquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Dinomenes, tantum intervalli fecit, ut quum in prætereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quam succurri posset. Clamore & tumultu audito, in Dinomenem, jam haud dubie obstantem, tela conjiciuntur: per quæ tamen duobus acceptis vulneribus, evasit. Fuga satellitum, ut jacentem videre regem, facta est. Interfectores pars in forum ad multitudinem lætam libertate, pars Syracusas pergunt, ad præoccupanda Andranodori, regiorumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Ap. Claudius bellum oriens ex propinquo quum cerneret, Senatum literis certiorem fecit; *Siciliam Carthaginiensi populo & Annibali conciliari:* ipse adversus Syracusana consilia, provinciam, regnique fines, (*m*) omnia convertit præsidia. Exitu anni ejus, Q. Fabius ex auctoritate Senatus Puteolos, per bellum ceptum frequentari emporium, communiit, præsidiumque imposuit. Inde Romam comitiorum causa veniens, in eum quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit; atque ex itinere (*n*) præter urbem in campum descendit. Eo die quum sors prærogativæ Aniensi juniorum (*o*) exisset, eaque T. Otacilium, & M. Æmilium Regillum Consules diceret; tum Q. Fabius silentio facto, tali oratione est usus;

Hieronymus à conjuratis interficitur.

Disceptatio in Comitiis Consularibus.

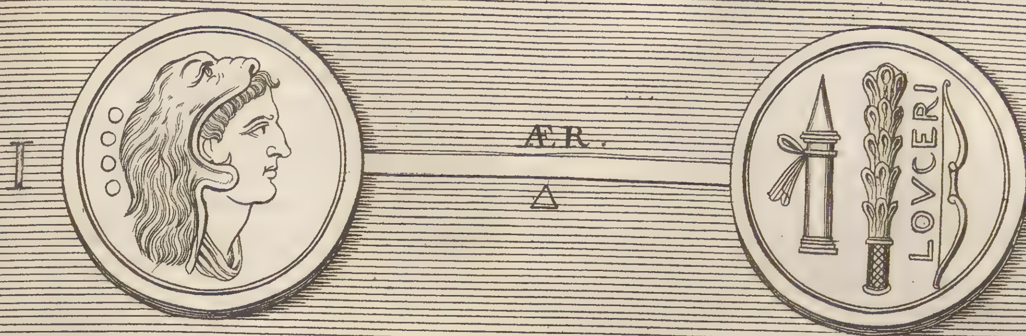
Fabii Oratio in Coss. nominatos.

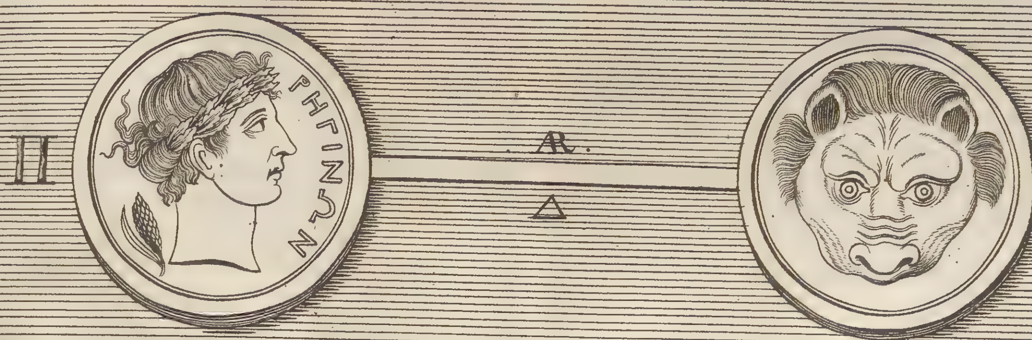
CAP. VIII. *Si aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoste haberemus, in quo negligentiæ, aut errori locus esset: (p) qui vestris studiis, quæ in campum ad mandandos, quibus velitis, honores affertis, moram ullam offerret, is mihi parum meminisse videretur vestræ libertatis. Sed quum in hoc bello, in hoc hoste, numquam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit, eadem vos cura, qua in aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos Consules decet, & sibi sic quemque dicere; Annibali imperatori parem Consulem nomino. Hoc anno ad Capuam Jubellio Tamreæ Campano summo equiti provocanti, summus Romanus eques Asellus Claudius est oppositus. Adversus Gallum quondam provocantem in ponte Anienis, T. Manlium, fidentem & animo & viribus, misere majores nostri. Ob eandem causam haud multis annis post fuisse non negaverim, cur M. Valerio non diffideretur, adversus similiter provocantem arma capienti Gallum ad certamen. Quemadmodum pedites equitesque optamus, ut validiores, si minus, ut pares hosti, habeamus: ita duci hostium parem imperatorem quæramus. Quum, qui est summus in civitate dux, eum legerimus; tamen repente lectus, in annum creatus adversus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis, neque juris inclusum angustiis, quo minus ita omnia gerat administretque, ut tempora postulabunt belli. Nobis autem in apparatu ipso, ac tantum inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam quales viros creare Vos Consules deceat, satis est dictum: restat ut pauca de eis, in quos prærogativæ favor inclinavit, dicam. M. Æmilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere à (q) sacris, neque retinere possumus, ut non Deum aut belli deseramus curam. Otacilius, sororis meæ filiam uxorem, atque ex ea liberos habet. Ceterum non ea vestra in me, majoresque meos merita sunt, ut non potiorem privatis necessitudinibus rempublicam habeam. Quilibet nautarum vectorumque tranquillo mari gubernare potest: ubi sæva orta tempestas est, ac turbato mari rapitur vento navis: tum viro & gubernatore opus est. Non tranquillo navigamus, sed jam aliquot procellis submersi pene sumus. Itaque quis ad gubernacula sedeat, summa cura providendum ac præcavendum Vobis est. In minore re experti, T. Otacili, operam tuam sumus. Haud sane, cur ad majora tibi fidamus, documenti quicquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu præfuisti, trium rerum causa paravimus: ut Africæ oram popularetur, ut tuta nobis Italiæ littora essent, ante omnia, ne supplementum cum stipendio commeatuque ab Carthagine Annibali transportaretur. Creare consulem T. Otacilium, non dico si omnia hæc, sed si aliquid eorum reipublicæ præstitit. Sin autem, te classem obtinente, etiam velut pacato mari quælibet Annibali tuta atque integra ab domo venerunt; si ora Italiæ infestior hoc anno, quam Africæ fuit; quid dicere potes, cur te potissimum ducem Annibali hosti opponamus (r)? Si Consul esses, Dictatorem dicendum exemplo majorum nostrorum censeremus. Nec tu id indignari posses, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi, quam te. Magis nullius interest, quam tua, T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus, sub quo concidas. Ego magnopere suadeo, eodem animo, quo, si stantibus Vobis in aciem armatis repente deligendi duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque Consules creetis: quibus sacramento liberi vestri dicant, ad quorum edictum conveniant, sub quorum tutela atque cura militent. Lacus Trasimenus & Cannæ, tristia ad recordationem exempla, sed ad præcavendum simile, utiles documento sunt. Præco*

(*m*) al. ad provinciæ regnique fines. (*n*) al. atque edixit inire. (*o*) al. prærogativæ ante juniorum. al. antesiludiorum. (*p*) al. *in quo negligentiæ laxior locus esset.* (*q*) al. *ab.* (*r*) al. *opponant.*

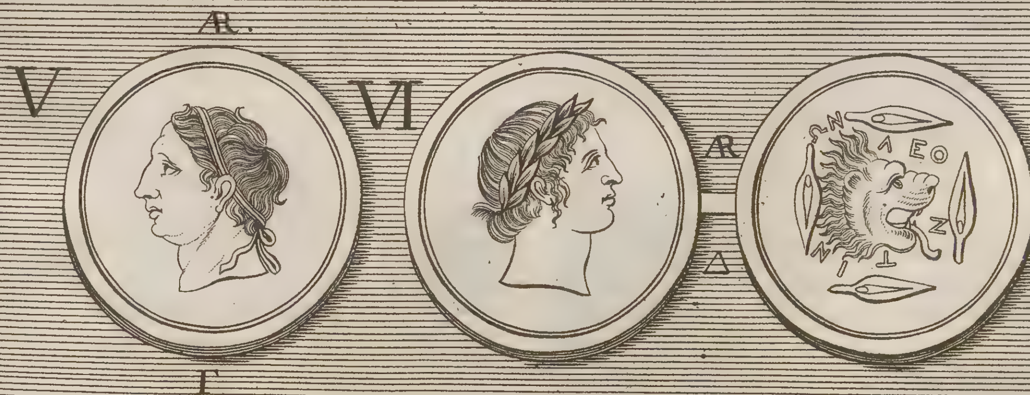
(*) Leontinos) Leontinorum nummum Tab. XLV. num. 6. adducimus ex BEGER. l. c. p. 389.

TAB. XLV.
pag. 367. 370. 371. 372.

Præco Aniensem juniorum in suffragium revoca. (*s*)

CAP. IX. Quum T. Otacilius ferociter, *eum continuare consulatum velle*, vociferaretur, atque obstreperet, lictores ad eum accedere Consul jussit. Et quia in urbem non inierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit, cum securibus sibi fasces præferri. Iterum prærogativa suffragium init; creatique in ea Consules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium. Eosdem Consules ceteræ centuriæ sine variatione ulla dixerunt. Et prætor unus refectus, Q. Fulvius Flaccus: novi tres alii creati, T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius Consulis filius, qui tum ædilis curulis erat, P. Cornelius Lentulus. Comitiis prætorum perfectis, senatusconsultum factum est, *ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia esset: isque potissimum Consulibus ad bellum profectis, urbi præesset.* Aquæ magnæ bis eo anno fuerunt: (*t*) Tiberisque agros inundavit cum magna strage tectorum, pecorumque & hominum pernicie. Quinto anno secundi Punici belli, Q. Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, consulatum ineuntes, plus solito converterant in se civitatis animos. Multis enim annis tale Consulum par non fuerat. Referebant senes, sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium & Carvilium adversus Samnites, Bruttiosque, & Lucanum cum Tarentino populum, Consules declaratos. Absens Marcellus Consul creatus, quum ad exercitum esset: præsenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus. Tempus ac necessitas belli, ac discrimen summæ rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret, aut suspectum cupiditatis imperii Consulem haberet. Quin *laudabant potius magnitudinem animi, quod quum summo imperatore esse opus reipublicæ sciret, seque eum haud dubie esse; minoris invidiam suam, si qua ex re oriretur, quam utilitatem reipublicæ fecisset.*

Q. Fabius Maximus & M. Marcellus Coss. U.C. an. 538. Ol. 141. a. C. N. 215.

Aquæ magnæ.

Continuatio Magistratus in Q. Fabio.

CAP. X. Quo die magistratum inierunt Consules, Senatus in Capitolio est habitus: decretumque omnium primum, *ut Consules sortirentur compararentve inter se, uter censoribus creandis comitia haberet, priusquam ad exercitum proficisceretur.* Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant; jussique in provinciis manere. T. Gracchus Luceriæ, ubi cum volonum exercitu erat; C. Terentius Varro in agro Piceno; Manius Pomponius in Gallico. Ex prætoribus prioris anni proprætore Q. Mucius obtineret Sardiniam; M. Valerius ad Brundusium oræ maritimæ, intentus adversus omnes motus Philippi Macedonum regis, præesset. P. Cornelio Lentulo prætori Sicilia decreta provincia. T. Otacilio classis eadem, quam adversus Carthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eo anno multa nuntiata sunt. Quæ, quo MAGIS CREDEBANT SIMPLICES ac religiosi homines, eo etiam plura nuntiabantur: *Lanuvii in æde intus Sospitæ Junonis corvos nidum fecisse. In Apulia palmam viridem arsisse. Mantuæ stagnum effusum Mincio amni, cruentum visum. Et Calibus creta, & Romæ in foro Boario sanguine pluisse. Et in vico Istrico fontem sub terra tanta vi aquarum fluxisse, ut serias doliaque, quæ in eo loco erant, provoluta velut impetus torrentis tulerit. Tacta de cœlo, atrium publicum in Capitolio, ædem in campo Vulcani, nucem in Sabinis, publicamque viam, murum ac portam Gabiis.* Jam alia vulgata miracula erant: *hastam Martis Præneste sua sponte promotam: bovem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis,* Jo triumphe! *clamasse: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriæ aram in cœlo, speciesque hominum circum eam, cum candida veste, visas esse. Quin Romæ quoque in ipsa urbe secundum apum examen in foro visum, quod mirabile est, quia rarum.* Affirmantes quidam *legiones se armatas in Janiculo videre,* concitaverunt civitatem ad arma: qui tum in Janiculo essent, (*u*) negarunt *quemquam ibi, præter assuetos collis ejus cultores, apparuisse.* Hæc prodigia hostiis majoribus procurata sunt, ex Aruspicum responso: & supplicatio omnibus diis, quorum pulvinaria Romæ esse, indicta est.

Absentibus prorogata imperia.

Prodigia.

CAP. XI. Perpetratis, quæ ad pacem deûm pertinebant, *de republica belloque gerendo, & quantum copiarum, & ubi quæque essent,* Consules ad Senatum retulerunt. *Duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas Consules sibi sumere: binis Galliam Siciliamque ac Sardiniam obtineri: duabusque Q. Fabium Prætorem Apuliæ, duabus volonum Ti. Gracchum circa Luceriam præesse. Singulas C. Terentio procos. ad Picenum, & M. Valerio ad classem circa Brundusium relinqui, & duas urbi præsidio esse.* Hic ut numerus legionum expleretur, sex novæ legiones erant scribendæ. Eas primo quoque tempore Consules scribere jussi, & classem parare; *ut cum eis navibus, quæ pro Calabriæ litoribus in statione essent, centum quinquaginta longarum navium classis eo anno expleretur.* Delectu habito, & navibus novis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit. Creati M. Atilius Regulus, & P. Furius Philus. Quum increbresceret rumor, *bellum in Sicilia esse;* T. Otacilius eo cum classe proficisci jussus est. Quum deessent nautæ, Consules ex Senatusconsulto edixerunt, *ut qui L. Æmilio, C. Flaminio censoribus, millibus æris quinquaginta ipse aut pater ejus census fuisset, usque ad centum millia; aut cui postea res tanta esset facta, nautam unum cum sex mensium stipendio daret: qui supra centum millia, usque ad trecenta millia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecenta millia, usque ad decies æris, quinque nautas; qui supra decies, septem: Senatores octo nautas cum annuo stipendio darent.* Ex hoc edicto dati nautæ armati instructique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. Tum primum est factum, *ut classis Romana sociis navalibus privata impensa paratis compleretur.*

Duodeviginti legionibus hoc anno bellum gestum.

Classis Romana.

Censores M. Atilius & P. Furius.

Nautæ imperati.

CAP. XII. Hic major solito apparatus præcipue conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuæ bellum ejus anni inciperent. Itaque legatos ad Annibalem oratum miserunt, *ut Capuam*

Apparatus bellicus Romanorum conterruit Campanos.

(*s*) al. *Prærogativa juniorum in suffragium revocata.* (*t*) al. Aquæ magnæ & nives eo anno fuerunt. al. Magnæ aquæ atque magnæ nives. (*u*) al. qui cum in Janiculum ivissent.

puam exercitum admoveret. Ad eam oppugnandam novos exercitus ſcribi Romæ; nec ullius urbis defectioni magis infenſos eorum animos eſſe. Id quia tam trepidi nuntiabant, maturandum Annibal ratus, ne prævenirent Romani, profectus Arpis, ad Tifata, in veteribus caſtris ſuper Capuam conſedit. Inde Numidis Hiſpaniſque, ad præſidium ſimul caſtrorum, ſimul Capuæ relictis, cum cetero exercitu ad lacum Averni, (per ſpeciem ſacrificandi; re ipſa, ut tentaret Puteolos, quodque ibi præſidium erat) deſcendit. Maximus, poſtquam Annibalem Arpis profectum, & regredi in Campaniam, allatum eſt; nec die nec nocte intermiſſo itinere, ad exercitum redit: & Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium Prætorem, (is filius Conſulis erat) Luceriam Graccho ſuccedere jubet. In Siciliam eodem tempore duo Prætores profecti; P. Cornelius ad exercitum; Otacilius, qui maritimæ oræ reique navali præeſſet; & ceteri in ſuas quiſque provincias profecti. Et quibus prorogatum imperium erat, eaſdem quas priore anno regiones obtinuerunt.

Legati Tarentini ad Annibalem.

CAP. XIII. Ad Annibalem, quum ad lacum Averni eſſet, quinque nobiles juvenes ab Tarento venerunt; partim ad Traſimenum lacum, partim ad Cannas capti: dimiſſique domos cum eadem comitate, qua uſus adverſus omnes Romanorum ſocios Pœnus fuerat. Ii memores beneficiorum ejus, *perpuliſſe magnam partem ſe juventutis Tarentinæ*, referunt, *ut Annibalis amicitiam ac ſocietatem quam Populi Romani mallent. Legatoſque ab ſuis miſſos rogare Annibalem, ut exercitum propius Tarentum admoveat. Si ſigna ejus, ſi caſtra conſpecta à Tarento ſint, haud ullam interceſſuram moram, quin urbs dedatur. In poteſtate juniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam eſſe.* Annibal collaudatos eos, oneratoſque ingentibus promiſſis, domum ad cepta maturanda redire jubet: *ſe in tempore affuturum eſſe.* Hac cum ſpe dimiſſi Tarentini. Ipſum ingens cupido inceſſerat Tarenti potiundi. Urbem eſſe videbat, quum opulentam nobilemque, tum maritimam, & in Macedoniam opportune verſam: regemque Philippum hunc portum, ſi tranſiret in Italiam, quum Brunduſium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat, & dum ibi moratur, pervaſtato agro Cumano, usque ad Miſeni promontorium, Puteolos repente agmen convertit; ad opprimendum præſidium Romanum. Sex millia hominum erant; & locus munimento quoque, non natura modo tutus. Triduum ibi moratus Pœnus, ab omni parte tentato præſidio, deinde ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum, magis ira quam potiundæ urbis ſpe proceſſit. Adventu ejus in propinquum agrum Nolana mota eſt plebs, tamdiu averſa ab Romanis, & infeſta ſenatui ſuo. Itaque legati ad arceſſendum Annibalem, quum haud dubio promiſſo tradendæ urbis, venerunt. Prævenit inceptum eorum Marcellus Conſul à primoribus accitus. Die uno Sueſſulam à Calibus, quum Vulturnus amnis trajicientem moratus eſſet, contenderat. Inde proxima nocte ſex millia peditum, equiteſque trecentos, qui præſidio ſenatui eſſent, Nolam intromiſit: & uti à Conſule omnia impigre facta ſunt ad præoccupandam Nolam; ita Annibal tempus terebat; bis jam ante nequicquam tentata re, ſegnior ad credendum Nolanis factus.

Annibal Puteolos fruſtra tentat.

Annibal à Nolanis vocatur.

Sed prævenit eum Marcellus.

CAP. XIV. Iisdem diebus & Q. Fabius Conſul ad Caſilinum tentandum, quod præſidio Punico tenebatur, venit: & ad Beneventum, velut ex compoſito, parte altera Hanno ex Bruttiis cum magna peditum equitumque manu, altera Ti. Gracchus ab Luceria acceſſit. Qui primo oppidum intravit. Deinde, ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem (*x*) fluvium caſtra poſuiſſe, & inde agrum populari audivit; & ipſe egreſſus mœnibus, mille ferme paſſus ab hoſte caſtra locat: ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex parte volonum habebat: qui jam alterum annum libertatem tacite mereri, quam poſtulare palam maluerant. Senſerat tamen, hibernis egrediens murmur in agmine eſſe querentium, *numquamne liberi militaturi eſſent?* ſcripſeratque Senatus, non tam quid deſiderarent, quam quid meruiſſent; *bona fortique opera eorum ſe ad eam diem uſum: neque ad exemplum juſti militis quicquam eis, præter libertatem, deeſſe.* De eo permiſſum ipſi erat, faceret quod è republica duceret eſſe. Itaque priuſquam cum hoſte manum conſereret, pronuntiat; *tempus veniſſe ejus libertatis, quam diu ſperaſſent, potiundæ. Poſtero die ſignis collatis dimicaturum puro ac patenti campo; ubi ſine ullo inſidiarum metu vera virtute geri res poſſet. Qui caput hoſtis retuliſſet, eum ſe extemplo liberum juſſurum eſſe: qui loco ceſſiſſet, in eum ſervili ſupplicio animadverſurum. Suam cuique fortunam in manu eſſe, libertatis auctorem eis non ſe fore ſolum, ſed Conſulem M. Marcellum, ſed univerſos Patres, quos conſultos ab ſe de libertate eorum, ſibi permiſiſſe.* Literas inde Conſulis ac Senatusconſultum recitavit. Ad quæ clamor cum ingenti aſſenſu eſt ſublatus. Pugnam poſcebant, ſignumque ut daret extemplo, ferociter inſtabant. Gracchus prælio in poſterum diem pronuntiato, concionem dimiſit. Milites læti, præcipue quibus merces navatæ in unum diem operæ libertas futura erat, armis expediendis quod diei reliquum conſumunt.

Hannonis & Gracchi exercitus.

Volones Gracchi.

Gracchus libertatem promittit hoſtium capita referentibus.

CAP. XV. Poſtero die ubi ſigna ceperunt canere, primi omnium parati inſtructique ad prætorium conveniunt. Sole orto, Gracchus in aciem copias educit. Nec hoſtes moram dimicandi fecerunt. Decem & ſeptem millia peditum erant; maxima ex parte Bruttii ac Lucani. Equites mille ducenti: inter quos pauci admodum Italici, ceteri Numidæ fere omnes Maurique. Pugnatum eſt & acriter, & diu. Quatuor horis neutro inclinata eſt pugna: nec alia magis Romanum impediebat res, quam capita hoſtium pretia libertati facta. Nam ut quiſque hoſtem impigre occiderat, primum capite ægre inter turbam tumultumque abſcindendo, tempus terebat. Deinde, occupata dextra, tenendo caput, fortiſſimus quiſque pugnator eſſe deſierat: ſegnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni militum Gracch*o*

Acris pugna inter Gracchum & Hannonem.

Romani capita hoſtium abſcindunt.

(*x*) al. Calonem.

Graccho nuntiaverunt, *neminem stantem jam vulnerari hostem: carnificari jacentes, & in dextris militum pro gladiis humana capita esse:* signum dare propere jussit: *projicerent capita, invaderentque hostem. Claram satis & insignem virtutem esse: nec dubiam libertatem futuram strenuis viris.* Tum redintegrata pugna est, & eques etiam in hostem emissus. Quibus quum impigre Numidæ concurrissent, nec segnior equitum quam peditum pugna esset; iterum in dubium adducta res: quum utrimque duces Romanos Bruttium Lucanumque, toties à majoribus suis victos subactosque; Pœnus mancipia Romana, & ex ergastulo militem, verbis obtereret. Postremo pronuntiat Gracchus, *esse nihil quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent.*

Quæ projicere jubentur.

CAP. XVI. Ea demum vox ita animos accendit, atque, renovato clamore, velut alii repente facti, tanta vi se in hostem intulerunt, ut sustineri ultra non possent. Primo antesignani Pœnorum, deinde signa perturbata, postremo tota impulsa acies: inde haud dubie terga data, ruuntque fugientes in castra, adeo pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit; ac prope continenti agmine Romani insecuti, novum de integro prælium inclusi hostium vallo ediderint. Ibi sicut pugna impeditior in angustiis, ita cædes atrocior fuit: & adjuvere captivi, qui rapto inter tumultum ferro conglobati, & ab tergo ceciderunt Pœnos, & fugam impedierunt. Itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, & ea major pars equitum, cum ipso duce effugerunt: alii omnes cæsi, aut capti. Capta & signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere. Præda omnis (præterquam hominum captorum) militi concessa est: & pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini cognovissent. Quum præda onusti in castra redissent, quatuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant segnius, nec in castra irruperant simul; metu pœnæ collem haud procul castris ceperunt. Postero die per Tribunum militum inde deducti, concione militum advocata à Graccho, superveniunt. Ubi quum proconsul veteres milites primum, prout cujusque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donasset; tunc quod ad volones attineret, *omnes*, ait, *malle laudatos à se, dignos indignosque, quam quemquam eo die castigatum esse. Quod bonum, faustum, felixque reipublicæ ipsisque esset, omnes eos liberos esse jubere.* Ad quam vocem quum clamor ingenti alacritate sublatus esset; ac nunc complexi inter se gratulantesque, nunc manus ad cœlum tollentes, bona omnia Populo Romano Gracchoque ipsi precarentur; tum Gracchus: *Prius, quam omnes jure libertatis æquassem*, inquit, *neminem nota strenui aut ignavi militis notasse volui. Nunc exsoluta jam fide publica, ne discrimen omne virtutis ignaviæque pereat, nomina eorum, qui detrectatæ pugnæ memores, secessionem paullo ante fecerunt, referri ad me jubebo: citatosque singulos jurejurando adigam, nisi queis morbus causa erit, non aliter, quam stantes cibum potionemque, quoad stipendia facient, capturos esse. Hanc mulctam ita æquo animo feretis, si reputabitis, nulla ignaviæ nota leviore vos designari potuisse.* Signum deinde colligendi vasa dedit: militesque prædam portantes agentesque, per lasciviam ac jocum, ita ludibundi Beneventum rediere, ut ab epulis per celebrem festumque diem actis, non ex acie reverti viderentur. Beneventani omnes turba effusa quum obviam ad portas exissent, complecti milites, gratulari, vocare in hospitium. Apparata convivia omnibus in propatulo ædium fuerant: ad ea invitabant, Gracchumque orabant, *ut epulari permitteret militibus.* Et Gracchus ita permisit, in publico epularentur omnes. Ante suas quibusque fores prolata omnia. Pileati, aut lana alba velatis capitibus volones epulati sunt, alii accubantes, alii stantes: qui simul ministrabant, vescebanturque. Digna res visa, ut simulacrum celebrati ejus diei Gracchus, postquam Romam rediit, pingi juberet in æde Libertatis, quam pater ejus in Aventino ex multatitia pecunia faciendam curavit, dedicavitque.

Romani vincunt.

Hanno cum exercitu cæso effugit.

Segniores nonnulli in pugna. Non redeunt in castra.

Volones liberi esse jubentur.

Segniores notantur.

Beneventi epulantur.

CAP. XVII. Dum hæc ad Beneventum geruntur, Annibal depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam castra movet. Quem ubi adventare Consul sensit, Pomponio proprætore cum eo exercitu, qui super Suessulam in castris erat, accito, ire obviam hosti parat, nec moram dimicandi facere. Claudium Neronem cum robore equitum, silentio noctis per aversam maxime ab hoste portam emittit: circumvectumque occulte subsequi sensim agmen hostium jubet: & quum coortum prælium videret, ab tergo se objicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis, Nero exsequi non potuerit, incertum est. Absente eo quum prælium commissum esset, superior quidem haud dubie Romanus erat: sed quia equites non affuere in tempore, ratio compositæ rei turbata est. Non ausus insequi cedentes Marcellus, vincentibus suis signum receptui dedit. Plus tamen duo millia hostium eo die cæsa traduntur: Romani minus quadringentis. Solis fere occasu Nero diem noctemque nequicquam fatigatis equis hominibusque, ne viso quidem hoste rediens, adeo graviter est ab Consule increpitus, *ut per eum stetisse* diceret, *quo minus accepta ad Cannas redderetur hosti clades.* Postero die Romanus in aciem descendit: Pœnus, tacita etiam confessione victus, castris se tenuit. Tertio die silentio noctis, omissa spe Nolæ potiundæ, rei numquam prospere tentatæ, Tarentum ad certiorem spem proditionis proficiscitur.

Marcellus obviam it Annibali.

Romani vincunt.

Annibal detrectans pugnam Tarentum proficiscitur.

CAP. XVIII. Nec minore animo res Romana domi quam militiæ gerebatur. Censores vacui ab operum locandorum cura, propter inopiam ærarii, ad mores hominum regendos animum adverterunt, castigandaque vitia; quæ velut diutinis morbis ægra corpora ex sese gignunt, nata bello erant. Primum eos citaverunt, qui post Cannensem pugnam rempublicam deseruisse Italiaque excessisse velle dicebantur. Princeps eorum Lucius Cæcilius Metellus, qui quæstor tum forte erat, jusso deinde eo, ceterisque ejusdem noxæ reis causam dicere, quum purgari nequissent, pronuntiarunt, *verba orationemque eos adversus republicam*

Censores ab operum locandorum cura vacui, mores corrigunt.

Censorum severitas in desertores Reip. & perfidos.

eam habuisse, quo conjuratio deserendæ Italiæ causa fieret. Secundum eos citati nimis callidi exsolvendi jurisjurandi interpretes: qui captivorum, ex itinere regressi clam in castra Annibalis, solutum quod juraverant reddituros, rebantur. His superioribusque illis equi adempti, qui publicum equum habebant: tribuque moti, ærarii omnes facti. Neque Senatu modo, aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit. Nomina omnium ex juniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militassent; quibus neque vacatio justa militiæ, neque morbus causa fuisset, & ea supra duo millia nominum in ærarios relata, tribuque omnes moti. Additumque inerti censoriæ notæ (y) triste senatusconsultum, *ut ii omnes, quos censores notassent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitus reliquias*, cui militum generi non prius quam pulsus Italia hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat. Quum censores, ob inopiam ærarii, se jam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum, curuliumque equorum præbendorum, ac similium his rerum: convenere ad eos frequentes, qui hastæ hujus generis assueverant; hortatique censores, *ut omnia perinde agerent locarent, ac si pecunia in ærario esset. Neminem, nisi bello confecto, pecuniam ab ærario petiturum esse.* Convenere deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius ad Beneventum manu emiserat: arcessitosque se ab triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia servorum acciperent. Ceterum non ante quam bello confecto accepturos esse. Quum hæc inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam ærarii fieret: pecuniæ quoque pupillares primo, deinde viduarum ceptæ conferri, nusquam eas tutius sanctiusque deponere credentibus, qui deferebant, quam in publica fide, inde si quid emptum paratumque pupillis ac viduis foret, à quæstore perscribebatur. Manavit ea privatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium acciperent, mercenariumque increpantes vocarent, qui accepisset.

Privatorum liberalitas in sustinenda ærarii inopia.

Pupillorum ac viduarum pecuniis ærarium sublevatur.

Miles stipendia accipere non vult.

CAP. XIX. Q. Fabius Consul ad Casilinum castra habebat, quod duûm millium Campanorum, & septingentorum militum Annibalis tenebatur præsidio. Præerat Statius Metius, missus ab Cn. Magio Atellano: qui eo anno Medixtuticus erat, servitiaque & plebem promiscue armabat, ut castra Romana invaderet; intento Consule ad Casilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit, *altero exercitu, dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur. Vel ipse, relicto Nolæ præsidio modico, veniret: vel si eum Nola teneret, & necdum securæ res ab Annibale essent. Se Ti. Gracchum Proconsulem à Benevento acciturum.* Hoc nuntio Marcellus duobus militum millibus Nolæ in præsidio relictis, cum cetero exercitu Casilinum venit, adventuque ejus Campani jam moventes sese, quieverunt. Ita à duobus Consulibus Casilinum oppugnari ceptum. Ubi quum multa, succedentes temere mœnibus, Romani milites acciperent vulnera, neque satis inceptis succederet, Fabius, *omittendam rem parvam ac juxta magnis difficilem, abscedendumque inde censebat, quum res majores instarent.* Marcellus, *multa magnis ducibus sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda esse, dicendo, quia magna famæ momenta in utramque partem fierent; tenuit, ne irrito incepto abiretur.* Vineæ inde omniaque alia operum machinationumque genera quum admoverentur, Campanique Fabium orarent, *ut abire Capuam tuto liceret;* paucis egressis, Marcellus portam, qua egrediebantur, occupavit, cædesque promiscue omnium circa portam primo, deinde, irruptione facta, etiam in urbe fieri cepta est. Quinquaginta fere primo egressi Campanorum, quum ad Fabium confugissent, præsidio ejus Capuam pervenerunt. Casilinum inter colloquia cunctationemque petentium fidem, per occasionem captum est. Captivi, quique Campanorum, quique Annibalis militum erant, Romam missi, atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam divisa.

Q. Fabius Casilinum oppugnat.

Marcellus eo accedit.

Casilinum captum.

CAP. XX. Quibus diebus à Casilino re bene gesta recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione conscriptas, cum præfecto sociorum, in agros hostium prædatum misit. Eos effuse palatos Hanno adortus, haud multo minorem quam ad Beneventum acceperat, reddidit hosti cladem atque in Bruttios raptim, ne Gracchus assequeretur, concessit. Consules, Marcellus retro, unde venerat, Nolam redit; Fabius in Samnium ad populandos agros, recipiendasque armis, quæ defecerant urbes, processit. Caudinus Samnis gravius devastatus; perustri late agri, prædæ pecudum hominumque actæ. Oppida vi capta, Compulteria, Telesia, Compsa, Melæ, Fulsulæ, (z) & Orbitanium. Ex Lucanis Blandæ. Apulorum Æcæ (a) oppugnatæ. Millia hostium in his urbibus viginti quinque capta aut occisa: & recepti perfugæ trecenti septuaginta; quos quum Romam misisset Consul, virgis in comitio cæsi omnes, ac de saxo dejecti. Hæc à Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerundis rebus valetudo adversa Nolæ tenuit. Et à Prætore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Accua oppidum per eos dies vi captum: stativaque ad Ardoneas communita. Dum hæc aliis locis ab Romanis geruntur, jam Tarentum pervenerat Annibal, cum maxima omnium, quacunque ierat, clade. In Tarentino demum agro pacatum incedere agmen cepit. Nihil ibi violatum, neque usquam via excessum est: apparebatque non id modestia militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Ceterum quum prope modo muris accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarenti triduo antequam Annibal ad mœnia accederet, à M. Valerio Proprætore, qui classi ad Brundusium præerat, missus M. Livius. Is primore juventute conscripta, dispositisque ad omnes portas,

Samnium vastatur.

Urbes quas Fabius cepit.

Perfugæ virgis cæsi & de saxo dejecti.

Annibal ad Tarentum castra ponit.

M. Livius Tarentum tuetur.

(y) al. Additumque tam amaræ (vel acerbæ) censoriæ notæ. (z) al. Fulfulæ. (a) al. Ancæ.

portas, circaque muros, qua res postulabat, stationibus, die ac nocte plurimum intentus, neque hostibus, neque dubiis sociis loci quicquam præbuit ad tentandum. Quare diebus aliquot frustra ibi absumptis, Annibal, quum eorum nemo qui ad lacum Averni adissent, aut ipsi venirent, aut nuntium literasve mitterent; vana promissa se temere secutum cernens, castra inde movit. Tum quoque, intacto agro Tarentino (quamquam simulata lenitas nihildum profuerat, tamen spe labefactandæ fidei haud absistens) Salapiam ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heracliensi (jam media æstas exacta erat, & hibernis placebat locus) comportat. Prædatum inde Numidæ Maurique per Salentinum agrum, proximosque Apuliæ saltus dimissi. Unde ceteræ prædæ haud multum, equorum greges maxime abacti: è quibus ad quatuor millia domanda equitibus divisa.

Annibal Salapiam se confert.

CAP. XXI. Romani, quum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur, morsque tyranni duces magis impigros dedisset Syracusanis, quam causam aut animos mutasset; M. Marcello alteri Consulum eam provinciam decernunt. Secundum Hieronymi cædem primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter, *parentandum regi sanguine conjuratorum esse.* Deinde libertatis restitutæ dulce auditu nomen crebro usurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis militi, atque fungendi potioribus ducibus, (*b*) & relata tyranni fœda scelera, fœdioresque libidines, adeo mutavere animos, ut insepultum jacere corpus paullo ante desiderati regis paterentur. Quum ceteri ex conjuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theodotus & Sosis regiis equis, quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas contendunt. Ceterum prævenerat, non fama solum, (qua nihil in talibus rebus est celerius,) sed nuntius etiam ex regiis servis. Itaque Andranodorus, & insulam & arcem, & alia quæ poterat, quæque opportuna erant, præsidiis firmarat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post solis occasum jam obscura luce invecti, quum cruentam regiam vestem atque insigne capitis ostentarent, transvecti (*c*) per Tycham, simul ad libertatem, simul ad arma vocantes, in Achradinam convenire jubent. Multitudo pars procurrit in vias, pars in ædium vestibulis stat, pars ex tectis fenestrisque prospectant, & quid rei sit, rogitant. Omnia luminibus collucent, strepituque vario complentur. Armati locis patentibus congregantur. Inermes ex Olympii Jovis templo spolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hieroni à Populo Romano fixaque ab eo, detrahunt; precantes Jovem, *ut volens propitius præbeat sacra arma, pro patria, pro deûm delubris, pro libertate sese armantibus.* Hæc quoque multitudo, stationibus per principes regionum urbis dispositis, adjungitur. In insula inter cetera Andranodorus præsidiis firmat horrea publica. Locus saxo quadrato septus, atque arcis in modum emunitus, capitur ab juventute quæ præsidio, ejus loci attributa erat: mittuntque nuntios in Achradinam; horrea frumentumque in senatus potestate esse.

Rerum status in Sicilia.

Andranodorus Syracusis arcem occupat.

Tumultus Syracusis.

CAP. XXII. Luce prima populus omnis armatus inermisque in Achradinam ad curiam convenit. Ibi pro Concordiæ ara, quæ in eo sita loco erat, ex principibus unus nomine Polyænus concionem & liberam & moderatam habuit: *Servitudinis indignitatisque (d) homines expertos, adversus notum malum irritatos esse. Discordia civilis quas importet clades, audisse magis à partibus Syracusanos, quam ipsos vidisse. Arma quod impigre ceperint, laudare: magis laudaturum, si non utantur, nisi ultima necessitate coacti. In præsentia legatos ad Andranodorum mitti placere, qui denuntient, ut in potestate Senatus ac populi sit: portæ insulæ pateant, recedat (e) præsidium. Si tutelam alieni regni suum regnum velit facere, eundem se censere, multo acrius ab Andranodoro, quam ab Hieronymo repeti libertatem.* Ab hac concione legati missi sunt. Senatus inde haberi ceptus est. Quod sicut regnante Hierone manserat publicum consilium, ita post mortem ejus, ante eam diem, nulla de re neque convocati, neque consulti fuerant. Ut ventum ad Andranodorum est, ipsum quidem movebat & civium consensus & quum aliæ occupatæ urbis partes, tum pars insulæ, velut munitissima (*f*) prodita atque alienata: sed evocatum eum ab legatis Demarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri spiritu, admonet sæpe usurpatæ Dionysii tyranni vocis: *qua, pedibus tractum, non insidentem equo relinquere tyrannidem dixerit debere.* FACILE ESSE MOMENTO *quo quis velit, cedere possessione magnæ fortunæ: facere & parare eam, difficile atque arduum esse. Paullulum sumeret spatii ad consultandum ab legatis. Eo uteretur ad arcessendos ex Leontinis milites: quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in potestate ejus futura.* Hæc muliebria consilia Andranodorus neque tota aspernatus est, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus esse viam, si in præsentia tempori cessisset. Itaque legatos renuntiare jussit, futurum se in Senatus ac populi potestate. Postero die luce prima, patefactis insulæ portis, in forum Achradinæ venit. Ibi in aram Concordiæ, ex qua pridie Polyænus concionatus erat, ascendit: orationemque eam orsus est, qua primum cunctationis suæ veniam petivit. *Se enim clausas habuisse portas; non separantem suas res à publicis, sed strictis semel gladiis timentem, qui finis cædibus esset futurus: utrum, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent; an quicunque aut propinquitate, aut affinitate, aut aliquibus ministeriis regiam contigissent, alienæ culpæ rei trucidarentur. Postquam animadvertit, eos qui liberassent patriam, servare etiam liberatam velle, atque undique consuli in medium; non dubitasse, quin & corpus suum, & cetera omnia, quæ suæ fidei tutelæque essent, quoniam eum, qui mandasset, suus furor absumpsisset, patriæ restitueret.* Conversus deinde

Polyæni oratio pro libertate.

Legati mittuntur ad Andranodorum.

Demaratæ uxoris consilia.

Andranodorus tempori cedit.

Oratio ejus ad Syracusanos.

(*b*) al. militiæque fungendæ potioris ducibus. al. Spes facta largitionis militi, & fungendi potioribus ducibus. (*c*) al. travecti. (*d*) al. *Servitii pœnas indignitatesque.* (*e*) al. *reddat.* (*f*) al. pars vel munitissima.

inde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodotum ac Sosim: *Facinus*, inquit, *memorabile fecistis. Sed mihi credite, inchoata vestra gloria, nondum perfecta est: periculumque ingens manet, nisi paci & concordiæ consulitis,* (g) *ne libera efferatur respublica.* (h)

CAP. XXIII. Post hanc orationem claves portarum pecuniæque regiæ ante pedes eorum posuit. Atque illo quidem die dimissi ex concione læti, circa omnia fana deûm supplicaverunt cum conjugibus ac liberis: postero die comitia Prætoribus creandis habita. Creatus in primis Andranodorus, ceteri magna ex parte interfectores tyranni. Duos etiam absentes, Sopatrum ac Dinomenem fecerunt. Qui auditis quæ Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quæ in Leontinis erat, Syracusas devectam, quæstoribus ad id ipsum creatis tradiderunt: & ea quæ in insula erat, & Achradina, tradita est, murique ea pars, quæ ab cetera urbe nimis firmo munimento intersepiebat insulam, consensu omnium dejecta est. Secutæ & ceteræ res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicydes audita morte tyranni, quam Hippocrates etiam nuntio interfecto celare voluerat; deserti à militibus, quia id tutissimum ex præsentibus videbatur, Syracusas rediere. Ubi ne suspecti observarentur, (i) tamquam novandi res aliquam occasionem quærentes, prætores primum, dein per eos Senatum adeunt. *Ab Annibale se missos* prædicant *ad Hieronymum, tamquam amicum ac socium. Paruisse imperio ejus, cujus imperator suus voluerit. Velle ad Annibalem redire. Ceterum quum iter tutum non sit, vagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere ut præsidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur. Gratiam magnam eos parva opera apud Annibalem inituros.* Facile res impetrata: abire enim duces regios, quum peritos militiæ, tum egentes eosdem atque audaces cupiebant: sed quod volebant, non quam maturato opus erat, naviter expediebant. Interim juvenes militares, & assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimæ plebis homines crimina ferebant in senatum optimatesque: *id moliri clam eos atque struere, ut Syracusæ, per speciem reconciliandæ societatis, in ditione Romanorum sint; dein factio, & pauci auctores fœderis renovati dominentur.*

Syracusani prætores creantur.

Hippocrates & Epicydes ad Annibalem se redire velle profitentur.

CAP. XXIV. His audiendis, credendisque opportuna multitudo major indies Syracusas confluebat: nec Hippocrati & Epicydi solum spem novandarum rerum, sed Andranodoro etiam præbebat. Qui fessus tandem uxoris vocibus monentis, *Nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia nova atque incondita libertate essent, dum regiis stipendiis pastus obversaretur miles: dum ab Annibale missi duces assueti militibus, juvare possent incepta.* Cum Themistio, cui Gelonis filia nupta erat, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui & alia arcana committere assurat, incaute aperit. Huic & genus & fortuna honesta erant: nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori est, ea deformabat. Itaque fidem potiorem ratus, quam patriæ debebat, indicium ad Prætores defert. Qui ubi rem haud vanam esse certis indiciis compererunt, consultis senioribus, & auctoritate eorum præsidio ad fores posito, ingressos curiam Themistium atque Andranodorum interfecerunt: & quum tumultus ab re in speciem atrociore, causam aliis ignorantibus, ortus esset; silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui quum ordine omnia edocuisset, *& principium conjurationis factum ab Harmoniæ Gelonis filiæ nuptiis, quibus Themistio juncta esset; Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad cædem prætorum principumque aliorum; bonaque eorum prædæ futura interfectoribus pronuntiatum; jam mercenariorum manum assuetam imperiis Andranodori paratam fuisse ad insulam rursus occupandam; singula deinde, quæ per quosque agerentur, totamque viris armisque instructam conjurationem ante oculos posuisset:* senatui quidem tam jure cæsi, quam Hieronymus, videbantur. Ante curiam variæ atque incertæ rerum multitudinis clamor erat. Quam ferociter minitantem in vestibulo curiæ, corpora conjuratorum eo metu compresserunt, ut silentes integram plebem in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu & ab collegis, ut verba faceret.

Andranodori consilia.

Prætoribus incaute aperiuntur.

Themistius atque Andranodorus interficiuntur.

CAP. XXV. Is tamquam reos agebat. Ab anteacta vita orsus, quæcumque post Hieronis mortem scelestè atque impie facta essent, Andranodorum ac Themistium arguit fecisse. *Quid enim sua sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vixdum pubescentem facere potuisse? tutores ac magistratus* (k) *ejus sub aliena invidia regnasse. Itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo perire eos debuisse. At illos debitos jam morti destinatosque, alia nova scelera post mortem tyranni molitos: palam primo, cum clausis Andranodorus insulæ portis, hæreditatem regni creverit, quæque procurator tenuerat, pro domino possederit, proditus deinde ab eis, qui in insula erant, circumsessus ab universa civitate, quæ Achradinam tenuerit, nequicquam palam atque aperte petitum regnum, clam & dolo affectare conatus sit, & ne beneficio quidem atque honore potuerit vinci, quum inter liberatores patriæ insidiator ipse libertatis creatus esset Prætor. Sed animos eis regios regias conjuges fecisse: alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas.* Sub hanc vocem, ex omnibus partibus concionis clamor oritur, *nullam earum vivere debere: nec quemquam superesse tyrannorum stirpis.* Hæc NATURA multitudinis est, aut servit humiliter, aut superbe dominatur: libertatem, quæ media est, nec spernere modice, nec habere sciunt: & non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes plebejorum animos, ad sanguinem & cædes irritent. Sicut tum extemplo Prætores rogationem promulgarunt: acceptaque pene prius quam promulgata est, *ut omnis regia stirps interficeretur.* Missique à Prætoribus Demaratam Hieronis, & Harmoniam Gelonis filias, conjuges Andranodori & Themistii, interfecerunt.

Sopatri oratio in tyrannos.

Stirps regia interficitur.

CAP.

(g) al. *nisi communi concordiæ consulitis.* al. *nisi faciet concordiæ consulitis.* (h) al. *ne luxuriet effera res.* (i) al. obversarentur. (k) al. *magistros.*

CAP. XXVI. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Zoippi, (l) qui legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemæum missus voluntarium consciverat exilium. Ea quum ad se quoque venire (m) præscisset, in sacrarium ad penates confugit, cum duabus filiabus virginibus, resolutis crinibus, miserabilique alio habitu: & ad ea addidit preces, *nunc per memoriam Hieronis patris, Gelonisque fratris, ne se innoxiam invidia Hieronymi conflagrare finerent. Nihil se ex regno illius, præter exilium viri habere: neque fortunam suam eandem vivo Hieronymo fuisse, quam sororis, neque interfecto eo causam eandem esse. Quid? quod si Andranodoro consilia processissent, illa cum viro fuerit regnatura: sibi cum ceteris serviendum. Si quis Zoippo nuntiet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas; cui dubium esse, quin extemplo conscensurus sit navim, atque in patriam rediturus? Quantum spes hominum falli! (n) In liberata patria conjugem ejus, ac liberos de vita dimicare; quid obstantes libertati, aut legibus? quod ab se cuiquam periculum, à sola ac prope vidua, & puellis in orbitate degentibus esse? At enim periculi quidem nihil ab se timeri. Invisam tamen regiam stirpem esse.* Ablegarent ergo procul ab Syracusis, (o) Siciliaque, & asportari Alexandriam juberent, ad patrem filias. (p) Aversis auribus animisque à se, (q) ne tempus tereretur, (ferrum enim quosdam expedientes cernebat) tum omissis pro se precibus, *puellis ut saltem parcerent,* orare instititit: *à qua ætate etiam hostes iratos abstinere; (r) ne tyrannos ulciscendo quæ odissent scelera, ipsi imitarentur.* Inter hæc abstractam à penetralibus jugulant: in virgines deinde respersas matris cruore, impetum faciunt. Quæ alienata mente simul luctu metuque, velut captæ furore, eo cursu se ex sacrario proripuerunt; ut si effugium patuisset in publicum, impleturæ urbem tumultu fuerint. Tum quoque haud magno ædium spatio, inter medios tot armatos, aliquoties integro corpore evaserunt: tenentibusque quum tot ac tam validæ eluctandæ manus essent, sese eripuerunt: tandem vulneribus confectæ quum omnia replessent sanguine, exanimes corruerunt, cædemque per se miserabilem miserabiliorem casus fecit: quod paullo post nuntius venit, mutatis repente ad misericordiam animis, *ne interficerentur.* Ira deinde ex misericordia orta, quod adeo festinatum ad supplicium, neque locus pœnitendi, aut regressus ab ira relictus esset. Itaque fremere multitudo, & in locum Andranodori ac Themistii (nam ambo Prætores fuerant) comitia poscere: quæ nequaquam ex sententia prætorum futura essent.

Heracleæ Hieronis filiæ preces.

Crudeliter cum filiabus occiditur.

CAP. XXVII. Statutus est comitiis dies: quo nec opinantibus omnibus, unus ex ultima turba Epicydem nominavit, tum inde alius Hippocratem: crebriores deinde eæ voces, & cum haud dubio assensu multitudinis esse. Et erat confusa concio: non populari modo, sed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permistis. Prætores dissimulare primo, & trahenda re esse, postremo victi consensu, & seditionem metuentes, pronuntiant eos prætores. Nec illi primo statim creati nudare quid vellent: quamquam ægre ferebant, & de induciis dierum decem legatos isse ad Appium Claudium, & impetratis eis alios, qui de fœdere antiquo renovando agerent, missos. Ad Murgantiam (s) tum classem navium centum Romanus habebat, quo evaderent motus ex cædibus tyrannorum orti Syracusis, quove eos ageret nova atque insolita libertas, opperiens. Per eosdem dies quum ad Marcellum venientem in Siciliam, legati Syracusani missi ab Appio essent; auditis conditionibus pacis, Marcellus posse rem convenire ratus, & ipse legatos Syracusas, qui coram cum prætoribus de renovando fœdere agerent, misit. Et jam ibi nequaquam eadem quies & tranquillitas erat. Postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est, dempto timore Hippocrates & Epicydes, nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, *prodi Romanis Syracusas* criminabantur. Ut vero Appius naves ad ostium portus, quo aliæ partis hominibus animus accederet, in statione habere cepit, ingens in speciem criminibus vanis accesserat fides: ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur.

Epicydes & Hippocrates Prætores fiunt.

Legati Syracusani ad Appium missi.

Tum ad Marcellum.

Turba tumultuosa Syracusis.

CAP. XXVIII. In hac turbatione rerum, in concionem vocari placuit. Ubi quum alii alio tenderent, nec procul seditione res esset, Apollonides principum unus orationem salutarem, ut in tali tempore, habuit: *Nec spem salutis, nec perniciem propiorem unquam civitati ulli fuisse. Si enim uno animo omnes, vel ad Romanos, vel ad Carthaginienses inclinent, nullius civitatis statum fortunatiorem, beatioremve fore, si alii alio trahant res, non inter Pœnos Romanosque bellum atrocius fore, quam inter ipsos Syracusanos; quum intra eosdem muros pars utraque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. Itaque ut omnes idem sentiant, summa vi agendum esse: utra societas sit utilior, eam longe minorem ac levioris momenti consultationem esse. Sed tamen Hieronis potius quam Hieronymi auctoritatem sequendam in sociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam, nunc incognitæ, quondam infideli, præferendam. Esse etiam momenti aliquid ad consilium, quod Carthaginiensibus ita pax negari possit, ut non utique in præsentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem, aut bellum habendum.* Quo minus cupiditatis ac studii visa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adjectum est prætoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium. Jussi & duces ordinum præfectique auxiliorum simul consulere. Quum sæpe acta res esset magnis (t) certaminibus: postremo quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit, mittique cum eis legatos ad rem confirmandam.

Apollonidæ salutaris oratio.

Pax cum Roman. decernitur.

CAP. XXIX. Dies haud ita multi intercessere, quum ex Leontinis legati præsidium finibus suis orantes venerunt. Quæ legatio peroppor-

Præsidium mittitur ad Leontinos.

(l) al. Sosippi. al. Zoili. (m) al. veniri. (n) al. *fallit.* (o) al. procul Syracusis. (p) al. juberent ad virum uxorem, ad patrem filias. (q) al. Aversis auribus animisque casse. (r) al. *hostes irati abstinerent.* (s) al. Morgentium. (t) al. Mænis. al. mediis.

peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam, ducesque ejus ablegandos. Hippocrates Prætor ducere eo transfugas jussus: secuti multi ex auxiliis mercenariis, quatuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus & missis ea læta expeditio fuit. Nam & illis, quod jam diu cupiebant, novandi res occasio data est, & hi sentinam quandam urbis rati exhaustam, lætabantur. Ceterum levaverunt modo in præsentia velut corpus ægrum, quo mox in graviorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima provinciæ Romanæ primo furtivis excursionibus vastare cepit: deinde, quum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio præsidium esset, omnibus copiis impetum, in oppositam stationem cum cæde multorum fecit. Quæ quum essent nuntiata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui *pacis fidem ruptam esse* dicerent: *nec belli defuturam unquam causam, nisi Hippocrates atque Epicydes, non ab Syracusis modo, sed tota procul Sicilia ablegarentur.* Epicydes ne aut reus criminis absentis fratris præsens esset, aut deesset pro parte sua concitando bello; profectus & ipse in Leontinos, quia satis eos adversus Populum Romanum concitatos cernebat, avertere etiam ab Syracusis cepit. *Nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis, ut quicumque populi sub regibus fuissent, & suæ ditionis essent; nec jam libertate contentos esse, nisi etiam regant ac dominentur. Renuntiandum igitur eis esse, Leontinos quoque æquum censere liberos esse: vel quod in solo urbis suæ tyrannus ceciderit, vel quod ibi primum conclamatum ad libertatem, relictisque regiis ducibus Syracusas sit concursum. Itaque aut eximendum id de fœdere esse, aut legem eam fœderis non accipiendam.* Facile multitudini persuasum: legatisque Syracusanorum & de cæde stationis Romanæ quærentibus, & Hippocratem atque Epicydem abire, seu Locros, seu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent, jubentibus; ferociter responsum est, *Neque mandasse sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent: neque teneri alienis fœderibus.* Hæc ad Romanos Syracusani detulerunt: *abnuentes Leontinos in sua potestate esse. Itaque integro secum fœdere bellum Romanos cum iis gesturos. Neque sese defuturos ei bello: ita, ut in potestatem redacti, suæ rursus ditionis essent, sicut pax convenisset.*

Hippocrates furtive provinciam Rom. vastat.

Epicydes apud Leontinos turbat.

Ejus oratio tumultuosa.

Leontini deficiunt à Romanis.

CAP. XXX. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito, ut altera parte aggrederetur, tanto ardore militum est usus ab ira, (*u*) inter conditiones (*x*) pacis, interfectæ stationis, ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes, posteaquam capi muros, refringique portas viderunt, in arcem sese cum paucis recepere. Inde clam nocte Herbessum perfugiunt. Syracusanis octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuntius occurrit, *captam urbem esse;* cetera falsa mista veris ferens: *cædem promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quemquam puberem arbitrari superesse. Direptam urbem: bona locupletum donata.* Ad nuntium tam atrocem constitit agmen: concitatisque omnibus, duces (erant autem Sosis ac Dinomenes) quid agerent, consultabant. Erroris speciem haud vanam (*y*) mendacio præbuerant verberati ac securi percussi transfugæ ad duo millia hominum. Ceterum Leontinorum militumque aliorum nemo post captam urbem violatus fuerat: suaque omnia eis, nisi quæ primus tumultus captæ urbis absumpserat, restituebantur. Nec ut Leontinos irent, (*z*) *proditos ad cædem commilitones* quærentes, perpelli potuere, nec ut eodem loco certiorem nuntium expectarent. Quum ad defectionem inclinatos animos cernerent Prætores, sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentiæ sublati essent; exercitum ducunt Megaram. Ipsi cum paucis equitibus Herbessum proficiscuntur: spe, territis omnibus, per proditionem urbis potiundæ. Quod ubi frustra eis fuit inceptum, vi agendum rati, postero die Megaris castra movent, ut Herbessum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates & Epicydes, non tam tutum prima specie, quam unum spe undique abscissa, consilium esse rati, ut se militibus permitterent, & assuetis magna ex parte sibi, & tum fama cædis commilitonum accensis, obviam agmini procedunt. Prima forte signa sexcentorum Cretensium erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis, & Annibalis beneficium habebant; capti ad Trasimenum inter Romanorum auxilia, dimissique. Quos ubi ex signis armorumque habitu cognovere Hippocrates atque Epicydes, ramos oleæ, ac velamenta alia supplicum porrigentes, orare, *ut reciperent sese, receptosque tutarentur, neu proderent Syracusanis: à quibus mox ipsi trucidandi Populo Romano dederentur.*

Leontinorum urbs à Marcello capta.

Syracusanorum auxilium ferum.

Syracusani Prætores Herbessum proficiscuntur.

Hippocrates & Epicydes se militibus permittunt.

CAP. XXXI. Enimvero conclamant, *bonum ut animum haberent. Omnem se cum illis fortunam subituros.* Inter hoc colloquium signa constiterant, tenebaturque agmen: nec dum quæ moræ causa foret, pervenerat ad duces. Postquam Hippocratem atque Epicydem adesse persuasit rumor, fremitusque toto agmine erat, haud dubie approbantium adventum eorum; extemplo Prætores citatis equis ad prima signa perrexerunt, *qui mos ille, quæ licentia Cretensium esset,* rogitantes, *colloquia serendi cum hoste, injussuque prætorum miscendi eos agmini suo.* Comprehendi injicique catenas jusserunt Hippocrati. Ad quam vocem tantus extemplo primum à Cretensibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, si ultra tenderent, appareret eis timendum esse. Soliciti incertique rerum suarum, Megaram, unde profecti erant, referri signa jubent, nuntiosque de statu præsenti Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem suspicionem animis: & Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, velut interceptas literas, quas ipse composuerat, recitat: *Prætores Syracusani Cos. Marcello.* Secundum salutem, ut assolet, scriptum erat: *Recte eum atque ordine fecisse,* quod

Tumultus in Syracusano exercitu ob Hippocratem.

Fraus Hippocratis.

(*u*) al. ob iram. (*x*) al. inter conditionem. (*y*) al. Terroris speciem haud vanam. al. Rumoris speciem haud vani. (*z*) al. Nec ut in Leontinos irent.

quod in Leontinis nulli pepercisset. Sed omnium mercenariorum militum eandem esse caufam, nec unquam Syracufas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum, aut in urbe, aut in exercitu suo esset. Itaque daret operam, ut eos qui cum suis prætoribus castra ad Megaram haberent, in suam potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracufas. Hæc quum recitata essent; cum tanto clamore ad arma discurfum est, ut prætores inter tumultum pavidi adequitaverint Syracufas: & ne fuga quidem eorum, seditio compressa est, impetusque in Syracufanos milites fiebant. (*a*) Nec ab ullo temperatum foret, ni Epicydes atque Hippocrates iræ multitudinis obviam issent: non à misericordia, aut humano consilio, sed ne spem reditus præciderent sibi, & quum ipsos simul milites fidos haberent, simul obsides; tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto merito primum, dein pignore sibi conciliarent: expertique quam vana aut levi aura mobile vulgus esset, militem nacti ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant; ut Syracufas perferret nuntium convenientem eis, quæ ad Mylam falso nuntiata erant: auctoremque se exhibendo, ac velut visa quæ dubia erant, narrando, concitaret iras hominum.

CAP. XXXII. Hic non apud vulgum modo fides fuit, sed senatum quoque in curiam introductus movit. Haud vani quidam homines palam ferre, *perbene detectam in Leontinis esse avaritiam & crudelitatem Romanorum. Eadem si intrassent Syracufas, aut fœdiora etiam, quo majus ibi avaritiæ præmium esset, facturos fuisse.* Itaque *claudendas cuncti portas, & custodiendam urbem* censere. Sed non ab eisdem omnes timere, nec eosdem odisse. Ad militare genus omne, partemque magnam plebis invisum esse nomen Romanum. Prætores optimatumque pauci, quamquam inflati (*b*) vano nuntio erant, tamen ad propius præsentiusque malum cautiores esse. Et jam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicydes: ferebanturque (*c*) colloquia per propinquos popularium qui in exercitu erant, *ut portas aperirent, sinerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum.* Jam, unis foribus Hexapyli apertis, cepti erant recipi; quum Prætores intervenerunt. Et primo imperio minisque, deinde auctoritate, deterrendo; postremo, ut omnia vana erant, obliti majestatis precibus agebant, *ne proderent patriam, tyranni ante satellitibus, & tum corruptoribus exercitus.* Sed surdæ ad hæc omnia aures concitatæ multitudinis erant, nec minore intus vi quam foris portæ effringebantur: effractisque omnibus tuto in Hexapylo agmen receptum est. Prætores Achradinam cum juventute popularium confugiunt mercenarii milites, perfugæque & quicquid regiorum militum Syracufis erat, agmen hostium augent. Ita Achradina quoque primo impetu capitur, prætoresque (nisi qui inter tumultum effugerunt) omnes interficiuntur. Nox cædibus finem fecit. Postero die servi ad pileum vocati & carcere vincti emissi: confusaque omnis multitudo Hippocratem atque Epicydem creant prætores; Syracufæque, quum breve tempus libertas affulsisset, in antiquam servitutem reciderunt.

Syracufani in Romanos accenduntur.

Seditiosi Syracufas ingrediuntur.

CAP. XXXIII. Hæc nuntiata quum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracufas. Et ab Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erant. Præmissa quadriremis, quum intrasset fauces portus, capitur: legati ægre effugerunt. Et jam non modo pacis; sed ne belli quidem jura relicta erant: quum Romanus exercitus ad (*) Olympium (Jovis id templum est) mille & quingentis passibus ab urbe castra posuit. Inde quoque legatos præmitti placuit: quibus ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes obviam cum suis processerunt. Romanus orator *non bellum se Syracufanis, sed opem auxiliumque afferre,* ait: *& eis qui ex media cæde elapsi perfugerint ad se, & eis, qui metu oppressi, fœdiorem non exilio solum, sed etiam morte, servitutem patiantur. Nec cædem nefandam sociorum inultam Romanos passuros. Itaque si eis, qui ad se perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, ac cædis auctores dedantur, & libertas legesque Syracufanis restituantur; nihil armis opus esse. Si ea non fiant, quicumque in mora sit, bello persecuturos.* Ad ea Epicydes, *si quæ ad se mandata haberent, responsum eis,* ait, *se daturos fuisse: quum in eorum, ad quos venerint, manu res Syracufana esset, tum reverterentur. Si bello lacessant, ipsa re intellecturos, nequaquam idem esse Syracufas ac Leontinos oppugnare.* Ita legatis relictis portas clausit. Inde terra marique simul ceptæ oppugnare Syracufæ: terra ab Hexapylo, mari ab Achradina, cujus murus fluctu alluitur. Et quia sicut Leontinos terrore ab primo impetu ceperant, non diffidebant vastam disjectamque spatio urbem parte aliqua se invafuros; omnem apparatum oppugnandarum urbium muris admoverunt.

Romani castra ad Syracufas movent.

Legatos Syracufas mittunt.

Superbum Epicydis responsum.

Syracufæ à Romanis oppugnantur. U. C. 538. Ol. 141. a. C. N. 215.

CAP. XXXIV. Et habuisset tanto impetu cepta res fortunam, nisi unus homo Syracufis ea tempestate fuisset. Archimedes is erat; unicus spectator cœli siderumque: mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum, operumque, quibus ea quæ hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi momento ludificaretur. Murum per inæquales ductum colles (pleraque alta & difficilia aditu, summissa quædam, & quæ planis vallibus adiri possent) ut cuique aptum visum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Achradinæ murum, qui ut ante dictum est, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. Ex ceteris navibus sagittarii funditoresque, & velites etiam, quorum telum inhabile ad remittendum imperitis est, vix quemquam sine vulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spatio missilibus opus est,

Archimedis peritia in mechanicis.

(*a*) al. fiebat. (*b*) al. afflati. (*c*) al. ferebanturque.

(*) Ad Olympium) Olympicum oppidulum cum templo Jovis Olympii extitit juxta Syracufas; cujus incolæ, præsertim ejectis tyrannis, Jovem hunc Olympium, ut liberatorem suum coluisse, Nummus Tab. XLVI. num. 1. demonstrat. Conf. BEGERUS, Th. Br. T. I. p. 383.

eſt, procul muro tenebant naves. Junctæ aliæ binæ ad quinqueremes, demptis interioribus remis, ut latus lateri applicaretur: quum exteriore ordine remorum velut naves agerentur, turres contabulatas, machinamentaque alia quatiendis muris portabant. Adverſus hunc navalem apparatum, Archimedes variæ magnitudinis tormenta in muris diſpoſuit. In eas quæ procul erant naves ſaxa ingenti pondere emittebat: propiores levioribus, eoque magis crebris petebat telis: poſtremo, ut ſui vulnere intacti tela in hoſtem ingererent, murum ab imo ad ſummum crebris cubitalibus fere cavis aperuit: per quæ cava pars ſagittis, pars ſcorpionibus modicis ex occulto petebant hoſtem. Quæ propius quædam ſubibant naves, quo interiores ictibus tormentorum eſſent; in eas tollenone ſuper murum eminente (*e*) ferrea manus firmæ catenæ illigata, quum injecta proræ eſſet; graveque libramentum plumbi recelleret ad ſolum, ſuſpenſa prora, navim in puppim ſtatuebat: dein remiſſa ſubito, velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undæ affligebat, ut etiamſi recta reciderat, aliquantum aquæ acciperet. Ita maritima oppugnatio eſt eluſa, omniſque vis eſt eo verſa (*e*) ut totis viribus terra aggrederentur. Sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum inſtructa erat, Hieronis impenſis curaque per multos annos, Archimedis unica arte. Natura etiam adjuvabat loci: quod ſaxum, cui impoſita muri fundamenta ſunt, magna ex parte ita proclive eſt, ut non ſolum miſſa tormento, ſed etiam quæ pondere ſuo provoluta eſſent, graviter in hoſtem inciderent. Eadem cauſa ad ſubeundum arduum aditum, inſtabilemque ingreſſum præbebat. Ita conſilio habito, quum omnis conatus ludibrio eſſet, abſiſtere oppugnatione, atque obſidendo tantum arcere terra marique commeatibus hoſtem placuit.

Et ſolertia in tuendis Syracuſis.

Romani abſiſtunt oppugnatione.

CAP. XXXV. Interim Marcellus cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas urbes profectus, quæ in motu rerum ad Carthaginienſes defecerant; Helorum (*f*) atque Herbeſſum dedentibus ipſis recipit. Megaram vi captam diruit ac diripuit, ad reliquorum, ac maxime Syracuſanorum, terrorem. Per idem fere tempus & Himilco, qui ad Pachyni promontorium claſſem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinque & viginti millia peditum, tria equitum, duodecim elephantos expoſuit. Nequaquam cum quantis (*g*) copiis ante tenuerat ad Pachynum claſſem: ſed, poſtquam ab Hippocrate occupatæ Syracuſæ erant, profectus Carthaginem, adjutuſque ibi & ab legatis Hippocratis, & literis Annibalis, qui *veniſſe tempus* ajebant *Siciliæ per ſummum decus repetendæ*; & ipſe haud vanus præſens monitor facile perpulerat, ut quantæ maximæ poſſent peditum equitumque copiæ in Siciliam trajicerentur. Adveniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque civitatum, quæ partis Carthaginienſium erant, adeo accenſæ ſunt ſpes ad pellendos Sicilia Romanos: ut poſtremo etiam qui obſidebantur Syracuſis, animos ſuſtulerint; & parte copiarum ſatis defendi urbem poſſe rati, ita inter ſe munera belli partiti ſint, ut Epicydes præeſſet cuſtodiæ urbis, Hippocrates Himilconi conjunctus, bellum adverſus Conſulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermiſſa cuſtodiis loca profectus, caſtra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus ſupervenit Marcellus, ab Agrigento jam occupato; quum fruſtra eo prævenire hoſtem feſtinans tetendiſſet, rediens: nihil minus ratus, quam illo tempore ac loco Syracuſanum ſibi exercitum obviam fore; ſed tamen metu Himilconis Pœnorumque (ut quibus nequaquam eis copiis quas habebat, par eſſet) quam poterat maxime intentus, atque agmine ad omnes caſus compoſito ibat.

Marcellus alias urbes capit.

Himilco cum exercitu in Siciliam venit.

Aliquot urbes recipit.

Syracuſis copiæ erumpunt.

CAP. XXXVI. Forte ea cura, quæ erat adverſus Pœnos præparata, adverſus Siculos uſui fuit. Caſtris ponendis incompoſitos ac diſperſos nactus eos, & pleroſque inermes, quod peditum fuit, circumvenit: eques levi certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis quum cohibuiſſet Siculos, Marcellus Syracuſas rediit: & poſt paucos dies Himilco adjuncto Hippocrate ad flumen Anapum (*h*) octo ferme inde millia caſtra poſuit. Sub idem fere tempus & naves longæ quinque & quinquaginta Carthaginienſium cum Bomilcare claſſis præfecto in magnum portum Syracuſas ex alto decurrere; & Romana item claſſis, triginta quinqueremes, legionem primam Panormi expoſuere; verſumque ab Italia bellum: adeo uterque populus in Siciliam intentus fuiſſe videri poterat. Legionem Romanam, quæ expoſita Panormi erat, venientem Syracuſas prædæ haud dubie ſibi futuram Himilco ratus, via decipitur. Mediterraneo namque Pœnus itinere duxit: legio maritimis locis claſſe proſequente, ad Appium Claudium Pachynum cum parte copiarum obviam progreſſum, pervenit. Nec diutius Pœni ad Syracuſas morati ſunt, & Bomilcar ſimul parum fidens navibus ſuis, duplici facile numero claſſem habentibus Romanis, ſimul inutili mora cernens nihil aliud ab ſuis quam inopia aggravari ſocios, velis in altum datis in Africam tranſmiſit. Et Himilco ſecutus nequicquam Marcellum Syracuſas, ſi qua, prius quam majoribus copiis jungeretur, occaſio pugnandi eſſet: poſtquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracuſas & munimento & viribus hoſtem cernebat; ne fruſtra aſſidendo ſpectandoque obſidionem ſociorum, tempus tereret, caſtra inde movit; ut quocumque vocaſſet defectionis ab Romanis ſpes, admoveret exercitum, ac præſens ſuas res foventibus adderet animos. Murgantiam primum, prodito ab ipſis præſidio Romano, recepit: ubi (*i*) frumenti magna vis, commeatuſque omnis generis convecti erant Romanis.

Quæ à Marcello funduntur.

Auxilia miſſa Carthagine.

Et Roma.

Pœni Syracuſis abſcedunt.

Himilco Murgantiam recipit.

CAP. XXXVII. Ad hanc defectionem erecti ſunt & aliarum civitatum animi: præſidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Enna in excelſo

Aliquot urbes à Romanis ad Pœnos deficiunt.

(*d*) al. in eas tollendo eſuper (vel deſuper) murum eminentem. (*e*) al. omniſque vis eſt averſa. (*f*) al. Pelorum. (*g*) al. tantis. (*h*) al. Anatim. (*i*) al. quo

celso loco ac prærupto undique sita, quum loco inexpugnabilis erat, tum præsidium in arce validum; præfectumque præsidii haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer, & qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum reponeret. Et tum intenderant eum ad cavendum omni cura tot auditæ proditiones defectionesque urbium, & clades præsidiorum. Itaque nocte dieque juxta parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant: nec ab armis, aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Ennensium principes, jam pacti cum Himilcone de proditione præsidii, animadverterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, palam erat agendum. (k) *Urbem arcemque suæ potestatis*, ajunt, *debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam traditi essent Romanis. Itaque claves portarum reddi sibi æquum censent. Bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse: & ita sibi Populum Romanum Senatumque gratias habiturum, si volentes ac non coacti mansissent in amicitia.* Ad ea Romanus, *Se in præsidio impositum esse*, dicere, *ab imperatore suo: clavesque portarum & custodiam arcis ab eo accepisse, quæ nec suo, nec Ennensium arbitrio haberet, sed ejus qui commisisset. Præsidio decedere apud Romanos capitale (l) esse: & nece liberorum etiam suorum legem parentes sanxisse. Consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cujus juris atque arbitrii esset.* Se vero negare illi missuros: testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suæ quæsituros. Tum Pinarius: *at illi*, (m) *si ad Consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium: ut sciretur, utrum paucorum ea denuntiata*, (n) *an universæ civitatis essent.* Consensu in posterum diem concio edicitur.

Ennensium molitiones.

CAP. XXXVIII. Postquam ab eo colloquio in arcem sese recepit, convocatis militibus: *Credo ego vos audisse, milites*, inquit, *quemadmodum præsidia Romana ab Siculis circumventa & oppressa sint per hos dies. Eam vos fraudem, deûm primo benignitate, dein vestra ipsi virtute, dies noctesque perstando ac pervigilando in armis, vitastis. Utinam reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo, traduci possit. Hæc occulta in fraude cautio est, qua usi adhuc sumus: minus cui quoniam parum succedit, aperte ac propalam claves portarum reposcunt; quas simul tradiderimus, Carthaginiensium extemplo Enna erit, fœdiusque hic trucidabimur, quam Murgantiæ præsidium interfectum est. Noctem unam ægre ad consultandum sumpsi, qua vos certiores periculi instantis facerem. Orta luce concionem habituri sunt ad criminandum me, concitandumque in vos populum. Itaque crastino die, aut vestro, aut Ennensium sanguine Enna inundabitur. Nec præoccupati, peculii; nec occupantes, periculi quicquam habebitis. Qui prior strinxerit ferrum, ejus victoria erit. Intenti ergo omnes, armatique signum exspectabitis. Ego in concione ero: & tempus quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoque traham. Quum toga signum dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam invadite, ac sternite omnia ferro: & cavete, quisquam supersit, à quibus aut vis aut fraus timeri possit. Vos, Ceres mater ac Proserpina, precor, ceteri superi infernique dii, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandæ, non inferendæ (o) fraudis causa hoc consilii capimus. Pluribus, vos, milites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset. Inermes, incautos ad satietatem trucidabitis. Et Consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone & Carthaginiensibus timeri possit.*

Pinarii Ennæ præfecti oratio ad milites.

CAP. XXXIX. Ab hac adhortatione dimissi, corpora curant. Postero die alii aliis locis ad obsidenda itinera, claudendosque oppidanis exitus, pars maxima super theatrum circaque, assueti & ante spectaculis concionum, consistunt. Productus ad populum à magistratibus præfectus Romanus, quum *Consulis ea de re jus ac potestatem esse, non suam*, & pleraque eadem, quæ pridie dixisset; primo sensim ac plures, *reddere claves*; dein jam una voce id omnes juberent, cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi: tum præfectus toga signum, ut convenerat, dedit: militesque intenti dudum ac parati, alii superne in aversam (p) concionem clamore sublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti obsistunt. Cæduntur Ennenses cavea inclusi: coacervanturque, non cæde solum, sed etiam fuga, quum alii super aliorum capita ruerent, atque integri sauciis, vivi mortuis incidentes, cumularentur. Inde passim discurritur, & urbis captæ modo fugaque & cædes omnia tenet; nihilo remissiore militum ira, quod turbam (q) inermem cædebant, quam si periculum par & ardor certaminis eos irritaret. Ita Enna, aut malo, aut necessario facinore retenta. Marcellus nec factum improbavit, & prædam Ennensium militibus concessit: ratus, timore deterritos, temperaturos proditionibus præsidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia sitæ, claræque, vel ob insignem munimento naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptæ quondam Proserpinæ, prope uno die omnem Siciliam pervasit. Et quia cæde infanda rebantur, non hominum tantum, sed etiam deorum sedem violatam esse, tum vero qui etiam ante dubii fuerant, defecere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit: quum acciti à proditoribus nequicquam ad Ennam exercitum admovissent. Marcellus retro in Leontinos redit: frumentoque & commeatibus aliis in castra convectis, præsidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit, inde Ap. Claudio Romam ad consulatum petendum misso, T. Quintium Crispinum in ejus locum classi castrisque præfecit veteribus. Ipse hibernacula quinque millia passuum ab Hexapylo (Leonta vocant locum) communiit, ædificavitque. Hæc in Sicilia usque ad principium hiemis gesta.

Ennenses à Romanis cæduntur.

Pleræque urbes Siciliæ deficiunt ad Pœnos.

Obsidio Syracusarum.

CAP.

(k) al. aperte ad propalam placuerat agendum. al. aperte ac propalam erat agendum. al. palam rentur agendum. (l) al. *Capital.* (m) al. *Tum Pinarius ait illis.* (n) al. *denuntiatio esset.* (o) al. *ferendæ.* (p) al. adversam. (q) al. quod jure turbam inermem. al. quod tuto turbam inermem.

Bellum cum Philippo rege motum. U. C. an. 538. Ol. 141. a. C. N. 215.

CAP. XL. Eadem æstate & cum Philippo rege, quod jam ante suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad M. Valerium Prætorem venerunt, præsidentem classi Brundisio Calabriæque circa littoribus, nuntiantes, *Philippum primum*, (*) *Apolloniam tentasse lembis biremibus centum viginti flumine adverso subvectum: deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admovisse: eamque urbem sitam in plano, neque mœnibus, neque viris, atque armis validam, primo impetu oppressam esse.* Hæc nuntiantes orabant, *ut opem ferret, hostemque haud dubium Romanis, terra aut maritimis viribus arceret,* (r) *qui ob nullam aliam causam, nisi quod imminerent Italiæ, peterentur.* M. Valerius præsidio loci ejus relicto T. Valerio legato, (s) cum classe instructa parataque, & quod longæ naves militum capere non poterant, in onerarias impositis, altera die Oricum pervenit: urbemque eam levi tenente præsidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia venerunt, nuntiantes, *in obsidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse: neque sustinere ultra vim Macedonum posse, nisi præsidium mittatur Romanum. Facturum se, quæ vellent,* pollicitus, duo millia delectorum militum navibus longis mittit ad ostium fluminis, cum præfecto sociûm Q. Nævio Crista, viro impigro & perito militiæ. Is, expositis in terram militibus, navibusque Oricum retro unde venerat ad ceteram classem remissis, milites procul à flumine per viam minime ab regiis obsessam, duxit: & nocte, ita, ut nemo hostium sentiret, urbem ingressus. Die insequenti quievere, dum præfectus juventutem Apolloniatium, armaque & urbis vires inspiceret. Ubi ea visa inspectaque satis animorum fecere, simulque ab exploratoribus comperit, quanta socordia ac negligentia apud hostes esset; silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neglecta atque aperta intravit, ut satis constaret, prius mille hominum vallum intrasse, quam quisquam sentiret: ac si cæde abstinuissent, pervenire ad tabernaculum regium potuisse. Cædes proximorum portæ excitavit hostes. Inde tantus terror pavorque omnes occupavit, ut non modo alius quisquam arma caperet, aut castris pellere hostem conaretur: sed etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoque, nedum regi vix decoro habitu, ad flumen navesque perfugerit. Eodem & alia turba effusa est. Paullo minus tria millia militum in castris aut capta, aut occisa. Plus tamen hominum aliquanto captum, quam cæsum est. Castris direptis, Apolloniatæ catapultas, balistas, tormentaque alia, quæ oppugnandæ urbi comparata erant, ad tuenda mœnia, si quando similis fortuna venisset, Apolloniam devexere. Cetera omnis præda castrorum Romanis concessa est. Hæc quum Oricum essent nuntiata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fugam rex posset. Itaque Philippus, neque terrestri, neque navali certamine satis fore parem se videns, subductis, aut incensis navibus, terra Macedoniam petiit; magna ex parte inermi exercitu, spoliatoque. Romana classis cum Marco Valerio Orici hibernavit.

Oricum à Philippo captum.

Oricum à Romanis recipitur.

Apollonia à Philippo obsessa.

Præsidium Romanum accipit.

Castra Macedonum invaduntur.

Philippi fuga.

Philippus Macedoniam petit inermi exercitu.

Res in Hispania gestæ.

CAP. XLI. Eodem anno in Hispania variæ res gestæ. Nam priusquam Romani amnem Iberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago & Asdrubal fuderunt. Defecissetque ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius raptim traducto exercitu Iberum, dubiis sociorum animis in tempore advenisset. Primo ad castrum Altum (locus est insignis cæde magni Amilcaris) castra Romani habuere. Arx erat munita, & convexerant ante frumentum. Tamen quia omnia circa hostium plena erant, agmenque Romanum impune incursatum ab equitibus hostium fuerat, & ad duo millia, aut moratorum aut palantium per agros, interfecta; cessere inde Romani propius pacata loca, & ad montem Victoriæ castra communivere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis, & Asdrubal Gisgonis filius, tertius Carthaginiensium dux, cum exercitu justo advenit, contraque castra Romana trans fluvium omnes consedere. P. Scipio cum expeditis clam profectus ad loca circa visenda, haud fefellit hostes: oppressissentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. Ibi quoque circumsessus adventu fratris obsidione eximitur. Castulo urbs Hispaniæ valida ac nobilis, & adeo conjuncta societate Pœnis, ut uxor inde Annibali esset, ad Romanos defecit. Carthaginienses Illiturgim oppugnare adorti, quia præsidium ibi Romanum erat: videbanturque inopia eum locum maxime expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis præsidioque ferret opem, cum legione expedita profectus, intra bina castra cum magna cæde hostium urbem est ingressus; & postero die eruptione æque felici pugnavit. Supra duodecim millia hominum cæsa duobus præliis: plus decem millibus captum, cum sex & triginta militaribus signis. Ita ab Illiturgi recessum est. Bigerra inde urbs (socia & hæc Romanorum erat) à Carthaginiensibus oppugnari cepta est. Eam obsidionem sine certamine adveniens Cn. Scipio solvit.

Illiturgim oppugnant Pœni.

Liberatur à Romanis.

Bigerra frustra tentata.

CAP. XLII. Ad Mundam exinde castra Punica mota: & Romani eo confestim secuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per quatuor ferme horas. Egregieque vincentibus Romanis signum receptui est datum, quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat: pavorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset vulnus. Ceterum haud dubium fuit, quin, nisi ea mora intervenisset, castra eo die Punica capi potuerint. Jam non milites solum, sed elephanti etiam usque ad vallum acti erat, superque ipso novem & triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque prælio ad duodecim millia hominum dicuntur cæsa: prope tria capta, cum signis militaribus septem & quinquaginta. Ad Auringen inde urbem Pœni recessere: & ut

Prælium ad Mundam.

Cn. Scipionis femur tragula confixum.

(r) al. *mari ac terra à maritimis urbibus arceret.* al. *Macedonem Epiri urbibus arceret.* (s) al. M. Valerius duobus millibus præsidioque eis T. Valerio relictis.

(*) Apolloniam) Numisma Tab. XLVI. num. 2. Cimeliarchii nostri, Apolloniam ab Apolline non solum denominatam, verum etiam ejusdem oraculo claram, testatur. Conf. BEGER. Th. Br. T. I. p. 462.

Altera Romanorum victoria. & ut territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticula in aciem illatus conflixit, nec dubia victoria fuit: minus tamen dimidio hostium, quam antea, quia pauciores superfuerant, qui pugnarent, occisum. Sed gens nata instaurandis reparandisque bellis, Magone ad conquisitionem militum à fratre misso, brevi replevit exercitum, animosque ad tentandum de integro certamen fecit. Alii plerique (*t*) milites, sicut pro parte toties intra paucos dies victa, eisdem animis quibus prius, eodemque eventu pugnavere. Tertia Victoria. Plus octo millia hominum cæsa: haud multo minus quam mille capta, & spolia plurima Gallica fuere: annuli aurei, torques, armillæque magnus numerus. Duo etiam insignes reguli Gallorum (Mœnicapto & Civismaro (*u*) nomina erant) eo prælio ceciderunt. Octo elephanti capti, tres occisi. Quum jam res prospere in Hispania essent, verecundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum, quod causa belli esset, octavum jam annum sub hostium potestate esse. Saguntum receptum à Romanis. Itaque id oppidum, vi pulso præsidio Punico, receperunt: cultoribusque antiquis, quos vis reliquerat belli, restituerunt. Et Turdetanos, qui contraxerant eis cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona vendiderunt, urbemque eorum delevere. Hæc in Hispania, Q. Fabio, M. Claudio Consulibus gesta.

CAP. XLIII. Romæ quum tribuni plebis novi magistratum iniissent, extemplo censoribus P. Furio, & M. Atilio à L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. Quæstorem eum proximo anno adempto equo tribu moverant, atque ærarium fecerant, propter conjurationem deserendæ Italiæ ad Cannas factam. Sed novem tribunorum auxilio vetiti causam in magistratu dicere, dimissique fuerant. Ne lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furii. M. Atilius magistratu se abdicavit. Consularia comitia habita à Q. Fabio Maximo Consule. Q. Fabius Maximus & Ti. Sempronius Coss. U. C. an. 539. Ol. 141. a. C. N. 214. Creati Consules ambo absentes, Q. Fabius Maximus Consulis filius, & Ti. Sempronius Gracchus iterum. Prætores fiunt M. Atilius, & qui tum ædiles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, & Cn. Fulvius Centumalus, & M. Æmilius Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo anno primum factos ab curulibus ædilibus, memoriæ proditur. Ædilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pavore aliis in tanta clade torpentibus, per medios hostes evasit. Comitiis perfectis auctore Q. Fabio Consule designati Consules Romam arcessiti magistratum inierunt: Senatumque de bello ac provinciis suis prætorumque, & de exercitibus quibus quique præessent, consuluerunt.

CAP. XLIV. Provinciarum ac Legionum divisio. Itaque provinciæ atque exercitus divisi. Bellum cum Annibale Consulibus mandatum, & exercituum unus, quem ipse Sempronius habuerat, alter quem Fabius Consul. Eæ binæ erant legiones. M. Æmilius Prætor cujus peregrina sors erat, jurisdictione M. Atilio collegæ prætori urbano mandata, Luceriam provinciam haberet, legionesque duas, quibus Q. Fabius, qui tum Consul erat, prætor præfuerat. Prætori Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Suessula, cum binis item legionibus evenerunt: ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus à M. Pomponio acciperet. Prorogata imperia provinciæque, M. Claudio Sicilia, finibus eis quibus regnum Hieronis fuisset. Lentulo Proprætori provincia vetus: T. Otacilio classis: exercitus nulli additi novi. M. Valerio Græcia Macedoniaque, cum legione & classe, quam haberet: Q. Mucio cum vetere exercitu (duæ autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio legio una cui jam præerat, & Picenum. Scribi præterea duæ legiones urbanæ jussæ, & viginti millia sociorum. Copiæ Romanæ. His ducibus, his copiis, adversus multa simul, aut mota aut suspecta bella munierunt Romanum imperium. Consules duabus urbanis legionibus scriptis, supplementoque in alias lecto, priusquam ab urbe moverent, prodigia procurarunt, quæ nuntiata erant. Prodigia. *Murus ac portæ tactæ, & Ariciæ etiam Jovis ædes de cælo tacta fuerat.* ET ALIA LUDIBRIA oculorum auriumque credita pro veris. *Navium longarum species in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant, visæ. Et in Jovis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma concrepuisse: & flumen Amiterni cruentum fluxisse.* His procuratis ex decreto pontificum, profecti Consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius, Pater filio legatus ad Suessulam in castra venit. Quum obviam filius progrederetur, lictoresque verecundiam majestatis ejus taciti anteirent; præter undecim fasces equo prævectus senex, ut Consul *animadvertere proximum lictorem* jussit, & is, *ut descenderet ex equo*, inclamavit; tum demum desiliens, *Experiri*, inquit, *volui fili, satin' scires Consulem te esse.* Fabius pater à filio equo descendere jussus.

CAP. XLV. In ea castra Dasius Altinius Arpinus (*x*) clam nocte cum tribus servis venit, promittens, *si sibi præmio foret, se Arpos proditurum esse.* Dasius Altinius Arpinus patriæ proditor. Quum eam tunc rem ad consilium retulisset Fabius, aliis *pro transfuga verberandus necandusque videri, ancipitis animi communis hostis. Qui post Cannensem cladem, tamquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Annibalem discessisset, traxissetque ad defectionem Arpos: tum posteaquam res Romana contra spem votaque ejus velut resurgeret, turpius videatur novam referre proditionem, proditis olim: qui aliunde stet semper, aliunde sentiat, infidus socius, vanus hostis, ad Faleriorum, Pyrrhive proditorem tertium transfugis documentum esset.* Contra ea Consulis pater Fabius, *temporum oblitos homines, in medio ardore belli tamquam in pace libera de quoque arbitria agere*, ajebat: *quum illud potius agendum, atque eis cogitandum sit: si quo modo fieri possit, ne qui socii à Populo Romano desciscant, & non vocitent. Documentum autem ducant statui oportere, si quis resipiscat, & antiquam societatem respiciat. Quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat; cui dubium esse, quin brevi deserta ab sociis Romana res, fœderibus Punicis omnia in Italia juncta visura sit? Se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quicquam censeat habendum, sed mediam consecuturum consilii viam. Neque eum pro hoste, neque pro socio in præsentia habitum, libera custodia haud procul à castris*

(*t*) al. Galli plerique. al. capti plerique. (*u*) al. Mœnicepto & Visinaro. (*x*) al. Cassius Alpinus Arpinas.

castris placere in aliqua fida civitate servari per belli tempus: perpetrato bello, tum consultandum, utrum defectio prior plus merita sit pœnæ, an hic reditus veniæ. Fabio assensum est. Catenisque ligatus, traditur & ipse & comites: & auri satis magnum pondus, quod secum tum attulerat, ei servari jussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebantur, nocte clausum asservabant. Arpis domi primum desiderari quærique est ceptus: dein fama per totam urbem vulgata, tumultum ut principe amisso fecit: metuque rerum novarum extemplo nuntii ad Annibalem missi. Quibus nequaquam offensus Pœnus, quia & ipsum ut ambiguæ fidei virum suspectum jam pridem habebat, & caussam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi, vendendique; ceterum ut iræ magis quam avaritiæ datum crederent homines, crudelitati quoque gravitatem addidit: conjugemque ejus ac liberos in castra accitos, quæstione prius habita, primum de fuga Altinii, deinde quantum auri argentique domi relictum esset, satis cognitis omnibus, vivos combussit.

Vinctus à Romanis.

Familia Altinii ab Annibale combusta.

CAP. XLVI. Fabius ab Suessula profectus. Arpos primum institit oppugnare. Ubi quum mille fere passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis mœniaque; quæ pars tutissima mœnibus erat, qua maxime neglectam custodia vidit, ea potissimum aggredi statuit. Comparatis omnibus, quæ ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionum robora ex toto exercitu delegit, tribunosque viros fortes eis præfecit: & milites sexcentos, quantum satis visum est, attribuit. Eosque ubi quartæ vigiliæ signum cecinisset, ad eum locum scalas jussit ferre. Porta ibi humilis & angusta erat; via infrequenti per desertam partem urbis: *eam portam scalis prius transgressos, ad murum pergere, & ex interiore parte vi claustra refringere jubet, & tenentes partem urbis, cornu signum dare, ut ceteræ copiæ admoverentur. Parata omnia atque instructa sese habiturum.* Ea impigre facta: & quod impedimentum agentibus fore videbatur, id maxime ad fallendum adjuvit. Imber à nocte media coortus, custodes vigilesque, dilapsos è stationibus, suffugere in tecta coëgit: sonituque primo largioris procellæ strepitum demolientium portam exaudiri prohibuit. Lentior deinde æqualiorque accidens auribus, magnam partem hominum sopivit. Postquam portam tenuerunt, cornicines in via paribus intervallis dispositos canere jubent, ut Consulem excirent. Id ubi factum ex composito est; signa efferri Consul jubet, ac paulo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur.

Fabius Consul Arpos oppugnat.

Et capit.

CAP. XLVII. Tum demum hostes excitati sunt, jam & imbre conquiescente, & propinqua luce. Præsidium in urbe erat Annibalis, quinque millia ferme armatorum: & ipsi Arpini tria millia hominum armabant. Eos primos Pœni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposuerunt. Pugnatum primo in tenebris angustisque viis est: quum Romani non vias tantum, sed tecta etiam proxima portæ occupassent, ne peti superne ac vulnerari possent. Cogniti inter se quidam Arpinique & Romani, atque inde colloquia cepta fieri: percunctantibus Romanis, *quid sibi vellent Arpini, quam ob noxam Romanorum, quod aut meritum Pœnorum, pro alienigenis ac barbaris, Italici adversus veteres socios Romanos bellum gererent, & vectigalem ac stipendiariam Italiam Africæ facerent;* Arpinis purgantibus, *ignaros omnium se venum à principibus datos Pœno, captos oppressosque à paucis esse;* initio orto, plures cum pluribus colloqui. Postremo prætor Arpinus ab suis ad Consulem deductus; fideque data inter signa aciesque Arpini repente pro Romanis adversus Carthaginienses arma verterunt. Hispani quoque paullo minus mille homines, nihil præterea cum Consule pacti, quam *ut sine fraude Punicum emitteretur præsidium;* ad Consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus portæ patefactæ, emissique cum fide incolumes ad Annibalem, Salapiam venerunt. Arpi sine clade ullius, (præterquam unius veteris proditoris, novi perfugæ) restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria dari jussa: operaque eorum forti ac fideli persæpe respublica usa est. Quum Consulum alter in Apulia, alter in Lucanis esset; equites centum ac duodecim nobiles Campani, per speciem prædandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana, quæ super Suessulam erant, venerunt. Stationi militum qui essent, dixerunt, *colloqui se cum prætore velle.* Cn. Fulvius castris præerat: cui ubi nuntiatum est, *Decem ex eo numero jussis inermibus deduci ad se;* ubi quæ postularent, audivit, (nihil autem aliud petebant, quam *ut Capua recepta, bona sibi restituerentur*) in fidem omnes accepti. Et ab altero prætore Sempronio Tuditano oppidum Aternum expugnatum. Amplius septem millia hominum capta, & æris argentique signati aliquantum. Romæ fœdum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit: solo æquata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem, cum Æquimelio Iugarioque vico. In templis Fortunæ ac matris Matutæ & Spei extra portam, late vagatus ignis sacra profanaque multa absumpsit.

Arpini ad Romanos deficiunt.

Campani equites ad castra Rom. veniunt.

Aternum à Romanis captum.

Romæ fœdum incendium.

CAP. XLVIII. Eodem anno P. & Cn. Cornelii, quum in Hispania res prosperæ essent, multosque & veteres reciperent socios, & novos adjicerent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax erat Rex Numidarum; subito Carthaginiensibus hostis factus: ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam societatemque facerent: & pollicerentur, *si perseveraret urgere bello Carthaginienses; gratam eam rem fore Senatui Populoque Romano, & adnixuros, ut in tempore, & bene cumulatam gratiam referant.* Grata ea legatio barbaro fuit: collocutusque cum legatis de ratione belli gerendi, ut veterum militum verba audivit, quam multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tam ordinatæ disciplinæ animadvertit. Tum primum, ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, oravit, *ut duo legationem referrent ad imperatores suos: unus apud sese magister rei militaris remaneret. Rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum habilem. Ita jam inde à principiis gentis majores suos bella gessisse: ita se à pueris insuetos: sed habere hostem pedestri fidentem marte. Cui si æquari robore virium velit, & sibi pedites comparandos esse, & ad* id mul-

Res in Hispania gestæ.

Syphax Numidarum Rex Romanis conciliatur.

id multitudine hominum regnum abundare: sed armandi ornandique & instruendi eos, artem ignorare. Omnia, velut forte congregata turba, vasta (y) ac temeraria esse. Facturos se in præsentia quod vellet, legati responderunt: fide accepta, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non comprobassent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui ad regem remansit. Cum duobus Romanis relata; Numidasque legatos in Hispaniam misit ad accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. Iisdem mandavit, *ut protinus Numidas, qui intra præsidia Carthaginiensium auxiliares essent, ad transitionem perlicerent.* Et Statorius ex multa juventute regi pedites conscripsit: ordinatosque proxime morem Romanum, instruendo & decurrendo signa sequi, & servare ordines docuit; & operi, aliisque institutis militaribus (z) ita assuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret, quam pediti: collatisque æquo campo signis, justo prælio Carthaginiensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania legatorum regis adventus magno emolumento fuit. Namque ad famam eorum, transitiones crebræ ab Numidis ceptæ fieri. Ita cum Syphace Romanis juncta amicitia est. Quod ubi Carthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam in parte altera Numidiæ (Massyla (a) ea gens vocatur) regnantem, legatos mittunt.

Statorius Rom. legatus Militiæ Numidarum magister.

CAP. XLIX. Filium Gala Masanissam (b) habebat; septem & decem annos natum. Ceterum juvenem ea indole, ut jam tum appareret, latius regnum opulentiusque quam accepisset, facturum. Legati, quoniam Syphax se Romanis junxisset, ut potentior societate eorum adversus reges populosque Africæ esset, docent: *melius fore Galæ quoque Carthaginiensibus jungi quamprimum; antequam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant; opprimi Syphacem, nihil dum præter nomen ex fœdere Romano habentem, posse.* Facile persuasum Galæ, filio deposcente id bellum, ut exercitum mitteret: qui Carthaginiensium legionibus conjunctis, magno prælio Syphacem devicit. Triginta millia eo prælio hominum cæsa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie Numidas (extremi prope Oceanum adversus Gadeis colunt) refugit: affluentibusque ad famam ejus undique barbaris ingenteis brevi copias armavit. Cum quibus antequam in Hispaniam angusto diremptam freto trajiceret; Masanissa cum victore exercitu advenit. Isque ibi cum Syphace ingenti gloria per se, sine ullis Carthaginiensium opibus, gessit bellum. In Hispania nihil memorabile gestum, præterquam quod Celtiberûm juventutem eadem mercede, qua pacta cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt: & nobilissimos Hispanos, supra trecentos in Italiam ad solicitandos populares, qui inter auxilia Annibalis erant, miserunt. Id modo ejus anni in Hispania ad memoriam insigne est, quod mercenarium militem in castris neminem ante, quam tum Celtiberos, Romani habuerunt.

Carthaginienses cum Gala fœdus faciunt.

Gala Syphacem vincit.

Mercenarius miles primum apud Romanos.

(y) al. *congregata turba sua inscia.* al. *congregata turba vasca.* al. *vesca.* (z) al. justis militaribus. (a) al. Massyli. (b) al. Masinissam.

EPI-

EPITOME LIB. XXV.

P. *Cornelius Scipio, postea* Africanus, *ante annos ædilis factus est. Annibal urbem Tarentum, præter arcem, per Tarentinos juvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. Ludi Apollinares ex Marcii carminibus, quibus Cannensis clades prædicta fuerat, instituti sunt. A Q. Fulvio & Ap. Claudio Consulibus, adversus Hannonem Pænorum ducem prospere pugnatum est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul ab hospite suo Lucano in insidias deductus, à Magone interemptus est. Centenius Penula, qui centurio militaverat, quum petisset à senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc impetrasset, de Annibale victoriam; octo millibus acceptis, militum dux factus, conflixit acie cum Annibale, & cum exercitu cæsus est. Cn. Fulvius prætor male adversus Annibalem pugnavit. In quo prælio hominum sexdecim millia ceciderunt: ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est à Q. Fulvio, & Ap. Claudio Consulibus. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit anno tertio, & ingentem se virum gessit. In eo tumultu urbis captæ, Archimedes intentus formis, quas in pulvere descripserat, interfectus est. P. & Cn. Scipiones in Hispania tot tantarumque rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt: prope cum totis exercitibus cæsi, anno octavo, quam in Hispaniam iverant. Amissaque provinciæ possessio foret, nisi L. Marcii equitis Romani virtute, & industria, contractis exercituum reliquiis, ejusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent. Ad triginta septem millia cæsi, ad mille octingentos triginta capti. Præda ingens parta. Dux Marcius appellatus est.*

DECADIS TERTIÆ
LIBER VIGESIMUS QUINTUS.

CAPUT I.

Annibal ad Tarentum.

Um hæc in Africa atque in Hispania geruntur, Annibal in agro Tarentino æstatem consumpsit; spe per proditionem urbis Tarentinorum potiundæ. Ipsorum interim Sallentinorum (*a*) ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttiis ex duodecim populis, qui anno priore ad Pœnos desciverant, Consentini & Thurini (*b*) in fidem Populi Romani redierunt. Et plures rediissent, ni L. Pomponius Veientanus præfectus sociûm, prosperis aliquot populationibus in agro Bruttio justi ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto, cum Hannone conflixisset. Magna ibi vis hominum, sed inconditæ turbæ agrestium servorumque cæsa aut capta est: minimumque jacturæ fuit, quod præfectus inter ceteros est captus, & tum temerariæ pugnæ auctor, & ante publicanus, omnibus malis artibus & reipublicæ & societatibus infidus, damnosusque. Sempronius Consul in Lucanis multa prælia parva, haud ullum dignum memoratu fecit: & ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit.

Præfectus sociûm apud Bruttios cæsus.

(*a*) al. Ipsorum interim & Sallentinorum. (*b*) al. Terinæi.

gnavit. Quo diutius trahebatur bellum, & variabant secundæ adversæque res, non fortunam magis quam animos hominum; TANTA RELIGIO, & ea magna ex parte externa, civitatem incessit, ut aut homines, aut dii repente alii viderentur facti. Nec jam in secreto modo atque intra parietes contemnebantur (c) Romani ritus; sed in publico etiam ac foro Capitolioque, mulierum turba erat, nec sacrificantium nec precantium deos patrio more. Sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes: quorum numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestisque agris, egestate & metu in urbem compulsa: & quæstus ex alieno errore facilis, quem velut ex concessæ artis usu exercebant. Primo secretæ bonorum indignationes exaudiebantur, deinde ad Patres etiam, & ad publicam querimoniam, excessit res. Incusati graviter ab Senatu ædiles, triumvirique capitales, *quod non prohiberent;* quum emovere eam multitudinem è foro, ac disjicere apparatus sacrorum conati essent, haud procul abfuit, quin violarentur. Ubi potentius jam esse id malum apparuit quam ut minores per magistratus sedaretur; M. Atilio, Prætori urbis negotium ab Senatu datum est, *ut his religionibus populum liberaret.* Is & in concione senatusconsultum recitavit, & edixit, *ut quicumque libros vaticinos precationesve, aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes literasque ad se ante Calendas Apriles deferret: neu quis in publico sacrove loco, novo aut externo ritu sacrificaret.*

Superstitiones Romæ exortæ.

Coërcitæ à Prætore.

CAP. II. Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt: L. Cornelius Lentulus Pontifex Maximus & C. Papirius C. F. Masso pontifex, & P. Furius Philus augur, & C. Papirius L. F. Masso, decemvir sacrorum. In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Servilius Cæpio, pontifices suffecti sunt. Augur creatus L. Quintius Flaminius. Decemvir sacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum consularium jam appetebat tempus, sed quia Consules à bello intentos avocare non placebat, Ti. Sempronius Consul comitiorum causa Dictatorem dixit C. Claudium Centonem. Ab eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitiali die creavit Consules, Q. Fulvium Flaccum magistrum equitum, & Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in prætura fuerat. Tum prætores creati Cn. Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Junius Syllanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, Dictator magistratu abiit. Ædilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego, P. Cornelius Scipio, cui post *Africano* fuit cognomen. Huic petenti ædilitatem quum obsisterent tribuni plebis, *negantes rationem ejus habendam esse, quod nondum ad petendum legitima ætas esset: Si me,* inquit, *omnes Quirites ædilem facere volunt, satis annorum habeo.* Tanto inde favore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repente incepto destiterint. Ædilitia largitio hæc fuit. Ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti, & diem unum instaurati, & congii olei in vicos singulos dati. L. Villius Tappulus & M. Fundanius Fundulus, ædiles plebeji, aliquot matronas apud populum probri accusarunt: quasdam ex eis damnatas in exilium egerunt. Ludi plebeji per biduum instaurati, & Jovis epulum fuit ludorum causa.

Sacerdotes mortui & suffecti.

Dictator Comitiorum causa.

Q. Fulvius & Ap. Claudius Coss. U. C. an. 540. Ol. 141. a. C. N. 213.

Ante ætatem P. Corn. Scipioni ædilitas largitur.

Ludi Romani.

CAP. III. Q. Fulvius Flaccus tertium, Ap. Claudius consulatum ineunt. Et prætores provincias sortiti sunt; P. Cornelius Sulla urbanam & peregrinam, quæ duorum ante sors fuerat: Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam, M. Junius Syllanus Tuscos. Consulibus bellum cum Annibale & binæ legiones decretæ: alter à Q. Fabio superioris anni Consule, alter à Fulvio Centumalo acciperet. Prætorum, Fulvii Flacci, quæ Luceriæ sub Æmilio Prætore; Neronis Claudii, quæ in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent. Supplementum in eas quisque scriberet sibi. M. Junio in Tuscos legiones urbanæ prioris anni datæ. Ti. Sempronio Graccho & P. Sempronio Tuditano imperium provinciæque Lucani & Galliæ cum suis exercitibus prorogatæ: Item P. Lentulo, qua vetus provincia in Sicilia esset; M. Marcello Syracusæ, & qua Hieronis regnum fuisset: T. Otacilio classis: Græcia M. Valerio: Sardinia Q. Mucio Scævolæ: Hispaniæ P. & Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duæ urbanæ legiones à Consulibus scriptæ, summaque trium & viginti legionum eo anno effecta est. Delectum Consulum, M. Postumii Pyrgensis cum magno propemotu rerum factum impediit. Publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude, avaritiaque neminem in civitate habuerat, præter L. Pomponium Vejentanum, quem populantem temerè agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginienses. Hi, quia publicum periculum erat à vi tempestatis, in iis quæ portarentur ad exercitus, & ementiti erant falsa (d) naufragia, & ea ipsa quæ vera renuntiaverant, fraude ipsorum facta erant, non casu; in veteres quassasque naves paucis & parvi pretii rebus impositis, quum mersissent eas in alto, exceptis in præparatas scaphas nautis, *multiplices fuisse merces,* ementiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio Prætori priore anno fuerat, ac per eum ad Senatum delata, nec tamen ullo senatusconsulto notata: quia Patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant. Populus severior vindex fraudis erat; excitatique tandem duo tribuni plebis Sp. & L. Carvilii, quum rem invisam infamemque cernerent, ducentûm millium æris multam M. Postumio dixerunt. Cui certandæ (e) quum dies advenisset, conciliumque tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii vix caperet; perorata causa, spes una videbatur esse, si C. Servilius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio erat, prius quam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. Testibus datis (f) tribuni populum summoverunt; sitellaque allata est (g) ut sortirentur, ubi Latini suffragium

Sortitiones provinciarum & exercituum.

Viginti tribus Legionibus bellum gestum.

Postumii Publicani fraus.

Accusatur apud populum,

Et multatur.

(c) al. inter parietes ac postes contemnebantur. al. intra parietes ab hoste tenebantur. al. intra parietes abolebantur. (d) al. facta. (e) al. cujus certandæ. (f) al. Testulis datis. (g) al. cistellaque allata est.

gium ferrent. (*h*) Interim publicani Cascæ instare, *ut concilio diem eximeret.* Populus reclamare: & forte in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum versabat. Quum in eo parum præsidii esset, turbandæ rei causa publicani per vacuum, in summoto, locum cuneo irruperunt, (*i*) jurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, quum Fulvius Consul tribunis, *Nonne videtis,* inquit, *vos in ordinem coactos esse, & rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium?*

Publicani tumultum creant.

Consilia Senatus.

CAP. IV. Plebe dimissa, Senatus vocatur, & Consules referunt de concilio plebis turbato, vi atque audacia publicanorum. *M. Furium Camillum, cujus exilium ruina urbis secuta fuerit, damnari se ab iratis civibus passum esse. Decemviros ante eum, quorum legibus ad eam diem viverent, multos postea principes civitatis judicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem suffragium populo per vim extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coëgisse, contra Populum Romanum aciem introduxisse,* (*k*) *locum occupasse, ut tribunos à plebe intercluderet, tribus in suffragium vocari prohiberet. Nihil aliud à cæde ac dimicatione continuisse homines, nisi patientiam magistratuum, quod cesserint in præsentia furori atque audaciæ paucorum, vincique se ac Populum Romanum passi sint: & comitia, quæ reus vi atque armis prohibiturus erat, ne causa quærentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius sustulerint.* Hæc quum ab optimo quoque pro atrocitate rei jacta (*l*) essent, vimque eam contra rempublicam, & pernicioso exemplo factam, Senatus decresset; confestim Carvilii tribuni plebis, omissa multæ certatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt: ac, *ni vades daret, prendi à viatore, atque in carcerem duci* jusserunt. Postumius vadibus datis non affuit. Tribuni plebem rogaverunt, plebesque ita scivit, *Si M. Postumius ante Calendas Majas non prodisset, citatusque eo die non respondisset, neque excusatus esset; videri eum in exilio esse bonaque ejus venire: ipsi aqua & igni placere interdici.* Singulis deinde eorum, qui turbæ ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere ac vades poscere ceperunt. Primo non dantes, deinde etiam eos qui dare possent, in carcerem conjiciebant: cujus rei periculum vitantes, plerique in exilium abierunt. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit.

Postumio dies dicitur à Tribuno plebis.

In exilium cum aliis abit.

CAP. V. Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. Ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt: Q. Fulvius Flaccus Consul, qui & ante bis Consul & censor fuerat: & T. Manlius Torquatus, & ipse duobus consulatibus & censura insignis: & P. Licinius Crassus, qui & ædilitatem curulem petiturus erat. Hic senes honoratosque juvenis in eo certamine devicit. Ante hunc, intra centum annos & viginti, nemo præter P. Cornelium Calussam (*m*) pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset. Consules quum ægre delectum conficerent, quod inopia juniorum non facile in utrumque, ut & novæ urbanæ legiones, & supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat; Senatus absistere eos incepto vetuit, & *triumviros binos creari jussit: alteros, qui citra, alteros, qui ultra quinquagesimum lapidem in pagis forisque, & conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent: &, si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiamsi nondum militari ætate essent, milites facerent. Tribuni plebis, si iis videretur, ad populum ferrent: ut qui minores septem & decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem & decem annorum, aut majores, milites facti essent.* Ex hoc senatusconsulto, creati triumviri bini, conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore, ex Sicilia literæ M. Marcelli, de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in Senatu recitatæ sunt. Cannensis reliquiæ cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur.

P. Licinius Pontifex Maximus creatur.

Delectuum difficultas.

Postulata reliquiarum exercitus Cannensis.

CAP. VI. Hi permissu Lentuli primores equitum centurionumque, & robora ex legionibus peditum legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, è quibus unus, potestate dicendi facta; *Consulem,* inquit, *te M. Marcelle in Italiam adissemus, quum primum de nobis, etsi non iniquum, certe triste senatusconsultum factum est: nisi hoc speravissemus, in provinciam nos morte regum, turbatam ad grave bellum adversus Siculos, simul Pœnosque mitti, & sanguine nostro vulneribusque nos patriæ satisfacturos* (*n*) *esse: sicut Patrum memoria; qui capti à Pyrrho ad Heracleam erant, adversus Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. Quamquam quod ob meritum nostrum succensuistis, Patres Conscripti, nobis aut succensetis? Ambo mihi Consules, & universum Senatum intueri videor, cum Te M. Marcelle intueor: quem si ad Cannas Consulem habuissemus; melior & reipubl. & nostra fortuna esset. Sine, quæso, priusquam de conditione nostra queror, noxam, cujus arguimur, nos purgare. Si non deûm ira, nec fato, cujus lege immobilis rerum humanarum ordo feritur, sed culpa periimus ad Cannas, cujus tandem ea culpa fuit? militum: an imperatorum? Equidem miles nihil unquam dicam de imperatore meo,* (*o*) *cui præsertim gratias sciam ab Senatu actas, quod non desperaverit de republica; cui post fugam ab Cannis per omnes annos* (*p*) *prorogatum imperium. Ceteros item ex reliquiis cladis ejus, quos tribunos militum habuimus, honores petere & gerere, & provincias obtinere audivimus. An vobis vestrisque liberis ignoscitis facile, Patres Conscripti, in hæc vilia capita sævi? & Consuli primoribusque aliis civitatis fugere, quum spes alia nulla esset, turpe non fuit? milites utique morituros in aciem misistis? Ad Alliam prope omnis exercitus fugit: ad Furculas Caudinas ne expertus quidem certamen, arma tradidit hosti (ut alias pudendas* clades

Oratio ad M. Marcellum pro reliquiis exercitus Cannensis.

(*h*) al. ut sortirentur tribus ac dein suffragium ferrent. (*i*) al. per vacuum, in summo occupato loco in eos irruperunt. (*k*) al. *instruxisse.* (*l*) al. acta. (*m*) al. Scapulam. al. Cæsullam. (*n*) al. *vulneribusque magistratibus satisfacturos.* al. *vulneribusque nostra tuis satisfacturos.* (*o*) al. eo. (*p*) al. *cui post fugam actam per omnes annos &c.*

clades exercituum taceam) tamen tantum abfuit ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus quæreretur, (q) ut & urbs Roma per eum exercitum, qui ab Allia Veios transfugerat, recuperaretur; & Caudinæ legiones, quæ sine armis redierant Romam, armatæ in Samnium, eundem illum hostem sub jugum miserint, qui hac sua ignominia lætatus fuerat. Cannensem vero quisquam exercitum fugæ aut pavoris insimulare potest, ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt? unde Consul cum equitibus septuaginta (r) fugit? unde nemo superest, nisi quem hostis cædendo fessus reliquit? Quum captivis redemptio negabatur, nos vulgo homines laudabant, quod reipublicæ nos reservassemus, quod ad Consulem Venusiam redissemus, & speciem justi exercitus fecissemus. Nunc deteriore conditione sumus, quam apud Patres nostros fuerant captivi. Quippe illis arma tantum atque ordo militandi, locusque in quo tenderent, in castris est mutatus: quæ tamen semel navata reipublicæ opera, & uno felici prælio recuperarunt. Nemo eorum relegatus in exilium est, nemini spes emerendi stipendia adempta: hostis denique est datus, cum quo dimicantes, aut vitam semel, aut ignominiam finirent. Nos, quibus (nisi quod commisimus, ut quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset) nihil objici potest: non solum à patria procul Italiaque, sed ab hoste etiam relegati sumus: ubi senescamus in exilio, ne qua spes, ne qua occasio abolendæ ignominiæ, ne qua placandæ civium iræ, ne qua denique bene moriendi sit. Meque ignominiæ finem, nec virtutis præmium petimus: modo experiri animum & virtutem exercere liceat. Laborem & periculum petimus, ut virorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia jam alterum annum ingenti dimicatione geritur: urbes alias Pœnus, alias Romanus expugnat: peditum & equitum acies concurrunt: ad Syracusas terra marique res geritur: clamorem pugnantium crepitumque armorum exaudimus resides ipsi ac segnes; tanquam nec manus nec arma habeamus. Servorum legionibus Ti. Sempronius Consul toties jam cum hoste signis collatis pugnavit. Operæ pretium habent, libertatem, civitatemque. Pro servis saltem ad hoc bellum emptis vobis simus. Congredi cum hoste liceat, & pugnando quærere libertatem. Vis tu mari, vis terra, vis acie, vis urbibus oppugnandis experiri virtutem? Asperrima quæque ad laborem periculumque deposcimus, ut quod ad Cannas faciendum fuit, quam primum fiat. Quoniam quicquid postea viximus, id omne destinatum ignominiæ est.

Ad Senatum rejiciuntur. CAP. VII. Sub hæc dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec juris nec potestatis suæ esse dixit. *Senatui scripturum se, omnia de sententia Patrum facturum esse.* Hæ literæ ad novos Consules allatæ, ac per eos in Senatu recitatæ sunt: consultusque de his literis ita decrevit Senatus: *Militibus, qui ad Cannas commilitones suos pugnantes deseruissent, Senatui nihil videri cur respublica committenda sit. (s) Si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret, quod è republica fideque sua duceret: dum ne quis eorum munere vacaret, neu dono militari virtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis in terra Italia esset.* (A quo notantur.) Comitia deinde à prætore urbano de Senatus sententia plebisque scito sunt habita: quibus creati sunt quinqueviri muris turribusque reficiendis: & triumviri bini; uni sacris conquirendis, (t) donisque persignandis; alteri reficiendis ædibus Fortunæ & matris Matutæ intra portam Carmentalem. Sed & Spei extra portam, quæ priore anno incendio consumptæ fuerant. (Quinqueviri & triumviri bini creati extra ordinem.) Tempestates fœdæ fuere. (Prodigia.) In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. Tacta de cœlo multa: duæ in Capitolio ædes: vallum in castris multis locis supra Suessulam, & duo vigiles exanimati. Murus turresque quædam Cumis non ictæ modo fulminibus, sed etiam decussæ. Reate saxum ingens visum volitare: sol rubere solito magis, sanguineoque similis. Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit, & per aliquot dies Consules rebus divinis operam dederunt: & per eosdem dies sacrum novendiale fuit. Quum Tarentinorum defectio jam diu & in spe Annibali, & in suspicione Romanis esset: causa forte extrinsecus maturandæ ejus intervenit. Phileas Tarentinus diu jam per speciem legationis Romæ quum esset, vir inquieti animi, & minime otium, quo tum diutino senescere videbatur, patientis; aditum sibi ad obsides Tarentinos invenit. (Tarentini ad Annibalem deficiunt.) Custodiebantur in atrio Libertatis minore cura: quia nec ipsis, nec civitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos crebris colloquiis solicitatos, corruptis æditiuis duobus cum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. Luce prima vulgata per urbem fuga est: missique qui sequerentur, ab Tarracina comprehensos omnes retraxerunt. (Obsidum Tarentinorum fuga & pœna.) Deducti (u) in comitio, virgisque approbante populo cæsi de saxo dejiciuntur.

CAP. VIII. Hujus atrocitas pœnæ duarum nobilissimarum in Italia Græcarum civitatum animos irritavit: tum publice, tum etiam singulos privatim; ut quisque tam fœde interemptos aut propinquitate aut amicitia contingebat. Ex iis tredecim fere nobiles juvenes Tarentini conjuraverunt, quorum princeps Nico & Philemenus erant. (Conjuratio nobilium juvenum de prodendo Tarento.) Hi prius quam aliquid moverent, colloquendum cum Annibale rati, nocte per speciem venandi urbe egressi ad eum proficiscuntur. Et quum haud procul castris abessent; ceteri silva prope viam sese occuluerunt: Nico & Philemenus progressi ad stationes, comprehensique, ultro id petentes ad Annibalem deducti sunt. Qui quum causas consilii sui & quid pararent, exposuissent: collaudati, oneratique promissis, jubentur, (ut fidem popularibus facerent, prædandi causa se urbe egressos) pecora Carthaginiensium, quæ pastum propulsa essent, ad urbem agere. Tuto ac sine certamine id facturos, promissum est. Conspecta ea præda juvenum est: minusque iterum ac sæpius id eos audere, miraculo fuit. Congressi cum Annibale, rursus fide sanxerunt, *liberos Tarentinos* (Pacta cum Annibale.)

(q) al. *inureretur.* (r) al. *quinquaginta.* (s) al. *Senatui nihil videri, rempublicam committendam esse.* al. *Senatui nihil videretur respubulica committenda esse.* al. *Senatum nihil videre cur respublica committenda sit.* (t) coinquiendis. (u) al. Reducti.

nos leges suaque omnia habituros, neque ullum vectigal Pœno pensuros, præsidiumve invitos recepturos: prodita præsidia Carthaginiensium fore. Hæc ubi convenerunt, tunc vero Philemenus consuetudinem nocte egrediundi, redeundique in urbem frequentiorem facere (& erat venandi studio insignis) canesque & alius apparatus sequebatur; captumque ferme aliquid, aut ab hoste ex præparato ablatum reportando, donabat aut præfecto, aut custodibus portarum. Nocte maxime commeare propter metum hostium credebant. Ubi jam eo consuetudinis adducta res est, ut quocumque noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur; tempus agendæ rei Annibali visum est. Tridui viam aberat: ubi, quo minus mirum esset uno eodemque loco stativa eum tamdiu habere, ægrum simulabat. Romanis quoque qui in præsidio Tarenti erant, suspecta esse jam segnis mora ejus desierat.

Annibal it Tarentum.

CAP. IX. Ceterum postquam Tarentum ire constituit, decem millibus peditum atque equitum, quos in expeditione velocitate corporum ac levitate armorum aptissimos esse ratus est, electis, quarta vigilia noctis signa movit. Præmissisque octuaginta fere Numidis equitibus præcepit, *ut discurrerent circa vias, perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium procul spectator agminis falleret, progressos retraherent, obvios occiderent, ut prædonum magis quam exercitus accolis species esset.* Ipse raptim agmine facto, quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit. Et ne ibi quidem nuntiato quo pergerent, tantum convocatos milites monuit, *via omnes irent: ne diverti quemquam, aut excedere ordinem agminis paterentur, & in primis intenti ad imperia accipienda essent: neu quid, nisi ducum jussu, facerent. Se in tempore editurum, quæ vellet agi.* Eadem ferme hora Tarentum fama pervenerat, *Numidas equites paucos populari agros, terroremque late agrestibus injecisse.* Ad quem nuntium nihil ultra motus præfectus Romanus, quam ut partem equitum postero die luce prima juberet exire ad arcendum populationibus hostem. In cetera adeo nihil ob id intenta cura est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Annibalem exercitumque castris non movisse. Annibal concubia nocte movit. Dux Philemenus erat cum solito captæ venationis onere. Ceteri proditores ea quæ composita erant, exspectabant. Convenerat autem, *ut Philemenus portula assueta venationem inferens armatos induceret: parte alia portam Temenida adiret Annibal.* Ea mediterranea regione Orientem spectabat: aliquantum intra mœnia includitur. Quum portæ appropinquaret, editus ex composito ignis ab Annibale est, refulsitque. Idem redditum ab Nicone signum: extinctæ deinde utrimque flammæ sunt. Annibal silentio ducebat ad portam.

Annibal proditione capit Tarentum.

Nico ex improviso ad portas sopitos vigiles in cubilibus suis obtruncat, portamque aperit. Annibal cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere jubet: ut quo res postulet, occurrere libero campo possent. Et Philemenus portulæ parte alia qua commeare assuerat, appropinquabat. Nota vox ejus, & familiare jam signum quum excitasset vigilem, dicentis, *vix sustinere grandis bestiæ onus*, portula aperitur. Inferentes aprum duos juvenes secutus ipse cum expedito venatore, vigilem incautius miraculo magnitudinis in eos qui ferebant versum, venabulo trajicit. Ingressi deinde triginta fere armati, ceteros vigiles obtruncant, refringuntque portam proximam: & agmen sub signis confestim irrupit. Inde cum silentio in forum ducti, Annibali sese conjunxerunt. Cum duobus millibus Gallorum Pœnus in tres divisis partes, per urbem dimittit Tarentinos, & itinera quam maxime frequentia occupare jubet: tumultu orto, Romanos passim cædi, oppidanis parci. Sed ut fieri id posset; præcipit juvenibus Tarentinis, *ut ubi quem suorum procul vidissent, quiescere & silere, ac bono animo esse juberent.*

Romani cæduntur capto Tarento.

CAP. X. Jam tumultus erat, clamorque qualis esse in capta urbe solet: sed qui rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos: Romanis seditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. Præfectus primo excitatus tumultu in portum effugit: inde acceptus scapha in arcem circumvehitur. Terrorem & tuba audita ex theatro faciebat. Nam & Romana erat à proditoribus ad hoc ipsum præparata: & inscienter à Græco inflata, quis aut quibus signum daret, incertum efficiebat. Ubi illuxit, & Romanis Punica & Gallica arma cognita, tum dubitationem exemerunt; & Græci Romanos passim cæde stratos cernentes, ab Annibale captam urbem senserunt. Postquam lux certior erat, & Romani qui cædibus superfuerant, in arcem confugerant, conticescebatque paullatim tumultus: tum Annibal Tarentinos sine armis convocare jubet. Convenere omnes, præterquam qui cedentes in arcem Romanos, ad omnem adeundam simul fortunam, prosecuti fuerant. Ibi Annibal benigne allocutus Tarentinos, testatusque, *quæ præstitisset civibus eorum, quos ad Trasimenum aut ad Cannas cepisset:* simul *in dominationem superbam Romanorum invectus, recipere se in domos quemque jussit, & foribus nomen suum inscribere: se domos eas quæ inscriptæ non essent, signo extemplo dato, diripi jussurum. Si quis in hospitio civis Romani* (vacuas autem tenebant (x) domos) *nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum.* Concione dimissa, quum titulis notatæ fores discrimen pacatæ ab hostili domo fecissent, signo dato, ad diripienda hospitia Romana passim discursum est, & fuit prædæ aliquantum.

Annibal benigne Tarentinos alloquitur.

Hospitia Romanorum Tarenti diripiuntur.

Arcis Tarentinæ descriptio.

CAP. XI. Postero die ad oppugnandam arcem ducit: quam quum & mari, quo in peninsulæ modum pars major cricumluitur, præaltis rupibus, & ab ipsa urbe muro & fossa in ingenti septam videret; eoque nec vi, nec operibus expugnabilem esse, ne aut se ipsum cura tuendi Tarentinos à majoribus rebus moraretur; aut in relictis sine valido præsidio Tarentinos impetum ex arce quum vellent, Romani facerent; vallo urbem ab arce intersepire statuit, non sine illa etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis manum posse conseri;

Arx ab urbe vallo separatur.

(x) al. cernebat. al. tenebat.

conseri; & si ferocius procucurrissent, magna cæde ira attenuari præsidii vires, ut facile per se ipsi Tarentini urbem ab iis tueri possent. Ubi ceptum opus est, patefacta repente porta, in munientes impetum fecerunt Romani: pellique se statio passa est quæ pro opere erat; ut successu cresceret audacia, pluresque & longius pulsos persequerentur. Tum signo dato coorti undique Pœni sunt, quos instructos ad hoc Annibal tenuerat: nec sustinuere impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiæ eos, impeditaque alia opere jam cepto, alia apparatu operis, morabantur. Plurimi in fossam præcipitati, occisique sunt plures in fuga, quam in pugna. Inde & opus nullo prohibente fieri ceptum. Fossa ingens ducta, & vallum intra eam erigitur: modicoque post intervallo murum etiam eadem regione addere parat: ut vel sine præsidio tueri se adversus Romanos possent. Reliquit tamen modicum præsidium, ut simul in faciendo muro adjuvaret. Ipse profectus cum ceteris copiis ad Galesum flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex iis stativis regressus ad inspiciendum opus (quod aliquantum opinione ejus celerius creverat) spem cepit, etiam arcem expugnari posse. Et est non altitudine, ut cetera, tuta; sed loco plano posita, & ab urbe muro tantum ac fossa divisa. Quum jam machinationum omni genere & operibus oppugnaretur, missum a Metaponto præsidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improviso opera hostium invaderent. Alia disjecerunt, alia igni corruperunt. Isque finis Annibali fuit ea parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax; quia arcem tenentes, quæ in peninsula posita imminet faucibus portus, mare liberum habebant: urbs contra exclusa maritimis commeatibus; propiusque inopiam erant obsidentes, quam obsessi. Annibal convocatis principibus Tarentinorum, omnes præsentes difficultates exposuit: *neque arcis tam munitæ expugnandæ viam cernere, neque in obsidione quicquam habere spei, donec mari potiantur hostes. Quod si naves sint, quibus commeatus invehi prohibeant, extemplo aut abscessuros, aut dedituros se hostes.* Assentiebantur Tarentini; ceterum *ei, qui consilium afferret, opem quoque in eam rem afferendam esse*, censebant. *Punicas enim naves ex Sicilia accitas id posse facere: suas, quæ sinu exiguo interclusæ essent, quum claustra portus hostis haberet, ecquem ad modum inde in apertum mare evasuras? Evadent*, inquit Annibal. MULTA *quæ impedita natura sunt, consilio expediuntur. Urbem enim in campo sitam habetis. Planæ & satis latæ viæ patent in omnes partes. Via, quæ in portum per mediam urbem ad mare transmissa est, plaustris transvebam naves haud magna mole. Et mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur: & illinc mari, hinc terra circumsedebimus arcem. Immo brevi, aut relictam ab hostibus, aut cum hostibus capiemus.* Hæc oratio non spem modo effectus, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplo undique plaustra, junctaque inter se: & machinæ, ad subducendas naves admotæ, munitumque iter, quo faciliora plaustra, minorque moles in transitu esset. Jumenta inde & homines contracti, & opus impigre ceptum: paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem, & ante os ipsum portus anchoras jacit. Hunc statum rerum Annibal Tarenti reliquit; regressus ipse in hiberna. Ceterum defectio Tarentinorum, utrum priore anno, an hoc facta sit, in diversum auctores trahunt. Plures propioresque ætate memoriæ rerum, hoc anno tradunt factum. (*y*)

Præsidium Romanum repellitur.

Annibal arcem oppugnat.

Sed frustra.

Plaustris naves transferuntur in mare.

Quibus obsidetur arx.

CAP. XII. Romæ Consules prætoresque usque ante diem quintum Calendas Majas Latinæ tenuerunt. Eo die perpetrato sacro in monte, in suas quisque provincias proficiscuntur. Religio deinde nova objecta est ex carminibus Marcianis. Vates hic Marcius illustris fuerat, & quum conquisitio priore anno ex senatusconsulto talium librorum fieret, in M. Atilii (*z*) prætoris urbani, qui eam rem agebat, manus venerant. Is protinus novo prætori Sullæ tradiderat. Ex hujus Marcii duobus carminibus alterius post rem actam editi cum rato auctoritas eventu, (*a*) alteri quoque, cujus nondum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine, Cannensis prædicta clades in hæc ferme verba erat: *Amnem Trojugena Cannam Romane fuge: ne te alienigenæ cogant in campo Diomedis conserere manus. Sed neque credes tu mihi; donec compleris sanguine campum, multaque millia occisa tua deferet amnis in pontum magnum ex terra frugifera. Piscibus atque avibus ferisque, quæ incolunt terras, iis fuat esca caro tua. Nam mihi ita Jupiter fatus est.* Et Diomedis Argivi campos, & Cannam flumen, qui militaverant in iis locis, juxta atque ipsam cladem agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora futura præteritis sunt, sed perplexius etiam scripturæ genere. *Hostem Romani si expellere vultis, vomicamque, quæ gentium venit longe; Apollini vovendos censeo ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant: quum populus dederit ex publico partem; privati uti conferant pro se, suisque. Iis ludis faciendis præerit prætor is, qui jus populo plebeque dabit summum. Decemviri Græco ritu hostiis sacra faciant. Hæc si recte faxitis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior. Nam is divus extinguet perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placide.* Ad id carmen explanandum, diem unum sumpserunt. Postero die senatusconsultum factum est, *ut decemviri libros de ludis Apollini reque divina facienda inspicerent.* Ea quum inspecta relataque ad Senatum essent, censuerunt Patres: *Apollini ludos vovendos faciendosque: & quando ludi facti essent, duodecim millia æris prætori ad rem divinam & duas hostias majores dandas.* Alterum senatusconsultum factum est, *ut decemviri sacra Græco ritu facerent, hisque hostiis: Apollini bove aurato & capris duabus albis auratis; Latonæ bove fœmina aurata.* Ludos prætor in circo maximo quum facturus esset, edixit, *ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret.* Hæc est origo ludorum Apollinarium, victoriæ,

Marcii vatis carmina Sibyllinis oraculis congrua Romæ inventa.

Prius Cannensem cladem prædixit.

Contenta alterius carminis.

Ludi Apollinares primi Romæ facti.

(*y*) al. factam. (*z*) al. M. Æmilii. (*a*) al. postea aucta est declarato auctoritas eventu.

riæ, non valetudinis ergo, ut plerique rentur, votorum. Factosque populus coronatus spectavit: matronæ supplicavere: vulgo apertis januis in propatulis epulati sunt: celeberque dies omni cærimoniarum genere fuit.

CAP. XIII. Quum Annibal circa Tarentum, Consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur: (quod malum diuturnæ obsidionis esse solet) jam famem Campani sentiebant; quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. Itaque legatos ad Annibalem miserunt, orantes, *ut prius quam Consules in agros suos educerent legiones, viæque omnes hostium præsidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi juberet Capuam.* Annibal, Hannonem ex Bruttiis cum exercitu in Campaniam transire, & dare operam, *ut frumenti copia fieret Campanis*, jussit. Hanno ex Bruttiis profectus cum exercitu, vitabundus castra hostium, Consulesque, qui in Samnio erant, quum Benevento jam appropinquaret, tria passuum millia ab ipsa urbe loco edito castra posuit. Inde ex sociis circa populis, quo æstate comportatum erat, devehi frumentum in castra jussit, præsidiis datis, quæ commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuntium misit, qua die in castris ad accipiendum frumentum præsto essent, omni undique genere vehiculorum jumentorumque ex agris contracto. Id pro cetera socordia negligentiaque à Campanis actum. Paullo plus quadringenta (*b*) vehicula missa, & pauca præterea jumenta: ob id castigatis ab Hannone, *quod ne fames quidem, quæ mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset*, alia prodita dies ad frumentum majore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, quum enuntiata Beneventanis essent; legatos decem extemplo ad Consules (circa Bovianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui quum auditis quæ ad Capuam agerentur, inter se comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret; Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus nocte Beneventum, mœnia est ingressus. Ex propinquo cognoscit, *Hannonem cum exercitus parte profectum frumentatum: per quæstorem Campanis datum frumentum: duo millia plaustrorum;* (*c*) *inconditam inermemque aliam turbam, advenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi; castrorumque formam, & militarem ordinem, immistis agrestibus iis ex terris, sublatum.* His satis compertis, Consul militibus edicit, *signa tantum armaque in proximam noctem expedirent: castra Punica oppugnanda esse.* Quarta vigilia profecti, sarcinis omnibus impedimentisque Beneventi relictis, paullo ante lucem quum ad castra pervenissent, tantum pavoris injecerunt, ut si in plano castra posita essent, haud dubie primo impetu capi potuerint. Altitudo loci, & munimenta defenderunt: quæ nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili ascensu, poterant. Luce prima prælium ingens accensum est: nec vallum modo tutantur Pœni, sed, ut quibus locus æquior esset, deturbant nitentes per ardua hostes.

Capuæ inopia.

Ab Hannone sublevatur.

Fulvius castra Hannonis oppugnat.

CAP. XIV. Vicit tamen omnia pertinax virtus, & aliquot simul partibus ad vallum ac fossas perventum est; sed cum multis vulneribus, ac militum pernicie. Itaque convocatis tribunis militum, Consul *absistendum temerario incepto*, ait: *tutius sibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum: dein postero, castris se hostium jungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi posset. Id quo facilius obtineatur, collegam quoque, & exercitum ejus se acciturum, totumque eo versuros* (*d*) *bellum.* Hæc consilia ducis, quum jam receptui caneret, clamor militum aspernantium tam segne imperium, disjecit. Proxima portæ hostium erat cohors Peligna: cujus præfectus Vibius Accæus (*e*) arreptum vexillum trans vallum hostium trajecit. Execratus inde seque & cohortem, si ejus vexilli hostes potiti essent; princeps ipse per fossam vallumque in castra irrumpit. Jamque intra vallum Peligni pugnabant, quum altera parte Valerio Flacco tribuno militum tertiæ legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui sociis captorum castrorum concederent decus, T. Pedanius, princeps primus centurio, quum signifero signum ademisset; *jam hoc signum, & hic centurio*, inquit, *intra vallum hostium erit. Sequantur, qui capi signum ab hoste prohibituri sunt.* Manipulares sui primum transcenderunt fossam, dein legio tota secuta est. Jam & Consul ad conspectum transgredientium vallum mutato consilio, ab revocandis (*f*) ad incitandos hortandosque versus milites, ostendere in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors sociorum & civium legio esset. Itaque pro se quisque omnes per æqua atque iniqua loca, quum undique tela conjicerentur, armaque & corpora hostes objicerent, pervadunt, irrumpuntque. Multi vulnerati, etiam quos vires sanguisque desereret, ut intra vallum hostium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, velut in plano sita, nec permunita castra. Cædes inde, non jam pugna erat, omnibus intra vallum permistis. Supra sex millia hostium occisa, supra septem millia capitum, (*g*) cum frumentatoribus Campanis, omnique plaustrorum & jumentorum apparatu capta. Et alia ingens præda fuit, quam Hanno, populabundus passim quum isset, ex sociorum Populi Romani agris traxerat. Inde dejectis hostium castris, Beneventum reditum est, prædamque ibi ambo Consules (nam & Ap. Claudius eo post paucos dies venit) vendiderunt, diviseruntque. Et donati, quorum opera castra hostium capta erant: ante alios Accæus Pelignus, & T. Pedanius princeps tertiæ legionis. Hanno ab Cominio Cerito, quo nuntiata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugæ magis quam itineris modo, in Bruttios rediit.

Castra à Romanis capiuntur.

Acies.

Præda.

Hanno in Bruttios fugit.

CAP. XV. Et Campani audita sua pariter sociorumque clade, legatos ab Annibalem miserunt, qui nuntiarent; *duos Consules ad Beneventum esse; diei iter à Capua: tantum non ad portas & muros bellum esse. Ni propere subveniat,*

Campani Annibalem vocant, ut subveniat.

(*b*) al. quadraginta. (*c*) al. *Hannonem cum exercitus parte profectum frumentatum: duo millia plaustrorum &c.* (*d*) al. *versurum.* (*e*) al. Accuæus. (*f*) al. ab revocando. (*g*) al. supra septem millia capiuntur.

niat, celerius Capuam quam Arpos, in potestatem hostium venturam. Ne Tarentum quidem, non modo arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Carthagini æquare sit solitus, desertam indefensamque Populo Romano tradat. Annibal, curæ sibi fore rem Campanam pollicitus, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit; quo præsidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ, præsidiique quod ibi obsideretur, cura esse. C. Servilius legatus ex auctoritate Patrum, à P. Cornelio prætore in Etruriam ad frumentum coëmendum missus, cum aliquot navibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias pervenit. Cujus adventu, qui ante in exigua spe, vocati sæpe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant; ultro ad transeundum hostes vocabant, solicitabantque. Et erat satis validum præsidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo metu, quo tenebantur, liberati ad Annibalem defecere. Hoc idem eadem ora maris & Thurini fecerunt. Movit eos non Tarentinorum (h) magis defectio, Metaponitorumque, quibus indidem ex Achaia oriundi, etiam cognatione juncti erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. Eorum amici cognatique literas ac nuntios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttiis erant, miserunt, *si exercitum ad mœnia admovissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse.* M. Atinius Thurinis cum modico præsidio præerat. Quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur posse; non militum, quos perpaucos habebat, fiducia; quam juventutis Thurinæ. Eam ex industria centuriaverat, armaveratque ad tales casus. Divisis copiis inter se, duces Pœni quum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit. Mago cum equitatu, tectus collibus, ad tegendas insidias oppositis, (i) subsistit. Atinius peditum tantum agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, & fraudis intestinæ, & hostium insidiarum ignarus. Pedestre prælium fuit persegne; paucis in prima acie pugnantibus Romanis; Thurinis exspectantibus magis, quam adjuvantibus eventum: & Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quo ubi ventum est, coorti cum clamore equites, propere inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo, unde pugnabat, stantem, extemplo in fugam averterunt. Romani, quamquam circumventos hinc pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere. Postremo & ipsi terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, quum popularium agmen patentibus portis accepissent: ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant, *instare Pœnum: permistosque & hostes urbem invasuros, ni propere portas claudant.* Ita exclusos Romanos præbuere hosti ad cædem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paullisper tenuit; quum alii *urbem tuendam*, inde alii *cedendum fortunæ, & tradendam urbem victoribus* censerent. Ceterum, ut plerumque, fortuna & consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi, ob imperium in se mite ac justum, consultum volebant, quam respectu Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt. Consules à Benevento in Campanum agrum legiones ducunt: non ad frumenta modo, quæ jam in hibernis erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam: nobilem se consulatum tam opulentæ urbis excidio rati facturos: simul & ingens flagitium imperio dempturos: quod urbi tam propinquæ tertium annum impunita defectio esset. Ceterum, ne Beneventum sine præsidio esset, & ut ad subita belli, si Annibal, (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam sociis Capuam venisset, equites vim sustinere possent, Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire jubent: legionibus stativisque, ad obtinendas res in Lucanis, aliquem præficeret.

(Margin notes: Romani arci Tarentinæ provident. — Metapontini & alii ad Annibalem deficiunt. — Thurinorum fraus erga Romanos. — Thurinum Pœnis deditur. Romani legiones in Campanum agrum ducunt.)

CAP. XVI. Graccho, priusquam ex Lucanis moveret, sacrificanti, triste prodigium factum est. Ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapsi, edêre (k) jecur, conspectique repente ex oculis abierunt: id quum aruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentius extares ollæ servarentur; (l) iterum ac tertium venisse tradunt, libatoque jecinore intactos angues abiisse. Quum aruspices, *ad imperatorem id pertinere prodigium*, præmonuissent, *& ab occultis cavendum hominibus consultisque*; nulla tamen providentia fatum imminens moveri potuit. Flavius Lucanus fuit, caput partis ejus Lucanorum, quum pars ad Annibalem defecisset, quæ cum Romanis stabat. Et jam anno in magistratu erat; ab eisdem illis creatus prætor. Is mutata repente voluntate, locum gratiæ apud Pœnum quærens, neque transire ipse, neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris & ejusdem hospitis proditi capite ac sanguine fœdus cum hostibus sanxisset; ad Magonem, qui in Bruttiis præerat, clam in colloquium venit; fideque ab eo accepta, *si Romanum imperatorem sibi tradidisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos:* deducit Pœnum, in locum pacis Gracchum adducturus. (m) Magonem ibi pedites equitesque armare, & capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, jubet. Loco satis inspecto, atque undique explorato, dies composita gerendæ rei est. Flavius ad Romanum imperatorem venit: *Rem se*, ait, *magnam inchoasse, ad quam perficiendam ipsius Gracchi opera opus esse. Omnium populorum prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu descissent, persuasisse, ut redirent in amicitiam Roma-*

(Margin notes: Graccho prodigium factum. — Flavii Lucani proditio adversus Gracchum.)

(h) al. Movit eos Tarentinorum &c. (i) al. appositis. (k) al. ad edere. al. ambedere. (l) al. exta reserata servarentur. (m) al. Fideque ab eo accepta, si Romanum is imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos, dedit Pœnus in locum pacis Gracchum adducturus.

Romanorum. Quando res quoque Romana, quæ prope exitium (n) clade Cannensi venisset, indies melior atque auctior fieret; Annibalis vis senesceret, ac prope ad nihilum venisset. Veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullam unquam gentem magis exorabilem, promptioremque veniæ dandæ fuisse. Quoties rebellioni etiam majorum suorum ignotum? Hæc ab se, ait, *dicta: ceterum ab ipso Graccho eadem hæc audire malle eos, præsentisque contingere dextram: id pignus fidei secum ferre. Locum se conciliis (o) edixisse à conspectu amotum, haud procul à castris Romanis. Ibi paucis verbis transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit.* Gracchus fraudem & sermoni & rei abesse ratus, ac similitudine veri captus, cum lictoribus ac turma equitum è castris profectus, duce hospite in insidias præcipitatur. Hostes subito exorti: & ne dubia proditio esset, Flavius his se adjungit. Tela undique in Gracchum atque equites conjiciuntur. Gracchus ex equo desilit. Idem ceteros facere jubet: hortaturque, *ut quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohonestent virtute. Reliquum autem quid esse, paucis à multitudine in valle silva ac montibus septa circumventis, præter mortem? id referre, utrum præbentes corpora (p) pecorum modo inulti trucidentur, an toto animo à patiendo expectandoque eventu in impetum atque iram verso, (q) agentes audentesque, perfusi hostium cruore inter exspirantium inimicorum cumulata armaque & corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent. Qui eam victimam præ se ad inferos misisset; eum decus eximium egregiumque solatium suæ morti inventurum.* Inter hæc dicta paludamento circum lævum brachium intorto (nam ne scuta quidem secum extulerant) in hostes impetum fecit. Major quam pro numero hominum editur pugna. Jaculis maxime aperta corpora Romanorum, & quum undique ex altioribus locis in cavam vallem conjectus esset, transfiguntur. Gracchum jam nudatum præsidio vivum capere Pœni nituntur. Ceterum ille conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeo infestus confertos invasit, ut parci ei sine multorum pernicie non posset. Exanimem eum Mago extemplo ad Annibalem misit, ponique cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris jussit. Hæc vera fama est. Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres vocantur, periit.

Gracchus proditione in insidias præcipitatus.

Gracchus occiditur.

Variæ sententiæ de Gracchi morte.

CAP. XVII. Sunt qui in agro Beneventano, prope Calorem fluvium, ostendant (r) à castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi causa progressum, quum forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem, saxisque, quæ volvit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt qui aruspicum monitu quingentos passus à castris progressum, uti loco puro, ea quæ ante dicta prodigia sunt, procuraret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant. Adeo nec locus, nec ratio mortis in viro tam claro & insigni constat. Funeris quoque Gracchi varia est fama. Alii in castris Romanis sepultum ab suis, alii ab Annibale (& ea vulgatior fama est) tradunt in vestibulo Punicorum castrorum rogum extructum esse. Armatum exercitum decurrisse cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum & corporum suæ cuique genti assuetis: ipso Annibale omni rerum verborumque honore exequias celebrante. Hæc tradunt qui in Lucanis rei gestæ auctores sunt. Si illis, qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt. Eo delato ad Annibalem, missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra Romana ad Cnæum Cornelium quæstorem deferret. Is funus imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit.

Et funere.

CAP. XVIII. Consules agrum Campanum ingressi, quum passim popularentur; eruptione oppidanorum & Magonis cum equitatu territi, ac trepidi ad signa milites palatos passim revocarunt: & vix dum instructa acie fusi, supra mille & quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbæ suopte ingenio genti crevit: multisque (s) præliis lacessebant Romanos: sed intentiores ad cavendum Consules una pugna fecerat, incaute atque inconsulte inita. Restituit tamen his animos, & illis minuit audaciam parva una res. SED IN BELLO nihil tam leve est, quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quintio Crispino Badius Campanus hospes erat, perfamiliari hospitio junctus. Creverat consuetudo, quod æger Romæ apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. Tum Badius progressus ante stationes, quæ pro porta stabant, vocari Crispinum jussit. Quod ubi est Crispino nuntiatum; ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoria etiam in dissidio publicorum fœderum, privati juris; paullum à ceteris processit. Postquam in conspectum venere, *Provoco te*, inquit, *ad pugnam, Crispine*, Badius: *conscendamus equos, summotisque aliis, uter bello melior sit, decernamus.* Ad ea Crispinus, *nec sibi, nec illi*, ait, *hostes deesse, in quibus virtutem ostendant: se ab eo, etiamsi in acie occurrat, declinaturum, ne hospitali cæde dextram violet.* Conversusque abibat. Enimvero ferocius tum Campanus, *increpare mollitiem, ignaviamque, & se digna probra in insontem jacere, hospitalem hostem* appellans; *simulantemque parcere, cui sciat parem se non esse. Si parum publicis fœderibus ruptis dirempta simul & privata jura esse putet, Badium Campanum T. Quintio Crispino Romano palam omnibus (duobus exercitibus audientibus) renuntiare hospitium. Nihil sibi cum eo consociatum, nihil fœderatum hosti cum hoste, (t) cujus patriam ac penates publicos privatosque oppugnatum venisset. Si vir esset, congrederetur.* Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne impune insultare Campanum pateretur. Itaque tantum moratus, dum imperatores consuleret, *permitterentne sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare;* permissu eorum arma cepit, equumque conscendit, & *Badium*

Consules agrum Campanum populantur.

Sed eruptione oppidanorum funduntur.

Badius Campanus Crispinum Romanum provocat.

(n) al. *exitum.* (o) al. *consciis.* (p) al. *utrum præsenti torpore.* al. *præsentes corpora.* (q) al. *toti, à patiendo expectandoque eventu in impetum atque iram versi.* (r) al. contendant. (s) al. multique. al. minutisque. (t) al. *hospiti cum hoste.*

Badium nomine compellans, ad pugnam evocavit. Nulla mora à Campano facta est. Infestis equis concurrere. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hasta transfixit: superque delapsum cum vulnere ex equo desiluit, ut pedes jacentem conficeret. Badius, priusquam opprimeretur, parma atque equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus, equum, armaque capta, & cruentam cuspidem insignis spoliis ostentans; cum magna laude & gratulatione militum ad Consules est deductus, laudatusque ibi magnifice, & donis donatus.

Eorum singularis pugna.

Crispini victoria de Badio.

CAP. XIX. Annibal ex agro Beneventano castra ad Capuam quum movisset; tertio post die quam venit, copias in aciem eduxit: haudquaquam dubius, quod Campanis absente se paucos ante dies secunda fuisset pugna; quin multo minus se suumque toties (*u*) victorem exercitum sustinere Romani possent. Ceterum, posteaquam pugnari ceptum est, equitum maxime incursu quum jaculis obrueretur, laborabat Romana acies: donec signum equitibus datum est, ut in hostem admitterent equos. Ita equestre prælium erat, quum procul visus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæstor præerat, utrique parti parem metum præbuit, ne hostes novi adventarent. Velut ex composito utrimque signum receptui datum: reductique in castra prope æquo marte discesserunt. Plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt. Inde Consules, ut averterent Capua Annibalem, nocte quæ secuta est, diversi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos, abierunt. Postero die, *quum vacua castra esse Romanorum* nuntiatum Annibali esset: *& duobus agminibus diversos abiisse*; incertus primo utrum sequeretur, Appium institit sequi. Ille circumducto hoste qua voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Annibali alia in his locis bene gerendæ rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Pœnula; insignis inter primipili centuriones, & magnitudine corporis & animo. Is perfunctus militia, per P. Cornelium Sullam prætore in Senatum introductus, petit à Patribus, *uti sibi quinque millia militum darentur. Se peritum & hostis & regionum, brevi operæ pretium facturum. Et quibus artibus ad id locorum nostri & duces, & exercitus capti forent, iis adversus inventorem usurum.* Id non promissum magis stolide, quam stolide creditum: tamquam eædem militares & imperatoriæ artes essent. Data pro quinque, octo millia militum; pars dimidia cives, pars socii, & ipse aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit; ac prope duplicato exercitu in Lucanos pervenit; ubi Annibal, nequicquam secutus Claudium, subsisterat. Haud dubia res est: quippe inter Annibalem ducem & centurionem, exercitusque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, & magna ex parte etiam tumultuarium ac semiermem. Ut conspecta inter se agmina sunt, & neutra pars detrectavit pugnam, extemplo instructæ acies. Pugnatum tamen, ut in ulla pari re, duas amplius horas; concitata, donec dux stetisset, Romana acie. Posteaquam is non pro vetere fama solum, sed etiam metu futuri dedecoris, si sua temeritate contractæ cladi superesset, objectans se hostium telis cecidit; fusa extemplo est Romana acies. Sed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite insessis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint; ceteri passim, alii alia peste absumpti sint.

Æquo marte pugnant Consules & Annibal.

M. Centenii stolido postulato.

Stolide creditum à Senatu.

Centeniana acies fusa.

Cædes quanta.

CAP. XX. Capua à Consulibus iterum summa vi obsideri cepta est: quæque in eam rem opus erant, comportabantur parabanturque. Casilinum, frumentum convectum, ad Vulturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum. (Ante Fabius Maximus munierat) Præsidium impositum, ut & mare proximum, & flumen in potestate essent. In ea duo maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper missum erat, quodque M. Junius prætor ex Etruria coëmerat, ab Ostia convectum est, ut exercitui per hiemem copia esset. Ceterum super eam cladem, quæ in Lucanis accepta erat, volonum quoque exercitus, qui vivo Graccho summa fide stipendia fecerat (velut exauctoratus morte ducis,) ab signis discessit. Annibal non Capuam neglectam, neque in tanto discrimine desertos volebat socios: sed prospero ex temeritate unius Romani ducis successu, in alterius ducis exercitusque opprimendi occasionem imminebat. *Cn. Fulvium prætorem* Apuli legati nuntiabant, *primo dum urbes quasdam Apulorum, quæ ad Annibalem descivissent, oppugnaret, intentius rem egisse: postea nimio successu & ipsum & milites præda impletos in tantam licentiam socordiamque effusos, ut nulla disciplina militiæ esset.* Quum sæpe alias, tum paucis diebus ante expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliam castra movit.

Capua à Consulibus obsideri cepta.

Volonum exercitus ab signis discessit.

Cn. Fulvii res gestæ in Apulia.

CAP. XXI. Circa Herdoniam Romanæ legiones & prætor Fulvius erant. Quo ubi allatum est, *hostes adventare*, prope est factum, ut injussu prætoris signis convulsis in aciem exirent. Nec res ulla magis tenuit, quam spes haud dubia, suo arbitrio, ubi vellent, acturos. Nocte insequenti Annibal, quum tumultuatum in castris, & plerosque ferociter signum ut daret institisse duci ad arma vocantes sciret; haud dubius prosperæ pugnæ occasionem dari; tria millia expeditorum militum in villis circa, vepribusque & silvis disponit; qui signo dato simul omnes è latebris existerent: (*x*) & Magonem, ac duo ferme millia equitum, qua fugam inclinaturam credebat, omnia itinera insidere jubet. His nocte præparatis, prima luce in aciem copias educit. Nec Fulvius est cunctatus; non tam sua ulla spe, quam militum impetu fortuito tractus. Itaque eadem temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum forte procurrentium, consistentiumque quo loco ipsorum tulisset animus: deinde per libidinem aut metum deserentium locum. Prima legio, & sinistra ala in primo instructæ, (*y*) & in longitudinem porrecta acies. Clamantibus tribunis, nihil introrsus roboris ac virium esse, & quacumque impetum fecissent, hostes perrupturos; nihil, quod salutare esset, non modo ad animum, sed ne ad aures quidem admittebant. Et Annibal haudquaquam similis dux, neque simili

(*u*) al. totiens. (*x*) al. exilirent. (*y*) al. & sinistra ala primo instructæ.

simili exercitu, neq; ita instructo aderat. Ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani sustinuere. Dux stultitia & temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes suos vidit, equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit: cetera à fronte pulsa, à tergo atque alis circumventa acies, eo usque est cæsa, ut ex duodeviginti millibus hominum, duo millia haud amplius evaserint. Castris hostes potiti sunt.

Cn. Fulvius temeritate militum, ab Annibale vincitur.

CAP. XXII. Hæ clades super aliam alia Romam quum essent nuntiatæ, ingens quidem & luctus & pavor civitatem cepit. Sed tamen quia Consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum prospere gererent, (z) minus his cladibus commovebantur. Legatos ad Consules mittunt C. Lætorium, M. Metilium, qui nuntiarent, *ut reliquias duorum exercituum cum cura colligerent: darentque operam, ne per metum ac desperationem hosti se dederent*, (id quod post Cannensem accidisset cladem) *& ut desertores de exercitu volonum conquirerent*. Idem negotii P. Cornelio datum. Cui & delectus mandatus erat. Isque per fora conciliabulaque edixit, *ut conquisitio volonum fieret, iique ad signa reducerentur*. Hæc omnia intentissima cura acta. Ap. Claudius Consul, D. Junio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis præposito, qui ut quæque naves ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum: ipse ad Capuam regressus, Q. Fulvium collegam invenit, Casilino omnia importantem, molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo Consules circumsederunt urbem, & Claudium Neronem prætorem, ab Suessula ex Claudianis castris exciverunt. Is quoque modico, ibi præsidio ad tenendum locum relicto, cum ceteris omnibus copiis ad Capuam descendit. Ita tria prætoria circa Capuam erecta, tres & exercitus diversis partibus opus aggressi, fossa, valloque circumdare urbem parant: & castella excitant modicis intervallis. Multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremo portis muroque se contineret Campanus. Prius tamen quam hæc continuarentur opera, legati ad Annibalem missi: qui quererentur, *desertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis*: obtestarenturque *ut tunc saltem opem non circumcessis modo, sed etiam circumvallatis, ferret*. Consulibus literæ à P. Cornelio prætore missæ, *ut, priusquam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut qui eorum vellent, exirent ab Capua, suasque res secum auferrent: Liberos fore, suaque omnia habituros, qui ante Idus Martias exissent. Post eam diem quique exissent, quique ibi mansissent, hostium futuros numero*. Ea pronuntiata Campanis, atque ita spreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Annibal ab Herdonia Tarentum duxerat legiones; spe, aut vi, aut dolo, arcis Tarentinæ potiundæ. Quod ubi parum processit, ad Brundusium flexit iter: prodi id oppidum ratus. Ibi quoque quum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt; querentes simul, orantesque. Quibus Annibal magnifice respondit, *& antea solvisse obsidionem, & nunc adventum suum Consules non laturos*. Cum hac spe dimissi legati, vix regredi Capuam, jam duplici fossa valloque cinctam, potuerunt.

Consules reliquias exercituum colligunt.

Et oppugnant Capuam.

A tribus exercitibus.

Legatis Campanorum Annibal promittit auxilium.

CAP. XXIII. Quum maxime Capua circumvalleretur, Syracusarum oppugnatio ad finem venit: præterquam vi ac virtute ducis exercitusque, intestina etiam proditione adjuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem & Hippocratem verteret bellum, an obsidione Syracusas premeret: quamquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem, nec fame, quam prope liberi (*a*) ab Carthagine commeatus alerent; tamen ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis, qui ab novis consiliis abhorrebant, pulsi) colloquiis suæ partis tentare hominum animos jussit: & fidem dare, *si traditæ forent Syracusæ, liberos eos ac suis legibus victuros esse*. Non erat colloquii copia: quia multorum animi suspecti, omnium curam oculosque converterant, ne quid falleret tale admissum. Servus unus exulum pro transfuga intromissus in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. Deinde in piscatoria quidam navi, retibus operti, circumvectique ita ad castra Romana, collocutique cum transfugis: & idem sæpius eodem modo alii atque alii. Postremo ad octuaginta facti. Et quum jam composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epicydem per Attalum quendam indignantem, sibi rem creditam non esse, necati omnes cum cruciatu sunt. Alia subinde spes, postquam hæc vana evaserat, excepit. Dampippus (*b*) quidam Lacedæmonius missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. Hujus utique redimendi & Epicyde cura erat ingens, nec abnuit Marcellus, jam tum Ætolorum, cujus gentis socii Lacedæmonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de redemptione ejus missus, medius maxime atque utrisque opportunus locus ad portum Trogiliorum, propter turrim, quam vocant Galeagram, est visus. Quo quum sæpius commearent, unus ex Romanis ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides æstimandoque ipse secum qui (*c*) in fronte paterent; simul altitudinem muri, quantum proxime conjectura poterat, permensus, humilioremque aliquanto pristina opinione sua & ceterorum omnium ratus esse, & (*d*) vel mediocribus scalis superabilem; ad Marcellum rem defert. Haud spernenda visa, sed quum adiri locus, qui ob idipsum intentius custodiebatur, non posset; occasio quærebatur: quam obtulit transfuga, nuntians, (*) *diem festum Dianæ*

Syracusæ pertinaciter obsessæ.

Proditionem tentat.

Quæ retegitur.

Damasippus Lacedæmonius.

Consilium de scalis admovendis.

(z) al. prospere rem gererent. al. prosperem gererent. (*a*) al. nec fame unquam prope liberi &c. al. nec fame, ut quam prope liberi &c. (*b*) al. Damasippus. (*c*) al. quid. (*d*) al. & omittunt.

(*) Diem festum Dianæ) Hoc ipso loco hujus Deæ Syracusis cultum celeberrimum fuisse docetur. Quem simul nummus Cimeliarchii mei Tab. XLVI. num. 3. confirmat. Conf. BEGER. Th. Br. T. I. p. 383.

næ per triduum agi, & quia alia in obsidione desint, vino largius epulas celebrari: & ab Epicyde præbito universæ plebei, & per tribus à principibus diviso. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electisque per eos, ad rem tantam agendam audendamque, idoneis centurionibus militibusque, & scalis in occulto comparatis, ceteris signum dari jubet, ut mature corpora curarent, quietique darent. Nocte in expeditionem eundum esse. Inde ubi id temporis visum, quo de die epulatis jam vini satias principiumque somni esset; (*e*) signi unius milites ferre scalas jussit; & ad mille fere armati tenui agmine per silentium eo deducti. Ubi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt in murum, secuti ordine alii; quum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

Syracusæ tandem expugnatæ. U. C. 540. Ol. 141. 2. C. N. 213. CAP. XXIV. Jam mille armatorum ceperant partem, quum ceteræ admotæ; (*f*) pluribusque scalis in murum evadebant, signo ab Hexapylo dato: quo per ingentem solitudinem erat perventum, quia magna pars in turribus epulati, aut sopiti vino erant, aut semigraves potabant: paucos tamen eorum oppressos (*g*) in cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon est portula magna vi refringi cepta: & è muro ex composito tuba datum signum erat; & jam undique, non furtim, sed vi aperta, gerebatur res; quippe ad Epipolas, frequentem custodiis locum, perventum erat: terrendique magis hostes erant, quam fallendi; sicut territi sunt. Nam simul ac tubarum est auditus cantus, clamorque tenentium muros, partemque urbis: omnia teneri custodes rati, alii per murum fugere, alii salire de muro, præcipitarique turba paventium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat; & gravatis omnibus vino somnoque, & in vastæ magnitudinis urbe, partium sensu non satis pertinente in omnia. Sub luce Hexapylo effracto, Marcellus omnibus copiis urbem ingressus, excitavit convertitque omnes ad arma capienda, opemque, si quam possent, jam captæ prope urbi ferendam. Epicydes ab insula, quam ipsi Nason vocant, citato profectus agmine; haud dubius quin paucos per negligentiam custodum transgressos murum expulsurus foret, occurrentibus pavidis, tumultum augere eos, dictitans, & majora ac terribiliora vero afferre; postquam conspexit omnia circa Epipolas armis completa, lacessito tantum hoste paucis missilibus, retro in Achradinam agmen convertit: non tam vim, multitudinemque hostium metuens, quam ne qua intestina fraus per occasionem oriretur, clausasque inter tumultum Achradinæ atque insulæ inveniret

Marcellus Syracusis captis, illacrimasse dicitur. portas. Marcellus, ut mœnia ingressus, ex superioribus locis, urbem, omnium ferme illa tempestate pulcherrimam subjectam oculis vidit, illacrimasse dicitur, partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetusta gloria urbis. Atheniensium classes demersæ, & duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus deleti occurrebant: & tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discrimine, gesta, tot tam opulenti tyranni regesque: præter ceteros Hiero, quum recentissimæ memoriæ rex, tum ante omnia, quæ virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in Populum Romanum insignis. Ea quum universa occurrerent animo, subiretque cogitatio, jam illa momento horæ arsura omnia, & ad cineres reditura, priusquam signa Achradinæ admoveret, præmittit Syracusanos, qui intra præsidia Romana, ut ante dictum est, fuerant, *ut alloquio leni perlicerent hostes ad dedendam urbem.*

CAP. XXV. Tenebant Achradinæ portas murosque maxime transfugæ, quibus nulla erat per conditiones veniæ spes: ii nec adire muros, nec alloqui quemquam passi. Itaque Marcellus postquam id inceptum irritum fuit, ad Euryalum signa referri jussit. Tumulus est in extrema parte urbis versus à mari, viæque imminens ferenti in agros, mediterraneaque insulæ, percommode situs ad commeatus excipiendos. Præerat huic arci Philodemus Argivus ab Epicyde impositus, ad quem missus à Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, quum longo sermone habito dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello *tempus eum ad deliberandum sumpsisse.* Quum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent castra legionesque, haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse; Marcellus ut Euryalum neque tradi, neque capi vidit posse, inter Neapolim & Tycham (nomina partium urbis, & instar urbium sunt) posuit castra: timens ne, si frequentia intrasset loca, contineri à discursu miles avidus prædæ non posset. Legati eo ab Tycha & Neapoli, cum infulis & velamentis venerunt; precantes *ut à cædibus & ab incendiis parceretur.* De quorum precibus quam postulatis magis consilio habito; Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, *ne quis liberum corpus violaret. Cetera prædæ futura.* Castraque tectis parietum pro muro septa, portis regione platearum patentibus stationes præsidiaque disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde signo dato milites discurrerunt: refractisque foribus, quum omnia terrore ac tumultu streperent, à cædibus tamen temperatum est. Rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata bona egessere. Inter hæc & Philodemus, quum spes auxilii nulla esset, fide accepta, *ut inviolatus ad Epicydem rediret,* deducto præsidio tradidit tumulum Romanis. Aversis omnibus ad tumultum ex parte captæ urbis, Bomilcar noctem eam nactus, qua, propter vim tempestatis stare ad anchoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu Syracusano profectus libero mari vela in altum dedit; quinque & quinquaginta navibus Epicydæ & Syracusanis relictis, edoctisque Carthaginiensibus in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis (ut fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

Philodemus præest Euryalo.

Philodemus Euryalum tradit Marcello.

CAP.

(*e*) al. quo die epulatis jam, vinoque satiatis, principium somni esset. al. vino sauciatis. (*f*) al. quum ceteri admoti. (*g*) al. comprehensos.

CAP. XXVI. Marcellus, Euryalo recepto, præsidioque addito; una cura erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta, inclusos impeditosque mœnibus suos turbaret. Achradinam inde, trinis castris per idonea disposita loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturum, circumsedit. Quum per aliquot dies quietæ stationes utrimque fuissent, repente adventus Hippocratis & Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani, fecit. Nam & Hippocrates castris ad magnum portum communitis, signoque iis dato, qui Achradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus præerat; & Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit: & classis Punica littori, quod inter urbem & castra Romana erat, appulsa est; ne quid præsidii Crispino submitti à Marcello posset. Tumultum tamen majorem hostes præbuerunt, quam certamen. Nam & Crispinus Hippocratem non repulit tantum munimentis, sed insecutus etiam est trepide fugientem: & Epicydem Marcellus in urbem compulit. Satisque jam etiam in posterum videbatur provisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Accessit & pestilentia, commune malum, quod facile utrorumque animos averteret à belli consiliis. Nam tempore autumni, & locis natura gravibus, multo tamen magis extra urbem, quam in urbe, intoleranda vis æstus per utraque castra omnium ferme corpora movit. Et primo temporis ac loci vitio & ægri erant, & moriebantur: postea curatio ipsa, & contactus ægrorum, vulgabat morbos: ut aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur; aut assidentes curantesque, eadem vi morbi repletos secum traherent: quotidianaque funera & mors ob oculos esset, & undique dies noctesque, ploratus audirentur. Postremo ita assuetudine mali efferaverant animos; ut non modo non lacrimis justoque comploratu prosequerentur mortuos; sed ne efferrent quidem, aut sepelirent, jacerentque strata exanima corpora in conspectu similem mortem exspectantium: mortuique ægros, ægri validos, cum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum conficerent. Et ut ferro potius morerentur, quidam invadebant soli hostium stationes. Multo tamen major vis pestis Pœnorum castra quam Romana, (diu circumsedendo Syracusas, cœlo aquisque adsuerant magis) affecerat. (*b*) Ex hostium exercitu Siculi, ut primum videre ex gravitate loci vulgari morbos: in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt. At Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone, ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat mali, traduxerat in urbem suos: infirmaque corpora tecta & umbræ recreaverant. Multi tamen ex Romano exercitu eadem peste absumpti sunt.

Hippocrates & Himilco frustra oppugnant Romanos.

Pestilentiæ.

Major vis in castris Pœnorum, quam Romanorum.

CAP. XXVII. Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerant; in haud magna oppida, ceterum & situ & munimentis tuta, (tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim abest) (*i*) eo & commeatus è civitatibus suis comportabant, & auxilia arcessebant. Interea Bomilcar iterum cum classe profectus Carthaginem, ita exposita fortuna sociorum, ut spem faceret, non ipsis modo salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodammodo urbe capi; perpulit, ut onerarias naves quamplurimas omni copia rerum onustas secum mitterent, classemque suam augerent. Igitur centum triginta navibus longis & septingentis (*k*) onerariis profectus à Carthagine, prosperos satis ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit. Sed iidem venti superare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus, fama primo, dein præter spem mora, quum gaudium & metum invicem Romanis Syracusanisque præbuisset; Epicydes, metuens, ne, si pergerent iidem qui tum tenebant ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret; tradita Achradina mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat; classem in statione versa in Africam habentem, atque timentem navale prælium: non tam quod impar viribus aut numero navium esset, (quippe etiam plures habebat) quam quod venti aptiores Romanæ quam suæ classi flarent; perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus, quum & Siculum exercitum ex tota insula conciri videret, & cum ingenti commeatu classem Punicam adventare; ne simul terra marique inclusus urbe hostium urgeretur, quamquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duæ classes infestæ circa promontorium Pachynum stabant; ubi primum tranquillitas maris in altum evexisset, concursuræ. Itaque cadente jam Euro, qui per dies aliquot sævierat, prior Bomilcar movit: cujus prima classis petere altum visa est, quo facilius superaret promontorium. Ceterum, postquam tendere ad se Romanas naves vidit; incertum qua subdita territus re, Bomilcar vela in altum dedit, missisque nuntiis Heracleam, qui onerarias retro in Africam repetere juberent, ipse Siciliam prætervectus, Tarentum petit. Epicydes à tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captæ urbis rediret, Agrigentum navigat; expectaturus magis eventum quam inde quicquam moturus.

Bomilcar proficiscitur Carthaginem.

Reditque.

Bomilcar fugit navale prælium.

CAP. XXVIII. Quæ ubi in castra Siculorum sunt nuntiata, *Epicydem Syracusis excessisse, à Carthaginiensibus relictam insulam, & prope iterum Romanis traditam*, legatos de conditionibus dedendæ urbis, explorata prius per colloquia voluntate eorum, qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Quum haud ferme discreparet, quin *quæ ubique regum fuissent, Romanorum essent; Siculis cetera cum libertate ac legibus suis servarentur*: evocatis ad colloquium his, quibus ab Epicyde creditæ res erant, *missos se simul ad Marcellum, simul ab eo ad exercitum Siculorum*, ajunt, *ut una omnium qui obsiderentur, quique extra obsidionem essent, fortuna esset: neve alteri proprie sibi paciscerentur quicquam.* Recepti deinde ab iis, ut necessarios hospitesque

Consilia de dedendis Syracusis.

(*b*) al. cæde aquisque affecerat magis. Ex hostium &c. (*i*) al. alterum quindecim ab ostio. al. ab hoste. (*k*) al. septuaginta.

que alloquerentur, expositis quæ pacta jam cum Marcello haberent: oblata spe salutis perpulere eos, ut secum præfectos Epicydis, Polyclitum, & Philistionem & Epicydem, cui Sidon cognomen erat, aggrederentur. Interfectis iis, multitudine ad concionem vocata, & inopiam, qua ipsi inter se fremere occulte soliti erant, conquesti, & quamquam tot mala urgerent, negarunt, *fortunam accusandam esse, quod in ipsorum esset potestate, quamdiu ea paterentur. Romanis causam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium: nam ut occupatas res ab satellitibus Annibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate, atque Epicyde audierint, tum bellum movisse, & obsidere urbem cepisse: ut crudeles tyrannos ejus, non ut ipsam urbem expugnarent. Hippocrate vero interempto, Epicyde intercluso ab Syracusis, & præfectis ejus occisis, Carthaginiensibus omni possessione Siciliæ terra marique pulsis, quam superesse causam Romanis, cur non perinde ac si Hiero ipse viveret, unicus Romanæ amicitiæ cultor, incolumes Syracusas esse velint? Itaque nec urbi nec hominibus aliud periculi, quam ab semetipsis esse, si occasionem reconciliandi se Romano prætermisissent. Eam autem, qualis illo momento horæ sit, nullam deinde fore, simul liberatos (l) ab impotentibus tyrannis apparuisset.*

Legatorum Syracusanorum oratio ad Marcellum.

CAP. XXIX. Omnium ingenti assensu audita ea oratio est. Prætores tamen prius creari, quam legatos nominari, placuit. Ex ipsorum deinde prætorum numero missi oratores ad Marcellum, quorum princeps, *Neque primo,* inquit, *Syracusani à vobis defecimus, sed Hieronymus; nequaquam tam in vos impius, quam in nos: nec postea pacem tyranni cæde compositam Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hippocrates atque Epicydes, oppressis nobis hinc metu, hinc fraude turbaverunt. Nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis vobiscum non fuerit. Nunc certe cæde eorum qui oppressas tenebant Syracusas, quum primum arbitrii nostri esse cepimus, extemplo venimus ad tradenda arma; dedendos nos, urbem, mœnia: nullam recusandam fortunam, quæ imposita à vobis fuerit. Gloriam captæ nobilissimæ pulcherrimæque urbis Græcarum Dii tibi dederunt, Marcelle. Quicquid unquam terra marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit. Famæ ne credi velis (m) quanta urbs à te capta sit, quam (n) posteris quoque eam spectaculo esse. Quo quisquis terra, quisquis mari venerit, nunc nostra de Atheniensibus Carthaginiensibusque trophæa, nunc tua de nobis ostendat, incolumesque Syracusas familiæ vestræ sub clientela nominis Marcellorum, tutelaque habendas tradas. (o) Ne plus apud vos Hieronymi, quam Hieronis memoria momenti faciat. Diutius ille multo amicus fuit, quam hic hostis: & illius etiam benefacta persensistis: hujus amentia ad perniciem tantum ipsius valuit.* Omnia & impetrabilia & tuta erant apud Romanos. Inter ipsos plus belli ac periculi erat. Namque transfugæ tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem compulere metum; arreptisque armis prætores primum obtruncant, inde ad cædem Syracusanorum discurrunt: quosque fors obtulit, irati interfecerunt; atque omnia, quæ in promptu erant, diripuere. Tum ne sine ducibus essent; sex præfectos creavere, ut terni Achradinæ ac Naso præessent. Sedato tandem tumultu exsequentibus sciscitando mercenariis, *quæ acta cum Romanis essent;* dilucere id quod erat, cepit; aliam suam ac perfugarum causam esse.

Transfugarum & mercenariorum tumultus.

CAP. XXX. In tempore legati à Marcello redierunt, falsa eos suspicione incitatos memorantes: nec causam expetendæ pœnæ eorum ullam Romanis esse. Erat ex tribus Achradinæ præfectis Hispanus, Mericus nomine. Ad eum inter comites legatorum de industria unus ex Hispanorum auxiliaribus est missus: qui sine arbitris Mericum nactus, primum quo in statu reliquisset Hispaniam, (nuper inde venerat) exponit. *Omnia Romanis ibi obtineri armis. Posse eum, si operæ pretium faciat, principem popularium esse: seu militare cum Romanis, seu in patriam reverti libeat. Contra, si malle obsideri pergat, quam spem esse terra marique clauso?* Motus his Mericus, quum legatos ad Marcellum mitti placuisset; fratrem inter eos mittit: qui per eundem illum Hispanum secretus (p) ab aliis ad Marcellum deductus quum fidem accepisset, composuissetque agendæ rei ordinem, Achradinam redit. Tum Mericus, ut ab suspicione proditionis averteret omnium animos, negat, *sibi placere legatos commeare, ultro citroque, neque recipiendum quemquam neque mittendum: & quo intentius custodiæ serventur, opportuna loca dividenda præfectis esse, ut suæ quisque partis tutandæ reus sit.* Omnes assensi sunt partibus dividundis: ipsi regio evenit ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portus. Id ut scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte navim onerariam, cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam jussit: exponitque milites regione portæ, quæ prope fontem Arethusam est. Hoc quum quarta vigilia factum esset, expositosque milites porta ut convenerat, recepisset Mericus; luce prima Marcellus omnibus copiis mœnia Achradinæ aggreditur: ita ut non eos solum, qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab Naso etiam agmina armatorum occurrerent, relictis stationibus suis, ad vim & impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariæ naves, instructæ jam ante, circumvectæque, ad Nasum armatos exponunt, qui improviso adorti semiplenas stationes, & adapertas fores portæ, qua paullo ante excurrerant armati, haud magno certamine Nasum cepere, desertam trepidatione & fuga custodum. Neque ullis minus præsidii aut pertinaciæ ad manendum quam transfugis fuit: quia ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerunt. Marcellus ut captam esse Nasum didicit, & Achradinæ regionem unam teneri, Mericumque cum præsidio suis adjunctum, receptui cecinit: ne regiæ opes, quarum fama major quam res erat, diriperentur.

Mericus Hispanus ad deditionem Achradinæ solicitatur.

Achradina proditur Romanis.

Nasus à Romanis capitur.

CAP. XXXI. Suppresso impetu militum, & iis qui in Achradina erant transfugis, spatium locusque fugæ datus est: & Syracusani tandem liberi metu, portis Achradinæ apertis, oratores ad

(l) al. *si simul libertas.* (m) al. *malis.* (n) al. *an.* (o) al. *tradat.* (p) al. secretum.

res ad Marcellum mittunt: *nihil petentes aliud, quam incolumitatem, sibi, liberisque suis.* Marcellus consilio advocato, & adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab domo inter præsidia Romana fuerant, respondit: *non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis quam paucis his annis maleficia eorum, qui Syracusas tenuerint, erga Populum Romanum esse; sed pleraque eorum, quo debuerint, recidisse: fæderumque ruptorum ipsos ab se graviores multo, quam Populus Romanus voluerit, pœnas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas: non ut Populus Romanus servam civitatem haberet, sed ne transfugarum duces captam & oppressam tenerent. Quid potuerint* Syracusani *facere, exemplo vel eos Syracusanorum esse, qui intra præsidia Romana fuerint: vel Hispanum ducem Mericum, qui præsidium tradiderit, vel ipsorum Syracusanorum postremo, serum quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorumque, circa mœnia Syracusana terra marique tamdiu exhaustorum, nequaquam tantum fructum esse, quam capere Syracusas potuisse.* (*q*) Inde quæstor cum præsidio ad Nasum, ad accipiendam pecuniam regiam, custodiendamque missus: urbs diripienda militi data est; custodibus divisis per domos eorum, qui intra præsidia Romana fuerant. Quum multa iræ, multa avaritiæ, fœda exempla ederentur; Archimeden, memoriæ proditum est, in tanto tumultu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere descripserat, ab ignaro milite quis esset, interfectum. Ægre id Marcellum tulisse, sepulturæque curam habitam. Et propinquis etiam inquisitis, honori præsidioque nomen ac memoriam ejus fuisse. Hoc maxime modo Syracusæ captæ. In quibus prædæ tantum fuit, quantum vix capta Carthagine tum fuisset, cum qua viribus æquis certabatur. Paucis ante diebus, quam Syracusæ caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Uticam ab Lilybæo transmisit. Et quum ante lucem portum intrasset, onerarias frumento onustas cepit: egressusque in terram, depopulatus est aliquantum agri circa Uticam, prædamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybæum tertio die quam inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento prædaque onustis rediit: idque frumentum extemplo Syracusas misit. Quod ni tam in tempore subvenisset, victoribus victisque pariter perniciosa fames instabat.

Marcelli ad Syracusanos legatos responsio.

Syracusæ diripiendæ militi datæ.

Archimedes interficitur.

T. Otacilius frumentum Syracusas mittit.

CAP. XXXII. Eadem æstate in Hispania, quum biennio ferme nihil admodum memorabile factum esset, consiliisque magis, quam armis bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis copias conjunxerunt. Ibi consilium advocatum, omniumque in unum congruerunt sententiæ: *quando ad id locorum id modo actum esset. Ut Asdrubalem tendentem in Italiam retinerent; tempus esse id jam agi, ut bellum in Hispania finiretur;* & satis ad id virium credebant accessisse, triginta (*r*) millia Celtiberorum ea hieme ad arma excitata. (*s*) Tres exercitus erant. Asdrubal Gisgonis filius, & Mago conjunctis castris quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Amilcaris filius Asdrubal, vetus in Hispania imperator. Ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum volebant prius opprimi duces Romani: & spes erat satis superque ad id virium esse. Illa restabat cura, ne fuso eo perculsi, alter Asdrubal & Mago, in avios saltus montesque recipientes sese, bellum extraherent. Optimum igitur rati, divisis bifariam copiis, totius simul Hispaniæ amplecti bellum; ita inter se diviserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorumque adversus Magonem duceret atque Asdrubalem: Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus, Celtiberis adjunctis, cum Asdrubale Barcino bellum gereret. Una profecti ambo duces exercitusque, Celtiberis prægredientibus, ad urbem Anitorgin in conspectu hostium, dirimente amne, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio, cum quibus ante dictum est, copiis substitit, & P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.

Gesta in Hispania.

Vires Pœnorum.

Consilia Romanorum.

CAP. XXXIII. Asdrubal postquam animadvertit exiguum Romanum exercitum in castris, & spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse; peritus omnis barbaricæ, & præcipue omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiæ; facile linguæ commercio, quum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta colloquia paciscitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, *ut copias inde abducant.* Nec atrox visum facinus. Non enim ut in Romanos verterent arma, agebatur. Et merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, *ne bellum gererent:* & quum quies ipsa, tum reditus domum, fructusque videndi suos suaque, grata vulgo erant. Itaque non ducibus facilius quam multitudini persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si vi reretinerent. (*t*) Id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit, exemplaque hæc vere pro documentis habenda, *NE ITA EXTERNIS credant auxiliis, ut non plus sui roboris, suarumque proprie virium in castris habeant.* Signis repente sublatis Celtiberi abeunt, nihil aliud, quærentibus causam, obtestantibusque ut manerent, Romanis respondentes, quam *domestico se avocari bello.* Scipio postquam socii nec precibus, nec vi retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus conjungi vidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promptu esse; retro quantum posset, cedere statuit; in id omni cura intentus, necubi hosti æquo se committeret loco: qui transgressus flumen prope vestigiis abeuntium insistebat.

Celtiberorum perfidia.

Celtiberi deserunt Romanos.

Cn. Scipionis periculum.

CAP. XXXIV. Per eosdem dies, P. Scipionem par terror, periculum majus ab novo hoste urgebat. Masinissa erat juvenis, eo tempore socius Carthaginiensium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. Is tum cum equitatu Numidarum & advenienti P. Scipioni occurrit, & deinde assidue dies noctesque infestus aderat, ut non vagos tantum, procul à castris lignatum pabulatumque

Simile P. Scipionis à Masinissa.

(*q*) al. *potuisset.* (*r*) al. viginti. (*s*) al. excitatum. (*t*) al. sibi retinerent. al. se ne retinerent.

que progressos, exciperet; sed ipsis obequitaret castris, invectusque in medias sæpe stationes, omnia ingenti tumultu turbaret. Noctibus quoque sæpe incursu repentino in portis valloque trepidatum est: nec aut locus, aut tempus ullum vacuum à metu ac solicitudine erat Romanis: compulsisque intra vallum, adempto rerum omnium usu, quum prope justa obsidio esset, futuramque arctiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem millibus & quingentis Suessetanorum adventare fama erat, Pœnis conjunxisset; dux cautus & providens Scipio, victus necessitatibus temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviam iret: & quocunque occurrisset loco, prælium consereret. Relicto igitur modico præsidio in castris, præpositoque T. Fonteio legato, media nocte profectus, cum obviis hostibus manus conseruit. Agmina magis, quam acies pugnabant: superior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. Ceterum & equites Numidæ repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi, magnum terrorem intulere. Contracto adversus Numidas certamine novo, tertius insuper advenit hostis. Duces Pœni assecuti ab tergo jam pugnantes: ancepsque prælium Romanos circumsteterat; incertos in quem potissimum hostem, quamve in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti hortantique imperatori, & offerenti se, ubi plurimus labor erat; latus dexterum lancea trajicitur: cuneusque is hostium, qui in confertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem labentemque ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nuntiantes discurrunt, *imperatorem Romanum cecidisse.* Hæc pervagata passim vox, ut & hostes haud dubie pro victoribus, & Romani pro victis essent, fecit. Fuga confestim ex acie, duce amisso, fieri cepta est. Ceterum ut ad erumpendum inter Numidas, aliaque levium armatorum auxilia (*u*) haud difficilis res erat: ita effugere tantum equitum, æquantiumque equos velocitate peditum, vix poterant: cæsique prope plures in fuga, quam in pugna sunt. Nec superfuisset quisquam, ni præcipiti jam ad vesperum die nox intervenisset.

Temerarium P. Scipionis consilium.

P. Scipio occisus, & exercitus cæsus.

Pœni victores Cn. Scipionem insequuntur.

CAP. XXXV. Haud segniter inde duces Pœni fortuna usi, confestim è prælio, vix necessaria quiete data militibus, ad Asdrubalem Amilcaris citatum agmen rapiunt: non dubia spe, quum juncti essent, (*x*) debellari posse. Quo ubi est ventum, inter exercitus ducesque victoria recenti lætos gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, & alteram pro haud dubia parem victoriam exspectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cladis pervenerat, sed mœstum quoddam silentium erat, & tacita divinatio; qualis jam præsagientibus animis, imminentis mali, esse solet. Imperator ipse, præterquam quod ab sociis se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, conjectura etiam & ratione ad suspicionem acceptæ cladis, quam ad ullam bonam spem pronior erat. *Quonam modo enim Asdrubalem ac Magonem nisi defunctos suo bello,* (*y*) *sine certamine adducere exercitum potuisse? quomodo autem non obstitisse, aut ab tergo secutum fratrem? ut si prohibere, quo minus in unum coirent & duces, & exercitus hostium, non posset; ipse certe cum fratre conjungeret copias.* His anxius curis, id modo esse salutare in præsens credebat, cedere inde quantum posset; & inde una nocte, ignaris hostibus & ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce, ut senserunt profectos hostes, præmissis Numidis, quam poterant maxime citato agmine sequi ceperunt: ante noctem assecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera incursantes. Consistere ceperunt, ac tutari agmen quantum possent: tamen *tuto ut simul pugnarent procederentque*, Scipio hortabatur, *priusquam pedestres copiæ assequerentur.*

Cn. Scipio cedit.

CAP. XXXVI. Ceterum nunc agendo, nunc sustinendo agmen, quum aliquamdiu haud multum procederetur, & nox jam instaret, revocat è prælio suos Scipio: & collectos, in tumulum quendam, non quidem satis tutum (præsertim agmini perculso) editiorem tamen, quam cetera circa erant, subducit. Ibi primo impedimentis, & equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant: dein postquam toto agmine tres imperatores cum tribus justis exercitibus aderant, apparebatque, parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse; circumspectare atque agitare dux cepit, si quo modo posset vallum circum injicere. Sed erat adeo nudus tumulus & asperi soli, ut nec virgulta vallo cædendo, nec terra cespiti faciendo, aut ducendæ fossæ aliive ulli operi, apta inveniri posset: nec natura quicquam (*z*) satis arduum aut abscissum erat, quod hosti aditum ascensumve difficilem præberet; omnia fastigio leni subvexa. Ut tamen aliquam imaginem valli objicerent, clitellas illigatas oneribus, velut struentes ad altitudinem solitam, circumdabant; cumulo sarcinarum omnis generis objecto, ubi ad moliendum clitellæ defuerant. Punici exercitus postquam advenere, in tumulum quidem perfacile agmen erexere; munitionis vero facies nova primo eos velut miraculo quodam tenuit: quum duces undique vociferarentur, *quid starent? & non ludibrium illud vix fœminis puerisve morandis satis validum distraherent, diriperentque? captum hostem teneri, latentem post sarcinas.* Hæc contemptim duces increpabant. Ceterum, neque transilire, neque moliri onera objecta, nec cedere stipatas clitellas, ipsisque obrutas sarcinis, facile erat. Tardatis diu quum amolita (*a*) objecta onera, armatis dedissent viam, pluribusque idem partibus fieret, capta jam undique castra erant: pauci ab multis, perculsique à victoribus passim cædebantur. Magna pars tamen militum, quum in propinquas refugisset silvas, in castra P. Scipionis, quibus T. Fonteius legatus præerat, perfugerunt. *Cn. Scipionem* alii *in tumulo primo impetu hostium cæsum* tradunt: alii *cum paucis in propinquam castris*

Et tumulum occupat.

Pœni aggrediuntur Cn. Scipionem.

Cn. Scipionis exercitus funditur.

Cn. Scipio interficitur.

(*u*) al. inter Numidas, leviumque armorum alia auxilia. (*x*) al. cum copias conjunxissent.
(*y*) al. *nisi defuncto fratre suo bello.* (*z*) al. nec futura quicquam. (*a*) al. amoliti.

ſtris turrim perfugiſſe. Hanc igni circumdatam, atque ita exuſtis foribus, quas nulla moliri potuerunt vi captam: omneſque intus cum ipſo imperatore occiſos. Anno ſeptimo poſtquam in Hiſpaniam venerat, Cn. Scipio, undetrigeſimo die poſt fratris mortem eſt interfectus. Luctus ex morte eorum, non Romæ major, quam per totam Hiſpaniam fuit. Quin apud cives partem doloris & exercitus amiſſi, & alienata provincia, & publica trahebat clades. Hiſpaniæ ipſos lugebant deſiderabantque duces: Cnæum tamen magis, quo diutius præfuerat iis, priorque & favorem occupaverat, & ſpecimen juſtitiæ temperantiæque Romanæ primus dederat.

CAP. XXXVII. Quum deletus exercitus, amiſſæque Hiſpaniæ viderentur, vir unus res perditas reſtituit. Erat in exercitu L. Marcius Septimii filius, eques Romanus, impiger juvenis, animique & ingenii aliquanto quam pro fortuna, in qua erat natus, majoris. Ad ſummam indolem acceſſerat Cn. Scipionis diſciplina: ſub qua per tot annos omnis militiæ arteis edoctus fuerat. Hic & ex fuga collectis militibus, & quibusdam de præſidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, junxeratque cum T. Fonteio P. Scipionis legato. Sed tantum præſtitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut caſtris citra Iberum communitis, quum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuiſſet, ſubeuntes alii aliis in cuſtodiam valli ſtationeſque, donec per omnes ſuffragium iret, ad L. Marcium cuncti ſummam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis caſtris, convehendiſque commeatibus conſumptum: & omnia imperia milites quum impigre, tum haudquaquam abjecto animo exſequebantur. Ceterum poſtquam Aſdrubalem Giſgonis venientem ad reliquias belli delendas tranſiſſe Iberum, & appropinquare allatum eſt, ſignumque propoſitum ab novo duce milites viderunt: recordati, quos paullo ante imperatores habuiſſent, quibuſque & ducibus & copiis freti prodire ad pugnam (*b*) ſoliti eſſent; flere omnes repente, & offenſare capita: & alii manus ad cœlum tendere, deos incuſantes: alii ſtrati humi ſuum quiſque nominatim ducem implorare. Neque ſedari lamentatio poterat; excitantibus centurionibus manipulares: & ipſo mulcente (*c*) & increpante Marcio, *quod in muliebres & inutiles ſe projeciſſent fletus potius, quam ad tutandos ſemetipſos, & rempublicam, ſecum acuerent animos, & ne inultos imperatores ſuos jacere ſinerent.* Quum ſubito clamor tubarumque ſonus (jam enim prope vallum hoſtes erant) exauditur. Inde verſo repente in iram luctu, diſcurrere ad arma: ac velut accenſi rabie diſcurrunt ad portas, & in hoſtem negligenter atque incompoſite venientem incurrunt. Extemplo improviſa res pavorem incutit Pœnis: mirabundique *unde tot hoſtes tam ſubito exorti prope deleto exercitu forent: unde tanta audacia, tanta fiducia ſui victis ac fugatis: quis imperator duobus Scipionibus cæſis extitiſſet: quis caſtris præeſſet; qui ſignum dediſſet pugnæ.* Ad hæc tot tam nec opinata, primo omnium incerti, ſtupenteſque referunt pedem: dein valida impreſſione pulſi terga vertunt. Et aut fugientium cædes fœda fuiſſet, aut temerarius periculoſuſque ſequentium impetus, ni Marcius propere receptui dediſſet ſignum, obſiſtenſque ad prima ſigna, quoſdam & ipſe retinens, concitatam repreſſiſſet aciem. Inde in caſtra avidos adhuc cædiſque & ſanguinis reduxit. Carthaginienſes trepide primo ab hoſtium vallo acti, poſtquam neminem inſequi viderunt, metu ſubſtitiſſe rati, contemptim rurſus & ſedato gradu in caſtra abeunt. Par negligentia in caſtris cuſtodiendis fuit. Nam etſi propinquus hoſtis erat, tamen reliquias eum eſſe duorum exercituum ante paucos dies deletorum, ſuccurrebat. Ob hoc quum omnia neglecta apud hoſtes eſſent, exploratis iis, Marcius ad conſilium, prima ſpecie temerarium magis quam audax, animum adjecit, *ut ultro caſtra hoſtium oppugnaret: ſimul facilius eſſe ratus, unius Aſdrubalis expugnari caſtra, quam ſi ſe rurſus tres exercitus ac tres duces junxiſſent, ſua defendi: ſimul aut ſi ſucceſſiſſet ceptis, recepturum ſe afflictas res: aut ſi pulſus eſſet, tamen ultro inferendo arma, contemptum ſui dempturum.*

CAP. XXXVIII. Ne tamen ſubita res, & nocturnus terror, etiam non ſuæ fortunæ (*d*) conſilium perturbaret, alloquendos adhortandoſque ſibi milites ratus, concione advocata ita diſſeruit: *Vel mea erga imperatores noſtros vivos mortuoſque pietas, vel præſens omnium noſtrûm, milites, fortuna fidem cuivis facere poteſt, mihi hoc imperium, ut amplum judicio veſtro, ita re ipſa grave ac ſolicitum eſſe. Quo enim tempore, niſi metus mœrorem obſtupefaceret, vix ita compos mei eſſem, ut aliqua ſolatia invenire ægro animo poſſem; cogor veſtram omnium vicem (quod difficillimum in luctu eſt) unus conſulere. Et ne tum quidem, ubi quonam modo has reliquias duorum exercituum patriæ conſervare poſſim, cogitandum eſt: avertere animum ab aſſiduo mœrore libet. Præſto eſt enim acerba memoria, & Scipiones me ambo dies nocteſque curis inſomniiſque agitant: & excitant ſæpe ſomno, neu ſe, neu invictos per octo annos in his terris milites ſuos, commilitones veſtros, neu rempublicam patiar inultam, & ſuam diſciplinam ſuaque inſtituta ſequi jubent. Et ut imperiis vivorum (e) nemo obedientior me uno fuerit, ita poſt mortem ſuam, quod quaque in re facturos illos fuiſſe maxime cenſeam; id optimum ducere vos quoque velim milites. Non lamentis lacrimiſque tamquam exſtinctos proſequi (VIVUNT VIGENTQUE fama rerum geſtarum) ſed quotieſcunque occurret memoria illorum, velut ſi adhortanteis, ſignumque dantes videatis eos, ita prælia inire. Nec alia profecto ſpecies heſterno die oculis animiſque veſtris oblata, memorabile illud edidit prælium: quo documentum dediſtis hoſtibus, non cum Scipionibus exſtinctum eſſe nomen Romanum: & cujus populi vis atque virtus non obruta ſit Cannenſi clade, ex omni profecto ſævitia fortunæ emerſuram eſſe.* Nunc,

L. Marcius perditas Hiſpaniæ res reſtituit.

Asdrubal reliquias Rom. perſequitur.

Luctus militum Romanorum.

Arma tamen capiunt.

Et Pœnos repellunt.

Marcii conſilium de oppugnandis caſtris Pœnorum.

Marcii Oratio ad milites.

(*b*) al. prodire in pœnam. al. prodire in Pœnum. (*c*) al. minitante. al. mulctante. (*d*) al. & terror, etiamnum ſuæ fortunæ. al. Ne, & ſubita res, & terror etiam nocturnus perturbaret conſilium præſenti fortunæ parum conveniens. Vel; turbaret conſilium, quod etiam ipſum per ſe non erat fortunæ præſentis. (*e*) al. virorum.

Nunc, qui tantum ausi estis sponte vestra, experiri libet, quantum audeatis duce vestro auctore. Non enim hesterno die quum signum receptui dedi, sequentibus effuse vobis turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed differre in majorem gloriam atque opportunitatem volui: ut postmodo praeparati incautos, armati inermes, atque etiam sopitos, per occasionem aggredi possetis. Nec hujus occasionis spem, milites, forte temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. A vobis quoque profecto si quis quaerat, quonam modo pauci à multis, victi à victoribus castra tutati sitis; nihil aliud respondeatis, quam idipsum timentes vos, omnia & operibus firmata habuisse, & ipsos paratos instructosque fuisse. Et ita se res habet. Ad id quod ne timeatur, fortuna facit; minime tuti sunt homines: quia quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt hostes, quam ne obsessi modo ipsi atque oppugnati, castra sua ultro oppugnemus. Audeamus, quod credi non potest ausuros nos. Eo ipso, quod difficillimum videtur, facillimum (f) erit. Tertia vigilia noctis silenti agmine ducam vos. Exploratum habeo, non vigiliarum ordinem, non stationes justas esse. Clamor in portis auditus, & primus impetus castra ceperit. Tum inter torpidos somno, paventeisque ad nec opinatum tumultum, & inermes in cubilibus suis oppressos, illa caedes edatur, à qua vos hesterno die revocatos aegre ferebatis. Scio audax videri consilium: sed in rebus asperis & tenui spe, fortissima quaeque consilia tutissima sunt. Quia SI IN OCCASIONIS momento, cujus praetervolat opportunitas, cunctatus paullum fueris, nequicquam mox amissam quaeras. (g) Unus exercitus in propinquo est: duo haud procul absunt. Nunc aggredientibus spes aliqua est: (h) & jam tentastis vestras atque illorum vires. Si diem proferimus, & hesternae eruptionis fama contemni (i) desierimus; periculum est, ne omnes duces, omnesque copiae conveniant. Tres inde duces, tres exercitus sustinebimus hostium: quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Ut dividendo copias periere duces nostri, ita separati ac divisi opprimi possunt hostes. Alia belli gerendi via nulla est. Proinde nihil praeter noctis proxime opportunitatem exspectemus. Ite, Diis bene juvantibus: corpora curate, ut integri vigentesque eodem animo in castra hostium irrumpatis, quo vestra tutati estis. Laeti & audiere ab novo duce novum consilium, & quo audacius erat, magis placebat. Reliquum diei expediendis armis, & curatione corporum consumptum: & major pars noctis quieti data est. Quarta vigilia movere.

CAP. XXXIX. Erant ultra proxima castra sex millium intervallo distantes aliae copiae Poenorum. Vallis cava intererat, condensa arboribus. In hujus silvae medio ferme spatio (k) cohors Romana arte Punica abditur, & equites. Ita medio itinere intercepto, caeterae copiae silenti agmine ad proximos hostes ductae. Et quum statio nulla pro portis, neque in vallo custodiae essent; velut in sua castra, nullo usquam obsistente, penetravere. Inde signa canunt, & tollitur clamor. Pars semisomnos hostes caedunt: pars ignes casis stramento arido tectis injiciunt; pars portas occupant, ut fugam intercludant. Hostes simul ignis, clamor, caedes, velut alienatos sensibus, nec audire, nec providere quicquam sinunt. Incidunt inermes inter catervas armatorum; alii ruunt ad portas, alii obseptis itineribus super vallum saliunt: & ut quisque evaserat, protinus ad castra altera fugiunt: ubi à cohorte & equitibus ex occulto procurrentibus circumventi caesique ad unum omnes sunt. Quamquam etiam, si quis ex ea caede effugisset, adeo raptim captis propioribus castris in altera transcursum castra ab Romanis est, ut praevenire nuntius cladis non posset. Ibi vero quo longius ab hoste aberant & quia sub lucem pabulatum, lignatum & praedatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta invenere: arma tantum in stationibus posita: milites inermes, aut humi sedentes accubantesque, aut ambulantes ante vallum portasque. Cum his tam securis solutisque Romani, calentes adhuc ab recenti pugna, ferocesque victoria, praelium ineunt. Itaque nequaquam resisti in portis potuit. Intra portas concursu ex totis castris ad primum clamorem & tumultum facto, atrox praelium oritur: diuque tenuisset, ni scuta cruenta Romanorum visa, indicium alterius cladis Poenis, atque inde pavorem injecissent. Hic terror in fugam avertit omnes: effusique, qua iter est, nisi quos caedes oppressit, exuuntur castris. Ita nocte ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Marcii. Ad triginta septem millia hostium caesa, auctor est Claudius, qui annales Acilianos ex Graeco in Latinum sermonem vertit: captos ad mille octingentos triginta: praedam ingentem partam. In ea fuisse clypeum argenteum pondo centum triginta octo, cum imagine Barcini Asdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis capta tradit, septem millia caesa hostium: altero praelio, eruptione pugnatum cum Asdrubale; decem millia occisa, quatuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque millia hominum, quum Mago cedentes nostros effuse sequeretur, caesa ex insidiis scribit. Apud omnes magnum nomen Marcii ducis est. Et verae gloriae ejus etiam miracula addunt: *flammam ei concionanti fusam è capite sine ipsius sensu, cum magno pavore circumstantium militum. Monumentumque victoriae ejus de Poenis, usque ad incensum Capitolium, fuisse in templo clypeum, Marcium appellatum; cum imagine Asdrubalis.* Quietae deinde aliquamdiu in Hispania res fuere; utrisque, post tantas acceptas invicem illatasque clades cunctantibus periculum summae rerum facere.

Marcius Asdrubalis castra capit.

Et altera castra prioribus vicina.

Varietas historiae.

Marcii gloria.

CAP. XL. Dum haec in Hispania geruntur, Marcellus, captis Syracusis, quum cetera in Sicilia tanta fide atque integritate composuisset, ut non modo suam gloriam, sed etiam majestatem Populi Romani augeret; ornamenta urbis signa tabulasque, quibus abundabant Syracusae, Romam devexit. Hostium quidem illa spolia, & parta belli jure: ceterum inde primum initium mirandi Graecarum artium opera, licentiaeq; huic sacra profanaque omnia vulgo spoliandi, (m) factum

Spolia Syracusana Romam deportantur.

(f) al. *facilius.* (g) al. *amissam quaeratis.* (h) al. *per vel par aliqua est.* al. *par aliqua opportunitas est.* (i) al. *contenti.* (k) al. stadio. (l) al. pars ignis escas stram enta arida. (m) al. licentiaeque huic sacra profanaque vulgo spoliandi.

factum est. Quæ postremo in Romanos deos, templum idipsum primum, quod à Marcello eximie ornatum est, vertit. Visebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata à Marcello templa, propter excellentia ejus generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet.

Marcellus res Siculorum componit.

Legationes omnium ferme civitatum Siciliæ ad eum conveniebant. Dispar ut causa earum, ita conditio erat. Qui ante captas Syracusas aut non desciverant, aut redierant in amicitiam, ut socii fideles accepti cultique: quos metus post captas Syracusas dediderat, ut victi à victore leges acceperunt. Erant tamen haud parvæ reliquiæ belli circa Agrigentum Romanis: Epicydes & Hanno, duces reliqui prioris belli, & tertius novus ab Annibale in locum Hippocratis missus, Libyphœnicum generis, Hipponiates (Mutinem populares vocabant) vir impiger, & sub Annibale Magistro omnis belli artes edoctus.

Hipponiates Mutines novus dux ab Annibale in Siciliam mittitur.

Huic ab Epicyde & Hannone Numidæ dati auxiliares: cum quibus ita pervagatus est hostium agros, ita socios ad retinendos in fide animos eorum, ferendumque (*n*) in tempore cuique auxilium, adiit; ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis sui; nec spes alia major apud faventes rebus Carthaginiensium esset. Itaque inclusi ad tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus Syracusanusque, non consilio Mutinis magis, quam fiducia, (*o*) ausi egredi extra muros, ad Himeram amnem posuerunt castra. Quod ubi perlatum ad Marcellum est, extemplo copias movit: & ab hoste quatuor ferme millium intervallo consedit, quid agerent pararentve, exspectaturus.

Qui Romanos terret.

Sed nullum neque locum, neque tempus cunctationi consiliove dedit Mutines, transgressus amnem, ac stationibus hostium cum ingenti terrore ac tumultu invectus. Postero die prope justo prælio compulit hostem intra munimenta: inde revocatus, seditione Numidarum in castris facta, quum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam concessissent; ad mitigandos revocandosque eos profectus, magnopere monuisse duces dicitur, *ne absente se cum hoste manus consererent.* Id ambo ægre passi duces, magis Hanno, jam ante anxius gloria ejus: *Mutinem sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginiensi misso ab senatu populoque.* Is perpulit cunctantem Epicydem, ut transgressi flumen in aciem exirent. Nam si Mutinem opperirentur, & secunda pugnæ fortuna evenisset, haud dubie Mutinis gloriam fore.

CAP. XLI. Enimvero indignum ratus Marcellus se, qui Annibalem subnixum victoria Cannensi ab Nola repulisset, his terra marique victis ab se hostibus cedere; arma propere capere milites, & efferri signa jubet. Instruenti exercitum decem effusis equis advolant ex hostium acie Numidæ, nuntiantes, *populares suos primum ea seditione motos: qua trecenti ex numero suo concesserint Heracleam. Dein quod præfectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriæ ejus, sub ipsam certaminis diem ablegatum videant, quieturos in pugna.* Gens fallax promissi fidem præstitit. Itaque & Romanis crevit animus, nuntio celeri per ordinem (*p*) misso, *destitutum ab equite hostem esse, quem maxime timuerant:* & territi hostes, præterquam quod maxima parte virium suarum non juvabantur, timore etiam incusso, ne à suo & ipsi equite oppugnarentur. Itaque haud magna vis certaminis fuit. (*q*) Primus clamor atque impetus rem decrevit. Numidæ quum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantes suos viderunt, fugæ tantum parumper comites facti, postquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim in civitates proximas dilapsi. Multa millia hominum cæsa captaque, & octo elephanti. Pœni vincuntur. Hæc ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. Victor inde Syracusas rediit. Jam ferme in exitu annus erat. Itaque Senatus Romæ decrevit, ut P. Cornelius Prætor literas Capuam ad Consules mitteret; *dum Annibal procul abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur: alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret.* Literis acceptis, inter se Consules compararunt, ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret, Consules Claudius creavit, Cn. Fulvium Centimalum, & P. Sulpicium Servii filium Galbam, qui nullum antea curulem magistratum gessisset. Prætores deinde creati, L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piso. Pisoni jurisdictio urbana, Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit. (*r*) Consulibus prorogatum in annum imperium est.

Cn. Fulvius, & P. Sulpicius Coss. U. C. an. 541. Ol. 142. a. C. N. 212.

(*n*) al. ferendoque. (*o*) al. non tam Mutinis consilio, quam fiducia. (*p*) al. ordines. (*q*) al. Itaque haud magni certaminis fuit. (*r*) al. Pisoni jurisdictio urbana, peregrina Sulpicio, Sicilia Cethego, Lentulo Sardinia evenit.

EPI-

EPITOME LIB. XXVI.

ANNIBAL ad tertium ab urbe Roma lapidem super Anienem castra posuit. Ipse vero cum duobus millibus equitum usque ad ipsam Capenam portam, ut urbis situm exploraret, obequitavit; & quum per triduum in aciem utrimque exercitus omnis descendisset, certamen tempestas diremit: nam quum in castra rediissent, statim serenitas erat. Capua capta est à Q. Fulvio & Ap. Claudio COSS. Principes Campanorum veneno sibi consciverunt mortem. Quum senatus Campanorum deligatus esset ad palos, ut securi feriretur: literas à Senatu missas Q. Fulvius Consul, quibus jubebatur parcere: antequam legeret, in sinu posuit, & lege agi jussit, & supplicium peregit. Quum in Comitiis ad populum quæreretur, cui mandaretur Hispaniarum imperium; nullo id volente suscipere, P. Scipio, P. filius, qui in Hispania ceciderat, professus est se iturum, & suffragio populi consensuque omnium missus, Novam Carthaginem uno die expugnavit, quum ageret vigesimum quartum annum; videreturque divina stirpe creatus: quoniam & ipse posteaquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat: & in cubiculo matris ejus anguis sæpenumero videbatur. Res præterea in Sicilia gestas continet; & amicitiam cum Ætolis junctam, bellumque gestum adversum Acarnanas, & Philippum Macedoniæ regem.

DECADIS TERTIÆ

LIBER VIGESIMUS SEXTUS.

CAPUT I.

CN. Fulvius Centimalus, P. Sulpicius Galba Consules, quum Idibus Martiis magistratum iniissent, Senatu in Capitolium vocato, de Republica, de administratione belli, de provinciis exercitibusque Patres consuluerunt. Q. Fulvio, & Appio Claudio prioris anni Consulibus, prorogatum imperium est: atque exercitus quos habebant, decreti. Adjectumque, *ne à Capua, quam obsidebant, abscederent, priusquam expugnassent.* Ea tum cura maxime intentos habebat Romanos: non ab ira tantum quæ in nullam unquam civitatem justior fuit; quam quod urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua traxerat aliquot populos, ita recepta, inclinatura rursus animos videbatur ad veteris imperii respectum. Et prætoribus prioris anni, M. Junio in Etruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium. Prorogatum & M. Marcello, *ut proconsule in Sicilia reliquias (a) belli perficeret eo exercitu quem haberet. Si supplemento opus esset, suppleret de legionibus, quibus P. Cornelius proprætor in Sicilia præesset. Dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus Senatus missionem reditumque in patriam negasset ante belli finem.* C. Sulpicio, cui

Capuæ pertinax obsidio decreta.

Divisio provinciarum & exercituum.

(a) al. *reliqua.*

cui Sicilia evenerat, duæ legiones, quas P. Cornelius habuisset, decretæ: & supplementum de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia fœde cæsus fugatusque erat. Huic generi militum Senatus eundem, quem Cannensibus, finem statuerat militiæ: additum etiam utrorumque ignominiæ est, *ne in oppidis hibernarent, neve hiberna propius ullam urbem decem millibus passuum ædificarent.* L. Cornelio in Sardinia duæ legiones datæ, quibus Q. Mucius præfuerat. Supplementum, si opus esset, Consules scribere jussi. T. Otacilio, & M. Valerio, Siciliæ Græciæque ora, cum legionibus classibusque quibus præerant, decreta. Quinquaginta Græci cum legione una, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naves. Tribus & viginti legionibus Romanis eo anno bellum terra marique est gestum.

L. Marcii res gestæ referuntur in Senatu.

CAP. II. Principio ejus anni quum de literis L. Marcii referretur, res gestæ magnificæ Senatui visæ: titulus honoris, (quod imperio non populi jussu, non ex auctoritate patrum dato, *Proprætor Senatui*, scripserat) magnam partem hominum offendebat.

Proprætoris titulus Senatum offendit.

Rem mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus: & solenne auspicatorum comitiorum in castra & provincias, procul ab legibus magistratibusque; ad militarem temeritatem transferri. Et quum quidam referendum ad Senatum censerent; melius visum differri eam consultationem, donec proficiscerentur equites, qui ab Marcio literas attulerant. Rescribi de frumento & vestimentis exercitus placuit: *eam utramque rem curæ fore Senatui.* Adscribi autem, *Proprætori L. Marcio*, non placuit: ne idipsum, quod consultationi reliquerant, pro præjudicato ferret. Dimissis equitibus, de nulla re prius Consules retulerunt, omniumque in unum sententiæ congruebant; agendum cum tribunis plebis esse: *primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator præfuisset.* Ea res cum tribunis acta, promulgataque est. Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sempronius Blæsus die dicta Cn. Fulvium ob exercitum in Apulia amissum, in concionibus vexabat:

Cn. Fulvius accusatus.

multos imperatores temeritate atque inscientia (b) *exercitum in locum præcipitem perduxisse* dictitans: *neminem, præter Cn. Fulvium, ante corrupisse omnibus vitiis legiones suas, quam proderet. Itaque vere dici posse, prius eos periisse, quam viderent hostem: nec ab Annibale, sed ab Imperatore suo victos esse. Neminem, quum suffragium ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuisse inter Ti. Sempronium?* (c) *Quum ei servorum exercitus datus esset, brevi effecisse disciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, præsidio sociis, hostibus terrori essent: Cumas, Beneventum,* (d) *aliasque urbes eos velut è faucibus Annibalis ereptas Populo Romano restituisse. Cn. Fulvium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, servilibus vitiis imbuisse. Ergo effecisse, ut feroces & inquieti inter socios, ignavi & imbelles inter hostes essent; nec impetum modo Pœnorum, sed nec clamorem quidem sustinere possent. Nec hercule mirum esse, milites in acie non stetisse, quum primus omnium imperator fugeret. Magis mirari se, aliquos stantes cecidisse, & non omnes comites Cn. Fulvii fuisse pavoris ac fugæ. C. Flaminium, L. Paullum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse, quam deserere circumventos exercitus, Cn. Fulvium prope unum nuntium deleti exercitus Romam rediisse. Facinus indignum esse, Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit; & hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum: Cn. Fulvio fugam ex prælio, ipsius temeritate commissio, impunitam esse: & eum in ganea lustrisque ubi juventam egerit, senectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccaverint, quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exilium, ignominiosam pati militiam. Adeo imparem libertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse.*

Cn. Fulvii rei defensio.

CAP. III. Reus ab se culpam in milites transferebat: *Eos ferociter pugnam poscentes productos in aciem: non eo quo voluerint, (quia serum diei fuerit) sed postero die & tempore & loco æquo instructos, seu famam, seu vim hostium non sustinuisse. Quum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum; ut Varronem Cannensi pugna, ut multos alios imperatores. Qui autem solum se restantem prodesse reipublicæ, nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esset, potuisse? Non se inopia commeatus, non in loca iniqua incaute deductum: non agmine inexplorato euntem insidiis circumventum. Vi aperta, armis, acie victum: nec suorum animos, nec hostium, in potestate habuisse. Suum cuique ingenium audaciam aut pavorem facere.* Bis est accusatus; pecuniaque anquisitum. Tertio, testibus datis, quum præterquam quod omnibus probris onerabatur, jurati permulti dicerent, *fugæ pavorisque initium à prætore ortum: ab eo desertos milites, quum haud vanum timorem ducis crederent, terga dedisse;* tanta ira accensa est, ut *capite anquirendum* concio succlamaret.

Bis accusatus.

De eo quoque novum certamen ortum. Nam quum tribunus bis pecunia anquisisset: *tertio capitis se anquirere* diceret; tribuni plebis appellati: Collegæ, negarunt, *se in mora esse, quo minus quod ei more majorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret; quoad vel capitis, vel pecuniæ judicasset privato.* Tum Sempronius *perduellionis se judicare Cn. Fulvio* dixit, *diemque comitiis ab C. Calpurnio prætore urbis* petit. Inde alia spes ab reo tentata est: si adesse in judicio Q. Fulvius frater posset; florens tum & fama rerum gestarum, & propinqua spe Capuæ potiundæ. Id quum per literas miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fulvius, negassentque Patres, *è republica esse, abscedi à Capua*, priusquam dies comitiorum aderat: Cn. Fulvius exulatum Tarquinios abiit. *Id ei justum exilium esse*, scivit plebs.

Ejus pœna ob cladem sua culpa factam.

CAP.

(b) al. *multa imperatorem temeritate atque inscitia.* al. *multa imperatoris temeritate atque inscientia.* (c) al. *quid interfuisse inter hunc & Ti. Sempronium.* al. *quid interfuisse hunc & Ti. Sempronium.* (d) *Quum ad Beneventum.*

Capua obsessa acrius, quam oppugnata.

CAP. IV. Inter hæc vis omnis belli versa in Capuam erat. Obsidebatur tamen acrius quam oppugnabatur. Nec aut famen tolerare servitia ac plebs poterant, aut mittere nuntios ad Annibalem per custodias tam arctas. Inventus est Numida, qui acceptis literis evasurum se professus, ut promissum præstaret, per media Romana castra nocte egressus, spem accendit Campanis, dum aliquid virium superesset, ab omni parte eruptionem tentandi. Ceterum in multis certaminibus equestria prælia ferme prospera faciebant: pedites superabantur. Sed nequaquam tam lætum vincere, quam triste vinci ulla parte erat ab obsesso, & prope expugnato hoste. Inita tandem ratio est, ut quod viribus deerat, arte æquaretur. Ex omnibus legionibus electi sunt juvenes maxime vigore ac levitate corporum veloces: eis parmæ breviores, quam equestres, & septena jacula quaternos longa pedes data; præfixa ferro, quale hastis velitaribus inest. Eos singulos in equos suos accipientes equites assuefecerunt, & vehi post sese, & desilire perniciter, ubi signum datum esset. Postquam assuetudine quotidiana satis intrepide visum est fieri, in campum, qui medius inter castra murumque erat, adversus instructos Campanorum equites processerunt. Ubi ad conjectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt. Pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites incurrit: jaculaque cum impetu alia super alia emittunt. Quibus plurimis in equos virosque passim conjectis permultos vulneraverunt. Pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata injectum est: & in perculsum hostem equites invecti, fugam stragemque eorum usque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque superior Romana acies fuit. Institutum, *ut velites in legionibus essent.* Auctorem peditum equiti immiscendorum centurionem Q. Navium ferunt: honorique id ei apud imperatorem fuisse.

Equestria prælia.

Institutum, ut Velites in legionibus essent.

CAP. V. Quum in hoc statu ad Capuam res essent, Annibalem diversum, (e) Tarentinæ arcis potiundæ, Capuæque retinendæ trahebant curæ. Vicit tamen respectus Capuæ, in quam omnium sociorum hostiumque conversos videbat animos: documento futuræ, qualemcunque eventum (f) defectio ab Romanis habuisset. Igitur magna parte impedimentorum relicta in Bruttiis, & omni graviore armatu, cum delectis peditum equitumque quam poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit. Secuti tamen tam raptim euntem tres & triginta elephanti. In valle occulta post Tifata montem imminentem Capuæ consedit. Adveniens quum castellum Galatiam, præsidio inde vi pulso, cepisset; in circumsedentes Capuam se vertit: præmissis ante nuntiis Capuam, *quo tempore castra Romana aggressurus esset, ut eodem & illi ad eruptionem parati, portis omnibus sese effunderent.* Res nec explorata Romanis, ingentem præbuit terrorem. Nam alia parte ipse adortus est; alia Campani omnes, pedites equitesque, & cum iis Punicum præsidium, cui Bostar & Hanno præerant, erupit. Romani ut in re trepida, ne ad unam concurrendo partem aliquid indefensi relinquerent, ita inter se copias partiti sunt. Appius Claudius Campanis, Fulvius Annibali est oppositus. Claudius Nero proprætor cum equitibus sextæ legionis, via, quæ Suessulam fert; Cajus Fulvius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit è regione Vulturni amnis. Prælium non solito modo clamore ac tumultu est ceptum, sed ad alium virorum, equorum, armorumque sonum, disposita in muris Campanorum imbellis multitudo tantum cum æris crepitu, qualis in defectu lunæ silenti nocte cieri solet, edidit clamorem, ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos facile à vallo Appius arcebat. Major vis ab altera parte Fulvium, Annibal & Pœni urgebant. Legio ibi sexta loco cessit, qua pulsa, cohors Hispanorum cum tribus elephantis usque ad vallum pervasit: ruperatque mediam aciem Romanorum, & in ancipiti spe & periculo erat, utrum in castra perrumperet, an intercluderetur à suis. Quem pavorem legionis, periculumque castrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium primoresque alios centurionum hortatur, *ut cohortem hostium sub vallo pugnantem invadant ac trucident. In summo discrimine rem verti: aut viam dandam iis esse: & minore conatu, quam condensam aciem irrupissent, in castra irrupturos: aut conficiendos sub vallo esse. Nec magni certaminis rem fore: paucos esse, & ab suis interclusos; & quæ dum paveat, Romanis (g) interrupta acies videatur, eam (h) si se utrimque in hostem vertat, ancipiti pugna medios circumventuram.* Navius ubi hæc imperatoris dicta accepit, secundi hastati signum ademptum signifero in hostes infert: jacturum in medios eos minitans, ni se propere sequantur milites & partem capessant pugnæ. Ingens corpus erat, & arma honestabant; & sublatum alte signum converterat ad spectaculum cives hostesque. Ceterum postquam jam ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique in eum tragulæ conjectæ, & prope tota in unum acies versa: sed neque hostium multitudo, neque telorum vis arcere impetum ejus viri potuerunt.

Annibal ad obsidionem Capuæ solvendam pergit.

Oppugnatio Castrorum Romanorum cassa.

Campani erumpunt.

Campanorum strepitus.

Navii virtus bellica.

CAP. VI. Et M. Atilius, legatus, primi principis ex eadem legione signum inferri in cohortem Hispanorum coëgit. Et qui castris præerant, L. Porcius Licinus, & T. Popilius legati, pro vallo acriter pugnant: (i) elephantosque transgredientes in ipso vallo conficiunt. Quorum corporibus quum oppleta esset fossa, velut aggere aut ponte injecto, transitum hostibus dedit. Ibi per stragem jacentium elephantorum atrox edita cædes. Altera in parte castrorum jam impulsi (k) erant Campani, Punicumque præsidium, & sub ipsa porta Capuæ quæ Vulturnum (l) fert, pugnabatur: neque tam armati irrumpentibus Romanis resistebant, quam quod porta (m) balistis scorpionibusque instructa, missilibus procul hostes arcebat. Et suppressit impetum Romanorum vulnus

Campani repulsi in urbem.

(e) al. in diversum. (f) al. qualem eventum. (g) al. & *quæ, dum paveat Romanus.* (h) al. & *quæ dum pavent, Romanis interrupta acies videatur, etiam &c.* (i) al. propugnant. (k) pulsi. (l) al. quæ ad Vulturnum. (m) al. quam porta. al. quam quo porta.

Ap. Claudius vulneratur.

vulnus imperatoris Appii Claudii: cui suos ante prima signa adhortanti, sub lævo humero summum pectus gæso ictum est. Magna tamen vis hostium ante portam est cæsa: ceteri trepidi in urbem compulsi. Et Annibal posteaquam cohortis Hispanorum stragem vidit summaque vi castra hostium defendi; omissa oppugnatione recipere signa, & convertere agmen peditum, objecto à tergo equitatu, ne hostis instaret, cepit. Legionum ardor ingens ad hostem insequendum fuit: sed Flaccus receptui cani jussit; satis ad utrumque profectum ratus, ut & Campani, quam haud multum in Annibale præsidii esset, & ipse Annibal sentiret. Cæsa eo die, qui hujus pugnæ auctores sunt, octo millia hominum de Annibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt: signaque Carthaginiensibus quindecim adempta, duodeviginti Campanis. Apud alios nequaquam tantam molem pugnæ invenio: plusque pavoris quam certaminis fuisse. Quum inopinato in castra Romana Numidæ Hispanique cum elephantis irrupissent: elephanti per media castra vadentes, stragem tabernaculorum ingenti sonitu, ac fugam abrumpentium (*n*) vincula jumentorum facerent. Fraudem quoque super tumultum adjectam, immissis ab Annibale, qui (habuit aliquot) gnari Latinæ linguæ juberent Consulum verbis, *quoniam amissa castra essent, pro se quemque militum in proximos montes fugere.* Sed eam celeriter cognitam fraudem, oppressamque magna cæde hostium: elephantos igni è castris exactos. Hoc ultimum (utcumque initum finitumque est) ante deditionem Capuæ prælium fuit. Medixtuticus, qui summus magistratus apud Campanos est, eo anno Seppius Lesius erat; loco obscuro, tenuique fortuna ortus. Matrem ejus quondam, pro pupillo eo procurantem familiare ostentum, quum respondisset aruspex, *summum quod esset imperium Capuæ, perventurum ad eum puerum*; nihil ad eam spem agnoscentem, dixisse ferunt, *næ tu perditas res Campanorum narras, ubi summus honos ad filium meum perveniet?* Ea ludificatio veri, & ipsa in verum vertit. Nam quum fame ferroque urgerentur, nec spes ulla superesset; iis, qui nati in spem honorum erant, honores detrectantibus; Lesius querendo, *desertam ac proditam à primoribus Capuam*, summum magistratum ultimus omnium Campanorum cepit.

Annibal recipit signa.

Clades quanta.

Alia fama.

Seppius Lesius Medixtuticus Capuæ.

CAP. VII. Ceterum Annibal, ut nec hostes elici amplius ad pugnam vidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuam posse: ne suos quoque commeatus intercluderent novi Consules; abscedere irrito incepto, & movere à Capua statuit castra. Multa secum quo jam inde ire pergeret volventi, subiit animum impetus, caput ipsum belli Romam petendi; cujus rei semper cupitæ prætermissam occasionem post Cannensem pugnam, & alii vulgo fremebant, & ipse non dissimulabat, *nec opinato pavore ac tumultu, non esse desperandum, aliquam partem urbis occupari posse. Eo si Roma in discrimine esset, Capuam extemplo omissuros, aut ambos* (*o*) *imperatores Romanos, aut alterum ex iis. Et si divisissent copias, utrumque infirmiorem factum, aut sibi, aut Campanis bene gerendæ rei fortunam daturos esse.* Una ea cura angebat, ne ubi abscessisset, extemplo dederentur Campani. Numidam promptum ad omnia audenda donis perlicit, ut literis acceptis, specie transfugæ castra Romana ingressus, altera parte Capuam clam pervadat. Literæ autem erant adhortatione plenæ. *Profectionem suam, quæ salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnanda Capua duces atque exercitus Romanos. Ne desponderent animos: tolerando paucos dies, totam soluturos obsidionem.* Inde naves in flumine Vulturno comprehensas subigi ad id, (*p*) quod jam ante præsidii causa fecerat castellum, jussit. Quarum ubi tantam copiam esse, ut una nocte trajici posset exercitus, allatum est; cibariis decem dierum præparatis, deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem trajecit.

Annibal Romam contendit.

CAP. VIII. Id priusquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis, Fulvius Flaccus Senatui Romam quum scripsisset, varie hominum animi pro cujusque ingenio affecti sunt. Ut in re tam trepida, Senatu extemplo vocato, P. Cornelius, cui Asinæ cognomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia, neque Capuæ, neque ullius alterius rei memor, ad urbis præsidium revocabat. Fabius Maximus abscedi à Capua, terrerique & circumagi ad nutus comminationesque Annibalis, flagitiosum ducebat. *Qui ad Cannas victor, ire tamen ad urbem ausus non esset, eum à Capua repulsum, spem potiundæ urbis Romæ cepisse? Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuam* (*q*) *liberandam obsidione, ire. Romam cum eo exercitu,* (*r*) *qui ad urbem esset, Jovem fœderum ruptorum ab Annibale testem, deosque alios defensuros esse.* Has diversas sententias media sententia P. Valerio Flacci vicit, qui utriusque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, *quid ad urbem præsidii esset. Quantas autem Annibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos scire. Si & Romam è ducibus alter, & exercitus pars mitti posset, ut ab reliquo & duce & exercitu Capua recte obsideretur; inter se compararent Claudius Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri ad prohibendam obsidione patriam, Romam veniendum esset.* Hoc senatusconsulto Capuam perlato, Q. Fulvius proconsul, cui, collega ex vulnere ægro, eundum Romam erat; è tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum, mille equites, Vulturnum traducit. Inde quum Annibalem Latina via iturum satis comperisset, ipse per Appiæ municipia, quæque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, Lanuvium præmisit, *ut commeatus paratos & in urbibus haberent, & ex agris de viis in viam proferrent: præsidiaque in urbes contraherent, ut sua cuique respublica in manu esset.*

Romani ea de re moniti.

Variæ sententiæ de defendenda urbe.

Capua auxilium Romam mittitur.

CAP. IX. Annibal quo die Vulturnum est transgressus, haud procul à flumine castra posuit. Postero die præter Cales in agrum Sidicinum per-

Annibal iter.

(*n*) al. obrumpentium. (*o*) al. *ambo.* (*p*) al. duci gladio. al. duci Casilinum, (*q*) al. *Capuæ.* (*r*) al. *ire obviam cum eo exercitu.* (*s*) al. per Suessulam.

pervenit. Ibi diem unum populando moratus, per Suessulam (s) Allifanumque & Casinatem agrum via Latina ducit. Sub Casinum biduo stativa habita, & passim populationes factæ. Inde præter Interamnam Aquinumque in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum. Ubi intercisum pontem à Fregellanis morandi itineris causa invenit. Et Fulvium Vulturnus tenuerat amnis, navibus ab Annibale incensis, rates ad trajiciendum exercitum in magna inopia materiæ ægre comparantem. Trajecto ratibus exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modo, sed circa viam expositis benigne commeatibus, erat: alacresque milites alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuntius (t) diem noctemque itinere continuato, ingentem attulit terrorem, tumultuosius, quam allatum erat, cursus hominum affingentium vana auditis, totam urbem conciverat. Ploratus mulierum non ex privatis solum domibus exaudiebatur: sed undique matronæ in publicum effusæ circa deûm delubra discurrunt, crinibus passis (u) aras verrentes, nixæ genibus, supinas manus ad cœlum ac deos tendentes, orantesque, *ut urbem Romam è manibus hostium eriperent: matresque Romanas, & liberos parvos inviolatos servarent.* Senatus magistratibus in foro præsto est, si quid consulere velint. Alii accipiunt imperia, disceduntque ad suas quisque officiorum partes: alii offerunt se, si quo usus operæ sit. Præsidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Æsulana ponuntur. Inter hunc tumultum Q. Fulvium Proconsulem profectum cum exercitu à Capua affertur, cui *ne minueretur imperium, si in urbem venisset,* decernit Senatus, *ut Q. Fulvio par cum Consulibus imperium esset.* Annibal infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontes, per Frusinatem Ferentinatemque & Anagninum agrum in Labicanum venit. Inde Algido Tusculum petiit: nec receptus mœnibus, infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit. Inde in Pupiniam exercitu demisso, octo millia passuum à Roma posuit castra. Quo propius hostis accedebat: eo major cædes fiebat fugientium; præcedentibus Numidis: pluresque omnium generum atque ætatum capiebantur.

Romæ terror ingens.

Extraordinaria in urbe pro tempore imperia.

Annibal vicina Romæ perpopulatur.

CAP. X. In hoc tumultu Fulvius Flaccus porta Capena cum exercitu Romam ingressus, media urbe per Carinas Æsquilias contendit. Inde egressus, inter Æsquilinam Collinamque portam posuit castra. Ædiles plebis commeatum eo comportarunt. Consules Senatusque in castra venerunt. Ibi de summa republica (x) consultatum. Placuit Consulibus *circa portas Collinam Æsquilinamque ponere castra. C. Calpurnium Prætorem urbanum Capitolio atque arci præesse: & Senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset.* Inter hæc Annibal ad Anienem fluvium, tria millia passuum ab urbe castra admovit. Ibi stativis positis, ipse cum duobus millibus equitum ad portam Collinam, usque ad Herculis templum est progressus: atque unde proxime poterat, mœnia situmque urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque otiose facere, Flacco indignum visum est. Itaque immisit equites, submoverique atque in castra redigi hostium equitatum jussit. Quum commissum prælium esset, Consules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille & ducentos erant, media urbe transire Æsquilias jusserunt: nullos aptiores, inter convalles tectaque hortorum & sepulchra, aut cavas undique vias, ad pugnandum futuros rati. Quos quum ex arce Capitolioque clivo publico in equis decurrentes quidam vidissent; *captum Aventinum* conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam præbuit, ut nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit. Tunc in domos atque in tecta refugiebant: vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus telisque incessebant. Nec comprimi tumultus, aperirique error poterat, refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quæ repentinus pavor in urbem compulerat. Equestre prælium secundum fuit, summotique hostes sunt: & quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur; placuit, *omnes qui dictatores, Consules censoresve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset à muris hostis.* Et diei quod reliquum fuit, & nocte insequenti, multi temere excitati tumultus sunt, compressique.

Q. Fulvius ad urbem pergit contra Annibalem.

Annibal ad urbem castra admovet.

Urbem obequitat.

Tumultus casu ortus.

Annibal summotus.

CAP. XI. Postero die transgressus Anienem Annibal, in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus Consulesque certamen detrectavere. Instructis utrimque exercitibus in ejus pugnæ casum, in qua urbs Roma victori præmium esset; imber ingens grandine mistus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis retentis in castra sese receperint: nullius rei minore quam hostium metu. Et postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit. Ubi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Pœnos versa est: auditaque vox Annibalis fertur, *potiundæ sibi urbis Romæ, modo mentem non dari, modo fortunam.* Minuere etiam spem ejus & aliæ parva magnaque res. (y) Magna illa, quod quum ipse ad mœnia urbis Romæ armatus sederet, *milites sub vexillis in supplementum Hispaniæ profectos* audivit: parva autem, *quod per eos dies eum forte agrum, in quo ipse castra haberet, vænisse nihil ob id diminuto pretio,* cognitum ex quodam captivo est. Id vero adeo superbum atque indignum visum, ejus soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, inventum Romæ emptorem; ut extemplo vocato præcone, *tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum tunc essent,* jusserit vænire. His motus ad Tutiam fluvium castra retulit, sex millia passuum ab urbe. Inde ad lucum Feroniæ pergit ire; templum ea tempestate inclitum divitiis. Capenates aliqui accolæ (z) ejus erant; primitias frugum eo, donaque alia pro copia portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant.

Instructas acies tempestas diremit.

Annibal mentem despondet.

Annibal recedit.

Fff 2

(s) al. per Suessulanum. (t) al. Fregellanus Nustius. (u) al. sparsis. (x) al. reipub.
(y) al. & aliæ parvæ magnæque res. (z) al. Capenates aliique, qui accolæ.

bant. His omnibus donis tum ſpoliatum templum, æris acervi, quum rudera milites religione inducti jacerent, poſt profectionem Annibalis magni inventi. Hujus populatio templi haud dubia inter ſcriptores eſt. Cœlius, Romam euntem ab Ereto divertiſſe eo Annibalem tradit: iterque ejus ab Reate, Cutiliisque, & ab Amiterno orditur: ex Campania in Samnium: inde in Pelignos perveniſſe. Præterque oppidum Sulmonem in Marrucinos tranſiſſe: inde Albenſi agro in Marſos; hinc Amiternum, Forulosque vicum veniſſe. Neque ibi error eſt, quod tanti exercitus veſtigia intra tam brevis ævi memoriam potuerint confundi. Iſſe enim ea conſtat. Tantum id intereſt; veneritne eo itinere ad urbem, an ab urbe in Campaniam redierit.

Feroniæ templum populatur.

CAP. XII. Ceterum non quantum pertinaciæ ad premendam obſidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Annibali. Namque ex Lucanis in Bruttium agrum; ad fretum vero ac Rhegium eo curſu contendit, ut prope repentino adventu incautos oppreſſerit. Capua etſi nihilo ſegnius obſeſſa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci ſenſit. Et admiratio orta eſt, non ſimul regreſſum Annibalem. Inde per colloquia intellexerunt, *relictos ſe deſertosque, & ſpem Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos eſſe.* Acceſſit edictum proconſulis ex Senatusconſulto propoſitum, vulgatumque apud hoſtes: *ut qui civis Campanus ante certam diem tranſiſſet, ſine fraude eſſet.* Nec ulla facta eſt tranſitio; metu magis eos, quam fide continente: quia majora in defectione deliquerant, quam quibus ignoſci poſſet. Ceterum quemadmodum nemo privato conſilio ad hoſtem tranſibat, ita nihil ſalutare in medium conſulebatur. (*a*) Nobilitas rempublicam deſeruerat, neque in Senatum cogi poterat. In magiſtratu autem erat, qui non ſibi honorem adjeciſſet: ſed indignitate ſua vim ac jus magiſtratui quem gerebat, dempſiſſet. Jam ne in foro quidem, aut publico loco principum quisquam apparebat: domibus incluſi patriæ, occaſum cum ſuo exitio indies exſpectabant. Summa curæ omnis in Boſtarem Hannonemque præfectos præſidii Punici verſa erat; ſuo, non ſociorum periculo ſolicitos. Hi conſcriptis ad Annibalem literis, non libere modo, ſed etiam aſpere, quibus, *non Capuam ſolum traditam in manum hoſtibus, ſed ſe quoque & præſidium in omnes cruciatus proditos* incuſabant: *abiiſſe eum in Bruttios, velut avertentem ſeſe, ne Capua in oculis ejus caperetur. At hercule Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romæ abſtrahi à Capua obſidenda potuiſſe. Tanto conſtantiorem inimicum Romanum, quam amicum Pœnum eſſe. Si redeat Capuam, bellumque omne eo vertat; & ſe, & Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis neque Tarentinis bellum geſturos tranſiſſe Alpes. Ubi Romanæ legiones ſint, ibi & Carthaginienſium exercitus debere eſſe. Sic ad Cannas, ſic ad Traſimenum rem bene geſtam; coëundo, conferendo cum hoſte caſtra, fortunam tentando.* In hanc ſententiam literæ conſcriptæ Numidis propoſita mercede jam profeſſis operam, dantur.

Annibal Rhegium contendit.

Q. Fulvius Capuam redit.

Edictum Q. Fulvii ex S. C.

Campanorum anxietas.

Literæ Campanorum ad Annibalem.

Hi ſpecie transfugarum quum ad Flaccum in caſtra veniſſent, ut inde tempore capto (*b*) abirent, famesque, quæ tamdiu Capuæ erat, nulli non probabilem cauſam tranſitionis faceret; mulier repente Campana in caſtra venit, ſcortum transfugarum unius: indicatque imperatori Romano, *Numidas fraude compoſita tranſiſſe, literasque ad Annibalem ferre. Id unum ex iis, qui ſibi rem aperuiſſe, arguere ſeſe paratam eſſe.* Productus primo, ſatis conſtanter ignorare ſe mulierem ſimulabat: paullatim deinde convictus veris, quum tormenta poſci & parari videret; faſſus id ita eſſe, literæque prolatæ: & additum etiam indicio, quod celabatur; & alios ſpecie transfugarum Numidas vagari in caſtris Romanis. Hi ſupra ſeptuaginta comprehenſi, & cum transfugis novis mulctati virgis, manibusque præciſis, Capuam rediguntur. Conſpectum tam triſte ſupplicium fregit animos Campanorum.

Quæ intercepta cum nuntiis.

Numidæ transfugæ pœnas dant.

CAP. XIII. Concurſus ad curiam populi factus, coëgit Leſium ſenatum vocare: & primoribus, qui jam diu publicis conſiliis aberant, propalam minabantur, *niſi venirent in ſenatum, circa domos eorum ituros ſe, & in publicum omnes vi extracturos eſſe.* Is timor frequentem ſenatum magiſtratui præbuit. Ibi quum ceteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent; Vibius Virius, qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus ſententiam, negat *eos qui de legatis & de pace ac deditione loquantur, meminiſſe, nec quid facturi fuerint, ſi Romanos in poteſtate habuiſſent: nec quid ipſis patiendum ſit. Quid vos,* inquit, *eam deditionem fore cenſetis, qua quondam, ut adverſus Samnites auxilium impetraremus, nos noſtraque omnia Romanis dedidimus? Jam è memoria exceſſit, quo tempore, & in qua fortuna à Populo Romano defecerimus? jam quemadmodum in defectione præſidium, quod poterat emitti, per cruciatum, & ad contumeliam necarimus? quoties in obſidentes quam inimice eruperimus? caſtra oppugnarimus! Annibalem vocaverimus ad opprimendos eos: hoc quod recentiſſimum eſt, ad oppugnandam Romam hinc eum miſerimus? Age contra, quæ illi infeſte in nos fecerint, repetite: ut ex eo quid ſperetis, habeatis. Quum hoſtis alienigena in Italia eſſet, & Annibal hoſtis, & cuncta bello arderent, omiſſis omnibus, omiſſo ipſo Annibale, ambo Conſules & duo conſulares exercitus ad Capuam oppugnandam miſerunt. Alterum annum circumvallatos incluſosque nos fame macerant; & ipſi nobiſcum ultima pericula, ac graviſſimos labores perpeſſi: circa vallum ac foſſas ſæpe trucidati, & prope ad extremum caſtris exuti. Sed omitto hæc. Vetus atque uſitata res eſt, in oppugnanda hoſtium urbe labores ac pericula pati. Illud iræ atque odii execrabilis indicium eſt. Annibal ingentibus copiis peditum equitumqae caſtra oppugnavit, & ex parte cepit: tanto periculo nihil moti ſunt ab obſidione. Profectus trans Vulturnum peruſſit Calenum agrum: nihil tanta ſociorum clade avocati ſunt. Ad ipſam urbem Romam infeſta ſigna ferri juſſit. Eam quoque tempeſtatem imminentem ſpreverunt. Transgreſſus Anienem, tria millia paſſuum ab urbe caſtra poſuit: poſtremo ad mœnia*

Senatus Campanus convocatur.

Vibii Virii oratio deſperationis plena.

(*a*) al. conſtituebatur. (*b*) al. captato.

mœnia ipsa & ad portas accessit. Romam se adempturum eis, nisi omitterent Capuam, ostendit. Non omiserunt. Feras bestias cæco impetu ac rabie concitatas, si ad cubilia & catulos earum ire pergas; ad opem suis ferendam avertas. Romanos Roma circumsessa, conjuges, liberi, quorum ploratus hinc quoque prope exaudiebantur, aræ, foci, deûm delubra, sepulchra majorum temerata ac violata, à Capua non averterunt. Tanta aviditas supplicii expetendi, tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis. Nec injuria forsitan. Nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset. Itaque quando aliter diis immortalibus visum est, quum mortem ne recusare quidem debeam: cruciatus contumeliasque quas sperat hostis, dum liber, dum mei potens sum, effugere morte præterquam honesta, etiam leni possum. Non videbo Ap. Claudium & Q. Fulvium victoria insolenti subnixos; neque vinctus per urbem Romam triumphi spectaculum trahar, ut deinde in carcere, aut ad palum deligatus, lacerato virgis tergo, cervicem securi Romanæ subjiciam: nec dirui incendique patriam videbo: nec rapi ad stuprum matres Campanas, virginesque, & ingenuos pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, à fundamentis proruerunt, ne stirpis, ne memoria originum suarum extaret: nedum eos Capuæ parsuros credam, cui infestiores quam Carthagini sunt. Itaque quibus vestrum ante fato cedere, quam hæc tot tam acerba videant, in animo est; iis apud me hodie epulæ instructæ paratæque sunt. Satiatis vino ciboque, poculum idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur: ea potio corpus à cruciatu, aninum à contumeliis, oculos, aures, à videndis audiendisque omnibus acerbis indignisque, quæ manent victos, vindicabit. Parati erunt, qui magno rogo in propatulo ædium accenso corpora exanima injiciant. Hæc una via & honesta & libera ad mortem: & ipsi virtutem mirabuntur hostes, & Annibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse.

CAP. XIV. Hanc orationem Virii plures audierunt cum assensu, quam forti animo id quod probabant, exsequi potuerunt. Major pars senatus, multis sæpe bellis expertam Populi Romani clementiam, haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt, miseruntque. Vibium Virium septem & viginti ferme senatores domum secuti sunt, epulatique cum eo. Et quantum facere potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentia sensu mali, venenum omnes sumpserunt: inde misso convivio, dextris inter se datis, ultimoque complexu, collacrimantes suum patriæque casum, alii, ut eodem rogo cremarentur, manserunt: alii domos digressi sunt. Impletæ cibis vinoque venæ, minus efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt, itaque noctem totam plerique eorum, & diei insequentis partem, quum animam egissent; omnes tamen, prius quam aperirentur hostibus portæ, exspirarunt. Postero die porta Jovis, quæ adversus castra Romana erat, jussu proconsulis aperta est. Ea intromissa legio una, & duæ alæ, cum C. Fulvio

Legati Campanorum ad Romanos.

Vibius Virius cum 27. Senatoribus venenum sumunt.

Capua capta. U.C. 541. Ol. 142. a. C. N. 212.

legato: Is quum omnium primum arma telaque quæ Capuæ erant, ad se conferenda curasset; custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, præsidium Punicum comprehendit, *senatum Campanum ire in castra ad imperatores Romanos* jussit. Quo quum venissent, extemplo his omnibus catenæ injectæ, jussique ad quæstores deferre, quod auri argentique haberent. Auri pondo septuaginta (*c*) fuit; argenti tria millia pondo, & ducenta. (*d*) Senatores quinque & viginti Cales in custodiam, duodetriginta Theanum missi, quorum de sententia maxime descitum ab Romanis constabat.

CAP. XV. De supplicio Campani senatus haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat. Facilis impetrandæ veniæ Claudius, Fulvii durior sententia erat. Itaque Appius Romam ad Senatum arbitrium ejus rei totum rejiciebat: percunctandi etiam æquum esse potestatem fieri Patribus, *num communicassent consilia cum aliquibus sociorum Latini nominis municipiorum; & num ope eorum in bello forent, & municipiorum adjuti.* (*e*) *Id vero minime committendum esse*, Fulvius dicere, *ut solicitarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi: & subjicerentur indicibus, queis neque quid facerent, neque quid dicerent, quicquam unquam pensi fuisset. Itaque se eam quæstionem oppressurum extincturumque.* Ab hoc sermone quum digressi essent, & Appius quamvis ferociter loquentem collegam, non dubitaret tamen literas super tanta re ab Roma exspectaturum; Fulvius ne id ipsum impedimentum incepto foret, dimittens prætorium, tribunis militum ac præfectis sociorum imperavit, *uti duobus millibus equitum delectis denuntiarent, ut ad tertiam buccinam præsto essent.* Cum hoc equitatu nocte Theanum profectus, prima luce portam intravit, atque in forum perrexit: concursuque ad primum equitum ingressum facto, magistratum Sidicinum citari jussit; imperavitque, *ut produceret Campanos, quos in custodia haberet.* Producti omnes, virgisque cæsi, ac securi percussi. Inde citato equo Cales percurrit: ubi quum in tribunali consedisset, productique Campani, deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit, literasque à C. Calpurnio Prætore, Fulvio, & senatusconsultum tradidit. Murmur à tribunali totam concionem pervasit, *differri rem integram ad Patres de Campanis.* Et Fulvius id ita esse ratus, acceptas literas neque resolutas quum in gremio reposuisset, præconi imperavit, *ut lictorem lege agere juberet.* Ita de iis quoque qui Calibus erant, sumptum supplicium. Tum literæ lectæ senatusque consultum, serum ad impediendam rem actam: quæ summa ope approperata erat, ne impediri posset. Consurgentem jam Fulvium Taurea Jubellius Campanus per mediam vadens urbem turbamque, nomine inclamavit: & quum mirabundus, *quidnam sese vellet*, resedisset Flaccus, *Me quoque*, inquit, *jube occidi, ut gloriari possis, multo fortiorem quam ipse es, virum abs te occisum esse.* Quum Flaccus negaret, *profecto satis compotem*

De supplicio Campani senatus deliberatio.

Virgis cæditur, & securi percutitur.

(*c*) al. duo millia septuaginta. (*d*) al. argenti millia pondo & mille ducenta. (*e*) al. *non communicassent consilia cum aliquis sociorum Latini nominis municipiorum, & non ope eorum in bello forent, & ad municipiorum adjuti.*

potem mentis esse, modo prohiberi etiam se, si id vellet, Senatusconsulto, diceret; tum Jubellius, *Quandoquidem*, inquit, *capta patria, propinquis amicisque amissis, quum ipse manu mea conjugem liberosque interfecerim, ne quid indigni paterentur; mihi ne mortis quidem copia eadem est, quæ his civibus meis: petatur à virtute invisæ hujus vitæ vindicta.* Atque ita gladio, quem veste texerat, per adversum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit.

Jubellius mortem sibi consciscit.

Historiæ varietas.

CAP. XVI. Quia & quod ad supplicium attinet Campanorum, & pleraque alia, de Flacci unius sententia acta erant; mortuum Appium Claudium sub deditionem Capuæ quidam tradunt. Hunc quoque ipsum Tauream neque sua sponte venisse Cales, neque sua manu interfectum: sed dum inter ceteros ad palum deligatur, quia parum inter strepitus exaudiri possent, quæ vociferabantur, silentium fieri Flaccum jussisse: tum Tauream illa quæ ante memorata sunt, dixisse, *virum se fortissimum à nequaquam pari ad virtutem occidi.* Sub hæc dicta, jussu proconsulis præconem ita pronuntiasse: *Lictor viro forti adde virgas, & in eum primum lege age.* Lectum quoque senatusconsultum, priusquam securi feriret, quidam auctores sunt. Sed quia adscriptum in senatusconsulto fuerit, *si ei videretur, integram rem ad Senatum rejiceret*, interpretatum esse, quid magis è republica duceret, æstimationem sibi permissam. Capuam à Calibus reditum est, Atellaque & Calatia in deditionem acceptæ. Ibi quoque in eos qui capita rerum erant, animadversum. Ita ad octoginta principes senatus interfecti: trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi: alii per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati, variis casibus interierunt: multitudo alia civium Campanorum venundata. De urbe agroque reliqua consultatio fuit: quibusdam *delendam censentibus, urbem prævalidam, propinquam, inimicam.* Ceterum præsens utilitas vicit. Nam propter agrum, quem omni fertilitate terræ satis constabat primum in Italia esse, urbs servata est, ut esset aliqua aratorum sedes. Urbi frequentandæ multitudo incolarum libertinorumque & institorum opificumque retenta: ager omnis & tecta publica Populi Romani facta. *Ceterum habitari tantum, tamquam urbem, Capuam, frequentarique placuit: corpus nullum civitatis, nec senatus, nec plebis concilium, nec magistratus esse. Sine concilio publico, sine imperio multitudinem, nullius rei inter se sociam, ad consensum inhabilem, fore. Præfectum ad jura reddenda ab Roma quotannis missuros.* Ita ad Capuam res compositæ, consilio ab omni parte laudabili. Severe & celeriter in maxime noxios animadversum: multitudo civium dissipata in nullam spem reditus: non sævitum incendiis ruinisque in tecta innoxia, murosque: & cum emolumento quæsita etiam apud socios lenitatis species, incolumitate urbis nobilissimæ opulentissimæque, cujus ruinis omnis Campania, omnes qui Campaniam circa accolunt populi ingemuissent: confessio expressa hosti, *quanta vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus sociis, & quam nihil in Annibale auxilii ad receptos in fidem tuendos esset.*

Multitudo civium venundata.

Capua servata.

Aratorum & opificum sedes Capua.

Præfectus annuus ad jura Capuæ reddenda ab Roma mittitur.

CAP. XVII. Romani Patres (*f*) perfuncti, quod ad Capuam attinebat, cura, Claudio Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, sex millia peditum, & trecentos equites, quos ipse legisset, & sociûm Latini nominis peditum numerum parem, & octingentos equites decernunt. Eum exercitum Puteolis in naves impositum Nero in Hispaniam transportavit. Quum Tarraconem navibus venisset, expositisque ibi copiis, & navibus subductis, socios quoque navales multitudinis augendæ causa armasset: profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fonteio & L. Marcio accepit. Inde pergit ad hostes ire. Asdrubal Amilcaris ad Lapides atros castra habebat in Ausetanis. (*g*) Is locus est inter oppida Illiturgim & Mentissam. Hujus saltus fauces Nero occupavit. Asdrubal ne in arcto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, *si inde missus foret, se omnem exercitum ex Hispania deportaturum.* Quam rem quum læto animo Romanus accepisset, diem posterum Asdrubal colloquio petivit, *ut Romani leges conscriberent de tradendis arcibus urbium, dieque statuenda, ad quam præsidia deducerentur, suaque omnia sine fraude Pœni deportarent.* Quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris, atque inde tota nocte, quod gravissimum exercitus erat, Asdrubal quacumque posset, evadere è saltu jussit. Data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, ut ipsa paucitas, cum ad hostem silentio fallendum aptior, tum ad evadendum per arctas semitas ac difficiles esset. Ventum insequenti die ad colloquium est: sed loquendo plura scribendoque dedita opera, quæ in rem non essent, die consumpto, in posterum dilatum est. Addita insequens nox spatium dedit & alios emittendi: nec postero die res finem invenit. Ita aliquot dies disceptando palam de legibus, noctesque emittendis clam è castris Carthaginiensibus, absumptæ. Et posteaquam major pars emissa exercitus erat, jam ne iis quidem quæ ultro dicta erant, stabatur: minusque ac minus (cum timore simul fide decrescente) conveniebat. Jam ferme pedestres omnes copiæ evaserant è saltu: cum prima luce densa nebula saltum omnem camposque circa intexit. Quod ubi sensit Asdrubal, mittit ad Neronem, qui in posterum diem colloquium differret. *Illum diem religiosum Carthaginiensibus ad agendum quicquam rei seriæ esse.* (*h*) Ne tum quidem suspecta fraus. Quum data esset venia ejus diei, extemplo Asdrubal cum equitatu elephantisque castris egressus, sine ullo tumultu in tutum evasit. Hora ferme quarta dispulsa sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. Tum demum Claudius Punicam fraudem agnoscens, ut se dolo captum sensit, proficiscentem instititit sequi, paratus confligere acie: sed hostis detrectabat pugnam, levia tamen prælia inter extremum Punicum agmen, præcursoresque Romanorum fiebant.

Claudius Nero in Hispaniam mittitur.

Asdrubal circumventus fraude elabitur.

Stratagema Punicum.

Et perfidia Punica.

Nero Asdrubalem persequitur.

CAP.

(*f*) al. proconsules. (*g*) al. in Oretanis. (*h*) al. *quicquam rei feriatum esse.* al. *quicquam rei feriæ esse.*

Hispaniæ populi non redeunt ad Rom. nec novi deficiunt.

CAP. XVIII. Inter hæc Hispaniæ populi, nec qui post cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. Et Romæ Senatui Populoque, post receptam Capuam, non Italiæ jam major quam Hispaniæ cura erat: & exercitum augeri, & imperatorem mitti placebat. Nec tamen quem mitterent, satis constabat: quam illud, ubi duo summi imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendum esse.

Consilia de mittendo proconsule in Hispaniam.

Quum alii alium nominarent; postremum eo decursum est, *ut populus proconsuli creando in Hispaniam comitia haberet*: diemque comitiis Consules edixerunt. Primo exspectaverant, ut qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. Quæ ut destituta exspectatio est; redintegratus luctus acceptæ cladis, desideriumque imperatorum amissorum. Mœsta itaque civitas, prope inops consilii, comitiorum die tamen in campum descendit: atque in magistratus versi, circumspectant ora principum, aliorum alios intuentium; fremuntque, *adeo perditas res desperatumque de republica esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere.*

P. Cornelius Scipio hoc munus ambit.

Quum subito P. Cornelius, Publii qui in Hispania ceciderat filius, quatuor & viginti ferme annos natus, *professus se petere*, in superiore unde conspici posset loco constitit. In quem postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore ominati extemplo sunt felix faustumque imperium.

Creatur Proconsul annos 24. natus.

Jussi deinde inire confusum (*i*) suffragium, (*k*) ad unum omnes non centuriæ modo, sed etiam homines *P. Scipioni imperium esse in Hispania* jusserunt. Ceterum post rem actam, ut jam resederat impetus animorum ardorque, silentium subito ortum, & tacita cogitatio, *quidnam egissent novi*, quod favor (*l*) plus valuisset, quam ratio; ætatis maxime pœnitebat: quidam fortunam etiam domus horrebant, nomenque, ex funestis duabus familiis, in eas provincias, ubi inter sepulchra patris patruique res gerendæ essent, proficiscentis.

CAP. XIX. Quam ubi ab re tanto impetu acta solicitudinem curamque hominum animadvertit;

Oratione Pop. Rom. sibi conciliat Scipio.

advocata concione, ita de ætate sua, imperioque mandato, & bello quod gerendum esset, magno, elatoque animo disseruit; ut ardorem eum qui resederat, excitaret rursus, novaretque: & impleret homines certioris spei, quam quantam fides promissi humani, aut ratio ex fiducia rerum subjicere solet.

Scipionis artes apud multitudinem.

Fuit enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis, sed arte quoque quadam ab juventa in ostentationem earum compositus: pleraque apud multitudinem aut per nocturnas visa species, aut velut divinitus, mente monita, agens: sive & ipse capti quadem superstitione animi, sive ut imperia consiliaque velut sorte oraculi missa, sine cunctatione assequeretur. (*m*) Ad hoc (*n*) jam inde ab initio præparans animos, ex quo togam virilem sumpsit, nullo die prius ullam publicam privatamque rem egit, quam in Capitolium iret, ingressusque ædem consideret: & plerumque tempus solus in secreto ibi tereret. Hic mos, qui per omnem vitam servabatur, seu consulto, seu temere vulgatæ opinioni fidem apud quosdam fecit,

Stirpis divinæ creditur Scipio.

stirpis eum divinæ virum esse, retulitque famam, in Alexandro magno prius vulgatam, & vanitate & fabula parem, *anguis immanis concubitu conceptum, & in cubiculo matris ejus persæpe visam prodigii ejus speciem, interventuque hominum evolutam repente, atque ex oculis elapsam.* His miraculis (*o*) nunquam ab ipso elusa fides est: quin potius aucta arte quadam, nec abnuendi tale quicquam, nec palam affirmandi. Multa alia ejusdem generis, alia vera, alia assimulata, admirationis humanæ in eo juvene excesserant modum: quibus freta tunc civitas, ætati haudquaquam maturæ tantam molem rerum, tantumque imperium permisit.

Scipio exercitum colligit.

Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat, quæque à Puteolis cum Claudio Nerone trajectæ erant, decem millia militum, & mille equites adduntur. Et M. Junius Silanus Proprætor, adjutor ad res gerendas datus est.

Cum quo in Hispaniam proficiscitur.

Ita cum triginta navium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostiis Tiberinis profectus, præter oram Tusci maris, Alpes atque Gallicum sinum, & deinde Pyrenes circumvectus promontorium, Emporiis urbe Græca (oriundi & ipsi à Phocæa sunt) copias exposuit: inde sequi navibus jussis, Tarraconem pedibus profectus,

Ubi advenit.

conventum omnium sociorum (etenim legationes ad famam adventus ejus ex omni se provincia effuderant) habuit. Naves ibi subduci jussit: remissis quatuor triremibus Massiliensium, quæ officii causa ab domo prosecutæ fuerant. Responsa inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare cepit.

Majestas Scipioni familiaris.

Ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia animo, ut nullum ferox verbum excideret: ingensque omnibus quæ diceret, quum majestas inesset, tum fides.

Scipio exercitum accipit magna expectatione omnium.

CAP. XX. Profectus ab Tarracone, & civitates sociorum & hiberna exercitus adiit: collaudavitque milites, *quod duabus tantis cladibus deinceps icti, provinciam obtinuissent: nec fructum secundarum rerum sentire hostes passi, omni cis Iberum agro eos arcuissent, sociosque cum fide tutati essent.*

Marcius Scipionis familiaris.

Marcium secum habebat, cum tanto honore, ut facile appareret nihil minus, quam vereri, ne quis obstaret gloriæ suæ. Successit inde Neroni Silanus, & in hiberna novi milites deducti. Scipio omnibus quæ adeunda agendaque erant, mature aditis peractisque, Tarraconem concessit. Nihilo minor fama, apud hostes, Scipionis erat, quam apud cives sociosque: divinatio quædam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat, oborti temere, majorem inferens metum. (*p*) In hiberna diversi concesserant: Asdrubal Gisgonis, usque ad Oceanum & Gades: Mago in mediterranea maxime supra Castulonensem saltum: Asdrubal Amilcaris filius proximus Ibero, circa Saguntum hibernavit. Æstatis ejus extremo, quo capta est Capua, & Scipio in Hispaniam venit,

(*i*) al. confisum. al. confestim. (*k*) al. Jussi deinde inire suffragium. (*l*) al. quidnam egissent novi, favor. al. Quidnam egissent? Num favor &c. (*m*) al. assequerentur. (*n*) al. Ad hæc. (*o*) al. Hujus miraculi. (*p*) al. quo minus ratio timoris reddi poterat, eo opportune majorem inferens metum.

Punica classis ad Tarentum.

nit, Punica classis ex Sicilia Tarentum accita, ad arcendos commeatus præsidii Romani, quod in arce Tarentina erat; clauserat quidem omnes ad arcem à mari aditus; sed assidendo diutius arctiorem annonam sociis quam hosti faciebat. Non enim tantum subvehi oppidanis per pacata littora apertosque portus præsidio navium Punicarum poterat, quantum frumenti classis ipsa turba navali mista ex omni genere hominum absumebat: ut arcis præsidium etiam sine invecto (quia pauci erant) ex ante præparato sustineri posset: Tarentinis classique ne invectum quidem sufficeret. Tandem majore gratia quam venerat, classis dimissa est. Annona haud multum laxaverat: quia remoto maritimo præsidio, subvehi frumentum non poterat.

M. Marcellus ad urbem redit.

CAP. XXI. Ejusdem æstatis exitu M. Marcellus ex Sicilia provincia quum ad urbem venisset, à C. Calpurnio Prætore Senatus ei ad ædem Bellonæ datus est. Ibi quum de rebus à se gestis disseruisset, questus leniter, *non suam magis quam militum vicem, quod provincia confecta exercitum deportare non licuisset*, postulavit, *ut triumphanti urbem inire liceret*. Id non impetravit. Quum multis verbis actum esset, *utrum minus conveniret, cujus nomine absentis ob res prospere ductu ejus gestas, supplicatio decreta foret, & Diis immortalibus habitus honos, ei præsenti negare triumphum: an quem tradere exercitum successori jussissent, (quod nisi manente in provincia bello non decerneretur) eum quasi debellato, triumphare: quum exercitus testis meriti atque immeriti triumphi abesset*; medium visum, *ut ovans urbem iniret*. Tribuni plebis ex auctoritate Senatus ad populum tulerunt, (*) *ut M. Marcello, quo die urbem ovans iniret, imperium esset*. Pridie quam urbem iniret, in monte Albano triumphavit. Inde ovans multam præ se prædam in urbem intulit. Cum simulacro captarum Syracusarum, (**) catapultæ balistæque, & alia omnia instrumenta belli lata, & pacis diuturnæ, regiæque opulentiæ ornamenta, argenti ærisque fabrefacti vis, (q) alia supellex, pretiosaque vestis, & multa nobilia signa, quibus inter primas Græciæ urbes Syracusæ ornatæ fuerant. Punicæ quoque victoriæ signum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuit spectaculum cum coronis aureis præcedentes Sosis Syracusanus, & Mericus Hispanus: quorum altero duce nocturno Syracusas introitum erat: alter Nasum, quodque ibi præsidii erat, prodiderat. His ambobus civitas data, & quingena jugera agri. Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius, aut hostium Populi Romani fuisset, & ædes Syracusis cujus vellet, eorum, in quos belli jure animadversum esset: Merico, Hispanisque, qui cum eo transierant, urbs agerque in Sicilia, ex iis, qui à Populo Romano defecissent, jussa dari. Id M. Cornelio mandatum, *ut ubi ei videretur, urbem agrumque eis assignaret*. In eodem agro Belligeni, per quem illectus ad transitionem Mericus erat, quadringenta jugera agri decreta. Post profectionem ex Sicilia Marcelli, Punica classis, octo millia peditum, tria Numidarum equitum exposuit. Ad eos Murgantinæ desciverunt terræ. Secutæ defectionem earum (r) Hybla & Macella sunt, (s) & ignobiliores quædam aliæ. Et Numidæ præfecto Mutine, vagi per totam Siciliam, sociorum Populi Romani agros urebant. Super hæc exercitus Romanus iratus, partim quod cum Imperatore non devectus ex provincia esset, partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, segni fungebantur militia: magisque eis auctor ad seditionem, quam animus deerat. Inter has difficultates M. Cornelius Prætor, & militum animos, nunc consolando, nunc castigando, sedavit, & civitates omnes quæ defecerant, in deditionem redegit: atque ex his Murgantiam Hispanis, quibus urbs agerque debebatur, ex senatusconsulto attribuit.

Cui triumphus negatur.

Ovans urbem ingreditur.

Post triumphum in monte Albano.

Sosidi & Merico agri dati.

Aliquot urbes Siciliæ deficiunt ad Pœnos.

CAP. XXII. Consules quum ambo Apuliam provinciam haberent, minusque jam terroris à Pœnis & Annibale esset, sortiri jussi Apuliam Macedoniamque provincias. Sulpicio Macedonia evenit, isque Lævino successit. Fulvius Romam comitiorum causa arcessitus, quum comitia Consulibus rogandis haberet, prærogativa Veturia juniorum (t) declaravit T. Manlium Torquatum, & T. Otacilium. Manlius, qui præsens erat, gratulandi causa quum turba coiret, nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal Consulis venit: petitque, *ut pauca sua verba audiret, centuriamque, quæ tulisset suffragium, revocari juberet*. Erectis omnibus exspectatione quidnam postulaturus esset, oculorum valetudinem excusavit. *Impudentem & gubernatorem & imperatorem esse, qui, quum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi aliorum capita ac fortunas committi. Proinde si videretur, & redire in suffragium Veturiam juniorum juberet, & meminisset in Consulibus creandis belli, quod in Italia sit, temporumque reipublicæ. Vix dum requiesse aures à strepitu & tumultu hostili, quo paucos ante menses assederint prope mœnia Romana.* Post hæc quum centuria frequens succlamasset, *nihil se mutare sententiæ; eosdemque Consules dicturos esse*; tum Torquatus: *Neque ego vestros*, inquit, *mores Consul ferre potero, neque vos imperium meum. Redite in suffragium, & cogitate bellum Punicum in Italia, & hostium ducem Annibalem esse.* Tum centuria & auctoritate mota viri, & admirantium circa fremitu, petit à Consule, *ut Veturiam seniorum citaret. Velle sese cum majoribus natu colloqui, & ex auctoritate eorum Consules dicere.* Citatis Veturiæ senioribus, datum secreto in ovili cum his colloquendi tempus. Seniores

T. Manlius Torquatus Consulatum recusat.

(q) al. fabrefacta vasa. (r) al. eorum. (s) al. Ad eos Murgantini descivere. Secutæ defectionem Hybla & Macella sunt. al. Ad eos Morgantini descivere. (t) al. prærogativa centuria juniorum.

(*) M. Marcello) Huc pertinent duo Numismata expressa Tab. XLVI. num. 4. & Tab. XLVII. num. 1. In quorum priori Antica Marcelli effigies exhibetur cum signo Siciliæ Insulæ Trinacriæ, qui Marcellus in aversa opima spolia in Jovis templum infert. Posterius numisma refert Marcelli triumphum de Sicilia, quod iterum spicæ confirmant, quibus Sicilia horreum Romanorum innuitur. Conf. BEGER. Th. Br. T. II. p. 547.

(**) Catapultæ balistæque) Catapultarum balistarumque figuras ex STEWECHIO ad VEGET. p. 445. 446. & 448. vid. Tab. XLVII. num. 4. Deinde Tab. XLVIII. num. 1. & 2.

TAB. XLVI.

pag. 381. 384. 398. 416.

I

ÆR.

E

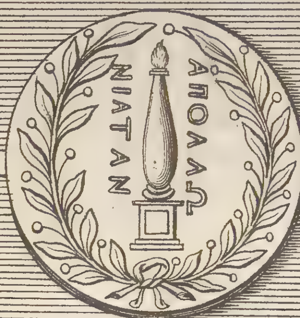

II

ÆR.

Γ

III

ÆR.

Γ

IV

Æ.

Γ

niores *de tribus consulendum*, dixerunt esse, *duobus jam plenis honorum, Q. Fabio, & M. Marcello, & si utique novum aliquem adversus Pœnos Consulem creari vellent, M. Valerium Lævinum egregie adversus Philippum regem terra marique res gessisse.* Ita de tribus consultatione data, senioribus dimissis, juniores suffragium ineunt. M. Claudium Marcellum fulgentem tum Sicilia domita, M. Valerium absentes Consules dixerunt. Auctoritatem prærogativæ omnes centuriæ secutæ sunt. ELUDANT NUNC, antiqua mirantes. Non equidem si qua sit sapientium civitas (quam docti fingunt magis quam norunt) aut principes graviores temperantioresque à cupidine imperii, aut multitudinem melius moratam censeam fieri posse. Centuriam vero juniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio mandaret; vix ut verisimile sit, parentum quoque hoc seculo vilis levisque apud liberos auctoritas fecit.

M. Cl. Marcellus, & M. Valerius Coss. U. C. 542. Ol. 142. a. C. N. 211.

Prætores.

CAP. XXIII. Prætoria inde comitia habita. P. Manlius Volso, & L. Manlius Acidinus, & C. Lætorius, & L. Cincius Alimentus creati sunt. Forte ita incidit, *ut comitiis perfectis nuntiaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur populus; mortuum in Sicilia esse.* Ludi Apollinares & priore anno fuerant, *& eo anno ut fierent*, referente Calpurnio Prætore, Senatus decrevit, *ut in perpetuum voverentur.* Eodem anno prodigia aliquot visa nuntiataque sunt. *In æde Concordiæ Victoria quæ in culmine erat, fulmine icta decussaque ad Victorias; quæ in antefixis* (u) *erant, hæsit: neque inde procidit.* Et Anagnia & Fregellis nuntiatum est, *murum portasque de cælo tactas. Et in foro Sudertano sanguinis rivos per diem totum fluxisse, & Ereti lapidibus pluisse, & Reate mulam peperisse.* Ea prodigia hostiis majoribus sunt procurata. Et obsecratio in unum diem populo indicta, & novendiale sacrum. Sacerdotes publici aliquot eo anno demortui sunt, novique suffecti: in locum M. Æmilii Numidæ decemviri sacrorum, M. Æmilius Lepidus: in locum M. Pomponii Mathonis pontificis, C. Livius: in locum Sp. Carvilii Maximi auguris, M. Servilius. T. Otacilius Crassus pontifex, quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum ejus non est facta. C. Claudius flamen dialis, quod exta perperam dederat, flaminio abiit.

Ludi Apollinares iterum facti, & in perpetuum voti.

Prodigia.

Sacerdotes publici creati.

M. Val. Lævini oratio apud Ætolos.

CAP. XXIV. Per idem tempus M. Valerius Lævinus, tentatis prius per secreta colloquia principum animis, ad indictum ante ad idipsum concilium Ætolorum classe expedita venit. Ubi quum Syracusas Capuamque captas, in fidem in Sicilia Italiaque rerum secundarum, ostentasset, (x) adjecissetque, *jam inde à majoribus traditum morem Romanis colendi socios, ex quibus alios in civitatem, atque æquum secum jus accepissent, alios in ea fortuna haberent, ut socii esse quam cives mallent; Ætolos eo in majore futuros honore, quod gentium transmarinarum in amicitiam primi venissent. Philippum eis & Macedonas graves accolas esse, quorum se vim ac spiritus & jam fregisse, & eo redacturum* (y) *esse, ut non his modo urbibus, quas per vim ademissent Ætolis, excedant: sed ipsam Macedoniam infestam habeant. Et Acarnanas, quos ægre ferrent Ætoli à corpore suo diremptos, restiturum se in antiquam formulam, jurisque ac ditionis eorum.* Hæc dicta promissaque ab Romano imperatore, Scopas, qui tum prætor gentis erat, & Dorimachus princeps Ætolorum affirmaverunt auctoritate sua; minore cum verecundia & majore cum fide vim majestatemque Populi Romani extollentes. Maxime tamen spes potiundæ movebat Acarnaniæ. Igitur conscriptæ conditiones, quibus in amicitiam societatemque Populi Romani venirent: additumque, *ut, si placeret, vellentque, eodem jure amicitiæ Elei, Lacedæmoniique & Attalus & Plevratus & Scerdilædus essent.* (Asiæ Attalus, hi Thracum & Illyriorum reges.) *Bellum ut extemplo Ætoli cum Philippo terra gererent. Navibus ne minus viginti quinqueremibus adjuvaret Romanus. Urbium, Corcyra tenus, ab Ætolia incipienti, solum tectaque, & muri cum agris, Ætolorum: alia omnis præda Populi Romani esset. Darentque operam Romani, ut Acarnaniam Ætoli haberent. Si Ætoli pacem cum Philippo facerent, foederi adscriberent. Ita ratam eorum pacem, si Philippus arma ab Romanis sociisque, quique eorum ditionis essent, abstinuisset. Item si Populus Romanus foedere jungeretur regi, ut caveret, ne jus ei belli inferendi Ætolis sociisque eorum esset.* Hæc convenerunt, conscriptaque biennio post, Olympiæ ab Ætolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monumentis essent, sunt posita. Moræ causa fuerant retenti Romæ diutius legati Ætolorum. Nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit. Et Ætoli extemplo moverunt adversus Philippum bellum, & Lævinus Zacynthum (parva insula est, propinqua Ætoliæ: urbem unam eodem quo ipsa est nomine habet) eam præter arcem vi cepit, & Oeniadas (z) (*) Nasumque (a) Acarnanum, captas, Ætolis contribuit. Philippum quoque satis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnosque & pacta cum Annibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit.

Conditiones foederis Ætolorum cum Pop. Romano.

Initia belli adversus Philippum.

CAP. XXV. Philippo Ætolorum defectio Pellæ hibernanti allata est. Itaque quia primo vere moturus exercitum in Græciam erat, Illyricos finitimasque eis urbes alieno (b) metu quietas ut Macedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum atque Apolloniatium fines fecit: egressosque Apolloniatas cum magno terrore atque pavore compulit intra muros. Vastatis proximis Illyrici, in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter: inde Dardanorum urbem sitam in Macedonia, (c) transitum Dardanis facturam, cepit. His raptim actis, memor Ætolici junctique cum eo Romani belli, per Pelagoniam, & Lyncum & Bottiæam, in Thessaliam descendit. Ad bellum secum adversus

Philippus vicina pacat.

(u) al. *antefixo.* (x) al. Ubi quum Syracusas Capuamque captam in fidem in Italia rerum secundarum ostentasset. (y) al. *redactum.* al. *redactos.* (z) al. Oleniadem. (a) al. Naxumque. al. Nassum. (b) al. alterno. (c) al. Macedoniam.

(*) Nasumque) In Numismatibus legitur Naxium vel Naxus, ut habet Nummus Tab. XLVII. num. 2. Insula Baccho sacra qui in eo nummo & barbatus & imberbis conspicitur. Conf. BEGER. Th. Br. T. I. p. 432.

adversus Ætolos capessendum incitari posse homines credebat: & relicto ad fauces Thessaliæ Perseo cum quatuor millibus armatorum ad arcendos aditu Ætolos, ipse priusquam majoribus occuparetur rebus, in Macedoniam atque inde in Thraciam exercitum ac Medos eduxit. Incurrere ea gens in Macedoniam solita erat; ubi regem occupatum externo bello, ac sine præsidio esse regnum sensisset. Ad Phragandas igitur vastare agros, & urbem Jamphorinam, (d) caput arcemque Medicæ, oppugnare cepit. Scopas, ubi profectum in Thraciam regem, occupatumque ibi bello audivit; armata omni juventute Ætolorum, bellum inferre Acarnaniæ parat. Adversus quos Acarnanum gens & viribus impar, & jam Oeniadas Nasumque amissas cernens, Romanaque insuper arma ingruere, ira magis instruit quam consilio bellum. Conjugibus liberisque & senioribus supra sexaginta annos in propinquam Epirum missis, ab quindecim ad sexaginta annos conjurant, *nisi victores, se non redituros. Qui victus acie excessisset, eum ne quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet:* diram execrationem in populares, obtestationem quam sanctissimam potuerunt, adversus hospites composuerunt: precatique simul Epirotas sunt, *ut qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent, adhiberentque humatis titulum: HIC SITI SUNT ACARNANES, QUI ADVERSUS VIM ATQUE INJURIAM ÆTOLORUM PRO PATRIA PUGNANTES, MORTEM OCCUBUERUNT.* (e) Per hæc incitatis animis, castra in extremis finibus suis obviam hosti posuerunt. Nuntiis ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset, omittere Philippum, id quod in manibus erat, coëgerunt bellum: Jamphorina per deditionem recepta, & prospero alio successu rerum. Ætolorum impetum tardaverat primo conjurationis fama Acarnanicæ: deinde auditus Philippi adventus, regredi etiam in intimos coëgit fines. Nec Philippus quamquam ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat; ultra Dium (f) est progressus. Inde quum audisset reditum Ætolorum ex Acarnania, & ipse Pellam rediit.

Acarnaniæ bellum inferunt Ætoli.

Conjuratio Acarnanum.

Et execratio.

CAP. XXVI. Lævinus veris principio à Corcyra profectus navibus; superato Leucatæ promontorio, quum venisset Naupactum, Anticyram inde se petiturum edixit, ut præsto ibi Scopas Ætolique essent. Sita Anticyra est in Locride læva parte sinum Corinthiacum intrantibus. Breve terra iter eo, brevis navigatio ab Naupacto est. Tertio ferme post die utrimque oppugnari cepta est. Gravior à mari oppugnatio erat: quia & tormenta machinæque omnis generis in navibus erant, & Romani inde oppugnabant. Itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem, Ætolis traditur. Præda ex pacto Romanis cessit. Literæ Lævino redditæ, Consulem eum absentem declaratum, & successorem venire P. Sulpicium. Ceterum diuturno ibi morbo implicitus, serius spe omnium Romam venit. M. Marcellus quum Idibus Martiis consulatum inisset, Senatum eo die, moris modo, causa, habuit: professus, *nihil se, absente collega, neque de republica, neque de provinciis acturum. Scire se, frequentes Siculos prope urbem in villis obtrectatorum suorum esse. Quibus tantum abesse, ut per se non liceat palam Romæ crimina, edita fictaque ab inimicis, vulgare; ut ni simularent aliquem sibi timorem, absente collega, dicendi de Consule esse, ipse eis extemplo daturus Senatum fuerit. Ubi quidem collega venisset, non passurum quicquam prius agi, quam ut Siculi in Senatum introducantur. Delectum prope à M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quamplurimi questum de se Romam venirent. Eundem literis falsis urbem implesse, bellum in Sicilia esse, ut suam laudem minuat.* Moderati animi gloriam eo die adeptus Consul Senatum dimisit, ac prope justitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter Consul ad urbem venisset. Otium, ut solet, excitavit plebis rumores: *belli diuturnitate, & vastatos agros circa urbem, qua infesto agmine isset Annibal, & exhaustam delectibus Italiam, prope quotannis (g) exercitus cæsos querebantur, & Consules bellicosos ambo, viros acres nimis & feroces creatos: qui vel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent passuri.*

Lævinus Anticyram oppugnat.

Capit.

Lævino mittitur successor P. Sulpicius.

Oratio M. Marcelli in Senatu.

Siculi Marcello infensi.

Querelæ Populi Romani.

CAP. XXVII. Interrupit hos sermones nocte, quæ pridie Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. Eodem tempore septem tabernæ, quæ postea quinque, & argentariæ, quæ nunc novæ appellantur, arsere. Comprehensa postea privata ædificia (neque enim tum basilicæ erant) comprehensæ latumiæ, forumque piscatorium, & atrium regium. Ædes Vestæ vix defensa est tredecim maxime servorum opera, qui in publicum redempti ac manumissi sunt. Nocte ac die continuatum incendium fuit. Nec ulli dubium erat, humana id fraude factum esse, quod plurimis simul locis, & iis diversis, ignes coorti essent. Ita (h) Consul ex auctoritate Senatus pro concione edixit, *qui, quorum opera id conflatum incendium, profiteretur, præmium fore, libero pecuniam, servo libertatem.* Eo præmio inductus Campanorum Calaviorum servus (Mannus ei nomen erat) indicavit, *dominos, & quinque præterea juvenes nobiles Campanos, quorum parentes à Q. Fulvio securi percussi erant, id incendium fecisse; vulgoque facturos alia, ni comprehendantur.* Comprehensi ipsi, familiæque eorum. Et primo elevabatur index indiciumque: *pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac levitatem ex re fortuita crimen commentum.* Ceterum ut coram coarguebantur, & quæstio ex ministris facinoris foro medio haberi cepta est, fassi omnes, atque in dominos servosque conscios animadversum est. Indici libertas data, & viginti millia æris. Consuli Lævino Capuam prætereunti circumfusa multitudo Campanorum est, obsecrantium cum lacrimis, *ut sibi Romam ad Senatum ire liceret, oratum, si qua misericordia tandem flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent, nomenque Campanorum à Q. Flacco deleri sinerent.* Flaccus, *sibi privatam*

Incendium Romæ.

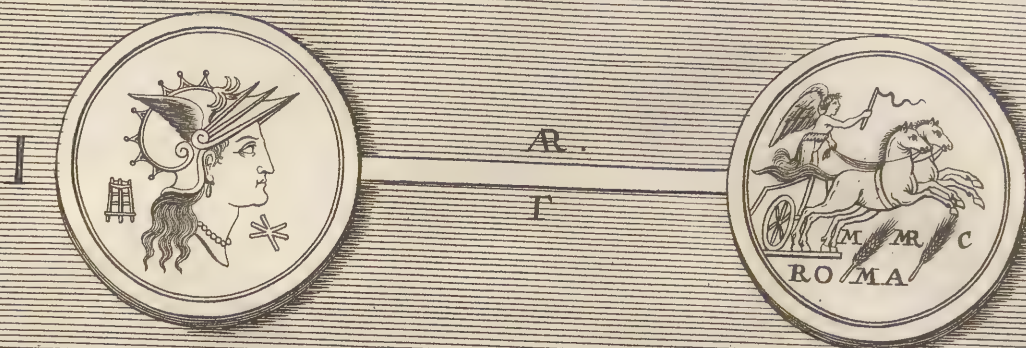
Campanorum fraude.

Auctores incendii comprehensi.

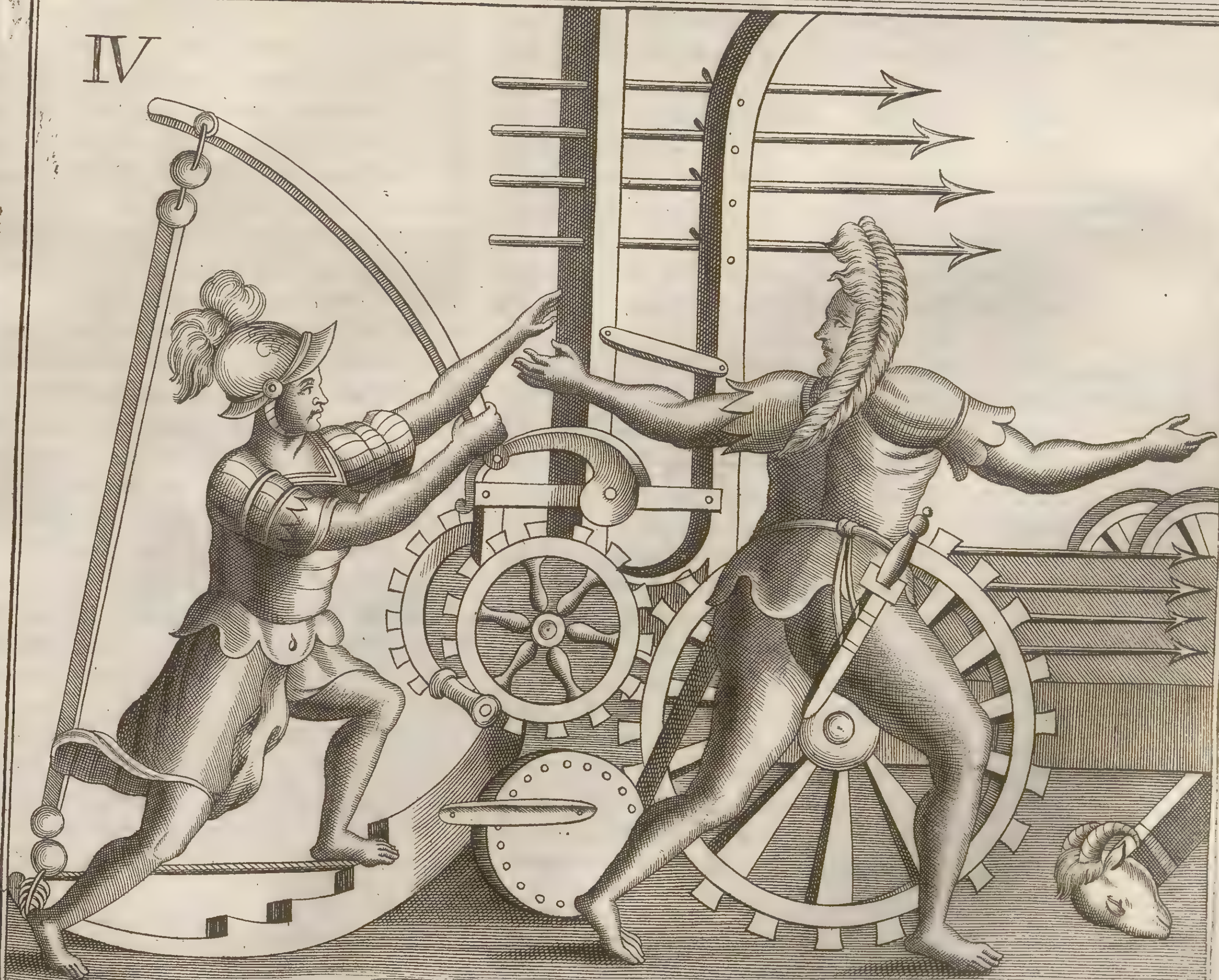
Campanorum querelæ.

(d) al. Topirinam. (e) al. *oppetierunt.* (f) al. Clinen. (g) al. *pro re quod annis.* al. *pro re quod Carnensis.* al. *& pro republica Cannis exercitus cæsos querebantur.* (h) al. Itaque.

TAB. XLVII.
pag. 916. 917.

tam simultatem cum Campanis, negare, *ullam esse: publicas inimicitias & hostiles esse, & futuras, quoad eo (i) animo erga Populum Romanum esse sciret. Nullam enim in terris gentem esse, nullum infestiorem populum nomini Romano. Ideo se mœnibus inclusos tenere eos: quia si qui evasissent aliqua, velut feras bestias per agros vagari, & laniare, & trucidare quodcumque obvium detur. Alios ad Annibalem transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos. Inventurum in semiusto foro Consulem vestigia sceleris Campanorum. Vestæ ædem petitam, & æternos ignes, & conditum in penetrali fatale pignus imperii Romani. Se minime censere tutum esse, Campanis potestatem intrandi Romana mœnia fieri.* Lævinus, Campanos, jurejurando à Flacco adactos, quinto die quam ab Senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Romam jussit. Hac circumfusus multitudine, simul Siculis obviam egressis, Romam pervenit: (*k*) clarissimarum urbium excidio celeberrimis viris victos bello accusatores in urbem adducens. De republica tamen primum ac de provinciis ambo Consules ad Senatum retulere.

Campani & Siculi Romam eunt.

Status Græciæ.

CAP. XXVIII. Ibi Lævinus, quo statu Macedonia & Græcia, Ætoli, Acarnanes Locrique essent, quasque ibi res ipse egisset terra marique, exposuit. *Philippum inferentem bellum Ætolis in Macedoniam retro ab se compulsum, ad intima penitus regni abisse, legionemque inde deduci posse. Classem satis esse ad arcendum Italia regem.* Hæc de se, deque provincia cui præfuerat. Consulum de provinciis communis relatio fuit. Decrevere Patres, *ut alteri Consulum Italia bellumque cum Annibale, provincia esset: alter classem, cui T. Otacilius præfuisset, Siciliamque provinciam cum L. Cincio prætore obtineret.* Exercitus eis duo decreti, qui in Etruria Galliaque essent: eæ quatuor erant legiones. Urbanæ duæ superioris anni in Etruriam; duæ, quibus Sulpicius Consul præfuisset, in Galliam mitterentur. Galliæ & legionibus præesset, quem Consul, cujus Italia provincia esset, præfecisset. In Etruriam C. Calpurnius post præturam, prorogato in annum imperio, missus; & Q. Fulvio Capua provincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus civium sociorumque minui jussus, *ut ex duabus legionibus una legio, quinque millia peditum, & trecenti equites essent:* dimissis qui plurima stipendia haberent: & sociorum septem millia peditum, & trecenti equites relinquerentur. Eadem ratione stipendiorum habita in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio Consuli superioris anni, nec de provincia Apulia, nec de exercitu quem habuerat, quicquam mutatum. Tantum in annum prorogatum imperium est. P. Sulpicius collega ejus omnem exercitum, præter socios navales, jussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius præesset, ubi Consul in provinciam venisset, dimitti jussus. L. Cincio Prætori ad obtinendam Siciliam, Cannenses milites dati; duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Volsoni Prætori decretæ: quibus L. Cornelius in eadem provincia priore anno præfuerat. Urbanas legiones ita scribere Consules jussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii, Fulviique fuissent: neve eo anno plures quam una & viginti Romanæ legiones essent.

Provinciarum divisio.

Et Exercituum.

Legio quot militum.

Legiones una & viginti.

CAP. XXIX. His senatusconsultis perfectis, sortiti provincias Consules. Sicilia & classis Marcello, Italia cum bello adversus Annibalem Lævino evenit. Quæ sors, velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos, exspectatione sortis in Consulum conspectu stantes, ut comploratio eorum flebilesque voces, & extemplo oculos hominum converterent, & postmodum sermones præbuerint. Circumibant enim Senatum cum veste sordida, affirmantes, *se non modo suam quisque patriam, sed totam Siciliam relicturos, si eo Marcellus iterum cum imperio redisset. Nullo suo merito eum ante implacabilem in se fuisse: quid iratum quod Romam de se questum venisse Siculos sciat, facturum? obrui Ætnæ ignibus, aut mergi freto, satius illi insulæ esse, quam velut dedi noxæ inimico.* Hæ Siculorum querelæ, domos primum nobilium circumlatæ, celebratæque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum, partim invidia Marcelli excitabat, in Senatum etiam pervenerunt. Postulatum à Consulibus est, *ut de permutandis provinciis Senatum consulerent.* Marcellus, *si jam auditi ab Senatu Siculi essent, aliam forsitan futuram fuisse sententiam suam*, dicere. *Nunc, ne quis timore frænari eos dicere posset, quo minus de eo libere querantur, in cujus potestate mox futuri sint; si collegæ nihil intersit, mutare se provinciam paratum esse. Deprecari Senatus præjudicium. Nam quum extra sortem, collegæ optionem dari provinciæ iniquum fuerit, quanto majorem injuriam, immo contumeliam esse, sortem suam ad eum transferri?* Ita Senatus, quum quid placeret, magis ostendisset, quam decresset, dimittitur. Inter ipsos Consules permutatio provinciarum, rapiente fato Marcellum ad Annibalem, facta est: ut ex eo primus adversæ pugnæ gloriam ceperat, in ejus laudem postremus Romanorum imperator, prosperis tum maxime bellicis rebus, caderet.

Sicilia obvenit Marcello.

Siculis dolentibus.

Provinciæ mutantur.

Marcellus remanet in Italia.

CAP. XXX. Permutatis provinciis, Siculi in Senatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetua erga Populum Romanum verba fecerunt, in gratiam publicam avertentes, (*l*) *Hieronymum ac postea Hippocratem & Epicydem tyrannos, quum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Annibalem, invisos fuisse sibi. Ob eam causam & Hieronymum à principibus juventutis prope publico consilio interfectum: & in Epicydis Hippocratisque cædem septuaginta nobilissimorum juvenum conjurationem factam: Quos Marcelli mora destitutos, quia ad prædictum tempus exercitum ad Syracusas non admovisset, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis atque Epicydis tyrannidem, Marcellum excitasse, Leontinis crudeliter direptis. Nunquam deinde principes Syracusanorum*

Siculorum oratio in Senatu.

In Marcellum invehuntur.

(*i*) al. *alieno.* (*k*) al. Romam præbuit. al. Simul Siculis obviam egressis, Ætolisque Romam præivit. al. Simul Siculis obviam egressis, potestatem Romam adeundi fecit, & nonnullis vel æmulis querimoniam præbuit. (*l*) al. vertentes.

rum desisse ad Marcellum transire; pollicerique, se urbem quum vellet, ei tradituros: sed eum primo vi capere maluisse: dein quum id neque terra, neque mari, omnia expertus, potuisset, auctores traditarum Syracusarum fabrum ærarium Sosin, & Mericum Hispanum, quam principes Syracusanorum habere, toties id nequicquam ultro offerentes, præoptasse: quo scilicet justiore de causa vetustissimos socios Populi Romani trucidaret, ac diriperet. Si non Hieronymus ad Annibalem defecisset, sed populus Syracusanus & Senatus, si portas Marcello Syracusani publice, & non oppressis Syracusanis, tyranni eorum Hippocrates & Epicydes, clausisset; si Carthaginiensium animis bellum cum Populo Romano gessissent, quid ultra quam quod fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum potuisse? Certe præter mœnia & tecta exhausta urbis, & refracta ac spoliata Deûm delubra, Diis ipsis ornamentisque eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse. Bona quoque multis adempta: ita ut ne nudo quidem solo, (m) reliquiis direptæ fortunæ, alere sese ac suos possent. Orare se Patres Conscriptos, ut, si nequeant omnia, saltem, quæ compareant cognoscique possint, restitui dominis jubeant. Talia conquestos quum excedere templo, ut de postulatis eorum Patres eorum consuli possent, Lævinus jussisset: *maneant imo*, inquit Marcellus, *ut coram his respondeam: quando ea conditione pro vobis, Patres Conscripti, bella gerimus, ut victos armis, accusatores habeamus. Duæ captæ hoc anno urbes Capua Fulvium reum, Marcellum Syracusæ habeant.*

Marcelli responsio.

CAP. XXXI. Reductis in curiam legatis, tum Consul, *Non adeo majestatis*, inquit, *Populi Romani imperiique hujus oblitus sum, Patres Conscripti, ut si de meo crimine ambigeretur, Consul dicturus causam, accusantibus Græcis, fuerim: sed non quid ego fecerim, in disquisitionem venit, quam quid isti pati debuerint. (n) Qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc, an vivo Hierone Syracusas violaverim. Sin autem desciverunt, legatos nostros (o) ferro atque armis petierunt, urbem ac mœnia clauserunt, exercituque (p) Carthaginiensium adversos nos tutati sunt; qui passos esse hostilia, quum fecerint, indignatur? Tradentes urbem principes Syracusanorum, aversatus sum: Sosin, & Mericum Hispanum, quibus tantum (q) crederem, potiores habui. Non estis extremi Syracusanorum, quippe qui aliis humilitatem objiciatis. Quis est vestrûm, qui se mihi portas aperturum, qui armatos milites meos in urbem accepturum promiserit? Odistis, & execramini eos qui fecerunt, & ne hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantum abest, ut & ipsi tale quicquam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum, Patres Conscripti, quam isti objiciunt, maximo argumento est, me neminem, qui navatam operam reipublicæ nostræ velit, aversatum esse. Et antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis, nunc ad colloquium eundo, tentavi pacem: & posteaquam neque legatos violandi verecundia erat, nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus responsum dabatur, multis terra marique exhaustis laboribus, tandem vi atque armis Syracusas cepi. Quæ captis acciderint, apud Annibalem & Carthaginienses, victosque, justius, (r) quam apud victoris Populi Senatum, quererentur. Ego, Patres Conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus essem, nunquam spoliis earum urbem Romam exornarem. Quæ autem singulis victor aut ademi aut dedi; quum belli jure, tum ex cujusque merito, satis scio me fecisse. Ea vos rata habeatis, Patres Conscripti, necne, (s) magis reipublicæ interest, quam mea. Mea quippe fides exsoluta est: ad rempublicam pertinet, ne acta mea rescindendo, alios in posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coram, & Siculorum, & mea verba audistis, Patres Conscripti; simul templo excedemus, ut me absente liberius consuli Senatus possit.* Ita dimissis Siculis, & ipse in Capitolium ad delectum discessit.

Sententiæ in Senatu dictæ de Siculis.

CAP. XXXII. Consul alter de postulatis Siculorum ad Patres retulit. Ibi quum diu sententiis (t) certatum esset, & magna pars Senatus principe ejus sententiæ T. Manlio Torquato, *cum tyrannis bellum gerendum fuisse*, censerent, *hostibus & Syracusanorum & Populi Romani; & urbem recipi, non capi: & receptam legibus antiquis, & libertate stabiliri, non fessam miserenda servitute, bello affligi. Inter tyrannorum & ducis Romani certamina, præmium victoris in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam periisse, horreum atque ærarium quondam Populi Romani: cujus munificentia ac donis, multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello, adjuta ornataque respublica esset. Si ab inferis existat rex Hiero, fidissimus Imperii Romani cultor, quo ore aut Syracusas, aut Romam ei ostendi posse? quum, ubi semirutam ac spoliatam patriam respexisset, ingrediens Romam in vestibulo urbis, prope in porta, spolia patriæ suæ visurus sit;* Hæc taliaque quum ad invidiam Consulis miserationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt Patres causa Marcelli. *Quæ is gerens bellum victorque egisset, rata habenda esse. In reliquum curæ Senatui fore rem Syracusanam, mandaturosque Consuli Lævino, quod (u) sine jactura reipublicæ fieri posset, fortunis ejus civitatis consuleret.* Missis duobus senatoribus in Capitolium ad Consulem, uti rediret in curiam, & introductis Siculis, senatusconsultum recitatum est. Legatique benigne appellati, ac dimissi, ad genua se Marcelli Consulis projecerunt, obsecrantes, *ut quæ deplorandæ ac levandæ calamitatis causa dixissent, veniam eis daret, & in fidem, clientelamque se urbemque Syracusas acciperet.* Post hæc Consul clementer appellatos dimisit.

Senatusconsultum de rebus Syracusanis.

Campanorum legatis datur Senatus.

CAP. XXXIII. Campanis deinde Senatus datus est, quorum oratio miserabilior, causa durior erat. Neque enim meritas pœnas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent: sed satis pensum pœnarum, tot veneno absumptis, tot securi percussis senatoribus,

(m) al. *ita ut ne nunc quidem salvi.* (n) al. *quam quidquid in hostibus feci, jus belli defendit, sed quid isti pati debuerint.* (o) al. *ad portas legatos.* al. *in portu legatos.* (p) al. *exercitumque.* (q) al. *quibus tantam rem crederem.* al. *quibus tantam vel tanta crederem.* al. *quibus tamen crederem.* (r) al. *victos se justius.* al. *victos, justius.* (s) al. *næ.* (t) al. de sententiis. (u) *quoad.*

ribus, credebant. *Paucos nobilium superstites esse, quos nec sua conscientia, ut quicquam de se gravius consulerent, impulerit, nec victoris ira capitis damnaverit; eos libertatem sibi suisque, & bonorum aliquam partem orare, cives Romanos, affinitatibus plerosque & propinquis jam cognationibus* (x) *connubio vetusto junctos.* Summotis deinde è templo, paullisper dubitatum, *an arcessendus à Capua Q. Fulvius esset.* (Mortuus enim post captam Claudius Consul erat) (y) *Ut coram imperatore qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque disceptatum fuerat, disceptaretur:* dein, quum M. Atilium, Cn. Fulvium fratrem Flacci, legatos ejus, ac Q. Minucium, & L. Veturium Philonem item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus affuerant, in Senatu viderent, nec Fulvium avocari à Capua, nec differri Campanos vellent; interrogatus sententiam M. Atilius Regulus, cujus ex iis qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas erat, *in consilio,* inquit, *arbitror me fuisse Consulibus Capua capta. Quum quæreretur, ecquis Campanorum de republica nostra bene meritus esset; duas mulieres compertum est, Vestiam Oppiam Atellanam Capuæ habitantem, & Faucular Cluviam, quæ quondam quæstum corpore fecisset: illam quotidie sacrificasse, pro salute & victoria Populi Romani; hanc captivis egentibus alimenta clam suppeditasse. Ceterorum omnium Campanorum eundem erga nos animum, quem Carthaginiensium, fuisse: securique percussos à Q. Fulvio esse magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa eminebat. Per Senatum agi de Campanis, qui cives Romani sunt, injussu populi non video posse. Idque & apud majores nostros in Satricanis factum est, quum defecissent: ut M. Antistius tribunus plebis prius rogationem ferret, sciretque plebs, uti Senatui de Satricanis sententiæ dicendæ jus esset. Itaque censeo cum tribunis plebis agendum esse, ut eorum unus pluresve rogationem ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis jus fiat.* L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate Senatus plebem in hæc verba rogavit: *Omnes Campani, Atellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium ditionemque Pop. Rom. Fulvio proconsule, quæque una secum dediderunt, agrum urbemque, divina, humanaque, utensiliaque, sive quid aliud dediderunt, de iis rebus quid fieri velitis, vos, rogo, Quirites.*

M. Atilii sententia.

CAP. XXXIV. Plebs sic jussit: *Quod Senatus juratus maxima pars censeat, qui assidetis,* (z) *id volumus jubemusque.* Ex hoc plebeiscito Senatus consultus, *Oppiæ Cluviæque primum bona ac libertatem restituit. Si qua alia præmia petere à Senatu vellent, venire eas Romam.* Campanis in familias singulas decreta facta, quæ non operæ pretium est omnia enumerare. *Aliorum bona publicanda: ipsos liberosque eorum & conjuges vendendas; extra filias quæ enupsissent prius quam in Populi Romani potestatem venirent. Alios in vincula condendos: ac de his posterius consulendum.* Aliorum Campanorum summam etiam census distinxerunt, publicanda necne bona essent; *pecua captiva, (præter equos,) & mancipia (præter puberes virilis sexus,) & omnia quæ solo non continerentur, restituenda,* censuerunt, *dominis.* *Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam, qui eorum aut ipsi aut parentes eorum apud hostes essent, liberos esse,* jusserunt: *ita ut nemo eorum civis Romanus, aut Latini nominis esset. Neve quis eorum, qui Capuæ fuissent, dum portæ clausæ essent, in urbe agrove Campano intra certam diem maneret. Locus, ubi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. Qui nec Capuæ nec in urbe Campana, quæ à Pop. Romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis Lirim amnem Romam versus; qui ad Romanos transissent prius, quam Annibal Capuam veniret, cis Vulturnum emovendos* censuerunt. *Ne quis eorum propius mare quindecim millibus passuum agrum ædificiumve haberet. Qui eorum trans Tiberim moti essent, ne ipsi posterive eorum uspiam pararent, haberentve, nisi in Veiente, aut Sutrino Nepesinove agro: dum ne cui major, quam quinquaginta jugerum agri modus esset. Senatorum omnium, quique magistratus Capuæ, Atellæ, Calatiæ gessissent, bona venire Capuæ,* jusserunt. *Libera corpora quæ venundari placuerat, Romam mitti, ac Romæ venire. Signa, statuas æneas, quæ capta de hostibus dicerentur, quæ eorum sacra & profana essent, ad pontificum collegium,* rejecerunt. Ob hæc decreta mœstiores aliquanto quam Romam venerant, Campanos dimiserunt. Nec jam Q. Fulvii sævitiam in sese, sed iniquitatem Deûm, atque execrabilem fortunam suam incusabant.

Plebiscitum ea de re.

Severum senatusconsultum de Campanis.

CAP. XXXV. Dimissis Siculis Campanisque, delectus habitus. Scripto deinde exercitu, de remigum supplemento agi ceptum. In quam rem quum neque hominum satis, nec, ex qua pararentur stipendiumque acciperent, pecuniæ quicquam ea tempestate in publico esset; edixerunt Consules, *ut privati ex censu ordinibusque, sicut antea, remiges darent cum stipendio cibariisque dierum triginta.* Ad id edictum tantus fremitus hominum tantaque indignatio fuit, ut magis dux, quam materia seditioni deesset. *Secundum Siculos Campanosque, plebem Romanam perdendam, lacerandamque sibi Consules sumpsisse. Per tot annos tributo exhaustos, nil reliqui, præter terram nudam ac vastam, habere. Tecta hostes incendisse, servos agricultores Rempublicam abduxisse, nunc ad militiam parvo ære emendo, nunc remiges imperando. Si quid cui argenti ærisve fuerit, stipendio remigum, & tributis annuis ablatum. Se ut dent quod non habeant, nulla vi, nullo imperio cogi posse. Bona sua venderent: in corpora quæ reliqua essent, sævirent. Ne unde redimantur quidem, quicquam superesse.* Hæc non in occulto, sed propalam in foro atque oculis ipsorum Consulum ingens turba circumfusi fremebant: nec eos sedare Consules, nunc castigando, nunc consolando poterant. *Spatium deinde his tridui* (a) *se dare ad cogitandum* (b) dixerunt: quo ipsi ad rem inspiciendam expediendamque usi sunt. Senatum postero die habuerunt de remigum supplemento: ubi quum

Edictum Consulum de remigibus dandis.

Excitat indignationem.

Consilia ea de re.

(x) al. *propinquis jamjam cognationibus.* al. *propinquis jam etiam cognationibus.* (y) al. Claudius erat. (z) al. *qui adsidens.* (a) al. *tribui.* (b) al. *spatium deinde his tribuere se, dareque ad cogitandum.*

quum multa disseruissent, cur æqua plebis recusatio esset, (c) verterunt orationem eo, ut dicerent, *privatis id, seu æquum seu iniquum onus injungendum esse. Nam unde, quum pecunia in ærario non esset, paraturos navales socios? quomodo autem sine classibus, aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri posse, aut tuta Italiæ littora esse?*

CAP. XXXVI. Quum in hac difficultate rerum consilium hæreret, ac prope torpor quidam occupasset hominum mentes: tum Lævinus Consul, *Magistratus Senatui, & Senatum populo, sicut honore præstent, ita ad omnia quæ dura atque aspera essent, subeunda ducem debere esse, SI QUID INJUNGERE INFERIORI velis, id prius in te ac tuos si ipse juris statueris, facilius omnes obedientes habeas. Nec impensa gravis est, quum ex ea plus quam pro virili parte ibi quemque capere principum vident. Itaque classes habere atque ornare volumus Populum Romanum? privatos sine recusatione remiges dare? nobismet ipsis primum imperemus.* (d) *Aurum, argentum, æs signatum omne Senatores crastina* (e) *die in publicum conferamus: ita ut annulos sibi quisque, & conjugi & liberis, & filio bullam, & quibus uxor filiæve sunt, singulas uncias pondo auri relinquant; argenti, qui curuli sella sederunt, equi ornamenta & libras pondo, ut salinum patellamque Deorum causa habere possint. Ceteri senatores libram argenti tantum, æris signati quina millia in singulos patres familiæ relinquamus. Ceterum omne aurum, argentum, æs signatum, ad triumviros mensarios extemplo deferamus: nullo ante senatusconsulto facto: ut voluntaria collatio, & certamen adjuvandæ reipublicæ excitet ad æmulandum animos primum equestris ordinis, dein reliquæ plebis. Hanc unam viam, multa inter nos collocuti, Consules invenimus. Ingredimini Diis bene juvantibus. RESPUBLICA INCOLUMIS & privatas res facile salvas præstat. Publica prodendo, tua nequicquam serves.* In hæc tanto animo consensum est, ut gratiæ ultro Consulibus agerentur. Senatu inde misso, pro se quisque aurum, argentum & æs in publicum conferunt: tanto certamine injecto, ut prima inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse; ut nec triumviri accipiundo, nec scribæ referundo sufficerent. (*) Hunc consensum Senatus equester ordo est secutus: equestris ordinis plebs. Ita sine edicto, sine coërtione (f) magistratus, nec remige in supplementum, nec stipendio respublica eguit: paratisque omnibus ad bellum, Consules in provincias profecti sunt.

Lævini Consulis sententia.

Triumviri mensarii.

Voluntaria collatio Ordinum auri & argenti.

CAP. XXXVII. Neque aliud magis tempus belli fuit, quo Carthaginienses Romanique pariter variis casibus immistis, magis in ancipiti spe ac metu fuerint. Nam Romanis & in provinciis, hinc in Hispania adversæ res, hinc prosperæ in Sicilia, luctum & lætitiam miscuerant: & in Italia, quum Tarentum amissum damno & dolori, tum arx cum præsidio retenta præter spem gaudio fuit: & terrorem subitum pavoremque urbis Romæ obsessæ & oppugnatæ, Capua post dies paucos capta in lætitiam vertit. Transmarinæ quoque res quadam vice pensatæ. Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus: Ætoli novi adsciti socii, Attalusque Asiæ rex, jam velut despondentem fortuna Romanis Imperium Orientis. Carthaginienses quoque Capuam amissam, & Tarentum captum æquabant: & ut ad mœnia urbis Romæ nullo prohibente se pervenisse in gloria ponebant; ita pigebat irriti incepti: pudebatque adeo se spretos, ut sedentibus ipsis ad Romana mœnia, alia porta exercitus Romanus in Hispaniam duceretur. Ipsæ quoque Hispaniæ, quo propius spem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque cæsis, debellatum ibi, ac pulsos inde Romanos esse; eo plus, ab L. Marcio tumultuario duce ad vanum & irritum victoriam redactam esse, indignationis præbebat. Ita æquante fortuna, suspensa omnia utrimque erant: integra spe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

Status Reip. Romanæ.

Status Reip. Punicæ.

CAP. XXXVIII. Annibalem ante omnia angebat, quod Capua pertinacius oppugnata ab Romanis, quam defensa ab se, multorum Italiæ populorum animos averterat: quos neque omnes tenere præsidiis, nisi vellet in multas parvasque partes carpere exercitum, quod minime tum expediebat, poterat: nec deductis præsidiis, spei liberam, vel obnoxiam timori, sociorum relinquere fidem. Præceps in avaritiam & crudelitatem animus, ad spolianda, quæ tueri nequibat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinavit. Id fœdum consilium quum incepto, tum etiam exitu fuit. Neque indigna patientium modo abalienabantur animi, sed ceterorum etiam. Quippe ad plures exemplum, quam calamitas pertinebat. Nec Consul Romanus tentandis urbibus, sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiæ principes erant Dasius & Blasius: (g) Dasius Annibali amicus; Blasius, quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat; & per occultos nuntios spem proditionis fecerat Marcello, sed sine adjutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, & tum quoque magis inopia consilii potioris, quam spe effectus, Dasium appellabat. At ille quum ab re aversus, tum æmulo potentatus inimicus, rem Annibali aperit. Arcessito utroque, Annibal quum pro tribunali quædam ageret, mox de Blasio cogniturus, starentque summoto populo accusator & reus: Blasius de proditione Dasium appellabat. Enimvero ille, velut in manifesta re, exclamat, *sub oculis Annibalis secum de proditione agi.* Annibali atque eis qui aderant, quo audacior res erat, minus similis veri visa est. *Æmulationem profecto atque*

Annibalem angit Capuæ oppugnatio.

Annibal vastat quæ tueri nequit.

Dasii & Blasii Salapiensium consilia.

(c) al. curæque plebis recusatio esset. (d) al. *Itaque ut classem habeat, quam ornare volumus, Populus Romanus, privatos sine recusatione remiges dare nobismetipsi primum imperemus.* (e) al. *crastino.* (f) cohortatione. (g) al. Blattius.

(*) Hunc consensum Senatus equester ordo est secutus: equestris ordinis plebs) Convenit huc Augusti nummus Tab. XLVII. num. 3. in quo statua exhibetur sedens cum lauri ramo Augusto dicata Consensu Senatus Equestris Ordinis Populi Que Romani. ÆNEAS VICUS sub Augusto Tab. III. num. 14. BELLOR. ad VICUM. p. 8. Tab. II. num. 14.

que odium esse: & id crimen afferri, quod, quia testem habere non potuisset, liberius fingenti sit. (*h*) Ita inde dimissi sunt. Nec Blasius ante abstitit tam audaci incepto, quam idem obtundendo, docendoque, *quam ea res ipsis patriæque salutaris esset*, pervicit, ut præsidium Punicum, (quingenti autem Numidæ erant) Salapiaque traderetur Marcello. Nec sine cæde multa tradi potuit. Longe fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. Itaque quamquam improvisa res fuit, nec usus equorum in urbe erat: tamen armis inter tumultum captis, & eruptionem tentaverunt; quum evadere nequirent, pugnantes ad ultimum occubuerunt. Nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium vivi venerunt. Plusque aliquanto damni hæc ala equitum amissa Annibali, quam Salapia fuit; nec deinde umquam Pœnus (quo longe plurimum valuerat) equitatu superior fuit.

Salapia & præsidium Punicum traduntur Marcello.

CAP. XXXIX. Per idem tempus quum in arce Tarentina vix inopia tolerabilis esset, spem omnem præsidium quod ibi erat Romanum, præfectusque præsidii atque arcis M. Livius, in commeatibus ab Sicilia missis habebant. Qui ut tuto præterveherentur oram Italiæ, classis viginti ferme navium Rhegii stabat. Præerat classi commeatibusque D. Quintius, obscuro genere ortus; ceterum multis fortibus factis gloria militari illustris. Primo quinque naves, quarum maximæ duæ triremes à Marcello ei traditæ erant, habuit: postea rem impigre sæpe gerenti tres additæ quinqueremes: postremo ipse à sociis, Rheginisque, & à Velia & à Pæsto, debitas ex fœdere exigendo, classem viginti navium, sicut ante dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectæ classi, Democrates cum pari classe navium Tarentinarum numero, quindecim millia ferme ab urbe ad Sacriportum obvius fuit. Velis tum forte, improvidus futuri certaminis Romanus veniebat. Sed circa Crotonem Sibarimque suppleverat remigio naves: instructamque & armatam egregie pro magnitudine navium classem habebat. Et tum forte sub idem fere tempus & venti vis omnis cecidit, & hostes in conspectu fuere: ut ad componenda armamenta, expediendumque remigem ac militem ad imminens certamen satis temporis esset. (*i*) Raro alias tantis animis justæ concurrerunt classes: quippe quum in majoris discrimen rei, quam ipsæ erant, pugnarent. Tarentini, *ut recuperata urbe ab Romanis post centesimum prope annum, arcem etiam liberarent; spe commeatus quoque hostibus, si navali prælio possessionem maris ademissent, interclusuri:* (*k*) *Romani, ut, retenta possessione arcis, ostenderent, non vi aut virtute, sed proditione ac furto, Tarentum amissum.* Itaque ex utraque parte signo dato quum rostris concurrissent, neque retro navem inhiberent, nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus navem erat, ferrea injecta manu; ita conserebant ex propinquo pugnam, ut non missilibus tantum, sed gladiis etiam prope collato pede gereretur res: (*l*) Proræ inter se junctæ hærebant, puppes alieno remigio circumagebantur. Ita in arcto stipatæ erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret. Frontibus velut pedestris acies urgebant: perviæque naves pugnantibus erant. Insignis tamen inter ceteras pugna fuit duarum, quæ primæ agminis concurrerant inter se. In Romana nave ipse Quintius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, sed privato etiam odio invisus atque infestus Romanis: quod ejus factionis erat, quæ Tarentum Annibali prodiderat. Hic Quintium simul pugnantem hortantemque suos, incautum hasta transfigit. Ille atque præceps (*m*) cum armis procidit ante proram. Victor Tarentinus in turbatam duce amisso navem impigre transgressus, quum summovisset hostes, & prora jam Tarentinorum esset, puppim male conglobati tuerentur Romani; repente & alia à puppi triremis hostium apparuit. Ita in medio circumventa Romana navis capitur. Hinc ceteris terror injectus, ut prætoriam navem captam videre: fugientesque passim, aliæ in alto mersæ, aliæ in terram remis abreptæ, mox prædæ fuere Thurinis Metapontinisque. Ex onerariis, quæ cum commeatu sequebantur, perpaucæ in potestatem hostium venere: aliæ ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela, in altum evectæ sunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta; nam ad quatuor millia hominum frumentatum egressa, quum in agris passim vagarentur; Livius, qui arci præsidioque Romano præerat, intentus in omnes occasiones gerendæ rei, C. Persium, impigrum virum, cum duobus millibus armatorum ex arce emisit. Qui vage effusos per agros, palatosque adortus, quum diu passim cecidisset, paucos ex multis trepida fuga incidentes semiapertis portarum foribus, in urbem compulit: ne urbs eodem impetu caperetur. Ita æquatæ res ad Tarentum; Romanis victoribus terra, Tarentinis mari. Frumenti spes, quæ in oculis fuerat, utrosque frustrata pariter.

Tarentinæ arcis inopia.

D. Quintius Dux classis Romanæ.

Prælium navale inter Romanos & Pœnos.

Quintius hasta transfigitur.

Prætoria capta Romani vincuntur.

CAP. XL. Per idem tempus Lævinus Consul jam magna parte anni circumacta, in Sicilia veteribus novisque sociis exspectatus, quum venisset, primum ac potissimum omnium ratus, Syracusis (*n*) nova pace inconditas componere res. Agrigentum inde, (quod belli reliquum erat, tenebaturque à Carthaginiensium valido præsidio) duxit legiones. Et affuit fortuna incepto. Hanno erat imperator Carthaginiensium, sed omnem in Mutine Numidisque spem repositam habebat. (*o*) Per totam Siciliam vagus prædas agebat ex sociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ulla, nec quin erumperet ubi vellet, prohiberi poterat. Hæc ejus gloria, quia jam imperatoris quoque famæ officiebat, postremo in invidiam vertit: ut ne bene gestæ quidem res jam Hannoni propter auctorem satis lætæ essent. Propter quæ postremo præfecturam ejus filio suo dedit, ratus, *cum imperio auctoritatem*

Res in Sicilia gestæ.

(*h*) al. *liberius fingenti.* al. *fingentis ita.* al. *liberius fingeretur.* (*i*) al. vix satis temporis esset. (*k*) al. *interclusuros.* (*l*) al. quereretur. al. præliarentur. (*m*) al. Ille simul atque præceps. (*n*) al. Syracusanis. al. Syracusanas. (*o*) al. habebant.

ritatem quoque ei inter Numidas erepturum. Quod longe aliter evenit. Nam veterem favorem ejus sua insuper invidia auxit. Neque ille indignitatem injuriæ tulit: confestimque ad Lævinum occultos nuntios misit de tradendo Agrigento. Per quos ut est facta fides, compositusque rei gerendæ modus, portam ad mare ferentem Numidæ quum occupassent, pulsis inde custodibus, aut cæsis, Romanos ad id ipsum missos in urbem acceperunt. Et quum agmine jam in media urbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud quam tumultum ac secessionem (id quod & ante acciderat) Numidarum esse, ad comprimendam seditionem processit. Atque ille, quum ei multitudo major, quam Numidarum procul visa, & clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures accidisset; prius quam ad ictum teli veniret, capessit fugam. Per aversam portam emissus, assumpto comite Epicyde, cum paucis ad mare pervenit: nactique opportune parvum navigium, relicta hostibus Sicilia (de qua per tot annos certatum erat) in Africam trajecerunt. Alia multitudo Pœnorum, Siculorumque, ne tentato quidem certamine, quum cæci in fugam ruerent, clausique exitus essent, circa portas cæsa. Oppido recepto Lævinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis cæsos securi percussit: ceteros prædamque vendidit. Omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentinorum cladis, Siciliam quum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. Prodita brevi sunt viginti oppida: sex vi capta: voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. Quarum civitatum principibus quum pro cujusque merito Consul præmia, pœnasque (*p*) exsolvisset, coëgissetque Siculos, positis tandem armis, ad agrum colendum animos convertere, ut esset non incolarum modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romæ, atque Italiæ (id quod multis sæpe tempestatibus fecerat) annonam levaret; ab Agathyrna inconditam multitudinem secum in Italiam transvexit. Quatuor millia hominum erant, misti ex omni colluvione, exules, obærati, capitalia ausi plerique, & quum in civitatibus suis, ac sub legibus vixerant, & postquam eos ex variis causis fortuna similis conglobaverat, Agathyrnæ per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. Hos neque relinquere Lævinus in insula, tum primum nova pace coalescente, velut materiam novandis rebus, satis tutum ratus est: & Rheginis usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum, assuetam latrociniis quærentibus manum. Et quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum est.

Agrigentum captum.

Pœni relicta Sicilia in Africam trajiciunt.

Prædones.

Hispaniæ res.

CAP. XLI. In Hispania principio veris P. Scipio navibus deductis, evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde Iberi fluminis petere jubet. Eodem legiones ex hibernis convenire quum jussisset, ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est. Quo quum venisset, alloquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, concione advocata, ita disseruit: *Nemo ante me novus imperator militibus suis, priusquam opera eorum usus esset, gratias agere jure ac merito potuit. Me vobis, prius quam provinciam aut castra viderem, obligavit fortuna: primum, quod ea pietate erga patrem patruumque meum, vivos mortuosque fuistis: deinde quod amissam tanta clade provinciæ possessionem, integram, & Populo Romano, & successori mihi, virtute vestra obtinuistis. Sed quum jam benignitate Deûm id paremus atque agamus, non ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Pœni maneant; nec ut pro ripa Iberi stantes arceamus transitum hostis, (q) sed ut ultro transeamus, transferamusqae bellum; vereor ne cui vestrûm majus id audaciusque consilium, quam aut pro memoria cladium nuper acceptarum, aut pro ætate mea videatur. Adversæ pugnæ in Hispania, nullius in animo, quam meo, minus obliterari possunt. Quippe cui pater & patruus intra triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumularetur familiæ nostræ funus, interfecti sunt. Sed ut familiaris pene orbitas ac solitudo frangit animum; ita publica quum fortuna, tum virtus, desperare de summa rerum prohibet; ea fato quodam data nobis sors est, (r) at magnis omnibus bellis victi vicerimus. Vetera omitto, Porsenam, Gallos, Samnites: à Punicis bellis incipiam. Quot classes, quot duces, quot exercitus priore bello amissi sunt? jam quid hoc bello (s) memorem? omnibus aut ipse adfui cladibus, aut quibus adfui, maxime unus omninum eas sensi. Trebia, Trasimenus, Cannæ, quid aliud sunt, monumenta occisorum exercituum, Consulumque Romanorum? adde defectionem Italiæ, Siciliæ, majoris partis Sardiniæ. Adde ultimum terrorem ac pavorem, castra Punica inter Anienem & mœnia Romana posita: & visum prope in portis victorem Annibalem. In hac ruina rerum stetit una integra atque immobilis virtus Populi Romani. Hæc, omnia strata humi erexit ac sustulit. Vos omnium primi, milites, post Cannensem cladem vadenti Asdrubali ad alpes Italiamque, qui si se cum fratre conjunxisset, nullum jam nomen esset Populi Romani; ductu auspicioque patris mei obstitistis. Et hæ secundæ res illas adversas sustinuerunt. Nunc, benignitate Deûm, omnia secunda, prospera, indies lætiora ac meliora in Italia Siciliaque geruntur. In Sicilia, Syracusæ Agrigentumque captum. Pulsi tota insula hostes, receptaque provincia in ditione (t) Populi Romani est. In Italia Arpi recepti, Capua capta. Iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus Annibal, in extremum angulum agri Bruttii compulsus; nihil jam majus precatur Deos, quam ut incolumi cedere atque abire ex hostium terra liceat. Quid igitur minus conveniat, milites, quam quum aliæ super alias clades cumularentur, ac Dii prope ipsi cum Annibale starent, vos hic cum parentibus meis (æquentur enim etiam honore nominis) sustinuisse labantem fortunam Populi Romani: nunc eosdem, quia illic omnia secunda lætaque sunt, animis deficere? Nuper quoque quæ acciderunt, utinam tam sine meo luctu, quam vestro, transissent? Nunc Dii immortales Imperii Romani præsides, qui centuriis omnibus, ut mihi imperium*

Scipionis oratio ad milites.

(*p*) al. pretia pœnasque. (*q*) al. *arceamus transitu hosteis.* (*r*) al, *nata nobis sors est.* (*s*) al. *hoc de bello.* (*t*) al. *in ditionem.*

rium juberent dari, fuere auctores; iidem auguriis auspiciisque & per nocturnos etiam visus omnia læta ac prospera portendunt. Animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, præsagit, nostram Hispaniam esse: brevi extorre hinc omne Punicum nomen, maria terrasque fœda fuga impleturum. Quod mens sua sponte divinat, idem subjicit ratio haud fallax. Vexati ab iis socii, nostram fidem per legatos implorant. Tres duces discrepantes, prope ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diversissimas regiones distraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quæ nuper nos afflixit. Nam & deseruntur ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos: & diduxere exercitus; quæ patri, patruoque meo causa exitii fuit. Nec discordia intestina coire eos in unum sinet, neque singuli nobis resistere poterunt. Vos modo, milites, favete nomini Scipionum, soboli imperatorum vestrorum, velut accisis recrescenti stirpibus. Agite, milites veteres, novum exercitum, novumque ducem traducite Iberum, traducite in terras cum multis fortibus factis sæpe à vobis peragratas. Brevi faciam, ut quemadmodum nunc noscitatis in me patris patruique similitudinem oris vultusque; & lineamenta corporis; ita ingenii, fidei, virtutisque exemplum, expressam ad effigiem vobis reddam, ut revixisse, aut renatum sibi quisque Scipionem imperatorem dicat.

CAP. XLII. Hac oratione accensis militum animis, relicto ad præsidium regionis ejus M. Silano cum tribus millibus peditum, & trecentis equitibus, ceteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia & quingenti equites) Iberum trajecit. Ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres jam diversas regiones discessissent Punici exercitus, proximum aggrederetur; periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Carthaginem Novam interim oppugnare statuit: urbem quum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam. Ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniæ obsides erant. Sitam præterea quum opportune ad trajiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantævis classi, & nescio an unum in Hispaniæ ora, qua nostro, adjacet mari. Nemo omnium quo iretur sciebat, præter C. Lælium. Is classe circummissus, ita moderari cursum navium jussus erat, ut eodem tempore exercitus ostenderetur, (*u*) & classis portum intraret. Septimo die ab Ibero Carthaginem ventum est. Simul terra marique castra ab regione urbis, qua in Septentrionem versa est, posita: his ab tergo (nam frons natura tuta erat) vallum objectum. Ceterum sita Carthago sic est: Sinus est maris media fere Hispaniæ ora, maxime Africo vento oppositus, & quingentos passus introrsus retractus, paullulo plus passuum in latitudinem patens. Hujus in ostio sinus parva insula objecta ab alto, portum ab omnibus ventis, præterquam Africo, tutum facit. Ab intimo sinu peninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est; ab ortu solis & à meridie cincta mari: ab occasu stagnum claudit, paullum etiam ad Septentrionem fusum, incertæ altitudinis utcumque exæstuat aut deficit mare. Continenti urbem jugum ducentos fere & quinquaginta passus patens conjungit. Unde quum tam parvi operis munitio esset, non objecit vallum imperator Romanus: seu fiduciam hosti superbe ostentans, sive ut subeunti sæpe ad mœnia urbis recursus pateret.

Scipio Iberum trajicit.

Carthaginem novam oppugnat.

Carthaginis novæ descriptio.

CAP. XLIII. Cetera quæ munienda erant, quum perfecisset, naves etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit: circumvectusque classem, quum monuisset præfectos navium, ut vigilias nocturnas intenti servarent; *omnia ubique primo obsessum hostem conari:* regressus in castra, ut consilii sui rationem, quod ab urbe potissimum oppugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet, & spem potiundæ cohortando faceret; concione advocata ita disseruit: *Ad urbem unam oppugnandum si quis vos adductos credit; is magis operis vestri, quam emolumenti rationem exactam, milites, habet. Oppugnabitis enim vere mœnia unius urbis, sed in una urbe universam ceperitis Hispaniam. Hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumque: qui simul in potestate vestra erant, extemplo omnia, quæ nunc sub Carthaginiensibus sunt, in ditionem tradent. Hic pecunia omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt: (quippe qui mercenarios exercitus alunt) & quæ nobis maximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit. Hic tormenta, arma, armamenta, & omnis apparatus belli est; qui simul & vos instruet, & hostes nudabit. Potiemur præterea quum pulcherrima opulentissimaque urbe, tum opportunissima portu egregio: unde terra marique, quæ belli usus poscunt, suppeditentur. Quæ quum magna ipsi habebimus, tum dempserimus hostibus multo majora. Hæc illis arx, hoc horreum, ærarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est. Huc rectus ex Africa cursus est.* (*x*) *Hæc una inter Pyrenæum & Gades statio: hinc omni Hispaniæ imminet Africa. Sed quoniam vos instructos & ordinatos cognosco; ad Carthaginem Novam oppugnandam totis viribus, & bono animo transeamus.* Quumque omnes una voce, hoc faciendum, succlamarent, eos Carthaginem duxit. Tum terra marique eam oppugnari jubet.

Oratio Scipionis ad milites qua consilii rationem reddit.

Tormenta.

Carthago terra marique oppugnata.

CAP. XLIV. Contra Mago Pænorum dux, quum terra marique instrui oppugnationem videret, & ipse copias ita disponit: Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua castra Romana erant, opponit: quingentis militibus arcem insedit: quingentos tumulo urbis in orientem verso imponit: altitudinem aliam, quo clamor, quo subita vocasset res, intentam ad omnia (*y*) occurrere jubet. Patefacta deinde porta, eos quos in via ferente ad castra hostium instruxerat, mittit. Romani, duce ipso præcipiente, parumpere cessere, ut propiores subsidiis in certamine ipso summittendis essent. Et primo haud impari stetere acie: subsidia deinde identidem summissa è castris, non averterunt solum in fugam hostes: sed adeo effusis institerunt, ut nisi receptui cecinisset, permisti fugientibus irrupturi fuisse in urbem viderentur. Trepidatio vero in prælio major, quam tota urbe fuit.

Mago Carthaginem novam tuetur.

(*u*) al. ut eodem tempore Scipio à terra exercitum ostenderet. (*x*) al. *Hinc rectus ex Africa cursus est.* (*y*) al. quo clamor quo subita vis advocasset, resistentem ad omnia &c.

Multæ ſtationes pavore atque loca (z) deſerta ſunt: relictique muri, quum, qua cuique erat proximum, deſiluiſſent. Quod ubi obverſus (a) Scipio in tumulum, quem Mercurii vocant, animadvertit; (b) multis partibus nudata defenſoribus mœnia eſſe; omnes è caſtris excitos *ire ad oppugnandam urbem, & ferre ſcalas*, jubet. Ipſe trium præ ſe juvenum validorum ſcutis oppoſitis (ingens enim jam vis omnis generis telorum è muris volabat) ad urbem ſuccedit: hortatur, imperat quæ in rem ſunt: quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, teſtis ſpectatorque virtutis atque ignaviæ cujusque adeſt. Itaque in vulnera ac tela ruunt, neque illos muri, neque ſuperſtantes armati arcere queunt, quin certatim aſcendant. Et ab navibus eodem tempore ea, quæ mari alluitur, pars urbis oppugnari cepta eſt. Ceterum tumultus inde major, quam vis, adhiberi poterat. (c) Dum applicant, dum partim exponunt ſcalas militesque, dum qua cuique proximum eſt, in terram evadere properant; ipſa feſtinatione & certamine alii alios impediunt.

Scipio ad urbem ſuccedit.

Oppugnatio è mari.

CAP. XLV. Inter hæc repleverat jam Pœnus armatis muros, & vis magna ex ingenti copia congeſta telorum ſuppeditabat. Sed neque viri, nec tela, nec quicquam aliud æque quam mœnia ipſa ſeſe defendebant. Raræ enim ſcalæ altitudini æquari poterant: & quo quæque altiores, eo infirmiores erant. Itaque quum ſummus quisque evadere non poſſet, ſubirent tamen alii, onere ipſo frangebantur. Quidam ſtantibus ſcalis, quum altitudo caliginem oculis offudiſſet, ad terram delati ſunt. Et quum paſſim homines, ſcalæque ruerent, & ipſo ſucceſſu audacia atque alacritas hoſtium creſceret, ſignum receptui datum eſt; quod ſpem non præſentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obſeſſis, ſed etiam in poſterum dedit; ſcalis & corona capi urbem non poſſe. *Opera & difficilia eſſe, & tempus datura ad ferendam opem imperatoribus ſuis.* Vix prior tumultus conticuerat, quum Scipio ab defeſſis jam vulneratisque recentes integrosque alios accipere ſcalas jubet; & vi majore aggredi urbem. Ipſe, ut ei nuntiatum eſt, *æſtum decedere;* quod per piſcatores Tarraconnenſes, nunc levibus cymbis, nunc, ubi eæ ſederent, vadis pervagatos ſtagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum tranſitum dari; eò ſecum armatos duxit. Medium ferme diei erat: & ad id quod ſua ſponte cedente in mare æſtu trahebatur aqua, acer etiam Septentrio ortus inclinatum ſtagnum eodem quo æſtus ferebat: & adeo nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua eſſet, alibi genua vix ſuperaret. Hoc cura ac ratione compertum, in prodigium ac Deos vertens Scipio, *qui ad tranſitum Romanis mare verterent, & ſtagna (d) auferrent, viasque, ante nunquam initas humano veſtigio, aperirent: Neptunum* jubebat *ducem itineris ſequi, ac medio ſtagno evadere ad mœnia.*

Scalæ fruſtra admotæ.

Per vada Scipio urbem aggreditur.

CAP. XLVI. Ab terra ingens labor ſuccedentibus erat: nec altitudine tantum mœnium impediebantur, ſed quod euntes ad ancipites utrimque ictus ſubjectos habebant Romanos; ut latera infeſtiora ſubeuntibus, quam adverſa corpora, eſſent. At parte in alia quingentis, (e) & per ſtagnum facilis tranſitus, & in murum aſcenſus inde fuit. Nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipſius loci ac ſtagni præſidio ſatis creditum foret; nec ulla armatorum ſtatio, aut cuſtodia oppoſita; intentis omnibus ad opem eo ferendam, unde periculum oſtendebatur. Ubi urbem ſine certamine intravere, pergunt inde quanto maximo curſu poterant, ad eam portam, circa quam omnem contractum certamen erat. In quod adeo intenti omnium non animi ſolum fuere, ſed etiam oculi auresque pugnantium, ſpectantiumque, & adhortantium pugnantes; ut nemo ante ab tergo ſenſerit captam urbem, quam tela in averſos inciderunt, & utrimque ancipitem hoſtem habebant. Tunc turbatis defenſoribus metu, & mœnia capta, & porta intus forisque pariter refringi cepta, & mox cædendo confractis, (f) ac diſtractis, ne iter impediretur, foribus, (g) armati impetum fecerunt. Magna multitudo & muros tranſcendebat: ſed hi paſſim ad cædem oppidanorum verſi. Illa, quæ portam ingreſſa erat, juſta acies, cum ducibus, cum ordinibus, media urbe in forum proceſſit. Inde quum duobus itineribus fugientes videret hoſtes, alios ad tumulum in orientem verſum, qui tenebatur quingentorum militum præſidio; alios in arcem in quam & ipſe Mago cum omnibus fere armatis, qui muris pulſi fuerant, refugerat; partem (h) copiarum ad tumulum expugnandum mittit: partem ipſe ad arcem ducit. Et tumulus primo impetu eſt captus; & Mago arcem conatus defendere, quum omnia hoſtium plena videret, neque ſpem ullam eſſe; ſe arcemque & præſidium dedidit. Quoad dedita arx eſt, & cædes tota urbe paſſim factæ: nec ulli puberum, qui obvius fuit, parcebatur. Tum, ſigno dato, cædibus finis factus. Ad prædam victores verſi, quæ ingens omnis generis fuit.

Difficultas oppugnationis à terra.

Carthago nova una die capta.

Ingens præda captæ Carthaginis.

CAP. XLVII. Liberorum capitum virilis ſexus (i) ad decem millia capta. Inde qui cives novæ Carthaginis erant, dimiſit: urbemque, & ſua omnia, quæ reliqua eis bellum fecerat, reſtituit. Opifices ad duo millia hominum erant, eos publicos fore Populi Romani edixit, cum ſpe propinqua libertatis, ſi ad miniſteria belli enixe operam navaſſent. Ceteram multitudinem incolarum juvenum, ac validorum ſervorum, in claſſem ad ſupplementum remigum dedit. Et auxerat navibus octo captivis claſſem. Extra hanc multitudinem Hiſpanorum, obſides erant: quorum perinde ac ſi ſociorum liberi eſſent, cura habita. Captus & apparatus ingens belli, (*) catapultæ maximæ formæ (k) centum viginti; minores ducentæ octoginta & una: (**) baliſtæ majores viginti

Captivi.

Apparatus belli captus.

(z) al. atque fuga. (a) al. egreſſus. (b) al. quem Mercurium Teutatem appellant, advertit. (c) al. videri poterat. (d) al. *ſtagnum.* al. *ſtagno.* (e) al. At parte in alia quietus. (f) al. confectis. (g) al. fortibus. (h) al. partim. (i) al. Virile ſexus. al. Virile ſecus. al. Virilis ſecus. (k) al. ferme.

(*) Catapultæ (**) Baliſtæ) Catapultarum & baliſtarum figuras ex STEWECHIO ad VEGETIUM Lib. IV. pag. 445. 446. & 448. depromptas vid. Tab. XLVII. num. 4. & Tab. XLVIII. num. 1. & 2.

viginti tres, minores quinquaginta duæ: scorpionum majorum minorumque, & armorum telorumque, ingens numerus: signa militaria septuaginta quatuor. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis: pateræ aureæ fuerunt ducentæ septuaginta & sex libras ferme omnes pondo: argenti facti signatique decem & octo millia, & trecentæ pondo: vasorum argenteorum magnus numerus. Hæc omnia C. Flaminio quæstori appensa adnumerataque sunt. Tritici quadraginta (*l*) millia modiûm, hordei ducenta septuaginta naves onerariæ CXIII. in portu expugnatæ, captæque: quædam cum suis oneribus, frumento, armis, ære præterea, ferroque, linteis, & sparto, & navali alia materia ad classem ædificandam: ut minimum omnium inter tantas opes belli captas (*m*) Carthago ipsa fuerit.

Aurum & argentum.

CAP. XLVIII. Eo die Scipio, C. Lælio cum sociis navalibus urbem custodire jusso, ipse in castra legiones reduxit: festosque milites omnibus uno die belli operibus (quippe qui & in acie dimicassent, & in capienda urbe tantum laboris periculique adissent, & capta, cum iis qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnassent) curare corpora jussit. Postero die militibus navalibusque sociis convocatis, *primum Diis immortalibus laudes, & grates egit, qui se non urbis solum opulentissimæ omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed ante eo congessissent omnis pene Africæ atque Hispaniæ opes: ut neque hostibus quicquam relinqueretur, & sibi ac suis omnia superessent.* Militum deinde virtutem collaudavit, *quod eos non eruptio hostium, non altitudo mœnium, non inexplorata stagni vada, non castellum in alto tumulo situm, non munitissima arx deterruisset, quo minus transcenderent omnia, perrumperentque. Itaque quamquam omnibus omnia deberet, præcipuum tamen muralis coronæ decus ejus esse, qui primus murum ascendisse. Profiteretur, qui se dignum eo duceret dono.* Duo professi sunt. Q. Trebellius centurio legionis quartæ, & Sex. Digitius socius navalis. Nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quam studia excitaverant uterque sui corporis hominum. Sociis, C. Lælius præfectus classis; legionariis, M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio quum prope seditionem veniret, Scipio tres recuperatores, quum se daturum pronuntiasset, qui cognita causa testibusque auditis judicarent, *uter prior in oppidum transcendisset*; C. Lælio, & M. Sempronio advocatis partis utriusque, P. Cornelium Caudinum de medio adjecit: eosque tres recuperatores considere, & causam cognoscere jussit. Quum res eo majore ageretur certamine, quod amoti (*n*) tantæ dignitatis non tam advocati quam moderatores studiorum fuerant; C. Lælius, relicto consilio, ad tribunal ad Scipionem accedit, eumque docet, *rem sine modo ac modestia agi: ac prope esse, ut manus inter se conserant. Ceterum etiam si vis absit, nihilominus detestabili exemplo rem agi: quippe ubi fraude ac perjurio decus petatur virtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnes Deos paratos jurare magis quæ velint; quam quæ sciant vera esse; & obstringere perjurio non se solum, suumque caput, sed signa militaria & aquilas, sacramentique religionem. Hæc se ad eum de sententia P. Cornelii, & M. Sempronii deferre.* Scipio collaudato Lælio, ad concionem advocavit, pronuntiavitque, *se satis compertum habere, Q. Trebellium & Sex. Digitium pariter in murum ascendisse: seque eos ambos, virtutis causa coronis muralibus donare.* Tum reliquos, prout cuique (*o*) meritum virtusque erat, donavit. Ante omnes C. Lælium præfectum classis, & omni genere laudis sibimetipsi æquavit, & corona aurea ac triginta bubus donavit.

Diis & exercitui gratiæ actæ.

Certamen de corona murali.

CAP. XLIX. Tum obsides civitatum Hispaniæ vocari jussit: quorum quantus numerus fuerit, piget scribere. Quippe quum alibi trecentos ferme, alibi septingentos viginti quinque fuisse inveniam. Æque & alia inter auctores discrepant. Præsidium Punicum alius decem, alius septem, alius haud plus quam duûm millium fuisse scribit. Capta alibi decem millia capitum, alibi supra quinque & viginti invenias. Scorpiones majores minoresque ad sexaginta captos scripserim, si auctorem Græcum sequar Silenum: si Valerium Antiatem, majorum scorpionum sex millia, minorum tredecim; adeo nullus mentiendi modus est. Ne de ducibus quidem convenit. Plerique Lælium præfuisse classi, sunt qui M. Junium Silanum dicant. Armen præfuisse Punico præsidio, peditumque Romanis, Antias Valerius; Magonem alii scriptores tradunt. Non de numero navium captarum, non de pondere auri atque argenti, & redactæ pecuniæ, convenit. Si aliquibus assentiri necesse est; media simillima veris sunt. Ceterum Scipio, vocatis obsidibus, primum *universos bonum animum habere jussit. Venisse eos in Populi Romani potestatem, qui beneficio quam metu obligare homines malit: exterasque gentes fide ac societate junctas habere, quam tristi subjectas servitio.* Deinde acceptis nominibus civitatum, recensuit captivos, quot cujusque populi essent; & nuntios domum misit, ut ad suos quisque recipiendos veniret. Si quarum forte civitatum legati aderant, eis præsentibus suos restituit: ceterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quæstori attribuit. Inter hæc è media turba obsidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit, obtestarique cepit: *ut curam cultumque fœminarum impensius custodibus commendaret.* Quum Scipio *nihil profecto defuturum*, diceret: tum rursus mulier, *haud magni ista facimus*, inquit. *Quid enim huic fortunæ non satis est? alia me cura, ætatem harum intuentem (nam ipsa jam extra periculum injuriæ muliebris sum) stimulat.* Ætate & forma florentes circa erant Indibilis filiæ, aliæque nobilitate pari, quæ omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio: *Meæ, Populique Romani disciplinæ causa facerem*, inquit, *ne quid, quod sanctum usquam esset, apud nos violaretur. Nunc ut id curem impensius, vestra quoque virtus dignitasque facit: quæ ne in malis quidem oblitæ decoris*

Obsides Hispani.

Varietas Auctorum.

Obsides bene habiti.

Suis restituti.

Cura mulierum.

(*l*) al. quadringenta. (*m*) al. inter tantas opes bellicas, Carthago ipsa fuerit. (*n*) al. admoti. (*o*) al. cujusque.

ris matronalis estis. Spectatæ deinde integritatis viro tradidit eas, *tuerique haud secus verecunde ac modeste, quam hospitum conjuges ac matres jussit.*

CAP. L. Captiva deinde à militibus adducitur ad eum adulta virgo; adeo eximia forma, ut quacumque incedebat, converteret omnium oculos. Scipio percunctatus patriam parentesque; inter cetera accepit, *desponsam eam principi Celtiberorum adolescenti; Allucio nomen erat.* Extemplo igitur parentibus sponsoque ab domo accitis, quum interim audiret deperire eum sponsæ amore; ubi primum venit, accuratiore eum sermone quam parentes alloquitur. *Juvenis*, inquit, *juvenem appello: quo minor sit inter nos hujus sermonis verecundia. Ego, quum sponsa tua capta à militibus nostris ad me ducta (p) esset, audiremque eam tibi cordi esse, & forma faceret fidem; quia ipse, si frui liceret ludo ætatis, (præsertim recto & legitimo amore) & non respublica animum nostrum occupasset, veniam mihi dari sponsam impensius amanti vellem: tuo, cujus possum, amori faveo. Fuit sponsa tua apud me eadem, qua apud soceros tuos parentesque suos verecundia: servata tibi est, ut inviolatum & dignum me teque dari tibi donum posset. Hanc mercedem unam pro eo munere pacifcor; amicus Populo Romano sis: & si me virum bonum credis esse, quales patrem patruumque meum jam ante hæ gentes norant, scias multos nostri similes in civitate Romana esse: nec ullum in terris populum hodie dici posse, quem minus tibi hostem tuisque esse velis, aut amicum malis.* Adolescens, simul pudore & gaudio perfusus, dextram Scipionis tenens, *Deos omnes invocare ad gratiam illi pro se referendam; quoniam sibi nequaquam satis facultatis pro suo animo, atque illius erga se merito esset.* Parentes inde cognatique virginis appellati. Qui quoniam gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam satis magnum attulissent auri pondus; orare Scipionem, *ut id ab se donum acciperet*, ceperunt: *haud minorem ejus rei apud se gratiam futuram esse* affirmantes, *quam redditæ inviolatæ foret virginis.* Scipio, *quando tanto opere peterent, accepturum se* pollicitus, poni ante pedes jussit; vocatoque ad se Allucio, *Super dotem*, inquit, *quam accepturus à socero es, hæc tibi à me dotalia dona accedent*; aurumque tollere, *ac sibi habere* jussit. His lætus donis honoribusque dimissus domum, implevit populares laudibus meritis Scipionis: *venisse Diis simillimum juvenem; vincentem omnia, quum armis, tum benignitate ac beneficiis.* Itaque delectu clientium habito, cum delectis mille & quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem revertit.

Sponsa Allucii pudice servata.

Oratio Scipionis ad Allucium.

Cui reddit sponsam.

Et super dotem dona dotalia addit.

Allucii gratitudo.

CAP. LI. Scipio retentum secum Lælium, dum captivos obsidesque & prædam ex consilio ejus disponeret; satis omnibus compositis, data quinquereme, captivisque Magone, & quindecim fere senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in navem impositis; nuntium victoriæ Romam mittit. Ipse paucos dies, quibus morari Carthagine statuerat, exercendis navalibus pedestribusque copiis absumpsit. Primo die legiones in armis quatuor millium spatio (*) decurrerunt: secundo die arma curare & tergere ante tentoria jussit: tertio die rudibus inter se in modum justæ pugnæ concurrerunt: præpilatisque missilibus jaculati sunt: quarto die quies data: quinto iterum in armis decursum est. Hunc ordinem laboris, quietisque, quoad Carthagine morati sunt, servarunt. Remigium classicique milites tranquillo in altum evecti, agilitatem navium simulacris navalis pugnæ experiebantur. Hæc extra urbem terra marique, corpora simul, animosque ad bellum acuebant. Urbs ipsa strepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina inclusis, dux cuncta pari cura obibat. Nunc in classe ac navali erat: nunc cum legionibus decurrebat: nunc operibus aspiciendis tempus dabat, quæque in officinis, quæque in armamentario ac navalibus, fabrorum multitudo plurima in singulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectisque quos quassaverat (q) muris, dispositisque præsidiis ad custodiam urbis, Tarraconem est profectus, à multis legationibus protinus in via aditus: quas partim dato responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraconem, quo omnibus novis veteribusque sociis, edixerat conventum. Et cuncti fere, qui cis Iberum incolunt populi, multique etiam ulterioris provinciæ convenerunt. Carthaginiensium duces, primo ex industria famam captæ Carthaginis compresserunt: deinde ut clarior res erat, quam ut tegi ac dissimulari posset, elevabant verbis. *Nec opinato adventu ac prope furto unius diei urbem unam Hispaniæ interceptam. Cujus rei tam parvæ præmio, elatum insolentem juvenem, immodico gaudio speciem magnæ victoriæ imposuisse. At ubi appropinquare tres duces, tres victores hostium exercitus audisset, occursuram ei extemplo domesticorum funerum memoriam.* Hæc in vulgus jactabant; haudquaquam ipsi ignari, quantum sibi ad omnia virium Carthagine amissa decessisset.

Lælius nuntius victoriæ captivos Pœnorum Principes Romam ducit.

Exercitia militaria.

Officinæ institutæ.

Scipio Tarraconem proficiscitur.

Quo socios edixerat conventum.

Pœni jacturam elevant.

(p) al. *deducta.* (q) al. quassaverant.

(*) Decurrerunt) Certamen hoc militare equestre seu hastiludium in Neronis nummo cernitur Tab. XLVIII. num. 3. Conf. ÆN. VICUS in Nerone num. 2. & BELLOR ad VICUM pag. 37.

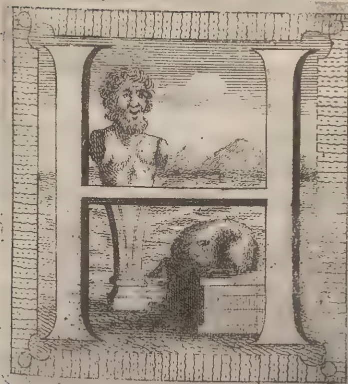
EPITOME LIB. XXVII.

CN. Fulvius Proconſul cum exercitu ab Annibale ad Herdoneam cæſus eſt. Meliore eventu à Claudio Marcello Conſule adverſus eundem ad Numiſtronem pugnatum eſt. Inde Annibal noctu receſſit. Marcellus inſecutus eſt, & ſubinde cedentem preſſit, donec confligeret. Priore pugna Annibal ſuperior fuit, Marcellus inſequenti. Fabius Maximus pater Conſul Tarentinos per proditionem recepit. In Hiſpania ad Betulam Scipio cum Aſdrubale Amilcaris conflixit & vicit: inter alia captum puerum regalem eximiæ formæ ad avunculum Maſiniſſam cum donis dimiſit. Claudius Marcellus, T. Quintius Criſpinus Conſules ſpeculandi cauſa egreſſi è caſtris, inſidiis ab Annibale circumventi ſunt. Marcellus occiſus fuit, Criſpinus fugit. Res præterea à P. Sulpicio Prætore adverſus Philippum & Achæos geſtas continet. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt: cenſa ſunt civium capita centum triginta ſeptem millia centum & octo: ex quo numero apparuit quantum hominum tot præliorum adverſa fortuna Populo Romano abſtuliſſet. Aſdrubal, qui cum exercitu novo tranſcenderat Alpes, ut ſe Annibali conjungeret, cum millibus hominum quinquaginta ſex cæſus eſt, M. Livii Conſulis ductu; ſed non minore opera Claudii Neronis Conſulis. Qui quum Annibali oppoſitus eſſet, relictis caſtris, ita ut hoſtem falleret, electa manu profectus, Aſdrubalem circumvenit.

DECADIS TERTIÆ
LIBER VIGESIMUS SEPTIMUS.

CAPUT I.

Oppida à M. Marcello in Italia capta.

HIc ſtatus rerum Hiſpaniæ erat. In Italia autem Conſul Marcellus, Salapia per proditionem recepta, Maroneam & Melés de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Annibalis, quæ præſidii cauſa relicta erant, oppreſſa. Præda (& aliquantum ejus fuit) militi conceſſam. (*a*) Tritici quoque ducenta quadraginta millia modiûm, & centum decem millia hordei inventa. Ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies accepta eſt haud procul ab Herdonea urbe. Caſtra ibi Cn. Fulvius Proconſul habebat, ſpe recipiundæ Herdoneæ quæ poſt Cannenſem cladem ab Romanis defecerat, nec loco ſatis tuto poſita, nec præſidiis firmata. Negligentiam inſitam ingenio ducis augebat ſpes ea, quod labare iis adverſus Pœnum fidem ſenſerat, poſtquam Salapia amiſſa exceſſiſſe his locis Annibalem in Bruttios auditum eſt. Ab Herdonea ea omnia per occultos nuntios delata Annibali, ſimul curam ſociæ retinendæ urbis, & ſpem fecere incautum hoſtem aggrediendi. Herdonea fruſtra tentata.

 Exer-

(*a*) al. Prædæ aliquantum militi fuit conceſſum. al. Prædæ aliquantum uſui militum conceſſæ. al. Prædæ, & aliquantum ejus fuit, militi conceſſa.

Annibal Herdoneam venit. Exercitu expedito, ita ut famam prope præveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit, & quo plus terroris hosti objiceret, acie instructa accessit. Cum Fulvio confligit. Par audacia Romanus, consilio & viribus impar, copiis raptim eductis conflixit. Quinta legio & sinistra ala acriter pugnam inierunt. Ceterum Annibal signo equitibus dato, ut, quum pedestres acies occupassent præsenti certamine oculos animosque, circumvecti, pars castra hostium, pars terga pugnantium (*b*) invaderent; ipse in Fulvii similitudinem nominis, (*c*) quod Cn. Fulvium prætorem biennio ante in iisdem devicerat locis, increpans, *similem eventum pugnæ fore*, affirmabat. Neque ea spes vana fuit. Nam quum cominus acie & peditum certamine multi cecidissent Romanorum, starent tamen ordines signaque; equestris à tergo tumultus, simul à castris clamor hostilis auditus, sextam ante legionem, quæ in secunda acie posita, prior ab Numidis turbata est, quintam deinde, atque eos qui ad prima signa erant, avertit. Et vincit. Pars in fugam effusi, pars in medio cæsi: ubi & ipse Cn. Fulvius, cum undecim (*d*) tribunis militum cecidit. Romanorum sociorumque quot cæsa in eo prælio millia sint, quis pro certo affirmet? quum tredecim millia alibi, alibi haud plus quam septem inveniam. Annibal Herdoneam incendit. Castris prædaque victor potitur. Herdoneam, quia & defecturam fuisse ad Romanos comperit, nec mansuram in fide, si inde abscessisset; multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit, occiditque principes, qui cum Fulvio colloquia occulta habuisse comperti sunt. Romani, qui ex tanta clade evaserant, diversis itineribus semiermes ad Marcellum Consulem in Samnium perfugerunt.

CAP. II. Marcellus nihil admodum tanta clade territus, literas Romam ad Senatum de duce & exercitu ad Herdoneam amisso scribit. Ceterum, *eundem se, qui post Cannensem pugnam, ferocem victoria Annibalem contudisset, ire adversus eum, brevem illi lætitiam qua exultet facturum.* Et Romæ quidem quum luctus ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Marcellus ad Annibalem venit. Consul ex Samnio in Lucanos transgressus, ad Numistronem in conspectu Annibalis loco plano, quum Pœnus collem teneret, posuit castra. Addidit & aliam fidentis speciem, quod prior in aciem eduxit. Nec detrectavit Annibal ut signa portis efferri vidit. Ita tamen aciem instruxerunt, ut Pœnus dextrum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad oppidum applicarent. Dubio Marte pugnant. Ab hora tertia quum ad noctem pugnam extendissent, fessæque pugnando primæ acies essent; ab Romanis prima legio & dextra ala, ab Annibale Hispani milites, & funditores Baleares, elephanti quoque, commisso jam certamine, in prælium acti. Diu pugna neutro inclinata stetit. Primæ legioni tertia, dexteræ alæ sinistra subiit, & apud hostes integri à fessis pugnam accepere. Novum atque atrox prælium ex tam segni repente exarsit; recentibus animis corporibusque: sed nox incerta victoria diremit pugnantes. Romani stant in acie. Postero die Romani ab sole orto, in multum diei stetere in acie: ubi nemo hostium adversus prodiit; spolia per otium legere, & congestos in unum locum cremavere suos. Annibal movit nocte castra, sequente Marcello. Nocte insequenti Annibal silentio movit castra, & in Apuliam abiit: Marcellus ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum præsidio modico Numistrone relictis, præpositoque his L. Furio Purpureone tribuno militum, vestigiis institit sequi. Ad Venusiam adeptus eum est. Ibi per dies aliquot quum ab stationibus procursaretur; mista equitum peditumque tumultuosa magis prælia quam magna, & ferme omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus, sine ullo memorando certamine: quum Annibal nocte signa moveret, locum insidiis quærens: Marcellus, nisi certa luce, & explorato ante, non sequeretur.

CAP. III. Flaccus Capuæ bona principum vendit. Capuæ interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro, qui publicatus fuerat, locando (locavit autem omnem frumento) tempus terit; ne deesset materia in Campanos (*e*) sæviendi, novum in occulto gliscens per indicium protractum est facinus. Conjuratio Campanorum detecta. Milites ædificiis emotos, simul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur; simul metuens, ne suum quoque exercitum, sicut Annibalis, nimia urbis amœnitas emolliret; in portis murisque sibimetipsos tecta militariter coëgerat ædificare. Erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta; stramento intecta omnia, velut de industria, alimentis ignis. Hæc noctis una hora ut omnia incenderent centum septuaginta Campani, principibus fratribus Blosiis, conjuraverant. Et oppressi. Indicio ejus rei ex familia Blosiorum facto, portis repente jussu proconsulis clausis, quum ad arma signo dato milites concurrissent; comprehensi omnes qui in noxa erant, & quæstione acriter habita, damnati necatique: indicibus libertas, & æris dena millia data. Nucerinos, & Acerranos quærentes, *ubi habitarent non esse*, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam Fulvius ad Senatum misit. Acerræ restitutæ. Nucerini & Atellani migrare jussi. Acerranis permissum, ut ædificarent quæ incensa erant: Nucerini Atellam, quia id maluerant (Atellanis Calatiam migrare jussis) traducti. Inter multas magnasque res, quæ nunc secundæ, nunc adversæ, occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinæ quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius, & P. Aquilius in Etruriam legati ad frumentum coëmendum quod Tarentum portaretur, profecti: & mille milites de exercitu urbano, par numerus Romanorum sociorumque, eodem in præsidium cum frumento missi sunt.

CAP. IV. Marcellus instat Annibali. Jam æstas in exitu erat, comitiorumque consularium instabat tempus. Sed literæ Marcelli negantis *è republica esse, vestigium abscedi ab Annibale, cui cedenti, certamenque abnuenti gravius ipse instaret*; (*f*) curam injecerant, ne aut Consulem tum maxime res agentem à bello avocarent, aut in annum Consules deessent. Optimum visum est, quamquam extra Italiam esset, Valerium potius Consulem

(*b*) al. trepidantium. (*c*) al. ipse Cn. Fulvii similitudinem nominis. al. ipse in Fulvium, similitudinem nominis. (*d*) al. duodecim. (*e*) al. Capuanos. (*f*) al. *gravis ipse instaret*,

Consulem ex Sicilia revocari. Ad eum literæ jussu Senatus ab L. Manlio prætore urbis missæ, cum literis Consulis M. Marcelli: ut ex iis nosceret, quæ causa Patribus eum potius quam collegam revocandi ex provincia esset. Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt; quæ is prospera prælia cum Carthaginiensibus fecisset, memorantes. *Regem nec inimiciorem ulli populo quam Carthaginiensi, nec amiciorem quam Romano*, affirmabant *esse. Misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. & P. Cornelios, imperatores Romanos. Nunc ab ipso velut fonte petere Romanorum amicitiam voluisse.* Senatus non legatis modo benigne respondit, sed & ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genucium, P. Pætelium, P. Popilium. Dona tulere, togam, & tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram ex quinque pondo auri factam. (*g*) Protinus & alios Africæ regulos jussi adire, iis quoque quæ darentur, portata, togæ prætextæ, & ternûm pondo pateræ aureæ. Et Alexandriam ad Ptolemæum Cleopatramque reges M. Atilius & Marius Acilius legati *ad commemorandam renovandamque amicitiam missi*, dona tulere: Regi togam, & tunicam purpuream cum sella eburnea: Reginæ, pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa æstate, qua hæc facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nuntiata sunt prodigia. *Tusculi agnum cum ubere lactanti natum: Jovis ædis culmen fulmine ictum, ac prope omni tecto nudatum. Iisdem ferme diebus, Anagniæ terram* (*h*) *ante portam ictam,* (*i*) *diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse. Et aves, ad compitum Anagninum, in luco Dianæ nidos in arboribus reliquisse. Tarracinæ in mari haud procul portu angues magnitudinis miræ, lascivientium piscium modo exultasse. Tarquiniis porcum cum ore humano genitum. Et in agro Capenate, ad lucum Feroniæ, quatuor signa sanguine multo diem ac noctem sudasse.* Hæc prodigia hostiis majoribus procurata decreto pontificum: & supplicio diem unum Romæ ad omnia pulvinaria, alterum, in Capenate agro ad Feroniæ lucum, indicta.

Legati ab rege Syphace Romam veniunt. *Legati Romanorum ad Syphacem.* *Et ad alios Reges.* *Prodigia.*

CAP. V. M. Valerius Consul literis excitus, provincia exercituque mandato Cincio prætori, M. Valerio Messala præfecto classis, cum parte navium in Africam, prædatum simul speculatumque, quæ populus Carthaginiensis ageret pararetque, misso; ipse decem navibus Romam profectus quum prospere pervenisset, Senatum extemplo habuit. Ibi de suis rebus gestis commemoravit. *Quum annos prope sexaginta in Sicilia terra marique sæpe magnis cladibus bellatum esset, se eam provinciam confecisse. Neminem Carthaginiensem in Sicilia esse: neminem Siculum, qui metu inde fugati abfuerint, non esse: omnes in urbes agrosque suos reductos, arare, serere: desertam recoli tandem terram, frugiferam ipsis cultoribus, Populoque Romano pace ac bello fidissimum annonæ subsidium.* Exin Mutine, & si quorum aliorum merita erga Populum Romanum erant, in Senatum introductis; honores omnibus, ad exsolvendam fidem Consulis, habiti. Mutines etiam civis Romanus factus; rogatione ab tribuno plebis ex auctoritate Patrum ad plebem lata. Dum hæc Romæ geruntur, M. Valerius Messala quinquaginta navibus quum ante lucem ad Africam accessisset, improviso in agrum Uticensem exscensionem fecit: eumque late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis generis præda captis, ad naves rediit, atque in Siciliam transmisit: tertiodecimo die, quam profectus inde erat, Lilybæum revectus. Ex captivis, quæstione habita, hæc comperta: Consulique Lævino omnia ordine perscripta, ut sciret quo in statu res Africæ essent. *Quinque millia Numidarum cum Masinissa Galæ filio acerrimo juvene Carthagine esse: & alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Asdrubalem trajicerentur: ut is quam maximo exercitu, primo quoque tempore, in Italiam transgressus, jungeret se Annibali. In eo positam victoriam credere Carthaginienses. Classem præterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, eamque se credere brevi trajecturam.* Hæc recitata à Consule, ita movere Senatum, *ut non exspectanda comitia Consulis censerent, sed Dictatorem comitiorum habendorum causa dici, & extemplo in provinciam redeundum.* Illa disceptatio tenebat, *quod Consul in Sicilia se M. Valerium Messalam, qui tum classi præesset, Dictatorem dicturum esse* aiebat: Patres *extra Romanum agrum* (eum autem in Italia terminari) *negabant Dictatorem dici posse.* M. Lucretius tribunus plebis, quum de ea re consuleret, ita decrevit Senatus: *ut Consul prius quam ab urbe discederet, populum rogaret, quem Dictatorem dici placeret: eumque quem populus jussisset, Dictatorem diceret. Si Consul noluisset, prætor urbanus populum rogaret:* (*k*) *si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent.* Quum Consul *se populum rogaturum negasset, quod suæ potestatis esset*, prætoremque vetuisset rogare; tribuni plebis rogarunt, plebesque scivit, *ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, Dictator diceretur.* Sed quo die id plebis concilium futurum erat, Consul clam nocte in Siciliam abiit. Destitutique Patres literas ad M. Claudium mittendas censuerunt, *ut desertæ à collega reipublicæ subveniret, diceretque, quem populus jussisset, Dictatorem.* Ita à Marcello Consule Q. Fulvius Dictator dictus, & eodem plebiscito ab Q. Fulvio Dictatore P. Licinius Crassus pontifex maximus magister equitum dictus.

M. Valerius Cos. Romam redit. *Et res à se gestas in Senatu commemorat.* *Mutinis præmia.* *Classis Romana Africam depopulatur.* *Status Africæ.* *Disceptatio de Dictatore dicendo.* *Q. Fulvius Dictator dictus.*

CAP. VI. Dictator posteaquam Romam venit, Cn. Sempronium Blæsum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnii prætoris: quem ut Capuæ exercituique suo præesset, literis excivit. Ipse comitia in quem diem primum potuit, edixit: quæ certamine inter tribunos Dictatoremque injecto, perfici non potuerunt. (*l*) Galeria juniorum, quæ sorte prærogativa erat, Q. Fulvium & Q. Fabium Consules dixerat. Eodemque jure vocatæ inclinassent, (*m*) ni tribuni plebis C. & L. Arennii (*n*) se interposuissent: qui *neque magistratum*

Comitia turbulenta inter Dictatorem & trib. pleb.

(*g*) al. ex quinque pondo factam. (*h*) al. *ternam.* al. *termam.* al. *thermam.* (*i*) al. *Anagniæ Hermam ante portam ictum.* (*k*) al. *prætor populum rogaret.* (*l*) al. potuerant. (*m*) al. vocatæ reliquæ inclinassent. al. cæteræ vocatæ inclinassent. (*n*) al. Ariani.

gistratum continuari satis civile esse aiebant: *& multo fœdioris exempli, eum ipsum creari qui comitia haberet. Itaque si suum nomen Dictator acciperet, se comitiis intercessuros: si aliorum præterquam ipsius, ratio haberetur; comitiis se moram non facere.* Dictator causam comitiorum auctoritate Senatus, plebiscito, exemplisque tutabatur. *Nam, Cn. Servilio Consule, quum C. Flaminius alter Consul ad Trasimenum cecidisset; ex auctoritate Patrum ad plebem latum, plebemque scivisse, ut quoad bellum in Italia esset, ex iis qui Consules fuissent, quos & quoties vellet, reficiendi Consules populo jus esset. Exemplumque eam in rem se habere; vetus L. Postumii Megelli: qui interrex iis comitiis quæ ipse habuisset, Consul cum C. Junio Bubulco creatus esset; recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profecto nunquam sisset.* (o) His orationibus quum diu certatum esset, postremo ita inter Dictatorem ac tribunos convenit, *ut eo quod censuisset Senatus, staretur.* Patribus id tempus reipublicæ visum est, *ut per veteres, & expertos, belliqne peritos imperatores respublica gereretur.* Itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati consules Q. Fabius Maximus quintum, Q. Fulvius Flaccus quartum. Prætores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quintius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. Magistratibus in annum creatis, Q. Fulvius dictatura se abdicavit. Extremo æstatis hujus, classis Punica navium quadraginta cum præfecto Amilcare in Sardiniam trajecta; Olbiensem primo, dein postquam ibi P. Manlius Vulso prætor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum insulæ latus, Caralitanum agrum vastavit: & cum præda omnis generis in Africam rediit. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot, suffectique. C. Servilius pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi. T. Sempronius T. F. Longus Augur factus in locum T. Otacilii Crassi. (p) Decemvir item sacris faciundis in locum Tib. Sempronii C. F. Longi, Sempronius Tib. F. Longus suffectus. M. Marcius rex sacrorum mortuus est: & M. Æmilius Papus maximus curio. Neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti. Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem, & P. Licinium Crassum pontificem maximum. Crassus Licinius nec Consul, nec prætor ante fuerat, quam censor est factus. Ex ædilitate gradum ad censuram fecit. Sed hi censores neque Senatum legerunt, nec quicquam publicæ rei egerunt: mors diremit L. Veturii. Inde & Licinius censura se abdicavit. Ædiles curules L. Veturius, & P. Licinius Varus, ludos Romanos diem unum instaurarunt. Ædiles plebis Q. Catius, & L. Porcius Licinus ex multatitio argento signa ænea ad Cereris dedere: & ludos pro temporis ejus copia magnifice apparatus fecerunt.

Consulum reficiendorum jus.

Q. Fabius Maximus, & Q. Fulvius Flaccus Coss. U. C. 543. Ol. 142. a. C. N. 210.

Punica classis Sardiniam vastat.

Sacerdotes mortui & suffecti.

Censores.

Ædiles curules ludos Romanos instaurant. Ædiles plebis ludos plebejos.

CAP. VII. Exitu anni hujus, die quarta & trigesima quam ab Tarracone profectus erat, C. Lælius legatus Scipionis, Romam venit. Isque cum agmine captivorum ingressus urbem, magnum concursum hominum fecit. Postero die in Senatum introductus, *captam Carthaginem, caput Hispaniæ uno die, receptasque aliquot urbes, quæ defecissent, novasque in societatem ascitas,* exposuit. Ex captivis comperta his fere congruentia, quæ in literis (q) fuerant M. Valerii Messalæ. Maxime movit Patres Asdrubalis transitus in Italiam, vix Annibali atque ejus armis obsistentem. Productus in concionem Lælius eadem edisseruit. Senatus ob res feliciter à P. Scipione gestas, supplicationem in unum diem decrevit. C. Lælium primo quoque tempore cum quibus venerat navibus, redire in Hispaniam jussit. Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli, multis auctoribus: haud nescius, quosdam esse, qui anno insequenti captam tradiderint. Quod mihi minus simile veri visum est, annum integrum Scipionem nihil gerundo in Hispania consumpsisse. Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco quartum Consulibus, Idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta; regionibus tamen partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Bruttiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Prætores sortiti provincias: C. Hostilius Tubulus urbanam: L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia: T. Quintius Crispinus Capuam: C. Aurunculeius Sardiniam. Exercitus ita per provincias divisi. Fulvio duæ legiones, quas in Sicilia M. Valerius Lævinus haberet: Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius præfuisset. Exercitus urbanus ut in Etruriam succederet: C. Calpurnius eidem præesset provinciæ: Capuam, exercitumque, quem Q. Fulvius habuisset, T. Quintius obtineret. C. Hostilius ab C. Lætorio proprætore provinciam exercitumque, qui tum Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus Consul bene rem gesserat, legiones decretæ: M. Valerio cum L. Cincio (his quoque enim prorogatum in Sicilia imperium) Cannensis exercitus datus: eumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fulvii superessent, jussi. Conquisitos eos Consules in Siciliam miserunt: additaque eadem militiæ ignominia, sub qua Cannenses militabant: quique ex prætoris Cn. Fulvii exercitu, ob similis iram fugæ, missi eo ab Senatu fuerant. C. Aurunculeio eædem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Vulso eam provinciam obtinuerat, decretæ. P. Sulpicio eadem legione, eademque classe Macedoniam obtinere jusso, prorogatum in annum imperium. Triginta quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium Consulem mitti jussæ: cetera classe prædatum in Africam, aut ipsum M. Valerium Lævinum trajicere; aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messalam. Nec de Hispania quicquam mutatum, nisi quod non in annum Scipioni Silanoque, sed donec revocati ab Senatu forent, prorogatum imperium est. Ita provinciæ, exercituque in eum locum (r) partita imperia.

Lælius cum captivis ex Hispania Romam venit.

Supplicatio.

Carthaginis captæ annus dubius.

Divisio provinciarum.

Et exercituum.

Scipioni in Hispaniam prorogatum imperium.

CAP. VIII. Inter majorum rerum curas comitia maximi curionis, quum in locum M. Æmilii sacerdos crearetur, vetus excitaverunt certa-

Comitia Curionis Maximi.

(o) al. *stvisset.* (p) al. alii hunc sensum omiserunt. (q) al. quæque in literis. (r) al. in eum annum.

certamen; patriciis negantibus *C. Mamilii Vituli qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse: quia nemo ante eum, nisi ex Patribus, id sacerdotium habuisset.* Tribuni apellati, ad Senatum rejecerunt. Senatus populi (s) potestatem fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Vitulus. Et flaminem dialem invitum inaugurari coëgit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum. Decemvir sacris faciundis creatus in locum Q. Mucii Scævolæ demortui, C. Lætorius. Causam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. Ob adolescentiam negligentem luxuriosamque C. Flaccus flamen captus à P. Licinio Pontifice maximo erat; L. Flacco fratri germano, cognatisque aliis ob eadem vitia invisus. Is, ut animum ejus cura sacrorum & cærimoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo tota juventute haberetur prior, nec probatior primoribus Patrum, suis pariter alienisque, esset. Hujus famæ consensu elatus ad justam fiduciam sui, rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, ut in Senatum introiret. Ingressum eum curiam quum L. Licinius prætor inde eduxisset, tribunos plebis appellavit flamen. *Vetustum jus sacerdotii repetebat: datum id cum toga prætexta, & sella curuli & Flaminio esse.* Prætor, *non exoletis vetustate annalium exemplis stare jus, sed recentissimæ cujusque consuetudinis usu volebat: nec Patrum, nec avorum memoria dialem quemquam id jus usurpasse.* Tribuni, *rem inertia flaminum obliteratam, ipsis, non sacerdotio damno fuisse,* quum æquum censuissent, ne ipso quidem contra tendente prætore, magno assensu Patrum plebisque, flaminem in Senatum introduxerunt: omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitæ, quam sacerdotii jure, rem eam flaminem obtinuisse. Consules prius quam in provincias irent, duas urbanas legiones in supplementum, quantum opus erat, ceteris exercitibus militum, scripserunt. Urbanum veterem exercitum Fulvius Consul C. Fulvio Flacco legato (frater hic Consulis erat) in Etruriam dedit ducendum: & legiones, quæ in Etruria erant, Romam deducendas. Et Fabius Consul reliquias exercitus Fulviani conquisitas (fuere autem ad tria millia trecenti triginta sex) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem jussit: atque ab eo duas legiones, & triginta quinqueremes accipere. Nihil hæ eductæ ex insula legiones minuerunt, nec viribus nec specie, ejus provinciæ præsidium. Nam quum præter egregie suppletas duas veteres legiones, transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet; Siculos quoque qui in exercitu Epicydis aut Pœnorum fuerant, belli peritos viros, milites scripsit. Ea externa auxilia quum singulis Romanis legionibus adjunxisset, duorum speciem exercituum servavit: altero L. Cincium partem insulæ, qua regnum Hieronis fuerat, tueri jussit: altero ipse ceteram insulam tuebatur; divisam quondam Romani Punicique imperii finibus: classe quoque navium septuaginta partita, ut omni ambitu littorum præsidia oræ maritimæ essent. (t) Ipse cum Mutinis equitatu provinciam peragrabat; ut viseret agros, cultaque ab incultis notaret: & perinde dominos laudaret, castigaretque. Ita tantum ea cura frumenti provenit, ut & Romam mitteret, & Catanam conveheret, unde exercitui, qui ad Tarentum æstiva acturus esset, posset præberi.

C. Valerius invitus inauguratur flamen dialis.

Qui jure Sacerdotii Senatum ingreditur.

Exercitus in Sicilia.

CAP. IX. Ceterum transportati milites in Siciliam (& erat major pars Latini nominis, sociorumque) prope magni motus causa fuere: ADEO EX PARVIS sæpe magnarum momenta rerum pendent. Fremitus enim inter Latinos, sociosque in conciliis ortus: *Decimum annum delectibus & stipendiis exhaustos esse. Quotannis ferme clade magna pugnare. Alios in acie occidi, alios morbo absumi: magis perire sibi civem, qui ab Romano miles lectus sit, quam qui à Pœno captus. Quippe ab hoste gratis remitti in patriam; ab Romanis extra Italiam in exilium verius, quam in militiam ablegari. Octavum jam ibi annum senescere Cannensem militem, moriturum antequam Italia hostis (quippe nunc quum maxime florens viribus) excedat. Si veteres milites non redeant in patriam, novi legantur, brevi neminem superfuturum. Itaque quod propediem res ipsa negatura sit, prius quam ad ultimam solitudinem atque egestatem perveniant, negandum Populo Romano esse. Si consentientes in hoc socios videant Romani, profecto de pace cum Carthaginiensibus jungenda cogitaturos. Aliter numquam, vivo Annibale, sine bello Italiam fore.* Hæc acta in conciliis. Triginta tum coloniæ Populi Romani erant. Ex iis, duodecim, quum omnium legationes Romæ essent, negaverunt Consulibus esse, unde milites pecuniamque darent. Eæ fuere, Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Cora, Suessa, Circeii, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Nova re Consules icti, quum absterrere eos à tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus quam leniter agendo profecturos rati, *eos ausos esse Consulibus dicere,* ajebant, *quod Consules in Senatu ut pronuntiarent, in animum inducere non possent. Non enim detrectationem eam munerum militiæ, sed apertam defectionem à Populo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias, & tamquam integra re loquuti magis quam ausi tantum nefas, cum suis consulerent. Admonerent, non Campanos, neque Tarentinos eos esse, sed Romanos: inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendæ causa missos, quæ liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiquæ patriæ esset. Consulerent igitur de integro. Nam tum quidem quæ temere agitassent, ea prodendi imperii Romani, tradendæ Annibali victoriæ esse.* Quum alternis hæc Consules diu jactassent, (u) nihil moti legati, *neque se quod domum renuntiarent, habere dixerunt, neque senatum suum quid novi consuleret, ubi nec miles qui legeretur, nec pecunia, quæ daretur in stipendium, esset.* Quum obstinatos eos viderent Consules, rem ad Senatum detulerunt.

Querela sociorum Latinorum in Sicilia.

Duodecim coloniarum contra fœdus tergiversatio.

Castigantur à Consulibus.

Sed frustra.

(s) al. populo. (t) al. Classis quoque navium LXX. parata, ut omnia ambitu littorum præsidio oræ maritimæ essent. (u) al. hæc Consules demonstrassent.

runt. Ubi tantus pavor animis omnium est injectus, ut magna pars, *actum de imperio* diceret. *Idem alias colonias facturas, idem socios consensisse omnes, ad prodendam Annibali urbem Romanam.*

CAP. X. Consules hortari & consulari Senatum, & dicere, *alias colonias in fide atque officio pristino fore, eas quoque ipsas, quæ officio decessissent, (x) si legati circa eas colonias mittantur, qui castigent, non qui precentur, verecundiam imperii habituras esse.* Permissum ab Senatu iis quum esset, agerent, facerentque, ut è republica ducerent; pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos: quæsiveruntque ab iis, *ecquid milites ex formula paratos haberent?* Pro duodeviginti (y) coloniis M. Sextilius Fregellanus respondit: *& milites ex formula paratos esse: & si pluribus opus esset, plures daturos: & quicquid aliud imperaret velletque Populus Romanus, enixe facturos. Ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse.* Consules, *sibi parum videri*, præfati, *pro merito eorum, sua voce collaudari eos, nisi universi Patres iis in curia gratias egissent*, sequi in Senatum jusserunt. Senatus quam poterat honoratissimo decreto allocutus eos, mandat Consulibus, *ut ad populum quoque eos producerent. Et inter multa alia præclara, quæ ipsis majoribusque suis præstitissent, recens etiam meritum eorum in rempublicam commemorarent.* Ne nunc quidem post tot secula sileantur, fraudenturve laude sua, Signini fuere, & Norbani, Saticulanique, & Brundusini, & Fregellani, & Lucerini, & Venusini, & Adriani, & Firmani, & Ariminenses: & ab altero mari, Pontiani, & Pæstani, & Cosani: & mediterranei, Beneventani, & Æsernini, & Spoletani, & Placentini, & Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tum imperium Populi Romani stetit: iisque gratiæ, & in Senatu, & apud populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum, quæ detrectaverunt imperium, mentionem fieri Patres vetuerunt, neque illos dimitti, neque retineri, neque appellari à Consulibus. Ea tacita castigatio maxime ex dignitate Populi Romani visa est. Cetera expedientibus, quæ ad bellum opus erant, Consulibus, *aurum vicesimarium, quod in sanctiore ærario ad ultimos casus servabatur, promi placuit.* Prompta ad quatuor millia pondo auri. Inde quingena pondo data Consulibus, & M. Marcello, & P. Sulpicio Proconsulibus, & T. Veturio prætori, qui Galliam provinciam sortitus erat; additumque Fabio Consuli centum pondo auri præcipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur. Cetero usi sunt ad vestimenta præsenti pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum secunda sua fama ducisque gerebat.

Aliæ coloniæ paratæ ex formula.

Aurum vicesimarium.

Prodigia.

CAP. XI. Prodigia quoque prius quam ab urbe Consules proficiscerentur, procurari placuit. *In Albano monte tacta de cœlo erant, signum Jovis, arborque templo propinqua, & Ostiæ lacus, & Capuæ murus, Fortunæque ædes, & Sinuessæ murus, portaque.* Hæc de cœlo tacta. *Cruentam etiam fluxisse aquam Albanam*, quidam auctores erant: *Et Romæ intus cellam ædis Fortis Fortunæ de capite signum, quod in corona erat, in manus sponte sua prolapsum.* Et Priverni satis constabat *bovem locutum, vulturiumque frequenti foro in tabernam devolasse; & Sinuessæ natum ambiguo inter marem ac fœminam sexu infantem, quos androgynos vulgus (ut pleraque faciliore ad duplicanda verba Græco sermone) appellat; & lacte pluisse, & cum elephanti capite puerum natum.* Ea prodigia hostiis majoribus procurata, & supplicatio circa omnia pulvinaria, & obsecratio in unum diem indicta: & decretum, *ut C. Hostilius prætor ludos Apollinis, sicut his annis voti factique erant, voveret, faceretque.* Per eos dies & censoribus creandis Q. Fulvius Consul comitia habuit. Creati censores, ambo, qui nondum Consules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. Hi censores, *ut agrum Campanum fruendum locarent*, ex auctoritate Patrum latum in (z) plebem est, plebesque scivit. Senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo, tenuit. Sempronii lectio erat, ceterum Cornelius *morem traditum à Patribus sequendum* ajebat: *ut qui primus censor ex iis qui viverent, fuisset, eum principem legerent:* is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius, *cui Dii sortem legendi dedissent, ei jus liberum eosdem dedisse Deos. Se id suo arbitrio facturum: lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanæ civitatis esse, vel Annibale judice victurus esset.* Quum certatum diu esset verbis, concedente collega, lectus à Sempronio princeps in Senatu Q. Fabius Maximus Consul: inde alius lectus Senatus, octo præteritis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat: infamis auctor deserendæ Italiæ, post Cannensem cladem. In equestribus quoque notis eadem servata causa. Sed erant perpauci, quos ea infamia attingeret. Illis omnibus (& multi erant) adempti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. Addiderunt acerbitati etiam tempus, ne præterita stipendia procederent iis, qui equo publico meruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent. Magnum præterea numerum eorum conquisiverunt, qui equo merere deberent: atque ex iis, qui principio ejus belli septemdecim annos nati fuerant, neque militaverant, omnes ærarios fecerunt. Locaverunt inde reficienda, quæ circa forum incendio consumpta erant, septem tabernas, macellum, atrium regium.

Hostiis procurata.

Censores.

De lectione Senatus contentio.

Cannenses equites notati.

CAP. XII. Transactis omnibus, quæ Romæ agenda erant, Consules ad bellum profecti: prior Fulvius prægressus Capuam. Post paucos dies consecutus Fabius, qui & collegam coram obtestatus, & per literas Marcellum, ut quam acerrimo bello detineret Annibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret: ea urbe adempta hosti jam undique pulso, nec ubi consisteret, nec quid fidum respiceret habenti, ne morandi quidem causam in Italia fore. Rhegium etiam nuntium mittit ad præfectum præsidii, quod ab Lævino Consule adversus Bruttios ibi locatum erat, octo millia hominum: pars maxima ab Agathyrna (sicut antea dictum est) ex Sicilia traducta, rapto vivere hominum assuetorum. Additi erant Bruttiorum indidem perfugæ,

Consilia de Tarento oppugnando.

(x) al. *qui ab officio decesserint.* (y) al. undeviginti. (z) al. ad.

fugæ, & audacia & audendi omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci jussit, inde ad Cauloniam urbem oppugnandam. Imperata non impigre solum, sed etiam avide exsecuti, direptis fugatisque cultoribus agri, summa vi urbem oppugnabant. Marcellus Consulis literis excitus, & quia ita in animum induxerat, *neminem ducem Romanum tam parem Annibali quam se esse*: ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus, ad Canusium Annibali occurrit. Solicitabat ad defectionem Canusinos Pœnus. Ceterum ut *appropinquare Marcellum*, audivit, castra inde movit. Aperta erat regio sine ullis ad insidias latebris: itaque in loca saltuosa cedere inde cepit. Marcellus vestigiis instabat, castraque castris conferebat: & opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Annibal turmatim per equites, peditumque jaculatores levia certamina serens, casum universæ pugnæ non necessarium ducebat. Tractus est tamen ad id, quod vitabat, certamen. Nocte prægressum eum assequitur locis planis ac patentibus Marcellus. Castra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita signa collata, pugnatumque totis copiis: & quum jam nox instaret, marte equo discessum est. Castra exiguo distantia spatio, raptim ante noctem permunita. Postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. Nec Annibal detrectavit certamen; multis verbis adhortatus milites, *ut memores Trasimeni Cannarumque, contunderent ferociam hostis. Urgere atque instare eum. Non iter quietos facere, non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere. Quotidie simul orientem solem, & Romanam aciem in campis videndam esse. Si uno prælio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum.* His irritati adhortationibus, simulque tædio ferociæ hostium quotidie instantium lacessentiumque, acriter prælium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis est. Cedere inde ab Romanis dextera ala, & extraordinarii cepere. Quod ubi Marcellus vidit, duodevicesimam legionem in primam aciem inducit. Dum alii trepidi cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota acies est: dein prorsus fusa; & vincente pudorem metu, terga dabant. Cecidere in pugna fugaque ad duo millia & septingenti civium sociorumque, in his quatuor Romani centuriones, duo tribuni militum, M. Licinius & M. Fulvius. Signa militaria quatuor de ala prima, quæ fugit: duo de legione, quæ cedentibus sociis successerat, amissa.

Caulonia oppugnatur.

Marcellus ad Canusinum Annibali occurrit.

Annibal recedit. Marcello sequente.

Marte æquo pugnatum.

Alterum prælium, in quo Pœnus superior.

CAP. XIII. Marcellus, postquam in castra reditum est, concionem adeo sævam atque acerbam apud milites habuit, ut prælio per diem totam infeliciter tolerato, tristior iis irati ducis oratio esset. *Diis immortalibus ut in tali re, laudes gratesque*, inquit, *ago, quod victor hostis cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portasque, non ipsa castra est aggressus. Deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis pugnam. Qui pavor hic, qui terror, quæ repente, qui, & cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? nempe iidem sunt hi hostes, quos vincendo, & victos sequendo priorem æstatem absumpsistis: quibus dies noctesque fugientibus per hos dies institistis: quos levibus præliis fatigastis, quos hesterna* (*a*) *die nec iter facere, nec castra ponere passi estis. Omitto ea quibus gloriari potestis: cujus & ipsius pudere ac pœnitere vos oportet referam. Nempe æquis manibus hesterna die diremistis pugnam. Quid hæc nox, quid hæc dies attulit? vestræ his copiæ imminutæ sunt, an illorum auctæ? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis militibus. Corpora tantum atque arma eadem sunt. An si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo, aut cohorti abstulisset? Adhuc cæsis Romanis legionibus gloriabatur. Vos illi hodierna die primum fugati exercitus dedistis decus.* Clamor inde ortus, *ut veniam ejus diei daret; ubi vellet deinde experiretur militum suorum animos. Ego vero experiar*, inquit, *milites: & vos crastina* (*b*) *die in aciem educam, ut victores potius quam victi veniam impetretis, quam petitis.* Cohortibus, quæ signa amiserant, hordeum dari jussit: centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, districtis gladiis discinctos destituit: (*c*) & *ut postero die omnes pedites equitesque armati adessent*, (*d*) edixit. Ita concio dimissa: fatentium, jure ac merito sese increpitos. Neque illo die virum quemquam in acie Romana fuisse, præter unum ducem, cui aut morte satisfaciendum, aut egregia victoria esset. Postero die armati, ornatique ad edictum aderant. Imperator eos collaudat: pronuntiatque, *à quibus orta pridie fuga esset, cohortesque, quæ signa amisissent, se in primam aciem inducturum. Edicere jam sese, omnibus pugnandum ac vincendum esse: & adnitendum singulis universisque, ne prius hesternæ fugæ, quam hodiernæ victoriæ fama Romam perveniat.* Inde cibo corpora firmare jussit, ut si longior esset pugna, viribus sufficerent. Ubi omnia dicta factaque sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt.

Marcelli oratio sæva ac acerba ad milites.

Qui male rem gesserant notati.

Exercitus paratus adest.

CAP. XIV. Quod ubi Annibali nuntiatum est: *Cum eo nimirum*, inquit, *hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam potest. Seu vicit, ferociter instat victis: seu victus est, instaurat cum victoribus certamen.* Signa inde canere jussit, copias educit. Pugnatum utrimque aliquanto quam pridie acrius est: Pœnis ad obtinendum hesternum decus adnitentibus: Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis, & cohortes, quæ amiserant signa, in prima acie pugnabant; & legio vicesima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus, & C. Claudius Nero legati, cornibus præerant: Marcellus mediam aciem, hortator testisque præsens, firmabat. Ab Annibale Hispani primam obtinebant frontem, & id roboris in omni exercitu erat. Quum anceps diu pugna esset; Annibal elephantos in primam aciem induci jussit: si quem injicere ea res tumultum ac pavorem posset. Et primo turbarunt signa, ordinesque, & partim occultatis, partim dissipatis terrore qui circa erant,

Tertium prælium.

Exercitus quomodo instructi.

Elephanti aciem Romanorum turbant.

(*a*) al. *hesterno*. (*b*) al. *crastino*. (*c*) al. destrictis .... destitui. (*d*) al. *omnes equites pedites armati adessent*.

rant, nudaverant una parte aciem. Latiusque fuga manasset, ni C. Decimius Flavus tribunus militum, signo arrepto, *primi hastati manipulum ejus signi se sequi* jussisset. Duxit ubi maxime tumultum conglobatæ belluæ faciebant: pilaque in eas conjici jussit. Hæsere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, & tam conferta turba. Sed ut non omnes vulnerati sunt; ita in quorum tergis infixa stetere pila, (ut est genus anceps) in fugam versi etiam integros avertere. Tum jam non unus manipulus, sed pro se quisque miles, qui modo assequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conjicere. Eo magis ruere in suos belluæ: tantoque majorem stragem edere, quam inter hostes ediderant, quanto acrius pavor consternatam agit, quam insidentis magistri imperio regitur. In perturbatam transcursu belluarum aciem signa inferunt Romani pedites, & haud magno certamine dissipatos, trepidantesque avertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus, nec ante finis sequendi est factus, quam in castra paventes compulsi sunt. Nam super alia, quæ terrorem trepidationemque facerent, elephanti quoque duo in ipsa porta corruerant, coactique erant milites per fossam vallumque ruere in castra. Ibi maxima hostium cædes facta: cæsa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit. Mille ferme & septingenti de duabus legionibus, & sociorum supra mille & trecentos occisi: vulnerati permulti civium, sociorumque. Annibal nocte proxima castra movit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum.

Sed fugantur exitio Pœnorum.

Marcellus vincit Annibalem.

Cædes hostium.

Et Romanorum.

Annibal recedit.

CAP. XV. Speculatores, qui prosequerentur agmen missi, postero die retulerunt, *Bruttios Annibalem petere.* Iisdem fere diebus & ad Q. Fulvium Consulem Hirpini & Lucani & Volscentes, traditis præsidiis Annibalis, quæ in urbibus habebant, dediderunt sese, clementerque à Consule cum verborum tantum castigatione, ob errorem præteritum, accepti. Et Bruttiis similis spes veniæ facta est: quum ab iis Vibius & Pactius fratres, longe nobilissimi gentis ejus, eandem, quæ data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius Consul oppidum in Salentinis Manduriam vi cepit. Ibi ad quatuor millia hominum capta: & ceteræ prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipsis faucibus portus posuit castra. Naves, quas Livius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat, apparatuque mœnium oppugnandorum; partim tormentis & saxis, omnique missilium telorum genere instruit: onerarias quoque, non eas solum, quæ remis agerentur; ut alii machinas scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent mœnium propugnatores. Eæ naves ab aperto mari, ut urbem aggrederentur, instructæ paratæque sunt. Et erat liberum mare, classe Punica, quum Philippus oppugnare Ætolos pararet, Corcyram transmissa. In Bruttiis interim Caulonis oppugnatores, sub adventum Annibalis, ne opprimerentur, in tumultum à præsenti impetu tutum, ad cetera inopem, se recepere. Fabium Tarentum obsidentem leve dictu momentum ad rem ingentem potiundam adjuvit. Præsidium Bruttiorum datum ab Annibale Tarentini habebant. Ejus præsidii præfectus deperibat amore mulierculæ, cujus frater in exercitu Fabii Consulis erat. Is certior literis sororis factus de nova consuetudine advenæ locupletis, atque inter populares tam honorati, spem nactus per sororem quolibet impelli amantem posse; quid speraret, ad Consulem detulit. Quæ quum haud vana cogitatio visa esset, pro perfuga jussus Tarentum transire, ac per sororem præfecto conciliatus, primo occulte animum ejus tentando, dein satis explorata levitate, blanditiis muliebribus perpulit eum ad proditionem custodiæ loci, cui præpositus erat. Ubi & ratio agendæ rei, & tempus convenit; miles nocte per intervalla stationum clam ex urbe emissus, ea quæ acta erant, quæque ut agerentur, convenerat, ad Consulem refert. Fabius vigilia prima, dato signo iis qui in arce erant, quique custodiam portus habebant, ipse circuito portu ab regione urbis in orientem versa occultus consedit. Canere inde tubæ simul ab arce, simul à portu & ab navibus, quæ aperto mari appulsæ erant; clamorque undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus. Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, qui præfectus antea classis fuerat, forte illo (e) loco præpositus, postquam quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu personare, ut captæ urbis interdum excitaretur clamor; veritus ne inter cunctationem suam Consul aliquam vim faceret, signaque inferret; præsidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat sonus, traducit. Fabius, quum ex temporis spatio, & ex silentio ipso (quod ubi paullo ante strepebant excitantes vocantesque ad arma, inde nulla accidebat vox) deductas custodias sensisset; ferri scalas ad eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem præsidium agitare proditionis conciliator nuntiaverat, jubet. Ea primum est captus murus; adjuvantibus recipientibusque Bruttiis: & transcensum in urbem est. Inde & proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. Tum clamore sublato, sub ortum ferme lucis, nullo obvio armato in forum perveniunt: omnesque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in se converterunt.

Deferitur ab Hirpinis aliisque.

Q. Fabius Manduriam vi capit.

Tarentum oppugnat.

Caulonis oppugnatio destituitur.

Tarentum proditione recipit Q. Fabius.

CAP. XVI. Prælium in aditu fori majore impetu, quam perseverantia commissum est. Non animo, non armis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis, par Romano Tarentinus erat. Igitur pilis tantum conjectis, prius pene quam consererent manus, terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in suas amicorumque domos. Duo ex ducibus Nico & Democrates, fortiter pugnantes cecidere. Philomenus qui proditionis ad Annibalem auctor fuerat, quum citato equo ex prælio avectus esset; vacuus paullo post equus errans per urbem cognitus; corpus nusquam inventum est. Creditum vulgo est, in puteum apertum ex equo præcipitasse. Cartalonem autem præfectum Punici præsidii, cum commemo-

Prælium in foro.

(e) al. illi.

memoratione paterni hoſpitii, poſitis armis, venientem ad Conſulem, miles obvius obtruncat. Multi occiſi. Alii alios paſſim ſine diſcrimine armatos, inermes, cædunt; Carthaginienſes Tarentinosque pariter. Bruttii quoque multi paſſim interfecti, ſeu per errorem, ſeu vetere in eos inſito odio: ſeu ad proditionis famam (ut vi potius atque armis captum Tarentum videretur) extinguendam. Præda. Tum ab cæde ad diripiendam urbem diſcurſum. Millia triginta ſervilium capitum dicuntur capti: ingens argenti vis facti ſignatique: auri octoginta ſeptem millia pondo: (*f*) ſigna tabulæque, prope ut Syracuſarum ornamenta æquaverint. Sed majore animo generis ejus præda abſtinuit Fabius quam Marcellus: qui interroganti ſcribæ, *quid fieri ſignis vellet* (*g*) (ingentis magnitudinis Dii ſunt, ſuo quisque habitu in modum pugnantium formati) *Deos iratos Tarentinis relinqui* juſſit. Murus inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus eſt, ac disjectus. Dum hæc Tarenti aguntur, Annibal iis, qui Cauloniam obſidebant, in deditionem acceptis; Annibal ſero fert auxilium. audita oppugnatione Tarenti, dies noctesque curſim agmine acto, quum feſtinans ad opem ferendam, captam urbem audiſſet; *Et Romani*, inquit, *ſuum Annibalem habent. Eadem, qua ceperamus, arte, Tarentum amiſimus.* Ne tamen fugientis modo convertiſſe agmen videretur; quo conſtituerat (*h*) loco, quinque millia ferme ab urbe poſuit caſtra. Ibi paucos Annibalis dolus. moratus dies, Metapontum ſeſe recepit. Inde duos Metapontinos cum literis principum ejus civitatis ad Fabium Tarentum mittit: fidem ab Conſule accepturos, *impunita iis priora fore, ſi Metapontum ei cum præſidio Punico prodidiſſent.* Fabius vera, quæ afferrent, eſſe ratus, diem, qua acceſſurus eſſet Metapontum, conſtituit: literasque ad principes dedit, quæ ad Annibalem delatæ ſunt. Enimvero lætus ſucceſſu fraudis, ſi ne Fabius quidem dolo invictus fuiſſet; haud procul Metaponto inſidias ponit. Fabio auſpicanti, prius quam egrederetur ab Tarento, aves ſemel atque iterum non addixerunt. Hoſtia quoque cæſa conſulenti Deos, aruſpex, *cavendum à fraude* Eluſus. *hoſtili, & ab inſidiis*, prædixit. Metapontini, poſtquam ad conſtitutam non venerat diem, remiſſi ut cunctantem hortarentur, ac repente comprehenſi, metu gravioris quæſtionis, detegunt inſidias.

CAP. XVII. Res Hiſpaniæ feliciter gerit Scipio. Æſtatis ejus principio, qua hæc agebantur, P. Scipio in Hiſpania quum hiemem totam reconciliandis barbarorum animis, partim donis, partim remiſſione obſidum captivorumque abſumpſiſſet; Edeſco ad eum, clarus inter duces Hiſpanos, venit. Erant conjux liberique ejus apud Romanos. Sed præter eam cauſam, etiam velut fortuita inclinatio animorum, quæ Hiſpaniam omnem averterat ad Romanum à Punico imperio, traxit eum. Eadem cauſa Indibili Mandonioque fuit, haud dubie omnis Hiſpaniæ principibus, cum omni popularium manu, relicto Aſdrubale, ſecedenti in imminentes caſtris ejus tumulos, unde per continentia juga tutus receptus ad Romanos eſſet. Aſdrubal quum hoſtium res tacitis augeſcere incrementis cerneret, ſuas imminui, ac fore, ut, niſi audendo aliquid moveret, qua cepiſſent; fluerent; (*i*) dimicare quam primum ſtatuit. Scipio avidior etiam certaminis erat; cum à ſpe, quam ſucceſſus rerum augebat; tum quod prius, quam jungerentur hoſtium exercitus, cum uno dimicare duce, exercituque, quam ſimul cum univerſis, malebat. Ceterum, etiamſi cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. Nam quum videret nullum eſſe navium uſum, quia vacua omnis Hiſpaniæ ora claſſibus Punicis erat, ſubductis navibus Tarraconem, navales ſocios terreſtribus copiis addidit. Et armorum affatim erat captorum Carthagine: & quæ poſt captam eam fecerat, tanto opificum numero incluſo. Cum iis copiis Scipio veris principio ab Tarracone egreſſus (jam enim & Lælius redierat ab Roma, ſine quo nihil majoris rei motum volebat) ducere ad hoſtem pergit. Per omnia pacata eunti, ut cujusque populi fines tranſiret, proſequentibus excipientibusque ſociis, Indibilis & Mandonius cum ſuis copiis occurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haudquaquam ut barbarus ſtolide incauteque, ſed potius cum verecunda gravitate: propiorque *excuſanti tranſitionem ut neceſſariam, quam glorianti ea velut ad primam occaſionem rapta.* (*k*) Indibilis & Mandonius deficiunt ad Romanos. Eorum oratio. *Scire enim ſe, transfugæ nomen execrabile veteribus ſociis, novis ſuſpectum eſſe. Neque eum ſe reprehendere morem hominum, ſi tamen anceps odium cauſa, non nomen, faciat. Merita inde ſua in duces Carthaginienſes* commemoravit, *avaritiam contra eorum, ſuperbiamque, & omnis generis injurias in ſe atque populares. Itaque corpus duntaxat ſuum ad id tempus apud eos fuiſſe: animum jam pridem ibi eſſe, ubi jus ac fas crederet coli. Ad Deos quoque confugere ſupplices, qui nequeant hominum vim atque injurias pati. Se id Scipionem orare, ut tranſitio ſibi nec fraudi apud eum, nec honori ſit. Quales ex hac die experiundo cognoverit, perinde operæ eorum pretium faceret. Ita prorſus* reſpondet *facturum* Romanus: *nec* A Scipione probatur. *pro transfugis habiturum, qui non duxerint ſocietatem ratam, ubi nec divini quicquam, nec humani ſanctum eſſet.* Productæ deinde in conſpectum iis conjuges liberique, lacrimantibus gaudio redduntur, atque eo die in hoſpitium abducti. Poſtero die fœdere accepta fides, dimiſſisque ad copias adducendas. Iisdem deinde in caſtris tendebant, (*l*) donec ducibus iis ad hoſtem perventum eſt.

CAP. XVIII. Proximus Carthaginienſium exercitus Aſdrubalis prope urbem Bæculam (*m*) erat. Pro caſtris equitum ſtationes habebat. Scipio ad Aſdrubalem contendit. In eas velites, anteſignanique, & qui primi agminis erant, advenientes ex itinere, prius quam caſtris locum caperent, adeo contemptim impetum fecerunt, ut facile appareret, quid utrique parti animorum eſſet. In caſtra trepida fuga compulſi equites ſunt: ſignaque Romana portis prope ipſis illata. Atque illo quidem

(*f*) al. argenti vis ingens, facti ſignatique auri LXXXVII. millia pondo. (*g*) al. *quid fieri de ſignis vellet.* (*h*) al. conſtiterat. (*i*) al. ruerent. (*k*) al. *eam velut primam occaſionem raptam.* (*l*) al. Iis deinde caſtris tenebant. (*m*) al. Betulam. al. Beſulam.

quidem die irritatis tantum ad certamen animis, castra Romani posuerunt. Nocte Asdrubal in tumultum copias recepit; plano campo in summo patentem: fluvius ab tergo, ante circaque, velut ripa præceps, oram ejus omnem cingebat. Suberat & altera inferior summissa fastigio planicies. Eam quoque altera crepido haud facilior in ascensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Asdrubal, postquam stantem pro castris hostium aciem vidit; equites Numidas, leviumque armorum Baleares, & Afros demisit. Scipio circumvectus ordines signaque, ostendebat hostem: *Prædam nata spe æquo dimicandi campo, captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis armorumque stare in conspectu. Sed altiora mœnia habuisse Carthaginem, quæ transcendisset miles Romanus. Nec tumulos, nec arcem, ne mare quidem armis obstitisse suis. Ad id fore altitudines, quas cepissent hostes, ut per præcipitia & prærupta salientes fugerent. Eam quoque se illis fugam clausurum.* Cohortesque duas, alteram tenere fauces vallis, per quam deferretur amnis, jubet: alteram viam insidere, quæ ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. Ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam infimo stantem supercilio ducit. Per aspreta (*n*) primo, nihil aliud quam via impediti iêre. Deinde ut sub ictum venerunt, telorum primo omnis generis vis ingens effusa est in eos: ipsi contra, saxa, quæ locus strata passim, omnia ferme missilia, præbet ingerere. Non milites solum, sed etiam turba calonum immista armatis. Ceterum quamquam ascensus difficilis erat, & prope obruebantur telis saxisque, assuetudine tamen succedendi muros & pertinacia animi, subierunt primi. Qui, simul cepere aliquid æqui loci, ubi firmo consisterent gradu; levem & concursatorem hostem, atque intervallo tutum, quum procul missilibus pugna eluditur, in stabilem eundem ad cominus conserendas manus, expulerunt loco: & cum cæde magna in aciem altiori superstantem tumulo impegere. Inde Scipio, jussis adversus mediam evadere aciem victoribus, ceteras copias cum Lælio dividit; atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris ascensus viam inveniret, jubet. Ipse ab læva, circuitu haud magno, in transversos hostes incurrit. Inde prima turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua, & obvertere ordines volunt. Hoc tumultu & Lælius subiit, & dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies, locusque ad evadendum & mediis datus est: qui per tam iniquum locum, stantibus integris ordinibus, elephantisque ante signa locatis, nunquam evasissent. Quum ab omni parte cædes fierent, Scipio, qui lævo cornu in dextrum incurrerat, maxime in nuda hostium latera pugnabat. Et jam ne fugæ quidem patebat locus. Nam & stationes utrimque Romanæ dextra lævaque insederant vias; & portam castrorum ducis principumque fuga clauserat; addita trepidatione elephantorum, quos territos æque atque hostes timebant. Cæsa igitur ad octo millia hominum.

Qui castra alio transfert.

Scipio milites hortatur.

Scipio Asdrubalem aggreditur.

Scipionis victoria de Asdrubale.

CAP. XIX. Asdrubal jam antequam dimicaret, pecunia rapta, elephantisque præmissis, quam plurimos poterat de fuga excipiens; præter Tagum (*o*), flumen ad Pyreneum tendit. Scipio castris hostium potitus, quum præter libera capita omnem prædam militibus concessisset, in recensendis captivis decem millia peditum, duo millia equitum invenit. Ex iis Hispanos sine pretio omnes domum dimisit. Afros vendere quæstorem jussit. Circumfusa inde multitudo Hispanorum & ante deditorum, & pridie captorum, regem eum ingenti consensu appellavit. Tum Scipio, silentio per præconem facto, *sibi maximum nomen imperatoris esse* dixit, *quo se milites sui appellassent. Regium nomen, alibi magnum, Romæ intolerabile esse. Regalem animum in se esse: si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, taciti judicarent, vocis usurpatione abstinerent.* Sensere etiam barbari magnitudinem animi; cujus miraculo nominis alii mortales stuperent, id ex tam alto fastigio aspernantis. Dona inde regulis principibusque Hispanorum divisa, & ex magna copia captorum trecentos, quos vellet, eligere Indibilem jussit. Quum Afros venderet jussu imperatoris quæstor, puerum adultum inter eos forma insigni, quum audisset regii generis esse, ad Scipionem misit. Quem quum percunctaretur Scipio, *quis & cujas, & cur id ætatis in castris fuisset; Numidam esse*, ait, *Massivam populares vocare. Orbum à patre relictum*, (*p*) *apud maternum avum Galam regem Numidarum educatum: cum avunculo Masinissa, qui nuper cum equitatu subsidio Carthaginiensibus venisset, in Hispaniam trajecisse. Prohibitum propter ætatem à Masinissa, nunquam ante prælium iniisse. Eo die, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio avunculo clam armis equoque sumpto in aciem exisse: ibi prolapso equo effusum in præceps, captum ab Romanis esse.* Scipio quum asservari Numidam jussisset, quæ pro tribunali agenda erant, peragit. Inde quum se in prætorium recepisset, vocatum eum interrogat, *velletne ad Masinissam reverti?* Quum effusis gaudio lacrimis, *cupere vero*, diceret; tum puero annulum aureum, tunicam lato clavo cum Hispano sagulo, & aurea fibula, equumque ornatum donat, jussisque prosequi quoad vellet equitibus, dimisit.

Præda & captivi.

Scipio Imperatoris nomen gratum habet.

Regis nomen recusat.

Massiva Numida.

Donatus à Scipione ad suos dimittitur.

CAP. XX. De bello inde consilium habitum. Et auctoribus quibusdam, *ut confestim Asdrubalem persequeretur*; anceps id ratus, ne Mago atque alter Asdrubal cum eo jungerent copias, præsidio tantum ad insidendum Pyrenæum misso, ipse reliquum æstatis recipiendis in fidem Hispaniæ populis absumpsit. Paucis post prælium factum ad Bæculam diebus, quum Scipio rediens jam Tarraconem, saltu Castulonensi excessisset; Asdrubal Gisgonis filius & Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Asdrubalem venere; serum post male gestam rem auxilium; consilio in cetera exsequenda belli haud parum opportuni. Ibi conferentibus, quid in cujusque provinciæ regione animorum Hispanis esset, unus Asdrubal Gisgonis, *ultimam*

Scipio recipit Hispaniæ populos in fidem.

Asdrubal Gisgonis filius & Mago se conjungunt Asdrubali Annibalis filio. Pœnorum consilia.

(*n*) al. aspera. (*o*) al. Tecum. (*p*) al. *factum.*

ultimam Hispaniæ oram, quæ ad Oceanum & Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse, eoque Carthaginiensibus satis fidam censebat. Inter Asdrubalem alterum & Magonem constabat, *beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque esse: nec transitionibus finem ante fore, quam omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniæ amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque etiam si senatus Carthaginiensium non censuisset, eundum tamen Asdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput rerumque summa esset. Simul ut Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret. Exercitum ejus cum transitionibus, tum adverso prælio imminutum, Hispanis repleri militibus. Et Magonem, Asdrubali Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baleares trajicere; Asdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire: nec cum Romanis manus conserere. Masinissæ ex omni equitatu quod roboris esset, tria millia equitum expleri: eumque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari.* His decretis, ac exsequenda quæ statuerant, duces digressi. Hæc eo anno in Hispania acta. Romæ fama Scipionis indies crescere. Fabio Tarentum captum astu (*q*) magis quam virtute, gloriæ tamen esse. Fulvii senescere fama: Marcellus etiam adverso rumore esse, super quam quod primo male pugnaverat, quia vagante per Italiam Annibale, media æstate Venusiam in tecta milites abduxisset. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is jam à prima pugna, quæ adversa fuerat, assiduis concionibus infamem invisumque plebei Claudium fecerat: & jam de imperio abrogando ejus agebat: (*r*) tum tamen (*s*) necessarii Claudii obtinuerunt, *ut relicto Venusiæ legato, Marcellus Romam rediret ad purganda ea quæ inimici decernerent:* (*t*) *nec de imperio ejus abrogando, absente ipso, ageretur.* Forte sub idem tempus & Marcellus ad deprecandam ignominiam, & Q. Fulvius Consul comitiorum causa Romam venit.

Romanorum ducum varia fama.

CAP. XXI. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio est, ingenti concursu plebisque & omnium ordinum. Accusavitque tribunus plebis, non Marcellum modo, sed omnem nobilitatem. *Fraude eorum & cunctatione fieri, ut Annibal decimum jam annum Italiam provinciam habeat; diutius ibi quam Carthagine vixerit. Habere fructum imperii prorogati Marcello Populum Romanum. Bis cæsum exercitum ejus, æstiva Venusiæ sub tectis agere.* Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum suarum, ut non rogatio solum de imperio ejus abrogando antiquaretur, sed postero die Consulem eum ingenti consensu centuriæ omnes crearent. Additur Collega T. Quintius Crispinus, qui tum prætor erat. Postero die prætores creati P. Licinius Crassus Dives, Pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Julius Cæsar, & Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipsorum diebus solicita civitas de Etruriæ defectione fuit. Principium ejus rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius scripserat, qui eam provinciam proprætor obtinebat. Itaque confestim eo missus Marcellus Consul designatus, qui rem inspiceret; ac, si digna videretur, exercitu accito bellum ex Apulia in Etruriam transferret. Eo metu compressi Etrusci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus suis, responsum ab Senatu est, *ut redirent quum Fabius Consul Romam venisset.* Ludi & Romani & plebeji eo anno in singulos dies instaurati. Ædiles curules fuere L. Cornelius Caudinus, & Servius Sulpicius Galba: plebeji, C. Servilius, & Q. Cæcilius Metellus. *Servilium* negabant *jure aut tribunum plebis fuisse, aut ædilem esse; quod partem ejus, quem triumvirum agrarium occisum à Bojis circa Mutinam esse, opinio per decem annos fuerat, vivere atque in hostium potestate esse satis constabat.*

Marcellus accusatur. Sed absolvitur. Et Consul creatur. M. Marcellus & T. Quintius Crispinus Coss. U. C. 544. Ol. 142. a. C. N. 209. Etruscæ rebellionis suspicio. Armis tollitur. Ludi Romani & plebeji. Ædiles.

CAP. XXII. Undecimo anno Punici belli consulatum inierunt M. Marcellus quintum (ut numeretur consulatus, quem vitio creatus non gessit) & T. Quintius Crispinus. Utrique Consulum Italia decreta provincia est, & duo Consulum (*u*) prioris anni exercitus: tertius tum erat Venusiæ, cui M. Marcellus præfuerat. Ita ut ex tribus eligerent duos quos vellent: tertius ei traderetur, cui Tarentum & Salentina provincia evenisset. Ceteræ provinciæ ita divisæ prætoribus. P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Crasso Pontifici Maximo peregrina, & quo Senatus censuisset: Sex. Julio Cæsari Sicilia, Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum imperium in annum est Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quæ T. Quintii prætoris fuerat, cum una legione obtineret. Prorogatum & C. Hostilio Tubulo est, ut proprætor in Etruriam ad duas legiones succederet C. Calpurnio. Prorogatum & L. Veturio Philoni est, ut proprætor Galliam eandem provinciam cum iisdem duabus legionibus obtineret, quibus prætor obtinuisset. Quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculeio decretum ab Senatu, latumque de prorogando imperio ad populum est qui prætor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat. Additæ ei ad præsidium (*x*) provinciæ, quinquaginta longæ naves, quas P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Scipioni, & M. Silano suæ Hispaniæ, suique exercitus in annum decreti. Scipio ex octuaginta navibus, quas secum ex Italia adductas, aut captas Carthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam transmittere jussus. Quia fama erat, magnum navalem apparatum eo anno Carthagine esse: Ducentis navibus omnem oram Italiæ, Siciliæque ac Sardiniæ impleturos. Et in Sicilia ita divisa res est. Sex. Cæsari exercitus Cannensis est datus. M. Valerius Lævinus (ei quoque enim prorogatum imperium est) classem quæ ad Siciliam erat navium septuaginta obtineret. Adderet eo triginta naves, quæ ad Tarentum priore anno fuerant. Cum ea centum navium classe, si videretur ei, prædatum in Africam trajiceret. Et P. Sulpicio, ut eadem classe Macedoniam Græciamque provinciam haberet, prorogatum in annum

Provinciarum & exercituum ordinatio.

(*q*) al. ingenio. (*r*) al. de imperio ei abrogando agebat. (*s*) al. cum tamen. al. cum tum. al. cunctanter. (*t*) al. *objicerent.* (*u*) al. consulares. (*x*) al. additum ei præsidium.

num imperium est. De duabus, quæ ad urbem Romam fuerant, legionibus, nihil mutatum. Supplementum, quo opus esset, scriberent Consules, permissum. (*y*) Una & viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est. Et P. Licinio Varo prætori urbano (*z*) negotium datum, *ut naves longas triginta veteres reficeret, quæ Ostiæ erant, & viginti novas naves, sociis navalibus impleret; ut quinquaginta navium classe oram maris vicinam urbi Romanæ tueri posset.* C. Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum, nisi quum successor venisset. Idem & Tubulo imperatum, *ut inde præcipue caveret, ne qua nova consilia caperentur.*

Prodigia.

CAP. XXIII. Prætores in provincias profecti. Consules religio tenebat, quod prodigiis aliquot nuntiatis, non facile litabant. Et ex Campania nuntiata erant, *Capuæ duas ædes, Fortunæ, & Martis, & sepulchra aliquot de cœlo tacta.* Cumis (ADEO MINIMIS ETIAM REBUS prava religio inserit Deos) *mures in æde Jovis* (*a*) *aurum rosisse. Cassini examen apum ingens in foro consedisse. Et Ostiæ murum portamque de cœlo tactam, Cære vulturium volasse in ædem Jovis. Vulsiniis sanguine lacum manasse.* Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit. Per dies aliquot hostiæ majores sine litatione cæsæ, diuque non impetrata pax Deûm, in capita Consulum, republica incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit. Ludi Apollinares Q. Fulvio, App. Claudio Consulibus à P. Cornelio Sulla prætore urbis primum facti erant. Inde omnes deinceps prætores urbani fecerant: sed in unum annum vovebant, dieque incerta faciebant. Eo anno pestilentia gravis incidit in urbem, agrosque: quæ tamen magis in longos morbos quam in perniciales (*b*) evasit. Ejus pestilentiæ causa, & supplicatum per compita tota urbe est, & P. Licinius Varus Prætor urbis legem ferre ad populum jussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem voverentur. Iraque ipse primus ita vovit, fecitque ante diem tertium Non. Quintilis dies deinde solennis servatus.

Eorum procuratio difficilis.

Pestilentia in urbem incidit.

Ludi Apollinares in perpetuum voti certo die.

Arretini obsides dare coacti.

CAP. IV. De Arretinis, & fama in dies gravior, & cura crescere Patribus. Itaque C. Hostilio scriptum est, *ne differret obsides ab Arretinis accipere:* & cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum imperio missus. Qui ut advenit, extemplo Hostilius legionum unam, quæ ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre jussit, præsidiaque locis idoneis disposuit, tum in foro citatis Senatoribus obsides imperavit. Quum senatus biduum ad considerandum peteret tempus, *aut ipsos extemplo dare, aut se postero die Senatorum omnes liberos sumpturum,* edixit. Inde portas custodire jussit tribunis militum, præfectisque sociûm & centurionibus, (*c*) ne quis nocte urbe exiret. Id segnius negligentiusque factum. Septem principes Senatus, priusquam custodiæ in portis locarentur, ante noctem cum liberis evaserunt. Postero die luce prima quum Senatus in forum citari ceptus esset, desiderari, bonaque eorum vænierunt. A ceteris Senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum accepti, traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quam ante fuerant, in Senatu fecit. Itaque tamquam imminente Etrusco tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium ducere jussus ipse C. Terentius, eamque habere in præsidio urbis. C. Hostilium cum cetero exercitu placet totam provinciam peragrare, & cavere, ne qua occasio, novare cupientibus res, daretur. C. Terentius ut Arretium cum legione venit, claves portarum quum magistratus poposcisset, negantibus iis comparere; fraude amotas magis ratus, quam negligentia intercidisse; ipse alias claves omnibus portis imposuit; cavitque cum cura, *ut omnia in potestate sua essent.* Hostilium intentius monuit, ut in eo spem non moturos quicquam Etruscos poneret, si, ne quid movere possent, cavisset.

Etrusci ficenantur.

Tarentinorum res componuntur.

CAP. XXV. De Tarentinis inde magna contentione in Senatu actum coram Fabio, defendente ipso quos ceperat armis, aliis infensis, & plerisque æquantibus eos Campanorum noxæ, pœnæque Senatusconsultum in sententiam Manii Acilii factum est, *ut oppidum præsidio custodiretur: Tarentinique omnes intra mœnia continerentur. Res integra postea referretur, quum tranquillior status Italiæ esset.* Et de M. Livio præfecto arcis Tarentinæ haud minore certamine actum est; aliis Senatusconsulto notantibus præfectum, *quod ejus socordia Tarentum proditum hosti esset:* Aliis præmia decernentibus, *quod per quinquennium arcem tutatus esset, maximeque unius ejus opera receptum Tarentum foret:* mediis *ad censores, non ad Senatum notionem* (*d*) *de eo pertinere dicentibus.* Cujus sententiæ & Fabius fuit. Adjecit tamen, *fateri se, opera Livii Tarentum receptum (quod amici ejus vulgo in Senatu jactassent) neque enim recipiendum fuisse, nisi amissum foret.* Consulum alter T. Quintius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliæ atque aliæ objectæ animo religiones tenebant. In quibus, quod quum bello Gallico ad Clastidium (*) ædem Honori & Virtuti vovisset, dedicatio ejus à pontificibus impediebatur: quod negabant *unam cellam amplius quam uni Deo rite dedicari.* (*e*) *Quia si de cœlo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret: quod utri Deo divina res fieret, sciri non posset. Neque enim duobus, nisi certis Deis, rite una hostia fieri.* Ita addita Virtutis ædes approperato opere: neque tamen ab ipso ædes eæ dedicatæ sunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiæ reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Bruttiis Crispinus oppugnare conatus, quia magnam

M. Livio Tarenti præfectus.

Marcellus facella Honoris & Virtutis ædificat.

Locri oppugnati.

(*y*) al. scriberent, Consulibus permissum. (*z*) al. urbis. (*a*) al. *in ædem Jovis.* (*b*) al. perniciabiles. (*c*) al. custodire jussit tribunos militum, præfectosque sociûm, & centuriones. al. custodire jussi tribuni militum, præfectique & centuriones. (*d*) al. *notationem.* al. *cognitionem.* (*e*) al. *unam cellam duobus recte dedicari.*

(*) Ædem Honori & Virtuti) Hujus ædis curam habuisse Q. Fufium Kalenum ex nummo Tab. XLVIII. num. 4. discere possumus in quo caput Honoris comatum & laureatum, deinde caput Virtutis galeatum conspiciuntur. Conf. PATIN. Fam. Rom. p. 115. BEGER. Th. Br. T. II. p. 566.

gnam famam attulisse Fabio Tarentum rebatur, omne genus tormentorum, machinarumque ex Sicilia arcessierat: & naves indidem accitæ erant, quæ vergentem ad mare partem urbis oppugnarent.

Relicti.

Ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium Annibal admoverat copias: & collegam eduxisse jam à Venusia exercitum fama erat, cui conjungi volebat. Itaque in Apuliam ex Bruttiis reditum, & inter Venusiam Bantiamque minus trium millium passuum intervallo, Consules binis castris consederant. In eandem regionem & Annibal rediit; averso ab Locris bello.

Consules prælium offerunt.

Ibi Consules ambo ingenio feroces prope quotidie milites in aciem excire; haud dubia spe, si duobus exercitibus, consularibus junctis commisisset sese hostis, debellari posse.

CAP. XXVI. Annibal quia cum Marcello bis priore anno congressus, vicerat, victusque erat, ut cum eodem si dimicandum foret, nec spem nec metum ex vano haberet; ita duobus Consulibus haud quaquam sese parem futurum credebat.

Annibal ad insidias convertitur.

Itaque totus in suas artes versus, insidiis locum quærebat. Levia tamen prælia inter bina castra vario eventu fiebant: quibus quum extrahi æstatem posse Consules crederent, nihilominus oppugnari Locros posse rati, L. Cincio, *ut ex Sicilia Locros cum classe trajiceret*, scribunt. Et ut ab terra quoque oppugnari mœnia possent, ab Tarento partem exercitus, qui in præsidio erat, duci eo jusserunt. Ea ita futura per quosdam Thurinos comperta Annibali quum essent, mittit ad insidendam ab Tarento viam. Ibi sub tumulo Peteliæ tria millia equitum, peditum duo in occulto locata:

Consules ambo insidiis Pœnorum intercipiuntur.

in quæ inexplorato euntes Romani quum incidissent, ad duo millia armatorum cæsa, & mille ducenti ferme vivi capti. Alii dissipati fuga per agros saltusque Tarentum rediere. Tumulus erat silvestris, inter Punica & Romana castra, ab neutris primo occupatus: quia Romani qualis pars ejus, quæ vergeret ad hostium castra, esset, ignorabant,

Aliæ insidiæ.

Annibal insidiis, quam castris aptiorem eum crediderat. Itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgo in castris Romanis, *occupandum eum tumulum esse, & castello firmandum: ne, si occupatus ab Annibale foret, velut in cervicibus haberent hostem.* Movit ea res Marcellum,

Consules exploratum eunt.

& collegæ, *Quin imus*, inquit, *ipsi cum equitibus paucis exploratum? subjecta res oculis nostris certius dabit consilium.* Adsentiente Crispino, cum equitibus ducentis & viginti, ex quibus quadraginta Fregellani, ceteri Etrusci erant, proficiscuntur. Secuti M. Marcellus Consulis filius, & A. Manlius, tribuni militum: simul & duo præfecti sociûm, L. Arennius, & M. Aulius.

Sacra Marcelli ominosa.

Immolasse eo die quidam memoriæ prodidere Consulem Marcellum, & prima hostia cæsa, jecur sine capite inventum, in secunda omnia comparuisse, quæ assolent. Auctum etiam visum in capite: nec id sane aruspici placuisse; quod secundum trunca & turpia exta, nimis læta apparuissent.

Marcelli cupiditas dimicandi.

CAP. XXVII. Ceterum Consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Annibale, ut numquam satis castra castris collata duceret. Tum quoque vallo egrediens signum dedit, *ut ad locum miles esset paratus: si collis, in quem speculatum irent, placuisset, vasa colligerent, ac sequerentur.* Exiguum campi ante castra erat; inde in collem aperta undique & conspecta ferebat via. Numidis speculator nequaquam in spem tantæ rei positus; sed si quos vagos pabuli aut lignorum causa longius à castris progressos possent excipere, signum dat, ut pariter ab suis quisque latebris exorirentur.

Rursus Consules excipiuntur insidiis.

Non ante apparuere, quibus obviis ab jugo ipso consurgendum erat, quam circumiere qui à tergo includerent viam. Tum undique omnes exorti, & clamore sublato impetum fecere. Quum in ea valle Consules essent, ut neque evadere possent, in jugum occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumventi haberent; extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni cepta ab Etruscis fuga pavorem ceteris injecisset. Non tamen omisere pugnam deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri Consules hortando, ipsique ex parte pugnando, rem sustinebant. Sed postquam vulneratos ambo Consules,

Marcellus Cos. occiditur.

Marcellum etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum videre, tum & ipsi (perpauci autem supererant) cum Crispino Consule duobus jaculis icto, & Marcello adolescente, saucio & ipso, effugerunt.

Crispinus Cos. vulneratus fugit.

Interfectus A. Manlius tribunus militum, & ex duobus præfectis sociûm M. Aulius occisus, (*f*) L. Arennius captus. Et lictores Consulum quinque vivi in hostium potestatem venerunt: ceteri aut interfecti, aut cum Consule effugerunt. Equites tres & quadraginta aut in prælio, aut in fuga ceciderunt, duodeviginti vivi capti. Tumultuatum in castris fuerat, ut Consulibus irent subsidio: quum Consulem, & filium alterius Consulis saucios, exiguasque infelicis expeditionis reliquias, ad castra venientes cernunt. Mors Marcelli quum alioqui miserabilis fuit; tum quod nec pro ætate, (major jam enim sexaginta annis erat) neque pro veteris prudentia ducis, tam improvide se collegamque, & prope totam rempublicam in præceps dederat.

Varia fama de morte Marcelli.

Multos circa unam rem ambitus fecerim, si quæ de Marcelli morte variant auctores, omnia exsequi velim. Ut omittam alios, L. Cælius (*g*) triplicem rei gestæ ordinem edit: unam traditam fama: alteram scriptam laudatione filii, qui rei gestæ interfuerit: tertiam, quam ipse pro inquisita ac sibi comperta affert. Ceterum ita fama variat, ut tamen plerique, *loci speculandi causa castris egressum*, omnes, *insidiis circumventum*, tradant.

CAP. XXVIII. Annibal magnum terrorem hostibus morte Consulis unius, vulnere alterius, injectum esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. Ibi inventum Mar- celli

Humanitas Annibalis in mortuum Marcellum.

(*f*) al. Interfecti A. Manlius tribunus militum, & ex duobus præfectis sociûm Manius Aulius. L. Arennius captus. (*g*) al. Lælius.

celli corpus sepelit. Crispinus & morte collegæ, & suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nanctus est montes, in iis loco alto & tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt; alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem. Annulo (*h*) Marcelli simul cum corpore Annibal potitus erat. Ejus signi errore ne qui dolus necteretur (*i*) à Pœno, metuens Crispinus, circa civitates proximas miserat nuntios: *occisum collegam esse, annuloque ejus hostem potitum. Ne quibus literis crederent nomine Marcelli compositis.* Paullo ante hic nuntius Consulis Salapiam venerat, quum literæ ab Annibale allatæ sunt; Marcelli nomine compositæ: *se nocte, quæ diem illum secutura esset, Salapiam venturum. Parati milites essent, qui in præsidio erant, si quo opera eorum opus esset.* Sensere Salapiani (*k*) fraudem: & ab ira, non defectionis modo, sed etiam equitum interfectorum, rati occasionem supplicii peti, remisso retro nuntio (perfuga autem Romanus erat) ut sine arbitrio milites quæ vellent, oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus disponunt: custodias, vigiliasque in eam noctem intentius instruunt. Circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in præsidio erat, opponunt. Annibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit. Primi agminis erant perfugæ Romanorum, & arma Romana habebant. Ii, ubi ad portam est ventum, latine omnes loquentes excitant vigiles: *aperirique portam jubent; Consulem adesse.* Vigiles velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri portam. Cataracta dejecta clausa erat. (*l*) Eam partim vectibus levant: partim funibus subducunt, in tantum altitudinis, ut subire recti possent. Vix dum satis patebat iter, quum perfugæ certatim ruunt per portam: & quum sexcenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapiani, alii perfugas negligenter ex itinere suspensa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma, invadunt: alii è turri ejus portæ murisque saxis, sudibus, pilis, absterrent hostem. Ita inde Annibal suamet ipse fraude captus abiit: profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam Cincius summa vi, operibus tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto, oppugnabat. Magoni jam haud ferme fidenti, retenturum defensurumque se urbem, prima spes morte nuntiata Marcelli affulsit. Secutus inde nuntius, *Annibalem Numidarum equitatu præmisso, ipsum quantum accelerare posset, cum peditum agmine sequi.* Itaque ubi primum Numidas edito è speculis signo adventare sensit, & ipse patefacta repente porta ferox in hostes erumpit. Et primo, magis quia improviso id fecerat, quam quod par viribus esset, anceps certamen erat. Deinde ut supervenere Numidæ, tantus pavor Romanis est injectus, ut passim ad mare ac naves fugerent; relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita adventu Annibalis soluta Locrorum obsidio est.

Fraudem Annibalis antevertit Crispinus Consul.

Annibal à Salapianis delusus.

Perfugæ Romani occisi.

Locrorum obsidio solvitur.

CAP. XXIX. Crispinus postquam in Bruttios profectum Annibalem sensit, exercitum cui collega præfuerat, M. Marcellum tribunum militum Venusiam abducere jussit. Ipse cum legionibus suis Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ gravitate vulnerum patiens; Romam literas de morte collegæ scripsit, *quantoque ipse in discrimine esset. Se comitiorum causa non posse Romam venire: quia nec viæ laborem passurus videretur, & de Tarento solicitus esset, ne ex Bruttiis Annibal eo converteret agmen. Legatos opus esse ad se mitti, viros prudentes, cum quibus, quæ vellet, de republica loqueretur.* Hæ literæ recitatæ, magnum & luctum morte alterius Consulis, & metum de altero fecerunt. Itaque & Q. Fabium filium ad exercitum Venusiam miserunt: & ad Consulem tres legati missi, Sext. Julius Cæsar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, quum paucis ante diebus ex Sicilia redisset. Hi nuntiare Consuli jussi, *ut si ad comitia ipse Romam venire non posset; Dictatorem in agro Romano diceret comitiorum causa. Si Consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium Prætorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas sociorum urbes tueri posset.* Eadem æstate M. Valerius cum classe centum navium ex Sicilia in Africam transmisit: & ad Clupeam urbem exscensione facta, agrum late, nullo ferme obvio armato, vastabat. Inde ad naves raptim prædatores recepti, quia repente fama accidit, *classem Punicam adventare.* Octoginta erant & tres naves. Cum iis haud procul Clupea prospere pugnat Romanus. Decem & octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna terrestri navalique præda Lilybæum rediit. Eadem æstate & Philippus implorantibus Achæis auxilium tulit. Quos & Machanidas tyrannus Lacedæmoniorum finitimo bello urebat: & Ætoli navibus per fretum, quod Naupactum & Patras interfluit (*Rhion* incolæ vocant) exercitu trajecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Asiæ, quia Ætoli summum gentis suæ magistratum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Europam trajecturum.

Crispinus Cos. Capuam proficiscitur.

Crispini literæ ad Senatum.

M. Valerius classe Romana Africam populatur.

Vincit classem Punicam.

Res Græciæ.

CAP. XXX. Ob hæc Philippo in Græciam descendenti ad Lamiam urbem, Ætoli duce Pyrrhia, qui prætor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant & ab Attalo auxilia secum: & mille ferme ex Romana classe à P. Sulpicio missos. Adversus hunc ducem, atque has copias Philippus bis prospero eventu pugnavit: mille admodum hostium utraque pugna occidit. Inde quum Ætoli metu compulsi Lamiæ urbis mœnibus tenerent sese, Philippus ad Phalera exercitum reduxit. In Maliaco sinu is locus est; quondam frequenter habitatus propter egregium portum, tutasque circa stationes, & aliam opportunitatem maritimam, terrestremque. Eo legati ab rege Ægypti Ptolemæo (*) Rhodiisque

Ætoli à Philippo victi.

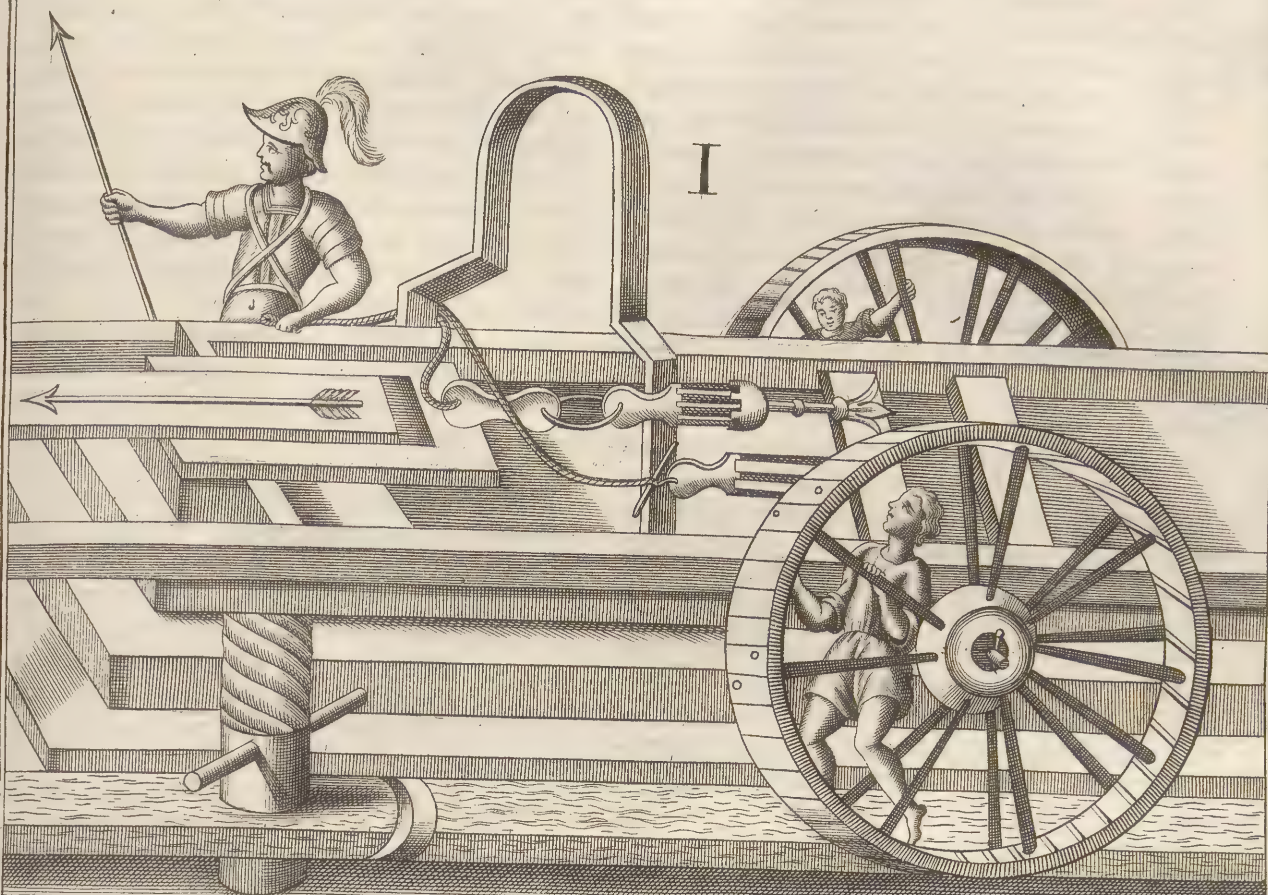
(*h*) al. Annulis. (*i*) al. ne cui dolus necteretur. al. ne quis dolus necteretur. (*k*) al. Salapitani. (*l*) al. moliri. Porta, Cataracta dejecta, clausa erat.

(*) Rhodiis) Rhodum insulam à Rosa denominari, satis constat. Si alii in dubium vocaverint, nummos Rhodiorum inspiciant, quorum

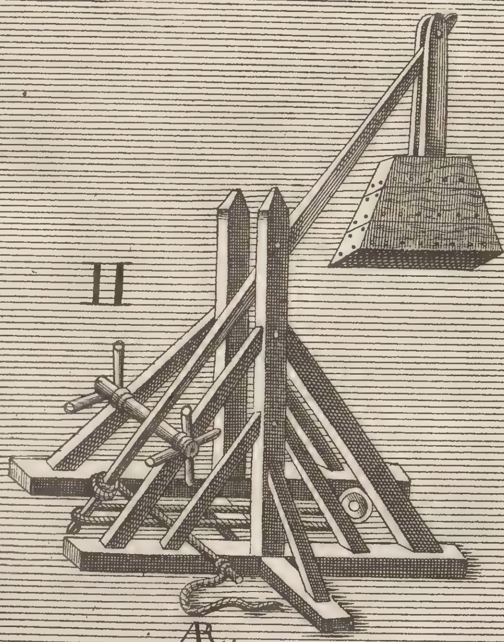
TAB. XLVIII.

pag. 426. 428. 440. 442.

I

II

III

IV

V

diisque & Atheniensibus & Chiis (**) venerunt, ad dirimendum inter Philippum atque Ætolos bellum. Adhibitus ab Ætolis ex finitimis pacificator Amynander rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Ætolis cura erat, ferocioribus quam pro ingeniis Græcorum gentis: quam ne Philippus regnumque ejus, grave libertati futurum, rebus Græciæ immisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium Achæorum; concilioque ei & locus, & dies certa indicta. Interim triginta dierum induciæ impetratæ. Profectus inde rex per Thessaliam Bœotiamque, Chalcidem Eubœæ venit, ut Attalum, quem classe Eubœam petiturum audierat, portubus & littorum appulsu arceret. Inde præsidio relicto adversus Attalum, si forte interim trajecisset, profectus ipse cum paucis equitum levisque armaturæ, (***) Argos venit. Ibi curatione Heræorum Nemeorumque suffragiis populi ad eum delata, quia *se Macedonum reges ex ea civitate oriundos referunt:* Heræis peractis, ab ipso ludicro extemplo Rhium profectus est, ad indictum multo ante sociorum concilium. Ibi de Ætolico finiendo bello actum, ne causa aut Romanis aut Attalo intrandi Græciam esset. Sed ea omnia vix dum induciarum tempore circumacto, Ætoli turbavere: postquam & Attalum Æginam venisse, & Romanam classem stare ad Naupactum audivere. Vocati enim in concilium Achæorum, in quo eædem legationes erant, quæ ad Phalera egerant de pace; primum questi sunt *quædam parva contra fidem conventionis tempore induciarum facta:* postremo negarunt *dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achæi Pylum redderent, Romanis restitueretur Atintania: (m) Scerdilædo & Plevrato Arduæi. (n)* Enim vero indignum ratus Philippus, victos victori sibi ultro conditiones ferre: *ne antea quidem se aut de pace audisse, aut inducias pepigisse,* dixit, *spem ullam habentem quieturos Ætolos; sed ut omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli causam quæsisse.* Ita infecta pace concilium dimisit; quatuor millibus armatorum relictis ad præsidium Achæorum, & quinque longis navibus acceptis. Quas si adjecisset missæ nuper ad se classi Carthaginiensium, & ex Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus, statuerat navali prælio lacessere Romanos; jam diu in ea regione potentes maris. Ipse ab eo concilio Argos regressus: jam enim Nemeorum appetebat tempus, quæ celebrari volebat præsentia sua.

Induciæ 30. dierum impetratæ.

Philippus proficiscitur in Peloponnesum.

Consilia de pace irrita.

Ludi Nemei.

CAP. XXXI. Occupato rege apparatu ludorum, & per dies festos licentius quam inter belli tempora remittente animum, P. Sulpicius ab Naupacto profectus, classem appulit inter Sicyonem & Corinthum, agrumque nobilissimæ fertilitatis effuse vastavit. Fama ejus rei Philippum ab ludis excivit: raptimque cum equitatu profectus, jussis subsequi peditibus, palatos passim per agros, gravesque præda (ut qui nihil tale metuerent) adortus Romanos, compulit in naves. Classis Romana haudquaquam læta præda Naupactum rediit. Philippus quoque, ludorum qui reliqui erant, celebritatem, quantæcumque de Romanis tamen, victoriæ partæ fama auxerat: lætitiaque ingenti celebrati festi dies. Eo magis etiam, quod populariter dempto capitis insigni, purpura atque alio regio habitu, æquaverat ceteris (o) se in speciem: quo nihil gratius est civitatibus liberis. Præbuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine fœda ac deformia effecisset. Vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritas (p) domos dies noctesque: & submittendo se in privatum (q) fastigium, quo minus conspectus, eo solutior erat: & libertatem quum aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat: periculosumque & viris & parentibus erat, moram incommoda severitate libidini regiæ fecisse. Uni etiam principi Achæorum Arato adempta uxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat. Per hæc flagitia solenni Nemeorum peracto, paucisque additis diebus, Dymas est profectus ad præsidium Ætolorum, quod ab Eleis accitum acceptumque in urbem erat, ejiciendum. Cycliadas (penes eum summa imperii erat) Achæique ad Dymas regi occurrere, & Eleorum accensi odio, quod à ceteris Achæis dissentirent; & infensi Ætolis, quos Romanum quoque adversus se movisse bellum credebant. Profecti ab Dymis conjuncto exercitu transeunt Larissum amnem, qui Eleum agrum ab Dymeo dirimit.

Classis Romana Corinthium agrum vastat.

Repellitur à Philippo.

Philippi licentia.

Philippus in Ætolos proficiscitur.

CAP. XXXII. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absumpserunt. Postero die acie instructa ad urbem accesserunt; præmissis equitibus, qui obequitando portis promptum ad excursiones genus lacesserent Ætolorum. Ignorabant Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto Cyllenen trajecisse: & expositis in terram quatuor millibus armatorum, silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse Elim. Itaque improvisa res ingentem injecit terrorem, postquam inter Ætolos Eleosque Romana signa atque arma cognovere. Et primo recipere suos voluerat rex: dein, contracto jam inter Ætolos & Trallos (Illyriorum id est genus) certamine, quum urgeri videret suos, & ipse rex cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo trajectus, quum prolapsum per caput regem effudisset, atrox pugna utrimque accensa est; & ab Romanis impetu in regem facto, & protegentibus regiis. Insignis & ipsius pugna fuit, quum pedes inter equites coactus esset prælium inire. Deinde quum jam im-

Sulpicius Cyllenen trajicit.

Philippus vincitur à Romanis.

(m) al. *Sationis restituerentur Athamanis.* (n) al. *Achride.* (o) al. civis. (p) al. maritimas. (q) al. & submittendo in privatum.

quorum tres adducimus Tab. XLVIII. num. 5. Tab. XLIX. num. 1. & 2. Sunt hi nummi Cimeliarchii mei rariores notæ, non rosæ florem tantum, sed & Apollinem seu Solem, cui Insula sacra fuit referentes. Conf. BEGER. Th. Br. T. I. p. 410. sqq.

(**) Chiis) Chiorum nummus Tab. XLIX. num. 3. exhibetur. In quo prora navis scientiam nauticam, Sphinx ænigmaticam eruditionem Chiorum loquuntur. Amphora tandem Chium fictilibus celebrem vinoque generoso claram ostendit. Conf. BEGER. l. c. p. 420.

(***) Argos) Argivorum numisma Cimeliarchi mei æreum aspice B. L. Tab. XLIX. num. 4. nusquam quod sciam hactenus vulgatum. Jovis cultum refert.

par certamen esset, caderentque circa eum multi & vulnerarentur, raptus ab suis, atque alteri equo injectus, fugit. Eo die castra quinque millia passuum ab urbe Eleorum posuit. Postero ad castellum (Pyrgum vocant) copias omnes eduxit: quo agrestium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulsam audierat. Eam inconditam inermemque multitudinem primo statim terrore adveniens cepit: compensaveratque ea præda, quod ignominiæ ad Elim acceptum fuerat. Dividenti prædam captivosque (fuerant autem quatuor millia hominum, pecoris omnis generis ad millia viginti) nuntius ex Macedonia venit: *Eropum quendam, corrupto arcis præsidiique præfecto, Lychnidum cepisse. Tenere & Dassaretiorum quosdam vicos, & Dardanos etiam concire.* Omisso igitur Achaico atque Ætolico bello, relictis tamen duobus millibus & quingentis omnis generis armatorum, cum Menippo & Polyphanta ducibus ad præsidium sociorum, profectus ab Dymis per Achaiam Bœotiamque & Beboidem, (r) decimis castris Demetriadem in Thessaliam pervenit.

Et fere capitur.

Philippus revocatur in Macedoniam.

CAP. XXXIII. Ibi alii majorem afferentes tumultum nuntii occurrunt: *Dardanos in Macedoniam effusos, Orestidem jam tenere, ac descendisse in Argestæum (s) campum: famamque inter Barbaros celebrem esse, Philippum occisum.* Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit; in arborem illatus impetu equi, ad eminentem ramum cornu alterum galeæ perfregit. Id inventum ab Ætolo quodam, perlatumque in Ætoliam ad Scerdilædum, cui notum erat insigne galeæ; famam interfecti regis vulgavit. Post profectionem ex Achaia regis, Sulpicius Æginam classe profectus, cum Attalo sese conjunxit. Achæi cum Ætolis Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex, & P. Sulpicius Æginæ hibernarunt. Exitu hujus anni T. Quintius Crispinus Consul, Dictatore comitiorum ludorumque faciendorum causa dicto T. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. Alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat; duo Consules sine memorando prælio interfecti, velut orbam rempublicam reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitum Cn. Servilium (tum ædilis curulis erat) dixit. Senatus, quo die primum est habitus, ludos magnos facere Dictatorem jussit, quos M. Æmilius prætor urbis C. Flaminio, Cn. Servilio, Consulibus, fecerat: & in quinquennium voverat. Tum Dictator & ludos fecit, & insequens lustrum vovit. Ceterum, quum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis, una præcipua cura Patres Populumque incessit, Consules primo quoque tempore creandi: & ut eos potissimum crearent, quorum virtus satis tuta à fraude Punica esset; *Quum toto eo bello damnosa, præpropera ac fervida ingenia imperatorum fuisse: tum eo ipso anno Consules nimia cupiditate conserendi cum hoste manum, in nec opinatam fraudem lapsos esse. Ceterum Deos immortales miseritos (t) nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus: temeritatem Consulum, ipsorum capitibus damnasse.*

Dardani Macedoniam populantur.

Achæi bene rem gerunt.

T. Quintius Crispinus Cos. moritur. T. Manlius Torquatus Dictator.

Ludi Magni.

Consilia de Consulibus creandis.

CAP. XXXIV. Quum circumspicerent Patres, quosnam Consules facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. Ei collega quærebatur. Et virum quidem eum egregium ducebant: sed promptiorem acrioremque, quam tempora belli postularent, aut hostis Annibal: temperandum acre ejus ingenium moderato & prudenti viro adjuncto collega censebant. M. Livius erat multis ante annis ex consulatu populi judicio damnatus. Quam ignominiam adeo ægre tulerat, ut & rus migraret, & permultos annos & urbe, & omni cœtu careret hominum. Octavo ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus, & M. Valerius Lævinus Consules reduxerant eum in urbem: sed erat veste obsoleta, capilloque & barba promissa: præferens in vultu habituque insignem memoriam ignominiæ acceptæ. L. Veturius, & P. Licinius censores eum tonderi, & squalorem deponere, & in Senatum venire, fungique aliis publicis muneribus coëgerunt. Sed tum quoque aut verbo assentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat, donec cognati homini eum causa M. Livii Macati, quum fama ejus ageretur, stantem coëgit in Senatu sententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in se, causamque sermonibus præbuit, *indigno injuriam à populo factam, magnoque id damno fuisse, quod tam gravi bello nec opera, nec consilio talis viri usa respublica esset. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Lævinum dari collegas posse, quia duos Patricios creari non liceret. Eandem causam in T. Manlio esse, præterquam quod recusasset delatum consulatum, recusaturusque esset. Egregium par Consulum fore, si M. Livium C. Claudio collegam adjunxissent.* Nec populus mentionem ejus rei ortam à Patribus est aspernatus. Unus eam rem in civitate, is cui deferebatur honos, abnuebat: *levitatem civitatis accusans. Sordidati rei non miseritos, candidam togam invito offerre: eodem honores pœnasque congeri. Si bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnassent? si noxium comperissent, quid ita male credito priore consulatu, alterum crederent?* Hæc taliaque arguentem & quærentem, castigabant Patres; *& M. Furium* memorantes *revocatum de exilio, patriam pulsam sede sua restituisse.* (u) *Ut parentum sævitiam, sic patriæ, patiendo ac ferendo leniendam esse.* Adnixi omnes, cum C. Claudio M. Livium Consulem fecerunt.

C. Claudius Nero laudatur.

Et M. Livius.

C. Claudius & M. Livius Coss. U. C. an. 545. Ol. 143. a. C. N. 208.

CAP. XXV. Post diem tertium ejus diei prætorum comitia habita. Prætores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius (x) A. & C. Hostilii Catones. Comitiis perfectis, ludisque factis, Dictator & magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam proprætor missus, ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quintius Consul habuerat. Et L. Manlius trans mare legatus iret, viseretque quæ res ibi gererentur: simul, quod Olympiæ ludi-

Prætores.

(r) al. Bœobam. al. Bœbeidem. (s) al. *Æstræum.* al. *Ægestæum.* (t) al. misertos. (u) al. *patria pulsum, sede sua restituisse.* (x) al. *C. Manlius.*

TAB. XLIX.
pag. 443.

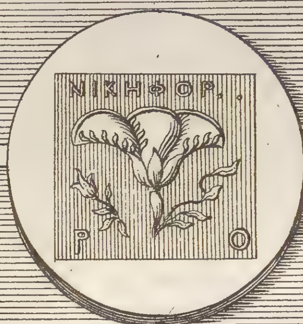
I

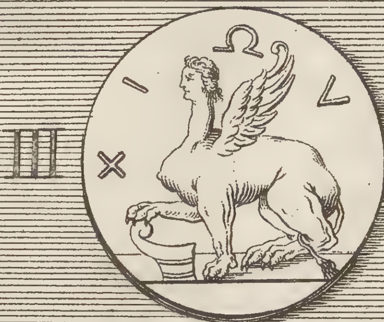
Æ.
Γ

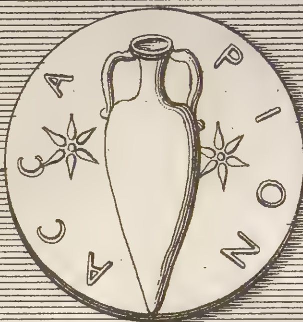
II

Æ.
B

III

ÆR.
Δ

IV

ÆR.
Δ

ludicrum ea æstate futurum erat, quod maximo cœtu Græciæ celebraretur: ut si tuto per hostem posset, adiret id concilium: ut qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini cives relegati ab Annibale essent, domos redirent; scirentque *sua omnia, quæ ante bellum habuissent, reddere Populum Romanum.* Quia periculosissimus annus imminere videbatur, neque Consules in republica erant: in Consules designatos omnes versi; *quam primum eos sortiri provincias, & præscíscere quam quisque eorum provinciam, quem hostem haberet*, volebant. De reconciliatione etiam gratiæ eorum in Senatu actum est; principio facto à Q. Fabio Maximo. Inimicitiæ autem (*y*) nobiles inter eos erant, & acerbiores eas, indignioresque Livio sua calamitas fecerat, quod spretum se in ea fortuna credebat. Itaque is magis implacabilis erat: &, *nihil opus esse reconciliatione*, ajebat. *Acrius & intentius omnia gesturos; timentes ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret.* Vicit tamen auctoritas Senatus, ut positis simultatibus, communi animo consilioque administrarent rempublicam. Provinciæ iis non permistæ regionibus, sicut superioribus annis, sed diversæ extremis Italiæ finibus; alteri adversus Annibalem Bruttii, Lucani; alteri Gallia adversus Asdrubalem (quem jam Alpibus appropinquare fama erat) decreta. Exercitum ex duobus, qui in Gallia, quique in Etruria essent, addito urbano, eligeret quem mallet, qui Galliam esset sortitus. Cui Bruttii provincia evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius mallet Consulum prioris anni exercitum sumeret. Relictum à Consule exercitum, Q. Fulvius proconsul acciperet: eique in annum imperium esset. Et C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt. Legio una data, cui Fulvius proximo anno præfuerat. De Asdrubalis adventu in Italiam cura in dies crescebat.

Inimicitiæ privatæ reip. causa à Coss. depositæ. Provinciæ divisæ. Et exercitus.

CAP. XXXVI. Massiliensium primum legati nuntiaverant, *eum in Galliam transgressum: erectosque adventu ejus, qui magnum pondus auri attulisse diceretur, ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos.* Missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius, & M. Retius ad rem inspiciendam, retulerant, *misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum principes Gallorum omnia explorata referrent. Pro comperto habere, Asdrubalem ingenti jam coacto exercitu proximo vere Alpes trajecturum: nec tum eum quicquam aliud morari, nisi quod clausæ hieme Alpes essent.* In locum M. Marcelli P. Ælius Pætus augur creatus, inauguratusque. Et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcii, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno & lustrum conditum est à censoribus P. Sempronio Tuditano, & M. Cornelio Cethego. Censa civium capita centum triginta septem, centum & octo. Minor aliquanto numerus quam qui ante bellum fuerat. Eo anno primum, ex quo Annibal in Italiam venisset, comitium tectum esse, memoriæ proditum est, & ludos Romanos semel instauratos ab ædilibus curulibus Q. Metello, & C. Servilio. Et plebejis ludis biduum instauratum ab Q. Mamilio, & M. Cæcilio Metello ædilibus plebis. Et tria signa ad Cereris ædem dederunt: & Jovis epulum fuit ludorum causa. Consulatum inde ineunt, C. Claudius Nero, & M. Livius iterum. Qui, quia jam designati provincias sortiti erant, prætores sortiri jusserunt. C. Hostilio urbana evenit, addita & peregrina, ut tres in provincias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa legionum trium & viginti; ita per provincias divisa, ut binæ Consulum essent, quatuor Hispania haberet: tres prætores binas, in Sicilia, in Sardinia, & Gallia; duas C. Terentius in Etruria, duas Q. Fulvius in Bruttiis, duas Q. Claudius circa Tarentum & Salentinos; unam C. Hostilius Tubulus Capuæ. Duæ urbanæ ut scriberentur. Primis quatuor legionibus Populus tribunos creavit. In ceteras Consules miserunt.

Asdrubalis adventus in Italiam nuntiatur. Lustrum conditum. Ludi Romani. Et plebeji. Jovis epulum. Prætorum provinciæ. Legiones tres & viginti.

CAP. XXXVII. Priusquam Consules proficiscerentur, novendiale sacrum fuit: quia Veiis de cœlo lapidaverat. SUB UNIUS PRODIGII (ut fit) mentionem, alia quoque nuntiata, *Minturnis ædem Jovis, & Lucum Maricæ; item Atellæ murum, & portam de cœlo tacta.* Minturnenses, terribilius quod esset, adjiciebant, *sanguinis rivum in porta fluxisse. Et Capuæ lupus nocte portam ingressus, vigilem laniaverat.* Hæc procurata hostiis majoribus prodigia, & supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum. Inde iterum novendiale instauratum, quod in Armilustro lapidibus visum pluere. Liberatas religione mentes turbavit rursus nuntiatum, *Frusinone infantem natum esse quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinuessæ biennio ante, incertus mas an fœmina esset, natus erat.* Id vero aruspices ex Etruria acciti *fœdum ac turpe prodigium dicere. Extorrem agro Romano procul terræ contactu alto mergendum.* Vivum in arcam condidere, provectumque in mare projecerunt. Decrevere item pontifices, *ut virgines ter novenæ per urbem euntes carmen canerent.* Id quum in Jovis Statoris æde discerent conditum ab Livio poëta carmen tacta de cœlo ædes in Aventino Junonis reginæ. Prodigiumque id ad matronas pertinere aruspices quum respondissent, donoque Divam placandam esse; ædilium curulium edicto in Capitolium convocatæ, quibus in urbe Romana, intraque decimum lapidem ab urbe, domicilia essent, ipsæ inter se quinque & viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. Inde donum pelvis aurea facta, lataque in Aventinum, pureque & caste à matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem Divæ ab decemviris edicta dies; cujus ordo talis fuit: ab æde Apollinis boves fœminæ albæ duæ porta Carmentali in urbem ductæ. Post eas duo signa cupressea Junonis reginæ portabantur: tum septem & viginti virgines longam indutæ vestem, carmen in Junonem reginam canentes ibant: illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis; nunc abhorrens & inconditum, si referatur. Virginum

Prodigia. Procurata. Androgynus natus. Aliud prodigium. A matronis procuratum.

(*y*) al. ante.

ginum ordinem sequebantur decemviri coronati laurea, prætextatique. A porta, Jugario vico in forum venere. In foro pompa constitit; & per manus reste data, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt. Inde vico Tusco, Velabroque, per Boarium forum, in clivum Publicium, atque ædem Junonis reginæ perrectum. Ibi duæ hostiæ ab decemviris immolatæ, & simulacra cupressea in ædem illata.

Acris delectus.

CAP. XXXVIII. Diis rite placatis, delectum Consules habebant acrius intentiusque, quam prioribus annis quisquam meminerat habitum. Nam & belli terror duplicatus novi hostis in Italiam adventu: & minus juventutis erat, unde scriberent milites. Itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. Quibus recusantibus, edixere in diem certam, *ut quo quisque jure vacationem haberet, ad Senatum deferret.* Ea die hi populi ad Senatum venerunt: Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, & ab supero mari Senensis. Quum vacationes suas quisque populus recitaret; nullius quum in Italia hostis esset, præter Antiatem Ostiensemque, vacatio observata est, & earum coloniarum juniores jurejurando adacti, *supra dies triginta* (z) *non pernoctaturos se esse extra mœnia coloniæ suæ, donec hostis in Italia esset.* Quum omnes censerent, *primo quoque tempore Consulibus eundem ad bellum* (nam & Asdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos cisalpinos, neve Etruriam erectam in spem rerum novarum solicitaret: & Annibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttiis atque obviam fratri ire posset) Livius cunctabatur, parum fidens suarum provinciarum exercitibus: collegam ex duobus consularibus egregiis exercitibus, & tertio, cui Q. Claudius Tarenti præesset, electionem habere. Intuleratque mentionem de Volonibus revocandis ad signa. Senatus liberam potestatem Consulibus fecit, & supplendi unde vellent, & eligendi de omnibus exercitibus quos vellent, permutandique: & ex provinciis, quos è republica censerent esse, traducendi. Ea omnia cum summa concordia Consulum acta. Volones in undevicesimam & vicesimam legiones scripti. Magni roboris auxilia ex Hispania quoque à P. Scipione M. Livio missa, quidam ad id bellum auctores sunt: octo millia Hispanorum Gallorumque, & duo millia de legione militum: equitum ad mille octingentos, mistos Numidas Hispanosque. M. Lucretium has copias navibus adduxisse: & sagittariorum, funditorumque ad quatuor millia, ex Sicilia C. Mamilium misisse.

Vacationes populorum Italiæ.

Exercitus contra Asdrubalem & Annibalem.

Asdrubal transit Alpes.

CAP. XXXIX. Auxerunt Romæ tumultum literæ ex Gallia allatæ ab L. Porcio prætore: *Asdrubalem movisse ex hibernis, & jam Alpes transire: octo millia Ligurum conscripta, armataque, conjunctura se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures qui eos bello occuparet. Se cum invalido exercitu, quoad tutum putaret, progressurum.* Hæ literæ Consules, raptim confecto delectu, maturius quam constituerant, exire in provincias coëgerunt: ea mente, ut uterque hostem in sua provincia contineret, neque conjungi, aut conferre in unum vires pateretur. Plurimum in eam rem adjuvit opinio Annibalis: quod & si ea æstate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quæ ipse in transitu, nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus locisque pugnando per quinque menses exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitum exspectabat. Ea tardius movendi ex hibernis causa fuit. Ceterum Asdrubali, & sua, & aliorum spe omnia celeriora atque expeditiora fuere. Non enim receperunt modo Arverni eum, deincepsque aliæ Gallicæ atque Alpinæ gentes; sed etiam secutæ sunt ad bellum. Et quum per munita pleraque transitu fratris, quæ antea invia fuerant, ducebat; tum etiam duodecim annorum assuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora jam hominum transibat ingenia. Invisitati (a) namque antea alienigenis, nec videre ipsi advenam in sua terra assueti, omni genere humano insociabiles erant. Et primo ignari quo Pœnus pergeret, suas rupes suaque castella, & pecorum hominumque prædam peti crediderant: fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, satis edocuerat *viam tantum Alpes esse: duas prævalidas urbes, magno inter se maris terrarumque spatio discretas, de imperio & opibus certare.* Hæ causæ aperuerant Alpes Asdrubali. Ceterum quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra obsidet magis, quam oppugnat, corrupit. Crediderat campestris oppidi facilem expugnationem esse: & nobilitas coloniæ induxerat eum, *magnum se excidio ejus urbis terrorem ceteris ratum injecturum.* Non ipsum solum ea oppugnatio impediit: sed Annibalem post famam transitus ejus tanto spe sua celeriorem, jam moventem ex hibernis, continuerat. Quippe reputantem non solum quam lenta urbium oppugnatio esset: sed etiam quam ipse frustra eandem illam coloniam ab Trebia victor regressus tentasset.

Arvernis Gallis & Alpinis gentibus eum recipientibus.

Placentiam obsidet Asdrubal.

Anxietas Romanorum ob Asdrubalis adventum.

CAP. XL. Consules diversis itineribus profecti ab urbe, velut in duo pariter bella, distenderant curas hominum: simul recordantium, *quas primus adventus Annibalis intulisset Italiæ clades:* simul quum illa angeret cura, *quos tam propitios urbi atque imperio fore Deos, ut eodem tempore utrobique respublica prospere gereretur. Adhuc adversa secundis pensando, rem ad id tempus extractam esse. Quum in Italia ad Trasimenum & Cannas præcipitasset Romana res prospera bella in Hispania prolapsam eam erexisse. Postea quum in Hispania alia super aliam clades, duobus egregiis ducibus amissis, duos exercitus ex parte delesset; multa secunda in Italia Siciliaque gesta quassatam rempublicam excepisse: & ipsum intervallum loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium dedisse ad respirandum. Nunc duo bella in Italiam accepta, duos celeberrimi nominis duces circumstare urbem Romam, & unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuisse. Qui eorum prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero juncturum.* Terrebat & proximus annus lugu-

(z) al. *ultra dies quadraginta.* (a) al. inusitati.

lugubris duorum Consulum funeribus. His anxii curis homines, digredientes in provincias Consules prosecuti sunt. Memoriæ proditum est, plenum adhuc iræ in cives M. Livium ad bellum proficiscentem, monenti Q. Fabio, *ne priusquam genus hostium cognosset, temere manum consereret*, respondisse, *ubi primum hostium agmen conspexisset, pugnaturum.* Quum quæreretur, *quæ causa festinandi esset; Aut ex hoste egregiam gloriam*, inquit, *aut ex civibus victis gaudium, meritum certe, & si non honestum, capiam.* Priusquam Claudius Consul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Salentinos exercitum Annibalem, cum expeditis cohortibus adortus C. Hostilius Tubulus, incomposito agmini terribilem tumultum intulit. Ad quatuor millia hominum occidit, novem signa militaria cepit. Moverat ex hibernis, ad famam hostis, Q. Claudius, qui per urbes agri Salentini castra disposita habebat. Itaque ne cum duobus exercitibus simul confligeret Annibal, nocte castra ex agro Tarentino movit, atque in Bruttios concessit. Claudius in Salentinos agmen convertit. Hostilius Capuam petens, obvius ad Venusiam fit Consuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia & quingenti equites, quibus Consul adversus Annibalem res gereret: reliquas copias Hostilius Capuam ducere jussus, ut Q. Fulvio proconsuli traderet.

Livii ira in cives.

CAP. XLI. Annibal undique contracto exercitu, quem in hibernis, aut in præsidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit; spe recipiendi oppida, quæ per metum ad Romanos defecissent. Eodem à Venusia Consul Romanus exploratis itineribus contendit & mille fere & quingentos passus castra ab hoste locat. Grumenti mœnibus prope injunctum videbatur Pœnorum vallum. Quingenti passus erant inter castra (*b*) Punica ac Romana. Interjacebat campus, colles imminebant nudi, sinistro lateri Carthaginiensium, dextro Romanorum; neutris suspecti: quod nihil silvæ, neque (*c*) ad insidias latebrarum habebant. In medio campo ab stationibus procursantes, certamina, haud satis digna dictu, serebant. Id modo Romanum quærere apparebat, ne abire hostem pateretur. Annibal inde evadere cupiens, totis viribus in aciem descendebat. (*d*) Tum Consul ingenio hostis usus, quo minus in tam apertis collibus timeri insidiæ poterant; quinque cohortes (*e*) additis quinque manipulis, (*f*) nocte jugum superare, & in aversis vallibus considere jubet. Tempus exsurgendi ex insidiis, & aggrediendi hostem, Ti. Claudium Asellum tribunum militum, & P. Claudium præfectum sociûm edocet, quos cum iis mittebat. Ipse luce prima copias, omnes peditum equitûmque in aciem eduxit. Paullo post & ab Annibale signum pugnæ propositum est: clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus. Inde eques, pedesque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes. Quos ubi effusos Consul videt, tribuno militum tertiæ legionis C. Aurunculeio imperat, *ut equites legionis quanto maximo impetu possit, in hostem emittat. Ita pecorum modo, incompositos toto passim campo se fudisse, ut sterni obterique, priusquam instruantur, possint.*

Castra Romana & Punica collata.

Insidiæ Romanorum.

CAP. XLII. Nondum Annibal è castris exierat, quum pugnantium clamorem audivit. Itaque excitus tumultu, raptim ad hostem copias agit. Jam primos occupaverat equestris terror. Peditum etiam prima legio; & dextra ala prælium inibant. Incompositi hostes, ut quemque aut pediti aut equiti, casus obtulit, ita conserunt manus. Crescit pugna subsidiis, & procurrentium ad certamen numero augetur: pugnantesque (quod nisi in veteri exercitu, & duci veteri (*g*) haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset Annibal; ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor ab tergo auditus, metum, ne intercluderentur à castris, injecisset. Inde pavor incussus: & fuga passim fieri cepta est. Minorque cædes fuit, quia propinquitas castrorum breviorem fugam perculsis fecit. Equites enim tergo inhærebant: transversa latera invaserant cohortes, secundis collibus, via nuda ac facili decurrentes. Tamen supra octo millia hominum occisa: supra septingentos capti: signa militaria novem adempta: elephanti etiam, quorum nullus usus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quatuor occisi, duo capti. Circa quingentos Romanorum sociorumque victores ceciderunt. (*h*) Postero die Pœnus quievit. Romanus in aciem copiis eductis, posteaquam neminem signa contra efferre vidit; spolia legi cæsorum hostium, & suorum corpora collata in unum sepeliri jussit. Inde insequentibus continuis diebus aliquot ita institit portis, ut prope inferre signa videretur; donec Annibal tertia vigilia crebris ignibus tabernaculisque, quæ pars castrorum ad hostes vergebat, & Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus, Apuliam petere intendit. Ubi illuxit, successit vallo Romana acies. Et Numidæ ex composito paullisper in portis se valloque ostentavere: frustratique aliquamdiu hostes, citatis equis agmen suorum assequuntur. Consul ubi silentium in castris, & ne paucos quidem qui prima luce obambulaverant, parte ulla cernebat; duobus equitibus speculatum in castra præmissis, postquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa jussit. Tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam discurrunt, receptui deinde cecinit, multoque ante noctem copias reduxit. Postero die prima luce profectus, magnis itineribus famam & vestigia agminis sequens, haud procul Venusia hostem assequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit. Supra duo millia Pœnorum cæsa. Inde nocturnis, montanisque itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde (is enim præsidio

Prælium inter Neronem Consulem, & Annibalem.

Secundum Romanis.

Cædes Pœnorum.

Annibal nocte recedit.

Cui sequitur Consul Claudius Nero.

(*b*) al. intererant castra. (*c*) al. quod nihil silvæ, nihil &c. al. quod nihil neque silvæ, neque. (*d*) al. ne abire hostem pateretur Annibalem, inde cupiens totis viribus in aciem descendebat. (*e*) al. cohortibus. (*f*) al. quinque cohortibus additos quinque manipulos. (*g*) al. & duce vetere. (*h*) al. Romanorum sociorumque ducenti ceciderunt.

præſidio ejus loci præfuerat) in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum miſſus. Annibal copiis ad ſuas additis, Venuſiam retro, quibus venerat itineribus, repetit: atque inde Canuſium procedit. Nunquam Nero veſtigiis hoſtis abſtiterat: & Q. Fulvium, quum Metapontum ipſe proficiſceretur, in Lucanos, ne regio ea ſine præſidio eſſet, arceſſierat.

Asdrubalis literæ intercipiuntur.

CAP. XLIII. Inter hæc ab Asdrubale, poſtquam à Placentiæ obſidione abſceſſit, quatuor Galli equites, duo Numidæ cum literis ad Annibalem miſſi, quum per medios hoſtes totam ferme longitudinem Italiæ emenſi eſſent, dum Metapontum cedentem Annibalem ſequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, à vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium proprætorem deducuntur. Eum primo incertis implicantes reſponſis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coëgit, edocuerunt; *literas ſe ab Asdrubale ad Annibalem ferre.* Cum iis literis, ſicut erant, ſignatis, L. Virginio Tribuno militum ducendi ad Claudium Conſulem traduntur. Duæ ſimul turmæ Samnitium præſidii cauſa miſſæ. Qui ubi ad Conſulem pervenerunt, literæque lectæ per interpretem ſunt, & ex captivis percunctatio facta; tum Claudius non id tempus eſſe reipublicæ ratus, quo conſiliis ordinariis provinciæ ſuæ quiſque finibus per exercitus ſuos cum hoſte deſtinato ab Senatu, bellum gereret: audendum, ac novandum aliquid improviſum, inopinatum, quod ceptum non minorem apud cives, quam hoſteis terrorem faceret; perpetratum in magnam lætitiam ex magno metu verteret; literis Asdrubalis Romam ad Senatum miſſis, ſimul & ipſe Patres Conſcriptos quid pararet, edocet, *ut quum in Umbria ſe occurſurum Asdrubal fratri ſcribat; legionem à Capua Romam arceſſant: delectum Romæ habeant: exercitum urbanum ad Narniam hoſti opponant.* Hæc Senatui ſcripta. Præmiſſi autem per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Prætutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibuſque commeatus paratos militi ad veſcendum in viam deferrent, equos jumentaque alia producerent, ut vehiculorum feſſis copia eſſet. Ipſe de toto exercitu civium ſociorumque quod roboris erat, delegit, ſex millia peditum, mille equites: pronuntiat, occupare ſe in Lucanis proximam urbem Punicumque in ea præſidium velle, ut ad iter parati omnes eſſent. Profectus nocte, flexit in Picenum. Et Conſul quidem quantis maximis poterat itineribus, ad collegam ducebat; relicto Q. Catio legato, qui caſtris præeſſet.

C. Nero ad Collegam M. Livium progreditur.

Romanorum terror.

CAP. XLIV. Romæ haud minus terroris ac tumultus erat, quam fuerat biennio ante, quum caſtra Punica objecta Romanis mœnibus portisque fuerant. Neque ſatis conſtabat animis, tam audax iter Conſulis laudarent, vituperarentne. Apparebat (quo nihil iniquius eſt) ex eventu famam habiturum. *Caſtra prope Annibalem hoſtem relicta ſine duce cum exercitu, cui detractum foret omne quod roboris, quod floris fuerit; & Conſulem in Lucanos oſtendiſſe iter, quum Picenum & Galliam peteret; caſtra relinquentem nulla alia re tutiora, quam errore hoſtis, qui ducem inde atque exercitus partem abiſſe ignoraret. Quid futurum, ſi id palam fiat? & aut inſequi Neronem cum ſex millibus armatorum profectum, Annibal toto exercitu velit; aut caſtra invadere, prædæ relicta, ſine viribus, ſine imperio, ſine auſpicio? Veteres ejus belli clades, duo Conſules proximo anno interfecti terrebant. Et ea omnia accidiſſe, quum unus imperator, unus exercitus hoſtium in Italia eſſet: nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Annibales in Italia eſſe. Quippe & Asdrubalem, patre eodem Amilcare genitum, æque impigrum ducem, per tot in Hiſpania annos Romano exercitum (i) bello, gemina victoria inſignem, duobus exercitibus cum clariſſimis ducibus deletis. Nam itineris quidem celeritate ex Hiſpania, & concitatis ad arma Gallicis gentibus, multo magis quam Annibalem ipſum gloriari poſſe. Quippe in iis locis hunc coëgiſſe exercitum, quibus ille majorem partem militum fame, ac frigore, quæ miſerrima mortis genera ſunt, amiſiſſet.* Adjiciebant etiam periti rerum Hiſpaniæ, *haud cum ignoto duce C. Nerone congreſſum: ſed quum in ſaltu impedito deprehenſus forte, haud ſecus quam puerum, conſcribendis fallacibus conditionibus pacis fruſtratus eluſiſſet.* Omnia majora etiam vero; præſidia hoſtium, minora ſua, metu interprete ſemper in deteriora inclinato, ducebant.

Nero milites hortatur.

CAP. XLV. Nero poſtquam jam tantum intervalli ab hoſte fecerat, ut detegi conſilium ſatis tutum eſſet, paucis milites alloquitur. *Negat ullius conſilium imperatoris in ſpeciem audacius, reipſa tutius fuiſſe, quam ſuum. Ad certam eos ſe victoriam ducere. Quippe ad quod bellum collega non ante, quam ad ſatietatem ipſius peditum atque equitum datæ ab Senatu copiæ fuiſſent, majores, inſtructioreſque quam ſi adverſus ipſum Annibalem iret, profectus ſit; eo ipſos quantumcunque virium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos. Auditum modo in acie (nam ne ante audiretur, daturum operam) alterum Conſulem, & alterum exercitum adveniſſe, haud dubiam victoriam facturum. Famam bellum conficere, & parva momenta, in ſpem metumque impellere animos. Gloriæ quidem ex re bene geſta partæ fructum prope omnem ipſos laturos. Semper QUOD POSTREMUM ADJECTUM SIT, id rem totam videri traxiſſe. Cernere ipſos, quod concurſu, qua admiratione, quo favore hominum iter ſuum celebretur.* Et hercule per inſtructa omnia ordinibus virorum mulierumque undique ex agris effuſorum, inter vota ac preces & laudes ibant: *illos præſidia reipublicæ, vindices urbis Romanæ imperiique appellabant: in illorum armis dextriſque ſuam liberorumque ſuorum ſalutem ac libertatem repoſitam eſſe.* Deos omnes Deaſque precabantur, *ut illis fauſtum iter, felixque pugna, matura ex hoſtibus victoria eſſet: damnarenturque ipſi votorum, quæ pro iis ſuſcepiſſent; ut quemadmodum nunc ſoliciti proſequerentur eos, ita paucos poſt dies læti ovantibus victoria obviam irent.* Invitare inde pro ſe quiſque, offerre, & fatigare precibus, *ut quæ ipſis jumentiſque uſui eſſent, ab ſe potiſſimum ſumerent. Benigne omnia cumulata dare.* Modeſtia certare mili-

Magna gratulatione ubique excipitur.

(i) al. *exercitatum.*

re milites, ne quid ultra usum necessarium sumerent: nihil morari, nec ab signis absistere cibum capientes: (*k*) diem ac noctem ire: vix quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Et ad collegam præmissi erant, qui nuntiarent adventum, percunctarenturque, *clam an palam*, *interdiu*, *an noctu venire sese vellet*, *iisdem an aliis considere castris*, Nocte clam ingredi melius visum est.

CAP. XLVI. Tessera per castra ab Livio Consule data erat, *ut tribunum tribunus*, *centurio centurionem*, *eques equitem*, *pedes peditem acciperet.* Neque enim dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius Consulis sentiret: & coarctatio plurium in angusto tendentium facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme, præter arma, secum in expeditionem tulerat. Ceterum in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat; offerentibus sese ultro; & veteribus militibus perfunctis jam militia; & juvenibus, quos certatim nomina dantes, si quorum corpori species, roburque virium aptum militiæ videbatur, conscripserat. Ad Senam castra alterius Consulis erant: & quingentos inde ferme passus Asdrubal aberat. Itaque quum jam appropinquaret, tectus montibus substitit Nero: ne ante noctem, castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum summa omnium lætitia hospitaliter excipiuntur. Postero die concilium habitum, cui & L. Porcius Licinus prætor affuit. Castra juncta Consulum castris habebat: & ante adventum eorum, per loca alta ducendo exercitum, quum modo insideret angustos saltus, ut transitum clauderet; modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat. Is tum in concilio aderat. Multorum eo inclinant sententiæ, *ut dum fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero*, *simul & ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies*, *tempus pugnæ differretur.* Nero non suadere modo, sed summa ope orare instititt, *ne consilium suum*, *quod tutum celeritas fecisset*, *temerarium morando facerent. Errore* (*qui non diuturnus futurus esset*) *velut torpentem Annibalem*, *nec castra sua sine duce relicta aggredi*, *nec ad sequendum se iter intendisse*, *antequam se moveat*, *delere exercitum Asdrubalis posse*, *redireque* (*l*) *in Apuliam. Qui prolatando spatium hosti det*, *eum & illa castra prodere Annibali*, *& aperire in Galliam iter*; *ut per otium*, *ubi velit*, *Asdrubali conjungatur. Extemplo signum dandum*, *& exeundum in aciem*: *abutendumque errore hostium absentium*, *præsentiumque*: *dum neque illi sciant cum paucioribus*, *nec hi cum pluribus & validioribus rem esse.* Concilio dimisso signum pugnæ proponitur, confestimque in aciem procedunt.

Netonis agmen voluntariis augetur.

Nero clam ingreditur castra Livii.

Consulum deliberatio de Asdrubale oppugnando.

Celeritatem suadet Nero.

CAP. XLVII. Jam hostes ante castra instructi stabant. Moram pugnæ attulit, quod Asdrubal profectus ante signa, cum paucis equitibus, scuta vetera hostium notavit, quæ ante non viderat, & strigosiores equos. Multitudo quoque major solita visa est. Suspicatus enim, id quod erat; receptui propere cecinit, ac misit ad flumen, unde aquabantur: ubi & excipi aliqui possent, & notari oculis, si qui forte adustioris coloris, ex recenti via, essent. Simul circumvehi procul castra jubet, specularique, *num auctum aliqua parte sit vallum*: & ut attendant, *semel bisne signum canat in castris.* Ea quum ordine omnia relata essent; castra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, sicut ante adventum Consulis alterius fuerant; una M. Livii, altera L. Porcii: neutris quicquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adjectum. Illud veterem ducem assuetumque Romano hosti movit; quod semel in prætoriis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse. *Duos profecto Consules esse*, *& quonam modo alter ab Annibale abscessisset*; *cura angebat.* Minime id quod erat, suspicari poterat, tantæ rei frustratione Annibalem elusum: ut ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra collata haberet, ignoraret. *Profecto haud mediocri clade absterritum insequi non ausum. Magnopere vereri*, *ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset*: *Romanisque eadem jam fortuna in Italia*, *quæ in Hispania esset.* Interdum, *literas suas ad eum non pervenisse*, *credere*: *interceptisque iis*, *Consulem ad sese opprimendum accelerasse.* His anxius curis, extinctis ignibus, vigilia prima dato signo, *ut taciti vasa colligerent*: *signa ferri jussit.* In trepidatione & nocturno tumultu duces, parum intente asservati, alter in destinatis jam inde ante animo latebris subsedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranavit: Ita desertum à ducibus agmen, primo per agros palatur; fessique aliquot somno ac vigiliis, sternunt corpora passim, atque infrequentia relinquunt signa. Asdrubal, dum lux viam ostenderet, ripa fluminis signa ferri jubet. Et per tortuosi amnis sinus, fluxusque errorem volvens, (*m*) haud multum processit; ubi prima lux transitum opportunum ostendisset, transiturus. Sed quum, quantum mare abscedebat, tanto altioribus coërcentibus amnem ripis, non inveniret vada; diem terendo; spatium dedit ad insequendum sese hosti.

Asdrubalis prudentia.

Asdrubalis anxietas.

Asdrubalis exercitus sine viæ ducibus errat.

CAP. XLVIII. Nero primum cum omni equitatu advenit. Porcius deinde assecutus cum levi armatura. Qui quum fessum agmen carperent ab omni parte, incursarentque, & jam omisso itinere, quod fugæ simile erat, castra metari Pœnus in tumulo super fluminis ripam vellet; advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineris modo, sed ad conserendum extemplo prælium instructis, armatisque. Sed ubi omnes copias conjunxerunt, directaque acies est; Claudius dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit: media acies prætori tuenda datur. Asdrubal omissa munitione castrorum, postquam pugnandum vidit, in prima acie ante signa elephantos collocat. Circa eos lævo in cornu adversus Claudium Gallos opponit; haud tantum eis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat. Ipse dextrum cornu adversus M. Livium sibi, atque Hispanis (& ibi maxime in vetere milite spem habebat) sumpsit. Ligures in medio post elephantos positi. Sed longior quam latior acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons, quam

Romani adsequuntur Asdrubalis exercitum.

Utrimque acies instruitur.

(*k*) al. nec ab signis absistere, nec subsistere, cibum capientes. (*l*) al. *delerique.* (*m*) al. cum errore obiens.

quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrit. Dextra omnis acies extra prœlium eminens cessabat, collis oppositus arcebat, ne aut à fronte, aut ab latere aggrederentur. Inter Livium, Asdrubalemque ingens contractum certamen erat, atroxque cædes utrimque edebatur. Ibi duces ambo, ibi pars major peditum equitumque Romanorum: ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanæ pugnæ, & Ligures; durum in armis genus. Eodem versi elephanti, qui primo impetu turbaverant antesignanos, & jam signa moverant loco: deinde, crescente certamine & clamore, impotentius jam regi, & inter duas acies versari, velut incerti quorum essent: haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius, *Quid ergo præcipiti cursu tam longum iter emensi sumus?* clamitans militibus, quum in adversum collem frustra signa erigere conatus esset; postquam ea regione penetrari ad hostem non videbat posse; cohortes aliquot subductas è dextro cornu, ubi stationem magis segnem, quam pugnam futuram cernebat, post aciem circumducit. Et non hostibus modo, sed etiam suis inopinantibus, in sinistrum hostium latus incurrit: tantaque celeritas fuit, ut quum ostendissent se ab latere, mox in terga jam pugnarent. Ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo, trucidantur Hispani Liguresque: & ad Gallos jam cædes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit. Nam & pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi, stratique somno passim per agros: & qui aderant, itinere ac vigiliis fessi intolerantissima laboris corpora, vix arma humeris gestabant. Et jam diei medium erat, sitisque & calor hiantes, cædendos capiendosque affatim præbebat.

Prælium initur.

CAP. XLIX. Elephanti plures ipsis rectoribus, quam ab hoste interfecti. Fabrile scalprum cum malleo habebant, id, ubi sævire belluæ ac ruere: in suos ceperant, magister inter aures positum, ipso in articulo quo jungitur capiti cervix, quanto maximo poterat, ictu adigebat. Ea celerrima via mortis in tantæ molis bellua inventa erat, ubi regendi spem vicissent. Primusque id Asdrubal instituerat, dux quum sæpe alias memorabilis, tum illa præcipue pugna. Ille pugnantes hortando, pariterque obeundo pericula, sustinuit: ille fessos, abnuentesque tædio & labore, nunc precando, nunc castigando, accendit: Ille fugientes revocavit, omissamque pugnam aliquot locis restituit. Postremo, quum haud dubie fortuna hostium esset, ne superesset tanto exercitui suum nomen secuto, concitato equo se in cohortem Romanam immisit. Ibi, ut patre Amilcare & Annibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. Numquam eo bello, una acie tantum hostium interfectum est, redditaque æqua Cannensi clades, vel ducis, vel exercitus interitu videbatur. Quinquaginta sex millia hostium occisa: capta quinque millia & quadringenti: præda alia magna tum omnis generis, tum auri etiam argentique. Civium etiam Romanorum, qui capti apud hostes erant, supra quatuor millia capitum recepta. Id solatii fuit pro amissis eo prælio militibus. Nam haudquaquam incruenta victoria fuit: octo ferme millia Romanorum, sociorumque occisa. Adeoque etiam victores sanguinis cædisque ceperat satietas, ut postero die, quum esset nuntiatum Livio Consuli, Gallos Cisalpinos, Liguresque, qui aut prælio affuissent, aut inter cædem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo, aut imperio: posse, si una equitum ala mittatur, omnes deleri; *Supersint*, inquit, *aliqui nuntii, & hostium cladis, & nostræ virtutis.*

Elephanti à rectoribus interfecti.

Asdrubalis fortitudo.

Asdrubal in acie cadit.

Clades Pœnorum.

Jactura Romanorum.

L. Nero ea nocte, quæ secuta est pugnam, citatiore; quam inde venerat, agmine, die sexto ad stativa sua, atque ad hostem pervenit. Iter ejus frequentia minore, quia nemo præcesserat nuntius, lætitia vero tanta, vix ut compotes mentium præ gaudio essent, celebratum est. Nam Romæ neuter animi habitus satis dici enarrarique potest: nec quo incerta exspectatione eventus civitas fuerat, nec quo victoriæ famam accepit. Numquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem, aut senator quisquam à curia, atque ab magistratibus abscessit, aut populus è foro. Matronæ, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesque versæ; per omnia delubra vagæ suppliciis votisque fatigare Deos. Tam solicitæ ac suspensæ civitati, fama incerta primo accidit: duos Narnienses equites in castra, quæ in faucibus Umbriæ opposita erant, venisse ex prœlio nuntiantes, *cæsos hostes.* Et primo magis auribus, quam animis id acceptum erat, ut majus lætiusque, quam quod mente capere, aut satis credere possent: & ipsa celeritas fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. Literæ deinde ab L. Manlio Acidino missæ ex castris afferuntur de Narniensium equitum adventu. Et literæ per forum ad tribunal Prætoris latæ, Senatum curia exciverunt: tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concursum est, ut adire nuntius non posset, traheretur que à percunctantibus, vociferantibusque, *ut in Rostris, priusquam in Senatu, literæ recitarentur.* Tandem summoti, & coërciti à magistratibus: dispensarique lætitia intra impotentes ejus animos potuit. In Senatu primum, deinde in concione literæ recitatæ sunt: & pro cujusque ingenio aliis *jam certum gaudium*, aliis *nulla ante futura fides erat, quam legatos, Consulumve literas audissent.*

Nero ad exercitum redit.

Metus Romæ.

Nuntii Romam veniunt.

Et literæ afferuntur de victoria Romanorum.

CAP. LI. *Ipsos deinde appropinquare legatos* allatum est. Tum enimvero omnis ætas currere obvii primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes. Ad Mulvium usque pontem continens agmen pervenit. Legati erant, L. Veturius Philo, P. Licinus Varus, Q. Cæcilius Metellus. Circumfusi omnis generis hominum frequentia in forum pervenerunt; quum alii ipsos, alii comites eorum, *quæ acta essent*, percunctarentur, & ut quisque audierat, *exercitum hostium imperatoremque occisum legiones Romanas incolumes, salvos Consules esse*; extemplo aliis porro impertiebant gaudium suum. Quum ægre in curiam perventum esset; multo ægrius summota turba ne Patribus misceretur, literæ in Senatu recitatæ sunt. Inde

Legati tandem veniunt.

Gaudium Romæ.

(*n*) al. tria millia.

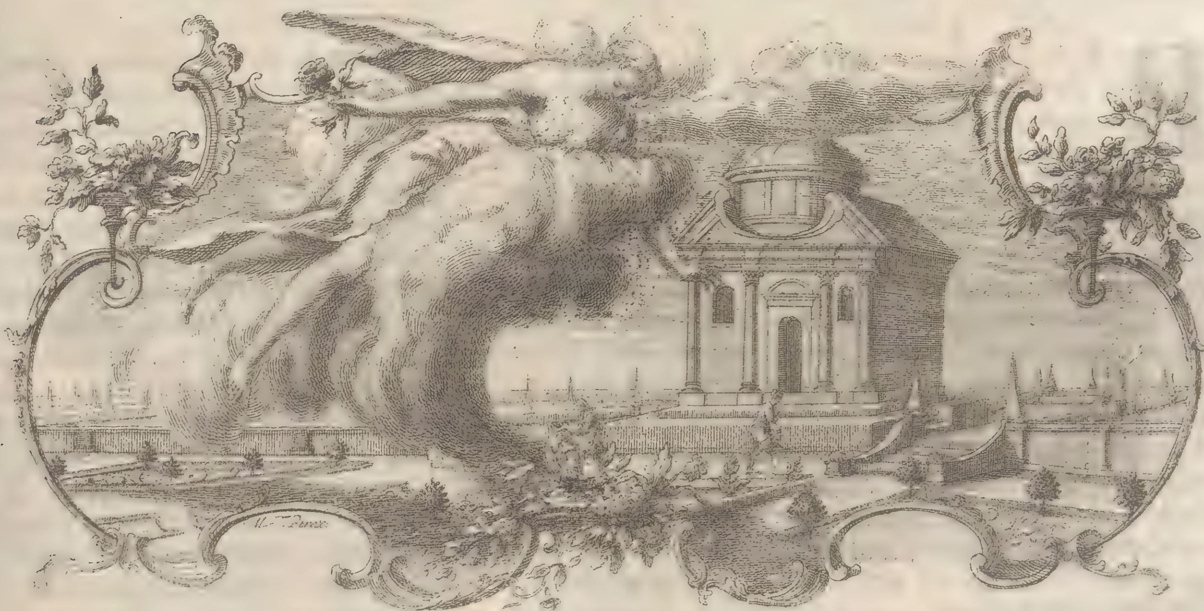
Inde producti (*o*) in concionem legati. L. Veturius literis recitatis, ipse planius omnia, quæ acta erant, exposuit; cum ingenti assensu, postremo etiam clamore universæ concionis, quum vix gaudium animis caperent. Discursum inde, ab aliis circa templa Deûm, ut grates agerent; ab aliis domos, ut conjugibus liberisque tam lætum nuntium impertirent. Senatus, quod M. Livius, & C. Claudius Consules, incolumi exercitu, ducem hostium legionesque occidissent, supplicationem in triduum decrevit. Eam supplicationem C. Hostilius prætor pro concione edixit; celebrataque à viris fœminisque est. Omnia templa per totum triduum æqualem turbam habuere: quum matronæ amplissima veste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutæ metu, Deis immortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria movit: ut jam inde haud secus quam in pace, res inter se contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum solvendo, auderent. C. Claudius Consul quum in castra redisset, caput Asdrubalis, quod servatum cum cura attulerat, projici ante hostium stationes, captivosque Afros vinctos, ut erant, ostendi, duos etiam ex iis solutos ire ad Annibalem, & expromere quæ acta essent, jussit. Annibal tanto simul publico familiarique ictus luctu; *agnoscere se fortunam Carthaginis* fertur dixisse: castrisque inde motis, ut omnia auxilia, quæ diffusa latius tueri non poterat, in extremum Italiæ angulum, Bruttios contraheret; & Metapontinos, civitatem universam, excitos sedibus suis, & Lucanorum, qui suæ ditionis erant, in Bruttium agrum traduxit.

Supplicatio in triduum decreta.

Asdrubalis caput ante stationes projicitur.

Annibal in extremam Italiam recedit.

(*o*) al. traducti. al. introducti.

EPI-

EPITOME LIB. XXVIII.

Res in Hispania prospere gestæ à Silano Scipionis legato, & ab L. Scipionis fratre adversus Pœnos, à Sulpicio Proconsule, & ab Attalo Rege Asiæ adversus Philippum regem Macedonum, pro Ætolis, referuntur. Quum M. Livio, & Claudio Neroni Consulibus triumphus decretus esset: Livius, qui in provincia sua rem gesserat, quadrigis invectus est: Nero, qui in collegæ provinciam, ut victoriam ejus adjuvaret, venerat, equo est secutus. Et in hoc habitu plus gloriæ reverentiæque habuit. Nam & plus in bello, quam collega, fecerat. Ignis in æde Vestæ negligentia virginis, quæ non custodierat, extinctus est: virgo cæsa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Pœnis debellavit, decimo quinto anno ejus belli, anno quinto postquam ierat: exclusisque in totum possessione ejus hostibus, Hispaniam recepit. Et à Tarracone in Africam ad Syphacem regem Numidarum, duobus navigiis transvectus, fœdus junxit. Asdrubal Gisgonis, ibi cum eo in eodem lecto accubuit. Munus gladiatorium in honorem patris patruique Carthagine Nova dedit: non ex gladiatoribus, sed ex iis qui aut in honorem ducis, aut ex provocatione in certamen descendebant: in quo Reguli fratres de regno ferro contenderunt. Quum Astapa urbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos & conjuges rogo extructo occiderunt, & se insuper præcipitaverunt. Ipse Scipio, dum gravi morbo implicitus esset, seditionem in parte exercitus motam, confirmatus discussit: rebellantesque Hispaniæ populos coëgit in deditionem venire. Et amicitia facta est cum Masinissa rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam trajecisset, pollicebatur: cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui ex Carthagine scriptum erat, ut in Italiam trajiceret. Romam reversus, Consulque creatus. Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est: permissumque in Africam trajiceret, si ex Republica esse censeret. Mago Amilcaris filius à minore Baleari insula, ubi hiemarat, in Italiam trajecit.

DECADIS TERTIÆ
LIBER VIGESIMUS OCTAVUS.

CAPUT I.

Res Hispaniæ. Uum transitu Asdrubalis, quantum in Italiam declinaverat (*a*) belli, tantum levatæ Hispaniæ viderentur; renatum ibi subito par priori bellum est. Hispanias ea tempestate sic habebant Romani, Pœnique. Asdrubal Gisgonis filius ad Oceanum penitus, Gadesque concesserat. Nostri maris ora, omnisque ferme Hispania, qua in orientem vergit, Scipionis ac Romanæ ditionis erat. Novus imperator Hanno in locum Barcini Asdrubalis novo cum exercitu ex Africa transgressus, Magonique junctus, quum in Celtiberia, quæ media inter duo maria est, brevi magnum hominum numerum armasset; Scipio adversus eum M. Silanum cum decem haud plus millibus militum, equitibus quingentis misit. Silanus quantis maximis potuit itineribus, (impediebant autem & asperitates viarum, & angustiæ saltibus crebris, ut pleraque Hispaniæ sunt inclusæ) tamen non solum nuntios, sed etiam famam adventus sui prægressus, ducibus indidem ea Celtiberia transfugis ad hostem pervenit. Eisdem auctoribus compertum est, quum decem circiter millia ab hoste abessent, bina castra circa viam, qua irent, esse: læva Celtiberos, novum exercitum supra novem millia hominum, dextra Punica tenere castra. Hæc stationibus, vigiliis, omni justa militari custodia tuta & firma esse: illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum & tironum, & minus timentium quod in sua terra essent. Ea prius aggredienda ratus Silanus, signa quam maxime ad lævam jubebat ferri, nec unde ab stationibus Punicis conspiceretur. Ipse præmissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit.

Scipio contra hostes mittit M. Silanum.

Castra Celtiberorum & Pœnorum.

CAP. II. Tria millia ferme aberat, quum haud dum quisquam hostium senserat. Confragosa loca, & obsita virgultis tenebant colles. Ibi in cava valle, atque ob id occulta, considere militem, & cibum capere jubet. Interim speculatores transfugarum dicta affirmantes, venerunt. Tum sarcinis in medium conjectis, arma Romani capiunt: acieque justa in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, quum ab hoste conspecti sunt, trepidarique repente ceptum. Et Mago ex castris, citato equo ad primum clamorem & tumultum advehitur. Erant autem in Celtiberorum exercitu quatuor millia scutarorum (*b*) & ducenti equites. Hanc justam legionem (& id ferme roboris erat) in prima acie locat: ceteros, levem armaturam, in subsidiis posuit. Quum ita instructos educeret castris, vixdum in egressos vallo Romani pila conjecerunt. Subsidunt Hispani adversus emissa tela ab hoste, inde ad mittenda ipsi consurgunt, quæ quum Romani conferti, ut solent, densatis excepissent scutis; tum pes cum pede collatus, & gladiis geri res cepta est. Ceterum asperitas locorum, & Celtiberis, quibus in prælio concursare mos est, velocitatem inutilem faciebat: & haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnæ assuetis; nisi quod angustiæ & internata virgulta ordines dirimebant: & singuli binique, velut cum paribus, conserere pugnam cogebantur. Quod ad fugam impedimento hostibus erat, id ad cædem eos, velut vinctos, præbebat. Et jam ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis, levis armatura, & Carthaginienses, qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi cædebantur. Duo haud amplius millia peditum, & equitatus omnis, vix inito prælio, cum Magone effugerunt. Hanno alter imperator cum eis, qui postremi jam profligato prælio advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, & quod veterum peditum erat secuti, decimo die in Gaditanam provinciam ad Asdrubalem pervenerunt. Celtiberi novus miles, in proximas dilapsi silvas, inde domos diffugerunt. Peropportuna victoria, nequaquam tantum jam conflatum bellum, quanta futuri materia belli (si licuisset eis, Celtiberorum gente excita, & alios ad arma solicitare populos) oppressa erat. Itaque collaudato benigne Silano, Scipio spem debellandi, si nihil eam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad id, quod reliquum belli erat, in ultimam Hispaniam adversus Asdrubalem pergit. Pœnus quum castra tum forte ad sociorum animos in Bætica continendos in fide haberet, signis repente sublatis, fugæ magis, quam itineris modo, penitus ad Oceanum & Gadeis ducit. Ceterum quoad continuisset exercitum, propositum bello se fore ratus; antequam freto Gadeis trajiceret, exercitum omnem passim in civitates dimisit: ut & muris se ipsi, & armis muros tutarentur.

Prælium.

Romani vincunt.

Mago fugit.

Hanno capitur.

Scipio in Bæticam it adversus Asdrubalem Gisgonis Filium.

CAP. III. Scipio ubi animadvertit, dissipatum passim bellum; & circumferre ad singulas urbes arma, diutini magis quam magni esse operis: retro vertit iter. Ne tamen hostibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum, & mille equitum, ad oppugnandam, opulentissimam in iis locis urbem, Oringin (*c*) barbari appellabant, mittit. Sita in Melessum (*d*) finibus est

Scipio regreditur relicto fratre L. Scipione.

Qui Oringin oppugnat.

(*a*) al. inclinaverat. (*b*) al. scutati. al. scutata. al. scuta. (*c*) al. Oroncin. al. Orongin. (*d*) al. Massessum. al. Massiensium. al. Mesensium.

eſt Hiſpanæ gentis. Ager frugifer. Argentum etiam incolæ fodiunt. Ea arx fuit Asdrubali ad excurſiones circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio caſtris prope urbem poſitis, prius quam circumvallaret urbem, miſit ad portas, qui ex propinquo alloquio animos tentarent, ſuaderentque, *ut amicitiam potius quam vim experirentur Romanorum.* Ubi nihil pacati reſpondebatur, foſſa duplicique vallo circumdata urbe, in tres partes exercitum dividit: ut una ſemper pars, quietis interim duabus, oppugnaret. Prima pars cum adorta oppugnare eſt, atrox ſane & anceps prælium fuit: non ſubire, non ſcalas ferre ad muros præ incidentibus telis facile erat. Et jam qui erexerant ad murum ſcalas, alii furcis ad idipſum factis detrudebantur, in alios lupi ſuperne ferrei injecti, ut in periculo eſſent, ne ſuſpenſi in murum extraherentur. Quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate ſuorum exæquatum certamen eſſe, & jam eo ſuperare hoſtem, quod ex muro pugnaret; duabus ſimul partibus, prima recepta, urbem eſt aggreſſus. Quæ res tantum pavoris injecit feſſis jam cum primis pugnando, ut & oppidani mœnia repentina fuga desererent: & Punicum præſidium metu, ne prodita urbs eſſet, relictis ſtationibus in unum ſe colligeret. Timor inde oppidanos inceſſit, ne, ſi hoſtis urbem intraſſet, ſine diſcrimine, Pœnus an Hiſpanus eſſet, obvii paſſim cæderentur. Itaque patefacta repente porta, frequentes ex oppido ſeſe ejecerunt; ſcuta præ ſe tenentes, ne tela procul conjicerentur; dextras nudas oſtentantes, ut gladios abjeciſſe appareret. Id utrum parum ex intervallo ſit conſpectum, an dolus aliquis ſuſpectus fuerit, incompertum eſt. Impetus hoſtilis in transfugas factus: nec ſecus, quam adverſa acies, cæſi. Eademque porta ſigna infeſta in urbem illata: & aliis partibus ſecuribus dolabriſque cædebantur & refringebantur portæ; & ut quiſque intraverat eques, ad forum occupandum (ita enim præceptum erat) citato equo pergebat. Additum erat & triariorum equiti præſidium. Legionarii ceteras partes pervadunt: direptione & cæde obviorum, niſi qui armis ſe tuebantur, abſtinuerunt. Carthaginienſes omnes in cuſtodiam dati ſunt: oppidanorum quoque trecenti ferme, qui clauſerant portas. Ceteris traditum oppidum, ſuæ redditæ res. Cecidere in urbis ejus oppugnatione hoſtium duo millia ferme, Romanorum haud plus nonaginta.

Et capit.

L. Scipio ad fratrem redit.

CAP. IV. Læta & ipſis, qui rem geſſere, urbis ejus expugnatio fuit: & imperatori, ceteroque exercitui ſpecioſum adventum ſuum, ingentem turbam captivorum præ ſe agentes, fecerunt. Scipio collaudato fratre, quum, quanto poterat verborum honore, Carthagini ab ſe captæ, captam ab eo Oringin æquaſſet; quia & hiems inſtabat, ut nec tentare Gades, nec disjectum paſſim per provinciam exercitum Asdrubalis conſectari poſſet; in citeriorem Hiſpaniam omnes ſuas copias reduxit: dimiſſisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam miſſo, & Hannone hoſtium imperatore, ceterisque nobilibus captivis, ipſe Tarraconem conceſſit. Eodem anno claſſis Romana cum M. Valerio Lævino proconſule ex Sicilia in Africam transmiſſa, in Uticenſi Carthaginienſique agro late populationes fecit. Extremis finibus Carthaginienſium circa ipſa mœnia Uticæ, prædæ actæ ſunt. Repetentibus Siciliam claſſis Punica (ſeptuaginta erant longæ naves) occurrit. Decem & ſeptem naves ex iis captæ ſunt, quatuor in alto merſæ. Cetera fuſa ac fugata claſſis. Terra marique victor Romanus cum magna omnis generis præda Lilybæum repetit. Toto inde mari pulſis hoſtium navibus, magni commeatus frumenti Romam ſubvecti.

Claſſis Romana populatur Africam.

Et punicam claſſem vincit.

Res Græciæ & Macedoniæ.

CAP. V. Principio æſtatis ejus, qua hæc ſunt geſta, P. Sulpicius proconſul, & Attalus rex, quum Æginæ (ſicut ante dictum eſt) hibernaſſent, Lemnum inde claſſe juncta, Romanæ quinque & viginti quinqueremes, regiæ quinque & triginta, transmiſerunt. Et Philippus, ut, ſeu terra, ſeu mari, obviam eundem hoſti foret, paratus ad omnes conatus eſſet, ipſe Demetriadem ad mare deſcendit: (*) Lariſſam diem ad conveniendum exercitui edixit. Undique ab ſociis legationes Demetriadem ad famam regis convenerunt. Suſtulerant enim animos Ætoli, quum ab Romana ſocietate, tum poſt Attali adventum; finitimosque depopulabantur. Nec Acarnanes ſolum Bœotique, & qui Eubœam incolunt, in magno metu erant: ſed Achæi quoque; quod ſuper Ætolicum bellum Machanidas etiam Lacedæmonius tyrannus haud procul Argivorum fine poſitis caſtris, terrebat. Hi omnes ſuis quisque urbibus, quæ pericula terra marique portenderentur, memorantes, auxilia regem orabant. Nec ex regno quidem ipſius tranquillæ nuntiabantur res. *Et Scerdilædum Pleuratumque motos eſſe, & Thracum maxime Medos, ſi quod longinquum bellum regem occupaſſet, proxima Macedoniæ incurſuros.* Bœoti quidem & interiores Græciæ populi, Thermopylarum ſaltum, ubi anguſtæ fauces coartant iter, foſſa valloque intercludi ab Ætolis nuntiabant, ne tranſitum ad ſociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel ſegnem ducem tot excitare tumultus circumfuſi poterant. Legationes dimittit: pollicitus, *prout tempus ac res ſe daret* (*e*) *omnibus laturum auxilium.* In præſentia, quæ maxime urgebat res, Peparethum præſidium urbi mittit, (*f*) unde allatum erat, *Attalum ab Lemno claſſe transmiſſa omnem circa urbem agrum depopulatum.* Polyphantam cum modica manu in Bœotiam, Menippum item quendam ex regiis ducibus cum mille peltaſtis (pelta cetræ haud diſſimilis eſt) Chalcidem mittit. Additi quingenti Agrianum; (*g*) ut omnes inſulæ partes tueri poſſent. Ipſe Scotuſſam

Philippus ſocios hortatur & tuetur.

(*e*) al. *prout tempus ac res ſineret.* (*f*) al. quæ maxime urgebant res, pararent. Tum præſidium urbi mittit. al. quæ maxime urgebat, reſpiraret, Humum præſidium urbi mittit. (*g*) al. Ænianum.

(*) Lariſſam) Lariſſæ urbis Theſſaliæ nummum exhibemus Tab. L. num. 1. In cujus Antica vel Lariſſæ, Pelasgi filiæ, à qua Lariſſa appellata, vel Solis ſeu Apollinis caput Tænia redimitum apparet. Equus in poſtica Theſſalorum equorum nobilitatem indicat, qui & Apollini ſacri ſunt. Conf. BEGER. Th. Br. T. I. p. 478.

I

AR.
Γ

II

AR.
B

III

AR.
B

IV

AR.
B

-tuſſam eſt profectus: eodemque ab Lariſſa Macedonum copias traduci juſſit. Eo nuntiatum eſt, *concilium Ætolis Heracleam indictum, regemque Attalum, ad conſultandum de ſumma belli, venturum.* Hunc conventum ut turbaret ſubito adventu, magnis itineribus Heracleam duxit. Et concilio quidem dimiſſo jam venit: ſegetibus tamen, quæ prope maturitatem erant, maxime in (*) ſinu Æniano (*i*) evaſtatis, Scotuſſam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem ſeſe recepit. Inde ut ad omnes hoſtium motus poſſet occurrere, in (**) Phocidem, atque Eubœam, & Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent: ipſe in Tiſæo (mons eſt in altitudinem ingentem cacuminis editi) ſpeculam poſuit: ut ignibus procul ſublatis, ſignum, ubi quid molirentur hoſtes, momento temporis acciperet. Romanus imperator, & Attalus rex à Peparetho Nicæam trajecerunt. Inde claſſem in Eubœam ad urbem Oreum transmittunt: quæ ab Demetriaco ſinu Chalcidem & Euripum petenti, ad lævam prima urbium Eubœæ poſita eſt. Ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, *ut Romani à mari, regii à terra oppugnarent.*

Oreum in Eubœa oppugnatur à Romanis à mari.

Ab Attalo à terra.

CAP. VI. Quatriduo poſtquam appulſa claſſis eſt, urbem aggreſſi ſunt. Id tempus occultis cum Platore, qui à Philippo præpoſitus urbi erat, colloquiis abſumptum eſt. Duas arces urbs habet, unam imminentem mari, altera urbis medio eſt: (*k*) cuniculo inde via ad mare ducit, quam à mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi primo atrociſſimum contractum eſt certamen, & turre inſtructa omni genere telorum, & tormentis machiniſque ad oppugnandam eam ex navibus expoſitis. Quum omnium animos oculoſque id certamen avertiſſet, porta maritimæ arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata eſt. Oppidani pulſi inde, in mediam urbem, ad alteram tendere arcem. Et ibi poſiti erant, qui fores portæ objicerent. Ita excluſi, in medio cæduntur capiunturque. Macedonum præſidium conglobatum ſub arcis muro ſtetit; nec fuga effuſe petita, nec pertinaciter prælio inito. Eos Plator venia à Sulpicio impetrata in naves impoſitos ad Demetrium Phthiotidis expoſuit: ipſe ad Attalum ſe recepit. Sulpicius tam facile ad Oreum ſucceſſu elatus: Chalcidem inde protinus victrici claſſe petit. Ubi haudquaquam ad ſpem eventus reſpondit. Ex patenti utrimque coactum in anguſtias mare, ſpeciem intuenti primo gemini portus in ora duo verſi præbuerit: ſed haud facile alia infeſtior claſſi ſtatio eſt. Nam & venti ab utriusque terræ præaltis montibus, ſubiti ac procelloſi ſe dejiciunt, (*l*) & fretum ipſum Euripi, non ſepties die, ſicut fama fert, temporibus ſtatis reciprocat: ſed temere in modum venti, nunc huc, nunc illuc verſo mari, velut monte præcipiti devolutus torrens rapitur. Ita nec nocte nec die quies navibus datur. Quum claſſem tam infeſta ſtatio accepit, tum & oppidum alia parte clauſum mari, alia ab terra egregie munitum, præſidioque valido firmatum, & præcipue fide præfectorum principumque, quæ fluxa & vana apud Oreum fuerat, ſtabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere ſuſcepta re, Romanus fecit, quod circumſpectis difficultatibus, ne fruſtra tempus tereret, celeriter abſtitit incepto, claſſemque inde ad Cynum Locridis (emporium id eſt (***) Opuntiorum urbis mille paſſuum à mari ſitæ) trajecit.

Orei deſcriptio.

Et expugnatur.

Chalcidem Romani fruſtra tentant.

Euripus.

CAP. VII. Philippum & ignes ab Oreo editi monuerant, ſed ſerius Platoris fraude è ſpecula elati: & impari maritimis viribus, haud facilis erat in inſulam claſſi acceſſus. Ita res per cunctationem omiſſa. Ad Chalcidis auxilium, ubi ſignum accepit, impigre eſt motus. Nam & ipſa Chalcis, quamquam ejusdem inſulæ urbs eſt, tamen adeo arcto interſcinditur freto, ut ponte continenti jungatur, terraque aditum faciliorem, quam mari habeat. Igitur Philippus dejecto præſidio, fuſiſque Ætolis, qui ſaltum Thermopylarum inſidebant; quum ab Demetriade Scotuſſam, inde tertia vigilia profectus, trepidos hoſtes Heracleam compuliſſet, ipſe uno die Phocidis Elatiam millia amplius ſexaginta contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. Conceſſerat eam prædam regi Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite, expertibus regiis, direptum fuerat. Quum Romana claſſis eo ſe recepiſſet, (*m*) Attalus ignarus adventus Philippi, pecuniis à principibus exigendis terebat tempus. Adeoque improviſa res fuit, ut niſi Cretenſium quidam forte pabulatum ab urbe longius progreſſi, agmen hoſtium procul conſpexiſſent, opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompoſitus, curſu effuſo mare ac naves petit. Et molientibus ab terra naves Philippus ſupervenit, tumultumque etiam ex terra nauticis præbuit. Inde Opuntem rediit: *Deos hominesque accuſans, quod tantæ rei fortunam ex oculis prope raptam amiſiſſet.* Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod *quum trahere obſidionem in adventum ſuum potuiſſent, viſo ſtatim hoſte prope in voluntariam deditionem conceſſiſſent.* Compoſitis circa Opuntem rebus, Toronem (*n*) eſt profectus. Et Attalus primo Oreum ſe recepit. Inde quum fama accidiſſet, *Pruſiam Bithyniæ regem in fines regni ſui transgreſſum*, omiſſis Romanis rebus, atque Ætolico bello, in Aſiam trajecit. Et Sulpicius Æginam claſſem recipit, unde initio veris profectus erat. Haud majore certamine quam

Chalcidis ſitus.

Opuntiorum urbs ab Attalo capitur & diripitur.

Attalus ferme à Philippo oppreſſus.

Attalus in Aſiam trajicit.

(*i*) al. in ſinu Æniane. al. Ænianum. (*k*) al. altera in urbis medio eſt. al. altera urbis media eſt. (*l*) al. decidunt. (*m*) al. claſſis Oreum ſeſe recepiſſet. (*n*) al. Thronium.

(*) Æniano) Æniani, Oppidi Theſſaliæ nummus Tab. L. num. 2. Cimeliarchii mei rariſſimus & elegantiſſimus in priori parte Lariſſæi Jovis caput, in Theſſalia culti, exhibet; altera pars Apollinem palæſtritam.

(**) Phocidem) Phocidis regionis Græciæ numisma Tab. L. num. 3. cultum Jovis Lariſſæi ex una, ex altera vero parte præcipuam Phocidis urbem, Delphicumque oraculum totius mundi celeberrimum ob oculos ponit.

(***) Opuntiorum) Opuntiorum quidem nummum Tab. L. num. 4. proferimus, ſed explicationem controverſam pete ex BEGER. Th. Br. T. I. p. 476.

Philippus Toronem cepit.

quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronem cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. Urbe sua capta à Philippo, quum in fidem Ætolorum perfugissent, sedem eis Ætoli eam dederant, urbis vastatæ ac desertæ priore ejusdem Philippi bello. Tum ab Torone, sicut paullo ante dictum est, recepta profectus, Tritonon, & Drymas, (o) Doridis parva atque ignobilia oppida cepit.

Et alia oppida.

Inde Elatiam, jussis ibi se operiri Ptolemæi Rhodiorumque legatis, venit. Ubi quum de finiendo Ætolico bello ageretur (affuerant enim legati nuper Heracleæ concilio Romanorum Ætolorumque) nuntius affertur, *Machanidam, Olympiorum solenne ludicrum parantes Eleos, aggredi statuisse.* Prævertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis; *se neque causam ejus belli fuisse; nec moram si modo æqua & honesta conditione liceat) paci facturum;* cum expedito agmine profectus per Bœotiam, Megara, atque inde Corinthum descendit. Unde commeatibus sumptis, Phliunta; Pheneumque petit. Et jam quum Heræam venisset, audito, *Machanidam fama adventus sui territum refugisse Lacedæmonem,* Ægium se ad concilium Achæorum recepit: simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid posset, accitam, ibi ratus se inventurum. Paucis ante diebus in Phoceas (p) trajecerant Pœni: inde portus Acarnanum petierant, quum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent; veriti ne ad se iretur, (q) & intra Rhium (fauces eæ sunt Corinthii sinus) opprimerentur.

Machanidas compressus metu Philippi.

Philippi irrita consilia.

CAP. VIII. Philippus mœrebat quidem & angebatur, quum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisse, & rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio autem dissimulans ægritudinem, elato animo disseruit: *testatus Deos hominesque, se nullo loco, nec tempore defuisse, (r) quin ubi hostium arma concrepuissent, eo quanta maxima posset celeritate tenderet: sed vix rationem iniri posse, utrum ab se audacius, an fugacius ab hostibus geratur bellum. Sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium à Chalcide, sic eis ipsis diebus Machanidam è manibus suis elapsum. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, si modo congressus cum hostibus sis, viceris. Quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequaquam pares esse sibi: brevi & victoriam haud dubiam habiturum, nec meliore eventu eos secum quam spe pugnaturos.* Læti regem socii audierunt. Reddidit inde Achæis Heræam & Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum fuisse finium satis probabant, restituit.

Ejus oratio in concilio Achæorum.

Philippus classe in Ætoliam contendit.

Inde navibus acceptis ab Achæis (erant autem tres quadriremes, & biremes totidem) Anticyram trajecit. Inde quinqueremibus septem, & lembis viginti amplius, quos ut adjungeret Carthaginiensium classi, miserat in (*) Corinthium sinum; profectus ad Erythras Ætolorum, quæ prope Eupalium sunt, exscensionem fecit. Haud fefellit Ætolos: nam hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniæ ac Apolloniæ fuit, in silvas montesque refugit. Pecora, quæ inter festinationem abigi nequiverant, sunt direpta, & in naves compulsa. Cum his ceteraque præda, Nicia prætore Achæorum Ægium misso, quum Corinthum petisset; pedestres inde copias per Bœotiam terra duci jussit. Ipse ab Cenchreis præter terram Atticam super Sunium navigans, inter medias prope hostium classes, Chalcidem pervenit. Inde, *collaudata fide ac virtute, quod neque timor, neque spes flexissent eorum animos; hortatusque in posterum, ut eadem constantia permanerent in societate, si suam quam Oritanorum atque Opuntiorum fortunam mallent;* (s) ab Chalcide Oreum navigat, principumque iis, qui fugere capta urbe, quam se Romanis tradere, maluerant, summa rerum & custodia urbis permissa: ipse Demetriadem ab Eubœa, unde primo ad opem ferendam sociis profectus erat, trajecit. (**) Cassandreæ deinde centum navium longarum carinis positis, contractaque ad effectum ejus operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Græcia tranquillas & profectio Attali fecerat, & in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret.

Philippi itinera.

CAP. IX. Extremo æstatis ejus, qua hæc in Græcia sunt gesta, quum Q. Fabius Maximus pater legatus (t) ab M. Livio Consule Romam ad Senatum nuntiasset, Consulem satis præsidii Galliæ provinciæ credere L. Porcium cum suis legionibus esse; decedere se inde, ac deduci exercitum consularem posse: Patres non M. Livium tantum redire ad urbem, sed collegam quoque ejus C. Claudium jusserunt. Id modo in decreto interfuit, quod M. Livii exercitum reduci, Neronis legiones Annibali oppositas manere in provincia jusserunt. Inter Consules ita per literas convenit, *ut, quemadmodum uno animo rempublicam gessissent; ita, quamquam ex diversis regionibus convenirent, uno tempore ad urbem accederent. Præneste qui prior venisset, collegam ibi operiri jussus.* Forte ita evenit, ut eodem die ambo Præneste venirent. Inde præmisso edicto, *ut triduo post frequens Senatus ad ædem Bellonæ adesset,* omni multitudine obviam effusa, ad urbem accessere. Non salutabant modo universi circumfusi: sed contingere pro se quisque victrices dextras Consulum cupientes; alii gratulabantur, alii gratias agebant, *quod eorum opera incolumis respublica esset.* In Senatu quum more omnium imperatorum, expositis rebus ab se gestis, postulassent, *ut pro republica fortiter feliciterque administrata, & Diis immortalibus haberetur honos, & ipsis triumphantibus urbem inire liceret: se vero ea quæ postularent, decernere Patres, merito*

Exercitus ex Gallia reductus.

Ambo Coss. redire ad urbem jussi.

Consules Romam redeunt.

(o) al. Drumias. (p) al. indevaces. al. in Echinades. (q) al. ne in se iretur. (r) al. *se nulli loco, nec tempori defuisse.* (s) al. *hortatusque oppugnatiorum fortunam mallent.* Omissis reliquis. (t) al. Quum Q. Fabius Maximus P. Legatus. al. Quum Q. Fabius Maximus prætor legatus. al. Quum Q. Fabius Maximi filius legatus.

(*) Corinthium) Nummophylacii mei Corinthiorum numisma, quod Tab. LI. num. I. profertur, ex una parte Bellerophontem pegaso insidentem, ex altera Chimæram ab eo debellatam profert; de qua consule BEGER. Th. Br. T. I. p. 436.

(**) Cassandreæ) Celeberrimæ quondam urbis Macedoniæ Cassandreæ vel Cassandriæ, ante Potidæa dictæ, nummus Tab. LI. num. 2. Herculis arma refert, quibus genus Regum Macedoniæ indicat.

rito Deorum primum, deinde secundum Deos Consulum, responderunt: *& supplicatione amborum nomine, & triumpho utrique decreto;* inter ipsos, ne quum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit: *ut quoniam & in provincia M. Livii res gesta esset, & eo die, quo pugnatum foret, ejus forte auspicium fuisset, & exercitus Livianus deductus Romam venisset, Neronis de provincia deduci non potuisset; ut M. Livium quadrigis urbem ineuntem milites sequerentur: C. Claudius equo sine militibus inveheretur.* Ita consociatus triumphus, quum utrique, tum magis ei, qui quantum merito anteibat, tantum honore collegæ cesserat, gloriam auxit: *illum equitem,* ajebant, *sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiæ: & eo die cum Asdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra adversus sese in Apulia posita habere Annibal credidisset. Ita unum Consulem pro utraque parte Italiæ adversus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus opposuisse. Nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Annibalem: Asdrubalem vero, qua alia re, quam adventu ejus obrutum atque extinctum esse? Itaque iret alter Consul sublimis curru multijugis, si vellet, equis. Uno equo per urbem verum triumphum vehi: Neronemque, etiam si pedes incedat; vel parta eo bello, vel spreta eo triumpho gloria, memorabilem fore.* Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniæ in ærarium tulerunt sestertium tricies octoginta millia æris. Militibus M. Livius quinquagenos senos asses divisit: tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, quum ad exercitum rediisset. Notatum ea die plura carmina militaribus jocis in C. Claudium, quam in Consulem suum jactata. Equites L. Veturium, & Q. Cæcilium legatos magnis tulisse laudibus: hortatosque esse plebem, *ut eos Consules in proximum annum crearent.* Adjecisse equitum prærogativæ auctoritatem Consules; postero die in concione, quam forti fidelique duorum præcipue legatorum opera usi essent, commemorantes.

Supplicatio Deis. Et triumphus Consulibus decernitur.

CAP. X. Quum comitiorum tempus appeteret, & per Dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius Consul M. Livium collegam Dictatorem dixit; Livius Quintum Cæcilium magistrum equitum. A M. Livio Dictatore creati Consules L. Veturius, Q. Cæcilius. Is ipse, qui tum erat magister equitum. Inde prætorum comitia habita. Creati C. Servilius, M. Cæcilius Metellus, Ti. Claudius Asellus, Quintus Mamilius Turinus, qui tum ædilis plebis erat. Comitiis perfectis, Dictator magistratu abdicato, dimissoque exercitu, in Etruriam provinciam ex Senatusconsulto est profectus, ad quæstiones habendas, *qui Etruscorum Umbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Asdrubalem sub adventum ejus consilia agitassent, quique eum auxiliis, aut commeatu, aut ope aliqua juvissent.* Hæc eo anno domi militiæque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebeji semel toti instaurati ab ædilibus plebis Manio Pomponio Mathone & Q. Mamilio Turino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone, & Quinto Cæcilio Metello Consulibus, Bruttii ambobus, ut cum Annibale bellum gererent, provincia decreta. Prætores exinde sortiti sunt: M. Cæcilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exercitus ita divisi: Consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni Consul; alteri Q. Claudius proprætor (eæ binæ legiones erant) habuisset exercitum. In Etruria duas Volonum legiones à C. Terentio proprætore M. Livius proconsul, cui prorogatum in annum imperium erat, acciperet, & Q. Mamilio, ut collegæ jurisdictione tradita, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius proprætor præfuerat, obtineret, decretum est: jussusque *populari agros Gallorum, qui ad Pœnos sub adventum Asdrubalis defecissent.* C. Servilio cum Cannensibus duabus legionibus, sicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius præfuerat, deportatus. Novam legionem, quam Ti. Claudius trajiceret secum, Consules conscripserunt. Q. Claudio, ut Tarentum; C. Hostilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, triginta navibus C. Servilio præbitis, cum cetera omni classe redire ad urbem jussus.

L. Veturius, & Q. Cæcilius Coss. U. C. 546. Ol. 143. a. C. N. 207. Prætores.

Ludi Romani.

Ludi plebeji instaurati.

Provincia Consulum.

Provinciæ prætorum.

CAP. XI. In civitate tanto discrimine belli solicita, quum omnium secundorum adversorumque causas in Deos verterent, multa prodigia nuntiabantur. *Tarracinæ Jovis ædem, Satrici matris Matutæ de cælo tactam.* Satricanos haud minus terrebant in ædem Jovis foribus ipsis duo prolapsi angues. Ab Antio nuntiatum est, *cruentas spicas metentibus visas esse. Cære porcus biceps, & agnus mas idemque fœmina natus erat. Et Albæ duos soles visos* referebant: *& nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus, & ara Neptuni multo sudore manasse in circo Flaminio* dicebatur: *& ædes Cereris, Salutis, Quirini de cælo tactæ.* Prodigia Consules hostiis majoribus procurare jussi, & supplicationem unum diem habere. Ea ex senatusconsulto facta. Plus omnibus aut nuntiatis peregre, aut visis domi prodigiis, terruit animos hominum, ignis in æde Vestæ extinctus. Cæsaque flagro est Vestalis, cujus custodia noctis ejus fuerat, jussu P. Licinii pontificis. Id quamquam nihil portendentibus Deis, ceterum negligentia humana acciderat, tamen & hostiis majoribus procurari, & supplicationem ad Vestæ haberi placuit. Priusquam proficiscerentur Consules ad bellum, moniti ab Senatu sunt, *ut in agros reducendæ plebis curam haberent. Deûm benignitate summotum bellum ab urbe Roma & Latio esse, & posse sine metu in agris habitari. Minime convenire, Siciliæ, quam Italiæ colendæ majorem curam esse.* Sed res haudquaquam erat populo facilis, & liberis cultoribus bello absumptis, & inopia servitiorum, & pecore direpto, villisque dirutis aut incensis. Magna tamen pars auctoritate Consulum compulsa in agros remigravit. Moverant autem hujusce rei mentionem Placen-

Prodigia.

Ignis in Æde Vestæ extinctus.

Plebs in agros educitur.

Placentinorum & Cremonensium legati, querentes, *agrum suum ab accolis Gallis incursari, ac vastari: magnamque partem colonorum suorum dilapsam esse: & infrequentes se urbes, agrum vastum ac desertum habere.* Mamilio prætori mandatum, *ut colonias ab hoste tueretur.* *Consules* ex Senatuconsulto edixerunt, *ut qui cives Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur.* Principio deinde veris & ipsi ad bellum profecti sunt. Q. Cæcilius Consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio proprætore accepit, novisque militibus, quos ipse conscripserat, supplevit. In Consentinum agrum Consules exercitum duxerunt, passimque depopulati, quum agmen jam grave præda esset, in saltu angusto, à Bruttiis jaculatoribusque Numidis turbati sunt: ita ut non præda tantum, sed armati quoque in periculo fuerint. Major tamen tumultus, quam pugna fuit: & præmissa præda incolumes & legiones in loca tuta evasere. Inde in Lucanos profecti. Ea sine certamine tota gens in ditionem Populi Romani rediit.

Consules eunt in Bruttios.

CAP. XII. Cum Annibale nihil eo anno rei gestum est. Nam neque ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque, neque lacessierunt quietum Romani. *Tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce* censebant. Ac nescio an mirabilior adversis quam secundis rebus fuerit. Quippe qui, quum & in hostium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret, exercitu non suo civili, sed misto ex colluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis; alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alii prope Dii essent; ita quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos, nec adversus ducem seditio exstiterit; quum & pecunia sæpe in stipendium, & commeatus in hostium agro deessent: quorum inopia, priore Punico bello multa infanda inter duces militesque commissa fuerant. Post Asdrubalis vero exercitum cum duce, in quibus spes omnis reposita victoriæ fuerat, deletum, cedendoque in angulum Bruttium cetera Italia concessum, cui non videatur mirabile nullum motum in castris factum? nam ad cetera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exercitus, nisi ex Bruttio agro spes esset; qui ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitu erat: tum magnam partem juventutis abstractam à cultu agrorum bellum occupaverat, & mos vitio etiam insitus genti per latrocinia militiam exercendi. Nec ab domo quicquam mittebatur, de Hispania retinenda solicitis, tamquam omnia prospera in Italia essent.

Cum Annibale hoc anno nihil gestum.

Annibalis laudes.

In Hispania res quadam ex parte eandem fortunam, quadam longe disparem habebant; eandem, quod prælio victi Carthaginienses duce amisso in ultimam Hispaniæ oram usque ad Oceanum compulsi erant: disparem autem, quod Hispania, non quam Italia modo, sed quam ulla pars terrarum bello reparando aptior erat, locorum hominumque ingeniis. Itaque ergo prima Romanis inita provinciarum, quæ quidem continentis sint, postrema omnium, nostra demum ætate, ductu auspicioque Augusti Cæsaris, perdomita est. Ibi tum Asdrubal Gisgonis, maximus clarissimusque eo bello secundum Barcinos dux, regressus ab Gadibus, rebellandi spem adjuvante Magone Amilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, & quatuor millia & quingentos equites armavit. De equestribus copiis ferme inter auctores convenit: peditum septuaginta millia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Pœni ea mente, ne detrectarent certamen, consederunt.

Res gestæ in Hispania.

Hispania bello reparando aptior.

Asdrubal Gisgonis cum Magone reparant bellum.

Exercitus Pœnorum.

CAP. XIII. Scipio, quum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata esset; neque Romanis legionibus tantæ se parem fore multitudini ratus, ut non in speciem saltem opponerentur barbarorum auxilia; neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mutando fidem, quæ cladis causa fuisset patri patruoque, magnum momentum facerent: præmisso Silano ad Colcam duodetriginta oppidis regnantem, ut equites peditesque ab eo, quos se per hiemem conscripturum pollicitus erat, acciperet; ipse ab Tarracone profectus, protinus ab sociis, qui accolunt viam, modica contrahendo auxilia, Castulonem pervenit. Eo adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum & quingenti equites. Inde ad Bæculam (u) urbem progressus omni exercitu civium, sociorum, peditum equitumque quinque & quadraginta millibus. Castra ponentes eo Mago & Masanissa cum omni equitatu aggressi sunt. Turbassentque munientes, ni abditi post tumulum, opportune ad id positum ab Scipione equites, improviso in effusos incurrissent. Hi promptissimum quemque, & proxime vallum, atque in ipsos munitores primum invectum, vix dum prælio inito fuderunt: cum ceteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant, longior & diu ambigua pugna fuit. Sed quum ab stationibus primum expeditæ cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere jussi plures & integri fessis, magnumque jam agmen armatorum à castris in prælium rueret, terga haud dubie vertunt Pœni Numidæque. Et primo turmatim abibant, nihil propter pavorem festinationemve confusis ordinibus: dein, postquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque sustineri impetus poterat; nihil jam ordinum memores, passim qua cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quamquam eo prælio, aliquantum & Romanis aucti & diminuti hostibus animi erant; tamen numquam per aliquot insequentes dies ab excursionibus equitum levisque armaturæ cessatum est.

Scipionis apparatus.

Exercitus Romanorum.

Pœni terga vertunt.

CAP. XIV. Ubi satis tentatæ per hæc levia certamina vires sunt; prior Asdrubal in aciem copias eduxit; deinde & Romani processere. Sed utraque acies pro vallo stetit instructa: & quum ab neutris pugna cepta esset, jam die ad occasum inclinante, à Pœno prius, deinde ab Romano in castra copiæ reductæ. Hoc idem per dies aliquot factum. Prior semper Pœnus copias castris educebat. Prior fessis stando signum

Pro vallo oftentatæ acies.

(u) al. Betulam.

signum receptui dabat. Ab neutra parte procursum, telumve missum, aut vox ulla orta. Mediam aciem hinc Romani, illinc Carthaginienses misti Afris: cornua socii tenebant: erant autem utrimque Hispani pro cornibus. Ante Punicam aciem elephanti castellorum procul speciem visu præbebant. Jam hoc in utrisque castris sermonis erat, ita, *ut instructi stetissent, pugnaturos. Medias acies Romanum Pœnumque, quos inter belli causa esset, pari robore animorum armorumque concursuros.* Scipio ubi hæc obstinate credita animadvertit, omnia de industria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. Tesseram vesperi per castra dedit, *ut ante lucem viri equique curati & pransi essent: armatus eques frenatos, instratosque teneret equos.* Vix dum satis certa luce, equitatum omnem cum levi armatura in stationes Punicas immisit: inde confestim ipse cum gravi agmine legionum procedit: præter opinionem destinatam sociorum hostiumque Romano milite cornibus firmatis, sociis in mediam aciem acceptis. Asdrubal clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo prosiluit, tumultumque ante vallum, & trepidationem suorum, & procul signa legionum fulgentia, plenosque hostium campos vidit; equitatum omnem extemplo in equites emittit. Ipse cum peditum agmine castris egreditur. Nec ex ordine solito quicquam acie instruenda mutat. Equitum jam diu anceps pugna erat: nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsis (quod prope invicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat. Sed ubi jam haud plus quingentos passus acies inter sese aberant, signo receptui dato, Scipio, patefactisque ordinibus, equitatum omnem levemque armaturam in medium acceptam, divisamque in partes duas, in subsidiis post cornua locat. Inde ubi incipiendæ jam pugnæ tempus erat, Hispanos (ea media acies fuit) presso gradu incedere jubet. Ipse è dextro cornu (ibi namque præerat) nuntium ad Silanum & Marcium mittit, *ut cornu extenderent in sinistram partem, quemadmodum se tendentem à dextra vidissent: & cum expeditis peditum equitumque prius pugnam consererent cum hoste, quam coire inter se mediæ acies possent.* Ita diductis cornibus cum ternis peditum cohortibus, ternisque equitum turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hostem ducebant: sequentibus in obliquum aliis. Sinus in medio erat, quia segnius Hispanorum signa incedebant, & jam conflixerant cornua: quum, quod roboris in acie hostium erat, Pœni veterani, Afrique nondum ad teli conjectum venissent; neque in cornua, ut adjuvarent pugnantes, discurrere auderent, ne aperirent mediam aciem venienti ex adverso hosti. Cornua ancipiti prælio urgebantur: eques, levisque armatura, & velites, circumductis alis in latera incurrebant; cohortes à fronte urgebant, ut abrumperent cornua à cetera acie.

Scipio Asdrubalem aggreditur.

Equitatus in subsidiis locatus.

Prælium initur.

CAP. XV. Et tum ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum quod turba Balearium tironumque Hispanorum, Romano Latinoque militi objecta erat; & procedente jam die vires etiam deficere Asdrubalis exercitum ceperant, oppressos matutino tumultu, coactosque priusquam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id sedulo diem extraxerat Scipio, ut sera pugna esset. Nam ab septima demum hora peditum signa cornibus concurrunt. Ad medias acies aliquanto serius pervenit pugna: ita ut prius æstus à meridiano sole, laborque standi sub armis, & simul fames sitisque corpora afficeret, quam manus cum hoste consererent. Itaque steterunt scutis innixi. Nam super cetera elephanti etiam, tumultuoso genere pugnæ equitum velitumque & levis armaturæ consternati, è cornibus in mediam aciem sese intulerant. Fessi igitur corporibus animisque retulere pedem: ordines tamen servantes, haud secus, quam si imperio ducis cederet integra acies. Sed quum eo ipso acrius, ubi inclinatam sensere rem, victores se undique inveherent: nec facile impetus sustineri posset; quamquam retinebat, obsistebatque cedentibus Asdrubal, *ab tergo esse colles tutumque receptum, si modice se reciperent*, clamitans; tamen vincente verecundiam metu (quum proximus quisque hostem cederet (*w*) terga extemplo data, atque in fugam sese omnes effuderunt. Ac primo consistere signa in radicibus collium, ac revocare in ordines militem ceperant; cunctantibus in adversum collem erigere aciem Romanis. Deinde ut inferri impigre signa viderunt, integrata fuga, in castra pavidi compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat: cepissetque tanto impetu castra; ni se ex vehementi sole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquæ dejecisset, ut vix in castra sua receperint se victores: quosdam etiam religio ceperit, ulterius quicquam eo die conandi. Carthaginienses, quamquam fessos labore ac vulneribus, nox imberque ad necessariam quietem vocabat; tamen quia metus & periculum cessandi non dabat tempus, prima luce oppugnaturis hostibus castra, saxis undique circa ex propinquis vallibus congestis augent vallum; munimento sese, quando in armis parum præsidii foret, defensuri. Sed transitio sociorum, fuga ut tutior mora videretur, fecit. Principium defectionis ab Attane regulo Turdetanorum factum est. Is cum magna popularium manu transfugit. Inde duo munita oppida cum præsidiis tradita à præfectis Romano. Et ne latius, inclinatis semel ad defectionem animis, serperet res, silentio proximæ noctis Asdrubal castra movet.

Scipionis ars.

Pœni in fugam se effundunt.

Quos imber servat.

Silentio noctis Asdrubal castra movet.

CAP. XVI. Scipio, ut prima luce qui in stationibus erant, retulerunt, *profectos hostes*; præmisso equitatu signa ferri jubet. Adeoque citato agmine ducti sunt, ut si via recta vestigia sequentes issent, haud dubie assecuturi fuerint. Ducibus est creditum, brevius aliud esse iter ad Bætim fluvium, ut transeuntes aggrederentur. Asdrubal, clauso transitu fluminis in Oceanum flectit. Et jam inde fugientium modo effusi abibant; idque aliquantum ab legionibus Romanis intervalli fecit. Eques, levisque armatura, nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo, fatigabat morabaturque: sed quum ad crebros tumultus signa consisterent,

Scipio sequitur Asdrubalem.

Quem assequitur.

(*w*) al. cæderet.

rent, & nunc equestria, nunc cum velitibus auxiliisque peditum prælia consererent, supervenerunt legiones. Inde non jam pugna, sed trucidatio velut pecorum fieri; donec ipse dux fugæ auctor, in proximos colles cum sex millibus ferme semiermium evasit. Ceteri cæsi captique: castra tumultuaria raptim Pœni tumulo editissimo communierunt: atque inde, quum hostis nequicquam subire iniquo adscensu conatus esset, haud difficulter sese tutati sunt. Sed obsidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat. Itaque transitiones ad hostes fiebant. Postremo ipse dux navibus acceptis, (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu, Gadeis perfugit. Scipio fuga ducis hostium audita, decem millia peditum, mille equites relinquit Silano ad castrorum obsidionem. Ipse cum ceteris copiis, septuagesimis castris, protinus causis regulorum civitatumque cognoscendis, ut præmia ad veram meritorum æstimationem tribui possent, Tarraconem rediit. Post profectionem ejus Masanissa cum Silano clam congressus, ut ad nova consilia gentem quoque suam obedientem haberet, cum paucis popularibus in Africam trajecit; non tam evidenti eo tempore subitæ mutationis causa, quam documento post id tempus constantissimæ ad ultimam senectam fidei, ne tum quidem eum sine probabili causa fecisse. Mago inde remissis ab Asdrubale navibus, Gades petit. Ceteri deserti ab ducibus, pars transitione, pars fuga dissipati per proximas civitates sunt. Nulla manus numero aut viribus insignis. Hoc maxime modo ductu atque auspicio P. Scipionis pulsi Hispania Carthaginienses sunt; tertiodecimo anno post bellum initum, quinto postquam P. Scipio provinciam & exercitum accepit. Haud multo post Silanus, debellatum referens, Tarraconem ad Scipionem rediit.

Et fugat.

Asdrubal relicto exercitu Gades fugit.

Scipio Tarraconem redit. Masanissa Romanis conciliatur.

Mago Gades petit.

Exercitus Pœnorum dissipatur.

CAP. XVII. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuntius receptæ Hispaniæ Romam est missus. Et quum ceteri lætitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus qui gesserat, inexplebilis virtutis veræque laudis, parvum instar eorum, quæ spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat. Jam Africam, magnamque Carthaginem & in suum decus nomenque velut consummatam ejus belli gloriam spectabat. Itaque præmoliendas ibi ratus jam res, conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem statuit tentare. Masæsylorum is rex erat. Masæsyli gens affinis Mauris, in regionem Hispaniæ, maxime qua sita Nova Carthago est, spectant. Fœdus ea tempestate regi cum Carthaginiensibus erat, quod haud gravius ei sanctiusque, quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore; oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. Quibus barbarus lætus, & quia res tum prosperæ ubique Romanis, Pœnis in Italia adversæ, in Hispania nullæ jam erant; *amicitiam se Romanorum accipere*, annuit. *Firmandæ ejus fidem nec dare, nec accipere, nisi cum ipso coram duce Romano.* Ita Lælius, in id modo fide ab rege accepta; *tutum adventum fore*, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia momentum Syphax affectanti res Africæ erat; opulentissimus ejus terræ rex, bello jam expertus ipsos Carthaginienses; finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur, positis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quæ, quoniam non aliter posset, magno periculo peteretur; L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine Nova, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad præsidium Hispaniæ relictis; ipse cum C. Lælio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum & leni adjuvante vento, in Africam trajecit. Forte ita incidit, ut eo ipso tempore Asdrubal pulsus Hispania septem triremibus portum invectus, anchoris positis terræ applicaret naves, quum conspectæ duæ quinqueremes haud cuiquam dubio, quin hostium essent, opprimique à pluribus priusquam portum intrarent, possent; nihil aliud quam tumultum ac trepidationem simul militum ac nautarum nequicquam armaque & naves expedientium, fecerunt. Percussa enim ex alto vela paullo acriori vento, prius in portum intulerunt quinqueremes, quam Pœni anchoras molirentur. Nec ultra tumultum ciere quisquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Asdrubal, mox Scipio & Lælius egressi, ad regem pergunt.

Nuntius de Hispania debellata mittitur Romam.

Scipio de Africa cogitat.

Masæsylorum regem Syphacem sibi conciliat.

Scipio in Africam trajicit.

Scipio & Asdrubal eodem die ad Syphacem veniunt.

CAP. XVIII. Magnificumque id Syphaci (nec erat aliter) visum, duorum opulentissimorum ea tempestate duces populorum, uno die suam pacem amicitiamque petentes venisse. Utrumque in hospitium invitat: & quoniam fors eos sub uno tecto esse, atque ad eosdem penates voluisset; contrahere in colloquium dirimendarum simultatum causa est conatus; Scipione abnuente, *aut privatim sibi ullum cum Pœno odium esse, quod colloquendo finiret: aut de republica se quicquam cum hoste agere injussu Senatus posse.* Illud magno opere tendente rege, *ne alter hospitum exclusus mensa videretur, ut in animum induceret ad easdem venire epulas*, haud abnuit. Cœnatumque simul apud regem est: eodem etiam lecto Scipio atque Asdrubal (quia ita cordi erat regi) accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo, barbarum insuetumque moribus Romanis; sed hostem etiam infestissimum, facunde alloquendo sibi conciliarit; *mirabilioremque sibi eum congresso coram visum præ se ferebat, quam bello rebus gestis. Nec dubitare, quin Syphax, regnumque ejus jam in Romanorum esset potestate. Eam artem illi viro ad conciliandos animos esse. Itaque non quo modo Hispaniæ amissæ sint, quærendum magis Carthaginiensibus esse; quam quomodo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem Romanum, relicta provincia novæ ditionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam trajecisse, & commisisse sese in hostilem terram, in potestatem regiam, in fidem inexpertam:* (x) *sed*

Eodem tecto recipiuntur.

Eodem etiam lecto accumbunt. Scipionis comitas & dexteritas.

(x) al. *relictis exercitibus duobus, in Africam trajecisse sese, in hostilem terram, Regiam infidam, inexpertam.*

sed potiundæ Africæ spem affectantem. Hoc eum jam pridem volutare in animo, hoc palam fremere, quod non quemadmodum Annibal in Italia, sic Scipio in Africa bellum gereret. Scipio fœdere icto cum Syphace, profectus ex Africa, dubiisque & plerumque sævis in alto jactatus ventis, die quarto Novæ Carthaginis portum tenuit.

Scipio redit in Hispaniam fœdere cum Syphace icto.

CAP. XIX. Hispaniæ sicut à bello Punico quietæ erant, ita quasdam civitates, propter conscientiam culpæ, metu magis quam fide quietas esse apparebat: quarum maxime insignes & magnitudine & noxa, Illiturgi & Castulo erant. Castulo quum prosperis rebus socii fuissent, post cæsos cum exercitibus Scipiones, defecerant ad Pœnos. Illiturgitani prodendis, qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque, scelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo adventu, quum dubiæ Hispaniæ essent, merito magis quam utiliter sævitum foret; tunc jam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit: ipse cum cetero exercitu quintis ferme ad Illiturgim castris pervenit. Clausæ erant portæ, omniaque instructa & parata ad oppugnationem arcendam: adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc exhortari milites Scipio orsus est. *Ipsos claudendo portas indicasse Hispanos, quid ut timerent, meriti essent. Itaque multo infestioribus animis cum iis, quam cum Carthaginiensibus, bellum gerendum esse. Quippe cum illis prope sine ira de imperio & gloria certari; ab his perfidiæ & crudelitatis & sceleris pœnas expetendas esse. Venisse tempus, quo & nefandam commilitonum necem, & in semetipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem ulciscerentur: & in omne tempus gravi documento sancirent, ne quis umquam Romanum civem, militemve in ulla fortuna opportunum injuriæ duceret.* Ab hac cohortatione ducis incitati, scalas electis per manipulos viris dividunt; partitoque exercitu, ita ut parti alteri Lælius præesset legatus; duobus simul locis ancipiti terrore urbem aggrediuntur. Non dux unus, aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientia culpæ metus ad defendendam impigre urbem hortatur. Et meminerant, & admonebant alii alios, *supplicium ex se, non victoriam peti. Ubi quisque mortem oppeteret, id referre, utrum in pugna & in acie, ubi Mars communis & victum sæpe erigeret, & affligeret victorem; an postmodo cremata & diruta urbe, ante ora captarum conjugum liberorumque, inter verbera & vincula, omnia fœda atque indigna passi exspirarent.* Igitur non militaris modo ætas, aut viri tantum, sed fœminæ puerique supra animi corporisque vires adsunt: propugnantibus tela ministrant, saxa in muros munientibus gerunt. Non libertas solum agebatur, quæ virorum fortium tantum pectora acuit; sed ultima omnium supplicia, & fœda mors ob oculos erat. Accendebantur animi & certamine laboris ac periculi, atque ipso inter se conspectu. Itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniæ exercitus ab unius oppidi juventute sæpe repulsus à muris, haud satis decoro prælio trepidarit. Id ubi vidit Scipio, veritus ne vanis conatibus suorum, hostibus cresceret animus, & segnior miles fieret; sibi conandum, ad partem periculi capessendam esse ratus; increpita ignavia militum, ferri scalas jubet: *seipsum, si ceteri cunctentur, ascensurum minatur.* Jam subierat haud mediocri periculo mœnia, quum clamor undique ab solicitis vicem imperatoris militibus sublatus: scalæque multis simul partibus erigi ceptæ. Et ex altera parte Lælius instat. Tum victa oppidanorum vis, dejectisque propugnatoribus occupantur muri. Arx etiam ab ea parte, qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est.

Infidi populi puniti.

Scipio milites exhortatur.

Illiturgim oppugnat.

Illiturgitani acriter resistunt.

Urbs capitur.

CAP. XX. Transfugæ Afri, qui tum inter auxilia Romana erant; & oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, versis, & Romanis subeuntibus qua adire poterant; conspexerunt editissimam urbis partem, quia rupe præalta tegebatur, neque opere ullo munitam, & ab defensoribus vacuam. Levium corporum homines, & multa exercitatione pernicium, clavos secum ferreos portantes, qua per inæqualiter eminentia rupis poterant, scandunt. Sicubi nimis arduum & leve saxum occurrebat, clavos per modica intervalla figentes, quum velut gradus fecissent: primi insequentes extrahentes manu, postremi sublevantes eos, qui præirent; in summum evadunt. Inde decurrunt cum clamore in urbem jam captam ab Romanis. Tum vero apparuit, ab ira & ab odio urbem oppugnatam esse. Nemo capiendi vivos, nemo, patentibus ad direptionem omnibus, prædæ memor est. Trucidant inermes juxta atque armatos, fœminas pariter ac viros: usque ad infantium cædem ira crudelis pervenit. Ignem deinde tectis injiciunt, ac diruunt, quæ incendio absumi nequeunt: adeo vestigia quoque urbis extinguere, ac delere memoriam hostium sedis cordi est. Castulonem inde Scipio exercitum ducit. Quam urbem non Hispani modo convenæ, sed Punici etiam exercitus è dissipata passim fuga reliquiæ tutabantur. Sed adventum Scipionis prævenerat fama cladis Illiturgitanorum, terrorque inde ac desperatio invaserat: & in diversis causis, quum sibi quisque consultum sine alterius respectu vellet; primo tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Carthaginienses atque Hispanos fecit. His Cerdubellus propalam deditionis auctor. Himilco Punicis auxiliaribus præerat: quos urbemque, clam fide accepta, Romano prodit. Mitior ea victoria fuit. Nec tantundem noxæ admissum erat, & aliquantum iræ lenierat voluntaria deditio.

Cædes in urbe.

Urbs solo æquatur.

Castulonem pergit Scipio.

Quam deditione accipit.

CAP. XXI. Marcius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, sub jus, ditionemque redigendos: (y) Scipio Carthaginem, ad vota solvenda Diis, munusque gladiatorium, quod mortis causa patris patruique paraverat, edendum rediit. Gladiatorium spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lani-

Gladiatorium spectaculum.

 stis

(y) al. Deinde in barbaros . . . redigendos legatis missis.

stis comparare mos est, servorum delectu ac liberorum, qui venalem sanguinem habent. (z) Voluntaria omnis & gratuita opera pugnantium fuit. Nam alii missi ab regulis sunt ad specimen insitæ genti virtutis ostendendum: alii ipsi professi, *se pugnaturos in gratiam ducis:* alios æmulatio & certamen, ut provocarent, provocatique haud abnuerent, traxit. Quidam quas disceptando controversias finire nequierant, aut noluerant, pacto inter se, *ut victorem res sequeretur*, ferro decreverunt. Clari etiam homines certant. Neque obscuri generis homines, sed clari illustresque, Corbis & Orsua patrueles fratres, *de principatu civitatis, quam Ibem (a) vocabant, ambigentes, ferro se certaturos professi sunt.* Corbis major erat ætate. Orsuæ pater princeps proxime fuerat; à fratre majore post mortem ejus principatu accepto. Quum verbis disceptare Scipio vellet, ac sedare iras; *negatum id* ambo dicere *communibus cognatis: nec alium Deorum hominumve, quam Martem se judicem habituros esse.* Robore major, minor flore ætatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio subjiceretur, præoptantes, quum ab tanta rabie dirimi nequirent, insigne spectaculum exercitui præbuere, documentumque, *QUANTUM CUPIDITAS imperii malum inter mortales esset.* Major usu armorum & astu facile stolidas vires minoris superavit. Ludi funebres in honorem patris patruique Scipio parat. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi pro copia, & provinciali & castrensi apparatu.

CAP. XXII. Res interim nihilominus ab legatis gerebantur. Marcius superato Bæte amni, quem incolæ *Certim (b)* appellant, duas opulentas civitates sine certamine in ditionem accipit. Astapa urbs. Astapa urbs erat, Carthaginiensium semper partis; neque id tam dignum ira erat, quam quod, extra necessitates belli, præcipuum in Romanos gerebant odium. Nec urbem, aut situ aut munimento tutam habebant, quæ ferociores iis animos faceret: sed ingenia incolarum latrocinio læta, ut excursiones in finitimum agrum sociorum Populi Romani facerent, impulerant; & vagos milites Romanos, lixasque & mercatores exciperent. Magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines positis insidiis circumventum iniquo loco interfecerant. A Marcio oppugnatur. Ad hanc urbem oppugnandam quum admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum, quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur, nec spes mœnibus aut armis tuendæ salutis erat; facinus in se ac suos fœdum ac ferum consciscunt. Astapenses se & suos interficere statuunt. Locum in foro destinant, quo pretiosissima rerum suarum congererent. Super eum cumulum conjuges ac liberos considere quum jussissent, ligna circa exstruunt, facesque virgultorum conjiciunt. Quinquaginta deinde armatis juvenibus præcipiunt, *ut donec incertus eventus pugnæ esset, præsidium eo loco fortunarum suarum, corporumque, quæ cariora fortunis essent, servarent. Si rem inclinatam viderent, atque in eo jam esse, ut urbs caperetur; scirent, omnes, quos euntes in prælium cernerent, mortem in ipsa pugna obituros. Illos se per Deos superos inferosque orare, ut memores libertatis, quæ illo die aut morte honesta, aut servitute infami finienda esset, nihil relinquerent, in quod sævire iratus hostis posset. Ferrum ignemque in manibus esse. Amicæ ac fideles potius ea, quæ peritura essent, absumerent manus, quam insultarent superbo ludibrio hostes.* His adhortationibus execratio dira adjecta, si quem à proposito spes mollitiave animi flexisset. Inde concitato agmine patentibus portis ingenti tumultu (c) erumpunt. Erumpunt. Neque erat ulla satis firma statio opposita; quia nil minus quam ut egredi mœnibus auderent, timeri poterat. Perpaucæ equitum turmæ, levisque armatura repente è castris ad idipsum emissa occurrit. Acrior impetu atque animis, quam compositior ordine ullo pugna fuit. Itaque pulsus eques, qui primum hosti se obtulerat, terrorem intulit levi armaturæ. Pugnatumque sub ipso vallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque trepidatum parumper circa signa est, quum cæci furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent. Dein vetus miles adversus temerarios impetus pertinax, cæde primorum insequentes suppressit. Conatus paullo post ultra inferre pedem: ut neminem cedere, atque obstinatos mori in vestigio quemque suo vidit; patefacta acie (quod ut facere posset, multitudo armatorum facile suppedibat) cornua hostium amplexus, in orbem pugnantes ad unum omnes occidit. Ad unum omnes occiduntur.

CAP. XXIII. Atque hæc tamen hostium iratorum, ac tum maxime dimicantium jure belli in armatos repugnantesque edebantur. Fœdior alia in urbe trucidatio erat; quum turbam Trucidant se in urbe. fœminarum puerorumque imbellem inermemque cives sui cæderent, & in succensum rogum semianima pleraque injicerent corpora, rivique sanguinis flammam orientem restinguerent: postremo ipsi cæde miseranda suorum fatigati cum armis medio se incendio injecerunt. Jam cædi perpetratæ victores Romani supervenerunt. Ac primo conspectu tam fœde rei mirabundi parumper obstupuerunt. Dein quum aurum argentumque cumulo rerum aliarum interfulgens aviditate ingenii humani, rapere ex igne vellent, correpti alii flamma sunt, alii ambusti afflatu vaporis: quum receptus primis, urgente ingenti turba, non esset. Ita Astapa, sine præda militum, ferro ignique absumpta est. Marcius, ceteris ejus regionis metu in deditionem acceptis, victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipsos dies perfugæ à Gadibus venerunt, Gaditani perfugæ. *pollicentes, urbem, Punicumque præsidium, quod in ea urbe esset, & imperatorem præsidii cum classe prodituros esse.* Mago ibi ex fuga substiterat, navibusque in Oceano collectis, aliquantum auxiliorum & trans fretum ex Africa ora, & ex proximis Hispaniæ locis per Hannonem præfectum coëgerat. Fide accepta dataque perfugis, & Marcius eo cum expeditis cohortibus, & Lælius cum septem triremibus, & quinqueremi una est missus, ut terra marique communi consilio rem gererent.

CAP.

(z) al. mos est, servorum qui venalem sanguinem habent. (a) al. *Lacibem.* (b) al. *Cirtem.* al. *Circem.* al. *Circium.* (c) al. ingenti cum tumultu.

Scipio gravi morbo implicitus.

CAP. XXIV. Scipio ipse gravi morbo implicitus, graviore tamen fama, quum ad id quisque quod audierat (INSITA HOMINUM libidine alendi de industria rumores) adjiceret aliquid; provinciam omnem ac maxime longinqua ejus turbavit: apparuitque quantam excitatura molem vera fuisset clades; quum vanus rumor tantas procellas excivisset. Non socii in fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius & Indibilis, quibus (quia regnum sibi Hispaniæ, pulsis inde Carthaginiensibus, destinarant animis) nihil pro spe contigerat, concitatis popularibus (Lacetani autem erant) & juventute Celtiberorum excita, agrum Suessitanum Sedetanumque sociorum Populi Romani hostiliter depopulati sunt. Civilis alius furor in castris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant; præsidium gentibus, quæ cis Iberum incolunt, impositum. Motæ autem eorum mentes sunt; non tum primum quum de vita imperatoris dubii rumores allati sunt; sed jam ante, licentia ex diuturno, ut fit, otio collecta, & nonnihil, quod in hostico laxius rapto suetis vivere, arctiores in pace res erant. Ac primo sermones tantum occulti ferebantur, *si bellum in provincia esset, quid sese inter pacatos facere: si debellatum jam & confecta provincia esset, cur in Italiam non revehi?* Flagitatum quoque stipendium, procacius, quam ex more & modestia militari, erat: & ab custodibus probra in circumeuntes vigilias tribunos jacta: & noctu quidam prædatum in agrum circa pacatum ierant: postremo interdiu, ac propalam sine commeatu ab signis abibant. Omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto ac disciplina militiæ, aut imperio eorum qui præerant, gerebatur. Forma tamen Romanorum castrorum constabat una ex spe, (*d*) quod tribunos ex contagione furoris haud expertes seditionis defectionisque rati fore, & jura reddere in principiis sinebant, & signum ab eis petebant, & in stationes ac vigilias in ordinem ibant: & ut vim imperii abstulerant, ita speciem dicto parentium ultro ipsi imperantes servabant. Erupit deinde seditio, postquam reprehendere atque improbare tribunos ea, quæ fierent, & conari obviam ire, & propalam abnuere, furoris eorum se futuros socios, senserunt. Fugatis itaque ex principiis, ac paullo post è castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum, & Atrium Umbrum, delatum omnium consensu imperium est. Qui nequaquam tribunitiis contenti ornamentis, insignia etiam summi imperii, fasces securesque attrectare ausi: neque venit in mentem, suis tergis, suisquæ cervicibus virgas illas securesque imminere, quas ad metum aliorum præferrent. Mors Scipionis falso credita occæcabat animos: sub cujus vulgatam mox famam non dubitabant totam Hispaniam arsuram bello. In eo tumultu & sociis pecunias imperari, & diripi propinquas urbes posse. Et turbatis rebus, quum omnia omnes auderent, minus insignia fore quæ ipsi fecissent.

Defectio sociorum.

Seditio exercitus ad Sucronem.

Seditionis principes.

Rumor de morte Scipionis.

CAP. XXV. Quum alios subinde recentes nuntios, non mortis modo, sed etiam funeris exspectarent, neque superveniret quisquam, evanesceretque temere ortus rumor; tum primi auctores requiri cepti. Et subtrahente se quoque (*e*) ut credidisse potius temere, quam finxisse rem talem videri possent: destituti duces jam sua ipsi insignia, & pro vana imagine imperii quod gererent, veram justamque mox in se versuram potestatem horrebant. Stupente ita seditione, quum *vivere* primo, mox etiam *valere Scipionem*, certi auctores afferrent; tribuni militum septem, ab ipso Scipione missi supervenerunt. Ad quorum primum adventum exasperati animi: mox, ipsis placido sermone permulcentibus notos, cum quibus congressi erant, leniti sunt. Circumeuntes enim tentoria primo, deinde in principiis prætorioque, ubi sermones inter se serentium circulos vidissent, alloquebantur: percunctantes magis, *quæ causa iræ consternationisque subitæ foret*, quam factum accusantes. Vulgo *stipendium non datum ad diem* jactabatur: *& quum eodem tempore, quo scelus Illiturgitanum exstitisset, post duorum imperatorum duorumque exercituum stragem, sua virtute defensum nomen Romanum, ac retenta provincia esset; Illiturgitanos pœnam noxæ meritam habere, suis recte factis gratiam qui exsolvat non esse.* Talia querentes, *æqua orare, seque ea relaturos ad imperatorem*, respondebant. *Lætari, quod nihil tristius, nec insanabilius esset: & P. Scipionem Deûm benignitate, & rempublicam, esse gratiæ referendæ.* Scipionem bellis assuetum, ad seditionem procellas rudem, solicitum habebat res; ne aut exercitus peccando, aut ipse puniendo, modum excederet. In præsentia ut cepisset, leniter agi placuit; & missi circa stipendiarias civitates exactores, stipendii spem propinquam fecere. Edictum subinde propositum, *ut ad stipendium petendum convenirent Carthaginem; seu carptim partes, seu universi mallent.* Tranquillam seditionem jam per se languescentem; repentina quies rebellantium Hispanorum fecit. Redierant enim in fines, omisso incepto, Mandonius & Indibilis; Postquam vivere Scipionem allatum est. Nec jam erat aut civis, aut externus, cum quo furorem suum consociarent. Omnia circumspectantes consilia, nihil reliqui habebant, præter non tutissimum (*f*) à malis consiliis receptum, *ut imperatoris vel justæ iræ, vel non desperandæ clementiæ sese committerent. Etiam hostibus eum ignovisse, cum quibus ferro dimicasset. Suam seditionem sine vulnere, sine sanguine fuisse: nec ipsam atrocem, nec atroci pœna dignam*: ut ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat, *singulæne cohortes, an universi ad stipendium petendum irent.* Inclinavit eo sententia, (*g*) quod tutius censebant, *universos ire.*

Tribuni septem militum à Scipione missi ad compescendam seditionem.

Querela exercitus propter non datum stipendium.

Consilia exercitus de venia ab Imp. petenda.

CAP. XXVI. Per eosdem dies, quibus hæc illi consultabant, consilium de iis Carthagini erat: certabantque sententiis, *utrum in auctores tantum seditionis* (erant autem hi numero haud plus quam quinque & triginta) *animadverteretur, an plurium supplicio vindicanda tam fœdi exempli defectio magis, quam seditio, esset.* Vicit

(*d*) al. una ea specie. al. una ex parte. (*e*) al. Et subtrahentes se quoque. (*f*) al. præter unum tutissimum. al. præter vulgatissimum. (*g*) al. Inclinavit sententia.

Expeditio adversus Mandonium Indibilemque edicitur.

Vicit sententia lenior, *ut unde orta culpa esset, ibi pœna consisteret: ad multitudinem castigationem satis esse.* Consilio dimisso, ut id actum videretur, expeditio adversus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui Carthagine erat, & cibaria dierum aliquot parare jubentur. Tribunis septem, qui & antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obviam exercitui missis, quina nomina principum seditionis edita sunt. Ut eos per idoneos homines, benigno vultu ac sermone in hospitium invitatos, sopitosque vino vincerent. Haud procul jam Carthagine aberant, quum ex obviis auditum, *postero die omnem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficisci;* non metu modo omni, qui tacitus insidebat animis, liberavit eos, sed lætitiam ingentem fecit: quod magis habituri solum imperatorem, quam ipsi futuri in potestate ejus essent. Sub occasum solis urbem ingressi sunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. Excepti sermonibus de industria compositis: *lætum opportunumque adventum eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem alterius exercitus venissent;* corpora curant. A tribunis sine ullo tumultu auctores seditionis per idoneos homines perducti in hospitia, comprehensi ac vincti sunt. Vigilia quarta impedimenta exercitus, cujus simulabatur iter, proficisci cepere. Sub lucem signa mota, & ad portam retentum agmen; custodesque circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri succlamationibus, concurrunt. Simul & imperator in tribunal ascendit, & reducti armati à portis inermi se concioni ab tergo circumfuderunt. Tum omnis ferocia concidit: &, ut postea fatebantur, *nihil æque eos terruit, quam præter spem robur & color Imperatoris; quem affectum visuros crediderant: vultusque, qualem ne in acie quidem ajebant meminisse.* Sedit tacitus paullisper, donec nuntiatum est, *deductos in forum auctores seditionis, & parata jam omnia esse.*

Auctores seditionis comprehensi ac vincti.

Oratio Scipionis ad seditiosos milites.

CAP. XXVII. Tum silentio per præconem facto, ita cepit: *Numquam mihi defuturam orationem, qua exercitum meum alloquerer, credidi. Non quo verba unquam potius quam res exercuerim: sed quia prope à pueritia in castris habitus, assueveram militaribus ingeniis. Ad vos quemadmodum loquar, nec consilium, nec oratio suppeditat: quos ne quo nomine quidem appellare debeam, scio. Cives? qui à patria vestra descistis: an milites? qui imperium auspiciumque abnuistis, sacramenti religionem rupistis. Hostes? corpora, ora, vestitum, habitum civium agnosco: facta, dicta, consilia, animos hostium video. Quid enim vos, nisi quod Illergetes & Lacetani, aut optastis aliud, aut sperastis? & illi tamen Mandonium atque Indibilem, regiæ nobilitatis viros, duces furoris secuti sunt: vos auspicium & imperium ad Umbrum Atrium, & Calenum Albium, detulistis. Negate vos id omnes fecisse, aut factum voluisse, milites: paucorum eum furorum atque amentiam esse. Libenter credam negantibus. Nec enim ea sunt commissa, quæ vulgata in omnem exercitum sine piaculis ingentibus expiari possint. Invitus ea tanquam vulnera attingo. Sed nisi tacta tractataque sanari non possunt. Equidem pulsis Hispania Carthaginiensibus, nullum locum in tota provincia, nullos homines credebam esse, ubi vita invisa esset mea. Sic me non solum adversus socios gesseram, sed etiam adversus hostes. In castris en meis (quantum me opinio fefellit?) fama mortis meæ non accepta solum, sed etiam exspectata est. Non quod ego vulgari facinus per omnes velim (equidem si totum exercitum meum mortem mihi optasse crederem; hic statim ante oculos vestros morerer: nec me vita juvaret invisa civibus & militibus meis) sed MULTITUDO OMNIS, sicut natura maris, per se immobilis est, venti & auræ cient, (b) ita aut tranquillum, aut procellæ in nobis sunt: & causa atque origo omnis furoris penes auctores est: Vos contagione insanistis. Qui mihi ne hodie quidem scire videmini, quo amentiæ progressi sitis: quid facinoris in me, quid in patriam, partesque ac liberos vestros, quid in Deos, sacramenti testes; quid adversus auspicia, sub quibus militatis, quid adversus morem militiæ disciplinamque majorum; quid adversus summi imperii majestatem ausi sitis. De me ipso taceo. Temere potius, quam avide crediderітis. Denique ego sim, cujus imperii tædere exercitum, minime mirandum sit. Patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio & Indibili consociando consilia prodebatis? quid populus Romanus, quum imperium ablatum ab tribunis suffragio populi creatis, ad homines privatos detulistis? quum, eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis; fasces imperatoris vestri ad eos, quibus servus, qui imperarent, nunquam fuerat, Romanus exercitus detulistis. In prætorio tetenderunt Albius & Atrius: classicum apud eos cecinit, signum ab iis petitum est: sederunt in tribunali P. Scipionis: lictor apparuit: submoto incesserunt: (i) fasces cum securibus prælati sunt. Lapides pluere, & fulmina jaci de cœlo, & insuetos fœtus animalia edere, vos portenta esse putatis: hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis supplicationibus sine sanguine eorum, qui tantum facinus ausi sunt, expiari possit.*

CAP. XXVIII. *Atque ego (quamquam nullum scelus rationem habet) tamen ut in re nefaria, quæ mens, quod consilium vestrum fuerit, scire velim. Rhegium quondam in præsidium missa legio, interfectis per scelus principibus civitatis, urbem opulentam per decem annos tenuit; propter quod facinus tota legio, millia nominum quatuor, in foro Romæ securi percussi sunt. Sed illi primum, non Atrium Umbrum semilixam, nominis etiam abominandi ducem; sed Decium Jubellium tribunum militum secuti sunt: nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus aut Lucanis, hostibus Populi Romani conjunxerunt. Vos cum Mandonio atque Indibili consilia communicastis, & arma consociaturi fuistis. Illi, sicut Campani Capuam Tuscis veteribus, cultoribus ademptam, Mamertini in Sicilia Messanen, sic Rhegium habituri perpetuam sedem erant: nec Populum Romanum nec socios Populi Romani ultro lacessituri bello. Sucronemne vos domicilium habituri eratis? Ubi si vos decedens confecta provincia imperator relinquerem, Deûm hominumque fidem implorare debebatis; quod non rediretis ad conjuges liberosque vestros.* Sed

(b) al. *ut venti & auræ cient.* (i) al. *summovente eo incesserunt.*

Sed horum quoque memoriam, sicut patriæ meique ejeceritis (k) ex animis vestris. Viam consilii scelerati, sed non ad ultimum dementis, exequi volo. Mene vivo, & cetero incolumi exercitu, cum quo ego die uno Carthaginem cepi; cum quo quatuor imperatores, quatuor exercitus Carthaginiensium fudi, fugavi, Hispania expuli, vos octo millia hominum, minoris (l) certe omnes pretii, quam Albius & Atrius sunt, quibus vos subjecistis, Hispaniam provinciam Populo Romano erepturi eratis? Amolior & amoveo nomen meum. Nihil, ultra facile creditam mortem meam, à vobis violatus sim. Quid? si ego morerer, mecum exspiratura respublica, mecum casurum imperium Populi Romani erat? ne istuc Jupiter Optimus Maximus sinit; urbem auspicato Diis auctoribus in æternum conditam, fragili huic & mortali corpori æqualem esse. Flaminio, Paullo, Gracchio, Postumio Albino, M. Marcello, T. Quintio Crispino, Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam præclaris imperatoribus uno bello absumptis superstes est Populus Romanus, eritque mille aliis nunc ferro, nunc morbo morientibus. Meo unius funere elata Populi Romani esset respublica? Vos ipsi hic in Hispania, patre & patruo meo, duobus imperatoribus interfectis, Septimum Marcium ducem vobis adversus exultantes recenti victoria Pœnos delegistis: & sic loquor, tamquam sine duce Hispaniæ futuræ fuerint. M. Silanus, eodem jure, eodem imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio frater meus, C. Lælius, legati, vindices majestatis imperii deessent? Utrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an causa comparari poterat? quibus si omnibus superiores essetis, arma cum Pœnis (m) contra patriam, contra cives vestros ferretis? (n) (*) Africam Italiæ, Carthaginem urbi Romæ imperare velletis?

CAP. XXIX. *Quam ob noxam patriæ? Coriolanum quondam damnatio injusta, miserum & indignum exilium, ut iret ad oppugnandam (o) patriam, impulit: revocavit tamen à publico parricidio privata pietas. Vos qui dolor, quæ ira incitavit? stipendiumne diebus paucis imperatore ægro serius numeratum, satis digna causa fuit, cur patriæ indiceretis bellum? cur ad Illergetes desciscereretis à Populo Romano? cur nihil divinarum humanarumve rerum inviolatum vobis esset? Insanistis profecto milites: nec major in corpus meum vis morbi, quam in vestras mentes invasit. Horret animus referre, quid crediderint homines, quid speraverint, quid optaverint. Auferat omnia irrita oblivio, si potest: si non, utcumque silentium tegat. Non negaverim, tristem atrocemque vobis visam orationem: quanto creditis facta vestra atrociora esse, quam dicta mea? & me ea quæ fecistis, pati æquum censetis: vos ne dici quidem omnia æquo animo ferretis? sed ne ea quidem ipsa ultra exprobrabuntur. Utinam tam facile vos obliviscamini eorum, quam ego obliviscar. Itaque quod ad vos universos attinet, si erroris pœnitet, satis superque pœnarum habeo. Albius Calenus, & Atrius Umber, & ceteri nefariæ seditionis auctores, sanguine luent quod admiserunt. Vobis supplicii eorum spectaculum non modo non acerbum: sed lætum etiam, si sana mens rediit, debet esse. De nullis enim quam de vobis infestius, aut inimicius (p) consuluerunt.* Vix finem dicendi fecerat, quum ex præparato simul omnium rerum terror oculis auribusque est offusus. Exercitus, qui corona concionem circumdederat, gladiis ad scuta concrepuit. Præconis audita vox citantis nomina damnatorum in consilio. Nudi in medium protrahebantur. Et simul omnis apparatus supplicii expromebatur. Deligati ad palum, virgisque cæsi, & securi percussi, adeo torpentibus metu, qui aderant; ut non modo ferocior vox adversus atrocitatem pœnæ, sed ne gemitus quidem exaudiretur. Tracti inde de medio omnes, purgatoque loco, citati milites nominatim apud tribunos militum, in verba P. Scipionis jurarunt, stipendiumque ad nomen singulis persolutum. Hunc finem exitumque seditio militum cepta apud Sucronem habuit.

Exercitus ad scuta concrepat.

Duces seditionis pœnas dant.

CAP. XXX. Per idem tempus ad Bætim fluvium Hanno præfectus Magonis, missus à Gadibus, cum parva manu Afrorum, mercede Hispanos solicitando, ad quatuor millia juvenum armavit. Castris deinde exutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit. Dum hæc ad Bætim fluvium geruntur, Lælius interim freto in Oceanum evectus, ad Carteiam classe accessit. Urbs ea in ora Oceani sita est, ubi primum è faucibus angustis panditur mare. Gades sine certamine per proditionem recipiendi, ultro qui eam rem pollicerentur, in castra Romana venientibus, spes, sicut ante dictum est, fuerat. Sed patefacta immatura proditio est, comprehensosque omnes, Mago Adherbali prætori Carthaginem devehendos tradit. Adherbal conjuratis in quinqueremem impositis, præmissaque ea, quia tardior quam triremis erat, ipse cum octo triremibus modico intervallo sequitur. Jam fretum intrabat quinqueremis, quum Lælius & ipse in quinqueremi è portu Carteiæ, sequentibus septem triremibus evectus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem satis credens deprehensam rapido in freto in adversum æstum reciprocari non posse. Pœnus in re subita parumper incertus trepidavit, utrum quinqueremem sequeretur, an in hostes rostra converteret. Ipsa cunctatio facultatem detrectandæ pugnæ ademit. Jam enim sub ictu teli erant, & undique instabant hostes. Æstus quoque arbitrium moderandi naves ademerat. Neque erat navali pugna similis: quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut consilii esset. Una natura freti, æstusque totius certaminis potens, suis, alienis navibus nequicquam remigio in contrariam tendentes invehebat, ut fugientem vi-

Hanno præfectus Magonis à Marcio fusus.

Adherbal avehit conjuratos Gadenses.

Incidit in Lælium.

Prælium navale.

 deres

(k) al. *ejeceratis.* (l) al. *majoris.* (m) al. *arma tamen cum Pœnis.* (n) al. *arma impia in patrem, contra &c. &c.* (o) al. *ut irata ad oppugnandum.* (p) al. *iniquius.* al. *immitius.*

(*) Africam) Africæ symbola hoc loco liceat ex nummo Hadriani Imperatoris Tab. LI. num. 3. exponere. In quo Africa expressa humi sedet, inixa septem scopulis. Proboscis quo caput ornatus Elephantorum, scorpio venenatorum animantium copiam; Cornu copiæ frugum, calathus florum herbarumque medicarum abundantiam, adumbrant. Conf. BEGERUS Th. Br, T. II, p. 654.

deres retro vortice (*q*) intortam victricibus illatam: & sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo sese avertentem. Jam in ipsa pugna hæc quum infesto rostro peteret hostium navem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat: illa quum transversa objiceretur hosti, repente intorta in proram circumagebatur. Quum inter triremes, fortuna regente, anceps prælium misceretur; quinqueremis Romana, seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindentibus vortices, quum facilius regeretur, duas triremes suppressit, unius, prælata impetu, lateris alterius remos detersit. Ceterasque quas indepta esset, mulcasset, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam transmisisset.

Lælius & Marcius ad Scipionem redeunt.

CAP. XXXI. Lælius victor Carteiam revectus, auditis quæ acta Gadibus erant, patefactam proditionem, conjuratosque missos Carthaginem; spem ad irritum redactam, qua venissent: nuntiis ad L. Marcium missis, *nisi terere frustra tempus sedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem esse*; assentiente Marcio, paucos post dies ambo Carthaginem rediere. Ad quorum discessum non respiravit modo Mago, quum terra marique ancipiti metu urgeretur; sed etiam audita rebellione Illergetum, spem recuperandæ Hispaniæ nanctus, nuntios Carthaginem mittit ad senatum: qui simul seditionem civilem in castris Romanis, simul defectionem sociorum in majus verbis extollentes, hortarentur, *ut auxilia mitterent, quibus traditum à patribus imperium Hispaniæ repeti posset.*

Mandonii & Indibilis molitiones.

Mandonius & Indibilis in fines regressi, paullisper, dum, quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieverunt; *si civium errori ignosceretur, non diffidentes sibi quoque ignosci posse*; postquam vulgata est atrocitas supplicii, *suam quoque noxam pari pœna æstimatam rati*, vocatis rursus ad arma popularibus, contractisque, quæ ante habuerant, auxiliis, in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis stativa habuerant, cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum quingentis, transcenderunt.

CAP. XXXII. Scipio cum fide solvendi pariter omnibus noxiis innoxiisque stipendii, tum (*r*) vultu ac sermone in omnes placato, facile reconciliatis militum animis, priusquam castra ab Carthagine moveret, concione advocata, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus,

Oratio Scipionis ad milites.

nequaquam eodem animo se ire professus est ad vindicandum id scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit. Tum se haud secus quam viscera secantem sua, cum gemitu & lacrimis triginta hominum capitibus expiasse octo millium seu imprudentiam, seu noxam: nunc læto & erecto animo ad cædem Illergetum ire. Non enim eos, neque natos in eadem terra, nec ulla secum societate junctos esse. Eam, quæ sola fuerit, fidei, atque amicitiæ ipsos per scelus rupisse. In exercitu suo se, præterquam quod omnes cives, aut socios, Latinique nominis videat, etiam eo moveri; quod nemo fere sit miles, qui non aut à patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam provinciam venerit, aut à patre Consule, aut à se sit ex Italia advectus. Scipionum nomini auspiciisque omnes assuetos, quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere velit: quos consulatum petenti, velut si omnium communis agatur honos, affuturos speret. Quod ad expeditionem attineat, quæ instet; immemorem esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis hercule, sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam Oceano insulam cum paucis perfugerit navibus, majorem curam esse, quam Illergetum. Quippe illic & ducem Carthaginiensem, & quantumcunque Punicum præsidium esse: hic latrones, latronumque duces. Quibus ut ad populandos finitimorum agros, tectaque urenda, & rapienda pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis collatis nullam esse. Magis velocitate ad fugam, quam armis fretos, pugnaturos esse. Itaque non quod ullum inde periculum, aut semen majoris belli videat, ideo se, priusquam provincia decedat, opprimendos Illergetes duxisse: sed primum, ne impunita tam scelerata defectio esset; deinde, ne quis in provincia simul virtute tanta & felicitate perdomita relictus hostis dici posset. Proinde Deis bene juvantibus sequerentur, non tam ad bellum gerendum (neque enim cum pari hoste certamen esse) quam ad expetendas ab hominibus scelestis pœnas.

Scipio adversus Mandonium & Indibilem exercitum ducit.

CAP. XXXIII. Ab hac oratione dimissos ad iter se comparare in diem posterum jubet, profectusque decimis castris pervenit ad Iberum flumen. Inde superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra. Campus ante montibus circaseptus erat. In eam vallem Scipio quum pecora rapta pleraque ex hostium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorum jussisset, velites subsidio misit. A quibus ubi per procursationem commissa pugna esset, Lælium cum equitatu impetum ex occulto facere jubet. Mons opportune prominens equitum insidias texit: nec ulla mora pugnæ facta est.

Hispani spe prædæ allecti cæduntur.

Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos præda occupatos incurrere. Primo missilibus territavere: deinde emissis levibus telis, quæ irritare magis quam decernere pugnam poterant, gladios nudant, & collato pede res cepta geri est: ancepsque pedestre (*s*) certamen erat, nisi equites supervenissent. Neque ex adverso tantum illati obvios obtrivere, sed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo, se, ut plerosque intercluderent, objecere: majorque cædes fuit, quam quantam edere levia per excursiones prælia solent. Ira magis accensa adverso prælio barbaris est, quam imminuti animi. Itaque ne perculsi viderentur, prima luce postero die in aciem processere.

In aciem procedunt.

Non capiebat omnes copias angusta, sicut ante dictum est, vallis: duæ ferme peditum partes, & omnis equitatus in aciem descendit. Quod reliquum peditum erat, obliquo constituerunt (*t*) colle. Scipio pro se esse loci angustias ratus; & quod in arcto pugna Romano aptior quam Hispano militi futura videbatur; & quod in eum locum detracta hostium acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet: novo

(*q*) al. vertice. (*r*) al. Scipio cum fide solvendo pariter omnibus innoxiis noxiisque stipendio, tum &c. (*s*) al. acre. (*t*) al. constiterunt.

vo etiam consilio adjecit animum: *equitem nec se posse circumdare cornibus in tam angusto spatio; & hosti, quem cum pedite eduxisset, inutilem fore.* Itaque imperat Lælio, *ut per colles quam occultissimo itinere circumducat equites, segregetque, quantum possit, equestrem à pedestri pugna.* Ipse omnia signa peditum in hostes vertit: quatuor cohortes in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat.

Prælium atrox.

Moram pugnandi nullam fecit, ut ipso certamine averteret ab conspectu transeuntium per colles equitum. Neque ante circumductos sensere, quam tumultum equestris pugnæ ab tergo accepere. Ita duo diversa prælia erant: duæ peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia misceri ex genere utroque prælium angustiæ non patiebantur) pugnabant. Hispanorum, quum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio esset; pedes fiducia equitis temere commissus campo cæderetur, eques circumventus nec peditem à fronte (jam enim stratæ pedestres copiæ erant) nec ab tergo equitem sustineret; & ipsi quum diu in orbem sese stantibus equis defendissent, ad unum omnes cæsi sunt: nec quisquam peditum equitumve superfuit, qui in valle pugnaverunt. Tertia pars, quæ in colle ad spectaculum magis tutum, quam ad partem pugnæ capessendam, steterat, & locum & tempus ad fugiendum habuit. Inter eos & reguli ipsi fugerunt, priusquam tota circumveniretur acies, inter se tumultum elapsi.

Hispani vincuntur & cæduntur.

CAP. XXXIV. Castra eadem die Hispanorum præter ceteram prædam cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani sociique ad mille ducentos eo prælio ceciderunt: vulnerata amplius tria millia hominum. Minus cruenta victoria fuisset, si patentiore campo, & ad fugam capessendam facili foret pugnatum.

Romanorum jactura.

Indibilis abjectis belli consiliis, nihil tutius afflictis rebus experta fide & clementia Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit: qui advolutus genibus, *fatalem rabiem temporis ejus accusat, quum velut contagione quadam pestifera, non Illergetes modo & Lacetani, sed castra quoque Romana insanierint. Suam quidem & fratris, & reliquorum popularium eam conditionem esse; ut aut, si ita videatur, reddant spiritum P. Scipioni, ab eodem illo acceptum; aut servati bis uni debitam vitam pro eo in perpetuum devoveant. Antea in causa sua fiduciam sibi fuisse, nondum experta clementia ejus: nunc contra, nullam in causa, omnem in misericordia victoris spem repositam habere.* Mos vetustus erat Romanis, cum quo nec fœdere nec æquis legibus jungerentur amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum uti, quam omnia divina humanaque dedidisset: obsides accepti, arma adempta, præsidia urbibus imposita forent.

Indibilis per Mandonium fratrem veniam petit.

Scipio multis invectus in præsentem Mandonium, absentemque Indibilem verbis, *illos quidem merito perisse ipsorum maleficio,* ait: *victuros suo atque Populi Romani beneficio. Ceterum, se neque arma iis adempturum (quippe ea pignora timentium rebellionem esse) sed libera arma relinquere, solutosque metu animos. Neque se in obsides innoxios, sed in ipsos, si defecerint, sæviturum: nec ab inermi, sed ab armato hoste pœnas expetiturum. Utramque fortunam expertis permittere sese, utrum propitios, an iratos habere Romanos mallent.* Ita dimissus Mandonius; pecunia tantummodo imperata, ex qua stipendium (*t*) militi præstari posset. Ipse Marcio in ulteriorem Hispaniam præmisso, Silano Tarraconem remisso, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Illergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium jam appropinquantem Oceano assequitur.

Quibus Scipio ignoscit.

Imperata tantummodo pecunia.

CAP. XXXV. Inchoata res jam ante de Masanissa, aliis atque aliis de causis dilata erat, quod Mumida cum ipso utique congredi Scipione volebat, atque ejus dextra fidem sancire. Ea tum itineris tam longi ac tam devii causa Scipioni fuit. Masanissa quum Gadibus esset certior adventare eum à Marcio factus, causando *corrumpi equos inclusos in insula, penuriamque omnium rerum & facere ceteris, & ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia;* Magonem perpulit, ut se trajicere in continentem ad depopulandos proximos Hispanos agros pateretur. Transgressus, tres principes Numidarum præmittit ad tempus, locumque colloquio statuendum: duos pro obsidibus retineri à Scipione jubet; remisso tertio, qui, quo jussus erat, adduceret Masanissam: cum paucis in colloquium venerunt. Ceperat jam ante Numidam ex fama rerum gestarum admiratio viri: substitueratque animo *speciem quoque corporis amplam ac magnificam.* Ceterum major præsentis veneratio cepit: & præterquam quod suapte natura multa majestas inerat, adornabat promissa cæsaries, habitusque corporis, non cultus munditiis, sed virilis vere ac militaris; & ætas in medio virium robore, quod plenius nitidiusque ex morbo velut renovatus flos juventæ faciebat. Prope attonitus ipso congressu Numida, *gratias de fratris filio remisso agit. Ex eo tempore* affirmat *eam se quæsisse occasionem, quam tandem oblatam Deûm immortalium beneficio non omiserit. Cupere se illi Populoque Romano operam navare. Ita, ut nemo unus externus magis enixe adjuverit rem Romanam. Id se, etiam si jam pridem vellet, minus præstare in Hispania, terra aliena atque ignota potuisse: in qua autem genitus educatusque in spem paterni regni esset, facile præstaturum. Siquidem eundem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, satis sperare perbrevis ævi Carthaginem esse.* Lætus eum Scipio vidit audivitque; quum caput rerum in omni hostium equitatu Masanissam fuisse sciret, & ipse juvenis specimen animi præ se ferret. Fide data acceptaque, profectus retro Tarraconem est. Masanissa permissu Romanorum, ne sine causa trajecisse in continentem videretur; populatus proximos agros, Gades rediit.

Masanissa in partes Romanorum transit.

Scipionis majestas.

Masanissæ ad Scipionem oratio.

CAP. XXXVI. Magoni, desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primo militaris, deinde defectio Indibilis animos ejus sustulerant, paranti trajicere in Africam, nuntiatum ab Carthagine est, *jubere senatum, ut classem quam Gadibus haberet, in Italiam trajiceret: conducta ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset juventute, conjungeret se Annibali:*

Mago jubetur ire in Italiam.

(*u*) al. præsidium. al. residuum.

li: neu senescere bellum maxime impetu, majore fortuna ceptum sineret. Ad eam rem & à Carthagine pecunia Magoni advecta est: & ipse quantam potuit, à Gaditanis exegit: non ærario modo eorum, sed etiam templis spoliatis, & privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Quum præterveheretur Hispaniæ oram, haud procul Carthagine nova expositis in terram militibus, proximos depopulatus agros, inde ad urbem classem appulit. Ibi quum interdiu milites in navibus tenuisset, nocte in littus expositos ad partem eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit: *nec præsidio satis valido urbem teneri ratus, & aliquos oppidanorum ad spem novandi res aliquid moturos.* Ceterum nuntii ex agris trepidi, simul populationem agrestiumque, fugam & hostium adventum attulerant: & visa interdiu classis erat, nec sine causa electam ante urbem stationem apparebat. Itaque instructi armatique, intra portam, ad stagnum ac mare versam, continebantur. Ubi effusi hostes, mista inter milites navali turba, (w) ad muros tumultu majore quam vi subierunt, patefacta repente porta, Romani clamore erumpunt: turbatosque hostes, & ad primum incursum conjectumque telorum aversos, usque ad littus cum multa cæde persequuntur. Nec nisi naves littori appulsæ trepidos accepissent, superfuisset pugnæ aut fugæ quisquam. In ipsis quoque trepidatum navibus est, dum, ne hostes cum suis simul irrumperent, trahunt scalas, orasque, & anchoras, ne in moliendo mora esset, præcidunt. Multique adnantes navibus, incerto præ tenebris quid aut peterent aut vitarent, fœde interierunt. Postero die quum classis inde retro ad Oceanum, unde venerat, fugisset, ad octingentos (x) homines cæsi inter murum littusque, & ad duo millia armorum inventa.

Mago Carthaginem novam frustra tentat.

CAP. XXXVII. Mago quum Gadeis repetisset, exclusus inde ad Cimbim (y) (haud procul à Gadibus is locus abest) classe appulsa, mittendis legatis, quærendoque, *quod portæ sibi socio atque amico clausæ forent*, purgantibus iis, *multitudinis concursu factum, infestæ ob direpta quædam abs conscendentibus naves militibus*, ad colloquium Suffetes eorum, qui summus Pœnis est magistratus, cum quæstore elicuit, laceratosque verberibus cruci affigi jussit: inde navibus ad Pityusam insulam, centum millia ferme à continenti (Pœni tum eam incolebant) trajecit: itaque classis bona cum pace accepta est, nec commeatus modo benigne præbiti, sed in supplementum classis juventus armaque data. Quorum fiducia Pœnus in Baleares insulas (quinquaginta inde millia absunt) transmisit. Duæ sunt Baleares, major altera, atque opulentior armis virisque: & portum habet, ubi commode hibernaturum se (& jam extremum autumni erat) credebat. Ceterum haud secus quam si Romani eam insulam incolerent, hostiliter classi occursum est. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc solo eo telo utebantur. Nec quisquam alterius gentis unus tantum ea arte, quantum inter alios omnes Baleares excellunt. Itaque tanta vis lapidum creberrimæ grandinis modo in propinquantem jam terræ classem effusa est, ut intrare portum non ausi, averterent in altum naves. In minorem inde Balearium insulam trajecerunt, fertilem agro; viris, armisque haud æque validam. Itaque egressi navibus, supra portum loco munito castra locant: ac sine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conscriptis, missisque Carthaginem ad hibernandum, naves subduxerunt. Post Magonis ab Oceani ora discessum, Gaditani Romanis deduntur.

Gaditani portas claudunt Magoni.

Qui magistratus in cruci affigit.

Pityusam insulam appellit.

Baleares insulæ.

Majore excluditur Mago.

Minore potitur.

Gaditani Romanis deduntur.

CAP. XXXVIII. Hæc in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta. Ipse L. Lentulo & L. Manlio Acidino provincia tradita, decem navibus Romam rediit. Et Senatu extra urbem dato, in æde Bellonæ, quas res in Hispania gessisset, disseruit: *quoties signis collatis dimicasset, quod oppida ex hostibus vi cepisset, quas gentes in ditionem Populi Romani redegisset. Adversus quatuor se imperatores, quatuor victores exercitus in Hispaniam isse: neminem Carthaginiensem in iis terris reliquisse.* Ob has res gestas magis tentata est triumphi spes, quam petita pertinaciter: quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu res gessisset, constabat. Senatu misso, urbem est ingressus, argentique præ se in ærarium tulit quatuordecim millia pondo CCCXLII. & signati argenti magnum numerum. Comitia inde creandis Consulibus habuit L. Veturius Philo: centuriæque omnes ingenti favore P. Scipionem Consulem dixerunt. Collega additur ei P. Licinius Crassus pontifex maximus. Ceterum comitia majore, quam ulla per id bellum celebrata frequentia, proditum memoriæ est. Convenerant undique non suffragandi modo, sed etiam spectandi causa P. Scipionis. Concurrebantque & domum frequentes, & in Capitolium ad immolantem eum, quum centum bobus votis in Hispania Jovi sacrificaret: *spondebantque (z) animis, sicut Lutatius superius bellum Punicum finisset, ita id quod instaret, P. Cornelium finiturum; atque ut Hispania omni Pœnos expulisset, sic Italia pulsurum esse: Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam destinabant.* Prætoria inde comitia habita. Creati duo, qui tum ædiles plebis erant, Sp. Lucretius & Cn. Octavius; & ex privatis, Cn. Servilius Cæpio, & L. Æmilius Pappus. Quartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio & P. Licinius Crassus ut consulatum inierunt, nominatæ Consulibus provinciæ sunt, Sicilia Scipioni extra sortem, concedente collega; quia cura sacrorum pontificem maximum in Italia retinebat: Bruttii Crasso. Tum prætoriæ provinciæ in sortem conjectæ. Urbana Cn. Servilio obtigit; Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio: Sicilia L. Æmilio: Cn. Octavio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. Ibi referente P. Scipione, senatusconsultum factum est, *ut quos ludos inter seditionem militarem in Hispania vovisset, ex ea pecunia, quam ipse in ærarium detulisset, faceret.*

Scipio Romam revertitur.

Cur triumphum Scipio non obtinuerit.

Argentum & aurum in ærarium publicum fert.

P. Scipio & P. Licinius Coss. U.C. an. 547. Ol. 143. a. C. N. 206.

Prætores.

Provinciæ ordinatæ.

CAP.

(w) al. navalis turba. (x) al. ad octingenti. (y) al. ad Ambros. al. ad Cimbios. al. ad Cuneos. (z) al. despondebantque.

Saguntinorum legatorum in Senatu oratio.

CAP. XXXIX. Tum Saguntinorum legatos in Senatum introduxit. Ex eis maximus natu: *Etsi nihil ultra malorum est, Patres Conscripti, quam quod passi sumus, ut ad ultimum fidem vobis præstaremus; tamen ea vestra merita, imperatorumque vestrorum erga nos fuerunt, ut nos cladium nostrarum non pœniteat. Bellum propter nos suscepistis: susceptum quartumdecimum annum tam pertinaciter geritis, ut sæpe ad ultimum discrimen & ipsi veneritis, & populum Carthaginiensem adduxeritis. Quum in Italia tam atrox bellum & Annibalem hostem haberetis, Consules cum exercitu in Hispaniam, velut ad colligendas reliquias naufragii nostri misistis. P. & Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, nullo tempore destiterunt, quæ nobis secunda, quæque adversa hostibus nostris essent, facere. Jam omnium primum oppidum nobis restituerunt: per omnem Hispaniam cives nostros venundatos, dimissis qui conquirerent, ex servitute in libertatem restituerunt. Quum jam prope esset, ut optabilem ex miserrima fortunam haberemus: P. & Cn. Cornelii imperatores vestri, luctuosius nobis prope quam vobis perierunt. Tum vero ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem antiquam videbamur: ut iterum periremus, & alterum excidium patriæ videremus. Nec ad perniciem nostram Carthaginiensi utique aut duce aut exercitu opus esse: ab Turdulis (a) nos veterrimis hostibus, qui prioris quoque excidii causa nobis fuerant, extingui, posse. Quum ex inspirato repente misistis nobis P. nunc Scipionem: quem, fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur, quia Consulem declaratum videmus, ac vidisse nos civibus nostris renuntiaturi sumus, spem omnem salutemque nostram. Qui quum plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispania urbes, ubique ex captivorum numero excretos (b) Saguntinos in patriam remisit. Postremo Turdetaniam, adeo infestam nobis, ut illa gente incolumi stare Saguntum non posset, ita bello afflixit, ut non modo nobis (absit verbo invidia) ne posteris quidem timenda nostris esset. Deletam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleverat Annibal. Vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis non fructu jucundius est, quam ultione. Ob hæc, quibus majora neque sperare, neque optare ab Diis immortalibus poteramus, gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus populusque ad vos misit: simul gratulatum, quod ita res hos annos in Hispania atque Italia gessistis, ut Hispaniam non Ibero amne tenus, sed qua terrarum ultimus finis Oceanus, (c) domitam armis habeatis: Italiæ, nisi quatenus vallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Pœno. (*) Jovi Optimo Maximo, præsidii Capitolinæ arcis, non grates tantum ob hæc agere jussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriæ ergo ferre. Id uti permittatis, quæsumus. Utique, si vobis ita videtur, quæ nobis imperatores vestri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate vestra faciatis.*

Senatus responsio.

Senatus legatis Saguntinis respondit, *& dirutum & restitutum Saguntum fidei socialis utrimque servatæ documentum omnibus gentibus fore. Suos imperatores, recte & ordine, & ex voluntate Senatus fecisse, quod Saguntum restituerint, civesque Saguntinos servitio exemerint: quæque alia eis benigne fecerint, ea Senatum ita voluisse fieri. Donum permittere ut in Capitolio ponerent.* Locus inde lautiaque legatis præberi jussa, & muneris ergo in singulos dari ne minus dena millia æris. Legationes deinde ceteræ in Senatum introductæ, auditæque. Et petentibus Saguntinis, *ut quatenus tuto possent, Italiam spectatum irent:* duces dati, literæque per oppida missæ, *ut Hispanos comiter acciperent.* Tum de republica, de exercitibus scribendis, de provinciis, relatum.

Legati bene habiti.

P. Scipio Africam provinciam capit.

CAP. XL. Quum Africam novam provinciam extra sortem P. Scipioni destinari, homines fama ferrent; & ipse nulla jam modica gloria contentus, *non ad gerendum modo bellum, sed ad finiendum diceret se Consulem declaratum esse, neque aliter id fieri posse, quam si ipse in Africam exercitum transportasset, & acturum se id per populum aperte ferret, si senatus adversaretur:* id consilium haudquaquam primoribus Patrum quum placeret, ceterique per metum aut ambitionem mussarent; Q. Fabius Maximus rogatus sententiam; *Scio,* inquit, *multis vestrûm videri, Patres Conscripti, rem actam hodierno die agi, & frustra habiturum orationem, qui tamquam de integra re, de Africa provincia, sententiam dixerit. Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum jam certa provincia Africa Consulis viri fortis ac strenui sit, quam nec Senatus censuit in hunc annum provinciam esse, nec populus jussit. Deinde, si est, Consulem peccare arbitror, qui de re transacta simulando se referre, Senatum ludibrio habet: non senatorem modo, qui de quo consulitur, suo loco dicit sententiam. Atque ego certum habeo, dissentienti mihi ab ista festinatione in Africam trajiciendi, duarum rerum subeundam opinionem esse; unius, insitæ ingenio meo cunctationis, quam metum pigritiamque homines adolescentes sane appellent, dum ne pœniteat, adhuc aliorum speciosiora primo aspectu consilia semper visa, mea usu meliora. Alterius, obtrectationis atque invidiæ adversus crescentem indies gloriam fortissimi Consulis. A qua suspicione, si me neque vita acta & mores mei; neque dictatura cum quinque consulatibus, tantumque gloriæ belli domique partæ vindicat, ut propius fastidium ejus sim, quam desiderium; ætas saltem liberet. Quæ enim mihi æmulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo æqualis sit? Me Dictatorem, quum vigerem adhuc viribus, & in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in Senatu, aut ad populum audivit, quo minus insectanti me magistro equitum, quod fando numquam ante auditum erat, imperium mecum æquaretur. Rebus quam verbis assequi malui, ut qui aliorum judicio mihi comparatus erat, sua mox confessione me sibi præferret: ne dum ego perfunctus honoribus, certamina mihi atque æmulationes, cum adolescente florentissimo proponam. Videlicet ut mihi jam vivendo, non solum rebus gerendis fesso, si huic negata fuerit, Africa provincia decernatur. Cum ea gloria, quæ parta est,*

Cui adversatur Q. Fabius Maximus oratione prolixa.

(a) al. *ab Turoilis.* al. *ab Turgilis.* al. *ab Turdetanis.* (b) al. *excerptos.* (c) al. *terrarum ultimas finit Oceanus.*

(*) Jovi Optimo Maximo Præsidi) Cimeliarchii mei eximiæ raritatis nummus Pescennii Tab. LI. num. 4. Jovem Præsidem Orbis exhibet sedentem, dextra victriolam tenentem.

est, vivendum, atque moriendum est. Vincere ego prohibui Annibalem, ut à vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset.

CAP. XLI. *Illud te mihi ignoscere, P. Corneli æquum erit, si quum in me ipso numquam pluris famam hominum, quam rempublicam fecerim; ne tuam quidem gloriam bono publico præponam. Quamquam si aut bellum nullum in Italia, aut is hostis esset, ex quo victo nihil gloriæ quæreretur; qui te in Italia retineret, & si id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriæ tuæ isse ereptum videri posset. Quum vero Annibal hostis incolumi exercitu quartumdecimum annum Italiam obsideat, pœnitebit te, P. Corneli, gloriæ tuæ, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis causa fuit, tu Consul Italia expuleris, & sicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te hujus fuerit? nisi aut Amilcar Annibali dux est præferendus, aut illud bellum huic, aut victoria illa major clariorque, quam hæc (modo contingat, ut te Consule vincamus) futura est. Ab Drepano* (d) *atque Eryce detraxisse Amilcarem, quam Italia expulisse Pœnos atque Annibalem, malis? Ne tu quidem, etsi magis partam, quam speratam gloriam amplecteris, Hispania potius quam Italia bello liberata gloriatus fueris. Nondum is est Annibal, quem non magis timuisse videatur, quam contempsisse, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc accingeris: nec per istos circuitus, ut quum in Africam trajeceris, secuturum te illuc Annibalem speres, potius quam recto hinc itinere, ubi Annibal est, eo bellum intendis? Egregiam istam palmam belli Punici patrati petis? HOC ET NATURA prius est, tua quum defenderis, aliena ire oppugnatum. Pax ante in Italia quam bellum in Africa sit: & nobis prius decedat timor, quam ultro aliis inferatur. Si utrumque tuo ductu auspicioque fieri potest; Annibale hic victo, illic Carthaginem expugna. Si alterutra victoria novis Consulibus relinquenda est; prior quum major clariorque, tum causa etiam insequentis fuerit. Nam nunc quidem, præterquam quod & in Italia & in Africa duos diversos exercitus alere ærarium non potest; præterquam quod unde classes tueamur, unde commeatibus præbendis sufficiamus, nihil reliqui est; periculi tandem, quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret. Quid, si (quod omnes Dii omen avertant, & dicere etiam reformidat animus, sed quæ acciderunt, accidere possunt) & victor Annibal ire ad urbem pergat; tum demum te Consulem ex Africa, sicut Q. Fulvium à Capua, arcessemus? Quid? quod in Africa quoque Mars communis belli erit. Domus tibi tua, pater patruusque, intra triginta dies cum exercitibus cæsi, documento sint; ubi per aliquot annos maximis rebus, terra marique gerendis amplissimum nomen apud exteras gentes Populi Romani vestræque familiæ fecerant. Dies me deficiat, si reges, imperatoresque, temere in hostium terras transgressos cum maximis cladibus suis exercituumque suorum, numerare velim. Athenienses, prudentissima civitas, bello domi relicto, auctore æque impigro ac nobili juvene, magna classe in Siciliam transmissa, una navali pugna florentem rempublicam suam, in perpetuum afflixerunt. Externa & nimis antiqua repeto.*

CAP. XLII. *Africa eadem ista, & M. Atilius insigne utriusque fortunæ exemplum, nobis documento sint. Ne tibi, P. Corneli, quum ex alto Africam conspexeris, ludus & jocus fuisse Hispaniæ tuæ videbuntur. Quid enim simile? Pacato mari præter oram Italiæ Galliæque vectus, Emporias in urbem sociorum classem appulisti: expositos milites, per tutissima omnia, ad socios & amicos Populi Romani, Tarraconem duxisti: ab Tarracone deinde iter per præsidia Romana: circa Iberum exercitus patris patruique tui, post amissos imperatores, ferociores & calamitate ipsa: dux tumultuarius quidem ille L. Marcius, & militari suffragio ad tempus lectus, ceterum si nobilitas ac justi honores adornarent, claris imperatoribus qualibet arte belli par: oppugnata per summum otium Carthago, nullo trium Punicorum exercituum socios defendente. Cetera, neque ea elevo, nullo tamen modo Africo bello comparanda; ubi non portus ullus classi nostræ apertus, non ager pacatus, non civitas socia, non rex amicus, non consistendi usquam locus, non procedendi. Quacumque circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. An Syphaci Numidisque credis? satis sit semel creditum. NON SEMPER TEMERITAS est felix: & fraus fidem in parvis sibi præstruit, ut quum operæ pretium sit, cum mercede magna fallat. Non hostes patrem patruumque tuum armis prius, quam Celtiberi socii fraude circumvenerunt: nec tibi ipsi à Magone & Asdrubale hostium ducibus, quantum ab Indibili & Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax & Masanissa se, quam Carthaginienses, malunt potentissimos in Africa esse: Carthaginienses, quam quemque alium. Nunc illos æmulatio inter sese, & omnes causæ certaminum acuunt, quia procul externus metus est. Ostende illis Romana arma, & exercitum alienigenam: jam velut ad commune restinguendum incendium incurrent. Aliter iidem illi Carthaginienses Hispaniam defenderunt: aliter mœnia patriæ, templa Deûm, aras, focos, defendent; quum euntes in prælium pavida prosequetur conjunx, & parvi liberi occursabunt. Quid porro? si satis confisi Carthaginienses consensu Africæ, fide sociorum regum, mœnibus suis, quum tuo exercitusque tui præsidio nudatam Italiam viderint, ipsi ultro novum exercitum in Italiam aut ex Africa miserint, aut Magonem, quem à Balearibus classe transmissa jam præter oram Ligurum. Alpinorum vectari constat, Annibali se conjungere jusserint? nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, quum Asdrubal in Italiam transcendit: quem tu, qui non solum Carthaginem, sed omnem Africam exercitu tuo es clausurus, è manibus tuis in Italiam emisisti. Victum à te dices: eo quidem minus vellem & id tua, non reipublicæ solum causa, iter datum victo in Italiam esse. Patere nos omnia quæ prospera tibi ac reipublicæ in imperio evenere, tuo consilio assignare: adversa casibus incertis belli & fortunæ delegare. Quo melior fortiorque es, eo magis talem præsidem sibi patria atque universa Italia retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare,*

(d) al. *Ab Drepanis.*

lare, ubi Annibal sit, ibi caput atque arcem hujus belli esse. Quippe qui præ te feras, eam tibi causam trajiciendi in Africam esse, ut Annibalem eo trahas. Sive igitur hic, sive illic, cum Annibale est tibi futura res. Utrum ergo tandem firmior eris in Africa solus, an hic tuo collegæque exercitu conjuncto? ne Claudius quidem & Livius Consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt? Quid? Annibalem, utrum tandem extremus angulus agri Bruttii frustra jam diu poscentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago & tota socia Africa potentiorem armis virisque faciet? Quod istud consilium est, ibi malle decernere, ubi tuæ dimidio minores copiæ sint, hostium multo majores, quam ubi duobus exercitibus adversus unum tot prœliis & tam diuturna & gravi militia fessum, pugnandum sit? Quam compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. Ille Consul profectus in Hispaniam, ut Annibali ab Alpibus descendenti occurreret, in Italiam ex provincia rediit: tu, quum Annibal in Italia sit, relinquere Italiam paras; non quia reipublicæ id utile, sed quia tibi amplum & gloriosum censes esse: sicut quum provincia & exercitu relicto, sine lege, sine senatusconsulto, duabus navibus Populi Romani imperator fortunam publicam & majestatem imperii, quæ tum in tuo capite periclitabantur, commisisti. Ego P. Cornelium, Patres Conscripti, reipublicæ nobisque, non sibi privatim creatum Consulem existimo: exercitusque ad custodiam urbis atque Italiæ scriptos esse, non quos regio more per superbiam Consules, quo terrarum velint, trajiciant.

CAP. XLIII. Cum oratione ad tempus parata Fabius, tum auctoritate & inveterata prudentiæ fama magnam partem Senatus, & seniores maxime movisset, pluresque consilium senis quam animum adolescentis ferocem laudarent; Scipio ita locutus fertur: *Et ipse Q. Fabius principio orationis, Patres Conscripti commemoravit, in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse. Cujus ego rei non tam ipse ausim tantum virum insimulare, quam ea suspicio, vitio orationis, an rei, haud sane purgata est. Sic enim honores suos & famam rerum gestarum extulit verbis, ad extinguendum invidiæ crimen, tamquam mihi ab infimo quoque periculum sit, ne mecum æmuletur: & non ab eo, qui, quia super ceteros excellat, quo me quoque niti* (e) *non dissimulo, me sibi æquari nolit. Sic senem se perfunctum honoribus, & me infra ætatem filii etiam sui posuit; tamquam non longius quam quantum vitæ humanæ spatium est, cupiditas gloriæ extendatur, maximaque pars ejus in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo cuique id accidere animo certum habeo, ut se non cum præsentibus modo, sed cum omnis ævi claris viris comparet. Equidem haud dissimulo, me tuas, Q. Fabi, laudes non assequi solum velle, sed (bona venia tua dixerim!) si possim, etiam exsuperare. Illud nec tibi in me, neu mihi in minores* (f) *natu animi sit, ut nolimus quemquam nostri similem evadere civem. Id enim non eorum modo, quibus inviderimus, sed reipublicæ & pene omnis generis humani detrimentum sit. Commemoravit, quantum essem periculi aditurus, si in Africam trajicerem: ut meam quoque, non solum reipublicæ & exercitus vicem, videretur solicitus. Unde hæc repente de me cura exorta? quum pater patruusque meus interfecti, quum duo exercitus eorum prope occidione occisi essent, quum amissæ Hispaniæ, quum quatuor exercitus Pœnorum, quatuor duces omnia metu, armisque tenerent, quum quæsitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet, præter me, nemo profiteri nomen ausus esset; quum mihi quatuor & viginti annos nato detulisset imperium Populus Romanus: quid ita tum nemo ætatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris patruique recentem cladem commemorabat? utrum major aliqua nunc in Africa calamitas est, quam tunc in Hispania erat? an majores nunc sunt exercitus in Africa, duces plures melioresque, quam tunc in Hispania fuerunt? an ætas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc est? an cum Carthaginiensi hoste in Hispania, quam in Africa bellum geri aptius est? Facile est, post fusos fugatosque quatuor exercitus Punicos, post tot urbes vi captas, aut metu subactas in ditionem, post perdomita omnia usque ad Oceanum, tot regulos, tot sævas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita ut vestigium nullum belli reliquum sit, elevare meas res gestas: tam, hercule, quam si victor ex Africa redierim, ea ipsa elevare, quæ nunc retinendi mei causa, ut terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum esse in Africam, negat ullos patere portus. M. Atilium captum in Africa commemorat: tamquam M. Atilius primo accessu ad Africam offenderit. Neque recordatur, illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africæ: & res egregias primo anno gessisse: & quantum ad Carthaginienses duces attinet, invictum ad ultimum permansisse. Nihil igitur me isto tu exemplo terrueris: si hoc bello, non priore; si nuper, & non annis ante quadraginta, ista clades accepta foret; qui ego minus in Africam Regulo capto, quam Scipionibus occisis in Hispaniam, trajicerem. Nec felicius Xantippum Lacedæmonium Carthagini, quam me patriæ meæ finerem natum esse. Cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quod possit in hominis unius virtute, tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam, omisso domi bello, transgressi. Cur ergo, quoniam Græcas fabulas enarrare vacat, non Agathoclem potius Syracusanum regem, quum diu Sicilia Punico bello ureretur, transgressum in hanc eandem Africam, avertisse eo bellum unde venerat, refers?*

Scipio Q. Fabio respondet.

CAP. XLIV. *Sed quid, ultro metum inferre hosti, & ab se remoto periculo alium in discrimen adducere, quale sit, veteribus externisque exemplis admonere opus est? majus præsentiusve ullum exemplum esse quam Annibal potest? Multum interest, alienos populere fines, an tuos uri, excindi videas PLUS ANIMI est inferenti periculum, quam propulsanti. Ad hoc major ignotarum rerum est terror: bona malaque hostium ex propinquo ingressus, fines aspicias. Non speraverat Annibal fore, ut tot in Italia populi ad se deficerent, quot defecerunt post Cannensem cladem: Quanto minus quicquam in Africa Carthaginiensibus firmum ac stabile est, infidis sociis, gravibus ac superbis dominis: Ad hoc nos etiam deserti ab sociis, viribus nostris, milite Romano, stetimus.*

(e) al. *quo & me niti.* (f) al. *in minoribus.*

stetimus. Carthaginiensi nihil civilis roboris est. Mercede paratos milites habent, Afros, Numidasque; levissima fidei mutandæ ingenia. Hic modo nihil moræ sit. Una & trajecisse me audietis, & ardere bello Africam, & molientem hinc Annibalem, & obsideri Carthaginem. Lætiores, & frequentiores ex Africa exspectate nuntios, quam ex Hispania accipiebatis. Has mihi spes subjicit fortuna Populi Romani, Dii fœderis ab hoste violati testes, Syphax & Masanissa reges: quorum ego fidei ita innitar, ut bene tutus à perfidia sim. Multa, quæ nunc ex intervallo non apparent, bellum aperiet. Et id est viri & ducis, non deesse fortunæ præbenti se, & oblata casu flectere ad consilium. Habebo, Q. Fabi, parem, quem das, Annibalem; sed illum potius ego traham, quam ille me retineat. In sua terra cogam pugnare eum, & Carthago potius præmium victoriæ erit, quam semiruta Bruttiorum castella. Ne quid interim, dum trajicio, dum expono exercitum in Africa, dum castra ad Carthaginem promoveo, respublica hic detrimenti capiat; quod tu, Q. Fabi, quum victor tota Italia volitaret Annibal, potuisti præstare; hoc vide ne contumeliosum sit, concusso jam & pene fracto Annibale, negare, posse P. Licinium Consulem virum fortissimum præstare, qui ne à sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquæ provinciæ non venit. Si, hercule, nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum; tamen ad dignitatem Populi Romani, famamque apud reges gentesque externas pertinebat; non ad defendendam modo Italiam, sed ad inferenda etiam Africæ arma, videri nobis animum esse: nec hoc credi vulgarique, quod Annibal ausus sit, neminem ducem Romanorum audere: & priore Punico bello, tum quum de Sicilia certaretur, toties Africam nostris exercitibus & classibus oppugnatam; nunc quum de Italia certetur, Africam pacatam esse. Requiescat aliquando vexata tamdiu Italia; uratur, evasteturque invicem Africa. Castra Romana potius Carthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum hostium ex mœnibus nostris videamus. Africa sit reliqui belli sedes: illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, ceteræ belli clades, quæ in nos per quatuordecim annos ingruerunt, vertantur. Quæ ad rempublicam pertinent, & bellum quod instat, & provincias de quibus agitur, dixisse satis est. Illa longa oratio, nec ad vos pertinens sit, si quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania elevavit, sic & ego contra gloriam ejus eludere, & meam verbis extollere velim. Neutrum faciam Patres Conscripti. Et, si ulla alia re, (g) modestia certe & temperando linguæ, adolescens senem vicero. Ita & vixi & res gessi, ut tacitus ea opinione, quam vestra sponte conceptam animis haberetis, facile contentus essem.

Contentio de provinciis.

CAP. XLV. Minus æquis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat, *si apud Senatum non obtinuisset, ut provincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum.* Itaque Q. Fulvius, qui Consul quater & censor fuerat, postulavit à Consule, *ut palam in Senatu diceret, permitteretne Patribus, ut de provinciis decernerent? staturusque eo esset quod censuissent, an ad populum laturus?* Quum Scipio respondisset, *se quod è republica esset, facturum;* tum Fulvius, *non ego ignarus quid responsurus facturusve esses, quæsivi: quippe quum præ te feras tentare magis, quam consulere Senatum, & ni provinciam tibi quam volueris, extemplo decernamus, paratam rogationem habeas. Itaque à vobis, tribuni plebis, postulo,* inquit, *ut sententiam mihi ideo non dicenti, quod & si in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus Consul, auxilio sitis.* Inde altercatio orta, quum Consul *negaret, æquum esse tribunos intercedere, quo minus suo quisque loco senator rogatus sententiam diceret;* Tribuni ita decreverunt, *Si Consul Senatui de provinciis permittit, stari eo quod Senatus censuerit, placet; nec de ea re ferri ad populum patiemur: si non permittit, quid de ea re sententiam recusabit dicere, auxilio erimus.* Consul diem ad colloquendum cum collega petiit. Postero die permissum Senatui est. Provinciæ ita decretæ: Alteri Consuli Sicilia, & triginta rostratæ naves, quas C. Servilius superiore anno habuisset: permissumque *ut in Africam, si id è republica esse censeret, trajiceret.* Alteri Bruttii, & bellum cum Annibale, cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Cæcilius: hi & sortirentur inter se, (h) compararentve uter in Bruttiis duabus legionibus, quas Consul reliquisset, rem gereret: imperiumque in annum prorogaretur, cui ea provincia evenisset. Et ceteris præter Consules Prætoresque, qui exercitibus provinciisque præfuturi erant, prorogata imperia. Q. Cæcilio sorte evenit, ut cum Consule in Bruttiis adversus Annibalem bellum gereret.

Res Senatui permittitur. Senatusconsultum de provinciis.

Ludi deinde Scipionis, magna frequentia & favore spectantium, celebrati. Legati Delphos ad donum ex præda Asdrubalis portandum missi, M. Pomponius Matho, & Q. Catius; tulerunt coronam auream CC. pondo, & simulacra spoliorum, ex Mille pondo argenti facta. Scipio, quum ut delectum haberet, neque impetrasset, neque magnopere tetendisset; ut voluntarios ducere sibi milites liceret, tenuit: & quia impensæ negaverat reipublicæ futuram classem, ut quæ ab sociis darentur ad novas fabricandas naves, acciperet. Etruriæ primum populi, pro suis quisque facultatibus, Consulem adjuturos polliciti. *Cærites frumentum sociis navalibus commeatumque omnis generis, Populonienses ferrum, Tarquinienses lintea in vela, Volaterrani interamenta navium* (i) *& frumentum, Arretini triginta millia scutorum,* (k) *galeas totidem, pila, gesa, hastas longas, millium quinquaginta summam pari cujusque generis numero expleturos, secures, rutra, falces, alveolos, molas quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici centum & viginti millia modiûm, & in viaticum decurionibus remigibusque collaturos. Perusini, Clusini, Rusellani abietem in fabricandas naves, & frumenti magnum numerum.* Abiete ex publicis silvis est usus. Umbriæ populi, & præter hos, Nursini, & Reatini, & Amiternini, Sabinus-

Scipionis ludi.

Legati Romani Delphos donum portant.

Scipio voluntarios milites & apparatum à sociis accipit.

Classis paratur.

(g) al. *si nulla alia re.* (h) al. cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Cæcilius habuit: & ut L. Veturius & Q. Cæcilius sortirentur inter se. (i) al. *armamenta navium.* al. *inceramenta navium.* (k) al. *scutorm h. e. tria millia scutorum.*

binusque omnis ager, milites polliciti. Marsi, Peligni, Marrucinique, multi voluntarii, nomina in classem dederunt. Camertes quum æquo fœdere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt. Triginta navium carinæ, viginti quinqueremes, decem quadriremes quum essent positæ; ipse ita institit operi, ut die quadragesimo quinto, quam ex silvis detracta materia erat, naves instructæ armatæque in aquam deductæ sint.

Scipio in Siciliam proficiscitur.

CAP. XLVI. Profectus in Siciliam est triginta navibus longis; voluntariorum septem ferme millibus in naves impositis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares venit. Ex eis eum sibi sumpsit, quem L. Veturius Consul habuerat, Metello, ut quibus præfuisset, legionibus, iis præesset (facilius cum assuetis imperio rem gesturum ratus) permisit. Et prætores diversi in provincias profecti. Et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem, à Fossa Græca ad mare versam, vendere quæstores jussi; indicio quoque permisso, qui ager civis Campani fuisset, ut is publicus Populi Romani esset. Indici præmium constitutum, quantæ pecuniæ ager indicatus esset, pars decima. Et Cn. Servilio Prætori urbis negotium datum, *ut Campani cives, ubi cuique ex Senatusconsulto liceret habitare, ibi habitaret: animadverteretque in eos, qui alibi habitarent.* Eadem æstate Mago Amilcaris filius, ex minore Balearium insula, ubi hibernaret, juventute lecta in classem imposita, in Italiam triginta ferme rostratis navibus & multis onerariis, duodecim millia peditum, duo ferme equitum trajecit: Genuamque, nullis præsidiis maritimam oram tutantibus, repentino adventu cepit. Inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem appulit; Ingauni (Ligurum ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epanteriis (*l*) montanis. Igitur Pœnus, Savone oppido Alpino præda deposita, & decem longis navibus in statione ad præsidium relictis, ceteris Carthaginem missis, ad tuendam maritimam oram, quia fama erat, *Scipionem trajecturum esse;* ipse societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, composita, montanos instituit oppugnare. Et crescebat exercitus in dies; ad famam nominis ejus Gallis undique confluentibus. Ea literis cognita Sp. Lucretii, ne frustra Asdrubale cum exercitu deleto biennio ante forent lætati, si par aliud inde bellum, duce tantum mutato, oriretur, curam ingentem accenderunt Patribus. Itaque & M. Livium Proconsulem ex Etruria volonum exercitum admovere Ariminum jussere, & Cn. Servilio prætori negotium datum, *ut si è republica censeret esse, urbanas legiones, cui imperio videretur dato, ex urbe duci juberet.* M. Valerius Lævinus Arretium eas legiones duxit. Eisdem diebus naves onerarias Pœnorum ad octoginta, circa Sardiniam, ab Cn. Octavio, qui provinciæ præerat, captas, Cælius frumento misso ad Annibalem commeatuque onustas, Valerius prædam Etruscam Ligurumque montanorum captivos, Carthaginem portantes, tradit. In Bruttiis nihil ferme anno eo memorabile gestum est. Pestilentia incesserat pari clade in Romanos Pœnosque: nisi quod Punicum exercitum super morbum etiam fames affecit. Propter Junonis Laciniæ templum æstatem Annibal egit. Ibique aram condidit, dedicavitque, cum ingenti rerum ab se gestarum titulo; Punicis Græcisque literis insculpto.

Campanus ager partim venditur.

Mago in Italiam appellit.

Et Genuam capit.

Cui opponitur exercitus.

Pœnorum naves onerariæ 80. captæ.

Pestilentia magna in utrisque castris.

Annibal aram condit.

(*l*) al. cum Intemeliis.

EPITOME LIB. XXIX.

EX Sicilia C. Lælius in Africam à Scipione missus, ingentem prædam reportavit: & mandata Masanissæ Scipioni exponit, conquerentis, quod nondum exercitum in Africam trajecisset. Bellum in Hispania finitum, victore Romano, quod Indibilis excitaverat, ipse in acie occisus. Mandonius, exposcentibus Romanis, à suis deditus est. Magoni, qui in Gallia & in Liguribus erat, (a) ex Africa & militum ampla manus missa; & pecuniæ, quibus auxilia conduceret: præceptumque, ut se Annibali jungeret. Scipio à Syracusis in Bruttios trajecit, & Locros, pulso Punico præsidio, fugatoque Annibale, recepit. Pax cum Philippo facta est. Idæa mater deportata est Romam à Pessinunte oppido Phrygiæ; carmine in libris Sibyllinis invento, pelli Italia alienigenam hostem posse, si mater Idæa deportata Romam esset. *Tradita autem est Romanis per Attalium regem Asiæ. Lapis erat, quem* Matrem Deûm *incolæ dicebant. Excepit P. Scipio Nasica Cn. filius, ejus, qui in Hispania perierat, vir optimus à Senatu judicatus, adolescens nondum quæstorius: quoniam ita responsum habebat:* ut numen id ab optimo viro reciperetur, consecrareturque. *Locrenses legatos Romam miserunt, qui de impotentia Q. Pleminii legati quererentur, quod pecuniam Proserpinæ abstulerat, & liberos eorum ac conjuges stupraverat. Pleminius in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. Quum falsus rumor de P. Scipione Proconsule, qui in Sicilia erat, in urbem perlatus esset, tamquam is luxuriaretur: missis ob hoc legatis à Senatu, qui explorarent, an ea vera essent; purgatus infamia Scipio in Africam trajecit, Senatus permissu. Syphax, accepta in matrimonium filia Asdrubalis Gisgonis, amicitiæ, quam cum Scipione ipse junxerat, renuntiavit. Masanissa rex Masyliorum, (b) dum pro Carthaginiensibus in Hispania militat, amisso patre Gala, de regno exciderat. Quo per bellum sæpe repetito, aliquot præliis à Syphace rege Numidarum victus, in totum privatus est: & cum ducentis equitibus exul Scipioni se junxit: & cum eo primo statim bello, Hannonem Amilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio, adventu Asdrubalis & Syphacis, qui prope cum centum millibus armatorum venerant, ab obsidione Uticæ depulsus, hiberna communivit. Sempronius Consul in agro Crotoniensi prospere adversus Annibalem pugnavit. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta quindecim millia. Inter censores, Marcum Livium, & Claudium Neronem, notabilis discordia fuit. Nam & Claudius Livio collegæ equum ademit, quod à populo damnatus actusque in exilium fuerat; & Livius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset, & quod minime bona fide secum in gratiam redisset. Idem omnes tribus, extra unam, ærarias reliquit, quod & innocentem se damnassent, & postea Consulem censoremque fecissent.*

(*a*) al. *qui in Galliam & Liguriam ierat.* (*b*) al. *Masæsulorum.*

DECA-

DECADIS TERTIÆ
LIBER VIGESIMUS NONUS.

CAPUT I.

Scipionis apparatus & strategemata in Sicilia.

Cipio posteaquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit, centuriavitque: ex iis trecentos juvenes, florentes ætate & virium robore, inermes circa se habebat; ignorantes quem ad usum neque centuriati, neque armati servarentur. Tum ex totius Siciliæ juniorum numero, principes genere & fortuna trecentos equites, qui secum in Africam trajicerent, legit: diemque iis, qua equis armisque instructi atque ornati adessent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terra marique multos labores, magna pericula allatura videbatur: neque ipsos modo, sed parentes cognatosque eorum ea cura angebat. Ubi dies, quæ dicta erat, advenit, arma equosque ostenderunt. Tum Scipio, *renuntiari sibi* dixit, *quosdam equites Siculorum, tamquam gravem & duram horrere eam militiam. Si qui ita animati essent, malle eos sibi jam tum fateri, quam postmodo querentes, segnes atque inutiles milites reipublicæ esse. Expromerent quid sentirent, cum bona venia se auditurum.* Ubi ex his unus ausus est dicere, *se prorsus, si sibi utrum velis liberum esset, nolle militare: tum Scipio ei, quoniam igitur, adolescens, quid sentires, non dissimulasti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque & cetera instrumenta militiæ, tradas, & tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas: docendum cures equo armisque.* Læto conditionem accipienti, unum ex trecentis quos inermes habebat, tradit: ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt; se quisque excusare, & vicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites substituti, sine publica impensa. Docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, *ipsum militaturum, qui ita non fecisset.* Egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt, multisque præliis rempublicam adjuvisse. Legiones inde quum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit; maxime qui sub duce Marcello militaverant: quos quum optima disciplina institutos credebat, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium oppugnandarum. Nihil enim parvum, sed Carthaginis jam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispertit: frumentum Siculorum civitatibus imperat: ex Italia advecto parcit: veteres naves reficit, & cum iis C. Lælium in Africam prædatum mittit. Novas Panormi subducit, quia ex viridi materia factæ erant, ut in sicco hibernarent. Præparatis omnibus ad bellum, Syracusas nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas, venit. Græci res, à quibusdam Italici generis, eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab Senatu repetebant. Omnium primum ratus, tueri publicam fidem, partim edicto, partim indiciis etiam in pertinaces, ad obtinendam injuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, sed omnibus Siciliæ populis grata fuit: eoque enixius ad bellum adjuverunt. Eadem æstate in Hispania coortum ingens bellum, conciente Illergete Indibili: nulla alia de causa, quam per admirationem Scipionis contemptu imperatorum aliorum orto. *Eum superesse unum ducem Romanis, ceteris ab Annibale interfectis* rebatur. *Eo nec in Hispania cæsis Scipionibus alium, quem mitterent, habuisse: & posteaquam in Italia gravius bellum urgeret, adversus Annibalem eum arcessitum. Præterquam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum. Trepida omnia, ut inconditam turbam tironum, esse. Numquam talem occasionem liberandæ Hispaniæ fore. Servitum ad eam diem aut Carthaginiensibus, aut Romanis: nec invicem his aut illis, sed interdum utriusque simul. Pulsos ab Romanis Carthaginienses; ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse. Ut ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque.* Hæc aliaque dicendo, non populares modo, sed Ausetanos quoque vicinam gentem concitat, & alios finitimos sibi atque illis populos. Itaque intra paucos dies triginta millia peditum, quatuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, convenerunt.

Siculi vicarios equites substituunt.

Marcelli milites conscribit Scipio.

Classem parat.

Res Siciliæ componit.

Indibilis in Hispania bellum ciet.

Causa defectionis.

CAP. II. Romani quoque imperatores, L. Lentulus & L. Manlius Acidinus, ne glisceret, prima negligendo, bellum; junctis & ipsi exercitibus per agrum Ausetanum, (hostico tamquam pacato, clementer ductis militibus) ad sedem hostium pervenere. Trium millium spatio procul à castris eorum posuerunt castra. Primo per legatos nequicquam tentatum, ut disceretur ab armis, dein quum in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus Hispanis factus esset, summisso ab statione Romana equitatu, prælium equestre fuit; haud sane memorando in partem ullam eventu. Sole oriente, postero die armati instructique omnes mille ferme passus procul à castris Romanis aciem ostendere. Medii Ausetani erant: cornua dextrum Illergetes, lævum ignobiles tenebant Hispani populi. Inter cornua & mediam aciem intervalla patentia satis late fecerant; qua equitatum, ubi tempus esset, emitterent.

Acies Hispanorum.

Romanorum. terent. Et Romani more suo exercitum quum instruxissent, id modo hostium imitati sunt, ut inter legiones, & ipsi patentes equiti relinquerent vias. Ceterum Lentulus ei parti usum equitis fore ratus, quæ prior in dehiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset; Ser. Cornelio tribuno militum imperat, *equites per patentes in hostium acie vias permittere equos jubeat:* ipse cepta parum prospere pedestri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimæ legioni, quæ in lævo cornu, adversus Ilergetes locata erat, tertiam decimam legionem ex subsidiis in primam aciem firmamentum ducit. Posteaquam æquata ibi pugna est, ad L. Manlium inter prima signa hortantem, ac subsidia quibus res postulabat locis inducentem, venit. Indicat *tuta ab lævo cornu esse: jam missum ab se Cornelium Servium procella equestri hostes circumfusurum.* Vix hæc dicta dederat, quum Romani equites in medios invecti hostes, simul pedestris acies turbarunt, simul equitibus Hispanorum viam immittendi equos clauserunt. Itaque omissa pugna equestri, ad pedestrem Hispani descenderunt. Romani imperatores, ut turbatos hostium ordines, & trepidationem pavoremque, & fluctuantia viderunt signa, hortantur, orant milites, *instent perculsi, nec restitui (c) aciem patiantur.* Non sustinuissent tam infestum impetum barbari, ni regulus ipse Indibilis, cum equitibus ad pedes digressus ante prima signa peditum se objecisset. Ibi aliquamdiu atrox pugna stetit. Tandem postquam ii, qui circa regem seminecem restantem, deinde pilo terræ affixum, pugnabant, obruti telis occubuerunt; tum, fuga passim cepta, plures cæsi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat, & quia perculsis acriter institerunt Romani. Nec ante abscessum est, quam castris quoque exuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum (*d*) cæsa eo die, octingenti ferme capti. Romanorum sociorumque paulo amplius ducenti, maxime in lævo cornu ceciderunt. Pulsi castris Hispani, aut qui ex prælio effugerant, sparsi primo per agros, deinde in suas quisque civitates redierunt.

Acre prælium.

Romani vincunt.

Clades Hispanorum. Romanorum jactura. Hispanorum fuga.

Mandonii consilia de deditione.

CAP. III. Tum à Mandonio evocati in concilium, conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, *legatos mittendos ad arma tradenda, deditionemque faciendam censuerunt.* Quibus, culpam in auctorem belli, Indibilem, ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusque arma, & dedentibus sese, responsum est: *in deditionem ita accipi eos, si Mandonium ceterosque belli concitores tradidissent vivos: sin minus; exercitus se in agrum Illergetum Ausetanorumque, & deinceps aliorum populorum ducturos.* Hæc dicta legatis, renuntiataque in concilium. Ibi Mandonius, ceterique principes comprehensi, & traditi ad supplicium. Hispani populis reddita pax: stipendium ejus anni duplex, & frumentum sex mensium (*e*) imperatum, fugaque & togæ exercitui, & obsides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hispaniæ rebellantis tumultu, haud magno motu, intra paucos dies concito & compresso, in Africam omnis terror versus. C. Lælius nocte ad Hipponem Rhegium quum accessisset, luce prima ad populandum agrum, sub signis milites sociosque navales duxit. Omnibus, pacis modo incuriose agentibus, magna clades illata: nuntiique trepidi Carthaginem terrore ingenti complevere, *classem Romanam, Scipionemque imperatorem* (& fama fuerat jam in Siciliam transgressum) *advenisse.* Nec quot naves vidissent, nec quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in majus metu augente, accipiebant: itaque primo terror pavorque, deinde mœstitia animos incessit: *tantum fortunam mutasse, ut qui modo ipsi exercitum ante mœnia Romana habuissent victores, stratisque tot hostium exercitibus, omnes Italiæ populos aut vi aut voluntate in deditionem accepissent; ii, verso Marte, Africæ populationes, & obsidionem Carthaginis visuri forent: nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanam plebem, illis Latium juventutem præbuisse; majorem semper frequentioremque, pro tot cæsis exercitibus, subolescentem. Ceterum suam plebem, imbellem in urbe, imbellem in agris esse. Mercede parari auxilia ex Afris, gente in omnem auram spei mobili atque infida. Jam reges, Syphacem post colloquium cum Scipione alienatum: Masanissam aperta defectione, infestissimum hostem, nihil usquam spei, nihil auxilii esse. Nec Magonem ex Gallia movere tumultus quicquam, nec conjungere sese Annibali: & Annibale ipsum jam & fama senescere, & viribus.*

Mandonius ceterique belli auctores deduntur Romanis.

C. Lælius Africam classe populatur.

Terror Carthaginiensium.

CAP. IV. In hæc deflenda prolapsos ab recenti nuntio animos, rursus terror instans revocavit ad consultandum, *quonam modo obviam præsentibus periculis iretur.* Delectus raptim in urbe agrisque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma parare, instruere naves, ac mittere ad Hipponem adversus Romanam classem. Jam hæc agentibus, nuntius tandem venit, *Lælium, non Scipionem, copiasque, quantæ ad incursiones agrorum satis sint, transvectas, summæ (f) belli molem adhuc in Sicilia esse.* Ita respiratum, mitique ad Syphacem legationes, aliosque regulos, firmandæ societatis causa, ceptæ. Ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut Italiam trajiceret. Missi ad duos imperatores in Italiam, *ut omni terrore Scipionem retinerent;* ad Magonem non legati modo, sed viginti quinque naves longæ, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephanti, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus, propius urbem Romanam exercitum admoveret, conjungeretque se Annibali. Hæc Carthagine parabant agitabantque. Ad Lælium prædas ingentes ex agro inermi ac nudo præsidiis agentem Masanissa fama Romanæ classis excitus, cum equitibus paucis venit. *Is segniter rem agi à Scipione questus, quod tum, non tam exercitum in Africam trajecisset, perculsis Carthaginiensibus, Syphace impedito, finitimis bellis, quem incertum hærere; (g) si spatium ad sua, ut velit, componenda*

Delectus Carthaginiensium.

Masanissa ad Lælium venit.

(*c*) al. *ut perculsos invadant, neu restitui &c.* (*d*) al. Decem tria millia Hispanorum. (*e*) al. sex mensum. (*f*) al. *summam.* (*g*) al. *quem incertum habere.* al. *quem certum haberet.*

nenda detur, nihil sincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur, ac stimularet Scipionem, ne cessaret, se, quamquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis affuturum peditum equitumque: nec ipsi Lælio morandum in Africa esse. Classem credere profectam à Carthagine, cum qua, absente Scipione, non satis tutum esset contrahi certamen.

CAP. V. Ab hoc sermone dimisso Masanissa, Lælius postero die naves præda onustas ab Hippone solvit, revectusque in Siciliam, mandata Masanissæ Scipioni exposuit. Eisdem ferme diebus naves, quæ ab Carthagine ad Magonem missæ erant; inter Albingaunos, Ligures, Genuamque accesserunt. In iis locis tum forte Mago tenebat classem: qui legatorum auditis verbis, jubentium *exercitus quam maximos comparare;* extemplo Gallorum & Ligurum (namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. *Et missum se ad eos vindicandos in libertatem,* ait; *&, ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo præsidia: sed quantis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in eorum potestate esse. Duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruia esse. Satis scire, Sp. Lucretium se cum M. Livio juncturum. Multa millia ipsis etiam armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis resistatur. Galli, summam ad id suam voluntatem esse,* dicere; *sed quum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant; si palam fiat, auxiliis adjutum ab sese Pœnum, extemplo infestos utrimque exercitus in agrum suum incursuros. Ea ab Gallis desideravet, quibus occulte adjuvari posset. Liguribus, quod procul agro urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse. Illos armare juventutem, & capessere pro parte bellum æquum esse.* Ligures haud abnuere; tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere. Commeatus quoque omnis generis occulte ad eum à Gallicis populis mittebantur. M. Livius exercitum Volonum ex Etruria in Galliam traducit: junctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius urbem moveat, (*b*) obviam ire parat; si Pœnus sub angulo Alpium quietus se contineat, & ipse in eadem regione circa Ariminum Italiæ præsidio futurus.

Lælius redit in Siciliam.

Magonis apparatus.

Ejus oratio ad Gallos & Ligures.

Gallorum responsum.

Et Ligurum.

CAP. VI. Post reditum ex Africa C. Lælii, & Scipione stimulato Masanissæ adhortationibus, & militibus prædam ex hostium terra cernentibus, tota classe efferri, accensis ad trajiciendum quamprimum, intervenit majori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quæ sub defectionem Italiæ desciverat & ipsa ad Pœnos. Spes autem affectandæ ejus rei ex minima re affulsit: latrociniis magis quam justo bello in Bruttiis gerebantur res; principio ab Numidis facto; & Bruttiis, non societate magis Punica, quam suopte ingenio congruentibus in eum morem. Postremo Romani quoque jam contagione quadam, rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. Ab iis egressi quidam urbem Locrenses circumventi, Rhegiumque abstracti fuerant. In eo captivorum numero fabri quidam fuere, assueti forte apud Pœnos mercede opus in arce Locrorum facere. Ii cogniti ab Locrensium principibus, qui pulsi ab adversa factione, quæ Annibali Locros tradiderat, Rhegium se contulerant: quum cetera percunctantibus (ut mos est iis qui diu absunt) quæ domi agerentur, exposuissent; spem fecerunt, *si redempti ac remissi forent, arcem se iis tradituros. Ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse.* Itaque ut qui simul desiderio patriæ augerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis extemplo iis remissisque, quum ordinem agendæ rei composuissent, signaque quæ procul edita observarent; ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exulum erat, referentes ibi promissa captivorum, quum spem ab effectu haud abhorrentem Consuli fecissent; tribuni militum cum iis M. Sergius, & P. Matienus missi, jussique ab Rhegio tria millia militum Locros ducere. Et Q. Pleminio proprætori scriptum, *ut rei agendæ adesset.* Profecti ab Rhegio, scalas ad dictam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis. Qui parati intentique, & ipsi scalas ad idipsum factas quum demisissent, pluribusque simul locis scandentes accepissent; priusquam clamor oriretur, in vigiles Pœnorum, ut in nullo tali metu sopitos, impetus est factus. Quorum gemitus primo morientium exauditus; deinde subita consternatio ex somno, & tumultus, quum causa ignoraretur; postremo certior res, aliis excitantibus alios. Jamque *ad arma* pro se quisque vocabat: *hostes in arce esse, & cædi vigiles.* Oppressique forent Romani, nequaquam numero pares, ni clamor ab iis, qui extra arcem erant, sublatus, incertum unde accidisset (omnia vana augente nocturno tumultu) fecisset. Itaque velut plena jam hostium arce territi Pœni, omisso certamine, in alteram arcem (duæ sunt haud multum inter se distantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant; victoribus præmium in medio positam. Ex arcibus duabus prœliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Amilcar Punico præsidio præerat: & arcessentes ex propinquis locis subsidia, copias augebat. Ipse postremo veniebat Annibal. Nec sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo exacerbata superbia atque avaritia Pœnorum, ad Romanos inclinasset.

Spes affulget recipiendi Locros.

Arx altera à Romanis expugnatur.

Prœlia cum præsidio alterius exercitus.

Annibal Locros venit.

CAP. VII. Scipioni ut nuntiatum est, *in majore discrimine Locris rem verti, ipsumque Annibalem adventare;* ne præsidium etiam periclitaretur, haud facili inde receptu; & ipse à Messana, L. Scipione fratre in præsidio ibi relicto, quum primum æstu fretum inclinatum est, naves mari secundo misit; & Annibal à Butroto amni (haud procul is ab urbe Locris est) nuntio præmisso, *ut sui luce prima summa vi prœlium cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse, aversis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam aggrederetur;* ubi luce ceptam invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turba locum arctum impediturus,

Et Scipio.

Annibal frustra ostentat aciem.

(*b*) al. si Mago propius urbem moveat.

diturus, voluit: neque ſcalas, quibus ſcanderent muros, attulerat. Sarcinis in acervum conjectis, quum haud procul muris ad terrorem hoſtium aciem oſtendiſſet, cum equitibus Numidis circumequitabat urbem, dum ſcalæ, quæque alia ad oppugnandum opus erant, parantur; ad viſendum qua maxime parte aggrederetur. Progreſſus ad murum, ſcorpione icto, qui proximus eum forte ſteterat; territus inde tam periculoſo caſu, receptui canere quum juſſiſſet, caſtra procul ab ictu teli communiit. Claſſis Romana à Meſſana Locros aliquot horis die ſuperante acceſſit: expoſiti omnes è navibus, & ante occaſum ſolis, urbem ingreſſi ſunt. Poſtero die cepta ex arce à Pœnis pugna: & Annibal jam ſcalis, aliiſque omnibus ad oppugnationem paratis, ſubibat muros. Quum repente in eum, nihil minus quam tale quicquam timentem, patefacta porta erumpunt Romani. Ad ducentos improvidos quum invaſiſſent, occidunt. Ceteros Annibal, ut Conſulem adeſſe ſenſit, in caſtra recipit: nuntioque miſſo ad eos, qui in arce erant, *ut ſibimetipſis* (*i*) *conſulerent*, nocte motis caſtris abiit. Et qui in arce erant; igni injecto tectis, quæ tenebant, ut is tumultus hoſtem moraretur, agmen ſuorum fugæ ſimili curſu ante noctem aſſecuti ſunt.

Annibal ſcorpione ictus.

Annibal à Romanis repellitur.

CAP. VIII. Scipio ut & arcem relictam ab hoſtibus, & vacua vidit caſtra, vocatos ad concionem Locrenſes, graviter ob defectionem incuſavit: de auctoribus ſupplicium ſumpſit, bonaque eorum alterius factionis principibus, ob egregiam fidem adverſus Romanos, conceſſit. *Publice nec dare, nec eripere ſe quicquam Locrenſibus*, dixit, *Romam mitterent legatos: quam Senatus æquum cenſuiſſet, eam fortunam habituros. Illud ſatis ſcire, & ſi male de Populo Romano meriti eſſent, in meliore ſtatu ſub iratis Romanis futuros, quam ſub amicis Carthaginienſibus fuerint.* Ipſe Q. Pleminio legato, præſidioque quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Meſſanam trajecit. Ita ſuperbe & crudeliter habiti Locrenſes à Carthaginienſibus, poſt defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas injurias non æquo modo animo pati, ſed prope lubenti poſſent. Verum enimvero tantum Pleminius Amilcarem præſidii præfectum, tantum præſidiarii milites Romani Pœnos ſcelere atque avaritia ſuperaverunt, ut non armis, ſed vitiis videretur certari. Nihil omnium, quæ inopi inviſas opes potentioris faciunt, prætermiſſum in oppidanos eſt ab duce, aut à militibus: in corpora ipſorum, in liberos, in conjuges infandæ contumeliæ editæ. Nam avaritia ne ſacrorum quidem ſpoliatione abſtinuit: nec alia modo templa violata; ſed Proſerpinæ etiam, intacti omni ætate, theſauri; præterquam quod *à Pyrrho, qui cum magno piaculo ſacrilegii ſui manubias retulit, ſpoliati* dicebantur. Ergo ſicut ante regiæ naves laceratæ naufragiis nihil in terram integri, præter ſacram pecuniam Deæ, quam aſportaverant, extulerant: tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem objecit, atque inter ſe ducem in ducem, militem in militem, rabie hoſtili vertit.

Alteram arcem Romani recipiunt.

Q. Pleminii ſuperbia & crudelitas in Locros.

Ejus avaritia.

CAP. IX. Summæ rei Pleminius præerat: militum pars ſub eo, quam ipſe ab Rhegio adduxerant, pars ſub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, ſequentibus quorum erat, obvius forte Sergio & Matieno tribunis militum fuit. Cui quum juſſu tribunorum ademptum poculum eſſet; jurgium inde & clamor, pugna poſtremo orta inter Pleminii milites, tribunorumque; ut ſuis quiſque opportunus advenerat, multitudine ſimul ac tumultu creſcente. Victi Pleminii milites, quum ad Pleminium cruorem & vulnera oſtentantes, non ſine vociferatione atque indignatione concurriſſent, probra in eum ipſum jactata in jurgiis referentes; accenſus ira, domo ſeſe proripuit: vocatoſque tribunos nudari, ac virgas expediri jubet. Dum ſpoliandis iis (repugnabant enim, *militumque implorabant auxilium*) tempus teritur; repente milites feroces recenti victoria, ex omnibus locis, velut adverſus hoſtes ad arma conclamatum eſſet, concurrerunt; & quum violata jam virgis corpora tribunorum vidiſſent, tum vero in multo impotentiorem ſubito rabiem accenſi, ſine reſpectu, non majeſtatis modo, ſed etiam humanitatis, in legatum impetum, lictoribus prius indignum in modum mulcatis, faciunt. Tum ipſum, ab ſuis interceptum & ſecluſum, hoſtiliter lacerant, & prope exſanguem, naſo auribuſque mutilatis, relinquunt. His Meſſanam nuntiatis, Scipio poſt paucos dies Locros hexeri advectus, quum cauſam Pleminii & tribunorum audiſſet, Pleminio noxa liberato, relictoque in ejuſdem loci præſidio, tribunis ſontibus judicatis, & in vincula conjectis, ut Romam ad Senatum mitterentur, Meſſanam atque inde Syracuſas redit. Pleminius impotens iræ, *neglectam ab Scipione & nimis leviter latam ſuam injuriam*, ratus: *nec quemquam æſtimare alium eam litem poſſe, niſi qui atrocitatem ejus patiendo ſenſiſſet*: tribunos attrahi ad ſe juſſit; laceratoſque omnibus, quæ pati corpus ullum poteſt, ſuppliciis interfecit: nec ſatiatus vivorum pœna, in ſepultos projecit. Simili crudelitate & in Locrenſium principes eſt uſus, quos ad conquerendas injurias ad P. Scipionem profectos audivit. Et quæ antea per libidinem atque avaritiam fœda exempla in ſocios ediderat; tunc ab ira multiplicia edere: infamiæ atque invidiæ non ſibi modo, ſed etiam imperatori eſſe.

Præſidiarii milites inter ſe pugnant.

Victus Pleminius male habetur.

A Scipione abſolvitur.

Tribunus crudeliter occidit.

CAP. X. Jam comitiorum appetebat tempus, quum P. Licinii Conſulis literæ Romam allatæ ſunt, *ſe, exercitumque ſuum gravi morbo afflictari; nec ſiſti potuiſſe, ni eadem vis mali, aut gravior etiam, in hoſtes ingruiſſet. Itaque quoniam ipſe venire ad comitia non poſſet, ſi ita Patribus videretur, ſe Q. Cæcilium Metellum Dictatorem comitiorum cauſa dicturum: exercitum Q. Cæcilii dimitti, è republica eſſe. Nam neque uſum ejus ullum in præſentia eſſe, quum Annibal jam in hiberna ſuos receperit: & tanta inceſſerat in ea caſtra vim morbi, ut niſi mature dimittantur, nemo omnium ſuperfuturus videatur.* Ea Conſuli

Licinii Coſ. exercitus morbo afflictatur.

(*i*) al. *ſibimetipſi.*

TAB. LI.
pag. 456. 465. 469. 479.

I

Æ.
Γ

II

ÆR.
Γ

Æ.

III

Γ

Æ.

IV

Γ

V

Æ.
E

Consuli à Patribus facienda, ut è republica fideque sua duceret, permissa. Civitatem eo tempore recens religio invaserat, invento carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius eo anno de cœlo lapidatum, inspectis. *Quandoque hostis alienigena terræ Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italia vincique posse, si mater Idæa à Pessinunte Romam advecta foret.* Id carmen ab decemviris inventum eo magis Patres movit, quod & legati, qui donum Delphos portaverant, referebant; & sacrificantes ipsos Pythio Apollini litavisse, & responsum oraculo editum, *majorem multo victoriam, quam cujus ex spoliis dona portarent, adesse Populo Romano.* In ejusdem spei summam conferebant P. Scipionis velut præsagientem animum de fine belli, quod depoposcisset provinciam Africam. Itaque quo maturius fautis, ominibus oraculisque portendentis sese victoriæ compotes fierent, id cogitare, *quæ ratio transportandæ Romam Deæ esset.*

Oraculum Sibyllinum de Idæa matre.

Oraculum Delphicum de victoria Romanorum.

CAP. XI. Nullas tum in Asia civitates socias habebat Populus Romanus: tamen memores, Æsculapium quoque ex Græcia, quondam haud dum ullo fœdere sociata, valetudinis populi causa arcessitum, & jam cum Attalo rege propter commune adversus Philippum bellum ceptam amicitiam esse; facturum eum quæ possit, Populi Romani causa: legatos ad eum decernunt, M. Valerium Lævinum, qui bis Consul fuerat, ac res in Græcia gesserat, M. Cæcilium Metellum prætorium, Ser. Sulpicium Galbam ædilitium, duos quæstorios, C. Tremellium Flaccum, & M. Valerium Faltonem. His quinque naves quinqueremes, *ut ex dignitate Populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda majestas nomini Romano esset*, decernunt. Legati Asiam petentes protinus Delphos quum ascendissent, oraculum adierunt, consulentes, *ad quod negotium domo missi essent, perficiendi ejus quam sibi spem Populoque Romano portenderet.* Responsum esse ferunt, *per Attalum regem compotes ejus fore, quod peterent. Quum Romam Deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus Romæ esset, hospitio exciperet.* (*) Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit: sacrumque iis lapidem, quem matrem Deûm incolæ esse dicebant, tradidit, ac deportare Romam jussit. Remissus ab legatis M. Valerius Falto, nuntiavit, *Deam apportari: quærendum virum optimum in civitate esse, qui eam rite hospitio exciperet.* Q. Cæcilius Metellus Dictator ab Consule in Bruttiis, comitiorum causa dictus, exercitusque ejus dimissus; magister equitum L. Veturius Philo. Comitia per Dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus. P. Sempronius Tuditanus absens, quum provinciam Græciam haberet. Prætores inde creati, T. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis peractis Dictator sese magistratu abdicavit. Ludi Romani ter, plebeji septies instaurati. Curules erant ædiles Cn. & L. Cornelii Lentuli. Lucius Hispaniam provinciam habebat: absens creatus, absens eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus, & M. Junius Pennus plebeji ædiles fuerunt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Campenam M. Marcellus dedicavit, septimodecimo anno postquam à patre ejus primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Et flamen Martialis eo anno est mortuus M. Æmilius Regillus.

Legati mittuntur in Asiam ad Idæam matrem petendam.

Quam impetrant ab Attalo Rege.

M. Cornelius & P. Sempronius Coss. U.C. 548. Ol. 143. a. C. N. 205.

Ædes Virtutis.

CAP. XII. Neglectæ eo biennio res in Græcia erant. Itaque Philippus Ætolos, desertos ab Romanis, cui uni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus ad petendam & paciscendam subegit pacem. Quod nisi omni vi perficere maturasset, bellantem eum cum Ætolis P. Sempronius proconsul, successor imperii missus Sulpicio, cum decem millibus peditum, & mille equitibus, & triginta quinque rostratis navibus (haud parvum momentum ad opem ferendam sociis) oppressisset. Vixdum pace facta nuntius regi venit, *Romanos* (**) *Dyrrachium venisse: Parthinosque & propinquas alias gentes motas esse ad spem novandi res. Dimallumque oppugnari.* Eo se verterant Romani ab Ætolorum, quo missi erant, auxilio: irati, quod sine auctoritate sua adversus fœdus cum rege pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus major in finitimis gentibus populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit: quo Sempronius se receperat; misso Lætorio legato cum parte copiarum, & quindecim navibus in Ætoliam & ad visendas res, pacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatium vastavit, & ad urbem admotis copiis, potestatem pugnæ Romano fecit. Quem posteaquam quietum muros tantummodo tueri vidit, nec satis fidens viribus ut urbem oppugnaret, & cum Romanis quoque, sicut cum Ætolis, cupiens pacem, si posset; sin minus, inducias facere: nihil ultra irritatis novo certamine odiis, in regnum se recepit. Per idem tempus tædio diutini belli Epirotæ, tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum misere; *satis confidere conventuram eam affirmantes, si ad colloquium cum P. Sempronio imperatore Romano venisset.* Facile impetratum (neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum transiret. Phœnice urbs est Epiri: ibi prius collocutus rex cum Eropo, & Darda, & Philippo Epirotarum prætoribus, postea cum P. Sempronio congreditur. Affuit colloquio & Aminander Athamanum rex, & magistratus alii Epirotarum & Acarnanum. Primus Philippus prætor verba fecit, & petiit simul ab rege, & ab imperatore Romano, *ut finem belli facerent, darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius conditiones pacis dixit, ut Parthini, & Dimallum, & Bargulum, & Eugenium, Romanorum essent. Atintania, si missis Romam legatis ab Senatu impetrasset,*

Philippus cum Ætolis pacem facit.

Romani Parthinos aliosque solicitant.

Philippus Apolloniates aggreditur.

Se recipit.

Epirotæ legatos ad Philippum de pace mittunt.

Conditiones pacis.

(*) Pergamum) Nummophylacii mei rarissimum Pergamenorum nummum habes L. B. Tab. LI. num. 5. in quo Orgia seu festa Bacchi, Pergamenorum sagittandi peritia, cultus denique Apollinis & Æsculapii adumbratur. Conf. BEGER. Th. Br. T. III. p. 59. Nummus hic eorum de genere est, qui Cistophori appellati sunt. De quibus consulatur plenus eruditione Tractatus de Cistophoris R. ALEX. XAV. PANELLII è Soc. Jesu Presb. qui prodiit Lugduni 1734. 4to.

(**) Dyrrachium) Dyrrachii Corcyræorum coloniæ numisma Tab. LII. num. 1. per hortum & vacam vitulum lactantem originem, per temonem artis nauticæ peritiam, & per aquilam cultum Jovis ostendit. Conf. BEGER. Th. Br. T. I. p. 460.

petrasset; Macedoni accederet. In eas conditiones quum pax conveniret, ab rege fœderi adscripti, Prusia Bithyniæ rex, Achæi, Bœoti, Thessali, Acarnanes, Epirotæ: ab Romanis, Illienses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedæmoniorum tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. Hæc conscripta consignataque sunt, & in duos menses induciæ factæ, donec Romam mitterentur legati, *ut populus in has conditiones pacem juberet.* Jusseruntque omnes tribus, quia verso in Africam bello, omnibus aliis in præsentia levari bellis volebant. P. Sempronius pace facta, ad consulatum Romam decessit.

Pacem jubet Pop. Rom.

P. Sempronius Cos. Romam redit.

CAP. XIII. M. Cornelio, P. Sempronio Consulibus (quintusdecimus is annus Punici belli erat) provinciæ, Cornelio Etruria cum vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones, decretæ. Prætoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, & eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cum ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est. Item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret; quoad eum in provincia cum imperio morari Consuli è republica visum esset. Et M. Livio, & Sp. Lucretio cum binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliæ præsidio fuissent, prorogatum imperium est. Et Cn. Octavio, ut quum Sardiniam, legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus Senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio prætori in Sicilia Cannensis exercitus duæ legiones decretæ. T. Quintius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam, proprætores, sicut priore anno, cum vetere uterque præsidio obtinerent. De Hispaniæ imperio, quos in eam provinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem L. Cornelium Lentulum, & L. Manlium Acidinum proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas provincias jusserunt. Consules delectum habere instituerunt, & ad novas scribendas in Bruttios legiones, & ceterorum (ita enim jussi ab Senatu erant) exercituum supplementum.

Provinciæ distributæ.

Multis prorogata imperia.

CAP. XIV. Quamquam nondum aperte Africa provincia decreta erat (occultantibus id, credo, Patribus, ne præsciscerent (*k*) Carthaginienses) tamen in eam spem erecta civitas erat, *in Africa eo anno debellatum iri; finemque bello Punico adesse.* Impleverat ea res superstitionum (*l*) animos: pronique & ad nuntianda, & ad credenda prodigia erant: eo plura vulgabantur, *duos soles visos: & nocte interluxisse: & facem Setiæ ab ortu solis ad occidentem porrigi visam. Tarracinæ portam, Anagniæ & portam, & multis locis murum de cœlo tactum. In æde Junonis Sospitæ Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum.* Eorum procurandorum causa diem unum supplicatio fuit: & novendiale sacrum, quod de cœlo lapidatum esset; factum. Eo accessit consultatio de matre Idæa accipienda. Quam præterquam quod M. Valerius, unus ex legatis, regressus, actutum in Italia fore nuntiaverat; recens nuntius aderat, Tarracinæ jam esse. Haud parvæ rei judicium Senatum tenebat, *qui vir optimus in civitate esset. VERAM CERTE victoriam ejus rei sibi quisque mallet, quam ulla imperia, honoresve suffragio seu Patrum, seu plebis delatos.* P. Scipionem, Cn. filium, ejus qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quæstorium, judicaverunt *in tota civitate virum optimum esse.* Id quibus virtutibus inducti ita judicarint, sicut proditum à proximis memoriæ temporum illorum scriptoribus, libens posteris traderem; ita meas opiniones, conjectando rem vetustate obrutam, non interponam. *P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam ire jussus obviam Deæ. Isque eam de nave accipere, & in terram elatam tradere ferendam matronis.* Postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessisset, sicut erat jussus, in salum nave evectus, ab sacerdotibus Deam accepit, extulitque in terram, Matronæ primores civitatis, inter quas unius Claudiæ Quintæ insigne est nomen, accepere: cui dubia (ut traditur) antea fama, clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eæ per manus, succedentes deinceps aliæ aliis, omni effusa civitate obviam, thuribulis ante januas positis, qua præferebatur, atque incenso thure, precantibus, *ut volens propitiaque urbem Romanam iniret,* in ædem Victoriæ quæ est in palatio, pertulere Deam pridie Idus Apriles, isque dies festus fuit. Populus frequens dona Deæ in palatium tulit, lectisterniumque, & ludi fuere, *Megalesia* appellata.

Superstitiones.

Prodigia.

Procurata.

P. Scipio vir optimus judicatus.

P. Scipio obviam it Matri Deûm cum matronis.

Quæ in ædem Victoriæ perfertur.

Megalesia ludi primum facti & instituti.

CAP. XV. Quum de supplemento legionum quæ in provinciis erant, ageretur; *tempus esse,* à quibusdam senatoribus subjectum est, *quæ dubiis in rebus utcumque tolerata essent, ea dempto jam tandem Deûm benignitate metu, non ultra pati.* Erectis expectatione Patribus, subjecerunt: *colonias Latinas duodecim, quæ Q. Fabio, & Q. Fulvio Consulibus abnuissent milites dare, eas annum jam ferme sextum vacationem militiæ, quasi honoris & beneficii causa habere: quum interim boni, obedientesque socii, pro fide atque obsequio imperii Romani, continuis omnium annorum delectibus exhausti essent.* Sub hanc vocem non memoria magis Patribus renovata rei prope jam obliteratæ, quam ira irritata est. Itaque nihil prius referre Consules passi, decreverunt, *ut Consules magistratus, denosque principes, Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeis, Narnia, Interamna,* (eæ namque coloniæ in ea causa erant) *Romam excirent: iis imperarent, quantum quæque earum coloniarum militum plurimum dedisset. Populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum ejus summæ numerum peditum daret, & equites centenos vicenos. Si qua eum numerum equitum explere non posset, pro equite uno tres pedites liceret dare: pedites, equitesque quam locupletissimi legerentur, mitterenturque, ubicumque extra Italiam supplemento opus esset. Si qui ex iis recusarent, retineri ejus coloniæ magistratus, legatosque placere: neque si postularent, Senatum dari, priusquam imperata fecissent. Stipendium præterea iis coloniis in millia æris, asses singulos, imperari, exigique quotannis:*

Senatusconsultum de coloniis latinis, qui milites non suppeditarant.

(*k*) al. præscient. al. rescirent. (*l*) al. superstitione. al. superstitiones.

annis: censumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis censoribus data. Dari autem placere eandem, quam Populo Romano: deferrique Romam ab juratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent. Ex hoc senatusconsulto accitis Romam magistratibus, primoribusque earum coloniarum, Consules quum militem stipendiumque imperassent, alii aliis magis recusare ac reclamare. *Negare tantum militum effici posse: vix, si simplum ex formula imperetur, enixuros. Orare, atque obsecrare, ut sibi Senatum adire ac deprecari liceret. Nihil se, quare perire merito deberent, admisisse: sed si pereundum etiam foret; neque suum delictum, neque iram Populi Romani, ut plus militum darent, quam haberent, posse efficere.* Consules obstinati manere legatos Romæ jubent; *magistratus ire domos ad delectus habendos; nisi summa militum, quæ imperata esset, Romam adducta, neminem iis Senatum daturum.* Ita præcisa spe Senatum adeundi deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero juniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

CAP. XVI. Altera itidem res, prope æque longo neglecta silentio, relata à M. Valerio Lævino est. Qui privatis collatas pecunias, se ac M. Claudio Consulibus reddi tandem æquum esse dixit. *Nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide suam præcipuam curam esse. Nam præterquam quod aliquid proprie ad Consulem ejus anni, quo collatæ pecuniæ essent, pertineret: etiam se auctorem ita conferendi fuisse; inopi ærario, (m) nec plebe ad tributum sufficiente.* Grata ea Patribus admonitio fuit: jussisque referre Consulibus, decreverunt, *ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur: primam præsentem ii qui tum essent, duas tertii & quinti Consules numerarent.* Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Locrensium clades, quæ ignoratæ ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatæ sunt. Nec tam Q. Pleminii scelus, quam Scipionis in eo aut ambitio aut negligentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrensium, obsiti squalore & sordibus, in comitio sedentibus Consulibus, velamenta supplicum, ramos oleæ (ut Græcis mos est) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quærentibus Consulibus, *Locrenses se dixerunt esse, ea passos à Q. Pleminio legato, Romanisque militibus, quæ pati ne Carthaginienses quidem vellit Populus Romanus. Rogare, ut sibi Patres adeundi, deplorandique ærumnas suas potestatem facerent.*

Privatis collatas pecunias reddi.

Jubetur per Senatusconsultum.

Locrensium legati.

Forum oratio de Pleminii crudelitate.

CAP. XVII. Senatu dato, maximus natu ex iis: *Scio,* inquit, *quanti æstimentur nostræ apud vos querelæ, Patres Conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, & quomodo proditi Locri Annibali sint, & quomodo pulso Annibalis præsidio, restituti in ditionem vestram. Quippe si & culpa defectionis procul à publico consilio absit, & reditum in vestram ditionem appareat, non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostra; magis indignemini, bonis ac fidelibus sociis tam atroces atque indignas injurias ab legato vestro militibusque fieri. Sed ego causam utriusque defectionis nostræ in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratia: unius, ut coram P. Scipione (qui Locros recepit, omnium nobis recte perperamque factorum testis) agatur: alterius, quod qualescumque sumus, tamen, hæc quæ passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare, Patres Conscripti, quum præsidium Punicum in arce nostra haberemus, multa fœda, indigna, & à præfecto præsidii Amilcare, & ab Numidis Afrisque passos esse. Sed quid illa sunt, collata cum iis, quæ hodie patimur? Cum bona venia, quæso, audiatis, Patres Conscripti, id quod invitus dicam. In discrimine est nunc humanum omne genus, utrum vos, an Carthaginienses principes orbis terrarum videat: si ex iis, quæ Locrenses aut ab illis passi sumus, aut à vestro præsidio nunc quum maxime patimur, æstimandum Romanum ac Punicum imperium sit: nemo non illos sibi, quam vos, dominos præoptet. Et tamen videte, quemadmodum Locrenses in vos animati sint. Quum à Carthaginiensibus injurias tanto minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus: quum à vestro præsidio plusquam hostilia patiamur, nusquam alio, quam ad vos querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas res nostras, Patres Conscripti; aut ne ab Diis quidem immortalibus quod precemur, quicquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum præsidio ad recipiendos à Carthaginiensibus Locros, & cum eodem ibi relictus est præsidio. In hoc legato vestro (DANT ENIM ANIMUM ad loquendum libere ultimæ miseriæ) nec hominis quicquam est, Patres Conscripti, præter figuram & speciem, neque Romani civis, præter habitum vestitumque & sonum Latinæ linguæ. Pestis, ac bellua immanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumsedisse fabulæ ferunt. At si scelus, libidinemque & avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus. Nunc omnes centuriones militesque vestros (adeo in promiscuo licentiam atque improbitatem esse voluit) Pleminios fecit: omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt, constuprant matronas, virgines, ingenuos, raptos ex complexu parentum. Quotidie capitur urbs nostra, quotidie diripitur: dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque asportantur, ploratibus sonant. Miretur qui sciat, quomodo aut nos ad patiendum sufficiamus, aut illos qui faciunt, nondum tantarum injuriarum satietas ceperit. Neque ego exsequi possum, nec vobis operæ est audire singula, quæ passi sumus. Communiter omnia complectar. Nego domum ullam Locris, nego quemquam hominem expertem injuriæ esse: nego ullum genus sceleris, libidinis, avaritiæ superesse, quod in ullo, qui pati potuerit, prætermissum sit. Vix ratio iniri potest; uter casus civitatis sit detestabilior; quum hostes bello urbem cepere, an quum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit. Omnia, quæ captæ urbes patiuntur, passi sumus, & quum maxime patimur, (n) Patres Conscripti: omnia quæ crudelissimi atque importunissimi tyranni scelera in oppressos cives edunt, Pleminius in nos, liberosque nostros, & conjuges, edidit.*

Q. Pleminius homo sceleratus.

Delicta præsidii Romani in Locrenses.

(m) al. *inopia ærarii.* (n) al. *& nunc quum maxime patimur.*

Alia in Deos.

CAP. XVIII. *Unum est, de quo nominatim, & nos queri religio infixa animis cogat, & vos audire, & exsolvere rempublicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, Patres Conscripti. Vidimus enim cum quanta cærimonia non vestros solum colatis Deos, sed etiam externos accipiatis. Fanum est apud nos Proserpinæ, de cujus sanctitate templi credo aliquam famam ad vos pervenisse Pyrrhi bello: qui quum ex Sicilia rediens Locros classe præterveheretur, inter alia fœda, quæ propter fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, thesauros quoque Proserpinæ, intactos ad eam diem, spoliavit: atque ita pecunia in naves imposita, ipse terra est profectus. Quid ergo evenit, Patres Conscripti? classis postero die fœdissima tempestate lacerata, omnesque naves, quæ sacram pecuniam habuerunt, in littora nostra ejectæ sunt. Qua tanta clade edoctus tandem Deos esse superbissimus rex, pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinæ referri jussit. Nec tamen illi umquam postea prosperi quicquam evenit, pulsusque Italia, ignobili atque inhonesta morte, temere nocte ingressus Argos, occubuit. Hæc quum audisset legatus vester, tribunique militum, & mille alia, quæ non augendæ religionis causa, sed præsentis Deæ numine sæpe comperta nobis majoribusque nostris, referebantur: ausi sunt nihilominus sacrilegas admovere manus, intactis illis thesauris: & nefanda præda seipsos ac domos contaminare suas, & milites vestros. Quibus per vos fidemque vestram, Patres Conscripti, priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quicquam rei gesseritis; ne quod piaculum commiserunt, non suo solum sanguine, sed etiam publica clade luant. Quamquam ne nunc quidem Patres Conscripti, aut in ducibus, aut in militibus vestris cessat ira Deæ. Aliquoties jam inter se signis collatis concurrerunt. Dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant: non acrius cum Carthaginiensibus, quam ipsi inter se ferro dimicaverunt. Præbuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi Annibali, ni accitus à nobis Scipio intervenisset. At, hercule, milites contactos sacrilegio furor agitat: in ducibus ipsis puniendis nullum Deæ numen apparuit? immo ibi præsens maxime fuit. Virgis cæsi tribuni ab legato sunt. Legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, præterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusque decisis, exsanguis est relictus: recreatus deinde legatus (o) ex vulneribus, tribunos militum in vincula conjectos, dein verberatos, servilibusque omnibus suppliciis cruciatos trucidando occidit: mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has Dea pœnas à templi sui spoliatoribus habet: nec ante desinet omnibus eos agitare furiis, quam reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Majores quondam nostri, gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. Nocte audita ex delubro vox est,* abstinerent manus: Deam sua templa defensuram. *Quia movendi inde thesauros incussa erat religio, muro circumdare templum voluerunt. Ad aliquantum jam altitudinis excitata erant mœnia, quum subito collapsa ruina sunt. Sed & nunc, & sæpe alias Dea suam sedem, suumque templum aut tutata est, aut à violatoribus gravia piacula exegit. Nostras injurias, nec potest, nec possit alius ulcisci, quam vos, Patres Conscripti. Ad vos, vestramque fidem supplices confugimus. Nihil nostra interest, utrum sub illo præsidio Locros esse sinatis, an irato Annibali & Pœnis ad supplicium dedatis. Non postulamus, ut extemplo nobis, ut de absente, ut indicta causa credatis. Veniat, coram ipse audiat, ipse diluat. Si quicquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos prætermisit; non recusamus, quin & nos, omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur, & ille omni divino humanoque liberetur scelere.*

Pyrrhi Proserpinæ fanum spoliantis fatum.

Romanorum sacrilegia.

Eorum furor.

Præsentia Proserpinæ templum defendit.

CAP. XIX. Hæc quum ab legatis dicta essent, quæsissetque ab iis Q. Fabius, *detulissentne eas querelas ad P. Scipionem*, responderunt: *missos legatos esse, sed eum belli apparatu occupatum esse: & in Africam aut jam trajecisse, aut intra paucos dies trajecturum. Et legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse: quum inter eum & tribunos cognita causa, tribunos in vincula conjecerit: legatum æque sontem, aut magis etiam, in ea potestate reliquerit.* Jussis excedere è templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio principum orationibus lacerari. Ante omnes Q. Fabius *natum eum ad corrumpendam disciplinam militarem*, arguere. *Sic & in Hispania plus prope per seditionem militum, quam bello amissum. Externo & regio more & indulgere licentiæ militum, & sævire in eos.* Sententiam deinde æque trucem orationi adjecit. *Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere, & ex vinculis causam dicere: ac si vera forent, quæ Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaque ejus publicari. P. Scipionem, quod de provincia decessisset injussu Senatus, revocari; agique cum tribunis plebis, ut de imperio ejus abrogando ferrent ad populum. Locrensibus, coram Senatum respondere: quas injurias sibi factas quererentur, eas neque Senatum neque Populum Romanum factas velle. Viros bonos, sociosque & amicos eos appellari: liberos, conjuges, quæque alia erepta essent, restitui: pecuniam, quanta ex thesauris Proserpinæ sublata esset, conquiri, duplamque pecuniam in thesauros reponi: & sacrum piaculare fieri, ita ut prius ad collegium pontificum referretur, quod sacri thesauri moti, violati essent; quæ piacula quibus Diis, quibus hostiis, fieri placeret. Milites qui Locris essent omnes in Siciliam transportari: quatuor cohortes sociorum Latini nominis in præsidium Locros adduci.* Perrogari eo die sententiæ, accensis studiis pro Scipione & adversus Scipionem non potuere. Præter Pleminii facinus, Locrensiumque cladem, ipsius etiam imperatoris non Romanus modo, sed ne militaris quidem cultus jactabatur, *cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio, libellis etiam palæstræque operam dare: æque segniter molliterque cohortem totam Syracusarum amœnitate frui: Carthaginem atque Annibalem excidisse de memoria: exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, sociis magis quam hosti metuendum.*

Legati Locrenses excusant P. Scipionem.

Q. Fabii severa de Scipione & Q. Pleminio sententia.

Dissensus ea de re in Senatu.

Dicta in Scipionem.

CAP. XX. Hæc quamquam partim vera, partim mista, eoque similia veris jactabantur, vicit tamen Q. Metelli sententia: qui de ceteris Maximo assensus, de Scipionis causa dissensit.

Q. Metelli sententia de Scipione.

(o) al. *legatus* omittunt.

sensit. *Qui enim convenire, quem modo civitas juvenem admodum, unum recuperandæ Hispaniæ delegerit ducem,* (p) *quem recepta ab hostibus Hispania ad imponendum Punico bello finem creaverit Consulem, spe destinaverit Annibalem ex Italia detracturum, Africam subacturum; eum repente, tamquam Q. Pleminium, indicta causa prope damnatum, ex provincia revocari? quum ea, quæ in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne præsente quidem Scipione facta dicerent; neque aliud quam patientia, aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari possit? Sibi placere, M. Pomponium prætorem, cui Sicilia provincia sorte evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci: Consules, decem legatos, quos iis videretur, ex Senatu legere, quos cum prætore mitterent, & duos tribunos plebei,* (q) *atque ædilem. Cum eo consilio prætorem cognoscere, si ea quæ Locrenses facta quererentur, jussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere juberent. Si P. Scipio jam in Africam trajecisset, tribuni plebis atque ædilis, cum duobus legatis, quos maxime prætor idoneos censuisset, in Africam proficiscerentur: tribuni atque ædilis, qui reducerent inde Scipionem: legati, qui exercitui præessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset. Sin M. Pomponius, & decem legati comperissent, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret, bellumque ut proposuisset, gereret.* Hoc facto Senatusconsulto cum tribunis plebis actum est, *aut compararent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum prætore ac legatis irent.* Ad collegium pontificum relatum *de expiandis, quæ Locris in templo Proserpinæ tacta, violata, elataque inde essent.* Tribuni plebis cum prætore & decem legatis profecti, M. Claudius Marcellus, & M. Cincius Alimentus: iis ædilis plebis datus, quem si aut in Sicilia prætori dicto audiens non esset Scipio, aut jam in Africam trajecisset, comprehendere (r) tribuni juberent, ac jure sacrosanctæ potestatis reducerent. Prius Locros ire, quam Messanam, consilium erat.

Legati Locros mittuntur.

Ad expianda violata sacra Proserpinæ.

CAP. XXI. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. Alii, auditis quæ Romæ acta essent, in exilium Neapolim euntem, forte in Q. Metellum unum ex legatis incidisse, & ab eo Rhegium vi retractum tradunt: alii, ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Q. Pleminium in catenas, & cum eo seditionis principes, conjicerent. Ii omnes, seu ante Scipionis, seu tum prætoris jussu traditi in custodiam Rheginis. Prætor legatique Locros profecti, primam, sicut mandatum erat, religionis curam habuere. Omnem enim sacram pecuniam, quæque apud Pleminium, quæque apud milites erat, conquisitam, cum ea, quam ipsi secum attulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerunt. Tum vocatos ad concionem milites, prætor signa extra urbem efferre jubet, castraque in campo locat, *cum gravi edicto, si quis miles aut in urbe restitisset, aut secum extulisset, quod suum non esset; Locrensibus se permittere, ut quod sui quisque cognosceret, prehenderet. Si quid non compareret, repeteret. Ante omnia, libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui. Non levi defuncturum pœna, qui non restituisset.* Locrensium deinde concionem habuit, atque *iis libertatem, legesque suas Populum Romanum Senatumque restituere* dixit. *Si quis Pleminium, aliumve quem accusare vellet, Rhegium se sequeretur. Si de P. Scipione publice queri vellent, ea quæ Locris nefarie in Deos hominesque facta essent, jussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam; ibi se cum consilio cogniturum.* Locrenses prætori legatisque, & Senatui ac Populo Romano, gratias egere: *se ad Pleminium accusandum ituros. Scipionem, quamquam parum injuriis civitatis suæ doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi quam inimicum malint esse, pro certo se habere, neque jussu neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa: sed aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditum. NATURA INSITUM quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quam satis animi ad vindicanda peccata habeant.* Et prætori & consilio haud mediocre onus demptum erat de Scipione cognoscendi. Pleminium, & ad duo & triginta homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Romam miserunt. Ipsi ad Scipionem profecti sunt. Ut ea quoque, quæ vulgata sermonibus erant, de cultu ac desidia imperatoris, solutaque militiæ disciplina, comperta oculis perferrent Romam.

Judicium de Q. Pleminio.

Locrensibus libertas restituitur.

Locrenses nolunt Scipionem accusare.

CAP. XXII. Venientibus eis Syracusas, Scipio res, non verba ad purgandum sese paravit. Exercitum omnem eo convenire, classem expediri jussit, tamquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginiensibus esset. Quo die venerunt, hospitio comiter acceptis, postero die terrestrem navalemque exercitus non instructos modo, sed hos decurrentes, classem in portu, simulacrum & ipsam edentem navalis pugnæ, ostendit: tum circa armamentaria & horrea aliumque belli apparatum visendum prætor legatique ducti. Tantaque admiratio singularum universarumque rerum incussa, ut satis crederent, *aut illo duce atque exercitu vinci Carthaginiensem populum, aut nullo alio posset:* juberentque, *quod Dii bene verterent, trajicere, & spei conceptæ, quo die illum omnes centuriæ priorem Consulem dixissent, primo quoque tempore compotem Populum Romanum facere:* adeoque lætis inde animis profecti sunt, tamquam victoriam, non belli magnificum apparatum nuntiaturi Romam essent. Pleminius, quique in eadem causa erant, postquam Romam est ventum, extemplo in carcerem conditi, ac primo producti ad populum ab tribunis, apud præoccupatos Locrensium clade animos, nullum misericordiæ locum habuerunt. Postea, quum sæpius producerentur, jam senescente invidia, molliebantur iræ: & ipsa deformitas Pleminii, memoriaque absentis Scipionis, favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus tamen prius in vinculis est, quam judicium de eo populi perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert, *ludis votivis, quos Romæ Africanus iterum Consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique*

Legati mirantur apparatum Scipionis.

Pleminius in vinculis moritur.

(p) al. *admodum, recuperandæ Hispaniæ delegarit ducem.* (q) al. *plebis.* (r) al. prehendere.

que haberet occasionem. Patefacto dein scelere, delegatum in Tullianum ex Senatusconsulto. De Scipione nusquam, nisi in Senatu actum. Ubi omnes legatique & tribuni, classem eam, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut Senatus censeret, *primo quoque tempore in Africam trajiciendum; Scipionique permittetur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse legeret, quos in Africam secum trajiceret, quos provinciæ relinqueret præsidio.*

Senatus censet Scipionem in Africam trajiciendum.

CAP. XXIII. Dum hæc apud Romanos geruntur, Carthaginienses quoque quum speculis per promontoria omnia positis, percunctantes paventesque ad singulos nuntios, sollicitam hiemem egissent, haud parum & ipsi tuendæ Africæ momentum adjecerunt societatem Syphacis regis, cujus maxime fiducia trajecturum in Africam Romanum crediderant. Erat Asdrubalis Gisgonis filio, non hospitium modo cum rege, de quo ante dictum est, quum ex Hispania forte in idem tempus Scipio atque Asdrubal convenerunt: sed mentio quoque inchoatæ affinitatis, ut rex duceret filiam Asdrubalis. Ad eam rem consummandam, tempusque nuptiis statuendum (jam enim & nubilis erat virgo) profectus Asdrubal, ut accensum cupiditate (& sunt ante omnes Numidæ barbaros effusi in Venerem) sensit, virginem ab Carthagine arcessit, maturatque nuptias: & inter aliam gratulationem, ut publicum quoque fœdus privato adjiceretur, societas inter populum Carthaginiensem regemque, *data ultro citroque fide, eosdem amicos inimicosque habituros,* jurejurando affirmatur. Ceterum Asdrubal, memor & cum Scipione initæ regi societatis, & quam vana & mutabilia barbarorum ingenia essent: veritus, ne, si trajiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eæ nuptiæ essent; dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellæ adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, *ne prioribus suis promissis fretus in Africam trajiciat. Se & nuptiis, civis Carthaginiensis filiæ Asdrubalis, quem viderit apud se in hospitio, & publico etiam fœdere cum populo Carthaginiensi junctum. Hortari primum, ut procul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, armaque aut hæc, aut illa, abnuentem, alteram societatem, sequi necesse sit. Si non abstineat Africa Scipio, & Carthagini exercitum admoveat; sibi necessarium fore, & pro terra Africa, in qua & ipse sit genitus, & pro patria conjugis suæ, proque parente ac penatibus dimicare.*

Carthaginiensium apparatus.

Syphax filiam Asdrubalis ducit.

Et per legatos Scipioni amicitiam renuntiat.

CAP. XXIV. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum convenerunt. Scipio quamquam magno momento rerum in Africa gerendarum, magnaque spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam, literas dat ad regem: quibus etiam atque etiam monet eum, *ne jura hospitii secum, neu cum Populo Romano initæ societatis, neu fas, fidem, dextras, Deos testes atque arbitros conventorum fallat.* Ceterum, quando neque celari adventus Numidarum poterat (vagati enim in urbe, obversatique prætorio erant) &, si sileretur quid petentes venissent, periculum erat, ne vera eo ipso quod celarentur, sua sponte magis emanarent, timorque in exercitum incideret, (s) ne simul cum rege & Carthaginiensibus foret bellandum, avertit à vero falsis præoccupando mentes hominum. Et vocatis ad concionem militibus, *non ultra esse cunctandum* ait: *instare, ut in Africam quamprimum trajiciat, socios reges. Masanissam prius ipsum ad Lælium venisse, querentem, quod cunctando tempus tereretur. Nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quæ tam diuturnæ moræ sit causa: postulantemque, ut aut trajiciatur tandem in Africam exercitus: aut si mutata consilia sint, certior fiat, ut ipse sibi ac regno suo possit consulere. Itaque jam satis omnibus instructis apparatisque, & re jam non ultra recipiente cunctationem, in animo sibi esse, Lilibæum classe traducta, eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quæ prima dies cursum navibus daret, Deis bene juvantibus, in Africam trajicere.* Literas ad M. Pomponium mittit, *ut, si ei videretur, Libæum veniret: ut communiter cousulerent, quas legiones potissimum, & quantum militum numerum in Africam trajiceret.* Item circum oram omnem maritimam misit, *ut naves onerariæ comprehensæ Lilybæum omnes traherentur.* Quicquid militum naviumque in Sicilia erat, quum Lilybæum convenissent, & nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam trajiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriæ præmia. Præcipue qui superabant ex Cannensi exercitu milites, illo, non alio duce credebant navata reipublicæ opera finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus militum aspernabatur: ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam sciret, neque ullos æque veteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non variis præliis modo, sed urbibus etiam oppugnandis. Quinta & sexta Cannenses erant legiones. Eas se trajecturum in Africam quum dixisset, singulos milites inspexit: relictisque, quos non idoneos credebat, in locum eorum subjecit, quos secum ex Italia adduxerat; supplevitque ita eas legiones, ut singulæ sena millia & ducenos pedites, trecenos haberent equites: sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit.

Quibus respondet Scipio.

Scipio ficto sermone poscit milites.

It Lilybæum.

Cannenses Legiones.

CAP. XXV. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat. Alibi decem millia peditum, duo millia & ducentos equites; alibi sedecim millia peditum, mille & sexcentos equites; alibi parte plus dimidia rem auctam, quinque & triginta millia peditum equitumque in naves imposita invenio. Quidam non adjecere numerum: inter quos me ipse in re dubia poni malim. Cœlius ut abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget. Volucres ad terram delapsas clamore militum ait, tantamque multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium aut in Italia aut in Sicilia relinqui videretur. Milites ut in naves ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi

Quantæ copiæ in Africam transportatæ.

Copiæ in naves conscendunt.

(s) al. timorque in exercitu incederet.

sibi curam sumpsit. Nauticos C. Lælius, qui classis præfectus erat, in navibus, ante conscendere coactos, continuit. Commeatus imponendi M. Pomponio prætori cura data, quinque & quadraginta dierum cibaria, è quibus quindecim dierum cocta, imposita. Ut omnes jam in navibus erant, scaphas circummisit, ut ex navibus, gubernatoresque & magistri navium, & bini milites, in forum convenirent ad imperia accipienda. Posteaquam convenerunt, primum ab iis quæsivit, *si aquam hominibus, jumentisque in totidem dies, quot frumentum, imposuissent.* Ubi responderunt, *aquam dierum quinque & quadraginta in navibus esse;* tum edixit militibus, *ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exequenda bene obedientes præstarent.* Ordo classis. *Cum viginti rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu* (*t*) *lævum totidem rostratas, & C. Lælium præfectum classis cum M. Porcio Catone* (quæstor tum is erat) *onerariis futurum præsidio. Lumina in navibus singula rostratæ, bina onerariæ haberent: in prætoria nave insigne nocturnum trium luminum fore.* Emporia petit. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoque abundans omnium copia rerum est regio, & imbelles (quod plerumque in ubere agro evenit) barbari sunt: priusquam, quam Carthagine subveniretur, opprimi videbantur posse. Iis editis imperiis, redire ad naves jussi: & postero die Diis bene juvantibus, signo dato solvere naves. Classis solvit.

Scipionis classis alias priores antecellit. CAP. XXVI. Multæ classes Romanæ è Sicilia, atque ipso illo portu profectæ erant. Ceterum non eo bello solum (nec id mirum: prædatum enim tantummodo pleræque classes ierant) sed ne priore quidem ulla profectio tanti spectaculi fuit. Quamquam si magnitudine classis æstimaretur & bini Consules cum binis exercitibus ante trajecerant: & prope totidem rostratæ in illis classibus fuerant, quot onerariis Scipio tum trajiciebat. Nam præter quinquaginta longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum transvexit. Sed & bellum bello, secundum priore ut atrocius Romanis videretur, quum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum simul cæsis ducibus effecerant. Et Scipio dux partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam ingenti, ad incrementa gloriæ celebratus converterat animos: simul & mens ipsa trajiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod *ad Annibalem detrahendum ex Italia, transferendumque & finiendum in Africa bellum, se transire vulgaverat.* (*u*) Concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba; non habitantium modo Lilibæi, sed legationum omnium ex Sicilia: quæ & ad prosequendum Scipionem officii causa convenerant, & prætorem provinciæ M. Pomponium secutæ fuerant. Ad hoc legiones quæ in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant. Nec classis modo prospectantibus è terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo navigantibus erat.

CAP. XXVII. Ubi illuxit, Scipio prætoria nave, silentio per præconem facto, *Dii Deæque,* (*w*) inquit, *qui maria terrasque colitis, vos precor quæsoque; uti quæ in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque gerentur, ea mihi, populo plebique Romanæ, sociis nominique Latino, qui Populi Romani, quique meam sectam, imperium auspiciumque terra, mari, omnibusque sequuntur, bene verruncent:* (*x*) *eaque vos omnia bene juvetis: bonis auctibus, auxitis: salvos incolumesque victis perduellibus victores, spoliis decoratos, præda onustos triumphantesque, mecum domos reduces sistatis: inimicorum hostiumque ulciscendorum copiam faxitis. Quæque populus Carthaginiensis in civitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi Populoque Romano in civitatem Carthaginiensium exempla edendi facultatem detis.* Scipionis Preces. Secundum eas preces, cruda exta, cæsa victima, uti mos in mare porricit, tubaque signum dedit proficiscendi. Vento secundo vehementi satis profecti, celeriter è conspectu terræ ablati sunt: & à meridie nebula cepit, ita ut vix concursus navium inter se vitarent. Navigat. Lenior ventus in alto factus. Noctem insequentem eadem caligo obtinuit: sole orto est discussa, & addita vis vento. Jam terram cernebant. Haud ita multo post gubernator Scipioni ait, *non plus quinque millia passuum Africam abesse, Mercurii promontorium secernere. Si jubeat eo dirigi, jam in portu fore omnem classem.* Scipio ut in conspectu terra fuit, *precatus Deos, uti bono reipublicæ suoque, Africam viderit: dare vela, & alium infra navibus accessum petere jubet.* Vento eodem ferebantur. Ceterum nebula sub idem ferme tempus, quo pridie, exorta, conspectum terræ ademit, & ventos premere nebula cecidit. (*y*) Nox deinde incertiora omnia fecit. Itaque anchoras, ne aut inter se concurrerent naves, aut terræ inferrentur, jecere. Ubi illuxit, ventus idem coortus, nebula disjecta, aperuit omnia Africæ littora. Scipio quod esset proximum promontorium percunctatus, quum Pulchri promontorium id vocari audisset; *Placet omen,* inquit, *huc dirigite naves.* Scipio ad pulchrum Promontorium appellit. Eo classis decurrit: copiæ omnes in terram expositæ sunt. Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu fuisse, permultis Græcis Latinisque auctoribus credidi. Cœlius unus, *præterquam quod non mersas fluctibus naves, cæteros omnes cælestes maritimosque terrores, postremo abreptam tempestate ab Africa classem ad insulam Ægimurum, inde ægre correctum cursum exponit. Et prope obrutis navibus, injussu imperatoris, scaphis, haud secus quam naufragos, milites sine armis, cum ingenti tumultu in terram evasisse.*

CAP. XXVIII. Expositis copiis, Romani castra in proximis tumulis metantur. Jam non in maririmos modo agros conspectu primum classis, dein tumultu egredientium in terram pavor terrorque pervenerat, sed in ipsas urbes. Neque enim hominum modo turba, mulierum puerorumque agminibus immista, omnes passim compleverat vias, sed pecora quoque præ se Pavor terrorque Carthaginiensium.

(*t*) al. *ab lævo totidem rostratis C. Lælium &c. &c.* (*u*) al. *Mens ipsa trajiciendi, nulli ante eo bello duci, trahendum ex Sicilia, & finiendum in Africa bellum se transire vulgaverat.* al. *vulgatum erat.* (*w*) al. *Divi Divæque.* (*x*) al. *vertant.* al. *verrunto.* (*y*) al. & vento premente nebula cecidit.

se aggrestes agebant: relinqui subito Africam diceres. Urbibus vero ipsis majorem, quam quem secum attulerant, terrorem inferebant. Præcipue Carthaginis prope ut captæ tumultus fuit. Nam post M. Atilium Regulum & L. Manlium Consules, annis prope quinquaginta, nullum Romanum exercitum viderant, præter prædatorias classes, quibus exscensiones in agros maritimos factæ erant: raptisque quæ obvia fors fecerat, prius recursum semper ad naves, quam clamor agrestes conciret, fuerat. Eo major tum fuga pavorque in urbe fuit. Et, hercule, neque exercitus domi validus, neque dux, quem opponerent, erat. Asdrubal, Gisgonis filius, genere, fama, divitiis, regia tum etiam affinitate, longe primus civitatis erat: *sed eum ab illo ipso Scipione aliquot prœliis fusum, pulsumque in Hispania meminerant: nec magis ducem duci parem, quam tumultuarium exercitum suum Romano exercitui esse.* Itaque velut si urbem extemplo aggressurus Scipio foret, ita *ad arma* est conclamatum: portæque raptim clausæ, & armati in muris, vigiliæque & stationes dispositæ, ac nocte insequenti vigilatum est. Postero die quingenti equites speculatum ad mare, turbandosque egredientes ex navibus missi; in stationes Romanorum inciderunt. Jam enim Scipio classe Uticam missa, ipse haud ita multum progressus à mari, tumulos proximos ceperat, equites & in stationibus locis idoneis posuerat, & per agros miserat prædatum.

Carthaginiensium equitatus victus.

CAP. XXIX. Ii cum Carthaginiensi equitatu prælium quum commisissent, paucos in ipso certamine, plerosque fugientes persecuti (in quibus præfectum quoque Hannonem, nobilem juvenem) occiderunt. Scipio non agros modo circa vastavit, sed urbem etiam proximam Afrorum satis opulentam cepit. Ubi præter cetera quæ extemplo in naves onerarias imposita, missaque in Siciliam erant, octo millia liberorum capitum servorumque sunt capta. Lætissimus tamen Romanis (z) in principio rerum gerendarum adventus Masanissæ fuit. Quem quidam cum ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duûm millium equitatu tradunt venisse. Ceterum quum longe maximus omnium ætatis suæ regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam juverit: operæ pretium videtur excedere paullulum ad enarrandum, quam varia fortuna usus sit, in amittendo recuperandoque paterno regno. Militanti pro Carthaginiensibus in Hispania, pater ei moritur. Galæ nomen erat. Regnum ad fratrem regis Oesalcem, (a) pergrandem natu (mos ita apud Numidas est) pervenit. Haud multo post, Oesalce quoque mortuo, major ex duobus filiis ejus Capusa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. Ceterum quum magis jure gentis, quam auctoritate inter suos aut viribus obtineret regnum; extitit quidam, Mezetulus nomine, non alienus sanguine regibus, familiæ semper inimicæ, ac de imperio varia fortuna cum iis, qui tum obtinebant, certantis. Is concitatis popularibus, apud quos invidia regum magnæ auctoritatis erat, castris palam positis, descendere regem in aciem, ac dimicare de regno coëgit. In eo prælio Capusa cum multis principum cecidit, gens Massyliorum (b) omnis in ditionem imperiumque Mezetuli concessit. Regio tamen nomine abstinuit: contentusque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui stirpis regiæ supererat, regem appellat. Carthaginiensem nobilem fœminam, sororis filiam Annibalis, quæ proxime Oesalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi jungit; spe Carthaginiensium societatis: & cum Syphace hospitium vetustum legatis missis renovat; omnia ea auxilia præparans adversus Masanissam.

Scipio Africam populatur.

Masanissa ad Romanos venit.

Varia fortuna Masanissæ.

CAP. XXX. Et Masanissa, audita morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauritaniam (Bochar ea tempestate rex Maurorum erat) trajicit. Ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetravit. Cum iis, præmisso nuntio ad paternos suosque amicos, quum ad fines regni pervenisset, quingenti ferme Numidæ ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, sicut convenerat, retro ad regem remissis, quamquam aliquanto minor spe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi satis auderet, conveniret; ratus agendo ac moliendo, vires quoque ad agendum aliquid collecturum, proficiscenti ad Syphacem, Lacumaci regulo ad Thapsum occurrit. Trepidum agmen quum in urbem refugisset, urbem Masanissa primo impetu capit, & ex regiis alios tradentes se recepit, alios vim parantes occidit. Pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, pervenerunt. Fama hujus modicæ rei in principio rerum prospere actæ, convertit ad Masanissam Numidas. Affluebantque undique ex agris vicisque veteres milites Galæ, & invitabant juvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus superabat. Nam & ipse eum exercitum, quo Capusam vicerat, & ex receptis post cædem regis aliquot habebat: & puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat: quindecim millia peditum. Mezetulo, decem millia equitum erant. Quibuscum Masanissa, nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie conflixit. Vicit tamen & veterum militum virtus, & prudentia inter Romana & Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore & exigua Massyliorum manu in Carthaginiensem agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno Masanissa, quia sibi adversus Syphacem haud paullo majorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, missis, qui & puero spem facerent, *si in fidem Masanissæ sese permisisset, futurum in eodem honore, quo apud Galam Oesalces quondam fuisset: & qui Mezetulo, præter impunitatem, sua omnia cum fide restitui sponderent:* ambo præoptantes exilio modicam domi fortunam (omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria agentibus) ad sese perduxit.

Masanissa Thapsum urbem capit.

CAP. XXXI. Asdrubal tum forte, quum hæc gerebantur, apud Syphacem erat. Qui, Numidæ haud sane multum ad se pertinere credenti,

Syphax Masanissæ bellum infert.

(z) al. omnis. al. ominis. (a) al. Desalcem. (b) al. Masæsylorum.

credenti, utrum penes Lacumacem, an Masanissam regnum Massyliorum esset, *falli eum magnopere*, ait, *si Masanissam eisdem contentum fore, quibus patre Galam, aut patruum ejus Oesalcem, credat. Multo majorem indolem in eo animi ingeniique esse, quam in ullo gentis ejus umquam fuisset. Sæpe eum in Hispania raræ inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibusque: & Syphacem & Carthaginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, quum jam nullam opem ferre possent, arsuros. Adhuc teneras & fragiles ejus vires, vixdum coalescens foventis regnum.* Instando stimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Massyliorum admoveat: atque in agro, de quo sæpe cum Gala non verbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tamquam haud dubie juris sui, castra locet: si quis arceat, quod maxime opus sit, acie dimicaturus: Sin per metum agro cedatur, in medium regnum eundum. Aut sine certamine concessuros in ditionem ejus Massylios, aut nequaquam pares futuros armis. His vocibus incitatus Syphax, Masanissæ bellum infert; & primo certamine Massylios fundit fugatque. Masanissa cum paucis equitibus ex acie in montem (*Balbum* incolæ vocant) perfugit. Familiæ aliquot cum mapalibus pecoribusque suis (ea pecunia illis est) persecuti sunt regem: cetera Massyliorum multitudo in ditionem Syphacis concessit. Quem ceperant exules montem, herbidus aquosusque est: & quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque, carne ac lacte vescentium, abunde sufficiebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtivis incursionibus, deinde aperto latrocinio, infesta omnia circa esse: maxime uri (*c*) Carthaginiensis ager, quia & plus prædæ quam inter Numidas, & latrocinium tutius erat. Jamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam prædam venderent mercatoribus, appellentibus naves ad idipsum; pluresque, quam justo sæpe in bello, Carthaginiensium caderent, caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienses, intentumque (*d*) & ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant. Sed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus consectari.

Syphax agrum controversum occupat.

Et Masanissam vincit.

Masanissa agros Carthaginiensium vastat.

CAP. XXXII. Bocchar ex præfectis regiis, vir acer & impiger ad id delectus. Ei data quatuor millia peditum, duo equitum; præmiorumque ingentium spe oneratus, *si caput Masanissæ retulisset, aut vivum* (id vero inæstimabile gaudium fore) *cepisset*; palatos incurioseque agentes improviso adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine à præsidio armatorum exclusa, Masanissam ipsum cum paucis in verticem montis compellit. Inde, prope ut jam debellato, nec præda modo pecorum hominumque captorum missa ad regem, sed copiis etiam, ut aliquanto majoribus quam pro reliquiis belli, remissis, cum quingentis haud amplius peditibus ducentisque equitibus, degressum jugis Masanissam persecutus in valle arcta, faucibus utrimque obsessis, inclusit. Ibi ingens cædes Massyliorum facta. Masanissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus montis ignotos sequentibus se eripuit. Tenuit tamen vestigia Bocchar: adeptusque eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circumvenit, ut, præter quatuor equites, omnes ad unum interfecerit. Cum iis ipsum quoque Masanissam saucium prope è manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientes; ala equitum dispersa toto campo, quibusdam, ut occurrerent, per obliqua tendentibus, quinque hostes sequebatur. (*e*) Amnis ingens fugientes accepit (neque enim cunctanter, ut quos major metus urgeret, immiserant equos) raptique gurgite, & in obliquum prælati. Duobus in conspectu hostium in prærapidum gurgitem haustis, ipse periisse creditus. At duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripæ emerserunt. Is finis Bocchari sequendi fuit; nec ingredi flumen auso, nec habere credenti se jam quem sequeretur. Inde *vanus auctor absumpti Masanissæ* ad regem redit; missique qui Carthaginem gaudium ingens nuntiarent: totaque Africa fama mortis Masanissæ repleta, varie animos affecit. Masanissa in spelunca occulta quum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. Ubi primum ducta cicatrix, patique posse visa jactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum, atque in ipso itinere, haud plus quadraginta equitibus collectis, quum in Massylios palam jam quis esset ferens venisset, tantum motum, cum favore pristino, tum gaudio insperato, quod quem periisse crediderant, incolumem cernebant, fecit: ut intra paucos dies sex millia peditum armatorum, quatuor equitum, ad eum convenirent: atque non in possessione modo paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginiensium populos, Massyliorumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret. Inde irritato ad bellum Syphace, inter Cirtham Hipponemque in jugis opportunorum ad omnia montium consedit.

Bocchar mittitur in Masanissam.

Masanissa victus fugit.

Insilit in fluvium, unde cum duobus emergit.

In spelunca vivit, ubi vulnus curat.

Regnum repetit.

CAP. XXXIII. Majorem igitur eam rem Syphax ratus, quam ut per præfectos ageret; cum filio juvene (nomen Verminæ erat) parte exercitus missa, imperat, ut circumducto agmine, in se intentum hostem ab tergo invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto aggressurus erat: Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui signis collatis acie dimicaturus esset, movit castra. Ubi tempus visum est, quo pervenisse jam circummissi videri poterant, & ipse leni clivo ferente ad hostem, quum multitudine fretus, tum præparatis ab tergo insidiis, per adversum montem erectam aciem ducit. Masanissa fiducia maxime loci, quo multo æquiore pugnaturus erat, & ipse dirigit suos. Atrox prælium & diu anceps fuit; loco & virtute militum Masanissam, multitudine, quæ nimio major erat, Syphacem juvante. Ea multitudo divisa, quum pars à fronte urgeret, pars à tergo se circumfudis-

Syphax in eum intendit.

Syphax Masanissam vincit.

(*c*) al. juris. (*d*) al. infensumque. al. intensumque. al. incensumque. (*e*) al. In conspectu erant fugientis, alæ equitum dispersæ toto campo, quibusdam, ut occurrerent per obliqua tendentibus, quacumque hostis flectebat.

fudiſſet, victoriam haud dubiam Syphaci dedit: & ne effugium quidem patebat: hinc à fronte, hinc à tergo incluſis. Itaque ceteri pedites equitesque, cæſi aut capti. Ducentos ferme equites Maſaniſſa circa ſe conglobatos, diviſosque turmatim in tres partes, erumpere jubet; loco prædicto, in quem ex diſſipata convenirent fuga. Ipſe, qua intenderat, inter media tela hoſtium evaſit. Duæ turmæ hæſere: altera metu dedita hoſti; pertinacior in repugnando telis obruta & confixa eſt. Verminam prope veſtigiis inſtantem, in alia atque alia flectendo itinera, eludens, tædio & deſperatione tandem feſſum, abſiſtere ſequendo coëgit. Ipſe cum ſexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi cum conſcientia egregia ſæpe repetiti regni paterni, inter Punica Emporia, gentemque (*f*) Garamantum, omne tempus, uſque ad C. Lælii, claſſisque Romanæ adventum in Africam, conſumpſit. (*g*) Hæc animum inclinant, ut cum modico potius, quam cum magno præſidio equitum ad Scipionem quoque poſtea veniſſe Maſaniſſam credam: quippe illa regnantis multitudo, hæc paucitas exulis fortunæ conveniens eſt.

Maſaniſſa cum paucis evadit.

CAP. XXXIV. Carthaginienſes ala equitum cum præfecto amiſſa, alio equitatu per novum delectum comparato, Hannonem Amilcaris filium præficiunt. Asdrubalem ſubinde ac Syphacem per literas nuntiosque, poſtrema etiam per legatos, arceſſunt: *Asdrubalem opem ferre prope circumſeſſæ patriæ jubent; Syphacem orant, ut Carthagini, ut univerſæ Africæ ſubveniat.* Ad Uticam tum caſtra Scipio, ferme mille paſſus ab urbe, habebat: translata à mari, ubi paucos dies ſtativa conjuncta claſſi fuerant. Hanno nequaquam ſatis valido, non modo ad laceſſendum hoſtem, ſed ne ad tuendos quidem à populationibus agros, equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquiſitionem numerum equitum augeret. Nec aliarum gentium aſpernatus, maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa eſt genus) conducit. Jam ad quatuor millia equitum habebat, quum Saleram (*h*) nomine urbem occupavit; quindecim ferme millia ab Romanis caſtris. Quod ubi Scipioni relatum eſt, *æſtiva ſub tectis equitatus? Sint,* inquit, (*i*) *vel plures, dum talem ducem habeant.* Eoque minus ceſſandum ratus, quo illi ſegnius rem agerent: *Maſaniſſam cum equitatu præmiſſum portis obequitare, atque hoſtem ad pugnam elicere,* jubet. *Ubi omnis multitudo ſe effudiſſet, graviorque jam in certamine eſſet, quam ut facile ſuſtineri poſſet; cedere paullatim: ſe in tempore pugnæ obventurum.* (*k*) Tantum moratus, quantum ſatis temporis prægreſſo viſum ad eliciendos hoſtes, cum Romano equitatu ſecutus, tegentibus tumulis, qui opportune circa viæ flexus oppoſiti erant, occultus proceſſit. Maſaniſſa, ex compoſito, nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipſis obequitabat portis, aut cedendo quum timoris ſimulatio audaciam hoſti faceret, inſequentem temere eliciebat. Nondum omnes egreſſi erant, varieque dux fatigabatur: alios vino & ſomno graves arma capere, & frenare equos cogendo, aliis, ne ſparſi & inconditi ſine ordine, ſine ſignis, omnibus portis excurrerent, obſiſtendo. Primo incaute ſe evehentes Maſaniſſa excipiebat: mox plures ſimul conferti porta effuſi, æquaverant certamen: poſtremo jam omnis equitatus prælio quum adeſſet, ſuſtineri ultra nequivere. Non tamen effuſa fuga Maſaniſſa, ſed cedendo ſenſim, impetus eorum excipiebat: donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites, & ipſi integris viribus, & recentibus equis, Hannoni Afrisque pugnando ac ſequendo feſſis ſe circumfudere: & Maſaniſſa flexis ſubito equis in pugnam rediit. Mille ferme qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipſo duce Hannone intercluſi atque interfecti ſunt. Ceteros duces præcipue territos cæde, effuſe fugientes per tria millia paſſuum victores ſecuti, ad duo præterea millia equitum, aut ceperunt, aut occiderunt. Inter eos ſatis conſtabat, non minus ducentos Carthaginienſium equites fuiſſe; & divitiis quosdam & genere illuſtres.

Carthaginienſes novum equitatum ſibi comparant.

Hanno Amilcaris præfectus Punicæ claſſis.

Hanno à Maſaniſſa elicitur.

Hanno vincitur & interficitur.

CAP. XXXV. Eodem forte quo hæc geſta ſunt die, naves, quæ prædam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediere: velut ominatæ, ad prædam alteram repetendam ſeſe veniſſe. Duos eodem nomine Carthaginienſium duces duobus equeſtribus præliis interfectos, non omnes auctores ſunt: veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Cœlius quidem & Valerius, captum etiam Hannonem tradunt. Scipio, præfectos equitesque, prout cujusque opera fuerat, ante omnes Maſaniſſam, inſignibus donis donat. Et firmo præſidio Saleræ impoſito, ipſe cum cetero exercitu profectus, non agris modo quacumque incedebat populatis, ſed urbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, late fuſo terrore belli, ſeptimo die quam profectus erat, magnam vim hominum, & pecoris, & omnis generis prædæ trahens, in caſtra redit; gravesque iterum hoſtium ſpoliis naves dimittit. Inde, omiſſis expeditionibus parvis populationibusque, ad oppugnandam Uticam omnes belli vires convertit: eam deinde, ſi cepiſſet, ſedem ad cetera exequenda habiturus. Simul & à claſſe navales ſocii, qua ex parte urbs mari alluitur; ſimul & terreſtris exercitus, ab imminente prope ipſis mœnibus tumulo, eſt admotus. Tormenta machinasque & advexerat ſecum, & ex Sicilia miſſa cum commeatibus erant: & nova in armamentario, multis talium operum artificibus de induſtria incluſis, fiebant. Uticenſibus tanta undique mole circumſeſſis in Carthaginienſi populo; Carthaginienſibus in Asdrubale ita, ſi is moviſſet Syphacem, ſpes omnis erat. Sed, deſiderio indigentium auxilii, tardius cuncta movebantur. Asdrubal intentiſſima conquiſitione quum ad triginta millia peditum, tria equitum confeciſſet; non tamen

Scipio populatur Africam.

Uticam oppugnat.

Asdrubal & Syphax exercitus adducunt.

(*f*) al. Syrtimque vel Leptimque. (*g*) al. Inter Punica Emporia gentemque, C. Lælii claſſisque Romanæ in Africam adventum, conſumpſit. al. conſenuit. (*h*) al. Saloecam. (*i*) al. *agere equitatus!* (inquit) *ſint vel plures &c.* (*k*) al. *in tempore pugnæ venturum.* al. *occurſurum.*

men ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum, advenit: confestimque motis ab Carthagine castris, haud procul Utica, munitionibusque Romanis, consedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, quum quadraginta ferme dies nequicquam omnia experiens obsedisset Uticam, abscederet inde irrito incepto. Jam enim hiems instabat. Castra hiberna in promontorio, quod tenui jugo continenti adhærens in aliquantum maris spatium extenditur, communit: uno vallo & *navalium castra* (*l*) amplectitur. Jugo medio legionum castris impositis, littus (*m*) ad septentrionem versum subductæ naves navalesque socii tenebant; meridianam vallem ad alterum littus devexam equitatus. (*n*) Hæc in Africa usque ad extremum autumni gesta.

Scipio Utica abscedit.

CAP. XXXVI. Præter convectum undique ex populatis circa agris frumentum, commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius Proprætor ex Sardinia ab Ti. Claudio Prætore, cujus ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit, horreaque non solum, quæ jam facta erant, repleta, sed nova ædificata. Vestimenta exercitui deerant. Id mandatum Octavio, *ut cum prætore ageret, si quid ex ea provincia comparari ac mitti posset.* Ea quoque haud segniter curata res. Mille ducentæ togæ brevi spatio, duodecim millia tunicarum missa. Æstate ea, qua hæc in Africa gesta sunt, P. Sempronius Consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi cum Annibale in ipso itinere tumultuario prælio conflixit. Agminibus magis quam acie pugnatum est. Romani pulsi, & tumultu verius quam pugna mille & ducenti de exercitu Consulis interfecti: in castra trepide reditum. Neque oppugnare tamen ea hostes ausi. Ceterum silentio proximæ noctis profectus inde Consul, præmisso nuntio ad P. Licinium proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias conjunxit. Ita duo duces, duo exercitus ad Annibalem redierunt. Nec mora dimicandi facta est: quum Consuli duplicatæ vires, Pœno recens victoria animo esset. (*o*) In primam aciem suas legiones Sempronius induxit: in subsidiis locatæ P. Licinii legiones. Consul principio pugnæ ædem Fortunæ Primigeniæ vovit, si eo die hostes fudisset: composque ejus voti fuit. Fusi ac fugati Pœni: supra quatuor millia armatorum cæsa: paullo minus trecenti vivi capti. Et equi quadraginta, & undecim militaria signa. Perculsus adverso prælio Annibal, Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius Consul, altera parte Italiæ, non tam armis quam judiciorum terrore Etruriam continet; totam ferme ad Magonem, ac per eum ad spem novandi res versam. Eas quæstiones ex senatusconsulto minime ambitiose habuit. Multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primo præsentes condemnati; postea, conscientia sibimetipsi (*p*) exilium consciscentes, quum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum, quæ publicari poterant, pignoranda pœnæ præbebant.

Commeatus undique Scipioni convehitur.

P. Sempronius cum Annibale confligit.

P. Sempronius vincitur.

Auget exercitum.

Pœnos fudit ac fugat.

M. Cornelius Consul Etruriam in officio continet.

CAP. XXXVII. Dum hæc Consules diversis regionibus agunt, censores interim Romæ M. Livius & C. Claudius Senatum recitaverunt. Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. Notati septem: nemo tamen qui sella curuli sedisset. Sarta tecta acriter, & cum summa fide exegerunt. Viam è foro Boario ad Veneris, & circa foros publicos, & ædem (*) Matris magnæ in palatio faciendam locaverunt. Vectigal etiam novum ex salaria annona statuerunt. Sextante sal & Romæ, & per totam Italiam erat. Romæ pretio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi pretio præbendum locaverunt. Id vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo judicio quondam damnatus esset: & in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. Inde *Salinatori* Livio inditum cognomen. Lustrum conditum serius, quia per provincias dimiserunt censores, ut civium Romanorum in exercitibus, quantus ubique esset, referretur numerus. Censa cum iis ducenta decem quatuor millia (*q*) hominum. Condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum (quod numquam ante factum erat) deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acceperunt: ut quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta exstarent. (**) Equitum deinde census agi ceptus est: & ambo forte censores equum publicum habebant. Quum ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Livii nomen erat, & præco cunctaretur citare ipsum censorem; *Cita*, inquit Nero, *M. Livium.* Et sive ex residua & vetere simultate, sive intempestiva jactatione severitatis inflatus; *Livium, quia populi judicio esset damnatus*, *equum vendere* jussit. Item M. Livius quum ad Tribum Narniensem (*r*) & nomen collegæ ventum est: *vendere equum C. Claudium* jussit; *duarum rerum causa: unius, quod falsum adversus se testimonium dixisset; alterius, quod non sincera fide secum in gratiam redisset.* Itaque ibi fœdum certamen, (*s*) inquinandi famam alterius cum suæ famæ damno, factum est. Exitu censuræ quum in leges jurasset C. Claudius, & in ærarium escendisset, inter nomina eorum, quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Livius in ærarium venit, & præter Mæciam tribum, quæ se nec

M. Livii & C. Claudii censura.

Vectigal novum ex salaria annona.

Livius Salinator.

Lustrum conditur.

Ipsi Censores se invicem notant.

(*l*) al. *navalia castra.* (*m*) al. latus. (*n*) al. ultimas duas voces omittunt. (*o*) al. animos faceret. (*p*) al. sibimetipsis. (*q*) al. ducenta quindecim millia. (*r*) al. Arniensem. (*s*) al. Neque fœdum certamen. al. æque fœdum certamen.

(*) Matris magnæ) Dictæ etiam Cybele; Sub cujus simulacro in Faustinæ M. Aur. Antonini Imp. uxoris, nummo Tab. LII. num. 2. sedens conspicitur, turrita, sinistra tympanum tenens, leonibus stipata. Conf. MEDIOBARB. Numism. Impp. Rom. p. 230. HEMELAR. Numism. Impp. Aur. Tab. XXXI. num. 2. pag. 95.

(**) Equitum deinde census) Hunc censum equitum pulchre exhibet nummus Tab. LII. num. 3. Tib. Claudii Imp. in quo Censor insidens in sede curuli exhibetur, & ante illum Eques manu adducens equum, quem Censor equitum, si probaret, præterire & traducere, sin minus, vendi jubebat. Conf. MEDIOBARB. l. c. p. 83. OISELII Th. Numism. antiqu. Tab. IV. num. 3. p. 17.

se nec condemnasset, neque condemnatum aut Consulem aut censorem fecisset; *Populum Romanum omnem, quatuor & triginta tribus ærarios reliquit; quod & innocentem se condemnassent, & condemnatum Consulem & censorem fecissent: neque inficiari possent, aut judicio semel, aut comitiis bis ab se peccatum esse. Inter quatuor & triginta tribus, & C. Claudium ærarium fore. Quod si exemplum haberet bis eundem ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter ærarios fuisse relicturum.* Pravum certamen notarum inter censores, castigatio inconstantiæ populi censoria, & gravitate temporum illorum digna. In invidia censores quum essent, crescendi ex his ratus esse occasionem, Cn. Bæbius tribunus plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res è consensu Patrum discussa est, ne postea obnoxia populari auræ censura esset.

Cn. Bæbius tribunus pl. diem dicit Censoribus.

Varia oppida in Bruttiis capta.

CAP. XXXVIII. Eadem æstate in Bruttiis, Clampetia à Consule vi capta, (t) Consentia & Pandosia, & ignobiles aliæ civitates, voluntate in deditionem venerunt. Et quum comitiorum jam appeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is Consules Cn. Servilium Cæpionem, & C. Servilium Geminum creavit. Inde prætoria comitia habita. Creati Cn. Cornelius Lentulus, P. Quintilius Varus, P. Ælius Pætus, P. Villius Tappulus. Hi duo quum ædiles plebis essent, prætores creati sunt. Consul comitiis perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo anno mortui, atque in locum eorum suffecti, Tib. Veturius Philo flamen Martialis, in locum M. Æmilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque: & in M. Pomponii Mathonis auguris & decemviri locum creati, decemvir M. Aurelius Cotta, augur Tib. Sempronius Gracchus admodum adolescens; quod tunc perrarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigæ aureæ eo anno in Capitolio positæ ab ædilibus curulibus, C. Livio, & M. Servilio Gemino. Et ludi Romani biduum instaurati. Item (u) per biduum plebeji, ab ædilibus P. Ælio, P. Villio: & Jovis epulum fuit, ludorum causa.

Cn. & C. Servilii Coss. U. C. 549. Ol. 144. a. C. N. 204.

Prætores.

Sacerdotes mortui & suffecti.

Quadrigæ aureæ.

Ludi Romani & plebeji.

Jovis epulum.

(t) al. jam Petelia à Consule vi capta. al. Clampetia Cosa devicta. (u) al. Idem. al. Iterum.

EPI-

EPITOME LIB. XXX.

In Africa Scipio Carthaginienses, & eundem Syphacem Numidarum regem, Asdrubalemque pluribus præliis vicit, adjuvante Masanissa; binaque hostium castra expugnavit: in quibus quadraginta millia hominum ferro ignique consumpta sunt. Syphacem per C. Lælium & Masanissam cepit. Masanissa Sophonisbam uxorem Syphacis, filiam Asdrubalis captam, statim adamat, & nuptiis factis uxorem habuit: castigatusque à Scipione, venenum ei misit: quo hausto illa decessit. Effectumque est multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienses in desperationem acti, in auxilium publicæ salutis Annibalem ex Italia revocarent. Isque anno decimosexto Italia discedens, in Africam trajecit. Tentavitque per colloquium pacem cum Scipione componere: & quum de conditionibus pacis non convenisset, acie victus est. Pax Carthaginiensibus data est petentibus. Annibal Gisgonem, pacem dissuadentem, manu sua detraxit: excusata deinde temeritate facti, ipse pacem suasit. Mago, qui bello in agro Insubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus reverteretur, ex vulnere mortuus est. Masanissæ regnum restitutum est. Reversus in urbem Scipio, amplissimum nobilissimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pileatus secutus est. Scipio Africanus *(incertum militari prius favore, an populari aura ita cognominatus) primus certe hic imperator victæ à se nomine gentis nobilitatus est.*

DECADIS TERTIÆ

LIBER TRIGESIMUS.

CAPUT I.

N. Servilius Cæpio, & C. Servilius Geminus Consules (sextusdecimus is annus belli Punici erat) quum de republica belloque & provinciis ad Senatum retulissent, censuerunt Patres, *ut Consules inter se compararent, sortirenturve, uter Bruttios adversus Annibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet. Cui Bruttii evenissent, exercitum à P. Sempronio Consule acciperet. P. Sempronius* (ei quoque enim proconsuli imperium in annum prorogabatur) *P. Licinio succederet: is Romam reverteretur.* Bello quoque bonus habitus, ad cetera, quibus nemo ea tempestate instructior civis habebatur, congestis omnibus humanis à natura fortunaque bonis. Nobilis idem ac dives erat: forma viribusque corporis excellebat. Facundissimus habebatur; seu causa oranda, seu in Senatu & ad populum suadendi ac dissuadendi locus esset; juris pontificii peritissimus. Super hæc, bellicæ quoque laudes consulatus compotem fecerant. Quod in Bruttiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo Consuli tradere exercitum jussus: ipse prorogato imperio Galliam provinciam obtinet cum legionibus iis, quas prætor L. Scribonius priore anno habuisset. Sortiti deinde provincias: Cæpioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria evenit. Tum prætorum provinciæ in sortem conjectæ. Jurisdictionem urbanam Pætus Ælius, Sardiniam Cn. Lentulus, Siciliam

Provinciæ ordinatæ.

Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (sub Lucretio Spurio eæ fuerant) Quintilius Varus est sortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum à Magone Pœno dirutum exædificaret. P. Scipioni non temporis, sed rei gerendæ fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium est: decretumque, *ut supplicatio fieret: quod is in Africam provinciam trajecisset, ut ea res salutaris Populo ipsique duci atque exercitui esset.*

P. Scipioni in finem belli prorogatum imperium.

CAP. II. In Siciliam tria millia militum sunt scripta. Et, quia quod roboris ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat; ne qua classis ex Africa trajiceret, quadraginta navibus custodiri placuerat Siciliæ maritimam oram. Tredecim novas naves Villius secum in Siciliam duxit: ceteræ in Sicilia veteres refectæ. Huic classi M. Pomponius prioris anni prætor prorogato imperio præpositus, novos milites ex Italia advectos in naves imposuit. Parem navium numerum Cn. Octavio Prætori item prioris anni, cum pari jure imperii ad tuendam Sardiniæ oram Patres decreverunt. Lentulus Prætor duo millia militum dare in naves jussus. Et Italiæ ora, quia incertum erat, quo missuri classem Carthaginienses forent (videbantur autem quicquid nudatum præsidiis esset, petituri) M. Marcio Prætori prioris anni cum totidem navibus tuenda data est. Tria millia militum in eam classem ex decreto Patrum Consules scripserunt, & duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispaniæ cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, L. Lentulo & L. Manlio Acidino decretæ. Viginti omnino legionibus, & centum sexaginta navibus longis res Romana eo anno gesta. Prætores in provincias ire jussi. Consulibus imperatum, *priusquam ab urbe proficiscerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus Dictator in quintum annum vovisset, si eodem statu respublica staret.* Et novas religiones excitabant in animis hominum prodigia ex pluribus locis nuntiata. *Aurum in Capitolio corvi non lacerasse tantum rostris crediti, sed etiam edisse. Mures Antii coronam auream arrosere. Circa Capuam omnem agrum locustarum vis ingens, ita ut unde advenissent, parum constaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagniæ sparsi primum ignes cœlo, dein fax ingens arsit. Frusinone arcus solem tenui linea amplexus: circulum deinde ipsum major solis orbis extrinsecus inclusit. Arpini terra campestri agro in ingentem sinum consedit. Consulum alteri primam hostiam immolanti, caput jecinoris defuit.* Ea prodigia majoribus hostiis procurata. Editi à collegio pontificum Dii quibus sacrificaretur.

Classis ad tutandam Siciliam.

Sardiniam.

Et Italiæ oram.

Viginti Legionibus, navibus 160. res gestæ.

Ludi magni.

Prodigia.

Procurata.

CAP. III. Iis transactis, Consules prætoresque in provincias profecti. Omnibus tamen (velut eam sortitis) Africæ cura erat. Seu quia ibi summam rerum bellique verti cernebant: seu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis versa civitas erat. Itaque non ex Sardinia tantum, (sicut ante dictum) sed ex Sicilia quoque & Hispania vestimenta, frumentumque, & arma etiam ex Sicilia, & omne genus commeatus eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiserat, quæ multa simul undique eum circumstabant. Uticam obsidebat. Castra in conspectu Asdrubalis erant. Carthaginienses deduxerant naves, classem paratam instructamque ad commeatus intercipiendos habebant. Inter hæc, ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miserat: si forte eum satias amoris in uxore (*a*) ex multa copia cepisset. Ab Syphace magis pacis cum Carthaginiensibus conditiones, ut Romani Africa, Pœni Italia excederent, quam si bellaretur, spes ulla desciturum afferebatur. Hæc per nuntios magis equidem acta crediderim (& ita pars major auctores sunt) quam ipsum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in castra Romana ad colloquium venisse. Primo eas conditiones imperator Romanus vix auribus admisit. Postea ut causa probabilis suis commeandi foret in castra hostium, mollius eadem illa abnuere, ac spem facere, *sæpius ultro citroque agitantibus rem conventuram.* Hibernacula Carthaginiensium, congesta temere ex agris materia exædificata, lignea ferme tota erant. Numidæ præcipue arundine textis storeaque pars maxima tectis, passim nullo ordine, quidam, ut sine imperio occupatis locis, extra fossam etiam vallumque habitabant. Hæc relata Scipioni spem fecerant, castra hostium per occasionem incendendi.

Res gestæ in Africa.

Syphax tentatur.

Castra Punica.

CAP. IV. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordines (*b*) spectatæ virtutis atque prudentiæ servili habitu mittebat; qui dum in colloquio legati essent, vagi per castra alius alia, aditus exitusque omnes, situm formamque & universorum castrorum, & partium, qua Pœni, qua Numidæ haberent, (*c*) quantum intervalli inter Asdrubalis ac regia castra esset, specularentur: moremque simul noscerent stationum, vigiliarumque: nocte, an interdiu opportuniores insidianti essent. Et inter crebra colloquia, alii atque alii de industria, quo pluribus omnia nota essent, mittebantur. Quum sæpius agitata res certiorem spem pacis indies & Syphaci & Carthaginiensibus per eum faceret; legati Romani *vetitos se reverti ad imperatorem* ajunt, (*d*) *nisi certum responsum detur. Proinde seu ipsi staret jam sententia, seu consulendus Asdrubal & Carthaginienses essent, consuleret. Tempus esse, aut pacem componi, aut bellum naviter geri.* Dum consulitur Asdrubal ab Syphace, ab Asdrubale Carthaginienses; & speculatores omnia visendi, & Scipio ad comparanda, quæ in rem erant, tempus habuit. Et ex mentione ac spe pacis, negligentia, ut fit, apud Pœnos, Numidamque orta cavendi, ne quid hostile interim paterentur. Tandem relatum responsum quibusdam (quia nimis cupere Romanus pacem videbatur) iniquis per occasionem adjectis: quæ peropportune cupienti tollere inducias Scipioni, causam præbuere. Ac nuntio regis, quum relaturum se ad consilium dixisset, postero die respondit, *se uno frustra tenden-*

Scipio ad Syphacem legatos mittit.

Castra Punica à Romanis explorantur.

Colloquia de pace.

(*a*) al. in uxorem. (*b*) al. primi ordinis. (*c*) al. quas Pœni, quas Numidæ haberent. (*d*) al. *reverti ab Imperatore Romano*, ajunt.

tendente, nulli alii pacem placuisse. Renuntiaret igitur, nullam aliam spem pacis, quam relictis Carthaginiensibus, Syphaci cum Romanis esse. Ita tollit inducias, ut libera fide incepta exsequeretur: deductisque navibus (& jam veris principium erat) machinas tormentaque, velut a mari aggressurus Uticam, imponit. Duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumulum super Uticam mittit: simul ut ab eo quod parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos: simul ne qua, quum ipse ad Syphacem Asdrubalemque profectus esset, eruptio ex urbe & impetus in castra sua relicta cum levi præsidio fieret.

Denuo bellum incipit.

CAP. V. His præparatis, advocatoque consilio, edicere exploratoribus jussis: quæ comperta afferrent, Masanissaque, cui omnia hostium nota erant, postremo quid ipse pararet in proximam noctem, proponit. Tribunis edicit, *ut ubi prætorio dimisso signa concinuissent, extemplo educerent castris legiones.* Ita, ut imperaverat, signa sub occasum solis efferri sunt cepta. Ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt; media nocte (septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra hostium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Lælio, Masanissamque ac Numidas attribuit: *& castra Syphacis invadere, ignesque conjicere* jubet. Singulos deinde separatim, Lælium ac Masanissam seductos obtestatur, *ut quantum nox providentiæ adimat, tantum diligentia expleant, curaque. Se Asdrubalem Punicaque castra aggressurum. Ceterum non ante cepturum, quam ignem in regis castris conspexisset.* Neque ea res morata diu est. Nam ut proximis (e) casis injectus ignis hæsit, extemplo proxima quæque, & deinceps continua amplexus, totis se passim dissipavit castris. Et trepidatio quidem, quanta necesse erat, in nocturno effuso tam late incendio, orta est: ceterum fortuitum, non hostilem ac bellicum ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi, in armatos incidere hostes; maxime Numidas, ab Masanissa notitia regionum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus semisomnos hausit flamma: multi in præcipiti fuga, ruentes super alios alii, in angustiis portarum obtriti sunt.

Noctu castra hostium petuntur.

Castris Syphacis injicitur ignis.

CAP. VI. Relucentem flammam primo vigiles Carthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu quum conspexissent, ab eodem errore *credere & ipsi sua sponte incendium ortum.* Et clamor, inter cædem & vulnera sublatus, an ex trepidatione nocturna esset, confusus, sensum veri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modo, quæ restinguendo igni forent, portantes, in agmen Romanum ruebant. Quibus cæsis omnibus, præterquam hostili odio, etiam ne quis nuntius effugeret, extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit. Ignibusque in proxima tecta conjectis, effusa flamma primo veluti sparsa pluribus locis reluxit: dein per continua serpens, uno repente omnia incendio hausit. Ambusti homines jumentaque; fœda primum fuga, dein strage obruerant itinera portarum. Quos non oppresserat ignis, ferro absumpti: binaque castra clade una deleta. Duces tamen ambo, & ex tot millibus armatorum duo millia peditum, & quingenti equites semiermes, magna pars saucii, afflatique incendio, effugerunt. Cæsa aut hausta flammis quadraginta millia hominum sunt; capta supra quinque millia: multi Carthaginiensium nobiles, undecim senatores, signa militaria centum septuaginta quatuor, equi Numidici, supra duo millia septingenti, elephanti sex capti: octo flamma ferroque absumpti, magnaque vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit.

Asdrubalis castra comburuntur.

Pœni cæsi & fugati.

CAP. VII. Asdrubal ex fuga cum paucis Afrorum, urbem proximam petierat: eoque omnes qui supererant, vestigia ducis sequentes, se contulerant. Metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti: nec quicquam hostile, quia voluntate concesserant in deditionem, factum. Duæ subinde urbes captæ direptæque. Ea præda, & quæ castris incensis ex igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo millium ferme inde spatio loco communito consedit. Asdrubal Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius consuleretur. Quo tantus primo terror est allatus, ut omissa Utica Carthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque Suffetes (quod velut consulare imperium apud eos erat) vocaverunt. Ibi tribus dictis sententiis, una, *de pace legatos ad Scipionem decernebat:* altera, *Annibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat:* tertia, *Romanæ in adversis rebus constantiæ erat; reparandum exercitum, Syphacemque orandum, ne bello absisteret, censebat.* Hæc sententia, quia Asdrubal præsens, Barcinæque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in urbe agrisque haberi ceptus, & ad Syphacem legati missi; summa ope & ipsum reparantem bellum: quum uxor non jam ut ante blanditiis satis potentibus ad animum amantis, sed precibus & misericordia valuisset; plena lacrimarum obtestans, *ne patrem suum patriamque proderet: iisdemque flammis Carthaginem, quibus castra conflagrassent, absumi sineret.* Spem quoque opportune oblatam afferebant legati: *quatuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Obbam (f) ab conquisitoribus suis conducta in Hispania, egregiæ juventutis, sibi occurrisse: & Asdrubalem propediem affore cum manu haudquaquam contemnenda.* Igitur non benigne modo legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem Numidarum agrestium, quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, & omnem juventutem affirmat exciturum ex regno. *Scire incendio, non prælio cladem acceptam. Eum bello inferiorem esse, qui armis vincatur.* Hæc legatis responsa. Et post dies paucos rursus Asdrubal & Syphax copias junxerunt. Is omnis exercitus fuit triginta ferme millium armatorum.

Terror Carthaginiensium.

Variæ in Senatu Carthaginiensi sententiæ.

Carthaginienses bellum reparant.

Asdrubal & Syphax copias jungunt.

CAP. VIII. Scipionem, velut debellato jam, quod

(e) al. primis. (f) al. *Olbam.*

quod ad Syphacem Carthaginiensesque attineret, Uticæ oppugnandæ intentum, jamque machinas admoventem muris, avertit fama redintegrati belli: modicisque præsidiis ad speciem modo obsidionis terra marique relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit. Primo in tumulo, quatuor ferme millia distante ab castris regiis, consedit: postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos, subjectos ei tumulo, digressus, succedendo ad stationes hostium, lacessendoque levibus præliis, diem absumpsit: & per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus invicem, nihil dictu satis dignum fecerunt. Quarto die utrimque in aciem descensum est. Romanus principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab lævo Numidas Masanissamque opposuit. Syphax Asdrubalque Numidicis adversus Italicum equitatum, Carthaginiensibus contra Masanissam locatis; Celtiberos mediam aciem (g) in adversa signa legionum accepere. Ita instructi concurrunt. Primo impetu simul utraque cornua, & Numidæ & Carthaginienses pulsi. Nam neque Numidæ, maxima pars agrestis, Romanum equitatum, neque Carthaginienses, & ipse novus miles, Masanissam recenti super cetera victoria terribilem, sustinuere. Nudata utrimque cornibus Celtiberûm acies stabat: quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniæ ab Scipione erat; quem bene meritum de se & de gente sua, mercenariis armis in Africam oppugnatum venissent. Igitur circumfusis undique hostibus, alii super alios cadentes obstinati moriebantur: omnibusque in eos versis, aliquantum ad fugam temporis Syphax & Asdrubal præceperunt. Fatigatos cæde diutius, quam pugna, victores nox oppressit.

Scipio ad hostes ire pergit.

Prælium committitur.

Syphax & Asdrubal vincuntur & fugantur.

CAP. IX. Postero die Scipio Lælium Masanissamque, cum omni Romano & Numidico equitatu expeditisque militum, ad persequendos Syphacem atque Asdrubalem mittit. Ipse cum robore exercitus, urbes circa omnes, quæ Carthaginiensium ditionis erant, partim spe, partim metu, partim vi, subegit. Carthagini quidem erat ingens terror, & circumferentem arma Scipionem omnibus finitimis raptim perdomitis, ipsam Carthaginem repente aggressurum credebant. Itaque & muri reficiebantur propugnaculisque armabantur: & pro se quisque, quæ diutinæ obsidioni tolerandæ sunt, ex agris convehebat. Rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Annibalem arcessendum mittendorum; pars maxima classem, quæ ad commeatus excipiendos parata erat, mittere jubent ad opprimendam stationem navium, ad Uticam incaute agentem: *forsitan etiam navalia castra relicta cum levi præsidio oppressuros.* In hoc consilium maxime inclinant: legatos tamen ad Annibalem mittendos censent. *Quippe classi, (h) ut felicissime geruntur res, parte aliqua levari Uticæ obsidionem: Carthaginem ipsam qui tueantur, neque imperatorem alium quam Annibalem, neque exercitum alium quam Annibalis superesse.* Deductæ ergo postero die naves, simul & legati in Italiam profecti, raptimque omnia stimulante fortuna agebantur: & in quo quisque cessasset, prodi ab se salutem omnium rebatur. Scipio gravem jam spoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque præda in vetera castra ad Uticam missis, jam in Carthaginem intentus, occupat relictum fuga custodum Tuneta: abest ab Carthagine quindecim millia (i) ferme passuum, locus cum operibus, tum suapte natura tutus, & qui ab (k) Carthagine conspici, & præbere ipse prospectum cum ad urbem, tum ad circumfusum mare urbi posset.

Quos persequitur Scipio.

Carthaginiensium ingens terror.

Legati à Pœnis missi ad revocandum Annibalem ex Italia.

CAP. X. Inde quum maxime vallum Romani jacerent, conspecta classis hostium est, Uticam Carthagine petens. Igitur, omisso opere, pronuntiatum iter, signaque raptim ferri sunt cepta: ne naves in terram & obsidionem versæ, ac minime navali prælio aptæ opprimerentur. *Qui enim restitissent agili & nautico instrumento aptæ & armatæ classi, naves tormenta machinasque portantes; & aut in onerariarum usum versæ, aut ita pulsæ ad muros, ut, pro aggere ac pontibus, præbere ascensus possent?* Itaque Scipio, contra quam ut (l) in navali certamine solet, rostratis, quæ præsidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram; onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adversus hostem opposuit: easque ipsas, ne in tumultu pugnæ turbari ordines possent, malis antennisque de nave in navem trajectis, ac validis funibus: velut uno inter se vinculo illigatis, comprehendit: tabulasque superinstravit, ut pervius in totum navium ordo esset: & sub ipsis pontibus intervalla fecit, qua procurrere speculatoriæ naves in hostem, ac tuto recipi possent. His raptim pro tempore instructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur: telorum maxime missilium, ut, quamvis longo certamine, sufficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti hostium adventum opperiebantur. Carthaginienses, qui, si maturassent, omnia permista turba trepidantium primo impetu oppressissent, perculsi terrestribus cladibus atque inde ne in mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumpto, sub occasum solis in portum (Ruscinona Afri vocant) classe appulere. Postero die sub ortum solis instruxere ab alto naves, velut ad justum prælium navale, & tamquam exituris contra Romanis. Quum diu stetissent, postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum demum onerarias aggrediuntur. Erat res minime certamini navali similis, proxime speciem muros oppugnantium navium. Altitudine aliquantum onerariæ superabant: ex rostratis Pœni vana pleraque (utpote supino jactu) tela in superiorem locum mittebant: gravior ac pondere ipso libratior superne ex onerariis ictus erat. Speculatoriæ naves ac levia ipsa navigia, quæ sub constratis pontium per intervalla excurrebant, primo ipso tantum impetu ac magnitudine rostratarum obruebantur: deinde & propugna-

Carthaginienses Classem Rom. ad Uticam invadere conantur.

Prælium navale committitur.

(g) al. in mediam aciem. (h) al. *classibus.* (i) al. duodecim millia. (k) al. qui & ab. (l) al. Itaque Scipio, postquam eo ventum est, contra quam &c. &c.

pugnatoribus quoque incommodæ erant, quod permistæ cum hostium navibus inhibere sæpe tela cogebant; metu ne ambiguo ictu suis inciderent: postremo asseres ferreo unco præfixi (*harpagonas* vocat miles) ex Punicis navibus injici in Romanas cepti. Quos quum neque ipsos, neque catenas, quibus suspensi injiciebantur, incidere possent; ut quæque retro inhibita rostrata onerariam hærentem unco traheret, scindi videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, seriemque aliam simul plurium navium trahi. Hoc maxime modo lacerati quidem omnes pontes, & vix transiliendi in secundum ordinem navium spatium propugnatoribus datum est. Sex ferme onerariæ puppibus abstractæ Carthaginem sunt. Major quam pro re lætitia, sed eo gratior, quod inter assiduas clades ac lacrimas unum quantumcunque ex insperato gaudium affulserat; cum eo, ut appareret haud procul exitio fuisse Romanam classem, ni cessatum à præfectis suarum navium foret, & Scipio in tempore subvenisset.

Sex naves Rom. Carthaginienses abstrahunt.

CAP. XI. Per eosdem forte dies, quum Lælius & Masanissa quintodecimo ferme die in Numidiam pervenissent; Massylii, regnum paternum Masanissæ, læti, ut ad regem diu desideratum, concessere. Syphax, pulsis inde præfectis præsidiisque suis, vetere se continebat regno; neutiquam quieturus. Stimulabant ægrum amore, uxor socerque: & ita viris equisque abundabat, ut subjectæ oculis regni per multos florentis annos vires, etiam minus barbaro atque impotenti animo spiritus possent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis, equos, arma, tela, dividit. Equites in turmas, pedites in cohortes, sicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit. Exercitu haud minore, quam quem prius habuerat, ceterum omni prope novo atque incondito, ire ad hostes pergit. Et castris in propinquo positis, primo pauci equites ex tuto speculantes ab stationibus progredi: inde jaculis summoti recurrere ad suos: inde excursiones invicem fieri, & quum pulsos indignatio accenderet, plures subire. Quod irritamentum certaminum equestrium est, quum aut vincentibus spes, aut pulsis ira aggregat suos. Ita tum à paucis, prælio accenso, omnem utrimque postremo equitatum certaminis studium effudit. Ac dum sincerum equestre prælium erat, (*m*) multitudo Massyliorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri vix poterat: deinde, ut pedes Romanus, repentino per turmas suas viam dantes intercursu stabilem aciem fecit, absterruitque effuse invehentem sese hostem; primo barbari segnius permittere equos, deinde stare ac prope turbari novo genere pugnæ: postremo, non pediti solum cedere, sed ne equitem quidem sustinere, peditis præsidio audentem. Jam signa quoque legionum appropinquabant. Tum vero Massylii non modo primum impetum, sed ne conspectum quidem signorum atque armorum tulerunt: tantum seu memoria priorum cladium, seu præsens terror valuit.

Masanissa regnum recuperat.

Syphax adversus Lælium & Masanissam copias educit.

Certamina equestria.

CAP. XII. Ibi Syphax, dum obequitat hostium turmis; si pudore, si periculo suo fugam sistere posset; equo graviter icto effusus opprimitur, capiturque: & vivus (lætum ante omnes Masanissæ præbiturus spectaculum) ad Lælium pertrahitur. (*n*) Cirtha caput regni Syphacis erat: eo se ingens hominum contulit vis. Cædes in eo prælio minor quam victoria fuit, quia equestri tantummodo prælio certatum fuerat. Non plus quinque millia occisa, minus dimidium ejus hominum captum est; impetu in castra facto, quo perculsa rege amisso multitudo se contulerat. Masanissa *sibi quidem*, dicere, *nihil esse in præsentia pulchrius, quam victorem, recuperatum tanto post intervallo patrium invisere regnum: sed tam secundis, quam adversis rebus non dari spatium ad cessandum. Si se Lælius cum equitatu vinctoque Syphace Cirtham præcedere sinat; trepida omnia metu se oppressurum: Lælium cum peditibus subsequi modicis itineribus posse.* Assentiente Lælio, prægressus Cirtham; evocari ad colloquium principes Cirthensium jubet. Sed apud ignaros regis casus, neque quæ acta essent promendo, nec minis, nec suadendo, ante valuit, quam rex vinctus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam fœdum comploratio orta: & partim pavore mœnia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quærentium patefactæ portæ. Et Masanissa præsidio circa portas opportunaque mœnium dimisso, ne cui fugæ pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti vestibulum in ipso limine Sophonisba uxor Syphacis, filia Asdrubalis Pœni, occurrit: & quum in medio agmine armatorum Masanissam insignem, cum armis, tum cetero habitu, conspexisset; regem esse (id quod erat) rata, genibus advoluta ejus: *Omnia quidem*, inquit, *ut posses in nos, Dii tibi dederunt, virtusque & felicitas tua. Sed si captivæ apud dominum vitæ necisque suæ vocem supplicem mittere licet, si genua, si victricem attingere dextram, precor quæsoque per majestatem regiam, in qua paullo ante nos quoque fuimus; perque gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit; per hujusce regiæ Deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quam Syphacem hinc miserunt; hanc veniam supplici des, ut ipse quodcumque fert animus, de captiva statuas, neque me in cujusquam Romani superbum ac crudele arbitrium venire sinas. Si nihil aliud quam Syphacis uxor fuissem: tamen Numidæ, atque in eadem mecum Africa geniti, quam alienigenæ & externi fidem experiri mallem. Quid Carthaginiensi ab Romano, quid filiæ Asdrubalis timendum sit, vides. Si nulla alia re potes, morte me ut vindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestorque.* Forma erat insignis & florentissima ætas. Itaque quum modo dextram (*o*) amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret, propiusque blanditias oratio esset, quam preces; non in misericordiam modo prolapsus est animus victoris, sed (ut est genus Numidarum in Venerem præceps;) amore captivæ victor captus, data dextera in id, quod petebatur, obligandæ fidei, in regiam concedit. Instituit deinde reputare secum ipse,

Syphax vincitur & capitur.

Cirtha se dedit Masanissæ.

Sophonisbæ uxoris Syphacis ad Masanissam oratio supplex.

Et blanditiæ.

(*m*) al. omnes utrimque postremo exercitum, certaminis studium effudit, ac dum equestre prælium erat. &c. &c. (*n*) al. attrahitur. (*o*) al. modo genua, modo dextram.

ipse, quemadmodum promissi fidem præstaret. Quod quum expedire non posset; ab amore temerarium atque impudens mutuatur consilium. Nuptias in eum ipsum diem repente parari jubet, ne quid relinqueret integri aut Lælio, aut ipsi Scipioni, consulendi velut in captivam, quæ Masanissæ jam nupta foret. Factis nuptiis, supervenit Lælius: & adeo non dissimulavit improbare se factum, ut primo etiam cum Syphace & ceteris captivis detractam eam thoro geniali mittere ad Scipionem conatus sit. Victus deinde precibus Masanissæ orantis, *ut arbitrium, utrius regum duorum fortunæ accessio Sophonisba esset, ad Scipionem rejiceret;* misso Syphace & captivis, ceteras urbes Numidiæ, quæ præsidiis regiis tenebantur, adjuvante Masanissa recepit.

Quibus captis Masanissa eam ducit.

CAP. XIII. *Syphacem in castra adduci*, quum esset nuntiatum, omnis velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. Præcedebat ipse vinctus, sequebatur grex nobilium Numidarum. Tum quantum quisque plurimum posset, magnitudini Syphacis, famæque gentis, victoriam suam agendo, addebat: *Illum esse regem, cujus tantum majestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam ejus petendam, relicta provincia Hispania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigaverit: Asdrubal, Pœnorum imperator, non ipse modo ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. Habuisse eum tempore uno in potestate duos imperatores, Pœnum Romanumque. Sicut ab Diis immortalibus pars utraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo utrimque pariter amicitiam petitam. Jam tantas habuisse opes, ut Masanissam regno pulsum eo redegerit; ut vita ejus, fama mortis, & latebris, ferarum modo in silvis rapto viventis, tegeretur.* His sermonibus circumstantium celebratus rex, in prætorium ad Scipionem est perductus. Movit & Scipionem quum fortuna pristina viri præsenti fortunæ collata: tum recordatio hospitii dextræque datæ, & fœderis publice ac privatim juncti. Eadem hæc & Syphaci animum dederunt in alloquendo victore. Nam quum Scipio, *quid sibi voluisset*, quæreret, *qui non societatem solum abnuisset Romanam, sed ultro bellum intulisset:* tum ille, *peccasse quidem sese, atque insanisse*, fatebatur: *sed non tum demum, quum arma adversus Populum Romanum cepisset; exitum sui furoris fuisse, non principium. Tunc se insanisse, tum hospitia privata & publica fœdera omnia ex animo ejecisse, quum Carthaginiensem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus facibus regiam conflagrasse suam: illam furiam pestemque omnibus delinimentis animum suum avertisse atque alienasse: nec quiesse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma adversus hospitem atque amicum induerit. Perdito tamen atque afflicto sibi hoc in miseriis solatii esse, quod in omnium hominum inimicissimi sibi domum ac penates eandem pestem ac furiam transisse videat. Neque prudentiorem, neque constantiorem Masanissam, quam Syphacem esse, etiam juventa incautiorem. Certe stultius illum atque intemperantius eam, quam se duxisse.*

Syphax in castra Rom. adducitur.

Syphacis ad Scipionem oratio.

CAP. XIV. Hæc non hostili modo odio, sed amoris etiam stimulis, amatam apud æmulum cernens, quum dixisset; non mediocri cura Scipionis animum pepulit. Et fidem criminibus, raptæ (*p*) prope inter arma nuptiæ neque consulto, neque exspectato Lælio, faciebant: tamque præceps festinatio, ut quo die captam hostem (*q*) vidisset, eodem matrimonio junctam acciperet, & ad penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret. Eo fœdiora hæc videbantur Scipioni, quod ipsum in Hispania juvenem nullius forma pepulerat captivæ. Hæc secum volutanti Lælius ac Masanissa supervenerunt; quos quum pariter ambo (*r*) & benigno vultu excepisset, & egregiis laudibus frequenti prætorio celebrasset, abductum in secretum Masanissam sic alloquitur: *Aliqua te existimo, Masanissa, intuentem in me bona, & principio in Hispania ad jungendam mecum amicitiam venisse, & postea in Africa teipsum, spesque omnes tuas in fidem meam commisisse. Atqui nulla earum virtus est, propter quas appetendus tibi visus sim, qua ego æque atque temperantia & continentia libidinum gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad ceteras tuas eximias virtutes, Masanissa, adjecisse velim. NON EST, NON, (mihi crede) tantum ab hostibus armatis ætati nostræ periculum, quantum ab circumfusis undique voluptatibus. Qui eas sua temperantia frenavit ac domuit, næ multo majus decus, majoremque victoriam sibi peperit, quam nos Syphace victo habemus. Quæ me absente strenue ac fortiter fecisti, libenter & commemoravi, & memini: cetera teipsum reputare tecum, quam, me dicente, erubescere malo. Syphax Populi Romani auspiciis victus captusque est. Itaque ipse, conjunx, regnum, ager, oppida, homines qui incolunt, quicquid denique Syphacis fuit, præda Populi Romani est: & regem, conjugemque ejus, etiamsi non civis Carthaginiensis esset, etiamsi non patrem ejus imperatorem hostium videremus, Romam oporteret (r) mitti, ac Senatus Populique Romani de ea judicium atque arbitrium esse: quæ regem nobis socium alienasse, atque in arma egisse præcipitem dicatur. Vince animum. Cave deformes multa bona uno vitio, & tot meritorum gratiam majore culpa, quam causa culpæ est, corrumpas.*

Lælius & Masanissa veniunt ad Scipionem.

Masanissa ob nuptias cum Sophonisba reprehenditur.

CAP. XV. Masanissæ hæc audienti, non rubor solum suffusus: sed lacrimæ etiam obortæ: & quum *se quidem in potestate futurum imperatoris* dixisset, orassetque eum, *ut quantum res sineret, fidei suæ temere obstrictæ consuleret, promisisse enim sese in nullius potestatem eam traditurum*, ex prætorio in tabernaculum suum confusus, concessit. Ibi arbitris remotis, quum crebro suspiritu, (*t*) & gemitu, quod facile ab circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumpsisset; ingenti ad postremum edito gemitu, fidum è servis vocat, sub cujus custodia regio more ad incerta fortunæ venenum erat; & mistum in poculo ferre ad Sophonisbam jubet, ac simul nuntiare: *Masanissam libenter primam ei fidem præstaturum fuisse, quam vir uxori debuerit. Quoniam arbitrium ejus, qui possint, adimant; secundam fidem præstare, ne viva in potestatem Romano-*

Masanissæ anxietas.

Masanissa Sophonisbæ venenum mittit.

(*p*) al. factæ. (*q*) al. captam reginam. (*r*) al. ambos. (*s*) al. *oportet*. (*t*) al. suspirio.

manorum veniat. Memor patris imperatoris, patriæque & duorum regum, quibus nupta fuiſſet: ſibi ipſa conſuleret. Hunc nuntium ac ſimul venenum ferens miniſter, quum ad Sophonisbam veniſſet,

Sophonisbæ ultima verba.

Accipio, inquit, *nuptiale munus, nec ingratum, ſi nihil majus vir uxori præſtare potuit. Hoc tamen nuntia; melius me morituram fuiſſe, ſi non in funere meo nupſiſſem.* Non locuta eſt ferocius, quam acceptum poculum, nullo trepidationis ſigno dato, impavide hauſit. Quod ubi nuntiatum eſt Scipioni, ne quid æger animi ferox juvenis gravius conſuleret, accitum eum extemplo nunc ſolatus; nunc *quod temeritatem temeritate alia luerit; triſtioremque rem quam neceſſe fuerit, fecerit,* leniter caſtigat. Poſtero die, ut à præſenti motu averteret animum ejus, in tribunal aſcendit: & concionem advocari juſſit.

Scipio Maſaniſſam laudat.

Ibi Maſaniſſam primum *regem appellatum, eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, (*) aurea patera, ſella curuli, & ſcipione eburneo, toga picta, & palmata tunica donat.*

Et donat.

Addit verbis honorem, *neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu eſſe. Quo unum omnium externorum dignum Maſaniſſam Populus Romanus ducat.* Lælium deinde, & ipſum collaudatum, aurea corona donat. Et alii militares viri, prout à quoque navata opera erat, donati. His honoribus mollitus regis animus, erectusque in ſpem propinquam, ſublato Syphace, omnis Numidiæ potiundæ.

CAP. XVI. Scipio C. Lælio cum Syphace, aliisque captivis Romam miſſo, cum quibus & Maſaniſſæ legati profecti ſunt, ipſe ad Tuneta rurſum caſtra refert: & quæ munimenta inchoaverat, permunit. Carthaginienſes, non brevi ſolum, ſed prope vano gaudio, ab ſatis proſpera in præſens oppugnatione claſſis perfuſi, poſt famam capti Syphacis, in quo plus prope, quam in Asdrubale atque exercitu ſuo ſpei repoſuerant, perculſi, jam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam

Carthaginienſes à Scipione pacem petunt.

mittunt triginta ſeniorum principes: id erat ſanctius apud illos conſilium, maximaque ad ipſum ſenatum regendum vis. Qui ubi in caſtra Romana & prætorium pervenerunt, more adorantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio humili adulationi fuit, *non culpam purgantium, ſed transferentium initium culpæ in Annibalem, impotentiæque (u) ejus fautores. Veniam civitati petebant, civium temeritate bis jam ante everſæ, incolumi futuræ iterum hoſtium beneficio. Imperium ex victis hoſtibus Populum Romanum, non perniciem petere. Paratis obedienter ſervire, quæ vellet, imperaret.*

Scipionis reſponſum.

Scipio, *& veniſſe ea ſpe in Africam ſe*, ait, *& ſpem ſuam proſpero belli eventu auctam; victoriam ſe, non pacem, domum reportaturum eſſe: tamen quum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere, ut omnes gentes ſciant, Populum Romanum & ſuſcipere juſte bella, & finire.*

Leges pacis dicit.

Leges pacis ſe has dicere. Captivos & perfugas, & fugitivos reſtituant: exercitus ex Italia & Gallia deducant: Hiſpania abſtineant: inſulis omnibus, quæ inter Italiam & Africam ſunt, diſcedant: naves longas, præter viginti, omnes tradant: tritici quingenta, hordei trecenta, millia modiûm. Pecuniæ ſummam quantam imperaverit, parum convenit. Alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex ſtipendium militibus imperatum invenio. *His conditionibus*, inquit, *placeatne pax, triduum ad conſultandum dabitur. Si placuerit, mecum inducias facite, Romam ad Senatum mittite legatos.* Ita dimiſſi Carthaginienſes, nullas recuſandas conditiones pacis quum cenſuiſſent

Quas Carthaginienſes non recuſant.

(quippe qui moram temporis quærerent, dum Annibal in Africam trajiceret) legatos alios ad Scipionem, *ut inducias facerent*, alios Romam *ad pacem petendam* mittunt; ducentes paucos in ſpeciem captivos, perfugaſque & fugitivos, quo impetrabilior pax eſſet.

CAP. XVII. Multis ante diebus Lælius, cum Syphace primoribuſque Numidarum captivis, Romam venit: quæque in Africa geſta eſſent, omnia expoſuit ordine Patribus, ingenti omnium & in præſens lætitia, & in futurum ſpe.

Lælius cum captivis Romam venit.

Conſulti inde Patres, *regem in cuſtodiam Albam mittendum cenſuerunt: Lælium retinendum, donec legati Carthaginienſes venirent.* Supplicatio in quatriduum decreta eſt.

Supplicatio in quatriduum.

P. Ælius prætor Senatu miſſo, & concione inde advocata, cum C. Lælio in roſtra eſcendit. Ibi vero audientes, *fuſos Carthaginienſium exercitus, devictum & captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria peragratam;* tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibuſque aliis multitudo ſolet, lætitiam immodicam ſignificarent.

Romanorum gaudium.

Itaque prætor extemplo edixit, *uti æditui ædes ſacras omnes tota urbe aperirent; circumeundi, ſalutandique Deos agendique grates per totum diem populo poteſtas fieret.* Poſtero die legatos Maſaniſſæ in Senatum introduxit.

Oratio legatorum Maſaniſſæ in Senatu.

Gratulati primum Senatui ſunt, quod P. Scipio proſpere res in Africa geſſiſſet: deinde gratias egerunt, quod Maſaniſſam non appellaſſet modo regem, ſed feciſſet, reſtituendo in paternum regnum: in quo poſt Syphacem ſublatum, ſi ita Patribus viſum eſſet, ſine metu & certamine eſſet regnaturus. Deinde, quod collaudatum pro concione, ampliſſimis decoraſſet donis: quibus ne indignus eſſet, & dediſſe operam Maſaniſſam, & porro daturum eſſe. Petere, ut regium nomen, ceteraque Scipionis beneficia & munera, Senatus decreto confirmaret: & niſi moleſtum eſſet, illud quoque petere Maſaniſſam, ut Numidas captivos, qui Romæ in cuſtodia eſſent, remitterent. Id ſibi amplum apud populares futurum eſſe. Ad ea reſponſum legatis:

Senatus Maſaniſſæ omnia concedit.

Rerum geſtarum in Africa proſpere, communem ſibi cum rege gratulationem eſſe. Scipionem recte atque ordine videri feciſſe, quod eum regem appellaverit: & quicquid aliud fecerit, quod cordi foret Maſaniſſæ, ea Patres comprobare atque laudare.

Et munera ei mittit.

Munera, quæ legati ferrent regi, decreverunt: *ſagula purpurea, duo cum fibulis, aureis ſingulis, & lato clavo tunicis: & equos duos phaleratos: bina*

(u) al. *potentiæque.*

(*) Aurea patera, ſella curuli, & ſcipione eburneo, toga picta, & palmata tunica) Omnia hæc ornamenta ob oculos ponunt nummi Impp. Aur. Probi, Tiberii & Auguſti Tab. LII. num. 4. 5. & 6. De quibus conf. OISEL. Th. Numiſm. Antiqu. Tab. XI. num. 12. p. 57. BEGER. Th. Br. T. II. p. 611. ÆN. VICUS. Numiſm. Cæſ. antiqu. ſub Auguſto ex argento num. 82. & BELLOR. ac VIC. p. 23.

ra equestria arma cum loricis: & tabernacula, militaremque supellectilem, qualem præberi Consuli mos esset. Hæc regi prætor mittere jussus. *Legatis in singulos dona ne minus quinûm millium, comitibus eorum millium æris; & vestimenta bina legatis, singula comitibus, Numidisque; qui ex custodia emissi redderentur regi. Ad hoc ædes liberæ, loca lautia legatis decretæ.*

Legatis ejus quoque decernuntur.

Prælium cum Magone in agro Insubrium.

CAP. XVIII. Eadem æstate, qua hæc decreta Romæ, & in Africa gesta sunt, P. Quintilius Varus prætor, & M. Cornelius Proconsul, in agro Insubrium Gallorum cum Magone Pœno signis collatis pugnarunt. Prætoris legiones in prima acie fuerunt; Cornelius suas in subsidiis tenuit; ipse ad prima signa equo advectus: proque duobus cornibus prætor ac proconsul milites ad inferenda in hostes signa summa vi hortabantur. Posteaquam nihil commovebant, tum Cornelio Quintilius: *Lentior, ut vides, fit pugna,* inquit: *& induratus præter spem resistendo hostium timor: ac ne vertat in audaciam, periculum est. Equestrem procellam excitemus oportet, si turbare ac statu movere volumus. Itaque vel tu ad prima signa prælium sustine, ego inducam in pugnam equites: vel ego hic in prima acie rem geram, tu quatuor legionum equites in hostem emitte.* Utram vellet prætor muneris partem proconsule accipiente, Quintilius prætor cum filio, cui *Marco* prænomen erat, impigro juvene, ad equites pergit: jussosque escendere in equos, repente in hostem emittit. Tumultum equestrem auxit clamor ab legionibus additus: nec stetisset hostium acies, ni Mago ad primum equitum motum paratos elephantos extemplo in prælium induxisset. Ad quorum stridorem odoremque & aspectum territi equi, vanum equestre auxilium fecerunt. Et ut permixtus, ubi cuspide uti & cominus gladio posset, roboris majoris Romanus eques erat; ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidæ jaculabantur. Simul & peditum legio duodecima, magna ex parte cæsa, pudore magis quam viribus tenebat locum: nec diutius tenuisset, nisi ex subsidiis tertiadecima legio in primam aciem inducta, prælium dubium excepisset, (*x*) Magoque ex subsidiis Gallos integræ legioni opposuisset. (*y*) Quibus haud magno certamine fusis, hastati legionis undecimæ conglobant sese, atque elephantos, jam etiam peditum aciem turbantes, invadunt. In quos quum pila confertos conjecissent, nullo ferme frustra emisso, omnes retro in aciem suorum averterunt: quatuor gravati vulneribus corruerunt. Tum prima commota hostium acies, simul omnibus peditibus, ut aversos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis. Sed donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines, tenorem pugnæ servabant; posteaquam femine (*z*) transfixo cadentem, auferrique ex prælio prope exsanguem videre: extemplo in fugam omnes versi. Ad quinque millia hostium eo die cæsa, & signa militaria duo & viginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit. Duo millia & trecenti de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione duodecima amissi. Inde & tribuni militum duo, M. Cosconius, & M. Menius: tertiædecimæ quoque legionis, quæ postremo prælio affuerat, Cn. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, & duo & viginti ferme equites illustres obtriti ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt: & longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

Romani vincunt.

Pœni fugiunt.

Cædes hostium.

Romanorum jactura.

Mago in Liguriam perfugit.

Mago jussus in Africam redire.

CAP. XIX. Mago proximæ noctis silentio profectus, quantum pati viæ per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. Ibi eum legati ab Carthagine paucis ante diebus in sinum Gallicum appulsis navibus adierunt, jubentes, *primo quoque tempore, in Africam trajicere. Idem & fratrem ejus Annibalem* (nam ad eum quoque isse legatos eadem jubentes) *facturum. Non in eo esse Carthaginiensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant.* Mago, non imperio modo senatus periculoque patriæ motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret, Liguresque ipsi relinqui Italiam à Pœnis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent; simul sperans leniorem in navigatione, quam in via jactationem, vulneris fore, & curationi omnia commodiora: impositis copiis in naves, profectus, vixdum superata Sardinia, ex vulnere moritur. Naves quoque aliquot Pœnorum disjectæ in alto à classe Romana, quæ circa Sardiniam erat, capiuntur. Hæc terra marique in parte Italiæ, quæ jacet ad Alpes, gesta. Consul C. Servilius, nulla memorabili re in provincia Etruria & Gallia, (quoniam eo quoque processerat) gesta, patre C. Servilio, & C. Lutatio patruo ex servitute post sextum decimum annum receptis, qui ad vicum Tanetum à Boiis capti fuerant; hinc patre, hinc Catulo (*a*) lateri circumdatis, privato magis, quam publico decore insignis Romam rediit. Latum ad populum est, *ne C. Servilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, vivo, quum id ignoraret, tribunus plebis atque ædilis plebis fuisset, contra quam sanctum* (*b*) *legibus erat.* Hac rogatione perlata, in provinciam rediit. Ad C. Servilium Consulem, qui in Bruttiis erat, Consentia, Uffugum, Vergæ, Besidiæ, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia, multique alii ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem Consul cum Annibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura ejus pugnæ fama est. Valerius Antias, quinque millia hostium cæsa ait. Quæ tanta res est, ut aut impudenter ficta sit, aut negligenter prætermissa. Nihil certe ultra rei in Italia ab Annibale gestum. Nam ad eum quoque legati ab Carthagine, vocantes in Africam, iis forte diebus quibus ad Magonem, venerunt.

In navigatione moritur ex vulnere.

C. Servilius patrem & patruum ex servitute recipit.

Bruttiorum urbes à Pœnis ad Romanos deficiunt.

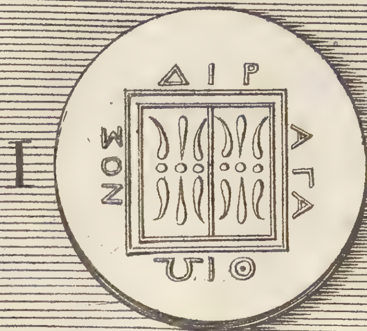
Annibalis revocati dolor.

CAP. Frendens gemensque ac vix lacrimis temperans, dicitur legatorum verba audisse. Posteaquam edita sunt mandata: *Jam non perplexe,* inquit, *sed palam revocant, qui, vetando supplementum & pecuniam mitti, jam pridem* retra-

(*x*) al. expetisset. (*y*) al. Mago quoque ex subsidiis Gallos integræ legioni opposuit. (*z*) al. femore. (*a*) al. patruo. (*b*) al. sancitum.

TAB. LII.
pag. 479. 489. 497. 499.

I

Æ.

Γ

ÆR.

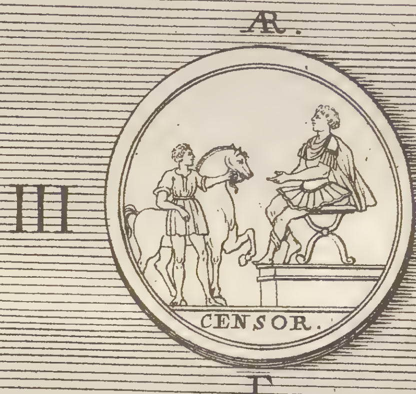
II

Δ

Æ.

III

Γ

ÆR.

IV

Δ

ÆR.

V

I

Æ.

VI

Γ

VII

ÆR.

Δ

retrahebant. Vicit ergo Annibalem, non Populus Romanus toties cæsus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrectatione atque invidia. Neque hac deformitate reditus mei tam P. Scipio exultabit, atque efferet sese, quam Hanno, qui domum nostram, quando alia re non potuit, ruina Carthaginis oppressit. Jam hoc ipsum præsagiens animo; præparaverat ante naves. Itaque inutili militum turba præsidii specie in oppida Bruttii agri, quæ pauca, magis metu, quam fide continebantur, dimissa: quod roboris in exercitu erat, in Africam transvexit: multis Italici generis (quia in Africam secuturos abnuentes, concesserant in Junonis Laciniæ delubrum, inviolatum ad eam diem) in templo ipso fœde interfectis. Raro quemquam alium patriam exilii causa relinquentem, magis mœstum abisse ferunt, quam Annibalem hostium terra excedentem. Respexisse sæpe Italiæ littora, Deos hominesque accusantem, *in se quoque* (c) *ac suum ipsius caput execratum, quod non cruentum ab Cannensi victoria militem Romam duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui Consul hostem in Italia Pœnum non vidisset. Se centum millibus armatorum ad Trasimenum & Cannas cæsis, circa Casilinum, Cumasque & Nolam consenuisse.* Hæc accusans, querensque; ex diutina possessione Italiæ est detractus.

Annibal exercitum in Africam transvehit.

Invitus Italiam relinquit.

CAP. XXI. Romam per eosdem dies, & Magonem & Annibalem profectos allatum est. Cujus duplicis gratulationis minuit lætitiam, & quod parum duces in retinendis iis (quum id mandatum ab Senatu esset) aut animi, aut virium habuisse videbantur, & quod soliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo evasura esset res. Per eosdem dies legati Sagunti venerunt, comprehensos cum pecunia adducentes Carthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam trajecissent. Ducentûm (*d*) & quinquaginta auri, octingenta pondo argenti in vestibulo curiæ posuerunt. Hominibus acceptis, & in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiæ legatis actæ: atque insuper munera data ac naves, quibus in Hispaniam reverterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est; *SEGNIUS HOMINES bona quam mala sentire. Transitu in Italiam Annibalis, quantum terroris pavorisque injecisset, sese meminisse, quas deinde clades, quos luctus incidisse? visa castra hostium è muris urbis: quæ vota singulorum, universorumque fuisse, quoties in conciliis voces, manus ad cœlum porrigentium, auditas: en unquam ille dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bona pace florentem visuri essent? dedisse tandem id Deos sextodecimo demum anno: nec esse, qui Diis grates agendas censeant. Adeo ne advenientem quidem gratiam homines benigne accipere; nedum ut præteritæ satis memores sint.* Conclamatum deinde ex omni parte curiæ est, uti referret P. Ælius prætor, decretumque, *ut quinque dies circa omnia pulvinaria supplicaretur, victimæque majores immolarentur centum viginti.* Jam dimisso Lælio, legatisque Masanissæ, quum Carthaginiensium legatos de pace ad Senatum venientes (*) Puteolis visos, inde terra venturos allatum esset; revocari C. Lælium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo, legatus Scipionis, Carthaginienses Romam adduxit: quibus vetitis ingredi urbem, hospitium in villa publica, Senatus ad ædem Bellonæ datus est.

Saguntini legati Romam veniunt.

Muneribus donantur.

Abitus Annibalis qui Romæ acceptus.

Supplicatio quinque dierum.

Legati Carthaginiensium Romam veniunt.

CAP. XXII. Orationem eandem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt: *culpam omnem belli à publico consilio in Annibalem vertentes. Eum injussu senatus non Alpes modo, sed Iberum quoque transgressum: nec Romanis solum, sed ante etiam Saguntinis, privato consilio bellum intulisse. Senatui ac populo Carthaginiensi, si quis vere æstimet, fœdus ad eum diem inviolatum esse cum Romanis. Itaque nihil aliud sibi mandatum esse uti peterent, quam ut in ea pace quæ postremo cum Consule Lutatio facta esset, manere liceret.* Quum, more tradito, Patribus potestatem interrogandi, si quis vellet, legatos prætor fecisset; senioresque qui fœderibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminisse per ætatem (etenim omnes ferme juvenes erant) dicerent legati; conclamatum ex omni parte curiæ est, *Punica fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cujus ipsi non meminissent.*

Eorum oratio in Senatu.

CAP. XXIII. Emotis deinde curia legatis, sententiæ interrogari ceptæ. M. Livius *C. Servilium Consulem, qui propior esset, arcessendum, ut coram eo de pace ageretur*, censebat. Quum de re majore quam quanta ea esset, consultatio incidere non posset; *non videri sibi absente Consulum altero, ambobusve eam rem agi, satis ex dignitate Populi Romani esse.* Q. Metellus, qui triennio ante Consul, Dictatorque fuerat, *quum P. Scipio cædendo exercitus, agros populando, in eam necessitatem compulisset hostes, ut supplices pacem peterent; & nemo omnium verius existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quam is, qui ante portas Carthaginis bellum gereret; nullius alterius consilio, quam Scipionis accipiendam, abnuendamve pacem esse.* M. Valerius Lævinus, qui bis Consul fuerat, *speculatores, non legatos venisse*, arguebat: *jubendosque eos Italia excedere, & custodes cum iis usque ad naves mittendos: Scipionique scribendum, ne bellum remitteret.* Lælius Fulviusque adjecerunt: *& Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Annibal & Mago ex Italia non revocarentur. Omnia simulaturos Carthaginienses, duces eos exercitusque expectantes. Deinde, quamvis recentium fœderum & Deorum omnium oblitos, bellum gesturos.* Eo magis in Lævini sententiam discessum. Legati pace infecta, ac prope sine responso, dimissi.

Sententiæ in Senatu dictæ.

Legati pace infecta dimissi.

CAP. XXIV. Per eos dies Cn. Servilius Consul haud dubius quin pacatæ Italiæ penes se gloria esset, velut pulsum ab se Annibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus, trajecit. Quod ubi Romæ vulgatum est, primo censuerunt Patres, ut prætor scriberet Consuli, *Senatum æquum censere, in Italiam reverti eum:* deinde quum prætor, *spreturum*

Cn. Servilius in Africam trajicit.

Revocatur à Senatu.

(*e*) al. *& se quoque.* (*d*) al. ducenta.

(*) Puteolis) Puteolitanorum nummus Tab. LII. num. 7. ostenditur. Neapolitanorum nummis similis est, ob eandem cum ipsis originem. Vid. supra Dec. I. Lib. VIII. Cap. XXVI. pag. 169. (**)

spreturum eum literas suas, diceret; Dictator ad idipsum creatus P. Sulpicius, pro jure majoris imperii, Consulem in Italiam revocavit: reliquum anni, cum M. Servilio magistro equitum, circumeundis Italiæ urbibus, quæ bello alienatæ fuerant, noscendisque singularum causis, consumpsit. Per induciarum tempus, & ex Sardinia ab Lentulo prætore centum onerariæ naves, cum commeatu & viginti rostratarum præsidio, & ab hoste, & ab tempestatibus mari tuto, in Africam transmiserunt. Cn. Octavio ducentis onerariis, triginta longis navibus ex Sicilia trajicienti, non eadem fortuna fuit. In conspectum ferme Africæ prospero cursu vectum, primo destituit ventus, deinde versus in Africam turbavit, ac passim naves disjecit. Ipse cum rostratis, per adversos fluctus ingenti remigum labore enixus, Apollinis promontorium tenuit. Onerariæ pars maxima ad Ægimurum (insula ea sinum ab alto claudit, in quo sita Carthago est, triginta ferme millia ab urbe) aliæ adversus urbem ipsam ad calidas aquas delatæ sunt. Omnia in conspectu Carthaginis erant. Itaque ex tota urbe in forum concursum est. Magistratus senatum vocare, populus in curiæ vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur præda. Quum quidam pacis petitæ, alii induciarum (necdum enim dies exierat) fidem opponerent; permisto pene senatus populique concilio, consensum est, *ut classe quinquaginta navium Asdrubal Ægimurum trajiceret: inde per littora portusque dispersas Romanas naves colligeret.* Desertæ fuga nautarum, primum ab Ægimuro, dein ab Aquis onerariæ, Carthaginem puppibus tractæ sunt.

Commeatus missus in Africam ex Sardinia.

Ex Sicilia.

Ad Ægimurum delatus.

Captus à Carthaginiensibus.

CAP. XXV. Nondum reverterant ab Roma legati, neque sciebatur, quæ Senatus Romani de bello, aut pace sententia esset, necdum induciarum dies exierat: eo indigniorem injuriam ratus Scipio, ab iis, qui petissent pacem & inducias, & spem pacis & fidem induciarum violatam esse; legatos Carthaginem, M. Bæbium, L. Sergium, L. Fabium, extemplo misit. Qui quum multitudinis concursu prope violati essent, nec reditum tutiorem futurum cernerent; petierunt à magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, *ut naves mitterent, quæ se prosequerentur.* Datæ triremes duæ, quum ad Bagradam flumen pervenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Carthaginem rediere. Classis Punica ad Uticam stationem habebat. Ex ea tres quadriremes, seu clam misso à Carthagine nuntio uti fieret, seu Asdrubale, qui classi præerat, sine publica fraude auso facinus, quinqueremem Romanam superantem promontorium ex alto repente aggressæ sunt, sed neque rostro ferire celeritate subter labentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiorem navem: & defendebatur egregie, quoad tela suppeditarunt. Quibus deficientibus, quum jam nulla alia res eam, quam propinquitas terræ, multitudoque à castris in littus effusa, tueri potuisset; concitatam remis quanto maximo impetu poterant; in terram quum immisissent, navis tantum jactura facta, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super aliud scelere quum haud dubie induciæ ruptæ essent, Lælius Fulviusque ab Roma cum legatis Carthaginiensibus supervenerunt. Quibus Scipio, *etsi non induciarum modo fides à Carthaginiensibus, sed etiam jus gentium in legatis violatum esset; tamen se nihil nec institutis Populi Romani, nec suis moribus indignum in iis facturum esse,* quum dixisset, legatis dimissis, bellum parabat. Annibali jam terræ appropinquanti, (e) jussus è nauticis escendere in malum, ut specularetur quam tenerent regionem; quum dixisset, *sepulchrum dirutum proram spectare*, abominatus, prætervehi jusso gubernatore, ad Leptim appulit classem, atque ibi copias exposuit.

Frustra à Legatis Scipionis repetitus.

Naves Pœnorum quinqueremem Rom. aggrediuntur in induciis.

Annibal ad Leptim in Africa appellit.

CAP. XXVI. Hæc eo anno in Africa gesta. Insequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus, qui tum magister equitum erat, & Tib. Claudius Nero, Consules facti sunt. Ceterum exitu superioris anni quum legati sociarum urbium ex Græcia questi essent, *vastatos agros ab regiis præsidiis, profectosque in Macedoniam legatos ad res repetendas, non admissos ad Philippum regem*: simul nuntiassent, *quatuor millia militum cum Sopatro duce trajecta in Africam dici, ut essent Carthaginiensibus præsidio, & pecuniæ aliquantum una missum; legatos ad regem, qui hæc adversus fœdus facta videri Patribus nuntiarent*; mittendos censuit Senatus. Missi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. Iis tres quinqueremes datæ. Annus insignis incendio ingenti, quo clivus Publicius ad solum exustus est, & aquarum magnitudine; sed annonæ vilitas fuit: præterquam quod pace omnis Italia erat aperta, etiam quod magnam vim frumenti ex Hispania missam M. Valerius Falto, & M. Fabius Buteo ædiles curules quaternis æris vicatim populo descripserunt. Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactæ ætatis; siquidem verum est, augurem duos & sexaginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet. Superavit paternos honores, avitos æquavit. Pluribus victoriis, & majoribus prœliis avus insignis Rullus; sed omnia æquare unus hostis Annibal potest. Cautior tamen quam promptior hic habitus fuit: & sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat; sic nihil certius est, quam *unum hominem nobis cunctando rem restituisse*, sicut Ennius ait. Augur in locum ejus inauguratus Q. Fabius Maximus, filius: in ejusdem locum pontifex (nam duo sacerdotia habuit) Servius Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebeji ter toti instaurati ab ædilibus, M. Sextio Sabino, & C. Tremellio Flacco. Ii ambo prætores facti, & cum iis C. Livius Salinator, & C. Aurelius Cotta. Comitia ejus anni, utrum C. Servilius Consul habuerit, an (quia eum res in Etruria tenuerint, quæstiones ex Senatusconsulto de conjurationibus principum habentem,) Dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut sit, diversi auctores faciunt.

M. Servilius & Ti. Claudius Coss. U.C. an. 550. Ol. 144. a. C. N. 203.

Legati Romani ad Philippum missi.

Q. Fabii Max. mors.

Et laudes.

Ludi Romani & plebeji.

Prætores.

CAP. XXVII. Principio insequentis anni, M. Ser-

(e) al. Annibale jam terræ appropinquante.

M. Servilius, Tib. Claudius, Senatui in Capitolium vocato, de provinciis retulerunt. Italiam atque Africam in sortem conjici. Africam ambo cupientes, volebant. Ceterum M. Metello maxime annitente, neque data, neque negata est Africa. Consules jussi cum tribunis plebis agere, *ut si iis videretur, populum rogarent quem vellet in Africa bellum gerere.* Omnes tribus P. Scipionem jusserunt. Nihilominus Consules provinciam Africam (ita enim Senatus decreverat) in sortem conjecerunt. Tib. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes quinqueremes, in Africam trajiceret, parique imperio cum Scipione imperator esset. M. Servilius Etruriam sortitus. In eadem provincia & C. Servilio prorogatum imperium, si Consulem manere ad urbem Senatui placuisset. Prætores, M. Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quintilius Varus; C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno præfuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo prætore prioris anni provinciam, & duas legiones acciperet; Villius proprætor viginti navibus longis, militibus mille, oram Siciliæ tutaretur: inde M. Pomponius, viginti navibus reliquis, mille & quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottæ urbana evenit. Ceteris ita, uti quisque obtinebant provincias exercitusque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defensum imperium est. Et ut placatis Diis omnia inciperent agerentque, Ludos quos M. Claudio Marcello, T. Quintio Consulibus, T. Manlius Dictator, quasque hostias majores voverat, *si per quinquennium illud respublica eodem statu fuisset,* ut eos ludos Consules, priusquam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum facti: hostiæque, quibus votæ erant Diis, cæsæ.

Provinciæ ordinatæ.

Sexdecim legionibus res gestæ.

Ludi.

CAP. XXVIII. Inter hæc simul spes, simul cura in dies crescebat: nec satis certum constare apud animos poterat, *utrum gaudio dignum esset, Annibalem, post sextumdecimum annum, ex Italia discedentem, vacuam possessionem ejus reliquisse Populo Romano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam transisset. Locum nimirum, non periculum mutatum, cujus tantæ dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum; graviorem in sua terra futurum hostem Annibalem, quam in aliena fuisset. Nec Scipioni aut cum Syphace inconditæ barbariæ rege, cui Statorius semilixa (f) ducere exercitus solitus sit, aut cum socero ejus Asdrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitibus, ex agrestium semiermi turba subito collectis: sed cum Annibale, prope nato in prætorio patris fortissimi ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vix dum juvene imperatore: qui senex vincendo factus, Hispanias, Gallias, Italiam, ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum complesset, ducere (g) exercitum æqualem stipendiis suis; duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos: perfusum millies cruore Romano: exuvias non militum tantum, sed etiam imperatorum portantem. Multos occursuros Scipioni in acie, qui prætores, qui Imperatores, qui Consules Romanos sua manu occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis, pervagatos capta castra, captas urbes Romanas. Non esse hodie tot fasces magistratibus Populi Romani, quot captos ex cæde imperatorum præferre posset Annibal.* Has formidines agitando animis, ipsi curas & metus augebant etiam, quod quum assuessent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiæ partibus lenta spe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio & Annibal, velut ad supremum certamen comparati duces. Ii quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia, & victoriæ spes, quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curæ intentioris (h) erant. Haud dispar habitus animorum Carthaginiensibus erat. *Quos, modo petisse pacem, intuentes Annibalem ac rerum gestarum ejus magnitudinem pœnitebat: modo quum respicerent, bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia unius virtute & consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium suum natum, horrebant.*

Cura Romanorum ob transitum Annibalis.

Carthaginiensium anxietas.

CAP. XXIX. Jam Adrumetum venerat Annibal. Unde ad reficiendum ex jactatione maritima militem, paucis diebus sumptis, excitus, pavidis nuntiis, *omnia circa Carthaginem obtineri armis,* afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Carthagine abest. Inde præmissi speculatores, quum excepti à custodibus Romanis deducti ad Scipionem essent; traditos eos tribunis militum, jussosque omisso metu visere omnia, per castra, qua vellent circumduci jussit. Percunctatusque, *satin' per commodum omnia explorassent,* datis qui prosequerentur, retro ad Annibalem dimisit. Annibal nihil quidem eorum, quæ nuntiabantur (*nam & Masanissam cum sex millibus peditum, quatuor equitum venisse, eo ipso forte die, afferebant*) læto animo audivit; maxime hostis fiducia, quæ non de nihilo profecto concepta est, (i) perculsus. Itaque, quamquam & ipse causa belli ejus erat, & adventu suo turbaverat & pactas inducias, & spem fœderum; tamen, si integer, quam si victus peteret pacem, æquiora impetrari posse ratus, nuntium ad Scipionem misit, *ut colloquendi secum potestatem faceret.* Id utrum sua sponte fecerit, an publico consilio; neutrum cur affirmem habeo. Valerius Antias primo prælio victum eum à Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie sunt cæsa, mille & septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. Ceterum Scipio quum colloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Nadagara urbe, tum ad cetera loco opportuno, tum quod aquatio intra teli conjectum erat, consedit. Annibal tumulum à quatuor millibus inde, tutum commodumque

Speculatores Annibalis excepti à Scipione.

Sed dimissi.

Annibalis anxietas.

Nuntius Annibalis ad Scipionem de pace.

Colloquium ducum de pace.

(f) qui statarios semilixas. (g) al. duceret. (i) al. esset.

(h) al. intentiores. al. eo curas intentiores.

dumque alioqui, nisi quod longinquæ aquationis erat, cepit. Ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

CAP. XXX. Summotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt, non suæ modo ætatis maximi duces, sed omnis ante se memoriæ, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paullisper alter alterius conspectu, admiratione mutua prope attoniti conticuere. Tum Annibal prior, *Si hoc ita fato datum erat, ut qui primus bellum intuli Populo Romano, quique toties prope in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem; lætor, te mihi sorte potissimum datum, à quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Annibalem, cui tot de Romanis ducibus victoriam Dii dedissent, tibi cessisse: teque huic bello, vestris prius quam nostris cladibus insigni, finem imposuisse. Hoc quoque ludibrium fortunæ casus ediderit, (k) ut cum patre tuo Consule ceperim arma, cum eodem primum Romano imperatore signa contulerim; ad filium ejus inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab Diis esse, ut & vos Italiæ, & nos Africæ imperio contenti essemus: neque enim ne vobis quidem Sicilia, atque Sardinia satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tam egregiis amissis ducibus. Sed, PRÆTERITA MAGIS reprehendi possunt, quam corrigi. Ita aliena appetivimus, ut de nostris dimicaremus; nec in Italia solum vobis bellum, nobis in Africa esset: sed & vos in portis vestris prope ac mœnibus signa armaque hostium vidistis; & nos ab Carthagine fremitum castrorum Romanorum exaudimus. Quod igitur nox maxime abominaremur, vos ante omnia optaretis; in meliore vestra fortuna de pace agitur: agimus ii, quorum & maxime interest pacem esse, & qui quodcumque egerimus, ratum civitates nostræ habituræ sint. Animo tantum nobis opus est non abhorrente à quietis consiliis. Quod ad me attinet; jam ætas, senem in patriam revertentem, unde puer profectus sum; jam secundæ, jam adversæ res, ita erudierunt, ut rationem sequi, quam fortunam malim. Tuam & adolescentiam, & perpetuam felicitatem ferociora utraque, quam quietis opus est consiliis, metuo. Non temere incerta casuum reputat, quem fortuna nunquam decepit. Quod ego fui ad Trasimenum, ad Cannas, id tu hodie es. Vix dum militari ætate imperio accepto, omnia audacissime incipientem nusquam fefellit fortuna. Patris & patrui persecutus mortem, ab calamitate vestræ domus decus insigne virtutis pietatisque eximiæ cepisti; amissas Hispanias recuperasti, quatuor inde Punicis exercitibus pulsis; Consul creatus, quum ceteris ad tutandam Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitibus cæsis, binis eadem hora captis simul incensisque castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni ejus, tot imperii nostri ereptis, me sextumdecimum jam annum hærentem in possessione Italiæ, detraxisti. Potest victoriam malle, quam pacem, animus. Novi vobis spiritus magnos magis (l) quam utiles, & mihi talis aliquando fortuna affulsit. Quod si in secundis rebus, bonam quoque mentem darent Dii; non ea solum, quæ evenissent, sed etiam ea, quæ evenire possent, reputaremus. Ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum. Quem modo castris inter Anienem atque urbem vestram positis, ac jam prope scandentem mœnia Romana videras; hic cernis, duobus fortissimis viris fratribus clarissimis imperatoribus orbatum, ante mœnia prope obsessæ patriæ, quibus terrui vestram urbem, ea pro mea deprecantem. MAXIMÆ CUIQUE fortunæ minime credendum est. In bonis tuis rebus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est pax: nobis petentibus magis necessaria, quam honesta. Melior tutiorque est certa pax, quam sperata victoria. Hæc in tua, illa in Deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem, in unius horæ dederis discrimen. Cum tuas vires, tum vim fortunæ, martemque belli communem, propone animo. Utrimque ferrum, corpora humana erunt, nusquam minus quam in bello eventus respondent. Non tantum ad id, quod data pace jam habere potes, si prælio vincas, gloriæ adjeceris, quantum ademeris, si quid adversi eveniat. Simul parta ac sperata decora unius horæ fortuna evertere potest. Omnia in pace jungenda tuæ potestatis sunt, P. Corneli: tunc ea habenda fortuna erit, quam Dii dederint. Inter pauca felicitatis virtutisque exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus nostris: sed non statuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo efferentem se fortunam, quanto altius elatus erat, eo fœdius corruit. Est quidem ejus, qui dat, non qui petit, conditiones dicere pacis: sed forsitan non indigni sumus, qui nobismetipsis mulctam irrogemus. Non recusamus, quin omnia, propter quæ bellum initum est, vestra sint; Sicilia, Sardinia, Hispania; quicquid insularum toto inter Africam Italiamque continetur mari. Carthaginienses, inclusi Africæ littoribus, vos (quando ita Diis placuit) externa etiam terra marique videmus regentes imperia. Haud negaverim, propter non nimis sincere petitam aut expectatam nuper pacem, suspectam esse vobis Punicam fidem. Multum per quos petita sit, ad fidem tuendæ pacis pertinet, Scipio. Vestri quoque (ut audio) Patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem. Annibal peto pacem: qui neque peterem nisi utilem crederem: & propter eandem utilitatem tuebor eam, propter quam petii. Et quemadmodum, quia à me bellum ceptum est, ne quem ejus pœniteret, quoad ipsi invidere Dei, præstiti: ita annitar, ne quem pacis per me partæ pœniteat.*

Annibalis oratio.

CAP. XXXI. Adversus hæc imperator Romanus in hanc fere sententiam respondit. *Non me fallebat, Annibal, adventus tui spe Carthaginienses & præsentem induciarum fidem, & spem pacis turbasse. Neque tu id sane dissimulas, qui de conditionibus superioribus pacis omnia subtrahas, præter ea, quæ jam pridem in nostra potestate sunt. Ceterum, sicut tibi curæ est, sentire cives tuos, quanto per te onere leventur: sic mihi laborandum est, ne quæ tunc pepigerunt, hodie subtracta*

Scipionis responsio.

(k) al. *Hoc quoque ludibrium casus ediderit fortuna.* al. *Hoc quoque ludibrium casus ediderit & fortuna.* (l) al. *Novi spiritus magis magnos.*

subtracta ex conditionibus pacis præmia perfidiæ habeant. Indigni, quibus eadem pateat conditio, ut etiam prosit vobis fraus, petitis. Neque Patres nostri priores de Sicilia, neque nos de Hispania fecimus bellum. Et tunc (*) *Mamertinorum sociorum periculum, & nunc Sagunti excidium nobis pia ac justa induerunt arma. Vos lacessisse, & tu ipse fateris, & Dii testes sunt: qui & illius belli exitum secundum jus fasque dederunt; & hujus dant & dabunt. Quod ad me attinet, & humanæ infirmitatis memini, & vim fortunæ reputo, & omnia quæcumque agimus, subjecta esse mille casibus scio. Ceterum, quemadmodum superbe & violenter me faterer facere, si priusquam in Africam trajecissem, te tua voluntate cedentem Italia, & imposito in naves exercitu, ipsum venientem ad pacem petendam aspernarer: sic nunc, quum prope manu conserta restitantem ac tergiversantem in Africam attraxerim, nulla sum tibi verecundia obstrictus. Proinde si quid ad ea, in quæ tum pax conventura videbatur (quæ sint, nosti) mulctæ navium* (m) *cum commeatu per inducias expugnatarum, legatorumque violatorum adjicitur; est quod referam ad consilium. Sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuistis.*

Infecta pace redeunt.

Ita infecta pace, ex colloquio ad suos quum se recepissent; *frustra verba jactata* renuntiant, (n) *armis decernendum esse, habendamque eam fortunam, quam Dii dedissent.*

Scipio & Annibal omnia ad prælium parant.

CAP. XXXII. In castra ut est ventum, pronuntiant ambo, *arma expedirent milites, animosque ad supremum certamen, non in unum diem, sed in perpetuum, si felicitas adesset, victores. Roma an Carthago jura gentibus daret, ante crastinam noctem scituros. Neque enim Africam, aut Italiam, sed orbem terrarum victoriæ præmium fore; par periculum præmio, quibus adversæ pugnæ fortuna fuisset.* Nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra: & Carthagini, supremo auxilio effuso, adesse videbatur præsens excidium. Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus; multa ante parta decora, aut cumulaturi eo die, aut eversuri. Anceps igitur spes & metus miscebant animos: contemplantibusque, modo suam, modo hostium aciem, quum oculis magis quam ratione pensarent vires, simul læta, simul tristia obversabantur. Quæ ipsis sua sponte non succurrebant, ea duces admonendo atque hortando subjiciunt.

Annibal milites hortatur.

Pœnus *sedecim annorum in terra Italia res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occisos: & sua cuique decora, ubi ad insignem alicujus pugnæ memoria militem venerat,* referebat.

Et Scipio suos.

Scipio, *Hispanias, & recentia in Africa prælia & confessionem hostium: quod neque non petere pacem propter metum, neque manere in ea præ insita animis perfidia potuissent. Ad hoc, colloquium Annibalis in secreto habitum, ac liberum fingenti, qua velit flectit. Ominatur, quibus quondam auspiciis patres eorum pugnaverint ad Ægateis insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse Deos. Adesse finem belli, ac laboris. In manibus esse prædam Carthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos, conjuges, penatesque Deos.* Celsus hæc corpore, vultuque ita læto, ut vicisse jam crederes, dicebat.

CAP. XXXIII. Instruit deinde primos hastatos; post eos principes: triariis postremam aciem clausit. Non confertas autem cohortes ante sua quamque signa instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spatium, quo elephanti hostium accepti nihil ordines turbarent.

Acies Scipionis.

Lælium (cujus ante legati, eo anno quæstoris, extra sortem ex senatusconsulto opera utebatur) cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Masanissam Numidasque ab dextro opposuit. Vias patentes inter manipulos antesignanorum velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit. Dato præcepto, *ut ad impetum elephantorum, aut post rectos refugerent ordines, aut in dextram lævamque discursu applicantes se antesignanis, viam, qua irruerent in ancipitia tela, belluis darent.*

Acies Annibalis.

Annibal ad terrorem primum elephantos (octoginta autem erant, quot nulla umquam in acie ante habuerat) instruxit: deinde auxilia Ligurum, Gallorumque, Balearibus, Maurisque admistis; in secunda acie Carthaginienses Afrosque, & Macedonum legionem; modico inde intervallo relicto subsidiariam aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac necessitate plures, quam sua voluntate discedentem ex Italia secuti) instruxit. Equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus: dextrum Carthaginienses, sinistrum Numidæ tenuerunt.

Variæ adhortationes.

Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines; quibus non lingua, non mores, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non causa militandi eadem esset. *Auxiliaribus, & præsens, & multiplicata merces ex præda ostentatur. Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiæ, deductis ex asperrimis montibus, in spem victoriæ ostentantur. Mauros Numidasque impotenti Masanissæ futuro dominatu terret. Aliis aliæ spes ac metus jactantur. Carthaginiensibus mœnia patriæ, Dii penates, sepulchra majorum, liberi cum parentibus conjugesque pavidæ, aut excidium servitiumque, aut imperium orbis terrarum; nihil aut in metum, aut in spem medium ostentatur.* Quum maxime hæc imperator apud Carthaginienses, duces suarum gentium inter populares, plerique per interpretes inter immistos alienigenis, agerent, tubæ cornuaque ab Romanis cecinerunt: tantusque clamor ortus, ut elephanti in suos, sinistro maxime cornu, verterentur, Mauros ac Numidas.

Elephanti pelluntur.

Addidit facile Masanissa perculsis terrorem, nudavitque ab ea parte aciem equestri auxilio.

Equites fugantur.

Paucæ tamen bestiarum intrepidæ in hostem actæ, inter velitum ordines cum multis

(m) al. *videbatur, quasi mulctæ navium.* (n) al. *frustra verbis tentatam rem* renuntiant. al. *verba pacata.* al. *verba peracta.*

(*) Mamertinorum) Mamertini à Marte, qui Oscorum lingua Mamers dicitur, cognominati. Hinc Martem in aversa parte nummi, in adversa per Jovis caput ipsius cultum expresserunt. Ut videre est Tab. LIII. num. 1. Nummus hic Cimeliarchii mei litera Π signatus, quæ in BEGERI Th. Br. T. I. p. 343. non conspicitur. Quæ vero litera Π Mamertinos à Picentibus oriundos indicare videtur.

multis suis vulneribus ingentem stragem edebant. Resilientes enim ad manipulos velites, quum viam elephantis ne obtererentur, fecissent; in ancipites ad ictum utrimque conjiciebant hastas, nec pila ab antesignanis cessabant; donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie, hi quoque in suo dextro cornu ipsos Carthaginiensium equites in fugam verterunt. Lælius, ut turbatos vidit hostes, addit perculsis terrorem.

CAP. XXXIV. Utrimque equite nudata erat

Pedites concurrunt.

Punica acies; quum pedes concurrit, nec spe, nec viribus jam par. Ad hoc, dictu parva, sed magni eadem in re gerenda momenti res; congruens clamor à Romanis eoque major & terribilior; dissonæ illis, ut gentium multarum discrepantibus, linguis, voces. Pugna Romana stabilis, & suo & armorum pondere; incumbentium in hostem: concursatio & velocitas illinc major, quam vis. Igitur primo im-

Prima acies Carthaginiensium pellitur.

petu extemplo movêre loco hostium aciem Romani. Ala deinde & umbonibus pulsantes, in summotos gradu illato, aliquantum spatii, velut nullo resistente, incessere, urgentibus, & novissimis primos, ut semel motam aciem sensere; quod ipsum vim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hostes, auxiliares cedentes secunda acies Afri & Carthaginienses adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos cædendo ad se perveniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: & in suos versi, partim refugere in secundam aciem, partim non recipientes cædere: uti paullo ante non adjuti, & tunc exclusi. Et prope duo jam permista prælia erant, quum Carthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerentur conserere manus. Non tamen ita percul-

Secundæ acies pugnant.

sos iratosque in aciem accepere; sed densatis ordinibus, in cornua, vacuumque circa campum extra prælium ejecere, ne pavidos fuga, vulneribusque milites, in certam & integram aciem miscerent. (*o*) Ceterum tanta strages hominum armorumque, locum, in quo steterant paullo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior transitus esset, quam per confertos hostes fuerat. Itaque qui primi erant hastati, per cumulos corporum armorumque, & tabem sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem, & signa & ordines confuderunt. Principum quoque signa fluctuari (*p*) ceperant, vagam ante se cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere hastatis jussit: & sauciis in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit; quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset. Ita novum de integro prælium ortum est: quippe ad veros hostes perventum erat, & armorum genere, & usu militiæ, & fama rerum gestarum, & magnitudine vel spei vel periculi pares. Sed & numero Romanus superior erat, & animo: quod jam equites, jam elephantos fuderat: jam prima acie pulsa, in secundam pugnabat.

CAP. XXXV. In tempore Lælius & Masanissa pulsos per aliquantum spatii secuti equi-

Equites Romanorum aversos Carthaginienses aggrediuntur.

tes, revertentes in aversam hostium aciem incurrere. Is demum equitum impetus fudit hostem. Multi circumventi in acie cæsi: multi

Romani vincunt.

per patentem circa campum fuga sparsi, tenente omnia equitatu, passim interierunt. Car-

Cædes Pœnorum.

thaginiensium sociorumque cæsa eo die supra millia viginti: par ferme numerus captus est, cum signis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia ce-

Jactura Romanorum.

cidere. Annibal cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Adrumetum perfugit: omnia & in prælio, & ante aciem, priusquam excederet pugna, expertus. Et confessione etiam

Annibal à Romanis laudatur.

Scipionis, omniumque peritorum militiæ, illam laudem adeptus, *singulari arte aciem eo die instruxisse. Elephantos in prima fronte: quorum fortuitus impetus, atque intolerabilis vis, signa sequi, & servare ordines (in quo plurimum spei ponerent) Romanos prohiberet. Deinde auxiliares ante Carthaginiensium aciem, ne homines misti colluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugæ haberent: simul primum ardorem atque impetum hostium excipientes fatigarent; ac si nihil aliud vulneribus suis* (*q*) *ferrum hostile hebetarent. Tum ubi omnis spes esset, milites Carthaginienses Afrosque, ut omnibus rebus aliis pares, eo quod integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent. Italicos intervallo quoque diremptos, incertos socii an hostes essent, in postremam aciem, summotos.* Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Annibal quum Adrumetum refugisset, accitusque inde Carthaginem sexto ac trigesimo post anno, quam puer inde profectus erat, redisset; fassus in cu-

Annibal se victum fatetur.

ria est, *non prælio modo se, sed bello victum, nec spem salutis alibi quam in pace impetranda esse.*

CAP. XXXVI. Scipio confestim à prælio ex-

Castra hostium diripiuntur.

pugnatis hostium castris, direptisque, cum ingenti præda ad mare ac naves rediit; nuntio allato, *P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum onerariis, omni genere commeatus, ad Uticam accessisse.* Admovendum igitur undique ter-

Scipio Carthaginem petit.

rorem perculsæ Carthagini ratus, misso Lælio Romam cum victoriæ nuntio, Cn. Octavium terrestri itinere ducere legiones Carthaginem jubet: ipse ad suam veterem nova Lentuli classe adjuncta, profectus ab Utica, portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, quum velata infulis ramisque oleæ Carthaginiensium occurrit navis. Decem legati erant principes

Carthaginienses pacem petunt.

civitatis, auctore Annibale missi ad petendam pacem. Qui quum ad puppim prætoriæ navis accessissent, velamenta supplicum porrigentes, orantes, implorantesque fidem & misericordiam Scipionis; nullum iis aliud respon-

Scipionis responsum.

sum datum, quam *ut Tunetem venirent: eo se moturum castra.* Ipse ab contemplato situ Carthaginis, non tam noscendi in præsentia, quam deprimendi hostis causa, Uticam, eodem & Octavio revocato, rediit. Inde procedenti-

Vermina Syphacis filius Carthaginiensibus auxilio venit.

bus ad Tunetem nuntius allatus, *Verminam Syphacis filium cum equitibus pluribus, quam peditibus, venire Carthaginiensibus auxilio.* Pars exercitus cum omni equitatu, saturnalibus pri-

Numidæ fusi.

mis agmen aggressa, Numidas levi certamine fudit. Exitu quoque fugæ intercluso, à parte omni

(*o*) al. ne pavido fuga vulneribusque milite, sinceram & integram aciem miscerent. (*p*) al. fluctuare. (*q*) al. excipientes vulneribus suis. Reliqua inserta omittuntur.

omni circumdatis equitibus, quindecim millia hominum cæsa, mille & ducenti vivi capti sunt, & equi Numidici mille & quingenti: signa militaria duo & septuaginta. Regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco, castra posita, legatique triginta Carthagine ad Scipionem venerunt. Et illi quidem multo miserabilius quam ante (quo magis cogebat fortuna) egerunt: sed aliquanto minore cum misericordia ab recenti memoria perfidiæ auditi sunt. In consilio, quamquam justa ira omnes ad delendam stimulabat Carthaginem; tamen quum & quanta res esset, & quam longi temporis obsidio tam munitæ & validæ urbis, reputarent, & ipsum Scipionem exspectatio successoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, solicitaret; ad pacem omnium animi versi sunt.

Legati Carthaginiensium ad Scipionem.

CAP. XXXVII. Postero die, revocatis legatis, & cum multa castigatione perfidiæ monitis, *ut tot cladibus edocti, tandem Deos, & jusjurandum esse crederent;* conditiones pacis dictæ. *Ut liberi legibus suis viverent. Quas urbes, quosque agros, quibusque finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. Perfugas, fugitivosque, & captivos omneis redderent Romanis, & naves rostratas, præter decem triremes, traderent: elephantosque, quos haberent domitos: neque domarent alios. Bellum neve in Africa, neve extra Africam, injussu Populi Romani gererent. Masanissæ res redderent, fœdusque cum eo facerent. Frumentum, stipendiumque auxiliis donec ab Roma legati redissent, præstarent. Decem millia talentûm argenti descripta, pensionibus æquis in annos quinquaginta solverent. Obsides centum arbitratu Scipionis darent ne minores quatuordecim annis, neu triginta majores. Inducias ita se daturum, si per priores inducias naves onerariæ captæ, quæque fuissent in navibus, restituerentur. Aliter nec inducias, nec spem pacis ullam esse.* Has conditiones legati quum domum ferre jussi in concione ederent, & Gisgo ad dissuadendam pacem processisset, audireturque à multitudine, inquieta eadem & imbelli; indignatus Annibal, dici ea in tali tempore audirique, arreptum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. Quæ insueta liberæ civitati species, quum fremitum populi movisset, perturbatus militaris vir urbana libertate, *Novem*, inquit, *annorum à vobis profectus, post sextum & tricesimum annum redii. Militares artes (quas me à puero fortuna nunc privata, nunc publica docuit) prope videor scire. Urbis ac fori jura, leges, mores, vos me oportet doceatis.* Excusata imprudentia, de pace multis verbis disseruit, *quam nec iniqua, & necessaria esset.* Id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus per inducias captis, nihil, præter ipsas comparebat naves: neque inquisitio erat facilis, adversantibus paci, qui arguerentur. (r) *Placuit naves reddi, & homines utique inquiri. Cetera, quæ abessent, æstimanda Scipioni permitti: atque ita pecunia luere Carthaginienses.* Sunt, qui Annibalem ex acie ad mare pervenisse; inde præparata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant: postulantique ante omnia Scipioni, *ut Annibal sibi traderetur:* responsum esse, *Annibalem in Africa non esse.*

Conditiones pacis à Scipione dictæ.

Gisgo dissuadet pacem.

Cui Annibal indignatur.

Pacem suadet.

Carthaginienses conditiones pacis accipiunt.

CAP. XXXVIII. Posteaquam redierunt ad Scipionem legati; quæ publica in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quæstores, quæ privata profiteri domini jussi: pro ea summa pecuniæ viginti quinque millia pondo argenti præsentia exacta, induciæque Carthaginiensibus datæ in tres menses. Additum, *ne per induciarum tempus alio usquam quam Romam mitterent legatos: & quicumque legati Carthaginem venissent, ne ante dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, qui, & quæ petentes, venissent, certiorem facerent.* Cum legatis Carthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo, & M. Marcius Ralla, & L. Scipio imperatoris frater. Post eos dies, commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonæ effecerunt, ut pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romæ ad nuntium primum rebellionis Carthaginiensium trepidatum fuerat; jussusque erat Tib. Claudius mature in Siciliam classem ducere, atque inde in Africam trajicere, & alter Consul M. Servilius ad urbem morari; donec quo statu res in Africa essent, sciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque classe pro Tib. Claudio Consule facta erant; quod Patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quam Consulis censuerant. Prodigia quoque nuntiata sub ipsam famam rebellionis, terrorem attulerant. *Cumis solis orbis minui visus, & pluit lapideo imbri. Et in Veliterno agro terra ingentibus cavernis consedit, arboresque in profundum haustæ. Ariciæ forum, & circa tabernæ, Frusinone murus aliquot locis, & porta de cælo tacta: & in palatio lapidibus pluit.* Id prodigium more patrio novendiali sacro, cetera hostiis majoribus expiata. Inter quæ etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa. Nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad ædem Ericinæ Veneris parati sint. Ceterum ludorum ipso die, serenitate subita orta, pompa duci cepta ad portam Collinam, revocata deductaque in circum est; quum *discessisse inde aquam*, nuntiatum esset: lætitiamque populo & ludis celebritatem addidit sedes sua solenni spectaculo reddita.

Induciæ in tres menses.

Annonæ vilitas.

Vanus Romæ terror.

Prodigia.

Procurata.

Ludi Apollinares.

CAP. XXXIX. Claudium Consulem profectum tandem ab urbe inter portus Cosanum Lauretanumque atrox vis tempestatis adorta, in metum ingentem adduxit. Populonios inde quum pervenisset, stetissetque ibi dum reliquum tempestatis exsæviret; Ilvam insulam, & ab Ilva Corsicam, à Corsica in Sardiniam trajecit. Ibi superantem insanos montes, multo & sævior & infestioribus locis tempestas adorta, disjecit classem. Multæ quassatæ armamentisque spoliatæ naves: quædam fractæ. Ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit. Ubi dum subductæ reficiuntur naves, hiems oppressit: circumactumque anni tempus; & nullo prorogante imperium, privatus Tib. Claudius classem Romam reduxit. M. Servilius, ne comi-

Classis Claudii Cos. tempestate vexata.

Et disjecta.

Tib. Claudius classem privatus reducit.

(r) al. erat facilis. Quum adversantes paci arguerentur, placuit &c. &c.

ne comitiorum causa ad urbem revocaretur; Dictatore dicto C. Servilio Gemino, in provinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Ælium Pætum dixit. Sæpe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt. Itaque quum pridie Idus Martias veteres magistratus abissent, novi suffecti non essent; respublica sine curulibus magistratibus erat. L. Manlius Torquatus pontifex, eo anno mortuus. In locum ejus suffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo, & Q. Fulvio ædilibus curulibus, ludi Romani ter toti instaurati. Pecuniam ex ærario scribæ viatoresque ædilitii clam egessisse per indicem comperti, damnati sunt; non sine infamia Luculli ædilis. P. Ælius Tubero, & L. Lætorius ædiles plebis vitio creati, magistratu se abdicarunt, quum ludos ludorumque causa epulum Jovi fecissent, & signa tria ex mulctatitio argento facta in Capitolio posuissent. Cerealia ludos Dictator & magister equitum ex senatusconsulto fecerunt.

Comitia dilata.

Ludi Romani instaurati.

Epulum Jovis.

Cereales ludi.

CAP. XL. Legati ex Africa Romani simul Carthaginiensesque quum venissent Romam, Senatus ad ædem Bellonæ habitus est. Ubi quum L. Veturius Philo, *pugnatum cum Annibale esse suprema Carthaginiensibus pugna*, (s) *finemque tandem lugubri bello impositum*, ingenti lætitia Patrum exposuisset; adjecit, *Verminam etiam Syphacis filium, quæ parva bene gestæ rei accessio erat, devictum.* In concionem inde prodire jussus, gaudiumque id populo impertire. Tum patuere facta gratulatione, omnia in urbe templa, supplicationesque in triduum decretæ. Legatis Carthaginiensium & Philippi regis (nam ii quoque venerant) petentibus, *ut Senatus sibi daretur*, responsum jussu Patrum ab Dictatore est, *Consules novos eis Senatum daturos esse.* Comitia inde habita. Creati Consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Ælius Pætus: Prætores M. Junius Pennus, cui sors urbana evenit. M. Valerius Falto Bruttios; M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Ælius Tubero Siciliam est sortitus. De provinciis Consulum nihil ante placebat agi, quam legati Philippi regis & Carthaginiensium auditi essent. Belli finem alterius, principium alterius, prospiciebant animis. Cn. Lentulus Consul cupiditate flagrabat provinciæ Africæ; *seu bellum foret, facilem victoriam, seu jam finiretur, finiti tanti belli se Consule gloriam petens. Negare itaque prius quicquam agi passurum, quam sibi Africa decreta esset*; concedente collega, moderato viro & prudenti, qui gloriæ ejus certamen cum Scipione, præterquam quod iniquum esset, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus & Manius Glabrio, tribuni plebis, *rem, priore anno nequicquam tentatam ab Tib. Claudio Consule, Cn. Cornelium tentare* aiebant. *Ex auctoritate Patrum latum ad populum esse, cujus vellent imperium in Africa esse. Omnes quinque & triginta tribus P. Scipioni id imperium decresse.* (t) Multis contentionibus & in Senatu & ad populum acta res, postremo eo deducta est, ut Senatui permitterent. Patres igitur jurati (ita convenerat) censuerunt, *uti Consules provincias inter sese compararent, sortirenturve, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta haberet. Cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret: si pax cum Carthaginiensibus componi nequisset, in Africam trajiceret. Consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, jure imperii, terra rem gereret. Si conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum Consulem, an P. Scipionem, juberent pacem dare: & quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare. Si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari jussissent, ne Consul ex Sicilia in Africam trajiceret. Alter Consul, cui Italia evenisset, duas legiones à M. Sextio prætore acciperet.*

Legati Romani & Carthaginienses veniunt Romam. Victoria de Annibale nuntiatur.

Supplicatio in triduum facta.

Cn. Cornelius & P. Ælius Coss. U. C. 551. Ol. 144. a. C. N. 202.

Cn. Cornelius Lentulus Cos. Africam provinciam ambit.

De provinciis certamen.

Senatus jubet Coss. provincias inter se comparare.

CAP. XLI. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium. Prætori M. Valerio Faltoni duæ legiones in Bruttiis, quibus C. Livius priore anno præfuerat, decretæ. P. Ælius prætor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus proprætore habuisset, decernitur. M. Servilio prioris anni Consuli, cum suis duabus item legionibus, in Etruria prorogatum imperium est. Quod ad Hispanias attineret, aliquot jam annos ibi L. Cornelium Lentulum, & L. Manlium Acidinum esse. *Uti Consules cum tribunis agerent, si eis videretur, ut plebem rogarent, cui juberent in Hispania imperium esse. Is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet Romanos milites, & in quindecim cohortes socios Latini nominis, quibus provinciam obtineret: veteres milites L. Cornelius & L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio Consuli quinquaginta navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavii, quæ in Africa esset, P. Villii, quæ Siciliæ oram tuebatur, decreta: ut quas naves vellet, deligeret. P. Scipio quinquaginta longas naves haberet, quas habuisset. Quibus si Cn. Octavium, sicut præfuisset, præesse vellet, Octavio proprætore in eum annum imperium esset: si Lælium præficeret, Octavius Romam decederet: reduceretque naves, quibus proconsuli usus non esset.* Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naves decretæ. Et Consules duas legiones urbanas scribere jussi: ut quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis respublica administraretur.

Scipioni prorogatum imperium.

Provinciæ ordinatæ.

Legionibus 14. navibus 100. res gestæ.

CAP. XLII. Tum de legatis Philippi, & Carthaginiensium actum. Priores Macedonas introduci placuit. Quorum varia oratio fuit: partim, *purgantium, quæ questi erant missi ad regem à Roma legati de populatione sociorum: partim, ultro accusantium quidem & socios Populi Romani, sed multo infestius M. Aurelium, quem ex tribus ad se missis legatis delectu habito, substitisse, & se bello lacessisse contra fœdus, & sæpe cum præfectis suis signis collatis pugnasse*: partim, *postulantium, ut Macedones, duxque eorum Sopater, qui apud Annibalem mercede militassent, captique in vinculis essent, sibi restituerentur.* Adversus ea M. Furius, missus ad idipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit, *Aurelium relictum, ne socii Populi Romani fessi populationibus atque injuria ad regem deficerent; finibus sociorum non excessisse: dedisse operam, ne impune in agros eorum transcenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis & propinquis regis esse: eum-*

Legati Philippi in Senatum introducti.

Queruntur de M. Aurelio.

Qui se defendit.

(s) al. *suprema cum Carthaginiensibus pugna.* (t) al. *decrevisse.*

eum cum quatuor millibus Macedonum, & pecunia missum nuper in Africam esse, Annibali Carthaginiensibusque auxilio. De his rebus interrogati Macedones, quum perplexe responderent, ipsi ante (*u*) responsum tulerunt, *Bellum quaerere regem, & si pergat, propediem inventurum. Dupliciter ab eo foedus violatum: & quod sociis Populi Romani injurias fecerit, bello armisque lacessiverit: & quod hostes auxiliis & pecunia juverit. Et P. Scipionem recte atque ordine videri fecisse & facere, quod eos, qui arma contra Populum Romanum ferentes capti sunt, hostium numero in vinculis habeat. Et M. Aurelium è republica facere, gratumque id Senatui esse, quod socios Populi Romani, quando jure foederis non posset, armis tueatur.* Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati Carthaginienses vocati. Quorum aetatibus dignitatibusque conspectis (nam longe primi civitatis erant) tum pro se quisque dicere, *vere de pace agi.* Insignis tamen inter ceteros Asdrubal erat (*Haedum* populares cognomine appellabant) pacis semper auctor, adversusque factioni Barcinae. Eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem à republica transferenti. Qui quum varia oratione usus esset, nunc purgando crimina, nunc quaedam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia esset, nunc monendo etiam Patres Conscriptos, *ut rebus secundis modeste ac moderate uterentur; si se atque Hannonem audissent Carthaginienses, & tempore uti voluissent, daturos fuisse pacis conditiones, quas tunc peterent. RARO SIMUL HOMINIBUS bonam fortunam bonamque mentem dari. Populum Romanum eo invictum esse, quod in secundis rebus sapere & consulere meminerit. Et, hercule, mirandum fuisse, si aliter facerent. EX INSOLENTIA, quibus nova bona fortuna sit, impotentes laetitiae insanire: Populo Romano usitata, ac prope jam obsoleta ex victoria gaudia esse, ac plus pene parcendo victis, quam vincendo imperium auxisse.* Ceterorum miserabilior oratio fuit, commemorantium, *ex quantis opibus quo recidissent Carthaginiensium res. Nihil eis, qui modo orbem prope terrarum obtinuissent armis, superesse, praeter Carthaginis moenia. Iis inclusos, non terra, non mari quicquam sui juris cernere. Urbem quoque ipsam, ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, saevire Populus Romanus velit.* Quum flecti misericordia Patres appareret, senatorum unum infestum perfidiae Carthaginiensium succlamasse ferunt, *Per quos Deos foedus icturi essent, quum eos, per quos ante ictum esset, fefellissent? Per eosdem,* inquit Asdrubal, *qui tam infesti sunt foedera violantibus.*

Romani Philippo indignantur.

LegatiCarthaginiensium introducti in Senatum.

Eorum oratio.

CAP. XLIII. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus Consul, cui classis provincia erat, Senatusconsulto intercessit. Tum Man. Atilius, & Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, *Vellent, juberentne Senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret. Et quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare juberent?* De pace uti rogassent, omnes tribus jusserunt: *Pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare.* Ex hac rogatione Senatus decrevit, *ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem cum populo Carthaginiensi, quibus legibus ei videretur, faceret.* Gratias deinde Patribus egere Carthaginienses, petieruntque, *ut sibi in urbem introire, & colloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent. Esse in iis partim propinquos, amicosque suos, nobiles homines; partim ad quos mandata à propinquis haberent.* Quibus conventis quum rursus peterent, *ut sibi quos vellent, ex iis redimendi potestas fieret;* jussi nomina edere. Et quum ducentos ferme ederent, Senatusconsultum factum est, *ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Carthaginienses vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent: nuntiarentque ei, ut, si pax convenisset, sine pretio eos Carthaginiensibus redderet.* Feciales quum in Africam ad foedus feriendum ire juberentur; ipsis postulantibus, Senatusconsultum in haec verba factum: *Ut privos lapides silices, privasque verbenas secum ferrent: uti praetor Romanus his imperaret, ut foedus ferirent, illi praetorem sagmina poscerent.* Herbae id genus ex arce sumptum dari fecialibus solet. Ita dimissi ab Roma Carthaginienses, quum in Africam venissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus, pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt. Inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit. Naves provectas in altum incendi jussit. Quingentas fuisse omnis generis, quae remis agerentur, quidam tradunt: quarum conspectum repente incendium tam lugubre fuisse Poenis, quam si ipsa Carthago arderet. De perfugis gravius, quam de fugitivis consultum, nominis Latini qui erant, securi percussi. Romani in crucem sublati.

Senatus ex plebiscito pacem decernit.

Carthaginiensibus 200. captivi gratis concessi.

Feciales in Africam missi foederis feriundi causa.

Legati Romani Carthaginiensibus pacem dant.

Naves 500. succensae.

Perfugae puniti.

CAP. XLIV. Annis ante quadraginta pax cum Carthaginiensibus postremo facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio Consulibus. Bellum initum annis post tribus & viginti, P. Cornelio, Ti. Sempronio Consulibus. Finitum est, septimo decimo anno, (*x*) Cn. Cornelio, P. Aelio Paeto Consulibus. Saepe postea ferunt Scipionem dixisse: *Ti. Claudii primum cupiditatem, deinde Cn. Cornelii, fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret.* Carthaginiensibus quum prima collatio pecuniae diutino bello exhaustis difficilis videretur, moestitiaque & fletus in curia esset, ridentem Annibalem ferunt conspectum. Cujus quum Asdrubal Haedus risum increparet in publico fletu, quum ipse lacrimarum causa esset; *Si quemadmodum oris habitus cernitur oculis,* inquit, *sic & animus intus cerni posset, facile vobis appareret, non laeti, sed prope amentis malis cordis hunc, quem increpatis, risum esse. Qui tamen nequaquam adeo est intempestivus, quam vestrae istae absurdae atque abhorrentes lacrimae sunt. Tunc flesse decuit, quum adempta nobis arma, incensae naves, interdictum externis bellis. Illo enim vulnere concidimus. Nec esse in vos odio vestro* (*y*) *consultum ab Romanis credatis. NULLA MAGNA CIVITAS diu quiescere potest. Si foris hostem non habet, domi invenit. Ut praevalida corpora ab externis causis tuta videntur, sed suis ipsa viribus oneran-*

Carthago cur hac vice non deleta?

Flentibus Poenis in curia, Annibal ridet.

Ejus ratio.

(*u*) al. anceps. (*x*) al. decimo octavo, Cn. &c. &c. (*y*) al. *Nec tamen esse in vos odio vestri.*

onerantur. Tantum, nimirum, ex publicis malis sentimus, quantum ad privatas res pertinet: nec in eis quicquam acrius, quam pecuniæ damnum stimulat. Itaque quum spolia victæ Carthagini detrahebantur, quum inermem jam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africæ cerneretis, nemo ingemuit. Nunc quia tributum ex privato conferendum est, tamquam in publico funere comploratis. Quam vereor, ne propediem sentiatis levissimo in malo vos hodie lacrimasse. Hæc Annibal apud Carthaginienses.

Scipio Masanissam regno donat, Cirtha oppido & aliis additis.

Scipio concione advocata, Masanissam, ad regnum paternum Cirtha oppido, & ceteris urbibus agrisque, quæ ex regno Syphacis in Populi Romani potestatem venissent, adjectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio Consuli tradere jussit.

Legati Carthaginiensium Romam pro confirmatione pacis mittuntur.

Legatos Carthaginiensium Romam proficisci, ut quæ ab se ex decem legatorum sententia pacta essent, ea Patrum auctoritate Populique jussu confirmarentur.

Scipio in Italiam trajicit.

CAP. XLV. Pace terra marique parta, exercitu in naves imposito, in Siciliam Lilybæum trajecit. Inde magna parte militum in navibus missa, ipse per lætam, pace non minus, quam victoria, Italiam, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit: (*) triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus.

Romæ triumphat.

Argenti tulit in ærarium pondo centum millia viginti tria. Militibus ex præda quadragenos æris divisit.

Syphacis mors.

Morte subtractus spectaculo magis hominum, quam triumphantis gloriæ, Syphax est; Tibure haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. Conspecta mors tamen ejus fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit.

Q. Terentius Scipionem pileatus sequitur,

Secutus Scipionem triumphantem est pileo capiti imposito Q. Terentius Culleo: omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit.

Scipio Africanus cognominatur.

(**) *Africanum* cognomen militaris prius favor, an popularis aura celebraverit, an sicuti *Felicis* Syllæ *Magnique* Pompeji patrum memoria, ceptum ab assentatione familiari sit, parum compertum habeo.

Primus à victoria cognominatus.

Primus certe hic imperator nomine victæ ab se gentis est nobilitatus. Exemplo deinde hujus, nequaquam victoria pares, insignes imaginum titulos, claraque cognomina familiæ fecere.

(*) Triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus) Hunc triumphum repræsentat Numisma Tab. LIII. num. 2. Cui impressum Romæ caput galeatum, & ipse Scipio cum lauri ramo, stans in quadriga triumphali. GOLTZIUS Fast. ad an. 552. pag. 116.

(**) Africanum cognomen) De hoc cognomine numisma rarissimum vide supra Tab. XLI. num. 2. ad Lib. XXI. Cap. XLVI. verba: Africanus appellatus. pag. 319.

EPI-

EPITOME LIB. XXXI.

Belli adversus Philippum Macedoniæ regem, quod intermissum erat, repetiti causæ feruntur hæ. Tempore initiorum duo juvenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt, & in sacrarium Cereris, cum aliis popularibus suis intraverunt. Ob hoc, tamquam nefas summum commisissent, ab Atheniensibus cæsi sunt. Acarnanes mortibus suorum commoti, ad vindicandos illos auxilium à Philippo petierunt. Paucis mensibus post pacem Carthaginensibus datam, quingentesimo quinquagesimo (a) anno ab urbe condita, quum Atheniensium, qui obsidebantur à Philippo, legati auxilium à Senatu petissent, & Senatus id censuisset ferendum, plebe, quod tot bellorum continuus labor gravis erat, dissentiente, tenuit auctoritas Patrum, ut sociæ civitati ferri opem populus juberet. Bellum id P. Sulpicio Consuli mandatum est: qui exercitu in Macedoniam ducto, equestribus præliis cum Philippo prospere pugnavit. Abydeni à Philippo obsessi, ad exemplum Saguntinorum, suos seque occiderunt. L. Furius prætor Gallos Insubres rebellantes, & Amilcarem Pœnum, bellum in ea parte molientem, acie vicit. Amilcar eo bello occisus est, & millia hominum triginta quinque. Præterea expeditiones Philippi regis, & Sulpicii Consulis, expugnationesque urbium, ab utroque factas, continet. Sulpicius Consul, adjuvantibus rege Attalo, & Rhodiis, bellum gerebat. Triumphavit de Gallis L. Furius prætor.

DECADIS QUARTÆ
LIBER TRIGESIMUS PRIMUS.

CAPUT I.

Præfatio.

Me quoque juvat, velut ipse in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici pervenisse. Nam etsi profiteri ausum, perscripturum res omnes Romanas, in partibus singulis tanti operis fatigari minime conveniat; tamen quum in mentem venit, tres & sexaginta annos (tot enim sunt à primo Punico ad secundum bellum finitum) æque multa volumina occupasse mihi, quam occuparint quadringenti octoginta octo anni à condita urbe ad Appium Claudium Consulem, qui primus bellum Carthaginiensibus intulit; jam provideo animo, velut qui proximis littori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quicquid progredior, in vastiorem me altitudinem, ac velut profundum invehi, & crescere pene opus, quod prima quæque perficiendo, minui videbatur. Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit; periculo haudquaquam comparandum, aut virtute ducis, aut militum robore: claritate regum antiquorum, vetustæque fama gentis, & magnitudine imperii, quo multa quondam Europæ majorem partem Asiæ obtinuerant armis, prope nobilius. Ceterum ceptum bellum adversus Philippum decem ferme ante annis, triennio prius depositum erat, quum Ætoli & belli & pacis fuissent causa. Vacuos deinde pace Punica jam Romanos, & infensos

Causæ propter quas Philippo regi bellum illatum.

(a) al. *quadragesimo.*

fensos Philippo, quum ob infidam adversus Ætolos, aliosque regionis ejusdem socios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam missa Annibali, Pœnisque, preces Atheniensium, quos agro pervastato in urbem compulerat, excitaverunt ad renovandum bellum.

Querelæ Attali & aliorum de Philippo.

CAP. II. Sub idem fere tempus & ab Attalo rege, & Rhodiis legati venerunt, nuntiantes, *Asiæ quoque civitates solicitari.* His legationibus responsum est; *curæ Asianam rem Senatui fore.* Consultatio de Macedonico bello integra ad Consules, qui tunc in prælio cum Boiis erant, (*b*) rejecta est. Interim ad Ptolemæum Ægypti regem legati tres missi, C. Claudius Nero, M. Æmilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus: ut & annuntiarent victum Annibalem Pœnosque, & gratias agerent regi, *quod in rebus dubiis, cum finitimi etiam socii Romanos desererent, in fide mansisset*: & peterent, *ut si coacti injuriis bellum adversus Philippum suscepissent, pristinum animum erga Populum Romanum conservaret.* Eodem fere tempore P. Ælius Consul in Gallia, quum audisset à Bojis ante suum adventum incursiones in agros sociorum factas, duabus legionibus subitariis tumultus ejus causa scriptis, additisque ad eas quatuor cohortibus de exercitu suo, C. Oppium præfectum sociûm hac tumultuaria manu per Umbriam (quam tribum Sappiniam vocant) agrum Bojorum invadere jussit. Ipse eodem, aperto itinere, per medios montes duxit. Oppius ingressus hostium fines, primo populationes satis prospere, ac tuto fecit. Delecto deinde ad castrum Mutilum satis idoneo loco, ad demetenda frumenta (jam enim maturæ erant segetes) profectus, neque explorato circa, nec stationibus satis firmis, quæ armatæ inermes atque operi intentos tutarentur, positis, improviso impetu Gallorum cum frumentatoribus est circumventus. Inde pavor fugaque etiam armatos cepit. Ad septem millia hominum palata per segetes sunt cæsa: inter quos ipse C. Oppius præfectus. Ceteri in castra metu compulsi, inde sine certo duce consensu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum suarum, ad Consulem per saltus prope invios pervenere. Qui, nisi quod populatus est Bojorum fines, & cum Ingaunis Liguribus fœdus icit, nihil, quod esset memorabile, aliud in provincia quum gessisset, Romam rediit.

Legati Rom. in Ægyptum.

C. Oppius circumventus à Boiis.

CAP. III. Quum primum Senatum habuit, universis postulantibus, *ne quam prius rem quam de Philippo sociorumque querelis ageret*, relatum extemplo est: decrevitque frequens Senatus, *ut P. Ælius Consul, quem videretur ei, cum imperio mitteret, qui Classe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octavius reduceret, in Macedoniam trajiceret.* M. Valerius Lævinus proprætor missus, circa Vibonem duodequadraginta navibus ab Cn. Octavio acceptis in Macedoniam transmisit. Ad quem quum M. Aurelius legatus venisset, edocuissetque eum, *quantos exercitus, quantum navium numerum comparasset rex, & quemadmodum circa omnes non continentis modo urbes, sed etiam insulas, partim ipse adeundo, partim per legatos, conciret homines ad arma: majore conatu Romanis id capessendum bellum esse, ne cunctantibus iis auderet Philippus, quod Pyrrhus prius ausus ex aliquanto minore regno esset*: hæc eadem scribere Aurelium Consulibus & Senatui placuit.

Classis in Macedoniam missa.

CAP. IV. Exitu hujus anni quum de agris veterum militum relatum esset, qui ductu atque auspicio P. Scipionis in Africa bellum perfecissent; decreverunt Patres, *ut M. Junius prætor urbis, si ei videretur, decemviros agro Samniti Apuloque, quod ejus publicum Populi Romini esset, metiendo dividendoque crearet.* Creati P. Servilius, Q. Cæcilius Metellus, C. & M. Servilii (Geminis ambobus cognomen erat) L. & A. Hostilii Catones, P. Villius Tappulus, M. Fulvius Flaccus, P. Ælius Pætus, Q. Flaminius. Per eos dies P. Ælio Consulum comitia habente, creati Consules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Prætores exinde facti, Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpurio, Q. Fulvius Gillo, Cn. Sergius Plancus. Ludi Romani scenici eo anno magnifice apparateque facti ab ædilibus curulibus, L. Valerio Flacco, & L. Quintio Flaminio. Biduum instauratum est: frumentique vim ingentem, quod ex Africa P. Scipio miserat, quaternis æris populo cum summa fide & gratia diviserunt. Et plebeji ludi ter toti instaurati ab ædilibus plebis, L. Apustio Fullone, & Q. Minucio Rufo, qui ex ædilitate prætor creatus erat. Et Jovis epulum fuit ludorum causa.

Decemviri creati ad dividendum agrum veteranis Scipionis.

P. Sulpicius & C. Aurelius Coss. U. C. 552. Ol. 144. a. C. N. 201.

Ludi Romani scenici.

Plebeii.

Epulum Jovis.

CAP. V. Anno quingentesimo quinquagesimo ab urbe condita, P. Sulpicio Galba, C. Aurelio Consulibus, bellum cum rege Philippo initum est; paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam. Omnium primum eam rem Idibus Martiis, quo die tum consulatus inibatur, P. Sulpicius Consul retulit: Senatusque decrevit, uti Consules majoribus hostiis rem divinam facerent, quibus Diis ipsis videretur, cum precatione ea: *Quam rem Senatus Populusque Romanus de republica deque ineundo novo bello in animo haberet; ea re uti Populo Romano, sociisque, ac nomini Latino, bene ac feliciter eveniret.* Secundum rem divinam, precationemque, ut de republica, deque provinciis Senatum consulerent. Per eos dies opportune irritandis ad bellum animis, & literæ à M. Aurelio legato, & M. Valerio Lævino proprætore allatæ: & Atheniensium nova legatio venit, quæ *regem appropinquare finibus suis nuntiaret: brevique, non agros modo, sed urbem etiam in ditione ejus futuram, nisi quid in Romanis auxilii foret.* Quum pronuntiassent Consules *rem divinam rite perfectam esse, & precationem admisisse Deos*, aruspices respondere: *lætaque exta fuisse, & prolationem finium, victoriamque, & triumphum portendi*; tum literæ Valerii Aureliique lectæ, & legati Atheniensium auditi. Senatus inde consultum factum est, *ut sociis gratiæ agerentur; quod diu solicitati, ne obsidionis quidem metu fide decessissent.* De auxilio mittendo tum respondere placere, quum Consules provincias sortiti essent: atque is Consul, cui Macedonia provincia evenisset, ad populum tulisset, ut Philippo regi Macedonum indiceretur bellum.

Belli Macedonici initium.

Athenienses à Romanis auxilium implorant.

CAP.

(*b*) al. qui tunc in provinciis erant.

Provinciarum ordinatio.

CAP. VI. P. Sulpicio provincia Macedonia sorte evenit, isque rogationem promulgavit, *vellent, juberent Philippo regi Macedonibusque, qui sub regno ejus essent, ob injurias, armaque illata sociis Populi Romani bellum indici.* Alteri Consuli Aurelio Italia provincia obtigit. Prætores exinde sortiti sunt, Cn. Sergius plancus urbanam, Q. Fulvius Gillo Siciliam, Q. Minucius Rufus Bruttios, L. Furius Purpurio Galliam. Rogatio de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata est. Id quum fessi diuturnitate & gravitate belli sua sponte homines tædio laborum periculorumque fecerant: tum Q. Bæbius tribunus plebis viam antiquam criminandi Patres ingressus, incusaverat bella ex bellis seri, ne pace unquam frui plebs posset. Ægre eam rem passi Patres, laceratusque probris in Senatu tribunus plebis, & Consulem pro se quisque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendæ ediceret, castigaretque segnitiem populi: atque doceret, quanto damno dedecorique dilatio ea belli futura esset.

Rogatio belli Macedonici à Pop. Rom. antiquata.

Q. Bæbius probris laceratur in Senatu.

CAP. VII. Consul in campo Martio comitiis habitis, priusquam centurias in suffragium mitteret, concione advocata, *Ignorare,* inquit, *videmini mihi, Quirites, non utrum bellum an pacem habeatis, vos consuli: (neque enim liberum id vobis permittit Philippus, qui terra marique ingens bellum molitur:) sed utrum in Macedoniam legiones transportetis, an hostem in Italiam accipiatis. Hoc quantum intersit, si unquam ante alias, Punico certe proximo bello experti estis. Quis enim dubitat, quin, si Saguntinis obsessis fidemque nostram implorantibus impigre tulissemus opem, sicut patres nostri Mamertinis tulerant; totum in Hispaniam aversuri bellum fuerimus, quod cunctando cum summa clade nostra in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium est, quin hunc ipsum Philippum pactum jam per legatos, literasque cum Annibale in Italiam trajicere; misso cum classe Lævino, qui ultro ei bellum inferret, in Macedonia continuerimus. Et quod tunc fecimus, quum hostem Annibalem in Italia haberemus, id nunc pulso Italia Annibale, devictis Carthaginiensibus, cunctamur facere? Patiamur expugnandis Athenis, sicut Sagunto expugnando Annibalem passi sumus, segnitiem nostram experiri regem. Non quinto inde mense, quemadmodum ab Sagunto Annibal, sed quinto inde die, quam ab Corintho solverit naves, in Italiam perveniet. Ne æquaveritis Annibali Philippum, ne Carthaginiensibus Macedonas; Pyrrho certe æquabitis. Dico, quantum vel vir viro, vel gens genti præstat. Minima accessio semper Epirus regno Macedoniæ fuit, & hodie est. Peloponnesum totam in ditione Philippus habet, Argosque ipsos; non vetere fama magis, quam morte Pyrrhi nobilitatos. Nostra nunc compara.* (*d*) *Quanto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, salvis ducibus, salvis tot exercitibus, quos Punicum postea bellum absumpsit, aggressus Pyrrhus, tamen concussit, & victor prope ad ipsam urbem Romam venit! Nec Tarentini modo, oraque illa Italiæ, quam majorem Græciam vocant, ut linguam, ut nomen secutos crederes; sed Lucanus, & Bruttius, & Samnis, à nobis defecerunt. Hæc vos, si Philippus in Italiam transmiserit, quietura aut mansura in fide creditis? manserunt enim Punico postea bello. Nunquam isti populi, nisi quum deerit ad quem desciscant, à nobis non deficient. Si piguisset vos in Africam trajicere, hodie in Italia Annibalem & Carthaginienses hostes haberetis. Macedonia potius, quam Italia, bellum habeat. Hostium urbes agrique ferro atque igni vastentur. Experti jam sumus foris nobis quam domi feliciora, potentioraque arma esse. Ite in suffragium bene juvantibus Diis: & quæ Patres censuerunt, vos jubete. Hujus vobis sententiæ non Consul modo auctor est, sed etiam Dii immortales, qui mihi sacrificanti precantique ut hoc bellum mihi, Senatui, vobisque & sociis ac nomini Latino, classibus exercitibusque nostris bene ac feliciter eveniret; læta omnia prosperaque portendêre.*

Pop. Rom. Sulpicii Cos. oratione castigatur.

CAP. VIII. Ab hac oratione in suffragium missi, uti rogarat, bellum jusserunt. Supplicatio inde à Consulibus in triduum ex Senatus Consulto indicta est, obsecratique circa omnia pulvinaria Dii, *quod bellum cum Philippo Populus jussisset, id bene ac feliciter eveniret.* Consultique feciales ab Consule Sulpicio, bellum quod indiceretur regi Philippo, utrum ipsi utique nuntiari juberent: an satis esset, in finibus regni, quod proximum præsidium esset, eo nuntiari; feciales decreverunt, *utrum eorum fecisset, recte facturum.* Consuli à Patribus permissum, ut quem videretur ex iis, qui extra Senatum essent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus Consulum prætorumque actum. Consules binas legiones scribere jussi: veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui novum ac magni nominis bellum decretum erat, permissum, *ut de exercitu, quem P. Scipio ex Africa deportasset, voluntarios, quos posset, duceret: invitum ne quem militem veterem ducendi jus esset. Prætoribus L. Furio Purpurioni, & Q. Minucio Rufo quina millia sociûm Latini nominis Consul daret: quibus præsidiis alter Galliam, alter Bruttios provinciam obtineret.* Q. Fulvius Gillo & ipse jussus, ex eo exercitu, quem P. Ælius Consul habuisset, ut quisque minime multa stipendia haberet, legere, donec & ipse quinque millia sociûm ac nominis Latini effecisset: id præsidio Siciliæ provinciæ esset. M. Valerio Faltoni, qui prætor priore anno Campaniam provinciam habuerat, prorogatum in annum imperium est, uti proprætor in Sardiniam trajiceret, atque de exercitu, qui ibi esset, quinque millia sociûm nominis Latini, qui eorum minime multa stipendia haberet, legeret. Et Consules duas urbanas legiones scribere jussi: quæ, si quo res posceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli societate, iraque inde tumentibus, mitterentur. Sex legionibus Romanis eo anno usura respublica erat.

Pop. Rom. bellum Macedonicum jubet.

Supplicatio in triduum ob indictum bellum.

Exercitus comparantur.

Sex legionibus res gestæ.

CAP. IX. In ipso apparatu belli legati ab rege Ptolemæo venerunt, qui nuntiarunt, *Athenienses adversus Philippum petisse ab rege auxilium. Ceterum etsi communes socii sint, tamen nisi ex auctoritate Populi Romani, neque classem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cujusquam causa regem in Græciam missurum esse.*

Legati Ptolemæi de auxilio Athenienfibus mittendo.

Vel

(*d*) al. *comparate.*

Vel quieturum eum in regno, si Populo Romano socios defendere liceat; vel Romanos quiescere, si malint, passurum, atque ipsum auxilia, quæ facile adversus Philippum tueri Athenas possent, missurum. Gratiæ regi ab Senatu actæ, responsumque; *tutari socios Populo Romano animo esse: si qua re ad id bellum opus sit, indicaturos Regi Regnique ejus opes scire subsidia firma ac fidelia suæ reipublicæ esse.* Munera deinde legatis in singulos quinûm millium æris ex Senatusconsulto missa. Quum delectum Consules haberent pararentque, quæ ad bellum opus essent; civitas religiosa, in principiis maxime novorum bellorum, supplicationibus habitis jam, & obsecratione circa omnia pulvinaria facta: ne quid prætermitteretur, quod aliquando factum esset; *ludos Jovi donumque vovere Consulem, cui provincia Macedonia evenisset, jussit.* Moram voto publico Licinius pontifex maximus attulit, qui negavit *ex incerta pecunia vovere debere. Si ea pecunia non posset in bellum usui esse; reponi statim debere, nec cum alia pecunia misceri. Quod nisi factum esset, votum rite solvi non posse.* Quamquam & res, & auctor movebat; tamen ad collegium pontificum referre Consul jussus: si posset recte votum incertæ pecuniæ suscipi. *Posse, rectiusque etiam esse, pontifices decreverunt.* Vovit in eadem verba Consul, præeunte maximo pontifice, quibus antea quinquennalia vota suscipi solita erant: præterquam quod tanta pecunia, quantam tum, quum solveretur, Senatus censuisset, ludos, donaque facturum vovit. Toties ante ludi magni de certa pecunia voti erant: ii primi de incerta.

Romanorum responsio.

Romani religiosi.

Ludi ex incerta pecunia voti.

CAP. X. Omnium animis in bellum Macedonicum versis, repente nihil minus eo tempore timentibus, Gallici tumultus fama exorta est. Insubres, Cenomanique, & Boji, excitis Statiellis Iriatibusque, (*e*) & ceteris Ligustinis populis, Amilcare Pœno duce, qui in iis locis de Asdrubalis exercitu substiterat, Placentiam invaserant: & direpta urbe, ac per iram magna ex parte incensa, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinasque relictis, trajecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinæ urbis audita clades, spatium colonis dedit ad claudendas portas, præsidiaque per muros disponenda. Ut obsiderentur tamen prius quam expugnarentur: nuntiosque mitterent ad prætorem (*f*) Romanum. L. Furius Purpurio, qui tum provinciæ præerat, cetero ex Senatusconsulto exercitu dimisso, præter quinque millia sociûm ac Latini nominis, cum iis copiis in proxima regione provinciæ circa Ariminum substiterat. Is tum Senatui scripsit, quo in tumultu provincia esset. *Duarum coloniarum, quæ ingentem illam tempestatem Punici belli subterfugissent, alteram captam ac direptam ab hostibus, alteram oppugnari. Nec in exercitu suo satis præsidii colonis laborantibus fore, nisi quinque millia sociûm quadraginta millibus hostium (tot enim in armis esse) trucidanda objicere velit, & tanta sua clade, jam inflatos excidio coloniæ Romanæ, augere hostium animos.*

Gallici tumultus. Amilcare duce.

Placentia à Gallis capta & direpta.

Cremona oppugnata.

Reliquæ urbes auxilium à Romanis petunt.

CAP. XI. His literis recitatis decreverunt, *ut C. Aurelius Consul exercitum, cui in Etruriam ad conveniendum diem edixerat, Arimini eadem die adesse juberet; & aut ipse, si per commodum reipublicæ posset, ad opprimendum Gallicum tumultum proficisceretur: aut L. Furio prætori scriberet, ut quum ad eum legiones ex Etruria venissent, missis invicem earum quinque millibus, sociorum, qui interim Etruriæ præsidio essent, proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione.* Legatos item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Carthaginem, eosdem in Numidiam ad Masanissam, Carthaginem, *ut nuntiarent, civem eorum Amilcarem relictum in Gallia, haud satis scire ex Asdrubalis prius, an ex Magonis postea exercitu, bellum contra fœdus facere. Exercitus Gallorum, Ligurumque excivisse ad arma contra Populum Romanum. Eum si pax placeret, revocandum illis, & dedendum Populo Romano, esse:* simul nuntiare jussi, *perfugas sibi non omnes redditos esse. Magnam partem eorum palam Carthagini obversari dici: quos comprehendi conquirique debere, ut sibi ex fœdere restituantur.* Hæc ad Carthaginienses mandata. Masanissæ *gratulari jussi, quod non patrium modo recuperasset regnum, sed parte florentissima Syphacis finium adjecta etiam auxisset.* Nuntiare præterea jussi, *bellum cum rege Philippo susceptum, quod Carthaginienses auxiliis juvisset, injuriasque inferendo sociis Populi Romani flagrante bello Italia, coëgisset classes exercitusque in Græciam mitti; & destinendo copias, causa imprimis fuisset serius in Africam trajiciendi. Petere, ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum.* Dona ampla data, quæ ferrent regi: vasa aurea argenteaque, toga purpurea, & palmata tunica, cum eburneo scipione, & toga prætexta cum curuli sella: jussique polliceri, *si quid ei* (*g*) *ad firmandum augendumque regnum opus esse judicasset, enixe id Populum Romanum merito ejus præstaturum.* Verminæ quoque Syphacis filii legati, per eos dies Senatum adierunt; *excusantes errorem adolescentiamque, & culpam omnem in fraudem Carthaginiensium avertentes. Et Masanissam Romanis ex hoste amicum factum: Verminam quoque annixurum, ne officiis in Populum Romanum aut à Masanissa, aut ab ullo alio vincatur. Petere ut rex, sociusque, & amicus ab Senatu appellaretur.* Responsum legatis est: *& patrem ejus Syphacem sine causa ex socio & amico hostem repente Populi Romani factum: & eum ipsum rudimentum adolescentiæ bello lacessentem Romanos posuisse. Itaque pacem illi prius petendam à Populo Romano esse, quam ut rex, sociusque, & amicus appelletur. Nominis ejus honorem pro magnis erga se regum meritis dare Populum Romanum consuesse. Legatos Romanos in Africa fore: quibus mandaturum Senatum, ut Verminæ pacis dent leges: liberum arbitrium eis Populo Romano permittente. Si quid ad eas addi, demi, mutarive vellet, rursus ab Senatu ei postulandum fore.* Legati cum iis mandatis in Africam missi, C. Terentius Varro, P. Lucretius, Cn. Octavius. Quinqueremes singulis datæ.

Quod decernitur.

Legati Romanorum de bello gallico ad Carthaginienses.

Ad Masanissam.

Dona ad regem Masanissam lata.

Verminæ legati ad Senatum de pace.

Romanorum responsio.

Legati Rom. in Africam.

CAP. XII. Literæ deinde in Senatu recitatæ sunt Q. Minucii prætoris, cui Bruttii provincia erat; *pecuniam Locris ex Proserpinæ thesauris*

Locris ex Proserpinæ

(*e*) al. Sallyis, Ilvatibusque. (*f*) al. ad Populum. (*g*) al. *ipsi*.

ſerpinæ theſauris pecunia clam ſublata.

ris nocte clam ſublatam: nec ad quos pertineat facinus, veſtigia ulla exſtare. Indigne paſſus Senatus, non ceſſari ab ſacrilegiis: & ne Pleminium quidem tam clarum recensque noxæ ſimul ac pœnæ exemplum, homines deterrere. Cn. Aurelio Conſuli negotium datum, ut ad prætorem in Bruttios ſcriberet: *Senatui placere, quæſtionem de expilatis theſauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius prætor triennio ante habuiſſet. Quæ inventa pecunia eſſet, reponi. Si quo minus inventum foret, expleri: ac piacularia, ſi videretur, ſicut ante pontifices cenſuiſſent, fieri cauſa expiandæ violationis ejus templi.*

Prodigia.

Prodigia etiam ſub idem tempus pluribus locis nuntiata acciderunt. *In Lucanis cœlum arſiſſe afferebant. Priverni ſereno per diem totum rubrum ſolem fuiſſe. Lanuvii templo Soſpitæ Junonis nocte ſtrepitum ingentem exortum. Jam animalium obſcœni fœtus pluribus locis nuntiabantur. In Sabinis incertus infans natus, maſculus an fœmina eſſet. Alter ſexdecim jam annorum item ambiguo ſexu inventus. Fruſinone agnus cum ſuillo capite, Sinueſſæ porcus cum capite humano natus: in Lucanis in agro publico equuleus cum quinque pedibus.* Fœda omnia & deformia; errantisque in alienos fœtus naturæ viſa. Ante omnia abominati ſemimares, juſſique in mare extemplo deportari: ſicut proxime C. Claudio, M. Livio Conſulibus deportatus ſimilis

Procurata.

prodigii fœtus erat. Nihilo minus decemviros adire libros de portento eo juſſerunt. Decemviri ex libris res divinas easdem, quæ proxime ſecundum id prodigium factæ eſſent, imperarunt. Carmen præterea ab ter novenis virginibus cani per urbem juſſerunt, donumque Junoni reginæ ferri. Ea uti fierent, C. Aurelius Conſul ex decemvirorum reſponſo curavit. Carmen ſicut patrum memoria Livius, ita tum condidit P. Licinius Tegula.

Pecunia Proſerpinæ reſtituta. Privatorum querelæ ad Senatum de pecunia Conſulibus mutua data.

CAP. XIII. Expiatis omnibus religionibus (nam etiam Locris ſacrilegium perveſtigatum à Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in theſauros repoſita) quum Conſules in provincias proficiſci vellent; privati frequentes, quibus ex pecunia, quam M. Valerio & M. Claudio Conſulibus mutuam dederant, tertia penſio debebatur eo anno, adierunt Senatum: quia Conſules, quum ad novum bellum, quod magna claſſe magnisque exercitibus gerendum eſſet, vix ærarium ſufficeret, negaverant eſſe, unde iis in præſentia ſolveretur. Senatus querentes eos non ſuſtinuit, *ſi in Punicum bellum pecunia data, in Macedonicum quoque bellum uti reſpublica vellet, aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quam publicatam, pro beneficio tamquam ob noxam ſuam pecuniam fore?* Quum & privati æquum poſtularent, nec tamen ſolvendo ære alieno reſpublica eſſet, quod medium inter æquum &

Quibus agri adſignati.

utile erat, decreverunt: *ut, quoniam magna pars eorum agros vulgo venales eſſe diceret, & ſibimet emptis opus eſſe; agri publici, qui intra quinquageſimum lapidem eſſet, copia iis fieret. Conſules agrum æſtimaturos, & in jugera aſſes vectigales, teſtandi cauſa publicum agrum eſſe, impoſituros: ut ſi quis, quum ſolvere poſſet populus, pecuniam habere, quam agrum mallet, reſtitueret agrum populo.* Læti eam conditionem privati accepere. Trientius, Tabuliuſque is ager, quia pro tertia parte pecuniæ datus erat, appellatus.

P. Sulpicius in Macedoniam trajicit.

CAP. XIV. Tum P. Sulpicius, ſecundum vota in Capitolio nuncupata, paludatus cum lictoribus profectus ab urbe, Brundufium venit, & veteribus militibus voluntariis ex Africano exercitu in legiones deſcriptis, navibusque ex claſſe Conſulis Cornelii lectis; altera die, quam à Brunduſio ſolvit, in Macedoniam trajecit. Ibi ei præſto fuere Athenienſium

Athenienſes à Philippo obſeſſi.

legati, orantes, *ut ſe obſidione eximeret.* Miſſus extemplo Athenas eſt C. Claudius Cento, cum viginti longis navibus, & militum copiis. Neque enim ipſe rex Athenas obſidebat. Eo maxime tempore Abydum oppugnabat, jam cum Rhodiis & Attalo navalibus certaminibus, neutro feliciter prælio, vires expertus. Sed animos ei faciebat, præter ferociam inſitam, fœdus ictum cum Antiocho Syriæ rege: diviſæque jam cum eo Ægypti opes; cui, morte audita Ptolemæi regis, ambo imminebant.

Cauſa belli Athenienſium cum Philippo.

Contraxerant autem ſibi cum Philippo bellum Athenienſes haudquaquam digna cauſa: dum ex vetere fortuna nihil præter animos ſervant.

AcarnanesCereris templum ingreſſi.

Acarnanes duo juvenes per initiorum dies, non initiati, templum Cereris, imprudentes religionis, cum cetera turba ingreſſi ſunt. Facile eos ſermo prodidit, abſurde quædam percunctantes: deductique ad antiſtites templi, quum palam eſſet per errorem ingreſſos; tamquam

Interfecti ſunt.

ob infandum ſcelus, interfecti ſunt. Id tam fœde atque hoſtiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit: impetravitque ab eo, ut

Acarnanes bellum Athenienſibus inferunt.

datis Macedonum auxiliis, bellum ſe inferre Athenienſibus pateretur. Hic exercitus primo terram Atticam ferro igniqne depopulatus, cum omnis generis præda in Acarnaniam rediit: & irritatio animorum ea prima fuit. Poſtea juſtum bellum decretis civitatis ultro

Attalus Athenas venit.

indicendo factum. Attalus enim Rex, Rhodiique ſecuti cedentem in Macedoniam Philippum, quum Æginam veniſſent; rex Piræeum, renovandæ firmandæque cum Athenienſibus ſocietatis cauſa, trajecit. Civitas omnis obviam effuſa cum conjugibus ac liberis, ſacerdotes cum inſignibus ſuis, exceperunt.

Populum ſcripto alloquitur.

CAP. XV. In concionem extemplo populus vocatus, ut rex, quæ vellet, coram ageret: deinde *ex dignitate magis viſum, ſcribere eum, de quibus videretur, quam præſentem aut referendis ſuis in civitatem beneficiis erubeſcere, aut ſignificationibus acclamationibuſque multitudinis, aſſentatione immodica pudorem onerantis.* In literis autem, quæ miſſæ in concionem, recitatæque ſunt, *commemoratio erat beneficiorum, primum in civitatem ſociam: deinde rerum, quas adverſus Philippum geſſiſſet: ad poſtremum adhortatio, capeſſendi* (*b*) *bellum, dum ſe, dum Rhodios, tum quidem, dum etiam Romanos haberent. Nequicquam poſtea, ſi tum ceſſaſſent, prætermiſſam occaſionem quæſituros.*

Rhodii legati ad Athenienſes.

Rhodii deinde legati auditi ſunt: quorum recens erat beneficium, quod naves longas quatuor Athenienſium captas nuper à Macedonibus, recu-

Athenienſes

peratasque remiſerant. Itaque ingenti conſenſu bel-

Ttt

(*b*) al. *capeſſendum.*

bellum decernunt adversus Philippum. Honores Attalo & Rhodiis habiti.

ſu bellum adverſus Philippum decretum. Honores regi primum Attalo immodici, deinde & Rhodiis habiti: tum primum mentio illata de tribu, quam Attalida appellarent, ad decem veteres tribus addenda: & Rhodiorum populus corona aurea virtutis gratia donatus, civitasque Rhodiis data, quemadmodum Rhodii prius Athenienſibus dederant. Secundum hæc rex Attalus Æginam ad claſſem ſe recepit. Rhodii Ciam ab Ægina, inde, per inſulas, Rhodum navigarunt, omnibus, præter (*) Andrum Parumque, & (**) Cythnum, quæ præſidiis Macedonum tenebantur, in ſocietatem acceptis.

Socii Attali Regis & Rhodiorum.

Attalum Æginæ miſſi in Ætoliam nuntii, exſpectatique inde legati aliquamdiu nihil agentem tenuere: & neque illos exire ad arma potuit, gaudentes utcumque compoſita cum Philippo pace: & ipſe, Rhodiique, ſi inſtitiſſent tunc Philippo, egregium liberatæ per ſe Græciæ titulum habere potuiſſent; patiendo rurſus eum in Helleſpontum trajicere, occupantemque Græciæ (*i*) opportuna loca vires colligere, bellum aluere, gloriamque ejus geſti perfectique, Romanis conceſſerunt.

Negligentia Attali & Rhodiorum.

Philippi regius animus.

CAP. XVI. Philippus magis regio animo eſt uſus: qui quum Attalum Rhodiosque hoſtes non ſuſtinuiſſet, ne Romano quidem, quod imminebat, bello territus, Philocle quodam ex præfectis ſuis cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Athenienſium agros miſſo, claſſe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret; ipſe terra eodem cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis pergit. Et Maroneam quidem primo impetu expugnavit: Ænum inde cum magno labore, poſtremo proditione Ganymedis præfecti Ptolemæi cepit. Deinceps alia caſtella, Cypſela, & Doriſcon, & Serrheum, occupat. Inde progreſſus ad Cherſoneſum, Elæunta, & Alopeconneſum, tradentibus ipſis, recipit. Callipolis quoque, & Madytos dedita, & caſtella quædam ignobilia.

Philippus varias urbes ad Helleſpontum capit.

Abydus obſidetur.

Abydeni ne legatis quidem admiſſis, regi portas clauſerunt. Ea oppugnatio diu Philippum tenuit: eripique ex obſidione, ni ceſſatum ab Attalo & Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in præſidium, Rhodii quadriremem unam ex claſſe, quum ad (***) Tenedum ſtaret, miſerunt. Eodem poſtea quum jam vix ſuſtinerent obſidionem, & ipſe Attalus quum trajeciſſet, ſpem tantum auxilii ex propinquo oſtendit, neque terra, neque mari adjutis ſociis.

Abydeni à ſociis derelicti.

CAP. XVII. Abydeni primo tormentis per muros diſpoſitis, non terra modo adeuntes aditu arcebant: ſed navium quoque ſtationem infeſtam hoſti faciebant. Poſtea quum & muri pars ſtrata ruinis, & ad interiorem raptim oppoſitum murum cuniculis jam perventum eſſet: legatos ad regem de conditionibus tradendæ urbis miſerunt. Paciſcebantur autem, *ut Rhodiam quadriremem, cum ſociis navalibus, Attalique præſidium mitti liceret: atque ipſis urbe excedere cum ſingulis veſtimentis.* Quibus quum Philippus nihil pacati, niſi omnia permittentibus, reſpondiſſet: adeo renuntiata hæc legatio ab indignatione ſimul ac deſperatione iram accendit, ut ad Saguntinam rabiem verſi, matronas omnes in templo Dianæ, pueros ingenuos, virginesque, infantes etiam cum ſuis nutricibus, in gymnaſium includi juberent: aurum & argentum in forum deferri, veſtem pretioſam in naves Rhodiam (****) Cyzicenamque, quæ in portu erant, conjici: ſacerdotes, victimasque adduci, & altaria in medio poni. Ibi delecti primum, qui ubi cæſam aciem ſuorum pro diruto muro pugnantem vidiſſent, extemplo conjuges, liberosque interficerent: aurum, argentum, veſtemque, quæ in navibus eſſet, in mare dejicerent: tectis publicis, privatisque, quamplurimis locis poſſent, ignes ſubjicerent: & ſe facinus perpetraturos, præeuntibus execrabile carmen ſacerdotibus, jurejurando adacti: tum militaris ætas jurare, *neminem vivum, niſi victorem, acie exceſſurum.* Hi memores Deorum adeo pertinaciter pugnaverunt, ut quum nox prælium diremptura eſſet, rex prior territus rabie eorum, pugna abſtiterit. Principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat; quum paucos & confectos vulneribus ac laſſitudine ſupereſſe prælio cernerent, luce prima ſacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

Abydenorum rabies.

Urbs deditur.

CAP. XVIII. Ante deditionem ex iis legatis Romanis, qui Alexandriam miſſi erant, M. Æmilius trium conſenſu (*k*) minimus natu, audita obſidione Abydenorum, ad Philippum venit. Qui queſtus *Attalo Rhodiisque arma illata, & quod tum maxime Abydum oppugnaret; quum rex, ab Attalo & Rhodiis ultro ſe bello laceſſitum* diceret: *Num Abydeni quoque*, inquit, *ultro tibi intulerunt arma?* Inſueto vera audire, ferocior oratio viſa eſt, quam quæ habenda apud regem eſſet. *Ætas*, inquit, *& forma, & ſuper omnia Romanum nomen te ferociorem facit. Ego autem primum velim vos fœderum memores ſervare mecum pacem. Si bello laceſſeritis, mihi quoque in animo eſt facere, ut regnum Macedonum, nomenque, haud minus quam Romanum, nobile bello ſentiatis.* Ita dimiſſo legato, Philippus auro argentoque, quæ coacervata erant, accepto; hominum prædam omnem amiſit. Tanta enim rabies multitudinem invaſit, ut repente proditos rati, qui pugnantes mortem occubuiſſent, perjuriumque aliis alii exprobrantes, & ſacerdotibus maxime, qui

Legati Romani audax oratio ad Philippum.

Furor Abydenorum, ſeipſos occidentium.

(*i*) al. Thraciæ. (*k*) al. Ante deditionem ex tribus legatis . . . . M. Æmilius duorum conſenſu &c.

(*) Andrum) Hujus Iuſulæ maris Ægæi numisma Vid. Tab. LIII. num. 3. in quo Minerva & noctua indicat, Athenienſibus Andrios deditos fuiſſe.

(**) Cythnum) Et hujus Inſulæ maris Ægæi, minoris tamen famæ, numiſma repræſentatur. Tab. LIII. num. 4.

(***) Tenedum) Tenedi inſulæ in Ægæo mari numisma, Tab. LIII. num. 5. exhibet in adverſa figuram bicipitem, virum & mulierem, amborumque fidem maritalem adumbrantem. Averſa bipennem oſtendit, ob legem à Tene Rege, à quo Inſulæ nomen eſt, in adulteros latam, vi cujus utrique caput amputandum. Lyra Apollinis cultum ejus indicat. Mures additi quod Apollo mures agros vaſtantes ſagittis confecerat, indeque ei cognomen impoſitum Smynthei; qua voce Græci mures appellant; Uva tandem & abundantiam & bonitatem vini notat. Conf. BEGER. Th. Br. T. I. 422.

(****) Cyzicenamque) Cyzicenorum nummus, vel Stater Cyzicenus, ex adverſa Proſerpinæ caput, quam Cyziceni colebant, exhibet; ex averſa leo Cybeles cultum, piſcis Iuſulæ Cyzici ſitum, utpote Propontidis florentiſſimæ indicat. Conf. BEGER. l. c. p. 490.

qui quos ad mortem devovissent, eorum deditionem vivorum hosti fecissent: repente omnes ad cædem conjugum liberorumque discurrerent: seque ipsi per omnes vias lethi interficerent. Obstupefactus eo furore rex, suppressit impetum militum: &, *triduum se ad moriendum Abydenis dare*, dixit. Quo spatio plura facinora in se victi ediderunt, quam infesti edidissent victores: nec nisi quem vincula, aut alia necessitas mori prohibuit, quisquam vivus in potestatem venit. Philippus, imposito Abydi præsidio, in regnum rediit. Quum velut Sagunti excidium Annibali, sic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos fecisset, nuntii occurrerunt, *Consulem jam in Epiro esse, & Apolloniam terrestres copias, navales Corcyram in hiberna deduxisse.*

Responsum Carthaginiensium de Amilcare.

CAP. XIX. Inter hæc legatis, qui in Africam missi erant de Amilcare Gallici exercitus duce, responsum à Carthaginiensibus est, *nihil ultra se facere posse, quam ut exilio eum mulctarent, bonaque ejus publicarent. Perfugas & fugitivos, quos inquirendo vestigare potuerint, reddidisse: & de ea re missuros legatos Romam, qui Senatui satisfacerent.* Ducenta millia modiûm tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miserunt. Inde in Numidiam ad reges profecti legati. Dona data Masanissæ, mandataque edita. Equites Numidæ (quum duo millia daret) accepti. Ipse in naves imponendos curavit: & cum ducentis millibus modiûm tritici, ducentis hordei, in Macedoniam misit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is ad primos fines regni legatis obviam progressus, *ut scriberent ipsi quas vellent pacis conditiones permisit. Omnem pacem bonam justamque fore sibi cum Populo Romano.* Datæ leges pacis, jussusque ad eam confirmandam, mittere legatos Romam.

Auxilia Masanissæ.

Verminæ pax data.

L. Corn. Lentulus ex Hispania redux.

CAP. XX. Per idem tempus L. Cornelius Lentulus proconsul ex Hispania rediit. Qui quum in Senatu res ab se permultos annos fortiter feliciterque gestas exposuisset, postularetque, *ut triumphanti sibi invehi liceret in urbem; res triumpho dignas esse censebat Senatus: sed exemplum à majoribus non accepisse: ut qui neque Dictator, neque Consul, neque prætor res gessisset, triumpharet. Proconsule illum Hispaniam provinciam, non Consulem, aut prætorem, obtinuisse.* Decurrebatur tamen eo, *ut ovans urbem iniret;* intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno plebis, qui *nihilo magis id more majorum, aut ullo exemplo, futurum diceret.* Postremo victus consensu Patrum tribunus cessit: & Senatusconsulto L. Lentulus ovans urbem est ingressus. Argenti tulit ex præda quadraginta quatuor millia pondo: auri duo millia quadringenta quinquaginta. Militibus ex præda centum viginti asses divisit.

Triumphum petit.

Ovans urbem ingreditur.

CAP. XXI. Jam exercitus consularis ab Aretio Ariminum traductus erat, & quinque millia sociûm Latini nominis ex Gallia in Etruriam transierant. Itaque L. Furius magnis itineribus ab Arimino adversus Gallos, Cremonam tum obsidentes, profectus, castra mille quingentorum passuum intervallo ab hoste posuit. Occasio egregie rei gerendæ fuit, si protinus de via ad castra oppugnanda duxisset. Palati passim vagabantur per agros, nullo satis firmo relicto præsidio. Lassitudini militum timuit, quod raptim ductum agmen erat. Galli clamore suorum ex agris revocati, omissa præda, quæ in manibus erat, castra repetivêre, & postero die in aciem progressi. Nec Romanus moram pugnandi fecit. Sed vix spatium instruendi fuit, eo cursu hostes in prælium venerunt. Dextra ala (in alas divisum socialem exercitum habebat) in prima acie locata est: in subsidiis duæ Romanæ legiones. M. Furius dextræ alæ, legionibus M. Cæcilius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) præpositi. Prætor secum duos legatos, Cn. Lætorium, & P. Titinium habebat: cum quibus circumspicere, & obire ad omnes hostium subitos conatus posset. Primo Galli omni multitudine in unum locum adnixi, obruere atque obterere sese dextram alam, quæ prima erat, sperarunt posse. Ubi id parum procedebat, circumvenire à cornibus, & amplecti hostium aciem (quod multitudini (*l*) adversus paucos facile videbatur) conati sunt. Id ubi vidit prætor, ut & ipse dilataret aciem, duas legiones ex subsidiis, à dextra lævaque, alæ quæ in prima acie pugnabat, circumdat; *ædemque Deo Jovi vovit,* (*m*) *si eo die hostes fudisset.* L. Valerio imperat, ut, parte altera, duarum legionum equites, altera sociorum equitatum in cornua hostium emittat, nec circumvenire (*n*) eos aciem patiatur. Simul & ipse, ut extenuatam mediam diductis cornibus aciem Gallorum vidit, signa inferre confertos milites, & perrumpere ordines jubet. Et cornua ab equitibus, & medii à pedite pulsi: ac repente, quum omni parte cæde ingenti sternerentur, Galli terga vertunt, fugaque effusa repetunt castra. Fugientes persecutus eques, mox & legiones insecutæ in castra impetum fecerunt. Minus sex millia hominum inde effugerunt. Cæsa & capta supra quinque & triginta millia cum signis militaribus octoginta, carpentis Gallicis, multa præda oneratis, plus ducentis. Amilcar dux Pœnus eo prælio cecidit, & tres imperatores nobiles Gallorum. Placentini captivi ad duo millia liberorum capitum redditi colonis.

Furii prælium cum Gallis ad Cremonam.

Galli victi terga vertunt.

Clades Gallorum.

Amilcar occisus.

CAP. XXII. Magna victoria lætaque Romæ fuit: Literis allatis, supplicatio in triduum decreta est. Romanorum sociorumque ad duo millia eo prælio ceciderunt plurimi dextræ alæ, in quam primo impetu vis ingens hostium illata est. Quamquam per prætorem (*o*) prope debellatum erat, Consul quoque C. Aurelius perfectis, quæ Romæ agenda fuerant, profectus in Galliam, victorem exercitum à prætore accepit. Consul alter, quum autumno ferme exacto in provinciam venisset, circa Apolloniam hibernabat. Ab classe, quæ Corcyræ subducta erat, C. Claudius, triremesque Romanæ (sicut ante dictum est) Athenas missæ, quum Pyræeum pervenissent, despondentibus jam animos sociis, spem ingentem

Supplicatio in triduum ob partam victoriam.

Romanorum jactura.

Res Græciæ.

Athenæ à sociis defensæ.

(*l*) quod in multitudine. (*m*) al. *ædesque duas Jovi vovit.* al. *ædemque Dijovi vovit.*
(*n*) al. circumire. (*o*) al. à prætore.

gentem attulerant. Nam & terrestres ab Corintho, quæ per Megaram incursiones in agros fieri solitæ erant, non fiebant, & prædonum à Chalcide naves, quæ non mare solum infestum, sed etiam omnes finitimos agros Atheniensibus fecerant, non modo Sunium superare, sed nec extra fretum Euripi committere aperto mari se audebant. Supervenerunt his tres Rhodiæ quadriremes, & erant Atticæ tres apertæ naues, ad tuendos maritimos agros comparatæ. Hac classe si urbs agrique Atheniensium defenderentur, satis in præsentia existimanti Claudio esse, majoris etiam rei fortuna oblata est.

Consilia de occupanda Chalcide.

CAP. XXIII. Exules ab Chalcide regiorum injuriis pulsi, attulerunt, *occupari Chalcidem sine certamine ullo posse. Nam & Macedonas, quia nullus in propinquo sit hostium metus, vagari passim: & oppidanos præsidio Macedonum fretos, custodiam urbis negligere.* His auctoribus profectus, quamquam Sunium ita mature pervenerat, ut inde provehi ad primas angustias Eubœæ posset, ne superato promontorio conspiceretur, classem in statione usque ad noctem tenuit. Primis tenebris movit: & tranquillo provectus Chalcidem, paullo ante lucem, qua infrequentissima urbis sunt, paucis militibus turrim proximam, murumque circa scalis cepit: alibi sopitis custodibus, alibi nullo custodiente, progressi inde ad frequentia ædificiis loca, custodibus interfectis, refractaque porta, ceteram multitudinem armatorum acceperunt. Inde in totam urbem discursum est: aucto etiam tumultu, quod circa forum ignis tectis injectus erat. Conflagrarunt & horrea regia, & armamentarium cum ingenti apparatu machinarum, tormentorumque. Cædes inde passim fugientium pariter ac repugnantium fieri cepta est. Nec ullo jam, qui militaris ætatis esset, non aut cæso, aut fugato, Sopatro etiam Acarnane præfecto præsidii interfecto: præda omnis primo in forum collata, deinde in naves imposita. Carcer etiam ab Rhodiis refractus: emissique captivi, quos Philippus tamquam in tutissimam custodiam condiderat. Statuis inde regis dejectis truncatisque, signo receptui dato, conscenderunt naves; & Piræeum, unde profecti erant, redierunt. Quod si tantum militum Romanorum fuisset, ut & Chalcis teneri, & non deseri præsidium Athenarum potuisset; magna res, principio statim belli, Chalcis & Euripus adempta regi forent. Nam ut terra Thermopylarum angustiæ Græciam, ita mari fretum Euripi claudit.

Chalcis à Romanis capta & direpta.

Philippus sero Chalcidi auxilium fert.

CAP. XXIV. Demetriade tum Philippus erat. Quo quum esset nuntiata clades sociæ urbis, quamquam serum auxilium perditis erat, tamen quæ proxima auxilio est, ultionem petens, cum expeditis quinque millibus peditum, & trecentis equitibus extemplo profectus, cursu prope Chalcidem contendit; haudquaquam dubius opprimi Romanos posse. A qua destitutus spe, nec quidquam aliud, quam ad deforme spectaculum semirutæ ac fumantis sociæ urbis, quum venisset; paucis, vix qui sepelirent bello absumptos relictis, æque raptim ac venerat, transgressus ponte Euripum, per Bœotiam, Athenas ducit, pari incepto haud disparem eventum ratus responsurum. Et respondisset, ni speculator (hemerodromos vocant Græci, ingens die uno cursu emetientes spatium) contemplatus regium agmen è specula quadam, prægressus nocte media Athenas pervenisset. Idem ibi somnus, eademque negligentia erat, quæ Chalcidem dies ante paucos prodiderat. Excitati nuntio trepido & prætor Atheniensium, & Dioxippus præfectus cohortis mercede militantium auxiliorum, convocatis in forum militibus, tuba signum ex arce dari jubent, ut hostes adesse omnes scirent. Ita undique ad portas, post ad muros discurrunt. Paucas post horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem appropinquans urbi, conspectis luminibus crebris, & fremitu hominum trepidantium (ut in tali tumultu) exaudito, sustinuit signa: & considere ac conquiescere agmen jussit; vi aperta propalam usurus, quando parum dolus profuerat. Ab Dipylo (p) accessit. Porta ea, velut in ore urbis posita, major aliquanto, patentiorque, quam ceteræ, est: & intra eam extraque latæ sunt viæ, ut & oppidani dirigere aciem à foro ad portam possent: & extra limes mille ferme passus in Academiæ gymnasium ferens, pediti equitique hostium liberum spatium præberet. Eo limite Athenienses cum Attali præsidio, & cohorte Dioxippi, acie intra portam instructa, signa extulerunt. Quod ubi Philippus vidit, habere se hostes in potestate ratus, & diu optata cæde (neque enim ulli Græcarum civitatum infestior erat) expleturum, cohortatus milites, *ut, se intuentes, pugnarent, scirentque ibi signa, ibi aciem esse debere, ubi rex esset;* concitat in hostes equum, non ira tantum, sed etiam gloria elatus: quod ingenti turba completis etiam ad spectaculum muris, conspici se pugnantem egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis evectus in medios hostes, ingentem quum suis ardorem, tum pavorem hostibus injecit. Plurimos manu sua cominus eminusque vulneratos, compulsosque in portam, consecutus & ipse, quum majorem in angustiis trepidantium edidisset cædem, in temerario incepto tutum tamen receptum habuit: quia qui in turribus portæ erant, sustinebant tela, ne in permistos hostibus suos conjicerent. Intra muros deinde tenentibus milites Atheniensibus, Philippus signo receptui dato, castra ad Cynosarges (templum Herculis, gymnasiumque, & lucus erat circumjectus) posuit. Sed Cynosarges, & Lyceum, & quicquid sancti amœnive circa urbem erat, incensum est, dirutaque non tecta solum, sed etiam sepulcra: nec divini humanive juris quicquam præ impotenti ira est servatum.

Athenas venit, sed frustra.

Hemerodromus.

Philippus Athenas oppugnat.

Dipylon Athenis.

Athenienses urbe egrediuntur.

Prælium memorabile.

Philippus recedit.

Cynosarges & Lyceum incenduntur. Omnia circa Athenas diruuntur.

CAP. XXV. Postero die quum primo clausæ fuissent portæ, deinde subito apertæ, quia præsidium Attali ab Ægina, Romanique ab Pyræeo, intraverant urbem, castra ab urbe retulit rex tria ferme millia passuum. Inde Eleusinem profectus, spe improviso templi castellique, quod & imminet & circum-

Philippus frustra Eleusinem tentat.

(*p*) al. Ad Dipylon.

circumdatum est templo, capiendi: quum haudquaquam neglectas custodias animadvertisset, & classem à Pyræeo subsidio venire; omissæ incepto, Megaram, ac protinus Corinthum ducit.

It Argos.

Et quum Argis Achæorum concilium esse audisset, inopinantibus Achæis, concioni ipsi supervenit.

Achæis de bello adversus Nabin deliberantibus auxilium promittit.

Consultabant de bello adversus Nabin tyrannum Lacedæmoniorum: qui translato imperio à Philopœmene ad Cycliadem, nequaquam parem illi ducem, dilapsa cernens Achæorum auxilia, redintegraverat bellum, agrosque finitimorum vastabat; & jam urbibus quoque erat terribilis. Adversus hunc hostem, quum, quantum ex quaque civitate militum conscriberetur, consultarent; Philippus *dempturum se iis curam, quod ad Nabin & (*) Lacedæmonios attineret, pollicitus: nec tantum agros sociorum populationibus prohibiturum, sed terrorem omnem belli in ipsam Laconicam, ducto eo extemplo exercitu, translaturum.* Hæc oratio quum ingenti hominum assensu acciperetur: *Ita tamen æquum est*, inquit, *me vestra meis armis tutari, ne mea interim nudentur præsidiis. Itaque si vobis videtur, tantum parate militum, quantum ad Oreum, & Chalcidem, & Corinthum tuenda satis sint: ut meis ab tergo tutis, securus bellum Nabidi inferam & Lacedæmoniis.*

Achæi intelligunt, quo spectet Philippi benigna pollicitatio.

Non fefellit Achæos, quo spectasset tam benigna pollicitatio, auxiliumque oblatum adversus Lacedæmonios: id quæri, ut obsidem Achæorum juventutem educeret ex Peloponneso, ad illigandam Romano bello gentem. Et id quidem coarguere Cycliades prætor Achæorum nihil attinere ratus, id modo quum dixisset, *non licere legibus Achæorum de aliis rebus referre, quam propter quas convocati essent*; decreto de exercitu parando adversus Nabin facto, concilium fortiter ac libere habitum dimisit; inter assentatores regios ante eam (*q*) diem habitus. Philippus magna spe depulsus, voluntariis paucis militibus conscriptis, Corinthum, atque in Atticam terram rediit.

Philocles Atheniensium fines depopulatur.

CAP. XXVI. Per eos ipsos dies, quibus Philippus in Achaia fuit, Philocles præfectus regius ex Eubœa profectus, cum duobus millibus Thracum Macedonumque, ad depopulandos Atheniensium fines, è regione Eleusinis saltum Citheronis transcendit. Inde dimidia parte militum ad prædandum passim per agros dimissa, cum parte ipse occultus loco ad insidias opportuno consedit, ut si ex castello ab Eleusine in prædantes suos impetus fieret, repente hostes effusos ex improviso adoriretur. Non fefellere insidiæ.

Frustra Eleusinem oppugnat.

Itaque revocatis, qui discurrerant ad prædandum, militibus, instructisque ad oppugnandum castellum, Eleusinem profectus, cum multis inde vulneribus recessit, Philippoque se venienti ex Achaia conjunxit. Tentata & ab ipso rege oppugnatio ejus castelli est. Sed naves Romanæ Piræeo venientes, intromissumque præsidium, absistere incepto coëgerunt.

Philippus Athenas & Piræeum frustra tentat.

Diviso deinde exercitu, rex cum parte Philoclem Athenas mittit, cum parte ipse Piræeum pergit: ut dum Philocles subeundo muros, & comminanda oppugnatione contineret urbe Athenienses, ipsi Piræeum levi cum præsidio relictum expugnandi facultas esset. Ceterum nihilo ei Piræei, quam Eleusinis facilior, iisdem fere defendentibus, oppugnatio fuit. A Piræeo Athenas repente duxit. Inde eruptione subita peditum equitumque inter angustias semiruti muri, qui brachiis duobus Piræeum Athenis jungit, repulsus; omissa oppugnatione urbis, diviso cum Philocle rursus exercitu, ad vastandos agros profectus; quum priorem populationem sepulcris circa urbem diruendis exercuisset;

Atheniensium agros vastat.

ne quid inviolatum relinqueret, templa Deûm, quæ pagatim sacrata habebant, dirui atque incendi jussit.

Et templa circa Athenas diruit.

Exornata eo genere operum eximie terra Attica, & copia domestici marmoris, & ingeniis artificum, præbuit huic furori materiam. Neque enim diruere modo ipsa templa, ac simulacra evertere satis habuit: sed lapides quoque, ne integri cumularent ruinas, frangi jussit; & posteaquam non ita satiata, quam iræ exercendæ materia hæc deerat, agro hostium in Bœotiam excessit, nec aliud quicquam dignum memoria in Græcia egit.

CAP. XXVII. Consul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrrachium ad Apsum flumen habebat castra: quo arcessitum L. Apustium legatum, cum parte copiarum ad depopulandos hostium fines mittit.

Apustius extrema Macedoniæ populatur.

Varia castella capta.

Apustius extrema Macedoniæ populatus, Corrago, & Gerrhunio, & Orgesso castellis primo impetu captis, ad Antipatriam, in faucibus angustis sitam urbem venit: ac primo evocatos principes ad colloquium, ut fidei Romanorum se committerent, perlicere est conatus: deinde, ubi magnitudine ac mœnibus situque urbis freti, dicta aspernabantur; vi atque armis adortus, expugnavit, puberibusque interfectis, præda omni militibus concessa, dirui muros, atque urbem incendit.

Et Antipatria.

Hic metus Codrionem, satis validum & munitum oppidum, sine certamine ut dederetur Romanis, effecit. Præsidio ibi relicto, Ilion (nomen propter alteram in Asia urbem, quam oppidum, notius) vi capitur.

Tum Ilion.

Revertentem legatum ad Consulem cum satis magna præda, Athenagoras quidam regius præfectus in transitu fluminis à novissimo agmine adortus, postremos turbavit. Ad quorum clamorem & trepidationem quum revectus equo propere legatus signa convertisset, conjectisque in medium sarcinis aciem direxisset; non tulere impetum Romanorum militum regii. Multi ex iis occisi, plures capti.

Athenagoras regius præfectus repulsus.

Legatus incolumi exercitu reducto ad Consulem, remittitur inde extemplo ad classem.

CAP. XXVIII. Hac satis felici expeditione bello commisso, reguli ac principes accolæ Macedonum in castra Romana veniunt, Pleuratus Scerdilædi filius, & Amynander Athamanum rex, & ex Dardanis Bato, Longari filius.

Reguli & Principes plures Romanos sequuntur.

(*q*) al. eum.

(*) Lacedæmonios) Lacedæmoniorum numisma Vid. Tab. LIV. num. 2. Refert in adversa Polydori caput, cujus imagine Magistratus Lacedæmoniorum pro sigillo usi sunt; In aversa equitem Galeatum & Hastatum, equo insidentem, ad indicandam peritiam equorum, tum hastam & Cassidem Lacedæmoniorum inventum esse, Conf. BEGER. Th. Br. T.I. p. 150. 285. & 323.

filius. Bellum suo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre gesserat. Pollicentibus auxilia, respondit Consul, Dardanorum & Plevrati opera, quum exercitum in Macedoniam induceret, se usurum. Amynandro Ætolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ii quoque per id tempus venerant) mandat, *ut Æginæ rex, ubi hibernabat, classem Romanam opperiretur. Qua adjuncta, bello maritimo, sicut ante, Philippum urgeret.* Ad Rhodios quoque missi legati, *ut capesserent partem belli.* Nec Philippus segnius (jam enim in Macedoniam pervenerat) apparabat bellum. Filium Persea, puerum admodum, datis ex amicorum numero, qui ætatem ejus regerent, cum parte copiarum ad obsidendas angustias, quæ ad Pelagoniam sunt, mittit. Sciathum & Peparethum, haud ignobiles urbes, ne classi hostium prædæ ac præmio essent, diruit. Ad Ætolos mittit legatos, ne gens inquieta adventu Romanorum fidem mutaret.

Philippi apparatus.

Mittit ad Ætolos.

CAP. XXIX. Concilium Ætolorum statuta die, quod *Panætolium* vocant, futurum erat. Huic ut occurrerent, & legati regis iter accelerarunt, & ab Consule missus L. Furius Purpurio legatus venit. Atheniensium quoque legati ad id concilium occurrerunt. Primi Macedones, cum quibus recentissimum fœdus erat, auditi sunt: *Qui, nulla nova re, nihil se novi habere quod afferrent,* dixerunt: *Quibus enim de causis, experta inutili societate Romana, pacem cum Philippo fecissent, compositam semel servare eos debere. An imitari,* inquit unus ex legatis, *Romanorum licentiam, an levitatem dicam, mavultis? qui quum legatis vestris Romæ responderi ita jussissent, quid ad nos venitis, Ætoli, sine quorum auctoritate pacem cum Philippo fecistis? iidem nunc, ut bellum secum adversus Philippum geratis, postulant. Et antea propter vos, & pro vobis arma sumpta adversus eum simulabant: nunc vos in pace esse cum Philippo prohibent. Messanæ ut auxilio essent, primo in Siciliam conscenderunt: (r) iterum ut Syracusas oppressas ab Carthaginiensibus in libertatem eximerent. Et Messanam & Syracusas, & totam Siciliam ipsi habent, vectigalemque provinciam securibus & fascibus subjecerunt. Scilicet, sicut vos (*) Naupacti legibus vestris per magistratus à vobis creatos concilium habetis, socium hostemque libere, quem velitis, lecturi, pacem ac bellum arbitrio habituri vestro; sic Siculorum civitatibus, Syracusas, aut Messanam, aut Lilybæum indicitur concilium Prætor Romanus conventus agit: eo imperio evocati conveniunt: excelso in suggestu superba jura reddentem, stipatum lictoribus vident: virgæ tergo, secures cervicibus imminent: & quotannis alium atque alium dominum sortiuntur. Nec id mirari debent, aut possunt: quum Italiæ urbes Rhegium, Tarentum, Capuam, ne finitimas nominem, quarum ruinis crevit urbs Romana, ejusdem subjectas videant imperio. Capua quidem sepulcrum ac monumentum Campani populi, elato, & extorri ejecto ipso populo, superest; urbs trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, prodigium; relicta crudelius habitanda, quam si deleta foret. Furor est, si alienigenæ homines plus lingua & moribus & legibus, quam maris terrarumque spatio discreti, hæc tenuerint, sperare quicquam eodem statu mansurum. Philippi regnum officere aliquid videtur libertati vestræ: qui, quum merito vestro, vobis infestus esset: & nihil à vobis ultra quam pacem petiit, fidemque hodie pacis pactæ desiderat. Assuefacite his terris legiones externas, & jugum accipite. Sero ac nequicquam, quum dominum Romanum habebitis, socium Philippum quæretis. Ætolos, Acarnanas, Macedonas, ejusdem linguæ homines leves ad tempus ortæ causæ disjungunt conjunguntque: cum alienis, cum barbaris, æternum omnibus Græcis bellum est, eritque. Natura enim, quæ perpetua est, non mutabilibus in diem causis, hostes sunt. Sed unde cepit oratio mea, ibi desinet. Hoc eodem loco iidem homines de ejusdem Philippi pace triennio ante decrevistis, iisdem improbantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam & compositam turbare volunt. In qua consultatione nihil fortuna mutavit; cur vos mutetis, non video.*

Concilium Ætolorum Panætolium vocatur.

Macedonum legatorum oratio in concilio Ætolorum contra Romanos.

Artes Romanorum.

Græci barbaris natura hostes.

CAP. XXX. Secundum Macedonas, ipsis Romanis ita concedentibus jubentibusque, Athenienses, qui fœda passi, justius in crudelitatem sævitiamque regis invehi poterant, introducti sunt. Deploraverunt vastationem populationemque miserabilem agrorum. *Neque id se queri, quod hostilia ab hoste passi forent (esse enim quædam belli jura, quæ ut facere, ita pati sit fas) sata exuri, dirui tecta, prædas hominum pecorumque agi; misera magis, quam indigna patienti esse. Verum enim vero id se queri, quod is, qui Romanos alienigenas & barbaros vocet, adeo omnia simul divina humanaque jura polluerit, ut priore populatione cum infernis diis, secunda cum superis bellum nefarium gesserit: omnia sepulcra monumentaque diruta esse in finibus suis, omnium nudatos manes, nullius ossa terra tegi: delubra sibi fuisse, quæ quondam pagatim habitantes in parvis illis castellis vicisque consecrata, ne in unam urbem quidem contributi majores sui deserta reliquerint. Circa ea omnia templa Philippum infestos circumtulisse ignes: semiusta & truncata simulacra Deûm inter prostratos jacere postes templorum. Qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam opulentamque; talem eum, si liceat, Ætoliam, Græciamque omnem facturum. Urbis quoque suæ similem deformitatem futuram fuisse, nisi Romani subvenissent. (s) Eodem enim scelere urbem colentis Deos, præsidemque arcis Minervam, petitam: eodem Eleusinæ Cereris templum, eodem Piræei Jovem Minervamque; sed ab eorum non templis modo, sed etiam mœnibus vi atque armis repulsum, in ea delubra, quæ sola religione tuta fuerint, sævisse. Itaque se orare atque obsecrare Ætolos, ut miserti Atheniensium, ducibus Diis immortalibus, deinde Romanis, qui secundum Deos plurimum possint, bellum susciperent.*

Atheniensium legatorum oratio in Ætolorum concilio.

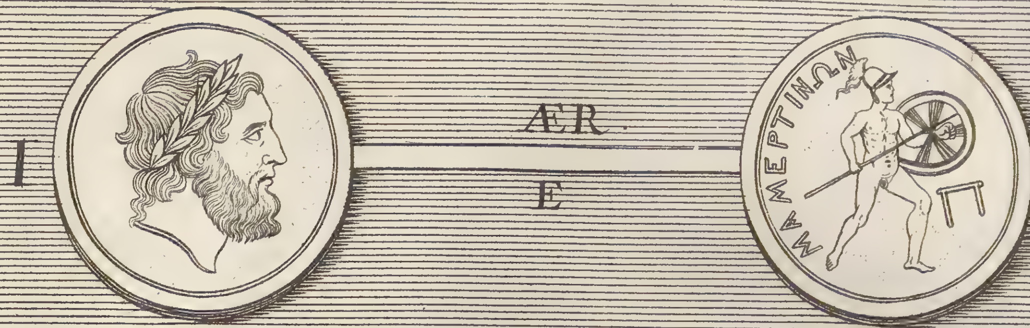
CAP.

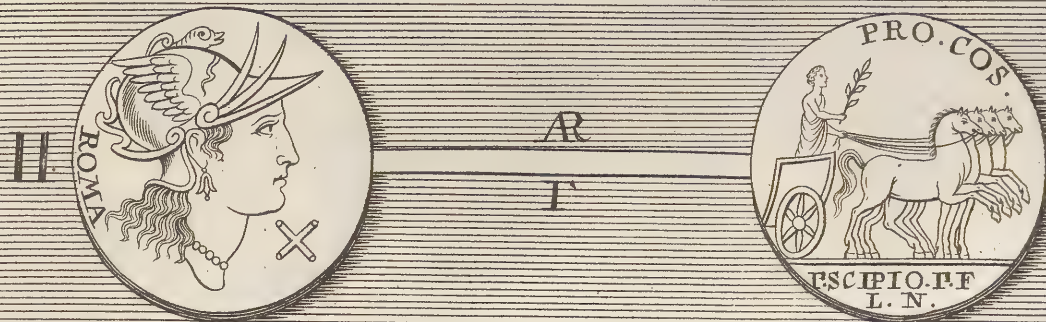
(r) al. *exscenderunt.* (s) al. *venissent.*

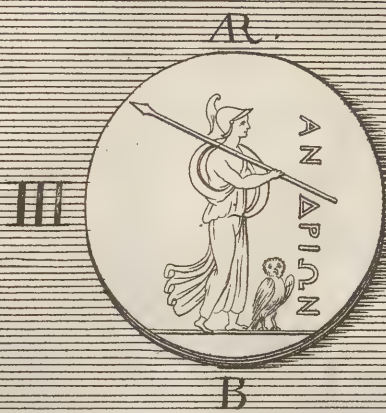
(*) Naupacti) Urbis Ætoliæ Naupacti numisma vid. Tab. LIV. num. 3. quod Dianam Venatricem in adversa exhibet, in aversa per Aprum indicatur Naupacti incolas Ætolis deditos fuisse, qui Apro Calydonio in numismatibus suis expresso venationem jactabant. Conf. BEGER. Th. Br. T. I. p. 464.

TAB. LIII.

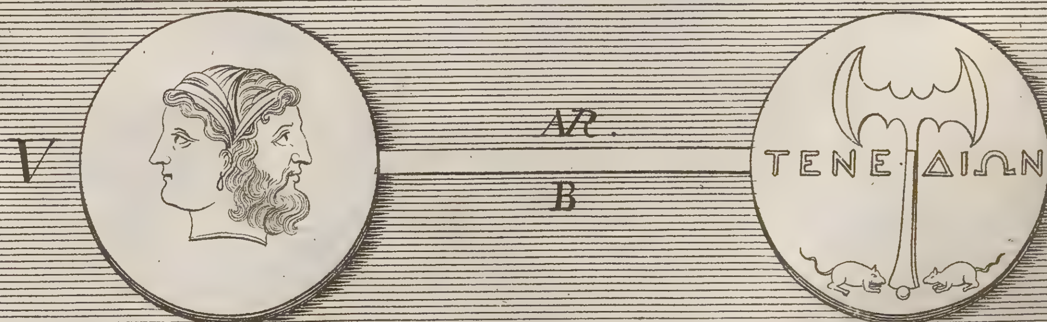
pag. 503. 508. 514.

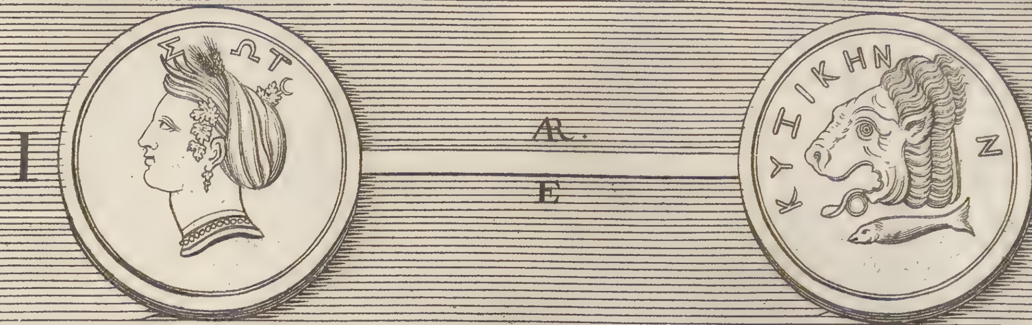

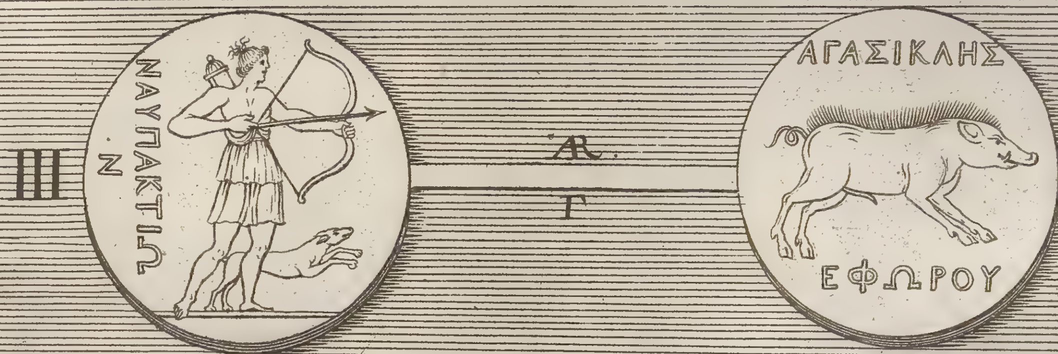

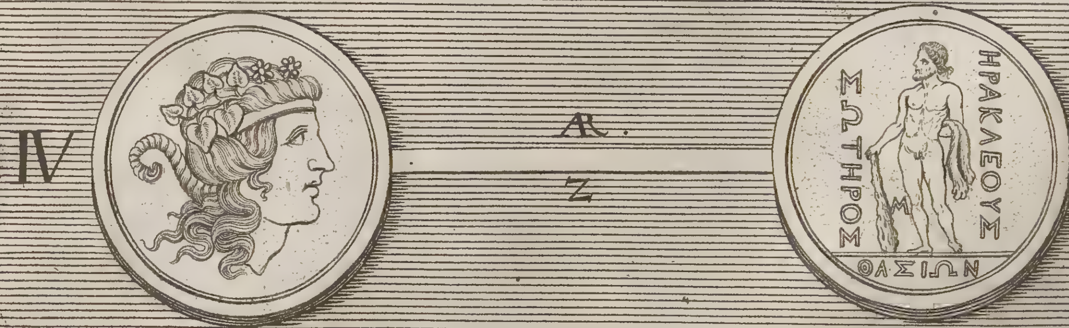

TAB. LIV
pag. 514. 517. 518. 519.

Romani legati oratio in Ætolorum concilio.

CAP. XXXI. Tum Romanus legatus: *Totam orationis meæ formam, Macedones primum, deinde Athenienses mutarunt. Nam & Macedones, quum ad conquerendas Philippi injurias in tot socias nobis urbes venisse, ultro accusando Romanos, defensionem ut accusatione potiorem haberem, effecerunt: & Athenienses in Deos superos inferosque nefanda atque inhumana scelera ejus referendo, quid mihi aut cuiquam reliquerunt, quod objicere ultra possim? Eadem Cianos,* (t) *Abydenos, Æneos, Maronitas,* (u) (*) *Thasios,* (**) *Parios,* (***) *Samios, Larissenses, Messenios hinc ex Achaia, existimate queri: graviora etiam acerbioraque eos, quibus nocendi majorem facultatem habuit. Nam quod ad ea attinet, quæ nobis objecit; nisi gloria digna sunt, fateor ea defendi non posse. Rhegium, & Capuam, & Syracusas nobis objecit. Rhegium, Pyrrhi bello, legio à nobis, Rheginis ipsis ut mitteremus orantibus, in præsidium missa, urbem ad quam defendendam missa erat, per scelus possedit. Comprobavimus ergo id facinus, an bello persecuti sceleratam legionem, in potestatem nostram redactam, tergo & cervicibus pœnas sociis pendere quum coëgissemus, urbem, agros, suaque omnia cum libertate, legibusque Rheginis reddidimus? Syracusanis oppressis ab externis tyrannis, quo indignius esset, quum tulissemus opem, & fatigati prope per triennium terra marique urbe munitissima oppugnanda essemus, quum jam ipsi Syracusani servire tyrannis, quam capi à nobis mallent: captam iisdem armis, & liberatam urbem reddidimus. Neque inficias imus, Siciliam provinciam nostram esse, & civitates, quæ in parte Carthaginiensium fuerunt, & uno animo cum illis adversus nos bellum gesserunt, stipendiarias nobis ac vectigales esse. Quin contra, hoc & vos & omnes gentes scire volumus, pro merito cuique erga nos fortunam esse. An Campanorum pœnæ, de qua neque ipsi quidem queri possunt, nos pœniteat? homines, quum pro iis bellum adversus Samnites per annos prope septuaginta, cum magnis nostris cladibus gessissemus; ipsos fœdere primum, deinde connubio atque inde cognationibus, postremo civitate nobis conjunxissemus; tempore nostro adverso primi omnium Italiæ populorum, præsidio nostro fœde interfecto, ad Annibalem defecerunt: deinde indignati se obsideri à nobis, Annibalem ad oppugnandam Romam miserunt. Horum si neque urbs ipsa, neque homo quisquam superesset, quis durius quam pro merito ipsorum statutum indignari posset? Plures sibimetipsi conscientia scelerum mortem consciverunt, quam à nobis supplicio affecti sunt. Ceteris ita oppidum, ita agros ademimus, ut agrum locumque ad habitandum daremus; urbem innoxiam stare incolumem pateremur, ut qui hodie videat eam, nullum oppugnatæ captæve ibi vestigium inveniat. Sed quid ego Capuam dico? quum Carthagini victæ pacem ac libertatem dederimus? magis illud est periculum, ne nimis facile victis ignoscendo, plures ob idipsum ad excipiendam adversus nos fortunam belli incitemus. Hæc pro nobis dicta sint, hæc adversus Philippum: cujus domestica parricidia & cognatorum amicorumque cædes, & libidinem inhumaniorem prope quam crudelitatem, vos, quo propiores Macedoniæ estis, melius nostis. Quod ad vos attinet Ætoli; nos pro vobis bellum suscepimus adversus Philippum, vos sine nobis cum eo pacem fecistis. Et forsitan dicatis: bello Punico occupatis nobis, coactos metu vos, leges pacis ab eo, qui tum plus poterat, accepisse: & nos quum alia majora urgerent, depositum à vobis bellum & ipsi omisimus. Nunc & nos Deûm benignitate Punico perfecto bello, totis viribus nostris in Macedoniam incubuimus & vobis restituendi vos in amicitiam societatemque nostram fortuna oblata est: nisi perire cum Philippo, quam vincere cum Romanis mavultis.*

Damocriti Prætoris Ætolorum sententia.

CAP. XXXII. Hæc dicta ab Romano quum essent, inclinatis omnium animis ad Romanos, Damocritus prætor Ætolorum, pecunia, ut fama est, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti assensus, *rem magni discriminis consiliis nullam esse tam inimicam, quam celeritatem,* dixit. *Celerem enim pœnitentiam, sed eandem seram atque inutilem sequi; quum præcipitata raptim consilia neque revocari, neque in integrum restitui possint. Deliberationis autem ejus, cujus ipse maturitatem ei spectandam putaret, tempus ita jam nunc statui posse. Quum legibus cautum esset, ne de pace bellove, nisi in Panætolico & Pylaico concilio ageretur, decernerent extemplo, ut prætor sine fraude, quum de bello aut de pace agere velit, advocet concilium: & quod tum referatur, decernaturque, ut perinde jus ratumque sit, ac si in Panætolico, aut Pylaico concilio actum esset.* Dimissis ita suspensa re legatis, *egregie consultum genti,* ajebat. *Nam utrius partis melior fortuna belli esset, ad ejus societatem inclinaturos.* Hæc in concilio Ætolorum acta.

Concilium dimittitur.

Philippi apparatus.

CAP. XXXIII. Philippus impigre terra marique parabat bellum: navales copias Demetriadem in Thessalia contrahebat. Attalum, Romanamque classem, principio veris, ab Ægina ratus moturos. Navibus maritimæque oræ præfecit Heraclidem, quem & ante præfecerat. Ipse terrestres copias comparabat: magna se duo auxilia detraxisse Romanis credens: ex una parte Ætolos, ex altera Dardanos; faucibus ad Pelagoniam à filio Perseo interclusis. Ab Consule non parabatur, sed gerebatur jam bellum: per Dassaretiorum fines exercitum ducebat, frumentum, quod ex hibernis extulerat, integrum vehens: quod in usum militi satis esset, præbentibus agris. Oppida vicique, partim voluntate, partim metu se tradebant. Quædam vi expugnata, quædam deserta, in montes propinquos refugientibus barbaris, inveniebantur. Ad Lycum (x) stativa posuit prope flumen Bevum: inde frumentatum circa horrea Dassaretiorum mittebat. Philippus consternata quidem omnia circa, pavoremque ingentem hominum cernebat; sed parum gnarus quam partem petisset Consul, alam

Sulpicius Cos. Dassaretiorum fines populatur.

Oppida varia & vicos capit.

(t) al. *Chios.* (u) al. *Thasios omittunt.* (x) al. Ad Lingum. al. Lychnidum.

(*) Thasios) Thasus Insula juxta Thraciam vino nobili celebris Herculem Deum coluit. Quod indicatur numismate Thasiorum Tab. LIV. num. 4. per Bacchi caput in adversa, & Herculem in aversa. Conf. BEGER. l. c. p. 423.

(**) Parios) Pari insulæ è Cycladibus numisma exhibetur Tab. LV. num. 1. In cujus adversa Medusæ caput insulam hanc Perseo addicit. In aversa an per Vaccam Jo Inachi filia, vel per Taurum Cereris cultus indicetur, consulatur BEGER. l. c. pag. 434.

(***) Samios) Samos insula maris Jonii Junonem coluit, quod in ea nata fuerit. Inde eandem in numismatibus suis cum pavone, ave huic Deæ sacra, expresserunt Tab. LV. num. 2.

lam equitum ad explorandum, quonam hostes iter intendissent, misit. Idem error apud Consulem erat. Movisse ex hibernis regem sciebat; quam regionem petisset ignorans. Is quoque speculatum miserat equites. Hæ duæ alæ ex diverso, quum diu incertis itineribus vagatæ per Dassaretios essent, tandem in unum iter convenerunt. Neutros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumque exauditus est, hostes appropinquare. Itaque priusquam in conspectum venirent, equos armaque expedierant. Nec mora, ubi primum hostem videre, concurrendi facta est. Forte & numero & virtute, utpote lecti utrimque, haud impares, æquis viribus per aliquot horas pugnarunt. Fatigatio ipsorum equorumque, incerta victoria diremit prælium. Macedonum quadraginta equites, Romanorum quinque & triginta ceciderunt. Neque eo magis explorati quicquam, in qua regione castra hostium essent, aut illi ad regem, aut hi ad Consulem retulerunt. Per transfugas cognitum est, quos levitas ingeniorum ad cognoscendas hostium res in omnibus bellis præbet.

Exploratores Romani & Macedones concurrunt dubio eventu.

CAP. XXXIV. Philippus aliquid & ad charitatem suorum, & ut promptius pro eo periculum adirent, ratus profecturum se, si equitum, qui ceciderant in expeditione, sepeliendorum curam habuisset: *afferri eos in castra* jussit, *ut conspiceretur ab omnibus funeris honos.* Nihil tam incertum nec tam inæstimabile est, quam animi multitudinis. Quod promptiores ad subeundam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigritiamque incussit: nam qui hastis sagittisque, & rara lanceis vulnera facta vidissent, cum Græcis Illyriisque pugnare assueti, posteaquam gladio Hispaniensi detruncata corpora brachiis abscissis, aut tota cervice defecta, divisa à corpore capita, patientiaque viscera, & fœditatem aliam vulnerum viderunt; adversus quæ tela, quosque viros pugnandum esset, pavidi vulgo cernebant. Ipsum quoque regem terror cepit, nondum justo prælio cum Romanis congressum. Itaque revocato filio, præsidioque, quod in Pelagoniæ faucibus erat, ut iis copiis suas augeret, Plevrato Dardanisque iter in Macedoniam patefecit. Ipse cum viginti millibus peditum, quatuor millibus equitum, ducibus, transfugis, ad hostem profectus, paullo plus ducentos passus à castris Romanis tumulum propinquum Athaco, fossa ac vallo communivit: ac subjecta cernens Romana castra, *admiratus esse dicitur, & universam speciem castrorum, & descripta suis quæque partibus, tum tendentium ordine, tum itinerum intervallis: & negasse barbarorum ea castra ulli videri posse.* Biduum Consul & rex, alter alterius conatus exspectantes, continuere suos intra vallum: tertio die Romanus omnes copias in aciem eduxit.

Macedonum metus ex vulneribus suorum.

Philippus castra Romanorum miratur.

CAP. XXXV. Rex vero tam celerem aleam universi certaminis timens, quadringentos Tralleis (*y*) (Illyriorum id, sicut alio diximus loco, est genus) & Cretenses trecentos, addito iis peditibus pari numero equitum, cum duce Athenagora uno ex purpuratis, ad lacessendos hostium equites misit. Ab Romanis, quum aberat acies (*z*) eorum paullo plus quingentos passus, velites & equitum duæ ferme alæ emissæ: ut numero quoque eques pedesque hostem æquarent. Credidere regii, genus pugnæ cui assueverant, (*a*) fore; ut equites invicem insequentes refugientesque, nunc telis uterentur, nunc terga darent, Illyriorum velocitas ad excursiones, & impetus subitos usui esset, Cretenses in invehentem se effuse hostem sagittas conjicerent. Turbavit hunc ordinem pugnandi non acrior, quam pertinacior impetus Romanorum. Nam haud secus, quam si tota acie dimicarent, & velites emissis hastis cominus gladiis rem gerebant, & equites, ut semel in hostem evecti sunt, stantibus equis, partim ex ipsis equis, partim desilientes immiscentesque se peditibus, pugnabant. Ita nec eques regius equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam; nec pedes concursator, & vagus, & prope seminudus genere armorum veliti Romano, parmam gladiumque habenti; pariterque & ad se tuendum, & ad hostem petendum armato. Non tulere itaque dimicationem; nec alia re, quam velocitate, tutantes se, in castra refugerunt.

Levia certamina equestria inter Philippum & Consulem.

CAP. XXXVI. Uno deinde intermisso die, quum omnibus copiis equitum, levisque armaturæ pugnaturus rex esset, nocte cetratos, quos peltastas vocant, loco opportuno inter bina castra in insidiis abdiderat; præceperatque Athenagoræ & equitibus, *ut si aperto prælio procederet res, uterentur fortuna: sin minus, cedendo sensim, ad insidiarum locum hostem pertraherent.* Et equitatus quidem cessit: duces cetratæ cohortis, non satis exspectato signo, ante tempus excitatis suis, occasionem bene gerendæ rei amisere. Romanus & aperto prælio victor, & tutus à fraude insidiarum, in castra sese recepit. Postero die omnibus copiis Consul in aciem descendit; ante prima signa locatis elephantis: quo auxilio tum primum Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, usi sunt. Ubi latentem intra vallum sensit, *exprobrans metum* successit. Posteaquam ne tum quidem potestas, pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis stativis parum tuta frumentatio erat, dispersos milites per agros equitibus extemplo invasuris; octo ferme inde millium intervallo tutiorem frumentationem habiturus, castra ad Octolophum (id est loco nomen) movit. Quum in propinquo agro frumentarentur Romani, primo rex intra vallum suos tenuit, ut cresceret simul & negligentia cum audacia hosti. Ubi effusos vidit, cum omni equitatu, & (*) Cretensium auxiliaribus, quantum equitem velocissimi pedites cursu æquare

Insidiæ Philippi irritæ.

Philippus detrectat pugnam.

Romani castra ad Octolophum movent.

(*y*) al. Triballos. (*z*) al. Ab Romanis autem aberat. al. Ab Romanis, (aberat acies . . . passus) &c. (*a*) al. quo assueverant.

(*) Cretensium) Cretensibus similiter sui fuerunt numini Cistophori, ut Pergamenis, de quibus supra ad Lib. XXIX. Cap. XI. pag. 479. *. Exhibemus talem nummum Tab. LV. num. 3. in quo serpentes convoluti indicant insulam Cretam à serpentibus liberasseHerculem. Pharetra Cretensium sagittandi peritiam prædicat; & Cista corona hederacea circumdata ad Bacchi sacra refertur. Fusiorem explicationem doctioremque quære in jam laudato tractatu R. P. PANELLII è S. I. de Cistophoris. §. XI. p. 62. seqq. Add. BEGER. Th. Br. T. III. p. 59.

quare poterant, citato profectus agmine, inter castra Romana & frumentatores constituit signa. Inde copiis divisis, partim ad consectandos vagos frumentatores emisit, dato signo, *ne quem vivum relinquerent;* cum parte ipse substitit, itineraque, quibus ad castra recursuri videbantur hostes, obsedit.

Philippus vagos frumentatores Romanos cædit.

Jam passim cædes ac fuga erat, necdum quisquam in castra Romana nuntius cladis pervenerat; quia refugientes in regiam stationem incidebant: & plures ab obsidentibus vias, quam ab emissis ad cædem, interficiebantur. Tandem inter medias hostium stationes elapsi quidam trepidi, tumultum magis, quam certum nuntium intulerunt castris.

Quibus auxilio venit Consul.

CAP. XXXVII. Consul equitibus jussis, qua quisque posset, opem ferre laborantibus; ipse legiones è castris educit, & agmine quadrato ad hostem ducit. Dispersi equites per agros quidem aberrarunt, decepti clamoribus aliis ex alio existentibus loco. Pars obvios habuerunt hostes. Pluribus locis simul pugna cepit. Regia statio atrocissimum prælium edebat. Nam & ipsa multitudine equitum peditumque prope justa acies erat: & Romanorum, quia medium obsederat iter, plurimi in eam inferebantur. Eo quoque superiores Macedones erant, quod & rex ipse hortator aderat, & Cretensium auxiliares multos ex improviso vulnerabant, conferti præparatique in dispersos & effusos pugnantes.

Et Macedones repellit.

Quod si modum in insequendo habuissent, non in præsentis modo certaminis gloriam, sed in summam etiam belli profectum foret: nunc aviditate cædis intemperantius insecuti, in prægressas cum tribunis militum cohortes Romanas incidere: & fugiens eques, ut primo signa suorum vidit, convertit in effusum hostem equos: versaque momento temporis fortuna pugnæ est; terga dantibus qui modo secuti erant. Multi cominus congressi, multi fugientes interfecti. Nec ferro tantum periere, sed in paludes quidam conjecti, profundo limo cum ipsis equis hausti sunt.

Et Philippum fere capit.

Rex quoque in periculo fuit; nam ruente saucio equo præceps ad terram datus, haud multum abfuit, quin jacens opprimeretur. Saluti fuit eques, qui raptim ipse desiluit, pavidumque regem in equum subjecit. Ipse quum pedes æquare cursu fugientes non posset equites, ab hostibus ad casum regis concitatis confossus periit. Rex circumvectus paludes pervias inviasque trepida fuga, in castra tandem, jam desperantibus plerisque incolumem evasurum, pervenit. Ducenti Macedonum equites eo prælio periere, centum ferme capti, octoginta admodum ornati equi, spoliis simul armorum relatis, abducti.

Judicium de hoc prælio.

CAP. XXXVIII. Fuerunt, qui hoc die regem temeritatis, Consulem segnitiæ accusarent. *Nam & Philippo quiescendum fuisse, quum paucis diebus hostes exhausto circa omni agro ad ultimum inopiæ venturos sciret: & Consulem, quum equitatum hostium levemque armaturam fudisset, ac prope regem ipsum cepisset, protinus ad castra hostium ducere debuisse. Nec enim mansuros ita perculsos hostes fuisse: debellarique momento temporis potuisse.* Id dictu, quam re, ut pleraque, facilius. Nam si omnibus peditum quoque copiis rex congressus fuisset, forsitan inter tumultum, quum omnes victi metuque perculsi ex prælio intra vallum, protinus inde supervadentem munimenta victorem hostem fugerent, exui castris potuerit rex. Quum vero integræ copiæ peditum in castris mansissent, stationes ante portas, præsidiaque disposita essent, quid, nisi ut temeritatem regis effuse paullo ante secuti perculsos equites imitaretur, profecisset? neque enim ne regis quidem primum consilium, quo impetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, si modum prosperæ pugnæ imposuisset. Eo quoque minus est mirum, tentasse eum fortunam, quod fama erat, *Pleuratum, Dardanosque ingentibus copiis profectos domo, jam in Macedoniam transcendisse.* Quibus si undique circumventus copiis foret, sedentem Romanum debellaturum, credi poterat. Itaque secundum duas adversas equestres pugnas, multo minus tutam moram in iisdam stativis fore Philippus ratus, quum abire inde & fallere abiens hostem vellet, caduceatore sub occasum solis ad Consulem misso, qui *inducias ad sepeliendos equites* peteret; frustratus hostem secunda vigilia, multis ignibus per tota castra relictis, silenti agmine abiit.

Philippus nocte recedit.

Et caduceatore Consulem decipit.

CAP. XXXIX. Corpus jam curabat Consul quum *venisse caduceatorem, & quid venisset,* nuntiatum est. Responso tantum dato, *mane postero die fore copiam conveniendi;* id quod quæsitum erat, nox, dieique insequentis pars, ad præcipiendum iter Philippo data est. Montes, quam viam non ingressurum gravi agmine Romanum sciebat, petit. Consul prima luce caduceatore datis induciis dimisso, haud ita multo post abisse hostem quum sensisset, ignarus qua sequeretur, iisdem stativis frumentando dies aliquot consumpsit. Stuberam deinde petit, atque ex Pelagonia frumentum, quod in agris erat, convexit. Inde ad Pellinam est progressus, nondum comperto, quam regionem hostes petissent. Philippus quum primo ad Bryanium stativa habuisset; profectus inde transversis limitibus, terrorem præbuit subitum hosti.

Romani quærunt hostem.

Movere itaque ex Pellina Romani, & ad Osphagum flumen posuerunt castra. Rex haud procul inde & ipse, vallo super ripam amnis ducto (Erigonum incolæ vocant) consedit. Inde satis comperto Eordæam petituros Romanos, ad occupandas angustias, ne superare hostes arctis faucibus inclusum aditum possent, præcessit.

Philippus munit vias.

Ibi alia vallo, alia fossa, alia lapidum congerie, ut pro muro essent, alia arboribus objectis, ita ut locus postulabat, aut materia suppeditabat, opere permuniit, atque (ut ipse rebatur) viam suapte natura difficilem, objectis per omnes transitus operibus, inexpugnabilem fecit.

Phalanx inutilis.

Erant pleraque silvestria circa, incommoda phalangi maxime Macedonum: quæ, nisi ubi prælongis hastis velut vallum ante clypeos objecit (quod ut fiat, libero campo opus est) nullius admodum usus est.

Ut & Thraces.

Thraces quoque rompheæ, ingentis & ipsæ longitudinis, inter objectos undique ramos impediebant.

Cretenses non nocent Romanis sagittis.

Cretensium una cohors non inutilis erat: sed quæ quoque ipsa, ut si quis impetum faceret, in patentem vul-

neri equum, equitemque sagittas conjicere poterat; ita adversus scuta Romana, nec ad trajiciendum satis magnam vim habebat, nec aperti quicquam erat, quod peteret. Itaque id ut vanum teli genus senserunt esse, saxis passim tota valle jacentibus incessebant hostem. Ea majore cum sonitu, quam vulnere ullo, pulsatio scutorum, parumper succedentes Romanos tenuit. Deinde iis quoque spretis, partim testudine facta, per adversos vadunt hostes: partim brevi circuitu quum in jugum collis evasissent, trepidos ex præsidiis stationibusque Macedonas deturbant: &, ut in locis impeditis difficili fuga, plerosque etiam obtruncant.

Quare saxis eos impetunt.

Romani Macedones deturbant ex angustiis.

CAP. XL. Ita angustiæ minore certamine, quam quod animis proposuerant, superatæ: & in Eordæam perventum; ubi pervastatis passim agris, in Elimæam se recepit. Inde impetum in Orestidem fecit: & oppidum Celetrum est aggressus, in peninsula situm. Lacus mœnia cingit: angustis faucibus unum ex continenti iter est. Primo situ ipso freti, clausis portis imperium abnuere: deinde postquam signa ferri, ac testudine succedi ad portam, obsessasque fauces agmine hostium viderunt, priusquam experirentur certamen, metu in deditionem venerunt. Ab Celetro in Dassaretios processit: urbemque Pelium vi cepit. Servitia inde cum cetera præda abduxit, & libera capita sine pretio dimisit: oppidumque iis reddidit; præsidio valido imposito. Nam & sita opportune urbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hostium agris, Consul in loca jam pacata ad Apolloniam, unde orsus bellum erat, copias reduxit. Philippum averterant Ætoli, & Athamanes, & Dardani, & tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Adversus Dardanos jam recipientes ex Macedonia sese, Athenagoram cum expeditis peditibus ac majore parte equitatus misit, jussum *instare ab tergo abeuntibus, & carpendo postremum agmen, segniores eos ad movendos domo exercitus efficere.* Ætolos Damocritus prætor, qui moræ ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat, idem proximo concilio ad arma conciverat: post famam equestris ad Octolophum pugnæ, Dardanorumque & Pleurati cum Illyriis transitum in Macedoniam, ad hæc classis Romanæ adventum in Oreum, (*b*) & super circumfusas tot Macedoniæ gentes, maritimam quoque instantem obsidionem.

Celetrum Romani capiunt.

Et Pelium.

Varii populi impetunt Philippum.

Damocritus Ætolos adversus Philippum concitat.

CAP. XLI. Hæ causæ Damocritum Ætolosque restituerant Romanis: & Amynandro rege Athamanum adjuncto profecti, Cercinium obsedere. Clauserant portas; incertum vi, an voluntate: quia regium habebant præsidium. Ceterum intra paucos dies captum est Cercinium, atque incensum. Qui superfuerant è magna clade, liberi servique, inter ceteram prædam abducti. Is timor omnes, qui circumcolunt Bœben paludem, relictis urbibus, montes coëgit petere. Ætoli inopia prædæ inde aversi, in Perrœbiam ire pergunt. Cyretias ibi vi capiunt, fœdeque diripiunt: qui Mallæam incolunt, voluntate in deditionem societatemque accepti. Ex Perrœbia Gomphos petendi Amynander auctor erat: & imminet Athamania huic urbi, videbaturque expugnari sine magno certamine posse. Ætoli campos Thessaliæ opimos ad prædam petiere; sequente, quamquam non probante, Amynandro, nec effusas populationes Ætolorum, nec castra, quo fors tulisset loco, sine ullo discrimine ac cura muniendi, posita. Itaque ne temeritas eorum, negligentiaque, sibi ac suis etiam cladis alicujus causa esset: quum campestribus locis subjicientes eos castra Phecado urbi videret, ipse paullo plus quingentorum passuum inde tumulum suis, quamvis levi munimento tutum, cepit. Quum Ætoli, nisi quod populabantur, vix meminisse viderentur se in hostium agro esse: alii palati semiermes vagarentur, alii in castris sine stationibus, per somnum vinumque dies noctibus æquarent, Philippus inopinantibus advenit. Quem quum adesse refugientes ex agris quidam pavidi nuntiassent, trepidare Damocritus, ceterique duces: & erat forte meridianum tempus, quo plerique graves cibo sopiti jacebant. Excitare igitur alii alios, jubere *arma capere*, alios dimittere ad revocandos, qui palati per agros prædabantur. Tantaque trepidatio fuit, ut sine gladiis quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. Ita raptim educti, quum universi sexcentorum ægre simul equites peditesque numerum explessent, incidunt in regium equitatum, numero, animis armisque præstantem. Itaque primo impetu fusi, vix tentato certamine, turpi fuga repetunt castra. Cæsi, captique quidam, quos equites ab agmine fugientium interclusere.

Ætoli varia oppida capiunt.

Et Philippi regnum populantur.

Eos Philippus, inopinantibus adveniens exdit.

CAP. XLII. Philippus, suis jam vallo appropinquantibus, receptui cani jussit. Fatigatos enim equos virosque non tam prælio, quam itineris simul longitudine, simul præpropera celeritate, habebat. Itaque turmatim equites, invicemque *manipulos levis armaturæ aquatum ire & prandere* jubet: alios in statione armatos retinet, operiens agmen peditum tardius ductum, propter gravitatem armorum. Quod ubi advenit, & ipsis imperatum, *ut statutis signis armisque ante se positis, raptim cibum caperent, binis, ternisve summum ex manipulis aquandi causa missis*; interim eques cum levi armatura paratus instructusque stetit, si quid hostis moveret. Ætoli (jam enim & quæ per agros multitudo sparsa fuerat, receperat se in castra) ut defensuri munimenta, circa portas vallumque armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi feroces ex tuto spectabant. Posteaquam mota signa Macedonum sunt, & succedere ad vallum parati atque instructi cepere, omnes repente relictis stationibus, per aversam partem castrorum ad tumulum, ad castra Athamanum perfugiunt. Multi in hac quoque tam trepida fuga capti, cæsique sunt Ætolorum. Philippus, si satis diei superesset, non dubius quin Athamanes quoque exui castris potuissent, die per prælium, deinde per direptionem castrorum absumpto, sub tumulo in proxima planitie consedit; prima luce insequentis diei hostem aggressurus. Sed Ætoli eodem pavore, quo sua castra reliquerant, nocte proxima dispersi fugerunt. Maxime usui fuit Anymander, quo duce Athamanes itinerum

Ætoli castra deserunt.

Et fugiunt in Ætoliam cum Athamanibus.

(*b*) al. adventu in Oreum. al. adventum Oreum.

TAB. LV.
pag. 519. 520. 523.

I

AR.
B

II

AR.
Γ

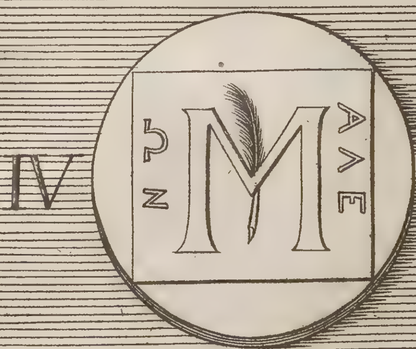
III

AR.
E

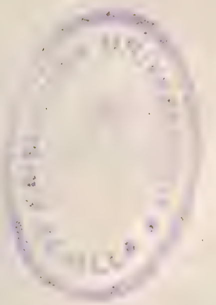

IV

AR.
A

rum periti, ſummis montibus, per calles ignotos ſequentibus eos hoſtibus, in Ætoliam perduxerunt. Non ita multos in diſperſa fuga error intulit in Macedonum equites, quos luce prima Philippus, ut deſertum tumulum vidit, ad carpendum hoſtium agmen miſit.

Athenagoras Dardanos aggreditur.

CAP. XLIII. Per eos dies & Athenagoras regius præfectus Dardanos recipientes ſe in fines adeptus, poſtremum agmen primo turbavit. Dein poſteaquam Dardani converſis ſignis direxere aciem, æqua pugna juſto prælio erat. Ubi rurſus procedere Dardani cepiſſent, equite & levi armatura regii, nullum talis auxilii genus habentes Dardanos, oneratos immobilibus armis vexabant, & loca ipſa adjuvabant. Occiſi perpauci ſunt, plures vulnerati, captus nemo, quia non excedunt temere ordinibus ſuis, ſed confertim & pugnant & cedunt. Ita damna Romano accepta bello, duabus per opportunas expeditiones coërcitis gentibus reſtituerat Philippus; incepto forti, non proſpero ſolum eventu. Minuit deinde ei forte oblata res hoſtium Ætolorum numerum. Scopas princeps gentis ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolemæo miſſus, ſex millia peditum, & equites mercede conductos Ægyptum avexit. Nec ex juventute Ætolorum quemquam reliquiſſet, ni Damocritus, nunc belli quod inſtaret, nunc futuræ ſolitudinis admonens (incertum cura gentis, an ut adverſaretur Scopæ, parum donis cultus) partem juniorem caſtigando domi continuiſſet. Hæc ea æſtate ab Romanis, Philippoque geſta erant.

Ætolorum juventus in Ægyptum avecta.

Claſſis Romanæ geſta.

CAP. XLIV. Claſſis à Corcyra ejuſdem principio æſtatis cum L. Apuſtio legato profecta, (*) Malea ſuperata, circa Scyllæum agri Hermionici Attalo regi conjuncta eſt. Tum vero Athenienſium civitas: cui odio in Philippum per metum jam diu moderata erat, id omne in auxilii præſentis ſpem effudit. Nec unquam ibi deſunt linguæ promptæ ad plebem concitandam. Quod genus, quum in omnibus liberis civitatibus, tum præcipue Athenis, ubi oratio plurimum pollet, favore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebſque ſcivit, *ut Philippi ſtatuæ, imagines omnes, nominaque earum, item majorum ejus virilis ac muliebris ſexus omnium tollerentur, delerenturque: dies feſti, ſacra, ſacerdotes, quæ ipſius majorumve ejus honoris cauſa inſtituta eſſent, omnia profanarentur. Loca quoque in quibus poſitum aliquid inſcriptumve honoris ejus cauſa fuiſſet, deteſtabilia eſſe, neque in iis quicquam poſtea poni dedicarique placere eorum, quæ in loco puro poni dedicarique fas eſſet. Sacerdotes publicos, quotieſcumque pro populo Athenienſi, ſociiſque, & exercitibus, & claſſibus eorum precarentur: toties deteſtari atque exſecrari Philippum, liberos ejus, regnumque; terreſtres navaleſque copias, Macedonum genus omne, nomenque.* Additumque decreto, *ſi quis quid poſtea, quod ad notam ignominiamque Philippi pertineret, ferret, id omne populum Athenienſem juſſurum: ſi quis contra ignominiam, prove honore ejus dixiſſet, feciſſetve, qui occidiſſet eum, jure cæſurum.* Poſtremo incluſum, *ut omnia quæ adverſus Piſiſtratidas decreta quondam erant, eadem in Philippo ſervarentur.* Athenienſes quidem literis verbiſque, quibus ſolis valent, bellum adverſus Philippum gerebant.

Plebiſcitum Athenienſium adverſus Philippum.

Romani navigant à Piræeo Andrum.

CAP. XLV. Attalus, Romanique, quum Piræeum primo ab Hermione petiſſent, paucos ibi morati dies, oneratique æque immodicis ad honores ſociorum, ac quæ in iram adverſus hoſtem fuerant, Athenienſium decretis, navigant à Piræeo Andrum. Et quum in portu, quem Gaureleon vocant, conſtitiſſent, miſſis qui tentarent oppidanorum animos, ſi voluntate tradere urbem, quam vim experiri mallent; poſtquam *præſidio regio arcem teneri, nec ſe poteſtatis ſuæ eſſe* reſpondebant; expoſitis copiis, omnique apparatu urbium oppugnandarum, diverſis partibus rex & legatus Romanus ad urbem ſubeunt. Plus aliquanto Græcos Romana ſigna armaque non ante viſa, animique militum, tam prompte ſuccedentium muro, (*c*) terruere. Itaque fuga extemplo in arcem facta eſt: urbe hoſtes potiti. Et in arce, quum biduum loci ſe magis quam armorum fiducia tenuiſſent; tertio die, pacti ipſi præſidiumque, *ut cum ſingulis veſtimentis Delium Bœotiæ transveherentur.* Ea ab Romanis regi Attalo conceſſa: prædam, ornamentaque urbis ipſi avexerunt. Attalus ne deſertam haberet inſulam, & Macedonum fere omnibus, & quibuſdam Andriorum, ut manerent, perſuaſit. Poſtea & ab Delio, qui ex pacto tranſvecti eo fuerant, promiſſis regis, quum deſiderium quoque patriæ facilius (*d*) ad credendum inclinaret animos, revocati. Ab Andro Cythnum trajecerunt. Ibi dies aliquot oppugnanda urbe nequicquam abſumpti: &, quia vix operæ pretium erat, abſceſſere. Ad Praſias (continentis Atticæ is locus eſt) Iſſæorum viginti lembi claſſi Romanorum adjuncti ſunt. Ii miſſi ad populandos Caryſtiorum agros. Cetera claſſis Geræſtum, nobilem Eubœæ portum, dum à Caryſto Iſſæi redirent, tenuit. Inde omnes velis in altum datis, maris medio præter Scyrum inſulam Icum pervenere. Ibi paucos dies, ſæviente Borea, retenti; ubi prima tranquillitas data eſt, Sciathum trajecere, vaſtatam urbem, direptamque nuper à Philippo. Per agros palati milites frumentum, & ſi qua alia uſui eſſe ad veſcendum poterant, ad naves retulere. Prædæ nec erat quicquam, nec meruerant Græci cur diriperentur. Inde Caſſandream petentes, primo ad Mendin, maritimum civitatis ejus vicum, tenuere. Inde quum ſuperato promontorio, ad ipſa mœnia urbis circumagere claſſem vellent, ſæva coorta tempeſtate, prope obruti fluctibus; diſperſi magna ex parte, amiſſis armamentis, in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempeſtas ad rem terra gerendam fuit. Nam collectis in unum navibus, expo-

Inſula Andros à Romanis capitur.

Et Attalo conceditur.

Cythnus fruſtra à Romanis tentata.

Simul & Caſſandream fruſtra oppugnant.

ClaſſisRoman. tempeſtate prope obruitur.

Terra bellum gerunt.

(*c*) al. ſuccedentium muros. (*d*) al. faciles.

(*) Malea) Malea promontorium Laconiæ fuit, cujus incolarum nummum proponimus Tab. LV. num. 4. Sed explicationem ex obſcuro petitam BEGERO relinquimus Th. Br. T. I. p. 439.

expositisque copiis aggressi urbem, cum multis vulneribus repulsi (& erat validum ibi regium præsidium) irrito incepto regressi Canastrum Pallenes trajecere. Inde superato Toronæ promontorio, navigantes Acanthum petiere. Ibi primo ager vastatus, deinde urbs vi capta, ac direpta. Nec ultra progressi (jam enim & graves præda naves habebant) retro, unde venerant, Sciathum, & ab Sciatho Eubœam repetunt.

Colloquium Ætolorum cum Attalo & Romanis.

CAP. XLVI. Ibi relicta classe, decem navibus expeditis sinum Maliacum intravere; ad colloquendum cum Ætolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas Ætolus princeps legationis ejus fuit, quæ ad communicanda consilia Heracleam cum rege & cum Romano legato venit. Petitum ex fœdere ab Attalo est, ut mille milites præstaret. Tantum enim numerum bellum gerentibus adversus Philippum debebat. Id negatum Ætolis: quod illi quoque gravati prius essent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore Philippo circa Pergamum urente sacra profanaque, abstrahere eum inde respectu rerum suarum potuissent.

Sed irritum.

Ita Ætoli cum spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quam cum auxilio dimissi. Apustius cum Attalo ad classem rediit. Inde consultari de oppugnando Oreo ceptum. Valida ea civitas & mœnibus, & quia ante fuerat tentata, firmo erat præsidio. Conjunxerant se iis post expugnationem Andri cum præfecto Agesimbroto, viginti Rhodiæ naves, tectæ omnes. Eam classem in stationem ad Zelasium miserunt (Isthmiæ id super Demetriadem promontorium est (*e*) peropportune objectum) ut si quid inde moverent Macedonum naves, in præsidio essent. Heraclides præfectus regius classem ibi tenebat: magis per occasionem, si quam negligentia hostium dedisset, quam aperta vi quicquam ausurus.

Oreum ab Attalo & Romanis oppugnatur.

Oreum diversi Romani, & rex Attalus oppugnabant: Romani à maritima arce, regii adversus vallem inter duas jacentem arces, qua & muro intersepta urbs est. Et ut loca diversa, sic dispari modo etiam oppugnabant: Romani testudinibus & vineis, & ariete admovendo muris: regii balistis, catapultisque, & alio omni genere tormentorum tela ingerentes. Et pondere ingenti saxa jacebant, & cuniculos, (*f*) & quicquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. Ceterum non plures tantum Macedones, quam ante, tuebantur urbem arcesque, sed etiam præsentioribus animis, & castigationibus regis (*g*) in admissa culpa, & simul minarum, simul promissionum in futurum memores, ita ut parum in expugnatione celeri spei esset. Interim & aliud agi posse ratus legatus, relictis quod satis videbatur ad opera perficienda militibus, trajicit in proxima continentis.

Larissa capta.

Larissamque (non illum in Thessalia nobilem urbem, sed alteram, quam Cremasten vocant) subito adventu, præter arcem, cepit.

Ægeleon captum.

Attalus quoque, Ægeleon, nihil minus quam tale quicquam in alterius oppugnatione urbis timentibus, oppressit. Et jam quum opera in effectu erant circa Oreum: tum præsidium quod intus erat, labore assiduo, vigiliis diurnis pariter nocturnisque, & vulneribus confectum. Muri quoque pars ariete incusso subruta, multis jam locis prociderat: perque apertum ruina iter nocte Romani, quodque super portum est, in arcem perruperunt.

Oreum capitur.

Attalus luce prima, signo ex arce dato ab Romanis, & ipse urbem invasit; stratis magna ex parte muris: præsidium oppidanique in alteram arcem perfugere, unde biduo post deditio facta. Urbs regi, captiva corpora Romanis cessere.

CAP. XLVII. Jam autumnale æquinoctium instabat: & est sinus Euboicus, quem Cœla vocant, suspectus nautis. Itaque ante hiemales motus evadere inde cupientes, Piræeum, unde profecti ad bellum erant, repetunt.

Classis separatur.

Apustius triginta navibus ibi relictis, super Maleam navigat Corcyram. Regem spatium initiorum Cereris, ut sacris interesset, tenuit. Secundum initia & ipse in Asiam se recepit; Agesimbroto & Rhodiis domum remissis. Hæc ea æstate terra marique adversus Philippum sociosque ejus, à Consule & legato Romanis, adjuvantibus rege Attalo & Rhodiis gesta.

Aurelii Cos. gesta in Gallia.

Consul alter C. Aurelius ad confectum bellum quum in provinciam venisset, haud clam tulit iram adversus prætorem, quod absente se rem gessisset. Misso igitur eo in Etruriam, ipse in agrum hostium legiones induxit: populandoque cum præda majore, quam gloria bellum gessit. L. Furius, simul quod in Etruria nihil erat rei, quod gereret, simul Gallico triumpho imminens, quem absente Consule irato atque invidente, facilius impetrari posse ratus, Romam inopinato quum venisset, Senatum in æde Bellonæ habuit: expositisque rebus gestis, *ut triumphanti sibi in urbem invehi liceret*, petit.

Furius triumphum petit.

CAP. XLVIII. Apud magnam partem Senatus, & magnitudine rerum gestarum valebat, & gratia.

Variæ sententiæ Senatus de Furii triumpho.

Majores natu negabant triumphum, *& quod alieno exercitu rem gessisset, & quod provinciam reliquisset aviditate rapiendi occasionem triumphi, id vero eum nullo exemplo fecisse.* Consulares præcipue, *exspectandum fuisse Consulem dicebant. Potuisse enim castris prope urbem positis, tutanda colonia, ita ut acie non decerneret, in adventum ejus rem extrahere. Et quod prætor non fecisset, Senatui faciendum esse. Consulem exspectarent: ubi coram disceptantes Consulem & prætorem audissent; verius de causa existimaturos esse.*

Sententia in gratiam Furii.

Magna pars Senatus nihil præter res gestas, & *an in magistratu suisque auspiciis gessisset*, censebant *spectare Senatum debere. Ex duabus coloniis, quæ velut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus oppositæ fuissent, quum una direpta & incensa esset, trajecturumque id incendium velut ex continentibus tectis in alteram tam propinquam coloniam esset, quid tandem prætori faciendum fuisse? Nam si sine Consule nihil geri oportuerit, aut Senatum peccasse, qui exercitum prætori dederit: (potuisse enim, si non cum prætoris, sed Consulis exercitu rem geri voluerit, ita finire Senatusconsultum, per prætorem, sed per Consulem gereretur:) aut Consulem, qui non, quum*

(*e*) al. ad Phalasiam miserunt: Histiææ id super Demetriadem promontorium est. (*f*) al. & cuniculis. (*g*) al. & castigationis regiæ.

quum exercitum ex Etruria transire in Galliam jussisset, ipse Arimini occurrerit, ut bello interesset, quod sine eo geri fas non esset. Non exspectare belli tempora, moras & dilationes imperatorum, & pugnandum esse interdum, non quia velis, sed quia hostis cogat. Pugnam ipsam, eventumque pugnæ spectari oportere. Fusos cæsosque hostes: castra capta ac direpta: coloniam liberatam obsidione: alterius coloniæ captivos recuperatos, restitutosque suis: debellatum uno prælio esse. Non homines tantum ea victoria lætatos, sed Diis quoque immortalibus per triduum supplicationes habitas: quod bene ac feliciter, non quod male ac temere respublica à L. Furio prætore gesta esset. Data fato etiam quodam Furiæ genti Gallica bella.

CAP. XLIX. Hujus generis orationibus ipsius amicorumque, victa est, præsentis gratia prætoris, absentis Consulis majestas: triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. (*) Triumphavit de Gallis in magistratu L. Furius prætor. In ærarium tulit trecenta viginti millia æris, argenti centum septuaginta millia pondo; neque captivi ulli ante currum ducti, neque spolia prælata, neque milites secuti; omnia præter victoriam, penes Consulem esse apparebat. Ludi deinde à P. Cornelio Scipione, quos Consul (*b*) in Africa voverat, magno apparatu facti. Et de agris militum ejus decretum, *ut quot quisque eorum annos in Hispania aut in Africa militasset, in singulos annos bina jugera acciperet.* Eum agrum decemviri assignarent. Triumviri inde creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Annibalis attenuatæ vires ejus coloniæ erant, C. Terentius Varro, L. Quintius Flamininus, P. Cornelius, Cn. F. Scipio. Hi colonos Venusiam adscripserunt. Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconsul Hispaniam obtinebat, magnum hostium exercitum in agro Sedetano fudit. Quindecim millia Hispanorum eo prælio dicuntur cæsa, signa militaria capta octo & septuaginta. C. Aurelius Consul quum ex provincia Romam comitiorum causa venisset, non id, quod animis præceperat, questus est. *Non exspectatum se ab Senatu, neque disceptandi cum prætore Consuli potestatem factam: sed ita triumphum decrevisse Senatum, ut nullius, nisi ejus, qui triumphaturus esset, haud eorum qui bello interfuissent, verba audiret. Majores ideo instituisse, ut legati, Tribuni militum, centuriones, milites denique triumpho adessent; ut veritas rerum gestarum ejus, cui tantus honos haberetur, publice videretur. Ecquem ex eo exercitu, qui cum Gallis pugnaverit, si non militem, lixam saltem fuisse, quam percunctari posset Senatus, quid veri prætor vanive referret?* (*i*)

Furius triumphat. Aurum & argentum fert in ærarium.

Ludi.

Scipionis milites agris donantur.

Venusia suppletur.

C. Cornel. Cethegus Hispanos vincit.

C. Aurelii Cos. querelæ.

CAP. L. Comitiis deinde diem indixit: quibus creati sunt Consules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Prætores inde facti L. Quintius Flamininus, L. Valerius Flaccus, & L. Villius Tappulus, Cn. Bæbius Tamphilus. Annona quoque eo anno pervilis fuit. Frumenti vim magnam ex Africa advectam ædiles curules M. Claudius Marcellus, & Sex. Ælius Pætus binis æris in modios populo diviserunt: & ludos Romanos magno apparatu fecerunt: diem unum instaurarunt: signa ænea quinque ex multatitio argento in ærario posuerunt. Plebeji ludi ab ædilibus L. Terentio Massa, & Cn. Bæbio Tamphilo, quem prætorem designaverant, ter toti instaurati. Et ludi funebres eo anno per quatriduum in foro, mortis M. Valerii Lævini causâ à P. & M. filiis ejus facti: & munus gladiatorium datum ab iis. Paria quinque & viginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta, decemvir sacrorum, mortuus: in ejus locum Manius Acilius Glabrio suffectus. Comitiis ædiles curules creati sunt forte ambo, qui statim occipere magistratum non possent. Nam C. Cornelius Cethegus absens creatus erat, quum Hispaniam obtineret provinciam: C. Valerius Flaccus, quem præsentem crearant, quia flamen Dialis erat, jurare in leges non poterat: magistratum autem plus quinque dies, nisi qui jurasset in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, *ut legibus solveretur*, Senatus decrevit, *ut si ædilis qui pro se juraret, arbitratu Consulum daret;* Consules, *si eis videretur, cum tribunis plebis bis agerent, uti ad plebem ferrent.* Datus qui juraret pro fratre L. Valerius Flaccus, prætor designatus. Tribuni ad plebem tulerunt, plebesque scivit, *ut perinde esset, ac si ipse ædilis jurasset.* Et de altero ædile plebiscitum est factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hispania cum imperio ad exercitus ire juberent, ut C. Cornelius ædilis curulis ad magistratum gerendum veniret, & L. Manlius Acidinus decederet de provincia multos post annos. Plebs Cn. Cornelio Lentulo, & L. Stertinio proconsulibus imperium esse in Hispania jussit.

L. Cornelius & P. Villius Coss. U. C. 553. Ol. 145. a. C. N. 200.

Annona pervilis Romæ.

Ludi Romani.

Ludi Plebeji.

Ludi funebres.

Ædiles curules.

Magistratum gesturi jurant in leges.

(*b*) al. proconsul. (*i*) al. *inanisve referret.*

(*) Triumphavit de Gallis . . . L. Furius) In cujus triumphi memoriam sine dubio M. Furius Victoriam & Trophæum expressit in nummo Tab. LVI. num. I. Conf. PATIN. Famil. Rom. p. 117.

EPI-

EPITOME LIB. XXXII.

C*OMPLURA prodigia ex diversis regionibus nuntiata referuntur: inter quæ, in Macedonia in puppi longæ navis lauream esse natam. T. Quintius Flamininus Consul adversus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri, fugatumque coëgit in regnum reverti. Ipse Thessaliam, quæ est vicina Macedoniæ, sociis Ætolis & Athamanibus, vexavit. L. Quintius Flamininus Consulis frater, navali prælio, Attalo rege & Rhodiis adjuvantibus, Eubœam & maritimam oram cepit.* (a) *Achæi in amicitiam recepti sunt. Conjuratio servorum facta de solvendis Carthaginiensibus obsidibus oppressa est. Prætorum numerus ampliatus est, ut seni crearentur. Cornelius Cethegus Consul Gallos Insubres prælio fudit. Cum Lacedæmoniis, & tyranno eorum Nabide amicitia juncta est. Præterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.*

DECADIS QUARTÆ
LIBER TRIGESIMUS SECUNDUS.

CAPUT I.

Provinciæ constitutæ.

Consules, prætoresque, quum Idibus Martiis magistratum inissent, provincias sortiti sunt. L. Cornelio Lentulo Italia, P. Villio Macedonia: prætoribus, L. Quintio urbana, Cn. Bæbio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit. Lentulus Consul, novas legiones scribere jussus: Villius à P. Sulpicio exercitum accipere, in supplementum ejus quantum militum videretur, ut scriberet, ipsi permissum. Prætori Bæbio legiones, quas C. Aurelius Consul habuisset, ita decretæ, ut retineret eas, donec Consul novo cum exercitu succederet. In Galliam ubi is venisset, omnes milites exauctorati domum dimitterentur, præter quinque millia sociûm. His obtineri circa Ariminum provinciam satis esse, prorogato imperio prætoribus prioris anni; Cn. Sergio, ut militibus, qui in Hispania, Sicilia, Sardinia stipendia per multos annos fecissent, agrum assignandum (b) curaret; Quinto Minucio, ut in Bruttiis idem de conjurationibus quæstiones, quas Prætor cum fide curaque exercuisset, perficeret; & eos, quos sacrilegii compertos in vinculis Romam misisset, Locros mitteret ad supplicium: quæque sublata ex delubro Proserpinæ essent, reponenda cum piaculis curaret. Feriæ Latinæ pontificum decreto instauratæ sunt: quod legati ab Ardea questi in Senatu erant, *sibi in monte Albano Latinis carnem, ut assolet, datam non esse.* Ab Suessa nuntiatum est, *duas portas, quodque inter eas muri erat, de cœlo tactum: & Formiani legati, ædem Jovis, item Ostienses, ædem Jovis, & Veliterni, Apollinis & Sangi ædes, & in Herculis æde capillum enatum: & ex Bruttiis à Quinto Minucio proprætore scriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedibus natos esse.* Inde à P. Sulpicio proconsule ex Macedonia literæ allatæ, in quibus inter cetera scriptum erat; *lauream in puppi navis*

Feriæ Latinæ instauratæ.

Prodigia.

Procurata.

(a) al. *in Euboeam & maritimam oram trajectus Eretriam expugnavit.* (b) al. assignari.

navis longæ enatam. Priorum prodigiorum causa Senatus censuerat, *ut Consules majoribus hostiis quibus Diis videretur sacrificarent.* Ob hoc unum prodigium aruspices in Senatum vocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem unum edicta, & ad omnia pulvinaria res divinæ factæ.

Carthaginienses primum stipendium solvunt.

CAP. II. Carthaginienses eo anno argentum in stipendium impositum, primum Romam advexerunt. Id quia *probum non esse* quæstores renuntiaverant, experientibusque pars quarta decocta erat, pecunia Romæ mutua sumpta, intertrimentum argenti suppleverunt. Petentibus deinde, ut, si jam videretur Senatui, obsides sibi redderentur; centum redditi obsides. De ceteris, si in fide permanerent, spes facta. Petentibus iisdem, qui non reddebantur obsides, *ut ab Norba, ubi parum concessum, commode essent, alio traducerentur;* concessum, ut Signiam (*c*) & Ferentinum transirent. Gaditanis item petentibus remissum, ne præfectus Gadeis mitteretur, adversus quod iis in fidem Populi Romani venientibus, cum L. Marcio Septimio convenisset. Et Narniensium legatis, querentibus *ad numerum sibi colonos non esse, & immistos quosdam non sui generis pro colonis se gerere,* earum rerum causa triumviros creare L. Cornelius Consul jussus. Creati Pub. & Sex. Ælii (Pætis fuit ambobus cognomen) & C. Cornelius Lentulus. Quod Narniensibus datum erat, ut colonorum numerus augeretur (*d*) id Cosani petentes non impetraverunt.

Obsides centum redditi.

Narnia suppleta.

Quod Cosanis negatum.

CAP. III. Rebus, quæ Romæ agendæ erant, perfectis, Consules in provincias profecti. P. Villium, in Macedoniam quum venisset, atrox seditio militum jam ante irritata, nec satis in principio compressa, excepit. Duo millia ea militum fuere, qui ex Africa post devictum Annibalem in Siciliam, inde anno fere in Macedoniam pro voluntariis transportati erant. Id voluntate factum negabant. *Ab tribunis recusantes in naves impositos, sed utcumque, seu injuncta, (e) seu suscepta foret militia; & eam exhaustam, & finem aliquem militandi fieri æquum esse. Multis annis sese Italiam non vidisse, consenuisse sub armis in Sicilia, Africa, Macedonia. Confectos jam se labore & opere, exsangues tot acceptis vulneribus esse.* Consul, *causam postulandæ missionis probabilem, si modeste peteretur, videri* dixit. *Seditionis nec eam, nec ullam aliam satis justam causam esse. Itaque, si manere ad signa, & dicto parere velint, se de missione eorum ad Senatum scripturum. Modestia facilius quam pertinacia quod velint impetraturos.*

Seditio militum Rom. in Macedonia.

Thaumacos Philippus oppugnat.

CAP. IV. Thaumacos eo tempore Philippus summa vi oppugnabat aggeribus vineisque: & jam arietem muris admoturus erat. Ceterum incepto absistere eum cogit subitus Ætolorum adventus, qui Archidamo duce inter custodias Macedonum mœnia ingressi, nec die, nec nocte finem ullum erumpendi, nunc in stationes, nunc in opera Macedonum faciebant. Et adjuvabat eos natura ipsa loci. Namque Thaumaci à Pylis, sinuque Maliaco per (*) Lamiam eunti, loco alto siti sunt; ipsis faucibus imminentes, quam Cœlen vocant. (*f*) Thessaliæque transeunti confragosa loca, implicatasque flexibus vallium vias. Ubi ventum ad hanc urbem est, repente velut maris vasti, sic immensa panditur planities, ut subjectos campos terminare oculis haud facile queas. Ab eo miraculo Thaumaci appellati. Nec altitudine solum tuta urbs, sed quod saxo undique abscisso, rupibus imposita est. Hæ difficultates, & quod haud satis dignum tanti laboris periculique pretium erat, ut absisteret incepto Philippus, effecerunt. Hiems quoque jam instabat, quum inde abscessit, & in Macedoniam in hiberna copias reduxit.

Sed frustra.

CAP. V. Ibi ceteri quidem, data quantacumque quiete temporis, simul animos corporaque remiserant. Philippum, quantum ab assiduis laboribus itinerum pugnarumque laxaverat animus, (*g*) tanto magis intentum in universum eventum belli curæ angunt: non hostes modo timentem, qui terra marique urgebant, sed nunc sociorum, nunc etiam popularium animos, ne & illi ad spem amicitiæ Romanorum deficerent, & Macedonas ipsos cupido novandi res caperet. Itaque & in Achaiam legatos misit, simul qui jusjurandum (ita enim pepigerant *quotannis juraturos in verba Philippi*) exigerent: simul qui redderent Achæis Orchomenon, & Heræam, & Triphyliam: Megalopolitis Alipheram (*h*) contendentibus, nunquam eam urbem fuisse ex Triphylia, sed sibi debere restitui: quia una esset ex iis, quæ ad condendam Megalopolim ex concilio Arcadum contributæ forent. Et cum Achæis quidem per hæc societatem firmabat. Macedonum animos sibi conciliavit cum Heraclide. Nam quum eum maximæ invidiæ sibi esse cerneret, multis criminibus oneratum, in vincula conjecit, ingenti popularium gaudio. Bellum, si quando umquam ante alias, cum magna cura apparavit, exercuitque in armis & Macedonas & mercenarios milites: principioque veris cum Athenagora, omnia externa auxilia, quodque levis armaturæ erat, (**) Chaoniam per Epirum ad occupandas, quæ ad Antigoniam fauces sunt, (Sthena vocant Græci) misit. Ipse paucis post diebus graviore secutus agmine, quum situm omnem regionis aspexisset, maxime idoneum ad muniendum locum credidit esse, præter amnem Aoum. Is inter montes, quorum alterum Æropum, alterum Asnaum incolæ vocant, angusta valle fluit; iter exiguum super ripam præbens:

Philippi anxius apparatus.

Philippus sibi Græcos conciliat.

Et Macedones.

Fauces Antigoniæ occupat.

Aous amnis.

(*c*) al. Setiam. (*d*) al. cogeretur. (*e*) al. *invita.* (*f*) al. quas Cœle vocant. al. Cœla vocant. (*g*) al. laxaverat animum. al. laxaverat annus. (*h*) al. Eleis Alipheram. al. Illis Alipheram.

(*) Lamiam) Lamiæ Thessaliæ oppidi numisma Tab. LVI. num. 2. Bacchi cultum in Thessalia celebrem per Bacchi caput, deinde per vasa vinaria Thessalorum bibacitatem indicare videtur. Vid. BEGER. Th. Br. T. I. p. 478.

(**) Chaoniam) Provincia Epiri nobilis fuit Chaonia, à Chaone fratre Heleni Trojani sic dicta. Chaoniorum numisma caput Junonis refert solum, cum alias Epirotarum numismata Jovis & Junonis capita juncta repræsentent. Herculis cultum apud Chaonios quoque floruisse, clava ipsius in aversa indicare videtur.

præbens: Asnaum Athenagoram cum levi armatura tenere ac communire jubet: ipse in Æropo posuit castra. Quæ abscissæ rupes erant, statio paucorum armatorum tenebat; quæ minus tuta erant, alia fossis, alia vallis, alia turribus muniebat. Magna tormentorum etiam vis: ut missilibus procul arcerent hostem: idoneis locis disposita est. Tabernaculum regium pro vallo in conspecto maxime tumulo, ut terrorem hostibus suisque spem ex fiducia faceret, positum.

Consul ad hostes venit.

CAP. VI. Consul per Charopum Epirotem certior factus, quos saltus cum exercitu insedisset rex, & ipse quum Corcyræ hibernasset, vere primo in continentem trajectus, (*i*) ad hostem ducere pergit. Quinque millia ferme ab regiis castris quum abesset, loco munito relictis legionibus, ipse cum expeditis progressus ad speculanda loca, postero die concilium habuit, *utrum per insessum ab hoste saltum, quamquam labor ingens, periculumque proponeretur, transitum tentaret: an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, circumduceret copias.* Hoc consilium per multos dies agitanti nuntius venit, *T. Quintium Consulem factum, sortitumque provinciam Macedoniam, maturato itinere jam Corcyram trajecisse.* Valerius Antias, intrasse saltum Villium tradit, & quia recto itinere nequierit, omnibus à rege insessis, secutum vallem per quam mediam fertur Aous amnis, ponte raptim facto in ripam, in qua erant castra regia, transgressum, acie conflixisse: fusum, fugatumque regem, castris exutum: duodecim millia hostium eo prælio cæsa, capta duo millia & ducentos: & signa militaria centum triginta & duo, equos ducentos triginta. Ædem etiam Jovi in prælio votam, *si res prospere gesta esset.* Ceteri Græci Latinique auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile à Villio actum, integrumque bellum insequentem Consulem, T. Quintium accepisse tradunt.

P. Villii res gestæ incertæ.

CAP. VII. Dum hæc in Macedonia geruntur, Consul alter L. Lentulus, qui Romæ substiterat, comitia censoribus creandis habuit. Multis claris petentibus viris, creati censores P. Cornelius Scipio Africanus, & P. Ælius Pætus. Hi magna inter se concordia, & Senatum sine ullius nota legerunt: & portoria venalium Capuæ, Puteolisque item castrorum portorium, quo in loco nunc oppidum est, fruendum locarunt: colonosque eo trecentos (is enim numerus finitus ab Senatu erat) adscripserunt, & sub Tifatis Capuæ agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus ex Hispania decedens, prohibitus à M. Porcio Læca tribuno plebis, ne ovans rediret, quum ab Senatu impetrasset, privatus urbem ingrediens mille ducenta pondo argenti, triginta pondo ferme auri in ærarium tulit. Eodem anno Cn. Bæbius Tamphilus, qui ab C. Aurelio Consule anni prioris provinciam Galliam acceperat, temere ingressus Gallorum Insubrium fines, prope cum toto exercitu est circumventus: supra sex millia & sexcentos milites amisit. Tanta ex eo bello, quod jam desierat timeri, clades accepta est. Ea res L. Lentulum Consulem ab urbe excivit. Qui ut in provinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, prætorem multis probris increpitum *provincia decedere, atque abire Romam jussit.* Neque ipse Consul memorabile quicquam gessit; comitiorum causa Romam revocatus, quæ ipsa per M. Fulvium & Manium Curium tribunos plebis impediebantur: quod T. Quintium Flamininum consulatum ex quæstura petere non patiebantur. *Jam ædilitatem, præturamque fastidiri; nec, per honorum gradus documentum sui dantes, nobiles homines tendere ad consulatum, sed transcendendo media, summa imis continuare.* Rex ex campestri certamine in Senatum venit. Patres censuerunt, *qui honorem, quem sibi capere per leges liceret, peteret, in eo populo creandi quem velit, potestatem fieri æquum esse.* In auctoritate Patrum fuere tribuni. Creati Consules Sex. Ælius Pætus, & T. Quintius Flamininus. Inde prætorum comitia habita. Creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato, C. Helvius, qui ædiles plebis fuerant. Ab iis ludi plebeii instaurati: & epulum Jovis fuit ludorum causa. Et ab ædilibus curulibus C. Valerio Flacco flamine Diali, & C. Cornelio Cethego ludi Romani magno apparatu facti. Ser. Sulpicius, & L. Galba pontifices eo anno mortui sunt. In eorum locum M. Æmilius Lepidus, & Cn. Cornelius Scipio pontifices suffecti sunt.

Censores creati Scipio & Ælius.

Acidinus privatus urbem ingrediens, aurum & argentum fert in ærarium.

Cn. Bæbius Tamphilus à Gallis circumventus.

Comitia impedita.

Dein facta.

Sex. Ælius & T. Quintius Coss. U. C. 554. Ol. 145. a. C. N. 199. Prætores.

Ludi Plebeii & epulum Jovis.

Ludi Romani.

Pontifices mortui & suffecti.

CAP. VIII. Sex. Ælius Pætus, T. Quintius Flamininus Consules magistratu inito Senatum in Capitolio quum habuissent, decreverunt Patres, *ut provincias Macedoniam atque Italiam Consules compararent inter se, sortirenturve. Utri eorum Macedonia evenisset, in supplementum legionum tria millia militum Romanorum scriberet, & trecentos equites. Item sociorum Latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites.* Alteri Consuli novus omnis exercitus decretus. L. Lentulo prioris anni Consuli prorogatum imperium est: vetitusque aut ipse provincia decedere prius, aut veterem exercitum deducere, quam cum legionibus novis Consul venisset. Sortiti Consules provincias. Ælio Italia, Quintio Macedonia evenit. Prætores, L. Cornelius Merula, urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Helvius Galliam est sortitus. Delectus inde haberi est ceptus. Nam præter consulares exercitus prætores quoque jussi scribere milites erant. Marcello in Siciliam quatuor millia peditum sociûm Latini nominis, & trecentos equites; Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum tria millia peditum, ducentos equites: ita ut hi prætores ambo, quum in provincias venissent, veteres dimitterent pedites equitesque. Attali deinde regis legatos in Senatum Consules introduxerunt. *Hi, regem classe sua, copiisque omnibus terra marique Romanam rem juvare, quæque imperarent Romani Consules, impigre atque obedienter ad eam diem fecisse* quum exposuissent, *vereri*, dixerunt, *ne id præstare ei per Antiochum regem ultra non liceret. Vacuum namque præsidiis navalibus, terrestribusque regnum*

Provinciæ Consulum.

Provinciarum sortitio.

Attali legati de Antiocho queruntur.

(*i*) al. trabeatus. al. tralatus.

gnum Attali Antiochum invasisse. Itaque Attalum orare Patres Conscriptos, si sua classe, suaque opera uti ad Macedonicum bellum vellent, mitterent ipsi præsidium ad regnum ejus tutandum: si id nollent, ipsum ad sua defendenda cum classe, ac reliquis copiis redire paterentur. Senatus legatis ita responderi jussit. *Quod rex Attalus classe, copiisque aliis duces Romanos juvisset, id gratum Senatui fore.* (k) *Auxilia nec ipsos missuros Attalo adversus Antiochum socium & amicum Populi Romani: nec Attali auxilia retenturos ultra quam regi commodum esset. Semper Populum Romanum alienis rebus arbitrio alieno usum. Et principium & finem in potestate ipsorum, qui ope sua velint adjutos Romanos esse. Legatos ad Antiochum missuros, qui nuntient, Attali, naviumque ejus & militum opera adversus Philippum communem hostem uti Populum Romanum. Gratum eum facturum & Senatui, si regno Attali abstineat, belloque absistat. Æquum esse, socios & amicos Populi Romani reges, inter se quoque ipsos pacem servare.*

Senatus responsum.

CAP. IX. Consulem T. Quintium, ita habito delectu, ut eos fere legeret, qui in Hispania aut Africa meruissent spectatæ virtutis milites, properantem in provinciam prodigia nuntiata, atque eorum procuratio, Romæ tenuerunt. *De cœlo tacta erant, via publica Veiis, forum & ædes Jovis Lanuvii: Herculis ædes Ardeæ, Capuæ murus & turres, & ædes, quæ Alba dicitur. Cœlum ardere visum erat Arretii. Terra Velitris trium jugerum spatio caverna ingenti desederat. Suessæ Auruncæ nuntiabant agnum cum duobus capitibus natum: & Sinuessæ porcum humano capite.* Eorum prodigiorum causa supplicatio unum diem habita. Et Consules rebus divinis operam dederunt; placatisque Diis, profecti in provincias sunt. Ælius cum C. Helvio prætore in Galliam, exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, prætori tradidit, ipse novis legionibus, quas secum adduxerat, bellum gesturus. Neque memorabilis rei quicquam gessit. Et T. Quintius alter Consul maturius, quam priores soliti erant Consules, Brundusio quum transmisisset, Corcyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. A Corcyra in proxima Epiri quinqueremi trajecit: & in castra Romana magnis itineribus contendit; inde Villio dimisso, paucos moratus dies, dum se copiæ à Corcyra assequerentur, consilium habuit, *utrum recto itinere per castra hostium viam facere conaretur: an ne tentata quidem re tanti laboris ac periculi, per Dassaretios potius Lycumque tuto circuitu Macedoniam intraret.* Vicissetque ea sententia, ni timuisset, ne, quum à mari longius recessisset, misso è manibus hoste, si (quod antea fecerat) solitudinibus silvisque se tutari rex voluisset, sine ullo effectu æstas extraheretur. Utcumque esset igitur, illo ipso tam iniquo loco aggredi hostem placuit. Sed magis fieri id placebat, quam quomodo fieret, satis expediebat. (l) Diesque quadraginta sine ullo conatu sedentes in conspectu hostium absumpserant.

Prodigia.

Procurata.

Ælius Consul it in Galliam.

Quintius in Macedoniam.

Consilia de tentando Philippo.

CAP. X. Inde spes data Philippo est, per Epirotarum gentem tentandæ pacis. Habitoque concilio delecti ad eam rem agendam, Pausanias prætor, & Alexander magister equitum, Consulem & regem, ubi in arctissimas ripas Aous cogitur amnis, in colloquium adduxerunt. Summa postulatorum Consulis erat, *præsidia ex civitatibus rex deduceret. Iis, quorum agros, urbesque populatus esset, redderet res, quæ comparerent. Ceterorum æquo arbitrio æstimatio fieret.* Philippus *aliam aliarum civitatum conditionem esse* respondit: *quas ipse cepisset, eas liberaturum. Quæ sibi traditæ à majoribus essent, earum hereditaria ac justa possessione non excessurum. Si quas quererentur belli clades eæ civitates, cum quibus bellatum foret, arbitrio quo vellent* (m) *populorum, cum quibus pax utrisque fuisset, se usurum.* Consul, *nihil ad id quidem arbitrio aut judice opus esse,* dicere. *Cui enim non apparere, ab eo qui prior arma intulisset, injuriam ortam? nec Philippum ab ullis bello lacessitum, ipsum priorem vim omnibus fecisse.* Inde quum ageretur, quæ civitates liberandæ essent, Thessalos primos omnium nominavit Consul. Ad id vero adeo accensus indignatione est rex, ut exclamaret, *Quid victo gravius imperares T. Quinti?* atque ita se ex colloquio proripuit, & temperatum ægre est, quin missilibus, quia dirempti medio amne fuerant, pugnam inter se consererent. Postero die, per excursiones ab stationibus primo in planitie satis ad id patenti multa levia commissa prælia sunt: deinde recipientibus se regiis in arcta & confragosa loca, aviditate accensi certaminis, eo quoque Romani penetravere. Pro his ordo & militaris disciplina & genus armorum erat, aptum urgendis regiis: (n) pro hoste loca, & catapultæ balistæque, in omnibus prope rupibus, quasi in muris dispositæ. Multis hinc atque illinc vulneribus acceptis: quum etiam, ut in prælio justo, aliquot cecidissent, nox pugnæ finem fecit.

Pax tentata.

Colloquium Consulis Romani & Philippi.

Sed irritum.

Levia prælia inter Consulem & Philippum.

CAP. XI. Quum in hoc statu res esset, pastor quidam, à Charopo principe Epirotarum missus deducitur ad Consulem. Is *se in eo saltu, qui regiis tunc oneratus castris erat, armentum pascere* ait: *omnes montium eorum anfractus callesque nosse. Si secum aliquos mittere velit, non iniquo nec perdifficili aditu supra caput hostium deducturum.* Hæc Charopus renuntiari jubet, *ita crederet, ut suæ potius omnia, quam illius potestatis essent.* Quum magis vellet credere, quam auderet Consul, mistumque gaudio ac metu animum gereret, auctoritate motus Charopi, experiri spem oblatam statuit: & ut averteret rem à suspicione, biduo insequenti lacessere hostem, dispositis ab omni parte copiis, succedentibusque integris in locum defessorum, non destitit. Quatuor millia inde lecta peditum & trecentos equites tribuno militum tradit. Equites, quoad loca patiantur, ducere jubet: ubi ad invia equiti ventum sit, in planitie aliqua locari equitatum; pedites qua dux monstraret viam, ire: ubi, ut polliceatur, (o) super caput hostium perventum sit, fumo dare signum: nec ante clamorem tollere, quam

Pastor quidam Consuli viam ostendit.

Cum eo milites mittit.

(k) al. *esse.* (l) al. expediebatur. (m) al. *quorum vellet.* (n) al. aptum prælium gerentibus. al. ad amplum prælium gerendum; contra illis loca, &c. (o) al. ut pollicerentur.

re, quam ab se signo accepto pugnam ceptam arbitrari posset. Nocte itinera fieri jubet: & pernox forte luna erat: interdiu cibi quietisque sumeret tempus. Ducem promissis ingentibus oneratum, si fides exstet, vinctum tamen tribuno tradidit. His copiis ita dimissis, eo intentius Romanus undique instat capi (*p*) stationes.

Consul aggreditur Philippum.

CAP. XII. Interim die tertio quum verticem, quem petierant, Romani cepisse, ac tenere se fumo significarent; tum vero trifariam divisis copiis, Consul valle media cum militum robore succedit: cornua dextra lævaque admovet castris. Nec segnius hostes obviam eunt: & dum aviditate certaminis provecti extra munitiones pugnant, haud paullo superior est Romanus miles, & virtute & scientia, & armorum genere. Posteaquam multis vulneratis interfectisque recepere se regii in loca aut munimento, aut natura tuta, verterat periculum in Romanos; temere in loca iniqua, nec faciles ad receptum angustias progressos. Neque impunita temeritate inde recepissent sese, ni clamor primum à tergo auditus, dein pugna etiam cepta, amentes repentino terrore regios fecisset. Pars in fugam effusi sunt: pars, quia magis locus fugæ deerat, (*q*) quam quod animi satis esset ad pugnam, quum substitissent; ab hoste, & à fronte & à tergo urgente, circumventi sunt. Deleri totus exercitus potuit, si fugientes persecuti victores essent: sed equitem angustiæ locorumque asperitas, peditem armorum gravitas impediit. Rex primo effuse ac sine respectu fugit: dein quinque millium spatium progressus, quum ex iniquitate locorum, id quod erat, suspicatus esset, sequi non posse hostem; substitit in tumulo quodam, dimisitque suos per omnia juga vallesque, qui palatos in unum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amissis, cetera omnis multitudo, velut signum aliquod secuta, in unum quum convenisset, frequenti agmine petunt Thessaliam. Romani quoad tutum fuit insecuti, cædentes spoliantesque cæsos, castra regia, etiam sine defensoribus, difficili aditu, diripiunt: atque ea nocte in suis castris manserunt.

Philippus repellitur.

Romani regios à tergo invadunt & fugant.

Philippus palantem exercitum colligit.

Et in Thessaliam fugit.

Castra ejus direpta.

CAP. XIII. Postero die Consul per ipsas angustias, qua se inter valles flumen insinuat, hostem sequitur. Rex primo die ad castra Pyrrhi pervenit. Locus quem ita vocant, est in Triphylia (*r*) terra Melotidis. Inde postero die ingenti itinere agminis (& metus urgebat) in montem Lingon perrexit. Ipsi montes Epiri sunt, interjecti Macedoniæ, Thessaliæque. Latus, quod vergit in Thessaliam, oriens spectat: septentrio à Macedonia objicitur. Vestiti frequentibus silvis sunt. Juga summa, campos patentes, aquasque perennes habent. Ibi stativis rex per aliquot dies habitis, fluctuatus animo est, utrum protinus in regnum se reciperet, an reverti in Thessaliam posset. (*s*) Inclinavit sententia, suum (*t*) in Thessaliam agmen dimitteret, Triccamque proximis limitibus petit: inde obvias urbes raptim peragravit. Homines, qui sequi possent, sedibus excibat: oppida incendebat: rerum suarum, quas possent, ferendarum secum dominis jus fiebat: cetera militis præda erat. Nec quod ab hoste crudelius pati possent, reliqui quicquam fuit, quam quæ (*u*) ab sociis patiebantur. Hæc etiam facienti Philippo acerba erant: sed è terra mox futura hostium, corpora saltem eripere sociorum volebat. Ita evastata sunt oppida, Phacium, Iresiæ, Euhydrium, Eretria, Palæphatus. Pheras quum peteret, exclusus: quia res egebat mora si expugnare vellet, nec tempus erat; omisso incepto, in Macedoniam transcendit. Nam etiam Ætolos appropinquare fama erat. Qui audito prælio, quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius evastatis, circa Sperchias & Macran (quam vocant) Comen transgressi, inde in Thessaliam, Cymines & Angeas primo impetu potiti sunt. A Metropoli dum vastant agros, concursu oppidanorum ad tuenda mœnia facto, repulsi sunt. Callithera inde aggressi, similem impetum oppidanorum pertinacius sustinuerunt: compulsisque intra mœnia qui eruperant, contenti ea victoria, quia spes nulla admodum expugnandi erat, abscesserunt. Theuma inde, & Calathana vicos expugnant, diripiuntque. Acharras per deditionem receperunt. Xyniæ simili metu à cultoribus desertæ sunt. Hoc sedibus suis extorre agmen in præsidium incidit, quod Athamanum, (*w*) quo tutior frumentatio esset, ducebatur: incondita inermisque multitudo, mista imbelli turba, ab armatis cæsa est. Xyniæ desertæ diripiuntur. Cyphara inde Ætoli capiunt, opportune Dolopiæ imminens castellum. Hæc raptim intra paucos dies ab Ætolis gesta. Nec Amynander atque Athamanes, post famam prosperæ pugnæ Romanorum, quieverunt.

Consul sequitur Philippum.

Rex redit in Thessaliam.

Vastat loca quæ relinquit.

Pheris exclusus redit in Macedoniam.

Ætoli vastant fines Thessaliæ.

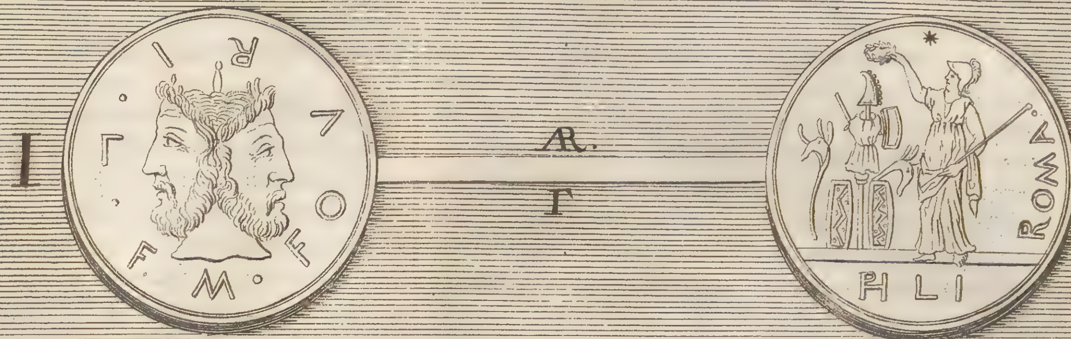
CAP. XIV. Ceterum Amynander, quia suo militi parum fidebat, petito ab Consule modico præsidio, quum Gomphos peteret, oppidum protinus nomine Phecam, situm inter Gomphos faucesque angustas, quæ ab Athamania Thessaliam dirimunt, vi cepit. Inde Gomphos adortus, & per aliquot dies summa vi urbem tuentes, quum scalas ad mœnia erexisset, eodem metu perpulit ad deditionem. Hæc traditio Gomphorum, ingentem terrorem Thessalis intulit. Dedidere deinceps sese, qui Argenta, quique Pherinum, & Thimarum, & Lisinas, & Stimonem, & Lampsum habent, aliaque castella juxta ignobilia. Dum Athamanes Ætolique summoto Macedonum metu, in aliena victoria suam prædam faciunt; Thessaliaque à tribus simul exercitibus, incerta quem hostem, quemve socium crederet, vastatur. Consul faucibus, quas fuga hostium aperuerat, in regionem Epiri transgressus, etsi probe scit cui parti, Charopo principe excepto, Epirotæ favissent; tamen quia ab satisfaciendi quoque cura imperata enixe facere videt, ex præsenti eos potius, quam ex præterito æstimat habitu, & ea ipsa facilitate veniæ animos

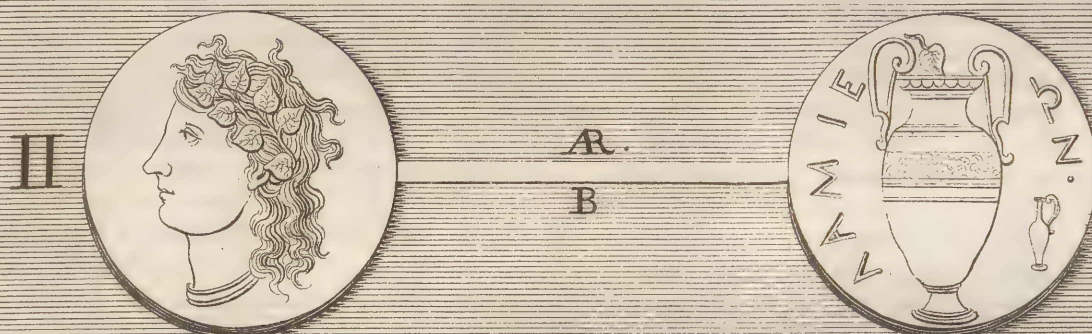
Amynandri res gestæ.

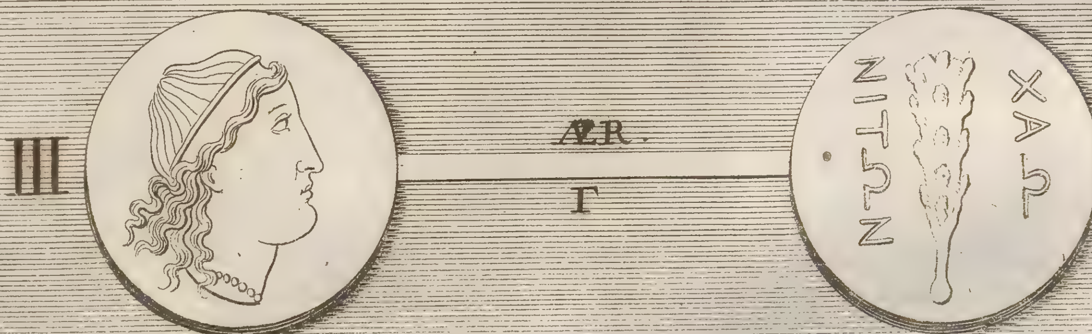
Consul Epirotis ignoscit.

(*p*) al. capere. (*q*) al. pars magis, quia locus fugæ deerat. (*r*) al. Stymphalia.. al. Stymphaliam inter & Elymiotidem. (*s*) al. præstaret. (*t*) al. citum. (*u*) al. quam tum. (*w*) al. Thaumacum:

TAB. LVI.
pag. 525. 527. 531.

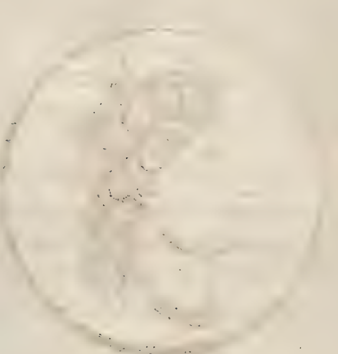

animos eorum in posterum conciliat. Missis deinde nuntiis Corcyram, *ut onerariæ naves in sinum venirent Ambracium*; ipse progressus modicis itineribus, quarto die in monte Cercetio posuit castra, eodem Amynandro cum suis auxiliis accito, non tam virium ejus egens, quam ut duces in Thessaliam haberet. Ab eodem consilio, & plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia accepti.

Phaleriam in Thessalia expugnat.

CAP. XV. Primam urbium Thessaliæ Phaleriam est aggressus. Duo millia Macedonum in præsidio habebat, qui primo summa vi restiterunt, quantum arma, quantum mænia tueri poterant: sed oppugnatio continua, non die non nocte remissa: quum Consul in eo verti crederet ceterorum Thessalorum animos, si primi vim Romanam non sustinuissent; vicit pertinaciam Macedonum. Capta Phaleria, legati à Metropoli, & à Piera (*x*) dedentes urbes, venerunt. Venia eisdem petentibus datur. Phaleria incensa ac direpta est. Inde Æginium petit. Quem locum quum vel modico præsidio tutum ac prope inexpugnabilem vidisset, paucis in stationem proximam telis conjectis, ad Gomphorum regionem agmen vertit. Digressusque in campos Thessaliæ, quum jam omnia exercitui deessent, quia Epirotarum pepercerat agris: explorato ante, utrum Leucadem ac sinum Ambracium onerariæ tenuissent; frumentarum Ambraciam invicem cohortes misit. Et est iter à Gomphis Ambraciam; sicut impeditum ac difficile, ita spatio perbrevi. Intra paucos itaque dies, transvectis à mari commeatibus, repleta omni rerum copia sunt castra. Inde Atracem (*y*) est profectus. Decem ferme millia à Larissa abest; ex Perræbia oriundi sunt: sita est urbs super Peneum amnem. Nihil trepidavere Thessali ad primum adventum Romanorum. Et Philippus, sicut in Thessaliam ipse progredi non audebat, ita intra Tempe stativis positis, ut quisque locus ab hoste tentabatur, præsidia per occasiones submittebat.

Atrax obsessa.

Philippus intra Tempe stativa ponit.

L. Quintii res gestæ.

CAP. XVI. Sub idem fere tempus, quo Consul adversus Philippum primum in Epiri faucibus castra posuit, & L. Quintius frater Consulis; cui classis cura maritimæque oræ imperium mandatum ab Senatu erat, cum duabus quinqueremibus Corcyram transvectus, postquam profectam inde classem audivit, nihil morandum ratus, quum ad Zamam (*z*) insulam assecutus esset, dimisso L. Apustio, cui successerat; tarde inde ad Maleam, trahendis plerumque remulco navibus, quæ cum commeatu sequebantur, pervenit. A Malea, jussis ceteris quantum maxime possent, maturare sequi, ipse tribus quinqueremibus expeditis Piræeum præcepit, accepitque naves ibi relictas ab L. Apustio legato, ad præsidium Athenarum. Eodem tempore, duæ ex Asia classes profectæ, una cum Attalo rege (eæ quatuor & viginti quinqueremes erant) Rhodia altera, viginti navium tectarum. Agesimbrotus præerat. Hæ circa Andrum insulam classes conjunctæ, Eubœam inde exiguo distantem freto trajecerunt. Carystiorum primum agros vastarunt: deinde ubi Carystus præsidio à Chalcide raptim misso, firma visa est, ad (*) Eretriam accesserunt. Eodem & L. Quintius cum iis navibus, quæ Piræei fuerant, Attali regis adventu audito venit, jussitque, *ut quæ ex sua classe venissent naves, Eubœam peterent*. Eretria summa vi oppugnabatur: nam & trium junctarum classium naves omnis generis tormenta machinasque ad urbium excidia secum portabant: & agri affatim materiæ præbebant ad nova molienda opera. Oppidani primo haud impigre tuebantur mœnia: deinde fessi vulneratique aliquot, quum & muri partem eversam operibus hostium cernerent, ad deditionem inclinarunt. Sed præsidium erat Macedonum, quos non minus, quam Romanos metuebant: & Philocles regius præfectus à Chalcide nuntios mittebat, *se in tempore affuturum, si sustinerent obsidionem*. Hæc mista metu spes, ultra quam vellent, aut quam possent, trahere eos tempus cogebat. Deinde, *posteaquam Philoclem repulsum, trepidantemque refugisse Chalcidem* acceperunt, oratores extemplo ad Attalum *veniam fidemque ejus petentes miserunt*. Dum in spem pacis intenti, segnius munera belli obeunt, & ea modo parte, qua murus dirutus erat, ceteris neglectis, stationes armatas opponunt; Quintius noctu ab ea parte quæ minime suspecta erat, impetu facto, scalis urbem cepit. Oppidanorum omnis multitudo cum conjugibus ac liberis in arcem confugit: deinde in deditionem venit. Pecuniæ aurique & argenti, haud sane multum fuit: signa, tabulæ priscæ artis, ornamentaque ejus generis plura, quam pro urbis magnitudine, aut opibus ceteris inventa.

Classis Attali & Rhodiorum.

Eretria oppugnatur.

Capitur.

Carystus capta.

CAP. XVII. Carystus inde repetita, unde priusquam è navibus copiæ exponerentur, omnis multitudo urbe deserta, in arcem confugit. Inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. Oppidanis extemplo vita ac libertas concessa est: Macedonibus trecenti nummi in capita statutum est pretium: & ut armis traditis abirent. Hac summa redempti, in Bœotiam inermes trajecti. Navales copiæ duabus claris urbibus Eubœæ intra dies paucos captis, circumvectæ Sunium Atticæ terræ promontorium, Cenchreas Corinthiorum emporium petierunt. Consul interim omnium spe longiorem atrocioremque oppugnationem (*a*) habuit: & ea, qua minimum credidisset, resistebant hostes. Nam omnem laborem in muro diruendo crediderat fore: si aditum armatis in urbem patefecisset, fugam inde cædemque hostium fore, qualis captis urbibus fieri solet. Ceterum, posteaquam parte muri arietibus decussa, per ipsas ruinas transcenderunt in urbem armati; illud principium velut novi atque integri laboris fuit. Nam Macedones qui in præsidio erant & multi & delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius & virtute, quam mœnibus urbem tuerentur; conferti, pluribus introrsus

Atrax pertinaciter defenditur.

(*x*) al. Pialia. (*y*) al. Inde ad Rhagen. (*z*) al. ad Zacynthum. al. ad Samen. (*a*) al. longiorem Atracis oppugnationem.

Eretriam) Eretriæ civitatis insulæ Eubœæ numisma Tab. LVII. num. I. in adversa Dianam Amarynthiam, quæ ibi colebatur, exhibet. In aversa uvæ vini Euboici præstantiam indicant. Conf. BEGER. T. I. p. 429.

introrsus ordinibus acie firmata, quum transcendere ruinas sensissent Romanos, per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id Consul ægre passus, nec eam ignominiam, ad unius modo expugnandæ moram urbis, sed ad summam universi belli pertinere ratus, quod ex momentis parvarum plerumque rerum penderet, purgato loco, qui strage semiruti muri cumulatus erat, turrim ingentis altitudinis, magnam vim armatorum multiplici tabulato portantem, promovit: & cohortes invicem sub signis, quæ cuneum Macedonum (phalangem ipsi vocant) si possent, vi perrumperent, emittebat. Sed ad loca angusta, haud late patente intervallo diruti muri, genus armorum pugnæque hosti aptius erat. Ubi conferti hastas ingentis longitudinis præ se Macedones objecissent, velut in constructam densitate clypeorum testudinem, Romani pilis nequicquam emissis, quum strinxissent gladios; neque congredi propius, neque præcidere hastas poterant: & si quam incidissent aut præfregissent, hastile fragmento ipso acuto inter spicula integrarum hastarum, velut vallum explebat. Ad hoc & muri pars adhuc integra utraque tuta præstabat latera: nec ex longo spatio aut cedendum, aut impetus faciendus erat. Quæ res turbare ordines solet. Accessit etiam fortuita res ad animos eorum firmandos. Nam quum turris per aggerem parum densati soli ageretur, rota una in altiorem orbitam depressa ita turrim inclinavit, ut speciem ruentis hostibus, trepidationemque insanam superstantibus armatis præbuerit.

CAP. XVIII. Quum parum quicquam succederet, Consul minime æque animo comparationem militum generis armorumque fieri patiebatur: simul nec maturam expugnandi spem, nec rationem procul à mari, & in evastatis belli cladibus locis, hibernandi ullam cernebat. Itaque relicta obsidione, quia nullus in tota Acarnaniæ atque Ætoliæ ora portus erat, qui simul & omnes onerarias, quæ commeatum exercitui portabant, caperet; & tecta ad hibernandum legionibus præberet; Anticyra in Phocide in Corinthium versa sinum, ad id opportunissime sita visa; quia nec procul Thessalia, hostiumque locis abibant: & ex adverso Peloponnesum exiguo maris spatio divisam; ab tergo Ætoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem & Bœotiam habebant. Phocidis primo impetu Phanoteam (*b*) sine certamine cepit. Anticyra haud multum in oppugnando præbuit moræ. Ambrysus inde Hyampolisque receptæ, Daulis, quia in tumulo excelso sita est, nec scalis, nec operibus capi poterat. Lacessendo missilibus eos, qui in præsidio erant, quum ad excursiones elicuissent, refugiendo invicem insequendoque, & levibus sine effectu certaminibus, eo negligentiæ & contemptus adduxerunt, ut quum refugientibus in portam permisti impetum Romani facerent. Sex alia ignobilia castella Phocidis terrore magis, quam armis in potestatem venerunt. Elatia clausit portas: nec nisi vi cogerentur, recepturi mœnibus videbantur aut ducem, aut exercitum Romanum.

Consul obsidionem relinquit.

Phocidis urbes captæ.

(*b*) al. Panopeam.

CAP. XIX. Elatiam obsidenti Consuli rei majoris spes affulsit: Achæorum gentem ab societate regia ad Romanam amicitiam avertendi. Cycliadem, principem factionis, ad Philippum trahentium res, expulerant. Aristænus, qui Romanis gentem jungi volebat, prætor erat. Classis Romana cum Attalo & Rhodiis Cenchreis stabat, parabantque communi omnes consilio Corinthum oppugnare. Optimum igitur ratus est, priusquam eam rem aggrederentur, legatos ad gentem Achæorum mitti; pollicentes, si ab rege ad Romanos defecissent, *Corinthum iis contributuros in antiquum gentis concilium.* Auctore Consule, legati à fratre ejus L. Quintio, & Attalo, & Rhodiis, & Atheniensibus, ad Achæos missi. Sicyone datum iis est concilium. Erat autem non admodum simplex habitus animorum inter Achæos. Terrebat eos Lacedæmonius, gravis & assiduus hostis: horrebant Romana arma: Macedonum beneficiis & veteribus & recentibus obligati erant: regem ipsum suspectum habebant, pro ejus crudelitate perfidiaque: neque ex iis, quæ tum ad tempus faceret, æstimantes graviorem post bellum dominum futurum cernebant. Neque solum quid in Senatu quisque civitatis suæ, aut in communibus conciliis gentis pro sententia dicerent, ignorabant: sed ne ipsis quidem secum cogitantibus, quid vellent, aut quid optarent, satis constabat. Ad homines ita incertos introductis legatis potestas dicendi facta est. Romanus primum legatus L. Calpurnius, deinde Attali regis legati, post eos Rhodii disseruerunt. Philippi deinde legatis dicendi potestas facta est. Postremi Athenienses, ut refellerent Macedonum dicta, auditi sunt. Ii fere atrocissime in regem, quia nulli nec plura, nec tam acerba passi erant, invecti sunt. Et illa quidem concio sub occasum solis, tot legatorum perpetuis orationibus die absumpto, dimissa est.

CAP. XX. Postero die advocatur concilium, ubi quum per præconem, sicut Græcis mos est, suadendi, si quis vellet, potestas à magistratibus facta esset, nec quisquam prodiret; diu silentium aliorum alios intuentium fuit. Neque mirum, si quibus sua sponte volutantibus res inter se pugnantes obtorpuerant quodammodo animi, eos orationes quoque insuper turbaverant; utrimque quæ difficilia essent, promendo, admonendoque per totum diem habitæ. Tandem Aristænus prætor Achæorum, ne tacitum concilium dimitteret. *Ubi*, inquit, *illa certamina animorum, Achæi, sunt, quibus in conviviis, & circulis, quum de Philippo & Romanis mentio incidit, vix manibus temperabatis? nunc in concilio ad eam rem unam indicto quum legatorum utrimque verba audieritis, quum referant magistratus, quum præco ad suadendum vocet, obmutuistis. Si non cura communis salutis, ne studia quidem, quæ in hanc aut illam partem animos vestros inclinarunt, vocem cuiquam possunt exprimere? quum præsertim nemo tam hebes sit, qui ignorare possit, dicendi ac suadendi quod quisque aut velit, aut optimum putet, nunc occasionem esse priusquam quicquam decernamus. Ubi semel decretum erit, omnibus id, etiam quibus ante displicuerit, pro bono atque utili fœdere*

Elatia obsessa.

Legati Romani ad Achæos.

Achæorum terror.

Achæi legatos Romanos audiunt.

Achæi silent.

Aristæni oratio in concilio Achæorum.

dere defendendum. Hæc adhortatio prætoris, non modo quemquam unum elicuit ad suadendum; sed ne fremitum quidem, aut murmur concionis tantæ, ex tot populis congregatæ, movit.

Iterum silent.

Aristænus pergit.

CAP. XXI. Tum Aristænus prætor rursus: *Non magis consilium vobis, principes Achæorum, deest, quam lingua: sed suo quisque in periculo in commune consultum non vult. Forsitan ego quoque tacerem, si privatus essem. Nunc prætor, video, aut non dandum concilium legatis fuisse, aut inde sine responso eos dimittendos non esse. Respondere autem nisi ex vestro decreto qui possum? & quando nemo vestrûm, qui in hoc concilium advocati estis, pro sententia quicquam dicere vult, aut audet; orationes legatorum, hesterno die dictas, pro sententiis percenseamus: perinde ac si non postulaverint, quæ è re sua essent, sed suaserint, quæ nobis censerent utilia esse. Romani Rhodiique, & Attalus societatem amicitiamque nostram petunt: & in bello: quod adversus Philippum gerunt, se à nobis adjuvari æquum censent. Philippus societatis secum admonet & jurisjurandi: modo postulat ut secum stemus, modo ne intersimus armis, contentum ait se esse. Nulline venit in mentem, cur qui nondum socii sunt, plus petant, quam socius? Non fit hoc neque modestia Philippi, neque impudentia Romanorum. Achæi portus & dant fiduciam postulantibus, & demunt. Philippi præter legatum videmus nihil. Romana classis ad Cenchreas stat, urbium Eubœæ spolia præ se ferens: Consulem, legionesque ejus exiguo maris spatio disjunctas, Phocidem ac Locridem pervagantes videmus. Miramini, cur diffidenter Cleomedon legatus Philippi, ut pro rege arma caperemus adversus Romanos, modo egerit. Qui si ex eodem fœdere ac jurejurando, cujus nobis religionem injiciebat, rogemus eum, ut nos Philippus & ab Nabide ac Lacedæmoniis, & ab Romanis defendat: non modo præsidium, quo nos tueatur, sed ne quid respondeat quidem nobis, sit inventurus. Non, hercle magis, quam ipse Philippus priore anno, qui pollicendo se adversus Nabidem bellum gesturum, quum tentasset nostram juventutem hinc in Eubœam extrahere, posteaquam nos neque decernere id sibi præsidium, neque velle illigari Romano bello vidit, oblitus societatis ejus, quam nunc jactat, vastandos depopulandosque Nabidi ac Lacedæmoniis reliquit. Ac mihi quidem minime conveniens inter se oratio Cleomedontis visa est. Elevabat Romanum bellum, eventumque ejus eundem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo gesserint, dicebat. Cur igitur nostrum ille auxilium absens petit potius quam præsens nos veteres socios simul ab Nabide ac Romanis tueatur? Nos dico? Quid ita passus est Eretriam Carystumque capi? quid tot Thessaliæ urbes? quid ita Locridem, Phocidemque? quid ita nunc Elatiam oppugnari patitur? cur excessit faucibus Epiri, claustrisque illis inexpugnabilibus super Aoum amnem, aut vi, aut metu, aut voluntate, relictoque, quem insidebat, saltu, penitus in regnum abiit? Si sua voluntate tot socios reliquit hostibus diripiendos, quid recusare potest, quin & socii sibi consulant? si metu; nobis quoque ignoscat timentibus. Si victus armis cessit, Achæi arma (c) Romana sustinebimus, Cleomedon, quæ vos Macedones non sustinuistis? An tibi potius credamus, Romanos non majoribus copiis, nec viribus nunc bellum gerere, quam antea gesserint, potius quam res ipsas intueamur? Ætolos tum classe adjuverunt: nec duce consulari, nec exercitu bellum gesserunt. Sociorum Philippi maritimæ urbes in terrore ac tumultu erant. Mediterranea adeo tuta ab Romanis armis fuerunt, ut Philippus Ætolos, nequicquam opem Romanorum implorantes, depopularetur. Nunc autem defuncti bello Punico Romani, quod per sexdecim annos velut intra viscera Italiæ toleraverunt, non præsidium Ætolis bellantibus miserunt, sed ipsi duces belli arma terra marique simul Macedoniæ intulerunt. Tertius jam Consul summa vi gerit bellum. Sulpicius in ipsa Macedonia congressus, fudit fugavitque regem; partem opulentissimam regni ejus depopulatus. Nunc Quintius tenentem claustra Epiri, natura loci, munimentis, exercituque fretum, castris exuit: fugientem in Thessaliam persecutus, præsidia regia, sociasque ejus urbes prope in conspectu regis ipsius expugnavit. Ne sint vera, quæ Athenienses modo legati de crudelitate, avaritia, & libidine regis dixerunt: nihil ad nos pertineant, quæ in terra Attica scelera in superos inferosque Deos sunt admissa: multo minus, quam quæ Ciani (e) Abydenique qui procul à nobis absunt, passi sunt: nostrorum ipsi vulnerum, si vultis, obliviscamur: cædes direptionesque bonorum Messenæ in media Peloponneso factas, & hospitem Cyparissiæ Garitenem, contra jus omne ac fas, inter epulas prope ipsas occisum: & Aratum patrem filiumque Sicyonios, quum senem infelicem parentem etiam appellare solitus esset, interfectos: filii etiam uxorem libidinis causa in Macedoniam asportatam: cetera stupra virginum, matronarumque oblivioni dentur. Ne sint cum Philippo res, cujus crudelitatis metu obmutuistis omnes: nam quæ alia tacendi advocatis in concilium causa est? cum Antigono mitissimo ac justissimo rege, & de nobis omnibus optime merito, existimemus disceptationem esse: num id postularet, facere nos, quod tum fieri non posset? Peninsula est Peloponnesus, angustis Isthmi faucibus continenti adhærens, nulli apertior atque opportunior, quam navali bello. Si centum tectæ naves, & quinquaginta leviores apertæ, & triginta Issaici lembi maritimam oram vastare, & expositas prope in ipsis littoribus urbes ceperint oppugnare, in mediterraneas scilicet nos urbes recipiemus? tamquam non intestino, & hærente in ipsis visceribus uramur bello? quum terra Nabis, & Lacedæmonii, mari Romana classis urgebunt; unde regiam societatem, & præsidia Macedonum implorem? an ipsi nostris armis ab hoste Romano tutabimur urbes, quæ oppugnabuntur? egregie enim Dymas priore bello sumus tutati. Satis exemplorum nobis alienæ clades præbent: ne quæramus quemadmodum ceteris exemplo simus. Nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, id quod optandum vobis, ac summa ope petendum erat, fastidire. Metu enim videlicet compulsi in aliena terra, quia sub umbra auxilii vestri latere volunt, in societatem vestram confugiunt, ut portubus vestris recipiantur, ut commeatibus utantur. Mare in potestate habent, terras quascumque adeunt, extemplo ditionis suæ faciunt. Quod rogant, cogere possunt: quia pepercisse volunt, com-*

Scelera Philippi in Græcos.

Bellum cum Romanis vitandum.

(c) al. *Achæi nos arma.* (d) al. *Clunii.* al. *Elæuntii.*

committere vos, cur pereatis, non patiuntur. Nam quod Cleomedon modo, tamquam mediam & tutissimam vobis viam consilii, ut quiesceritis, abstineretisque armis, ostendebat; ea non media, sed nulla via est. Etenim præterquam quod aut accipienda, aut aspernanda vobis Romana societas est; quid aliud quam nusquam gratia stabili, velut qui eventum exspectaverimus, ut fortunæ applicaremus nostra consilia, præda victoris erimus? Nolite, si, quod omnibus votis petendum erat, ultro offertur, fastidire. Non quemadmodum hodie utrumque vobis licet, sic semper liciturum est. Nec sæpe, nec diu eadem occasio erit. Liberare vos à Philippo jam diu magis vultis, quam audetis. Sine vestro labore & periculo, qui vos in libertatem vindicarent, cum magnis classibus exercitibusque mare trajecerunt. Hos si socios aspernamini, vix sanæ mentis estis: sed aut socios, aut hostes habeatis, oportet. (*f*)

Dissensus Achæorum.

CAP. XXII. Secundum orationem prætoris murmur ortum. Aliorum cum assensu, aliorum inclementer assentientes increpantium. Et jam non singuli tantum, sed populi universi inter se altercabantur: tum inter magistratus gentis (Demiurgos vocant: decem numero creantur) certamen nihilo segnius, quam inter multitudinem esse. *Quinque relaturos se de societate Romana* aiebant, *suffragiumque daturos: quinque lege cautum*, testabantur, *ne quod adversus Philippi societatem esset, aut referre magistratibus, aut decernere concilio jus esset.* Hic quoque dies jurgiis est consumptus. Supererat unus justi concilii dies: (tertio enim lex jubebat decretum fieri) in quem adeo exarsere studia, ut vix parentes ab liberis temperaverint. Rhisiasus Pellenensis erat, filium Demiurgum, nomine Memnonem habebat; partis ejus, quæ decretum recitari, perrogarique sententias prohibebat. Is diu obtestatus filium, *ut consulere Achæos communi saluti pateretur, neu pertinacia sua gentem universam perditum iret;* posteaquam parum proficiebant preces, juratus *se eum sua manu interempturum, nec pro filio, sed pro hoste habiturum;* minis pervicit, ut postero die conjungeret iis se, qui referebant. Qui quum plures facti referrent, omnibus fere populis haud dubie approbantibus relationem, ac præ se ferentibus quid decreturi essent; Dymæi, ac Megalopolitani, & quidam Argivorum, priusquam decretum fieret, consurrexerunt, ac reliquerunt concilium: neque mirante ullo, neque improbante. Nam Megalopolitanos avorum memoria pulsos ab Lacedæmoniis restituerat in patriam Antigonus: & Dymæis captis nuper direptisque ab exercitu Romano, quum redimi eos ubicumque servirent, Philippus jussisset, non libertatem modo, sed etiam patriam reddiderat. Jam Argivi, præterquam quod Macedonum reges ab se oriundos credunt, privatis etiam hospitiis familiarique amicitia plerique illigati Philippo erant. Ob hæc concilio, quod inclinaverat ad Romanam societatem jubendam, (*g*) excesserunt: veniaque iis hujus secessionis fuit, & magnis & recentibus obligatis beneficiis.

Dymæi ac Megalopolitani relinquunt concilium.

Ut & Argivi.

CAP. XXIII. Ceteri populi Achæorum, quum sententiæ perrogarentur, (*h*) societatem cum Attalo ac Rhodiis præsenti decreto confirmarunt: cum Romanis, quia injussu populi non poterat rata esse, in id tempus, quo Romam mitti legati possent, dilata est. In præsentia tres legatos ad L. Quintium mitti placuit, & exercitum omnem Achæorum ad Corinthum admoveri; captis Cenchreis, jam urbem ipsam Quintio oppugnante. Et ii quidem è regione portæ, quæ fert Sicyonem, posuerunt castra. Romani ad Cenchreas versam partem urbis. Attalus traducto per Isthmum exercitu, ab Lechæo alterius maris portu, oppugnabant primo segnius, sperantes seditionem intus fore inter oppidanos ac regium præsidium. Posteaquam uno animo omnes, & Macedones tamquam communem patriam tuebantur, & Corinthii ducem præsidii Androsthenem haud secus quam civem, & suffragio creatum, suo imperio justo patiebantur; omnis inde spes pugnantibus (*i*) in vi, & armis, & operibus erat: undique aggeres haud facili aditu ad mœnia admovebantur. Aries ex ea parte, quam Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat. In quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis, quum Macedones concurrissent, atrox prælium inter eos ac Romanos ortum est. Ac primo multitudine facile expellebantur Romani: assumptis deinde Achæorum Attalique auxiliis, æquabant certamen: nec dubium erat, quin Macedonas Græcosque facile loco pulsuri fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat; pars ex Annibalis exercitu metu pœnæ à Romanis Philippum secuti; pars navales socii relictis nuper classibus, ad spem honoratioris militiæ transgressi. Hos desperata salus, si Romani vicissent, ad rabiem magis, quam audaciam accendebat. Promontorium est adversus Sicyonem, Junonis quam vocant Acræam, in altum excurrens; trajectus inde Corinthum, septem millia ferme passuum. Eo Philocles regius & ipse præfectus, mille & quingentos milites per Bœotiam duxit. Præsto fuere à Corintho lembi, qui præsidium id acceptum Lechæum trajicerent. Auctor erat Attalus, incensis operibus omittendæ extemplo oppugnationis. Pertinacius Quintius in incepto (*k*) perstabat. Is quoque ut pro omnibus portis disposita vidit præsidia regia, nec facile erumpentium impetus sustineri posse, in Attali sententiam concessit. Ita irrito incepto, dimissis Achæis, reditum ad naves est. Attalus Piræeum, Romani Corcyram petierunt.

Achæi cum Attalo ac Rhodiis societatem confirmant.

Corinthus oppugnatur.

Corinthi obsidio omittitur.

CAP. XXIV. Dum hæc ab navali exercitu geruntur, Consul in Phocide ad Elatiam castris positis, primo colloquiis rem per principes Elatiensium tentavit: posteaquam *nihil esse in manu sua, & plures validioresque esse regios, quam oppidanos*, respondebatur: tum simul ab omni parte operibus armisque urbem est aggressus. Ariete admoto, quantum inter turres muri erat prorutum, quum ingenti fragore ac strepitu nudasset urbem; simul & cohors Romana per

Elatia à Consule oppugnatur.

(*e*) al. *necesse est.* (*f*) al. ineundam vel jungendam. (*g*) al. sententias perrogarentur. al. sententias perrogarent. (*h*) al. oppugnantibus. (*i*) al. Quintius Amesini incepto. al. Flaminius in cepto.

per apertum recenti ſtrage iter invaſit, & ex omnibus oppidi partibus, relictis ſuis quisque ſtationibus, in eum, qui premebatur impetu hoſtium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani, & ruinas muri ſupervadebant, & ſcalas ad ſtantia mœnia inferebant. Et dum in unam partem oculos animosque hoſtium certamen averterat, pluribus locis ſcalis capitur murus, armatique in urbem tranſcenderunt. Quo tumultu audito, territi hoſtes, relicto, quem conferti tuebantur, loco, in arcem omnes metu, inermi quoque inſequente turba, confugerunt. Ita urbe potitur Conſul. Qua direpta, miſſis in arcem, qui vitam regiis, ſi abire vellent inermes, libertatem Elatienſibus pollicerentur, fideque in hæc data, poſt paucos dies arcem recipit.

Et capitur.

CAP. XXV. Ceterum adventu in Achaiam Philoclis regii præfecti, non Corinthus tantum liberata obſidione, ſed Argivorum quoque civitas per quosdam principes Philocli prodita eſt; tentatis prius animis plebis. Mos erat, comitiorum die primo, velut ominis cauſa prætores pronuntiare Jovem, Apollinemque, & Herculem. Additum legi erat, ut iis Philippus rex adjiceretur; cujus nomen poſt pactam cum Romanis ſocietatem, quia præco non adjecit, fremitus primo multitudinis ortus: deinde clamor ſubjicientium Philippi nomen, jubentium legitimum honorem uſurpare: donec cum ingenti aſſenſu nomen recitatum eſt. Hujus fiducia favoris Philocles arceſſitus, nocte occupat collem imminentem urbi (Lariſſam eam arcem vocant) poſitoque ibi præſidio, quum lucis principio ſignis infeſtis ad ſubjectum arci forum vaderet, inſtructa acies ex adverſo occurrit. Præſidium erat Achæorum nuper impoſitum; quingenti fere juvenes delecti omnium civitatum. Æneſidemus Dymæus præerat. Adhortator (*l*) à præfecto regio miſſus, qui excedere urbe juberet (neque enim pares eos oppidanis ſolis, qui idem quod Macedones ſentirent, nedum adjunctis Macedonibus eſſe, quos ne Romani quidem ad Corinthum ſuſtinuiſſent) primo nihil, nec ducem, nec ipſos movit: Poſt paullo, ut Argivos quoque armatos ex parte altera venientes magno agmine viderunt, certam perniciem cernentes, omnem tamen caſum, ſi pertinacior dux fuiſſet, videbantur ſubituri. Æneſidemus, ne flos Achæorum juventutis ſimul cum urbe amitteretur, pactus cum Philocle, ut abire illis liceret, ipſe quo loco ſteterat armatus cum paucis clientibus, non exceſſit. Miſſus à Philocle qui quæreret, *quid ſibi vellet;* nihil fatus, tantummodo cum projecto præ ſe clypeo ſtaret, *in præſidio creditæ urbis moriturum ſe armatum*, reſpondit. Tum juſſu præfecti à Thracibus conjecta tela, interfectique omnes. Et poſt pactam inter Achæos & Romanos ſocietatem, duæ nobiliſſimæ civitates, Argi & Corinthus, in poteſtate regis erant. Hæc ab Romanis ea æſtate in Græcia terra marique geſta. In Gallia nihil ſane memorabile ab Sext. Ælio Conſule geſtum: quum duos (*m*) exercitus in provincia habuiſſet; unum retentum, quem dimitti oportebat, cui L. Cornelius Proconſul præfuerat (ipſe ei C. Ælium prætorem præfecit) alterum quem in provinciam adduxit. Totum prope annum Cremonenſibus Placentinisque cogendis redire in colonias, unde belli caſibus diſſipati erant, conſumpſit.

Argos Philocli prodita.

Æneſidemi conſtantia.

Res Galliæ.

CAP. XXVI. Quemadmodum Gallia præter ſpem quieta eo anno fuit, ita circa urbem ſervilis prope tumultus excitatus eſt. Obſides Carthaginienſium Setiæ cuſtodiebantur: cum iis, ut principum liberis, magna vis ſervorum erat: augebant eorum numerum, ut ab recenti Africo bello, & ab ipſis Setinis captiva aliquot nationis ejus ex præda empta mancipia. Quum conjurationem feciſſent, miſſis ex eo numero qui in Setino agro, deinde circa Norbam & Circeios ſervitia ſolicitarent; ſatis jam omnibus præparatis; ludis, qui Setiæ propediem futuri erant, ſpectaculo intentum populum aggredi ſtatuerant: Setia per cædem & repentinum tumultum capta, Norbam & Circeios occupare. Hujus rei tam fœdæ indicium Romam ad L. Cornelium Merulam (*n*) prætorem urbis delatum eſt. Servi duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia quæ acta futuraque erant, expoſuerunt. Quibus domi cuſtodiri juſſis: prætor, Senatu vocato, edoctoque quæ indices afferrent, proficiſci ad eam conjurationem quærendam atque opprimendam juſſus. Cum quinque legatis profectus obvios in agris ſacramento rogatos arma capere, & ſequi cogebat. Hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam, omnibus quo pergeret ignaris, venit. Ibi raptim principibus conjurationis comprehenſis, fuga ſervorum ex oppido facta eſt. Dimiſſi deinde per agros, qui veſtigarent. Egregia duorum opera ſervorum indicum, & unius liberi fuit. Ei centum millia gravis æris dari Patres juſſerunt: ſervis vicena quina millia æris, & libertatem. Pretium eorum ex ærario ſolutum eſt dominis. Haud ita multo poſt, ex ejusdem conjurationis reliquiis, nuntiatum eſt, ſervitia Præneſte occupatura. Eo L. Cornelius prætor profectus, de quingentis fere hominibus, qui in ea noxa erant, ſupplicium ſumpſit. In timore civitatis fuit, obſides captivosque Pœnorum ea moliri. Itaque & Romæ vigiliæ per vicos ſervatæ: juſſique *circumire eas minores magiſtratus:* & *triumviri carceris lautumiarum intentiorum cuſtodiam habere* juſſi: & circa nomen latinum à prætore literæ miſſæ; ut & obſides in privato ſervarentur, neque in publicum prodeundi facultas daretur; & captivi ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia, quam in publici carceris cuſtodia eſſent.

Servilis circa urbem tumultus de Pœnorum obſidibus liberandis.

Sed oppreſſus.

Indices conjurationis ſervilis liberaliter donantur.

CAP. XXVII. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream CCXLVI. pondo in Capitolio poſuerunt: gratiasque Senatui egerunt, quod *Antiochus legatorum Romanorum auctoritate motus, finibus Attali exercitum deduxiſſet.* Eadem æſtate equites ducenti, & elephanti decem, & tritici modiûm ducenta millia, ab rege Maſaniſſa ad exercitum, qui in Græcia erat, pervenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus, & veſtimenta exercitui miſſa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat; ſanctus & innocens, aſperior tamen

Attali legati Romam veniunt ad agendas gratias pro miſſo ad Antiochum legato.

Commeatus ex Sicilia mittitur in Græciam.

M. Porcius Cato aſper in fœneratores.

(*l*) al. Ad hos orator. (*m*) al. duo. (*n*) al. Cornelium Lentulum.

tamen in fœnore coërcendo habitus. Fugatique ex insula fœneratores, & sumptus, quos in cultum prætorum socii facere soliti erant, circumcisi, aut sublati. Sext. Ælius Consul ex Gallia, comitiorum causa, Romam quum rediisset, creavit Consules C. Cornelium Cethegum, & Q. Minucium Rufum. Biduo post, prætorum comitia habita. Sex prætores illo anno primum creati; crescentibus jam provinciis, & latius patescente imperio. Creati autem hi, L. Manlius Vulso, C. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Sillus, M. Helvius, M. Minucius Rufus, L. Atilius. Sempronius & Helvius ex iis ædiles plebis erant. Ædiles curules, Q. Minucius Thermus, & Ti. Sempronius Longus. Ludi Romani eo anno quater instaurati.

C. Cornelius & Q. Minucius Coss. U. C. 555. Ol. 145. a. C. N. 198. Prætores sex creati primum. Ædiles plebis & curules. Ludi Romani.

CAP. XXVIII. C. Cornelio, & Q. Minucio Consulibus, omnium primum de provinciis Consulum prætorumque actum. Prius de prætoribus transacta res, quæ transigi poterat. Urbana Sergio, peregrina jurisdictio Minucio obtigit. Sardiniam Atilius, Siciliam Manlius, Hispaniam Sempronius citeriorem, Helvius ulteriorem est sortitus. Consulibus Italiam Macedoniamque sortiri parantibus, L. Oppius, & Q. Fulvius tribuni plebis impedimento erant, *quod longinqua provincia Macedonia esset: neque una alia res majus bello impedimentum ad eam diem fuisset, quam quod vixdum inchoatis rebus in ipso conatu gerendi belli, prior Consul, revocaretur. Quartum jam annum esse ab decreto Macedonico bello. Quærendo regem, & exercitum ejus, Sulpicium majorem partem anni absumpsisse. Villium congredientem cum hoste, re infecta revocatum. Quintium rebus divinis Romæ majorem partem anni retentum: ita gessisse tamen res, ut si aut maturius in provinciam venisset, aut hiems magis sera fuisset, potuerit debellare. Nunc prope in hiberna profectum, ita comparare dici bellum, ut nisi successor impediat, perfecturus æstate proxima videatur.* His orationibus pervicerunt, ut Consules in Senatus auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni facerent. Permittentibus utrisque liberam consultationem, Patres Consulibus ambobus Italiam provinciam decreverunt. T. Quintio prorogarunt imperium, donec successor ei venisset. Consulibus binæ legiones decretæ: & ut bellum cum Gallis Cisalpinis, qui defecissent à Populo Romano, gererent. Quintio in Macedoniam supplementum decretum; peditum quinque millia, & trecenti equites, & sociorum navalium tria millia. Præesse idem qui præerat classi, L. Quintius Flaminius jussus. Prætoribus in Hispanias octona millia peditum sociûm, ac Latini nominis data: & quadringenti equites, ut dimitterent veterem ex Hispaniis militem. Et terminare jussi, qua ulterior citeriorve provincia servaretur. Macedoniæ legatos P. Sulpicium, & P. Villium, qui Consules ea provincia fuerant, adjecerunt.

Prætorum provinciæ. De provinciis Consulum dissensus. Consulibus Italia decreta. T. Quintio prorogatum imperium. Varia supplementa.

CAP. XXIX. Priusquam Consules Prætoresque in provincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit: *quod ædes Vulcani, Summanique Romæ; quod & Fregellis murus, & porta de cælo tacta erant: & Frusinone inter noctem (o) lux orta: & Asculo agnus biceps cum quinque pedibus natus: & Formiis duo lupi oppidum ingressi, obvios aliquot laniaverant: Romæ non in urbem solum, sed in Capitolium penetraverat lupus.* C. Acilius Tribunus plebis tulit, *ut quinque coloniæ in oram maritimam deducerentur: duæ ad ostia fluminum Vulturni Linternique: una Puteolos: una ad castrum Salerni.* His Buxentum adjectum. Tricenæ familiæ in singulas colonias jubebantur mitti. Triumviri deducendis iis, qui per triennium magistratum haberent, creati, M. Servilius Geminus, Q. Minucius Thermus, Ti. Sempronius Longus. Delectu rebusque aliis divinis humanisque, quæ per ipsos agenda (p) erant, perfectis, Consules ambo in Galliam profecti. Cornelius recta ad Insubres via, qui tum in armis erant, Cenomanis assumptis; Q. Minucius in læva Italiæ ad inferum mare flexit iter: Genuamque exercitu abducto, ab Liguribus orsus est bellum. Oppida Clastidium & Litubium, utraque Ligurum, & duæ gentis ejusdem civitates, Celelates, Cerdiciatesque sese dediderunt. Et jam omnia cis Padum, præter Gallorum Boios, Ilvates Ligurum, sub ditione erant. Quindecim oppida, hominum viginti millia esse dicebantur, quæ se dediderant.

Prodigia procurata. Coloniæ in Compania quinque. Consules in Galliam proficiscuntur.

CAP. XXX. Inde in agrum Boiorum legiones duxit. Boiorum exercitus haud ita multo ante trajecerat Padum, junxeratque se Insubribus & Cenomanis: quod ita acceperant, conjunctis legionibus Consules rem gesturos, ut & ipsi collatas in unum vires firmarent. Postea quam fama accidit, *alterum Consulem Boiorum urere agros*; seditio extemplo orta est. Postulare Boii, *ut laborantibus opem universi ferrent.* Insubres negare se sua deserturos. Ita divisæ copiæ, Boiisque in agrum suum tutandum profectis, Insubres cum Cenomanis super amnis Mincii ripas consederunt. Infra eum locum quinque millia passuum, & Consul Cornelius eidem flumini castra applicuit. Inde mittendo in vicos Cenomanorum, Brixiamque, quod (q) caput gentis erat; ut satis comperit, non ex auctoritate seniorum juventutem in armis esse, nec publico consilio Insubrium defectioni Cenomanos se adjunxisse; excitis ad se principibus, ibi agere ac moliri cepit, ut desciscerent ab Insubribus Cenomani, & signis sublatis, aut domos redirent, aut ad Romanos transirent. Et id quidem impetrari nequiit. In id data fides Consuli est, *ut in acie aut quiescerent, aut si qua etiam occasio fuisset, adjuvarent Romanos.* Hæc ita convenisse Insubres ignorabant: suberat tamen quædam suspicio animis, labare fidem sociorum. Itaque quum in aciem eduxissent, neutrum iis cornu committere ausi, ne si dolo cessissent, rem totam inclinarent, post signa in subsidiis eos locaverunt. Consul principio pugnæ *vovit ædem Sospitæ Junoni, si eo die hostes fusi fugatique essent.* A militibus clamor sublatus, compotem voti Consulem se facturos, & impetus in hostes est factus. Non tulerunt Insubres primum concursum. Quidam & à Cenomanis terga repente in ipso certamine aggressis, tumultum ancipitem injectum auctores sunt, cæsaque in medio quinque & triginta millia hostium, quinque millia & septingentos vivos

Gallorum exercitus divisus. Cenomani Romanis conciliati. Insubres à Cornelio Consule victi. Clades.

(o) al. *internoctu.* (p) al. agendæ. (q) al. quæ.

Amilcar capitur. Præda. Oppida se dedunt Romanis.

vivos captos: in iis Amilcarem Pœnorum imperatorem, qui belli causa fuisset: signa militaria centum triginta, & carpenta supra ducenta. Oppida, quæ defectionem secuta erant, dediderunt se Romanis.

CAP. XXXI. Minucius Consul primo effusis populationibus peragraverat fines Boiorum: deinde, ut relictis Insubribus ad sua tuenda receperant sese, castris se tenuit, acie dimicandum cum hoste ratus. Nec Boii detrectassent pugnam, nisi fama victos Insubres allata animos fregisset. Itaque relicto duce castrisque, dissipati per vicos, sua ut quisque defenderent, rationem gerendi belli hosti mutarunt. Omissa enim spe per unam dimicationem rei decernendæ, rursus populari agros, & urere tecta, vicosque expugnare cepit. Per eosdem dies Clastidium incensum. Inde in Ligustinos Ilvates, qui soli non parebant, legiones ductæ. Ea quoque gens, ut Insubres acie victos, Boios, ita ut tentare spem certaminis non meturent, territos audivit, in deditionem venit. Literæ Consulum è Gallia de gestis prospere sub idem tempus Romam allatæ. M. Sergius Prætor urbanus in Senatu eas, deinde ex auctoritate Patrum ad populum recitavit. Supplicatio in quatriduum decreta.

Clastidium incensum. Victoria affertur Romam. Supplicatio.

CAP. XXXII. Hiems jam eo tempore erat, quum T. Quintius, capta Elatia, in Phocide ac Locride hiberna disposita haberet: Opunte seditio orta est. Factio una Ætolos, qui propiores erant; altera Romanos arcessebat. Ætoli priores venerunt: sed opulentior factio, exclusis Ætolis, missoque ad imperatorem Romanum nuntio, usque ad adventum ejus tenuit urbem. Arcem regium tenebat præsidium: neque ut discederent inde, aut Opuntiorum minis, aut auctoritate imperantis Consulis Romani, perpelli potuerunt. Mora, cur non extemplo oppugnarentur, ea fuit: quod caduceator ab rege venerat, locum ac tempus petens colloquio. Id gravate concessum regi est. Non quin cuperet Quintius per se partim armis, partim conditionibus confectum videri bellum, (necdum enim sciebat, utrum successor sibi alter ex novis Consulibus mitteretur, an, quod summa vi ut tenderent, amicis & propinquis mandaverat, imperium prorogaretur) aptum autem fore colloquium credebat, ut sibi liberum esset, vel ad bellum manenti, vel ad pacem decedenti rem inclinare. In sinu Maliaco prope Nicæam littus elegere. Eo rex ab Demetriade cum quinque lembis & una nave rostrata venit. Erant cum eo principes Macedonum & Achæorum exul vir insignis Cycliadas. Cum imperatore Romano rex Amynander erat, & Dionysodorus Attali legatus, & Agesimbrotus præfectus Rhodiæ classis, & Phæneas princeps Ætolorum, & Achæi duo, Aristænus & Xenophon. Inter hos Romanus ad extremum littus progressus, quum rex in proram navis in anchoris stantis processisset; *Commodius*, inquit, *si in terram egrediaris, & ex propinquo dicamus invicem, audiamusque.* Quum rex facturum se id negaret: *Quem tandem*, inquit Quintius, *times?* Ad hoc ille superbo & regio animo: *Neminem equidem timeo, præter Deos immortales. Non omnium autem credo fidei, quos circa te video, atque omnium minime Ætolis. Istud quidem*, ait Romanus, *par omnibus periculum est, qui cum hoste ad colloquium congrediuntur, ut nulla fides sit.* (r) *Non tamen*, inquit rex, *T. Quinti, par perfidiæ præmium est, si fraude agatur, Philippus & Phæneas. Neque enim æque difficulter Ætoli prætorem alium, ac Macedones regem in meum locum substituant.*

Opuntina seditio. Quintii colloquium cum Rege Philippo.

CAP. XXXIII. Secundum hæc silentium fuit. Quum Romanus *eum æquum censeret priorem dicere, qui petisset colloquium*; rex, *ejus esse priorem orationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet:* tum Romanus, *simplicem suam orationem esse. Ea enim se dicturum, quæ ni fiant, nulla sit pacis conditio. Deducenda ex omnibus Græciæ civitatibus regi præsidia esse. Captivos & transfugas sociis Populi Romani reddendos. Restituenda Romanis ea Illyrici loca, quæ post pacem in Epiro factam occupasset. Ptolemæo regi Ægypti reddendas urbes, quas post Philopatoris Ptolemæi mortem occupasset. Suas Populique Romani conditiones has esse: ceterum & sociorum audiri postulata verum esse.* Attali regis legatus, *naves captivosque, quæ ad Cium navali prælio capta essent, & Nicephorium, Venerisque templum, quæ spoliasset, evastassetque, pro incorruptis restitui:* Rhodii, Peræam (regio est continentis adversus insulam, vetustæ eorum ditionis) *repetebant, postulabantque præsidia deduci ab Jasso, & Bargyliis, & Euromensium urbe, & in Hellesponto Sesto atque Abydo, & Panopolim Byzantiis, in antiqui formulam juris restitui, & liberari omnia Asiæ emporia portusque.* Achæi *Corinthum & Argos* repetebant. Prætor Ætolorum Phæneas cum eadem fere, quæ Romani, *ut Græcia decederetur*, postulasset, *redderenturque Ætolis urbes, quæ quondam juris ac ditionis eorum fuissent*; excepit orationem ejus princeps Ætolorum Alexander; vir (ut inter Ætolos) facundus. *Jam dudum se reticere*, ait: *non quo quicquam agi putet eo colloquio, sed ne quem sociorum dicentem interpellet. Neque de pace cum fide Philippum agere, neque bella vera virtute unquam gessisse. In colloquiis insidiari & captare: in bello non congredi æquo campo, neque collatis signis dimicare, sed refugientem incendere ac diripere urbes, & vincentium præmia victum corrumpere. At non sic antiquos Macedonum reges, sed acie bellare solitos, urbibus parcere quantum possent, quo opulentius imperium haberent. Nam de quorum possessione dimicetur tollentem, nihil sibi præter bellum relinquere, quod consilium esse? Plures priore anno sociorum urbes in Thessalia evastasse Philippum, quam omnes qui unquam hostes Thessaliæ fuerint. Ipsis quoque Ætolis eum plura socium, quam hostem ademisse.* (*) *Lysimachiam pulso prætore & præsidio*

Leges pacis Philippo oblatæ à Romanis. Ab Attalo. A Rhodiis. Ab Achæis. Ab Ætolis. Ætolorum legati oratio ad Philippum.

(r) al. *ut in nullo fides sit.* al. *ut in dubio fides sit.*

(*) Lysimachiam) Lysimachia urbs Chersonesi Thraciæ à Lysimacho condita est, quod ex Lysimachorum numismate discimus Tab. LVII. num. 2. Cujus antica Lysimachi caput, postica nomen ejus refert, cum Minerva victoriolam tenente. BEGER. Th. Br. p. 244.

sidio Ætolorum occupasse eum. Cium item suæ ditionis urbem funditus evertisse, ac delesse. Eadem fraude habere eum Thebas, Phthias, Echinum, Larissam & Pharsalum.

CAP. XXXIV. Motus oratione Alexandri Philippus, navem, ut exaudiretur, propius terram applicuit. Orsum eum dicere, in Ætolos maxime violenter, Phæneas interfatus, *non in verbis rem verti*, ait: *aut bello vincendum, aut melioribus parendum esse. Apparet id quidem*, inquit Philippus, *etiam cæco;* jocatus in valetudinem oculorum Phæneæ. Et erat dicacior natura, quam regem decet, & ne inter seria quidem risu satis temperans. Indignari inde cepit, *Ætolos, tamquam Romanos, decedi Græcia jubere: qui, quibus finibus Græcia sit, dicere non possint. Ipsius enim Ætoliæ, Agræos Apodeotasque & Amphilochos, quæ permagna eorum pars sit, Græciam non esse. An quod à sociis eorum non abstinuerim, justam querelam habent, quum ipsi pro lege hunc morem antiquitus servent, ut adversus socios ipsi suos, publica tantum auctoritate dempta, juventutem suam militare sinant, & contrariæ persæpe acies in utraque parte Ætolica auxilia habeant? Neque ego Cium expugnavi, sed Prusiam socium & amicum oppugnantem adjuvi: & Lysimachiam ab Thracibus vindicavi. Sed quia me necessitas ad hoc bellum à custodia ejus avertit, Thraces habent. Et Ætolis hæc. Attalo autem Rhodiisque nihil jure debeo. Non enim à me, sed ab illis principium belli ortum est. Romanorum autem honoris causa, Peræam Rhodiis, & naves Attalo cum captivis, qui comparebunt, restituam. Nam quod ad Nicephorium Venerisque templi restitutionem attinet; quid ea restitui populantibus respondeam? nisi quo uno modo luci silvæque cæsæ restitui possunt, cura impensamque sationis me præstaturum: quoniam hæc inter se reges postulare & respondere placet.* Extrema ejus oratio adversus Achæos fuit: *in qua orsus ab Antigoni primum suis, deinde erga eam gentem meritus, recitari decreta eorum jussit; omnes divinos humanosque honores complexa: atque ad ea adjecit recens de exercitu, quo ab se descivissent. Invectusque graviter in perfidiam eorum: Argos tamen se redditurum eis dixit. De Corintho, cum imperatore Romano deliberaturum esse, quæsiturumque simul ab eo, utrum iis tantum urbibus decedere se æquum censeat, quas à se ipso captas jure belli habeat, an iis etiam, quas à majoribus suis accepisset.*

Responsum Philippi.

CAP. XXXV. Parantibus Achæis Ætolisque ad ea respondere, quum prope occasum sol esset, dilato in posterum diem colloquio, Philippus in stationem, ex qua profectus erat, Romani sociique in castra redierunt. Quintius postero die ad Nicæam (is enim locus placuerat) ad constitutum tempus venit. Philippi nullus usquam nec nuntius ab eo per aliquot horas veniebat: & jam desperantibus venturum, repente apparuerunt naves. Atque ipse quidem, (s) *quum tam gravia & indigna imperarentur, inopem consilii diem se consumpsisse deliberando*, ajebat. Vulgo credebatur, de industria rem in serum tractam, ne tempus dari posset Achæis Ætolisque ad respondendum. Et eam opinionem ipse affirmavit, petendo, *ut summotis aliis, ne tempus altercando tereretur, & aliquis finis rei imponi posset, cum imperatore Romano liceret sibi colloqui.* Id primo non acceptum, ne excludi colloquio viderentur socii: deinde quum haud absisteret petere, ex omnium consilio, Romanus imperator cum Appio Claudio Tribuno militum, ceteris summotis, ad extremum littus processit. Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, in terram est egressus. Ibi quum aliquamdiu secreto locuti essent, quæ acta ad suos Philippus retulerit, minus compertum est. Quintius hæc retulit ad socios. *Romanis eum cedere tota Illyrici ora, perfugas remittere, ac si qui essent captivi. Attalo naves, & cum iis captos navales socios: Rhodiis regionem, quam Peræam vocant, reddere: Jasso & Bargyliis non cessurum. Ætolis Pharsalum Larissamque reddere, Thebas non reddere. Achæis, non Argis modo, sed etiam Corintho cessurum.* Nulli omnium placere partium, quibus cessurus, aut non cessurus esset, destinatio. *Plus enim amitti in iis, quam acquiri, nec umquam, nisi tota deduxisset Græcia præsidia, causas certaminum deponere.* (t)

Colloquium nocte diriminur. Repetitur.

Oblata à Philippo.

CAP. XXXVI. Quum hæc toto ex concilio certatim omnes vociferarentur, ad Philippum quoque procul stantem vox est perlata. Itaque à Quintio petit, *ut rem totam in posterum diem differret, profecto aut persuasurum se, aut persuaderi sibi passurum.* Littus ad Thronium colloquio destinatur. Eo mature conventum est. Ibi Philippus primo & Quintium, & omnes qui aderant, rogare, *ne spem pacis turbare vellent.* Postremo *petere tempus, quo legatos Romam ad Senatum mittere posset. Aut his conditionibus se pacem impetraturum, aut quascumque Senatus dedisset, leges pacis accepturum.* Id ceteris haudquaquam placebat. *Nec enim aliud, quam moram & dilationem ad colligendas vires, quæri.* Quintius, *verum id futurum fuisse*, dicere: *si æstas, & tempus rerum gerendarum esset. Nunc hieme instante nihil amitti, dato spatio ad legatos mittendos. Nam neque sine auctoritate Senatus quicquam eorum ratum fore, quæ cum rege ipsi pepigissent: & explorari (dum bello necessariam quietem ipsa hiems daret) Senatus auctoritatem posse.* In hanc sententiam & ceteri sociorum principes concesserunt: induciisque datis in duos menses, & ipsos mittere singulos legatos ad edocendum Senatum, ne fraude regis caperetur, placuit. Additum induciarum pacto, *ut regia præsidia Phocide ac Locride extemplo deducerentur.* Et ipse Quintius cum sociorum legatis Amynandrum Athamanum regem; utque speciem legationis adjiceret, Q. Fabium (uxoris Quintii sororis filius erat) & Q. Fulvium, & Appium Claudium misit.

Colloquium differtur.

Repetitur.

Philippus petit, ut legatos Romam mittere liceat.

Induciæ in duos menses.

CAP. XXXVII. Ut ventum Romam est, prius sociorum legati, quam regis auditi sunt. Cetera eorum oratio conviciis regiis consumpta est. Moverunt eo maxime Senatum, demonstrando maris terrarumque regionis ejus situm: ut omnibus appareret: *si Demetriadem in Thessalia, Chalcidem in Eubœa, Corinthum in Achaia rex teneret; non posse liberam Græciam esse: & ipsum Philippum non contumeliosius quam verius compedes eas Græciæ appellare.* Legati deinde regis

Romanorum sociorum legati querelæ in Philippum.

(s) al. At ipse quidem. (t) al. *defore.*

regis intromissi, quibus longiorem exorsis orationem, brevis interrogatio, *cessurusne iis tribus urbibus esset*, sermonem incidit. *Quum mandati sibi de his nominatim negarent quicquam.* Sic infecta pace regii dimissi. Quintio liberum arbitrium pacis ac belli permissum. Quo ut satis apparuit, non tædere belli Senatum, & ipse victoriæ quam pacis avidior, neque colloquium postea Philippo dedit, neque legationem aliam, quam quæ omni Græcia decedi nuntiaret, admissurum dixit.

Legati regii re infecta dimissi.

CAP. XXXVIII. Philippus quum acie decernendum videret, & undique ad se contrahendas vires, maxime de Achaiæ urbibus regionis ab se diversæ, & magis tamen de Argis, quam de Corintho solicitus, optimum ratus Nabidi eam Lacedæmoniorum tyranno, velut fiduciariam dare, ut victori sibi restitueret: si quid adversi accidisset, ipse haberet. Philocli, qui Corintho Argisque præerat, scribit, *ut tyrannum ipse conveniret.* Philocles, præterquam quod jam veniebat cum munere, adjicit ad pignus futuræ regi cum tyranno amicitiæ, filias suas regem Nabidis filiis matrimonio conjungere velle. Tyrannus primo negare, *aliter urbem eam se accepturum, nisi Argivorum ipsorum decreto arcessitus ad auxilium urbis esset.* Deinde, ut frequenti concione non aspernatos modo, sed abominatos etiam nomen tyranni audivit; causam se spoliandi eos nactum ratus, *tradere ubi vellet urbem, Philoclem jussit.* Nocte ignaris omnibus, acceptus in urbem est tyrannus. Prima luce occupat superiora omnia loca, portæque clausæ. Paucis principum tumultum inter primum elapsis, eorum absentium direptæ fortunæ: præsentibus aurum atque argentum ablatum: pecuniæ imperatæ ingentes. Qui non cunctanter contulere, sine contumelia & laceratione corporum sunt dimissi: quos occulere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in servilem modum lacerati atque extorti. Concione inde advocata, rogationem promulgavit; unam de tabulis novis, alteram de agro viritim dividendo. Duas faces novantibus res ad plebem in optimates accendendam.

Philippi fœdus cum Nabide.

Argi Nabidi traduntur.

Nabidis in Argivos crudelitas.

CAP. XXXIX. Posteaquam in potestate Argivorum civitas erat, nihil ejus memor tyrannus, à quo eam civitatem, & quam in conditionem accepisset, legatos Elatiam ad Quintium & Attalum Æginæ hibernantem mittit, qui nuntiarent, *Argos in potestate sua esse. Eo si veniret Quintius ad colloquium, non diffidere sibi omnia cum eo conventura.* Quintius ut eo quoque præsidio Philippum nudaret, quum annuisset se venturum, mittit ad Attalum, ut ab Ægina Sicyonem sibi occurreret, ipse ab Anticyra decem quinqueremibus, quas iis forte ipsis diebus L. Quintius frater ejus adduxerat ex hibernis Corcyræ, Sicyonem transmisit. Jam ibi Attalus erat: qui quum, *tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum eundum* diceret; in sententiam suam Quintium traduxit, ne in urbem ipsam Argos iret. Haud procul urbe Mycenica vocatur. In eo loco ut congrederentur, convenit. Quintius cum fratre & Tribunis militum paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicostratus Achæorum Prætor cum auxiliaribus paucis venit. Tyrannum ibi cum omnibus copiis opperientem invenerunt. Progressus armatus cum satellibus est in medium fere interjacentis campi: inermis Quintius cum fratre & duobus Tribunis militum: inermes item Regi Prætor Achæorum, & unus ex purpuratis latus cingebant. Initium sermonis ab excusatione tyranni ortum: *quod armatus ipse armatisque septus, quum inermes Romanum imperatorem regemque cerneret, in colloquium venisset. Neque enim se illos timere, sed exules Argivorum.* Inde ubi de conditionibus amicitiæ ceptum agi est, Romanus duas postulare res: unam, *ut bellum cum Achæis finiret:* alteram, *ut adversus Philippum mitteret secum auxilia.* Auxilia se missurum dixit. Pro pace cum Achæis, induciæ impetratæ, donec bellum cum Philippo finiretur.

Nabis colloquium cum Quintio petit.

Colloquium habetur.

Conditiones pacis.

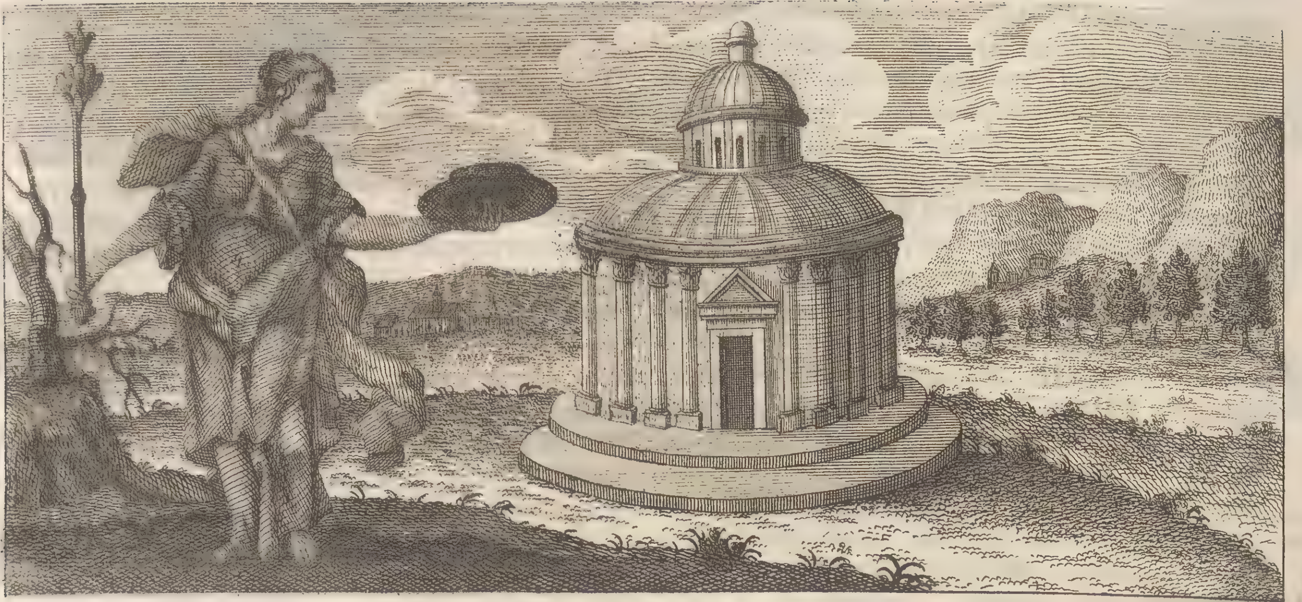
CAP. XL. De Argis quoque disceptatio ab Attalo rege est nata, cum fraude Philoclis proditam urbem vi ab eo teneri argueret: ille, ab ipsis Argivis, ut se defenderet, accitum. Concionem Argivorum rex postulabat, ut id sciri posset. Nec tyrannus abnuere: sed *deductis ex urbe præsidiis, liberam concionem, non immistis Lacedæmoniis, declaraturam quid Argivi vellent, præberi debere* dicebat rex. Tyrannus negavit deducturum. Hæc disceptatio sine exitu fuit. De colloquio discessum: sexcentis Cretensibus ab tyranno datis Romano; induciisque inter Nicostratum Prætorem Achæorum & Lacedæmoniorum tyrannum in quatuor menses factis. Inde Quintius Corinthum est profectus: & ad portam cum Cretensium cohorte accessit, ut Philocli præfecto urbis appareret tyrannum à Philippo descisse. Philocles & ipse ad imperatorem Romanum in colloquium venit: hortantique *ut extemplo transiret, urbemque traderet,* ita respondit: ut distulisse rem magis, quam negasse videretur. A Corintho Quintius Anticyram trajecit: inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem misit. Attalus ab Argis Sicyonem est profectus. Ibi & civitas novis honoribus veteres regis honores auxit: & rex ad id, quod sacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat eis, tum quoque ne sine aliqua munificentia præteriret civitatem sociam atque amicam, decem talenta argenti dono dedit: & decem millia medimnûm frumenti. Atque ita Cenchreas ad naves rediit. Et Nabis firmato præsidio, Argis Lacedæmonem regressus, quum ipse viros spoliasset; ad fœminas spoliandas uxorem Argos remisit. Ea nunc singulas illustres, nunc simul plures genere inter se junctas domum arcessendo, blandiendoque ac minando, non aurum modo iis, sed postremo vestem quoque, mundumque omnem muliebrem ademit.

Nabis auxilia mittit Romanis, & inducias cum Achæis facit.

Quintius Corinthum aggreditur.

Argivi & Argivæ spoliantur.

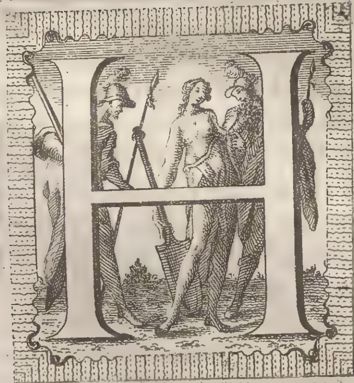
EPITOME LIB. XXXIII.

Titus Quintius Flamininus proconsul cum Philippo ad Cynoscephalas in Thessalia acie victo debellavit. L. Quintius Flamininus frater proconsulis, Acarnanes, Leucade urbe, quod caput Arcarnanum, expugnata, in deditionem accepit. C. Sempronius Tuditanus prætor à Celtiberis cum exercitu cæsus est. Attalus à Thebis ob subitam valetudinem Pergamum translatus decessit. Pax petenti Philippo, Græciæ libertas data est. L. Furius Purpureo & Claudius Marcellus Consules, Boios, & Insubres Gallos subegerunt. Marcellus triumphavit. Annibal frustra in Africa bellum molitus, & ob hoc Romanis per epistolas adversæ factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Carthaginiensium Senatum de eo miserant, profugus ad Antiochum regem Syriæ se contulit; bellum contra Romanos parantem.

DECADIS QUARTÆ
LIBER TRIGESIMUS TERTIUS.

CAPUT I.

Quintius in Bœotiam it.

Æc (*) per hiemem gesta. Initio autem veris Quintius Attalo Elatiam excito, Bœotorum gentem, incertis ad eam diem animis fluctuantem, ditionis suæ facere cupiens, profectus per Phocidem quinque millia ab Thebis, quod caput est Bœotiæ, posuit castra. Inde postero die cum unius signi militibus, & Attalo, legationibusque, quæ frequentes undique convenerant, pergit ire ad urbem, jussis legionibus hastatis, (ea duo millia militum erant) sequi se, mille passuum intervallo distantes. Ad medium ferme viæ Bœotorum prætor Antiphilus obvius fuit: cetera multitudo è muris adventum imperatoris Romani regisque prospeculabatur. Rara arma, paucique milites circa eos apparebant: hastatos, frequentes procul, anfractus viarum vallesque interjectæ occulebant. Quum jam adpropinquaret urbi, velut obviam egredientem turbam salutaret, tardius incedebat. Causa erat moræ, ut hastati consequerentur. Oppidani, ante lictorem turba acta, (*a*) insecutum confestim agmen armatorum, non ante, quam ad hospitium imperatoris ventum est, conspexere. Tum, velut prodita dolo Antiphili Prætoris urbe captaque, obstupuerunt omnes. Et apparebat nihil liberæ consultationis concilio, quod in diem posterum indictum erat, Bœotis relictum. Texerunt dolorem, quem & nequicquam & non sine periculo ostendissent.

Thebas ingreditur.

In Concilio Bœotorum.

CAP. II. In concilio Attalus primus verba fecit. Orsus à majorum suorum, suisque, & communibus in omnem Græciam, & propriis in Bœotorum gentem meritis; segnior (*b*) jam & infirmior, quam ut contentionem dicendi sustineret, obmutuit, & concidit. Et dum regem

Attalus loquens concidit.

(*a*) al. acti. (*b*) al. senior.

(*) Hæc per hiemem gesta) Non finimus hunc librum mancum, ut fuit usque ad editionem Lugdunensem anni 1621. sed quæ restituta sunt ex Bambergensi codice usque ad Capitis XVII. verba: Arctis faucibus cohærens Acarnaniæ, præmittimus.

regem auferunt perferuntque, parte membrorum captum, paullisper concio intermissa est. Aristænus inde Achæorum prætor, eo cum majori auctoritate auditus, quod non alia, quam quæ Achæis suaserat, Bœotis suadebat. Pauca ab ipso Quintio adjecta: fidem magis Romanam, quam arma, aut opes extollente verbis. Rogatio inde à Platæensi Dicæarcho, lata, recitataque de societate cum Romanis, jungenda, nullo contra dicere audente, omnium Bœotiæ civitatum suffragiis accipitur, jubeturque. Concilio dimisso, Quintius tantum Thebis moratus, quantum Attali repens casus coëgit, postquam non vitæ præsens periculum vis morbi attulisse, sed membrorum debilitatem visa est, relicto eo ad curationem necessariam corporis, Elatiam, unde profectus erat, rediit: Bœotis quoque, sicut prius Achæis, ad societatem adscitis, & quoniam tuta ea pacataque ab tergo relinquebantur, omnibus jam cogitationibus in Philippum, & quod reliquum belli erat, conversis.

Societas cum Romanis decreta.

CAP. III. Philippus quoque primo vere, postquam legati ab Roma nihil pacati retulerant, delectum per omnia oppida regni habere instituit, in magna inopia juniorum: absumpserant enim per multas jam ætates continua bella Macedonas, ipso quoque regnante: & navalibus bellis adversus Rhodios, Attalumque, & terrestribus adversus Romanos ceciderat magnus numerus. Ita & tirones ab decem & sex annis milites scribebat, & emeritis quidam stipendiis, quibus modo quidquam reliqui roboris erat, ad signa revocabantur. Ita suppleto exercitu, secundum vernum æquinoctium omnes copias Dium contraxit, ibique stativis positis, exercendo quotidie milite, hostem opperiebatur. Et Quintius per eosdem ferme dies ab Elatia profectus, præter Thronium & Scarpheam, ad Thermopylas pervenit. Ibi concilium Ætolorum, Heracleam indictum tenuit, consultantium quantis auxiliis Romanum ad bellum sequerentur. Cognitis sociorum decretis, tertio die ab Heraclea Xynias progressus, in confinio Ænianum Thessalorumque positis castris, Ætolica auxilia opperiebatur. Nihil morati Ætoli sunt. Phænea duce duo millia peditum cum equitibus quadringentis venerunt. Ne dubium esset quid exspectasset, confestim Quintius movit castra. Transgresso in Phthioticum agrum quingenti Gortynii Cretensium, duce Cydate, & trecenti Apolloniatæ, haud dispari armatu se conjunxere: nec ita multo post Amynander cum Athamanum peditum ducentis & mille. Philippus cognita profectione ab Elatia Romanorum, ut cui de summa rerum adesset certamen, adhortandos milites ratus, multa jam sæpe memorata de majorum virtutibus, simul de militari laude Macedonum quum disseruisset, ad ea quæ tum maxime animos terrebant, quibusque erigi ad aliquam spem poterant, venit.

Philippi apparatus.

Concilium Ætolorum.

Quintius ad Philippum contendit.

Philippus hortatur milites.

CAP. IV. Acceptæ ad Aoum flumen in angustiis cladi, territa Macedonum phalange, ad Atracem vi pulsos (c) Romanos opponebat: & illic tamen ubi infessas fauces Epiri non tenuissent, primam culpam fuisse eorum, qui negligenter custodias servassent: secundam in ipso certamine, levis armaturæ mercenariorumque militum. Macedonum vero phalangem, & tunc stetisse, & loco æquo justaque pugna semper mansuram invictam. Decem & sex millia militum hæc fuere; robur omne virium & regni. Ad hoc duo millia cetratorum, quos peltastas appellant, Thracumque & Illyriorum, (Trallis nomen est genti) par numerus bina millia erant, & misti ex pluribus gentibus mercede conducti auxiliares mille ferme, & duo millia equitum. Cum iis copiis Rex hostem opperiebatur. Romanis ferme par numerus erat, equitum copiis tantum, quod Ætoli accesserant, superabant.

Macedonicarum copiarum numerus.

CAP. V. Quintius ad Thebas Phthioticas castra quum movisset, spem nactus per Timonem principem civitatis prodi urbem, cum paucis equitum levisque armaturæ ad muros successit. Ibi adeo frustrata spes est, ut non certamen modo cum erumpentibus, sed periculum quoque atrox subiret; ni castris exciti repente pedites equitesque in tempore subvenissent. Et postquam nihil conceptæ temere spei succedebat, urbis quidem amplius tentandæ in præsentia conatu absistit: ceterum satis gnarus, jam in Thessalia regem esse, nondum comperto, quam in regionem venisset, milites per agros dimissos, vallum cædere & parare jubet. Vallo, & Macedones, & Græci usi sunt, sed usum nec ad commoditatem ferendi, nec ad ipsius munitionis firmamentum aptaverunt. Nam & majores & magis ramosas arbores cædebant, quam quas ferre cum armis miles posset, & quum castra his ante objectis sepsissent, facilis molitio eorum valli erat. Nam & quia rari stipites magnarum arborum eminebant, multique & validi rami præbebant, quod recte manu caperetur, duo aut summum tres juvenes connixi arborem unam evellebant, qua vulsa portæ instar, extemplo patebat, nec in promptu erat quod obmolirentur. Romanus leves, & bifurcos plerosque, & trium, aut cum plurimum, quatuor ramorum vallos cædit, ut & suspensis ab tergo armis ferat plures simul apte miles; & ita densos offigunt implicantque ramos, ut neque quæ cujusque stipitis palma sit, pervideri possit; adeo acuti, aliusque per alium immissi radii locum ad inserendam manum non relinquunt, ut neque prehendi, quod trahatur, neque trahi, quum inter se innexi rami vinculum invicem præbeant, possit, & si evulsus forte est unus, nec loci multum aperit, & alium reponere perfacile est.

Romanarum.

Thebæ Phthioticæ frustra tentatæ à Rom.

Vallum Macedonum.

Romanorum.

CAP. VI. Quintius postero die, vallum secum ferente milite, ut paratus omni loco castris ponendis esset, progressus modicum iter, sex ferme millia à Pheris quum consedisset, speculatum in qua parte Thessaliæ hostis esset, quidve pararet, misit. Circa Larissam erat rex, qui certior jam factus, Romanum ab Thebis Pheras movisse, defungi quamprimum & ipse certamine cupiens, ducere ad hostem pergit, & quatuor millia fere à Pheris posuit castra. Inde postero die quum expediti utrimque ad occupandos super urbem tumulos

Pheras uterque exercitus venit.

(c) al. terra à Macedonum phalange &c.

tumulos processissent, pari ferme intervallo ab jugo, quod capiendum erat, quum inter se conspecti essent, constiterunt, nuntios in castra remissos, qui quid sibi, quum præter spem hostis occurrisset, faciendum esset, consulerent, quieti opperientes. Et illo quidem die nullo initio certamine in castra revocati sunt. Postero die circa eosdem tumulos equestre prælium fuit: in quo non minima Ætolorum opera regii fugati, atque in castra compulsi sunt. Magnum utrisque impedimentum ad rem gerendam fuit ager consitus crebris arboribus, hortique, ut in suburbanis locis, & coarctata itinera maceriis, & quibusdam locis interclusa. Itaque pariter ducibus consilium fuit excedendi ea regione, & velut ex prædicto, ambo Scotussam petierunt: Philippus spe frumentandi inde: Romanus ut prægressus corrumperet hosti frumenta. Per diem totum, quia colles perpetuo jugo interant, nullo conspecta inter se loco agmina ierunt. Romani ad Eretriam Phthiotici agri, Philippus super amnem Onchestum posuit castra. Ne postero quidem die, quum Philippus ad Melambium, quod vocant Scotussæi agri, Quintius circa Thetidium Pharsaliæ terræ posuisset castra, aut hi, aut illi, ubi hostis esset, satis compertum habuerunt. Tertio die primo nimbus effusus, dein caligo noctis simillima Romanos metu insidiarum tenuit.

Equestri prælio superiores Romani.

Scotussam uterque petit.

CAP. VII. Philippus maturandi itineris causa, post imbrem nubibus in terram demissis, nihil deterritus, signa ferri jussit. Sed tam densa caligo obcæcaverat diem, ut neque signiferi viam, nec signa milites cernerent; agmen ad incertos clamores vagum velut errore nocturno turbaretur. Supergressi tumulos, qui Cynoscephalæ vocantur, relicta ibi statione firma peditum, equitumque, posuerunt castra. Romanus eisdem ad Thetidium castris quum se tenuisset, exploratum tamen ubi hostis esset, decem turmas equitum, & mille pedites (*d*) misit: monitos ut ab insidiis, quas dies obscurus apertis quoque locis tecturus esset, præcaverent. Ubi ventum ad infessos tumulos est, pavore mutuo injecto velut torpentes quieverunt. Dein nuntiis retro in castra ad duces missis, ubi primus terror ab nec opinato visu consedit; non diutius certamine abstinuere. Principio à paucis procurrentibus lacessita pugna est, deinde subsidiis tuentium pulsos (*e*) aucta: in qua quum haudquaquam pares Romani, alios super alios nuntios ad ducem mitterent, premi sese; quingenti equites, & duo millia peditum, maxime Ætolorum, cum duobus tribunis militum propere missa, rem inclinatam restituerunt: versaque fortuna, Macedones laborantes, opem regis per nuntios implorabant. Sed ut qui nihil minus illo die propter effusam (*f*) caliginem quam prælium exspectasset, magna parte hominum omnis generis pabulatum missa, aliquamdiu inops consilii trepidavit: deinde postquam nuntii instabant, & jam juga montium detexerat nebula, & in conspectu erant Macedones, in tumulum maxime editum inter alios compulsi, loco se magis, quam armis tutantes; committendam rerum summam in discrimen utcunque ratus, ne partis indefensæ jactura fieret; Athenagoram ducem mercede militantium cum omnibus, præter Thracas, auxiliis, & equitatu Macedonum, ac Thessalorum mittit. Eorum adventu, depulsi ab jugo Romani, non ante restiterunt, quam in planiorem vallem perventum est. Ne effusa detruderentur fuga, plurimum in Ætolis equitibus præsidii fuit. Is longe tum optimus eques in Græcia erat: pedite (*g*) inter finitimos vincebantur.

Castra Philippi ad Cynoscephalas.

Exploratores Romani premuntur à Macedonibus.

Macedones pellunt.

Ab iis pelluntur.

CAP. VIII. Lætior res quam pro successu pugnæ nuntiata, quum alii super alios recurrentes ex prælio clamarent fugere pavidos Romanos, invitum & cunctabundum, & dicentem temere fieri, non locum sibi placere, non tempus, perpulit, ut educeret omnes copias in aciem. Idem & Romanus, magis necessitate quam occasione pugnæ inductus fecit. Dextrum cornu, elephantis ante signa instructis, in subsidiis reliquit: cum omni levi armatura in hostem vadit. Simul admonens, *cum iisdem Macedonibus pugnaturos, quos ad Epiri fauces, montibus fluminibusque septos, victa naturali difficultate locorum, expulissent, acieque expugnassent: cum iis quos P. Sulpicii prius ductis, obsidentes Eordææ aditum* (*h*) *vicissent. Fama stetisse, non viribus, Macedoniæ regnum. Eam quoque famam tandem evanuisse.* Jam perventum ad suos in ima valle stantes erat, qui adventu exercitus imperatorisque, pugnam renovant, impetuque facto, rursus avertunt hostem. Philippus cum cetratis, & cornu dextro peditum, robore Macedonici exercitus, quam phalangem vocabant, propero cursu ad hostem vadit. Nicanori ex purpuratis uni, ut cum reliquis copiis confestim sequatur, imperat. Primo ut in jugum evasit, & jacentibus ibi paucis armis corporibusque hostium, prælium eo loco fuisse, pulsosque inde Romanos, & pugnari prope castra hostium vidit, ingenti gaudio est elatus: mox refugientibus suis & terrore verso, paullisper, incertus an in castra reciperet copias, trepidavit: deinde ut adpropinquabat hostis, & præterquam quod cædebantur aversi, nec nisi defenderentur, servari poterant, ac ne ipsi quidem in tuto jam receptus erat; coactus nondum adsecuta parte suorum, periculum summæ rerum facere, equites, levemque armaturam, qui in prælio fuerant, dextro in cornu locat. Cetratos & Macedonum phalangem, hastis positis, quarum longitudo impedimento erat, gladiis rem gerere jubet. Simul ne facile perrumperetur acies dimidium de fronte demptum introrsus porrectis ordinibus duplicat, ut longa potius, quam lata acies esset. Simul & densari ordines jussit, ut vir viro, arma armis jungerentur.

Rex educit copias. Sic & Romanus.

Consul milites admonet.

Philippus ad hostem vadit.

CAP. IX. Quintius his, qui in prælio fuerant, inter signa & ordines acceptis, tuba dat signum. Raro alias tantus clamor dicitur in principio pugnæ exortus. Nam forte utraque acies simul conclamavere. Nec solum qui pugnabant, sed subsidia etiam, quique tum maxime

Pugna committitur.

(*d*) al. Velites. (*e*) al. subsidiis utrumque missis. (*f*) al. offusam. (*g*) al. pedites. (*h*) al. *obsidentes in eodem aditu.*

xime in prælium veniebant. Dextro cornu rex, loci plurimum auxilio, ex jugis altioribus pugnans, vincebat; sinistro tum quum maxime adpropinquante phalangis parte, quæ novissimi agminis fuerat, sine ullo ordine trepidabatur. Media acies quæ propior dextrum cornu erat, stabat spectaculo velut ad se nihil pertinentis pugnæ intenta: phalanx, quæ venerat, agmen magis quam acies, aptiorque itineri quam pugnæ, vixdum in jugum evaserat. In hos incompositos Quintius, quamquam pedem referentes in dextro cornu suos cernebat, elephantis prius in hostem actis, impetum facit, ratus partem profligatam cetera tracturam. Non dubia res fuit. Exemplo terga vertêre Macedones, terrore primo bestiarum aversi. Et ceteri quidem hos pulsos sequebantur: unus è tribunis militum extemplo capto consilio, cum viginti signorum militibus relicta ea parte suorum, quæ haud dubie vincebat, brevi circuitu dextrum cornu hostium aversum invadit. Nullam aciem ab tergo adortus non turbasset; ceterum ad communem omnium in tali re trepidationem accessit, quod phalanx Macedonum gravis atque immobilis, nec circumagere se poterat, nec hoc qui à fronte paullo ante pedem referentes, tunc ultro territis instabant, patiebantur. Ad hoc, loco etiam premebantur, quia jugum ex quo pugnaverant, dum per proclive pulsos insequuntur, tradiderant hosti ad terga sua circumducto. Paullisper in medio cæsi, deinde omissis plerique armis capessunt fugam.

CAP. X. Philippus cum paucis peditum equitumque, primo tumulum altiorem inter ceteros cepit, ut (*i*) specularetur, quæ in læva parte suorum fortuna esset: deinde, postquam fugam effusam animadvertit, & omnia circa juga signis atque armis fulgere, tum & ipse acie excessit. (*k*) Quintius quum cedentibus institisset, repente quia erigentes hastas Macedonas conspexerat, quidnam pararent incertus, paullisper novitate rei constituit signa, deinde, ut accepit hunc morem esse Macedonum tradentium sese: parcere victis in animum (*l*) habebat. Ceterum ab ignaris militibus omissam ab hoste pugnam & quid imperator vellet, impetus in eos factus, & primis cæsis, ceteri in fugam dissipati sunt. Rex effuso cursu Tempe petit. Ibi ad Gonnos diem unum substitit, ad excipiendos si qui prælio superessent. Romani victores in castra hostium spe prædæ irruunt: verum ea magna jam ex parte, direpta ab Ætolis inveniunt. Cæsa eo die octo hostium millia, quinque capta. Ex victoribus septingenti ferme ceciderunt. Si Valerio quis credat, omnium rerum immodice numerum augenti, quadraginta millia hostium eo die sunt cæsa; capta, ubi modestius mendacium est, quinque millia septingenti, signa militaria ducenta unum & quadraginta. Claudius quoque duo & triginta millia hostium cæsa scribit, capta quatuor millia & trecentos. Nos non minimo potissimum numero credidimus, sed Polybium secuti sumus, non incertum auctorem, quum omnium Romanarum rerum, tum præcipue in Græcia gestarum.

Vincunt Romani.

Clades & Jactura Romanorum.

CAP. XI. Philippus collectis ex fuga, qui variis casibus pugnæ dissipati vestigia ejus secuti fuerant, missisque Larissam ad commentarios regios comburendos, ne in hostium venirent potestatem, in Macedoniam cessit. Quintius, captivis prædaque venundatis, partim militi concessis, Larissam est profectus; haud dum satis gnarus quam regionem petisset rex, quidve pararet. Caduceator eo regius venit; specie ut induciæ essent, donec tollerentur ad sepulturam, qui in acie cecidissent; re vera ad petendam veniam legatis mittendis. Utrumque ab Romano impetratum. Adjecta & illa vox, *bono animos esse regem ut juberet:* quæ maxime Ætolos offendit, tumentes jam querentesque, *mutatum victoria imperatorem. Ante pugnam omnia magna parvaque communicare cum sociis solitum, nunc omnium expertes consiliorum esse: suo ipsum arbitrio cuncta agere, cum Philippo jam gratiæ privatæ locum quærere; ut dura atque aspera belli Ætoli exhauserint, pacis gratiam, & fructum Romanus in se vertat.* Et haud dubie decesserat iis aliquantum honoris. Sed cur negligerentur, ignorabant. Donis regiis imminere credebant invicti ab ea cupiditate animi virum: sed & succensebat non immerito Ætolis, ob insatiabilem aviditatem prædæ, & arrogantiam eorum, victoriæ gloriam in se rapientium, quæ vanitate sua omnium aures offendebat: (*m*) & Philippo sublato, fractis opibus Macedonici regni, Ætolos habendos Græciæ dominos cernebat. Ob eas causas multa sedulo, ut viliores levioresque apud omnes essent, & viderentur, faciebat.

Philippus in Macedoniam cedit.

Caduceatorem Philippus ad Romanos mittit.

Ætolorum querelæ, & vanitas.

CAP. XII. Induciæ quindecim dierum datæ hosti erant, & cum ipso rege constitutum colloquium: cujus priusquam tempus veniret, in consilium advocavit socios. Retulit quas leges pacis placeret dici. Amynander Athamanum rex paucis sententiam absolvit; *ita componendam pacem esse, ut Græcia etiam absentibus Romanis satis potens tuendæ simul pacis libertatisque esset.* Ætolorum asperior oratio fuit, qui pauca præfati, *recte atque ordine imperatorem Romanum facere, quod quos belli socios habuisset, cum iis communicaret pacis consilia. Falli autem eum tota re, si aut Romanis pacem, aut Græciæ libertatem satis firmam se credat relicturum, nisi Philippo aut occiso, aut regno pulso: quæ utraque proclivia esse, si fortuna uti vellet.* Ad hæc Quintius, *negare Ætolos, aut moris Romanorum memores, aut sibiipsis convenientem sententiam dixisse; & illos prioribus omnibus conciliis colloquiisque, de conditionibus pacis semper, non ut ad internecionem bellaretur, disseruisse, & Romanos, præter vetustissimum morem victis parcendi, præcipuum clementiæ documentum dedisse, pace Annibali & Carthaginiensibus data. Omittere se Carthaginienses. Cum Philippo ipso quoties ventum in colloquium, nec unquam ut cederet regno actum esse: an quia victus prælio foret, inexpiabile bellum factum? Cum armato hoste in-*

Induciæ.

Consilia de pace Amynandri.

Ætolorum.

Romanorum.

(*i*) al. unde. (*k*) al. armis fulgere Romanis, & ipse acie excessit. (*l*) al. in animo.
(*m*) al. qua vanitate sua omnium aures offendebant.

ste infestis animis concurri debere: adversus victos, mitissimum quemque, animum maximum habere. (n) *Libertati Græciæ videri graves Macedonum reges. Si regnum gensque tollatur, Thracas, Illyrios, Gallos deinde, gentes feras & indomitas, in Macedoniam se, & in Græciam effusuras. Ne proxima quæque amoliendo, majoribus gravioribusque aditum ad se facerent.* Interfanti deinde Phæneæ prætori Ætolorum testificantique, si elapsus eo tempore Philippus foret, mox gravius eum rebellaturum: *Desistite tumultuari*, inquit, *ubi consultandum est. Non iis conditionibus inligabitur pax*, (o) *ut movere bellum possit.*

Colloquium ad Tempe, cum Philippo.

CAP. XIII. Hoc dimisso concilio, postero die rex ad fauces, quæ ferunt in Tempe (is datus erat locus (p) colloquio) venit: tertio die datur ei Romanorum ac sociorum frequens concilium. Ibi Philippus perquam prudenter iis, sine quibus pax impetrari non poterat, sua potius voluntate omissis, quam ut altercando extorquerentur, quæ priore colloquio aut imperata à Romanis, aut postulata ab sociis essent, omnia se concedere, de ceteris Senatui permissurum dixit. Quamquam vel inimicissimis omnibus præclusisse vocem videbatur, Phæneas tamen Ætolus cunctis tacentibus, *Quid nobis*, inquit, *Philippe, reddisne tandem Pharsalum & Larissam Cremasten, & Echinum, & Thebas Phthias?* Quum Philippus nihil morari diceret quo minus reciperent; disceptatio inter imperatorem Romanum & Ætolos orta est de Thebis: nam *eas Populi Romani jure belli factas esse*, Quintius dicebat, *quod integris rebus, exercitu ab se admoto vocati in amicitiam, quum potestas libera desciscendi ab rege esset, regiam societatem Romanæ præposuissent.* Phæneas, & pro societate belli, quæ ante bellum habuissent, restitui Ætolis æquum censebat, & ita in fœdere primo cautum esse, ut belli præda, rerumque quæ ferri agique possent, Romanos; ager, urbesque captæ Ætolos sequerentur. *Vos*, inquit, *ipsi*, Quintius, *societatis istius leges rupistis, quo tempore relictis nobis cum Philippo pacem fecistis: quæ si maneret, captarum tamen urbium illa lex foret. Thessaliæ civitates sua voluntate in ditionem nostram venerunt.* Hæc cum omnium sociorum adsensu dicta, Ætolis non in præsentia modo (q) gravia auditu, sed mox belli etiam causæ, magnarumque ex eo cladium iis fuerunt. Cum Philippo ita convenit, ut Demetrium filium, & quosdam ex amicorum numero obsides & ducenta talenta daret: de ceteris Romam mitteret legatos. Ad eam rem quatuor mensium induciæ essent. Si pax non impetrata ab Senatu foret, obsides pecuniamque reddi Philippo receptum est. Causa Romano imperatori non alia major fuisse dicitur pacis maturandæ, quam quod Antiochum bellum transitumque in Europam moliri constabat.

Disceptatio Rom. & Ætolorum.

Pacis cum Philippo leges.

Androsthenes ad Corinthum cæsus.

CAP. XIV. Eodem tempore, atque, ut quidam tradidere, eodem die ad Corinthum Achæi ducem regium Androsthenem justo prælio fuderunt. Eam urbem pro arce habiturus Philippus adversus Græciæ civitates, & principes inde evocatos per speciem colloquendi, quantum equitem dare Corinthii ad bellum possent, retinuerat pro obsidibus, & præter quingentos Macedonas, mistosque ex omni genere auxiliorum octingentos, quod jam ante ibi fuerat, mille Macedonum eo miserat, & mille ac ducentos Illyrios, Thracesque, & Cretenses, qui in utraque parte militabant, octingentos. His additi Bœoti, Thessalique, & Acarnanes mille, scutati omnes, & ex ipsorum Corinthiorum juventute, impleta ut essent sex millia armatorum, fiduciam Androstheni fecerunt acie decernendi. Niceratus (r) prætor Achæorum Sicyone erat cum duobus millibus peditum, centum equitibus, sed imparem se & numero & genere militum cernens, mœnibus non excedebat. Regiæ copiæ peditum equitumque vagæ, Pellenensem, & Phliasium, & Cleonæum agrum, depopulabantur. Postremo exprobrantes metum hosti, in fines Sicyoniorum transcendebant; navibus etiam circumvecti, omnem oram Achaiæ vastabant. Quum id effusius hostes, &, ut fit ab nimia fiducia, negligentius etiam facerent, Niceratus spem nactus nec opinantes eos adgrediendi, circa finitimas civitates nuntium occultum mittit, quo die, & quot, ex quaque civitate armati, ad Apelaurum (Stymphaliæ terræ is locus est) convenirent. Omnibus ad diem edictam paratis, profectus inde extemplo, per Phliasiorum fines, nocte Cleonas, insciis omnibus quid pararet, pervenit. Erant autem cum eo quinque millia peditum, ex quibus armatura levis, & trecenti equites cum iis copiis dimissi, qui specularentur, quam in partem hostes effunderent sese, opperiebantur. (s)

Nicerati stratagema.

Androsthenis imprudentia.

CAP. XV. Androsthenes, omnium ignarus, Corintho profectus, ad Nemeam (amnis est Corinthium & Sicyonium interfluens agrum) castra locat. Ibi parte dimidia exercitus dimissa, dimidiam trifariam divisit, & omnes equites discurrere ad depopulandos simul Pellenensium (t) Sicyoniumque agros, & Phliasium, jubet. Hæc tria diversa agmina discessere. Quod ubi Cleonas ad Niceratum perlatum est, extemplo validam mercenariorum manum præmissam ad occupandum saltum, per quem transitus in Corinthium est agrum, ante signa equitibus ut prægrederentur locatis, ipse confestim agmine duplici sequitur. Parte una mercenarii milites ibant cum levi armatura, altera clypeati, dein aliarum gentium exercitus robur erat. Jam haud procul castris aberant pedites equitesque, & Thracum quidam in vagos palatosque per agros hostes impetum fecerunt, quum repens terror castris infertur. Trepidare dux, ut qui hostes nusquam, nisi raro, in collibus ante Sicyonem, non audentes agmen demittere in campos, vidisset; ad Cleonas quidem accessuros numquam credidisset.

(n) al. *mitissimum quemque maximum habere.* (o) al. *inligabitur pacis.* al. *Non iis conditionibus illi dabitur pax.* (p) al. dictus erat locus. (q) al. non præsentia modo. (r) al. Nicostratus. (s) al. ex quibus armaturam levem, & trecentos equites cum iis dimissos, qui specularentur quam in partem hostes effunderent sese, operiebatur. (t) al. Pellenensem.

disset. Revocari tuba jubet vagos à castris dilapsos. Ipse raptim capere arma jussis militibus, infrequenti agmine porta egressus, per (*u*) flumen instruit aciem. Ceteræ copiæ vix colligi atque instrui quum potuissent, primum hostium impetum non tulerunt. Macedones, & maxime omnium frequentes ad signa fuerant, & diu ancipitem victoriæ spem fecerunt: postremo fuga ceterorum nudati, quum duæ jam acies hostium ex diverso, levis armatura ab latere, clypeati cetratique à fronte urgerent; & ipsi re inclinata primo retulere pedem: deinde impulsi terga vertunt, & plerique abjectis armis, nulla spe castrorum tuendorum relicta, Corinthum petierunt. Niceratus mercenariis militibus ad hos persequendos, equitibus Thracumque auxiliis in populatores agri Sicyonii missis, magnam ubique cædem edidit; majorem prope quam in prælio ipso. Ex iis quoque, qui Pellenem Phliuntaque ignari, ad castra revertentes, in hostium stationes tanquam in suas inlati sunt: partim ex discursu id quod erat, suspicati, ita se in fugam passim sparserant, ut ab ipsis agrestibus errantes circumvenirentur. Ceciderunt eo die mille & quingenti, capti trecenti. Achaia omnis magno liberata metu.

Vincitur.

Acarnaniæ motus.

CAP. XVI. Priusquam dimicaretur ad Cynoscephalas, L. Quintius Corcyram excitis Acarnanum principibus, quæ sola Græciæ gentium in societate Macedonum manserat, initium quoddam ibi motus fecit. Duæ autem maxime causæ eos tenuerant in amicitia regis; una fides insita genti, altera metus odiumque Ætolorum. Concilium Leucadem indictum est. Eo neque cuncti convenere Acarnanum populi, nec ipsis qui convenerant, idem placuit. Sed & principes & magistratus pervicerunt, ut privatum decretum Romanæ societatis fieret. Id omnes qui abfuerant, ægre passi, & in hoc fremitu gentis à Philippo missi duo principes Acarnanum, Androcles & Echedemus, non ad tollendum modo decretum Romanæ societatis valuerunt, sed etiam ut Archelaus & Bianor, principes gentis ambo, quod auctores ejus sententiæ fuissent, proditionis in concilio damnarentur, & Zeuxidæ prætori, quod de ea re retulisset, imperium abrogaretur. Rem temerariam, sed eventu prosperam, damnati fecerunt. Suadentibus namque amicis, cederent tempori, & Corcyram ad Romanos abirent; statuerunt, *offerre se multitudini, & aut eo ipso lenire iras, aut pati quod casus tulisset.* Quum se frequenti concilio intulissent, primo murmur ac fremitus admirantium, silentium mox à verecundia simul pristinæ dignitatis ac misericordia præsentis fortunæ ortum est. Potestate quoque dicendi facta, principio suppliciter, procedente autem oratione, ubi ad crimina diluenda ventum est, cum tanta fiducia, quantam innocentia dabat, disseruerunt: postremo ultro aliquid etiam queri, & castigare iniquitatem simul in se crudelitatemque ausi, ita adfecerunt animos, ut omnia, quæ in eos decreta erant, frequentes tollerent. Neque eo minus redeundum in societatem Philippi, abnuendamque Romanorum amicitiam, censerent.

Concilium Acarnanum de societate Romana deliberat.

Eam tandem respuit.

CAP. XVII. Leucade hæc sunt decreta: id caput Acarnaniæ erat, eoque in concilium omnes populi conveniebant. Itaque quum hæc repentina mutatio Corcyram ad legatum Flamininum perlata esset, extemplo cum classe profectus Leucadem, ad Heræum quod vocant, naves adplicuit. Inde cum omni genere tormentorum machinarumque, quibus expugnantur urbes, ad muros accessit; ad primum terrorem ratus inclinari animos posse. Postquam pacati nihil ostendebatur; tum vineas turresque erigere, & arietem admovere muris cepit. Acarnania universa, inter Ætoliam atque Epirum posita, solem occidentem & mare Siculum spectat. Leucadia nunc insula, & vadoso freto, quod perfossum manu est, ab Acarnania divisa, tum peninsula erat, occidentis regione (*) arctis faucibus (*x*) cohærens Acarnaniæ. Quingentos ferme passus longe fauces erant: latæ haud amplius centum & viginti. In his angustiis Leucas posita est, colli applicata verso in orientem, & Acarnaniam. Ima urbis plana sunt, jacentia ad mare: quo Leucadia ab Acarnania dividitur. Inde terra marique expugnabilis est. Nam & vada sunt stagno similiora, quam mari: & campus terrenus omnis, operique facilis. Itaque multis simul locis aut subruti, aut ariete decussi ruebant muri. Sed quam urbs ipsa opportuna oppugnantibus erat, tam inexpugnabiles hostium animi. Die ac nocte intenti reficere quassata muri, obstruere quæ patefacta ruinis erant; prælia impigre inire, & armis magis muros, quam se ipsos mœnibus tutari. Diutiusque spe Romanorum obsidionem eam extraxissent, ni exules quidam Italici generis Leucade habitantes, ab arce milites accepissent. Eos tamen ex superiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in foro instructa justo prælio aliquamdiu Leucadii sustinuerunt. Interim & scalis capta multis locis mœnia, & per stragem lapidum ac ruinas transcensum in urbem. Jamque ipse legatus magno agmine circumvenerat pugnantes. Pars in medio cæsi, pars armis abjectis dediderunt sese victori. Et post dies paucos audito prælio, quod ad Cynoscephalas pugnatum erat, omnes populi Acarnaniæ in deditionem legati venerunt.

Flamininus it Leucadem, quam oppugnat.

Leucadis situs.

Pertinaciter defenditur.

Leucas proditione capitur.

Acarnania pacata.

CAP. XVIII. Iisdem diebus, omnia simul inclinante fortuna, Rhodii quoque ad vindicandam à Philippo continentem regionem (Peræam vocant) possessam à majoribus suis, Pausistratum prætorem cum octingentis Achæis peditibus, mille & nongentis fere armatis ex vario genere auxiliorum collectis, miserunt. Galli, & Nisuetæ, & Pisuetæ, (*y*) Tamiani, & Arei, ex Africa, & Laodiceni ex Asia erant. Cum his copiis Pausistratus Tendeba (*z*) in Stratonicensi agro, locum peropportunum, ignaris

Rhodii Peræam capiunt.

(*u*) al. super. (*x*) al. iis faucibus. (*y*) al. & Pisuetæ, & Nisuetæ. (*z*) al. Pausistratus tendebat.

(*) Arctis faucibus cohærens Acarnaniæ) His vocibus Lib. XXXIII. ante editionem Lugdunensem anni 1621. incipiebat, cetera deerant, sed restituta ex Codice Bambergensi, uti præmisimus.

gnaris regiis, qui tenuerant, (*a*) occupavit. In tempore & ad idipsum excitum auxilium mille Achæi pedites cum centum equitibus supervenerunt. Theoxenus iis præerat. Dinocrates, regius præfectus, recuperandi castelli causa, primo castra ad ipsa Tendeba movit, inde ad alterum castellum, item Stratonicensis agri: Astragon vocant. Omnibusque ex præsidiis, quæ multifariam disjecta erant, devocatis, & ab ipsa Stratonicea Thessalorum auxiliaribus, Alabanda, ubi hostes erant, ducere pergit. Nec Rhodii pugnam detrectaverunt. Atque castris, in propinquum collatis, extemplo in aciem descensum est. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, lævo Agrianas locat: in medium accipit contractos ex castellorum (Cares maxime erant) præsidiis: equites cornibus circumdat. Cretensium (*b*) auxiliares Thracumque Rhodia cohors (*c*) dextro cornu, sinistro mercenarios milites, lectam peditum manum, habuere: medios mista ex pluribus gentibus auxilia: equites levisque armaturæ quod erat, cornibus circumjectum. Eo die steterunt tantum acies utræque super ripam, qui tenui aqua interfluebat, torrentis: paucisque telis emissis, in castra receperunt sese. Postero die eodem ordine instructi, majus aliquanto prælium quam pro numero edidere pugnantium. Nec enim plus terna millia peditum fuere, & centeni ferme equites: ceterum non numero tantum, nec armorum genere, sed animis quoque paribus, & æqua spe pugnaverunt. Achæi primi, torrente superato, in Agrianas impetum fecere; deinde tota prope cursu transgressa amnem acies est. Diu anceps pugna stetit numero Achæi mille & ipsi (*d*) quadringentos loco expulere. Inclinat dein dextrum omne cornu. Macedones, usque dum ordine, & velut stipata phalanx consistebat, moveri nequiverunt. Postquam lævo latere nudato circumjacere hastas in venientem ex transverso hostem conati sunt: turbati extemplo, tumultum primo inter se fecerunt: terga deinde vertunt: postremo abjectis armis, in præcipitem fugam effusi, Bargylias petentes fugerunt. Eodem & Dinocrates perfugit. Rhodii quantum diei superfuit, secuti, receperunt sese ad castra. Satis constat, si confestim victores Stratoniceam petissent, recipi eam urbem sine certamine potuisse. Prætermissa ejus rei occasio est, dum in castellis vicisque Perææ recipiendis tempus teritur. Interim animi eorum, qui Stratoniceam præsidio obtinebant, confirmati sunt. Mox & Dinocrates cum iis, quæ prælio superarant, copiis intravit muros. Nequicquam inde obsessa oppugnataque urbs est. Recipi nisi aliquanto post per Antiochum non potuit. Hæc in Thessalia, hæc in Achaia, hæc in Asia per eosdem ferme dies gesta.

Rhodiorum & Macedonum acies.

Prælium majus.

Anceps pugna.

Macedones fugiunt.

Rhodii non utuntur victoria.

CAP. XIX. Philippus quum audisset Dardanos transgressos fines, ab contemptu concessi tum regni, superiora Macedoniæ evastare; quamvis toto prope orbe terrarum, undique se suosque profligante fortuna, urgebatur, tamen morte tristius ratus Macedoniæ etiam possessione pelli, delectu raptim per urbes Macedonum habito, cum sex millibus peditum, & quingentis equitibus circa Stobos Pelagoniæ improviso hostes oppressit. Magna multitudo hominum in prælio, major prædandi cupidine palata per agros cæsa est. Quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem casu pugnæ, in fines suos redierunt. Ea una expeditione non pro reliquo statu fortunæ facta; refectis suorum animis, Thessalonicam sese recepit. Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne simul & cum Philippo foret bellandum, quam opportune jam Antiocho in Syria moliente bellum, Philippus est superatus. Nam præterquam quod facilius cum singulis, quam si in unum ambo simul contulissent vires, bellatum est. Hispania quoque sub idem tempus magno tumultu ad bellum consurrexit. Antiochus quum priore æstate omnibus, quæ in Cœle Syria sunt, civitatibus Ptolemæi in suam potestatem redactis, in hiberna (*) Antiochiam concessisset; nihilo quietiores postea res habuit. Omnibus enim regni viribus connixus, quum ingentes copias terrestres maritimasque comparasset, principio veris præmissis terra cum exercitu filiis duobus Ardue ac Mithridate, jussisque Sardibus se opperiri, ipse cum classe centum tectarum navium, ad hoc levioribus navigiis, curisque ac lembis ducentis, proficiscitur: simul per omnem oram Ciliciæque & Cariæ tentaturus urbes, quæ in ditione Ptolemæi essent; simul Philippum (necdum enim debellatum erat) exercitu navibusque adjuturus.

Dardani vastant Macedoniam.

Quos opprimit Philippus.

Antiochi Regis Syriæ molitiones adversus Romanos.

CAP. XX. Multa egregia Rhodii pro fide erga Populum Romanum, proque universo nomine Græcorum, terra marique ausi sunt: nihil magnificentius, quam quod ea tempestate non territi tanta mole imminentis belli, legatos ad regem miserunt Nephelida, (promontorium Ciliciæ est, inclytum fœdere antiquo Atheniensium) si eo non contineret copias suas, se obviam ituros; non ab odio ullo, sed ne conjungi cum Philippo paterentur, & impedimento esse Romanis liberantibus Græciam. Coracesium eo tempore Antiochus operibus oppugnabat: Zephyrio, & Solis, & Aphrodisiade, & Coryco, & superato Anemurio (promontorium id quoque Ciliciæ est) Selinunte recepto, omnibus his aliisque ejus oræ castellis, aut metu, aut voluntate sine certamine, in deditionem acceptis, Coracesium præter spem clausis portis tenebat eum. Ibi legati Rhodiorum auditi. Et quamquam ea legatio erat, quæ accendere regium animum posset, temperavit iræ: & legatos se Rhodum missurum, respondit: *iisque mandaturum, ut renovarent vetusta jura cum ea civitate, sua majorumque suorum: & vetarent eos adventum pertimescere regis. Nihil his aut sociis eorum noxæ futurum*

Rhodii fideles socii Rom.

Legatos mittunt ad Antiochum.

Qui audiuntur.

Antiochi responsum.

(*a*) al. qui Theræ erant. (*b*) al. circumdat, & Cretensium. (*c*) al. Rhodii Achæos. (*d*) al. & ipsos.

(*) Antiochiam) Elegans Cimeliarchii nostri numisma exhibemus Tab. LVII. num. 3. quod in Adversa urbis Genium, in aversa aram Apollinis, præcipui Antiochensium numinis, cum tribus lauri foliis refert. Literæ ET. HP. annum 108. significare videntur. Conf. BEGER. Th. Br. T. I. p. 510.

rum fraudive. Nam Romanorum amicitiam se non violaturum. Argumento & suam recentem ad eos legationem esse, & Senatus honorifica in se decreta, responsaque. Tum forte legati redierunt ab Roma, comiter auditi, dimissique, ut tempus postulabat, incerto adhuc adversus Philippum eventu belli. Quum hæc legati regis in concione Rhodiorum agerent, nuntius venit, debellatum ad Cynoscephalas esse. Hoc nuntio accepto, Rhodiis, dempto metu à Philippo omni, erat consilium obviam eundi classe Antiochio. Illam alteram curam non omiserunt, tuendæ libertatis civitatum sociarum Ptolemæi, quibus bellum ab Antiocho imminebat. Nam alias auxiliis juverunt, alias providendo ac præmonendo conatus hostis: causaque libertatis fuerunt Cauneis, Mindiis, Halicarnassensibus, Samiisque. Non operæ est persequi, ut quæque acta in his locis sint, quum ad ea, quæ proprie Romani belli sunt, vix sufficiam.

Rhodii tuentur socios Ptolemæi.

CAP. XXI. Eodem tempore & Attalus rex æger Thebis Pergamum advectus moritur; altero & septuagesimo anno: quum quatuor & quadraginta annos regnasset. Huic viro, præter divitias, nihil ad spem regni fortuna dederat. His simul prudenter, simul magnifice utendo, effecit, primum ut sibi, deinde ut aliis non indignus videretur regno. Victis deinde prælio uno Gallis, quæ tum gens recenti adventu terribilior Asiæ erat, regium ascivit nomen, cujus magnitudini semper animum æquavit. Summa justitia suos rexit; unicam fidem sociis præstitit: Uxorem ac liberos quatuor superstites habuit. Mitis ac munificus amicis fuit. Regnum adeo stabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam stirpem possessio ejus descenderit. Quum is status rerum in Asia Græciaque & Macedonia esset, vix dum terminato cum Philippo bello, pace certe nondum perpetrata, ingens in Hispania ulteriore coortum est bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat. Is literis Senatum certiorem fecit, *Colcam & Luscinum regulos in armis esse. Cum Colca decem* (e) *& septem oppida, cum Luscino validas urbes, Cardonem & Bardonem, & maritimam, oram omnem, quæ nondum animos nudaverat,* (f) *ad finitimorum motus consurrecturam.* His literis à M. Sergio Prætore, cujus jurisdictio inter cives erat, recitatis, decreverunt Patres, ut comitiis prætorum perfectis, cui prætori provincia Hispania obvenisset, is primo quoque tempore de bello Hispaniæ ad Senatum referret.

Attali mors. Et indoles. Bellum in Hispania ulteriore.

CAP. XXII. Sub idem tempus Consules Romam venerunt, quibus in æde Bellonæ Senatum habentibus, postulantibusque triumphum, ob res prospere bello gestas, C. Atinius Labeo, & C. Ursanius Tribuni plebis, *ut separatim de triumpho agerent* Consules, *postularunt. Communem se relationem de ea re fieri non passuros, ne par honos in dispari merito esset.* Cumque Minucius *utrique provinciam Italiam obtigisse* diceret; *communi animo consilioque se & collegam res gessisse;* Cornelius adjiceret; *Bojos adversus se transgredientes Padum, ut Insubribus Cenomanisque auxilio essent, depopulante vicos eorum atque agros collega, an sua tuenda aversos esse, tribuni res tantas bello gessisse Cornelium fateri, ut non magis de triumpho ejus, quam de honore Diis immortalibus habendo dubitari posset. Non tamen nec illum, nec quemquam alium civem tantum gratia atque opibus valuisse, ut quum sibimet triumphum impetrasset, collegæ eundem honorem impudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus levia prælia, vix digna dictu fecisse: in Gallia magnum numerum militum amisisse. Nominabant etiam tribunos militum T. Juvencium, & Cneum Labeonis fratrem,* (g) *qui adversa pugna cum multis aliis viris fortibus civibus ac sociis cecidissent. Oppidorum paucorum ac vicorum falsas, & in tempus simulatas, sine ullo pignore deditiones factas esse.* Hæ inter Consules tribunosque altercationes biduum tenuerunt, victique perseverantia tribunorum. Consules, separatim retulerunt.

Altercationes in Senatu de Consulum triumphis.

CAP. XXIII. Cn. Cornelio omnium consensu decretus triumphus. Et Placentini Cremonensesque addiderunt favorem Consuli, gratias agentes, commemorantesque, *obsidione se esse ab eo liberatos. Plerosque etiam, quum apud hostes essent, servitute exceptos.* (h) Q. Minucius tentata tantum relatione, quum adversum omnem Senatum videret, *in monte Albano se triumphaturum, & jure imperii consularis, & multorum clarorum virorum exemplo,* dixit. Cn. Cornelius de Insubribus Cenomanisque in magistratu triumphavit. Multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captivis carpentis transvexit: Multi nobiles Galli ante currum traducti; inter quos quidam Amilcarem ducem Pœnorum fuisse, auctores sunt. Ceterum magis in se convertit oculos Cremonensium Placentinorumque colonorum turba pileatorum, currum sequentium. Tulit in triumpho ducenta triginta septem millia quingentos æris; argenti bigati septuaginta novem millia. Septuagenos æris militibus divisit: duplex equiti, triplex centurioni. Q. Minucius Consul, de Liguribus Bojisque Gallis in monte Albano triumphavit. Is triumphus, ut loco, & fama rerum gestarum, & quod sumptum non erogatum ex ærario omnes sciebant, inhonoratior fuit: ita signis, carpentisque, & spoliis ferme æquabat. Pecuniæ etiam prope par summa fuit: æris translata ducenta & quinquaginta quatuor millia: argenti bigati quinquaginta tria millia, & ducenti. Militibus centurionibusque & equitibus item in singulos datum, quod dederat collega.

Cn. Cornelius in urbe triumphat. Q. Minucius in Monte Albano.

CAP. XXIV. Secundum triumphum consularia comitia habita. Creati Consules L. Furius Purpureo, & M. Claudius Marcellus. Prætores postero die facti, Q. Fabius Buteo, Tib. Sempronius Longus, Q. Minucius Thermus, Manius Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C. Lælius. Exitu ejus anni literæ à T. Quintio venerunt, *se signis collatis cum rege Philippo in Thessalia pugnasse: hostium exercitum fusum fugatumque.* Hæ literæ prius in Senatu à Sergio Prætore deinde ex auctoritate Patrum in concione sunt recitatæ. Ob res prospere gestas, in dies quinque supplicationes decretæ. Brevi post

L. Furius & M. Claudius Coss. U. C. 556. Ol. 145. a. C. N. 197. Victoria de Philippo nuntiatur in Senatu & in concione. Supplicationes.

(e) al. *viginti.* (f) al. *mutaverat.* (g) al. *Cneium Labeonem ejus fratrem.* (h) al. *exemptos,* vel, *è servitute ereptos.*

post legati & à T. Quintio, & ab rege venerunt. Macedones deducti extra urbem in villam publicam: ibique iis locus & lautia præbita: & ad ædem Bellonæ Senatus est habitus. Haud multa verba facta, quum Macedones, quæcumque Senatus censuisset, id regem facturum esse dicerent. Decem legati more majorum, quorum ex consilio L. Quintius imperator leges pacis Philippo daret, decreti, adjectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius, & P. Villius essent; qui Consules provinciam Macedoniam obtinuissent. Cosanis eo die postulantibus, ut sibi colonorum numerus augeretur, mille describi jussi: *dum ne quis in eorum numero esset, qui post M. Cornelium & Tib. Sempronium Consules hostis fuisset.* Ludi Romani eo anno in circo scenaque ab ædilibus curulibus, P. Cornelio Scipione, & Cn. Manlio Vulsone, & magnificentius quam alias facti, & lætius propter res bello bene gestas spectati: totique ter instaurati: Plebeji septies instaurati. Acilius Glabrio, C. Lælius eos ludos fecerunt. Ex argento mulctatitio tria signa ænea, Cereri, Liberoque & Liberæ, posuerunt.

Legati Philippi Romæ.

Decem legati pacis causa missi in Macedoniam.

Cosa colonia aucta.

Ludi Romani.

Ludi plebeji.

CAP. XXV. L. Furius, & M. Claudius Marcellus consulatu inito, quum de provinciis ageretur, & Italiam utrique Senatus provinciam decerneret; ut Macedoniam cum Italia sortirentur, petebant. Marcellus provinciæ cupidior, *pacem simulatam ac fallacem* dicendo, *& rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, regem*, dubios sententiæ Patres fecerat. Et forsitan obtinuissent Consules, ni Q. Marcius Rex, & C. Atinius Labeo, Tribuni plebis, se intercessuros dixissent: ni prius ipsi ad plebem tulissent, *vellent, juberentne cum rege Philippo pacem esse.* Ea rogatio in Capitolio ad plebem lata est. Omnes quinque & triginta tribus, uti rogatæ, jusserunt. Et quo magis pacem ratam esse in Macedonia vulgo lætarentur, tristis ex Hispania nuntius allatus effecit, vulgatæque literæ, *C. Sempronium Tuditanum Proconsulem in citeriore Hispania prælio victum: exercitum ejus fusum fugatumque, & illustres viros in acie cecidisse. Tuditanum cum gravi vulnere latum ex prælio, haud ita multo post exspirasse.* Consulibus ambobus Italia provincia, cum his legionibus, quas superiores Consules habuissent, decreta, & ut quatuor legiones novas scriberent; duas, quæ quo Senatus censuisset, mitterentur, & T. Quintius Flamininus cum duabus legionibus provinciam eodem exercitu obtinere jussus: imperium ei prorogatum satis jam ante videri.

Italia provincia utrique Consuli decernitur.

Pacem cum Macedonibus plebs jubet. Tristis ex Hispania nuntius.

CAP. XXVI. Prætores deinde provincias sortiti. L. Apustius Fullo urbanam jurisdictionem, Manius Acilius Glabrio inter cives & peregrinos, Q. Fabius Buteo Hispaniam ulteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Lælius Siciliam, Tib. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni, & Q. Minucio, quibus Hispaniæ provinciæ evenerant, Consules legiones singulas ex quatuor ab se scriptis quas videretur, uti darent, decretum est. Sociûm ac nominis Latini quaterna millia peditum trecenos (*i*) equites. Hique primo quoque tempore in provincias ire jussi. Bellum in Hispania quinto post anno exortum est, quam simul cum Punico bello fuerat finitum. Priusquam hi prætores ad bellum prope novum, quia tum primum suo nomine, nullo Punico exercitu aut duce ad arma ierant, proficiscerentur, aut ipsi Consules ab urbe moverent; procurare, ut assolet, prodigia, quæ nuntiabantur, jussi. L. Julius Sequestris in Sabinos proficiscens, fulmine ipse equusque exanimati fuerant: ædes Feroniæ in Capenate de cœlo tacta erat: ad Monetæ duarum hastarum spicula arserant: lupus Esquilina porta ingressus, frequentissima parte urbis, quum in forum decurrisset, Tusco vico atque Æquimelio (*k*) per portam Capenam prope intactus evaserat. Hæc prodigia majoribus hostiis sunt procurata.

Provinciæ prætoriæ.

Prodigia procurata.

CAP. XXVII. Iisdem diebus Cn. Cornelius Lentulus, qui ante Sempronium Tuditanum citeriorem Hispaniam obtinuerat, quum ex Senatusconsulto ovans urbem esset ingressus, tulit præ se auri mille & quingenta quindecim pondo, argenti viginti millia, signati denariûm triginta quatuor millia, & quingentos quinquaginta. L. Stertinius ex ulteriore Hispania, ne tentata quidem triumphi spe, quinquaginta millia pondo argenti in ærarium tulit: & de manubiis duos fornices in foro Boario ante Fortunæ ædem, & matris Matutæ, unum in maximo circo fecit: & his fornicibus signa aurata imposuit. Hæc per hiemem ferme acta. Hibernabat eo tempore Athenis Quintius, à quo quum multa socii peterent, Bœoti petierunt, impetraveruntque, *ut hi, qui suæ gentis militassent apud Philippum, sibi restituerentur.* Id à Quintio facile impetratum; non quia satis dignos eos credebat, sed quia, Antiocho rege jam suspecto, favor conciliandus nomini Romano apud civitates erat. Restitutis, confestim apparuit, quam nulla inita apud Bœotos gratia esset. Nam & ad Philippum gratias agentes pro redditis hominibus, perinde atque ipsi id à Quintio & Romanis datum essent, miserunt: & comitiis proximis Bœotarchen nullam aliam ob causam Brachyllam quendam, quam quod præfectus Bœotorum apud regem militantium fuisset, fecerunt, præteritis Zeuxippo & Pisistrato, aliisque qui Romanæ societatis auctores fuerant. Id ægre & in præsentia hi passi, & in futurum etiam metum ceperunt, quum ad portas prope sedente exercitu Romano ea fierent: *quidnam se futurum esset, profectis in Italiam Romanis; Philippo ex propinquo socios adjuvante, & infesto his, qui partis adversæ fuissent.*

Lentulus urbem ovans ingreditur.

Bœoti à Quintio restituuntur.

Gratiam nullam habent.

Brachyllas Bœotarcha.

CAP. XXVIII. Dum Romana arma propinqua habebant, tollere Brachyllam principem fautorum regis statuerunt. Et tempore ad eam rem capto, quum in publico epulatus reverteretur domum temulentus, prosequentibus mollibus viris, qui joci causa convivio celebri interfuerant; ab sex armatis, quorum tres Itali, tres Ætoli erant, circumventus occiditur. Fuga comitum, & quiritatio facta, & tumultus tota urbe discurrentium cum luminibus. Percussores proxima porta evaserunt. Luce prima concio frequens, velut extante indicio, ad vocem præconis convocata in theatro erat. Palam ab suo comitatu, & obscœnis illis viris fremebant

Occiditur.

Concio in theatrum convocata.

(*i*) al. trecentos. (*k*) al. inde Melio.

TAB. LVII.
pag. 531. 537. 546. 549.

I Æ. B

II Æ. E

III

ÆR. Γ

IV ÆR. Γ

bant interfectum: animis autem Zeuxippum auctorem destinabant cædis. In præsentia placuit comprehendi eos, qui simul fuissent, quæstionemque ex his haberi. Qui dum quæruntur, Zeuxippus, consimili animo avertendi ab se criminis causa in concionem progressus, *errare ait homines, qui tam atrocem cædem pertinere ad illos semiviros crederent.* Multaque in eam partem probabiliter argumentatus, quibus fidem apud quosdam fecit, *numquam si conscius esset, oblaturum se multitudini, mentionemve cædis, nullo lacessente, facturum fuisse.* Alii non dubitare, *obviam eundo impudenter criminis suspicionem averti.* Torti post paullo insontes, quum scirent ipsi opinionem omnium, ea pro indicio usi, Zeuxippum & Pisistratum nominaverunt: nullo adjecto, cur scire quicquam viderentur, argumento. Zeuxippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tanagram: suam magis conscientiam, quam indicium hominum nullius rei consciorum metuens. Pisistratus, spretis indicibus, Thebis mansit. Servus erat Zeuxippo, totius internuntius & minister rei; quem indicem Pisistratus timens, eo ipso timore ad indicium protraxit. Literas ad Zeuxippum mittit, *servum conscium tolleret. Non tam idoneum ad celandam rem eum videri sibi, quam ad agendam fuerit.* Has qui tulit literas, jussit Zeuxippo dare quamprimum. Is, quia non sibi conveniendi ejus copia fuit, ipsi illi servo, quem ex omnibus domino fidissimum credebat, tradidit: & adjecit, *à Pisistrato de re magnopere pertinente ad Zeuxippum esse.* Conscientia ictus quum extemplo traditurum eas affirmasset, aperit. Perlectis literis, pavidus Thebas refugit. Et Zeuxippus quidem fuga servi motus, Athenas, tutiorem exilio locum ratus, concessit. De Pisistrato aliquæ quæstiones tormentis habitæ: & sumptum supplicium est.

Zeuxippus & Pisistratus cædis accusantur.

Bœoti Romanis exacerbati.

CAP. XXIX. Efferavit ea cædes (*l*) Thebanos Bœotosque omnes ad execrabile odium Romanorum; Zeuxippum principem gentis id facinus conscisse. Ad rebellandum neque vires, neque ducem habebant. Proximum bello quod erat, in latrocinium versi, alios hospites, alios vagos per hiberna milites, ad varios commeantes usus, excipiebant. Quidam in ipsis itineribus ad notas latebras insidiantibus, pars in deserta per fraudem diversoria devecti deductique opprimebantur. Postremo non tantum odio, sed etiam aviditate prædæ ea facinora faciebant: quia negotiandi ferme causa argentum in zonis habentes in commeatibus erant. Quum primo pauci, dein in dies plures desiderarentur, infamis esse Bœotia omnis cepit: & timidius quam in hostico egredi castris miles. Tum Quintius legatos ad quærendum de latrociniis per civitates mittit. Plurimi pedites circa Copaidem paludem inventi: ibi ex limo eruta extractaque ex stagno cadavera, saxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum, annexa. Multa facinora Acræphiæ, & Coroneæ facta inveniebantur. Quintius *primo noxios tradi sibi* jussit. *Et pro quingentis militibus* (tot enim intercepti erant) *quingenta talenta, Bœotos conferre.* Quorum neutrum quum fieret, verbis tantum civitates excusarent, *nihil publico consilio factum esse;* missis Athenas & in Achaiam legatis, qui testarentur socios, *justo pioque bello se persecuturum Bœotos,* & cum parte copiarum P. Claudio Acræphiam ire jusso, cum parte Coroneam circumsedit: evastatis prius agris, qua ab Elatia duo diversa agmina iere. Hac perculsi clade Bœoti, quum omnia terrore ac fuga complessent, legatos mittunt. Qui quum in castra non admitterentur, Achæi Athenienses que supervenerunt. Plus auctoritatis Achæi habuerunt, deprecantes: ac (*m*) ni impetrassent pacem Bœotis, bellum simul gerere decreverunt. Per Achæos Bœotis copia adeundi alloquendique Romanum facta est, jussisque tradere noxios, & multæ nomine triginta talenta conferre, pax data: & ab oppugnatione recessum.

Per latrocinia multos Romanos tollunt.

Rem inquirit Quintius.

Bœoti male multati.

Leges pacis cum Philippo.

CAP. XXX. Post paucos dies decem legati ab Roma venerunt, quorum ex consilio pax data Philippo in has leges est. *Omnes Græcorum civitates, quæ in Europa, quæque in Asia essent, libertatem ac suas leges haberent. Quæ earum sub ditione Philippi fuissent, præsidia ex his Philippus deduceret: his, quæ in Asia essent, Euromo Padasisque & Bargyliis, & Jasso, & Myrina, & Abydo, & Thasso, &* (*) *Perintho: eas quoque enim placere liberas esse. De Cianorum libertate, Quintius* (**) *Prusiæ Bithynorum regi scriberet, quid Senatui & decem legatis placuisset. Captivos, transfugasque reddere Philippum Romanis, & naves omnes tectas tradere; quin & regiam unam inhabilis prope magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant. Ne plus quingentis armatorum haberet, neve elephantum ullum. Bellum extra Macedoniæ fines ne injussu Senatus gereret. Mille talentûm daret Populo Romano: dimidium præsens, dimidium pensionibus decem annorum.* Valerius Antias, quaternûm millium pondo argenti, vectigal in decem annos, triginta quaterna millia pondo, & ducenta, præsens viginta millia pondo. (*n*) Idem nominatim adjectum scribit, *ne cum Eumene Attali filio* (novus is tum rex erat) *bellum gereret.* In hæc obsides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. Adjecit Valerius Antias, *Attalo absenti Æginam insulam, elephantosque dono datos, & Rhodiis Stratoniceam Cariæ, atque alias urbes, quas Philippus tenuisset: Atheniensibus insulas datas, Paron, Imbrum, Delum, Scyrum.*

Ætolorum querelæ de hac pace.

CAP. XXXI. Omnibus Græciæ civitatibus hanc pacem approbantibus, soli Ætoli id decretum decem legatorum clam mussantes carpebant. *Literas inanes vana specie libertatis adumbratas esse. Cur enim alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas, alias nominari, & sine tradi-*

(*l*) al. efferaverat cædes. al. efferaverat ea res. (*m*) al. nam. (*n*) al. vectigal in decem annos, præsens tricena quaterna millia & ducenta viginti pondo.

(*) Perintho) Perinthum urbem Thraciæ conditam ab Hercule esse, numisma Perinthorum docet Tab. LVII. num. 4. unde & postea Heraclea vel Herculea dicta. Bacchum quod attinet, satis constat, Thraces hunc Deum præcipue coluisse. Conf. BEGER. Th. Br. T. I. p. 486.

(**) Prusiæ Bithyniorum regi) Aureum Prusiæ Bithyniorum Regis numisma vide Tab. LVIII. num. 1. in quo Prusias rex cum Jove Tarentæo conspicitur, & quod tam ob metalli præstantiam, quam elegantem cælaturam conspicuum est. Conf. BEGER. l. c. p. 267.

traditione juberi (o) liberas esse? nisi ut quæ in Asia sint, liberentur, longinquitate ipsa tutiores: quæ in Græcia sint, ne nominatæ intercipiantur, Corinthus, & Chalcis, & Oreum, cum Eretria & Demetriade. Nec tota ex vano criminatio erat. Dubitabatur enim de Corintho, & de Chalcide, & Demetriade, quia in Senatusconsulto, quo missi decem legati ab urbe erant, ceteræ Græciæ atque Asiæ haud dubie liberabantur: de his tribus urbibus legati, quod tempora reipublicæ postulassent, id è republica fideque sua facere statuere jussi erant. Antiochus rex erat, quem transgressurum in Europam, quum primum ei res suæ placuissent, non dubitabant. Ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. Ab Elatia Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum trajecit. Ibi consilia decem legatorum tractabantur. Identidem Quintius, *liberandam omnem Græciam, si Ætolorum linguas retundere, si veram caritatem, majestatem, apud omnes nominis Romani vellent esse: si fidem facere, ad liberandam Græciam, non ad transferendum à Philippo ad se imperium, se mare trajecisse.* Nihil contra ea de libertate urbium alii dicebant. *Ceterum ipsis tutius esse, manere paullisper sub tutela præsidii Romani, quam pro Philippo Antiochum dominum accipi.* Postremo ita decretum est: *Corinthus redderetur Achæis, ut in Acrocorintho tamen præsidium esset: Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho decessisset.*

Consilia de liberanda Græcia.

Decretum decem legatorum.

Isthmii ludi publici.

CAP. XXXII. Isthmiorum statum ludicrum aderat; semper quidem & alias frequens; quum propter spectaculi studium insitum genti, quo certamina omnis generis artium, viriumque ac pernicitatis visuntur; tum quia propter opportunitatem loci, per duo diversa maria, omnium Græcorum undique conventus erat. Sed exspectatione erecti, qui deinde status futurus Græciæ, quæ sua fortuna esset: alii non taciti solum opinabantur, sed sermonibus etiam ferebant. Romani ad spectaculum consederunt, & præco cum tubicine, ut mos est, in mediam arenam, unde solenni carmine ludicrum indici solet, processit: & tuba silentio facto, ita pronuntiat: SENATUS POPULUSQUE ROMANUS, ET T. QUINTIUS IMPERATOR, PHILIPPO REGE, MACEDONIBUSQUE DEVICTIS, LIBEROS, IMMUNES, SUIS LEGIBUS ESSE JUBET CORINTHIOS, PHOCENSES, LOCRENSESQUE OMNES, ET INSULAM EUBOEAM: ET MAGNETAS, THESSALOS, PERRHOEBOS, ACHÆOS, PHTHIOTAS. Percensuerat omnes gentes (*p*) quæ sub ditione Philippi regis fuerant. Audita voce præconis, majus gaudium fuit, quam quod universum homines caperent. Vix satis credere se quisque audisse, alii alios intueri mirabundi velut somnii vanam speciem. Quod ad quemque pertineret, suarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Revocatus præco, quum unusquisque non audire, sed videri libertatis suæ nuntium averet: iterum pronuntiaret (*q*) eadem. Tum ab certo jam gaudio tantus cum clamore plausus est ortus, totiesque repetitus, ut facile appareret, nihil omnium bonorum multitudini gratius, quam libertatem esse. Ludicrum deinde ita raptim peractum est, ut nullius nec animi, nec oculi spectaculo intenti essent. Adeo unum gaudium præoccupaverat omnium aliarum sensum voluptatum.

In quibus Græciæ libertas proclamata.

Magno cum gaudio & plausibus Græcorum.

CAP. XXXIII. Ludis vero dimissis, cursu prope omnes tendere ad imperatorem Romanum: ut ruente turba in unum, adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniscosque jacentium, haud procul periculo fuerit. Sed erat trium ferme & triginta annorum, & quum robur juventæ, tum gaudium ex tam insigni gloriæ fructu, vires suppeditabant. Nec præsens omnium modo effusa lætitia est; sed per multos dies gratis & cogitationibus & sermonibus revocata: *Esse aliquam in terris gentem, quæ sua impensa, suo labore, ac periculo bella gerat pro libertate aliorum: nec hoc finitimis; aut propinquæ vicinitatis hominibus, aut terris continenti junctis præstet: maria trajiciat, ne quod toto orbe terrarum injustum imperium sit, & ubique jus, fas, lex potentissima sint. Una voce præconis liberatas omnes Græciæ atque Asiæ urbes. Hoc spe concipere audacis animi fuisse: ad effectum adducere, virtutis & fortunæ ingentis.*

Et gratiarum actione erga Imperatorem.

CAP. XXXIV. Secundum ista jam Quintius, & decem legati, legationes regum, gentium, civitatumque audivere. Primi omnium regis Antiochi vocati legati sunt. His eadem, quæ fere Romæ erant, verba sine fide rerum jactata. (*r*) Nihil jam perplexe, ut ante, quum dubiæ res incolumi Philippo erant, sed aperte pronuntiatum, *ut excederet Asiæ urbibus, quæ aut Philippi, aut Ptolemæi regum fuissent: abstineret liberas omnesque Græcas.* (*s*) Ante omnia denuntiatum, *ne in Europam aut ipse transiret, aut copias trajiceret.* Dimissis regis legatis, conventus gentium civitatumque est haberi ceptus. Eoque maturius peragebatur, quod decreta decem legatorum civitates nominatim pronuntiabant. Orestis (Macedonum ea gens est) *quæ primi ab rege defecissent*, suæ leges redditæ. Magnetes, & Perrhoebi, & Dolopes, liberi quoque pronuntiati. Thessalorum genti, præter libertatem concessam, Achæi Phthiotæ dati; Thebis Phthioticis & Pharsalo excepto. Ætolos de Pharsalo & Leucade postulantes, *ut ex fœdere sibi restituerentur;* ad Senatum rejecerunt. Phocenses, Locrenses, & quæ sicut ante fuerant (*t*) adjecta, decreti auctoritate, his contribuerunt. Corinthus, & Triphylia, & Heræa (Peloponnesi & ipsa urbs est) reddita Achæis, Oreum & Eretriam decem legati Eumeni regi Attali filio dabant. Dissentiente Quintio, venit res in arbitrium Senatus: Senatus his civitatibus libertatem dedit, Carysto adjecto. Plevrato, Lycus & Parthini (*u*) dati: Illyriorum utraque gens sub ditione Philippi fuerat. Amynandrum tenere jusserunt castella, quæ per belli tempus Philippo capta ademisset.

Responsa legatis Antiochi data.

Gentes & urbes liberatæ, aliisque attributæ.

CAP. XXXV. Dimisso conventu, decem legati

(*o*) al. *jubere.* (*p*) al. Percensuit inde omnes gentes (*q*) al. pronuntiare. (*r*) al. jactantibus. (*s*) al. *fineret liberas omnes esse Græcas.* (*t*) al. Phocenses, Locrensesque, sicut ante fuerant. (*u*) al. Lingus & Partheni. al. Lychnidus & Parthini.

gati partiti munia inter se, ad liberandas suæ quisque regionis civitates discesserunt: P. Lentulus Bargylias, L. Stertinius Hephæstiam, & Thassum, & Thraciæ urbes, P. Villius & L. Terentius ad regem Antiochum, Cn. Cornelius ad Philippum. Qui de minoribus rebus editis mandatis percunctatus, *si consilium non utile solum, sed etiam salutare admittere auribus posset*, quum rex, *gratias quoque se acturum*, diceret, *si quid, quod in rem suam esset, expromeret*; magnopere ei suasit, *quoniam pacem impetrasset, ad societatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos. Ne, si quid Antiochus moveret, exspectasse, & temporum opportunitates captasse ad bellandum, videri posset.* Ad Tempe Thessalica Philippus est conventus. Qui quum *se missurum extemplo legatos* respondisset; Cornelius Thermopylas, ubi frequens Græciæ statis diebus esse solet conventus, (Pylaicum appellant) venit: Ætolos præcipue monuit, *ut constanter & fideliter in amicitia Populi Romani permanerent.* Ætolorum principes alii interquesti sunt, *quod non idem erga suam gentem Romanorum animus esset post victoriam, qui in bello fuisset*: alii ferocius incusarunt, exprobraveruntque, *non modo vinci sine Ætolis Philippum, sed ne transire quidem in Græciam Romanos potuisse.* Adversus ea respondere (ne in altercationem excederet res) quum supersedisset Romanus; *omnia eos æqua impetraturos, si Romam misissent*, dixit. Itaque ex auctoritate ejus decreti legati sunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit.

Cn. Cornelius Philippum convenit.

Cornelii & Ætolorum colloquium.

CAP. XXXVI. Quum hæc in Græcia Macedoniaque & Asia gererentur, Etruriam infestam prope conjuratio servorum fecit. Ad quærendam opprimendamque eam Manlius Acilius prætor, cui inter cives peregrinosque jurisdictio obtigerat, cum una ex duabus legione urbana missus, alios jam congregatos pugnando vicit; ex his multi occisi, multi capti: alios verberatos crucibus affixit, qui principes conjurationis fuerant: alios dominis restituit. Consules in provincias profecti sunt. Marcellum Boiorum ingressum fines, fatigato per diem totum milite, via facienda, castra in tumulo quodam ponentem, Corolamus regulus Boiorum, cum magna manu adortus, ad tria millia hominum occidit, & illustres viri aliquot in illo tumultuario prælio ceciderunt: inter quos præfecti sociûm, Ti. Sempronius Gracchus, M. Junius Silanus, & tribuni militum de legione secunda, A. Ogulnius & P. Claudius. Castra tamen ab Romanis impigre permunita retentaque, quum hostes à prospera pugna nequicquam oppugnassent. Stativis deinde eisdem per dies aliquot sese tenuit; dum & saucios curaret, & à tanto terrore animos militum reficeret. Boji, ut est gens minime ad moræ tædium patiens, in castella sua vicosque dilapsi sunt. Marcellus Pado confestim trajecto, in agrum Comensem, ubi Insubres, Comensibus ad arma excitis, castra habebant, ducit legiones. In ipso itinere prælium committunt: & primo adeo acriter invaserunt, ut antesignanos impulerint. Quod ubi animadvertit, veritus ne moti semel pellerentur, cohortem Marsorum opposuit: & equitum Latinorum omnes turmas in hostem emisit. Quorum quum primus secundusque impetus retudisset inferentem se ferociter hostem, confirmata & reliqua acies Romana restitit primo, deinde signa acriter intulit. Nec ultra sustinuerunt certamen Galli, quin terga verterent, atque effuse fugerent. In eo prælio supra quadraginta millia hominum cæsa, Valerius Antias scribit: *& quingenta septem signa militaria capta, & carpenta quadringenta (x) triginta duo, & aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius, in Capitolio Jovi donum in æde positum*, scribit. Castra eo die Gallorum expugnata direptaque. Et Comum oppidum intra dies paucos captum. Castella inde duodetriginta ad Consulem defecerunt. Id quoque inter scriptores ambigitur, utrum in Boios prius, an Insubres Consul exercitum induxerit, adversamque prospera pugna obliteraverit: an victoria ad Comum parta, deformata clade in Boiis accepta sit.

Servorum conjuratio in Etruria opprimitur.

Corolamus regulus Bojorum Romanos cædit.

Romanos aggrediuntur.

Sed vincuntur.

Clades.

Castra direpta.

Castella capta.

Ambiguitas scriptorum.

CAP. XXXVII. Sub hæc tam varia fortuna gesta, L. Furius Purpureo alter Consul per tribum Sappiniam in Boios venit. Jam castro Mutilo appropinquabat, quum veritus ne intercluderetur simul à Boiis Liguribusque, eadem via, qua adduxerat, reduxit, & magno circuitu per aperta, eoque tuta loca, ad collegam pervenit. Dein junctis exercitibus primum Boiorum agrum usque ad Felsinam oppidum populantes peragraverunt. Ea urbs ceteraque castella, & Boji fere omnes, præter juventutem, quæ prædandi causa in armis erat, (tunc in devias silvas recesserat) in ditionem venerunt. In Ligures deinde traductus exercitus. Boji negligentius coactum agmen Romanorum, quia ipsi procul abesse viderentur, improviso aggressuros se rati, per occultos saltus secuti sunt. Quos non adepti, Pado repente navibus trajecto, Lævos Libuosque quum pervastassent, redeuntes inde Ligurum extremo fine, cum agresti præda, in agmen incidunt Romanum. Celerius prælium acriusque commissum, quum si tempore locoque ad certamen destinatis, præparatis animis concurrissent. Ibi quantam vim ad stimulandos animos ira haberet, apparuit. Nam ita cædis magis quam victoriæ avidi pugnarunt Romani, ut vix nuntium cladis hosti relinquerent. Ob eas res gestas, Consulum literis Romam allatis, supplicatio in triduum decreta est. Brevi post Marcellus Romam venit: triumphusque ei magno consensu Patrum est decretus. Triumphavit in magistratu de Insubribus, Comensibusque. Boiorum triumphi spem collegæ reliquit: quia ipsi proprie adversa pugna in ea gente evenerat, collegæ secunda. Multa spolia hostium captivis carpentis traducta: multa militaria signa lata: æris trecenta viginti millia, argenti bigati ducenta triginta quatuor millia. In pedites singulos dati octingenti (y) æris: triplex equiti, centurionique.

Uterque Consul agros Bojorum populatur.

Boji iterum vincuntur.

Supplicatio.

Marcellus Consul triumphat.

CAP. XXXVIII. Eodem anno Antiochus rex, quum hibernasset Ephesi, omnes Asiæ civitates in antiquam imperii formulam redigere est conatus: reliquas quidem, aut quia locis

Antiochus Asiam occupare conatur.

(x) al. *quadraginta.* (y) al. *octogeni.*

cis planis positæ erant, aut quia parum mœnibus armisque ac juventuti fidebant, haud difficulter jugum accepturas. (*) Smyrna & Lampsacus libertatem usurpabant, periculumque erat, ne si concessum his foret, quos (z) metuebat; Smyrnam (a) in Æolide Joniaque, Lampsacum in Hellesponto, aliæ urbes sequerentur. Igitur & ipse ab Epheso ad Smyrnam obsidendam misit: & quæ Abydi copiæ erant, præsidio tantum modico relicto, duci ad Lampsacum oppugnandum jussit. Nec vi tantum terrebat: sed per legatos leniter alloquendo castigandoque temeritatem & pertinaciam, spem conabatur facere, *brevi quæ peterent habituros. Et tum satis & ipsis & omnibus aliis apparere,* (b) *ab rege impetratam eos libertatem, non per occasionem raptam habere.* Adversus quæ respondebant, *nihil neque mirari, neque succensere Antiochum debere, si spem libertatis differri non satis æquo animo paterentur.* Ipse initio veris, navibus ab Epheso profectus, Hellespontum petit: terrestres copias, Madytum trajicit, Chersonesi urbem: (c) terrestri navalem exercitum junxit. Et quia clauserant portas, circumdedit mœnia armatis, & jam opera admoventi, deditio est facta: idem metus tum incolentes alias Chersonesi urbes in deditionem dedit. Lysimachiam inde omnibus simul navalibus terrestribusque copiis venit. Quam quum desertam ac stratam prope ruinis invenisset, (ceperant autem direptamque incenderant Thraces paucis ante annis) cupido eum restituendi nobilem urbem, & loco sitam opportuno, cepit. Itaque omni cura simul est aggressus, & tecta murosque restituere, & partim redimere servientes Lysimachienses, partim fuga sparsos per Hellespontum, Chersonesumque conquirere contrahereque: partim novos colonos, spe commodorum proposita, adscribere, & omni modo frequentare. Simul ut Thracum summoveretur metus, ipse parte dimidia terrestrium copiarum ad depopulandum proxima Thraciæ est profectus: partem, navalesque socios omnes reliquit in operibus reficiendæ urbis.

Smyrnam & Lampsacum oppugnat.

Chersonesum occupat.

Lysimachiam restituit.

CAP. XXXIX. Sub hoc tempus & C. Cornelius, missus ab Senatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemæumque reges certamina, Selymbriæ substitit: & decem legatorum P. Lentulus à Bargyliis, P. Villius & L. Terentius à Thasso, Lysimachiam petierunt. Eodem & à Selymbria L. Cornelius, & ex Thracia post paucos dies Antiochus convenerunt. Primus congressus cum legatis, & deinceps invitatio benigna & hospitalis fuit. Ut de mandatis, statuque præsenti Asiæ agi ceptum est, animi exasperati sunt. Romani *omnia acta ejus, ex quo tempore è Syria classe solvisset, displicere Senatui non dissimulabant, restituique Ptolemæo civitates omnes, quæ ditionis ejus fuissent, æquum censebant. Nam quod ad eas civitates attineret, quas à Philippo possessas Antiochus per occasionem, averso Philippo in Romanum bellum, intercepisset, id vero ferendum non esse; Romanos per tot annos terra marique tanta pericula ac labores exhausisse, Antiochum belli præmia habere. Sed ut in Asiam adventus ejus dissimulari ab Romanis, tamquam nihil ad eos pertinens, potuerit, quod jam etiam in Europam omnibus navalibus terrestribusque copiis transierit, quantum à bello aperto Romanis* (d) *abesse? illum quidem, etiamsi in Italiam trajiciat, negaturum.*

Legati Romani ad Antiochum.

Eorum postulata.

CAP. XL. Ad ea rex: *Satis jam ante videre se, Romanos inquirere, quid regi Antiocho faciendum: at quousque terra marique progrediendum fuerit ipsis, non cogitare. Asiam nihil ad Populum Romanum pertinere: nec magis illis inquirendum esse, quid Antiochus in Asia, quam Antiocho, quid in Italia Populus Romanus faciat. Quod ad Ptolemæum attineat, cui ademptas civitates querantur; sibi cum Ptolemæo & amicitiam esse; & id agere se, ut brevi etiam affinitas jungatur. Nec ex Philippi quidem adversa fortuna spolia ulla se petisse: aut adversus Romanos in Europam trajecisse* [“*cum copiis, sed ut Chersonesi urbes, Thraciæque recuperaret. Earum „enim imperium ad se imprimis pertinere; quippe „quod ab initio regnum Lysimachi*„] *fuerit: quo victo omnia, quæ illius fuissent, jure belli Seleuci facta sint, existimare suæ ditionis esse. Occupatis majoribus suis rerum aliarum alia cura, primo quædam ex his Ptolemæum, deinde & Philippum usurpando aliena possedisse: sicut quædam ex proxima Thracia, quæ indubitate Lysimachi fuerint. Ad ea facienda in antiquum venisse:* (e) *& Lysimachiam deletam Thracum impetu, de integro condere, ut Seleucus filius eam sedem regni habeat.*

Responsa Regis.

CAP. XLI. His disceptationibus per dies aliquot habitis, rumor sine ullo satis certo auctore allatus de morte Ptolemæi regis, ut nullus exitus imponeretur sermonibus. Nam dissimulabat pars utraque se audisse; & L. Cornelius, cui legatio ad duos reges, Antiochum Ptolemæumque mandata erat, spatium modici temporis ad conveniendum Ptolemæum petebat; ut prius quam moveretur aliquid in nova possessione regni, perveniret in (**) Ægyptum; & Antiochus suam fore Ægyptum, si tum occasio esset, (f) censebat. Itaque dimissis Romanis, relictoque Seleuco filio, cum terrestribus copiis ad restituendam, ut instituerat, Lysimachiam; ipse omni classe navigans Ephesum, legatis ad Quintium missis, qui ad fidem de societate agerent, (g) oram Asiæ legens, pervenit in Lyciam. Patarisque cognito vivere Ptolemæum, navigandi quidem in Ægyptum omissum consilium est. Cyprum nihilominus tendens, quum Chelidonium promonto-

Irritæ disceptationes.

Antiochus Asiam repetit.

(z) al. quod. (a) al. ne si concessum his foret, quasi tabe Smyrnam &c. (b) al. *brevi quam peterent habituros, sed cum satis . . . apparet, &c.* (c) al. ab Abydo trajecit Chersonesi urbem. (d) al. *cum Romanis.* (e) al. *Ad ea sarcienda.* al. *Ad ea redigenda in antiquum jus.* (f) al. si tum occasio non deesset. (g) al. qui ibidem de societate agerent.

(*) Smyrna) Smyrnæ Metropolis Asiæ numisma producimus Cimeliarchii nostri, Tab. LVIII. num. 2. in cujus antica Apollinis caput laureatum, comatum & cincinnatum apparet; In postica vero Æsculapius.

(*) Ægyptum) Libet hic apponere numisma Adriani Imp. Tab. LVIII. num. 3. in quo Ægypti Symbolum exprimitur, per jacentem Isidem Deam, quam colebant Ægyptii, & ad cujus cultum convocabantur conquassatione sistri, quod dextra manu tenet. Calathus plenus uvarum & spicarum fertilitatem Ægypti indicat. Ibis sive ciconia ad pedes stans sacra Ægyptiorum avis est. Conf. BEGER. Th. Br. T. I. pag. 654. add. HEMELAR. Impp. Rom. Numism. aur. Tab. XIX. num. 8. pag. 57.

montorium ſuperaſſet, paulliſper ſeditione remigum eſt retentus in Pamphylia circa Eurymedontem amnem. Inde profectum eum ad capita (quæ vocant) Sari fluminis, fœda tempeſtas oborta prope cum omni claſſe demerſit. Multæ naves ejectæ: multæ ita hauſtæ mari, ut nemo in terram enaverit. Magna vis hominum ibi interiit, non remigum tantum, militumque ignotorum, ſed etiam inſignium amicorum. Collectis reliquiis naufragii, quum res non in eo eſſet, ut Cyprum tentaret; minus opulento agmine quam profectus erat, Seleuciam redit. Ibi ſubduci navibus juſſis (jam enim hiems inſtabat) ipſe in hiberna Antiochiam proceſſit.

CAP. XLII. In hoc ſtatu regum erant res.

Triumviri epulones primi.

Romæ eo primum anno triumviri epulones facti, C. Licinius Lucullus, P. Manlius, (*b*) qui legem de creandis his tulerat, & P. Porcius Læca. His triumviris item, ut pontificibus, lege datum togæ prætextæ habendæ jus. Sed magnum certamen cum omnibus ſacerdotibus eo anno fuit quæſtoribus urbanis, Q. Fabio Labeoni, & L. Aurelio. Pecunia opus erat, quod ultimam penſionem pecuniæ in bellum collatæ perſolvere placuerat privatis.

Stipendium à Sacerdotibus petitum.

Quæſtores ab auguribus, pontificibus, quod ſtipendium per bellum non contuliſſent, petebant. Ab ſacerdotibus tribuni nequicquam appellati, omniumque annorum, per quos non dederant, exactum eſt. Eodem anno duo mortui pontifices, novique in eorum locum ſuffecti, M. Marcellus Conſul in locum T. Sempronii Tuditani, qui prætor in Hiſpania deceſſerat: & L. Valerius in locum M. Cornelii Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur mortuus eſt admodum adoleſcens; priuſquam ullum magiſtratum caperet: nec eo anno augur in ejus locum eſt ſuffectus. Comitia inde conſularia habita à M. Marcello Conſule.

L. Valerius & M. Porcius Conſules. U. C. 557. Ol. 146. a. C. N. 196. Prætores.

Creati Conſules L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Prætores inde facti C. Fabricius Luſcinus, C. Atinius Labeo, Cn. Manlius Vulſo, Ap. Claudius Nero, P. Manlius, P. Porcius Læca. Ædiles curules, M. Fulvius Nobilior, & C. Flaminius, tritici decies centum millia binis æris populo diviſerunt; id C. Flaminii honoris cauſa ipſius, patriſque, advexerant Siculi Romam. Flaminius gratiam ejus communicaverat cum collega.

Ludi Romani.

Ludi Romani & apparati magnifice ſunt, & ter toti inſtaurati. Ædiles plebis Cn. Domitius Ænobarbus, & C. Scribonius Curio maximus, multos pecuarios ad populi judicium adduxerunt: tres ex his condemnati ſunt; ex eorum mulctatitia pecunia ædem in inſula Fauni fecerunt.

Pecuarii mulctati.

Plebeji ludi & epulum Jovis.

Ludi plebis per biduum inſtaurati, & epulum fuit ludorum cauſa.

CAP. XLIII. L. Valerius Flaccus, & M. Porcius, quo die magiſtratum inierunt, de provinciis quum ad Senatum retuliſſent,

Provinciæ ordinatæ.

Patres cenſuerunt, *quum in Hiſpania tantum gliſceret bellum, ut jam conſulari & duce, & exercitu opus eſſet, placere, Conſules Hiſpaniam citeriorem, & Italiam provincias aut comparare inter ſe, aut ſortiri. Utri Hiſpania provincia eveniſſet, eum duas legiones & quinque millia ſociûm Latini nominis, & quingentos equites ſecum portare, & naves longas viginti ducere. Alter Conſul duas legiones ſcriberet. His Galliam provinciam obtineri ſatis eſſe, fractis proximo anno Inſubrium & Boiorum animis.* Cato (*) Hiſpaniam, Valerius Italiam eſt ſortitus.

Prætoriæ provinciæ.

Prætores deinde provincias ſortiti, C. Fabricius Luſcinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn. Manlius Vulſo Siciliam, Ap. Claudius Nero Hiſpaniam ulteriorem, P. Porcius Læca Piſas, ut ab tergo Liguribus eſſet, P. Manlius in Hiſpaniam citeriorem adjutor Conſuli datur. T. Quintio, ſuſpectis non ſolum Antiocho & Ætolis, ſed etiam Nabide Lacedæmoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium eſt, duas legiones ut haberet.

Exercitus diſtributi.

In eas ſi quid ſupplementi opus eſſet, Conſules ſcribere & mittere in Macedoniam juſſi. Ap. Claudio præter legionem, quam Quintus Fabius habuerat, duo millia peditum & ducentos equites novos conſcribere permiſſum. Par numerus peditum equitumque novorum. P. Manlio in citeriorem Hiſpaniam decretus: & legio eadem, quæ fuerat ſub Minucio prætore, data. Et P. Porcio Lææ ad Etruriam circa Piſas duo millia peditum & quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo.

CAP. XLIV. Provinciis ita diſtributis, Conſules priuſquam ab urbe proficiſcerentur,

Ver ſacrum ex priore voto ſolutum.

ver ſacrum ex pontificum juſſu fecere; quod A. Cornelius Mammula prætor voverat, de Senatus ſententia, populique juſſu, Cn. Servilio, C. Flaminio Conſulibus; annis poſt uno ac viginti factum eſt, quam votum. Per eoſdem dies C. Claudius Ap. filius, Pulcher, augur in Q. Fabii Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus inauguratuſque eſt. Mirantibus jam vulgo hominibus, quod Hiſpania moviſſet bellum, negligi:

Minucius Hiſpanos vincit.

literæ à Minucio allatæ ſunt, *ſe ad Turbam oppidum cum Budare & Beſaſide imperatoribus Hiſpanis, ſignis collatis proſpere pugnaſſe. Duodecim millia hoſtium cæſa. Budarem imperatorem captum: ceteros fuſos fugatoſque.* His literis lectis, minus terroris ab Hiſpanis erat, unde ingens bellum exſpectatum fuerat. Omnes curæ, poſt adventum utique decem legatorum, in Antiochum regem converſæ.

Decem legati bellum ab Antiocho imminere nuntiant.

Hi expoſitis prius quæ cum Philippo acta eſſent, & quibus legibus data pax, non minorem belli molem reſtare ab Antiocho docuerunt. *Ingenti claſſe, egregio terreſtri exercitu in Europam eum trajeciſſe. Niſi avertiſſet vana ſpes, ex vaniore rumore orta, Ægypti invadendæ, mox bello Græciam arſuram fuiſſe. Neque enim ne Ætolos quidem quieturos, quum ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentem. Hærere & aliud in viſceribus Græciæ ingens malum;*

Nabis ſuſpectus.

Nabin nunc Lacedæmoniorum, mox ſi liceat, univerſæ Græciæ futurum tyrannum; avaritia & crudelitate omneis fama celebratos tyrannos æquantem. Cui ſi Ar-

 gos

(*b*) al. T. Romulejus.

(*) Hiſpaniam) Subjicimus hic Hiſpaniæ ſymbolum ex nummo Adriani Imp. Tab. LVIII. num. 4. In quo videtur Hiſpania ſepticolli incumbens. Dextra tenens oleæ ramum, quia oleo abundat; ad pedes eſt cuniculus, quorum ingentem multitudinem alit. Conf. BEGER. Th. Br. T. I. p. 654. add. HEMELAR. Impp. Rom. Numiſm. aur. Tab. XX. num. 3. pag. 60.

gos velut arcem Peloponneso impositam tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus, nequicquam liberatam à Philippo Græciam fore. Pro rege, si nihil aliud, longinquo, vicinum tyrannum dominum habiturum.

Consilia.

CAP. XLV. Hæc quum jam ab gravibus auctoribus, tum qui omnia per seipsos explorata referrent, audirent majores; quod ad Antiochum attineret, maturanda his, quum rex quacumque de causa in Syriam concessisset, de tyranno consultatio visa est. Quum diu disceptatum esset, utrum jam causæ satis videretur, cur decerneretur, an permitterent T. Quintio: quod ad Nabin Lacedæmonium attineret, faceret quæ è republica censeret esse, permiserunt. *Eam rem esse rati, quæ maturata dilatave non tam magni momenti ad summam rem Populi Romani esset. Magis id animadvertendum esse, quid Annibal & Carthaginienses, si cum Antiocho ortum foret bellum, acturi essent.* Adversæ Annibali factionis homines principibus Romanis, amicis quisque suis, identidem scribebant, *nuntios literasque ab Annibale ad Antiochum missas, & ab rege ad eum clam legatos venisse. Ut feras quasdam nunquam mitescere: sic immitem, implacabilem ejus viri animum esse. Marcescere otio situque civitatem, queri eum, (i) & inertia operis; (k) nec sine armorum sonitu, excitari posse.* Hæc probabilia memoria prioris belli, per unum illum non magis gesti, quam moti, faciebat. Irritaverat etiam recenti facto multorum potentium animos.

Carthaginienses suspecti.

Judices Carthaginienses ex perpetuis annui facti.

CAP. XLVI. Judicum ordo Carthagine ea tempestate dominabatur; eo maxime quod iidem perpetui judices erant. Res, fama, vitaque omnium in illorum potestate erat. Qui unum ejus ordinis, idem omnes adversos habebat; nec accusator apud judices infensos deerat. Horum in tam impotenti regno (neque enim civiliter nimiis opibus utebantur) prætor factus Annibal, vocare ad se quæstorem. Idem pro nihilo habuit. (l) Nam & adversæ factionis erat: & quia ex quæstura in judices, potentissimum ordinem, referebantur, jam pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimvero indignum id ratus Annibal, viatorem ad prehendendum quæstorem misit: subductumque in concionem, non ipsum magis, quam ordinem judicum, præ quorum superbia atque opibus nec leges quicquam essent, nec magistratus, accusavit. Et ut secundis auribus accipi orationem animadvertit, & infimorum quoque libertati gravem esse superbiam eorum; legem extemplo promulgavit, pertulitque, *ut in singulos annos judices legerentur, ne quis biennium continuum judex esset.* Ceterum, quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum magnæ partis principum offendebat animos. Adjecit aliud, quo, bono publico, sibi proprias simultates irritavit. Vectigalia publica partim negligentia dilabebantur; partim prædæ ac divisui principum quibusdam & magistratibus erant: quin & pecunia, quæ in stipendium Romanis suo quoque (m) anno penderetur, deerat, tributumque grave privatis imminere videbatur.

Annibal prætor Carthaginiensium.

Principes Carthaginienses offendit.

CAP. XLVII. Annibal postquam vectigalia quanta terrestria maritimaque essent, & in quas res erogarentur, animadvertit, & quid eorum ordinarii reipublicæ usus consumerent, quantum peculatus averteret; omnibus residuis pecuniis exactis, tributo privatis remisso, *satis locupletem rempublicam fore ad vectigal præstandum Romanis*, pronuntiavit in concione, & præstitit promissum. Tum vero isti, quos paverat per aliquot annos publicus peculatus, velut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infensi & irati, Romanos in Annibalem, & ipsos causam odii quærentes, instigabant. Itaque diu repugnante Scipione Africano, quia parum ex Populi Romani dignitate esse ducebat, subscribere odiis accusationibusque Annibalis, & factionibus Carthaginiensium inserere publicam auctoritatem; nec satis habere bello vicisse Annibalem, nisi velut accusatores calumniam in eum jurarent, ac nomen deferrent: tandem pervicerunt, ut legati Carthaginem mitterentur, qui apud Senatum eorum arguerent, *Annibalem cum Antiocho rege consilia belli faciendi inire.* Legati tres missi, C. Servilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo, qui quum venissent, ex consilio inimicorum Annibalis, quærentibus causam adventus, dici jusserunt, *venisse ad controversias, quæ cum Masanissa rege Numidarum Carthaginiensibus essent, dirimendas.* Id creditum vulgo. Annibalem unum se peti ab Romanis non fallebat; & ita pacem Carthaginiensibus datam esse, ut inexpiabile bellum adversus se unum maneret. Itaque cedere tempori & fortunæ statuit; & præparatis jam omnibus ante ad fugam, obversatus eo die in foro, avertendæ suspicionis causa, primis tenebris vestitu forensi ad portam cum duobus comitibus ignaris consilii est egressus.

Vectigalia ordinat.

Romani Carthagine Annibalem accusant.

CAP. XLVIII. Quum equi, quo in loco jussi erant, præsto fuissent, nocte via citra regionem quandam agri Vocani (n) transgressus, postero die mane inter Achollam & Thapsum ad suam turrim pervenit. Ibi eum parata instructaque remigio excepit navis. Ita Africa Annibal excessit, sæpius patriæ quam suorum eventus (o) miseratus. Eo die in Cercinam insulam trajecit. Ubi quum in portu naves aliquot onerarias cum mercibus invenisset, & ad egressum eum è nave concursus salutantium esset factus; percontantibus, *legatum se Tyrum dici jussit.* Veritus tamen ne qua earum navis nocte profecta Thapsum aut Achollam nuntiaret, se Cercinæ visum; sacrificio apparari jusso, magistros navium mercatoresque invitari jussit: & vela cum antennis ex navibus corrogari, ut umbra (etenim media æstas forte erat) cœnantibus in littore fieret. Quantum res & tempus patiebatur, apparatæ celebratæque ejus diei epulæ sunt: multoque vino in serum noctis convivium productum. Annibal, quum primum fallendi eos, qui in portu erant, tempus habuit, navem solvit. Ceteri sopiti quum postero die tan-

Annibal aufugit.

(i) al. *marcescere otio tum queri civitatem eum.* (k) al. *& inertia sopiri.* (l) al. Id is pro nihilo habuit. (m) al. quæque. (n) al. agri Volani. (o) al. quam suos eventus.

tandem ex somno pleni crapulæ surrexissent, id quod serum erat, (*o*) aliquot horas remis in naves collocandis & aptandis armamentis, absumpserunt. Carthagine & multitudinis assuetæ domum Annibalis frequentare, concursus ad vestibulum ædium est factus; & ut non comparere eum vulgatum est, in forum turba convenit, principem civitatis quærentium, & alii *fugam conscisse* (id quod erat) alii *fraude Romanorum interfectum*, idque magis, ferebant: variosque vultus cerneres, ut in civitate aliorum alias partes foventium factionibus. Visum deinde *Cercinæ eum*, tandem allatum est.

Romani legati de Annibale queruntur.

CAP. XLIX. Romani legati quum in Senatu exposuissent, *compertum Patribus Romanis esse, & Philippum regem ante ab Annibale maxime accensum, bellum Populo Romano fecisse, & nunc literas nuntiosque ab eo ad Antiochum regem profectos: haud quieturum ante, quam bellum toto orbe terrarum concessit. Ne his debere impune esse, si satisfacere Carthaginienses Populo Romano vellent: nihil eorum sua voluntate, nec publico consilio factum esse*, Carthaginienses responderunt, *quicquid æquum censuissent Romani, facturos esse*. Annibal prospero cursu Tyrum pervenit: exceptusque à conditoribus Carthaginis, ut alia patria, vir tam clarus omni genere honorum, paucos moratus dies, Antiochiam navigat. Ibi *profectum jam regem* quum audisset, filium ejus solenne ludorum ad Daphnen celebrantem convenisset: comiter ab eo exceptus, nullam moram navigandi fecit. Ephesi regem est consecutus, fluctuantem adhuc animo, incertumque de Romano bello, sed haud parvum momentum animo ejus ad moliendum, adventus Annibalis fecit. Ætolorum quoque eodem tempore alienati ab societate Romana animi sunt: quoniam legatos Pharsalum & Leucadem, & quasdam alias civitates ex primo fœdere petentes, Senatus ad Quintium rejecit.

Annibal Tyrum pervenit.

Antiochiam.

Ubi comiter exceptus.

Ætoli à Romanis alienati.

(*o*) al. id quod quæsitum erat.

EPI-

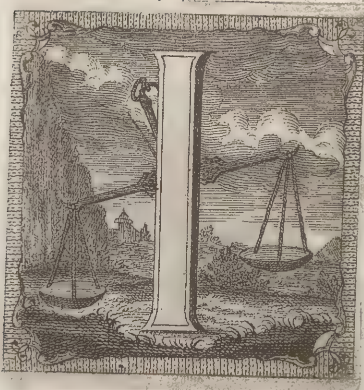

EPITOME LIB. XXXIV.

LEx Oppia, quam C. Oppius tribunus plebis bello Punico de fingendis (a) *cultibus matronarum tulerat, cum maxima* (b) *contentione abrogata est: quum Porcius Cato auctor fuisset, ne ea lex aboleretur. Is in Hispaniam profectus bello, quod Emporiis orsus est, citeriorem Hispaniam pacavit. T. Quintius Flamininus bellum adversus Lacedæmonios, & tyrannum eorum Nabidem prospere gestum, data iis pace, qualem ipse voluit, liberatisque Argis, qui sub ditione tyranni erant, finivit. Senatus tunc primum secretus à populo ludos spectavit: ut id fieret, Sex. Ælius Pætus, & C. Cornelius Cethegus, censores intervenerunt, cum indignatione plebis. Coloniæ pleræque* (c) *deductæ sunt. M. Porcius Cato de Hispaniæ triumphavit. Res præterea in Hispania, & adversus Boios, & Insubres Gallos feliciter gestæ referuntur. T. Quintius Flamininus, qui Philippum Macedonum regem, & Nabidem Lacedæmoniorum tyrannum vicerat, Græciamque omnem liberaverat, ob hanc rerum gestarum multitudinem, triduo triumphavit. Legati Carthaginiensium nuntiaverunt, Annibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. Tentaverat autem Annibal per Aristonem Tyrium, sine literis Carthaginem missum, ad rebellandum Pœnos concitare.*

DECADIS QUARTÆ
LIBER TRIGESIMUS QUARTUS.

CAPUT I.

INter bellorum magnorum, aut vix dum finitimorum, aut imminentium curas, intercessit res parva dictu, sed quæ studiis in magnum certamen excesserit. M. Fundanius, & L. Valerius tribuni plebis ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. Tulerat eam C. Oppius tribunis plebis, Q. Fabio, Ti. Sempronio Consulibus, in medio ardore Punici belli, *ne qua mulier plus semuncia auri haberet; neu vestimento versico ori uteretur: neu juncto vehiculo in urbe oppidove, aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum causa, veheretur.* M. & P. Junii Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur. Nec eam se abrogari passuros ajebant. Ad suadendum dissuadendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turba hominum faventium adversantiumque legi complebatur. Matronæ, nulla nec auctoritate, nec verecundia, nec imperio virorum, contineri limine poterant: omnes vias urbis, aditusque in forum obsidebant; viros descendentes ad forum orantes; *ut florente republica, crescente indies privata omnium fortuna, matronis quoque pristinum ornatum reddi paterentur.* Augebatur hæc frequentia mulierum indies. Nam etiam ex oppidis conciliabulisque convenerant.

Contentiones ob Legm Oppiam de mundo mulierum superfluo.

CAP. II. Jam & Consules prætoresque, & alios magistratus adire & rogare audebant. Ceterum minime exorabilem alterum utique Consulem M. Porcium Catonem habebant; qui pro lege, quæ abrogabatur, ita disseruit: *Si in*

(a) al. *de stringendis.* (b) al. *magna.* (c) al. *Coloniæ plures.*

Oratio Catonis Consulis pro lege.

in sua quisque nostrûm matrefamiliæ, Quirites, jus & majestatem viri retinere instituisset, minus cum universis fœminis negotii haberemus. Nunc domi victa libertas nostra impotentia muliebri, hic quoque in foro obteritur & calcatur: & quia singulas sustinere non potuimus, universas horremus. Equidem fabulam & fictam rem ducebam esse, virorum omne genus in aliqua insula conjuratione muliebri ab stirpe sublatum esse. Ab nullo genere non æque summum periculum est, si cœtus & concilia, & secretas consultationes esse sinas. Atque ego vix statuere apud animum meum possum, utrum pejor ipsa res, an pejore exemplo agatur. Quorum alterum ad nos Consules, reliquosque magistratus; alterum ad vos, Quirites, magis pertinet. Nam utrum è republica sit, necne, id quod ad vos fertur, vestra æstimatio est, qui in suffragium ituri estis. Hæc consternatio muliebris, sive sua sponte, sive auctoribus vobis, M. Fundani, & L. Valeri, facta est, haud dubio ad culpam magistratuum pertinens, nescio vobis, tribuni, an Consulibus magis sit deformis. Vobis, si fœminas ad concitandas tribunitias seditiones jam adduxistis: nobis, si ut plebis quondam, sic nunc mulierum secessione leges accipiendæ sunt. Equidem non sine rubore quodam paullo ante, per medium agmen mulierum, in forum perveni. Quod nisi me verecundia singularum magis majestatis & pudoris, quam universarum tenuisset, ne compellatæ à Consule viderentur, dixissem: qui hic mos est in publicum procurrendi, & obsidendi vias, & viros alienos appellandi? istud ipsum suos quæque domi rogare non potuistis? an blandiores in publico, quam in privato, & alienis, quam vestris estis? quamquam ne domi quidem vos, si sui juris finibus matronas contineret pudor, quæ leges hic rogarentur abrogarenturve, curare decuit. Majores nostri, nullam ne privatam quidem rem agere fœminas sine auctore voluerunt: in manu esse parentum, fratrum, virorum. Nos, si Diis placet, jam etiam rempublicam capessere eas patimur, & foro quoque, & concionibus, & comitiis immisceri. Quid enim nunc aliud per vias & compita faciunt, quam quod aliæ rogationes tribunorum plebis suadent, aliæ legem abrogandam censent? Date frenos impotenti naturæ, & indomito animali, & sperate ipsas modum licentiæ facturas, nisi vos faciatis. Minimum hoc eorum est, quæ iniquo animo fœminæ sibi, aut moribus aut legibus injuncta patiuntur. Omnium rerum libertatem, imo licentiam (si vera dicere volumus) desiderant. Quid enim si hoc expugnaverint, non tentabunt.

CAP. III. *Recensete omnia muliebria jura, quibus licentiam earum alligaverint majores nostri, per quæque subjecerint viris: quibus omnibus constrictas vix tamen continere potestis. Quid si carpere singula, & extorquere, & exæquari ad extremum viris patiemini; tolerabiles vobis eas fore creditis? extemplo, simul pares esse ceperint, superiores erunt. At, hercule, ne quid novum in eas rogetur, recusant. Non jus, sed injuriam deprecantur. Imo ut quam accepistis, jussistis suffragiis vestris legem, quam usu tot annorum, & experiendo comprobastis, hanc ut abrogetis: id est, ut unam tollendo legem, ceteras infirmetis. Nulla lex satis commoda omnibus est: id modo quæritur, si majori parti, & in summam prodest. Si quod cuiquam privatim officiet jus, id destruet ac demolietur, quid attinebit universas rogare leges, quas mox abrogare, in quos latæ sunt, possint? Volo tamen audire, quid sit, propter quod matronæ consternatæ procurrant in publicum, ac vix foro se & concione abstineant, ut captivi ab Annibale redimantur, parentes, viri, liberi, fratres earum? procul abest, absitque semper talis fortuna reipublicæ. Sed tamen quum fuit, negastis hoc piis precibus earum. At non pietas, nec solicitudo pro suis, sed religio congregavit eas. Matrem Idæam à Pessinunte ex Phrygia venientem acceptura sunt. Quid honestum dictu saltem seditioni prætenditur muliebri? Ut auro & purpura fulgeamus, inquit, (d) ut carpentis festis profestisque diebus, velut triumphantes de lege victa & abrogata, & captis & ereptis suffragiis vestris, per urbem vectemur: ne ullus modus sumptibus, nec luxuriæ sit.*

CAP. IV. *Sæpe me querentem de fœminarum, sæpe de virorum, nec de privatorum modo, sed etiam magistratuum sumptibus audistis; diversisque duobus vitiis, avaritia & luxuria civitatem laborare: quæ pestes omnia magna imperia everterunt. Hæc ego quo melior lætiorque indies fortuna reipublicæ est, imperiumque crescit: & jam in Græciam Asiamque transcendimus, omnibus libidinum illecebris repletas, & regias etiam attrectamus gazas: eo plus horreo, ne illæ magis res nos ceperint, quam nos illas. Infesta, mihi credite, signa ab Syracusis illata sunt huic urbi. Jam nimis multos audio Corinthi & Athenarum ornamenta laudantes mirantesque, & ante fixa fictilia Deorum Romanorum ridentes. Ego hos malo propitios Deos, & ita spero futuros, si in suis manere sedibus patiemur. Patrum nostrorum memoria per legatum Cineam Pyrrhus, non virorum modo, sed etiam mulierum animos donis tentavit. Nondum lex Oppia ad coërcendam luxuriam muliebrem lata erat: tamen nulla accepit. Quam caussam fuisse censetis? Eadem fuit, quæ majoribus nostris, nihil de hac re lege sanciendi. Nulla erat luxuria, quæ coërceretur. Sicut ante morbos necesse est cognitos esse, quam remedia eorum: sic cupiditates prius natæ sunt quam leges, quæ iis modum facerent. Quid legem Liciniam excitavit de quingentis jugeribus, nisi ingens cupido agros continuandi? Quid legem Cinciam de donis & muneribus, nisi quia vectigalis jam & stipendiaria plebs esse Senatui ceperat? Itaque minime mirum est, nec Oppiam, nec aliam ullam tum legem desideratam esse, quæ modum sumptibus mulierum faceret; quum aurum & purpuram data & oblata ultro non accipiebant. Si nunc cum illis donis Cineas urbem circumiret; stantes in publico invenisset quæ acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne caussam quidem aut rationem inire possum. Nam ut quod alii liceat, tibi non licere, aliquid fortasse naturalis aut pudoris, aut indignationis habeat: sic æquato omnium cultu, quid unaquæque vestrûm veretur, ne in se conspiciatur? Pessimus quidem pudor est vel parsimoniæ, vel paupertatis: sed utrumque lex vobis demit, quum id quod habere non licet, non habetis. Hanc, inquit, ipsam exæquationem non fero, illa locuples. Cur non insignis auro & purpura conspicior? cur paupertas aliarum sub hac legis*

Avaritia & luxuria pestes Rerumpublicarum.

Cupiditates prius natæ, quam leges.

(d) al. *inquiunt.*

legis specie latet, ut quod habere non possunt, habituræ, si liceret, fuisse videantur? Vultis hoc certamen uxoribus vestris injicere, Quirites, ut divites id habere velint, quod nulla alia possit; pauperes, ne ob hoc ipsum contemnantur, supra vires se extendant? Næ, simul pudere, quod non oportet, ceperit; quod oportet, non pudebit. Quæ de suo poterit, parabit: quæ non poterit, virum rogabit. Miserum illum virum, & qui exoratus, & qui non exoratus erit! quum quod ipse non dederit, datum ab alio videbit. Nunc vulgo alienos viros rogant, &, quod majus est, legem & suffragia rogant; & à quibusdam impetrant, adversus te & rem tuam, & liberos tuos inexorabiles. Simul lex modum sumptibus uxoris tuæ facere desierit, tu nunquam facies. Nolite eodem loco existimare, Quirites, futuram rem, quo fuit, antequam lex de hoc ferretur. Et hominem improbum non accusari tutius est, quam absolvi: & luxuria non mota tolerabilior esset, quam erit nunc; ipsis vinculis, sicut fera bestia, (e) irritata, deinde emissa. Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam censeo. Vos quod faxitis, Deos omnes fortunare velim.

L. Valerii oratio contra legem.

CAP. V. Post hæc tribuni quoque plebei, qui se intercessuros professi erant, quum pauca in eandem sententiam adjecissent; tum L. Valerius prorogatione ab se promulgata ita disseruit: *Si privati tantummodo ad suadendum dissuadendumque id quod à nobis rogatur, processissent, ego quoque, quum satis dictum pro utraque parte existimarem, tacitus suffragia vestra exspectassem. Nunc quum vir gravissimus Consul M. Porcius, non auctoritate solum, quæ tacita satis momenti habuisset, sed oratione etiam longa & accurata insectatus sit rogationem nostram; necessum est paucis respondere. Qui tamen plura verba in castigandis matronis, quam in rogatione nostra dissuadenda consumpsit: & quidem ut in dubio poneret, utrum id quod reprehenderet, matronæ sua sponte, an nobis auctoribus fecissent. Rem defendam, non nos: in quos jecit magis hæc Consul verbotenus, quam ut re insimularet. Cœtum & seditiones, & interdum secessionem muliebrem appellavit, quod matronæ in publico vos rogassent, ut legem in se latam per bellum temporibus duris, in pace & florente ac beata republica abrogaretis. Verba magna, quæ rei augendæ causa conquirantur, & hæc & alia esse scio: & M. Catonem oratorem non solum gravem, sed interdum etiam trucem esse scimus omnes, quum ingenio sit mitis. Nam quid tandem novi matronæ fecerunt, quod frequentes in causa ad se pertinente in publicum processerunt? nunquam ante hoc tempus in publico apparuerunt? Tuas adversus te Origines revolvam. Accipe quoties id fecerint, & quidem semper bono publico. Jam à principio, regnante Romulo, quum Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro signis collatis dimicaretur; nonne intercursu matronarum inter acies duas, prælium sedatum est? Quid? regibus exactis, quum Coriolano Marcio duce, legiones Volscorum castra ad quintum lapidem posuissent; nonne id agmen, quo obruta hæc urbs esset, matronæ averterunt? Jam urbe capta, à Gallis aurum, quo redempta urbs est, nempe matronæ consensu omnium in publicum contulerunt. Proximo bello (ne antiqua repetam) nonne & quum pecunia opus fuit, viduarum pecuniæ adjuverunt ærarium? & quum Dii quoque novi ad opem ferendam dubiis rebus arcesserentur, matronæ universæ ad mare profectæ sunt, ad matrem Idæam accipiendam? Dissimiles, inquit, causæ sunt. Nec mihi causas æquare propositum est. Nihil novi factum, purgare satis est. Ceterum, quod in rebus ad omnes pariter viros fœminasque pertinentibus fecisse eas, nemo miratus est, in causa proprie ad ipsas pertinente miramur fecisse? Quid autem fecerunt? superbas medius fidius aures habemus, si quum domini servorum non fastidiant preces, nos rogari ab honestis fœminis indignamur.*

CAP. VI. *Venio nunc ad id, de quo agitur: in quo duplex Consulis oratio fuit. Nam & legem ullam omnino abrogari est indignatus: & eam præcipue legem, quæ luxuriæ muliebris coërcendæ causa lata esset. Et illa communis pro legibus, visa consularis oratio est: & hæc adversus luxuriam, severissimis moribus conveniebat. Itaque periculum est, nisi quid in utraque re vani sit, docuerimus, ne quis error vobis offundatur. Ego enim, quemadmodum ex his legibus, quæ non in tempus aliquod, sed perpetuæ utilitatis causa in æternum latæ sunt, nullam abrogari debere fateor, nisi quam aut usus coarguit, aut status aliquis reipublicæ inutilem fecit; sic quas tempora aliqua desiderarunt leges, mortales (ut ita dicam) & temporibus ipsis mutabiles esse video. Quæ in pace latæ sunt, plerumque bellum abrogat. Quæ in bello, pax: ut in navis administratione alia in secundam, alia in adversam tempestatem usui sunt. Hæc quum ita natura distincta sint, ex utro tandem genere ea lex esse videtur, quam abrogamus? An vetus regia lex, simul cum ipsa urbe nata? An (quod secundum est) à decemviris ad condenda jura creatis in duodecim tabulis scripta? sine qua quum majores nostri non existimarint matronale decus servari posse, nobis quoque ferendum sit, nec cum ea pudorem sanctitatemque fœminarum abrogemus? Quis igitur nescit, novam istam legem esse, Q. Fabio, Ti. Sempronio Consulibus viginti annis ante latam? sine qua quum per tot annos matronæ optimis moribus vixerint, quod tandem, ne abrogata ea effundantur in luxuriam, periculum est? Nam si ista lex ideo lata esset, ut finiret libidinem muliebrem; verendum foret, ne abrogata incitaret. Cur sit autem lata, ipsum indicavit tempus. Annibal in Italia erat victor ad Cannas: jam Tarentum, jam Arpos, jam Capuam habebat: ad urbem Romam admoturus exercitum videbatur. Defecerant socii. Non milites in supplementum, non socios navales ad classem tuendam, non pecuniam in ærario habebamus: servi, quibus arma darentur, ita ut pretium pro iis bello perfecto dominis solveretur, emebantur: in eandem diem pecuniæ, frumentum, & cetera quæ belli usus postulabant, præbenda publicani se conducturos professi erant: servos ad remum, numero ex censu constituto, cum stipendio nostro dabamus: aurum & argentum omne, à senatoribus ejus rei initio orto, in publicum conferebamus: viduæ & pupilli pecunias suas in ærarium deferebant. Cautum erat, quo ne plus auri & argenti facti, quo ne plus signati argenti, & æris domi haberemus. Tali tempore in luxuria & ornatu matronæ occupatæ erant, ut ad eam coërcendam* lex

(e) al. *feræ bestiæ.*

lex Oppia desiderata sit: quum, quia Cereris sacrificium, lugentibus omnibus matronis, intermissum erat, Senatus finiri luctum triginta diebus jussit. Cui non apparet, inopiam & miseriam civitatis, quia omnium privatorum pecuniæ in usum publicum vertendæ erant, istam legem scripsisse; (f) tamdiu mansuram, quamdiu causa scribendæ legis mansisset? Nam si quæ tunc, temporis causa, aut decrevit Senatus, aut populus jussit, in perpetuum servari oportet, cur pecunias reddimus privatis? cur publica præsenti pecunia locamus? cur servi, qui militent, non emuntur? cur privati non damus remiges, sicut dedimus?

CAP. VII. *Omnes alii ordines, omnes homines mutationem in meliorem statum reipublicæ sentient: ad conjuges tantum nostras, pacis & tranquillitatis publicæ fructus non perveniet? Purpura viri utemur, prætextati in magistratibus, in sacerdotiis: liberi nostri prætextis purpura togis utentur, magistratibus in coloniis municipiisque, hic Romæ infimo generi, magistris vicorum, togæ prætextæ habendæ jus permittemus; nec id ut vivi solum habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eo crementur mortui: fœminis duntaxat purpuræ usum interdicemus; & quum tibi viro liceat purpura in veste stragula uti, matremfamiliæ tuam purpureum amiculum habere non sines? & equus tuus speciosius instratus erit, quam uxor vestita? Sed in purpurea, quæ teritur, absumitur, injustam quidem, sed aliquam tamen causam tenacitatis video: in auro vero, in quo præter manus pretium nihil intertrimenti fit, quæ malignitas est? præsidium potius in eo est & ad publicos, & ad privatos usus, sicuti experti estis. Nullam æmulationem inter se singularum, quando nulla haberet, esse ajebat. At, hercule, universis dolor & indignatio est, quum sociorum Latini nominis uxoribus vident ea concessa ornamenta, quæ sibi adempta sint: quum insignes eas esse auro & purpura, quum illas vehi per urbem, se pedibus sequi; tamquam in illarum civitatibus, non in sua, imperium sit. Virorum hoc animos vulnerare posset: quid mulierecularum censetis, quas etiam parva movent? Non magistratus, nec sacerdotia, nec triumphi, nec insignia, nec dona aut spolia bellica his contingere possunt. Munditiæ & ornatus, & cultus, hæc fœminarum insignia sunt: his gaudent & gloriantur, hunc mundum muliebrem appellarunt majores nostri. Quid aliud in luctu, quam purpuram atque aurum deponunt? quid quum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque, nisi excellentiorem ornatum adjiciunt? Scilicet, si legem Oppiam abrogaveritis, non vestri arbitrii erit, si quid ejus vetare volueritis, quod nunc lex vetat. Minus filiæ, uxores, sorores etiam quibusdam in manu erunt. Numquam salvis suis exuitur servitus muliebris. Et ipsæ libertatem, quam viduitas & orbitas facit, detestantur. In vestro arbitrio suum ornatum, quam in legis, malunt esse, & vos in manu & tutela, non in servitio debetis habere eas: & malle patres vos aut viros, quam dominos dici. Invidiosis nominibus utebatur modo Consul; seditionem muliebrem, & secessionem appellando. Id enim periculum est, ne sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Aventinum capiant. Patiendum huic infirmitati est, quodcumque vos censueritis. Quo plus potestis, eo moderatius imperio uti debetis.*

Mundus muliebris.

CAP. VIII. Hæc quum contra legem, proque lege dicta essent, aliquanto major frequentia mulierum postero die sese in publicum effudit: unoque agmine omnes Tribunorum januas obsederunt, qui collegarum rogationi intersedebant: nec ante abstiterunt, quam remissa intercessio ab tribunis esset. Nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. Anno vigesimo post abrogata est, quam lata. M. Porcius Consul, posteaquam abrogata est Oppia lex, extemplo viginti quinque navibus longis, quarum quinque sociorum erant, ad Lunæ portum profectus, eodem exercitu convenire jusso, & edicto per oram maritimam misso, navibus omnis generis contractis, ab Luna proficiscens edixit, *ut ad portum Pyrenæi sequerentur. Inde se frequenti classe ad hostes iturum.* Prætervecti Ligustinos montes, sinumque Gallicum, ad diem quam edixerat, convenerunt. Inde Rhodam ventum: & præsidium Hispanorum, quod in castello erat, vi dejectum. Ab Rhoda secundo vento Emporias perventum. Ibi copiæ omnes præter socios navales, in terram expositæ.

Lex Oppia abrogata.

M. Porcius Cato proficiscitur in Italiam.

CAP. IX. Jam tunc Emporiæ duo oppida erant muro divisa. Unum Græci habebant à Phocæa, unde & Massilienses oriundi: alterum Hispani. Sed Græcum oppidum in mare expositum, totum orbem muri minus quadringentos passus patentem habebat: Hispanis retractior à mari trium millium passuum in circuitu murus erat. Tertium genus Romani coloni ab divo Cæsare post devictos Pompeii liberos adjecti. Nunc in corpus unum confusi omnes; Hispanis prius, postremo & Græcis in civitatem Romanam ascitis. Miraretur, qui tum cerneret aperto mari ab altera parte, ab altera Hispanis, tam feræ & bellicosæ genti objectos, quæ res eos tutaretur. Disciplina erat custos infirmitatis, quam inter validiores optime timor continet. Partem muri versam in agros egregie munitam habebant, una tantum in eam regionem porta imposita: cujus assiduus custos semper aliquis ex magistratibus erat. Nocte pars tertia civium in muris excubabant: neque moris tantum aut legis causa, sed quanta, si hostis ad portas esset, servabant vigilias, & circumibant cura. Hispanum neminem in urbem recipiebant. Ne ipsi quidem temere urbe excedebant. Ad mare patebat omnibus exitus. Porta ad Hispanorum oppidum versa numquam nisi frequentes, pars tertia fere, cujus proxima nocte vigiliæ in muris fuerant, egrediebantur. Causa exeundi hæc erat: commercio eorum Hispani imprudentes maris gaudebant: mercarique & ipsi ea, quæ externa navibus inveherentur, & agrorum exigere (g) fructus, volebant. Hujus mutui usus desiderium, ut Hispana urbs Græcis pateret, faciebat. Erant etiam eo tutiores, quod sub umbra Romanæ amicitiæ latebant. Quam sicut minoribus viribus, quam Massilienses, pari colebant fide. Tunc quoque Consulem exercitumque comiter ac benigne acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret,

Emporiarum descriptio.

(f) al. *ob inopiam & miseriam civitatis .... istam legem scriptam esse.* (g) al. exhibere.

ploraret, ubi & quantæ hostium copiæ essent; ut ne mora quidem segnis esset, omne id tempus exercendis militibus consumpsit. Id erat forte tempus anni, ut frumentum in areis haberent, Itaque redemptoribus vetitis frumentum parare, ac Romam dimissis, *Bellum*, inquit, *seipsum alet.* Profectus ab Emporiis agros hostium urit, vastatque: omnia fuga & terrore complet.

Catonis dictum de bello.

CAP. X. Eodem tempore M. Helvio decendenti ex ulteriore Hispania cum præsidio sex millium, dato ab Appio Claudio prætore, Celtiberi agmine ingenti ad oppidum Illiturgi occurrunt. Viginti millia armatorum fuisse, Valerius scribit; duodecim millia ex iis cæsa; oppidum Illiturgi receptum, & puberes omnes interfectos. Inde ad castra Catonis Helvius pervenit. Et quia tuta jam ab hostibus regio erat, præsidio in ulteriorem Hispaniam remisso, Romam est profectus, & ob rem feliciter gestam ovans urbem est ingressus. Argenti infecti tulit in ærarium quatuordecim millia pondo septingenta triginta duo: & signati bigatorum septemdecim millia viginti tria; & Oscensis argenti viginti millia quadringenta triginta octo. Causa triumphi negandi Senatui fuit, quod alieno auspicio, & in aliena provincia pugnasset. Ceterum biennio post redierat, quum provincia successori Q. Minucio tradita, annum insequentem retentus ibi longo & gravi morbo fuisset. Itaque duobus modo mensibus ante Helvius ovans urbem est ingressus, quam successor ejus Q. Minutius triumpharet. Hic quoque tulit argenti pondo triginta quatuor millia octingenta, bigatorum septuaginta octo millia, & Oscensis argenti ducenta septuaginta octo millia.

Celtiberi ab Helvio cæsi.

Helvius ovans urbem ingreditur.

Q. Minucius triumphat.

CAP. XI. In Hispania interim Consul haud procul Emporiis castra habebat. Eo legati tres ab Ilergetum regulo Bilistage, in quibus unus filius erat, venerunt: querentes, *castella sua oppugnari; nec spem ullam esse resistendi, nisi præsidium Romani misissent.* (*h*) *Quina millia militum satis esse: nec hostes, si tanta manus venisset, mansuros.* Ad ea consul, *moveri quidem vel periculo eorum, vel metu dicere. Sed sibi nequaquam tantum copiarum esse, ut quum magna vis hostium haud procul absit, cum qua mox signis collatis dimicandum sibi indies exspectet*, dividendo *exercitum, minuere tuto vires posset.* Legati ubi hæc audierunt, flentes ad genua Consulis provolvuntur. Orant. *Ne se in rebus tam trepidis deserat. Quo enim se, repulsos ab Romanis, ituros? nullos se socios, nihil usquam in terris aliud spei habere. Potuisse se extra id periculum esse, si decedere fide, si conjurare cum ceteris voluissent. Nullis minis, nullis terriculis* (*i*) *se motos, sperantes satis opis & auxilii sibi in Romanis esse. Id si nullum sit, si sibi à Consule negetur, Deos hominesque se testes facere, invitos & coactos se, ne eadem, quæ Saguntini passi sunt, patiantur, defecturos: & cum ceteris potius Hispanis, quam solos perituros esse.*

Ilergetes à Catone auxilium petunt.

CAP. XII. Et illo quidem die sic sine responso dimissi. Consulem nocte, quæ insecuta est, anceps cura agitare: nolle deserere socios: nolle minuere exercitum; quod aut moram sibi ad dimicandum, aut in dimicando periculum afferre posset. Stat sententia, *non minuere copias, ne quid interim hostes inferant ignominiæ: sociis spem pro re ostentandam censet. Sæpe vana pro veris, maxime in bello valuisse: & credentem se aliquid auxilii habere, perinde atque haberet, ipso fiducia & spernando atque audendo servatum.* Postero die legatis respondit, *quamquam vereatur, ne suas vires, aliis eas commodando minuat; tamen illorum se temporis ac periculi magis, quam sui rationem habere. Denuntiari militum parti tertiæ ex omnibus cohortibus jubet, ut cibum, quem in naves imponant, mature coquant. Navesque in diem tertium expediri* jussit. *Duos ex legatis Bilistagi atque Ilergetibus nuntiare ea* jubet; filium reguli comiter habendo, & muneribus apud se retinet. Legati non ante profecti, quam impositos in naves milites viderunt: id pro haud dubio jam nuntiantes, non suos modo, sed etiam hostes fama Romani auxilii adventantis impleverunt.

Catonis consilia.

CAP. XIII. Consul ubi satis quod in speciem fuit, (*k*) ostentatum est, revocari ex navibus milites jubet. Ipse quum jam id tempus anni appeteret, quo geri res possent, castra hiberna mille passuum ab Emporiis posuit. Inde per occasiones nunc hac parte, nunc illa, modico præsidio castris relicto, prædatum milites in hostium agros educebat. Nocte ferme proficiscebantur, ut & quam longissime à castris procederent, & inopinantes opprimerent, & exercebat ea res novos milites, & hostium magna vis excipiebatur: nec jam egredi extra munimenta castellorum audebant. Ubi satis admodum & suorum & hostium animos est expertus, convocari tribunos præfectosque, & equites omnes, & centuriones jussit. *Tempus*, inquit, *quod sæpe optastis, venit: quo vobis potestas fieret virtutem vestram ostendendi. Adhuc prædonum magis quam bellantium militastis more: nunc justa pugna hostes cum hostibus conferetis manus. Non agros inde populari, sed urbium opes hauriri licebit. Patres nostri, quum Hispania Carthaginiensium & imperatores ibi & exercitus essent, ipsi nullum imperatorem, nullos in ea milites haberent; tamen addere hoc in fœdere voluerunt, ut imperii sui Iberus fluvius esset finis. Nunc quum duo prætores, quum Consul, quum tres exercitus Romani Hispaniam obtineant, Carthaginiensium jam prope decem annis nemo in his provinciis sit; imperium nobis citra Iberum amissum est. Hoc armis & virtute recuperetis oportet: & nationem rebellantem magis temere quam constanter bellantem, jugum quo se exuit, accipere rursus cogatis.* In hunc modum maxime adhortatus pronuntiat, *se nocte ad castra hostium ducturum.* Ita ad corpora curanda dimissi.

Ejus stratagema.

Ejus oratio ad milites.

CAP. XIV. Media nocte quum auspicio operam dedisset, profectus, ut locum quem vellet, priusquam hostes sentirent, caperet; præter castra hostium circumducit, & prima luce acie instructa, sub ipsum vallum tres cohortes mittit. Mirantes barbari à tergo apparuisse Romanum, discurrere ipsi ad arma. Interim Consul apud suos, *Nusquam, nisi in virtute spes est, milites*, inquit, *& ego sedulo, ne esset, feci. Inter castra nostra & nos, medii hostes. Ab tergo*

(*h*) al. *nisi præsidio Romanus miles esset.* (*i*) al. *terriculamentis.* (*k*) al. quod in spem fuit.

tergo hoſtium ager eſt. Quod pulcherrimum, idem tutiſſimum eſt; in virtute ſpem poſitam habere. Sub hæc cohortes recipi jubet, ut barbaros ſimulatione fugæ eliceret.

Hoſtes ad pugnam elicit.

Id quod crediderat, evenit. Pertimuiſſe & cedere rati Romanos, porta erumpunt: & quantum inter caſtra ſua & hoſtium aciem relictum erat loci, armatis complent. Dum trepidant acie inſtruenda, Conſul jam paratis ordinatiſque omnibus, incompoſitos aggreditur.

Acre prælium.

Equites primos ab utroque cornu in pugnam inducit. Sed in dextro extemplo pulſi, cedenteſque trepidi, etiam pediti terrorem intulere. Quod ubi vidit Conſul, duas cohortes delectas ab dextro latere hoſtium circumduci jubet: & ab tergo ſe oſtendere, priusquam concurrerent peditum acies. Is terror objectus hoſti, rem metu Romanorum equitum inclinatam æquavit. Tamen adeo turbati erant dexteræ alæ equites, pediteſque, ut quoſdam Conſul manu ipſe reprehenderit, & adverſos in hoſtem verterit, ita & quamdiu miſſilibus pugnatum eſt, anceps pugna erat: & jam ab dextra parte, unde terror & fuga ceperat, ægre Romanus reſtabat. A ſiniſtro cornu, & à fronte urgebantur barbari: & cohortes ab tergo inſtantes pavidi reſpiciebant. Ut emiſſis ſoliferreis falariciſque gladios ſtrinxerunt, tum velut redintegrata eſt pugna. Non cæcis ictibus procul ex improviſo vulnerabantur: ſed pede collato, tota in virtute ac viribus ſpes erat.

CAP. XV. Feſſos jam ſuos Conſul, ex ſecunda acie ſubſidiariis cohortibus in pugnam inductis, accendit. Nova acies facta. Integri recentibus telis fatigatos adorti hoſtes, primum acri impetu velut cuneo perculerunt: deinde diſſipatos in fugam averterunt: effuſoque per agros curſu, caſtra repetebantur.

Hiſpani in fugam avertuntur.

Ubi omnia fuga completa vidit Cato; ipſe ad ſecundam legionem, quæ in ſubſidio poſita erat, equo revehitur: & ſigna præ ſe ferri, plenoque gradu ad caſtra hoſtium oppugnanda ſuccedere jubet. Si quis extra ordinem avidius procurrit, & ipſe interequitans ſparo percutit, & tribunos centurioneſque caſtigare jubet. Jam caſtra hoſtium oppugnabantur: ſaxiſque & ſudibus & omni genere telorum ſummovebantur à vallo Romani.

Caſtra eorum oppugnantur.

Ubi recens admota legio eſt; tum & oppugnantibus animus crevit, & infenſius hoſtes pro vallo pugnabant. Conſul omnia oculis perluſtrat, ut qua minima vi reſiſtitur, ea parte irrumpat. Ad ſiniſtram portam infrequentes videt: eo ſecundæ legionis principes haſtatoſque inducit. Non ſuſtinuit impetum eorum ſtatio quæ portæ oppoſita (*l*) erat. Et ceteri, poſteaquam intra vallum hoſtes vident, ipſis caſtris exuti, ſigna armaque abjiciunt.

Capiuntur.

Cæduntur in portis ſuomet-ipſi agmine in arcto hærentes: ſecundani terga hoſtium cædunt, ceteri caſtra diripiunt.

Et diripiuntur.

Valerius Antias ſupra quadraginta millia hoſtium cæſa eo die ſcribit. Cato ipſe haud ſane detrectator laudum ſuarum, multos cæſos ait; numerum non ſcribit.

Catonis laus.

CAP. XVI. Tria eo die laudabilia feciſſe putatur. Unum, quod circumducto exercitu, procul navibus ſuis caſtriſque, ubi ſpem niſi in virtute haberent, inter medios hoſtes prælium commiſit: alterum, quod cohortes ab tergo hoſtibus objecit: tertium, quod ſecundam legionem, ceteris omnibus effuſis, ad ſequendos hoſtes, (*m*) pleno gradu ſub ſignis compoſitam, inſtructamque ſubire ad portam caſtrorum juſſit. Nihil deinde à victoria ceſſatum: quum receptui ſigno dato, ſuos ſpoliis onuſtos in caſtra reduxiſſet, paucis horis noctis ad quietem datis, ad prædandum in agros duxit. Effuſius, ut ſparſis hoſtibus fuga, prædati ſunt. Quæ res non minus, quam pugna pridie adverſa Emporitanos Hiſpanos, accolaſque eorum in deditionem compulit. Multi & aliarum civitatum, qui Emporias perfugerant, dediderunt ſe. Quos omnes, appellatos benigne, vinoque & cibo curatos, domos dimiſit.

Hiſpani ſe dedunt Catoni.

Confeſtim inde caſtra movit: & quacumque incedebat agmen, legati dedentium civitates ſuas occurrebant. Et quum Tarraconem venit, jam omnis cis Iberum Hiſpania perdomita erat, captivique & Romani, & ſociûm ac Latini nominis variis caſibus in Hiſpania oppreſſi, donum Conſuli à barbaris reducebantur. Fama deinde vulgatur, *Conſulem Turdetaniam exercitum ducturum: & ad devios montanos profecturum*, etiam falſo perlatum eſt. Ad hunc vanum, & ſine auctore ullo rumorem, Bergiſtanorum civitatis ſeptem caſtella defecerunt. Eos, deducto exercitu, Conſul, ſine memorando prælio in poteſtatem redegit. Haud ita multo poſt iidem, regreſſo Tarraconem Conſule, priuſquam inde quoquam procederet, defecerunt. Iterum ſubacti: ſed non eadem venia victis fuit. Sub corona veniere omnes, ne ſæpius pacem ſolicitarent.

CAP. XVII. Interim P. Manlius prætor, exercitu vetere à Q. Minucio, cui ſucceſſerat, accepto, adjuncto & Ap. Claudii Neronis ex ulteriore Hiſpania vetere item exercitu, in Turdetaniam proficiſcitur.

P. Manlius in Turditaniam proficiſcitur.

Omnium Hiſpanorum maxime imbelles habentur Turdetani. Freti tamen multitudine ſua, obviam ierunt agmini Romano. Eques immiſſus turbavit extemplo aciem eorum, pedeſtre prælium nullius ferme certaminis fuit.

Turdetanos vincit.

Milites veteres, periti hoſtium bellique, haud dubiam pugnam fecerunt. Nec tamen ea pugna debellatum eſt. Decem millia Celtiberûm mercede Turduli (*n*) conducunt, alieniſque armis parabant bellum. Conſul interim rebellione Bergiſtanorum ictus, ceteras quoque civitates ratus per occaſionem idem facturas, arma omnibus cis Iberum Hiſpanis ademit.

Cato Celtiberis arma adimit.

Quam rem adeo ægre paſſi, ut multi mortem ſibimetipſi conſciſcerent: ferox gens *nullam vitam rati ſine armis eſſe.* Quod ubi Conſuli renuntiatum eſt, ſenatores omnium civitatum ad ſe vocari juſſit, atque iis, *Non noſtra*, inquit, *magis quam veſtra refert, vos non rebellare. Siquidem id majore Hiſpanorum malo, quam exercitus Romani labore, ſemper adhuc factum eſt. Id ut ne fiat, uno modo arbitror caveri poſſe, ſi effectum erit, ne poſſitis rebellare. Volo id quam molliſſima via conſequi. Vos quoque in ea re conſilio me adjuvate. Nullum libentius ſequar, quam quod voſmetipſi attuleritis.* Tacentibus,

(*l*) al. appoſita. (*m*) al. hoſteis. (*n*) al. Turdetani.

centibus, spatium se ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. Quum revocati secundo quoque concilio tacuissent, uno die muris omnium dirutis, ad eos, qui nondum parebant, profectus, ut in quamque regionem venerat, omnes, qui circa incolebant, populos in deditionem accepit. Segesticam tantum gravem atque opulentam civitatem, vineis & pluteis cepit.

Eorum muros diruit.

CAP. XVIII. Eo majorem habebat difficultatem in subigendis hostibus, quam qui primi venerant in Hispaniam: quod ad illos tædio imperii Carthaginiensium Hispani deficiebant; huic ex usurpata libertate in servitutem velut asserendi erant; & ita mota omnia accepit, ut alii in armis essent, alii obsidione ad defectionem cogerentur: nec, nisi in tempore subventum foret, ultra sustentaturi fuerint. Sed in Consule ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per se adiret atque ageret: nec cogitaret modo, imperaretque quæ in rem essent, sed pleraque ipse per se transigeret; nec in quemquam omnium gravius severiusque, quam in semetipsum imperium exerceret; parsimonia & vigiliis & labore cum ultimis militum certaret; nec quicquam in exercitu suo præcipui, præter honorem atque imperium haberet.

Catonis vigilantia.

CAP. XIX. Difficilius bellum in Turdetania prætori P. Manlio Celtiberi, mercede exciti ab hostibus, sicut ante dictum est, faciebant. Itaque eo Consul, arcessitus literis prætoris, legiones duxit. Ubi eo venit (castra separatim Celtiberi & Turdetani habebant) cum Turdetanis extemplo levia prælia incursantes in stationes eorum Romani facere: semperque victores ex quamvis temere cepto certamine abire. Ad Celtiberos in colloquium tribunos militum ire Consul, atque iis trium conditionum electionem ferre, jubet. Primam, *si transire ad Romanos velint, & duplex stipendium accipere, quam quantum à Turdetanis pepigissent:* alteram, *si domos abire, publica fide accepta, nihil eam rem novæ futuram, quod hostibus se Romanorum junxissent:* tertiam, *si utique bellum placeat, diem locumque constituant, ubi secum armis decernant.* A Celtiberis dies ad consultandum petita. Concilium immistis Turdetanis habitum magno cum tumultu: eo minus decerni quicquam potuit. Quum incertum, bellum an pax cum Celtiberis esset; commeatus tamen haud secus quam in pace, ex agris castellisque hostium Romani portabant: dein sæpe munimenta eorum, velut communi pacto commercio privatis induciis ingredientes. Consul ubi hostes ad pugnam elicere nequit: primum prædatum sub signis aliquot expeditas cohortes in agrum integræ regionis ducit: deinde, audito, Seguntiæ Celtiberum omnes sarcinas impedimentaque relicta, eo pergit ducere ad oppugnandum. Posteaquam nulla moventur re, persoluto stipendio, non suis modo, sed etiam prætoris militibus, relictoque omni exercitu in castris prætoriis, ipse cum septem cohortibus ad Iberum est regressus.

Cato it Turdetaniam.

Celtiberos frustra solicitat.

CAP. XX. Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit. Defecere ad eum Sedetani, Ausetani, Suessetani. Lacetanos, deviam & silvestrem gentem, quum insita feritas continebat in armis: tum conscientia, dum Consul exercitusque Turdulo bello est occupatus, depopulatorum subitis incursionibus sociorum. Igitur ad oppidum eorum oppugnandum Consul ducit, non Romanas modo cohortes, sed juventutem etiam merito infensorum iis sociorum. Oppidum longum, in latitudinem haudquaquam tantundem patens habebant. Quadringentos inde ferme passus constituit signa. Ibi delectarum cohortium stationem relinquens, præcepit eis, *ne se ex eo loco ante moverent, quam ipse ad eos venisset.* Ceteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit. Maximum ex omnibus auxiliis numerum Suessetanæ (*n*) juventutis habebat. Eos ad murum oppugnandum subire jubet. Quorum ubi arma signaque Lacetani cognovere; memores, quam sæpe in agro eorum impune persultassent, quoties ipsos signis collatis fudissent, fugassentque: patefacta repente porta, universi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, nedum impetum Suessetani tulere: quod posteaquam, sicut futurum ratus erat, Consul fieri etiam vidit; equo citato subter murum hostium ad cohortes advehitur: atque eas arreptas, effusis omnibus ad sequendos Suessetanos, qua silentium ac solitudo erat, in urbem inducit: priusque omnia cepit, quam se reciperent Lacetani. Mox ipsos nihil præter arma habentes in deditionem accepit.

Lacetani rebellant.

Quorum oppidum capit Cato.

Et ipsos Lacetanos in deditionem accipit.

CAP. XXI. Confestim inde victor ad Vergium castrum ducit. Receptaculum id maxime prædonum erat: & inde incursiones in agros pacatos provinciæ ejus fiebant. Transfugit inde ad Consulem princeps Vergestanus: & purgare se ac populares cepit. *Non esse in manu ipsis rempublicam. Prædones receptos totum suæ potestatis id castrum fecisse.* *Consul eum domum redire, conficta aliqua probabili cur abfuisset causa,* jussit. *Quum se muros subisse cerneret, intentosque prædones ad tuenda mœnia esse: tum uti cum suæ factionis hominibus meminisset arcem occupare.* Id uti præceperat, factum. Repente anceps terror, hinc muros ascendentibus Romanis, illinc arce capta, barbaros circumvasit. Hujus potitus loci Consul, eos qui arcem tenuerant, liberos esse cum cognatis suaque habere jussit: Vergestanos ceteros quæstori ut venderet, imperavit: de prædonibus supplicium sumpsit. Pacata provincia, vectigalia magna instituit ex ferrariis argentariisque, quibus tum institutis, locupletior indies provincia fuit. Ob has res gestas Hispania, supplicationem in triduum Patres decreverunt.

Princeps Vergestanus ad Consulem transfugit.

Vergium expit Cato.

Hispania pacata.

Supplicatio.

CAP. XXII. Eadem æstate alter Consul L. Valerius Flaccus in Gallia cum Bojorum manu propter Litanam silvam, signis collatis, secundo prælio conflixit. Octo millia Gallorum cæsa traduntur: ceteri, omisso bello, in vicos suos atque agros dilapsi. Consul, reliquum æstatis circa Padum Placentiæ & Cremonæ exercitum habuit, restituitque quæ in iis oppidis bello diruta fuerant. Quum hic status rerum in Italiæ Hispa-

L. Valerius Bojos vincit.

Græciæ status.

(*o*) al. Vescitanæ.

Hispaniaque esset, T. Quintio in Græcia ita hibernis actis, ut exceptis Ætolis, quibus nec pro spe victoriæ præmia contigerant, nec diu quies placere poterat, universa Græcia simul pacis libertatisque perfruens bonis, egregie statu suo gauderet; nec magis in bello virtutem Romani ducis, quam in victoria temperantiam justitiamque & moderationem miraretur; Senatusconsultum, quo bellum adversus Nabin Lacedæmoniorum decretum erat, affertur. Quo lecto Quintius, conventu Corinthum omnium sociarum civitatum legationibus in diem certam edicto, ubi frequentes undique principes convenerunt, ita ut ne Ætoli quidem abessent; tali oratione est usus: *Bellum adversus Philippum non magis communi animo consilioque Romani & Græci gesserunt, quam utrique suas causas belli habuerunt. Nam & Romanorum amicitiam, nunc Carthaginienses hostes eorum juvando, nunc hic sociis nostris oppugnandis, violaverat; & in vos talis fuit, ut nobis, etiamsi nostrarum oblivisceremur injuriarum, vestræ injuriæ satis digna causa belli fuerint. Hodierna consultatio tota ex vobis pendet. Refero enim ad vos, utrum Argos, sicut scitis ipsi, ab Nabide occupatos pati velitis sub ditione ejus esse: an æquum censeatis nobilissimam vetustissimamque civitatem, in media Græcia sitam, repeti in libertatem, & eodem statu, quo ceteras urbes Peloponnesi & Græciæ esse. Hæc consultatio, ut videtis, tota de re pertinente ad vos est; Romanos nihil contingit, nisi quatenus liberatæ Græciæ unius civitatis servitus, non plenam nec integram gloriam esse sinit. Ceterum si vos nec cura ejus civitatis, nec exemplum nec periculum movet, ne serpat latius contagio ejus mali; nos æqui bonique facimus. De hac re vos consulo, staturus eo quod plures censueritis.*

T. Quintii oratio ad legatos græcarum civitatum.

CAP. XXIII. Post orationem Romani imperatoris, percenseri aliorum sententiæ ceptæ sunt. Quum legatus Atheniensium quantum poterat gratiis agendis, Romanorum in Græciam merita extulisset, *imploratos auxilium, adversus Philippum tulisse opem: non rogatos, ultro adversus tyrannum Nabin offerre auxilium;* indignatusque esset, *hæc tanta merita sermonibus tamen aliquorum carpi, futura calumniantium, quum fateri potius præteritorum gratiam deberent;* apparebat incessi Ætolos. Igitur Alexander princeps gentis invectus primum in Athenienses, qui *libertatis quondam duces & auctores, assentationis propriæ gratia communem causam proderent.* Questus deinde, *Achæos Philippi quondam milites, postremum ab inclinata ejus fortuna transfugas, & Corinthum recepisse, & id agere, ut Argos habeant: Ætolos, primos hostes Philippi, semper socios Romanorum, pactos in fœdere suas urbes agrosque fore devicto Philippo, fraudari Echino & Pharsalo;* insimulavit fraudis Romanos, *quod vano titulo libertatis ostentato, Chalcidem & Demetriadem præsidiis tenerent: qui Philippo cunctanti deducere inde præsidia, objicere semper soliti sunt; nunquam, donec Demetrias Chalcisque & Corinthus, tenerentur, liberam Græciam fore. Postremo qui manendi in Græcia retinendique exercitus, Argos & Nabin causam facerent, deportarent legiones in Italiam. Ætolos polliceri, aut conditionibus & voluntate sua Nabin præsidium Argis deducturum, aut vi atque armis coacturos in potestate consentientis Græciæ esse.*

Græcorum responsum.

Alexandri principis Ætolorum oratio.

Et querelæ.

CAP. XXIV. Hæc vaniloquentia primum Aristænum prætorem Achæorum excitavit. *Ne istuc,* inquit, *Jupiter Optimus Maximus sirit, Junoque regina, cujus in tutela Argi sunt, ut illa civitas inter tyrannum Lacedæmonium & latrones Ætolos præmium sit posita in eo discrimine, ut miserius à nobis recipiatur, quam ab illo capta est. Mare interjectum ab istis prædonibus non tuetur nos, T. Quinti. Quid, si in media Peloponneso arcem sibi fecerint, futurum nobis est? Linguam tantum Græcorum habent, sicut speciem hominum. Moribus ritibusque efferacioribus, quam ulli barbari, immanes belluæ vivunt. Itaque vos rogamus, Romani, ut & ab Nabide Argos recuperetis; & ita res Græciæ constituatis, ut ab latrocinio quoque Ætolorum satis pacata hæc relinquatis.* Romanus, cunctis undique increpantibus Ætolos, *responsurum se fuisse iis* dixit, *nisi ita infensos omnes in eos videret, ut sedandi potius, quam irritandi essent. Contentum itaque opinione ea, quæ de Romanis Ætolisque esset,* referre se dixit, *quid de Nabidis bello placeret, nisi redderet Achæis Argos?* Quum omnes bellum decrevissent; *auxilia ut pro viribus suis quæque civitates mitterent,* est hortatus. Ad Ætolos legatum etiam misit: magis ut nudaret animos, id quod evenit, quam spe impetrari posse.

Aristæni oratio contra Ætolos.

Bellum decernitur in Nabidem.

CAP. XXV. Tribunis militum, *ut exercitum ab Elatia arcesserent,* imperavit. Per eosdem dies & Antiochi legatis, de societate agentibus respondit, *nihil se absentibus decem legatis sententiæ habere, Romam eundum ad Senatum iis esse.* Ipse copias eductas ab Elatia ducere Argos pergit. Atque ei circa Cleonas Aristænus prætor, cum decem millibus Achæorum, equitibus mille occurrit: & haud procul inde junctis exercitibus posuerunt castra. Postero die in campum Argivorum descenderunt: & quatuor fere millia ab Argis locum castris capiunt. Præfectus præsidio Laconum erat Pythagoras; gener idem tyranni, & uxoris ejus frater: qui sub adventum Romanorum & utrasque arces (nam duas habent Argi) & loca alia, quæ aut opportuna, aut suspecta erant, validis præsidiis firmavit. Sed inter agenda hæc, pavorem injectum adventu Romanorum dissimulare haudquaquam poterat: & ad externum terrorem, intestina etiam seditio accessit. Damocles erat Argivus, adolescens majoris animi quam consilii, qui primo, jurejurando interposito, de præsidio expellendo cum idoneis collocutus, dum vires adjicere conjurationi studet, incautior fidei æstimator fuit. Colloquentem eum cum suis satelles à præfecto missus quum arcesseret, sensit proditum consilium esse: hortatusque conjuratos qui aderant, ut potius quam extorti morerentur, arma secum caperent: atque ita cum paucis in forum ire pergit. Clamitans, *ut qui salvam rempublicam vellent, auctorem & ducem se libertatis sequerentur.* Haud sane movit quemquam, quia nihil usquam spei propinquæ, nedum satis firmi præsidii cernebant. Hæc vociferantem eum Lacedæmonii, circumventum cum suis interfecerunt. Comprehensi deinde quidam & alii: ex iis occisi plures, pauci in

T. Quintius Argos oppugnat.

Damoclis conjuratio.

Damocles interfectus.

in custodiam conjecti. Multi proxima nocte funibus per murum demissi ad Romanos transfugerunt.

CAP. XXVI. Quintius affirmantibus iis, *si ad portas Romanus exercitus fuisset, non sine effectu futurum eum motum fuisse, & si propius castra admoverentur, non quieturos Argivos:* misit expeditos pedites equitesque, qui circa Cylarabin (gymnasium, id est, minus trecentos passus ab urbe) cum erumpentibus à porta Lacedæmoniis prælium commiserunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem. Et castra eo ipso loco, ubi pugnatum erat, imperator Romanus posuit. Diem inde unum in speculis fuit, si quid novi motus oriretur. Posteaquam oppressam metu civitatem vidit, advocat concilium de oppugnandis Argis. Omnium principum Græciæ, præter Aristænum, eadem sententia erat; *quum causa belli non alia esset, inde potissimum ordiendum bellum.* (o) Quintio id nequaquam placebat, sed Aristænum contra omnium consensum disserentem, cum haud dubia approbatione audivit. Et ipse adjecit, *quum pro Argivis adversus tyrannum bellum susceptum sit, quid minus conveniens esse, quam omisso hoste Argos oppugnari? se vero caput belli Lacedæmonem & tyrannum petiturum.* Et dimisso concilio, frumentatum expeditas cohortes misit. Quod maturi erat circa, demessum & convectum est. Viride, ne hostes mox haberent, protritum & corruptum. Castra deinde movit, & Parthenio monte superato, præter Tegeam tertio die ad Caryas posuit castra. Ibi priusquam hostium intraret agrum, sociorum auxilia exspectavit. Venerunt Macedones à Philippo mille quingenti, & Thessalorum equites quadringenti. Nec jam auxilia, quorum affatim erat, sed commeatus finitimis urbibus imperati morabantur Romanum. Navales quoque magnæ copiæ conveniebant. Jam ab Leucade L. Quintius cum quadraginta navibus venerat: jam Rhodiæ decem & octo tectæ naves: jam Eumenes rex circa Cycladas insulas erat, cum decem tectis navibus, triginta lembis, mistisque aliis minoris formæ navigiis. Ipsorum quoque Lacedæmoniorum exules permulti tyrannorum injuria pulsi, spe recuperandæ patriæ, in castra Romana convenerant. Multi autem erant jam per aliquot ætates, ex quo tyranni tenebant Lacedæmonem, alii ab aliis pulsi. Princeps erat exulum Agesipolis, cujus jure gentis regnum Lacedæmone erat, pulsus infans ab Lycurgo tyranno post mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedæmone fuit.

T. Quintius agrum Argivum vastat.

Auxilia sociorum ad oppugnandam Lacedæmonem.

CAP. XXVII. Quum terra marique tantum belli circumstaret tyrannum, & prope nulla spes esset vires suas hostiumque æstimanti, non tamen omisit bellum: sed & à Creta mille delectos juventutis eorum excivit, quum mille jam haberet: & tria millia mercenariorum militum, decem millia popularium cum castellanis agrestibus in armis habuit: & fossa valloque urbem communivit. Et ne quid intestini motus oriretur, metu & acerbitate pœnarum tenebat animos. Quoniam ut salvum vellent tyrannum, sperare non poterat, quum suspectos quosdam civium haberet; eductis in campum omnibus copiis, (Dromon ipsi vocant) positis armis, ad concionem vocari jussit Lacedæmonios, atque eorum concioni satellites armatos circumdedit. Et pauca præfatus, *cur sibi omnia timenti caventique ignoscendum in tali tempore foret: & ipsorum referre, si quos suspectos status præsens rerum faceret, prohiberi potius ne quid moliri possint, quam puniri molientes. Itaque quosdam se in custodia habiturum, donec ea, quæ instet, tempestas prætereat. Hostibus repulsis (à quibus, si modo proditio intestina satis caveatur, minus periculi esse) extemplo eo emissurum.* Sub hæc citari nomina octoginta ferme principum juventutis jussit. Atque eos, ut quisque ad nomen responderat, in custodiam tradidit: nocte insequenti omnes interfecti. Ilotarum deinde quidam (hi sunt jam inde antiquitus castellani, agreste genus) transfugere voluisse insimulati, per omnes vicos sub verberibus acti necantur. Hoc terrore obstupuerant multitudinis animi ab omni conatu novorum consiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem se ratus, si dimicare acie vellet: & urbem relinquere tam suspensis & incertis omnium animis metuens.

Nabidis diligentia in apparando bello.

Ejus crudelitas.

CAP. XXVIII. Quintius satis jam omnibus paratis profectus ab stativis, die altero ad Sellasiam super Oenunta fluvium pervenit: quo in loco Antigonus, Macedonum rex, cum Cleomene Lacedæmoniorum tyranno, signis collatis dimicasse dicebatur. Inde, quum audisset ascensum (p) difficilis & arctæ viæ esse, (q) brevi per montes circuitu præmissis qui munirent viam, lato satis & patenti limite ad Eurotam amnem sub ipsis prope fluentem mœnibus, pervenit. Ubi castra metantes Romanos, Quintiumque ipsum cum equitibus atque expeditis prægressum auxiliares tyranni adorti, in terrorem ac tumultum conjecerunt; nihil tale exspectantes: quia nemo his obvius toto itinere fuerat, ac veluti pacato agro transierant. Aliquamdiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, quum in se cuique minimum fiduciæ esset, trepidatum est. Tandem signa legionum supervenerunt: & quum primi agminis cohortes inductæ in prælium essent; qui modo terrori fuerant, trepidantes in urbem compulsi sunt. Romani quum tantum à muro recessissent, ut extra ictum teli essent, acie directa paullisper steterunt. Posteaquam nemo hostium contra exibat; redierunt in castra. Postero die Quintius prope flumen, præter urbem sub ipsas Menelai montis radices ducere copias instructas pergit. Primæ legionariæ cohortes ibant; levis armatura & equites agmen cogebant. Nabis intra murum instructos paratosque sub signis habebat mercenarios milites, in quibus omnis fiducia erat; ut ab tergo hostem aggrederetur. Posteaquam extremum agmen præteriit, tum ab oppido eodem quo pridie eruperant tumultu, pluribus simul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogebat: qui ad id quod futurum erat, ne inopinatum accideret, præparatis suorum animis; signa extemplo convertit, totumque in hostem agmen circum-

Auxiliares Nabidis fugantur.

(o) al. *ordiendi belli.* (p) al. escensum. (q) al. accessum difficilem & arctas vias esse. al. accessum difficilis & arctæ viæ esse.

circumegit. Itaque velut rectæ acies concurrissent, justum aliquamdiu prælium fuit. Tandem Nabidis milites in fugam inclinarunt. Quæ minus infida ac trepida fuisset; ni Achæi locorum prudentes institissent. Hi & cædem ingentem ediderunt, & dispersos passim fuga plerosque armis exuerunt. Quintius prope Amyclas posuit castra. Inde, quum perpopulatus omnia circumjecta urbi frequentis & amœni agri loca esset, nullo jam hostium porta excedente, movit castra ad flumen Eurotam. Inde vallem Taygeto subjectam, agrosque ad mare pertinentes evastat.

Iterum fugantur.

CAP. XXIX. Eodem fere tempore, L. Quintius maritimæ oræ oppida, partim voluntate, partim metu aut vi recepit. Certior deinde factus, *Gythium oppidum, omnium maritimarum rerum Lacedæmoniis receptaculum esse; nec procul à mari castra Romana* abesse; omnibus id copiis aggredi constituit. Erat eo tempore valida urbs, & multitudine civium incolarumque, & omni bellico apparatu instructa. In tempore Quintio rem haud facilem aggredienti, rex Eumenes & classis Rhodiorum supervenerunt. Ingens multitudo navalium sociorum è tribus contracta classibus, intra paucos dies omnia, quæ ad oppugnationem urbis terra marique munitæ facienda opera erant, effecit. Jam testudinibus admotis murus subruebatur: jam arietibus quatiebatur. Itaque una crebris ictibus eversa est turris; quodque circa muri erat, casu ejus prostratum: & Romani simul à porta, (r) unde aditus planior erat, ut distenderent ab apertiore loco hostes; simul per patefactum ruina iter irrumpere conabantur. Nec multum absfuit; quin, qua intenderant, penetrarent. Sed tardavit impetum eorum spes objecta dedendæ urbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas & Gorgopas pari imperio præerant urbi. Dexagoridas miserat ad legatum Romanum, *traditurus urbem.* Et quum ad eam rem tempus & ratio convenisset, à Gorgopa proditor interficitur. Intentiusque ab uno urbs defendebatur: & difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quintius cum quatuor millibus delectorum militum supervenisset. Is quum supercilio haud procul distantis tumuli ab urbe instructam aciem ostendisset, & ex altera parte L. Quintius ab operibus suis terra marique instaret; tum vero desperatio Gorgopam quoque coëgit id consilii, quod in altero morte vindicaverat, capere. Et pactus *ut abducere inde milites, quos præsidii causa habebat, liceret,* tradidit Quintio urbem. Priusquam Gythium traderetur, Pythagoras præfectus Argis relictis, tradita custodia urbis Timocrati Pellenensi, cum mille mercenariis militibus, & duobus millibus Argivorum, Lacedæmonem ad Nabin venit.

Varia maritimæ oræ oppida capta.

Gythium oppidum.

Oppugnatur.

Quintio traditur.

CAP. XXX. Nabis sicut primo adventu Romanæ classis, & traditione oppidorum maritimæ oræ conterritus erat, sic parva spe quum acquievisset, Gythio ab suis retento; posteaquam id quoque traditum Romanis audivit esse; quum ab terra, omnibus circa hostium (s) nihil spei esset; à mari quoque toto se interclusum; cedendum fortunæ ratus, caduceatorem primum in castra misit ad explorandum, *si paterentur legatos ad se mitti.* Qua impetrata re, Pythagoras ad imperatorem venit, nullis cum aliis mandatis, quam *ut tyranno colloqui cum imperatore liceat.* Concilio advocato, quum omnes *dandum colloquium censuissent;* dies locusque constituitur. In mediæ regionis tumulos modicis copiis sequentibus quum venissent, relictis ibi in statione conspecta utrimque cohortibus, Nabis cum delectis custodibus corporis, Quintius cum fratre & Eumene rege, & Sosilao Rhodio, & Aristæno Achæorum prætore, tribunisque militum paucis descendit.

Nabis per legatos colloquium cum Consule petit.

CAP. XXXI. Ibi permisso, ut, seu dicere prius, seu audire mallet, ita cepit tyrannus: *Si ipse per me, T. Quinti, vosque qui adestis, causam excogitare, cur mihi aut indixissetis bellum, aut inferretis, possem: tacitus eventum fortunæ meæ exspectassem. Nunc imperare animo nequivi, quin priusquam perirem, cur periturus essem scirem. Et, hercule, si tales essetis, quales esse Carthaginienses fama est, apud quos nihil societatis fides sancti haberet; in me quoque vobis quid faceretis, minus pensi esse, non mirarer. Nunc, quum vos intueor, Romanos esse video, qui rerum divinarum fœdera, humanarum fidem socialem sanctissimam habeatis. Quum me ipse respexi, eum esse spero, cui & publice, sicut ceteris Lacedæmoniis, vobiscum vetustissimum fœdus sit; & meo nomine privatim amicitia ac societas, nuper Philippi bello renovata. At enim ego eam violavi & everti, quod Argivorum civitatem teneo. Quomodo hoc tuear? re, an tempore? Res mihi duplicem defensionem præbet. Nam & ipsis vocantibus ac tradentibus urbem eam accepi, non occupavi. Et accepi, quum Philippi partium, non in vestra societate esset. Tempus autem eo me liberat, quod, quum jam Argos haberem, societas mihi vobiscum convenit: & ut vobis mitterem ad bellum auxilia, non ut Argis præsidium deducerem, pepigistis. At, hercle, in ea controversia, quæ de Argis est, superior sum, & æquitate rei, quod non vestram urbem, sed hostium: quod volentem, non vi coactam, accepi: & vestra confessione, quod in conditionibus societatis mihi Argos reliquistis. Ceterum nomen tyranni & facta premunt, quod servos ad libertatem voco, quod in agros inopem plebem deduco. De nomine hoc respondere possum. Me qualiscumque sum, eundem esse, qui fui, cum tu ipse mecum, T. Quinti, societatem pepigisti. Tum me regem appellari à vobis memini: nunc tyrannum vocari video. Itaque si ego nomen imperii mutassem, mihi meæ inconstantiæ; quum vos mutetis, vobis vestræ reddenda ratio est. Quod ad multitudinem servis liberandis auctam, & egentibus divisum agrum attinet; possum qaidem & in hoc me jure temporis tutari. Jam feceram hæc, qualiacumque sunt, quum societatem mecum pepigistis, & auxilia in bello adversum Philippum accepistis. Sed si nunc ea fecissem, non dico, quid in eo vos læsissem, aut vestram amicitiam violassem? sed illud, me more atque instituto majorum fecisse. Nolite ad vestras leges atque instituta exigere ea, quæ Lacedæmone fiunt. Nihil comparare singula necesse. Vos à censu equitem, à censu peditem legitis: & paucos excellere opibus, plebem subjectam esse illis vultis. Noster legumlator* non

Nabidis ad Quintium oratio.

(r) al. portu. (s) al. hostilibus.

non in paucorum manu rempublicam esse voluit, quem vos Senatum appellatis: nec excellere unum aut alterum ordinem in civitate: sed per æquationem fortunæ ac dignitatis fore credidit, (*t*) *ut multi essent, qui arma pro patria ferrent. Pluribus me peregisse, quam pro patriæ sermone brevitatis fateor. Et breviter peroratum esse potuit; nihil me, posteaquam vobiscum amicitiam institui, cur ejus vos pœniteret, commisisse.*

Quintii responsio.

CAP. XXXII. Ad hæc imperator Romanus: *Amicitia & societas nobis nulla tecum, sed cum Pelope rege Lacedæmoniorum justo ac legitimo facta est. Cujus jus tyranni quoque, qui postea per vim tenuerunt Lacedæmone imperium (quia nos bella nunc Punica, nunc Gallica, nunc alia ex aliis occupaverant) usurparunt; sicut tu quoque hoc Macedonico bello fecisti. Nam quid minus conveniret, quam nos, qui pro libertate Græciæ adversus Philippum gereremus bellum, cum tyranno instituere amicitiam? & tyranno, quam qui umquam, sævissimo & violentissimo in suos? Nobis vero, etiamsi Argos nec cepisses per fraudem, nec teneres, liberantibus omnem Græciam, Lacedæmon quoque vindicanda in antiquam libertatem erat, atque in leges suas: quarum modo, tamquam æmulus Lycurgi, mentionem fecisti. An, ut ab Jasso & Bargyliis præsidia Philippi deducantur, curæ erit nobis: Argos & Lacedæmonem, duas clarissimas urbes, lumina quondam Græciæ, sub pedibus tuis relinquemus: quæ titulum nobis liberatæ Græciæ servientes deforment? At enim cum Philippo Argivi senserunt. Remittimus hoc tibi, ne nostram vicem irascaris. Satis compertum habemus, duorum, aut summum trium in ea re, non civitatis culpam esse: tam hercle, quam in te tuoque præsidio arcessendo accipiendoque in arcem, nihil sit publico consilio actum. Thessalos, & Phocenses & Locrenses, consensu omnium scimus partium Philippi fuisse. Tamen quum ceteram liberavimus Græciam, quid tandem censes in Argivis, qui insontes publici consilii sint, facturos? Servorum ad libertatem vocatorum, & egentibus hominibus agri divisi crimina tibi objici dicebas. Non quidem nec ipsa mediocria: sed quid ista sunt præ iis, quæ à te tuisque quotidie alia super alia facinora eduntur: exhibe liberam concionem vel Argis, vel Lacedæmone, si audire juvat vera dominationis impotentissimæ crimina. Ut omnia alia vetustiora omittam, quam cædem Argis Pythagoras iste gener tuus pene in oculis meis edidit? quam tu ipse, quum jam prope in finibus Lacedæmoniorum essem? Agedum, quos in concione comprehensos, omnibus audientibus civibus tuis, in custodia te habiturum esse pronuntiasti; jube vinctos produci, ut miseri parentes, quos falso lugent, vivere sciant. Enim ut jam ita sint hæc, quid ad vos, Romani? Hoc tu dicas liberantibus Græciam? hoc iis, qui ut liberare possent, mare trajecerunt, terra marique gesserunt bellum? Vos tamen, inquis, vestramque amicitiam ac societatem proprie non violavi. Quoties vis te id arguam fecisse? sed nolo pluribus: summam rem complectar. Quibus igitur amicitia violatur? nempe his duabus rebus maxime, si socios meos pro hostibus habeas: si cum hostibus te conjungas. Utrum non à te factum est? nam & Messenen uno atque eodem jure fœderis, quo & Lacedæmonem in amicitiam nostram acceptam, socius ipse sociam nobis urbem vi atque armis cepisti: & cum Philippo hoste nostro, non societatem solum, sed, si Diis placet, affinitatem etiam per Philoclem præfectum ejus pepigisti: & bellum adversum nos gerens, mare circa Maleam infestum navibus piraticis fecisti: & plures prope cives Romanos, quam Philippus cepisti atque occidisti: tutiorque Macedoniæ ora, quam promontorium Maleæ commeatus ad exercitus nostros portantibus navibus fuit. Proinde parce sis fidem ac jura societatis jactare: & omissa populari oratione, tamquam tyrannus & hostis loquere.*

CAP. XXXIII. Sub hæc Aristænus nunc monere Nabin, nunc etiam orare, *ut dum liceret, dum occasio esset, sibi, ac fortunis suis consuleret.* Referre deinde nominatim tyrannos civitatum finitimam cepit: *qui deposito imperio, restitutaque libertate suis, non tutam modo, sed etiam honoratam inter cives senectutem egissent.* His dictis invicem, auditisque, nox prope diremit colloquium. Postero die Nabis *Argis secedere, ac deducere præsidium, quando ita Romanis placeret, & captivos & perfugas redditurum* dixit. *Aliud si quid postularent, scriptum ut ederent, petiit, ut deliberare cum amicis posset.* Ita & tyranno ad consultandum tempus datum est: & Quintius sociorum etiam principibus adhibitis, habuit concilium. Maximæ partis sententia erat, *perseverandum in bello esse, & tollendum tyrannum. Numquam aliter tutam libertatem Græciæ fore. Satius multo fuisse, non moveri bellum adversus eum, quam omitti motum. Et ipsum velut comprobata dominatione firmiorem futurum: auctore injusti imperii assumpto Populo Romano. Et exemplo multos in aliis civitatibus ad insidiandum libertati civium suorum incitaturum.* Ipsius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat. Videbat enim, compulso intra mœnia hoste, nihil præter obsidionem restare. Eam autem fore diuturnam. *Non enim Gythium, quod ipsum tamen traditum, non expugnatum esset, sed Lacedæmonem validissimam urbem viris armisque oppugnaturos. Unam spem fuisse, si qua admoventibus exercitum dissensio inter ipsos ac seditio excitari posset. Quum signa portis prope inferri cernerent, neminem se movisse.* Adjiciebat *& cum Antiocho infidam pacem, Villium legatum inde redeuntem nuntiare: multo majoribus quam ante, terrestribus navalibusque copiis in Europam eum transisse. Si occupasset obsidio Lacedæmonis exercitum, quibus aliis copiis adversus regem tam validum ac potentem bellum gesturos?* Hæc propalam dicebat: illa tacita suberat cura, ne novus Consul Græciam provinciam sortiretur, & inchoati belli victoria successori tradenda esset.

Diversa consilia de Nabi.

Et Lacedæmone oppugnanda.

CAP. XXXIV. Quum adversus tendendo nihil moveret socios; simulando se transire in eorum sententiam, omnes in assensum consilii sui traduxit. *Bene vertat*, inquit, *obsideamus Lacedæmonem, quando ita placet. Ceterum quum res tam lenta, quam ipsi scitis, oppugnatio urbium sit, & obsidentibus prius sæpe quam obsessis tædium afferat; jam nunc hoc ita proponere vos animis oportet; hibernandum circa Lacedæmonis mœnia esse. Quæ mora si laborem tantum, ac periculum habe-*

Quintii monita.

(*t*) al. *sed per æquationem fore ac dignitates credidit.*

haberet, ut & animis & corporibus ad sustinenda ea parati essetis, hortarer vos. Nunc impensa quoque magna eget in opera, in machinationes, & tormenta, quibus tanta urbs oppugnanda est: in commeatus nobis vobisque in hiemem expediendos. Itaque ne aut repente trepidetis, aut rem inchoatam turpiter destituatis, scribendum ante vestris civitatibus censeo, explorandumque, quid quæque animi, quid virium habeat. Auxiliorum satis superque habeo: sed quo plures sumus, pluribus rebus egebimus. Nihil jam præter nudum solum ager hostium habet. Ad hoc hiems accedit, ad comportandum ex longinquo difficilis. Hæc oratio primum animos omnium ad respicienda cuique domestica mala convertit; *segnitiem, invidiam & obtrectationem domi manentium adversus militantes: libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex privato.* Versis itaque subito voluntatibus. *Facere, quod è republica Populi Romani sociorumque esse crederet,* imperatori permiserunt.

Conditiones pacis cum Nabide conscriptæ.

CAP. XXXV. Inde Quintius adhibitis legatis tantum tribunisque militum, conditiones, in quas cum tyranno pax fieret, has conscripsit. *Sex mensium induciæ ut essent Nabidi Romanisque, & Eumeni regi, & Rhodiis. Legatos extemplo mitterent Romam, T. Quintius & Nabis, ut pax ex auctoritate Senatus confirmaretur. Ex qua die scriptæ conditiones pacis editæ Nabidi forent, ea dies ut induciarum principium esset: & ut ex ea die intra decimum diem ab Argis ceterisque oppidis, quæ in Argivorum agris essent, præsidia omnia deducerentur: vacuaque & libera traderentur Romanis. Ne quod inde mancipium regium publicumve aut privatum educeretur; & si qua ante educta forent, dominis recte restituerentur. Naves, quas civitatibus maritimis ademisset, redderet: neve ipse navem ullam, præter duos lembos, qui non plus quam sexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas & captivos omnibus sociis Populi Romani civitatibus redderet, & Messeniis omnia quæ comparerent, quæque domini cognoscerent. Exulibus quoque Lacedæmoniis liberos & conjuges restitueret, quæ earum viros sequi voluissent: invita ne qua exulis comes esset. Mercenariorum militum Nabidis, qui aut in civitates suas, aut ad Romanos transissent, iis res suæ omnes recte redderentur. In Creta insula ne quam urbem haberet: quas habuisset, redderet Romanis. Ne quam societatem cum ulla Cretensium, aut quoquam alio institueret, neu bellum gereret. Civitatibus omnibus, quas ipse restituisset, quæque se suaque in fidem ac ditionem Populi Romani tradidissent, omnia præsidia deduceret: seque ipse suosque ab his abstineret. Ne quod oppidum, ne quod castellum in suo alienove agro conderet. Obsides ea ita futura, daret quinque, quos imperatori Romano placuisset: filium in his suum: & talenta centum argenti in præsenti, & quinquaginta talenta in singulos annos per annos octo.*

Nabidis de eis consilia.

CAP. XXXVI. Hæc conscripta, castris propius urbem motis, Lacedæmonem mittuntur. Nec sane quicquam eorum satis placebat tyranno: nisi quod præter spem reducendorum exulum mentio nulla facta erat. Maxime autem omnium ea res offendebat, quod & naves & maritimæ civitates ademptæ erant. Fuerat autem ei magno fructui mare, omnem oram à Malea prædatoriis navibus infestam habenti. Juventutem præterea civitatum earum ad supplementum longe optimi generis militum habebat. Has conditiones, quamquam ipse in secreto volutaverat cum amicis, vulgo tamen omnes fama ferebant: vanis, ut ad ceteram fidem, sic ad secreta tegenda, satellitum regiorum ingeniis. Non tam omnia universi, quam ea quæ ad quemque pertinerent, singuli carpebant. Qui exulum conjuges in matrimonio habebant, aut ex bonis eorum aliquid possederant; tamquam amissuri, non reddituri, indignabantur. Servis liberatis à tyranno non irrita modo futura libertas, sed multo fœdior, quam fuisset ante, servitus, redeuntibus in iratorum dominorum potestatem, ante oculos obversabatur. Mercenarii milites & pretia militiæ casura in pace ægre ferebant, & reditum sibi nullum esse in civitates videbant; infensas non tyrannis magis, quam satellitibus eorum.

Lacedæmoniorum animus.

CAP. XXXVII, Hæc inter se primo in circulis serentes fremere: deinde ad arma subito discurrerunt. Quo tumultu quum per se satis irritatam multitudinem cerneret tyrannus, concionem advocari jussit. Ibi quum ea quæ imperarentur ab Romanis, exposuisset, & graviora atque indigniora quædam falso affinxisset, & ad singula nunc ab universis, nunc à partibus concionis acclamaretur, interrogavit: *Quid se respondere ad ea, aut quid facere vellent?* prope una voce omnes, *nihil respondere, bellum geri* jusserunt. *Et pro se quisque, qualia multitudo solet, bonum animum habere, & bene sperare jubentes, fortes fortunam adjuvare,* aiebant. His vocibus incitatus tyrannus, *& Antiochum Ætolosque adjuturos* pronuntiat: *& sibi ad obsidionem sustinendam copiarum affatim esse.* Exciderat pacis mentio ex omnium animis; & in stationes non ultra quieturi discurrunt. Paucorum lacessentium excursio, & emissa jacula extemplo Romanis dubitationem, quin bellandum esset, exemerunt. Levia inde prælia per quatriduum primum sine ullo satis certo eventu commissa. Quinto die prope justa pugna adeo paventes in oppidum Lacedæmonii compulsi sunt, ut quidam milites Romani terga fugientium cædentes, per intermissa, ut tunc erant, mœnia urbem intrarint.

Ad bellum se parant.

CAP. XXXVIII. Et tunc quidem Quintius satis eo terrore coërcitis excursionibus hostium, nihil præter ipsius oppugnationem urbis superesse ratus; missis, qui omnes navales socios à Gythio arcesserent, ipse interim cum tribunis militum ad visendum urbis situm mœnia circumvehitur. Fuerat quondam sine muro Sparta. Tyranni nuper locis patentibus planisque objecerant murum: altiora loca, & difficiliora aditu, stationibus armatorum pro munimento objectis tutabantur. Ubi satis omnia inspexit; corona oppugnandum ratus, omnibus copiis (erant autem Romanorum sociorumque, simul peditum equitumque, simul terrestriumque ac navalium copiarum ad quinquaginta millia hominum) urbem cinxit. Alii scalas, alii ignem, alii alia quibus non oppugnarent modo, sed etiam terrerent, portabant. Jussi clamore sublato subire undique omnes,

Lacedæmonis munitiones.

Lacedæmon corona oppugnatur.

mnes, ut qua primum occurrerent, quave opem ferrent, ad omnia simul paventes Lacedæmonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam divisum. Parte una à Phœbeo, (*u*) altera à Dictynneo, tertia ab eo loco, quem Heptagonias appellant (omnia autem hæc aperta sine muro loca sunt) aggredi jubet. Quum tantus undique terror circumvasisset; primo tyrannus & ad clamores repentinos, & ad nuntios trepidos motus, ut quisque maxime laboraret locus, aut ipse occurrebat, aut aliquos mittebat. Deinde circumfuso undique pavore, ita obtorpuit, ut nec dicere quod in rem esset, nec audire posset; nec inops modo consilii, sed vix mentis compos esset.

Prælium Lacedæmones inter & Romanos.

CAP. XXXIX. Romanos primo sustinebant in angustiis Lacedæmonii: ternæque acies tempore uno locis diversis pugnabant. Deinde crescente certamine, nequaquam erat prælium par. Missilibus enim Lacedæmonii pugnabant, à quibus se & magnitudine scuti per facile Romanus tuebatur miles, & quod alii vani, alii leves admodum ictus erant. Nam propter angustias loci, confertamque turbam, non modo ad emittenda cum procursu, quo plurimum concitantur tela, spatium habebant: (*x*) sed ne ut gradu quidem libero ac stabili conarentur. Itaque ex adverso missa tela, nulla in corporibus, rara in scutis hærebant. A circumstantibus ex superioribus locis quidam vulnerati sunt: mox progressos jam etiam ex tectis non tela modo, sed tegulæ quoque inopinantes perculerunt. Sublatis deinde supra capita scutis continuatisque ita inter se, ut non modo ad cæcos ictus, sed ne ad inferendum quidem ex propinquo telum loci quicquam esset, testudine facta subibant. Et primo angustiæ paullisper sua hostiumque refertæ turba tenuerunt: posteaquam in patentiorem viam urbis paullatim urgentes hostem processere; non ultra vis eorum atque impetus sustineri poterant. Quum terga vertissent Lacedæmonii, & effusa fuga superiora peterent loca; Nabis quidem, ut capta urbe trepidans, quanam ipse evaderet, circumspectabat. Pythagoras quum ad cetera animo officioque ducis fungebatur; tum vero unus, ne caperetur urbs, causa fuit. Succendi enim ædificia proxima muro jussit. Quæ quum momento temporis arsissent, ut adjuvantibus ignem, qui alias ad extinguendum opem ferre solent, ruere in Romanos tecta: nec tegularum modo fragmenta, sed etiam ambusta tigna ad armatos pervenire, & flamma late fundi, fumus terrorem etiam majorem quam periculum facere. Itaque & qui extra urbem erant Romanorum, tum maxime impetus facientes recessere à muro: & qui jam intraverant, ne incendio à tergo oriente intercluderentur ab suis, receperunt sese. Et Quintius posteaquam quid rei esset, vidit; receptui canere jussit. Ita jam à capta prope urbe revocati redierunt in castra.

Lacedæmonii terga vertunt.

Lacedæmones domus muro vicinas succendunt.

Romani se recipiunt.

CAP. XL. Quintius plus ex timore hostium quam ex re ipsa spei nactus, per triduum insequens territavit eos: nunc præliis lacessendo, nunc operibus intersepiendo quædam; ne exitus ad fugam esset. His comminationibus compulsus tyrannus, Pythagoram rursus oratorem misit, quem Quintius primo aspernatus, *excedere castris* jussit. Deinde suppliciter orantem, advolutumque genibus, tandem audivit. Prima oratio fuit, *omnia permittentis arbitrio Romanorum:* deinde, quum ea velut vana & sine effectu nihil proficerent, eo deducta res est, ut his conditionibus, quæ ex scripto paucis ante diebus editæ erant, induciæ fierent: pecuniaque & obsides accepti. Dum oppugnatur tyrannus, Argivi nuntiis aliis prope super alios afferentibus, *tantum non jam captam Lacedæmonem esse*; erecti & ipsi, simul eo quod Pythagoras cum parte validissima præsidii excesserat, contempta paucitate eorum, qui in arce erant, duce Archippo quodam præsidium expulerunt. Timocratem Pellenensem, quia clementer præfuerat, vivum fide data emiserunt. Huic lætitiæ Quintius supervenit; pace data tyranno, dimissisque ab Lacedæmone Eumene & Rhodiis, & L. Quintio fratre ad classem.

Nabidis legatio ad Quintium.

Induciæ factæ.

Argivi Lacedæmoniorum præsidium expellunt.

CAP. XLI. Læta civitas celeberrimum festorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die stata propter belli mala prætermissum, in adventum Romani exercitus ducisque indixerunt: præfeceruntque ludis ipsum imperatorem. Multa erant, quæ gaudium cumularent. Reducti cives ab Lacedæmone erant, quos nuper Pythagoras, quosque ante Nabis abduxerant: redierant, qui post compertam à Pythagora conjurationem, & cæde jam cepta, effugerant: libertatem ex longo intervallo, libertatisque auctores Romanos, quibus causa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. Testata quoque ipso Nemeorum die voce præconis libertas est Argivorum. Achæis quantum restituti Argi & in commune Achaiæ concilium lætitiæ afferebant; tantum serva Lacedæmon relicta, & lateri adhærens tyrannus, non sincerum gaudium præbebant. Ætoli vero eam rem omnibus conciliis lacerare. *Cum Philippo non ante desitum bellari, quam omnibus excederet Græciæ urbibus. Tyranno relictam Lacedæmonem: regem autem legitimum, quia in Romanis fuerat castris, ceterosque nobilissimos cives in exilio victuros. Nabidis dominantis satellitem factum Populum Romanum.* (*y*) Quintius ab Argis Elatiam, unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt, qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant, sed castris adversus Romana castra positis. Diuque cunctatum, quum Ætolorum auxilia exspectasset, coactum ad extremum acie confligere, impetu in pabulatores suos ab Romanis facto; eo prælio victum, castrisque exutum pacem petisse: quum cecidissent quindecim millia militum, capta plus quatuor millia essent.

Nemea celebrantur Argis.

Ætolorum querelæ in Quintium.

Spartanum bellum varie narratur.

CAP. XLII. Eodem fere tempore & à T. Quintio de rebus ad Lacedæmonem gestis, & ab M. Porcio Consules, ex Hispania literæ allatæ. Utriusque nomine ternos in dies supplicatio à Senatu decreta est. L. Valerius Consul quum

Victoria de Lacedæmoniis nuntiatur. Supplicatio.

(*u*) al. Ephebœo. (*x*) al. spatium non habebant. (*y*) al. *Titum Romuleum.* al. *Tribunum militum.* al. *Titum Romanum.*

quum post fusos circa Litanam silvam Bojos, quietam provinciam habuisset, comitiorum caussa Romam rediit: & creavit Consules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum, & Tib. Sempronium Longum. Horum Patres primo anno secundi Punici belli Consules fuerant. Prætoria inde comitia habita. Creati P. Cornelius Scipio, & duo Cn. Cornelii, Merenda & Blasio, & Cn. Domitius Ænobarbus, & Sex. Digitius, & T. Juvencius Talna. Comitiis perfectis Consul in provinciam rediit. Novum jus eo anno à Ferentinatibus tentatum, *ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani essent.* Puteolos, Salernumque & Buxentum adscripti coloni, qui nomina dederant, quum ob id se pro civibus Romanis ferrent, Senatus judicavit, *non esse eos cives Romanos.*

P. Cornelius & Ti. Sempronius Coss. U. C. 558. Ol. 146. a. C. N. 195. Prætores. Latini coloni non cives Romani.

CAP. XLIII. Principio anni, quo P. Scipio Africanus iterum, & Tib. Sempronius Longus Consules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt duo. His extra urbem in æde Apollinis Senatus datus est. Pax, quæ cum T. Quintio convenisset, ut rata esset petierunt, impetraveruntque. De provinciis quum relatum esset, Senatus frequens in eam sententiam ibat: *ut quoniam in Hispania & Macedonia debellatum foret, Consulibus ambobus, Italia provincia esset.* Scipio, satis esse Italiæ unum Consulem censebat: alteri decernendam Macedoniam esse. *Bellum grave ab Antiocho imminere. Jam ipsum sua sponte in Europam transgressum. Quid deinde facturum censerent; quum hinc Ætoli, haud dubie hostes, vocarent ad bellum, illinc Annibal Romanis cladibus insignis imperator stimularet?* Dum de provinciis Consulum disceptatur, prætores sortiti sunt. Cn. Domitio urbana jurisdictio, T. Juvencio peregrina evenit. P. Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior: duobus Cn. Corneliis, Blasioni Sicilia, Merendæ Sardinia. (z) In Macedoniam novum exercitum transportari non placuit. Eum qui esset ibi, reduci in Italiam à Quintio, ac dimitti. Item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset. Consulibus ambobus Italiam provinciam esse, & duas urbanas eos legiones scribere, ut dimissis, quos Senatus censuisset, exercitibus, octo omnino Romanæ legiones essent.

Legati Nabidis pacem impetrant. Disceptatio de provinciis Consulum. Prætoriæ provinciæ ordinatæ. Consulum quoque. Exercitus plures dimissi.

CAP. XLIV. Ver sacrum factum erat priore anno, M. Porcio, & L. Valerio Consulibus. Id quum P. Licinius pontifex, *non esse recte factum,* collegio primum, deinde ex auctoritate collegii Patribus renuntiasset, de integro faciendum arbitratu pontificum censuerunt; ludosque magnos, qui una voti essent, tanta pecunia, quanta assoleret, faciendos. *Ver sacrum videri pecus, quod natum esset inter Cal. Martias, & pridie Cal. Majas, P. Cornelio Scipione, & Tib. Sempronio Longo Consulibus.* Censorum inde comitia habita sunt. Creati censores Sex. Ælius Pætus, & C. Cornelius Cethegus, principem Senatus P. Scipionem Consulem, quem & priores censores legerant, legerunt. Tres (a) omnino senatores, neminem curuli honore usum, præterierunt. Gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quod ludis Romanis, ædilibus curulibus imperarunt, *ut loca senatoria secernerent à populo.* Nam antea in promiscuo spectabant. Equitibus quoque perpaucis adepti equi, nec in ullum ordinem sævitum. Atrium Libertatis & villa publica ab eisdem refecta, amplificataque. Ver sacrum, ludique votivi, quos voverat Ser. Sulpicius Galba Consul, facti. Quum spectaculo eorum occupati animi omnium essent, Q. Pleminius, qui propter multa in Deos hominesque scelera Locris admissa, in carcerem conjectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus simul locis urbis nocte incendia facerent; ut in consternata nocturno tumultu civitate refringi carcer posset: ea res indicio consciorum palam facta, delataque ad Senatum est. Pleminius in inferiorem dimissus carcerem est, necatusque.

Ver sacrum. Ludi magni facti. Ver sacrum quid? Censores. Loca senatoria in ludis secernuntur à populo. Q. Pleminii molitiones de incendenda urbe. Deteguntur. Moritur.

CAP. XLV. Coloniæ civium Romanorum eo anno deductæ sunt Puteolos, Vulturnum, Liternum; treceni homines in singulas. Item Salernum, Buxentumque coloniæ civium Romanorum deductæ sunt. Deduxere triumviri, Tib. Sempronius Longus, qui tum Consul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager divisus est, qui Campanorum fuerat. Sipontum item in agrum, qui Arpinorum fuerat, Coloniam civium Romanorum alii triumviri, D. Junius Brutus, M. Bæbius Tamphilus, M. Helvius deduxerunt. Tempsam item, & Crotonem civium Romanorum Coloniæ deductæ. Tempsanus ager de Bruttiis captus erat. Bruttii Græcos expulerant: Crotonem Græci habebant. Triumviri Cn. Octavius, L. Æmilius Paullus, C. Pletorius Crotonem; Tempsam L. Cornelius Merula, & C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia visa eo anno Romæ sunt, alia nuntiata. *In foro, & comitio, & Capitolio sanguinis guttæ visæ sunt, & terra aliquoties pluit, & caput Vulcani arsit.* Nuntiatum est, *Interamnæ lac fluxisse: pueros ingenuos Arimini sine oculis ac naso; & in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum.* Ea prodigia ex pontificum decreto procurata, & sacrificium novendiale factum; quod Adriani nuntiaverant, *in agro suo lapidibus pluvisse.*

Coloniæ deductæ. Prodigia. Procurata.

CAP. XLVI. In Gallia L. Valerius Flaccus proconsul, circa Mediolanum cum Gallis Insubribus, & Boiis, qui Dorulaco duce ad concitandos Insubres Padum transgressi erant, signis collatis depugnavit. Decem millia hostium sunt cæsa. Per eos dies collega ejus M. Porcius Cato ex Hispania triumphavit. Tulit in eo triumpho argenti infecti viginti quinque millia pondo, bigati centum viginti tria millia, Oscensis quingenta quadraginta: auri pondo mille quadraginta. Militibus ex præda divisit, in singulos ducenos septuagenos æris, triplex equiti. Tiberius Sempronius Consul in provinciam profectus, in Bojorum primum agrum legiones duxit. Bojorix tum regulus eorum, cum duobus fratribus tota gente concitata ad rebellandum, castra locis idoneis posuit: ut appareret dimicaturos, si hostis fines intrasset. Consul ubi quantæ copiæ, quanta fiducia esset hosti, sensit: nuntium ad collegam mittit, *ut, si videretur ei, maturaret venire. Se* tergi-

L. Valerii victoria de Insubribus & Bojis. Catonis triumphus. Tib. Sempronius it in Bojos.

(z) al. Cn. Cornelio Blasioni Sicilia; Cn. Cornelio Merendæ Sicilia. (a) al. Treis.

tergiversando in adventum ejus rem extracturum. Quæ causa Consuli cunctandi, eadem Gallis, (præterquam quod cunctatio hostium animos faciebat) rei maturandæ erat, ut, priusquam conjungerentur Consulum copiæ, rem transigerent. Per biduum tamen nihil aliud, quam steterunt parati ad pugnandum, si qui contra egrederentur. Tertio vi subire ad vallum, castraque ab omni simul parte aggressi sunt. Consul extemplo *arma capere milites* jussit. Armatos inde paullisper continuit: ut & stolidam fiduciam hosti augeret, & disponeret copias, quibus quæque portis erumperent. Duæ legiones duabus principalibus portis *signa efferre* jussæ. Sed in ipso exitu ita conferti obstitere Galli, ut clauderent viam. Diu in angustiis pugnatum est. Nec dextris magis gladiisque gerebatur res, quam scutis corporibusque ipsis obnixi urgebant: Romani, ut signa foras efferrent; Galli, ut aut ipsi in castra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. Nec ante in hanc aut illam partem moveri acies potuerunt, quam Q. Victorius primipili centurio, & C. Atinius Tribunus militum quartæ hic, ille secundæ legionis (rem in asperis præliis sæpe tentatam) signa adempta signiferis in hostes jecerunt. Dum repetunt enixe signum, priores secundani se porta ejecere.

Boji castra Romana aggrediuntur.

CAP. XLVII. Jam hi extra vallum pugnabant, quarta legione in porta hærente, quum alius tumultus ex aversa (*b*) parte castrorum est exortus. In portam quæstoriam irruperant Galli: resistentesque pertinacius occiderant L. Postumium quæstorem, cui Tympano fuit cognomen, & M. Atinium, & P. Sempronium, præfectos sociûm, & ducentos ferme milites. Capta ab ea parta castra erant, donec cohors extraordinaria missa à Consule ad tuendam quæstoriam portam, & eos, qui intra vallum erant, partim occidit, partim expulit castris, & irrumpentibus obstitit. Eodem fere tempore & quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus porta erupit. Ita simul tria prælia circa castra locis distantibus erant: clamoresque dissoni ad incertos suorum eventus à præsenti certamine animos pugnantium avertebant. Usque ad meridiem æquis viribus, ac prope pari spe, pugnatum est. Labor & æstus mollia & fluida corpora Gallorum, & minime patientia sitis, quum decedere pugna coëgisset, in paucos restantes impetum Romani fecerunt, fusosque compulerunt in castra. Signum inde receptui à Consule datum est. Ad quod pars major receperunt sese; pars certaminis studio, & spe potiundi castris hostium perstitit ad vallum. Romanorum (*c*) paucitate contempta, Galli universi ex castris erumpunt: fusi inde Romani; quæ imperio Consulis noluerant, suo pavore ac terrore castra repetunt. Ita varia hinc atque illinc nunc victoria, nunc fuga fuit. Gallorum tamen ad undecim millia, Romanorum quinque millia, sunt occisa.

Irrumpunt in castra.

Sed expelluntur.

Gallorum & Romanorum occisorum numerus.

CAP. XLVIII. Galli recepere in intima finium sese. Consul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii conjuncto exercitu cum collega, per Bojorum Ligurumque agros populantem isse, quoad progredi silvæ paludesque passæ sint, scribunt: alii, nulla memorabili re gesta, comitiorum causa rediisse Romam. Eodem hoc anno, T. Quintius Elatiæ, quo in hiberna reduxeret copias, totum hiemis tempus jure dicundo consumpsit: mutandisque iis, quæ aut ipsius Philippi, aut præfectorum ejus licentia in civitatibus facta erant, quum suæ factionis hominum vires augendo, jus ac libertatem aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, conventu edicto, venit. Ibi omnium civitatum legationes in concionis modum circumfusas est allocutus: orsus ab inita primum Romanis amicitia cum Græcorum gente, & imperatorum, qui ante se in Macedonia fuissent, suisque rebus gestis. Omnia cum approbatione ingenti sunt audita; præterquam quum ad mentionem Nabidis ventum esset: *id minime conveniens liberanti Græciam videbatur, tyrannum reliquisse, non suæ solum patriæ gravem, sed omnibus circa civitatibus metuendum; hærentem visceribus nobilissimæ civitatis.*

Quintii administratio rerum Græciæ.

Quintius civitatum Græcarum legationes alloquitur.

Cum approbatione.

CAP. XLIX. Nec ignarus hujus habitus animorum Quintius. *Si sine excidio Lacedæmonis fieri potuisset,* fatebatur, *pacis cum tyranno mentione admittendam auribus non fuisse. Nunc quum aliter quam ruina gravissima* (*d*) *civitatis opprimi non posset, satius visum esse, tyrannum debilitatum, ac totis prope viribus, ad nocendum cuiquam ademptis, relinqui, quam intermori vehementioribus, quam quæ pati posset, remediis civitatem sinere; in ipsa vindicta libertatis perituram.* Præteritorum commemorationi subjecit, *proficisci sibi in Italiam, atque omnem exercitum deportare, in animo esse. Demetriadis Chalcidisque præsidia intra decimum diem audituros deducta: Acrocorinthum ipsis extemplo videntibus vacuam Achæis traditurum: ut omnes scirent, utrum Romanis an Ætolis mentiri mos esset; qui male commissam libertatem Populo Romano sermonibus distulerint, & mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis nec quid dicerent, nec quid facerent, quicquam unquam pensi fuisse. Reliquas civitates monere, ut ex factis non ex dictis, amicos pensent: intelligantque, quibus credendum, & à quibus cavendum sit. Libertate modice utantur. Temperatam eam salubrem & singulis, civitatibus esse: nimiam & aliis gravem, & ipsis, qui habeant, effrenatam & præcipitem esse. Concordiæ in civitatibus principes, & ordines inter se, & in commune omnes civitates consulerent. Adversus consentientes nec regem quemquam satis validum, nec tyrannum fore. Discordiam & seditionem omnia opportuna insidiantibus facere; quum pars, quæ domestico certamine inferior sit, externo potius se applicet, quam civi cedat. Alienis armis partam, externa fide redditam libertatem sua cura custodirent, servarentque. Ut Populus Romanus dignis datam libertatem, ac munus suum bene positum sciret.*

Quintii oratio & consilia apud Achæos.

Monita.

CAP. L. Has velut parentis voces quum audirent, manare omnibus gaudio lacrimæ, adeo ut ipsum quoque confunderent dicentem. Paullisper fremitus approbantium dicta fuit: monentiumque aliorum alios, *ut eas voces velut oraculo missas in pectora animosque demitterent.* Silentio deinde facto petiit ab iis, *ut cives Romanos,*

Quintii oratio lacrymas elicit.

(*b*) al. ab adversa. (*c*) al. Eorum. (*d*) al. *gravissimæ.*

manos, *si qui apud eos in servitute essent, conquisitos intra duos menses mitterent ad se in Thessaliam. Ne ipsis quidem honestum esse, in liberata terra liberatores ejus servire.* Omnes acclamarunt; gratias se inter cetera etiam ob hoc agere, quod admoniti essent, ut tam pio, ac necessario officio fungerentur. Ingens numerus erat bello Punico captorum: quos Annibal, quum à suis non redimerentur, venumdederat. Multitudinis eorum argumentum est, quod Polybius scribit centum talentis eam rem Achæis stetisse: quum quingenos denarios pretium in capita, quod redderetur dominis, statuissent. Mille enim ducentos ea ratione Achaia habuit. Adjice nunc pro portione, quot verisimile sit totam Græciam habuisse. Nondum conventus dimissus erat, quum respiciunt præsidium ab Acrocorintho descendens, protinus ad portam duci atque abire. Quorum agmen imperator secutus, prosequentibus cunctis, *servatorem liberatoremque* acclamantibus; salutatis, dimissisque eis, eadem qua venerat via Elatiam rediit. Inde cum omnibus copiis Ap. Claudium legatum dimittit. Per Thessaliam atque Epirum ducere Oricum jubet, atque ibi se operiri. Inde namque in animo esse, exercitum in Italiam trajicere. Et L. Quintio fratri legato & præfecto classis scribit, *ut onerarias ex omni Græciæ ora eodem contraheret.*

Cives Romani servientes conquisiti.

Corinthus Achæis traditur.

CAP. LI. Ipse Chalcidem profectus, deductis non à Chalcide solum, sed etiam ab Oreo atque Eretria præsidiis, conventum ibi Euboicarum civitatem habuit: commonitosque, *in quo statu rerum accepisset eos, & in quo relinqueret*, dimisit. Demetriadem inde proficiscitur: deductoque præsidio, prosequentibus cunctis, sicut Corinthi & Chalcide, pergit ire in Thessaliam: ubi non liberandæ modo civitates erant, sed ex omni colluvione & confusione in aliquam tolerabilem formam redigendæ. Nec enim temporum modo vitiis, ac violentia, & licentia regia turbati erant: sed inquieto etiam ingenio gentis; nec comitia, nec conventum, nec concilium ullum, non per seditionem ac tumultum, jam inde à principio ad nostram usque ætatem traducentes. A censu maxime & Senatum & judices legit: potentioremque eam partem civitatum fecit, cui salva tranquillaque omnia magis esse expediebat.

Quintius res EubϾ & Thessaliæ ordinat.

CAP. LII. Ita quum percensuisset Thessaliam, per Epirum in Oricum, unde erat trajecturus, venit. Ab Orico copiæ omnes Brundusium transportatæ. Inde per totam Italiam ad urbem prope triumphantes non minore agmine rerum captarum, quam suo, præ se acto, venerunt. Posteaquam Romam ventum est; Senatus extra urbem Quintio ad res gestas edisserendas datus est: triumphusque meritus ab lubentibus decretus. Triduum triumphavit. Die primo arma, tela, signaque ærea, & marmorea transtulit; plura Philippo adempta, quam quæ ex civitatibus ceperat: secundo die aurum argentumque, factum infectumque signatum. Infecti argenti fuit decem & octo millia pondo, & ducenta septuaginta facti. Vasa multa omnis generis, cælata pleraque, quædam eximiæ artis: & ex ære multa fabrefacta. Ad hoc clypea argentea decem. Signati argenti octoginta quatuor millia fuere Atticorum: tetradrachmam vocant: trium fere denariorum in singulis argenti est pondus. Auri pondo fuit tria millia septingenta quatuordecim, & clypeum unum ex auro totum, & Philippei nummi aurei quatuordecim millia, quingenti quatuordecim. Tertio die coronæ aureæ, dona civitatum, translatæ, centum quatuordecim. Et hostiæ ductæ: & ante currum multi nobiles captivi, obsidesque, inter quos Demetrius regis Philippi filius fuit, & Armenes Nabidis tyranni filius, Lacedæmonius. Ipse deinde Quintius in urbem est invectus. Milites secuti currum frequentes; ut omni ex provincia exercitu deportato. His ducenti quinquageni æris in pedites divisi: duplex centurioni, triplex equiti. Præbuerunt speciem triumpho capitibus rasis secuti, qui servitute exempti fuerant.

Exercitus Romanus in Italiam transportatus.

Quintius triduum triumphat. Primi diei pompa. Secundi pompa.

Tertii pompa.

Obsides regum filii in triumpho ducti.

Militum præmia.

CAP. LIII. Exitu hujus anni Q. Ælius Tubero tribunus plebis ex Senatusconsulto ad plebem, plebesque scivit, *Ut Latinæ duæ coloniæ, una in Bruttios, altera in Thurinum agrum, deducerentur.* His deducendis triumviri creati, quibus in triennium imperium esset, in Bruttios Q. Nævius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes: in Thurinum agrum Cn. Manlius, Q. Ælius, L. Apustius: ea bina comitia Cn. Domitius prætor urbanus in Capitolio habuit. Ædes eo anno aliquot dedicatæ sunt: una Junonis Sospitæ in foro olitorio; vota locataque quadriennio ante à C. Cornelio Consule Gallico bello; censor idem dedicavit: altera Fauni. Ædiles eam biennio ante ex mulctatitio argento faciendam locarant, C. Scribonius, & Cn. Domitius; qui prætor urbanus, eam dedicavit. Et ædem Fortunæ Primigeniæ in colle Quirinali dedicavit Q. Marcius Ralla; duumvir ad idipsum creatus. Voverat eam decem annis ante, Punico bello P. Sempronius Sophus: locaverat idem censor. Et in insula Jovis ædem C. Servilius duumvir dedicavit. Vota erat sex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpurione prætore; ab eodem postea Consule locata.

Coloniæ Latinæ deductæ.

Ædes dedicatæ. Junoni Sospitæ.

Fauno.

Fortunæ Primigeniæ.

CAP. LIV. Hæc eo anno acta. P. Scipio ex provincia Gallia ad Consules subrogandos rediit. Comitia Consulum fuere, quibus creati sunt L. Cornelius Merula, & Q. Minucius Thermus. Postero die creati sunt prætores L. Cornelius Scipio, M. Fulvius Nobilior, C. Scribonius, M. Valerius Messala, L. Porcius Licinus, & C. Flaminius. Megalesia, ludos scenicos, C. Atilius Serranus, L. Scribonius Libo ædiles curules primi fecerunt. Horum ædilium ludos Romanos primum Senatus à populo secretus spectavit, præbuitque sermones (sicut omnis novitas solet) aliis *tandem quod multo ante debuerit, tributum* censentibus *amplissimo ordini*; aliis *demptum ex dignitate populi, quicquid majestati Patrum adjectum esset*, interpretantibus. *Et omnia discrimina talia, quibus ordines discernerentur, & concordiæ & libertatis æque minuendæ esse. Ad quingentesimum quinquagesimum octavum annum in promiscuo spectatum esse. Quid repente factum, cur immi-*

L. Cornelius & Q. Minucius Coss. U. C. 559. Ol. 146. a. C. N. 194.

Megalesia celebrantur.

Ludi Romani.

sceri sibi in cavea Patres plebem nollent? cur dives pauperem consessorem fastidiret? novam & superbam libidinem, ab nullius ante gentis Senatu neque desideratam, neque institutam. Postremo ipsum quoque Africanum, quod Consul auctor ejus rei fuisset, pœnituisse ferunt. Adeo nihil motum ex antiquo, probabile est. Veteribus, nisi quæ usus evidenter arguit, stari malunt.

Terræmotus. CAP. LV. Principio anni quo L. Cornelius, Q. Minucius Consules fuerunt, terræmotus ita crebri nuntiabantur, ut non rei tantum ipsius, sed feriarum quoque ob id indictarum homines tæderet. Nam neque Senatus haberi, neque Respublica administrari poterat; sacrificando expiandoque occupatis Consulibus. Postremo decemviris adire libros jussis, ex responso eorum supplicatio per triduum fuit. Supplicatio. Coronati ad omnia pulvinaria supplicaverunt. Edictumque est, *ut omnes qui ex una familia essent, pariter supplicarent.* Item ex auctoritate Senatus Consules edixerunt, *ne quis, quo die terræmotu nuntiato feriæ indictæ essent, eo die alium terræmotum nuntiaret.* Provinciæ sortitæ. Provincias deinde Consules prius, tum prætores sortiti. Cornelius Galliam, Minucius Ligures sortiti sunt. C. Scribonius urbanam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hispaniam citeriorem, M. Fulvius Hispaniam ulteriorem.

CAP. LVI. Nihil belli eo anno exspectantibus Consulibus, literæ M. Cincii (præfectus Ligurum conjuratio. Pisis erat) allatæ: *Ligurum viginti millia armatorum, conjuratione per omnia conciliabula universæ gentis facta, Lunensem primum agrum depopulatos, Pisanum deinde finem transgressos, omnem oram maris peragrasse.* Itaque Minucius Consul, cui ligures provincia evenerat, ex auctoritate Patrum in rostra ascendit: & edixit, *ut legiones duæ urbanæ, quæ superiore anno* Exercitus ordinati. *conscriptæ essent, post diem decimum Arretii adessent. In earum locum se duas legiones urbanas scripturum.* Item sociis & Latini nominis magistratibus, legatisque eorum, qui milites dare debebant, edixit, *ut in Capitolio se adirent.* Ex iis quindecim millia peditum & quingentos equites pro numero cujusque juniorum descripsit: & inde è Capitolio protinus ire ad portam; & ut maturaretur res, proficisci ad delectum jussit. Fulvio Flaminioque terna millia Romanorum peditum, & centeni equites in supplementum, & quina millia sociûm Latini nominis, & duceni equites decreti: mandatumque prætoribus, *ut veteres dimitterent milites, quum in provinciam venissent.* Quum milites, qui in legionibus urbanis erant, frequentes tribunos plebeios adissent, *uti causas cognoscerent eorum, quibus aut emerita stipendia, aut morbus causæ essent, quo minus militarent;* eam rem literæ Tib. Sempronii discusserunt, in quibus scriptum erat, *Ligurum quindecim millia in agrum Placentinum venisse: & eum usque ad ipsa coloniæ mœnia, & Padi ripas cum cædibus & incendiis perpopulatos esse. Bojorum quoque gentem ad rebellionem spectare. Ob eas res tumultum esse.* Decrevit Senatus, *tribunos plebei non placere causas militares cognoscere, quo minus ad edictum convenirent.* Adjecerunt etiam, *ut socii nominis Latini, qui in exercitu P. Cornelii, Tib. Sempronii fuissent, & dimissi ab iis Consulibus essent; ut ad quam diem L. Cornelius Consul edixisset, & in quem locum edixisset Etruriæ, convenirent: & ut L. Cornelius Consul* L. Cornelius it in Liguriam. *in provinciam proficiscens in oppidis agrisque, qua iturus esset, si quas ei videretur, milites scriberet, armaretque, & duceret secum. Dimittendique ei: quos eorum, quandoque vellet, jus esset.*

CAP. LVII. Posteaquam Consules delectu habito, profecti sunt in provincias, tum T. Quintius postulavit, *ut de his, quæ cum decem* Legationes Græciæ & Asiæ Romæ auditæ. *legatis ipse statuisset, Senatus audiret: eaque, si videretur, auctoritate sua confirmaret. Id eos facilius facturos, si legatorum verba, qui ex universa Græcia, & magna parte Asiæ, quique ab regibus venissent, audissent.* Hæ legationes à C. Scribonio Prætore urbano in Senatum introductæ sunt; benigneque omnibus responsum. Cum Antiocho, quia longior disceptatio erat, decem legatis, quorum pars in Asia, aut Lysimachiæ apud regem fuerant, delegata est. T. Quintio mandatum, *ut adhibitis iis, legatorum regis verba audiret: responderetque iis, quæ ex dignitate atque utilitate Populi Romani responderi possent.* Menippus & Hegesianax principes regiæ legationis erant. Ex iis Me- Oratio legatorum Antiochi regis. nippus, *ignorare se,* dixit, *quidam perplexi sua legatio haberet, quum simpliciter ad amicitiam petendam jungendamque societatem venissent. Esse autem tria genera fœderum, quibus inter se paciscerentur amicitias civitates regesque. Unum, quum bello victis dicerentur leges. Ubi enim omnia ei, qui armis plus posset, dedita essent, quæ ex iis habere victos, quibus mulctari eos velit, ipsius jus atque arbitrium esse. Alterum, quum pares bello, æquo fœdere, in pacem atque amicitiam venirent. Tunc enim repeti reddique per conventionem res, & si quarum turbata bello possessio sit, eas aut ex formula juris antiqui, aut ex partis utriusque commodo componi. Tertium esse genus, quum, qui hostes nunquam fuerint, ad amicitiam sociali fœdere inter se jungendam coëant. Eos neque dicere, neque accipere leges; id enim victoris & victi esse. Ex eo genere quum Antiochus esset, mirari se, quod Romani æquum censeant, ei leges dicere; quas Asiæ urbium liberas & immunes, quas stipendiarias esse velint; quas intrare præsidia regia regemque vetent. Cum Philippo enim hoste pacem, non cum Antiocho amico societatis fœdus ita sanciendum esse.*

CAP. LVIII. Ad ea Quintius: *Quoniam vo-* Quintii responsio. *bis distincte agere libet, & genera jungendarum amicitiarum enumerare, ego quoque duas conditiones ponam, extra quas nullam esse regi nuntietis amicitiæ cum Populo Romano jungendæ. Unam, si nos nihil, quod ad urbes Asiæ attinet, curare velit, ut & ipse omni Europa abstineat. Alteram, si se ille Asiæ finibus non contineat, & in Europam transcendat, ut & Romanis jus sit, Asiæ civitatum amicitias & tueri quas habeant, & novas complecti.* Disceptatio legatorum cum Romanis. *Enimvero id auditu etiam dicere indignum esse* Hegesianax, *Thraciæ & Chersonesi urbibus arceri Antiochum. Quæ Seleucus proavus ejus, Lysimacho rege bello victo, & in acie cæso, per summum decus parta liquerit: pari cum laude partim ab Thracibus possessa, armis receperit Antiochus, partim deserta, sicut ipsam Lysima-*

Lysimachiam, & revocatis cultoribus frequentaverit: & quæ strata ruinis atque incendiis erant, ingentibus impensis ædificaverit. Quid igitur simile esse, ex ea possessione ita parta, ita recuperata, deduci Antiochum, & Romanos abstinere Asia, quæ nunquam eorum fuerit? Amicitiam Romanorum expetere Antiochum: sed quæ impetrata gloriæ sibi, non pudori sit. Ad hæc Quintius: *Quandoquidem*, inquit, *honesta pensamus; sic, ut aut sola, aut prima certe pensari decet principi orbis terrarum populo, & tanto regi; utrum tandem videtur honestius, liberas velle omnes quæ ubique sunt Græciæ urbes, an servas & vectigales facere? Si sibi Antiochus pulchrum esse censet, quas urbes proavus belli jure habuerit, avus paterque nunquam usurpaverint pro suis. Eas repetere in servitutem; & Populus Romanus susceptum patrocinium libertatis Græcorum non deserere, fidei constantiæque suæ ducit esse. Sicut à Philippo Græciam liberavit, ita & ab Antiocho Asiæ urbes, quæ Graii nominis sint, liberare in animo habet. Neque enim in Æolidem Joniamque coloniæ in servitutem regiam missæ sunt: sed stirpis augendæ causa, gentisque vetustissimæ per orbem terrarum propagandæ.*

CAP. LIX. Quum hæsitaret Hegesianax, nec inficiari posset, honestiorem causam libertatis quam servitutis prætexi titulo; *Quin mittimus ambages*, inquit P. Sulpicius, qui maximus natu ex decem legatis erat, *alteram ex duabus conditionibus, quæ modo diserte à Quintio datæ (e) sunt, legite: aut supersedete de amicitia agere. Nos vero*, inquit Menippus, *nec volumus, nec possumus pacisci quicquam, quo regnum Antiochi minuatur.* Postero die Quintius legationes universas Græciæ Asiæque quum in Senatum introduxisset, ut scirent quali animo Populus Romanus, quali Antiochus erga civitates Græciæ essent; postulata & sua & regis exposuit. *Renuntiarent civitatibus suis, Populum Romanum qua virtute quaque fide libertatem eorum à Philippo vindicaverit, eadem ab Antiocho, nisi decedat Europa, vindicaturum.* Tum Menippus deprecari & Quintium & Patres institit; *ne festinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum essent. Tempus & sibi sumerent; & regi ad cogitandum darent. Cogitaturum, quum renuntiatæ conditiones essent: & impetraturum aliquid, aut pacis causa consensurum.* Ita integra dilata res est. Legatos mitti ad regem eosdem, qui Lysimachiæ apud eum fuerant, placuit: P. Sulpicium, P. Villium, P. Ælium.

Annibalem concitare Antiochum ad bellum nuntiatur Carthagine.

CAP. LX. Vixdum ii profecti erant, quum à Carthagine legati, *bellum haud dubie parare Antiochum Annibale ministro* attulerunt. Injeceruntque curam, ne simul & Punicum bellum exercitaretur. Annibal patria profugus pervenerat ad Antiochum, sicut ante dictum est: & erat apud regem in magno honore, nulla alia arte, nisi quod volutanti diu consilia de Romano bello, nemo aptior super tali re particeps sermonis esse poterat. Sententia ejus

Ejus Consilia.

una atque eadem semper erat, *ut in Italia bellum gereretur. Italiam & commeatus & militem præbituram externo hosti. Si nihil ibi moveatur, liceatque Populo Romano viribus & copiis Italiæ extra Italiam bellum gerere; neque regem, neque gentem ullam parem Romanis esse. Sibi centum tectas naves, decem millia peditum, mille equites deposcebat. Ea de classe primum Africam petiturum, magnopere confidere, & Carthaginienses ad rebellandum ab se compelli posse. Si illi cunctentur, se aliqua parte Italiæ bellum excitaturum Romanis. Regem cum ceteris omnibus transire in Europam debere, & in aliqua parte Græciæ copias continere: neque trajicientem, & (quod in speciem famamque belli satis sit) paratum trajicere.*

CAP. LXI. In hanc sententiam quum adduxisset regem, præparandos sibi ad id popularium animos ratus; literas, ne quo casu interceptæ palam faceret conata, scribere non est ausus. Aristonem quendam Tyrium nactus Ephesi, expertusque solertiam levioribus ministeriis; partim donis, partim spe præmiorum oneratum, quibus etiam ipse rex annuerat, Carthaginem cum mandatis mittit: edit nomina eorum, quibus conventis opus esset: instruit etiam secretis notis, per quas haud dubie agnoscerent sua mandata esse. Hunc Aristonem Carthagine obversantem, non prius amici quam inimici Annibalis, qua de causa venisset, cognoverunt. Et primo in circulis conviviisque celebrata sermonibus res est. Deinde in Senatu quidam; *nihil actum esse dicere exilio Annibalis, si absens quoque novas moliri res, solicitandoque animos hominum turbare statum civitatis posset. Aristonem quendam Tyrium advenam, instructum mandatis ab Annibale & ab Antiocho rege, venisse: certos homines quotidie cum eo secreta colloquia serere, & in occulto colloqui; quod mox in omnium perniciem erupturum esset.* Conclamavere omnes, *vocari Aristonem debere, & quæri quid venisset: & nisi expromeret, cum legatis Romam mitti. Satis pro temeritate unius hominis suppliciorum pensum esse. Privatos suo periculo peccaturos. Rempublicam non extra noxam modo, sed etiam extra famam noxæ conservandam esse.* Vocatus Aristo purgare sese, & firmissimo propugnaculo uti, *quod nihil literarum ad quemquam attulisset.* Ceterum nec causam adventus satis expediebat: & in eo maxime hæsitabat, quod cum Barcinæ solum factionis hominibus collocutum eum arguebant. Orta deinde altercatio est, aliis, *pro speculatore comprehendi jam & custodiri jubentibus*; aliis *negantibus, tumultuandi causam esse. Mali rem exempli esse, de nihilo hospites corripi. Idem Carthaginiensibus, & Tyri, & in aliis emporiis, in quæ frequenter commeent, eventurum.* Dilata eo die res est. Aristo Punico ingenio inter Pœnos usus, tabellas conscriptas celeberrimo loco supra sedem quotidianam magistratus prima vespera suspendit. Ipse de tertia vigilia navem conscendit & profugit. Postero die quum Suffetes ad jus dicendum consedissent, conspectæ tabellæ, demptæque & lectæ. Scriptum erat, ARISTONEM PRIVATIM AD NEMINEM, PUBLICE AD SENIORES (ita senatum vocabant) MANDATA HABUISSE. Publicato crimine, minus intenta de paucis quæstio erat. Mitti tamen legatos Romam, qui

Pœnos concitare conatur per legatum.

Qui vero deprehenditur.

Sed profugit.

(e) al. *latæ.*

qui rem ad Consules & Senatum deferrent, placuit: simul qui de injuriis Masanissæ quererentur.

Discordia inter Masanissam & Carthaginienses.

CAP. LXII. Masanissa posteaquam & infames Carthaginienses, & inter se ipsos discordes sensit, principes propter colloquia Aristonis Senatui; Senatum propter indicium ejusdem Aristonis populo suspectum locum injuriæ esse ratus, agrum maritimum eorum & depopulatus est, & quasdam urbes vectigales Carthaginiensium sibi coëgit stipendium pendere. Emporia vocant eam regionem. Ora est minoris Syrtis, & agri uberis. Una civitas ejus Leptis, ea singula in dies talenta vectigal Carthaginiensibus dedit. Hanc tum regionem & totam infestam Masanissa, & ex quadam parte dubiæ possessionis, sui regni an Carthaginiensium esset, effecerat. Et quia simul ad purganda crimina, & questum de se Romam eos ituros comperit; qui & illa onerarent suspicionibus, & de jure vectigalium disceptarent, legatos & ipse Romam misit.

Uterque legatos Romam misit.

Auditi de Tyrio advena primum Carthaginienses, curam injecere Patribus, *ne cum Antiocho simul & Pœnis bellandum esset.* Maxime ea suspicio crimen urgebat, quod quem comprehensum Romam mitti placuisset, nec ipsum nec navem ejus custodissent. De agro deinde cum regis legatis disceptari ceptum. Carthaginienses jure finium causam tutabantur. *Quod intra eos terminos esset, quibus P. Scipio victor, agrum, qui juris esset Carthaginiensium, finisset: & confessione regis, qui quum Aphirem profugum ex regno suo cum arte Numidarum vagantem circa Cyrenas persequeretur: precario ab se iter per eum ipsum agrum, tamquam haud dubie Carthaginiensium juris, petisset.* Numidæ *& determinatione Scipionis mentiri eos* arguebant: *& si quis veram originem juris exigere vellet, quem proprium agrum Carthaginiensium in Africa esse? advenis, quantum secto bovis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem communiendam precario datum. Quicquid Byrsam sedem suam excesserint, vi atque injuria partum habere. Neque enim de quo agatur, probare eos posse: non modo semper, ex quo ceperint, se ne diu quidem eos possedisse. Per opportunitates, nunc illos, nunc reges Numidarum, usurpasse jus: semperque penes eum possessionem fuisse, quid plus armis potuisset. Cujus conditionis res fuerit, priusquam hostes Romanis Carthaginienses, socius atque amicus, rex Numidarum esset, ejus finerent esse: nec se interponerent, quo minus qui possent, tenerent.* Responderi legatis utriusque partis placuit, *missuros se in Africam, qui inter populum Carthaginiensem, & regem, in re præsenti disceptarent.* Missi P. Scipio Africanus, & C. Cornelius Cethegus, & M. Minucius Rufus; audita inspectaque re, suspensa omnia, neutro inclinatis sententiis, reliquere. Id utrum sua sponte fecerint, an quia mandatum ita fuerit, non tam certum est, quam videtur tempori aptum fuisse, integro certamine eos relinqui. Nam ni ita esset, unus Scipio vel notitia rei, vel auctoritate, ita de utrisque meritus, finire nutu disceptationem potuisset.

EPI-

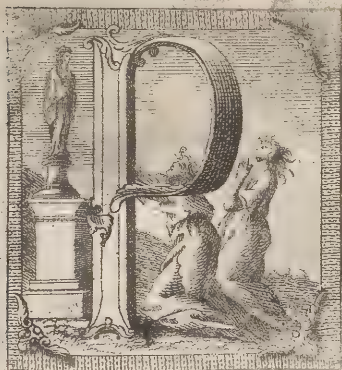
EPITOME LIB. XXXV.

PUBLIUS *Scipio Africanus legatus ad Antiochum Ephesi cum Annibale, qui se Antiocho junxerat, collocutus est: ut, si fieri posset, metum ei, quem ex Populo Romano conceperat, eximeret. Inter alia quum quæreret, quem fuisse maximum imperatorem Annibal crederet, respondit: Alexandrum Macedonum regem, quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset; quodque ultimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset. Quærenti deinde quem secundum poneret; Pyrrhum, inquit, castra metari primum docuisse: ad hoc neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse. Exequenti, quem tertium diceret: semetipsum dixit. Ridens Scipio,* Quidnam tu diceres, si me, *inquit,* vicisses? *tunc vero, inquit,* Me & ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante alios posuissem. *Inter cetera prodigia, quæ plurima fuisse traduntur, bovem Cn. Domitii consulis locutum,* Roma cave tibi, *refertur. Apparant in Antiochum bellum Romani. Nabis Lacedæmoniorum tyrannus incitatus ab Ætolis, qui & Philippum, & Antiochum ad inferendum bellum Populo Romano solicitabant, à Populo Romano descivit: & bello adversus Philopœmenem Achæorum prætorem gesto, ab Ætolis interfectus est.* (a) *Ætoli quoque ab Amicitia Populi Romani defecerunt. Cum quibus societate juncta Antiochus Syriæ rex quum bellum Græciæ intulisset, complures urbes occupavit. Inter quas Chalcidem, & totam Eubœam. Res præterea in Liguribus gestas, & apparatum belli ab Antiocho continet.*

DECADIS QUARTÆ
LIBER TRIGESIMUS QUINTUS.

CAPUT I.

Sex. Digitius in Hispania infelix.

PRincipio anni, quo hæc gesta sunt, Sex. Digitius prætor in Hispania citeriore cum civitatibus iis, quæ post profectionem M. Catonis permultæ rebellaverant, crebra magis quam digna dictu prælia fecit: & adeo pleraque adversa, ut vix dimidium militum, quam quod acceperat, (b) successori tradiderit. Nec dubium est, quin omnis Hispania sublatura animos fuerit, ni alter prætor P. Cornelius Cn. F. Scipio, trans Iberum multa secunda prælia fecisset: quo terrore non minus quinquaginta oppida ad eum defecerunt. Prætor hæc gesserat Scipio. Idem proprætore Lusitanos pervastata ulteriori provincia, cum ingenti præda domum redeuntes, in ipso itinere aggressus, ab hora tertia diei ad octavam incerto eventu pugnavit; numero militum impar, superior aliis: nam & acie frequenti armatis adversus longum & impeditum turba pecorum agmen, & recenti milite adversus fessos longo itinere concurrerat. Tertia namque vigilia exierant hostes: huic nocturno itineri tres diurnæ horæ accesserant: nec ulla quiete data, laborem viæ prælium exceperat. Itaque principio pugnæ vigoris aliquid in corporibus animisque fuit, & turbaverant primo Romanos: deinde æquata paulisper pugna est. In hoc discrimine *ludos Jovi, si vi*

Scipio è contra felix.

(a) al. *ab Ætolis & Alexomene duce eorum interfectus est.* (b) quam acceperat.

si vi fudisset cæcidissetque hostes, proprætor vovit. Tandem gradum acrius intulere Romani, cessitque Lusitanus: deinde prorsus terga dedit. Et quum institissent fugientibus victores, ad duodecim millia hostium sunt cæsa: capti quingenti quadraginta, omnes ferme equites: & signa militaria capta centum triginta quatuor. De exercitu Romano septuaginta & tres amissi. Pugnatum haud procul Ilipa urbe est. Eo victorem opulentum præda exercitum P. Cornelius reduxit. Ea omnis ante urbem exposita est: potestasque dominis suas res cognoscendi facta. Cetera vendenda quæstori data: quod inde refectum est, militi divisum.

Lusitani victi prælio gravi. Cædes. Jactura Romanorum. Præda.

CAP. II. Nondum ab Roma profectus erat C. Flaminius prætor, quum hæc in Hispania gerebantur. Itaque tam adversæ quam secundæ res per ipsum amicosque ejus magnis sermonibus celebrantur: & tentaverat, *quoniam bellum ingens in provincia exarsisset, & exiguas reliquias exercitus ab Sex. Digitio, atque eas ipsas plenas pavoris ac fugæ accepturus esset, ut unam sibi ex urbanis legionibus decernerent: ad quam quum militem ab se ipso scriptum ex senatusconsulto adjecisset, eligeret ex omni numero tria millia & quingentos pedites, & equites trecentos. Ea se legione (nam in Sex. Digitii exercitu haud multum spei esse) rem gesturum.* Seniores negare, *ad rumores privatis temere in gratiam magistratuum confictos, senatusconsulta facienda esse. Nisi quod aut prætores ex provinciis scriberent, aut legati renuntiarent, nihil ratum haberi debere. Si tumultus in Hispania esset, placere tumultuarios milites extra Italiam scribi à prætore.* Mens ea Senatus fuit, *ut in Hispania tumultuarii milites legerentur.* Valerius Antias & in Siciliam navigasse delectus causa C. Flaminium scribit: & ex Sicilia Hispaniam petentem, tempestate in Africam delatum, vagos milites de exercitu P. Africani sacramento rogasse: His duarum provinciarum delectibus, tertium in Hispania adjecisse.

Consilia de Hispania.

CAP. III. Nec in Italia segnius Ligurum bellum crescebat. Pisas jam quadraginta millibus hominum, affluente quotidie multitudine ad famam belli spemque prædæ, circumsedebant. Minucius Consul Arretium die, quem edixerat ad conveniendam militibus, venit. Inde quadrato agmine ad Pisas duxit, & quum hostes non plus passuum tribus millibus ab oppido trans fluvium movissent castra; Consul urbem, haud dubie servatam adventu suo, est ingressus. Postero die & ipse trans fluvium ferme mille passus ab hoste posuit castra. Inde levibus præliis à populationibus agrum sociorum tutabatur. In aciem exire non audebat; novo milite & ex multis generibus hominum collecto, nec dum noto satis inter se, ut fidere alii aliis possent. Ligures multitudine freti & in aciem exibant, parati de summa rerum decernere: & abundantes militum numero passim multas manus per extrema finium ad prædandum emittebant: & quum coacta vis magna pecorum prædæque esset, paratum erat præsidium, per quod in castella eorum vicosque ageretur.

Ligurum rebellio. Minucii res gestæ in Liguria.

CAP. IV. Quum bellum Ligustinum ad Pisas constitisset, Consul alter L. Cornelius Merula per extremos Ligurum fines exercitum, in agrum Bojorum induxit, ubi longe alia belli ratio, quam cum Liguribus erat. Consul in aciem exibat, hostes pugnam detractabant, prædatumque ubi nemo obviam exiret, discurrebant Romani: Boji diripi sua impune, quam tuendo ea conserere certamen malebant. Postea quam omnia ferro ignique satis evastata erant, Consul agro hostium excessit, & ad Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat. Boji ubi egressum è finibus suis hostem sensere, sequebantur silenti agmine; locum insidiis quærentes. Nocte prætergressi castra Romana, saltum, qua transeundum erat Romanis, insederunt. Id quum parum occulte fecissent, Consul, qui multa nocte solitus erat movere castra, ne nox terrorem in tumultuario prælio augeret, lucem exspectavit. Et quum luce moveret, tamen turmam equitum exploratum misit. Posteaquam relatum est, quantæ copiæ & in quo loco essent, totius agminis sarcinas in medium conjici jussit, & triarios vallum circumjicere: cetero exercitu instructo ad hostem accessit. Idem & Galli fecerunt, posteaquam apertas esse insidias, & recto ac justo prælio, ubi vera virtus vinceret, dimicandum viderunt.

L. Cornelii res gestæ apud Boios.

CAP. V. Hora secunda ferme concursum est. Sinistra sociorum equitum ala, & extraordinarii prima in acie pugnabant. Præerant duo consulares legati, M. Marcellus, & Tib. Sempronius, prioris anni Consul. Novus Consul nunc ad prima signa erat, nunc legiones continebat in subsidiis; ne certaminis studio prius concurrerent, quam datum signum esset. Equites earum extra aciem in locum patentem Q. & P. Minucios tribunos militum educere jussit. Inde quum signum dedisset, impetum ex aperto facerent. Hæc agenti nuntius venit à Tib. Sempronio Longo, *non sustinere extraordinarios impetum Gallorum, & cæsos permultos esse, & qui supersint, partim labore, partim metu remisisse ardorem pugnæ. Legionem alteram ex duabus, si videretur, summitteret, priusquam ignominia acciperetur.* Secunda legio missa est, & extraordinarii recepti. Tum redintegrata est pugna; quum & recens miles, & frequens ordinibus legio successit. Sinistra ala ex prælio subducta est: dextra in primam aciem subiit. Sol ingenti ardore torrebat minime patientia æstus corpora Gallorum: densis tamen ordinibus nunc alii in alios, nunc in scuta incumbentes, sustinebant impetus Romanorum. Quod ubi animadvertit Consul, ad perturbandos ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui præerat alariis equitibus, quam concitatissimos equos immittere jubet: & legionarios equites in subsidiis esse. Hæc procella equestris, primo confudit & turbavit, deinde dissipavit aciem Gallorum; non tamen ut terga darent. Obstabant duces, hastilibus cædentes terga trepidantium, & redire in ordines cogentes: sed interequitantes alarii non patiebantur. Consul obtestabatur milites, *ut paullulum adniterentur; victoriam in manibus esse. Dum turbatos & trepidantes viderent, instarent. Si restitui ordines sivissent, integro rursus eos prælio & dubio dimicaturos.* Inferre

Prælium cum Bojis.

ferre vexillarios jussit signa. Omnes connixi tandem averterunt hostem. Postquam terga dabant, & in fugam passim effundebantur; tum ad persequendos eos legionarii equites immissi. Quatuordecim millia Bojorum eo die cæsa sunt; vivi capti mille nonaginta duo: equites septingenti viginti unus, tres duces eorum, signa militaria ducenta duodecim, carpenta sexaginta tria. Nec Romanis incruenta victoria fuit. Supra quinque millia militum ipsorum aut sociorum sunt amissa: centuriones tres & vinginti, præfecti sociûm quatuor, & M. Genucius, & M. Marcius, tribuni militum secundæ legionis.

Romani vincunt.

CAP. VI. Eodem fere tempore, duorum Consulum literæ allatæ sunt: L. Cornelii de prælio ad Mutinam cum Bojis facto, & Q. Minucii à Pisis. *Comitia suæ sortis esse. Ceterum adeo suspensa omnia in Liguribus se habere, ut abscedi inde sine pernicie sociorum & damno reipublicæ non possit. Si ita videretur Patribus, mitterent ad collegam; ut is, qui profligatum bellum haberet, ad comitia Romam rediret; si id facere gravaretur, quod non suæ sortis id negotium esset; se quidem facturum quodcumque Senatus censuisset; sed etiam atque etiam viderent, ne magis è republica esset interregnum iniri, quam ab se in eo statu relinqui provinciam.* Senatus C. Scribonio negotium dedit, ut duos legatos ex ordine senatorio mitteret ad L. Cornelium Consulem, qui literas collegæ ad Senatum missas deferrent ad eum; & nuntiarent, *Senatum, ne is ad magistratus subrogandos Romam veniret, potius quam Q. Minucius à bello integro avocaretur, interregnum iniri passurum.* Missi legati renuntiarunt, *L. Cornelium ad magistratus subrogandos Romam venturum.* De literis L. Cornelii, qua scripserat *secundum prælium cum Bojis factum*, disceptatio in Senatu fuit: quia privatim plerisque senatoribus legatus M. Claudius scripserat, *fortunæ Populi Romani & militum virtuti gratiam habendam, quod res bene gesta esset. Consulis opera, & militum aliquantum amissum; & hostium exercitum, cujus delendi oblata fortuna fuerit, elapsum. Milites eo plures periisse, quod tardius ex subsidiis, qui laborantibus opem ferrent, successissent. Hostes è manibus emissos, quod equitibus legionariis & tardius datum signum esset, & persequi fugientes non licuisset.*

Literæ Minucii.

Literæ L. Cornelii.

CAP. VII. De ea re nihil temere decerni placuit: ad frequentiores consultatio dilata (*c*) est. Instabat enim cura alia, quod civitas fœnore laborabat: & quum multis fœnebribus legibus constricta avaritia esset, via fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerentur iis legibus, nomina transcriberent. Ita libero fœnore obruebant debitores. Cujus cernendi quum ratio quæreretur: *diem finiri placuit, Feralia* (*d*) *quæ proxime fuissent: ut qui post eam diem socii civibus Romanis credidissent pecunias, profiterentur: & ex ea die pecuniæ creditæ quibus debitor vellet legibus, jus creditori diceretur.* Inde, posteaquam professionibus detecta est magnitudo æris alieni per hanc fraudem contracti; M. Sempronius tribunus plebis ex auctoritate Patrum plebem rogavit, plebesque scivit, *ut cum sociis ac nomine Latino, pecuniæ creditæ jus idem, quod cum civibus Romanis, esset.* Hæc in Italia domi militiæque acta. In Hispania nequaquam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriori Hispania oppidum Iluciam in Oretanis cepit: deinde in hiberna milites deduxit. Et per hiemem prælia aliquot, nulla memoria digna, adversus latronum magis quam hostium excursiones, vario tamen eventu, nec sine militum jactura, sunt facta. Majores res gestæ à M. Fulvio. Is apud Toletum oppidum cum Vacceis Vectonibusque & Celtiberis signis collatis dimicavit: exercitum earum gentium fudit, fugavitque: regem Hilermum vivum cepit.

Fœnore laborat Roma.

Lex Sempronia fœnebris contra fraudes.

Res gestæ in Hispania à Prætoribus.

CAP. VIII. Dum hæc in Hispania agerentur, comitiorum jam appetebat dies. Itaque L. Cornelius Consul, relicto ad exercitum M. Claudio legato, Romam venit. Is in Senatu quum de rebus ab se gestis disseruisset, quove in statu provincia esset; questus est cum Patribus conscriptis, *quod tanto bello una secunda pugna tam feliciter perfecto, non esset habitus Diis immortalibus honos.* Postulavit deinde, *ut supplicationem simul triumphumque decernerent.* Prius tamen quam relatio fieret, Q. Metellus, qui Consul dictatorque fuerat, *literas eodem tempore*, dixit, *& Consulis L. Cornelii ad Senatum, & M. Marcelli ad magnam partem senatorum, allatas esse, inter se pugnantes: eoque dilatam esse consultationem, ut præsentibus auctoribus earum literarum disceptaretur. Itaque exspectasse sese, ut Consul, qui sciret ab legato suo adversus se scriptum aliquid, quum ipsi veniendum esset, deduceret eum secum Romam: quum etiam verius esset, Tib. Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quam legato. Nunc videri esse amotum de industria, qui ea quæ scripsisset, præsens diceret, aut argueret coram: & si quid vani afferret, argui posset, donec ad liquidum veritas explorata esset. Itaque nihil eorum, quæ postularet Consul, decernendum in præsentia censere.* Quum pergeret nihilo segnius referre, *ut supplicatio decerneretur, triumphantique sibi in urbem invehi liceret;* M. & C. Titinii tribuni plebis, *se intercessuros, si de ea re fieret Senatusconsultum*, dixerunt.

L. Cornelii Cos. postulata.

Nihil impetrat.

CAP. IX. Censores erant priore anno creati Sex. Ælius Pætus, & Cn. Cornelius Cethegus. Cornelius lustrum condidit. Censa sunt civium capita centum quadraginta tria millia, septingenta quatuor. *Aquæ ingentes, eo anno fuerunt: & Tiberis loca plana urbis inundavit. Circa portam Flumentanam etiam collapsa quædam ruinis sunt. Et porta Cælimontana fulmine icta est; murusque circa multis locis de cœlo tactus. Et Ariciæ, Lanuvii, & in Aventino, lapidibus pluit. Et à Capua nuntiatum est examen vesparum ingens in forum advolasse, & in Martis æde consedisse. Eas collectas cum cura, & igni crematas esse.* Horum prodigiorum causa decemviri libros adire jussi, & novendiale sacrum factum, & supplicatio indicta est, atque urbs lustrata. Iisdem diebus ædiculam Victoriæ virginis, prope ædem Victoriæ, M. Porcius Cato dedicavit; biennio post, quam vovit. Eodem anno coloniam Latinam in agrum Thurinum (*e*) triumviri deduxerunt, Cn. Manlius Vulso, L. Apustius Fullo, Q. Ælius Tubero; cujus lege deducebatur. Tria millia peditum iere, trecenti equites:

Lustrum conditum.

Prodigia.

Procurata.

Colonia Latina in agrum Thurinum.

Ddd d

(*c*) al. delata. (*d*) al. *Fœneralia.* (*e*) al. in castrum Ferentinum vel Terentinum.

quites: numerus exiguus pro copia agri. Dari potuere tricena jugera in pedites, sexagena in equites. Apustio auctore tertia pars agri dempta est: quo postea si vellent, novos colonos adscribere possent. Vicena jugera pedites, quadragena equites acceperunt.

Ambitio in Consularibus comitiis.

CAP. X. In exitu jam annus erat, & ambitio magis quam unquam alias exarserat consularibus comitiis. Multi & potentes petebant patricii, plebejique: P. Cornelius Cn. filius Scipio, qui ex Hispania provincia nuper decesserat magnis rebus gestis: & L. Quintius Flamininus, qui classi in Græcia præfuerat: & Cn. Manlius Vulso. Hi patricii. Plebeji autem, C. Lælius, Cn. Domitius, C. Livius Salinator, Manius Acilius. Sed omnium oculi in Quintium Corneliumque conjecti. Nam & in unum locum petebant ambo patricii, & rei militaris gloria recens utrumque commendabat. Ceterum ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clarissimi ætatis suæ imperatores. Major gloria Scipionis: & quo major, eo propior invidiæ. Quintii recentior, ut qui eo anno triumphasset. Accedebat, quod alter decimum jam prope annum assiduus in oculis hominum fuerat; quæ res minus verendos magnos homines ipsa satietate facit: Consul iterum post devictum Annibalem, censorque fuerat. In Quintio nova & recentia omnia ad gratiam erant: nihil nec petierat à populo post triumphum, nec adeptus erat: *pro fratre germano, non patruele, se petere* ajebat: *pro legato & participe administrati belli. Se terra, fratrem mari, rem gessisse.* His obtinuit, (*f*) ut præferretur candidato, quem Africanus frater ducebant: quem Cornelia gens, Cornelio Consule comitia habente: quem tantum præjudicium Senatus, virum è civitate optimum judicatum, qui matrem Idæam Pessinunte venientem in urbem acciperet. L. Quintius, & Cn. Domitius Ænobarbus Consules facti. Adeo ne in plebejo quidem Consule quum pro C. Lælio niteretur, Africanus valuit. Postero die prætores creati, L. Scribonius Libo, M. Fulvius Centumalus, A. Atilius Serranus, M. Bæbius Tamphilus, L. Valerius Tappus, Q. Salonius Sarra. Ædilitas insignis eo anno fuit M. Æmilii Lepidi, & L. Æmilii Paulli. Multos pecuarios damnarunt: ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Jovis ædis posuerunt. Porticum unam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adjecto; alteram à porta Fontinali ad Martis aram, qua in campum iter esset, perduxerunt.

L. Quintius & Cn. Domitius Coss. U. C. 560. Ol. 146. a. C. N. 193. Prætores.

Res gæstæ apud Ligures.

CAP. XI. Diu nihil in Liguribus dignum memoria gestum erat. Extremo ejus anni bis in magnum periculum res adducta est. Nam & castra Consulis oppugnata, ægre sunt defensa: & non ita multo post per saltum angustum quum duceretur agmen Romanum, ipsas fauces exercitus Ligurum insedit. Qua quum exitus non pateret, converso agmine redire instititit Consul: & à tergo fauces saltus occupatæ à parte hostium erant: Caudinæque cladis memoria non animis modo, sed prope oculis, obversabatur.

Numidarum stratagema.

Numidas octingentos ferme equites intra auxilia habebat. Eorum præfectus Consuli pollicetur, *se parte, utra vellet, cum suis erupturum. Tantum uti diceret, utra pars frequentior vicis esset: in eos se impetum facturum: & nihil prius quam flammam tectis injecturum, ut is pavor cogeret Ligures excedere saltu, quem obsiderent, & discurrere ad opem ferendam suis.* Collaudatum eum Consul spe præmiorum onerat. Numidæ equos conscendunt, & obequitare stationibus hostium, neminem lacessentes, ceperunt. Nihil primo aspectu contemptius. Equi hominesque paulluli & graciles: discinctus & inermis eques, præterquam quod jacula secum portat: equi sine frenis, deformis ipse cursus; rigida cervice & extento capite currentium. Hunc contemptum de industria augentes, labi ex equis, & per ludibrium spectaculo esse. Itaque qui primo intenti paratique, si lacesserentur, in stationibus fuerant, jam inermes sedentesque pars maxima spectabant. Numidæ adequitare, dein refugere: sed propius saltum paullatim evehi: velut quos impotentes regendi equi invitos efferrent. Postremo subditis calcaribus per medias stationes hostium erupere: & in agrum latiorem evecti, omnia propinqua viæ tecta incendunt. Proximo deinde vico inferunt ignem, ferro flammaque omnia pervastant. Fumus primo conspectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, postremo seniores puerique refugientes tumultum in castris fecerunt. Itaque sine consilio, sine imperio, pro se quisque currere ad sua tutanda: momentoque temporis castra relicta erant, & obsidione liberatus Consul, quo intenderat, pervenit.

Liberat exercitum Romanum.

CAP. XII. Sed neque Boji, neque Hispani, cum quibus eo anno bellatum erat, tam inimici infestique erant Romanis, quam Ætolorum gens. Ii post deportatos ex Græcia exercitus, primo in spe fuerant, *& Antiochum in vacuam Europæ possessionem venturum: nec Philippum aut Nabin quieturos.* Ubi nihil usquam moveri viderunt, agitandum aliquid miscendumque rati, ne cunctando senescerent consilia; concilium Naupactum indixerunt. Ibi Thoas prætor eorum conquestus injurias Romanorum, statumque Ætoliæ, *quod omnium Græciæ gentium civitatumque inhonoratissimi post eam victoriam essent, cujus causa ipsi fuissent; legatos censuit circa reges mittendos, qui non solum tentarent animos eorum, sed suis quemque stimulis moverent ad Romanum bellum.* Damocritus ad Nabin, Nycander ad Philippum, Dicæarchus frater prætoris ad Antiochum est missus. Tyranno Lacedæmonio Damocritus, *ademptis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem* dicere: *inde militem, inde naves, navalesque socios habuisse. Inclusum suis prope muris Achæos videre dominantes in Peloponneso. Numquam habiturum recuperandi sua occasionem, si eam quæ tum esset, prætermisisset. Nullum exercitum Romanum in Græcia esse: nec propter Gythium, aut maritimos alios Laconas, dignam causam existimaturos Romanos, cur legiones in Græciam rursum transmittant.* Hæc ad incitandum animum tyranni dicebantur; ut quum in Græciam Antiochus trajecisset, conscientia violatæ per sociorum injurias Romanæ amicitiæ, conjungeret se cum Antiocho. Et

Ætolorum molitiones.

Ætolorum legati. Ad Nabin.

(*f*) al. is obtinuit.

Ad Philippum. Et Philippum Nycander haud dissimili oratione incitabat. Erat etiam major orationi materia, quo ex altiore fastigio rex, quam tyrannus, detractus erat; quoque plures ademptæ res. *Ad hoc vetusta regum Macedoniæ fama, peragratusque orbis terrarum victoriis ejus gentis referebatur. Et tutum vel incepto, vel eventu se consilium afferre. Nam neque ut ante se moveat Philippus, quam Antiochus cum exercitu transierit in Græciam, suadere; & qui sine Antiocho adversus Romanos Ætolosque tamdiu sustinuerit bellum, ei adjuncto Antiocho, sociis Ætolis, qui tum graviores hostes quam Romani fuerint, quibus tandem viribus resistere Romanos posse?* Adjiciebat, *de duce Annibale, nato adversus Romanos hoste, qui plures & duces & milites eorum occidisset, quam quot superessent.* Hæc Philippo Nycander. Alia Dicæarchus Antiocho: *& omnium primum, prædam de Philippo Romanorum esse dicere, victoriam Ætolorum, & aditum in Græciam Romanis nullos alios, quam Ætolos dedisse; & ad vincendum vires eosdem præbuisse. Deinde quantas peditum equitumque copias præbituri Antiocho ad bellum essent: quæ loca terrestribus copiis, quos portus maritimis.* Tunc de Philippo & Nabide libero mendacio abutebatur: *paratum utrumque ad rebellandum esse, & primam quamque occasionem recuperandi ea, quæ bello amisissent, arrepturos.* Ita per totum simul orbem terrarum Ætoli Romanis concitabant bellum. Reges tamen aut non moti, aut tardius moti sunt.

Ad Antiochum.

CAP. XIII. Nabis extemplo circa omnes vicos maritimos dimisit, ad seditiones in iis miscendas: & alios principum donis ad suam causam perduxit; alios pertinaciter in societate Romana manentes occidit. Achæis omnium maritimorum Laconum tuendorum ab T. Quintio cura mandata erat. Itaque extemplo & ad tyrannum legatos miserunt, qui *admonerent fœderis eum Romani, denuntiarentque, ne pacem, quam tantopere petisset, turbaret:* & auxilia ad Gythium, quod jam oppugnabatur à tyranno, & Romam qui ea nuntiarent, legatos miserunt. Antiochus rex ea hieme Raphiæ in Phœnice Ptolemæo regi Ægypti filia in matrimonium data, quum Antiochiam se recepisset, per Ciliciam, Tauro monte superato, extremo jam hiemis Ephesum pervenit: inde principio veris, Antiocho filio misso in Syriam, ad custodiam ultimarum partium regni, ne quid absente se à tergo moveretur; ipse cum omnibus terrestribus copiis ad Pisidas, qui circa Sidam (*g*) incolunt, oppugnandos est profectus. Eo tempore legati Romani P. Sulpicius, & P. Villius, qui ad Antiochum (sicut ante dictum est) missi erant, jussi prius Eumenem adire, Elæam venere, inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) ascenderunt. Cupidus belli adversus Antiochum Eumenes erat: *gravem, si pax esset, accolam tanto potentiorem regem credens: eundem, si motum bellum esset, non magis parem Romanis fore, quam Philippus fuisset: & aut funditus sublatum iri: aut si pax victo daretur, multa illi detracta sibi accessura: ut facile deinde se ab eo, sine ullo Romano auxilio tueri posset. Etiam si quid adversi casurum foret, satius esse Romanis sociis quamcunque fortunam subire, quam solum aut imperium pati Antiochi, aut abnuentem vi atque armis cogi.* Ob hæc quantum auctoritate, quantum consilio valebat, incitabat Romanos ad bellum.

Nabis à Romanis deficit & alios concitat.

Ut & Antiochus. Qui Ptolemæo filiam in matrimonium dat.

Eumenes rex Asiæ minoris.

CAP. XIV. Sulpicius æger Pergami substitit. Villius quum Pisidiæ bello occupatum esse regem audisset, Ephesum profectus: dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Annibale, qui tum ibi forte erat, sæpe congrederetur: ut animum ejus & tentaret, si qua posset, & metum demeret periculi ei quicquam ab Romanis esse. His colloquiis aliud quidem actum nihil est: secutum tamen sua sponte est, velut consilio petitum esset, ut vilior ob ea regi Annibal, & suspectior ad omnia fieret. Claudius secutus Græcos Acilianos libros, *P. Africanum in ea fuisse legatione tradit: eumque Ephesi collocutum cum Annibale. Et sermonem etiam unum refert, quo quærenti Africano, quem fuisse maximum imperatorem Annibal crederet, respondisse, Alexandrum Macedonum regem; quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset, quodque ultimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset. Quærenti deinde, quem secundum poneret; Pyrrhum dixisse. Castra metari primum docuisse: ad hoc neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse, artem etiam conciliandi sibi homines eam habuisse, ut Italicæ gentes regis externi, quam Populi Romani, tam diu principis in ea terra, imperium esse mallent. Exsequenti, quem tertium duceret; haud dubie semetipsum dixisse. Tum risum obortum Scipioni, & subjecisse. Quidnam tu diceres, si me vicisses? tum me vero, inquit, & ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante omnes alios imperatores esse.* Et perplexum Punico astu responsum, & improvisum assentationis genus Scipionem movisse: quod è grege se imperatorum velut inæstimabilem secrevisset.

Villius cum Annibale congreditur.

Quæstio de Maximo Imperatore.

CAP. XV. Villius ab Epheso Apameam processit. Eo & Antiochus audito Romanorum legatorum adventu occurrit: Apameæ congressis disceptatio eadem ferme fuit, quæ Romæ inter Quintium & legatos regis fuerat. Mors nuntiata Antiochi filii regis, quem missum paullo ante dixeram in Syriam, diremit colloquia. Magnus luctus in regia fuit, magnumque ejus juvenis desiderium. Id enim jam specimen sui dederat, ut, si vita longior contigisset, magni justique regis in eo indolem fuisse appareret. Quo charior acceptiorque omnibus erat, eo mors ejus suspectior fuit; *gravem successorem eum instare senectuti suæ patrem credentem, per spadones quosdam, talium ministeriis facinorum acceptos regibus, veneno sustulisse.* Eam quoque causam clandestino facinori adjiciebant, *quod quum Seleuco filio Lysimachiam dedisset: Antiocho quam similem daret sedem, ut procul ab se honore (h) eum quoque ablegaret, non habuisset.* Magni tamen luctus species per aliquot dies regiam tenuit: legatusque Romanus, ne alieno tempore incommodus obversaretur, Pergamum concessit. Rex Ephesum, omisso quod inchoaverat bello, rediit. Ibi per luctum regia clausa, cum Minione quodam, qui princeps amicorum ejus erat, secreta consilia agitavit. Minio ignarus omnium externorum, viresque æstimans regis, ex rebus in Syria aut Asia gestis, non

Legatorum Romanorum cum Antiocho colloquium.

Antiochus Antiochi filius moritur.

Cujus mors suspecta.

Antiochi consilia secreta cum Minione.

(*g*) al. Selgam. (*h*) al. *per honorem.*

non causa modo superiorem esse Antiochum, quod ni hil æqui postularent Romani, sed bello quoque superaturum credebat. Fugienti regi disceptationem cum legatis, seu jam experto eam minus prosperam, seu mœrore recenti confuso, professus Minio, se quæ pro causa essent dicturum, persuasit ut à Pergamo arcesserentur legati.

CAP. XVI. Jam convaluerat Sulpicius: itaque ambo Ephesum venerunt. Rex à Minione excusatus, & absente eo res agi cepta est. Ibi præparata oratione Minio: *Specioso titulo*, inquit, *uti vos, Romani, Græcarum civitatum liberandarum video: sed facta vestra orationi non conveniunt. Et aliud Antiocho juris statuistis, alio ipsi utimini. Qui enim magis Smyrnæi Lampsacenique Græci sunt, quam Neapolitani, & Rhegini, & Tarentini, à quibus stipendium, à quibus naves ex fœdere exigitis? Cur Syracusas, atque in alias Siciliæ Græcas urbes prætorem quotannis cum imperio & virgis & securibus mittitis? nihil aliud profecto dicatis, quam armis superatis, vos iis has leges imposuisse. Eandem de Smyrna & Lampsaco, civitatibusque, quæ Joniæ aut Æolidis sunt, causam ab Antiocho accipite. Bello superatas à majoribus, & stipendiarias ac vectigales factas, in antiquum jus repetit. Itaque ad hæc ei responderi velim, si ex æquo disceptatur, & non belli causa quæritur.* Ad ea Sulpicius: *Fecit verecunde*, inquit, *Antiochus, qui si alia pro causa ejus non erant quæ dicerentur, quemlibet ista quam se dicere maluit. Quid enim simile habet civitatum earum quas comparasti causa? Ab Rheginis, & Neapolitanis, & Tarentinis, ex quo in nostram venerunt potestatem, uno & perpetuo tenore juris semper usurpato, numquam intermisso, quæ ex fœdere debent, exigimus. Potesne tandem dicere, ut ii populi non per se, non per alium quemquam fœdus mutaverint; sic & Asiæ civitates, ut semel venerunt in majorum Antiochi potestatem, in perpetua possessione regni vestri permansisse, & non alias earum in Philippi, alias in Ptolemæi fuisse potestate? alias permultos annos nullo ambigente libertatem usurpasse? Nam si quod aliquando servierunt temporum iniquitate pressi, jus post tot secula asserendi eos in servitutem facit: quid abest quin actum nobis nihil sit, quod à Philippo liberavimus Græciam, & repetant posteri ejus Corinthum, Chalcidem, Demetriadem & Thessalorum totam gentem? Sed quid ego causam civitatum ago, quam ipsis agentibus & nos, & regem ipsum cognoscere æquius est?*

CAP. XVII. Vocari deinde civitatum legationes jussit: præparatas jam ante & instructas ab Eumene, qui quantumcumque virium Antiocho decessisset, suo id accessurum regno ducebat. Admissi plures, dum suas quisque nunc querelas, nunc postulationes inserit, æqua iniquis miscentes, è disceptatione altercationem fecerunt. Itaque neque remissa ulla re, neque impetrata, æque ac venerant omnium incerti legati Romam redierunt. Rex, dimissis iis, consilium de bello Romano habuit. Ibi alius alio ferocius: quia quo quisque asperius adversus Romanos locutus esset, eo spes gratiæ major erat. Alius, *superbiam postulatorum increpare, tamquam Nabidi victo, sic Antiocho, maximo Asiæ regum, imponentium leges. Quamquam Nabidi tamen dominationem in patriam suam, & patriam Lacedæmonem remissam. Antiocho, si Smyrna & Lampsacus imperata faciant, indignum videri.* Alii, *parvas & vix dictu dignas belli causas tanto regi eas civitates esse. Sed initium semper parvis injusta impetrandi (i) fieri. Nisi crederent Persas, quum aquam terramque ab Lacedæmoniis petierunt, gleba terræ & haustu aquæ eguisse. Per similem tentationem Romanis de duabus civitatibus agi. Et alias civitates, simul duas jugum exuisse vidissent, ad liberatorem populum defecturas. Si non libertas servitute potior sit, tamen omni præsenti statu spem cuique novandi res suas blandiorem esse.*

CAP. XVIII. Alexander Acarnan in concilio erat, Philippi quondam amicus, nuper relicto eo secutus opulentiorem regiam Antiochi: & tamquam peritus Græciæ, nec ignarus Romanorum, in eum gradum amicitiæ regis, ut consiliis quoque arcanis interesset, acceptus erat. Is tamquam non utrum bellandum esset necne, consuleretur; sed ubi, & qua ratione bellum gereretur, *victoriam se haud dubiam proponere animo* affirmabat; *si in Europam transisset rex, & in aliqua Græciæ parte sedem bello cepisset. Jam primum Ætolos, qui umbilicum Græciæ incolerent, in armis eum inventurum; antesignanos ad asperrima quæque belli paratos. In duobus velut cornibus Græciæ Nabin à Peloponneso concitaturum omnia, repetentem Argivorum urbem, repetentem maritimas civitates: quibus eum depulsum Romani Lacedæmonis muris inclusissent. A Macedonia Philippum, ubi primum bellicum cani audisset, arma capturum. Nosse se spiritus ejus, nosse animum: scire ferarum modo, quæ claustris aut vinculis teneantur, ingentes jam diu iras eum in pectore volvere. Meminisse etiam se, quoties in bello precari omnes Deos solitus sit, ut Antiochum sibi darent adjutorem. Cujus voti si compos nunc fiat, nullam moram rebellandi facturum. Tantum non cunctandum, neque cessandum esse. In eo enim victoriam verti, si & loca opportuna, & socii præoccuparentur. Annibalem quoque sine mora mittendum in Africam esse ad distringendos Romanos.*

CAP. XIX. Annibal non adhibitus in concilium, propter colloquia cum Villio suspectus regi, & in nullo postea honore habitus; Primo eam contumeliam tacitus tulit: deinde melius esse ratus, & percunctari causam repentinæ alienationis, & purgare se tempore apto, (k) quæsita simpliciter iracundiæ causa, auditaque, *Pater Amilcar*, inquit, *Antioche, parvum admodum me quum sacrificaret, altaribus admotum jurejurando adegit, numquam amicum fore Populi Romani. Sub hoc sacramento sex & triginta annos militavi: hoc me in pace patria mea extulit: hoc patria extorrem in tuam regiam adduxit: hoc duce, si tu spem meam destitueris, ubicunque vires, ubi arma esse sciam, huc veniam toto orbe terrarum quærens aliquos Romanis hostes. Itaque si quibus tuorum meis criminibus apud te crescere libet, aliam materiam crescendi quam*

Colloquium Rom. Legatorum cum Minione.

Ejus oratio.

Romanorum responsio.

Querelæ civitatum græcarum de Antiocho.

Consilia Regis de Romano bello.

Alexandri consilia de eodem bello.

Annibal suspectus Antiocho.

(i) al. *Semper per jus injusta impetrandi.* al. *parvis injusta imperandi.* (k) al. tempore capto.

quam ex me quærant. Odi, odioque sum Romanis. Id me verum dicere pater Amilcar, & Dii testes sunt. Proinde quum de bello Romano cogitabis, inter primos amicos Annibalem habeto. Si qua res te ad pacem compellet, in id consilium alium, cum quo deliberes, quærito. Non movit modo talis oratio regem, sed etiam reconciliavit Annibali. Ex consilio ita discessum est, *ut bellum gereretur.*

Cui reconciliatur.

CAP. XX. Romæ destinabant quidem sermonibus hostem Antiochum, sed nihil dum ad id bellum præter animos parabant. Consulibus ambobus Italia provincia decreta est: ut inter se compararent, sortirenturve, uter comitiis ejus anni præesset: ad utrum ea non pertineret cura, ut paratus esset, si quo eum extra Italiam opus esset ducere legiones. Huic consuli permissum, ut duas legiones scriberet novas, & sociûm ac Latini nominis viginti millia, & equites nongentos. Alteri Consuli duæ legiones decretæ, quas L. Cornelius Consul superioris anni habuisset: & sociûm ac Latini nominis ex eodem exercitu pedites quindecim millia, & equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu, quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium. Additum in supplementum, ut quatuor millia peditum Romanorum scriberentur, & centum quinquaginta equites, & sociis eodem quinque millia peditum imperarentur, CCL. equites. Cn. Domitio extra Italiam, quo Senatus censuisset, provincia evenit, L. Quintio Gallia & comitia habenda. (*l*) Prætores deinde provincias sortiti: M. Fulvius Centumalus urbanam, L. Scribonius Libo peregrinam: L. Valerius Tappus Siciliam, Q. Salonius Sarra Sardiniam, M. Bæbius Tamphilus Hispaniam citeriorem, A. Atilius Serranus ulteriorem. Sed his duobus primum Senatusconsulto, deinde plebis etiam scito permutatæ provinciæ sunt. Atilio classis & Macedonia, Bæbio Bruttii decreti. Flaminio Fulvioque in Hispaniis prorogatum imperium. Bæbio Tamphilo in Bruttios duæ legiones decretæ, quæ priore anno urbanæ fuissent: ut & sociis eodem millia peditum quindecim imperarentur, & quingenti equites. A. Atilius triginta naves quinqueremes facere jussus, & ex navalibus veteres deducere, si quæ utiles essent, & scribere navales socios. Et Consuli imperatum, ut ei duo millia sociûm ac Latini nominis, & mille pedites daret Romanos. Hi duo Prætores & duo exercitus, terrestris navalisque, adversus Nabin aperte jam oppugnantem socios Populi Romani, dicebantur parari. Ceterum legati ad Antiochum missi exspectabantur: priusquam ii redissent, vetuerat Cn. Domitium Consulem Senatus ab urbe discedere Prætoribus Fulvio & Scribonio, quibus ut jus dicerent Romæ provincia erat, negotium datum, ut præter eam classem, cui Atilius præfuturus erat; centum quinqueremes pararent. Priusquam Consul prætoresque in provincias proficiscerentur, supplicatio fuit prodigiorum causa. *Capram sex hædos uno fœtu edidisse, ex Piceno nuntiatum est: & Aretii puerum natum unimanum Amiterni terra pluisse: Formiis portam murumque de cœlo tacta: &* (quod maxime terrebat) *Consulis Cn. Domitii bovem locutum, ROMA CAVE TIBI.*

Consulibus Italia provincia decreta.

Exercitus divisi.

Prætores provincias sortiti.

Classis paratur.

Prodigia.

CAP. XXI. Ceterorum prodigiorum causa supplicatum est: bovem cum cura servari alique aruspices jusserunt. Tiberis infestiore, quam priore impetu (*m*) illatus urbi, duo pontes, ædificia multa, maxime circa portam Flumentanam, evertit. Saxum ingens, sive imbribus, sive motu terræ leviore, quam ut alioqui sentiretur labefactatum, in vicum Jugarium ex Capitolio procidit, & multos oppressit. In agris passim inundatis pecua ablata: villarum strages facta est. Priusquam L. Quintius Consul in provinciam perveniret, Q. Minucius in agro Pisano cum Liguribus signis collatis pugnavit: novem millia hostium occidit. Ceteros fusos fugatosque in castra compulit. Ea usque in noctem magno certamine oppugnata defensaque sunt. Nocte clam profecti Ligures: prima luce Romanus vacua castra invasit. Prædæ minus inventum est, quod subinde spolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hostibus dedit. Ex agro Pisano in Ligures profectus, castella vicosque eorum igni ferroque pervastavit: ibi præda Etrusca, quæ missa à populatoribus fuerat, repletus est miles Romanus.

Procurata.

Saxum è Capitolio procidit.

Q. Minucius Ligures vincit.

CAP. XXII. Sub idem tempus legati ab regibus Romam reverterunt. Qui quum nihil, quod satis maturam causam belli haberet, nisi adversus Lacedæmonium tyrannum, attulissent, quem & Achæi legati nuntiabant contra fœdus maritimam oram Laconum oppugnare; Atilius Prætor cum classe missus est in Græciam ad socios tuendos. Consules, quando nihil ab Antiocho instaret, proficisci ambo in provincias placuit. Domitius ab Arimino, qua proximum fuit, Quintius per Ligures in Bojos venit. Duo Consulum agmina diversa late agrum hostium pervastarunt. Primo equites eorum pauci cum præfectis, deinde universus Senatus, postremo in quibus aut fortuna aliqua aut dignitas erat, ad mille quingenti ad Consules transfugerunt. Et in utraque Hispania eo anno res prospere gestæ. Nam & C. Flaminius oppidum Litabrum, munitum, opulentumque vineis expugnavit, & nobilem regulum Corribilonem vivum cepit: & M. Fulvius Proconsul cum duobus exercitibus hostium duo secunda prælia fecit: oppida Hispanorum, Vesceliam Holonemque; & castella multa expugnavit: alia voluntate ad eum defecerunt. Tum in Oretanos progressus, & ibi duobus potitus oppidis, Noliba & Cusibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parva urbs erat, sed loco munita. Eam quum oppugnaret, Vectonum magnus exercitus Toletanis subsidio venit. Cum his signis collatis prospere pugnavit: & fusis Vectonibus, operibus Toletum cepit.

Atilius in Græciam cum classe mittitur.

In utraque Hispania res prospere gestæ.

CAP. XXIII. Ceterum eo tempore minus ea bella, quæ gerebantur, curæ Patribus erant, quam exspectatio nondum cepti cum Antiocho belli. Nam etsi per legatos identidem omnia explorabantur, tamen rumores temere sine ullis

Rumores de

(*l*) al. & comitia prætorum habita. (*m*) al. infestiore, quam priore anno impetu.

Antiocho bellum cogitante. lis auctoribus orti multa falsa veris miscebant. Inter quæ allatum erat, *quum in Ætoliam venisset Antiochus, extemplo classem eum in Siciliam missurum.* Itaque Senatus, etsi Prætorem Atilium cum classe miserat in Græciam; tamen quia non copiis modo, sed etiam auctoritate opus erat ad tuendos (*n*) sociorum animos, T. Quintium, & C. Octavium, & Cn. Servilium, & P. Villium legatos in Græciam misit: & ut M. Bæbius ex Bruttiis ad Tarentum & Brundusium promoveret legiones, decrevit: ut inde, si res posceret, in Macedoniam trajiceret: & ut M. Fulvius Prætor classem navium triginta mitteret ad tuendam Siciliæ oram: & cum imperio esset, qui classem eam duceret: (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno ædilis plebis fuerat) & ut idem Prætor L. Valerio collegæ scriberet, *periculum esse, ne classis regis Antiochi ex Ætolia in Siciliam trajiceret: itaque placere Senatui, ad eum exercitum, quem haberet, tumultuariorum militum, ad duodecim millia pedites, & quadringentos equites scribere eum: quibus oram maritimam provinciæ, qua vergeret in Græciam, tueri posset.* Eum delectum Prætor non ex Sicilia ipsa tantum, sed etiam ex circumjacentibus insulis habuit: oppidaque omnia maritima, quæ in Græciam versa erant, præsidiis firmavit. Addidit alimenta rumoribus adventus Attali Eumenis fratris, qui nuntiavit, *Antiochum regem Hellespontum cum exercitu transisse. Ætolos ita se parare, ut sub adventum ejus in armis essent.* Et Eumeni absenti, & præsenti Attalo gratiæ actæ, & ædes liberæ, locus, lautia decreta, & munera data, equi duo, bina equestria arma, & vasa argentea centum pondo, & aurea viginti pondo.

Legati à Romanis in Græciam missi ad tuendos Socios.

Attalus Romam venit.

CAP. XXIV. Quum alii atque alii nuntii *bellum instare* afferrent, ad rem pertinere visum est, Consules primo quoque tempore creari: Itaque Senatusconsultum factum est, *ut M. Fulvius Prætor literas extemplo ad Consulem mitteret, quibus certior fieret Senatui placere, provincia exercituque tradito legatis, Romam reverti eum: & ex itinere præmittere edictum, quo comitia Consulibus creandis ediceret.* Paruit his literis Consul, & præmisso edicto, Romam venit. Eo quoque anno magna ambitio fuit, quod patricii tres in unum locum petierunt: P. Cornelius Cn. F. Scipio, qui priore anno repulsam tulerat: & L. Cornelius Scipio, & Cn. Manlius Vulso. P. Scipioni, ut dilatum viro tali, non negatum honorem appareret, consulatus datus est. Additus ei de plebe collega, Manius Acilius Glabrio. Postero die Prætores creati, L. Æmilius Paullus, M. Æmilius Lepidus, M. Junius Brutus, A. Cornelius Mammula, C. Livius, & L. Oppius; utrique eorum Salinator cognomen erat. Oppius is erat, qui classem triginta navium in Siciliam duxerat. Interim dum novi magistratus sortirentur provincias, M. Bæbius à Brundusio cum omnibus copiis transire in Epirum est jussus, & circa Apolloniam copiis continere: & M. Fulvio prætori urbano negotium datum est, ut quinqueremes novas quinquaginta faceret.

Nuntii varii de bello in Græcia instante.

L. Cornelius Scipio & Man. Acilius Coss. U. C. 561. Ol. 147. a. C. N. 192.

Prætores.

CAP. XXV. Et Populus quidem Romanus ita se ad omnes conatus Antiochi præparabat. Nabis jam non differebat bellum, sed summa vi Gythium oppugnabat: & infensus Achæis, quod miserant obsessis præsidium, agros eorum vastabat. Achæi non antea ausi capessere bellum, quam ab Roma revertissent legati; ut quid Senatui placeret, scirent: post reditum legatorum, & Sicyonem concilium edixerunt; & legatos ad T. Quintium miserunt, qui consilium ab eo peterent. In concilio omnium ad bellum extemplo capessendum inclinatæ sententiæ erant: literæ T. Quintii cunctationem injecerunt, quibus auctor erat, *prætorem classemque Romanam exspectandi.* Quum principum alii in sententia permanerent; alii utendum ejus, quem ipsi consuluissent, consilio censerent; multitudo Philopœmenis sententiam exspectabat. Prætor is tum erat, & omnes eo tempore & prudentia & auctoritate anteibat. Is præfatus, *bene comparatum, apud Ætolos (o) esse, ne Prætor quum de bello consuluisset, ipse sententiam diceret; statuere quamprimum ipsos quid vellent, jussit. Prætorem decreta eorum cum fide & cura exsecuturum: annixurumque ut, quantum in consilio humano positum esset, nec pacis eos pœniteret, nec belli.* Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum habuit, quam si aperte suadendo cupiditatem res gerendi ostendisset. Itaque ingenti consensu bellum decretum est: tempus & ratio administrandi ejus libera prætori permissa sunt. Philopœmen præterquam quod ita Quintio placeret, & ipse existimabat classem Romanam exspectandam, quæ à mari Gythium tueri posset: sed metuens, ne dilationem res non pateretur, & non Gythium solum, sed præsidium quoque missum ad tuendam urbem amitteretur; naves Achæorum deduxit.

Nabis Gythium oppugnat.

Achæi concilium edicunt.

Philopœmenis sententia.

Movet Achæos ad bellum contra Nabin.

CAP. XXVI. Comparaverat & tyrannus modicam classem, ad prohibenda, si qua obsessis mari summitterentur, præsidia, tres tectas naves, & lembos pristeisque; tradita vetere classe ex fœdere Romanis. Harum ut novarum tum navium agilitatem experiretur, simul omnia (*p*) satis apta ad certamen essent, profectos in altum, quotidie remigem militemque simulacris navalis pugnæ exercebat; in eo ratus verti spem obsidionis, si præsidia maritima interclusisset. Prætor Achæorum, sicut terrestrium certaminum arte quemvis clarorum imperatorum vel usu vel ingenio æquabat, ita rudis in re navali erat: Arcas, mediterraneus homo, externorum etiam omnium, nisi quod in Creta præfectus auxiliorum militaverat, ignarus. Navis erat quadriremis vetus, capta annis octoginta ante: quum Crateri uxorem Nicæam (*q*, ab Naupacto Corinthum veheret. Hujus fama motus (fuerat enim nobile in classe regia quondam navigium) deduci ab Ægio putrem jam admodum, & vetustate dilabentem jussit. Hac tum prætoria nave præcedente classem, quum in ea Patrensis Tiso præfectus classis veheretur, occurrerunt à Gythio Laconum naves: & primo statim incursu ad novam & firmam navem, vetus,

Nabis classem parat.

(*n*) al. tenendos. (*o*) al. *Achæos.* (*p*) al. Harum novarum navium agilitatem, ut experiretur, simul ut omnia. (*q*) al. Nicalam.

tus, quæ per ſeipſa omnibus compagibus aquam acciperet, divulſa eſt: captique omnes, qui in nave erant. Cetera claſſis, prætoria nave amiſſa, quantum quæque remis valuit, fugerunt. Ipſe Philopœmen in levi ſpeculatoria nave fuit: nec ante fugæ finem: quam Patras ventum ſit, fecit. Nihil ea res animum militaris viri, & multos experti caſus, imminuit: quin contra, ſi in re navali, cujus eſſet ignarus, offendiſſet; eo plus in ea, quorum uſu calleret, ſpei nactus, *breve id tyranno gaudium ſe effecturum affirmabat.*

Nabis Philopœmenem vincit claſſe.

CAP. XXVII. Nabis quum proſpera elatus re, tum ſpem etiam haud dubiam nactus, nihil jam à mari periculi fore, & terreſtres aditus claudere opportune poſitis præſidiis voluit. Tertia parte copiarum ab obſidione Gythii abducta, ad Pleias (*r*) poſuit caſtra. Imminet is locus & Leucis & Acris: (*s*) qua videbantur hoſtes exercitum admoturi. Quum ibi ſtativa eſſent, & pauci tabernacula haberent; multitudo alia caſas ex arundinibus textas fronde, quæ umbram modo præberet, texiſſent; priusquam in conſpectum hoſtium veniret Philopœmen, nec opinantem eum improviſo genere belli aggredi ſtatuit. Navigia parva in ſtationem occultam agri Argivi contraxit: in ea expeditos milites, cetratos pleroſque, cum fundis & jaculis, & alio levi genere armaturæ impoſuit. Inde littora legens, quum ad propinquum caſtris hoſtium promontorium veniſſet, egreſſus callibus notis, nocte Pleias pervenit: & ſopitis vigilibus, ut in nullo propinquo metu, ignem caſis ab omni parte caſtrorum injecit. Multi prius incendio abſumpti ſunt, quam hoſtium adventum ſentirent: & qui ſenſerant, nullam opem ferre potuerunt. Ferro flammaque omnia abſumpta: perpauci tamen ex tam ancipiti peſte ad Gythium in majora caſtra perfugerunt. Ita perculſis hoſtibus, Philopœmen protinus ad depopulandam Tripolim Laconici agri, qui proximus finem Megalopolitarum eſt, duxit: & magna vi pecorum hominumque inde abrepta, priusquam à Gythio tyrannus præſidium agris mitteret, diſceſſit. Idem Tegeam exercitu contracto, concilioque eodem & Achæis & ſociis indicto, in quo & Epirotarum & Acarnanum fuere principes, ſtatuit, quoniam ſatis & ſuorum à pudore maritimæ ignominiæ reſtituti animi, & hoſtium conterriti eſſent, ad Lacedæmonem ducere: eo modo uno ratus ab obſidione Gythii hoſtem abduci poſſe. Ad Carias primum in hoſtium terra poſuit caſtra. Eo ipſo die Gythium expugnatum eſt. Cujus rei ignarus Philopœmen, caſtra ad Barboſthenem (mons eſt decem millia paſſuum ab Lacedæmone) promovit. Et Nabis recepto Gythio, cum expedito exercitu inde profectus, quum præter Lacedæmonem raptim duxiſſet, Pyrrhi (quæ vocant) caſtra occupavit: quem peti locum ab Achæis, non dubitabat. Inde hoſtibus occurrit. Obtinebant autem longo agmine propter anguſtias viæ prope quinque millia paſſuum. Cogebatur agmen ab equitibus, & maxime à parte auxiliorum: quod exiſtimabat Philopœmen, tyrannum mercenariis militibus, quibus plurimum fideret, à tergo ſuos aggreſſurum. Duæ res ſimul inopinatæ perculerunt eum: una, præoccupatus, quem petebat, locus: altera, quod primo agmini occurriſſe hoſtem cernebat. Ubi quum per loca confragoſa iter eſſet, ſine levis armaturæ præſidio ſigna ferri non videbat poſſe.

Nabis terreſtres aditus ad Gythium ducentes claudit.

Philopœmen caſtra ad Plejas accendit.

Agros Laconicos populatur.

Nabis Gythium expugnat.

Et Philopœmeni occurrit.

CAP. XXVIII. Erat autem Philopœmen præcipuæ in ducendo agmine locisque capiendis ſolertiæ atque uſus: nec belli tantum temporibus, ſed etiam in pace, ad id maxime animum exercuerat. Ubi iter quopiam faceret, & ad difficilem tranſitu ſaltum veniſſet, contemplatus ab omni parte loci naturam, quum ſolus erat, ſecum ipſe agitabat animo: quum comites haberet, ab iis quærebat, *ſi hoſtis eo loco apparuiſſet: quid ſi à fronte, quid ſi ab latere hoc, aut illo, quid ſi à tergo adoriretur, capiendum conſilii foret? poſſe inſtructos recta acie, poſſe inconditum agmen, & tantummodo aptum viæ, occurrere. Quem locum ipſe capturus eſſet, cogitando aut quærendo exſequebatur; aut quot armatis, aut quo genere armorum (plurimum enim intereſſe) uſurus, quo impedimenta, quo ſarcinas, quo turbam inermem rejiceret. Quanto ea, aut quali præſidio cuſtodiret: & utrum pergere qua cepiſſet ire via, an ea qua veniſſet, repetere melius eſſet. Caſtris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci, qua opportuna aquatio, qua pabuli lignorumque copia eſſet: qua poſtero die caſtra moventi tutum maxime iter; quæ forma agminis foret.* His curis cogitationibuſque ita ab ineunte ætate animum agitaverat, ut nulla ei nova in tali re cogitatio eſſet. Et tum omnium primum agmen conſtituit: dein Cretenſes auxiliares, & quos Tarentinos vocabant, equites, binos ſecum trahentes equos, ad prima ſigna miſit: & juſſis equitibus ſubſequi, ſuper torrentem, unde aquari poſſent, rupem occupavit. Eo impedimenta omnia, & calonum turbam conjectam armatis circumdedit: & pro natura loci caſtra communivit. Tabernacula ſtatuere in aſpretis, & inæquabili ſolo difficile erat. Hoſtes quingentos paſſus aberant. Ex eodem rivo utrimque cum præſidio levis armaturæ aquati ſunt: & priuſquam, (qualia in propinquis caſtris ſolent) contraheretur certamen, nox intervenit. Poſtero die apparebat pugnandum pro aquatoribus circa rivum eſſe. Nocte in valle à conſpectu hoſtium averſa, quantam multitudinem locus occulere poterat, condidit cetratorum.

Philopœmenis ſolertia.

Qua ab ineunte ætate agitatus fuerat.

CAP. XXIX. Luce orta Cretenſium levis armatura & Tarentini equites ſuper torrentem prælium commiſerunt. Latemnaſtus (*t*) Cretenſis popularibus ſuis, equitibus Lycortas Megalopolitanus præerat. Cretenſes & hoſtium auxiliares, equitumque idem genus Tarentini, præſidio aquatoribus erant. Aliquamdiu dubium prælium fuit; ut eodem ex parte utraque hominum genere, & armis paribus. Procedente certamine, & numero vicere tyranni auxiliares: & quia ita præceptum à Philopœmene præfectis erat, *ut modico edito prælio in fugam inclinarent, hoſtemque ad inſidiarum locum pertraherent*; effuſe ſecuti fugientes per convallem,

Prælium inter Nabin & Philopœmenem.

(*r*) al. ad Boeas. al. ad Eliam. (*s*) al. Acriis. (*t*) al. Latomnaſtus. al. Letemnaſtus.

convallem, plerique & vulnerati & interfecti sunt, priusquam occultum hostem viderent. Cetrati ita, quantum latitudo vallis patiebatur, instructi sederant: ut facile per intervalla ordinum fugientes suos acciperent. Consurgunt deinde ipsi integri recentes, instructi: & in hostes inordinatos, effusos, labore etiam & vulneribus fessos, impetum faciunt. Nec dubia victoria fuit. Extemplo terga dedit tyranni miles: & haud paullo concitatiore cursu, quam secutus erat, fugiens, in castra est compulsus. Multi cæsi captique in ea fuga sunt. Et in castris quoque foret trepidatum, ni Philopœmen receptui cani jussisset; loca magis confragosa, & quacumque temere processisset, iniqua, quam hostem metuens. Inde & ex fortuna pugnæ, & ex ingenio ducis conjectans, in quo tum is pavore esset, unum de auxiliaribus specie transfugæ mittit ad eum, qui pro comperto afferet: *Achæos statuisse postero die ad Eurotam amnem, qui prope ipsis affluit mœnibus, procedere, ut intercluderent iter; ne aut tyrannus quum vellet, receptum ad urbem haberet; aut commeatus ab urbe in castra portarentur. Simul etiam tentaturus, si quorum animi solicitari ad defectionem à tyranno possent.* Non tam fidem dictis perfuga fecit, quam perculso metu relinquendi castra causam probabilem præbuit. Postero die Pythagoram cum auxiliaribus & equitatu stationem agere pro vallo jussit. Ipse tamquam in aciem cum robore exercitus egressus, signa ocyus ferri ad urbem jussit.

Nabis miles terga dat.

Nabis deserit castra.

CAP. XXX. Philopœmen posteaquam citatum agmen per angustam & proclivem viam duci raptim vidit, equitatum omnem, & Cretensium auxiliares in stationem hostium, quæ pro castris erat, emittit. Illi ubi hostes adesse, & à suis se desertos viderunt; primo in castra recipere se conati sunt: deinde posteaquam instructa acies tota Achæorum admovebatur, metu ne cum ipsis castris caperentur, sequi suorum agmen aliquantum prægressum insistunt. Extemplo cetrati Achæorum in castra impetum faciunt, & diripiunt: ceteri ad persequendos hostes ire pergunt. Erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hostili metu agmen expediri posset. Ut vero ad postremos prælium ortum est, clamorque terribilis à tergo paventium ad prima signa est perlatus; pro se quisque armis abjectis, in circumjectas itineri silvas diffugiunt, momentoque temporis strage armorum septa via est, maxime hastis; quæ pleræque adversæ cadentes, velut vallo objecto iter impediebant. Philopœmen, utcumque possent, instare & persequi auxiliaribus jussus (utique enim equitibus haud facilem futuram fugam) ipse gravius agmen via patentiore ad Eurotam amnem deduxit. Ibi castris sub occasum solis positis, levem armaturam, quam ad persequendum reliquerat hostem, opperiebatur. Qui ubi prima vigilia venerunt, nuntiantes, *tyrannum cum paucis ad urbem penetrasse, ceteram multitudinem inermem toto sparsam vagari saltu*, corpora curare eos jubet. Ipse ex cetera copia militum (qui, quia priores in castra venerant, refecti & cibo sumpto & modica quiete erant) delectos, nihil præter gladios secum ferentes, extemplo educit, & duarum portarum itineribus, quæ Phæras, (*u*) quæque Barbosthenem ferunt, eos instruxit; qua ex fuga recepturos sese hostes credebat. Nec eum opinio fefellit. Nam Lacedæmonii, quoad lucis superfuit quicquam, deviis callibus medio saltus se recipiebant. Primo vespere ut lumina in castris hostium conspexere, è regione eorum occultis semitis se tenuerunt: ubi prætergressi ea sunt, jam tutum rati, in patentes vias descenderunt. Ibi excepti ab insidente hoste passim ita multi cæsi captique sunt, ut vix quarta pars de toto exercitu evaserit. Philopœmen incluso tyranno in urbem, insequentes dies prope triginta vastandis agris Laconum absumpsit, debilitatisque ac prope fractis tyranni viribus, domum rediit, æquantibus eum gloria rerum Achæis imperatori Romano; & quod ad Laconicum bellum attineret, præferentibus etiam.

Philopœmen persequitur fugientem hostem.

Castra ejus diripit.

Et pergit persequi Nabin.

Quem assequitur & cædit.

Agros Laconum vastat.

Magna cum gloria.

CAP. XXXI. Dum inter Achæos & tyrannum bellum erat, legati Romanorum circumire sociorum urbes; soliciti, ne Ætoli partis alicujus animos ad Antiochum avertissent. Minimum operæ in Achæis adeundis consumpserunt; quos, quia Nabidi infesti erant, ad cætera quoque satis fidos censebant esse. Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Thessaliam iere: allocutique concilio frequenti Thessalos, Demetriadem iter flexere. Eo Magnetum concilium indictum est. Accuratior ibi habenda oratio fuit: quod pars principum alienati à Romanis, totique Antiochi & Ætolorum erant: quia, *quum reddi filium obsidem Philippo allatum esset, stipendiumque impositum remitti; inter cetera vana allatum erat, Demetriadem quoque ei reddituros Romanos esse.* Id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum, factionisque ejus quidam, omnia novari Ætolorum Antiochique adventu malebant. Adversus eos ita differendum erat, ne timorem vanum iis demendo, spes incisa Philippum abalienaret: in quo plus ad omnia momenti, quam in Magnetibus esset. Illa tantum commemorata, *quum totam Græciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis esse, tum eam civitatem præcipue. Ibi enim non præsidium modo Macedonum fuisse: sed regiam exædificatam; ut præsens semper in oculis habendus esset dominus. Ceterum nequicquam ea facta, si Ætoli Antiochum in Philippi regiam adducerent, & novus & incognitus pro vetere & experto habendus rex esset.* Magnetarchen summum magistratum vocant. Is tum Eurylochus erat. Ac potestate ea fretus, negavit dissimulandum sibi & Magnetibus esse, quæ fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. Id ne fieret, omnia & conanda & audenda Magnetibus esse. Et inter dicendi contentionem inconsultius evectus projecit, *tum quoque specie liberam Demetriadem esse. Revera omnia ad nutum Romanorum fieri.* Sub hanc vocem fremitus variantis multitudinis fuit, partim assentientium, partim indignantium, (*x*) dicere id ausum eum. Quintius quidem adeo exarsit ira, ut manus ad cœlum tendens, Deos testes ingrati ac perfidi animi Magnetum invocaret. Hac voce perterritis omnibus, Zeno ex principibus unus, magnæ tum ob elegan-

ter

Legati Romani in Græcia.

Alloquuntur Magnetes.

Eurylochi Magnetis imprudentia.

(*u*) al. Pharin. (*x*) al. partim assensum, partim indignationem.

ter actam vitam auctoritatis, tum quod semper Romanorum haud dubie partis fuerat, ab T. Quintio legatisque aliis flens petiit, *ne unius amentiam civitati assignarent, suo quemque periculo furere. Magnetes, non libertatem modo, sed omnia, quæ hominibus sancta curaque sint, T. Quintio & Populo Romano debere. Nihil quemquam à Diis immortalibus precari posse, quod non Magnetes ab illis haberent, & in corpora sua citius per furorem sævituros, quam ut Romanam amicitiam violarent.* Hujus orationem subsecutæ multitudinis preces sunt.

CAP. XXXII. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protinus in Ætoliam profugit. Jam enim, & id magis indies, Ætoli defectionem nudabant: eoque ipso forte tempore Thoas princeps gentis, quem miserant ad Antiochum, redierat, indeque Menippum secum adduxerat, regis legatum. Qui priusquam concilium iis daretur, impleverant omnium aures, *terrestres navalesque copias* commemorando; *ingentem vim peditum equitumque venire: ex India elephantos: ad omnia* (quo maxime moveri credebant multitudinis animos) *tantum advehi auri, ut ipsos emere Romanos possit.* Apparebat, quid ea oratio in concilio motura esset. Nam & venisse eos, & quæ agerent, omnia Romanis legatis deferebantur: & quamquam prope abscissa res erat, tamen non abs re esse Quintio visum est, sociorum aliquos legatos interesse ei concilio, qui admonerent Romanæ societatis Ætolos, qui vocem liberam mittere adversus regis legatum auderent. Athenienses maxime in eam rem idonei visi sunt, & propter civitatis dignitatem, & vetustam societatem cum Ætolis. Ab iis Quintius petiit, *ut legatos ad Panætolicum concilium mitterent.* Thoas primus in eo concilio renuntiavit legationem. Menippus post eum intromissus, *optimum fuisse omnibus, qui Græciam Asiamque incolerent*, ait, *integris rebus Philippi potuisse intervenire Antiochum: sua quemque habiturum fuisse, neque omnia sub nutum ditionemque Romanam perventura. Nunc quoque*, inquit, *Si modo vos quæ inchoastis, consilia constanter perducitis ad exitum, poterit, Diis juvantibus, & Ætolis sociis, Antiochus quamvis inclinatas Græciæ res restituere in pristinam dignitatem. Ea autem in libertate posita est, quæ suis stat viribus, non ex alieno arbitrio pendet.* Athenienses, quibus primis post regiam legationem dicendi quæ vellent, potestas facta est; mentione omni regis prætermissa, Romanæ societatis Ætolos, meritorumque in universam Græciam T. Quintii admonuerunt, *Ne temere eam celeritate nimia consiliorum everterent. Consilia callida & audacia prima specie læta, tractatu dura, eventu tristia esse. Legatos Romanos, & in iis T. Quintium, haud procul inde abesse. Dum integra omnia essent, verbis potius de iis, quæ ambigerentur, disceptarent, quam Asiam Europamque ad funestum armarent bellum.*

Ætoli defectionem parant.

Panætolicum concilium.

CAP. XXXIII. Multitudo avida novandi res, Antiochi tota erat: & ne admittendos quidem in concilium Romanos censebant. Principum maxime seniores auctoritate obtinuere, *ut daretur iis concilium.* Hoc decretum Athenienses quum retulissent, eundum in Ætoliam Quintio visum est. *Aut enim moturum aliquid, aut omnes homines testes fore, penes Ætolos belli culpam esse: Romanos justa ac prope necessaria sumpturos arma.* Postea quam ventum est eo, Quintius in concilio orsus à principio societatis Ætolorum cum Romanis, & quoties ab iis fides mota fœderis esset; pauca de jure civitatum, de quibus ambigeretur, disseruit. *Si quid tamen æqui se habere arbitrarentur, quanto esse satius Romam mittere legatos; seu disceptare, seu rogare Senatum mallent; quam Populum Romanum cum Antiocho Lanistis Ætolis,* (y) *non sine motu magno generis humani & pernicie Græciæ dimicare? nec ullos prius cladem ejus belli sensuros, quam qui movissent.* Hæc nequicquam, velut vaticinatus Romanus; Thoas deinde ceterique factionis ejusdem cum assensu omnium auditi, pervicerunt. *Ut ne dilato quidem concilio, & absentibus Romanis, decretum fieret, quo arcesseretur Antiochus ad liberandam Græciam, disceptatumque* (z) *inter Ætolos & Romanos.* Huic tam superbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus Prætor eorum. Nam quum id ipsum decretum posceret eum Quintius, non veritus majestatem viri; *aliud in præsentia, quod magis instaret, prævertendum sibi esse*, dixit: *decretum responsumque brevi in Italia, castris super ripam Tiberis positis, daturum.* Tantus furor illo tempore gentem Ætolorum, tantusque magistratus eorum cepit.

Legati Romani in Ætoliam eunt.

Ætoli Antiochum vocandum decernunt.

CAP. XXXIV. Quintius legatique Corinthum redierunt. Inde, ut quæque (a) de Antiocho, nihil per se ipsi moti (b) & sedentes exspectare adventum viderentur regis. Concilium quidem universæ gentis post dimissos Romanos non habuerunt, per apocletos autem (ita vocant sanctius concilium: ex delectis constat viris) id agitabant, *quonam modo res in Græcia novarentur.* Inter omnes constabat, *in civitatibus principes, optimum quemque, Romanæ societatis esse, & præsenti statu gaudere. Multitudinem, & quorum res non ex sententia ipsorum essent, omnia novari velle.* Ætoli consilium uno die spei quoque non audacis modo, sed etiam impudentis ceperunt; Demetriadem, Chalcidem, & Lacedæmonem occupandi. Singuli in singulas missi sunt principes: Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedæmonem, Diocles Demetriadem. Hunc exul Eurylochus, de cujus fuga causaque fugæ ante dictum est, quia reditus in patriam nulla spes alia erat: adjuvit. Literis Eurylochi admoniti propinqui, amicique & qui ejusdem factionis erant, liberos & conjugem ejus cum sordida veste, tenentes velamenta supplicum, concionem frequentem adire jubent; singulos universosque obtestantes, *ne insontem, indemnatum consenescere in exilio finerent.* Et simplices homines misericordia, & improbos seditiososque immiscendi res tumultu Ætolico spes movit: pro se quisque revocari jubebant. His præparatis, Diocles cum omni equitatu (& erat tunc præfectus equitum) specie reducentis exulem hospitem profectus, die ac nocte ingens iter emensus, quum

Ætolorum consilia.

Eurylochus revocatur.

(y) al. *admistis Ætolis.* (z) al. *disceptandumque.* (a) al. ut quemque. al. ut quoque. al. ut quieti. (b) al. moturi.

quum millia sex ab urbe abesset; luce prima tribus electis turmis, cetera multitudine equitum subsequi jussa, praecessit. Posteaquam portae appropinquabat, desilire omnes ex equis jussit, & loris ducere equos; itineris maxime modo, solutis ordinibus: ut comitatus magis praefecti videretur, quam praesidium. Ibi una ex turmis ad portam relicta, ne excludi subsequens equitatus posset, media urbe, ac per forum, manu Eurylochum tenens, multis occurrentibus gratulantibusque, domum deduxit. Mox equitum plena urbs erat, & loca opportuna occupabantur, tum in domos missi, qui principes adversae factionis interficerent.

Ætoli Demetriadem occupant.

CAP. XXXV. Ita Demetrias Ætolorum facta est: Lacedaemone non urbi vis afferenda, sed tyrannus dolo capiendus erat: quem spoliatum maritimis oppidis à Romanis, tunc intra moenia etiam Lacedaemonis ab Achaeis compulsum, qui occupasset occidere, eum totius gratiam rei apud Lacedaemonios laturum. Causam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, *ut auxilia sibi, quum illis auctoribus rebellasset, mitterentur.* Mille pedites Alexameno dati sunt, & triginta delecti ex juventute equites. Iis à Praetore Damocrito in concilio arcano gentis, de quo ante dictum est, denuntiatum, *ne se ad bellum Achaicum, aut rem ullam, quam sua quisque opinione praecipere posset, crederent missos esse. Quicquid Alexamenum res monuisset subiti consilii capere; ad id quamvis inopinatum, temerarium, audax, obedienter exsequendum parati essent, ac pro eo acciperent, tamquam ad id unum agendum missos ab domo se scirent.* Cum his ita praeparatis Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniens extemplo spei implevit. *Antiochum jam in Europam transisse, mox in Graecia fore; terras, maria, armis, viris completurum. Non cum Philippo rem esse credituros Romanos. Numerum iniri peditum equitumque ac navium non posse: elephantorum aciem conspectu ipso debellaturam. Ætolos toto suo exercitu paratos esse venire Lacedaemonem, quum res poscat: sed frequentes armatos ostendere advenienti regi voluisse. Nabidi quoque & ipsi faciendum esse, ut quas haberet copias, non sineret subtectis marcescere otio: sed educere & in armis decurrere cogeret, simul animos acueret, & corpora exerceret. Consuetudine leviorem laborem fore: & comitate ac benignitate ducis etiam non injucundum fieri posse.* Educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotam amnem cepere. Satellites tyranni media fere in acie consistebant. Tyrannus cum tribus summum equitibus, inter quos plerumque Alexamenus erat, ante signa vectabatur, cornua extrema invisens; in dextro cornu Ætoli erant, & qui ante auxiliares tyranni fuerant, & qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat sibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, monendique eum, quae in rem esse videbantur; nunc in dextrum cornu ad suos adequitandi; mox inde, velut imperato quod res poposcisset, recipiendi se ad tyrannum. Sed quem diem patrando facinori statuerat, eo paullisper cum tyranno vectatus, quum ad suos concessisset tum equitibus ab domo secum missis, *Agenda, inquit, res est, juvenes, audendaque, quam me duce impigre exsequi jussi estis. Parate animos, dextrasque, ne quis in eo, quod me viderit facientem, cesset. Qui cunctatus fuerit, & suum consilium meo interponet, sciat sibi reditum ad penates non esse.* Horror cunctos cepit: & meminerant, cum quibus mandatis exissent. Tyrannus ab laevo cornu veniebat. Ponere hastas equites Alexamenus jubet, & se intueri. Colligit & ipse animum confusum tantae cogitatione rei. Posteaquam appropinquabat, impetum facit: & transfixo equo, tyrannum deturbat. Jacentem equites confodiunt. Multis frustra in loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus vulnera pervenerunt: & priusquam à media acie succurreretur, expiravit.

Lacedaemonem mittunt copias.

Alexameni ad Nabin oratio.

Nabis occiditur.

CAP. XXXVI. Alexamenus cum omnibus Ætolis citato gradu ad regiam occupandam pergit. Corporis custodes, quum res in oculis gereretur, pavor primo cepit: deinde, posteaquam abire Ætolorum agmen videre, concurrunt ad relictum tyranni corpus: & spectatorum turba ex custodibus vitae, mortisque ultoribus, facta. Nec movisset se quisquam, si extemplo positis armis vocata in concionem multitudo fuisset, & oratio habita tempori conveniens; frequentibus inde retentis in armis Ætolis, sine injuria cujusquam: sed ut oportuit in consilio fraude cepto, omnia in maturandam perniciem eorum, qui fecerant, sunt acta. Dux regia inclusus, diem ac noctem in scrutandis thesauris tyranni consumpsit: Ætoli velut capta urbe, quam liberasse videri volebant, in praedam versi. Simul indignitas rei, simul contemptus, animos Lacedaemoniis ad coëundum fecit. Alii dicere, *exturbandos Ætolos, & libertatem, quum restitui videretur, interceptam repetendam.* Alii, *ut caput agendae rei esset, regii generis aliquem in speciem assumendum.* Laconicus ejus stirpis erat puer admodum, educatus cum liberis tyranni. Eum in equum imponunt, & armis arreptis Ætolos vagos per urbem caedunt. Tum regiam invadunt. Ibi Alexamenum cum paucis resistentem obtruncant. Ætoli circa Chalcioecon (Minervae est templum aereum) congregati caeduntur. Pauci armis abjectis, pars Tegeam, pars Megalopolin perfugiunt. Ibi comprehensi à magistratibus, sub corona venierunt.

Alexameni imprudentia.

Lacedaemonii Ætolos caedunt.

CAP. XXXVII. Philopoemen, audita caede tyranni, profectus Lacedaemonem, quum omnia turbata metu invenisset; evocatis principibus, & oratione habita, qualis habenda ab Alexameno fuerat, societati Achaeorum Lacedaemonios adjunxit: eo etiam facilius, quod ad idem forte tempus A. Atilius cum quatuor & viginti quinqueremibus ad Gythium accessit. Iisdem diebus circa Chalcidem Thoas per Euthymidam principem pulsum, opibus eorum qui Romanae societatis erant, post T. Quintii legatorumque adventum, & Herodotum Cianum mercatorem, sed potentem Chalcide propter divitias, praeparatis ad proditionem iis, qui Euthymidae factionis erant; nequaquam eandem fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat

Philopoemen Lacedaemones Achaeis jungit.

Thoas Ætolus frustra Chalcidem tentat.

rat locum) Thebas primum, hinc Salganea processit. Herodotus ad Thronium, inde haud procul in Maliaco sinu duo millia peditum, & Thoas ducentos equites, onerarias leves ad triginta habebat. Eas cum sexcentis peditibus Herodotus trajicere in insulam Atalantam jussus: ut inde, quum pedestres copias appropinquare jam Aulidi atque Euripo sensisset, Chalcidem trajiceret. Ipse ceteras copias, nocturnis maxime itineribus, quanta poterat celeritate, Chalcidem ducebat.

Chalcidensium consilia.

CAP. XXXVIII. Mictio & Xenoclides, penes quos tum summa rerum, pulso Euthymida, Chalcide erat, seu ipsi per se suspicati, seu indicata re; primo pavidi, nihil usquam spei, nisi in fuga ponebant. Deinde postea quam resedit terror, & prodi & deseri non patriam modo, sed etiam Romanorum societatem cernebant, consilio tali animum adjecerunt. Sacrum anniversarium eo forte tempore Eretriæ Amarynthidis Dianæ erat: quod non popularium modo, sed Carystiorum etiam cœtu celebratur. Eo miserunt qui orarent Eretrienses Carystiosque, *ut & suarum fortunarum in eadem insula geniti misererentur, & Romanam societatem respicerent. Ne sinerent Ætolorum Chalcidem fieri. Eubœam habituros, si Chalcidem habuissent. Graves fuisse Macedonas dominos, multo minus tolerabiles futuros Ætolos.* Romanorum maxime respectus civitates movit; & virtutem nuper in bello, & in victoria justitiam benignitatemque expertas. Itaque quod roboris in juventute erat, utraque civitas armavit misitque. His tuenda mœnia Chalcidis oppidani quum tradidissent, ipsi omnibus copiis transgressi Eurypum, ad Salganea posuerunt castra. Inde caduceator primum; deinde legati ad Ætolos missi percunctatum, *quo suo dicto factove socii atque amici ad se oppugnandos venirent?* Respondit Thoas dux Ætolorum, *non ad oppugnandos, sed ad liberandos ab Romanis venire sese. Splendidiore nunc eos catena, & multo graviore vinctos esse, quam quum præsidium Macedonum in arce habuissent. Se vero negare Chalcidenses aut servire ulli, aut præsidio cujusquam egere.* Ita digressi ex colloquio legati ad suos. Thoas & Ætoli, ut qui spem omnem in eo, ut improviso opprimerent, habuissent; ad justum bellum oppugnationemque urbis mari ac terra munitæ haudquaquam pares; domum rediere. Euthymidas, posteaquam castra popularium ad Salganea esse, profectosque Ætolos audivit; & ipse à Thebis Athenas rediit. Et Herodotus quum per aliquot dies intentus ab Atalanta signum nequicquam exspectasset, missa speculatoria nave, ut quid moræ esset, sciret: posteaquam rem omissam à sociis vidit, Thronium unde venerat, repetit.

Quintius frustra Magnetes tentat.

CAP. XXXIX. Quintius quoque his auditis, ab Corintho veniens navibus, in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit. Placuit, quingentos milites præsidii causa relinqui Chalcide, ab Eumene rege: ipsum Athenas ire. Quintius, quo profectus erat, Demetriadem contendit; ratus Chalcidem liberatam, momenti aliquid apud Magnetes ad repetendam societatem Romanam facturam. Et ut præsidii aliquid esset suæ partis hominibus, Eunomo Prætori Thessalorum scripsit, *ut armaret juventutem*, & Villium ad Demetriadem præmisit ad tentandos animos: non aliter, nisi pars aliqua inclinaret ad respectum pristinæ societatis, rem aggressurus. Villius quinqueremi nave ad hostium portus est invectus. Eo multitudo Magnetum omnis quum se effudisset, quæsivit Villius, *utrum ad amicos, an ad hostes sese venisse mallent?* Respondit Magnetarches Eurylochus, *ad amicos venisse eum: sed abstineret portu, & sineret Magnetes in concordia & libertate esse, nec per colloquii speciem multitudinem solicitaret.* Altercatio inde, non sermo fuit: quum Romanus, *ut ingratos increparet Magnetes*, imminentesque *prædiceret clades:* multitudo obstreperet, nunc Senatum, nunc Quintium accusando. Ita irrito incepto Villius ad Quintium sese recepit. At Quintius, nuntio ad Prætorem misso, ut reduceret domum copias, ipse navibus Corinthum rediit.

CAP. XL. Abstulerunt me velut de spatio, Græciæ res immistæ Romanis: non quia ipsas operæ pretium esset perscribere; sed quia causæ fuerunt cum Antiocho belli. Consulibus designatis (inde namque diverteram) L. Quintius, & Cn. Domitius Consules; in provincias profecti sunt: Quintius in Ligures, Domitius adversus Boios. Boii quieverunt: atque etiam senatus eorum cum liberis, & præfecti cum equitatu (summa omnium mille & quingenti) Consuli dediderunt sese. Ab altero Consule ager Ligurum late est vastatus, castellaque aliquot capta: unde non præda modo omnis generis cum captivis parta, sed recepti quoque aliquot cives sociique, qui in hostium potestate fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta est Senatusconsulto plebeique scito. Tria millia & septingenti pedites ierunt, trecenti equites. Triumviri deduxerunt eos, Q. Nævius, M. Minucius, M. Furius Crassipes. Quinadena jugera agri data in singulos pedites sunt: duplex equitibus. Bruttiorum proxime fuerat ager: Bruttii ceperant de Græcis. Romæ per idem tempus duo maximi fuerunt terrores; diutinus alter, sed segnior. Terra dies duodequadraginta movit. Per totidem dies feriæ in solicitudine ac metu fuere. In triduum ejus rei causa supplicatio habita est. Ille non pavor vanus, sed vera multorum clades fuit. Incendio à foro Boario orto, diem noctemque ædificia in Tiberim versa arsere, tabernæque omnes cum magni pretii mercibus conflagraverunt.

Boii sese Domitio dedunt.

Ligurum ager vastatus.

Vibo colonia.

Romæ terræmotus.

Supplicatio.

Incendium Romæ.

CAP. XLI. Jam fere in exitu annus erat: & in dies magis fama de Antiochi bello, & cura Patribus crescebat. Itaque de provinciis magistratuum designatorum, quo intentiores essent omnes, agitari ceptum est. Decrevere, *ut Consulibus Italia, & quo Senatus censuisset,* (jam esse bellum adversus Antiochum regem omnes sciebant) *provinciæ essent. Cujus ea sors esset, quatuor millia peditum civium Romanorum, & trecenti equites, sex millia sociûm Latini nominis, cum quadringentis equitibus sunt decreta.* Eorum

Apparatus ad bellum.

Provinciæ & exercitus ordinantur.

rum delectum habere L. Quintius Consul jussus: ne quid moraretur, quo minus Consul, novus quo Senatus censuisset, extemplo proficisci posset. Item de provinciis prætorum decretum est: prima ut sors duæ, urbanaque, & inter cives ac peregrinos jurisdictio esset: secunda Bruttii: tertia classis, ut navigaret, quo Senatus censuisset: quarta Sicilia: quinta Sardinia: sexta Hispania ulterior. Imperatum præterea L. Quintio Consuli est, *ut duas legiones civium Romanorum novas conscriberet: & sociûm ac Latini nominis viginti millia peditum, & octingentos equites.* Eum exercitum prætori, cui Bruttii provincia evenisset, decreverunt. Ædes duæ Jovi eo anno in Capitolio dedicatæ sunt. Voverat L. Furius Purpurio prætor Gallico bello unam, alteram Consul. Dedicavit Q. Marcius Ralla duumvir. Judicia in fœneratores eo anno multa severe sunt facta; accusantibus privatos ædilibus curulibus, M. Tuccio, & P. Junio Bruto. De mulcta damnatorum quadrigæ inauratæ in Capitolio positæ in cella Jovis supra fastigium ædiculæ, & duodecim clypea inaurata, & iidem porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecerunt.

Ædes duæ Jovi dedicatæ.

Fœneratores mulctati.

CAP. XLII. Intentis in apparatum novi belli Romanis, ne ab Antiocho quidem cessabatur. Tres eum civitates tenebant, Smyrna, & Alexandria Troas, & Lampsacus: quas neque vi expugnare ad eam diem poterat, neque conditionibus in amicitiam perlicere: neque à tergo relinquere trajiciens ipse in Europam volebat. Tenuit eum & de Annibale deliberatio. Et primo naves apertæ, quas cum eo missurus in Africam fuerat, moratæ sunt. Deinde an omnino mittendus esset, consultatio mota est; maxime à Thoante Ætolo, qui omnibus in Græcia tumultu completis, *Demetriadem afferebat in potestate esse:* & quibus mendaciis de rege, multiplicando verbis copias ejus, erexerat multorum in Græcia animos: iisdem & regis spem inflabat: *omnium votis eum arcessi. Concursum ad littora futurum, unde classem regiam prospexissent.* Hic idem ausus de Annibale est movere sententiam prope jam certam regis. Nam *neque dimittendam partem navium à classe regia* censebat, *neque, si mittendæ naves forent, minus quempiam ei classi, quam Annibalem præficiendum. Exulem illum & Pœnum esse, cui mille indies nova consilia, vel fortuna sua, vel ingenium possit facere. Et ipsam eam gloriam belli, qua velut dote Annibal concilietur, nimiam in præfecto regio esse. Regem conspici; regem unum ducem, unum imperatorem videri debere. Si classem, si exercitum amittat Annibal, idem damni fore, ac si per alium ducem amittantur. Si quid prospere eveniat, Annibalis eam, non Antiochi gloriam fore. Si vero universo bello vincendi Romanos fortuna detur; quam spem esse, sub rege victurum Annibalem uni subjectum, qui patriam prope non tulerit? non ita se à juventa eum gessisse, spe animoque complexum orbis terrarum imperium, ut in senectute dominum laturus videatur. Nihil opus esse regi Annibale duce: comite & consiliario eodem ad bellum uti posse. Modicum fructum ex ingenio tali, neque gravem, neque inutilem fore. Si summa petantur, & dantem, & accipientem prægravatura.*

Antiochi consilia.

Thoantis consilium de Annibale.

CAP. XLIII. Nulla ingenia tam prona ad invidiam sunt, quam eorum, qui genus ac fortunam suam animis non æquant, quia virtutem & bonum alienum oderunt. Extemplo consilium mittendi Annibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abjectum est. Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad Ætolos elatus, non ultra differre profectionem in Græciam constituit. Priusquam solveret naves, Ilium à mari ascendit, ut Minervæ sacrificaret. Inde ad classem regressus proficiscitur quadraginta tectis navibus, apertis sexaginta: & ducentæ onerariæ cum omnis generis commeatu, bellicoque alio apparatu sequebantur. Imbrum primo insulam tenuit, inde Scyathum trajecit. Ibi collectis in alto quæ dissipatæ erant navibus, ad Pteleum primum continentis venit. Ibi Eurylochus ei Magnetarches, principesque Magnetum ab Demetriade occurrerunt. Quorum frequentia lætus, die postero in urbis portum navibus est invectus. Copias haud procul inde exposuit. Decem millia peditum fuere, & quingenti equites, sex elephanti; vix ad Græciam nudam occupandam satis copiarum, nedum ad sustinendum Romanum bellum. Ætoli, posteaquam Demetriadem venisse Antiochum allatum est, concilio indicto, decretum, quo arcesserent eum, fecerunt. Jam præfectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos sciebat, Phaleram in sinum Maliacum processerat. Inde decreto accepto, Lamiam venit; exceptus ingenti favore multitudinis, cum plausibus clamoribusque, & quibus aliis lætitia effusa vulgi significatur.

Antiochus in Europam trajicit.

Antiochi copiæ.

Ætolorum decretum de arcessendo Antiocho.

CAP. XLIV. In concilium ut ventum est, ægre à Phænea prætore principibusque introductus, inde facto silentio, rex dicere orsus. Prima ejus oratio fuit excusantis, *quod tanto minoribus spe atque opinione omnium copiis venisset. Id suæ impensæ erga eos voluntatis maximum debere indicium esse, quod nec paratus satis ulla re, & tempore ad navigandum immaturo, vocantibus legatis eorum, haud gravate obsecutus esset, credidissetque, quum se vidissent Ætoli, omnia vel in se uno posita præsidia existimaturos esse. Ceterum eorum quoque se, quorum exspectatio destituta in præsentia videatur, spem abunde expleturum. Nam simul primum anni tempus navigabile præbuisset mare, omnem se Græciam armis, viris, equis; omnem oram maritimam classibus completurum. Nec impensæ, nec labori, nec periculo parsurum; donec depulso cervicibus eorum imperio Romano, liberam vere Græciam, atque in ea principes Ætolos fecisset. Cum exercitibus commeatibus quoque omnis generis ex Asia venturos. In præsentia curæ esse Ætolis debere, ut copia frumenti suis, & annona tolerabilis rerum aliarum suppeditetur.*

Antiochi oratio in Concilio Ætolorum.

CAP. XLV. In hanc sententiam rex, cum magno omnium assensu locutus, discessit. Post discessum regis, inter duos principes Ætolorum, Phæneam & Thoantem, contentio fuit. Phæneas, reconciliatore pacis, & disceptatore de iis, quæ in controversia cum Populo Romano

Ætolorum varia & contentiosa consilia.

mano essent, utendum potius Antiocho censebat, quam duce belli. *Adventum ejus & majestatem ad verecundiam faciendam Romanis vim majorem habituram, quam arma. Multa homines, ne bellarent, voluntate remittere, quæ bello & armis cogi non possint.* Thoas negare, *paci studere Phæneam: sed discutere apparatum belli velle, ut tædio & impetus relanguescat regis, & Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim æqui ab Romanis impetrari posse, toties legationibus missis Romam, toties cum ipso Quintio disceptando, satis expertum esse: nec nisi abscissa omni spe, auxilium Antiochi imploraturos fuisse. Quo celerius spe omnium oblato, non esse elanguescendum; sed orandum potius regem, ut quoniam, quod maximum fuerit, ipse vindex Græciæ venerit, copias quoque terrestres navalesque arcessat. Armatum regem aliquid impetraturum, inermem non pro Ætolis modo, sed ne pro se quidem ipso, momenti ullius futurum apud Romanos.* Hæc vicit sententia, imperatoremque regem appellandum censuerunt: & triginta principes, cum quibus, si qua vellet consultaret, delegerunt. Ita dimisso concilio multitudo omnis in suas civitates dilapsa est.

Antiochus imperator appellatur.

CAP. XLVI. Rex postero die cum apocletis eorum, unde bellum ordiretur, consultabat. *Optimum visum est, Chalcidem, frustra nuper ab Ætolis tentatam, primum aggredi: & celeritate in eam rem magis, quam magno conatu & apparatu opus esse.* Itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade secuti erant, profectus per Phocidem est. Et alio itinere principes Ætoli, juniorum paucis evocatis, ad Chæroniam occurrerunt: & decem constratis navibus secuti sunt. Rex ad Salganea castris positis, navibus ipse cum principibus Ætolorum Euripum trajecit, & quum haud procul portu egressus esset, magistratus quoque Chalcidensium & principes ante portam processerunt. Pauci utrimque ad colloquium congressi sunt. Ætoli magnopere suadere, *ut salva Romanorum amicitia, regem quoque assumerent socium atque amicum. Neque enim eum inferendi belli, sed liberandæ Græciæ causa in Europam trajecisse; liberandæ vero re, non verbis & simulatione, quod fecissent Romani. Nihil autem utilius Græciæ civitatibus esse, quam utramque complecti amicitiam. Ita enim ab utriusque injuria tutam alterius semper præsidio & fiducia fore. Nam si non recepissent regem, viderent quid patiendum iis extemplo foret: quum Romanorum procul auxilium, hostis Antiochus, cui resistere viribus suis non possent, ante portas esset.* Ad hæc Mictio: unus ex principibus, *mirari se*, dixit, *ad quos liberandos Antiochus, relicto regno suo, in Europam trajecisset. Nullam enim civitatem se in Græcia nosse, quæ aut præsidium habeat, aut stipendium Romanis pendat: aut fœdere iniquo alligata, quas nolit, leges patiatur. Itaque Chalcidenses neque vindice libertatis ullo indigere, quum liberi sint, neque præsidio, quum pacem ejusdem Populi Romani beneficio & libertatem habeant. Amicitiam regis non aspernari, neque ipsorum Ætolorum. Id primum eos pro amicis facturos, si insula excedant, atque abeant. Nam ipsis certum esse, non modo non recipere mœnibus, sed ne societatem quidem ullam pacisci, nisi ex auctoritate Romanorum.*

Consilia Antiochi de bello.

Colloquium Ætolorum cum Chalcidensibus.

CAP. XLVII. Hæc renuntiata regi ad naves, ubi restiterat, quum essent; in præsentia (neque enim iis venerat copiis, ut vi agere quicquam posset) reverti Demetriadem placuit. Ibi, quoniam primum inane ceptum evasisset, consultare cum Ætolis rex, quid deinde fieret. Placuit, Achæos & Amynandrum, regem Athamanum, tentare. Bœotorum gentem aversam ab Romanis jam inde à Brachyllæ morte, & quæ secuta eam fuerant, censebant. Achæorum Philopœmenem principem, æmulatione gloriæ in bello Laconum, infestum invisumque esse Quintio credebant. Amynander uxorem Apamiam, filiam Alexandri cujusdam Megalopolitani habebat: qui se oriundum à Magno Alexandro ferens, filiis duobus Philippum atque Alexandrum, & filiæ Apamiam nomina imposuerat: quam regiis inclytam nuptiis, major ex fratribus Philippus secutus in Athamaniam fuerat. Hunc forte ingenio vanum, Ætoli & Antiochus impulerant in spem, *quod is vere regum stirpis esset, regni Macedoniæ, si Amynandrum Athamanesque Antiocho conjunxisset.* Et ea vanitas promissorum, non apud Philippum modo, sed etiam apud Amynandrum, valuit.

Ætolorum consilia de tentandis Romanorum sociis.

CAP. XLVIII. In Achaia legatis Antiochi Ætolorumque, coram T. Quintio Ægii datum est concilium. Antiochi legatus, prior, quam Ætoli, est auditus. Is, ut plerique, quos opes regiæ alunt, vaniloquus, maria terrasque inani sonitu verborum complevit. *Equitum innumerabilem vim trajici Hellesponto in Europam: partim loricatos, quos cataphractos vocant: partim sagittis ex equo utentes, & à quo nihil satis tecti sit, aversos refugiente equo certius figentes.* His *equestribus copiis (quamquam vel totius Europæ exercitus in unum coacti obrui possent) adjicebat multiplices copias peditum. Et nominibus quoque gentium vix fando auditis terrebat: Dahas, Medos, Elimæosque & Cadusios appellans. Navalium vero copiarum, quas nulli portus capere in Græcia possent, dextrum cornu Sidonios & Tyrios, sinistrum Aradios: & ex Pamphylia Sidetas tenere; Quas gentes nullæ unquam nec arte, nec virtute navali æquassent. Jam pecuniam, jam alios belli apparatus referre supervacaneum esse. Scire ipsos, abundasse semper auro regna Asiæ. Itaque non cum Philippo, nec Annibale rem futuram Romanis; principe altero civitatis, altero Macedoniæ tantum regni finibus incluso; sed cum magno Asiæ totius partisque Europæ rege. Eum tamen, quamquam ab ultimis orientis terminis ad liberandam Græciam veniat, nihil postulare ab Achæis, in quo fides eorum adversus Romanos priores socios atque amicos lædatur. Non enim, ut secum adversus eos arma capiant, sed ut neutri parti sese conjungant, petere. Pacem utrique parti, quod medios deceat amicos, optent: bello se non interponant.* Idem ferme & Ætolorum legatus Archidamus petiit, *ut quæ facillima & tutissi-*

Legati Antiochi & Ætolorum ad Achæos.

Antiochi promissa.

Ætolorum insolentia.

tutissima esset, quietem præstarent, spectatoresque belli, fortunarum alienarum eventum sine ullo discrimine rerum suarum opperirentur. Provectus deinde est intemperantia linguæ in maledicta, nunc communiter Romanorum, nunc proprie ipsius Quintii, *ingratos* appellans, & *exprobrans non victoriam modo de Philippo virtute Ætolorum partam, sed etiam salutem: ipsumque & exercitum sua opera servatos. Quo enim illum unquam imperatoris functum officio esse? auspicantem immolantemque, & vota nuncupantem sacrificuli vatis modo in acie vidisse, quum ipse corpus suum pro eo telis hostium objiceret.*

Quintii oratio in concilio Achæorum.

CAP. XLIX. Ad ea Quintius, *Coram quibus magis, quam apud quos verba faceret,* dicere *Archidamum rationem habuisse. Achæos enim probe scire, Ætolorum omnem ferociam in verbis, non in factis esse: & in conciliis magis concionibusque, quam in acie apparere. Itaque parvi Achæorum existimationem, quibus notos esse se scirent, fecisse: legatis regis, & per eos absenti regi eum se jactasse. Quod si quis antea ignorasset, quæ res Antiochum & Ætolos conjunxisset; ex legatorum sermone potuisse apparere: mentiendo invicem jactandoque vires quas non haberent, inflasse vana spe, atque inflatos esse: dum ii ab se Philippum victum, sua virtute protectos Romanos, & quæ modo audiebatis, narrant; vos ceterasque civitates & gentes, suam sectam esse secuturos: rex contra peditum equitumque nubes jactat, & consternit maria suis classibus. Est autem res simillima cœnæ Chalcidensis hospitis mei, hominis & boni, & sciti convivatoris. Apud quem solstitiali tempore comiter accepti, quum miraremur, unde illi eo tempore anni tam multa & varia venatio; homo non quam isti sunt gloriosus, renidens, condimentis ait varietatem illam, & speciem ferinæ carnis ex mansueto sue factam. Hoc dici apte in copias regis, quæ paullo ante jactatæ sint, posse. Varia enim genera armorum, & multa nomina gentium inauditarum, Dahas, & Medos, & Cadusios, & Elimæos, Syros omnes esse: haud paullo mancipiorum melius, propter servilia ingenia, quam militum genus. Et utinam subjicere oculis vestris, Achæi, possem concursationem regis magni ab Demetriade, nunc Lamiam in concilium Ætolorum, nunc Chalcidem. Videretis vix duarum male plenarum legiuncularum instar in castris regis: videretis regem, nunc mendicantem prope frumentum ab Ætolis, quod militi admetiatur: nunc mutuas pecunias fœnore in stipendium quærentem: nunc ad portas Chalcidis stantem: & mox inde exclusum, nihil aliud quam Aulide atque Euripo spectatis, in Ætoliam redeuntem. Male crediderunt & Antiochus Ætolis, & Ætoli regiæ vanitati. Quo minus vos decipi debetis, sed expertæ toties spectatæque Romanorum fidei credere. Nam quod optimum esse dicant, non interponendi (c) vos bello: nihil tam vanum, imo tam alienum rebus vestris est. Quippe sine gratia, sine dignitate præmium victoris eritis.*

CAP. L. Nec absurde adversus utrosque respondisse visus est: & facile erat orationem apud faventes æquis auribus accipi. Nulla enim nec disceptatio, nec dubitatio fuit, quin omnes, eosdem genti Achæorum hostes & amicos, quos Populus Romanus censuisset, judicarent: bellumque & Antiocho & Ætolis nuntiari juberent. Auxilia etiam quo censuit Quintius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piræeum extemplo miserunt. Erat enim haud procul seditione Athenis res: trahentibus, ad Antiochum quibusdam spe largitionum venalem pretio multitudinem, donec ab iis, qui Romanæ partis erant, Quintius est accitus, & accusante Leonte quodam Apollodorus auctor defectionis damnatus, atque in exilium est ejectus. Et ab Achæis quidem cum tristi responso legatio ad regem rediit. Bœoti nihil certi responderunt. *Quum Antiochus in Bœotiam venisset, tum quid sibi faciendum esset, se deliberaturos esse.* Antiochus quum ad Chalcidis præsidium & Achæos & Eumenem regem misisse audisset; maturandum ratus, ut & prævenirent sui, & venientes, si possent, exciperent; Menippum cum tribus ferme millibus militum, & cum omni classe Polyxenidam mittit. Ipse paucos post dies sex millia suorum militum, & ex ea copia, quæ Lamiæ repente colligi potuit, non ita multos Ætolos ducit. Achæi quingenti; ab Eumene rege modicum auxilium missum, duce Xenoclide Chalcidensi, nondum obsessis itineribus tuto transgressi Euripum, Chalcidem pervenerunt. Romani milites quingenti ferme & ipsi, quum jam Menippus castra ante Salganea ad Hermeum, qua transitus ex Bœotia in Eubœam insulam est, haberet, venerunt. Mictio erat cum iis legatus à Chalcide ad Quintium, ad idipsum præsidium petendum missus. Qui posteaquam obsessas ab hostibus fauces vidit, omisso ad Aulidem itinere, Delium convertit, ut inde in Eubœam transmissurus.

Achæi auxilia mittunt Quintio.

Præsidium Chalcidem missum.

CAP. LI. Templum est Apollinis Delium, imminens mari: quinque millia passuum à Tanagra abest. Minus quatuor millium inde in proxima Eubœæ est mari trajectus. Ubi & in fano lucoque, ea religione & eo jure sancto, quo sunt templa, (*asyla* Græci appellant) & nondum aut indicto bello, aut ita commisso, ut strictos gladios, aut sanguinem usquam factum audissent, quum per magnum otium milites, alii ad spectaculum templi lucique versi, alii in littore inermes vagarentur, magna pars per agros lignatum pabulatumque dilapsa esset; repente Menippus palatos passim aggressus, eos cæcidit, ad quinquaginta vivos cepit. Perpauci effugerunt: in quibus Mictio parva oneraria nave exceptus. Ea res Quintio Romanisque, sicut jactura militum molesta, ita ad jus inferendi Antiocho belli adjecisse aliquantum videbatur. Antiochus admoto ad Aulidem exercitum, quum rursus oratores partim ex suis, partim Ætolos Chalcidem misisset, qui eadem illa quæ nuper cum minis gravioribus agerent, nequicquam contra Mictione & Xenoclide tendentibus, facile tenuit, ut portæ sibi

Delium Apollinis templum.

Ad Delium milites cæsi.

Chalcidenses

(c) al. *interponi.*

Antiocho portas aperiunt.

Salganeam & castellum Euripi capit.

sibi aperirentur. Qui Romanæ partis erant, sub adventum regis urbe excesserunt. Achæorum & Eumenis milites Salganea tenebant. Et in Euripo castellum Romani milites pauci, custodiæ causa loci, communiebant. Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi oppugnare est adortus. Priores Achæi & Eumenis milites pacti, ut sine fraude liceret abire, præsidio excesserunt. Pertinacius Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamen quum terra marique obsiderentur, & jam machinas tormentaque comportari viderent, non tulere obsidionem. Quum id quod caput erat Eubœæ, teneret rex, ne ceteræ quidem ejus insulæ urbes imperium abnuerunt. Magnoque principio sibi orsus bellum videbatur; quod tanta insula, tot opportunæ urbes in suam ditionem venissent.

EPI-

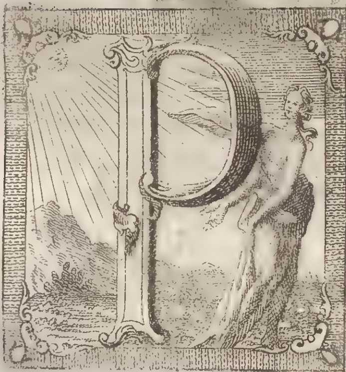

EPITOME LIB. XXXVI.

M*anius Acilius Glabrio* Consul *Antiochum apud Thermopylas, Philippo rege adjuvante, victum, Græcia expulit, idemque Ætolos subegit. P. Cornelius Scipio Nasica Consul, ædem matris Deûm, quam ipse in Palatium intulerat, vir optimus à Senatu judicatus, dedicavit. Idemque Bojos Gallos victos in deditionem accepit, & de iis triumphavit. Præterea navalia certamina prospera adversus præfectos Antiochi regis referuntur.*

DECADIS QUARTÆ
LIBER TRIGESIMUS SEXTUS.

CAPUT I.

PUblium Cornelium Cn. filium Scipionem, & Manium Acilium Glabrionem Consules inito magistratu, Patres priusquam de provinciis agerent, res divinas facere majoribus hostiis jusserunt in omnibus fanis, in quibus lectisternium majorem partem anni fieri solet: precarique, *quod Senatus de novo bello in animo haberet, ut ea res Senatui Populoque Romano bene atque feliciter eveniret.* Ea omnia sacrificia læta fuerunt: primisque hostiis perlitatum est: & ita aruspices responderunt, *eo bello terminos Populi Romani propagari; victoriam ac triumphum ostendi.* Hæc quum renuntiata essent, solutis religione animis, Patres rogationem ad populum ferri jusserunt: *Vellent juberentne cum Antiocho rege, quique sectam ejus secuti essent, bellum iniri: si ea rogatio perlata esset, tum, si ita videretur Consulibus, rem integram ad Senatum referrent.* P. Cornelius eam rogationem pertulit. Tum Senatus decrevit, ut Consules Italiam & Græciam provincias sortirentur: cui Græcia evenisset, ut præter eum numerum militum, quem L. Quintius in eam provinciam ex auctoritate Senatus scripsisset imperassetve, ut eum exercitum acciperet, quem M. Bæbius prætor anno priore ex Senatusconsulto in Macedoniam trajecisset. Et extra Italiam permissum, ut si res postulasset, auxilia ab sociis ne supra quinque millium numerum acciperet. L. Quintium superioris anni Consulem legari ad id bellum placuit. Alter Consul, cui Italia provincia evenisset, cum Bojis jussus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus, quos superiores Consules habuissent; alterum ut mitteret Romam, eæque urbanæ legiones essent paratæ, quo Senatus censuisset.

Læta sacrificia.

Rogatio ad Populum de bello contra Antiochum.

Provinciæ consulares & exercitus.

CAP. II. His ita in Senatu, ad id, quæ cujus provincia foret, decretis, tum demum sortiri Consules placuit. Acilio Græcia, Cornelio Italia evenit. Certa deinde sorte Senatusconsultum factum est: *quod Populus Romanus eo tempore duellum jussisset cum rege Antiocho esse, quique sub imperio ejus essent; ut ejus rei causa supplicationem imperarent Consules: utique Manius Acilius Consul ludos magnos Jovi voveret, & dona ad omnia pulvinaria.* Id votum in hæc verba præeunte P. Licinio pontifice maximo, Consul nuncupavit: *Si duellum, quod cum Antiocho rege sumi Populus jussit, id ex sententia Senatus Populique Romani confectum erit; tum tibi, Jupi-*

Acilio Græcia, Cornelio Italia evenit.

Supplicatio.

Ludi magni Jovi voti.

Jupiter, Populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet: donaque ad omnia pulvinaria dabuntur de pecunia, quantam Senatus decreverit. Quisquis magistratus eos ludos quando ubique faxit, hi ludi recte facti, donaque data recte sunto. Supplicatio inde ab duobus Consulibus edicta per biduum fuit. Consulibus sortitis provincias, extemplo & prætores sortiti sunt. M. Junio Bruto jurisdictio utraque evenit: A. Cornelio Mammulæ Bruttii, M. Æmilio Lepido Sicilia, L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Livio Salinatori classis, L. Æmilio Paullo Hispania ulterior. His ita exercitus decreti. A Cornelio novi milites, conscripti priore anno ex Senatusconsulto à L. Quintio Consule, dati sunt: jussusque tueri omnem oram circa Tarentum Brundusiumque. L. Æmilio Paullo in ulteriorem Hispaniam præter eum exercitum, quem à M. Fulvio proprætore accepturus esset, decretum, *ut novorum militum tria millia duceret, & trecentos equites, ita ut in iis duæ partes sociûm Latini nominis, tertia civium Romanorum esset.* Idem supplementi ad C. Flaminium, cui imperium prorogabatur, in Hispaniam citeriorem est missum. M. Æmilius Lepidus *à L. Valerio*, cui successurus esset, *simul provinciam exercitumque accipere jussus: L. Valerium, si ita videretur, proprætorem in provincia retinere; & provinciam ita dividere, ut una ab Agrigento ad Pachynum esset: altera à Pachyno Tyndarium. Eam maritimam oram L. Valerius viginti navibus longis custodiret.* Eidem prætori mandatum, *ut duas decumas frumenti exigeret: id ad mare comportandum, devehendumque in Græciam curaret.* Idem L. Oppio de alteris decumis exigendis in Sardinia imperatum. Ceterum, *non in Græciam, sed Romam id frumentum portari placere.* C. Livius prætor, cui classis evenerat, cum triginta navibus paratis trajicere in Græciam primo quoque tempore jussus, & ab Atilio naves accipere. Veteres naves, quæ in navalibus erant, ut reficeret & armaret, M. Junio prætori negotium datum est, & in eam classem socios navales libertinos legeret.

Supplicatio.

Prætoriæ provinciæ & exercitus.

Apparatus belli.

CAP. III. Legati terni in Africam ad Carthaginienses, & in Numidiam ad frumentum rogandum, quod in Græciam portaretur, missi: pro quo pretium solveret Populus Romanus. Adeoque in apparatum curamque ejus belli civitas intenta fuit, ut P. Cornelius Consul ediceret, *qui senatores essent, quibusque in Senatu sententiam dicere liceret; quique minores magistratus essent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quam unde eo die redire posset: neve uno tempore quinque senatores ab urbe Roma abessent.* In comparando impigre classem C. Livium prætorem contentio orta cum colonis maritimis, paullisper tenuit. Nam quum cogerentur in classem, tribunos plebis appellarunt: ab iis ad Senatum rejecti sunt. Senatus ita, ut ad unum omnes consentirent, decrevit, *vocationem rei navalis his colonis non esse.* Ostia, & Fregenæ, & castrum novum, & Pyrgi, & Antium, & Tarracina, & Minturnæ, & Sinuessa fuerunt, quæ cum prætore de vacatione certaverunt. Consul deinde Manius Acilius ex Senatusconsulto ad collegium fecialum retulit: *ipsine utique regi Antiocho indiceretur bellum, an satis esset ad præsidium aliquod ejus nuntiare? & num Ætolis quoque separatim indici juberent bellum. Et num prius societas eis & amicitia renuntianda esset, quam bellum indicendum?* Feciales responderunt: *jam ante sese, quum de Philippo consulerentur, decrevisse; nihil referre, ipsi coram, an ad præsidium nuntiaretur. Amicitiam renuntiatam videri, quum legatis toties repetentibus res, nec reddi, nec satis fieri æquum censuisset. Ætolos ultro sibi bellum indixisse, quum Demetriadem sociorum urbem per vim occupassent: Chalcidem terra marique oppugnatum issent: regem Antiochum in Europam ad bellum Populo Romano inferendum traduxissent.* Omnibus jam satis comparatis, Manius Acilius Consul edixit: *ut quos L. Quintius milites conscripsisset, & quos socios nominique Latino imperasset, quos secum in provinciam ire oporteret, & tribuni militum legionis primæ & tertiæ, uti omnes Brundusium Idibus Majis convenirent*, ipse ad diem quintum Nonas Majas paludatus urbe egressus est. Per eosdem dies & prætores in provincias profecti sunt.

Legati Rom. ad Carthaginienses & in Numidiam.

Coloni maritimi in classem coacti.

Fecialium sententia de indicendi belli ratione.

CAP. IV. Sub idem tempus legati ab duobus regibus, Philippo & Ptolemæo, Ægypti rege, Romam venerunt; pollicentes ad bellum auxilia, & pecuniam, & frumentum. Ab Ptolemæo etiam mille pondo auri, viginti millia pondo argenti allata. Nihil ejus acceptum. Gratiæ regibus actæ. Et quum uterque se cum omnibus copiis in Ætoliam venturum, belloque interfuturum polliceretur; Ptolemæo id remissum: Philippi legatis responsum; *gratum eum Senatui Populoque Romano facturum, si Manio Acilio Consuli non defuisset.* Item ab Carthaginiensibus & Masanissa rege legati venerunt. Carthaginienses tritici modiûm mille, hordei quingenta millia ad exercitum, dimidium ejus Romam apportaturos polliciti sunt: *id ut ab se munus Romani acciperent, petere se. Et classem suorum suo sumptu comparaturos: & stipendium, quod pluribus pensionibus in multos annos deberent, præsens omne daturos.* Masanissæ legati, quingenta millia modiûm tritici, trecenta hordei ad exercitum in Græciam: Romam trecenta millia modiûm tritici, ducenta quinquaginta hordei, equites quingentos, elephantos viginti regem ad Manium Acilium Consulem missurum. De frumento utrisque responsum; *ita usurum eo Populum Romanum, si pretium acciperent.* De classe Carthaginiensibus remissum: præterquam si quid navium ex fœdere deberent. De pecunia item responsum; *nullam ante diem accepturos.*

Legati Philippi & Ptolemæi Romam veniunt.

Carthaginienses & Masanissa frumentum & hordeum mittunt.

CAP. V. Quum hæc Romæ agebantur; Chalcide Antiochus, ne cessaret per hibernorum tempus, (*a*) partim ipse solicitabat civitatum animos mittendis legatis, partim ultro ad eum veniebant: sicuti Epirotæ communi gentis consensu, & Elei è Peloponneso venerunt. Elei auxilium adversus Achæos petebant, quos post bellum non ex sua sententia indictum Antiocho, primum civitatis suæ arma illaturos credebant. Mille iis pedites cum duce Cretensi Euphane sunt missi. Epirotarum legatio erat minime in partem ullam liberi aut simplicis animi. Apud regem gratiam initam volebant,

Antiochus civitates solicitat.

Epirotarum legatio ad Antiochum.

(*a*) al. ne cessaret hibernorum tempus.

bant, cum eo ut caverent ne quid offenderent Romanos. Petebant enim *ne se temere in causam deduceret, expositos adversus Italiam pro omni Græcia, & primos impetus Romanorum excepturos. Sed si ipse posset terrestribus navalibusque copiis præsidere Epiro cupide eum omnibus* (b) *Epirotas & urbibus & portubus suis accepturos. Si id non posset, deprecari, ne se nudos atque inermes Romano bello objiceret.* Hac legatione id agi apparebat, ut sive (quod magis credebant) abstinuisset Epiro, integra sibi omnia apud exercitus Romanos essent; conciliata satis apud regem gratia, quod accepturi fuissent venientem: sive venisset, sic quoque spes veniæ ab Romanis foret; quod non exspectato longinquo auxilio ab se, præsentis viribus succubuissent. Huic tam perplexæ legationi, quia non satis in promptu erat quid responderet, *legatos se missurum ad eos* dixit, *qui de iis, quæ ad illos seque communiter pertinerent, loquerentur.*

Bœotiæ status. CAP. VI. In Bœotiam ipse profectus est; causas in speciem iræ adversus Romanos eas quas ante dixi, habentem, *Brachyllæ necem, & bellum à Quintio Coroneæ, propter Romanorum militum cædes, illatum:* revera per multa jam secula publice privatimque labante egregia quondam disciplina gentis, & multorum eo statu, qui diuturnus esse sine mutatione rerum non posset. Obviam effusis undique Bœotiæ principibus, Thebas venit. Ibi in concilio gentis; quamquam & ad Delium impetu in præsidium Romanum facto, & ad Chalcidem commiserat nec à parvis nec dubiis principiis bellum; tamen eandem orationem exorsus, qua in colloquio primo ad Chalcidem, quaque per legatos in concilio Achæorum usus erat, *ut amicitiam secum institui, non bellum indici Romanis postularet, neminem, quid ageretur, fallebat.* Decretum tamen sub levi verborum prætextu pro rege adversus Romanos factum est. Hac quoque gente adjuncta, Chalcidem regressus, præmissis inde literis, *ut Demetriadem convenirent principes Ætolorum, cum quibus de summa rerum deliberaret;* navibus eo ad diem indictam concilio venit. Et Amynander accitus ad consultandum ex Athamania: & Annibal jam diu non adhibitus, interfuit ei concilio. Consultatum de Thessalorum gente est, quorum omnibus qui aderant voluntas tentanda videbatur. In eo modo diversæ sententiæ erant: quod alii, *extemplo agendum;* alii, *ex hieme, quæ tunc ferme media erat, differendum id veris principium;* & alii, *legatos tantummodo mittendos;* alii, *cum omnibus copiis eundum* censebant, *terrendosque metu, si cunctarentur.*

Antiochus Bœotos sibi jungit.

Antiochi consilia.

CAP. VII. Quum circa hanc fere consultationem disceptatio omnis verteretur, Annibal nominatim interrogatus, sententiam in universi belli cogitationem regem atque eos qui aderant, tali oratione avertit: *Si ex quo trajecimus in Græciam adhibitus essem in consilium, quum de Eubœa, de Achæis, de Bœotia agebatur; eam sententiam dixissem, quam hodie, quum de Thessalia agitur, dicam. Ante omnia Philippum & Macedonas in societatem belli quacumque ratione censeo deducendos esse. Nam quod ad Eubœam Bœotosque & Thessalos attinet, cui dubium est, quin ut quibus nullæ suæ vires sint, præsentibus adulando semper, quem metum in consilio habeant, eodem ad impetrandam veniam utantur; simul ac* (c) *Romanum exercitum in Græcia viderint, ad consuetum imperium se avertant? nec iis noxæ futurum sit, quod quum Romani procul abessent, vim tuam præsentis exercitusque tui experiri noluerint? Quanto igitur prius potiusque est, Philippum nobis conjungere, quam hos, cui, si semel in causam descenderit, nihil integri futurum sit; quique eas vires afferat, quæ non accessio tantum ad Romanum esse bellum, sed per se ipse nuper sustinere potuerint Romanos? Hoc ego adjuncto (absit verbo invidia) qui dubitare de eventu possim? quum, quibus adversus Philippum valuerint Romani, iis nunc fore videam ut ipsi oppugnentur. Ætoli, qui Philippum (quod inter omnes constat) vicerunt, cum Philippo adversus Romanos pugnabunt. Amynander atque Athamanum gens, quorum secundum Ætolos plurima fuit opera in eo bello, nobiscum stabunt. Philippus tum, te quieto, totam molem sustinebat belli: nunc duo maximi reges, Asiæ Europæque viribus adversus unum populum (ut meam utramque fortunam taceam) patrum certe ætate ne uni quidem Epirotarum regi parem, quicquid tandem erit* (d) *vobiscum comparatus, geretis bellum. Quæ igitur res mihi fiduciam præbet conjungi nobis Philippum posse? una, communis utilitas, quæ societatis maximum vinculum est: altera, auctores vos Ætoli. Vester enim legatus hic Thoas inter cetera, quæ ad exciendum in Græciam Antiochum dicere est solitus, ante omnia hoc semper affirmavit: fremere Philippum, & ægre pati sub specie pacis leges servitutis sibi impositas. Illæ quidem feræ bestiæ vinctæ aut clausæ, & refringere claustra cupienti, regis iram verbis æquabat. Cujus si talis animus est, solvamus nos ejus vincula, & claustra refringamus, ut erumpere diu coërcita ira* (e) *in hostes communes possit. Quod si nihil eum legatio nostra moverit: ad nos, quoniam nobis eum adjungere non possumus, ne hostibus nostris ille adjungi possit, caveamus. Seleucus filius tuus Lysimachiæ est: qui si eo exercitu quem secum habet, per Thraciam proxima Macedoniæ ceperit depopulari; facile ab auxilio ferendo Romanis Philippum ad sua potissimum tuenda avertet. De Philippo meam sententiam habes. De ratione universi belli quid sentirem, jam ab initio non ignorasti. Quod si tum auditus forem, non in Eubœa Chalcidem captam, & castellum Euripi expugnatum Romani, sed Etruriam Ligurumque & Galliæ Cisalpinæ oram bello ardere, & qui maximus iis terror est, Annibalem in Italia esse audirent. Nunc quoque arcessas censeo omnes navales terrestresque copias. Sequuntur classem onerariæ cum commeatibus. Nam hic sicut ad belli munera pauci sumus, sic nimis multi pro inopia commeatuum. Quum omnes tuas contraxeris vires; divisam classem partem Corcyræ in statione habebis, ne transitus Romanis liber ac tutus pateat: partim ad littus Italiæ, quod Sardiniam Africamque spectat, trajicies: ipse cum omnibus terrestribus copiis in Byllinum agrum procedes. Inde Græciæ præsidebis, & speciem Romanis trajecturum te præbens, &, si res poposcerit, trajecturus. Hæc suadeo, qui, ut*

Annibalis de bello Romano oratio.

(b) al. *omnes.* (c) al. *ac simul.* (d) al. *quid tandem erit.* al. *qui quid tandem erit.* (e) al. *coërcitam iram.*

ut non omnis peritissimus sim belli; cum Romanis certe bellare bonis malisque meis didici. In quæ consilium dedi, in eadem nec infidelem, nec segnem operam polliceor. Dii approbent eam sententiam, quæ tibi optima visa fuerit.

Annibali non credit Antiochus.

CAP. VIII. Hæc ferme Annibalis oratio fuit. Quam laudarunt magis in præsentia, qui aderant, quam rebus ipsis exsecuti sunt. Nihil enim eorum est factum, nisi quod ad classem copiasque arcessendas ex Asia Polyxenidam misit. Legati Larissa ad concilium Thessalorum sunt missi, & Ætolis Amynandroque dies ad conveniendum exercitui (*f*) Pheras est indictus. Eodem & rex cum suis copiis confestim venit. Ibi dum opperiretur Amynandrum atque Ætolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus millibus hominum ad legenda ossa Macedonum circa Cynoscephalas, ubi debellatum erat cum Philippo, misit; sive ab ipso quærente sibi commendationem ad Macedonum gentem & invidiam regi, quod insepultos milites reliquisset, monitus; sive ab insita regibus vanitate, ad consilium specie amplum, re inane, animo adjecto. Tumulus est in unum ossibus, quæ passim strata erant, coacervatis factus: qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum movit. Itaque qui ad id tempus fortunam esset in consilio habiturus, is extemplo ad M. Bæbium proprætorem misit, *Antiochum in Thessaliam impetum fecisse: si videretur ei, moveret ex hibernis; se obviam processurum, ut quid agendum esset, consultarent.*

Legit ossa Macedonum ad Cynoscephalas.

Philippus infensus Antiocho.

CAP. IX. Antiocho ad Pheras jam castra habenti, ubi conjunxerant ei se Ætoli & Amynander; *legati* ab Larissa venerunt, quærentes, *quod ob factum dictumve Thessalorum, bello lacesseret eos:* simul orantes, *ut remoto exercitu, per legatos, si quid ei videretur, secum disceptaret.* Eodem tempore quingentos armatos duce Hippolocho Pheras in præsidium miserunt; hi exclusi aditu, jam omnia itinera obsidentibus regiis, Scotussam se receperunt. Legatis Larissæorum rex clementer respondit; *non belli faciendi, sed tuendæ & stabiliendæ libertatis Thessalorum causa, se Thessaliam intrasse.* Similia his, qui cum Pheræis ageret, missus. Cui nullo dato responso, Pheræi ipsi suum legatum ad regem, principem civitatis Pausaniam miserunt. Qui quum haud dissimilia his, ut in causa pari, quæ pro Chalcidensibus in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quædam etiam ferocius egisset; rex *etiam atque etiam deliberare eos jussos, ne id consilii caperent, cujus, dum in futurum nimis cauti & providi essent, extemplo pœniteret, dimisit.* Hæc renuntiata Pheras legatio quum esset, ne paullum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos, quicquid fors belli tulisset, paterentur. Itaque & hi summa ope parabant se ad urbem defendendam: & rex ab omni parte simul oppugnare mœnia est aggressus: ut qui satis intelligeret, (neque enim dubium erat) in eventu ejus urbis positum esse, quam primum aggressus esset, aut sperni deinde ab universa gente Thessalorum, aut timeri se; omnem undique terrorem obsessis injecit. Primum impetum oppugnationis satis constanter sustinuerunt: deinde quum multi propugnantes caderent, aut vulnerarentur, labare animi cepere. Revocati deinde castigationibus principum ad perseverandum in proposito, relicto exteriore circulo muri, deficientibus jam copiis, in interiorem partem urbis concesserunt; cui brevior orbis munitionis circumjectus erat. Postremo victi malis quum timerent, ne vi captis, nulla apud victorem venia esset, dediderunt sese. Nihil inde moratus rex, quatuor millia armatorum, dum recens terror esset, Scotussam misit. Nec ibi mora deditionis est facta: cernentibus Pheræorum recens exemplum: qui, quod pertinaciter primo abnuerant, malo domiti tandem fecissent. Cum ipsa urbe Hippolochus Larissæorumque deditum est præsidium. Dimissi ab rege inviolati omnes: quod eam rem magni momenti futuram rex ad conciliandos Larissæorum animos credebat.

Thessalorum legati ad Antiochum.

Pheræi adhærent societati Romanæ.

Antiochus Pheras oppugnat.

Et capit.

Ut & Scotussam.

CAP. X. Intra decimum diem quam Pheras venerat, his perfectis, Cranonem profectus cum toto exercitu, primo adventu cepit. Inde Cypæram, & Metropolim & iis circumjecta castella recepit: omniaque jam regionis ejus, præter Atracem & Gyrtonem, in potestate erant. Tum aggredi Larissam constituit: ratus vel terrore ceterarum expugnatarum, vel beneficio præsidii dimissi, vel exemplo tot civitatum dedentium sese, non ultra in pertinacia mansuros. Elephantis agi ante signa terroris causa jussis, quadrato agmine ad urbem incessit: ut incerti fluctuarentur animi magnæ partis Larissæorum inter metum præsentem hostium, & verecundiam absentium sociorum. Per eosdem dies Amynander cum Athamanum juventute occupat Pellinæum: & Menippus cum tribus millibus peditum Ætolorum, & ducentis equitibus in Perrhœbiam profectus, Mallœam & Cyretias vi cepit depopulatusque est agrum Tripolitanum. His raptim peractis, Larissam ad regem redeunt: consultanti, *quidnam agendum esset de Larissa*, supervenerunt. Ibi in diversum sententiæ tendebant: aliis, *vim adhibendam, & non differendum censentibus, quin operibus ac machinis simul undique mœnia aggrederentur urbis sitæ in plano; à parte campestri undique facilis aditu:* aliis, *nunc vires urbis, nequaquam Pheris conferendæ*, *memorantibus: nunc hiemem & tempus anni nulli bellicæ rei, minime obsidioni atque oppugnationi urbium aptum.* Incerto regi inter spem metumque legati à Pharsalo, qui ad dedendam urbem suam forte venerant, animos auxerunt. M. Bæbius interim cum Philippo in Dassaretiis congressus, Ap. Claudium ex communi consilio ad præsidium Larissæ misit, qui per Macedoniam magnis itineribus in jugum montium, quod super Gonnos est, pervenit. Oppidum Gonni viginti millia ab Larissa abest; in ipsis faucibus saltus, quæ Tempe appellantur, situm. Ibi castrametatus latius quam pro copiis, & plures, quam quot satis in usum erant, ignes quum accendisset, speciem quam quæsierat, hosti fecit: *omnem ibi Romanum exercitum cum rege Philippo esse.* Itaque hiemem instare apud suos causatus rex, unum tantum moratus diem, ab Larissa recessit; & Demetriadem rediit. Ætolique & Athamanes in suos receperunt se fines.

Tum alias urbes Thessaliæ.

Larissam aggreditur Antiochus.

M. Bæbius Larissam mittit præsidium.

Oppidum Gonni.

Antiochus ab Larissa recedit.

 Appius

(*f*) al. ad conveniendum cum exercitu.

Appius etsi, cujus rei causa missus erat, solutam cernebat obsidionem: tamen Larissam ad confirmandos in reliquum sociorum animos descendit: duplexque lætitia erat, quod & hostes excessrant finibus, & intra mœnia præsidium Romanum cernebant.

CAP. XI. Rex Chalcidem à Demetriade profectus, amore captus virginis Chalcidensis Cleoptolemi filiæ; quum patrem, primo allegando, deinde coram ipse rogando fatigasset, invitum se gravioris fortunæ conditioni illigantem; tandem impetrata re, tamquam in media pace nuptias celebrat: & reliquum hiemis, oblitus quantas simul duas res suscepisset, bellum Romanum & Græciam liberandam, omissa omnium rerum cura, in conviviis & vinum sequentibus voluptatibus, ac deinde ex fatigatione magis, quam satietate earum in somno traduxit. Eadem omnes præfectos regios (qui ubique ad Bœotiam maxime præpositi hibernis erant) cepit luxuria: in eandem & milites effusi sunt. Nec quisquam eorum aut arma induit, aut stationem, aut vigilias servavit: aut quicquam, quod militaris operis aut muneris esset, fecit. Itaque principio veris, quum per Phocidem in Acarnaniam, quo convenire omnem undique exercitum jusserat, venisset; facile animadvertit, nihilo severiore disciplina milites quam ducem hibernasse. Alexandrum inde Acarnanem & Menippum Macedonem, Stratum Ætoliæ copias ducere jussit. Ipse Delphis sacrificio Apollini facto, Naupactum processit. Concilio principum Ætoliæ habito, via, quæ præter Chalcidem & Lysimachiam fert ad Stratum, suis, qui per Maliacum sinum veniebant, occurrit. Ibi Mnesilochus princeps Acarnanum multis emptus donis, non ipse solum gentem regi conciliabat, sed Clytum etiam prætorem, penes quem tum summa potestas erat, in suam sententiam adduxerat. Is quum Leucadios, quod Acarnaniæ caput est, non facile ad defectionem posse cerneret impelli, propter metum Romanæ classis, quæ cum Atilio, quæve circa Cephaleniam erat, arte eos est aggressus. Nam quum in concilio dixisset, *tuenda mediterranea Acarnaniæ esse, & omnibus, qui arma ferrent, exeundum ad Medionem & Thyrium, ne ab Antiocho aut Ætolis occuparentur*; fuere qui dicerent, *nihil attinere omnes tumultuose concitari: satis esse quingentorum hominum præsidium.* Eam juventutem nactus, trecentis Medione, ducentis Thyrii in præsidio positis, id agebat, ut pro obsidibus futuri venirent in potestatem regis.

Antiochus Chalcide nuptias celebrat.

Exercitus ejus corrumpitur luxuria.

Acarnanes deficiunt à Romanis.

Legati Antiochi Medionem veniunt.

CAP. XII. Per eosdem dies legati regis Medionem venerunt. Quibus auditis, quum in concione, quidnam respondendum regi esset, consultaretur; & alii manendum in Romana societate, alii non aspernandam amicitiam regis censerent; media visa est Clyti sententia, eoque accepta est, ut ad regem mitterent legatos, peterentque ab eo, *ut Medionios super tanta re consultare in concilio Acarnanum pateretur.* In eam legationem Mnesilochus, & qui ejus factionis erant, de industria conjecti; clam missis, qui regem admovere copias juberent, ipsi terebant tempus. Itaque vixdum iis egressis legatis, Antiochus in finibus & mox ad portas erat, & trepidantibus, qui expertes proditionis fuerant, tumultuoseque juventutem *ad arma* vocantibus, ab Clyto & Mnesilocho in urbem est inductus: & aliis sua voluntate affluentibus, metu coacti, etiam qui dissentiebant, ad regem convenerunt. Quos placida oratione territos quum permulsisset; ad spem vulgatæ clementiæ aliquot populi Acarnaniæ defecerunt. Thyrium à Madione profectus est, Mnesilocho eodem & legatis præmissis. Ceterum detecta Medione fraus cautiores, non timidiores Thyrienses fecit: dato ei haud perplexo responso, *nullam se novam societatem, nisi ex auctoritate Romanorum imperatorum, accepturos*: portisque clausis, armatos in muris disposuerunt. Et peropportune ad confirmandos Acarnanum animos Cn. Octavius missus à Quintio, quum præsidium & paucas naves ab A. Postumio qui ab Atilio legato Cephaleniæ præpositus fuerat, accepisset; Leucadem venit, implevitque spei socios. *Manium Acilium Consulem jam cum legionibus mare trajecisse, & in Thessalia castra Romana esse.* Hunc rumorem qui similem veri tempus anni maturum jam ad navigandum faciebat; rex præsidio Medione imposito, & in quibusdam aliis Acarnaniæ oppidis, Thyrio abscessit: & per Ætoliæ ac Phocidis urbes Chalcidem rediit.

Antiochus in urbem Medionem inducitur.

Thyrio excluditur.

Chalcidem redit.

CAP. XIII. Sub idem tempus M. Bæbius & Philippus rex jam ante per hiemem in Dassaretis congressi, quum App. Claudium, ut obsidione Larissam eximeret, in Thessaliam misissent: quia id tempus rebus gerendis immaturum erat, in hiberna regressi, principio veris conjunctis copiis in Thessaliam descenderunt. In Acarnania tum Antiochus erat. Advenientes, Philippus Mallœam Perrhœbiæ, Bæbius Phacium est aggressus. Quo primo prope impetu capto, Phæstum eadem celeritate capit. Inde Atracem quum se recepisset, Chiretias hinc & Phritium (*g*) occupat: præsidiisque per recepta oppida dispositis, Philippo rursus obsidenti Mallœam se conjungit. Sub adventum Romani exercitus, seu ad metum virium, seu ad spem veniæ quum dedidissent sese: ad ea recipienda oppida, quæ Athamanes occupaverant, uno agmine ierunt. Erant autem hæc, Æginium, Ericinum, Gomphi, Silana, Tricca, Meliboea, Phaloria. Inde Pellinæum, ubi Philippus Megalopolitanus cum quingentis peditibus & equitibus quadraginta in præsidio erat, & circumsidunt, & priusquam oppugnarent, mittunt ad Philippum qui moneret, *ne vim ultimam experiri vellet.* Quibus ille satis ferociter respondit, *vel Romanis vel Thessalis se crediturum fuisse: in Philippi se potestatem commissurum non esse.* Posteaquam apparuit vi agendum, quia videbatur & Limnæam eodem tempore oppugnari posse, regem ad Limnæam ire placuit: Bæbius restitit ad Pellinæum oppidum.

Philippus & Bæbius varia oppida ab Antiocho capta recipiunt.

CAP. XIV. Per eos forte dies Manius Acilius Consul cum decem millibus peditum, duobus millibus equitum, quindecim elephantis, mari trajecto, pedestres copias Larissam ducere de-

(*g*) al. Eritium.

re delectos militum tribunos jussit. Ipse cum equitatu Limnæam ad Philippum venit. Adventu Consulis deditio sine cunctatione est facta: traditumque præsidium regium, & cum iis Athamanes. Ab Limnæa Pellinæum Consul proficiscitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt sese. Deinde & Philippus Megalopolitanus: cui decedenti de præsidio, quum obvius forte fuisset Philippus rex, ad ludibrium *regem* eum consalutari jussit; ipse congressus, *fratrem*, haud sane decoro majestati suæ joco, appellavit. Deductus inde ad Consulem custodiri jussus: & haud ita multo post in vinculis Romam missus. Cetera multitudo Athamanum aut militum Antiochi regis, quæ in præsidiis deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi est. Fuere autem ad tria millia hominum. Consul Larissam est profectus; ibi de summa belli consultaturus. In itinere ab Pieria & Metropoli legati tradentes urbes suas occurrerunt. Philippus Athamanum præcipue captivis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem, nactus spem Athamaniæ potiundæ, exercitum eo duxit: præmissis in civitates captivis. Et illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga se regis munificentiamque commemorantes. Et Amynander, cujus præsentis majestas aliquos in fide continuisset, veritus, ne traderetur Philippo jampridem hosti, & Romanis merito tum propter defectionem infensis; cum conjuge ac liberis regno excessit, Ambraciamque se contulit. Ita Athamania omnis in jus ditionemque Philippi concessit. Consul ad reficienda maxime jumenta, quæ & navigatione, & postea itineribus fatigata erant, paucos Larissæ moratus dies, velut renovato modica quiete exercitu, Cranonem est profectus. Venienti Pharsalus, Scotussa, & Pheræ, quæque in eis præsidia Antiochi erant, deduntur. Ex iis interrogatis, *qui manere secum vellent*, mille volentes Philippo tradit: ceteros inermes Demetriadem remittit. Proërnam inde recepit, & quæ circa eam castella erant. Ducere tum porro in sinum Maliacum cepit. Appropinquante faucibus, super quas siti Thaumaci sunt, deserta urbe, juventus omnis armata, silvas & itinera insedit: & in agmen Romanum ex superioribus locis incursavit. Consul primo mittere, qui ex propinquo colloquentes deterrerent eos à tali furore: posteaquam perseverare in incepto vidit, tribuno cum duorum signorum militibus circummisso, interclusit ad urbem iter armatis, vacuamque eam cepit. Tum clamore ab tergo captæ urbis audito, refugientium undique ex silvis insidiatorum cædes facta est. A Thaumacis altero die Consul ad Sperchium amnem pervenit: inde Hippatæorum agros vastavit.

M. Acilius Cos. cum exercitu it in Thessaliam. Limnæa capta. Et Pellinæum. Philippus Athamaniam tentat, Et capit. Ut & plures Thessaliæ urbes. Thaumaci capti. Antiochi consilia.

CAP. XV. Quum hæc agebantur, Chalcide erat Antiochus. Qui jam tum cernens, nihil se ex Græcia, præter amœna Chalcide hiberna & infames nuptias petisse, *Ætolorum vana promissa incusare, & Thoantem: Annibalem vero, non ut prudentem tantum virum, sed prope vatem omnium, quæ tum evenirent, admirari.* Ne tamen temere cepta, segnitia insuper everteret, nuntios in Ætoliam mittit, ut omni contracta juventute convenirent. Jam & ipse eo decem millia fere peditum ex iis, qui postea venerant ex Asia, expleta, & equites quingentos duxit. Quo quum aliquanto pauciores quam umquam antea convenissent, & principes tantum modo cum paucis clientibus essent, atque ii dicerent *omnia sedulo ab se facta, ut quam plurimos ex civitatibus suis evocarent; nec auctoritate, nec gratia, nec imperio adversus detrectantes militiam valuisse;* destitutus undique & ab suis, qui morabantur in Asia, & ab sociis, qui ea, in quorum spem vocaverant, non præstabant: intra saltum Thermopylarum sese recepit. Id jugum, sicut Apennini dorso Italia dividitur, ita mediam Græciam dirimit. Ante saltum Thermopylarum in septentrionem versa Epirus, & Perrhœbia, & Magnesia, & Thessalia est, & Phthiotæ Achæi, & sinus Maliacus. Intra fauces ad meridiem vergunt, Ætoliæ pars major, & Acarnania, & cum Locride Phocis, & Bœotia, adjunctaque in insula Eubœa, & excurrente in altum, velut promontorio, Attica terra, sita ab tergo Peloponnesus. Hoc jugum ab Leucade & mari ad occidentem verso, per Ætoliam ad alterum mare orienti objectum tendens, ea spreta rupesque interjectas habet, ut non modo exercitus, sed ne expediti quidem facile ullos ad transitum calles inveniant. Extremos ad orientem montes Oetam vocant. Quorum quod altissimum est, Callidromon appellatur: in cujus valle ad Maliacum sinum vergente iter est non latius quam sexaginta passus. Hæc una militaris via est, qua traduci exercitus, si non prohibeantur, possint. Ideo Pylæ, & ab aliis, quia calidæ aquæ in ipsis faucibus sunt, Thermopylæ locus appellatur; nobilis Lacedæmoniorum adversus Persas morte magis memorabili, quam pugna.

It in Ætoliam. Intra saltum Thermopylarum se recipit. Qui describitur. Thermopylæ unde sic dictæ.

CAP. XVI. Haudquaquam pari tum animo Antiochus intra portas loci ejus castris positis, munitionibus insuper saltum impediebat. Et quum duplici vallo fossaque, & muro etiam qua res postulabat, ex multa copia passim jacentium lapidum permunisset omnia; satis fidens numquam ea vim Romanum exercitum facturum, Ætolos ex quatuor millibus (tot enim convenerant) partim ad Heracleam præsidio obtinendam, quæ ante ipsas fauces posita est, partim Hypatam mittit; & Heracleam haud dubius Consulem oppugnaturum, & jam multis nuntiantibus, circa Hypatam omnia evastari. Consul depopulatus Hypatensem primo, deinde Heracleensem agrum, inutili utrobique auxilio Ætolorum, in ipsis faucibus prope fontes calidarum aquarum adversus regem castra posuit. Ætolorum utræque manus Heracleam sese incluserunt. Antiochum, cui priusquam hostem cerneret, satis omnia permunita, & præsidiis obsepta videbantur, timor deinde incessit, ne quos per imminentia juga calles inveniret ad transitum Romanus. Nam & Lacedæmonios quondam ita à Persis circumitos fama erat; & nuper Philippum ab iisdem Romanis. Itaque nuntium Heracleam ad Ætolos mittit, *ut hanc saltem sibi operam eo bello præstarent, ut vertices circa montium occuparent obsiderentque, ne qua transire Romanus posset.*

Consul ad Thermopylas adversus Antiochum castra ponit.

possent. Hoc nuntio audito, dissensio inter Ætolos orta est. Pars *imperio parendum regis atque eundum* censebant; pars *subsistendum Heracleæ ad utramque fortunam; ut sive victus à Consule rex esset, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam civitatibus suis: sive vinceret; ut dissipatos in fugam Romanos persequerentur.* Utraque pars non mansit modo in sententia sua, sed etiam exsecuta est consilium. Duo millia Heracleæ substiterunt: duo trifariam divisa, Callidromum & Rhoduntiam, & Tichiunta (hæc nomina cacuminibus sunt) occupavere.

Ætoli juga occupant.

CAP. XVII. Consul posteaquam insessa superiora loca ab Ætolis vidit, M. Porcium Catonem, & L. Valerium Flaccum consulares legatos, cum binis millibus delectorum peditum ad castella Ætolorum, Flaccum in Rhoduntiam & Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. Ipse priusquam ad hostem copias admoveret, vocatos in concionem milites, paucis est allocutus: *Plerosque omnium ordinum milites inter vos esse video, qui in hac eadem provincia T. Quintii ductu auspicioque militaveritis. Macedonico bello inexsuperabilis magis saltus ad amnem Aoum fuit, quam hic. Quippe portæ sunt hæ. Et unus, inter duo maria clausis omnibus, velut naturalis transitus est. Munitiones & locis opportunioribus tunc fuerunt, & validiores impositæ: exercitus hostium ille & numero major,* (*b*) *& militum genere aliquanto melior. Quippe illic Macedones Thracesque & Illyrii erant, ferocissimæ omnes gentes: hic Syri & Asiatici Græci sunt; levissima genera hominum, & servituti nata. Rex ille bellicosissimus, exercitatus jam inde ab juventa finitimis Thracum atque Illyriorum, & circa omnium accolarum bellis: hic ut aliam omnem vitam sileam, is est, qui quum ad inferendum Populo Romano bellum ex Asia in Europam transisset: nihil memorabilius toto tempore hibernorum gesserit, quam quod amoris causa ex domo privata, & obscuri etiam inter populares generis, uxorem duxit. Et novus maritus, velut saginatus nuptialibus cœnis, ad pugnam processit. Summa virium speique ejus in Ætolis fuit; gente vanissima, & ingratissima; ut vos prius experti estis, nunc Antiochus experitur. Nunc nec convenerunt frequentes, nec contineri in castris potuerunt, & in seditione ipsi inter se sunt: & quum Hypatam tuendam Heracleamque depoposcissent; neutram tutati, refugerunt in juga montium, pars Heracleæ incluserunt sese. Rex ipse confessus, nusquam æquo campo non modo congredi se ad pugnam audere, sed ne castra quidem in aperto ponere, relicta omni ante se regione ea, quam se nobis ac Philippo ademisse gloriabatur, condidit se intra rupes: ne ante fauces quidem saltus, ut quosdam Lacedæmonios fama est, sed intra penitus retractis castris: quod quantum interest ad timorem ostendendum, an muris alicujus urbis obsidendum sese incluserit? Sed neque Antiochum tuebuntur angustiæ: nec Ætolos vertices illi, quos ceperunt. Satis undique provinciam anteque præcautum est, ne quid adversus vos in pugna præter hostes esset. Illud ponere animo vestro debetis; non vos pro Græciæ libertate tantum dimicare (quamquam is quoque egregius titulus esset, liberatam à Philippo ante, nunc ab Ætolis, & ab Antiocho liberare) neque ea tantum in præmium vestrum cessura, quæ nunc in regiis castris sunt: sed illum quoque omnem apparatum, qui in dies ab Epheso exspectatur, prædæ futurum: Asiam deinde Syriamque, & omnia usque ad ortus solis ditissima regna imperio Romano aperturos. Quid deinde aberit, quin ab Gadibus ad mare rubrum Oceano fines terminemus, qui orbem terrarum amplexu finit: & omne humanum genus, secundum Deos, nomen Romanum venerетur? In hæc tanta præmia dignos parate animos, ut crastino die, bene juvantibus Diis, acie decernamus.*

Consulis ad milites oratio.

CAP. XVIII. Ab hac concione dimissi milites, priusquam corpora curarent, arma telaque parant. Luce prima, signo pugnæ proposito, instruit aciem. Consul, arcta fronte, ad naturam & angustias loci. Rex posteaquam signa hostium conspexit, & ipse copias eduxit. Levis armaturæ partem ante vallum in primo locavit: tum Macedonum robur, quos Sarissophoros appellabant, velut firmamentum circa ipsas munitiones constituit. His ab sinistro cornu jaculatorum sagittariorumque & funditorum manum sub ipsis radicibus montis posuit, ut ex altiore loco nuda latera hostium incesserent. Ab dextro Macedonibus ad ipsum munimentorum finem, qua loca usque ad mare invia palustri limo & voraginibus claudunt, elephantos cum assueto præsidio posuit: post eos equites. Tum modico intervallo relicto, ceteras copias in secunda acie. Macedones pro vallo locati, primo facile sustinebant Romanos, tentantes ab omni parte aditus: multum adjuvantibus qui ex loco superiore fundis, velut nimbum, glandes & sagittas simul & jacula ingerebant. Deinde, ut major, nec jam toleranda vis hostium inferebat se; pulsi loco, intra munimenta subductis ordinibus, concesserunt: Inde ex vallo prope alterum vallum, hastis præ se objectis, fecerunt. Et ita modica altitudo valli erat, ut & locum superiorem ad pugnandum suis præberet: & propter longitudinem hastarum subjectum haberet hostem. Multi temere subeuntes vallum transfixi sunt: & aut incepto irrito recessissent, aut plures cecidissent: ni M. Porcius ab jugo Callidromi, dejectis inde Ætolis, & magna ex parte cæsis, (incautos enim & plerosque sopitos oppresserat) super imminentem castris collem apparuisset.

Acies utrimque instruuntur.

Prælium committitur.

M. Porcius Callidromon occupat.

CAP. XIX. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta & Rhoduntiam, nequicquam subire ad ea castella conato, fuerat. Macedones, quique alii in castris regiis erant, primo, dum procul nihil aliud quam turba & agmen apparebat, Ætolos credere visa, procul pugna, subsidio venire. Ceterum ut primum signaque & arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repente pavor omnes cepit, ut abjectis armis, fugerent. Et munimenta sequentes impedierunt, & angustiæ vallis, per quam sequendi

Antiochi exercitus funditur.

(*b*) al. *Munitioribus tunc fuerunt, & validioribus impositi exercitus hostium locis, exercitus ille & numero major.* al. *munitioribus . . . . hostium; ille numero &c.* al. *munitioribus & tunc fuerunt & validiores impositi exercitus hostium locis &c.* al. *Munitiores tunc fuerunt, & validiores impositi exercitus hostium.*

quendi erant: & maxime omnium, quod elephanti novissimi agminis erant: quos pedes ægre præterire, eques nullo poterat modo; timentibus equis tumultumque inter se majorem, quam in prælio edentibus. Aliquantum temporis & direptio castrorum tenuit. Scarphiam (*i*) tamen eo die persecuti sunt hostem. Multis in ipso itinere cæsis captisque, non equis virisque tantum, sed etiam elephantis, quos capere non potuerant, interfectis, in castra reverterunt: quæ tentata eo die inter ipsum pugnæ tempus ab Ætolis Heracleam obtinentibus præsidio, sine ullo haud parum audacis incepti effectu fuerant. Consul noctis insequentis tertia vigilia, præmisso equitatu, ad persequendum hostem, signa legionum prima luce movit. Aliquantum viæ præceperat rex; ut qui non ante quam Elatiæ ab effuso constiterit cursu: ubi primum reliquiis pugnæque & fugæ collectis, cum perexigua manu semiermium militum Chalcidem se recepit. Romanus equitatus ipsum quidem regem Elatiæ assecutus non est, sed magnam partem agminis, aut lassitudine subsistentis, aut errore, ut qui sine ducibus per ignota itinera fugerent, dissipatos oppresserunt. Nec præter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quisquam effugit: etiam ex decem millibus militum, quos, Polybio auctore, trajecisse secum regem in Græciam scripsimus, exiguus numerus. Quid si Antiati Valerio credamus sexaginta millia militum fuisse in regio exercitu scribenti, quadraginta inde millia cecidisse, supra quinque millia capta cum signis militaribus ducentis triginta: Romanorum centum quinquaginta in ipso certamine pugnæ, ab incursu Ætolorum se tuentes, non plus quinquaginta interfecti sunt.

Romani persequuntur hostem.

Antiochus Chalcidem se recipit.

Clades Antiochi.

Jactura Romanorum.

CAP. XX. Consule per Phocidem & Bœotiam (*k*) exercitum ducente, consciæ defectionis civitates, cum velamentis ante portas stabant; metu ne hostiliter diriperentur. Ceterum per omnes dies, haud secus quam in pacato agro, sine violatione ullius rei, agmine processit; donec in agrum Coronæum ventum est. Ibi statua regis Antiochi posita in templo Minervæ Itoniæ iram accendit: permissumque militi est, ut circumjectum templo agrum popularetur. Deinde cogitatio animum subiit; *quum communi decreto Bœotorum posita esset statua, indignum esse in unum Coronensem agrum sævire.* Revocato extemplo milite, finis populandi factus: castigati tantum verbis Bœoti, ob ingratum in tantis tamque recentibus beneficiis animum erga Romanos. Inter ipsum pugnæ tempus decem naves regiæ, cum præfecto Isidoro, ad Thronium in sinu Maliaco stabant. Eo gravis vulneribus Alexander Acarnan nuntius adversæ pugnæ quum perfugisset, trepidæ inde recenti terrore naves Cenæum (*l*) Eubœæ petierunt. Ibi mortuus sepultusque Alexander. Tres, quæ ex Asia profectæ eundem portum tenuerant naves, audita exercitus clade, Ephesum redierunt. Isidorus ab Cenæo Demetriadem, si forte eo deferret fuga regem, trajecit. Per eosdem dies A. Atilius præfectus Romanæ classis, magnos regios commeatus, jam fretum, quod ad Andrum insulam est, prætervectos, excepit: alias mersit, alias cepit naves. Quæ novissimæ agminis erant, cursum in Asiam verterunt. Atilius Pyræeum, unde profectus erat, cum agmine captivarum navium revectus, magnam vim frumenti & Atheniensibus, & aliis ejusdem regionis sociis divisit.

Phocidis & Bœotiæ urbes recipiuntur.

Alexander moritur.

Classis regia dissipata.

CAP. XXI. Antiochus sub adventum Consulis à Chalcide profectus, Tenum primo tenuit. Inde Ephesum transmisit. Consuli Chalcidem venienti portæ patuerunt; quum appropinquante eo Aristoteles, præfectus regis, urbe excessisset. Et ceteræ urbes in Eubœa sine certamine traditæ, paucosque per dies omnibus perpacatis, sine ullius noxa urbis, exercitus Thermopylas reductus. Multo modestia post victoriam, quam ipsa victoria laudabilior. Inde Consul M. Catonem, per quem quæ gesta essent Senatus Populusque Romanus haud dubio auctore sciret, Romam misit. Is à Creusa, (Thespiensium emporium est, in intimo sinu Corinthiaco retractum) Patras Achaiæ petit: à Patris Corcyram usque Ætoliæ atque Acarnaniæ littora legit: atque ita ad Hydruntum Italiæ trajecit. Quinto die inde pedestri itinere Romam ingenti cursu pervenit. Ante lucem ingressus urbem, à porta ad prætorem M. Junium iter intendit. Is prima luce Senatum vocavit. Quo L. Cornelius Scipio, aliquot diebus ante à Consule dimissus, quum adveniens audisset prægressum Catonem in Senatu esse; supervenit exponenti quæ gesta essent. Duo inde legati jussu Senatus in concionem sunt producti: atque ibi eadem, quæ in Senatu de rebus in Ætolia gestis exposuerunt. Supplicatio in triduum decreta est; *& ut quadraginta hostiis majoribus prætor, quibus Diis ei videretur, sacrificaret.* Per eosdem dies & M. Fulvius Nobilior, qui biennio ante prætor in ulteriorem Hispaniam erat profectus, ovans urbem est ingressus: argenti bigati præ se tulit centum & triginta millia: & extra numerum duodecim millia pondo argenti: auri pondo centum viginti septem.

Ephesum trajicit. Chalcis recepta.

Cato nuntius victoriæ.

Supplicatio.

CAP. XXII. Acilius Consul ab Thermopylis Heracleam ad Ætolos præmisit. *Ut tunc saltem experti regiam vanitatem resipiscerent; traditaque Heraclea, cogitarent de petenda ab Senatu seu furoris sui, seu erroris venia. Et ceteras Græciæ civitates defecisse eo bello ab optime de se meritis Romanis: sed quia post fugam regis, cujus fiducia ab officio decessissent, non addidissent pertinaciam culpæ, in fidem receptas esse. Ætolos quoque, quamquam non secuti sint regem, sed arcessierint, & duces belli, non socii fuerint; si pœnitere possint, posse & incolumes esse.* Ad ea quum pacati nihil responderetur, appareretque armis rem gerendam, & rege superato bellum Ætolicum integrum restare; castra ab Thermopylis ad Heracleam movit: eoque ipso die, ut situm nosceret urbis, ab omni parte equo mœnia est circumvectus. Sita est Heraclea in radicibus Oetæ montis: ipsa in campo, arcem imminentem loco alto, & undique

Ætoli à Romanis ad deditionem solicitantur.

Consul Heracleam oppugnat. Quæ describitur.

(*i*) al. Carpeiam. al. Lilæum. (*k*) al. Per Hoclidem Bœotiæ. al. Per Æolidem Bœotiæ.
(*l*) al. Ceneum.

dique præcipiti habet. Contemplatus omnia, quæ noscenda erant, quatuor simul locis aggredi urbem constituit. A flumine Asopo, qua & gymnasium est, L. Valerium operibus atque oppugnationi præposuit: arcem extra muros, quæ frequentius *(m)* prope quam urbs habitabatur, Tib. Sempronio Longo oppugnandam dedit: à sinu Maliaco, quæ aditum haud facilem pars habebat, M. Bæbium; ab altero amniculo, quem Melana vocant, adversus Dianæ templum, Appium Claudium opposuit. Horum magno certamine intra paucos dies turres, arietesque, & alius omnis apparatus oppugnandarum urbium perficitur. Et quum ager Heracleensis paluster omnis frequensque proceris arboribus, benigne ad omne genus operum materiam suppeditabat; tum quia refugerant intra mœnia Ætoli, desertaque in vestibulo urbis erant tecta, in varios usus non tigna modo & tabulas, sed laterem quoque, & cæmenta, & saxa, variæ magnitudinis, præbebant.

CAP. XXIII. Et Romani quidem, operibus magis quam armis, urbem oppugnabant: Ætoli è contra armis se tuebantur. Nam quum ariete quaterentur muri, non laqueis, ut solet, exceptos declinabant ictus, sed armati, frequentes, *(n)* quidam ignes etiam, quos aggeribus injicerent, ferebant. Fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum: & ipsi, quum pro dirutis reficerent muros, crebriores eos, ut pluribus erumperetur in hostem locis, faciebant. Hoc primis diebus, dum integræ vires erant, & frequentes & impigre fecerunt: indies deinde pauciores, & segnius. Etenim quum multis urgerentur rebus, nulla eos res æque ac vigiliæ conficiebant; Romanis in magna copia militum succedentibus aliis in stationem aliorum, Ætolos propter paucitatem eosdem dies noctesque assiduo labore urente. *(o)* Per quatuor & viginti dies, ita ut nullum tempus vacuum dimicatione esset, adversus quatuor è partibus simul oppugnantem hostem nocturnus diurno continuatus labor est. Quum fatigatos jam Ætolos sciret Consul & ex ratione temporis, & quod ita transfugæ affirmabant, tale consilium iniit. Media nocte receptui signum dedit, & ab oppugnatione simul omnes milites deductos usque ad tertiam diei horam quietos in castris tenuit. Inde cepta oppugnatio ad mediam rursus noctem perducta est: intermissa deinde usque ad tertiam diei horam. Fatigationem rati causam esse Ætoli non continuandæ oppugnationis, quæ & ipsos affecerat, ubi Romanis datum receptui signum esset, velut ipsi quoque hoc revocati, pro se quisque ex stationibus decedebant: nec ante tertiam diei horam armati in muris apparebant.

Heraclea tuetur.

CAP. XXIV. Consul quum nocte media intermisisset oppugnationem, quarta vigilia rursus ab tribus partibus summa vi aggressus; ab una Tib. Sempronium tenere intentos milites, signumque exspectantes jussit: ad ea in nocturno tumultu, unde clamor exaudiretur, haud dubie ratus hostes concursuros. Ætoli pars sopiti affecta labore ac vigiliis corpora ex somno moliebantur: pars vigilantes adhuc ad strepitum pugnantium in tenebris currunt. Hostes partim per ruinas jacentis muri transcendere conantur: partim scalis ascensus tentant. Adversus quos undique ad opem ferendam occurrunt Ætoli. Pars una, in qua ædificia extra urbem erant, neque defenditur, neque oppugnatur: sed qui oppugnarent, intenti signum exspectabant, defensor nemo aderat. Jam dilucescebat, quum signum Consul dedit: & sine ullo certamine partim per semiruta, *(p)* partim scalis integros muros transcendere. Simul clamor index capti oppidi est exauditus, undique Ætoli desertis stationibus in arcem fugiunt. Oppidum victores, permissu Consulis, diripiunt: non tam ab ira, nec ab odio, quam ut miles coërcitus in tot receptis ex potestate hostium urbibus, aliquo tandem loco fructum victoriæ sentiret. Revocatos inde à medio ferme die milites quum in duas divisisset partes; unam radicibus montium circumduci ad rupem jussit: quæ fastigio altitudinis par, media valle velut abrupta ab arce erat: sed adeo prope geminata cacumina eorum montium sunt, ut ex vertice altero conjici tela in arcem possint: cum dimidia militum parte Consul ab urbe ascensurus *(q)* in arcem, signum ab iis, qui ab tergo in rupem evasuri erant, exspectabat. Non tulere qui in arce erant Ætoli primum eorum, qui rupem ceperant, clamorem, deinde impetum ab urbe Romanorum; & fractis jam animis, & nulla ibi præparata re ad obsidionem diutius tolerandam: utpote congregatis fœminis, puerisque, & imbelli alia turba in arcem, quæ vix capere, nedum tueri multitudinem tantam posset. Itaque ad primum impetum abjectis armis dediderunt sese. Traditus inter ceteros princeps Ætolorum Damocritus est: qui principio belli decretum Ætolorum, quo arcessendum Antiochum censuerant, T. Quintio poscenti responderat: *in Italia daturum, quum castra ibi Ætoli posuissent.* Ob eam ferociam majus victoribus gaudium traditus fuit.

Heraclea capitur.

Et diripitur.

Arx etiam capitur.

Damocritus princeps Ætolorum capitur.

CAP. XXV. Eodem tempore quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex composito oppugnabat; circa Thermopylas cum Consule redeunte ex Bœotia, ut victoriam ipsi Populoque Romano gratularetur, excusaretque *quod morbo impeditus bello non interfuisset*, congressus. Inde diversi ad duas simul oppugnandas urbes profecti. Intersunt septem millia ferme passuum. Et quia Lamia, quum posita est in tumulo, tum regionem ea maxime despectat oppidum, qua breve intervallum videtur, & omnia in conspectu sunt; quum enixe, velut proposito certamine, Romani Macedonesque diem ac noctem, aut in operibus, aut in præliis essent, hoc major difficultas Macedonibus erat, quod Romani aggere & vineis, & omnibus supra terram operibus, subtus Macedones cuniculis oppugnabant: & in asperis locis silex sæpe impenetrabilis ferro occurrebat. Et quum parum procederet inceptum, per colloquia principum oppidanos tentabat rex, ut urbem dederent: haud dubius, quin si prius Heraclea capta

Philippus Lamiam oppugnat.

(m) al. Partem, qua extra muros frequentius &c. *(n)* al. Sed armati frequentes irrumpebant, &c. *(o)* urgente. *(p)* al. partim prorutos. *(q)* al. escensurus.

capta foret, Romanis se potius quam sibi dedituri essent; suamque gratiam Consul in obsidione liberanda facturus esset. Nec eum opinio est frustrata: confestim enim ab Heraclea capta nuntius venit, *ut oppugnatione absisteret. Æquius esse, Romanos milites, qui acie dimicassent cum Ætolis, præmia victoriæ habere.* Ita recessum ab Lamia est, & propinquæ clade urbis ipsi, ne quid simile paterentur, effugerunt.

Ab ea iterum recedit.

CAP. XXVI. Paucis priusquam Heraclea caperetur diebus, Ætoli concilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochum miserunt: inter quos & Thoas idem, qui & antea missus est. Mandata erant, ut ab rege peterent primum, *ut ipse coactis rursus terrestribus navalibusque copiis, in Græciam trajiceret: deinde, si qua ipsum teneret res, ut pecuniam & auxilia mitteret. Id quum ad dignitatem ejus fidemque pertinere, non prodi socios; tum etiam ad incolumitatem regni, non sinere Romanos omni cura vacuos, quum Ætolorum gentem sustulissent, omnibus copiis in Asiam trajicere.* Vera erant quæ dicebantur: eo magis regem moverunt. Itaque in præsentia pecuniam, quæ ad usus belli necessaria erat, legatis dedit: auxilia terrestria navaliaque affirmavit missurum. Thoantem unum ex legatis retinuit, & ipsum haud invitum morantem, ut exactor præsens promissorum adesset.

Ætoli legatos ad Antiochum mittunt.

Pro pecunia & auxilio.

Pecuniam accipiunt.

CAP. XXVII. Ceterum Heraclea capta fregit tandem animos Ætolorum: & post paucos dies quam ad bellum renovandum, acciendumque regem in Asiam miserant legatos; abjectis belli consiliis, pacis petendæ oratores, ad Consulem miserunt. Quos dicere exorsos Consul interfatus, quum alia sibi prævertenda esse dixisset; redire Hypatam eos, datis dierum decem induciis, & L. Valerio Flacco cum iis misso, jussit ei quæ secum acturi fuissent, exponere: & si qua vellent alia. Hypatam ut est ventum, principes Ætolorum apud Flaccum concilium habuerunt; consultantes, *quonam agendum modo apud Consulem foret.* Parantibus iis antiqua fœderum ordiri; meritaque in Populum Romanum, *absistere iis* Flaccus jussit, *quæ ipsi violassent. Confessionem iis culpæ magis profuturam, & totam in preces orationem versam.* Nec enim in causa ipsorum, sed in Populi Romani clementia spem salutis positam esse. *Et suppliciter agentibus iis se adfuturum* (r) *& apud Consulem, & Romæ in Senatu: eo quoque enim mittendos fore legatos.* Hæc una via omnibus ad salutem visa est, *ut in fidem se permitterent Romanorum. Ita enim & illis violandi supplices verecundiam se imposituros: & ipsos nihilominus suæ potestatis fore, si quid melius fortuna ostendisset.*

Ætolorum legati ad Consulem, pacis petendæ causa.

Conditiones pacis.

CAP. XXVIII. Posteaquam ad Consulem ventum est, Phæneas legationis princeps longam orationem, & varie ad mitigandam iram victoris compositam, ita ad extremum finivit, ut diceret, *Ætolos se suaque omnia fidei Populi Romani permittere.* Id Consul ubi audivit; *Etiam atque etiam videte,* inquit, *Ætoli, ut ita permittatis.* Tum decretum Phæneas, in quo id diserte scriptum erat, ostendit. *Quando ergo*, inquit, *ita permittitis, postulo ut mihi Dicæarchum civem vestrum, & Menetam Epirotam,* (Naupactum is cum præsidio ingressus ad defectionem compulerat) *Amynandrum cum principibus Athamanum, quorum consilio ab nobis defecistis, sine mora dedatis.* Prope dicentem interfatus Romanum Phæneas, *Non in servitutem,* inquit, *sed in fidem tuam nos tradimus. Et certum habeo te imprudentia labi: qui nobis imperes, quæ moris Græcorum non sint.* Ad hæc Consul, *Ne hercle*, inquit, *magnopere nunc curo, quid Ætoli satis ex more Græcorum factum esse censeant: dum ego more Romano imperium id habeam* (s) *in deditos modo decreto suo, ante armis victos. Itaque ni propere fit quod impero, vinciri vos jam jubeo:* afferrique catenas, & circumsistere lictores jussit. Tum fracta Phæneæ ferocia, Ætolisque aliis est: & tandem cujus conditiones essent, sensere. Et se quidem Phæneas, & qui adsint Ætolorum, *scire facienda esse quæ imperentur*, dixit: *sed ad decernenda ea concilio Ætolorum opus esse. Ad id petere, ut decem dierum inducias daret.* Petente Flacco pro Ætolis, induciæ datæ: & Hypatam reditum est. Ubi quum in concilio delectorum, quos Apocletos vocant, Phæneas & quæ imperarentur, & quæ ipsis prope accidissent, exposuisset; ingemuerunt quidem principes conditioni suæ, parendum tamen victori censebant, & ex omnibus oppidis convocandos Ætolos ad concilium.

Ætoli fidei Populi Romani se dedunt.

Consul sibi dedi nonnullos Ætolos postulat.

Ætolis induciæ datæ.

Ætolorum concilium.

CAP. XXIX. Posteaquam vero omnis coacta multitudo eadem illa audivit, adeo sævitia imperii atque indignitate exasperati animi sunt, ut, si in pace fuissent, illo impetu iræ concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat & difficultas eorum, quæ imperarentur: *quonam modo enim utique regem Amynandrum se tradere posse?* & spes forte oblata, quod Nicander eo ipso tempore ab rege Antiocho veniens, implevit exspectatione vana multitudinem, terra marique ingens parari bellum. Is duodecimo die quam conscenderat navem, in Ætoliam perfecta legatione rediens, Phaleram (t) in sinu Maliaco tenuit. Inde Lamiam pecuniam quum devexisset, ipse cum expeditis vespera prima inter Macedonum Romanaque castra medio agro, dum Hypatam notis callibus petit, in stationem incidit Macedonum: deductusque ad regem est, nondum convivio dimisso. Quod ubi nuntiatum est, velut hospitis, non hostis adventu motus Philippus, *accumbere eum epularique jussit:* atque inde dimissis aliis solum retentum, *ipsum quidem de se timere quicquam vetuit. Ætolorum prava consilia, atque in ipsorum caput semper recidentia, accusavit: qui primum Romanos, deinde Antiochum in Græciam adduxissent. Sed præteritorum, quæ magis reprehendi quam corrigi possint, oblitum se, non facturum, ut insultet adversis rebus eorum. Ætolos quoque finire tandem adversus se odia debere; & Nicandrum privatim ejus diei, quo servatus à se foret, meminisse.* Ita datis qui in tutum eum prosequerentur, Hypatam Nicander consultantibus de pace Romana supervenit.

Ætoli exasperati.

Amynander ab Antiocho redit.

Incidit in Macedones.

A Philippo benigne excipitur.

Hortatur.

Et dimittitur.

Gggg CAP.

(r) al. Et suppliciter agentibus iis profuturum. (s) al. imperium inhibeam. (t) al. Phalaram.

CAP. XXX. Manius Acilius vendita aut concessa militi circa Heracleam præda, posteaquam nec Hypatæ pacata esse consilia, & Naupactum concurrisse Ætolos, ut inde totum impetum belli sustinerent, audivit; præmisso Ap. Claudio cum quatuor millibus militum ad occupanda juga, qua difficiles transitus montium erant; ipse Oetam ascendit. Herculique sacrificium fecit in eo loco, quem Pyram, quod ibi mortale corpus ejus Dei sit crematum, appellant. Inde toto exercitu profectus, reliquum iter satis expedito agmine fecit. Ut ad Coracem est ventum (mons est altissimus inter Callipolin & Naupactum) ibi & jumenta multa ex agmine præcipitata cum ipsis oneribus sunt, & homines vexati. Id facile apparebat, quam cum inerti hoste res esset, qui tam impeditum saltum nullo præsidio, ut clauderet transitum, insedisset. Tum quoque vexato exercitu, ad Naupactum descendit: & uno castello adversus arcem posito, ceteras partes urbis, divisis copiis pro situ mœnium, circumsedit. Nec minus operis laborisque ea oppugnatio, quam Heracleæ habuit.

Consul Naupactum obsidet.

CAP. XXXI. Eodem tempore & Messene in Peloponneso ab Achæis, quod concilii eorum recusaret esse, oppugnari cepta est. Etenim duæ civitates Messene & Elis extra concilium Achaicum erant: cum Ætolis sentiebant. Elei tamen, post fugatum ex Græcia Antiochum, legatis Achæorum lenius responderant; *dimisso præsidio regio, cogitaturos se quid sibi faciendum esset.* Messenii sine responso dimissis legatis, moverant bellum; trepidique rerum suarum, quum jam ager effuso exercitu passim ureretur, castraque prope urbem poni viderent: legatos Chalcidem ad T. Quintium auctorem libertatis miserunt, qui nuntiarent, *Messenios Romanis, non Achæis, & aperire portas, & dedere urbem paratos esse.* Auditis legatis extemplo profectus Quintius, à Megalopoli, ad Diophanem Prætorem Achæorum misit, *qui extemplo reducere eum à Messene exercitum, & venire ad se* juberet. Dicto paruit Diophanes: & soluta obsidione, expeditus ipse prægressus agmen, circa Andaniam, parvum oppidum inter Megalopolim Messenemque positum, Quintio occurrit; & cum causas oppugnationis exponeret, castigatum leniter, *quod tantam rem sine auctoritate sua conatus esset; dimittere exercitum jussit, nec pacem omnium bono partam turbare.* Messeniis imperavit, *ut exules reducerent, & Achæorum concilii essent. Si qua haberent, de quibus aut recusare, aut in posterum cavere sibi vellent, Corinthum ad se venirent.* Diophanem concilium Achæorum extemplo sibi præbere jussit. Ibi de Zacyntho intercepta per fraudem insula questus; postulavit, *ut restitueretur Romanis.* Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat: eam mercedem Amynandro dederat, ut per Athamaniam ducere exercitum in superiorem partem Ætoliæ liceret. Qua expeditione fractis animis, Ætolos compulit ad petendam pacem. Amynander Philippum Megalopolitanum insulæ præfecit: postea per bellum, quo se Antiocho adversus Romanos conjunxit, Philippo ad munia belli revocato, Hieroclem Agrigentinum successorem misit.

Achæi Messenen oppugnant.

Sed adveniente Consule solvunt obsidionem.

Romani Zacynthum recetunt.

Hierocles Agrigentinus.

CAP. XXXII. Is post fugam ab Thermopylis Antiochi, Amynandrumque à Philippo Athamania pulsum, missis ultro ad Diophanem prætorem Achæorum nuntiis, pecuniam pactus, insulam Achæis tradidit. Id præmium belli suum esse, æquum censebant Romani. Non enim Manium Acilium Consulem, legionesque Romanas Diophani & Achæis ad Thermopylas pugnasse. Diophanes adversus hæc purgare interdum sese, gentemque interdum de jure facti disserere. Quidam Achæorum & initio eam se rem aspernatos testabantur, & tunc pertinaciam increpitabant prætoris: auctoribusque iis decretum est, *ut T. Quintio ea res permitteretur.* Erat Quintius sicut adversantibus asper; ita, si cederes, idem placabilis. Omissa igitur contentione vocis vultusque, *Si utilem*, inquit, *possessionem ejus insulæ censerem Achæis esse, auctor essem Senatui Populoque Romano, ut eam vos habere sinerent. Ceterum sicut testudinem, ubi collecta in suum tegumen est, tutam ad omnes ictus video esse; ubi exerit partes aliquas, quodcumque nudavit, obnoxium atque infirmum habere; haud dissimiliter vos Achæi clausos undique mari, quæ intra Peloponnesi sint terminos, ea & jungere vobis, & juncta tueri facile. Simul aviditate plura amplectendi hinc excedatis; nuda vobis omnia, quæ extra sint, & exposita ad omnes ictus esse.* Assentiente omni concilio, nec Diophane ultra tendere auso, Zacynthus Romanis traditur.

Romani Zacynthum recipiunt.

CAP. XXXIII. Per idem tempus Philippus rex proficiscentem Consulem ad Naupactum percunctatus, *si se interim quæ defecissent ab societate Romana urbes, recipere vellet*; permittente eo, ad Demetriadem copias admovit; haud ignarus, quanta ibi tum perturbatio esset. Destituti enim ab omni spe, quum desertos se ab Antiocho, spem nullam in Ætolis esse cernerent; dies noctesque aut Philippi hostis adventum; aut infestiorem etiam, quo justius irati erant, Romanorum exspectabant. Turba erat ibi incondita regiorum: qui primo pauci in præsidio relicti, postea plures, plerique inermes ex prælio adverso fuga delati, nec virium, nec animi satis ad obsidionem tolerandam habebant. Itaque præmissis à Philippo, qui spem impetrabilis veniæ ostendebant, responderunt, *patere portas regi.* Ad primum ejus ingressum principum quidam urbe excesserunt: Eurilochus sibi mortem conscivit. Antiochi milites (sic enim pacti erant) per Macedoniam Thraciamque, prosequentibus Macedonibus, ne quis eos violaret, Lysimachiam deducti sunt. Erant & paucæ naves Demetriade, quibus præerat Isidorus: eæ quoque cum præfecto suo dimissæ sunt.

CAP. XXXIV. Inde Dolopiam, & Aperantiam, & Perrhœbiæ quasdam civitates recepit. Dum hæc à Philippo geruntur, T. Quintius recepta Zacyntho: ab Achaico concilio, Naupactum trajecit; quæ jam per duos menses (sed prope excidium erat) oppugnabatur, & si capta vi foret, omne ibi nomen Ætolorum ad internecionem videbatur venturum. Ceterum quamquam merito iratus erat Ætolis, quod

Quintius it Naupactum.

quod solos obtrectasse gloriæ suæ, quum liberaret Græciam, meminerat, & nihil auctoritate sua motos esse, quum, quæ tum maxime acciderant, casura præmonens, à furioso incepto eos deterreret; tamen, sui maxime operis esse credens, *nullam gentem liberatæ à se Græciæ funditus everti*, obambulare muris, ut facile nosceretur ab Ætolis, cepit. Confestim à primis stationibus cognitus est, vulgatumque per omnes ordines, *Quintium esse.* Itaque concursu facto undique in muros, manus pro se quisque tendentes, consonante clamore nominatim *Quintium orare, ut opem ferret ac servaret.* Et tum quidem, quamquam moveretur his vocibus, manu tamen abnuit, quidquam opis in se esse. Ceterum posteaquam ad Consulem venit: *Utrum fallit*, inquit, *te Mani Acili, quid agatur? an quum satis provideas, nihil id magnopere ad summam rempublicam pertinere censes?* Erexerat exspectatione Consulem; &, *quin expromis*, inquit, *quid rei sit?* Tum Quintius: *Ecquid vides te devicto Antiocho, in duabus urbibus oppugnandis tempus terere, quum jam prope annus circumactus sit imperii tui? Philippum autem, qui non aciem, non signa hostium vidit, non solum urbes, sed tot jam gentes, Athamaniam, Perrhæbiam, Aperantiam, Dolopiam sibi adjunxisse? atqui non tantum interest nostra, Ætolorum opes ac vires minui, quantum non supra modum Philippum crescere; & victoriæ tuæ præmium te militesque tuos nondum tot urbes, quot Philippum gentes Græciæ habere.*

Ætoli Quintium orant, ut sibi opem ferat.

CAP. XXXV. Assentiebatur his Consul, sed pudor, si irrito incepto abscederet obsidione, occurrebat. Tota inde Quintio res permissa est. Is rursus ad eam partem muri, qua paullo ante vociferati Ætoli fuerant: rediit. Ibi quum impensis orarent, *ut misereretur gentis Ætolorum*; exire aliquos ad se jussit. Phæneas ipse principesque alii extemplo egressi sunt. Quibus provolutis ad pedes: *Fortuna*, inquit, *vestra facit, ut & iræ meæ, & orationi temperem. Evenerunt quæ prædixi eventura. Et ne hoc quidem reliqui vobis est, ut indignis accidisse ea videantur. Ego tamen forte quadam nutriendæ Græciæ datus, ne ingratis quidem benefacere absistam. Mittite oratores ad Consulem, qui inducias tantum temporis petant, ut mittere legatos Romam possitis, per quos Senatui de vobis permittatis. Ego apud Consulem deprecator, defensorque vobis adero.* Ita ut censuerat Quintius, fecerunt: nec aspernatus est legationem Consul; Induciisque in diem certam datis, qua legatio renuntiari ab Roma posset, soluta obsidio est, & exercitus in Phocidem missus. Consul cum T. Quintio ad Achaicum concilium Ægium trajecit. Ibi *de Eleis & exulibus Lacedæmoniorum restituendis actum.* Et neutra perfecta res: quia *suæ gratiæ reservari eam Achæi, Elei per se ipsi, quam per Romanos maluerunt Achaico contribui concilio.* Epirotarum legati ad Consulem venerunt; quos non sincera fide in amicitia fuisse satis constabat: militem tamen nullum Antiocho dederant. Pecunia juvisse eum insimulabantur; legatos ad regem ne ipsi quidem misisse inficiabantur. Iis petentibus, *ut in amicitia pristina esse liceret*, respondit Consul: *Se, utrum hostium, an pacatorum eos numero haberet, nondum scire. Senatum ejus rei judicem fore. Integram se causam eorum Romam rejicere. Inducias ad id dierum nonaginta dare.* Epirotæ Romam missi Senatum adierunt. Iis magis quæ non fecissent hostilia referentibus, quam purgantibus ea, de quibus arguebantur, responsum datum est, quo *veniam impetrasse, non causam probasse, videri possent.* Et Philippi regis legati sub idem tempus in Senatum introducti, gratulantes de victoria. Iis petentibus, *ut sibi sacrificare in Capitolio, donumque ex auro liceret ponere in æde Jovis Optimi Maximi*; permissum ab Senatu. Centum Pondo coronam auream posuerunt. Non responsum solum benigne legatis est: sed Philippi quoque filius Demetrius, qui obses Romæ erat, ad patrem reducendus legatis datus est. Bellum quod cum Antiocho rege in Græcia gestum est à Manio Acilio Consule, hunc finem habuit.

Provolvuntur ad pedes Quintii.

Legatos Romam mittunt.

Epirotarum legati ad Consulem Acilium.

Philippi legati Romæ.

CAP. XXXVI. Alter Consul P. Cornelius Scipio Galliam provinciam sortitus, priusquam ad bellum, quod cum Boiis gerendum erat, proficisceretur, postulavit ab Senatu, *ut pecunia sibi decerneretur ad ludos, quos Proprætor in Hispania inter ipsum discrimen pugnæ vovisset.* Novum atque iniquum postulare est visus. Censuerunt ergo, *quos ludos inconsulto Senatu, ex sua unius sententia vovisset, eos uti* (*x*) *de manubiis, si quam pecuniam ad id reservasset, vel sua ipse impensa faceret.* Eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus ædes matris magnæ Idææ dedicata est: quam Deam is P. Cornelius advectam ex Asia, P. Cornelio Scipione, cui post Africano fuit cognomen, P. Licinio Consulibus in palatium à mari detulerat. Locaverant ædem faciendam ex Senatusconsulto M. Livius, C. Claudius censores, M. Cornelio, Tib. Sempronio Consulibus: tredecim annis postquam locata erat, dedicavit eam M. Junius Brutus: ludique ob dedicationem ejus facti, quos primos scenicos fuisse, Valerius Antias est auctor, Megalesia appellatos. Item Juventatis (*y*) ædem in circo maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit. Voverat eam sexdecim annis ante M. Livius Consul, quo die Asdrubalem exercitumque ejus cecidit. Idem censor eam faciendam locavit, M. Cornelio, P. Sempronio Consulibus. Hujus quoque dedicandæ causa ludi facti: & eo omnia cum majore religione facta, quod novum cum Antiocho instabat bellum.

P. Cornelius Cos. ludos celebrat.

Ædes matris magnæ Idææ dicata.

Megalesia scenica prima.

Juventutis ædes dicata.

Ludi.

CAP. XXXVII. Principio ejus anni, quo hæc, jam profecto ad bellum Manio Acilio, manente adhuc Romæ P. Cornelio Consule agebantur, *boves duos domitos in Carinis per scalas pervenisse in tegulas ædificii*, proditum memoriæ est. *Eos vivos comburi, cineremque eorum dejici in Tiberim, aruspices jusserunt. Tarracinæ & Amiterni nuntiatum est, aliquoties lapidibus pluisse. Minturnis ædem Jovis, & tabernas circa forum de cælo tactas esse: Vulturni in ostio fluminis duas naves fulmine ictas conflagrasse.* Eorum prodigiorum causa libros Sibyllinos ex Senatusconsulto decemviri quum adissent,

Prodigia.

Procurata.

Gggg 2

(*x*) al. *vel.* (*y*) al. Juventutis.

adissent, renuntiarunt, *jejunium instituendum Cereri esse, & id quinto quoque anno servandum: & ut novendiale sacrum fieret, & unum diem supplicatio esset, coronati supplicarent: & Consul P. Cornelius, quibus Diis quibusque hostiis edidissent decemviri, sacrificaret.* Placatis Diis, nunc votis rite solvendis, nunc prodigiis expiandis, in provinciam proficiscitur Consul: atque inde Cn. Domitium Proconsulem dimisso exercitu, Romam decedere jussit: ipse in agrum Boiorum legiones induxit.

Ligures à Minucio fusi.

CAP. XXXVIII. Sub idem fere tempus Ligures lege sacrata coacto exercitu, nocte improviso castra Q. Minucii Proconsulis aggressi sunt. Minucius usque ad lucem intra vallum militem instructum tenuit; intentus ne qua transcenderet hostis munimenta, prima luce duabus simul portis eruptionem fecit. Nec primo impetu, quod speraverat, Ligures pulsi sunt: duas amplius horas dubium certamen sustinuere. Postremo quum alia atque alia agmina erumperent; & integri fessis succederent ad pugnam, tandem Ligures inter cetera etiam vigiliis confecti, terga dederunt. Cæsa super quatuor millia hostium: ex Romanis sociisque minus trecenti perierunt. Duobus fere post mensibus, P. Cornelius Consul cum Boiorum exercitu signis collatis egregie pugnavit. Duodetriginta millia hostium cæsa, Antias Valerius scribit: capta tria millia & quadringentos: signa militaria centum viginti quatuor, equos mille ducentos triginta: carpenta ducenta quadraginta septem: ex victoribus mille quadringentos octoginta quatuor cecidisse. Ubi ut in numero scriptori parum fidei sit (quia in augendo eo non alius intemperantior est) magnam victoriam fuisse apparet, quod & castra capta sunt, & Boii post eam pugnam extemplo dediderunt sese, & quod supplicatio ejus victoriæ causa decreta ab Senatu, victimæque majores cæsæ.

Et cæsi.

Boii cæsi à P. Cornelio Consule.

Boii se dedunt. Supplicatio.

M. Fulvii oratio.

CAP. XXXIX. Per eosdem dies M. Fulvius Nobilior ex ulteriore Hispania ovans urbem est ingressus. Argenti transtulit decem millia pondo: bigati argenti centum & triginta: auri centum viginti quinque. P. Cornelius Consul primo obsidibus à Boiorum gente acceptis, agri parte fere dimidia eos mulctavit: quo si vellet, Populus Romanus colonias mittere posset. Inde Romam, ut ad triumphum haud dubium, decedens, exercitum dimisit, & adesse Romæ ad diem triumphi jussit. Ipse postero die quam venit, Senatu in ædem Bellonæ vocato, quum de rebus ab se gestis disseruisset, postulavit, *ut sibi triumphanti liceret in urbem invehi.* P. Sempronius Blæsus tribunus plebis, *non negandum Scipioni, sed differendum honorem triumphi* censebat. *Bella Ligurum Gallicis semper juncta fuisse: eas inter se gentes mutua ex propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio devictis acie Boiis, aut ipse cum victore exercitu in agrum Ligurum transisset, aut partem copiarum Q. Minucio misisset, qui jam tertium ibi annum dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuisse. Nunc ad triumphum frequentandum deductos esse milites, qui egregiam navare operam reipublicæ potuissent: possent etiam, si Senatus, quod festinatione triumphi prætermissum esset, id restituere, differendo triumpho, vellet. Juberent Consulem cum legionibus redire in provinciam; dare operam ut Ligures subigantur. Nisi illi cogantur in jus judiciumque* (y) *Populi Romani; ne Boios quidem quieturos. Aut pacem, aut bellum utrobique habenda. Devictis Liguribus, paucos post menses Proconsulem P. Cornelium, multorum exemplo qui in magistratu non triumphaverunt, triumphaturum esse.*

P. Cornelius Cos. Romam venit.

Et triumphum postulat.

Qui differtur.

CAP. XL. Ad ea Consul: *neque se Liguribus provinciam sortitum esse,* ait: *neque cum Liguribus bellum gessisse, neque triumphum de iis postulare. Q. Minucium confidere brevi subactis iis meritum triumphum postulaturum, atque imperaturum esse. Se de Gallis Boiis postulare triumphum, quos acie vicerit, castris exuerit: quorum gentem biduo post pugnam totam acceperit in deditionem: à quibus obsides abduxerit, pacis futuræ pignus. Verum enimvero illud multo majus esse, quod tantum numerum Gallorum ceciderit in acie, quod cum tot millibus certe Boiorum nemo ante se imperator pugnaverit:* (z) *plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominum cæsam, multa millia capta: senes puerosque Boiis superesse. Itaque id quemquam mirari posse, cur victor exercitus, quum hostem in provincia neminem reliquisset, Romam venerit ad celebrandum Consulis triumphum? Quorum militum si & in alia provincia opera uti Senatus velit: utro tandem modo promptiores ad aliud periculum, novumque laborem ituros credat, si persoluta iis sine detrectatione prioris periculi laborisque merces sit, an si spem pro re ferentes dimittant; jam semel in prima spe deceptos? Nam quod ad se attineat, sibi gloriæ in omnem vitam illo die satis quæsitum esse: quo se virum optimum judicatum ad accipiendam matrem Idæam misisset Senatus. Hoc titulo, etsi nec consulatus, nec triumphus addatur, satis honestam honoratamque P. Scipionis Nasicæ imaginem fore.* Universus Senatus, non ipse modo ad decernendum triumphum consensit, sed etiam Tribunum plebis auctoritate sua compulit ad remittendam intercessionem. P. Cornelius Consul triumphavit de Boiis. In eo triumpho Gallicis carpentis arma signaque & spolia omnis generis transvexit, & vasa ænea Gallica: & cum captivis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit. Aureos torques transtulit mille quadringentos septuaginta. Ad hæc auri pondo ducenta quadraginta quinque, argenti infecti factique in Gallicis vasis non infabre suo more factis, duo millia trecenta quadraginta pondo, bigatorum nummorum ducenta triginta tria. Militibus, qui currum secuti sunt, trecentos vicenos quinos asses divisit: duplex centurioni, triplex equiti. Postero die, concione advocata, de rebus ab se gestis, & de injuria tribuni bello alieno se illigantis, ut suæ victoriæ fructu se defraudaret, quum disseruisset, milites exauctoratos dimisit.

Consul instat postulare triumphum.

Qui decernitur.

P. Cornelii Cos. triumphus de Boiis.

CAP. XLI. Dum hæc in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus admodum de bello Romano erat, tamquam non transituris in Asiam Romanis. Quam securitatem ei magna pars amicorum, aut per errorem, aut assentando faciebat. Annibal unus, cujus eo tempore

Antiochi securitas.

Ab Annibale monetur.

(y) al. *ditionemque.* (z) al. *quot cum millibus.... pugnaverat.*

pore ut maxima (*a*) apud regem auctoritas erat, *magis mirari se*, ajebat, *quod non jam in Asia essent Romani, quam venturos dubitare. Propius esse in Asiam ex Græcia, quam ex Italia in Græciam trajicere: & multo majorem causam Antiochum, quam Ætolos esse. Neque enim mari minus quam terra pollere Romana arma. Jampridem classem circa Maleam esse. Audire sese, nuper novas novumque imperatorem rei gerendæ causa ex Italia venisse. Itaque desineret Antiochus pacem sibi ipse spe vana facere. In Asia, & de ipsa Asia brevi terra marique dimicandum ei cum Romanis esse: & aut imperium adimendum orbem terrarum affectantibus, aut ipsi regnum amittendum.* Unus vera & providere & fideliter prædicere visus. Itaque ipse rex navibus, quæ paratæ instructæque erant, Chersonesum petit: ut ea loca, si forte terra venirent Romani, præsidiis firmaret. Ceteram classem Polyxenidam parare, & deducere jussit; speculatorias naves ad omnia exploranda circa insulas dimisit.

Antiochus Chersonesum petit.

Classis Romana.

CAP. XLII. C. Livius præfectus Romanæ classis cum quinquaginta navibus tectis profectus ab Roma Neapolim, quo ab sociis ejus oræ convenire jusserat apertas naves, quæ ex fœdere debebantur. Siciliam inde petit: fretoque Messanam prætervectus, quum sex Punicas naves ad auxilium missas accepisset, ab Rheginis Locrisque, & ejusdem juris sociis debitas exegisset naves; lustrata classe ad Lacinium, altum petit. Corcyram, quam primam Græciæ civitatum adiit, quum venisset, percunctatus *de statu belli* (necdum enim omnia in Græcia perpacata erant) & *ubi classis Romana esset*; posteaquam audivit *circa Thermopylarum saltum in statione Consulem ac regem esse, classem Piræei stare*: maturandum ratus omnium rerum causa, pergit protinus navigare Peloponnesum. Samen, Zacynthumque, (*b*) quia partis Ætolorum maluerant esse, protinus depopulatus, Maleam petit: & prospera navigatione usus, paucis diebus Piræeum ad veterem classem pervenit. Ad Scyllæum Eumenes rex cum tribus navibus occurrit; quum Æginæ diu incertus consilii fuisset, utrum ad tuendum rediret regnum, (audiebat enim Antiochum Ephesi navales terrestresque parare copias) an nusquam abscederet ab Romanis, ex quorum fortuna sua penderet. A Piræeo A. Atilius traditis successori quinque & viginti navibus tectis, Romam est profectus. Livius una & octoginta rostratis navibus, multis præterea minoribus, quæ aut apertæ rostratæ, aut sine rostris speculatoriæ erant, Delum trajecit.

Deli tenetur à tempestate.

CAP. XLIII. Eo fere tempore Consul, Acilius Naupactum oppugnabat. Livium Deli per aliquot dies (& est ventosissima regio inter Cycladas, fretis alias majoribus, alias minoribus divisas) adversi venti tenuerunt. Polyxenidas certior per dispositas speculatorias naves factus, *Deli stare Romanam classem*, nuntios ad regem misit. Qui omissis quæ in Hellesponto agebat, cum rostratis navibus, quantum accelerare potuit, Ephesum rediit: & consilium extemplo habuit, *faciendumne periculum navalis certaminis foret*. Polyxenidas, *negabat cessandum & utique prius confligendum, quam classis Eumenis, & Rhodiæ naves conjungerentur Romanis. Ita numero ferme impares futuros; ipsum ceteris omnibus superiorem, (c) & celeritate navium, & varietate auxiliorum. Nam Romanas naves, quum ipsas inscite factas immobiles esse, tum etiam, ut quæ in terram hostium veniant, oneratas commeatu venire: suas autem, ut pacata omnia circa se relinquentes, nihil præter militem atque arma habituras. Multum etiam adjuturam notitiam maris terrarumque & ventorum: quæ omnia ignaros turbatura hostes essent.* Movit omnes auctor consilii, qui & re consilium exsecuturus erat. Biduum in apparatu morati: tertio die centum navibus, quarum septuaginta tectæ, ceteræ apertæ, minoris omnes formæ erant, (*d*) profecti Phocæam, petierunt. Inde quum audisset, *appropinquare jam Romanam classem* rex, quia non interfuturus navali certamini erat, Magnesiam, quæ ad Sipylum est, concessit, ad terrestres copias comparandas. Classis ad Cyssuntem portum Erythræorum (tamquam ibi aptius exspectatura hostem) contendit. Romani, ubi primum aquilones, (ii namque per aliquot dies tenuerant) cecidere, ab Delo Phanas, portum Chiorum in Ægeum mare versum, petunt: inde ad urbem circumegere naves, commeatuque sumpto, Phocæam trajiciunt. Eumenes Elæam ad suam classem profectus, paucis post inde diebus cum quatuor & viginti navibus tectis, apertis pluribus paullo, à Phocæa ad Romanos, parantes instruentesque se ad navale certamen, rediit. Inde centum quinquaginta tectis navibus, apertis ferme quinquaginta profecti, primo aquilonibus transversis quum urgerentur in terram, cogebantur tenui agmine prope in ordinem singulæ naves ire: deinde ut lenita paullum vis venti est, ad Corycum portum, qui super Cyssuntem est, conati sunt trajicere.

Consilia de certamine navali.

Decernitur pugna navalis.

CAP. XLIV. Polyxenidas, ut *appropinquare hostes* allatum est, occasione pugnandi lætus, sinistrum ipse cornu in altum extendit, dextrum cornu præfectos navium ad terram explicare jubet, & æqua fronte ad pugnam procedebat. Quod ubi vidit Romanus, vela contrahit, malosque inclinat, & simul armamenta componens, opperitur insequentes naves. Jam ferme triginta in fronte erant; quibus ut æquaret lævum cornu, dolonibus erectis altum petere intendit: jussis, qui sequebantur, adversus dextrum cornu prope terram proras dirigere. Eumenes agmen cogebat. Ceterum ut demendis armamentis tumultuari primum ceptum est, & ipse quanta maxima celeritate potest, concitat naves. Jam omnibus in conspectu erant; duæ Punicæ naves antecedebant Romanam classem; quibus obviæ tres fuerunt regiæ naves. Et ut in numero impari, duæ regiæ unam circumsistunt. Et primum ab utroque latere remos detergunt: deinde transcendunt armati, & dejectis cæsisque propugnatoribus, navem capiunt. Una, quæ compari

Pugna navalis.

(*a*) al. vel maxima. (*b*) al. Peloponnesum Saguntumque. al. Peloponnesum tamen Zacynthumque &c. (*c*) al. *Ita numero non ferme impares futuros se, ceteris omnibus superiores.* (*d*) al. Minores omnes ferme erant.

pari Marte concurrerat, postquam captam alteram navem vidit, priusquam à tribus simul circumveniretur, retro ad classem refugit. Livius indignatione accensus, prætoria nave in hostes tendit. Adversus quam eadem spe duæ, quæ Punicam unam navem circumvenerant, quum inferrentur, demittere in aquam remos ab utroque latere remiges stabiliendæ navis causa jussit, & in advenientes hostium naves ferreas manus injicere: & ubi pugnam pedestri similem fecisset, (e) *meminisse Romanæ virtutis, nec pro viris ducere regia mancipia.* Haud paullo facilius, quam ante duæ unam, tunc una duas naves expugnavit, cepitque. Et jam classes quoque undique concurrerant, & passim permistis navibus pugnabatur. Eumenes, qui extremus commisso certamine advenerat, ut animadvertit lævum cornu hostium ab Livio turbatum; dextrum ipse, ubi æqua pugna erat, invadit. Nec ita multo post, primum ab lævo cornu fuga cepit. Polyxenidas enim ut virtute militum haud dubie superari se vidit, sublatis dolonibus effuse fugere intendit: mox idem & qui prope terram cum Eumene contraxerant certamen, fecerunt.

Romani vincunt.

CAP. XLV. Romani & Eumenes, quoad sufficere remiges potuerunt, & in spe erant extremi agminis vexandi, satis pertinaciter secuti sunt. Posteaquam celeritate navium, utpote levium, suas commeatu onustas eludi frustra tendentes viderunt, tandem abstiterunt; tredecim captis navibus cum milite ac remige, decem demersis. Romanæ classis una Punica navis, in primo certamine ab duabus circumventa periit. Polyxenidas non prius, quam in portu Ephesi, fugæ finem fecit. Romani eo die, unde egressa regia classis erat, manserunt: postero die hostem persequi intenderunt. Medio fere in cursu obviæ fuere iis quinque & viginti tectæ Rhodiæ naves, cum Pausistrato præfecto classis. Iis adjunctis, Ephesum hostem persecuti, ante ostium portus, acie instructa, steterunt. Posteaquam confessionem victis satis expresserunt, Rhodii & Eumenes domos dimissi: Romani Chium petentes, Phœnicuntem primum portum Erythrææ terræ prætervecti, nocte anchoris jactis, postero die in insulam ad ipsam urbem trajecerunt. Ubi paucos dies remige maxime reficiendo morati, Phocæam transmittunt. Ibi, relictis ad præsidium urbis quatuor quinqueremibus, ad Canas classis venit: & quum jam hiems appeteret, fossa valloque circumdatis naves subductæ. Exitu anni, comitia Romæ habita, quibus creati sunt Consules L. Cornelius Scipio, & C. Lælius: intuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. Postero die Prætores creati, M. Tuccius, L. Aurunculeius, Cn. Fulvius, L. Æmilius, P. Junius, C. Atinius Labeo,

L. Cornelius & C. Lælius Coss. U. C. 562. Ol. 147. a. C. N. 191.

(e) al. fecissent.

EPI-

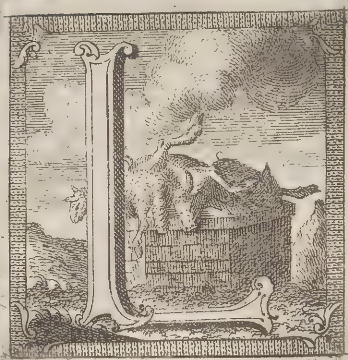

EPITOME LIB. XXXVII.

Lucius Cornelius Scipio Consul legato P. Scipione Aricano, qui se legatum fratris futurum dixerat, si ei Græcia & Asia provincia decerneretur, quum C. Lælio, qui multum in Senatu poterat, ea provincia dari videretur; profectus ad bellum adversus Antiochum gerendum, in Asiam primus omnium Romanorum ducum trajecit. Æmilius Regillus adversus regiam classem Antiochi feliciter pugnavit ad Myonnesum, Rhodiis adjuvantibus. Filius Africani ab Antiocho captus, patri remissus est. Manius Acilius Glabrio de Antiocho, quem Græcia expulerat, & de Ætolis triumphavit. Victo deinde Antiocho à L. Cornelio Scipione, adjuvante Eumene rege Attali Pergameni filio, pax data: ea conditione, ut omnibus provinciis citra Taurum montem cederet. Eumeni, quo juvante Antiochus victus erat, regnum ampliatum. Rhodiis quoque, qui & ipsi juverant, quædam civitates concessæ. Colonia deducta est Bononia. Æmilius Regillus, qui præfectos Antiochi navali certamine vicerat, navalem triumphum duxit. L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho debellaverat, cognomine fratri coæquatus, Asiaticus appellatus est.

DECADIS QUARTÆ
LIBER TRIGESIMUS SEPTIMUS.

CAPUT I.

Lucio Cornelio Scipione, & C. Lælio Consulibus, nulla prius, secundum religiones acta in Senatu res est, quam de Ætolis. Et legati eorum institere, quia brevem induciarum diem habebant, & ab T. Quintio, qui tum Romam ex Græcia redierat, adjuti sunt. Ætoli, ut quibus plus in misericordia Senatus, quam in causa spei esset, suppliciter egerunt; *veteribus benefactis nova pensantes maleficia.* Ceterum & præsentes interrogationibus undique Senatorum, confessionem magis noxæ, quam responsa exprimentium, fatigati sunt: & excedere curia jussi, magnum certamen præbuere. Plus ira, quam misericordia in causa eorum valebat. Quia non ut hostibus modo, sed tamquam indomitæ & insociabili genti, succensebant. Per aliquot dies quum certatum esset, postremo neque dari, neque negari pacem placuit. Duæ conditiones eis latæ sunt; *vel Senatui liberum arbitrium de se permitterent; vel mille talentûm darent, eosdemque amicos & inimicos haberent.* Exprimere cupientibus, *quarum rerum in se arbitrium Senatui permitterent*; nihil certi responsum est. Ita infecta pace, dimissi, urbe eodem die, Italia intra quindecim dies excedere jussi. Tum de Consulum provinciis ceptum est agi. Ambo Græciam cupiebant. Multum Lælius in Senatu poterat. Is, quum Senatus aut sortiri aut comparare inter se provincias Consules jussisset; *elegantius facturos* dixit, *si judicio Patrum, quam si sorti eam rem permisissent.* Scipio responso ad hoc dato, *cogitaturum quid sibi faciendum esset*, cum fratre uno locutus; jussusque ab eo permittere audacter Senatui; renuntiat collegæ, *facturum se quod is censeret.* Quum res aut nova, aut vetustate exemplo-

Ætolorum causa in Senatu agitur.

Consulum diffidia de provinciis.

exemplorum memoriæ jam exoletæ, relata exspectatione certaminis Senatum erexisset, P. Scipio Africanus dixit: *si L. Scipioni fratri suo provinciam Græciam decrevissent, se legatum iturum.* Hæc vox magno assensu audita sustulit certamen. Experiri libebat, utrum plus regi Antiocho in Annibale victo, an in victore Africano Consuli, legionibusque Romanis auxilii foret, ac prope omnes Scipioni Græciam, Lælio Italiam decreverunt.

Provinciæ ordinatæ.

CAP. II. Prætores inde provincias sortiti, L. Aurunculeius urbanam, Cn. Fulvius peregrinam, L. Æmilius Regillus classem, P. Junius Brutus Tuscos, M. Tuccius Apuliam & Bruttios, C. Atinius Siciliam. Consuli deinde, cui

Et exercitus.

Græcia provincia decreta erat, ad eum exercitum, quem à Manio Acilio (duæ autem legiones erant) accepturus esset, in supplementum addita peditum civium Romanorum tria millia, equites centum, & sociûm Latini nominis quinque millia, equites ducenti: & adjectum, ut quum in provinciam venisset, si è republica videretur esse, exercitum in Asiam trajiceret. Alteri Consuli totus novus exercitus decretus: duæ legiones Romanæ, & sociûm Latini nominis, quindecim millia peditum, equites sexcenti. Exercitum ex Liguribus Q. Minucius (*jam enim confectam provinciam scripserat, & Ligurum omne nomen in deditionem venisse*) traducere in Boios, & P. Cornelio Proconsule tradere jussus. Ex agro, quo victos bello mulctaverat Boios, deductæ (*a*) urbanæ legiones, quæ priore anno conscriptæ erant, M. Tuccio Prætori datæ, & sociûm Latini nominis peditum quindecim millia, equites sexcenti, ad Apuliam Bruttiosque obtinendos. A. Cornelio superioris anni Prætori, qui Bruttios cum exercitu obtinuerat, imperatum, *si ita Consuli videretur, ut legiones in Ætoliam trajectas Manio Acilio traderet, si is manere ibi vellet. Si Acilius redire Romam mallet, ut A. Cornelius cum eo exercitu in Ætolia remaneret.* C. Atinium Labeonem provinciam Siciliam exercitumque à M. Æmilio accipere placuit, & in supplementum scribere ex ipsa provincia, si vellet, peditum duo millia, & centum equites. P. Junius Brutus in Tuscos exercitum novum, legionem unam Romanam, & decem millia sociûm Latini nominis scribere, & quadringentos equites. L. Æmilius, cui provincia maritima erat, viginti naves longas, & socios navales à M. Junio Prætore superioris anni accipere jussus, & scribere ipse mille navales socios, duo millia peditum: cum iis navibus militibusque in Asiam proficisci, & classem à C. Livio accipere. Duas Hispanias Sardiniamque obtinentibus prorogatum in annum imperium est, & iidem exercitus decreti. Siciliæ Sardiniæque binæ eo anno decumæ frumenti imperatæ: Siculum omne frumentum in Ætoliam ad exercitum portari jussum: ex Sardinia pars Romam, pars in Ætoliam, eodem quo Siculum.

Prodigia.

CAP. III. Priusquam Consules in provincias proficiscerentur, prodigia per pontifices procurari placuit. *Romæ Junonis Lucinæ templum de cælo tactum erat, ita ut fastigium valvæque deformarentur. Puteolis pluribus locis murus; & porta fulmine icta, & duo homines examinati. Nursiæ sereno satis constabat nimbum ortum. Ibi quoque duos liberos homines exanimatos. Terra apud se pluisse Tusculani nuntiabant: & Reatini mulam in agro suo peperisse.* Ea procurata: Latinæque instauratæ: quod Laurentibus carnis, quæ dari debet, data non fuerat. Supplicatio quoque earum religionum causa fuit. Quibus Diis decemviri ex libris fieret, ediderunt. Decem ingenui, decem virgines, patrimi omnes matrimique ad id sacrificium adhibiti, & decemviri nocte lactentibus, rem divinam fecerunt. P. Cornelius Scipio Africanus, priusquam proficisceretur, fornicem in Capitolio adversus viam, qua in Capitolium ascenditur cum signis septem auratis, duobus equis, & marmorea duo labra ante fornicem posuit. Per eosdem dies principes Ætolorum tres & quadraginta, inter quos Damocritus & frater ejus erant, ab duabus cohortibus missis à Manio Acilio, Romam deducti, & in Lautumias (*b*) conjecti sunt. Cohortes inde ad exercitum redire L. Cornelius Consul jussit. Legati ab Ptolemæo (*c*) & Cleopatra, regibus Ægypti, gratulantes quod Manius Acilius Consul Antiochum regem Græcia expulisset, venerunt: adhortantesque, *ut in Asiam exercitum traducerent, omnia perculsa metu non in Asia modo, sed etiam in Syria esset; reges Ægypti ad ea, quæ censuisset Senatus, paratos fore.* Gratiæ regibus actæ: legatis munera dari jussa, in singulos quaternûm millium æris.

Procurata.

Supplicatio.

Principes Ætolorum in Lautumias conjecti.

CAP. IV. L. Cornelius Consul, peractis quæ Romæ agenda erant, pro concione edixit, *ut milites, quos ipse in supplementum scripsisset, quique in Bruttiis cum A. Cornelio proprætore essent, ut hi omnes Idibus Quintilibus Brundusium convenirent.* Item tres legatos nominavit, Sex. Digitium, L. Apustium, C. Fabricium Luscinum, qui ex ora maritima undique naves Brundusium contraherent; & omnibus jam paratis, paludatus ab urbe est profectus. Ad quinque millia voluntariorum ex Romanis sociisque, qui emerita stipendia sub imperatore P. Africano habebant, præsto fuere exeunti Consuli, & nomina dederunt. Per eos dies, quibus est profectus ad bellum Consul, ludis Apollinaribus, ante diem quintum Idus Quintiles cœlo sereno interdiu obscurata lux est, quum luna sub orbem solis subisset. Et L. Æmilius Regillus, cui navalis provincia evenerat, eodem tempore profectus est. L. Aurunculeio negotium ab Senatu datum est, *ut triginta quinqueremes, viginti triremes faceret:* quia fama erat: *Antiochum post prælium navale majorem classem aliquanto reparare.* Ætoli priusquam (*d*) legati ab Roma retulerunt, *nullam spem pacis esse*, quamquam omnis ora maritima eorum, quæ in Peloponnesum versa est, depopulata ab Achæis erat, periculi magis quam damni memores, ut Romanis intercluderent iter, Coracem montem occupaverunt. Neque enim dubitabant, ad oppugnationem Naupacti eos principio veris redituros esse. Acilio, qui id exspectari sciebat, satius visum est inopinatam aggredi rem, & Lamiam oppugnare. Nam & à Philippo prope ad excidium adductos esse. Et tunc eo ipso,

L. Cornelii exercitus.

Ludi Apollinares.

Solis Eclipsis. Ætolorum conatus.

Lamia oppugnata ab Acilio.

(*a*) al. deducendæ. (*b*) al. Latomias. (*c*) al. Ptolomæo. (*d*) al. posteaquam.

ipso, quod nihil tale timerent, opprimi incautos posse. Profectus ab Elatia, primum in hostium terra circa Sperchium amnem posuit castra: inde nocte motis signis, prima luce corona mœnia est aggressus.

CAP. V. Magnus pavor & tumultus, ut in re improvisa fuit. Constantius tamen, quam quis facturos crederet in tam subito periculo, quum viri propugnarent, fœminæ tela omnis generis saxaque in muros gererent, multifariam scalis appositis, urbem eo die defenderunt. Acilius, signo receptui dato, suos in castra medio ferme die reduxit: & tunc cibo & quiete refectis corporibus, priusquam prætorium dimitteret, denuntiavit, *ut ante lucem armati paratique essent. Nisi expugnata urbe se eos in castra non reducturum.* Eodem tempore, quo pridie, pluribus locis, aggressus, quum oppidanos jam vires, jam tela, jam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas urbem cepit. Ibi partim divendita, partim divisa præda, consilium habitum, *quid deinde faceret.* Nemini ad Naupactum iri placuit; occupato ad Coracem ab Ætolis saltu. Ne tamen segnia æstiva essent, & Ætoli non impetratam pacem ab Senatu, nihilominus per suam cunctationem haberent, oppugnare Acilius Amphissam statuit. Ab Heraclea per Oetam exercitus eo ductus. Quum ad mœnia castra posuisset, non corona, sicut Lamiam, sed operibus oppugnare urbem est adortus. Pluribus simul locis aries admovebatur: & quum quaterentur muri, nihil adversus tale machinationis genus parare, aut comminisci oppidani conabantur. Omnis spes in armis & audacia erat, eruptionibusque crebris & stationes hostium, & eos ipsos, qui circa opera & machinas erant, turbabant.

Constanter defenditur.

Capitur.

Acilius Amphissam oppugnat.

CAP. VI. Multis tamen locis murus decussus erat; quum allatum est, *successorem Apolloniæ exposito exercitu, per Epirum ac Thessaliam venire.* Cum tredecim millibus (*e*) peditum & quingentis equitibus Consul veniebat. Jam in sinum Maliacum venerat. (*f*) Et præmissis Hypatam, qui tradere urbem juberent, posteaquam responsum est, *nihil nisi ex communi Ætolorum decreto facturos; ne teneret se oppugnatio Hypatæ, nondum Amphissa recepta*, præmisso fratre Africano, Amphissam ducit. Sub adventum eorum oppidani relicta urbe (jam enim magna ex parte nudata mœnibus erat) in arcem, quam inexpugnabilem habent, omnes armati atque inermes concessere. Consul, sex millia ferme passuum inde posuit castra. Eo legati Athenienses primum ad P. Scipionem, prægressum agmen (sicut ante dictum est) deinde ad Consulem venerunt; deprecantes pro Ætolis. Clementius responsum ab Africano tulerunt: qui causam relinquendi honeste Ætolici belli quærens, Asiam & regem Antiochum spectabat: *jusseratque Athenienses, non Romanis solum, ut pacem bello præferrent, sed etiam Ætolis persuadere.* Celeriter auctoribus Atheniensibus frequens ab Hypata legatio Ætolorum venit. Et spem pacis eis sermo etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit; commemorantis, *multas gentes populosque in Hispania prius, deinde in Africa in fidem suam venisse. In omnibus se majora clementiæ benignitatisque, quam virtutis bellicæ monumenta reliquisse.* Perfecta videbatur res, quum aditus Consul idem illud responsum retulit, quo fugati ab Senatu fuerant. Eo tamquam novo quum icti Ætoli essent (nihil enim nec legatione Atheniensium, nec placido Africani responso profectum videbant) *referre ad suos dixerunt velle.*

Ætoli per Athenienses pacem petunt.

CAP. VII. Reditum inde Hypatam est, nec consilium expediebatur: nam neque unde mille talentûm daretur, erat; & permisso libero arbitrio, ne in corpora sua sæviretur, metuebant. Redire itaque eosdem legatos ad Consulem, & Africanum jusserunt, & petere, *ut si dare vere pacem, non tantum ostendere, frustrantes spem miserorum, vellent; aut ex summa pecuniæ demerent, aut permissionem extra civium corpora fieri juberent.* Nihil impetratum ut immutaret Consul: & ea quoque irrita legatio dimissa est. Secuti & Athenienses sunt: & princeps legationis eorum Echedemus, fatigatos tot repulsis Ætolos, & complorantes inutili lamentatione fortunam gentis, ad spem revocavit: auctor inducias sex mensium petendi, ut legatos Romam mittere possent. *Dilationem nihil ad præsentia mala, quippe quæ ultima essent, adjecturam. Levari permultos casus, tempore interposito, præsentes clades posse.* Auctore Echedemo iidem missi, prius P. Scipione convento, per eum inducias temporis ejus, quod petebant, à Consule impetraverunt: & soluta obsidione Amphissæ, M. Acilius tradito Consuli exercitu provincia decessit. Et Consul ab Amphissa Thessaliam repetit, ut per Macedoniam Thraciamque duceret in Asiam. Tum Africanus fratri, *Iter, quod jussistis, L. Scipio, ego quoque approbo. Sed totum id vertitur in voluntate Philippi. Qui si imperio nostro fidus est, & iter, & commeatus, & omnia, quæ in longo itinere exercitus alunt juvantque, nobis suppeditabit. Si is destituat, nihil per Thraciam satis tutum habebis. Itaque prius regis animum explorari placet. Optime explorabitur, si nihil ex præparato agentem opprimet qui mittetur.* Tib. Sempronius Gracchus longe tum accerrimus juvenum ad id delectus, per dispositos equos prope incredibili celeritate ab Amphissa (inde enim est dimissus) die tertio Pellam pervenit. In convivio rex erat, & in multum vini processerat: ea ipsa remissio animi, suspicionem dempsit, novare eum quicquam velle. Et tum quidem comiter acceptus hospes. Postero die commeatus exercitui paratos benigne, pontes in fluminibus factos, vias, ubi transitu difficiles erant, munitas vidit. Hæc referens eadem, qua ierat, celeritate Thaumacis occurrit Consuli. Inde certiore & majore spe lætus exercitus ad præparata omnia in Macedoniam pervenit. Venientes regio apparatu accepit, & prosecutus est rex. Multa in eo & dexteritas & humanitas visa, quæ commendabilia apud Africanum erant; virum sicut ad cetera egregium, ita à comitate, quæ sine luxuria esset, non adversum. Inde non per Macedoniam modo, sed etiam Thraciam, prosequente

Inducias impetrant.

Legatus mittitur ad Philippum.

Qui exercitui Romano omnia parat.

Hhh h

(*e*) al. Cum tribus millibus. (*f*) al. Jam in sinu Maliaco venerat. al. in finem Maliacum venerat.

quente & præparante omnia Philippo, ad Hellespontum perventum est.

CAP. VIII. Antiochus post navalem ad Corycum pugnam, quum totam hiemem liberam in apparatus terrestres maritimosque habuisset; classi maxime reparandæ, ne tota maris possessione pelleretur, intentus fuerat. Succurrebat, *superatum se quum classis abfuisset Rhodiorum. Quod si ea quoque (nec commissuros Rhodios, ut iterum moraventur) certamini adesset, magno sibi navium numero opus fore, ut viribus & magnitudine classem hostium æquaret.* Itaque & Annibalem in Syriam miserat ad Phœnicum arcessendas naves; & Polyxenidam, quo minus prospere gesta res erat, eo enixius & eas quæ erant, reficere, & alias parare naves jussit. Ipse in Phrygia hibernavit. Undique auxilia arcessens, etiam in Gallogræciam miserat. Bellicosiores ea tempestate erant, Gallicos adhuc, nondum exoleta stirpe gentis, servantes animos. Filium Seleucum in Æolide reliquerat cum exercitu ad maritimas continendas urbes, quas illinc à Pergamo Eumenes, hinc à Phocæa Erythrisque, Romani solicitabant. Classis Romana, sicut ante dictum est, ad Canas hibernabat. Eo media ferme hieme rex Eumenes cum duobus millibus peditum, equitibus centum venit. Is quum *magnam prædam agi posse dixisset ex hostium agro, qui circa Thyatira esset,* hortando perpulit Livium, ut quinque millia militum secum mitteret. Missi ingentem prædam intra paucos dies averterunt.

Antiochi apparatus terrestres & maritimi.

Exercitum comparat. Gallogræci.

CAP. IX. Inter hæc Phocææ seditio orta, quibusdam ad Antiochum multitudinis animos avocantibus. Gravia hiberna navium erant, grave tributum; quod togæ quingentæ imperatæ erant, cum quingentis tunicis: gravis etiam inopia frumenti, propter quam naves quoque & præsidium Romanum excessit. Tum vero liberata metu factio erat, quæ plebem in concionibus ad Antiochum trahebat. Senatus & optimates in Romana societate perstandum censebant. Defectionis auctores plus apud multitudinem valuerunt. Rhodii, quo magis cessatum priore æstate erat, eo maturius æquinoctio verno eundem Pausistratum classis præfectum cum sex & triginta navibus miserunt. Jam Livius à Canis cum triginta navibus, & septem quadriremibus, quas secum Eumenes rex adduxerat, Hellespontum petebat; ut ad transitum exercitus, quem terra venturum opinabatur, præpararet quæ opus essent. In portum, quem vocant Achæorum, classem primum advertit. Inde Ilium ascendit, sacrificioque Minervæ facto, legationes finitimas ab Eleunte & Dardano & Rhœteo, tradentes in fidem civitates suas, benigne audivit. Inde ad Hellesponti fauces navigat; & decem navibus in statione contra Abydum relictis, cetera classe in Europam ad Seston oppugnandam trajecit. Jam subeuntibus armatis muros, fanatici Galli primum cum solenni habitu ante portam occurrunt. *Jussu se matris Deûm famulos Deæ venire* memorant, *ad precandum Romanum, ut parceret mœnibus, urbique.* Nemo eorum violatus est: mox universus Senatus cum magistratibus ad dedendam urbem processit. Inde Abydum trajecta classis. Ubi quum tentatis per colloquia animis, nihil pacati responderetur, ad oppugnationem sese expediebant.

Phocææ seditio.

Classis Romana in Hellesponto.

Sestos capit.

Abydum oppugnat.

CAP. X. Dum hæc in Hellesponto geruntur, Polyxenidas regius præfectus (erat autem exul Rhodius) quum audisset, *profectam ab domo popularium suorum classem, & Pausistratum præfectum superbe quædam & contemptim in se concionatum* dixisse, præcipuo certamine animi adversus eum sumpto, (g) nihil aliud dies noctesque agitabat animo, quam ut verba magnifica ejus rebus confutaret. Mittit ad eum hominem & illi notum qui diceret, *& se Pausistrato patriæque suæ magno usui, si liceat, (h) fore. Et à Pausistrato se restitui in patriam posse.* Quum, *quonam modo ea fieri possent,* mirabundus Pausistratus percunctarentur, *fidem petenti dedit agendæ communiter rei, aut silentio tegendæ.* Tum internuntius, *regiam classem aut totam aut majorem ejus partem, Polyxenidam traditurum ei. Pretium tanti meriti nullum aliud pacisci, quam reditum in patriam.* Magnitudo rei, nec ut crederet, nec ut aspernaretur dicta, effecit. Panormum Samiæ terræ petit: ibique ad explorandam rem, quæ oblata erat, subsistit. Ultro citroque nuntii cursare: nec fides ante Pausistrato facta est, quam coram nuntio ejus Polyxenidas sua manu scripsit, *se ea, quæ pollicitus esset, facturum:* signoque suo impressas tabellas misit. Eo vero pignore velut auctoratum sibi proditorem ratus est. *Neque enim eum, qui sub rege viveret, commissurum fuisse, ut adversus semetipsum indicia manu sua testata daret.* Inde ratio simulatæ proditionis composita, *Omnem se rerum apparatum omissurum,* Polyxenidas dicere; *non remigem, non socios navales ad classem frequentes habiturum: subducturum per simulationem reficiendi quasdam naves, alias in propinquos portus dimissurum: paucas ante portum Ephesi in salo habiturum. Quas, si exire res cogeret, objecturus certamini foret.* Quam negligentiam Polyxenidam in classe sua habiturum Pausistratus audivit, eam ipse extemplo habuit. Partem navium ad commeatus arcessendos Halicarnassum, partem Samum ad urbem misit: *ut paratus esset, quum signum aggrediendi à proditore accepisset.* Polyxenidas augere simulando errorem subducit quasdam naves, alias velut subducturus esset, navalia reficit: remiges ex hibernis non Ephesum arcessit, sed Magnesiam occulte cogit.

Polyxenidæ & Pausistrati inimicitiæ. Polyxenidas Pausistrato fraudes struit.

CAP. XI. Forte quidam Antiochi miles, quum Samum rei privatæ causa venisset, pro speculatore comprehensus, deducitur Panormum ad præfectum. Is percunctanti *quid Ephesi ageretur,* incertum metu, an erga suos haud sincera fide, omnia aperit: *classem instructam paratamque in portu stare: remigium omne Magnesiam ad Sipylum missum: perpaucas naves subductas esse, & navalia tegi: numquam intentius rem navalem administratam esse.* Hæc ne pro veris audirentur, animus errore & spe vana præoccupatus fecit. Polyxenidas satis omnibus comparatis, nocte remige à Magnesia arcessito, deductisque raptim quæ subductæ erant navibus, quum diem non tam in apparatu absumpsisset, quam quod conspici proficiscentem

(g) al. præcipuo certamine unum adversus eum sumpto. (h) al. *si libeat.*

ſcentem claſſem nolebat; poſt ſolis occaſum profectus ſeptuaginta navibus tectis, vento adverſo ante lucem Pygela portum tenuit. Ubi quum interdiu ob eandem cauſam quieviſſet; nocte in proxima Samiæ terræ trajecit. Hinc

Nicander archipirata.

Nicandro quodam archipirata cum quinque navibus tectis Palinurum juſſo petere, atque inde armatos, qua proximum per agros iter eſſet, Panormum ad tergum hoſtium ducere; ipſe interim claſſe diviſa, ut ex utraque parte fauces portus teneret, Panormum petit. Pauſiſtratus

Pauſiſtratus opprimitur.

primo, ut in re nec opinata, turbatas parumper, deinde vetus miles celeriter collecto animo, *terra melius arceri, quam mari hoſtes poſſe ratus*, armatos duobus agminibus ad promontoria, quæ cornibus objectis ab alto portum faciunt, ducit: inde facile telis ancipitibus hoſtem ſummoturus. Id inceptum ejus Nicander à terra miſſus quum turbaſſet, repente mutato conſilio, naves conſcendere omnes jubet. Tum vero ingens pariter militum nautarumque trepidatio orta, & veluti fuga in naves fieri, quum ſe mari terraque ſimul cernerent circumventos. Pauſiſtratus unam viam ſalutis eſſe ratus, ſi vim facere per fauces portus, atque erumpere in mare apertum poſſet; poſteaquam conſcendiſſe ſuos vidit, ſequi ceteris juſſis, ipſe princeps concitata nave, remis ad oſtium portus tendit. Superantem jam fauces navem ejus Polyxenidas tribus quinqueremibus circumſiſtit. Navis roſtris icta ſupprimitur: telis obruuntur propugnatores, inter quos & Pauſiſtratus impigre pugnans interficitur. Navium reliquarum ante

Paucæ naves Rhodiæ evadunt.

portum aliæ, aliæ in portu deprehenſæ; quædam à Nicandro, dum moliuntur à terra, captæ. Quinque tantum Rhodiæ naves, cum duabus Cois effugerunt; terrore flammæ micantis via ſibi inter confertas naves facta. Contis enim binis à prora prominentibus, trullis ferreis multum conceptum ignem præ ſe portabant. Erythrææ triremes, quum haud procul à Samo Rhodiis navibus, quibus ut eſſent præſidio veniebant, obviæ fugientibus fuiſſent, in Helleſpontum ad Romanos curſum averterunt. Sub idem tempus Seleucus proditam Phocæam, porta una per cuſtodes aperta, recepit, & Cyme, aliæque ejuſdem oræ urbes, ad eum metu defecerunt.

CAP. XII. Dum hæc in Æolide geruntur, Abydus quum per aliquot dies obſidionem toleraſſet, præſidio regio tutante mœnia, jam omnibus feſſis, Philota quoque præfecto præſidii permittente, magiſtratus eorum cum Livio de conditionibus tradendæ urbis agebant. Rem diſtinebat, quod utrum armati, an inermes emitterentur regii, parum conveniebat. Hæc agentibus quum interveniſſet nuntius Rhodiorum cladis, emiſſa de manibus res eſt. Metuens enim Livius, ne ſucceſſu tantæ rei inflatus Polyxenidas, claſſem quæ ad Canas erat,

Romani Abydi obſidionem relinquunt.

opprimeret; Abydi obſidione, cuſtodiaque Helleſponti extemplo relicta, naves, quæ ſubductæ Canis erant, deduxit. Et Eumenes Elæam venit. Livius omni claſſe, cui adjunxerat triremes duas Mitylenæas, Phocæam petit. Quam quum teneri valido regio præſidio audiſſet, nec procul Seleuci caſtra eſſe; depopulatus maritimam oram, & præda maxime hominum raptim in naves impoſita, tantum moratus, dum Eumenes cum claſſe aſſequeretur, Samum petere intendit. Rhodiis primo au-

Rhodiorum luctus ob amiſſam claſſem.

dita clades ſimul pavorem, ſimul luctum ingentem fecit. Nam præter navium militumque jacturam, quod floris, quod roboris in juventute fuerat, amiſerant: multis nobilibus ſecutis inter cetera auctoritatem Pauſiſtrati, quæ inter ſuos merito maxima erat. Deinde quod fraude capti, quod à cive potiſſimum ſuo forent, in iram luctus vertit. Decem extemplo naves, & diebus poſt paucis, decem alias præfecto omnium Eudamo miſerunt, quem aliis virtutibus bellicis haudquaquam Pauſiſtrato parem; cautiorem, quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani & Eumenes rex in Erythræam primum claſſem applicaverunt. Ibi noctem unam morati, poſtero die Corycum Tejorum promontorium tenuerunt. Inde quum in proxima Samiæ vellent trajicere, non exſpectato ſolis ortu, ex quo ſtatum cœli notare gubernatores poſſent, in incertam tempeſtatem miſerunt. Medio in curſu, aquilone in ſeptentrionem verſo, exaſperato fluctibus mari jactari ceperunt.

Polyxenidas Roman. claſſi inſidiatur.

CAP. XIII. Polyxenidas Samum petituros ratus hoſtes, ut ſe Rhodiæ claſſi conjungerent; ab Epheſo profectus, primo ad Myonneſum ſtetit: inde ad Macrin (quam vocant) inſulam trajecit: ut prætervehentis claſſis, ſi quas aberrantes ex agmine naves poſſet, aut poſtremum agmen opportune adoriretur. Poſtea-

Romana claſſis tempeſtate, diſpergitur.

quam ſparſam tempeſtate claſſem vidit, occaſionem primo aggrediendi ratus, paullo poſt increbreſcente vento, & majores jam volvente fluctus, quia pervenire ſe ad eos videbat non poſſe, ad Æthaliam inſulam trajecit: ut inde poſtero die Samum ex alto petentes naves aggrederetur. Romani pars exigua, primis tenebris portum Samiæ deſertum tenuerunt: claſſis cetera noctem totam in alto jactata, in eundem portum decurrit. Ibi ex agreſtibus cognito, hoſtium naves ad Æthaliam ſtare: conſilium habitum, *utrum extemplo decernerent, an Rhodiam exſpectarent claſſem.* Dilata re (ita enim placuit) Corycum, unde venerant, trajecerunt. Polyxenidas quoque, quum fruſtra ſtetiſſet, Epheſum rediit. Tum Romanæ naves, vacuo ab hoſtibus mari, Samum trajecerunt. Eodem & Rhodia claſſis poſt dies paucos venit. Quam ut exſpectatam eſſe appareret, profecti extemplo ſunt E-

Romana claſſis Epheſum proficiſcitur.

pheſum, *ut aut decernerent navali certamine, aut ſi detrectaret hoſtis pugnam* (quod plurimum intererat ad animos civitatum) *timoris confeſſionem exprimerent.* Contra fauces portus inſtructa in frontem navium acie ſtetere. Poſteaquam nemo adverſus ibat, claſſe diviſa, pars in ſalo ad oſtium portus in anchoris ſtetit: pars in terram milites expoſuit. In eos jam ingentem prædam late depopulato agro agentes, Andronicus Macedo, qui in præſidio Epheſi erat, jam mœnibus appropinquantes, eruptionem fecit, exutoſque magna parte prædæ, ad mare ac naves redegit. Poſtero die inſidiis medio ferme viæ poſitis, ad eliciendum extra mœnia Macedonem, Romani ad urbem agmine iere: inde, quum ea ipſa

 ſuſpicio,

suspicio, ne quis exiret, deterruisset, redierunt ad naves: & terra marique fugientibus certamen hostibus, Samum, unde venerat, classis repetit. Inde duas sociorum ex Italia, duas Rhodias triremes cum præfecto Epicrate Rhodiorum ad fretum Cephalleniæ tuendum Prætor misit. Infestum id latrocinio Lacedæmonius Hybristas cum juventute Cephallenum faciebat: clausumque jam mare commeatibus Italicis erat.

L. Æmilius Livio in imperio navali succedit.

CAP. XIV. Piræei L. Æmilio Regillo succedenti ad navale imperium Epicrates occurrit. Qui audita clade Rhodiorum, quum ipse duas tantum quinqueremes haberet; Epicratem cum quatuor navibus in Asiam secum reduxit. Prosecutæ etiam apertæ Atheniensium naves sunt. Ægeo mari trajecit. Eodem Timasicrates Rhodius cum duabus quadriremibus ab Samo nocte intempesta venit: deductusque ad Æmilium, *præsidii causa se missum* ait: *quod eam oram maris infestam onerariis regiæ naves excursionibus crebris ab Hellesponto atque Abydo facerent.* Trajicienti Æmilio à Chio Samum, duæ Rhodiæ quadriremes missæ obviam ab Livio, & rex Eumenes cum duabus quinqueremibus occurrit. Samum posteaquam ventum est, accepta à Livio classe, & sacrificio, ut assolet, rite facto, Æmilius concilium advocavit. Ibi C. Livius (is enim est primus rogatus sententiam) *neminem fidelius dare posse consilium*, dixit, *quam eum, qui id alteri suaderet, quod ipse, si in eodem loco esset, facturus fuerit. Se in animo habuisse tota classe Ephesum petere, & onerarias ducere multa saburra gravatas, atque eas in faucibus portus supprimere. Et eo minoris molimenti ea claustra esse, quod in fluminis modum, longum & angustum & vadosum ostium portus sit. Ita ademturum se maris usum hostibus fuisse, inutilemque classem facturum.*

Æmilius concilium convocat. Consilia de re maritima.

CAP. XV. Nulli ea placere sententia. Eumenes rex quæsivit, *quid tandem, ubi demersis navibus frenassent claustra maris, utrum libera sua classe abscessuri inde forent ad opem ferendam sociis, terroremque hostibus præbendum? an nihilominus tota classe portum obsessuri? sive enim abscedant, cui dubium esse quin hostes exacturi demersas moles sint, & minore molimento aperturi portum quam obstruatur? sin autem manendum ibi nihilominus sit, quid attinere claudi portum? Quin contra, illos tutissimo portu, opulentissima urbe fruentes, omnia Asia præbente, quieta æstiva acturos: Romanos aperto in mari fluctibus tempestatibusque objectos, omnium inopes in assidua statione futuros: ipsos magis alligatos impeditosque, ne quid eorum, quæ agenda sint, possint agere, quam ut hostes clausos habeant.* Eudamus præfectus Rhodiæ classis, *magis eam sibi displicere sententiam ostendit, quam ipse quid censeret, faciendum*, dixit. Epicrates Rhodius, omissa in præsentia Epheso, *mittendam navium partem in Lyciam*, censuit: *& Patara, caput gentis, in societatem adjungenda. In duas res magnas id usui fore, & Rhodios pacatis contra insulam suam terris, totis viribus incumbere in unius belli, quod adversus Antiochum sit, curam posse: & eam classem, quæ in Lycia compararetur, intercludi, ne Polyxenidæ conjungatur.* Hæc maxime movit sententia. Placuit tamen Regillum tota classe evehi ad portum Ephesi, ad inferendum hostibus terrorem.

CAP. XVI. C. Livius cum duabus quinqueremibus Romanis, & quatuor quadriremibus Rhodiis, & duabus apertis Smyrnæis, in Lyciam est missus; Rhodum prius jussus adire, & omnia cum iis communicare consilia. Civitates quas prætervectus est, Miletus, Myndus, Halicarnassus, Cnidus, (*i*) Cous, imperata enixe fecerunt. Rhodum ut est ventum, simul & ad quam rem missus esset, iis exposuit, & consuluit eos. Approbantibus cunctis, & ad eam quam habebat classem, assumptis tribus quadriremibus navigat Patara. Primo secundus ventus ad ipsam urbem ferebat eos: sperabantque subito terrore aliquid moturos. Posteaquam circumagente se vento fluctibus dubiis volvi ceptum est mare, pervicerunt quidem remis, ut tenerent terram: sed neque circa urbem tuta statio erat, nec ante hostium portus in salo stare poterant; aspero mari & nocte imminente. Prætervecti mœnia, portum Phœnicunta, minus duûm millium spatio inde distantem, petiere, navibus à maritima vi tutum: sed altæ rupes insuper imminebant, quas celeriter oppidani assumptis regiis militibus, quos in præsidio habebant, ceperunt. Adversus quos Livius, quamquam erant iniqua ac difficilia ad exitus loca; Issæos auxiliares, & Smyrnæorum expeditos juvenes misit. Ii, dum missilibus primo, & adversus paucos levibus excursionibus lacessebatur magis quam conserebatur pugna, sustinuerunt certamen. Posteaquam plures ab urbe affluebant, & jam omnis multitudo effundebatur, timor incessit Livium, *ne & auxiliares circumvenirentur, & navibus etiam ab terra periculum esset:* ita non milites solum, sed etiam navales socios, remigum turbam, quibus quisque poterat telis, armatos in prælium eduxit. Tum quoque anceps pugna fuit; neque milites solum aliquot, sed L. Apustius tumultuario prælio cecidit. Postremo tamen fusi fugatique sunt Lycii, atque in urbem compulsi: & Romani cum haud incruenta victoria ad naves redierunt. Inde in Telmessicum profecti sinum, qui latere uno Cariam, altero Lyciam contingit, omissa Patara amplius tentandi spe, Rhodii domum dimissi sunt. Livius prætervectus Asiam, in Græciam transmisit, ut conventis Scipionibus (qui tum circa Thessaliam erant) in Italiam trajiceret.

C. Livius Patara navigat.

Portum Phœnicunta petit.

Pugna terrestris cum Lyciis.

Qui funduntur & fugantur.

Patara omittitur.

Livius in Italiam trajicit.

CAP. XVII. Æmilius posteaquam omissas in Lycia res, & Livium profectum in Italiam cognovit, quum ipse ab Epheso repulsus tempestate irrito incepto Samum revertisset, turpe ratus, tentata frustra Patara esse, proficisci eo tota classe, & summa vi aggredi urbem statuit. Miletum & ceteram oram sociorum prætervecti, in Bargylietico (*k*) sinu (*l*) exscensionem ad Jassum fecerunt. Urbem regium tenebat præsidium: agrum circa Romani hostiliter depopulati sunt. Missis deinde qui per colloquia principum & magistratuum tentarent animos, posteaquam *nihil in potestate sua responderunt esse*, ad urbem oppugnandam ducit. Erant

Iterum Patara oppugnantur.

(*i*) al. Gnidus. (*k*) al. Bargylletico. (*l*) al. in Bargyliam & Icoson.

rant Jassensium exules cum Romanis: ii frequentes Rhodios orare instituerunt, *ne urbem & vicinam sibi & cognatam innoxiam perire sinerent. Sibi exilii nullam aliam causam esse, quam fidem erga Romanos. Eadem vi regiorum, qua ipsi pulsi sint, teneri eos, qui in urbe maneant. Omnium Jassensium unam mentem esse, ut servitutem regiam effugerent.* Rhodii moti precibus, Eumene etiam rege assumpto, simul suas necessitudines commemorando, simul obsessæ regio præsidio urbis causam miserando, pervicerunt, ut oppugnatione abstineretur. Profecti inde pacatis ceteris, quum oram Asiæ legerent, Loryma (portus adversus Rhodum est) pervenerunt. Ibi in principiis sermo primo inter tribunos militum secretus oritur, deinde ad aures ipsius Æmilii pervenit, abduci classem ab Epheso, ab suo bello: ut ab tergo liber relictus hostis, in tot propinquas sociorum urbes omnia impune conari posset. Movere ea Æmilium: vocatosque Rhodios quum percunctatus esset, *utrumnam Pataris universa classis in portu stare posset*, quum respondissent, *non posse*; causam nactus omittendæ rei, Samum reducit naves.

Et iterum oppugnatione abstititur.

CAP. XVIII. Per idem tempus Seleucus Antiochi filius, quum per omne hibernorum tempus exercitum in Æolide continuisset, partim sociis ferendo opem, partim quos in societatem pellicere non poterat, depopulandis; transire in fines regni Eumenis, dum is procul ab domo cum Romanis & Rhodiis Lyciæ maritima oppugnaret, statuit. Ad Elæam primo infestis signis accessit: deinde omissa oppugnatione urbis, agros hostiliter depopulatus, ad caput arcemque regni Pergamum ducit oppugnandam. Attalus primo stationibus ante urbem positis, & excursionibus equitum levisque armaturæ, magis lacessebat, quam sustinebat hostem. Postremo quum per levia certamina expertus, *nulla parte virium se parem esse*, intra mœnia se recepisset, obsideri urbs cepta est. Eodem ferme tempore & Antiochus ab Apamea profectus, Sardibus primum, deinde, haud procul Seleuci castris, ad caput Caici amnis stativa habuit, cum magno exercitu misto variis ex gentibus. Plurimum terroris in Gallorum mercede conductis quatuor millibus erat. Hos, paucis admistis, ad pervastandum passim Pergamenum agrum misit. Quæ posteaquam Samum sunt nuntiata, primo Eumenes avocatus domestico bello cum classe Elæam petit: inde quum præsto fuissent equites peditumque expediti: præsidio eorum tutus, priusquam hostes sentirent aut moverentur, Pergamum contendit. Ibi rursus levia per excursiones prælia fieri cepta; Eumene summæ rei discrimen haud dubie detrectante. Paucos post dies Romana Rhodiaque classis, ut Regi opem ferrent, Elæam ab Samo venerunt. Quos *ubi exposuisse copias Elææ, & tot classes in unum convenisse portum*, Antiocho allatum est: & sub idem tempus audivit, *Consulem cum exercitu jam in Macedonia esse, pararique, quæ ad transitum Hellesponti opus essent:* tempus venisse ratus, priusquam terra marique simul urgeretur, agendi de pace; tumulum quendam adversus Elæam castris cepit. Ibi peditum omnibus copiis relictis, cum equitatu (erant autem sex millia equitum) in campos sub ipsa Elææ mœnia descendit: misso caduceatore ad Æmilium, *velle se de pace agere.*

Seleuci Antiochi filii res gestæ.

Pergamum oppugnat.

CAP. XIX. Æmilius Eumene à Pergamo accito, adhibitis & Rhodiis, concilium habuit. Rhodii haud aspernati pacem: Eumenes *nec honestum esse*, dicere, *eo tempore de pace agi: nec exitum rei imponi posse. Qui enim*, inquit, *aut honeste inclusi mœnibus, & obsessi leges pacis accipiemus? aut cui rata ista pax erit, quam sine Consule, non ex auctoritate Senatus, in jussu Populi Romani peregerimus? Quæro enim, pace per te facta, rediturusne extemplo in Italiam sis, classem exercitumque deducturus? an exspectaturus, quid de ea re Consuli placeat, quid Senatus censeat, aut Populus jubeat? Restat ergo, ut maneas in Asia, & rursus in hiberna copiæ reductæ, omisso bello, exhauriant commeatibus præbendis socios: deinde (si ita visum sit iis, penes quos potestas fuerit) instauremus novum de integro bellum. Quod possumus, si ex hoc impetu rerum nihil prolatando remittitur, ante hiemem Diis volentibus perfecisse.* Hæc sententia vicit, responsumque Antiocho est, *ante Consulis adventum de pace agi non posse.* Antiochus pace nequicquam tentata, vastatis Elæensium primum, deinde Pergamenorum agris, relicto ibi Seleuco filio, Adramytteum, hostiliter itinere facto, petit: agrum opulentum, quem vocant Thebes campum, carmine Homeri nobilitatum. Neque alio ullo loco Asiæ major regiis militibus parta est præda. Eodem Adramytteum, ut urbi præsidio essent, navibus circumvecti, Æmilius & Eumenes venerunt.

Antiochus de pace agit.

CAP. XX. Per eosdem forte dies Elæam ex Achaja mille pedites cum centum equitibus, Diophane omnibus his copiis præposito, arcesserunt. Quos egressos navibus obviam missi ab Attalo, nocte Pergamum deduxerunt. Veterani omnes & periti belli erant, & ipse dux Philopœmenis, summi tum omnium Græcorum imperatoris discipulus. Qui biduum simul ad quietem hominum equorumque, & ad visendas hostium stationes, quibus locis temporibusque accederent, reciperentque sese, sumpserunt. Ad radices fere collis, in quo posita est urbs, regii succedebant. Ita libera ab tergo populatio erat, nullo ab urbe, ne in stationes quidem, qui procul jacularetur, excurrente. Postquam semel compulsi metu se mœnibus incluserunt, contemptus eorum, & inde negligentia apud regios oritur; non stratos, non infrenatos magna pars habebant equos. Paucis ad arma & ordines relictis, dilapsi ceteri sparserant se toto passim campo: pars in juveniles lusus lasciviamque versi, pars vescentes sub umbra, quidam somno etiam strati. Hæc Diophanes ex alta urbe Pergamo contemplatus, arma suos capere, & ad portam præsto esse jubet: ipse Attalum adiit, & *in animo sibi esse* dixit, *hostium stationem tentare.* Ægre id permittente (*m*) Attalo, quippe qui centum equitibus adversus trecentos, mille peditibus cum quatuor millibus pugnaturum cerneret; porta egressus, haud procul statione hostium

Achæi Pergamum intromissi.

Regiorum militum negligentia.

Achæi Pergamo erumpunt.

(*m*) al. permittere.

hostium occasionem opperiens consedit. Et qui Pergami erant, amentiam magis quam audaciam credere esse: & hostes paullisper in eos versi, ut nihil moveri viderunt, nec ipsi quicquam ex solita negligentia, insuper etiam eludentes paucitatem, mutarunt. Diophanes quietos aliquamdiu suos, velut ad spectaculum modo eductos, continuit: posteaquam dilapsos ab ordinibus hostes vidit, peditibus quantum accelerare possent, sequi jussis, ipse princeps inter equites cum turma sua quam posset effusissimis habenis, clamore ab omni simul pedite atque equite sublato, stationem hostium improviso invadit. Non homines solum, sed equi etiam territi, quum vincula abrupissent, trepidationem & tumultum inter suos fecerunt; pauci stabant impavidi equi: eos ipsos non sternere, non infrenare, aut ascendere facile poterant; multo majorem quam pro numero equitum, terrorem Achæis inferentibus. Pedites vero ordinati & præparati sparsos per negligentiam, & semisomnes prope adorti sunt: cædes passim fugaque per campos facta est. Diophanes secutus effusos quoad tutum fuit, magno Achæorum genti decore parto (spectaverant enim è mœnibus Pergami non viri modo, sed fœminæ etiam) in præsidium urbis rediit.

Diophanes regios milites fundit.

Cædes.

CAP. XXI. Postero die regiæ magis compositæ & ordinatæ stationes, quingentis passibus longius ab urbe posuerunt castra: & Achæi eodem ferme tempore atque in eundem locum processerunt. Per multas horas intenti utrimque, velut jam futurum impetum exspectavere; posteaquam haud procul occasu solis redeundi in castra tempus erat, regii signis collatis abire agmine, ad iter magis quam ad pugnam composito, cepere: Quievit Diophanes, dum in conspectu erant. Deinde eodem, quo pridie, impetu in postremum agmen incurrit: tantumque rursus pavoris ac tumultus incussit, ut quum terga cæderentur, nemo pugnandi causa restiterit: trepidantesque, & vix ordine agminis servantes, in castra compulsi sunt. Hæc Achæorum audacia Seleucum ex agro Pergameno movere castra coëgit. Antiochus posteaquam Romanos & Eumenem ad tuendum Adramytteum venisse audivit; ea quidem urbe abstinuit, depopulatus agros. Peræam inde, coloniam Mitylenæorum, expugnavit. Cotton, & Corylenus, & Aphrodisias, & Crene, primo impetu captæ sunt. Inde per Thyatira Sardeis rediit. Seleucus in maritima ora permanens, aliis terrori, aliis præsidio erat. Classis Romana cum Eumene Rhodiisque, Mitylenen primo, inde retro, unde profecta erat, Elæam rediit. Inde Phocæam petentes, ad insulam, quam Bachium vocant, (imminet urbi Phocensium) appulerunt, & quibus ante abstinuerant templis, signisque (egregie autem exornata insula erat) quum hostiliter diripuissent; ad ipsam urbem transmiserunt. Eam, divisis inter se partibus, quum oppugnarent, & viderent, sine operibus, armis, scalisque, capi non posse; missum ab Antiocho præsidium trium millium armatorum, quum intrasset urbem; extemplo oppugnatione omissa, classis ad insulam se recepit: nihil aliud quam depopulato circa urbem hostium agro.

Achæi rursus erumpunt.

Seleucus à Pergamo movet castra.

Bachium frustra à Romanis oppugnatum.

CAP. XXII. Inde placuit Eumenem domum dimitti, & *præparare Consuli atque exercitui, quæ ad transitum Hellesponti opus essent: Romanam Rhodiamque classem redire Samum, atque ibi in statione esse, ne Polyxenidas ab Epheso moveret.* Rex Elæam, Romani & Rhodii Samum redierunt. Ibi M. Æmilius frater prætoris decessit. Rhodii celebratis exequiis adversus classem, quam fama erat ex Syria venire, tredecim suis navibus, & una Coa quinqueremi, altera Cnidia, Rhodum, ut ibi in statione essent, profecti sunt. Biduo antequam Eudamus cum classe à Samo veniret, tredecim à Rhodo naves cum Pamphilida præfecto adversus eandem Syriacam classem missæ, assumptis navibus quatuor, quæ Cariæ præsidio erant, oppugnantibus regiis, Dædala & quædam alia parva castella obsidione exemerunt. Eudamum confestim exire placuit. Additæ huic quoque sunt ad eam classem, quam habebat, sex apertæ naves. Profectus quum quantum accelerare poterat, maturasset; ad portum, quem Megisten vocant, prægressos consequitur. Inde uno agmine Phaselidem quum venissent; optimum visum est ibi hostem opperiri.

Classis in duas partes dividitur.

Rhodiorum res gestæ.

CAP. XXIII. In confinio Lyciæ & Pamphyliæ Phaselis est: prominet penitus in altum, conspiciturque prima terrarum Rhodum à Cilicia petentibus, & procul navium præbet prospectum. Eo maxime, ut in obvio classi (*n*) hostium essent, electus locus est. Ceterum, quod non providerunt, & loco gravi, & tempore anni (medium enim æstatis erat) ad hoc insolito odore ingruere morbi vulgo, maxime in remiges ceperunt. Cujus pestilentiæ metu profecti, quum præterveherentur Pamphylium sinum, ad Eurymedontem amnem appulsa classe, audiunt ab Aspendiis ad Sidam jam hostes esse. (*o*) Tardius navigaverant regii, adverso tempore Etesiarum, quod velut statum favoniis ventis esset. Rhodiorum duæ & triginta quadriremes, quatuor triremes fuere. Regia classis septem & triginta majoris formæ navium erat, in quibus tres hepteres, & quatuor hexeres habebat. Præter has decem triremes erant. Et alii adesse hostes ex specula quadam cognovere. Utraque classis postero die luce prima, tamquam eo die pugnatura, è portu movit: & posteaquam superavere Rhodii promontorium, quod ab Sida prominet in altum; extemplo & conspecti ab hostibus sunt, & ipsi eos viderunt. Ab regio sinistro cornu, quod ab alto objectum erat, Annibal, dextro Apollonius purpuratorum unus præerat. Et jam in frontem directas habebant naves. Rhodii longo agmine veniebant. Prima prætoria navis Eudami erat: cogebat agmen Chariclitus: Pamphilidas mediæ classi præerat. Eudamus posteaquam hostium aciem instructam & paratam ad concurrendum vidit; & ipse in altum evehitur, & deinceps, quæ sequebantur, servantes ordinem in frontem dirigere jubet. Ea res primo tumultum præbuit. Nam nec sic

Phaselis.

Navalis pugna

(*n*) al. uti obvii classi. (*o*) al. isse.

Inter Rhodios & regios.

sic in altum evectus erat, ut ordo omnium navium ad terram explicari posset: & festinans ipse præpropere cum quinque solis navibus Annibali occurrit. Ceteri, quia in frontem dirigere jussi erant, non sequebantur. Extremo agmini loci nihil ad terram relicti erat: trepidantibusque iis inter se, jam in dextro cornu adversus Annibalem pugnabatur.

CAP. XXIV. Sed momento temporis, & navium virtus & usus rei maritimæ terrorem omnem Rhodiis dempsit. Nam & in altum celeriter evectæ naves, locum post se quæque venienti ad terram dedere: & si qua concurrerat rostro cum hostium navi, aut proram lacerabat, aut remos detergebat, aut libero inter ordines discursu prætervecta, in puppim impetum dabat. Maxime exterruit hepteris regia à multo minore Rhodia nave uno ictu demersa. Itaque jam haud dubie dexterum cornu hostium in fugam inclinabat. Eudamum in alto, multitudine navium maxime Annibal, ceteris omnibus longe præstantem, urgebat: & circumvenisset, ni signo sublato ex prætoria nave, (quo dispersam classem in unum colligi mos erat) omnes quæ in dextro cornu vicerant naves, ad opem ferendam suis concurrissent. Tum & Annibal, quæque circa eum erant naves, capessunt fugam: nec insequi Rhodii ex magna parte ægris, & ob id celerius fessis remigibus, potuerunt. Quum in alto, ubi substiterant, cibo reficerent vires, contemplatus Eudamus hostes claudas mutilasque naves apertis navibus remulco trahentes, viginti paullo amplius integras abscedentes; è turri prætoriæ navis silentio facto, *Exsurgite*, inquit, *& egregium spectaculum capessite oculis!* Consurrexere omnes, contemplatique trepidationem (*p*) fugamque hostium; prope una voce exclamavere omnes, *ut sequerentur.* Ipsius Eudami multis ictibus vulnerata navis erat. *Pamphilidam & Chariclitum insequi, quoad putarent tutum*, jussit. Aliquamdiu secuti sunt: posteaquam terræ appropinquabat Annibal, veriti ne includerentur vento in hostium ora, ad Eudamum revecti, hepterem captam, quæ primo concursu icta erat, ægre Phaselidem pertraxerunt. Inde Rhodum, non tam victoria læti, quam alius alium accusantes, *quod quum potuisset, non omnis summersa aut capta classis hostium foret*, redierunt. Annibal ictus uno prælio averso, ne tum quidem prætervehi Lyciam audebat, quum conjungi veteri regiæ classi quamprimum cuperet. Et id ne ei facere liberum esset, Rhodii Chariclitum cum viginti navibus rostratis ad Patara & Megisten portum miserunt. Eudamum cum septem navibus maximis ex ea classe cui præfuerat, Samum redire ad Romanos jusserunt: ut quantum consilio, quantum auctoritate valeret, compelleret Romanos ad Patara oppugnanda.

Rhodii vincunt.

Et classem Regiam insequuntur.

CAP. XXV. Magnam lætitiam Romanis jam prius nuntius victoriæ, deinde adventus attulit Rhodiorum. Et apparebat, si ea cura Rhodiis dempta esset, vacuos eos tuta ejus regionis maria præstituros. Sed profecto Antiocho ab Sardibus, ne opprimerentur urbes maritimæ, abscedere custodia Joniæ atque Æolidis prohibuerunt. Pamphilidam cum quatuor navibus tectis ad eam classem, quæ circa Patara erat, miserunt. Antiochus non civitatum modo, quæ circa se erant, contrahebat præsidia, sed ad Prusiam Bithyniæ regem miserat legatos literasque, quibus transitum in Asiam Romanorum increpabat: *Venire eos ad omnia regna tollenda, ut nullum usquam orbis terrarum, nisi imperium Romanum esset. Philippum & Nabin expugnatos, se tertium peti. Ut quisque proximus ab oppresso sit, per omnes, velut continens incendium, pervasurum. Ab se gradum in Bithyniam fore, quando Eumenes in voluntariam servitutem concessisset.* His motum Prusiam literæ Scipionis Consulis, sed magis ejus fratris Africani, ab suspicione tali averterunt. Qui prætor consuetudinem perpetuam Populi Romani augendi omni honore regum sociorum majestatem, domesticis ipse exemplis Prusiam ad promerendam amicitiam suam compulit. *Regulos se acceptos in fidem in Hispania reges reliquisse. Masanissam non in patrio modo locasse regno, sed in Syphacis, à quo ante expulsus fuisset, regnum imposuisse. Et esse eum non Africæ modo regum longe opulentissimum, sed toto in orbe terrarum cuivis regum vel majestate vel viribus parem. Philippum & Nabin hostes bello superatos ab T. Quintio, tamen in regno relictos. Philippo quidem anno priore etiam stipendium remissum, & filium obsidem redditum: & quasdam civitates extra Macedoniam, patientibus Romanis imperatoribus, recepisse eum. In eadem dignitate & Nabin futurum fuisse; nisi eum suus primo furor, deinde fraus Ætolorum absumpsisset.* Maxime confirmatus est animus regis, posteaquam ad eum C. Livius, qui prætor ante classi præfuerat, legatus ab Roma venit; & edocuit, *quanto & spes victoriæ certior Romanis quam Antiocho, & amicitia sanctior firmiorque apud Romanos futura esset.*

Antiochus Prusiam Regem Bithyniæ ad bellum adversus Romanos concitat.

Prusias literis Scipionis ad pacis consilia revocatur.

CAP. XXVI. Antiochus posteaquam à spe societatis Prusiæ decidit, Ephesum ab Sardibus est profectus ad classem, quæ per aliquot menses instructa ac parata fuerat, visendam: magis quia terrestribus copiis exercitum Romanum, & duos Scipiones imperatores videbat sustineri non posse, quam quod res navalis ipsa per se aut tentata sibi unquam feliciter, aut tunc magnæ & certæ fiduciæ esset. Erat tamen momentum in præsentia spei: quod & magnam partem Rhodiæ classis circa Patara esse, & Eumenem regem cum omnibus navibus suis Consuli obviam in Hellespontum profectum audierat. Aliquid etiam inflabat animos classis Rhodia, ad Samum per occasionem fraude præparatam absumpta. His fretus, Polyxenida cum classe ad tentandam omni modo certaminis fortunam misso, ipse copias ad Notium ducit: (id oppidum Colophonium mari imminens, abest à vetere Colophone duo ferme millia passuum) & ipsam urbem suæ esse potestatis volebat; adeo propinquam Epheso, *ut nihil terra marive ageret, quod non subjectum oculis Colophoniorum, ac per eos notum extemplo Romanis esset:* quos audita obsidione, non dubitabat ad opem ferendam sociæ urbi classem à Samo moturos. Eam occasionem Polyxenidæ ad rem gerendam fore. Igitur operibus oppugnare urbem aggressus, & ad mare partibus

Antiochus it ad classem.

Polyxenida tentat Notium.

Colophon oppugnatur.

(*p*) al. expugnationem. al. exsternationem.

partibus duabus pariter munitionibus deductis, utrimque vineas & aggerem muro injunxit, & testudinibus arietes admovit. Quibus territi malis Colophonii oratores Samum ad L. Æmilium, *fidem prætoris Populique Romani implorantes*, miserunt. Æmilium & Sami segnis diu mora offendebat, nihil minus opinantem quam Polyxenidam bis nequicquam ab se provocatum, potestatem pugnæ facturum esse: & turpe existimabat, Eumenis classem adjuvare Consulem ad trajiciendas in Asiam legiones: se Colophonis obsessæ auxilio incertum finem habituro alligari. Eudamus Rhodius, qui & tenuerat eum Sami, cupientem proficisci in Hellespontum, cunctisque instare & dicere: *quanto satius esse vel socios obsidione eximere, vel victam jam semel classem vincere iterum, totamque maris possessionem hosti eripere, quam desertis sociis, tradita Antiocho Asia terra marique, in Hellespontum, ubi satis esset Eumenis classis, ab sua parte belli discedere.*

CAP. XXVII. Profecti ab Samo ad petendos commeatus, consumptis jam omnibus,

Chius.

Chium, parabant trajicere. Id erat horreum Romanis: eoque omnes ex Italia missæ onerariæ dirigebant cursum. Circumvecti ab urbe ad aversa insulæ, (objecta aquiloni, ad Chium & Erythras sunt) quum pararent trajicere, literis certior fit prætor, *frumenti vim magnam Chium ex Italia venisse; vinum portantes naves tempestatibus retentas esse.* Simul allatum est, *Teios regiæ classi benigne commeatus præbuisse: quinque millia vasorum vini esse pollicitos.* Teum ex medio cursu classem repente avertit: aut volentibus iis usurus commeatu parato hostibus, aut ipsos pro hostibus habiturus.

Æmilius Teum petit.

Quum direxissent ad terram proras, quindecim ferme eis naves circa Myonnesum apparuerunt. Quas primo ex classe regia prætor esse ratus, institit sequi. Apparuit inde, *piraticas celoces & lembos esse.* Chiorum maritimam oram depopulati, cum omnis generis præda revertentes, posteaquam videre ex alto classem, in fugam verterunt. (*q*) Et celeritate superabant, levioribus, & ad id fabrefactis navigiis, & propiores terræ erant. Itaque priusquam appropinquaret classis, Myonnesum perfugerunt. Unde se à portu ratus abstracturum naves, ignarus loci sequebatur prætor. Myonnesus promontorium inter Teum Samumque est. Ipse collis est in modum metæ, in acutum cacumen à fundo satis lato fastigiatus: à continenti arctæ semitæ aditum habet: à mari exesæ fluctibus rupes claudunt; ita ut quibusdam locis superpendentia saxa plus in altum quam quæ in statione sunt naves, promineant. Circa ea appropinquare non ausæ naves, ne sub ictu superstantium in rupibus piratarum essent, diem trivere. Tandem sub noctem vano incepto quum abstitissent, Teum postero die accessere: & in portu, qui ab tergo urbis est (Geræsticum ipsi appellant) navibus constitutis, prætor ad depopulandum circa urbem agrum milites emisit.

Prædones sequitur. — Qui fugiunt. — Myonnesus promontorium. — Tejorum agros Æmilius invadit.

CAP. XXVIII. Teji quum in oculis populatio esset, oratores cum infulis & velamentis ad Romanum miserunt. Quibus purgantibus civitatem omnis facti dictique hostilis adversus Romanos, *& juvisse eos commeatu classem hostium* arguit, *& quantum vini Polyxenidæ promisissent. Quæ si eadem classi Romanæ darent, revocaturum se à populatione militem: si minus, pro hostibus eos habiturum.* Hoc tam triste responsum quum retulissent legati, vocatur in concionem à magistratibus populus, *ut quid agerent*, consultarent. Eo forte Polyxenidas cum regia classe à Colophone profectus, posteaquam *movisse à Samo Romanos audivit, & ad Myonnesum piratas persecutos, Teiorum agrum depopulari, naves in Geræstico portu stare:* ipse adversus Myonnesum in insula (Macrin nautici vocant) anchoras portu occulto jecit. Inde ex propinquo explorans *quid hostes agerent*; primo in magna spe fuit, quemadmodum Rhodiam classem ad Samum circumsessis ad exitum faucibus portus expugnasset, sic & Romanam expugnaturum. Nec est dissimilis natura loci. Promontoriis coëuntibus inter se ita clauditur portus, ut vix duæ simul inde naves possint exire. Nocte occupare fauces Polyxenidas in animo habebat, & denis navibus ad promontoria stantibus, quæ ab utroque cornu in latera exeuntium navium pugnarent: ex cetera classe, sicut ad Panormum fecerat, armatis in littora expositis, terra marique simul hostes opprimere. Quod non vanum ei consilium fuisset, ni quum Teji *facturos se imperata* promisissent, ad accipiendos commeatus aptius visum esset Romanis in eum portum, qui ante urbem est, classem (*r*) transire. Dicitur & Eudamus Rhodius vitium alterius portus ostendisse, quum forte duæ naves in arcto ostio implicitos remos fregissent. Et inter alia id quoque movit prætorem, ut traduceret classem, quod ab terra periculum erat; haud procul inde Antiocho stativa habente.

Qui oratores mittunt. — Polyxenidas Tejis auxilio venit. — Polyxenidæ irrita consilia.

CAP. XXIX. Traducta classe ad urbem, ignaris omnibus egressi milites nautæque sunt, ad commeatus & vinum maxime dividendum in naves; quum medio forte diei agrestis quidam ad prætorem adductus nuntiat: *alteram jam diem classem stare ad insulam Macrin, & paullo ante visas quasdam moveri tamquam ad profectionem naves.* Re subita perculsus prætor tubicines canere jubet, ut si qui per agros palati essent, redirent: tribunos in urbem mittit ad cogendos milites, nautasque in naves. Haud secus quam in repentino incendio, aut capta urbe, trepidatur: aliis in urbem currentibus, ad suos revocandos, aliis ex urbe naves cursu repetentibus: incertisque clamoribus (quibus ipsis tubæ obstreperent) turbatis imperiis, tandem concursum ad naves est. Vix suam quisque noscere, aut adire præ tumultu poterat: trepidatumque cum periculo & in mari & in terra foret: ni partibus divisis, Æmilius cum prætoria nave primus è portu in altum evectus, excipiens insequentes suo quamque ordine in frontem instruxisset: Eudamus Rhodiaque classis substitissent ad terram, ut & sine trepidatione conscenderent, & ut quæque parata esset, exiret navis. Ita & explicuere ordinem primæ in conspectu prætoris, & coactum agmen ab Rhodiis est, instructaque acies velut cerneret

Deteguntur Æmilio. — Qui contendit ad hostem.

(*q*) al. reverterunt. (*r*) al. classe.

cerneret regios, in altum processit. Inter Myonnesum & Corycum promontorium erant, quum hostem conspexere. Et regia classis, binis in ordinem navibus longo agmine veniens, & ipsa aciem adversam explicuit; tantum lævo evecta cornu, ut amplecti & circumire dextrum cornu Romanorum posset. Quod ubi Eudamus qui cogebat agmen, vidit, non posse exæquare ordinem Romanos, & tantum non jam circumiri à dextro cornu; concitat naves, (& erant Rhodiæ naves longe omnium celerrimæ tota classe) æquatoque cornu, prætoriæ navi, in qua Polyxenidas erat, suam objecit.

Cui classis regia obviam venit.

CAP XXX. Jam totis classibus simul ab omni parte pugna conserta erat. Ab Romanis octoginta naves pugnabant, ex quibus Rhodiæ duæ & viginti erant. (s) Hostium classis undenonaginta navium fuit; & maximæ formæ naves tres hexeres habebat, duas hepteres. Robore navium, & virtute militum Romani longe Rhodios (t) præstabant: Rhodiæ naves agilitate & arte gubernatorum, & scientia remigum. Maximo tamen hostibus terrori fuere, quæ ignes præ se portabant: & quod unum iis ad Parnormum circumventis saluti fuerat, id tum maximum momentum ad victoriam fuit. Nam metu ignis adversi (u) regiæ naves ne prora concurrerent, quum declinassent, neque ipsæ ferire rostro hostem poterant, & obliquas se ipsæ ad ictus præbebant: & si qua concurrerat, obruebatur infuso igni; magisque ad incendium, quam ad prælium, trepidabant. Plurimum tamen, quæ solet, militum virtus in bello valuit. Mediam namque aciem hostium Romani quum rupissent, circumvecti ab tergo, pugnantibus adversus Rhodios regiis sese objecere: momentoque temporis & media acies Antiochi, & lævo in cornu circumventæ naves mergebantur. Dextra pars integra, sociorum magis clade, quam suo periculo terrebatur. Ceterum posteaquam alias circumventas, prætoriam navem Polyxenidæ relictis sociis vela dantem videre; sublatis raptim dolonibus (& erat secundus petentibus Ephesum ventus) capessunt fugam: quadraginta duabus navibus in ea pugna amissis, quarum decem & tres captæ in potestatem hostium venerunt, ceteræ incensæ aut demersæ. Romanorum duæ naves fractæ sunt, vulneratæ aliquot. Rhodia una capta, memorabili casu. Nam quum rostro percussisset Sidoniam navem, anchora ictu ipso excussa è nave sua, unco dentem velut manu ferrea injecta, alligavit alterius proram: inde tumultu injecto quum divellere se ab hoste cupientes inhiberent Rhodii, tractum anchorale & implicitum remis, latus alterum detersit, & debilitatam ea ipsa, quæ icta cohæserat, navim cepit. Hoc maxime modo ad Myonnesum navali prælio pugnatum est.

Pugna committitur.

Romani vincunt.

CAP. XXXI. Quo territus Antiochus, quia possessione maris pulsus, longinqua tueri diffidebat se posse, præsidium ab Lysimachia, ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci pravo, ut res ipsa postea docuit, consilio jussit. Non enim tueri solum Lysimachiam à primo impetu Romanorum facile erat: sed obsidionem etiam per totam hiemem tolerare, & obsidentes quoque ad ultimam inopiam adducere extrahendo tempus, & interim spem pacis per occasiones tentare. Nec Lysimachiam tantum hostibus tradidit, post adversam navalem pugnam sed etiam Colophonis obsidione abscessit, & Sardeis recepit se: atque inde in Cappadociam ad Ariaraten, qui auxilia arcesserent, & quocumque alio poterat ad copias contrahendas, in unum jam consilium, ut acie dimicaret intentus, misit. Regillus Æmilius post victoriam navalem profectus Ephesum, directis (x) ante portum navibus, quum confessionem concessi maris ultimam hosti expressisset, Chium, quo, ante navale prælium, cursum à Samo intenderat, navigat. Ibi naves in prælio quassatas quum refecisset, L. Æmilium Scaurum cum triginta navibus Hellespontum ad exercitum trajiciendum misit; Rhodias partæ prædæ & spoliis navalibus decoratas (y) domum redire jubet. Rhodii impigre prævertêre, ad trajiciendasque copias Consulis iere: atque eo quoque functi officio, tum demum Rhodum rediere. Classis Romana ab Chio Phocæam trajecit. In sinu maris intimo posita hæc urbs est, oblonga forma. Duûm millium & quingentorum passuum spatium murus amplectitur: coit deinde ex utraque parte in arctiorem velut cuneum. Lamptera ipsi appellant. Mille & ducentos passus ibi latitudo patet: Inde in altum lingua mille passuum excurrens, medium fere sinum velut nota distinguit, ubi cohæret faucibus angustis, duos in utramque regionem versos portus tutissimos habet, qui in meridiem vergit, Naustathmos ab re appellatur, quia ingentem vim navium capit: alter prope ipsum Lamptera est.

Antiochus Lysimachiam deserit.

Antiochus Sardes se recepit.

Copias contrahit.

Phocææ situs.

CAP. XXXII. Hos portus tutissimos quum occupasset Romana classis, priusquam aut scalis, aut operibus mœnia aggrederetur, mittendos censuit prætor, qui principum magistratuumque animos tentarent. Posteaquam obstinatos vidit, duobus simul locis oppugnare est adortus. Altera pars infrequens ædificiis erat: templa Deûm aliquantum tenebant loci. Ea prius ariete admoto, quatere muros turresque cepit. Deinde quum eo multitudo occurreret ad defendendum, altera quoque parte admotus aries, & jam utrimque sternebantur muri. Ad quorum casum quum impetum Romani milites per ipsam stragem ruinarum facerent, alii scalis etiam ascensum in muros tentarent; adeo obstinate restiterunt oppidani, ut facile appareret plus in armis & virtute, quam in mœnibus auxilii esse. Coactus ergo periculo militum prætor, receptui cani jussit, ne objiceret incautos furentibus desperatione ac rabie. Dirempto prælio, ne tum quidem ad quietem versi, sed undique omnes ad munienda & obmolienda, quæ ruinis strata erant, concurrerunt. Huic operi intentis supervenit Q. Antonius, à prætore missus: qui castigata pertinacia eorum, *majorem curam Romanis quam illis ostenderet esse, ne in perniciem urbis pugnaretur. Si absistere furore vellent, potestatem*

Romani Phocæam oppugnant.

(s) al. quinque & viginti erant. (t) al. Regios. (u) al. adversas. (x) al. direptis. (y) al. Rhodios & partæ .... decoratos.

testatem iis dare eadem conditione, qua prius C. Livii in fidem venissent, se tradendi. Hæc quum audissent, quinque dierum spatio ad deliberandum sumpto, tentata interim spe auxilii ab Antiocho, posteaquam legati missi ad regem, Capiunt. *nihil in eo esse præsidii*, retulerunt; tum portas aperuerunt, pacti *ne quid hostile paterentur.* Quum signa in urbem inferrentur, & pronuntiasset prætor, *parci se deditis velle;* clamor undique est sublatus, *indignum facinus esse, Phocæenses numquam fidos socios, semper infestos hostes, impune eludere.* Ab hac voce (velut signo Et diripiunt. à prætore dato) ad diripiendam urbem passim discurrerunt. Æmilius primo resistere & revocare, dicendo, *captas, non deditas diripi urbes: & in his tamen arbitrium esse imperatoris, non militum.* Posteaquam ira & avaritia imperio potentiora erant; præconibus per urbem missis, *liberos omnes in forum ad se convenire jubet, ne violarentur:* & in omnibus, quæ ipsius potestatis fuerunt, fides constitit prætoris. Urbem agrosque, & suas leges iis restituit: & quia jam hiems appetebat, Phocææ portus ad hibernandum classi delegit.

CAP. XXXIII. Per idem fere tempus Consuli transgresso Æniorum Maronitarumque fines nuntiatur, *victam regiam classem ad Myonnesum, relictamque à præsidio Lysimachiam esse.* Id multo quam de navali victoria lætius fuit; utique posteaquam eo venerunt, refertaque urbs omnium rerum commeatibus, velut in adventum exercitus præparatis, eos excepit. Ubi inopiam ultimam, laboremque in obsidenda urbe sibi proposuerant: ibi paucos dies stativa habuere, ut impedimenta, ægrique consequerentur, qui passim per omnia Thraciæ castella fessi morbis ac longitudine viæ relicti erant. Receptis omnibus, ingressi rursus iter Consul Hellespontum trajicit. per Chersonesum, Hellespontum perveniunt. Ubi omnibus cura regis Eumenis ad trajiciendum præparatis, velut in pacata littora, nullo prohibente, aliis alio delatis navibus, sine tumultu trajecere. Ea vero res Romanis auxit animos, concessum sibi transire cernentibus (z) in Asiam: quam rem magni certaminis futuram crediderant. Stativa deinde ad Hellespontum aliquamdiu habuerunt: quia dies forte, quibus Ancilia moventur, religiosi ad iter inciderant. Iidem dies P. Scipionem propiore etiam religione, quia Salius erat, disjunxerant ab exercitu: caussaque & is ipse moræ erat, dum consequeretur.

Antiochi legatus de pace. CAP. XXXIV. Per eos forte dies legatus ab Antiocho in castra venerat, Byzantius Heraclides; de pace afferens mandata: quam impetrabilem fore magnam ei spem attulit mora & cunctatio Romanorum: quos simul Asiam attigissent, effuso agmine ad castra regia ituros crediderat. Statuit tamen non prius adire Consulem, quam P. Scipionem: & ita mandatum ab rege erat. In eo maximam spem habebat, præterquam quod & magnitudo animi & satietas gloriæ, placabilem eum maxime faciebat. Notumque erat gentibus, qui victor ille in P. Scipionis Africani filius captus ab Antiocho. Hispania, qui deinde in Africa fuisset: etiam quod filius ejus captus in potestate regis erat. Is ubi, & quando, & quo casu, captus sit, sicut pleraque alia, parum inter auctores constat. Alii, principio belli à Chalcide Oreum petentem, circumventum ab regiis navibus tradunt; alii, posteaquam transitum in Asiam est, cum turba (a) Fregellana missum exploratum ad regia castra, effuso obviam equitatu, quum reciperet sese, in eo tumultu delapsum equo, (b) cum duobus equitibus oppressum, ita ad regem deductum esse. Illud satis constat, si pax cum Populo Romano maneret, hospitiumque privatim regi cum Scipionibus esset, neque liberalius, neque benignius haberi, colique adolescentem, quam cultus est, potuisse. Ob hæc quum adventum P. Scipionis legatus exspectasset, ubi is venit, Consulem adit, petitque ut mandata audiret.

CAP. XXXV. Advocato frequenti consilio legati verba sunt audita. Is multis ante legationibus nequicquam ultro citroque de pace Legati oratio de pace. missis, *eam ipsam fiduciam impetrandi sibi esse* dixit, *quod priores legati nihil impetrassent. Smyrnam enim & Lampsacum, & Alexandriam Troadem, & Lysimachiam in Europa, jactatas in illis disceptationibus esse. Quarum Lysimachia jam cessisse regem, ne quid in Europa habere eum dicerent: eas, quæ in Asia sint, civitates, tradere paratum esse: & si quas alias Romani quod suarum partium fuerint, vindicare ab imperio regio velint. Impensæ quoque in bellum factæ partem dimidiam regem præstiturum Populo Romano.* Hæ conditiones erant pacis. Reliqua oratio fuit, *ut memores rerum humanarum, & suæ fortunæ moderarentur, & aliam ne urgerent. Finirent Europa imperium. Id quoque immensum esse. Parari singula acquirendo facilius potuisse, quam universa teneri posse. Quod si Asiæ quoque partem aliquam abstrahere velint, dummodo non dubiis regionibus finiant: vinci suam temperantiam Romana cupiditate, pacis & concordiæ causa regem passurum.* Ea quæ legato magna ad pacem impetrandam videbantur, parva Romanis visa. *Nam & impensam quæ in bello facta esset, omnem* Responsum Romanorum. *præstare regem, æquum censebant; cujus culpa bellum excitatum esset. Et, non Jonia modo atque Æolide deduci debere præsidia regia, sed, sicut Græcia omnis liberata esset, ita quæ in Asia sint, omnes liberari urbes. Id aliter fieri non posse, quam ut cis Taurum montem possessione Asiæ Antiochus cedat.*

CAP. XXXVI. Legatus posteaquam nihil æqui in consilio impetrare se censebat; privatim Legatus privatim P. Scipionis animum tentat. (sic enim imperatum erat) P. Scipionis tentare animum conatus. *Omnium primum filium ei sine pretio redditurum regem* dixit: deinde ignarus & animi Scipionis & moris Romani, *auri pondus ingens est pollicitus, & nomine tantam regio excepto, societatem omnis regni; si per eum pacem impetrasset.* Ad ea Scipio: *Quod* Cui respondet P. Scipio. *Romanos omnes, quod me, ad quem missus es, ignoras, minus miror: quum te fortunam ejus à quo venis, ignorare cernam. Lysimachia tenenda erat, ne Chersonesum intraremus: aut ad Hellespontum obsistendum, ne in Asiam trajiceremus; si pacem tamquam à solicitis de belli eventu petituri eratis. Concesso vero in Asiam transitu, & non solum frenis, sed etiam jugo accepto, quæ disceptatio ex æquo, quum imperium patiendum sit,* relicta

(z) al. concessum sibi transitum cernentibus. (a) turma. (b) al. delapso equo.

relicta est? Ego ex munificentia regia maximum donum filium habebo: aliis, Deos precor, ne unquam fortuna egeat mea: animus certe non egebit. Pro tanto in me munere gratum me esse in se sentiet, si privatam gratiam pro privato beneficio desiderabit. Publice nec habebo quicquam ab illo, nec dabo. Quod in præsentia dare possim, fidele consilium est. Abi, nuntia meis verbis, bello absistat; pacis conditionem nullam recuset. Nihil ea moverunt regem, tutam fore belli aleam ratum, quando perinde ac victo jam sibi leges dicerentur. Omissa igitur in præsentia mentione pacis, totam curam in belli apparatum intendit.

CAP. XXXVII. Consul omnibus præparatis ad proposita exsequenda, quum ex stativis movisset; Dardanum primum, deinde Rhœteum, utraque civitate obviam effusa, venit. Inde Ilium processit, castrisque in campo, qui est subjectus mœnibus, positis, in urbem arcemque quum ascendisset, sacrificavit Minervæ præsidi arcis, & Iliensibus in omni rerum verborumque honore ab se oriundos Romanos præferentibus, & Romanis lætis origine sua. Inde profecti sextis castris ad caput Cayci amnis pervenerunt. Eo & Eumenes rex, conatus primo ab Hellesponto reducere classem in hiberna Elæam, adversis deinde ventis quum aliquot diebus superare Lecton promontorium non potuisset, in terram egressus, ne deesset principiis rerum, qua proximum fuit, in castra Romana cum parva manu contendit. Ex castris Pergamum remissus ad commeatus expediendos, tradito frumento quibus jusserat Consul, in eadem stativa rediit. Inde plurium dierum præparatis cibariis, consilium erat ire ad hostem, priusquam hiems opprimeret. Regia castra circa Thyatira erant: ibi quum audisset Antiochus P. Scipionem ægrum Elæam delatum, legatos, qui filium ad eum reducerent, misit. Non solum animo patrio gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit: satiatusque tandem complexu filii, *Renuntiate*, inquit, *gratias regi me agere: referre gratiam aliam nunc non posse, quam ut suadeam, ne ante in aciem descendat, quam ut in castra me redisse audierit.* Quamquam septuaginta millia peditum, plus duodecim millia equitum animos interdum ad spem certaminis faciebant, motus tamen Antiochus tanti auctoritate viri, in quo ad incertos belli eventus omnis fortunæ posuerat subsidia, recepit se transgressus Phrygium amnem: circaque Magnesiam, quæ ad Sipylum est, posuit castra. Et ne, dum extrahere tempus vellet, munimenta Romani tentarent; fossam sex cubitis altam, duodecim latam quum duxisset, extra duplex vallum fossæ circumdedit: interiore labro murum cum turribus crebris objecit. Unde facile arceri transitu fossæ hostis posset.

Romanus exercitus Ilium procedit.

Antiochus filium P. Scipionis remittit.

Se recepit.

Et castra munit.

CAP. XXXVIII. Consul circa Thyatira regem esse ratus, continuis itineribus quinto die ad Hyrcanum campum descendit. Inde quum profectum audisset, secutus vestigia citra Phrygium amnem, quatuor millia ab hoste posuit castra. Eo mille ferme equites (maxima pars Gallogræci erant, & Dahæ (b) quidam, aliarumque gentium sagittarii equites intermisti,) tumultuose amne trajecto, in stationes impetum fecerunt. Primo turbaverunt incompositos. Deinde quum longius certamen fieret, Romanorum, ex propinquis castris facili subsidio, cresceret numerus; regii fessi jam, & plures non sustinentes, recipere se conati, circa ripam amnis, priusquam flumen ingrederentur, ab instantibus tergo aliquot interfecti sunt. Biduum deinde silentium fuit; neutris transgredientibus amnem. Tertio post die Romani simul omnes transgressi sunt: & duo millia ferme & quingentos passus ab hoste posuerunt castra. Metantibus, & muniendo occupatis, tria millia delecta equitum peditumque regiorum, magno terrore ac tumultu advenere. Aliquanto pauciores in statione erant, & tamen per se nullo à munimento castrorum milite avocato, & primo æquum prælium sustinuere, & crescente certamine pepulerunt hostes; centum ex his occisis, centum ferme captis. Per quatriduum insequens, instructæ utrimque acies pro vallo stetere. Quinto die Romani processere in medium campi. Antiochus nihil promovit signa; ita ut extremi minus mille pedes à vallo abessent.

Sequitur hostem.

Tumultuarium certamen.

Consul propius ad hostem accedit.

Levis pugna.

CAP. XXXIX. Consul, posteaquam detrectari certamen vidit, postero die in consilium advocavit, *quid sibi faciendum esset, si Antiochus pugnandi copiam non faceret? Instare hiemem. Aut sub pellibus habendos milites fore, aut si concedere in hiberna vellent, differendum esse in æstatem bellum.* Nullum unquam hostem Romani æque contempserunt. Conclamatum undique est, *duceret extemplo, & uteretur ardore militum:* qui tamquam non pugnandum cum tot millibus hostium, sed par numerus pecorum trucidandus esset, per fossas, per vallum castra invadere parati erant, si in prælium hostis non exiret. Cn. Domitius ad explorandum iter, & qua parte adiri vallum hostium posset, missus, posteaquam omnia certa retulit, postero die propius castra admoveri placuit. Tertio signa in medium campi prolata, & instrui acies cepta est. Nec Antiochus ultra tergiversandum ratus, ne & suorum animos minueret detrectando certamen, & hostium spem augeret: & ipse copias eduxit; tantum progressus à castris, ut dimicaturum appareret. Romana acies unius prope formæ fuit, & hominum & armorum genere. Duæ legiones Romanæ, duæ sociûm ac Latini nominis erant: quina millia & quadringenos singulæ habebant. Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt: hastatorum prima signa, deinde principum erant: triarii postremos claudebant. Extra hanc, veluti justam aciem, à parte dextra Consul Achæorum cetratis immistos auxiliares Eumenis, tria millia ferme peditum, æquata fronte instruxit: ultra eos equitum minus tria millia opposuit. Ex quibus Eumenis octingenti, reliquus omnis equitatus Romanus erat: extremos Trallos (c) & Cretenses (quingentorum utrique numerum explebant) statuit. Lævum cornu non videbatur egere talibus auxiliis, quia flumen ab ea parte ripæque diruptæ claudebant: quatuor tamen

Consilis consilia de acie.

Acies utrimque instruitur.

Romana acies.

(b) al. Dacæ. (c) al. Tralleis.

men inde turmæ equitum oppositæ. Hæc summa copiarum erat Romanis: & duo millia mistorum Macedonum Thracumque, qui voluntate secuti erant, præsidio relicti sunt castris. Sexdecim elephantos post triarios in subsidio locaverunt. Nam præterquam quod multitudinem regiorum elephantorum (erant autem quatuor quinquaginta) sustinere non videbantur posse; ne pari quidem numero Indicis Africi resistunt; sive quia magnitudine (longe enim illi præstant) sive robore animorum vincuntur.

Regia acies.

CAP. XL. Regia acies varia magis multis gentibus, dissimilitudine armorum auxiliorumque erat. Decem & sex millia peditum more Macedonum armati fuere, qui phalangitæ appellabantur. Hæc media acies fuit in fronte, in decem partes divisa. Partes eas interpositis binis elephantis distinguebat: à fronte introrsus in duos & triginta ordines armatorum acies patebat. Hoc & roboris in regiis copiis erat, & perinde quum alia specie, tum eminentibus tantum inter armatos elephantis magnum terrorem præbebat. Ingentes ipsi erant. Addebant speciem frontalia, & cristæ, & tergo impositæ turres, turribusque superstantes, præter rectorem quaterni armati. Ad latus dextrum phalangitarum mille & quingentos equites Gallogræcorum opposuit. His tria millia equitum loricatorum (cataphractos ipsi appellant) adjunxit. Addita his ala mille ferme equitum; agema eam vocabant. Medii erant lecti viri, & ejusdem regionis misti multarum gentium equites. Continens his grex sedecim elephantorum est oppositus in subsidiis: ab eadem parte paullulum producto cornu, regia cohors erat: Argyraspides à genere armorum appellabantur. Dahæ (*d*) deinde equites sagittarii mille & ducenti. Tum levis armaturæ trium millium, pari ferme numero, pars Cretenses, pars Tralles. Duo millia & quingenti Mysi sagittariis adjuncti erant. Extremum cornu claudebant quatuor millia misti Cyrtæi funditores, & Elymæi sagittarii. Ab lævo cornu phalangitis adjuncti erant Gallogræci equites mille & quingenti. Et similiter his armati duo millia Cappadocum ab Ariarathe missi rege. Inde auxiliares misti omnium generum duo millia & septingenti, & tria millia cataphractorum equitum, & mille alii equites, regia ala levioribus tegumentis suis equorumque, alio haud dissimili habitu: Syri plerique erant Phrygibus & Lydis immisti. Ante hunc equitatum falcatæ quadrigæ & cameli, quos appellant dromadas. His insidebant Arabes sagittarii; gladios habentes tenues, longos quaterna cubita, ut ex tanta altitudine contingere hostem possent. Inde alia multitudo par ei, quæ in dextro cornu erat: primi Tarentini, deinde Gallogræcorum equitum duo millia & quingenti: inde Neocretes mille, & eodem armatu Cares & Cilices mille & quingenti, & totidem Tralles, & tria millia cetratorum: Pisidæ erant & Pamphylii & Lycii. Tum Cyrtæorum & Elymæorum paria in dextro cornu locatis auxilia, & sexdecim elephanti modico intervallo distantes. Rex ipse in dextro cornu erat.

CAP. XLI. Seleucum filium & Antipatrum fratris filium in lævo præposuit: media acies tribus permissa, Minioni, & Zeuxidi, & Philippo magistro elephantorum. Nebula matutina, crescente die elevata in nubes caliginem dedit. Humor inde ab austro velut perfudit omnia. Quæ nihil admodum Romanis, eadem per incommoda regiis erant. Nam & obscuritas lucis in acie modica Romanis non adimebat in omnes partes conspectum, & humor, toto fere gravi armatu, nihil gladios aut pila hebetabat. Regii tam lata acie, ne ex medio quidem cornua sua circumspicere poterant; ne dum extremi inter se conspicerentur: & humor, arcus fundasque, & jaculorum amenta emollierat. Falcatæ quoque quadrigæ, quibus se perturbaturum hostium aciem Antiochus crediderat, in suos terrorem verterunt. Armatæ autem in hunc maxime modum erant: cuspides circa temonem ab jugo decem cubita exstantes, velut cornua habebant: quibus, quicquid obvium daretur, transfigerent. Et in extremis jugis binæ circa eminebant falces; altera æquata jugo, altera inferior in terram devexa: illa, ut quicquid ab latere objiceretur, abscinderet: hæc, ut prolapsos subeuntesque contingeret. Item ab axibus rotarum utrimque binæ eodem modo diversæ deligabantur falces. Sic armatas quadrigas, quia si in extremo, aut in medio locatæ forent, per suos agendæ erant, in prima acie, ut ante dictum est, locaverat rex. Quod ubi Eumenes vidit, haud ignarus pugnæ, & quam anceps esset auxilii genus, si quis pavorem magis equis injiceret, quam justa adoriretur pugna: Cretenses sagittarios funditoresque & jaculatores equitum, non confertos, sed quam maxime possent dispersos, excurrere jubet; simul omnibus partibus tela ingerere. Hæc velut procella, partim vulneribus missilium undique conjectorum, partim clamoribus dissonis, ita consternavit equos, ut repente velut effrenati passim incerto cursu ferrentur: quorum impetus & levis armatura, & expediti funditores, & velox Cretensis momento declinabant: & eques insequendo, tumultum ac pavorem equis camelisque & ipsis simul consternatis augebat, clamore & ab alia circumstantium turba multiplici adjecto. Ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigæ: amotoque inani ludibrio, tum demum ad justum prælium, signo utrimque dato, concursum est.

Nebula orta.

Falcatæ quadrigæ.

Cretenses adoriuntur quadrigas.

CAP. XLII. Ceterum vana illa res veræ mox cladis causa fuit. Auxilia enim subsidiaria, quæ proxima locata erant, pavore & consternatione quadrigarum territa, & ipsa in fugam versa, nudarunt omnia usque ad cataphractos equites. Ad quos quum dissipatis subsidiis, pervenisset equitatus Romanus, ne primum quidem impetum pars eorum sustinuerunt. Alii, fusi sunt, alii, propter gravitatem tegumentorum armorumque oppressi sunt. Totum deinde lævum cornu inclinavit; & turbatis auxiliaribus, qui inter equitem, & quos appellant phalangitas, erant; usque ad mediam aciem terror pervenit. Ibi simul perturbati ordines, & impeditus intercursu suorum usus prælon-

Quadrigarum tumultus.

Lævum Antiochi cornu turbatur.

(*d*) al. Dacæ.

Sarissæ. prælongarum hastarum, (sarissas Macedones vocant) intulere signa Romanæ legiones, & pila in perturbatos conjecere. Ne interpositi quidem elephanti militem Romanum deterrebant, assuetum jam ab Africis bellis, & vitare impetum belluæ, & ex transverso aut pilis incessere, aut, si propius subire posset, gladio nervos incidere. Media acies prosternitur. Jam media acies fere omnis à fronte prostrata erat, & subsidia circum ita à tergo cædebantur: quum in parte alia fugam suorum, & prope jam ad ipsa castra clamorem paventium accepere. Namque Antiochus à dextro cornu, quum ibi fiducia fluminis nulla subsidia cerneret, præter quatuor turmas equitum, & eas dum applicant se suis, ripam nudantes, impetum in eam partem cum auxiliis & cataphracto equitatu facit. Nec à fronte tantum instabat, sed circumito à flumine cornu, jam ab latere urgebat; donec fugati equites primum, deinde proximi peditum effuso cursu ad castra compulsi sunt.

CAP. XLIII. Præerat castris M. Æmilius tribunus militum, M. Lepidi filius, qui post annos paucos pontifex maximus factus est. M. Æmilius fugientes Romanos cum præsidio retinet. Is qua fugam cernebat suorum, cum præsidio omni occurrit: & stare primo, deinde redire in pugnam jubebat; pavorem & turpem fugam increpans. Minæ exinde erant, *in perniciem suam cæcos ruere, ni dicto parerent.* Postremo dat signum suis, ut primos fugientium cædant: turbam insequentium ferro & vulneribus in hostes redigant. Hic major timor minorem vicit. Ancipiti coacti metu primo constiterunt, deinde & ipsi redierunt in pugnam, & Æmilius cum suo præsidio (erant autem duo millia virorum fortium) effuse sequenti regi acriter restitit: & Attalus Eumenis frater à dextro cornu, à quo lævum hostium primo impetu fugatum fuerat, ut ab sinistro fugam suorum & tumultum circa castra vidit, in tempore cum ducentis equitibus advenit. Antiochus posteaquam & eos, quorum terga modo viderat, repetentes pugnam, & aliam à castris, Antiochus fugit. & ex acie affluentem turbam conspexit; in fugam vertit equum. Ita utroque cornu victores Romani per acervos corporum, (quos in media maxime acie cumulaverant, ubi & robur fortissimorum virorum, & arma gravitate fugam impedierant) pergunt ad castra diripienda. Equitatus persequitur hostem. Equites primi omnium Eumenis, deinde & alius equitatus toto passim campo sequuntur hostem, & postremos, ut quosque adepti sunt, cædunt. Ceterum fugientibus major pestis intermistis quadrigis elephantisque & camelis erat & sua ipsorum turba: quum solutis ordinibus velut cæci super alios alii ruentes, in cursu belluarum obtererentur. Castra Antiochi occupata. In castris quoque ingens & major prope quam in acie cædes est edita. Nam & primorum fuga in castra maxime inclinavit, & hujus fiducia multitudinis, qui in præsidio erant, pertinacius pro vallo pugnarunt. Retenti in portis valloque, quæ se impetu ipso capturos crediderant Romani, posteaquam tandem perruperunt, ab ira graviorem ediderunt cædem.

Cædes hostium. CAP. XLIV. Ad quinquaginta millia peditum cæsa ea die dicuntur: equitum quatuor millia. Mille & quadringenti capti, & quindecim cum rectoribus elephanti. Romanorum aliquot vulnerati sunt: ceciderunt non plus trecenti pedites, quatuor & viginti equites. Jactura Romanorum. Et de Eumenis exercitu quinque & viginti. Et illo quidem die victores, direptis hostium castris, cum magna præda in sua reverterunt; Castra hostium direpta. postero die spoliabant cæsorum corpora, & captivos contrahebant. Legati ab Thyatira, & à Magnesia ad Sipylum (*e*) ad dedendas urbes venerunt. Legati ab Thyatira dedendas urbes ad Consulem veniunt. Antiochus cum paucis fugiens, in ipso itinere pluribus congregantibus se, modica manu armatorum media ferme nocte Sardeis concessit. Inde quum audisset Seleucum filium, & quosdam amicorum Apameam prægressos, & ipse quarta vigilia cum conjuge ac filia petit Apameam; Zenoni tradita custodia urbis, Timone Lydiæ præposito. Quibus spretis consensu oppidanorum & militum, qui in arce erant, legati ad Consulem missi sunt. Alii legati.

CAP. XLV. Sub idem fere tempus, & ab Trallibus, & à Magnesia, quæ super Mæandrum est, & ab Epheso, legati ad dedendas urbes venerunt. Rursus alii. Reliquerat Ephesum Polyxenidas, audita pugna, & classe usque ad Patara Lyciæ pervectus, metu stationis Rhodiarum navium, quæ ad Megisten erat, in terram egressus, cum paucis itinere pedestri Syriam petiit. Asiæ civitates in fidem Consulis ditionemque Populi Romani sese tradebant. Sardibus jam Consul erat. Eo & P. Scipio ab Elæa, cum primum pati laborem viæ potuit, venit. Sub idem fere tempus caduceator ab Antiocho per P. Scipionem à Consule petiit impetravitque, *ut oratores mittere liceret regi.* Paucos post dies Zeuxis, qui præfectus Lydiæ fuerat, & Antipater fratris filius, venerunt. Antiochi legatus pacem petit. Hi prius Eumene convento, quem propter vetera certamina aversum maxime à pace credebant esse, & placatiore eo & sua & regis spe invento, tum P. Scipionem, & per eum Consulem adierunt: præbitoque iis petentibus frequenti consilio ad mandata edenda, *Non tam quid ipsi dicamus, habemus,* inquit Zeuxis, *quam ut à vobis quæramus Romani, quo piaculo expiare errorem regis, pacem veniamque impetrare à victoribus possimus. Maximo semper animo victis regibus populisque ignovistis. Quanto id majore & placatiore animo decet vos facere in hac victoria, quæ vos dominos orbis terrarum fecit? positis jam adversus omnes mortales certaminibus, haud secus quam Deos consulere & parcere vos generi humano oportet.* Jam antequam legati venirent, decretum erat, quid responderetur. Responsum Africani. Respondere Africanum placuit. Is in hunc modum locutus fertur: *Romani ex iis, quæ in Deûm immortalium potestate erant, ea habemus, quæ Dii dederunt. Animos, qui nostræ mentis sunt, eosdem in omni fortuna gessimus, gerimusque: neque eos secundæ res extulerunt, nec adversæ minuerunt. Ejus rei, ut alios omittam, Annibalem vestrum vobis darem testem, nisi vos ipsos dare possem. Posteaquam Hellespontum trajecimus; priusquam castra regia, priusquam aciem videremus, quum communis Mars & incertus belli eventus esset, de pace vobis agentibus, quas pares paribus ferebamus conditiones, easdem nunc victores victis ferimus. Europa abstinete,* Pacis conditiones. *Asia-*

(*e*) al. & Magnesia ab Sipylo. al. & à Magnesia & à Sipylo. al. à Magnesia sub Sipylo.

Asiaque omni, quæ cis Taurum montem est, decedite. Pro impensis deinde in bellum factis, quindecim millia talentûm Euboïcorum dabitis; quingenta præsentia, duo millia & quingenta, quum Senatus Populusque Romanus pacem comprobaverint. Millia deinde talentûm per duodecim annos. Eumeni quoque reddi quadringenta talenta, & quod frumenti reliquum ex eo, quod patri debitum est, placet. Hæc quum pepigerimus, facturos vos ut pro certo habeamus, erit quidem aliquod pignus, si obsides viginti nostro arbitratu dabitis: sed nusquam satis liquebit nobis, ibi pacem esse Populo Romano, ubi Annibal erit. Eum ante omnia deposcimus. Thoantem quoque Ætolum, concitorem Ætolici belli, qui & illorum fiducia vos, & vestra illos in nos armavit, dedetis, & cum eo Mnasimachum Acarnana, & Chalcidenses Philonem & Eubulidam. *In deteriore sua fortuna pacem faciet rex, quia serius facit, quam facere potuit. Si nunc moratus fuerit, sciat, regum majestatem difficilius ab summo fastigio ad medium detrahi, quam à mediis ad ima præcipitari.* Cum his mandatis ab rege missi erant legati, ut omnem pacis conditionem acciperent. Itaque Romam mitti legatos placuit. Consul in hiberna exercitum Magnesiam ad Mæandrum & Tralleis Ephesumque divisit. Ephesum ad Consulem paucos post dies obsides ab rege adducti sunt: & legati, qui Romam irent, venerunt. Eumenes quoque eodem tempore profectus est Romam, quo legati regis. Secutæ eos sunt legationes omnium Asiæ populorum.

Legati Romam mittuntur.

CAP. XLVI. Dum hæc in Asia geruntur, duo fere sub idem tempus cum triumphi spe proconsules de provinciis Romam redierunt; Q. Minucius ex Liguribus, Manius Acilius ex Ætolia. Auditis utriusque rebus gestis, Minucio negatus triumphus, Acilio magno consensu decretus: isque (*) triumphans de rege Antiocho & Ætolis urbem est invectus. Prælata sunt in triumpho signa militaria ducenta triginta. Et argenti infecti tria millia pondo; signati tetradrachmûm Atticûm centum tredecim millia: (**) cistophorûm ducenta quadraginta octo: vasa argentea cælata multa, magnique ponderis. Tulit & suppellectilem regiam argenteam, ac vestem magnificam: coronas aureas, dona sociarum civitatum quadraginta quinque: spolia omnis generis: captivos nobiles, Ætolos, & regios duces sex & triginta duxit. Damocritus Ætolorum dux paucos ante dies quum è carcere nocte effugisset, in ripa Tiberis consecutis custodibus, priusquam comprehenderetur, gladio se transfixit. Milites tantum, qui sequerentur currum, defuerunt: alioqui magnificus & spectaculo, & fama rerum triumphus fuit. Hujus triumphi minuit lætitiam nuntius ex Hispania tristis, *adversa pugna in Vascetanis (f) ductu L. Æmilii proconsulis (g) apud oppidum Liconem cum Lusitanis, sex millia de exercitu Romano cecidisse. Ceteros paventes, intra vallum compulsos ægre castra defendisse, & ad modum fugientium magnis itineribus in agrum pacatum reductos.* Hæc ex Hispania nuntiata. Ex Gallia legatos Placentinorum, & Cremonensium L. Aurunculeius prætor in Senatum introduxit. Iis querentibus inopiam colonorum, aliis belli casibus, aliis morbo absumptis, quosdam tædio accolarum Gallorum reliquisse colonias; decrevit Senatus, *uti C. Lælius Consul, si ei videretur, sex millia familiarum conscriberet, quæ in eas colonias dividerentur: & ut L. Aurunculejus prætor triumviros crearet ad eos colonos deducendos.*

M. Acilii de Antiocho & Ætolis triumphus.

Adversa pugna in Hispania.

C. Lælius Cos. colonias in Galliam deducit.

CAP. XLVII. Creati M. Atilius Serranus, L. Valerius P. F. Flaccus, L. Valerius C. F. Tappus. Haud ita multo post, quum jam consularium comitiorum appeteret tempus, C. Lælius Consul ex Gallia Romam rediit. Is non solum ex facto absente se Senatusconsulto in supplementum Cremonæ & Placentiæ colonos scripsit, sed, *ut novæ coloniæ duæ in agrum, qui Bojorum fuisset, deducerentur*, & retulit, & auctore eo Patres censuerunt. Eodem tempore L. Æmilii prætoris (h) literæ allatæ de navali pugna ad Myonnesum facta, & L. Scipionem Consulem exercitum in Asiam trajecisse. Victoriæ navalis ergo in unum diem supplicatio decreta est: in alterum diem, quod exercitus Romanus tum primum in Asia posuisset castra, *ut ea res prospera & læta eveniret*, vicenis majoribus hostiis in singulas supplicationes sacrificare Consul est jussus. Inde consularia comitia magna contentione habita. M. Æmilius Lepidus petebat, adversa fama hominum, quod provinciam Siciliam petendi causa, non consulto Senatu, ut sibi id facere liceret, reliquisset. Petebant cum eo M. Fulvius Nobilior, Cn. Manlius Vulso, M. Valerius Messala. Fulvius Consul unus creatur, quum ceteri centurias non explessent: is quoque postero die Cn. Manlium, Lepido dejecto (nam Messala tacuit) collegam dixit. Prætores exinde facti, duo Q. Fabii, (i) Labeo & Pictor, (flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat) M. Sempronius Tuditanus, Sp. Postumius Albinus, L. Plautius Hypsæus, L. Bæbius Dives.

Aliæ coloniæ.

Literæ de navali prælio, & exercitu trajecto.

Supplicatio.

M. Fulvius & Cn. Manlius Coss. U. C. 563, 01. 147. a. C. N. 190.

Prætores.

CAP. XLVIII. M. Fulvio Nobiliore, & Cn. Manlio Vulsone Consulibus Valerius Antias auctor est, *rumorem celebrem Romæ fuisse, & pene pro certo habitum, recipiendi Scipionis adolescentis causa. Consulem L. Scipionem, & cum eo P. Africanum in colloquium evocatos regis, & ipsos comprehensos esse, & ducibus captis confestim ad castra Romana exercitum ductum, eaque expugnata, & deletas omnes copias Romanorum esse. Ob hæc Ætolos sustulisse animos, & abnuisse imperata facere, principesque eorum, in Macedoniam, & in Dardanos, & in Thraciam, ad conducenda mercede auxilia, profectos. Hæc qui nuntiarent Romam, A. Terentium Varronem, & M. Claudium Lepidum ab A. Cornelio proprætore ex Ætolia missos esse.* Subtexit deinde fabulæ huic, legatos Ætolos in Senatu inter cetera hoc quoque interrogatos esse: *unde audissent imperatores Romanos in Asia captos ab Antiocho rege, & exercitum deletum esse?* Ætolos respondisse, *ab suis legatis se, qui cum Consule fuerint, certiores factos.* Rumoris hujus quia neminem alium auctorem

Rumor vanus de captis Scipionibus.

(f) al. *Vastetanis.* (g) al. *proprætoris.* (h) al. proconsulis. (i) al. Duo M. Fabii.

(*) Triumphans) Triumphum M. Acilii numisma Tab. LVIII. num. 5. designat. Conf. PATIN. Fam. Rom. pag. 3.

(**) Cistophorûm) Laudandus hic omnino est P. R. ALEXANDER XAVERIUS PANELIUS è S. I. Presbyter, qui singularem Tractatum de Cistophoris edidit Lugduni 1734. Quem & supra ad Lib. XXIX. Cap. XI. pag. 479. * Et ad Lib. XXXI. Cap. XXXVI. pag. 520. * allegavimus.

TAB. LVIII.
pag. 549. 552. 622.

I

ÆR.
Γ

II

ÆR.
Δ

III

ÆR.

Γ

IV

ÆR.

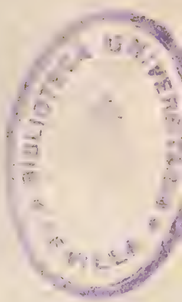
Γ

V

ÆR.
Γ

ctorem habeo; neque affirmata res mea opinione sit; nec pro vana prætermissa.

Ætoli legati in Senatum introducti.

CAP. XLIX. Ætoli legati in Senatum introducti, quum & causa eos sua & fortuna hortaretur, ut confitendo seu suæ culpæ, seu errori veniam peterent supplices; orsi à beneficiis in Populum Romanum, & prope exprobrantes virtutem suam in Philippi bello, & offenderunt aures insolentia sermonis: & eo, vetera & obliterata repetendo, rem adduxerunt, ut haud paullo plurium maleficiorum gentis, quam beneficiorum memoria subiret animos Patrum; & quibus misericordia opus erat, iram & odium irritarent. Interrogati ab uno senatore, *permitterentne arbitrium de se Populo Romano;* deinde ab altero: *habiturine eosdem, quos Populus Romanus, socios & hostes essent;* nihil ad ea respondentes, egredi templo jussi sunt. Conclamatum deinde prope ab universo Senatu est, *totos adhuc Antiochi Ætolos esse, & ex unica ea spe pendere animos eorum. Itaque bellum cum haud dubiis hostibus gerendum, perdomandosque feroces animos esse.* Etiam illa res accendit, quod eo ipso tempore, quo pacem ab Romanis petebant, Dolopiæ atque Athamaniæ bellum inferebant. Senatusconsultum in Manii Acilii sententiam, qui Antiochum Ætolosque devicerat, factum est, *ut Ætoli eo die juberentur proficisci ab urbe & intra quintumdecimum diem Italia excedere.* A. Terentius Varro ad custodiendum iter eorum missus: denuntiatumque, *si qua deinde legatio ex Ætolis, nisi permissu imperatoris, qui eam provinciam obtineret, & cum legato Romano venisset Romam, pro hostibus omnes futuros.* Ita dimissi Ætoli.

Insolenter se gerunt.

Sine pace dimissi.

Provinciarum consularium sortitio. Et exercituum ordinatio.

CAP. L. De provinciis deinde Consules retulerunt: sortiri eos Ætoliam & Asiam placuit. Qui Asiam sortitus esset, exercitus ei, quem L. Scipio haberet, est decretus, & in eum (*k*) supplementum quatuor millia peditum Romanorum, ducenti equites, & sociorum ac Latini nominis octo millia peditum & quadringenti equites: his copiis ut bellum cum Antiocho gereret. Alteri Consuli exercitus, qui erat in Ætolia, est decretus; & ut in supplementum scriberet permissum, civium sociorumque eundem numerum quem collega. Naves quoque idem Consul quæ priore anno paratæ erant, ornare jussus, ac ducere secum: nec cum Ætolis solum bellum gerere, sed etiam in Cephalleniam insulam trajicere. Mandatum eidem, *si per commodum reipublicæ facere posset, ut ad comitia Romam rediret.* Nam præterquam quod magistratus annui subrogandi essent, censores quoque placere creari. Si qua res eum teneret, Senatum certiorem faceret, se ad comitiorum tempus occurrere non posse. Ætolia M. Fulvio, Asia Cn. Manlio sorte evenit. Prætores deinde sortiti sunt, Sp. Postumius Albinus urbanam, & inter peregrinos, M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q. Fabius Pictor Flamen Quirinalis Sardiniam, Q. Fabius Labeo classem, L. Plautius Hypsæus Hispaniam citeriorem, L. Bæbius Dives Hispaniam ulteriorem. Siciliæ legio una, & classis, quæ in ea provincia erat, decreta. Et ut duas decumas frumenti novus prætor imperaret Siculis, earum alteram in Asiam, alteram in Ætoliam mitteret. Idem ab Sardis exigi, atque ad eosdem exercitus id frumentum, ad quos Siculum, deportari jussum. L. Bæbio supplementum in Hispaniam datum, mille Romani pedites, equites quinquaginta, & sex millia peditum Latini nominis, & ducenti equites. Plautio Hypsæo in Hispaniam citeriorem mille Romani dati sunt pedites, duo millia sociûm Latini nominis, & ducenti equites. Cum his supplementis, ut singulas legiones duæ Hispaniæ haberent. Prioris anni magistratibus, C. Lælio cum suo exercitu prorogatum in annum imperium est. Prorogatum & P. Junio proprætori in Etruria, cum eo exercitu, qui in provincia esset; & M. Tuccio prætori in Bruttiis & Apulia.

Prætoriæ provinciæ & exercitus.

Certamen inter Pontificem Maximum & Flaminem Quirinalem.

CAP. LI. Priusquam in provincias prætores irent, certamen inter P. Licinium pontificem maximum fuit, & Q. Fabium Pictorem Flaminem Quirinalem, quale Patrum memoria inter L. Metellum, & Postumium Albinum fuerat. Consulem illum cum C. Lutatio collega in Siciliam ad classem proficiscentem, ad sacra retinuerat Metellus Pontifex Maximus prætorem hunc, ne in Sardiniam proficisceretur, P. Licinius tenuit, & in Senatu, & ad Populum magnis contentionibus certatum est: & imperia inhibita ultro citroque, & pignora capta, & mulctæ dictæ, & tribuni appellati, & provocatum ad Populum est. Religio ad postremum vicit, ut dicto audiens esset flamen pontifici; & mulctæ ex jussu Populi remissæ. Ita provincia erepta, prætorem magistratu abdicare se conantem, Patres auctoritate sua deterruerunt: & ut jus inter peregrinos diceret, decreverunt. Delectibus deinde intra paucos dies (neque enim multi milites legendi erant) perfectis, Consules prætoresque in provincias proficiscuntur. Fama deinde de rebus in Asia gestis temere vulgata sine auctore: & post dies paucos nuntii certi, literæque imperatoris Romam allatæ; quæ non tantum gaudium ab recenti metu attulerunt (desierant enim victum in Ætolia metuere) quam averterunt famam: (*l*) quod ineuntibus id bellum gravis hostis & suis viribus, & quod Annibalem rectorem militiæ haberet, visus fuerat. Nihil tamen aut de Consule mittendo in Asiam mutandum, aut minuendas ejus copias censuerunt; metu, ne cum Gallis foret bellandum.

Nuntii de victoria Asiatica.

Antiochi legati & Eumenes Rex Romæ.

CAP. LII. Haud multo post M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis, cum Antiochi regis legatis, & Eumenes rex Rhodiique Romam venerunt. Cotta in Senatu primum, deinde in concione jussu Patrum, quæ acta in Asia essent, exposuit. Supplicatio inde in triduum decreta est, & quadraginta majores hostiæ immolari jussæ. Tum omnium primum Eumeni Senatus datus est. Is quum breviter *& egisset gratias Patribus, quod obsidione se ac fratrem exemissent, regnumque ab injuriis Antiochi vindicassent, & gratulatus esset, quod mari terraque prospere res gessissent: quodque regem Antiochum fusum fugatumque & exutum castris, prius Europa, post & Asia, quæ cis Taurum montem est, expulissent; sua deinde merita malle eos ex imperatoribus suis legatisque, quam se commemorante, cogno-*

Eumeni Senatus datur.

(*k*) al. ejus. (*l*) al. quam à vetere fama.

cognoscere, (m) *dixit*. Hæc approbantibus cunctis, jubentibusque dicere ipsum *omissa in id verecundia, quid sibi à Senatu Populoque Romano tribui æquum censeret: propensius cumulatiusque, si quo possit, prout ejus merita sint, Senatum facturum*; ad ea rex: *Si ab aliis sibi præmiorum optio deferretur, libenter data modo facultate consulendi Senatum Romanum, consilio amplissimi ordinis usurum fuisse, ne quid aut immoderate cupisse, aut petisse parum modeste videri posset: verum enimvero, quum ipsi daturi sint, multo magis munificentiam eorum in se fratresque suos, ipsorum arbitrii debere esse*. Nihil hac oratione ejus Patres conscripti deterriti sunt, quo minus dicere ipsum juberent. Et quum aliquamdiu, hinc indulgentia, hinc modestia, inter permittentes invicem non magis mutua, quam inexplicabili facilitate certatum esset, Eumenes templo excessit. Senatus in eadem perstare sententia, *ut absurdum esse*, diceret, *ignorare regem quid sperans aut petens venerit. Quæ accommodata* (n) *regno suo sint, ipsum optime scire: Asiam longe melius, quam Senatum nosse. Revocandum igitur, & cogendum, quæ vellet, quæque sentiret, expromere*.

CAP. LIII. Reductus à prætore in templum rex, & dicere jussus: *Perseverassem*, inquit, *tacere, P. C. nisi Rhodiorum legationem mox vocaturos vos scirem: & illis auditis, mihi necessitatem fore dicendi. Quæ quidem eo difficilior oratio erit, quod ea postulata eorum futura sunt, ut non solum nihil quod contra me sit, sed ne quod ad ipsos quidem proprie pertineat, petere videantur. Agent enim causam civitatum Græcarum, & liberari eas dicent debere. Quo impetrato, cui dubium est, quin & à nobis aversuri sint, non eas modo civitates, quæ liberabuntur, sed etiam veteres stipendiarias nostras; ipsi autem tanto obligatos beneficio, verbo socios, revera subjectos imperio, & obnoxios habituri sint? & (si Diis placet) quum has tantas opes affectabunt, dissimulabunt ulla parte id ad se pertinere: vos modo id decere, & conveniens esse antefactis, dicent. Hæc vos ne decipiat oratio, providendum vobis erit: neve non solum inæqualiter alios nimium deprimatis ex sociis vestris, alios præter modum extollatis; sed etiam ne qui adversus vos arma tulerint, meliore statu sint, quam socii & amici vestri. Quod ad me attinet, in aliis rebus cessisse intra finem juris mei cuilibet videri malim, quam nimis pertinaciter in obtinendo eo tetendisse: in certamine autem amicitiæ vestræ, benevolentiæ erga vos, honoris qui à vobis habebitur, minime æquo animo vinci possum. Hanc ego maximam hereditatem à patre accepi, qui primus omnium Asiam Græciamque incolentium in amicitiam vestram venit, eamque perpetua & constanti fide ad extremum finem vitæ perduxit: nec animum duntaxat vobis bonum ac fidelem præstitit, sed omnibus interfuit bellis, quæ in Græcia gessistis; terrestribus navalibusque: omni genere commeatuum ita, ut nemo sociorum vestrorum æquari ulla parte posset, vos adjuvit. Postremo quum Bœotos ad societatem vestram hortaretur, in ipsa concione intermortuus, haud multo post exspiravit. Hujus ego vestigia ingressus, voluntati quidem & studio in colendis vobis adjicere (etenim inexsuperabilia hæc erant) nihil potui: rebus ipsis meritisque & impensis officiorum ut superare possem, fortuna, tempora, Antiochus, & bellum in Asia gestum præbuerunt materiam. Rex Asiæ & partis Europæ Antiochus, filiam suam in matrimonium mihi dabat: restituebat extemplo civitates, quæ defecerant à nobis: spem magnam in posterum amplificandi* (o) *regni faciebat; si secum adversus vos bellum gessissem. Non gloriabor eo, quod nihil in vos deliquerim. Illa potius, quæ vetustissima domus nostræ vobiscum amicitia digna sunt, referam. Pedestribus navalibusque* (p) *copiis, ut nemo vestrorum sociorum me æquiparare posset, imperatores vestros adjuvi, commeatus terra marique suppeditavi: navalibus præliis, quæ multis locis facta sunt, omnibus affui: nec labori meo, nec periculo usquam peperci. Quod miserrimum est in bello, obsidionem passus sum; Pergami inclusus cum discrimine ultimo simul vitæ regnique. Liberatus deinde obsidione; cum alia parte Antiochus, alia Seleucus circa arcem regni mei castra haberent, relictis rebus meis, tota classe ad Hellespontum L. Scipioni Consuli vestro occurri, ut eum in trajiciendo exercitu adjuvarem. Postquam in Asiam exercitus vester est transgressus, numquam à Consule abscessi: nemo miles Romanus magis assiduus in castris vestris fuit, quam ego, fratresque mei. Nulla expeditio, nullum equestre prælium sine me factum est. In acie ibi steti, eam partem sum tutatus, in qua me Consul esse voluit. Non sum hoc dicturus, Patres Conscripti, quis hoc bello meritis erga vos mecum comparari potest? ego nulli omnium neque Populorum, neque Regum, quos in magno honore habetis, non ausim me comparare. Masanissa hostis vobis antequam socius fuit: nec incolumi regno cum auxiliis suis, sed extorris, expulsus, amissis omnibus copiis, cum turma equitum in castra confugit vestra. Tamen eum, quia in Africa adversus Syphacem & Carthaginienses fideliter atque impigre vobiscum stetit, non in patrium solum regnum restituistis, sed adjecta opulentissima parte Syphacis regni, præpotentem inter Africæ reges fecistis. Quo tandem igitur nos præmio atque honore digni apud vos sumus, qui numquam hostes, semper socii fuimus? Pater, ego, fratresque mei non in Asia tantum, sed etiam procul ab domo in Peloponneso, in Bœotia, in Ætolia, Philippi, Antiochi, Ætolico bello, terra marique pro vobis arma tulimus. Quid ergo postulas? dicat aliquis. Ego, Patres Conscripti, quoniam dicere utique volentibus vobis parendum est; si vos ea mente ultra Tauri juga Antiochum emovistis, ut ipsi teneretis eas terras; nullos accolas, nec finitimos habere, quam vos malo; nec ulla alia re tutius stabiliusque regnum meum futurum spero. Sed si vobis decedere inde, atque exercitus deducere in animo est; neminem digniorem esse ex sociis vestris, qui bello à vobis parta possideat, quam me, dicere ausim. At enim magnificum est liberare civitates servas! Ita opinor, si nihil hostile adversus vos fecerunt: sin autem Antiochi partis fuerint; quanto est vestra prudentia & æquitate dignius, sociis benemeritis, quam hostibus vos consulere?*

Eumenis Regis oratio ad Senatum.

CAP. LIV. Grata oratio regis Patribus fuit. Et

(m) al. *cognosce*. (n) al. *quæ commoda*. (o) al. *ampliandi*. (p) al. *Terrestribus navalibusque*.

Et facile apparebat munifice omnia & propenso animo facturos. Interposita Smyrnæorum brevis legatio est, quia non aderant quidam Rhodiorum. Collaudatis egregie Smyrnæis, quod omnia ultima pati, quam se regi tradere maluissent: introducti Rhodii sunt. Quorum princeps legationis expositis initiis amicitiæ cum Populo Romano, meritisque Rhodiorum Philippi prius, deinde Antiochi bello: *Nihil*, inquit, *nobis tota nostra actione, Patres Conscripti, neque difficilius, neque molestius est, quam quod cum Eumene nobis disceptatio est: cum quo uno maxime regum, & privatum singulis, & quod magis nos movet, publicum civitati nostræ hospitium est. Ceterum non animi nostri, Patres Conscripti, nos, sed rerum natura, quæ potentissima est, disjungit; ut nos liberi etiam aliorum libertatis causam agamus; reges serva omnia, & subjecta imperio suo esse velint. Utcumque tamen res se habet, magis verecundia nostra adversus regem nobis obstat, quam ipsa disceptatio aut nobis impedita est, aut vobis perplexam deliberationem præbitura videtur. Nam si aliter socio atque amico regi, & benemerito, hoc ipso in bello, de cujus præmiis agitur, honos haberi nullus posset, nisi liberas civitates ei in servitutem traderetis: esset deliberatio anceps; ne aut regem amicum inhonoratum dimitteretis, aut decederetis instituto vestro, & gloriam Philippi bello partam nunc servitute tot civitatum deformaretis: sed ab hac necessitate, aut gratiæ in amicum minuendæ, aut gloriæ vestræ, egregie vos fortuna vindicat. Est enim Deûm benignitate non gloriosa magis, quam dives victoria vestra: quæ vos facile isto velut ære alieno exsolvat. Nam & Lycaonia, & Phrygia utraque, & Pisidia omnis, & Chersonesus, quæque circumjacent Europæ, in vestra sunt potestate. Quarum una quælibet regi adjecta, multiplicare regnum Eumenis potest: omnes vero datæ, maximis eum regibus æquare. Licet ergo vobis & præmiis belli ditare socios, & non decedere instituto vestro: & meminisse, quem titulum prætenderitis, prius adversus Philippum, nunc adversus Antiochum belli: quid feceritis Philippo victo, quid nunc à vobis, non magis quia fecistis, quam quia id vos facere decet, desideretur atque exspectetur. Alia enim aliis & honesta, & probabilis est causa armorum. Illi agrum, hi vicos, hi oppida, hi portus oramque aliquam maris ut possideant. Vos nec cupistis hæc, antequam haberetis: nec nunc, quum orbis terrarum in ditione vestra sit, cupere potestis. Pro dignitate & gloria apud omne genus humanum, quod vestrum nomen imperiumque juxta ac Deos immortales jam pridem intuetur, pugnastis. Quæ parare & quærere arduum fuit, nescio an tueri difficilius sit. Gentis vetustissimæ nobilissimæque, vel fama rerum gestarum, vel omni commendatione humanitatis doctrinarumque, tuendam ab servitio regio libertatem suscepistis. Hoc patrocinium receptæ in fidem & clientelam vestram universæ gentis perpetuum vos præstare decet. Non quæ in solo modo antiquo sunt, Græcæ magis urbes sunt, quam coloniæ earum, illinc quondam profectæ in Asiam. Nec terra mutata mutavit genus aut mores. Certare pio certamine cujuslibet bonæ artis ac virtutis ausi sumus cum parentibus quæque civitas, & conditoribus suis. Adistis Græciæ, adistis Asiæ urbes plerique. Nisi quod longius à vobis absumus, nulla vincimur alia re. Massilienses, quos, si natura insita velut ingenio terræ vinci posset, jampridem efferassent tot indomitæ circumfusæ gentes, in eo honore, in ea merito dignitate audimus apud vos esse, ac si medium umbilicum Græciæ incolerent. Non enim sonum modo linguæ, vestitumque & habitum, sed ante omnia mores, & leges, & ingenium, sincerum integrumque à contagione accolarum servarunt. Terminus est nunc imperii vestri mons Taurus. Quicquid intra eum cardinem est; nihil longinquum vobis videri debet. (q) Quo arma vestra pervenerunt, eodem jus hinc profectum perveniat. Barbari quibus pro legibus semper dominorum imperia fuerunt, quo gaudent, reges habeant: Græci suam fortunam, vestros animos gerunt. Domesticis quondam viribus etiam imperium amplectebantur; nunc imperium ubi est, ibi ut sit perpetuum, optant. Libertatem vestris tueri armis satis habent, quoniam suis non possunt. At enim quædam civitates cum Antiocho senserunt. Et aliæ prius cum Philippo & cum Pyrrho Tarentini. Ne alios populos enumerem, Carthago libera cum suis legibus est. Huic vestro exemplo quantum debeatis, videte, Patres Conscripti. Inducetis in animum negare Eumenis cupiditati, quod justissimæ iræ vestræ negastis. Rhodii & in hoc, & in omnibus bellis, quæ in illa ora gessistis, quam forti fidelique opera vos adjuverimus, vestro judicio relinquimus. Nunc in pace id consilium afferimus, quod si comprobaritis, magnificentius vos victoria usos esse, quam vicisse, omnes existimaturi sint.*

Smyrnæi laudati.

Rhodiorum in Senatu oratio.

CAP. LV. Apta magnitudini Romanæ oratio visa est. Post Rhodios Antiochi legati vocati sunt. Ii vulgato petentium veniam more, *errorem fassi regis, obtestati sunt Patres Conscriptos, ut suæ potius clementiæ, quam regis culpæ, qui satis superque pœnarum dedisset, memores consulerent. Postremo pacem datam à L. Scipione imperatore, quibus legibus dedisset, confirmarent auctoritate sua.* Et Senatus eam pacem servandam censuit, & paucos post dies Populus jussit. Fœdus in Capitolio cum Antipatro principe legationis, & eodem fratris filio regis Antiochi, est ictum. Auditæ deinde & aliæ legationes ex Asia sunt. Quibus omnibus datum est responsum, *decem legatos more majorum Senatum missurum ad res Asiæ disceptandas, componendasque. Summam tamen hanc fore, ut cis Taurum montem, quæ intra regni Antiochi fines fuissent, Eumeni attribuerentur; præter Lyciam Cariamque, usque ad Mæandrum amnem. Ea civitatis Rhodiorum essent. Ceteræ civitates Asiæ, quæ Attali stipendiariæ fuissent, eædem Eumeni vectigal penderent: quæ vectigales Antiochi fuissent, eæ liberæ atque immunes essent.* Decem legatos hos decreverunt, Q. Minucium Rufum, L. Furium Purpurionem, Q. Minucium Thermum, App. Claudium Neronem, Cn. Cornelium Merulam, M. Junium Brutum, L. Aurunculeium, L. Æmilium Paullum, P. Cornelium Lentulum, P. Ælium Tuberonem.

Antiochi legati.

Pacem impetrant.

Decem legati in Asiam mittuntur.

CAP. LVI. His, quæ præsentis disceptationis essent, libera mandata. De summa rerum Senatus constituit: *Lycaoniam omnem, & Phrygiam*

Senatusconsultum de summa rerum Asiæ.

(q) al. *videri decet.*

giam utramque & Mysiam, regias silvas, & Lydiæ Joniæque, extra ea oppida, quæ libera fuissent, quo die cum rege Antiocho pugnatum est, & nominatim Magnesiam ad Sipylum, & Cariam, quæ Hydrela appellatur, agrumque Hydrelatanum ad Phrygiam vergentem, & castella vicosque ad Mæandrum amnem, & oppida, nisi quæ libera ante bellum fuissent; Telmissum item nominatim, & castra Telmissium, præter agrum qui Ptolemæi Telmissii fuisset: hæc omnia, quæ supra scripta sunt, regi Eumeni jussa dari. Rhodiis Lycia data, extra eundem Telmissum, & castra Telmissium, & agrum, qui Ptolemæi Telmissii fuissent: hæc & ab Eumene, & ab Rhodiis excepta. Ea quoque his pars data Cariæ, quæ propior Rhodum insulam trans Mæandrum amnem est, oppida, vici, castella, agri, qui ad Pisidiam vergunt: nisi quæ eorum oppida in libertate fuissent, pridie quam cum Antiocho rege in Asia pugnatum est. Pro his quum gratias egissent Rhodii, de Solis urbe, quæ in Cilicia est, egerunt. *Argis & illos, sicut sese, oriundos esse. Ab ea germanitate fraternam sibi cum iis caritatem esse. Petere hoc extraordinarium munus, ut eam civitatem ex servitute regia eximerent.* Vocati sunt regis Antiochi legati, actumque cum iis est: nec quicquam impetratum, testante fœdera Antipatro: adversus quæ ab Rhodiis non Solos, sed Ciliciam peti, & juga Tauri transcendi. Revocatis in Senatum Rhodiis, quum quantopere tenderet legatus regius, exposuissent Patres, adjecerunt; *si utique eam rem ad civitatis suæ dignitatem pertinere censerent Rhodii, Senatum omni modo expugnaturum pertinaciam legatorum.* Tum vero impensius, quam ante Rhodii gratias egerunt, *cessurosque se potius arrogantiæ Antipatri, quam causam turbandæ pacis præbituros,* dixerunt. Ita nihil de Solis mutatum est.

CAP. LVII. Per eos dies, quibus hæc gesta sunt, legati Massiliensium nuntiaverunt, *L. Bæbium prætorem, in provinciam Hispaniam proficiscentem, ab Liguribus circumventum, magna parte comitum cæsa, vulneratum ipsum, cum paucis sine lictoribus Massiliam perfugisse, & intra triduum exspirasse.* Senatus, ea re audita, decrevit, *uti P. Junius Brutus, qui proprætor in Etruria esset, provincia exercituque traditis uni, cui videretur ex legatis, ipse in ulteriorem Hispaniam proficisceretur, eaque ei provincia esset.* Hoc Senatusconsultum, literæque à Sp. Postumio prætore in Etruriam missæ sunt. Profectusque in Hispaniam est P. Junius proprætor. In qua provincia prius aliquanto, quam successor venisset, L. Æmilius Paullus, qui postea regem Persea magna gloria vicit, quum priore anno haud prospere rem gessisset; tumultuario exercitu collecto, signis collatis cum Lusitanis pugnavit. Fusi fugatique sunt hostes. Cæsa decem & octo millia armatorum, tria millia trecenti capti, & castra expugnata. Hujus victoriæ fama tranquilliores in Hispania res fecit. Eodem anno ante diem tertium Calendas Januarias, Bononiam Latinam coloniam, ex Senatusconsulto L. Valerius Flaccus, M. Atilius Serranus, L. Valerius Tappus triumviri deduxerunt. Tria millia hominum sunt deducta, equitibus septuagena jugera, ceteris colonis quinquagena sunt data. Ager captus de Gallis Boiis fuerat: Galli Tuscos expulerant. Eodem anno censuram multi & clari viri petierunt. Quæ res, tamquam in se parum magni certaminis, causam haberet, aliam contentionem multo majorem excitavit. Petebant T. Quintius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio, L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato, M. Claudius Marcellus, Manus Acilius Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Ætolosque devicerat. In hunc maxime, quod multa congiaria habuerat, quibus magnam partem hominum obligarat, favor Populi se inclinabat. Id quum ægre paterentur tot nobiles; novum sibi hominem tantum præferri: P. Sempronius Gracchus; & C. Sempronius Rutilus, tribuni plebis, ei diem dixerunt, *quod pecuniæ regiæ, prædæque aliquantum captæ in Antiochi castris, neque in triumpho tulisset, neque in ærarium detulisset.* Varia testimonia legatorum tribunorumque militum erant. M. Cato ante alios testes conspiciebatur: cujus auctoritatem perpetuo tenore vitæ partam, toga candida elevabat. Is testis, *quæ vasa aurea atque argentea captis castris inter aliam prædam regiam vidisset, ea se in triumpho negabat vidisse.* Postremo in hujus maxime invidiam *desistere se petitione Glabrio* dixit; *quando quod taciti indignarentur nobiles homines, id æque novus competitor inæstimabili perjurio* (r) *incesseret.*

L. Bæbius à Liguribus circumventus & occisus.

L. Æmilius Paullus Lusitanos vincit.

Bononiam colonia deducta.

Certamen inter censuræ candidatos.

Man. Acilius Glabrio peculatus accusatur.

CAP. LVIII. Centum millium mulcta irrogata erat. Bis de ea re certatum est. Tertio, quum de petitione destitisset reus: nec Populus de mulcta suffragium ferre voluit, & tribuni eo negotio destiterunt. Censores T. Quintius Flamininus, M. Claudius Marcellus creati. Per eosdem dies L. Æmilio Regillo, qui classe præfectum Antiochi regis devicerat, extra urbem in æde Apollinis quum Senatus datus esset, auditis rebus gestis ejus, quantis cum classibus hostium dimicasset, quot inde naves demersisset aut cepisset, magno consensu Patrum triumphus navalis est decretus. Triumphavit Calendis Februariis. In eos triumpho undequinquaginta coronæ aureæ translatæ sunt: pecunia nequaquam tanta, pro specie regii triumphi: tetradrachma Attica triginta quatuor millia septingenta: cistophorûm centum triginta unum millia trecenta. Supplicationes deinde fuerunt ex Senatusconsulto, *quod L. Æmilius Paullus in Hispania prospere rem gessisset.* Haud ita multo post L. Scipio ad urbem venit. Qui, ne cognomine fratri cederet, *Asiaticum* se appellari voluit. Et in Senatu, & in concione de rebus ab se gestis disseruit. Erant qui fama id majus bellum, quam difficultate rei fuisse interpretarentur; *uno memorabili prælio debellatum, gloriamque ejus victoriæ præfloratam ad Thermopylas esse.* Ceterum vere æstimanti, *Ætolicum magis ad Thermopylas bellum, quam regium fuit. Quota enim parte virium suarum ibi dimicavit Antiochus? in Asia totius Asiæ steterunt vires; ab ultimis orientis omnium gentium contractis auxiliis.*

L. Æmilii triumphus navalis.

Pecunia manubialis.

L. Scipio Asiaticus ex victoria dictus.

CAP.

(r) al. *inexpiabili aut intestabili.*

CAP. LIX. Merito ergo & (*) Diis immortalibus, quantus maximus poterat, habitus est honos, quod ingentem victoriam facilem etiam fecissent; & imperatori triumphus est decretus. Triumphavit mense intercalario pridie Calendas Martias. Qui triumphus spectaculo oculorum major, quam Africani fratris ejus fuit, recordatione rerum, & aestimatione periculi certaminisque, non magis comparandus, quam si imperatorem imperatori, aut Antiochum ducem Annibali conferres. Tulit in triumpho signa militaria ducenta triginta quatuor: oppidorum simulacra centum triginta quatuor: eburneos dentes mille ducentos viginti: aureas coronas ducentas viginti quatuor; argenti pondo centum triginta septem millia quadringenta viginti: tetradrachmûm Atticorum ducenta viginti quatuor millia. Cistophorûm trecenta triginta unum millia, & septuaginta: nummos aureos Philippeos centum quadraginta millia: vasorum argenteorum (omnia cælata erant) mille pondo, & quadringenta viginti quatuor: aureorum mille pondo viginti quatuor; & duces regii, præfecti, & purpurati duo & triginta ante currum ducti. Militibus quiniviceni denarii dati: duplex centurioni: triplex equiti. Et stipendium militare, & frumentum duplex post triumphum datum. Prælio in Asia facto duplex dederat. Triumphavit anno fere posteaquam consulatu abiit.

L. Scipionis triumphus.

Manubiæ opimæ.

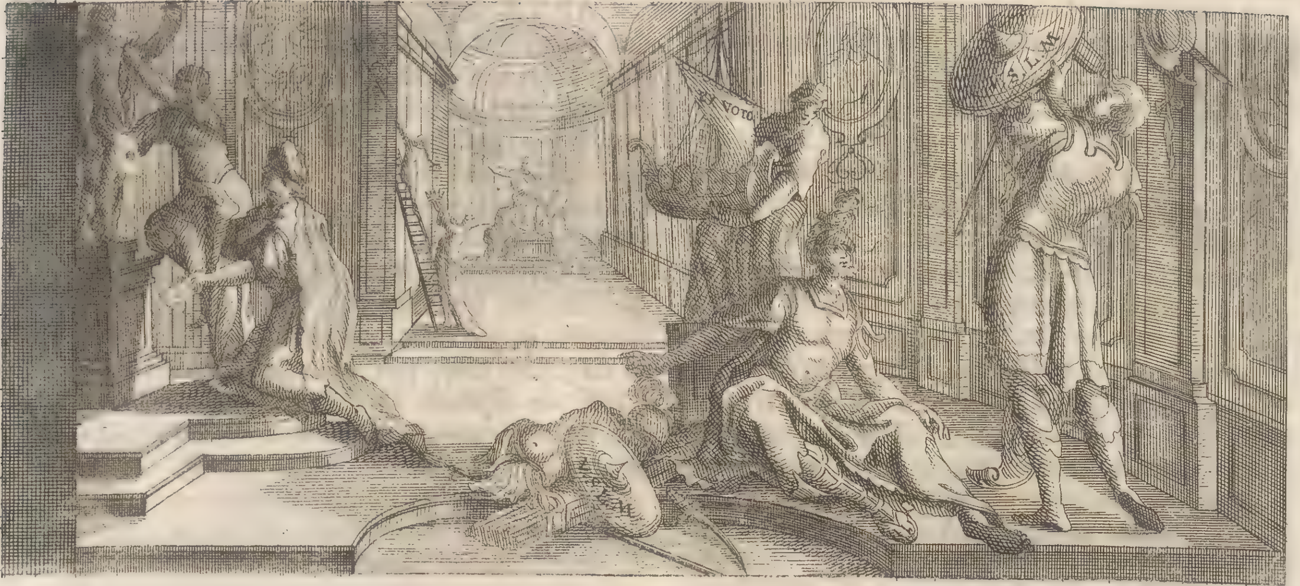
CAP. LX. Eodem fere tempore, & Cn. Manlius Consul in Asiam, & Q. Fabius Labeo Prætor ad classem venit. Ceterum Consuli non deerat cum Gallis belli materia. Mare pacatum erat, devicto Antiocho. Cogitanti itaque Fabio, cui rei potissimum insisteret, ne otiosam provinciam habuisse videri posset: optimum visum est, in Cretam insulam trajicere. Cydoniatæ bellum adversus Gortynios Gnosiosque gerebant, & captivorum Romanorum, atque Italici generis magnus numerus in servitute esse, per totam insulam dicebatur. Classe ab Epheso profectus, quum primum Cretæ littus attigit, nuntios circa civitates misit, *ut armis absisterent, captivosque in suis quæque urbibus agrisque conquisitos reducerent; & legatos mitterent ad se, cum quibus de rebus ad Cretenses pariter Romanosque pertinentibus ageret.* Nihil magnopere ea Cretenses moverunt. Captivos, præter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quatuor millia captivorum, quia belli minas timuerunt, ex tota insula reddita scripsit: eamque causam Fabio, quum rem nullam aliam gessisset, navalis triumphi impetrandi ab Senatu fuisse. A Creta Ephesum Fabius rediit: inde tribus navibus in Thraciæ oram missis, ab Æno & Maronia præsidia Antiochi deduci jussit; *ut in libertate eæ civitates essent.*

Captivi Romani à Cretensibus frustra repetiti.

(*) Diis immortalibus . . . . habitus est honos) Honor hic Diis habitus in Denario triumphali Scipionis expressus est Tab. LX. num. I. in quo Jupiter cum fulmine & sceptro in curru triumphali conspicitur, quasi unius Jovis auxilio victoria fuerit obtenta. Conf. GOLTZII Fasti p. 122.

 EPI-

EPITOME LIB. XXXVIII.

M*Arcus Fulvius Consul in Epiro Ambracienses obsessos, per deditionem accepit: Cephalleniam subegit, Ætolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius Consul collega ejus Gallogræcos, Tolistobogios, Tectosagos, & Trocmos, qui Brenno duce in Asiam transierant, quum soli citra Taurum montem non parerent, vicit. Eorum origo, & quemadmodum ea loca, quæ tenent, occupaverint, refertur. Exemplum quoque virtutis & pudicitiæ in fœmina traditur. Nam quum Orgiagontis regis Gallogræcorum uxor captiva esset, centurionem custodem, qui ei vim intulerat, occidit. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta octo millia, & trecenta viginti octo. Cum Ariarathe rege Cappadociæ amicitia juncta est. Cn. Manlius, contradicentibus decem legatis, ex quorum consilio fœdus cum Antiocho conscripserat, de Gallogræcis, acta pro se causa in Senatu, triumphavit. Scipio Africanus, die ei dicta, ut quidam ajunt, à Q. Petillio tribuno plebis, ut quidam à Nævio, quod præda ex Antiocho capta ærarium fraudasset; posteaquam is dies venit, evocatus in rostra:* Hac die, *inquit,* Quirites, Carthaginem vici: *& prosequente populo, Capitolium ascendit. Inde, ne amplius tribuniciis injuriis vexaretur, in voluntarium exilium Liternum concessit: incertum, ibi an Romæ defunctus. Nam ejus monumentum utrobique fuit. Scipio Asiaticus frater Africani, eodem peculatus crimine accusatus, damnatusque, quum in vincula & carcerem duceretur; Tib. Sempronius Gracchus, tribunus plebis, qui antea Scipionibus inimicus erat, intercessit: & ob id beneficium Africani filiam duxit. Quum prætor quæstores in bona ejus publice possidenda misisset; non modo in iis ullum (a) vestigium pecuniæ regiæ apparuit, sed nequaquam tantum redactum, quantæ summæ erat damnatus. Collatam à cognatis & amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit: quæ necessaria ei erant ad cultum, redempta.*

(*a*) al. *nullum.*

DECA-

DECADIS QUARTÆ
LIBER TRIGESIMUS OCTAVUS.

CAPUT I.

Res Ætoliæ & Athamaniæ. Um in Asia bellum geritur, ne in Ætolis quidem quietæ res fuerant: principio à gente Athamanum orto. Athamania sub præfectis Philippi. Athamania ea tempestate, pulso Amynandro, sub præfectis Philippi regio tenebatur præsidio: qui superbo atque immodico imperio desiderium Amynandri fecerant. Exulanti tum Amynandro in Ætolia literis suorum, indicantium statum Athamaniæ, spes recuperandi regni facta est. Remissique ab eo nuntiant principibus Argitheam, (id enim caput Athamaniæ erat) *si popularium animos satis perspectos haberent, impetrato ab Ætolis auxilio, in Athamaniam se venturum cum delectis Ætolorum, quod concilium esset gentis, & Nicandro prætore.* Quos ubi ad omnia paratos esse vidit, certiores subinde facit, *quo die cum exercitu Athamaniam ingressurus esset.* Quatuor primo fuere conjurati adversus Macedonum præsidium. Hi senos sibi adjutores ad rem gerendam assumpserunt: deinde paucitate parum freti, quæ celandæ rei quam agendæ aptior erat, parem priori numerum adjecerunt. Ita duo & quinquaginta facti, quadrifariam se diviserunt: pars una Heracleam, altera Tetraphyliam petit, ubi custodia regiæ pecuniæ esse solita erat; tertia Theudoriam, quarta Argitheam. Ita inter omnes convenit, *ut primo quieti, velut ad privatam rem agendam venissent, in foro obversarentur: die certa multitudinem omnem convocarent ad præsidia Macedonum arcibus expellenda.* Ubi ea dies advenit, & Amynander cum mille Ætolis in finibus erat: ex composito quatuor simul locis præsidia Macedonum expulsa. Literæque in alias urbes passim dimissæ, *ut vindicarent sese ab impotenti dominatione Philippi, & restituerent in patrium ac legitimum regnum.* Macedones Athamania expulsi. Undique Macedones expelluntur. Theium (*b*) oppidum, literis à Zenone præfecto præsidii interceptis, & arce ab regiis occupata, paucos dies obsidentibus restitit: deinde id quoque traditum Amynandro est, & omnis Athamania in potestate erat, præter Athenæum castellum, finibus Macedoniæ subjectum.

Philippus Athamaniam ingreditur. CAP. II. Philippus audita defectione Athamaniæ, cum sex millibus armatorum profectus, ingenti celeritate Gomphos pervenit. Ibi relicta majore parte exercitus (neque enim ad tanta itinera suffecissent) cum duobus millibus Athenæum, quod unum à præsidio suo retentum fuerat, pervenit. Inde proximis tentatis, quum facile animadvertisset *cetera hostilia esse*, Gomphos regressus, omnibus copiis simul in Athamaniam rediit. Zenonem inde cum mille peditibus præmissum Ethopiam occupare jubet, opportune Argitheæ imminentem: quem ubi teneri à suis locum vidit, ipse circa templum Jovis Acræi posuit castra. Ibi unum diem fœda tempestate retentus, postero die ducere ad Argitheam intendit. Euntibus extemplo apparuere Athamanes, in tumulos imminentes viæ discurrentes. Ad quorum conspectum constitere prima signa, totoque agmine pavor & trepidatio erat: & pro se quisque, quidnam futurum esset, cogitare, si in valles subjectas rupibus agmen foret demissum. Hæc tumultuatio regem cupientem, si se sequerentur, raptim evadere angustias, revocare primos, & eadem qua venerat via referre coëgit signa. Repellitur. Athamanes primo ex intervallo quieti sequebantur: postea quam Ætoli sese conjunxerunt, hos, ut ab tergo agmini instarent, reliquerunt; ipsi à lateribus se circumfuderunt. Quidam per notos calles breviore via prægressi, transitus insedere: tantumque tumultus Macedonibus est injectum, ut fugæ magis effusæ, quam itineris ordinati modo, multis armis virisque relictis, flumen trajecerint. Hic finis sequendi fuit. Inde tuto Macedones Gomphos, & à Gomphis in Macedoniam redierunt. Athamanes Ætolique Ethopiam, ad Zenonem ac mille Macedonas opprimendos, undique concurrerunt. Macedones parum loco freti, ab Ethopia in altiorem diruptioremque undique tumulum concessere. Quo pluribus locis aditu invento, expulere eos Athamanes: Ejus præsidium cæditur. dispersosque & per invias atque ignotas rupes iter fugæ non expedientes, partim ceperunt, partim interfecerunt: multi pavore in derupta præcipitati; perpauci cum Zenone ad regem evaserunt. Postero die per inducias sepeliendi cæsos potestas facta est.

CAP. III. Amynander, recuperato regno, legatos Romam ad Senatum, & ad Scipiones in Asiam, Ephesi post magnum cum Antiocho prælium morantes, misit. Amynander à Romanis pacem petit. Pacem petebat, excusabatque sese, *quod per Ætolos recuperasset paternum regnum.* Philippum incusabat. Ætoli ex Athamania in Amphilochos profecti sunt, & majoris partis voluntate in jus ditionemque totam redegerunt gentem. Ætoli Amphilochiam & alia recipiunt. Amphilochia recepta (nam fuerat quondam Ætolorum) eadem spe in Aperantiam transcenderunt. Ea quoque magna ex parte sine certamine in ditionem venit. Dolopes numquam Ætolorum fuerant: Philippi erant. Hi primum ad arma concurrerunt: ceterum postea quam Amphilochos cum

(*b*) al. Teum.

cum Ætolis esse, fugamque ex Athamania Philippi, & cædem præsidii ejus accepere, & ipsi à Philippo ad Ætolos deficiunt. Quibus circumjectis gentibus, jam undique se à Macedonibus, tutos credentibus esse Ætolis, fama affertur, *Antiochum in Asia victum ab Romanis.* Nec ita multo post legati ab Roma rediere, sine spe pacis: Fulviumque Consulem nuntiantes jam cum exercitu trajecisse. His territi, prius ab Rhodo & Athenis legationibus excitis, ut per auctoritatem civitatum earum suæ preces nuper repudiatæ faciliorem aditum ad Senatum haberent; principes gentis ad tentandum ultimam spem Romam miserunt: nihil ne bellum haberent; priusquam pene in conspectu hostis erat, præmeditati. (*c*) jam M. Fulvius Apolloniam exercitu trajecto, cum Epirotarum principibus consultabat, unde bellum inciperet. Epirotis Ambraciam placebat aggredi: quæ tum contribuerat se Ætolis. *Sive ad tuendam eam venirent Ætoli, apertos circa campos ad dimicandum esse: sive detrectarent certamen, oppugnationem fore haud difficilem. Nam & copiam in propinquo materiæ ad aggeres excitandos, & cetera opera esse: & Arethontem navigabilem amnem opportunum ad comportanda quæ usui sint, præter ipsa mœnia fluere: & æstatem aptam rei gerendæ adesse.* His persuaserunt, ut per Epirum duceret.

M. Fulvius in Epiro.

CAP. IV. Consuli ad Ambraciam advenienti, magni operis oppugnatio visa est. Ambracia tumulo aspero subjecta, Perranthem incolæ vocant. Urbs, qua murus vergit in campos & flumen, occidentem; arx, quæ posita in tumulo est, orientem spectat. Amnis Aretho ex Acarnania fluens cadit in sinum maris; ab nomine propinquæ urbis Ambraciam appellatum. Præterquam quod hinc amnis munit, hinc tumuli, muro quoque firmo septa erat; patente in circuitu paullo amplius tria millia passuum. Fulvius bina à campo castra modico inter se distantia intervallo, unum castellum loco edito contra arcem objecit. Ea omnia vallo ac fossa ita jungere parat, ne exitus inclusis ab urbe, neve aditus foris ad auxilia intromittenda esset. Ad famam oppugnationis Ambraciæ Stratum jam edicto Nicandri Prætoris convenerant Ætoli. Inde primo copiis omnibus ad prohibendam obsidionem venire in animo fuerat. Deinde, posteaquam urbem jam magna ex parte operibus septam viderunt. Epirotarum trans flumen loco plano castra posita esse; dividere copias placuit. Cum mille expeditis Eupolemus Ambraciam profectus, per nondum commissa inter se munimenta urbem intravit. Nicandro cum cetera manu primo Epirotarum castra nocte aggredi consilium fuerat, haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen intererat. Deinde periculosum inceptum ratus, ne qua sentirent Romani, & regressus inde in tutum non esset; deterritus ab hoc consilio, ad depopulandam Acarnaniam iter convertit.

Ambracia urbs.

A Fulvio oppugnatur.

CAP. V. Consul jam munimentis, quibus sepienda urbs erat, jam operibus, quæ admovere muris parabat, perfectis, quinque simul locis mœnia est aggressus. Tria paribus intervallis faciliore aditu à campo adversus Pyrrheum, quod vocant, admovit: unum è regione Æsculapii, unum adversus arcem. Arietibus muros quatiebat; asseribus falcatis detergebat pinnas. Oppidanos primo, & ad speciem, & ad ictus mœnium cum terribili sonitu editos, pavor ac trepidatio cepit. Deinde ut præter spem stare muros viderunt; collectis rursus animis, in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut saxorum, stipitesve robustos incutiebant, falces anchoris ferreis injectis, in interiorem partem muri trahentes asserem, perfringebant: ad hoc eruptionibus & nocturnis in custodias operum, & diurnis in stationes ultro terrorem inferebant. In hoc statu res ad Ambraciam quum essent, jam Ætoli à populatione Acarnaniæ Stratum redierant. Inde Nicander prætor spem nactus solvendæ incepto forti obsidionis, Nicodamum quemdam cum Ætolis quingentis Ambraciam intromittit. Noctem certam, tempusque etiam noctis constituit, quo & illi ab urbe opera hostium, quæ adversus Pyrrheum erant, aggrederentur, & ipse ad castra Romana terrorem faceret; *posse ratus, ancipiti tumultu, nocte augente pavorem, memorabilem rem geri.* Et Nicodamus intempesta nocte, quum alias custodias fefellisset, per alias impetu constanti erupisset, superato brachio in urbem penetrat: animique aliquantum ad omnia audenda & spei obsessis adjecit. Et simul constituta nox venit, ex composito repente opera est aggressus. Id inceptum conatu, quam effectu gravius fuit. Quia nulla ab exteriore parte vis admota est: seu metu deterrito prætore Ætolorum, seu quia potius visum est Amphilochis opem ferre nuper receptis: quos Perseus Philippi filius, missus ad Dolopiam Amphilochosque recipiendos, summa vi oppugnabat.

Perseus Dolopes Amphilochosque oppugnat.

CAP. VI. Tribus locis, sicut ante dictum est, ad Pyrrheum opera Romana erant: quæ omnia simul, sed nec apparatu, nec vi simili, Ætoli aggressi sunt. Alii cum ardentibus facibus, alii stuppam picemque & malleolos ferentes, tota collucente flammis acie, advenere: multos primo impetu custodes oppresserunt. Deinde posteaquam clamor tumultusque in castra est perlatus, datumque à Consule signum, arma capiunt, & omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. Uno in loco ferro ignique gesta res est. A duobus irrito incepto, quum tentassent magis quam inissent certamen, Ætoli abscesserunt. Atrox pugna in unum inclinaverat locum. Ibi diversis partibus duo duces Eupolemus & Nicodamus pugnantes hortabantur, & prope certa fovebant spe, *jam Nicandrum ex composito affore, & terga hostium invasurum.* Hæc res aliquamdiu animos pugnantium sustinuit. Ceterum, posteaquam nullum ex composito signum à suis accipiebant, & crescere numerum hostium cernebant; destituti segnius instare: postremo re omissa, jam vix tuto receptu, fugientes in urbem compelluntur; parte operum incensa, & pluribus aliquanto, quam ipsi ceciderant, interfectis. Quod si ex composito acta res fuisset, haud dubium erat expugnari una utique parte opera cum magna cæde hostium

Ætoli erumpentes repelluntur.

(*c*) al. nihil ne bellum haberent prius (nam pene in conspectu hostis erat) præmeditati.

hostium potuisse. Ambracienses, quique intus erant Ætoli, non ab ejus solum noctis incepto recessere, sed in reliquum quoque tempus, velut proditi à suis, segniores ad pericula erant. Jam nemo eruptionibus, ut ante, in stationes hostium, sed dispositi per muros & turres ex tuto pugnabant.

CAP. VII. Perseus ubi adesse Ætolos audivit; omissa obsidione urbis, quam oppugnabat, depopulatus tantum agros, Amphilochia excessit, atque in Macedoniam recessit. Et Ætolos inde avocavit populatio maritimæ oræ. Plevratus Illyriorum rex cum sexaginta lembis Corinthium sinum invectus, adjunctis Achæorum, quæ Patris erant, navibus, maritima Ætoliæ vastabat. Adversus quos mille Ætoli missi, quacumque se classis circumegerat, per littorum anfractus brevioribus semitis occurrebant. Et Romani ad Ambraciam pluribus locis quatiendo arietibus muros, aliquantum urbis nudaverant. Nec tamen penetrare in urbem poterant. Nam & pari celeritate novus pro diruto murus objiciebatur, & armati ruinis superstantes, instar munimenti erant. Itaque quum aperta vi parum procederet Consuli res, cuniculum occultum, vineis ante contecto loco, agere instituit. Et aliquamdiu, quum dies noctesque in opere essent, non solum sub terra fodientes, sed egerentes etiam humum, fefellere hostem. Cumulus repente terræ eminens, (*d*) index operis oppidanis fuit. Pavidique ne jam subrutis muris, facta in urbem via esset; fossam intra murum è regione ejus operis, quod vineis contectum erat, ducere instituunt. Cujus ubi ad tantam altitudinem, quantæ esse solum infimum cuniculi poterat, pervenerunt, silentio facto, pluribus locis aure admota, sonitum fodientium captabant. Quem ubi acceperant, aperiunt rectam in cuniculum viam. Nec fuit magni operis. Momento enim ad inane, suspenso furculis (*e*) ab hostibus muro, pervenerunt. Ibi commissis operibus, quum è fossa in cuniculum pateret iter, primo ipsis ferramentis, quibus in opere usi erant; dein celeriter armati etiam subeuntes, occultam sub terram ediderunt pugnam. Segnior deinde ea facta est, intersepientibus cuniculum, ubi vellent, nunc ciliciis prætentis, nunc foribus raptim objectis. Nova etiam haud magni operis adversus eos, qui in cuniculo erant, excogitata res est. Dolium à fundo pertusum, qua fistula modica inseri posset, & fistulam ferream operculumque dolii ferreum, & ipsum pluribus locis perforatum fecerunt. Hoc tenui pluma completum dolium ore in cuniculum verso posuerunt. Per operculi foramina, prælongæ hastæ, quas sarissas vocant, ad summovendos hostes eminebant. Scintillam levem ignis inditam plumæ, folle fabrili ad caput fistulæ imposito, flando accenderunt. Inde non solum magna vis fumi, sed acrior etiam fœdo quodam nidore ex adusta pluma quum totum cuniculum complesset, vix durare quisquam intus poterat.

Perseus in Macedoniam redit.

Plevratus maritima Ætoliæ vastat.

Cuniculo Romani Ambraciam tentant.

Repelluntur.

CAP. VIII. Quum in hoc statu res ad Ambraciam esset; legati ab Ætolis Phæneas & Damoteles, cum liberis mandatis, decreto gentis, ad Consulem venerunt. Nam prætor eorum quum alia parte Ambraciam oppugnari cerneret, alia infestam oram navibus hostium esse, alia Amphilochos Dolopiamque à Macedonibus vastari; nec Ætolos simul ad tria diversa bella occursantes sufficere: convocato concilio, Ætolos principes, *quid agendum esset*, consuluit. Omnium eo sententiæ decurrerunt, *ut pax, si posset, æquis; si minus, tolerandis conditionibus peteretur. Antiochi fiducia bellum susceptum, Antiocho terra marique superato, & prope extra orbem terræ ultra juga Tauri exacto, quam spem esse sustinendi belli? Phæneas & Damoteles, quod è re Ætolorum, ut in tali casu, fideque sua esse censerent, agerent. Quod enim sibi consilium, aut cujus rei electionem à fortuna relictam?* Cum his mandatis legati missi, *orare Consulem, ut parceret urbi, misereretur gentis quondam sociæ; nolle dicere injuriis, miseriis certe coactæ insanire. Non plus mali meritos Ætolos Antiochi bello, quam boni ante, quum adversus Philippum bellatum sit, fecisse. Nec tum large gratiam relatam sibi, nec nunc immodice pœnam injungi debere.* Ad ea Consul respondit: *Magis sæpe, quam vere umquam, Ætolos pacem petere. Imitarentur Antiochum in petenda pace, quem in bellum traxissent. Non paucis urbibus eum, de quarum libertate certatum sit, sed omni Asia cis Taurum montem, opimo regno excessisse. Ætolos, nisi inermes, de pace agentes non auditurum se. Arma illis prius, equosque omnes tradendos esse, deinde mille talentûm argenti Populo Romano dandum: cujus summæ dimidium præsens numeraretur, si pacem habere vellent. Ad ea adjecturum etiam in fœdus esse, ut eosdem: quos Populus Romanus, amicos atque hostes habeant.*

Legati Ætolorum ad Consulem.

Pacem petunt.

CAP. IX. Adversus quæ legati, & quia gravia erant, & quia suorum animos indomitos ac mutabiles (*f*) noverant; nullo reddito responso, domum regressi sunt, ut etiam atque etiam, quid agendum esset, re integra, prætorem & principes consulerent. Clamore & jurgio excepti, *quod rem traherent, qualemcumque pacem referre jussi*, quum redirent Ambraciam, Acarnanum insidiis prope viam positis, quibuscum bellum erat, circumventi Tyrrheum custodiendi deducuntur. Hæc mora injecta est paci. Quum jam Atheniensium Rhodiorumque legati, qui ad deprecandum pro his venerant, apud Consulem essent; Amynander quoque Athamanum rex, fide accepta, venerat in castra Romana; magis pro Ambracia, ubi majorem partem temporis exulaverat, quam pro Ætolis solicitus. Per hos certior factus Consul de casu legatorum, adduci eos à Tyrrheo jussit, quorum post adventum agi ceptum est de pace. Amynander, quod sui maxime operis erat, impigre agebat, ut Ambracienses compelleret ad deditionem. Id quum per colloquia principum succedens muris parum proficeret: postremo Consulis permissu ingressus urbem, partim consilio, partim precibus evicit, *ut permitterent se Romanis.* Et Ætolos C. Valerius Lævini filius, qui cum ea gente primum amicitiam pepigerat, Consulis frater, matre genitus eadem, egregie adjuvit. Ambracienses prius pacti, *ut Ætolorum auxiliares sine fraude emitterent*, aperuerunt portas. Dein *ut*

Mora injicitur paci.

Amynander in castris Romanis.

Efficit ut Ambracienses se dedant.

(*d*) al. Tumulus repente terra eminens. (*e*) al. fulturis. (*f*) al. immutabiles.

ut (g) quingenta Euboica darent talenta: ex quibus ducenta præsentia, trecenta per annos sex pensionibus æquis: captivos perfugasque redderent Romanis. Urbem ne quam formulæ sui juris facerent, quæ post id tempus, quo T. Quintius trajecisset in Græciam, aut vi capta ab Romanis esset, aut voluntate in amicitiam venisset. Cephallenia insula ut extra jus fœderis esset. Hæc quamquam spe ipsorum aliquanto leviora erant; petentibus Ætolis, *ut ad concilium referrent*, permissum est. Parva disceptatio de urbibus tenuit. Quæ quum sui juris aliquando fuissent, avelli velut à corpore suo ægre patiebantur. Ad unum tamen omnes *accipi pacem* jusserunt. Ambracienses coronam auream Consuli centum & quinquaginta pondo dederunt: signa ænea marmoreaque, & tabulæ pictæ, quibus ornatior Ambracia (quia regia ibi Pyrrhi fuerat) quam ceteræ regionis ejus urbes erant, sublata omnia, avectaque. Nihil præterea tactum, violatumve.

CAP. X. Profectus ab Ambracia Consul in mediterranea Ætoliæ, ad Argos Amphilochicum (viginti duo millia ab Ambracia abest) castra posuit. Eo tandem legati Ætoli, mirante Consule quod (*h*) morarentur, venerunt. Inde, posteaquam *approbasse pacem concilium Ætolorum* accepit, jussis proficisci Romam ad Senatum, permissoque, *ut Athenienses & Rhodii deprecatores irent*, dato qui simul cum iis proficisceretur, C. Valerio fratre, ipse in Cephalleniam trajecit. Præoccupatas aures animosque principum Romæ criminibus Philippi invenerunt: qui per legatos, per literas, *Dolopas, Amphilochosque & Athamaniam ereptas sibi quærens, præsidiaque sua, postremo etiam filium Persea ex Amphilochis pulsum*, averterat Senatum ab audiendis precibus eorum. Rhodii tamen & Athenienses cum silentio auditi sunt. Atheniensis legatus Leon, Icesiæ filius, eloquentia etiam dicitur movisse: qui vulgata similitudine, *mari tranquillo, quod ventis concitaretur, æquiparando multitudinem Ætolorum*, usus, *quamdiu (i) in fide Romanæ societatis mansissent, insita gentis tranquillitate quiesse eos* aiebat: *posteaquam flare ab Asia Thoas & Dicæarchus, ab Europa Menetas & Damocritus cepissent; tum illam tempestatem coortam, quæ ad Antiochum eos, sicuti in scopulum, intulisset.*

Ætolorum legati Romam proficiscuntur.

Philippum habent iniquum.

Rhodios & Athenienses patronos.

CAP. XI. Diu jactati Ætoli, tandem ut conditiones pacis convenirent, effecerunt. Fuerunt autem hæ: *Imperium majestatemque Populi Romani gens Ætolorum conservato sine dolo malo. Ne quem exercitum, qui adversus socios amicosque eorum ducetur, per fines suos transire finito: neve ulla ope juvato. Hostes eosdem habeto, quos Populus Romanus, armaque in eos ferto, bellum pariter gerito: perfugas, fugitivos captivosque reddito Romanis sociisque; præterquam si qui capti, quum domos redissent, iterum capti sunt: aut si qui eo tempore ex iis capti sunt, qui tum hostes erant Romanis, quum inter præsidia Romana Ætoli essent. Aliorum qui comparebunt, intra dies centum Corcyræorum magistratibus sine dolo malo tradantur. Qui non comparebunt, quando quisque eorum primum inventus fuerit, reddatur. Obsides quadraginta arbitratu Consulis Romani dato: ne minores duodecim annorum, neu majores quadraginta. Obses ne esto prætor, præfectus equitum, scriba publicus: neu quis, qui ante obses fuerit apud Romanos. Cephallenia extra pacis leges esto.* De pecuniæ summa, quam penderent, pensionibusque ejus, nihil ex eo quod cum Consule convenerat, mutatum. Pro argento si aurum dare mallent, darent, convenit; dum pro argenteis decem aureus unus valeret. *Quæ urbes, qui agri, qui homines Ætolorum juris aliquando fuerunt; qui eorum L. Quintio, Cn. Domitio Consulibus, postve eos Consules armis subacti, aut voluntate in ditionem Populi Romani venerunt, ne quem eorum Ætoli recepisse velint. Oeniadæ cum urbe agrisque Acarnanum sunto. His legibus fœdus ictum cum Ætolis est.*

Conditiones pacis cum Ætolis.

CAP. XII. Eadem non æstate solum, sed etiam iisdem prope diebus, quibus hæc à M. Fulvio Consule in Ætolia gesta sunt; Consul alter Cn. Manlius in Gallogræcia bellum gessit, quod nunc ordiri pergam. Vere primo Ephesum Consul venit, acceptisque copiis à L. Scipione, & exercitu lustrato, concionem apud milites habuit. Qua, *collaudata virtute eorum, quod cum Antiocho uno prælio debellassent; adhortatus eos ad novum cum Gallis suscipiendum bellum, qui & auxiliis Antiochum juvissent: & adeo indomita haberent ingenia, ut nequicquam Antiochus emotus ultra juga Tauri montis esset, nisi frangerentur opes Gallorum:* de se quoque pauca, nec falsa, nec immodica, adjecit. Læti cum frequenti assensu Consulem audiverunt; *partem virium Antiochi fuisse Gallos credentes: rege superato, nullum momentum in solis per se Gallorum copiis fore.* Eumenem haud in tempore abesse (Romæ tunc erat) credere Consul, gnarum locorum hominumque, & cujus interesset frangi Gallorum opes. Attalum igitur fratrem ejus arcessit à Pergamo, hortatusque ad capessendum secum bellum, pollicentem suam suorumque operam, domum ad comparandum dimittit. (*k*) Paucos post dies profecto ab Epheso Consule ad Magnesiam occurrit Attalus cum mille peditibus, equitibus ducentis: Athenæo fratre jusso cum cæteris copiis subsequi: commendata iis custodia Pergami, quos fratri regnoque fidos credebat. Consul collaudato juvene, cum omnibus copiis ad Mænandrum progressus, castra posuit, quia vado superari amnis non poterat; & contrahendæ naves erant ad exercitum trajiciendum. Transgressi Mæandrum, ad Hieran Comen pervenerunt.

Res Gallogræciæ.

Eumenis frater Manlio Consuli adsunt.

Consul it in Gallos.

CAP. XIII. Fanum ibi augustum Apollinis & oraculum: sortes versibus haud inconditis dare vates dicuntur. Hinc alteris castris ad Harpasum flumen ventum est: quo legati ab Alabandis venerunt, ut castellum, quod ab ipsis nuper descisset, aut auctoritate, aut armis cogeret jura antiqua pati. Eodem & Athenæus Eumenis & Attali frater cum Cretensi Leuso, & Corrago Macedone venit. Mille pedites mistarum gentium, & trecentos equites secum adduxerunt. Consul tribuno militum misso, cum modica

(*g*) al. Dein (Ætoli) *ut &c.* (*h*) al. quid. (*i*) al. *quum.* (*k*) al. ad comparandum copias dimittit.

dica manu, castellum vi receptum Alabandensibus reddit. Ipse nihil via digressus, ad Antiochiam super Mæandrum amnem posuit castra. Hujus amnis fontes Celænis oriuntur. Celænæ urbs, caput quondam Phrygiæ fuit. Migratum inde haud procul veteribus Celænis: novæque urbi Apameæ nomen inditum; ab Apamea sorore Seleuci regis. Et Marsyas amnis haud procul à Mæandri fontibus oriens, in Mæandrum cadit. Famaque ita tenet, Celænis Marsyam cum Apolline tibiarum cantu certasse. Mæander ex arce summa Celænarum ortus, media urbe decurrens, per Caras primum, deinde Jonas, in sinum maris editur, qui inter Prienem & Miletum est. Ad Antiochiam in castra Consulis Seleucus Antiochi filius, ex fœdere icto cum Scipione ad frumentum exercitui dandum venit. Parva disceptatio de Attali auxiliaribus orta est: quod Romano tantum militi pactum Antiochum, ut daretur frumentum Seleucus dicebat. Discussa ea quoque est constantia Consulis, qui dimisso tribuno edixit, *ne Romani milites acciperent, priusquam Attali auxilia accepissent.* Inde ad Gordiutichos, quod vocant, processum est. Ex eo loco ad Tabas tertiis castris perventum. In finibus Pisidarum posita est urbs, in ea parte quæ vergit ad Pamphilium mare. Integris viribus regionis ejus, feroces ad bellandum habebat viros. Tum quoque equites, in agmen Romanum eruptione facta, haud modice primo impetu turbavere: deinde ut apparuit, nec numero se, nec virtute pares esse, in urbem compulsi, veniam erroris petebant; dedere urbem parati. Quinque viginti talenta argenti, & decem millia medimnûm tritici imperata. Ita in deditionem accepti.

Mæander amnis. Celænæ urbs. Marsyas amnis. Tabæ urbs Pisidiæ.

CAP. XIV. Tertio inde die ad Chaum amnem perventum. Inde profecti, Erizam urbem primo impetu ceperunt. Ad Thabusion castellum imminens flumini Indo ventum est. Cui fecerat nomen Indus, ab Elephanto dejectus. Haud procul à Cibyra aberant, nec legatio ulla à Moagete, tyranno civitatis ejus, homine ad omnia infido atque importuno, veniebat. Ad tentandum ejus animum C. Helvium, cum quatuor millibus peditum & quingentis equitibus, Consul præmittit. Huic agmini jam fines ingredienti legati occurrerunt; nuntiantes, *paratum esse tyrannum imperata facere.* Orabant, *ut pacatus fines iniret, cohiberetque à populatione agri militem.* Et in coronam auream (*l*) quindecim talenta afferebant. Helvius integros à populatione agros servaturum pollicitus, ire ad Consulem legatos jussit, quibus eadem referentibus, Consul: *Neque Romani*, inquit, *bonæ voluntatis ullum signum erga nos tyranni habemus, & ipsum talem esse inter omnes constat; ut de pœna ejus magis, quam de amicitia nobis cogitandum sit.* Perturbati hac voce legati, nihil aliud petere, quam ut coronam acciperet: veniendique ad eum potestatem tyranno, & copiam loquendi ac purgandi se faceret. Permissu Consulis postero die in castra tyrannus venit; vestitus comitatusque vix ad privati modice locupletis habitum. Et oratio fuit summissa & infracta; extenuantis opes suas, urbiumque suæ ditionis egestatem querentis. Erant autem sub eo, præter Cibyram, Syleum, & quæ Alimne appellatur. Ex his, ut se suosque spoliaret, quinque & viginti talenta se confecturum, prope ut diffidens pollicebatur. *Enimvero*, inquit Consul, *ferri jam ludificatio ista non potest. Parum est, non erubuisse absentem, quum per legatos frustrareris nos, nisi præsens quoque in eadem impudentia persistas. Quinque & viginti talenta tyrannidem tuam exhaurirent? quingenta ergo talenta nisi triduo numeras; populationem in agris, obsidionem in urbe exspecta.* Hac denuntiatione conterritus; perstare tamen in pertinaci simulatione inopiæ. Et paullatim illiberali adjectione, nunc per cavillationem, nunc precibus & simulatis lacrimis, ad centum talenta est perductus. Adjecta decem millia medimnûm frumenti. Hæc omnia intra sex dies acta.

Indus flumen. Moagetes tyrannus Cibyræ. Male à Romanis habitus.

CAP. XV. A Cibyra per agros Sindensium (*m*) exercitus ductus, transgressusque Caularem amnem, posuit castra. Postero die est præter Caralitin paludem agmen ductum. Ad Mandropolim manserunt. Inde progredientibus ad Lagon proximam urbem, metu incolæ fugerunt. Vacuum hominibus, & refertum rerum omnium copia oppidum diripuerunt. Inde ab Lysis (*n*) fluminis fonte, postero die ad Cobulatum amnem progressi. Termessenses eo tempore Isiondensium (*o*) arcem urbe capta oppugnabant: inclusi, quum alia spes auxilii nulla esset, legatos ad Consulem orantes opem miserunt. *Cum conjugibus ac liberis in arce inclusos se mortem indies aut ferro aut fame patiendam exspectare.* Volenti Consuli causa in Pamphyliam divertendi, oblata est. Adveniens obsidione Isiondenses (*p*) exemit. Termesso pacem dedit, quinquaginta talentis argenti acceptis. Item Aspendiis, ceterisque Pamphyliæ populis. Ex Pamphylia rediens ad flumen Taurum primo die, postero ad Xylinen (quam vocant) Comen posuit castra. Profectus inde continentibus itineribus, ad Cormasam urbem pervenit. Darsa proxima urbs erat. Eam metu incolarum desertam, plenam omnium rerum copia invenit. Progredienti præter paludes, legati ab Lysinoë dedentes civitatem venerunt. Inde in agrum Sagalassenum, uberem fertilemque omni genere frugum, ventum est. Colunt Pisidæ, longe optimi bello regionis ejus. Quum ea res animos facit, tum agri fœcunditas & multitudo hominum, & situs inter paucas munitæ urbis. Consul, quia nulla legatio ad finem præsto fuerat, prædatum in agros misit. Tum demum fracta pertinacia est, ut ferri agique res suas viderunt. Legatis missis pacti quinquaginta talentis, & viginti millibus medimnûm tritici, viginti hordei, pacem impetraverunt. Progressus inde ad Obrimæ fontes, ad vicum, quem Aporidos Comen vocant, posuit castra. Eo Seleucus ab Apamea postero die venit. Ægros inde & inutilia impedimenta quum Apameam dimisisset, ducibus itinerum ab Seleuco acceptis, profectus eo die in Metropolitanum campum, postero die Dinias Phrygiæ processit.

Lagos direpta. Isionda liberata. Termessus mulctata. Sagalassenus ager. Mulctatus.

(*l*) al. in corona aurea. (*m*) al. Sidensium. (*n*) al. ad Lyci. (*o*) al. Isindensium. al. Hyriensium. (*p*) al. Hyrienses.

ſit. Inde Synnada venit; metu omnibus circa oppidis deſertis. Quorum jam præda grave agmen trahens, vix quinque millium die toto itinere perfecto, ad Beudos, (*q*) quod vetus appellant, pervenit. Ab Anabura inde, & altero die ad Alandri (*r*) fontes, tertio ad Abaſſum poſuit caſtra. Ibi plures dies ſtativa habuit: quia perventum erat ad Toliſtobojorum fines. Hi Galli magna hominum vis, ſeu inopia agri, ſeu prædæ ſpe, nullam gentem per quas ituri eſſent, parem armis rati, Brenno duce in Dardanos pervenerunt. Ibi ſeditio orta, & ad viginti millia hominum, cum Leonorio (*ſ*) ac Lutario regulis, ſeceſſione facta à Brenno, in Thraciam iter averterunt. Ubi cum reſiſtentibus pugnando, pacem petentibus ſtipendium imponendo, Byzantium quum perveniſſent, aliquamdiu oram Propontidis vectigalem habendo, regionis ejus urbes obtinuerunt. Cupido inde eos in Aſiam tranſeundi, *audientes ex propinquo quanta ubertas terræ ejus eſſet*, cepit. Et Lyſimachia fraude capta, Cherſoneſoque omni armis poſſeſſa, ad Helleſpontum deſcenderunt. Ibi vero exiguo diviſis freto cernentibus Aſiam, multo magis animi ad tranſeundum accenſi; nuntioſque ad Antipatrum præfectum ejus oræ de tranſitu mittebant. Quæ res quum lentius ſpe ipſorum traheretur, alia rurſus nova inter regulos orta ſeditio eſt. Leonorius retro, unde venerat, cum majore parte hominum repetit Byzantium: Lutarius, Macedonibus per ſpeciem legationis ab Antipatro ad ſpeculandum miſſis, duas tectas naves, & tres lembos adimit. His alios atque alios dies noctesque tranſvehendo, intra paucos dies omnes copias trajecit. Haud ita multo poſt Leonorius, adjuvante Nicomede Bithyniæ rege, à Byzantio tranſmiſit. Coëunt deinde in unum rurſus Galli, & auxilia Nicomedi dant, adverſus Zybœam, (*t*) partem tenentem Bithyniæ, gerenti bellum. Atque eorum maxime opera devictus Zybœa eſt, Bithyniaque omnis in deditionem Nicomedis conceſſit. Profecti ex Bithynia in Aſiam proceſſerunt. Non plus ex viginti millibus hominum quam decem armata erant: tamen tantum terroris omnibus, quæ cis Taurum incolunt, gentibus iniecerunt; ut quas adiſſent, quaſque non adiſſent, pariter ultimæ propinquis imperio parerent. Poſtremo quum tres eſſent gentes, Toliſtobogii, Trocmi, Tectoſagi: in tres partes, qua cuique populorum ſuorum vectigalis Aſia eſſet, diviſerunt. Trocmis Helleſponti ora data: Toliſtoboji Æolida atque Joniam, Tectoſagi mediterranea Aſiæ ſortiti ſunt. Et ſtipendium tota cis Taurum Aſia exigebant. Sedem autem ipſi circa Halyn flumen ceperunt. Tantuſque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna ſobole aucta, ut Syriæ quoque ad poſtremum reges ſtipendium dare non abnuerent. Primus Aſiam incolentium abnuit Attalus, pater regis Eumenis: audacique incepto, præter omnium opinionem, affuit fortuna: & ſignis collatis ſuperior fuit. Non tamen ita infregit animos eorum, ut abſiſterent imperio. Eædem opes uſque ad bellum Antiochi cum Romanis manſerunt. Tum quoque pulſo Antiocho, magnam ſpem habuerunt; *quia procul mari incolerent, Romanum exercitum ad ſe non perventurum.*

Toliſtobojorum origo.

Tranſeunt in Aſiam.

Eam ſibi vectigalem faciunt.

Sedes eorum.

CAP. XVII. Cum hoc hoſte tam terribili omnibus regionis ejus, quia bellum gerendum erat, pro concione milites maxime in hunc modum allocutus eſt Conſul: *Non me præterit, milites, omnium, quæ Aſiam colunt, gentium Gallos fama belli præſtare. Inter mitiſſimum genus hominum, ferox natio, pervagata bello prope orbem terrarum, ſedem cepit. Procera corpora, promiſſæ & rutilatæ comæ, vaſta ſcuta, prælongi gladii: ad hoc cantus inchoantium prælium, & ululatus & tripudia, & quatientium ſcuta in patrium quemdam morem horrendus armorum crepitus: omnia de induſtria compoſita ad terrorem. Sed hæc, quibus inſolita atque inſueta ſunt, Græci, & Phryges, & Cares timeant: Romanis Gallici tumultus aſſuetis, etiam vanitates notæ ſunt. Semel primo congreſſu ad Alliam olim fuderunt majores noſtros: ex eo tempore per ducentos jam annos pecorum in modum conſternatos cædunt, fugantque. Et plures quoque de Gallis triumphi, quam de toto orbe terrarum acti ſunt. Jam uſu hoc cognitum eſt; ſi primum impetum, quem fervido ingenio & cæca ira effundunt, ſuſtinueris; fluunt ſudore & laſſitudine membra, labant arma: mollia corpora, molles ubi ira conſedit animos, ſol, pulvis, ſitis, ut ferrum non admoveas, proſternunt. Non legionibus legiones eorum ſolum experti ſumus, ſed vir unus cum viro congrediendo, T. Manlius, M. Valerius, quantum Gallicam rabiem vinceret Romana virtus, docuerunt. Jam M. Manlius unus agmine ſcandentes in Capitolium Gallos detruſit. Et illis majoribus noſtris cum haud dubiis Gallis in terra ſua genitis res erat. Hi jam degeneres ſunt; miſti, & Gallogræci vere, quod appellantur. Sicut in frugibus pecudibuſque, non tantum ſemina ad ſervandam indolem valent, quantum terræ proprietas cælique, ſub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandriam in Ægypto, qui Seleuciam ac Babyloniam, quique alias ſparſas per orbem terrarum colonias habent; in Syros, Parthos, Ægyptios degenerarunt. Maſſilia, inter Gallos ſita, traxit aliquantum ab accolis animorum: Tarentinis quid ex Spartana dura illa & horrida diſciplina manſit? Generoſius in ſua quicquid (u) ſede gignitur inſitum alienæ terræ, in id quo alitur, natura vertente ſe, degenerat. Phrygas igitur Gallicis oneratos armis, ſicut in acie Antiochi cæcidiſtis, victos victores cædetis. Magis id vereor, ne parum inde gloriæ, quam ne nimium belli ſit. Attalus eos rex ſæpe fudit, fugavitque. Nolite exiſtimare, belluas tantum recens captas feritatem illam ſilveſtrem primo ſervare, deinde, quum diu manibus humanis alantur, miteſcere, in hominum feritate mulcenda, non eandem naturam eſſe. Eoſdemne hos creditis eſſe, qui patres eorum avique fuerunt? extorres inopia agrorum profecti domo per aſperrimam Illyrici oram; Pæoniam inde & Thraciam, pugnando cumerociſſimis gentibus, emenſi, has terras ceperunt. Duratos eos tot malis exaſperatoſque accepit terra, quæ copia rerum omnium ſaginaret. Uberrimo agro, mitiſſimo cælo, clementibus accolarum ingeniis, omnis illa,*

Manlii Conſulis ad milites oratio.

(*q*) al. Beundos. (*r*) al. Mandri. al. Mæandri. (*ſ*) al. Lomnorio. (*t*) al. Zybœtam. (*u*) al. *quidque.*

illa, cum qua venerant, mansuefacta est feritas. Vobis, mehercule, Martis viris, cavenda ac fugienda quamprimum amœnitas est Asiæ. Tantum hæ peregrinæ voluptates ad extinguendum vigorem animorum possunt: tantum contagio disciplinæ morisque accolarum valet. Hoc tamen feliciter evenit, quod sicut vim adversus vos nequaquam, ita famam apud Græcos parem illi antiquæ obtinent, cum qua venerunt. Belliqueque gloriam victores eandem inter socios habebitis, quam si servantes antiquum specimen animorum Gallos vicissetis.

Galatiam Romani ingrediuntur.

CAP. XVIII. Concione dimissa, missisque ad Eposognatum legatis, qui unus ex regulis, & in Eumenis amicitia manserat, & negaverat Antiocho adversus Romanos auxilia, castra movit. Primo die ad Alandrum flumen, postero ad vicum, quem vocant Tyscon, ventum. Eo legati Oroandensium quum venissent amicitiam petentes, ducenta talenta iis sunt imperata: precantibusque *ut domum renuntiarent*, potestas facta. Ducere inde exercitum Consul ad Plitendum: deinde ad Alyattos castra posita. Eo missi ad Eposognatum redierunt, & legati cum illis reguli orantes, *ne Tectosagis bellum inferrent. Ipsum in eam gentem iturum Eposognatum: persuasurumque ut imperata faciant.* Data venia regulo. Duci inde exercitus per Axylon (quam vocant) terram ceptus. Ab re nomen habet. Non ligni modo quicquam, sed ne spinas quidem, aut ullum aliud alimentum fert ignis. Fimo bubulo pro lignis utuntur. Ad Cuballum Gallogræciæ castellum castra habentibus Romanis, apparuere cum magno tumultu hostium equites. Nec turbarunt tantum stationes Romanas repente invecti, sed quosdam etiam occiderunt. Qui tumultus quum in castra perlatus esset, effusus repente omnibus portis equitatus Romanus fudit, fugavitque Gallos, & aliquot fugientes occidit. Inde Consul, ut qui jam ad hostes perventum cerneret, explorato deinde, & cum cura coacto agmine procedebat. Continentibus itineribus quum ad Sangarium flumen pervenisset, pontem, quia vado nusquam transitus erat, facere instituit. Sangarius ex Adoreo monte per Phrygiam fluens, miscetur ad Bithyniam Thymbri (*x*) fluvio. Inde major jam geminatis aquis per Bithyniam fertur, & in Propontidem sese effundit; non tamen tam magnitudine memorabilis, quam quod piscium accolis ingentem vim præbet. Transgressis ponte perfecto flumen, præter ripam euntibus Galli Matris Magnæ à Pessinunte occurrere cum insignibus suis, vaticinantes fanatico carmine, *Deam Romanis viam belli & victoriam dare, imperiumque ejus regionis. Accipere se omen* quum dixisset Consul; castra eo ipso loco posuit. Postero die ad Gordium pervenit. Id haud magnum quidem oppidum est, sed plusquam mediterraneum celebre & frequens emporium. Tria maria pari ferme distantia intervallo habet. Hellespontum, ad Sinopem, & alterius oræ littora, qua Cilices maritimi colunt. Multarum magnarumque præterea gentium fines contingit, quarum commercium in eum maxime locum mutui usus contraxere. Id tum desertum fuga incolarum oppidum, refertum idem copia rerum omnium invenerunt. Ibi stativa habentibus legati ab Eposognato venerunt, nuntiantes, *profectum eum ad regulos Gallorum, nihil æqui impetrasse. Ex campestribus vicis agrisque frequentes demigrare, & cum conjugibus ac liberis quæ ferre atque agere possent, præ se agentes portantesque, Olympum montem petere, ut inde armis locorumque situ sese tueantur.*

Gallorum equitatus fusus fugatusque.

Sangarius flumen trajectus.

Gordium oppidum.

Tolistoboji in Olympum montem fugiunt.

CAP. XIX. Certiora postea Oroandensium legati attulerunt. *Tolistoboiorum civitatem Olympum montem cepisse: diversos Tectosagos alium montem, qui Magapa dicatur, petisse. Trocmos, conjugibus ac liberis apud Tectosagos depositis, armatorum agmine Tolistoboiis statuisse auxilium ferre.* Erant autem tunc trium populorum reguli Ortiagon & Combolomarus, & Gaulotus. Iis hæc maxime belli ratio sumendi fuerat, quod quum montes editissimos ejus regionis tenerent, convectis omnibus, quæ ad usum quamvis longi temporis sufficerent, tædio se fatigaturos hostes censebant. *Nam neque ausuros per tam ardua atque iniqua loca subire eos: & si conarentur, vel parva manu prohiberi ac deturbari posse. Nec quietos in radicibus gelidorum montium sedentes, frigus, aut inopiam laturos.* Et quum ipsa altitudo locorum eos tutaretur, fossam quoque & alia munimenta verticibus iis, quos insederant, circumjecere. Minima apparatus missilium telorum cura fuit: quod saxa affatim præbituram asperitatem ipsam locorum credebant.

Gallogræcorum consilia.

Eorum reguli.

CAP. XX. Consul, quia non cominus pugnam, sed procul locis oppugnandis futuram præceperat animo, ingentem vim pilorum, velitarium hastarum, sagittarum, glandisque & modicorum, qui funda mitti possent, lapidum paraverat. Instructusque missilium apparatu, ad Olympum montem ducit: & à quinque ferme millibus locat castra. Postero die cum quadringentis equitibus, & Attalo progressum eum ad naturam montis, situmque Gallicorum castrorum visendum, equites hostium, duplex numerus, effusi castris in fugam averterunt. Occisi quoque pauci fugientium, vulnerati plures. Tertio die cum omnibus ad loca exploranda profectus; quia nemo hostium extra munimenta processit; tuto circumvectus montem, animadvertit meridiana regione terrenos, & placide acclivos ad quemdam finem colles esse; ad septentrionem arduas & rectas prope rupes. Atque omnibus ferme aliis inviis, itinera tria esse: unum medio monte, qua terrena erant: duo difficilia ab hiberno solis ortu, & ab æstivo occasu. Hæc contemplatus eo die, sub ipsis radicibus posuit castra. Postero die sacrificio facto, quum primis hostiis litasset, trifariam exercitum divisum ducere ad hostem pergit. Ipse cum maxima parte copiarum, qua æquissimum aditum præbebat mons, ascendit. L. Manlium fratrem ab hiberno ortu, quoad loca patiantur, & tuto possit, subire jubet. Si qua periculosa & prærupta occurrant, non pugnare cum iniquitate locorum, neque inexsuperabilibus vim afferre: sed obliquo monte ad se declinare,

Consul missilia parat.

Montem explorat.

Et eum ascendit.

(*x*) al. Thymbreti.

clinare, & suo agmini conjungi. C. Helvium cum tertia parte circumire sensim per infima montis, deinde ab æstivo occasu erigere agmen. Et Attali auxilia trifariam æquo numero divisit: secum esse ipsum juvenem jussit. Equitatum cum elephantis in proxima tumulis planicie reliquit. Edictum præfectis, *ut intenti quid ubique geratur, animadvertant: opemque ferre, quo postulent res, properent.*

CAP. XXI. Galli duobus lateribus satis fidentes invia esse, ab ea parte, quæ in meridiem vergeret, ut armis clauderent viam, quatuor ferme millia armatorum ad tumulum imminentem viæ, minus mille passuum à castris occupandum mittunt: eo se rati velut castello iter impedituros. Quod ubi Romani vident, expediunt sese ad pugnam. Ante signa modico intervallo velites eunt, & ab Attalo Cretenses sagittarii, & funditores, & Tralli Thraces: signa peditum ut per arduum, leni gradu ducuntur, ita præ se habentium scuta, ut missilia tantum vitarent, pede collato non viderentur pugnaturi. Missilibus ex intervallo loci prælium commissum est; primo par, Gallos loco adjuvante, Romanos varietate & copia telorum. Procedente certamine nihil jam æqui erat. Scuta longa, ceterum ad amplitudinem corporum parum lata, & ea ipsa plana, male tegebant Gallos. Nec jam tela habebant, præter gladios: quorum, quum manum hostis non consereret, nullus usus erat. Saxis, nec modicis, ut quæ non præparassent, sed quod cuique temere trepidanti ad manum venisset, ut insueti, nec arte, nec viribus adjuvantes ictum, utebantur. Sagittis, glande, jaculis incauti, ab omni parte configebantur: nec quid agerent, ira & pavore obcæcatis animis, cernebant: & erant deprehensi genere pugnæ, in quod minime apti sunt. Nam quemadmodum cominus, ubi invicem pati ac inferre vulnera licet, accendit ira animos eorum; ita ubi ex occulto, & procul levibus telis vulnerantur, nec quo ruant cœco impetu, habent; velut feræ transfixæ in suos temere incurrunt. Detegebat vulnera eorum, quod nudi pugnant, & sunt fusa & candida corpora, ut quæ numquam nisi in pugna nudentur: ita & plus sanguinis è multa carne fundebatur, & fœdiores patebant plagæ, & candor corporum magis sanguine atro maculabatur. Sed non tam patentibus plagis moventur. Interdum insecta cute, ubi latior, quam altior plaga est, etiam gloriosius se pugnare putant. Iidem, quum aculeus sagittæ, aut glandis abditæ introrsus tenui vulnere in speciem urit, & scrutantes quæ vellant, (y) telum non sequitur; tum in rabiem & pudorem tam parvæ perimentis pestis versi, prosternunt corpora humi, sic ut passim procumberent. Alii ruentes in hostem, undique configebantur: & quum cominus venerant, gladiis à velitibus trucidabantur. Hic miles tripedalem parmam habet: & in dextera hastas, quibus eminus utitur. Gladio Hispaniensi est cinctus, quod si pede collato pugnandum est, translatis in lævam hastis, stringit gladium. Pauci supererant jam Gallorum, qui posteaquam ab levi armatura superatos se viderunt, & instare legionum signa, effusa fuga castra repetunt; pavoris & tumultus jam plena: ubi fœminæ, puerique, & alia imbellis turba permista esset. Romanos victores deserti fuga hostium acceperunt tumuli.

Acies Romanorum. Prælium committitur. Missilibus Galli male habentur. Velitum arma. Galli fugiunt.

CAP. XXII. Sub idem tempus L. Manlius, & C. Helvius, quum, quoad viam colles obliqui dederunt, ascendissent; posteaquam ad invia ventum est, flexere iter in partem montis, quæ una habebat iter: & sequi Consulis agmen modico uterque intervallo, velut ex composito, ceperunt; quod primo optimum factu fuisset, in id necessitate ipsa compulsi. Subsidia enim in talibus iniquitatibus locorum maximo sæpe usui fuerunt: ut primis forte deturbatis, secundi & tegant pulsos, & integri pugnam excipiant. Consul, posteaquam ad tumulos ab levi armatura captos prima signa legionum pervenerunt, respirare & conquiescere paullisper militem jubet: simul strata per tumulos corpora Gallorum ostentat: *& quum levis armatura tale prælium ediderit; quid ab legionibus, quid ab justis armis, quid ab animis fortissimorum militum expectari? castra illis capienda esse, in quæ compulsus ab levi armatura hostis trepidet.* Præcedere tamen jubet levem armaturam: quæ, quum staret agmen, colligendis per tumulos telis, ut missilia sufficerent, haud segne id ipsum tempus consumpserat. Jam castris appropinquabant: & Galli, ne parum se munimenta sua tegerent, armati pro vallo constiterant. Obruti deinde omni genere telorum, quum quo plures ac densiores erant, eo minus vani quicquam intercideret teli: intra vallum momento temporis compelluntur, stationibus tantum firmis ad ipsos aditus portarum relictis. In multitudinem compulsam in castra vis ingens missilium telorum conjiciebatur: & vulnerari multos, clamor permistus mulierum atque puerorum ploratibus significabat. In eos qui portas stationibus suis clauserant, legionum antesignani pila conjecerunt. Hi vero non vulnerabantur: sed transverberatis scutis plerique inter se conserti hærebant: nec diutius impetum Romanorum sustinuerunt.

L. Manlius & C. Helvius Consulem sequuntur. Consulis exercitus à prælio respirat. Castris Gallorum appropinquat. Ea oppugnat.

CAP. XXIII. Patentibus jam portis, priusquam irrumperent victores, fuga è castris Gallorum in omnes partes facta est. Ruunt cœci per vias, per invia: nulla præcipitia saxa, nullæ rupes, obstant: nihil præter hostem metuunt. Itaque plerique præcipites per vastam altitudinem prolapsi aut debilitati exanimantur. Consul castris captis, direptione prædaque abstinet. *Militem sequi pro se quemque & instare, & perculsis pavorem addere* jubet. Supervenit & alterum cum L. Manlio agmen, nec eos castra intrare sinit. Protinus ad persequendos hostes mittit. Et ipse paullo post, tradita captivorum custodia tribunis militum, sequitur: debellatum ratus, si in illo pavore quamplurimi cæsi forent, aut capti. Egresso Consule, C. Helvius cum tertio agmine advenit. Nec continere suos à direptione castrorum valuit: prædaque eorum, iniquissima sorte, qui pugnæ non interfuerant, facta est. Equites diu ignari, & pugnæ & victoriæ suorum, steterunt. Deinde & ipsi, quantum equi in colles subire

Capit. Et diripit.

(y) al. qua evellant.

subire poterant: sparsos fuga Gallos circa radices montis consectati cecidere, aut cepere. Clades. Numerus interfectorum haud facile iniri potuit, quia late inter omnes anfractus montium fugaque & cædes fuit: & magna pars rupibus inviis in profundæ altitudinis convalles delapsa est: pars in silvis vepribusque occisa. Claudius, qui bis pugnatum Olympo monte scribit, ad quadraginta millia hominum cæsa, auctor est. Valerius Antias, qui magis immodicus in numero augendo esse solet, non plus decem millia. Captivi. Numerus captivorum haud dubie millia quadraginta explevit; quia omnis generis ætatisque turbam secum traxerant; demigrantium magis quam in bellum euntium modo. Consul armis hostium in uno concrematis cumulo, ceteram prædam conferre omnes jussit: & aut vendidit quod ejus in publicum redigendum erat: aut cum cura, ut quam æquissima esset, per milites divisit. Laudati quoque pro concione omnes sunt, donatique pro merito quisque. Ante omnes Attalus, summo ceterorum assensu: nam singularis ejus juvenis quum virtus & industria in omnibus laboribus, periculisque, tum modestia etiam fuerat.

CAP. XXIV. Supererat bellum integrum cum Tectosagis. Tectosagos adoritur Consul. Ad eos profectus Consul, tertiis castris Ancyram, nobilem in illis locis urbem, pervenit: unde hostes paullo plus decem millia aberant. Ubi quum stativa essent, Facinus memorabile captivæ Gallæ. facinus memorabile à captiva factum est. Ortiagontis reguli uxor forma eximia custodiebatur inter plures captivos, cui custodiæ centurio præerat; & libidinis & avaritiæ militaris. Is primo ejus animum tentavit. Quam quum abhorrentem à voluntario videret stupro, corpori, quod servum fortuna erat, (z) vim fecit. Deinde ad leniendam indignitatem injuriæ, spem reditus ad suos mulieri facit. Et ne eam quidem, ut amans, gratuitam; certo auri pondere pactus. Ne quem conscium suorum haberet, ipsi permiit, *ut quem vellet, unum ex captivis nuntium ad suos mitteret.* Locum prope flumen constituit: quo, duo, nec plus, (*a*) necessarii captivæ cum auro venirent nocte insequenti, ad eam accipiendam. Forte ipsius mulieris servus inter captivos ejusdem custodiæ erat. Hunc nuntium primis tenebris extra stationes centurio educit. Nocte insequenti & duo necessarii mulieris ad constitutum locum, & centurio cum captiva venit. Ubi quum aurum ostenderent, quod summam talenti Attici (tanti enim pepigerat) expleret: mulier lingua sua, *stringerent ferrum, & centurionem pensantem aurum occiderent*, imperavit. Jugulati præcisum caput, ipsa involutum veste ferens, ad virum Ortiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, pervenit. Quem priusquam complecteretur, caput centurionis ante pedes ejus abjecit: mirantique cujusnam id caput hominis, aut quod id facinus haudquaquam muliebre esset, *& injuriam corporis, & ultionem violatæ per vim pudicitiæ confessa viro est: aliaque* (ut traditur) *sanctitate, & gravitate vitæ, hujus matronalis facinoris decus ad ultimum conservavit.*

CAP. XXV. Ad Ancyram in stativa Tectosagum oratores ad Consulem venerunt; Tectosagum legati ad Consulem. petentes, *ne ante ab Ancyra castra moveret, quam collocutus cum suis regibus esset. Nullas conditiones pacis iis non bello fore potiores.* Tempus in posterum diem constituitur: locusque, qui maxime medius inter castra Gallorum & Ancyram est visus. Quo quum Consul ad tempus cum præsidio quingentorum equitum venisset, nec ullo Gallorum ibi viso, regressus in castra esset; oratores iidem redeunt, excusantes *religione objecta venire reges non posse. Principes gentis, per quos æque res transigi posset, venturos.* Consul *se quoque Attalum missurum* dixit. Ad hoc colloquium utrimque ventum est. Trecentos equites Attalus præsidii causa quum adduxisset, jactæ (*b*) sunt pacis conditiones. Finis rei quia absentibus ducibus imponi non poterat; convenit *uti Consul regesque eo loco postero die congrederentur.* Frustratio Gallorum eo Gallogræcorum fraus. spectabat: primum, ut tererent tempus, donec res suas, cum quibus periclitari nolebant, cum conjugibus ac liberis trans Halyn flumen trajicerent: deinde quod ipsi Consuli parum cauto adversus colloquii fraudem insidiabantur. Mille ad eam rem ex omni numero audaciæ expertæ delegerunt equites. Et successisset fraudi, ni pro jure gentium, cujus violandi consilium initum erat, stetisset fortuna. Pabulatores lignatoresque Romani in eam partem, in qua colloquium futurum erat, ducti sunt: tutius id futurum tribunis ratis, quia Consulis præsidium & ipsum pro statione habituri erant, hosti oppositum. Suam tamen alteram stationem propius castra sexcentorum equitum posuerunt. Consul affirmante Attalo, *venturos reges, & transigi rem posse*, profectus è castris, quum eodem quo antea præsidio equitum, quinque millia fere processisset, nec multum à constituto loco abesset; repente concitatis equis cum impetu hostili videt Gallos venientes. Galli impetum faciunt in Romanos. Constituit agmen, & expedire tela animosque equitibus jussis, primo constanter initium pugnæ accepit, nec cessit: dein, quum prægravaret multitudo, cedere sensim, nihil confusis turmarum ordinibus, cepit. Postremo, quum jam plus in mora periculi, quam in ordinibus conservandis præsidii esset, omnes passim in fugam effusi sunt. Tum vero instare dissipatis Galli; & cædere: magnaque pars oppressa foret, ni statio pabulatorum sexcenti equites occurrissent. Ii procul clamore pavido suorum exaudito, quum tela equosque expedissent: integri profligatam pugnam acceperunt. Itaque Sed funduntur. versa extemplo fortuna est, versus in victores à victis terror, & primo impetu fusi Galli sunt, & ex agris concurrebant pabulatores, & undique obvius hostis Gallis erat: ut ne fugam quidem facilem aut tutam haberent; quia recentibus equis Romani fessos sequebantur. Pauci ergo effugerunt: captus est nemo: major multo pars per fidem violati colloquii pœnas morte luerunt. Romani ardentibus ira animis, postero die omnibus copiis ad hostem perveniunt.

CAP. XXVI. Biduum natura montis per seipsum exploranda, ne quid ignoti esset, absumpsit Consul. Tertio die quum auspicio operam

(z) al. fecerat. (*a*) al. quo, duo ne plus. (*b*) al. ictæ. al. dictæ. al. jactatæ.

Romanorum acies. peram dedisset, deinde immolasset, in quatuor partes divisas copias educit: duas ut medio monte duceret, duas ab lateribus, ut adversus cornua Gallorum erigeret. Hostium quod roboris erat, Tectosagi & Trocmi mediam tenebant aciem, millia hominum quinquaginta. Gallorum acies. Equitatum (quia equorum nullus inter inæquales rupes usus erat) ad pedes deductum, decem millia hominum, ab dextro locaverunt cornu. Ariaratis Cappadocis & Morzi (*c*) auxiliares in lævo quatuor ferme millium numerum explebant. Consul, sicut in Olympo monte, prima in acie locata levi armatura, telorum omnis generis ut æque magna vis ad manum esset, curavit. Prælium committitur. Ubi appropinquarunt, omnia eadem utrimque quæ fuerant in priore prælio, erant: præter animos & victoribus ab re secunda auctos, & hostibus fractos: quia etsi non ipsi victi erant, suæ gentis hominum cladem pro sua ducebant. Itaque à paribus initiis cepta res, eundem exitum habuit. Velut nubes levium telorum conjecta obruit aciem Gallorum. Nec aut procurrere quisquam ab ordinibus suis, ne nudarent undique corpus ad ictus, audebant: & stantes quo densiores erant, hoc plura, velut destinatum (*d*) petentibus, vulnera accipiebant. Consul jam per se turbatis, si legionum signa ostendisset, versuros extemplo in fugam omnes ratus, receptis inter ordines velitibus, & alia turba auxiliorum, aciem promovit.

CAP. XXVII. Galli, & memoria Tolistoboiorum cladis territi, & inhærentia corporibus gerentes tela, fessique & stando & vulneribus, ne primum quidem impetum & clamorem Romanorum tulerunt. Galli fugiunt. Fuga ad castra inclinavit: sed pauci intra munimenta se recepere: pars major dextra lævaque prælati, qua quemque impetus tulit, fugerunt. Castra eorum capta. Victores usque ad castra secuti, ceciderunt terga: deinde in castris cupiditate prædæ hæserunt: nec sequebatur quisquam. In cornibus Galli diutius steterunt, quia serius ad eos perventum est, ceterum ne primum quidem conjectum telorum tulerunt. Et direpta. Consul, qui ingressos in castra ab direptione abstrahere non poterat; eos qui in cornibus fuerant, protinus ad sequendos hostes misit. Per aliquantum spatium secuti, non plus tamen octo millia hominum in fuga (nam pugna nulla fuit) ceciderunt: reliqui flumen Halyn trajecerunt. Romanorum magna pars ea nocte in hostium castris mansit. Ceteros in sua castra Consul reduxit. Postero die captivos prædamque recensuit: quæ tanta fuit, quantum avidissima rapiendi gens, quum cis montem Taurum omnia armis permultos tenuisset annos, coacervare potuit. Galli ex dissipata passim fuga, in unum locum congregati, magna pars saucii aut inermes, nudati omnibus rebus, oratores de pace ad Consulem miserunt. Eos Manlius Ephesum venire jussit. Ipse (jam enim medium autumni erat) locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properans victorem exercitum in hiberna maritimæ oræ reduxit.

CAP. XXVIII. Dum hæc in Asia geruntur, in ceteris provinciis tranquillæ res fuerunt. Censores Romæ T. Quintius Flamininus & M. Claudius Marcellus Senatum perlegerunt. Censuræ acta. Princeps in Senatu tertium lectus P. Scipio Africanus, quatuor soli præteriti sunt, nemo curuli usus honore. Et in equitatu recensendo mitis admodum censura fuit. Substructionem super Æquimælium in Capitolio, & viam silice sternendam à porta Capena ad Martis locaverunt. Campani, ubi censerentur, Senatum consuluerunt. Decretum, *uti Romæ censerentur*. Aquæ ingentes eo anno fuerunt. Tiberis duodecies campum Martium planaque urbis inundavit. Ab Cn. Manlio Consule bello in Asia cum Gallis perfecto, alter Consul M. Fulvius perdomitis Ætolis, quum trajecisset in Cephalleniam, circa civitates insulæ misit percunctatum, *utrum se dedere Romanis, an belli fortunam experiri mallent?* M. Fulvius Consul Cephalleniam recipit. metus ad omnes valuit, ne deditionem recusarent. Obsides inde imperatos pro viribus inopis populi, vicenos Nesiotæ, Cranii, (*e*) Pallenses, & Samæi dederunt. Varii populi se dedunt. Insperata pax Cephalleniæ affulserat: quum repente una civitas, incertum quam ob causam, Samæi desciverunt. Samæi desciscunt. *Quia opportuno loco urbs posita esset, timuisse se* ajebant, *ne demigrare cogerentur ab Romanis*. Ceterum ipsine sibi eum finxerint metum, & timore vano quietem exuerint, an jactata sermonibus res apud Romanos, perlata ad eos sit, nihil comperti est, nisi quod, datis jam obsidibus, repente portas clauserunt: & ne suorum quidem precibus (miserat enim sub muros Consul ad tentandam misericordiam parentum populariumque) desistere ab incepto voluerunt. Oppugnantur. Oppugnari deinde, posteaquam nihil pacati respondebatur, cepta urbs est. Apparatum omnem tormentorum machinarumque transvectum ab Ambraciæ oppugnatione habebat: & opera quæ facienda erant, impigre milites perfecerunt. Duobus igitur locis admoti arietes quatiebant muros.

CAP. XXIX. Nec ab Samæis quicquam, quo aut opera, aut hostis arceri posset, prætermissum est. Samæi se defendunt. Duabus tamen maxime resistebant rebus: una, interiorem semper juxta validum pro diruto novum obstruentes murum: altera, eruptionibus subitis, nunc in opera hostium, nunc in stationes: & plerumque iis præliis superiores erant. Una ad coërcendos inventa haud magna memoratu res est. Eorum eruptiones coërcentur. Centum funditores ab Ægio & Patris & Dymis acciti. A pueris ii more quodam gentis, saxis globosis, quibus ferme arenæ immistis strata littora sunt, funda mare apertum incessentes exercebantur. Itaque longius certiusque & validiore ictu quam Balearis funditor, eo telo usi sunt. Funditores Achæi. Et est non simplicis habenæ, ut balearica aliarumque gentium funda: sed triplex scutale crebris suturis duratum, ne fluxa habena volutetur in jactu glans, sed librata quum sederit, velut nervo missa excutiatur. Coronas modici circuli magno ex intervallo loci assueti trajicere, non capita solum hostium vulnerabant, sed quem locum destinassent oris. Eæ fundæ Samæos cohibuerunt, ne tam crebro, neve tam audacter erumperent: adeo ut precarentur ex muris Achæos, *ut parumper abscederent: & se cum Romanis stationibus pugnantes quiete spectarent.*

Quatuor

(*c*) al. Morzis. (*d*) al. velut ad destinatum. (*e*) al. vicenos autem Cranonii.

Quatuor menſes obſidionem Samæ ſuſtinuit. Quum ex paucis quotidie aliqui eorum caderent, aut vulnerarentur, & qui ſuperarent, feſſi & corporibus & animis eſſent: Romani nocte per arcem, quam Cyatidem vocant (nam urbs in mare devexa, in occidentem vergit) muro ſuperato, in forum pervenerunt. Samæi, poſteaquam captam urbis partem ab hoſtibus ſenſerunt, cum conjugibus ac liberis in majorum refugerunt arcem. Inde poſtero die dediti, direpta urbe, ſub corona omnes venierunt.

Samæorum urbs capta.

Samæi ſe dedunt.

CAP. XXX. Conſul compoſitis rebus Cephalleniæ, præſidio Samæ impoſito, in Peloponneſum, jam diu arceſſentibus Ægienſibus maxime ac Lacedæmoniis, trajecit. Ægium à principio Achaici concilii ſemper conventus gentis indicti ſunt; ſeu dignitati urbis id, ſeu loci opportunitati datum eſt. Hunc morem Philopœmen eo primum anno labefactare conatus, legem parabat ferre, ut in omnibus civitatibus, quæ Achaici concilii eſſent, invicem conventus agerentur. Et ſub adventum Conſulis Damiurgis civitatum, qui ſummus eſt magiſtratus, Ægium evocantibus, Philopœmen (prætor tum erat) Argos conventum edixit. Quo quum appareret, omnes fere conventuros; Conſul quoque quamquam Ægienſium favebat cauſæ, Argos venit: ubi quum diſceptatio fuiſſet; & rem inclinatam cerneret, incepto deſtitit. Lacedæmonii deinde eum in ſua certamina averterunt. Solicitam eam civitatem exules maxime habebant. Quorum magna pars in maritimis Laconicæ oræ caſtellis, quæ omnis adempta erat, habitabant. Id ægre patientes Lacedæmonii, ut aliquem liberum (*f*) ad mare haberent aditum, ſi quando Romam, aliove quo mitterent legatos, ſimulque ut emporium & receptaculum peregrinis mercibus ad neceſſarios uſus eſſet; nocte adorti vicum maritimum, nomine Lan, improviſo occupavere. Vicani, quique ibi exules habitabant, primo inopinata re territi ſunt: deinde ſub lucem congregati, levi certamine expulerunt Lacedæmonios. Terror tamen omnem maritimam oram pervaſit: legatoſque communiter, & caſtella omnia vicique, & exules, quibus ibi domicilia erant, ad Achæos miſerunt.

Conſul res Achæorum componit.

Lacedæmonii ob exules ſolicitì.

CAP. XXXI. Philopœmen prætor, jam inde ab initio exulum cauſæ & amicus, & auctor ſemper Achæis minuendi opes & auctoritatem Lacedæmoniorum, concilium quærentibus dedit. Decretumque eo referente factum eſt, *quum in fidem Achæorum tutelamque T. Quintius & Romani Laconicæ oræ caſtella & vicos tradidiſſent, & quum abſtinere his ex fœdere Lacedæmonii deberent, Las vicus oppugnatus eſſet, cædesque ibi facta; qui ejus rei auctores affineſque eſſent, niſi dederentur Achæis, violatum videri fœdus.* Ad expoſcendos eos legati extemplo Lacedæmonem miſſi ſunt. Id imperium adeo ſuperbum & indignum Lacedæmoniis viſum eſt; ut ſi antiqua civitatis fortuna eſſet, haud dubie arma extemplo capturi fuerint. Maxime autem conſternavit eos metus, ſi ſemel primis imperiis obediendo jugum accepiſſent, ne id, quod jam diu moliretur, Philopœmen exulibus Lacedæmonem traderet. Furentes igitur ira, triginta hominibus ex factione, cum qua conſiliorum aliqua ſocietas Philopœmeni atque exulibus erat, interfectis, decreverunt renuntiandam ſocietatem Achæis: legatoſque extemplo Cephalleniam mittendos, qui Conſuli M. Fulvio, quique Romanis Lacedæmonem dederent: orarentque eum, *ut veniret in Peloponneſum ad urbem Lacedæmonem in fidem ditionemque Populi Romani accipiendam.*

Decretum Achæorum in Lacedæmonios.

Quo offenduntur.

CAP. XXXII. Id ubi legati ad Achæos retulerunt, omnium civitatum, quæ ejus concilii erant, conſenſu, bellum Lacedæmoniis indictum eſt. Ne extemplo gereretur, hiems impediit. Incurſionibus tamen parvis, latrocinii magis quam belli modo, non terra tantum, ſed etiam navibus à mari fines eorum vaſtati. Hic tumultus Conſulem in Peloponneſum adduxit; juſſuque ejus Elin concilio indicto, Lacedæmonii ad diſceptandum acciti. Magna ibi non diſceptatio modo, ſed etiam altercatio fuit. Cui Conſul, quum alia, ſatis ambitioſe partem utramque fovendo, incerta reſpondiſſet; una denuntiatione, *ut bello abſtinerent, donec Romam legatos ad Senatum miſiſſent, finem impoſuit.* Utrimque legatio miſſa Romam eſt. Exules quoque Lacedæmoniorum ſuam cauſam legationemque Achæis injunxerunt. Diophanes & Lycortas, Megalopolitani ambo, principes legationis Achæorum fuerunt. Qui diſſidentes in Republica, tum quoque minime inter ſe convenientes orationes habuerunt. Diophanes Senatui diſceptationem omnium rerum permittebat; *eos optime controverſias inter Achæos ac Lacedæmonios finituros eſſe:* Lycortas ex præceptis Philopœmenis poſtulabat, *ut Achæis ex fœdere ac legibus ſuis, quæ decreſſent, agere liceret: libertatemque ſibi illibatam, cujus ipſi auctores eſſent, præſtarent.* Magnæ auctoritatis apud Romanos tum gens Achæorum erat. Novari tamen nihil de Lacedæmoniis placebat. Ceterum reſponſum ita perplexum fuit, ut & Achæi ſibi de Lacedæmone permiſſum acciperent: & Lacedæmonii non omnia conceſſa iis interpretarentur. Hac poteſtate immodice Achæi ac ſuperbe uſi ſunt.

Achæi Lacedæmoniis bellum indicunt.

Legati ab utriſque Romam miſſi.

Reſponſum perplexum accipiunt.

CAP. XXXIII. Philopœmeni continuatur magiſtratus, qui veris initio exercitu indicto, caſtra in finibus Lacedæmoniorum poſuit. Legatos deinde miſit ad depoſcendos auctores defectionis; *& civitatem in pace futuram, ſi id feciſſent,* pollicens, *& illos nihil indicta cauſa paſſuros.* Silentium præ metu ceterorum fuit. Quos nominatim depopoſcerat, ipſi ſe ituros profeſſi ſunt; fide accepta ab legatis, vim abfuturam, donec cauſam dixiſſent. Ierunt alii etiam illuſtres viri, & advocati privatis, & quia pertinere cauſam eorum ad rempublicam cenſebant. Numquam alias exules Lacedæmoniorum Achæi ſecum adduxerant in fines: quia nihil æque alienaturum animos civitatis videbatur. Tunc exercitus totius prope anteſignani exules erant. Ii venientibus Lacedæmoniis ad portam caſtrorum agmine facto occurrerunt. Et primo laceſſere jurgiis: deinde altercatione orta, quum accenderentur iræ, ferociſſimi exulum impetum in Lacedæmonios fecerunt. Quum

Lacedæmonii legati violantur ab exulibus.

(*f*) al. ut aliqua liberum.

Quum illi *Deos & fidem legatorum testarentur*, & legati & prætor summoveret turbas, & protegeret Lacedæmonios, vinculaque jam quosdam injicientes arceret: crescebat tumultus concitata turba. Et Achæi ad spectaculum primo concurrerunt. Deinde vociferantibus exulibus quæ passi forent, & orantibus opem, affirmantibusque simul, *numquam talem occasionem habituros, si eam prætermisissent; fœdus, quod in Capitolio, quod Olympiæ, quod in arce Athenis sacratum fuisset, irritum per illos esse: priusquam alio de integro fœdere obligarentur, noxios puniendos esse;* accensa his vocibus multitudo ad vocem unius, qui *ut ferirent*, inclamavit, saxa conjecit, atque ita septendecim, quibus vincula per tumultum injecta erant, interfecti sunt sexaginta tres: postero die comprehensi, à quibus prætor vim arcuerat, non quia salvos vellet, sed quia perire causa indicta nolebat, objecti multitudini iratæ, quum aversis auribus pauca locuti essent, damnati omnes, & traditi sunt ad supplicium.

Interfecti.

CAP. XXXIV. Hoc metu injecto Lacedæmoniis, imperatum primum, *ut muros diruerent:* deinde, *ut omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos militassent, terra Laconica excederent.* Tum, *uti quæ servitia tyranni liberassent* (ea magna multitudo erat) *ante diem certam abirent. Qui ibi mansissent, eos prehendendi, vendendi, abducendi Achæis jus esset Lycurgi leges, moresque abrogarent. Achæorum assuescerent legibus, institutisque. Ita unius eos corporis fore, & de omnibus rebus facilius consensuros.* Nihil obedientius fecerunt, quam ut muros diruerent: nec ægrius passi sunt, quam exules reduci. Decretum Tegeæ in concilio communi Achæorum de restituendis iis factum est. Et mentione illata, externos auxiliares dimissos, & Lacedæmoniis adscriptos (ita enim vocabant, quia tyrannis liberati erant) urbe excessisse, in agros dilapsos, priusquam dimitteretur exercitus: ire prætorem cum expeditis, & comprehendere id genus hominum, & vendere jure prædæ placuit. Multi comprehensi venierunt. Porticus (*g*) ex ea pecunia Megalopoli permissu Achæorum refecta est: quam Lacedæmonii diruerant. Et ager Belbinites, quem injuria tyranni Lacedæmoniorum possederant, restitutus eidem civitati ex decreto vetere Achæorum: quod factum erat, Philippo Amyntæ filio regnante. Per hæc, velut enervata civitas Lacedæmoniorum, diu Achæis obnoxia fuit. Nulla tamen res tanto erat damno, quam disciplina Lycurgi, cui per septingentos annos assueverant, sublata.

Lacedæmoniis leges pacis dictæ.

Lycurgi disciplina sublata.

CAP. XXXV. A concilio, ubi apud Consulem (*h*) inter Achæos Lacedæmoniosque disceptatum est, M. Fulvius, quia jam in exitu annus erat, comitiorum causa profectus Romam, creavit Consules M. Valerium Messalam, & C. Livium Salinatorem; quum M. Æmilium Lepidum inimicum eo quoque anno petentem dejecisset. Prætores inde creati Q. Marcius Philippus, M. Claudius Marcellus, C. Stertinius, C. Atinius, P. Claudius Pulcher, L. Manlius Acidinus. Comitiis perfectis, Consulem M. Fulvium in provinciam & ad exercitum redire placuit. Eique & collegæ Cn. Manlio imperium in annum prorogatum est. Eo anno in ædem Herculis signum Dei ipsius, ex decemvirorum responso, & sejuges in Capitolio aurati à P. Cornelio positi. Consulem dedisse, inscriptum est. Et duodecim clypea ærata ab ædilibus curulibus, P. Claudio & Ser. Sulpicio Galba, sunt posita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compressam damnarunt. Et ædilis plebis Q. Fulvius Flaccus duo signa aurata, uno reo damnato (nam separatim accusaverant) posuit. Collega ejus A. Cæcilius neminem condemnavit. Ludi Romani ter, plebeji quinquies toti instaurati. M. Valerius Messala inde, & C. Livius Salinator consulatum Idibus Martiis quum iniissent, *de republica, deque provinciis & exercitibus Senatum consuluerunt.* De Ætolia & Asia nihil mutatum est. Consulibus, alteri Pisæ cum Liguribus, alteri Gallia provincia decreta est. Comparare inter se, aut sortiri jussi, & novos exercitus, binas legiones scribere, & ut sociis Latini nominis quinadena millia peditum imperarent, & mille ducentos equites. Messalæ Ligures, Salinatori obtigit Gallia. Prætores inde sortiti sunt. M. Claudio urbana, P. Claudio peregrina jurisdictio evenit. Q. Marcius Siciliam, C. Stertinius Sardiniam, L. Manlius Hispaniam citeriorem, C. Atinius ulteriorem est sortitus.

M. Valerius & C. Livius Coss. U. C. 564. Ol. 147. a. C. N. 189.

Prætores.

Ludi Romani & Plebeji.

Ordinatio provinciarum & exercituum. Consulibus.

Prætoribus.

CAP. XXXVI. De exercitibus ita placuit: *è Gallia legiones, quæ sub C. Lælio fuerant, ad M. Tuccium proprætorem in Bruttios traduci; &, qui in Sicilia esset, dimitti exercitum & classem, quæ ibi esset, Romam reducere M. Sempronium proprætorem.* Hispaniis legiones singulæ, quæ tum in iis provinciis erant, decretæ: & ut terna millia peditum, ducenos equites ambo prætores in supplementum sociis imperarent, secumque transportarent. Priusquam in provincias novi magistratus proficiscerentur, supplicatio in triduum pro collegio decemvirorum imperata fuit in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam ferme & quartam tenebræ obortæ fuerant. Et novendiale sacrificium indictum est, quod in Aventino lapidibus pluisset. Campani, quum eos ex Senatusconsulto, quod priore anno factum erat, censores Romæ censeri coëgissent, (nam antea incertum fuerat, ubi censerentur) petierunt, *ut sibi cives Romanas ducere uxores liceret; & si qui prius duxissent, ut habere eas; & ante eam diem nati, uti justi sibi liberi heredesque essent:* utraque res impetrata. De Formianis Fundanisque municipibus, & Arpinatibus, C. Valerius Tappus tribunus plebis promulgavit: *uti iis suffragii latio* (nam ante sine suffragio habuerant civitatem) *esset.* Huic rogationi quatuor tribuni plebis, quia non ex auctoritate Senatus ferretur, quum intercederent, edocti, *populi esse, non Senatus jus, suffragium, quibus velit, impartiri;* destiterunt incepto. Rogatio perlata est, *ut in Æmilia tribu Formiani & Fundani; in Cornelia Arpinates ferrent.* Atque in his tribubus tum primum ex Valerio plebiscito censi sunt. M. Claudius Marcellus censor, sorte superato T. Quintio, lustrum condidit. Censa civium capita ducenta quinquaginta, octo trecenta

Exercitus.

Supplicatio.

Prodigia.

Leges de novis civibus.

(*g*) al. Porta. (*h*) al. à Consule.

centa octo. Lustro perfecto, Consules in provincias profecti sunt.

CAP. XXXVII. Hieme ea, qua hæc Romæ gesta sunt, ad Cn. Manlium Consulem primum, deinde proconsule, hibernantem in Asia, legationes undique ex omnibus civitatibus gentibusque, quæ cis Taurum montem incolunt, conveniebant: & ut clarior nobiliorque victoria Romanis de rege Antiocho fuit, quam de Gallis; ita lætior sociis erat de Gallis, quam de Antiocho. Tolerabilior regia servitus fuerat, quam feritas immanium barbarorum, incertusque in dies terror; quo velut tempestas eos populantes inferret. Itaque, ut quibus libertas Antiocho pulso, pax Gallis domitis, data esset; non gratulatum modo venerant, sed coronas etiam aureas pro suis quæque facultatibus attulerant. Et ab Antiocho legati, & ab ipsis Gallis, ut pacis leges dicerentur; & ab Ariarate rege Cappadocum venerunt, ad veniam petendam, luendamque pecunia noxam, quod auxiliis Antiochum juvisset. Ei ducenta talenta argenti sunt imperata. Gallis responsum, *quum Eumenes rex venisset, tum daturum iis leges.* Civitatum legationes cum benignis responsis, lætiores etiam quam venerant, dimissæ. Antiochi legati pecuniam in Pamphyliam, frumentumque ex pacto cum L. Scipione fœdere jussi advehere, eo se cum exercitu venturum. Principio deinde veris lustrato exercitu profectus, die octavo Apameam venit. Ibi triduum stativis habitis, tertiis rursus ab Apamea castris in Pamphyliam, quo pecuniam frumentumque regios convehere jusserat, pervenit. Mille & quinquaginta *(i)* talenta argenti accepta Apameam deportantur. Frumentum exercitui dividitur. Inde ad Pergam ducit: quæ una in iis locis regio tenebatur præsidio. Appropinquanti præfectus præsidii obvius fuit, triginta dierum tempus petens, ut regem Antiochum de urbe tradenda consuleret. Dato tempore, ad eam diem præsidio decessum est. A Perga L. Manlio fratre cum quatuor millibus militum Oenoanda ad reliquum pecuniæ ex eo, quod pepigerant, exigendum misso, ipse quia Eumenem regem & decem legatos ab Roma Ephesum venisse audierat, jussis sequi Antiochi legatis, Apameam exercitum reduxit.

Legationes ex Asia ad Manlium.

Manlius it in Pamphyliam.

CAP. XXXVIII. Ibi ex decem legatorum sententia fœdus in hæc verba fere cum Antiocho conscriptum est. *Amicitia regi Antiocho cum Populo Romano his legibus & conditionibus esto. Ne quem exercitum, qui cum Populo Romano sociisque bellum gesturus erit, rex per fines regni sui, eorumque, qui sub ditione ejus erunt, transire sinito: neu commeatu, neu qua alia ope juvato. Idem Romani sociique Antiocho, & iis qui sub imperio ejus erunt, præstent. Belli gerendi jus Antiocho ne esto cum iis qui insulas colunt, neve in Europam transeundi. Excedito urbibus, agris, vicis, castellis cis Taurum montem, usque ad Halyn (k) amnem, & à valle Tauri usque ad juga qua in Lycaoniam vergit. Ne qua arma efferto ex iis oppidis, agris, castellisque, quibus excedat. Si qua extulit, quæ quoque oportebit, recte restituito. Ne militem, neu quem alium ex regno Eumenis recipito. Si qui earum urbium cives quæ regno abscedunt, cum rege Antiocho, intraque fines ejus regni sunt, Apameam omnes ante diem certam redeant. Qui ex regno Antiochi apud Romanos sociosque sunt, iis jus abeundi manendique esto. Servos, seu fugitivos, seu bello captos, seu qui liber captus aut transfuga erit, reddito Romanis sociisque. Elephantos tradito omnes, neque alios parato. Tradito & naves longas, armamentaque earum: neve plures quam decem naves actuarias (nulla plus quam triginta remis agatur) habeto: (l) neve monerem ex belli causa, quod ipse illaturus erit. Neve navigato citra Calycadnum, neve Sarpedonem, promontoria: extra quam si qua navis pecuniam, stipendium, aut legatos, aut obsides portabit. Milites mercede conducendi ex iis gentibus, quæ sub ditione Populi Romani sunt, Antiocho regi jus ne esto. Ne voluntarios quidem recipiendi. Rhodiorum sociorumve quæ ædes ædificiaque intra fines regni Antiochi sunt, quo jure ante bellum fuerunt, eo Rhodiorum sociorumve sunto. Si quæ pecuniæ debentur, earum exactio esto. Si quid ablatum est, id conquirendi, cognoscendi, repetendique jus item esto. Si quas urbes, quas tradi oportet, ii tenent, quibus Antiochus dedit, ex iis præsidia deducito: utique recte tradantur, curato. Argenti probi duodecim millia Attica talenta (m) dato intra duodecim annos pensionibus æquis. Talentum ne minus pondo octoginta Romanis ponderibus pendat, & tritici quingenta quadraginta millia modiûm. Eumeni regi talenta trecenta quinquaginta intra quinquennium dato: & pro frumento quod æstimatione fiat, talenta centum viginti septem. Obsides Romanis viginti dato: & triennio mutato, ne minores octonûm denûm annorum, neu majores quinûm quadragenûm. Si qui sociorum Populi Romani ultro bellum inferent Antiocho, vim vi arcendi jus esto: dum ne quam urbem aut belli jure teneat, aut in amicitiam accipiat. Controversias inter se jure ac judicio disceptanto; aut si utrisque placebit, bello.* De Annibale Pœno, & Ætolo Thoante, & Mnasimacho Acarnane, & Chalcidensibus, Eubulida & Philone, dedendis, in hoc quoque fœdere adscriptum est. *Et si quid postea addi, demi, mutarive placuisset, ut id salvo fœdere fieret.*

Fœderis cum Romanis & Antiocho leges.

CAP. XXXIX. Consul juravit in hoc fœdus: ab rege qui exigerent jusjurandum, profecti, Q. Minucius Thermus, & L. Manlius, qui tum forte ab Oenoandis rediit: & Q. Fabio Labeoni, qui classi præerat, scripsit, ut Patara extemplo proficisceretur: quæque ibi naves regiæ essent, concideret, cremaretque. Profectus ab Epheso, quinquaginta tectas naves aut concidit, aut incendit. Telmissum *(n)* eadem expeditione (territis subito adventu classis oppidanis) recepit. Ex Lycia protinus, jussis ab Epheso sequi, qui ibi relicti erant, per insulas in Græciam trajecit. Athenis paucos moratus dies, dum Piræeum ab Epheso naves venirent, totam inde classem in Italiam reduxit.

Jusjurando confirmantur.

Manlii res gestæ per Asiam.

(i) al. Duo millia & quingenta. *(k)* al. *ad Tanaim.* *(l)* al. *Tradito & naves longas, armamentaque earum: neve plures quam decem naves, actuariam nullam, quæ triginta remis agatur, habeto.* *(m)* al. *Atticûm talentûm.* *(n)* al. Telmessum.

duxit. Cn. Manlius, quum inter cetera, quæ accipienda ab Antiocho erant, elephantos quoque accepisset, donoque Eumeni omnes dedisset: deinde causas civitatum, multis inter novas res turbatis, cognovit. Et Ariarathes rex, parte dimidia pecuniæ imperatæ, Eumenis beneficio, cui desponderat per eos dies filiam, remissa, in amicitiam est acceptus. Civitatum autem cognitis causis, decem legati aliam aliarum fecerunt conditionem. Quæ stipendiariæ regi Antiocho fuerant, & cum Populo Romano senserant, iis immunitatem dederunt: quæ partium Antiochi fuerant, aut stipendiariæ Attali regis, eas omnes vectigal pendere Eumeni jusserunt. Nominatim præterea Colophoniis qui in otio habitant, & in Cymæis & Milesiis (*o*) immunitatem concesserunt. Clazomeniis super immunitatem & Drymusam insulam dono dederunt: & Milesiis, quem sacrum appellant, agrum restituerunt: & Iliensibus Rhœteum & Gergithum addiderunt; non tam ob recentia ulla merita, quam originum memoria. Eadem & Dardanum liberandi causa fuit. Chios quoque & Smyrnæos, & Erythræos, pro singulari fide, quam eo bello præstiterant, (*p*) & agro donarunt, & in omni præcipuo honore habuerunt. Phocæensibus & ager, quem ante bellum habuerant, redditus, & ut legibus antiquis uterentur, permissum. Rhodiis affirmata, quæ data priore decreto erant. Lycia & Caria datæ usque ad Mæandrum amnem; præter Telmissum. Regi Eumeni Chersonesum in Europa, & Lysimachiam, castella, vicos, agros, quibus finibus tenuerat Antiochus, adjecerunt: in Asia Phrygiam utramque: alteram ad Hellespontum, majorem alteram vocant: & Mysiam, quam Prusias rex ademerat, ei restituerunt: & Lycaoniam, & Myliada, & Lydiam, & nominatim urbes, Tralles, atque Ephesum & Telmissum. De Pamphylia disceptatum inter Eumenem & Antiochi legatos quum esset, quia pars ejus citra, pars ultra Taurum est; integra res ad Senatum rejicitur.

Causæ civitatum compositæ. Ariarathes in amicitiam Populi Romani recipitur. Varia Asiæ urbibus concessa. Eumeni regi quæ data in Europa. In Asia.

CAP. XL. His fœderibus decretisque datis, Manlius cum decem legatis, omnique exercitu ad Hellespontum profectus, evocatis eo regulis Gallorum, leges, quibus pacem cum Eumene servarent, dixit, denuntiavitque, *ut morem vagandi cum armis finirent, agrorumque suorum terminis se continerent.* Contractis deinde ex omni ora navibus, & Eumenis etiam classe per Athenæum fratrem regis ab Elæa adducta, copias omnes in Europam trajecit. Inde per Chersonesum modicis itineribus, grave præda omnis generis agmen trahens, Lysimachiæ stativa habuit: ut quam maxime recentibus & integris jumentis Thraciam, per quam iter vulgo horrebant, ingrederetur. Quo profectus est ab Lysimachia die, ad amnem Melana, quem vocant; inde postero die Cypsela pervenit. A Cypselis via decem millium fere silvestris, angusta, confragosa excipiebat. Propter cujus difficultatem itineris, in duas partes divisus exercitus, & præcedere una jussa, altera magno intervallo cogere agmen, media impedimenta interposuit: plaustra cum pecunia publica erant, pretiosaque alia præda. Itaque quum per saltum iret, Thracum decem haud amplius millia ex quatuor populis, Astii, & Cæni, & Maduateni, & Cœletæ, ad ipsas angustias viam circumsederunt. Opinio erat, non sine Philippi regis Macedonum fraude id factum. Eum scisse non alia quam per Thraciam redituros Romanos, & quantam pecuniam secum portarent. In primo agmine imperator erat; solicitus propter iniquitatem locorum. Thraces nihil se moverunt, donec armati transirent. Posteaquam primos superasse angustias viderunt, postremos nondum appropinquantes, impedimenta & sarcinas invadunt. Cæsisque custodibus, partim ea, quæ in palustris erant, diripere, partim sub oneribus jumenta abstrahere. Unde posteaquam clamor primum ad eos, qui jam ingressi saltum sequebantur, deinde etiam ad primum agmen est perlatus, utrimque in medium concurritur, & inordinatum simul pluribus locis prælium conseritur. Thracas præda ipsa impeditos oneribus, & plerosque (ut ad rapiendum manus vacuas haberent) inermes, ad cædem præbet; Romanos iniquitas locorum, barbaris per calles notos occursantibus, & latentibus interdum per cavas valles, prodebat. Ipsa etiam onera plaustraque, ut fors tulit, his aut illis incommode objecta pugnantibus impedimento sunt: alibi prædo, alibi prædæ vindex cadit. Prout locus iniquus æquusve his aut illis, prout animus pugnantium est, prout numerus (alii enim pluribus quam ipsi erant, alii paucioribus occurrerant) varia pugnæ fortuna est. Multi utrimque cadunt. Jam nox appetebat, quum prælio excedunt Thraces; non fuga vulnerum, aut mortis, sed quia satis prædæ habebant.

Gallogræcis leges dicuntur. Manlius iter per Thraciam ingreditur. Thraces impedimenta & sarcinas Manlii exercitus invadunt. Prædæ partem abigunt.

CAP. XLI. Romanorum primum agmen extra saltum circa templum Bendidium castra loco aperto posuit: pars altera ad custodiam impedimentorum medio in saltu, duplici circumdata vallo, mansit. Postero die prius explorato saltu, quam moverent, primis se conjungunt. In eo prælio, quum & impedimentorum pars, & calonum, & milites aliquot, quum passim toto prope saltu pugnaretur, cecidissent; plurimum Q. Minucii Thermi morte damni est acceptum, fortis ac strenui viri. Eo die ad Hebrum flumen perventum est. Inde Æniorum fines præter Apollinis Zerynthium quem vocant incolæ, templum superant. Aliæ angustiæ circa Tempyra excipiunt, (hoc loco nomen est) nec minus confragosæ, quam priores; sed quia nihil silvestre circa est, ne latebras quidem ad insidiandum præbent. Huc ad eamdem spem prædæ Thrausi (gens & ipsa Thracum) convenere: sed quia nudæ valles procul ut conspicerentur angustias obsidentes, efficiebant; minus terroris tumultusque fuit apud Romanos. Quippe etsi iniquo loco, prælio tamen justo, acie aperta, collatis signis dimicandum erat. Conferti subeuntes cum clamore, impetu facto, primum expulere loco hostes; deinde avertêre. Fuga inde cædesque suis ipsos impedientibus angustiis, fieri cepta est. Romani victores ad vicum

Q. Minucius Thermus occiditur. Prælium cum Thrausis.

(*o*) al. & Milosenio. al. & Mylasenis. (*p*) al. præstiterunt.

vicum Maronitarum (Saren appellant) posuerunt castra. Postero die patenti itinere Priaticus campus eos excepit, triduumque ibi frumentum accipientes manserunt; partim ex agris Maronitarum, conferentibus ipsis, partim ex navibus suis, quæ cum omnis generis commeatu sequebantur. Ab stativis, diei via Apolloniam fuit. Hinc per Abderitarum agrum Neapolim perventum est. Hoc omne per Græcorum colonias pacatum iter fuit. Reliquum inde per medios Thracas dies noctesque, etsi non infestum, suspectum tamen, donec in Macedoniam pervenerunt. Mitiores Thracas idem exercitus, quum à Scipione eadem via duceretur, habuerat: nullam ob aliam causam, quam quod prædæ minus, quod peteretur, fuerat. Quamquam tum quoque, Claudius auctor est, *ad quindecim millia Thracum, præcedenti ad exploranda loca agmen Mutini Numidæ occurrisse. Quadringentos equites fuisse Numidas, paucos elephantos. Mutinis filium per medios hostes cum centum quinquaginta delectis equitibus perrupisse. Eundem mox, quum jam Mutines in medio elephantis collocatis, in cornua equitibus dispositis, manum cum hoste conseruisset, terrorem ab tergo præbuisse. Atque inde turbatos equestri velut procella hostes, ad peditum agmen non accessisse.* Cn. Manlius per Macedoniam in Thessaliam exercitum traduxit. Inde per Epirum Apolloniam quum pervenisset; nondum adeo hiberno contempto mari, ut trajicere auderet, Apolloniæ hibernavit.

Manlius in Macedoniam pervenit.

CAP. XLII. Exitu prope anni M. Valerius Consul ex Liguribus ad magistratus subrogandos Romam venit: nulla memorabili in provincia re gesta, ut ea probabilis moræ causa esset, quod solito serius ad comitia venisset. Comitia Consulibus rogandis fuerunt ante diem duodecimum Calendas Martias. Creati M. Æmilius Lepidus, C. Flaminius. Postero die Prætores facti, Ap. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba, Q. Terentius Culleo, L. Terentius Massaliota, Q. Fulvius Flaccus, M. Furius Crassipes. Comitiis perfectis, quas provincias prætoribus esse placeret, retulit ad Senatum Consul. Decreverunt duas Romæ juris dicendi causa, duas extra Italiam, Siciliam & Sardiniam: duas in Italia, Tarentum & Galliam. Et extemplo, priusquam inirent magistratum, sortiri jussi. Ser. Sulpicius urbanam, Q. Terentius peregrinam est sortitus. L. Terentius Siciliam, Q. Fulvius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Furius Galliam. Eo anno L. Minucius Myrtilus, & L. Manlius, *quod legatos Carthaginienses pulsasse dicebantur, jussu M. Claudii Prætoris urbis, per feciales traditi sunt legatis, & Carthaginem avecti.* In Liguribus magni belli, & gliscentis indies magis, fama erat. Itaque Consulibus novis, quo die de provinciis & de Republica retulerunt, Senatus utrique Ligures provinciam decrevit. Huic Senatusconsulto Lepidus Consul intercedebat, *indignum esse*, prædicans, *Consules ambo in valles Ligurum includi. M. Fulvium, & Cn. Manlium biennium jam, alterum in Europa, alterum in Asia, velut pro Philippo atque Antiocho substitutos regnare. Si exercitus in his terris esse placeat, Consules iis potius quam privatos præesse oportere. Vagari eos cum belli terrore per nationes, quibus bellum indictum non sit; pacem pretio venditantes. Si eas provincias exercitibus obtinere opus esset; sicut Man. Acilio, L. Scipioni Consulibus M. Fulvius & Cn. Manlius successissent Consules; ita Fulvio Manlioque C. Livium, & M. Valerium Consules, debuisse succedere. Nunc certe perfecto Ætolico bello, recepta ab Antiocho Asia, devictis Gallis, aut Consules ad exercitus consulares mitti, aut reportari legiones inde, reddique tandem Reipublicæ debere.* Senatus his auditis, in sententia perseveravit, *ut Consulibus ambobus Ligures provincia esset: Manlium Fulviumque decedere de provinciis, & exercitus inde deducere, ac redire Romam*, placuit.

M. Æmilius & C. Flaminius Coss. U. C. 565. Ol. 148. a. C. N. 188. Prætores.

Provinciarum constitutio.

Qui Carthaginienses legatos pulsarant, traditi & Carthaginem avecti.

Ligures provincia Consulibus decreta.

CAP. XLIII. Inimicitiæ inter M. Fulvium, & M. Æmilium Consulem erant: & super cetera Æmilius, *serius biennio se* Consulem factum *M. Fulvii opera* ducebat. Itaque ad invidiam ei faciendam, legatos Ambracienses, in Senatum, subornatos criminibus, introduxit. *Qui sibi, quum in pace essent, imperataque à prioribus Consulibus fecissent, & eadem præstare obedienter M. Fulvio parati essent, bellum illatum questi; agros primum depopulatos, terrorem direptionis & cædis urbi injectum, ut eo metu claudere cogerentur portas. Obsessos deinde, & oppugnatos se, & omnia exempla belli edita in se, cædibus, incendiis, ruinis, direptione urbis: conjuges, liberos in servitium abstractos: bona adempta: &, quod se ante omnia moveat, templa tota urbe spoliata ornamentis. Simulacra Deûm, Deos imo ipsos, (q) convulsos ex sedibus suis, ablatos esse: parietes postesque nudatos. Quos adorent, ad quos precentur & supplicent, Ambraciensibus non superesse. (r)* Hæc querentes, interrogando criminose ex composito Consul ad plura, velut non sua sponte dicenda, eliciebat. Motis Patribus, alter Consul C. Flaminius M. Fulvii causam excepit: qui *veterem & obsoletam viam ingressos Ambracienses* dixit. *Sic M. Marcellum à Syracusanis, sic Q. Fulvium à Campanis accusatos. Quin eadem opera T. Quintium à Philippo rege, Man. Acilium, & L. Scipionem ab Antiocho, Cn. Manlium à Gallis, ipsum Fulvium ab Ætolis & Cephalleniæ populis accusari paterentur. Ambraciam oppugnatam & captam, & signa inde ornamentaque ablata, & cetera facta, quæ captis urbibus soleant, negaturum aut me pro M. Fulvio, aut ipsum M. Fulvium censetis, Patres Conscripti: qui ob has res gestas triumphum à vobis postulaturus sit; Ambraciam captam, signaque, quæ ablata criminantur, & cetera spolia ejus urbis ante currum laturus, & fixurus in postibus suis? Nihil est, quod se ab Ætolis separent. Eadem Ambraciensium & Ætolorum causa est. Itaque collega meus, vel in alia causa inimicitias exerceat; vel si in hac utique mavult, retineat Ambracienses suos in adventum M. Fulvii. Ego nec de Ambraciensibus, nec de Ætolis decerni quicquam absente M. Fulvio patiar.*

Ambracienses de Fulvio in Senatu queruntur.

Fulvium collega C. Flaminius defendit.

CAP. XLIV. Quum Æmilius *callidam malitiam inimici, velut omnibus notam insimularet, &* tempus

(q) al. *Deos demum ipsos.* (r) al. *parietes postesque nudatos, quos adorent, ad quos precentur & supplicent, Ambraciensibus superesse.*

tempus eum morando extracturum diceret, ne Consule inimico Romam rediret; certamine Consulum biduum absumptum est. Nec præsente Flaminio decerni quicquam videbatur posse. Captata occasio est, quum æger forte Flaminius abesset. Et referente Æmilio Senatusconsultum factum est, *ut Ambraciensibus omnes suæ res redderentur: in libertate essent, ac legibus suis uterentur: portoria, quæ vellent, terra marique caperent, dum eorum immunes Romani ac socii Latini nominis essent. Signa, aliaque ornamenta, quæ quererentur ex ædibus sacris sublata esse; de iis quum M. Fulvius Romam revertisset, placere ad collegium pontificum referri, & quod ii censuissent, fieri.* Neque his contentus Consul fuit, sed postea per infrequentiam adjecit Senatusconsulto, *Ambraciam non videri vi captam esse.* Supplicatio inde, ex decemvirorum decreto, pro valetudine Populi fuit per triduum: quia gravis pestilentia urbem atque agros vastabat. Latinæ inde fuerunt. Quibus religionibus liberati Consules, & delectu perfecto (novis enim uterque maluit uti militibus) in provinciam profecti sunt: veteresque omnes dimiserunt. Post Consulum profectionem Cn. Manlius Proconsul Romam venit, cui quum ab Ser. Sulpicio prætore Senatus ad ædem Bellonæ datus esset, & ipse commemoratis rebus ab se gestis postulasset, *ut ob eas Diis immortalibus honos haberetur, sibique triumphanti urbem invehi liceret*; contradixerunt pars major decem legatorum, qui cum eo fuerant, & ante alios L. Furius Purpureo, & L. Æmilius Paullus.

Senatusconsultum in gratiam Ambraciensium.

Supplicatio.

Gravis pestilentia.

Manlius petit triumphum.

CAP. XLV. *Legatos sese Cn. Manlio datos pacis cum Antiocho faciendæ causa, fæderisque & legum, quæ cum L. Scipione inchoatæ fuissent, perficiendarum. Cn. Manlium summa ope tetendisse, ut eam pacem turbaret, & Antiochum, si sui potestatem fecisset, insidiis exciperet: sed illum cognita fraude Consulis, quum sæpe colloquiis petitis captatus esset, non congressum modo, sed conspectum etiam ejus vitasse. Cupientem transire Taurum, ægre omnium legatorum precibus, ne carminibus Sibyllæ prædictam superantibus terminos fatales cladem experiri vellet, retentum. Admovisse tamen exercitum, & prope ipsis jugis ad divortia aquarum castra posuisse. Quum nullam ibi causam belli inveniret, quiescentibus regiis, circumegisse exercitum ad Gallogræcos: cui nationi non ex Senatus auctoritate, non Populi jussu, bellum illatum. Quod quem umquam de sua sententia facere ausum? Antiochi, Philippi, Annibalis, & Pænorum recentissima bella esse. De omnibus his consultum Senatum, Populum jussisse. Sæpe legatos ante missos, res repetitas: postremo qui bellum indicerent missos. Quid eorum, Cn. Manli, factum est, ut istud publicum Populi Romani bellum, & non tuum privatum latrocinium dicamus? At eo ipso contentus fuisti. Recto itinere duxisti exercitum ad eos, quos tibi hostes desumpseras: an & per omnes anfractus viarum, quum ad bivia consisteres, ut quo flexisset agmen Attalus Eumenis frater, eo Consul mercenarius, cum exercitu Romano sequereris, Pisidiæ Lycaoniæque & Phrygiæ recessus omnes atque angulos peragrasti, stipem à tyrannis castellanisque deviis colligens? quid enim tibi cum Oenoandis? quid cum aliis æque innoxiis populis? Bellum autem ipsum, cujus nomine triumphum petis, quomodo gessisti? loco æquo, tempore tuo pugnasti? Tu vero recte, ut Diis immortalibus honos habeatur, postulas: primum, quod pro temeritate imperatoris, nullo jure gentium bellum inferentis, pœnas luere exercitum noluerunt: deinde, quod belluas, non hostes nobis objecerunt.*

Legati contradicunt, & in Manlium invehuntur.

Quod injussu Pop. Rom. bellum gesserit.

CAP. XLVI. *Nolito nomen tantum existimare mistum esse Gallogræcorum. Multo ante & corpora & animi misti ac vitiati sunt. An si illi Galli essent, cum quibus millies vario eventu in Italia pugnatum est, quantum in imperatore nostro fuit, nuntius illinc redisset? bis cum iis pugnatum est, bis loco iniquo subiit, in valle inferiore pedibus pene hostium aciem subjecit; ut si non tela ex superiore loco mitterent, sed corpora sua nuda injicerent, obruere nos potuerint. Quid igitur incidit? magna fortuna Populi Romani est, magnum & terribile nomen. Recenti ruina Annibalis, Philippi, Antiochi, prope attoniti erant, tantæ corporum moles. Fundis sagittisque in fugam consternati sunt: gladius in acie cruentatus non est Gallico bello: velut avium examina,* (s) *ad crepitum primum missilium avolavere. At, hercule, nos iidem (admonente fortuna, quid, si hostem habuissemus, casurum fuisset) quum redeuntes in latrunculos Thracas incidissemus, cæsi, fugati, exuti impedimentis sumus. Q. Minucius Thermus, in quo haud paullo plus damni factum est, quam si Cn. Manlius, cujus temeritate ea clades inciderat, perisset, cum multis viris fortibus cecidit: Exercitus spolia regis Antiochi referens, trifariam dissipatus: alibi primum, alibi postremum agmen, alibi impedimenta. Inter vepres in latebris ferarum noctem unam delituit. Pro his triumphus petitur? Si nihil in Thracia cladis ignominiæque foret acceptum, de quibus hostibus triumphum peteres? de iis, ut opinor, quos tibi hostes Senatus, aut Populus Romanus dedisset. Sic huic L. Scipioni, sic illi Manio Acilio de rege Antiocho, sic paullo ante T. Quintio de rege Philippo, sic P. Africano de Annibale, & Pœnis, & Syphace, triumphus datus. Et minima illa, quum jam Senatus censuisset bellum, quæsita tamen sunt, quibus nuntiandum esset; ipsis utique regibus nuntiaretur, an satis esset ad præsidium aliquod nuntiari? Vultis ergo hæc omnia pollui & confundi? tolli fecialia jura? nullos esse feciales? fiat (pace Deûm dixerim) jactura religionis: oblivio Deorum capiat pectora vestra. Num Senatum quoque de bello consuli non placet? non ad Populum ferri, velint, jubeantne cum Gallis bellum geri? Modo certe Consules Græciam atque Asiam volebant. Tamen perseverantibus vobis Ligures provinciam decernere, dicto audientes fuerunt. Merito ergo à vobis prospero bello gesto, triumphum petent, quibus auctoribus gesserunt.*

CAP. XLVII. Talis oratio Furii & Æmilii fuit. Manlium in hunc maxime modum respondisse accepimus. *Tribuni plebis antea solebant triumphum postulantibus adversari, Patres Conscripti. Quibus ego gratiam habeo, quod seu mihi, seu magnitudini rerum gestarum hoc dederunt, ut non solum silentio comprobarent honorem meum, sed referre etiam, si opus esset, viderentur parati esse. Ex decem legatis, si Diis placet,* quod

Manlius se defendit.

(s) al. *velut apium examina.*

quod concilium dispensandæ cohonestandæque victoriæ imperatoribus majores dederunt nostri, adversarios habeo. L. Furius, L. Æmilius currum triumphalem me conscendere prohibent, coronam insignem capiti detrahunt. Quos ego, si tribuni me triumphare prohiberent, testes citaturus fui rerum à me gestarum. Nullius equidem invideo honori, Patres Conscripti. Vos tribunos plebei nuper, viros fortes ac strenuos, impedientes Q. Fabii Labeonis triumphum, auctoritate vestra deterruistis. Triumphavit, quem non bellum injustum gessisse, sed hostem omnino non vidisse, inimici jactabant. Ego, qui cum centum millibus ferocissimorum hostium signis collatis toties pugnavi, qui plus quadraginta millia hominum cepi, aut occidi, qui bina castra eorum expugnavi, qui citra juga Tauri omnia pacatiora, quam terra Italia est, reliqui: non triumpho modo fraudor, sed causam apud vos, Patres Conscripti, accusantibus me his ipsis legatis (t) dico. Duplex eorum, ut animadvertistis, Patres Conscripti, accusatio fuit: nam nec gerendum mihi fuisse bellum cum Gallis, & gestum temere atque imprudenter, dixerunt. Non erant Galli hostes, sed tu eos pacatos imperata facientes violasti. Rationes belli suscepti. *Non sum postulaturus à vobis, Patres Conscripti, ut quæ communiter de immanitate gentis Gallorum, de infestissimo odio in nomen Romanorum scitis; ea de illis quoque, qui has terras incolunt, existimetis. Gallos, remota universæ gentis infamia atque invidia, per seipsos æstimate. Utinam rex Eumenes, utinam Asiæ civitates omnes adessent, & illos potius querentes, quam me accusantem audiretis! Mittite agedum legatos circa omnes Asiæ urbes, & quærite, utrum à graviori servitute, Antiocho ultra Tauri juga emoto, an Gallis subactis, liberati sint? quoties agri eorum vastati sint, quoties prædæ abactæ, referant: quum vix redimendi captivos copia esset, & mactatas humanas hostias, immolatosque liberos suos audirent. Stipendium scitote pependisse socios vestros Gallis: & nunc, liberatos per vos regio imperio, fuisse pensuros, si à me foret cessatum.*

CAP. XLVIII. *Quo longius Antiochus emotus esset, hoc impotentius in Asia Galli dominarentur: & quicquid est terrarum citra Tauri juga, Gallorum imperio, non vestro adjecissetis. Atenim sunt quidem ista vera. Etiam Delphos (t) quondam commune humani generis oraculum, umbilicum orbis terrarum, Galli spoliaverunt: nec ideo Populus Romanus his bellum indixit aut intulit. Equidem aliquid interesse rebar inter id tempus, quo nondum in jure ac ditione vestra Græcia atque Asia erat, ad curandum animadvertendumque quid in his terris fieret: & hoc, quo finem imperii Romani Taurum montem statuistis, quo libertatem immunitatemve civitatibus datis, quo aliis fines adjicitis, alios agro mulctatis, aliis vectigal imponitis: regna augetis, minuitis, donatis, adimitis: curæ vestræ censetis esse, ut pacem terra marique habeant. An nisi præsidia deduxisset Antiochus, quæ quieta in suis arcibus erant, non putaretis liberatam Asiam? si Gallorum exercitus effusi vagarentur, rata dona vestra, quæ dedistis regi Eumeni, rata libertas civitatibus esset? Sed quid ego hæc ita argumentor; tamquam non acceperim, sed fecerim hostes Gallos? Te, L. Scipio, appello, cujus ego mihi, succedens in vicem imperii tui, virtutem felicitatemque pariter non frustra ab Diis immortalibus precatus sum; Te, P. Scipio, qui legati jus, collegæ majestatem, & apud fratrem Consulem, & apud exercitum habuisti; sciatisne in exercitu Antiochi Gallorum legiones fuisse? videritis in acie eos, in cornu utroque (id enim roboris esse videbatur) locatos? pugnaveritis, ut cum hostibus justis? cecideritis? spolia eorum retuleritis? Atqui cum Antiocho, non cum Gallis bellum his Senatus decreverat, & Populus jusserat. Sed simul, ut opinor, cum his decreverant jusserantque, qui intra ejus præsidia fuissent: ex quibus, præter Antiochum, cum quo pacem pepigerat Scipio, & cum quo nominatim fœdus ut fieret, mandaveratis, omnes hostes erant, qui pro Antiocho arma adversus nos tulerunt. In qua causa quum Galli ante omnes fuissent, & reguli quidam & tyranni; ego tamen & cum aliis pro dignitate imperii vestri coactis luere peccata sua, pacem pepigi; & Gallorum animos, si possent mitigari à feritate insita, tentavi: & posteaquam indomitos atque implacabiles cernebam, tum demum vi atque armis coërcendos ratus sum.* Ratio belli gesti. *Nunc quoniam suscepti belli purgatum est crimen; gesti reddenda est ratio. In quo confiderem equidem causæ meæ, etiam si non apud Romanum, sed apud Carthaginiensem senatum agerem; ubi in crucem tolli imperatores dicuntur, si prospero eventu, pravo consilio rem gesserunt. Sed ego in ea civitate, quæ ideo omnibus rebus incipiendis gerendisque Deos adhibet, quia nullius calumniæ subjicit ea, quæ Dii comprobaverunt, & in solennibus verbis habet, quum supplicationem aut triumphum decernit;* quod bene ac feliciter Rempublicam administrarit; *si nollem, si grave, ac superbum existimarem virtute gloriari; pro felicitate mea exercitusque mei, quod tantam nationem sine ulla militum jactura devicimus, postularem, ut Diis immortalibus honos haberetur, & ipse triumphans in Capitolium ascenderem, unde votis rite nuncupatis, profectus sum; negaretis hoc mihi cum Diis immortalibus? Iniquo enim loco dimicavi.*

CAP. XLIX. *Dic igitur, quo æquiore potuerint dimicare? quum montem hostes cepissent; loco munito se tenerent? nempe eundum ad hostes erat, si vincere vellem. Quid? si urbem eo loco haberent, & mœnibus se tenerent? nempe oppugnandi erant. Quid? ad Thermopylas æquone loco Man. Acilius cum rege Antiocho pugnavit? quid? Philippum non eodem modo super Aoum amnem juga tenentem montium T. Quintius dejecit? Equidem adhuc qualem aut sibi fingant, aut vobis videri velint hostem fuisse, non invenio. Si degenerem & emollitum amœnitate Asiæ, quid periculi vel iniquo loco subeuntibus fuit; si timendum & feritate animorum, & robore corporum, huicne tantæ victoriæ triumphum negatis? Cæca invidia est, Patres Conscripti, nec quicquam aliud scit, quam detrectare virtutes, corrumpere honores ac præmia earum. Mihi, quæso, ita ignoscatis, Patres Conscripti, si longiorem orationem non cupiditas gloriandi de me, sed necessaria*

(t) al. *accusantibus meis ipse legatis &c.* (u) al. *Atenim sunt hæc ita: verum etiam Delphos, &c.*

ria criminum defensio fecit. An etiam per Thraciam saltus patentes, qui angusti erant, & plana ex arduis, & culta ex silvestribus facere potui, & præstare, necubi notis sibi latebris delitescerent latrones Thraces, ne quid sarcinarum raperetur, ne quod jumentum ex tanto agmine abstraheretur, ne quis vulneraretur, ne ex vulnere vir fortis ac strenuus Q. Minucius moreretur? In hoc casu, quo infeliciter incidit ut talem civem amitteremus, hærent. Quod saltu iniquo, loco alieno, quum adortus hostis nos esset, duæ simul acies primi & novissimi agminis hærentem ad impedimenta nostra exercitum barbarorum circumvenerunt, quod multa millia ipso die, plura multo post dies paucos ceciderunt & ceperunt; hoc si ipsi tacuerint, vos scituros, quum testis orationis meæ totus exercitus sit, non credunt. Si gladium in Asia non strinxissem, si hostem non vidissem; tamen triumphum in Thracia duobus præliis merueram. Sed jam dictum satis est. Quin, pro eo, quod pluribus verbis vos, quam volui, fatigavi, veniam à vobis petitam impetratamque velim, Patres Conscripti.

CAP. L. Plus crimina eo die, quam defensio valuissent, ni altercationem in serum perduxissent. Dimittitur Senatus in ea opinione, ut negaturus triumphum fuisse videretur. Postero die & cognati amicique Cn. Manlii summis opibus annixi sunt, & auctoritas seniorum valuit, negantium, *exemplum proditum memoriæ esse, ut imperator, qui perduellibus devictis, confecta provincia, exercitum reportasset, sine curru & laurea privatus, inhonoratusque, urbem iniret.* Hic pudor malignitatem vicit, (*) triumphumque frequentes decreverunt. Oppressit deinde mentionem memoriamque omnem contentionis hujus, majus & cum majore & clariore viro certamen ortum. P. Scipioni Africano (ut Valerius Antias auctor est) duo Q. Petillii diem dixerunt. Id, prout cujusque ingenium erat, interpretabantur. Alii non tribunos plebis, sed universam civitatem, quæ id pati posset, incusabant. *Duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes inventas, Romam ingratiorem: si quidem victa Carthago victum Annibalem in exilium expulisset; Roma victrix victorem Africanum expellat.* Alii, *neminem unum civem tantum eminere debere, ut legibus interrogari non possit: nihil tam æquandæ libertatis esse, quam potentissimum quemque posse dicere causam. Quid autem tuto cuiquam, nedum summam Rempublicam permitti, si ratio non sit reddenda? qui jus æquum pati non possit, in eum vim haud injustam esse.* Hæc agitata sermonibus, donec dies dicendæ causæ venit. Nec alius antea quisquam, nec ille ipse Scipio Consul censorve majore omnis generis hominum frequentia, quam reus illo die in forum est deductus. Jussus dicere causam, sine ulla criminum mentione, orationem magnificam de rebus ab se gestis est exorsus, *ut satis constaret, neminem unquam, neque melius, neque verius laudatum esse.* Dicebantur enim ab eodem animo ingenioque, à quo gesta erant. Et aurium fastidium aberat; quia pro periculo, non in gloriam referebantur.

Triumphus Manlio decernitur.

P. Scipioni Africano à tribunis plebis dies dicitur.

Se defendit.

CAP. LI. Tribuni plebis vetera luxuriæ crimina Syracusanorum hibernorum, & Locris Pleminianum tumultum, quum ad fidem præsentium criminum retulissent; suspicionibus magis, quam argumentis pecuniæ captæ reum accusarunt. *Filium captum sine pretio redditum, omnibusque aliis rebus Scipionem, tamquam in ejus unius manu pax Romana bellumque esset, ab Antiocho cultum. Dictatorem eum Consuli, non legatum in provincia fuisse: nec ad aliam rem eo profectum, quam ut id quod Hispaniæ, Galliæ, Siciliæ, Africæ jam pridem persuasum esset, hoc Græciæ Asiæque & omnibus ad orientem versus regibus gentibusque appareret; unum hominem caput columenque imperii Romani esse: sub umbra Scipionis civitatem dominam orbis terrarum latere: nutus ejus pro decretis Patrum, pro Populi jussis esse.* Infamia intactum, invidia qua possunt, urgent. Orationibus in noctem perductis, producta dies est. Ubi ea venit, tribuni in rostris prima luce consederunt. Citatus reus, magno agmine amicorum clientiumque per mediam concionem ad rostra subiit. Silentioque facto, *Hoc*, inquit, *die, Tribuni plebis, vosque Quirites, cum Annibale & Carthaginiensibus signis collatis, in Africa bene ac feliciter pugnavi. Itaque quum hodie litibus & jurgiis supersederi æquum sit, ego hinc extemplo in Capitolium ad Jovem Optimum Maximum, Junonemque & Minervam, ceterosque Deos, qui Capitolio atque arci præsident, salutandos ibo: hisque gratias agam, quod mihi & hoc ipso die, & sæpe alias egregie Reipublicæ gerendæ mentem facultatemque dederunt! vestrum quoque quibus commodum est, ite mecum, Quirites, & orate Deos, ut mei similes principes habeatis. Ita, si ab annis septendecim ad senectutem semper vos ætatem meam honoribus vestris anteistis, ego vestros honores rebus gerendis præcessi.* Ab rostris in Capitolium ascendit: simul se universa concio avertit, & secuta Scipionem est. Adeo, ut postremo scribæ viatoresque tribunos relinquerent, nec cum iis præter servilem comitatum, & præconem, qui reum ex rostris citabat, quisquam esset. Scipio non in Capitolio modo, sed per totam urbem omnia templa Deûm cum Populo Romano circumiit. Celebratior is prope dies favore hominum, & æstimatione veræ magnitudinis ejus fuit, quam quo triumphans de Syphace rege & Carthaginiensibus urbem est invectus.

Tribuni eum accusant.

Scipio respondet.

Populum Romanum in Capitolium ducit.

CAP. LII. Hic speciosus ultimus dies P. Scipioni illuxit. Post quem, quum invidiam & certamina cum tribunis prospiceret, die longiore prodicta, in Literninum concessit; certo consilio, ne ad causam dicendam adesset. Major animus & natura erat, ac majori fortunæ assuetus, quam ut reus esse sciret, & summittere se in humilitatem causam dicentium. Ubi dies venit, citarique absens est ceptus, L. Scipio *morbum causam esse (x) cur abesset*, excusabat. Quam excusationem quum tribuni, qui diem dixerant,

Scipio in Literninum concessit.

Accusatus non adest.

(x) al. *morbum causæ esse.*

(*) Triumphumque frequentes decreverunt) Hujus triumphi (de quo quidam dubitant) memoriam, expressam videmus in nummo Tab. LIX. num. 2. in quo videtur Triumphi Dei caput laureatum, & Victoria volans, Proconsuli in quadriga triumphanti coronam imponens. Vid. GOLTZIUS in Fastis. pag. 123.

dixerant, non acciperent, *& ab eadem superbia non venire ad causam dicendam arguerent, qua judicium & tribunos plebis, & concionem reliquisset; & quibus jus de se dicendæ sententiæ, & libertatem ademisset, his comitatus, velut captos trahens, triumphum de Populo Romano egisset, secessionemque eo die in Capitolium à Tribunis plebis fecisset: Habetis ergo temeritatis mercedem. Quo duce & auctore nos reliquistis, ab eo ipsi relicti estis. Et tantum animorum indies nobis decrescit, ut ad quem ante annis septendecim, exercitum & classem habentem tribunos plebis ædilemque in Siciliam mittere ausi sumus, qui prehenderent eum, & Romam reducerent; ad eum privatum ex villa sua extrahendum, ad causam dicendam, mittere non audeamus?* Tribuni plebis appellati ab L. Scipione ita decreverunt: *si morbi causa excusaretur, sibi placere accipi eam causam, diemque à collegis prodici.* Tribunus plebis eo tempore Tib. Sempronius Gracchus erat, cui inimicitiæ cum P. Scipione intercedebant. Is, quum vetuisset nomen suum decreto collegarum adscribi, tristioremque omnes sententiam expectarent, ita decrevit: *quum L. Scipio excuset morbum esse causam fratri, satis id sibi videri: se P. Scipionem, priusquam Romam redisset, accusari non passurum. Tum quoque, si se appellet, auxilio ei futurum, ne causam dicat. Ad id fastigium rebus gestis, honoribus Populi Romani, P. Scipionem Deorum hominumque consensu pervenisse, ut sub rostris reum stare & præbere aures adolescentium conviciis, Populo Romano magis deforme, quam ipsi sit.*

Gracchi decretum in gratiam Scipionis.

CAP. LIII. Adjecit decreto indignationem: *Sub pedibus vestris stabit, tribuni, domitor ille Africæ Scipio? ideo quatuor nobilissimos duces Pœnorum in Hispania, quatuor exercitus fudit, fugavitque: ideo Syphacem cepit, Annibalem devicit, Carthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum (recepit enim fratrem consortem hujus gloriæ L. Scipio) ultra Tauri juga emovit, ut duobus Petilliis succumberet, vos de P. Africano palmam peteretis? nullisve meritis suis, nullis vestris honoribus umquam in arcem tutam, & velut sanctam clari viri pervenient: ubi si non venerabilis, inviolata saltem senectus eorum consīdat?* Movit & decretum, & adjecta oratio non ceteros modo, sed ipsos etiam accusatores: &, *deliberaturos se quid sui juris & officii esset,* dixerunt. Senatus deinde, concilio plebis dimisso, haberi est ceptus. Ibi gratiæ ingentes ab universo ordine, præcipue à consularibus senioribusque Tib. Graccho actæ sunt; *quod Rempublicam privatis simultatibus potiorem habuisset.* Et Petillii vexati sunt probris, quod splendere aliena invidia voluissent; & spolia ex Africani triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit. Vitam Literni egit, sine desiderio urbis. *Morientem rure, eo ipso loco sepeliri se jussisse ferunt, monumentumque ibi ædificari, ne funus sibi in ingrata patria fieret.* Vir memorabilis, bellicis tamen magis, quam pacis artibus. Memorabilior prima pars vitæ, quam postrema fuit: quia in juventa bella assidue gesta; cum senecta res quoque defloruere; nec præbita est materia ingenio. Quid ad primum consulatum secundus, etiam si censuram adjicias? quid Asiatica legatio; & valetudine adversa inutilis, & filii casu deformata, & post reditum necessitate aut subeundi judicii, aut simul cum patria deserendi? Punici tamen belli perpetrati; quo nullum neque majus neque periculosius Romani gessere; unus præcipue pugnam gloriam tulit.

Quem defendit laudando.

Scipio Africanus moritur.

Ejus laudes.

CAP. LIV. Morte Africani crevere inimicorum animi. Quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui vivo quoque eo allatrare ejus magnitudinem solitus erat. Hoc auctore existimantur Petillii, & vivo Africano rem ingressi, & mortuo rogationem promulgasse. Fuit autem rogatio talis: *Velitis, jubeatis, quæratur, quæ pecunia capta, ablata, coacta ab rege Antiocho est, quique sub ejus imperio fuerunt: quod ejus in publicum relatum non est, uti de ea re Ser. Sulpicius Prætor urbanus ad Senatum referat? quem eam rem velit Senatus quærere de iis, qui prætores nunc sunt?* Huic rogationi primo Q. & L. Mummii intercedebant: *Senatum quærere de pecunia non relata in publicum, ita ut antea semper factum esset, æquum censebant.* Petillii, *nobilitatem & regnum in Senatu Scipionum accusabant.* L. Furius Purpureo consularis, qui in decem legatis in Asia fuerat, *latius rogandum* censebat. *Non quæ ab Antiocho modo pecuniæ captæ forent, sed quæ ab aliis regibus gentibusque; Cn. Manlium inimicum incessens.* Et L. Scipio, quem magis pro se, quam adversus legem dicturum apparebat, dissuasor processit. Is *post mortem P. Africani fratris, viri omnium fortissimi clarissimique, eam exortam rogationem est conquestus. Parum enim fuisse, non laudari pro rostris P. Africanum post mortem, nisi etiam accusaretur. Et, Carthaginienses exilio Annibalis contentos esse: Populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exsatiari: nisi & ipsius fama sepulti laceretur, & frater insuper, accessio invidiæ, mactetur.* M. Cato suasit rogationem, (exstat oratio ejus de pecunia regis Antiochi) & Mummios tribunos auctoritate deterruit, ne adversarentur rogationi. Remittentibus ergo his intercessionem, omnes tribus uti rogasset, jusserunt.

M. Porcius Cato inimicus Scipionis Africani.

Rogatio contra Scipionem.

Cui L. Scipio adversatur.

Contra quem obtinet Cato.

CAP. LV. Ser. Sulpicio deinde referente, *quem rogatione Petillia quærere vellent;* Q. Terentium Culleonem Patres jusserunt. Ad hunc prætorem, adeo amicum Corneliæ familiæ, ut Romæ mortuum elatumque P. Scipionem (est enim ea quoque fama) tradunt, pileatum, sicut in triumpho ierat, in funere quoque ante lectum isse, memoriæ prodiderint, & ad portam Capenam mulsum prosecutis funus dedisse, quod ab eo inter alios captivos, in Africa ex hostibus receptus esset; aut adeo inimicum eundem, ut propter insignem simultatem ab ea factione, quæ adversa Scipionibus erat, delectus sit potissimum ad quæstionem exercendam: ceterum ad hunc nimis æquum aut iniquum prætorem, reus extemplo factus L. Scipio: simul & delata & recepta nomina legatorum ejus, A. & L. Hostiliorum Catonum, & C. Furii Aculeonis quæstoris. Et ut omnia contacta societate peculatus viderentur, scribæ quoque duo & accensus. L. Hostilius, & scribæ, & accensus, priusquam de Scipione judicium fieret, absoluti sunt: Scipio & A. Hostilius legatus, & C. Furius damnati: *quo commodior pax Antio-* *cho*

L. Scipio peculatus accusatur & damnatur.

Ut & A. Hostilius & C. Furius.

cho daretur, Scipionem sex millia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quam in ærarium retulerit: A. Hostilium octoginta pondo auri, argenti quadringenta tria. Furium quæstorem auri centum triginta, argenti ducenta pondo. Has ego summas auri & argenti relatas apud Antiatem inveni. In L. Scipione malim equidem librarii mendum, quam mendacium scriptoris esse, in summa auri atque argenti. Similius enim veri est, argenti quam auri majus pondus fuisse: & potius quadragies quam ducenties quadragies litem æstimatam: eo magis, *quod tantæ summæ rationem etiam ab ipso P. Scipione requisitam esse in Senatu tradunt: librumque rationis ejus quum Lucium fratrem afferre jussisset, inspectante Senatu suis ipsum manibus concerpsisse: indignantem, quod, quum bis millies in ærarium intulisset, quadragies ratio ab se posceretur.* Ab eadem fiducia animi, quum quæstores pecuniam ex ærario contra legem promere non auderent; *poposcisse claves, & se aperturum ærarium* dixisse, *qui, ut clauderetur, effecisset.*

Livii judicium.

CAP. LVI. Multa alia in Scipionis exitu maxime vitæ, dieque dicta, morte, funere, sepulchro, in diversum trahunt: ut cui famæ, quibus scriptis assentiar, non habeam. Non de accusatore convenit; alii M. Nævium, alii Petillios diem dixisse scribunt: non de tempore, quo dicta dies sit, non de anno, quo mortuus sit: non ubi mortuus, aut elatus sit. Alii Romæ, alii Literni & mortuum & sepultum: utrobique monumenta ostenduntur, & statuæ. Nam & Literni monumentum, monumentoque statua superimposita fuit; quam tempestate disjectam nuper vidimus ipsi. Et Romæ extra portam Capenam in Scipionum monumento tres statuæ sunt: quarum duæ P. & L. Scipionum dicuntur esse: tertia poëtæ Q. Ennii. Nec inter scriptores rerum discrepat solum, sed orationes quoque, si modo ipsorum sunt, quæ feruntur, P. Scipionis & Tib. Gracchi, abhorrent inter se. Index orationis P. Scipionis, nomen M. Nævii Tribuni plebis habet: ipsa oratio sine nomine est accusatoris. *Nebulonem* modo, modo *nugatorem* appellat. Ne Gracchi quidem oratio aut Petilliorum, accusatorum Africani, aut diei dictæ Africano ullam mentionem habet. Alia tota serenda fabula est Gracchi orationi conveniens: & illi auctores sequendi sunt, qui, quum L. Scipio & accusatus, & damnatus sit pecuniæ captæ ab rege, legatum in Etruria fuisse Africanum tradunt. *Quo post famam de fratris casu allatam, relicta legatione cucurrisse eum Romam; & quum à porta recta ad forum se contulisset, quod in vincula duci fratrem dictum erat; repulisse à corpore ejus viatorem: & tribunis retinentibus magis pie quam civiliter vim fecisse.* Hæc enim ipse Gracchus queritur, *dissolutam esse à privato tribunitiam potestatem.* Et ad postremum, quum auxilium L. Scipioni polliceretur, adjicit, *tolerabilioris exempli esse, à Tribuno plebis potius, quam à privato, victam videri & tribunitiam potestatem, & Rempublicam esse.* Sed ita hanc unam impotentem ejus injuriam invidia onerat, ut increpando quod degenerarit tantum à se ipse, cumulatas ei veteres laudes moderationis & temperantiæ pro reprehensione præsenti reddat. *Castigatum enim quondam ab eo Populum,* ait, *quod eum perpetuum Consulem & Dictatorem vellet facere. Probibuisse statuas sibi in comitio, in rostris, in curia, in Capitolio, in cella Jovis poni. Probibuisse ne decerneretur, ut imago sua triumphali ornatu è templo Jovis Optimi Maximi exiret.*

Obscura historia de Scipionis Africani vita ac morte.

Monumenta Scipionis Africani.

Orationes ejus.

CAP. LVII. Hæc vel in laudatione posita ingentem magnitudinem animi moderandis ad civilem habitum honoribus significarent: quæ exprobrando inimicus fatetur. Huic Gracchio minorem ex duabus filiis (nam major P. Cornelio Nasicæ haud dubie à patre collocata erat) nuptam fuisse convenit. Illud parum constat, utrum post mortem patris & desponsa sit, & nupserit: an veræ illæ opiniones sint, Gracchum, quum L. Scipio in vincula duceretur, nec quisquam collegarum auxilio esset, jurasse, *sibi inimicitias cum Scipionibus, quæ fuissent, manere, nec se gratiæ querendæ causa quicquam facere, sed in quem carcerem reges & imperatores hostium ducentem vidisset P. Africanum, in eum se fratrem ejus duci, non passurum.* Senatum, eo die forte cœnantem in Capitolio, consurrexisse, & petisse, *ut inter epulas Gracchio filiam Africanus desponderet.* Quibus ita inter publicum solenne sponsalibus rite factis, quum se domum recepisset, Scipionem Æmiliæ uxori dixisse, *filiam se minorem despondisse.* Quum illa muliebriter indignabunda, nihil de communi filia secum consultatum, adjecisset, *non, si Tib. Gracchio daret, expertem consilii debuisse matrem esse;* lætum Scipionem tam concordi judicio, *ipsi desponsam* respondisse. Hæc de tanto viro, quamquam & opinionibus & monumentis literarum variarent, proponenda erant.

Graccho nupta Cornelia.

CAP. LVIII. Judiciis à Q. Terentio Prætore perfectis, Hostilius & Furius damnati, prædes eodem die quæstoribus urbanis dederunt. Scipio quum contenderet, *omnem quam accepisset pecuniam, in ærario esse, nec se quicquam publici habere,* in vincula duci est ceptus. P. Scipio Nasica tribunos appellavit: orationemque habuit plenam veris decoribus; non communiter modo Corneliæ gentis, sed proprie familiæ suæ. *Parentes suos & P. Africani ac L. Scipionis, qui in carcerem duceretur, fuisse Cn. & P. Scipiones, clarissimos viros. Eos, quum per aliquot annos in terra Hispania adversus multos Pœnorum Hispanorumque & duces, & exercitus nominis Romani famam auxissent, non bello solum, sed quod Romanæ temperantiæ fideique specimen illis gentibus dedissent ad extremum ambo pro Populo Romano morte occubuisse. Quum illorum tueri gloriam posteris satis esset, P. Africanum tantum paternas superavisse laudes, ut fidem fecerit, non sanguine humano, sed stirpe divina satum se esse. L. Scipionem, de quo agatur (ut quæ in Hispania, quæ in Africa, quum legatus fratris esset, gessisset, prætereantur) Consulem, & ab Senatu dignum visum, cui extra sortem Asia provincia, & bellum cum Antiocho rege decerneretur: & à fratre, cui post duos consulatus censuramque & triumphum legatus in Asiam iret. Ibi ne magnitudo & splendor legati laudibus Consulis, officeret, forte ita incidisse, ut quo die ad Magnesiam signis collatis L. Scipio Antiochum devicisset,*

L. Scipio in vincula duci jubetur.

P. Scipionis Nasicæ oratio pro Africano & Asiatico.

vicisset, æger P. Scipio Elææ dierum aliquot via abesset. Non fuisse minorem eum exercitum, quam Annibalis, cum quo in Africa esset pugnatum. Annibalem eumdem fuisse inter multos alios regios duces, qui imperator Punici belli fuerit: & bellum quidem ita gestum esse, ut ne fortunam quidem quisquam criminari possit. In pace crimen quæri. Eam dici venisse. Hic decem legatos simul argui, quorum ex consilio data pax esset. Quin exstitisse ex decem legatis, qui Cn. Manlium accusarent: tamen non modo ad criminis fidem, sed ne ad moram quidem triumphi etiam accusationem valuisse.

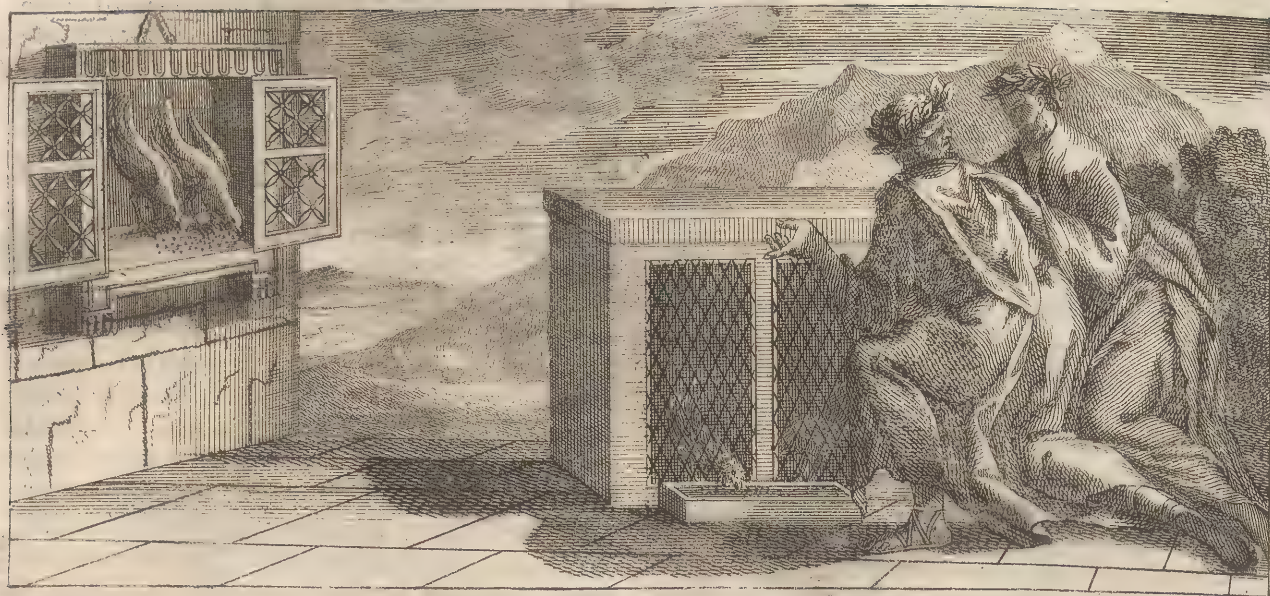
CAP. LIX. *At, Hercule, in Scipione ipsas leges pacis, ut nimium accommodatas Antiocho, suspectas esse. Integrum enim ei regnum relictum, omnia possidere eum victum, quæ ante bellum ejus fuerint! Auri & argenti quum vim magnam habuisset, nihil in publicum relatum, omne in privatum versum. An non præter omnium oculos tantum auri argentique in triumpho L. Scipionis, quantum non decem aliis triumphis, si omne in unum conferatur, sit latum? Nam quid de finibus regni dicam? Asiam omnem, & proxima Europæ tenuisse Antiochum? ea quanta regio orbis terrarum sit, à Tauro monte in Ægæum usque prominens mare, quot non urbes modo, sed gentes amplectatur, omnes scire. Hanc regionem dierum plus triginta in longitudinem, decem inter duo maria in latitudinem patentem, usque ad Tauri montis juga Antiocho ademptam; expulso in ultimum orbis terrarum. Quid, si gratuita pax esset, plus adimi ei potuisse? Philippo victo, Macedoniam; Nabidi Lacedæmonem relictam. Nec Quintio crimen quæsitum: non enim habuisse eum Africanum fratrem. Cujus quum gloria prodesse L. Scipioni debuisset, invidiam nocuisse. Tantum auri argentique judicatum esse, in domum L. Scipionis illatum, quantum venditis omnibus bonis, redigi non posset. Id ubi ergo esse regium aurum? ubi tot hæreditates acceptas? in domo, quam sumptus non exhauserint, exstare debuisse novæ fortunæ cumulum. Atenim quod ex bonis redigi non possit, ex corpore & tergo per vexationem & contumelias L. Scipionis petituros inimicos: ut in carcerem inter fures nocturnos & latrones vir clarissimus includatur, & in robore & tenebris exspiret: deinde nudus ante carcerem projiciatur. Non id Corneliæ magis familiæ, quam urbi Romanæ fore erubescendum.*

CAP. LX. Adversus ea Terentius Prætor rogationem Petilliam, & senatusconsultum, & judicium de L. Scipione factum recitavit: *se, ni referatur pecunia in publicum, quæ judicata sit, nihil habere quod faciat, nisi ut præhendi damnatum*, & in vincula duci jubeat. Tribuni quum in consilium secessissent, paullo post C. Fannius ex sua collegarumque aliorum, præter Gracchum, sententia pronuntiavit; *Prætori non intercedere tribunos, quo minus sua potestate utatur.* Tib. Gracchus ita decrevit: *Quo minus ex bonis L. Scipionis quod judicatum sit, redigatur, se non intercedere prætori. L. Scipionem (qui regem opulentissimum orbis terrarum devicerit, imperium Populi Romani propagaverit in ultimos terrarum fines; regem Eumenem, Rhodios, alias tot urbes Asiæ devinxerit Populi Romani beneficiis, plurimos duces hostium in triumpho ductos carcere incluserit;) non passurum inter hostes Populi Romani L. Scipionem in carcere & in vinculis esse, mittique eum se jubere.* Tanto assensu auditum est decretum, adeo dimissum L. Scipionem læti homines viderunt, ut vix in eadem civitate videretur factum judicium. In bona deinde L. Scipionis possessum publice quæstores prætor misit. Neque in iis non modo vestigium ullum comparuit pecuniæ regiæ, sed nequaquam tantum redactum est, quantæ summæ damnatus fuerat. Collata pecunia à cognatis amicisque & clientibus est L. Scipioni; ut si acciperet eam, locupletior aliquanto esset, quam ante calamitatem fuerat. Nihil accepit. Quæ necessaria ad cultum erant, redempta ei à proximis cognatis sunt. Verteratque Scipionum invidia in prætorem, & consilium ejus, & accusatores.

L. Scipio Tib. Graccho decreto dimittitur.

EPI-

EPITOME LIB. XXXIX.

ÆMilius Consul Liguribus subactis, viam à Placentia usque Ariminum perductam, Flaminiæ junxit. Initia luxuriæ introducta ab exercitu Asiatico referuntur. Ligures, quicumque citra Apenninum erant, subacti sunt. Bacchanalia, sacrum Græcum, & quidem nocturnum, scelerum omnium seminarium, quum ad ingentis turbæ conjurationem pervenisset; à Consule investigatum, & multorum pœna sublatum est. A Censoribus L. Valerio Flacco, & M. Porcio Catone, viro & belli & pacis artibus maximo, (a) (b) *motus est Senatu L. Quintius Flamininus, T. Quintii frater, eo quod quum Galliam provinciam Consul obtinuerat, rogatus à Philippo Pœno, quem amabat, scorto nobili, Gallum quemdam sua manu occiderat: sive, ut quidam tradiderunt, unum damnatorum securi percusserat; rogatus à meretrice Placentina, cujus amore deperibat. Exstat in eum M. Catonis oratio. Scipio Literni decessit. Et, tamquam jungente fortuna, circa idem tempus duo funera maximorum virorum, Annibal à Prusia Bithyniæ rege, ad quem, victo Antiocho, confugerat, quum dederetur Romanis, qui ad exposcendum illum, T. Quintium Flamininum miserant, veneno sibi mortem conscivit. Philopœmen quoque, dux Achæorum, vir maximus, à Messeniis interemptus veneno, quum ab iis bello captus esset. Coloniæ, Potentia, & Pisaurum, & Mutina, & Parma deductæ sunt. Præterea res adversum Celtiberos prospere gestas, & initia causasque belli Macedonici continet, cujus origo inde fluxit, quod Philippus ægre ferebat regnum suum imminui à Romanis, & quod cogeretur à Thracibus, aliisque locis præsidia deducere.*

(a) al. *vir & belli & pacis maximus.* (b) *Gronovius ex Gudiano Codice sequentia sic legit: septem moti fuerunt Senatu, ex quibus fuit L. Quintius Flamininus consularis & insigni nobilitate & honoribus Q. Flaminini frater, eo quod, quum Galliam provinciam Consul teneret, rogatus in convivio à P. Oenio Philippo scorto nobilissimo, quem amabat, Gallum quendam sua manu, occiderat; sive, ut Valer. Antias tradidit, quod unum è damnatis securi percusserat.*

DECA-

DECADIS QUARTÆ

LIBER TRIGESIMUS NONUS.

CAPUT I.

Um hæc (si modo hoc anno acta sunt) Romæ aguntur; Consules ambo in Liguribus gerebant bellum. Is hostis velut natus ad continendam inter magnorum intervalla bellorum Romanis militarem disciplinam erat: nec alia provincia militem magis ad virtutem acuebat. Nam Asia, & amœnitate urbium, & copia terrestrium maritimarumque rerum, & mollitia hostium, regiisque opibus, ditiores quam fortiores exercitus faciebat. Præcipue sub imperio Cn. Manlii solute ac negligenter habiti sunt. Itaque asperius paullo iter in Thracia, & exercitatior hostis magna clade eos castigavit. In Liguribus omnia erant, quæ militem excitarent, loca montana & aspera, quæ & ipsis capere (*b*) labor est, & ex præoccupatis dejicere hostem: itinera ardua, angusta, infesta insidiis: hostis levis, & velox, & repentinus; qui nullum usquam tempus, nullum locum quietum aut securum esse sineret: oppugnatio necessaria munitorum castellorum, laboriosa simul, periculosaque: inops regio, quæ parsimonia astringeret milites, prædæ haud multum præberet. Itaque non lixa sequebatur, non jumentorum longus ordo agmen extendebat: nihil, præter arma & viros omnem spem in armis habentes, erat. Nec deerat umquam cum iis vel materia belli, vel causa: quia propter domesticam inopiam vicinos agros incursabant. Nec tamen in discrimen summæ rerum pugnabatur.

Ligures hostes perpetui Populi Romani.

CAP. II. C. Flaminius Consul, cum Friniatibus Liguribus in agro eorum pluribus præliis secundis factis, in deditionem gentem accepit, & arma ademit: ea quia non sincera fide tradebant, quum castigarentur, relictis vicis, in montem Auginum confugerunt. Confestim secutus est Consul. Ceteri effusi rursus, & pars maxima inermes, per invia & rupes deruptas præcipitantes fugerunt, qua sequi hostis non posset: ita trans Apenninum abierunt. Qui castris se tenuerant, circumsessi, expugnati sunt. Inde trans Apenninum ductæ legiones. Ibi montis, quem ceperant, altitudine paullisper se tutati, mox in deditionem concesserunt. Tum conquisita cum interiore cura arma, & omnia adempta. Translatum deinde ad Apuanos Ligures bellum; qui in agrum Pisanum Bononiensemque ita incursaverant, ut coli non posset. His quoque perdomitis, Consul pacem dedit finitimis. Et quia à bello quieta ut esset provincia effecerat, ne in otio militem haberet, viam à Bononia perduxit Aretium. M. Æmilius alter Consul agros Ligurum, vicosque, qui in campis aut vallibus erant, ipsis montes duos, Ballistam Suismontiumque tenentibus, deussit, depopulatusque est: deinde eos, qui in montibus erant, adortus: primo levibus præliis fatigavit: postremo coactos in aciem descendere, justo prælio devicit: in quo ædem Dianæ vovit. Subactis cis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus: in his & Briniates (*c*) Ligures erant, quos non adierat C. Flaminius. Omnes Æmilius subegit, armaque ademit, & de montibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus, in agrum Gallicum exercitum duxit: viamque ab Placentia, ut Flaminiæ committeret, Ariminum perduxit. Prælio ultimo, quo cum Liguribus signis collatis conflixit, ædem Junoni reginæ vovit. Hæc in Liguribus eo anno gesta.

C. Flaminius Consul Friniates in deditionem accipit.

Apuani domiti.

Et alii qui in montibus erant.

Transmontani quoque subacti.

CAP. III. In Gallia M. Furius Prætor, insontibus Cænomanis, in pace speciem belli quærens, ademerat arma. Id Cænomani conquesti Romæ apud Senatum, rejectique ad Consulem Æmilium, cui ut cognosceret statueretque Senatus permiserat. Magno certamine cum prætore habito, tenuerunt causam. Arma reddita Cænomanis; decedere provincia Prætor jussus. Legatis deinde sociorum Latini nominis, qui toto undique ex Latio frequentes convenerant, Senatus datus est. His querentibus, *magnam multitudinem civium suorum Romam commigrasse, & ibi censos esse*; Q. Terentio Culleoni Prætori negotium datum est, *ut eos conquireret, & quem C. Claudio, M. Livio censoribus, postve eos censores, ipsum, parentemve ejus apud se censum esse, probassent socii, ut redire eo cogeret, ubi censi essent.* Hac conquisitione duodecim millia Latinorum domos redierunt: ita tum multitudine alienigenarum urbem onerante.

Cænomanis arma adempta.

Et reddita.

Latini domum redire coacti.

CAP. IV. Priusquam Consules redirent Romam, M. Fulvius Proconsul, ex Ætolia rediit. Itaque ad ædem Apollinis in Senatu quum de rebus in Ætolia Cephalleniaque ab se gestis disseruisset, petiit à Patribus, *ut æquum censerent, ob Rempublicam bene ac feliciter gestam, & Diis immortalibus honorem haberi jubere, & sibi triumphum decernere.* M. Abutius Tribunus plebis si quid de ea re ante M. Æmilii Consulis adventum decerneretur, intercessurum se ostendit: *eum contradicere velle, proficiscentemque in provinciam ita sibi mandasse, ut ea disceptatio integra in adventum suum servaretur.*

M. Fulvius petit triumphum.

Adversus quem M. Abutius intercedit.

(*b*) al. quæ & ipsa capere. (*c*) al. Frisinates. al. Briniates.

tur. Fulvium temporis jacturam facere. Senatum etiam præsente Consule quod vellet decreturum. M. Fulvius: *Si aut simultas M. Æmilii secum, ignota hominibus esset, aut quam is eas inimicitias impotenti ac prope regia ira exerceret; tamen non fuisse ferendum, absentem Consulem, & Deorum immortalium honori obstare, & meritum debitumque triumphum morari: imperatorem rebus egregie gestis, victoremque exercitum cum præda ac captivis ante portas stare, donec Consuli, ob hoc ipsum moranti, redire Romam libitum esset. Verum enimvero, quum sint notissimæ (d) sibi cum Consule inimicitiæ, quid ab eo quemquam posse æqui exspectare, qui per infrequentiam furtim Senatusconsultum factum ærarium detulerit. Ambraciam non videri vi captam: quæ aggere ac vineis oppugnata sit. Ubi incensis operibus, alia de integro facta sint: ubi circa muros supra subterque terram per dies quindecim pugnatum: ubi à prima luce, quum jam transcendisset muros miles, usque ad noctem diu anceps prælium tenuerit: ubi plus tria millia hostium sint cæsa. Jam de Deorum immortalium templis spoliatis in capta urbe, qualem calumniam ad pontifices attulerit? nisi Syracusarum ceterarumque captarum civitatum ornamentis urbem exornari fas fuerit, in Ambraciam unam captam non valuerit belli jus. Se & Patres Conscriptos orare, & ab tribunis (e) petere, ne se superbissimo inimico ludibrio esse sinant.*

Fulvius instat.

CAP. V. Undique omnes alii deprecari tribunum, alii castigare. Tib. Gracchi collegæ plurimum oratio movit: *Ne suas quidem simultates pro magistratu exercere boni exempli esse: alienarum vero simultatum Tribunum plebis cognitorem fieri, turpe & indignum collegii ejus potestate, & sacratis legibus esse. Suo quemque judicio & homines odisse, aut diligere, & res probare aut improbare debere. Non pendere ex alterius vultu ac nutu, nec alieni momentis animi circumagi, astipulatione irato Consuli tribunum plebei: & quid privatim M. Æmilius mandaverit, meminisse: tribunatum sibi à Populo Romano mandatum oblivisci; & mandatum pro auxilio ac libertate privatorum, non pro consulari regno. Ne hoc quidem cernere eum: fore ut memoriæ, ac posteritati mandetur, ejusdem collegii alterum è duobus Tribunis plebis suas inimicitias remisisse reipublicæ, alterum alienas & mandatas exercuisse.* His victus castigationibus tribunus quum templo excessisset, referente Ser. Sulpicio Prætore, triumphus M. Fulvio est decretus. Is quum gratias Patribus Conscriptis egisset, adjecit: *ludos magnos se Jovi Optimo Maximo eo die, quo Ambraciam cepisset, vovisse. In eam rem sibi centum decem pondo auri à civitatibus collatum. Petere ut ex ea pecunia, quam in triumpho latam in ærario positurus esset, id aurum secerni juberent.* Senatus pontificum collegium Consuli jussit, num omne id aurum in ludos consumi necessum esset? Quum pontifices negassent *ad religionem pertinere, quanta impensa in ludos fieret; Senatus Fulvio, quantum vellet, impenderet, permisit, dum ne summam octoginta millium excederet.* Triumphare mense Januario statuerat, sed quum audisset, *Consulem Æmilium literis Abutii Tribuni plebis acceptis de remissa intercessione, ipsum ad impediendum triumphum Romam venientem, ægrum in via substitisse,* ne plus in triumpho certaminum, quam in bello haberet, prætulit (f) triumphi diem. (*) Triumphavit ante diem decimum Calendas Januarias de Ætolis, & de Cephallenia. Aureæ coronæ centum duodecim pondo ante currum latæ sunt: argenti pondo millia octoginta tria: auri pondo ducenta quadraginta tria: tetradrachmûm Atticûm centum octodecim millia. Philippei nummi duodecim millia quadringenti viginti duo: signa ænea ducenta octoginta quinque: signa marmorea ducenta triginta arma, tela, cetera spolia hostium, magnus numerus. Ad hæc catapultæ, balistæ, tormenta omnis generis: duces aut Ætoli & Cephallenes, aut regii ab Antiocho ibi relicti, ad septem & viginti. Multos eo die, priusquam in urbem inveheretur, in circo Flaminio tribunos, præfectos, equites, centuriones, Romanosque socios donis militaribus donavit: militibus ex præda vicenos quinos denarios divisit: duplex centurioni, triplex equiti.

Tib. Gracchi pro Fulvio Oratio.

Triumphus M. Fulvio decretus.

M. Fulvius triumphat.

CAP. VI. Jam consularium comitiorum appetebat tempus, quibus quia M. Æmilius, cujus sortis ea cura erat, occurrere non potuit, C. Flaminius Romam venit. Ab eo creati Consules Sp. Postumius Albinus, Q. Marcius Philippus. Prætores inde facti T. Mænius, P. Cornelius Sulla, C. Calpurnius Piso, M. Licinius Lucullus, C. Aurelius Scaurus, L. Quintius Crispinus. Extremo anni magistratibus jam creatis, ante diem tertium Nonas Martias Cn. Manlius Vulso de Gallis, qui Asiam incolunt, triumphavit. Serius ei triumphandi caussa fuit, ne Q. Terentio Culleone prætore caussam lege Petillia diceret, & incendio alieni judicii, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret: eo infensioribus in se, quam in illum judicibus, quod disciplinam militarem severe ab eo conservatam, successor ipse omni genere licentiæ corruperat. Neque ea sola infamiæ erant, quæ in provincia procul ab oculis facta narrabantur: sed etiam magis, quæ in militibus ejus quotidie conspiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu Asiatico invecta in urbem est. Ii primum lectos æratos, vestem stragulam pretiosam, plagulas, & alia textilia, & quæ tum magnificæ suppellectilis habebantur, monopodia, & abacos Romam advexerunt. Tunc psaltriæ sambucistriæque: & convivalia ludorum oblectamenta addita epulis: epulæ quoque ipsæ, & cura, & sumptu majore apparari ceptæ: tum coquus, vilissimum antiquis mancipium, & æstimatione, & usu, in pretio esse; & quod ministerium fuerat, ars haberi cepta. Vix tamen illa, quæ tum conspiciebantur, semina erant futuræ luxuriæ.

Sp. Postumius & Q. Marcius Consules. U. C. 566. Ol. 148. a. C. N. 187.

Cn. Manlii triumphus de Gallis.

Luxuriæ peregrinæ Romæ origo.

CAP. VII. In triumpho tulit Cn. Manlius coronas

(d) al, *nobilissimæ.* (e) al. *à tribuno.* (f) al. retulit.

(*) Triumphavit) Istius etiam triumphi memoriam conservat nummus Tab. LIX. num. 3. Qui Jovem triumphatorem laureatum exhibet ex una, ex altera parte Victoriam ad navale trophæum stantem, clypeoque suspenso inscribentem. Vid. GOLTZIUS. in Fastis. pag. 123.

Coronæ aureæ. Argentum & aurum. coronas aureas ducentas duodecim pondo: argenti pondo ducenta viginti millia: auri pondo duo millia ducenta tria. Tetradrachmûm Atticûm (*g*) centum viginti septem millia: Cistophorum ducenta & quinquaginta. Philippeorum aureorum nummorum sedecim millia trecenta viginti: & arma spoliaque multa Gallica, carpentis transvecta. Duces hostium duo & quinquaginta ducti ante currum. Militibus quadragenos binos denarios divisit, duplex centurioni; & stipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites. Multi omnium ordinum, donati militaribus donis, currum secuti sunt. Carminaque à militibus ea in imperatorem dicta, ut facile appareret in ducem indulgentem ambitiosumque ea dici. Triumphum esse militari magis favore, quam populari celebrem. Sed ad Populi quoque gratiam conciliandam amici Manlii valuerunt. Quibus annitentibus Senatusconsultum factum est, *ut ex pecunia, quæ in triumpho translata esset, stipendium collatum à Populo in publicum, quod ejus solutum antea non esset, solveretur.* Vicenos quinos & semisses in millia æris quæstores urbani eum fide & cura solverunt. Per idem tempus Tribuni militum duo ex duabus Hispaniis cum literis C. Atinii & L. Manlii, qui eas provincias obtinebant, venerunt. Ex iis literis cognitum est, *Celtiberos Lusitanosque in armis esse, & sociorum agros populari.* De ea re consultationem integram Senatus ad novos magistratus rejecit. Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus faciebant, malus in circo instabilis in signum Pollentiæ procidit atque id dejecit. Ea religione moti Patres, & diem unum adjiciendum ludorum celebritati censuerunt; & signa duo pro uno reponenda; & novum auratum faciendum. Et Plebeji ludi ab ædilibus C. Sempronio Blæso, & M. Furio Lusco (*h*) diem unum instaurati sunt.

Arma spoliaque. Duces captivi. Militum præmia.

Jocularia carmina militum.

Stipendium à populo collatum ex pecunia Asiatica solvitur.

Literæ ex Hispania de novo bello.

Ludi Romani.

Et plebeji instaurati.

CAP. VIII. Insequens annus Sp. Postumium Albinum, & Q. Marcium Philippum Consules ab exercitu bellorumque & provinciarum cura ad intestinæ conjurationis vindictam avertit. Prætores provincias sortiti sunt, T. Mænius urbanam, M. Licinius Lucullus inter cives & peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam, L. Quintius Crispinus Hispaniam citeriorem, C. Calpurnius Piso Hispaniam ulteriorem. Consulibus ambobus quæstio de clandestinis conjurationibus decreta est. Græcus ignobilis in Etruriam primum venit, nulla cum arte earum, quas multas ad animorum corporumque cultum nobis eruditissima omnium gens invexit; sacrificulus & vates: nec is qui aperta religione propalam & quæstum, & disciplinam profitendo, animos horrore (*i*) imbueret, sed occultorum antistes sacrorum. Initia erant, quæ primo paucis tradita sunt: deinde vulgari cepta per viros, mulieresque. Additæ voluptates religioni vini & epularum, quo plurium animi illicerentur. Quum vinum animos & nox, & misti fœminis mares, ætatis teneræ majoribus, discrimen omne pudoris extinxissent; corruptelæ primum omnis generis fieri ceptæ: quum ad id quisque, quo natura pronioris libidinis esset, paratam voluptatem haberet. Nec unum genus noxæ, stupra promiscua ingenuorum fœminarumque, erant: sed falsi testes, falsa signa, testimoniaque & indicia ex eadem officina exibant. Venena indidem intestinæque cædes: ita ut ne corpora quidem interdum ad sepulturam exstarent. Multa dolo, pleraque per vim audebantur. Occulebat vim, quod præ ululatibus tympanorumque & cymbalorum strepitu, nulla vox queritantium inter stupra & cædes, exaudiri poterat.

Prætorum provinciæ.

Conjurationes prætextu religionis.

Initia Bacchi Romam invecta.

Nefaria in iis stupra.

Inde & alia scelera.

CAP. IX. Hujus mali labes (*k*) ex Etruria Romam, velut contagione morbi, penetravit. Primo urbis magnitudo capacior, patentiorque talium malorum ea celavit: tandem indicium hoc maxime modo ad Postumium Consulem pervenit. P. Æbutius, cujus pater publico equo stipendia fecerat, pupillus relictus, mortuis deinde tutoribus, sub tutela Duroniæ matris & vitrici T. Sempronii Rutili educatus fuerat. Et mater dedita viro erat, & vitricus, quia tutelam ita gesserat, ut rationem reddere non posset, aut tolli pupillum, aut obnoxium sibi vinculo aliquo fieri cupiebat. Via una corruptelæ Bacchanalia erant: mater adolescentulum appellat, *se pro ægro eo vovisse, ubi primum convaluisset, Bacchis eum se initiaturam. Damnatam voti, Deûm benignitate, exsolvere id velle. Decem dierum castimonia opus esse. Decimo die cœnatum, deinde pure lautum in sacrarium deducturam.* Scortum nobile libertina Hispala Fecenia, non digna (*l*) quæstu cui ancillula assueverat; etiam postquam manumissa erat, eodem se genere tuebatur. Huic consuetudo juxta vicinitatem cum Æbutio fuit; minime adolescentis aut rei aut famæ damnosa: ultro enim amatus appetitusque erat. Et maligne omnia præbentibus suis, meretriculæ munificentia sustinebatur. Quin eo processerat consuetudine capta, ut post patroni mortem, quia in illius manu erat: tutore à tribunis & prætore petito, quum testamentum faceret, unum Æbutium institueret heredem.

Hujus mali labes.

Æbutii opera Romæ innotescit.

Et Hispalæ Feceniæ.

CAP. X. Hæc amoris pignora quum essent, nec quicquam secretum alter ab altero haberent, per jocum adolescens *vetat eam mirari, si per aliquot noctes secubuisset. Religionis se causa, ut voto pro valetudine sua facto liberetur, Bacchis initiari velle.* Id ubi mulier audivit, perturbata, *Dii meliora!* inquit: *mori & sibi & illi satius esse, quam id faceret. Et in caput eorum detestari minas periculaque, qui id suasissent.* Admiratus quum verba, tum pertubationem tantam adolescens, *parcere execrationibus jubet. Matrem id sibi, assentiente vitrico, imperasse; Vitricus ergo,* inquit, *tuus (matrem enim insimulare forsitan fas non sit) pudicitiam, famam, spem, vitamque tuam perditum ire hoc facto properat.* Eo magis mirabundo, quærentique quid rei esset, *pacem veniamque precata Deorum Dearumque, si coacta caritate ejus, silenda enuntiasset; ancillam se ait dominæ comitem id sacrarium intrasse, liberam numquam eo accessisse. Scire corruptelarum omnis generis eam officinam esse: & jam*

Æbutius Bacchis vult initiari.

Dehortatus ab Hispala Fecenia.

(*g*) al. Tetradrachma Attica. (*h*) al. M. Furio Fuso. (*i*) al. errore. (*k*) al. tabes. (*l*) al. non indigna.

& jam biennio constare neminem initiatum ibi majorem annis viginti. Ut quisque introductus sit, velut victimam tradi sacerdotibus. Eos deducere in locum, qui circumsonet ululatibus, cantuque symphoniæ, & cymbalorum & tympanorum pulsu, ne vox queritantis, quum (m) *per vim stuprum inferatur, exaudiri possit. Orare deinde atque obsecrare, ut eam rem quocumque discuteret modo: nec se eo præcipitaret, ubi omnia infanda patienda primum, deinde facienda essent.* Neque ante dimisit eum, quam fidem dedit adolescens, ab his sacris se temperaturum. Posteaquam domum venit, & mater mentionem intulit, *quid eo die, quid deinceps ceteris, quæ ad sacra pertinerent, faciendum esset; negat eorum se quicquam facturum, nec initiari sibi in animo esse.*

CAP. XI. Aderat sermoni vitricus. Confestim mulier exclamat, *Hispalæ concubitu carere eum decem noctes non posse. Illius excetræ delinimentis & venenis imbutum, nec vitrici nec parentis, nec Deorum verecundiam habere,* jurgantes hinc mater, hinc vitricus, cum quatuor eum servis domo exegerunt. Adolescens inde ad Æbutiam se amitam contulit: causamque ei, cur esset à matre ejectus, narravit. Deinde ex auctoritate ejus postero die ad Consulem Postumium, arbitris remotis, rem detulit. Consul post diem tertium ad se jussum redire dimisit: ipse Sulpiciam, gravem fœminam, socrum suam, percunctatus est, ecquam anum Æbutiam ex Aventino nosset? *quum eam nosse, probam, & antiqui moris fœminam,* respondisset; *opus esse sibi ea conventa* dixit. Mitteret nuntium ad eam, ut veniret. Æbutia accita ad Sulpiciam venit. Et Consul paullo post, velut forte intervenisset, sermonem de Æbutio fratris ejus filio infert. Lacrimæ mulieri obortæ, & miserari casum adolescentis cepit; qui spoliatus fortunis, à quibus minime oporteret, apud se tunc esset, ejectus à matre: quod probus adolescens (Dii propitii essent) obscœnis, ut fama esset, sacris initiarii nollet.

Æbutius domo pellitur à matre, quia Bacchis initiari non vult.

Rem Consuli aperit.

CAP. XII. Satis de Æbutio exploratum ratus Consul, non vanum auctorem esse; dimissa Æbutia, socrum rogat, *ut Hispalam, indidem ex Aventino libertinam, non ignotam viciniæ, arcesseret ad sese: eam quoque esse quæ percunctari vellet.* Ad cujus nuntium perturbata Hispala, quod ad tam nobilem & gravem fœminam ignara causæ arcesseretur: posteaquam lictores in vestibulo turbamque consularem & Consulem ipsum conspexit; prope exanimata est. In interiorem partem ædium abductam socru adhibita Consul, *si vera dicere inducere in animum posset, negat perturbari debere. Fidem vel à Sulpicia tali fœmina, vel ab se acciperet. Expromeret sibi quæ in luco Similæ Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri.* Hoc ubi audivit, tantus pavor tremorque omnium membrorum mulierem cepit, ut diu hiscere non posset: tandem confirmata, *puellam admodum se ancillam initiatam cum domina,* ait. *Aliquot annis, ex quo manumissa sit, nihil, quid ibi fiat, scire.* Jam idipsum Consul *laudare; quum* (n) *initiatam se non inficiaretur, sed & cetera eadem fide expromeret.* Neganti *ultra quicquam scire; non eandem* dicere, *si coarguatur ab alio, ac per se fatenti, veniam aut gratiam fore. Eum sibi omnia exposuisse, qui ab illa audisset.*

Hispala Fecenia vocatur.

CAP. XIII. Mulier haud dubie, id quod erat, Æbutium indicem arcani rata esse, ad pedes Sulpiciæ procidit: & eam primo orare cepit, *ne mulieris libertinæ cum amatore sermonem, in rem non seriam modo, sed capitalem etiam, verti vellent: se terrendi ejus causa, non quo* (o) *sciret quicquam, ea locutam esse.* Hic Postumius accensus ira, *tum quoque* ait *eam cum Æbutio se amatore cavillari credere, non in domo gravissimæ fœminæ & cum Consule loqui.* Et Sulpicia attollere paventem, simul illam adhortari: simul iram generi lenire. Tandem confirmata, multum incusata perfidia Æbutii, qui optimi in eo ipso meriti talem gratiam retulisset; *magnum sibi metum Deorum, quorum occulta initia enuntiaret, majorem multo* dixit *hominum esse, qui se indicem manibus suis discerpturi essent. Itaque hoc se Sulpiciam, hoc Consulem orare, ut se extra Italiam aliquo amandarent, ubi reliquum vitæ degere tuto posset. Bono animo esse* jubere eam Consul, *& sibi curæ fore dicere, ut Romæ tuto habitaret.* Tum Hispala originem sacrorum expromit. *Primo sacrarium id fœminarum fuisse, nec quemquam virum eo admitti solitum. Tres in anno statos dies habuisse, quibus interdiu Bacchis initiarentur. Sacerdotes invicem matronas creari solitas. Pacullam Miniam Campanam sacerdotem omnia, tamquam Deûm monitu, immutasse. Nam & viros eam primam suos filios initiasse, Minium, & Herennium Cerrinios. Et nocturnum sacrum ex diurno, & pro tribus in anno diebus quinos singulis mensibus dies initiorum fecisse. Ex quo in promiscuo sacra sint, & permisti viri fœminis, & noctis licentia accesserit; nihil ibi facinoris, nihil flagitii prætermissum. Plura virorum inter sese, quam fœminarum esse stupra. Si qui minus patientes dedecoris sint, & pigriores ad facinus; pro victimis immolari: nihil nefas ducere, hanc summam inter eos religionem esse: viros velut mente capta cum jactatione fanatica corporis vaticinari, matronas baccharum habitu crinibus passis cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim, demissasque in aquam faces (quia vivum sulphur cum calce insit) integra flamma efferre. Raptos à Diis homines dici, quos machinæ illigatos ex conspectu in abditos specus abripiant. Eos esse, qui aut conjurare, aut sociari facinoribus, aut stuprum pati noluerint. Multitudinem ingentem, alterum jam prope Populum esse: in his nobiles quosdam viros, fœminasque. Biennio proximo institutum esse, ne quis major viginti annis initiaretur. Captari ætates & erroris & stupri patientes.*

Sacra Bacchi revelat.

CAP. XIV. Peracto indicio, advoluta rursus genibus, preces easdem, *ut se ablegaret,* repetivit. Consul rogat socrum, *ut aliquam partem ædium vacuam faceret, quo Hispala immigraret.* Cœnaculum super ædes datum est, scalis ferentibus in publicum obseratis, aditu in ædes verso. Res omnes Feceniæ extemplo translatæ, & familia arcessita: & Æbutius migrare ad Consulis clientem jussus. Ita quum indices ambo in potestate essent, rem ad Senatum Postumius defert. Omnibus ordine expositis,

Hispala cum Æbutio in Consulis domum recipitur.

Consul rem ad Senatum defert.

(m) al. *cui.* (n) al. *quod.* (o) al. *quod.*

positis, quæ delata primo, quæ deinde ab se inquisita forent, Patres pavor ingens cepit: quum publico nomine, ne quid eæ conjurationes, cœtusque nocturni fraudis occultæ aut periculi importarent: tum privatim suorum quisque (*p*) vicem, ne quis affinis ei noxæ esset. Censuit autem Senatus, *gratias Consuli agendas, quod eam rem & cum singulari cura, & sine ullo tumultu investigasset.* Quæstionem deinde de Bacchanalibus sacrisque nocturnis extra ordinem Consulibus mandant: (*q*) indicibus Æbutio ac Feceniæ ne fraudi ea res sit, curare, & alios indices præmiis invitare jubent. Sacerdotes eorum sociorum, seu viri seu fœminæ essent, non Romæ modo, sed per omnia fora & conciliabula conquiri, ut in Consulum potestate essent. Edici præterea in urbe Roma, & per totam Italiam edicta mitti, *ne quis, qui Bacchis initiatus esset, coisse aut convenisse causa sacrorum velit, neu quid talis rei divinæ fecisse. Ante omnia, ut quæstio de his habeatur qui coissent, conjurassentve, quo stuprum flagitiumve inferretur.* Hæc Senatus decrevit. Consules ædilibus curulibus imperarunt, *ut sacerdotes ejus sacri omnes conquirerent, comprehensosque libero conclavi ad quæstionem servarent. Ædiles plebis videre, ne qua sacra in operto fierent.* Triumviris capitalibus mandatum est, *ut vigilias disponerent per urbem, servarentque, ne qui nocturni cœtus fierent.* Utque ab incendiis caveretur, adjutores triumviris quinque viri, (*r*) uti cis Tiberim suæ quisque regionis ædificiis præessent.

Quæstio de Bacchanalibus Consulibus mandatur.

CAP. XV. Ad hæc officia dimissis magistratibus, Consules in rostra escenderunt, & concione advocata, quum solenne carmen precationis, quod præfari, priusquam Populum alloquantur, magistratus solent, peregisset Consul, ita cepit: *Nulli umquam concioni, Quirites, tam non solum apta, sed etiam necessaria hæc solennis Deorum comprecatio fuit, quæ vos admoneret, hos esse Deos, quos colere, venerari, precarique majores vestri instituissent: non illos, qui pravis & externis religionibus captas mentes velut furialibus stimulis ad omne scelus & ad omnem libidinem agerent. Equidem nec quid taceam, nec quatenus proloquar, invenio: si aliquid ignorabitis, ne locum negligentiæ dem; si omnia nudavero, ne nimium terroris offundam vobis, vereor. Quicquid dixero, minus quam pro atrocitate & magnitudine rei dictum scitote esse. Ut ad cavendum satis sit, dabitur opera à nobis. Bacchanalia tota jampridem Italia, & nunc per urbem etiam multis locis esse, non fama modo accepisse vos, sed crepitibus etiam ululatibusque nocturnis, qui personant tota urbe, certum habeo: ceterum quæ ea res sit, ignorare. Alios Deorum aliquem cultum, alios concessum ludum & lasciviam esse credere: & qualecumque sit, ad paucos pertinere. Quod ad multitudinem eorum attinet, si dixero, multa millia hominum esse, illico necesse est exterreamini, nisi adjunxero, qui qualesque sint. Primum igitur mulierum magna pars est, & is fons mali hujusce fuit: deinde simillimi fœminis mares, stuprati & constupratores, fanatici vigiles; vino, strepitibus, clamoribusque nocturnis attoniti. Nullas adhuc vires conjuratio, ceterum incrementum ingens virium habet, quod indies plures fiunt. Majores vestri, ne vos quidem, nisi quum aut vexillo in arce posito comitiorum causa exercitus eductus esset, aut plebi concilium tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad concionem vocasset, forte temere coire voluerunt: & ubicumque multitudo esset, ibi & legitimum rectorem multitudinis censebant debere esse. Quales primum nocturnos cœtus, deinde promiscuos mulierum ac virorum esse creditis? Si quibus ætatibus initientur mares sciatis; non misereat vos eorum solum, sed etiam pudeat. Hoc sacramento initiatos juvenes milites faciendos censetis, Quirites? iis ex obscœno sacrario eductis arma committenda? hi cooperti stupris suis, alienisque, pro pudicitia conjugum ac liberorum vestrorum ferro decernent?*

Postumius Consul in Bacchanalia invehitur.

CAP. XVI. *Minus tamen esset, si flagitiis tantum effœminati forent (ipsorum id magna ex parte dedecus erat) à facinoribus manus, mentem à fraudibus abstinuissent. Numquam tantum malum in Republica fuit, nec ad plures, nec ad plura pertinens. Quicquid his annis libidine, quicquid fraude, quicquid scelere peccatum est, ex illo uno sacrario scitote ortum esse. Necdum omnia in quæ conjuraverunt, edita facinora habent. Adhuc privatis noxiis, quia nondum ad rempublicam opprimendam satis virium est, conjuratio sese impia tenet: crescit & serpit quotidie malum. Jam majus est, quam ut capere id privata fortuna possit: ad summam Rempublicam spectat. Nisi præcavetis, Quirites, jam huic diurnæ, legitime ab Consule vocatæ, par nocturna concio esse poterit. Nunc illi vos singuli universos concionantes timent: jam ubi vos dilapsi domos & in rura vestra eritis, illi coierint. Consultabunt de sua salute simul ac vestra pernicie. Tum singulis vobis universi timendi erunt. Optare igitur unusquisque vestrûm debet, ut bona mens suis omnibus fuerit. Si quem libido, si furor in illum gurgitem abripuit, illorum eum, cum quibus in omne flagitium & facinus conjuravit, non suum judicet esse. Ne quis etiam errore labatur vestrûm quoque, non sum securus. Nihil enim in speciem fallacius est, quam prava religio. Ubi Deorum numen prætenditur sceleribus, subit animum timor, ne fraudibus humanis vindicandis divini juris aliquid immistum violemus. Hac vos religione innumerabilia decreta pontificum, senatusconsulta, aruspicum denique responsa liberant. Quoties hoc patrum avorumque ætate negotium est magistratibus datum, ut sacra externa fieri vetarent, sacrificulos vatesque foro, circo, urbe prohiberent, vaticinos libros conquirerent, comburerentque, omnem disciplinam sacrificandi, præterquam more Romano, abolerent? Judicabant enim prudentissimi viri omnis divini humanique juris, nihil æque dissolvendæ religionis esse, quam ubi non patrio, sed externo ritu sacrificaretur. Hæc vobis prædicenda ratus sum, ne qua superstitio agitaret animos vestros, quum demolientes nos Bacchanalia, discutientesque nefarios cœtus cerneretis. Omnia Diis propitiis, volentibusque ea faciemus: qui, quia suum numen sceleribus libidinibusque contaminari indigne ferebant, ex occultis ea tenebris in lucem extraxerunt. Nec patefieri ut impunita essent, sed ut vindicarentur & opprimerentur, voluerunt. Senatus quæstionem extra ordinem de ea re mihi collegæque meo mandavit: nos, quæ ipsis nobis agenda sunt, impigre*

(*p*) al. quemque. (*q*) al. mandavit. al. mandat. (*r*) al. quinque viri dati.

pigre exsequemur. Vigiliarum nocturnarum curam, per urbem minoribus magistratibus mandavimus. Vos quoque æquum est, quæ vestra munia sunt, quo quisque loco positus erit, quod imperabitur, impigre præstare, & dare operam, ne quid fraude noxiorum periculi aut tumultus oriatur.

Indici præmium proponitur.

CAP. XVII. Recitari deinde senatusconsulta jusserunt, indicique præmium proposuerunt, *si quis quem ad se deduxisset, nomenve absentis detulisset, qui nominatus profugisset, diem certam se finituros: ad quam nisi citatus respondisset, absens damnaretur. Si quis eorum, qui tum extra terram Italiam essent, nominaretur; ei laxiorem diem daturos, si venire ad causam dicendam vellet.* Edixerunt deinde, *ne quis quid fugæ causa vendidisse, neve emisse vellet: ne quis reciperet, celaret, ope ulla juvaret fugientes.* Concione dimissa, terror magnus urbe tota fuit. Nec mœnibus se tantum urbis, aut finibus Romanis continuit: sed passim per totam Italiam, literis hospitum de Senatusconsulto, & concione, & edicto Consulum acceptis, trepidari ceptum est. Multi ea nocte, quæ diem insecuta est, quo in concione res palam facta est, custodiis circa portas positis, fugientes à triumviris comprehensi & reducti sunt: multorum nomina delata. Quidam ex iis viri fœminæque mortem sibi consciverunt. Conjurasse supra septem millia virorum ac mulierum dicebantur. Capita autem conjurationis constabat esse, M. & L. Catinios (*s*) de plebe Romana, & Faliscum, L. Opiternium, & Minium Cerrinium Campanum. Ab his omnia facinora & flagitia orta: eos maximos sacerdotes conditoresque ejus sacri esse. Data opera est, ut primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad Consules fassique, de se nullam moram judicio fecerunt.

Rei capiuntur.

Capita conjurationis.

CAP. XVIII. Ceterum tanta fuga ex urbe facta erat, ut quia multis actiones & res peribant, cogerentur prætores T. Mænius & M. Licinius, per Senatum res in diem trigesimum differre, donec quæstiones à Consulibus perficerentur. Eadem solitudo, quia Romæ non respondebant, nec inveniebantur, quorum nomina delata erant, coëgit Consules circa fora proficisci, ibique quærere, & judicia exercere. Qui tantum initiati erant, & ex carmine sacro, præeunte verba sacerdote, precationes fecerant, in quibus nefanda conjuratio in omne facinus ac libidinem continebatur, nec earum rerum ullam, in quas jurejurando obligati erant, in se aut alios admiserant; eos in vinculis relinquebant: qui stupris aut cædibus violati erant, qui falsis testimoniis, signis adulterinis, subjectione testamentorum, fraudibus aliis contaminati: eos capitali pœna afficiebant. Plures necati, quam in vincula conjecti sunt. Magna vis in utraque causa virorum mulierumque fuit. Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manu essent, tradebant: ut ipsi in privato animadverterent in eas. Si nemo erat idoneus supplicii exactor, in publico animadvertebatur. Datum deinde Consulibus negotium est, *ut omnia Bacchanalia Romæ primum, deinde per totam Italiam diruerent: extra quam si qua ibi vetusta ara aut signum consecratum esset.* In reliquum deinde Senatusconsulto cautum est, *ne qua Bacchanalia Romæ, neve in Italia essent. Si quis tale sacrum solenne & necessarium duceret, nec sine religione & piaculo se id omittere posse, apud prætorem urbanum profiteretur; prætor Senatum consuleret, si ei permissum esset, quum in Senatu centum non minus essent, ita id sacrum faceret, dum ne plus quinque sacrificio interessent; neu qua pecunia communis, neu quis magister sacrorum, aut sacerdos esset.*

Reorum pœnæ.

Senatusconsultum ne Bacchanalia Romæ essent.

CAP. XIX. Aliud deinde huic conjunctum, referente Q. Marcio Consule Senatusconsultum factum est, *ut de iis quos pro indicibus Consules habuissent, integra res ad Senatum referretur, quum Sp. Postumius quæstionibus perfectis, Romam redisset.* Minium Cerrinium Campanum Ardeam in vincula mittendum censuerunt: magistratibusque Ardeatium prædicendum, *ut in intensiore eum custodia asservarent; non solum ne effugeret, sed ne mortis consciscendæ locum haberet.* Sp. Postumius aliquanto post Romam venit. Eo referente de P. Æbutii & Hispalæ Feceniæ præmio, quod eorum opera indicata Baccahanalia essent, Senatusconsultum factum est, *ut singulis his centena millia æris quæstores urbani ex ærario darent:* (*t*) *utique Consul cum tribunis plebis ageret, ut ad plebem primo quoque tempore ferrent, ut P. Æbutio emerita stipendia essent; ne invitus militaret, neve censor ei equum publicum assignaret. Utique Feceniæ Hispalæ datio, diminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset, quasi ei vir testamento dedisset. Utique ei ingenuo nubere liceret. Neu quid ei, qui eam duxisset, ob id fraudi ignominiæve esset. Utique Consules prætoresque qui nunc essent; quive postea futuri essent, curarent, ne quid ei mulieri injuriæ fieret, utique tuto esset. Id Senatum velle, & æquum censere, ut ita fieret.* Ea omnia lata ad plebem, factaque sunt ex Senatusconsulto, & de ceterorum indicum impunitate præmiisque Consulibus permissum est.

Indicum præmia.

CAP. XX. Et jam Q. Marcius quæstionibus suæ regionis perfectis, in Ligures provinciam proficisci parabat; tribus millibus peditum Romanorum, centum quinquaginta equitibus, & quinque millibus Latini nominis peditum, ducentis equitibus in supplementum acceptis. Eadem provincia, idem numerus peditum equitumque & collegæ decretus erat. Exercitus acceperunt, quos priore anno C. Flaminius & M. Æmilius Consules habuerant. Duas præterea legiones novas ex Senatusconsulto scribere jussi sunt: & viginti millia peditum sociis & nomini Latino imperarunt, & equites mille trecentos, & tria millia peditum Romanorum, ducentos equites. Totum hunc exercitum, præter legiones in supplementum Hispaniensis exercitus, duci placebat. Itaque Consules, dum ipsi quæstionibus impediebantur, T. Mænium delectui habendo præfecerunt. Perfectis quæstionibus, prior Q. Marcius in Ligures Apuanos est profectus. Dum penitus in abditos saltus (quæ latebræ receptaculaque semper illis fuerant) persequitur; in præoccupatis angustiis, loco iniquo est circumventus.

Provinciæ.

Et exercitus Consulum.

Q. Marcius à Liguribus circumventus.

Quatuor

(*s*) al. M. & C. Atinios. (*t*) al. *ut singula his centena millia æris quæstores urbani darent.*

Ejus clades. Quatuor millia militum amissa, & legionis secundæ signa tria, undecim vexilla sociûm Latini nominis in potestatem hostium venerunt: & arma multa, quæ, quia impedimento fugientibus per silvestres semitas erant, passim jactabantur. Prius (*u*) sequendi Ligures finem, quam fugæ Romani fecerunt. Consul ubi primum ex hostium agro evasit, ne quantum diminutæ copiæ forent, appareret, in locis pacatis exercitum dimisit. Non tamen obliterare famam rei male gestæ potuit. Nam saltus, unde eum Ligures fugaverant, Marcius est appellatus. Marcius saltus.

CAP. XXI. Sub hunc nuntium ex Ligustinis vulgatum, literæ ex Hispania mistam gaudio tristitiam afferentes, recitatæ sunt. Literæ ex Hispania. C. Atinius, qui biennio ante prætor in eam provinciam profectus erat, cum Lusitanis in agro Astensi signis collatis pugnavit. Victoriam de Lusitanis referentes. Ad sex millia hostium sunt cæsa: ceteri fusi, fugati, castrisque exuti. Ad oppidum deinde Astam oppugnandum legiones ducit. Id quoque haud multo majore certamine cepit, quam castra; Asta capta. sed dum incautius subit muros, ictus ex vulnere post dies paucos moritur. Literis de morte proprætoris recitatis, Senatus censuit mittendum, qui ad Lunæ portum C. Calpurnium prætorem consequeretur: nuntiaretque, *Senatum æquum censere, ne sine imperio provincia esset, maturare eum proficisci.* Quarto die, qui missus erat, Lunam venit: paucis ante diebus Calpurnius profectus erat. Et in citeriore Hispania L. Manlius Acidinus, qui eodem tempore, quo C. Atinius in provinciam ierat, cum Celtiberis acie conflixit. Incerta victoria discessum est, nisi quod Celtiberi castra inde nocte proxima moverunt: Romanis & suos sepeliendi, & spolia legendi ex hostibus potestas facta est. Paucos post dies, coacto majore exercitu, Celtiberi ad Calagurrim oppidum ultro lacessiverunt prælio Romanos. Nihil traditur, quæ causa numero aucto infirmiores eos fecerit: superati prælio sunt. Victoria de Celtiberis. Ad duodecim millia hominum cæsa, plus duo capta: & castris Romanus potitus. Et nisi successor adventu suo inhibuisset impetum victoris, subacti Celtiberi forent. Novi prætores ambo exercitus in hiberna deduxerunt.

CAP. XXII. Per eos dies quibus hæc ex Hispania nuntiata sunt, ludi Taurilia per biduum facti religionis causa. Taurilia. Per dies decem apparatos deinde ludos M. Fulvius, quos voverat Ætolico bello, fecit. Ludi Fulvii. Multi artifices ex Græcia venerant, honoris ejus causa. Athletarum quoque certamen tum primo Romanis spectaculo fuit: & venatio data leonum & pantherarum: Venatio. & prope hujus seculi copia ac varietate ludicrum celebratum est. Novendiale deinde sacrum tenuit, Novendiale sacrum. *quod in Piceno per triduum lapidibus pluerat, ignesque cœlestes multifariam orti, adussisse complurium levi afflatu vestimenta maxime dicebantur.* Addita & unum diem supplicatio est ex decreto pontificum, Supplicatio. quod ædes Opis in Capitolio de cœlo tacta erat. Hostiis majoribus Consules procurarunt, urbemque lustraverunt. Prodigia procurata. Sub idem tempus & ex Umbria nuntiatum est, *semimarem duodecim ferme annos natum inventum.* Id prodigium abominantes, *arceri Romano agro, necarique quamprimum jusserunt.* Eodem anno Galli transalpini transgressi in Venetiam sine populatione aut bello, haud procul inde, ubi nunc Aquileia est, locum oppido condendo ceperunt. Aquileja condita à Gallis. Legatis Romanis de ea re trans Alpes missis, responsum est, *neque profectos ex auctoritate gentis eos, nec quid in Italia facerent, se scire.* L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi vovisse sese dicebat, ex collata ad id pecunia ab regibus civitatibusque, per dies decem fecit. L. Scipionis ludi. Legatum eum post damnationem & bona vendita, missum in Asiam, ad dirimenda inter Antiochum & Eumenem reges certamina, Valerius Antias est auctor. Tum collatas ei pecunias, congregatosque per Asiam artifices: & quorum ludorum post bellum, in quo votos diceret, mentionem non fecisset, de iis post legationem demum in Senatu actum.

CAP. XXIII. Quum jam in exitu annus esset, Q. Marcius absens magistratu abiturus erat. Sp. Postumius quæstionibus, cum summa fide curaque perfectis, comitia habuit. Creati sunt Consules Ap. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Ap. Claudius & M. Sempronius Coss. U. C. 567. Ol. 148. a. C. N. 186. Postero die prætores facti P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus, C. Afranius Stellio, C. Atilius Serranus, L. Postumius Tempsanus, M. Claudius Marcellinus. Prætores. Extremo anni, quia Sp. Postumius Consul renuntiaverat, *peragrantem se propter quæstiones utrumque littus Italiæ, desertas colonias, Sipontum supero, Buxentum infero mari invenisse:* Sipontum & Buxentum coloniæ. triumviri ad colonos eo scribendos ex Senatusconsulto ab T. Mænio Prætore urbano creati sunt, L. Scribonius Libo, M. Tuccius, Cn. Bæbius Tamphilus. Cum Perseo rege & Macedonibus bellum quod imminebat, non unde plerique opinantur, nec ab ipso Perseo causas cepit. Inchoata initia à Philippo sunt: & is ipse, si diutius vixisset, id bellum gessisset. Causa belli Macedonici. Una eum res, quum victo leges imponerentur, maxime angebat; quod qui Macedonum ab se defecerant in bello, in eos jus sæviendi ademptum ei ab Senatu erat; quum, quia rem integram Quintius in conditionibus pacis distulerat, non desperasset impetrari posse. Antiocho rege deinde bello superato ad Thermopylas, divisis partibus, quum per eosdem dies Consul Acilius Heracleam, Philippus Lamiam oppugnasset; capta Heraclea, quia jussus abscedere à mœnibus Lamiæ erat, Romanisque oppidum deditum est, ægre eam rem tulerat. Permulsit iram ejus Consul, quod ad Naupactum ipse festinans, quo se ex fuga Ætoli contulerant, Philippo permisit, ut Athamaniæ & Amynandro bellum inferret: & urbes, quas Thessalis Ætoli ademerant, regno adjiceret. Haud magno certamine & Amynandrum Athamania expulerat, & urbes aliquot receperat. Demetriadem quoque urbem validam, & ad omnia opportunam, & Magnetum gentem suæ ditionis fecit. Inde & in Thracia quasdam urbes novæ atque insuetæ libertatis vitio, seditionibus principum turbatas, partibus quæ domestico certamine vincerentur, adjungendo se, cepit.

(*u*) al. Nec prius.

Philippus colligit vires.

CAP. XXIV. His ſedata in præſentia regis ira in Romanos eſt. Numquam tamen remiſit animum à colligendis in pace viribus, quibus, quandocumque data fortuna eſſet, (x) ad bellum uteretur. Vectigalia regni, non fructibus tantum agrorum portoriisque maritimis auxit: ſed metalla etiam & vetera intermiſſa recoluit, & nova multis locis inſtituit. Ut vero antiquam multitudinem hominum, quæ belli cladibus amiſſa erat, reſtitueret; non ſobolem tantum ſtirpis parabat, cogendis omnibus procreare atque educare liberos: ſed Thracum etiam magnam multitudinem in Macedoniam traduxerat: quietusque aliquamdiu à bellis, omni cura in augendas regni opes intentus fuerat. Rediere deinde cauſæ, quæ de integro iram moverent in Romanos.

Theſſalorum & aliorum de Philippo querelæ.

Theſſalorum & Perræborum querelæ de urbibus ſuis ab eo poſſeſſis, & legatorum Eumenis regis de Thraciis oppidis per vim occupatis, traductaque in Macedonia multitudine, ita auditæ erant, ut eas non negligi ſatis appareret. Maxime moverat Senatum, quod jam Æni & Maroneæ affectari poſſeſſionem audierant. Minus Theſſalos curabant. Athamanes quoque legati venerunt; non partis amiſſæ, non finium jacturam querentes, ſed totam Athamaniam ſub jus judiciumque regis veniſſe. Et Maronitarum exules erant pulſi, quia libertatis cauſam defendiſſent, ab regio præſidio. Ii non Maroneam modo, ſed etiam Ænum in poteſtate nuntiabant Philippi eſſe.

Philippi legati Romam ad purganda ea.

Venerant & à Philippo legati ad purganda ea: qui, *nihil niſi permiſſu Romanorum imperatorum factum*, affirmabant. *Civitates Theſſalorum, Perræborum, & Magnetum, & cum Amynandro Athamanum gentem, in eadem cauſa, qua Ætolos, fuiſſe. Antiocho rege pulſo, occupatum oppugnandis Ætolicis urbibus Conſulem, ad recipiendas eas civitates Philippum miſiſſe, armis ſubactos parere.*

Legati Romani ad diſceptandas controverſias miſſi.

Senatus, ne quid abſente rege ſtatueret, legatos ad eas controverſias diſceptandas miſit, Q. Cæcilium Metellum, M. Bæbium Tamphilum, T. Sempronium. Quorum ſub adventum, ad Theſſalica Tempe omnibus iis civitatibus, quibus cum rege diſceptatio erat, concilium indictum eſt.

Coram quibus res inchoatur.

CAP. XXV. Ibi quum Romani legati diſceptatorum loco, Theſſali Perræbique, & Athamanes, haud dubii accuſatores, Philippus ad audienda crimina tamquam reus, conſediſſent; pro ingenio quisque eorum, qui principes legationum erant, & gratia cum Philippo aut odio, acerbius leniusve egerunt. In controverſiam autem veniebant, Philippopolis, Tricca, Phaloria, & Eurymenæ, & cetera circa eas oppida: utrum Theſſalorum juris, quum vi ademptæ poſſeſſæque ab Ætolis forent (nam Philippum Ætolis ademiſſe eas conſtabat) an Ætolica antiquitus ea oppida fuiſſent. Ita enim Acilium regi conceſſiſſe, ſi Ætolorum fuiſſent: & ſi voluntate, non vi atque armis coacti, cum Ætolis eſſent. Ejusdem formulæ diſceptatio de Perræborum Magnetumque oppidis fuit. Omnium enim jura, poſſidendo per occaſiones Ætoli miſcuerant.

Theſſalorum querelæ.

Ad hæc, quæ diſceptationis erant, querelæ Theſſalorum adjectæ, *quod ea oppida, ſi jam redderentur ſibi, ſpoliata ac deſerta redditurus eſſet. Nam præter belli caſibus amiſſos, quingentos principes juventutis in Macedoniam abduxiſſe, & opera eorum in ſervilibus abuti miniſteriis: & quæ reddiderit coactus Theſſalis, inutilia ut redderet, curaſſe. Thebas Phthias unum maritimum emporium fuiſſe: quondam Theſſalis quæſtuoſum & frugiferum. Ibi navibus onerariis comparatis regem, quæ præter Thebas Demetriadem curſum dirigerent; negotiationem maritimam omnem eo avertiſſe. Jamne à legatis quidem, qui jure gentium ſancti ſint, violandis abſtinere. Inſidias poſitas euntibus ad T. Quintium. Itaque ergo in tantum metum omnes Theſſalos conjectos, ut non in civitatibus ſuis, non in communibus gentis conciliis, quisquam hiſcere audeat. Procul enim abeſſe libertatis auctores Romanos: lateri adhærere gravem dominum; prohibentem uti beneficiis Populi Romani. Quid autem, ſi vox libera non ſit, liberum eſſe? nunc ſe fiducia & præſidio legatorum ingemiſcere magis quam loqui. Niſi provideant aliquid Romani, quo & Græcis Macedoniam accolentibus metus, & audacia Philippi minuatur; nequicquam & illum victum, & ſe liberatos eſſe. Ut equum tenacem non parentem, frenis aſperioribus caſtigandum eſſe.* Hæc acerbe poſtremi: quum priores leniter permulſiſſent iram ejus, petentes, *ut ignoſceret pro libertate loquentibus: & ut depoſita domini acerbitate, aſſueſceret ſocium atque amicum ſeſe præſtare; & imitaretur Populum Romanum, qui caritate quam adjungere ſibi ſocios mallet.*

Perræborum.

Theſſalis auditis, Perræbi Gonnocondylum, quod Philippus Olympiadem appellaverat, Perræbiæ fuiſſe, & ut ſibi reſtitueretur, agebant. Et de Mallœa & Ericinio eadem poſtulatio erat.

Athamanum.

Athamanes libertatem repetebant, & caſtella Athenæum & Pœtneum.

Philippus reſpondet Theſſalis.

CAP. XXVI. Philippus, ut accuſatoris potius quam rei ſpeciem haberet, & ipſe à querelis orſus. *Menelaidem in Dolopia, quæ regni ſui fuiſſet, Theſſalos vi atque armis expugnaſſe queſtus eſt. Item Petram in Pieria ab iisdem Theſſalis Perræbisque captam. Xynias quidem haud dubie Ætolicum oppidum ſibi eos contribuiſſe; & Paracheloida, quæ ſub Athamania eſſet, nullo jure Theſſalorum formulæ factam. Nam quæ ſibi crimina objiciantur; de inſidiis legatorum, & maritimis portubus frequentatis aut deſertis; alterum deridiculum eſſe, ſe reddere rationem, quos portus mercatores aut nautici petant; alterum mores ſuos reſpuere. Tot annos eſſe, per quos numquam ceſſaverint legati, nunc ad imperatores Romanos, nunc Romam ad Senatum crimina de ſe deferre. Quem umquam verbo violatum eſſe? ſemel ad Quintium euntibus inſidias dici factas. Sed, quid iis acciderit, non adjici. Quærentium quid (y) falſo objiciant, quum veri nihil habeant, ea crimina eſſe. Inſolenter & immodice abuti Theſſalos indulgentia Populi Romani; velut ex diutina ſiti, nimis avide meram haurientes libertatem. Ita ſervorum modo præter ſpem repente manumiſſorum, licentiam vocis & linguæ experiri, & jactare ſeſe inſectatione & convitiis dominorum.* Elatus deinde ira adjecit: *nondum omnium dierum ſolem occidiſſe.* Id minaciter dictum, non Theſſali modo in ſeſe, ſed etiam Romani acceperunt. Et quum fremitus poſt

(x) al. quando data fortuna eſſet. al. quandoque data fortuna eſſet. (y) al. *quod.*

Perræbis & Athamanibus.

post eam vocem ortus, & tandem sedatus esset; Perræborum inde Athamanumque legatis respondit, *Eandem, de quibus illi agant, civitatum causam esse. Consulem Acilium & Romanos sibi dedisse eas, quum hostium essent. Si suum munus qui dedissent, adimere velint, scire se cedendum esse: sed meliori ac fideliori amico, ingratiam levium & inutilium sociorum injuriam eos esse facturos. Nec enim ullius rei minus diuturnam esse gratiam, quam libertatis: præsertim apud eos, qui male utendo eam corrupturi sint.*

Legatorum sententia.

Causa cognita, pronuntiaverunt legati, *placere deduci præsidia Macedonum ex iis urbibus: & antiquis Macedoniæ terminis regnum finiri. De injuriis, quas ultro citroque illatas querantur, quo modo inter eas gentes & Macedones disceptetur: formulam juris exsequendi constituendam esse.*

CAP. XXVII. Inde graviter offenso rege, Thessalonicen ad cognoscendum de Thraciæ urbibus proficiscuntur. Ibi legati Eumenis:

Eumenis legatorum querelæ de Antiocho.

Si liberas esse Ænum & Maroneam velint Romani, nihil sui pudoris esse ultra dicere, quam ut admoneat; re, non verbo eos liberos relinquant, nec suum munus intercipi ab alio patiantur. Sin autem minor cura sit civitatum in Thracia positarum; multo verius esse, quæ sub Antiocho fuerint, præmia belli, Eumenem quam Philippum habere; vel pro patris Attali meritis bello, quod adversus Philippum ipsum gesserit Populus Romanus; vel suis, quod Antiochi bello terra marique laboribusque periculisque omnibus interfuerit. Habere eum præterea decem legatorum in eam rem præjudicium. Qui quum Chersonesum Lysimachiamque dederint, Maroneam quoque atque Ænum profecto dedisse, quæ ipsa propinquitate regionis velut appendices majoris muneris essent. Nam Philippum quidem quo aut merito in Populum Romanum, aut jure imperii, quum tam procul à finibus Macedoniæ absint, civitatibus his præsidia imposuisse? vocari Maronitas juberent. Ab iis certiora omnia de statu civitatum earum scituros.

Maronitarum querelæ.

Legati Maronitarum vocati, *non uno loco tantum urbis præsidium regium esse, sicut in aliis civitatibus,* dixerunt; *sed pluribus simul: & plenam Macedonum Maroneam esse. Itaque dominari assentatores regios: his solis loqui & in Senatu & in concionibus licere. Eos omnes honores & capere ipsos, & dare aliis. Optimum quemque, quibus libertatis, quibus legum curi sit, aut exulare pulsos patria, aut inhonoratos & deterioribus obnoxios silere.* De jure etiam finium pauca adjecerunt: *Q. Fabium Labeonem, quum in regione ea fuisset, direxisse finem Philippo veterem viam regiam, quæ ad Thraciæ Paroreiam subeat; nusquam ad mare declinantem. Philippum novam postea deflexisse viam, qua Maronitarum urbes agrosque amplectatur.*

Philippi responsio.

CAP. XXVIII. Ad ea Philippus longe aliam, quam adversus Thessalos Perræbosque nuper, ingressus disserendi viam. *Non cum Maronitis,* inquit, *mihi aut cum Eumene disceptatio est; sed etiam vobiscum* (z) *Romani. A quibus nihil æqui me impetrare jamdiu animadverto. Civitates Macedonum, quæ à me inter inducias defecerant, reddi mihi æquum censebam; non quia magna accessio ea regni futura esset (sunt enim & parva oppida, & in finibus extremis posita) sed quia multum ad reliquos Macedonas continendos exemplum pertinebat. Negatum est mihi. Bello Ætolico Lamiam oppugnare jussus à Consule Manio Acilio, quum diu fatigatus ibi præliis operibusque essem; transcendentem me jam muros, à capta prope urbe revocavit Consul, & abducere copias inde coëgit. Ad hujus solatium injuriæ permissum est, ut Thessaliæ Perræbiæque & Athamanum reciperem quædam castella magis quam urbes. Ea quoque ipsa vos mihi, Q. Cæcili, paucos ante dies ademistis. Pro non dubio paullo ante, si Diis placet, legati Eumenis sumebant, quæ Antiochi fuerunt, Eumenem æquius esse quam me habere. Id ego aliter longe judico esse. Eumenes enim, non nisi vicissent Romani, sed nisi bellum gessissent, manere in regno suo non potuit. Itaque ille vestrum meritum habet, non vos illius: mei autem regni tantum aberat, ut ulla pars in discrimine fuerit, ut tria millia talentûm, & quinquaginta tectas naves, & omnes Græciæ civitates, quas antea tenuissem, pollicentem ultro Antiochum in mercedem societatis, sim aspernatus: hostemque ei me esse prius etiam, quam Manius Acilius exercitum in Græciam trajiceret præ me tuli: & cum eo Consule belli partem, quamcumque mihi delegavit, gessi. Et insequenti Consuli L. Scipioni, quum terra statuisset ducere exercitum ad Hellespontum, non iter tantum per regnum nostrum dedi, sed vias etiam munivi, pontes feci, commeatus præbui: nec per Macedoniam tantum, sed per Thraciam, ubi etiam inter cetera pax quoque præstenda à barbaris erat. Pro hoc studio meo erga vos, ne dicam merito, utrum adjicere vos Romani aliquid, & amplificare & augere regnum meum munificentia vestra oportebat; an quæ haberem aut meo jure, aut beneficio vestro, eripere? Id quod nunc facitis. Macedonum civitates, quas regni mei fuisse fatemini, non restituuntur. Eumenes, tamquam ad Antiochum, spoliandum me venit. Et, si Diis placet, decem legatorum decretum calumniæ impudentissimæ prætendit; quo maxime & refelli & coargui potest. Disertissime enim planissimeque in eo scriptum est: Chersonesum & Lysimachiam Eumeni dari. Ubi tandem Ænus, & Maronea, & Thraciæ civitates adscriptæ sunt? Quod ab illis ne postulare quidem est ausus, id apud vos, tamquam ab illis impetraverit, obtinebit? Quo in numero me apud vos esse velitis, refert. Si tamquam inimicum & hostem insectari propositum est; pergite, ut cepistis, facere. Sin aliquis respectus est mei, ut socii atque amici regis; deprecor, ne me tanta injuria dignum judicetis.*

CAP. XXIX. Movit aliquantum oratio regis legatos. Itaque medio responso rem suspenderunt:

Judicium legatorum.

si decem legatorum decreto Eumeni datæ civitates eæ essent, nihil se mutare. Si Philippus bello cepisset eas, præmium victoriæ jure belli habiturum. Si neutrum eorum foret, placere cognitionem Senatui reservari: & ut omnia in integro manerent, præsidia, quæ in iis urbibus sint, deduci.

Quo Philippus offenditur.

Hæ causæ maxime animum Philippi alienaverunt ab Romanis: ut non à Perseo filio ejus novis causis motum, sed ob has à patre bellum relictum filio videri posset. Romæ nulla belli Macedonici suspicio erat. L. Manlius proconsul ex Hispania redierat. Cui postu-

(z) al. *sed jam vobiscum.*

postulanti ab Senatu in æde Bellonæ triumphum rerum gestarum magnitudo impetrabilem faciebat: exemplum obstabat; *quod ita comparatum more majorum erat, ne quis, qui exercitum non deportasset, triumpharet, nisi perdomitam pacatamque provinciam tradidisset successori.* Medius tamen honos Manlio habitus, *ut ovans urbem iniret.* Tulit coronas aureas quinquaginta duas: auri præterea pondo centum viginti duo: argenti sedecim millia trecenta: & pronuntiavit in Senatu, decem millia pondo argenti, & octoginta auri Q. Fabium quæstorem advehere. Id quoque se in ærarium illaturum. Magnus motus servilis eo anno in Apulia fuit. Tarentum provinciam L. Postumius prætor habebat. Is de pastorum conjuratione, qui vias latrociniis pascuaque publica infesta habuerant, quæstionem severe exercuit, ad septem millia hominum condemnavit: multi inde fugerunt: de multis sumptum est supplicium. Consules diu retenti ad urbem delectibus, tandem in provincias profecti sunt.

Manlius ovationem impetrat. Aureæ coronæ. Aurum & argentum. Motus servilis in Apulia.

CAP. XXX. Eodem anno in Hispania prætores C. Calpurnius & L. Quintius, quum primo vere ex hibernis copias eductas in Beturia junxissent, in Carpetaniam, ubi hostium castra erant, progressi sunt; communi animo consilioque parati rem gerere. (*a*) Haud procul Hippone & Toleto urbibus, inter pabulatores pugna orta est. Quibus dum utrimque subvenitur à castris, paullatim omnes copiæ in aciem eductæ sunt. In eo tumultuario certamine, & loca sua, & genus pugnæ pro hoste fuere. Duo exercitus Romani fusi, atque in castra compulsi sunt. Non institere perculsis hostes. Prætores Romani, ne postero die castra oppugnarentur, silentio proximæ noctis tacito signo exercitum abduxerunt. Luce prima Hispani acie instructa ad vallum accesserunt, vacuaque præter spem castra ingressi, quæ derelicta inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt: regressique in sua castra, paucos dies quietis stativis manserunt. Romanorum sociorumque, in prælio fugaque, ad quinque millia occisa; quorum se spoliis hostes armarunt. Inde ad Tagum flumen profecti sunt. Prætores interim Romani, omne id tempus contrahendis ex civitatibus sociis Hispanorum auxiliis, reficiendisque ab terrore adversæ pugnæ militum animis, consumpserunt. Ubi satis placuere vires, & jam miles quoque, ad delendam priorem ignominiam, hostem poscebat; duodecim millia passuum ab Tago flumine posuerunt castra. Inde tertia vigilia sublatis signis, quadrato agmine principio lucis ad Tagi ripam pervenerunt. Trans fluvium in colle hostium castra erant. Extemplo qua duobus locis vada nudabat amnis, dextera parte Calpurnius, læva Quintius exercitum traduxerunt: quieto hoste, dum miratur subitum adventum, consultatque, qui tumultum injicere trepidantibus in ipso transitu amnis potuisset. Interim Romani impedimentis quoque omnibus traductis contractisque in unum locum, quia jam moveri videbant hostem, nec spatium erat castra communiendi, aciem instruxerunt. In medio locatæ quinta Calpurnii legio, & octava Quintii. Id robur toto exercitu erat. Campum apertum usque ad hostium castra habebant liberum à metu insidiarum.

Res in Hispania gestæ. Duo exercitus Romani in Hispania fusi. Clades Romanorum. Romani refectis viribus Hispanos adoriuntur.

CAP. XXXI. Hispani posteaquam in citeriore ripa duo Romanorum agmina conspexerunt, ut, priusquam se jungere atque instruere possent, occuparent eos, castris repente effusi, cursu ad pugnam tendunt. Atrox in principio prælium fuit; & Hispanis recenti victoria ferocibus, & insueta ignominia milite Romano accenso. Acerrime media acies, duæ fortissimæ legiones, dimicabant; quas quum aliter moveri loco non posse hostis cerneret, cuneo institit pugnare: & usque plures confertioresque, medios urgebant. Ibi posteaquam laborare aciem Calpurnius prætor vidit, T. Quintilium Varum, L. Juventium Talnam legatos, ad singulas legiones adhortandas propere mittit. Docere & monere jubet, *in illis spem omnem vincendi & retinendæ Hispaniæ esse. Si illi loco cedant, neminem ejus exercitus non modo Italiam, sed ne Tagi quidem ulteriorem ripam, umquam visurum.* Ipse cum equitibus duarum legionum paullulum circumvectus, in cuneum hostium, qui mediam urgebat aciem, ab latere incurrit. Quintius, cum suis equitibus, alterum hostium latus invadit: sed longe acrius Calpurniani equites pugnabant, & prætor ipse ante alios. Nam & primus hostem percussit, & ita se immiscuit mediis, ut vix, utrius partis esset, nosci posset. Et equites prætoris eximia virtute, & equitum pedites accensi sunt. Pudor movit primos centuriones, qui inter tela hostium prætorem conspexerunt. Itaque urgere signiferos pro se quisque, jubere inferre signa, & confestim militem sequi. Renovatur ab omnibus clamor. Impetus fit velut ex superiore loco. Haud secus ergo quam torrentis modo fundunt sternuntque perculsos, nec sustinere alii super alios (*b*) inferentes sese possunt. Fugientes in castra equites persecuti sunt, & permisti turbæ hostium intra vallum penetraverunt. Ubi ab relictis in præsidio castrorum prælium instauratum: coactique sunt Romani equites descendere ex equis. Dimicantibus iis legio quinta supervenit: deinde, ut quæque potuerant, copiæ affluebant. Cæduntur passim Hispani per tota castra: nec plus quam quatuor millia hominum effugerunt. Inde tria millia fere, qui arma retinuerant, montem propinquum ceperunt: mille semiermes maxime per agros palati sunt. Supra triginta quinque millia hostium fuerant, ex quibus tam exigua pars pugnæ superfuit. Signa capta triginta tria. Romani sociique paullo plus sexcenti, & provincialium auxiliorum centum quinquaginta ferme ceciderunt. Tribuni militum quinque amissi, & pauci equites Romani, cruentæ maxime victoriæ speciem fecerunt. In castris hostium, quia ipsis spatium sua communiendi non fuerat, manserunt. Pro concione postero die laudati, donatique à C. Calpurnio equites, phaleris. Pronuntiavitque, eorum maxime opera hostes fusos, castra capta & expugnata esse. Quintius alter prætor

Atrox prælium. Hispani vincuntur. Clades. Romanorum jactura.

(*a*) al. communi animo consilioque rem gesserunt. (*b*) al. alios super alios.

tor suos equites catellis ac fibulis donavit: donati & centuriones ex utriusque exercitu permulti; maxime qui mediam aciem tenuerunt.

Res in Liguria gestæ. CAP. XXXII. Consules delectibus aliisque, quæ Romæ agenda erant, peractis rebus, in Ligures provinciam exercitum duxerunt. Sempronius à Pisis profectus in Apuanos Ligures, vastando agros, urendoque vicos & castella eorum, aperuit saltum usque ad fluvium Macram, & Lunæ portum. Hostes montem, antiquam sedem majorum suorum, ceperunt. Et inde superata locorum iniquitate, prælio dejecti sunt. Feliciter. Et Ap. Claudius felicitatem virtutemque collegæ in Liguribus Ingaunis æquavit secundis aliquot præliis. Sex præterea oppida eorum expugnavit: multa millia hominum in iis cepit: belli auctores tres & quadraginta securi percussit. Jam comitiorum appetebat tempus. Prior tamen Claudius quam Sempronius, cui sors comitia habendi obtigerat, Romam venit; quia P. Claudius frater ejus consulatum petebat. Consulatus Candidati. Competitores habebat patricios L. Æmilium, Q. Fabium Labeonem, Ser. Sulpicium Galbam, veteres candidatos. Et ab repulsis eo magis debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes. Etiam quia plus quam unum ex patriciis creari non licebat, arctior petitio quatuor petentibus erat. Plebeji quoque gratiosi homines petebant, L. Porcius, Q. Terentius Culleo, Cn. Bæbius Tamphilus. Et ii repulsi, in spem impetrandi tandem aliquando honoris dilati. (c) Claudius unus ex omnibus novus candidatus erat. Opinione hominum haud dubie destinabantur Q. Fabius Labeo, & L. Porcius Licinius. Sed Claudius Consul sine lictoribus cum fratre toto foro volitando, clamantibus adversariis, & majore parte Senatus, *meminisse eum debere prius se Consulem Populi Romani, quam fratrem P. Claudii esse: quin ille sedens pro tribunali aut arbitrum, aut comitiorum tacitum spectatorem se præberet*; coërceri tamen ab effuso studio nequiit. Magnis contentionibus tribunorum quoque plebis, qui aut contra Consulem, aut pro studio ejus pugnabant, comitia aliquoties turbata: donec pervicit Appius, ut dejecto Fabio, fratrem traheret. P. Claudius & L. Porcius Coss. U. C. 568. 01. 148. a. C. N. 185. Creatus P. Claudius Pulcher, præter spem suam & ceterorum. Locum suum tenuit L. Porcius Licinius, quia moderatis studiis, non vi Claudiana, inter plebeios certatum est. Prætores. Prætorum inde comitia sunt habita. C. Decimius Flavus, P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Nævius Matho, C. Sempronius Blæsus, A. Terentius Varro, prætores facti. Hæc eo anno quo Ap. Claudius, M. Sempronius Consules fuerunt, domi militiæque gesta.

Legati Romani è Græcia reversi. CAP. XXXIII. Principio insequentis anni, P. Claudio, L. Porcio Consulibus, Q. Cæcilius, M. Bæbius, & T. Sempronius, qui ad disceptandum inter Philippum & Eumenem reges, Thessalorumque civitates, missi erant, Regum quoque & civitatum. legationem renuntiarunt; regum quoque eorum civitatumque legatos in Senatum introduxerunt. Eadem utrimque iterata, quæ dicta apud legatos in Græcia erant. Alia legatio Romanorum in Græciam. Aliam deinde legationem novam Patres, cujus princeps Ap. Claudius fuit, in Macedoniam & in Græciam decreverunt: ad visendum, redditæne civitates Rhodiis & Thessalis & Perræbis essent. Iisdem mandatum, *ut ab Æno & Maronea præsidia deducerentur, maritimaque omnis Thraciæ ora à Philippo & Macedonibus liberaretur.* Peloponnesum quoque adire jussi: unde prior legatio discesserat incertiore statu rerum, quam si non venissent. Nam super cetera etiam sine responso dimissi, nec datum petentibus erat Achæorum concilium. De qua re querente graviter Q. Cæcilio, simul Lacedæmoniis deplorantibus *mœnia diruta, abductam plebem in Achaiam & venundatam; ademptas, quibus ad eam diem civitas stetisset, Lycurgi leges:* Achæi maxime concilii negati crimen excusabant, recitando legem, quæ, *nisi belli pacisve causa, & quum legati ab Senatu cum literis, aut scriptis mandatis venirent, vetaret indici concilium.* Ea ne postea excusatio esset, ostendit Senatus, *curæ iis esse debere, ut Romanis legatis semper adeundi concilium gentis potestas fieret: quemadmodum & illis, quoties vellent, Senatus daretur.*

Philippus iram in Maronitas effundit. CAP. XXXIV. Dimissis iis legationibus, Philippus à suis certior factus, cedendum civitatibus, deducendaque præsidia esse; infensus omnibus, in Maronitas iram effundit. Onomasto, qui præerat maritimæ oræ, mandat, *ut partis adversæ principes interficeret.* Ille per Casandrum quemdam, unum ex regiis jam diu habitantem Maroneæ, nocte Thracibus intromissis, velut in bello capta urbe cædem fecit. Qui ideo queruntur apud legatos Romanos. Id apud Romanos legatos querentes, *tam crudeliter adversus innoxios Maronitas, tam superbe adversus Populum Romanum factum, ut, quibus libertatem restituendam Senatus censuisset, ii pro hostibus trucidarentur*, abnuebat *quicquam eorum ad se, aut quemquam suorum pertinere. Seditione inter ipsos dimicatum, quum alii ad se, alii ad Eumenem civitatem traherent. Id facile scituros esse, si percunctarentur ipsos Maronitas:* haud dubius, perculsis omnibus terrore tam recentis cædis, neminem hiscere adversus se ausurum. Negare Appius, *rem evidentem pro dubia quærendam. Si ab se culpam removere vellet, Onomastum & Casandrum, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, ut eos Senatus percunctari posset.* Primo adeo perturbavit ea vox regem, ut non color, non vultus ei constaret. Deinde collecto tandem animo, *Casandrum, qui Maroneæ fuisset, si utique vellent, se missurum dixit. Ad Onomastum quidem quid eam rem pertinere? qui non modo Maroneæ, sed ne in regione quidem propinqua fuisset?* Et parcebat magis Onomasto, honoratiori amico, & eundem in arcem haud paullo (d) plus timebat: quia & ipse sermonem cum eo contulerat, & multorum talium ministrum & conscium habebat. Casander quoque, missis qui per Epirum ad mare prosequerentur eum, ne qua indicium emanaret, veneno creditur sublatus.

CAP. XXXV. Et legati à Philippi colloquio ita

(c) al. & hi repulsi, in spem impetrandi tandem aliquando honoris, dilati. (d) al. & eundem haud paullo &c.

ita digressi sunt, ut præ se ferrent, *nihil eorum sibi placere:* & Philippus minime quin rebellandum esset dubius; quia tamen immaturæ ad id vires erant, ad moram interponendam Demetrium, minorem filium, mittere Romam, simul ad purganda crimina, simul ad deprecandam iram Senatus, statuit: satis credens ipsum etiam juvenem, quod Romæ obses specimen regiæ indolis dedisset, aliquid momenti facturum. Interim per specimen auxilii Byzantiis ferendi, re ipsa ad terrorem regulis Thracum injiciendum, profectus, perculsis iis uno prælio, & Amadoco duce capto, in Macedoniam rediit, missis ad accolas Istri fluminis barbaros, ut in Italiam irrumperent, solicitandos. Et in Peloponneso adventus Romanorum legatorum, qui ex Macedonia in Achaiam ire jussi erant, exspectabatur: adversus quos, ut præparata consilia haberent, Lycortas prætor concilium indixit. Ibi de Lacedæmoniis actum. *Ex hostibus eos accusatores factos. Et periculum esse; ne victi magis timendi forent, quam bellantes fuissent. Quippe in bello sociis Romanis Achæos usos: nunc eosdem Romanos æquiores Lacedæmoniis quam Achæis esse: ubi Areus etiam & Alcibiades, ambo exules suo beneficio restituti, legationem Romam adversus gentem Achæorum ita de ipsis meritam suscepissent, adeoque oratione infesta usi essent, ut patria pulsi, non restituti in eam viderentur.* Clamor undique ortus, referret nominatim de iis. Et quum omnia ira, non consilio gererentur, capitis damnati sunt. Paucos post dies Romani legati venerunt. His Clitore in Arcadia datum est concilium.

Philippum Demetrium filium Romam mittit.

Concilium Achæorum.

CAP. XXXVI. Priusquam agerent quicquam, terror Achæis injectus erat & cogitatio, quam non ex æquo disceptatio futura esset; quod Areum & Alcibiadem, capitis ab se in concilio proximo damnatos, cum legatis videbant: nec hiscere quisquam audebat. Appius ea, quæ apud Senatum questi erant Lacedæmonii, *displicere Senatui* ostendit. *Cædem primum ad conflictum factam eorum, qui à Philopœmene ad causam dicendam evocati venissent:* (e) *deinde quum in homines ita sævitum esset, ne in ulla parte crudelitas eorum cessaret, muros dirutos urbis nobilissimæ esse, leges vetustissimas abrogatas, inclitamque pergentes Lycurgi disciplinam sublatam.* Hæc quum Appius dixisset Lycortas, & quia prætor, & quia Philopœmenis, auctoris omnium quæ Lacedæmone acta fuerant, factionis erat, ita respondit: *Difficilior nobis, Ap. Claudi, apud vos oratio est, quam Romæ nuper apud Senatum fuit. Tunc enim Lacedæmoniis accusantibus respondendum erat: nunc à vobis ipsis accusati sumus, apud quos causa dicenda est; quam iniquitatem conditionis subimus illa spe, judicis animo te auditurum esse, posita contentione, qua paullo ante egisti. Ego certe, quum ea, quæ & hic antea apud Q. Cæcilium, & postea Romæ questi sunt Lacedæmonii, à te paullo ante relata sint, non tibi sed illis me apud te respondere credam. Cædem objicitis eorum, qui à Philopœmene prætore evocati ad causam dicendam interfecti sunt. Hoc ego crimen non modo non à vobis, Romani, sed ne apud vos quidem nobis objiciendum fuisse arbitror. Quid ita? quia in vestro fœdere erat, ut maritimis urbibus abstinerent Lacedæmonii. Quo tempore armis captis urbes, à quibus abstinere jussi erant, nocturno impetu occupaverunt; si T. Quintius, si exercitus Romanus, sicut antea in Peloponneso fuisset, eo nimirum capti & oppressi confugissent. Quum vos procul essetis, quo alio, nisi ad nos socios vestros; quos antea Gythio opem ferentes, quos Lacedæmonem vobiscum simili de causa oppugnantes viderant, confugerent? Pro vobis igitur justum piumque bellum suscepimus. Quod quum alii laudent, reprehendere ne Lacedæmonii quidem possint, Dii quoque ipsi comprobaverint, qui nobis victoriam dederunt, quonam modo ea, quæ belli jure acta sunt, in disceptationem veniunt? quorum tamen maxima pars nihil pertinet ad nos. Nostrum est, quod evocavimus eos ad causam dicendam, qui ad arma multitudinem exciverant, qui expugnaverant maritima oppida, qui diripuerant, qui cædem principum fecerant? Quod vero illi venientes in castra interfecti sunt; vestrum est, Areo & Alcibiade, qui nunc nos, si Diis placet, accusatis, non nostrum. Exules Lacedæmoniorum, quo in numero hi quoque duo fuerunt, & tunc vobiscum erant, quod domicilio sibi delegerant* (f) *maritima oppida, se petitos credentes; in eos quorum opera patria extorres, ne in tuto quidem exilio posse consenescere se indignabantur, impetum fecerunt. Lacedæmonii igitur Lacedæmonios, non Achæi interfecerunt. Nec, jure an injuria cæsi sint, argumentari refert.*

Appius legatus Rom. queritur.

Lycortæ ad Appium responsio.

CAP. XXXVII. *Atenim illa certe vestra sunt Achæi, quod leges disciplinamque vetustissimam Lycurgi sustulistis, quod muros diruistis. Quæ utraque ab iisdem objici qui possunt; quum muri Lacedæmoniis non ab Lycurgo, sed paucos ante annos ad dissolvendam Lycurgi disciplinam exstructi sint? tyranni enim nuper eos, arcem & munimentum sibi, non civitati, paraverunt. Et si existat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat ruinis eorum; & nunc se patriam & Spartam antiquam agnoscere dicat. Non Philopœmenem exspectare, nec Achæos, sed vos ipsi Lacedæmonii vestris manibus amoliri & diruere omnia tyrannidis vestigia debuistis. Vestræ enim illæ deformes veluti cicatrices servitutis erant: & quum sine muris per octingentos prope annos liberi, aliquando etiam principes Græciæ fuissetis, muris velut compedibus circumdatis vincti per centum annos servistis. Quod ad leges ademptas attinet: ego antiquas Lacedæmoniis leges tyrannos ademisse arbitror; nos non suas ademisse, quas non habebant, sed nostras leges dedisse: nec male consuluisse civitati, quum concilii nostri eam fecerimus, & nobis miscuerimus, ut corpus unum & concilium totius Peloponnesi esset. Tunc, opinor, si aliis ipsi legibus viveremus, alias istis injunxissemus, queri, se iniquo jure esse, & indignari possent. Scio ego, Appi Claudi, hanc orationem, qua sum adhuc usus, neque sociorum apud socios, neque liberæ gentis esse: sed servorum verius disceptantium apud dominos. Nam si non vana illa vox præconis fuit, qua liberos esse omnium primos Achæos jussistis, si fœdus ratum est, si societas & amicitia* ex

(e) al. *Cædem primum contra fidem datam eorum, qui à Philopœmene ad causam dicendam advocati venissent.* (f) al. *domicilium sibi elegerant.*

ex æquo observatur; cur ego, quid Capua capta feceritis Romani, non quæro, vos rationem reposcitis, quid Achæi Lacedæmoniis bello victis fecerimus? Interfecti aliqui sunt, finge à nobis. Quid? vos senatores Campanos securi non percussistis? Muros diruimus. Vos non muros tantum, sed urbem & agros ademistis. Specie, inquis, æquum est fœdus apud Achæos, re precaria libertas: apud Romanos etiam imperium est. Sentio Appi: & si non oportet, non indignor: sed oro vos, quantumlibet intersit inter Romanos & Achæos, modo ne in æquo hostes vestri nostrique apud vos sint, ac nos socii: imo ne meliore jure sint. Nam ut in æquo essent, nos fecimus, quum leges iis nostras dedimus, quum, ut Achæi concilii essent, effecimus. Parum est victis, quod victoribus satis est. Plus postulant hostes, quam socii habent. Quæ jurejurando, quæ monumentis literarum in lapide insculptis in æternam memoriam sancta atque sacrata sunt, ea cum perjurio nostro tollere parant. Veremur quidem vos, Romani, &, si ita vultis, etiam timemus: sed plus & veremur & timemus Deos immortales. Cum assensu maximæ partis est auditus, & locutum omnes pro majestate magistratus, censebant: ut facile appareret, *molliter agendo dignitatem suam tenere Romanos non posse.* Tum Appius *suadere se magnopere Achæis* dixit, *ut, dum liceret, voluntate sua facere, gratiam inirent, ne mox inviti & coacti facerent.* Hæc vox audita quidem cum omnium gemitu est, sed metum injecit imperata recusandi. Id modo petierunt, *ut Romani, quæ viderentur, de Lacedæmoniis mutarent, nec Achæos religione obstringerent, irrita ea, quæ jurejurando sanxissent, faciendi.* Damnatio tantum Arei & Alcibiadis, quæ nuper facta erat, sublata est.

Ad quam Appius regerit.

CAP. XXXVIII. Romæ principio ejus anni, quum de provinciis Consulum & Prætorum actum esset, Consulibus Ligures, quia bellum nusquam alibi erat, decreti. Prætores, C. Decimius Flavus urbanam, P. Cornelius Cethegus inter cives & peregrinos, sortiti sunt. C. Sempronius Blæsus Siciliam, Q. Nævius Matho Sardiniam, & ut idem de veneficiis quæreret; A. Terentius Varro Hispaniam citeriorem, P. Sempronius Longus Hispaniam ulteriorem. De iis duabus provinciis legati per id fere tempus, L. Juventius Thalna, & T. Quintilius Varus, venerunt. Qui, quantum bellum jam profligatum in Hispania esset, Senatu edocto, postularunt simul, *ut pro rebus tam prospere gestis Diis immortalibus haberetur honos, & ut prætoribus exercitum deportare liceret.* Supplicatio in biduum decreta est. De legionibus deportandis, quum de Consulum prætorumque exercitibus ageretur, rem integram referri jusserunt. Paucos post dies Consuli in Ligures binæ legiones, quas Appius Claudius & M. Sempronius habuerant, decretæ sunt. De exercitibus Hispaniensibus magna contentio fuit inter novos Prætores & amicos absentium, Calpurnii Quintiique. Utraque causa tribunos plebis, utraque Consules habebat. Ii *se intercessuros Senatusconsulto, deportandos censerent exercitus*, denuntiabant; illi, *si hæc intercessio fieret, nullam rem aliam se decerni passuros.* Victa postremo absentium gratia est, & Senatusconsultum factum, *ut Prætores quatuor millia peditum Romanorum scriberent, quadringentos equites, & quinque millia sociorum peditum Latini nominis, quingentos equites, quos secum in Hispaniam portarent. Quum eas legiones quatuor descripsissent,* (g) *quod plus quam quina millia peditum, treceni equites, in singulis legionibus esset, dimitterent: eos primum, qui emerita stipendia haberent, deinde, ut cujusque fortissima opera Calpurnius & Quintius in prælio usi essent.*

Provinciæ constitutæ.

Victoria ex Hispania nuntiata.

Supplicatio.

Exercituum ordinatio.

Contentio de exercitu Hispanico.

S. C. de exercitibus.

CAP. XXXIX. Hac sedata contentione, alia subinde C. Decimii Prætoris morte exorta est. Cn. Sicinius, & L. Puppius, qui ædiles proximo anno fuerant, & C. Valerius Flamen Dialis, & Q. Fulvius Flaccus (is quia ædilis curulis designatus erat, sine toga candida, sed maxima ex omnibus contentione) petebant. Certamenque ei cum flamine erat. Et posteaquam primo æquare, mox superare etiam est visus, pars tribunorum plebis negare, *rationem ejus habendam esse, quod duos simul unus magistratus præsertim curules, neque capere posset, nec gerere:* pars *legibus eum solvi æquum censere, ut, quem vellet, Prætorem creandi, Populo potestas fieret.* L. Porcius Consul primo in ea sententia esse, *ne nomen ejus acciperet.* Deinde, *ut ex auctoritate Senatus idem faceret*, convocatis Patribus, *referre se ad eos*, dixit, *quod nec jure ullo, nec exemplo tolerabili liberæ civitati ædilis curulis designatus præturam peteret: sibi, nisi quid aliud iis videretur, in animo esse è lege comitia habere.* Patres censuerunt, *uti L. Porcius Consul cum Q. Fulvio ageret, ne impedimento esset; quo minus comitia Prætoris in locum C. Decimii subrogandi è lege haberentur.* Agenti Consuli ex Senatusconsulto, respondit Flaccus, *nihil, quod se indignum esset, facturum.* Medio responso spem ad voluntatem interpretantibus fecerat; *cessurum Patrum auctoritati esse.* Comitiis acrius etiam quam ante petebat, criminando, *extorqueri sibi à Consule & Senatu, Populi Romani beneficium, & invidiam geminati honoris fieri: tamquam non appareret, ubi designatus Prætor esset, extemplo ædilitate se abdicaturum.* Consul quum & pertinaciam petentis crescere, & favorem Populi magis magisque in eum inclinari cerneret, dimissis comitiis, Senatum vocavit. Censuerunt frequentes, *quoniam Flaccum auctoritas Patrum nihil movisset, ad Populum cum Flacco agendum.* Concione advocata, quum egisset Consul; ne tum quidem de sententia motus, gratias Populo Romano egit, *quod tanto studio, quotiescumque declarandæ voluntatis potestas facta esset, Prætorem se voluisset facere. Ea sibi studia civium suorum destituere non in animo esse.* Hæc vero tam obstinata vox tantum ei favorem accendit, ut haud dubius Prætor esset; si Consul accipere nomen vellet. Ingens certamen tribunis & inter seipsos, & cum Consule fuit: donec Senatus à Consule est habitus, decretumque: *quoniam prætoris subrogandi comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci, & prava studia hominum impedirent. Senatum censere satis prætorum esse: P. Cornelius utramque in urbe jurisdictionem haberet, Apollinique ludos faceret.*

Contentiones de Prætura.

S. C. quo impediuntur Comitia.

CAP.

(g) al. *Quum eos in legiones quatuor descripsissent.*

Contentiones de Censura.

CAP. XL. His comitiis prudentia & virtute Senatus sublatis, alia majoris certaminis, quo & majore de re, & inter plures potentioresque viros, sunt exorta. Censuram summa contentione petebant L. Valerius Flaccus, P. & L. Scipiones, Cn. Manlius Vulso, L. Furius Purpureo, patricii: plebeji autem, M. Porcius Cato, M. Fulvius Nobilior, Tib. & M. Sempronii, Longus & Tuditanus. Sed omnes patricios plebejosque nobilissimarum familiarum M. Porcius longe anteibat. In hoc viro tanta vis animi ingeniique fuit, ut, quocumque loco natus esset, fortunam sibi ipse facturus fuisse videretur. Nulla ars, neque privatæ, neque publicæ rei gerendæ, ei defuit. Urbanas rusticasque res pariter callebat. Ad summos honores alios scientia juris, alios eloquentia, alios gloria militaris provexit. Huic versatile ingenium sic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum diceres, quodcumque ageret. In bello manu fortissimus, multisque insignibus clarus pugnis. Idem posteaquam ad magnos honores pervenit, summus imperator: idem in pace, si jus consuleres, peritissimus: si causa oranda esset, eloquentissimus. Nec is tantum, cujus lingua vivo eo viguerit, monumentum eloquentiæ nullum exstet: vivit imo, vigetque (*h*) eloquentia ejus, sacrata scriptis omnis generis. Orationes & pro se multæ, & pro aliis, & in alios. Nam non solum accusando, sed etiam causam dicendo fatigavit inimicos. Simultates nimio plures & exercuerunt eum, & ipse exercuit eas. Nec facile dixeris, utrum magis presserit eum nobilitas, an ille agitaverit nobilitatem. Asperi procul dubio animi, & linguæ acerbæ, & immodice liberæ fuit: sed invicti cupiditatibus animi, & rigidæ innocentiæ; contemptor gratiæ, divitiarum. In parsimonia, in patientia laboris periculisque, ferrei prope corporis animique; quem nec senectus quidem, quæ solvit omnia, fregerit. Qui sextum & octogesimum annum agens causam dixerit, ipse pro se oraverit, scripseritque: nonagesimo anno Sergium Galbam ad Populi adduxerit judicium.

M. Porcii Catonis laus.

Ejus orationes.

CAP. XLI. Hunc sicut omni vita, tum prensantem (*i*) premebat nobilitas: coierantque (*k*) (præter L. Flaccum, qui collega in consulatu fuerat) candidati omnes, ad dejiciendum honore eum; non solum ut ipsi potius adipiscerentur, nec quia indignabantur novum hominem censorem videre; sed etiam quod tristem censuram, periculosamque multorum famæ, & ab læso à plerisque, & lædendi cupido, exspectabant. Etenim tum quoque minitabundus petebat; *refragari sibi, qui liberam & fortem censuram timerent*, criminando: & simul L. Valerio suffragabatur. *Illo uno collega castigare se nova flagitia, & priscos mores revocare posse.* His accensi homines, adversa nobilitate non M. Porcium modo censorem fecerunt, sed etiam collegam ei L. Valerium Flaccum adjecerunt. Secundum comitia censorum Consules prætoresque in provincias profecti sunt, præter Q. Nævium, quem quatuor non minus menses, priusquam in Sardiniam iret, quæstiones veneficii, quarum magnam partem extra urbem per municipia conciliabulaque habuit, quia ita aptius visum erat, tenuerunt. Si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominum millia damnavit. Et L. Postumius Prætor, cui Tarentum provincia evenerat, magnas pastorum conjurationes vindicavit, & reliquias Bacchanalium quæstionis cum omni exsecutus est cura. Multos, qui aut citati non affuerant, aut vades deseruerant, in ea regione Italiæ latentes, partim noxios judicavit, partim comprehensos Romam ad Senatum misit. In carcerem omnes à P. Cornelio conjecti sunt.

M. Porcius & L. Valerius Censores.

Severæ quæstiones veneficii.

CAP. XLII. In Hispania ulteriore, fractis proximo bello Lusitanis, quietæ res fuerunt. In citeriore A. Terentius, in Suessetanis, oppidum Corbionem vineis & operibus expugnavit, captivos vendidit. Quieta deinde hiberna & citerior provincia habuit. Veteres Prætores, C. Calpurnius Piso, & L. Quintius Romam redierunt. Utrique magno Patrum consensu triumphus est decretus. Prior (*) C. Calpurnius de Lusitanis & Celtiberis triumphavit. Coronas aureas tulit octoginta tres, & duodecim millia pondo argenti. Paucos post dies (**) L. Quintius Crispinus ex iisdem Lusitanis Celtiberisque triumphavit. Tantumdem auri atque argenti in eo triumpho translatum. Censores, M. Porcius & L. Valerius, metu mista exspectatione Senatum legerunt: septem moverunt Senatu. Ex quibus unum insignem & nobilitate & honoribus, L. Quintium Flamininum consularem. Patrum memoria institutum fertur, ut censores motis Senatu adscriberent notas. Catonis & aliæ quidem acerbæ orationes exstant in eos, quos aut senatorio loco movit, aut quibus equos ademit: longe gravissima in L. Quintium oratio est, quasi accusator ante notam, non censor post notam usus esset, retinere Quintium in Senatu ne frater quidem T. Quintius, si tum censor esset, potuisset. Inter cetera objecit ei: *Philippum Pœnum, carum ac nobile scortum, ab Roma in Galliam provinciam spe ingentium donorum perductum. Eum puerum per lasciviam quum cavillaretur, exprobrare Consuli persæpe solitum, quod sub ipsum spectaculum gladiatorium abductus ab Roma esset, ut obsequium amatori venditaret. Forte epulantibus iis, quum jam vino incaluissent, nuntiatum in convivio esse, nobilem Boium cum liberis transfugam venisse: convenire Consulem velle, ut ab eo fidem præsens acciperet. Introductum in tabernaculum per interpretem, alloqui Consulem cepisse. Inter cujus sermonem Quintius scorto, Vis tu, inquit, quoniam gladiatorium spectaculum reliquisti, jam hunc Gallum morientem aspicere? Et quum is vixdum serio annuisset, ad nutum scorti Consulem stricto gladio, qui super caput pendebat, loquenti Gallo caput primum percu-*

Res gestæ in Hispania.

Calpurnii triumphus de Hispanis.

L. Quintii triumphus.

Censura quomodo acta.

L. Quintius Flaminius Senatu motus.

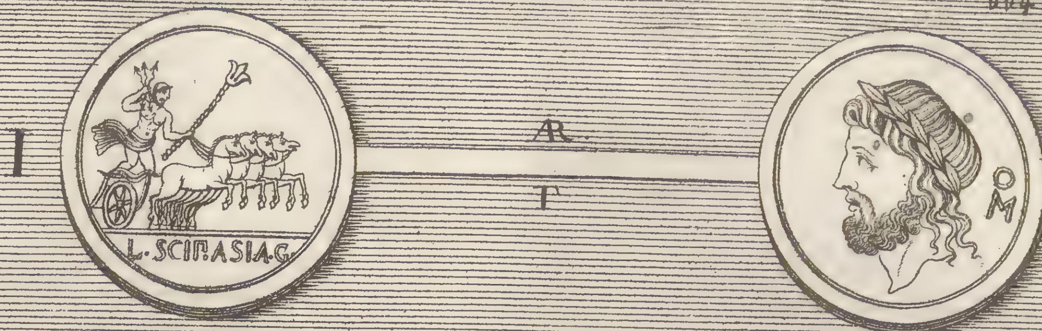
Ejus flagitium.

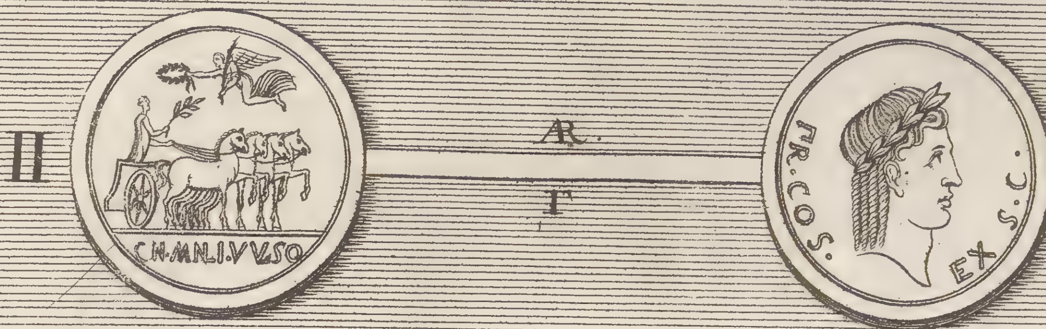
(*h*) al. vivit imo vivetque. (*i*) al. petentem vel præsentem. (*k*) al. consenserantque.

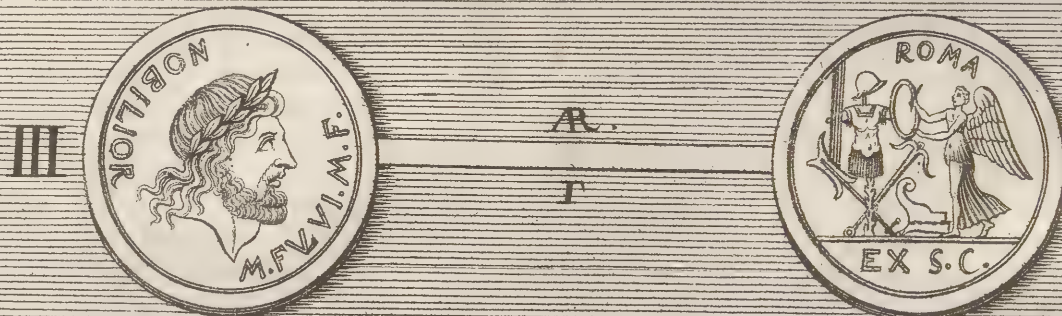
(*) C. Calpurnius ... triumphavit ..... (**) L. Quintius .... triumphavit) Utriusque triumphi extant denarii, & exhibentur: Prioris, Tab. LIX. num. 4. in quo pars una Triumphum Deum cum laurea corona & sceptro, pars altera Scipionem ipsum legionis aquilam dextra tenentem, quadrigaque triumphali vehentem ostendit; Posterioris, Tab. LX. num. 1. quo Roma galeata ex una, ex altera parte victoria in curru triumphali bigato conspicitur. Conf. GOLTZIUS Fast. pag. 125.

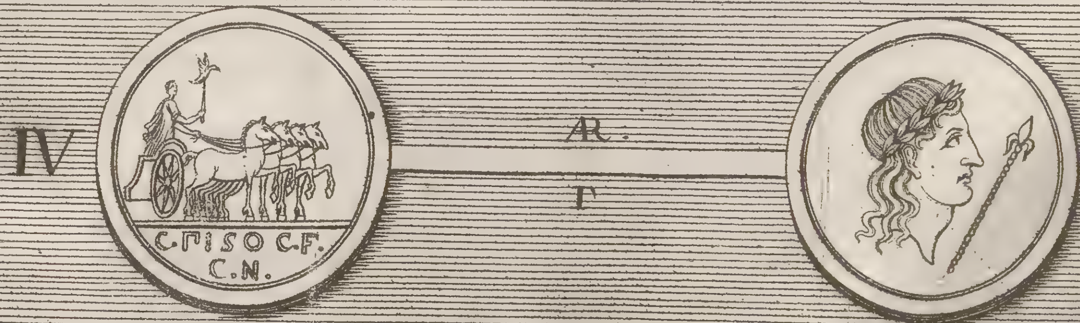
TAB. LIX.

pag. 627. 646. 652.
664.

percussisse, deinde fugienti, fidemque Populi Romani atque eorum qui aderant imploranti, latus transfodisse.

CAP. XLIII. Valerius Antias, ut qui nec Catonis orationem legisset, & fabulæ tantum sine auctore editæ credidisset: aliud argumentum, simile tamen & libidine, & crudelitate, peragit. *Placentiæ formosam mulierem, cujus amore deperiret, in convivium arcessitam scribit. Ibi jactantem sese scorto inter cetera retulisse, quam acriter quæstiones exercuisset, & quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset. Tum illam infra eum accubantem negasse, umquam vidisse quemquam securi ferientem (l) & pervelle id videre. Hic indulgentem amatorem, unum ex illis miseris attrahi jussum, (m) securi percussisse.* Facinus sive eo modo quo censor objecit, sive, ut Valerius tradit, commissum est, sævum atque atrox, inter pocula atque epulas, ubi libare Diis dapes, ubi bene precari mos esset, ad spectaculum scorti procacis, in sinu Consulis tecubantis, mactatam humanam victimam esse, & cruore mensam respersam. In extrema oratione Catonis conditio Quintio fertur, *ut si id factum negaret, ceteraque, quæ objecisset, sponsione defenderet sese: sin fateretur, ignominiane sua quemquam doliturum censeret, quum ipse vino, & Venere amens, sanguine hominis in convivio lusisset?*

L. Scipioni Asiatico equus ademptus.

CAP. XLIV. In equitatu recognoscendo, L. Scipioni Asiageni (*n*) ademptus equus. In censibus quoque accipiendis tristis & aspera in omnes ordines censura fuit. Ornamenta & vestem muliebrem & vehicula, quæ pluris quam quindecim millium æris essent, in censum referre viatores jussit. Item mancipia minora annis viginti, quæ post proximum lustrum decem millibus æris, aut eo pluris, venissent, uti ea quoque decem (*o*) tanto pluris quam quanti essent, æstimarentur. Et his rebus omnibus terni in millia æris attribuerentur. Aquam publicam omnem in privatum ædificium aut agrum fluentem ademerunt. Et quæ in loca publica inædificata, immolitave privati habebant, intra dies triginta demoliti sunt. Opera deinde facienda ex pecunia in eam rem decreta, lacus sternendos lapide, detergendasque qua opus esset, cloacas; in Aventino, & in aliis partibus, qua nondum erant, faciendas locaverunt. Et separatim Flaccus molem ad Neptunias aquas, ut iter populo esset, & viam per Formianum montem. Cato atria duo, Mænium & Titium in lautumiis, & quatuor tabernas in publicum emit: basilicamque ibi fecit, quæ Porcia appellata est. Et vectigalia summis pretiis, ultro tributa infimis locaverunt. Quas locationes quum Senatus precibus & lacrimis publicanorum victus induci, & de integro locari jussisset; censores edicto summotis ab hasta, qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paullum imminutis pretiis locaverunt. Nobilis censura fuit, simultatumque plena: quæ M. Porcium (cui acerbitas ea assignabatur) per omnem vitam exercuerunt. Eodem anno coloniæ duæ, Potentia (*p*) in Picenum, Pisaurum in Gallicum agrum, deductæ sunt. Sena jugera in singulos data. Diviserunt agrum, coloniasque deduxerunt iidem tres viri, Q. Fabius Labeo, & M. & Q. Fulvii, Flaccus & Nobilior. Consules ejus anni nec domi, nec militiæ memorabile quicquam egerunt.

Aquæ & ædificia publica privatis ademptæ.

Operum publicorum elocatio.

Potentia & Pisaurum coloniæ.

M. Claudius & Q. Fabius Coss. U. C. 569. Ol. 149. a. C. N. 184. Prætores.

CAP. XLV. In insequentem annum crearunt Consules M. Claudium Marcellum, Q. Fabium Labeonem. M. Claudius, Q. Fabius Idibus Martiis, quo die consulatum inierunt, de provinciis suis prætorumque retulerunt. Prætores creati erant, C. Valerius Flamen Dialis, qui & priore anno petierat: & Sp. Postumius Albinus, & P. Cornelius Sisenna, L. Puppius, L. Julius, Cn. Sicinius. Consulibus Ligures cum iisdem exercitibus, quos P. Claudius, & M. Porcius habuerant, provincia decreta est. Hispaniæ extra sortem prioris anni prætoribus cum suis exercitibus servatæ. Prætores ita sortiri jussi, *uti Flamini Diali utique altera juris dicendi Romæ provincia esset.* Peregrinam est sortitus. Sisennæ Cornelio urbana, Sp. Postumio Sicilia, L. Puppio Apulia, L. Julio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia evenit. L. Julius maturare est jussus. Galli transalpini per saltus ignotæ antea viæ (ut ante dictum est) in Italiam transgressi, oppidum in agro, qui nunc Aquileiensis est, ædificabant. Id eos ut prohiberet, quoad (*q*) ejus sine bello posset, prætori mandatum est. Si armis prohibendi essent, Consules certiores faceret. Ex his placere alterum adversus Gallos ducere legiones.

Exercituum & Provinciarum ordinatio.

Galli transalpini in Italiam transgressi Aquilejam condunt.

CAP. XLVI. Extremo prioris anni comitia habita erant in demortui Cn. Cornelii locum auguris sufficiendi. (*r*) Creatus Sp. Postumius Albinus. Hujus principio anni P. Licinius Crassus Pontifex Maximus mortuus est: in cujus locum M. Sempronius Tuditanus pontifex est cooptatus. Pontifex Maximus est creatus C. Servilius Geminus. P. Licinii funeris causa visceratio data, & gladiatores centum viginti pugnaverunt: & ludi funebres per triduum facti; post ludos epulum. In quo, quum toto foro strata triclinia essent, tempestas cum magnis procellis coorta coëgit plerosque tabernacula statuere in foro. Eadem paullo post, quum undique disserenasset, sublata. Defunctosque vulgo ferebant, quod inter fatalia vates cecinissent, *necesse esse tabernacula in foro statui.* Hac religione levatis, altera injecta, *quod sanguine per biduum pluisset in area Vulcani:* & per decemviros supplicatio indicta erat, ejus prodigii expiandi (*s*) causa. Priusquam Consules in provincias proficiscerentur, legationes transmarinas in Senatum introduxerunt. Nec umquam ante tantum regionis ejus hominum Romæ fuerat. Nam ex quo fama pergentes, quæ Macedoniam accolunt, vulgata est, *crimina querimoniasque de Philippo non negligenter ab Romanis audiri, multis operæ pretium fuisse queri;* pro se quæque civitates gentesque, singuli etiam privatim (gravis enim accola omnibus erat) Romam aut ad spem levandæ injuriæ, aut ad deflendæ solatium venerunt.

Pontifex Maximus.

Prodigia.

Procurata.

Legationes transmarinæ audiuntur in Senatu.

Earum querelæ de Philippo.

(*l*) al. *securi feriri.* (*m*) al. *unum ex damnatis attrahi jussum.* (*n*) al. Scipioni Asiatico. (*o*) al. decies. (*p*) al. Pollentia. (*q*) al. quod. (*r*) al. Extremo prioris anni comitia auguris creandi habita erant in demortui Cn. Cornelii Lentuli locum. (*s*) al. explicandi.

nerunt. Et ab Eumene rege legatio cum fratre ejus Athenæo venit, ad querendum; *ſimul quod non deducerentur ex Thracia præſidia; ſimul quod in Bithyniam Pruſiæ bellum adverſus Eumenem gerenti auxilia miſſa forent.*

Philippum Demetrius filius defendit.

CAP. XLVII. Reſpondendum ad omnia juveni tum admodum Demetrio erat: quum haud facile eſſet, aut ea quæ objicerentur, aut quæ adverſus ea dicenda erant, memoria complecti. Nec enim multa ſolum, ſed etiam pleraque oppido quam parva erant: de controverſia finium, de hominibus raptis, pecoribusque abactis, de jure aut dicto per libidinem, aut non dicto; de rebus per vim aut per gratiam judicatis. Nihil horum neque Demetrium docere dilucide, nec ſe ſatis liquido diſcere ab eo Senatus quum cerneret poſſe; ſimul & tirocinio & perturbatione juvenis moveretur; quæri juſſit ab eo, *ecquem de his rebus commentarium à patre accepiſſet?* quum reſpondiſſet, *accepiſſe ſe;* nihil prius nec potius viſum eſt, quam regis ipſius de ſingulis reſponſa accipere. Librum extemplo popoſcerunt; deinde, ut ipſe recitaret, permiſerunt. Erant autem de rebus ſingulis in breve coactæ cauſæ: *ut alia feciſſe ſe ſecundum decreta legatorum doceret: alia non per ſe ſtetiſſe, quo minus faceret, ſed per eos ipſos qui accuſarent.* Interpoſuerat & querelas *de iniquitate decretorum, & quam non ex æquo diſceptatum apud Cæcilium foret, indigneque ſibi, nec ullo ſuo merito, inſultatum ab omnibus eſſet.* Has notas irritati ejus animi collegit Senatus; ceterum alia excuſanti juveni, alia recipienti, *futura ita, ut maxime vellet Senatus,* reſponderi placuit: *Nihil patrem ejus neque rectius, nec magis, quod ex voluntate Senatus eſſet, feciſſe; quam quod, utcumque ea geſta eſſent, per Demetrium filium ſatisfieri voluiſſet Romanis. Multa, & diſſimulare, & oblivisci, & pati præterita Senatum poſſe, & credere etiam Demetrio credendum eſſe. Obſidem enim ſe animum ejus habere, etſi patri corpus reddiderit: & ſcire, quantum ſalva in patrem pietate poſſit, amicum eum Populo Romano eſſe. Honoriſque ejus cauſa miſſuros in Macedoniam legatos: ut, ſi quid minus factum ſit quam debuerit, tum quoque ſine piaculo rerum prætermiſſarum fiat. Velle etiam ſentire Philippum, integra omnia ſibi cum Populo Romano Demetrii filii beneficio eſſe.*

S. C. de Philippo in honorem Demetrii.

CAP. XLVIII. Hæc quæ augendæ amplitudinis ejus cauſa facta erant, extemplo in invidiam, mox etiam in perniciem adoleſcenti verterunt. Lacedæmonii deinde introducti ſunt. Multæ & parvæ diſceptationes jactabantur; ſed, quæ maxime rem continerent, erant: *utrum reſtituerentur quos Achæi damnaverant, nec ne. Inique, an jure occidiſſent, quos occiderant,* vertebatur; &, *utrum manerent in Achaico concilio Lacedæmonii: an, ut ante fuerat, ſecretum ejus unius in Peloponneſo civitatis jus eſſet.* Reſtitui, judiciaque facta tolli placuit. Lacedæmonem manere in Achaico concilio: ſcribique id decretum, & conſignari à Lacedæmoniis & Achæis. Legatus in Macedoniam Q. Marcius eſt miſſus: juſſus idem in Peloponneſo ſociorum res aſpicere. Nam ibi quoque & ex veteribus diſcordiis reſidui motus erant, & Meſſene deſciverat à concilio Achaico. Cujus belli & cauſam & ordinem ſi expromere velim, immemor ſim propoſiti, quo ſtatui non ultra attingere externa, niſi qua Romanis cohærent rebus.

Lacedæmoniorum poſtulata.

Quid ipſis à Senatu reſponſum.

CAP. XLIX. Eventus memorabilis eſt, quod quum bello ſuperiores eſſent Achæi, Philopœmen prætor eorum capitur, ad præoccupandam Coronen profectus, quam hoſtes petebant: in valle iniqua cum equitibus paucis oppreſſus. Ipſum potuiſſe effugere, Thracum Cretenſiumque auxilio, tradunt. Sed pudor relinquendi equites, nobiliſſimos gentis, ab ipſo nuper lectos, tenuit. Quibus dum locum ad evadendas anguſtias cogendo ipſe agmen præbet, ſuſtinens impetus hoſtium; prolapſo equo, & ſuo ipſe caſu, & onere equi ſuper eum ruentis, haud multum abfuit quin exanimaretur; ſeptuaginta annos jam natus, & diutino morbo, ex quo tum primum reficiebatur, viribus admodum attenuatis. Jacentem hoſtes ſuperfuſi oppreſſerunt: cognitumque primum à verecundia memoriaque meritorum haud ſecus quam ducem ſuum attollunt, reficiuntque, & ex valle devia in viam portant; vix ſibimetipſi præ nec opinato gaudio credentes: pars nuntios Meſſenem præmittunt *debellatum eſſe, Philopœmenem captum adduci.* Primum adeo incredibilis viſa res, ut non pro vano modo, ſed vix pro ſano nuntius audiretur. Deinde ut ſuper alium alius idem omnes affirmantes veniebant, tandem facta fides; & priuſquam appropinquare urbi ſatis ſcirent, ad ſpectaculum omnes ſimul liberi ac ſervi, pueri quoque cum fœminis effunduntur. Itaque clauſerant portam turbæ, dum pro ſe quiſque niſi ipſe oculis ſuis crediſſet, vix pro comperta (*t*) tantam rem habiturus videretur. Ægre ſummoventes obvios intrare portam, qui adducebant Philopœmenem, potuerunt, atque turba conferta iter reliquum clauſerat. Et quum pars maxima excluſa à ſpectaculo eſſet, theatrum repente, quod viæ propinquum erat, compleverunt, & ut eo in conſpectum populi adduceretur, una voce omnes expoſcebant. Magiſtratus & principes, veriti ne quem motum miſericordia præſentis tanti viri faceret, quum alios verecundia priſtinæ majeſtatis collata præſenti fortunæ, alios recordatio ingentium meritorum motura eſſet, procul in conſpectu eum ſtatuerunt. Deinde raptim ex oculis hominum abſtraxerunt. Prætore Dinocrate dicente, *eſſe quæ pertinentia ad ſummam belli percunctari eum magiſtratus vellent.* Inde abducto (*u*) eo in curiam, & Senatu vocato, conſultari ceptum.

Philopœmen Prætor Achæorum à Meſſeniis capitur.

CAP. L. Jam inveſperaſcebat, & non modo cetera, ſed ne in proximam quidem noctem, ubi ſatis tuto cuſtodiretur, expediebant. Obſtupuerant ad magnitudinem priſtinæ ejus fortunæ virtutiſque: & neque ipſi domum recipere

(*t*) al. pro comperto. (*u*) al. adducto.

cipere custodiendum audebant, nec cuiquam uni custodiam ejus satis credebant. Admonent deinde quidam, *esse thesaurum publicum sub terra, saxo quadrato septum.* Eo vinctus demittitur, & saxum ingens, quo operitur, machina superimpositum est. Ita loco potius quam homini cuiquam credendam custodiam rati, lucem insequentem exspectaverunt. Postero die multitudo quidem integra, memor pristinorum ejus in civitatem meritorum, parcendum, ac per eum remedia quærenda esse præsentium malorum, censebat: defectionis auctores, quorum in manu respublica erat, in secreto consultantes omnes ad necem ejus consentiebant: sed utrum maturarent, an differrent, ambigebatur. Vicit pars avidior pœnæ; missusque qui venenum ferret. Accepto poculo, nihil aliud locutum ferunt, quam quæsisse *si incolumis Lycortas* (is alter imperator Achæorum erat) *equitesque evasissent?* posteaquam dictum est, *incolumes esse: Bene habet*, inquit, & poculo impavide exhausto, haud ita multo post exspiravit. Nec diuturnum mortis ejus gaudium auctoribus crudelitatis fuit. Victa namque Messene bello exposcentibus Achæis noxios dedidit, ossaque reddita Philopœmenis sunt: & sepultus ab universo Achaico concilio. Adeo omnibus humanis congestis honoribus, ut ne divinis quidem abstineretur. Ab scriptoribus rerum Græcis Latinisque tantum huic viro tribuitur, ut à quibusdam eorum velut ad insignem notam hujus anni memoriæ mandatum sit, tres claros imperatores eo anno decessisse, Philopœmenem, Annibalem, P. Scipionem. Adeo in æquo cum duarum potentissimarum gentium summis imperatoribus posuerunt.

In subterraneum carcerem demittitur.

Veneno tollitur.

Tres clari Imperatores uno anno mortui.

Mors Annibalis.

CAP. LI. Ad Prusiam regem legatus T. Quintius Flamininus venit, quem suspectum Romanis, & receptus post fugam Antiochi Annibal, & bellum adversus Eumenem motum, faciebat. Ibi, seu quia à Flaminino inter cetera objectum Prusiæ erat; *hominem omnium, qui viverent, infestissimum Populo Romano apud eum esse, qui patriæ suæ primum, deinde fractis ejus opibus, Antiocho regi auctor belli adversus Populum Romanum fuisset;* seu quia ipse Prusias, ut gratificaretur præsenti Flaminino Romanisque, per se necandi aut tradendi ejus in potestatem consilium cepit; à primo colloquio Flaminini, milites extemplo ad domum Annibalis custodiendam missi sunt. Semper talem exitum vitæ suæ Annibal prospexerat animo; & Romanorum inexpiabile odium in se cernens, & fidei regum nihil sane confisus. Prusiæ vero levitatem etiam expertus erat. Flaminini quoque adventum velut sibi fatalem horruerat. Ad omnia undique infesta, ut iter semper aliquod præparatum fugæ haberet, septem exitus è domo fecerat; & ex iis quosdam occultos, ne custodia sepirentur. Sed grave imperium regum nihil inexploratum, quod investigari volunt, efficit. Totius circuitum domus ita custodiis complexi sunt, ut nemo inde elabi posset. Annibal, posteaquam est nuntiatum, *milites regios in vestibulo esse;* postico, quod devium maxime atque occultissimi exitus erat, fugere conatus, ut id quoque occursu militum obseptum sensit, & omnia circa clausa custodiis disposita esse, venenum (quod multo ante præparatum ad tales habebat casus) poposcit. *Liberemus*, inquit, *diuturna cura Populum Romanum: quando mortem senis exspectare longum censent. Nec magnam, nec memorabilem ex inermi proditoque Flamininus victoriam feret. Mores quidem Populi Romani quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit. Horum patres Pyrrho regi, hosti armato exercitum in Italia habenti, ut à veneno caveret, prædixerunt. Hi legatum consularem, qui auctor esset Prusiæ per scelus occidendi hospitis, miserunt.* Execratus deinde in caput regnumque Prusiæ, & hospitales Deos violatæ ab eo fidei testes invocans, poculum exhausit.

Veneno perit.

Ejus verba novissima.

CAP. LII. Hic vitæ exitus fuit Annibalis. Scipionem & Polybius & Rutilius hoc anno mortuum scribunt. Ego neque his, neque Valerio assentior: his, quod, censoribus M. Porcio, L. Valerio, principem Senatus ipsum L. Valerium censorem lectum invenio; quum superioribus tribus lustris Africanus fuisset: quo vivo, nisi ut ille Senatu moveretur, (quam notam nemo memoriæ prodidit,) alius princeps in locum ejus lectus non esset. Antiatem auctorem refellit tribunus plebis M. Nævius, adversus quem oratio inscripta P. Africani est. Hic Nævius in magistratuum libris est tribunus plebis, P. Claudio, L. Porcio Consulibus: sed iniit tribunatum, Appio Claudio, M. Sempronio Consulibus, ante diem quartum Idus Decembres. Inde tres menses ad Idus Martias sunt; quibus P. Claudius, L. Porcius consulatum inierunt. Ita & vixisse in tribunatu Nævii videtur: diesque ei dici ab eo potuisse; decessisse autem ante L. Valerii & M. Porcii censuram. Trium clarissimorum suæ cujusque gentis virorum non magis tempore congruente comparabilis mors videtur esse, quam quod nemo eorum satis dignum splendore vitæ exitum habuit. Jam primum omnes non in patrio solo mortui, nec sepulti sunt. Veneno absumpti Annibal & Philopœmen: exul Annibal proditus ab hospite; captus Philopœmen, in carcere & in vinculis exspiravit. Scipio, etsi non exul, neque damnatus, die tamen dicta, ad quam non affuerat, reus absens, citatus, voluntarium non sibimet ipse solum, sed etiam funeri suo exilium indixit.

Quo anno Scipio Africanus mortuus, Scriptores variant.

Scipionis, Annibalis & Philopœmenis comparatio.

CAP. LIII. Dum ea in Peloponneso (à quibus divertit oratio) geruntur; reditus in Macedoniam Demetrii legatorumque, aliter aliorum affecerat animos. Vulgus Macedonum, quos belli ab Romanis imminentis metus terruerat, Demetrium ut pacis auctorem cum ingenti favore conspiciebant: simul & spe haud dubia regnum ei post mortem patris destinabant. *Nam etsi minore ætate, quam Perseus esset, hunc tamen justa matrefamiliæ, illum pellice ortum esse: illum, ut ex vulgato corpore genitum, nullam certi patris notam habere; hunc insignem Philippi similitudinem præ se ferre. Ad*

Demetrius redit in Macedoniam.

Ejus cum Perseo comparatio.

 hoc,

hoc, Romanos Demetrium in paterno solio locaturos: Persei nullam apud eos gratiam esse. Hæc vulgo loquebantur. Itaque & Persea cura angebat, ne parum pro se una ætas valeret, quum omnibus aliis rebus frater superior esset: & Philippus ipse, vix sui arbitrii fore quem hæredem regni relinqueret credens, sibi quoque graviorem esse quam vellet, minorem filium censebat. Offendebatur interdum concursu Macedonum ad eum: & alteram jam se vivo regiam esse indignabatur. Et ipse juvenis haud dubie inflatior redierat; subnixus erga se judiciis Senatus, concessisque sibi, quæ patri negata essent: & omnis mentio Romanorum, quantam dignitatem ei apud ceteros Macedonas, tantam invidiam non apud fratrem modo, sed etiam apud patrem conciliabat: utique posteaquam alii legati Romani venerunt, & cogebatur decedere Thracia, præsidiaque deducere, & alia aut ex decreto priorum legatorum, aut ex nova constitutione Senatus, facere: sed omnia mœrens quidem & gemens; eo magis, quod filium frequentiorem prope cum illis, quam secum cernebat: obedienter tamen adversus Romanos faciebat, ne quam movendi extemplo belli causam præberet: avertendos etiam animos à suspicione talium consiliorum ratus, mediam in Thraciam, exercitum in Odrysas & Dantheletas, & Bessos duxit. Philippopolim urbem fuga desertam oppidanorum, qui in proxima montium juga cum familiis receperant sese, cepit: campestresque barbaros, depopulatus agros eorum, in deditionem accepit. Relicto inde ad Philippopolim præsidio, quod haud multo post ab Odrysis expulsum est, oppidum in Deuriopo condere instituit. Pæoniæ ea regio est prope Erigonum fluvium, qui ex Illyrico per Pæoniam fluens, in Axium amnem editur.

Inde discordiæ in Regia.

Philippopolis.

CAP. LIV. Haud procul Stobis, vetere urbe, novam urbem Perseida, ut is filio majori haberetur honos, appellari jussit. Dum hæc in Macedonia geruntur, Consules in provincias profecti. Marcellus nuntium præmisit ad L. Porcium proconsulem, *ut ad novum Gallorum oppidum legiones admoveret.* Advenienti Consuli Galli sese dediderunt: duodecim millia armatorum erant. Plerique arma ex agris rapta habebant. Ea ægre patientibus iis adempta, quæque alia aut populantes agros rapuerant, aut secum attulerant. De his rebus qui quererentur, legatos Romam miserunt. Introducti in Senatum à C. Valerio Prætore exposuerunt; *superante in Gallia multitudine, inopia coactos agri & egestate, ad quærendam sedem Alpes transgressos. Quæ inculta per solitudines viderent, ibi sine ullius injuria consedisse. Oppidum quoque ædificare cepisse: quod indicium esset, nec agro, nec urbi ulli vim allaturos venisse. Nuper M. Claudium ad se nuntium misisse, bellum se cum iis, ni dederentur, gesturum. Se certam, etsi non speciosam pacem, quam incerta belli præoptantes, dedidisse se prius in fidem, quam in potestatem Populi Romani. Post paucos dies, jussos & agro & urbe decedere, sese tacitos abire quo terrarum possent, in animo habuisse. Arma deinde sibi, & postremo omnia alia quæ ferrent agerentve, adempta. Orare se Senatum Populumque Romanum, ne in se innoxios deditos acerbius quam in hostes sævirent.* Huic orationi Senatus ita responderi jussit: *Neque illos recte gessisse, quum in Italiam venerint, oppidumque in alieno agro, nullius Romani magistratus, qui ei provinciæ præesset, permissu ædificare conati sint: neque Senatui placere, deditos spoliari. Itaque se cum iis legatos ad Consules missuros: qui, si redeant, unde venerint, omnia iis sua reddi jubeant: quique protinus eant trans Alpes, & denuntient Gallicis populis, multitudinem suam domi contineant. Alpes prope inexsuperabilem finem in medio esse. Non utique iis melius fore, quam qui eas primi pervias fecissent.* Legati missi, L. Furius Purpureo. Q. Minucius, P. Manlius Acidinus. Galli redditis omnibus, quæ sine cujusquam injuria habebant, Italia excesserunt.

Perseis urbs.

L. Porcio Galli se dedunt.

Gallorum querelæ in Senatu.

Senatus responsum.

Legati in Galliam Transalpinam.

CAP. LV. Legatis Romanis transalpini populi benigne responderunt. Seniores eorum *nimiam lenitatem Populi Romani castigarunt: quod eos homines, qui gentis injussu profecti occupare agrum imperii Romani, & in alieno solo ædificare oppidum conati sunt, impunitos dimiserint. Debuisse gravem temeritatis mercedem statui. Quod vero etiam sua reddiderint, vereri ne tanta indulgentia plures ad talia audenda impellantur.* Et exceperunt, & prosecuti cum donis legatos sunt. M. Claudius Consul, Gallis ex provincia exactis, Istricum bellum moliri cepit: literis ad Senatum missis, *ut sibi in Istriam traducere legiones liceret.* Id Senatui placuit. Illud agitabant, *uti (x) colonia Aquileia deduceretur.* Nec satis constabat, *utrum Latinam, an civium Romanorum deduci placeret.* Postremo Latinam potius coloniam deducendam Patres censuerunt. Triumviri creati sunt, P. Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Eodem anno Mutina & Parma coloniæ Romanorum civium sunt deductæ. Bina millia hominum in agro, qui proxime Boiorum, ante Tuscorum fuerat, octona jugera Parmæ, quina Mutinæ acceperunt. Deduxerunt triumviri, M. Æmilius Lepidus, T. Æbutius Carus, L. Quintius Crispinus. Et Saturnia colonia civium Romanorum in agrum Caletranum est deducta. Deduxerunt triumviri, Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, Tib. Sempronius Gracchus. Jugera in singulos data decem.

Quibus benigne respondent.

Aquileja colonia latina.

Mutina & Parma coloniæ Romanorum civium.

Saturnia colonia.

CAP. LVI. Eodem anno A. Terentius proprætor haud procul flumine Ibero, in agro Ausetano, & prælia secunda cum Celtiberis fecit, & oppida, quæ ibi communierant, aliquot expugnavit. Ulterior Hispania eo anno in pace fuit: quia & P. Sempronius proprætor diutino morbo est implicitus, & nullo lacessente, peropportune quieverunt Lusitani. Nec in Liguribus memorabile quicquam à Q. Fabio Consule gestum. M. Marcellus ex Istria revocatus, exercitu dimisso

Victoria de Celtiberis.

(x) al. *ut*.

Cn. Bæbius & L. Æmilius Coss. U.C. 570. Ol. 149. a. C. N. 183.

missο Romam comitiorum causa rediit. Creavit Consules, Cn. Bæbium Tamphilum, & L. Æmilium Paullum. Cum M. Æmilio Lepido hic ædilis curulis fuerat: à quo Consule quintus annus erat; quum is ipse Lepidus post duas repulsas Consul factus esset.

Prætores.

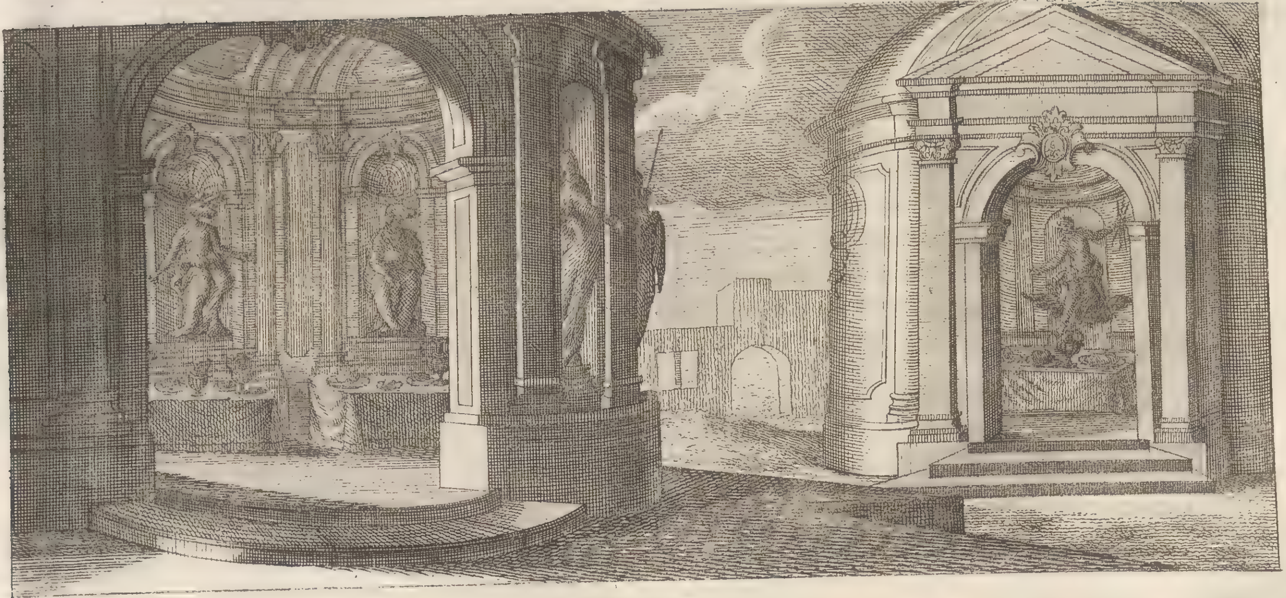
Prætores inde facti, Q. Fulvius Flaccus, M. Valerius Lævinus, P. Manlius iterum, M. Ogulnius Gallus, L. Cæcilius Denter, C. Terentius Istra.

Supplicatio prodigiorum causa.

Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum causa; quod sanguinem per biduum pluvisse in area Concordiæ satis credebant: nuntiatumque erat; *haud procul Sicilia insulam, quæ non ante fuerat, novam editam è mari esse.* Annibalem hoc anno Antias Valerius decessisse auctor est: legatis ad eam rem ad Prusiam, missis, præter T. Quintium Flamininum (cujus in ea re celebre est nomen) L. Scipione Asiatico, & P. Scipione Nasica.

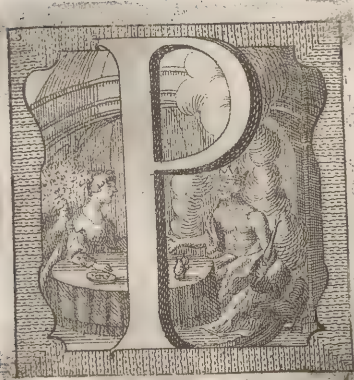
EPI-

EPITOME LIB. XL.

QUum Philippus liberos eorum, quos in vinculis nobilissimorum hominum habebat, conquiri ad mortem jussisset, Theoxena, pro liberis suis & sororis admodum pueris, verita regis libidinem, prolatis in medium gladiis, & poculo, in quo erat venenum, suasit iis, ut imminens ludibrium morte effugerent: & quum persuasisset, ipsa se cum viro in mare præcipitavit. (*a*) *Certamina inter Philippi Macedoniæ regis liberos Perseum & Demetrium referuntur: & ut fraude fratris sui Demetrius confictis criminibus, inter quæ accusatione parricidii, & affectati regni, primum petitus, ad ultimum, quoniam Populi Romani amicus erat, veneno necatus est, regnumque Macedoniæ, mortuo Philippo, ad Perseum devenit. Item, res in Liguribus & Hispania contra Celtiberos à compluribus feliciter gestas continet. Libri Numæ Pompilii in agro L. Petillii scribæ sub Janiculo à cultoribus agri in arca lapidea clausi, & Græci & Latini, inventi sunt, in quibus plura, quæ dissolvendarum religionum, prætor, ad quem delati erant, quum legisset, juravit Senatui, contra Rempublicam esse, ut legerentur, servarenturque. Et ex Senatusconsulto in comitio exusti sunt. Colonia Aquileia deducta est. Philippus ægritudine animi confectus, quod Demetrium filium falsis alterius filii in eundem delationibus impulsus veneno sustulisset, & de pœna Persei cogitavit, voluitque Antigonum potius amicum suum successorem regni sui relinquere. Sed in hac cogitatione morte raptus est. Regnum Perseus excepit* (*b*).

DECADIS QUARTÆ
LIBER QUADRAGESIMUS.

Provinciæ divisæ.

PRincipio insequentis anni Consules prætoresque sortiti provincias sunt. Consulibus nulla, præter Ligures, quæ decerneretur, erat. Jurisdictio urbana M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio evenit. Hispaniarum Q. Fulvio Flacco citerior, P. Manlio ulterior, L. Cæcilio Dentri Sicilia, C. Terentio Istræ Sardinia. Consules delectus habere jussi. Q. Fabius ex Liguribus scripserat, *Apuanos ad rebellionem spectare: periculumque esse, ne impetum in agrum Pisanum facerent.* Et ex Hispaniis, *citeriorem in armis esse, & cum Celtiberis bellari sciebant: in ulteriore, quia diu æger prætor esset, luxuria & otio solutam disciplinam militarem esse.* Ob ea novos exercitus conscribi placuit: quatuor legiones in Ligures; uti singulæ quina millia, & ducenos pedites, trecenos haberent equites: sociorum iisdem Latini nominis quindecim millia peditum addita, & octingenti equites. Hi duo consulares exercitus essent. Scribere præterea jussi septem millia peditum sociorum, ac Latini nominis, & sexcentos equites: & mittere ad M. Marcellum in Galliam: cui ex consulatu prorogatum imperium erat. In Hispaniam etiam utramque, quæ ducerentur, quatuor millia peditum, civium Romanorum, & ducenti

Novi delectus militares.

(*a*) al. *ipsa etiam se interemit.* (*b*) al. *accepit.*

centi equites, & sociorum septem millia peditum, cum trecentis equitibus, scribi jussa. Et Q. Fabio Labeoni cum exercitu, quem habebat in Liguribus, prorogatum in annum imperium est.

Prodigia.

CAP. II. Ver procellosum eo anno fuit. Pridie Parilia (*c*) medio ferme die atrox cum vento tempestas coorta, multis sacris profanisque locis stragem fecit: signa ænea in Capitolio dejecit: forem ex æde Lunæ, quæ in Aventino est, raptam tulit, & in posticis parietibus (*d*) Cereris templi affixit: signa alia in Circo maximo, cum columnis, quibus superstabant, evertit: fastigia aliquot templorum à culminibus abrupta, fœde dissipavit. Itaque in prodigium versa ea tempestas, procurarique aruspices jusserunt. Simul procuratum est, quod tripedem mulum Reate natum nuntiatum erat: & à Formiis ædem Apollinis Caietæ de cœlo tactam. Ob ea prodigia viginti hostiis majoribus sacrificatum est, & diem unum supplicatio fuit. Per eosdem dies ex literis A. Terentii proprætoris cognitum, *P. Sempronium in ulteriore provincia, quum plus annum æger fuisset, mortuum esse.* Eo maturius in Hispaniam Prætores jussi proficisci. Legationes transmarinæ deinde in Senatum introductæ sunt. Prima Eumenis & Pharnacis regum, & Rhodiorum, querentium de Sinopensium clade. Philippi quoque legati, & Achæorum, & Lacedæmoniorum, sub idem tempus venerunt: iis, prius Marcio audito, qui ad res Græciæ Macedoniæque visendas missus erat, responsa data sunt. Asiæ regibus ac Rhodiis responsum est, *legatos ad eas res visendas missurum Senatum.*

Procurata.

Legationes variæ in Senatum introductæ.

CAP. III. De Philippo auxerat curam Marcius. Nam ita fecisse eum, quæ Senatui placuissent, fatebatur, ut facile appareret, non diutius, quam necesse esset, facturum. Neque obscurum erat, rebellaturum, omniaque, quæ tunc ageret diceretque, eo spectare. Jam primum omnem fere multitudinem equitum ex maritimis civitatibus cum familiis suis in Emathiam, quæ nunc dicitur, quondam appellata Pæonia est, traduxit: Thracibusque & aliis barbaris urbes tradidit habitandas: fidiora hæc genera hominum fore ratus in Romano bello. Ingentem ea res fremitum tota Macedonia fecit, relinquentesque penates suos cum conjugibus ac liberis pauci tacitum dolorem continebant: execrationesque in agminibus proficiscentium in regem, vincente odio metum, exaudiebantur. His ferox animus, omnes homines, omnia loca temporaque, suspecta habebat. Postremo negare propalam cepit, *satis tutum sibi quicquam esse: nisi liberos eorum, quos interfecisset, comprehensos in custodia haberet, & tempore alium alio tolleret.*

Philippus rebellionem parat.

Macedones offenduntur.

Ejus crudelitas in familiam in Thessalia.

CAP. IV. Eam crudelitatem fœdam per se, fœdiorem unius domus clades fecit. Herodicum principem Thessalorum multis ante annis occiderat, generos quoque ejus postea interfecit. In viduitate relictæ filiæ, singulos filios parvos habentes. Theoxena & Archo nomina mulieribus erant. Theoxena multis petentibus aspernata nuptias est. Archo Poridi cuidam longe principi gentis Æneatum (*e*) nupsit: & apud eum plures enixa partus, parvis admodum relictis omnibus decessit. Theoxena, ut in suis manibus liberi sororis educarentur, Poridi nupsit: & tamquam omnes ipsa enixa foret, suum sororisque filios in eadem habebat cura. Posteaquam regis edictum de comprehendendis liberis eorum, qui interfecti essent, accepit; ludibrio futuros, non regis modo, sed custodum etiam libidini rata, ad rem atrocem animum adjecit, ausaque est dicere, *se sua manu potius omnes interfecturam, quam in potestatem Philippi venirent.* Poris abominatus mentionem tam fœdi facinoris, Athenas deportaturum eos ad fidos hospites dixit, comitemque ipsum fugæ futurum esse. Proficiscuntur ab Thessalonica Æneam ad statum sacrificium, quod conditori Æneæ cum magna cerimonia, quotannis faciunt. Ibi die per solennes epulas consumpto, navem præparatam à Poride, sopitis omnibus, de tertia vigilia conscendunt, tamquam redituri in Thessalonicam: sed trajicere in Eubœam erat propositum. Ceterum in adversum ventum nequicquam eos tendentes prope terram lux oppressit: & regii, qui præerant custodiæ portus, lembum armatum ad pertrahendam eam navim miserunt, cum gravi edicto, *ne reverterentur sine ea.* Quum jam appropinquabant, Poris quidem ad hortationem remigum nautarumque intentus erat: interdum manus ad cœlum tendens, *opem ut Dii ferrent*, orabat. Ferox interim fœmina ad multo ante præcogitatum revoluta facinus, venenum diluit, ferrumque promit: & posito in conspectu poculo, strictisque gladiis, *Mors*, inquit, *una vindicta est. Viæ ad mortem hæ sunt: qua quemque animus fert, effugite superbiam regiam. Agite juvenes mei, primum, qui majores estis, capite ferrum: aut haurite poculum, si segnior mors juvat.* Et hostes aderant, & auctor mortis instabat. Alii alio letho absumpti semianimes è nave præcipitantur. Ipsa deinde virum comitem mortis complexa in mare sese dejecit. Nave vacua dominis regii potiti sunt.

CAP. V. Hujus atrocitas facinoris novam velut flammam regis invidiæ adjecit, *ut vulgo ipsum liberosque ejus execrarentur.* Quæ diræ brevi ab omnibus Diis exauditæ, ut sæviret ipse in suum sanguinem effecerunt. Perseus enim, quum indies magis cerneret favorem dignitatemque Demetrii fratris apud Macedonum multitudinem crescere, & gratiam apud Romanos; sibi spem nullam regni superesse, nisi in scelere ratus, ad id unum omnes cogitationes intendit. Ceterum quum se ne ad id quidem, quod muliebri cogitabat animo, satis per se validum crederet; singulos amicorum patris tentare sermonibus perplexis institit. Et primo quidam ex his, aspernantium tale quicquam speciem præbuerunt, quia plus in Demetrio spei ponebant. Deinde, crescente indies Philippi odio in Romanos, cui Perseus indulgeret, Demetrius summa ope adversaretur; prospicientes animo exitum incauti à fraude fraterna juvenis, adjuvandum quod futurum erat rati, fovendamque spem potentioris, Perseo se adjungunt: cetera in suum quæque

Quæ Philippo invidiam auget.

Persei in fratrem Demetrium consilia.

(*c*) al. Palilia. (*d*) al. in posticis partibus. (*e*) al. Ænianum.

que tempus agenda differunt. In præsentia placet, omni ope in Romanos accendi regem, impellique ad consilia belli, ad quæ jam sua sponte animum inclinasset. Simul, ut Demetrius indies suspectior esset, ex composito sermones ad spretionem (*f*) Romanorum trahebant. Ibi quum alii mores & instituta eorum, alii res gestas, alii speciem ipsius urbis nondum exornatæ, neque publicis, neque privatis locis, alii singulos principum eluderent; juvenis incautus & amore nominis Romani, & certamine adversus fratrem, omnia tuendo suspectum se patri, & opportunum criminibus faciebat. Itaque expertem eum pater omnium de rebus Romanis consiliorum habebat. Totus in Persea versus, cum eo cogitationes ejus rei dies ac noctes agitabat. Redierant, quos forte miserat in Bastarnas ad arcessenda auxilia, adduxerantque (*g*) inde nobiles juvenes, & regii quosdam generis. Quorum unus sororem suam in matrimonium Philippi filio pollicebatur: erexeratque consociatio gentis ejus animum regis. Tum Perseus: *Quid ista prosunt?* inquit, *nequaquam tantum in externis auxiliis est præsidii, quantum periculi fraude domestica. Proditorem nolo dicere, certe speculatorem habemus in sinu: cujus, ex quo obses Romæ fuit, corpus nobis reddiderunt Romani, animum ipsi habent. Omnium pene Macedonum in eum ora conversa sunt: nec regem se alium ventur habituros esse, quam quem Romani dedissent.* His per se ægra mens senis stimulabatur, & animo magis quam vultu, ea crimina accipiebat.

Demetrius indies fit suspectior.

CAP. VI. Forte lustrandi exercitus venit tempus, cujus solenne est tale: Caput mediæ canis præcisæ, & prior pars ad dexteram cum extis, posterior ad lævam viæ ponitur. Inter hanc divisam hostiam copiæ armatæ traducuntur. Præferuntur primo agmini arma insignia omnium ab ultima origine Macedoniæ regum: deinde rex ipse cum liberis sequitur. Proxima est regia cohors, custodesque corporis: postremum agmen Macedonum cetera multitudo claudit. Latera regis duo filii juvenes cingebant; Perseus jam tricesimum annum agens, Demetrius quinquennio minor. Medio juventæ robore ille, hic flore; fortunati patris matura soboles, si mens sana fuisset. Mos erat, lustrationis sacro peracto, exercitum decurrere, & divisas bifariam duas acies concurrere ad simulacrum pugnæ. Regii juvenes duces ei ludicro certamini dati. Ceterum non imago fuit pugnæ, sed tamquam de regno dimicaretur, ita concurrerunt: multaque vulnera sudibus (*h*) facta, nec præter ferrum quicquam defuit ad justam belli speciem. Pars ea, quæ sub Demetrio erat, longe superior fuit. Id ægre patiente Perseo, lætari prudentes amici ejus, eamque rem ipsam dicere præbituram causam criminandi juvenis.

Lustratio exercitus apud Macedonas.

Ludicri certaminis victor Demetrius.

CAP. VII. Convivium eo die sodalium, qui simul decurrerant, uterque habuit: quum vocatus ad cœnam ab Demetrio Perseus negasset; festo die invitatio benigna, & hilaritas juvenilis utrosque in vinum traxit. Commemoratio ibi certaminis ludicri, & jocosa dicta in adversarios, ita ut ne ipsis quidem ducibus abstineretur, jactabantur. Ad has excipiendas voces speculator ex conviviis Persei missus, quum incautior obversaretur, exceptus à juvenibus, forte triclinio egressis, male mulctatur. (*i*) Hujus rei ignarus Demetrius, *quin comissatum,* inquit, *ad fratrem imus? & iram ejus, si qua ex certamine residet, simplicitate & hilaritate nostra lenimus?* Omnes se ire conclamarunt, præter eos, qui speculatoris ab se pulsati præsentem ultionem metuebant. Quum eos quoque Demetrius traheret; ferrum veste abdiderunt, quo se tutari, si qua vis fieret, possent. Nihil occulti esse in intestina discordia potest. Utraque domus speculatorum & proditorum plena erat. Præcurrit index ad Persea; ferro succinctos nuntians cum Demetrio quatuor adolescentes venire. Etsi causa apparebat, (nam ab iis pulsatum convivam suum audierat) tamen infamandæ rei causa januam obserari jubet: & ex parte superiore ædium, versisque in viam fenestris, comissatores, tamquam ad cædem suam venientes, aditu januæ arcet. Demetrius per vinum, quod excluderetur, paullisper vociferatus, in convivium redit, totius rei ignarus.

Dissidium inter fratres.

CAP. VIII. Postero die Perseus quum primum conveniendi potestas patris fuit, regiam ingressus, perturbato vultu in conspectu patris tacitus procul constitit. Cui quum pater, *Satin' salvæ? & quænam ea mæstitia esset?* interrogaret eum: *De lucro* (*k*) *tibi,* inquit, *vivere me scito. Jam non occultis à fratre petimur insidiis. Nocte cum armatis domum ad interficiendum me venit: clausisque foribus, parietum præsidio me à furore ejus sum tutatus.* Quum pavorem mistum admiratione patri injecisset: *Atqui si aures præbere potes,* inquit, *manifestam rem teneas, faciam.* Enimvero se Philippus dicere auditurum, vocarique extemplo Demetrium jussit: & seniores duos amicos, expertes inter fratres certaminum, infrequentes jam in regia, Lysimachum & Onomastum arcessit, quos in consilio haberet. Dum veniunt amici, solus, filio procul stante, multa secum animo volutans, inambulavit. Posteaquam venisse eos nuntiatum est, secessit in partem interiorem cum duobus amicis, totidem custodibus corporis: filiis, ut ternos inermes secum introducerent, permisit. Ibi quum consedisset. *Sedeo,* inquit, *miserrimus pater judex inter duos filios, accusatorem parricidii, & reum; aut conficti, aut admissi criminis labem apud meos inventurus. Jampridem quidem hanc procellam imminentem timebam, quum vultus inter vos minime fraternos cernerem, quum voces quasdam exaudirem. Sed interdum spes animum subibat, deflagrare iras vestras, purgari suspiciones posse. Etiam hostes armis positis fœdus icisse, & privatas multorum simultates finitas. Subituram vobis aliquando germanitatis memoriam, puerilis quondam simplicitatis consuetudinisque inter vos, meorum denique præceptorum: quæ vereor, ne vana surdis auribus cecinerim. Quoties ego, audientibus vobis, detestatus exempla discordiarum fraternarum, horrendos eventus eorum* (*l*) *retuli, quibus se* (*m*) *stirpemque*

Perseus fratrem parricidii accusat.

Philippus cum amicis de filiis judex sedet.

Ejus oratio.

(*f*) al. ad spem. al. ad speciem. (*g*) al. adduxeruntque. (*h*) al. rudibus. (*i*) al. mulcatur. (*k*) al. *de ludicro.* (*l*) al. *earum.* (*m*) al. *qui se.*

stirpemque suam, domos, regna, funditus evertissent? meliora quoque exempla parte altera posui; sociabilem consortionem inter binos Lacedæmoniorum reges, salutarem per multa secula ipsis patriæque. Eandem civitatem, posteaquam mos sibi cuique rapiendi tyrannidem exortus sit, eversam. Jam hos Eumenem Attalumque fratres, à quam exiguis rebus, prope ut puderet regii nominis, mihi, Antiocho, & cuilibet regum hujus ætatis, nulla re magis, quam fraterna unanimitate regnum æquasse. Ne Romanis quidem exemplis abstinui, quæ aut visa, aut audita habebam: T. & L. Quintiorum, qui bellum mecum gesserunt, P. & L. Scipionum, qui Antiochum devicerunt: patris patruique eorum, quorum perpetuam vitæ concordiam mors quoque miscuit. Neque vos illorum scelus, similisque sceleri eventus deterrere à vecordi discordia potuit: neque horum bona mens, bona fortuna, ad sanitatem flectere. Vivo, & spirante me, hæreditatem meam ambo, & spe & cupiditate improba crevistis. Eousque me vivere vultis, donec alterius vestrûm superstes, haud ambiguum regem alterum mea morte faciam. Nec fratrem, nec patrem potestis pati. Nihil cari, nihil sancti est: in omnium vicem regni unius insatiabilis amor successit. Agite! conscelerate aures paternas: decernite criminibus, mox ferro decreturi: dicite palam, quicquid aut veri potestis, aut comminisci libet. Reseratæ aures sunt, quæ posthac secretis alterius ab altero criminibus claudentur. Hæc furens ira quum dixisset, lacrimæ omnibus obortæ, & diu mœstum silentium tenuit.

Persei oratio. CAP. IX. Tum Perseus: *Aperienda nimirum nocte janua fuit, & armati comissatores accipiendi, præbendumque ferro jugulum, quando non creditur, nisi perpetratum facinus: & eadem petitus insidiis audio, quæ latro atque insidiator. Non nequicquam isti unum Demetrium filium te habere, me subditum & pellice genitum appellant. Nam si gradum, si caritatem filii apud te haberem, non in me querentem deprehensas insidias, sed in eum, qui fecisset, sævires: nec adeo tibi vilis vita esset nostra, ut nec præterito periculo meo moveretis, neque futuro, si insidiantibus sit impune. Itaque si mori tacitum oportet, taceamus, precati tantum Deos, ut à me ceptum scelus in me finem habeat, nec per meum latus tu petaris. Sin autem quod circumventis in solitudine natura ipsa subjicit, ut hominum, quos numquam viderint, fidem tamen implorent; mihi quoque ferrum in me strictum cernenti vocem mittere liceat. Per te patriumque nomen, quod utri nostrum sanctius sit, jampridem sentis, ita me audias, precor; tamquam si voce & comploratione nocturna excitus mihi quiritanti intervenisset, Demetrium cum armatis nocte intempesta in vestibulo meo deprehendisses. Quod tum vociferarer in re præsenti pavidus, hoc nunc postero die queror. Frater, non comissantium invicem jamdiu vivimus inter nos: regnare utique vis: huic spei tuæ obstat ætas mea, obstat gentium jus, obstat vetustus Macedoniæ mos, obstat vero etiam patris judicium. Huc (n) transcendere, nisi per meum sanguinem, non potes. Omnia moliris & tentas. Adbuc seu cura mea, seu fortuna, restitit parricidio tuo. Hesterna die in lustratione, & decursu, & simulacro ludicro pugnæ, funestum prope prælium fecisti: Nec me aliud à morte vindicavit, quam quod me ac meos vinci passus sum. Ab hostili prælio, tamquam fraterno lusu, pertrahere me ad cœnam voluisti. Credis me, pater, inter inermes convivas cœnaturum fuisse, ad quem armati comissatum venerunt? Credis nihil à gladiis nocte periculum (o) fuisse, quem sudibus, te inspectante, prope occiderunt? Quid hoc noctis, quid inimicus ad iratum, quid cum ferro succinctis juvenibus venis? convivam me tibi committere ausus non sum, comissatorem te cum armatis venientem recipiam? Si aperta janua fuisset, funus meum parares hoc tempore, pater, quo querentem audis. Nihil ego, tamquam accusator criminose, nec dubia argumentis colligendo ago. Quid enim? Negat se cum multitudine (p) venisse ad januam meam? An ferro succinctos secum fuisse? quos nominavero, arcesse. Possunt quidem omnia audere, qui hoc ausi sunt, non tamen audebunt negare. Si deprehensos intra limen meum cum ferro ad te deducerem, pro manifesto (q) haberes; fatentes pro deprehensis habe.*

CAP. X. *Execrare nunc cupiditatem regni, & furias fraternas concita: sed ne sint cœcæ, pater, execrationes tuæ, discerne & dispice insidiatorem, & peditum insidiis. Noxium huic esse caput.* (r) *Qui occisurus fratrem fuit, habeat etiam iratos paternos Deos: qui periturus fraterno scelere fuit, perfugium in patris misericordia & justitia habeat. Quo enim alio confugiam, cui non solenne lustrale exercitus tui, non decursus militum, non domus, non epulæ, non nox ad quietem data naturæ beneficio mortalibus, tuta est? si iero ad fratrem invitatus, moriendum est: si recepero intra januam comissatum fratrem, moriendum est. Nec eundo, nec manendo insidias evito. Quo me conferam? nihil præter Deos, pater, & te colui. Non Romanos habeo, ad quos confugiam. Perisse expetunt, quia tuis injuriis doleo, quia tibi ademptas tot urbes, tot gentes, modo Thraciæ maritimam oram, indignor. Nec me, nec te incolumi, Macedoniam suam futuram sperant. Si me scelus fratris, te senectus, absumpserit, aut ne ea quidem exspectata fuerit; regem regnumque Macedoniæ sua futura sciunt. Si quid extra Macedoniam tibi Romani reliquissent, mihi quoque id relictum crederem receptaculum. At in Macedonibus satis præsidii est. Vidisti hesterno die impetum in me militum. Quid illis defuit, nisi ferrum? quod illis defuit interdiu, convivæ fratris noctu assumpserunt. Quid de magna parte principum loquar, qui in Romanis spem omnem dignitatis & fortunæ posuerunt, & in eo, qui omnia apud Romanos potest? Neque Hercule istum mihi tantum fratri majori, sed prope est, ut tibi quoque ipsi regi & patri præferant. Iste enim est, cujus beneficio pœnam tibi Senatus remisit, qui nunc te ab armis Romanis protegit, qui tuam senectutem obligatam & obnoxiam adolescentiæ suæ esse æquum censet. Pro isto Romani stant, pro isto omnes urbes tuo imperio liberate, pro isto Macedones, qui pace Romana gaudent. Mibi præter*

(n) al. *Hæc.* (o) al. *periculi.* (p) al. *Quid enim neget? se cum &c.* (q) al. *pro manifestis.* (r) al. *Noxium incesse caput.* al. *Noxium huic esto caput.* al. *Illi scelestum puta, innoxium huic esse caput.*

ter te, pater, quid usquam aut spei, aut præsidii est?

CAP. XI. *Quo spectare illas literas ad te nunc missas T. Quintii credis, quibus & bene te consuluisse rebus tuis ait, quod Demetrium Romam miseris, & hortatur, ut iterum & cum pluribus legatis, & primoribus quoque Macedonum, remittas eum? T. Quintius nunc est auctor omnium rerum isti, & magister. Eum sibi, te abdicato patre, in locum tuum substituit. Illic ante omnia clandestina concocta sunt consilia. Quæruntur adjutores consiliis, quum te plures, & principes Macedonum cum isto mittere jubet. Qui hinc integri & sinceri Romam eunt, Philippum regem se habere credentes, imbuti illinc & infecti Romanis delinimentis, redeunt. Demetrius iis unus omnia est: eum jam regem vivo patre appellant. Hæc si indignor, audiendum est statim, non ab aliis solum, sed etiam à te, pater, cupiditatis regni crimen. Ego vero, si in medio ponitur, non agnosco. Quem enim suo loco moveo, ut ipse in ejus locum succedam, unus ante me pater est: &, ut diu sit, Deos rogo. Superstes (& ita sim, si merebor, ut ipse me esse velit) hæreditatem regni, si pater tradet, accipiam. Cupit regnum, & quidem scelerate cupit, qui transcendere festinat ordinem ætatis, naturæ, moris Macedonum, juris gentium. Obstat frater major, ad quem jure, voluntate etiam patris, regnum pertinet. Tollatur: non primus regnum fraterna cæde petiero. Pater senex, & filio solus orbatus, de se magis timebit, quam ut filii necem ulciscatur.* (s) *Romani lætabuntur, probabunt, defendent factum. Hæ spes incertæ, pater, sed non inanes sunt. Ita enim res se habet: periculum vitæ propellere à me potes, puniendo eos, qui ad me interficiendum ferrum sumpserunt: si facinori eorum successerit, mortem meam idem tu persequi non poteris.*

CAP. XII. Posteaquam dicendi finem Perseus fecit, conjecti eorum, qui aderant, oculi in Demetrium sunt, velut confestim responsurus esset. Deinde diu silentium fuit. Quum perfusum fletu, appareret omnibus loqui non posse; tandem vicit dolerem ipsa necessitas, quum dicere juberent. (t) Atque ita orsus est: *Omnia, quæ reorum antea fuerant auxilia, pater, præoccupavit accusator. Simulatis lacrimis in alterius perniciem, veras meas lacrimas suspectas tibi fecit. Quum ipse, ex quo ab Roma redii, per occulta cum suis colloquia dies noctesque insidietur ultro mihi;* (u) *non insidiatoris modo, sed latronis manifesti & percussoris speciem induit. Periculo suo te exterret, ut innoxio fratri per eundem te maturet perniciem. Perfugium sibi nusquam gentium esse ait, ut ego ne apud te quidem quicquam spei reliquæ habeam. Circumventum, solum, inopem, invidia gratiæ externæ, quæ obest potius, quam prodest, onerat. Jam illud quam accusatorie, quod noctis hujus crimen miscuit cum cetera insectatione vitæ meæ? ut & hoc, quod jam, quale sit, scies, suspectum alio vitæ nostræ tenore faceret, & illam vanam criminationem spei, voluntatis, consiliorum meorum, nocturno hoc ficto & composito argumento fulciret. Simul & illud quæsivit, ut repentina & minime*

Demetrii defensio.

præparata accusatio videretur: quippe ex noctis hujus metu & tumultu repentino exorta. Oportuit autem, Perseu, si proditor ego patris regnique eram, si cum Romanis, si cum aliis inimicis patris inieram consilia, non exspectatam fabulam noctis hujus esse, sed proditionis meæ ante me accusatum: si illa separata ab hac vana accusatio erat, invidiamque tuam adversus me magis, quam crimen meum indicatura, hodie quoque eam aut prætermitti, aut in alium tempus differri: ut perspiceretur, utrum ego tibi, an tu mihi, novo quidem & singulari genere odii, insidias fecisses. Ego tamen, quantum in hac subita perturbatione potero, separabo ea quæ tu confudisti: & noctis hujus insidias aut tuas aut meas detegam. Occidendi sui consilium me inisse, videri vult: ut scilicet, majore fratre sublato, cujus jure gentium, more Macedonum, tuo etiam, ut ait, judicio regnum est futurum: ego minor, in ejus, quem occidissem, succederem locum. Quid ergo illa sibi vult pars altera orationis, qua Romanos à me cultos ait, atque eorum fiducia in spem regni me venisse? nam si & in Romanis tantum momenti esse credebam, ut, quem vellent, imponerent Macedoniæ regem, & meæ tantum apud eos gratiæ confidebam; quid opus parricidio fuit? an ut cruentum fraterna cæde diadema gererem? ut illis ipsis, apud quos aut vera, aut certe simulata probitate partam gratiam habeo, si quam forte habeo, execrabilis & invisus essem? Nisi T. Quintium credis, cujus virtute, & consiliis me nunc arguis regi, quum & ipse tali pietate vivat cum fratre, mihi fraternæ cædis fuisse auctorem. Idem non Romanorum solum gratiam, sed Macedonum judicia, ac pene omnium Deorum hominumque consensum collegit, (x) *per quæ omnia se mihi parem in certamine non futurum crediderit. Idem, tamquam in aliis omnibus rebus inferior essem, ad sceleris spem ultimam confugisse me insimulat. Vis hanc formulam cognitionis esse, ut uter timuerit, ne alter dignior videretur regno, is consilium opprimendi fratris cepisse judicetur?*

CAP. XIII. *Exequamur tamen quocumque modo conficti ordinem criminis. Pluribus modis se petitum criminatus est, & omnes insidiarum vias in unum diem contulit. Volui interdiu eum post lustrationem, quum concurrimus, & quidem, si Diis placet, lustrationem die occidere: volui, quum ad cœnam invitavi, veneno scilicet tollere: volui, quum comissatum gladiis accincti me secuti sunt, ferro interficere. Tempora quidem qualia sint ad parricidium electa, vides: lusus, convivii, comissationis. Quis dies? qualis? quo lustratus exercitus, quo inter divisam victimam prælatis omnium, qui umquam fuere, Macedoniæ regum armis regiis, duo soli tua tegentes latera, pater, præfecti sumus, & secutum est Macedonum agmen. Hoc ego, etiam si quid ante admisissem piaculo dignum, lustratus, & expiatus sacro, tum quum maxime in hostiam itineri nostro circumdatam intuens, parricidium, venena, gladios, in comissationem præparatos, volutabam in animo. Ut quibus aliis deinde sacris contaminatam omni scelere mentem expiarem? sed cæcus criminandi cupiditate animus, dum omnia suspecta efficere vult,* aliud

(s) al. *de se magis timebit, quam filii necem ulciscetur.* (t) al. quæ dicere juberet. al. quum dicere juberetur. (u) al. *quum ipse . . . . insidietur ultra: mihi, &c.* (x) al. *sed Macedonum pene omnium judicia, ac Deorum hominumque consensum collegit.*

aliud alio confundit. Nam si veneno te inter cœnam tollere volui, quid minus aptum fuit, quam pertinaci certamine & concursu iratum te efficere? ut merito, sicut fecisti, invitatus ad cœnam abnueres? quum autem iratus negasses, utrum ut placarem te danda opera fuit, ut aliam quærerem occasionem, quoniam semel venenum paraveram: an ab illo consilio velut transiliendum ad aliud fuit, ut ferro te, & quidem eo die per speciem comissationis occiderem? quo deinde modo, si te metu mortis credebam cœnam evitasse meam, non ab eodem metu comissationem quoque evitaturum existimabam?

CAP. XIV. *Non est res, qua erubescam, pater, si die festo inter æquales largiore vino sum usus. Tu quoque velim inquiras, qua lætitia, quo lusu apud me celebratum hesternum convivium sit, illo etiam (pravo forsitan) gaudio provehente, quod in juvenili armorum certamine pars nostra non inferior fuerat. Miseria hæc & metus crapulam facile excusserunt, quæ si non intervenissent, insidiatores nos sopiti jaceremus. Si domum tuam expugnaturus, capta domo, dominum interfecturus eram, non temperassem vino in unum diem? non milites* (y) *abstinuissem meos? Et ne ego me solus nimia simplicitate tuear, ipse quoque minime malus ac suspicax frater, nihil aliud scio, inquit, nihil arguo, nisi quod cum ferro comissatum venerunt. Si quæram, unde idipsum scieris; necesse erit te fateri, aut speculatorum tuorum plenam domum fuisse meam, aut illos ita aperte sumpsisse ferrum, ut omnes viderent. Et ne quid ipse aut prius inquisisse, aut nunc criminose argumentari videretur, te quærere ex iis, quos nominasset, jubebat, an ferrum habuissent? ut tamquam in re dubia, quum id quæsisses, quod ipsi fatentur, pro convictis haberentur. Quin tu illud quæri jubes, num tui occidendi causa ferrum sumpserint? num me auctore & sciente? hoc enim videri vis, non illud, quod fatentur & palam est, & sui se tuendi causa sumpsisse dicunt. Recte an perperam fecerint, ipsi sui facti rationem reddent. Meam causam, quæ nihil eo facto contingitur, ne miscueris: aut explica, utrum aperte, an clam te aggressuri fuerimus. Si aperte, cur non omnes ferrum habuimus? cur nemo præter eos, qui tuum speculatorem pulsarunt? si clam, quis ordo consilii fuit? convivio soluto, quum comissator ego discessissem, quatuor substitissent, ut sopitum te aggrederentur? quomodo fefellissent, & alieni, & mei, & maxime suspecti, quia paullo ante in rixa fuerant? quomodo autem trucidato te, ipse evasuri fuerint? quatuor gladiis domus tua capi & expugnari potuit.*

CAP. XV. *Quin tu omissa ista nocturna fabula, ad id quod doles, quod invidiam urit, reverteris? cur usquam regni tui mentio fit, Demetri? cur dignior patris fortunæ successor quibusdam videris, quam ego? cur spem meam, quæ, si tu non esses, certa erat, dubiam & solicitam facis? Hæc sentit Perseus, & si non dicit: hæc istum inimicum, hæc accusatorem faciunt: hæc domum, hæc regnum tuum criminibus & suspicionibus replent. Ego autem, pater, quemadmodum nec nunc sperare regnum, nec ambigere umquam de eo forsitan debeam, quia minor sum, quia tu me majori cedere vis; sic illud nec debui facere, nec debeo, ut indignus te patre, indignus omnibus* (z) *videar. Id enim vitiis meis, non cedendo, cui jus fasque est, non modestia consequar. Romanos objicis mihi: & ea, quæ gloriæ esse debent, in crimen vertis. Ego nec obses Romanis ut traderer, nec, ut legatus mitterer Romam, petii. A te missus, ire non recusavi. Utroque tempore ita me gessi, ne tibi pudori, ne regno tuo, ne genti Macedonum essem. Itaque mihi cum Romanis amicitiæ causa tu fuisti, pater. Quoad tecum illis pax manebit, mecum quoque gratia erit: si bellum esse ceperit, qui obses, qui legatus pro patre non inutilis fui, idem hostis illis acerrimus ero. Nec hodie, ut prosit mihi gratia Romanorum, postulo: ne obsit, tantum deprecor. Nec in bello cepit, nec ad bellum reservatur. Pacis pignus fui, ad pacem retinendam legatus missus sum. Neutra res mihi nec gloriæ, nec crimini sit. Ego si quid impie in te, pater, si quid scelerate in fratrem admisi, nullam deprecor pœnam. Si innocens sum, ne invidia conflagrem, quum crimine non possim, deprecor. Non hodie me primum frater accusat: sed hodie primum aperte, nullo meo in se merito. Si mihi pater succenseret, te majorem fratrem pro minore deprecari oportebat, te adolescentiæ, te errori veniam impetrare. In eo, ubi præsidium esse oportebat, ibi exitium est. E convivio & comissationibus prope semisomnus raptus sum ad causam parricidii dicendam. Sine advocatis, sine patronis, ipse pro me dicere cogor. Si pro alio dicendum esset, tempus ad meditandam & componendam orationem sumpsissem, quum quid aliud, quam ingenii fama periclitarer? ignarus quid arcessitus essem, te iratum & jubentem dicere causam, fratrem accusantem audivi. Ille diu ante præparata, meditata in me oratione est usus: ego id tantum temporis, quo accusatus sum, ad cognoscendum, quid ageretur, habui. Utrum momento illo horæ accusatorem audirem? An defensionem meditarer? attonitus repentino atque inopinato malo, vix quid objiceretur, intelligere potui: nedum satis sciam quomodo me tuear. Quid mihi spei esset, nisi patrem judicem haberem? apud quem etiam si caritate à fratre majore vincor, misericordia certe reus vinci non debeo. Ego enim, ut me mihi tibique serves, precor: ille, ut me in securitatem suam occidas, postulat. Quid eum, quum regnum ei tradideris, facturum credis esse, qui jam nunc sanguine meo sibi indulgeri æquum censet?*

CAP. XVI. Dicenti hæc lacrimæ simul spiritum & vocem intercluserunt. Philippus summotis iis, paullisper collocutus cum amicis, pronuntiavit: *non verbis se, nec unius horæ disceptatione causam eorum dijudicaturum, sed inquirendo in utriusque vitam, mores, & dicta factaque, in magnis parvisque rebus, observando:* ut omnibus appareret, noctis proximæ crimen facile revictum; suspectam nimiam cum Romanis Demetrii gratiam esse. Hæc vivo Philippo, velut semina jacta sunt Macedonici belli, quod maxime cum Perseo gerendum erat. Consules ambo in Ligures, quæ tum una consularis provincia erat, proficiscuntur. Et quia prospere ibi res gesserunt; supplicatio in unum diem decreta est. Ligurum duo millia fere ad extremum finem provinciæ Galliæ, ubi castra Marcel- Res in Liguri gestæ.

(y) al. *comites.* (z) al. *ominibus.*

Marcellus habebat, venerunt, *uti reciperentur orantes.* Marcellus, opperiri eodem loco Liguribus juſſis, Senatum per literas conſuluit. Senatus reſcribere M. Ogulnium prætorem Marcello juſſit; *verius fuiſſe, Conſules, quorum provincia eſſet, quam ſe, quid è republica eſſet, decernere. Tum quoque non placere ſibi, per deditionem Ligures recipi, & receptis arma adimi. (a) Atque eos ad Conſulem mitti Senatum æquum cenſere.*

De rebus Hiſpanicis.

Prætores eodem tempore, P. Manlius in ulteriorem Hiſpaniam, quam & priore prætura provinciam obtinuerat; Q. Fulvius Flaccus in citeriorem pervenit, exercitumque à Terentio accepit. Nam ulterior morte P. Sempronii proprætoris ſine imperio fuerat.

Urbicua oppugnata.

Fulvium Flaccum oppidum Hiſpanum, Urbicuam nomine, oppugnantem Celtiberi adorti ſunt. Dura (b) ibi prælia aliquot facta; multi Romani milites & vulnerati & interfecti ſunt. Vicit perſeverantia Fulvius, (c) quod nulla vi abſtrahi ab obſidione potuit. Celtiberi feſſi præliis variis abſceſſerunt.

Capta & direpta.

Urbs, amoto auxilio eorum, intra paucos dies capta & direpta eſt: prædam militibus prætor conceſſit. Fulvius, hoc oppido capto, P. Manlius exercitu tantum in unum coacto, qui diſſipatus fuerat; nulla alia memorabili geſta re, exercitus in hiberna deduxerunt. Hæc ea æſtate in Hiſpania geſta.

Terentius ovans urbem init.

Argentum & aurum manubiale.

Terentius, qui ex ea provincia deceſſerat, (*) ovans urbem iniit. Translatum, argenti pondo novem millia trecenta viginti: auri octoginta pondo, & duæ coronæ aureæ pondo ſexaginta ſeptem.

Contentio inter Carthaginienſes & Maſaniſſam.

CAP. XVII. Eodem anno inter populum Carthaginienſem & regem Maſaniſſam in re præſenti diſceptatores Romani de agro fuerunt. Ceperat eum ab Carthaginienſibus pater Maſaniſſæ Gala. Galam Syphax inde expulerat: poſtea in gratiam ſoceri Aſdrubalis Carthaginienſibus dono dederat. Carthaginienſibus dono dederat. Carthaginienſes eo anno Maſaniſſa expulerat. Haud minore certamine animorum, quam quum ferro & acie dimicarunt, res acta apud Romanos. *Carthaginienſes, quod primo majorum ſuorum fuiſſet, deinde à Syphace ad ſe perveniſſet,* repetebant. Maſaniſſa *paterni regni agrum ſe & recepiſſe, & habere jure gentium* ajebat: *& cauſa & poſſeſſione ſuperiorem eſſe, nihil aliud ſe in ea diſceptatione metuere, quam ne pudor Romanorum, dum vereantur, ne quid ſocio atque amico regi adverſus communes ſuos atque illius hoſtes indulſiſſe videantur, damno ſit.* Legati poſſeſſionis jus non mutarunt. Cauſam integram Romam ad Senatum rejecerunt. In Liguribus nihil poſtea geſtum. Receſſerant primum in devios ſaltus, deinde dimiſſo exercitu, paſſim in vicos caſtellaque ſua dilapſi ſunt. Conſules quoque dimittere exercitum voluerunt, ac de ea re Patres conſuluerunt. Alterum ex his dimiſſo exercitu, ad magiſtratus in annum creandos venire Romam, juſſerunt: alterum cum legionibus ſuis Piſis hiemare. Fama erat, Gallos tranſalpinos juventutem armare: nec, in quam regionem Italiæ effuſura ſe multitudo eſſet, ſciebatur. Ita inter ſe Conſules compararunt, ut Cn. Bæbius ad comitia iret, quia M. Bæbius frater ejus conſulatum petebat.

P. Cornelius & M. Bæbius Coſſ. U.C. 571. Ol. 149. a. C.N. 182.

CAP. XVIII. Comitia Conſulibus rogandis fuere. Creati, P. Cornelius Cethegus, M. Bæbius Tamphilus. Prætores inde facti, duo Q. Fabii, Maximus & Buteo, C. Claudius Nero, Q. Petillius Spurinus, M. Pinarius Poſca, L. Duronius.

Prætores. Provinciarum.

His inito magiſtratu, provinciæ ita ſorte evenerunt. Ligures Conſulibus: prætoribus, Q. Petillio urbana, Q. Fabio Maximo peregrina, Q. Fabio Buteoni Gallia, C. Claudio Neroni Sicilia, M. Pinario Sardinia, L. Duronio Apulia, & Iſtri adjecti, quod Tarentini Brunduſinique nuntiabant, *maritimos agros infeſtos tranſmarinarum navium latrociniis eſſe.* Eadem Maſſilienſes de Ligurum navibus querebantur.

Et Exercituum diviſio.

Exercitus inde decreti. Quatuor legiones Conſulibus, quæ quina millia ducenos Romanos pedites, trecenos haberent equites, & quindecim millia ſociûm ac Latini nominis, & octingentos equites. In Hiſpaniis prorogatum veteribus prætoribus imperium eſt, cum exercitibus quos haberent. Et in ſupplementum decreta tria millia civium Romanorum, ducenti equites: & ſociûm Latini nominis, ſex millia peditum, trecenti equites. Nec rei navalis cura omiſſa.

Duumviri rei navali præficiuntur.

Duumviros in eam rem Conſules creare juſſi, per quos naves viginti deductæ navalibus ſociis civibus Romanis, qui ſervitutem ſerviſſent, complerentur; ingenui tantum ut iis præeſſent. Inter duumviros ita diviſa tuenda denis navibus maritima ora, ut promontorium iis Minervæ, velut cardo, in medio eſſet: alter in dexteram partem uſque ad Maſſiliam, lævam alter uſque ad Barium tueretur.

Prodigia.

CAP. XIX. Prodigia multa fœda & Romæ eo anno viſa, & nuntiata peregre. In area Vulcani & Concordiæ ſanguinem pluit, & pontifices haſtas motas nuntiavere: & Lanuvii ſimulacrum Junonis Soſpitæ lacrimaſſe, & peſtilentia in agris foriſque & conciliabulis, & in urbe tanta erat, ut libitina tunc vix ſufficeret.

Procuratio.

His prodigiis cladibuſque anxii Patres decreverunt, *ut & Conſules, quibus Diis videretur, hoſtiis majoribus ſacrificarent, & decemviri libros adirent.*

Supplicatio.

Eorum decreto ſupplicatio circa omnia pulvinaria Romæ in diem unum indicta eſt. Iiſdem auctoribus & Senatus cenſuit, & Conſules edixerunt, *ut per totam Italiam triduum ſupplicatio & feriæ eſſent.*

Peſtilentia.

Peſtilentiæ tanta vis erat, ut quum, propter defectionem Corſorum, bellumque ab Ilienſibus concitatum in Sardinia, octo millia peditum ex ſociis Latini nominis ſcribi placuiſſet, & trecentos equites, quos M. Pinarius prætor ſecum in Sardiniam trajiceret; tantum hominum demortuum eſſe, tantum ubique ægrorum Conſules renuntiaverint, ut is numerus effici militum non potuerit. Quod deerat

(a) al. *tum quoque placere, ſi per deditionem Ligures recipiet, receptis arma adimi.* (b) al. Dubia. (c) al. Fulvii.

(*) Ovans urbem iniit) Hujus ovationis memoriam conſervat denarius Tab. LX. num. 2. in quo videtur caput Romæ galea pinnata tectum, & Jupiter in quadriga triumphali. Conf. GOLTZIUS Faſt. p. 125.

rat militum, sumere à Cn. Bæbio proconsule, qui Pisis hibernabat, jussus prætor, atque inde in Sardiniam trajicere. L. Duronio prætori, cui provincia Apulia evenerat, adjecta de Bacchanalibus quæstio est: cujus residua quædam velut semina ex prioribus malis jam priore anno apparuerant, sed magis inchoatæ apud L. Puppium prætorem quæstiones erant, quam ad exitum ullum perductæ: id persecare novum prætorem, ne serperet iterum latius, Patres jusserunt. Et leges de ambitu Consules auctoritate (*d*) Senatus ad Populum tulerunt.

Legationes variæ in Senatum introductæ.

CAP. XX. Legationes deinde in Senatum introduxerunt. Regum primas Eumenis, & Ariaratis Cappadocis, & Pharnacis Pontici. Nec ultra quicquam eis responsum est, *quam missuros qui de controversiis eorum cognoscerent, statuerentque.* Lacedæmoniorum deinde exulum & Achæorum legati introducti sunt, & spes data exulibus est, *scripturum Senatum Achæis, ut restituerentur.* Achæi de Messene recepta, compositisque ibi rebus, cum assensu Patrum exposuerunt. Et à Philippo rege Macedonum duo legati venerunt, Philocles & Apelles. Nulla super re, quæ ab Senatu petenda esset: speculatum magis inquisitumque missi de iis, quorum Perseus Demetrium insimulasset, sermonum cum Romanis, maxime cum T. Quintio adversus fratrem de regno habitorum. Hos tamquam medios, nec in alterius favorem inclinatos, miserat rex. Erant autem & hi Persei fraudis in fratrem ministri & participes. Demetrius omnium præterquam fraterni sceleris, (*e*) quod nuper eruperat, ignarus, primo neque magnam, neque nullam spem habebat, patrem sibi placari posse. Minus deinde indies patris animo fidebat, quum obsideri aures à fratre cerneret. Itaque circumspiciens dicta factaque sua, ne cujus suspiciones augeret, maxime ab omni mentione & contagione Romanorum abstinebat: ut neque scribi sibi vellet; quia hoc præcipue criminum genere exasperari animum sentiebat.

Legati Philippi.

CAP. XXI. Philippus, simul ne otio miles deterior fieret, simul avertendæ suspicionis causa quicquam à se agitari de Romano bello, Stobos Pæoniæ exercitu indicto, in Mædicam ducere pergit. Cupido eum ceperat in verticem Æmi (*f*) montis ascendendi, quia vulgatæ opinioni crediderat, Ponticum simul & Adriaticum mare, & Istrum amnem, & Alpes conspici posse: subjecta oculis ea haud parvi sibi momenti futura ad cogitationem Romani belli. Percunctatus regionis peritos de ascensu Æmi, quum satis inter omnes constaret, viam exercitui nullam esse, paucis & expeditis per difficillimum aditum, ut sermone familiari minorem filium permulceret, quem statuerat non ducere secum, primum quærit ab eo, *quum tanta difficultas itineris proponatur, utrum perseverandum sit in incepto, an abstinendum? si pergat tamen ire, non posse oblivisci se in talibus rebus Antigoni: qui sæva tempestate jactatus quum in eadem nave secum suos omnes habuisset, præcepisse liberis diceretur, ut & ipsi meminissent, & ita posteris proderent, ne quis cum tota gente simul in rebus dubiis periclitari auderet. Memorem ergo se præcepti ejus, duos simul filios non commissurum in aleam ejus, qui proponeretur, casus. Et quoniam majorem filium secum duceret, minorem ad subsidia spei, & custodiam regni remissurum in Macedoniam esse.* Non fallebat Demetrium ablegari se, ne adesset consilio; quum in conspectu locorum consultaret, quæ proxime itinera ad mare Adriaticum atque Italiam ducerent, quæque belli ratio esset futura. Sed non solum parendum patri tum, sed etiam assentiendum erat, ne invitum parere suspicionem faceret. Ut tamen iter ei tutum in Macedoniam esset, Didas ex prætoribus regiis unus, qui Pæoniæ præerat, jussus est prosequi eum cum modico præsidio. Hunc quoque Perseus, sicut plerosque patris amicorum, ex quo haud dubium cuiquam esse ceperat, ad quem ita inclinato regis animo hæreditas regni pertineret, inter conjuratos in fratris perniciem habuit. In præsentia dat ei mandata, *ut per omne obsequium insinuaret se in quam maxime familiarem usum, ut elicere omnia arcana, specularique abditos ejus sensus possit.* Ita digreditur Demetrius, cum infestioribus, quam si solus iret, præsidiis.

Philippus Æmum montem ascendit.

CAP. XXII. Philippus Mædicam primum, deinde solitudines inter jacentes Mædicæ atque Æmo transgressus, septimis demum castris ad radices montis pervenit. Ibi unum moratus diem, ad deligendos, quos duceret secum, tertio die iter est ingressus. Modicus primo labor in imis collibus fuit. Quantum in altitudinem egrediebantur, magis magisque silvestria & pleraque invia loca excipiebant. Pervenere deinde in opacum iter, ut, præ densitate arborum immissorumque aliorum in alios ramorum, perspici cœlum vix posset: ut vero jugis appropinquabant, quod rarum in aliis locis esset, adeo omnia contacta nebula, ut haud secus quam nocturno itinere impedirentur: tertio demum die ad verticem perventum, nihil vulgatæ opinioni degressi inde detraxerunt. Magis credo ne vanitas itineris ludibrio esset, quam quod diversa inter se maria, montesque, & amnes, ex uno loco conspici potuerint. Vexati omnes, & ante alios rex ipse, quo gravior ætate erat, difficultate viæ est. Duabus aris ibi Jovi & Soli sacratis quum immolasset, qua triduo ascenderat biduo est degressus; (*g*) frigora nocturna maxime metuens, quæ caniculæ ortu similia brumalibus erant. Multis per eos dies difficultatibus conflictatus, nihilo lætiora in castris invenit: ubi summa penuria erat, ut in regione, quam ab omni parte solitudines clauderent. Itaque unum tantum moratus diem, quietis eorum causa quos habuerat secum, itinere inde simili fugæ in Dentheletas transcurrit. Socii erant: sed propter inopiam haud secus quam hostium fines Macedones populati sunt. Rapiendo enim passim villas primum, dein quosdam vicos etiam evastarunt, non sine magno pudore regis: quum sociorum voces, nequicquam *Deos sociales nomenque suum implorantes* audiret. Frumento inde sublato, in Mædicam regressus, urbem, quam Petram appel-

Vexatus redit.

(*d*) al. ex auctoritate. (*e*) al. fraterno scelere. (*f*) al. Hæmi. (*g*) al. digressus.

Petram urbem oppugnat.

appellant, oppugnare est adortus. Ipse à campestri aditu castra posuit. Perseum filium cum modica manu circummisit, ut à superioribus locis urbem aggrederetur. Oppidani, quum terror undique instaret, obsidibus datis, in præsentia dediderunt sese. Ibidem, posteaquam exercitus recessit, obliti obsidum, relicta urbe, in loca munita & montes refugerunt.

Philippus in Macedoniam redit.

Philippus omni genere laboris sine ullo effectu fatigatis militibus, & fraude prætoris Didæ auctis in filium suspicionibus, in Macedoniam rediit.

CAP. XXIII. Missus hic comes (ut ante dictum est) quum simplicitatem juvenis incauti, & suis haud immerito succensentis, assentando indignandoque & ipse vicem ejus, captaret, in omnia ultro suam offerens operam, fide data, arcana ejus elicuit.

Demetrius fugam meditatur.

Fugam ad Romanos Demetrius meditabatur. Cui consilio adjutor Deûm beneficio oblatus videbatur Pæoniæ prætor, per cujus provinciam spem ceperat, elabi tuto posse. Hoc consilium extemplo & fratri proditur, & auctore eo, indicatur patri. Literæ primum ad obsidentem Petram allatæ sunt. Inde Herodotus (princeps hic amicorum Demetrii erat) in custodiam est conjectus: & Demetrius dissimulanter asservari jussus. Hæc super cetera tristem adventum in Macedoniam regi fecerunt. Movebant eum & præsentia crimina: exspectandos tamen quos ad exploranda omnia Romam miserat, censebat. His anxius curis, quum aliquot menses egisset, tandem legati, jam ante præmeditatis (*b*) in Macedonia, quæ ab Roma renuntiarent, venerunt. Qui, super cetera scelera, falsas etiam literas signo adulterino T. Quintii signatas reddiderunt regi. Deprecatio erat in literis: *Si quid adolescens cupiditate regni prolapsus secum egisset, nihil eum adversus suorum quemquam facturum: neque eum sese esse, qui ullius impii consilii auctor futurus videri possit.* Hæ literæ fidem Persei criminibus fecerunt. Itaque Herodotus extemplo diu excruciatus, sine judicio rei ullius, in tormentis moritur.

Perseus Demetrium iterum accusat.

CAP. XXIV. Demetrium iterum ad patrem accusavit Perseus. Fuga per Pæoniam præparata arguebatur, & corrupti quidam, ut comites itineris essent: maxime falsæ literæ T. Quintii urgebant. Nihil tamen palam gravius pronuntiatum de eo est, ut dolo potius interficeretur: nec id cura ipsius, sed ne pœna ejus consilia adversus Romanos nudaret. Ab Thessalonica Demetriadem ipsi quum iter esset; Asterium (*i*) Pæoniæ Demetrium mittit cum eodem comite Dida: Perseum Amphipolin, ad obsides Thracum accipiendos. Digredienti ab se Didæ mandata dedisse dicitur, de filio occidendo. Sacrificium ab Dida seu institutum, seu simulatum est. Ad quod celebrandum invitatus Demetrius ab Asterio Heracleam venit.

Demetrius hausto veneno interficitur.

In ea cœna dicitur venenum datum. Poculo epoto, extemplo sensit. Et mox coortis doloribus, relicto convivio, quum in cubiculum recepisset sese, crudelitatem patris conquerens, parricidium fratris, ac Didæ scelus incusans, torquebatur. Intromissi deinde Thyrsis quidam Stuberæus, & Berœæus Alexander, injectis tapetibus in caput faucesque, spiritum intercluserunt. Ita innoxius adolescens, quum in eo ne simplici quidem genere mortis contenti inimici fuissent, interficitur.

CAP. XXV. Dum hæc in Macedonia geruntur, L. Æmilius Paullus, prorogato ex consulatu imperio, principio veris in Ligures Ingaunos exercitum introduxit.

Res in Liguria gestæ.

Ubi primum in hostium finibus castra posuit, legati ad eum, per speciem pacis petendæ, speculatum venerunt. Negante Paullo, *nisi cum deditis pacisci se pacem*, non tam id recusabant, quam *tempore opus esse* ajebant, *ut generi agresti hominum persuaderetur.* Ad hoc decem dierum induciæ quum darentur, petierunt deinde, *ne trans montes proximos castris pabulatum lignatumque milites irent. Culta ea loca suorum finium esse.* Id ubi impetravere, post eos ipsos montes, unde averterant hostem, exercitu omni coacto, repente multitudine ingenti castra Romanorum oppugnare simul omnibus portis aggressi sunt.

Ligures castra Romanorum oppugnant.

Summa vi totum unum diem oppugnarunt: ita ut ne efferendi quidem signa Romanis spatium, nec ad explicandam aciem locus esset. Conferti in portis obstando magis, quam pugnando castra tutabantur. Sub occasum solis quum recessissent hostes, duos equites ad Cn. Bæbium Proconsulem cum literis Pisas mittit, *ut obsesso sibi per inducias quam primum subsidio veniret.* Bæbius exercitum M. Pinario prætori eunti in Sardiniam tradiderat. Ceterum & Senatum literis certiorem fecit, *obsideri à Liguribus L. Æmilium;* & Marco Claudio Marcello, cujus proxima inde provincia erat, scripsit, *ut, si videretur ei, exercitum ex Gallia traduceret in Ligures, & L. Æmilium liberaret obsidione.* Hæc sera futura auxilia erant. Ligures postero die ad castra redeunt. Æmilius, quum & venturos scisset, & educere in aciem potuisset, intra vallum suos tenuit, ut extraheret rem in id tempus, quo Bæbius cum exercitu venire à Pisis posset.

CAP. XXVI. Romæ magnam trepidationem literæ Bæbii fecerunt. Eo majorem, quod paucos post dies Marcellus tradito exercitu Fabio, Romam quum venisset, spem ademit, eum, qui in Gallia esset, exercitum in Ligures traduci posse, quia bellum cum Istris esset, prohibentibus coloniam Aquileiam deduci. Eo profectum Fabium, neque inde regredi, bello inchoato, posse. Una, & ea ipsa tardior, quam tempus postulabat, subsidii spes erat, si Consules maturassent in provinciam ire. Id ut facerent, pro se quisque Patrum vociferari. Consules, *nisi confecto delectu, negare se ituros, nec suam segnitiem, sed vim morbi in causa esse, quo serius* (*k*) *perficeretur.* Non tamen potuerunt sustinere consensum Senatus, quin paludati exirent, & militibus, quos conscriptos haberent, diem edicerent, quo Pisas convenirent. Permissum, ut qua irent, protinus subitarios milites scriberent, ducerentque secum. Et prætoribus Q. Petillio, & Q. Fabio imperatum est, *ut Petillius duas legiones civium Romanorum tumultuarias scriberet, & omnes minores quinquaginta annis sacramento rogaret: Fabio,*

(*b*) al. præmeditati. (*i*) al. ad Æstræum. (*k*) al. *quod serius.*

bio, ut sociis Latini nominis quindecim millia peditum, octingentos equites imperaret. Duumviri navales creati, C. Matienus, & C. Lucretius, navesque iis ornatæ sunt; Matienoque cujus ad Gallicum sinum provincia erat, imperatum, *ut classem primo quoque tempore duceret in Ligurum oram; si quo (l) usui esse L. Æmilio atque ejus exercitui posset.*

CAP. XXVII. Æmilius, posteaquam nihil usquam auxilii ostendebatur, interceptos credens equites, non ultra differendum ratus, quin per se fortunam tentaret, priusquam hostes venirent, qui jam segnius socordiusque oppugnabant: ad quatuor portas exercitum instruxit, ut signo dato, simul ex omnibus partibus eruptionem facerent. Quatuor extraordinariis cohortibus duas adjunxit, præposito M. Valerio legato: erumpere extraordinaria porta jussit. Ad dextram principalem hastatos legionis primæ instruxit: principes ex eadem legione in subsidiis posuit. M. Servilius & L. Sulpicius Tribuni militum his præpositi: tertia legio adversus principalem sinistram portam instructa est. Id tantum mutatum: principes primi, & hastati in subsidiis locati: Sex. Julius Cæsar, & L. Aurelius Cotta, tribuni militum huic legioni præpositi sunt. Q. Fulvius Flaccus legatus cum dextra ala ad quæstoriam portam positus, duæ cohortes & triarii duarum legionum in præsidio castrorum manere jussi. Omnes portas concionabundus ipse imperator circumiit: & quibuscumque irritamentis poterat, iras militum acuebat: *nunc fraudem hostium incusans, qui pace petita, induciis datis, per ipsum induciarum tempus contra jus gentium ad castra oppugnanda venissent: nunc quantus pudor esset edocens, ab Liguribus, latronibus verius quam hostibus justis, Romanum exercitum obsideri. Quo ore quisquam vestrûm, si hinc alieno præsidio, non vestra virtute, evaseritis, occurreret; non dico eis militibus, qui Annibalem, qui Philippum, qui Antiochum, maximos nostræ ætatis reges ducesque, vicerunt: sed iis, qui hos ipsos Ligures, aliquoties pecorum modo fugientes, per saltus invios consectati ceciderunt? quod Hispani, quod Galli, quod Macedones Pœnive non audeant; Ligustinus hostis vallum Romanum subit, obsidet ultro & oppugnat, quem scrutantes antea devios saltus, abditum & latentem, vix inveniebamus?* Ad hæc consentiens reddebatur clamor, *nullam militum culpam esse; quibus nemo ad erumpendum signum dedisset. Daret signum: intellecturum, eosdem, qui antea fuerint, & Romanos, & Ligures esse.*

Æmilius castris erumpit.

Milites hortatur.

CAP. XXVIII. Bina cis montes castra Ligurum erant. Ex iis, primis diebus sole orto, pariter omnes compositi & instructi procedebant: tum nisi exsatiati cibo vinoque arma non capiebant. Dispersi, inordinati exibant: ut quibus pro spe certum esset, (m) hostes extra vallum signa non elaturos. Adversus ita incompositos eos venientes, clamore pariter omnium, qui in castris erant, calonum quoque & lixarum sublato, simul omnibus portis Romani eruperunt. Liguribus adeo improvisa res fuit, ut perinde, ac si insidiis circumventi forent, trepidarent. Exiguum temporis aliqua forma pugnæ fuit. Fuga deinde effusa, & fugientium passim cædes erat. Equitibus dato signo, *ut conscenderent equos, nec effugere quemquam sinerent;* in castra omnes trepida fuga compulsi sunt: deinde ipsis exuti castris. Supra quindecim millia Ligurum eo die occisa: capta duo millia & quingenti. Triduo post Ligurum Ingaunorum omne nomen obsidibus datis in deditionem (n) venit. Gubernatores nautæque conquisiti, qui prædatores fuissent navibus, atque omnes in custodiam conjecti. Et à C. Matieno duumviro naves ejus generis in Ligustina ora duæ ac triginta captæ sunt. Hæc, qui nuntiarent, literasque ad Senatum ferrent, L. Aurelius Cotta, C. Sulpicius Gallus, Romam missi: simulque peterent, *ut L. Æmilio confecta provincia decedere, & deducere secum milites liceret, atque dimittere.* Utrumque permissum ab Senatu, & supplicatio ad omnia pulvinaria per triduum decreta: jussique prætores, Petillius urbanas dimittere legiones, Fabius sociis atque nomini Latino remittere delectum: & uti prætor urbanus Consulibus scriberet, *Senatum æquum censere, subitarios milites, tumultus causa conscriptos, primo quoque tempore dimitti.*

Ligures fugati.

Et cæsi.

Se dedunt.

Supplicatio.

CAP. XXIX. Colonia Graviscæ eo anno deducta est in agrum Etruscum, de Tarquiniensibus quondam captum. Quina jugera agri data. Tresviri (o) deduxerunt, C. Calpurnius Piso, P. Claudius Pulcher, C. Terentius Istra. Siccitate & inopia frugum insignis annus fuit. *Sex menses numquam pluisse,* memoriæ proditum est. Eodem anno in agro L. Petillii scribæ sub janiculo, dum cultores agri altius moliuntur terram, duæ lapideæ arcæ octonos ferme pedes longæ, quaternos latæ, inventæ sunt; operculis plumbo devinctis. Literis Latinis Græcisque utraque arca inscripta erat; in altera Numam Pompilium, Pomponis filium, regem Romanorum, sepultum esse: in altera, libros Numæ Pompilii inesse. Eas arcas quum ex amicorum sententia dominus aperuisset; quæ titulum sepulti regis habuerat, inanis inventa, sine ullo vestigio corporis humani, aut ullius rei; per tabem tot annorum omnibus (p) absumptis. In altera duo fasces candelis involuti, septenos habuere libros, non integros modo, sed recentissima specie. Septem Latini de jure pontificio erant: septem Græci de disciplina sapientiæ, quæ illius ætatis esse potuit. Adjicit Antias Valerius, *Pythagoricos fuisse:* vulgatæ opinioni, qua creditur Pythagoræ auditorem fuisse Numam, mendacio probabili accommodata fide. Primo ab amicis, qui in re præsenti fuerunt, libri lecti. Mox pluribus legentibus quum vulgarentur, Q. Petillius prætor urbanus, studiosus legendi eos libros à Petillio sumpsit. Et erat familiaris usus, quod scribam eum quæstor Q. Petillius in decuriam legerat. Lectis rerum summis, quum animadvertisset pleraque dissolvendarum religionum esse, L. Petillio dixit, *sese eos libros in ignem conjecturum esse. Priusquam id faceret, se ei permittere, uti, si quod seu jus, seu auxilium se habere*

Colonia Graviscæ.

Siccitas magna.

Numæ Pompilii arcæ sepulchrales cum ejus libris inveniuntur.

(l) al. *si qua.* (m) al. ut quibus prope certum esset. (n) al. ditionem. (o) al. Triumviri. (p) al. ossibus.

bere ad eos libros repetendos existimaret, experiretur: id integra sua gratia eum facturum. Scriba ad tribunos plebis adit: ab tribunis ad Senatum res est rejecta. Prætor *se jusjurandum dare paratum esse,* aiebat, *libros eos legi, servarique non oportere.* Senatus censuit, *satis habendum, quod prætor jusjurandum polliceretur. Libros primo quoque tempore in comitio cremandos esse. Pretium pro libris, quantum Q. Petillio prætori majorique parti tribunorum plebis videretur, domino esse solvendum.* Id scriba non accepit. Libri in comitio, igne à victimariis facto, in conspectu populi cremati sunt.

Et cremantur.

Bellum in Hispania citeriore cum Celtiberis.

CAP. XXX. Magnum bellum ea æstate coortum in Hispania citeriore. Ad quinque & triginta millia hominum, quantum numquam ferme antea Celtiberi comparaverant. Q. Fulvius Flaccus eam obtinebat provinciam. Is, quia armare juventutem Celtiberos audierat, & ipse, quanta poterat, à sociis auxilia contraxerat; sed nequaquam numero militum hostem æquabat. Principio veris exercitum in Carpetaniam duxit, & castra locavit ad oppidum Eburam, modico præsidio in urbe posito. Paucis post diebus Celtiberi, millia duo ferme inde, sub colle posuerunt castra. Quos ubi adesse prætor Romanus sensit, M. Fulvium fratrem cum duabus turmis sociorum equitum ad castra hostium speculatum misit; quam proxime succedere ad vallum jussum, ut viseret, quanta essent: *pugna abstineret, reciperetque sese, si hostium equitatum exeuntem vidisset.* Ita, ut præceptum erat, fecit. Per dies aliquot nihil ultra motum, quam ut hæ duæ turmæ ostenderentur: dein subducerentur, ubi equitatus hostium castris procurrisset. Postremo & Celtiberi omnibus simul peditum equitumque copiis castris egressi, acie directa medio ferme spatio inter bina castra constiterunt. Campus erat planus omnis, & aptus pugnæ. Ibi stetere Hispani hostem exspectantes. Romanus intra vallum suos continuit per quatriduum continuum, & illi eodem loco aciem instructam tenuerunt. Ab Romanis nihil motum. Inde quievere in castris Celtiberi, quia pugnæ copia non fiebat: equites tantum in stationem egrediebantur, ut parati essent, si quid ab hoste moveretur. Pone castra utrique pabulatum & lignatum ibant, neutri alteros impedientes.

CAP. XXXI. Prætor Romanus, ubi satis tot dierum quiete credidit spem factam hosti, nihil se priorem moturum: L. Acilium cum ala sinistra, & sex millibus provincialium auxiliorum circumire montem jubet, qui ab tergo hostibus erat: inde ubi clamorem audisset, decurrere ad castra eorum. Nocte profecti sunt, ne possent conspici. Flaccus luce prima C. Scribonium præfectum sociûm ad vallum hostium cum equitibus extraordinariis sinistræ alæ mittit. Quos, ubi & propius accedere, & plures, quam soliti erant, Celtiberi conspexerunt, omnis equitatus effunditur castris: simul & peditibus signum ad exeundum datur. Scribonius, uti præceptum erat, ubi primum fremitum equestrium (*q*) audivit, avertit equos, & castra repetit. Eo effusius sequi hostes. Primo equites, mox & peditum acies aderat, haud dubia spe, castra eo die se oppugnaturos. (*r*) Quingentos passus non plus à vallo aberant. Itaque ubi Flaccus satis abstractos eos à præsidio castrorum suorum ratus est, intra vallum exercitu instructo, tribus partibus simul erumpit: clamore non tantum ad ardorem pugnæ excitandum sublato, sed etiam, ut qui in montibus erant, exaudirent. Nec morati sunt, quin decurrerent, sicut imperatum erat, ad castra: ubi quingentorum armatorum, non amplius, relictum erat præsidium. Quos quum & paucitas sua, & multitudo hostium, & improvisa res terruisset, prope sine certamine capiuntur castra. Castris, quæ pars maxima à pugnantibus conspici poterat, injecit Acilius ignem.

CAP. XXXII. Postremi Celtiberorum, qui in acie erant, primi flammam conspexere. Deinde per totam aciem vulgatum est, *castra amissa esse, & tum, quum maxime, ardere:* unde illis terror, inde Romanis animus crevit. Jam clamor suorum vincentium accidebat, jam ardentia hostium castra apparebant. Celtiberi parumper incertis animis fluctuati sunt. Ceterum posteaquam receptus pulsis nullus erat, nec usquam, nisi in certamine, spes; pertinacius de integro capessunt pugnam. Acie media urgebantur acriter à quinta legione. Adversus lævum cornu, in quo sui generis provincialia auxilia instruxisse Romanos cernebant, cum majore fiducia intulerunt signa. Jam prope erat, ut sinistrum cornu pelleretur Romanis, ni septima legio successisset: simul ab oppido Ebura, qui in præsidio relicti erant, in medio ardore pugnæ advenerunt, & Acilius ab tergo erat. Diu in medio cæsi Celtiberi. Qui supererant, in omnes passim partes capessunt fugam. Equites bipartito in eos emissi, magnam cædem edidere. Ad viginti tria millia hostium eo die cæsa: capta quatuor millia & octingenti cum equis plus quingentis: & signa militaria octoginta octo. Magna victoria, non tamen incruenta fuit. Romani de duabus legionibus milites paullo plus ducenti, sociûm Latini nominis septingenti triginta, externorum auxiliarium duo millia ferme & quadringenti ceciderunt. Prætor in castra victorem exercitum reduxit. Acilius manere in castris ab se captis jussus. Postero die spolia de hostibus lecta: & pro concione donati, quorum virtus insignis fuerat.

Qui vincuntur.

CAP. XXXIII. Sauciis deinde in oppidum Eburam devectis, per Carpetaniam ad Contrebiam ductæ legiones. Ea urbs circumsessa quum à Celtiberis auxilia arcessisset, morantibus iis, non quia ipsi cunctati sunt, sed quia profectos à domo inexplicabiles continuis imbribus viæ, & inflati amnes tenebant, desperato auxilio suorum in deditionem venit. Flaccus quoque tempestatibus fœdis coactus, exercitum omnem in urbem introduxit. Celtiberi, qui domo profecti erant, deditionis ignari, quum tandem superatis, ubi primum remiserunt imbres, amnibus, Contrebiam venissent: posteaquam castra nulla extra mœnia viderunt, aut in alteram partem translata rati, aut

Contrebia à Flacco obsessa.

Et capta.

(*q*) al. fremitum equestrem. (*r*) al. expugnaturos.

aut recessisse hostes, per negligentiam effusi, ad oppidum accesserunt. In eos duabus portis Romani eruptionem fecerunt, & incompositos adorti fuderunt.

Auxilia Celtiberorum fugantur.

Quæ res ad resistendum eos, & ad capessendam pugnam, impediit, quod non uno agmine, nec ad signa frequentes veniebant, eadem magnæ parti ad fugam saluti fuit. Sparsi enim toto passim campo se diffuderunt: nec usquam confertos eos hostis circumvenit. Tamen ad duodecim millia sunt cæsa: capta plus quinque millia hominum, equi quadringenti, signa militaria sexaginta duo. Qui palati è fuga domum se recipiebant, alterum agmen Celtiberorum venientium, deditionem Contrebiæ, & suam cladem narrando averterunt. Extemplo in vicos castellaque sua omnes dilapsi. Flaccus à Contrebia profectus, per Celtiberiam populabundus ducit legiones: multa castella oppugnavit, donec maxima pars Celtiberorum in deditionem venit.

Flaccus Celtiberiam populatur.

CAP. XXXIV. Hæc in citeriore Hispania eo anno gesta. Et in ulteriore Manlius Prætor secunda aliquot prælia cum Lusitanis fecit.

Manlius cum Lusitanis pugnat.

Aquileia colonia Latina eodem anno in agro Gallorum est deducta. Tria millia peditum, quinquagena jugera, centuriones centena; centena quadragena equites acceperunt. Tresviri deduxerunt, P. Cornelius Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus.

Aquileia colonia.

Ædes duæ eo anno dedicatæ sunt: una Veneris Erycinæ ad portam Collinam. Dedicavit L. Porcius L. F Licinius duumvir. (Vota erat ab Consule L. Porcio, Ligustino bello.) Altera in foro olitorio (*) Pietatis.

Ædes dedicatæ. Veneris Erycinæ.

Et Pietatis.

Eam ædem dedicavit Manius Acilius Glabrio duumvir: statuamque auratam, quæ prima omnium in Italia statua (*s*) aurata est, patri Glabrioni posuit.

Prima statua aurata.

Is erat, qui ipse eam ædem voverat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnasset, locaveratque idem ex Senatusconsulto. Per eosdem dies, quibus hæ ædes dedicatæ sunt, L. Æmilius Paullus proconsul (**) ex Liguribus Ingaunis triumphavit. Tanstulit coronas aureas quinque & viginti. Nec præterea quicquam auri argentique in eo triumpho latum. Captivi multi principes Ligurum ante currum ducti. Æris trecenos militibus divisit.

L. Æmilii Paulli triumphus de Liguribus Ingaunis.

Auxerunt ejus triumphi famam Legati Ligurum; pacem perpetuam orantes: *ita in animum induxisse Ligurum gentem, nulla umquam arma, nisi imperata à Populo Romano, sumere.* Responsum à Q. Fabio Prætore est Liguribus jussu Senatus, *orationem eam non novam Liguribus esse: mens vero ut nova & orationi conveniens esset, ipsorum id plurimum referre. Ad Consules irent, &, quæ ab iis imperata essent, facerent. Nulli alii, quam Consulibus Senatum crediturum esse, sincera fide in pace Ligures esse.*

Qui pacem perpetuam orant.

Pax in Liguribus fuit.

Quæ concessa. Corsi subacti.

In Corsica pugnatum est cum Corsis. Ad duo millia eorum M. Pinarius Prætor in acie occidit. Qua clade compulsi obsides dederunt, & ceræ centum millia pondo.

Quibus multum ceræ imperatum.

Inde in Sardiniam exercitus ductus: & cum Iliensibus, gente ne nunc quidem omni parte pacata, secunda prælia facta. Carthaginiensibus eodem anno centum obsides redditi, pacemque cum iis Populus Romanus ab se tantum, sed ab rege etiam Masanissa præstitit: qui tum præsidio armato agrum, qui in controversia erat, obtinebat.

CAP. XXXV. Otiosam provinciam Consules habuerunt. M. Bæbius, comitiorum causa Romam revocatus, Consules creavit, A. Postumium Albinum Luscum, & C. Calpurnium Pisonem.

A. Postumius & C. Calpurnius Coss. U.C. 572. Ol. 149. a. C. N. 181.

Prætores exinde facti Tib. Sempronius Gracchus, L. Postumius Albinus, P. Cornelius Mammula, Tib. Minucius Molliculus, A. Hostilius Mancinus, C. Mænius.

Prætores.

Ii omnes magistratum Idibus Martiis inierunt. Principio ejus anni, quo A. Postumius Albinus, & C. Calpurnius Piso Consules fuerunt, ab A. Postumio Consule in Senatum introducti, qui ex Hispania citeriore venerant à Q. Fulvio Flacco, L. Minucius legatus, & duo tribuni militum, T. Mænius, & L. Terentius Massa.

Res in Hispania gestæ.

Hi quum duo secunda prælia, deditionem Celtiberiæ, confectam provinciam nuntiassent, nec stipendio, quod mitti soleret, nec frumento portato ad exercitum in eum annum opus esse; petierunt ab Senatu primum, *ut ob res prospere gestas Diis immortalibus honos haberetur. Deinde, ut Q. Fulvio decedenti de provincia deportare inde exercitum, cujus forti opera & ipse, & multi ante eum Prætores essent, liceret: quod fieri, præterquam quod ita deberet, etiam prope necessarium esset. Ita enim obstinatos esse milites, ut non ultra retineri posse in provincia viderentur, injussuque abituri inde essent, si non dimitterentur: aut in perniciosam, si quis impense retineret, seditionem exarsuri.* Consulibus ambobus provinciam Ligures esse Senatus jussis.

Provinciæ divisæ.

Prætores inde sortiti sunt. A. Hostilio urbana, Tib. Minucio peregrina obvenit; P. Cornelio Sicilia, C. Mænio Sardinia. Hispanias sortiti, L. Postumius ulteriorem, Tib. Sempronius citeriorem. Is quia successurus Q. Fulvio Flacco erat, ne vetere exercitu provincia spoliaretur, *Quæro*, inquit, *de te, L. Minuci, quum confectam provinciam nunties, existimesne Celtiberos perpetuo in fide mansuros, ita ut sine exercitu ea provincia obtineri possit? si neque de fide barbarorum quicquam recipere aut affirmare nobis potes, & habendum illic utique exercitum censes; utrum tandem auctor Senatui sis supplementum in Hispaniam mittendi? ut ii modo, quibus emerita stipendia sint, milites dimittantur: veteribus militibus tirones immisceantur? an deductis de provincia veteribus legionibus novas conscribendi & mittendi: quum contemptum tirocinium etiam mitiores barbaros excitare ad rebellandum possit? dictu quam re facilius sit, provinciam ingenio ferocem, rebellatricem, confecisse.*

Disceptatio de citeriore Hispania.

(*s*) al. statuta.

(*) Pietatis) Pietatis simulacrum velatum exornatumque apud Romanos fuisse, ut in nummo Drusi Tiberii Imp. filii Tab. LX. num. 3. conspicitur, credibile est. Quid vero cani cum balneo? aut Druso impurissimo cum Pietate? quærit PATINUS Numism. Impp. Rom. pag. 61. Nos quid de ea sentiamus, pace aliorum aperiemus. Notum est, Liviam in omnibus fere nummis hac forma expressam esse, subque pietatis Deæ habitu luxuriare; forsan ideo Drusus numisma hoc in honorem memoriamque aviæ paternæ ita signavit. Conf. BEGER. Th. Br. P. II. p. 615.

(**) Ex Liguribus Ingaunis triumphavit) Repræsentat nobis hunc Æmilii Paulli triumphum denarius argenteus Tab. LX. num. 4. In quo Romæ caput galea pinnata tectum, & ipse Paullus, aquilam legionarem manu tenens, in quadriga triumphali sint. Conf. GOLTZII Fasti p. 126.

fecisse. Paucæ civitates, ut quidem ego audio, quas vicina maxime hiberna premebant, in jus ditionemque venerunt, ulteriores in armis sunt. Quæ quum ita sint, ego jam hinc prædico, Patres Conscripti, me exercitu eo, qui nunc est, Rempublicam administraturum: si deducat secum Flaccus legiones, loca pacata me ad hibernacula electurum, neque novum militem ferocissimo hosti objecturum.

CAP. XXXVI. Legatus ad ea, quæ interrogatus erat, respondit: *Neque se, neque quemquam alium divinare posse, quid in animo Celtiberi haberent, aut porro habituri essent. Itaque negare non posse, quin rectius sit, etiam ad pacatos barbaros, nondum satis assuetos imperio, exercitum mitti. Novo autem, an vetere exercitu opus sit; ejus esse dicere, qui scire possit, qua fide Celtiberi in pace mansuri sint: simul & qui illud exploratum habeat, quieturos milites, si diutius in provincia retineantur. Si ex eo, quæ aut inter se loquantur, aut succlamationibus apud concionantem imperatorem significent, quid sentiant, conjectandum sit; palam vociferatos esse, aut imperatorem in provinciam retenturos, aut cum eo in Italiam venturos esse.* Disceptationem inter prætorem legatumque Consulum relatio interrupit: qui suas ornari provincias, priusquam de prætoris exercitu ageretur, æquum censebant. Exercitus Consulares. Novus omnis exercitus Consulibus est decretus: binæ legiones Romanæ cum suo equitatu, & sociûm Latini nominis, quantus semper numerus quindecim millia peditum, & octingenti equites. Cum hoc exercitu Apuanis Liguribus ut bellum inferrent, mandatum est. P. Cornelio, & M. Bæbio prorogatum imperium: jussique provincias obtinere, donec Consules venissent. Tum imperatum, ut dimisso, quem haberent, exercitu, reverterentur Romam. Prætorii. De Tib. Sempronii deinde exercitu actum est. Novam legionem ei quinque millium & ducentorum peditum cum equitibus quadringentis Consules scribere jussi: & mille præterea peditum civium Romanorum, quinquaginta equites: & sociis è nomine Latino imperare septem millia peditum, trecentos equites. Cum hoc exercitu placuit ire in Hispaniam citeriorem Tib. Sempronium. Q. Fulvio promissum, ut qui milites ante Sp. Postumium, & Q. Marcium Consules, cives Romani sociive in Hispaniam transportati essent, & præterea, supplemento adducto, quod amplius duabus legionibus, quam decem millia, & quadringenti pedites, sexcenti equites essent; & sociûm Latini nominis duodecim millia, sexcenti equites, quorum forti opera duobus adversus Celtiberos præliis usus Q. Fulvius esset; eos, si videretur, secum deportaret. Et supplicationes decretæ, quod is prospere rempublicam gessisset: & ceteri prætores in provincias missi. Q. Fabio Buteoni prorogatum in Gallia imperium est. Octo legiones, præter exercitum veterem, qui in Liguribus in spe propinqua missionis erat, eo anno esse placuit. Pestis in urbe. Et is ipse exercitus ægre explebatur, propter pestilentiam, quæ jam tertium annum urbem Romanam atque Italiam vastabat.

CAP. XXXVII. Prætor Tib. Minucius, & haud ita multo post Consul C. Calpurnius moritur, multique alii omnium ordinum illustres viri: postremo prodigii loco ea clades haberi cepta est. C. Servilius Pontifex Maximus, piacula iræ Deûm conquirere jussus, decemviri libros inspicere, Consul Apollini, Æsculapio, Saluti, dona vovere, & dare signa inaurata, quæ vovit, deditque. Sacra ideo facta. Decemviri supplicationem in biduum valetudinis causa, in urbe, & per omnia fora conciliabulaque edixerunt: majores duodecim annis omnes coronati, & lauream in manu tenentes supplicaverunt. Supplicatio. Fraudis quoque humanæ insinuaverat suspicio animis: & veneficii quæstio ex Senatusconsulto, in urbe, propiusve urbem decem millibus passuum esset commissum, C. Claudio prætori, quam in locum Tib. Minucii erat suffectus; ultra decimum lapidem per fora conciliabulaque C. Mænio, priusquam in Sardiniam provinciam trajiceret, decreta. Veneficii quæstio. Suspecta Consulis erat mors maxime. Calpurnii Consulis mors suspecta. Necatus à Quarta Hostilia uxore dicebatur. Ut quidem filius ejus Q. Fulvius Flaccus in locum vitrici Consul est declaratus; Q. Fulvius Flaccus suffectus. aliquanto magis infamis mors Pisonis cepit esse: & testes existebant, qui post declaratos Consules, Albinum & Pisonem, quibus comitiis Flaccus tulerat repulsam, & exprobratum ei à matre dicerent, *quod jam ei tertium negatus consulatus petenti esset:* & adjecisse, *pararet se ad petendum: intra duos menses effecturam, ut Consul fieret.* Inter multa alia testimonia ad causam pertinentia, hæc quoque vox nimis vero eventu comprobata, valuit, cur Hostilia damnaretur. Hostilia veneficii damnata. Veris principio hujus, dum Consules novos delectus Romæ tenet; mors deinde alterius; & creandi comitia Consulis in locum ejus, omnia tardiora fecerunt; interim P. Cornelius, & M. Bæbius, qui in consulatu nihil memorabile gesserant; in Apuanos Ligures exercitum induxerunt.

CAP. XXXVIII. Ligures, qui ante adventum in provinciam Consulum non exspectassent bellum, improviso oppressi, ad duodecim millia hominum dediderunt se. Ligures oppressi. Eos, consulto per literas prius Senatu, deducere ex montibus in agros campestres procul ab domo, ne reditus spes esset, Cornelius & Bæbius statuerunt: Et in agrum Samniticum deducti. nullum alium ante finem rati fore Ligustini belli. Ager publicus Populi Romani erat in Samnitibus, qui Taurasinorum (*t*) traducere (*u*) Ligures Apuanos vellent; edixerunt, *Ligures ab Anido montibus descendere* (*x*) *cum liberis conjugibusque: sua omnia secum portarent.* Ligures sæpe per legatos deprecati, *ne penates, sedem in qua geniti essent, sepulcra majorum cogerentur relinquere, arma, obsides pollicebantur.* Posteaquam nihil impetrabant, neque vires ad bellandum erant, edicto paruerunt. Traducti sunt publico sumptu ad quadraginta millia liberorum capitum cum fœminis puerisque. Argenti data centum & quinquaginta millia sestertiûm, unde in novas ædes compararent quæ opus

(*t*) al. Tauranino. (*u*) al. qui Taurasinorum fuerat. In eum quum traducere &c. (*x*) al. *ab Anido monte ut descenderent.* al. *edixerunt ut Ligures Apuani de montibus descenderent.*

opus essent. Agro dividendo dandoque, iidem, qui traduxerant, Cornelius & Bæbius præpositi. Postulantibus tamen ipsis, quinque viri ab Senatu dati, quorum ex consilio agerent. Transacta re, quum veterem exercitum Romam deduxissent, triumphus ab Senatu est decretus. Hi omnium primi nullo bello gesto triumpharunt. Tantum hostes ducti ante currum: quia nec quid ferretur, neque quid duceretur captum, neque quid militibus daretur, quicquam in triumphis eorum fuerat.

Triumphi sine bello primi.

Res Hispaniæ.

CAP. XXXIX. Eodem anno in Hispania Fulvius Flaccus proprætor, quia successor in provinciam tardius veniebat, educto exercitu ex hibernis, ulteriorem Celtiberiæ agrum, unde ad deditionem non venerant, instititit vastare. Qua re irritavit magis, quam conterruit animos barbarorum: & clam comparatis copiis saltum Manlianum, per quem transiturum exercitum Romanum satis sciebant, obsederunt. In Hispaniam ulteriorem eunti L. Postumio Albino collegæ Gracchus mandaverat, ut Q. Fulvium certiorem faceret, Tarraconem exercitum adduceret. Ibi dimitti veteranos, supplementaque distribuere, & ordinare omnem exercitum sese velle: dies quoque & ea propinqua, edita Flacco est, qua successor esset venturus. Hæc nova allata res, omissis quæ agere instituerat, Flaccum raptim deducere exercitum ex Celtiberia quum coëgisset; barbari, causæ ignari, suam defectionem, & clam comparata arma sensisse eum, & pertimuisse rati, eo ferocius saltum insederunt. Ubi eum saltum prima luce agmen Romanum intravit, repente ex duabus partibus simul exorti hostes Romanos invaserunt. Quod ubi vidit Flaccus, primos tumultus, in agmine per centuriones stare omnes, suo quemque loco, & arma expedire jubendo, sedavit: & sarcinis jumentisque in unum locum coactis, copias omnes partim ipse, partim per legatos tribunosque militum, ut tempus & locus postulabant, sine ulla trepidatione instruxit; *cum bis deditis rem esse* admonens. *Scelus & perfidiam illis, non virtutem, nec animum accessisse. Reditum ignobilem in patriam, clarum ac memorabilem eos sibi fecisse: cruentos ex recenti cæde hostium & gladios, manantia sanguine spolia, Romam ad triumphum delaturos.* Plura dici tempus non patiebatur. Invehebant se hostes, & in partibus extremis jam pugnabatur. Deinde acies concurrerunt.

Celtiberi Romanos in saltu Manliano invadunt.

Atrox prælium.

CAP. XL. Atrox ubique prælium, sed varia fortuna erat. Egregie legiones, nec segnius duæ alæ pugnabant: externa auxilia ab simili armatura, meliore aliquantum militum genere urgebantur, nec locum tueri poterant. Celtiberi ubi ordinata acie, & signis collatis se non esse pares legionibus senserunt, cuneo impressionem fecerunt. Quo tantum valent genere pugnæ, ut, quacumque parte perculere impetu suo, (y) sustineri nequeant. Tunc quoque turbatæ legiones sunt, prope interrupta acies. Quam trepidationem ubi Flaccus conspexit, equo advehitur ad legionarios equites: &, *Ecquid auxilii in vobis est? (z) actum jam de hoc exercitu erit?* quum undique acclamassent, *quin ederet, quod fieri velit, non segniter imperium exsecuturos: duplicate turmas*, inquit, *duarum legionum equites, & permittite equos in cuneum hostium, quo nostros urgent. Id cum majore vi equorum* facietis, *si effrenatos in eos equos immittitis:* quod sæpe Romanos equites cum magna laude fecisse sua, memoriæ proditum est. Dicto paruerunt, detractisque frenis bis ultro citroque cum magna strage hostium, infractis omnibus hastis, transcurrerunt. Dissipato cuneo, in quo omnis spes fuerat, Celtiberi trepidare, & prope omissa pugna, locum fugæ circumspicere. Et alarii equites, postquam Romanorum equitum tam memorabile facinus videre, & ipsi virtute eorum accensi, sine ullius imperio, in perturbatos jam hostes equos immittunt. Tunc vero Celtiberi omnes in fugam effunduntur, & imperator Romanus aversos hostes contemplatus, *ædem Fortunæ equestri, Jovique Optimo Maximo ludos vovit:* ceduntur Celtiberi per totum saltum dissipati fuga. Decem & septem millia hostium cæsa eo die traduntur: vivi capti plus tria millia, ducentis septuaginta septem cum signis militaribus: equis prope mille centum. Nullis castris eo die victor exercitus mansit: victoria non sine jactura militum fuit. Quadringenti septuaginta duo milites Romani, sociûm ac Latini nominis mille decem & novem, cum his tria millia militum auxiliariorum perierunt. Ita victor exercitus, renovata priore gloria, Tarraconem est perductus. Venienti Fulvio Tib. Sempronius prætor, qui biduo ante venerat, obviam processit: gratulatusque est, *quod rempublicam egregie gessisset.* Cum summa concordia, quos dimitterent, quosque retinerent milites, composuerunt. Inde Fulvius, exauctoratis militibus in naves impositis, Romam est profectus. Sempronius in Celtiberiam legiones duxit. Consules ambo in Ligures exercitus induxerunt diversis partibus.

Celtiberi cæsi.

Victoria cruenta.

Res in Liguria gestæ.

CAP. XLI. Postumius prima & tertia legione Balistam Suismontiumque montes obsedit. Et premendo præsidiis angustos saltus eorum, commeatus interclusit: inopiaque omnium rerum eos perdomuit. Fulvius secunda & quarta legione adortus à Pisis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluvium incolebant, in deditionem acceptos, ad septem millia hominum in naves impositos, præter oram Etrusci maris Neapolim transmisit. Inde in Samnium traducti, agerque his inter populares datus est. Montanorum Ligurum ab A. Postumio vineæ cæsæ, frumentaque deusta: donec cladibus omnibus belli coacti in deditionem venerunt, armaque tradiderunt. Navibus inde Postumius ad visendam oram Ingaunorum Intemeliorumque Ligurum processit. Priusquam hi Consules venirent ad exercitum, qui Pisas indictus erat, præerant A. Postumius, & frater Q. Fulvii M. Fulvius Nobilior. Secundæ legionis Fulvius tribunus militum erat. Is mensibus suis dimisit legionem. Jurejurando adactis centurionibus, *æs in ærarium ad quæstores esse delaturos.* Hoc ubi Placentiam (nam eo forte erat profectus) Postumio nuntiatum est, cum equitibus

Ligures iterum in Samnium traducti.

Fulvius dimittit legionem.

(y) al. ut quamcumque in partem pertulere impetum suum. (z) al. *& ni quid in vobis auxilii est, actum &c.*

tibus expeditis secutus dimissos, quos eorum potuit assequi, (*a*) deduxit castigatos Pisas. De ceteris Consulem certiorem fecit. Eo referente Senatusconsultum factum est, *ut M. Fulvius in Hispaniam relegaretur ultra novam Carthaginem.* Literæque ei datæ sunt (*b*) à Consule ad P. Manlium in Hispaniam ulteriorem deferendæ. Milites jussi ad signa redire. Causa ignominiæ, *uti semestre stipendium in eum annum esset ei legioni*, decretum. *Qui miles ad exercitum non redisset, eum ipsum bonaque ejus vendere Consul jussus.*

CAP. XLII. Eodem anno L. Duronius, qui prætor anno superiore ex Illyrico cum decem navibus Brundusium redierat; inde in portu relictis navibus quum venisset Romam, inter exponendas res, quas ibi gessisset, haud dubie in regem Illyriorum Gentium latrocinii omnis maritimi causam avertit. *Ex regno ejus omnes naves esse, quæ superi maris oram depopulatæ essent. De his rebus se legatos misisse, nec conveniendi regis potestatem factam.* Venerant Romam legati à Gentio, qui, *quo tempore Romani conveniendi regis causa venissent, ægrum forte eum in ultimis partibus fuisse regni dicerent. Petere Gentium ab Senatu, ne crederent confictis criminibus in se, quæ inimici detulissent.* Ad ea Duronius adjecit, *multis civibus Romanis, & sociis Latini nominis injurias factas in regno ejus. Et cives Romanos dici Corcyræ retineri.* Eos omnes Romam adduci placuit: C. Claudium prætorem cognoscere: neque ante Gentio regi legatisve ejus responsum reddi. Inter multos alios, quos pestilentia ejus anni absumpsit, sacerdotes quoque aliquot mortui sunt. L. Valerius Flaccus pontifex mortuus est. In ejus locum suffectus est Q. Fabius Labeo, P. Manlius, qui nuper ex ulteriore Hispania redierat, triumvir epulo, Q Fulvius, M. F. in locum ejus triumvir cooptatus. Tum prætextatus erat. De rege sacrifico sufficiendo in locum Cn. Cornelii Dolabellæ contentio inter C. Servilium Pontificem Maximum fuit, & L. Cornelium Dolabellam duumvirum navalem, quem ut inauguraret pontifex, magistratu sese abdicare jubebat. Recusantique id facere, ob eam rem mulcta duumviro dicta à pontifice, deque ea quum provocasset, certatum ad populum. Quum plures jam tribus intro vocatæ, dicto esse audientem pontifici duumvirum juberent; mulctamque remitti, si magistratu se abdicasset; ultimum de cœlo, quod comitia turbaret, intervenit. Religio inde fuit pontificibus inaugurandi Dolabellæ, P. Clœlium Siculum inaugurarunt: qui secundo loco inauguratus (*c*) erat. Exitu anni, & C. Servilius Geminus Pontifex Maximus decessit: idem decemvir sacrorum fuit. Pontifex in locum ejus à collegio cooptatus est, Q. Fulvius Flaccus. At pontifex maximus (*d*) M. Æmilius Lepidus, quum multi clari viri petissent, & decemvir sacrorum Q. Marcius Philippus in ejusdem locum est cooptatus. Et augur Sp. Postumius Albinus decessit. In locum ejus P. Scipionem filium Africani augures cooptarunt. Cumanis eo anno petentibus permissum, *ut publice Latine loquerentur, & præconibus Latine vendendi jus esset.*

Gentium Illyriorum Regis piratica, & injuriæ in cives Rom.

Aliquot sacerdotes pestilentia absumpti & suffecti.

Cumanis latine loqui permissum.

CAP. XLIII. Pisanis agrum pollicentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiæ ab Senatu actæ. Triumviri creati ad eam rem, Q. Fabius Buteo, M. & P. Popilii Lænates. A. C. Mænio prætore (cui provincia Sardinia quum evenisset, additum erat, *ut quæreret de veneficiis longius ab urbe decem millibus passuum*) literæ allatæ, *se jam tria millia hominum damnasse, & crescere sibi quæstionem indiciis. Aut eam sibi esse deserendam, aut provinciam dimittendam.* Q. Fulvius Flaccus ex Hispania rediit Romam cum magna fama gestarum rerum, qui quum extra urbem triumphi causa esset, Consul est creatus cum L. Manlio Acidino, & post paucos dies cum militibus, quos secum deduxerat, (*) triumphans urbem est invectus. Tulit in triumpho coronas aureas centum viginti quatuor: præterea auri pondo triginta unum; signati Oscensis numûm centum septuaginta tria millia ducentos. Militibus de præda quinquagenos denarios dedit. Duplex centurionibus, triplex equiti, tantumdem sociis Latini nominis: & stipendium omnibus duplex. Eo anno rogatio primum lata est ab L. Villio tribuno plebis, *quot annos nati quemque magistratum peterent caperentque.* Inde cognomen familiæ inditum, ut Annales appellarentur.

Colonia Latina Pisanis concessa.

Tria millia veneficorum ab uno prætore damnata.

Q. Fulvius & L. Manlius Coss. U. C. 573. Ol. 150. a. C. N. 180.

Fulvii triumphus.

Aurum manubiale.

Villii Lex annaria.

CAP. XLIV. Prætores quatuor post multos annos lege Bæbia creati, quæ alternis quaternos jubebat creari. Hi facti, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Lævinus, Q. & Pub. Mucii Q. F. Scævolæ. Q. Fulvio & L. Manlio Consulibus eadem provincia, quæ superioribus, pari numero copiæ peditum, equitum, civium, sociorum decretæ. In Hispaniis duabus Tib. Sempronio & L. Postumio cum iisdem exercitibus, quos haberent, prorogatum imperium est. Et in supplementum Consules scribere jussi ad tria millia peditum Romanorum trecentos equites. Quinque millia sociorum Latini nominis, & quadringentos equites. P. Mucius Scævola urbanam sortitus provinciam est: & ut idem quæreret de veneficiis in urbe, & propius urbem decem millia passuum. Cn. Cornelius Scipio peregrinam, Q. Mucius Scævola Siciliam, C. Valerius Lævinus Sardiniam. Q. Fulvius Consul priusquam ullam rempublicam ageret, liberare & se, & rempublicam religione votis solvendis dixit velle. Vovisse, quo die postremum cum Celtiberis pugnasset, ludos Jovi Optimo Maximo, & ædem Equestri Fortunæ sese facturum: in eam rem sibi pecuniam collatam esse ab Hispanis. Ludi decreti, & ut duumviri ad ædem locandam crearentur. De pecunia finitur, *ne major causa ludorum consumeretur, quam quanta Fulvio Nobiliori post Ætolicum bellum ludos facienti decreta esset: neve quid ad eos ludos arcesseret, cogeret,*

Prætores.

Provinciæ & exercitus.

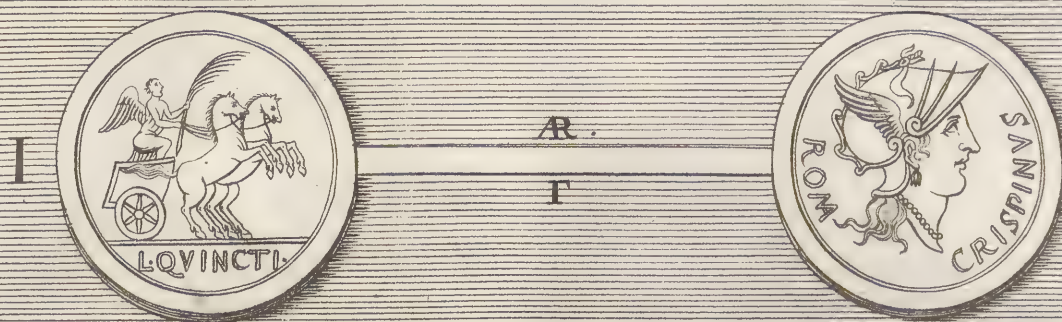
Votum Fulvii Flacci.

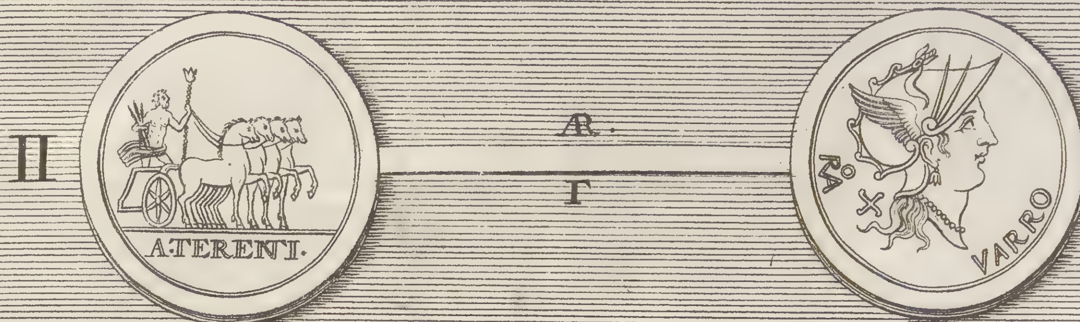
Ludi Fulvii decreti.

(*a*) al. reduxit. (*b*) al. Senatusconsultum literæque ei datæ sunt. (*c*) al. inaugurandus. (*d*) al. Ante Pontificem Maximum. al. In Pontificem Maximum. al. Creato ante Pontifice Maximo Æmilio Lepido.

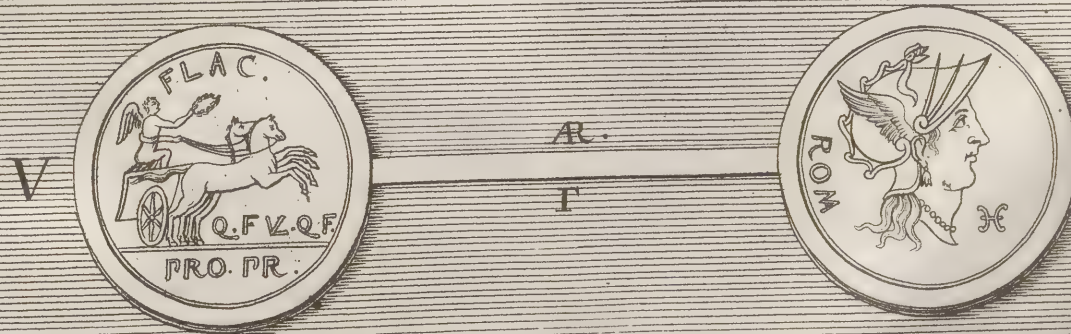
(*) Triumphans urbem est invectus) Supersunt de hoc triumpho bigati cusi cum Victoria coronam tenente. Tab. LX. num. 5. GOLTZIUS Fast. p. 127.

TAB. LX.
pag. 664. 676. 681. 684.

geret, acciperet, faceret, adversus id Senatusconsultum, quod L. Æmilio, Cn. Bæbio Consulibus de ludis factum esset. Decreverat id Senatus, propter effusos sumptus factos in ludos Tib. Sempronii ædilis, qui graves non modo Italiæ ac sociis Latini nominis, sed etiam provinciis externis fuerant.

Hiems sæva. CAP. XLV. Hiems eo anno nive sæva & omni tempestatum genere fuit: arbores, quæ obnoxiæ frigoribus sunt, deusserat cunctas: & ea tum aliquanto quam alias longior fuit. Itaque Latinas mox subito coorta, & intolerabilis tempestas in monte turbavit: instauratæque sunt ex decreto pontificum. Tempestas insolita. Eadem tempestas & in Capitolio aliquot signa constravit, fulminibusque complura loca deformavit; ædem Jovis Tarracinæ, ædem albam Capuæ, portamque Romanam muri pinnæ aliquot locis decussæ erant. Hæc inter prodigia, nuntiatum & ab Reate, *tripedem natum mulum.* Ob ea decemviri jussi adire libros, edidere, quibus Diis, & quot hostiis sacrificaretur: & ab fulminibus complura loca deformata, ad ædem Jovis ut Supplicatio. Ludi Fulvii facti. Censores. supplicatio diem unum (e) esset. Ludi deinde votivi Q. Fulvii Consulis per dies decem magno apparatu facti. Censorum inde comitia habita: creati, M. Æmilius Lepidus Pontifex Maximus; & M. Fulvius Nobilior, qui ex Ætolis triumphaverat. Inter hos viros nobiles inimicitiæ erant; sæpe multis in Senatu, & ad populum atrocioribus celebratæ certaminibus. Comitiis confectis, ut traditum antiquitus est, censores in campo ad aram Martis sellis curulibus consederunt; quo repente principes senatorum cum agmine venerunt civitatis: inter quos Q. Cæcilius Metellus verba fecit.

Metelli oratio de concordia ad Censores. CAP. XLVI. *Non obliti sumus, censores, vos paullo ante ab universo Populo Romano moribus nostris præpositos esse: & nos à vobis & admoneri, & regi, non vos à nobis debere. Indicandum tamen est, quid omnes bonos in vobis aut offendat, aut certe mutatum malint. Singulos quum intuemur, M. Æmili, M. Fulvi, neminem hodie in civitate habemus, quem, si revocemur in suffragium, velimus vobis prælatum esse. Ambo quum simul aspicimus, non possumus non vereri, ne male comparati sitis: nec tantum reipublicæ prosit quod omnibus nobis egregie placetis, quam quod alter alteri displicetis, (f) noceat. Inimicitias per annos multos vobis ipsis graves & atroces geritis: quæ, periculum est, ne ex hac die nobis & Reipublicæ, quam vobis graviores fiant. De quibus causis hoc timeamus, multa succurrunt quæ dicerentur; nisi forte implacabiles vestræ iræ implicaverint animos vestros. (g) Has ut hodie, ut in isto templo finiatis simultates, quæsumus vos universi; & quos conjunxit suffragiis suis Populus Romanus hac etiam reconciliatione gratiæ conjungi à nobis sinatis. Uno animo, uno consilio legatis Senatum, equites recenseatis, agatis censum, lustrum condatis. Quod in omnibus fere precationibus nuncupabitis verbis: ut ea res mihi collegæque meo bene & feliciter eveniat, id ita ut vere, ut ex animo velitis evenire: efficiatisque, ut quod Deos precati eritis, id vos velle etiam homines credamus. T. Tatius & Romulus, in cujus urbis medio foro acie hostes concurrerant, ibi concordes regnarunt. Non modo simultates, sed bella quoque finiuntur. Ex infestis hostibus plerumque socii fideles, interdum etiam cives fiunt. Albani diruta Alba, Romam traducti sunt: Latini, Sabini in civitatem accepti. Vulgatum illud, quia verum erat, in proverbium venit: AMICITIAS IMMORTALES, inimicitias mortales debere esse.* Fremitus ortus cum assensu: deinde universorum voces idem petentium confusæ in unum, orationem interpellarunt. Inde Æmilius questus quum alia, tum *bis à M. Fulvio se certo consulatu dejectum.* Fulvius contra queri, *se ab eo semper lacessitum, & in probrum suum sponsionem factam:* tamen ambo significare, *si alter vellet, se in potestate tot principum civitatis futuros.* Omnibus instantibus qui aderant, dexteras fidemque dedere, *mittere vere ac finire odium.* Deinde collaudantibus cunctis, deducti sunt in Capitolium. Censores odia privata reip. causa publice deponunt. Et cura super tali re principum, & facilitas Censorum egregie comprobata ab Senatu, & laudata est. Censoribus deinde postulantibus, *ut pecuniæ summa sibi, qua in opera publica uterentur, attribueretur;* vectigal annuum decretum est.

CAP. XLVII. Eodem anno in Hispania L. Postumius & Tib. Sempronius proprætores Res in Hispania gestæ. comparaverunt ita inter se, ut in Vaccæos per Lusitaniam iret Albinus, inde in Celtiberiam reverteretur. Gracchus quod majus ibi bellum esset, in ultima Celtiberiæ penetravit. Mundam urbem primum vi cepit, Munda capta. nocte ex improviso aggressus. Acceptis deinde obsidibus præsidioque imposito, castella oppugnare; agros urere, donec ad prævalidam aliam urbem (Certimam appellant Celtiberi) pervenit. Ubi quum jam opera admoveret, veniunt legati ex oppido, quorum sermo antiquæ simplicitatis Simplicitas Celtiberorum. fuit; non dissimulantium bellaturos, (h) si vires essent. Petierunt enim, *ut sibi in castra Celtiberorum ire liceret ad auxilia accipienda. Si non impetrassent, tum separatim eos ab illis se consulturos.* Permittente Graccho, ierunt, & post paucis diebus alios decem legatos secum adduxerunt. Meridianum tempus erat. Nihil prius petierunt à prætore, *quam ut bibere sibi juberet dari.* Epotis primis poculis, iterum poposcerunt; magno risu circumstantium, in tam rudibus & moris omnis ignaris ingeniis. Tum maximus natu ex iis: *Missi sumus*, inquit; *à gente nostra, qui sciscitaremur, qua tandem re fretus, arma nobis inferres?* Ad hanc percunctationem Gracchus *exercitu se egregio fidentem venisse*, respondit, *quem si ipsi visere velint, quo certiora ad suos referant, potestatem se eis facturum esse:* tribunisque militum imperat, *ut ornari omnes copias peditum equitumque, & decurrere jubeant armatas.* Ab hoc spectaculo legati missi deterruerunt suos, ab auxilio circumsessæ urbi ferendo. Oppidani quum ignes nocte turribus nequicquam (quod signum convenerat) sustulissent, destitui ab unica spe auxilii, in deditionem venerunt. Certima dedita. Sestertiûm nummûm quater & vicies ab iis est exactum; quadraginta nobilissimi equites: nec obsidum nomine (nam militare jussi sunt) & tamen re ipsa ut pignus fidei essent.

CAP.

(e) al. unam. (f) al. *quam quod alteri displicetis.* (g) al. *nisi forte placabiles gravius implicarent, (vel irritarent) animos vestros.* (h) al. rebellaturos.

CAP. XLVIII. Inde jam duxit ad Alcen urbem, ubi castra Celtiberorum erant, à quibus venerant nuper legati. Eos quum per aliquot dies armaturam levem immittendo in stationes lacessisset parvis præliis, indies majora certamina serebat, ut omnes extra munitiones eliceret. Ubi quod petebatur, sensit effectum, auxiliorum præfectis imperat, *ut contracto certamine, tamquam multitudine superarentur, repente tergis datis, ad castra effuse fugerent:* ipse intra vallum ad omnes portas instruxit copias. Haud multum temporis intercessit, quum ex composito refugientium suorum agmen, post effuse sequentes barbaros conspexit. Instructam ad hoc ipsum intra vallum habebat aciem. Itaque tantum moratus, ut suos refugere in castra libero introitu sineret, clamore sublato, simul omnibus portis erupit. Non sustinuere impetum necopinatum hostes. Qui ad castra oppugnanda venerant, ne sua quidem tueri potuerunt. Nam extemplo fusi, fugati, mox intra vallum paventes compulsi, postremo exuuntur castris. Eo die novem millia hostium cæsa: capti vivi trecenti viginti, equi centum duodecim: signa militaria triginta septem. De exercitu Romano centum novem ceciderunt.

Celtiberi ad Alcen fusi & fugati.

CAP. XLIX. Ab hoc prælio Gracchus duxit ad populandum Celtiberiam legiones; & quum ferret passim cuncta, atque ageret, populique alii voluntate, alii metu jugum acciperent; centum tria oppida intra paucos dies in deditionem accepit. Præda potitus ingenti est. Convertit inde agmen retro, unde venerat, ad Alcen, atque eam urbem oppugnare instituit. Oppidani primum impetum hostium sustinuerunt: deinde, quum jam non armis modo, sed etiam operibus oppugnarentur, diffisi præsidio urbis, in arcem universi concesserunt: postremo & inde, præmissis oratoribus, in ditionem se suaque omnia Romanis præmiserunt. Magna inde præda facta est. Multi captivi nobiles in potestatem venerunt; inter quos & Turri filii duo, & filia. Regulus hic earum gentium erat, longe potentissimus omnium Hispanorum. Audita suorum clade, missis qui fidem venienti in castra ad Gracchum peterent, venit. Et primum quæsivit ab eo, *liceretne sibi ac suis vivere?* quum prætor *victurum* respondisset; quæsivit iterum, *si cum Romanis militare liceret?* id quoque Graccho permittente; *Sequar*, inquit, *vos adversus veteres socios meos, quoniam illos ad me * propiunt suspicere.* (*i*) Secutus est inde Romanos, fortique ac fideli opera multis locis rem Romanam adjuvit.

Celtiberia subacta.

Turrus Celtiberorum regulus.

CAP. L. Ergavia inde nobilis, & potens civitas aliorum circa populorum cladibus territa, portas aperuit Romanis. Ea deditionem oppidorum *haud cum fide factam*, quidam auctores sunt. *E qua regione abduxisset legiones, extemplo inde rebellatum, magnoque eum postea prælio ad montem Caunum cum Celtiberis à prima luce ad sextam horam diei signis collatis pugnasse? multos utrimque cecidisse: nec aliud magnopere victores fuisse Romanos; nisi quod postero die manentes intra vallum prælio lacessierint. Spolia per totum diem legisse*; (*k*) *tertio die prælio majore iterum pugnatum; & tum demum haud dubie victos Celtiberos: castraque eorum capta & direpta esse. Viginti duo millia hostium eo die esse cæsa: plus trecentos captos: parem fere equorum numerum: & signa militaria septuaginta duo. Inde bellatum, veramque pacem, non fluxa, ut ante, fide, Celtiberos fecisse.* Eadem æstate & L. Postumium in Hispania ulteriore bis cum Vaccæis egregie pugnasse scribunt. Ad triginta & quinque millia hominum occidisse, & castra oppugnasse. Propius vero est, serius in provinciam pervenisse, quam ut ea æstate potuerit res gerere.

Ergavia se dedit Romanis.

CAP. LI. Censores fideli concordia Senatum legerunt, Princeps electus est ipse Censor M. Æmilius Lepidus Pontifex Maximus: tres ejecti de Senatu. Retinuit quosdam Lepidus à collega præteritos. Opera ex pecunia attributa divisaque inter se, hæc confecerunt. Lepidus molem ad Tarracinam; ingratum opus, quod prædia habebat ibi, privatamque publicæ rei impensam insuerat. (*l*) Theatrum & proscenium ad Apollinis ædem Jovis in Capitolio, columnasque circa poliendas albo (*m*) locavit. Et ab his columnis, quæ incommode opposita (*n*) videbantur, signa amovit: clypeaque de columnis, & signa militaria affixa omnis generis dempsit. M. Fulvius plura & majoris locavit usus. Portum & pilas pontis in Tiberim; quibus pilis fornices post aliquot annos Scipio Africanus, & L. Mummius censores locaverunt imponendos. Basilicam post argentarias novas, & forum piscatorium circumdatis tabernis; quas vendidit in privatum: & forum & porticum extra portam Trigeminam, & aliam post navalia, & ad fanum Herculis, & post Spei ad ædem Apollinis Medici. Habuere & in promiscuo præterea (*o*) pecuniam. Ex ea communiter locarunt aquam adducendam, fornicesque faciendos. Impedimento operi fuit M. Licinius Crassus, qui per fundum suum duci non est passus. Portoria quoque & vectigalia iidem multa instituerunt. Complura sacella publica, quæ occupata à privatis; (*p*) publicaque sacra ut paterent, essentque populo, curarunt. Mutarunt suffragia: regionatimque generibus hominum:

Censores legunt Senatum.

Opera publica Censorum.

(*i*) al. *piguit respicere.* (*k*) al. *nec aliud magnopere berbice crederes fuisse Romanos, nisi qui postero die arcessierint manentes prælio spolia intra vallum per totum diem legisset.* al. *cecidisse; (nec aliud magnopere Ergavicæ credere se fecisse Romanos, nisi quod manentes intra vallum prælio lacessierint) postero die spolia &c.* al. *nec aliud magnopere, ne victos crederes fecisse Romanos, nisi quod postero die lacessierint prælio manentes intra vallum, spoliis per totam diem lectis.* (*l*) al. injunxerat. al. imposuerat. al. insumpserat. al. infulserat. (*m*) al. circumpoliendos albario. (*n*) al. apposita. (*o*) al. prætores. al. partem. (*p*) al. sacella publicaque, occupata à privatis. al. Complura sacella publica, quæ occupata à privatis, publica rursus ut essent paterentque populo curarunt.

num, causisque & quæstibus, tribus descripserunt.

CAP. LII. Et alter ex censoribus M. Æmilius petiit ab Senatu; *ut sibi dedicationis templorum reginæ Junonis & Dianæ, quæ bello Ligustino ante annis octo vovisset, pecunia ad ludos decerneretur.* Viginti millia æris decreverunt. Dedicavit eas ædes utramque in circo Flaminio. Ludosque scenicos triduum post dedicationem templi Junonis, biduum post Dianæ, & singulos dies fecit in circo. Idem dedicavit ædem Larium Permarinûm in Campo. Voverat eam annis undecim ante L. Æmilius Regillus, navali prælio adversus præfectos regis Antiochi. Supra valvas templi tabula cum titulo hoc fixa est: *Duello magno regibus dirimendo caput subigendis patrandæ pacis hæc pugna exeunti L. Æmilio M. Æmilii filio, Regillo, prætori, auspicio, imperio, felicitate ductuque ejus inter Ephesum, Samum, Chiumque classis, Regis Antiochi ante d. XI. Kal. Jan. victa, (q) fusa, contusa, fugataque est, ibique eo die naves longæ cum omnibus sociis captæ quadraginta duæ. Ea pugna pugnata, rex Antiochus regnumque ejus.* ** *Ejus rei ergo ædem Laribus Permarinis vovit.* Eodem exemplo tabula in æde Jovis in Capitolio supra valvas fixa est.

Res in Liguria gestæ.

CAP. LIII. Biduo, quo Senatum legerunt censores, Q. Fulvius Consul profectus in Ligures, per invios montes vallesque, saltus cum exercitu transgressus, signis collatis cum hoste pugnavit: neque tantum acie vicit, sed castra quoque eodem die cepit. Tria millia ducenti hostium, omnisque ea regio Ligurum in deditionem venit. Consul deditos in Campestres agros deduxit, præsidiaque montibus imposuit. Celeriter & ex provincia literæ Romam venerunt. Supplicationes ob eas res gestas in triduum decretæ sunt. Prætores quadraginta hostiis majoribus per supplicationes rem divinam fecerunt. Ab altero Consule L. Manlio nihil memoria dignum in Liguribus est gestum. Galli transalpini tria millia hominum in Italiam transgressi, neminem bello lacessentes, agrum à Consule & Senatu petebant, ut pacati sub imperio Populi Romani essent. Eos Senatus excedere Italia jussit: & Consulem Q. Fulvium quærere, & animadvertere, in eos, qui principes & auctores transcendendi Alpes fuissent.

Supplicationes.

Philippi Regis Macedonum mors.

CAP. LIV. Eodem anno Philippus rex Macedonum, senio & mœrore consumptus, post mortem filii decessit. Demetriade hibernabat, quum desiderio anxius filii, tum pœnitentia crudelitatis suæ. Stimulabat animum & alter filius, haud dubie & sua & aliorum opinione rex; conversique in eum omnium oculi, & destituta senectus; aliis exspectantibus suam mortem: aliis ne exspectantibus quidem. Quo magis angebatur. Et cum eo Antigonus Echecratis filius, nomen patrui Antigoni ferens, qui tutor Philippi fuerat, regiæ vir majestatis, nobili etiam pugna adversus Cleomenem Lacedæmonium clarus. Tutorem eum Græci, ut cognomine à ceteris regibus distinguerent, appellarunt. Hujus fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis unus incorruptus permanserat: eique ea fides, nequaquam amicum Persea, (r) inimicissimum fecerat. Is prospiciens animo, quanto cum periculo suo hæreditas regni venturæ esset ad Persea; ut primum labare animum regis, & ingemiscere interdum filii desiderio sensit: nunc præbendo aures, nunc lacessendo etiam mentionem rei temere actæ, sæpe querenti querens & ipse aderat. Et quum multa adsoleat veritas præbere vestigia sui, omni ope adjuvabat, quo maturius omnia emanarent. Suspecti & ministri facinoris, Apelles maxime & Philocles erant, qui Romam legati fuerant, literasque exitiales Demetrio sub nomine Flaminini attulerant. *Falsas esse, & à scriba vitiatas, signumque adulterinum*, vulgo in regia fremebant.

CAP. LV. Ceterum quum suspecta magis, quam manifesta esset res, forte Xychus obvius fit Antigono, comprehensusque ab eo, in regiam est perductus. Relicto eo custodibus Antigonus ad Philippum processit. *Multis*, inquit, *sermonibus; intellexisse videor, magno te æstimaturum, si scire vera omnia possis de filiis tuis, uter ab utro petitus fraude & insidiis esset. Homo unus omnium, qui nondum hujus erroris exsolvere possit, in potestate tua est Xychus. Forte vocatum perductumque in regiam vocari juberet.* Adductus, primo ita negare inconstanter, ut parvo metu admoto, paratum esse indicem appareret. Conspectum tortoris verberumque non sustinuit: ordinemque omnem facinoris legatorum, ministeriique sui exposuit. Extemplo missi qui legatos comprehenderent. Philoclem, qui præsens erat, oppresserunt: Apelles missus ad Chæream quemdam persequendum, indicio Xychi audito, in Italiam trajecit. De Philocle nihil certi vulgatum est. Alii *prima audaciter negantem, postquam in conspectum adductus sit Xychus, non ultra tetendisse*; alii *tormenta etiam inficiantem perpessum affirmant.* Philippo redintegratus est luctus, geminatusque. Et infelicitatem suam in liberis graviorem, quod alter periisset, (s) censebat.

Innocentia Demetrii agnita.

Detectis insidiis Persei.

CAP. LVI. Perseus certior factus, omnia detecta esse, potentior quidem erat, quam ut fugam necessariam duceret: Tantum, ut procul abesset, curabat; interim velut ab incendio flagrantis iræ, dum Philippus viveret, se defensurus. Qui spe potiundi ad pœnam corporis ejus amissa, quod reliquum erat, id studere, ne super impunitatem etiam præmio sce-

(q) al. *exeunti L. Æmilio M. Æmilii filio, auspicio, imperio, felicitate ductuque ejus inter Ephesum, Samum, Chiumque, inspectante Consule ipso Antiocho, exercitu omni, equitatu, elephantisque, classis regis Antiochi antea sic victa &c.* (r) al. neque ante amicum Persea.
(s) al. superesset.

Philippus Antigonum regno Macedoniæ dignum judicat.

ſceleris frueretur. Antigonum igitur appellat, cui & palam facti parricidii gratia obnoxius erat: neque pudendum aut pœnitendum eum regem Macedonibus, propter recentem patrui Antigoni gloriam fore cenſebat. *Quando in eam fortunam veni*, inquit, *Antigone, ut orbitas mihi, quam alii deteſtantur parentes, optabilis eſſe debeat; regnum, quod à patruo tuo forti, non ſolum fideli, tutela ejus cuſtoditum & auctum etiam accepi, id tibi tradere in animo eſt. Te unum habeo, quem dignum regno judicem. Si neminem habere, perire & extingui id mallem, quam Perſeo ſceleſtæ fraudis præmium eſſe. Demetrium excitatum ab inferis, reſtitutumque credam mihi, ſi te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori, unus inlacrimaſti, in locum ejus ſubſtitutum relinquam.* Ab hoc ſermone, omni genere honoris producere eum non deſtitit. Quum in Thracia Perſeus abeſſet circumire Macedoniæ urbes, principibusque Antigonum commendare. Et, ſi vita longior ſuppetiſſet, haud dubium fuit, quin eum in poſſeſſione regni relicturus fuerit. Ab Demetriade profectus Theſſalonicæ plurimum temporis moratus fuerat. Inde quum Amphipolin veniſſet, gravi morbo eſt implicitus. Sed animo tamen magis ægrum fuiſſe quam corpore, conſtat: curisque & vigiliis (quum identidem ſpecies & umbræ inſontis interempti filii eum (*t*) diris agitarent) extinctum eſſe, cum execrationibus (*u*) alterius. Tamen admoveri potuiſſet Antigonus, ſi haud ſtatim palam facta eſſet mors regis. Medicus Calligenes, qui curationi præerat, non exſpectata morte regis, à primis deſperationis notis, nuntios prædiſpoſitos, ita ut convenerat, miſit ad Perſeum: & mortem regis in adventum ejus omnes, qui extra regiam erat, celavit.

Perſeus regnum invadit.

CAP. LVII. Oppreſſit igitur nec opinantes ignarosque omnes Perſeus, & regnum ſcelere partum invaſit. Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem, & ad vires bello contrahendas. Nam poſt paucis diebus gens Baſtarnarum diu ſolicitata, ab ſuis ſedibus magna peditum equitumque manu Iſtrum trajecit. Inde prægreſſi, qui nuntiarent regi, Antigonus & Cotto: nobilis is erat Baſtarna. De ea re Antigonus ſæpe invitus cum ipſo Cottone legatus ad concitandos Baſtarnas miſſus. Haud procul Amphipoli famæ incerti nuntii occurrerunt, *mortuum eſſe regem*: quæ res omnem ordinem conſilii turbavit. Compoſitum autem ſic fuerat: tranſitum per Thraciam tutum, & commeatus Baſtarnis, ut Philippus præſtaret. (*x*) Id ut facere poſſet, regionum principes donis coluerat; *fide ſua obligata, pacato agmine tranſituros Baſtarnas.* Dardanorum gentem delere propoſitum erat, inque eorum agro ſedes dare (*y*) Baſtarnis. Duplex inde erat commodum futurum, ſi & Dardani gens ſemper infeſtiſſima Macedoniæ, temporibusque iniquis regum imminens, tolleretur: & Baſtarnæ, relictis in Dardania conjugibus liberisque, ad populandam Italiam poſſent mitti. Per Scordiſcos iter eſſe ad mare Adriaticum, Italiamque. Alia via traduci exercitum non poſſe. Facile Baſtarnis Scordiſcos iter daturos. Nec enim aut lingua aut moribus æquales abhorrere; & ipſos adjuncturos ſe, quum ad prædam opulentiſſimæ gentis ire vidiſſent. Inde in omnem eventum conſilia commodabantur. (*z*) Sive cæſi ab Romanis forent Baſtarnæ; Dardanos tamen ſublatos, prædamque ex reliquiis Baſtarnarum, & poſſeſſionem liberam Dardaniæ, ſolatio fore: ſive proſpere geſſiſſent; Romanis averſis in Baſtarnarum bellum, recuperaturum ſe in Græcia quæ amiſiſſet. Hæc Philippi conſilia fuerant.

Baſtarnæ concitati in Dardanos.

Baſtarnæ Thraciam ſpoliant.

CAP. LVIII. Ingreſſi ſunt pacato agmine, fide Cottonis & Antigoni. Sed haud multo poſt famam mortis Philippi, neque Thraces commercio faciles erant, neque Baſtarnæ empto contenti eſſe poterant, aut in agmine contineri, ne decederent via. Inde injuriæ ultro citroque fieri: quarum indies incremento bellum exarſit. Poſtremo Thraces, quum vim ac multitudinem ſuſtinere hoſtium non poſſent, relictis campeſtribus vicis, in montem ingentis altitudinis (Donucam vocant) conceſſerunt. Quo ubi ire Baſtarnæ (*a*) vellent, quali tempeſtate Gallos ſpoliantes Delphos fama eſt peremptos eſſe; talis tum Baſtarnas, nequicquam ad juga montium appropinquantes, oppreſſit. Neque enim imbre tantum effuſo, dein creberrima grandine obruti ſunt, cum ingenti fragore cœli tonitribusque & fulguribus præſtringentibus aciem oculorum; ſed fulmina etiam ſic undique micabant, ut peti viderentur corpora: nec ſolum milites, ſed etiam principes icti caderent. Itaque quum præcipiti fuga per rupes prælatas improvidi ſternerentur, ruerentque; inſtabant quidem perculſis Thraces: ſed ipſi Deos auctores fugæ eſſe, cœlumque in ſe ruere ajebant. Diſſipati procella, quum tamquam ex naufragio plerique ſemiermes in caſtra, unde profecti erant, rediſſent; conſultari quid agerent ceptum: inde orta diſſenſio; aliis *redeundum*, aliis *penetrandum in Dardaniam*, cenſentibus. Triginta ferme millia hominum (Clondico duce profecti erant) pervenerunt. Cetera multitudo retro qua venerat, transdanubianam regionem repetiit. Perſeus potitus regno, interfici Antigonum juſſit: & dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam paternam renovandam, petendumque, *ut rex ab Senatu appellaretur*, miſit. Hæc eo anno in Macedonia geſta.

Baſtarnæ tempeſtate vexantur.

Domum redeunt.

Antigonus interficitur.

Q. Fulvii ex Liguribus triumphus.

CAP. LIX. Alter Conſulum (*) Q. Fulvius ex Liguribus triumphavit. Quem triumphum magis

(*t*) al. cum. (*u*) al. cum diris execrationibus. (*x*) al. daret. (*y*) al. agro ſe fundare. al. ſedes fundare. (*z*) al. accommodabantur. (*a*) al. Quum ſubire Baſtarnæ vellent.

(*) Q. Fulvius ex Liguribus triumphavit) Hujus quoque triumphi memoriam reperimus expreſſam in nummis argenteis antiquis. Tab. LXI. num. I. In quibus videtur Romæ caput galeatum, & Jupiter in quadriga triumphali. GOLTZ. Faſt. p. 127.

magis gratiæ, quam rerum gestarum magnitudini datum, constabat. Armorum hostilium magnam vim transtulit: nullam pecuniam admodum. Divisit tamen in singulos milites tricenos æris: duplex centurionibus, triplex equiti. Nihil in eo triumpho magis insigne fuit, quam quod forte evenit, ut eodem die triumpharet, quo priore anno ex prætura triumphaverat. Secundum triumphum comitia

M. Junius & A. Manlius Coss. U. C. 574. Ol. 150. a. C. N. 179. Prætores.

edixit, quibus creati Consules sunt, M. Junius Brutus, A. Manlius Vulso. Prætorum inde tribus creatis, comitia tempestas diremit. Postero die reliqui tres facti, ante diem quartum Idus Martias, M. Titinius Curvus, T. Claudius Nero, T. Fonteius Capito.

Ludi Romani instaurati.

Ludi Romani instaurati ab ædilibus curulibus; Cn. Servilio Cæpione, Ap. Claudio Centone, propter prodigia, quæ evenerant.

Prodigia.

Terra movit, in foris publicis, ubi lectisternium erat. Deorum capita, quæ in lectis erant, averterunt se: lanaque cum integumentis, quæ Jovi opposita (*b*) fuit, decidit. De mensa oleas quoque prægustasse mures, in prodigium versum est.

Procurata.

Ad ea expianda nihil ultra, quam *ut ludi instaurarentur*, actum est.

(*b*) al. apposita.

EPITOME LIB. XLI.

IGnis in æde Vestæ extinctus est. Tib. Sempronius Gracchus proconsul Celtiberos victos in deditionem accepit: monimentumque operum suorum, Gracchurim oppidum in Hispania constituit. Et à Postumio Albino proconsule, Vaccæi ac Lusitani subacti sunt. Uterque triumphavit. (a) *Antiochus, Antiochi filius, obses Romanis à patre datus, mortuo fratre Seleuco, qui patri defuncto successerat, in regnum Syriæ dimissus.* (b) *Lustrum à censoribus conditum est: Censa sunt civium capita ducenta septuaginta tria millia ducenta quadraginta quatuor. Q. Voconius Saxa tribunus plebis legem tulit, ne quis hæredem mulierem institueret: suasit legem M. Cato. Extat oratio ejus. Præterea res contra Ligures, Istros, Sardos, & Celtiberos à compluribus ducibus prospere gestas, & initia belli Macedonici continet, quod Perseus Philippi filius moliebatur. Miserat enim ad Carthaginienses legationem & ab iis nocte audita erat: sed & alias Græciæ civitates solicitabat. Qui præter religionem, quod quam multa templa magnifica multis locis erexit, Athenis Jovis Olympii, & Antiochiæ Capitolini, vilissimum regem egit.* (c)

DECADIS QUINTÆ
LIBER QUADRAGESIMUS PRIMUS.

CAPUT I.

Romani non contenti Italia.

Am per omnes orbis terrarum partes victricia Populus Romanus circumtulerat arma. Italia sua non contentus, undique dissitas, sejunctasque non uno mari regiones bello aperuerat; easque per prospera plurima, adversis admodum paucis temperata magis quam repressa, longe lateque pervaserat. Hinc Europæ extremam ad occidentem solem Hispaniam Gades usque, trajecto Gallico atque Iberico mari, pulsisque Carthaginiensibus, ad se magna ex parte converterat. Inde Adriaticum ultra sinum, Græcia qua ad ortum eadem vergit Europa, afflictis præpotentium antea Macedonum rebus, reddita legibus suis: quin & trans Ægæos fluctus Asia, quantum cis Tauri juga protenditur, Romanorum vires profligato Antiocho experta, majestatem reverebatur. Nam Africam trans suum quoque mare jam ante devictis domuerant Pœnis. Potentiæ denique eorum vix intactum quidquam supererat. Sed manebat Regum nomen & potestas: populique non tam subjectorum quam fœderatorum titulo, sub hujus umbra nominis, si non plena libertate, at saltem libertatis imagine fruebantur. Debebant amplius aliquid, aut destinabant urbi principi fata. Ne quid summæ ipsius dignitati, supremoque rerum omnium arbitrio deesset, propagandi Imperii, ac dominationis intendendæ præclaras occasiones per supinos æmulorum hostiumque errores, vanosque tumultus, fortuna providit. Persei imprimis Macedonicæ gentis regnum per fraudem indepti, nec sincerius administrantis, crudelitas in populares omnibus invisa, vesana inter immensas opes avaritia, inconsiderata in capiendis exequendisve Consiliis levitas, (quæ maxima sunt gerendis rebus magnis impedimenta) & illum pessundederunt, & quæcumque stante hoc præcipuo Romanæ potentiæ quasi fræno stare poterant. Itaque cum initio, tum situ locorum, ac viribus, hominumque & omnium rerum copia; tum belli quoque alea superior esset, hisce vitiis brevi sibi suisque perniciem attulit. Redundavit subinde in alios ejus casus; nec finitimorum tantum, sed longinquorum etiam ruinam traxit. Macedonum exitium sequuta cum Achæis Carthago, atque horum cladibus convulso cunctorum statu, ubique accipiendum

Hispaniam potunt.

Græciam.

Asiam.

Et Africam.

Populos devictos non subjectos sibi sed fœderatos reddunt.

Persei vitia.

(a) al. *de utrisque triumphavit.* (b) al. *in regnum Syriæ ab urbe dimissus, præter religionem; qua multa templa magnifica multis locis erexit, Athenis Jovis Olympii, & Antiochiæ Capitolini; vilissimum regem egit Lustrum &c.* (c) alii à verbis: *Qui præter* usque ad finem omittunt, quia superius inserta.

dum pariter jugum fuit, liberiſque pariter & ſociis in provinciæ tandem formam abeundum. Hæc non tam geſtorum magnitudine atque difficultatibus, quam ditionis amplificatione magnifica, ut progreſſu temporis contigerint, enarraturo, conſulatus repetendus eſt M. Junii Bruti, A. Manlii Vulſonis, quousque opus hocce proceſſerat.

Res Macedonicæ deſcribendæ.

U. C. 574. Ol. 150. a. C. N. 179.

Provinciæ diſtributæ.

CAP. II. Anni principio Conſules Prætoresque quum magiſtratum iniſſent, provincias ſortiti ſunt. Conſulum alteri A. Manlio Vulſoni Gallia obtigit, M. Junio Bruto Ligures. Inde Prætoribus M. Titinio Curvo urbana, Ti. Claudio Neroni peregrina jurisdictio evenit. P. Ælius Ligus Siciliam, T. Æbutius Carus Sardiniam, nacti ſunt; M. alter Titinius Hiſpaniam citeriorem, T. Fonteius Capito ulteriorem. Interim Ti. Sempronio Graccho & L. Poſtumio Albino prorogatum in provincia cuique ſua imperium, juſſique hic ulteriorem, ille citeriorem Hiſpaniam obtinere, donec Titinius & Fonteius adveniſſent. Antequam Prætores in Provincias proficiſcerentur, incendio circa forum quum plurima eſſent deuſta, ædes Veneris ſine ullo veſtigio cremata eſt. Acceſſit (quod maxime hominum exterruit animos) Veſtæ Penetralis ignis extinctus. Virgo, cujus cuſtodia erat, juſſu M. Æmilii Lepidi Pontificis flagro cæſa, negavit ulterius interiturum. His procurandis habitæ de more ſupplicationes; & paci numinum impetrandæ majoribus hoſtiis rem divinam à Conſulibus fieri placuit. Luſtrum ſub hæc à M. Æmilio Lepido & M. Fulvio Nobiliore Cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita ducenta ſeptuaginta tria millia ducenta quadraginta quatuor.

Incendium Romæ. Ignis Veſtæ extinctus. Prodigia procurata. Luſtrum conditum.

Bellum cum Celtiberis.

Celtiberi Carabim obſident. Cui Gracchus auxilio venit. Cominii audacia.

CAP. III. Per hæc tempora Ti. Gracchus Proprætor proſpere ceptum ſuperiori anno in Celtiberos bellum ſtrenue adminiſtrabat. Is in primo adhuc juventutis flore, quum inter ceteros ætatis ejusdem homines prudentia induſtriaque excelleret, maximarum rerum agendarum ſpem & animo ipſe conceperat, & militibus infuderat. Itaque quum viginti hoſtium millia urbem ſociam Romanorum Carabim obſiderent, nihil cunctatus, ad ferendam opem properavit. Verum tam arcta obſidione ſocii premebantur, ut ad indicandum eis auxilii adventum nulla omnino patere via crederetur. Arduum negotium expedivit Cominii audacia. Hic equitum turmæ præfectus, Hiſpanico indutus ſago, pabulatoribus hoſtium ſeſe immiſcuit: cum his caſtra ingreſſus; hinc curſu ad urbem contendit, nuntiatque adventare Tiberium. Oppidani ex ultima deſperatione ad alacritatem atque audaciam hoc nuntio excitati, obfirmatis adverſus omnes obſidentium inſultus animis, fortiter repugnando, ſpatium Graccho dederunt ſolvendæ obſidionis. Hoſtes inter hæc, quum vis non procederet, ad dolos verſi, non mediocrem in caſtra Romana tumultum intulerunt. Ex oppidis quæ antea juſſu Catonis uno die nudata mœnibus fuerant, novam in urbem ingens multitudo confluxerat. Complegam loco indiderant nomen. Eo ab oppido prodeuntes ad viginti hominum millia, ſupplicum habitu oleaſque manibus præferentes, in conſpectu caſtrorum tamquam pacem oraturi ſubſtiterunt. Mox abjectis repente precantium inſignibus, arma vibrantes, horribili clamore in caſtra irruerunt, impetu ipſo & ſono cuncta terrore complentes. Verum fraudem Barbarorum pari arte Gracchus eluſit, ac retudit. Caſtris per ſimulationem fugæ deſertis, hoſtes ingreſſos ac direptioni intentos adortus, non modo partem cecidit, ſed ipſa quoque urbe, unde venerant, potitus eſt. Inde victoriam ſecutus, innumera oppida, bellorum calamitatibus exhauſta, ad deditionem coëgit, finitimaſque nationes perdomuit. Tum diviſo inopibus agro: & ſedibus populo cuique aſſignatis, cum omnibus Celtiberis, gentibuſque vicinis eorum ſectam ſequentibus, compoſito fœdere, non contemnendam Hiſpaniæ partem in amicitiam ditionemque Populi Romani perduxit. Id fœdus amplexi pro lege poſteri ſunt. Hinc mirum minus videri debet quod Polybius narrat Tib. Gracchum trecentas Celtiberorum urbes expugnaſſe aut evertiſſe. Quod Poſidonius in Gracchi gratiam auctis ultra modum rebus confictum exiſtimat: quum neque regionis ſive amplitudo ſive natura, tot urbes arido ſolo capere poſſe videatur; ipſique Hiſpani, ſi maris noſtri accolas excipias, etſi multitudine abundant, vicos potius quam urbes ædificent incolantque: nec pauci in ſilvis ferinam prope vitam agant, infeſti circa degentibus. Sed Celtiberorum nomen finitimas gentes fœdere cum ipſis junctas continebat: hinc Arevacos, Carpetanos, Oretanos, alioſque circum Tagum populos: inde ad Iberum Vaſcones, apud quos Gracchurim oppidum ſtatuit, perpetuum virtutis operumque ſuorum monumentum. Eam urbem antea Illurcim Hiſpani nominabant. Eadem æſtate L. Poſtumius proprætore Hiſpaniam ulteriorem adminiſtrans, fuſis fugatisque hoſtibus, millia hominum quadraginta interfecit, & cum Vaccæis Luſitanos ſubegit.

Celtiberi caſtra Romana adoriuntur. Complegæ oppidi incolarum dolus.

Sed eluditur à Graccho.

Gracchi præclara victoria de Celtiberis.

Quæ mirum in modum à Scriptoribus effertur.

Gentes in Hiſpania devictæ. Gracchuris oppidum à Graccho ſtatutum. Vaccæi & Luſitani ſubacti.

CAP. IV. At inter hoc A. Manlium Vulſonem, cui Conſuli Galliam obveniſſe ſcripſimus, quum pacata ubique Provincia, nec citra nec ultra Padum ſpem triumphi ullam oſtenderet, niſi trans Alpes: proferendi ultra fines arma cupido inceſſit. Et commodum Iſtrorum atque Illyriorum motus (quamquam prædatorii magis terra marique excurſus erant in ſocios, quam bellici incurſus) ad transgrediendum Italiæ terminos invitabant. Aſſuetas latrociniis gentes tædebat diuturnæ quietis. Romanorum quidem virium utrique periculum antea fecerant: Illyrii primum pluribus infracti cladibus tentati, magis quam ab Teutæ Reginæ temporibus, quam admotis terreſtribus navalibusque copiis parte regni mulctatam Cn. Fulvius Centumalus & A. Poſtumius Albinus ad petendam iniquis conditionibus pacem compulerant, annis aliquot ante belli Punici ſecundi primordia. Nec diu poſt Iſtri, ante annos nempe tres & quadraginta, â P. Cornelio Scipione Aſina, & M. Minucio Rufo Conſulibus victi fuerunt, ac magna ex parte ſub acti. Sed poſtmodum auctis cum ſobole animis ad priſtinum inſtitutum redierant: quum novi utrobique reges popularium impetus non modo non continerent; ſed ultro impellerent. Præerat Illyriis Gentius Plevrato genitus, is juventa ferox gentem (*) à patre in pace habitam armaſſe, eoque juventuti prædandi cupidæ pergratus eſſe dicebatur.

Iſtrorum & Illyriorum latrocinia.

Illyrii.

Et Iſtri jam ſæpe in ordinem redacti. Redeunt ad priſtinum inſtitutum.

Gentius Illyriorum Rex.

Iſtricum bellum.

CAP. V. Conſilium de Iſtrico bello quum haberet Conſul, alii *gerendum extemplo, antequam contrahere copias hoſtes poſſent*; alii, *conſulendum prius Senatum* cenſebant. Vicit ſententia, quæ diem non proferebat. Profectus ab Aquileja Conſul, caſtra ad lacum Timavi poſuit. Imminet mari is lacus. Eodem decem navibus C. Furius duumvir navalis venit. Adverſus Illyriorum claſſem creati duumviri navales erant, qui tuendam viginti navibus mari ſuperiore Anconam, veluti cardinem haberent: (*d*) inde L. Cornelius dextra littora usque ad Tarentum, C. Furius læva usque ad Aquilejam tueretur. Eæ naves ad proximum portum in Iſtriæ fines cum onerariis & magno commeatu miſſæ: Senatusque cum legionibus Conſul, quinque ferme millia à mari poſuit caſtra. In portu emporium breve perfrequens factum, omniaque hinc in caſtra ſupportabantur. Et quo id tutius fieret, ſtationes ab omnibus caſtrorum partibus circumdatæ ſunt: in Iſtriam quæ ſuum præſidium ſtativum, repentina cohors Placentina oppoſita inter mare & caſtra: (*e*) & ut idem aquatoribus ad fluvium eſſet præſidium, M. Æbutius tribunus militum ſecundæ legionis duos manipulos militum adjicere juſſus eſt. T. & C. Ælii tribuni militum legionem tertiam, quæ pabulatores & lignatores tueretur, via quæ Aquilejam fert, duxerant. Ab eadem regione mille ferme paſſuum caſtra erant Gallorum: Carmelus pro regulo erat tribus aut amplius millibus armatorum.

Iſtri tumultum creant in caſtris Romanis.

CAP. VI. Iſtri, ut primum ad lacum Timavi, caſtra ſunt Romana mota, ipſi poſt collem occulto loco conſederunt: & inde obliquis itineribus agmen ſequebantur, in omnem occaſionem intenti: nec quicquam eos, quæ terra marique agerentur, fallebat. Poſtquam ſtationes invalidas eſſe pro caſtris, eorum turba inermis frequens inter caſtra & mare mercantium, ſine ullo terreſtri aut maritimo munimento viderunt; (*f*) duo ſimul præſidia, Placentinæ cohortis, & manipulorum ſecundæ legionis, aggrediuntur. Nebula matutina texerat inceptum: qua dilabente ad primum teporem ſolis, perlucens jam aliquid, incerta tamen, ut ſolet, lux ſpeciem omnium multiplicem intuenti reddens, tum quoque fruſtrata Romanos, multo majorem iis quam erat hoſtium aciem oſtendit: qua territi utriusque ſtationis milites ingenti tumultu quum in caſtra confugiſſent, haud paullo ibi plus, quam quod ſecum ipſi attulerant, terroris fecerunt. Nam

 neque

(*d*) al. qui tuendæ viginti navibus mari ſuperi oræ Anconam velut cardinem haberent. (*e*) al. in Iſtriam verſum præſidium ſtativum, repentina cohors Placentina interpoſita inter mare & caſtra. (*f*) al. pro caſtris, forum turma inermi frequens inter caſtra & mare mercantium ſine ullo terreſtri munimento.

(*) A patre) Aduſque hæc verba Liber hic Acephalus fuit, quare præmiſſa ex JOANNIS DOUJATII Supplementis Lacunarum, quæ in opere Titi Livii ſupererant, & à JO. FREINSHEMIO prætermiſſæ, huc retulimus, quod & in ſequentibus lacunis obſervavimus.

neque dicere quid fugissent, nec percontantibus reddere responsum poterant: & clamor in portis (ut ubi nulla esset statio, quæ sustinerent impetum) audiebatur: & concursatio in obscuro incidentium aliorum in alios, incertum fecerat, an hostis intra vallum esset. Una vox audiebatur; *ad mare* vocantium. Id forte temere ab uno exclamatum totis passim personabat castris. Itaque primo velut jussi id facere, pauci armati, major pars inermes, ad mare decurrunt: dein plures, postremo prope omnes, & ipse Consul; quum frustra revocare fugientes conatus, nec imperio, nec auctoritate, nec precibus, ad extremum valuisset. Unus remansit M. Licinius Strabo, tribunus militum tertiæ legionis, cum tribus signis ab legione sua relictus. Hunc in vacua castra impetu facto, Istri, quum alius armatus iis nemo obviam isset, in prætorio instruentem atque adhortantem suos, oppresserunt. Prælium atrocius quam pro paucitate resistentium fuit: nec ante finitum est, quam tribunus militum, quique circa eum constiterant, interfecti sunt. Prætorio dejecto, direptis quæ ibi fuerunt, ad quæstorium forum, quintanamque, hostes pervenerunt. Ibi quum omnium rerum paratam expositamque copiam, & stratos lectos in quæstorio invenissent, regulus accubans epulari cepit. Mox idem ceteri omnes armorum hostiumque obliti faciunt: &, ut quibus insuetus liberalior victus esset, avidius vino ciboque corpora onerat.

M. Licinium Strabonem opprimunt.

Epulantur in castris Romanis.

CAP. VII. Nequaquam eadem est tum rei forma apud Romanos: terra mari trepidatur, nautici tabernacula detendunt, commeatumque in littore expositum in naves rapiunt: milites in scaphas & mare territi ruunt: nautæ metu ne compleantur navigia, alii turbæ obsistunt, alii ab littore naves in altum expellunt. Inde certamen, mox etiam pugna cum vulneribus & cæde invicem militum nautarumque oritur, donec jussu Consulis procul à terra classis submota est. Secernere inde inermes ab armatis cepit. Vix mille ducenti ex tanta multitudine, qui arma haberent, perpauci equites, qui equos secum eduxissent, inventi sunt: cetera deformis turba, velut lixarum calonumque, præda vere futura, si belli hostes meminissent. Tunc demum nuntius ad tertiam legionem revocandam, & Gallorum præsidium: & simul (g) ex omnibus locis ad castra recipienda, demendamque ignominiam redire ceptum est. Tribuni militum tertiæ legionis, *pabulum lignaque projicere jubent: centurionibus imperant, ut graviores ætate milites binos in ea jumenta, ex quibus onera dejecta erant, imponant: equites, ut singulos è juvenibus pedites secum in equos tollant. Egregiam gloriam legionis fore, si castra, metu secundanorum amissa, sua virtute recipiant: & recipi facile esse, si in præda occupati barbari subito opprimantur: sicut ceperint, posse capi.* Summa militum alacritate adhortatio audita est. Ferunt citati signa, nec signiferos armati morantur: priores tamen Consul copiæque, quæ à mari reducebantur, ad vallum accesserunt. L. Atius, tribunus primus secundæ legionis, non hortabatur modo milites, sed docebat etiam, *si victores Istri, quibus armis cepissent castra, iisdem capta retinere in animo haberent, primum exutum castris hostem ad mare persecuturos fuisse, deinde stationes certe pro vallo habituros. Vino somnoque verisimile esse mersos jacere.*

Trepidatio Romanorum.

CAP. VIII. Sub hæc A. Bæculonium signiferum suum, notæ fortitudinis virum, inferre signum jussit. Ille *si unum se sequerentur,* (h) *quo celerius fieret, facturum* (i) dixit: connixusque, quum trans vallum signum trajecisset, primus omnium portam intravit. Et parte alia T. & C. Ælii Tribuni militum tertiæ legionis cum equitatu adveniunt. Confestim & quos binos oneraria in jumenta imposuerant secuti; & Consul cum toto agmine. At Istrorum pauci, qui modice vinosi erant, memores fuerunt fugæ; aliis somno mors continuata est: integraque sua omnia Romani, præterquam quod vini cibique absumptum erat, receperunt. Ægri quoque milites, qui in castris relicti fuerant, postquam intra vallum suos senserunt, armis arreptis cædem ingentem fecerunt. Ante omnes insignis opera fuit C. Popillii equitis. Sabello cognomen erat. Is pede saucio relictus, longe plurimum hostium occidit. Ad octo millia Istrorum sunt cæsa, captus nemo. Quia ira & indignatio immemores prædæ fecit. Rex tamen Istrorum temulentus ex convivio raptim à suis in equum impositus fugit. Ex victoribus ducenti triginta septem milites perierunt; plures in matutina fuga, quam in recipiendis castris.

Romani recipiunt castra.

Clades Istrorum.

Jactura Romanorum.

CAP. IX. Forte ita evenit, ut Cn. & L. Gavillii, novelli Aquilejenses, cum commeatu venientes, ignari prope in capta castra ab Istriis inciderent. Ii quum Aquilejam relictis impedimentis refugissent, omnia terrore ac tumultu, non Aquileiæ modo, sed Romæ quoque post paucos dies impleverunt: quo non capta tantum castra ab hostibus, nec fuga erat, sed perditas res, deletumque exercitum omnem, allatum est. Itaque, quod in tumultu fieri solet, delectus extra ordinem non in urbe tantum, sed tota Italia indicti. Duæ legiones civium Romanorum conscripti, & decem millia peditum cum equitibus quingentis sociis nominis Latini imperata. M. Junius Consul transire in Galliam, & ab civitatibus provinciæ ejus, quantum quæque posset, militum exigere jussus. Simul decretum, *ut Tib. Claudius prætor militibus legionis quartæ, & sociûm Latini nominis quinque millibus, equitum ducentis quinquaginta, Pisas ut convenirent, ediceret, eamque provinciam, dum Consul inde abesset, tutaretur: M. Titinius prætor legionem primam, parem numerum sociorum peditum equitumque Ariminium convenire juberet.* Nero paludatus Pisas in provinciam est profectus. Titinius C. Cassio Tribuno militum, Ariminum, qui præesset legioni, misso, delectum Romæ habuit. M. Junius Consul ex Liguribus in provinciam Galliam transgressus, auxiliis, protinus per civitates Galliæ, militibusque colonis imperatis, Aquilejam pervenit. Ibi certior factus, exercitum incolumem esse, scriptis literis Romam, ne tumultuarentur, ipse remissis auxiliis quæ Gallis imperaverat, ad collegam

Terror Romæ.

Delectus extra ordinem.

(g) al. & Gallorum præsidium opprimendum venit: & simul &c. (h) al. *Ille unum, si se sequerentur.* (i) al. *jacturum.*

legam est profectus. Romæ magna ex nec opinato lætitia fuit: delectus omissus est. Exauctorati, qui sacramento dixerant: & exercitus, qui Arimini pestilentia affectus erat, domum dimissus. Istri magnis copiis, quum castra haud procul Consulis castris haberent, postquam alterum Consulem cum exercitu novo advenisse audierunt, passim in civitates dilapsi sunt: Consules Aquilejam in hiberna legiones reduxerunt.

CAP. X. Sedato tandem Istrico tumultu, Senatusconsultum factum est, *ut Consules inter se compararent, uter eorum ad comitia habenda Romam rediret.* Quum absentem Manlium Tribuni plebis, A Licinius Nerva, & C. Papirius Turdus, in concionibus lacerarent, rogationemque promulgarent, *ne Manlius post Idus Martias* (prorogatæ namque Consulibus jam in annum provinciæ erant) *imperium retineret; uti causam extemplo dicere, quum abisset magistratu, posset;* huic rogationi Q. Ælius collega intercessit, magnisque contentionibus obtinuit, ne perferretur. Per eos dies Tib. Sempronius Gracchus, & L. Postumius Albinus, ex Hispania Romam quum revertissent, Senatus iis à M. Titinio Prætore datus in æde Bellonæ, ad differendas (*k*) res quas gessissent, postulandosque honores meritos, ut Diis immortalibus haberetur honos. Eodem tempore & in Sardinia magnum tumultum esse, literis T. Æbutii Prætoris cognitum est, quas filius ejus ad Senatum attulerat. Ilienses, adjunctis Balarorum auxiliis, pacatam provinciam invaserant: nec eis invalido exercitu, & magna parte pestilentia absumpto, resisti poterat. Eadem & Sardorum legati nuntiabant; orantes, *ut urbibus saltem (jam enim agros deploratos esse) opem Senatus ferret.* Hæc legatio totumque quod ad Sardiniam pertinebat, ad novos magistratus rejectum est. Æque miserabilis legatio Lyciorum, qui crudelitatem Rhodiorum, quibus ab L. Cornelio Scipione attributi erant, querebantur: *fuisse sub ditione Antiochi: eam regiam servitutem collatam cum præsenti statu, præclaram libertatem visam. Non publico tantum se premi imperio, sed singulos justum pati servitium. Justos se conjuges (l) liberosque vexari: in corpus, in tergum sæviri: famam, quod indignum sit, maculari, dehonestarique & palam res odiosas fieri; juris etiam usurpandi causa. Ne pro dubio habeant, nihil inter se & argento parata mancipia interesse.* Motus his Senatus, literas Lyciis ad Rhodios dedit: *nec Lycios Rhodiis, nec ullos alicuiquam, qui nati liberi sint, in servitutem dari placere. Lycios ita sub Rhodiorum simul imperio & tutela esse, ut in ditione Populi Romani civitates sociæ sint.*

Tumultus in Sardinia.

Lyciorum querelæ de Rhodiis.

CAP. XI. Triumphi deinde ex Hispania duo continui acti. Prior Sempronius Gracchus de Celtiberis sociisque eorum; postero die L. Postumius de Lusitanis, aliisque ejusdem regionis Hispanis triumphavit. Quadraginta millia pondo argenti Tib. Gracchus transtulit, viginti millia Albinus. Militibus denarios quinos vicenos, duplex centurioni, triplex equiti, ambo diviserunt; sociis tantumdem quantum Romanis. Per eosdem forte dies M. Junius Consul ex Istria comitiorum causa Romam venit. Eum quum in Senatu fatigassent interrogationibus Tribuni plebis Papirius & Licinius, de his quæ in Istria essent acta, in concionem quoque produxerunt. Ad quæ quum Consul, *se dies non plus undecim in ea provincia fuisse*, responderet; *quæ se absente acta essent, se quoque, ut illos, fama comperta habere*; exequebantur deinde quærentes, *quid ita non potius A. Manlius Romam venisset, ut rationem redderet Populo Romano, cur ex Gallia provincia, quam sortitus esset, in Istriam transisset: quando id bellum Senatus decrevisset, quando id bellum Populus Romanus jussisset? At hercule, privato quidem consilio bellum susceptum esse, sed gestum prudenter fortiterque. Imo utrum susceptum sit nequius, an inconsultius gestum, dici non posse. Stationes duas nec opinantes ab Istris oppressas, castra Romana capta; quod peditum, quod equitum in castris fuerit. Ceteros inermes fusosque, ante omnes Consulem ipsum, ad mare ac naves fugisse. Privatam rationem redditurum earum rerum esse, quoniam Consul noluisset.*

Triumphi de Celtiberis & Lusitanis.

Argentum manubiale.

M. Junii Cos. relatio de rebus in Istria gestis.

CAP. XII. Comitia deinde habita. Consules creati C. Claudius Pulcher, Tib. Sempronius Gracchus: & postero die prætores facti, P. Ælius Tubero iterum, C. Quintius Flaminius, C. Numisius, C. Mummius, Cn. Cornelius Scipio, P. Valerius Lævinus. Tuberoni urbana jurisdictio, Quintio peregrina evenit, Numisio Sicilia, Mummio Sardinia: sed ea, propter belli magnitudinem, provincia consularis facta. Gracchus eam sortitur; Istriam Claudius, Scipio & Lævinus Galliam in duas divisam provincias sortiti sunt. Idibus Martiis, quo die Sempronius Claudiusque consulatum inierunt, mentio tantum de provinciis Sardinia Istriaque, & utriusque hostibus fuit, qui in his provinciis bellum concivissent. Postero die legati Sardorum, qui ad novos magistratus delati erant, L. Minucius Thermus, qui legatus Manlii Consulis in Istria fuerat, in Senatum venit. (*m*) Ab his edoctus est Senatus, quantum belli eæ provinciæ haberent. Moverunt Senatum & legationes sociûm nominis Latini, quæ & censores & priores Consules fatigaverunt, (*n*) tandem in Senatum introductæ. Summa querelarum erat, *cives suos Romæ censos plerosque Romam commigrasse. Quod si permittatur, perpaucis lustris futurum, ut deserta oppida, deserti agri, nullum militem dare possent. Fregellas quoque millia quatuor familiarum transisse ab se, Samnites Pelignique querebantur: neque eo minus aut hos, aut illos plus in delectum militum dare.* (*o*) Genera autem fraudis duo mutandæ viritim civitatis inducta erant. Lex sociis ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent, (*p*) dabat, *ut cives Romani fierent.* Ea lege male utendo, alii sociis, alii Populo Romano injuriam faciebant. Nam &, ne stirpem domi relinquerent, liberos suos, quibusquibus Romanis in eam conditionem, ut manumitterentur, manci-

C. Claudius & Tib. Sempronius Coss. U. C. 575. Ol. 150. a. C. N. 178.

Prætores.

Provinciæ divisæ.

Latinorum querelæ.

(*k*) al. edisserendas. (*l*) al. *Juxta se conjuges.* (*m*) al. venerunt. (*n*) al. fatigaverant. (*o*) al. *neque eo aut minus hos aut plus illos in delectum militum dare.* (*p*) al. *qui stirpem ex sese domi non relinquerent.*

mancipio dabant, libertinique cives essent: & quibus stirps deesset, quam relinquerent, cives Romani fiebant. Postea his quoque imaginibus juris spretis, promiscue sine lege, sine stirpe, in civitatem Romanam per migrationem & censum transibant. Hæc ne postea fierent, petebant legati. *Et ut redire in civitates juberent socios, deinde ut lege caverent, ne quis quem civitatis mutandæ causa suum faceret, neve alienaret: & si quis ita civis Romanus factus esset.* (q)

CAP. XIII. Hæc impetrata ab Senatu. Provinciæ deinde quæ in bello erant, Sardinia atque Istria decretæ. Exercitus. In Sardiniam duæ legiones scribi jussæ; quina millia in singulas, & duceni pedites, treceni equites, & duodecim millia peditum sociorum ac Latini nominis, & sexcenti equites, & decem quinqueremes naves, si deducere ex navalibus vellet. (r) Tantumdem peditum equitumque in Istriam, quantum in Sardiniam, decretum. Et legionem unam cum equitibus trecentis, & quinque millia peditum sociorum, & ducentos quinquaginta mittere equites in Hispaniam Consules ad M. Titinium jussi. Priusquam Consules provincias sortirentur, prodigia nuntiata sunt. Prodigia. *Lapidem in agro Crustumino in lacum Martis de cælo cecidisse. Puerum trunci corporis in agro Romano natum: & quadrupedem anguem visum: & Capuæ multa in foro ædificia de cælo tacta: & Puteolis duas naves fulminis ictu concrematas esse.* Inter hæc, quæ nuntiabantur, lupus etiam Romæ interdiu agitatus, quum Collina porta intrasset, per Æsquilinam magno consectantium tumultu evasit. Procurata. Eorum prodigiorum causa Consules majores hostias immolarunt, & diem unum circa omnia pulvinaria supplicatio fuit. Sacrificiis rite perfectis, provincias sortiti sunt: Claudio Istria, Sempronio Sardinia obvenit. Lex de Latinis. Legem deinde sociis C. Claudius tulit (s) Senatus Consulto, & edixit: *qui socii ac nominis Latini ipsi majoresve eorum M. Claudio, T. Quintio censoribus, postque ea apud socios nominis Latini censi essent, ut omnes in suam quisque civitatem ante Calendas Novembris redirent.* Quæstio, qui ita non redissent, L. Mummio prætori decreta est. Ad legem & edictum Consulis Senatus Consultum adjectum est: *ut Dictator, Consul, interrex, censor, Prætor, qui nunc esset apud forum, quem manumitterent, in libertatem vindicaretur,* (t) *ut* (u) *jusjurandum daret: qui eum manumitteret, civitatis mutandæ causa manu non mittere: qui id non juraret, eum manumittendum non censuerunt.* Hæc in posterum causa jurisque dictio C. Claudio Consuli decreta est.

CAP. XIV. Dum hæc Romæ geruntur, M. Junius, & A. Manlius, qui priore anno Consules fuerant, quum Aquilejæ hibernassent, principio veris in fines Istrorum exercitum introduxerunt: Romani Istriam populantur. ubi quum effuse popularentur, dolor magis & indignatio diripi res suas cernentes Istros, quam certa spes satis sibi virium adversus duos exercitus, excivit. Concursu ex omnibus populis juventutis facto, repentinus & tumultuarius exercitus acrius primo impetu quam perseverantius pugnavit. Ad quatuor millia eorum in acie cæsa: ceteri, Istri cæsi. omisso bello, in civitates passim diffugerunt. Inde legatos primum ad pacem petendam in castra Romana, deinde obsides imperatos, miserunt. Pacem petunt & obsides dant. Hæc quum Romæ cognita literis proconsulum essent, C. Claudius Consul, veritus, ne forte ea res provinciam exercitumque sibi adimeret, non votis nuncupatis, non paludatus sine lictoribus, (x) uno omnium certiore facto collega, nocte profectus præceps in provinciam abiit: Claudius Consul præceps in Istriam abit. ubi inconsultius, quam venerat, se gessit. Nam quum concione advocata fugam è castris A. Manlii adversus auribus (quippe qui primi ipsi fugissent) jactasset; ingessissetque probra M. Junio, quod se dedecoris socium collegæ fecisset; ad extremum utrumque decedere provincia jussit. Quod quum milites *Consulis imperio dicto audientes futuros sese dicerent,* (y) *quum is more majorum, secundum vota in Capitolio nuncupata, cum lictoribus, paludatus profectus ab urbe esset;* furens ira, vocatum qui pro quæstore Manlii erat, catenas poposcit; vinctos se Junium Manliumque minitans Romam missurum. Ab exercitu contemnitur. Ab eo quoque spretum Consulis imperium est: & circumfusus exercitus favens imperatorum causæ, &, Consuli infestus, animos ad non parendum addebat. Postremo fatigatus Consul, & contumeliis singulorum, & multitudinis (nam insuper irridebant) ludibriis, nave eadem, qua venerat, Aquilejam rediit. Inde collegæ scripsit, *ut militum novorum ei parti, quæ scripta in Istriam provinciam esset, ediceret, Aquilejam ut conveniret. Ne quid se Romæ teneret, quo minus votis nuncupatis paludatus ab urbe exiret.* Hæc collegæ obsequenter facta, brevisque dies ad conveniendum edicta est. Claudius prope consecutus est literas suas. Concione adveniens de Manlio & Junio habita, non ultra triduum moratus Romæ, paludatus, cum lictoribus, votisque in Capitolio nuncupatis, in provinciam æque ac prius præcipiti celeritate abiit. (z)

CAP. XV. Paucis ante diebus Junius Manliusque oppidum Nesattium, quo se principes Istrorum & regulus ipse Æpulo receperat, summa vi oppugnant. Nesattium redux obsidet. Eo Claudius duabus legionibus novis adductis, vetere exercitu cum suis ducibus dimisso, ipse oppidum circumsedit, & vineis oppugnare intendit: amnemque præterfluentem mœnia, qui & impedimento oppugnantibus erat, & aquationem Istris præbebat, multorum dierum opere exceptum, novo alveo avertit. Ea res barbaros miraculo terruit abscissæ aquæ: & ne tum quidem memores pacis, in cædem conjugum ac liberorum versi; Cujus incolæ conjuges & liberos trucidant. etiam ut spectaculo hostibus tam fœdum facinus esset, palam in muris trucidatos præcipitabant. Inter simul comploratio-nem

(q) al. *factus esset, civis non esset.* (r) al. quas deduceret ex quibus navalibus vellet. (s) al. Legem dein de sociis C. Claudius tulit. (t) al. *apud forum, darent operam, ut qui manumitteretur, in libertatem vindicaretur.* (u) al. *si.* (x) al. non paludatis lictoribus. (y) al. *ad extremum utrumque decedere provincia jussit: quumque illi se Consulis imperio dicto audientes futuros esse dicerent &c.* (z) al. æque amplius celeritate.

nem fœminarum puerorumque, simul nefandam cædem, milites transgressi murum, oppidum intrarunt. Cujus capti tumultum ut ex pavido clamore fugientium accepit rex, trajecit ferro pectus, ne vivus caperetur: ceteri capti, aut occisi. Duo deinde oppida, Mutila & Faveria, vi capta, & deleta. Præda, ut in gente inopi, spe major fuit, & omnis militibus concessa est. Quinque millia capitum, sexcenta triginta duo, sub corona venierunt. Auctores belli virgis cæsi, & securi percussi. Istria tota trium oppidorum excidio, & morte regis pacata est: omnesque undique populi obsidibus datis, in ditionem venerunt. Sub Istrici finem belli, apud Ligures concilia de bello haberi cepta.

Mutila & Faveria oppida capta.

CAP. XVI. T. Claudius proconsul, qui Prætor priore anno fuerat, cum præsidio legionis unius Pisis præerat. Cujus literis Senatus certior factus, eas ipsas literas ad C. Claudium (nam alter Consul jam in Sardiniam trajecerat) deferendas censet: & adjicit decretum, *quoniam Istria provincia confecta esset; si ei videretur, exercitum traduceret in Ligures.* Simul ex literis Consulis, quas de rebus in Istria gestis scripserat, in biduum supplicatio decreta. Et ab altero Consule Tib. Sempronio in Sardinia prospere res gestæ. Exercitum in agrum Sardorum Iliensium induxit. Balarorum magna auxilia Iliensibus venerant. Cum utraque gente signis collatis conflixit. Fusi fugatique hostes, castrisque exuti: duodecim millia armatorum cæsa. Postero die arma lecta conjici in acervum jussit Consul, sacrumque id Vulcano cremavit. Victorem exercitum in hiberna sociarum urbium reduxit. Et C. Claudius literis T. Claudii & Senatusconsulto accepto, ex Istria legiones in Ligures transduxit. Ad Scultennam flumen in campos progressi castra habebant hostes. Ibi cum his acie dimicatum. Quindecim millia cæsa, plus septingentis in prælio, aut in castris (nam ea quoque expugnata sunt) capti: & signa militaria unum & quinquaginta capta. Ligures, reliquiæ cædis, in montes refugerunt passim: populantique campestres agros Consuli nulla usquam apparuerunt arma. Claudius, duarum gentium uno anno victor, duabus, quod raro alius, in consulatu pacatis provinciis, Romam revertit.

Supplicatio. Res in Sardinia prosperæ gestæ.

Ligures victi.

CAP. XVII. Prodigia eo anno nuntiata: *in Crustumino avem sangualem (quam vocant) sacrum lapidem rostro cecidisse. Bovem in Campania locutum.* (*a*) *Vaccam æneam Syracusis ab agresti tauro, qui pecore aberrasset, initam, ac semine aspersam.* In Crustumino diem unum in ipso loco fuit. Et in Campania bos alenda publice data: Syracusanumque prodigium expiatum, editis ab aruspicibus Diis, quibus supplicaretur. Pontifex eo anno mortuus est M. Claudius Marcellus, qui Consul censorque fuerat. In ejus locum suffectus est pontifex filius ejus M. Marcellus. Et Lunam colonia eodem anno duo millia civium Romanorum sunt deducta. Triumviri deduxerunt, P. Ælius, L. Egilius, Cn. Sicinius. Quinquagena & singula jugera & semisses agri, in singulos dati sunt. De Ligure captus is ager erat. Etruscorum ante, quam Ligurum fuerat. C. Claudius Consul ad urbem venit: cui (quum in Senatu de rebus in Istria Liguribusque prospere gestis disseruisset) postulanti triumphus est decretus. Triumphavit in magistratu de duabus simul gentibus. Tulit in eo triumpho denariûm trecenta septem millia. Et victoriatûm octoginta quinque millia septingentos duos. (*b*) Militibus in singulos quini deni denarii dati: duplex centurioni, triplex equiti. Sociis dimidio minus, quam civibus datum. Itaque taciti, ut iratos esse sentires, secuti sunt currum.

Prodigia.

Procurata.

Luna colonia.

C. Claudii Cos. triumphus.

CAP. XVIII. Dum is triumphus de Liguribus agebatur, Ligures, postquam senserunt, non consularem tantum exercitum Romam abductum, sed legionem ab T. Claudio Pisis dimissam, soluti metu clam exercitu indicto, per transversos limites superatis montibus in campos digressi, agrum Mutinensem populati, repentino impetu coloniam ipsam ceperunt. Id ubi Romam allatum est, Senatus *C. Claudium Consulem comitia primo quoque tempore habere jussit, creatisque in annum magistratibus, in provinciam redire, & coloniam ex hostibus eripere.* Ita, uti censuit Senatus, comitia habita. Consules creati Cn. Cornelius Scipio Hispalus, Q. Petillius Spurinus. Prætores inde facti, M. Popillius Lænas, P. Licinius Crassus, M. Cornelius Scipio, L. Papirius Maso, M. Aburius, L. Aquilius Gallus. C. Claudio Consuli prorogatum in annum imperium, & Gallia provincia: &, ne Istri quoque idem, quod & Ligures facerent, socios nominis Latini in Istriam mitteret, quos triumphi causa de provincia deduxisset. Cn. Cornelio, & Q. Petillio Consulibus, quo die magistratum inierunt, immolantibus Jovi singulis bubus, uti solet, in ea hostia, qua Q. Petillius sacrificavit, in jecinore caput non inventum. Id quum ad Senatum retulisset, bove perlitare jussus. De provinciis deinde consultus Senatus, Pisas & Ligures provincias Consulibus decrevit. Cui Pisæ provincia obvenisset, quum magistratuum creandorum tempus esset, ad comitia reverti jussit. Additum decreto, *ut binas legiones novas scriberent, & trecentos equites: & dena millia peditum sociis nominique Latino, & sexcentos imperarent equites.* Tib. Claudio prorogatum est imperium in id tempus, quo in provinciam Consul venisset.

Ligures rebellant.

Coloniam Mutinensem capiunt.

Cn. Cornelius & Q. Petillius Coss. U. C. 576. Ol. 150. a. C. N. 177. Prætores.

Provinciæ decretæ.

CAP. XIX. Dum de his rebus in Senatu agitur, Cn. Cornelius, evocatus à viatore, quum templo egressus esset, paullo post rediit confuso vultu; & exposuit Patribus Conscriptis, *bovis sescenaris,* (*c*) *quem immolavisset, jecur defluxisse.* (*d*) *Id se victimario nuntianti parum credentem, ipsum aquam effundi ex olla, ubi exta coquerentur, jussisse. Et vidisse ceteram integram partem extorum, jecur omne inenarrabiliter absumptum.* Territis eo prodigio Patribus, & alter Consul curam adjecit: qui se, quod caput jecinori defuisset, tribus bobus perlitasse negavit. Senatus majoribus hostiis usque ad litationem sacrificari jussit. Ceteris Diis perlitatum ferunt. Saluti Petillium perlitasse negant. Inde Consules prætoresque provincias sortiti. Pisæ Cn. Cornelio, Ligures Petillio obve-

Inauspicata sacrificia Consulum.

Procurata.

Provinciæ Consulares.

(*a*) al. *locutam.* (*b*) al. duo. (*c*) al. *sagenaris.* (*d*) al. difluxisse.

obvenerunt. Prætores L. Papirius Maſo urbanam, M. Aburius inter peregrinos, ſortiti ſunt. M. Cornelius Scipio Maluginenſis Hiſpaniam ulteriorem, L. Aquilius Gallus Siciliam habuit. Duo deprecati ſunt, ne in provincias irent: *M. Popillius in Sardiniam. Gracchum eam provinciam pacare, & T. Æbutium Prætores adjutorem ab Senatu datum eſſe. Interrumpi tenorem rerum, in quibus peragendis continuatio ipſa efficaciſſima eſſet, minime convenire. Inter traditionem imperii, novitatemque ſucceſſoris, quæ noſcendis prius quam agendis rebus imbuenda ſit, ſæpe bene gerendæ rei occaſiones intercidere.* Probata Popillii excuſatio eſt. P. Licinius Craſſus *ſacrificiis ſe impediri ſolennibus excuſabat, ne in provinciam iret.* Citerior Hiſpania obvenerat. Ceterum aut ire juſſus, aut jurare pro concione, *ſolenni ſacrificio ſe prohiberi.* Id ubi in P. Licinio ita ſtatutum eſt, & ab ſe uti jusjurandum acciperent, M. Cornelius poſtulavit, *ne in Hiſpaniam ulteriorem iret.* Prætores ambo in eadem verba jurejurarunt. M. Titinius & T. Fonteius, proconſules, manere cum eodem imperii jure in Hiſpania juſſi: & ut in ſupplementum his tria millia civium Romanorum cum equitibus ducentis, quinque millia ſociûm Latini nominis, & trecenti equites mitterentur.

Duo Prætores deprecantur provincias.

CAP. XX. Latinæ feriæ fuere ante diem tertium Nonas Maji, in quibus, quia in una hoſtia magiſtratus Lanuvinus precatus non erat, *Populo Romano Quiritium*, religioni fuit. Id quum ad Senatum relatum eſſet, Senatusque ad collegium Pontificum rejeciſſet; Pontificibus, quia non recte factæ Latinæ eſſent, inſtauratis Latinis, placuit Lanuvinos, quorum opera inſtauratæ eſſent, hoſtias præbere. Acceſſerat ad religionem, quod Cn. Cornelius Conſul ex monte Albano rediens concidit: & parte membrorum captus, ad aquas Cumanas profectus, ingraveſcente morbo Cumis deceſſit. Sed inde mortuus Romam allatus, & funere magnifico elatus, ſepultusque eſt. Pontifex idem fuerat. Conſul Q. Petillius, quum primum per auſpicia poſſet, collegæ ſubrogando, comitia habere juſſus, & Latinas edicere. Comitia in ante diem tertium Nonas Sextiles, Latinas in ante diem tertium Idus Sextiles, edixit. Plenis religionum animis prodigia inſuper nuntiata: *Tuſculi facem in cœlo viſam: Gabiis ædem Apollinis, & privata ædificia complura, Graviſcis murum portamque de cœlo tacta.* Ea Patres procurari, uti Pontifices cenſuiſſent, juſſerunt. Dum Conſules, primum religiones, deinde alterum alterius mors, & comitia, & Latinarum inſtaurationes impediunt, interim C. Claudius exercitum ad Mutinam, quam Ligures priore anno ceperant, admovit. Ante (*e*) triduum, quam oppugnare ceperat, receptam ex hoſtibus, colonis reſtituit. Octo millia ibi Ligurum intra muros cæſa: literæque Romam extemplo ſcriptæ, quibus non modo rem exponeret, ſed etiam gloriaretur, *ſua virtute ac felicitate neminem jam cis Alpes hoſtem Populi Romani agrique aliquantum captum*, (*f*) *qui multis millibus hominum dividi viritim poſſet.*

Feriæ Latinæ inſtauratæ.

Cornelii Conſulis mors.

Prodigia.

Mutina recipitur.

CAP. XXI. Et Tib. Sempronius eodem tempore in Sardinia multis ſecundis præliis Sardos perdomuit. Quindecim millia hoſtium ſunt cæſa. Omnes Sardorum populi, qui defecerant, in ditionem redacti. Stipendiariis veteribus duplex vectigal imperatum, exactumque: ceteri frumentum contulerunt. Pacata provincia, obſidibusque ex tota inſula ducentis triginta acceptis, legati Romam, qui ea nuntiarent, miſſi: quique ab Senatu peterent, *ut ob eas res ductu auſpicioque Tib. Sempronii proſpere geſtas, Diis immortalibus honos haberetur; ipſique decedenti de provincia exercitum ſecum deportare liceret.* Senatus, in æde Apollinis legatorum verbis auditis, ſupplicationem in biduum decrevit, & quadraginta majoribus hoſtiis Conſules ſacrificare juſſit: Tib. Sempronium proconſulem, exercitumque eo anno in provincia manere. Comitia deinde Conſulis unius ſubrogandi, quæ in ante diem tertium Nonas Sextiles edicta erant, eo ipſo die ſunt confecta. Q. Petillius Conſul collegam, qui extemplo magiſtratum occiperet, creavit M. Valerium Lævinum. Is jam diu cupidus provinciæ, quum opportunæ cupiditati ejus literæ allatæ eſſent, *Ligures rebellaſſe*; Nonis Sextilibus paludatus, literis auditis, tumultus ejus cauſa legionem tertiam ad C. Claudium proconſulem in Galliam proficiſci juſſit: & duumviros navales cum claſſe Piſas ire, qui Ligurum oram, maritimum quoque terrorem admoventes, circumvectarentur. Eodem & Q. Petillius Conſul ad conveniendum exercitui diem edixerat. Et C. Claudius proconſul, audita rebellione Ligurum, præter eas copias quas ſecum Parmæ habebat, ſubitariis collectis militibus, exercitum ad fines Ligurum admovit.

Sardi ſubjugati.

M. Valerius Conſul ſubrogatur.

Ligures rebellant.

CAP. XXII. Hoſtes ſub adventum C. Claudii, à quo duce ſe meminerant nuper ad Scultennam flumen victos fugatosque, locorum magis præſidio adverſus infeliciter expertam vim, quam armis ſe defenſuri, duos montes Letum & Baliſtam ceperunt: muroque inſuper amplexi, tardius ex agris demigrantes, oppreſſi ad mille & quingentos perierunt. Ceteri montibus ſe tenebant, &, ne in metu quidem feritatis ingenitæ obliti, ſæviunt in prædam, quæ Mutinæ parta erat: captivos cum fœda laceratione interficiunt: pecora in fanis trucidant verius paſſim, quam rite ſacrificant. Satiati cæde animantium, quæ in anima erant, parietibus affigunt, vaſa omnis generis uſui magis quam ornamento in ſpeciem facta. Q. Petillius Conſul, ne abſente ſe debellaretur, literas ad C. Claudium miſit, *ut cum exercitu ad ſe in Galliam veniret: campis Macris ſe eum exſpectaturum.* Literis acceptis, Claudius ex Liguribus caſtra movit, exercitumque ad campos Macros Conſuli tradidit. Eodem paucis poſt diebus C. Valerius Conſul alter venit. Ibi diviſis copiis, priusquam digrederentur, communiter ambo exercitus luſtraverunt. Tum ſortiti, quia non ab eadem utrumque parte aggredi hoſtem placebat, regiones quas peterent. Valerium auſpicato ſortitum conſtabat, quod in templo fuiſſet: in Petillio id vitio factum,

Res in Liguria geſtæ.

(*e*) al. intra. (*f*) al. *agrique à ſe tantum captum.*

ctum, postea augures responderunt, quod extra templum sortem in sitellam in templum latam foris ipse posuerit. Profecti inde in diversas regiones. Petillius adversus Balistæ & Leti jugum, quod eos montes perpetuo dorso inter se jungit, castra habuit. Ibi adhortantem eum pro concione milites, immemorem ambiguitatis verbi ominatum ferunt: *se eo die Letum capturum esse.* Duabus simul partibus subire in adversos montes cepit. Ea pars, in qua ipse erat, impigre succedebat. Alteram hostes quum propulissent, ut restitueret rem inclinatam, Consul equo advectus, suos quidem à fuga revocavit: ipse, dum incautius ante signa obversatur, missili trajectus cecidit. Nec hostes ducem occisum senserunt: & suorum pauci, qui viderant, haud negligenter, ut qui in eo victoriam verti scirent, corpus occultavere. Alia multitudo peditum equitumque, deturbatis hostibus, montes sine duce cepere. Ad quinque millia Ligurum occisa: ex Romano exercitu duo & quinquaginta ceciderunt. Super tam evidentem tristis ominis eventum, etiam ex pullario auditum est, vitium in auspicio fuisse, nec id Consulem ignorasse.

Petillius Consul à Liguribus occisus.

Valerius Consul Ligures aggreditur.

C. Valerius audita morte Q. Petillii collegæ, exercitum in Ligures ducit; junctisque copiis suis cum iis quæ jam illius auspiciis hostes è montibus dejecerant, eas ita inclusit, fuditque, ut collegæ manibus egregie parentaret.

Quos fundit.

Inde Romam reversus, ubi res à se atque à Petillio gestas, Senatu in Æde Bellonæ habito, commemoravit: & sibi triumphum poposcit, & collegæ honores qui in mortuos cadunt. Decreta in biduum supplicatio: decretus & ipsi triumphus: in legionem vero, à qua, si non desertus, certe minus fortiter defensus dicebatur Petillius, severe animadverti placuit. Militibus qui pro salute imperatoris telis hostium se non obtulerant, ne stipendium anni procederet, cautum senatusconsulto est. Paucis post diebus invectus quadrigis per urbem in Capitolium Valerius (*) de Liguribus triumphavit.

Supplicatio decreta.
Et Valerio triumphus.
In legionem segniorem animadvertitur severe.
Valerii triumphus.

Inde actum de comitiis Consulum ac Prætorum; qua de re non mediocris in Senatu disceptatio incidit, quod qui unus supererat è tribus anni prioris Consulibus C. Valerius Lævinus, non initio anni creatus, sed in locum Cn. Cornelii Scipionis Hispali in magistratu mortui, fuerat subrogatus. At *Periti Religionum Jurisque publici, quando duo ordinarii Consules ejus anni, alter morbo, alter ferro periisset, suffectum Consulem negabant comitia habere posse.* Quum secundum hos consulti Pontifices pronuntiassent, res ad interregnum rediit.

Interregnum.

Ab interrege itaque habita comitia sunt, per quem creati Consules P. Mucius Scævola, M. Æmilius Lepidus iterum.

P. Mucius Scævola & M. Æmilius Lepidus Coss.
U. C. 577. Ol. 151. a. C. N. 176.

Postridie Prætores facti sunt C. Popillius Lænas, T. Annius Luscus, C. Memmius Gallus, C. Cluvius Saxula, Sex. Cornelius Sulla, App. Claudius Centho.

Prætores.

Sorte deinde divisæ provinciæ. Consulares tum erant Gallia Cisalpina & Liguria: illa M. Lepido obvenit, Ligures Mucio. At Prætores, Cluvius urbanam jurisdictionem, Annius inter cives & Peregrinos, Popillius Lænas Siciliam, Memmius Hispaniam citeriorem sortiti videntur. Cornelius Sulla Sardiniam obtinuit, Centho ulteriorem Hispaniam.

Provinciæ divisæ.

Quot & quæ legiones, quæ latinorum sociorum copiæ unicuique attributæ fuerint, silentibus priscorum Autorum monumentis, enucleare arioli fuerit: sed vix ambigi potest quin Deûm exorandæ paci, antequam in Provincias iretur, consulti fuerint Senatus decreto libri fatales, factaque à Consulibus ex Decemvirûm responso sacrificia, & indictæ supplicationes.

Exercitus.
Sacrificia & supplicationes ob pestem.

Etenim sæva in homines, sævior in armenta pestis incubuerat, quæ in annum insequentem propagata est. Et quum strata passim per agros, ipsaque in urbe cadavera jacerent, ne vultures quidem, avidum talium ciborum genus, ea depasti, ac nec attigisse dicebantur: tam dira mephitis, tamque atrox, corrupto cœlo, halabat tabidis è visceribus lues. Post hæc peractis Latinis Feriis, & Consulum abeuntium solenni sacro, paludati cum lictoribus profecti in Provincias sunt.

Latinæ feriæ.

Et Lepidus brevi nec magno negotio fusis compulsisque ad quietem Boiis, Gallisque aliis qui circum Padum colunt; ad comprimendos à tergo Ligures mediterraneos, ne se cum maritimis adversus Mucium collegam conjungere possent, exercitum deduxit.

Boji, Galli & Ligures ad quietem compulsi.

CAP. XXIII.

Cis Apenninum Garuli & Lapicini, & Hercates, trans Apenninum Brinniates fuerant. Inter Audenam amnem P. Mucius cum iis, qui Lunam Pisasque depopulati erant, bellum gessit: omnibusque in ditionem redactis, arma ademit. Ob eas res in Gallia Liguribusque gestas, duorum Consulum ductu auspicioque, Senatus in triduum supplicationes decrevit, & quadraginta hostiis sacrificari jussit.

Supplicationes.

Et tumultus quidem Gallicus & Ligustinus, qui principio ejus anni exortus fuerat, haud magno conatu brevi oppressus erat. Belli Macedonici subibat jam cura, miscente Perseo inter Dardanos Bastarnasque certamina.

Bellum inter Dardanos Bastarnasque.

Et legati, qui missi ad res visendas in Macedoniam erant, jam reverterant Romam, renuntiaverantque *bellum in Dardania esse.* Simul venerant & ab rege Perseo oratores, qui purgarent, *nec accitos ab eo Bastarnas, nec auctore eo quicquam facere.* Senatus nec liberavit ejus culpae regem, neque arguit: moneri eum tantummodo jussit, *ut etiam atque etiam curaret, ut sanctum haberet fœdus, quod ei cum Romanis esse videri posset.* (g) Dardani quum Bastarnas non modo non excedere finibus suis, quod speraverant, sed graviores fieri indies cernerent, subnixos Thracum accolarum & Scordiscorum auxiliis; audendum aliquid vel temere rati, omnes undique armati ad oppidum, quod proximum castris Bastarnarum erat, convenerunt. Hiems erat, & id anni tempus elegerant, ut Thraces Scordiscique in fines suos abirent. Quod ubi ita factum, & solos jam esse Bastarnas audierunt, bifariam dividunt copias. Pars, ut recto itinere ad lacessendum ex aperto iret: pars, devio saltu circumducta, ab tergo aggrederetur. Ceterum priusquam circumire castra hostium possent, pugnatum est: victique Dardani compelluntur in urbem, quæ fere duodecim millia ab castris Bastarnarum aberat.

Dardani victi.

Victores confestim circumsidunt urbem: haud dubie postero die aut metu dedituris se hostibus, aut vi expugnaturi.

Et urbs ipsorum obsessa.

Interim Dardanorum altera manus, quæ circumducta erat, ignara cladis suorum, castra Bastarnarum sine præsidio relicta atque aperta cernentes (Dardani) fraudem primum veriti, hærere: tum nemine prohibente ingressi, jam diripere parabant; cum nuntiato suorum periculo consternati, ea, & quidquid in illis relictum, incendere satius duxerunt, ne quid ad solvendam urbis suæ obsidionem properantes remorari posset.

Bastarnarum castra incenduntur.

Bastarnæ quum simul ardere castra sua, simul imminere à tergo novos hostes viderent: hinc commeatu, quem è vicina omni regione convectum diutina populatione in longum sibi prospexerant, ceteroque apparatu bellico destituti: inde suspecta quoque Persei, à quo acciti fuerant, fide; fugam magis agitare animis quam prælium (& meminerant, velut manifesta Numinum ira, immissæ nuper popularibus cladis.) Itaque omnibus circa evastatis, quærendi victûs causa ad remotiora festinant.

Se recipiunt.

Ingens quidem multitudo campos replebat; sed imbellis sexûs atque ætatis infirmæ, non minor quam armatorum. Sic sparsim nullo fere communi certoque consilio; sed prout quemque sua spes, suusve metus & domestica erga proximas necessitudines charitas curaque agebat: ita saluti suæ ac suorum consulere conabantur: in hoc tantum concordes, ut suas quamprimum sedes reviserent.

In suas sedes.

Nec Dardani abeuntibus pertinaciter institere, inæqualium virium sibi conscii; atque excedente ultro Dardaniæ finibus hoste, id adepti cujus causa ad arma concitati fuerant. Bastarnæ, ubi dierum aliquot itinere atqne inopia fatigati, ad Istrum pervenerunt, quo eorum fines terminabantur; exultare gaudio ad aspectum patrii soli: & crassa duriorque, quam pro consueto hibernæ etiam tempestatis & gelidæ regionis more, obducta flumini glacies, quæ nullum onus recusare videbatur, facilem

Ad Istrum perveniunt.

(g) al. *ut sanctum habere fœdus, quod ei cum Romanis esset, videretur.*

(*) Valerius de Liguribus triumphavit) Testatur de hoc triumpho nummus argenteus Tab. LXI. num. 2. in quo Jovis Victoris caput laurea coronatum ex una parte, ex altera Jupiter dextra fulmen, sinistra sceptrum tenens, quadrigamque triumphalem regens videtur. GOLTZIUS Fast. pag. 127.

lem ſine ope navigiorum, trajectum promittebat. Verum incumbente feſtinantium ſeque curſu agglomerantium hominum ac jumentorum toto ſimul agmine, glacies immenſo impar oneri, medio tandem amni longe lateque diſſiliens, ſuperſtantem multitudinem ita deſtituit, ut temporis fere momento vaſtis hauſti gurgitibus, miſerum in modum perierint. Sunt qui Baſtarnarum hanc cadem in tempus ſuperius conferant, velintque primum è patrio ſolo appulſos ad Iſtri fluenta, dum transgredi tentant ex ulteriori citeriorem ad ripam, in ipſo conatu cum conjugibus liberisque abſorptos. Sed Dardanorum adverſus eos opem orantium Romam miſſa legatio, jam transgreſſos evincit, progreſſoſque proximam uſque in Thraciam. Nec deſunt qui Perſeum, ancipiti auxilio diffiſum, in eorum perniciem cum Dardanis conjuraſſe, hiſque ſubmiſiſſe ſubſidia exiſtiment. Lætum certe an triſte hoc ipſi nuntium acciderit, ambigitur: adeo avaritia, ſpes, frauſque ac timor huc illuc diverſum agebant. Nnnc ſolutione præmiorum, quorum promiſſis barbaros in Thraciam allexerat, metuque ab iis, ſi merces denegaretur, imminente, liberatum ſe pro ingenti lucro ducere: ad hæc eo quoque ſibi blandiri, quod Romanorum ſuſpiciones ob accita ea ſubſidia in ſe ortas, his procul amandatis purgari facile ac dimoveri poſſe arbitrabatur; indeque certam impoſterum cum præpotente populo pacem futuram, cujus ſpe ludificati ſe à Marcio paſſus fuerat. At poſtquam appropinquante bello, perterritus incredibili apparatu & copiis Romanorum, ſibi diffidere cepit; amiſſam tantam virium acceſſionem dolere; Dardanoſque perpetuos Macedonum hoſtes, hoc exempto fræno Romanis à fronte prementibus regnum à tergo libere invaſuros metuere. Itaque his ſuperandis malis ad nova fœdera ſociandaque arma vicinorum regum ac populorum ſero reſpexit: nec tamen ea, qua par erat, cura conſtantiaque perſtitit in tam neceſſario incepto. Hæc adulta hieme in Macedonia geſta.

In quo miſere omnes pereunt.

Perſei fraus à Dardanis detegitur.

Hinc perpetui Macedonum hoſtes.

CAP. XXIV. Per ea tempora Antiochus, Magni Antiochi filius, mortuo fratre Seleuco in Syrico regnum ſucceſſit. Seleucus quippe Antiochi filiorum natu maximus, paternis cladibus debilitatus, poſt otioſum nulliſque ad modum rebus geſtis nobilitatum, annorum ferme duodecim regnum, fratrem, miſſo Romam in ejus locum filio ſuo Demetrio, revocaverat in Syriam. Et vix Athenas pervenerat Antiochus, quum Seleucus inſidiis Heliodori Purpurati oppreſſus interiit. Hunc jura regni affectantem Eumenes atque Attalus, tamquam â regia ſtirpe alienum, ab temerariis auſis prohibuerunt: Antiochum vero navigantem in patriam, omni honore atque ope proſecuti, in regno collocarunt. Eorum in novum regem officia commendationi Populi Romani, an propriæ fratrum propenſioni tribuenda ſint, haud facile ſtatuerim. Neque enim deſunt, qui pronam eorum in Antiochum voluntatem ſubortis per ea tempora inter ipſos Romanoſque offenſionibus adſcribant, aut ſuſpicionibus. Antiochus his auxiliis regnum ingreſſus, ſubjectis gentibus ita gratum ſe inopinato adventu præſtitit, ut ei cognomen indiderint Epiphani, quod regnum uſurpantibus extraneis, ipſe avitæ ditionis aſſertor exortus, ſuis velut novum quoddam ſidus illuxiſſet. Ubi Syria, & longinquis ſuperioris Aſiæ, etiam ultra Euphratem ac Tigrim regionibus, adverſante nemine potitus eſt: firmata cum Eumene amicitia, conſtitutoque fœdere, bellum Artaxiæ intulit Armeniæ regi, eumque prœlio cepit. Verum, ut dominantium, quibus quantum libet tantum licet, proclives plerumque ſunt in deterius mores; nec minus mobilia populorum, ac præſertim Syrorum ingenia: haud diuturna manſere regnanti ſtudia ſuorum: adeoque verſa in contrarium ſunt, ut quem honoris cauſa paullo antea inſigni cognomine decorandum ex admiratione cenſuerant, eundem mox Epimanem vocarent, ac pro Illuſtri dicerent Inſanum. Et vero, poſt hæc quæ diximus regni primordia, brevi novam prorſus, ceterisque inuſitatam Regibus iniit vitæ rationem; ut civem ac privatum, potius quam Regem, aut virum in mediocri Republica principem ageret. Ejus inſtituti cauſæ in incerto ſunt: ſive ſuorum amorem omni popularitatis genere allicere, ſive gratiam Romanorum his morum civilium imitamentis demereri ſe poſſe putabat: ſeu potius inſita levitas animi ac vanitas eo impulere. Plerumque igitur è regia clam atque inſciis miniſtris digreſſus, per urbem duobus tribuſve comitantibus famulis vagari inſtituit: nunc per ſculptorum opificumque aliorum officinas diſcurrens, & de cujusque arte ambitioſe diſſerens: nunc cum obvio quoque plebeiorum hominum nulla de cauſa ſermones in publico miſcens: nunc popinas oberrans & compotationi indulgens cum viliſſimis advenarum. Secundum hæc, ſicubi juvenum interdiu, aut noctu familiarius inter ſe convivantium cœtus haberi audiebat, ipſe ſtatim ultro cum poculo & Symphonia improviſus aderat, eorumque ſe comeſſationibus inſerebat: ita ut in exſpectata ejus præſentia exterriti plerique dilaberentur, alii rei novitate attoniti præ metu conticeſcerent: illo interim nec figlina vaſa, nec inconditos inter vini laſcivias cantillantium ſonos aſpernante. In publicis quoque balneis cum turba eum ſæpenumvero lavaſſe conſtat, & exquiſiti odoris magnique pretii referta unguentis fictilia juxta lavantibus diviſiſſe. Denique ſumpta loco veſtis regiæ toga, quemadmodum Romæ ab ambientibus honores fieri viderat, forum velut candidatus circumibat, & ſingulos è plebe prehenſans amplexanſque, modo ædilitatem, modo præturam demiſſis precibus petebat, ac denique populi ſuffragiis magiſtratum adeptus, Romano more ſella eburnea poſita jus dicebat, diſceptabatque controverſias minimarum rerum. Adeoque nulli fortunæ (*b*) adhærebat animus, per omnia genera vitæ errans, uti nec ſibi, nec aliis, quinam homo eſſet, ſatis conſtaret.

Antiochus Rex Syriæ. Seleuco fratre mortuo.

Heliodorus regnum affectat.

Contra quem Athenienſes aſſiſtunt Antiocho.

Qui cognominatur Epiphanes.

Artaxiam regem Armeniæ capit.

Antiochi cognomen ob mutatos mores mutatur. Mores ejus Regibus inuſitati.

CAP. XXV. Non alloqui amicos, vix notis familiariter arridere: munificentia inæquali ſeſe aliosque ludificari: quibusdam honoratis, magnoque æſtimantibus ſe puerilia, ut eſcæ aut luſus, munera dare: alios nihil exſpectantes ditare. Itaque *neſcire quid ſibi vellet* quibusdam videri. Quidam *ludere eum ſuppliciter*, quidam *haud dubie inſanire* ajebant. In duabus tamen magnis honeſtisque rebus vere regius erat animus, in urbium donis, & Deorum cultu. Megalopolitanis in Arcadia murum ſe circumdaturum urbi eſt pollicitus, majoremque partem pecuniæ dedit. Tegeæ theatrum magnificum è marmore facere inſtituit. Cyzici in prytaneum, id eſt, penetrale urbis, ubi publice, quibus is honos datus eſt, veſcuntur, vaſa aurea menſæ unius poſuit. Rhodiis, ut nihil unum inſigne, ita omnis generis, ut quæque uſus eorum poſtulaverunt, dona dedit. Magnificentiæ vero in Deos, vel Jovis Olympii templum Athenis, unum in terris inchoatum pro magnitudine Dei, poteſt teſtis eſſe. Sed & Delon aris inſignibus ſtatuarumque copia exornavit. Et Antiochiæ Jovis Capitolini magnificum templum, non laqueatum auro tantum, ſed parietibus totis lamina inauratum, & alia multa in aliis locis pollicitus, quia perbreve tempus regni ejus fuit, non perfecit. Spectaculorum quoque omnis generis magnificentia ſuperiores reges vicit; reliquorum ſui moris & copia Græcorum artificum. Gladiatorum munus Romanæ conſuetudinis, primo majore cum terrore hominum inſuetorum ad tale ſpectaculum, quam voluptate dedit: deinde ſæpius dando, & modo vulneribus tenus, modo ſine miſſione etiam, & familiare oculis gratumque id ſpectaculum fecit, & armorum ſtudium plerisque juvenum accendit. Itaque, qui primo ab Roma magnis præmiis paratos gladiatores arceſſere ſolitus erat, jam ſuo è regno voluntariis uti gladiatoribus licuerit, operam ultro ad depugnandum exigua mercede offerentibus. Verum ut hæc forte non indigna, ita ſecuta per ſimulacrum decurrentis exercitus pompa, epulumque populo exhibitum, mixtam cum incredibili opulentia, non minorem habuere ex ſervilibus ejus actibus vilitatem. Etenim quum ad inſolitum ſpectaculum celeberrimos undecumque artifices advocaſſet; & quidquid exciri poterat principum virorum, ex Aſia Græciaque univerſa invitaſſet; in ludorum quidem apparatu, ſive hominum equorumque purpura, argento, auro, ac lapillis fulgentium numerum atque ornatum in decurſione, ſive in convivio ciborum omnis generis exquiſitas profuſasque delicias ſpectes, longo intervallo ſuperiores principes haud dubie ſuperavit. Ceterum ipſa totius ludicri diſpoſitio, quod ipſe per ſe ordinabat, indecora & prorſus rege indigna apparuit. Modico quippe canterio vectus, ultro citroque pompæ adequitabat: ita illos progredi, hos ſubſiſtere jubens, ut tumultus plena decurſio nihil gravitatis haberet aut ordinis militaris. Jam quod ad publicum convivium attinet, epulantium huic vel illi ſine diſcrimine modo adſidere cepit, modo reſupinus accumbere. Tum repente exſiliens ſingula circumcurſare triclinia, & ſtans propinatos ſibi hinc inde calices haurire. Tandem productis in noctem comeſſationibus, quum multi jam cœnaculis exceſſiſſent, linteo involutus potius quam indutus à ſcenicis illatus eſt: mox & ſui & adſtantium & omnis oblitus decori, quaſi ſymphoniacorum harmonia exſuſcitatus, repente erupit nudus, & cum mimis tripudians ſaltationes adeo ridiculas peregit, ut cuncti præ pudore abſcederent. Itaque qui ad hujusmodi ſpectaculum undequaque convenerant, quoties magnitudinem apparatus ac totius ludicri magnificentiam recordabantur, Regis ac regni opes ſupra modum admirari: at ubi in Regem ipſum pravaque ejus ſtudia convertebant oculos, vix ſibi in animum inducere, qui fieri poſſet ut in uno eodemque ingenio cum egregiis virtutibus regioque animo, tot ſimul abjectiſſimorum vitiorum monſtra habitarent. Verum ejus veſaniam atque inſaniſſimos ſumptus verbis aſſequi difficile, nec operæ fuerit. Hoc tantum adjicere lubet, illum, dum florentis atque ampliſſimi regni tributa, vectigalia, proventus innumerabiles effundendi atque abligurriendi, aut verius dum furendi nec finem ullum, nec modum facit, ſeque ac ſuas per inania exhaurit, in tantum egeſtatis ex prodigentia fuiſſe perductum, ut non profana modo expilare coactus ſit, ſed tandem conſumptis Syriæ, atque ultimi orientis, direptæ-

que

Munificentia Antiochi in urbes.

Et Magnificentia ejus in Deos.

Ludi.

Indecora & Rege indigna.

Prodigentia ad egeſtatem perducitur.

(*b*) al. nulli formæ.

TAB. LXI.
pag. 688. 697. 699.

I

Æ.
Γ

II

Æ.
Γ

III

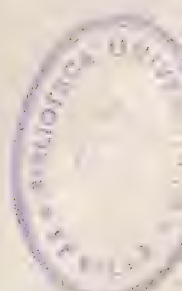
Æ.
Γ

IV

Æ.
Γ

que postea Ægypti opibus, ne Deorum quidem fanis donariisque abstinuerit.

Hierosolymas occupat.

Inter alia Hierosolymis per fraudem potitus, inviolatum Alexandro templum, in quo Judæi, moris sui religioni pertinacissime addicta gens, non adspectabile, sed mente duntaxat intellectum numen effusissimo & nullis parcente impensis cultu prosequuntur,

Diripit & spoliat.

per immanem civium stragem diripuit, ablato quidquid auri argentique ac pretiosæ supellectilis conquisitum undique longa ætas & profusa populorum veneratio coacervaverat. Demum inclytum religione, donisque refertissimum, seu Dianæ seu

Ut & templum apud Elymæos.

Veneris apud Elymæos templum (in quo præter cetera asservari Alexandri Magni loricæ & scuta dicebantur, ingentibus splendoris eximii gemmis illuminata) spoliare aggressus est. Sed concursu sacerdotum ac popularium non sine clade repulsus,

Babylonem fugit.

Babylonem fuga repetere est adactus, ubi tædio rei male gestæ contabuit, atque immatura morte Numini, cujus sedem sacrilego ausu

Ubi moritur.

temeraverat, meritas dedisse creditur pœnas. Sunt qui cæsum cum suis in ipso conatu volunt. Alii haud absimilia de Antiochi patris interitu memorant, quum ditissimum Jovis aut Beli in eadem Elymaide templum exinanire tentasset. At externa hæc, & magnam partem aliquot post annis gesta, nos diutius quam pro more ab serie rerum domesticarum avocarunt. Longiorem in his moram insolentia rei excuset. Fine anni Ti. Sempronius Grac-

Sardi devicti.

chus proconsul, devictis Sardis, provinciam Prætori Sex. Cornelio tradidit; reversusque in urbem est triumphi causa; quam ut meritus justissime fuerat, ita refragante nemine impetravit. Tantam captivorum ex ea insula multitudinem secum abduxisse ferunt, ut

Sardi venales.

longa eorum sub corona auctione homines fatigati, Sardos venales per ludibrium dicerent: idque proverbio locum fecit, quo nullius vel minimi pretii res indicantur.

Triumphi de Liguribus & Gallis.

(*) Ttiumpharunt & Consules ambo de Liguribus Gallisque; & quantum ex monumentis veteribus conjicere licet, P. Scævolæ triumpho locum navalis victoria dedit. Hic, an ejus collega M. Lepidus comitia sequentis anni habuerit, in incerto est.

Sp. Postumius & Q. Mucius Scævola Coss. U. C. 578. Ol. 151. a. C. N. 175.

Creati Consules sunt Sp. Postumius Albinus, Q. Mucius Scævola.

Prætores.

Prætoriis comitiis fortuna inter ceteros candidatos P. Africani filium, L. Cornelium Scipionem, sive is Cnejus fuit, non sine magna invidia commisit cum Q. Cicereio, qui sub ejus patre scripturam fecerat:

L. Scipio degener filius Africani.

adeoque à patriis virtutibus degenerasse, tot vitiorum maculis Cornelium nomen dedecorare visus est Scipio, ut omnium centuriarum suffragiis ei jamjam anteferendum Cicereium appareret; nisi hic, sive fortunæ crimen, sive comitiorum errorem modestia sua emendasset.

Cicereji verecundia.

In hoc campestri certamine patroni filium vincere non sustinuit. Templo itaque descendens, abjectaque candida toga, ex competitore de victoria certo, gratum clientem, & competitoris sui suffragator fieri maluit. Sic honorem, quem à populo impetraturus Scipio non videbatur, ope Cicereji consecutus est, majori Cicereji gloria quam sua. Additi sunt Scipioni Prætotes C. Cassius Longinus, P. Furius Philus, L. Claudius Asellus, M. Atilius Serranus, Cn. Servilius Cæpio.

Provinciæ divisæ.

Retulere de provinciis deque Republica Consules ad Senatum. Is ambobus Ligures provinciam assignavit, divisis regionibus. Sed ne statim proficiscerentur delectus præsertim & sacrorum cura obstitit, eaque, opinor, causa fuit, ne quicquam memoria dignum ab iis gereretur. Jam suas Prætores sortiti provincias erant, C. Cassius Longinus urbanam,

CAP. XXVI. L. Cornelius Scipio inter peregrinos. M. Atilio Prætori, provincia Sardinia obvenerat: sed cum legione nova,

Exercitus.

quam Consules conscripserant, quinque millibus peditum, trecentis equitibus in Corsicam jussus est transire. Dum is ibi bellum gereret, Cornelio prorogatum imperium, ut obtineret Sardiniam. Cn. Servilio Cæpioni in Hispaniam ulteriorem, & P. Furio Philo in citeriorem tria millia peditum Romanorum, equites centum quinquaginta, & sociûm Latini nominis quinque millia peditum, trecenti equites: Sicilia L. Claudio sine supplemento decreta. Duas præterea legiones Consules scribere jussi, cum justo numero peditum equitumque, & decem millia peditum sociis imperare, & sexcentos equites. Delectus Consulibus eo difficilior erat, quod pestilentia, quæ priore anno

PestilentiaRomæ valida.

in boves ingruerat, eo verterat in homines. In morbos (*i*) qui inciderant, haud facile septimum diem superabant: qui superabant, in hominum morbos. Longinquo, maximæ quartanæ, implicabantur morbo. Servitia maxime moriebantur. Eorum strages per omnes vias insepultorum erat. Ne liberorum quidem funeribus libitina sufficiebat. Cadavera intacta à canibus ac vulturibus tabes absumebat, satisque constabat, nec illo, nec priore anno, in tanta strage boum hominumque vulturium usquam visum. Sacerdotes publici ea pestilentia mortui sunt,

Sacerdotibus pestilentia mortuis.

Cn. Servilius Cæpio Pontifex, pater prætoris, & Tib. Sempronius C. F. Longus Decemvir sacrorum, & P. Ælius Pætus augur, & Tib. Sempronius Gracchus, & C. Mamilius Vitulus: curio maximus, & M. Sempronius Tuditanus pontifex.

Alii suffecti.

Pontifices suffecti sunt, C. Sulpicius Galba in locum Tuditani. Augures suffecti sunt, in Gracchi locum T. Veturius Gracchus Sempronianus: in P. Ælii, Q. Ælius Pætus. Decemvir sacrorum C. Sempronius Longus, curio maximus, C. Scribonius curio sufficitur. Quum pestilentiæ finis non fieret; Senatus decrevit, *uti decemviri libros Sibyllinos adirent.* Ex decreto eorum, diem unum supplicatio fuit.

Supplicatio.

Votum Populi Rom.

Et Q. Marcio Philippo verba præeunte, populus in foro votum concepit: *si morbus pestilentiaque ex agro Romano emota esset, biduum ferias ac supplicationem se habiturum.*

Prodigia.

In Veienti agro biceps natus puer, & Sinuessæ unimanus, & Oximi puella cum dentibus, & arcus interdiu sereno cœlo super ædem Saturni in foro Romano intentus, & tres simul soles effulserunt: & faces eadem nocte plures per cœlum lapsæ sunt in Lanuvino. Cæritesque anguem in oppido suo jubatum, aureis maculis sparsum, apparuisse affirmabant. *Et in agro Campano bovem locutum esse*, satis constabat.

CAP. XXVII. Legati Nonis (*k*) Juniis, ex Africa redierunt, qui convento prius Masanissa rege, Carthaginem ierant: ceterum certius aliquanto quæ Carthagine acta essent, ab rege rescierant, quam ab ipsis Carthaginiensibus.

Carthaginiensium molitiones.

Compertum tamen affirmaverunt, *legatos ab rege Perseo venisse, iisque noctu Senatum in æde Æsculapii datum esse.* Ab Carthagine legatos in Macedoniam missos, & rex affirmaverat, & ipsi parum constanter negaverant.

Legati Romani in Macedoniam.

In Macedoniam quoque mittendos legatos Senatus censuit. Tres missi sunt, C. Lælius, M. Valerius Messala, Sex. Digitius. Perseus per id tempus, quia quidam Dolopum non parebant, &, de quibus ambigebatur rebus, disceptationem ab rege ad Romanos revocabant; cum exercitu profectus, sub jus judiciumque suum totam coëgit gentem. Inde per Oetæos montes transgressus, religionibus quibusdam animo objectis, oraculum aditurus Delphos ascendit.

Persei iter Delphos.

Quum in media repente Græcia apparuisset, magnum non finitimis modo urbibus terrorem præbuit, sed in Asiam quoque ad regem Eumenem nuntius tumultus ejus venit. Triduum non plus Delphis moratus, per Phthiotidem, Achaiam, Thessaliamque, sine damno injuriaque agrorum per quos iter fecit, in regnum rediit. Nec earum tantum civitatum, per quas iturus erat, satis habuit animos sibi conciliare: sed aut legatos, aut literas dimisit, petens, *ne diutius simultatum, quæ cum patre suo fuissent, meminissent.*

Nec

(*i*) al. eo verterat in hominum morbos. (*k*) al. Calendis. al. Junii.

(*) Triumpharunt) Utriusque triumphi memoriam ad nos tulerunt nummi triumphales. Gracchi quidem Tab. LXI. num. 3. Romæ caput, & Victoriam in triumphali quadriga coronam tenentem exhibet. P. Scævolæ ibid. num. 4. quia ei navalis victoria triumphum dederat, Neptunus videtur coronatus laurea cum tridente ab una parte; ab altera, Consuli sceptrum in quadriga triumphali tenenti, subjacet equis rostrata navis.

Nec enim tam atroces fuisse eas, ut non cum ipso potuerint ac debuerint finiri. Secum quidem omnia illis integra esse ad instituendam fideliter amicitiam. Quum Achæorum maxime gente reconciliandæ gratiæ, viam quærebat.

Achæorum amicitiam quærit.

CAP. XXVII. Hæc una ex omni Græcia gens, & Atheniensium civitas, eo processerat irarum, *ut finibus interdiceret Macedonibus.* Itaque servitiis ex Achaia fugientibus receptaculum Macedonia erat: quia quum finibus suis interdixissent, intrare regni terminos ipsi non audebant. Id quum Perseus animadvertisset, comprehensis omnibus, literas (ad Achæos misit, quibus se, servos eorum, qui ad se transfugerant, benigne remittere, illis scripsit.) Ceterum, ne similis fuga servorum postea fieret, cogitandum & illis esse. Recitatis his literis per Xenarchum prætorem, qui privatæ gratiæ aditum apud regem quærebat; & plerisque moderate & benigne scriptas esse censentibus literas, atque his maxime, qui præter spem recepturi essent amissa mancipia: Callicrates ex iis, qui in eo verti salutem gentis crederent, si cum Romanis inviolatum fœdus servaretur: *Parva*, inquit, *aut mediocris res, Achæi, quibusdam videtur agi. Ego maxime gravissimam omnium, non agique tantum (l) arbitror, sed quodammodo actam esse. Nam qui (m) regibus Macedonum, Macedonibusque ipsis, finibus interdixissemus, manereque (n) id decretum, scilicet, ne legatos, ne nuntios admitteremus regum, per quos aliquorum ex nobis animi solicitarentur; ii concionantem quodammodo absentem audimus regem: &, si Diis placet, orationem ejus probamus. Et quum feræ bestiæ cibum ad fraudem suam positum plerumque aspernentur & refugiant, nos cæci, specie parvi beneficii, inescamur: & servulorum minimi pretii recipiendorum spe, nostram ipsorum libertatem subrui & tentari patimur. Quis enim non videt, viam regiæ societatis quæri, qua Romanum fœdus, quo nostra omnia continentur, violetur? Nisi hoc dubium alicui est, bellandum Romanis cum Perseo esse, & quod vivo Philippo exspectatum, morte ejus interpellatum est, id post mortem Philippi futurum. Duos, ut scitis, habuit filios Philippus, Demetrium & Persea. Genere materno, virtute, ingenio, favore Macedonum, longe præstitit Demetrius. Sed quia in Romanos odii regnum posuerat præmium, Demetrium nullo alio crimine, quam Romanæ amicitiæ initæ, occidit: Persea, quem Populus Romanus prius pœnæ quam regni hæredem futurum sciebat, regem fecit. Itaque quid hic post mortem patris egit aliud, quam bellum paravit? Bastarnas primum ad terrorem omnium in Dardaniam immisit: qui si sedem eam tenuissent, graviores eos accolas Græcia habuisset, quam Asiam Gallos habeat. Ea spe depulsus, non tamen belli consilia omisit: imo, si vera volumus dicere, jam inchoavit bellum. Dolopiam armis subegit, nec provinciis de controversis ad disceptationem Populi Romani adivit. (o) Inde transgressus Oetam, ut repente in medio umbilico Græciæ conspiceretur, Delphos ascendit. Hæc usurpatio itineris insoliti quo vobis spectare videtur? Thessaliam deinde peragravit. Quod sine ullius eorum, quos oderat, noxia, hoc magis tentationem metuo. Inde literas ad nos cum muneris specie misit: & cogitare jubet, quomodo in reliquum hoc munere non egeamus. Hoc est, ut decretum, quo arceantur Peloponneso Macedones, tollamus: rursus legatos regios, & hospitia cum principibus, & mox Macedonum exercitus, ipsum quoque à Delphis (quantum enim interluit fretum) trajicientem in Peloponnesum videamus, immisceamur Macedonibus armantibus se adversus Romanos. Ego nihil novi censeo decernendum, servandaque omnia integra, donec ad certum dirigatur: (p) vanusne hic timor noster, an verus fuerit. Si pax inviolata inter Macedonas Romanosque manebit; nobis quoque amicitia & commercium sit: nunc de eo cogitare periculosum & immaturum videtur.*

Athenienses Macedonibus finibus interdicunt.

(Ad Achæos . . . illis scripsit) Hæc in aliis omissa.

Callicratis contraria Regi ad Achæos oratio.

CAP. XXIX. Post hunc Arco frater Xenarchi prætoris ita disseruit: *Difficilem orationem Callicrates, & mihi, & omnibus, qui ab eo dissentimus, fecit: agendo enim Romanæ societatis causam ipse, tentarique & oppugnari dicendo, quam nemo neque tentat, neque oppugnat: effecit, ut, qui ab se dissentiret, adversus Romanos dicere videretur. Ac primum omnium tamquam non hic nobiscum fuisset, sed aut ex curia Populi Romani veniret, aut regum arcanis interesset; omnia scit & nuntiat, quæ occulte facta sunt. Divinat etiam quæ futura fuerant, (q) si Philippus vixisset. Quid ita Perseus regni hæres sit, quid parent Macedones, quid cogitent Romani. Nos autem, qui nec ob quam causam, nec quemadmodum perierit Demetrius, scimus; nec quid Philippus, si vixisset, facturus fuerit; ad hæc, quæ palam geruntur, consilia nostra accommodare oportet. Ac scimus, Persea regno accepto ad legatos Romanos venisse, (r) ac regem Persea à Populo Romano appellatum: audimus, legatos Romanos venisse ad regem, & eos benigne acceptos. (s) Hæc omnia pacis equidem signa esse judico, non belli: nec Romanos offendi posse, si, ut bellum gerentes eos secuti sumus, nunc quoque pacis auctores sequamur. Cur quidem nos inexpiabile omnium soli bellum adversus regnum Macedonum geramus, non video. Opportuni propinquitate ipsa Macedoniæ sumus: an infirmissimi omnium, tamquam quos nuper subjecit, Dolopes? Imo contra ea (t) vel viribus nostris, Deûm benignitate, vel regionis intervallo tuti. Sed sumus æque subjecti ac Thessali Ætolique. (u) Nihilo plus fidei auctoritatisque habemus adversus Romanos, qui semper socii atque amici fuimus, quam Ætoli, qui paullo ante hostes fuerunt. Quod Ætolis, quod Thessalis, quod Epirotis, omni denique Græciæ, cum Macedonibus juris est, idem & nobis sit. Cur execrabilis ista nobis solis velut desertio juris humani est? Fecerit aliquid Philippus, cur adversus eum armatum & bellum gerentem hoc decerneremus: quid Perseus novus rex, omnis injuriæ insons,*

Arconis contraria oratio.

(l) al. *ego maximam & gravissimam omnium nec agi tantum &c.* (m) al. *quum.* (n) al. *maneretque.* (o) al. *Dolopiam armis subegit, nec provocantem de controversiis ad disceptationem Populi Romani, audivit.* (p) al. *redigatur.* (q) al. *fuerint.* (r) al. *legatos Romam venisse.* (s al. *Persea regno accepto legatos Romam misisse, ac regem à Populo Romano appellatum: audimus legatos Romanos venisse ad Regem, & ab eo benigne exceptos.* (t) al. *contra vim.* al. *contra eam.* (u) al. *Dolopesque.* al. *Epirotæque.*

sons, suo beneficio paternas simultates obliterans, meruit? cur soli omnium hostes ei sumus? Quamquam & illud dicere poteram, tanta priorum Macedoniæ regum merita erga nos fuisse, ut Philippi unius injurias, si quæ forte fuerunt, (oblivisceremur) (x) utique post mortem. Quum classis Romana Cenchris staret, Consul cum exercitu Velatiæ esset, triduum in concilio fuimus; consultantes, utrum Romanos an Philippum sequeremur. Nonnihil metus præsens ab Romanis sententias nostras inclinarit. Fuit certe tamen aliquid, quod tam longam deliberationem faceret; id quod erat vetusta conjunctio cum Macedonibus, vetera & magna in nos regum merita. Valeant & nunc eadem illa, non ut præcipue amici, sed ne præcipue inimici simus. Ne id, quod non agitur, Callicrates, simulaverimus. Nemo novæ societatis aut novi fœderis, quo nos temere illigemus, conscribendi est auctor: sed commercium tantum juris præbendi repetendique sit, ne interdictione finium nostrorum & nos quoque regno arceamus: ne servis nostris aliquo fugere liceat. Quid hoc adversus Romana fœdera est? Quid rem parvam & apertam, magnam & suspectam facimus? Quid vanos tumultus ciemus? Quid, ut ipsi locum assentandi Romanis habeamus, suspectos alios ac invisos efficimus? Si bellum erit, ne Perseus quidem dubitat, quin Romanos secuturi simus. In pace etiamsi non odia finiuntur, intermittantur. Quum iidem huic orationi, qui literis regis adsentierant, (y) adsentirentur; indignatione principum, quod quam rem ne legatione quidem dignam judicasset Perseus, literis paucorum versuum impetraret, (z) decretum differtur. Legati deinde postea missi ab rege, quum Megalopoli concilium esset: dataque opera est ab iis, qui offensionem apud Romanos timebant, ne admitterentur.

Ætolorum furor in semetipsos, & mutuæ cædes.

CAP. XXX. Per hæc tempora Ætolorum in semetipsos versus furor, mutuis cædibus ad internecionem adducturus videbatur gentem. Fessi deinde & Romam utraque pars miserunt legatos, & inter se ipsi de reconcilianda concordia agebant: quæ novo facinore discussa res, veteres etiam iras excitavit. Exulibus Hypatæis, qui factionis Proxeni erant, quum reditus in patriam promissus esset, fidesque data per principem civitatis Eupolemum, octoginta illustres homines, quibus redeuntibus inter ceteram multitudinem Eupolemus obvius exierat, quum salutatione benigne excepti essent, dextræque datæ, ingredientes portam, *fidem datam Deosque testes* nequicquam invocantes, interfecti sunt. Inde gravius de integro bellum exarsit. C. Valerius Lævinus, & Appius Claudius Pulcher, & C. Memmius, & M. Popillius, & (*) L. Canuleius missi ab Senatu venerant. Apud eos quum Delphis utriusque partis legati magno certamine agerent; Proxenus maxime, quum causa, tum eloquentia, præstare visus est, qui paucos post dies ab Orthobula uxore veneno est sublatus: damnataque eo crimine, (a) in exilium abiit. Idem furor & Cretenses lacerabat. Adventu deinde Q. Minucii legati, qui cum decem navibus missus ad sedanda eorum certamina erat, in spem pacis venerant. Ceterum induciæ & antea sex mensium fuerunt: (b) inde multo gravius bellum exarsit. Lycii quoque per idem tempus ab Rhodiis bello vexabantur. Sed externorum inter se bella, quo quæque modo gesta sunt, persequi non operæ est; satis superque oneris sustinenti res à Populo Romano gestas scribere.

Cretensium & aliorum bella intestina.

Celtiberi rebellant.

CAP. XXXI. Celtiberi in Hispania, qui bello domiti se Tib. Graccho dediderant, pacati manserant, M. Titinio Prætore obtinente provinciam, rebellarunt sub adventum Ap. Claudii, orsique bellum sunt ab repentina oppugnatione castrorum Romanorum. Prima lux ferme erat, quum vigiles in vallo, quique in portarum stationibus erant, quum vidissent procul venientem hostem; *ad arma* conclamaverunt. App. Claudius signo proposito pugnæ, ac paucis adhortatus milites, tribus simul portis eduxit. Obsistentibus ad exitum Celtiberis, primo par utrimque prælium fuit; quia propter angustias non omnes in faucibus pugnare poterant Romani: urgentes deinde alii alios secuti evaserunt extra vallum, ut pandere aciem, & exæquari cornibus hostibus, quibus circumibantur, (c) possent. Ita repente eruperunt, ut sustinere eorum impetum Celtiberi nequirent. Ante horam secundam pulsi sunt: ad quindecim millia cæsa aut capta: signa adempta duo & triginta. Castra etiam eo die expugnata; debellatumque. Nam qui superfuere prælio, in oppida sua dilapsi sunt: quieti deinde paruerunt imperio.

Sed pulsi & cæsi.

Quiescunt.

Censura.

CAP. XXXII. Censores eo anno creati, Q. Fulvius Flaccus, & A. Postumius Albinus, legerunt Senatum: princeps lectus M. Æmilius Lepidus Pontifex Maximus. De Senatu novem ejecerunt. Insignes notæ fuerunt M. Cornelii Maluginensis, qui biennio ante Prætor in Hispania fuerat: & L. Cornelii Scipionis Prætoris, cujus tum inter cives & peregrinos jurisdictio erat: & Cn. Fulvii, qui frater germanus, &, ut Valerius Antias tradit, consors etiam censoris erat. Consules, votis etiam in Capitolio nuncupatis, in provincias profecti sunt. Ex iis M. Æmilio Senatus negotium dedit, *ut Patavinorum in Venetia seditionem comprimeret, quos certamine factionum ad intestinum bellum exarsisse & ipsorum legati attulerant.* Legati, qui in Ætoliam ad similes motus comprimendos ierant, renuntiarunt, *coërceri rabiem gentis non posse.* Patavinis saluti fuit adventus Consulis: neque aliud quod ageret in provincia quum habuisset, Romam rediit. Censores vias

Patavinorum seditio.

Censores vias

(x) (*oblivisceremur*) al. *oblivisci deberemus.* al. *oblivioni tradendæ essent.* Sed hæc in aliis omissa sunt. (y) al. assensi erant. (z) al. imperaret. (a) al. quæ damnata hoc crimine. (b) al. Ceterum inducias tantum sex mensium fecerunt. (c) al. & exæquari cornibus hostium, à quibus circumibantur.

(*) L. Canulejus) Quod supra Lib. IV. Cap. I. p. 78. * promisimus, hic præstamus, sistimusque Tab. LXII. num. 1. & 2. urnam in arca sepulchrali L. Canuleji, repertam, una cum vitriolo lachrimali. Utrumque Francofurti in Antiquario quodam privato confertissimo, adhucdum asservatur. Operculum vero arcæ, cujus inscriptionem loco citato vulgavimus, muro inclusum est, in ædibus rei numariæ quondam curiosissimi viri D. Ochs, in quibus ad dextram scalarum in superiorem partem ædium ferentium oculis attentis expositum.

sternendas marginandasque primi locant.

vias sternendas silice in urbe, glarea extra urbem substernendas, marginandasque primi omnium locaverunt, pontesque multis locis faciendos: & scenam ædilibus prætoribusque præbendam: & carceres in circo, & ova ad notas curriculis numerandas, (*d*) & * dam, & metas trans * & caveas ferreas pe * intromitterentur * (*e*) ferreis (*f*) in monte Albano Consulibus, & clivum Capitolinum silice sternendum curaverunt, & porticum ab æde Saturni in Capitolium ad senaculum, ac super id curiam. Et extra portam Trigeminam emporium lapide straverunt, stipitibusque sepserunt: & porticum Æmiliam reficiendam curarunt: gradibusque ascensum ab Tiberi in emporium fecerunt. Et extra eandem portam in Aventinum porticum silice straverunt, & eo publico ab æde Veneris fecerunt. Iidem Calatiæ & Oximi muros faciendos locaverunt: venditisque ibi publicis locis, pecuniam, quæ redacta erat, tabernis utrique foro circumdandis consumpserunt. Et alter ex iis Fulvius Flaccus (nam Postumius *nihil nisi Senatus Romani populive jussu se locaturum ipsorum pecunia*) (*g*) Jovis ædem Pisauri & Fundis, & Pollentiæ, etiam aquam adducendam, & Pisauri viam silice sternendam, & Sinuessam à ga* aviariæ. (*h*) In his & cloacam circumducendam (*i*) & forum porticibus tabernisque claudendum, & Janos tres faciendos. Hæc ab uno censore opera locata cum magna gratia colonorum. Moribus quoque regendis diligens & severa censura fuit. Multis equi adempti.

Aliaque locant.

CAP. XXXIII. Exitu prope anni diem unum supplicatio fuit, ob res prospere gestas in Hispania; ductu auspicioque Ap. Claudii proconsulis. Et majoribus hostiis viginti sacrificatum: & alterum diem supplicatio ad Cereris Liberi Liberæque fuit, quod ex Sabinis terræ motus ingens cum multis ædificiorum ruinis nuntiatus erat. Quum Ap. Claudius ex Hispania Romam redisset, decrevit Senatus, (*) ut ovans urbem iniret. Jam consularia comitia appetebant, quibus magna contentione habitis, propter multitudinem petentium, creati, L. Postumius Albinus, & M. Popillius Lænas. Prætores inde facti, Numerius Fabius Buteo, M. Matienus, C. Cicereius, & M. Furius Crassipes iterum, A. Atilius Serranus iterum, C. Cluvius Saxula iterum. Comitiis perfectis, Ap. Claudius Cento ex Celtiberis ovans quum in urbem iniret, decem millia pondo argenti, quinque millia auri in ærarium tulit. Flamen Dialis inauguratus est Cn. Cornelius. Eodem anno tabula in æde Matris Matutæ cum indice hoc posita est: *Tib. Sempronii Gracchi Consulis imperio auspicioque legio exercitusque Populi Romani Sardiniam subegit. In ea provincia hostium cæsa aut capta supra octoginta millia. Republica felicissime gesta, atque liberatis vectigalibus restitutis,* (*k*) *exercitum salvum atque incolumem plenissimum præda domum reportavit. Iterum triumphans in urbem Romam rediit. Cujus rei ergo hanc tabulam donum Jovi dedit.* Sardiniæ insulæ forma erat, atque in ea simulacra pugnarum picta. Munera gladiatorum eo anno aliquot parva alia data: unum ante cetera insigne fuit T. Flaminii, quod mortis causa patris sui, cum visceratione epuloque, & ludis scenicis quadriduum dedit. Magni tamen muneris ea summa fuit, ut per triduum quatuor & septuaginta homines pugnarint.

Supplicationes.

Terræ motus.

Ap. Claudio ovatio decernitur.

L. Postumius & M. Popillius Coss. U. C. 579. Ol. 151. a. C. N. 174. Prætores.

Tabula de Sardinia subacta.

Munera gladiatorum.

(*d*) al. numeranda. al. numerandis. (*e*) al. Alii mancum hunc locum ita supplent: & rhedam, & metas transitus, & caveas ferreas, per quas intromitterentur feræ. (*f*) al. feriis. (*g*) al. *ipsorum pecunia dicebat.* (*h*) Alii ita supplent: & Sinuessæ glaream aviariæ. (*i*) al. In iis & cloacam in fluvium circumducendam. (*k*) al. *atque liberatis vectigalibus & reipublicæ restitutis.* al. *reipublicæque restitutis.* al. *sociis restitutis.*

(*) Ut ovans) Vide hujus ovationis nummum argenteum Tab. LXII. num. 3. In quo Victoria quadrigam agitat, palmæque ramum tenet; altero latere triumphi Dei caput exhibente.

EPI-

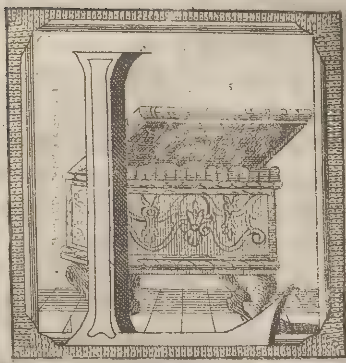

EPITOME LIB. XLII.

Q. *Fulvius Flaccus censor templum Junonis Laciniæ tegulis marmoreis spoliavit, ut ædem, quam dedicaverat, tegeret. Tegulæ ex Senatusconsulto reportatæ. Eumenes Asiæ rex in Senatu de Perseo, Macedoniæ rege, questus est: cujus injuriæ in Populum Romanum referuntur. Ob quas bello ei indicto, P. Licinius Crassus Consul, cui Macedonia decreta erat,* (a) *in Macedoniam transiit, levibusque expeditionibus, equestribus præliis, in Thessalia cum Perseo parum felici eventu pugnavit. Inter Masanissam, & Carthaginienses de agro fuit dies* (b) *ad disceptandum à Senatu datus. Legati missi ad civitates socias & reges rogandos, an* (c) *in fide permanerent, dubitantibus Rhodiis. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta septem millia ducenta triginta unum. Res præterea adversus Corsos & Ligures prospere gestas continet.*

DECADIS QUINTÆ
LIBER QUADRAGESIMUS SECUNDUS.

CAPUT I.

Provinciæ decretæ Consulibus.

LUcius Postumius Albinus, M. Popillius Lænas, quum omnium primum de provinciis exercitibusque ad Senatum retulissent: Ligures utrique decreti sunt: ut novas ambo, quibus eam provinciam obtinerent, legiones (binæ singulis decretæ) & sociûm Latini nominis dena millia peditum, & sexcentos equites, & supplementum Hispaniæ tria millia peditum Romanorum scriberent, & ducentos equites. Ad hoc, mille & quingenti pedites Romani cum centum equitibus scribi jussi; cum quibus Prætor, cui Sardinia obtigisset, in Corsicam transgressus bellum gereret; interim M. Atilius vetus prætor provinciam obtineret Sardiniam. Prætores deinde provincias sortiti sunt; A. Atilius Serranus urbanam, C. Cluvius Saxula inter cives & peregrinos, Num. Fabius Buteo Hispaniam citeriorem, M. Matienus ulteriorem, M. Furius Crassipes Siciliam, C. Cicereius Sardiniam. Priusquam magistratus proficiscerentur, Senatui placuit, L. Postumium Consulem, ad agrum publicum à privato terminandum, in Campaniam ire; cujus ingentem modum possidere privatos, paullatim proferendo fines, constabat. Hic iratus Prænestinis, quod, quum eo privatus sacrificii in templo Fortunæ faciundi causa profectus esset, nihil in se honorifice, neque publice, neque privatim factum à Prænestinis esset: priusquam ab Roma proficisceretur, literas Præneste misit, *ut sibi magistratus obviam exiret, locum publice pararet, ubi diverteretur, jumentaque, quum exiret inde, præsto essent.* Ante hunc Consulem, nemo umquam sociis in ulla re oneri aut sumptui fuit. Ideo magistratus mulis tabernaculisque, & omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent sociis: privata hospitia habebant; ea benigne comiterque cole-

Prætoribus.

Postumii ira in Prænestinos.

Consules sociis nulla in re oneri aut sumptui.

(a) al. *cui id mandatum erat.* (b) al. *arbiter.* (c) al. *ut.*

colebant: domusque eorum Romæ hospitibus patebant, apud quos ipsis diverti mos esset. Legati, qui repente aliquo mitterentur, singula jumenta per oppida, iter qua faciendum erat, imperabant: aliam impensam socii in magistratus Romanos non faciebant. Injuria Consulis etiamsi justa, (*d*) non tamen in magistratu exercenda, & silentium nimis aut modestum, aut timidum Prænestinorum, jus, velut probato exemplo, magistratibus fecit graviorum indies talis generis imperiorum.

Legati ex Macedonia & Ætolia redeunt.

CAP. II. Principio hujus anni, legati qui in Ætoliam & Macedoniam missi erant, renuntiarunt, *sibi conveniendi regis Persei, quum alii abesse eum, alii ægrum esse, falso utrumque fingerent, potestatem non factam. Facile tamen apparuisse sibi bellum parari, nec ultra ad arma ire dilaturum. Item in Ætolia seditionem gliscere indies, neque discordiarum principes auctoritate sua coërceri potuisse.* Quum bellum Macedonicum in exspectatione esset, priusquam id susciperetur, prodigia expiari, pacemque Deûm peti precationibus, quæ editæ (*e*) ex fatalibus libris essent, placuit. *Lanuvii classis magnæ species in cælo visæ dicebantur; & Priverni lana pulla terra enata; & in Veienti apud Rementem* (*f*) *lapidatum: Pomptinum omne velut nubibus locustarum coopertum esse: in Gallico agro, qua induceretur aratrum, sub existentibus glebis pisces emersisse.* Ob hæc prodigia libri fatales inspecti, editumque ab decemviris est, & quibus Diis, quibusque hostiis sacrificaretur, & ut supplicatio prodigiis expiandis fieret: altera quæ priore anno valetudinis populi causa vota esset, ea uti feriæque essent. Itaque sacrificatum est, ut decemviri scriptum ediderunt.

Prodigia expiata.

Supplicatio.

Ædes Junonis Laciniæ detecta.
Ædes Fortunæ equestris.

CAP. III. Eodem anno ædes Junonis Laciniæ detecta. Q. Fulvius Flaccus censor, ædem Fortunæ equestris, quam in Hispania Prætor bello Celtiberico voverat, faciebat enixo studio, ne ullum Romæ amplius aut magnificentius templum esset. Magnum ornamentum se templo ratus adjecturum, si tegulæ marmoreæ essent; profectus in Bruttios, ædem Junonis Laciniæ ad partem dimidiam detegit. Id satis fore ratus ad tegendum quod ædificaretur. Naves paratæ fuerunt, quæ tollerent atque asportarent; auctoritate censoria sociis deterritis, id sacrilegium prohibere. Postquam censor rediit, tegulæ expositæ de navibus, ad templum portabantur. Quamquam unde essent silebatur, non tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus est; ex omnibus partibus postulabatur, *ut Consules eam rem ad Senatum referrent. Ut vero arcessitus in curiam censor venit, multo infestius singuli universique præsentem, lacerare: Templum augustissimum regionis ejus, quod non Pyrrhus, non Annibal violassent, violare parum habuisse, nisi detexisset fœde ac prope diruisset. Detractum culmen templo, nudatum tectum patere imbribus putrefaciendum. Censorem moribus regendis creatum, cui sarta tecta exigere sacris publicis, & loca tuenda, more majorum, traditum esset, eum per sociorum urbes diruentem templa, nudantemque tecta ædium sacrarum, vagari: & quod, si in privatis sociorum ædificiis faceret, indignum videri posset, id Deûm immortalium templa demolientem facere. Et obstringere religione Populum Romanum, ruinis templorum templa ædificantem: tamquam non iidem ubique Dii immortales sint, sed spoliis aliorum alii colendi exornandique.* Quum, priusquam referretur, appareret, quid sentirent Patres; relatione facta, in unam omnes sententiam ierunt: *ut hæ tegulæ reportandæ in templum locarentur, piaculariaque Junoni fierent.* Quæ ad religionem pertinent, cum cura facta: tegulas relictas in area templi, quia reponendarum nemo artifex inire rationem potuerit, redemptores nuntiarunt.

Eam tegulis Junonis Laniciæ tegere Censor conatur.

Sed jussu Patrum relatæ tegulæ.

CAP. IV. Ex prætoribus, qui in provincias ierant, Num. Fabius Massiliæ moritur, quum in citeriorem Hispaniam iret. Itaque, quum id nuntiatum à Massiliensibus legatis esset, Senatus decrevit, ut P. Furius & Cn. Servilius, quibus succedebatur, inter se sortirentur, (*g*) uter citeriorem Hispaniam prorogato imperio obtineret. Sors opportuna fuit. P. Furius idem, cujus ea provincia fuerat, remaneret. (*h*) Eodem anno, quum agri Ligustini & Gallici quod bello captum erat, aliquantum vacaret, Senatusconsultum factum, *ut is ager viritim divideretur.* Decemviros in eam rem ex Senatusconsulto creavit A. Atilius Prætor urbanus, M. Æmilium Lepidum, C. Cassium, T. Æbutium Carum, C. Tremellium, P. Cornelium Cethegum, Q. & L. Apuleios, M. Cæcilium, C. Salonium, C. Munatium. Diviserunt dena jugera in singulos, sociis nominis Latini terna. Per idem tempus, quo hæc agebantur, legati ex Ætolia Romam venerunt, de discordiis seditionibusque suis; & Thessali legati, nuntiantes quæ in Macedonia gererentur.

Fabius Prætor moritur.

Ager Ligustinus & Gallicus divisus.

Legati Ætolorum. Et Thessalorum.

CAP. V. Perseus jam bellum vivo patre cogitatum in animo volvens, omnes non gentes modo Græciæ, sed civitates etiam, legationibus mittendis, pollicendo plura quam præstando, sibi conciliabat. Erant tamen magna ex parte hominum ad favorem ejus inclinati animi, & aliquanto quam in Eumenem propensiores: quum Eumenis beneficiis muneribusque omnes Græciæ civitates & plerique principum obligati essent: & ita se in regno suo gereret, ut quæ sub ditione ejus urbes essent, nullius liberæ civitatis fortunam secum mutatam vellent. Contra Persea fama erat post patris mortem uxorem manu sua occidisse: Apellem ministrum quondam fraudis in fratre tollendo, atque ob id requisitum à Philippo ad supplicium, exulantem, arcessitum post patris mortem ingentibus promissis ad præmia tantæ perpetratæ rei, clam interfecisse. Intestinis externisque præterea multis cædibus infamem, nec ullo commendabilem merito, præferebant vulgo civitates, tam pio erga propinquos, tam justo in cives, tam munifico erga omnes homines regi: seu fama & majestate Macedonum regum præoccupati ad spernendam originem novi regni: seu mutationis rerum cupidi; seu quia eum objectum esse Romanis volebant. Erant autem non Ætoli

Perseus animos Græcorum sibi conciliat.

Eumenis beneficentia.

Persei vitia.

(*d*) al. Ira Consulis etiamsi justa. (*e*) al. quæ datæ. (*f*) al. *apud Cremeram.* (*g*) al. inter se compararent aut sortirentur. (*h*) al. remansit.

toli modo in seditionibus, propter ingentem vim æris alieni, sed Thessali etiam: ea (*i*) contagione, velut tabes, in Perræbiam quoque id pervaserat malum. Quum *Thessalos in armis esse*, nuntiatum est, Ap. Claudium legatum ad eas res aspiciendas componendasque Senatus misit. Qui utriusque partis principibus castigatis, quum injusto fœnere gravatum æs alienum, ipsis magna ex parte concedentibus, qui onerarant, levasset, justi crediti solutionem in annorum pensiones distribuit. Per eundem Appium, eodemque modo compositæ in Perræbia res. Ætolorum causas Marcellus Delphis per idem tempus hostilibus actas animis, quas (*k*) intestino gesserant bello, cognovit. Quum certatum utrimque temeritate atque audacia cerneret, decreto quidem suo neutram partem aut levare, aut onerare voluit: communiter ab utrisque petiit, *abstinerent bello, & oblivione præteritorum, discordias finirent.* Hujus reconciliationis inter ipsos fides obsidibus ultro citroque datis, firmata est. Corinthum, ut ubi deponerentur obsides, convenitur.

Thessalorum discordiæ intestinæ sopitæ.

Ut & Ætolorum.

CAP. VI. A Delphis & Ætolico concilio Marcellus in Peloponnesum trajecit, quo Achæis edixerat conventum. Ubi collaudata gente, *quod constanter vetus decretum de arcendis aditu finium regibus Macedonum tenuissent;* insigne adversus Persea odium Romanorum fecit: quod ut maturius erumperet, Eumenes rex, commentarium ferens secum, quod de apparatibus belli omnia inquirens fecerat, Romam venit. Per idem tempus quinque legati ad regem missi, qui res in Macedonia aspicerent. Alexandriam iidem ad Ptolemæum renovandæ amicitiæ causa proficisci jussi. Legati erant hi, C. Valerius, Cn. Lutatius Cerco, Q. Bæbius Sulca, M. Cornelius Mammula, M. Cæcilius Denter. Et ab Antiocho rege, sub idem tempus, legati venerunt: quorum princeps Apollonius in Senatum introductus multis justisque causis regem excusavit. *Quod stipendium serius quo ad diem præstaret. Id se omne advexisse, ne cujus nisi temporis gratia regi fieret. Donum præterea afferre, vasa aurea quingentûm pondo. Petere regem, ut quæ cum patre suo societas atque amicitia fuisset, ea secum renovaretur: imperaretque sibi Populus Romanus, quæ bono fideli que socio regi essent imperanda. Se nullo usquam cessaturum officio. Ea merita in se Senatus fuisse, quum Romæ esset, eam comitatem juventutis, ut pro rege, non pro obside, omnibus ordinibus fuerit.* Legatis benigne responsum, & societatem renovare cum Antiocho, quæ cum patre ejus fuerat, A. Atilius prætor urbanus jussus. Quæstores urbani stipendium, vasa aurea censores acceperunt: eisque negotium datum est, ut ponerent ea in quibus templis videretur: legatoque centum millium æris munus missum, & ædes liberæ hospitio datæ sumptusque decretus, donec in Italia esset. Legati, qui in Syria fuerant, renuntiaverunt, *in maximo eum honore apud regem esse, amicissimumque Populo Romano.*

Conventus in Achaia.

Legati Rom. in Macedoniam. Et Ægyptum.

Legati ab Antiocho Romam missi.

Eorum oratio in Senatu.

Responsum Senatus.

Legati ex Syria redeunt.

CAP. VII. In provinciis eo anno hæc. C. Cicereius Prætor in Corsica signis collatis pugnavit: septem millia Corsorum cæsa: capti amplius mille & septingenti. Voverat in ea pugna prætor ædem Junoni Monetæ. Pax deinde data petentibus Corsis, & exacta ceræ ducena millia pondo. Ex Corsica subacta Cicereius in Sardiniam transmisit. Et in Liguribus in agro Statiellati pugnatum ad oppidum Carystum. Eo se magnus exercitus Ligurum contulerat. Primo sub adventum M. Popillii Consulis mœnibus sese continebant: deinde, postquam oppidum oppugnaturum Romanum cernebant, progressi ante portas, aciem struxerunt: nec Consul, (ut qui idipsum oppugnatione comminanda quæsisset) moram certamini fecit. Pugnatum est amplius tres horas, ita ut neutro inclinaret spes. Quod ubi Consul vidit, nulla parte moveri Ligurum signa, imperat equitibus, ut equos conscendant, ac tribus simul partibus in hostes quanto maximo possent tumultu incurrant. Pars magna equitum, mediam trajecit aciem, & ad terga pugnantium pervasit. Inde terror injectus Liguribus. Diversi in omnes partes fugerunt. Perpauci retro in oppidum, quia inde se maxime objecerat eques. Et pugna tam pervicax multos absumpserat Ligurum, & in fuga passim cæsi sunt. Decem millia hominum cæsa traduntur; amplius septingenti passim capti: signa militaria relata octingenta duo. Nec incruenta victoria fuit. Amplius tria millia militum amissa, quum cedentibus neutris ex parte utraque primores caderent.

Corsi victi.

Pax petentibus data.

Ligures victi.

Clades.

Jactura Romanorum.

CAP. VIII. Post hanc pugnam ex diversa fuga in unum collecti Ligures, quum majorem multo partem civium amissam quam superesse cernerent, (nec enim plus decem (*k*) millia hominum erant) dediderunt sese; nihil quidem illi pacti. Speraverant tamen non atrocius, quam superiores imperatores, Consulem in se sæviturum. At ille arma omnibus ademit, oppidum diruit, ipsos bonaque eorum vendidit: literasque Senatui de rebus ab se gestis misit. Quas quum A. Atilius Prætor in curia recitasset (nam Consul alter Postumius agris recognoscendis in Campania occupatus aberat) atrox res visa Senatui: *Statiellates, qui uni ex Ligurum gente non tulissent arma adversus Romanos, tum quoque oppugnatos, non ultro inferentes bellum, deditos in fidem Populi Romani, omni ultimæ crudelitatis exemplo laceratos ac deletos esse: tot millia capitum innoxiorum, fidem implorantia Populi Romani, ne quis umquam se postea dedere auderet, pessimo exemplo venisse: & distractos passim, justis quondam hostibus Populi Romani, pacatis servire.* Quas ob res (*l*) Senatusconsultum factum est, *placere Senatui, M. Popillium Consulem Ligures, pretio emptoribus reddito, ipsos restituere in libertatem: bonaque ut iis, quicquid ejus recuperari possit, reddantur curare. Arma primo quoque tempore fieri in ea gente. Consulem provincia decedere, quum deditos in sedem suam Ligures restituisset. Claram victoriam vincendo oppugnantes, non sæviendo in afflictos fieri.*

Ligures se dedunt.

Quos cum bonis suis vendidit.

Sed ex Senatus-Consulto redimere eos jussus.

CAP. IX. Consul, qua ferocia animi usus erat in Liguribus, eandem ad non parendum Senatui habuit. Legionibus extemplo Pisas in hibernacula missis, iratus Patribus, infestus præto-

Non paret.

(*i*) al. &. (*k*) al. quasi. (*l*) plus quam decem. (*m*) al. Quamobrem.

prætori, (*n*) Romam rediit; Senatuque extemplo ad ædem Bellonæ vocato, multis verbis invectus est in prætorem: *qui quum ob rem bello bene gestam, uti Diis immortalibus honos haberetur, referre ad Senatum debuisset, adversus se pro hostibus Senatusconsultum fecisset, quo victoriam suam ad Ligures transferret, dedique iis prope Consulem prætor juberet. Itaque mulctam ei se dicere. A Patribus postulare, ut Senatusconsultum in se factum tolli juberent: supplicationemque, quam absentes (o) ex literis de bene gesta republica missis, decernere debuerint, præsentes honoris Deorum primum causa, deinde & sui aliquo tandem respectu decernerent.* Nihilo lenioribus quam absens senatorum aliquot orationibus increpitus, neutra impetrata re, in provinciam rediit. Alter Consul Postumius, consumpta æstate in recognoscendis agris, ne visa quidem provincia sua, comitiorum causa Romam rediit: Consules, C. Popillium Lænatem, P. Ælium Ligurem, creavit. Prætores deinde facti, C. Licinius Crassus, M. Junius Pennus, Sp. Lucretius, Sp. Cluvius, Cn. Sicinius, C. Memmius iterum.

[C. Popillius & P. Ælius Coss. U. C. 580. Ol. 151. a. C. N. 173. Prætores. Lustrum conditum.]

CAP. X. Eo anno Lustrum conditum est. Censores erant, Q. Fulvius Flaccus, L. Postumius Albinus. Postumius condidit. Censa sunt civium Romanorum capita ducenta sexaginta novem millia & quindecim. Minor aliquanto numerus, quia L. Postumius Consul pro concione edixerat, *qui sociûm Latini nominis ex edicto C. Claudii Consulis redire in civitates suas debuissent, ne quis eorum Romæ, sed omnes in suis civitatibus censerentur.* *[Censura.]* Concors & è republica censura fuit. Omnes, quos Senatu moverunt, quibusque equos ademerunt, ærarios fecerunt, & tribu moverunt: neque ab altero notatum alter probavit. *[Ædes Fortunæ Equestris dedicata.]* Fulvius ædem Fortunæ equestris, quam proconsul in Hispania dimicans cum Celtiberorum legionibus voverat, annos sex postquam voverat, dedicavit: & scenicos ludos per quatriduum unum diem in circo fecit. L. Cornelius Lentulus, decemvir sacrorum, eo anno mortuus est. In locum ejus suffectus A. Postumius Albinus. *[Locustæ in Apulia.]* Locustarum tantæ nubes à mari vento repente in Apuliam illatæ sunt, ut examinibus suis agros late operirent. Ad quam pestem frugum tollendam, Cn. Sicinius Prætor designatus cum imperio in Apuliam missus, ingenti agmine hominum ad colligendas eas coacto, aliquantum temporis absumpsit. Principium insequentis anni, quo C. Popillius & P. Ælius fuerunt Consules, residuas contentiones ex priore anno habuit. *[Dissensus de restituendis Liguribus.]* Patres referri de Liguribus renovarique Senatusconsultum volebant, & Consul Ælius referebat. Popillius & collegam & Senatum pro fratre deprecabatur: præ se ferens, si quid decernerent, intercessurum, collegam, deterruit. Patres eo magis utrique pariter Consulum infensi, incepto perstabant. Itaque, quum de provinciis ageretur, & Macedonia, jam imminente Persei bello, peteretur, Ligures ambobus Consulibus decernuntur. Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popillio referretur. *[Supplementa negata.]* Postulantibus deinde, *ut novos exercitus scribere aut supplementum veteribus liceret,* utrumque negatum est. Prætoribus quoque in Hispaniam supplementum petentibus negatum: M. Junio in citeriorem, Sp. Lucretio in ulteriorem. C. Licinius Crassus urbanam jurisdictionem, Cn. Sicinius inter peregrinos erat sortitus: C. Memmius Siciliam, Sp. Cluvius Sardiniam. Consules ob ea irati Senatui, (*p*) Latinis feriis in primam quamque diem indictis, in provinciam abituros se denuntiarunt: nec quicquam reipublicæ acturos, præterquam quod ad provinciarum administrationem attineret.

CAP. XI. Attalum regis Eumenis fratrem legatum venisse Romam, Valerius Antias his Consulibus scribit; ad deferenda de Perseo crimina, indicandosque apparatus belli. Plurium annales, & quibus credidisse malis, ipsum Eumenem venisse tradunt. *[Eumenes Romam venit.]* Eumenes igitur ut Romam venit, exceptus cum tanto honore, quantum non meritis tantum ejus, sed beneficiis etiam suis, ingentia quæ in eum congesta erant, existimaret deberi Populus Romanus, in Senatum est introductus. *Causam veniendi sibi Romam fuisse,* dixit, *præter cupiditatem visendi Deos hominesque, quorum beneficio in ea fortuna esset, supra quam ne optare quidem auderet: etiam ut coram moneret Senatum, ut Persei conatis obviam iret.* *[Et Perseum Romanis suspectum facit.]* Orsus inde à Philippi consiliis, necem Demetrii filii retulit, adversantis Romano bello; *Bastarnarum gentem excitam sedibus suis, quorum auxiliis fretus in Italiam transiret. Hæc eum volutantem in animo, oppressum fato regnum ei reliquisse, quem infestissimum esse sensisset Romanis. Itaque Persea, hæreditarium à patre relictum bellum, & simul cum imperio traditum, jamjam primum alere (q) ac fovere omnibus consiliis. Florere præterea juventute, quam stirpem longa pax ediderit: florere opibus regni, florere etiam ætate. Quæ quum corporis robore ac viribus vigeat, animum esse inveteratum diutina arte atque usu belli. Jam inde à puero, patris contubernio, Romanis quoque bellis, non finitimis tantum assuetum, missum à patre in expeditiones multas, variasque. Jam ex quo ipse accepisset regnum, multa, quæ, non vi, non dolo, Philippus omnia expertus potuisset moliri, admirando rerum successu tenuisse. Accessisse ad vires eam, quæ longo tempore, multis magnisque meritis pareretur, auctoritatem.*

CAP. XII. *Nam apud Græciæ atque Asiæ civitates, vereri majestatem ejus omnes. Nec pro quibus meritis, pro qua munificentia, tantum ei tribuatur, cernere: nec dicere pro certo posse, utrum felicitate id quadam ejus accidat: an, quod ipse vereatur dicere, invidia adversus Romanos favorem illi conciliet. Inter ipsos quoque reges ingentem auctoritate, Seleuci filiam duxisse eum, non petentem, sed petitum ultro: sororem dedisse Prusiæ precanti ac oranti: celebratas esse utrasque nuptias gratulatione donisque, innummerabilium legationum, & velut auspicibus nobilissimis populis deductas esse. Bœotorum gentem captatam Philippo, numquam ad scribendum amicitiæ fœdus adduci potuisse: tribus nunc locis cum Perseo fœdus incisum literis esse: uno Thebis, altero ad Delum*

(*n*) al. Prætoribus. (*o*) al. *quam absenti sibi.* (*p*) al. Consules obirati Senatui. (*q*) al. *tamquam primum alere.*

lum augustissimo & celeberrimo in templo: tertio Delphis. In Achaico concilio vero, nisi discussa res per paucos Romanum imperium intentantes esset, eo rem prope adductam, ut aditus & in Achaiam daretur. At, hercule, suos honores, cujus merita in eam gentem privatim an publice sint majora, vix dici posset, partim desertos per incultum ac negligentiam, partim hostiliter sublatos esse. Jam Ætolos quem ignorare in seditionibus suis non ab Romanis, sed à Perseo præsidium petiisse? His eum fultum societatibus atque amicitiis, eos domesticos apparatus belli habere, ut externis non egeat; triginta millia peditum: quinque millia equitum: in decem annos frumentum præparare, ut abstinere & suo & hostium agro frumentandi causa possit. Jam pecuniam tantam habere, ut decem millibus mercenariorum militum, præter Macedonum copias, stipendium in totidem annos præparatum habeat præter annuum, quod ex metallis regiis capiat, vectigal. Arma vel tribus tantis exercitibus in armamentaria congessisse. Juventutem, ut jam Macedonia deficiat, velut ex perenni fonte unde hauriat, Thraciam subjectam esse.

Et Romanos ad bellum contra Perseum hortatur.

CAP. XIII. Reliquum orationis adhortatio fuit. *Non ego hæc*, inquit, *incertis jactata rumoribus, & cupidius credita, quia vera esse de inimico crimina volebam, adfero ad vos, Patres Conscripti; sed comperta & explorata, haud secus, quam si speculator missus à vobis subjecta oculis referrem. Neque relicto regno meo, quod amplum & egregium vos fecistis, mare tantum trajecissem, ut vana ad vos afferendo fidem abrogarem mihi. Cernebam nobilissimas Asiæ & Græciæ civitates indies magis denudantes judicia sua: mox, si permitteretur, eo processuras unde receptum ad pœnitendum non haberent. Cernebam Persea, non continentem se Macedoniæ regno, alia armis occupantem; alia, quæ vi subigi non possunt, favore ac benevolentia complectentem. Videbam quam impar esset sors, quum ille vobis bellum, vos ei securam pacem præstaretis. (r) Quamquam mihi quidem non parare, sed gerere pene bellum videbatur. Abrupolim socium atque amicum vestrum regno expulit. Aretarum Illyrium, quia scripta ab eo quædam vobis comperit, socium item atque amicum vestrum, interfecit. Eversam (s) & Callicritum, Thebanos principes civitatis, quia liberius adversus eum in concilio Bœotorum locuti fuerant, delaturosque ad vos quæ agerentur professi erant, tollendos curavit. Auxilium Byzantiis adversus fœdus tulit, Dolopiæ bella (t) intulit, Thessaliam & Doridem cum exercitu pervasit, ut in bello intestino deterioris partis auxilio meliorem affligeret. Confudit & miscuit omnia in Thessalia Perræbiaque spe novarum tabularum, ut manu debitorum obnoxia sibi optimates opprimeret. Hæc quum vobis quiescentibus & patientibus fecerit, & concessam sibi Græciam esse à vobis videat: pro certo habet, neminem sibi, antequam in Italiam trajecerit, armatum occursurum. Hoc quam vobis tutum aut honestum sit, vos videritis: ego certe mihi turpe esse duxi, prius Persea ad bellum inferendum, quam me socium ad prædicendum, ut caveretis, venire in Italiam. Functus necessario mihi officio, & quodammodo liberata atque exonerata fide mea, quid ultra facere possum, quam uti Deos Deasque precer, ut vos & vestræ reipublicæ, & nobis sociis, atque amicis, qui ex vobis pendemus, consulatis?*

CAP. XIV. Hæc oratio movit Patres Conscriptos. Ceterum in præsentia nihil, præterquam, *fuisse in curia regem*, scire quisquam potuit: eo silentio clausa curia erat. Bello denique perfecto, quæque dicta ab rege, quæque responsa essent, emanavere. Persei deinde regis legatis post paucos dies Senatus datus est. Ceterum, præoccupatis non auribus magis, quam animis ab Eumene rege, omnis & defensio, & deprecatio legatorum respuebatur: & exasperavit animos ferocia animi Harpali, (u) qui princeps legationis erat. *Is, velle quidem & laborare* dixit *regem, ut purganti se nihil hostile dixisse aut fecisse fides habeatur: ceterum si pervicacius causam belli quæri videat, forti animo defensurum se. Martem communem esse, & eventum incerti belli.* Omnibus civitatibus Græciæ atque Asiæ curæ erat, quid Persei legati, quid Eumenes in Senatu egisset: & propter adventum ejus, quem moturum aliquid rebantur, miserant pleræque civitates, alia in speciem præferentes, legatos. Et legatio Rhodiorum erat, ac Satyrus princeps, haud dubius, quin Eumenes civitatem quoque suam Persei criminibus junxisset. Itaque omni modo per patronos hospitesque disceptandi cum rege locum in Senatu quærebat. Quod quum contigisset, libertate intemperantius (w) invectus in regem, *quod Lyciorum gentem adversus Rhodios concitasset, graviorque Asiæ esset, quam Antiochus fuisset*; popularem quidem ac gratam populis Asiæ (nam eo quoque jam favor Persei venerat) orationem habuit: ceterum invisam Senatui, inutilemque sibi & civitati suæ. Eumeni vero conspiratio adversus eum, favorem apud Romanos fecit. Ita omnes ei honores habiti, donaque quam amplissima data, cum sella curuli, atque eburneo scipione.

Persei legati auditi.

Qui offendunt Romanos immodestia oratione.

Alii legati civitatum græcarum.

Rhodii frustra Eumenem accusant.

CAP. XV. Legationibus dimissis, quum Harpalus, quanta eximia (x) celeritate poterat, regressus in Macedoniam, nuntiasset regi; *nondum quidem parantes bellum reliquisse se Romanos, sed ita infestos, ut facile appareret non dilaturos*: & ipse, præterquam quod & ita credebat futurum, jam etiam volebat, in flore virium se credens esse. Eumeni ante omnes infestus erat: à cujus sanguine ordiens bellum, Evandrum Cretensem ducem auxiliorum, & Macedonas tres assuetos ministeriis talium facinorum, ad cædem regis subornat: literasque eis dat ad Praxo hospitam, principem auctoritate & opibus Delphorum. Satis constabat, Eumenem, ut sacrificaret Apollini, Delphos ascensurum. Progressi (y) cum Evandro insidiatores, nihil aliud ad peragendum inceptum, quam loci opportunitatem, omnia circumeuntes, quærebant. Ascendentibus ad templum à Cirrha priusquam perveniretur ad frequentia ædificiis loca, maceria erat ab læva semitæ paullum exstans à fundamento, qua singuli transirent, dextra pars labe terræ in aliquantum altitudinis diruta erat. Post mace-

Perseus percussores ad cædem Eumenis subornat.

Qui Eumeni Delphos ascendenti insidiantur.

(r) al. *quum ille vobis bellum pararet, vos ei pacem præstaretis.* (s) al. *Evercam.* (t) al. *bellum.* (u) al. ferocia nimia Harpali. (w) al. intemperanti. (x) al. quanta maxima. (y) al. Prægressi.

maceriam se abdiderunt, gradibus astructis; ut ex ea, velut è muro, tela in prætereuntem conjicerent. Primo à mari (z) circumfusa turba amicorum ac satellitum procedebat: deinde extenuabant, paullatim angustiæ agmen. Ubi ad eum locum ventum est, qua singulis eundum erat, primus semitam ingressus Pantaleon Ætoliæ princeps, cum quo institutus regi sermo erat. Tum insidiatores exorti, saxa duo ingentia devolvunt: quorum altero caput ictum est regi, altero humerus sopitus; ex semita proclivi in declive multis super prolapsum jam saxis congestis. Et ceteri quidem etiam amicorum & satellitum, postquam cadentem videre, diffugiunt: Pantaleon constanter impavidus mansit ad protegendum regem.

Eumque vulnerant.

CAL. XVI. Latrones, quum brevi circumitu maceriæ decurrere ad conficiendum saucium possent, velut perfecta re, in jugum Parnassi refugerunt, eo cursu, ut, quum unus, non facile sequendo per invia atque ardua, moraretur fugam eorum, ne comprehenso indicium emanaret, occiderint comitem. Ad corpus regis primo amici, deinde satellites ac servi concurrerunt; tollentes sopitum vulnere, ac nihil sentientem. Vivere tamen ex calore & spiritu remanente in præcordiis senserunt; victurum exigua ac prope nulla spes erat. Quidam ex satellitibus secuti latronum vestigia, quum usque ad jugum Parnassi nequicquam fatigati pervenissent; re infecta redierunt. Aggressi facinus Macedones ut inconsulte, ita audacter ceptum, nec consulte & timide reliquerunt. Compotem jam sui regem, amici postero die deferunt ad navem: inde Corinthum: à Corintho per Isthmi jugum navibus traductis Æginam trajiciunt. Ibi adeo secreta ejus curatio fuit, admittentibus neminem, ut fama *mortuum* in Asiam perferret. Attalus quoque celerius, quam dignum concordia fraterna erat, credidit. Nam & cum uxore fratris, & præfecto arci, tamquam jam haud dubius regni hæres, est locutus. Quæ postea non fefellere Eumenem: & quamquam dissimulare, & tacite habere id patique statuerat, tamen in primo congressu non temperavit, *quin uxoris petendæ prœmaturam festinationem* fratri objiceret. Romam quoque fama de morte Eumenis perlata est.

Percussores aufugiunt.

Rex sopitus vulnere tollitur.

Et Æginam transfertur.

CAP. XVII. Sub idem tempus C. Valerius ex Græcia, qui legatus ad visendum statum regionis ejus, speculandaque consilia Persei regis missus erat, rediit; congruentiaque omnia criminibus ab Eumene allatis referebat. Simul & adduxerat secum Praxo à Delphis, cujus domus receptaculum latronum fuerat: & L. Rammium Brundusinum, qui talis indicii delator erat. Princeps Brundusii Rammius fuit; hospitio quoque & duces Romanos omnes, & legatos, exterarum quoque gentium insignes, præcipue regios, accipiebat. Ex eo notitia ei cum absente Perseo fuerat: literisque spem amicitiæ interioris magnæque inde fortunæ facientibus, ad regem profectus; brevi perfamiliaris haberi, trahique magis quam vellet in arcanos sermones est ceptus. Promissis enim ingentibus præmiis petere institit ab eo rex, *quoniam duces omnes legatique Romani hospitio ejus uti assuessent, quibus eorum ipse scripsisset, ut venenum dandum curaret. Cujus scire se comparationem plurimum difficultatis & periculi habere, pluribus conscìis comparari. Eventu præterea incerto esse, ut aut satis efficacia ad rem peragendam, aut tuta ad rem celandam dentur. Se daturum, quod nec in dando, nec datum, ullo signo deprehendi posset.* Rammius veritus ne, si abnuisset, primus ipse veneni experimentum esset, facturum pollicitus proficiscitur. Nec Brundusium ante redire, quam convento C. Valerio legato, qui circa Chalcidem esse dicebatur, voluit. Ad eum primum indicio delato, jussu ejus Romam simul venit. Introductus in curiam, quæ acta erant exposuit.

Indices facinoris Romam mittuntur.

L. Rammius Brundusinus.

Veneno à Perseo instructum se esse.

Detegit.

CAP. XVIII. Hæc ad ea, quæ ab Eumene delata erant, accessere, quo maturius hostis Perseus judicaretur. Quippe quem non justum modo apparare bellum regio animo; sed per omnia clandestina grassari scelera latrociniorum ac veneficiorum cernebant. Belli administratio ad novos Consules rejecta est: in præsentia Cn. Sicinium Prætorem, cujus inter cives & peregrinos jurisdictio erat, scribere milites placuit; qui Brundusium ducti primo quoque tempore Apolloniam in Epirum trajicerentur, ad occupandas maritimas urbes, ubi Consul, cui provincia Macedonia obvenisset, classem appellere tuto, & copias per commodum exponere posset. Eumenes aliquamdiu Æginæ retentus periculosa & difficili curatione, quum primum tuto potuit, profectus Pergamum, præter pristinum odium recenti etiam scelere Persei stimulante, summa vi parabat bellum. Legati eo ab Roma, gratulantes quod è tanto periculo evasisset, venerunt. Quum Macedonicum bellum in annum dilatum esset, ceteris Prætoribus jam in provincias profectis, M. Junius, & Sp. Lucretius, quibus Hispaniæ provinciæ obvenerant, fatigato sæpe idem petendo Senatu, tandem pervicerunt, ut supplementum sibi ad exercitum daretur. Tria millia peditum, centum & quinquaginta equites in Romanas legiones, in socialem exercitum quinque millia peditum, & trecenti equites, imperare sociis jussi. Hoc copiarum in Hispanias cum Prætoribus novis portatum est.

In Perseum hostem judicatum bellum paratur.

Eumenes Pergamum redit.

CAP. XIX. Eodem anno quia per recognitionem Postumii Consulis magna pars agri Campani, quem privati sine discrimine passim possederant, recuperata in publicum erat, M. Lucretius Tribunus plebis promulgavit, *ut agrum Campanum censores fruendum locarent.* Quod factum tot annis post captam Capuam non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum. Quum in exspectatione Senatus esset, bello etsi non indicto, tamen jam decreto, qui regum suam, Persei qui secuturi amicitiam essent, legati Ariarathis, puerum filium regis secum adducentes, Romam venerunt. Quorum oratio fuit: *regem educandum filium Romam misisse, ut jam inde à puero assuesceret moribus Romanis, hominibusque.* Petere, *ut eum non sub hospitum modo privatorum custodia, sed publicæ etiam curæ ac velut tutelæ vellent esse.* Ea regis legatio grata Senatui fuit. Decreverunt, *ut Cn. Sicinius prætor ædes instructas locaret, ut filius*

Ager Campanus locatus.

Ariarathis filius cum legatis Romam venit.

(z) al. Primo agmine.

lius regis comitesque ejus habitare possent. Et Thracum legatis, apud se disceptantibus, & societatem amicitiamque petentibus: & quod petebant, datum est, & munera binum millium æris summæ in singulos missa. Hos utique populos, quod ab tergo Macedoniæ Thracia esset, assumptos in societatem gaudebant. Sed ut in Asia quoque & insulis explorata omnia essent, Ti. Claudium Neronem, M. Decimium legatos miserunt. Adire eos Cretam, & Rhodum jusserunt, simul renovare amicitiam, simul speculari, *num solicitati animi sociorum ab rege Perseo essent.*

Thracum Legati.

CAP. XX. In suspensa civitate ad exspectationem novi belli, nocturna tempestate columna rostrata in Capitolio, bello Punico priore posita à M. Æmilio Consule, cui collega Ser. Fulvius fuit, tota ad imum fulmine discussa est. Ea res, prodigii loco habita, ad Senatum relata est. Patres ad aruspices referre, & decemviros adire libros jusserunt: Decemviri *lustrandum oppidum, supplicationem obsecrationemque habendam, victimis majoribus sacrificandum, & in Capitolio Romæ, & in Campania ad Minervæ promontorium*, renuntiarunt: ludos per decem dies Jovi Optimo Maximo primo quoque die faciendos. Ea omnia cum cura facta. Aruspices, *in bonum versurum id prodigium, prolationemque finium, & interitum perduellium portendi responderunt*; *quod ex hostibus spolia fuissent ea rostra, quæ tempestas disjecisset.* Accesserunt, quæ cumularent religiones animis. *Saturniæ nuntiatum erat, sanguine per triduum in oppido pluisse: Calatiæ asinum tripedem natum: & taurum cum quinque vaccis uno ictu fulminis exanimatos. Oximi terra pluisse.* Horum quoque prodigiorum causa res divinæ factæ, & supplicatio unum diem feriæque habitæ.

Columna rostrata fulmine discussa.

Supplicatio.

Alia Prodigia.

Procurata.

CAP. XXI. Consules ad id tempus in provincias non exierant: quia neque uti de M. Popillio referrent Senatui obsequebantur, & nihil aliud decernere prius, statutum Patribus erat. Aucta etiam invidia est Popillii literis ejus, quibus *iterum cum Statiellatibus Liguribus proconsul pugnasse se* scripsit, *ac se decem* (*a*) *millia eorum occidisse.* Propter cujus injuriam belli, ceteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. Tum vero non absens modo Popillius, qui deditis contra jus ac fas bellum intulisset, & pacatos ad rebellandum (*b*) incitasset, sed Consules, quod non exirent in provinciam, in Senatu increpiti. Hoc consensu Patrum accensi, M. Marcius Sermo, & Q. Marcius Scylla, tribuni plebis, & Consulibus *mulctam se dicturos, nisi in provinciam exirent*, denuntiarunt: & rogationem, quam de Liguribus deditis promulgare in animo haberent, in Senatu recitarunt. Sanciebatur, *ut qui ex Statiellatibus* (*c*) *deditis in libertatem restitutus ante Calendas Sextiles primas non esset, cujus dolo malo is in servitutem venisset,* (*d*) *ut juratus Senatus decerneret, qui eam rem quæreret, animadverteretque.* Ex auctoritate deinde Senatus eam rogationem promulgarunt. Priusquam proficiscerentur Consules, C. Cicereio prætori prioris anni ad ædem Bellonæ Senatus datus est. Is expositis, quas in Corsica res gessisset, postulatoque frustra triumpho, in monte Albano, quod jam in morem venerat ut sine publica auctoritate fieret, triumphavit. Rogationem Marciam de Liguribus magno consensu plebes scivit jussitque. Ex eo plebescito C. Licinius Prætor consuluit Senatum, quem quærere ex rogatione vellet. Patres ipsum eum quærere jusserunt.

Res in Liguria gestæ.

Querelæ in Senatu de Consulibus.

Rogatio de Statiellatibus.

Cicerejus de Corsis triumphat.

Plebiscitum de Liguribus.

CAP. XXII. Tum demum Consules in provinciam profecti sunt; exercitumque à M. Popillio ceperunt. (*e*) Neque tamen M. Popillius reverti Romam audebat, ne causam diceret adverso Senatu, infestiore populo, apud Prætorem, qui de quæstione in se posita, Senatum consuluisset. Huic detrectationi ejus, Tribuni plebis alterius rogationis denuntiatione occurrerunt: ut, *si non ante Idus Novembris in urbem Romam introisset, de absente eo C. Licinius statueret ac judicaret.* Hoc tractus vinculo quum redisset, ingenti cum invidia in Senatum venit. Ibi quum laceratus jurgiis multorum esset, Senatusconsultum factum est, *ut qui Ligurum post Q. Fulvium, L. Manlium Consules hostes non fuissent, ut eos C. Licinius, Cn. Sicinius Prætores in libertatem restituendos curarent, agrumque iis trans Padum Consul C. Popillius daret.* Multa millia hominum hoc Senatusconsulto restituta in libertatem, traductisque Padum ager est assignatus. M. Popillius rogatione Marcia bis apud C. Licinium causam dixit: tertio Prætor gratia Consulis absentis & Popilliæ familiæ precibus victus, *Idibus Martiis adesse reum* jussit, quo die novi magistratus inituri erant honorem: ne diceret jus, qui privatus futurus esset. Ita rogatio de Liguribus arte fallaci elusa est.

Senatusconsultum in gratiam Statiellatium.

Rogatio elusa.

CAP. XXIII. Legati Carthaginienses eo tempore Romæ erant, & Gulussa filius Masanissæ: (*f*) inter eos magnæ contentiones in Senatu fuere. Carthaginienses querebantur, *præter agrum, de quo ante legati ab Roma, qui in re præsenti cognoscerent, missi essent, amplius septuaginta oppida castellaque agri Carthaginiensis biennio proximo Masanissam vi atque armis possedisse. Id illi, cui nihil pensi sit, facile esse. Carthaginienses fœdere illigatos silere. Prohiberi enim extra fines efferre arma. Quamquam sciant in suis finibus, si inde Numidas pellerent, se gesturos bellum; illo haud ambiguo capite fœderis deterreri, quo diserte vetentur cum sociis Populi Romani bellum gerere. Sed jam ultra superbiam, crudelitatemque, & avaritiam ejus, non pati posse Carthaginienses. Missos esse qui orarent Senatum, ut trium harum rerum unam ab se impetrari sinerent: ut vel ex æquo apud socium populum, qui cujusque esset, disceptarent: vel permitterent Carthaginiensibus, ut adversus injusta arma pio justoque se tutarentur bello: vel ad extremum, si gratia plus quam veritas apud eos valeret, semel statuerent, quid donatum ex alieno Masanissæ vellent. Modestius certe daturos eos, & scituros quid dedissent: ipsum nullum, præterquam suæ libidinis arbitrio, finem facturum. Horum si nihil impetrarent, & aliquod suum post datam à P. Scipione pacem delictum esset, ipsi potius animadverterent in se. Tutam servitutem se sub dominis Romanis, quam libertatem expositam ad injurias Masanissæ malle. Perire namque semel ipsis satius esse, quam sub acerbissimi*

Carthaginienses de Masanissa in Senatu queruntur.

(*a*) al. *sedecim.* (*b*) al. rebellium. (*c*) al. Statiellis. (*d*) al. *in servitute mansisset.* (*e*) al. acceperunt. (*f*) al. Masinissæ.

mi carnificis arbitrio ſpiritum ducere. Sub hæc dicta lacrimantes procubuerunt, ſtratique humi, non ſibi magis miſericordiam, quam regi invidiam concitarunt.

Guluſſa filius Maſaniſſa reſpondet.

CAP. XXIV. Interrogari Guluſſam placuit, *quid ad ea reſponderet, aut, ſi prius mallet, expromeret, ſuper qua re Romam veniſſet.* Guluſſa, *neque ſibi facile eſſe,* dixit, *de iis rebus agere, de quibus nihil mandati à patre haberet: neque patri facile fuiſſe mandare, quum Carthaginienſes ne de qua re acturi eſſent, nec omnino ituros ſe Romam, indicaverint. In æde Æſculapii clandeſtinum eos per aliquot noctes conſilium principum habuiſſe, unde præterea legatos occultis cum mandatis Romam mitti. Eam cauſam fuiſſe patri mittendi ſe Romam; quid deprecaretur Senatum, ne quid communibus inimicis criminantibus ſe crederent, quem ob nullam aliam cauſam, niſi propter conſtantem fidem erga Populum Romanum odiſſent.*

Senatus judicium.

His utrimque auditis, Senatus, de poſtulatis Carthaginienſium conſultus, reſpondere (*g*) ita juſſit: *Guluſſam placere extemplo in Numidiam proficiſci: & nuntiare patri, ut de iis, de quibus Carthaginienſes querantur, legatos quamprimum ad Senatum mittat: denuntietque Carthaginienſibus, ut ad diſceptandum veniant. Si aliquid poſſent Maſaniſſæ honoris cauſa, & feciſſe & facturos eſſe: jus gratiæ non dare. Agrum, qua cujusque ſit, poſſideri velle: nec novos ſtatuere fines, ſed veteres obſervari, in animo habere. Carthaginienſibus victis ſe & urbes, & agros conceſſiſſe, non ut in pace eriperent per injuriam, quæ jure belli non ademiſſent.* Ita regulus Carthaginienſesque demiſſi. Munera ex inſtituto data utrisque, aliaque hoſpitalia comiter conſervata.

Legati in Macedoniam miſſi ad repetendas res, redeunt Romam. De Perſeo in Senatu referunt.

CAP. XXV. Sub idem tempus Cn. Servilius Cæpio, Ap. Claudius Cento, T. Annius Luſcus, legati, ad res repetendas in Macedoniam, renuntiandamque amicitiam regi (*h*) miſſi, redierunt: qui jam ſua ſponte infeſtum Perſi (*i*) Senatum inſuper accenderunt, relatis ordine quæ vidiſſent, quæque audiſſent. *Vidiſſe ſe per omnes urbes Macedonum ſumma vi parari bellum. Quum ad regem perveniſſent, per multos dies conveniendi ejus poteſtatem non factam: Poſtremo quum deſperato jam colloquio profecti eſſent, tum demum ſe ex itinere revocatos, & ad eum introductos eſſe. Suæ orationis ſummam fuiſſe, fœdus cum Philippo ictum, cum ipſo eo poſt mortem patris renovatum: in quo diſerte prohiberi eum extra fines arma efferre, prohiberi ſocios Populi Romani laceſſere bello.* Expoſita deinde ab ſe ordine, quæ ipſi nuper in Senatu Eumenem *vera omnia & comperta referentem audiſſent. Samothraciæ præterea permultos dies occultum conſilium cum legationibus civitatum Aſiæ regem habuiſſe. Pro his injuriis ſatisfieri Senatum æquum cenſere, reddique ſibi res ſociisque ſuis, quas contra jus fœderis habeat. Regem ad ea primo accenſum ira inclementer locutum; avaritiamſuperbiamque Romanis objicientem frequenter: quod alii ſuper alios legati venirent ſpeculari dicta factaque ſua, quod ſe ad nutum imperiumque eorum omnia dicere ac facere æquum cenſerent.* Poſtremo, multum ac diu vociferatum, *reverti poſtero die juſſiſſe. Scriptum ſe reſponſum dare velle.* Tum ita ſibi ſcriptum traditum eſſe: *Fœdus cum patre ictum, ad ſe nihil pertinere. Id ſe renovari, non quia probaret, ſed quia in nova poſſeſſione regni patienda omnia eſſent, paſſum. Si novum fœdus ſecum facere vellent; convenire prius de conditionibus debere; & ſi in animum inducerent, ut ex æquo fœdus fieret; & ſe viſurum, quid ſibi faciundum eſſet, & illos credere reipublicæ conſulturos. Atque ita ſe proripuiſſe, & ſummoveri è regia omnes ceptos. Tum ſe amicitiam & ſocietatem renuntiaſſe. Qua voce eum accenſum reſtitiſſe, atque voce clara denuntiaſſe ſibi, ut triduo regni ſui decederent finibus. Ita ſe profectos: nec ſibi aut venientibus aut manentibus, quicquam hoſpitaliter aut benigne factum.* Theſſali deinde Ætolique legati auditi. Senatui, ut ſcirent quam primum quibus ducibus uſura reſpublica eſſet, literas mitti Conſulibus placuit: *ut uter eorum poſſet, Romam ad magiſtratus creandos veniret.*

Theſſali Ætolique legati.

CAP. XXVI. Nihil magnopere, quod memorari attineat reipublicæ eo anno Conſules geſſerant. Magis è republica viſum erat, comprimi ac ſedari exaſperatos Ligures. Quum Macedonicum bellum exſpectaretur, Gentium quoque Illyriorum regem ſuſpectum Iſſenſes legati fecerunt: ſimul queſti, *fines ſuos ſecundo populatum,* ſimul nuntiantes, *uno animo vivere Macedonum atque Illyriorum regem. Communi conſilio parare Romanis bellum: & ſpecie legatorum Illyrios ſpeculatores Romæ eſſe, Perſeo auctore miſſos, ut quid ageretur ſcirent.* Illyrii vocati in Senatum. Qui quum *legatos ſe eſſe miſſos ab rege dicerent ad purganda crimina, ſi qua de rege Iſſenſes deferrent;* quæſitum, *ecquid ita non adiſſent magiſtratum, ut ex inſtituto loca lautia acciperent: ſciretur denique veniſſe eos, & ſuper qua re veniſſent?* Hæſitantibus in reſponſo, *ut curia excederent* dictum. Reſponſum, tamquam legatis, ut qui adire Senatum non poſtulaſſent, dari non placuit: mittendosque ad regem legatos cenſuerunt, qui nuntiarent; *quid* (*k*) *ſocii quererentur apud Senatum exuſtum à rege agrum. Non æquum eum facere qui ab ſociis ſuis non abſtineret injuriam.* In hanc legationem miſſi, A. Terentius Varro, C. Plætorius, C. Cicereius. Ex Aſia, qui circa ſocios reges miſſi erant, legati redierunt, qui renuntiarunt, *Eumenem in ea, Antiochum in Syria, Ptolemæum in Alexandria ſeſe conveniſſe. Omnes ſolicitos legationibus Perſei, ſed egregie in fide permanere, pollicitosque omnia, quæ Populus Romanus imperaſſet, præſtaturos. Et civitates ſocias adiſſe: ceteras ſatis fidas; ſolos Rhodios fluctuantes & imbutos Perſei conſiliis inveniſſe.* Venerant Rhodii legati ad purganda ea quæ vulgo jactari de civitate ſciebant: ceterum Senatum iis dari, quum novi Conſules magiſtratum iniſſent, placuit.

Gentium Illyriorum regem Iſſenſes legati Romæ ſuſpectum faciunt.

Legati Romani ad Gentium.

Legati Rom. ex Aſiæ reduces.

CAP. XXVII. Belli apparatum non differendum cenſuerunt. C. Licinio prætori negotium datur, ut ex veteribus quinqueremibus in navalibus Romæ ſubductis, quæ poſſent uſui eſſe, reficeret; pararetque naves quinquaginta. Si quid ad eum numerum explendum deeſſet, C. Memmio collegæ in Siciliam ſcriberet, *ut eas, quæ in Sicilia naves eſſent, reficeret atque expediret, ut Brunduſium primo quoque tempore mitti poſſent.* Socios navales libertini ordinis in vi-

Belli apparatus in Perſeum.

(*g*) al. reſponderi. (*h*) al. regis. (*i*) al. Perſeo. (*k*) al. quod.

in viginti & quinque naves ex civibus Romanis C. Licinius prætor scribere jussus. In quinque & viginti parem numerum Cn. Sicinius sociis imperaret: idem prætor peditum octo millia quadringentos equites à sociis Latini nominis exigeret. Hunc militem qui Brundusii acciperet, atque in Macedoniam mitteret, A. Atilius Serranus, qui priore anno prætor fuerat, deligitur: Cn. Sicinius prætor, qui (*l*) exercitum paratum ad trajiciendum haberet. C. Popillio Consuli ex auctoritate Senatus C. Licinius prætor scribit, *ut & legionem secundam, quæ maxime veterana in Liguribus erat, & sociûm Latini nominis quatuor millia peditum, ducentos equites Idibus Februariis Brundusii adesse juberet.* Hac classe, & hoc exercitu, Cn. Sicinius provinciam Macedoniam obtinere, donec successor veniret, jussus: prorogato in annum imperio. Ea omnia, quæ Senatus censuit, impigre facta sunt. Duodequadraginta quinqueremes ex navalibus deductæ. Qui deduceret eas Brundusium, L. Porcius Licinus præpositus: duodecim ex Sicilia missæ. Ad frumentum classi exercituique coëmendum in Apuliam Calabriamque tres legati missi, Sex. Digitius, T. Juventius, M. Cæcilius. Ad omnia præparata Cn. Sicinius prætor, paludatus ex urbe profectus, Brundusium venit.

Cn. Sicinius Macedoniam obtinere jubetur.

CAP. XXVIII. Exitu prope anni C. Popillius Consul Romam rediit; aliquanto serius quam Senatus censuerat, cui (*m*) primo quoque tempore magistratus creare; quum tantum bellum immineret, jussum erat. (*n*) Itaque non secundis auribus Patrum auditus est Consul, quum in æde Bellonæ de rebus in Liguribus gestis dissereret. Succlamationes frequentes erant, interrogationesque, *cur scelere fratris oppressos Ligures in libertatem non restituisset?* Comitia consularia, in quam edicta erant diem, ante diem XII. Calendas Martias sunt habita. Creati Consules Licinius Crassus, C. Cassius Longinus. Postero die prætores facti, C. Sulpicius Galba, L. Furius Philus, L. Canuleius Dives, C. Lucretius Gallus, C. Caninius Rebilus, L. Villius Annalis. His prætoribus provinciæ decretæ: duæ jure Romæ dicendo, Hispania, & Sicilia, & Sardinia, ut uni sors integra esset, quo Senatus censuisset. Consulibus designatis imperavit Senatus, *ut qua die magistratum inissent, hostiis majoribus rite mactatis, precarentur, ut quod bellum Populus Romanus in animo haberet gerere, ut id prosperum eveniret.* Eodem die decrevit Senatus, *ut C. Popillius Consul ludos per dies decem Jovi Optimo Maximo voveret, donaque circa omnia pulvinaria dari, si respublica decem annos in eodem statu fuisset.* Ita ut censuerant, in Capitolio vovit Consul ludos fieri donariaque dari, quanta ex pecunia decresset Senatus. Quum centum & quinquaginta non minus adessent, præeunte verba Lepido Pontifice Maximo, id votum susceptum est. Eo anno sacerdotes publici mortui, L. Æmilius Pappus, decemvir sacrorum, & Q. Fulvius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat censor. Hic fœda morte periit. Ex duobus filiis ejus, qui tum in Illyrico militabant, nuntiatum *alterum decessisse, alterum gravi & periculoso morbo ægrum esse.* Obruit animum simul luctus, metusque: mane ingressi cubiculum servi, laqueo dependentem invenere. Erat opinio, *post censuram minus compotem fuisse sui:* vulgo *Junonis Laciniæ iram ob spoliatum templum alienasse mentem* ferebant. Suffectus in Æmilii locum decemvir M. Valerius Messala: in Fulvii, pontifex Cn. Domitius Ænobarbus; oppido adolescens sacerdos lectus.

Popillius Consul male in Senatu exceptus.

P. Licinius & C. Cassius Coss. U. C. 581. Ol. 152. a. C. N. 172.

Prætores.

Vota Populi Romani.

Sacerdotes mortui.

Fulvius laqueo perit.

CAP. XXIX. P. Licinio, C. Cassio Consulibus, non urbs tantum Roma, nec terra Italia, sed omnes reges civitatesque, quæ in Europa, quæque in Asia erant, converterant animos in curam Macedonici ac Romani belli. Eumenem quum vetus odium stimulabat, tum recens ira, quod scelere ejus prope ut victima mactatus Delphis esset. Prusias Bithyniæ rex statuerat *abstinere armis, eventumque exspectare. Nam neque pro Romanis se æquum censere adversus fratrem uxoris arma ferre: & apud Persea victorem veniam per sororem impetrabilem fore.* Ariarathes Cappadocum rex, præterquam quod Romanis suo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo est junctus Eumeni affinitate: in omnia belli pacisque se consociaverat consilia. Antiochus imminebat quidem Ægypti regno: & pueritiam regis, & inertiam tutorum spernens, & ambigendo de Cœlesyria, causam belli se habiturum existimabat, gesturumque sine ullo impedimento, occupatis Romanis in Macedonico bello, id bellum: tamen omnia & per suos legatos Senatui, & ipse legatis eorum eximie pollicitus erat. Ptolemæus, propter ætatem alieni etiam tum arbitrii erat. Tutores & bellum adversus Antiochum parabant, quo vindicarent Cœlesyriam, (*o*) & Romanis omnia pollicebantur ad Macedonicum bellum. Masanissa & frumento juvabat Romanos, & auxilia cum elephantis, Misagenenque filium mittere ad bellum parabat. Consilia autem in omnem fortunam ita disposita habebat; *Si penes Romanos victoria esset, suas quoque in eodem statu mansuras res, neque ultra quicquam movendum: non enim passuros Romanos vim Carthaginiensibus afferri. Si fractæ essent opes Romanorum, quæ tum protegerent Carthaginienses, suam omnem Africam fore.* Gentius rex Illyriorum fecerat potius cur suspectus esset Romanis, quam satis statuerat utram foveret partem, impetuque magis quam consilio, his aut illis se adjuncturus videbatur. Cotys Thrax, Odrysarum rex, evidenter Macedonum partis erat,

Reges quantum in Macedonas affecti.

Eumenes.

Prusias.

Ariarathes.

Antiochus.

Ptolemæus.

Masanissa.

Gentius.

Cotys.

CAP. XXX. Hæc sententia regibus quum esset de bello, in liberis gentibus populisque plebs utique omnis ferme, ut solet, deterioribus (*p*) erat ob regem Macedonasque inclinata: principum diversa cerneres studia. Pars ita in Romanos effusi erant, ut auctoritatem immodico favore corrumperent: pauci ex iis justitia imperii Romani capti: plures ita, si præcipuam operam navassent, potentes sese in civitatibus suis futuros rati. Pars altera regiæ adulationis erat, quos æs alienum & desperatio rerum suarum, eodem manente statu, præcipites ad novanda omnia agebat: quosdam ventosum ingenium, quia Perseus magis auræ popu-

Liberæ gentes quantum in Macedonas affecti.

(*l*) al. quo. (*m*) al. quippe. (*n*) al. jussus erat. (*o*) al. Cœlensyriam. (*p*) al. deterioris.

popularis erat. Tertia pars optima eadem & prudentissima, *si utique optio domini potioris daretur, sub Romanis quam sub rege malebat esse. Si liberum inde arbitrium fortunæ esset; neutram partem volebant potentiorem altera oppressa fieri: sed illibatis potius viribus utriusque partis, pacem ex eo (q) manere. Ita inter utrosque optimam conditionem civitatum fore; protegente altero semper inopem ab alterius injuria.* Hæc sentientes, certamina fautorum utriusque partis taciti ex tuto spectabant. Consules, quo die magistratum inierunt ex Senatusconsulto, quum circa omnia fana, in quibus lectisternium majorem partem anni esse solet, majoribus hostiis immolassent, inde preces suas acceptas ab Diis immortalibus ominati. Senatui *rite sacrificatum, precationemque de bello factam*, renuntiarunt. Aruspices ita responderunt, *si quid rei novæ inciperetur, id maturandum esse. Victoriam, triumphum, prorogationem imperii portendi.* Patres, *quod faustum felixque Populo Romano esset, centuriatis comitiis primo quoque die ferre ad Populum Consules* jusserunt, *ut quod Perseus, Philippi filius, Macedonum rex adversus fœdus cum patre Philippo ictum, & secum post mortem ejus renovatum, sociis Populi Romani arma intulisset, agros vastasset, urbesque occupasset; quodque belli parandi (r) adversus Populum Romanum iniisset, arma, milites, classem ejus rei causa comparasset; ut, nisi de iis rebus satisfecisset, bellum cum eo iniretur.*

Consulum sacrificia.

CAP. XXXI. Hæc rogatio ad populum lata est. Senatusconsultum inde factum est, *Ut Consules inter se provincias Italiam & Macedoniam compararent sortirenturve. Cui Macedonia obvenisset, ut is regem Persea, quique ejus sectam secuti essent, nisi Populo Romano satisfecissent, bello persequeretur.* Legiones quatuor novas scribi placuit, binas singulis Consulibus. Id præcipue provinciæ Macedoniæ datum, quod quum alterius Consulis legionibus quinta millia & duceni equites ex vetere instituto darentur in singulas legiones, in Macedoniam sena millia peditum scribi jussa, equites treceni æqualiter in singulas legiones. Et in sociali exercitu Consuli alteri auctus numerus: sexdecim millia peditum, octingentos equites (præter eos quos Cn. Sicinius duxisset, sexcentos equites) in Macedoniam trajiceret. Italiæ satis visa, duodecim millia sociorum peditum, sexcenti equites. Illud quoque præcipuum datum sorti Macedoniæ, *ut centuriones milites-que veteres scriberet quos vellet Consul usque ad quinquaginta annos.* In tribunis militum novatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod Consules ex Senatusconsulto ad Populum tulerunt, *ne tribuni militum eo anno suffragiis crearentur, sed Consulum prætorûmque in iis faciendis judicium arbitriumque esset.* Inter prætores ita partita imperia. Prætorem, cujus sors fuisset, ut iret quo Senatus censuisset, Brundusium ad classem ire placuit: utque ibi recognosceret socios navales, dimissisque, si qui parum idonei essent, supplementum legeret ex libertinis: & daret operam, *ut duæ partes civium Romanorum, tertia sociorum esset.* Commeatus classi legionibusque, ut ex Sicilia Sardiniaque subveherentur, prætoribus, qui eas provincias sortiti essent, mandari placuit, *ut alteras decumas Siculis Sardisque imperarent, utque id frumentum ad exercitum in Macedoniam portaretur.* Siciliam C. Caninius Rebilus est sortitus, L. Furius Philus Sardiniam, L. Canuleius Hispaniam, C. Sulpicius Galba urbanam jurisdictionem, L. Villius Annalis inter peregrinos. C. Lucretio Gallo, quo Senatus censuisset, sors evenit.

Senatusconsultum.

Legionariorum & sociorum numerus auctus.

Veterani evocati.

Tribuni militum à Consulibus electi.

Prætorum munera.

CAP. XXXII. Inter Consules magis cavillatio, quam magna contentio de provincia fuit. Cassius, *sine sorte se Macedoniam oppugnaturum,* (s) dicebat, *nec posse collegam salvo jurejurando secum sortiri. Prætorem eum, ne in provinciam iret, in concione jurasse, se stato loco statisque diebus sacrificia habere, quæ absente se recte fieri non possent: quæ non magis Consule, quam prætore absente recte fieri possent. Si Senatus, non quid vellet in consulatu potius, quam quid in prætura juraverit P. Licinius, animadvertendum esse censeat; se tamen futurum in Senatus potestate.* Consulti Patres, cui consulatum Populus Romanus non negasset, ab se provinciam negari superbum rati, sortiri Consules jusserunt. P. Licinio Macedonia, C. Cassio Italia obvenit. Legiones inde sortiti sunt. Prima & tertia in Macedoniam trajicerentur, secunda & quarta ut in Italia remanerent. Delectus Consules multo intentiorem quam alias curam habebant. Licinius veteres quoque scribebat milites centurionesque: & multi voluntate nomina dabant, quia locupletes videbant, qui priore Macedonico bello, aut adversus Antiochum in Asia stipendia fecerant. Quum tribuni militum centuriones, sed primum quemque citarent, tres & viginti centuriones, qui primos pilos duxerant, citati Tribunos plebis appellarunt. Duo ex collegio, M. Fulvius Nobilior, & M. Claudius Marcellus, ad Consules rejiciebant: *Eorum cognitionem esse debere, quibus delectus, quibusque bellum mandatum esset.* Ceteri, *cognituros se, de quo appellati essent,* ajebant. *Et, si injuria fieret, auxilium civibus laturos.*

Consulum cavillatio de provinciis.

Tandem jussu Patrum sortiuntur.

Delectus difficilis.

Centuriones tribuni plebis appellati.

CAP. XXXIII. Ad subsellia Tribunorum res agebatur. Eo M. Popillius consularis advocatus, centuriones & Consul venerunt. Consuli inde postulanti, ut in concione ea res ageretur, Populus in concionem advocatus. Pro centurionibus M. Popillius, qui biennio ante Consul fuerat, ita verba fecit: *Militares homines, & stipendia justa, & corpora & ætate, & assiduis laboribus confecta habere: nihil recusare tamen, quominus operam reipublicæ dent. Id tantum deprecari, ne inferiores iis ordines, quam quos, quum militassent, habuissent, attribuerentur.* P. Licinius Consul Senatusconsultum recitari jussit. Primum, quod bellum Senatus Perseo (t) jussisset: deinde, quod veteres centuriones, quam plurimum (u) ad id bellum scribi censuisset: nec ulli, qui non major annis quinquaginta esset, vacationem militiæ esse. Deprecatus est deinde, *ne novo bello, tam propinquo Italiæ, adversus regem potentissimum, aut tribunos militum, delectum habentes impedirent:* aut

Contentio ea de re.

(q) al. *ex æquo.* (r) al. *patrandi.* (s) al. *optaturum.* (t) al. cum Perseo. (u) al. quam plurimos.

aut prohiberent Consulem, quem cuique ordinem assignari è republica esset, eum assignare. Si quid in ea re dubium esset, ad Senatum rejicerent.

Sp. Ligustini oratio pro Centurionibus.

CAP. XXXIV. Postquam Consul quæ voluerat, dixit; Sp. Ligustinus ex eo numero, qui Tribunos plebis appellaverant, à Consule & ab tribunis petiit, ut sibi paucis ad populum agere liceret. Permissu omnium ita locutus fertur. *Sp. Ligustinus tribus Crustuminæ ex Sabinis sum oriundus, Quirites. Pater mihi jugerum agri reliquit, & parvum tugurium, in quo natus educatusque sum: hodieque ibi habito. Quum primum in ætatem veni, pater mihi uxorem fratris sui filiam dedit: quæ secum nihil attulit præter libertatem, pudicitiamque, & cum his fœcunditatem, quanta vel in diti domo satis esset. Sex filii nobis, duæ filiæ sunt, utræque jam nuptæ. Filii quatuor togas viriles habent, duo prætextati sunt. Miles sum factus, P. Sulpicio, C. Aurelio Consulibus. In eo exercitu, qui in Macedoniam est transportatus, biennium miles gregarius fui adversus Philippum regem: tertio anno virtutis causa mihi T. Quintius Flamininus decumum ordinem hastatum assignavit. Devicto Philippo Macedonibusque, quum in Italiam portati ac dimissi essemus, continuo miles voluntarius cum M. Porcio Consule in Hispaniam sum profectus. Neminem omnium imperatorum, qui vivant, acriorem virtutis spectatorem ac judicem fuisse sciunt, qui & illum & alios duces longa militia experti sunt. Hic me imperator dignum judicavit, cui primum hastatum prioris centuriæ assignaret. Tertio iterum voluntarius miles factus sum in eum exercitum, qui adversus Ætolos & Antiochum regem est missus. A Man. Acilio mihi primus princeps prioris centuriæ est assignatus. Expulso rege Antiocho, subactis Ætolis, reportati sumus in Italiam. Et deinceps bis, quæ annua merebant legiones, stipendia feci. Bis deinde in Hispania militavi, semel Q. Fulvio Flacco, iterum Ti. Sempronio Graccho Prætore. A Flacco inter ceteros, quos virtutis causa secum ex provincia ad triumphum deducebat, deductus sum. A Ti. Graccho rogatus, in provinciam ii. Quater intra paucos annos primum pilum duxi: Quater & tricies virtutis causa donatus ab imperatoribus sum: sex civicas coronas accepi: viginti duo stipendia annua in exercitu emerita habeo, & major annis sum quinquaginta. Quod si mihi nec stipendia omnia emerita essent, necdum ætas vacationem daret, tamen quum quatuor milites pro me uno vobis dare, P. Licini, possem, æquum erat me dimitti. Sed hæc pro causa mea dicta accipiatis velim: ipse me, quoad quisquam qui exercitus scribit, idoneum militem judicabit, numquam sum excusaturus. Ordinem quo me dignum judicent Tribuni militum, ipsorum est potestatis: ne quis me virtute in exercitu præstet, dabo operam; ut semper (x) ita fecisse me & imperatores mei, & qui una stipendia fecerunt, testes sunt. Vos quoque æquum est, commilitones, & si appellationis vobis usurpatis jus, quum adolescentes nihil adversus magistratuum Senatusque auctoritatem usquam feceritis, nunc quoque in potestate Senatus ac Consulum esse, & omnia honesta loca ducere, quibus rempublicam defensuri sitis.*

Ligustinus laudatus.

CAP. XXXV. Hæc ubi dixit, collaudatum multis verbis Consul ex concione in Senatum duxit. Ibi quoque ei ex auctoritate Senatus gratiæ actæ, tribunique militares in legione prima primum pilum virtutis causa ei assignarunt. Ceteri centuriones, omissa appellatione, ad delectum obedienter responderunt. Quo maturius in provincias magistratus proficiscerentur, Latinæ Calendis Juniis fuere: eoque solenni perfecto, C. Lucretius prætor, omnibus quæ ad classem opus erant præmissis, Brundusium est profectus. Præter eos exercitus, quos Consules comparabant, C. Sulpicio Galbæ prætori negotium datum, *ut quatuor legiones scriberet urbanas; justo numero peditum equitumque: iisque quatuor Tribunos militum ex Senatu legeret, qui præessent. Sociis Latini nominis imperaret quindecim millia peditum, mille & ducentos equites. Is exercitus uti paratus esset, quo Senatus censuisset.* P. Licinio Consuli ad exercitum civilem socialemque petenti addita auxilia, Ligurum duo millia, Cretenses sagittarii (incertus numerus, quantum rogati auxilia Cretenses (y) misissent) Numidæ item equites, elephantique. In eam rem legati ad Masanissam Carthaginiensesque missi. L. Postumius Albinus, Q. Terentius Culleo, C. Aburius. In Cretam item legatos tres ire placuit, A. Postumium Albinum, C. Decimium, A. Licinium Nervam.

Centuriones parent Consulibus. — Latinæ. — Exercitus alii. — Legati Rom. in Africam & Cretam.

Legati à Perseo Romam missi.

CAP. XXXVI. Per idem tempus legati ab rege Perseo venerunt. Eos in oppidum intromitti non placuit, quum jam bellum regi eorum & Macedonibus & Senatus decresset, & Populus jussisset. In ædem Bellonæ in Senatum introducti, ita verba fecerunt. *Mirari Persea regem, quid in Macedoniam exercitus transportati essent. Si impetrari à Senatu posset, ut ii revocentur, regem de injuriis, si quas sociis factas quererentur, arbitratu Senatus satisfacturum esse.* Sp. Carvilius, ad eam ipsam rem ex Græcia remissus ab Cn. Sicinio, in Senatu erat. *Is Perrœbiam expugnatam armis, Thessaliæ aliquot urbes captas, cetera, quæ aut ageret, aut pararet rex,* quum argueret; respondere ad ea legati jussi. Postquam hæsitabant, negantes *sibi ultra quidquam mandatum esse*, jussi renuntiare regi, *Consulem P. Licinium brevi cum exercitu futurum in Macedonia esse. Ad eum, si satisfacere in animo esset, mitteret legatos. Romam quod præterea mitteret, non esse: neminem eorum per Italiam ire liciturum.* (z) Ita dimissis, (a) P. Licinio Consuli mandatum intra undecimum diem juberet eos Italia excedere, & Sp. Carvilium mitteret, qui, donec navem conscendissent, custodiret. Hæc Romæ acta nondum profectis in provinciam Consulibus. Jam Cn. Sicinius, qui, priusquam magistratu abiret, Brundusium ad classem & ad exercitum præmissus erat, trajectis in Epirum quinque millibus peditum, trecentis equitibus, ad Nymphæum in agro Apolloniati castra habebat. Inde tribunos cum duobus millibus militum, ad occupanda Dassaretiorum & Illyriorum castella, ipsis arcessentibus præsidia, ut tutio-

Qui jussi Italia excedere. — Epiri castella occupata.

(x) al. & *semper.* (y) al. quantum rogati Cretenses. (z) al. *iter facturum.* (a) al. dimissos.

tutiores à finitimorum impetu Macedonum essent, misit.

CAP. XXXVII. Paucis post diebus Q. Marcius, A. Atilius, & P. & Ser. Cornelii Lentuli, & L. Decimius, legati in Græciam missi, Corcyram peditum mille secum advexerunt: ibi inter se & regiones quas obirent, & milites diviserunt. Decimius missus est ad Gentium regem Illyriorum, quem, si aliquem respectum amicitiæ eum habere cerneret, tentare, aut etiam ad belli societatem pellicere jussus. Lentuli in Cephalleniam missi, ut in Peloponnesum trajicerent, oramque maris in occidentem versi ante hiemem circumirent. Marcio & Atilio Epirus, Ætolia, & Thessalia, circumeundæ assignantur. Inde Bœotiam atque Eubœam aspicere jussi. Tum in Peloponnesum trajicere: ibi congressuros se cum Lentulis constituunt. Priusquam digrederentur à Corcyra, literæ à Perseo allatæ sunt: quibus quærebat, *quæ causa Romanis aut in Græciam trajiciendi copias, aut urbes occupandi esset?* Cui rescribi nihil placuit: nuntio ipsius qui literas attulerat dici, *præsidii causa ipsarum urbium Romanos facere.* Lentuli circumeuntes Peloponnesi oppida, quum sine discrimine omnes civitates adhortarentur, *ut, quo animo, qua fide adjuvissent Romanos, Philippi primum, deinde Antiochi bello, eodem adversus Persea juvarent;* fremitum in concionibus audebant: Achæis indignantibus, *eodem se loco esse (qui omnia à principiis Macedonici belli præstitissent Romanis, & Macedonum Philippi bello hostes fuissent) quo Messenii atque Elii, qui pro Antiocho hoste arma adversus Populum Romanum tulissent: ac nuper in Achaicum contributi concilium; velut præmium belli se victoribus Achæis tradi quererentur.*

Legati Rom. in Græciam.
Et ad Gentium.
In Cephalleniam.
Epirum Ætoliam & Thessaliam. Bœotiam, Eubœam & Peloponnesum.
Literæ Persei.
Responsum.
Achæorum querelæ.

CAP. XXXVIII. Marcius & Atilius ad Gitanas Epiri oppidum decem millia ab mari quum ascenderent, concilio Epirotarum habito, cum magno omnium assensu auditi sunt: & quadringentos juventutis eorum in Orestas, ut præsidio essent liberatis ab se Macedonibus, miserunt. Inde in Ætoliam progressi, ac paucos ibi morati dies, dum in prætoris mortui locum alius sufficeretur, & Lycisco præfecto facto, quem Romanorum favere rebus satis compertum erat, transierunt in Thessaliam. Eo legati Acarnanum & Bœotorum exules venerunt. Acarnanes nuntiare jussi, *quæ Philippi primum, Antiochi deinde bello decepti pollicitationibus regis adversus Populum Romanum commisissent, ea corrigendi occasionem illis oblatam. Si male meriti clementiam Populi Romani experti essent, benemerendo liberalitatem experirentur.* Bœotis exprobratum, *societatem eos cum Perseo junxisse.* Iis, quum culpam in Ismeniam principem alterius partis conferrent, & quasdam civitates dissentientes in causam deductas; *appariturum id esse*, Marcius respondit: *singulis enim civitatibus de seipsis consulendi potestatem facturos.* Thessalorum Larissæ fuit concilium. Ibi & Thessalis benigna materia gratias agendi Romanis, pro libertatis munere fuit: & legatis, quod & Philippi prius & post Antiochi bello enixe adjuti à gente Thessalorum essent. Hac mutua commemoratione meritorum, accensi animi multitudinis ad omnia decernenda, quæ Romani vellent. Secundum hoc concilium legati à Perseo rege venerunt, privati maxime hospitii fiducia, quod ei paternum cum Marcio erat. Ab hujus necessitudinis commemoratione orsi, petierunt legati, *in colloquium veniendi regi potestatem faceret.* Marcius, *& se ita à patre suo accepisse* dixit: *amicitiam hospitiumque cum Philippo fuisse. Minime immemorem necessitudinis ejus, legationem eam suscepisse. Colloquium, si satis commode valeret, non fuisse dilaturum: nunc ubi primum posset, ad Peneum flumen, qua transitus ab Omolio Dium esset, præmissis qui nuntiarent regi, venturos.*

Aliorum beniginora responsa.
Thessalorum concilium.
Quo & legati Persei veniunt.

CAP. XXXIX. Et tum quidem ab Dio Perseus in interiora regni recepit se, levi aura spei objecta, quod Marcius ipsius causa suscepisse se legationem dixisset. Post dies paucos ad constitutum locum venerunt. Magnus comitatus fuit regius, quum amicorum, tum satellitum turba stipante. Non minore agmine legati venerunt, & ab Larissa multis prosequentibus, & legationibus civitatum, quæ convenerant Larissam, & renuntiare domum certa, quæ audissent, volebant. Inerat cura insita mortalibus videndi congredientes nobilem regem, & Populi principis terrarum omnium legatos. Postquam in conspectu steterunt dirimente amne, paullisper internuntiando cunctatio fuit, utri transgrederentur. Aliquid illi regiæ majestati, aliquid hi Populi Romani nomini, quum præsertim Perseus petisset colloquium, existimabant deberi. Joco etiam Marcius cunctantes movit. *Minor,* inquit, *ad majorem, &* (quod Philippo ipsi cognomen erat) *filius ad patrem transeat.* Facile persuasum id regi est. Aliud deinde ambigebatur, *cum quam multis transiret.* Rex, *cum omni comitatu transire æquum* censebat: legati, *vel cum tribus venire jubebant, vel si tantum agmen traduceret, obsides daret,* (*b*) *nihil fraudis fore in colloquio.* Hippian & Pantaucum, quos & legatos miserat, principes amicorum obsides dedit. Nec tam in pignus fidei obsides desiderati erant, quam ut appareret sociis, *nequaquam ex dignitate pari congredi regem cum legatis.* Salutatio non tamquam hostium, sed hospitalis ac benigna fuit. Positisque sedibus consederunt.

Legati Rom. & Perseus Rex conveniunt.

CAP. XL. Quum paullisper silentium fuisset: *Exspectari nos,* inquit Marcius, *arbitror, ut respondeamus literis tuis, quas Corcyram misisti, in quibus quæris, quid ita legati cum militibus venerimus, & præsidia in singulas urbes dimittamus? Ad hanc interrogationem tuam, & non respondere vereor, ne superbum sit; & vera respondere, ne nimis acerbum audienti tibi videatur. Sed quum aut verbis castigandus aut armis sit, qui fœdus rumpit; sicut bellum adversus te alii quam mihi mandatum malim, ita orationis acerbitatem adversus hospitem, utcumque est, subibo: sicut medici, quum salutis causa tristiora remedia adhibent. Ex quo regnum adeptus es, unam rem te quæ facienda fuerit Senatus fecisse censet: quod legatos Romam ad renovandum fœdus miseris, quod tamen ipsum tibi fuisse non renovan-*

Marcii oratio ad Perseum.

(*b*) al. *obsides dare.*

novandum judicat potius, quam quum renovatum esset violandum. Abrupolim socium atque amicum Populi Romani regno expulisti. Artetari interfectores, ut cæde (nequid ultra dicam) lætatum appareret, recepisti: qui omnium Illyriorum fidissimum Romano nomini regulum occiderant. Per Thessaliam & Maliensem agrum cum exercitu contra fœdus Delphos isti. Byzantiis item contra fœdus misisti auxilia. Cum Bœotis sociis nostris secretam tibi ipsi societatem, quam non licebat, jurejurando pepigisti. Thebanos legatos, Eversam & Callicritum, venientes à nobis, quærere malo quis interfecerit, quam arguere. In Ætolia bellum intestinum, & cædes principum, per quos, nisi per tuos factæ videri possunt? Dolopes à te ipso evastati sunt. Eumenes rex ab Roma quum in regnum rediret, prope ut victima Delphis in sacrato loco ante aras mactatus, quem insimulet, piget referre. Quæ hospes Brundusinus occulta facinora indicet, certum habeo, & scripta tibi omnia ab Roma esse, & legatos tuos renuntiasse. Hæc ne dicerentur à me, uno modo vitare potuisti, non quærendo, quam ob causam exercitus in Macedoniam trajicerentur, aut præsidia in sociorum urbes mitteremus. Quærenti tibi, superbius tacuissemus, quam vera respondimus. Equidem pro paterno nostro hospitio faveo orationi (c) tuæ, & opto, ut aliquam mihi materiam præbeas agendæ tuæ apud Senatum causæ.

Persei responsio.

CAP. XLI. Ad ea Rex: *Bonam causam, si apud judices æquos ageretur, apud eosdem & accusatores & judices agam. Eorum autem, quæ objecta sunt mihi, partim ea sunt, quibus nescio an gloriari debeam, partim quæ fateri non erubescam, partim quæ verbo objecta, verbo negare sit. Quid enim, si legibus vestris hodie reus sim, aut index Brundusinus, aut Eumenes mihi objiciat, ut accusare potius vere quam convitiari videantur? Scilicet, nec Eumenes, quum tam multis gravis publice ac privatim sit, alium quam me inimicum habuit: neque ego potiorem quemquam ad ministeria facinorum, quam Rammium (quem neque umquam ante videram, nec eram postea visurus) invenire potui. Et Thebanorum, quos naufragio perisse constat, & Artetari cædis mihi reddenda ratio est. In qua tamen nihil ultra objicitur, quam interfectores ejus in regno exulasse meo. Cujus conditionis iniquitatem ita non sum recusaturus, si vos quoque accipitis, ut quicumque exules in Italiam aut Romam se contulerunt, his facinorum, propter quæ damnati sunt, auctores vos fuisse fateamini. Si hoc & vos recusabitis, & omnes aliæ gentes, ego quoque inter ceteros ero. Et hercule quid attinet cuiquam exilium patere, si nusquam exuli futurus locus est? Ego tamen istos, ut primum in Macedonia esse admonitus à vobis comperi, requisitos abire ex regno jussi, & in perpetuum interdixi finibus meis. Et hæc quidem mihi tamquam causam dicenti reo objecta sunt: illa, tamquam regi, & quæ de fœdere, quod mihi est vobiscum, disceptationem habeant. Nam si est in fœdere ita scriptum, ut ne, si bellum quidem quis inferat, tueri me regnumque meum liceat, mihi fatendum est, quod me armis adversus Abrupolim socium Populi Romani defenderim, fœdus violatum esse. Sin autem hoc & ex fœdere licuit, & jure gentium ita comparatum est, ut arma armis propulsentur; quid tandem me facere decuit, quum Abrupolis fines mei regni usque ad Amphipolim pervastasset, multa libera capita, magnam vim mancipiorum, multa millia pecorum abegisset? Quiescerem & paterer, donec Pellam & in regiam meam armatus pervenisset? At enim bello quidem justo sum persecutus; sed vinci non oportuit eum, neque ea, quæ victis accidunt, pati: quorum casum quum ego subierim, qui sum armis lacessitus, qui potest queri sibi accidisse, qui causa belli fuit? Non sum eodem modo defensurus, Romani, quod Dolopas armis coërcuerim. Quia, etsi non merito eorum, jure feci meo: quum mei regni, meæ ditionis essent, vestro decreto patri attributi meo. Nec, si causa reddenda sit, non vobis, nec fœderatis, sed iis qui ne in servos quidem sæva atque injusta imperia probant, plus æquo & bono sævisse in eos videri possum. Quippe Euphranorem præfectum à me impositum ita occiderunt, ut mors pœnarum ejus levissima fuerit.*

CAP. XLII. *At quum processissem inde ad visendas Larissam, & Antrona, & Pylleon, (d) quo in propinquo multo ante debita vota persolverem; Delphos sacrificandi causa ascendi. Et hic criminis augendi causa cum exercitu me fuisse adjicitur. Scilicet, ut, quod nunc vos facere queror, urbes occuparem, arcibus imponerem præsidia. Vocate in concilium Græciæ civitates, per quas iter feci: queratur unusquislibet militis mei injuriam; non recusabo quin simulato sacrificio aliud petisse videar. Ætolis & Byzantiis præsidia misimus, & cum Bœotis amicitiam fecimus. Hæc qualiacumque sunt, per legatos meos non solum indicata, sed etiam excusata sunt sæpe in Senatu vestro: ubi aliquos ego disceptatores, non tam æquos quam te, Q. Marci, paternum amicum & hospitem, habebam. Sed nondum Romam accusator Eumenes venerat, qui calumniando omnia, detorquendoque suspecta & invisa efficeret; & persuadere vobis conaretur, non posse Græciam in libertate esse, & vestro munere frui, quoad regnum Macedoniæ incolume esset. Circumagetur hic orbis: erit mox qui arguat, nequicquam Antiochum ultra juga Tauri remotum: graviorem multo Asiæ, quam Antiochus fuerit, Eumenem esse: nec conquiescere socios vestros posse, quoad regia Pergami sit: eam arcem supra capita finitimarum civitatum impositam. Ego hæc, Q. Marci & A. Atili, quæ aut à vobis objecta, aut purgata à me sunt, talia esse scio, ut aures, ut animi audientium sint: nec tam referre, quid ego, aut qua mente fecerim, quam quomodo id vos factum accipiatis. Conscius mihi sum, nihil me scientem deliquisse: & si quid fecerim imprudentia lapsus, corrigi me & emendari castigatione hac posse. Nihil certe insanabile, nec quod bello & armis persequendum esse censeatis, commisi: Aut frustra clementiæ gravitatisque vestræ fama vulgata per gentes est, si talibus de causis, quæ vix querela & expostulatione dignæ sunt, arma capitis, & regibus sociis bella infertis.*

CAP. XLIII. Hæc dicenti tum assensus Marcius; auctor fuit *mittendi Romam legati, quum experienda omnia ad ultimum, nec prætermittendam spem ullam censuisset.* Reliqua consultatio erat, *quonam modo tutum iter legatis esset.* Ad id

Perseus legatum Romam mittit.

Xxx x 2

(c) al. *rationi.* (d) al. *Pteleon.*

Induciæ. id quum necessaria petitio induciarum videretur, cuperetque Marcius, neque aliud colloquio petisset; gravate & in magnam gratiam petentis concessit. Nihil enim satis paratum ad bellum in præsentia habebant Romani, non exercitum, non ducem: quum Perseus (ni spes vana pacis occœcasset consilia) omnia præparata atque instructa haberet: & suo maxime tempore atque alieno hostibus incipere bellum posset. Ab hoc colloquio, fide induciarum interposita, legati Romani in Bœotiam comparati sunt. (*e*) Ibi jam motus ceperat esse, discedentibus à societate communis concilii Bœotorum quibusdam populis; ex quo renuntiatum erat, respondisse legatos, *apparituram, quibus populis proprie societatem cum rege jungi displicuisset*. Primi à Chæronia legati, deinde à Thebis, in ipso itinere occurrerunt; affirmantes *non interfuisse se, quo societas ea decreta esset, concilio*: queis legati nullo in præsentia responso dato, *Chalcidem se sequi* jusserunt. Thebis magna contentio orta erat ex alio certamine. Comitiis prætoriis Bœotorum victa pars injuriam persequens, coacta multitudine decretum fecit Thebis, *ne Bœotarchæ urbibus reciperentur*. Exules Thespias universi concesserunt: inde (recepti enim sine cunctatione erant) Thebas jam mutatis animis revocati decretum faciunt, *ut duodecim, qui privati cœtum & concilium habuissent, exilio multarentur*. Novus deinde prætor, (Ismenias is erat vir nobilis ac potens) capitalis pœnæ absentes eos decreto damnat. Chalcidem fugerant: inde ad Romanos Larissam profecti, caussam cum Perseo societatis in Ismeniam contulerant. Ex contentione ortum certamen: utriusque tamen partis legati ad Romanos venerunt, & exules accusatoresque Ismeniæ, & Ismenias ipse.

Motus Bœotorum.

Thebanorum seditio.

Chalcidensis conventus.

CAP. XLIV. Chalcidem ut ventum est, aliarum civitatum principes, id quod maxime gratum erat Romanis, suo quique proprio decreto Persei societatem aspernati, Romanis se adjungebant: Ismenias gentem Bœotorum in fidem Romanorum permitti æquum censebat. Inde certamine orto, nisi in tribunal legatorum perfugisset, haud multum abfuit, quin ab exulibus fautoribusque eorum interficeretur. Thebæ quoque ipsæ, quod Bœotiæ caput est, in magno tumultu erant; aliis ad regem trahentibus civitatem, aliis ad Romanos: & turba Coronæorum Haliartiorumque convenerat ad defendendum decretum regiæ societatis. Sed constantia principum, docentium, *cladibus Philippi Antiochique, quanta esset vis & fortuna imperii Romani*, victa eadem multitudo, &, ut tolleretur regia societas, decrevit, & eos, qui auctores paciscendæ amicitiæ fuerant, ad satisfaciendum legatis Chalcidem misit, fideique legatorum commendari civitatem jussit. Thebanos Marcius & Atilius læti audierunt; auctoresque & hi (*f*) separatim singulis fuerunt ad renovandam amicitiam mittendi Romam legatos. Ante omnia exules restitui jusserunt: & auctores regiæ societatis decreto suo damnarunt. Ita, quod maxime volebant, discusso Bœotico concilio, Peloponnesum proficiscuntur. Ser. Cornelio Chalcidem arcessito, Argis præbitum est iis concilium: ubi nihil aliud à gente Achæorum petierunt, quam ut mille milites darent. Id præsidium ad Chalcidem tuendam, dum Romanus exercitus in Græciam trajiceretur, missum est. Marcius & Atilius, peractis, quæ agenda in Græcia erant, principio hiemis Romam redierunt.

Thebanorum decretum.

CAP. XLV. Inde legatio sub idem tempus in Asiam circum insulas missa. Tres erant legati, Ti. Claudius, P. Postumius, M. Junius. Ii circumeuntes, hortabantur socios *ad suscipiendum adversus Persea pro Romanis bellum*: & quo quæque opulentior civitas erat, eo accuratius agebant: quia minores secuturæ majorum auctoritatem erant. Rhodii maximi ad omnia momenti habebantur: quia non favere tantum, sed adjuvare etiam viribus suis bellum poterant; quadraginta navibus auctore Hegesilocho (*g*) comparatis. Qui quum in summo magistratu esset (Prytanin ipsi vocant) multis rationibus pervicerat Rhodios, *ut omissa, quam sæpe vanam experti essent, regum fovendorum spe, Romanam societatem (unam tum in terris vel viribus, vel fide stabilem) retinerent. Bellum imminere cum Perseo: desideraturos Romanos eundem navalem apparatum, quem nuper Antiochi, quem Philippi ante bello vidissent. Trepidaturos tum repente paranda classe, quum mittenda esset, nisi reficere naves, nisi instruere navalibus sociis cepissent. Ideo magis enixe faciendum esse, ut crimina deleta ab Eumene, fide rerum refellerent.* His incitati quadraginta navium classem instructam ornatamque, legatis Romanis advenientibus, ut non exspectatam adhortationem esse appareret, ostenderunt. Et hæc legatio magnum ad conciliandos animos civitatum Asiæ momentum fuit. Decimius unus sine ullo effectu (captarum etiam pecuniarum ab regibus Illyriorum suspicione infamis) Romam rediit.

Romana legatio in Insulas Asiaticas.

Rhodiorum erga Romanos affectus.

CAP. XLVI. Perseus, quum à colloquio Romanorum in Macedoniam recepisset sese, legatos Romam de inchoatis cum Marcio conditionibus pacis misit: & Byzantium & Rhodum literas legatis ferendas dedit. In literis eadem sententia ad omnes erat: *collocutum se cum Romanorum legatis. Quæ audisset, quæque dixisset, ita disposita, ut superior fuisse in disceptatione videri posset.* Apud Rhodios legati addiderunt, *confidere pacem futuram: auctoribus enim Marcio atque Atilio, missos Romam legatos. Si pergerent Romani contra fœdus movere bellum; tum omni gratia, omni ope, enitendum fore Rhodiis, ut reconcilient pacem. Si nihil deprecando proficiant: id agendum, ne omnium rerum jus ac potestas, ad unum populum perveniat. Quum ceterorum id interesse, tum præcipue Rhodiorum, qui plus inter alias civitates dignitate atque opibus excellant: quæ serva atque obnoxia fore, si nullus alio sit quam ad Romanos respectus.* Magis & literæ & verba legatorum benigne sunt audita, quam momentum ad mutandos animos habuerunt: potentior esse partis melioris auctoritas ceperat. Responsum ex decreto est, *optare pacem Rhodios. Si bellum esset, ne quid ab Rhodiis speraret aut peteret rex, quod veterem amicitiam,*

Persei legati Byzantium & Rhodum.

citiam,

(*e*) al. conversi sunt. (*f*) al. his. (*g*) al. Hegesilo.

citiam, multis magnisque meritis pace belloque partam, disjungeret sibi ab Romanis. Ab Rhodo redeuntes, Bœotiæ quoque civitates, & Thebas, & Coronæam, & Haliartum adierunt: quibus expressum invitis existimabatur, ut relicta regia societate, Romanis adjungerentur. Thebani nihil moti sunt, quamquam nonnihil, & damnatis principibus, & restitutis exulibus, succensebant Romanis. Coronæi & Haliartii, favore quodam insito in reges, legatos in Macedoniam miserunt: præsidium petentes, quo se adversus impotentem superbiam Thebanorum tueri possint. Cui legationi responsum ab rege est, *præsidium se propter inducias cum Romanis factas mittere non posse: tamen suadere, ita à Thebanorum injuriis qua possent, ut se vindicarent, ne Romanis præberent causam in se sæviendi.*

Tum in Bœotiam.

CAP. XLVII. Marcius & Atilius Romam quum venissent, legationem in capitolio ita renuntiarunt, *ut nulla re magis gloriarentur, quam decepto per inducias & spem pacis rege. Adeo enim apparatibus belli fuisse instructum, ipsis nulla parata re, ut omnia opportuna loca præoccupari ante ab eo potuerint, quam exercitus in Græciam trajiceretur. Spatio autem induciarum sumpto, venturum illum nihilo paratiorem; Romanos omnibus instructiores rebus cepturos bellum. Bœotorum quoque se concilium arte distraxisse, ne conjungi amplius ullo consensu Macedonibus possent.* Hæc, ut summa ratione acta, magna pars Senatus approbabat: veteres, & moris antiqui memores *negabant se in ea legatione Romanas agnoscere artes. Non per insidias & nocturna prælia, nec simulatam fugam, improvisosque ad incautum hostem reditus; nec ut astu magis quam vera virtute gloriarentur, bella majores gessisse. Indicere prius quam gerere solitos bella, denuntiare etiam; interdum locum finire, in quo dimicaturi essent. Eadem fide indicatum Pyrrho regi, medicum vitæ ejus insidiantem: eadem Faliscis vinctum traditum proditorem liberorum regis. Hæc Romana esse, non versutiarum Punicarum, neque calliditatis Græcæ: apud quos fallere hostem, quam vi superare gloriosius fuerit. Interdum in præsens tempus plus profici dolo, quam virtute: sed ejus demum animum in perpetuum vinci, cui confessio expressa sit, se neque arte, neque casu, sed collatis cominus viribus justo ac pio bello esse superatum.* Hæc seniores, quibus nova hæc minus placebat sapientia. Vicit tamen ea pars Senatus, cui potior utilis quam honesti cura erat, ut comprobaretur prior legatio Marcii: & eodem rursus in Græciam cum quinqueremibus remitteretur, jubereturque cetera, uti è republica maxime visum esset, agere. A. quoque Atilium miserunt ad occupandam Larissam in Thessalia: timentes, ne, si induciarum dies exisset, Perseus præsidio misso, caput Thessaliæ in potestate haberet. Duo millia peditum Atilius ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem agendam jussus. Et P. Lentulo, qui ex Achaia redierat, treceni milites Italici generis dati, ut Thebis daret operam, ut in potestate Bœotia esset.

Legationis Romæ renuntiatio.

Senibus improbata.

Legati in Græciam remissi.

CAP. XLVIII. His præparatis, quamquam ad bellum consilia erant destinata, Senatum tamen præberi legatis placuit. Eadem fere, quæ in colloquio ab rege dicta erant, relata ab legatis. Insidiarum Eumeni factarum crimen, & maxima cura, & minime tamen probabiliter (manifesta enim res erat) defensum. Cetera deprecatio erat: sed non eis animis audiebantur, qui aut doceri aut flecti possent. Denuntiatum, *extemplo mœnibus urbis Romæ, Italia intra trigesimum diem excederent.* P. Licinio deinde Consuli, cui Macedonia provincia obvenerat, denuntiatum, *ut exercitui diem primam quamque diceret ad conveniendum.* C. Lucretius Prætor, cui classis provincia erat, cum quadraginta quinqueremibus ab urbe profectus: nam ex refectis navibus alias in alium usum retineri ad urbem placuit. Præmissus à prætore est frater Lucretius cum quinquereme una: jussusque ab sociis ex fœdere acceptis navibus ad Cephalleniam classi occurrere. Ab Rheginis triremi una, ab Locris duabus, ab Uritibus (*b*) quatuor, præter oram Italiæ supervectus Calabriæ extremum promontorium in Jonio mari, Dyrrachium trajicit. Ibi decem ipsorum Dyrrachinorum, duodecim Issæorum, quinquaginta quatuor Gentii regis lembos nactus; simulans se credere, *eos in usum Romanorum comparatos esse;* omnibus abductis, die tertio Corcyram, inde protinus in Cephalleniam trajicit. C. Lucretius Prætor ab Neapoli profectus, superato freto, die quinto in Cephalleniam transmisit. Ibi stetit classis: simul opperiens, ut terrestres copiæ trajicerentur, simul ut onerariæ ex agmine suo per altum dissipatæ consequerentur.

Persei legati auditi.

Excedere Italia jussi.

C. Lucretius Prætor cum classe in Græciam navigat.

CAP. XLIX. Per hos forte dies P. Licinius Consul, votis in Capitolio nuncupatis, paludatus ab urbe profectus est. Semper quidem ea res, cum magna dignitate ac majestate geritur: præcipue tamen convertit oculos animosque, quum ad magnum nobilemque, aut virtute, aut fortuna, hostem, euntem Consulem prosequuntur. Contrahit enim non officii modo cura, sed etiam studium spectaculi, ut videant ducem suum; cujus imperio consilioque summam rempublicam tuendam permiserunt. Subit deinde cogitatio animum, *qui belli casus, quam incertus fortunæ ventus, communisque Mars belli sit. Adversa, secunda, quæque inscitia & temeritate ducum clades sæpe acciderint; quæ contra bona prudentia & virtus attulerit. Quem scire mortalium, utrius mentis, utrius fortunæ Consulem ad bellum mittant: triumphantemne mox cum exercitu victore scandentem Capitolium, ad eosdem Deos à quibus proficiscatur, visuri: an hostibus eam præbituri lætitiam sint?* Persi autem regi, adversus quem ibatur, famam, & bello clara Macedonum gens, & Philippus pater, inter multa prospere gesta, Romano etiam nobilitatus bello, præbebat: tum ipsius Persei numquam, ex quo regnum accepisset, desitum belli exspectatione celebrari nomen. Cum his cogitationibus omnium ordinum homines proficiscentem Consulem prosecuti sunt. Duo consulares tribuni militum cum eo missi, C. Claudius, Q. Mucius: & tres illustres juvenes, P. Lentulus, & duo Manlii Acidini. Alter M. Manlii, Alter L. Manlii filius erat.

P. Licinius Cos. in Macedoniam proficiscitur.

(*b*) al. à Bruttiis. al. ab Thuriis. al. ab Uriatibus. al. ab Veliatibus.

erat. Cum iis Consul Brundusium ad exercitum, atque inde cum omnibus copiis transvectus, ad Nymphæum in Apoloniati agro posuit castra.

CAP. L. Paucos ante dies Perseus, postquam legati ab Roma regressi præciderant spem pacis, concilium habuit. Ibi aliquamdiu diversis sententiis certatum est. Erant quibus *vel stipendium pendendum, si injungeretur, vel agri parte cedendum, si mulctarent; quicquid denique aliud pacis causa patiendum esset, non recusandum* videretur: *nec committendum, ut in aleam tanti casus se regnumque daret. Si possessio haud ambigua regni maneret, multa diem tempusque afferre posse, quibus non amissa modo recuperare, sed timendus ultro iis esse, quos nunc timeret, posset.* Ceterum multo major pars ferocioris sententiæ erat: *Quicquid cessisset, cum eo simul regno protinus cedendum esse* affirmabant, *Neque enim Romanos pecunia aut agro egere: sed hoc scire quum omnia humana, tum maxima quæque & regna & imperia sub casibus multis esse. Carthaginiensium opes fregisse sese, & cervicibus eorum præpotentem finitimum regem imposuisse: Antiochum progeniemque ejus ultra juga Tauri remotum. Unum esse Macedoniæ regnum, & regione propinquum, & quod, sicubi Populus Romanus sua fortuna labet, antiquos animos regibus suis videatur posse facere.* (i) *Dum integræ res, apud animum suum* (k) *Persea debere statuere, utrum singula concedendo, nudatus ad extremum opibus extorrisque regno, Samothraciam aliamve quam insulam petere ab Romanis, ubi privatus superstes regno suo in contemptu atque inopia consenescat, malit: an armatus vindex fortunæ dignitatisque suæ, ita ut viro forti dignum sit, patiatur quodcumque casus belli tulerit: aut victor liberet orbem terrarum ab imperio Romano. Non esse admirabilius Romanos Græcia pelli, quam Annibalem Italia pulsum esse. Neque hercule videre, qui conveniat fratri affectanti per injuriam regnum, summa vi restitisse; alienigenis bene parto eo cedere. Postremo ita bello & pace quæri,* (l) *ut inter omnes conveniat, nec turpius quicquam esse, quam sine certamine cessisse regno: nec præclarius quicquam, quam pro dignitate ac majestate omnem fortunam expertum esse.*

Persei consilia.

CAP. LI. Pellæ, in vetere regia Macedonum, hoc concilium erat. *Geramus ergo,* inquit, *Diis bene juvantibus, quando ita videtur, bellum:* literisque circa præfectos dimissis, Citium (Macedoniæ oppidum est) copias omnes contrahit. Ipse centum hostiis sacrificio regaliter Minervæ, quam vocant Alcidem, (m) confecto, cum purpuratorum & satellitum manu profectus Citium est. Eo jam omnes Macedonum externorumque auxiliorum convenerant copiæ. Castra ante urbem ponit, omnesque armatos in campo struxit. Summa omnium quadraginta millia armata fuere: quorum pars ferme dimidia phanlangitæ erant. Hippias Berœæus præerat. Delecta deinde & viribus & robore ætatis ex omni cetratorum numero, duo erant agemata: hanc ipsi legionem vocabant. Præfectos habebant Leonatum & Thrasippum Eulyestas. (n) Ceterorum cetratorum trium ferme millium hominum dux erat Antiphilus Edessæus. Pæones, & ex Paroræa & Parstrymonia (sunt autem ea loca subjecta Thraciæ) & Agryanes, admistis etiam Thracibus incolis, trium millium ferme & ipsi expleverunt numerum. Armaverat contraxeratque eos Didas Pæon, qui adolescentem Demetrium occiderat. Et armatorum duo millia Gallorum erant, præfecto Asclepiodoto. Ab Heraclea ex Sintiis tria millia Thracum liberorum suum ducem habebant. Cretensium par pene numerus suos duces sequebatur, Susum Phalasarneum & Syllum Gnossium. Et Leonides Lacedæmonius quingentis ex Græcia, misto generi hominum, præerat. Regii is generis ferebatur: exul damnatus frequenti concilio Achæorum, literis ad Persea deprensis. Ætolorum & Bœotorum, qui non explebant plus quam quingentorum omnes numerum, Lyco Achæus præfectus erat. Ex his mistis tot populorum, tot gentium auxiliis, duodecim millia armatorum ferme efficiebantur. Equitum ex tota Macedonia contraxerat tria millia. Venerat eodem Cotys Seuthæ filius, rex gentis Odrysarum, cum mille delectis equitibus pari ferme peditum numero. Summa totius exercitus triginta novem millia peditum erant, quatuor equitum. Satis constabat, *secundum eum exercitum, quem Magnus Alexander in Asiam trajecit, numquam ullius Macedonum regis copias tantas fuisse.*

Persei exercitus.

CAP. LII. Sextus & vicesimus annus agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat: per id omne tempus quieta Macedonia, & progeniem ediderat, cujus magna pars matura militiæ esset, & levibus bellis Thracum accolarum, quæ exercerent magis, quam fatigarent, sub assidua tamen militia fuerat: & diu meditatum Philippo primo, deinde & Persi Romanum bellum, omnia ut instructa parataque essent, effecerat. Mota parumper acies, non justo decursu tamen, ne stetisse tantum in armis viderentur. Armatosque, sicut erant, ad concionem vocavit. Ipse constitit in tribunali, circa se habens filios duos: quorum major Philippus, natura frater, adoptione filius: minor, quem Alexandrum vocabant, naturalis erat. Cohortatus est milites ad bellum. Injuriam Populi Romani in patrem seque commemoravit: *Illum omnibus indignitatibus, compulsum ad rebellandum, inter apparatum belli fato oppressum: ad se simul legatos, simul milites ad occupandas Græciæ urbes missos. Fallaci deinde colloquio per speciem reconciliandæ pacis extractam hiemem, ut tempus ad comparandum haberent. Consulem nunc venire cum duabus legionibus Romanis, quæ trecenos equites habeant, & pari ferme numero sociorum peditum equitumque.* (o) *Eo ut accedant regum auxilia Eumenis & Masanissæ*

Bellum Macedonicum. U. C. 581. Ol. 152. a. C. N. 172.

Persei ad milites cohortatio.

(i) *& quod, sicubi Populi Romani fortuna labet, sua fortuna antiquos animos regibus suis videatur posse facere.* (k) al. *Dum integræ res sint, agitare apud animum suum &c.* (l) al. *Postremo ita bellum & pacem quæri.* (m) al. Alcidam. al. Alcidemum. (n) al. Elymiotas. al. Lyncestas. (o) al. *quæ singulæ sena millia peditum & trecenos equites habeant; & parem fere numerum sociorum peditum equitumque.*

missæ, non plus septem millia peditum duo equitum, futura. Auditis hostium copiis, respicerent suum ipsi exercitum, quantum numero, quantum genere militum præstarent tironibus raptim ad id bellum conscriptis; ipsi à pueris eruditi artibus militiæ, tot subacti atque durati bellis. Auxilia Romanis Lydos, & Phrygas, & Numidas esse: sibi Thracas, Gallosque, ferocissimas gentium. Arma illos habere ea, quæ sibi quisque paraverit pauper miles: Macedonas prompta ex regio apparatu, per tot annos patris sui cura & impensa facta. Commeatum illis quum procul, tum omnibus sub casibus maritimis fore: se & pecuniam & frumentum, præter reditus metallorum, in decem annos seposuisse. Omnia, quæ Deorum indulgentia, quæ regia cura præparanda fuerant, plena cumulataque habere Macedonas. Animum habendum esse, quem habuerint majores eorum: qui Europa omni domita, transgressi in Asiam, incognitum famæ (p) *aperuerint armis orbem terrarum: nec ante vincere desierint, quam rubro mari inclusis, quod vincerent, defuerit. At, hercule, nunc non de ultimis Indiæ oris, sed de ipsius Macedoniæ possessione certamen fortunam indixisse. Cum patre suo gerentes bellum Romanos, speciosum Græciæ liberandæ tulisse* (q) *titulum. Nunc propalam Macedoniam in servitutem petere: ne rex vicinus imperio sit Romano, ne gens bello nobilis arma habeat. Hæc enim tradenda superbis dominis esse cum rege regnoque, si absistere bello & facere imperata velint.*

Succlamant milites.

CAP. LIII. Quum per omnem orationem satis frequenti assensu succlamatum esset; tum vero ea vociferatio, simul indignantium minitantiumque, partim jubentium *bonum animum habere regem*, exorta est, ut finem dicendi faceret. Tantum jussis ad iter parari, (jam enim dici, *movere castra ab Nymphæo Romanos*) concione dimissa, ad audiendas legationes civitatum Macedoniæ se contulit. Venerant autem ad pecunias, pro facultatibus quæque suis, & frumentum pollicendum ad bellum. Omnibus gratiæ actæ, remissum omnibus; *satis regios apparatus ad ea dictum sufficere*: vehicula tantum imperata, ut tormenta, telorumque missilium ingentem vim præparatam, bellicumque aliud instrumentum veherent. Profectus inde, toto exercitu Eordeam petens, ad Begorritem quem vocant lacum, positis castris, postero die in Elimeam ad Haliacmona fluvium processit. Deinde saltu angusto superatis montibus, quos Cambunios vocant, descendit ad (Tripolim vocant) Azorum, Pythium, & Dolichen incolentes. Hæc tria oppida paullisper cunctata, quia obsides Larisseis dederat; victa tamen præsenti metu, in deditionem concesserunt. Benigne his appellatis, haud dubius Perræbos quoque idem facturos, urbem, nihil cunctatis qui incolebant, primo adventu recipit. Cyretias oppugnare conatus, (r) primo etiam die acri concursu ad portas armatorum est repulsus: postero die omnibus copiis adortus, in deditionem omnes ante noctem accepit.

Macedoniæ civitates pecuniam offerunt.

Cambunii montes Tripolis.

Perseus Perræbos recipit.

CAP. LIV. Mylæ proximum oppidum, ita munitum, ut inexsuperabilis monumenti spes incolas ferociores faceret; non portas claudere regi satis habuerunt, sed probris quoque in ipsum Macedonasque procacibus jaculati (s) sunt. Quæ res, quum infestiorem hostem ad oppugnandum fecisset, ipsos desperatione veniæ ad tuendos sese acrius accendit. Itaque per triduum ingentibus utrimque animis & oppugnatæ sunt, & defensæ. Multitudo Macedonum ad subeundum invicem prælium haud difficulter succedebat: oppidanos diem, noctem, eosdem tuentes mœnia, non vulnera modo, sed etiam vigiliæ & continens labor conficiebat. Quarto die quum & scalæ undique ad muros erigerentur, & porta vi majore oppugnaretur; oppidani depulsi muris ad portam tuendam concurrunt, eruptionemque repentinam in hostes faciunt. Quæ cum iræ magis inconsultæ, quam veræ fiduciæ virium esset, pauci & fessi ab integris pulsi terga dederunt; fugientesque per patentem portam hostes acceperunt. Ita capta urbs ac direpta est. Libera quoque corpora, quæ cædibus superfuerunt, venundata. Diruto magna ex parte & incenso oppido, profectus (t) ad (*) Phalannam castra movit: inde postero die Gyrtonem pervenit. Quo quum T. Minucium Rufum, & Hippiam, Thessalorum Prætores, quum præsidio intrasse accepisset; ne tentata quidem oppugnatione, prætergressus, Elatiam & Gonnum, perculsis inopinato adventu oppidanis, recepit. Utraque oppida in faucibus sunt, quæ Tempe adeunt; (u) magis Gonnus. Itaque & firmiore id præsidio tutum equitum, peditumque, ad hoc, fossa triplici ac vallo munitum, reliquit. Ipse ad Sycurium progressus, opperiri ibi hostium adventum statuit: simul & frumentari passim exercitum jubet in subjecto hostium agro. Namque Sycurium est sub radicibus Ossæ montis. Qua in meridiem vergit, subjectos habet Thessaliæ campos: ab tergo Macedoniam atque Magnesiam. Ad has opportunitates accedit summa salubritas & copia pluribus circumjectis fontibus perennium aquarum.

Mylæ oppugnatæ à Perseo.

Et captæ.

Similiter & alia oppida.

CAP. LV. Consul Romanus per eosdem dies Thessaliam cum exercitu petens, iter expeditum primo per Epirum habuit: deinde, postquam in Athamaniam est transgressus, asperi ac prope invii soli, cum ingenti difficultate parvis itineribus ægre Gomphos pervenit: cui si vexatis hominibus equisque tironem exercitum ducenti acie instructa & loco suo & tempore obstitisset rex, ne Romani quidem abnuunt, *magna sua cum clade fuisse pugnaturos.* Postquam Gomphos sine certamine ventum est, præter gaudium periculosi saltus superati, contemptus quoque hostium, adeo ignorantium opportunitates suas, accessit. Sacrificio rite perfecto,

Consul Romanus ad Perseum festinat.

(p) al. *fama.* (q) al. *prætulisse.* (r) al. coactus. (s) al. joculati. al. probra quoque .... jaculati sunt. (t) al. progressus. (u) al. qua Tempe adeuntur.

(*) Ad Phalannam) Phalannæ urbis Thessaliæ numisma exhibemus Tab. LXII. num. 2. In quo Perrabus ex Phalanna Tyri filia Perræborum author in adversa ostenditur. Aversa Thessaliam, equis nobilibus celebris, indicatur. BEGER. Th. Br. P. I. p. 479.

perfecto, Consul, & frumento dato militibus, paucos ad requiem jumentorum hominumque moratus dies; quum audiret *vagari Macedonas effusos per Thessaliam, vastarique sociorum agros;* satis jam refectum militem ad Larissam ducit. Inde quum tria millia ferme abesset à Tripoli (Sceam vocant) super Peneum amnem posuit castra. Per idem tempus Eumenes ad Chalcidem navibus accessit cum Attalo atque Athenæo fratribus; Philetæro fratre relicto Pergami ad tutelam regni. Inde cum Attalo & quatuor millibus peditum, mille equitum ad Consulem venit. Chalcide relicta duo millia peditum, quibus Athenæus præpositus. Et alia eodem auxilia Romanis ex omnibus undique Græciæ populis convenerunt, quorum pleraque (adeo parva erant) in oblivionem adducta. Apolloniatæ trecentos equites, centum pedites miserunt. Ætolorum alæ unius instar, quantum in tota gente equitum erat, venerant: & Thessalorum omnis equitatus separatus erat. Non plus quam trecenti erant equites in castris Romanis. Achæi juventutis suæ, Cretico maxime armatu, ad mille dederunt.

Eumenis adventus.

CAP. LVI. Sub idem tempus & C. Lucretius Prætor, qui navibus præerat ad Cephalleniam, M. Lucretio fratre cum classe super Maleam Chalcidem jusso petere, ipse triremem conscendit; sinum Corinthium petens, ad præoccupandas in Bœotia res: tardior ei navigatio propter infirmitatem corporis fuit. M. Lucretius Chalcidem adveniens, quum à P. Lentulo Haliartum oppugnari audisset, nuntium, Prætoris verbis, qui abscedere eum inde juberet, misit. Bœotorum juventute, quæ pars cum Romanis stabat, eam rem aggressus legatus, à mœnibus abscessit. Hæc soluta obsidio locum alteri novæ obsidioni dedit. Namque extemplo M. Lucretius cum exercitu navali decem millibus armatorum, ad hoc duobus millibus regiorum, qui sub Athenæo erant, Haliartum circumsedit: parantibusque jam oppugnare, supervenit à Creusa Prætor. Ad idem fere tempus & ab sociis naves Chalcidem convenerunt: duæ Punicæ quinqueremes, duæ ab Heraclea ex Ponto triremes, quatuor Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiæ quadriremes. Prætor, quia nusquam erat maritimum bellum, remisit sociis. Et Q. Marcius Chalcidem navibus venit, Alope capta, Larissa, quæ Cremaste dicitur, oppugnata. Quum hic status in Bœotia esset, Perseus quum ad Sycurium (sicut ante dictum est) stativa haberet, frumenta undique circa ex agris convecto, ad vastandum agrum Pheræorum misit: ratus ad juvandas sociorum urbes longius ab castris abstractos deprehendi Romanos posse. Quos quum eo tumultu nihil motos animadvertisset, prædam quidem, præterquam hominum (*x*) (pecora autem maxime omnis generis fuere) divisit ad epulandum militibus.

C. Lucretii Pr. cum classe adventus.

Haliarti obsidio soluta.

Iterum inchoata.

Pheræorum ager vastatus à Perseo.

CAP. LVII. Sub idem deinde tempus consilium & Consul & Rex habuerunt, unde bellum ordirentur. Regis creverunt animi vastatione concessa sibi ab hoste Pheræi agri. Itaque, *eundum inde ad castra, nec dandum ultra spatium cunctandi,* censebat. Et Romani censebant, *cunctationem suam infamem apud socios esse; maximopere indigne ferentes, non latam Pheræis opem.* Consultantibus quid agerent (aderant autem Eumenes & Attalus in consilio) trepidus nuntius affert, *hostem magno agmine adesse.* Consilio dimisso, signum extemplo datur, *ut arma capiant.* Interim placet ex regiis auxiliis centum equites & parem numerum jaculatorum peditum exire. Perseus hora ferme diei quarta, quum paullo plus mille passus abesset à castris Romanis, consistere signa peditum jussit. Prægressus ipse cum equitibus ac levi armatura, & Cotys cum eo, ducesque aliorum auxiliorum præcesserunt. Minus quingentos passus ab castris aberant, quum in conspectu fuere hostium equites: duæ alæ erant magna ex parte Gallorum (Cassignatus præerat) & levis armaturæ centum fere & quinquaginta, Mysi aut Cretenses. Constitit rex; incertus quantum esset hostium. Duas inde ex agmine turmas Thracum, duas Macedonum, cum binis Cretensium cohortibus & Thracum, misit. Prælium, quum pares numero essent, neque ab hac aut illa parte nova auxilia subvenirent, incerta victoria finitum est. Eumenis ferme triginta interfecti: inter quos Cassignatus dux Gallorum cecidit. Et nunc quidem Perseus ad Sycurium copias reduxit: postero die circa eandem horam in eumdem locum rex copias admovit; plaustris cum aqua sequentibus. Nam duodecim millium passuum via omnis sine aqua & plurimi pulveris erat: affectosque siti, si primo in conspectu dimicassent, pugnaturos fuisse apparebat. Quum Romani quiessent, stationibus etiam intra vallum reductis, regii quoque in castra redeunt. Hoc per aliquot dies fecerunt; sperantes fore ut Romani equites abeuntium novissimum agmen aggrederentur. Inde certamine orto, quum longius à castris eos elicuissent, facile ubiubi essent, se, qui equitatu & levi armatura plus possent, conversuros aciem.

Perseus Romana petit castra.

Prælium equestre inter exploratores.

Perseus frustra Romanos elicere conatur.

CAP. LVIII. Postquam inceptum non succedebat, castra propius hostem movit rex, & à quinque millibus passuum communiit. Inde luce prima in eodem, quo solebat loco, peditum acie instructa, equitatum omnem levemque armaturam ad castra hostium ducit. Visus & plurium & propior solito pulvis, trepidationem in castris Romanis fecit. Et primo vix creditum nuntianti est; quia prioribus continuis diebus, numquam ante horam quartam hostis apparuerat. Tum solis ortus erat. Deinde ut plurium clamore & cursu à portis dubitatio exempta est; tumultus ingens oboritur: tribuni præfectique, & centuriones, in prætorium: miles ad sua quisque tentoria discurrit. Minus quingentos passus à vallo instruxerat Perseus suos, circa tumulum, quem Callicinum vocant. Lævo cornu Cotys rex præerat cum omnibus suæ gentis: equitum ordines levis armatura interposita distinguebat. In dextro cornu Macedones erant equites: intermixti turmis eorum Cretenses. Huic armaturæ Milo Berœæus, equitibus & summæ partis (*y*) ejus Meno Antigonensis præerat. Proximi cornibus constiterant regii equites, &, mistum genus,

Castra propius hostem admovet.

Persei acies.

(*x*) al. prædæ quod erat, præterquam hominum. (*y*) al. parti.

genus, delecta plurium gentium auxilia: Patrocles Antigonensis hic, (z) & Pæoniæ præfectus Didas, erant præpositi. Medius omnium rex erat. Circa eum agema quod vocant, equitumque sacræ alæ. Ante se statuit funditores jaculatoresque: quadringentorum manus utraque numerum expleverat. Ionem Thessalonicensem & Timanora Dolopem iis præfecit. Sic regii constiterant. Consul intra vallum peditum acie instructa, & ipse equitatum omnem cum levi armatura emisit. Pro vallo instructi sunt. Dextro cornu præpositus C. Licinius Crassus Consulis frater cum omni Italico equitatu, velitibus intermistis: sinistro M. Valerius Lævinus sociorum ex Græcis populis equites habebat, ejusdem gentis levem armaturam. Mediam autem aciem, cum delectis equitibus extraordinariis, tenebat Q. Mucius. Ducenti equites Galli ante signa horum instructi, & de auxiliis Eumenis Cyrtiorum gentis trecenti. Thessali quadringenti equites parvo intervallo super lævum cornu locati. Eumenes rex Attalusque cum omni manu sua, ab tergo inter postremam aciem ac vallum steterunt.

Consulis acies.

CAP. LIX. In hunc modum maxime instructæ acies, par ferme utrimque numerus equitum ac levis armaturæ concurrunt; à funditoribus jaculatoribusque, qui præcesserunt, prælio orto. Primi omnium Thraces, haud secus quam diu claustris retentæ feræ, concitati cum ingenti clamore in dextrum cornu Italicos equites incurrerunt: ut usu belli & ingenio impavida gens turbaretur: gladiis hastas petere pedites, nunc succidere crura equis, nunc ilia suffodere. Perseus in mediam invectus aciem, Græcos primo impetu avertit: quibus quum gravis ab tergo instaret hostis, Thessalorum equitatus, qui à lævo cornu brevi spatio disjunctus in subsidiis fuerat, extra concursum primo spectator certaminis, deinde inclinata re, maximo usui fuit. Cedentes enim sensim integris ordinibus, postquam se Eumenis auxiliis adjunxerunt; & cum eo tutum inter ordines suos receptum sociis fuga dissipatis dabant: &, quum minus conferti hostes instarent, progredi etiam ausi multos fugientium obvios exceperunt. Nec regii sparsi jam ipsi passim sequendo, cum ordinatis & certo incedentibus gradu manus conserere audebant. Quum victor equestri prælio rex parvo momento si adjuvisset, debellatum (a) esset; opportune adhortanti supervenit phalanx, quam sua sponte, ne audaci cepto deesset. (b) Hippias & Leonatus raptim adduxerant, postquam prospere pugnasse equitem acceperunt. Fluctuante rege inter spem metumque tantæ rei conandæ, Cretensis Evander, quo ministro Delphis ad insidias Eumenis regis usus erat, postquam agmen impeditum (c) venientium sub signis vidit, ad regem accurrit, & monere institit, *ne elatus felicitate summam rerum temere in non necessariam aleam daret. Si contentus bene re gesta quiesset eo die, vel pacis honestæ conditionem habiturum, vel plurimos belli socios, qui fortunam sequerentur, si bellare mallet.* In hoc consilium pronior erat animus regis. Itaque collaudato Evandro, signa referri, peditumque agmen redire in castra jubet: equitibus receptui canere.

Prælium.

Rex victor equestri prælio.

Equitibus receptui canit.

CAP. LX. Cecidere eo die ab Romanis ducenti equites, duo millia haud minus peditum: capti ferme ducenti equites. Ex regiis autem viginti equites, quadraginta pedites interfecti. Postquam rediere in castra victores, omnes quidem læti, ante alios Thracum insolens lætitia eminebat: cum cantu enim superfixa (d) capita hostium portantes redierunt. Apud Romanos non mœstitia tantum ex male gesta re, sed pavor etiam erat, ne extemplo castra hostis aggrederetur. Eumenes suadere, *ut trans Peneum transferret castra: ut pro munimento amnem haberet*, dum perculsi milites animos colligerent. Consul moveri flagitio timoris fatendi: victus tamen ratione, silentio noctis transductis copiis, castra in ulteriore ripa communit. Rex postero die ad lacessendos prælio hostes progressus, postquam trans amnem in tuto posita castra animadvertit; *fatebatur quidem peccatum, quod pridie non instisset victis: sed aliquando majorem culpam esse, quod nocte foret cessatum. Nam ut neminem alium suorum moveret, levi armatura immissa, trepidantium in transitu fluminis hostium deleri magna ex parte copias potuisse.* Romanis quidem præsens pavor demptus erat, in tuto castra habentibus: damnum inter cetera præcipuæ famæ movebat. Et in consilio apud Consulem pro se quisque in Ætolos conferebant causam; *ab iis fugæ terrorisque principium ortum. Secutus pavorem Ætolorum & ceteros socios Græcorum populorum.* Quinque principes Ætolorum primi terga vertentes conspecti dicebantur.

Romanorum clades.

Consul trans Peneum castra transfert.

CAP. LXI. Thessali pro concione laudati, ducesque eorum etiam virtutis causa donati. Ad regem spolia cæsorum hostium referebantur. Dona ex his aliis arma insignia, aliis equos, quibusdam captivos dono dabat: scuta erant supra mille quingenas loricæ thoracesque mille amplius summam (e) explebant: galearum gladiorumque & missilium omnis generis major aliquanto numerus. Hæc per se ampla, pleraque multiplicata verbis regis, quæ ad concionem vocato exercitu habuit. *Præjudicatum eventum belli habetis. Meliorem partem hostium, equitatum Romanum, quo invictos se esse gloriabantur, fudistis. Equites enim illis principes juventutis, equites seminarium Senatus: inde lectos in Patrum numerum Consules, inde imperatores creant. Horum spolia paullo ante divisimus inter vos. Nec minorem de legionibus peditum victoriam habetis. Quæ nocturna fuga vobis subtractæ, naufragorum trepidatione passim natantium flumen compleverunt. Sed facilius nobis sequentibus victos Peneum superare erit, quam illis trepidantibus fuit, transgressique extemplo castra oppugnabimus; quæ hodie cepissemus, ni fugissent. Aut si acie decernere volent, eundem pugnæ pedestris eventum exspectate, qui equitum in certamine fuerit.* Et qui vicerant alacres, spolia cæsorum hostium humeris gerentes, ante ora sua (f) audivere; ex eo quod acciderat spem futuri præcipientes: & pedites aliena gloria accensi, præcipue

Perseus suos donat.

Persei ad milites oratio.

(z) al. his. (a) al. debellaturus. (b) al. deessent. (c) al. agmen peditum. (d) al. hastis superfixa. (e) al. millenum amplius summam. (f) al. ante facinora sua vel decora sua.

cipue qui Macedonum phalangis erant, sibi quoque & navandæ regi operæ, & similem gloriam ex hoste pariendi, occasionem optabant. Concione dimissa, postero die profectus inde ad Mopsium (*g*) posuit castra. Tumulus hic inter Tempe & Larissam medius est.

Romani in locum tutiorem castra transferunt.

CAP. LXII. Romani non abscedentes ab ripa Penei transtulerunt in locum tutiorem castra. Eo Misagenes Numida venit cum mille equitibus; pari peditum numero; ad hoc elephantis duobus & viginti. Per eos dies consilium habenti regi de summa, quum jam consedisset ferocia ab re bene gesta: ausi sunt quidam amicorum consilium dare, *ut secunda fortuna in conditione* (*h*) *honestæ pacis uteretur, potius quam spe vana evectus in casum irrevocabilem se daret. Modum imponere secundis rebus, nec nimis credere serenitati præsentis fortunæ, prudentis hominis & merito felicis esse. Mitteret ad Consulem, qui fœdus in easdem leges renovarent, quibus Philippus pater ejus pacem à T. Quintio victore accepisset. Neque finiri bellum magnificentius, quam à tam memorabili pugna: neque spem firmiorem pacis perpetuæ dari, quam quæ perculsos adverso prælio Romanos molliores factura sit ad paciscendum. Quod si Romani tum quoque, insita pertinacia, æqua aspernarentur; Deos hominesque, & moderationis Persei, & illorum pervicatis superbiæ, futuros testes.* Numquam ab talibus consiliis abhorrebat regis animus. Itaque plurium assensu comprobata est sententia. Legati ad Consulem missi, adhibito frequenti consilio, auditi sunt. *Pacem petere, vectigal, quantum Philippus pactus esset, daturum Persea Romanis pollicentes. Urbibus, agris locisque, quibus Philippus cessisset, cessurum Perseum.* (*i*) Hæc legati. Summotis his, quum consultarent; Romana constantia vicit in consilio. Ita tum mos erat, *in adversis vultum secundæ fortunæ gerere; moderari animos in secundis.* Responderi placuit, *ita pacem dari, si de summa rerum liberum Senatui permittat rex, de se deque universa Macedonia statuendi jus.* Hæc quum renuntiassent legati, miraculo ignaris moris pertinacia Romanorum esse: & plerique *vetare amplius mentionem pacis facere. Ultro mox quæsituros quod oblatum fastidiant.* Perseus hanc ipsam superbiam, quippe ex fiducia virium esse, timere: & summam pecuniæ augens, si pretio pacem emere posset, non destitit animum Consulis tentare. Postquam nihil ex eo, quod primo responderat, mutabat; desperata pace, ad Sycurium, unde profectus erat, rediit; belli casum de integro tentaturus.

Persei consilium de rerum summa.

Consilium de pace Regi datum.

Legati ideo ad Consulem missi.

Consulis responsum.

Pax frustra tentata.

Græcorum studia.

CAP. LXIII. Fama equestris pugnæ, vulgata per Græciam, nudavit voluntates hominum. Non enim solum qui partis Macedonum erant, sed plerique, ingentibus Romanorum obligati beneficiis, quidam vim superbiamque experti, læti eam famam accepere: non ob aliam causam quam pravo studio, quo etiam in certaminibus ludicris vulgus utitur; deteriori atque infirmiori favendo. Eodem tempore in Bœotia summa vi Haliartum Lucretius Prætor oppugnare: & quamquam nec habebant externa auxilia obsessi, præter Coronæorum juniores, qui prima obsidione mœnia intraverant, neque sperabant, tamen ipsi animis magis quam viribus resistebant. Nam & eruptiones in opera crebro faciebant: & arietem admotum, libramento plumbi gravatum, ad terram urgebant: &, si qua declinarent qui agebant ictum, pro diruto muro novum tumultuario opere, raptim ex ipsa strage congestis saxis exstruebant. Quum operibus oppugnatio lentior esset, scalas per manipulos dividi prætor jussit, ut corona undique mœnia aggressurus: eo magis suffecturam ad id multitudinem ratus, quod, qua parte palus urbem cingit, nec attinebat oppugnari, nec poterat. Ipse ab ea parte, qua duæ turres, quodque inter eas muri prorutum fuerat, duo millia militum delectorum admovit; ut eodem tempore, quo ipse transcendere ruinas conaretur, concursu adversus se oppidanorum facto, scalis vacua defensoribus mœnia capi parte aliqua possent. Haud segniter oppidani vim ejus arcere parant. Nam super stratum ruinis locum, fascibus aridis sarmentorum injectis, stantes cum ardentibus facibus accensuros ea se sæpe minabantur, ut incendio intersepti ab hoste, spatium ad objiciendum interiorem murum haberent. Quod inceptum eorum fors impediit: nam tantus repente effusus est imber, ut nec accendi facile pateretur, & extingueret accensa. Itaque & transitus per distracta fumantia virgulta patuit, & in unius loci præsidium omnibus versis, mœnia quoque pluribus simul partibus scalis capiuntur. In primo tumultu captæ urbis, seniores impuberesque, quos casus obvios obtulit, passim cæsi: armati in arcem confugerunt. Et postero die, quum spei nihil superesset, deditione facta, sub corona venierunt. Fuerunt autem duo millia ferme & quingenti: ornamenta urbis, statuæ & tabulæ pictæ, & quicquid pretiosæ prædæ fuit, ad naves delatum: urbs diruta à fundamentis. Inde Thebas ductus exercitus: quibus sine certamine receptis, urbem tradidit exulibus, & qui Romanorum partis erant: adversæ factionis hominum, fautorumque regis ac Macedonum, familias sub corona vendidit. His gestis in Bœotia, ad mare ac naves rediit.

Haliartum oppugnatur.

Expugnatur.

Et diruitur. Thebæ receptæ.

CAP. LXIV. Quum hæc in Bœotia gererentur, Perseus, ad Sycurium stativa dierum aliquot habuit. Ubi quum audisset, raptim Romanos circa ex agris demessum frumentum convehere, deinde ante sua quemque tentoria spicas fascibus desecantem, quo purius frumentum tereret, ingentes acervos per tota castra stramentorum fecisse: ratus incendia opportuna esse, faces, tædamque, & malleolos stuppæ illitos pice parari jubet: atque ita media nocte profectus, ut prima luce aggressus falleret. Nequicquam. Primæ stationes oppressæ, tumultu ac terrore suo ceteros exciverunt: signumque datum est arma extemplo capien-

Perseus frustra tentat incendere castra Romana.

(*g*) al. Mopselum. (*h*) al. *in conditionem.* (*i*) al. *cessurum primum.* al. *cessurum & ipsum.*

capiendi: simulque in vallo, ad portas, miles instructus erat, & intentus propugnationi castrorum: Perseus & extemplo circumegit aciem, & prima impedimenta ire, deinde peditum signa ferri jussit. Ipse cum equitatu & levi armatura substitit ad agmen cogendum; ratus, id quod accidit, insecuturos ad extrema ab tergo carpenda hostes. Breve certamen levis armaturæ maxime cum procursatoribus fuit. Equites peditesque sine tumultu in castra redierunt. Demessis circa segetibus, Romani ad Crannonium intactum agrum castra movent. Ibi quum securi & propter castrorum longinquitatem, & viæ inopis aquarum difficultatem, quæ inter Sycurium & Crannona est, stativa haberent, repente prima luce in imminentibus tumulis equitatus regius cum levi armatura visus ingentem tumultum fecit. Pridie per meridiem (*k*) profecti ab Sycurio erant: peditum agmen sub lucem reliquerant in proxima planicie. Stetit paullisper in tumulis, elici posse ratus ad equestre certamen Romanos: qui postquam nihil movebant, equitem mittit, qui pedites referre ad Sycurium signa juberet; ipse mox insecutus. Romani equites modico intervallo sequentes, sicubi sparsos ac dissipatos invadere possent; postquam confertos abire, signa atque ordines servantes, viderunt, & ipsi in castra redeunt.

Romani ad Crannonium castra movent.

CAP. LXV. Inde offensus longinquitate itineris rex, ad Mopsium (*l*) castra movit, & Romani demessis Crannonis segetibus, in Phalannæum agrum transeunt. Ibi quum ex transfuga cognovisset rex, *sine ullo armato præsidio passim vagantes per agros Romanos metere*; cum mille equitibus, duobus millibus Thracum & Cretensium profectus, quum quantum accelerare poterat, effuso agmine issent, improviso aggressus est Romanos. Juncta vehicula, pleraque onusta, mille admodum capiuntur: sexcenti ferme homines. Prædam custodiendam ducendamque in castra trecentis Cretensium dedit. Ipse revocato ab effusa cæde equite, & reliquis peditum, ducit ad proximum præsidium; ratus haud magno certamine opprimi posse. L. Pompejus Tribunus militum præerat, qui perculsos milites repentino hostium adventu in propinquum tumulum recepit; loci se præsidio, quia numero & viribus impar erat, defensurus. Ibi quum in orbem milites coëgisset, ut densatis scutis ab jactu sagittarum & jaculorum sese tuerentur; Perseus circumdato armatis tumulo, alios ascensum undique tentare jubet, & cominus prælium conserere, alios eminus tela ingerere. Anceps Romanos terror circumstabat: nam neque conferti pugnare, propter eos qui ascendere in tumulum conabantur, poterant: & ubi ordines procursando solvissent, patebant jaculis sagittisve. Maxime cestrosphendonis vulnerabantur. Hoc illo bello novum genus teli inventum est. Bipalme spiculum hastili semicubitali infixum erat, crassitudine digiti: huic ad libramen pinnæ tres, velut sagittis solent, circumdabantur: funda media, duo funalia imparia habebant. Cum majori sinu libratum funditor habena rotaret, excussum velut glans emicabat. Quum, & hoc & alio omni genere telorum, pars vulnerata militum esset, nec facile jam arma fessi sustinerent, instare rex ut dederent se, fidem dare, præmia interdum polliceri: nec cujusquam ad deditionem flectebatur animus; quum ex insperato jam obstinatis mori spes affulsit. Nam quum ex frumentatoribus refugientes quidam in castra, nuntiassent Consuli circumsideri præsidium; motus periculo tot civium (nam octingenti ferme, & omnes Romani erant) cum equitatu ac levi armatura (accesserant nova auxilia Numidæ pedites equitesque & elephanti) castris egreditur: & tribunis militum imperat, *ut legionum signa sequantur*. Ipse velitibus ad firmanda levium armatorum auxilia adjectis, ad tumulum præcedit. Consulis latera tegunt, Eumenes, Attalus, & Misagenes, regulus Numidarum.

Dein in Phalannæum agrum.

Perseus Romanos metentes cædit.

Præsidium oppugnat.

Cestrosphendonis descriptio.

Præsidio auxilium fertur.

CAP. LXVI. Quum in conspectu prima signa suorum circumsessis fuerunt, Romanis quidem ab ultima desperatione recreatus est animus: Perseus, cui primum omnium fuerat, ut contentus fortuito successu, captis aliquot frumentatoribus occisisque, non tereret tempus in obsidione præsidii; secundum, ea quoque tentata utcumque, quum sciret nihil roboris secum esse, dum liceret intacto, abire; & ipse hostium adventum elatus successu mansit, &, qui phalangem arcesserent, propere misit. Qua & serius quam res postulabat & raptim acta, turbati cursu adversus instructos & præparatos erant adventuri. Consul anteveniens, extemplo prælium conseruit. Primo resistere Macedones: deinde, ut nulla re pares erant, amissis trecenis (*m*) peditibus; viginti quatuor primoribus equitum ex ala, quam Sacram vocant, inter quos Antimachus etiam præfectus alæ cecidit, abire conantur. Ceterum iter prope ipso prælio tumultuosius fuit: Phalanx ab trepido nuntio accita quum raptim duceretur, primo in angustiis captivorum agmini oblata, vehiculisque frumento onustis: iis cæsis, ingens ibi vexatio partis utriusque fuit; nullo exspectante utcumque (*n*) explicaretur agmen; sed armatis detrudentibus per præceps impedimenta (neque enim aliter via aperiri poterat) jumentis quum stimularentur in turba sævientibus. Vix ab incondito agmine captivorum expedierant sese, quum regio agmini perculsisque equitibus occurrunt. Ibi vero clamor jubentium referre signa, ruinæ quoque prope similem trepidationem fecit: ut, si hostes introire angustias ausi, longius insecuti essent, magna clades accipi potuerit. Consul recepto ex tumulo præsidio, contentus modico successu, in castra copias reduxit. Sunt, qui eo die magno prælio pugnatum auctores sint. Octo millia hostium sunt cæsa; in his Sopatrum & Antipatrum regios duces: vivos captos circiter duo millia octingentos: signa militaria capta viginti septem. Nec incruentam

Prælium inter Consulem & Regem.

Perseus pellitur.

Varia fama de hoc prælio.

(*k*) al. de meridie. (*l*) al. Mopselum. (*m*) al. trecentis. (*n*) al. dum utcumque.

entam victoriam fuisse: supra quatuor millia & trecentos de exercitu Consulis cecidisse: signa sinistræ alæ quinque amissa.

CAP. LXVII. Hic dies & Romanis refecit animos, & Persea perculit: ut dies paucos ad Mopsium moratus, sepulturæ maxime militum amissorum cura, præsidio satis valido ad Gonnum relicto, in Macedoniam reciperet copias. Timotheum quendam ex regiis præfectis cum modica manu relinquit ad Philam: jussum Magnetas & propinquos tentare. Quum Pellam venisset exercitu in hiberna dimisso, ipse cum Cotye Thessalonicam est profectus. Eo fama affertur, *Atlesbium regulum Thracum, & Corragum Eumenis præfectum, in Cotyis fines impetum fecisse: & regionem Marenen (quam vocant) cepisse.* Itaque dimittendum Cotyn ad sua tuenda ratus, magnis proficiscentem donis prosequitur. Ducenta talenta, semestre stipendium equitatui numerat, quum primo annuum dare constituisset. Consul, postquam profectum Persea audivit, ad Gonnum castra movet, si potiri oppido posset. Ante ipsa Tempe in faucibus situm, Macedoniæ claustra tutissima præbet, & in Thessaliam opportunum Macedonibus decursum. Quum & loco & præsidio valido inexpugnabilis res (o) esset, abstitit incepto. In Perræbiam flexis itineribus, Mallœa primo impetu capta ac direpta, Tripoli, aliaque Perræbia recepta, Larissam rediit. Inde Eumene atque Attalo domum remissis, Misagenem Numidasque in hiberna in proximis Thessaliæ urbibus distribuit. Et partem exercitus ita per totam Thessaliam divisit, ut & hiberna commoda omnes haberent, & præsidio urbibus essent. Q. Mucium legatum cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam misit. Græcarum civitatum socios omnes præter Achæos dimisit. Cum exercitus parte profectus in Achaiam Phthiotim; Preleum desertum fuga oppidanorum diruit à fundamentis. Antrona voluntate colentium recepit. Ad Larissam deinde exercitum admovit. Urbs deserta erat, in arcem omnis multitudo concesserat: eam oppugnare aggreditur. Primi omnium Macedones, regium præsidium, metu excesserant. A quibus relicti oppidani, in deditionem extemplo veniunt. Dubitari inde, utrum Demetrias prius aggredienda foret, an in Bœotia adipiscendæ res. Thebani, vexantibus eos Coronæis, in Bœotiam arcessebant. Ad horum preces, quia hibernis aptior regio quam Magnesia erat, in Bœotiam duxit.

Perseus in Macedoniam redit.

Urbibus variis captis.

Consul in hiberna se confert.

(o) al. urbs.

EPI-

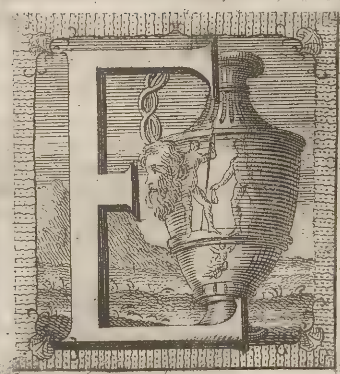

EPITOME LIB. XLIII.

PRætores nonnulli, eo quod avare & crudeliter provincias administrassent, damnati sunt. P. Licinius Crassus proconsul complures in Græcia urbes expugnavit, & crudeliter diripuit. Ob id captivi, qui ab eo sub corona venierant, ex Senatus Consulto postea restitui sunt. Item à præfectis classium Romanorum multa impotenter in socios facta. Res præterea à Perseo rege in Thracia prospere gestas continet: victis Dardanis, & Illyrico, cujus rex erat Gentius. Motus, qui in Pæonia (a) ab Elonico (b) factus erat, ipso interempto consedit. M. Æmilius Lepidus à censoribus princeps in Senatu lectus.

DECADIS QUINTÆ
LIBER QUADRAGESIMUS TERTIUS.

CAPUT I.

Gesta in Illyrico prospere.

EAdem æstate, qua in Thessalia equestri pugna, vicere Romani, legatus, in Illyricum à Consule missus, opulenta duo oppida vi atque armis coëgit in deditionem; omniaque iis sua concessit, ut opinione clementiæ eos, qui Carnuntem munitam urbem incolebant, alliceret. Postquam nec, ut dederent se, compellere, neque capere obsidendo poterat; ne duabus oppugnationibus nequicquam fatigatus miles esset, quas prius intactas urbes reliquerat, diripuit.

C. Cassii Cos. res gestæ.

Alter Consul C. Cassius, nec in Gallia, quam sortitus erat, memorabile quicquam gessit: & per Illyricum ducere legiones in Macedoniam vano incepto est conatus.

Aquilejensium querelæ.

Ingressum hoc iter Consulem, Senatus ex Aquilejensium legatis cognovit: qui querentes *coloniam suam novam & infirmam, necdum satis munitam, inter infestas nationes Istrorum & Illyriorum esse,* quum peterent, *ut Senatus curæ haberet quomodo ea colonia muniretur*; interrogati, *vellentne eam rem C. Cassio Consuli mandari*: responderunt, *Cassium Aquilejam indicto exercitu profectum per Illyricum in Macedoniam esse.* Ea res primo incredibilis visa. Et pro se quisque credere, Carnis forsitan aut Istris bellum illatum. Tum Aquilejenses, *nihil se ultra scire, nec audere affirmare, quam triginta dierum frumentum militi datum. Et duces, qui ex Italia itinera in Macedoniam nossent, conquisitos, abductosque.* Enimvero Senatus indignari, *tantum Consulem ausum, ut suam provinciam relinqueret, in alienam transiret: exercitum novo periculoso itinere inter exteras gentes duceret, viam tot nationibus in Italiam aperiret.* Decernunt frequentes, *ut C. Sulpicius prætor ex Senatu nominet legatos, qui eo die proficiscantur ex urbe: &, quantum accelerare possent, Cassium Consulem ubicumque sit, persequantur. Nuntient, ne bellum cum ulla gente moveat, nisi cum qua Senatus gerendum censuerat.* Legati ii profecti, M. Cornelius Cethegus, M. Fulvius, P. Marcius Rex. Metus de Consule atque exercitu, distulit eo tempore muniendæ Aquileiæ curam.

CAP. II. Hispaniæ deinde utriusque legati aliquot

(a) al. *Hispania.* (b) al. *Olonico.* al. *Salondico.*

Hispanorum legati de magistratuum Romanorum injuriis queruntur.

aliquot populorum in Senatum introducti. Ii de magistratuum Romanorum avaritia superbiaque conquesti, nixi genibus ab Senatu petierunt, *ne se socios fœdius spoliari vexarique, quam hostes patiantur.* Quum & alia indigna quererentur, manifestum autem esset pecunias captas; L. Canuleio prætori, qui Hispaniam sortitus erat, negotium datum est, *ut in singulos, à quibus Hispani pecunias peterent, quinos recuperatores ex ordine senatorio daret, patronosque quos vellent sumendi potestatem faceret.* Vocatis in curiam legatis recitatum est Senatusconsultum, nominare patronos: quatuor nominaverunt, M. Porcium Catonem, P. Cornelium Cn. F. Scipionem, L. Æmilium L. F. Paullum, C. Sulpicium Gallum. Cum M. Titinio primum, qui Prætor A. Manlio, M. Junio Consulibus, in citeriore Hispania fuerat, recuperatores sumpserunt. Bis ampliatus, tertio absolutus est reus.

Judicia de iis.

Dissensio inter duarum provinciarum legatos est orta: citerioris Hispaniæ populi M. Catonem & Scipionem; ulterioris L. Paullum & Gallum Sulpicium patronos sumpserunt. Ad recuperatores adducti à citerioribus populis P. Furius Philus: ab ulterioribus M. Matienus. Ille Sp. Postumio, Q. Mucio Consulibus triennio ante, hic biennio prius, L. Postumio, M. Popillio Consulibus, prætor fuerat. Gravissimis criminibus accusati ambo, ampliatique: quum dicenda de integro causa esset, excusati *exilii causa solum vertisse.* Furius Præneste, Matienus Tibur exulatum abieruut. Fama erat, *prohiberi à patronis nobiles ac potentes compellare:* auxitque eam suspicionem Canuleius prætor, quod omissa ea re delectum habere instituit. Dein repente in provinciam abiit, ne plures ab Hispanis vexarentur. Ita præteritis silentio obliteratis, in futurum consultum ab Senatu Hispanis, quod impetrarunt; *ne frumenti æstimationem magistratus Romanus haberet: neve cogeret vicesimas vendere Hispanos, quanti ipse vellet: & ne præfecti in oppida sua ad pecunias cogendas imponerentur.*

Alia legatio ex Hispania.

Cap. III. Et alia novi generis hominum ex Hispania legatio venit. Ex militibus Romanis & ex Hispanis mulieribus, cum quibus connubium non esset, natos se memorantes. Supra quatuor millia hominum, orabant, *ut sibi oppidum, in quo habitarent, daretur.* Senatus decrevit, *uti nomina sua apud L. Canuleium profiterentur: eorumque si quos manumisisset, eos Carteiam ad Oceanum deduci placere.*

Colonia Carteja.

Qui Cartejensium domi manere vellent, potestatem fore, uti numero colonorum essent, agro assignato. Larissam eam coloniam fuisse, (c) *libertinorumque appellari.* Eodem tempore ex Africa & Gulussa Masanissæ regis filius, legatus patris, & Carthaginienses venerunt. Gulussa prior in Senatum introductus, & quæ missa erant ad bellum Macedonicum à patre suo, exposuit: &, si qua præterea vellent imperare, præstaturum merito Populi Romani pollicitus: & monuit Patres Conscriptos, *ut à fraude Carthaginiensium caverent. Classis eos magnæ parandæ consilium cepisse; specie pro Romanis, & adversus Macedonas: ubi ea parata instructaque esset, ipsorum fore potestatis quem hostem aut socium habeant.*

(c) al. *Latinam eam coloniam esse.*

Gulussa Masanissam defendit.

Oravit deinde Senatum (Gulussa) ne Pœnorum adversus Masanissam querelis crederet. Eas non alio ex fonte, quam ex innato in Romanos illorum odio, patris sui in ipsos studio proficisci. Patri ita curæ esse dictas à Senatu Populoque Romano fœderis leges, ut eas utilitatibus suis omnibus anteponat: vel potius in Romanorum autoritate imperioque colendo positam habeat omnem utilitatem. Et ei quidem cordi maxime esse quietem: sed tuendis aut priscis regni paterni finibus, aut Romanorum in se beneficiis; ad arma identidem vi atque artibus Carthaginiensium cogi. Illis priorum cladium aut obliterata, aut ad acuendam modo vindictam refricata memoria, intolerabilem paucorum annorum pacem, cujus nimia opulentia elati, temperare sibi non possint, quin animos ad pristinum imperium identidem adjiciant, atque adversus vicinos vires experiantur, quibus victores populi nupto fœdere paullo post excutiant jugum. Hac mente, inquit, nuper quum Populus Romanus Celtiberio bello distineretur, aliique Hispani oram Numidis infestam haberent, Carthalonem auxiliariorum Præfectum in nostros immisere.

Carthalonem incusat.

Is per speciem obeundi fines sibi commissos, castra Masanissæ in proximo posita ex improviso invasit; copias pacate & sine cujusquam noxa in assignato â legatis vestris solo agentes adortus, cæsis captisque non paucis, agrestes Afros concitavit ad rebellandum: nec à vexandis per continuas populationes ac vastationes hominibus nostris destitit. His vestrum est Patres Conscripti, vos pro vestra tum prudentia tum potentia obviam ire, hostesque communes ab ejusmodi coërcere insultibus, & pacem à vobis datam vestraque in socium Regem dona curare, ut, quemadmodum ipsius in vos fides perpetua sint. Vobis imperium Dii dedere, nobis obtemperandi vestris velut cœlestium jussis gloria sola pro imperio amplissimo erit.

Carthaginiensium legati auditi.

Introducti deinde Carthaginiensium Legati, eadem quæ priori anno pari lamentatione prosecuti sunt. Quum de re parum constaret, vix tamen dubium videbatur, quin fretus amicitia nostra Masanissa, plurima ultra præscriptum auderet; idque Senatu, qui minui Carthaginis potentiam publice interesse putaret, non admodum repugnante. Responsum utrisque est ituros brevi à Senatu Legatos, qui rem præsentem inspicerent, & quod jus fasque postularet, edicerent; interim vi armata abstinendum.

Carthaginienses suspecti.

Nec una hæc erat causa mittendi Legatos: explorandus erat Carthaginis Status, semper quidem in fide nutantis, sed nunc præsertim inchoato in Macedonem bello ad res spesque novas erectæ atque in factiones distractæ. Primatum quippe pauci Romanarum partium erant.

Hanno. Annibal.

Horum Princeps Hanno, cui Magno cognomen indiderant sui: alii Rege Masanissæ haud magno sane numero studebant, duce Annibale, quem Psaris appellatione distinxerant, sive passeris, sive triremis similitudo ejus cognominis causam præbuerat. Pars maxima auræ populari serviens Amilcari Samiæ adhærebat, quocum harum partium erat & Carthalo.

Legati Romani in Africa.

Legati occupato jam à Regiis agro controverso in Africam venerunt: nec judicum, sed arbitrorum more, ita res inter Masanissam composuerunt, ut velut interdicto causa nec plene cognita, quæ penes quemque tunc essent, ea ab iis ita possidenda pronuntiarent.

Carthago restaurata.

Ceterum non sine admiratione adeo florentem civibus atque opibus urbem videre potuerunt: in tantum enim loci atque incolarum ingenio commercioque intra annos viginti creverat, ut nec superiorum bellorum, nec duræ obsidionis vestigia ulla superessent.

Hostilius Mancinus & Atilius Serranus Consules. U. C. 582. Ol. 152. a. C. N. 171.

CAP. IV. Sub profectionem in Africam Legatorum habita in urbe comitia Consules in annum proximum dederunt Hostilium Mancinum, Atilium Serranum. Aulo utrique prænomen erat.

Prætores. Provinciæ divisæ. Classis.

Prætores deinde creati leguntur Q. Mænius, M. Recius, L. Hortensius. His qui addendi sint Collegæ, ex Autoribus qui ad nos pervenêre, certi quod colligas nihil est. Consulibus Hostilio Macedonia, Atilio Italia obvenit. Urbanam jurisdictionem sortitus est Recius, Peregrinam Mænius. Classis cum ora maritima Hortensio obtigit. Si siquid conjecturæ dandum ex annorum sequentium Consulibus, qui ad hunc honorem vix nisi per Præturam pervenire soliti, duo sunt, quorum Præturæ ad hunc annum haud improbabiliter referri possunt, Q. Ælius Pætus, T. Manlius Torquatus. Ille tertio hinc anno cum M. Junio, hic anno quinto, Collega Cn. Octavio, inter Consules occurrit in Fastis Capitolinis. Sextus inter hujus anni Prætores numeretur Q. Hostilius Tubulus. Hic quippe anno hinc altero C. Popillio Lænati Consulari, & C. Decimio Prætorio in Ægyptum ad finiendum Antiochi Syriæ Regis & Ptolemæorum fratrum bellum legatis tertius adjungitur: cui legationi quum ejus dignationis viris credibile non est insertum fuisse nisi Curuli honore functum. Hos igitur Siciliam Sardiniamque & Hispaniam Provincias obtinuisse vero non est absimile.

Res gestæ in Macedonia.

CAP. V. Interim P. Lucinius Crassus Consul anni prioris, de cujus minus prosperis cum Perseo ad Peneum præliis diximus, hiberna partim per Thessaliam, majori ex parte per Bœotiam habebat. Nec dignum deinde memoria quicquam gessit, nisi quis inter præclara facinora urbes, agente procul in Macedonia Rege, expugnatas crudelem in modum, & captis venditisque sub corona civibus direptas numerare voluerit. Nec melius habita à C. Lucretio Proprætore, ceterisque classium Præfectis maritimæ civitates. Multa ab his impotenter in socios facta. His postea de injuriis Magistratuum Romanorum non immerito conquerentibus opem tulit, qua licuit, Senatus, atque imprimis Coronæi, qui à Crasso sub corona venierant, ex Senatusconsulto in libertatem sunt restituti.

Perseus Cotyi contra hostes auxilium fert.

Cotys ubi Atlesbis vicini Reguli atque Eumenis copiis, quæ sub Corrago erant, teneri ditionis suæ partem, seque iis pellendis imparem vidit; quum præsertim à tergo Dardani minarentur: à Perseo auxilia ex mutui fœderis legibus implorare ac flagitare non destitit. Hic sua interesse ratus ne perire Cotyn sineret, qui fere solus fideli societate Macedonum partes palam amplecteretur: statim cum equitum alis aliquot quæ in proximis urbibus præsidium agitabant, & parte magna phalangis adveniens, brevi Marenen regiunculam fusis fugatisque hostibus receptam Domino priori restituit.

Dardani cæsi.

Inde versis in Dardanos armis, eorum non modo excursus coërcuit: sed nihil tale suspicantibus superveniens, exercitum decem millium cecidit, & qui cladi superstites fuerant, trans montes suos regredi coëgit, terrore, quem in Thraciam intulerant, ipsis patrios intra fines per agro-

rum

rum populationes expugnationesque aliquot oppidorum cumulate reddito: unde illorum opulentos spoliis milites reduxit in Macedoniam. Ne ultra moraretur imminens oræ maritimæ versisque in Thessaliam & Illyricum finibus Romanis impedimento fuit.

Prodigium.

CAP. VI. Per hæc tempora, P. nempe Licinio Crasso, C. Cassio Longino Consulibus invenimus in Annalibus Cassini puerum factum ex virgine, sub parentibus, mutato sexu pro monstro habitum, jussu Aruspicum deportatum in insulam desertam fuisse.

Res in Hispania gestæ.

At M. Junius Pennus Prætor in Hispaniam citeriorem sortis suæ Provinciam cum octo millium peditum, quadringentorum & quinquaginta equitum supplemento vectus, apud Celtiberos ceterosque junctos cum ipsis fœdere populos, unius hominis artibus aut furiis potius turbata reperit omnia. Ad res novandas spe certæ victoriæ accenderat dux novus Olonicus (Salondicum alii vocant.) Is pari astu atque audacia præditus, vaticinantis specie hastam argenteam quatiens velut Cœlo missam, Barbaros ita deliriis suis impleverat, ut ejus suasu in armis, quanta vix unquam antea multitudo, convenirent. Prætor, antequam in hostes proficisceretur, in id incubuit ut animos Provincialium reliquorum, ne ad arma decurrerent, omni benignitatis genere conciliatos in fide retineret. Inde in Celtiberiæ fines progressus, castra castris rebellium contulit.

Salondici facinus temerarium.

Hos cum præteritarum cladium recordatione trepidare, nec oraculis suis satis confidere Salondicus cerneret, facinus concepit temeritate, qua se hactenus jactaverat, dignum. Mucii Scævolæ exemplo, Prætorem Populi Romani propriis in castris trucidandi consilium iniit: rem factu facilem ratus, quæ si succederet, quid proclivius quam destitutum Imperatore exercitum, tamquam truncum sine capite corpus, delere, tantique eventus miraculo firmatis vaticiniis suis summam apud suos potestatem adipisci? Certe tot inter militantes immixtosque Romanis Hispanos, nec cultus armorumque apparatu, nec sermone diverso agnoscendus, non abs re latere ac fallere non ægre posse confidebat, atque ad prætorium ipsum penetrare. Assumpto itaque in desperati incepti communionem haud dissimilis vesaniæ socio, sub noctem Romana adiit castra, ubi ad Junii usque tentorium sine noxa est progressus. Verum ingredi tentantem pilo vigil excepit: Socius pares stulti consilii pœnas luit. Periculo liberatus Junius præcidi utriusque caput, atque hastis suffixum delectis è numero captivorum tradi jussit ad suos perferenda. Hi tantum pavorem ingressi castra ostentantes capita fecerunt, ut, si admotus extemplo exercitus foret, (*d*) capi castra potuerint. Tum quoque fuga ingens facta est: & erant qui *legatos mittendos, ad pacem precibus petendam*, censerent:

Urbes Hispaniæ recipiuntur.

civitatesque complures eo nuntio audito, in deditionem venerunt. Quibus purgantibus sese, culpamque in duorum amentiam conferentibus, qui se ultro ad pœnam ipsi obtulissent, quum veniam dedisset prætor; profectus extemplo ad alias civitates, omnibus imperata facientibus, quieto exercitu pacatum agrum, qui paullo ante ingenti tumultu arserat, peragravit.

Romanorum crudelitas in Græcia.

Hæc lenitas prætoris, qua sine sanguine ferocissimam gentem domuerat, eo gratior plebi Patribusque fuit, quo crudelius avariusque in Græcia bellatum, & ab Consule Licinio & ab Lucretio Prætore, erat.

Lucretius à Trib. pl. laceratur.

Lucretium tribuni plebis absentem concionibus assiduis lacerabant; quum reipublicæ causa excusaretur: sed tum adeo vicina etiam inexplorata erant, ut is eo tempore in agro suo Antiati esset, aquamque ex manubiis Antium ex flumine Loracinæ duceret. Id opus centum triginta millibus æris locasse dicitur. Tabulis quoque pictis, ex præda, fanum Æsculapii exornavit.

Abderitarum querelæ.

Invidiam infamiamque ab Lucretio averterunt in Hortensium successorem ejus Abderitæ legati, flentes ante curiam, querentesque: *oppidum suum ab Hortensio expugnatum ac direptum esse. Causam excidii fuisse urbi, quod quum centum millia denariûm, & tritici quinquaginta millia modiûm imperaret; spatium petierunt, quo de ea re & ad Hostilium Consulem, & Romam mitterent legatos. Vix dum ad Consulem se pervenisse, & audisse oppidum expugnatum, principes securi percussos, sub corona ceteros venisse.* Indigna Senatui visa: decreveruntque eadem de Abderitis, quæ de Coronæis decreverant priore anno: eademque pro concione edicere Q. Mænium prætorem jusserunt. Et legati duo, C. Sempronius Blæsus, Sext. Julius Cæsar, ad restituendos in libertatem Abderitas missi. Iisdem mandatum, ut & Hostilio Consuli, & Hortensio prætori nuntiarent, *Senatum, Abderitis injustum bellum illatum, conquirique omnes qui in servitute sint, & restitui in libertatem, æquum censere.*

CAP. VII. Eodem tempore de C. Cassio, qui Consul priore anno fuerat, tum tribunus militum in Macedonia cum A. Hostilio erat, querelæ ad Senatum delatæ sunt:

Gallorum querelæ de Cassio.

& legati regis Gallorum Cincibili venerunt. Frater ejus verba in Senatu fecit, questus, *Alpinorum populorum agros sociorum suorum depopulatum C. Cassium esse: & inde multa millia hominum in servitutem abripuisse.*

Et aliorum.

Sub idem tempus Carnorum Istrorumque & Iapidum legati venerunt: *Duces sibi ab Consule Cassio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monstrarent: pacatum ab se tamquam ad aliud bellum gerendum abisse: inde ex medio regressum itinere, hostiliter peragrasse fines suos: passim rapinasque & incendia facta: nec se ad id locorum scire, propter quam causam Consuli pro hostibus fuerint.* Et regulo Gallorum absenti, & his populis responsum est, *Senatum ea, quæ facta querantur, neque scisse futura, neque, si sint facta, probare. Sed indicta causa, damnari absentem consularem virum, injurium esse, quum is reipublicæ causa absit. Ubi ex Macedonia redisset C. Cassius; tum, si coram eum arguere vellent, cognita re Senatum daturum operam uti satisfiat.* Nec responderi tantum iis gentibus, sed legatos mitti, duos ad regulum trans Alpes, tres circa eos populos placuit, qui indicarent, quæ Patrum sententia esset. Munera mitti legatis ex binis millibus æris censuerunt. Duobus fratribus regulis hæc præcipua, torques duo ex quinque pondo auri facti, & vasa argentea quinque ex viginti pondo, & duo equi phalerati cum agasonibus, & equestria arma ac sagula: & comitibus eorum vestimenta liberis servisque. Hæc missa: illa petentibus data, *ut denorum equorum iis commercium esset, educendique ex Italia potestas fieret.* Legati cum Gallis missi trans Alpes, C. Lælius, M. Æmilius Lepidus: ad ceteros populos C. Sicinius, P. Cornelius Blasio, T. Memmius.

Multarum Græciæ Asiæque civitatum legati Romæ.

CAP. VIII. Multarum simul Græciæ Asiæque civitatum legati Romam convenerunt. Primi Athenienses introducti: *Ii se quot navium habuerint militumque P. Licinio Consuli, & C. Lucretio prætori misisse exposuerunt, quibus eos non usos, frumenti sibi centum millia imperasse: quod quamquam sterilem terram arent, ipsosque etiam agrestes peregrino frumento alerent, tamen, ne deessent officio, confecisse: & alia, quæ imperarentur, præstare paratos esse.* Milesii nihil præstitisse memorantes, *si quid imperare ad bellum Senatus vellet, præstare se paratos esse*, polliciti sunt. Alabandenses templum Urbis Romæ se fecisse commemoraverunt, ludosque anniversarios ei Divæ instituisse: & coronam auream quinquaginta pondo, quam in Capitolio ponerent, donum Jovi Optimo Maximo attulisse, & scuta equestria trecenta, ea cui jussissent, tradituros. Donum ut in Capitolio ponere,

(*d*) al. si ad motus exercitus foret.

ponere, & sacrificare liceret, petebant. Hoc Lampsaceni octoginta pondo coronam afferentes petebant, commemorantes, *discessisse se à Perseo, postquam Romanus exercitus in Macedoniam venisset, quum sub ditione Persei & ante Philippi fuissent. Pro eo, & quod imperatoribus Romanis omnia præstitissent, id se tantum orare, ut in amicitiam Populi Romani reciperentur: & si pax cum Perseo fieret, exciperentur, ne in regiam potestatem reciperentur.* (e) Ceteris legatis comiter responsum: Lampsacenos in sociorum formulam referre Q. Mænius prætor jussus. Munera omnibus in singulos binûm millium æris data. Alabandenses scuta reportare ad A. Hostilium Consulem in Macedoniam jussi. Et ex Africa legati simul Carthaginiensium, *tritici decies centum millia & hordei quingenta, indicantes se ad mare devecta habere, ut, quo Senatus censuisset, deportarent. Id munus officiumque suum scire minus esse, quam pro meritis Populi Romani & voluntate sua: sed sæpe alias, bonis in rebus utriusque populi, se gratorum fideliumque sociûm muneribus functos esse.* Item Masanissæ legati, *tritici eandem summam polliciti, & mille & ducentos equites, duodecim elephantos. Et si quid aliud opus esset, uti imperaret Senatus: æque propenso animo, ac quæ ipse ultro pollicitus sit, præstaturum esse.* Gratiæ & Carthaginiensibus & regi actæ; rogatique; *ut ea quæ pollicerentur, ad Hostilium Consulem in Macedoniam deportarent.* Legatis in singulos binûm millium æris munera missa.

Legati Carthaginiensium.

Et Masanissæ.

CAP. IX. Cretensium legatis, commemorantibus, *se, quantum sibi imperatum à P. Licinio Consule esset sagittariorum, in Macedoniam misisse;* quum interrogati non inficiarentur, *apud Persea majorem numerum sagittariorum, quam apud Romanos militare;* responsum est: *si Cretenses bene, ac gnaviter destinarent potiorem Populi Romani quam regis Persei amicitiam habere; Senatum quoque Romanum iis; tamquam certis sociis, responsum daturum esse. Interea nuntiarent suis, placere Senatui, dare operam Cretenses, ut quos milites inter præsidia regis Persei haberent, eos primo quoque tempore domum revocarent.* Cretensibus cum hoc responso dimissis, Chalcidenses vocati; quorum legatio ipso introitu, ob id quod Mictio princeps eorum pedibus captus lectica est introlatus, ultimæ necessitatis extemplo visa res: in qua ita affecto excusatio valetudinis, aut ne ipsi quidem petenda visa foret, aut data petendi non esset. Quum *sibi nihil vivi reliquum præterquam linguam, ad deplorandas patriæ suæ calamitates,* præfatus esset; *exposuit: civitatis primum suæ benefacta, & vetera, & ea quæ Persei bello præstitissent, ducibus exercitibusque Romanis: tum quæ primo C. Lucretius in populares suos prætor Romanus superbe, avare, crudeliter fecisset: deinde quæ tum, quum maxime L. Hortensius faceret. Quemadmodum omnia sibi, etiam iis quæ patiantur tristiora, patienda esse ducant, potius quam se dedant Persi. Quod ad Lucretium Hortensiumque attineret; scire, tutius fuisse claudere portas, quam in urbem eos accipere. Quæ* (f) *exclusissent eos, Emathiam, Amphipolim, Maroneam, Ænum, incolumes esse: apud se templa omnibus ornamentis compilata, spoliataque sacrilegiis* (g) *C. Lucretium navibus Antium devexisse, libera corpora in servitutem abrepta: fortunas sociorum Populi Romani direptas esse, & quotidie diripi. Nam ex instituto C. Lucretii, Hortensium quoque in tectis hieme pariter atque æstate, navales socios habere, & domos suas plenas turba nautica esse. Versari inter se conjuges liberosque suos, quibus nihil neque dicere pensi neque facere.*

Cretensium legati.

Chalcidenses legati.

Eorum querelæ de Magistratibus Romanis.

CAP. X. Arcessere in Senatum Lucretium placuit, ut disceptaret coram, purgaretque sese. Ceterum multo plura præsens audivit, quam in absentem jacta erant: & graviores potentioresque accessere accusatores duo tribuni plebis, M. Juvencius Thalna, & Cn. Aufidius. Ii non in Senatu modo eum lacerarunt, sed in concionem etiam pertracto, multis objectis probris, diem dixerunt. Senatus jussu Chalcidensibus Q. Mænius prætor respondit: *Quæ bene meritos sese, & ante, & in eo bello, quod geratur, de Populo Romano dicant, ea & scire vera eos referre Senatum, & perinde ac debeant grata esse. Quæ facta à C. Lucretio, fierique ab L. Hortensio Prætoribus Romanis querantur; ea neque facta, neque fieri voluntate Senatus, quem non posse existimare? Qui sciat, bellum Persi & ante Philippo patri ejus intulisse Populum Romanum pro libertate Græciæ: non ut ea à magistratibus sociis atque amicis* (h) *paterentur. Literas se ad L. Hortensium prætorem daturos esse: quæ Chalcidenses querantur acta, ea Senatui non placere: si qui in servitutem liberi venissent, ut eos conquirendos primo quoque tempore, restituendosque in libertatem curaret: sociorum navalium neminem, præter magistros, in hospitia deduci æquum censere.* Hæc Hortensio jussu Senatus scripta. Munera binum milliûm æris legatis missa, & vehicula Mictioni publice locata, quæ eum Brundusium commode pervehérent. C. Lucretium, ubi dies quæ dicta erat venit, tribuni ad populum accusarunt, mulctamque decies centum milliûm æris dixerunt. Comitiis habitis, omnes quinque & triginta tribus eum condemnarunt.

Lucretius Prætor à Chalcidensibus accusatur.

Senatus responsum.

Lucretius damnatur.

CAP. XI. In Liguribus eo anno nihil memorabile gestum. Nam nec hostes moverunt arma, neque Consul in agrum eorum legiones induxit: & satis explorata pace ejus anni, milites duarum legionum Romanarum, intra dies sexaginta, quam in provinciam venit, dimisit. Sociorum nominis Latini exercitu mature in hiberna Lunam & Pisas deducto, ipse cum equitibus Galliæ provinciæ pleraque oppida adiit. Nusquam alibi quam in Macedonia bellum erat: suspectum tamen & Gentium Illyriorum regem habebant. Itaque & octo naves ornatas à Brundusio Senatus censuit mittendas ad C. Furium legatum Issam, qui cum præsidio duarum Issensium navium insulæ præerat. Duo millia militum in eas naves sunt imposita. Quæ Q. Mænius prætor, ex Senatusconsulto in ea parte Italiæ, quæ objecta Illyrico est, conscripsit: & Consul Hostilius Ap. Claudium in Illyricum cum quatuor millibus peditum misit, ut accolas Illyrici tutarentur. Qui non contentus iis, quas adduxerat, copiis, auxi-

In Liguria nihil gestum.

Res in Illyrico gestæ.

(e) al. *reciderent.* (f) al. *qui.* (g) al. *spoliumque sacrilegiis.* (h) al. *socii atque amici.*

auxilia ab sociis corrogando, ad octo millia hominum vario genere armavit: peragrataque omni ea regione, ad Lychnidum Dassaretiorum consedit.

CAP. XII. Haud procul inde Uscana Oppidum, finium plerumque Persei erat. Decem millia civium habebat, & modicum, custodiæ causa, Cretensium præsidium. Inde nuntii ad Claudium occulti veniebant. *Si propius copias admovisset, paratos fore qui proderent urbem. Et operæ pretium esse, non se amicosque tantum, sed etiam milites præda expleturum.* Spes cupiditati admota ita occœcavit animum, ut nec ex iis qui venerant, quemquam retineret, nec obsides, pignus futuros furto & fraude agendæ rei, posceret, nec mitteret exploratum, nec fidem acciperet: die tantum statuta profectus à Lychnido, duodecim millia ab urbe, ad quam tendebat, posuit castra. Quarta inde vigilia signa movit; mille ferme ad præsidium castrorum relictis: incompositi longo agmine effusi, infrequentes, quum nocturnus error dissiparet, ad urbem pervenerunt. Crevit negligentia, postquam neminem armatum in muris viderent. Ceterum ubi primum sub jactu teli fuerunt, duabus simul portis erumpitur. Et ad clamorem erumpentium ingens strepitus è muris ortus, ululantium mulierum cum crepitu undique æris: & incondita multitudo, turba immista servili, variis vocibus personabat. Hic tam multiplex undique objectus terror effecit, ne sustinere primam procellam eruptionis Romani possent. Itaque fugientes plures, quam pugnantes interempti sunt: vix duo millia hominum cum ipso legato in castra perfugerunt. Quo longius iter in castra erat, eo plures fessos consectandi hostibus copia fuit. Ne moratus quidem in castris Appius, ut suos dissipatos fuga colligeret (quæ res palatis per agros saluti fuisset) ad Lychnidum protinus reliquias cladis reduxit. Ap. Claudius ab Uscanensibus cæsus.

CAP. XIII. Hæc & alia haud prospere in Macedonia gesta, ex Sexto Digitio tribuno militum, qui sacrificii causa Romam venerat, sunt audita. Propter quæ veriti Patres, ne quæ major ignominia acciperetur, legatos in Macedoniam, M. Fulvium Flaccum & M. Caninium Rebilum, miserunt, qui comperta quæ agerentur referrent: & ut A. Hostilius Consul comitia Consulibus subrogandis ita ediceret, uti mense Januario comitia haberi possent, & ut primo quoque tempore in urbem rediret. Interim M. Recio Prætori mandatum, *ut edicto senatores omnes ex tota Italia (nisi qui reipublicæ causa abessent) (i) Romam revocaret. Qui Romæ essent, ne quis ultra mille passuum ab Roma abesset.* Ea, uti Senatus censuit, sunt facta. Comitia consularia ante diem quintum Calendas Septembres (*k*) fuere. Creati Consules sunt, Q. Marcius Philippus iterum, & Cn. Servilius Cæpio. Post diem tertium Prætores sunt facti, C. Decimius, M. Claudius Marcellus, C. Sulpicius Gallus, C. Marcius Figulus, Ser. Cornelius Lentulus, P. Fronteius Capito. Designatis Prætoribus, præter duas urbanas, quatuor provinciæ sunt decretæ; Hispania, & Sardinia, & Sicilia, & classis. Legati ex Macedonia, exacto admodum mense Februario, redierunt. *Hi, quas res ea æstate prospere gessisset rex Perseus, referebant: quantusque timor socios Populi Romani cepisset; tot urbibus in potestatem regis redactis. Exercitum Consulis infrequentem commeatibus vulgo datis per ambitionem esse: culpam ejus rei Consulem in tribunos militum, contra illos in Consulem conferre. Ignominiam, Claudii temeritate acceptam, elevare eos Patres acceperunt, qui perpaucos Italici generis, & magna ex parte tumultuario delectu conscriptos ibi milites amissos referebant.* Consules designati, ubi primum magistratum inissent, de Macedonia referre ad Senatum jussi: destinatæque provinciæ iis sunt, Italia & Macedonia. Hoc anno intercalatum est: tertio die post Terminalia Calendæ intercalares fuere. Sacerdotes intra eum annum mortui, L. Flamininus, augur, pontifices duo decesserunt, L. Furius Philus, & C. Livius Salinator. In locum Furii, T. Manlium Torquatum, in Livii M. Servilium pontifices legerunt.

Legati in Macedoniam missi.

Q. Marcius & Cn. Servilius Coss. U.C. 583. Ol. 152. a. C. N. 170.

Prætores.

Status rerum in Macedonia.

Provinciæ.

Calendæ intercalares. Sacerdotes mortui.

Et suffecti.

CAP. XIV. Principio insequentis anni, quum Consules novi Q. Marcius & Cn. Servilius de provinciis retulissent, primo quoque tempore aut comparare eos inter se Italiam & Macedoniam, aut sortiri placuit. Priusquam id sors cerneret, in incertum, ne quid gratia momenti faceret, in utramque provinciam, quod res desideraret supplementi, decerni. In Macedoniam peditum Romanorum sex millia, sociorum nominis Latini sex millia: equites Romanos ducentos quinquaginta, socios trecentos. Veteres milites dimitti, ita ut in singulas Romanas legiones, ne plus sena millia peditum, trecenti equites essent. Alteri Consuli nullus certus finitus numerus civium Romanorum, quem in supplementum legeret. Id modo finitum, *ut duas legiones scriberet, quæ quina millia peditum & ducenos haberent, equites trecenos.* Peditum Latinorum major quam collegæ decretus numerus: peditum decem millia & sexcenti equites. Quatuor præterea legiones scribi jussæ, quæ, si quo opus esset, educerentur. Tribunos hos; non (*l*) permissum, ut Consules facerent: Populus creavit. Sociis nominis Latini sexdecim millia peditum, & mille equites imperati. Hunc exercitum parari tantum placuit, ut exiret si quo res posceret. Macedonia maxime curam præbebat. In classem mille socii navales cives Romani, libertini ordinis ex Italia scribi jussi; totidem ut ex Sicilia scriberentur: &, cui ea provincia evenisset, mandatum, ut eos in Macedoniam, ubicumque classis esset, deportandos curaret. In Hispaniam tria millia peditum Romanorum in supplementum, trecenti equites decreti. Finitus ibi quoque in legiones militum numerus, peditum quina millia, trecenti & triginta equites. Et sociis imperare prætor, cui Hispania obvenisset, jussus quatuor millia peditum, & trecentos equites.

Exercitus in provincias.

CAP. XV. Non sum nescius, ab eadem negligentia, qua nihil Deos portendere vulgo nunc credant, (*m*) neque nuntiari admodum nulla (*n*) prodigia in publicum, neque in annales referri. Ceterum & mihi vetustas res scribenti, nescio quo pacto antiquus fit (*o*) animus: & quædam religio tenet, quæ illi prudentissimi viri publice suscipienda censuerint, ea

(*i*) al. *abesset*. (*k* al. Februarias. (*l*) al. Tribunos militum non &c. (*m*) al. credunt. (*n*) al. ulla. (*o*) al. fit.

ea pro dignis habere, quæ in meos annales referam.

Prodigia.

Anagnia duo prodigia eo anno sunt nuntiata: *facem in cœlo conspectam, & bovem fœminam locutam publice ali. Minturnis quoque per eos dies cœli ardentis species affulserat.* (p) *Reate imbri lapidavit. Cumis in arce Apollo triduum ac tres noctes lacrimavit.* In urbe Romana duo æditui nuntiarunt, alter, *in æde Fortunæ anguem jubatum à compluribus visum esse:* alter, *in æde Primigeniæ Fortunæ, quæ in colle est, duo diversa prodigia: palmam in area enatam, & sanguine interdiu pluisse.*

Prodigia in privatis locis facta.

Duo non suscepta prodigia sunt, alterum quod in privato loco factum esset, palmam enatam, impluvio suo T. Marcius Figulus nuntiabat. Alterum, quod in loco peregrino, Fregellis in domo L. Atrei hasta, quam filio militi emerat, interdiu plus duas horas arsisse, ita ut nihil ejus ambureret ignis dicebatur.

Prodigia publica procurata.

Publicorum prodigiorum causa libri à decemviris aditi, (q) quadraginta majoribus hostiis, quibus Diis Consules sacrificarent. Et addiderunt, uti supplicatio fieret, (r) cunctique magistratus circa omnia pulvinaria victimis majoribus sacrificarent, populusque coronatus esset. Omnia, uti Decemviri præierunt, facta.

CAP. XVI. Censoribus deinde creandis comitia edicta sunt. Petierunt censuram principes civitatis, C. Valerius Lævinus, L. Postumius Albinus, P. Mucius Scævola, M. Junius Brutus, C. Claudius Pulcher, Tib. Sempronius Gracchus.

Censores.

Hos duos censores creavit Populus Romanus. Quum delectus habendi major quam alias propter Macedonicum bellum cura esset, Consules plebem apud Senatum accusabant, *quod & juniores non responderent.*

Delectus.

Adversus quos C. Sulpicius & M. Claudius tribuni plebis causam egerant. *Non Consulibus, sed ambitiosis Consulibus delectum difficilem esse. Neminem invitum militem ab iis fieri. Id ita ut esse scirent & Patres Conscripti; prætores, quibus & vis imperii minor & auctoritas esset, delectum, si ita Senatui videretur, perfecturos esse.* Id prætoribus magna Patrum consensione non sine suggillatione Consulum, mandatum est.

Censorum edicta de delectu.

Censores, ut eam rem adjuvarent, ita in concione edixerunt, *legem censui censendo dicturos esse, ut præter commune omnium civium jusjurandum hæc adjurarent: tu minor annis sex & quadraginta es, tuque ex edicto C. Claudii, Ti. Sempronii censorum ad delectum prodito: & quotiescumque delectus erit, quem hic censores magistratum habebunt,* (s) *si miles factus non eris, in delectu prodibis.* Item quia fama erat, multos ex Macedonicis legionibus, incertis commeatibus per ambitionem imperatorum ab exercitu abesse; edixerunt de militibus P. Ælio, C. Popillio Consulibus, postve eos Consules in Macedoniam scriptis: *ut, qui eorum in Italia essent, intra dies triginta censi prius apud sese, in provinciam redirent. Qui in patris aut avi potestate essent, eorum nomina ad se ederentur. Missorum quoque causas sese cognituros esse: & quorum ante emerita stipendia gratiosa missio sibi visa esset, eos milites fieri jussuros.* Hoc edicto literisque censorum per fora & conciliabula dimissis, tanta multitudo juniorum Romam convenit, ut gravis urbi turba insolita esset.

CAP. XVII. Præter delectum eorum, quos in supplementum mitti oportebat, quatuor à C. Sulpicio Prætore scriptæ legiones sunt, intraque undecim dies delectus est perfectus. Consules deinde sortiti provincias sunt.

Provinciarum sortitio.

Nam Prætores propter jurisdictionem maturius sortiti erant. Urbana C. Sulpicio, peregrina C. Decimio obtigerat, Hispaniam M. Claudius Marcellus, Siciliam Ser. Cornelius Lentulus, Sardiniam P. Fonteius Capito, classem C. Marcius Figulus erat sortitus. Consulum Cn. Servilio Italia, Q. Marcio Macedonia obvenit. Latinisque actis, Marcius extemplo est profectus. Cæpione deinde referente ad Senatum, *quas ex novis legionibus duas legiones secum in Galliam duceret:* decrevere Patres, *ut C. Sulpicius, M. Claudius prætores, ex his quas scripsissent legionibus, quas videretur, Consuli darent.* Indigne patiente (t) prætorum arbitrio Consulem subjectum, dimisso Senatu, ad tribunal prætorum stans postulavit, *ex Senatusconsulto destinarent sibi duas legiones.* Prætores Consuli (u) in eligendo arbitrium fecerunt.

Censura.

Senatum deinde censores legerunt: M. Æmilius Lepidus princeps, ab tertiis jam censoribus lectus. Septem è Senatu ejecti sunt. In censu accipiendo populi, milites ex Macedonico exercitu, qui quam multi abessent ab signis, census docuit, in provinciam cogebant: causas stipendiis missorum cognoscebant: & cujus nondum justa missio visa esset, ita jusjurandum adigebant. *Ex tui animi sententia, tu ex edicto C. Claudii, Ti. Sempronii censorum in provinciam Macedoniam redibis, quod sine dolo malo facere poteris?*

CAP. XVIII. In equitibus recensendis tristis admodum eorum atque aspera censura fuit: multis equos ademerunt.

Censores equestrem ordinem offendunt.

In ea quum equestrem ordinem offendissent, flammam invidiæ adjecere edicto, quo edixerunt, *ne quis eorum, qui Q. Fulvio, A. Postumio censoribus publica vectigalia aut ultro tributa conduxissent, ad hastam suam accederet, sociusve aut affinis ejus conductionis esset.* Sæpe id querendo veteres publicani, quum impetrare nequissent ab Senatu, *ut modum potestati censoriæ imponerent;* tandem Tribunum plebis P. Rutilium, ex rei privatæ contentione iratum censoribus, patronum causæ nacti sunt.

Rutilii trib. pl. & Censorum disceptatio.

Clientem libertinum parietem in Sacra via adversus ædes publicas demoliri jusserunt, quod publico inædificatus esset. Appellati à privato tribuni, quum præter Rutilium nemo intercederet, censores ad pignora capienda miserunt: mulctamque pro concione privato dixerunt. Hic contentione orta, quum veteres publicani se ad tribunum contulissent; rogatio repente sub unius tribuni nomine promulgatur: *Quæ publica vectigalia, ultro tributa, C. Claudius & Ti. Sempronius locassent, ea rata locatio ne esset. De integro locarentur, & ut omnibus redimendi & conducendi promiscue jus esset.*

Rutilius Censoribus diem dicit.

Diem ad ejus rogationem concilio Tribunus plebis dixit. Qui postquam venit, ut censores ad dissuadendum processerunt, Graccho dicente, silentium fuit. Quum Claudio obstreperetur, audientiam facere præconem jussit. Eo facto, *avocatam à se concionem* tribunus questus, *& in ordinem se coactum,* ex Capitolio, ubi erat concilium, abiit. Postero die ingentes tumultus ciere. Ti. Gracchi

(p) al. *effulserat.* (q) al. libris à Decemviris aditis. (r) al. Et uti supplicatio fieret. (s) al. *quem his censoribus magistratus habebunt.* (t) al. patiens. (u) al. Consulis.

chi primum bona consecravit, *quod in mulcta pignoribusque ejus, qui tribunum appellasset, intercessioni non parendo, se in ordinem coëgisset.* C. Claudio diem dixit, *quod concionem ab se avocasset:* & utrique censori *perduellionem se judicare* pronuntiavit, diemque comitiis à C. Sulpicio Prætore Urbano petiit. Non recusantibus censoribus, quo minus primo quoque tempore judicium de se Populus faceret, in ante dies VIII. & VII. Calend. Octob. comitiis perduellionis dicta dies. Censores extemplo in atrium Libertatis ascenderunt: & ibi signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, & dimissis servis publicis, negarunt, *se prius quicquam publici negotii gesturos, quam judicium Populi de se factum esset.* Prior Claudius causam dixit. Et quum ex duodecim (*x*) centuriis equitum octo censorem condemnassent, multæque aliæ primæ classis, extemplo principes civitatis in conspectu Populi annulis aureis positis, vestem mutarunt, ut supplices plebem circumirent. Maxime tamen sententiam vertisse dicitur Ti. Gracchus, quod quum clamor undique plebis esset, *periculum Graccho non esse*, conceptis verbis juravit, *si collega damnatus esset, non exspectato de se judicio, comitem exilii ejus futurum.* Adeo tamen ad extremum spei venit reus, ut octo centuriæ ad damnationem defuerint. Absoluto Claudio, tribunus plebis negavit se Gracchum morari.

Absolvuntur.

Colonia Aquileja suppleta.

CAP. XIX. Eo anno postulantibus à Senatu Aquileiensium legatis, *ut numerum colonorum augeret*, (*y*) mille & quingentæ familiæ ex Senatusconsulto scriptæ: triumvirique, qui eas deducerent, missi sunt, T. Annius Luscus, P. Decius Subulo, M. Cornelius Cethegus. Eodem anno C. Popillius & Cn. Octavius legati, qui in Græciam missi erant, Senatusconsultum, Thebis primum recitatum, per omnes Peloponnesi urbes circumtulerunt, *ne quis ullam rem in bellum magistratibus Romanis conferret, præterquam quod Senatus censuisset.* Hoc fiduciam in posterum quoque præbuerat, levatos se oneribus impensisque, quibus alia aliis imperantibus exhauriebantur. Achaico concilio Argis agitato, benigne locuti auditique. Egregia spe futuri status fidissima gente (*z*) relicta, in Ætoliam trajecerunt. Ibi nondum quidem seditio erat, sed omnia suspecta, criminumque inter ipsos plena. Ob quæ obsidibus postulatis, neque exitu rei imposito, in Acarnaniam inde profecti legati sunt. Thyrii concilium legatis Acarnanes dederunt. Ibi quoque inter factiones erat certamen: quidam principum postulare, *ut præsidia in urbes suas inducerentur, adversus amentiam eorum, qui ad Macedonas gentem (a) trahebant:* pars recusare, *ne, quod bello captis & hostibus mos esset, id pacatæ & sociæ civitates ignominiæ acciperent.* Justa deprecatio hæc visa. Larissam ad Hostilium proconsulem, (ab eo enim missi erant) legati redierunt. Octavium retinuit secum. Popillium cum mille ferme militibus in hiberna Ambraciam misit.

Legatorum Romanorum in Græcia acta.

CAP. XX. Perseus principio hiemis egredi Macedoniæ finibus non ausus, ne qua in regnum vacuum irrumperent Romani, sub tempus brumæ, quum inexsuperabiles ab Thessalia montes nivis altitudo facit; occasionem esse ratus, frangendi finitimorum spes animosque, ne quid averso se in Romanum bellum periculi subesset, quum à Thracia pacem Cotys, ab Epiro Cephalus repentina defectione à Romanis præstaret, Dardanos recens domuisset bello, solum infestum esse Macedoniæ latus, quod ab Illyrico pateret, cernens, neque ipsis quietis Illyriis, & aditum præbentibus Romanis, (*b*) si domuisset proximos Illyriorum, Gentium quoque regem jam diu dubium in societatem perlici posse; cum decem millibus peditum, quorum pars phalangitæ erant, & duobus millibus levium armatorum, (*c*) & quingentis equitibus profectus, Stuberam venit. Inde frumento complurium dierum sumpto, jussoque apparatu oppugnandarum urbium sequi, tertio die ad Uscanam (*d*) (Penestianæ terræ ea maxima urbs est) posuit castra: prius tamen quam vim admoveret, missis qui tentarent nunc præfectorum præsidii, nunc oppidanorum animos. Erat autem ibi cum juventute Illyriorum Romanum præsidium. Postquam nihil pacati referebant, oppugnare est adortus, & corona eam capere conatus est. Quum sine intermissione interdiu noctuque alii aliis succedentes, pars scalas muris, ignem portis inferrent, sustinebant tamen eam tempestatem propugnatores urbis: quia spes erat, neque hiemis vim diutius pati Macedonas in aperto posse, nec ab Romano bello tantum regi laxamenti fore, ut posset morari. Ceterum postquam vineas agi, turresque excitari viderunt; victa pertinacia est. Nam, præterquam quod adversus vim pares non erant, ne frumenti quidem aut ullius alterius rei copia intus erat, ut in necopinata obsidione. Itaque quum spei nihil ad resistendum esse, C. Carvilius Spoletinus, & C. Afranius à præsidio Romano missi, qui à Perseo peterent: primo, *ut armatos suaque secum ferentes abire sineret:* dein, si id minus impetrarent, *vitæ tantum libertatisque fidem acciperent.* Promissum id benignius est ab rege, quam præstitum. Exire enim sua secum efferentibus jussis, primum arma ademit. His urbe egressis, & Illyriorum cohors (quingenti erant) & Uscanenses se urbemque dediderunt.

Persei expeditio in Illyricum.

Perseus Uscanam oppugnat.

Uscanenses se cum urbe dedunt.

CAP. XXI. Perseus præsidio Uscanæ imposito, multitudinem omnem deditorum, quæ prope numero exercitum æquabat, Stuberam abducit. Ibi Romanis (quatuor millia autem hominum erant, præter principes) in custodiam civitatum divisis, Uscanensibus Illyriisque venditis, in Penestiam exercitum reducit ad Oeneum oppidum in potestatem redigendum: & alioqui opportune situm; & transitus ea est in Labeates, ubi Gentius regnabat. Prætereunti frequens castellum, Draudacum nomine, peritorum quidem regionis ejus, *nihil Oeneo capto opus esse* ait, *nisi in potestate & Draudacum sit. Opportunius enim ad omnia positum esse.* Admoto exercitu, omnes extemplo dediderunt sese. Qua spe celeriore deditione erectus, postquam animad-

Perseus alia oppida capit.

Zzz z 2

(*x*) al. octodecim. (*y*) al. augeretur. (*z*) al. fidissimæ genti. (*a*) al. *Macedonicam gentem.* (*b*) neque quietis Illyriis, & aditum præbentibus Romam. (*c*) al. armorum. (*d*) al. ad Uscana.

animadvertit quantus agminis sui terror esset, undecim alia castella eodem metu in potestatem redigit. Ad perpauca vi opus fuit, cetera voluntate dedita: & in his recepti mille & quingenti dispositi per præsidia milites Romani. Magno usui Carvilius Spoletinus erat in colloquiis, dicendo, nihil in ipsos sævitum. Ad Oeneum perventum est, quod sine justa oppugnatione capi non poterat; & majore aliquanto quam cetera juventute, & validum oppidum mœnibus erat. Et hinc amnis Artatus nomine, hinc mons prealtus & aditu difficilis cingebat: hæc spem ad resistendum oppidanis dabant. Perseus, circumvallato oppido, aggerem à parte superiore ducere instituit, cujus altitudine muros superaret. Quod opus dum perficitur, crebris interim præliis, quibus per excursiones & mœnia sua oppidani tutabantur, & opera hostium impediebant, magna eorum multitudo variis casibus absumpta est: & qui supererant, labore diurno nocturnoque, & vulneribus inutiles erant. Ubi primum agger injunctus muro est, & cohors regia, quos Nicatoras appellant, transcendit: & scalis multis simul partibus impetus in urbem est factus: puberes omnes interfecti sunt: conjuges, liberosque eorum in custodiam dedit: prædæ alia militum cessere. Stuberam inde victor revertens, ad Gentium legatos, Plevratum Illyrium, exulantem apud se, & apud eum (*e*) Macedonem à Berœa, mittit. Iis mandat, *ut exponerent æstatis ejus hiemisque acta sua adversus Romanos, Dardanosque. Adjicerent recentia in Illyrico hibernæ expeditionis opera. Hortarentur Gentium in amicitiam secum & cum Macedonibus jungendam.*

Oeneum oppugnatum.

Et expugnatum.

Perseus ad Gentium legatos mittit.

CAP. XXII. Hi transgressi jugum Scordi montis, per Illyrici solitudines, quas de industria populando Macedones fecerant, ne transitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam essent, Scodram labore ingenti tandem pervenerunt. Lissi rex Gentius erat. Eo acciti legati mandata exponentes, benigne auditi sunt: qui responsum sine effectu tulerunt; *voluntatem sibi non deesse ad bellandum cum Romanis: ceterum ad conandum id, quod velit, pecuniam maxime deesse.* Hæc Stuberam retulere regi, tum maxime captivos ex Illyrico vendenti. Extemplo iidem legati, addito Glautia ex numero custodum corporis, remittuntur, sine mentione pecuniæ, qua una barbarus inops impelli ad bellum poterat. Ancyram inde populatus Perseus, in Penestas rursum exercitum reducit: firmatisque Uscanæ, & circa eam per omnia castella quæ receperat, præsidiis, in Macedoniam sese recipit.

Gentius pecuniam postulat.

CAP. XXIII. L. Cælius, legatus Romanus, præerat Illyrico; qui moveri non ausus, quum in iis locis rex esset, post profectionem demum ejus conatus in Penestis Uscanam recipere, à præsidio, quod ibi Macedonum erat, cum multis vulneribus repulsus, Lychnidum copias reduxit. Inde post dies paucos M. Trebellium Fregellanum cum satis valida manu in Penestas misit; ad obsides ab his urbibus, quæ in amicitia cum fide permanserant, accipiendos. Procedere etiam in Parthinos (ii quoque obsides dare pepigerant) jussit: ab utraque gente sine tumultu exigi. (*f*) Penestarum obsides Apolloniam, Parthinorum Dyrrachium (tum Epidamni magis celebre nomen Græcis erat) missi. Ap. Claudius acceptam in Illyrico ignominiam corrigere cupiens, Phanotem Epiri castellum adortus oppugnare, & auxilia Athamanum Thesprotorumque, præter Romanum exercitum, ad sex millia hominum secum adduxit: neque operæ pretium fecit; Cleva, qui relictus à Perseo erat, cum valido præsidio, defendente. Et Perseus in Elimeam profectus, & circa eam exercitu lustrato, ad Stratum vocantibus Epirotis ducit. Stratus validissima tum urbs Ætoliæ erat. Sita est super Ambracium sinum, prope amnem Acheloum. Cum decem millibus peditum eo profectus est, & equitibus trecentis: quos pauciores propter angustias viarum & asperitatem duxit. Tertio die quum pervenisset ad Citium montem, vix transgressus propter altitudinem nivis, locum quoque castris ægre invenit. Profectus inde, magis quia manere non poterat, quam quod tolerabilis aut via aut tempestas esset, cum ingenti vexatione, præcipue jumentorum, altero die ad templum Jovis, quem Nicæum vocant, posuit castra. Ad Arachthum inde flumen itinere ingenti emenso, retentus altitudine amnis, mansit. Quo spatio temporis ponte perfecto, traductis copiis diei progressus iter, obviam Archidamum principem Ætolorum, per quem ei Stratus tradebatur, habuit.

Romanorum res gestæ in Illyrico.

Perseus Stratum petit. Stratus urbs.

CAP. XXIV. Eo die ad finem agri Ætoli castra posita. Inde altero die ad Stratum perventum: ubi prope Acheloum amnem castris positis, quum exspectaret effusos omnibus portis Ætolos in fidem suam venturos, clausas portas, atque ipsa ea nocte qua venerat, receptum Romanum præsidium cum C. Popillio legato, invenit. Principes, qui præsentis Archidami auctoritate compulsi regem, arcessierant, obviam egresso Archidamo segniores facti, locum adversæ factioni dederant, ad Popillium cum mille peditibus ab Ambracia arcessendum. In tempore & Dinarchus præfectus equitum gentis Ætolorum cum sexcentis peditibus & equitibus centum venit. Satis constabat, eum tamquam ad Persea tendentem Stratum venisse: mutato deinde cum fortuna animo, Romanis se, adversus quos venerat, junxisse. Nec Popillius securior, quam debebat esse, inter tam mobilia ingenia erat. Claves portarum custodiamque murorum suæ extemplo potestatis fecit. Dinarchum Ætolosque cum juventute Stratiorum in arcem, per præsidii speciem, amovit. Perseus ab imminentibus superiori parti urbis tumulis tentatis colloquiis, quum obstinatos atque etiam telis procul arcentes videret, quinque millia passuum ab urbe trans Petitarum amnem posuit castra. Ibi concilio advocato, quum Archidamus Epirotarumque transfugæ retinerent, *Macedonum principes non pugnandum cum infesto tempore anni censerent, nullis præparatis commeatibus; quum inopiam prius obsidentes quam obsessi sensuri essent, maxime quod hostium haud procul inde hiberna erant;* territus in Aperantiam castra movit. Aperantii eum propter Archidami

Stratii Romanos recipiunt.

Aperantii Perseum recipiunt.

(*e*) al. ad eum. al. Aputeum. (*f*) al. exacti.

dami magnam in ea gente gratiam auctoritatemque consensu omnium acceperunt: is ipse cum octingentorum militum præsidio his est præpositus.

CAP. XXV. Rex non minore vexatione jumentorum hominumque, quam venerat, in Macedoniam rediit. Appium tamen ab obsidione Phanotis fama ducentis ad Stratum Persei, summovit. Clevas cum præsidio impigrorum juvenum insecutus, sub radicibus prope inviis montium ad mille hominum ex agmine impedito occidit, ad ducentos cepit. Appius superatis angustiis, in Campo, quem Eleona vocant, stativa dierum paucorum habuit. Interim Clevas assumpto Philostrato, qui Epirotarum gentem habebat, in agrum Antigonensem transcendit. Macedones ad depopulationem profecti, Philostratus cum cohorte sua in insidiis loco obscuro consedit. In palatos populatores quum erupissent ab Antigonea armati, fugientes eos persequentes effusius in vallem infessam ab hostibus præcipitant. Ibi ad mille occisis, centum ferme captis, ubique prospere gesta re, prope stativa Appii castra movent, ne qua vis sociis suis ab Romano exercitu inferri possit. Appius nequicquam in his locis terens tempus, dimissis Chaonumque, & si qui alii Epirotæ erant præsidiis, cum Italicis militibus in Illyricum regressus, per Parthinorum socias urbes in hiberna militibus dimissis, ipse Romam sacrificii causa rediit. Perseus ex Penestarum gente mille pedites, ducentos equites revocatos, Cassandriam, præsidio ut essent, misit. Ab Gentio eadem adferentes redierunt. Nec deinde alios atque alios mittendo tentare eum destitit, quum appareret, quantum in eo præsidii esset: nec tamen impetrare ab animo (g) posset, ut impensam in rem maximi ad omnia momenti faceret.

Clevæ Macedonis res gestæ.

Appius redit Romam, rebus in Græcia male gestis.

Unde ipsi Gentioque pernicies. Inter hac aucto imperio, auctæ quoque privatorum è Macedonicis præsertim manubiis opes, & crescens in dies cum opibus luxus atque luxuria, causam novæ legi dedere. Huic morbo ut obnoxius magis muliebris sexus, cui gravius peccandi in alio genere minor facultas: ideo caveri placuit, ne ad eum civitates opes nimium confluerent. Et Q. Voconius Saxa Aricinus Tribunus plebis, quasi Censorem mulierum non minus severum agere vellet, quam in viros Claudius Gracchusque essent; plebiscitum promulgavit, quo cavebatur, ut qui inter Classicos post Q. Fulvium, A. Postumium Censores (id est ante annos quinque) census esset, ita testaretur, ut ne virginem neve mulierem hæredem faceret: locupletiores designabantur qui in primam classem relati, quod supra centum millia æris in patrimonio haberent. Perculsæ ac consternatæ eo periculo fœminæ sibi nequaquam defuerunt. Fuere & sui fœminis defensores, qui causam ipsarum non absurdis rationibus tuerentur. Qua igitur contentione recuperando mundi muliebris, totiusque ornatûs sui honori, matronæ Legem Oppiam L. Valerio Flacco, M. Porcio Catone Consulibus, ante annos unum & viginti impugnaverant: eadem nunc quoque vi adversus hanc in se majoris momenti Legem nitebantur. Contra priorem cultus sui atque illecebrarum studium armaverat: contra hanc stimulabat tum avaritia tum licentia luxûs ipsius: grande utrumque sexui ad audendum quidvis incitamentum. Utrum præponderet haud facile dixeris, quando formæ decôre, an opibus plus possint in viros, eoque plus his an illo sibi placeant, in ambiguo est. Hinc contraria in studia scindi Nobiles pariter ac plebeji, & pro cujus captu, animo, spe, alii favere alii adversari. Et erant qui publicam libertatem in eo versari dicerent; atque ad eam tunc quidem imminuendam pravo exemplo, sed in posterum sensim quasi per cuniculos subruendam pertinere arbitrabantur. Quid enim posthac liberum fore, si amplissima testandi facultas, tamquam privatis ac domesticis in re sua familiari legislatoribus, per duodecim tabulas concessa, & pluribus jam sæculis inviolata, nunc speciali & nova lege adimiretur? Quid vero attinere pro peregrinis, expertes juris communis haberi, quæ communes habeant Lares, communes liberos, communia cum maritis sacra: quasi vero non illis æque ac maribus civitas constet. Num easdem in sola ac deserta loca procul amandari satius esse, atque extorres perpetuo damnari exilio, si illarum tædeat, si possit absque illis stare respublica. Indignum sane omnino videri, si quæ tenui republica mulieribus permissæ fuerint opes, nunc opulento imperio auferantur. Nec ad propagandam modo educandamque sobolem, aut ad uxoria virorum levamenta utilem sexum: sed exemplis virtutum, sed factis egregiis atque consiliis non raro viros quoque ipsos anteire: quin etiam his ipsis, quæ nunc invidiæ sint, divitiis, inquam, suis labantem verum Statum ac pene profligatum armis Annibalis sustinuisse, ac salutari subsidio erexisse. Addebantur miserationis causa proprii sexus labores, & pericula puerperiorum non minus eis metuenda quam militaria viris. Nec commissa vestalibus custodia prætermittebatur ignis æterni, quo imperii fata continerentur. Discussit tamen hæc cuncta Marci Catonis non minor in senili ætate quam in viridis juventæ vigore constantia: ejus hac de re oratio legitur quinto libro Originum. Summam retulisse sat erit. Quum itaque annum quintum supra sexagesimum ageret, magna voce bonisque lateribus demonstravit: frustra ab antiquissimis reipublicæ temporibus distinctos agnatos à cognatis, si fœminarum ac masculorum par conditio fiat. Longe à mente XII. tabularum abesse mulierum has hæreditates: servando familiarum nomini ac decori liberos cuique suos, his deficientibus agnatos proximos hæredes quasi naturali quodam jure designatos. Nec ideo datum patribus-familias legandi pro arbitrio jus, ut fœmineis delinimentis obcœcati in alienas domos bona sua transferrent: sed potius ut domui suæ consulerent; filiis hæreditatem, filiabus quod ad dotem sufficeret, relinquere possent. Curandum ut præcipuas dotes reputent pudicitiam, parcimoniam, obsequium. Quid juvaret cautum esse à majoribus, ut parentum, fratrum, agnatorum tutela tenerentur, si magnis opibus abuti, legumque ac pudoris vincula earum adminiculis perfringere liceat. Tanta denique vehementia in sexus impotentiam invectus est: iis coloribus ejus in opulentia insolentiam depinxit, ut assensum omnibus extorserit. Quum illud maxime urgeret, quod magna dote maritis tradita majorem sibi pecuniam divites matronæ reciperent ac retinerent, quam illorum potestati committere dignarentur; eamque pecuniam postea ita maritis rogantibus mutuam darent, ut quoties iratæ essent, statim per receptitium servum consectantem & quotidie flagitantem solutionem, eos tamquam debitores extraneos importune cogerent. Hac indignatione commoti, legem, uti rogabat Voconius, accipiendam censuerunt.

Luxus & luxuria Romæ crescit.

Maxime apud sexum muliebrem.

Lex Voconia contra luxum mulierum.

Impugnatur.

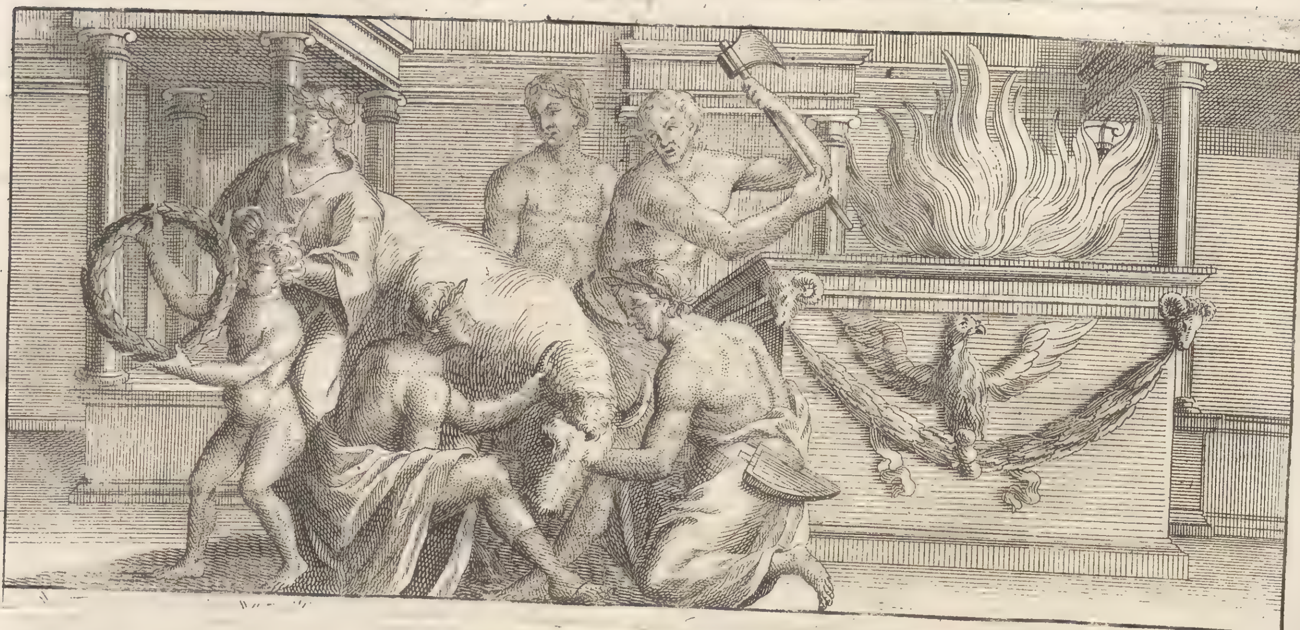
Defenditur.

Accipitur.

(g) al. homine.

EPI-

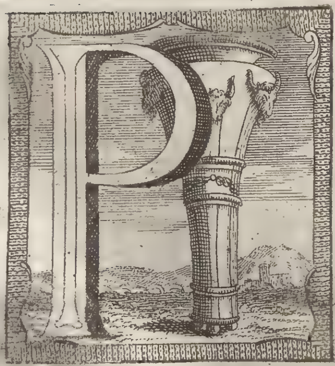
EPITOME LIB. XLIV.

Quintus Marcius Philippus per invios saltus penetravit in Macedoniam, compluresque urbes occupavit. Rhodii misere legatos Romam, minantes, ut Perseo essent auxilio, nisi Populus Romanus cum eo pacem atque amicitiam conjungeret. (a) *Indigne id latum. Quum id bellum* (b) *L. Æmilio Paullo, sequentis anni Consuli, iterum mandatum esset, Paullus in concione precatus est, ut quicquid divi Populo Romano immineret, supra domum suam converteretur: & in Macedoniam profectus, Perseum vicit, universamque Macedoniam in potestatem redegit. Antequam confligeret, C. Sulpicius Gallus tribunus militum prædixit exercitui, ne miraretur, quod luna nocte proxima defectura esset. Gentius quoque rex Illyriorum, quum rebellasset, ab Anicio prætore victus venit in deditionem, cum uxore & liberis, & propinquis, Romam missus. Ab Alexandria legati à Cleopatra & Ptolemæo regibus venerunt: querentes de Antiocho Rege Syriæ, quod eis bellum inferret. Perseus solicitatis in auxilium Eumene rege Pergami, & Gentio rege Illyriorum, quia eis pecuniam, quam promiserat, non dabat, ab eis relictus est.*

DECADIS QUINTÆ

LIBER QUADRAGESIMUS QUARTUS.

CAPUT I.

Q. Marcius in Græciam trajicit.

Principio veris, quod hiemem eam qua hæc gesta sunt, insecutum est, ab Roma profectus Q. Marcius Philippus Consul cum quinque millibus (quod (c) in supplementum legionum secum trajecturus erat) Brundusium pervenit. M. Popillius consularis, & alii pari nobilitate adolescentes Tribuni militum in Macedonicas legiones Consulem secuti sunt. Per eos dies & C. Marcius Figulus prætor, cui classis provincia evenerat, Brundusium venit: & simul ex Italia profecti, Corcyram altero die, tertio Actium Acarnaniæ portum tenuerunt. Inde Consul ad Ambraciam egressus, itinere terrestri petit Thessaliam. Prætor, superato Leucata, (d) Corinthium sinum invectus, & Creusæ relictis navibus, terra & ipse per mediam Bœotiam, diei unius expedito itinere, Chalcidem ad classem contendit. Castra eo tempore A. Hostilius in Thessalia circa Palæpharsalum habebat; sicut nulla re bellica memorabili gesta, ita ad cunctam (e) militarem disciplinam ab effusa licentia formato milite, & sociis cum fide cultis, & ab omni genere injuriæ defensis. Audito successoris adventu, quum arma, viros, equos cum cura inspexisset, ornato exercitu obviam venienti Consuli processit. Et primus eorum congressus ex dignitate ipsorum, ac Romani nominis, & in rebus deinde

Simul & c.

Marcius Prætor.

Consul accipit exercitum.

(a) al. *minantes, se Perseo auxilio futuros, nisi Populus Romanus, cum eo pacem atque amicitiam jungeret.* (b) al. *Quum id belli.* (c) al. quos. (d) al. Leucate. (e) al. ad unicam.

deinde gerendis Proconsul enim ad exercitum. * (*f*) Paucis post diebus Consul concionem apud milites habuit. Orsus à parricidio Persei perpetrato in fratrem, cogitato in parentem; adjecit post, *scelere partum regnum, veneficia, cædes, latrocinio nefando petitum Eumenem, injurias in Populum Romanum, direptiones sociarum urbium contra fœdus: ea omnia, quam Diis quoque invisa essent, sensurum in exitu rerum suarum. Favere enim pietati fideique Deos, per quæ Populus Romanus ad tantum fastigii venerit. Vires deinde Populi Romani jam terrarum orbem complectentis cum viribus Macedoniæ, exercitus cum exercitibus comparavit. Quanto majores Philippi Antiochique opes non majoribus copiis fractas esse?*

Consulis Concio.

CAP. II. Hujus generis adhortatione accensis militum animis, consultare de summa gerendi belli cepit. Eo & C. Marcius Prætor Chalcide classe accepta venit. Placuit, *non ultra morando in Thessalia tempus terere, sed movere extemplo castra, atque pergere inde in Macedoniam. Et prætorem dare operam, ut eodem tempore classis quoque invehatur hostium littoribus.* Prætore dimisso, Consul, menstruum jusso milite secum ferre, profectus decimo post die quam exercitum acceperat, castra movit: & unius diei progressus iter, convocatis itinerum ducibus, quum, exponere in consilio jussisset, (*g*) qua quisque ducturus esset; summotis iis, quam potissimum peteret, (*h*) retulit ad consilium. Aliis *per Pythium placebat via:* aliis *per Cambunios montes, qua priore anno duxerat Hostilis Consul:* aliis *præter Ascuridem paludem.* Restabat aliquantum viæ communis: itaque in id tempus, quo prope divortium itinerum castra posituri erant, deliberatio ejus rei differtur. (*i*) In Perræbiam inde ducit, & inter Azorum & Dolichen stativa habuit, ad consulendum rursus, quam potissimum capesseret viam. Per eosdem dies Perseus, quum appropinquare hostem sciret, quod iter petiturus esset ignarus, omnes saltus insidere præsidiis statuit. In jugum Cambuniorum montium (Volustana ipsi vocant) decem millia levis armaturæ juvenum cum duce Asclepiodoto mittit: ad castellum, quod super Ascuridem paludem erat (Lapathus vocatur locus) Hippias tenere saltum cum duodecim millium Macedonum præsidio jussus. Ipse cum reliquis copiis primo circa Dium stativa habuit. Deinde, adeo ut obtorpuisse inops consilii videretur, cum equitibus expeditis, littore nunc Heracleum, nunc Philam percurrebat; eodem inde cursu Dium repetens.

Romani in Macedoniam contendunt.

Persei conatus adversus Marcium.

CAP. III. Interim Consuli sententia stetit, eo saltu ducere, ubi propter Octolophum diximus regis (*k*) castra Philippi fuisse. Præmitti tamen quatuor millia armatorum ad loca opportuna præoccupanda, placuit: queis præpositi sunt M. Claudius, Q. Marcius Consulis filius. Confestim & universæ copiæ sequebantur. Ceterum adeo ardua & aspera & confragosa via fuit, ut præmissi expediti biduo quindecim millium passuum ægre itinere confecto, castra posuerint: turrim Eudieru, quem cepere, locum appellant. Inde postero die septem millia progressi, tumulo haud procul hostium castris capto, nuntium ad Consulem remittunt: *perventum ad hostem esse, loco se tuto & ad omnia opportuno consedisse. Ut, quantum extendere iter posset, consequeretur.* Solicito Consuli, & propter itineris difficultatem, quod ingressus erat, & eorum vicem, quos paucos inter media præsidia hostium præmiserat, nuntius ad Ascuridem paludem occurrit. Addita igitur & ipsi fiducia est, conjunctisque copiis, castra tumulo qui tenebatur, qua aptissimum ad loci naturam erat, sunt acclinata. Non hostium modo castra, quæ paullo plus mille passuum aberant, sed omnis regio ad Dium & Philam, oraque maris, late patente ex tam alto jugo prospectu, oculis subjicitur. Quæ res accendit militi animos, postquam summam belli, ac regias omnes copias, terramque hostilem tam è propinquo conspexerunt. Itaque quum alacres, *protinus duceret ad castra hostium*, Consulem hortarentur; dies unus fessis labore viæ, ad quietem datus est. Tertio die, parte copiarum ad præsidium castrorum relicta, Consul ad hostem ducit.

Consul Macedoniam ingreditur.

CAP. IV. Hippias nuper ad tuendum saltum ab rege missus erat: qui ex quo castra Romana in tumulo conspexit, præparatis ad certamen animis suorum, venienti agmini Consulis obvius fuit: & Romani expediti ad pugnam exierant, & hostes. Levis armatura erat, promptissimum genus ad lacessendum certamen. Congressi igitur, extemplo tela conjecerunt: multa utrimque vulnera temerario incursu & accepta & illata: pauci utriusque partis ceciderunt. Irritatis in posterum diem animis, majoribus copiis, atque infestius concursum ab illis, si loci satis ad explicandam aciem fuisset: jugum montis in angustum dorsum cuneatum, vix ternis ordinibus armatorum in fronte patuit. Itaque paucis pugnantibus, cetera multitudo, præcipue qui gravium armorum erant, spectatores pugnæ stabant. Levis armatura etiam per anfractus jugi procurrere, & ab lateribus cum levi armatura conserere, per iniqua atque æqua loca pugnam petere. Ac pluribus ea die vulneratis quam interfectis, prælium nocte diremptum est. Tertio die egere consilio Romanus imperator: nam neque manere in jugo inopi, neque regredi sine flagitio atque etiam periculo. Sed cedenti ex superiobus locis instare hostis poterat: nec aliud restabat, quam audacter commissum, pertinaci audacia, quæ prudens interdum in exitu est, corrigere. Ventum quidem erat eo, ut, si hostem similem antiquis Macedonum regibus habuisset Consul, magna clades accipi potuerit. Sed quum ad Dium per littora

Hippias levibus præliis Consulem impedit.

Persei ignavia.

(*f*) Hunc locum ita supplet Sigonius: Primus eorum congressus ex dignitate eorum ipsorum, ac Romani nominis, & in rebus gerendis *summe utilis Philippo Consuli fuit.* Proconsul enim ad exercitum *conversus, eum ad rem fortiter gerendam hortatus est, eoque Consuli tradito Romam reversus est &c.* (*g*) al. quum exponerent, in concilio jussisset. (*h*) al. qua Macedoniam peteret. (*i*) al. deliberationem ejus rei differunt. (*k*) al: regia.

littora cum equitibus vagaretur rex, & ab duodecim millibus prope clamorem & strepitum pugnantium audiret; nec auxit copias, integros fessis submittendo, neque ipse, quod plurimum interesset, certamini affuit. Quum Romanus imperator major sexaginta annis, & prægravis corpore, omnia militaria munera ipse impigre obiret. Egregie ad ultimum in audacter commisso perseveravit: &, Popillio relicto in custodia jugi, per invia transgressus, præmissis qui repurgarent iter, Attalum & Misagenem, cum suæ gentis utrumque auxiliaribus, præsidio esse saltum aperientibus, jubet. Ipse equites impedimentaque præ se habens, cum legionibus agmen cogit.

Difficultas itinerum.

CAP. V. Inenarrabilis labor descendentibus cum ruina jumentorum sarcinarumque: progressis vixdum quatuor millia passuum, nihil optabilius esset, quam redire qua venerant, si possent. Hostilem prope tumultum agmini elephanti præbebant: qui ubi ad invia venerant dejectis rectoribus, cum horrendo stridore pavorem ingentem equis maxime incutiebant; donec traducendi eos ratio inita est. Per proclive sumpto fastigio, longi duo validi asseres, ex inferiore parte in terra defigebantur: distantes inter se paullo plus, quam quanta belluæ latitudo est. In eos transversi incumbentes tigni, ad tricenos longi pedes, ut pons esset, injungebantur: humusque insuper injiciebatur. Modico deinde infra intervallo, similis alter pons: inde tertius, & plures ex ordine, qua rupes abscissæ (*l*) erant, fiebant. Solido præcedebat elephas in pontem: cujus priusquam in extremum procederet, succisis asseribus collapsus pons, usque alterius initium pontis prolabi eum leniter cogebat: alii elephanti pedibus insistentes; alii clunibus subsidentes prolabebantur. Ubi planicies altera pontis excepisset eos, rursus simili ruina inferioris pontis deferebantur, donec ad æquiorem vallem perventum est. Paullo plus septem millia die (*m*) Romani processerunt: minimum pedibus itineris confectum. Plerumque provolventes se simul cum armis aliisque oneribus, cum omni genere vexationis processerunt: adeo ut ne dux quidem & auctor itineris inficiaretur, parva manu deleri omnem exercitum potuisse. Nocte ad modicam planiciem pervenerunt: neque an infestus is locus esset, septus undique; circumspiciendi spatium fuit. Vix tandem ex insperato stabilem ad insistendum nactis locum, postero quoque die, in tam cava valle opperiri Popillium, ac relictas cum eo copias, necesse fuit: quos & ipsos, quum ab nulla parte hostis terruisset, locorum asperitas hostiliter vexavit. Tertio die conjunctis copiis eunt per saltum, quem incolæ Callipeucen appellant. Quarto inde die per æque invia, sed assuetudine peritius, & meliore cum spe, quod nec hostis usquam apparebat, & mari appropinquabant, digressi in campos, inter Haracleum & Libethrum posuerunt castra peditum: quorum pars major tumulos tenebat. Ii vallem, campi quoque partem (*n*) ubi eques tenderet, amplectebantur.

Elephanti quomodo traducti.

Persei pavor ob Marcii adventum.

CAP. VI. Lavanti regi dicitur nuntiatum, *hostes adesse*. Quo nuntio quum pavidus exsiluisset è solio, *victum se sine prælio* clamitans, proripuit, & subinde per alia atque alia pavida consilia & imperia trepidans, duobus ex amicis, Pellam, (*o*) alterum Asclepiodotum, ubi pecunia deposita erat, ex præsidiis revocat: omnesque aditus aperit bello. Ipse ab Dio auratis statuis omnibus raptim, ne præda hosti essent, in classem congestis, ocius demigrare Pydnam cogit: & quæ temeritas Consulis videri potuisset (quod eo processisset, unde invito hoste regredi nequiret) eam non inconsultam audaciam fecit. Duos enim saltus, per quos inde evadere possent, habebant Romani: unum per Tempe in Thessaliam, alterum in Macedoniam præter Dium; quæ utraque regiis tenebantur præsidiis. Itaque si dux intrepidus decem dies primam speciem appropinquantis terroris sustinuisset, neque receptus Romanorum per Tempe in Thessaliam, neque commeatibus pervehendis eo patuisset iter. Sunt enim Tempe, saltus, etiamsi non bello fiat infestus, transitu difficilis. Nam præter angustias per quinque millia, qua exiguum jumento onusto iter est, rupes utrimque ita abscissæ sunt, ut despici vix sine vertigine quadam simul oculorum animique possit. Terret & sonitus & altitudo per mediam vallem fluentis Penei amnis. Hic locus tam suapte natura infestus, per quatuor distantia loca præsidiis regis fuit insessus, unum in primo aditu ad Gonnum erat: alterum Condylon (*p*) castello inexpugnabili: tertium circa Lapathunta, quem Characa appellant: quartum viæ ipsi, qua & media & angustissima vallis est, impositum: quam vel decem armatis tueri facile est. Intercluso per Tempe simul aditu commeatibus, simul reditu; ipsi montes, per quos descenderant, repetendi erant. Quod ut furto fefellerant, ita propalam, tenentibus superiora cacumina hostibus, non poterant: & experta difficultas, spem omnem incidisset. Supererat nihil aliud in temere commisso, quam in Macedoniam ad Dium per medios evadere hostes: quod, nisi Dii mentem regi ademissent, ipsum ingentis difficultatis erat. Nam quum Olympi radices montis, paullo plus quam mille passuum ad mare relinquant spatium, cujus dimidium loci occupat ostium late restagnans Baphyri amnis, partem planiciæ aut Jovis templum, aut oppidum tenet; reliquum per exiguum fossa modica valloque claudi poterat, & saxorum ad manum silvestrisque materiæ tantum erat, ut vel murus objici turresque excitari potuerint. Quorum nihil quum dispexisset cœcata (*q*) mens subito terrore, nudatis omnibus præsidiis patefactisque bello, ad Pydnam refugit.

Tempe Thessalica.

Difficultas itinerum.

Olympi radices.

Ad Pydnam refugit.

CAP. VII. Consul plurimum & præsidii & spei cernens in stultitia & segnitie hostis, remisso nuntio ad Sp. Lucretium Larissam, ut castella relicta ab hoste, circa Tempe occuparet; præmisso Popillio, ad explorandos transitus

(*l*) al. abscisæ. (*m*) al. eo die. (*n*) al. campique partem. (*o*) al. Hippiam. (*p*) al. alterum ad Condylon. (*q*) al. obcœcata.

Conſul ad Dium pervenit.

itus circa Dium, poſtquam patere omnia in omnes partes, animadvertit; ſecundis caſtris pervenit ad Dium; metarique ſub ipſo templo, ne quid ſacro in loco violaretur, juſſit. Ipſe urbem ingreſſus, ſicut non magnam, ita exornatam publicis locis & multitudine ſtatuarum, munitamque egregie, vix ſatis credere *in tantis rebus ſine cauſa relictis non aliquem ſubeſſe dolum.* Unum diem ad exploranda circa omnia moratus, caſtra movet: ſatiſque credens paratam frumenti copiam fore, eo die ad amnem nomine Mityn proceſſit.

Agaſſam capit.

Poſtero die progreſſus, Agaſſam urbem, tradentibus ſeſe ipſis, recepit: & ut reliquorum Macedonum animos ſibi conciliaret, obſidibus contentus, ſine præſidio relinquere ſe eis urbem, immuneſque ac ſuis legibus victuros, eſt pollicitus. Progreſſus inde diei iter, ad Aſcordum flumen poſuit caſtra: & quantum procederet longius à Theſſalia, eo majorem rerum omnium inopiam ſentiens, regreſſus ad Dium eſt: dubitatione omnibus exempta, *quid intercluſo ab Theſſalia patiendum fuiſſet, qui procul inde abſcedere tutum non eſſet.*

Inopiam ſentit.

Perſeus, contractis in unum omnibus copiis ducibuſque, increpare præfectos præſidiorum, ante omnes Aſclepiodotum atque Hippiam: *ab his* dicere *clauſtra Macedoniæ tradita Romanis eſſe.* Cujus culpæ reus nemo juſtius, quam ipſe fuiſſet. Conſuli poſtquam ex alto conſpecta claſſis ſpem fecit cum commeatu naves venire (ingens enim caritas annonæ ac prope inopia erat) ab invectis jam portum audit, onerarias naves Magneſiæ relictas eſſe. Incerto inde quidnam agendum foret (adeo ſine ulla ope hoſtis quæ aggravaret, cum ipſa difficultate rerum pugnandum erat) peropportune literæ à Sp. Lucretio allatæ ſunt: *caſtella ſe, quæ ſuper Tempe eſſent & circa Philan, tenere omnia, frumentique in iis & aliarum in uſum rerum copiam inveniſſe.*

In caſtellis frumentum invenit.

Ad Philan venit Conſul.

CAP. VIII. His magnopere lætus Conſul, ab Dio ad Philan ducit; ſimul ut præſidium ejus firmaret, ſimul ut militi frumentum, cujus tarda ſubvectio erat, divideret. Ea profectio famam haudquaquam ſecundam habuit: nam alii, *metu receſſiſſe eum ab hoſte,* ferebant, *quia manenti imperatori prælio dimicandum foret:* alii, *ignarum belli quæ indies fortuna novaret; ut qui, offerentibus ſeſe rebus, omiſiſſet è manibus ea, quæ mox repeti non poſſent.* Simul enim ceſſit poſſeſſione Dii, excitavit hoſtem: ut tunc tandem ſentiret recuperanda eſſe, quæ prius culpa amiſſa forent.

Perſeus ad Dium regreditur.

Audita enim profectione Conſulis, regreſſus Dium, quæ disjecta ac vaſtata ab Romanis erant, reficit: pinnas mœnium decuſſas reponit, ab omni parte muros firmat: deinde quinque millia paſſuum ab urbe citra ripam Enipei amnis caſtra ponit; amnem ipſum tranſitu perdifficilem pro munimento habiturus.

Et ad Enipeum amnem caſtra ponit. Enipeus amnis.

Fluit ex valle Olympi montis, æſtate exiguus, hibernis idem incitatus pluviis: & ſupra rupes ingentes gurgitibus facit, & intra prorupta in mare evolvendo terram, (r) præaltas voragines, cavatoque medio alveo ripas utrimque præcipites. Hoc flumine Perſeus ſeptum iter hoſtis credens, extrahere reliquum tempus ejus æſtatis in animo habebat. Inter hæc Conſul à Phila Popillium cum duobus millibus armatorum Heracleum mittit. Abeſt à Phila quinque millia ferme paſſuum, media regione inter Dium Tempeque, in rupe amni imminente poſitum.

CAP. IX. Popillius, priuſquam armatos muris admoveret, miſit qui magiſtratibus principibuſque ſuaderent, *fidem clementiamque Romanorum quam vim experiri mallent.* Nihil ea conſilia moverunt, quia ignes ad Enipeum ex regis caſtris apparebant. Tum terra marique (claſſis appulſa ab littore ſtabat) ſimul armis, ſimul operibus machiniſque oppugnari cepti.

Conſul Heracleum oppugnat.

Juvenes etiam quidam Romani, ludicro Circenſi ad uſum belli verſo, partem humillimam muri ceperunt.

Ludicrum Circenſe.

Mos erat tum, nondum hac effuſione inducta beſtiis omnium gentium (s) circum complendi, varia ſpectaculorum conquirere genera: nec ſemel quadrigis, ſemel deſultore miſſo, vix unius horæ tempus utrumque curriculum complebat. Inter cetera ſexageni ferme juvenes, interdum plures, ab (t) apparitoribus ludi, armati inducebantur. Horum inductio in parte ſimulachrum decurrentis exercitus erat: ex parte elegantioris exercitii quam militaris artis, (u) propiorque gladiatorium armorum uſum.

Teſtudo.

Quum alios decurſus (x) edidiſſent motus, quadrato agmine facto, ſcutis ſuper capita denſatis, ſtantibus primis, ſecundis ſummiſſioribus, tertiis magis & quartis, poſtremis etiam genu nixis, faſtigiatam (y) ſicut tecta ædificiorum ſunt, teſtudinem faciebant. Hinc quinquaginta ferme pedum ſpatio diſtantes, duo armati procurrebant, comminatique inter ſe, ab ima in ſummam teſtudinem per denſata ſcuta quum evaſiſſent, nunc velut propugnantes per oras extremæ teſtudinis, nunc in media inter ſe concurrentes, haud ſecus quam ſtabili ſolo perſultabant. Huic teſtudini ſimillima parti muri admota, quum armati ſuperſtantes ſubiſſent, propugnatoribus muri faſtigio altitudinis æquabantur: depulſiſque iis, in urbem duorum ſignorum milites tranſcenderunt.

Heracleum capta.

Id tantum diſſimile fuit, quod & in fronte extrema, & ex lateribus, ſoli non habebant ſuper capita elata ſcuta, ne nudarent corpora; ſed prætecta (z) pugnantium more. Ita nec ipſos tela ex muro miſſa ſubeuntes læſerunt, & teſtudini injecta imbris in modum, lubrico faſtigio innoxia ad imum labebantur. Et Conſul, capto jam Heracleo caſtra eo promovit; tamquam Dium, atque inde ſummoto rege, in Pieriam etiam progreſſurus. Sed hiberna jam præparans, vias commeatibus ſubvehendis ex Theſſalia muniri jubet, & eligi horreis opportuna loca, tectaque ædificari, ubi diverſari portantes commeatus poſſent.

CAP. X. Perſeus tandem à pavore eo, quo attonitus fuerat, recepto animo, malle imperiis ſuis non obtemperatum eſſe, quum trepidans gazam in mare dejici Pellæ, Theſſalonicæ navalia juſſerat incendi. Andronicus

(r) al. ſupra rupem ingentes gurgites facit: & infra prorutam in mare evolvendo terram &c. (s) al. generum. (t) al. præpoſitionem ab omittunt. al. apparatioribus ludis. (u) al. exercitii. (x) al. decurſu. (y) al. faſtigatam. (z) al. prætenta.

Thessalonicam missus traxerat tempus, id ipsum (a) quod accidit, pœnitentiæ relinquens locum. Incautior Nicias Pellæ projiciendo pecuniæ partem, quod fuerat (b) nactus: sed in rem emendabilem (c) visus lapsus esse, quod per urinatores omne ferme extractum est. Tantusque pudor regi pavoris ejus fuit, ut urinatores clam interfici jusserit: deinde Andronicum quoque & Nician, ne quis tam dementis imperii conscius existeret. Inter hæc C. Marcius cum classe ab Heracleo Thessalonicam profectus, & agrum pluribus locis expositis per littora armatis late vastavit: & procurrentes ab urbe, secundis aliquot præliis trepidos intra mœnia compulit. Jamque ipsi urbi terribilis erat, quum dispositis omnis generis tormentis, non vagi modo circa muros temere appropinquantes, sed etiam qui in navibus erant, saxis tormento emicantibus, percutiebantur. Revocatis igitur in naves militibus, omissaque Thessalonicæ oppugnatione, Æniam inde petunt. Quindecim millia passuum ea urbs abest, adversus Pydnam posita, fertili agro. Pervastatis finibus ejus, legentes oram, Antigoneam perveniunt. Ibi egressi in terram, primo & vastarunt agros passim, & aliquantum prædæ contulerunt ad naves. Dein palatos eos adorti Macedones, misti pedites equitesque, fugientes effuse ad mare persecuti, quingentos ferme occiderunt, & non minus ceperunt. Nec aliud quam ultima necessitas, quum recipere se tuto ad naves prohiberentur, animos militum Romanorum, simul desperatione alia salutis, simul indignitate irritavit. Redintegrata in littore pugna est. Adjuvere & qui in navibus erant. Ibi Macedonum ducenti ferme cæsi. Par numerus captus. Ab Antigonea classis profecta ad agrum Pallenensem, exscensionem ad populandum fecit. Finium is ager Cassandrensium erat, longe fertilissimus omnis oræ, quam prætervecti fuerant. Ibi Eumenes rex, viginti tectis navibus ab Elea profectus, obvius fuit. Et quinque missæ à Prusia rege tectæ naves.

Marcius Thessalonicam oppugnat.

Sed iterum omittit.

Direptiones & minora prælia.

CAP. XI. Hac virium accessione animus crevit prætori, ut Cassandream oppugnaret. Condita est à Cassandro rege in ipsis faucibus, quæ Pallenensem agrum ceteræ Macedoniæ jungunt; hinc Toronaico, hinc Macedonico septa mari. Eminet namque in altum lingua, in qua sita est: nec minus quam in altum magnitudine Atho mons excurrit, obversa in regionem Magnesiæ duobus imparibus promontoriis: quorum majori Posideum est nomen, minori Canastræum. Divisis partibus oppugnare adorti. Romanus ad Clitas quas vocant, munimenta cervis etiam objectis ut viam intercluderet, à Macedonico ad Toronaicum mare perducit. Ab altera parte Euripus est: inde Eumenes oppugnabat. Romanis in fossa complenda, quam nuper objecerat Perseus, plurimum erat laboris. Ibi quærenti Prætori, quia nusquam cumuli apparebant, *quo regesta è fossa terra foret*; monstrati sunt (d) fornices, non ad eandem crassitudinem qua veterem murum, sed simplici laterum ordine structos esse. (e) Consilium igitur cepit, transfosso pariete iter in urbem patefacere. Fallere autem ita se posse, si muros à parte alia scalis adortus, tumultu injecto, in custodiam ejus loci propugnatores urbis avertisset. Erant in præsidio Cassandreæ, præter non contemnendam juventutem oppidanorum, octingenti Agrianes, & duo millia Penestarum Illyriorum, à Plevrato inde missi: (f) bellicosum utrumque genus. His tuentibus muros, quum subire Romani summa vi niterentur, momento temporis, parietes fornicum perfossi urbem patefecerunt. Quod si, qui irrupere, (g) armati fuissent, extemplo cepissent. Hoc ubi *perfectum esse opus*, militibus nuntiatum est, clamorem alacres gaudio repente tollunt; aliis in urbem irrupturis. (h)

Cassandreæ urbis descriptio.

Cassandrea oppugnatur.

Præsidium Cassandreæ.

Ferme capta.

CAP. XII. Hostes primum admiratio cepit, quidnam sibi repentinus clamor vellet. Postquam *patere urbem* accepere præfecti præsidii, Pytho, & Philippus pro eo, qui occupasset aggredi, opus factum esse rati, cum valida manu Agrianum Illyriorumque erumpunt: Romanosque, qui alii aliunde coibant convocabanturque, ut signa in urbem inferrent, incompositos atque inordinatos fugant, persequunturque ad fossam: in quam compulsos ruina cumulant. Sexcenti ferme ibi interfecti, omnesque prope, qui inter murum fossamque deprehensi erant, vulnerantur. Ita suo ipse conatu perculsus prætor, segnior ad alia factus consilia erat: & ne Eumeni quidem, simul à mari, simul à terra aggredienti, quicquam satis procedebat. Placuit igitur utrique, custodiis firmatis, ne quod præsidium ex Macedonia intromitti posset, quoniam vis aperta non processisset, operibus mœnia oppugnare. Hæc parantibus his, decem regii lembi ab Thessalonica cum delectis Gallorum auxiliaribus missi, quum in salo stantes hostium naves conspexissent; ipsi obscura nocte simplici ordine, quam poterant proxime littus tenentes, intrarunt urbem. Hujus novi præsidii fama absistere oppugnatione simul Romanos regemque coëgit. Circumvecti promontorium, ad Toronem classem appulerunt. Eam quoque oppugnare adorti, ubi valida defendi manu animadverterunt, irrito incepto Demetriadem petunt. Ibi quum appropinquantes repleta mœnia armatis vidissent, prætervecti ad Iolcon classem appulerunt: inde agro vastato Demetriadem quoque aggressuri.

Romani oppugnatione absistunt.

CAP. XIII. Inter hæc & Consul, ne segnis sederet tantum in agro hostico, M. Popillium cum quinque millibus ad Melibœam urbem oppugnandam mittit. Sita est in radicibus Ossæ montis, qua parte in Thessaliam vergit, opportune imminens super Demetriadem. Primus adventus hostium perculit incolas loci. Collectis deinde ex necopinato pavore animis, discurrunt armati ad portas ac mœnia, qua suspecti aditus erant: spemque extemplo inciderunt,

Melibœa urbs.

(a) al. in idipsum. (b) al. pecuniæ quod fuerat. (c) al. sed in errorem emendabilem. (d) al. monstratum est. (e) al. fornices, non ad eandem crassitudinem qua vetus murus sed simplici laterum ordine structi. (f) al. à Plevrato eodem missi. (g) al perrupere. (h) al. clamorem repente tollunt, alii parte alia in urbem irrupturi.

Fruſtra tentata.

runt, capi primo impetu poſſe. Obſidio igitur parabatur, & opera oppugnationum fieri cepta. Perſeus, quum audiſſet ſimul Melibœam à Conſulis exercitu oppugnari, ſimul claſſem Iolci ſtare, ut inde Demetriadem aggrederetur; Euphranorem quemdam ex ducibus cum delectis duobus millibus Melibœam mittit. Eidem imperatum, *ut, ſi à Melibœa ſubmoviſſet Romanos, Demetriadem prius occulto itinere intraret, quam ab Iolco ad urbem caſtra moverent Romani.* Et ab oppugnatoribus Melibœæ, quum in ſuperioribus locis repente apparuiſſet, cum trepidatione multa relicta opera ſunt, igniſque injectus. Ita à Melibœa abſceſſum eſt. Euphranor, ſoluta unius urbis obſidione, Demetriadem extemplo ducit.

Demetrias.

Nec tum mœnia modo, ſed agros etiam confiderunt ſe à populationibus tueri poſſe: & eruptiones in vagos populatores non ſine vulneribus hoſtium factæ ſunt. Circumvecti tamen mœnia ſunt Prætor & rex; ſitum urbis contemplantes, ſi qua parte tentare aut opere aut vi poſſent. Fama fuit, per Cydam Cretenſem, & Antimachum, qui Demetriadi præerat, tractatas inter Eumenem & Perſea conditiones amicitiæ. Ab Demetriade certe abſceſſum eſt. Eumenes ad Conſulem navigat: gratulatus *quod proſpere Macedoniam intraſſet*, Pergamum in regnum abiit.

Eumenes abit in regnum.

Marcius Figulus Prætor, parte claſſis in hiberna Sciathum miſſa, cum reliquis navibus Oreum Bœotiæ petiit. Eam urbem aptiſſimam ratus, unde exercitibus, qui in Macedonia quique in Theſſalia erant, mitti commeatus poſſent.

De Eumene varia fama.

De Eumene rege longe diverſa tradunt. Si Valerio Antiati credas, *nec claſſe adjutum ab eo prætorem eſſe, quum ſæpe eum literis arceſſiſſet*, tradit: *nec cum gratia ab Conſule profectum in Aſiam; indignatum, quod, ut iiſdem caſtris tenderet, permiſſum non fuerit. Ne ut equites quidem Gallos, quos ſecum adduxerat, relinqueret, impetrari ab eo potuiſſe. Attalum fratrem ejus, & remanſiſſe apud Conſulem, & ſinceram ejus fidem, æquali tenore, egregiamque operam in eo bello fuiſſe.*

Legati Gallorum Reguli Romam veniunt.

CAP. XIV. Dum bellum in Macedonia geritur, legati tranſalpini ab regulo Gallorum (Balanos ipſius traditur nomen, gentis ex qua fuerit, non traditur) Romam venerunt, pollicentes ad Macedonicum bellum auxilia. Gratiæ ab Senatu actæ, muneraque miſſa. Torquis aureus duo pondo, & pateræ aureæ quatuor pondo, equus phaleratus, armaque equeſtria.

Pamphyli legati.

Secundum Gallos, Pamphili legati coronam auream, ex viginti millibus Philippeorum factam, in curiam intulerunt: petentibuſque iis, *ut id donum in cella Jovis Optimi Maximi ponere, & ſacrificare in Capitolio liceret*, permiſſum: benigneque amicitiam renovare volentibus legatis reſponſum, & binum millium æris ſingulis miſſum munus.

Pruſiæ & Rhodiorum legati.

Tum ab rege Pruſia, & paullo poſt ab Rhodiis de eadem re longe aliter diſſerentes legati auditi ſunt. Utraque legatio de pace reconcilianda cum rege Perſeo egit. Pruſiæ preces magis quam poſtulatio (*i*) fuêre, profitentis, *& ad id tempus ſe cum Romanis ſtetiſſe, & quoad bellum foret, ſtaturum. Ceterum, quum ad ſe à Perſeo legati veniſſent, de finiendo cum Romanis bello, & iis pollicitum deprecatorem apud Senatum futurum, petere, ſi poſſent inducere in animum, ut finiant iram, ſe quoque in gratia reconciliatæ pacis poſſe uti.* Hæc regii legati. Rhodii ſuperbe commemoratis erga Populum Romanum beneficiis, & pene victoriæ utique de Antiocho rege, majore parte à ſe (*k*) vindicata: adjecerunt:

Rhodiorum ſuperba oratio.

Quum pax inter Macedonas Romanoſque eſſet, ſibi amicitiam cum rege Perſeo ceptam. Eam ſe invitos, nullo ejus in ſe merito, quoniam ita Romanis viſum ſit, in ſocietatem ſe belli trahere, interrupiſſe. Tertium ſe annum multa ejus incommoda belli ſentire. Mari intercluſo, inopia inſulam premi, amiſſis maritimis vectigalibus atque commeatibus. Quum id ultra pati non poſſent, legatos alios ad Perſea in Macedoniam miſiſſe, qui ei denuntiarent, Rhodiis placere pacem eum componere cum Romanis: ſe Romam eadem nuntiatum miſſos. Per quos ſtetiſſet, quo minus belli finis fieret, adverſus eos quid ſibi faciendum eſſet, Rhodios conſideraturos eſſe. Ne nunc quidem hæc ſine indignatione legi audirive poſſe certum habeo. Inde exiſtimari poteſt, qui habitus animorum audientibus ea Patribus fuerit.

CAP. XV. Claudius, *nihil reſponſum*, auctor eſt: tantum Senatusconſultum recitatum, quo *Caras & Lycios liberos eſſe juberet Populus Romanus*, literaſque extemplo ad utramque gentem ſcirent (*l*) indicatum mitti.

Coërcita.

Qua audita re, principem legationis, cujus magniloquentiam vix curia paullo ante ceperat, corruiſſe. Alii reſponſum eſſe tradunt, *Populum Romanum & principio hujus belli, haud vanis auctoribus compertum habuiſſe, Rhodios cum Perſeo rege adverſus Rempublicam ſuam occulta conſilia iniſſe: &, ſi id ante dubium fuiſſet, legatorum paullo ante verba ad certum redegiſſe: & plerumque ipſam ſe fraudem, etiamſi initio cautior fuerit, detegere. Rhodios nuntio (m) in orbe terrarum arbitria belli paciſque agere: Deorum nutu arma ſumpturos poſituroſque Romanos eſſe. Jam non Deos fœderum teſtes, ſed Rhodios habituros. Itane tandem iis pareatur, exercituſque de Macedonia deportentur? Viſuros eſſe, quid ſibi faciendum ſit. Quid Rhodii viſuri ſint, ipſos ſcire. Populum certe Romanum, devicto Perſeo, quod propediem ſperent fore, viſurum, ut pro meritis cujuſque in eo bello civitatis gratiam dignam referat.* Munus tamen legatis in ſingulos binum millium æris miſſum eſt: quod ii non acceperunt.

Marcii literæ de rebus Macedoniæ Romæ lectæ.

CAP. XVI. Literæ deinde recitatæ Q. Marcii Conſulis ſunt, *quemadmodum ſaltu ſuperato in Macedoniam tranſiſſet: & ibi & ex aliis locis comeatus à prætore proſpectos in hiemem habere, (n) & ab Epirotis viginti millia modiûm tritici, decem hordei ſumpſiſſe, ut pro eo frumento pecunia Romæ legatis eorum curaretur. Veſtimenta militibus ab Roma mittenda eſſe: equis ducentis ferme opus eſſe in maxime Numidis: nec ſibi his locis ullam copiam eſſe.* Senatusconſultum, ut ea omnia ex literis Conſulis fierent, factum eſt. C. Sulpicius prætor ſex millia togarum, triginta

(*i*) al. poſtulata. (*k*) al. ab ſe. al. ad ſe. (*l*) al. *ut ſcirent.* (*m*) al. *nuntiis.* (*n*) al. *commeatus rempublicam proſpectos &c.* al. *commeatus prætorem proſpectos &c.*

ginta tunicarum, & equos deportanda in Macedoniam, præbendaque arbitratu Consulis locavit: & legatis Epirotarum pecuniam pro frumento solvit. Et Onesimum, Pythonis filium, nobilem Macedonem, in Senatum introduxit: is pacis semper auctor regi fuerat, monueratque, *sicut pater ejus Philippus institutum usque ad ultimum vitæ diem servabat, quotidie bis in die fœderis icti cum Romanis perlegendi; ut eum morem, si non semper, crebro tamen usurparet.* Postquam deterrere eum à bello (*o*) nequiit; primo subtrahere sese per alias atque alias causas, ne interesset iis, quæ non probat, cepit: postremo, quum suspectum se esse cerneret, & proditionis interdum crimine insimulari; ad Romanos transfugit: magno usui Consuli fuit. Ea, introductus in curiam, quum memorasset, Senatus in formulam sociorum eum referri jussit: locum, lautia præberi: agri Tarentini, qui publicus Populi Romani esset, ducenta jugera dari, & ædes Tarenti emi: uti ea curaret, C. Decimio prætori mandatum. Censores censum Idibus Decembribus severius quam ante habuerunt: multis equi adempti, inter quos P. Rutilio, qui tribunus plebis eos violenter accusarat: tribu quoque is motus, & ærarius factus. Ad opera publica facienda quum eis dimidium ex vectigalibus ejus anni attributum ex Senatus consulto à quæstoribus esset; Ti. Sempronius ex ea pecunia, quæ ipsi attributa erat, ædes P. Africani pone veteres ad Vortumni signum, lanienasque & tabernas conjunctas in publicum emit, basilicamque faciendam curavit, quæ postea Sempronia appellata est.

Onesimus Macedo Romam perfugit.

Censuræ severitas.

Basilica Sempronia.

CAP. XVII. Jam in exitu annus erat, & propter Macedonici maxime belli curam in sermonibus homines habebant, *quos in annum Consules ad finiendum tandem id bellum crearent.* Itaque Senatusconsultum factum est, ut Cn. Servilius primo quoque tempore ad comitia habenda veniret. Senatusconsultum Sulpicius Prætor ad Consulem * post paucos dies recitavit, quibus ante diem * in urbem venturum. Et Consul maturavit, & comitia eo die, qui dictus erat, sunt perfecta. Consules creati, L. Æmilius Paullus iterum, septimodecimo anno postquam primo Consul fuerat, & C. Licinius Crassus. Prætores Postero die facti, Cn. Bæbius Tamphilus, L. Anicius Gallus, Cn. Octavius, P. Fonteius Balbus, M. Æbutius Elva, C. Papirius Carbo. Omnia ut maturius agerentur, belli Macedonici stimulabat cura. Itaque designatos extemplo sortiri placuit provincias; ut, utri Macedonia Consuli, cuique prætori classis venisset, sciretur. Ut jam inde cogitarent, pararentque quæ bello usui forent, Senatumque consulerent, si qua re consulto opus esset. Latinas, ubi magistratum inissent, quod per religiones posset, primo quoque tempore fieri placere. Neque Consulem, cui eundum in Macedoniam esset, teneri. His decretis Consulibus Italia & Macedonia, prætoribus præter duas jurisdictiones in urbe, classis, & Hispania, & Sicilia, & Sardinia provinciæ nominatæ sunt. Consulum, Æmilio Macedonia, Licinio Italia evenit. Prætores, Cn. Bæbius urbanam, L. Anicius peregrinam, & si quo Senatus censuisset, Cn. Octavius classem, P. Fonteius Hispaniam, M. Æbutius Siciliam, C. Papirius Sardiniam est sortitus.

L. Æmilius & C. Licinius Coss. U. C. 584. Ol. 152. a. C. N. 169.

Prætores.

Provinciarum divisio.

CAP. XVIII. Extemplo apparuit omnibus non segniter id bellum Æmilium gesturum, præterquam quod alius vir erat, etiam quod dies noctesque intentus, ea sola, quæ ad id bellum pertinerent, animo agitabat. Jam omnium primum à Senatu petit, *ut legatos in Macedoniam mitterent, ad exercitus visendos classemque, & comperta referenda, quid aut terrestribus aut navalibus copiis opus esset.* Præterea *ut explorarent copias regias quantum possent, quaque provincia nostra, qua hostium foret. Utrum intra saltus castra Romani haberent, an jam omnes angustiæ exsuperatæ, & in æqua loca pervenissent. Qui fideles nobis socii, qui dubii, suspensæque ex fortuna fidei, qui certi hostes viderentur: quanti præparati commeatus, & unde terrestri itinere, unde navibus supportarentur: quid ea æstate terra marique rerum gestarum esset.* Ex his bene cognitis, certa in futurum consilia capi posse ratus. Senatus Cn. Servilio Consuli negotium dedit, ut is in Macedoniam, quos L. Æmilio videretur, legaret. Legati biduo post profecti, Cn. Domitius Ænobarbus, A. Licinius Nerva, L. Bæbius. Bis in exitu anni ejus lapidatum esse, nuntiatum est; in Romano agro, simul (*p*) in Veientibus. Novendiale sacrum factum est. Sacerdotes eo anno mortui sunt, P. Quintilius Varus, flamen Martialis: & M. Claudius Marcellus, Decemvir. In cujus locum Cn. Octavius suffectus. Et jam magnificentia crescente notatum est, ludis Circensibus P. Cornelii Scipionis Nasicæ, & P. Lentuli ædilium curulium, sexaginta tres Africanas, & quadraginta ursos, & elephantos lusisse.

Belli Macedonici apparatus.

Legati in Macedoniam missi ad visendos exercitus.

Sacerdotes mortui & suffecti.

Ludorum Circensium magnificentia.

CAP. XIX. L. Æmilio Paullo, C. Licinio Consulibus Idibus Martiis principio insequentis anni, quum in exspectatione Patres fuissent; maxime quidnam Consul de Macedonia, cujus ea provincia esset, referret: *Nihil se habere*, Paullus, *quod referret, quum nondum legati redissent*, dixit. *Ceterum Brundusii legatos jam esse, bis ex cursu Dyrrachium ejectos.* (*q*) *Cognitis mox, quæ nosci prius in rem esset, relaturum: id fore intra perpaucos dies.* Et ne *quid profectionem suam teneret, pridie Idus Aprilis Latinis esse constitutam diem.* Sacrificio *rite perfecto, se & Cn. Octavium, simul Senatus censuisset, exituros esse.* C. *Licinio collegæ suo fore curæ se absente, ut, si qua parari mittive ad id bellum opus sit, parentur, mittanturque. Interea legationes exterarum nationum audiri posse.* Sacrificio rite perfecto, primi Alexandrini legati ab Ptolemæo & Cleopatra regibus vocati sunt. Sordidati, barba & capillo promisso, cum ramis oleæ ingressi curiam, procubuerunt: & oratio quam habitus fuit miserabilior. *Antiochus Syriæ rex, qui obses Romæ fuerat, per honestam speciem majoris Ptolemæi reducendi in regnum, bellum cum minore fratre ejus, qui tum Alexandriam tenebat, gerens, & ad Pelusium navali prælio victor fuerat, & tumultuario opere ponte per Nilum facto, transgressus cum exercitu,*

Alexandrini legati.

De Antiocho queruntur.

(*o*) deterrere eum bello. (*p*) al. semel. (*q*) al. *rejectos.*

exercitu, obsidione ipsam Alexandriam terrebat: nec procul abesse, quin potiretur regno opulentissimo, videbatur. Ea legati querentes orabant Senatum, ut opem regno regibusque amicis imperio ferret. Ea merita Populi Romani in Antiochum, eam apud omnes reges gentesque auctoritatem esse, ut si legatos misissent, qui denuntiarent, non placere Senatui sociis regibus bellum fieri; extemplo abscessurus à mœnibus Alexandriæ, abducturusque exercitum in Syriam esset. Quod si cunctentur facere, brevi extorres regno Ptolemæum & Cleopatram Romam venturos, cum pudore quodam Populi Romani; quod nullam opem in ultimo discrimine fortunarum tulissent. Moti Patres precibus Alexandrinorum, extemplo C. Popillium Lænatem, & C. Decimium, & C. Hostilium, legatos, ad finiendum inter reges bellum miserunt. Prius Antiochum, dein Ptolemæum adire jussi, & nuntiare, ni absistatur bello, per utrum stetisset, eum non pro amico, nec pro socio habituros esse.

CAP. XX. His intra triduum simul cum legatis Alexandrinis profectis, legati ex Macedonia quinquatribus ultimis adeo exspectati venerunt, uti, nisi vesper esset, extemplo Senatum vocaturi Consules fuerint. Postero die Senatus fuit, legatique auditi sunt. Ii nuntiant, majore periculo quam emolumento exercitum per invios saltus in Macedoniam inductum. Pieriam, qua processisset, regem tenere: castra castris prope ita collata esse, ut flumine Enipeo interjecto arceantur. Neque regem pugnandi potestatem facere, nec nostris vim ad cogendum esse. Hiemem etiam asperam rebus gerendis intervenisse. In otio militem ali, nec plus quam sex dierum frumentum habere. Macedonum dici triginta millia armatorum esse. Si Sp. Claudio circa Lychnidum satis validus exercitus foret, potuisse ancipiti bello distinere (r) regem: nunc & Appium, & quod cum eo præsidii sit, in summo periculo esse; nisi propere aut justus exercitus eo mittatur, aut illi inde deducantur. Ad classem se ex castris profectos; sociorum navalium partem, morbo audisse absumptam: partem, maxime qui ex Sicilia fuerint, domos suas abisse, & homines navibus deesse. Qui sint, neque stipendium accepisse, neque vestimenta habere. Eumenem classemque ejus, tamquam vento allatas naves, sine causa & venisse, & abisse: nec animum ejus regis constare satis visum. Sicut omnia de Eumene dubia, Attali egregie constantem fidem nuntiabant.

Legatorum è Macedonia oratio.

CAP. XXI. Legatis auditis tunc de bello referre sese L. Æmilius dixit. Senatus decrevit, ut in octo legiones parem numerum tribunorum Consules & Populus crearent: creari autem neminem eo anno placere, nisi qui honorem gessisset. Tum ex omnibus Tribunis militum uti L. Æmilius in duas legiones in Macedoniam, quos eorum velit, eligat, & ut solenni Latinarum perfecto, L. Æmilius Consul, Cn. Octavius, Prætor, cui classi obtigisset, in provinciam proficiscantur. Additus est his tertius L. Anicius Prætor cujus inter peregrinos jurisdictio erat. Eum in provinciam Illyricum, circa Lychnidum Appio Claudio succedere placuit. Delectus cura C. Licinio Consuli imposita. Is septem millia civium Romanorum, & equites ducentos scribere jussus: & sociis nominis Latini septem millia peditum imperare, quadringentos equites: & Cn. Servilio Galliam obtinenti provinciam literas mittere, ut sexcentos equites conscriberet. Hunc exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniam jussus. Neque in ea provincia plus quam duas legiones esse, eas repleri, ut sena millia peditum, trecenos haberent equites. Ceteros equites peditesque in præsidiis disponi. Qui eorum idonei ad militandum non essent, dimitti. Decem præterea millia peditum imperata sociis: & octingenti equites. Id præsidii additum Anicio, præter duas legiones, quas portare in Macedoniam est jussus, quina millia peditum & ducenos habentes, trecenos equites; & in classem quinque millia navalium sociûm sunt scripta. Licinius Consul duabus legionibus obtinere provinciam jussus: eo addere sociorum decem millia peditum, & sexcentos equites.

Senatus consultum de belli apparatu.

Supplementa in Macedoniam missa.

CAP. XXII. Senatusconsultis perfectis, L. Æmilius Consul è curia in concionem processit, orationemque talem habuit: Animadvertisse videor, Quirites, majorem mihi, sortito Macedoniam provinciam, gratulationem factam, quam quum aut Consul essem consalutatus, aut quo die magistratum inissem: neque id ob aliam causam, quam quia bello in Macedonia, quod diu trahitur, existimastis dignum majestate Populi Romani exitum per me imponi posse. Deos quoque huic favisse sorti spero; eosdemque in rebus gerendis affuturos esse. Hæc partim opinari, partim sperare possum. Illud affirmare pro certo habeo audeoque, me omni ope adnisurum esse, ne frustra vos hanc spem de me conceperitis. Quæ ad bellum opus sunt, & Senatus decrevit, & (quoniam extemplo proficisci placet, neque ego in mora sum) C. Licinius collega, vir egregius, æque enixe parabit, ac si ipse id bellum gesturus esset. Vos, quæ scripsero Senatui, aut vobis, credite. Rumores credulitate vestra ne alatis, quorum auctor nemo exstabit. Nam nunc quidem, quod vulgo fieri, hoc præcipue bello, animadverti, nemo tam famæ contemptor est, cujus non debilitari animus possit. In omnibus circulis, atque etiam (si Diis placet) in conviviis sunt, qui exercitum in Macedoniam ducant: ubi castra locanda sint sciant, quæ loca præsidiis occupanda quando aut quo saltu intranda Macedonia, ubi horrea ponenda: qua terra, mari subvehantur commeatus: quando cum hoste manus conserendæ, quando quiescendum sit. Nec, quid melius faciendum sit, modo statuunt, sed quidquid aliter quam ipsi censuere, factum est: Consulem veluti dicta die accusant. Hæc magna impedimenta res gerentibus sunt. Neque enim omnes tam firmi & constantis animi contra adversum rumorem esse possunt, quam Fabius fuit: qui suum imperium minui per vanitatem populi maluit, quam secunda fama male rem gerere. Non sum is, qui non existimem admonendos duces esse: imo eum qui de sua unius sententia omnia gerat, superbum judico magis quam sapientem. Quid ergo est? Primum à prudentibus, & proprie rei militaris peritis, & usu doctis, monendi imperatores sunt: deinde ab his qui intersunt gerendis rebus, qui loca, qui

L. Æmilii Cos. oratio.

(r) al. distineri.

qui hostem, qui temporum opportunitatem vident, qui in eodem velut navigio participes sunt periculi. Itaque si quis est, qui quod è Republica sit suadere se mihi in eo bello, quod gesturus sum, confidat, ne deneget operam reipublicæ, & in Macedoniam mecum veniat. Nave, equo, tabernaculo, viatico etiam à me juvabitur. Si quem id facere piget, & otium urbanum militiæ laboribus præoptat; è terra ne gubernaverit. Sermonum satis ipsa præbet urbs. Loquacitatem suam contineat: nos castrensibus consiliis contentos futuros esse sciat. Ab hac concione, Latinis, quæ pridie Calendas Aprilis fuerunt, in monte sacrificio rite perpetrato, protinus inde & Consul & Prætor Cn. Octavius in Macedoniam profecti sunt. Traditum est memoriæ, majore quam solita frequentia prosequentium Consulem celebratum. Ac prope certa spe ominatos esse homines, *finem esse Macedonico bello, maturumque reditum cum egregio triumpho Consulis fore.*

Persei apparatus.

CAP. XXIII. Dum hæc in Italia geruntur, Perseus quod jam inchoatum perficere, quia impensa pecuniæ facienda erat, non inducebat in animum, ut Gentium Illyriorum regem sibi adjungeret; hoc, postquam intrasse saltum Romanos, & adesse discrimen ultimum belli animadvertit, non ultra differendum ratus; quum per Hippiam legatum trecenta argenti talenta pactus esset, ita ut obsides ultro citroque darentur; Pantauchum misit, ex fidissimis amicis, ad ea perficienda. Medeone Labeatidis terræ Pantauchus regi Illyrio occurrit: ibi & jusjurandum ab rege, & obsides accepit. Missus & à Gentio est legatus, nomine Olympio, qui jusjurandum à Perseo obsidesque exigeret. Cum eodem ad pecuniam accipiendam missi sunt, & auctore Pantaucho, qui Rhodum legati cum Macedonibus irent: Parmenio & Morcus destinantur. Quibus ita mandatum, *uti jurejurando obsidibusque & pecunia accepta, tum demum Rhodum proficiscerentur: duorum simul regum nomine incitari Rhodios ad bellum Romanum posse. Adjunctam civitatem, penes quam unam tum rei navalis gloria esset, nec terra, nec mari spem relicturam Romanis.* Venientibus Illyriis, Perseus ab Enipeo amni ex castris cum omni equitatu profectus, ad Dium occurrit. Ibi ea quæ convenerant circumfuso agmine equitum facta: quos adesse fœderi sancitæ cum Gentio societatis volebat rex; aliquantum eam rem ratus animorum iis adjecturam. Et obsides in conspectu omnium dati, acceptique: & Pellam ad thesauros regios missis qui pecuniam acciperent; qui Rhodum irent, cum Illyriis legatis Thessalonicæ conscendere jussi. Ibi Metrodorus erat, qui nuper ab Rhodo venerat: auctoribusque Dione & Polyarato principibus civitatis ejus, affirmabat, *Rhodios paratos ad bellum esse.* Is princeps junctæ cum Illyriis legationis datus est.

Perseus fœdus cum Gentio facit.

Rhodios solicitat.

Item Eumenem & Antiochum.

CAP. XXIV. Eodem tempore ad Eumenem & ad Antiochum communia mandata, quæ subjicere conditio rerum poterat. *Natura inimica inter se esse liberam civitatem & regem. Singulos Populum Romanum aggredi, &, quod indignius sit, regum (s) viribus reges oppugnare. Attalo adjutore patrem suum oppressum. Eumene adjuvante, & quadam ex parte etiam Philippo patre suo, Antiochum oppugnatum: in se nunc & Eumenem & Prusiam armatos esse. Si Macedoniæ regnum sublatum foret, proximam Asiam esse: quam jam ex parte sub specie liberandarum civitatum suam fecerint: deinde Syriam. Jam Prusiam Eumeni honore præferri, jam Antiochum victorem præmio belli ab Egypto arceri. Hæc cogitantem providere jubebat, ut aut ad pacem secum faciendam compelleret Romanos, aut perseverantes in bello injusto communes duceret omnium regum hostes.* Ad Antiochum aperta mandata erant, ad Eumenem per speciem captivorum redimendorum, missus legatus erat: verum occultiora quædam agebantur, quæ in præsentia invisum quidem & suspectum Romanis Eumenem falsis gravioribus. ** (t) Proditor enim ac prope hostis habitus, dum inter se duo reges captantes fraude & avaritia certant. Cydas erat Cretensis, ex intimis Eumenis: hic prius ad Amphipolim cum Chimaro quodam populari suo, militante apud Persea, inde postea ad Demetriadem, semel cum Menecrate quodam, iterum cum Antimacho, regiis ducibus, sub ipsis mœnibus urbis collocutus fuerat. Eropon (u) quoque qui tum missus est, duabus ad eundem Eumenem jam ante legationibus functus erat. Quæ colloquia occulta & legationes infames quidem erant: sed, quid actum esset, quidve inter reges convenisset, ignorabatur. Res autem ita se habuit.

CAP. XXV. Eumenes neque favit victoriæ Persei, neque bello eum invadere animo (x) habuit: non tam quia paternæ inter eos inimicitiæ erant, quam ipsorum odiis inter se accensæ. Non ea regum æmulatio, ut æquo animo Persea tantas adipisci opes tantamque gloriam, quanta Romanis victis eum manebat, Eumenes visurus fuerit. Cernebat & Persea jam inde ab initio belli, omni modo spem pacis tentasse, & indies magis, quo propior admoveretur terror, nihil neque agere aliud, neque cogitare. Romanos quoque, quia traheretur diutius spe ipsorum bellum, & ipsos duces & Senatum non abhorrere à finiendo tam incommodo ac difficili bello. Hac utriusque partis voluntate explorata, quod fieri etiam sua sponte tædio validioris, metu infirmioris credebat posse, in eo suam operam venditare concilianda gratia magis cupiit. Nam modo ne juvaret bello Romanos terra marique, modo pacis patrandæ cum Romanis paciscebatur mercedem. Ne bello interesset, mille & quingena talenta. In utroque non fidem (y) modo se, sed obsides quoque dare paratum esse ostentabat. Perseus ad rem inchoandam promptissimus erat, cogente metu, & de obsidibus accipiendis sine dilatione agebat, conveneratque ut accepti Cretam mitterentur. Ubi ad pecuniæ mentionem ventum erat, ibi hæsitabat: *& utique alteram in tanti nominis regibus turpem ac sordidam, & danti & magis accipienti, merce-*

Eumenis & Persei inimicitiæ.

(s) al. *regem.* (t) al. Sigonius hunc locum sic explet: *falsis gravioribus criminibus onerarunt &c.* (u) al. Cryphon. (x) al. in animo. (y) al. Ne bello interesset, mille; pacis conciliandæ causa, mille & quingena talenta: In utrumque non fidem modo &c.

mercedem esse. Malebat in spem Romanæ pacis, non recusare impensam, sed eam pecuniam perfecta re daturum. Interea Samothracæ in templo depositurum. Ea insula quum ipsius ditionis esset, videre Eumenes nihil interesse, an Pellæ pecunia esset: id agere, ut partem aliquam præsentem ferret. Ita nequicquam inter se captati, nihil præter infamiam movere.

Persei avaritia.

CAP. XXVI. Nec hæc tantum Perseo per avaritiam est dimissa res, quum pecuniam tutam & pacem habere per Eumenem, quæ vel parte regni redimenda esset, ac receptus protrahere inimicum (z) mercede onustum, & hostes merito ei Romanos posset facere: sed etiam Gentii regis parata societas, & tum Gallorum effusorum per Illyricum ingens agmen oblatum, avaritia dimissum est. Veniebant decem millia equitum, par numerus peditum, & ipsorum jungentium cursum equis, & in vicem prolapsorum equitum vacuos capientium ad pugnam equos. Hi pacti erant, *eques denos præsentes aureos, pedes quinos, mille dux eorum.* Venientibus his Perseus ab Enipeo ex castris profectus obviam cum dimidia copiarum parte, denuntiare per vicos urbesque, quæ viæ propinquæ sunt, cepit, *ut commeatus expedirent, frumenti, vini, pecorum ut copia esset.* Ipse equos, phalerasque, & sagula, donum principibus ferre, & parum auri quod inter paucos divideret: multitudinem credens trahi spe posse. Ad Almanam (*a*) urbem pervenit, & in ripa fluminis Axii posuit castra: circa Desudabam in Mædica exercitus Gallorum consederat; mercedem pactam opperiens. Eo mittit Antigonum ex purpuratis unum, qui juberet multitudinem Gallorum ad Bylazora (Pœoniæ is locus est) castra movere, principes ad se venire frequentes. Septuaginta quinque millia ab Actio flumine, & castris regis aberant. Hæc mandata ad eos quum pertulisset Antigonus, adjecissetque, per viam quanta omnium præparata cura regis copia multitudini foret, quibusque muneribus principes advenientes, vestis, argenti, equorumque excepturus rex esset: *de his quidem se coram cognituros respondent. Illud quod præsens pepigissent, interrogant, ecquid aurum, quod in singulos pedites equitesque dividendum esset, secum adduxisset?* Quum ad id nihil responderetur, Clondicus regulus eorum, *abi, renuntia ergo,* inquit, *regi, nisi aurum obsidesque accepissent, nusquam inde Gallos longius vestigium moturos.* Hæc relata regi quum essent, advocato consilio, quum, quid omnes suasuri essent, appareret, ipse, pecuniæ quam regni melior custos, instititde perfidia & feritate Gallorum disserere. *Multorum jam ante cladibus expertum, periculosum esse tantam multitudinem in Macedoniam accipere, ne graviores eos socios habeant, quam hostes Romanos.* (*b*) *Quinque millia equitum sat esse, quibus & uti ad bellum possent, & quorum multitudinem ipsi non timeant.*

Gallorum & Illyriorum auxilia recusat.

CAP. XXVII. Apparebat in omnibus (*c*) mercedem multitudinis timere, nec quicquam aliud: sed quum suadere consulenti nemo auderet, remittitur Antigonus qui nuntiaret, quinque millium equitum opera tantum uti regem: contemnere multitudinem aliam. Quod ubi audivere barbari, ceterorum quidem fremitus fuit, indignantium se frustra excitos sedibus suis: Clondicus rursus interrogat, *ecquid ipsis quinque millibus, quod convenisset, numeraret?* Quum adversus id quoque misceri ambages cerneret, inviolato fallaci nuntio, (quod vix speraverat ipse posse contingere) retro ad Istrum perpopulati Thraciam, qua vicina erat viæ, redierunt. Quæ manus, quieto sedente rege ad Enipeum, adversus Romanos Perræbiæ saltum in Thessaliam traducta, non agros tantum nudare populando potuit, ne quos inde Romani commeatus exspectarent. Sed ipsas exscindere urbes, tenente ad Enipeum Perseo Romanos, ne urbibus sociis opitulari possent. Ipsis quoque Romanis de se cogitandum fuisset: quando neque manere amissa Thessalia, unde exercitus alebatur, potuissent, neque progredi, quum ex adverso castra Macedonum ** qui ea (*d*) pependerant spe, haud mediocriter debilitavit. Eadem avaritia Gentium regem sibi alienavit: nam, quum trecenta talenta Pellæ missis à Gentio numerasset, signare eos pecuniam passus est. Inde decem talenta ad Pantauchum missa, eaque præsentia dari regi jussit: reliquam pecuniam signatam Illyriorum signo, portantibus suis præcipit *parvis itineribus veherent. Dein, quum ad finem Macedoniæ ventum esset: subsisterent ibi, ac nuntios ab se opperirentur.* Gentius exigua parte pecuniæ accepta, quum assidue à Pantaucho ad lacessendos hostili facto Romanos stimularetur, M. Perpernam & L. Petillium legatos, qui tum forte ad eum venerant, in custodiam conjecit. Hoc audito, Perseus contraxisse eum necessitates ratus ad bellum utique cum Romanis, ad revocandum qui pecuniam portabat, (*e*) misit: velut nihil aliud agens, quam ut quanta maxima posset præda ex victo Romanis reservaretur. Et ab Eumene Eropon, (*f*) ignotis quæ occulte acta erant, redit. De captivis actum esse & ipsi evulgaverant: & Eumenes Consulem vitandæ suspicionis causa certiorem fecit.

Barbari depopulantur Thraciam.

Gentius à Perseo alienatur.

CAP. XXVIII. Perseus post reditum ab Eumene Eropontis (*g*) spe dejectus, Antenorem & Callippum præfectos classis cum quadraginta lembis (adjectæ ad hunc numerum quinque pristes erant) Tenedum mittit, ut inde sparsæ per Cycladas insulas naves Macedoniam cum frumento petentes, tutarentur. Cassandreæ deductæ naves, in portus primum qui sub Atho monte sunt, inde Tenedum placido mari quum trajecissent; stantes in portu Rhodias apertas naves, Eudamumque præfectum earum, inviolatas, atque etiam benigne appellatos dimiserunt. Cognito deinde in latere altero

Perseus Eumeni onera-

(*z*) al. quum pecunia tantula, aut pacem habere per Eumenem, (quæ vel parte regni redimenda esset) aut deceptus, protrahere inimicum &c. (*a*) al. Albanam. (*b*) al. *Romani.* (*c*) al. Apparebat omnibus. (*d*) al. Supplet Sigonius ita: quum ex adverso castra Macedonum essent. Quo facto Perseus Romanorum animos confirmavit, & Macedonum qui ea &c. (*e*) al. portabant. (*f*) al. Cryphon. (*g*) al. Cryphontis.

rias naves eripit. altero quinquaginta onerarias suarum, stantibus in ostio portus Eumenis rostratis, quibus Damius præerat, inclusas esse; circumvectis propere, ac summotis terrore hostium navibus, onerarias, datis qui prosequerentur decem lembis, in Macedoniam mittunt: ita ut in tutum prosecuti redirent Tenedum. Nono post die ad classem jam ad Sigeum stantem redierunt. Inde Subota (insula est interjecta Eleæ & Atho) trajiciunt. Forte postero die quam Subota classis tenuit, quinque & triginta naves, quas Hippagogos vocant, ab Elea profectæ cum equitibus Gallis, equisque, Phanas promontorium Chiorum petebant, unde transmittere in Macedoniam possent: Attalo ab Eumene mittebantur. Has naves per altum ferri quum ex specula signum datum Antenori esset, profectus à Subotis, inter Erythrarum promontorium, Chiumque, qua arctissimum fretum est, iis occurrit. Nihil minus credere præfecti Eumenis, quam Macedonum classem in illo vagari mari: nunc Romanos esse, nunc Attalum, aut remissos aliquos ab Attalo ex castris Romanis Pergamum petere. Sed quum jam appropinquantium forma lemborum haud dubia esset, & concitatio remorum, directæque in se proræ, hostes appropinquare aperuissent; tunc injecta trepidatio est, quum resistendi spes nulla esset; inhabilique navium genere, & Gallis vix quietem ferentibus in mari. Pars eorum, qui propiores continenti littori erant, in Erythream enarunt: pars velis datis, ad Chium naves ejecere, relictisque equis, effusa fuga, urbem petebant. Sed propius urbem lembi accessuque commodiore quum exposuissent armatos, partim in via fugientes Gallos adepti Macedones ciderunt, partim ante portam exclusos: clauserant enim Chii portam, ignari qui fugerent aut sequerentur. Octingenti ferme Gallorum occisi, ducenti vivi capti: equi, pars in mari fractis navibus, assumpti: partim nervos succiderunt in littore Macedones. Viginti eximiæ equos formæ cum captivis eosdem decem lembos, quos ante miserat, Antenor devehere Thessalonicam jussit, & primo quoque tempore ad classem reverti: Phanis se eos exspectaturum. Triduum ferme classis ad urbem stetit. Phanas inde progressi sunt, & spe celerius reversis decem lembis evecti, Ægeo mari Delum trajecerunt.

Eumenis Hippagogi.

Galli trucidati.

Legati Romani in insula Delo.

CAP. XXIX. Dum hæc geruntur, legati Romani; C. Popillius, & C. Decimius, & C. Hostilius, à Chalcide profecti, tribus quinqueremibus Delum quum venissent, lembos ibi Macedonum quadraginta & quinque regis Eumenis quinqueremes invenerunt. Sanctitas templi insulæque inviolatos præstabat omnes. Itaque permisti Romanique & Macedones, & Eumenis navales socii, in templo, inducias religione loci præbente, versabantur. Antenor Persei præfectus, quum aliquas alto præferri onerarias naves ex speculis significatum foret, parte lemborum ipse insequens, parte per Cycladas disposita, præterquam si quæ Macedoniam peterent, omnes aut supprimebat, aut spoliabat naves: quibus poterant Popillius, aut Eumenis naves, succurrebant: (*h*) sed vecti nocte binis aut ternis plerumque lembis Macedones fallebant. Per id fere tempus legati Macedones Illyriique simul Rhodum venerunt, quibus auctoritatem addidit, non lemborum modo adventus passim per Cycladas atque Ægeum vagantium mare, sed etiam conjunctio ipsa regum Persei Gentiique, & fama cum magno numero peditum equitumque venientium Gallorum. Et jam quum accessissent animi Dinoni ac Polyarato, qui Persei partium erant, non benigne modo responsum regibus est, sed palam pronuntiatum, *bello finem se auctoritate sua imposituros esse. Itaque ipsi quoque reges æquos adhiberent animos ad pacem accipiendam,*

Legati Macedones & Illyrii apud Rhodios.

Rhodiorum superba & stulta responsio.

CAP. XXX. Jam veris principium erat, (*i*) novique duces in provinciam venerant. Consul Æmilius in Macedoniam, Octavius Oreum ad Classem, Anicius in Illyricum, cui bellandum adversus Gentium. Patre Plevrato rege Illyriorum, & matre Eurydica genitus, fratres duos Platorem utroque parente, Caravantium matre eadem natum habuit. Hoc propter ignobilitatem paternam minus suspecto; Platorem occidit: & duos amicos ejus, Etritum & Epicadum, impigros viros, quo tutius regnaret. Fama fuit, *Honuni Dardanorum principis filiam Etutam pacto fratri eum invidisse; tamquam his nuptiis adjungenti sibi Dardanorum gentem.* Et similius id vero fecit ducta ea virgo, Platore interfecto. Gravis deinde dempto fratris metu popularibus esse cepit: & violentiam insitam ingenio intemperantia vini accendebat. Ceterum, sicut ante dictum est, ad Romanum incitatus bellum, Lissum omnes copias contraxit: quindecim millia armatorum fuerunt. Inde fratre in Caviorum gentem vi aut terrore subigendam cum mille peditibus & quinquaginta equitibus misso, ipse ad Bassaniam urbem quinque millia ab Lisso ducit. Socii erant Romanorum. Itaque per missos nuntios prius tentati, obsidionem pati quam dedere sese maluerunt. Caravantium in Caviis Durnium (*k*) oppidum advenientem benigne accepit: Caravantis altera urbs exclusit. Et quum agros eorum effuse vastaret, aliquot palati milites agrestium concursu interfecti sunt. Jam & Ap. Claudius, adsumptis ad eum exercitum quem habebat Bulinorum, & Apolloniatium, & Dyrrhachinorum auxiliis, profectus ex hibernis, circa Genusuum amnem castra habebat. Audito fœdere inter Persea & Gentium, & legatorum violatorum injuria accensus, bellum haud dubie adversus eum gesturus. Anicius Prætor eo tempore Apolloniæ, auditis quæ in Illyrico gererentur; præmissisque ad Appium literis, *ut se ad Genusuum opperiretur*, triduo & ipse in castra venit: & ad ea quæ habebat auxilia, assumptis Parthinorum juventutis duobus millibus peditum, & equitibus ducentis (peditibus Epicadus, equitibus Agalsus præerat) parabat ducere in Illyricum, maxime ut Bassanitas solveret obsidione. Tenuit impetum ejus fama lemborum vastantium mariti-

Gentii genus & facta.

Ejus copiæ.

Ap. Claudius in Illyrico.

Eo contendit Anicius.

(*h*) al. quibus poterat Popillius aut Eumenis naves succurrebat. (*i*) al. Jam ver præceps erat. (*k*) al. Burnium.

maritimam oram octoginta erant lembi, auctore Pantaucho missi à Gentio, ad Dyrrhachinorum & Apolloniatium agros populandos.

Prætor classem in Pantauchum ducit.

CAP. XXXI. Tum classis ad propulsandas à fœderatis civitatibus injurias ducitur à Prætore in Pantauchum. Ea omni apparatu nautico egregie instructa, præter priores copias, quinque millia sociorum navalium acceperat, quem numerum scriptum in hujus belli (Illyrici) usum antea diximus. Sed justo certamini vix locum hostes dederunt. Quid enim rapinis tantum assueti piratæ adversus Classiarios auderent aut possent ad statariam fere in ipso mari pugnam comparatos? eorum itaque plerosque visa procul classe levitas lemborum suorum effusa & veloci abstulit fuga. Proximiorum tardiorumve pauci primo statim concursu depressi partim, plures capti facilem nostris victoriam concessere. Neque id satis. Insequi placuit fugientes: quorum magnam partem circa vicinas continenti insulas latitantem adeptus Anicus, ostensa spe veniæ perpulit ad deditionem. Insulæ deinde ipsæ, quotquot Gentii ditionis erant, vix conspecto eo tradiderunt se. (*l*) Deinceps & urbes regionis ejus idem faciebant, adjuvante inclinationem animorum clementia in omnes, & justitia prætoris Romani.

Cum qua hostes ad deditionem perpulit.

Et Insulas.

Res in Illyrico gestæ.

Ad Scodram inde ventum est, id quod belli caput fuerat: non eo solum, quod Gentius eam sibi ceperat, velut regni totius arcem, sed etiam quod Labeatium gentis munitissima longe est & difficilis aditu.

Scodræ situs.

Duo cingunt eam flumina, Clausala latere urbis, quod in orientem patet præfluens, Barbana ab regione occidentis, ex Labeatide palude oriens. Hi duo amnes confluentes incidunt Oriundi flumini; quod ortum ex monte Scodro, multis & aliis auctum aquis mari Adriatico infertur. Mons Scodrus longe altissimus regionis ejus, ab oriente Dardaniam subjectam habet, à meridie Macedoniam, ab occasu Illyricum. Quamquam munitum situ naturali oppidum erat, gensque id tota Illyriorum & rex ipse tuebatur; tamen prætor Romanus, quia prima successerant prospere, *fortunam totius rei principia secuturam esse* ratus, *& repentinum valiturum terrorem*, instructo exercitu ad mœnia succedit. Quod si clausis portis muros portarumque turres dispositis armatis defendissent, vano cum incepto mœnibus pepulissent Romanos. Nunc porta egressi prælium loco æquo majore animo commiserunt, quam sustinuerunt.

Ad ejus mœnia Romani Illyrios vincunt.

Pulsi enim & fuga conglobati, quum ducenti amplius in ipsis faucibus portæ cecidissent, tantum intulerunt terrorem, ut oratores extemplo ad prætorem mitteret Gentius Teuticum & Bellum, principes gentis, per quos inducias peteret, *ut deliberare de statu rerum suarum posset*.

Illyrii inducias poscunt.

Triduo in hoc dato, quum castra Romana quingentos ferme passus ab urbe abessent, navem conscendit, & flumine Barbana navigat in lacum Labeatum; velut secretum locum petens ad consultandum: sed, ut apparuit, falsa spe excitus, *Caravantium fratrem multis millibus armatorum actis* (*m*) *ex ea regione, in quam missus erat, adventare*. Qui postquam evanuit rumor, tertio post die navem eandem secundo amni Scodram demisit: præmissisque nuntiis, *ut sibi appellandi prætoris potestas fieret*, copia facta in castra venit. Et principium orationis ab accusatione stultitiæ orsus suæ, postremo ad preces lacrimasque effusus, genibus prætoris accidens, in potestatem sese dedit.

Et se dedunt.

Primo, *bonum animum habere jussus*, ad cœnam etiam invitatus, in urbem ad suos rediit, & cum prætore eo die honorifice est epulatus: deinde in custodiam C. Cassio Tribuno militum traditus, vix gladiatorio accepto decem talentis ab rege rex, ut in eam fortunam recideret.

CAP. XXXII. Anicius Scodra recepta, nihil prius quam requisitos Petillium Perpernamque legatos ad se duci jussit: quibus splendore suo restituto, Perpernam extemplo mittit ad comprehendendos amicos cognatosque regis; qui Medeonem Labeatium gentis urbem profectus, Etlevam uxorem cum filiis duobus Scerdileto Plevratoque, & Caravantium fratrem Scodram in castra adduxit.

Cognati Regis Gentii capiuntur.

Anicius bello Illyrico intra triginta dies perfecto, nuntium victoriæ Perpernam Romam misit: & post dies paucos Gentium regem ipsum cum parente, conjuge, liberis, ac fratre, aliisque principibus Illyriorum.

Rex ipse. Qui Romam mittuntur.

Hoc unum bellum prius perpetratum, quam ceptum, Romæ auditum est. Quibus diebus hæc agebantur, Perseus quoque in magno terrore erat, propter adventum simul Æmilii novi Consulis, quem cum ingentibus minis adventare audiebat, simul Octavii Prætoris.

Persei angustiæ & consilia.

Nec minus terroris à classe Romana & periculo maritimæ oræ habebat. Thessalonicæ Eumenes & Athenagoras præerant cum parvo præsidio duorum millium cetratorum. Eo & Androclen præfectum mittit; jussum sub ipsis navalibus castra habere. Æniam mille equites cum Antigono misit ad tutandam maritimam oram: ut quocumque littore applicuisse naves hostium audissent, extemplo ferrent agrestibus opem. Quinque millia Macedonum missa ad præsidium Pythii & Petræ, quibus præpositi erant, Histiæus, & Theogenes & Milo. His profectis ripam munire Enipei fluminis aggressus est; quia sicco alveo transiri poterat. Huic (*n*) ut omnis multitudo vacaret, fœminæ ex propinquis urbibus coactæ cibaria in castra afferebant: miles jussus ex propinquis silvis ligna convehere struendo vallo, quo castra incredibili labore ac celeritate undique cincta, adjectis turribus dispositisque per loca tormentis communiit (Perseus) ne qua penetrare hostis sine gravi certamine ac periculo posset.

Castra sua munit.

Sic tutum se adversus omnem Romanorum impetum fore confidebat; eosque ita distineri posse, ut longæ velut obsidionis difficultatibus deterriti ac debilitati laudem ab incepto desisterent.

Adversus Romanorum impetum.

Paullus autem Æmilius, quo majores Macedonum vires, omniaque apud eos caute provisa & custodita erant, eo acrius curam intendere nihilque relinquere intentatum quo artes artibus eluderet, atque amotis obicibus cunctis, cepta perficeret.

Paullus eo acrius eum aggreditur.

Castris commeatum abunde suppeditabat à tergo Thessalia. Sed aquarum ingens erat penuria. Exaruerat quippe æstu insolito proximum flumen: nec fontes, qui nonnisi pauci admodum turbidique circa scaturiebant, tantæ multitudini sufficere ullatenus poterant. Hinc siti confecti homines, nec minus jumenta deficiebant.

Paulli exercitus laborat penuria aquarum.

Consul igitur circa Olympum montem, cujus fere ad pedes metatus castra erat, misit qui accurate investigarent, num quæ alicubi vena lateret, quæ humoris quid effunderet aut promitteret. Sicca ubique omnia renuntiatum. Nec tamen desperavit Paullus: sed locorum ipse genium attente contemplatus, postremo sequi se utrarios ad mare, quod minus trecentos passus aberat, jussit; & in littore alios alibi modicis intervallis fodere.

Quas quærit.

Montes ingentis altitudinis spem faciebant, eo magis, quia nullos apertos evergerent rivos, occultos continere latices, quorum venæ in mare permanantes undæ miscerentur. Vix deducta summa arena erat; quum scaturigines turbidæ primo & tenues emicare, dein liquidam multamque fundere aquam, velut Deum dono, ceperunt.

Et invenit.

Aliquantum ea quoque res duci famæ & auctoritatis apud milites adjecit. Jussis deinde militibus *expedire arma*, ipse cum tribunis primisque ordinibus vadit ad contemplandos

Transitus Enipei explorat.

(*l*) al. die toto ei tradiderunt se. (*m*) al. *coactis*. (*n*) al. Operi huic.

plandos tranſitus; qua deſcenſus facilis armatis, qua in ulteriorem ripam minime iniquus aſcenſus eſſet. His ſatis exploratis, illa quoque primum, ut ordine ac ſine tumultu omnia in agmine ad nutum imperiumque ducis fierent, providit. *Ubi omnibus ſimul pronuntiaretur, quod fieret, neque omnes exaudirent: incerto imperio accepto, alios ab ſe abjicientes, plus eo quod imperatum ſit; alios minus facere. Clamores deinde diſſonos oriri omnibus locis, & prius hoſtes, quam ipſos, quid paretur ſcire. Placere igitur, Tribunum militum primo pilo legionis ſecretum edere imperium: illum & dein ſingulos proximo cuique in ordine centurioni dicere quid opus facto ſit; ſive à primis ſignis ad noviſſimum agmen, ſive ab extremis ad primos perferendum imperium ſit.* Vigiles etiam novo more ſcutum in vigiliam ferre vetuit: non enim in pugnam vigilem ire, ut armis utatur, ſed ad vigilandum, ut quum ſenſerit hoſtium adventum, recipiat ſe, excitetque ad arma alios. Scuto præ ſe erecto ſtare galeatos: dein ubi feſſi ſint, innixos pilo, capite ſuper marginem ſcuti poſito ſopitos ſtare: ut fulgentibus armis procul conſpici ab hoſte poſſint, ipſi nihil provideant. Stationum quoque morem mutavit. Armati omnes, & frenatis equis equites, diem totum perſtabant. Id quum æſtivis diebus urente aſſiduo ſole fieret, tot horarum æſtu & languore ipſos equoſque feſſos, integri ſæpe adorti hoſtes, vel pauci plures vexabant. Itaque ex matutina ſtatione ad meridiem decedi, & in poſtmeridianam ſuccedere alios juſſit: ita nunquam fatigatos recens hoſtis aggredi poterat.

Ratio imperiorum perferendorum.

Vigiliæ quomodo peractæ.

Stationum ratio.

Paulli Æmilii ad milites oratio.

CAP. XXXIV. Hæc quum ita fieri placere concione advocata pronuntiaſſet; adjecit urbanæ concioni convenientem orationem. *Unum imperatorem in exercitu providere & conſulere quid agendum ſit debere; nunc per ſe, nunc cum iis quos advocaverit in conſilium. Qui non ſint advocati, eos nec palam, nec ſecreto jactare conſilia ſua. Militem hæc tria curare debere, corpus, ut quam validiſſimum & perniciſſimum habeat, arma apta, cibum* (*o*) *paratum ad ſubita imperia: cetera ſcire de ſe Diis immortalibus & imperatori ſuo curæ eſſe. In quo exercitu, milites, Conſul, & imperator, rumoribus vulgi circumagatur, ibi nihil ſalutare eſſe. Se quod ſit officium imperatoris, proviſurum, ut bene gerendæ rei occaſionem eis præbeat. Illos nihil quod futurum ſit quærere: ubi datum ſignum ſit, tum militarem operam navare.* Ab his præceptis concionem dimiſit: vulgo etiam veteranis fatentibus, *ſe illo primum die, tamquam tirones, quid agendum eſſet in re militari, didiciſſe.* Non ſermonibus tantum his, cum quanto aſſenſu audiſſent verba Conſulis, oſtenderunt: ſed rerum præſens effectus erat. Neminem totis mox caſtris quietum videres: acuere alii gladios, alii galeas bucculaſque, ſcuta alii, loricaſque tergere: alii aptare corpori arma, experirique ſub his membrorum agilitatem: quatere alii pila, alii micare gladiis, mucronemque intueri. Ut facile quis cerneret, ubi primum conferendi manum cum hoſte data occaſio eſſet, aut victoria egregia, aut morte memorabili inituros (*p*) bellum. Perſeus quoque quum adventu Conſulis ſimul & veris principio, ſtrepere omnia moverique apud hoſtes, velut novo bello, cerneret, mota à Phila caſtra in adverſa ripa poſita, nunc ad contemplanda opera ſua circumire ducem, haud dubie tranſitus ſpeculantem. Nunc exacta priſcam ad ſeveritatem diſciplina caſtrenſi, quotidianis decurſionibus atque omni militarium laborum genere exercere Romanos: nihil eorum quæ ad Imperatoris eximii ſolicitudinem & munia pertinent (Paullum quum Perſeus cerneret) ſibi in tanto rerum diſcrimine nequaquam ceſſandum pervidit. Non enim jam cum Liciniis, Hoſtiliis, Marciisve rem eſſe: ſed objectum ſibi veterem militiæ, impigrum, arrectum, intentumque ad omnia Imperatorem, & gloriæ tantum ac victoriæ cupiditate inflammatum, ac per varia pugnæ ſimulacra euntem ad verum decretoriumque certamen. Itaque ipſe quoque confirmandis, quantum poterat, ſuorum animis operam dare inſtituit, exercitationibus bellicis erudire aut fatigare, prioribus munitionibus novas addere, muroſque caſtrorum aliis ſuper alias inſtruere machinis. Verum dum his utrique intenti agunt, improviſus ex Illyrico nuntius advenit, victum à prætore Anicio Gentium regem; ipſumque cum domo tota & univerſa ditione in poteſtate Romanorum eſſe. (*q*)

Induſtria militum.

Perſei apparatus.

Paulli laudes.

Perſeus ſuos inſtruit & exercet.

Nuntius de victo Gentio.

CAP. XXXV. Quæ res Romanis auxit animos. Macedonibus regique eorum haud mediocrem attulit terrorem. Et primo ſupprimere in occulto famam ejus rei eſt conatus; miſſis qui Pantauchum inde venientem appropinquare caſtris vetarent: ſed jam & pueri quidam viſi ab ſuis erant inter obſides Illyrios ducti: & quo quæque accuratius curantur, (*r*) eo facilius loquacitate regiorum miniſtrorum emanant. Sub idem tempus Rhodii legati in caſtra venerunt, cum iiſdem de pace mandatis, quæ Romæ ingentem iram Patrum excitavere. Multo iniquioribus animis à caſtrenſi conſilio auditi ſunt. Itaque quum alii præcipites ſine reſponſo * agendos caſtris pronuntiavit, *poſt diem quintum decimum ſe reſponſum daturum.* Interim, ut appareret quantum pacificantium Rhodiorum auctoritas valuiſſet, conſultare de ratione belli gerendi cepit. Placebat quibuſdam, & maxime majoribus natu, *per Enipei ripam munitioneſque vim facere. Confertis & vim facientibus reſiſtere Macedonas non poſſe; ex tot caſtellis aliquanto altioribus ac munitioribus, quæ validis præſidiis inſediſſent, priore anno dejectos.* Aliis placebat, *Octavium cum claſſe Theſſalonicam petere, & populatione maritimæ oræ diſtringere copias regias: ut altero ab tergo ſe oſtendente bello, circumactus ad interiorem partem regni tuendam, nudare aliqua parte tranſitus Enipei cogeretur.* Ipſi natura, & operibus inexſuperabilis ripa videbatur: & præterquam quod tormenta ubique diſpoſita eſſent, miſſilibus etiam melius & certiore ictu hoſtes uti audierat. Alio ſpectabat mens tota ducis, dimiſſoque conſilio Perræbos mercatores, Schœnum & Menophilum, notæ & fidei jam ſibi & prudentiæ homines, arceſſitos ſecreto percunctatur, *quales ad Perræbiam tranſitus ſint.* Quum loca non iniqua eſſe dicerent, præſidiis autem regis obſideri, ſpem cepit, *ſi nocte improviſo valida manu aggreſſus necopinantes eſſet, dejici præſidia poſſe. Jacula enim & ſagittas, & cetera miſſilia in tenebris, ubi quid petatur procul provideri nequeat, inutilia eſſe. Gladio cominus geri rem in permixta turba, quo miles*

Rhodii legati inique à Romanis auditi.

Conſilia de bello.

(*o*) al. *animum.* al. *gladium.* (*p*) al. finituros. (*q*) Sigonius ultima ſic explet: nuntiatum eſt, Gentium regem ſuperatum, ipſumque cum regno in poteſtate Romanorum eſſe. (*r*) al. celantur.

miles Romanus vincat. His ducibus usurus, prætorem Octavium arcessitum, exposito quid pararet, *Heracleum cum classe petere* jubet, *& mille hominibus decem dierum cocta cibaria habere.*

Milites mittuntur Heracleum.

Ipse P. Scipionem Nasicam, Q. Fabium Maximum filium suum cum quinque delectis millibus Heracleum mittit, velut classem conscensuros, ad maritimam oram interioris Macedoniæ, quod in consilio agitatum erat, vastandam. Secreto indicatum, *cibaria his præparata ad classem esse, ne quid eos moraretur.* Inde jussi duces itineris ita dividere viam, ut quarta vigilia tertio die Pythium adoriri possent. Ipse postero die, ut distineret regem ab circumspectu rerum aliarum, prima luce medio in alveo cum stationibus hostium prælium commisit.

Prælia in alveo Enipei.

Pugnatumque utrimque est levi armatura: nec gravioribus armis in tam inæquali alveo pugnari poterat. Descensus ripæ utriusque in alveum trecentorum ferme passuum erat: medium spatium torrentis alibi aliter cavati paullo plus quam mille passus patebat. Ibi in medio, spectantibus utrimque ex vallo castrorum hinc rege, hinc Consule cum suis legionibus, pugnatum est. Missilibus procul regia auxilia melius pugnabant; cominus stabilior & tutior, aut parma, aut scuto Ligustino, Romanus erat. Meridie fere receptui cani suis Consul jussit. Ita eo die diremptum prælium est, haud paucis utrimque interfectis. Sole orto postero die, irritatis certamine animis, etiam acrius concursum est: sed Romani, non ab his tantum, cum quibus contractum certamen erat, sed multo magis ab ea multitudine, quæ disposita in turribus stabat, omni genere missilium telorum ac saxis maxime vulnerabantur. Ubi propius ripam hostium subissent, tormentis missa etiam ad ultimos perveniebant. Multo pluribus eo die amissis, Consul paullo serius recepit suos. Tertio die prælio abstinuit, degressus ad imam partem castrorum; veluti per devexum in mare brachium transitum tentaturus.

CAP. XXXVI. Perseus, quod in oculis erat id tantum cogitans, ad repellendum ea parte hostem animo defixus hærebat, vacuus ab omni alia solicitudine.

P. Nasicæ propositum.

Interim P. Nasica cum attributa sibi manu versus mare, Heracleum usque profectus, quasi classe adoriri castra hostium pararet: postquam eo pervenit, jussis corpora curare militibus, noctem exspectavit. Tum vera Consulis mandata centurionibus exposuit; ac primis se intendentibus tenebris flexo ad montem itinere, ad Pythium, ut imperatum erat, copias per silentium ducit. Ibi tridui ferme viam per confragosa progressis, & labore fatigatis dandum fuit spatii aliquid ad vires nocturna quiete paullum reficiendas. Ast Cretensium, qui ad ducentos secuti Scipionem in hac expeditione erant, unus cognito quid ageretur, ex itinere (ut est infida natio) se ad Perseum contulit; ac nihil tale suspicanti aperuit, qua parte peteretur.

Per unum è Cretensibus Perseo aperitur.

Perculsus re inopinata rex, non tamen totis viribus obviam eundum Nasicæ, aut deserenda statuit castra: ne sic nudato limite ad interiora regni Æmilio aditum daret. Sed Milonem è principibus amicorum, cum Macedonum duobus, auxiliarium decem millibus, ad occupandum quanta maxima celeritate posset saltum misit, ne illuc Romanus perrumperet. His somno adhuc involutis supervenisse nostros tradit Polybius. At Nasica in ipso jugo acerrime atque ancipiti prælio pugnatum scribit: atque inter alia se à thrace milite ferro appetitum ait, quem ipse adacto per pectus telo confecerit: denique post longum certamen cessisse loco Macedonas, ipsumque abjectis armis Milonem effusa fuga saluti consuluisse.

Macedones fugantur.

Hinc Romanis fugientes persequentibus facilis & citra periculum in plana descensus.

Perseus quid facto opus ambigit.

Hoc rerum statu ambigere Perseus quid facto opus. Quum aperta ab ea parte castra, manenti parum tuta viderentur, duorum alterum occurrebat animo, ut aut ad Pydnam recedens hostem ibi exspectaret sub muris urbis munitæ minori periculo certaturus; aut copiis per urbes præcipuas ad tuenda mœnia & continendos in fide populares dispersis, convectisque in loca munitiora frugibus atque pecoribus, populatos agros & nudum hosti relinqueret solum, paucos intra dies quotidianis Macedonum incursibus & omnium rerum inopia perituro. Horum neutrum discrimine vacabat. Verum posterius, præterquam quod non unius diei erat opus, & vires totius Imperii dividendo prope ad nihilum redigebat: per desertum etiam limitem, intima regni aperiendo, cuncta terrore, populationibus, incendiis, cædibus replebat; ac destitutos omni ope agrestes à regis partibus, amore atque obsequio alienabat. Idcirco amicorum plerisque prius magis probabatur, ut paratæ ad pugnam copiæ simul tenerentur. Etenim non modo gloriosius, sed tutius quoque futurum, priusquam ultra progressi hostes essent, integras vires objicere, &, si casus daret experiri. Cives sane ubi pro aris & focis, pro liberis atque conjugibus, inspectante rege, & (quo nullum fortius sanctiusque ad rem præclare gerendam incitamentum) se in partem discriminis offerente, ad manus veniendum esset; pristinæ virtutis nequaquam futuros immemores.

Prælium tandem decretorium decernit. Ad quod suos instruit.

Rex, etsi summam rerum unius prælii aleæ committere pigebat, his tamen adductus rationibus ad pugnam sese comparat, admotisque ad Pydnam castris, suum cuique ductorum munus locumque assignat, ut, ubi opus foret, parata essent ad dimicandum omnia. Regio erat plana, equitatus apta excursibus, & quæ simul idoneum agmen caperet gravioris peditatus; ita tamen ut continentibus alicubi collibus assurgens sagittariis aliisque levius armatis commodum præberet tum excurrendi spatium, tum ab aliorum assultibus receptum. Amnes duo (Æsonem alterum, alterum Leucum accolæ vocant) dividebant potius agros quam irrigabant, adeo angusti per se alvei exiguam tunc aquarum copiam vehebant. Iidem nihilominus moram in transitu aliquam festinanti ad se Romano injecturi videbantur.

Æmilius copias suas copiis Nasicæ adjungit.

At Æmilius aperta per Scipionem Nasicam via, in hosticum illatus, ejus copias ad reliquum exercitum adjungit. Tum nihil cunctatus, recta ad hostem quadrato agmine ire pergit. Verum ad conspectum egregie jam instructæ ad pugnam aciei aliquantum subsistit, dum quæ victoriam aut spondere, aut negare, atque impedire posse videantur, & quid perpensis omnibus agendum sit, tacitus apud se cogitat. Tempus anni post circumactum solstitium erat, hora diei jam ad meridiem vergebat: iter multo pulvere & incalescente sole factum erat. (*s*) Lassitudo & sitis jam sentiebatur, & meridie instante magis accessurum utrumque (*t*) apparebat. Statuit sic affectos recenti atque integro hosti non objicere. Sed tantus ardor in animis ad dimicandum utrimque erat, ut Consuli non minori arte ad suos eludendos, quam ad hostes opus esset. Nondum omnibus instructis, instabat tribunis militum, *ut maturarent instruere:*

Æmilius suos instruit & hortatur.

circumibat ipse ordines, animos militum hortando in pugnam accendebat. Ibi primo alacres signum poscebant. Deinde, quantum incresceret æstus, & vultus minus vigentes, & voces segniores erant, & quidam incumbentes scutis, nixique pilis stabant. Tum jam aperte primis ordinibus imperat, *metarentur frontem castrorum, & impedimenta constituerent.* Quod ubi fieri milites sensere, alii gaudere palam quod fessos viæ labore, flagrantissimo æstu non coëgisset pugnare. Legati circa imperatorem ducesque externi erant, inter quos & Attalus, omnes approbantes, quum pugnaturum Consulem credebant: neque enim ne his cunctationem aperuerat suam: tunc mutatione consilii subita, quum alii silerent;

Nasicæ cum Paullo colloquium.

Nasica unus ex omnibus ausus est monere Consulem, *ne hostem quidem ludificatos priores imperatores. Fugiendo certamen manibus emittere.* (*u*) *Vereri ne nocte abeat, sequendus maximo labore ac periculo in intima Macedoniæ, exercitusque, sicut prioribus ducibus, per calles saltusque Macedo-*

(*s*) Sigonius ita: quoniam autem incommodum maxime (nam tempus anni post circumactum solstitium erat, hora diei jam ad meridiem vergebat) iter multo pulvere & incalescente sole factum erat. (*t*) al. accessuram utramque. (*u*) al. *ne hostem quidem ludificatum priores imperatores fugiendo certamen manibus emitteret.*

nicorum montium vagando circumagatur. Se magnopere suadere, dum in campo patenti hostem habeat, aggrediatur, nec oblatam occasionem vincendi amittat. Consul nihil offensus libera admonitione tam clari adolescentis: *Et ego*, inquit, *animum istum habui, Nasica, quem tu nunc habes: & quem ego nunc habeo, tu habebis. Multis belli casibus didici, quando pugnandum, quando abstinendum pugna sit. Non operæ sit stanti nunc in acie docere, quibus de causis hodie quiesse melius sit. Rationes alias reposcito, nunc auctoritate veteris imperatoris contentus eris.* Conticuit adolescens. Haud dubie videre aliqua impedimenta pugnæ Consulem, quæ sibi non apparerent.

Paullus exercitum in castra recipit.

CAP. XXXVII. Paullus postquam metata castra, impedimentaque collata animadvertit, ex postrema acie triarios primos subducit. Deinde principes, stantibus in prima acie hastatis, si quid hostis moveret: postremo hastatos; ab dextro primum cornu singulorum paullatim signorum milites subtrahens. Ita pedites, equitibus cum levi armatura ante aciem hosti oppositis, sine tumultu abducti: nec ante, quam prima frons valli ac fossa perducta est, ex statione equites revocati sunt. Rex quoque quum sine detrectatione paratus pugnare eo die fuisset, contentus quod per hostem moram fuisse pugnæ scirent, & ipse in castra copias reduxit. Castris permunitis C. Sulpicius Gallus tribunus militum secundæ legionis, qui prætor superiore anno fuerat, Consulis permissu ad concionem militibus vocatis pronuntiavit: *nocte proxima, ne quis id pro portento acciperet, ab hora secunda usque ad quartam horam noctis lunam defecturam esse. Id quia naturali ordine statis temporibus fiat, & sciri ante & prædici posse. Itaque quemadmodum, quia certi solis lunæque & ortus & occasus sint, nunc pleno orbe, nunc senescente exiguo cornu fulgere lunam non mirarentur; ita ne obscurari quidem, quum condatur umbra terræ, trahere in prodigium debere.* Nocte, quam pridie Nonas Septembris insecuta est dies, edita hora luna quum defecisset, Romanis militibus Galli sapientia prope divina videri: Macedonas, *ut triste prodigium, occasum regni perniciemque gentis portendens* movit: nec aliter vates. Clamor ululatusque in castris Macedonum fuit, donec luna in suam lucem emersit. Postero die tantus utrique ardor exercitui ad concurrendum fuerat, ut & regem & Consulem suorum quidam, quod sine prælio discessum esset, accusarent. Regi prompta defensio erat; non eo solum quod hostis prior aperte pugnam detrectans, in castra copias reduxisset: sed etiam, quod eo loco signa constituisset, quo phalanx, quam inutilem vel mediocris iniquitas loci efficeret, promoveri non posset. Consul ad id, quod pridie prætermisisse pugnandi occasionem videbatur, & locum dedisse hosti, si nocte abire vellet; tunc quoque per speciem immolandi terere videbatur tempus, quum luce prima signum propositum pugnæ ad exeundum in aciem fuisset. Tertia demum hora, sacrificio rite perpetrato ad consilium vocavit: (*x*) atque ibi, quod rei gerendæ tempus esset, loquendo & intempestive consultando videbatur quibusdam extrahere: post sermones tamen Consul orationem habuit.

Eclipsis Lunæ à Sulpicio prædicta.

Postridie Rex & Consul tergiversationis accusantur.

Paulli oratio de pugna dilata.

CAP. XXXVIII. *P. Nasica egregius adolescens, ex omnibus unus, quibus hesterna die pugnari placuit, denudavit* (*y*) *mihi suum consilium: idem postea, ita ut transisse in sententiam meam videri posset, tacuit. Quibusdam aliis, absentem carpere imperatorem, quam præsentem monere, melius visum est. Et tibi, P. Nasica, & quicumque idem, quod tu, occultius senserunt, non gravabor reddere dilatæ pugnæ rationem. Nam tantum abest, ut me hesternæ quietis pœniteat, ut servatum à me exercitum eo consilio credam. In qua me opinione esse, ne quis sine causa vestrûm credat, recognoscat agedum mecum, si videtur, quam multa pro hoste, & adversus nos fuerint. Jam omnium primum, quantum numero nos præstent, neminem vestrûm nec ante ignorasse, & hesterno die implicatam* (*z*) *intuentes aciem animadvertisse, certum habeo. Ex hac nostra paucitate quarta pars militum præsidio impedimentis relicta erat: nec ignavissimum quemque relinqui ad custodiam sarcinarum scitis. Sed fuerimus omnes: parvum hoc tandem esse credimus, quod ex his castris, in quibus hac nocte mansimus, exituri in aciem hodierno aut summum crastino die, si ita videbitur, Diis bene juvantibus, sumus? nihilne interest, utrum militem, quem neque viæ labor hodie, neque operis fatigaverit, requietum, integrum in tentorio suo arma capere jubeas, atque in aciem plenum virium, vigentem & corpore & animo educas; an longo itinere fatigatum, & onere fessum, madentem sudore, ardentibus* (*a*) *siti faucibus, ore atque oculis repletis pulvere, torrentem meridiano sole, hosti objicias recenti, quieto, qui nulla re ante consumptas vires ad prælium adferat? Quis, proh Deûm fidem! ita comparatus vel iners atque imbellis fortissimum virum non vicerit? Quid quod hostes per summum otium instruxerant aciem, reparaverant animos, stabant compositi suis quisque ordinibus: nobis tunc repente trepidandum in acie instruenda erat, & incompositis concurrendum?*

Castrorum usus.

CAP. XXXIX. *At hercule aciem quidem inconditam inordinatamque habuissemus: castra munita, provisam aquationem, tutum ad eam iter præsidiis impositis, explorata circa omnia, an nihil nostri habentes præter nudum campum, in quo pugnaremus? Majores vestri castra munita, portum ad omnes casus exercitus ducebant esse: unde ad pugnam exirent, quo jactati tempestate pugnæ receptum haberent. Ideo quum munimentis ea sepissent, præsidio quoque valido firmabant: quod qui castris exutus erat, etiamsi pugnando acie vicisset, pro victo haberetur. Castra sunt victori receptaculum, victo perfugium. Quam multi exercitus, quibus minus prospera pugnæ fortuna fuit, intra vallum compulsi, tempore suo, interdum momento post eruptione facta victorem hostem*

(*x*) al. advocavit. (*y*) al. *denuntiavit.* (*z*) al. *explicatam.* (*a*) al. *arentibus.*

stem pepulerunt? Patria altera est militaris hæc sedes, vallumque pro mœnibus, & tentorium suum cuique militi domus ac penates sunt. Sine ulla sede vagi dimicassemus, ut quo victores nos reciperemus? His difficultatibus & impedimentis pugnæ illud opponitur: quid si hostis hac interposita nocte abisset, quantum rursus sequendo eo penitus in ultimam Macedoniam exhauriendum laboris erat? Ego autem neque mansurum eum, neque in aciem copias educturum fuisse certum habeo, si cedere hinc statuisset. Quanto enim facilius abire fuit quum procul abessemus, quam nunc quum in cervicibus sumus? Nec falleret nos, nec interdiu, nec nocte abeundo. Quid autem est nobis optatius, quam ut quorum castra prææalta fluminis ripa tuta, vallo insuper septa ac crebris turribus, oppugnare adorti sumus, eos relictis munimentis agmine effuso abeuntes in patentibus campis ab tergo adoriamur? Hæ dilatæ pugnæ ex hesterno die in hodiernum causæ fuerunt. Pugnare enim & ipsi mihi placet; & ideo, quia per Enipeum amnem septa ad hostem via erat, alio saltu dejectis hostium præsidiis, novum iter aperui. Neque priusquam debellavero, absistam.

CAP. XL. Post hanc orationem silentium fuit; partim traductis in sententiam ejus, partim verentibus nequicquam offendere in eo, quod utcumque prætermissum revocari non posset. Ac ne illo ipso quidem die, aut Consule aut Rege (rege, quod nec fessos ut pridie ex via, neque trepidantes in acie instruenda & vixdum compositos, aggressurus erat: Consule, quod in novis castris non ligna, non pabulum convectum erat; ad quæ petenda ex propinquis agris magna pars militum è castris exierat) neutro imperatorum volente, Fortuna, quæ plus consiliis humanis pollet, contraxit certamen. (*b*) Flumen erat haud magnum propius hostium castris, ex quo & Macedones & Romani aquabantur, præsidiis ex utraque ripa positis, ut id facere tuto possent. Duæ cohortes à parte Romanorum erant; Marrucina, & Peligna: duæ turmæ Samnitium equitum, quibus præerat M. Sergius Silus legatus: & aliud pro castris stativum erat præsidium, sub C. Cluvio legato, tres cohortes, Firmana, Vestina, Cremonensis: duæ turmæ equitum, Placentina & Æsernina. Quum otium ad flumen esset, neutris lacessentibus, hora circiter quarta jumentum è manibus curantium elapsum, in ulteriorem ripam effugit. Quod quum per aquam ferme genu tenus altam tres milites sequerentur, Thraces duo id jumentum ex medio alveo in suam ripam trahentes; altero eorum occiso, (*c*) receptoque eo jumento, ad stationem suorum se recipiebant. Octingentorum Thracum præsidium in hostium ripa erat. Ex his pauci primo ægre passi popularem in suo conspectu cæsum, ad persequendos interfectores fluvium transgressi sunt: dein plures, postremo omnes, & cum præsidio proximæ stationes utrimque temere prosiliunt. Sic initium pugnæ in flumine ortum. Nec desunt auctores qui ipsius Paulli jussu equum detracto fræno impulsum scribant in hostilem ripam, emissosque qui retraherent, ut hostes pugnam priores lacesserent. Etenim quum primis hostiis litatum non esset, tandem læta postremæ exta haruspices ita renuntiarant, ut Romanis non lacessentibus, sed defendentibus sese, victoriam pollicerentur. Sic aliis super alios ad ferendam suis opem jubente nemine advolantibus, commissum tandem hinc inde prælium est. Quum enim acriter jam inter paucos ab utraque parte pugnaretur, Æmilius tumultu concurrentium audito, tentorium egressus, postquam cœcum ruentium ad arma impetum revocare aut sistere nec facile nec tutum videbatur, utendum ardore militum, ac casum in occasionem vertendum putavit. Ordines itaque armatorum circumvectus, ad rem bene & pro dignitate nominis Romani gerendam vultu manuque, non minus quam sermone adhortabatur: quum P. Scipio Nasica præmissus ad explorandum quo in statu res essent inter primam cientes pugnam, adventare instructo exercitu Perseum nuntiavit. Quatuor maxime agmina erant. Incedebant primi Thraces, truci vultu, corpore procero ac prægrandi, splendentibus ferro clypeis lavam protecti. Crura quoque ferro armaverant. Humerum utrumque nigra tegebat chlamys: ab dextro immanem pondere frameam identidem coruscabant. Post Thraces sequebantur reliqui mercede conducti, cetrati magna ex parte, ceterum diverso inter se pro diversis nationibus habitu armatuque: in his & Pæones fuere. Tertium subibat agmen delectorum ex omni juventute Macedonum. Phalanx erat juniorum: micabant hi loricis auratis sagisque puniceis. Leucaspides à clypeis dicebantur, præcipuo candore argenti splendentibus. Claudebant aciem veterani: ab æreis lucidisque clypeis Chalcaspidas vocabant aut Aglaspidas. Refulgebant campi undique terso armorum nitore: vicini colles clamoribus personabant ad pugnam properantium, seque invicem cohortantium. Nec moratus ultra Consul, ad primam suorum aciem accurrit. Et cetrati quidem impetum sociorum Latini nominis non sane diu sustinuerunt: sed ubi ad phalangem ac robur Macedonicæ militiæ ventum; tum vero terribile spectaculum præbuit nova pugnæ facies. Etenim translatos ab humeris clypeos instar valli objecetant in fronte; protensisque super hos Sarissis, conferti, & opposita armorum continua quasi quadam sepe, Romanos impune vulneribus transfigebant: quorum & scuta ferri hostilis acie perfringebantur, & gladii ob longitudinem hastæ Macedonicæ inutiles erant; quum ad hostium Clypeos pertingere non possent, nedum ut ad corpora penetrarent. Sed quamquam hujusmodi certaminis specie commotus nonnihil Consul; erecto tamen hilarique vultu, inermi & corpore & capite pugnantibus suis addebat animos. His incitatus Pelignæ cohortis centurio (Salio nomen fuisse ajunt) arreptum cohortis suæ signum in confertos misit hostes. Hic vero ingens sequitur certamen, dum hinc Peligni reliqui ad recipiendum signum abolendæ ex amisso eo ignominiæ, inde Macedones ad retinendum omni ope nituntur. Illi prælongas Macedonum hastas aut ferro incidere, aut umbone repellere, manuve avertere: hi ambabus firmiter comprehensas tanta vi impellere in temere ac furore cœco ruentes, ut ictum nec scuta nec galeæ ferrent aut loricæ. Sic profligatis Pelignorum primis ordinibus cedunt ceteri loco. Dum montem versus pedem referunt (Olocrum indigenæ vocant) scisso ex indignatione paludamento Æmilius gradum tenere trepidos jubet ac bene sperare. Adverterat quippe non semper ordine suo stare posse confertam illam hostium quasi compagem: & quæ nunc tenaci velut nexu cohærens, impenetrabilis appareat, eandem sive locorum angustiis, sive inæquali aut soli situ aut incessu hominum turbari alicubi ac dissilire. Sic itaque dum qui superiora occupare coguntur ab inferiora tenentibus, vel tardiores à citatioribus, & progredientes à subsistentibus, instantes denique hosti ab impulsis, inviti licet necessario divelluntur, aliqua patere hosti intervalla prospiciens, duces monet occasione utantur, ordinibus dissolutis atque in manipulos divisis imperent, ut intenti quacumque rimas agere phalangem viderint, illuc quisque impetu inferantur, seque cuneatim in hiantia vel tantillum spatia insinuantes strenue rem agant. Tum mandata Consulis singuli exsequuntur: atque ubi paucis adversus paucos dimicare datum, aut vir cum viro pedem conferre potuit; haud sane pares Macedonum seu parmæ breves seu minuti gladii grandioribus armis Romanorum: magis dispar apud utrosque armorum usus atque animus; & licuit rupto semel hostium ordine, sejunctorum inter se vel latera vel terga impune fodere. Audax hic & memoratu dignum facinus edidit M. Porcius Cato Censoris filius, Æmilii gener, in conflictu elapsum de manibus ensem egregie pugnando quum amisisset, mori satius duxit quam suarum rerum quicquam apud hostes relinquere, aut committere ut spolii sibi adempti genere ullo fruantur. Quæsitis itaque inter pugnantium ordines amicis quorum perspecta fortitudo, cum his per suorum perque hostium tela, viam sibi ad locum fecit, ubi maxime pugna fervebat: tantoque impetu in confertissimam turbam invectus est, ut iis magna cæde submotis procul, repertum in vacuo solo receperit gladium. Consul ipse rebus sic ordinatis legionem primam alacrem & læto fremitu sequentem in prælium ducit. (*d*)

Fortuna certamen contrahitur.

Pugna in flumine.

Læta Exta de victoria.

Paullus suos hortatur.

Persei agmina.

Pugna terribilis.

Salionis centurionis fortitudo.

Paulli in certamine fervor.

M. Porcii Catonis audax facinus.

Consul ipse in prælium legionem ducit.

(*b*) al. Ac ne illo ipso quidem die aut Consule aut Rege, neutro, inquam, imperatorum volente, Fortuna . . . . certamen. al. At ne illo ipso quoque die, aut Consule aut Rege optante, pugnatum est; Rege, quod nec fessos . . . . Consule, quod in novis castris . . . . ac deinde neutro Imperatore volente, fortuna &c. (*c*) al. in suam ripam trahentes, cum tribus Romanis militibus manum conseruerunt. Jamque Romani altero eorum occiso &c. (*d*) Sigonius sic explet: ergo cum commissum prælium esset

CAP. XLI. Movebat imperii majeſtas, gloria viri, ante omnia ætas, quod major ſexaginta annis juvenum munia in parte præcipua laboris, periculique capeſſebat. Intervallum quod inter cetratos & phalangem erat, implevit legio, atque aciem hoſtium interrupit. A tergo cetratis erat, frontem adverſus clypeatos habebat: aglaſpides (*e*) appellabantur. Secundam legionem L. Albinus conſularis ducere adverſus leucaſpidem phalangem juſſus: ea media acies hoſtium fuit. In dextrum cornu, unde circa fluvium commiſſum prælium erat, elephantes inducti, & ala ſociorum: & hinc primum fuga Macedonum eſt orta: nam ſicut pleraque nova commenta mortalium in verbis vim habent, experiendo, (*f*) quum agi, non quemadmodum agantur ediſſeri oportet, ſine ullo effectu evaneſcunt; ita tum elephanti in acie nomen tantum ſine uſu fuerunt. Elephantorum impetum ſubſecuti ſunt ſocii nominis Latini, pepuleruntque lævum cornu. In medio ſecunda legio immiſſa diſſipavit phalangem. Neque ulla evidentior cauſa victoriæ fuit, quam quod multa paſſim prælia erant, quæ fluctuantem turbarunt primo, deinde disjecerunt phalangem. Cujus confertæ & intentis horrentis haſtis intolerabiles vires ſunt. Si carptim aggrediendo circumagere immobilem longitudine & gravitate haſtam cogas, confuſa ſtrue implicantur: ſi vero ab latere, aut ab tergo aliquid tumultus increpuit, ruinæ modo turbantur. Sicut tum adverſus catervatim incurrentes Romanos, & interrupta multifariam acie, obviam ire cogebantur: & Romani, quacumque data intervalla eſſent, inſinuabant ordines ſuos. Qui, ſi univerſa acie in frontem adverſus inſtructam phalangem concurriſſent, quod Pelignis principio pugnæ incaute congreſſis adverſus cetratos evenit: induiſſent ſe haſtis, nec confertam aciem ſuſtinuiſſent.

Macedones fugantur.

Cauſa victoriæ.

CAP. XLII. Ceterum ſicut peditum paſſim cædes fiebant, niſi qui abjectis armis fugerunt; ſic equitatus prope integer pugna exceſſit. Princeps fugæ rex ipſe erat. Jam à Pydna cum ſacris alis equitum Pellam petebat: confeſtim Coſtocus ſequebatur, (*g*) Odryſarumque equitatus. Ceteræ quoque Macedonum alæ integris abibant ordinibus: quia interjecta peditum acies, cujus cædes victores tenebant, immemores fecerat, ſequendi equites. Diu phalanx à fronte, à lateribus, ab tergo cæſa eſt: proſtremo, qui ex hoſtium manibus elapſi erant, inermes ad mare fugientes, quidam aquam etiam ingreſſi, manus ad eos, qui in claſſe erant, tendentes, ſuppliciter vitam orabant: & quum ſcaphas concurrere undique ab navibus cernerent, ad excipiendos ſeſe venire rati; ut caperent potius, quam occiderent, longius in aquam quidam etiam natantes, progreſſi ſunt. Sed quum hoſtiliter è ſcaphis cæderentur, retro qui poterant nando repetentes terram, in aliam fœdiorem peſtem incidebant. Elephanti enim ab rectoribus ad littus acti, exeuntes obterebant, elidebantque. Facile conveniebant Romanis, numquam una acie tantum Macedonum interfectum. Cæſa enim ad viginti millia hominum ſunt: ad ſex millia, qui Pydnam ex acie perfugerant, vivi in poteſtatem pervenerunt: & vagi è fuga quinque millia hominum capta. Ex victoribus ceciderant non plus centum, & eorum multo major pars Peligni. Vulnerati aliquanto plures ſunt. Quod ſi maturius pugnari ceptum eſſet, ut ſatis diei victoribus ad perſequendum ſupereſſet, deletæ omnes copiæ forent: nunc imminens nox, & fugientes texit, & Romanis pigritiem ad ſequendum locis ignotis fecit.

Equitatus Macedonici integri fuga.

Cædes peditum.

Quanta.

Jactura Romanorum.

CAP. XLIII. Perſeus ad Pieriam ſilvam via militari frequenti agmine equitum & regio comitatu fugit. Simul in ſilvam ventum eſt, ubi plures diverſæ ſemitæ erant, & nox appropinquabat; cum perpaucis maxime fidis via divertit. Equites ſine duce relicti, alii alia in civitates ſuas dilapſi ſunt: perpauci inde Pellam celerius, quam ipſe Perſeus, quia recta expedita via (*h*) ierant, pervenerunt. Rex ad mediam ferme noctem terrore & variis difficultatibus viæ vexatus eſt. In regia Perſeo, qui Pellæ præerat, Euctus. Regiique pueri præſto erant. Contra ea amicorum, qui alii alio caſu ſervati ex prælio Pellam venerant, quum ſæpe arceſſiti eſſent, nemo ad eum venit. Tres erant tantum cum eo fugæ comites; Evander Cretenſis, Neon Bœotius, & Archidamus Ætolus. Cum iis, metuens, ne qui venire ad ſe abnuerent, majus aliquid mox auderent, quarta vigilia profugit. Secuti eum ſunt admodum quingenti Cretenſes. Petebat Amphipolim: ſed nocte à Pella exierat, properans ante lucem Axium amnem trajicere; eum finem ſequendi, propter difficultatem tranſitus, fore ratus Romanis.

Perſei Regis fuga.

A ſuis contemnitur.

CAP. XLIV. Conſulem, quum ſe in caſtra victor recepiſſet, ne ſincero gaudio frueretur, cura de minore filio ſtimulabat. P. Scipio is erat, Africanus & ipſe poſtea, deleta Carthagine, appellatus, naturalis Conſulis Paulli, adoptione Africani nepos. Is ſeptimumdecimum tunc annum agens, quod ipſum curam augebat, dum effuſe ſequitur hoſtes, in partem aliam turba ablatus erat: & ſerius quum rediſſet, tunc demum recepto ſoſpite filio, victoriæ tantæ gaudium Conſul ſenſit. * Amphipo-

Anxietas Conſulis de P. Scipione filio.

Redit.

eſſet atque acriter ab utraque parte pugnaretur, Paullus legionem in prælium ducit. (*e*) al. Chalcaſpides. (*f*) al. explendo. al. extemplo. (*g*) al. confeſtim eos Cotys ſequebatur. (*h*) al. recta & expedita via.

(*) Amphipolim . . . . . . templum Dianæ, quam Tauropolon vocant) Expreſſerunt quoque Amphipolitani Dianam ſuam Tau-

phipolim quum jam fama pugnæ perveniſſet, concurſuſque matronarum in templum Dianæ, quam Tauropolon vocant, ad opem expoſcendam fieret; Diodorus, qui præerat urbi, metuens, ne Thraces, quorum duo millia in præſidio erant, urbem in tumultu diriperent, ab ſubornato ab ſe per fallaciam in tabellarii ſpeciem, literas in foro medio accepit. Scriptum in iis erat, *ad Emathiam claſſem Romanam appulſam eſſe: agroſque circa vexari. Orare præfectos Emathiæ, ut præſidium adverſus populatores mittat.* His lectis, hortatur Thracas, *ut ad tuendam Emathiæ oram proficiſcantur. Magnam eos cædem prædamque palatis paſſim per agros Romanis facturos. Simul elevat famam adverſæ pugnæ: quæ ſi vera foret, alium ſuper alium recentes ex fuga venturos fuiſſe.* Per hanc cauſam Thracibus ablegatis; ſimul tranſgreſſos eos Strymonem vidit, portas clauſit.

Terror Amphipoli.

CAP. XLV. Tertio die Perſeus, quam pugnatum erat, Amphipolim venit. Inde oratores cum caduceo ad Paullum miſit. Interim Hippias & Milo & Pantauchus, principes amicorum regis, Berœam, quo ex acie confugerant, ipſi ad Conſulem profecti, Romanis dedunt: hoc idem & aliæ deinceps metu perculſæ parabant facere. Conſul nuntiis victoriæ Q. Fabio filio, & L. Lentulo, & Q. Metello cum literis Romam miſſis, ſpolia jacentis hoſtium exercitus peditibus conceſſit. Equitibus prædam circumjecti agri, dum ne amplius duabus noctibus à caſtris abeſſent. Ipſe propius mare ad Pydnam caſtra movit. Berœa primum, deinde Teſſalonica, & Pella, & deinceps omnis ferme Macedonia intra biduum dedita. Pydnæi, qui proximi erant, nondum miſerant legatos: multitudo incondita plurium ſimul gentium, turbaque, quæ, ex acie, fuga in unum compulſa erat, conſilium & conſenſum civitatis impediebat: nec clauſæ modo portæ, ſed etiam inædificatæ erant. Miſſi Milo & Pantauchus, ſub muros ad colloquium Solonis, qui præſidio erat: (*i*) per eum emittitur militaris turba. Oppidum deditum militibus datur diripiendum. Perſeus una tantum ſpe Biſaltarum auxilii tentata, (*k*) ad quos nequicquam miſerat legatos, in concionem proceſſit; Philippum ſecum filium habens: ut & ipſos Amphipolitanos, & equitum peditumque, qui aut ſemper ſecuti, aut fuga eodem delati erant, adhortando animos confirmarent. Sed aliquoties dicere incipientem quum lacrymæ præpediſſent; quia ipſe dicere nequiit, Evandro Cretenſi editis, quæ agi cum multitudine vellet, de templo deſcendit. Multitudo, ſicut ad conſpectum regis fletumque tam miſerabilem, & ipſa ingemuerat lacrimaveratque, ita Evandri orationem aſpernabatur: & quidam auſi ſunt media ex concione ſucclamare, *Abite hinc, ne, qui pauci ſuperſumus, propter vos pereamus.* Horum ferocia vocem Evandri clauſit. Rex in domum ſe recepit, (*l*) pecuniaque, & auro argentoque in lembos, qui in Strymone ſtabant, delatis, & ipſe ad flumen deſcendit. Thraces navibus ſe committere non auſi, domos dilapſi, & aliæ militaris generis turbæ. Cretenſes ſpem pecuniæ ſecuti. Et quoniam in dividendo plus offenſionum quam gratiæ erat, quinquaginta talenta iis poſita ſunt in ripa diripienda. Ab hac direptione quum per tumultum naves conſcenderent, lembum unum in oſtio amnis multitudine gravatum merſerunt. Galepſum eo die, poſtero Samothracam, quam petebant, perveniunt: ad duo millia talentum pervecta eo dicuntur.

Perſeus caduceatores ad Paullum mittit. — Berœa dedita. — Tota ferme Macedonia dedita. — Pydna direpta. — Perſei fors miſeranda. — Amphipoli abit. — Samothracam pervenit.

CAP. XLVI. Paullus per omnes deditas civitates dimiſſis qui præeſſent, ne qua injuria in nova pace victis fieret, retentiſque apud ſe caduceatoribus regis, P. Naſicam, ignarus fugæ regis, Amphipolim miſit cum modica peditum equitumque manu. Simul ut Sinticen evaſtaret, & ad omnes conatus regis impedimento eſſet. Inter hæc Melibœa à Cn. Octavio capitur diripiturque: ad Æginium, ad quod oppugnandum Cn. Anicius legatus miſſus erat, ducenti eruptione ex oppido facta amiſſi ſunt; ignaris Æginienſibus debellatum eſſe. Conſul à Pydna profectus, cum toto exercitu die altero Pellam pervenit: &, quum caſtra mille paſſus inde poſuiſſet, per aliquot dies ibi ſtativa habuit; ſitum urbis undique aſpiciens; quam *non ſine cauſa delectam eſſe regiam* advertit. Sita eſt in tumulo, vergente in occidentem hibernum. Cingunt paludes inexſuperabilis altitudinis, æſtate & hieme; quas reſtagnantes faciunt lacus. In ipſa palude, qua proxima urbi eſt, velut inſula eminet aggeri opperis ingentis impoſita, qui & murum ſuſtineat, & humore circumfuſæ paludis nihil lædatur. Muro urbis conjuncta procul videtur. Diviſa eſt intermurali amni, & eadem ponte juncta: ut nec oppugnante externo aditum ab ulla parte habeat: nec, ſi quem ibi rex includat, ullum niſi per facillimæ cuſtodiæ pontem effugium. Et gaza regia in eo loco erat: ſed tum nihil præter trecenta talenta, quæ miſſa Gentio regi, deinde retenta fuerant, inventum eſt. Per quos dies ad Pellam ſtativa fuerunt, legationes frequentes, quæ ad gratulandum convenerant, maxime ex Theſſalia, auditæ ſunt. Nuntio deinde accepto, Perſea Samothracam trajeciſſe, profectus à Pella Conſul quartis caſtris Amphipolim pervenit. Effuſa omnis obvia turba, cuivis indicio erat, non bono

Paullus Perſeum ſequitur. — Conſul Pellam pervenit. — Pellæ ſitus. — Legationes variæ ad gratulandum. — Conſul Amphipolim pervenit.

(*i*) al. præerat. (*k*) al. tentati. (*l*) al. Rex domum ſe recepit. al. Rex inde domum ſe recepit.

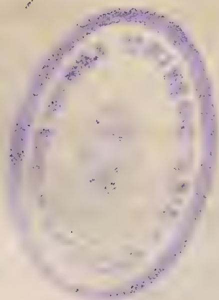
Tauropolon in nummis, uti videre eſt Tab. LXII. num. 3. Ex quo facile apparet à Tauris populis, vel à regione armentis abundante, Dianam Tauropolon dictam fuiſſe. Confer. BEGER. Th. Br. T. I. p. 430.

Paulli sacrificia ob partam victoriam. Diis grata.

bono ac justo rege ob rapinas odium pro amore atque obsequio subditos induisse. Ingressus Amphipolim Paullus sacrificium instituit, gratias pro tanta victoria Diis acturus. Id quam acceptum Superi haberent prodigio demonstrarunt. Sponte arsit de cœlo tacta strues lignorum in altari parata: quo augurio vota precesque victoris non probare modo, sed ipse exhibitum numini suo cultum atque honorem sacrare Jupiter visus. Inde Nasicam ad populandos Sintices agros missum secutus Consul, Odomanticen ei regioni proximam, subjectamque Orbelo monti in Dardanorum Thracumque confinio, petiit, ne quid uspiam hostile aut victoria intactum sua relinqueret: ibique dies aliquot ad Siras stativa habuit.

Paullus omnem Macedoniam occupat.

EPI-

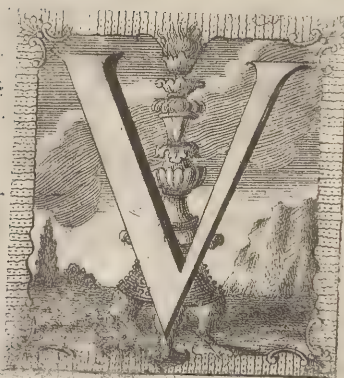
EPITOME LIB. XLV.

Perseus ab Æmilio Paullo in Samothracia captus est. Quum Antiochus, Syriæ rex, Ptolemæum & Cleopatram, Ægypti reges, obsideret, & missis ad eum à Senatu legatis, qui juberent ab obsidione socii regis absistere, editisque mandatis consideraturum se ille, quid faciendum esset, respondisset; unus ex legatis Popillius virga regem circumscripsit. Jussitque, antequam circulo excederet, responsum daret. (a) *Qua asperitate effecit, ut Antiochus bellum omitteret. Legationes gratulantium populorum ac regum in Senatum admissæ. Rhodiorum, quia eo bello contra populum Romanum fuerant, exclusa. Postero die quum de eo quæreretur, ut iis bellum indiceretur; caussam in Senatu patriæ suæ legati egerunt. Nec tamquam hostes, nec tamquam socii dimissi. Macedonia in provinciæ formam redacta. Æmilius Paullus, repugnantibus militibus suis propter minorem prædam, & contradicente Servio Sulpicio Galba, triumphavit: & Perseum cum tribus filiis ante currum duxit. Cujus triumphi lætitia, ne solida ei contingeret, duorum filiorum funeribus insignita est: quorum alterius mors patris triumphum præcessit, alterius secuta est. Lustrum conditum est à censoribus. Censa sunt civium capita trecenta duodecim millia, octingenta quinque. Prusias, Bithyniæ rex, Romam ut Senatui gratularetur ob victoriam ex Macedonia partam, venit: & Nicomedem filium Senatui commendavit. Rex plenus adulationis, libertum se Populi Romani dicebat.*

DECADIS QUINTÆ

LIBER QUADRAGESIMUS QUINTUS.

CAPUT I.

Ictoriæ nuntii, Quintus Fabius, & Lucius Lentulus, & Quintus Metellus, quanta potuit adhiberi festinatio, celeriter Romam quum venissent, præcerptam tamen ejus rei lætitiam invenerunt. Quarto post die quam cum rege est pugnatum, quum in circo ludi fierent, murmur repente populi tota spectacula pervasit; *pugnatum in Macedonia, & devictum regem esse.* (Fama de victoria.) Dein fremitus increbuit: postremo clamor plaususque, velut certo nuntio victoriæ allato, est exortus. Mirari magistratus, & quærere auctorem repentinæ lætitiæ: qui postquam nullus erat, evanuit quidem tamquam incertæ rei gaudium; omen tamen lætum insidebat animis. Quod postquam veris nuntiis Fabii Lentulique & Metelli adventu firmatum est, (Veri nuntii de ea.) quum victoria ipsa, tum augurio animorum suorum lætabantur. Et aliter traditur Circensis turbæ non minus similis veri lætitia: ante diem decimum Calendas Octobres ludorum Romanorum secundo die, C. Licinio Consuli ad quadrigas mittendas escendenti, (b) tabellarius, qui se ex Macedonia venire diceret, reddidisse laureatas literas dicitur. Quadrigis missis Consul currum conscendit: & quum per circum reveheretur ad foros publicos, laurea-

(a) al. *dare.* (b) al. *ascendenti.*

tas tabellas populo ostendit. Quibus conspectis, repente immemor spectaculi populus in medium decurrit. Eo Senatum Consul vocavit, recitatisque tabellis, ex auctoritate Patrum pro foris publicis denuntiavit populo: *L. Æmilium collegam signis collatis cum rege Perseo pugnasse. Macedonum exercitum cæsum fusumque. Regem cum paucis fugisse. Civitates omnes Macedoniæ in ditionem Populi Romani venisse.* His auditis, clamor cum ingenti plausu ortus: ludis relictis, domus magna pars hominum ad conjuges liberosque lætum nuntium portabant. Tertius decimus dies erat ab eo, quo in Macedonia pugnatum est.

Supplicationes.

CAP. II. Postero die Senatus in curia habitus, supplicationesque decretæ: & Senatusconsultum factum est, *ut Consul, quos præter milites sociosque navales conjuratos haberet, dimitteret. De militibus sociisque navalibus dimittendis referretur, quum legati ab L. Æmilio Consule, à quibus præmissus tabellarius esset, venissent.* Ante diem sextum Calendas Octobris, hora fere secunda legati urbem ingressi sunt, ingentem secum occurrentium, quacumque ibant, prosequentiumq; trahentes turbam, in forum ad tribunal perrexerunt. Senatus forte in curia erat: eo legatos Consul introduxit. Ibi tantum temporis retenti, dum exponerent, *quantæ regiæ copiæ peditum equitumque fuissent, quot millia ex his cæsa, quot capta forent; quam paucorum militum jactura tanta hostium strages facta; quam cum paucis rex fugisset: existimari Samothraciam petiturum, paratam classem ad persequendum esse. Neque terra, neque mari elabi posse.* Eadem hæc paullo post in concionem traducti exposuerunt: renovataque lætitia, quum Consul edixisset, *ut omnes ædes sacræ aperirentur, pro se quisque ex concione ad gratias agendas ire Diis:* ingentique turba, non virorum modo, sed etiam fœminarum, conferta tota urbe Deorum immortalibus templa adierunt. Senatus revocatus in curiam, supplicationes ob rem egregie gestam ab L. Æmilio Consule in quinque dies circa omnia pulvinaria decrevit, hostiisque majoribus sacrificari jussit. Naves, quæ in Tiberi paratæ instructæque stabant, ut, si rex posset resistere, in Macedoniam mitterentur, subduci, & in navalibus collocari: socios navales dato annuo stipendio dimitti, & cum his omnes, qui in Consulis verba juraverant: & quod militum Corcyræ, Brundusii, ad mare Superum; aut in agro Larinati esset (omnibus his locis dispositus exercitus fuerat, cum quo, si res posceret, C. Licinius collegæ ferret opem) hos omnes milites dimitti placuit. Supplicatio pro concione populi indicta est ex ante diem quintum Idus Octobres cum eo die in quinque dies.

Milites socique navales dimissi.

Legati Consulis.

Diis gratiæ actæ.

Supplicationes ob devictum Perseum.

Legati de victoria Illyrica.

CAP. III. Ex Illyrico duo legati, C. Licinius Nerva, & P. Decius, nuntiarunt, *exercitum Illyriorum cæsum: Gentium regem captum in ditione Populi Romani & Illyricum esse.* Ob eas res gestas ductu auspicioque L. Anicii Prætoris Senatus in triduum supplicationes decrevit; ut Latinæ edictæ à Consule sunt in ante quartum & tertium & pridie Idus Novembres. Tradidere quidam, *legatos Rhodios nondum missos* (c) *post victoriam nuntiatam, velut ad ludibrium stolidæ superbiæ, in Senatum vocatos esse.* Ibi Agesipolim principem eorum ita locutum: *Missos esse legatos ab Rhodiis ad pacem inter Romanos & Persea faciendam: quod id bellum grave atque incommodum Græciæ omni, sumptuosum ac damnosum ipsis Romanis esset. Fortunam perbene fecisse, quando finito aliter bello, gratulandi sibi de victoria egregia Romanis opportunitatem dedisset.* Hæc ab Rhodio dicta. Responsum ab Senatu esse; *Rhodios nec utilitatum Græciæ, neque cura impensarum Populi Romani, sed pro Perseo legationem eam misisse. Nam si ea fuisset cura, quæ simularetur, tum mittendos legatos fuisse, quum Perseus in Thessalia exercitu inducto, per biennium Græcas urbes, alias obsideret, alias denuntiatione armorum terreret. Tum nullam pacis ab Rhodiis mentionem factam. Postquam superatos saltus transgressosque in Macedoniam Romanos audirent, & inclusum teneri Persea, tunc Rhodios legationem misisse, non ad ullam aliam rem, quam ad Persea ex imminenti periculo eripiendum.* Cum hoc responso legatos demissos.

Supplicationes.

Rhodiorum gratulatio.

Responsum Senatus.

CAP. IV. Per eosdem dies & M. Marcellus ex provincia Hispania decedens, Marcolica nobili urbe capta, decem pondo auri, & argenti ad summam sestertii decies in ærarium retulit. Paullus Æmilius Consul, quum castra, ut supra dictum est, ad Siras (d) terræ Odomanticæ haberet, quum litteras ab rege Perseo per ignobiles tres legatos cerneret, & ipse illacrimasse dicitur sorti humanæ: quod qui paullo ante non contentus regno Macedoniæ, Dardanos Illyriosque oppugnasset, Bastarnarum exscivisset auxilia; is tum amisso exercitu, extorris regno, in parvam insulam compulsus, supplex, fani religione, non viribus suis tutus esset. Sed postquam, *regem Persea Consuli Paullo salutem*, legit; miserationem omnem stultitia ignorantis fortunam suam exemit. Itaque quamquam in reliqua parte literarum minime regiæ preces erant, tamen sine responso ac sine literis ea legatio dimissa est. Sensit Perseus, cujus nominis obliviscendum victo esset: itaque alteræ literæ cum privati nominis titulo missæ, & petiere, & impetravere, ut aliqui ad eum mitterentur, cum quibus loqui de statu & conditione suæ fortunæ posset. Missi sunt tres legati, P. Lentulus, A. Postumius Albinus, A. Antonius. Nihil ea legatione perfectum est, Perseo *regium nomen omni vi amplectente;* Paullo, *ut se suaque omnia in fidem & clementiam Populi Romani permitteret*, contendente.

Litteris à Perseo acceptis Paullus humanæ sorti illacrimat.

Legati ad eum frustra missi.

CAP. V. Dum hæc aguntur, classis Cn. Octavii Samothracam est appulsa. Is quoque præsenti admoto terrore, modo minis, modo spe perlicere, ut se traderet quum conaretur; adjuvit in hoc eum res, seu casu contracta, seu consilio. L. Atilius illustris adolescens quum in concione esse populum Samothracum animum advertisset; à magistratibus petiit, ut sibi paucis alloquendi populi potestatem facerent. Permisso, *utrum nos, hospites Samothraces, vere accepimus, an falso sacram hanc insulam,*

Classis Romana ad Samothracam appulsa.

L. Atilius à Samothracibus Evandrum desiderat.

(c) al. *admissos*. (d) al. Sires.

Cretensem desiderat.

lam, & angusti totam atque inviolati soli esse? Quum creditæ sanctitati assentirentur omnes, *Cur igitur*, inquit, *pollutam (e) homicida sanguine regis Eumenis violavit? & quum omnis præfatio sacrorum eos, quibus non sint puræ manus, sacris arceat, vos penetralia vestra contaminari cruento latronis corpore sinetis?* Nobilis fama erat apud omnes Græciæ civitates, Eumenis regis per Evandrum Delphis prope perpetrata cædes. Itaque præterquam quod in potestate Romanorum sese insulamque totam & templum cernebant esse, ne immerito quidem ea sibi exprobari rati, Theondam, qui summus magistratus apud eos erat (regem ipsi appellant) ad Persea mittunt, qui nuntiaret, *argui cædis Evandrum Cretensem. Esse autem judicia apud sese more majorum comparata, de iis, qui incestas manus intulisse intra terminos sacratos templi dicantur. Si confideret Evander, innoxium se rei capitalis argui, veniret ad causam dicendam: si committere se judicio non auderet, liberaret religione templum, ac sibimet ipse consuleret.* Perseus evocato Evandro, *judicium subeundi nullo pacto auctor esse: nec causa, nec gratia parem fore.* Suberat & ille metus, *ne damnatus auctorem se nefandi facinoris protraheret. Reliqui quid esset, nisi ut fortiter moriatur?* Nihil palam abnuere Evander: sed quum, *veneno se malle mori, quam ferro*, dixisset; occulte fugam parabat. Quod quum renuntiatum regi esset, metuens, ne tamquam à se subtracto pœnæ reo, iram Samothracum in se converteret: interfici Evandrum jussit. Qua perpetrata temere cæde, subiit extemplo animum, *in se nimirum receptam labem, quæ Evandri fuisset: ab illo Delphis vulneratum Eumenem, ab se Samothracæ Evandrum occisum. Ita duo sanctissima in terris templa se uno auctore sanguine humano violata.* Hujus rei crimen, corrupto pecunia Theonda, avertitur, ut renuntiaret Populo, *Evandrum sibi ipsum mortem conscivisse.*

Evander à Perseo interficitur.

CAP. VI. Ceterum tanto facinore in unicum relictum amicum, ab ipso per tot casus expertum, proditumque, quia non prodiderat, omnium ab se abalienavit animos. Pro se quisque transire ad Romanos: fugæque consilium capere solum prope relictum coëgerunt: Oroandemque Cretensem, cui nota Thraciæ ora erant, quia mercaturas in ea regione fecerat, appellat, *ut se sublatum in lembum ad Cotym deveheret.* Demetrium est portus in promontorio quodam Samothracæ: ibi lembus stabat. Sub occasum solis deferuntur, quæ ad usum necessaria erant: defertur & pecunia, quanta clam deferri poterat. Rex ipse nocte media, cum tribus consciis fugæ, per posticum ædium in propinquum cubiculo hortum, atque inde maceriam ægre transgressus, ad mare pervenit. Oroandes jam tum, dum pecunia defertur, primis tenebris solverat navem, ac per altum Cretam petebat. Postquam in portu navis non inventa est, vagatus Perseus aliquamdiu in littore, postremo timens lucem jam appropinquantem, in hospitium redire non ausus, in latere templi prope angulum obscurum delituit. Pueri regii apud Macedonas vocabantur principum liberi, ad ministerium electi regis: ea cohors prosecuta regem fugientem, ne tum quidem abscedebat, donec jussu Cn. Octavii pronuntiatum est per præconem, *regios pueros, Macedonasque alios, qui Samothracæ essent, si transirent ad Romanos, incolumitatem, libertatemque, & sua omnia servaturos, quæ aut secum haberent, aut in Macedonia reliquissent.* Ad hanc vocem transitio omnium facta est, nominaque dabant ad C. Postumium tribunum militum. Liberos quoque parvos regios Ion Thessalonicensis Octavio tradidit: nec quisquam, præter Philippum, maximum natu è filiis, cum rege relictus. Tum sese filiumque Octavio tradidit; fortunam Deosque quorum in templo erant, (*f*) nulla ope supplicem juvantes accusans. In prætoriam navem imponi jussus: eodem & pecunia, quæ superfuit, delata est: extemploque classis Amphipolim repetit. Inde Octavius regem in castra ad Consulem misit; præmissis literis, *ut in potestate eum esse & adduci sciret.*

Amici Persei ad Romanos transeunt.

Perseus fugam molitur.

Sed frustra.

Regii pueri transeunt ad Romanos.

Perseus cum filio se tradit Octavio.

CAP. VII. Secundam eam Paullus, sicut erat, victoriam ratus, victimas cecidit eo nuntio. Et consilio advocato, literas Prætoris quum recitasset, Q. Æmilium Tuberonem obviam regi misit: ceteros manere in prætorio frequentes jussit. Non alias ad ullum spectaculum tanta multitudo occurrit. Patrum ætate Syphax rex captus in castra Romana adductus erat: præterquam quod nec sua, nec gentis fama comparandus, tunc quoque accessio Punici belli fuerat, sicut Gentius Macedonici. Perseus caput belli erat: nec ipsius tantum, patris avique, quos sanguine ac genere contingebat, fama conspectum eum efficiebat: sed effulgebant Philippus ac Magnus Alexander, qui summum imperium in orbe terrarum Macedonum fecerant. Pullo amictus illo (*g*) Perseus ingressus est castra; nullo suorum alio comite, qui socios calamitatis miserabiliorem eum faceret. Progredi præ turba occurrentium ad spectaculum non poterat, donec Consul lictores misisset; (*h*) qui summovendo iter ad prætorium facerent. Consurrexit Consul, & jussis sedere aliis, progressusque paullum, introëunti regi dextram porrexit, summittentemque se ad pedes, sustulit: nec attingere genua passus, introductum in tabernaculum, adversus advocatos in consilium considere jussit.

Ad Paullum Æmilium adducitur.

Benigne excipitur.

CAP. VIII. Prima percontatio fuit, *qua subactus injuria contra Populum Romanum bellum tam infesto animo suscepisset, quo se regnumque suum ad ultimum discrimen adduceret?* Quum responsum exspectantibus cunctis, terram intuens, diu tacitus, fleret, rursum Consul; *Si juvenis regnum accepisses, minus equidem mirarer ignorasse te, quam gravis aut amicus, aut inimicus esset Populus Romanus. Nunc vero, quum & bello patris tui, quod nobiscum gessit, interfuisses, & pacis postea, quam cum summa fide adversus eum coluimus, meminisses; quod consilium, quorum & vim bello, & fidem in pace expertus esses, cum iis tibi bellum esse, quam pacem malle?*

Consul tacentem alloquitur.

(*e*) al. *pollutus.* (*f*) al. quorum templo erat. al. quorum templum erat. (*g*) al. Pullo amictus villo. al. Pulla amictus abolla. al. Pullo amictus filo. al. Pullo amictus solus Perseus. al. Pullo amictus simul filio. al. Pullus amictus pallio. (*h*) al. misit.

le? Nec interrogatus, nec accusatus, quum responderet; *Utcumque tamen hæc, sive errore humano, seu casu, seu necessitate inciderunt, bonum animum habe: multorum regum, populorum casibus, cognita Populi Romani clementia, non modo spem tibi, sed prope certam fiduciam, salutis præbet.* Hæc Græco sermone Perseo, Latine deinde suis: *Exemplum insigne cernitis* inquit, *mutationis rerum humanarum? vobis hoc præcipue dico juvenes. Ideo in secundis rebus nihil in quemquam superbe ac violenter consulere decet, nec præsenti credere fortunæ; quum quid vesper ferat, incertum sit. Is demum vir erit, cujus animum nec prospera flatu suo efferet, nec adversa infringet.* Consilio dimisso, tuenda cura regis Q. Ælio mandatur. Eo die & invitatus ad Consulem Perseus, & alius omnis ei honos habitus est, qui haberi in tali fortuna poterat.

Exercitus in hiberna ductus.

CAP. IX. Exercitus deinde in hiberna dimissus est: maximam partem copiarum Amphipolis, reliquas propinquæ urbes acceperunt. Hic finis belli, quum quadriennium continuum bellatum esset, inter Romanos ac Persea fuit: idemque finis incliti per Europæ plerumque atque Asiam omnem regni. Vicesimum ab Carano, qui primus regnavit, Persea numerabant. Perseus Q. Fulvio, L. Manlio Consulibus, regnum accepit: à Senatu Rex est appellatus M. Junio, A. Manlio Consulibus: regnavit undecim annos. Macedonum obscura admodum fama usque ad Philippum Amyntæ filium fuit: inde ac per eum crescere quum cepisset, Europæ se tamen finibus continuit; Græciam omnem ac partem Thraciæ atque Illyrici amplexa. Superfudit deinde se in Asiam: & tredecim annis, quibus Alexander regnavit, primum omnia, qua Persarum prope immenso spatio imperium fuerat, suæ ditionis fecit. Arabas hinc Indiamque, qua terrarum ultimus finis rubrum mare amplectitur, peragravit. Tum maximum in terris Macedonum regnum nomenque, inde morte Alexandri distractum in multa regna; dum ad se quisque opes rapiunt lacerantes (*i*) viribus; à summo culmine fortunæ ad ultimum finem centum quinquaginta annos stetit.

Finis regni Macedonici & fata.

Philippus Amyntæ filius.

Alexander M.

CAP. X. Victoriæ Romanæ fama quum pervasisset in Asiam, Antenor, qui cum classe lemborum ad Phanas stabat, Cassandriam inde trajecit. C. Popillius, qui ad Delum præsidio navibus Macedoniam petentibus erat, postquam debellatum in Macedonia, & statione summotos hostium lembos audivit, dimissis & ipse Atticis navibus, ad susceptam legationem peragendam navigare Ægyptum pergit: ut prius occurrere Antiocho posset, quam ad Alexandriæ mœnia accederet. Quum prætervehentur Asiam legati, & Loryma venissent, qui portus viginti paullo amplius millia ab Rhodo abest, ex adverso urbi ipsi positus; principes Rhodiorum occurrunt (jam enim eo quoque victoriæ fama perlata erat) orantes, *ut Rhodum deveherentur. Pertinere id ad famam salutemque civitatis, noscere ipsos omnia, quæ acta essent, agerenturque Rhodi, & comperta per se, non vulgata fama, Romam referre.* Diu negantes perpulerunt, ut moram navigationis brevem pro salute sociæ urbis paterentur. Postquam Rhodum ventum est, in concionem quoque eos iisdem precibus pertraxerunt. Adventus legatorum auxit potius timorem civitati, quam minuit: omnia enim Popillius, quæ singuli universique eo bello hostiliter dixerant, fecerantque, retulit. Et vir asper ingenio, augebat atrocitatem eorum quæ dicerentur, vultu truci, & accusatoria voce: ut quum propriæ simultatis nulla causa cum civitate esset, ex unius senatoris Romani acerbitate, qualis in se universi Senatus animus esset, conjectarent. C. Decimii moderatior oratio fuit, qui in plerisque eorum, quæ commemorata à Popillio essent, *culpam non penes populum, sed penes paucos concitores vulgi esse dixit. Eos venalem linguam habentes, decreta plena regiæ assentationis fecisse: & eas legationes misisse, quarum Rhodios semper non minus puderet, quam pœniteret. Quæ omnia, si tamen populo foret* (*k*) *in capita noviorum versura.* Cum magno assensu auditus est, non magis eo quod multitudinis noxam elevabat, quam quod culpam in auctores verteret. Itaque quum principes eorum Romanis responderent, nequaquam tamen tam grata oratio eorum fuit, qui, quæ Popillius objecerat, diluere utcumque conati sunt; quam eorum, qui Decimio in auctoribus ad piaculum noxæ objiciendis assensi sunt. Decretum igitur extemplo, *ut qui pro Perseo adversus Romanos dixisse quid, aut fecisse, convincerentur, capitis condemnarentur.* Excesserunt urbe sub adventu Romanorum quidam, alii mortem sibi consciverunt. Legati, non ultra quam quinque dies Rhodi morati, Alexandriam proficiscuntur. Nec eo segnius judicia ex decreto coram his facto, Rhodi exercebantur. Quam perseverantiam in exsequenda re Decimii lenitas afferebat.

Legati Romanorum prætervehentes Rhodum, à Rhodiis invitantur.

Popillii asperitas in Rhodios.

C. Decimii moderatio.

Damnati, qui Perseo faverunt.

CAP. XI. Quum hæc gererentur, Antiochus frustra tentatis mœnibus Alexandriæ, abscesserat: ceteraque Ægypto potitus, relicto Memphi majore Ptolemæo, cui regnum quæri suis viribus simulabat, ut victorem mox aggrederetur, in Syriam exercitum abduxit. Nec hujus voluntatis ejus ignarus Ptolemæus, dum conterritum obsidionis metu minorem fratrem haberet, posse se recipi Alexandriæ, & sorore adjuvante, & non repugnantibus fratris amicis, ratus; primum ad sororem, deinde ad fratrem amicosque ejus non prius destitit mittere, quam pacem cum iis confirmaret. Suspectum Antiochum effecerat, quod, cetera Ægypto sibi tradita, Pelusii validum relictum erat præsidium. (*l*) *Apparebat claustra Ægypti teneri. Ut, quum vellet, rursus exercitum fore, ut victor fessus certamine, nequaquam pax Antiocho futurus esset.* Hæc prudenter animadversa à majore, cum assensu minor frater, quique cum eo erant, acceperunt: soror plurimum adjuvit; non consilio modo, sed etiam precibus. Itaque consentientibus cunctis, pace facta Alexandriam recipitur, ne multitudine quidem adversante: quæ in bello non per

Res in Ægypto gestæ ab Antiocho.

Antiochus suspectus Ptolemæis.

Qui pacem faciunt.

(*i*) al. laceratis. (*k*) al. *Si is animus populo foret.* al. *si potestas populo foret.* (*l*) al. reliquerat præsidium.

per obſidionem modo, ſed etiam poſtquam à mœnibus abſceſſum eſt, quia nihil ex Ægypto ſubvehebatur, omnium rerum attenuata inopia erat. His quum lætari Antiochum conveniens eſſet, ſi reducendi ejus cauſa exercitum Ægyptum induxiſſet, quo ſpecioſo titulo ad omnes Aſiæ & Græciæ civitates legationibus recipiendis, literiſque dimittendis uſus erat, adeo eſt offenſus, ut multo acrius infeſtiuſque adverſus duos, quam ante adverſum unum, pararet bellum. Cyprum extemplo claſſem miſit: ipſe primo vere cum exercitu Ægyptum petens, in Cœlen Syriam proceſſit. Circa Rhinocolura (*m*) Ptolemæi legatis agentibus gratias, quod per eum regnum patrium recepiſſet, petentibuſque, *ut ſuum munus tueretur, & diceret potius quid fieri vellet, quam hoſtis ex ſocio factus vi atque armis ageret;* reſpondit: *non aliter neque claſſem revocaturum, neque exercitum reducturum, niſi ſibi & tota Cypro & Peluſio, agroque, qui circa Peluſiacum oſtium Nili eſſet, cederet:* diemque præſtituit, intra quam de conditionibus peractis reſponſum acciperet.

Iis Bellum infert Antiochus.

Ejus poſtulata.

CAP. XII. Poſtquam dies data induciis præteriit, * navigantibus oſtio Nili * ad Peluſium, per deſerta Arabiæ ** ad Memphim (*n*) incolebant, & ab ceteris Ægyptiis, partim metu, ad Alexandriam modicis itineribus deſcendit. Ad Leuſinem (*o*) tranſgreſſo Flumen, qui locus quatuor millia ab Alexandria abeſt, legati Romani occurrerunt. Quos quum advenientes ſalutaſſet, dextramque Popillio porrigeret; tabellas ei Popillius ſcriptum habentes tradit, atque *omnium primum id legere* jubet. Quibus perlectis, quum *ſe conſideraturum adhibitis amicis, quid faciendum ſibi eſſet*, dixiſſet; Popillius pro cetera aſperitate animi, virga quam in manu gerebat, circumſcripſit regem: ac, *priuſquam hoc circulo excedas*, inquit, *redde reſponſum Senatui, quod referam.* Obſtupefactus tam violento imperio, parumper quum hæſitaſſet; *Faciam*, inquit, *quod cenſet Senatus.* Tum demum Popillius dextram regi, tamquam ſocio atque amico, porrexit. Die deinde finita, quum exceſſiſſet Ægypto Antiochus, legati concordia etiam auctoritate ſua inter fratres firmata, inter quos vix dum convenerat, pars Cyprum navigant: (*p*) & inde, quæ jam vicerat prælio Ægyptias naves, claſſem Antiochi dimittunt. Clara ea per gentes legatio fuit, quod haud dubie adempta Antiocho Ægyptus habenti jam, redditumque patrium regnum ſtirpi Ptolemæi fuerat. Conſulum ejus anni, ſicut alterius clarus conſulatus inſigni victoria, ita alterius obſcura fama; quia materiam res gerendi non habuit. Jam primum cum legionibus ad conveniendum diem dixit, non auſpicato templum intravit. *Vitio diem dictam eſſe* augures, quum ad eos relatum eſt, decreverunt. Profectus in Galliam circa Macros campos ad montes Siciminam & Papinum ſtativa habuit: deinde circa eadem loca cum ſociis nominis Latini hibernabat. Legiones Romanæ, quod vitio dies exercitui ad conveniendum dicta erat, Romæ manſerant. Et Prætores, præter C. Papirium Carbonem, cui Sardinia evenerat, in provincias iere. Eum jus dicere Romæ (nam eam quoque ſortem habet) inter cives & peregrinos Patres cenſuerant.

Legati Romani Antiochum adeunt.

Popillii apud Regem audacia & ſeveritas.

Qui terretur, & Senatui paret.

Licinii Cos. res geſtæ.

CAP. XIII. Ut Popillius & ea legatio, quæ miſſa ad Antiochum erat, Romam rediit: retulit, *controverſias inter reges ſublatas eſſe, exercitumque ex Ægypto in Syriam reductum.* Poſt, ipſorum regum legati venerunt: Antiochi legati, referentes, *omni victoria potiorem pacem regi, quæ Senatui placuiſſet, viſam: eumque haud ſecus, quam Deorum imperio, legatorum Romanorum juſſu paruiſſe.* Gratulati deinde victoriam ſunt, ad quam ſumma ope, ſi quid imperatum foret, adfuturum regem fuiſſe. Ptolemæi legati communi nomine regis & Cleopatræ gratias egerunt, *plus eos Senatui Populoque Romano, quam parentibus ſuis, plus quam Diis immortalibus debere: per quos obſidione miſerrima liberati eſſent: regnum patrium prope amiſſum recepiſſent.* Reſponſum ab Senatu eſt, *Antiochum recte atque ordine feciſſe, quod legatis paruiſſet, gratumque id eſſe Senatui Populoque Romano. Regibus Ægypti Ptolemæo, Cleopatræque, ſi quid per ſe boni commodique eveniſſet, id magnopere Senatum lætari: daturumque operam, ut regni ſui maximum ſemper præſidium poſitum eſſe in fide Populi Romani ducant.* Munera legatis ut ex inſtituto mittenda curaret, C. Papirio prætori mandatum. Literæ deinde Macedonia allatæ, quæ victoriæ lætitiam geminarent: *Perſea regem in poteſtatem Conſulis veniſſe.* Dimiſſis legatis, diſceptatum inter Piſanos Lunenſeſque legatos: Piſanis querentibus *agros ſe à colonis Romanis pelli:* Lunenſibus affirmantibus, *eum, de quo agatur, à triumviris agrum ſibi aſſignatum eſſe.* Senatus, qui de finibus cognoſcerent, ſtatuerentque, quinqueviros miſit; Q. Fabium Buteonem, P. Cornelium Blaſionem, Tib. Sempronium Muſcam, L. Nævium Balbum, C. Appuleium Saturninum. Et ab Eumene & ab Attalo, & ab Athenæo fratribus, communis legatio de victoria gratulatum venit. Et Maſgabæ regis Maſaniſſæ filio, Puteolis navem egreſſo, præſto fuit obviam miſſus cum pecunia L. Manlius quæſtor, qui Romam eum publico ſumptu perduceret. Advenienti extemplo Senatus datus eſt. Is adoleſcens ita locutus eſt, ut, quæ rebus grata erant, gratiora verbis faceret. Commemoravit, quot pedites, equiteſque, quot elephantos, quantum frumenti eo quadriennio pater ſuus in Macedoniam miſiſſet. *Sed duas res ei rubori fuiſſe: unam, quod rogaſſet eum per legatos Senatus, quæ ad bellum opus eſſent, & non imperaſſet: alteram, quod pecuniam ei pro frumento miſiſſet. Maſaniſſam meminiſſe, regnum à Populo Romano partum auctumque & multiplicatum habere: uſu regni contentum, ſcire dominium & jus eorum, qui dederint, eſſe. Sumere itaque eoſdem, non ſe rogare æquum eſſe,* neque

Antiochi legati.

Ptolemæi legati.

Piſanorum & Lunenſium controverſia.

Maſgaba Maſaniſſæ Regis filius Romam venit.

Oratio ejus in Senatu.

Ccccc 3

(*m*) al. Rhinocorura. (*n*) Sigonius ita explet: Arabiæ populi ſeſe dediderunt, deinde receptus ab eis, qui ad Memphim &c. Gronovius vero ita: Navigans ab Oſtio Nili ad Peluſium per deſerta Arabiæ ad Memphim, receptuſque & à ceteris Ægyptiis &c.
(*o*) al. Eleuſinem. (*p*) al. inter quos vix dum convenerat pax, Cyprum navigant.

neque emere ea ex fructibus agri ab se dati, quæ ibi proveniant. Id Masanissæ satis esse, & fore, quod Populo Romano superesset. Cum iis mandatis à patre profectum, postea consecutos equites, qui devictam Macedoniam nuntiarent, gratulatumque Senatui, juberent, indicare, (q) tantæ eam rem lætitiæ patri suo esse, ut Romam venire velit, Jovique Optimo Maximo in Capitolio sacrificare, & grates agere: id, nisi molestum sit, ut ei permittatur, ab Senatu petere.

Responsum Senatus.

CAP. XIV. Responsum regulo est. *Facere patrem ejus Masanissam, quod virum gratum bonumque facere deceat, ut pretium honoremque debito beneficio (r) addat. Et Populum Romanum ab eo, bello Punico forti fidelique opera adjutum, & illum favente Populo Romano, regnum adeptum: æquitate sua postea trium regum bellis deinceps omnibus functum officiis. Victoria vero Populi Romani lætari eum regem mirum non esse, qui sortem omnem fortunæ regnique sui cum Romanis immiscuisset. Grates Diis pro Populi Romani victoria apud suos penates ageret, Romæ filium pro eo acturum. Gratulatum quoque satis suo ac patris nomine esse. Ipsum relinquere regnum, & Africa excedere, præterquam quod illi inutile esset, non esse è republica Populi Romani (s) Senatum censere.* Petenti Masgabæ, ut Hanno Amilcaris filius * obses (t) in locum ** exigeret. (u) Munera ex Senatusconsulto emere regulo quæstor jussus, ex centum pondo argenti, & prosequi eum Puteolos, omnemque sumptum, quoad in Italia esset, præbere, & duas naves conducere, quibus ipse comitesque regis in Africam deveherentur: & comitibus omnibus liberis servisque vestimenta data.

Misagenes alter Masanissæ filius Romam venit.

Haud ita multo post de altero Masanissæ filio Misagene literæ allatæ sunt, *missum eum ab L. Paullo post devictum Persea in Africam cum equitibus suis; navigantem dispersa classe in Adriatico mari Brundusium tribus navibus ægrum delatum.*

Benigne à Romanis excipitur.

Ad eum cum iisdem muneribus, quæ data Romæ frari ejus erant, L. Stertinius quæstor Brundusium missus: jussusque curare, ut ædes hospitio reguli (Misagenis) Comitumque, libere assignarentur, nihilque deesset quod tum ad valetudinem ipsius reficiendam, tum ad liberalem cultus & mensæ lautitiam, commodamque ubi convaluisset navigationem pertineret, quo tuto in Africam deferretur.

Tresviri nocturni damnati.

Per hæc tempora tribuni plebis Tresviros nocturnos M. Milvium, Cn. Lollium, L. Sextilium, quod orto in via sacra incendio ad extinguendum tardius venerant, die dicta ad populum damnarunt.

Q. Ælius Pætus, & M. Junius Pennus Coss. U. C. 585. Ol. 153. a. C. N. 168. Prætores.

Inde habitis comitiis creati sunt Coss. Q. Ælius Pætus, M. Iunius Pennus. Prætores facti Q. Cassius Longinus, M. Iuvencius Thalna, Ti. Claudius Nero, A. Manlius Torquatus, Cn. Fulvius Gillo, C. Licinius Nerva.

Censura severa. Censorum certamen de libertinis.

CAP. XV. Eodem anno Ti. Sempronius Gracchus & C. Claudius Pulcher interruptam interpellantibus tribunis censuram magna severitate exercuerunt. In reliquis satis concordes: de censendis libertinis aliud Graccho, aliud Claudio probabatur. Ille, ne, si per plures sparsi tribus manerent, fæx illa plebis multitudine sua in suffragiis nimium præpolleret, in unam putabat redigendos; nitente contra Claudio, qui nihil recepti hactenus moris hac in re mutandum existimabat. Et à Servio quidem Tullio Rege, atque iterum à Censoribus C. Flaminio L. Æmilio in quatuor urbanas tribus descripti erant libertini, præter eos, quibus filius quinquenni major ex Senatus Consulto esset.

Quædam de censura notatu digna.

Eos, ubi proximo lustro censi essent, censeri jusserunt: & eos, qui prædium prædiave rustica pluris sestertiûm triginta millium haberent, censendi jus factum est. Hoc quum ita servatum esset, negabat Claudius *suffragii lationem injussu Populi censorem cuiquam homini, nedum ordini universo adimere posse. Neque enim si tribu movere posset, quod sit nihil aliud, quam mutare jubere tribum, ideo omnibus quinque & triginta tribubus amovere posse: id est, civitatem, libertatemque eripere, non ubi censeatur finire, sed censu excludere.* Hæc inter ipsos disceptata: postremo eo descensum est, ut ex quatuor urbanis tribubus unam palam in atrio Libertatis sortirentur, in quam omnes, qui servitutem servissent, conjicerent. Exquilinæ sors exiit: in ea Ti. Gracchus pronuntiavit, *libertinos omnes censeri placere.* Magno ea res honori censoribus apud Senatum fuit. Gratiæ actæ & Sempronio, qui in bene cepto perseverasset: & Claudio, qui non impedisset. Plures quam à superioribus, & Senatu emoti sunt, & equos vendere jussi. Omnes iidem ab utroque & tribu remoti (x) & ærarii facti: neque ullius, quem alter notaret, ab altero levata ignominia. Petentibus, *ut ex instituto ad sarta tecta exigenda, & ad opera, quæ locassent, probanda, anni & bimensis tempus prorogaretur;* Cn. Tremellius tribunus, quia lectus non erat in Senatum, intercessit. Eodem anno C. Cicereius (y) ædem in monte Albano dedicavit, quinquennio postquam vovit. Flamen Martialis inauguratus est eo anno L. Postumius Albinus.

Ius suffragii.

Libertini in Æxquilinam Tribum conjecti.

Provinciarum sortitio.

CAP. XVI. Ælio, M. Junio Consulibus, de provinciis referentibus, censuere Patres, duas provincias Hispaniam rursus fieri, quæ una per bellum Macedonicum fuerat: & Macedoniam Illyricumque eosdem, L. Paullum & L. Anicium, obtinere, donec de sententia legatorum, & res bello turbatas, & statum alium ejus regni (z) formando composuissent. Consulibus Pisæ & Gallia decretæ cum binis legionibus peditum, & equitum quadringentis. (a) Prætorum sortes fuere, Q. Cassii urbana, Manii Juvencii Thalnæ inter peregrinos, Tib. Claudii Neronis Sicilia, Cn. Fulvii Hispania citerior, C. Licinii Nervæ ulterior. A. Manlio Torquato Sardinia obvenerat. Nequiit ire in provinciam; ad res capitales quærendas, ex Senatus Consulto retentus.

Prodigia.

De prodigiis deinde nuntiatis Senatus est consultus. *Ædes Deorum Penatium in Velia de cœlo tacta erat: & in oppido Minervio duæ portæ, & muri aliquantum. Anagniæ terra pluerat: & Lanuvii fax in cœlo visa erat. Et Calatiæ in publico agro M. Valerius civis Romanus nuntiabat, è foco suo sanguinem per triduum & duas noctes manasse.*

Procuratio.

Ob id maxime decemviri libros adire jussi, supplicationem in diem unum populo edixerunt. Et quinquaginta capris in foro

(q) al. *gratularique Senatui juberent, & indicare &c.* (r) al. *honoremque verborum beneficio.* (s) al. *è re Populi Romani.* (t) al. hospes. (u) al. Sigonius ita complet: Petenti Masgabæ, ut Hanno Hamilcaris filius obses in locum cujusdam alterius obsidis Carthaginiensis, cujus nomen periit, Romanis à Pœnis mitteretur; respondit Senatus, haud æquum videri ut obsides à Carthaginiensibus arbitrio Masanissæ exigeret Senatus ipse Romanus. (x) al. moti. (y) al. Circejus. (z) al. eorum regnorum vel utriusque regni. (a) al. quadringentenis.

foro sacrificaverunt: & aliorum prodigiorum causa diem alterum supplicatio circa omnia pulvinaria fuit, & hostiis majoribus sacrificatum est, & urbs lustrata. Inde, quod ad honorem Deûm immortalium pertineret, decrevit Senatus, *ut quoniam perduelles superati, Perseus & Gentius reges cum Macedonia atque Illyrico in potestate Populi Romani essent; ut, quanta dona Ap. Claudio, M. Sempronio Consulibus, ob devictum Antiochum regem data ad omnia pulvinaria essent; tanta Q. Cassius & Juvencius Prætores curarent danda.*

Legati Rom. decem in Macedoniam & Illyricum ad componendas res.

CAP. XVII. Legatos deinde, quorum de sententia Imperatorum L. Paullus, L. Anicius, componerent res, decreverunt: decem in Macedoniam, quinque in Illyricum. In Macedoniam sunt hi nominati, A. Postumius Luscus, C. Claudius, ambo censorii: C Licinius Crassus, collega in consulatu Paulli, tum prorogato imperio provinciam Galliam habebat. His consularibus addidere Cn. Domitium Ænobarbum, Ser. Cornelium Sullam, L. Junium, C. Antistium Labeonem, T. Numisium Tarquiniensem, A. Terentium Varronem. In Illyricum autem hi nominati, P. Ælius Ligus consularis, C. Cicereius, & Cn. Bæbius Tamphilus (hic priore anno, Cicereius multis ante annis Prætor fuerat) P. Terentius Tuscivei-canus, P. Manilius. Moniti deinde Consules à Patribus, ut, quoniam alterum ex his succedere C. Licinio, qui legatus nominatus erat, in Galliam oporteret; primo quoque tempore provincias aut compararent inter se, aut sortirentur. Sortiti sunt. M. Junio Pisæ obvenerunt (quem priusquam in provinciam iret, legationes quæ undique Romam gratulatum convenerunt, introducere in Senatum placuit) Q. Ælio Gallia. Ceterum quamquam tales viri mitterentur, quorum de consilio sperari posset, imperatores nihil indignum nec clementia nec gravitate Populi Romani decreturos esse; tamen in Senatu quoque agitata est summa consiliorum, ut inchoata omnia legati ab domo ferre ad imperatores possent.

Provinciæ Consulares.

Senatusconsultum de Macedonibus & Illyriis.

CAP. XVIII. *Omnium primum, liberos esse placebat Macedonas atque Illyrios; ut omnibus gentibus appareret, arma Populi Romani non liberis servitutem, sed contra servientibus libertatem afferre. Ut & in libertate gentes quæ essent, tutam eam sibi perpetuamque sub tutela Populi Romani esse: & quæ sub regibus viverent, & in præsens tempus mitiores eos justioresque respectu Populi Romani habere se; & si quando bellum cum Populo Romano regibus fuisset suis, exitum ejus victoriam Romanis, sibi libertatem allaturum crederent. Metalli quoque Macedonici, quod ingens vectigal erat: locationesque prædiorum rusticorum tolli placebat. Nam neque sine publicano exerceri posse: & ubi publicanus est, ibi aut jus publicum vanum, aut libertatem sociis nullam esse. Ne ipsos quidem Macedonas idem exercere posse. Ubi in medio præda administrantibus esset, ibi numquam causas seditionum & certaminis defore. Commune concilium gentis esset,* (*b*) *ne improbum vulgus, à Senatu aliquando libertatem salubri moderatione datam, ad licentiam pestilentem traheret. In quatuor regiones describi Macedoniam, ut suum quæque concilium haberet, placuit: & dimidium tributi, quam quod regibus ferre soliti erant, Populo Romano pendere.* Similia his & in Illyricum mandata. Cetera ipsis imperatoribus legatisque relicta, in quibus præsens tractatio rerum certiora subjectura erat consilia.

CAP. XIX. Inter multas regum gentiumque, & populorum legationes Attalus, frater regis Eumenis, maxime convertit in se omnium oculos, animosque: exceptus enim est ab his, qui simul eo bello militaverunt, haud paullo benignius quam si ipse rex Eumenes venisset. Adduxerant eum duæ in speciem honestæ res: una, gratulatio, conveniens in ea victoria quam ipse adjuvisset: altera, querimonia, Gallici tumultus, *Advertæque gladiis regnum in dubium adductum esse.* Suberat & secreta spes honorum præmiorumque ab Senatu, quæ vix salva pietate ejus contingere poterant. Erant enim quidam Romanorum quoque non boni auctores, qui spe cupiditatem ejus elicerent: *eam opinionem de Attalo & Eumene Romæ esse, tamquam de altero Romanis certo amico, altero nec Romanis, nec Persi fido socio. Itaque vix statui posse, utrum quæ pro se, an quæ contra fratrem petiturus esset, ab Senatu magis impetrabilia forent: adeo universos omnia, & huic tribuere, & illi vero negare.* Eorum hominum (ut res docuit) Attalus erat, qui, quantum spes spopondisset, cuperent, ni unius amici prudens monitio velut frœnos animo ejus gestienti secundis rebus imposuisset. Stratius cum eo fuit medicus, ad idipsum à non securo Eumene Romam missus, speculator rerum quæ à fratre agerentur, monitorque fidus, si decedi fide vidisset. Is ad occupatas jam aures; sollicitatumque jam animum quum venisset, aggressus tempestivis temporibus (*c*) rem prope prolapsam restituit: *aliis alia regna crevisse rebus,* dicendo: *regnum eorum novum, nullis vetustis fundatum opibus, fraterna stare concordia: quod unus nomen regium & præcipuum capitis insigne gerat; omnes fratres regnent. Attalum vero, quia ætate proximus, quis non pro rege habeat? neque eo solum, quia tantas præsentes ejus opes cernat, sed quod haud ambiguum propediem regnaturum eum infirmitate ætateque Eumenis esset, nullam stirpem liberûm habentis:* (necdum enim agnoverat eum, qui postea regnavit.) *Quid attineret vim afferre rei sua sponte mox ad eum adventuræ? Accessisse etiam novam tempestatem regno tumultus Gallici, cui vix consensu & concordia regum resisti queat. Si vero ad externum bellum domestica seditio adjiciatur; sisti non posse: nec aliud eum quam ne frater in regno moriatur, sibi ipsi spem propinquam regni ereptu-rum.* (*d*) *Si utraque gloriosa res esset; & servasse fratri regnum, & eripuisse: servati tamen regni, quæ juncta pietati sit, potiorem laudem fuisse. Sed enimvero quum detestabilis altera res & proxima patricidio sit, quid ad deliberationem dubii superesse? Utrum enim partem regni petiturum esse, an totum erepturum? si partem, ambo infirmos distractis viribus, & omnibus injuriis obnoxios fore:*

Attalus Romam venit.

Attali spes prava.

A Stratio prudenter monetur.

(*b*) al. *ne esset.* al. *nullum esset.* (*c*) al. sermonibus. (*d*) al. *nec aliud eum fratri, quam ne in regno moriatur, sibi ipsum spem propinquam regni erepturum.*

fore: ſi totum, privatumne ergo majorem fratrem, an exulem illa ætate, illa corporis infirmitate; an ultimum (e) mori juſſurum? Egregium enim (ut fabulis traditus impiorum fratrum eventus taceatur) Perſei exitum videri, qui ex fraterna cæde raptum diadema, in templo Samothracum, velut præſentibus Diis exigentibus pœnas, ad pedes victoris hoſtis proſtratus poſuerit. Eos ipſos, qui non illi amici, ſed Eumeni infeſti, ſtimulent eum, pietatem, conſtantiamque laudaturos, ſi fidem ad ultimum fratri præſtitiſſet.

Ejus poſtulata in Senatu.

CAP. XX. Hæc plus valuere in Attali animo. Itaque introductus in Senatum, gratulatus victoriam; & ſua merita eo bello fratriſque (ſi qua erant) & Gallorum defectionem, quæ nuper ingenti motu facta erat, expoſuit. Petiit, *ut legatos mitteret ad eos, quorum auctoritate ab armis avocarentur.* His pro regni utilitate editis mandatis, *Ænum ſibi & Maroneam petiit.* Ita deſtituta eorum ſpe, qui fratre accuſato, partitionem regni petiturum crediderant, curia (f) exceſſit. Ut raro alias quiſquam rex aut privatus, tanto favore tantoque omnium aſſenſu, eſt auditus; omnibus honoribus muneribuſque, & præſens eſt cultus, & proficiſcentem proſecuti ſunt.

Rhodiorum legati.

Inter multas Aſiæ Græciæque legationes, Rhodiorum maxime legati civitatem converterunt. Nam quum primo in veſte candida viſi eſſent, quod gratulantes decebat, &, ſi ſordidam veſtem habuiſſent, lugentium Perſei caſum præbere ſpeciem poterant: poſtquam conſulti ab Marco Junio Conſule Patres, ſtantibus in comitio legatis, an locum, lautia, Senatumque darent,

Male excepti.

nullum hoſpitale jus in iis ſervandum cenſuerunt; egreſſus è curia Conſul, quum Rhodii, gratulatum ſe de victoria purgatumque civitatis crimina dicentes veniſſe, petiſſent *ut Senatus ſibi daretur;* pronuntiat: *ſociis & amicis, & alia comiter atque hoſpitaliter præſtare Romanos, & Senatum dare conſueſſe: Rhodios non ita meritos eo bello, ut amicorum ſociorum (g) numero habendi ſint.* His auditis, proſtraverunt ſe omnes humi, Conſulemque & cunctos qui aderant, orantes, *ne nova falſaque crimina plus obeſſe Rhodiis æquum cenſerent, quam antiqua merita, quorum ipſi teſtes eſſent.* Extemplo, veſte ſordida ſumpta, domos principum cum precibus ac lacrimis circumibant, orantes, ut prius cognoſcerent cauſam, quam condemnarentur.

Thalnæ rogatio contra Rhodios.

CAP. XXI. M. Juvencius Thalna prætor, cujus inter cives & peregrinos juriſdictio erat, populum adverſus Rhodios incitabat: rogationemque promulgaverat, *ut Rhodiis bellum indiceretur: & ex magiſtratibus ejus anni deligerent, qui ad id bellum cum claſſe mitteretur:* ſe eum ſperans futurum eſſe. Huic actioni M. Antonius & M. Pomponius tribuni plebis adverſabantur. Sed & prætor novo maloque exemplo rem ingreſſus erat, quod ante non conſulto Senatu, non Conſulibus certioribus factis, de ſua unius ſententia rogationem ferret *vellent juberentne Rhodiis bellum indici:* quum antea ſemper prius Senatus de bello conſultus eſſet, deinde ad Populum latum: & tribuni plebis: quum ita traditum eſſet, ne quis prius intercederet legi, quum privatis ſuadendi diſſuadendique legem poteſtas facta eſſet, eoque perſæpe eveniſſet, ut qui non profeſſi eſſent ſe interceſſuros, animadverſis vitiis legis, ex ratione (h) diſſuadentium, intercederent: & qui ad intercedendum veniſſent, deſiſterent, victi auctoritatibus ſuadentium legem.

Certamen prætorem inter & tribunos.

Tum inter prætorem tribunoſque omnia intempeſtive agendi certamen erat. Tribuni feſtinationem prætoris ante tempus intercedendo, in adventum imperatoris (Æmilii) morabantur. Sed longiorem moram pati res ipſa non videbatur, & Thalna qui rogationem de bello Rhodiis indicendo urgebat, quum orationem adverſus eos ad Populum haberet, detractus è Roſtris ab Antonio eſt, à quo Legatis Rhodiorum data apud Populum dicendi copia.

Duplex Rhodiorum legatio ad Romanos.

Poſtquam renuntiatum Rhodi fuerat; reſponſum à Senatu priori Legato Ageſipoli datum, duplicem ſubinde legationem Rhodii miſerant: alterius Princeps Philocrates erat, alterius Aſtymedes, cui adjunctus Philophron. Hos populus ad Senatum rejecit. Introducti à M. Junio Coſ. in curiam ſunt.

Aſtymedis legati Rhodiorum in Senatu oratio.

CAP. XXII. Aſtymedes ſupplici habitu ac ſermone in hunc ferme modum apud Patres verba fecit. Quam miſera, quam deflenda Rhodiorum conditio ſit, vobis, P. C. æſtimare facile erit, ſi priſtinum ac florentem rerum noſtrarum ſtatum cum hac calamitate, in quam veſtro nutu, ſed, ſi verum effari licet, aliorum potius calumnia quam culpa noſtra, ſaltem publica, incidimus, comparare non dedignemini. Qui fida in Senatum Populumque Romanum, nec noſtris magis officiis atque obſequiis, quam judiciis beneficiiſque veſtris comprobata ſocietate diu floruimus, & ſupra reliquos populos gloriati ſumus: iidem ejus ſocietatis turpiter violatæ agimur rei; & quaſi manifeſte convicti, ejus culpæ jam (& tamen *peccaverimuſne, adhuc dubium eſt) pœnas, ignominias omnes jam patimur.*

Rhodiorum ad Patres Conſcriptos oratio.

Antea Carthaginienſibus victis, Philippo, Antiocho ſuperatis, quum Romam veniſſemus, ex publico hoſpitio in curiam gratulatum vobis, Patres Conſcripti, ex curia in Capitolium ad Deos veſtros dona ferentes veniebamus: nunc ex ſordido adverſorio vix mercede recepti, ac prope hoſtium more, extra urbem manere juſſi, in hoc ſqualore venimus in curiam Romanam Rhodii, quos provinciis nuper Licia atque Caria, quos præmiis atque honoribus ampliſſimis donaſtis. Et Macedonas Illyrioſque liberos eſſe (ut audimus) jubetis, quum ſervierint antequam vobiſcum bellarent: (nec cujuſquam fortunæ invidemus, imo agnoſcimus clementiam populi Romani) Rhodios, qui nihil aliud quam quieverunt hoc bello, hoſtes ex ſociis facturi eſtis? Certe quidem vos eſtis Romani, qui ideo felicia bella veſtra eſſe, quia juſta ſint, præ vobis fertis, nec tam exitu eorum, quod vincatis, quam principiis, quod non ſine cauſa ſuſcipiatis, gloriamini. Meſſana in Sicilia oppugnata, Carthaginienſes, Athenæ oppugnatæ, & Græcia in ſervitutem petita, & adjutus Annibal pecunia, auxilis, Philippum hoſtem fecerunt. Antiochus ipſe ultro ab Ætolis hoſtibus veſtris arceſſitus, ex Aſia claſſe in Græciam trajecit; Demetriade & Chalcide, & ſaltu Thermopylarum occupato, de poſſeſſione imperii vos dejicere conatus. Cum Perſeo, ſocii veſtri oppugnati, alii interfecti reguli principeſque gentium aut populorum, cauſa belli vobis fuere. Quem tandem titulum noſtra calamitas habitura eſt, ſi perituri ſumus? Nondum ſegrego civitatis cauſam à Polyarato & Dinone civibus noſtris, & iis quos, ut traderemus vobis, adduximus. Si omnes Rhodii æque noxii eſſemus, quod noſtrum in hoc bello crimen eſſet? Perſei partibus favimus: & quemadmodum Antiochi Philippique bello pro vobis adverſus reges, ſi nunc pro rege adverſus vos ſtetimus. Quemadmodum ſoleamus ſocios juvare, & quam impigre capeſſere bella, C.

Livium

(e) al. *ad ultimum.* (f) al. curiam. (g) al. *aut ſociorum.* al. *ſociorumve.* (h) al. ex oratione.

Livium, L. Æmilium Regillum interrogate, qui classibus vestris in Asia præfuerunt. Numquam vestræ naves pugnavere sine nobis. Nostra classe pugnavimus semel ad Samum, iterum in Pamphylia adversus Annibalem imperatorem: quæ victoria nobis eo gloriosior est, quod, quum ad Samum magnam partem navium adversa pugna & egregiam juventutem amisissemus, ne tanta quidem clade territi, iterum ausi sumus regiæ classi ex Syria venienti obviam ire. Hæc non gloriandi causa retuli (neque enim ea nunc nostra est fortuna) sed ut admonerem, quemadmodum adjuvare socios solerent Rhodii.

CAP. XXIII. *Præmia Philippo & Antiocho devictis, amplissima accepimus à vobis. Si quæ vestra nunc est fortuna, Deûm benignitate & virtute vestra, ea Persei fuisset, & præmia petitum ad victorem regem venissemus in Macedoniam; quid tandem diceremus? Pecuniane à nobis adjutum, an frumento? auxiliis terrestribus, an navalibus? quod præsidium tenuisse nos? ubi pugnasse, aut sub illius ducibus, aut per nos ipsos? Si quæreret, ubi miles noster, ubi navis intra præsidia sua fuisset, quid responderemus? Causam fortasse diceremus apud victorem, quemadmodum apud vos dicimus. Hoc enim legatos utroque de pace mittendo consecuti sumus, ut ne ab utraque parte gratiam iniremus; (i) ab altera etiam crimen & periculum esset. Quamquam Perseus vere objiceret, id quod vos non potestis, Patres Conscripti, nos principio belli misisse ad vos legatos, qui pollicerentur vobis quæ ad bellum opus essent: navalibus armis, (k) juventute nostra, sicut prioribus bellis, ad omnia paratos fore. Ne præstaremus, per vos stetit, qui de quacumque causa tum aspernati nostra auxilia estis. Neque fecimus igitur quicquam tamquam hostes, neque bonorum sociorum defuimus officio, sed à vobis prohibiti præstare fuimus. Quid igitur? nihilne factum neque dictum est in civitate vestra, Rhodii, quod nolletis, quo merito offenderetur Populus Romanus? Hinc jam non, quod factum est, defensurus sum: non adeo insanio: sed publicam causam à privatorum culpa segregaturus. Nulla enim est civitas, quæ non & improbos cives aliquando, & imperitam multitudinem semper habeat. Etiam apud vos fuisse audivi, qui assentando multitudini grassarentur: & secessisse aliquando à vobis plebem, nec in potestate vestra rempublicam (l) fuisse. Si hoc in hac tam bene morata civitate accidere potuit, mirari quisquam potest, aliquos fuisse apud nos, qui regis amicitiam petentes, plebem nostram consiliis depravarent? qui tamen nihil ultra valuerunt, quam ut in officio cessaremus. Non præteribo id quod gravissimum est in hoc bello, crimen civitatis nostræ. Legatos eodem tempore & ad vos & ad Persea de pace misimus: quod infelix consilium furiosus (ut postea audivimus) orator, stultissimum fecit: quem sic locutum constat, tamquam C. Popillius legatus Romanus, quem ad summovendos à bello Antiochum & Ptolemæum reges misistis, loqueretur. Sed tamen ea sive superbia, sive stultitia appellanda est, eadem quæ apud vos, & apud Persea fuit. Tam civitatum quam singulorum hominum mores sunt:* Ingenia populorum. *gentes quoque aliæ iracundæ, aliæ audaces, quædam timidæ: in vinum, in venerem proniores aliæ sunt. Atheniensium (m) populum fama est celerem & supra vires audacem esse ad conandum: Lacedæmoniorum cunctatorem, & vix in ea, quibus fidit, ingredientem. Non negaverim, & totam Asiæ regionem inaniora parere ingenia, & nostrorum tumidiorem sermonem esse, quod excellere inter finitimas civitates videamur: & idipsum non tam viribus nostris, quam vestris honoribus ac judiciis. Satis quidem & tunc in præsentia castigata illa legatio erat, quum tam tristi responso vestro dimissa. Si tum parum ignominiæ pensum est, hæc certe tam miserabilis ac supplex legatio, etiam insolentioris quam illa fuit legationis satis magnum piaculum esset. Superbiam, verborum præsertim, iracundi oderunt; prudentes irrident; Utique si inferioris adversus superiorem est: capitali pœna nemo umquam dignam judicavit. Id enimvero periculum erat, ne Romanos Rhodii contemnerent. Etiam Deos aliqui verbis ferocioribus increpant, nec ob id quemquam fulmine ictum audivimus.*

CAP. XXIV. *Quid igitur superat quod purgemus, si nec factum hostile ullum nostrum est, & verba tumidiora legati offensionem aurium, non perniciem civitatis, meruerunt? Voluntatis nostræ tacitæ velut litem æstimari, vestris inter vos sermonibus audio, Patres Conscripti; favisse nos regi, & illum vincere maluisse: ideo bello persequendos esse credunt. Alii vestrûm, voluisse quidem nos hoc, non tamen ob id bello persequendos esse: neque moribus, neque legibus ullius civitatis ita comparatum esse, ut, si quis vellet inimicum perire, si nihil fecerit (n) quo id fiat, capitis damnetur. His, qui nos pœna, non crimine liberant, gratiam quidem habemus: ipsi nobis hanc dicimus legem; si omnes voluimus quod arguimur; non distinguimus voluntatem à facto: omnes plectamur. Si alii principum nostrorum vobis, alii regi faverunt, non postulo, ut propter nos, qui partium vestrarum fuimus, regis fautores salvi sint: illud deprecor, ne nos propter illos pereamus. Non estis vos illis infestiores quam civitas ipsa, & hoc qui sciebant, plerique eorum aut profugerunt, aut mortem sibi consciverunt. Alii damnati à nobis, in potestate vestra erunt, Patres Conscripti. Ceteri Rhodii, sicut gratiam nullam meriti hoc bello, ita ne pœnam quidem sumus. Priorum nostrorum benefactorum cumulus, hoc quod nunc cessatum in officio est, expleat. Cum tribus regibus gessistis bella per hos annos. Ne plus obsit nobis quod uno bello cessavimus, quam quod duobus bellis pro vobis pugnavimus. Philippum, Antiochum, Persea, tamquam tres sententias ponite. Duæ nos absolvunt: una dubia est, ut gravior sit. (o) Illi de nobis si judicarent, damnati essemus. Vos judicate, Patres Conscripti, sit Rhodus in terris, an funditus deleatur. Non enim de bello deliberatis, Patres Conscripti, quod inferre potestis, gerere non potestis; quum nemo Rhodiorum arma adversus vos laturus sit. Si perseverabitis in ira, tempus à vobis petemus, quo hanc funestam legationem domum referamus: omnia libera capita, quicquid Rhodiorum virorum, fœmi-*

(i) al. *ut ab neutra parte gratiam iniremus.* (k) al. *navibus, armis, &c.* (l) al. *Populum Romanum.* (m) al. *Atheniensem.* (n) al. *ut si nihil fecerit.* (o) al. *una dubia est; tantum abest ut gravior sit.*

fœminarum est, cum omni pecunia nostra naves conscendemus; ac, relictis penatibus, publicis privatisque, Romam veniemus: & omni auro & argento, quicquid publici, quicquid privati est, in comitio, in vestibulo curiæ vestræ cumulato, corpora nostra conjugumque ac liberorum vestræ potestati permittemus: hic passuri quodcumque patiendum erit. Procul ab oculis nostris urbs nostra diripiatur, incendatur. Hostes Rhodios esse, Romani judicare possunt: est tamen & nostrum aliquod de nobis judicium, quo (p) numquam judicabimus nos vestros hostes: nec quicquam hostile, etiam si omnia patiemur, faciemus.

CAP. XXV. Secundum talem orationem universi rursus prociderunt, ramosque oleæ supplices jactantes, tandem excitati curia excesserunt. Tunc sententiæ interrogari ceptæ. Infestissimi Rhodiis erant, qui Consules prætoresve aut legati gesserant in Macedonia bellum. Plurimum causam eorum adjuvit M. Porcius Cato; qui asper ingenio, tum lenem mitemque senatorem egit. Non inseram simulachrum viri copiosi, quæ dixerit referendo: ipsius oratio scripta exstat, Originum quinto libro inclusa. Rhodiis responsum ita redditum est, *ut nec hostes fierent, nec socii permanerent.* Philocrates & Astymedes principes legationis erant. *Partem cum Philocrate renuntiare Rhodum legationem placuit, partem cum Astymede Romæ subsistere, quæ agerentur sciret, (q) certioresque suos faceret.* In præsentia deducere ante certam diem ex Lycia Cariaque jusserunt præfectos. Hæc Rhodum nuntiata, quæ per se tristia fuissent: quia majoris mali levatus erat timor, quum bellum timuissent; in gaudium renuntiata verterunt. Itaque extemplo coronam viginti millium aureorum decreverunt: Theodotum (r) præfectum classis in eam legationem miserunt. *Societatem ab Romanis ita volebant peti, ut nullum de ea re scitum populi fieret, aut literis mandaretur: quod, nisi impetrarent, major repulsis ignominia esset.* Præfecti classis id unius erat jus, ut agere de ea re sine rogatione ulla perlata posset. Nam ita per tot annos in amicitia fuerant, ut sociali fœdere se cum Romanis non illigarent: ob nullam aliam causam, quam ne spem regibus abscinderent auxilii sui, si cui opus esset, neu sibi ipsis fructus ex benignitate & fortuna eorum percipiendi. Tunc utique petenda societas videbatur; non quæ tutiores eos ab aliis faceret (nec enim timebant quemquam præter Romanos) sed quæ ipsis Romanis minus suspectos. Sub idem fere tempus & Caunii descivere ab his: & Mylassenses Euromensium oppida occuparunt. Non ita fracti animi civitatis erant, ut non sentirent, *si Lycia & Caria ademptæ ab Romanis forent, cetera aut seipsa per defectionem liberarent, aut à finitimis occuparentur, includi se insulæ parvæ, & sterilis agri littoribus, quæ nequaquam alere tantæ urbis populum posset.* Missa igitur juventute propere ad Caunios, quamquam Cibyratarum ascivérant auxilia, coëgerunt imperio parere; & Mylassenses Alabandenosque, qui, Euromensium provincia adempta, ad ipsos conjuncto exercitu venerunt, circa Orthosiam acie vicerunt.

M. Porcius Cato Rhodios adjuvat.

Dubium Rhodiis responsum datum.

Rhodiorum consilia.

Caunii à Rhodiis desciscunt.

Sed in officium rediguntur.

CAP. XXVI. Dum hæc ibi, alia in Macedonia, alia Romæ geruntur; interim in Illyrico L. Anicius, rege Gentio, sicut ante dictum est, in potestatem redacto, Scodræ, quæ regia fuerat, præsidio imposito Gabinium præfecit, Rhizoni & Olzinio urbibus opportunis C. Licinium. Præpositis his Illyrico, cum reliquo exercitu in Epirum est profectus. Ubi prima Phanota ei dedita, tota multitudine cum infulis obviam effusa. Hic præsidio imposito, in Molossidem transgressus: cujus omnibus oppidis præter Passaronem, & Tecmonem, & Phylacen, & Horreum, receptis, primum ad Passaronem ducit. Antinous & Theodotus principes ejus civitatis erant; insignes & favore Persei, & odio adversus Romanos: iidem universæ genti auctores desciscendi ab Romanis. Hi conscientia privatæ noxæ, quia ipsis nulla spes veniæ erat, ut communi ruina patriæ opprimerentur, clauserunt portas: multitudinem, *ut mortem servituti præponerent*, hortantes. Nemo adversus præpotentes viros hiscere audebat. Tandem Theodotus quidam, nobilis & ipse adolescens, quum major à Romanis metus timorem à principibus suis vicisset; *Quæ vos rabies*, inquit, *agitat, qui duorum hominum noxæ civitatis (s) accessionem facitis? Equidem pro patria qui letum oppetissent, sæpe fando audivi: qui patriam pro se perire æquum censerent, hi primi inventi sunt. Quin aperimus portas, & imperium accipimus, quod orbis terrarum accepit?* Hæc dicentem quum multitudo sequeretur, Antinous & Theodotus in primam stationem hostium irruperunt, atque ibi offerentes seipsi vulneribus interfecti. Urbs dedita est Romanis. Simili pertinacia Cephali principis clausum Tecmonem, ipso interfecto, per deditionem recepit. Nec Phylace, nec Horreum, oppugnationem tulerunt. Pacata Epiro, divisisque in hiberna copiis per opportunas urbes, regressus ipse in Illyricum, Scodræ, quo quinque legati ab Roma venerant, evocatis ex tota provincia principibus, conventum habuit. Ibi pro tribunali pronuntiavit de sententia consilii: *Senatum Populumque Romanum Illyrios esse liberos jubere. Præsidia ex omnibus oppidis, arcibus & castellis sese deducturum. Non solum liberos, sed etiam immunes fore Issenses & Taulantios, Dassaretiorum Pirustas, Rhizonitas, Olziniatas, quod incolumi Gentio ad Romanos defecissent. Daorseis quoque immunitatem dare; quod relicto Caravantio, cum armis ad Romanos transissent. Scodrensibus, & Dassarensibus, & Selepitanis, ceterisque Illyriis, vectigal dimidium ejus quod regi pendissent.* Inde in tres partes Illyricum divisit. Unam eam fecit quæ supradicta est, alteram Labeatas omnes, tertiam Agravonitas, & Rhizonitas, & Olziniatas, accolasque eorum. Hac formula dicta in Illyrico; ipse in Epiri Passaronem in hiberna rediit.

L. Anicii res gestæ in Illyrico.

Et in Epiro.

Epirus pacata.

Illyrii pronuntiantur liberi.

CAP. XXVII. Dum hæc in Illyrico geruntur, Paullus ante adventum decem legatorum Q. Maximum filium jam ab Roma regressum, ad Æginium & Agassas diripiendas mittit: Agassas, quod quum Marcio Consuli tradidissent urbem, petita ultro societate Romana, defece-

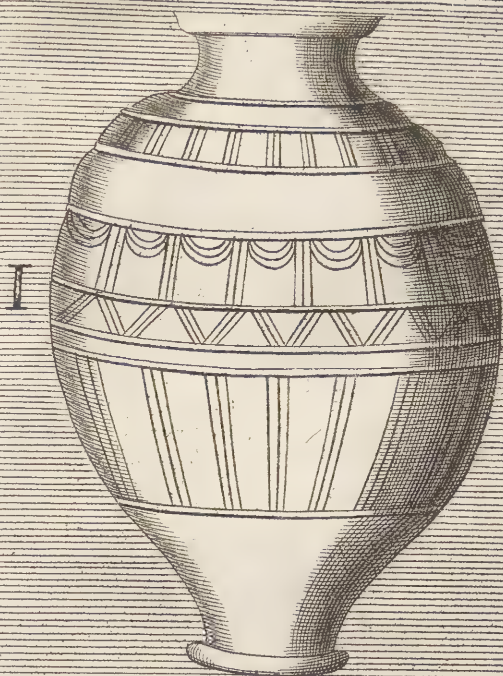
Paullus in Macedonia aliquot urbes diripit.

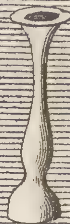
(p) al. *qui.* (q) al. *qui, quæ agerentur, sciret &c.* (r) al. Theætetum. (s) al. *civitatem.*

TAB. L. XII.

pag. 701. 719. 750. 768.

I

II

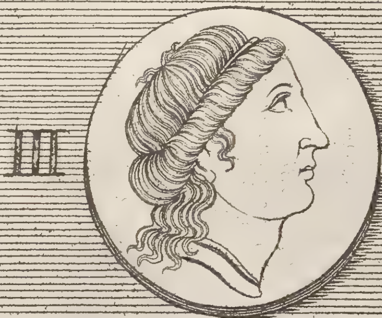

Æ.

B

III

ÆR.

Δ

Æ.

IV

Z

V

Æ

Γ

fecerant rursus ad Persea: Æginiensium novum crimen erat. Famæ de victoria Romanorum fidem non habentes, in quosdam militum urbem ingressos hostiliter sævierant. Ad Æniorum quoque hostiliter urbem diripiendam L. Postumium misit, quod pertinacius, quam finitimæ civitates in armis fuerant. Autumni fere tempus erat, cujus temporis initio

Græciam peragrat.

circumeundam Græciam, visendaque quæ nobilitata fama magis auribus accepta sunt, quam oculis noscuntur, ut statuit; præposito castris C. Sulpicio Gallo, profectus cum haud magno comitatu, tegentibus latera Scipione filio & Athenæo Eumenis regis fratre: per Thessaliam Delphos petit, inclytum Oraculum, ubi sacrificio Apollini facto, inchoatas in vestibulo columnas, quibus impostituri statuas regis Persei fuerant, suis statuis victor destinavit. Lebadiæ quoque templum Jovis Trophonii adiit.

Trophonis specus.

Ibi quum vidisset os specus, per quod oraculo utentes sciscitatum Deos descendunt; sacrificio Jovi Hercinnæque facto, quorum ibi templum est, Chalcidem ad spectaculum Euripi,* ævoque (*t*) ante insulæ ponte continenti junctæ descendit.

Aulis.

A Chalcide Aulidem trajicit, trium millium spatio distantem, portum inclytum statione quondam mille navium Agamemnoniæ classis: Dianæque templum, ubi navibus cursum ad Trojam, filia victima aris admota, rex ille regum petiit.

Amphilochus.

Inde Oropum Atticæ ventum est; ubi pro Deo vates Amphilochus colitur: templumque vetustum est fontibus rivisque circa amœnum.

Athenæ.

Athenas inde, plenas quidem & ipsas vetustate famæ, multa tamen visenda habentes: arcem, portus, muros Pyræeum urbi jungentes, navalia magnorum imperatorum, simulacra Deorum hominumque, omni genere & materiæ & artium insignia.

CAP. XXVIII. Sacrificio Minervæ præsidi arcis in urbe facto profectus,

Corinthus.

Corinthum altero die pervenit. Urbs erat tunc præclara ante excidium, arx quoque & Isthmus, præbuere spectaculum: arx inter omnia (*u*) in immanem altitudinem edita, scatens fontibus; Isthmus, duo maria ab occasu & ortu solis finitima, arctis faucibus dirimens.

Sicyon & Argi.

Sicyonem inde & Argos nobiles urbes adit: inde haud parem

Epidaurus.

opibus Epidaurum, sed inclytam Æsculapii nobili templo: quod quinque millibus passuum ab urbe distans, nunc vestigiis revulsorum donorum, tum donis dives erat, quæ remediorum salutarium ægri mercedem sacraverant

Lacedæmon.

Deo. Inde Lacedæmonem adit; non operum magnificentia, sed disciplina institutisque memorabilem:

Olympia.

unde per Megalopolim Olympiam ascendit. Ubi & alia quidem spectanda visa, & Jovem velut præsentem intuens, motus animo est. Itaque haud secus quam si in Capitolio immolaturus esset, sacrificium amplius solito apparari jussit. Ita peragrata Græcia, ut nihil eorum, quæ quisque Persei bello privatim ac publice sensisset, inquireret; ne cujus metu solicitaret animos sociorum: Demetriadem quum revertit, in itinere sordidata

Ætolorum sordidorum querelæ.

turba Ætolorum occurrit; mirantique & percunctanti *quid esset*, defertur, *quingentos quinquaginta principes ab Lycisco & Tisippo circumsesso Senatu per milites Romanos, missos à Bæbio præside, interfectos, alios in exilium actos esse: bonaque eorum, qui interfecti essent, & exulum, possidere qui arguebant.* Jussis *Amphipolim adesse*, ipse convento Cn. Octavio Demetriade, postquam fama accidit, trajecisse jam mare decem legatos, omnibus aliis omissis,

Paullus redit in Macedoniam.

Apolloniam ad eos pergit. Quo quum Perseus obviam Amphipoli nimis soluta custodia processisset (id diei iter est) ipsum quidem benigne allocutus est: ceterum, postquam in castra ad Amphipolim venit, graviter increpuisse traditur C. Sulpicium: *primum, quod Persea tam procul à se vagari per provinciam passus esset: deinde, quod adeo indulsisset militibus, ut nudare tegulis muros urbis ad tegenda hibernacula sua pateretur: referrique tegulas, & resarciri tecta, sicut fuerant, jussit.* Et Persea quidem cum majore filio Philippo, traditos A. Postumio, in custodiam misit: filiam cum minore filio à Samothrace accitos Amphipolim, omni liberali cultu habuit.

CAP. XXIX. Ipse ubi dies venit, quo adesse Amphipoli denos principes civitatum jusserat; literasque omnes, quæ undique depositæ essent, & pecuniam regiam conferri,

Paullus cum decem legatis res Macedoniæ componit.

cum decem legatis circumfusa omni multitudine Macedonum, in tribunali consedit. Assuetis regio imperio, tamen novum formam terribilem præbuit tribunal: summotor aditus, præco, accensus, insueta omnia oculis auribusque; quæ vel socios, ne dum hostes victos, terere possent. Silentio per præconem facto, Paullus Latine, quæ Senatui, quæ sibi ex consilii sententia visa essent, pronuntiavit: ea Cn. Octavius Prætor (nam & ipse aderat) interpretata sermone Græco referebat.

Libertas & divisio Macedoniæ.

Omnium primum liberos esse jubere Macedonas; habentes urbes easdem agrosque, utentes legibus suis, annuos creantes magistratus: tributum dimidium ejus quod pependissent regibus, pendere Populo Romano. Deinde in quatuor regiones dividi Macedoniam.

Prima regio.

Unam fore & primam partem, quod agri inter Strymonem & Nessum amnem sit: accessurum huic parti trans Nessum ad orientem versum, qua Perseus tenuisset vicos, castella, oppida. Præter Ænum, & Maroneam, & Abdera; trans Strymonem autem vergentia ad occasum Bisalticam omnem cum Heraclea, quam Sinticen appellant.

Secunda.

Secundam fore regionem, quam ab ortu Strymo amplecteretur amnis, præter Sinticen Heracleam & Bisaltas: ab occasu qua Axius terminaret fluvius, additis Pæonibus, qui prope Axium flumen ad regionem orientis colerent.

Tertia.

Tertia pars facta, quam Axius, ab oriente, Peneus amnis ab occasu, cingunt: ad septentrionem Bora mons objicitur. Adjecta huic parti regio Pæoniæ; qua ab occasu præter Axium amnem porrigitur. Edessa quoque & Beræa eodem concessere.

Quarta.

Quarta regio trans Boram montem una parte confinis Illyrico, altera Epiro.

Capita regionum.

Capita regionum ubi concilia fierent, primæ regionis Amphipolim, secundæ Thessalonicen, tertiæ Pellam, quartæ Pelagoniam fecit. Eo concilia suæ cujusque regionis indici, pecuniam conferri, ibi magistratus creari jussit. Pronuntiavit deinde, *neque*

(*t*) al. EubϾque. (*u*) al. arx inter mœnia.

que connubium, neque commercium agrorum ædificiorumque inter se, placere cuiquam extra fines regionis suæ esse. Metalla quoque auri atque argenti non exerceri: ferri & æris permitti. Vectigal exercentibus dimidium ejus impositum quod pependissent regi. Et sale invecto uti vetuit. Dardanis repetentibus Pœoniam, quod & sua fuisset, & continens esset finibus suis, omnibus dare libertatem pronuntiavit, qui sub regno Persei fuissent. Post non impetratam Pœoniam, salis commercium dedit: tertiæ regioni imperavit, ut Stobos Pœoniæ deveherent, pretiumque statuit. Navalem materiam & ipsos cædere, & alios pati vetuit, Regionibus, quæ affines barbaris essent (excepta autem tertia, omnes erant) *permisit, ut præsidia armata in finibus extremis haberent.*

Varia de iis judicia.

CAP. XXX. Hæc pronuntiata primo die conventus, varie affecerunt animos. Libertas præter spem data arrexit, & levatum annuum vectigal. Regionatim commerciis interruptis ita videri lacerata, tamquam animalia, in artus alterum alterius indigentes, distracta: adeo quanta Macedonia esset, quam divisui facilis, & à se ipsa quæque contempta pars esset, (*x*) Macedones quoque ignorabant. Pars prima Bisaltas habet, fortissimos viros (trans Nessum amnem incolunt, & circa Strymonem) & multas frugum proprietates, & metalla, & opportunitatem Amphipolis: quæ objecta claudit omnes ab oriente sole in Macedoniam aditus. Secunda pars celeberrimas urbes, Thessalonicen & Cassandriam habet; ad hoc Pallenem fertilem ac frugiferam terram: maritimas quoque opportunitates ei præbent portus ad Toronem, ac montem Atho (Æneæ vocant hunc) alii ad insulam Eubœam, alii ad Hellespontum opportune versi. Tertia regio nobiles urbes Edessam & Berœam & Pellam habet, & Vettiorum bellicosam gentem: incolas quoque permultos Gallos & Illyrios, impigros cultores. Quartam regionem Heordei & Lincestæ & Pelagones incolunt: juncta his Atintania, & Stymphalis & Elimiotis. Frigida hæc omnis, duraque cultu & aspera plaga est: cultorum quoque ingenia terræ similia habet. Ferociores eos & accolæ barbari faciunt; nunc bello exercentes, nunc in pace miscentes ritus suos. Divisæ itaque Macedoniæ partium usibus separatis, quanta universos teneat Macedonas formula dicta, quum leges quoque se daturum ostendisset.

Quantum Macedoniæ partes.

Paulli judicium de Ætolis.

CAP. XXXI. Ætoli deinde citati, in qua cognitione magis utra pars Romanis, utra regi favisset, quæsitum est, quam utri fecissent injuriam aut accepissent. Noxa liberati interfectores: exilium pulsis æque ratum fuit, ac mors interfectis: A. Bæbius unus est damnatus, quod milites Romanos præbuisset ad ministerium cædis. Hic eventus Ætolorum causæ, in omnibus Græciæ gentibus populisque eorum qui partis Romanorum fuerant, inflavit ad intolerabilem superbiam animos: & obnoxios pedibus eorum subjecit, quos aliqua parte suspicio favoris in regem contigerat. Tria genera principum in civitatibus erant: duo, quæ adulando aut Romanorum imperium, aut amicitiam regum, sibi privatim opes oppressis faciebant civitatibus: medium unum, utrique generi adversum, libertatem & leges tuebatur. His ut major apud suos caritas, ita minor apud externos gratia erat. Secundis rebus elati Romanorum partis ejus fautores, soli tum in magistratibus, soli in legationibus erant. Hi quum frequentes & ex Peloponneso, & ex Bœotia, & ex aliis Græciæ conciliis adessent, implevere aures decem legatorum: *Non eos tantum, qui se propalam per vanitatem jactassent, tamquam hospites, & amicos Persei, sed multo plures alios ex occulto favisse. Reliquos per speciem tuendæ libertatis in conciliis adversus Romanos omnia instruxisse: nec aliter eas mansuras in fide gentes, nisi, fractis animis partium, aleretur confirmareturque auctoritas eorum, qui nihil præter imperium Romanorum exspectarent.* Ab his editis nominibus, evocati literis imperatoris ex Ætolia, Acarnaniaque, & Epiro, & Bœotia, qui Romam ad causam dicendam sequerentur: in Achaiam ex decem legatorum numero profecti duo, C. Claudius, & Cn. Domitius, ut ipsi edicto evocarent. Id duabus de causis factum: una, quod fiduciæ plus animorumque esse Achæis ad non parendum credebant, & forsitan etiam in periculo fore Callicratem & ceteros criminum auctores delatoresque: altera, cur præsentes evocarent, causa erat, quod ex aliis gentibus principum literas deprehensas in commentariis regiis habebant: in Achæis cœcum erat crimen, nullis eorum literis inventis. Ætolis dimissis, Acarnanum citata gens: in his nihil novatum, nisi quod Leucas exempta est Acarnanum concilio. Quærendo deinde latius, *qui publice aut privatim partium regis fuissent*, in Asiam quoque cognitionem extendere: & ad Antissan in Lesbo insula diruendam, traducendos Methymnam Antissæos, Labeonem miserunt; *quod Antenorem, regium præfectum, quo tempore cum lembis circa Lesbum est* (*y*) *vagatus, portu receptum commeatibus juvissent.* Duo securi percussi viri insignes: Andronicus, Andronici filius Ætolus, quod patrem secutus, arma contra Populum Romanum tulisset: & Neo Thebanus, quo auctore societatem cum Perseo junxerant.

Græcorum Romanis faventium calumniæ in alios.

Acarnanes.

CAP. XXXII. His rerum externarum cognitionibus interpositis, Macedonum rursus advocatum concilium: pronuntiatum, *quod ad statum Macedoniæ pertinebat; senatores, quos Synedros vocant, legendos esse, quorum concilio respublica administraretur.* Nomina deinde sunt recitata principum Macedonum, quos cum liberis majoribus, quam quindecim annos natis, præcedere in Italiam placeret. Id prima specie sævum, mox apparuit multitudini Macedonum pro libertate sua esse factum. Nominati sunt enim regis amici purpuratique duces exercituum, præfecti navium, aut præsidiorum; servire regi humiliter, aliis superbe imperare assueti: prædivites alii, alii quos fortuna non æquarent, his sumptibus pares: regius omnibus victus vestitusque: nulli civilis animus, neque legum neque libertatis æque patiens. Omnes igitur, qui in aliquibus ministeriis regiis, etiam qui in minimis legationibus

Senatores Macedones.

Regum mancipia expulsi.

(*x*) al. ut seipsa quæque contenta pars esset. (*y*) al. *erat.*

nibus fuerant, *jussi Macedonia excedere, atque in Italiam ire: qui non paruisset imperio, mors denuntiata.* Leges Macedoniæ dedit cum tanta cura, ut non hostibus victis, sed sociis benemeritis dare videretur: & quas ne usus quidem longo tempore, (qui unus est legum corrector) experiendo argueret. Ab seriis rebus ludicrum, quod ex multo ante præparato, & in Asiæ civitates, & ad reges missis qui denuntiarent, & quum circumiret ipse Græciæ civitates, indixerat principibus, magno apparatu Amphipoli fecit. Nam & artificum omnis generis, qui ludicram artem faciebant, ex toto orbe terrarum multitudo, & athletarum, & nobilium equorum convenit: & legationes cum victimis, & quicquid aliud Deorum hominumque causa fieri magnis ludis in Græcia solet. Ita factum est, ut non magnificentiam tantum, sed prudentiam in dandis spectaculis, ad quæ rudes tum Romani erant, admirarentur. Epulæ quoque legationibus paratæ, & opulentia & cura eadem. Vulgo dictum ipsius ferebant, *& convivium instruere, & ludos parare, ejusdem esse qui vincere bello sciret.*

Leges Macedonibus à Paullo datæ.

Ludi Amphipoli celebrati.

CAP. XXXIII. Edito ludicro omnis generis, clypeisque æreis in naves impositis; cætera omnis generis arma cumulata in ingentem acervum, precatus Martem, Minervam, Luamque (z) matrem & ceteros Deos, quibus spolia hostium dicare jus fasque est, ipse Imperator face subdita succendit. Deinde circumstantes tribuni militum pro se quisque ignes conjecerunt. Notata est in illo conventu Europæ Asiæque undique partim ad gratulationem, partim ad spectaculum contracta multitudine, tantis navalibus terrestribusque exercitibus, ea copia rerum, ea vilitas annonæ; ut, & privatis, & civitatibus, & gentibus, dona data pleraque ejus generis sint ab imperatore, non in usum modo præsentem, sed etiam quod domos aveherent. Spectaculo fuit ei quæ venerat turbæ, non scenicum magis ludicrum, non certamina hominum aut curricula equorum, quam præda Macedonica omnis ut viseretur exposita; statuarum, tabularumque, textilium, & vasorum ex auro & argento & ære, & ebore factorum ingenti cura in ea regia: ut non in præsentem modo speciem, qualibus referta regia Alexandriæ erat, sed in perpetuum usum fierent. Hæc in classem imposita, devehenda Romam Cn. Octavio data. Paullus benigne legatis dimissis, transgressus Strymonem, mille passuum ab Amphipoli castra posuit: inde profectus, Pellam quinto die pervenit. Prætergressus urbem, ad Spelæum (quod vocant) biduum moratus, P. Nasicam & Q. Maximum filium cum parte copiarum ad depopulandos Illyrios, qui Persea juverant bello, misit; jussos ad Oricum sibi occurrere: ipse Epirum petens, quintisdecimis castris Passaronem pervenit.s

Arma Macedonum succenduntur.

Munificentia Paulli.

Præda Macedonica.

Paullus Epirum petit.

CAP. XXXIV. Haud procul inde Anicii castra aberant. Ad quem literis missis, *ne quid ad ea quæ fierent, moveretur: Senatum prædam Epiri civitatum, quæ ad Persea defecissent, exercitui dedisse;* summissis centurionibus in singulas urbes, qui se dicerent *ad præsidia deducenda venisse, ut liberi Epirotæ, sicut Macedones essent:* denos principes ex singulis evocavit civitatibus, quibus quum denuntiasset, *ut aurum atque argentum in publicum proferretur,* per omnes civitates cohortes dimisit. Ante in ulteriores quam in propiores profecti, ut uno die in omnes perveniretur. Edita tribunis centurionibusque erant quæ agerentur: mane omne aurum, argentumque collatum: hora quarta signum ad diripiendas urbes datum est militibus: tantaque præda fuit, ut in equitem quadringenti denarii, peditibus duceni dividerentur, centum quinquaginta millia capitum humanorum abducerentur. Muri deinde direptarum urbium diruti sunt: ea fuere oppida circa septuaginta. Vendita præda omnium, de ea summa, militi numeratum est. Paullus ad mare Oricum descendit, nequaquam, ut ratus erat, expletis militum animis: qui, tamquam nullum in Macedonia gessissent bellum, expertes regiæ prædæ esse indignabantur. Orici quum missas cum Scipione Nasica Maximoque filio copias invenisset, exercitu in naves imposito, in Italiam trajecit. Et post paucos dies Anicius conventu reliquorum Epirotarum Acarnanumque acto, jussisque in Italiam sequi principibus, quorum cognitionem causæ reservarat: & ipse navibus exspectatis, quibus usus Macedonicus exercitus erat, in Italiam trajecit. Quum hæc in Macedonia Epiroque gesta sunt, legati, qui cum Attalo ad finiendum bellum inter Gallos & regem Eumenem missi erant, in Asiam pervenerunt. Induciis per hiemem factis, & Galli domos abierant, & rex in hiberna concesserat Pergamum, gravique morbo æger fuerat. Ver primum ex domo excivit: jamque Synnada pervenerant, quum Eumenes ad Sardes undique exercitum contraxerat. Ibi & Romani Solovettium ducem Gallorum Synnadis allocuti, & Attalus cum eis profectus: sed castra Gallorum intrare eum non placuit, ne animi ex disceptatione irritarentur. P. Licinius cum regulo Gallorum est locutus, retulitque ferociorem eum deprecando factum: ut mirum videri posset, *inter opulentos reges Antiochum Ptolemæumque, tantum legatorum Romanorum verba valuisse, ut extemplo pacem facerent: apud Gallos nullius momenti fuisse.*

Epiri præda exercitui data.

Epiri civitates direptæ.

Paullus in Italiam trajecit.

Legati Rom. in Asiam missi.

Gallos placare nequeunt.

CAP. XXXV. Romam primum reges captivi Perseus & Gentius in custodiam, cum liberis abducti; dein turba alia captivorum: tum quibus Macedonum denuntiatum erat, ut Romam venirent, principumque Græciæ. Nam hi quoque non solum præsentes exciti erant, sed etiam, si qui apud reges esse dicebantur, literis arcessiti sunt. Paullus ipse post dies paucos regia nave ingentis magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant, ornata Macedonicis spoliis, non insignium tantum armorum, sed etiam regiorum textilium, adverso Tiberi ad urbem est subvectus; completis ripis obviam effusa multitudine. Paucos post dies Anicius & Octavius classe sua advecti. Tribus iis omnibus decretus est ab Senatu triumphus: mandatumque Q. Cassio prætori, cum tribunis plebis ex auctoritate Patrum ageret, rogationem ad plebem ferrent, *ut iis, quo*

Perseus & Gentius Reges Romam captivi ducti.

Paullus Romam appellit.

Ut & Prætores.

Paullo Anicio, & Octavio triumphus decretus.

(z) al. Lunamque.

quo die urbem triumphantes inveherentur, imperium esset. Intacta invidia media sunt: ad summa ferme tendit. Nec de Anicii, nec de Octavii triumpho dubitatum est: Paullum, cui ipsi quoque se comparare erubuissent, obtrectatio carpsit. Antiqua disciplina milites habuerat: de præda parcius quam speraverant, ex tantis regiis opibus dederat; nihil relicturus, (*a*) si aviditati indulgeretur, quod in ærarium deferret. Totus Macedonicus exercitus imperatori erat negligenter adfuturus comitiis ferendæ legis. Sed eos Ser. Sulpicius Galba, qui tribunus militum secundæ legionis in Macedonia fuerat, privatim imperatori inimicus, prensando ipse, & per suæ legionis milites solicitando stimulaverat, ut frequentes ad suffragium adessent: *imperiosum ducem & malignum, antiquando rogationem, quæ de triumpho ejus ferretur, ulciscerentur. Plebem urbanam secuturam esse militum judicia. Pecuniam illum dare non potuisse, militem honorem dare non posse? ne speraret ibi fructum gratiæ, ubi non meruisset.*

Paulli triumphum milites impediunt.

Ser. Galba Paullo inimicus.

CAP. XXXVI. His incitatis, quum in Capitolio rogationem eam Ti. Sempronius tribunus plebis ferret, & privatis lege dicendi (*b*) locus esset, nec ad suadendum, ut in re minime dubia, quisquam procederet: Servius Galba repente processit, & à Tribuno postulavit, *ut quoniam hora jam octava diei esset, nec satis temporis ad demonstrandum haberet, cur L. Æmilium non juberent triumphare, in posterum diem differrent, & mane eam rem agerent. Integro sibi die ad causam eam orandam opus esse.* Quum tribunus, *dicere eo die, si quid vellet,* juberet: in noctem rem dicendo extraxit, referendo admonendoque, *Exacta acerbe munia militiæ: plus laboris, plus periculi, quam desiderasset res, injunctum; contra in præmiis, in honoribus, omnia arctata. Militiamque, si talibus succedat ducibus, horridiorem asperioremque bellantibus; eandem victoribus inopem atque inhonoratam futuram. Macedonas in meliore fortuna, quam milites Romanos esse. Si frequentes postero die ad legem antiquandam adessent, intellecturos potentes viros, non omnia in ducis, aliquid & in militum manu esse.* His vocibus incitati, postero die milites tanta frequentia Capitolium compleverunt, ut aditus nulli præterea ad suffragium ferendum esset. Intro vocatæ primæ tribus quum antiquarent, concursus in Capitolium principum civitatis factus est, *indignum facinus esse* clamitantium, *L. Paullum tanti belli victorem despoliari triumpho. Obnoxios imperatores tradi licentiæ atque avaritiæ militari: in uno nimis se per ambitionem peccare.* (*c*) *Quid si domini milites imperatoribus imponantur?* In Galbam pro se quisque probra ingerere. Tandem hoc tumultu sedato, M. Servilius, qui Consul & magister equitum fuerat, ut de integro eam rem agerent, ab tribunis petere, dicendique sibi ad Populum potestatem facerent. Tribuni quum ad deliberandum secessissent, victi auctoritatibus principum, de integro agere ceperunt, revocaturosque se easdem tribus renuntiarunt, si M. Servilius aliique privati, qui dicere vellent, dixissent.

Triumpho ipsius adversatur.

CAP. XXXVII. Tum Servilius: *Quantus imperator L. Æmilius fuerit, Quirites, si ex alia re nulla æstimari possit, vel hoc satis erat, quod tam seditiosos & leves milites, tam nobilem, tam temerarium, tam eloquentem ad instigandam multitudinem inimicum in castris haberet, nullam in exercitu seditionem habuit. Eadem severitas imperii, quam nunc oderunt, tunc eos continuit. Itaque antiqua disciplina habiti, neque fecerunt.* (*d*) *Servius quidem Galba, si in L. Paullo accusando tirocinium ponere, & documentum eloquentiæ dare voluit; non triumphum impedire debuit, quem, si nihil aliud, Senatus justum esse judicaverat: sed, postero die quam triumphatum est, & privatum quum visurus esset,* (*e*) *nomen deferret,* (*f*) *& legibus interrogaret:* (*g*) *aut serius paullo quum primum magistratus ipse cepisset, diem diceret, inimicum ad populum accusaret, ita & pretium recte facti, triumphum haberet L. Paullus pro egregie bello gesto: & pœnam, si quid & vetere gloria sua & nova indignum fecisset. Sed videlicet cui crimen nullum, nullum probrum dicere poterat, ejus obtrectare laudes voluit. Diem integrum hesterno die ad accusandum L. Paullum, petiit: quatuor horas, quantum supererat diei, dicendo absumpsit. Quis umquam tam nocens reus fuit, cujus vitia vitæ tot horis expromi non possent? Quid interim objecit, quod L. Paullus, si causam dicat, negatum velit? Duas mihi aliquis conciones parumper faciat: unam militum Macedonicorum, puram alteram, integrioris judicii, & à favore, & odio, universo judicante Populo Romano. Apud concionem togatam & urbanam prius reus* (*h*) *agatur. Quid apud Quirites Romanos, Servi Galba, diceres? Illa enim tibi tota abscissa oratio esset: in statione severius & intentius institisti: vigiliæ acerbius, & diligentius circumitæ sunt; operis plus quam antea fecisti, quum ipse imperator & exactor circumires.* (*i*) *Eodem die & iter fecisti, & in aciem ex itinere duxisti. Ne victorem quidem te acquiescere passus est: statim ad persequendos hostes duxit. Quum te præda patienda locupletem facere posset, pecuniam regiam translaturus in triumpho est, & in ærarium laturus. Hæc sicut ad militum animos stimulandos aliquem aculeum habent, qui parum licentiæ, parum avaritiæ suæ inservitum censent: ita apud Populum Romanum nihil valuissent: qui ut vetera atque audita à parentibus suis non repetat, quæ ambitione imperatorum clades acceptæ sint, quæ severitate imperii victoriæ partæ; proximo certe Punico bello, quid inter M. Minucium Magistrum equitum, & Q. Fabium Maximum dictatorem interfuerit, meminit. Itaque accusatorem, id scire potuisse, & supervacaneam defensionem Paulli fuisse. Transeatur ad alteram concionem: nec Quirites vos, sed milites videor appellaturus, si nomen hoc saltem ruborem incutere, & verecundiam aliquam imperatoris violandi afferre possit.*

Servilii oratio pro triumpho.

CAP.

(*a*) al. nihil relicturis. (*b*) al. de lege dicendi. (*c*) al. *ultro nimis sæpe per ambitionem peccari &c.* (*d*) al. *antiqua disciplina habiti tunc quieverunt.* (*e*) al. *sed postero die quam triumphatum, & quum privatum eum visurus esset.* (*f*) al. *deferre.* (*g*) al. *interrogare.* (*h*) al. *res.* (*i*) al. *circumiret.*

CAP. XXXVIII. *Equidem ipse aliter affectus animo sum qui apud exercitum mihi loqui videar, quam paullo ante eram, quum ad plebem urbanam spectabat oratio. Quid etiam dicitis milites? Aliquis est Romæ, præter Persea, qui triumphari de Macedonibus nolit: & eum non iisdem manibus discerpitis, quibus Macedonas vicistis? Vincere vos prohibuisset, si potuisset, qui triumphantes urbem inire prohibet. Erratis, milites, si triumphum imperatoris tantum, & non militum quoque & universi Populi Romani esse decus censetis. Non unius hoc Paulli. Multi etiam, qui ab Senatu non impetrarunt triumphum, in monte Albano triumpharunt. Nemo L. Paullo magis eripere decus perfecti belli Macedonici potest, quam C. Lutatio primo Punici belli, quam P. Cornelio secundi, quam* decora cuique sua *illis qui post eos triumphaverunt.* (*i*) *Nec L. Paullum minorem aut majorem imperatorem triumphus faciet. Militum magis in hoc universique Populi Romani fama agitur.* Invitæ Respublicæ. *Primum ne invidiæ & ingrati animi adversus clarissimum quemque civem opinionem habeat: & imitari in hoc populum Atheniensem, lacerantem invidia principes suos, videatur. Satis peccatum in Camillo à majoribus vestris est: quem tamen ante receptam per eum à Gallis urbem violarunt: satis insuper à vobis in P. Africano; Literni domicilium & sedem fuisse domitoris Africæ, Literni sepulchrum ostendi. Erubescamus, gloria si par illis viris L. Paullus, injuria vestra exæquetur. Hæc igitur primum infamia deleatur: fœda apud alias gentes, damnosa apud nostros. Quis enim aut Africani, aut Paulli similis esse, in ingrata & inimica bonis civitate, velit? Si infamia nulla esset, & de gloria tantum ageretur, qui tandem triumphus, non communem nominis Romani gloriam habet? Tot de Gallis triumphi, tot de Hispanis, tot de Pœnis; ipsorum tantum imperatorum, an Populi Romani dicuntur? Quemadmodum non de Pyrrho modo, nec de Annibale, sed de Epirotis Carthaginiensibusque triumphi acti sunt, sic non Manius Curius tantum, nec P. Cornelius, sed Romani triumpharunt. Militum quidem propria est causa: qui & ipsi laureati, & quisque donis quibus donati sunt insignes, triumphum nomine cient, suasque & imperatoris laudes canentes per urbem incedunt. Si quando non deportati ex provincia milites ad triumphum sint, fremunt: & tamen tum quoque se absentes, quod suis manibus parta victoria sit, triumphare credunt. Si quis vos interroget, milites, ad quam rem in Italiam deportati, & non statim confecta provincia dimissi sitis; quid Romam frequentes sub signis veneritis, quid moremini hic, & non diversi domos quisque abeatis vestras: quid aliud respondeatis, quam vos triumphantes videri velle? Vos certe victores conspici velle debeatis.*

CAP. XXXIX. *Triumphatum nuper de Philippo, patre hujus, & de Antiocho est: ambo regnabant, quum de his triumphatum est. De Perseo capto, in urbem cum liberis abducto, non triumphabitur? Quod si in curru scandentes Capitolium, auratos purpuratosque ex inferiore loco Lucius Paullus in turba togatorum unus privatus interroget; Luci Anici, Cn. Octavi, utrum vos digniores triumpho esse, an me censetis? currum ei cessuri, & præ pudore videntur insignia ipsi sua tradituri. Et vos Gentium quam Persea duci in triumphum mavultis, Quirites, & de accessione potius belli, quam de bello triumphari? & legiones ex Illyrico laureatæ urbem inibunt, & navales socii: Macedonicæ legiones, suo abrogato, triumphos alienos spectabunt? Quid deinde tam opimæ prædæ, tam opulentæ victoriæ spoliis fiet? Quonam abdentur illa tot millia armorum detracta corporibus hostium? an in Macedoniam remittentur? Quo signa aurea, marmorea, eburnea, tabulæ pictæ, textilia, tantum argenti cælati, tantum auri, tanta pecunia regia? an noctu, tamquam furtiva, in ærarium deportabuntur? Quid illud spectaculum maximum? nobilissimus opulentissimusque rex captus ubi victori populo ostendetur? Quos Syphax rex captus, accessio Punici belli, concursus fecerit, plerique meminimus. Perseus rex captus, Philippus & Alexander filii regis, tanta nomina, subtrahentur civitatis oculis? ipsum L. Paullum, bis Consulem, domitorem Græciæ, omnium oculi conspicere urbem curru ingredientem avent. Ad hoc fecimus Consulem, ut bellum per quadriennium ingenti etiam pudore nostro tractum perficeret. Cui sortito provinciam, cui proficiscenti præsagientibus animis victoriam triumphumque destinavimus; ei victori triumphum negaturi? & quidem non homines tantum, sed Deos etiam suo honore fraudaturi? Diis quoque enim, non solum hominibus, debetur. Utrum majores vestri omnium magnarum rerum & principia exorsi ab Diis sunt, & & finem eum statuerunt? Consul proficiscens prætorve paludatus cum lictoribus* (*l*) *in provinciam & ad bellum, vota in Capitolio nuncupat: victor perpetrato eodem, in Capitolio triumphans, ad eosdem Deos, quibus vota nuncupavit, merita dona Populi Romani traducit: pars non minima triumphi est victimæ præcedentes, ut appareat Diis grates agentem imperatorem, ob rempublicam bene gestam redire. Omnes illas victimas, quas traducendas in triumpho vindicavit,* (*m*) *alias alio cædente mactare. Illas quidem epulas Senatus, quæ nec privato loco, nec publico profano, sed in Capitolio eduntur, utrum hominum voluptatis causa, an Deorum hominumque, auctore Servilio Galba, turbaturi estis? L. Paulli triumpho portæ claudentur? rex Macedonum Perseus, cum liberis & turba alia captivorum, spolia Macedonum, citra flumen relinquentur? L. Paullus privatus, tamquam rure rediens, à porta domum ibit? Et tu* (*n*) *centurio, miles, quid de imperatore Paullo Senatus decrevit potius, quam quid Servius Galba fabuletur, audi: & hoc dicere me potius quam illum audi. Ille nihil præterquam loqui, & ipsum maledice ac maligne, didicit. Ego ter & vicies cum hoste per provocationem pugnavi: ex omnibus, cum quibus manum conserui spolia retuli. Insigne corpus honestis cicatricibus omnibus adverso corpore exceptis habeo.* Nudasse deinde se dicitur: &, quo quæque bello vulnera accepta essent, retulisse. Servilii vulnera pro Rep. accepta. Quæ dum ostentat, adapertis forte quæ velanda erant, tumor inguinum proximis risum movit. Tum, *Hoc quoque quod videtis,* inquit, *in equo dies noctesque persedendo habeo: nec magis me ejus quam cicatricum*

(*k*) al. *quam illis qui triumphaverunt.* (*l*) al. *paludatis lictoribus.* (*m*) al. *dicavit.* al. *locavit.* (*n*) al. *At tu.*

tricum harum pudet, pœnitetque; quando numquam mihi impedimento ad rempublicam bene gerendam domi militiæque fuit. Ego hoc ferro ſæpe vexatum corpus, vetus miles adoleſcentibus militibus oſtendi. Galba nitens & integrum denudet. Revocate, ſi videtur, tribuni ad ſuffragium tribus: ego ad vos milites deſcendam, & cunctos ad ſuffragia euntes proſequar, ut eos coram cognoſcam, qui pravitate innata atque ingrati erga Imperatores ſuos animi vitio ceteros anteeunt, & qui in bello malunt ducum aſſentationibus, ne dicam obſequiis, quam juſto imperio regi.

Triumphus Paullo decernitur.

Triumphi hujus magnificentia.

CAP. XL. His permoti adeo & ceteri cives ſunt, & turba præſertim militaris, ut reliquarum tribuum concordibus ſuffragiis triumphum ſciſcerent, quem, ſi quis unquam alius, præclara victoria Paullus meruerat. Ejus ordo, ſive magnitudinem victi ductique Regis, ſive ſimulacrorum ſpeciem, ſive modum pecuniæ ſpectes, omnium ante actorum comparationem amplitudine ſua & magnificentia longe ſuperavit. Populus, extructis per circos & fora tabulatis theatrorum inſtar, pompam ſpectavit in candida toga: quum aperta & ultra morem ſertis coronata templa, jucundo thuris odorumque aliorum ſuffitu redolerent, atque â vicis ſedulo purgatis turbam ſubmoverent armati. Ceterum huic novo ſpectaculo vix triduum ſuffecit.

Primo die.

Primus dies ſigna capta tabulasque exhibuit curribus ducentis impoſitas. Tantum eximiorum ingentiumque operum habuerant ſpoliatæ à noſtris Macedonum Græcorumque vicinorum civitates.

Altero die.

Sequenti die cum pecuniis regiaque gaza, tranſvecta ſunt arma ferro aut ære nitida. Innumeris inerant vehiculis velut acervatim, & tamen mira arte digeſtæ, hinc ſupra clypeos galeæ, aut ocreæ loricis thoracibuſve permixtæ; inde juncta ceteris Cretenſibus Thracica ſcuta. Nec deerant pictæ cum telorum faſcibus pharetræ. Cerneres & indita habenis divitibus aurea fræna, innexosque ſariſſis atque haſtis criſpantibus diſtrictos gladios, non ſine horribili quodam inter vehendum fragore, mucronem exertantes. Tum referta argento ſignato vaſa ſeptingenta ſupra quinquaginta manibus robuſtorum hominum trium millium portabantur. Singulis vaſis talenta ineſſe dicebantur tria, gerulorum quaternorum onus. Erant & qui argenteos ſcyphos, cornuaque & ingentes, extante miræ artis celatura, crateras ſine numero ferebant. Tertius dies captivos in conſpectum dedit. Canentibus claſſicum tubis ducebantur primum pingues cornibus auratis & vittis, ſertisque redimiti boves centum ac viginti. Haſce victimas ducebant cincti juvenes operis phrygii zonis: comites additi pueri aureas ferebant argenteasque ad ſacrificium pateras. Viſebantur & dona Jovi, vaſa nimirum ſeptem ac ſeptuaginta, aureorum nummorum plena ejusdem cum ſuperioribus ponderis; & decem talentorum aurea phiala pretioſis diſtincta gemmis, quam in hunc uſum fieri atque ornari Paullus curaverat. Geſtabatur poſt hæc priſcorum Regum aurea ſupellex, (Antigonidas, Seleucidasque appellabant) vaſa nempe operis antiqui, & quibus uti Perſeus in conviviis ſolitus. Succeſſit & currus ditibus ejusdem armis onuſtus, addito diademate. Nec magno intervallo

Regis liberi in triumpho ducti.

Regis liberi ſequebantur, comitante nutritiorum, pædagogorum & famulorum agmine, manus ad ſpectatores miſerabiliter tendentium, exemploque ſuo docentium pueros implorandam ſuppliciter victoris populi clementiam. Filii erant duo, filia una, tanto magis miſericordia digni, quanto minus per teneram ætatem intelligebant, quo ex faſtigio in quem humilem ſtatum fortunæ eos iniquitas dejeciſſet.

Bittius Cotyis Regis filius ſimiliter.

Perſeus tandem ipſe.

Veniebat deinde Bittius Cotyis Regis filius. Sed præ reliquo ſpectaculo Romanorum oculos advertit ipſe Perſeus pullo amictu, crepidis Græci moris indutus, mente ita ſtupens atque attonitus, ut incertum relinqueret, dolorisne acerbiſſimi ſenſum ad intima animi demiſiſſet, an, quod miſerius adhuc videtur, alienata ob malorum magnitudinem mente, doloris omni ſenſu careret. Purpuratorum & amicorum ac Satellitum cohors ipſum identidem intuentes: eius magis quam ſuam ſortem gemitu & lacrymis proſequebantur. Hanc quidem ignominiam deprecatum ante ab Æmilio Perſeum ferunt. Verum ejus reſponſo eluſum, quum diceret, id quidem in ipſius & pridem fuiſſe & eſſe adhuc manu ac poteſtate. Sed ille qualiscumque vitæ ſpem generoſæ morti antepoſuit, maluitque in prædæ ſuæ parte ipſe numerari, quam ſe & captivitatis ſuæ honorem eripere victori: ut hoc infortunium non tantum incurriſſe, ſed etiam meruiſſe videretur. Quadraginta inde aureæ coronæ circumferebantur, Paullo ab omnibus fere Græcorum civitatibus in gratulationem victoriæ per legatos dono miſſæ.

Paullus magnifico in curru triumphat.

Viſendus tandem magnifico in curru veniebat ipſe Æmilius triumphali habitu, dextraque lauri præferens ramum: cingebant patris latera filii duo, Q. Fabius & P. Scipio Æmiliani, quos & laborum comites & rerum agendarum habuerat adjutores. Comitabantur Legati, Tribuni, milites, laureati & ipſi, Pœana canentes laudesque imperatoris ita cantu celebrantes, ut cum his jocos dicteriaque in eumdem miſcerent.

Auri & Argenti Macedonici ſumma.

Summam omnis captivi auri argentique tranſlati ſeſtertium millies ducenties fuiſſe, Valerius Antias tradit: quæ haud dubie major aliquanto ſumma ex numero plauſtrorum ponderibuſque auri, argenti, generatim ab ipſo ſcriptis efficitur. Alterum tantum aut in bellum proximum abſumptum, aut in fuga, quum Samothracem peteret, diſſipatum, tradunt: eoque id mirabilius erat, quod tantum pecuniæ intra triginta annos poſt bellum Philippi cum Romanis, partim ex fructu metallorum, partim ex vectigalibus aliis coacervatum fuerat. Itaque admodum inops pecuniæ Philippus, Perſeus contra prædives, bellare cum Romanis cepit.

Tertio die, Paulli triumphus.

Ipſe poſtremo Paullus in curru magnam, cum dignitate alia corporis, tum ſenecta ipſa, majeſtatem præ ſe ferens: poſt currum inter alios illuſtres viros filii duo, Q. Maximus, & P. Scipio: deinde equites turmatim, & cohortes peditum ſuis quæque ordinibus. Pediti in ſingulos dati centeni, duplex centurioni, triplex equiti: tantum (*o*) pediti datum fuiſſe credunt, & pro rata aliis, ſi aut non refragati honori ejus fuiſſent, aut benigne hæc ipſa ſumma nuntiata acclamaſſent.

Perſeus documentum humanorum caſuum.

Sed non *Perſeus tantum per illos dies documentum humanorum caſuum fuit, in catenis ante currum victoris ducis per urbem hoſtium ductus: ſed etiam ** victor Paullus auro purpuraque fulgens.

Et Paullus.

Duorum filiorum Paulli mors.

Nam duobus è filiis, quos, duobus datis in adoptionem, ſolos nominis ſacrorum familiæque hæredes retinuerat domi; minor ferme duodecim annos natus, quinque diebus ante triumphum; major quatuordecim annorum, triduo poſt triumphum deceſſit: quos prætextatos curru vehi cum patre, ſibi ipſos ſimiles prædeſtinantes triumphos, oportuerat. Paucis poſt diebus, data à M. Antonio tribuno plebis concione, quum de ſuis rebus geſtis more ceterorum imperatorum diſſeruiſſet, memorabilis ejus oratio & digna Romano principe fuit.

Paulli de rebus ſuis geſtis oratio.

CAP. XLI. *Quamquam & quam feliciter Rempublicam, adminiſtraverim, & quod* (*p*) *duo fulmina domum meam per hos dies perculerint, non ignorare vos, Quirites, arbitror, quum ſpectaculo vobis nunc triumphus meus, nunc funera liberorum meorum fuerint; tamen paucis quæſo ſinatis me cum publica felicitate comparare, eo quo debeo animo, privatam meam fortunam. Profectus ex Italia, claſſem à Brunduſio ſole orto ſolvi; nona diei hora cum omnibus meis navibus Corcyram tenui. Inde quinto die Delphis Apollini, pro me exercitibuſque & claſſibus, luſtra ſacrificavi. A Delphis quinto die in caſtra perveni: ubi exercitu accepto, mutatis quibuſdam, quæ magna impedimenta victoriæ erant, progreſſus, quia inexpugnabilia caſtra hoſtium erant, neque pugnare cogi poterat rex, inter præſidia ejus ſaltum ad Petram evaſi, & ad pugnam rege coacto, acie vici: Macedoniam in poteſtatem Populi Romani redegi; & quod bellum per quadriennium quatuor ante me Conſules ita geſſerunt, ut ſemper ſucceſſori traderent gravius, id ego quindecim diebus perfeci. Aliarum deinde ſecundarum rerum velut proventus ſecutus: civitates omnes Macedoniæ ſe dediderunt: gaza regia in poteſtatem venit: Rex ipſe, tradentibus* prope

(*o*) al. alterum tantum. (*p*) al. & *quæ*.

(*) Perſeus) Aſpice Erudite Lector, hujus Perſei, documenti humanorum caſuum, effigiem, Tab. LXII. num. 4. quam deprompſimus ex BEGER. Th. Br. T. I. p. 249.

(**) Victor Paullus) Triumphum Paulli quoque in nummo repræſentatum, vide, Erudite Lector, Tab. LXII. num. 5. ex nummophylacio noſtro. In quo Rex Perſeus, ejusque duo filii, qui ſecundum Plutarchum pariter in triumpho ducti, vincti apparent, Paullus ipſe vero & triumphator manum ad Trophæum protendit.

prope ipsis Diis, in templo Samothracum cum liberis est captus. Mihi quoque ipsi nimia jam fortuna mea videri, eoque suspecta esse. Maris pericula timeri cepi, in tanta pecunia regia in Italiam trajicienda, & victore exercitu transportando. Postquam omnia secundo navium cursu in Italiam pervenerunt, neque erat quod ultra precarer; illud optavi, ut, quum ex summo retro volvi fortuna consuesset, mutationem ejus domus mea potius quam respublica sentiret. Itaque defunctam esse fortunam publicam mea tam insigni calamitate spero; quod triumphus meus, velut ad ludibrium casuum humanorum, duobus funeribus liberorum meorum est interpositus. Et quum ego & Perseus nunc nobilia maxime sortis mortalium exempla spectemur, ille, qui ante se captivos captivus ipse duci liberos vidit, incolumes tamen eos habet. Ego, qui de illo triumphavi: ab alterius funere filii curru ex Capitolio ad alterum prope jam exspirantem veni: neque ex tanta stirpe liberum superest, qui L. Æmilii Paulli nomen ferat. Duos enim tamquam ex magna progenie liberorum in adoptionem datos, Cornelia & Fabia gens habent; Paulli in domo, præter se nemo superest. Sed hanc cladem domus meæ vestra felicitas & secunda fortuna publica consolatur.

CAP. XLII. Hæc tanto dicta animo magis confudere audientium animos, quam si miserabiliter orbitatem suam deflendo locutus esset. C. Octavius Calendis Decembribus de rege Perseo navalem triumphum egit. (C. Octavii triumphus navalis.) Is triumphus sine captivis fuit, sine spoliis. Dedit sociis navalibus in singulos denarios septuagenos quinos, gubernatoribus, qui in navibus fuerant, duplex, magistris navium quadruplex. Senatus deinde habitus est: Patres censuerunt *ut Quintus Cassius Persea regem cum Alexandro filio Albam in custodiam duceret: comites, pecuniam, argentum, instrumentum quod haberet.* (Perseus Albam in custodiam missus.) Bitis regis Thracum filius cum obsidibus in custodiam Carseolos est missus. (Bitis Carseolos.) Ceteros captivos, qui in triumpho ducti erant, in carcerem condi placuit. Paucos post dies quam hæc acta, legati ab Cotye rege Thracum venerunt; pecuniam ad redimendum filium aliosque obsides apportantes. Eis in Senatum introductis, & idipsum argumenti prætendentibus orationis, (q) *non sua voluntate Cotyn bello juvisse Persea, quod obsides dare coactus esset*; orantibusque *ut eos pretio, quantum ipsi statuissent Patres, redimi paterentur*; responsum ex auctoritate Senatus est, *Populum Romanum meminisse amicitiæ, quæ cum Cotye majoribusque ejus & gente Thracum fuisset. Obsides datos crimen, non criminis defensionem esse: quum Thracum genti ne quietus quidem Perseus, nedum bello Romano occupatus, timendus fuerit. Ceterum etsi Cotys Persei gratiam prætulisset amicitiæ Populi Romana; magis quid se dignum esset, quam quid merito ejus fieri posset, æstimaturum: filium atque obsides ei remissurum. Beneficia gratuita esse populi Romani: pretium eorum malle relinquere in accipientium animis, quam præsens exigere.* Legati nominati, T Quintius Flamininus, Cn. Licinius Nerva, M. Caninius Rebilus, qui obsides in Thraciam reducerent: & Thracibus munera data in singulos binum millium æris. Bitis cum ceteris obsidibus à Carseolis arcessitus, ad patrem cum legatis missus. (Bitis tamen cum obsidibus dimittitur.) Naves regiæ captæ de Macedonibus inusitatæ ante magnitudinis in campo Martio subductæ sunt.

CAP. XLIII. Hærente adhuc, non in animis modo, sed pene in oculis, memoria Macedonici triumphi, L. Anicius Quirinalis triumphavit de rege Gentio, Illyriisque. (L. Anicii triumphus.) Similia omnia magis visa hominibus, quam paria. Minor ipse imperator, & nobilitate Anicius cum Æmilio, & jure imperii prætor cum Consule collatus: non Gentius Perseo, non Illyrii Macedonibus: non spolia spoliis, non pecunia pecuniæ, non dona donis comparari poterant. Itaque sicut præfulgebat huic triumphus recens: ita apparebat ipsum per se intuentibus nequaquam esse contemnendum. Perdomuerat intra paucos dies, terra marique ferocem, locisque munitis fretam, gentem Illyriorum: regem, regiæque omnes stirpis ceperat: transtulit in triumpho multa militaria signa, spoliaque alia, & supellectilem regiam, auri viginti & septem, argenti decem & novem pondo: denariûm tria millia: & centum viginti millia Illyrii argenti. Ante currum ducti Gentius rex cum conjuge & liberis, & Caravantius frater regis, & aliquot nobiles Illyrii. De præda militibus in singulos quadragenos quinos denarios, duplex centurioni, triplex equiti, sociis nominis Latini quantum civibus, & sociis navalibus dedit quantum militibus. Lætior hunc triumphum est secutus miles, multisque dux ipse carminibus celeberatus. Sestertiûm ducentis ex ea præda redactum esse, auctor est Antias, præter aurum argentumque quod in ærarium sit latum: quod quia unde redigi potuerit, non apparebat; auctorem pro re posui. Rex Gentius cum liberis & conjuge & fratre Spoletium in custodiam ex Senatusconsulto ductus, (Gentius Rex cum suis Spoletium missus.) ceteri captivi Romæ in carcerem conjecti: recusantibusque custodiam Spoletinis, Igiturvium (r) reges tra- ducti. (Tum Igiturvium.) Reliquum ex Illyrico prædæ ducenti viginti lembi erant: de Gentio rege captos eos, Corcyreis, & Apolloniatibus, & Dyrrachinis. Q. Cassius ex Senatusconsulto tribuit.

CAP. XLIV. Consules eo anno, agro tantum Ligurum populato, quum hostes exercitus numquam eduxissent, nulla re memorabili gesta, Romam ad magistratus subrogandos redierunt: & primo comitiali die, Consules crearunt, M. Claudium Marcellum, C. Sulpicium Gallum. (M. Claudius & C. Sulpicius Coss. U. C. 586. Ol. 153. a. C. N. 167.) Deinde prætores postero die, L. Livium, L. Appuleium, Saturninum, A. Libinium Nervam, P. Rutilium Calvum, P. Quintilium Varum, M. Fonteium. (Prætores.) His prætoribus duæ urbanæ provinciæ sunt decretæ, duæ Hispaniæ, Sicilia ac Sardinia. Intercalatum eo anno; (Intercalaria.) postridie Terminalia intercalares fuerunt. Augur eo anno mortuus est, C. Claudius: in ejus locum augures legerunt T. Quintium Flamininum, & Flamen Quirinalis mortuus, Q. Fabius Pictor. Eo anno rex Prusias venit Romam cum filia Nicomede. (Prusias Rex Romam venit.) Is Magno comitatu urbem ingressus, ad forum à porta tribunalque Q. Cassii prætoris perrexit:

Eee ee

(q) al. orationi. (r) al. Igurium. al. Igiturnium.

perrexit: concursuque undique facto, *Deos qui urbem Romam incolerent, Senatumque & Populum Romanum salutatum se dixit venisse: & gratulatum quod Persea Gentiumque reges vicissent; Macedonibusque & Illyriis in ditionem redactis auxissent imperium.* Quum præter Senatum ei, si velit, eo die daturum dixisset; biduum petiit, quo templa Deûm urbemque & hospites amicosque viseret. Datus qui circumduceret eum Cornelius Scipio quæstor; qui & Capuam ei obviam missus fuerat: & ædes, quæ ipsum comitesque ejus benigne reciperent, conductæ. Tertio post die Senatum adit, gratulatus victoriam est: merita sua in eo bello commemoravit: petiit, *ut votum sibi solvere, Romæ in Capitolio decem majores hostias, & Præneste unam Fortunæ liceret. Ea vota pro victoria Populi Romani esse. Et ut societas secum renovaretur: agerque sibi de rege Antiocho captus quem nulli datum à Populo Romano Galli possiderent, daretur. Filium postremo Nicomedem Senatui commendavit.* Omnium, qui in Macedonia imperatores fuerant, favore est adjutus. Itaque cetera quæ petebat concessa; de agro responsum est, *legatos ad rem inspiciendam missuros. Si ager Populi Romani fuisset, nec cuiquam datus esset; dignissimum eo dono Prusiam habituros esse. Si autem Antiochi non fuisset, eo ne Populi quidem Romani factum apparere: aut si datus Gallis esset, ignoscere Prusiam debere, si ex nullis injuria quicquam ei datum vellet Populus Romanus. Ne quod detur quidem, gratum esse donum posse, quod eum qui det ubi vellet ablaturum esse sciat. Facile Nicomedis commendationem accipere. Quanta cura regum amicorum liberos tueatur Populus Romanus, documento Ptolemæum Ægypti regem esse.* Cum hoc responso Prusias est dimissus. Munera ei ex sestertiis * jussa dari, & vasorum argenteorum pondo quinquaginta filio regis Nicomedi ex ea summa munera dari censuerunt, ex qua Masgabæ filio regis Masanissæ data essent: & ut victimæ aliaque quæ ad sacrificium pertinerent, seu Romæ seu Præneste, immolare vellet, regi ex publico, sicut magistratibus Romanis præberentur: & ut ex classe, quæ Brundusii esset, naves longæ viginti assignarentur, quibus uteretur: donec ad classem dono datam ei rex pervenisset. L. Cornelius Scipio ne ab eo abscederet, sumptumque ipsi & comitibus præberet, donec navem conscendissent. Mire lætum, & ea benignitate in se Populi Romani regem fuisse, ferunt: munera sibi ipsum emisse: filium jussisse donum Populi Romani accipere. Hæc de Prusia nostri scriptores. Polybius, eum regem indignum majestate nominis tanti, tradit; *Pileatum, capite raso, obviam ire legatis solitum, libertumque se Populi Romani ferre: & ideo insignia ordinis ejus gerere. Romæ quoque, quum veniret in curiam, summisisse se, & osculo limen curiæ contigisse: & Deos servatores suos Senatum appellasse. Aliamque orationem, non tam honorificam audientibus, quam sibi deformem habuisse.* Moratus circa urbem triginta haud amplius dies, in regnum est profectus.

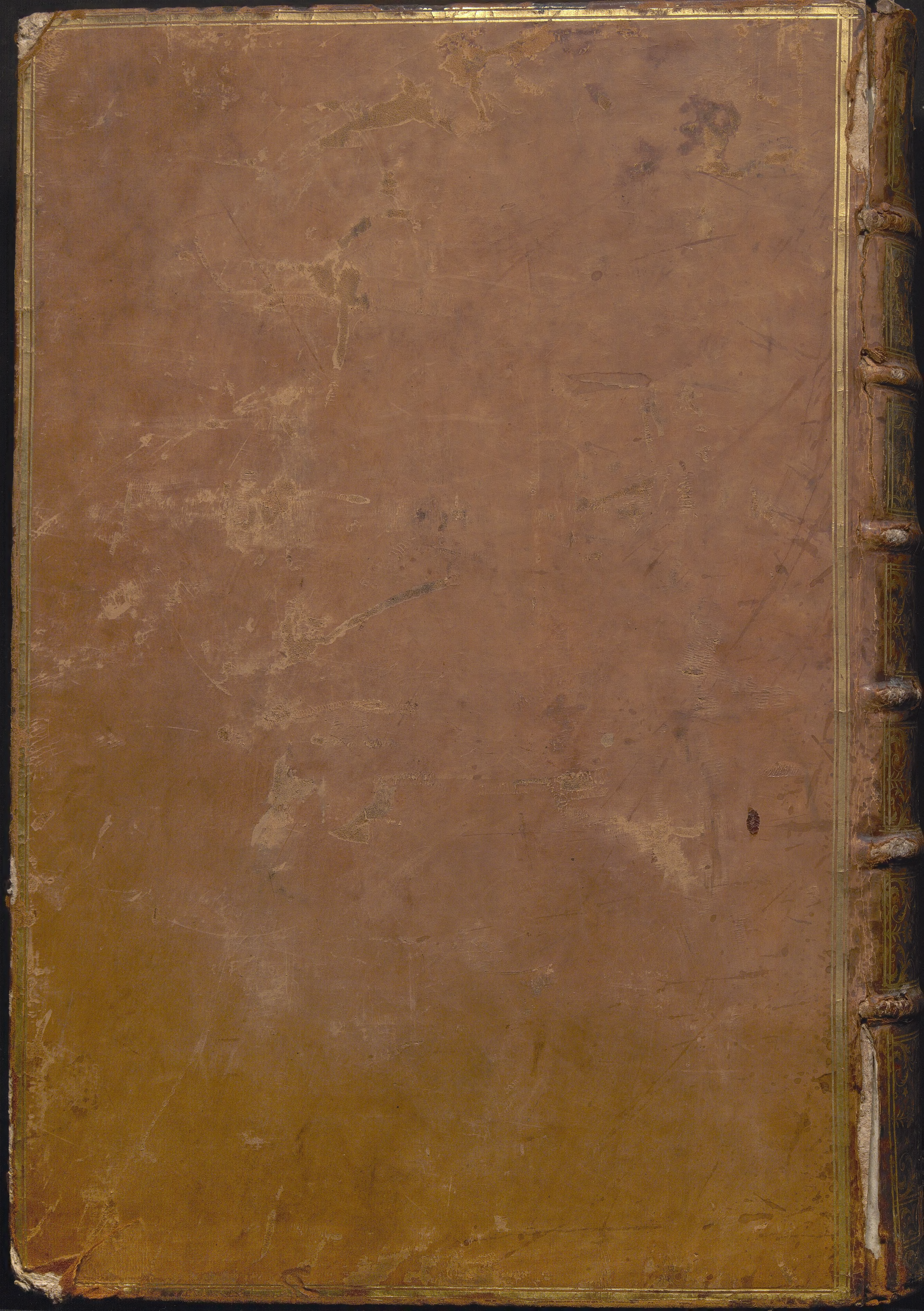
Quod petit impetrat.

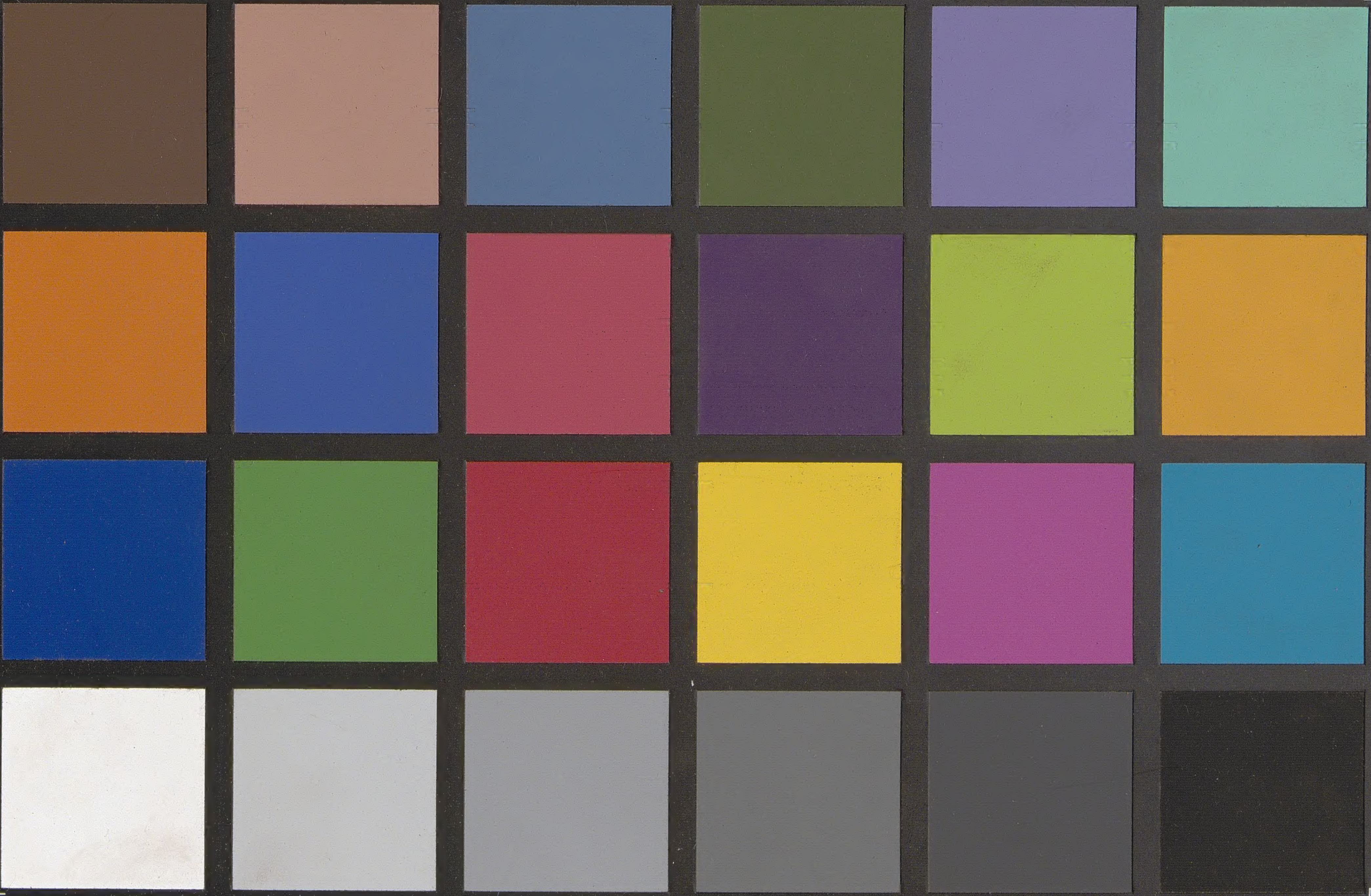
Prusiæ indigna humilitas.

colorchecker CLASSIC
calibrite
mm